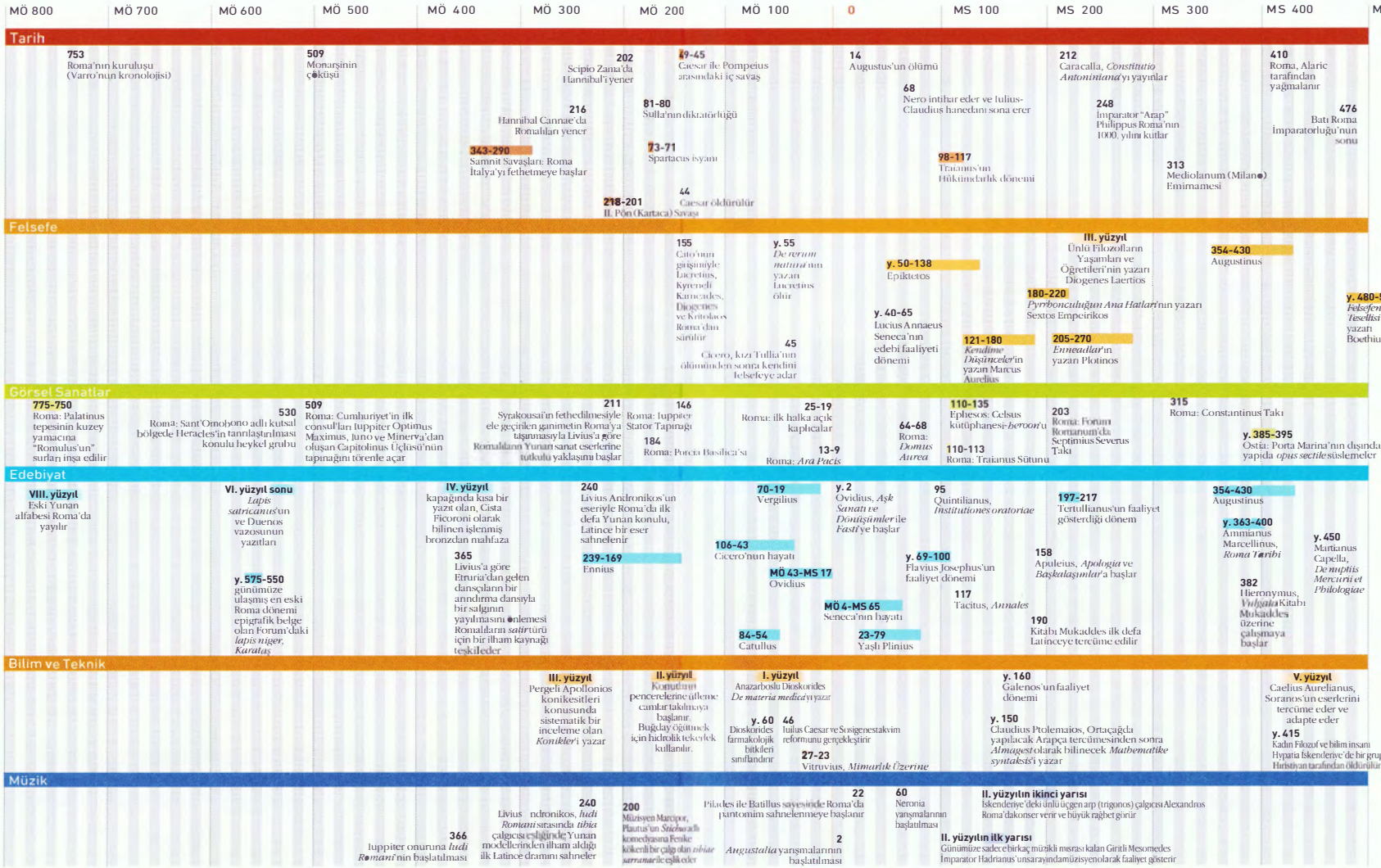
EDİTÖR UMBERTO

ECO

ALFA | TARİH

MÖ 800
MÖ 700
MÖ 600
MÖ 500
MÖ 400
MÖ 300
MÖ 200
MÖ 100
0
MS 100
MS 200
MS 300
MS 400
MS 500
Tarih
753 Roma'nın kuruluşu (Varro'nun kronolojisi)
509 Monarşinin çöküşü
202 Scipio Zama'da Hannibal'i yener
216 Hannibal Cannae'da Romalıları yener
343-290 Samnit Savaşları: Roma İtalya'yı fethetmeye başlar
218-201 II. Pön (Kartaca) Savaşı
81-80 Sulla'nın diktatörlüğü
73-71 Spartacus isyanı
49-45 Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaş
44 Caesar öldürülür
14 Augustus'un ölümü
68 Nero intihar eder ve Iulius-Claudius hanedanı sona erer
98-117 Traianus'un Hükümdarlık dönemi
212 Caracalla, Constitutio Antoniniana'yı yayınlar
248 İmparator "Arap" Philippus Roma'nın 1000. yılını kutlar
313 Mediolanum (Milano) Fermanı
410 Roma, Alaric tarafından yağmalanır
476 Batı Roma İmparatorluğu'nun sonu
Felsefe
155 Cato'nun girişimiyle Lucretius, Kyreneli Karneades, Diogenes ve Kritolaos Roma'dan sürülür
y. 55 De rerum natura'nın yazarı Lucretius ölür
45 Cicero, kızı Tullia'nın ölümünden sonra kendini felsefeye adar
y. 50-138 Epiktetos
y. 40-65 Lucius Annaeus Seneca'nın edebî faaliyeti dönemi
121-180 Kendime Düşünceler'in yazarı Marcus Aurelius
180-220 Pyrrhonculuğun Ana Hatları'nın yazarı Sextos Empeirikos
205-270 Enneadlar'ın yazarı Plotinos
III. yüzyıl Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri'nin yazarı Diogenes Laertios
354-430 Augustinus
y. 480-525 Felsefenin Tesellisi'nin yazarı Boethius
Görsel Sanatlar
775-750 Roma: Palatinus tepesinin kuzey yamacına "Romulus'un" surları inşa edilir
530 Roma: Sant'Omobono adlı kutsal bölgede Heraclesin tanrılaştırılması konulu heykel grubu
509 Roma: Cumhuriyet'in ilk konsulları Iuppiter Optimus Maximus, Iuno ve Minerva'dan oluşan Capitolinus Üçlüsü'nün tapınağını törenle açar
211 Syrakousai'un fethedilmesiyle ele geçirilen ganimetin Roma'ya taşınmasıyla Livius'a göre Romalıların Yunan sanat eserlerine tutkulu yaklaşımı başlar
146 Roma: Iuppiter Stator Tapınağı
184 Roma: Porcia Basilica'sı
25-19 Roma: ilk halka açık kaplıcalar
13-9 Roma: Ara Pacis
64-68 Roma: Domus Aurea
110-135 Ephesos: Celsus kütüphanesi-heroon'u
110-113 Roma: Traianus Sütunu
203 Roma: Forum Romanum'da Septimius Severus Takı
315 Roma: Constantinus Takı
y. 385-395 Ostia: Porta Marina'nın dışındaki yapıda opus sectile süslemeler
Edebiyat
VIII. yüzyıl Eski Yunan alfabesi Roma'da yayılır
VI. yüzyıl sonu Lapis satricanus'un ve Duenos vazosunun yazıtları
y. 575-550 günümüze ulaşmış en eski Roma dönemi epigrafik belge olan Forum'daki lapis niger, Karataş
IV. yüzyıl kapağında kısa bir yazıt olan, Cista Ficoroni olarak bilinen işlenmiş bronzdan mahfaza
365 Livius'a göre Etruria'dan gelen dansçıların bir anlatma dansıyla bir salgının yayılmasını önlemesi Romalıların satir türü için bir ilham kaynağı teşkileder
240 Livius Andronikos'un eseriyle Roma'da ilk defa Yunan konulu, Latince bir eser sahnelenir
239-169 Ennius
70-19 Vergilius
106-43 Cicero'nun hayatı
MÖ 43-MS 17 Ovidius
MÖ 4-MS 65 Seneca'nın hayatı
84-54 Catullus
23-79 Yaşlı Plinius
y. 2 Ovidius, Aşk Sanatı ve Dönüşümler ile Fasti'ye başlar
95 Quintilianus, Institutiones oratoriae
y. 69-100 Flavius Josephus'un faaliyet dönemi
117 Tacitus, Annales
158 Apuleius, Apologia ve Başkalaşımlar'a başlar
190 Kitâb-ı Mukaddes ilk defa Latinceye tercüme edilir
197-217 Tertullianus'un faaliyet gösterdiği dönem
354-430 Augustinus
y. 363-400 Ammianus Marcellinus, Roma Tarihi
382 Hieronymus, Vulgata Kitâb-ı Mukaddes üzerine çalışmaya başlar
y. 450 Martianus Capella, De nuptiis Mercurii et Philologiae
Bilim ve Teknik
III. yüzyıl Pergeli Apollonios konikesitleri konusunda sistematik bir inceleme olan Konikler'i yazar
II. yüzyıl Konutların pencerelerine üfleme camlar takılmaya başlanır. Buğday öğütmek için hidrolik tekerlek kullanılır.
I. yüzyıl Anazarboslu Dioskorides De materia medica'yı yazar
y. 60 Dioskorides farmakolojik bitkileri sınıflandırır
46 Iulius Caesar ve Sosigenes takvim reformunu gerçekleştirir
27-23 Vitruvius, Mimarlık Üzerine
y. 160 Galenos'un faaliyet dönemi
y. 150 Claudius Ptolemaios, Ortaçağda yapılacak Arapça tercümesinden sonra Almagest olarak bilinecek Mathematike syntaksis'i yazar
V. yüzyıl Caelius Aurelianus, Soranos'un eserlerini tercüme eder ve adapte eder
y. 415 Kadın Filozof ve bilim insanı Hypatia İskenderiye'de bir grup Hıristiyan tarafından öldürülür
Müzik
366 Iuppiter onuruna ludi Romani'nin başlatılması
240 Livius Andronikos, ludi Romani sırasında tibia çalgısı eşliğinde Yunan modellerinden ilham aldığı ilk Latince dramını sahneler
200 Müzisyen Marcipor, Plautus'un Stichus'lu komedyasına Perslere kökenli bir çalgı olan sibiae sarranae'yle eşlik eder
22 Pilades ile Batillus sayesinde Roma'da pantomim sahnelenmeye başlanır
Augustalia yarışmalarının başlatılması
2
60 Neronia yarışmalarının başlatılması
II. yüzyılın ikinci yarısı İskenderiye'deki ünlü üçgen arp (trigonos) çalgısı Alexandros Roma'da konser verir ve büyük rağbet görür
II. yüzyılın ilk yarısı Günümüze sadece birkaç müzikli mısrası kalan Giritli Mesomedes İmparator Hadrianus'un sarayındamüzisyenolarak faaliyet gösterir

UMBERTO ECO (1932-2019)

1932 yılında Alessandria'da doğmuş olan İtalyan yazar, edebiyatçı, filozof, edebiyat eleştirmeni, dil bilimci ve ortaçağ uzmanıdır. 1954 yılında Turin Üniversitesi felsefe bölümünden mezun olan Eco tezini "Thomas Aquinas'da Estetik Problemi" üzerine yazmıştır. Göstergebilim alanında yaptığı çalışmalarla adından söz ettirmiş ve kendi anlatı teorileri üzerine birçok konferans vermiştir. 1971 yılından 2016 yılına kadar Bologna Üniversitesinde profesör olarak çeşitli dersler vermiştir. 19 Şubat 2016 tarihinde Milano'da hayata veda etmiştir.

1980 yılında yayımlanan ilk romanı *Gülün Adı* ile dünya çapında tanınmış, 1988 yılındaki ikinci romanı *Foucault Sarkacı* da büyük ilgi uyandırmıştır. Romandan denemeye, araştırma yazısından edebiyat eleştirisine kadar birçok farklı edebi türde eserler veren Eco, konularının çeşitliliğiyle de geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır; *Prag Mezarlığı*, *Sıfır Sayı*, *Baudolino*, *Somon Balığıyla Yolculuk*, *Kraliçe Leona'nın Gizemli Alevi*, *Ortaçağı Düşlemek*, *Çirkinliğin Tarihi*, *Güzelliğin Tarihi*, *Yorum ve Aşırı Yorum*, *Edebiyata Dair*, *Genç Bir Romancının İtirafları*, *Açık Yapıt*, *Düşman Yaratmak.*

Alfa'daki kitapları: *Ortaçağ 1* (2014); *Ortaçağ 2* (2014); *Ortaçağ 3* (2015); *Ortaçağ 4* (2015); *Popüler Roman Kahramanları* (2017); *Antik Yunan* (2017); *Antik Yakındoğu* (2019), 16. Yüzyıl (2019); *Felsefe Tarihi 1* (2020); *FelsefeTarihi 2* (2020).

LEYLA TONGUÇ BASMACI

İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesinde okuduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Pennsylvania State University'de karşılaştırmalı İngiliz ve İtalyan edebiyatları alanında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul İtalyan Kültür Heyetinde İtalyanca öğretmenliği, Dünya Yayınevinde metin yazarlığı ve çevirmenlik yaptıktan sonra, uzun süre British Council İstanbul ofisinde Sanat Etkinlikleri Sorumlusu olarak görev yaptı. Halen İtalyanca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

Alfa'daki kitapları: *Ortaçağ 1; Ortaçağ 2; Ortaçağ 3; Ortaçağ 4; Öğretmenimin Söylediği Yalanlar; Göbekli Tepe, Bizlerin Hikayesi; Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu; Antik Yunan; Marco Polo Seyehatnamesi; Antik Yakındoğu; Hayat Boyu Klasikler; Yahudilerin Tarihi 1; Yahudilerin Tarihi 2; Felsefe Tarihi 1; Felsefe Tarihi 2*.

Antik Roma
© 2018, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Antichità - Roma
@ EM Publishers SRL. All rights reserved.

Bu kitap ELKOST Intl. Literary Agency yapılan anlaşmayla yayımlanmıştır. Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Oğuz Yarlıgaş
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Şirin Doğan

ISBN 978-625-449-343-0
1. Basım: Mayıs 2021

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu, Acar Sanayi Sitesi, No: 8 Bayrampaşa İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29
Sertifika No: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi, Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 43949

EDİTÖR

UMBERTO ECO

ANTİK ROMA

Çeviri

Leyla Tonguç Basmacı

ALFA | TARİH

İçindekiler

Tarih

15 **Giriş** *Marco Bettalli*

Bir Şehrin Doğuşu ve Gelişimi (MÖ y.750-264)

24 **Roma'nın Başlangıcı** *Cristiano Viglietti*
28 **Krallar Çağı** *Cristiano Viglietti*
42 **Cumhuriyet Döneminde Roma** *Cristiano Viglietti*
54 **Cumhuriyet Döneminde Genişleme** *Cristiano Viglietti*

Dünyanın Fethi (MÖ 264-121)

62 **Birinci Pön (Kartaca) Savaşı** *Giovanni Brizzi*
67 **İki Savaş Arası** *Giovanni Brizzi*
75 **İkinci Pön (Kartaca) Savaşı** *Giovanni Brizzi*
81 **Denizaşırı Fetihler** *Giovanni Brizzi*
91 **Cumhuriyetin Kriz Dönemi** *Giovanni Brizzi*
96 **Köle ve Asker Çiftçiler: Gracchus'lar Dönemi** *Giovanni Brizzi*

Tek Kişilik Yönetime Doğru: Engebeli Bir Süreç (MÖ 121-31)

103 **Gaius Gracchus'un Ölümünden Müttefikler Savaşı'na** *Luca Fezzi*
110 **Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna** *Luca Fezzi*
117 **"Birinci *Triumvir*lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa** *Luca Fezzi*
124 **Rubicon'dan Actium'a** *Luca Fezzi*

İmparatorluğun İlk İki Yüzyılı: Augustus'tan Commodus'a (MÖ 31-MS 192)

132 **Augustus: İmparatorluğun Kurucusu** *Giovanni Salmeri*
140 **Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu** *Giovanni Salmeri*
157 **Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik** *Giovanni Salmeri*
165 **Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi** *Giovanni Salmeri*

Yeni Bir Dünyaya Doğru (193-476)

182 **Yaşlanan Dünya: Kriz ve Yorumları** *Tommaso Braccini*
190 **Askeri Bağlam** *Tommaso Braccini*
193 **Yeni İktidar Biçimleri** *Tommaso Braccini*
200 **Devletin Hıristiyanlaşması** *Tommaso Braccini*
205 **Paganlığın Direnişi** *Tommaso Braccini*
209 **Barbarlar: Çarpışma** *Tommaso Braccini*

214 **Barbarlar: Bir Fırsat** *Tommaso Braccini*
219 **İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı** *Tommaso Braccini*
224 **Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye** *Tommaso Braccini*
230 **Geç Antikçağda İtalya ve Antikçağın Sözümona Sonu** *Tommaso Braccini*

Antropoloji ve Toplum

235 **Roma'da Savaş** *Giovanni Brizzi*
247 **Roma'da Ekonomi** *Cristiano Viglietti*
260 **Etruria ve Roma'da Spor ve Müsabakalar** *Giovanni Manetti*
266 **Roma'da Eğitim** *Roberto Nicolai*
280 **Roma'da Cinsellik** *Eva Cantarella*
285 **Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri** *Mario Lentano*
292 **Roma'da Günlük Hayat** *İsabella Tondo*
303 **Romalılar ve Hayvanlar** *Cristiana Franco*
310 **Romalı Çocukların Oyunları** *Eugenia Salza Prina Ricotti*

Hukuk

314 **Hukuk Biliminin Doğuşu** *Lorenzo Gagliardi*
322 **Kutsal İnsan** *Lorenzo Gagliardi*
324 **Yönetici Köle** *Lorenzo Gagliardi*
326 **Borcunu Ödeyemeyen Borçlunun Paramparça Edilmesi** *Laura Pepe*
329 **Hukuk ve Büyü** *Laura Pepe*
332 **Hukukun Kaynakları** *Antonio Banfi*
338 **Iustinianus ve *Corpus Iuris Civilis*** *Antonio Banfi*
340 ***Civil Law* [Medeni Hukuk] ve *Common Law* [Umumi Hukuku]** *Antonio Banfi*
344 **Aile ve *Patria Potestas*** *Eva Cantarella*
349 **Baba Katli** *Eva Cantarella*
351 **Kadınların Durumu** *Eva Cantarella*

Felsefe

359 **Giriş** *Umberto Eco*

Roma'da Filozoflar ve Felsefeler

361 **Roma Felsefesi** *Anna Maria Ioppolo*
367 **Lucretius** *Ivano Dionigi*
372 **Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı** *Anna Maria Ioppolo*
378 **Seneca ve Latin Stoacılığı** *Andrea Piatesi*
389 **Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem** *Angelo Giavatto*

İmparatorluk Döneminde Yunan Felsefesinde Gelişmeler

397 **İskenderiyeli Philon ve Yunan ile Yahudi Düşünceleri Arasında Sentez** *Francesca Calabi*

404 **Plutarkhos ve Numenios'ta Platonculuk ve Pythagorasçılık** *Franco Ferrari*

410 **Aphrodisiaslı Aleksandros ve Bir Felsefe Türü Olarak Yorum** *Maddalena Bonelli*

416 **Plotinos** *Riccardo Chiaradonna*

429 **Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar** *Alessandro Linguiti*

Geç Antikçağda Felsefe ve Dini Gelenekler

437 **Felsefeler ve Dini Senkretizm** *Umberto Eco*

441 **Gnosis** *Umberto Eco*

447 **Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması** *Federica Caldera*

453 **Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes** *Marco Di Branco*

459 ***Corpus Hermeticum*** *Umberto Eco*

464 **Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili** *Marco Di Branco*

468 **Kapadokya Babaları** *Aglae Pizzone*

473 **Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir** *Massimo Parodi*

485 **Severinus Boethius** *Claudio Fiocchi*

490 **Areopagoslu Düzmece-Dionysios** *Alessandro Linguiti*

Mit ve Din

499 **Giriş** *Maurizio Bettini*

Kültler

504 **Romalıların Dini** *Francesca Prescendi*

509 **Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı** *Francesca*

512 **Dini Mekânlar** *Gianluca De Sanctis*

516 **Kurban Töreni** *Francesca Prescendi*

520 **Kehanet Yöntemleri** *Francesca Prescendi*

Roma'da Tanrılar ve Tanrıçalar

526 **İnanmak ve İzah Etmek** *Francesca Prescendi*

530 **Dualar ve Dini Formüller** *Maria Monteleone*

532 **"Çoktanrıcılık" ve Teoloji** *Micol Perfigli*

539 ***Dii Magni, Dii Minuti* ve Yeni Tanrılar** *Micol Perfigli*

546 **Ev Tanrıları** *Micol Perfigli*

550 **Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları** *Micol Perfigli*

Kader

554 **Kader** *Maurizio Bettini*

Doğmak, Büyümek, Ölmek

558 **Doğmak ve Büyümek** *Maria Monteleone*
565 **Canlılardan Ölülere** *Francesca Prescendi*
572 **Romalıların *Fabula*'ları** *Licia Ferro*
586 **Roma'da Büyü** *Marcello Carastro*

Dini Dönüşümler

594 **İnsandan "Daha Büyük," Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri** *Gianluca De Sanctis*
599 **Yeni Dinler ve Gizem Kültleri** *Lara Sbriglione*
608 **Hıristiyanlık** *Enrico Norelli*

Görsel Sanatlar

639 **Giriş** *Giuseppe Pucci*

Etruria

646 **Villanova Uygarlığı ve Etruria'da Şehirlerin Doğuşu** *Claudia Guerrini*
652 **Tarquinia'da Mezar Resimleri** *Claudia Guerrini*
660 **Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları** *Claudia Guerrini*
665 **Etrüsk Kuyumcuların Sırları ve Teknikleri** *Claudia Guerrini*

Roma

671 **Romulus'tan Tarquinius Soyunun Büyük Roma'sına** *Claudia Guerrini*
679 **Ailelerin Anılarından Toplumsal Temsiliyete Cumhuriyet Döneminde Roma Portreleri** *Claudia Guerrini*
685 **Cumhuriyet Döneminde Roma Mimarlığında *Munificentia* ve Siyasi Propaganda** *Claudia Guerrini*
694 ***Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama** *Giuseppe Pucci*
699 **Paralar ve İletişim** *Loredana Mancini*
706 **Papirüsler *Villa*'sı: Herculaneum'dan Malibu'ya** *Claudia Guerrini*
713 **Duvar Resimleri ve Hayali bir Uzamın Yaratılması** *Claudia Guerrini*
721 **Augustus Klasisizminde Yunan Biçimi ve Roma Geleneği** *Claudia Guerrini*
728 **Flavius Dönemi Sanatında Düzen ve Dünya Hâkimiyeti** *Claudia Guerrini*
736 **Taş Kitap: Traianus Sütunu (Ve Kız Kardeşleri)** *Claudia Guerrini*
743 **Güzelliğe Düşkün Bir İmparator: Hadrianus Dönemi Klasisizminde Güzellik Kültü** *Claudia Guerrini*

751 **Romalılar ve Yunan Sanatı: Orijinal Eserler ve Kopyaları** *Giuseppe Pucci*
756 **Mitlerle Yaşamak ve Ölmek** *Giuseppe Pucci*
761 **Roma İmparatorluğu Eyaletlerinde Sanatsal Dillerin Çeşitliliği ve Birliği** *Claudia Guerrini*
771 **İmparatorluğun Çöküş Döneminde Eski Biçimlerin Sonu** *Claudia Guerrini*
781 **Taştan Halılar: Geç Antikçağ Mozaiklerinde Kaçış ve Kendini Temsil Etme Biçimleri** *Loredana Mancini*

Edebiyat

789 **Giriş** *Maurizio Bettini*

Başlangıç Dönemi

804 **Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"** *Laura Cherubini*
812 **Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius** *Laura Cherubini*
816 **Latin Menandros'u Terentius** *Mario Lentano*
820 ***Mos Maiorum* ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni** *Donatella Puliga*

Caesar Dönemi

825 **Catullus ve *Liber Catullianus*: Hayatın Belirsizliği ve Şiir** *Donatella Puliga*
828 **Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler** *Mario Lentano*
831 **Retorikten Siyasete Cicero** *Mario Lentano*
837 **Sallustius ve Kriz Hali Üzerine Düşünceler** *Mario Lentano*
842 **"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar** *Mario Lentano*
847 **Cornelius Nepos ve Örf ile Âdetlerin Göreciliği** *Mario Lentano*
849 **Lucretius: Şiir Şeklinde Bir Felsefe Okulu** *Donatella Puliga*

Augustus Dönemi

853 **Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius** *Donatella Puliga*
860 **Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik** *Donatella Puliga*
864 **Aşk *Elegia*'sı: Roma'ya Özgü Bir Edebi Tür** *Donatella Puliga*
868 **Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına** *Donatella Puliga*
872 **Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat** *Mario Lentano*

Birinci İmparatorluk Dönemi: Tiberius'tan Traianus'a (MS 14-117)

878 Ötekini Anlatmak: Astroloji Şiirlerinden İskender Mitine *Donatella Puliga*
884 Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca *Mario Lentano*
889 Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus *Silvia Azzarà*
892 Petronius: Bir Anlatım Labirenti olarak *Satyricon* *Silvia Azzarà*
894 Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat *Donatella Puliga ve Mario Lentano*
904 Tacitus *Mario Lentano*

İkinci İmparatorluk Dönemi ve Romalılığın Sonu: Hadrianus'tan Büyük Fetihlere

909 Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler *Silvia Azzarà*
913 Erken Dönem Latince Hıristiyan Edebiyatı ve Dindışı Şiirin Direnişi *Silvia Azzarà*
916 Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik *Silvia Azzarà*
923 Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür *Silvia Azzarà*
926 Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus *Silvia Azzarà*
930 Geç Antikçağ Edebiyatının Son Türleri *Silvia Azzarà*

Bilim ve Teknik

935 Giriş *Pietro Corsi*

Yunan-Roma Döneminde Matematik

938 Trigonometrinin Doğuşu *Paolo Del Santo*
943 Geç Hellenizm Döneminde Matematik *Paolo Del Santo*
949 Pergeli Apollonios *Paolo Del Santo*
954 Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom *Paolo Del Santo*

Astronomi

963 Claudius Ptolemaios ve Kozmosun Biçimlendirilmesi *Giorgio Strano*
982 Roma'da Astronomi *Giorgio Strano*

Doğa, Büyü ve Simya

990 Roma'da Maden Ocakları ve Metaller *Antonio Clericuzio*
995 Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet *Antonio Clericuzio*

Roma'da Bilim ve Teknik

1006 **Romalılarda Bilim** *Giovanni Di Pasquale*
1013 **Vitruvius'un *Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü** *Giovanni Di Pasquale*
1019 **Tiyatrolar ve Otomatik Kukla Tiyatroları** *Giovanni Di Pasquale*
1025 **Zanaatkârların Uygulamalı Bilimi: Cam** *Giovanni Di Pasquale*
1030 **Teknoloji ve Tarım** *Giovanni Di Pasquale*

Tıp

1037 **Roma'da Yunan Tıbbı** *Valentina Gazzaniga*
1039 **Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri** *Valentina Gazzaniga*
1042 **Aulus Cornelius Celsus** *Valentina Gazzaniga*
1044 **Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi** *Valentina Gazzaniga*
1046 **Ephesoslu Roufos ve Ephesoslu Soranos** *Valentina Gazzaniga*
1049 **Galenos** *Valentina Gazzaniga*

Müzik

1055 **Giriş** *Luca Marconi ve Eleonora Rocconi*

*Roma'da **Mousike** Kültürü*

1059 **Antikçağın İşitsel Peyzajı** *Maurizio Bettini*
1063 **Roma Müziğinin Görsel Tasviri** *Daniela Castaldo*
1067 **Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları** *Emiliano Li Castro*
1072 **Sahnede Müzik: Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosu** *Francesco Scoditti*
1076 **İmparatorluk Roma'sında Gösteriler ve Müzik İcracıları** *Francesco Scoditti*
1080 **İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset** *Donatella Restani*
1083 **İmparator Hadrianus'un Sarayında Yunan Bir Müzisyen: Giritli Mesomedes** *Eleonora Rocconi*
1087 **Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik** *Donatella Restani*

Terimler Sözlüğü

1091

Dizin

1097

Krolonoji

1109

Tarih

Giriş

Marco Bettalli

Yunan tarihinin tersine Roma tarihi doğrusal bir yapıya sahiptir çünkü Latium bölgesinin küçük bir köyüyken büyük bir metropole, Antikçağ tarihinin en büyük imparatorluğunun başkentine dönüşen Roma şehri bu tarih açısından birleştirici bir unsur teşkil eder. Roma'nın konumu ancak Constantinus'un MS 330'da Konstantinopolis'in, yani "Yeni Roma"nın temelini atmasından sonra, Geç İmparatorluk döneminde yer alan olaylarla birlikte değişecek, şehir siyasi merkez niteliğini büyük ölçüde kaybedecektir.

Roma tarihi yüzyıllar boyunca Roma şehrinin gücünün ve etki alanının genişleme tarihiyle örtüşür. Genişleme sürecinin başlangıcı Monarşi döneminde "Tarquinius soyunun büyük Roma'sına", hatta Romulus'a dayandırılabilir; Roma'nın "misyonu" geriye doğru alındıkça ("*Tu regere imperio populos, Romane, memento* [Ama sen, Romalı, uluslara hükmedeceksin, unutma] / (*hae tibi erunt artes*) *pacique imponere morem* [Senin de sanatların barışın kurallarını tesis etmek] / *parcere subiectis et debellare superbos* [boyun eğenleri bağışlamak ve kibirlileri ezmek olacak]", der Vergilius, Roma'nın kimliğinin şiiri olan *Aeneis*'te, VI, 851-853), Romalıların fetih süreci tamamlandıktan sonra anlaşılabilir bir şekilde eğimli oldukları teleolojik vizyona yaklaşırız. Daha somut bir yaklaşımla bu sürecin başlangıcı için Etrüsklerin son büyük şehri Veii'nin fethi (MÖ 396) veya Birinci Samnit Savaşı (MÖ 343) gibi bazı akla yatkın tarihlerden söz edebiliriz. Tabii Roma'nın fetihlerini dünyaya anlatan Eski Yunan Tarihçisi Polybios'a dayanan geleneksel görüş, fetihlerin başlangıcını MÖ 220'ye yahut daha erken ve doğru bir tarih olan ve 1. Kartaca (Pön) Savaşlarının patlak verdiği MÖ 264'e yerleştirir.

Kesin olan bir şey varsa, fetih süreci çok hızlı bir şekilde, en geç MÖ II. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanır. Bazen bu sürecin ne kadar hızlı olduğu üzerinde yeterince düşünmeyiz. Caesar'ın MÖ 51'de fethettiği Galya, ve marjinal sayabileceğimiz başka bölgeler dışında (Britanya, Moritanya, Trakya, Kapadokya ve Dacia), Roma İmparatorluğu'nun coğrafyası yaklaşık MÖ 150 ile İmparator Traianus'un Mezopotamya'daki kısa ömürlü fetihlerinden sonra haritalarda "Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının en geniş olduğu dönem" şeklindeki geleneksel ifadenin kullanılabileceği MS 117 arasında fazla değişmemiştir.

Romalılar ve Savaş

Romalılar fethediciler olarak karşımıza çıkar, bu durumda. Roma tarihinin askeri boyutunun daima büyük ilgi çekmiş olması ve hiçbir zaman modasının geçmemiş olması tesadüf değildir tabii; günümüzde bile üniversitede Roma tarihi konusunda uzmanlaşmayı seçen birçok İngiliz öğrenci, tercihlerinin nedenini sorgulayan formlarda Roma ordusuna ve imparatorluk *legio*'larına [lejyon] olan ilgilerini belirtirler. Bu durum, özellikle de Roma'da savaş konusunda yayımlanan bütün o kalitesiz popüler kitaplar göz önüne alınırsa rahatsız edici gelebilir; bu alanda üretim krizi yaşanmadığı gibi, bazen bu kitapların ardında hiçbir şekilde özlem duyulmamış ideolojiler gizlenir; ama bu olgusal bir gerçektir ve Roma'nın fiilen evrensel sayılabilecek bir mirasıdır. Orduyu daha esnek kılan (bu sihirli kelime Romalıların birçok başarısının ardındadır ve sadece askeri alanla sınırlı da değildir) *manipulus*'lar [yaklaşık 120 askerden oluşan birlik] ile *cohors*'ların [360 askerden oluşan birlik] icadından İskender'in halefi olmaya gerçek anlamda uygun tek aday olan Caesar'ın askeri dehasına (bu mesele hem Caesar'ın kendisi hem de birçok Romalı düşünür için bir saplantı haline gelmişti: Philippos'un oğlu, Romalıların askeri üstünlüğüne ideal olarak rakip olabilecek tek kişiydi), ve imparatorluk lejyonlarının olağanüstü bir teşkilata sahip olduğuna, Roma tarihinde savaşın daima mevcut olduğuna şüphe yoktur. Bu mevcudiyet en azından Geç Cumhuriyet dönemine kadar militarist bir toplum şeklinde kendini gösterir: W. V. Harris'in zekice öne sürdüğü gibi, bu toplumun başındaki yönetici seçkin sınıf, ancak savaş ve askeri başarılar yoluyla kendini ve toplum içinde yükselme arzusunu gerçekleştirebiliyordu; şehrin teşkilat yapıları da savaşı temel alırdı, "yurttaşlar, her an savunma veya fetih amacıyla en uygun biçimde kullanılacak şekilde sayılır, sınıflanır ve düzenlenirdi" (Claude Nicolet), şehrin finansmanı da büyük ölçüde askeri başarılardan beslenirdi.

Ordular ve toplum

Birçok açıdan modern orduların öncülü sayılan, kışla, ordu içindeki hiyerarşi, izin gibi günümüzde de az çok aşina olduğumuz kurumları geliştirip mükemmelleştiren lejyonların İmparatorluk dönemindeki yapısı da, profesyonel asker kavramının doğuşuyla siviller ve askerler arasındaki ayrıma resmiyet kazandırır: bu yepyeni ve son derece önemli kavram özellikle bu kadar büyük ölçekte Yunan dünyasında bilinen bir şey değildi.

Roma Emperyalizmi ve Mağluplara Yaklaşım

Fetihler ve yöntemleri konusundaki "açıklamalar", Roma emperyalizmi gibi temel bir kavram üzerine yürütülen kapsamlı tartışmalara konu olmalarına rağmen, Roma'nın Hannibal'ın İtalya'da geçirdiği korkunç dönemin anısıyla (ünlü *metus punicus* [Pön korkusu]) bir daha boyun eğmek zorunda kalma korkusuyla hareket ettiğine dair, savunma amaçlı emperyalizm tezinin artık geçerli olarak kabul edilmemesini savunur; ancak bu türden açıklamalar bazen çok genel beyanlarla yumuşatılır, örneğin Roma'nın bütün düşmanlarının da potansiyel olarak hırslı ve saldırgan, dolayısıyla da emperyalist olduğu, Romalıların gerçekten de şan arzusu ve hâkimiyet hırsıyla hareket ettiği, ama bu hırsın hemen herkese ortak olduğu vurgulanır ve Roma'nın başarısının "sırrı"nın başka yerlerde aranması gerektiği öne sürülür.

Bu görüşe bağlı olarak fethedilen toprakların düzenlenmesine, yani imparatorluğun Roma ordularının boyun eğdirdiği halklara yaklaşımına odaklanmaya başlanılmıştır. Bu durumda başlangıçta bir Yunan *polis*'iyle [şehir] benzer boyutlara ve iddiaya sahip bir şehir-devletinin yapılarının çok geniş bir imparatorluğun gündelik idaresine uyarlanması gibi son derece ilginç bir tarihi ele alma imkânına sahibizdir. Bu son derece karmaşık süreç var olan yapılar ortadan kaldırılmadan, yeniden işlevleştirilerek ve sürekli olarak geçmişe bakılarak gerçekleştirilir (Antikçağda devrimler de daima ataların anayasasına dönüş olarak tanımlanır)

Pragmatik yönetim

Roma'nın idari kapasitesi konusunda hakikati ortaya çıkarmayı amaçlayan Paul Veyne'in (1930-) eserlerini okumak daima faydalıdır: "Roma İmparatorluğu siyasi bir başyapıt değildir, başarısı basit, ama basit olduğu kadar etkili iki formüle bağlıdır: fethedilen ülkelerin statükosuna dokunmamak ve toprak sahibi sınıflarla yerel yöneticilerin otoritesini teyit etmek; milliyetçiliğin henüz tutku düzeyinde olmadığı dönemlerde bundan fazlasına gerek yoktu. Bu formüllere bir de eşsiz bir askeri güç ve şöyle bir gözlem ekleyelim: imparatorluğun farklı bölgeleri arasındaki eşitsizliğin oranı, günümüzün hayal kırıklıklarıyla ve kıskançlıklarla dolu dünyasında olduğu gibi otuza bir değil de bire iki şeklinde olabiliyordu." Bu gibi gözlemler, fethedilen topraklardaki toplumlar tarafından yaratılan yapıları daima temel alan Roma yönetiminin kayda değer pragmatizmini vurgulamak açısından büyük ölçüde hedefi tutturmaktadır. Romalıların savaş alanında mağlup ettikleri halkları imparatorluğun yönetimine tamamıyla entegre etme kabiliyetine hayran kalmamaya imkân yoktur. Böyle bir şey ya İtalyan müttefikler örneğinde olduğu gibi kendiliğinden değil, ancak çeşitli ihtilaflardan sonra veya MS 212'de Caracalla'nın *Constitutio Antoniniana*'sıyla [*Emirnamesi*] imparatorluğun bütün sakinlerine Roma yurttaşlığı verildiği zaman olduğu gibi, tamamıyla barışçıl şekilde gerçekleşebilirdi: zaten başka bir sürü meslektaşı gibi yeni bir İskender sayılmak isteyen imparator, çağdaşlarından ziyade modern araştırmacılar tarafından çığır açıcı ilan edi-

len *constitutio*'yla tarih kitaplarında kendine oldukça önemli bir yer edinmeyi başarmıştır.

Entegrasyon, Roma tarihinde haklı olarak merkezi öneme sahip bir özellik olarak görülebilir. Romalıların kendi bunun farkındaydılar ve kendilerini tasvir ederken bu özelliği de temel alırlardı: örneğin bilge imparator Claudius, senatörlere hitaben yaptığı ve Tacitus'un aktardığı (*Annales*, XI, 24) konuşmasında Roma'nın bu kabiliyetini Monarşi döneminin karanlık olaylarına bağlar ve Makedon kralı V. Philippos'un neredeyse üç yüzyıl önce kendi açısından yaptığı gibi, Roma'yı klasik Yunan dünyasıyla kıyaslar: "Askeri açıdan o kadar güçlü olan Sparta ile Atina'nın çöküşünün nedeni, mağlup ettiklerini yabancı görüp kendinden uzaklaştırmalarından başka ne olabilir ki? Ama kurucumuz Romulus o kadar ferasetli davrandı ki birçok halk, düşman olarak onun tarafından mağlup edildikleri gün ondan Roma yurttaşlığını aldılar." Bu durumda ideolojinin kurumsal uygulamalara da sürekli olarak yansıdığını söyleyebiliriz.

Mağlup edilen halkların entegrasyonu

Arkaik Dönemde Roma ve İtalya'nın Fethi

Roma tarihini bir kez daha ele alırken, makalelerin özgün bakış açıları olmasa da en azından üzerinde düşünmek için yeni ipuçları sunacağı umuduyla ve inancıyla temelde geleneksel olan bir sistem benimsedik.

Roma'nın başlangıçtan MÖ IV. yüzyıla kadar olan erken dönem tarihine de uygun bir yer verilmiştir. Geçmişte olduğu gibi kısmen günümüzde de, çeşitli saygın araştırmacılar (özellikle Alpler'in kuzeyinden olanlar) bu dönem konusunda "hiper-eleştirel" bir yaklaşım gösterip Roma'nın ilkel tarihinin büyük ölçüde Geç Cumhuriyet döneminde "yeniden inşa edildiğini", edebi ve epigrafik belge yokluğunun arkeolojiyle veya ünlü, ama ünlü oldukları kadar temelde kullanılamaz olan bir dizi efsane yoluyla da telafi edilemeyeceğini savunurlar. Dolayısıyla Monarşi dönemine ve Erken Cumhuriyet dönemine daha az yer ayrılır.

Arkeoloji ve kültürel antropolojinin katkıları

Öte yandan Andrea Carandini'nin (1937-), *Palatinus* tepesi bölgesinde kendi yönetiminde gerçekleştirilen kazılar temelinde yürüttüğü araştırmalar, efsanelerle arkeolojik veriler arasında bazı bağlantıları ortaya çıkarmıştır: Arkeolojik veriler efsaneleri teyit ederken geleneksel kronolojik sistemin doğruluğunu (Roma'nın MÖ VIII. yüzyıl ortalarında kurulduğunu) temin etmekle kalmayıp, Romulus ile onun etrafında gelişen destanın ve bu türden daha birçok anlatımın tarihsel geçerliliğini göstermiştir.

İtalyanlardan birkaç isim vermek gerekirse, Arnaldo Momigliano'dan (1908-1987) Carmine Ampolo'ya (1947-) kadar birçok araştırmacı Roma'nın başlangıcına dair bulmacayı tamamlamaya çalışmıştır; arkeolojik belgelerin bu girişimde hayati bir rol oynadığı apaçıktır: Carandini'nin oluşturduğu sistem

temelinde vardığı sonuçların hepsini kabul etmek zordur, ama bu tartışma süregelmektedir ve ortak bir görüşe ulaşmak için daha çok yol kat edilmesi gereklidir. Bu bağlamda kültürel antropoloji, birçok açıdan Arkaik Roma'ya benzeyen sözlü toplumlarla kıyaslamalar yoluyla son zamanlarda bu alana son derece önemli katkılarda bulunmuştur.

Roma Cumhuriyeti'nin ilk yılları aynı zamanda İtalya'nın fethi anlamına gelir. Yarımadada en azından Bronz Çağından itibaren çok çeşitli kültürlerin doğuşuna tanık olmuştur: MÖ VIII. yüzyılda Orta İtalya'da ortaya çıkan Etrüsk uygarlığı, sanatı açısından da bunların en ünlüsüdür. Roma'nın MÖ V ile IV. yüzyıllar arasında İtalya'yı fethetmesinin bu kültürlerin gelişimine çok büyük zarar verdiğine ve "görünürlülükleri"ni dramatik bir şekilde azalttığına şüphe yoktur. Roma'nın İtalya'yı birleştirdiği fikrinin ardındaki "abartılı hâkimiyet duygusu" artık kuşaklardan beri geçerliliğini kaybettiğinden (olsa olsa, Andrea Giardina'nın dediği gibi, İtalya'nın "eksik kalan kimliği"nden söz edilebilir), son yıllarda İtalyan uluslar üzerine yürütülen ve sayısı giderek artan araştırmalar, Roma tarafından fethedilmelerine ve imparatorluğa entegre edilmiş olmalarına rağmen bu ulusların daima kimlik kaybıyla sonuçlanmayan münferit güzergâhlarına ışık tutmuştur.

İmparatorluk, Akdeniz, Küreselleşme ve Kıyaslamalar

30'dan fazla modern devleti ve en az 60-70 milyonluk bir insan nüfusunu kapsayan yaklaşık 5 milyon km²'lik bir imparatorluğun kuruluşu ve yüzyıllar boyu muhafaza edilmesi, bakış açılarının mümkün olduğunca geniş tutulmasını gerektiren bir araştırma konusudur: Antikçağ dünyasının söz dağarcığına Hellenistik çağla ilgili olarak giren günümüzün moda terimi "küreselleşme"nin Roma'nın çok etnikli gerçeklikten söz ederken, kullanılmaya başlaması çok uzun sürmemiştir.

Arnold Toynbee (1889-1975) elli yıldan uzun bir süre önce bize Roma tarihi konusundaki araştırmalarda bakış açısının genişletilmesi gerektiğini göstermiştir: Roma ile Doğu, Çin (Romalıların ara sıra da olsa diplomatik ve ticari ilişkiler yürüttüğü bir başka büyük imparatorluk), kendinden önceki ve çağdaşı olan uygarlıklar, bazen de zaman içinde baş döndürücü bir hızla ilerleyerek günümüz arasında bağlantılar kurmak gerekir. Günümüzde bizi çok cezbeden ama aynı zamanda eziyet çektiren "küreselleşme" terimi henüz icat edilmemişti, ama bu türden araştırmalar, tarihin bakışını genişletme zorunluluğunu ortaya koymaya başlamıştı: her şeyden önce Akdeniz'i, karşılaşma ve etkileşim mekânı, ekonomik, kültürel ve ekolojik açıdan bölük pörçük gerçekliklerin bağ dokusu olarak görülen bu büyük denizi kapsamak gereklidir (bkz. Peregrine Horden ve Nicholas Purcell'in harika eseri *The Corrupting Sea. A Study in Mediterranean Sea* [*Yozlaştırıcı Deniz. Akdeniz Konusunda bir Deneme*]); ayrıca, neden olmasın, sınırları daha geniş

Kıyaslama arzusu

bir tarihe, birbirinden uzak gibi görünen unsurları, Akdeniz kavramının Grek-Roma dünyasındaki önemine yönelik tartışmalar ışığında, tutarlı bir bütün halinde bir araya getirebilecek bağlantılı bir dünya tarihine bakmak lazımdır.

Bu bağlamda Roma İmparatorluğu'nu günümüzde, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyaya hâkimiyetiyle kıyaslama imkânı ortaya çıkar. Buna göre bir tarafta kaba ve kibirli Romalılar/Amerikalılar, diğer tarafta kültürlü ve savaştan uzak Yunanlar/Avrupalılar; yetersizliklerinden ve yüzleşmek üzere oldukları düşmanları konusundaki bilgisizliklerinden dolayı Carrhae/Irak[1] yani Mezopotamya bataklığına gömülen Crassus ve Bush; imparatorlukların kaçınılmaz olarak yarattığı nefreti fırsat bilen Mithradates/Bin Laden; böyle kıyaslamalar sürer gider, daha sofistike analizlerde de Amerikan imparatorluğunu anlamak ve üzerinde düşünmek için Roma İmparatorluğu'nun yapıları göz önüne alınabilir veya iki emperyalizm türünün farklı doğaları veya olası ortak noktaları üzerinde durulabilir.

Bu tür argümanlar yardımcı ders kitaplarını ellerinden bırakmayan gazetecilerin ve popüler yazarların eline geçtiği zaman ölümcül hale gelebilir, hatta Romalıları (ve kendimizi) anlamak için kestirme yollar olmaları gerekirken çıkmaz sokaklara dönüşebilirler. Bu gibi karşılaştırmalı düşünceler Romalılarla aramızdaki mesafenin ve farkların bilincinde olanların elinde ise (gerçi en cüretkâr kıyaslamalar bile bu tür faktörleri görmezden gelmeyi önermez) mantıklı ve faydalı hale gelebilirler.

Romalılar ve Yunanlar

İmparatorluk sınırları içinde yaşayan sayısız ulus içinde Yunanlar ayrı bir yere sahipti: Yunanlar derken Yunanistan'ın sakinleri değil de, daha geniş anlamda imparatorluğun daha zengin, daha gelişmiş, nüfusu daha yüksek ve ortak dili Yunanca olan doğu bölgelerinin halkları kastedilir. Cicero (MÖ 106-43), payına Yunanca konuşan ve imparatorluğun başka bölgelerine göre Yunan kültürünün daha çok nüfuz ettiği Asya eyaletinin yönetimi düşen kardeşi Quintus'a bulunduğu tavsiyeler, herkesin bilmesine rağmen muğlak olmaya devam eden *humanitas* kavramını, yani kısaca söylemek gerekirse, insanın barbarlardan ve hayvanlardan ayrı olmasını sağlayan bilgiler ve kültürel davranışlar bütününü temel alır: "Kura sonucunda Afrikalıların veya İspanyolların veya vahşi ve barbar bir halk olan Galyalıların yönetimine düşseydin bile, *humanitas*'ın sayesinde görevin onlara fayda sağlamak, kazançlarına ve kurtuluşlarına yardımcı olmak olacaktı; ama şimdi, o kadar yüksek düzeyli bir halk tebaamız oldu ki, *humanitas* onlara içkin olmakla kalmıyor, onlardan başka halklara aktarıldığı sanılıyor; dolayısıy-

Yunan humanitas

1 Carrhae esasen bugün Türkiye sınırlarında kalan Harran ilçesidir ancak yazar burada dikkat çekmek istediği hususa bağlı olarak Harran'ı birkaç km güneyde bulunan Irak sınırının içinde kabul etmektedir. –edn.

la özellikle bize *humanitas*'ı verenlere *humanitas* göstermek görevimizdir" (Ep. Ad. Q. Frat., *Kardeşim Quintus'a Mektuplar*, I, 1, 27). "Grek-Roma" İmparatorluğu şeklindeki sık sık tekrarlanan ve büyük rağbet gören, Yunanların kültürel üstünlüğünü (sözüm ona kültürel vatanseverlik) vurgulayan formül yoluyla Roma'nın hâkimiyeti kabul görürse de, ardında gizlenen ve Yahudi kimliğinden sonra en güçlü kimlik olan Yunan kimliği örneğin asla bir Yunan imparatoru olmasına izin vermeyecektir, çünkü Yunanlar hiçbir zaman asimile olmayacak, hiçbir zaman kendilerini Romalı hissetmeyecektir.

Ama tarihin bir cilvesi sonucunda MS V. yüzyılın eşiğinde (395) imparatorluğun bölünmeye karar verilmesi (çok da ses getiren bir karar değildir bu, hatta iki yüzyıl öncesinde, Severus'lar döneminde söz konusu olduğu anlatılır, ama o dönemde Batı kısmı yaşı en büyük, en otoriter kardeş olan Caracalla'ya düşecekti) ve Theodosius'un oğulları arasında paylaştırılmasıyla (*pars Occidentis* [Batı bölümü] Honorius'a, daha önemli olan *pars Orientis* [Doğu bölümü] Arcadius'a verilecektir) Yunanlar bir anlamda Romalılardan kendi imparatorluklarını alacaklardır; o zaman da nihayet Romalılardan kurtulunca, büyük, birleşik Roma İmparatorluğu'nun geriye kalan tek varisleri olarak *Romaioi* adını alacaklardır.

Roma Tarihinin Sonu

Tarihin sürekli olarak incelenip yeniden haritalandırılmasına rağmen, Odoacer'in (y. 434-493) çok genç yaştaki, savaşma ruhuna sahip olmayan Romulus Augustulus'u (459-476) tahttan indirdiği ve imparatorluk sembollerini Konstantinopolis'e gönderdiği (Arnaldo Momigliano'nun deyimiyle "Roma İmparatorluğu'nun sessizce çöküşü") 476 yılı Antikçağ ile Ortaçağ arasındaki ayrım olarak görülmeye devam edilir. Bu da bir anlamda diğerleri gibi bir tarihti: biraz önce sözünü ettiğimiz 395 veya imparatorluğun yeniden birleşmesi için uğraşan ve *Corpus Iuris Civilis*'i [Yurttaşlar Hukuku Külliyatı] hazırlatan büyük Bizans imparatoru Iustinianus'un öldüğü 565 yılı da bir o kadar önemli tarihlerdir, hatta tarihyazımı açısından çok daha öne çıkarlar.

Antikçağ ve Ortaçağ

Her halükârda, Roma tarihinin anlatımına bu tarihlerden birinde son verme tercihinin her açıdan Batılı bir bakış sergilediğini vurgulamak önemlidir: bu tarihler imparatorluğun *pars Occidentalis*'inin rolünü, daha doğrusu o rolün ortadan kaybolmuş olmasını vurgularlar. Zaten herkesin bildiği gibi, *pars Orientalis* zengin ve coşkulu tarihine devam eder, ama o, Bizans tarihi (veya akademik dilde "uygarlık") adını verdiğimiz ayrı bir disiplinin konusudur ve 1453'e kadar, yani bin yıl daha devam eder.

476'yı hem Batı imparatorluğunun sonunu, hem de Antikçağın sonunu, ekonomik ve toplumsal yapıların çöküşünü ve kaçınılmaz yeniden doğuşu (son derece karmaşık ve çok yönlü bir konu) temsil eden sembolik bir tarih olarak al-

gılayan bölünmüş tarih görüşü tamamıyla batılı bir bakış açısının sonucudur (Aldo Schiavone). Gerçi nüfusu bir ara belki de bir milyona ulaşmış olan sembol şehir Roma'nın uğradığı ilk büyük saldırı olan ve o dönem insanlarında dehşet yaratan Alaric'in 410 yılında şehri yağmalamasından sonra nüfusun muhtemelen birkaç on bine inmesine neden olan demografik olaylar göz önüne alındığında bir dünyanın sona erdiği düşünülebilir.

Batılı bakış açısı

Ama ebedi şehir Roma yine de ihtişamını korumaya devam etti; Alaric'in şehri yağmalamasıyla doğduğu yer olan Galya'ya dönmek zorunda kalan Rutilius Namatianus (V. yüzyıl) birkaç yıl sonrasında, çok sevdiği ve dünyanın merkezi olarak gördüğü Roma hakkında şöyle yazar: "Roma'ya hayat boyu tapmak fazla mı uzun geliyor? Sonsuz zevk alınan bir şey asla fazla uzun süremez". Bu duygu çok uzun bir süre birçok kişi tarafından paylaşılmaya devam edilecektir.

Romalılar ve Bizler

Roma tarihini bir yabancılaştırma sürecine tabi tutmak, antropolojik açıdan müthiş yönlerini vurgulamak da meşru bir girişim olacaktır ve kaçınılmaz olarak Romalıların bizden farklı olduğunu gösterecektir: bunun için Polybios'un tasviriyle büyük aristokrat ailelerin garip cenaze âdetlerini veya imparatorluğun dört bir tarafında milyonlarca kişinin izlediği, korkunç derecede şiddet içeren, insanların aşağılandığı *ludus*'lara [müsabaka-gladyatör oyunları] duyulan hastalıklı hevesi düşünmek yeterli olacaktır. Bu türden daha birçok örnek vermek mümkündür: Roma'nın kölelerin, insan kimliğinden yoksun bırakılmış milyonlarca insanın emeği üzerine kurulu bir toplum olduğunu unutmamak gerekir. Ancak Roma dünyasını incelemenin Antikçağın başka herhangi bir uygarlığını incelemeye benzemediği sonucuna varmak kaçınılmazdır, çünkü kültürümüz, dil başta olmak üzere, eski dönem Roma'sıyla her türden temasların, bağlantıların ve ilişkilerin etkisini yansıtır.

Bu bağlantılar özellikle günümüzde kopmuş veya en azından bir yana bırakılmış gibidir; ama yine de varlar ve hiçbir zaman silinemeyecekler çünkü hoşumuza gitsin veya gitmesin, aradaki mesafeye rağmen Roma tarihi geçmişimizin çok önemli bir parçasını oluşturmaya devam ediyor. Toynbee, İkinci Pön Savaşı sonrasında İtalya konusunda yazdığı ünlü bir makalesinde Güney İtalya meselesini doğrudan Hannibal'in güneye yaptığı akınlarına bağlamıştır. Toynbee bu görüşünde muhtemelen haklı değildi, ama böyle bir örnek Antik Roma'ya dönmeden kim olduğumuzu anlamanın mümkün olmadığının bilincine varmamızı sağlar: Roma'nın mirası burada, bizimledir.

Bu mirasın mutlaka ele alınması gereken iki temel unsuru vardır: ilki imparatorluk topraklarında doğan ve Constantinus döneminden itibaren Kilise'nin örgütlenmesi sayesinde imparatorluğa giderek daha derinlemesine ve hayret verici şekilde el koyan ve Batı'da krize giren siyasi yapıların yerini alacak olan

Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlık gerçek anlamda bir devrim yaratmış, "insanların kendilerini ve başkalarını algılama şekillerini kalıcı olarak değiştirmiştir [...] ve günümüzde de onun etkisini hissetmeye devam ediyoruz" (Robin Lane Fox): bu beklenmedik, şaşırtıcı devrim, çok daha hoşgörülü, bu kadar istilacı olmayan çoktanrılı bir dinin nüfuz ettiği bir dünyayı temellerinden sarsmıştır.

Roma'nın mirası

İkincisi de olağanüstü bir zihinsel yapılanma olan hukuktur, uzmanlar, yani *prudens*'ler (bu terim de Romalılar tarafından icat edilmiştir) tarafından tespit edilerek kanunlaştırılacak ve zaman içinde siyaset veya din gibi başka alanlardan ayrı ve bağımsız olması teminat altına alınacaktır, ki bu da günümüzde hayati önem taşıyan bir yönüdür.

Az veya çok önemli daha birçok "miras"tan söz edebiliriz, ama bu bölümü sonlandırırken, günümüzde de güncel gelebilecek bir ders almamız amacıyla, imparatorluğun azınlıklara da, yani kapsadığı ulusların tamamına saygı gösterilmesini dayatan ve kendi yasalarıyla geleneklerini uygulamalarına (*suis moribus legibusque uti* [kendi geleneklerinden ve yasalarından yararlanmaları]) izin veren yapısı üzerine düşünmek daha uygun olacaktır.

Bir Şehrin Doğuşu ve Gelişimi (MÖ y.750-264)

Roma'nın Başlangıcı

Cristiano Viglietti

Roma'nın başlangıç tarihi konusunda, arkeolojik verileri yorumlama zorluklarından ve günümüze ulaşan, bizi ilgilendiren andan çok sonrasına ait edebi tanıklıkların güvenilirliği sorunundan dolayı bazı belirsizlikler olmaya devam etse de, Roma öncesi Latium bölgesinde, başta Alba Longa olmak üzere çeşitli toplulukların (oppidum) bulunduğu ve kültlerinin, imalat süreçlerinin ve cenaze ritüellerinin ortak olduğu neredeyse kesindir.

Arkaik Roma'da Sözlü Gelenek, Yazı ve Arkeoloji

Roma'nın başlangıcı ve tarihinin ilk yüzyılları uzun zamandan beri kuşaklar dolusu araştırmacının ve sırf konuya ilgi duyan insanların en çok tutkuyla yaklaştığı konulardan birini teşkil etmiştir ve etmeye de devam eder.

Ortaçağ kültürü ve özellikle Hümanizm ve Rönesans dönemi düşüncesi – muhtemelen en önemli örneklerden biri, Niccolò Machiavelli'nin (1469-1527) *Titus Livius'un On Kitabı Üzerine* eseridir- Arkaik Roma'da ve Antikçağ tarihinde, taklit edilmeyi hak eden harikulade bir davranış modeli repertuarı ve olağanüstü ahlak örneklerinin yoğun olarak yer aldığı bir siyasi-toplumsal gerçeklik görmüştür.

Sonraki dönemlerde Roma'nın başlangıç dönemine olan ilgi kısmen değişime uğramıştır. Konunun uzmanları daha çok bize ulaşan haliyle Arkaik Roma

tarihinin ne derecede güvenilir olduğunu araştırmaya başladılar: Antikçağ yazarlarının *Urbs*'un [şehir] ilk zamanları konusunda yazdığı hikâyeler şehri gerçekten olduğu gibi mi yansıtmıştır? Roma'nın ilk yüzyıllar konusunda sahip olduğumuz bilgilerin büyük kısmı edebi türden olup ele aldıkları olaylardan yüzyıllar sonra yaşamış yazarlar tarafından toplanmıştır. Arkaik Roma'dan söz edilen başlıca iki Antikçağ eseri, yani Titus Livius'un (MÖ 59-MS 17) Ab Urbe Condita (*Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*) eserinin ilk kitapları ile Halikarnassoslu Dionysios'un (MÖ I. yüzyıl) *Rhomaiké Arkhaiologia* [*Roma Tarihi*] kitabı, İmparator Augustus zamanında, 0 yılından kısa bir süre önce ortaya çıkmıştır. Roma'nın ilk zamanlarını kapsamlı olarak ele alan diğer yazarlar da (tarihçilerin yanı sıra bazı alimler, şairler ve filozoflar) MÖ II veya I. yüzyıldan önce yaşamamışlardır. Antikçağ yazarlarının kendileri de tarihsel rekonstrüksiyonlarının ancak çok küçük bir kısmının yazılı tanıklıkları temel alabildiğini defalarca beyan ederler; bunun nedeni hem Arkaik Roma'da yazının az kullanılması hem de Roma'nın MÖ 390'da uğradığı Galya yağmasından dolayı, *pontifex*'lerin [rahip] yazdığı şehir yıllıklarının bulunduğu devlet arşivlerinin büyük ölçüde yok olmuş olmasıdır.

Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler

Antikçağ yazarlarının Arkaik Roma tarihini yazarken rastladıkları zorluklar, XVII-XVIII. yüzyıllardan itibaren birçok araştırmacının Livius'un ve başka yazarların eserlerini masa başında yapılmış icatlar gibi algılamaya, onları tarihsel açıdan güvenilmeyecek, şehrin ilk yüzyıllarının gerçek olaylarıyla pek ilgisi olmayan, hayali ve ahlakçı içeriklerle dolu kaynaklar olarak görmeye itmiştir.

Hiper-eleştirel olarak tanımlanan bu bakış açısı 1960'lı-70'li yıllara kadar Antik Roma araştırmacıları arasında büyük rağbet görmüştür. O dönemde Roma'da ve Latium'un başka merkezlerinde Arkaik döneme ait sayısız arkeolojik kalıntının keşfi, Antikçağa ait yazılı kaynaklarda öne sürülenlerle aralarında ciddi ortak noktaların olduğunu göstermiştir. Örneğin MÖ VII. yüzyıl sonlarında *Forum Romanum* [Roma Meydanı] bölgesinin, tam da Latin yazarların burada dükkânların kurulduğunu söylediği dönemde taşla döşendiği ve Antikçağ kaynaklarına göre kralın evi olan *regia*'nın yer aldığı yerde taş bir yapı olduğu ortaya çıkmıştır. Daha yakın zamanlarda yürütülen başka kazılar, kaynaklarda Roma'nın ilk krallarına atfedilen inşaat faaliyetleriyle, *Palatinus* ile *Comitium* tepelerinin kuzey yamaçları ve *Sacra Via* [Kutsal Yol] boyunca yapılan bazı önemli keşifler arasında ilginç ortak noktaların olduğunu göstermiştir.

Arkeolojik kaynaklar ve Antikçağ kaynakları

Antikçağın yazılı kaynaklarıyla arkeolojik veriler arasında gözlemlenen sayısız buluşma noktasından dolayı zorda kalan eski hiper-eleştirel yaklaşım yerini edebi tanıklıklara daha çok güven duyan bir yaklaşıma bırakmıştır ve edebi tanıklıkların belgesel değeri dolaylı da olsa, günümüzde de var olan sözlü top-

lumlar üzerinde çalışan kültürel antropologların gerçekleştirdiği araştırmalar sayesinde de teyit edilmiştir. Arkaik Roma'da yazı az kullanılırdı, dolayısıyla olayların, kurumların, kişilerin ve değerlerin anısıyla geleneği sözler yoluyla aktarılırdı. Bu durumda Antikçağ yazarlarının Roma'nın ilk yüzyıllarının rekonstrüksiyonunu yaparken başvurdukları başlıca kaynak, Geç Cumhuriyet dönemine kadar ağızdan ağıza aktarılan, dolayısıyla daha sonra masa başında icat edilmeyen, yüzyıllar boyunca katmanlaşıp pekişen, son derece güvenilir, kolektif bir mirastı. Ancak bu geleneksel miras, antropologların da gösterdiği gibi sözlü anlatımlara özgü olan üretim, seçilim ve aktarım yöntemlerinden dolayı, modern tarihçilerin önem verdiği, olaylarla ve tarihlerle ilgili verilerin hepsini muhafaza edememiştir.

Tarih ve antropoloji

Öte yandan elimizdeki kaynaklar, sözlü gelenekler sayesinde Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemi vakanüvislere kadar ulaşan bilgiler sayesinde Arkaik Roma tarihinin ve toplumunun başka yönlerini tanımamıza izin vermektedir. Örneğin Titus Livius'un kendinin de dediği gibi, eseri her şeyden önce okurlarına, "hayat (*vita*) şartlarının ve âdetlerin (*mores*) nasıl olduğunu, imparatorluğun barış ve savaş zamanında hangi insanlar ve hangi araçlar sayesinde (*per quos viros quibusque artibus*) oluşup geliştiğini " göstermek ister (Titus Livius, *Ab Urbe Candita* [*Şehir Kuruluşundan İtibaren (Roma Tarihi)*], *1, 9*, Önsöz 9).

Roma'dan Önce Latium

Roma'nın ilk yüzyıllarını ele almak zaten karmaşık ve hassas bir meseledir, ama şehrin doğuşundan önceki dönem hakkında bir şeyler söylenmek istendiği takdirde işler daha da zorlaşır. Roma öncesi Latium bölgesi konusunda geleneklerin muhafaza edildiği yazılı kaynakların sayısı çok azdır, ele aldıkları olaylar ile aralarında kronolojik açıdan büyük bir mesafe vardır ve o dönemin tarihiyle ve toplumuyla ilişkileri, sayısı yine çok az olan arkeolojik verilerle sürekli olarak kıyaslanmalarını gerektirir.

Roma'nın kurulacağı mevkideki sabit bir yerleşim yerine dair en eski izler MÖ XVI-XIII. yüzyıllara kadar uzanır; *Capitolinus* tepesiyle *Forum Boarium*'un [Sığır Pazarı] oluşacağı, Tiber nehri yakınlarındaki alan arasında kalan bölgedeki yerleşim izleri bu döneme tarihlendirilir.

O dönemde İtalya'da ve özellikle Apennin dağları bölgesinde, genelde yüksek kesimlerde yer alan küçük toplumlar ölülerini gömerler, tipoloji ve stil özellikleri açısından birbirine çok benzeyen, keramik ve metalden ürünler imal ederler: arkeologlara göre âdetler ve üretim biçimleri arasındaki bu sıra dışı benzerlikler, "Apennin uygarlığı" adı verilen uygarlığın bir parçası olan bu toplumlar arasındaki kültürel birliğin bir göstergesidir. Ancak bu uygarlığın MÖ XII-XI. yüzyıl-

"Apennin uygarlığı"nın kültürel birliği

lar arasında dağılıp yerini âdetleri ve maddi üretimleri arasında daha büyük farklılıklar olan ve daha büyük, nüfusu daha yüksek merkezlere yerleşen çeşitli kültürlere bıraktığı görülür.

Orta İtalya'daki toplumların bu farklılaşma süreci Latium'un Tiber nehrinin güneyinde kalan bölgesini de kapsar; burada MÖ XI-X. yüzyıllar arasında ölüleri yakma ve küllerini, genelde pişmiş topraktan küçük objeler ve minyatür heykelcikler eşliğinde kulübe şeklindeki kaplara koyma âdeti ortaya çıkar.

Latium bölgesinde çevresine göre ayrı (Latin olarak niteleyebileceğimiz) bir kültürün doğuşuna tanıklık eden bu ilginç arkeolojik olguyu açıklamak çok zordur. Bilindiği üzere Antikçağ kaynaklarında Latin toplumunun doğuşu Latium bölgesine başta Aeneas liderliğindeki Troialılar olmak üzere yabancı ulusların gelişi ve yerel halklarla karışmalarıyla bağdaştırılır. Bu anlatımları ve özellikle en ünlüleri olan Vergilius'un *Aeneis* eserini tarihsel gerçeklikler olarak algılamak hatalı olacaksa da, yine arkeolojinin gösterdiği üzere, daha önceki "Apennin" âdetlerinden sonrakilere geçiş döneminde Latium bölgesiyle Myken şehirleri arasında en azından ticari ilişkilerin doğduğu ve geriye bazı arkeolojik izler bıraktıkları da doğrudur. Dolayısıyla Ege bölgesinden gelmiş bazı uluslarla temasların Latium bölgesine yerleşmiş toplumların geçirdiği kültürel değişimleri belirlemiş olması ihtimal dışı değildir.

Latin toplumunun doğuşu

MÖ XI. yüzyıl civarında Latium kültürünün doğuşuyla sonuçlanan gelişmeler bir yana, bu dönemden sonraki ama Roma'nın yaratılışından önceki dönemde Latium'da sabit yerleşim yerlerinin bulunduğu ve sakinlerinin referans noktası Albanus dağındaki Iuppiter Latiaris Tapınağı olan tek bir etnik kimliğe ait olduğu bilinir. Yaşlı Plinius olarak bilinen bilge Gaius Plinius Secundus (y. 23-79) şöyle der: "Latium bölgesinde [...] ünlü *oppidum*'lar vardı: Satricum, Pometia, Scaptia, Politorium, Tellene, Tifata, Caenina, Ficana, Crustumerium, Ameriola, Medullum, Cornicolum, Saturnia –şimdi Roma'nın olduğu yer–, Antipolis –Roma'ya ait olup şimdiki adıyla Gianicolo–, Antemnae, Carnerium, Collatia, Amitinum, Norbe, Sulmo; onlarla geleneksel olarak Albanus dağında kurban etlerini paylaşan Alba halkları da Albalılar, Aesulalılar, Accialılar, Abolalılar, Bubentumlular, Bolalılar, Cusuetalılar, Coriolililer, Fidenaelılar, Foralılar, Latinalılar, Longulalılar, Manalılar, Macralılar, Munialılar, Nomentumlular, Olliculalılar, Ortonlular, Pedum, Politoriumlular, Querquetulalılar, Sicalılar, Sicolisliler, Toleriumlular, Tuticumlular, Vimitellalılar, Velialılar, Venetulalılar, Vitellialılar" [(Doğa Tarihi, (Nat. Hist)] 3, 9, 68-70).

Dolayısıyla Roma öncesi Latium toplumu birçok *oppidum*'un, yani müstahkem şehrin bileşiminden oluşmuştur; aralarında en çok öne çıkan Alba Longa'nın kapsadığı başka halklar (*populus*) adlarını genelde yaşadıkları yere verirler (örneğin Fidenae geleceğin Fidenae'sında, Velialılar da Roma'nın ileride Velia olarak bilinecek tepesinde yaşarlar).

Bu durumda Plinius'un tanıklığına güvenecek olursak, Roma'nın kurulacağı bölge, Antipolis ve *Capitolinus* tepesinde yer alan Saturnia başta olmak üzere çeşitli *oppidum*'ların bileşiminden ve daha önce Alba Longa'nın yurttaşları arasında yer alan bazı halklardan oluşurdu.

Oppidum'lar ve halklar

Roma'nın doğuşuna dair Antikçağ tarihçilerinin eserlerinde okuduğumuz gelenekler bu açıdan Plinius'un eserindeki bölümle kesişir gibi görünür. Bu geleneklere göre kurucu Romulus ile kardeşi Remus'un başından geçenler, Roma'nın doğuşundan önce Alba Longa'ya ait bölgenin en dış kısımlarından biri olarak tanımlanan *Palatinus* tepesi bölgesinde yer almıştır; burada yaşayan mütevazı çoban Faustulus'un tanrı Mars ile Albalı Rhea Silvia'nın zalim Alba kralı Amulius tarafından öldürtülmek istenen ikiz çocuklarını gizlice yetiştirdiği anlatılır.

Bkz. *Krallar Çağı, s. 28; Cumhuriyet Döneminde Roma, s. 42; Cumhuriyetin Kriz Dönemi, s. 91; Augustus: İmparatorluğun Kurucusu, s. 132; Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu, s. 140; Romalıların Dini, s. 540; Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat, s. 872; Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat, s. 894*

Krallar Çağı

Cristiano Viglietti

MÖ VIII. yüzyıl ortalarıyla VI. yüzyılın sonları arasında Roma, siyasi, askeri, hukuki ve dini alanda büyük yetki sahibi, seçilmiş üç kral tarafından yönetilir. Askeri başarılar, toprakların genişlemesi ve başka toplumlarla ticari ilişkilerin gelişmesi zaman içinde Roma'nın siyasi-kurumsal ve toplumsal yapısında değişimlere yol açar ve Krallık döneminin sonuna gelindiğinde Roma Latium'un en önemli merkezi haline gelir.

Şehrin Başlangıcı

Roma'nın ne zaman doğduğu, hangi şekilde kurulduğu ve ilkel siyasi ve toplumsal düzen biçimleri konusunda daima hararetli tartışmalar yaşanmıştır ve yaşanmaya devam etmektedir ve birçok yönü hâlâ tartışmaya açıktır.

1960'lı yıllarda İsveçli arkeolog Erin Gjerstad (1897-1988), mevcut arkeolojik malzemelerin ayrıntılı analizi temelinde Roma'nın MÖ VI. yüzyıl başlarında, 575 civarında kurulduğunu öne sürmüştür. Gjerstad'ın çalışmalarının yayımlanmasından birkaç yıl sonra *Forum Romanum* [Roma Meydanı] bölgesinde yapılan bazı keşifler çeşitli araştırmacıları şehrin olası kuruluş tarihini MÖ VII. yüzyıl ortalarına kadar geri kaydırmaya itmiştir. Ancak her iki hipotez, Roma'nın MÖ VIII. yüzyıl ortalarında kurulduğunu savunan Antikçağ kronolojisini ve bilge Marcus Terentius Varro'nun (MÖ 116-27) önerdiği MÖ 753 tarihini kabul etmemekte hemfikir görünüyordu.

1990'lı yılların başında ise arkeolog Andrea Carandini'nin (1937-) *Palatinus* tepesinin kuzey yamaçlarında gerçekleştirdiği ve ilk sonuçlarını yayımladığı kazılarda, Antikçağ kaynaklarına göre Romulus'un Roma'nın kutsal sınırını (*pomerium*[1]) çizdiği yerde pişmemiş kilden bir duvarın izleri ortaya çıkmıştır. Bu ilginç keşif arkeologları *Forum Romanum* bölgesinin başka kısımlarında da kazılar yürütmeye itmiştir ve bu kazılarda, Antikçağ kaynaklarına göre ilk kralların inşaat faaliyetleri gerçekleştirdiği yerlerde *Palatinus*'taki duvarla az çok aynı döneme ait çeşitli arkeolojik katmanlar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Söz konusu arkeolojik veriler son yıllarda birçok araştırmacının Roma'nın kuruluş tarihini daha da eskilere dayandırmaya ve Antikçağ yazarlarının aktardığı tarihe yaklaştırmaya ikna etmiştir.

Roma'nın ilkel kurumları: siyaset ve din

Antikçağ geleneğine göre Roma'nın ilk yedi kralı Romulus (krallığı birkaç yıl boyunca Sabinlerden Titus Tatius ile paylaştığı anlatılır), Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius ve Tarquinius Superkus'tur. Bu yedi kralın, her biri ortalama 35 yıl olmak üzere toplam 244 yıl Roma'yı yönettiği söylenir. Bu sayı çok yüksek olduğundan, Roma'nın krallarının sadece yedi tane olduğundan ve adlarının geleneğin aktardığı gibi olmasından şüphe duymamıza yol açsa da, şehrin yaklaşık ilk iki yüz elli yılına dayandığı sanılan bir dizi kanıtı değersiz kılmaz.

Bu kanıtların ilki, MÖ VIII ile VI. yüzyıl arasında Roma'da monarşik bir sistemin yürürlükte olduğudur. Elimizdeki en nadir bulunur ve en eski Arkaik Latince örneklerinden MÖ VI. yüzyıla tarihlendirilebilen iki tanesinde (Comitium'da bulunmuş, süngertaşından bir anıtsal taş ile *Forum* bölgesinde, edebi kaynaklara göre kralın evi olan *regia*'nın bulunduğu yerde ortaya çıkarılmış kilden bir fragman) "kral" (*rex*) kelimesinin geçiyor olması ve edebi kaynakların da Roma'nın bir kral tarafından yönetildiğini öne sürdüğü dönemde böyle bir kişinin varlığını teyit ediyor olmaları bir tesadüf olamaz.

Modern araştırmacıların genelde hemfikir olduğu bir başka veri de, Roma kralının çok geniş yetkilere sahip olduğu ve bundan dolayı Cumhuriyet döneminde bu rolün üç kişi arasında bölündüğüdür.

1 Kutsal sayılan ve hiçbir yurttaşın silahla giremeyeceği Roma kent merkezi. -edn.

Kralın yetkileri arasında din en önemlilerinden biri olmalıydı. Nitekim bilge Sextus Pompeius Festus (MS II. yüzyıl) Roma rahiplerinin en üst dereceli (*maximus*) olanının *rex* olduğunu sürerken, daha önce kralın ayrıcalığı olan kutsal işlevleri Cumhuriyet döneminde üstlenen *rex sacrorum*'u [ritüeller kralı, yöneticisi] kasteder. Bu ayrıcalıkların başlıcaları yılın ilk günü tanrı Ianus onuruna düzenlenen, Roma açısından muhtemelen en önemli olan halka açık kurban törenini yönetmek ve her ay bir sonraki ay düzenlenecek bayramları resmi olarak ilan etmekti.

Kralın rolleri

Kralın hem barış hem savaş zamanında toplumun lideri olduğu konusunda herkes hemfikirdir (*rex* ismi "yönetmek, rehberlik etmek" anlamına gelen *regere* fiilinden türemiştir).

Kral şehrin yasalarının hem hayat boyu temsilcisi hem de yasa koyucuydu –gerçi genelde yazılı yasaları belirlemeyip sözlü hükümlerde bulunurdu- ve bir *quaestor parricidii* [cinayetlerin soruşturulmasından sorumlu idareci] veya belki de bir *duumvir perduellionis*'in [vatana ihanet davalarının iki yargıcından biri] yardımıyla yasaları ihlal edilenler yargılandığında yargıç işlevi de görürdü. Düşman şehirlere savaş ilan etme kararı alma, Roma ordusuna –süvarilerin ve piyadelerin komutanları (*magister*) ile birlikte- savaşta komuta etme ve düşmandan elde edilecek olası ganimetin ne yapılacağını kararlaştırma da kralın görevleri arasındaydı. Roma krallarının siyasi gücünü bir dereceye kadar sınırlandırmak amacıyla şehrin ilk zamanlarından itibaren iki temel kurum olmalıydı: senato ve *comitia curiata* [*curia* meclisi].

Geleneğe göre Romulus tarafından sayısının 100 olmasına karar verilen ilk senatörler bazı Romalı ailelerin en saygın üyeleri arasından seçilirmiş. Kral, hem aile babaları hem de bir anlamda vatanın kurucu babaları sayılan senatörleri "baba" (*pater*), onların soyundan gelenleri de "*patricius*" olarak tanımlamış.

Senato

Senato her şeyden önce kralın danışma kurulu, bir ihtiyarlar konseyi niteliğindedir (zaten *senatus* isminin türediği *senex* Latincede "ihtiyar" demektir), toplumun lideri siyasi ve askeri alanlarda kararlar alırken senatoya başvurur. Senatonun ayrıca yeni kralı atama gibi önemli bir görevi vardır. Nitekim Roma krallığı hayat boyu süren bir görev olsa da babadan oğula geçmez ve kralın ölümünde yürürlüğe giren ara dönemde senato hem yeni kralı seçmekle uğraşır hem de en yetkili on temsilcisinin beşer gün yönetimi devralması yoluyla kralın görevlerini geçici olarak yerine getirmeye devam eder.

Senatonun yanı sıra, tüm erkek yetişkin yurttaşlardan oluşan *comitia curiata*'nın icadı da Romulus'a atfedilir; *comitia curiata*'yı teşkil eden otuz *curia*'nın ("erkek grubu") her biri belirli soylardan (*genera*) gelen birkaç birey içerir. *Curia*'ların görevi kralı ilan etmek ve ona yetki bahşetmektir. *Curia*'lar ayrıca askere alma merkezi olarak işlev görür –her *curia* orduya 100 piyade ve 10 süvari sağlamak zorundaydı- hatta muhtemelen toplumun bütün üyelerinin savaşların finansmanı için ö-

Comitia curiata

demesi gereken vergiyi (*tributum*) tahsil eder. *Comitia curiata*'nın siyasi, askeri ve idari işlevleri büyük ihtimalle MÖ VI. yüzyıl ortalarında, Kral Servius Tullius'a atfedilen *comitia centuriata*'nın kurulmasıyla giderek azalacaktır. Ancak buna rağmen *comitia curiata*'ya, özellikle akrabalık ilişkileri temelinde düzenlendiği için, Geç Cumhuriyet döneminde bile, hukuki açıdan özerk yurttaşların bir aileden diğerine geçişi (*adrogatio*) veya vasiyetnamelerle ilgili bazı meselelere onay vermeleri için (*testamentum comitiis calatis*) başvurulacaktır. Monarşi dönemi sona erdikten sonra bile *comitia curiata*'lar, *lex curiata de imperio* hakkına, dolayısıyla da en üst düzey yetkililerin Roma'daki en yüksek askeri ve siyasi yetki biçimi olan *imperium* hakkına sahip olmaya devam edecektir.

Krala atfedilen işlevlerden de anlaşıldığı üzere, Arkaik dönem başta olmak üzere, Roma toplumunda siyasi-askeri yetkiyi dini yetkiden katı bir şekilde ayırt etmek zordur. Bundan dolayı kral, şehrin toplumsal hayatını idare edebilmek için senato ve *comitia* gibi kurumların, savaş alanında ve yargı alanında yardımcıların yanı sıra, halka açık ibadetin belli başlı yönlerinden sorumlu olacak rahiplere ihtiyaç duyardı.

Maior ve minor flamen'ler

Roma'nın dini hiyerarşisi açısından rahiplerin en önemlileri, *maior flamen*'lerdir. Belirli bir tanrının kültünden sorumlu olan ve tüm ritüelleri ile bayramlarına katılan *maior flamen*'ler Iuppiter, Mars ve Quirinus adlı tanrıların yaşayan temsilcileri gibidirler. Üç *maior flamen*'in yanı sıra, daha az önemli, çok eski ve Arkaik dönemden hemen sonra bile Romalıların gizemli bulduğu, bereketle, beşeri faaliyetlerle, doğal olaylarla ve belirli yerlerle bağlantılı tanrıların (Carmenta, Ceres, Falacer, Flora, Furrina, Palatua, Pomona, Portunus, Vulcanus, Volturnus) kültünden sorumlu olan 12 *minor flamen* vardır.

Üç *maior flamen*'in dini açıdan hemen altında, beş üyelik bir *collegium*'un [lonca] başında yer alan *pontifex maximus* [başrahip] vardır. *Pontifex*'ler dini ve dindışı hukuk konusunda en üst düzey uzmanlardır. Genelde kralın veya Cumhuriyet döneminde yetkililerin yönettiği halka açık kurban törenlerini yönetirler ve özel kurban törenlerini de denetler, bütün ritüellerin geleneksel olarak öngörülen yöntemlere uygun şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini kontrol ederler. *Pontifex*'ler aynı zamanda hukuki ehliyetlerinden dolayı halkın ritüeller ve toplumsal meseleler konusunda başvurduğu yetkililerdir. *Pontifex*'ler takvimden ve Roma'da her yıl gerçekleşen en önemli siyasi, askeri, ekonomik, ve astronomik olayların kayıt altına alınmasından, yani beyaza boyanmış tahta levhalara (*tabula dealbata*) yazılmasından sorumludurlar. *Pontifex maximus*, en azından Cumhuriyet döneminden itibaren, *rex sacrorum*'un, *flamen*'lerin ve şehrin kutsal ateşinin tanrıçası Vesta'nın kültüyle ilgilenen altı kadın rahip olan Vesta rahibelerinin seçiminden de sorumludur. Vesta rahibeleri *patricius* kökenli ailelerin altı ila on yaşındaki kızları arasından seçilirler.

Rahibeliğe kabulleri için tabi tutuldukları *captio* [yakalama] ritüelinde *pontifex maximus* müstakbel Vesta rahibesini anne babasından kaçırır. *Rex sacrorum*, *flamen* ve *pontifex*'ler için olduğunun tersine, Vesta rahibesi makamı hayat boyu sürmez. Bu hizmet teoride otuz yıl sürer ve Vesta rahibeleri bu süre içinde kendilerini tamamıyla tanrıçalarına adamalı, saf ve iffetli olmalıdırlar. Bu sürenin sonunda Vesta rahibelerine ayrılıp sonradan evlenme veya tanrıçaya adanan kutsal alanda yaşamaya devam etme imkânı tanınır.

Augur [kâhin rahip] *collegium*'u da Roma'nın kentsel hayatı açısından büyük önem taşır: başlangıçta üç tane olan *augur*'ların temel görevi, *auspicium*'ları [kuşlar yoluyla kehanet] yorumlamaktır. Önce krallar, sonra da yetkililer, siyasi açıdan önemli bir eyleme (*comitia*'yı veya senatoyu toplantıya çağırmak, savaş başlatmak) geçmeden önce, *templum* olarak bilinen sınırlı bir alan içinde, tanrıların habercileri sayılan bazı kuşların uçuşlarının gözlemi yoluyla tanrıların iradesini öğrenmek isterler. Dolayısıyla *auspicium* "kuşların uçuşunun gözlemlenmesi"nden (*aves specere*) başka bir şey değildir: *augur*'ların kuşların uçuşunu doğru yorumlaması sonucunda yetkililerin ve Roma halkının amaçları olumlu şekilde sonuçlanabilir (Latince *augur* ismi, "başarılı olmak" anlamına gelen *augere* fiilinden türemiştir). Krallar döneminde *augur*'ların bir başka görevi de *inauguratio*, yani yeni seçilmiş kral için tanrıların himayesini elde etmektir. Bu törenle krallara da dini yetki bahşedilmiş olunur.

Kentsel hayattaki roller

Krallar dönemine dayandırılması gereken bir başka rahip *collegium*'u da, *duumviri sacris faciundis*'tir; bu rahiplerin sayısı Cumhuriyet döneminde giderek artarak on beşe kadar ulaşacaktır. *Duumvir*'lerin görevi, Roma devletinin karşılaştığı zorluklara çözüm bulmak için yorumlanan kehanete dayalı cevapların derlemesi olan Sibylla Kitapları'nı muhafaza etmek ve onlara danışmaktır.

Yukarıda sözü edilenler kadar önemli olmayan, ama şehrin dini ve dindışı hayatının doğru şekilde işlemesi açısından bir o kadar belirleyici olan kültlerden ve ritüellerden sorumlu, *fetiales*, *arvales*, *luperci* ve *salii* rahip gruplarının *collegium*'larının oluşumu da ilk kralların döneminde atfedilmiştir.

20 *fetiales*, *ius fetiale*'den, yani yabancı toplumlar arasındaki ilişkileri ve özellikle savaşlarla antlaşmaları konu alan hukukla ilgilenen rahiplerdir, Roma'nın ritüeller açısından adil şekilde (*iustum*) savaş ilan etmesini ve barış antlaşmalarını onaylamasını (veya bozmasını) temin ederler.

Romulus'un sütannesi Acca Larentia'nın mitsel oğulları olan *arvales* rahipleri ise Mayıs ayının ikinci yarısında birbirini izlemeyen üç günde, *Via Ostiense*'nin [Roma'dan Ostia limanına giden yol] beşinci mili yakınlarındaki kutsal ormanda tanrıça Dia'nın kültünden sorumlu olan 12 rahiptir. İsimleri "hasat" anlamına gelen *arvum*'dan türemiştir, çünkü gökyüzü tanrıçası olup atmosferik olgularla bağlantılı olan Dia'ya henüz olgunlaşmamış haldeki ilk *ar-*

vum [gernik buğdayı] başaklarının sunulduğu ve ondan tahılların yetişmesini sağlaması için yardım istendiği turfanda kültünden sorumludurlar. Bu törende *arvales* rahiplerinin söylediği ve önemli bir epigrafik keşif sayesinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir şarkı (*carmen*) tohumun gelişiminden sorumlu olan *semones* adlı tanrılardan, insana tarlada çalışırken destek olan *Lares* adlı tanrılardan ve tarlalarla sınırların koruyucusu tanrı Mars'tan yardım isterler.

Aynı zamanda savaş tanrısı olan Mars'ın kültünden sorumlu olan *salii* rahipleri iki gruptan (*Palatini* ve *Collini*) oluşan 24 rahiptir ve Arkaik dönemde savaşa ayrılan dönemin başlangıcına ve bitişine onay verilen törenlerde rol alırlar: bu dönem Mart ayında, Mars'a adanan bayramlarla (*Feriae Martis*, *Equirria*, *Tubilustrium*) başlar ve 19 Ekim'de *Armilustrium*, yani silahların sembolik olarak kandan temizlenip dinlendirilmesiyle sona erer. Bilge Varro, *salii* isminin Latincede "sıçrayarak dans etmek" anlamına gelen bir fiilden türediğini söyler. Nitekim *salii* rahipleri ritüellerini yerine getirmek için *Forum*'u geçerken, *Capitolinus* tepesine tırmanırken ve *Comitium*'a inerken karmaşık bir dans gerçekleştirirler. Savaşçı-rahipler oldukları için çok eski zamanlardan kalma bronz silahlarla ve zırhlarla donatılmışlardır.

Son olarak *luperci* rahipleri, 15 Şubat günü tanrı Faunus adına düzenlenen bir arınma ritüeli olan *Lupercalia*'ya katılan 24 gençtir (*Fabiani* ve *Quinctiliani* adlı iki gruptan oluşurlar). O gün keçi derisinden bir giysi giyen *luperci* rahipleri o *Sacra Via* [Kutsal Yol] boyunca koşarak başta kadınlar olmak üzere rastladıkları insanlara yine keçi derisinden yapılmış bir kırbaçla vururlar. *Lupercalia*'nın kökeni konusunda bilgi sahibi olmayan Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemi Romalıları bu ritüelin oldukça garip bazı yönlerini şehrin kuruluşundan önceki bazı olaylarla ilişkilendirirler. Romulus ile Remus'un daha on sekiz yaşındalarken bu bayram sırasında zalim kral Amulius'u öldürdükleri ve Alba Longa'nın elindeki toprakları arındırdıkları, aynı zamanda da ergenlikten yetişkinliğe geçişi yaşayarak yeni toplumun temellerini attıkları anlatılır.

Şu ana kadar adı söz edilen rahiplerin hepsi başlarda *patricius*'lar arasından seçilirdi ve üstlendikleri bu dini rol aynı zamanda siyasi makamlara getirilmelerine engel olmaz; tek istisnalar *rex sacrorum* ile kadın oldukları için her türlü kurumsal faaliyetin dışında tutulan Vesta rahibeleridir.

Yurttaşların Geçim Kaynakları ve Görevleri

Roma'nın ilk yüzyıllarında yurttaşların yaşam tarzı nasıldır, hangi genel kurallar doğrultusunda yaşarlar?

Edebi kaynaklarda öne sürülenlerle arkeolojik verilerin tanıklık ettikleri arasındaki genel örtüşme, halkın geçim kaynakları konusunda oldukça güvenilir bir tablo oluşturmamıza izin verir. Kaynaklarda Romulus ve haleflerinin yeni

yurttaşlar kabul ettiklerinde veya koloniler kurduklarında tarım yapılması ve özellikle tahıl ekilmesi için toprak dağıtıldığı anlatılır. Arkaik dönemde Romalıların beslenme rejimi buğdaya göre daha dirençli ve hasadı daha istikrarlı, işlenmemiş bir tahıl olan, fazla verimli olmayan ve su baskınlarına maruz kalabilen (ilkel dönemde Roma öyleydi) topraklarda yetiştirilmeye uygun olan gernik buğdayını temel alır, nitekim Arkaik döneme ait arkeolojik keşiflerde bol miktarda gernik buğdayı bulunmuştur.

Dolayısıyla Roma en baştan beri, yurttaşlarının büyük kısmı tarımla uğraşan bir şehirdi, halkın geri kalanı ise geçimini zanaatla veya ticaretle uğraşarak ve hayvan yetiştirerek kazanırdı.

Toprak üzerindeki kontrol en baştan beri iki temel hukuki biçimden birinde gerçekleşir: *dominium* ve *possessio*. *Dominium* (Arkaik dönemdeki adı *erctum* olmalıydı), yani özel mülkiyet, bir akraba grubu içindeki en yaşlı üye olan *paterfamilias*'ın [aile babası] topraklar ve diğer mülkler üzerindeki hakkıdır. Romulus'un anayasası doğrultusunda *paterfamilias* ailenin malvarlığına dâhil olan her şeyi (çocuklar dahil) alıp satma ve veraset haklarını belirleme hakkına sahiptir; mülklerin ve kişilerin mülkiyeti ihtilaf konusu olduğu takdirde, hâkim karşısında sorumluluk sahibi kişi *paterfamilias*'tır.

Dominium

Possessio [zilyetlik] ise, teoride tüm yurttaşlara bahşedilen, kamuya ait toprakları (*ager publicus*) tarım veya hayvan yetiştiriciliği için kullanma hakkıdır.

Possessio

Şehrin doğuşundan beri özel mülkiyete ne kadar önem verildiği, özellikle arazi sınırları olmak üzere sınırların tanrısı Terminus'un (veya Iuppiter Terminalis'in) kültünü Kral Numa Pompilius dönemine dayandıran Antikçağ kaynaklarından da anlaşılır. Başkalarına ait arazilerin sınırlarını gösteren taşların (*terminus*) yerini kötü niyetle değiştirenler *sacer*, yani tanrıya adanmış sayılacak, yurttaş ve insan grubunun dışında tutulacaklardır ve onları öldürenler ceza almayacaktır.

Roma'nın ekonomisinin tarıma ve özellikle tahıla dayalı olduğu, arketipi en azından MÖ VI. yüzyıla dayanması gereken en eski Roma takviminde de teyit edilmiştir: bu takvime göre her yıl kutlanan ve bazılarına (örneğin gernik buğdayının kavrulduğu Şubat ayındaki *Fornacalia* bayramı) yurttaşların katılımının zorunlu olduğu bayramların büyük kısmı tarımla bağlantılıdır.

Tarım ve mitler

Roma'yı konu alan zengin bir dizi mitolojik öykü, Romalıların neden en baştan beri ağırlıklı olarak tarımla uğraştığına açıklama getirir. Bu mitlerde ekin ve bitkilerin aşılanmasıyla bağlantılı olan Saturnus, hasat tanrıçası Ceres ve bağ tanrısı Liberus başta olmak üzere tanrıların Romalıların yaşam tarzını iyileştirmek için onlara tarımı öğrettiği vurgulanır.

Romalılar da, tanrıların kendilerine armağan ettiği tarım yöntemleri karşılığında toprağı işlemeyi ideal bir ekonomik faaliyet olarak tercih etmişler, onu

topraklarında uygulamışlar ve yılın belirli zamanlarında tanrılara emeklerinin sonucunu sunmuşlar, tercih ettikleri hayvanları kurban etmişler.

Bu durumda Romalılara göre tarım aynı anda hem geçim kaynağı hem de tanrılara olan bağlılıklarını göstermek amacıyla armağanlarının karşılığını geri ödeme şeklidir. Bu bağlamda Latince *colere* fiilinin hem "toprağı işlemek" hem de "tanrılara ibadet etmek" anlamına gelmesi ilginçtir.

Tanrılara karşı görevlerinin yanı sıra, Roma'nın ilk yüzyıllarında yurttaşların kentsel kurumlara karşı görevlerinin de titizlikle düzenlendiği anlaşılır.

Kentsel kurumlara karşı görevler

Yurttaşlar, tarımla bağlantılı tanrılara olduğu üzere şehre de, düzenli ve barışçıl bir şekilde yaşamalarına izin veren yasalar, davranış kuralları, koruma, ritüeller ve toprak gibi bazı gerçeklikleri bağışlayan bir varlık gözüyle bakarlar. Bunlardan dolayı yurttaşlar, aldıklarının karşılığında bazı görevleri yerine getirmekle yükümlüdürler. Marcus Tullius Cicero şöyle der (*Devlet Üzerine* 1. fr. 3 Castiglioni): "Vatan üzerimize nimetler (*beneficium*) yağdırdığı ve bizi doğuran anneden daha önemli (*antiquior*) bir anne olduğu için, hakiki annemizden çok ona minnettar olmalıyız (*debetur gratia*)".

Romalıların Arkaik dönemde devlete minnettarlık göstermesinin belli başlı biçimleri, yasalara, kurumlara ve vatanın tanrılarına saygının yanı sıra, savaşa çağrıldıklarında savaşmak, *tributum* (vergi) ödemek, *comitia* toplantılarına katılmak ve oy vermektir.

Tanrılara ve vatana karşı yükümlülüklere farklı statülere sahip yurttaşların yükümlülüklerini de eklemek lazımdır. Kaynaklarda ilk tayinleri Romulus'a atfedilen senatörler ve onların soylarından gelenler *patricius* adlı sosyal grubu teşkil ederler. Başlarda Roma devletinin idaresi sadece *patricius*'ların, rahiplerin ve kendi aralarından seçilen yetkililerin alanına girerdi. *Patricius*'lar, kendilerine düşen rollerden dolayı hem halkın geri kalan kısmının tersine dini ve dindışı yasaları okuma kabiliyetine sahiptir hem de bu yasalar konusunda daha fazla bilgi sahibidir.

Clientela'nın oluşumu

Tarihçi Halikarnassoslu Dionysios'a (MÖ I. yüzyıl) göre amacı toplumun tüm üyeleri arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak olan ve Roma'da uzun zaman boyunca geçerliliğini muhafaza edecek olan *clientela* [hami-yanaşma ilişkisi] kurumu Romulus tarafından geliştirilmiştir. *Patricius* olmayan ve *pleb* olarak bilinen yurttaşlar, *patronus*'ları [hami] olacak bir *patricius*'a *cliens* [yanaşma] olarak bağlanmayı seçebilirdi. *Patronus/cliens* ilişkisinde belirli karşılıklı görevler öngörülürdü: *patronus*, *cliens*'lerinin yasaları bilmesini sağlamalı ve hukuki ihtilaflar durumunda onu savunmalıydı; *cliens*'ler de gerektiğinde *patronus*'larının emrinde çalışmalı, idareci olarak seçilmeleri için gerekli harcamalara veya *patronus*'a yazılan cezaların ödenmesine veya evlenecek olan kızlarının çeyizine katkıda bulunmalıydı. *Patronus/cliens* ilişkisinin de dini bir yönü vardı: sözleşmenin

iki tarafının ve özellikle *patronus*'un karşı tarafa ihanet etmesi yasaktı. İhanet edenler *sacer* sayılırdı.

Halikarnassoslu Dionysios Romulus'un *patronus/cliens* ilişkisi için Roma'da eskiden beri varolup bir o kadar önemli olan ve yine karşılıklı sorumlulukları temel alan başka bir ilişkiyi, yani baba-oğul ilişkisini örnek aldığını vurgular. Vatanla yurttaşlar arasındaki ilişkiye benzer şekilde babalar da oğullarına hami gibi davranırlar ve onlara kimliklerini verirler. Bir kişinin Roma toplumu içinde tanınması ve adının bilinmesi, her şeyden önce babası sayesindedir. Baba, oğluna *nomen*, yani günümüz anlamında soyadını veren kişidir. Roma'da *nomen* sahibi olmak, atalarının ahlaki ve fiziksel özellikleri ve mirası belli, kültleri de belli, belirli bir soya dahil olmak demektir. Baba aynı zamanda oğlunu kollarına alıp tanıkların önünde havaya kaldırarak kabul ettiği (*tollere liberos*) andan itibaren, onu uygun bir şekilde geçindirmekle ve şehrin âdetleri konusunda eğitmekle yükümlü olan kişidir. Oğul da gördüğü bu faydalar karşısında babasına ailesinden aldığı özellikleri edinmek, devam ettirmek ve mümkünse çoğaltarak, hatta kendi ahlaki nitelikleri sayesinde toplum içinde atalarınınkinden daha büyük saygınlık elde ederek karşılığını vermekle sorumludur.

Romalılar ve Yabancılar

Antikçağ kaynakları Krallık dönemi Roma'sını yabancılara çok açık bir şehir olarak tasvir etmekte hemfikirdir. Romulus tarafından oluşturulan ilk kurumlardan birinin, merkezi Arce ile *Capitolinus* tepesi arasındaki hafif çukur bölgede yer alan *Asylum* [Asylaeus Tapınağı] olduğu sanılır: başka şehirlerden gelip yurttaşlığa kabul edilmek isteyen mülteciler burada toplanırdı. Cumhuriyet döneminin başlarında Sabin kökenli asil Attius Clausus'un (birkaç üyesi Roma imparatoru olacak olan Claudius ailesinin atası) akrabaları ve *cliens*'leriyle beraber Roma toplumuna kabul edildiği ve senatörler arasına dahil edildiği anlatılır. Yeni yurttaş oldukları için de ona da, klanın diğer üyelerine de özel mülkleri haline gelecek topraklar verilmiş olmalıdır.

Roma'nın bazı kralları da kaynaklara göre yabancıdır: Numa Pompilius'un Sabin olduğu anlatılır (Romulus'un kısa süreliğine meslektaşı Titus Tatius da öyledir); Tarquinius Priscus Tarquinialı bir Etrüsk'tür ve babası Korinthoslu Demaratos'tur (MÖ VII. yüzyıl). Tarquinius Priscus'un halefi Servius Tullius da geleneğe göre Latinlere ait Corniculum'da doğmuştur veya Etrüsk'tür.

Roma'nın ilk yüzyıllarda yabancılara oldukça açık olduğuna dair edebi imajıyla arkeolojik veriler bazı açılardan ilginç bir şekilde örtüşür: Arkaik dönemde Latium ile Güney Etruria'nın (Veii'ye kadar uzanan bu bölge Roma'yla aynı sınırı paylaşıyordu) epigrafik verileri Latium toplumlarına Yunan asıllı, Etrüsk toplumlarına da Latium asıllı bireylerin dahil olduğuna dair sayısız örnek içerir.

Ancak yabancıların hepsi Roma yurttaşı olmaz, hatta hepsi bunu istemez bile. Roma'nın en eski toplumunun yabancılarla kurumsal ilişkilerinin üç şekilde olabileceği öngörülürdü. Buna göre Romalılara göre bir yabancı:

1) misafirdir (*hospes*), bir Roma yurttaşıyla ve ailesiyle aralarında derin dostluk bağları vardır. *Forum Boarium* yakınlarında, MÖ VI. yüzyıl ortalarına ait, üzerinde Araz Silquetenas Spurianas adlı bir Etrüsk'ün adı bulunan küçük bir plaka bulunmuştur; misafirin kendini tanıtmasına izin veren bu *tessera hospitalis*, Krallık dönemi Roma'sında geçerli olan misafirlik biçimlerinin varlığına dair önemli bir iz teşkil eder;

2) Roma'yı genelde ticaret amacıyla ziyaret eden barışçıl bir yabancıdır (Arkaik Latincede *hostis*). Roma'nın başka toplumlarla ticari alışveriş ilişkilerinin olduğu, özellikle MÖ VIII. yüzyıldan, yani İtalya'da ilk Yunan kolonilerinin kuruluşuyla (özellikle Pithekousai ve Kyme, Lat.Cumea) Akdeniz bölgesinin tamamından kaynaklanan malların Latium bölgesine daha büyük ölçekte giriş yaptığı dönemden itibaren mezarlarda bulunan pişmiş toprak ve metal objelerin varlığıyla teyit edilmiştir. MÖ VII. yüzyıl ortalarından itibaren Orta Tiren bölgesinin tamamı açısından önemli bir liman ve tuzla olan Ostia'nın fethiyle ve *Forum Boarium*'un bir pazar yeri olarak gelişimiyle Roma kayda değer bir ticaret merkezi ve farklı etnik kökenlerden satıcılarla alıcıların buluştuğu başlıca yerlerden biri haline gelecektir;

Hospes, hostis, perduellis

3) düşmandır (*perduellis*). Roma tarihi neredeyse en baştan itibaren savaşlarla doludur ve savaşlar zamanla giderek daha zorlu hale geleceklerdir.

Arkaik dönemde Orta İtalya'da savaş genelde bir toplumun üyeleri başka bir toplumun üyelerinin elinden bir şeyler (hasat, değerli mallar, bireyler) aldığı zaman patlak verirdi. O noktada Roma'da duruma müdahale eden *fetiales* rahipleri yabancı ulustan çalınan malı iade etmelerini resmen ister ve taleplerinin haklılığı konusunda tanrıları tanık gösterirler. O andan itibaren 33 gün içinde talep edilen şey iade edilmezse *fetiales* rahipleri, düşman toprağı haline gelen yabancı bölgeye bir mızrak fırlatmak gibi sembolik bir hareket suretiyle savaş ilan ederler. Savaşın sonunda düşman yenilgiye uğratılırsa Roma'dan aldıklarını fazlasıyla iade etmekle yükümlüdür.

Krallık döneminde Roma'nın yenilgiye uğrattığı düşman şehirlere iki farklı yaklaşım uyguladığı görülür. İlk dört kral zamanında geçerli olan ilk yaklaşım, yenilen şehirleri Roma'nın topraklarına katmaktan ibarettir. Bu ilke Latium'un en büyük merkezi ve Latin etnik grubunun vatanı olan Alba Longa açısından geçerli olmuş olmalıdır, çünkü geleneğe göre şehir Tullus Hostilius tarafından fethedilmiştir; Roma ile Ostia arasındaki bölgede yer alan Politorium, Tellene, Ficana ve Medullum da Ancus Marcius tarafından Roma topraklarına entegre edilmiş olmalıdır. Geleneklere göre son üç kral zamanında ise yenilgiler konusunda yeni bir yaklaşım yürürlüğe girmiştir: düşman şehirleri genelde özerkliklerini sürdürürler ama topraklarının bir kısmı ellerinden alınır (kamusal mülk haline gelir) ve menkul mallarının bir kısmına el konur (genelde açık art-

tırmayla satışa çıkarılır, elde edilen gelir de devlet hazinesine katılır). Bazı özel durumlarda da düşmandan alınan toprakların üzerinde Roma yurttaşlarından oluşan ve Roma yasaları ile kurumlarının geçerli olduğu koloniler kurulur.

Servius Tullius ve Reformları Konusunda Gelenekler

Antikçağ geleneklerine göre Servius Tulllius'un krallığı MÖ VI. yüzyılın ortalarına denk gelir; bu dönemde Roma ilk baştakine göre oldukça farklı bir şehir haline gelmiş, toprakları ve nüfusu kayda değer düzeyde büyümüştür. Alba Longa'nın fethedilmesiyle de Roma muhtemelen Latin etnik grubuna ve Albanus dağında düzenlenen ortak kültlere hâkim şehir haline gelir, Roma'nın Ostia ile tuzlalarının ve denizle iç bölgeler arasında bağlantı sağlayan ulaşım yollarının üzerindeki kontrolü de şehri ticari açıdan da Latium'un en önemli merkezine dönüştürür: MÖ VI. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilen bağlamlarda ithal edilmiş veya yerel olarak üretilmiş arkeolojik eşyalardaki hatırı sayılır artış, şehrin o andan itibaren edindiği statünün apaçık bir göstergesidir.

MÖ VI. yüzyılda Roma'da yaşanan değişimler

Yunan toplumu ve özellikle Etrüsk toplumuyla ilişkilerin artması sonucunda MÖ VII. yüzyılın sonlarından itibaren Roma'da yeni âdetler ortaya çıkmaya başlar. Etrüsk Tarquinius Priscus'un krallığına denk gelen bu dönemde kaynaklara göre bazı iktidar sembolleri benimsenmiş (üst düzey idarecinin oturma yeri, *fasces*'ler [ortasında balta olan çubuk demeti], kırmızı şeritli, kırmızı kumaştan, altın süslemeli *toga*'lar), savaşta bazı müzik aletlerine yer verilir olmuş, bazı ritüeller ve kehanet yöntemleri uygulanmaya başlanmış ve eskiden Etrüsk stilinde inşa edilen tapınaklarda Toscana düzeni kullanılmaya başlanmış.

MÖ VII. yüzyıl sonuyla VI. yüzyılın başı arasında da *regia*'nın [saray] inşası, *Forum Romanum*'un yeniden taş döşenmesi ve *Forum Boarium*'da başta *Fortuna* [Talih] ve *Mater Matuta* [İyilik Anası] tapınaklarının, *Capitolinus* tepesinde de Iuppiter'in görkemli ve heybetli tapınağının inşasıyla şehirde kademeli olarak da olsa yeni bir inşaat aşaması yaşanmıştır; inşasına Tarquinius Priscus zamanında başlanan Iuppiter Tapınağı'nın açılışı geleneğe göre Cumhuriyet döneminin ilk yılını (MÖ 509) bulacaktır.

Roma'nın bu siyasi, ticari, anıtsal ve bölgesel gelişim döneminde, kökeni konusunda daha önce de dendiği gibi iki ayrı gelenek söz konusu olan Servius Tullius öne çıkar. Latin tarihi kaynaklarında bulunan ilk geleneğe göre Tarquinius'un karısı Tanaquilla'nın kölesi olan Ocrisia'nın (aslen Romalılar tarafından yenilgiye uğratılan Corniculum şehrinin asil bir ailesindendi) oğludur ve Tanaquilla tarafından oğluymuş gibi yetiştirilmiş, taht için hazırlanmıştır. İmparator Claudius (MÖ 10-MS 54) tarafından anlatılan ve Vulci'deki François Mezarındaki (MÖ IV. yüzyıl) bir freskte tasvir edilenlerle bazı Latin alimlerin tanıklıklarıyla örtüşen ikinci geleneğe göre Servius Tullius Vulcili bir

Etrüsk'tür, komutan Caelius Vibenna'nın silah arkadaşıdır ve Tarquinius'a çeşitli hizmetleri dokunduğundan gözüne girmiştir.

Servius Tullius, gizemli kökeninden çok, bazı değişikliklerle birlikte MS I. yüzyıla kadar yürürlükte kalacak bir idari reform getiren kişi olarak tarihe geçmiştir; *centuriata* reformu olarak bilinen bu reform doğrultusunda, *comitia curiata*'nın görevlerini kısmen üstlenecek olan yeni halk meclisi *comitia centuriata* kurulmuştur.

Centuriata reformu, yetişkin erkek yurttaşların kentsel görevlerinin geçmişe göre apayrı ve tamamıyla yenilikçi kriterler temelinde belirlenip bölüşülmesini öngörür. *Centuriata* reformundan önce *curia*, yani bazı soylardan yetişkin erkeklerin oluşturduğu bir grup, Roma'nın başlıca siyasi birliğini temsil ederdi; *curia* muhtemelen aynı zamanda askere alma, *tributum* ödeme ve kralın seçilme-ilan edilme süreçlerinin de merkeziydi.

Servius Tullius'a atfedilen bu reform doğrultusunda yurttaşlar, *curia*'ların tersine akrabalık ilişkileri değil de *census* temel alınarak yeniden düzenlenir.

Census

Census, yurttaşların ve özellikle *paterfamilias*'ın, tarihçi Titus Livius'un (MÖ 59-MS 17) *dignitas* ve *fortuna* terimleriyle tanımladığı iki yönünün ölçümüne (başlangıçta kral ve bazı yardımcıları tarafından gerçekleştirilir) dayalı olarak değerlendirilmesidir. Romalılar için *dignitas*, bireyin toplum içerisinde erdemli sayılan şekilde davranma ve prestijli kamusal görevleri yerine getirme kapasitesidir. *Fortuna* ise aile serveti için kullanılır.

Bir *paterfamilias*'ın *dignitas* ve *fortuna* değerlendirmesi ne kadar yüksekse *census*'u ve dahil edildiği sosyal sınıf (onun ve onun soyundan gelen yetişkin erkeklerinki) o kadar yüksek olur.

Geleneğe göre Servius Tullius altı *census* sınıfı belirlemiş, her birine dahil edilen değişken sayıdaki yurttaşı da *centuria*'lar şeklinde sınıflandırmıştır: Titus Livius'a göre *dignitas*'ı ve *fortuna*'sı en yüksek düzeyde olan ilk sınıf 100 *centuria*'dan, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf 20 *centuria*'dan, beşinci sınıf 32 *centuria*'dan ibaretti. Bunlara bir de mülk sahibi olmayanlar için bir *centuria* eklenince toplam 193 *centuria* ediyordu.

Centuria da, bir önceki *curia* gibi, aynı zamanda hem oy birimi hem askeri birim hem de *tributum* tahsil birimidir. Örneğin kral seçmek için veya Cumhuriyet döneminde üst düzey bir idareci seçmek için oy verilecekse, yurttaşlar ait oldukları sınıf ve *centuria* doğrultusunda oy vermeye çağrılırlar. *Census* düzeyleri daha yüksek olan birinci sınıfın 100 *centuria*'sı 193 oyun 100'ünü, yani yarısından biraz fazlasını verirler, dolayısıyla çoğunluğu oluştururlar. Bu durumda oy verilecek aday konusunda kendi aralarında anlaşmaya vardıkları takdirde, bu kişi seçilecektir ve alt sınıfların tercihlerini ifade etmesine imkân olmayacaktır. Bu, sıklıkla karşılaşılan bir durum olmalıydı: Livius ikinci sınıfın veya üçüncü sınıfın çok ender olarak oy vermeye çağrıldığını hatırlar. Böylece ilk sınıfta yer alan yurttaşlar daha çok *centuria*/oy hakkına sahip olduğundan,

siyasi açıdan diğerlerine kıyasla daha güçlüdürler. Öte yandan, Antikçağ kaynaklarına göre toplam nüfusun oldukça küçük bir kısmını teşkil ederler.

Daha önce de dediğimiz gibi, *centuria* aynı zamanda askeri bir birimdir: bu, ordu bir araya getirildiğinde 193 *centuria*'nın 100'ünün, yani askerlerin yarısından fazlasının birinci sınıfın az sayıdaki üyesinin arasından seçilmesi demektir: bu durumda *dignitas* ve *fortuna* düzeyi en yüksek olan yurttaşlar, iki sebepten dolayı aynı zamanda savaşa en çok katılanlar ve savaşı daha çok finanse etmesi gerekenlerdir.

Birincisi, savaşa katılan yurttaşların silahlarının ve ordu içindeki rollerinin ait oldukları sınıfa uygun olması gerekliliğidir. Birinci sınıf üyeleri, korunma amaçlı miğfer, *clipeus* (büyük, yuvarlak bir kalkan), bacak zırhları ve göğüs zırhı, saldırı amaçlı mızrak ve *gladius* [kısa kılıç] olmak üzere en eksiksiz (ve tabii maliyeti en yüksek) şekilde silahlanmış olmalıdır; birinci sınıftan 18 *centuria* da ayrıca diğerlerine benzer şekilde silahlandırılmış süvarilerden oluşur (ama atların masrafları devlet tarafından karşılanır); ikinci sınıf yurttaşlar birinci sınıf yurttaşlar gibi silahlandırılır, ama zırh giymezler; üçüncü sınıf yurttaşların bacak zırhları yoktur; dördüncü sınıf yurttaşların sadece saldırı amaçlı silahları vardır; beşinci sınıf yurttaşların sadece sapanı ve taşı vardır, son sınıf yurttaşlar ise askerlikten muaftır. *Centuria* temelli ordu konusunda kaynaklarda sunulan bilgiler, Servius'un reformunun, Latium'da yine Etrüsk toplumundan süzülerek dayatılan, *hoplit* [hafif silahlı piyade] tarzı bir silahlanma ve askeri formasyonun Roma'da kurumsal hale getirdiğini anlamamıza izin vermiştir. *Comitia centuriata*'nın askeri yönünün öneminin vurgulanması lazımdır. *Forum* yakınındaki Comitium'da toplanan *comitia curiata*'nın tersine, *comitia centuriata*, silahla girilmesi yasak olan şehrin kutsal sınırının (*pomerium*) dışında yer alan, bir savaş tanrısına adanan *Campus Martius*'ta [Mars Meydanı] toplanırdı.

Askeri birim anlamında *centuria*

Savaşın birinci sınıf yurttaşlar için daha maliyetli olmasının en azından başlardaki ikinci nedeni, bireylerin *census* yoluyla belirlenen sosyal konumu, ödemeleri gereken *tributum*'u da belirler. *Tributum*, her yıl ödenmesi gereken sabit bir vergi değildir, genelde yurttaşlardan sadece savaş durumunda toplanır: böyle durumlarda devlet harcanacağı düşünülen miktarı belirler, sonra da bu miktarı yurttaşlardan *census*'ları oranında toplar. 100 *centuria*'ya sahip olan birinci sınıfın az sayıdaki üyesinden toplam 193 birimin 100'ünü karşılaması istenir. Ancak para *centuria*'lar temelinde değil, aynı kabileye üye her sınıf üyeden toplanır (*tributum*, kabile anlamına gelen *tribus*'tan türemiştir).

Tributum

Tribus terimi başlangıçta Roma toplumunun, her biri on *curia* içeren üç ana bölümü (Ramnes, Tities, Luceres) için kullanılır. Başlarda *tribus*'ların toprak mı yoksa etnik temelli mi olduğunu söylemek zordur. Kesin olan bir şey varsa o

da Servus Tullius ile *tribus*'ların sayı olarak arttığı ve tamamıyla yerel nitelikli olduklarıdır: dört *tribus* şehrin surları içinde yer alır, Roma'nın kırsal bölgelerinde de belirsiz sayıda *tribus* bulunur. MÖ 495 yılında Roma *tribus*'larının toplam sayısı 21'di (4'ü şehir içinde, 17'si dışında).

Centuriata reformu bir yandan Roma toplumunun bir ölçüye kadar değişmesine neden olurken şehrin tarihinin ilk iki yüzyılında gerçekleşen dönüşümleri de ifade eder. Geçmişte olanların tersine, devlet makamlarına atanma, savaşa katılma, *tributum* ödeme gibi konular artık yurttaşlığa sahip olanlar için otomatik bir sonuç ve herkes için eşit değildir: artık bireyin şehirdeki siyasi rolü, *census*'una, kralın verdiği yetkiyle toplum tarafından bir bütün olarak değerlendirilmesine bağlıdır. *Census*'un ve mantığını ifade eden *comitia*'ların yaratılmasıyla Roma'da filozof Aristoteles'in (MÖ 384-322), yurttaşların eşit olduğu aritmetik yapılı toplumdan, her bireyin gücünün, payelerinin ve görevlerinin sosyal değerlendirmesi doğrultusunda farklı olarak geliştiği geometrik yapılı topluma geçiş olarak yorumlayacağı olguya benzer bir durum gerçekleşir.

Bkz. *Roma'nın Başlangıcı*, s. 24; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Borcunu Ödeyemeyen Borçlunun Paramparça Edilmesi*, s. 326; *Baba Katli*, s. 349; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Villanova Uygarlığı ve Etruria'da Şehirlerin Doğuşu*, s. 646; *Romulus'tan Tarquinius Soyunun Büyük Roma'sına*, s. 671; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları*, s. 1067

Cumhuriyet Döneminde Roma

Cristiano Viglietti

MÖ 500 civarında Roma'da yeni bir anayasayla kralın yetkileri, başta her yıl halk tarafından seçilen iki consul olmak üzere, birkaç kişi arasında bölüşülür. Cumhuriyet tarihinin ilk iki yüz elli yılında Roma'nın başı sürekli olarak toplumsal ihtilaflarla derttedir ve bunun sonucunda kurumsal yapısında bazı değişiklikler yer alacaktır; düşman uluslarla savaşlar da Roma'nın MÖ III. yüzyıldan itibaren İtalya yarımadasına hâkim hale gelmesini sağlayacaktır.

Cumhuriyetin Doğuşu ve İlkel Kurumları

Antikçağ kaynaklarına göre Roma'da monarşinin sonu, Kral Tarquinius Suberbus'un oğlu Sextus'un, Lucius Tarquinius Collatinus'un karısı Lucretia'ya tecavüz etmesiyle ve kadının namusu kirlendiği için kendini öldürmeden önce olanları, o dönemde Ardea kuşatmasına katıldıkları için Roma'da olmayan babasına ve kocasına haber vermesiyle bağdaştırılmalıdır.

Roma'da evli kadınlara örnek olarak gösterilen Lucretia'nın tecavüze uğraması sonucunda bazı ileri gelen Roma yurttaşıyla ailelerinin, *cliens*'lerinin [yanaşma] ve halkın bir kısmının ayaklanarak MÖ 509'da Kral Tarquinius ile soyunu –bu topluluğa paradoksal olarak Collatinus gibi kralın kuzeni olup ona karşı olanlar da dahildir- Roma'dan kovduğu ve sonuçta yeni siyasi kurumların oluşturulduğu sanılır.

Sextus'un uyguladığı şiddet, doğrudan ona veya dolaylı olarak geleneğin yedinci kralına atfedilebilecek oldukça ciddi bir dizi eylemin sonuncusuydu. Tarquinius'ların sonuncusunun tahta senatonun onayı ile, *comitia*'ların desteği olmadan ve selefi Servius Tullius'un öldürülmesinde rol aldığına dair ciddi kuşkular arasında çıktığı anlatılır. Tarquinius Suberbus, tiranlığın tüm yönlerini sergileyen yönetimi sırasında da senatörleri ve halkı horgörmüş, şehrin yasalarına ve kurumlarına saygı göstermemişti.

Olayların gerçekten kaynaklarda anlatılan şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğini asla bilemeyeceğiz. Kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, MÖ 500 civarında Roma'da yeni bir anayasal düzen oluştuğu ve daha önce kralda toplanan bütün yetkilerin birkaç kişi arasında bölündüğüdür.

Kralın dini yetkileri Cumhuriyet döneminde daha çok *rex sacrorum* [ritüeller kralı] tarafından devralınırken, siyasi yetkileri başlangıçta *consul* adı verilen iki idareci arasında bölüşülür (başlangıçta adları *praetor* olabilir).

Roma'nın *consul* sisteminde, bu makama getirilen iki yurttaşın eşit yetkiye sahip olması, birinin eylemleri fazla zorba veya yürürlükteki yasalara, örf ve

âdetlere karşıt göründüğü takdirde diğerinin onun eylemlerini veto edebilmesine imkan tanır. *Consul*'lar genelde görevlerini sadece bir yıl sürdürürler ve bildiğimiz kadarıyla en azından MÖ IV. yüzyıl sonlarından itibaren daha önce *consul* olan birisinin yeniden aday olması için aradan birkaç yıl geçmesi gereklidir. Ayrıca bir *consul*'un aynı anda başka bir görevde bulunması mümkün değildir.

Kralın tersine *consul*'lar senato tarafından seçilip sonra sadece usulen halk tarafından seçilmez, *comitia centuriata*'nın oylarıyla atanırlar. Bundan dolayı günümüz siyasetçileri gibi *consul* adayları da yurttaşlar (özellikle üst sınıflardan olanlar) arasından destek toplamaya çalışır, mümkün olduğu kadar çok *centuria*'yı [100 seçmenden oluşan oy birimi] kendilerine oy vermeleri için ikna etmeye uğraşırlardı. Romalılara göre monarşiye nazaran cumhuriyetin başlıca iyi taraflarından biri, halkın kendi yöneticilerinin seçiminde bu kadar büyük ve kurumsallaşmış bir rol almasıdır.

Consul'ların yetkileri arasında hem savaşta, Roma ordusuna komuta etme, hem de barışta *comitia* ve senatoya başkanlık etme, yasa önerilerinde bulunma ve suçla mücadele vardır; ancak suçla mücadelede kral ile *consul* arasında önemli bir fark söz konusudur: bir *consul* bir yurttaşı ölüm cezasına çarptırırsa, yurttaş hükmü sorgulama hakkına sahiptir, *comitia centuriata*'ların toplanmasını (*provocatio ad populum*) ve halkın hükmü tersine çevirmek için oy vermesini talep edebilir.

Cumhuriyet dönemi makamları

Cumhuriyetin başlarında *consul*'ların mahkemelerle de ilgilenmiş olması muhtemeldir, ama bu alan daha sonra MÖ 367'de oluşturulan *praetor* adlı idarecinin (o da *comitia centuriata* tarafından seçilir) yetki alanına girecektir. Cicero (MÖ 106-43) De Legibus'ta (*Yasalar Üzerine*) (3, 3, 8) *praetor*'u "hukukun hakemi" (*iuris disceptator*) ve "şehir hukukunun sorumlusu" (*iuris civilis custos*) olarak tanımlar, başlıca görevinin hukuk davalarının doğru şekilde düzenlenmesini sağlamak olduğunu söyler.

Başlarda *consul*'ların yetki alanına giren bir başka görev, yurttaşların *census*'unu [sayım] düzenlemek, yetişkin erkek Romalıları farklı *centuria* sınıflarına yerleştirmektir. *Consul*'ların bu alandaki yetkisi de, beş yılda bir *comitia centuriata* tarafından seçilen ve *census*'u düzenlemek için 18 ayı olan *censor*'ların oluşturulmasıyla (geleneğe göre MÖ 443'te) azaltılmıştır. Ovinia yasasıyla (MÖ IV. yüzyıl) *censor*'lara senatörlerin listesini hazırlama görevi de verilir; bu listeye dahil olmak için adayların alışkanlıklarının çok katı bir incelemeye tabi tutulması gereklidir. Senatörler arasında ahlaki davranışları hatasız olmayanlar, yani *dignitas*'ları düşük düzeyde olanlar derhal *censor* [nüfus ve servet sayımından sorumlu görevli] tarafından senatodan azledilirlerdi.

Consul'lar ayrıca *quaestor* [hazineden, cezai meselelerden sorumlu idareci, haznedar] ile *dictator*'un [mutlak yetki sahibi yönetici, diktatör] atanmasından sorumludur. Krallık döneminde muhtemelen hukuki bir görevle tesis edilen *qu-*

aestor makamı Cumhuriyet döneminde Roma'nın maliye işlerinden sorumlu hale gelirler, *Forum*'da [Meydan] yer alan Saturnus Tapınağı'nda geleneğe göre MÖ 500'den itibaren bulunan devlet hazinesinin idaresiyle ilgilenirler. Sayıları önce iki, sonra dört olan *quaestor*'lar MÖ V. yüzyılda artık *consul*'lar tarafından seçilmeyip, kökeni konusunda fazla bilgi sahibi olmadığımız başka bir halk meclisi olan *comitia tributa* tarafından oylanacaktır. Bazı alt düzey yetkililerin seçiminden ve bazı suçların cezalandırılmasının oylanmasından sorumlu olan *comitia tributa*'da yurttaşlar ait oldukları ve her biri bir oy hakkına sahip olan bölgesel kabile temelinde düzenlenmiştir.

Dictator ise, belirli bir görev süresi olmayan olağanüstü yetkili bir idarecidir. Devletin zorluklarla karşılaştığı zorlu savaşlar veya karmaşık toplumsal krizler gibi durumlarda senatonun talebi üzerine *consul*'lar tarafından tayin edilir. *Dictator* şehir üzerinde, krallara benzer şekilde mutlak sivil ve askeri yetkiye sahiptir, ama görevi azami altı ay sürer ve bu süre içinde seçilme nedeni olan durumu kontrol altına almalı ve çözüme kavuşturmalı, sonra da görevi *consul*'lara iade etmelidir.

Cumhuriyetin anayasası ve gelişimine neden olan tarihi şartlar, geçmişe kıyasla senatonun da Roma siyaseti içindeki rolünün değişmesine ve büyümesine neden olur.

Senatonun rolü

Başlangıçta *patricius* [seçkinler] sınıfından 100 kişiden oluşan senatonun üye sayısının Tarquinius Priscus tarafından 300 birime çıkarıldığı, hatta *pleb*'ler [halk] bile dahil *minores gentes*'ten [alt sınıflar] de üyeler içermeye başladığı anlatılır. Krallık döneminde ve Cumhuriyet dönemine doğru senatonun temelde en üst düzey yetkililerin danışma organı olarak işlev görür, onlara yakın ve bir dereceye kadar onlara tabi olan kişilerden oluşur. MÖ IV. yüzyıl ortalarından itibaren senatonun rolü, hem Roma'nın elde ettiği askeri başarılardan dolayı hem de Ovinia yasasının etkisiyle değişecektir: bu yasayla senatörler sıradaki kudretli kişinin dost grubu değil de *censor*'lar tarafından bu göreve ömür boyu getirilen, dolayısıyla da Roma'nın siyasi hayatını, bir yıllığına atanan normal idarecilere göre daha büyük devamlılıkla idare edebilen yurttaşlardan (genelde eski idareciler) oluşan kurumsal bir organın üyeleri haline gelir. Senatonun karar yetkisinin asıl artacağı alan kamusal harcamaların kontrolü ve yabancı uluslarla ilişkilerdir. Sıradan veya olağanüstü olsun, tüm kamusal harcamalar, idareciler tarafından yapılırsa da senatörlerin denetimi altındadır. Elçilik misyonları (Romalıların ülke dışında, yabancı ulusların da Roma'da), savaş ilanları, barış antlaşmaları, *comitia*'ların herhangi bir şekilde dahil olmasına gerek olmadan, doğrudan senatonun sorumluluğuna girer. MÖ II. yüzyıl sonlarına kadar kamusal toprakların (*ager publicus*) idaresi ve kolonilere toprak tahsis etme veya geri alma yetkisi senatoya ait olacaktır.

Savaş, Toprak, Borçlar ve Toplumsal İhtilaflar

Roma'daki idari makamlar MÖ V. yüzyıl başlarında, yeni doğan cumhuriyetin geçmek zorunda kaldığı oldukça zorlu bir dönem sonucunda ilk başlara göre bazı önemli değişimlerden geçerler.

Antikçağ kaynaklarına göre Roma'nın son kralı şehirden kovulduktan sonra defalarca iktidarı yeniden ele geçirmeye ve bu arada ilk *consul*'ların elinden aldığı, atalarından kalma hatırı sayılır serveti geri almaya çalışmıştır. Cumhuriyet kurumlarının tesis edilmesinin hemen sonrasında, Vitellia ve Aquilia ailelerinin bazı genç üyeleriyle ilk *consul* Lucius Iunius Brutus'un oğulları monarşi yanlısı bir komplo düzenler; kaynaklara göre kısa bir süre sonra Etrüsk Clusium şehrinin beyi ve Tarquinius Superbus'un arkadaşı Porsenna Roma'ya saldırarak son kralı yeniden tahta çıkarmaya çalışır; MÖ 496 yılında da Tarquinius'un Tusculumlu Octavius Mamilius'un yardımıyla bir araya getirdiği Latin şehirlerinden oluşan bir birlik, Regillus gölü yakınlarında Roma ordusuyla karşılaşmıştır, ancak Roma elde ettiği zaferle Latin soyu üzerindeki egemenliğini teyit etmeyi başarmıştır. Bu zafer sonrasında *consul* Spurius Cassius tarafından hazırlanan barış antlaşmasıyla (*foedus Cassianum*) iki tarafın –yani bir yanda tek başına Roma, diğer tarafta Latin şehirlerinin tamamı- barış halini muhafaza etmesi, gerektiğinde birbirine yardımcı olması ve olası savaş ganimetlerini bölüşmesi öngörülmüştür. *Foedus Cassianum*'la Roma ile Latinler arasındaki haklar titizlikle kararlaştırılır: *ius conubii* [evlilik hakkı] ile söz konusu toplumların üyeleri arasında meşru evlilik hakkı tanınır, böylece doğacak çocukların meşru olarak babalarının soyundan geldiği temin edilir; *ius commercii* [ticaret hakkı] ile her tür malı alıp satma ve her türlü sözleşme hakkı tanınır; *ius migrationis* [göç etme hakkı] antlaşmaya taraf olan toplumların üyelerinin taraflardan birinde yerleşik olarak ikamet ettiği takdirde oranın yurttaşlığını almalarına imkân tanır. Sacco vadisinde yaşayan İtalyan bir ulus olan Herniciler MÖ 486'da Roma'yla ittifak kurarlar ve büyük ihtimalle onlar da *foedus Cassianum*'la öngörülen haklara ve yükümlülüklere taraf olurlar.

Foedus Cassianum

Antikçağ kaynaklarına göre, Tarquinius Superbus'un kışkırttığı çarpışmalara paralel olarak, özellikle MÖ V. yüzyılın ilk yarısında Roma'nın Volsciler, Aequiler ve Sabinler olmak üzere üç ulusla savaşlar yaşanır. Apennin dağlarından inen Volsciler, daha önce Roma'nın kontrolünde olan Pontinus ovası başta olmak üzere Latium'un güney kısmına el koyarlar. Fucinus gölünün batısından gelen Aequiler Tibur ve Praeneste bölgelerini istila ederler. Kuzeydoğudan gelen Sabinler ise tuzun ve başka malların Ostia'dan Apennin bölgesine ulaştırılmasına izin veren *Via Salaria*'nın kontrolünü ele geçirmeye çalışırlar.

Roma, Volsciler, Aequiler ve Sabinler

Roma, şehrin ve kontrolü altındaki bölgelerin düşmanların baskısı altında kaldığı bu dönemde siyasi açıdan önemli bir değişimden geçer. Arkaik dönemde Roma'da profesyonel asker yoktur, ilk beş sınıfa üye yurttaşlar, savaşlarda görülen ihtiyaç doğrultusunda değişebilecek sayılarda askere çağrılırlar. Bu askerler savaşa giderken kendi harcamalarını karşılarlar, hem ait oldukları sınıf için öngörülen silahların masrafını öderler hem de Romalıların tamamı gibi devletin ordunun harcamalarını karşılamak için ihtiyaç duyduğu *tributum*'u öderler.

Roma yurttaşları arasında toplumsal eşitsizlikler

Arkaik dönemde savaşa ayrılan dönem Mart ortaları ile Ekim ayı başları arasında, yani Roma yurttaşlarının büyük kısmının geçim kaynağı olan tarım faaliyetlerinin çok yoğun olduğu dönemdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yer alan uzun, zorlu ve masraflı savaşlar, askere alınanların topraklarıyla ilgilenmesine engel olduğundan –ve o topraklar sıklıkla düşman tarafından yağmalandığından- yoksul düşen birçok Romalı, *nexum* adı verilen bir hukuki antlaşma yoluyla daha varlıklı yurttaşlara borçlu hale gelirler. Borçlular *nexum* yoluyla (*nexum*, Latincede "bağlamak" anlamına gelen *nectere* fiilinden türemiştir) alacaklılara bağlanır ve onlardan borç aldıkları para karşılığında, borçları karşılanana kadar onlara tarım alanında ırgat olarak hizmet verirler.

Cumhuriyetin ilk yıllarının siyasi-askeri şartları Roma yurttaşları arasındaki toplumsal eşitsizliklerde kayda değer bir artışa neden olur: parası olan az sayıdaki vatandaş, toprakları onlar savaştayken başkaları (*cliens*'ler, çocukları, *nexum*'lar) tarafından işlendiğinden, zenginliklerini ve güçlerini daha da arttırma imkânı bulurken, askere çağrıldığı için yoksullaşan yurttaşların sayısı giderek artar.

Patricius'lar ve _pleb_'ler

Zengin alacaklılar ile yoksul borçlular/*nexum*'lar arasındaki karşıtlık genelde, Roma'da eskiden beri varolan ve Cumhuriyet döneminin ortalarında iyice belirgin hale gelen başka bir toplumsal ayrımla, yani *patricius*'lar ile *pleb*'ler arasındaki ayrımla örtüşür. *Patricius*'lar, Romulus'un tayin ettiği ilk senatörlerin ve zaman içinde aileleri Roma yurttaşlığına kabul edilip kral veya *consul*'lar tarafından bu gruba dahil edilen başka üst düzey kişilerin soyundan gelenlerdi. Her zaman olmasa da genelde *pleb*'lere göre daha çok mal mülk sahibi olan *patricius*'lar ayrıca ataları sayesinde *pleb*'lere göre daha yüksek *dignitas* [itibar] sahibidir. Bu gibi özellikler *patricius*'ların, idareci konumuna gelmenin fiilen tek yolu olan *census*'un [bir tür nüfus sayımı] birinci sınıfına ulaşmasını kolaylaştırır. Nitekim aday olmak için sadece birinci sınıf yurttaşlardan oluşan on sekiz süvari (*eques*) *centuria*'sından birinde en az on yıl askerlik yapmış olmak gerekliydi. Antikçağdan kalma tanıklıklar doğrultusunda Cumhuriyet dönemi başlarında *patricius* kökenli olmayıp *consul* yetkilerini haiz memuriyetlere seçilenlerin sayısının çok az olması –MÖ 482-401 arasında yüzde 5'ten az (216 kişi üzerin-

den 10'u)- birinci sınıfın çok büyük kısmının en azından MÖ IV. yüzyıl başlarına kadar *patricius*'lardan ibaret olmasından kaynaklanır.

Sürekli olarak savaşa çağrılan, yoksullaşan, borca giren ve genelde *census*'un birinci sınıfına dahil olmayan, idareciliğe de kabul edilmeleri engellenen *pleb*'ler veya en azından önemli bir kısmı Antikçağ kaynaklarına göre MÖ 494'te Roma'dan ayrılmaya karar vererek şehrin kuzeydoğusunda, Anio nehrinin sağ kıyısındaki *Mons Sacer*'e [Kutsal Dağ] çekilirler. Tarihte ilk defa *patricius*'ların hariç tutulduğu bir meclis (*concilium plebis*) düzenlerler ve alınan kararlar (*plebiscitum*) en azından başlangıçta *pleb*'lerin tamamı için bağlayıcı olur.

MÖ 449'dan itibaren Valerius-Horatius yasalarının sonucunda *plebiscitum*'lar, senatonun da onayını aldıkları takdirde, halkın tamamı için bağlayıcı olacaktır. *Concilium plebis*'de *pleb census* temelinde değil, kısa bir süre *curia*'lar [yurttaş grubu] doğrultusunda, sonra da yerel kabilelerin bölgeleri temelinde düzenlenir, böylece üyeleri arasında sosyo-ekonomik türden ayrımların yapılması engellenmiş olunur.

Ayrılıkçı *pleb*'in Roma yurttaşları arasına yeniden entegre edilmesi, senato bazı idarecilerin, yani *tribunus*'larla [seçilmiş temsilci] *pleb aedilis*'lerinin [*tribunus* yardımcısı] *pleb* meclisinin üyeleri arasından seçilmesine izin verdiği zaman olacaktır.

Başlangıçta iki tane olan *pleb tribunus*'ların görevi *concilium plebis*'i toplamanın yanı sıra, idareciler *pleb* yurttaşlara karşı haksız bir karar aldığı zaman onlara yardımcı olmak ve idarecilere ağır cezalar vermek ve daha da önemlisi, bir idarecinin *pleb*'in çıkarına ters düştüğü takdirde idarecilerin önerilerine bağlayıcı veto vermektir. Bir *tribunus*'a şiddet uygulayan *homo sacer* sayılır, insanların arasına katılması yasaklanır ve onu öldürenler ceza almaz, malları da tanrıça Ceres'e adanır.

Yine başlangıçta iki tane olan *pleb aedilis*'leri başlarda Ceres, Liberus ve Libera'nın *Aventinus* tepesinde yer alan ve *pleb*'lere hakaret eden veya zarar verenlere verilen cezaların toplandığı hem de *concilium plebis*'in oyladığı *plebiscitum*'ların belgelerinin muhafaza edildiği tapınağının (*aedilis* terimi Latince "tapınak" anlamına gelen *aedis*'ten türemiştir) korumasını üstlenirler.

Pleb'in ilk ayrılık hareketi sonucunda bazı önemli siyasi sonuçlar elde edilir, ama yurttaşlar sürekli olarak savaşa çağrıldıkları için yoksullaşma ve borca girme sorunları çözüm bulmaz. Bu sorunu MÖ 486'da, *foedus Cassianum*'u da yaratmış olan Spurius Cassius ele almaya çalışacak, bu amaçla düşmanlardan alınan ve halkın malı haline gelen toprakların (*ager publicus*) zarar görenlere dağıtılmasını önerecektir.

Ancak Spurius Cassius'un bu önerisi senatoda uzun tartışmalara konu olursa da, hem Spurius'un tiranlık hırsından ve halkı etrafına çekip kendisi başta olmak üzere bir monarşi kurmak istemesinden (bundan dolayı da ölüm ceza-

sına çarptırılacaktır) hem de senatonun bu yasanın uygulama alanları konusunda fikir birliğine varamamasından dolayı bir sonuç vermeyecektir. Arkaik dönemde *ager publicus*, sınırları belirlendikten sonra, ona ilk olarak ulaşan ve ondan gerekirse *cliens* veya *parens*'ler gibi güvenilir kişiler yoluyla faydalanabilecek olan yurttaşlar tarafından sınırsız olarak kontrol altına alınırdı. Böylelikle en zengin ve güçlü kesim kamusal toprakların büyük kısmını kontrolleri altına alarak yoksulları dışlamış olurlar. Zaten *ager publicus*'un yasalar doğrultusunda başkalarına tahsis edilmesi, aynı zamanda bu toprakların büyük kısmına sahip olan senatörlerin lehine değildir.

On İki Levha Yasaları, Bir Toplumun İmajı

Pleb'lerin haklarını savunma amacı MÖ V. yüzyıl ortalarında başka bir şekilde daha, bu sefer hukuk alanında gerçekleşme imkânı bulur.

Roma'da en baştan itibaren yasalar vardır, ama yazılı olan, anlaşılabilir şekilde sabitlenen, dolayısıyla da bir anlamda herkes için eşit olan kısmı çok küçüktür. En eski yazılı ve özellikle sözlü yasalar konusundaki bilgiler ve yorumlar, *patricius* kökenlidir ve *pontifex*'lerin [rahip] alanına girer. Cumhuriyet döneminde yeni yasaların yapılması, bir idareci tarafından önerilmelerini, yurttaşlar arasında gayrı resmi şekilde tartışılmalarını, senato tarafından onaylanmalarını ve *comitia centuriata* tarafından oylanmalarını öngörür. İdarecilerin büyük oranda *patricius* kökenli olması, senatonun da neredeyse aynı yapıya sahip olması (üstelik hâkimler de aralarından seçilirler), birinci sınıfın (ki büyük ölçüde *patricius*'lardan oluşur) siyasi ve karar alma yetkisi, *pleb*'lerin yasaların formülasyonu, tartışması, yorumlanması ve uygulanmasında sesini neredeyse hiç duyuramaması anlamına gelir. Bundan dolayı MÖ 462'de *pleb tribunus*'u Gaius Terentilius Arsa, *patricius*'ların keyfi davranışlarını sınırlamak amacıyla beş yurttaşın Roma'nın sözlü yasalarını yazıya dökmekle görevlendirilmesini talep eder, ama talebi kabul edilmez. *Pleb tribunus*'larının ısrarcılığından dolayı MÖ 451'de Roma yasalarının on bronz levhanın üzerine yazıya dökülmesi için on kişilik bir grup (*decemviri legibus scribundis*) seçilir (hepsi *patricius*'tur). Ertesi yıl yine on kişiden oluşan ama bu sefer bazı *pleb*'lerin de yer aldığı bir grup iki levhalık daha yasa toplayacaktır.

On İki Levha Yasaları'nın yazılması

Tarihe On İki Levha Yasaları olarak geçecek olan yasaların yazıya dökülmesine adanan iki yıl boyunca Roma üzerinde tam yetki sahibi olan *decemviri* [on adam] şehri despot bir şekilde yönetecek, görev dönemlerini süresiz uzatmaya çalışacak, ama tam tersine görevlerinden onursuz bir şekilde uzaklaştırılacaklar, bazıları ölüm cezasına çarptırılacak, bazıları da sürgüne gönderilecektir.

Buna rağmen Roma halkı MÖ V. yüzyıl ortalarında, anayasal haklara atıflar içerse de ağırlıklı olarak hukuki ve cezai meseleler konusunda ilk yazılı yasalarına sahip olacaktır.

Romalılar, yazılı olduklarından kesin olan, dolayısıyla da bireysel keyfiyete tabi tutulması zor olan bu yasa bütününün oluşturulmasını, haklarının eşit olduğunun teminatı anlamındaki *libertas* [özgürlük] kavramının gerçeğe dönüştüğü belirleyici bir an olarak görürler.

On İki Levha Yasaları'nın çoğu hakkında bilgi sahibiyiz: Romalılar en azından İmparatorluk döneminin ortalarına kadar bu yasaları ezbere bildiğinden sayısız Latin yazar hukuki, tarihi, sosyo-ekonomik ve bazen dilbilimsel meseleler (On İki Levha'da kullanılan Latince, birkaç güncelleme dışında, büyük ihtimalle Arkaik dönemde Roma'da konuşulan Latince olmalıydı) üzerine düşündüğünde bu yasalara atıfta bulunur.

On İki Levha, ağırlıklı olarak medeni hukuk niteliğinden dolayı, bazı davranış kuralları, yurttaşlar arası ilişkilerin düzenlenmesi, geçim kaynakları ve takas biçimleri, hukuki ihtilafların nasıl çözüldüğü gibi, Arkaik dönem Roma'sının toplumsal hayatının birçok yönünü incelememize izin verir.

On İki Levha Yasaları'ndan günümüze ulaşan fragmanlara baktığımızda örneğin *paterfamilias*'ın ailesi (aynı soydan gelen erkek ve kadın bireyler, köleler, menkul ve gayrimenkul mallar) üzerinde ne kadar etki sahibi olduğunu daha iyi anlayabiliriz: örneğin *pater* paraya ihtiyacı olduğu takdirde bir oğlunu geçici olarak satabilir, sakat doğduğu takdirde öldürtebilir, ailenin malvarlığının kaderini kendi başına kararlaştırabilir.

Kadınların ise (Vesta rahibeleri dışında) malvarlıklarını kendi başlarına idare etmeleri yasaktır ve kendi soylarından hiçbir erkeğin hayatta olmaması durumunda genelde onlara akrabaları olmayan erkek bir vasi tayin edilir. Malvarlığın yönetimi konusunda benzer sınırlamalar çocuklar, akıl hastaları ve müsrifler açısından da geçerlidir.

Arkaik dönem Roma toplumunda benzer bir şekilde tüm haklara sahip olmayan diğer insanlar, yurttaşlığa ya hiç sahip olmayanlar ya da tam anlamıyla sahip olmayanlardır: örneğin *ius commercii*'ye sahip olanlar dışındaki yabancılar yurttaşlara kıyasla ticaret alanında daha az hakka sahiptir; *libertus*'lar (sahipleri tarafından azat edilmiş köleler) öldüklerinde varisleri olmadığı takdirde malvarlıkları kan bağı olan akrabalarına değil eski sahiplerine devredilir; köleler bir Romalıya fiziksel zarar verdikleri takdirde aynı suçu işlemiş özgür bir yurttaşa kıyasla iki katı ceza öderler; benzer şekilde, hırsızlık yaparken suçüstü yakalanan yurttaşlar malını çaldıkları kişiye hizmet etmek zorunda kalırken köleler kırbaçlanır ve ölüm cezasına çarptırılır.

Haklar ve hukuk

Bu örneklerden de görüleceği üzere, On İki Levha Yasaları'nda suçların cezalandırılması kapsamlı bir şekilde ele alınır. Fiziksel yaraların açılmasına veya bir bireyin suçüstü yakalanmadan hırsızlık yaptığının tespit edilmesine normalde para cezaları verilirken, Roma'nın kültürel değer sistemi bağlamında çok ciddi sayılan bir dizi suç için yasada ölüm cezası öngörülür. Arkaik dönem Roma'da "sözlü" yasalar doğrultusunda örneğin

bir yurttaşı hedef alan onur kırıcı şiirler yazanlar ve seslendirenler ölüm cezasına çarptırılırdı; düşmanı Roma'ya karşı kışkırtanlar, bir yurttaşı düşmana teslim edenler veya mahkemede yalancı şahitlik yapanlar aynı şekilde cezalandırılırdı. Söz konusu bireyler, tüm Roma yurttaşlarının şehirlerine ve hemşerilerine duydukları güvene ve sadakate (*fides*) ihanet etmiş sayılırdı. Bir tarım toplumu olan Roma'da başkalarının tarlasının ürününü gizlice toplayanlar, başkalarının topraklarında atlarını otlatanlar ve başka bir yurttaşın hasadını büyü yoluyla kendine çekmeye çalışanlar da ölümle cezalandırılır.

Arkaik dönem Roma'sında maddi hayatın birçok yönü On İki Levha Yasaları'yla düzenlenir: takas biçimleri, satılan malın *res mancipi* olarak bilinen, toprağın işlenmesi açısından değerli mi olduğuna (toprak, toprağa bağlı hizmetkârlar, öküzler, eşekler, katırlar, atlar, özgür insanlar ve köleler, evler), yoksa sınır çitlerinin yeri, iki ailenin evini aynı anda destekleyen kirişlerin kullanımı, yan yana iki arazi arasında tarafsız bir alanın belirlenmesi ve yol inşaatı gibi geri kalan diğer şeyler mi (*res nec mancipi*) olduğuna bağlı olarak farklı şekilde ele alınır.

Ekonomiyle bağlantılı olanlar başta olmak üzere, *pleb*'lerin talepleri üzerine oluşturulan On İki Levha Yasaları'yla ayrıca borçlanma biçimleri düzenlenir, faizin borç verilen sermayenin (*fenus unciarum*) 1/12'sini aşması engellenir, borcun miktarı belirlendikten sonra alacaklıların ve özellikle borçluların uyması gereken kurallar kararlaştırılır ve *nexum*'un tam olarak ne şekilde gerçekleşeceği belirtilir.

On İki Levha Yasaları'nın ilk yazılışında, sanki *pleb*'e verilen ödünleri telafi etmek amacıyla, *patricius*'larla *pleb*'ler arasında evliliği yasaklayan bir madde vardır. O ana kadar Roma'da kılınan nikâhların meşru olması, yani doğacak oğulların babanın soyuna dahil edilmesi ve aile adını, atalarını ve gelecekte mirasını alabilmesi için ebeveynlerin Romalı olması veya bir tanesinin Romalı olması, diğerinin Romalı ile *ius conubii*'ye sahip olması gerekliydi. Bu şartlar altında *pleb* bir erkek ile *patricius* kökenli bir kadın arasındaki evlilik sonucunda doğan oğullar *pleb* sayılırken, baba *patricius*, anne *pleb* olduğu takdirde *patricius* sayılırlar. On İki Levha Yasaları'yla getirilen kurala göre ise iki sosyal sınıfın birbirini kirletmesi engellenmek istenir ve *patricius*'ların kan ve güç devamlılığının sağlanması amacıyla iki sınıf kapatılarak bileşimleri sabitlenir. Sadece sınıf içi evliliklere imkân veren bu kural *pleb*'ler tarafından büyük tepkiyle karşılanacak ve çok kısa ömürlü olacaktır. MÖ 445'te *pleb tribunus*'u Gaius Canuleius'un bu kuralı feshetmek için önerdiği yasayla geleneksel sistem yeniden tesis edilir.

Consul Yetkisine Sahip Tribunus'lardan Licinia-Sextia Yasalarına

Pleb'lerin ve idarecilerin diğer haklarının ve yetkilerinin tanınması için gösterdiği faaliyetler, MÖ V. yüzyılın ikinci yarısında ve IV. yüzyılın başlarında Roma'nın geçireceği zorlu savaş döneminde de devam eder.

MÖ 444 ile 367 arasında *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus* adı altında yeni bir idari makam oluşturulur; Antikçağ kaynakları bu makam konusunda çok net ve tutarlı olmasa da, *pleb*'lerin hak iddiaları açısından önemli olduğu vurgulanır. Bu idari makamın olduğu dönemde senatörler her yıl halka normalde olduğu üzere iki konsolos mu yoksa *consul* yetkisine sahip daha fazla sayıda (üç ila altı) askeri *tribunus* mu seçtirmeleri gerektiğine karar verirler. *Patricius*'lar bu makamı *consul*'lar kadar prestijli saymadığından, sıra oylamaya gelince *pleb*'lerin bu makama getirilmesine o kadar karşı çıkmazlar; kaynaklardan gördüğümüz üzere, tayin edilen *pleb*'lerin sayısı her halükârda *patricius*'lara göre daha düşüktür.

Consul yetkisine sahip askeri ***tribunus***'lar

Elimizdeki listeler temelinde, *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus*'ların Roma için savaş açısından zorlu olan yıllarda tayin edildiği söylenebilir. Antikçağ kaynaklarında MÖ 450'lere kadar Roma için neredeyse kaçınılmaz olarak sık sık tekrarlanan Volsciler, Aequiler ve Sabinlerle mücadeleler açısından yüzyılın ikinci yarısında kayda değer bir azalma yaşanır. Geçmişte düşmanlarıyla savaşıp ellerinden bir miktar toprak ve ganimet almakla yetinen Roma artık bu uluslarla arasında tartışma konusu olan topraklarla ilgili olarak kolonilerin kuruluşunu, yani ya sadece Romalı yurttaşlardan (bu durumda Roma kolonilerinden söz edilir), ya da Romalılar ve Latinlerden ibaret (Latin kolonileri) toplumların oluşturulmasını temel alan bir politika geliştirmiştir. Kolonilerin amacı, düşman uluslarla temas anlamında stratejik bölgeleri kontrol altında tutmak, düşmanın saldırılarını ve yayılma girişimlerini engellemektir. Bu müstahkem merkezlerde (MÖ 442 ile 382 arasında kurulan başlıca koloniler Ardea, Labici, Velitrae, Circeii, Satricum, Sutrium ve Nepet'tir) yaşayan yurttaşlar Roma'dan veya Latium'un sınırlarından göreceli olarak uzak olmalarına rağmen bazen Roma'dakilerle aynı yasalara tabi ve aynı haklara sahiptirler, bazen de Latinlerin *foedus Cassianum*'la belirlenen haklarından yararlanırlar.

Koloniler

Apennin bölgesinde yer alan İtalyan ulusların saldırıları koloniler sayesinde sınırlanırsa da, Roma MÖ V. yüzyıl sonu ile IV. yüzyıl başı arasında kuzeyden gelen bir o kadar önemli iki yeni düşmanla, yani Etrüsk olan Veiililer ve Galyalılarla mücadele etmek zorunda kalır.

Veii ile Roma'nın topraklarının komşu olduğu düşünülünce Veii'nin eskiden beri Roma'nın rakibi olması şaşırtıcı değildir. Kaynaklara göre iki toplum arasındaki ilk çatışmalar Krallık dönemi başlarına dayanır; MÖ V. yüzyılda Veii

ile Roma, *Via Salaria*'nın ve Tiber nehrinin Apennin bölgesine doğru seyrinin kontrole alınması açısından belirleyici olan Fidenae'ı ele geçirme amacıyla iki uzun savaşta karşı karşıya gelirler (MÖ 483-474 ve 437-426); başlangıçta Etrüsk şehri başarı elde ederse de, Roma kaybettiği toprakları ikinci savaşta geri alır.

Kaynaklara göre MÖ 406-396 arasında üçüncü ve daha dramatik bir savaş gerçekleşir ve Romalılar ilk defa kışın da savaşırlar ve askerler maaş alırlar. Roma bu savaşın tamamı boyunca *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus*'lar tarafından yönetilecektir.

Roma ve Veii

Veii çok uzun bir kuşatma sonucunda ele geçirilir –zaferin *dictator* Marcus Furius Camillus'un (MÖ ?-365) eseri olduğu sanılır- ve verimliliğiyle ün salmış toprakları (günümüz tahminlerine göre 562 km²) Roma'nın kırsal bölgesine katılır, dört yeni bölgesel kabile yaratılır. Veii'ye ait toprakların bir kısmı Romalı yurttaşlara cömert tahsislerle (normalde kişi başına iki *iuger* verilirken bu sefer yedi *iuger*, yani neredeyse iki hektar) özel mülk olarak verilecek, geri kalanı *ager publicus* olacaktır.

Veii'nin fethinden altı yıl sonra Roma geleneğe göre kuzeyden gelerek Orta-Doğu İtalya'ya yerleşen ve güneye inerek kendine yeni yerleşim yerleri arayan bir Kelt ulusu olan Galyalı Senonlarla ihtilafa girer. Brennus komutasındaki Galyalılar Etrüsk Clusium şehrine saldırdıktan sonra Roma topraklarına girerler ve onlara karşı koyacak durumda olmayan bir orduyla karşılaşırlar. Galyalılar Roma'nın kırsal bölgelerini yağmalayıp şehri yedi ay sürecek bir kuşatmaya tabi tutarlar, bir kısmını yakarlar ve *Capitolinus* tepesine kadar ulaşırlar, ama burası geleneğe göre Manlius Capitolinus tarafından büyük bir cesaretle savunulur.

Galyalıların Roma'ya saldırı nedeni muhtemelen yeni topraklar fethetmek değil, para ve zenginlik arayışıdır: bildiğimiz kadarıyla Galyalılar şehrin hâkimleri olmak yerine, geri çekilmek için 1000 *libra* altın (yaklaşık 327 kilo) almayı tercih ederler. Roma'ya saldıran Galyalıların hatırı sayılır bir kısmı birkaç ay sonra Güney İtalya'daki Yunan şehirleriyle savaş halinde olan zengin tiran Syrakousailı Dionysios'un (MÖ 430?-367) paralı birliklerine katılacaktır.

Roma, kaynaklara göre yine Marcus Furius Camilus'un tam vaktinde yetişen müdahalesi sayesinde Galyalılardan kurtulur ve Tiber nehrinin iki yakası ile Latium'a egemen hale gelerek önce MÖ 375-371 arasında, *pleb tribunus*'larının *consul*'ların seçilmesini engelleyeceği ciddi bir iç karışıklık ve siyasi anarşi döneminden geçer, MÖ 367'de Furius Camillus yeniden *dictator* seçildiğinde zor dönem atlatılmış görünür.

O yıl Camillus, *pleb tribunus*'ları Gaius Licinius Stolo ile Lucius Sextius Lateranus'un önerdiği, *pleb*'lerin hem siyasi hem de ekonomik, geleneksel haklarını savunmaya yönelik yasaların yürürlüğe girmesi için çaba gösterir.

Üç tane Licinia-Sextia yasası vardır: birincisi iki *consul*'dan birinin *pleb* olmasını gerektirir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi bildiğimiz kadarıyla MÖ 342'yi ve her iki *consul*'un *pleb* olabilmesini öngören Genucia yasasın-

dan sonrasını bulacaktır. Ama Licinia-Sextia yasası sayesinde *consul*'luk yeniden Roma'nın başlıca idari makamı haline gelir ve MÖ 366'da Lucius Sextius Lateranus'un seçilmesiyle *pleb*'lere açılmaya başlanır.

Licinia-Sextia yasaları

İkinci yasa hassas bir konuyu, tefeciliği konu alır: bir yüzyıl önce olduğu gibi, Romalıların yürüttüğü uzun süreli ve dramatik savaşlar ve yurttaşlara ait toprakların yağmaya maruz kalması, orta ve orta-alt sosyal sınıfların yoksullaşmasına ve borca girmesine yol açmıştır. İki ünlü *tribunus*'un istediği yasa, borç para verenlerin borçlularına istedikleri faizi dayatmalarına engel olacaktır ve borçluların zaten ödediği faiz, borçlu oldukları toplam miktardan düşürülecektir. On İki Levha Yasaları'nda öngörülmüş olan, ana paranın 1/12'sine kadar faiz oranının yasal olarak yeniden uygulanmaya başlanması MÖ 357'yi bulacaktır.

Sonuncusu ve bazı açılardan da en önemlisi olan maddenin konusuysa toprak meselesi, yani Romalıların büyük kısmının sahip olmak istediği, ancak savaşlardan, yağmalardan, borçlardan, daha güçlü olanların suistimallerinden ve özel mülk olarak tayin edilenlerin yeterli olmamasından (büyük ihtimalle Veii örneğinde olduğu gibi) dolayı halk kitlesinin istikrarlı bir şekilde elde edemediği zenginlik şekli ve geçim kaynağıdır.

İki *pleb tribunus*'unun yürürlüğe girmesini istediği kural bir yurttaşın *possessio* [zilyetlik] sahibi olabileceği kamusal toprağın büyüklüğünün 500 *iuger* (yaklaşık 125 hektar) olarak sınırlanmasını öngörür. Bu da *ager publicus*'tan yasanın öngördüğü miktarın fazlasından yararlanan herkesin –her zaman olmasa da genelde *patricius*'lar- bu fazlalıktan vazgeçip onu sahipleri olmamalarına rağmen ondan faydalanabilecek başka yurttaşlara bırakmak zorunda kalması anlamına gelir. *Possessio* fazlalığından dolayı cezalandırılacak ilk kişilerden birinin bu yasayı öneren *pleb* Gaius Licinius Stolo olması da kaderin bir cilvesidir.

Licinia-Sextia yasalarının yürürlüğe girdiği dönemde, MÖ 366'da *tribunus*'ların yetkilerinin neden olduğu kayıpları telafi etmek istercesine, başlangıçta sadece *patricius*'lara açık olan iki idari makam oluşturulur: MÖ 337'de *pleb*'lere de açılacak olan *praetor*'luk ve *aedilis curulis*'lik. *Aedilis plebis*'ler gibi başlangıçta iki tane olan *aedilis curulis*'lerin görev alanına Roma'nın yollarının ve kamusal mekânlarının bakımı, pazarların denetimi ve şehrin erzakının tedariki ve bazı kentsel oyunların düzenlenmesi girer. *Comitia tributa* tarafından seçilen bu idareci MÖ 306'da *pleb*'lere açılır ve iki *aedilis*'in görevleri bir araya getirilir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Borcunu Ödeyemeyen Borçlunun Paramparça Edilmesi*, s. 326; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831

Cumhuriyet Döneminde Genişleme

Cristiano Viglietti

Roma'nın MÖ IV. yüzyıl sırasında ve III. yüzyıl başlarında çevresindeki çeşitli uluslara karşı yürüttüğü askeri seferler sonucunda şehrin sınırları genişler ve Roma Ion denizine kadar olan bölgeye hâkim hale gelir. Roma'nın kendi içinde benimsediği bazı düzenlemelerin neden olduğu toplumsal dönüşüm sonucunda da yeni bir seçkin sınıfı olan ve aristokrat patricius kökenli ailelerinin yanı sıra pleb ailelerinin de yer aldığı nobilitas ortaya çıkar.

Samnit Savaşlarından Pyrrhos'la İhtilafa

MÖ V. yüzyıl ile IV. yüzyıl başları arasında yer alan siyasi dönüşümler, Roma'nın siyasi ve toplumsal açıdan geçmişe göre daha istikrarlı bir merkez olmasını sağlarken şehrin Latin şehirleri üzerindeki egemenliğini pekiştirmesi ve elde ettiği diğer askeri başarılar Roma'nın Orta İtalya'nın, Tiren bölgesinin en büyük ve en önemli merkezi haline getirir.

Bu yeni siyasi ve askeri şartlar, Roma'nın bir sonraki yüzyılda İtalyan yarımadasının kaderini tayin etmesine izin verecektir.

Roma'nın yeni rolünü fiiliyata geçireceği ilk vesile, Birinci Samnit Savaşı olacaktır (geleneksel kronoloji doğrultusunda MÖ 343-341).

Samnitler Apennin dağlarının orta-güney bölgesindeki geniş bir alana yerleşmiş, dört farklı etnik soydan (Hirpiniler, Caudiniler, Carriciniler, Pentriler) insanları bir araya getiren İtalya kökenli bir ulustur. MÖ 354'te Roma, Samnitlerin Tiren denizine doğru açılmaya çalıştığı, dolayısıyla da sayıca ve organizasyon açısından kendilerinden üstün rakiplerle savaşmaktan kaçınmak istediği bir dönemde onlarla Liris nehrinin birbirlerinin etki alanlarının sınırı olarak belirlendiği bir saldırmazlık antlaşması imzalarlar.

Birinci Samnit Savaşı

MÖ 343'te Samnitler önce Sidicinilerle (Liris ile Volturno nehirleri arasındaki küçük bölgede yaşayan bir başka İtalyan ulus), sonra da Campanialılarla çatışmaya girerler ve Campanialıların en önemli şehri olan Capua'yı kuşatırlar. Bu noktada Campanialılar komşu şehirler arasında Samnit ordusuyla baş edebilecek tek şehrin Roma olduğuna karar vererek Roma'ya elçiler gönderir ve yardım isterler. Senato MÖ 354'te imzalanan antlaşma doğrultusunda başlangıçta bu talebi reddederse de Campanialı elçiler, İtalya'nın en verimli ve zengin toprakları arasında yer alan kendi bölgelerini Roma'nın hizmetine sunmaya hazır olduklarını söyleyince Romalılar duruma müdahale etmeye karar verir.

Birinci Samnit Savaşı iki yıl sonunda Roma'nın zaferiyle sonuçlanır ve Roma MÖ 354'te imzalanan antlaşmayı yenilerken Samnitlere Sidicinilere müdahale etme hakkını tanır.

MÖ 341'de belalı komşularının saldırısına uğramış olan Sidiciniler Samnitlerin saldırısına yeniden uğrayınca Campanialılardan yardım isterler, Roma'nın Samnitlerle imzaladığı barış antlaşmasının şartlarından memnun olmayan Campanialılar da onlara yardım etmeye karar verirler. Sidicinilerle Campanialıların ittifakına kısa sürede Volsciler, Aurunciler (Volscilerle Campanialıların arasındaki kıyı bölgesinde yaşarlar) ve Latin birliği de katılır. Bütün bu ulusların hem Samnitlerden hem de Romalılardan intikam alma istemeleri için çeşitli nedenler söz konusudur. Özellikle Latinler, şehirlerini siyasi ve askeri açıdan Roma'ya tabi kılan *foedus Cassianum*'un şartlarından uzun bir süredir şikâyetçidirler.

Bu sefer Samnitlerle ittifak kurmuş olan Roma ile Orta İtalya uluslarının koalisyonu arasında patlak veren ve "Büyük Latin Savaşı" olarak bilinen ihtilaf üç yıl sürecek ve inişli çıkışlı bir seyirden sonra Romalıların ve Samnitlerin lehine sona erecektir.

Günümüz tarihçileri, Latin Savaşı'nda elde edilen zaferi Roma'nın tarihinde, şehrin İtalya'nın tamamı üzerinde egemenlik kurma yolunda belirleyici bir geçiş anı olarak görmekte hemfikirlerdir. Nitekim Roma bu ihtilafın sonunda, daha sonra da başvuracağı *divide et impera* [böl ve yönet] ilkesini uygulamaya karar verir; bu doğrultuda yenilenlere çok farklı davranırlar ve barış şartlarını, önceden düşmanları olan her bir toplumun kendilerine karşı davranışları temelinde kararlaştırırlar.

Örneğin Roma Latin birliği konusunda ona üye olan birçok şehri (Lanuvium, Ariccia, Nomentum, Pedum) *municipium* [kasaba, kent] adı altında kendi topraklarına katmaya karar verir. *Municipium* modeli ilk olarak MÖ 381'de Volscilerden alınan Latin şehri Tusculum'a uygulanmıştı. Roma bir *municipium* yarattığı zaman oraya yerleşimciler göndermeyip genelde geleneksel kentsel yönetimin ve yerel idari makamların muhafaza edilmesine izin verir. Ama buna rağmen *municipium*'lar her açıdan Roma topraklarına dahil sayılırlar.

Savaş sırasında Roma'ya oldukça hasmane davranan Velitrae ile Antium da *municipium* haline gelirler, ama Velitrae'da yerel aristokratlar kovulup toprakları Romalılara tahsis edilir, Antium'da da filoyu oluşturan gemilerin bir kısmı yok edilip *rostrum*'ları [koçbaşı] *Forum Romanum*'a [Roma pazaryeri] götürülür ve o bölge o andan itibaren *rostra* olarak bilinegelir. Tibur ile Praeneste ise bağımsızlıklarını ve Latin hukukunu korurlar ama topraklarının bir kısmını Roma'ya vermek zorunda kalırlar.

Latium vetus [Eski Latium] dışında Roma yendiklerine üç ilişki modelinden birini dayatır.

Birincisi ittifaktır. Müttefikler (*socius*) siyasi açıdan Roma'dan özerktir, ama Roma savaş halinde ise ona destek birlikleri göndermekle yükümlüdürler: müttefiklerden oluşan büyük birliklerden faydalanma imkânı Roma ordusunu Cumhuriyet döneminin en büyük ve en çok zafer kazanan ordularından biri haline getirecektir.

İkincisi *civitas sine suffragio*'dur [oysuz yurttaşlık] (bunların arasında Campanialılara ait Capua ve Cumae ile Volscilere ait Fondi ve Formia vardır). Bu durumda da şehir bir *municipium* olarak Roma'nın hâkimiyetine girer, ama sakinleri Roma'ya askerlik ve *tributum* gibi görevlerini yerine getirmek zorundayken, örneğin *comitia*'larda oy verme –veya seçilme- hakkına sahip değildir.

Üçüncüsü, Latin kolonisi statüsüdür. Roma Büyük Latin Savaşı'ndan sonra *Latium vetus* dışında kalan topraklarda ilk defa Romalılar, Latinler ve yerlilerden oluşan bazı Latin kolonileri kurar. Kolonilerde yaşayanlar, bağımsız kalan Latin şehirlerinin halklarına tanınanlarla aynı haklara sahiptir (*ius conubii*, *commercii*, *migrationis*), resmi dilleri Latincedir, ama Latium *vetus*'un dışında yaşarlar ve MÖ 334'te kurulan Cales'in Campanialıları veya MÖ 328'de kurulan Fregellae'ın Volscileri gibi ağırlıklı olarak Latin soyundan değildirler. Zaten Fregellae'ın kolonileşmesiyle Roma ile müttefikleri Samnitler arasında ilişkilerin yeniden bozulmasına neden olur, çünkü Samnitler birkaç yıl önce Volscilerin elinden aldıkları bu şehirler üzerinde hak iddia ederler. MÖ 326'da Samnitler Campania bölgesindeki son Yunan (ve özerk) şehir olan Napoli'nin kapılarına dayanırlar; halkın desteğini alırlar, ama yerel aristokrasi Roma'dan yardım ister ve elde eder, böylece Fregellae'dan dolayı Samnitlerle arası açılan Roma onlara karşı yirmi yıldan uzun sürecek (MÖ 326-304) İkinci Samnit Savaşı'nı başlatır.

İkinci Samnit Savaşı

Romalılar Napoli'yi (Neapolis) kolaylıkla ele geçirdikten sonra savaşa son vermek yerine, Samnitlerin Apennin zirveleri arasındaki kalelerine saldırırlar, ama Furculae Caudinae geçidi yakınlarında tarihe geçmiş ağır bir yenilgiye uğrarlar (MÖ 321).

Roma'nın bu yenilgiden sonra toparlanması ve kaybettiği topraklarla şehirleri (aralarında Fregellae da vardır) birkaç yıl sürecektir. Bu yenilgi Romalı generalleri ordularının savaş düzenini yeniden ele almaya iter. Krallık dönemine ait kompakt *phalanks* (falanks) formasyonu düzlüklerde ve açık alanlarda savaş için idealdi, ama Samnium'daki gibi tepelerin arasında, kayalık yamaçlarda ve zorlu arazilerde manevra edilemeyecek kadar masif ve hantaldı. Bundan dolayı Roma lejyonu *manipulus* adı verilen 30 birime bölünür (her biri yaklaşık 120 askerden oluşur): üç hat üzerinde düzenlenen onar *manipulus*, birbirinden bağımsız olarak daha rahat hareket eder. Romalı askerlerin silahları da İkinci Samnit Savaşı'ndan sonra kayda değer bir değişim sürecinden geçer: yuvarlak *clipeus*'un yerini Samnitlerin kullandığı türden

Roma ordusunun yeniden düzenlenmesi

dörtgen bir kalkan alırken *census* [nüfus ve servet sayımı] temelli ordunun çeşitli bölümleri arasında donanım açısından geçerli olan büyük farklılıklar giderek azalır.

Yeni, daha dinamik Roma ordusu MÖ 315 yılından sonra önemli zaferler kazanarak Samnitlerin başkenti işlevi gören Bovianus'a kadar ulaşır; Samnitler MÖ 304'te zorlu bir savaşta yenilgiye uğrar ve kaynaklara göre komutanları Statius Gellius hayatını kaybeder. Aynı yıl Samnitlerin MÖ 354 tarihli eski barış antlaşmasının şartları doğrultusunda teslim olmaya mecbur kaldığı ve Roma'nın Cales ile Fregellae üzerinde hâkimiyetini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Samnitleri teslim olmaya zorlayan nedenler arasında Roma'nın savaşa paralel olarak Samnius bölgesi boyunca koloni kurma politikası da yer alır: MÖ 314'te Apulia bölgesinde Luceria, MÖ 313'te kıyı bölgesinde Suessa Aurunca ve Saticula, MÖ 312'de de Liris nehri üzerinde İnteramna ve Ponza kurulur. Hernicilerin Romalılara boyun eğip Roma yurttaşlığına (*sine suffragio* olsa da) kabulünden (MÖ 306), Aequilerin topraklarının Roma'ya katılmasından ve Roma'nın hâkimiyetine yeni giren toprakların güneyinde, Samnit bölgesinin de kuzeyinde, Apennin bölgesinde yaşayan Marsiler, Peligniler, Marruciniler ve Frentanilerin siyasi ittifakı sonucunda yeni bir kabilenin ortaya çıkmasından (MÖ 304) sonra Samnitler kuzeyden de büyük bir baskı altında kalmış olmalıdır.

Üçüncü Samnit Savaşı

Bovianus'un ele geçirilmesinden sadece altı yıl sonra patlak veren Üçüncü Samnit Savaşı'nın temelinde Roma ile müttefiklerinin Samnium üzerinde yarattığı baskı yatar.

MÖ 298'de Samnitler güney komşuları olan Lucanlara saldırırlar. Lucanlar Romalılardan yardım ister, Romalıların duruma müdahale etmesi üzerine de Samnitler bu sefer, Etrüskler (özellikle Volsinii, Clusium ve Arezzo gibi iç bölgelerden olanlar), Umbrialılar ve Galyalı Senonlar gibi Roma'nın genişlemesinden korkan başka uluslarla ittifak kurarlar.

Üçüncü Samnit Savaşı'nın (MÖ 298-290) en önemli muharebesinde Roma ile müttefikleri ve Samnitler ile Galyalılar MÖ 295'te Sentinum'da (günümüzde Sassoferrato yakınları) karşı karşıya gelir. Sentinum Muharebesi savaşan askerlerin alışılmışın dışındaki sayısından dolayı tarihe geçmiştir: Romalıların dört lejyonuna müttefiklerinin birlikleri eklenince (sayıca Romalılardan fazlaydılar) toplam 36 bin askere ulaşılır; Livius'a (MÖ 59-MS 17) göre 8700'ü ölecektir, düşmanın kaybı ise yaklaşık 25 bin olacaktır. Etrüsklerle Umbrialıların yokluğu, çok şiddetli geçen ve nasıl biteceği son ana kadar belli olmayan bu muharebenin sonucu üzerinde belirleyici olur.

Sentinum'dan iki yıl sonra son Samnit birlikleri Aquilonia'da yenilgiye uğratılırken MÖ 291'de Roma Venosa'da stratejik konumlu bir koloni daha kurar. MÖ 290'da Samnitler bir kez daha bir barış antlaşmasının şartlarını kabul etmek zorunda kalır ve sonuçta Roma'nın *socius*'u haline gelirler.

Samnit meselesi şimdilik halledildiğinden Roma askeri girişimlerini kuzeyde yer alan düşman uluslara odaklama imkânı bulur.

Tarihçi Titus Livius'un eserinin MÖ 293-218 arasını ele alan XI-XX. kitaplarının günümüze ulaşmamış olması, MÖ III. yüzyıl başlarındaki savaşların genel tablosu konusunda bilgi sahibi olmamıza izin vermez. Kesin görünen tek şey, MÖ 283'te Galyalılar ve Etrüsklerden oluşan bir koalisyonun Roma topraklarına kuzeyden saldırı girişiminde bulunduğu ve Polymartium yakınlarındaki Vadimo gölünde yenilgiye uğradığıdır. Bu noktada karşı saldırıya geçen Romalılar Etruria bölgesinde Volsinii, Vulci ve Ceres şehirlerine saldırır, sonra Adriyatik denizine, Senonların yaşadığı bölgeye doğru ilerlerler. MÖ 290'da Romalılar yol boyunca karşılarına çıkan Sabinleri ve Praetutiileri yener, onlara *civitas sine suffragio* hakkı verirler. Romalılar MÖ 280-270 yılları arasında Galyalı Senonları hâkimiyetleri altına alma sürecini tamamlar, topraklarını Roma topraklarına katar, MÖ 268'de bölgenin kuzeyinde Ariminum adı altında (günümüzde Rimini) bir Latin kolonisi kurarlar. Roma ayrıca Galya bölgesinin güneyinde Picenilere karşı önemli zaferler kazanır, bu ulusun şehirlerine (başlıca merkez olan Asculum ve Yunan Ancona dışında) *civitas sine suffragio* bahşeder. Bu bölgede de Roma gücünü pekiştirmek amacıyla MÖ 264'te Firmum adı altında bir Latin kolonisi kurar.

Kuzeye yönelik fetih savaşları

Roma kuzeye yönelik fetih savaşları döneminde, bu sefer İtalyan yarımadasının en güneyinde, başka bir ihtilafa dahil olur.

MÖ IV. yüzyıl sonlarında Roma bir *Magna Graecia* [Büyük Yunanistan] şehri olan Tarentum ile, gemileriyle Lacinium burnunu geçmeme, yani Tarentum körfezine girmeme konusunda bir antlaşma imzalamıştı. MÖ 282'de Lucanların tehdit ettiği Thurii şehri Roma'dan yardım ister, Romalılar da Thurii'yi savunurken Tarentum'un karasularına girer, böylece antlaşmayı ihlal etmiş olur. Bunun üzerine Tarentumlular Roma gemilerine saldırarak onları batırırlar ve Thurii'de bulunan birliği kovarlar. Romalılar da duruma tepki vermekte gecikmez. Tarentumlular devasa düşman ordusuyla başa çıkabilmek için Puglia bölgesinin karşı tarafında, Balkan kıyısında, Epeiros'ta yaşayan Molos ulusunun kralı Pyrrhos'tan (MÖ 319-272) yardım istemeye karar verirler. Epeiros kralı MÖ 280'de 25 bin asker (ve 20 fil) ile İtalya'ya çıkar ve Herakleia Savaşı'nda derhal zafer elde eder; Romalılar bu savaşta tarihte ilk defa Hellenistik, profesyonel ve düzenli bir orduyla karşı karşıya gelirler (gerçi Pyrrhos'un ordusu da ciddi kayıplar yaşar), üstelik bu ordu Tarentumlular, Lucanlar, Brutiiler ve Samnitlerden de destek alır. Pyrrhos Romalılara barış önerisinde bulunur, Romalılar reddedince şehre doğru ilerlemeye karar verir, ama yol boyunca Capua ve Napoli de dahil olmak üzere Roma'yla müttefik şehirlerin düşmanlığıyla karşılaşır ve Tarentum'a dönmek zorunda kalır. MÖ 279'da Romalılarla Asculum Satrianum'da Romalılarla ikinci bir muharebe gerçekleşir ve bu arada kayıplarını telafi etmek için paralı askerler tutmuş olan Pyrrhos yine kazanır, ama yine korkunç kayıplar yaşar.

Tarentum ve Pyrrhos'a karşı savaş

Epeiros kralı, Romalıları iki kez yenmiş olmasına rağmen durumunu düzeltemez, bu arada müttefiklerinin ordu ve paralı askerler için yapmak zorunda kaldığı harcamalar üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır.

Pyrrhos ve Syrakousai

Pyrrhos ertesi yıl, Romalılarla iki yüzyıldan uzun bir süredir dost olan ve MÖ 279'da karşılıklı yardıma dayalı bir antlaşma imzalayan Kartacalılarla savaş halinde olan Sicilya'nın Yunan şehirlerinin ve özellikle Syrakousai'ın yardım çağrısı üzerine adaya doğru yola çıkar. Epeiros kralı, karısı Lanassa'nın on yıl önce ölen Syrakousai kralı Agathokles'in (MÖ y. 360-289) kızı olmasından dolayı bu şehre yakınlık hisseder ve kayınpederinin yerine geçmek ister. Pyrrhos Kartacalılara karşı bazı zaferler kazanır, Kartacalılar da adanın en batı ucunda bulunan ve Kartaca'nın hâkimiyeti altında olup buradan sürekli olarak deniz yoluyla asker, silah ve yiyecek gönderildiği için ele geçirilmesi neredeyse imkânsız olan Lilybaeum kalesine sığınırlar.

Pyrrhos'un otoriter yönetimi ve girişiminin yüksek maliyeti müttefiklerinin kendinden uzaklaşmasına, hatta bazılarının Kartacalıların tarafına geçmesine neden olur ve Epeiros kralı İtalya'daki müttefiklerinin yardım çağrısı üzerine MÖ 275'te yarımadaya dönmek zorunda kalır. Aynı yıl Pyrrhos, sonradan Beneventum (Latincede "hayırlı olay" anlamına gelir) adını alacak olan yerde, *consul* [en üst düzey idareci] Manius Curius Dentatus komutasındaki Romalılarla karşı karşıya gelir ve ağır bir yenilgiye uğrar. Zor durumda kalan Pyrrhos İtalya'dan ayrılır, ama Tarentum'da bir garnizon bırakır, ama o garnizon da MÖ 272'de Roma'ya teslim olarak şehrin *socius*'ları arasına katılır, böylece Roma'nın etki alanı Ion denizine kadar uzanır. Pyrrhos aynı yıl Argos şehrinin sokaklarında savaşırken ölür.

Patricius ve *Pleb Nobilitas*'ı ve MÖ IV-III. Yüzyıllarda Roma Toplumu

Samnit savaşlarıyla başlayan yoğun askeri faaliyet ve büyüme dönemi *pleb*'lerin [halk] taleplerine engel olmamakla kalmaz, onları da, Roma'nın toplumsal değişimini de hızlandırır.

Licinia-Sextia yasalarından sonra *consul*'lar arasında sürekli olarak bir *pleb*'in yer almasının yanı sıra, *pleb*'ler arasından ilk *dictator*'un [mutlak yetki sahibi yönetici] (MÖ 356), ilk *censor*'un [nüfus ve servet sayımından sorumlu görevli] (MÖ 351) ve ilk *praetor*'un (MÖ 337) da seçildiğine tanık oluruz. MÖ 300'de de, Ogulnius'un *plebiscitum*'uyla [halk kararı] *pleb*'lerin Roma devletinin en baştan beri sadece *patricius*'lara [seçkinler] açık olan en üst düzey rahip *collegium*'larının [lonca] ikisine, yani *pontifex* [rahip] ile *augur* [kâhin rahip] makamına erişimi mümkün olur. MÖ 287'de de, *pleb*'lerin yeni bir ayrılıkçı hareketinden sonra yürürlüğe giren Hortensia yasasıyla sadece *pleb*'ler tarafından oy verilen *plebiscitum*'lar devlet yasalarıyla eşdeğer tutulur, böylece daha önce olduğu gibi senatonun onayını almalarına gerek kalmaz.

Günümüz araştırmacılarının öne sürdüğü gibi, bütün idari makamların ve bazı rahip makamlarının *pleb*'lere açılmış olmasının Roma'yı herkesin en aşağıdan başlayıp devletin en prestijli makamlarına ulaşabileceği bir demokrasi haline getirmediğini vurgulamak gerekir. Nitekim idari bir makama aday olabilmek için, *census*'un birinci sınıfına üye olmak ve süvariler arasında askerlik yapmış olmak elzemdir, bu konumlarda yer almak için de erkek ve yetişkin olmanın yanı sıra, ünlü atalara ve büyük bir servete veya daha da iyisi, her ikisine sahip olmak lazımdır. İdareci ve rahip makamlarının bütün yurttaşlara açılmış olmasından sadece bazı *pleb* aileleri yararlanır, onların da bazen *patricius* kökenli ailelerle aralarında akrabalık bağları vardır, dolayısıyla çoğu örnekte bu *pleb* ailelerin üyelerinin tek yaptığı, dejenere olmuş eski *patricius* soylarının yerini almaktır.

Yeni seçkin sınıf, nobilitas

MÖ IV ile III. yüzyıllar arasında Roma aristokrasisine bazı *pleb* ailelerinin entegre edilmesi sonucunda, kaynaklarda *nobilitas* olarak tanımlanan ("tanıyorum" anlamına gelen (*g*)*nosco* fiilinden türemiştir: dolayısıyla *nobilis*, toplum içerisinde tanınan biridir) yeni bir seçkin sınıfı ortaya çıkar. Bu da eski dönem seçkin sınıflarından daha az ayrıcalıklı değildir: MÖ 366 ile 291 arasındaki *consul* listelerine bakıldığı zaman o dönemde 54 *consul* makamının, kısmen *patricius*, kısmen *pleb* soyundan olsa da, toplamda 14 kişinin elinde olduğu görülür.

Roma *nobilitas*'ının MÖ IV ile III. yüzyıllar arasında temsil ettiği değerlerin ve elde etmek istediği başarıların anlamlı bir örneğini, Lucius Cornelius Scipio Barbatus'un (MÖ 337-270) lahitinde *saturnius* vezninde yazılmış methiyesinde görebiliriz: "Babası Gneo tarafından var edilen (*Gnaivod patre prognatus*), güçlü ve bilge insan (*fortis vir sapiensque*), dış görünümü *virtus*'uyla [erdem] eşdeğer olan (*quoius forma virtutei parisuma fuit*) Lucius Cornelius Scipio Barbatus, *consul*, *censor* ve *aedilis*'ti (tapınaklardan ve bayramlardan sorumlu idareci), Taurasia, Cisauna, Samnium'u ele geçirdi, Lucania'ya boyun eğdirdi ve rehin alınanları kurtardı" (*Corpus Inscriptionum Latinarum* [*Latin Yazıtları Külliyatı*] 1.2).

Dolayısıyla Scipio Barbatus'un soyundan gelenler, atalarının toplum içinde tanındığını öne sürerler, önemli (ve *patricius*) bir soydan geldiğini, gücünü, cesaretini, bilgeliğini, fiziksel görünümünü, savaşta gösterdiği yiğitliği vurgularlar: bütün bu olumlu özellikler, Scipio Barbatus'un bulunduğu prestijli idari makamların ve savaşta elde ettiği başarıların temelinde yatar; öte yandan elimizdeki edebi kaynaklara göre bu başarıların bu methiyede sunulduğu kadar büyük olmadığı anlaşılmaktadır, bu da Roma *nobilitas*'ının bazı sosyolojik özellikleri hakkında çok şey söyler.

MÖ IV-III. yüzyıllarda Roma'da dönüşümden geçen sadece seçkin sınıf değildir. Roma halkının o kadar varlıklı olmayan kesimlerinin de şartları en azından maddi açıdan muhtemelen gelişme kaydeder: Licinia-Sextia yasalarının

bir parçası olan *lex de modo agrorum* [tarım sınırlamaları yasası] ile *ager publicus*'tan [devlet arazisi] yararlanabilecek insanların sayısında muhtemelen bir artış yaşanmıştır. Askeri fetihleri de yok saymamak gerekir. Yenilgiye uğratılan düşmanlardan alınan geniş topraklar ve birçok koloninin kurulması, çok sayıda Romalının, *colonus* [yerleşimci, çiftçi] ise toprak sahibi olmasına, değilse de *ager publicus*'un tarım yapılabilir bölgelerinden faydalanmasına izin verir.

Toplumsal hareketlilik ve kölelik

Genelde yenilen şehirlere yurttaşlık verilmediği takdirde ele geçirilen düşman savaşçıların savaş ganimeti sayıldığını ve açık arttırmayla satıldığını da vurgulamak gerekir. Dolayısıyla MÖ IV-III. yüzyıllar arasında Roma'da kölelik olgusu oldukça öne çıkar (ve büyümeye de devam edecektir). Köle sahibi olmak Romalı toprak sahiplerini, çok da zengin olmasalar bile, bu ucuz işgücünü tarım faaliyetlerinde kullanmaya itecektir; bu arada özellikle MÖ 326-313 arasında yürürlüğe giren Poetelia yasasından dolayı *nexum*'un feshedilmesinden sonra yurttaşların borçları karşılığında hizmetlerini sunması nadiren başvurulan bir yöntem haline gelecektir.

Kölelikte artış

Kartaca'yla ihtilafın başlamasından hemen önce Roma, günümüz tahminlerine göre, İtalya'da neredeyse 30 bin km²'lik bir alanı kontrolü altında tutan, yurttaşlardan (oy hakkına sahip olan ve olmayan) ve *colonia*'lardan (Romalı ve Latin) oluşan nüfusu neredeyse bir milyonu bulana (İtalya'nın o dönemdeki toplam nüfusu üç milyon civarında olmalıydı), hâkim olduğu bölgenin büyük kısmıyla siyasi ve ticari ilişkilerini kolaylaştıran yollar inşa eden (Via Appia'nın [Appia Yolu] Roma ile Capua arasındaki ilk bölümü MÖ 312'de tamamlanır, MÖ III. yüzyıl başlarında da *Via Valeria*, *Via Clodia* ve *Via Caecilia* inşa edilir), yasalarını, örf ve âdetlerini, dilini, kurumlarını ve parasını yavaş yavaş İtalya'nın tamamına dayatan bir merkezdir.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Gaius Gracchus'un Ölümünden Müttefikler Savaşı'na*, s. 103; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Borcunu Ödeyemeyen Borçlunun Paramparça Edilmesi*, s. 326; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Birinci Pön Savaşı

Giovanni Brizzi

Romalılar hukuki ve ahlaki çekincelerini, hatta yeni ve riskli bir macera konusundaki korkularını bir yana bırakarak MÖ 264'te Appius Claudius Caudex'i Kartacalılarla aralarında çekişme konusu olan Messana şehrini işgal etmeye gönderirler. Akdenizin iki büyük gücünü çok zorlu bir mücadeleye mecbur bırakacak olan (Roma 700'den fazla savaş gemisi kaybedecektir) Birinci Pön Savaşı böyle patlak verir: savaş sonucunda Kartacalılar Sicilya'yı terk etmek zorunda kalacaklar, ada da kısa süre sonra Roma'nın ilk eyaleti haline gelecektir.

Şartlar

Kartaca, Batı Akdeniz üzerinde kısmi tekel sahibi olmasına izin veren bir destek ağı sayesinde MÖ 264'te geniş bölgeleri kontrolü altında tutar. Bunların arasında Afrika'da Libya'daki Sirte körfezi ile Cebelitarık boğazı ve Fas'ın Atlantik kıyıları arasındaki kıyı bölgesi, İspanyol topraklarındaki merkezi ve birkaç küçük ada ile denizin öte tarafında iki büyük ada, Sardinya (Nuraghe seçkin sınıflarının yardımıyla) ve Sicilya vardır.

Kartaca'nın başlıca savaş enstrümanı, donanmasıdır. Kartacalı mühendisler o dönemin en modern askeri gemileri arasında yer alan *quinqueremis*[1] veya *penteres*'ı[2] yaratmıştır ve Kartaca filoları gemilerinin kalitesi ve mürettebatların kabiliyetiyle ün salmıştır. Demografik potansiyelden faydalanması ise, tam tersine, ancak farklı toplumlarla bağları Roma'ya kıyasla farklılık gösterdiği

1 (Lat.) beş kürekli gemi (ç.n.).

2 (Gr.) beş kürekli gemi (ç.n.).

için mümkündür. Yerel aristokrasiler için, Roma'nın güçlü yanlarından birini oluşturan egemen güce dahil olma biçimleri öngörülmemiştir ve birliklerin ikmali de antlaşmalarda yer almaz. Ekonomi ve *tributum* [savaş vergisi] yönlerine daha çok önem veren Kartaca askeri faktörü fazla önemsemez, genelde siyaseti ekonomiye tabi kılar ve ekonomi ile insan hayatı anlamında fazla ağır olabilecek savaşlardan vazgeçmeye hazırdır. Kartaca orduları ağırlıklı olarak paralı askerlerden oluşur. Fenikeliler veya Pönler tarafından kurulan kardeş şehirler filolara subay ve mürettebat sağlar. Afrika'nın iç kesimlerinde yaşayan, bağımsızlıklarıyla gurur duyan ve Pön (Kartaca) devletine ancak kısmen bağlı yarı göçebe kabileleri olan Numidyalılar ile Mauriler mükemmel süvari ve hafif piyade işlevi görür. Sadece Pönlerin hâkimiyetindeki toprakların yerlileri olan Libyalıların askere alındığı sanılır; yurttaşlar da ancak Kartaca'nın Afrika'daki toprakları saldırı altında kaldığı zaman askere alınır.

Sicilya Savaşı

Roma ile Kartaca arasındaki son *foedus* [antlaşma], Pyrrhos'a (MÖ 319-272) karşı ittifakın imzalandığı MÖ 279'a aittir. İki taraf arasında ihtilafın başlayacağına dair hiçbir işaret yoktur, ama Epeiros kralının Sicilya'dan ayrılması Kartaca'ya Roma'nın karşısındaki boğazlara yolu açar. *Casus belli*'yi [savaş sebebi] Messana (Messina) şehri teşkil eder: şehir yıllar önce (MÖ 288?) Osci kökenli paralı askerler olan Mamertinler tarafından işgal edilmişti. Pyrrhos adadan ayrıldığı zaman Mamertinler komşu bölgelere yeniden saldırmaya başlarlar. Ama genç bir subay olan Hieron (MÖ y. 308-216) MÖ 275/274'te Syrakousai *strategos*'u [general] olunca Mamertinleri Longanus nehrinde yenilgiye uğratır ve onları Messana şehrinin surları içine çekilmeye mecbur eder.

Bunun üzerine Mamertinler Kartaca'dan ve Roma'dan yardım isterler. Bizanslı Ioannes Zonaras'a (XI-XII. yüzyıllar) göre Mamertinler önce Roma'ya çağrıda bulunurlar; Polybios (MÖ 200-118) ise Roma ile Kartaca'ya ayrı ayrı başvurduklarını belirtir. Messana'ya ilk ulaşanlar, Lipari adalarındaki merkezlerinden yola çıkan Pönlerdir ve Romalılar geldiğinde şehri ellerinde tutmaktadırlar. Roma Cumhuriyeti tereddüt içindedir: senatonun çoğunluğu, çiftçi gruplarının muhalefetinden ve Fabius gibi *gens*'lerle [soy] Kartaca aristokrasisinin temsilcileri arasındaki bireysel ilişkilerden dolayı bu duruma karşıdır. Ahlaki açıdan da çekinceleri vardır: Mamertinler kısa süre önce Rhegium'u [Reggio] istila eden ve Roma tarafından cezalandırılan Campania'lı birliklerle akrabadır – ve benzer suçlar işlemişlerdir. Tarihçi Agrigentum'lu Philinus'a (MÖ III. yüzyıl) göre Kartacalılara İtalya'yı, Romalılara da Sicilya'yı yasak kılan bir sözleşme imzalanmıştır. Polybios'un varlığını reddettiği bu şarttan dolaylı olarak söz eden Livius ise Pönleri MÖ 272'de Tarentum'a doğru bir filo göndererek bu antlaşmayı ilk olarak ihlal etmiş olmakla suçlar. Ama bu olayın doğruluğunu teyit etmek zordur.

Casus belli

Appius Claudius Caecus'un reformları sonucunda kent sakini *pleb*'ler [halk] oy verme hakkına sahiptir ve başlarındaki ticari fraksiyonun liderleri bu girişime olumlu bakar. Polybios'a göre halkı bu müdahale için oy vermeye itenler *consul*'lar [en üst düzey idareci] ve özellikle o ailenin bir üyesi olup ticari fraksiyonun önemli bir temsilcisi olan Appius Claudius Caudex'tir. Bu durumda bu harekât "demokratik" bir reform sayesinde mi gerçekleşmiştir?

Bu görevi üstlenen Claudius Mamertinlerin yardımıyla birliklerin bir kısmı Sicilya'ya ulaştırıldıktan sonra Messana'yı işgal eder (MÖ 264). Kartacalılar da Syrakousai'ın desteğiyle şehri kuşatma altına alırlar. Appius Claudius direnmeyi başarır, ertesi yıl da her iki *consul*'un ordusu adaya çıkar. Syrakousai müzakere etmeye karar verir, ama barışın bir bedeli vardır ve şehir hem topraklarının yarısını kaybeder hem de Roma'yla ittifakı kabul etmek zorunda kalır. Agrigentum'u korumak için gönderilen Pön ordusu yenilgiye uğratılır, savunmasız kalan şehir de Romalıların eline geçer (MÖ 262). Kartaca'ya sadece adanın batı tarafındaki bazı bölgeler kalır.

Artık düşmana denizde de meydan okumak lazımdır. *Consul* Duilius (MÖ III. yüzyıl) büyük bir filonun komutasında Kartacalılarla Mylae (Milazzo) açıklarında karşı karşıya gelir. Romalılar, gemilere çıkmayı kolaylaştıran borda iskeleleri olan *corvus*'lar sayesinde zafer elde ederken Pönler de 40'tan fazla gemilerini kaybeder. MÖ 256 yılının yaz aylarından itibaren Romalılar duruma hâkim görünür. Lucius Manlius Vulso ile Marcus Atilius Regulus adlı *consul*'ların komutasında, belki de 230 gemiden oluşan yeni bir filo Ecnomus burnu (Finziade/Licata) hizasında, Hamilcar ile Hanno komutasındaki 250 gemilik Kartaca donanmasıyla karşı karşıya gelir. Antikçağın en büyüklerinden olan bu muharebede Romalıların 24 kadırgası batarken düşmanın da 30 gemisi batar, 64'ü de ele geçirilir.

Romalılar Afrika'da

Romalılar bu zafer sayesinde Afrika'ya geçme imkânı bulurlar. Yazın sonunda denizin karşı kıyısında kalan Regulus ile ordusu (15 bin piyade ve 500 süvari) Pönleri defalarca yenilgiye uğratırlar ve birlikler Tunus şehri yakınlarında kamp kurar. Ama şehri ele geçirme girişimi, düşmanın müzakerelere hazır olmasına rağmen onlara kabul edilemez şartlar dayatan *proconsul*'un [*consul* vekili, vali] kibirinden dolayı başarısızlığa uğrar. Süvari ve fil açısından Romalılarınkinden daha güçlü bir ordu toplayan Kartaca bu ordunun komutasına Spartalı bir paralı asker olan Xanthippus'u getirir. Regulus ne ayaklanan Berberilerle ittifak kurmasını becerir, ne de havaların düzelmesini ve destek güçlerinin gelmesini beklemeyi başarır ve ovada (Bagradas-Medjerda vadisi?) savaşmayı kabul eder. Pönlerin benimsediği sarma manevrası Roma ordusunu imha eder. İki bin lejyoner kurtulup Clupea'ya kaçar, 500'ü *consul*'la birlikte esir alınır, diğerleri savaş alanında ölür.

Yeni *consul*'ların komutasında Afrika'ya gönderilen Roma filosu Adys burnu yakınlarında Pön filosunu yenilgiye uğratır ve önceki muharebeden hayatta kalanları da alarak Sicilya'ya doğru yola çıkar, ama Kamarina yakınlarında şiddetli bir fırtınaya tutulur ve 364 gemiden sadece seksen kadarı kurtulur. Denizdeki hâkimiyetlerini böylelikle kaybeden Romalılar Afrika'yı istila etmekten vazgeçerler. Sicilya'da aralarında Panormos (Palermo) olmak üzere birkaç şehri ele geçirirler ama denizde şansları yaver gitmez. MÖ 253'te düşman kıyılarından geri dönerken başka bir filo Palinuro burnu açıklarında yine bir fırtınaya yakalanır ve 150 gemi kaybedilir.

Son Safha

Romalıların Thermae şehrini ve Lipari adalarını istila etmesine rağmen (MÖ 252) savaş çıkmaza girmiştir. MÖ 250'de Pönler Panormos'u hedef alır ama Caecilius Metellus tarafından yenilgiye uğratılırlar. Ertesi yıl Romalılar Sicilya'nın batı tarafında, başta Lilybaeum (Lilibeo) olmak üzere, geriye kalan son düşman kalelerine saldırırlar, ama bazı düşman gemileri kuşatmayı aşmayı başararak direnişe destek verirler. *Consul* Publius Claudius Pulcher'in komutasındaki filo Drapana (Trapani) yakınlarında yenilgiye uğrar, kısa bir süre sonra da Sicilya'nın güney kıyısında meslektaşı Lucius Iunius Pullus komutasındaki başka bir filo yine bir fırtınaya yakalanıp yok olur. Kaynakları asgari düzeye inmiş olan Roma –MÖ 247'de yapılan *census* [nüfus ve servet sayımı] sonucunda yurttaş sayısında 50 binlik bir azalma tespit edilir- müzakere etmeye karar verir ve bir esir değiş tokuşuna gidilir, böylece barış antlaşması için ön şartlar oluşmuş olur.

MÖ 247'de ilk büyük Pön generali ortaya çıkar: "yıldırım" olarak da bilinen Hamilcar Barca (MÖ 290-229). Eryx'ten ve Ercte'nin (Pellegrino dağı) yamaçlarından bir avuç askerle Sicilya'nın hâkimiyeti için Romalılara meydan okur. Roma altı yıl boyunca Hamilcar'ın saldırılarına maruz kaldıktan sonra nihayet onun ana karayla olan bağlantılarını kesmeye karar verir. Bu arada Roma'da varlıklı aileler, zafer kazanıldığı takdirde paralarını geri almak üzere devleti finanse etmeye karar verirler ve Cumhuriyet yaklaşık 200 gemilik bir filo oluşturur. *Consul* Gaius Lutatius Catulus komutasındaki ordu, Pönlerin elindeki son bölgelerin etrafını çevirir ve kuşatma kış boyunca da devam eder. Bunun üzerine Kartaca başına Hanno'yu getirdiği eşit büyüklükte bir filoyu Sicilya'ya gönderir. Ancak bu filo, kuşatma altındaki halka silah ve erzak götüren ticari gemilere eşlik ederken Aegates [Egadi] adalarının sularında Roma donanmasına hazırlıksız yakalanır ve yenilir: 50 gemi batarken 70'i de ele geçirilir (MÖ 241).

Barış

Bu durumda Kartaca, bir senatör kurulu tarafından belirlenen barış antlaşmasını kabul eder. Ama Hamilcar Roma'ya ihanet edenleri teslim etmeyi reddeder ve Romalıların genelde olmazsa olmaz bir şarttan vazgeçmesini elde eder.

Ayrıca yenilgiye uğrayan birliklerinin ellerinde silahlarla ayrılmasına izin verilmesini de elde eder. Ancak Kartaca Sicilya'dan ve komşu adalardan ayrılmalı, İtalya'ya ve adalara saldırmaktan ve savaş gemileriyle kıyılarına yaklaşmaktan vazgeçmeli, esirleri derhal iade etmeli ve on yıl içinde toplam 3200 gümüş *talentum* ödemelidir.

Savaş sırasında Romalılar denizdeki yetersizliklerinden çekerlerse de, Pönler savaş alanındaki faydacı yaklaşımlarından daha da çok çekerler. Hemen her zaman zafer kazanan Romalılar Polybios'a göre Pönlerin 500 kadar gemisini batırırken kendileri 700 gemi kaybettiyse de, Pönlerin ticari zihniyeti yine de yenilgiden kaçınmalarına izin vermemiştir. Hamilcar zaferden umutlarını kesip Sicilya'dan da hemen vazgeçtikleri için üzülürken yanındakilere böyle bir serzenişte bulunur.

Sicilya Eyaletinin Doğuşu

Messana, Tauromenion (Taormina) ve Syrakousai birer barış antlaşması elde eder. Hieron, Henna [Enna] hizasına kadar olan bölgelere hâkimdir, bu hattın ötesinde Roma'nın toprakları başlar. Beş şehir özgürlüklerini korur ve vergilerden muaftır: Elymlerin merkezleri olan Alyciae ile Segesta, artı Panormos, Halaesa ve Centuripe. Mamertinler dışında Siceller ve yerli halk askerlik hizmeti vermekten muaftır. Roma adanın kendisine düşen tarafında var olan ve *decima*'nın [mahsulün onda biri] ödenmesini öngören vergi sistemini (*lex Hieronica*) muhafaza eder.

Böylece Sicilya eyaleti ortaya çıkar. Deniz aşırı, *redacta in formam provinciae* [eyalet biçimine indirgenmiş] bu bölge doğrudan yönetime dahil edilir ve önce klasik *quaestor*'lardan [hazineden, cezai meselelerden sorumlu idareci] birine, MÖ 227'den sonra da yeni tesis edilen bir *praetor*'a emanet edilir. *Praetor*'a idareden sorumlu iki *quaestor* yardımcı olur; ona ayrıca bir *cohors praetoriae*, yani teknik personel ile bir *cohors amicorum*, yani danışmanları olarak görev alan *cliens*'lerden [yanaşma] veya dostlarından oluşan grup eşlik eder.

Başlangıçta hukuki bir anlam taşıyan *provincia* [eyalet] terimi –Roma'nın kutsal sınırları dışında faaliyet gösteren bir *cum imperio* [egemen] idarecinin sorumluluk alanını tanımlar- sonradan sınırları kesin bir bölge anlamını edinir. Aradaki mesafeden dolayı belirli idari konumlar yaratmak zorunda kalan Roma sonuçta Sicilya, Sardinya ve Korsika'yı birer *provincia*, yani yeni *praetor*'ların sorumluluk alanı sayarlar, dolayısıyla kelimenin hukuki anlamıyla bölgesel anlamı örtüşmüş olur.

Yöneticinin yetkisi *imperium*'u [hükmetme] temel alır. Başka bir deyişle eşit düzeydeki idarecilerle aynı yetkiye sahiptir, ama yanında daima etkin birlikler vardır; fethedilen topraklarda sıklıkla görülen istikrarsızlık ve İtalya dışında kolonilerin kurulmasıyla kontrol altına alınamayacak (bu süreç çok daha sonra başlayacaktır) bağımsız ulusların yakınlığının yanı sıra, yılın büyük kısmında

seyre açık olmayan denizin karşı tarafındaki toprakların Roma'dan uzaklığı ve konumu bu birlikleri gerekli kılar. *Praetor* ile birlikte askerlerin de dönmesini sağlamak genelde imkânsız olduğundan askerler Roma'dan uzun zaman uzak kalmak zorunda kalırlar. Zaten Roma (ve İtalya) ile sonradan kısaca *provincia* olarak bilinecek olan bölgeler arasındaki ana fark budur: böylece garnizonlar da daimi ordunun ilk çekirdeğini oluşturur.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

İki Savaş Arası

Giovanni Brizzi

Birinci Pön Savaşı'ndan hemen sonraki yıllarda Romalılar, kendi paralı askerlerinin başlattığı korkunç ayaklanmadan da dolayı sarsıntıya uğrayan Kartaca'nın zayıflığından faydalanarak Sardinya'yı da ele geçirirler. Ancak Kartaca'da aristokratların yerine iktidarı ele geçiren Barca hanedanı saldırıya geçmeye karar verir ve işe İber yarımadasından başlar; 26 yaşındaki Hannibal'in komutasındaki filo MÖ 221'de Saguntum'u ele geçirir. Bu arada Romalılar birden fazla cephede faaliyet gösterir: Illyria'da Pharos'lu Teuta ile Demetrios'a karşı ve Kuzey İtalya'nın fethi için zemin hazırlayan Keltlere karşı mücadeleler.

Paralı Askerlerin Ayaklanması

Yenilgiden sonra Kartaca perişan haldedir. Yönetim oligarşik grubun elinde kaldığı sürece Roma'yla ilişkiler iyidir, ama paralı askerler ayaklanınca durum değişir. Sicilya'dan Afrika'ya dönen birlikler önce Kartaca içinde bir araya getirilir, sonra 160 kilometre kadar içeride yer alan Sicca Veneria'ya gönderilirler ve burada Pön devletinin maaşlarını ödemesini beklerler, ama hayal kırıklığına uğrarlar ve Tunus şehri yakınlarında kamp kurarlar. Birliklerin komutasını

Campanialı Spendios ile Kartaca'nın hâkimiyetinden bıkmış olan kan hısımlarının da desteğini alan Libyalı Mathos üstlenir.

İsyancıların Utica ve Hippo Diarrhytus (Bizerte) kuşatmasıyla başlayan savaşın Pön tarafı başlangıçta oligarşik grubun lideri olan Büyük Hanno'nun komutasındadır. Ama herhangi bir sonuç alınamayınca halk bir yana çekilmiş olan Hamilcar'a başvurmaya karar verir. MÖ 238 başlarında, üç yıl süren amansız bir mücadeleden sonra isyan bastırılır, hayatta kalan isyancılar şehre sürüklenir ve işkencelere tabi tutulup infaz edilir. İsyana katılmış olan Utica ile Hippo Diarrhytus da teslim olmak zorunda kalır.

Yenilgi

Kartaca, Roma ve Sardinya

Pön devletinin zirvesi ve yapısı derin bir değişimden geçer: Hanno'nun ve oligarşik grubun yerini Barca hanedanı alır ve hanedanın başı olan Hamilcar (MÖ y.290-229) dar anlamda bir "demokratik" reformu uygulamaya koyar. Gücünü alt sınıflardan alarak bir "halk devrimi" olarak tanımlanan bir süreç başlatır ve o ana kadar uzlaşmaz görünen iki unsuru, halk ile orduyu barıştırır. Roma Pön rejimine kuşkuyla bakarken ve diyalog kurmada isteksiz davranırken Hamilcar da Roma'ya düşmanca davranır ve rövanş planları yapar. Böylece yeni bir savaşa yol açacak olaylar gelişir.

İsyancıların ilk zaferlerinden sonra Sardinyalı paralı askerler de ayaklanır. Adada bulunan subaylar ve Kartacalılar komutan Bostar'ı katlederler. Sardinyalıların saldırısına uğrayan isyancılar Roma'ya yardım çağrısında bulunurlar ama Roma bu isteği reddeder. Ancak Romalılar yeni bir çağrıya son anda karşılık verip adaya birlik gönderirler. Kartacalıların tepkisi üzerine Roma savaşı yeniden başlatma tehdidinde bulunur, bunun üzerine Kartaca Sardinya'dan ayrılır ve 1200 *talentum* değerinde yeni bir tazminat ödemek zorunda kalır.

Sardinya'lı paralı askerlerin isyanı

Ada Pönlerin en önemli deniz aşırı toprağıdır ve Akdeniz rotalarının temel taşını teşkil eder. Eski zamanlardan beri Fenikelilerin uğrak yeri olan Sicilya MÖ VIII. yüzyıldan itibaren kuzey kıyılarına kadar uzanan geniş kolonilere ev sahipliği yapmıştır. Kartaca askeri varlığının yanı sıra, yerli halklarla asimilasyon süreci yoluyla da ada üzerinde hâkimiyet sağlar. Ancak her yerde aynı sonuçları elde etmez ve kimin destekleneceğine karar vermek gerektiği zaman Kartaca bütün unsurların onun lehine olmadığını keşfeder: kaynaklara göre Sardinyalılar Kartaca'ya karşı saf alır ve direniş de onlarla başlar.

Kıyılardaki merkezlerin Fenike asıllı halklarına gelince, arkeolojik verilerden isyana katılmadıkları anlaşılır. Adada ayaklananlar Kartacalıları katleder, ama bu eylemi sadece şehir sakinleri ve aileleri gerçekleştirir, dar anlamda yurttaş olan Fenikeliler bu sürece dahil olmamakla kalmaz, büyük ihtimalle önce paralı askerlere, sonra da Roma'ya destek çıkarlar; MÖ 238'de, Bizanslı Zonaras'a (XI-XII.

Kıyılardaki Fenikeli yerleşim yerleri

yüzyıl) göre adanın herhangi bir mücadele olmadan istila edilmiş olması bir tesadüf değildir. MÖ V ile III. yüzyıl arasında Sardinya Kuzey Afrika'dan gelip ada içlerine yerleşen insanların akımına maruz kalır; bu sürece yerli seçkin sınıf dahil olur, Fenikeli merkezler ise dışında kalır. Siyasi özerklik tanımada cömert davranan Kartaca'nın öte yandan sıkı ekonomik kontrol uygulaması karşısında hayal kırıklığına uğrayan kıyı şehirleri Tiren denizinde yer alan yeni gelişmelere ilgiyle bakarlar.

MÖ 241'den itibaren Kuzey Afrika kıyılarına ulaşan İtalyan tüccarlar, ayaklanma baş gösterdiğinde isyancılara destek sağlamaya başlarlar. Polybios'a (MÖ 200-118) göre Pön savaş gemileri tarafından yakalanan neredeyse 500 tüccar Kartaca'da alıkonulur. Senato duruma itiraz eder ve tüccarların salıverilmesini sağlar, ama bu ihtilaf çözüm kazandıktan sonra hem kendi gemilerinin hem de *socius*'larının [müttefik] gemilerinin isyancılar yerine Pönlere yardım götürmesini sağlar. Pönlerle aralarındaki antlaşmaya sadık kalan Roma aynı zamanda hem Sardinya paralı askerlerinin ilk çağrısını hem de Utica'nın *deditio*'sunu [teslim olma ritüeli] reddeder.

Ancak Pön devletinin başındaki Hamilcar'la ilişkiler değişime uğrar. O zaman Roma Afrika'yla ve Kartaca'nın düşmanlarıyla ticaret ilişkileri yürütme konusunda hak iddia eder. Böylece hem isyancılarla yeniden ilişki kurulur hem de sürtüşmeler başlar.

Appianus'un (y. 95-II. yüzyıl) isyanın son döneminde, paralı askerlerin kıtlığın da etkisiyle artık dayanacak gücü kalmadığında yazdıklarının bir kısmı durumu teyit eder. Bu sefer yakalanan tüccarların kaderi farklı olur ve Pönler tarafından öldürülürler.

Bu durum Roma'yı Sardinya'nın yeni çağrısını kabul etmeye iter. Ticaret alanında özgür olmak isteyen Fenikeli kolonilerin de katıldığı bu çağrı, geçerli yönetimler tarafından yapılmış sayılır ve Pönlerin Catulus'un antlaşmasını ihlal etmesi bu çağrıya karşılık vermeyi meşru kılar. MÖ 238'de Roma Sardinya ile Korsika'ya asker çıkarır (Korsika'da zaten Alalia/Aleria limanı kontrolü altındadır) ama fetih gerçekleşmez. Roma MÖ 227'de büyük adaları organize ettiği zaman Sardinya ve Korsika'da kısa süreli bir ateşkes yaşanır. Roma'nın adalar üzerindeki hâkimiyeti Erken İmparatorluk dönemine kadar istikrarsız bir şekilde devam eder.

Roma Illyrialılara Karşı

Teuta ve Illyrialıların yayılması

Pyrrhos'un (MÖ 319-272) ölümüyle Epeiros'un oluşturduğu tehlike ortadan kalkmışsa da, Adriyatik denizinin güney kısmında yeni bir tehdit ortaya çıkar. Agron bazı kabileleri bir araya getirip başına geçtiğinden beri Illyrialı korsanlar daha tehlikeli hale gelmiştir. Illyrialılar Makedonya'nın desteğiyle etki alanlarını büyütürler ve Agron'un dul kalan karısı Teuta liderliğinde Epeiros'a saldırıp başkent

Phoinike'yi ele geçirirler. Bazı İtalyan arabulucular öldürülünce Roma duruma itiraz eder. Tarentum kanalını denetim altında tutmak için MÖ 244'te Latin Brundisium (Brindisi) kolonisi kurulmuştur, böylece Roma duruma müdahale etmek için gerekli şartlara sahiptir. Müdahalede bulunmayı istemesinin nedenleri arasında, *socius*'larının şikâyetlerinin yanı sıra, değerli, stratejik malzemelerin gelişini temin edecek rotalara duyduğu ilgi de vardır.

Ancak Yunanları kızdırmaktan korkan senato yardım çağrısı almayı bekler, sonra Makedonya kralı II. Demetrios'un ölümünü fırsat bilerek Yunanlarla ihtilaftan kaçınmış olur. Romalıların Illyrialıların müdahalesine itiraz etmek için Teuta'ya gönderdiği elçilerden biri olan Lucius Coruncianus'un öldürülmesi *casus belli*'yi [savaş sebebi] teşkil eder. *Consul* [en üst düzey idareci] Gnaeus Fulvius Centumalus komutasında 200 *quinqueremis*'den oluşan bir filo Illyria kıyılarına doğru yol alırken (MÖ 229), Brindisi'den de mevkidaşı Lucius Postumius Albinus komutasındaki birlikler gemiyle Sicilya kıyılarına geçer. İttifakın başındaki Pharoslu Demetrios Korkyra'yı teslim eder, bu arada Romalılar tehdit altındaki diğer *polis*'leri [şehir] kurtarırlar ve düşmana ait bazı merkezleri ele geçirirler. Daha fazla direnemeyen Illyrialılar geri çekilirler, Teuta bu topraklar üzerindeki iddialarından vazgeçer, *tributum* [vergi] ödemeyi kabul eder ve Lissos'un (Lesh) merkezini silahlı olarak aşmamayı taahhüt eder.

İtalyan tüccarlar

Bu noktada Cumhuriyetin etki alanına bazı kıyı kabilelerinin yanı sıra Apollonia, Dyrrachium ve Issa (Lissa) şehirleri ile Korkyra'nın kendi de girer. Barbarların tehdidinden kurtuldukları için Romalılara minnettar olan Yunanlar onları, aslında sadece hakiki Yunanların katılabileceği Korinthos'taki İsthmia oyunlarına kabul ederler. Böylece Hellen dünyası kapıları açılır, ama Makedonya'yla sürtüşmeler başlar.

Romalıların Isthmia oyunlarına kabul edilmesi

On yıl sonra (MÖ 219) Roma bir kez daha müdahalede bulunur. Memleketi olan Pharos'un başında bırakılan Demetrios, Yeni Makedon kralı Antigonos Doson'un da işbirliğiyle Agron'un kardeşi olması muhtemel olan Illyrialı imparator Skerdilaidas'la güçlerini birleştirir ve bir filonun başına geçerek Pylos'a ve Kiklades'lere karşı saldırıya geçer. Ama Pharos'a döndüğünde her iki *consul*'un, hem Marcus Livius Salinator hem de Lucius Aemilius Paullus'un saldırısına uğrar ve Makedonya'ya sığınır.

Romalılar Keltlere Karşı

Gallia Cisalpina [Alplerin beri tarafındaki Galya] bölgesinde yaşayan Keltler kırk beş yıl boyunca Romalılarla barış içinde yaşamıştı. Ancak MÖ 236'da Boiler, Atiler ve Galatların kralları Alplerin kuzeyinde yaşayan Galyalı Gaesati-

lerden destek isterler ve Ariminum'un (Rimini) surlarına kadar gelerek *colonus*'lara [yerleşimci, çiftçi] oradan gitmelerini emrederler. Ariminum'u savunmaya gelen *consul*'lar Keltlerin elçilerini Roma'ya gönderirler ve senatodan cevap beklerler. Bu erteleme düşmanın kendi içinde kırılmaya yol açar ve bunun sonucunda kavgalar patlak verir. Boiler kendilerine haber vermeden düşmanla görüşen krallarını öldürdükten sonra Gaesatilerle savaşa tutuşurlar, çünkü Umbrialılarla ve Etrüsklerle temas halinde gelişip kendilerinden daha ilkel bir ulusa güvenlerini kaybetmişlerdir.

Her ne kadar Polybios Gaesatilerin paralı askerler olduğunu söylerse de (isimleri bir tür kargı olan *gaesum*'dan türemiştir) Gaesatiler "uzlaşmalı göç" (Roger Dion) uygularlar. Kelt kültürünün bir özelliği olan bu âdet bir halkın Galya'nın bir yerinden diğerine taşınmasını öngörür ve barışçıldır çünkü hedef alınan bölgenin halkıyla müzakere edilmiştir. Gaesatiler, Boiler tarafından desteğe çağrıldıkları için bu toprakları kendilerine ait olarak görürler ve bu iddia temelinde Romalıların bu bölgeden ayrılmasını isterler.

Roma'nın politikalarında huzursuzluk uyandıran gelişmeler yer alır. Radikal çiftçilerin lideri olan Gaius Flaminius Nepos *pleb tribunus*'u [seçilmiş temsilci] olarak bundan kısa süre sonra (MÖ 232), mağlup edilen Senonların yaşadığı, Galyalılara ve Picenilere ait *ager*'in [toprak] tahsisi için *de agro Gallico Piceno viritim dividundo* [Piceni Galya'sı *ager*'inin bireylere dağıtılması] yasasını önerecektir. Senatonun çoğunluğu bu yasa önerisine nafile karşı çıkar. Toprak tahsisi yoluyla kolonileşmeye güvenmeyen senatörler, büyük yurttaş kitlelerinin toplumsal ve dini görevlerini yerine getirmesini engelleyecek, uzak mesafedeki büyük topraklara yönelik bu yasayı reddederler. Ama himayeleri altındaki küçük ve orta ölçekli toprak sahiplerini korumakta inat eden kırsal *pleb* liderleri yasaya destek verirler.

Galyalılara ve Picenilere ait ager'in tahsisi

Böylece Boiler Senonların kovulmasına huzursuzluk içinde tanık olurlar. Arkeolojik verilerle de kanıtlandığı üzere, *Ager Gallicus*'taki "etnik temizlik" bu yıllarda başlar: meskûn olmayan geniş alanların açılması, Alp dağlarının kuzeyindeki halkların gelip buraya yerleşip Romalı *colonus*'ların kovulması için yapılan çağrıyı açıklar. Ancak Senonların kovulması, Po nehri ovasının tamamını fethetmeye yönelik programın sadece bir safhasını oluşturur, dolayısıyla MÖ 236'da olanlar çok uzun bir mücadelenin sadece başlangıcını teşkil eder. Romalıların artık "egemenlik ve güç kazanmak değil [...], onları yok etmek ve ortadan kaldırmak" (Polybios) için mücadele ettiğine inanan ve toprakları *colonus*'ların yayılmaya başladığı güzergâh üzerinde yer alan Boiler bundan kısa süre sonra Insubrialılar (günümüz Lombardia'sının merkezinde yaşarlar), muhtemelen Lingonlar (Boilerin doğusunda, Po nehrinin güneyinde yaşarlar) ve en önemlisi Gaesatilerin yeni ve sayıca daha büyük birlikleriyle bir koalisyon oluşturarak MÖ 225'te Etruria'yı istila edeceklerdir.

Ariminum'un yeniden saldırıya uğrayacağından endişe eden Romalılar *consul* Lucius Aemilius Papus'u şehri savunmaya gönderirler, ama Boiler Kelt ordusunu Apennin dağlarının diğer tarafına yönlendirirler. MÖ 225'te Etruria'yı hedef alan istila süreci büyük bir yağmaya dönüşecektir. Muhtemelen 70 bin savaşçı Clusium hizasına kadar ulaşır, sonra, yanlarında ganimetleri, arkalarında da Ariminum'dan yetişen *consul* Papus'la diğer kıyıya doğru geri çekilirler. Burada, Telamon burnu civarında, Papus'un meslektaşı Gaius Attilius Regulus komutasında Sardinya'dan gelen orduyla karşı karşıya kalırlar; Regulus savaş alanında hayatını kaybeder, ama Kelt ordusu yok edilir.

Via Flaminia

Böylece Romalıların önünde Po nehri vadisi açılır ve burada yer alan bütün yapılar kontrolü altına girer. *Gallia Cisalpina* bölgesine açılan yerde, Ancona'nın kuzeyindeki dar geçişin üzerinde yer alan Latin şehri Ariminum bazen zincir, bazen aracı işlevi görür. MÖ 220'de şehir, "kırsal *pleb*'lerin fetihlerinin yolu" (Plinio Fraccaro) sayılan ve hem ordular hem de *colonus*'lar tarafından kullanılan *Via Flaminia* yoluyla Roma'ya bağlanır. İki yıl sonra Po nehri üzerinde bulunan ve Po nehrinin karşı kıyısına geçişi sağlayan Latin merkezleri Placentia [Piacenza] ve Cremona inşa edilir. bu şehirlerin hâkim olduğu topraklar nehrin sığ geçiş yerini korur, Boilerin topraklarını Insubrialılarınkinden ayırarak düşman kabileler arasında ihtilaf çıkmasını engeller ve Roma'nın müttefiki olan Anaresler ve Cenomanlar ile bağlantı sağlar. *Gallia Cisalpina* bölgesinin merkezinin fetih stratejisi de bu sistemi temel alır.

Böylece Romalılar Kartaca'yla çarpışma rotasından ayrılmış gibi görünürler. İspanya'da Pönlerin başında ılımlı sayılabilecek Hasdrubal (MÖ y. 270-221) vardır; çiftçi liderlerinin senatoyu ticaret dünyasından uzaklaştırmaya yönelik eylemleri de Romalıların Akdeniz'e ilgisinde azalmaya yol açar ve Kartacalılarla çarpışma ihtimalini düşürür. Gaius Flaminius'un desteğiyle iki yasa geçer: ilki (adını onu öneren *tribunus*'tan alan *lex Claudia*) senatörlerin 300 amforayı aşan büyüklükte gemilere sahip olmasını engellemeyi (dolayısıyla da onları deniz aşırı ülkelere ticaretin dışında bırakmayı), ikincisi de ihalelere katılımlarını engellemeyi amaçlar. Ancak bu arada İspanya'da komuta değişir ve *Gallia Cisalpina* bölgesinde yaşayan Keltler Hannibal'in (MÖ 247-183) kucağına düşer. Pönlerin (İspanya'daki) hakimiyeti döneminde gerçekleşen Hannibal'in bu müdahalesi belirleyici bir savaşın genel tablosunda yeni bir unsur teşkil eder.

İber Yarımadası Barca Hanedanının Hâkimiyeti Altında

Hamilcar İspanya'ya gittiğinde ona dokuz yaşındaki oğlu Hannibal'in yanı sıra sağ kolu, Pön yönetici sınıfının "harika çocuğu" ve Kartaca halkının çok sevdiği damadı Hasdrubal eşlik eder. Demokrat-milliyetçi grubun tartışmasız liderleri olan kayınpeder ile damat, şehirde süre gelen tartışmada Hellenizmin lehine olan en otoriter sesleri teşkil ederler.

Barcaların planı geniş kapsamlı ve karmaşıktır: Doğu'da bir yüzyıldır Büyük İskender'i (MÖ 356-323) örnek alarak kendilerini ölümlülerden ve yasalarından üstün gören ve kendilerini kral ilan eden şahsiyetler ortaya çıkmaktadır. Onlardan ilham alan Barcalar oligarşik yapıların zayıflamasıyla deniz aşırı toprakların fethi yoluyla Pönleri yeniden güçlü kılmayı hatta belki de, Roma'dan rövanşlarını aldıktan sonra, nihai hedef olarak Kartaca'da iktidarı ele geçirmeyi amaçlarlar.

Ama her şeyden önce İspanya'yı ve madenlerini kontrolleri altına almaları, ekonomiyi yeniden ayağa kaldırmaları ve paralı askerlerden oluşan güçlü orduları idame ettirmeleri gereklidir. Her türlü müdahaleden uzak olan İber yarımadası, mükemmel savaşçılar ve usta marangozlar olan yerli halk arasından asker alımı için de zengin bir kaynak teşkil eder.

Fenikelilerin Gades (Cadiz) merkezinden yola çıkan Hamilcar savaşa dokuz yıl liderlik ettikten sonra Helike (Lat. Elche) kuşatması sırasında düşman ordusu tarafından geri çekilmeye zorlanan askerlerini kororken hayatını kaybeder, ama kuzeyde Akra Leuke (Lat. Lucentum, Alicante) bölgesine kadar ulaşmıştır.

Paralı askerlere karşı verilen savaştan beri kendi komutanlarını seçmelerine izin verilen birlikler Hasdrubal'i seçerler. Organizasyon alanında çok yetenekli olan Hasdrubal İspanya'nın doğu yakasının merkezinde kendine bir başkent kurar, ona vatanınkiyle aynı olan Qart Hadasht (Kartaca) adını verir ve kendini Pön devletinin yeni kurucusu ilan eder. Hasdrubal yeni politikalar geliştirir: onun planları doğrultusunda bu topraklar, Pön ve İber unsurlarının bileşiminden doğan bu özgün kültüre dayalı, gerçek anlamda bir devlet oluşturmalıdır. Dolayısıyla başkent, desteği istenen İspanya'nın kabilele liderlerinin yer aldığı meclisi ağırlar. Konsey yerli halkı temsilen onu kral ilan eder ve anavatanında rakiplerinin ona getirdiği suçlamaları teyit edercesine, monarşi konusundaki iddiasını belli ederek Hasdrubal kraliyet tacını takar ve bir İber prensesiyle evlenir: Hasdrubal'ın bu eylemleri Büyük İskender'inkileri çağrıştırır.

Kartaca'nın kuruluşu

MÖ 231'de Roma elçilerini İspanya'ya gönderir ve muhtemelen Saguntum'la askeri ittifak kurar. Roma Cumhuriyeti MÖ 226'da gerçekleşen ikinci bir elçilik misyonunda Hasdrubal ile Ebro Antlaşması olarak bilinen ve Kartacalıların Ebro nehrini silahlı olarak geçmemesini öngören antlaşmayı imzalar. Ancak Romalılar Pönlerin Galyalıların saldırısını fırsat bilerek Sardinya ile Korsika'yı almak isteyeceğinden kuşkulanır. Regulus'un filosunun Sardinya'ya gönderilmesi (MÖ 226) Roma'nın şüphelerinin bir göstergesidir: bu hareketin, Pönlerin adaya çıkmasından korkulduğu dışında başka mantıklı açıklaması yoktur. Antlaşmaya varıldıktan sonra lejyonlar İtalya'ya geri çağrılır; MÖ 225'in ilkbaharında dönüşleri, antlaşmanın imzalanmış olabileceği en geç tarihe işaret eder.

Ebro Antlaşması

Saguntum'un Fethi

Hasdrubal'in halefi, ordu tarafından seçilip senatodan ve Kartaca halkından da onay alan genç Hannibal'dir. Kayınbiraderinden çok daha kararlı olan Hannibal yaklaşık bir yıl sonra Saguntum'u kuşatma altına alır. Roma'nın uyarılarına rağmen şehir yok edilince (MÖ 219) savaş kaçınılmaz hale gelir. Romalıların sorumluların teslim edilmesini talep ettiği ültimatom da reddedilince çarpışma zamanı gelir.

İhtilafın hukuki yönü konusunda günümüze ulaşmış bazı veriler kesin görünür: Saguntum, Ebro Antlaşmasından öncesine tarihlenen *symmachia* [ittifak] antlaşması ile Roma'nın koruması altındadır ve Kartacalılar bunun farkındadır. Şehir adına konuşan Pön senatörü, ultimatomu getiren Romalı elçilerin karşısında Hasdrubal ile imzalanan antlaşmadan söz etmez, hatta onu açıkça yok sayar, Kartaca'nın onayı alınmadığı için herhangi bir değeri olmadığını söyler. Göz önüne alınması gereken antlaşmanın Sicilya Savaşı'nın sonunda Catulus ile imzalanan antlaşma olduğunu söyler. O antlaşmanın onaylanmasıyla müttefiklerin güvenliğinin temin edileceği kararlaştırılmıştır, ama antlaşmada İberya'dan söz edilmez ve Roma'nın *socius*'ları arasında Saguntumlular yer alamaz. Kartacalılar, Saguntum'un Ebro Antlaşması doğrultusunda bu şartlara dahil olduğunun bilincindedirler, dolayısıyla antlaşmayı sadece Barca hanedanı açısından bağlayıcı olduğunu göstermeye çalışırlar.

Kartaca oligarşisi ile Romalı asiller arasında uzun bir süredir dostluğa ve ağırlamaya dayalı bağlantılar vardır ve iki taraf sıklıkla doğrudan görüşür, devletler arası resmi ilişkilere kıyasla çapraz bağlantılardan yararlanır.

Fabius'lar ve Kartaca oligarşisi

Pön senatosunun geniş kesimleri Roma'daki dostlarından destek alarak, hatta Romalı aristokratların bir kısmının da duyarlı olduğu bir görüşü savunarak gelişmelere karşı çıkarlar. Roma'da da senato bölünmüştür ve Kartaca'ya düşman ailelerin yanı sıra Kartaca'nın yönetici sınıfıyla bağlantıları olan asiller de vardır. Bu grup muhafazakâr Pönlerin yeniden iktidara gelmesini destekler. Grubun başındaki Fabius *gens*'inin [soy] Kartaca oligarşisiyle dostluk ilişkileri kanıtlanmıştır. Son elçilik misyonunun başında, görevi daha genç elçilerin katılığını yumuşatmak olan Fabius klanının başı Marcus Buteo olması da bir tesadüf değildir. Sonradan Fabius Maximus'un Hannibal'le işbirliği yaptığına dair şüphelerin, kısmen Fabius *gens*'inin savaş başlayana kadar sergilediği Pön yanlısı tutumun anısından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Tarihçi Fabius Pictor'un Hannibal'i savaşın tek sorumlusu sayması ve son elçilik misyonu sırasında Romalı elçilerin Kartacalı senatörün öne sürdüğü argümanları göz önüne almayı kabul etmesi ve Pönlere Hannibal'i teslim ederek çatışmadan kaçınma imkânı tanıması da şaşırtıcı değildir. MÖ 219 yılının sonbaharı ile MÖ 218 yılının ilkbaharı arasında *curia*'da yer alan tartışmalar sırasında senato Barca ile anavatanı arasındaki ilişkileri sorgulayarak siyasi bir çözüme ulaşmaya çalışır. Kartaca'nın Hannibal'i teslim etmesi

uzak bir ihtimaldir, Roma da bunun bilincindedir, ama Kartaca'nın eylemlerini resmi olarak reddettiği takdirde bununla yetinmeye hazır olabilir, Marcus Fabius Buteo da bu yönde hareket etmek zorundadır. Ancak Pönler bu yetkiye sahip değildir. Barca hanedanı Kartaca senatosuna da hâkimdir ve hükümet ile halkın büyük kısmının da Hannibal'e destek çıkmasıyla Romalıların talebinin karşılanması imkânsızlaşır ve savaş kaçınılmaz hale gelir.

Bkz. *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Roma'da Savaş*, s. 235

İkinci Pön Savaşı

Giovanni Brizzi

Hannibal'in askeri dehasının hakim olduğu İkinci Pön Savaşı'nda (MÖ 218-202) mücadele İtalya topraklarına taşınır ve Hannibal Roma ordularını ardı ardına dört defa yenerek ölenler ve tutsak alınanlar derken toplam en azından 100 bin kayıp vermelerine neden olur. Ama Hannibal'in stratejisi başarısızlığa uğrar çünkü müttefikler, aralarından bazılarının düşman tarafına geçmesine rağmen, kayda değer derecede birbirlerine kenetlenirler. Yıllarca süren ve hedefine ulaşmayan seferlerden yorgun düşen Hannibal memleketine dönmek zorunda kalır; MÖ 202 yılının yazında Publius Cornelius Scipio onu Zama'da nihai bir yenilgiye uğratır. Ancak Hannibal'le olan savaşın Roma üzerinde özellikle psikolojik açıdan, ama aynı zamanda maddi açıdan çok ağır sonuçları olur, çünkü İtalyan tarafının kaybı en az 200 bindir ve yüzlerce toplum harap olmuştur.

Hannibal'in Planı

MÖ 247'de doğan Hannibal, üç kardeşin büyüğüdür (diğerleri Hasdrubal ile Mago'dur). Xanthippos'a hayran olan babası, Yunan kültürünü öğrenmesi için ona hoca olarak Spartalı Sosylos'u görevlendirir. Hannibal askeri alanda Büyük İskender'i örnek alır, seferlerini ve karakterini inceler. Hannibal ayrıca kendi döneminde savaş konusunda yazılanları yakından bilir. Pyrrhos'a ve taktik an-

lamında İskender'e göre bile üstün olan Hannibal, Hellenistik savaş ekolünün en büyük temsilcisidir, bu yaklaşımın öğretilerini uyarlayarak İtalya'daki savaş alanlarına uygular. Ordusu Yunan orduları kadar güçlü ve kompakt olmasa da daha esnektir ve her tür araziye uygundur: Hannibal'in taktiği esnek bir direniş sunabilecek bir merkezden destek alarak düşmanın etrafının sarılmasını ve Libyalılar, İberyalılar, Galyalılar ve özellikle Numidyalılardan oluşan ağır ve hafif süvarilerin desteğiyle gerilerken mücadele etmeyi öngörür.

Çok daha güçlü bir devletle karşı karşıya kalan Hannibal kendi güçlerini yıpratacak bir savaştan kaçınmak zorundadır, bunun için de Roma'nın meydan savaşlarına olan eğilimine güvenir. Dönemin ordularının fizyolojik boyutlarının, düşmanın onu sırf sayıca ezmesini engelleyeceğinden emin olan Hannibal, karşısına birer birer çıkacak orduları taktik üstünlüğü sayesinde yeneceğine inanır. Roma federasyonunun lejyonlarının gücünü ve prestijini temel aldığına inandığı için de birkaç yenilgi sonucunda tamamıyla çökeceğinden emindir. Roma kendi topraklarında saldırıya uğrayıp yenilince de müttefikleri ve hatta yurttaşları bile onu terk edip düşman tarafına geçecek veya teslim olacaktır. Dolayısıyla Hannibal, Doğu'da olduğu gibi, bir iki muharebeyle çözüme kavuşan yıldırım hızındaki bir savaş yürüteceğine inanır, hatta Livius'a (MÖ 59-MS 17) göre bunu ilan eder.

Ancak Hannibal Roma'nın ne siyasi gerçekliğini ne de zihniyetini anlamıştır ve çok ciddi hatalar yapar. Batılı Barbarlardan oluşan Pön devleti, etkin olabilmek için o halkların doğal ihtiyaçları olan savaşma kabiliyetlerini ve doğuştan vahşetlerini engelleyemediğinden İtalya'yı mahvedecek, özellikle Tiren halklarını perişan edecektir. Hannibal'e gelince, Yunan tarzı eğitiminden dolayı savaş faaliyetlerinin çeşitli çarelerden ve tuzaklardan destek alabileceğine, bunların zafer ihtimalini arttıracağına inanır, ama böyle şeyler Roma'nın ilkel etik anlayışına ters düşer. Hannibal zekânın savaş amacıyla kullanımı olan Yunan sanatı *mêtis*'in ehlidir, ama Roma halkının ve yönetici sınıfının gözünde müzakere edilmesi imkânsız bir düşman gibi görünür.

Taktik değerlendirmeler ve stratejik hatalar

Hannibal ayrıca ilk müttefikleri olan ve *Gallia Cisalpina* bölgesinde yaşayan Keltler ile Capua'nın kaynaklarına fazla güvenir. Onun komutasında savaşan 20 bin kadar Galyalı kendi aralarında bölünmüştür ve bu çabayı sürdürmekte, savaşmaya devam etmekte veya ona yardım göndermekte yetersiz kalırlar. Ayrıca Roma'ya ait topraklar İtalya yarımadasını ikiye böldüğünden merkezi bölgelerle temas kurma imkânı yoktur; Hannibal'in kardeşi Hasdrubal ordusunu ve hayatını bu bölgede kaybedecektir. Capua da, bütün iddiasına rağmen, güvenilir bir toplanma yeri haline gelmeyi başaramaz. "İkinci İtalya"yı, yani Roma'ya bağlı olmayan, ona düşman, Apennin bölgesini ele geçirme hayali başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Hannibal'in komutası altındaki halklar ortak stratejileri olmayan münferit birimler olarak

hareket eder, halbuki Roma'nın asıl gücünü oluşturan uluslarüstü senatoya bağlı olan Tiren bölgesi saldırılara karşı tek vücut direnir. O dönemde eşsiz bir durum teşkil eden bu gerçeklik, Hannibal'in planlarını altüst edecek, yenilgisini belirleyecektir.

Hannibal'le Savaş

Consul Publius Cornelius Scipio (MÖ 236-183) İspanya'ya saldırmalı, meslektaşı Tiberius Sempronius Longus da Afrika'ya geçmelidir. Ancak Roma'nın stratejisi, yaz başında Pirene dağlarını aşan ve Rhone nehrinin geçiş noktasında Scipio'nun birliklerini atlattıktan sonra Alpleri geçen ve İtalya'ya inen Hannibal tarafından boşa çıkarılır. Sempronius Sicilya'dan geri dönerken Scipio da düşmana saldırmaya hazırlanır. Ancak Ticinus yakınlarında yenilgiye uğrayıp yaralanır ve Insubrialılar da ayaklandığından Placentia'ya dönmek zorunda kalır. Kısa bir süre sonra (MÖ 218 yılının Aralık ayı) meslektaşı Hannibal'le karşı karşıya gelir Numidyalılar tarafından Trebia nehrinin karşı kıyısına çekilen Roma birliklerinin çevresini süvariler ile filler çevirir ve askerler gece pusu kurmuş olan birliklerin saldırısına uğrar: ordunun bir kısmı düşmanı yararak geçmeyi başarır, ama ölenler ve tutsak edilenlerle toplam yaklaşık 15 bin kayıp verilir. *Gallia Cisalpina* bölgesi de kaybedilir.

***Gallia Cisalpina* bölgesinin fethi**

Siyasi tablo değişir ve MÖ 217'de Gnaeus Servilius Geminus ile ikinci defa olmak üzere Gaius Flaminius *consul* seçilirler. İki *consul* yarımadanın iki ayrı ucunda beklemeye koyulurlar: Servilius Ariminum'da, Flaminius da Arretium'da (Arezzo), düşmanın hareket planları belli olur olmaz güçlerini birleştirmeyi amaçlarlar.

Ancak Hannibal çok daha zekidir: baharın sonuna doğru Arno nehrinin yukarı havzasında ortaya çıkıp Chiana vadisinden iner. Trasumennus [Trasimeno] gölünün Corito'nun [Cortona] ötesindeki dağlara doğru uzandığı Tuoro havzasında lejyonlar tuzağa düşer; sayıca az olan, arkasında göl olan ve çevresi sarılan Roma yenilgiye uğrar. 15 bin asker daha hayatını kaybeder veya tutsak alınır; consul'un kendi de bir Insubria lideri tarafından öldürülür. Kısa süre sonra Servilius'un süvarileri de bozguna uğrar.

Romalıların Trasumennus yenilgisi

Eski *dictator* uygulamalarına dönmek de işe yaramaz: Roma, Hannibal'le savaş meydanında karşı karşıya gelmenin imkânsızlığından dolayı onu gerilla savaşı yoluyla yormayı öneren Fabius Maximus'un stratejisini reddeder. Roma halkı sıra dışı bir yöntemle Maximus'un siyasi rakibi Marcus Minucius Rufus'u ona *magister equitum* [süvari komutanı] olarak dayatır; sonradan Fabius Maximus'la, onunla aynı düzeyi elde edecek olan Minucius Rufus arasındaki anlaşmazlıklar komutayı zora sokacaktır. Bu arada güneye ulaşan Hannibal yarımadayı mahvetmeye devam eder ve *Ager Falernus*'a kadar ulaşır, bura-

dan da Fabius'un onu durdurma çabalarına rağmen burayı da geçmeyi başarır. Yılın sonunda kışı geçirmek üzere Geronium'a [Gereonio] çekilir.

Cannae

Halk ve *socius*'lar [müttefik] durumu protesto ederken *consul*'luğa yeni getirilen Gaius Terentius Varro da savaşmak ister. Varro ile meslektaşı Aemilius Paullus dört lejyonla birlikte Apulia bölgesinde Hannibal'i denetim altında tutan birliklere ulaşırlar: yaklaşık 80 bin kişilik bu ordu, Roma'nın o güne kadar savaşa sürdüğü en büyük güçtür. MÖ 2 Ağustos 216'da Olfanto vadisi yakınlarındaki Cannae'da lejyonlar savaşa girer, ama mükemmel bir manevra ile çevreleri sarılır ve imha edilirler. Savaş meydanında 50 bin asker ölür, 19 bin asker tutsak alınır; *consul* Aemilius Paullus, eski *consul* Servilius Geminus, Minucius Rufus, her iki *quaestor*, 29 askeri *tribunus*, 80 senatör ve çok sayıda süvari hayatını kaybeder.

Hannibal iki yılda kısa sürede yarımadayı boydan boya geçmiş, mahvetmiş, üç *consul*'ün ordularını yok etmiş ve 100 binden fazla düşman askerini ya öldürerek ya da tutsak alarak saf dışı bırakmıştır. Roma şehrine saldırmasına gerek olmadığını düşünür; öngördüğü gibi, İtalyan federasyonu parçalanmaya başlamıştır ve zaferin yakın olduğuna inanır. Roma'nın yerini alma konusunda kararlı olan Capua'nın yanı sıra Lucanialılar ve Apulialıların büyük kısmı, Pentriler dışında tüm Samnitler ve Uzentinler dışında tüm Bruzziler Roma'ya ihanet eder, derken İtalyan dünyası tamamı, Syrakousai ve Sicilya'nın neredeyse tamamı Roma'yla ittifaktan vazgeçer. Güney İtalya'nın tamamı Roma'ya ihanet eder. Bu arada *consul* Albinus'un Silva Litana'da Boiler tarafından yenilgiye uğratılması (MÖ 215) ve Hannibal'in Makedonya kralı V. Philippos ile ittifak kurması durumu daha da ağırlaştırır.

Yenilginin sonucu: ayaklanmalar

Hannibal'in Stratejisinin Çöküşü

Olanlara rağmen Roma müzakere etmeyi reddeder. En büyük engeli düşmana ve ordusuna atfedilen kötü niyet ile acımasızlık ve temsilcileri uzun süredir Roma senatosunda yer alan Tiren bölgesindeki halkın Roma'ya bağlı kalmasını sağlayan korkudur. Böylelikle isyanların yayılması sona erer: Hannibal Capua dışında Orta İtalya'da başka müttefik bulmaz. Yanında yer alan güçler dağınıktır, güvenilir değildir, ona, Roma'ya olduklarından daha sadık değildirler ve ortak bir stratejiden yoksundurlar. Üstelik lejyonlarla eşit düzeyde mücadele edecek durumda değildirler ve Roma Cumhuriyeti'nin generalleri Hannibal kadar iyi değilse de onun dışındaki tüm diğer düşmanlarla başa çıkabilecek durumdadır. Kartacalı etrafında kayda değer güçte bir ordu toplamayı başarırsa da, onları bölüp komutalarını başkalarına bırakmak zorundadır, böylelikle

de onları yenilgiye maruz bırakır. Ve Hannibal Fabius'un yormayı amaçlayan savaş stratejisi karşısında zayıf kalır ve sonuçta kazanmasını sağlayabilecek muharebelerde başarı gösteremez. Asker sayısını arttıran Romalılar (20 ila 25 lejyon uzun sürelerle silah başındadır) Hannibal'i ordunun bir kısmıyla gözetlemekle yetinirken diğer güçleri Pönlerin elindeki merkezleri ve müttefikleri geri alır.

Hannibal'in elde ettiği ufak tefek başarılar yeterli olmaz. Çarpışmaların giderek sertleşmesine ve düşmanı yorup ihanetleri engellemek için alınan katı önlemlere rağmen, savaşın seyri değişir. MÖ 211'de Roma'ya yönelmesi Capua'yı kurtarmaz ve kuşatılan şehir teslim olmaya mecbur edilir. Aynı yıl Syrakousai düşer, ertesi yıl da Sicilya kaybedilir. MÖ 209'da Tarentum geri alınır, ama Hannibal'in babasıyla amcasının öldüğü İspanya'da geleceğin Scipio Africanus'u, Publius Cornelius Scipio, üç yıldan kısa bir süre içinde Kartaca İmparatorluğu'nu yok eder.

Zama

MÖ 206'nın yazında Hasdrubal'ın (Hannibal'e ulaşmaya çalışırken Metaurus'ta mağlup edilip öldürülmüştür) kafası siperlerin önüne fırlatıldığında Hannibal tüm umudunu kaybeder. Önce Bruzzio'da, sonra Crotona'da çevresi sarılır, burada sefer anılarını geride bırakır ve nihayet anavatanına dönmek zorunda kalır. Yıl, MÖ 203'tür, Hannibal İtalya'da 15 yıl kalmıştır.

Afrika'da nihai yenilgi

Afrika'da, *consul* olunca savaşı buraya taşımış olan Scipio onu bekler. Defalarca muzaffer olan Scipio, Numidya tahtına Massililerin kralı Masinissa'yı (MÖ y.240-y.149) çıkarmış ve Berberi süvarileri nihai olarak kendi tarafına çekerken rakibine destek vermelerini de engellemiştir. Hannibal Zama Savaşı'nda bir başyapıt sergiler ve genç rakibine taktik alanında ders verir, ama yine de nihai yenilgiden kaçınamaz.

Artık barış isteyen Hannibal'dir (MÖ 201). Ancak şartları çok ağır olur: Kartacalılar İspanya'dan ayrılmalı ve Afrika'da *Fossae Phoeniciae*'ın [Fenike Hendekleri] ötesinde kalan şehirleri serbest bırakmalıdır; ayrıca antlaşmayla tanınan sınırlar içinde bile olsa, Masinissa'ya veya atalarına ait olmuş toprakları en azından teoride iade etmeli, Libya dışında askeri harekât düzenlemekten vazgeçmelidir (Libya'da da ancak Romalıların onayıyla savaş yürütebilir); savaş dillerini ve on gemi dışındaki filosunu teslim etmelidir; savaş esirlerini ve taraf değiştirenleri iade etmelidir; elli yıl içinde 10 bin gümüş *talentum* ödemeyi taahhüt etmelidir; son olarak, Kartaca'nın en asil ailelerinin gençleri arasından seçilecek 100 rehineyi Roma'ya teslim etmelidir. Roma artık Akdeniz'in batı kısmına da hâkimdir.

Hannibal'le Savaşların Sonuçları

Florus'a (70-y. 140) göre Kartaca'yla savaş o kadar çetin geçer ki, "muzaffer olan ulusun mağlup olan bir ulustan farkı yoktur" ve İtalya üzerinde silinmesi imkânsız izler bırakır ve bir dönüm noktası haline gelir.

Roma yenilenmiştir: şehir artık yarımadanın nüfusu en yüksek merkezidir ve ticareti temel alan yeni bir ekonomi modeli geliştirmiştir. Siyasi yapılar değişmemiştir, ama senato büyük güç ve prestij kazanmıştır. Bu arada Scipio, Hannibal'i örnek alarak lejyonların esnekliğinden istifade eden yeni taktikler geliştirmiştir. Yeni ordu Hellenistik ordulardan üstündür ve Doğu'da cumhuriyetin demografik potansiyeline başvurmayı gereksiz kılar. Farklı gerçeklikleri kaynaştırmasını zaten bilen Roma silahlarla üstünlük sağlamayı öğrenmiştir ve bu durum iki yüzyıldan uzun bir süre boyunca yönetici sınıfına çok çekici gelir.

Ancak savaş aynı zamanda çok maliyetli olmuş ve korkunç zararlara yol açmıştır. Hannibal'in ele geçirdiği dört yüz şehir Romalılar tarafından geri alınmıştır; birçoğu yok edilmiş, birçoğu da yağmalanmıştır. İtalya'nın güneyindeki tarım alanları ve çiftlikler yıllar boyu harap halde kalmış, bazı uluslar olduğu gibi sürülmüş veya köle yapılmıştır. Savaşın sonunda Lucania, Apulia ve Bruzzio bölgeleri büyük ölçüde terk edilmiştir ve Campania ile Sannio'yu yeniden canlandırma girişimleri fazla işe yaramaz. İnsan hayatı açısından kayıp da çok yüksektir: Roma'nın yurttaşlarından ve müttefiklerinden en azından 200 bin kişi ya ölmüş ya kaybolmuştur. Özellikle erkek nüfus açısından büyük olan kayıplar, üretim süreçleri ve askeri gücü için erkekleri temel alan bir toplum üzerinde büyük baskı yaratır; denizaşırı topraklarda yürütülen savaşlar için asker alımında rastlanan zorluklar senatoyu aranan asgari *census* düzeyini indirmeye iter.

Savaş siyasi ve ahlaki açıdan daha da ciddi sonuçlara yol açmıştır. Hannibal'in yarımadaya inişi "diğer İtalya"yı, yani Apenninlerin diğer tarafındaki Yunan kolonilerini isyan etmeye itmiştir. İsyan Osco-Sabelliler ile İtalyanların neredeyse tamamını kapsar ve yarımadanın birleştirilme girişimleri sırasında yatışmış olan eski anlaşmazlıkların yeniden canlanmasına neden olur. Böylece İtalya ülke içi çatışmalarla da uğraşmak zorunda kalır.

Latifundia'ların (Büyük çiftliklerin) güç kaybetmesi ve sayılarının artması

Savaşın sonunda, Roma'ya ihanet etmiş birçok toplum *ager*'lerinden [toprak] kısmen mahrum edilir, ama bu ceza çok da katı değildir, çünkü savaştan dolayı büyük kayıplara uğramış olan İtalyanlar zaten tarım yapacak işgücüne sahip değildir. Dolayısıyla güneyde çok büyük alanlar devletin mülküne dahil olur, ama bu topraklar başka kimseye tahsis edilmez, çünkü Roma'nın yurttaşları arasında da en büyük zarara uğrayan, köylü sınıfı olmuştur. Böylece bir bütün olarak muhafaza edilen bu topraklar büyük arazi sahiplerinin ilgisini uyandırır ve bu kişiler, rakipleri de olmadığı

için büyük arazileri herhangi bir engelle karşılaşmadan kiralarlar. Demografik eğri yeniden yükselmeye başladığı zaman mülkiyet artık nihai hale gelmiştir ve arazi sahipleri bu arada geçmiş olan tarım yasalarına rağmen bu topraklar üzerindeki haklarını savunurlar.

"Hannibal fırtınasının önüne katıp götürdüğü bir anlamda eski yayla kalelerinin, çobanların ve küçük çiftçilerin, gururlu kabilelerin İtalya'sıydı. Savaş sona erdiğinde eski yapıların büyük kısmı yıkılmıştı" (Giancarlo Susini). Daha da kötüsü, Cumhuriyetin zafere kadar temel aldığı ve yıkılmaz gibi görünen etik değerler de krizin eşiğindedir.

Bkz. *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *İki Savaş Arası*, s. 67; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Denizaşırı Fetihler

Giovanni Brizzi

Hannibal'le savaşlardan sonraki elli yıllık sürede hayranlık uyandırıcı bir askeri faaliyet döneminde II. ve III. Makedonya savaşları, III. Antiokhos'a karşı savaş, İspanya ile çatışmalar, III. Pön Savaşı ve Kartaca'nın yok oluşu sonucunda bütün Hellenistik krallıklar fethedilir veya en azından kontrol altına alınır. Roma içinde ise Hellen yanlısı yaklaşım (Scipio'lar) ile geleneksellik yanlıları (Cato) arasındaki derin ihtilaf derin bir ahlaki krize yol açar ve cumhuriyetin çöküşünün habercisidir.

Dış Politikada Gelişmeler

Roma Cumhuriyeti Hannibal'in kâbusundan uyandığında korku ve endişe içindedir. *Socius*'larının [müttefik] zayıflığı ve Roma'nın gücünün ardında yatan antlaşma ve aile bağlarından oluşan dokunun yırtılmaya başlamış olması dünyaya güvenini kaybetmesine neden olur. Dolayısıyla İtalyanların entegrasyonu daha başlamadan biter, Akdeniz'in geri kalan kısımlarında ise hiç başlamaz. Soylular denizaşırı topraklarda bile yerel oligarşilerin desteğini almaya çalışır, ama doğrudan bağlantılar oluşur oluşmaz onları kesip atar ve senato elli yıl

boyunca dış etkilere kapalı kalır. *Consul* makamı artık çok az sayıda *gens*'in [klan, soy, aile] ayrıcalığı haline gelmiştir: MÖ 146'ya kadar consul olanlardan sadece dördü yeni ailelere üyeyken, diğerleri toplam yirmi kadar aile grubuna üyedir. Bu dönemde Roma iç savaşlardan dolayı çok çekecektir: Apennin, Yunan ve Po ovası halklarının entegrasyonu sorunsuz geçmeyecek, hem *bellum sociale*'ler [iç savaş] hem de Samnit dağ halklarının katliamı yaşanacaktır.

Korku ortamı

Zama Savaşı'ndan sonra Roma'nın yaklaşık on yıl boyunca duyduğu korku ve güvensizlik, şehrin Akdeniz'in her tarafının düşmanlarla dolu olduğuna inanmasına yol açar. Yarımadanın bir daha saldırıya uğramasını istemeyen Roma bir tür saldırı psikozu halinde Yunanların gücünden ve etrafının sarılmasından korkar, her türlü ittifakın potansiyel olarak kendisini hedef almasından endişelenir.

Aslında Yunan alemini sarsan olaylar içişleriyle ilgilidir, belirli bölgelerin kontrolünü ele geçirme veya geçici egemenlikler kurma amaçlı mücadelelerdir ve dengeleri yeniden oluşturmayı hedefleyen bir döngünün unsurlarıdırlar. Ama senatoya göre olanlar anlaşılmaz bir siyasi oyundur ve gerçek anlamda korku uyandırır. Latince kaynaklar yüzyıl başlarındaki savaşların İtalya'ya saldırı düzenlenmesi korkusundan kaynaklandığını öne sürer; bu görüş sonradan varılmış bir gerekçelendirme değildir. Emperyalist Romalı teorisyenler olguyu tartışmaya açmadan kabullenmeye eğilim gösterirler ve onu her türlü ahlaki kanıt gereksiniminden muaf tutup bir sistem düzeyine yükseltirler; ancak Roma'nın eylemlerinin ardında yıllar boyu korkunun yattığı doğrudur. Lepidus'un Apenninler boyunca yarattığı ve siyasi İtalya'nın kuzey sınırını teşkil eden *Via Aemilia* gerçekten ilk *limes*, yani savunulan sınır örneğiyse, MÖ 187'de Suriyeliler karşı kazanılan zaferden sonra bile yarımadanın bir saldırıya maruz kalacağı korkusu henüz atlatılmamıştır.

Aslında Roma'nın hiçbir rakibi kalmamıştır, yapısı onu yenilmez kılmıştır. Ancak soylulardan sadece birkaçı bu durumun farkındadır ve halk ile senatoyu yatıştırmak yerine bu gibi korkuları kendi çıkarlarına kullanırlar. Roma militarizmi benimsemeye eğilim gösterir. Senato daha önceden tehlike dönemlerine özgü olan önlemleri norm haline getirerek şehrin stratejik savunma gücü olan le*giones urbanae* [kent lejyonları] için her sene asker alımına başvurur. O ana kadar katı dini kuralları temel alan savaş ilanı da eyleme hemen geçilmesine izin verecek şekilde tadil edilir. Bir zamanlar Hellen kültürüne yakın olan Roma, İtalyanların entegre olmayı reddetmesi karşısında ve Pyrrhos (MÖ 319-272) ile Hannibal (MÖ 247-183) tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra gururlu ve dışlayıcı bir kimlik sergiler. Denizaşırı Yunanlarla büyük önem taşıyan ilişkileri sürdürmek için dış güçlerin garantisiyle teminat altına alınan *koine eirene*, yani ortak barış yoluyla özerklik vurgulanır, *polis* de ideal referans noktasıdır. *Res publica* [cumhuriyet, devlet] *polis*'lere yaranmaya çalışırken kendi şehir devleti niteliğini vurgular ve Flamininus'un (MÖ y. 229-174) Makedonya'ya karşı kazandığı zaferle (MÖ 196) Yunanistan'ı kurtarması, Roma'nın *eleutheria*'yla

[özgürlük] dost ve onun savunucusu imajına değer katan çeşitli eylemlerin ilki ve en ünlüsüdür.

Ancak bazı aristokratların Hellenizm yanlılığı pragmatizmden yoksun değildir. Büyük devletler, monarşiler ve birlikler *polis*'lerin özgürlüklerini kazanmasıyla zayıflarsa da, Roma Cumhuriyeti pek de önemli olmayan çok sayıda tekil unsurla muhatap olur, ama bir yandan da Yunan aleminin tamamının yakınlığını ve desteğini kazanır. Scipio'ya (MÖ 235-183) gelince onun fikirleri aslında idealist olmaktan uzaktır. Yunan aristokrasileriyle ozmos [geçişme] ihtimali ortadan kalkınca Scipio İtalya'da genelde insanlarla devletler arasında bağların temel aldığı eşitlikçi *amicitia* [dostluk] bağını, yine özel ilişki biçimlerinden esinlendiği *patrocinium* [himaye] bağı ile ikame etmek ister. Hellenler için "*cliens* [yanaşma] devlet" konumu fiili dengelere daha uygun olacaktır ve nihai emperyalizm konumunun habercisi olacaktır.

Hellen siyasi tablosunu yeniden düzenleme girişimi ise, mekanizmalarını anlama aczinden dolayı başarılı olmaz ve Roma'nın kuşkuculuğu Yunanların tam eylem özgürlüğü arzusuyla çakışır. Dolayısıyla bu ilk dönemde Roma henüz üstü örtülü olan imparatorluk kurma iradesi veya henüz muğlak olan gücünün bilinciyle değil, daha çok korkudan harekete geçer. Güvende olma ihtiyacı çoğunluğun arzusuysa ve yanlış yorumlanıyor olmasına rağmen hakikiyse de, aynı zamanda en deneyimli olanların iktidar iradelerini hem başkalarından hem de kendilerinden gizlemek için başvurdukları bir araçtır (Gaetano de Sanctis).

İkinci Makedonya Savaşı

Ama başka sebepler de söz konusudur. Cumhuriyetin V. Philippos'un (MÖ 238-179) Ege'deki ve Doğu'daki politikalarıyla ilgilenmesinin, sonra da İkinci Makedonya Savaşı'nın patlak vermesinin nedeni hem Makedon kralının Suriyeli III. Antiokhos ile yaptığı ve Mısır'ın aleyhine olan gizli antlaşma (MÖ 202) hem de müttefikleri olan Pergamon ile Rodos'un itirazları ve Philippos'a bağlı olan Akharnialıların Atina'ya düzenlediği ve Yunan dünyasının gözünde haklı bir savaşın ilan edilmesine izin veren saldırıdır. Ayrıca Philippos'un Hannibal'e destek vermiş olmasının anısı da hâlâ canlıdır. Ancak daha çok *comitia*'ları şartlandırmakta etkili olan bütün bunların ötesinde, savaşın ardındaki en önemli etkenlerden biri, "*eastern lobby*" [doğu lobisi] olarak adlandırılan (Ernst Badian) baskı grubunun iradesidir. Doğu meselelerinde uzman olan bu grubun üyeleri için Makedonya'ya karşı kazanılan zaferin bir hedef değil, Scipio Africanus'un karşısına çıkarılacak alternatif bir siyasi figürü yaratmak için bir araç olması muhtemeldir.

Pragmatik Hellenizm yanlılığı

MÖ 200 yılında başlayan savaş Scipio'nun himayesine aldığı Titus Quinctius Flamininus'un Kynoskephalae'da elde ettiği zaferle sonuçlanır (MÖ 197). Flamininus kısa bir süre sonra, Korinthos'taki

Patrocinium bağı

İsthmia oyunları sırasında Yunan şehirlerinin özgürlüğünü ilan eder. V. Philippos Yunanistan, Asya ve Ege bölgesindeki topraklarından vazgeçmek zorunda kalır; ayrıca tazminat ödemesi; beşi dışında zırhlı savaş gemilerinin hepsini Roma'ya teslim etmesi; ve küçük oğlu Demetrios (MÖ 206-181) dahil olmak üzere bazı insanları rehin vermesi gereklidir.

Kısa süre sonra Antiokhos ile başlayacak olan çatışma, Suriye kralının batıya doğru ilerlemeye başlamasından kaynaklanır; her iki tarafın pek de istemediği savaş, karşılıklı tehditlerden ve inatlaşmalardan sonra kaçınılmaz hale gelir.

III. Antiokhos'a karşı savaş

Kralı Yunanistan'a ayak basmaya teşvik edenler, Roma'nın hayal kırıklığına uğramış müttefikleri Aitolialılardır; Antiokhos da Romalılara ait küçük bir orduyu yenerek (MÖ 192) önce Demetrias'ı, sonra Khalkis'i istila eder. Cumhuriyetin tepkisi, Scipio Africanus'un yandaşlarından Acilius Glabrio'nun Thermopylai'da Suriye keşif birliklerini yok etmesi (MÖ 191) şeklinde kendini gösterir; kısa bir süre sonra Publius Scipio'nun kendi ve sefere komuta eden kardeşi Lucius, Hellespontos'u [Çanakkale Boğazı] geçerek Antiokhos'un ordusunu Magnesia ad Sipylum'da yenilgiye uğratır (MÖ 189). Gnaeus Manlius Vulso tarafından Apameia'da imzalanan barış antlaşmasıyla (MÖ 188) Seleukos tarafı küçük düşürülür: Antiokhos ağır bir tazminat ödemek, Tauros [Toros] dağlarının batı tarafındaki topraklardan vazgeçmek, fillerini ve on gemi dışında filosunun tamamını teslim etmek, deniz yoluyla Sarpedon burnunun ötesine geçmekten ve Avrupa ile ada halklarına savaş açmaktan vazgeçmek zorunda kalır.

Scipio ve İktidar Kavramı. Zihniyet ve Âdetlerde Gelişim

Scipio'nun çöküşü her şeyden önce kendi seçimlerinden kaynaklanır. Batı Akdeniz'in tamamına nüfuz etmiş olan Yunan uygarlığı modellerini İtalya'ya da dayatmış ve kültürel bir tartışmaya konu olmuştur. Scipio, Hannibal ile ailesinin seçimini tekrar ederek Hellenizmin en kararlı savunucuları arasında yer alır. Roma'da şartlar henüz yeterince olgunlaşmadıysa ve Scipio Africanus'un kurumlara olan saygısı Yunan hükümdarlarınınkiyle kıyaslanabilecek bir güce sahip olmayı arzulamasına engel olursa da, insanların hepsinin eşit olmadığını hisseder ve liyakati ile yetilerinden dolayı cumhuriyetin referans noktası olmak ister.

Scipio Zama zaferiyle büyük prestij kazanmıştır. Birlikler tarafından *imperator* [muzaffer, komutan] olarak selamlanan ve Africanus (Afrika fatihi) lakabı verilen Scipio çok genç yaşta *princeps senatus* [senatonun en önemli üyesi] olur; on yıl içinde *consul*'luğa hem kendi *gens*'inden tamı tamına yedi kişi hem de Manius Acilius Glabrio gibi dışarıdan kişiler seçtirerek seçim dinamiğini kontrolü altına alır; *cliens*'leri arasında da Gaius Laelius ve Sextus Digitius gibi eski *consul*'lar yer alır. Scipio, İber halklarının kral saydığı kişidir. Artık insanüstü bir nitelik edinmiştir ve Quintus Ennius (MÖ 239-169) onun için bir

kahramanlaştırma süreci tasarlar. Bazı yazarlara göre (örneğin Seneca) Scipio, *Caesar*'lığın tohumlarını içerir.

Tüm oligarşik rejimler yönetici sınıfın üyeleri için eşitlik öngörür ve hâkim figürlerin varlığını kaldırmaz; dolayısıyla Roma rejimi de özellikle dış politika alanında Scipio'nun vesayetine katlanmak zorunda kalır. Publius Scipio, prestiji ile karizmasının yanı sıra, aristokratlar için bir engel teşkil eden, ona saygı gösterme zorunluluğundan ve halkın tamamının ona beslediği minnettarlıktan dolayı itiraz edilemez konumunu uzun bir süre muhafaza eder. Bu durumda oligarklar, onların sessiz desteğiyle Scipio'yu yıkacak bir *homo novus*'u [yeni insan[1]] dışarıda ararlar. Marcus Porcius Cato'nun kaderi böyle belirlenir. Scipio beslediği nefret bir yana, Sabin çiftçi kurumlarının tehdit altında kalmasına da karşı çıkar. Münferit kişilerin liyakat veya yeti adına hak iddia etmesine karşı, sistemin üstünlüğünü, idari makamların eşitliğini ve yönetim işlevlerinde makam sahiplerinin birbirleriyle değiştirilebilmesini savunur. Cato'nun düşüncelerini özetleyen ve bu ilkeleri temel alan *Origines* [*Kökenler*] eserinde isimleri zikredilmeyen kişiler sadece üstlendikleri görevden ve cumhuriyet adına gerçekleştirdikleri faaliyetlerden dolayı hatırlanırlar.

Marcus Porcius Cato

Nihai saldırı Asya seferinin komutanlarına Antiokhos'un savaş tazminatının avansı olarak kendilerine ödediği *talentum*'ların hesabını vermelerinin istenmesiyle başlar. Ancak "Scipio'ların yargılanması"nın ilk perdesi bir bahaneden başka bir şey değildir ve asıl hedef seferin resmi sorumlusu Lucius değil, ağabeyi Publius'tur. Livius'un anlatımında Scipio Africanus *tribunus*'lar tarafından iktidar hırsına sahip olmakla suçlanır: bu skandal sonucunda siyasi olarak biten Scipio Liternum'a sürülür ve hayatının geri kalan kısa kısmını orada geçirir.

Başlangıçta muhtemelen kişi kültü[2] gibi kurumların istikrarı açısından tehlike teşkil edebilecek gelişmelerle mücadele etmek için ortaya çıkan Hellenizm karşıtlığı zamanla bir hedef halini alır; ilk ateşli savunucusu olan Cato da Yunan kültürünü ahlaki yozlaşmanın ve denizaşırı topraklarda Roma'ya karşı gelişen husumetin kaynağı olarak gören akımın lideridir. İtalya'nın güneyinde yaygın olan ve ayaklanmalara teşvik açısından tehlikeli bir araç teşkil eden Bacchus kültünü hedef alan *senatus consultum de Bacchanalibus* da [Bakkhos bayramları konusunda senato emirnamesi] (MÖ 186) bu tepkiler çerçevesinde ortaya çıkar.

1 (Lat.) Henüz hiçbir üyesi *consul* olmamış bir ailenin *consul* olacak ilk üyesi (ç.n.).

2 Hellenistik devletlerde devletin başı olan kişi, yani kral tanrı olarak kabul edilirdi. -edn.

Dış Gelişmeler

Cato, *censor* olduğu dönemde (MÖ 184), senato çoğunluğunun da sessiz onayıyla, prestiji, liyakati veya askeri yetenekleri temelinde kendilerini dayatmayı veya iç ya da dış *clientela*'larının [hami-yanaşma ilişkisi] üstünlüğünden ya da ailelerinin statüsünden istifade etmeyi amaçlayanların iddialarını bastırmaya yönelik tasfiyeler ve reformlar gerçekleştirir. Muafiyetten özel kişi olarak yararlanan ve makamını uzatıp Scipio Africanus gibi Roma âdetleriyle çelişen payeler bahşedilen son kişi olan ve tehlikeli şahsi hırslara sahip olduğu bilinen Flamininus da siyaset sahnesinden dışlanır ve Scipio gibi büyük bir çöküş yaşar. Bundan sonra idari makamlarda uzatmalara izin verilmeyeceği gibi, hem özel kişilerin *imperium*'a [hükmetme yetkisi] ulaşmasını sağlayan muafiyetler hem de *consul*'luğun tekrarlanması yasaklanacaktır (MÖ 151?). *Tribunus* Villius Annalis, *lex Annalis* [Annalis yasası] (MÖ 180) ile çeşitli makamlara tayin olmak için gerekli yaşları ve aralarındaki süreleri belirler; bu arada Roma generallerine yardımcı olmaları için yanlarına verilen danışmanlar aslında eylemlerini denetleyecek ve senatoyu temsil edecektir.

Denizaşırı ülkelerdeki diplomatik faaliyetler, elçilerin yerel ileri gelenlerle ve hanedan üyeleriyle *amicitia* ve *clientela* bağları kurmasına ve çok özel bir deneyim edinmelerine izin verir. O ana kadar az sayıda "uzman"ın ayrıcalığı olan önemli sektörler konusunda bilgiler, onlara sahip olanlara meslektaşlarına göre avantaj kazandırır. Yine bazı şahsiyetlerin öne çıkmasına neden olacak durumlardan kaçınmak için senato Apameia Barışından itibaren (bu arada yetkileri giderek büyümüş olan) elçilik görevlerini de katı bir rotasyon doğrultusunda tahsis eder, elçilerin görev alanlarını değiştirir, *collegium* [lonca] organizmaları oluşturur ve uzmanların yanına pratik yapmaları için acemiler verir. Oligarşi iktidarın kolektif olarak icra edilmesi gerekliliğini beyan ederek, imajı da kapsayan sınıf dayanışması adına şahsi malvarlıklarının da kullanımını denetim altına almaya ve gösterişi kısıtlamaya çalışır.

Kurumsal katılık

Tazminatlar ve *tributum*'lar [savaş vergisi] yoluyla devlete ulaşması gereken denizaşırı zenginlikler ellerine geçtiği özel kişilerin de hem geri ödemeler aracılığıyla yasal yoldan hem de çeşitli zimmete geçirme ve rüşvet biçimleri aracılığıyla yasadışı yoldan servet edinmesine neden olur. Zenginleşme fırsatlarını sınırlamak amacıyla yolsuzluğa ve eyaletlere zarar veren aşırılıklara karşı yasalar geçirilir. Örneğin *imperium*'larına zarar vermeden valilerin yetkisi azaltılmaya çalışılır: MÖ 182'den itibaren müttefiklerden katkı tahsilatı sınırlandırılır ve görevi kötüye kullanmaya maruz kalanlara tazminat ödenir. MÖ 149'da da *lex Calpurnia* ile ilk *quaestio*, başka bir deyişle *repetundis*, yani eyaletlerde görevi kötüye kullanmayla ilgilenmesi gereken senatörler mahkemesi ortaya çıkar. Yönetici sınıfının en yetenekli ve hırslı üyelerini hedef alan

harekât tamamlanır ve birkaç onyıl boyunca makamlara bireysel ayrıcalığa bağlı tayinler yapma imkânı ortadan kalkar.

Ancak ikinci bir tehlike söz konusudur ve engellenmesi imkânsızdır. Cato'nun Makedonya'ya karşı kazanılan zaferden (MÖ 167) sonra Rodosluları savunma amacıyla verdiği *pro Rhodiensibus* [*Rodoslular Lehine*] başlıklı söylevden günümüze ulaşan fragmanlardan Roma politikasını yönlendiren yeni mantığın bilincinde olduğu ve onu reddettiği anlaşılır. Cato *ius gentium* [kabileler hukuku] ilkelerinden *fides*'e [güven, sadakat] ve onunla bağlantılı yükümlülüklerin yerine getirilmesine kadar geçmiş dönemlerin etik temellerini hatırlatır ve İtalya'yı düşüncelerinin odak noktasına yerleştirerek adil savaş kavramına övgüler düzer, fetih eylemlerini reddeder. Roma ancak eski örf ve âdetlerine saygı gösterdiği takdirde erdemleri sayesinde elde ettiği üstünlüğü muhafaza edebilecektir.

Ancak Cato'nun düşünce tarzı kaybetmeye mahkûmdur. Oligarşi onu desteklemediği gibi, vesayetinden kurtulduğu Scipio'nun önerilerini savunur, bu arada çiftçi kesiminin maruz kaldığı kriz, Cato'nun inandığı modellerin artık geride kaldığını gösterir. Zafer ve ganimet taahhüt eden Doğu'nun hayaline kapılan aristokrasi güç politikasını seçer. Cato Hellenizm karşıtlığıyla, artık ardında korku yatmayan bir yabancı düşmanlığıyla, çok az kişinin inandığı değerleri temel alan bir kültürel özerklik hayaliyle ve siyasi tecrit fikriyle bu duruma nafile karşı koymaya çalışır. Sonuçta Cato'nun kendi değişir ve kendine yeni alanlar ararken son yıllarında muzaffer emperyalizme yanaşır ve Kartaca'nın yok edilmesini savunur (MÖ 146).

Süreç durdurulamaz ve Scipio'nun gözden düşmesiyle onun kadar yetenekli olmayan kişilere emanet edilir, amacından sapar ve durum ciddileşir. Polybios'a göre Roma'nın dünyaya egemen hale gelmesi 53 yıl bile –MÖ 221-168 arası- sürmez. Aslında süreç bundan daha da hızlı tamamlanır. MÖ 190 yılının sonbaharında, Magnesia zaferinden sonra, Akdeniz'de Roma'ya karşı koyacak hiçbir güç kalmamıştır. Böylece Roma'nın egemenlik arzusu apaçık hale gelir, Daniel'in kehanetiyle ün kazanan, dünyada bir dizi evrensel imparatorluğun yer alacağına dair (son imparatorluk Roma'nınki olacaktır) kıyamet teorisi önem kazanır. Roma çelişkili bir şekilde emperyalist zihniyete dayalı girişimlerini ancak her türlü engeli ortadan kaldırdıktan sonra dener; Apameia Barışının hemen sonrasında gücünün tam bilincine varır ve bundan başkalarının zayıflığı konusunda horgörü ve başkalarının haklarını bastırma dürtüsü doğar.

Egemenlik arzusu

Üçüncü Makedonya Savaşı

Roma artık muhataplarının her türlü fiili siyasi özerkliğine karşı çıkar ve bu durum Makedonya ile son çatışmaya yol açar. Himaye politikası, her türlü önleme başvurulan katı bir vesayete dönüşür. Hayalleri engellerle karşılaşan V.

Philippos ülke içinde bir dizi komplo ile, sonra da oğulları Perseus (MÖ 213?-166 veya 162) ile genç Demetrios'un dahil olduğu korkunç bir aile trajedisiyle karşı karşıya kalır. Belki de gerçekten Roma'nın teşvikiyle ağabeyine karşı bir komplo planlayan Demetrios öldürülür, ama kanıtlar Perseus'un kendi tarafından sunulmuştur. Istırabından ölen babasının yerine geçen Perseus krallığını sağlamlaştırmaya çalışır, mali durumunu ve orduyu güçlendirir, Suriye'nin de dahil olduğu siyasi ittifaklar kurar ve sonuçta Yunanistan'da Roma'ya olumlu yaklaşan varlıklı sınıfa karşı halk kitlelerini savunmaya karar verir.

Perseus

Roma Cumhuriyeti'nin "kendisiyle eşit şartlarda müzakere eden özgür güçleri" (Gaetano De Sanctis) artık hoşgörmediğinin bilincinde olan Perseus çatışmanın kaçınılmaz olduğunu anlar. Perseus'un Suriye'yle ilişkileri Roma açısından otuz yıl önceki ittifakın hayaletini canlandırır, dolayısıyla Roma bu duruma katlanmayacaktır, ama Perseus bu riski almak zorundadır. Roma'ya boyun eğmeyi kabul etmediği takdirde çatışma zaten kaçınılmazdır, dolayısıyla kendine müttefikler aramakla iyi edecektir. Bazı Hellenistik devletlerle vardığı antlaşmaların hedefi de budur. Bu dönemde başlayan kanlı gizli savaş birkaç yıl sürer: Delphoi'da Pergamon kralı Eumenes'e yapılan suikastın sorumlusu olan Perseus, suçlandığı cinayetlerin hepsini gerçekten işletmiş olabilir. Ama yaptıkları sebepsiz değildir, Roma'nın Doğu'daki muhbirlerine ve partizanlarına yöneliktir ve kendisi en iyi şekilde hazırlanmaya çalışırken Roma'nın tepkisini geciktirmeyi amaçlar.

Dolayısıyla savaşın sebepleri arasında cumhuriyetin küstahlığının ve *consul*'ların ganimet ve prestij hırsının yanı sıra (MÖ 172), Makedonyalıların yeniden doğacağı, Perseus'un büyük prestij elde edeceği ve Doğu'da edindiği rolün getireceği sonuçların korkusu yatar. İnişli çıkışlı bir seyir izleyen savaşın sonunda babası Cannae'da ölen Lucius Aemilius Paullus Pydna yakınlarında nihai bir zafer kazanır (MÖ 168). Tutsak alınan kral İtalya'da ölürken Makedonya parçalanıp dört özerk eyalete ayrılır, müttefiki olan Illyria da onunla aynı kaderi paylaşır. Epeiros'un kantonları ve özellikle Roma'ya ihanet eden Moloslar korkunç bir cezaya tabi tutulur: 70 merkez yerle bir edilir ve kadın, erkek, çocuk 150 bin kişi köle yapılıp satılır.

Muzaffer Emperyalizm ve Ahlaki Kriz

Magnesia'dan sonra senato bir dönem her türlü ilhakı reddeden bir tavır izler, ama bu durum kısa süreli olur. Yunan dünyasında sürekli baş gösteren sorunlardan yorulan Roma bazıları önemsiz olan sonsuz sayıda ihtilafla ve sorunla başa çıkmaya çalışır ama genelde ne yapacağını bilemez ve hem popülerliği zarar görür hem sabrını kaybeder. Makedonya ile Suriye'yi yenilgiye uğratan lejyoner, Akdeniz'in jandarması haline gelmiştir (Yann Le Bohec): sistem çökünce nihai ve acımasız fetih devreye girer.

İlk kurban, Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden Andriskos adlı bir maceraperestin yeniden canlandırmaya çalıştığı Makedonya'dır (MÖ 149-148). Sonra sıra Akha Birliğine gelir: Romalıların Pan-Hellen (Hellenler-Yunanlar arası) oyunlarına katılmasını isteyen ve Hellas'ın özgürlüğünün ilan edilmesine tanık olan Korinthos *consul* Lucius Mummius tarafından yok edilir, halkı köle yapılır (MÖ 146). Yeni eyalete daha önce Makedonya'ya ait olan toprakların yanı sıra Illyria, Epeiros ve Akhaia toprakları dahil edilir.

Korinthos'un tahrip edilmesi

Roma Cumhuriyeti'nin yönetici sınıfı özellikle ahlaki açıdan krize girer. Asia (Minor)'daki Galatlar herhangi bir provokasyonda bulunmadan onlara saldıran (MÖ 189) Vulso gibi insanların yaklaşımı *nova sapientia*'nın [yeni bilgelik], öncekinin tam tersi bir etik davranışın kabul gördüğüne işaret eder. Scipio Africanus'un Hannibal aracılığıyla Yunan düşüncesinden ilham aldığı *metis*'ten [kurnaz zekâ] türeyen bu yaklaşım diplomaside de, savaşta da yeni faydacılığa ve vicdansızlığa yol açar.

Roma'nın en karanlık dönemlerinden biri başlar: ülke içindeki düşmanlardan kurtulmak için bile gelişigüzel bir şekilde suikastçılardan ve zehirden faydalanılır, sistematik olarak teröre, ihanete ve yıkıcılığa başvurulur. Hellenistik Doğu'da gerçekleştiği zaman eski ve örf ve âdetlere bağlı senatörleri dehşete düşüren bu gibi olaylar Batı'da olduğu zaman o kadar büyük etki yaratmazlar; ancak burada, o ana kadar Romalıların benimsediğine benzer arkaik bir etiğe sahip ulusların başına böyle olaylar geldiği zaman, örneğin Sulpicius Galba Lusitanlar arasında katliam yaptığında (MÖ 150) cumhuriyet kendini şiddetli savaşların içinde bulur. Bu davranış şekli hükmetme mantığı adına en azgın fetih politikasıyla ve en zalim tedhişçilikle birleşir: Molosların köle yapılmasını ve İspanya'daki katliamları Korinthos, Kartaca ve Numantia'nın yerle bir edilişi izler.

Roma giderek yayılır. Po nehri ovasını yeniden ele geçirdikten (ve artık müttefik olan *Gallia Cisalpina* [Alplerin beri tarafındaki Galya] Galyalılarının kontrolüne bıraktıktan) sonra, Roma Cumhuriyeti maden zenginliğine ilgi duyduğu ve deniz seferlerine son vermek istediği İspanya'nın ihtilaflarına dahil olur. Tribunus'ların babası sayılan Tiberius Gracchus'un barışı dışında son derece sert geçen savaş, İberya eyaletlerinin oluşturulmasından (MÖ 196) MÖ 133'e kadar sürer. Roma birlikleri, Viriathus (MÖ 150-139) komutasında, müthiş savaşçılar olan Lusitanlar ve İberya Keltleri tarafından defalarca yenilgiye uğratılır. Aemilius Paullus'un oğlu, Scipio Africanus'un evlat edindiği Scipio Aemilianus İberya Keltlerinin başkenti Numantia'yı yerle bir ederek bir barış antlaşması imzalanmasını sağlar (MÖ 133), ama tüm bölgenin fethi ancak Augustus döneminde tamamlanacaktır.

Numantia

Bu arada Kartaca'nın da kaderi yine Aemilianus tarafından belirlenmiştir. Numidya kralı Masinissa'nın provokasyonu ile hareket geçen Kartaca, MÖ

201'de imzalanan antlaşmanın ihlal edilmesinden dolayı silaha sarılır ama savaşın sonuçları kendisi için korkunç olur, çünkü yenilgiye uğramakla kalmayıp, Roma'ya da müdahalede bulunma fırsatı tanımış olur (MÖ 150). Roma Cumhuriyeti şehrin terk edilmesini ve denizden on mil içeride yeni bir şehir kurulmasını emreder, ama gururları incinen Pönler direnmeye karar verirler. İki yıl süren ve sonuç vermeyen kuşatma ilk defa *lex annalis*'in ihlal edilip Publius Cornelius Scipio Aemilianus'un zamanından önce *consul* seçilmesine neden olur. Aemilius Paulus'un oğlu olan ve Scipio tarafından evlat edinilen Aemilianus şehri yok etmeyi başarır (MÖ 146'nın baharı). Roma'ya dahil edilen Kartaca'nın topraklarında da Afrika eyaleti doğar.

Kartaca'nın yok edilişi

Roma başka denizaşırı bölgelerde de toprak elde eder. Günümüzde Provence'a denk gelen *Gallia Narbonensis* [Narbonne Galya'sı] fethedilir ve İtalya'nın İspanya'ya doğru uzantısı haline gelir: burada Romalılar, müttefikleri olan Massalia'ya yardıma geldiklerinde önce Kelt-Ligur bir ulus olan Saliileri, sonra hamileri olan Allobroglar, son olarak da Alplerin kuzeyindeki Galya'ya hâkim olan Arvernleri yenerler. Muhtemelen II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu olan Aristonikos'un direnmesine rağmen (MÖ 130/129) Roma, son kral III. Attalos'un kendisine miras bıraktığı Pergamon Krallığı'nı da elde eder, böylece Asya eyaleti oluşmuş olur.

Mısırlı Ptolemaios hanedanı Roma'nın himayesini kabul ederken Suriye Krallığı parçalanır. Bölgenin batı tarafında IV. Antiokhos'un (MÖ y. 215-163) dini ortodoksluk adına başlattığı Yahudi Savaşı sonucunda bağımsız bir devlet oluşurken (Ioannes Hyrkanos'la, MÖ 131'de), doğuda İran soyundan gelen ve yerleştikleri bölgeye adlarını veren Parthların baskısı giderek artar. VII. Antiokhos Sidetes'in yenilgisi ve ölümüyle (MÖ 129) hanedan çöker. MÖ 133 civarında Roma her türlü engeli ortadan kaldırmış gibi görünür. Ama bu sefer de ülke içi ihtilaflar başlar.

Pergamon'un ele geçirilmesi

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884

Cumhuriyetin Kriz Dönemi

Giovanni Brizzi

Olağanüstü askeri zaferler ve beraberlerinde getirdikleri zenginlikteki artış Roma'yı derinden değiştirir. Bir yanda şehir devletinin yapılarının çok büyük bir imparatorun idaresine adaptasyon sorunu söz konusudur. Diğer yanda toplumsal doku yeni zengin sınıfların ortaya çıkışıyla sarsılırken senato aristokrasisi kendi içine kapanır, homo novus*'ların en iyilerini bile arasına kabul etmeye hazır değildir.*

Eski ve Yeni Yorumlamalar

MÖ II. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Roma'da krizin belirtileri görülmeye başlanır. Şehir-devletin yapıları imparatorluğun büyümesini kaldıramaz: birçok kaynakta çöküşün nedeni kibir ve lüksteki, hırstaki, iktidar arzusundaki artışa bağlanır. Polybios (MÖ 200-118) ise bu sürecin ardında cumhuriyetin yapısının değişimi olduğunu düşünür: Roma devleti, demokrasi, aristokrasi ve monarşik rejim gibi farklı yönetim biçimleri arasında dengeli bir sentezken, demokrasinin tiranlığa eğilim gösteren dejenere bir biçimine dönüşür.

Sadece kendi çıkarlarını düşünen demagoglar olarak görülen halk liderlerine karşıt gelenek böyle doğar. Bu dönüm noktasının başlangıç anına gelince, farklı dönemlerde arandıysa da özellikle Kartaca'nın ortadan kalkmasına bağlanmıştır, çünkü Poseidonios'a göre bu olay Roma'yı kendiyle eşdeğer tek rakipten mahrum bırakmıştır, Sallustius'a göre ise zenginlik hırsı ve açgözlülükte artış yaşanmıştır.

O ana kadar özellikle *equites* [süvari sınıfı] arasında önem verilen ekonomik faktör artık bir hayat tarzı haline gelir ve yeni yönelimlere açılım sağlar, ama kitlelerin daha da yoksullaşmasına ve iç savaşın temelini teşkil eden ihtilaflara yol açar. İç savaşlar da artık bu işi bir meslek edinmiş ve geçinmek için çok fazla seçeneği de kalmamış proleterya takımının oluşturduğu profesyonel ordular arasında gerçekleşecektir.

Bu gibi analizler çağımızda da savunulmaktadır, ama günümüz araştırmacılarının hemfikir olduğu tek nokta, karşıt tarafların modern anlamda birer parti olmadığı, örneğin *pleb*'lerin [halk] toplumsal duyarlılığı ve *populares* [halkçılar] liderlerinin samimiyeti gibi meselelerin tartışma konusu olduğudur. Bazı tarihçiler aile bağlarının makamların tekelleşmesinde oynadığı rolü vurgulamışlar ve siyasi safların rekonstrüksiyonunda prosopografi incelemelerinden yararlanmışlardır. Bazı tarihçiler de soyluların kendi aralarındaki ih-

tilafların hedeflerden çok mücadele yöntemlerini konu aldığını tespit etmişler ve (antikçağda) Sallustius (ve modern dönemde Mommsen) başta olmak üzere, reformcuları şahsi çıkarlarını gözetip sistemden çıkmamakla ve eylemlerini iktidar hırslarının hizmetinde gerçekleştirmekle eleştirmiştir. Daha başkaları da bu görüşe itiraz ederek, *populares*'in etkilerini, tamamıyla gerçekleşmese bile, yoksullar arasındaki dayanışmanın başlangıç aşamasını teşkil eden, alt sınıflara verdikleri önemden aldıklarını öne sürmüşlerdir.

Aristokrasinin Dönüşümü

Senato yetkilerini pekiştirir. Sıklıkla uzaklarda faaliyet göstermek zorunda kalan idarecilerin yerini alma hakkına sahip olan senato idarecilerin finansmanlarını ve desteklerini kaybetmemek için uymak zorunda kaldıkları emirnameler olan *senatus consultum*'lar ilan etmeye başlar. Hellen yanlısı olandan muhafazakâr olana kadar çeşitli akımlara bölünmüş olan senato yine de ayrıcalıklarını savunmaya gelince birlik olur, sağlam ve güçlü bir kurum olmaya devam eder.

Senatonun üstünlüğünü yerle bir eden, kriz halindeki değerlerin kimliklerini ortadan kaldıran Yunan modellerinin benimsenmesi ve senato üyelerinin kararlılığı olur. Sadece en iyilere açık olan senato, egemenliği "liyakat etiği"ne dayalı olan bir sınıfın en üst ifadesidir (Giuseppe Zecchini); liyakat etiğinin en yüce hedefi de cumhuriyete karşı *munus*'tur [görev] ve bundan doğan karşılık sistemi de yenilenmeyi ve mükemmelliği temin eder. Ancak aile üyeleri arasında *consul*'lar olan *nobilitas* grubu kendi içine kapanmaya karar verir, böylece *optimates*'in [en iyiler] ortaya çıkışını belirler. *Optimates* de kimlikleriyle ayrıcalıklarının temelinde yatan geleneklerin çevresinde safları sıklaştırırlar ve en gerici kısma hâkim olan, ancak ünlü ataların soyundan gelenlerin *consul*'luğa talip olabileceği fikri siyasi dogma haline gelir. Bu grubun dışından olup liyakatlerine güvenerek bu kariyerin zirvesine ulaşmak isteyenler ancak *homo novus* [yeni insan] olabilir ve toplum içinde tırmananlara ayrılan horgörüyle karşılanacak ve engellenecektir.

Senatör sınıfının kendi içine kapanması

Böylece bakış açısı tamamıyla tersine dönmüş olur. Roma'nın özünü temsil eden aristokrasi toplumsal bağlam içinde kendini tecrit ederek bir oligarşiye dönüşür, böylelikle kendi tabiatına ihanet ederek sonuçta dejenere olur. Ve karşılık sistemi sona erer. Bu özelliğin ortadan kalkmış olması, *optimates*'in "uykudayken bile Roma halkının menfaatleriyle oynayanlar" olduğuna inanan siyasi rakiplerinin eleştirileri için sağlam bir argüman teşkil eder. Aslında en azından başlangıçta *populares* liderler alt sınıflardan olmayıp soyları rakiplerininki kadar asildir, ama başlarına Gaius Marius (MÖ 157-86) gibi *homo novus*'lar gelince siyasi deneyimlerine yabancı olan demokratik ideale gerçekten yaklaşmaya başlarlar. Ama araların-

***Populares*'ler**

daki, "iktidardakilerden [...] bir farkı olmayan, değersiz ve işgüzar insanlar"ın sayısı, "samimi reformcular, kötü yönetimin ve yolsuzluğun düşmanları"ndan (Ronald Syme) daha fazladır. *Populares* olarak ortaya çıkanlar, seçmen tabanı olan yoksul sınıfların ihtiyaçlarını görmezden gelemez, ama birçok tarihçiye göre reformcuların faaliyetleri sıklıkla iktidarı ele geçirmeyi amaçlar. *Populares*, en iyi ihtimalle *optimates*'ten liyakatlerinin nesnel olarak kabul görmesini ister, ancak genelde hedefleri sadece şahsi olarak kabul görmektir.

Yeni Sosyal Sınıflar ve Yeni Zihniyet

Senato aynı zamanda yeni sosyal sınıfların meydan okumasıyla başa çıkmak zorundadır. *Libertus*'lar [azat edilmiş köle] gibi bazı yeni sosyal kategoriler o kadar tehlikeli değilse de, köleler, müttefikler ve özellikle denizaşırı topraklarda yayılmanın sunduğu fırsatlar ile ganimet ve tazminatlar, *tributum*'ların [savaş vergisi] tahsilatı için ihaleler ve ticari faaliyetler sayesinde servet edinmiş olan, aralarında İtalyanların da olduğu sınıf bambaşka bir önem kazanır.

Toplumsal dinamikler ve yurttaşlık hakları

Köle sorunu tarım meselesiyle bağlantılıdır. İtalyanlar yüzyılın tamamı boyunca Romalıların yanında yer alır, ticari faaliyetlerine ve fetih savaşlarına katılırlar, başka bir deyişle asker, aracı ve tüccardırlar, deniz aşırı ülkelerde Romalılardan hiçbir farkı olmayan bir kimlik edinirler, hatta bazen kaderleri de aynıdır, onlar gibi Jugurtha (MÖ y. 160-104) veya Mithradates (MÖ y.132- 63) tarafından katledilirler. Ancak egemen sisteme dahil olduklarını hissetmek için hemen hiçbir sebepleri yoktur.

Uzun bir süre boyunca yaşamsal önem taşıyan öz bilinç ve ayrı kökenlerle kültürün anısı, Roma yurttaşlığının cazibesi ve temin ettiği avantajlar karşısında kaybolmaya başlar. Yüzyılın ikinci yarısında İtalyan yönetici sınıf Roma ile denklik talep etmeye başlar ve kendilerini marjinalleştiren iktidarın bir parçası olmak isterler. Ancak farklı kimlik duygusu Osco-Sabelliler arasında kendini hissettirmeye devam eder, sarsılmaz bir kimliğe sahip olan Samnitler ise asimile edilemeyip sonuçta ortadan kaldırılırlar.

İtalyan yönetici grupları ile Romalı eyalet temsilcilerinin, generallerin ve valilerin desteğini alan spekülatörler olan *mercator*'lardan; faizle borç para veren *negotiator*'lardan; Roma'nın vergi tahsilatı işini ihale yoluyla verdiği *publicanus*'lardan oluşan yeni sosyal sınıf *equites* sınıfına henüz tam anlamıyla tekabül etmez. Cicero (MÖ 106-43) yetmiş yıl sonra tamamıyla örtüştüklerini öne sürerse de, *eques* teriminin henüz Servius'un 18 *centuria*'sında [100 askerden oluşan birlik] söz konusu olandan çok farklı olmayan bir anlam taşıdığı Gracchus'lar döneminde durum böyle değildir. Ancak spekülatörlerden ve tüccarlardan oluşan sosyal grup *equites*'le bağlantılıdır, çünkü hem süvariler başlıca temsilcileri arasındadır hem *ordo*

Equites

equester'e üye olanlar bu sınıfın en enerjik ve aktif kısmıdır hem de bu *ordo* ancak onlar vasıtasıyla senatoyu etkisi altına alabilecek durumdadır.

Equites, toplumun yükselen sınıfıdır. Plautus döneminden beri güçlü olan ve münasebetsiz davranan vergi tahsildarlarının, tüccarların, tefecilik yapmaktan çekinmeyen bankerlerin ve her türlü ticaretten servet edinenlerin toplum ve siyaset içindeki ağırlığı artmıştır ve oluşturdukları aristokrat etiğinden ve geleneklerinden yoksun grup için *census* [nüfus ve servet sayımı sonucunda ortaya çıkan düzey] ortak payda ve başlıca çıkar nedenidir.

Equites'in yıkıcı faaliyetlerde bulunmadığı sıklıkla öne sürülmüştür. Bilinçli olarak olmayabilirler, ama yüzyıllar boyunca egemen aristokrasinin temsil ettiği geleneğin tam tersi olan parayla ilişkilerinde öyledirler. Bu ilişkide nihai hedef genelde şahsi malvarlığının büyümesidir ve bu hedefi gerçekleştirmek için her türlü çabayı gösterir, aktif siyasi hayata da bu amaçla katılım gösterirler.

Dolayısıyla gelişmekte olan bu sınıf senatörler sınıfı ile halkın daha yoksul katmanları arasında, diyalektik ve muğlak bir yerde konumlanır. *Equites* sınıfının mücadelesi sıklıkla birkaç yüzyıl önce *pleb*'ler ile *patricius*'ları [seçkinler] karşı karşıya bırakan mücadeleyle kıyaslanmıştır. Ancak onun hedefi siyasi katılımken, süvarilerinki farklı düzlemlerde gelişir. Senatoyla ihtilafa gelince, temelde oldukça yavan görünür. Süvari sınıfı idari makamlara erişim elde etmeye çalışmaktansa uzun bir süre boyunca ekonomik ayrıcalıklarını güçlendirmeye çalışır ve bu hedefi senatörlerin çıkarıyla sadece kısmen çakışır. Ancak bazı bireyler, örneğin süvarilerin arasından gelen bazı *populares* liderler hakiki bir siyasi bilince sahiptir. Bu liderler diğerlerini harekete geçirmeye çalışır, hatta alt sınıflara zarar gelmesi pahasına onları yanlarına çekmeye çalışırlar. *Equites*'in siyasi katkıları sıklıkla reformcuların davaları açısından değer taşırsa da, savundukları sermaye genelde yoksulluğun artışı üzerinde belirleyici olur ve alt sınıfların ekonomik durumunu daha da kötüleştirir.

Nobilitas'ın krizi

Ancak önerilen model aristokratik unsur üzerinde de nihai bir etki yaratır. Yüzyılın ortalarında oligarşi kısa bir süreliğine açılmak zorunda kalır. Büyük arazi sahipleri başta olmak üzere soyluların, yeni durumla birlikte değişen imajlarını ve kariyerlerini muhafaza edebilmek için giderek daha büyük finansmana ihtiyaçları olur. Para, giderek daha görkemli hayat tarzları için, *clientela*'yla [hami-yanaşma ilişkisi] ilgilenmek, bağışlarla ve oyunlarla halkı kazanmak, yandaşlara destek vermek veya seçmenlerle hâkimlere rüşvet vermek için lazımdır; ayrıca profesyonel askerlerden oluşan orduları idame etmek gereklidir, hatta bu orduların varlığı zenginliğin en hakiki ölçüsü haline gelir. Vazgeçilmez bir statü sembolü teşkil eden mülklerini satmak istemeyen ve bazen yeni ve daha çok kâr getiren (ama ait oldukları sınıftan dolayı ancak bir aracı yoluyla faydalanabilecekleri) ekonomik araçlardan yararlanmasını bilmeyen soylular çok sık olarak gelişmekte olan sınıfa, bankerlere ve tefecilere başvururlar ve sonuçta iflas ederler.

Dolayısıyla *nobilitas* onu dışlayarak yenilenmiş bir dünyaya açılır. *Equites* sınıfının içinden gelen *homo novus*'lar, farklı zihin yapılarıyla aristokrasinin sosyal tabanını ve siyasi çizgilerini modifiye etmeyi başarırlar, hatta en zayıf üyelerini etkileri altına alırlar. Bu açıdan da *nobilitas*'ın krizi her şeyden önce ahlakidir. Siyasetin yöntemleri arasında artık yolsuzluk da vardır ve genelde tek amacı çıkardır; Cicero şöyle der: "[...] senin evinde zengin olmak için işbirliği yapan, ona buna iftira atan kişiler ve muhbirler, senin de başlarında olduğun, jürilere rüşvet yedirmekle uğraşan suçlu ve zengin zanlılar, avukatlığınla para kazanmak için çevirdiğin işleri, namussuzlara yedirdiğin paraları, adaylar arası antlaşmaları görürsün, *libertus*'ların eyaletlere borç vermeye ve onları yağmalamaya gönderildiğini görürsün, komşuların topraklarından kovulduğunu, kırsal bölgelerde eşkıyalık yapıldığını, kölelerle ve *libertus*'larla *cliens*'lermiş [yanaşma] gibi kâr amaçlı işbirliği yapıldığını, sahipsiz kalan evlerin mülkiyetinin yasa dışı yollardan elde edildiğini görürsün, [...] bütün o sahte tanıklıklar, bütün o cinayete kurban gidenleri hatırlarsın; ve sonuçta her şeyin satılık olduğunu anlarsın...". Dolayısıyla Roma aristokrasisi hem siyasi iktidarın icrası hem de *optimates* ile *populares* arasındaki diyalektik temelinde bölünür. "Güçlülerin hırsı hat safhadaydı, bir sınıf diğer sınıfa egemen olmaya çalışıyordu, sonuçta zayıf olanların direnci giderek kırılıyordu. Ama sınıflar arası nefret de hat safhadaydı ve küçük arazi sahipleri yoksullara, müttefikler tebaaya, tebaa da düşmanlara dönüşüyordu [...]. Roma hakkaniyeti yeniden öğrenecekti. Eski rejim bitmişti ve yerini yeni bir şeyin alması gerekliydi; Cincinnatus günleri uzakta kalmıştı, Cato'nun da zamanı geçmişti, aşılmıştı, Scipio da henüz kabul edilemezdi" (Eugenio Manni).

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Denizaşırı Fetihler*, s. 81; *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Yönetici Köle*, s. 324; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Sallustius ve Kriz Hali Üzerine Düşünceler*, s. 837

Köle ve Asker Çiftçiler: Gracchus'lar Dönemi

Giovanni Brizzi

MÖ II. yüzyılın ikinci yarısında cumhuriyetin içinden geçtiği kriz daha da ciddi bir hal alır. Roma bir yandan Sicilya'da kölelerin tehlikeli isyanlarıyla başa çıkmak zorunda kalır, diğer yandan da küçük arazi sahiplerinin krizinden dolayı tarım sorunu ortaya çıkar. MÖ 133'te pleb tribunus'u Tiberius Gracchus ager publicus'un büyük bir kısmının mülksüz insanlara dağıtılmasını öngören bir yasa önermeye çalışır, ancak soyluların şiddetli tepkisiyle karşılaşır ve öldürülür. On yıl sonra kardeşi Gaius aynı projeyi yeniden ele alarak ona daha da devrimci öneriler ilave eder. Ama yine trajik bir sonuç yaşanır.

Tarım Sorunu

Süre gelen savaşlardan dolayı bir süredir gizlenen devlet yapısının sınırları artık açıkça bellidir ama toplumsal sınıflar arasındaki uçurumlar askeri yetkililerin suistimallerini yoksullar açısından katlanılmaz hale getirir. *Pleb tribunus*'ları da bu açıdan suçsuz değildir. MÖ III. yüzyıl sonuyla II. yüzyıl başı arasındaki yıllarda bazıları halkın ne kadar yorulduğunu ifade etmeye çalışırsa da, sonradan soylulara hizmet etmeye başlarlar, hatta senatörler arasına katılma hakkını kazanırlar. Ancak yüzyıl ortalarında dikkatlerini yine toplumsal sorunlara vermeye başlarlar. Ama tabii bu ilgilerinin ardında bir çıkar yok değildir: kitlelerin mutsuzluğunun artık *nobilitas*'ın egemenliğine saldırma anının yaklaştığını gösterdiği apaçıktır.

Her ne kadar Tiberius Gracchus'un da başka amaçları yok değilse ve *tribunus*'ları güçlendirme konusundaki ilk girişim ona aitse de, bireysel çıkarından çok daha az varlıklı kesimlerin haklarını savunur görünür. En belirgin sorunla yüzleşmek isteyen de odur: Hannibal'le savaşlar sonrasında, demografik zayıflamadan dolayı İtalya'nın güneyinde *socius*'ların [müttefik] elinden alınan toprakları kolonileştirme mümkün olmayınca tarım sorunu patlak vermiştir.

Böylece *ager publicus* [kamu arazisi], kullanım şartları giderek iyileşirken birkaç büyük arazi sahibinin elinde toplanmaya başlanır. Güney bölgeleri belirli ürünlerin yetiştirilmesine elverişlidir; en güzel topraklara bağlar kurulur, en zayıflarına da zeytin ağaçları dikilir. Tepelik bölgeler, sayısız sürünün uzun mesafeler boyunca gidip geldiği yaylacılık uygulaması doğrultusunda sınırları olmayan geniş alanlara ihtiyacı olan hayvan yetiştiriciliğine ayrılır.

Ager publicus'un giderek daha büyük kesimlerinin zenginler tarafından yasadışı şekilde işgal edilmesi, ancak bir kısmının işlenmesi sonucunda hayatta kalabilen küçük araziler için bir tehdit oluşturur. Tarım hem kesin olarak güvenilir hem de saygınlık temin edebilen tek yatırım biçimi olarak görülür. Dolayısıyla yeni zenginler, yani *mercator*'lar [spekülatör] ve bankerler, vergi tahsildarları ve tefeciler elde ettikleri devasa kârların bir kısmıyla tarıma yatırım yapmak istediğinden toprağa olan talep giderek artar. *Ager publicus*'un yanı sıra özel mülklere de yatırım yapmaya başlanır. Topraklarını satıp Roma başta olmak üzere şehre taşınmak veya hayat tarzını değiştirmek, elde ettikleri parayla şanslarını ticarette (hatta yoğun bir göç akımının hedefi olan Doğu'da) denemek isteyen çok sayıda küçük arazi sahibi söz konusudur. Ama kendiliğinden satmak istemeyenler olursa da kimse tehdit ve şiddete başvurmaktan çekinmez, böyle olaylar o dönemde İtalya'da sıklıkla görülür.

***Latifundium* ve küçük araziler**

Latifundium [büyük çiftlik] ile küçük arazilerin yanında bir de Cato'nun (MÖ 234-149) *De agricultura*'da [*Tarım Üzerine*] ele aldığı, kısmen otlak yeri, kısmen belirli ürünlerin yetiştirilmesi olmak üzere karışık şekilde kullanılan, 100 ile 300 *iuger* arası, orta büyüklükte araziler vardır. Ancak doğrudan tarımla uğraşanların, aile şirketleri için fazlasıyla büyük olan ve uzun vadeli yatırım gerektiren bu gibi arazilere sahip olması mümkün değildir.

Köle Ayaklanmaları

Son faktör de kölelerin sayısındaki artıştır. Uzun süre boyunca durağan kalan köle sayısı, Hannibal'le savaşlar sonucunda artmaya başlar, denizaşırı ülkelerdeki savaşlar sonucunda ise ölçüsüz bir artış gösterir ve Delos pazarında her gün 10 bin civarında köle satıldığı doğruysa, gelenlerin sayısı azalacak gibi de değildir. 100 bin İtalyanı İtalya'dan uzak tutan savaşlar artık işgücü sorununa bir çözüm sunarlar: köle bolluğundan dolayı fiyatlar üçte bire düşünce köle sahibi olmak çok elverişli hale gelir, çünkü kölelerin idamesi ekonomiktir, sürekli olarak çalıştırılırlar, istendiği zaman çiftleştirilip sayıları arttırılabilir. Üstelik askerlik hizmetine tabi değildirler.

Tiberius Gracchus

Ancak bu, oldukça riskli bir kazançtır. Sayılarına güvenen, aralarında özgürlükçü unsurların da olduğu köle kitleleri dayanılmaz hayat şartlarından dolayı çalkalanmaya başlar. Bir dizi isyandan sonra, *latifundium*'ları kölelerle dolup taşan Sicilya MÖ 136'da kendini büyük çaplı bir ayaklanmanın içinde bulur. Büyük dayanışma ve disiplin gösteren isyancılara hayat şartları kölelerinkinden bile daha kötü olabilen, sefalet ve umutsuzluk içinde yaşayan kırsal *pleb*'ler de katılır. Üstelik Romalı birlikler ayaklanmayı bastırmaktan acizdir.

Ayaklanma yıllar süren mücadeleler sonucunda ancak *consul* Rupilius tarafından, Numantia'yı fethedip geri gelmiş askerler sayesinde bastırılır. Yıl MÖ 132'dir ve Tiberius Gracchus birkaç ay önce öldürülmüştür.

Bazen gerici, bazen reformcu, bazen de devrimci sayılan Tiberius ve Gaius Gracchus kardeşler konusunda tarihçiler arasında fikir birliği yoktur. Gerçi farklı karakterlere sahiptirler ve ayrı olarak ele alınmaları gerekir; hatta amaçlarını ve onları gerçekleştirmek için başvurdukları yöntemleri de birbirinden ayırt etmek gerekir. Her biri siyasi ve toplumsal krizler esnasında ortaya çıkan taleplere kendi açısından yaklaşır ve *tribunus* makamına yeni ayrıcalıklar kazandırarak bu makamı yeni döneme daha uygun hale getirirler.

Politikalar ve Nüfus sayımları

İspanya Savaşı'ndaki bir olaydan dolayı yakın çevresi ile arası kötü olan ve onurunu korumak için intikam almakta kararlı olan Tiberius Gracchus'un harekete geçme nedeni yine de sadece şahsi değildir. Lejyonları oluşturan askerler çiftçilerin arasından seçildiği için onlar olmazsa Roma Akdeniz üzerindeki egemenliğini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir; Appianus'a (M.S. II. yüzyıl) göre Tiberius'un senatoda yasa önerisini sunarken ifade ettiği asıl endişe budur.

Sayıları azalmış olsa da, küçük toprak sahipleri aslında hâlâ kayda değer sayıdadır ve ortadan kalkma riskiyle karşı karşıya değildir. Ancak işin içinde, profesyonel asker olmamalarına rağmen öyle gibi davranmaya ve yıllar boyu silah altında kalmaya mecbur bırakılan insanların kimliği vardır. Toprağa aittirler ama topraktan uzaklaşmak zorunda kalmışlardır: en azından terhis edildiklerinde arazi sahibi olmaları sağlanmalı (François Hinard), geçmiş itibarları kendilerine iade edilmelidir.

Tiberius Gracchus'un bu görüşleri, sadece varlıklı kesimde değil, nüfusun tamamında azalma olduğunu gösteren, inkâr edilmesi zor sayım rakamlarından kaynaklanır. Roma ordularında bir yandan İtalyanların sayısı giderek artarken ve toplanan arazi vergileri düşerken, diğer yanda filolar da küçülür, bu da *proletarius* sınıfının, dolayısıyla da genel anlamda nüfusun azaldığını gösterir. Denizaşırı topraklardaki savaşlardan dolayı Romalılar imparatorluk ruhundan uzaklaşırken asker alımına tabi olan kesimin tamamı azalır. Roma'da süregelen hararetli siyasi tartışmanın temelinde bu sorun yatar.

Modern tarihyazımının bir kısmına göre Tiberius Gracchus *latifundium*'a karşı değildir, hatta özel mülk kısmının giderek artmasına katkıda bulunur. Tiberius büyük arazi sahiplerine, üzerine kadim *clientela* sistemi yeniden inşa edilecek topluluklar gözüyle bakar. Roma'nın sakinleri artık geçmişte olduğu gibi zanaatkârlarla küçük ölçekli tüccarlardan değil, özellikle mülksüzlerden ibarettir ve kendilerini besleyenlerin niteliklerine önem vermeyen, geleneksel bağlardan yoksun olan bu kesim gelişmekte olan sınıfların, siyasi varlıklarını hissettirmeye başlayan *homo novus*'ların hırslarına, planlarına uygun başlıca oy deposunu teşkil eder. Çiftçilik yap-

Yasa önerisi

mak için Roma'dan uzaklaşan *proletarius* sınıfını *comitia*'lar [meclis] için geri çağırmak zor olabilir, ama kendilerine geleneksel tarım ortamı içinde hami aramak için içgüdüsel olarak geri geleceklerdir.

Tiberius'un *tribunus* seçilir seçilmez MÖ 133'te önerdiği yasaya göre aile başına *ager publicus*'un azami 1000 *iuger*'i muhafaza edilebilecek, geri kalanı, satılmasını veya istimlak edilmesini engelleyecek şekilde devredilemez 30 veya 60 *iuger*'lik parseller şeklinde dağıtılacaktır. Tiberius amaçları açısından muhafazakâr olabilir, ama başvurduğu yöntemler açısından devrimcidir. Bir kere bu yasa önerisini senatoya sunup onayını almadan, doğrudan *comitia*'lara sunar; sonra da eşi görülmemiş bir hareketle, bu önerinin oylanmasını veto eden meslektaşı Marcus Octavius'un tarafından görevinden alınmasını sağlar. Son olarak da yasanın ekonomik engellerle karşılaşması üzerine, senatodan Pergamon hazinesinin (Attalos tarafından Roma devletine miras bırakılmıştır) idaresini alıp bu projenin gerçekleştirilmesine ayrılmasını sağlar.

Tiberius, kendisini yargılamak için görevinin bitiş tarihini bekleyen rakipleri karşısında ertesi yıl için de *tribunus* olarak adaylığını koyar: ancak bu ciddi bir suçtur, çünkü teamüller doğrultusunda *tribunus*'luk dahil olmak üzere aynı idari konuma iki yıl üst üste seçilmek yasaktır. Muhafazakârlar gelişmelere şiddetle tepki verirken Tiberius da korumalarını çevresine toplar. *Consul* Scaevola, sonradan *senatus consultum ultimum* [Senatonun Nihai (Mutlak) Emirnamesi] olarak adlandırılacak olan bir emirnameyle kendisine bahşedilen özel yetkiyi reddettikten sonra Gracchus'ların kuzeni, *pontifex maximus* [başrahip] Publius Cornelius Scipio Nasica liderliğindeki senatörler ve taraftarları Tiberius'a saldırırlar: ortaya çıkan kargaşada Tiberius ile 300 kadar adamı öldürülür, cesetleri Tiber nehrine atılır.

Siyasi şiddet

Roma'da siyasi çatışma o ana kadar diyalektikle sınırlıydı, ama şiddet artık siyasi hayatın bir unsuru haline gelmiştir. Bu trajedinin ardında yatan ve iç savaşlara da yol açacak olan sebepler henüz tam olarak aydınlatılamamıştır. Tarihçilerin büyük kısmı, Antikçağ geleneğiyle hemfikirdir: buna göre Tiberius'un önceki bazı önlemleri, temel aldığı yasa önerisi ahlaki açıdan meşru ve adil olmakla kalmaz, genel anlamda ölçülü de sayılabilir. Ancak önemli sürtüşme unsurları söz konusudur. Daha önceki el koymalara sesini çıkarmamış olan varlıklı kesimin neden bu sefer birlik olup tepki verdiği merak konusudur. Bunun çok çeşitli nedenleri olabilir: yüzyıl başlarındaki olgu yerel ve küçük ölçektedir ve bu toprakların mülkiyeti kesin değildir, dolayısıyla işgalciler için mantıklı itirazlar öne sürmek zor olacaktır.

Artık durum değişmiştir. Bir kere yeniden dağıtım, *ager publicus*'un tamamını kapsar. Ayrıca işgalciler, kuşaklardan beri aileleri tarafından idare edilen ve kendi mülkleri sayılan topraklarını iyileştirmek için hatırı sayılır yatırımlar yapmışlardır ve onları aile mülkleri olarak görüp mirasçıları arasında da bölüştüklerinden hukuki durum iyice çıkmaza girmiştir. Üstelik bu araziler ailenin

malvarlığının bir unsuru sayıldığından *census* işlemlerine de tabi olarak ailelerin kolay kolay vazgeçmeyeceği sosyal sınıflarının belirlenmesinde rol oynarlar.

Ager publicus

Dolayısıyla imparatorupte çekici gelen *ager publicus*'u yoksullar arasında bölüştürme fikri, uygulamaya geçildiği anda hoşnutsuzluk yaratmaya başlar, çünkü uzun zamandır işgal altında olan toprakların fiili olarak bölünmesi anlamına gelir. Varlıklı kesimin hasisliğini ve siyasi vizyon eksikliğini eleştirirken, bu sınıfın yeni bileşimini de göz önüne almak lazımdır: geleneksel *nobilitas*'a kıyasla kazanca çok daha önem veren ama zihniyetini aristokratlara da bulaştıran gelişmekte olan sınıfın yatırım yaptığı çeşitli alanlar arasında toprak da vardır.

Tiberius'un yasa önerisine gösterilen direnç, basit bir ekonomik bencilliğin de ötesinde birşeydir. Yönetici sınıfı bu yasaya karşı çıkmaya iten şey bu önlemin aynı zamanda çok sayıda seçmeni Roma'dan uzaklaştırıyor olacağıdır. Yönetici sınıfın hiçbir zaman hoşuna gitmeyecek böyle bir önlem bu sefer yükselen sınıfın da hoşuna gitmemiş olmalıdır. Nitekim Tiberius'un kendinin de tasarladığı gibi, bu yasanın öyle bir sonucu olacaktı ki, yeni zenginlerin onu algılamamasına imkân yoktu: Roma'nın kentsel proletaryasını kaybetmesi, gerçekten işe yarayan tek oy deposunun kaybı anlamına gelecek, onu sterilize edip gelenek *nobilitas*'a iade edecekti ve yeni zenginler için her türlü siyasi geleceği kısıtlayacaktı.

Tribunicia potestas'ın siyasi değeri

Hem yasanın içeriği ve siyasi sonuçları hem de *tribunus*'un başvurduğu yöntemler kesin bir retle karşılaşır. Zaten çatışmanın asıl nedeni, Tiberius'un yöntemleridir. Onun yasa önerisini doğrudan *comitia*'lara sunma tercihi senatoya hakaret anlamına gelirse de sadece örf ve âdetlerin ihlali anlamına gelir. Halbuki Tiberius'un Octavius'un vetosunu reddederek muhtemelen Yunan eğitiminden ilham aldığı halkın egemenliği ilkesi adına meslektaşının kutsallığını ihlal edip görevinden uzaklaştırılmasını talep etmesi, *tribunus* makamının en kutsal ayrıcalıklarından birine karşı çıkması demektir ve çok daha ciddi bir etki yaratır. Ayrıca Tiberius kendini yeniden seçtirmeye çalıştığı zaman da hem apaçık tutarsızlık sergiler hem de hayatının en devrimci hareketini gerçekleştirir. Tiberius, yetkisi *pomerium*[1] dahilinde *consul*'ların yetkisini aşan *tribunicia potestas*'ın [*tribunus*'ların (veto) yetkisi] siyasi önemini ilk kavrayan kişidir. Eğer gerçekten yetkisi yoluyla en üstün konuma yükselebileceğini düşündüyse, imparatorluğa doğru en anlamlı adımlardan birini atmıştır. Amaçları geçmişle bağlantılıysa da, en azından yöntemlerinde "Roma devrimi"ni[2], yani imparatorluğa geçişin öncülüğünü yapar. Siyasi rakiplerin şiddete başvurmasının haklı görülebilir yönü yoksa da, ciddi prosedür ihlallerine tepkilerini ifade eder.

---

1 Kutsal sayılan ve hiçbir yurttaşın silahla giremeyeceği Roma kent merkezi. -edn.

2 20. yüzyılın ortasında Ronald Syme tarafından kavramlaştırılan ve krize giren cumhuriyet yapısının imparatorluk idaresine dönüşünü ifade eden terim. -edn.

Gaius Gracchus

Roma artık her halükârda bölünmüştür: Cicero'nun Laelius'u kendi kendine "*cur in una re publica duo senatus et duo iam paene populi sint?*", yani neden bir devlette iki senato ve iki ayrı iki halk var diye sorar ve suçu Tiberius'un seçimlerine atar. Ancak asıl devrimci, Tiberius'un kardeşi Gaius'tur. MÖ 132'nin sonbaharında, Numantia'da emrinde savaştığı Scipio Aemilianus ile birlikte İtalya'ya dönen Gaius ile Scipio ve senato arasında derhal ihtilaf kopar. Ağabeyinin başlattığı süreci tamamlamakta kararlı olan Gaius, kitleleri harekete geçirebilecek, yenilenebilir *tribunus*'luk yoluyla devleti kontrol altına almayı hayal eder; üvey büyükbabası Scipio Africanus'a benzeyen ama aynı dehaya sahip olmayan Scipio, siyasi durumdan dolayı sıra dışı olmasına rağmen kendi çevresi tarafından kabul gören bir aristokrattır ve senato oligarşisi için bir referans noktasıdır.

Ancak İtalya'ya döndükten kısa bir süre sonra ortadan kaybolur. Tiberius'un tarım yasasına karşı açıkça saf almıştır ve evinde ölü bulunur. Bazı kaynaklarda doğal ölümden, bazılarında da intihardan veya cinayetten söz edilir (olası zanlılar arasında Gaius, arkadaşı Fulvius Flaccus, kız kardeşi Cornelia ve karısı Sempronia vardır): cinayet hipotezi hem Scipio'nun kendisini hedef alan bir komplodan söz etmiş olmasına hem de genel dedikodulara dayandırılır. Scipio öldüğünde 56 yaşındadır.

Scipio'nun ölümü Gaius Gracchus'un yolunu açar. Gaius *tribunus* olduğu iki dönemde (MÖ 123 ve 122) (artık aynı makama yeniden seçilmek mümkündür) çeşitli girişimlere önayak olur. Buğday fiyatının siyasete alet edilmesi, bir "askeri" önlem paketi, hatta Tiberius'un tarım yasasının yeniden ele alınması, parsellerin büyütülmesi ve yeni kolonilerin kurulması gibi bazıları demagojik türdendir ve stratejisinin en önemli ve nihai hedefi olan *tribunus* makamına daha büyük yetki verilmesi yolunda aşamalar temsil eder gibidirler. Octavius'un yargılanıp mahkûm edilmesi Tiberius'un eylemlerinin (ve özellikle meslektaşına davranışlarını) itibarını iade ederse de, *pleb*'ler tarafından işten el çektirilmiş bir *tribunus*'un (örneğin Octavius) siyasi kariyerinin bitmesini öngören yasa, veto yetkisine ölümcül bir darbe indirmiş olur çünkü *tribunus'ların* en karizmatik olanı tarafından veto engellenebilir ve makamın doğasındaki eşit meslektaşlık ilkesi de böylelikle ölüp gider.

Ancak Gaius'un desteğe ihtiyacı vardır ve o desteği sağlayabilecek tek kesim, bu siyasi tablo içinde giderek önem kazanmış olan *equites*'tir [atlı sınıfı]. Hem prestij hem de ekonomik çıkar elde eden *equites*, *lex iudiciaria* [jüri yasası] sayesinde o ana kadar senatörlerden oluşan *repetundis*, yani yolsuzlukla ilgilenen mahkemelerin kontrolünü ele geçirirler. Başlıca valileri kendi denkleri tarafından yargılanma ayrıcalığından mahrum bırakma ve davranışlarını teoride tarafsız denetime tabi tutma amacıyla yürürlüğe konduğu ilan edilen bu yasa aslında

Equites'e yeni yetkiler

equites'e idarecilere karşı yeni bir yetki bahşeder, onlar da bu yetkiden kendi çıkarları için sonuna kadar faydalanırlar: "Gaius Gracchus [atlılara] müthiş bir siyasi güç kazandırdı" (Ronald Syme).

Ancak Gaius Gracchus'un da yükselişi aniden son bulur. "Taçsız kral" senato ile olan ihtilafı sırasında popülerliğini ve prestijini kaybetmeye başlar. Tarım yasasının öngördüğü yeni kolonilerden biri olan Iunonia kolonisi, nihai saldırı için bir bahane teşkil eder. Bu koloni denizaşırı topraklarda, eskiden Kartaca'nın bulunduğu yerde kurulacaktır ve bu seçim ilk andan itibaren Gaius Gracchus'un kutsal olana saygısızlık etmekle suçlanmasına neden olur, çünkü Kartaca'nın kentsel alanının dini yasağını görmezden geldiği söylenir. Hayra alamet olmayan olaylar bahanesiyle önce *augur*'lar [rahip kâhinler] sonra da bir *tribunus* bu yeni koloniden vazgeçilmesini önerince zorda kalan Gaius Gracchus istediğini şiddet yoluyla elde etmeye karar verir; ancak rakibi olan *consul* Opimius, *senatus consultum ultimum* çıkartmayı başarınca Gaius'u destekleyen gruplar gördükleri tepki karşısında ezilir. Gaius Gracchus da kendini bir kölesine öldürtür.

Senato ile ihtilaf

Gaius'un projesi Tiberius'unkinin devamını teşkil etmez. Tiberius döneminin toplumsal sorunlarına çözüm bulmak için geçmişe başvurur ve aslında hayatta kalmasına izin verecek bazı fedakârlıkları kabul etmeye mecbur edilmesi gereken aristokrasiyi belki de devletin temeli olarak görür. Daha önce de dendiği gibi, Tiberius sadece yöntemleri açısından devrimci iken, Gaius senatoyu devletin liderliğinden alacak veya en azından *equites*'in müdahaleleri yoluyla seçimlerini tercih edecek ve *equites*'i halkın desteğiyle siyasetin zirvesine yerleştirecek yeni bir süreci hedefler. Gaius'un aklında hangi çözümün olduğu belli değildir. İktidarın meclisler yoluyla demokratik icrası mı? Oligarşinin kendisinin ve müttefiklerinin dahil olduğu sınırlı bir grupla ikamesi mi? Devletin *tribunus* makamının potansiyel yetkileri yoluyla denetimi mi? Ama her halükârda Gaius'un *populares* ile *equites* arasında aracı görevi yoluyla devletin hakemi haline gelmeyi amaçladığı besbellidir.

Gaius Gracchus'un politikasının yenilikçiliği

Bkz. *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Denizaşırı Fetihler*, s. 81; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Tek Kişilik Yönetime Doğru: Engebeli Bir Süreç (MÖ 121-31)

Gaius Gracchus'un Ölümünden Müttefikler Savaşı'na

Luca Fezzi

Gaius Gracchus'un ölümü (MÖ 121) ülke içi ihtilafların sona erdiği anlamına gelmez, tam tersine, optimates *ile* populares *arasında yeni bir çatışma döneminin başlangıcı anlamına gelir; populares kesimi, karizmatik liderleri Marius sayesinde bir süreliğine üstün hale gelir. Dış politikada da Afrika'da ve İtalya'nın kuzeyinde kanlı savaşlar yaşanmaya devam eder. Roma ayrıca İtalyan müttefiklerinin son derece tehlikeli isyanıyla başa çıkmak ve sonuçta onlara da yurttaşlık bahşetmek zorunda kalır (MÖ 90-89).*

Uzun Süreli Siyasi İhtilaf

Consul Lucius Opimius'un adamlarının Roma'nın kutsal mekânları arasında kovaladığı Gaius Sempronius Gracchus'un ölümü seçtiği andan itibaren her şey kapsamlı bir değişimden geçer.

Duruşmasız hükümlerle ve yaklaşık 3 bin yurttaşın infazıyla daha da ciddi bir hal alan bu siyasi ve toplumsal yaraya doksan yıllık süre içinde çok daha ciddi başka birçok kriz eklenecektir. Ve her şey Actium'da zafer kazanan ve cumhuriyet sisteminin yavaş yavaş ama nihai olarak aşılmasını sağlayan Gaius Iulius Caesar Octavianus'un (önce Gaius Octavius, sonra da Augustus) egemenliğiyle çözüme kavuşacaktır.

Gracchus kardeşlerin on yıllık döneminin olayları, sonradan yaşanacak olayların yanında ciddiyetini kaybederse de, Roma'nın kurumlarının yüzyıllık istikrarını sarsan asıl "teamülü" teşkil ederler: o dönemden itibaren kurumlar sıklıkla "uyarlamalara" tabi tutulurlar, ama bunlar pek de faydalı olmaz, çünkü iki *tribunus*'un [Gracchus Kardeşler] ortaya çıkardığı meseleler hem sayıca çoktur hem de çok önemlidir. Modern bilinçaltında kitlelerin savunucuları olarak görülen Gracchus kardeşler (Fransız devrimci François-Noël "Gracchus" Babeuf'ü düşünmek yeterli olacaktır), değişiklik ihtiyacına en duyarlı siyasi kesim olan *populares* tarafından örnek alınmaya başlanırlar.

Muhafazakâr *optimates*'in [en iyiler] hâkimiyetinde olup sürekli savunma pozisyonunda olan senatonun tepkisi ise ölçüsüz görünür, çünkü yıllar süren entrikalardan sonra Gaius Gracchus'a karşı tarihte ilk defa *senatus consultum ultimum* [senatonun nihai (mutlak) emirnamesi, olağanüstü hal] silahına başvurur. Olağanüstü halin ilanı *tribunus*'ların geleneksel dokunulmazlığına ve yurttaşların güvencesine (özellikle de Gaius Gracchus'un kısa süre önce teyit ettiği, ölüm cezası durumlarında halka başvurma imkânına) yasal olarak olmasa da fiilen son verir.

Opimius'un sorumlu olduğu baskı süreci suların geçici olarak durulmasını sağlar, ama somut durumu, yani bir yandan devasa bir zenginlik, diğer yandan derin bir eşitsizlik hali getiren yayılmacılığın neden olduğu siyasi ve toplumsal gerilimi ortadan kaldırmaz.

Askeri başarıları ve ticari faaliyetleri sayesinde gelişen –ve gelişmeye devam edecek olan- Roma Akdeniz'in merkezi haline gelir. Siyasi meseleler sadece orada üç kurum yoluyla kararlaştırılır: halk meclisleri (idarecileri atar ve yasaları oylarlar), idareciler (bir yıllığına seçilirler ve Roma'yı, İtalya'yı ve eyaletleri idare ederler) ve senato (en üstün ve daimi meclis, eski idarecilerden oluşur ve dış politika dahil olmak üzere bazı önemli alanlardan sorumludur).

Yönetici sınıf bölünmüştür; Gracchus kardeşler döneminden beri belli olan bu durum zamanla iyice kök salacaktır. Ataları arasında devletin en yüksek konumunda bulunmuş kişiler yer alan sınırlı sayıdaki ailelerden oluşan ve senatonun en yetkili unsuru olan *nobilitas* artık, gelişmekte olan saldırgan *equites* [süvari] sınıfıyla apaçık ihtilaf halindedir. Sürekli olarak evrim geçiren *equites* sınıfı ise siyasi iktidarın bir kısmını, ekonomik-tarımsal gücün büyük kısmını ve *nobilitas*'ın tersine, ticari gücün neredeyse tamamını kontrolü altında tutar. Sonraki yıllarda aralarında eyaletlerin (yeni fethedilen ve genelde vahşi bir şekilde sömürülen bölgeler) vergi ihalelerini kazanan kötü namlı tahsildarların da olduğu süvarilerin önemi giderek artacaktır.

Karmaşık düzen ve toplumsal ihtilaflar

Yurttaşların geri kalan kısmı da karmaşık bir yapı sergiler. Bir tarafta sayıları giderek artan, genelde aktif olmayan ve geçimini sağlamak dışında herhangi bir amaçtan veya ideolojiden yoksun görünen kentli *pleb*'ler [halk] vardır.

Diğer tarafta da ordunun temelini teşkil eden ve yarımadanın küçük arazi sahiplerinin değerlerini taşıyan, genelde köleler tarafından işletilen, daha rekabetçi *latifundium* yapılarından dolayı yoksullaşmış kırsal nüfus yer alır. Fiili olarak iktidardan daha uzak olan bu kesim (çünkü sadece Roma'da oy verilir), seçmen grubunu bölgesel kriterler doğrultusunda oluşturan birimler olan kabileler arasında sadece resmi olarak çoğunluğa sahiptir (35 üzerinden 31).

Aktif bir siyasi rolden yoksun olan İtalyanlar da (yarımadanın büyük kısmını kontrolleri altında tutmaya devam eden, yurttaş olmayan nüfus) yine sınıflardan oluşur ve tek amaçları kadim müttefikleriyle eşit haklara sahip olmaktır.

Sayılara bakmak mümkün olsaydı bize büyük faydası olurdu. Roma *res publica*'sında başrol oyuncularının abartılı kişilikleri ve dramatik olaylar daima dikkat çekerse de, idarecilerin de, yasaların da yurttaş meclisleri tarafından seçildiğini unutmamalıyız: sıklıkla tutarsız, manipülasyona açık ve *clientela* [hami-yanaşma ilişkisi] temelli olan bu sistemlerde yönelimler ve kararlar yine de oylar tarafından belirlenir.

Geriye sonraki on yılları niteleyecek olan ihtilafların ardında yatan karmaşık durumu incelemek kalıyor. Rekabet konusu olan elbette ki her yönüyle iktidardır. Gracchus kardeşler döneminde ortaya atılan meseleler, kamuya ait toprakların bölüşümü, İtalyanlar için yurttaşlık (ve fiili entegrasyon), mahkemelerin bileşimi (özellikle *repetundis*, yani görevi kötüye kullanma davalarında), dış politika ve eyalet yönetimi ve de hem Roma'yı hem de genelde işsiz olan *pleb*'lerini besleyen vergilerin kullanımıdır. Bu meselelere daha sonra başkaları da eklenecektir.

Marius, Jugurtha'yla Savaş ve Ordu Reformu

Siyasi kariyeri

Senato durumu yeniden kontrol altına almaya çalışır, bunun için de Gracchus destekçilerini baskı altına alır, ama projelerine tamamıyla son vermez. Buğday dağıtımı da, yeni kolonilerin kurulması da sınırlanır ama durdurulmaz. Ama tayin edilmiş toprakların devredilemezlik kuralından muaf tutulması tarım reformunu anlamsız kılar ve *latifundium*'un yeniden ortaya çıkması için zemin hazırlar.

Eski duruma dönüş ile artık kaçınılmaz hale gelen reformların kabul edilmesi arasında kalınan bu dönemde cumhuriyetin kaderini yirmi yıl kadar yönlendirecek olan bir şahsiyet ortaya çıkar: *populares* kesiminin ileri gelenlerinden Gaius Marius (MÖ 157-86). Arpinum doğumlu bu *homo novus* siyasi kariyerine başlarken güçlü Metellus ailesinden destek alır. MÖ 119'da *pleb tribunus*'u seçilir ve buğday dağıtımının genişletilmesine karşı çıkar (yoksulları Roma'ya çeken buğday dağıtımı böylelikle Gracchus'un tarım reformunu daha da etkisiz kılar). MÖ 115'te *praetor* atanan Marius, Metellus ailesinden kopar; MÖ 111'de Iulia (geleceğin Gaius Iulius Caesar'ının teyzesi) ile evlenerek yine eski ve soylu bir aileyle bağ kurar.

Marius özellikle Afrika'daki yeni bir savaşta öne çıkmayı başarır. Roma, Kartaca'nın yok edilişinden (MÖ 146) sonra batıdaki komşusu Numidya'yla ilişkilerini geliştirerek Kartaca'nın olası dirilişinden korunmaya çalışır. Massinissa'nın ölümünden sonra oğlu Micipsa, burada oluşturduğu müreffeh krallığı çocukları Adherbal ile Hiempsal'e ve evlat edindiği Jugurtha'ya bırakmıştı (MÖ 118). Daha zeki ve kararlı olan Jugurtha, destek için Roma'ya başvuran Hiempsal'i öldürtür. Ancak Roma'yla ihtilafın sebebi Jugurtha'nın MÖ 112'de, oraya sığınan Adherbal'e koruma sağlamış olan başkent Cirta'daki (günümüzde Kasantina) büyük İtalyan tüccar topluluğunu katletmesidir. Roma'da atlı sınıfı da, kentli *pleb*'ler de intikam arzusuyla, senatörlerin Jugurtha'dan rüşvet aldığı inancıyla veya belki de daha genel anlamda emperyalist bir girişimin kısa vadeli sonuçlarının bilinciyle savaşı desteklerler. *Optimates* kesiminden *consul* Lucius Calpurnius Bestia MÖ 111'de harekâtı başlatır, ama piyadeleri çevik düşman süvarileri tarafından yenilgiye uğratılır; iki taraf arasında varılan antlaşma, gerçek anlamda bir skandalın kopmasına neden olur (antlaşma için Roma'ya gelen Jugurtha, fırsattan yararlanarak burada rakip kuzenini öldürtür). Birkaç seferden ve Roma orduları açısından olumsuz geçen, bazı isteksiz subayların komutasındaki birkaç çarpışmadan sonra MÖ 109'da *consul* Quintus Caecilius Metellus hem durumu düzeltmeyi hem de *nobilitas*'ın şanını kurtarmayı başarır. Ama Jugurtha daha doğudaki Moritanya'nın kralı Bocchus'u kendi tarafına çekmeyi başarınca, o sırada Metellus'un komutasında savaşan Marius *consul*'luğa aday olmak için Roma'ya dönme izni ister ve izni alır.

Consul Marius

Böylece Marius en yüksek idari makama seçilir, ama bu kadarla da kalmaz. Bu arada soruşturmalara maruz kalan senatoya artık güven duymayan halk meclisi senatonun yetki alanındaki bir konuya müdahalede bulunur ve eşi görülmemiş bir şekilde harekâtın komutasına Marius'u getirir. MÖ 107'de Afrika'ya dönen Marius, Bocchus'la vardığı, genç ve zeki bir siyasetçi olan *quaestor* Lucius Cornelius Sulla (MÖ 138-78) tarafından hazırlanan bir antlaşma sayesinde iki yıl içinde savaşı bitirir. Jugurtha'nın yakalanıp Roma'ya getirilmesi ve hapse atılmasıyla Roma için gerçek anlamda tehdit teşkil etmemiş, ama prestijine darbe indirmiş olan bir ihtilaf nihayet sona erer.

Ordu reformu

Ordu reformu belirleyici olur. Eğitim ve ekipman değişince lejyonlar daha esnek ve özerk hale gelir; askere alma süreci de farklıdır: mülksüz yurttaşlar ilk defa sistematik olarak askere alınmaya başlanır, böylece kendilerine ücret ödenir. Bu alanda da sayılara sahip olsaydık bize çok yararı dokunurdu: ancak o ana kadar tüm yurttaşlar için siyasi önem ile askeri görevler arasında (büyük ölçüde özel şahısların aleyhine) orantı uygulanmış olan bir dünyaya "profesyoneller"in adım attığını gözlemleme imkânımız vardır. Başka birçok tarihsel bağlamda olduğu üzere komutanlarına bağlı olan profesyoneller hem seçim açısından giderek daha büyük siyasi önem kazanırlar hem de "sivil toplumu" dışarıdan tehdit eder hale gelirler.

Marius Cimbrileri ve Teutonları Yener

Siyaset boşlukları sevmez. Senatör sınıfının ve *optimates*'in hâkimiyetindeki *nobilitas*'ın Afrika'daki yenilgileri sonucunda oluşan boşluk çok büyüktür. Böylece Marius MÖ 104'ten itibaren ardarda beş yıl boyunca *consul*'luk yapar ve Cimbriler ile Teutonlara karşı zafer kazanır.

Bunlar, yaklaşık on yıldır Roma için ciddi bir problem oluşturan Germen kökenli halklardır. MÖ 113'te Ljubljana yakınlarındaki bir çarpışma sonrasında bölgeden uzaklaşmış, bir süre sonra Alplerin etrafından dönüp Doğu Galya'da Roma ordusunu bozguna uğratmışlardı. Jugurtha'yla savaş sona erdikten sonra senato yeni bir askere alım süreci başlatmış, ama MÖ 105 yılında 80 bin lejyonerin öldüğü Arausio (günümüzde Orange) felaketine engel olamamıştı. Bu arada Barbarlar da bir süre sonra, MÖ 102'de güneye doğru daha şiddetli bir saldırı başlatırlar ve Romalılara bütün umutlarını Marius'a bağlamaktan başka bir şey kalmaz.

Aquae Sextiae muharebesi ve Vercelli

Teutonlar ana saldırılarını Rhone vadisinde *consul*'un ordusuna karşı yöneltirler; sayısız çarpışmadan sonra Marius Aquae Sextiae'da (günümüzde Aix-en-Provence) onları yenilgiye uğratır, sayısız kayıp verdirir ve bir o kadar esir alır. Cimbriler ise Roma ordularını atlatarak Adige vadisinden İtalya'ya girmişti, ama Marius yine önlerini keserek onları Vercelli yakınlarında yener ve daha da korkunç bir katliam gerçekleştirir.

Sürekli bir tehdit kaynağı olarak görülen güneyden gelen tehlike ortadan kalkarken bir *popularis* alan *consul*'un şanı daha da artar.

Yıllar boyu göz önünde olan Marius, hem kişiliğinden hem de şartlardan dolayı askeri sorumlulukları iç politikaya tercih eder gibi görünür.

Ancak *populares* ile *optimates* kesimleri arasındaki ihtilaf, birinci grubun görünürdeki üstünlüğüne rağmen, için için yanmaya devam eder. Bu aşamanın baş kahramanı, MÖ 103 ve 100'de *tribunus* olan Lucius Apuleius Saturninus'tur. Saturninus buğdayın fiyatını düşürür; Marius'un artık komutanın aracılığına ve Roma'nın mali işlerine bağımlı olan eski askerleri için Afrika ve Galya'da yeni huzura kavuşturulmuş bölgelerde yeni koloniler planlar; yöneticilere ihanet ve Roma halkına ihanet davalarıyla ilgilenecek bir *maiestas* mahkemesi tasarlar. Ancak Saturninus yasalar alanındaki faaliyetlerini şiddet yoluyla gerçekleştirir, bu da hem kısa vadede bir hata hem de sonraki on yıllar için çok kötü bir örnek teşkil eder. Saturninus'un başka bir hatası, yani yeni kolonileri İtalyanlara da açma planı ise, sahip oldukları ayrıcalıklara çok önem veren ve bu konuda senato tarafından kışkırtılan kentli *pleb*'leri çok öfkelendirir ve kendisine pahalıya patlar.

Lucius Apuleius Saturninus

En doğal müttefiki olan Marius tarafından da terk edilen Saturninus, *optimates* tarafından meydanlarda düzenlenen çatışmalarda öldürülür; senato bir

başka *senatus consultum ultimum* ile *popularis consul*'un durumu kontrolü altına almasını istemişti. Saturninus'un yasası derhal feshedilir.

Müttefikler Savaşı

On yıl kadar süren göreceli bir huzur döneminden sonra İtalyanların çözüme kavuşmamış, aciliyeti giderek artan sorunu patlak verir.

MÖ 91'de *tribunus* Marcus Livius Drusus, *nobilitas*'la arasının iyi olmasına rağmen, *concilium plebis* [halk meclisi] yoluyla bir dizi reform başlatır. Bunların arasında buğdayın pazar fiyatının düşürülmesi, toprak dağıtımı, yeni kolonilerin kurulması ve muhtemelen bütün bunları finanse etmek için gümüş paranın devalüasyonu (ve para üretimine sekizde bir bakır katılması) vardır. Drusus ayrıca *repetundis* jürilerinin bileşimi sorununu çözmek için senatörlerin arasına 300 süvari dahil ederek toplam sayılarını neredeyse iki katına çıkarmayı önerir. Bu, eski idarecileri arasına alarak kendi kendini sürekli kılan Roma'nın en üst düzey meclisinin temelindeki mantıkla tamamıyla çelişkili bir çözümdür. Özetle, Drusus'un yurttaşların geniş kesimlerinin desteğini almak amacıyla planladığı ayrıntılı projeler çoğunluğun hoşuna gitmez. Drusus'a da en başından beri amaçladığı şeyi, yani İtalyanlar için Roma yurttaşlığını önermekten başka bir şey kalmaz. Toplumun tamamıyla birlikte seçmen kitlesi arasındaki güç ilişkilerini de değiştirecek olan bu tartışmalı proje Drusus'un en sadık destekçileri tarafından bile kabul görmez. Senatörler, süvariler ve kentli *pleb*'ler plana karşı çıkar, Drusus'un yasaları feshedilir ve Drusus'un kendi de tam olarak nasıl olduğu anlaşılamayan bir şekilde öldürülür.

Roma bir soruşturma komisyonu oluşturmakla yetinmeyi düşünürken İtalyanlar arasında ani ve şiddetli bir tepki oluşur. MÖ 91 yılının sonunda Asculum'da Roma yurttaşlarının katledilmesiyle Müttefikler Savaşı (Bellum Sociale), yani bir zamanlar *socius* [müttefik] sayılan halkların ayaklanması patlak verir. Yarımadanın orta ve güney kısımlarında, dağlık bölgelerdeki sağlam kalelerinde ve Adriyatik Denizi kıyısının, Roma'nın doğrudan kontrolü altındaki alana göre daha büyük olan orta kısmında yaşayan isyancılar kısa sürede, İtalia veya İtalica adını verdikleri başkent Corfinium (günümüzde Corfinio) olmak üzere federal bir devlet kurarlar. Böylece siyasi kurumları Roma'nınkini andıran 100 bin savaşçı eski müttefiklerine meydan okurlar. Gerçek anlamda bir iç savaş olan bu ihtilaf her iki tarafta entrikalarla çeşitli zorluklar arasında yürütülür, çünkü Roma'nın rakibi de aynı, defalarca denenmiş askeri taktikleri uygular.

İtalyanlara Roma yurttaşlığı

Peki bu kadar hızlı bir şekilde savaş alanına inen İtalyanlar ne isterler? Bu konuda süregelen, bazıları Roma'ya karşı isyanın "güncel" sayıldığı *Risorgimento*[1] dönemine ait olan çeşitli tartışmalara rağmen, bu konu henüz açıklığa

1 (It.) "Yeniden doğuş": XIX. yüzyılda İtalya'nın birleşmesiyle sonuçlanan ideolojik ve edebi bir

kavuşmamıştır ve ihtilafın aşamaları da son derece karmaşıktır. Bazıları (Samnitler) muhtemelen özerklik isterken, bazıları da (daha kuzeyde yaşayan halklar) tam entegrasyonu hayal ederler; aralarındaki bu farklılıklar da davalarının kaderi üzerinde belirleyici olur. Ancak bu bölünme, "öteki" İtalya'nın varlığını ortaya koymuştur.

Roma da "öteki" İtalya'ya karşı 150 bin askerle savaşa girer; isyancıların kısmen sürpriz faktöründen kaynaklanan ilk zaferlerinden sonra savaşın seyri değişir. Gnaeus Pompeius Strabo (müstakbel *"triumvir"* [üç adam yönetimindekilerden biri] Gnaeus Pompeius Magnus'un babası) ve Jugurtha'yla olan savaş sırasında Marius'a değerli bir destek sağlayan Sulla komutasında önemli harekâtlar gerçekleşir. Kuzeyde Strabo Corfinium'u ele geçirir ve Asculum'u kuşatır; güneyde Sulla, Campania bölgesinde nihai bir zafer kazanır, sonra da birlikleriyle Samnium bölgesini sistematik ve zalim bir şekilde işgal eder.

Ancak her zamanki gibi, en keskin silahlar diplomasininkilerdir ve Roma bir kez daha düşman içinde bölünmeye yol açmayı başarır. Çarpışmalar devam ederken isyancıların büyük kısmı *consul* tarafından MÖ 90 ve 89'da senatonun desteğiyle yürürlüğe sokulan iki yasa yoluyla savaşa katılmayı reddeden herkese önerilen yurttaşlığı kabul eder.

Çok zaman geçmeden korkunç hayatta kalma mücadelesi sona erer ve başlangıçta büyük bir ihtiyatla 35 bölgesel kabilenin sadece sekizine veya onuna dahil edilen Roma yurttaşlarının sayısında büyük bir artış olur, hatta bu sayı sonraki yirmi yıl içinde iki katına çıkacaktır. Bu "çoğunluk oyu" sisteminde daha geniş bir dağılım yeni gelenler lehine daha güçlü -ama daha tutarlı- bir dengesizliğe yol açabilirdi. Daha önce eşi görülmemiş derecede geniş ve karmaşık toprakların Roma'ya doğrudan dahil edilmesi üniter bir yapı gerektirir: toplumlar Roma ile sıkı diyalog içinde olan dört idareciden oluşan bir *collegium*'un [lonca] yönettiği kentsel bir birim olan *municipium* modeli doğrultusunda düzenlenirler.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842

hareket (ç.n.).

Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna

Luca Fezzi

Dış politikada Mithradates ile neredeyse aralıksız olarak ihtilafların yaşandığı MÖ 88-63 arasındaki dönemde, bu sefer orduların da rol aldığı bir dizi iç çatışmadan sonra Sulla Roma'ya hâkim hale gelir. Devleti sağlamlaştırma amacıyla daha önce görülmemiş yetkilerle dictator'luk elde ettikten sonra, optimates geleneği doğrultusunda hareket ederek kurumlara istikrar ve senatoya ilave ayrıcalıklar kazandırmaya çalışır. Ama Pompeius ile Crassus'un temsil ettiği yenilikçi güçler kısa süre sonra şartların değişmesine yol açacaktır ve Catilina komplosu Cumhuriyetin dengesinin ne kadar istikrarsız olduğunu gösterecektir.

Sulla ve "İlk Roma Seferi"

Socius'ları [müttefik] acımasızca bastırarak dikkatleri üzerine çeken Sulla (MÖ 138-78) MÖ 88'de *consul*'luğa getirilir. Aristokrat bir ailenin yoksul düşmüş bir kolundan gelen Sulla seçimde Marius'a karşı kazanır. Bu durum, *optimates* kesiminin, son zamanlarda yer alan dramatik olayların yarattığı endişeyle yavaş yavaş başını kaldırdığının bir işareti olabilir.

Ancak Sulla'nın karşısına Marius'u destekleyen *tribunus* Publius Sulpicius Rufus çıkar. Meydanlarda şiddetli çatışmaların baş kahramanı olan Rufus, *concilium plebis*'te [halk meclisi] hem İtalyanların 35 kabilenin hepsine dağılması hem de kısa vadede ciddi sonuçlar doğuracak bir düzenleme için oy verilmesini sağlar; buna göre Roma'nın Anadolu'daki toprakları için tehlike teşkil eden Pontos kralı VI. Mithradates'e karşı düzenlenecek seferin komutası *consul*'dan alınıp Marius'a (MÖ 157-86) verilecektir.

Campania bölgesinde kamp kurmuş olan lejyonlarına ulaşan Sulla bunun üzerine ilk "Roma seferi"ni gerçekleştirir ve hazırlıksız yakalanan Marius destekçileri kendilerini savunamazlar. Sulla yine eşi görülmemiş bir şekilde büyük bir baskı dönemi başlatır, Rufus'un düzenlemesini iptal ettirir ve hem Rufus'un hem de Marius'un başına ödül koydurur. Muhtemelen senatonun da yetkisini arttırmaya yönelik önlemler alır, sonra da ertesi yıl için *consul* seçilen rakibi Lucius Cornelius Cinna'yı durumu değiştirmeme konusunda taahhüt vermeye zorlar.

Ama durum hızla değişir. Sulla Doğu seferi için İtalya'dan ayrıldıktan sonra, yakalanmamayı kıl payı başaran Marius Roma'yı ele geçirir, *optimates* kesi-

minden birçok kişiyi öldürtür, ama kendisi de ertesi yıl, çatışmalar daha sona ermeden, doğal nedenlerden ölür. Cinna da verdiği taahhüdü ihlal ederek yeni yurttaşların 35 kabilenin hepsine birden dağılmasını şiddet yoluyla dayatır: İtalyanların hakları aslında *populares* kesiminin ilgi alanına girer, ama aynı zamanda seçmenlerin üzerinde kontrol sağlamak için stratejik bir silah teşkil ederler. En aşırı Marius taraftarlarından kurtulan ve senatonun geniş kesimlerinin desteğini alan Cinna MÖ 84'e kadar *consul*'luğa devam eder, bu tarihte ise Ancona'da, yaklaşmakta olan Sulla'ya karşı komuta ettiği orduda çıkan isyan sırasında hayatını kaybeder.

Lucius Cornelius Cinna

Nitekim Doğu'dan bir değişim dalgası yaklaşmaktadır: Mithradates'e karşı savaşı kazanan Sulla kısa süre içinde İtalya'yı işgal edecek, Roma'yı yeniden ele geçirecek, korkunç bir baskı dönemi başlatacak ve bazıları kapsamlı ve kalıcı etki yaratacak kurumsal değişikliklere gidecektir.

Birinci Mithradates Savaşı

Sulla MÖ 87'de Yunanistan'a ayak bastığında Roma'nın en büyük düşmanlarından biri olan "Büyük" VI. Mithradates'le birlik olduğunu keşfeder; Mithradates'ten kurtulmak ancak MÖ 88'den 64'e kadar süren üç savaş sonucunda mümkün olacaktır.

Yetenekli, hırslı ve karizmatik olan ve çok dil bilen Mithradates zehirlere olan bağışıklığıyla da ün salmıştır ("mitridatizm" terimi ondan kaynaklanmıştır). Karadeniz'i ve Anadolu'yu Pontos'un hâkimiyeti altına almayı amaçlayan Mithradates, Roma'nın etki alanına girmekte olan batıdaki Bithynia'yı işgal etmiş, sonra güneye, Orta Anadolu'daki Kapadokya'ya doğru ilerlemiş, son olarak da Doğu Akdeniz'e doğru yayılmaya başlamıştı. Bölgedeki Yunan şehirleri arasındaki anlaşmazlıkları fırsat bilerek kendini onların kurtarıcısı olarak sunmuş ve MÖ 88'de on binlerce İtalyan tüccarın öldürüldüğü katliamlara neden olmuş, daha sonra da sırasıyla Atina'yı, Güney ve Orta Yunanistan'ı kontrolü altına almıştı.

Atina'nın ele geçirilişi

Sulla 30 bin askeriyle Atina'ya ve Peiraieus'a [Pire] saldırır; ertesi yıl büyük çabalardan sonra Atina'nın savunmasını kırmayı başarır ve dini değerleri hiçe sayarak *sancta sanctorum*'u [kutsalların kutsalı] yağmalar (böylece şehrin sayısız sanat eseri Roma'ya götürülür). Atina'ya dayattığı yeni oligarşik "anayasa", kısa bir süre sonra Roma'da uygulayacağı anayasanın ön provası olarak nitelenebilir. Sonra da Sulla, Khaironeia ile Orkhomenos'ta (Boiotia) Mithradates'in ordusuyla karşı karşıya gelir ve Roma'nın başka birliklerinin bulunduğu Anadolu'nun kapıları ona açılır.

Artık Mithradates için teslim olma zamanı gelmiştir; MÖ 85'te Dardanos'ta (Troas'da) istila ettiği toprakları terk etmeyi, Ege'deki filosunu Romalılara teslim etmeyi ve onlara savaş tazminatı ödemeyi kabul eder. Roma'da ortaya çıkan durumla ilgilenmek için ihtilafa bir an önce son vermek isteyen Sulla,

Mithradates'i Pontos kralı olarak tanır ve müttefik statüsünü kabul eder. Küçükasya'daki Yunan şehirleri Sulla'ya boyun eğerler ve ihtilafta oynadıkları rol doğrultusunda farklı muamelelere maruz kalırlar.

Sulla ve "İkinci Roma Seferi"

Proconsul'u [*consul* vekili, vali] haklı gerekçelerle korku içinde bekleyen Roma bu arada 100 bin kişilik bir ordu toplamıştır.

Ancak Sulla yine de MÖ 83'ün baharında Brindisi'ye neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan adım atar ve yokluğu sırasında Roma'dan sürülmüş olan yurttaşları etrafına toplar. Strabo'nun oğlu, genç Pompeius (MÖ 106-48), babasının Picenum bölgesindeki *clientela*'ları arasından kendine üç lejyon oluşturur: böylece Mithradates'e karşı zafere imza atan Sulla, 50 bin kişilik bir orduyla "ikinci Roma seferi"ni başlatır. Askerlerinin başında Apulia, Campania ve Etruria'yı geçer ve *consul*'ların pek deneyimli olmayan ordularını yener; MÖ 82'nin 1 Kasım'ında Roma yakınlarındaki Porta Collina'da [Collina Kapısı] aralarında Müttefikler Savaşı'nda tabi tutuldukları muameleyi unutmamış olan çok sayıda Samnit'in de olduğu Marius taraftarlarını katleder.

Böylece Sulla Roma'nın efendisi haline gelir. İntikamı, Marius'un katliamlarından çok daha acı olur: "kanun kaçakları"nı defalarca listeler halinde ilan ettirir (Proscriptio), başlarına ödül koyar. Özellikle süvariler yarımadanın her yerinde zulme uğrarlar. Binlerce kişi "ödül avcıları"nın kurbanı olur; mallarına el konur, intikam almalarını engellemek için çocuklarının da kamu makamlarına atanması yasaklanır. Böyle durumlarda genelde olduğu üzere, birçok insan sırf zengin olduğu için öldürülür.

Proscriptio Uygulamaları

Samnium bölgesi zulme uğrarken gururla direnen Etruria'da da çok miktarda toprağa el konur; 120 bin askerin yerleştirileceği yeni kolonilerin büyük kısmı bu bölgede kurulacaktır. Bu durum bölgenin ilerideki istikrarsızlığına katkıda bulunacaktır.

Sulla'nın "Anayasa"sı

Sulla artık Roma'ya, kendisinin mutlak iktidara erişmesine izin veren zayıf yönlerinden kurtulmak için yeni bir temel kazandırmak gerektiğinin bilincine varır. Böylece MÖ 81'den itibaren daha önce görülmemiş şekilde, zaman sınırlaması olmadan, cumhuriyeti iyileştirme amacıyla *dictator*'luğa [tam yetki sahibi yönetici] getirilir.

Sulla'nın son derece ayrıntılı planında (pek de doğru olmamasına rağmen "anayasa" terimiyle bilinir) senatonun kadim otoritesini yeniden tesis etmek temel rol oynadığından Sulla ilk iş senatoya *tribunus*'ların girişimlerini veto etme hakkını iade eder. Katliamlar sonucunda sayısı

Sulla'nın "Anayasa"sı

neredeyse yarıya düşmüş olan senatoya önce kendi taraftarlarından 150 kişi, sonra da 300 atlı sınıf temsilcisi ekler. Yeni üye sayısını teminat altına almak ve daha genel anlamda yetki dağılımının daha dengeli olması için, sayısını 20'ye çıkardığı *quaestor*'ların (*cursus honorum*'un [memuriyetler hiyerarşisinin] ilk basamağı, senatoya otomatik olarak dahil olmasını sağlar; *praetor* [yargıç] sayısını da altıdan sekize çıkarır. Böylece iktidar piramidinin temeli genişler; *pleb tribunus*'larının ise başka idari konumlara atanmasını engeller. Sulla ayrıca aynı kişinin iki *consul*'luk dönemi arasında on yıllık bir süre geçmesi gerektiğini kararlaştırır ve *quaestor*, *praetor* ve *consul* makamları için asgari bir yaş belirler (sırasıyla 30, 39 ve 42). O dönemdeki nüfusun ortalama yaşı ve ömür beklentisi konusunda elimizde veri yoksa da, bu manevranın daha hırslı, dolayısıyla da daima aynı olması hayal edilen bir sistemde daha tehlikeli gençleri frenlemeyi amaçladığı varsayılabilir. Askeri *clientela* ilişkisinin risklerinin bilincinde olan Sulla, İtalya yarımadasında Magra-Rubicon hattının güneyine silahlı olarak inmeyi yasaklar. O döneme kadar büyük ölçüde halk meclisinin sorumluluğunda olan ceza hukuku daimi mahkemeler şeklinde düzenlenir (*quaestiones de repetundis* [görev suiistimali mahkemeleri] örnek alınır): senatörlerden oluşan ve *praetor*'ların başkanlık ettiği mahkemeler en önemli davalarla ilgilenirler. Ayrıca buğday dağıtımına da ara verilir; bu karar ile *concilium plebis* ve *tribunus*'luğun yetkilerinin kısıtlanmasından çok etkilenen kentli pleb'ler ancak yiyeceklerde tavan fiyatının belirlenmesiyle kısmen tazmin edilir.

Sulla'nın iktidardan gönüllü olarak çekilmesi

MÖ 79'da Sulla şaşırtıcı bir şekilde iktidardan gönüllü olarak vazgeçer, Campania bölgesine çekilir ve ertesi yıl burada eceliyle ölür (Marius da aynı kaderi paylaştıysa da o dönemde, o düzeyde bir siyasetçi için sıra dışı bir durumdu).

Bütün bu reformları geçici bir huzur dönemi izler. Sulla'nın MÖ 78'de *consul* seçilen eski ortağı Marcus Aemilius Lepidus Sulla'nın bazı eylemlerini feshetmeye çalışır. Bir kez daha askeri bir çözüme başvurulur: Etruria'daki eski arazi sahiplerinin isyanını bastırması istenen Lepidus onların tarafına geçer, hatta bir orduyla Roma'yı tehdit eder. Otoritesinin tehlikeye düştüğünü gören senato yeni bir *senatus consultum ultimum* [senatonun nihai emirnamesi, olağanüstü hal] ilan eder. Sulla'nın eski askerleri *proconsul* Quintus Lutatius Catulus'un ve genç Pompeius'un etrafında toplanır ve sonuçta bu ikili duruma hâkim olur.

Pompeius ile Crassus'un Kendini Kabul Ettirmesi

İtalya dışında, Roma topraklarının en uzak doğu ve batı kısımlarında, bazen birleşme tehlikesi geçiren iki cephede savaşılmaya devam edilir. Birincisi, büyük kısmı Marius yanlısı Quintus Sertorius'un kontrolünde olan İspanya'da, ikincisi Mithradates ile korsanların Roma'nın iç meselelerini fırsat bilerek yeniden düşmanca tavırlar takındığı Küçükasya'dadır; Roma ordularına Sulla'nın

generali Lucius Licinius Murena'nın komuta ettiği İkinci Mithradates Savaşı (MÖ 83-81) çalkantılı suları yatıştırmaya yetmemiştir.

İspanya'da zaten genel bir isyanı tetiklemiş olan Sertorius'a MÖ 77'de Marcus Perperna ile Lepidus'un İtalya'dan kaçmayı başaran işbirlikçileri katılır. Sertorius ile Perperna İtalyan isyancıları örnek alarak Roma senatosuna karşıt bir senato oluştururlar, sonra da korsanların aracılığı sayesinde Mithradates ile ittifak kurarlar. Roma istisnai bir kararla orduların başına, babasının *clientela*'larından destek alan ve Sulla döneminde büyük askeri başarılar kazanmış ("Magnus" olarak bilinmesi bundandır), ama *cursus honorum*'da henüz fazla ilerlememiş olan genç Pompeius'u getirir. Çarpışmaların ana sahnesi olan yarımadanın doğu kıyılarında Roma ordusu çok zorluk çekerse de, Roma'dan destek kuvvetlerinin gelmesiyle Pompeius MÖ 72'de, bu arada Sertorius'a ihanet ederek onu öldürten Perperna'yı mağlup eder.

Sertorius

Bir önceki yıldan itibaren Orta ve Güney İtalya'da da, bu sefer kölelerin başlattığı genel bir ayaklanma yaşanmaktadır. Trakyalı Spartacus'un liderliğinde sayıları giderek artan bir grup gladyatör Roma ordularını zora sokar, Mithradates ve korsanlar ile ittifak kurarlar. *Proconsul* Marcus Licinius Crassus'un (MÖ 115-53) müdahalesi belirleyici olur ve Sele nehri yakınlarında grubu yenilgiye uğratır. Antikçağ tarihinin en ünlü ve tehlikeli köle isyanı, sonradan modern siyasi bilinçaltında ezilen proletaryanın kahramanı haline gelecek olan Spartacus'un ölümüyle, binlerce kölenin katledilmesiyle ve hayatta kalanların *Via Appia* [Appia Yolu] boyunca çarmıha gerilmesiyle sonuçlanır.

Spartacus

İspanya'dan zaferle dönen ve Crassus'a aldırış etmeyen Pompeius bu isyanın son sahnesinde rol almaya karar verir ve Sele'de hayatta kalanları yakalayarak katleder. Sonra ordusuyla Roma'ya yaklaşır ve *cursus honorum*'unu henüz tamamlamamış olmasına rağmen *consul*'luğa aday olmak için senatodan izin ister. Crassus rakibiyle silahlar yoluyla yüzleşmemeyi tercih eder, ama eşit şartlara sahip olmayı talep eder: böylece *comitia*'lar [meclis] MÖ 70'te Pompeius ile Crassus'un en üst düzey idari konuma atanmasını onaylar.

Crassus'un elinde, Marius'un taraftarları sürüldüğü zaman elde ettiği ve onu muhtemelen Roma'nın en zengini haline getirmiş olan serveti vardır ve atlı sınıf da onu destekler. Pompeius ise askeri *clientela*'larının desteğine sahiptir ve halk ona giderek daha büyük bir sempati duyar. Eskiden Sulla'yı destekleyen ikili artık bağımsız hareket etmektedir ve önemli reformlar gerçekleştirirler: *tribunus*'ların ve *concilium plebis*'in yetkilerini genişletir, Marcus Tullius Cicero'nun (MÖ 106-43) Sicilya'nın açgözlü valisi, *optimates* kesiminden Gaius Verres'in yargılanmasında elde ettiği başarıların yankılanmaya devam ettiği dönemde jürilerin bileşiminin değişmesini sağlayan bir yasayı desteklerler; jüriler o andan itibaren üçte bir senatör, üçte bir atlı sınıfı ve üçte bir daha

az varlıklı *tribunus aerarius*'lardan [hazine *tribunus*'ları] oluşacaktır; bu yasa siyasi dengelerde değişikliklere yol açarsa da Roma adaletini iyileştirmek açısından fazla etkili olmaz.

Pompeius'un Doğu'daki Zaferleri

MÖ 67'de korsanların süre gelen saldırıları karşısında Roma yeni bir sefer düzenlemeye karar verir.

Korsanlar Ege Denizinin en büyük limanı Delos'u mahvetmekle kalmamış, Roma'nın çok tehlikeli ve bir o kadar kârlı deniz güzergâhları üzerinden gerçekleşen erzak tedariki için de tehdit oluşturmuşlardı ve MÖ 73'te *consul*'lar, sadece 40 bin yurttaş için olsa da, buğdayın pazar fiyatını yeniden belirlemek zorunda kalmışlardı.

Tribunus Aulus Gabinius Capito süvarilerin de desteğini alarak, senatoyu pas geçip *concilium plebis* yoluyla Akdeniz'in tamamının olağanüstü yetkilerle komuta görevini Pompeius'a verir. Siyasi açıdan tehlikeli olan bu manevra, tehdidin içeriği düşünülünce stratejik açıdan mantıklıdır: yakalanması zor olan bu düşmana karşı onlarca yıldır düzenlenen kısa seferlerin hiçbiri sonuç vermez. Pompeius 270 gemiyi silahlandırıp 100 bin askeri seferber eder; böylece birkaç ay içinde korsanların doğuda sığındığı limanları yok ederek ve kendi tarafına geçecek olanlara daha yumuşak şartlar uygulayarak sorunu çözüme kavuşturur.

Gabinius eski Sulla taraftarı, *optimates* kesiminden Lucius Licinius Lucullus'u da Mithradates'e karşı yürüttüğü savaştan geri çağırır; MÖ 66'da da *tribunus* Gaius Manilius yine *concilium plebis* yoluyla Pompeius'u Doğu'nun tamamını organize etme işiyle görevlendirir. Bu proje *nobilitas* tarafından pek iyi karşılanmazken atlı sınıfının (ve Cicero'nun) desteğini alır.

Bir adım geri dönerek Üçüncü Mithradates Savaşı'nın (MÖ 75-65) Pontos kralı yeniden Anadolu'yu istila ettiği zaman başladığını hatırlamakta fayda var. Mithradates'in amacı, İspanya'daki müttefikleri üzerindeki baskıyı azaltmak ve özellikle (zayıf bir direnç sonucunda fethedilen) yeni Bithynia eyaletinin doğuşunu engellemekti. Lucullus'un ustaca yönettiği, şansının da yaver gittiği karşı saldırı, Romalıların Pontos'u istila ederek Armenia'ya kadar ulaşmasına izin vermişti, Romalılardan kaçan Pontos kralı da Armenia kralı Tigranes'in (MÖ 140-y. 55) yanına sığınmıştı. Ancak MÖ 68'de genç *patricius* [seçkin] Publius Claudius Pulcher'in kışkırttığı eski askerler isyan ederek Roma ordusunun girişimini boşa çıkarmıştı. Aslında çok ciddi bir hata yapan Lucullus'un kendisiydi; Küçükasya'daki şehirleri kendi tarafına çekmek için borçlarını kısmen sildirmiş, dolayısıyla da vergi tahsildarlarının ve atlı sınıfının düşmanlığını kazanmıştı. Manilius'un girişimi de bu durumdan kaynaklanmıştı.

Pompeius her halükârda meseleyi kararlılıkla halleder ve Anadolu'yu yeniden istila eder; Mithradates birer birer bütün müttefiklerini kaybeder ve so-

nuçta MÖ 63 yılının yazında intihar eder. Muzaffer general Suriye ve Kudüs'ü de fethettikten sonra savaşın sona erdiğini ilan eder. Bu haber üzerine Roma'da 12 gün süren kutlamalar düzenlenir.

Catilina Komplosu

Roma'da siyasi durum henüz istikrar kazanmamıştır. Roma'nın tarihi üzerinde bir süre belirleyici rol oynayan Lucius Sergius Catilina'nın (MÖ 108-62) hikâyesi bu durumun apaçık bir göstergesidir. Servetini kaybetmiş bir aristokrat ve Sulla'nın eski taraftarı olan Catilina tarihyazımı alanında bazen yolsuzluğa bulaşmış bir siyasetçi, bazen de idealist bir devrimci sayılmıştır. MÖ 65'te bir *repetundis* [görevin kötüye kullanımı] suçlamasından dolayı *consul*'luğa adaylığı reddedilen Catilina, muhtemelen Crassus'un ve genç ama etkili Gaius Iulius Caesar'ın (MÖ 100-44) desteğiyle o yılın *consul*'larını öldürtmeye karar verir, ama bu "ilk komplo" nedense boşa gider. MÖ 64'te Catilina yeniden *consul*'luğa aday olur, borçların erteleneceğini ve toprak dağıtacağını taahhüt eder, böylece yurttaşların en zor durumdaki kesiminin desteğini, ama *optimates* kesimi ile atlı sınıfının düşmanlığını kazanır. Rakibi Cicero, Marius'un hemşerisi olan bir *homo novus*'tur *optimates*'in karşı olduğu biri değildir ve süvarilerle İtalyan kökenli yeni yurttaşların desteğini almıştır. *Consul*'luğa, seçim kampanyasında olağanüstü hatip ününden faydalanan ve kamuoyunu sistematik bir şekilde kendi tarafına çeken Cicero ile akranı olan Gaius Antonius Hybrida getirilir.

Korsanlara karşı zafer

Cicero muhtemelen kamuoyuna kendini "aydın bir muhafazakâr", toplumsal barışın destekçisi ve geleneğin savunucusu olarak sunmak isterdi (geleneklere son derece karışık ve birçok yönden yozlaşmış olan Roma sakinlerinden çok yeni yurttaşlığa alınan kişiler önem verir). Ancak olayların gidişatına uymak zorunda kalır.

MÖ 63 başlarında *tribunus* Publius Servilius Rullus İtalya'daki ve eyaletlerdeki kamu topraklarının dağıtılması için bir yasa önerdiğinde *consul* senatoya ve (Roma'nın refahından vazgeçmemeye teşvik ettiği) kentli pleb'lere çağrıda bulunarak önerinin geri çekilmesini sağlamayı başarır. Ancak asıl büyük sınav yılın sonunda yaşanır; muhbirleri yoluyla Catilina'nın Roma'daki entrikalarının ve Etruria'daki ayaklanmada parmağı olduğunun farkında olan Cicero şehri ve İtalya'yı savunma altına aldırır. Sonra da Allobrog Keltlerin elçileri sayesinde (kanıt elde etmek için komploculara destek verir gibi görünmüşlerdi) ve eline geçen belgeleri zekice kullanarak, Roma'da bulunan isyancılar için tutuklama emri çıkartmayı başarır. Caesar'ın yumuşak tavrı ile Marcus Porcius Cato'nun (geleceğin "Uticensis"i [Uticalı]) radikal önerileri arasında kalan senato sonuçta Cato'dan yana karar kılar ve Cicero'ya tutukluları yargılamadan ve halka başvurmadan (o ana kadarki uygulamalar ve Gaius Gracchus'un yasası böylesini öngörüyordu) doğrudan infaz ettirmesini emreder. Tribunus Cato, şehir halkını

sakinleştirmek ve Catilina ile Caesar'ı uzak tutmak için buğday dağıtımından yararlanma hakkı olanların sayısındaki sınırın kaldırılmasını emreder.

Cicero şanının zirvesindedir; ancak hem örf ve âdetleri hem de yasaları ihlal ederek uyguladığı baskıya yönelik eleştiriler ona uzun zaman eşlik edecek, hatta beş yıl sonra sürgüne gönderilmesine neden olacaktır.

Catilina dahil olmak üzere Etruria'da toplanan isyancılar da bir süre sonra, Pistoia yakınlarındaki bir silahlı çatışmada öldürülürler.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842

"Birinci *Triumvir*lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa

Luca Fezzi

Pompeius'un dönüşünden sonra Roma'da Mithradates'i mağlup eden Pompeius, Caesar ve Crassus arasındaki bireysel antlaşmayı temel alan "birinci triumvir'lik" oluşturulur. Ancak iç politika sorunsalları aynen devam eder ve Clodius gibi yetenekli ama müphem şahsiyetler yine de siyaset sahnesinde kendilerine yer bulmayı başarır. Galya'yı fetheden Caesar Roma'ya dönüp consul'luk için yeniden aday olmaya karar verdiğinde, artık senatörlerin de desteğini alan Pompeius'la arasında ihtilaf kopar.

"Birinci *Triumvir*'lik" Olarak Bilinen Dönem

Cicero'nun Catilina komplosu sırasında yaşadığı sayısız, ama hepsi de temelsiz olmayan korkulardan biri, Pompeius'un (MÖ 106-48) dönüşüyle ilgilidir; yönetici sınıfın büyük kısmı da bu huzursuzluğu yaşar ve Cicero durumu ancak

MÖ 63'te isyancıların bastırılması ve sonradan siyasi yazılarında geliştireceği *concordia ordinum* [sınıflar arası uyum] kavramı yoluyla geçici olarak kontrol altında tutmayı başarır.

Ancak MÖ 62'de Roma'ya dönen General Pompeius gücünden çıkar sağlamak istermiş gibi görünmez. Lejyonlarını terhis ettikten sonra Doğu'daki planlarının onaylanmasını erteleyen ve eski askerleri konusundaki taleplerini görmezden gelen senato tarafından bir süre oyalanır.

Ama MÖ 60'ta *propraetor* [vali vekili] Caesar'ın İspanya'dan dönüşüyle durum çözüme kavuşur. Caesar da ordusunu terhis eder ve *triumphus*'tan [zafer alayı] feragat eder (çünkü *triumphus* şehrin dışında silahlı birliklerin yer almasını gerektirdiğinden *consul*'luğa aday olmasını engelleyecekti). Sonra da Pompeius ile Crassus'a, MÖ 43'te Octavianus, Antonius ve Lepidus arasındaki resmi antlaşmayla yapılan (II. Triumvirlik'ten) dolayı genelde "birinci *triumvir*'lik [üç adam yönetimi]" olarak nitelenen şahsi bir antlaşma önerir. Buna göre Caesar'ın genç yaştaki kızı Iulia ile evlenecek olan Pompeius'un taleplerinin onaylanması ve Crassus'un publicanus'larla (vergi tahsildarı) yakın ilişkileri teminat altına alınır.

Caesar'ın *Consul* Yasası

MÖ 59'da *consul* olan *patricius* Caesar tamamıyla *popularis* [halkçı] yönde reformlar önerir. Asya'da faaliyet gösteren vergi tahsildarlarına vergi indirimi sunmaya yönelik düzenleme herhangi bir tepki uyandırmazken, iki tarım yasasının onaylanması zorluklarla karşılaşır. Pompeius'un askerlerine İtalyan devletine ait toprakların kalanının tahsis edilmesini öngören yasa ancak *optimates* [en iyiler] kesiminden olan diğer *consul* Marcus Calpurnius Bibulus'un muhalefetinin zorla bastırılmasıyla onaylanır. Evine kapanıp güvenlik önlemleri alan Bibulus o yılın tamamını siyasi faaliyetlerden uzak, geleneklere göre ama bambaşka koşullarda gökyüzünde siyaset hayatını sekteye uğratacak alametler arayarak geçirir. Kentli pleb'lere yönelik ikinci bir yasa da Campania bölgesindeki son derece verimli, *villa*'larla [kır evi] dolu toprakların ihtiyaç sahibi 20 bin pater familias'a [aile babası] dağıtılmasını öngörür.

Caesar'ın reformları

Ancak bu yasayı uygulamaya koymakla görevlendirilen komisyon işlemsel ve ekonomik zorluklarla karşılaşır, çünkü toprakların çoğunun satın alınması gereklidir ve satışa direnenler olur; durumun çözüme kavuşması MÖ 46-44 arasını bulur. Caesar daha sonra Pompeius'un Doğu'da belirlediği sistemin teyit edilmesini sağlar: böylece Bithynia-Pontos, Kilikya ve Suriye eyaletleri Roma'ya gelirini iki katına çıkarma fırsatı verecektir. *Repetundis* [görevi kötüye kullanma] konusunda bir düzenlemeyle eyalet valilerinin armağan kabul etmesi yasaklanır ve raporlarını hem Roma'ya hem de idare ettikleri bölgenin iki şehrine sunmaları mecbur kılınır.

Cato, senatonun faaliyetlerini engelleyici taktiklerin etkisini azaltmak için bitmek bilmez söylevleriyle tarım reformu konusundaki tartışmaları engellemeyi başarırken, muhtemelen Catilina'nın taraftarlarının mahkûmiyetini unutmamış olan Caesar da *acta populi*'de [halkın eylemleri] yapıldığı gibi *acta senatus*'un [senatonun eylemleri] da yayınlanmasını kararlaştırır.

Bu adımlar atıldıktan sonra devamlılığı sağlamak gereklidir. Caesar yanlısı *tribunus* Publius Vatinius, o ana kadarki uygulamalara karşı olarak ama Gabinius'un (MÖ 67) ve Manilius'u (MÖ 66) örnek alarak, MÖ 54 yılının Mart ayına kadar *Gallia Cisalpina* ile Illyria'yı *consul*'un yetkisi altına getiren bir yasa önerir.

Ancak Caesar'ın iktidar hırsını gerçekleştirmesine asıl izin veren, o dönemde sakin olan *Gallia Narbonensis*'in senatonun yetkisi altına alınmasıdır.

Clodius'un *Tribunus*'luğu

"Trimvir"lerin kontrolündeki Roma'da MÖ 58'de *tribunus* seçilen Publius Clodius (daha önce Claudius) Pulcher o yıl, kentli pleb'lerin desteği ve meydanlardaki şiddet sayesinde bütün diğer idarecilerin girişimlerini gölgede bırakmayı başarır.

Şair Catullus'un (MÖ 87-54) şiirlerinde konu aldığı hoppa "Lesbia"nın kardeşi ve muhtemelen sevgilisi olan genç *patricius* Clodius, Küçükasya'da Lucullus'un birliklerinin isyanının lideri olarak (MÖ 68) ve Roma'da kadın kılığında *pontifex maximus* [başrahip] Caesar'ın evine girip *Bona Dea* [İyi Tanrıça] töreninin kutsallığını bozduğunda (MÖ 62) kendinden söz ettirmişti.

Bu son eyleminden dolayı kutsal olana saygısızlık suçlamasıyla yargılanmış, ama Cicero'nun büyük önem taşıyan tanıklığına rağmen, beraat etmişti. MÖ 59'da "*pleb*'liğe geçişine" izin veren Caesar olmuştu, çünkü *patricius*'lar (o dönemde sayısı birkaç aileye düşmüş olan en eski, kan aristokrasisi) *tribunus* olamıyordu. Böylece Claudius da adını daha "*pleb*" görülebilen Clodius'a çevirmişti.

Clodius'un yasama faaliyetleri oldukça kapsamlı olup, tarihyazımında hakkında verilen yargılar da çok çeşitlidir. Tarihte ilk defa buğday dağıtımının karşılıksız olarak yapılmasını onaylayan ve bu dağıtıma hakkı olanların (bu kitlenin sayısı MÖ 62'den itibaren çok artmıştır) listeleri üzerinde kontrol sahibi olan Clodius'tur. Büyük rağbet gören ama çok maliyetli olan bu düzenleme, Caesar'ın toprak dağıtımı yoluyla işsizleri Roma'dan uzaklaştırma planını zora sokacaktır. Ama bütün *tribunus*'ların ana referans noktası Roma'dır: Clodius şehri kontrolü altına almak için on yıl kadar önce kamu düzeni nedeniyle kapatılan profesyonel ve kült temelli birlikler olan *collegium*'ları yeniden açar. Böylece hem kendi destekçilerini hem de şehrin hayatını uzun bir süre boyunca altüst edecek olan silahlı çeteleri organize etmek için gerekli temeli oluşturmuş olur. Sonra da buğday dağıtımının maliyetini karşılayabilmek için, senatonun dış politikasını tamamıyla horgöre-

Populist girişimler

rek zengin Kıbrıs adasının statüsünü eyalete indirger ve korsanlarla işbirliği yapmakla suçlanan Kral Ptolemaios'un mallarına el konması emrini verir.

"*Triumvir*"lerin onayıyla yürürlüğe giren bir başka yasayla hüküm giymemiş yurttaşların öldürülmesi fiilinin sürgünle cezalandırılması öngörülür: hedefte Clodius'un rakibi, Catilina'nın destekçilerini öldürten Cicero'nun olduğu bellidir. Zanlı durumdaki kişiler Roma'dan ve İtalya'dan kaçar; bu sefer kişiye ve geriye dönük bir başka düzenlemeyle Cicero'ya sürgün cezası verilir ve MÖ 63 yılının Aralık ayında senatonun zabıtlarını tahrif etmekle suçlanarak aslında çok kişinin katıldığı bir olaydan tek başına sorumlu tutulur. Bazılarına göre Clodius'un *tribunus* olmasının asıl sebebi budur: "*triumvir*"ler Cicero'yu cezalandırmak istemiştir.

Cicero'nun sürgünü

Sonra da Clodius, muhtemelen Caesar'ın veya Crassus'un desteğiyle halen Roma'nın en güçlü insanı olan Pompeius'a saldırır.

"Emniyet güçleri" olmayan bir şehirde *tribunus*'un silahlı çetelerinin karşısına özel olarak görevlendirilmiş gladyatörler çıkar, böylece meydanlardaki çatışmalar neredeyse aralıksız olarak bir beş yıl daha sürer.

Pompeius ve Cicero'nun Dönüşü

Pompeius bu gergin ortamda Pompeius Cicero'yu sürgünden geri çağırmaya karar verir ve MÖ 57'de yarımadanın dört bir tarafından gelmiş yurttaşlarla dolu bir *centuria* meclisinde bu yönde oy verilir. Kısa süre sonra, ya Clodius'un buğday yasasının ya da daha büyük ihtimalle Pompeius'un dostu olan eyalet valileri tarafından düzenlenen bir boykot sonucu oluşan ciddi kıtlık sonrasında Pompeius erzakların idaresiyle ve dağıtımıyla görevlendirilir. Yaygın karışıklık durumu, *optimates* kesiminden birçok kişiyi *triumvir* cephesinin kırılabileceğine inandırır. Böylece sonraki yıllarda gerçekleşecek olayların bir anlamda genel provası başlar: yavaş yavaş etrafı sarılan Pompeius, *populares* kesiminin temsilcisi Caesar'a rakip olmaya itilir. Buğday dağıtımından dolayı zaten zorlanan bütçeyi daha da büyük baskı altında bırakan tarım reformlarına tamamıyla karşı olan senato, *proconsul*'u Galya'daki komuta görevinden almayı planlar. Ancak zaman Caesar'ı haklı çıkaracaktır.

Galya'nın Fethi

Kısa süre sonra kamuoyunun dikkati batıya çevrilir: burada Caesar, dönemin pek de yumuşak olmayan "uluslararası hukuku" açısından bile kabul edilmez olan, acımasız bir fetih savaşının başarılarını ve yöntemlerini ustalıklı bir propaganda ile yayar ve meşrulaştırır.

Günümüzde Fransa ile Belçika'ya ve Almanya'nın Ren nehrinin solunda kalan bölgelere denk gelen Galya 60 kadar kabileden oluşurdu. Aristokrat bir yönetim ve druid dini altında birleşmelerine rağmen sıklıkla aralarında ihtilaf

kopan bu kabileler üç ayrı etnik gruptandı: Keltler (merkez), İberler (Aquitania) ve Germenler (Belçika). Dönemle ilgili coğrafi sınırlar konusunda kesin bilgi sahibi olmamamızın yanında, etnik gruplar arasındaki ayrımlar da, Caesar'ın eserlerinde titizlikle tasvir edilmiş olmalarına rağmen, bu uzun savaşların aşamalarını izlemeyi daha da zorlaştırır.

Helvetilere "yardım"

Ariovistus liderliğindeki Germenlerin baskısına daha fazla dayanamayıp Rhone nehrinin ve Romalıların elindeki *Gallia Narbonensis*'in ötesine geçmek isteyen Helvetilerin (günümüzde Batı İsviçre) talepleri *casus belli* [savaş sebebi] oluşturur. *Proconsul* Caesar'ın Jura dağlarıyla Cenevre gölü arasına inşa ettirdiği surlar işe yaramaz: Helvetiler Sequanilerin (günümüzde Franche-Comté) topraklarını aşmayı başarınca Caesar müdahalede bulunur ve Bibracte'de (günümüzde Autun) Sequanileri yenilgiye uğratır. Ariovistus diğer Germen kabilelerini Galya'ya çağırınca muhtemelen Ochsenfeld ovasında (günümüzde Mulhoue yakınları) yer alan şiddetli muharebede Caesar büyük bir zafer kazanır. Böylece en kuzeyde yer alan Belçikalılarla Nerviler de engellenmiş olur, Bretonya ve Normandiya kabileleri de teslim olurlar. *Proconsul* MÖ 57 yılı sonlarında Roma'ya bölgenin tamamının huzura kavuştuğunu haber verince kuzeyden gelen tehditlerin geçmişte kaldığına inanılır ve bu durum Roma'da 15 gün boyunca kutlanır.

Ancak Caesar bu noktada durmaz, MÖ 56'da Bretonya'ya geçer ve MÖ 55'te Augusta Treverorum (günümüzde Trier) yakınlarında, elçilerini, liderlerini ve yaşlılarını esir aldıktan sonra Usipiiler ile Tencterileri katleder, Cato da bunun üzerine Caesar'ın kurbanlara teslim edilmesini talep eder. Caesar daha sonra Almanya'ya doğru ilerler, oradan da Britanya'ya geçer ve adanın güneydoğusundaki halkları mağlup eder: böylece Roma'ya birlikleriyle okyanusu aştığını haber gönderebilecektir. Ancak Galya'da patlak veren yeni ve tehlikeli bir başkaldırıdan dolayı oraya dönmek zorunda kalır.

Britanya'ya doğru

Ertesi yıl kuzeydeki halklar arasında isyan baş gösterirken Carnutilerin yaşadığı bölgede (günümüzde Centre) bir kitle ayaklanması yaşanır. Ayaklanmaya liderlik eden Arvernilerin (günümüzde Auvergne) genç kralı Vercingetorix'in gerilla savaşı taktikleri etkili olur. Caesar Cenabum'u (günümüzde Orléans yakınlarındaki Saint Benoît-sur-Loire) ele geçirerek ve Gergovia'yı (günümüzde Clermont-Ferrand) kuşatarak durumu tersine çevirmeye çalışır; süvari birlikleri arasında yer alan bir çarpışmadan sonra Vercingetorix 80 bin askeriyle Alesia'ya (günümüzde muhtemelen Alise Sainte-Reine) çekilir. *Proconsul* Caesar sadece 30 bin askerle şehri kuşatır ve bir yandan şehri savunanları engellemek, diğer yandan krala destek için yola çıkmış 250 bin savaşçıdan korunmak için ikili bir müstahkem sur inşa ettirir. Etkili olan bu eylem o andan itibaren askeri strateji kılavuzlarında yerini alacaktır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yara alan Fransız

Vercingetorix'in ayaklanması

ulusal gururunun kahramanı haline gelecek olan Vercingetorix mağlup olur ve teslim olmak zorunda kalır. Bu zafer de Roma'da 20 gün boyunca kutlanır.

Lucca Konferansı, Carrhae ve "Mısır Meselesi"

Caesar'ın uzun yokluğu, Pompeius ile Clodius arasında devam eden ihtilaf ve senatörlerin baskısı yeni bir *triumvir* antlaşmasını gerekli kılar: Roma yönetici sınıfının büyük kısmı bu amaçla MÖ 56 yılının Nisan ayında Lucca'da toplanır. Pompeius ile Crassus'un ertesi yıl yine bir arada *consul* olmaları kararlaştırılır. İkilinin eylemleri arasında, Caesar'a sekiz lejyonun gönderilmesini ve Galyadaki *proconsul* statüsünün yenilenmesini öngören, senatonun karşı iradesine rağmen, şiddet yoluyla yürürlüğe sokulan bir yasa vardır. Zamansal şartları hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu yasa yeni ve korkunç bir iç savaşa neden olacaktır. Roma'da tahıl meselesiyle uğraşmakta olan Pompeius, emri altındaki komutanların sahada yetkilendirilmesi yoluyla İspanya'nın idaresiyle de görevlendirilir.

Parth seferi

Bir köşeye çekilen Crassus, ünlü meslektaşlarını egale etme amacıyla doğuda yer alan büyük Parth İmparatorluğu'na karşı bir sefer planlar. Rahiplerle *augur*'ların ona sunduğu sayısız uğursuz alamet onu bu planından vazgeçirmez. Yasalara karşı gelerek Suriye'ye doğru yola çıkışını izleyen lanetlemeleri ise etkisini gösterir sanki: 35 bin kişilik ordusu MÖ 53'te Carrhae'da (günümüzde Türkiye ile Suriye arasındaki sınır bölgesinde bulunan Harran) General Surena'nın 10 bin okçusu ve zırhlı süvarileri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılır, *proconsul* ile oğlu hayatını kaybeder ve Roma'nın geleceğinde yeni bir düşman belirir.

"Mısır meselesi"

Bu arada X. Ptolemaios I. Aleksandros'un Mısır'ı vasiyetnamesinde Roma'ya bıraktığı MÖ 87'den beri, özellikle Roma'nın paraya ihtiyacı olduğu zaman düzenli aralıklarla yeniden canlanan "Mısır meselesi" devam eder. "*Triumvir*"lerin yüksek bir rüşvet karşılığında XII. Ptolemaios'u Mısır kralı ve müttefik olarak kabul etmesi MÖ 59'u bulur. Ancak ertesi yıl, Ptolemaios'un kardeşinin yönetimindeki Kıbrıs Roma tarafından ilhak edilince İskenderiye halkı kralın pasifliğine kızarak ayaklanır. Roma'ya sığınmak zorunda kalan Ptolemaios, sayıları giderek artan alacaklılarının da baskısıyla kendini çeşitli entrikaların ortasında bulur. MÖ 55'te Pompeius yanlısı *proconsul* Gabinius tarafından yeniden tahta çıkarılacaktır, ancak Gabinius eylemlerinden dolayı cezalandırılacak, hem eyaletinden (Suriye) ayrıldığı için hem de yolsuzluktan dolayı yargılanacaktır.

Pompeius'un Senatörlerin Desteğini Alması

Bu arada *optimates* kesimi giderek sabırsızlanmaktadır. Başrol oynamayı uman Cicero Lucca'da varılan antlaşmada sadece izleyici olarak rol alır; Cato ise

hoşgörüsüz politikalarına döner ve Caesar'ın savaş suçlarını da kınar. Sonraki yıllarda "*triumvir*"ler arası ilişkiler giderek zayıflar: Crassus'un yanı sıra, MÖ 54'te Caesar'ın çok sevdiği kızı ve Pompeius'un karısı, ikili arasında o dönemde kadınlık statüsünün elverdiği ölçüde aracılık yapan Iulia da ölür. Pompeius Caesar'ın torunu Octavia'yla evlenmeyi reddederek Crassus'un dul karısı, üst sınıflardan bir *patricius* olan Cornelia'yla evlenir: bu da bir şeylerin değişmekte olduğunun bir göstergesidir.

MÖ 53'te engelleme politikaları, entrikalar ve şiddet, idari konumların el değiştirmesini engeller. MÖ 52'de *praetor*'luğa aday olan Clodius özgürlüklerine kavuşturulan köleler olan *libertus*'ları (sadece 4 kentli kabile yerine) 35 kabilenin hepsine birden dağıtacağını ima eder; bu, seçmen dengelerini değiştirebilecek, korkutucu bir siyasi silahtır. Ancak Clodius MÖ 52'de Albani dağlarındaki Boville'de Cicero ile Pompeius'a sadık, *optimates* kesiminden olup o dönemde *consul* adayı olan Titus Annius Milo'nun gladyatörleri tarafından öldürülür; ortalığı karıştırma eğilimli Clodius'tan artık bıkmış olan Caesar da bu olaya dahil olmuş olabilir.

Clodius'un öldürülmesi

Clodius'un ölümü meydanlarda büyük karışıklıklara yol açar; çok sayıdaki *pleb* destekçisi sembolik değeri büyük bir hareketle onun naaşını yerleştirdikleri *Curia*'yı ateşe verirler. Senato, en önemli merkezinin yanması üzerine kısa sürede tepki verir ve Pompeius olağanüstü bir uygulamayla tek *consul* seçilir.

Ancak Pompeius'un Roma üzerindeki hâkimiyeti kısa süreli olur. Henüz Galya'da olan Caesar görevinin uzatılmasını veya Roma'ya gelmeden MÖ 48 yılı için *consul*'luğa aday olmayı talep eder. Bunun basit bir nedeni vardır: görevinin sona erişi ile adaylığı arasında sıradan bir yurttaş sayılacağından yargılamalara veya daha kötüsüne maruz kalabilirdi, Pompeius ise kendi ordusuna sahip olmaya devam edecekti. Senato başta bu öneriyi reddederse de, sonuçta kısa süre önce *tribunus* seçilen Caesar yanlısı Gaius Scribonius Curio'nun (MÖ 84-49), her iki adayın ordularını aynı anda terhis etmesi şeklindeki sağduyulu önerisine geçilir. Ve senato 22'ye karşı 370 oyla bu öneriyi kabul eder, ama ertesi günü (MÖ 50 yılının 2 Aralık günü) *optimates* kesiminden *consul* Gaius Claudius Marcellus Pompeius'a İtalya'yı koruma görevini önerir.

Bkz. *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *Rubicon'dan Actium'a*, s. 124; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842

Rubicon'dan Actium'a

Luca Fezzi

MÖ 49 başlarında Caesar Rubicon nehrini geçerek İtalya yarımadasına girer ve Pompeius'u nihai olarak uzaklaştırır; ertesi yıl onu Pharsalos'ta yenilgiye uğratır, sonra da ordularını Akdeniz boyunca kovalar. Caesar Roma'ya yeni bir sistem kazandırmaya çalışır, ama optimates ve cumhuriyetçi kesimin planladığı bir komplo sonucunda öldürülür. O dönemden itibaren iktidar mücadelesinde Antonius ve Octavianus gibi yeni şahsiyetler ortaya çıkar; Octavianus, uzun bir uzlaşma döneminden sonra belirleyici bir rol oynayan Actium Savaşı'yla (MÖ 31) nihayet kendini dayatmayı başarır.

Caesar'ın İtalya'yı Fethi

MÖ 49 yılının 1 Ocak günü Caesar senatoya hem kendi hem de Pompeius'un (MÖ 106-48) ordusunun aynı anda terhis edilmesi için bir ültimatom verir. Altı gün sonra, Cicero'nun (MÖ 106-43) aracılığına rağmen yüce konsey Caesar'ı halk düşmanı olarak tanımlar ve olağanüstü hal ilan eder. Artık devletin tek savunucusu sayılan Pompeius asker alımını başlatır ve Moritanya kralı Juba ile imparatorluğun çeşitli eyaletlerindeki ve doğu sınırlarındaki sayısız müttefik, Roma valisi ve kral ile temaslarda bulunur. Ufukta görünen iç savaşa ilk defa yabancı güçler de dahil olacaktır.

10 Ocak günü Caesar tek bir lejyonla Rubicon nehrini geçerek güneye yönelir. Halkın ve süvarilerin desteğiyle ufak tefek direnişleri kırarak 60 gün içinde İtalya'yı fetheder. Bu gelişmeler karşısında şaşkına dönen Pompeius birlikleri ve çok sayıda senatörle beraber Dyrrachium'a (günümüz Durres)'e doğru yola çıkar. Amacı doğudan daha büyük bir orduyla dönmek ve emri altında bulunan İspanya'daki lejyonların da yardımıyla düşmanı alt etmektir.

Pompeius'un bu planından dolayı Caesar, Roma'nın kontrolünü Marcus Aemilius Lepidus'a (MÖ 90-13), İtalya'nın tamamını da Marcus Antonius'a (MÖ 83-30) bırakarak hızla İspanya'ya geçer ve düşmanı Ilerda (günümüzde Lleida) yakınlarında yenilgiye uğratır. Ancak Pompeius yanlıları da bu arada Afrika'da askeri başarılar elde etmişlerdir ve Akdeniz 600 gemilik filolarının kontrolü altındadır.

Caesar'ın Düşmanlarını Yenmesi

Nihai çarpışma MÖ 48 yılının 9 Ağustos günü Thessalia'da, Pharsalos ovasında gerçekleşir (günümüzde Pharsala yakınları). Deneyimsiz bir stratejist olmayan

Pompeius aslında biraz daha güç kazanmayı ve bu arada düşmanı yıpratmaya devam etmeyi tercih ederdi, ama subayları ile maiyetindeki senatörlerin sabırsızlığı belirleyici olur. Böylece 47 bin askeri Caesar'ın 22 bin askeri tarafından mağlup edilir ve Caesar 24 bin savaş esirine merhamet (Lat. clementia) gösterir.

Başka yerlerde de çok sayıda asker teslim olurken Afrika Cato (MÖ 95-46) liderliğindeki direnişçilerin hedefi haline gelir. Mısır'a sığınan Pompeius, kardeşi VII. Kleopatra (MÖ 69-30) ile beraber tahtı paylaşan ama kısa süre önce onu uzaklaştırmayı başarıp tahta tek başına çıkan XIII. Ptolemaios (MÖ 63-47) tarafından öldürtülür. İskenderiye'ye sadece 3000 askerle giren Caesar'a düşmanının başı teslim edilir, ancak Caesar, umulan tepkiyi vermez: bu hareketi horgören Caesar ile Kleopatra arasında yakınlaşma olur. Altı ay şehirde kuşatma altında kalan Caesar (bu arada Antikçağın en büyük kütüphanesinin bir kısmı bir yangında yok olur) sonunda destek kuvvetlerinin yardımıyla savaş meydanında XIII. Ptolemaios'u yenmeyi başarır: düşman ordusu 25 bin kayıp verir, 12 bin asker de esir düşer. Caesar Kleopatra ile diğer erkek kardeşi XIV. Ptolemaios'a MÖ 47 yılının 27 Mart günü Mısır tahtını emanet eder. Caesar'ın Kleopatra ile ilişkisinin (bu ilişkiden oğulları Caesarion doğacaktır) siyasi bir amacı olduğu bellidir: ertesi yıl Kleopatra Roma'ya gidecek, MÖ 44'e kadar orada kalacaktır.

Pharsalos Savaşı

Caesar kısa bir süre sonra çok hızlı bir muharebede, Pontos'un Zela bölgesinde (günümüzde Zile), VI. Mithradates'in oğlu ve Pompeius'un müttefiki II. Pharnakes'i mağlup eder.

Caesar ertesi yıl yine İtalya'dan yola çıkıp bu sefer Cato ile hayatta kalan Pompeius yanlılarının on lejyonu bir araya getirdiği Afrika'ya gider. Sayısız zorlukla karşılaştıktan sonra 6 Nisan günü onları Thapsos'da (günümüzde Tunus'un doğu kıyısında, Moknine yakınları) mağlup eder. Cato Stoacı ilkelerini hayata geçirerek Utica'da (günümüzde Tunus körfezinde, direnmeyi reddeden bir şehir) intihar eder, "Uticensis (Uticanlı)" şeklindeki lakabını buradan alır. Juba'nın krallığı Roma topraklarına ilhak edilerek *Africa Nova* [Yeni Afrika] adı altında bir eyalet haline getirilir ve daha önceden *praetor* [yargıç] olup ileride büyük bir tarihçi olacak olan Gaius Sallustius Crispus'un yönetimine verilir.

Thapsos Savaşı

Roma'ya dönen Caesar 25 Temmuz'dan itibaren dört zaferini birden kutlar (Galya, Mısır, Pontos ve Afrika).

Bu arada Pompeius'un oğulları Gnaeus ile Sextus İspanya'da 13 lejyon toplarlar, ama MÖ 45 yılının 17 Mart günü Munda (günümüzde Sevilla ile Malaga arasında) yakınlarında Caesar tarafından mağlup edilirler. *Dictator* [mutlak yetkili yönetici] artık nihai zaferi kazanmıştır; Rubicon nehrini geçtiğinden beri ilk defa uyguladığı acımasız baskı sürecinden bir tek Sextus Pompeius kurtulur; böylece Caesar MÖ 45 yılının Ekim ayında beşinci *triumphus*'unu [zafer alayı] elde eder ve bu seferki bir Romalının Romalılara karşı elde ettiği zafer için kutlanan ilk *triumphus*'tur.

Caesar'ın Politikaları ve Reformları

Caesar, kazandığı çeşitli zaferlerin arasındaki dönemleri Roma'da geçirir ve iktidarını pekiştirerek MÖ 46'dan itibaren bir dizi reform gerçekleştirir.

Asıl sorun tabii ki iktidarın meşrulaştırılmasıdır ve bu işlem kısa sürede tamamlanır. MÖ 49 başlarında savunmasız haldeki Roma Caesar'ın *proconsul* görevini onaylamıştı; Aralık ayında İspanya'dan döndüğü zaman da *dictator*'luğu elde etmişti (ama MÖ 48 başlarında *consul* seçildiğinde *dictator* görevi sona ermişti). Pharsalos zaferinden sonra kendisine daha uzun süreli *dictator*'luk verilmiş, Thapsos zaferinden sonra ise on yıl süreyle *dictator*'luk, *censor* yetkisi, *tribunus* dokunulmazlığı ve idareciler üzerine yetki (idareciler onun "*Genius*"u [koruyucu ilahi varlık] üzerine yemin etmek zorundaydı) gibi ilave yetkiler elde etmişti. MÖ 44 başlarında *dictator*'luğu daimi hale gelir: bu arada kendisine *pater patriae* [vatanın babası] ve *imperator* [imparator, komutan] şeklinde hitap edilmesini isteyen Caesar artık seçimini otokrasiden yana yapmıştır.

Daimi *dictator*'luk

Caesar'ın topluma yönelik sayısız reformu arasında borçluların birikmiş faizlerinde indirim, sayısız sürgünün geri çağrılması, Sulla yanlısı sürgünlerin çocuklarının topluma yeniden kazandırılması, buğday dağıtımından yararlananların sayısının düşürülmesi (320 binden 150 bine), MÖ 59'da tarım yasasının uygulanması, birçok eski askerin ve daha genel anlamda 80 bin *colonus*'un [yerleşimci, çiftçi] yeni kolonilere (aralarında Kartaca ve Korinthos da vardır) yerleştirilmesi ve işsizlere büyük ölçekli kamusal faaliyetlerde iş verilmesi sayılabilir.

Takvim reformu

Kurumsal ve idari açıdan ise, Caesar idarecilerin ve senatörlerin sayısını arttırır (*praetor*'ları 16'ya, *quaestor*'ları 40'a, senatörleri de 600'dan 900'e). *Gallia Cisalpina*'ya Roma yurttaşlığı verilirken Girit Kyrenaika'dan ayrılır ve Kıbrıs Kilikya'ya eklenir; eyaletlere Makedonya'dan ayrılan Akhaia, Illyria, *Africa Nova* ve *Gallia Comata* eklenir.

Bir başka önemli reform da takvimle ilgilidir: bir yılın süresi 365 gün şeklinde tespit edilir (o ana kadar efsanevi kral Numa Pompilius'a dayandırılan 355 günlük sistem kullanılırdı) ve dört yılda bir 366. gün eklenir. Böylece artık kameri ayın süresine değil, "güneşe", yani mevsimler doğrultusunda hesaplamalara geçilir. Önce "jülyen", 1582'de Papa XIII. Gregorius'un uygulamaya koyduğu küçük bir değişiklikten dolayı (400 yılda bir üç gün eksiltilmesi) da "gregoryen" adı verilen yeni takvim günümüzde de dünyanın büyük kısmında kullanılmaya devam eden takvimdir.

Mart Ayının 15'inden Antonius'un Hâkimiyetine

MÖ 44 başlarında, Parthlara karşı bir sefer için hazırlık yapılırken Caesar, Antonius'un kendisine sunduğu ve Doğu zaferini sadece bir kralın elde edebi-

leceğine dair kehanetle bağlantılı olan krallık unvanını (Roma'da tiranlıkla eşanlamlıydı) ve tacı reddeder.

Ancak birileri Caesar'ın olağanüstü, ama bir o kadar rahatsızlık veren siyasi kariyerine son vermeye karar vermişti. MÖ 44 yılının 15 Mart günü, Parth seferi için yola çıkmadan üç gün önce Caesar *Curia*'da öldürülür: komplonun ardında yer alan, bir kısmı *optimates* kesiminden, bir kısmı da Cumhuriyetçi onlarca senatörün başında *praetor*'lar Gaius Cassius Longinus ile Marcus Iunius Brutus vardır. Brutus'un varlığı sembolik önem taşır, çünkü kendisi MÖ 509'da Tarquinius'ları Roma'dan kovarak cumhuriyetin doğmasına izin veren Lucius Iunius Brutus'un soyundan gelir. Dante'nin *Cehennem*'in en alt kısmında, Yahuda ile birlikte yer verdiği Brutus ile Cassius'a Fransız Devrimi'nde cumhuriyetçi kahramanlar gözüyle bakılmıştır.

Brutus ve Cassius

Caesar'ın ölümünden sonra durum karmakarışıktır, çünkü Caesar devleti çeşitli reformlara tabi tutmuştur, ama devamlılık meselesini göz önüne almamıştır; katilleri de plansız programsız hareket etmiş görünür, muhtemelen cumhuriyetin kendi başına dirileceğine inançları tamdı.

Halbuki ilk tepkiler hayra alamet değildir ve yeni bir iç savaşa işaret ederler. Roma *pleb*'lerinin düşmanca tepkileri karşısında suikastçılar *Capitolinus* tepesine sığınırlar, Lepidus da bir grup askerle onları kuşatır.

Consul Antonius, yeni bir katliamdan kaçınmak amacıyla, Caesar'ın birçok taraftarını soktuğu senatoya bir antlaşma önerir. Merhumun bir tiran olduğu kararlaştırılsaydı, aralarında eski askerler için çeşitli avantajların ve tahsislerin de olduğu eylemlerini geçersiz kılmak gerekecekti; dolayısıyla bir yandan katillerini affetmek, diğer yandan Antonius'un elinde bulundurduğu Caesar'ın vasiyetnamesinin gereğini yapmak daha mantıklı olacaktı. Bu öneri oybirliğiyle kabul edilir.

Caesar *Campus Martius*'ta [Mars Meydanı], çok sevdiği kızı Iulia'nın mezarının yanına törenle defnedilir; suikastçıların hançer darbeleriyle delinmiş giysileri sergilenir; sonra da suikastçılara karşı halkın öfkesi giderek büyürken büyük bir ateş yakılır. Önce Plutarkhos'un, sonra da Shakespeare'in harika bir şekilde tasvir ettiği gibi, Antonius konuşmalarıyla halkı kışkırtır. Caesar'ın vasiyetnamesi halkın önünde açılıp okunur ve suikastçıların çoğunun varisler arasında yer aldığı görülür; ancak en büyük mirasçı, torununun on sekiz yaşındaki oğlu Gaius Octavius'tur (MÖ 63-MS 14). Doğudan dönüp Gaius Iulius Caesar Octavianus adını alacak, haklarını aramaya çalışacak, ama başlangıçta pek bir sonuç elde edemeyecektir.

Antonius iç savaşı önler

Bu arada Antonius senatonun isteklerini karşılamak için *dictator*'luk kurumunu fesheder ve ihtiyatlı davranmaya çalışır, ancak bir süre sonra Caesar'ın isteklerinin ötesine geçer. Cicero bundan dolayı, şiddetli siyasi eleştiriler içeren *Philippicae* adlı söylevlerinde onu defalarca her türlü sahtekârlıkla suçlar.

Ekim ayında da Octavianus, Cicero'nun da desteğiyle Caesar'ın eski askerlerini topladıktan sonra kendisine karşı bir suikast girişiminin gerçekleştiğini ilan eder. Antonius ise *Gallia Cisalpina* eyaletinin kontrolünü suikastçılardan biri olan vali Decimus Iunius Brutus Albinus'tan almak için yola çıkar; Antonius'un stratejik planı Galya'yı ele geçirerek İtalya'yı kuzeyden kontrol altına almaktır.

Antonius ve Octavianus'un Kendini Kabul Ettirmesi

Antonius olmayınca Roma'da durum değişir. Senato Cicero'nun da kışkırtmalarıyla yeniden bazı girişimlerde bulunmaya çalışır, eyalet yönetimleri feshedilir ve önceki yılın şartlarına dönülür. Antonius'un elinden tüm yetkileri alınır, Albinus'a da Cisalpina'da ordusuyla Antonius'a direnmesi emredilir. Cicero'nun önerisiyle o dönemde çok genç olan Octavianus *propraetor* [tayin edilirken *consul*'lar Aulus Hirtius ile Gaius Vibius Pansa da yeni birlikler için asker alımıyla görevlendirilir.

Tartışmalı konularda siyasi ihtilaflar yaşanmadan senato Antonius'un eylemlerini fesheder (ama onları Caesar'ın iradesinden ayırt etmek zordur) ve MÖ 43 yılının Şubat ayında olağanüstü hal ilan edilir. Nisan ayında Hirtius ve Pansa, bu arada kendi ordusunu oluşturmuş olan Octavianus'un da desteğiyle Antonius'u *Forum Gallorum*'da (günümüzde Castelfranco Emilia yakınları) ve Modena surları önünde mağlup ederler, ama her iki *consul* da hayatını kaybeder. İktidar ilişkilerini alt üst edecek başka olaylar da gelişir: Albinus'un *Gallia Transalpina*'ya [Alplerin öteki tarafındaki Galya] kadar takip ettiği Antonius'a Lepidus katılırken *Hispania Ulterior* [Uzak İspanya] ve *Gallia Comata* orduları da onun yanında yer alır. Yazın sonuna gelindiğinde Antonius emrindeki 22 lejyonla *Gallia Cisalpina*'yı işgal eder.

Bu arada *consul*'ların ölümünden sonra emrinde devasa bir ordu olan Octavianus da bir o kadar beklenmedik bir şekilde Roma'ya sefer düzenler ve henüz yirmi yaşına basmadan *consul*'luğu elde eder. Sonra da genel affı feshederek Caesar'ın katilleri için özel bir mahkeme oluşturur.

"İkinci" *Triumvir*lik

Cicero'nun ölümü

Bu kadar olaydan sonra Roma'nın en güçlü adamları için duruma açıklık kazandırmanın zamanı gelmiştir. Antonius ile Octavianus, Lepidus sayesinde Ekim sonuna doğru Bologna'da bir araya gelirler, sonra da bu üçlü, emirlerindeki 43 lejyonla Roma'ya sefer düzenlerler. Böylece "ikinci" *triumvir*'lik [üç adam yönetimi] ortaya çıkar: "birinci *triumvir*'lik" gibi kişiler arası özel bir antlaşmaya dayalı olmayıp imparatorupte devletin güçlendirilmesi için beş yıl süreli bir idari makam olarak oluşturulur, ama aslında cumhuriyetin sonunu getirecek süreçte bir adım daha atılmış olunur. *Triumvir*'lerin ilk eylemlerinden biri rakiplerini katletmek olur:

bu amaçla açık ve sürekli olarak yenilenen listeler doğrultusunda yaklaşık 300 senatör (Cicero dahil) ve 2000 süvari öldürülür, mülklerine de askerlere verilen taahhütler yerine getirilmek için el konur. Ama Roma'nın yeni üç sahibinin yüzleşmesi gereken birçok sorun vardır.

Sicilya, Munda'dan sağ kurtulmayı başaran ve etrafına bir ordu ile bir filo toplamayı başaran Sextus Pompeius'un kontrolü altındadır. Daha da kötüsü, Doğu'nun tamamı o dönemde *propraetor* olan ve Roma'nın valileriyle müttefiklerini (Kleopatra dışında) kendi tarafına çekmeyi başaran suikastçılar Brutus ile Cassius'un elindedir. Kaçınılmaz çarpışma MÖ 42 yılının Ekim ayında Makedonya'da, Philippi'de (günümüzde Drama yakınları) yer alır: yirmi gün arayla gerçekleşen iki ayrı muharebede önce Cassius, sonra da Brutus yenilgiye uğrarlar ve ikisi de kendini öldürür. Savaş alanının asıl galibi deneyimsiz Octavianus değil, yetenekli Antonius'tur.

Sextus Pompeius ile birlikte komplo planladığından kuşkulanılan Lepidus'a Afrika verilir (Sextus da zekice planlanmış, korsanlıkla suçlandığı bir propagandanın hedefi olur); Octavianus iki İspanya eyaletini alır, Caesar'ın yayılmacı projelerini devam ettirmekte ve Parthların giderek saldırganlaşan yaklaşımını engellemekte kararlı olan Antonius da *Gallia Narbonensis* ile imparatorluğun doğu tarafının tamamını elde eder.

Antonius şanına şan katacak girişimler planlarken Octavianus'un görevinin onu halkın gözdesi haline getirmeyeceği kesindir, çünkü İtalya'daki binlerce eski asker için bir çözüm bulmak zorundadır. Bunun için de muhtemelen rastgele seçilmiş 18 şehirde, Sulla zamanından olandan çok daha fazla miktarda toprağa el koyması gereklidir. Bunun sonucunda da arazi sahipleri ve eski askerler arasında bir ayaklanma baş gösterir ve başında Antonius'un erkek kardeşi ile mücadeleci karısı yer alır. Roma orduları için büyük zorluklar çıkaran bu ikili sonuçta MÖ 41'i 40'a bağlayan kış aylarını geçirdikleri Perugia'da kuşatma altına alınırlar ve Octavianus'un sadık dostu Marcus Vipsanius Agrippa tarafından teslim olmaya mecbur bırakılırlar; Antonius duruma müdahalede bulunmaktan kaçınır ve karısı ile kardeşi bağışlanırlar. Kısa süre sonra, Octavianus hiçbir çatışma yaşanmadan Galya'yı ele geçirdiği zaman Antonius Brindisi'yi kuşatır, ama iki tarafın askerleri daha önce beraber mücadele ettiklerinden birbirlerine karşı savaşmayı reddeder. İmzalanan antlaşmada imparatorluğun batı kısmının tamamının Octavianus'a, doğu kısmının da Antonius'a verilmesi öngörülür; Sextus Pompeius'a Sicilya ile Sardinya ve Roma'yı aç bırakan deniz ablukasına son vermesi karşılığında Peloponnessos verilir.

Perugia Savaşı

Ancak Octavianus kısa süre sonra ani bir saldırıya geçerek iki filo ile Sardinya'yı ve Sicilya'yı ele geçirir. Doğu projeleri için Romalılar arasında barış olmasını isteyen, ayrıca yeni lejyonerlere ihtiyacı olan Antonius ona 120 gemisini vermek zorunda kalır. Bu işi istemeye is-

Naulokhos Savaşı

temeye, ancak ileride 20 bin asker alma taahhüdü karşılığında yapar (ama o askerleri alamayacaktır). Böylece MÖ 36'da Octavianus –aslında Agrippa- ile Sextus Pompeius arasında nihai çarpışma yer alır: Naulokhos (günümüzde Milazzo ile Peloro burnu arası) açıklarında, 300'er gemilik iki donanma arasında o döneme kadar yer almış deniz muharebelerinin en şiddetlisi yaşanır.

Yenilgiye uğrayan Sextus Pompeius Küçükasya'ya kaçar, ama burada Antonius'un bir subayı tarafından yakalanıp öldürülür. Bir kez daha iki taraflı davranmakla suçlanan Lepidus hayatının son yirmi yılını sadece *pontifex maximus* [başrahip] unvanıyla Circeius dağında sürgün olarak geçirecektir.

Octavianus'un *Triumphus*'u

Octavianus MÖ 36'dan itibaren ideoloji ve propaganda temelli projesi doğrultusunda ülke içinde barışı sağlar ve bu amaçla Antonius ile husumetine tanıklık eden çok sayıda yazıyı ve belgeyi ortadan kaldırtır.

Bu arada üç yıl önce Octavianus'un kız kardeşi Octavia ile evlenmiş olan Antonius, sevgilisi Kleopatra'nın ekonomik desteği ve 100 bin askerden oluşan bir orduyla Parthlara karşı bir sefer başlatır. Mısır'dan Mezopotamya'ya doğru ilerlerken, düşmanın zırhlı süvarilerinden korktuğu için ovalardan geçen en kısa yolu seçmek yerine Caesar'ın planları doğrultusunda İran platosuna ulaşmayı, oradan da güneye inmeyi tercih eder, ancak Armenia'ya iki lejyonunu kaybetmesine neden olan bir ihanetten dolayı bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalır.

Parth seferi

Antonius iki yıl sonra döndüğünde, olanlardan sorumlu tuttuğu Artavasdes'i tahttan indirir. Bu zafer, Antonius'un İskenderiye bağışları için bir fırsat teşkil eder: sıra dışı bir şekilde Mısır'ın başkentinde yer alan *triumphus*'ta [zafer alayı] Caesarion'u Caesar'ın meşru çocuğu olarak tanır, ona ve Kleopatra'ya Kıbrıs ve Mısır'ın yönetimini verir, ayrıca kraliçeden olan çocuklarına Armenia, Kilikya, Kyrenaika, Libya, Media ve Suriye gibi yeni fethedilmiş veya zaten Roma'ya ait olan toprakların vesayetini verir.

Antonius ile Kleopatra arasındaki resmi nikâh (MÖ 33) ve Antonius'un Octavia'dan boşanması (MÖ 32) olayları daha da hızlandırır ve Octavianus'un da propaganda faaliyetlerini kolaylaştırır. Octavianus zekice ama Roma açısından kural dışı ve kutsal olana karşı sayılan bir eylemde bulunarak, Vesta rahibelerinin vesayetindeki Antonius'un vasiyetnamesini alır, onu senatonun önünde okur, senato da duydukları karşısında önce şaşırır, sonra da dehşete kapılır. Antonius vasiyetnamesinde Mısır'da gömülmeyi ister, Caesarion'un Caesar'ın oğlu olduğuna yemin eder ve Mısır krallarına verdiği armağanlardan söz eder. Günümüzde bu belgenin sahte olduğu düşünülür ve o dönemde de böyle düşünenler olmuş olmalıdır; ama herkesin asıl korkusu Antonius'un Kleopatra'yı Roma kraliçesi yapmak ve imparatorluğun başkentini Mısır'a taşımak istemesidir.

Antonius ve Cleopatra

Bunun üzerine İtalya'daki ve imparatorluğun batısındaki *municipium*'ların hepsi Octavianus'a sadakat yemininde bulunur, Octavianus da senatodan Kleopatra'ya (ama Antonius'a değil) savaş ilan edilmesini talep eder ve elde eder: bu, Octavianus'un iki dünya ve iki uygarlık arasında çatışma olarak sunmayı başardığı bir iç savaştır aslında.

Son perde Epeiros'ta yaşanır; Antonius'un yanında, kendi filosunun başındaki Kleopatra vardır. Düşmanın deniz üssü olan Actium (günümüzde Preveze yakınları) yakınlarında Octavianus –daha doğrusu Agrippa- karadan 30 lejyon, denizden de 600 gemiyle yıpratma amaçlı bir savaş başlatır. MÖ 31 yılının 2 Eylül günü 60 Mısır gemisi ablukayı delip Antonius ile Kleopatra'nın kaçmasını sağlayınca, kalan 200 geminin de motivasyonlarını kaybeden komutanları teslim olur.

Actium Savaşı

Octavianus Mısır'ı fethettikten sonra ertesi yıl (1 Ağustos günü) İskenderiye'ye törenle girer. Antonius kendini öldürür, Kleopatra da onu izleyerek tarihin en ünlü ve romantik ölümlerinden birini gerçekleştirir. Böylece Roma ve dünyanın tamamı açısından yeni bir çağ başlar.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842

İmparatorluğun İlk İki Yüzyılı: Augustus'tan Commodus'a (MÖ 31-MS 192)

Augustus: İmparatorluğun Kurucusu

Giovanni Salmeri

Octavianus Augustus, 20'li yıllarda kendinden önceki cumhuriyetçi geleneklerle bağları koparmadan kendi konumunu sağlamlaştırdıktan sonra, bir yandan hükümet ve devlet yönetimi alanlarında kapsamlı reformlar gerçekleştirir, diğer yanda sayısız savaş sonucunda devletin sınırlarını genişletir.

İmparatorluk İktidarının Başlangıcı

Octavianus – Augustus'un MÖ 27'den önceki adı- MÖ 31'de Actium'da Antonius ile Kleopatra'ya karşı kazandığı zaferle MÖ I. yüzyılın büyük kısmı boyunca Roma'yı kana bulayan ve hem şehirde hem de eyaletlerde hayatı ve toplumsal ilişkileri zehreden iç savaşlara son vermiş olur.

Ancak Octavianus'un iktidarı ele geçirmesi, cumhuriyetten principatus'a (Roma İmparatorluğu'nun ilk yüzyılları için kullanılan terim) biçimsel geçişin aniden ve önceden belirlenmiş planlar doğrultusunda gerçekleştiği anlamına gelmez: geçiş süreci 20'li yıllarda zirveye ulaşıp MS I. yüzyıl başlarına kadar süren bir dizi kurumsal müdahale ve ıslahat yoluyla gerçekleşmiştir. İç savaşlardan dolayı çok çeken İtalya başta olmak üzere imparatorluk halkının barış ve güvenlik gereksinimi de devlet yönetiminin tek bir kişi tarafından üstlenilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Octavianus, yönetimdeki konumunu pekiştirmek amacıyla halkı alt üst edecek yeniliklere başvurmadan cumhuriyetçi gelenekle sıkı bağlar kurmayı uygun görmüştür. MÖ 27'de Augustus (*auctoritas* [otorite] teriminin de türediği, "arttırmak" anlamına gelen *augere* fiilinin kökünden türemiştir) soyadını aldıktan sonra MÖ 23'te de senato ona hem bireysel dokunulmazlık hem de başka idareciler tarafından alınan kararlara veto verme hakkı sağlayan *pleb tribunus*'larının haklarını ve ayrıcalıklarını verir [tribunicia potestas]; hemen sonrasında Octavianus tüm eyalet valileri üzerinde yetki sahibi olmasını sağlayacak *imperium proconsulare maius*'u da elde eder. Üç yüzyıldan uzun bir süre boyunca Augustus'un halefleri bu temelden güç alır; *consul*'lar [en üst düzey idareci], *praetor*'lar ve *quaestor*'lar varolmaya devam eder, ama imparatordan dolayı artık Cumhuriyet dönemindeki gibi bir güce ve yetkilere artık sahip değildirler.

Res gestae

Augustus ölümünden kısa bir süre önce, MS 13'te, yetmiş altı yaşındayken yazdığı ve *Campus Martius*'taki anıt mezarının girişinde, bronz sütunların üzerinde sergilenmesini istediği *Res gestae* [*İcraatlar*] adlı eserinde başardıklarının sade bir özetini sunmuştur. Asıl metin günümüze ulaşmadıysa da, Roma'dan epey uzakta, Anadolu'nun soğuk iklimli platosunda, Ancyra (Ankara) şehrinde bulunmuş, biri Latince, biri Yunanca ve en önemlisi biri her iki dilde olan üç yazıt yardımıyla rekonstrüksiyonu yapılabilmiştir. İlk imparatorun sözleri oraya bile ulaşmıştı!

Augustus *Res gestae*'da iktidara çıkışı konusunda çok az bilgi verir ve "bütün idari konumlardaki meslektaşlarına kıyasla daha fazla yetki sahibi olmamasına rağmen, *auctoritas* açısından herkesten üstün olması" gibi muğlak formüllere başvurmayı sever. Her şeyi olduğundan önemsiz gösterme eğilimi bazı araştırmacıları ilk imparatorun iki yüzlü davrandığını ve planlı otosansüre başvurduğunu düşünmeye itmiştir, nitekim Augustus metninde generali Quinctilius Varus'un Teutoburg ormanında uğradığı ağır yenilgiden söz etmez ve amansız düşmanları Sextus Pompeius ile Marcus Antonius'u yok etmekten memnunluk duyarsa da onları ismen anmaz. Öte yandan Augustus imparatorluğun sınırlarında elde ettiği askeri başarıları, Roma devleti ve halkı için yaptığı harcamalarda ne kadar cömert olduğunu, cumhuriyetçi geleneğe olan saygısını, barış sevgisini ve özellikle eylemlerinin halkın desteğini aldığını vurgulamaktan kaçınmaz. Dolayısıyla Augustus, başarılı bir siyasi iletişimin bütün sırlarını mükemmel bir şekilde saptamayı başarmıştır.

Augustus mitinin inşası

Augustus'un kendi iktidarının vizyonunun yayılmasında *Res Gestae*'dan önce önemli rol oynayanlar arasında Vergilius ile Horatius'un katkısını saymak lazımdır. Mantualı [Mantova] şair *Aeneis*'in başında Iuppiter'e imparatoru övdürür, altıncı kitapta da, bir tür sonradan kehanet şeklinde Anchises'e oğlu Aeneas'a soylarının gelecekteki şanını anlattırır: Antikçağ krallarından Numa Pompilius, Tullus Hostilius ve Ancus

Marcius'tan Caesar'a kadar uzanan Romalılar arasında sivrilen Augustus Latium bölgesi için "altın çağı" yeniden başlatacak ve sayısız yabancı ulus üzerinde hâkimiyet sağlayacak kişi olarak sunulur. Horatius da, Kleopatra'nın yenilgisini konu aldığı şiiri başta olmak üzere *Ode*'lerinin bazılarında yeni efendisini huzuru geri getirmeyi ve bilgeliği sayesinde muhafaza etmeyi başaran kişi olarak metheder. Venosalı şair ayrıca Augustus'un Roma'nın ahlakını ve eski geleneklerini yeniden tesis etme projesini de destekler ve imparatorun yeni bir altın çağı başlattığını öne sürer.

Figüratif sanatlar alanında da MÖ I. yüzyıl sonu ile MS I. yüzyıl başı arasında Roma toplumunun geçirdiği dönüşümü yansıtmakla kalmayıp destekleyen imgelerin gücü de kelimelerinki kadar etkilidir. Ama imgelerden söz ederken propaganda gibi modern bir terim kullanmak doğru olmayabilir, çünkü önceden planlanmış, mimarlık ve heykeltıraşlık alanları yoluyla yansıtılan bir proje gibi görünen şey aslında imparatorun kendini temsil etmek için başvurduğu imaj ile kendisine az veya çok kendiliğinden atfedilen karmaşık paye sistemi arasında yıllar boyu gerçekleşen etkileşimin sonucudur. Her halükârda, Roma'nın yeni mitolojisinin yanında imparatorluk iktidarının yeni ritüelleri de Augustus'un görsel dili yoluyla kendini kabul ettirmiştir.

Augustus'un Reformları

Augustus MÖ 20'li yıllarda kendi bireysel gücünü pekiştirdikten sonra MS 14 yılında gerçekleşen ölümüne kadar olan son yıllarında kendini devletin ve imparatorluğun bütün diğer merkezleri için bir örnek teşkil etmesini istediği Roma şehrinin yönetimini yeniden düzenlemeye adar. Zaman içinde gerçekleşen ve tek bir plana dayandırılması mümkün olmayan sayısız projesinin sonuçlarından biri, MÖ I. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen ve imparatorluğun müstakbel yönetici sınıfını teşkil edecek bir dizi *homo novus*'un [yeni insan] da ortaya çıkmasına izin veren kapsamlı toplumsal dönüşümdür. Bu yeni insanlar, Augustus tarafından gençleştirilip arındırılan senatoya girer, bir yandan ilk imparatorun sürmesine izin verdiği eski cumhuriyetçi geleneğin idari makamlarını, diğer yandan da yeni eyalet düzeninde yaratılan ve sayıları giderek artan valilikleri üstlenmeye başlar. Augustus'un kendi de Cumhuriyet döneminin tersine, devletin ve Roma şehrinin yönetimini *equites cohors praetariae* (muhafız alayı) sınıfına emanet etmeyi tercih eder: nitekim Roma için gerekli tahılın kaynağı olan Mısır eyaletinin *praefectus*'luğu [vali] ve Roma'da ve başlangıçta İtalya'nın çeşitli yerlerine üslendirilmiş tek askeri kurumu olan *cohors praetariae'dan* (muhafız alayı) sorumlu olan *praefectus praetorio* (muhafız alayı komutanı) gibi yeni oluşturulmuş makamları üstlenenler atlı sınıfı temsilcileridir. Atlı sınıfı temsilcileri ayrıca eyaletlerde de *procurator* [mali işler sorumlusu] adı altında imparatorun (princeps) mülkünün yönetiminden de sorumluydular.

Homo novus'lar ve yeni makamlar

Augustus'un devletin genel yapısı konusunda gerçekleştirdiği reformlar arasında iki tanesi daha dikkat çekicidir. Birincisi eyalet sistemiyle ilgilidir: Pontos'ta doğmuş, Eski Yunanca eser veren coğrafyacı Strabon'un (MÖ 63-MS y. 21) yazdığı üzere imparator Roma'nın topraklarının tamamını, biri *populus*'a [halk], diğeri imparatora atfedilen iki büyük bütün şeklinde bölmüştür: ilk grup, Küçükasya (günümüz Türkiye'sinin batı bölgesinin büyük kısmı) ve Sicilya gibi huzura kavuşturulmuş, büyük miktarda askeri birlik gerektirmeyen ve genelde senato tarafından kurayla atanan, *praetor* veya *consul*'luk yapmış *proconsul*'lar [vali] tarafından bir yıllığına yönetilen eyaletlerden ibaretti. İkinci grupta ise Suriye gibi imparatorluğun sınırlarında yer alan ve lejyonların varlığını gerektiren eyaletler vardı: birliklerin yönetiminin kendi güvenliği açısından risk taşıyabileceğinin bilincinde olan imparator, en güvendiği senatörler arasından seçtiği doğrudan kendisine bağlı valileri (Legatus Augusti) genelde bir yıldan uzun sürelerle bu birliklerin başına atardı.

Eyaletler

Augustus'un daha önce başvurulan asker alımını rafa kaldırarak profesyonel askerlerden oluşan daimi bir ordunun oluşturulmasına yönelik ikinci reformu da ordunun kontrolünü pekiştirmeyi amaçlar. MS. III. yüzyılda yaşamış tarihçi Cassius Dio'nun Augustus'un huzurunda, imparatorun danışmanları ve yardımcıları Maecenas ile Agrippa arasında geçtiğini aktardığı, Roma'ya en uygun yönetim biçimi konusundaki kurgu diyalogda Maecenas bu seçeneği destekler. Maecenas'ın saydığı sebepler arasında savaş makinasının etkinliği de vardır, ama Augustus, ona her şeylerini borçlu olan askerlerle veteranlar (emekli askerler) arasında oluşacak olan sıkı sadakat bağlarının kendi iktidarının istikrarı açısından önemini düşünmemiş olamaz.

Ordu

Roma'ya gelince, Suetonius (70-y. 130) Augustus'a adadığı *Vita* [*Hayat*] eserinde onun inşaat projelerini ele alırken, Augustus'un "şehrin biçiminin imparatorluğun ihtişamına yakışmadığını, sürekli olarak su baskınlarına ve yangınlara maruz kaldığını" fark ettiği için, "onu çok güzelleştirdiğini ve devraldığı tuğladan şehrin yerine mermerden bir şehir bırakmakla haklı olarak övündüğünü" yazar. Arkeolojik buluntular ve Strabon'un Augustus ile ailesinin *Campus Martius*'un yenilenmesine olan katkısını uzun uzun öven sözleri bu durumu teyit edici niteliktedir.

Şehirde yapısal reformlar

Şehrin idaresine gelince, yine Suetonius'un anlattığı üzere Augustus, hem yüzölçümü hem nüfus açısından hızla büyümekte olan Roma şehrini, eski ve yeni hizmetlerin organizasyonunu kolaylaştırmak amacıyla on dört *regio*'ya (bölge), *regio*'ları da *vicus*'lara (mahalle) bölmüştür. Augustus kamu güvenliğini sağlamak amacıyla da "her *cohors*'u [360 askerden oluşan birlik] şehrin iki bölgesini koruyacak şekilde, uygun yerlere yedi *cohors* tesis etti". Bu *cohors*'ların komutasına da *praefectus vigilum*'u [gözcüler komutanı] unvanıyla bir atlı sınıf temsilcisi tayin etti; Roma'nın kadim hukuk sisteminin derlemesi niteli-

ğindeki *Digesta*'da anlatılanlara göre, bu *praefectus* hırsızlıklar, soygunlar ve o dönemde inşaatlarda bol miktarda ahşap kullanıldığından çok yaygın olan yangınlar konusunda önlem almakla görevliydi.

Ama Augustus şehrin su tedarikiyle ilgilenmeyi de ihmal etmedi ve Agrippa tarafından yaratılan ve ondan devraldığı şebekeyi kamusal hale getirdi ve sistemi *curator aquarum* (sukemerlerinden sorumlu) unvanıyla bir senatörün idaresine verdi.

Burada sunulanlar, Augustus'un reformlarından sadece birkaçıdır: vergilendirme sistemleri, hukuki davaların görülmesi ve Roma'nın tahıl tedarikinin sağlanması gibi alanlarda da önemli reformlar söz konusudur. Augustus'un uzun yönetimi boyunca devlet için ve Roma şehri için öngördüğü yeni yapı bazı uyarlamalar ve dönüşümlerle bir bütün olarak yaklaşık üç yüzyıl yürürlükte kalmış ve halefleri için kılavuz ilkeler oluşturmuştur. Augustus'un eyalet yönetimi gibi bir alandaki girişimleri de Modern Çağda hem Sicilya'dan Güney Amerika'ya kadar uzanan İspanyol imparatorluğunun hem de Girit'teki topraklarına ayrıntılı bir görev listesi verilerek gönderilen elçilerin yazışmalarda bazen *proconsul* unvanını aldığı Venedik Cumhuriyeti'nin seçimleri ve uygulamaları üzerinde etkili olmuştur. Katolik Kilisesi'nde günümüzde de var olan *praefectus* kardinaller de Augustus'un tesis ettiği *praetoria*, *vigiles* [gözcüler] ve *annona* [erzak] *praefectus*'ları ile *praefectus Urbi*'lerin [Roma valisi] varisleri sayılabilirler.

Augustus'un Savaşları

Augustus *Res gestae*'da şöyle yazar: "Tiberius Nero ve Publius Quartilius'un consul olduğu dönemde İspanya ve Galya'daki bazı girişimleri başarıyla yerine getirip Roma'ya döndüğüm zaman senato dönüşüm onuruna *Campus Martius* yakınında *ara pacis Augusta*'nın [Augustus'un barış sunağı] kurulup kutsanması kararı almış ve idarecilerle rahiplerin ve Vesta bakirelerinin her yıl burada bir kurban töreni düzenlemesi kararı almış". Tamamlanıp törenle açılması MÖ 9 yılını bulan bu anıt, geçen yüzyılın büyük bir arkeologu olan Ranuccio Bianchi Bandinelli'ye (1900-1975) göre müthiş bir sanat eseri değildir, ama barışın ve barışın yüceltilmesinin Augustus'un yönetim yaklaşımında ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermek açısından son derece anlamlı olduğuna şüphe yoktur. Zaten imparator *Res gestae*'da, duyduğu gururu gizlemekte zorlanarak şöyle demiştir: "Atalarımızın Roma halkının imparatorluğunun tamamında, karada ve denizde zaferler yoluyla barış tesis edildiği zaman kapalı kalmasını istediği Ianus Quirinus Tapınağı'nın doğumundan önce, şehrin kuruluşundan beri sadece iki defa kapalı kaldığı anlatılır, ama benim princeps'liğim (imparatorluğum) döneminde senato kapalı kalması için üç defa emir vermiştir". Augustus'un iç savaşların son bulmasından itibaren barış konusunda ısrarcı olmasının ideolojik değer taşıdığı anlaşı-

Ara pacis

lır: ilki, imparatorluk sakinlerinin onayını almak ve pekiştirmek, ikincisi de Augustus'u, kendi *Forum*'unda [pazaryeri, meydan] onları övmesine rağmen barışın temel siyasi işlevini anlamayan Cumhuriyet döneminin liderlerinden ayırt etmektir. Aslında Augustus, savaşlar yoluyla devletin sınırlarını en çok genişleten Romalıdır ve Vergilius'un *Aeneis* eserinin altıncı kitabında sunulan portresinde de vurgulandığı gibi, evrensel hâkimiyet ve imparatorluk kurma konusunda büyük bir arzu gösterir.

Genişleme ve fetihler

Batı'da, Actium zaferinden sonra, ikisi imparator (MÖ 26-25), biri de Agrippa (MÖ 19) tarafından yürütülmüş iki askeri sefer sonucunda İber yarımadasının iki yüzyıl önce başlayan fetih süreci tamamlanır ve *Baetica*, *Tarraconensis* ve *Lusitania* adı altında üç eyalet kurulur. Aynı yıllarda Alp dağlarında, MÖ 25'te Salassiler (günümüzde Val d'Aosta) yenilgiye uğratılırken MÖ 17-13 arasında Augustus'un üvey çocukları Tiberius ile Drusus, Noricum, Raetia ve Vindelicia'ya boyun eğdirir ve Cottius'un krallığı bir *praefectus*'luk [vilayet] haline getirilir. Pannonia, Illyria ve Moesia'nın ilhakıyla Tuna nehri imparatorluğun sınırı haline gelir. Ren nehrinin doğusunda ise önce Drusus (MÖ 38-9), MÖ 9 yılında onun ölümünden sonra da Tiberius (MÖ 42-MS 37) Elbe nehrine kadar geniş bölgeleri fethederler; MS 5'te Tiberius fetih harekâtını tamamlamak amacıyla Almanya'ya döner, ama ertesi yıl Pannonia'da patlak veren bir ayaklanma onu uzun süre meşgul eder: onun yokluğunda Cheruscilerin imparatorlarından birinin oğlu olup Germenlerin bir destek birliğine komuta eden ve de Roma yurttaşı olan Arminius (MS y. 18-MS 21) kendi topraklarındaki bir isyana liderlik eder. MÖ 9 yılında Teutoburg ormanında General Quinctilius Varus'un komutanlığındaki üç lejyonu katleder ve Augustus için çok ciddi bir yenilgi anlamına gelen (*Res gestae*'da bu olaydan hiç söz etmez) bu zaferle Roma'nın bölgedeki yayılmacılığına son verir.

Doğu sınırları

Doğu'da, Augustus'un komşu halklarla ilişkileri düzenlemek ve evrensel hâkimiyet arzusunu kabul ettirmek için tercih ettiği müdahale şekli savaş değildir. MÖ 25-24 arasında baharat ticaretini denetim altına almak için Arabistan'ı fethetmek amacıyla Aelius Gallus komutasında düzenlenen ama olumlu bir sonuç elde edilemeyen sefer dışında, Augustus diplomatik yollardan faydalanmayı tercih etmiştir. *Res gestae*'da Augustus Hindistan'dan ve imparatorluğun doğu sınırlarının ötesindeki uluslardan kendisine elçiler gönderildiğinden gururla söz eder, ancak onun asıl söylemek istediği, Parth İmparatorluğu üzerinde yarattığı etkidir. MÖ 20'de Parthların, mağlup ettikleri, Crassus, Decidius Saxa ve Antonius komutasındaki üç Roma ordusunun ganimetlerini ve sembollerini iade etmelerini elde etmiştir, ancak bu yalnızca imaj anlamında başarılı bir girişimdir ve Augustus'un bizi inandırmak istediği şekilde askeri bir başarıyla kıyaslanamaz. Hele Augustus'un yeğeni Gaius Caesar'ın MS 2'de karşılıklı etki alanlarını belirlemek amacıyla Parth kralıyla Fırat nehri üzerindeki bir adada buluşması, Augustus'un Parthları

bir çeşit manda altına alma hayalinden iyice uzak bir durumdur. Öte yandan imparator Trakya, Pontos ve Kapadokya krallıklarıyla *clientela* [hami-yanaşma] ilişkileri kurmayı, Armenia'ya da MÖ 20'de, kısa süreliğine de olsa, Roma yanlısı Tigranes'i kral olarak dayatmayı başarmıştır. İç Anadolu'daki Galatia Krallığı da, Kral Amyntas'ın MÖ 25'teki ölümünden sonra bir eyalete dönüştürülmüş, Doğu'da ise Herodes'in ölümünden sonra Judaea (Judaea) MS 6'da *praefectus*'luk olarak ilhak olup Suriye eyaletine katılmıştır.

Halefiyet

Dolayısıyla Augustus'un kırk yılı aşan imparatorluk döneminde imparatorluk tarihi istikrarlı ve barışçıl olmaktan uzaktır, çeşitli savaşlar yaşanmış, reformlar uygulanmıştır ve Roma devleti tarihinin en derin dönüşümlerinden birinden geçmiş, başrol oyuncuları bunu kabul etmekte isteksiz davransa da, bazı açılardan geçmiş yüzyılların Hellenistik krallıklarıyla ortak noktaları olan bir monarşi haline gelmiştir. Bu sonuca zemin hazırlayan olgular arasında bir yanda Marius (MÖ 157-86) ile Sulla (MÖ 138-78), Caesar ile Pompeius, hatta Octavianus ile Antonius arasındaki, iktidarın tek kişinin elinde olması isteğinden doğan ihtilaflara bağlı iç savaşlar vardır, diğer yanda da yüzyıllar boyu fethedilen geniş topraklar, her yıl atanan, idareden sorumlu *consul*'ların ötesinde, birliği sağlayabilecek karizmatik bir lider gerektirir. Bu durumun tamamıyla bilincinde olan Augustus hanedan yolunu seçememiş veya belki de seçmemeye karar vermiştir. O öldüğünde, monarşik rejimle devam edip etmeme ve tahta kimin çıkarılması gerektiği kararını resmi olarak senatonun vermesi gerekirdi; zaten döneminin Roma aristokrasisinin cumhuriyetçi eğiliminin bilincinde olan, ama erkek çocuğu olmayan ilk imparator, Hellenistik krallar gibi halefini apaçık bir şekilde ilan etmek yerine aile üyelerini ve bazı dostlarını daha yetkili makamlara getirerek tercihlerini belli etmiştir. Augustus evlilikler, evlat edinmeler ve gözdelerinin idari kariyerlerinin hızlandırılması yoluyla, Tacitus'un *Annales* eserinin başında dediği gibi, "iktidarı için destekler" (*subsidia dominationi*) yaratmıştır.

Halefiyet seçenekleri

İmparatorun ilk gözdesi yeğeni, kız kardeşi Octavia Minor'un oğlu Marcus Claudius Marcellus'tur: Augustus MÖ 25'te, Scribonia ile evliliğinden doğan kızı Iulia'nın Marcellus'la evlenmesine izin verir ve damadının kariyerini olabilecek her şekilde destekleyerek onu kuralların öngördüğünden on yıl önce *consul* adayı yapar. Ama MÖ 23'te Marcellus hastalanıp ölür; *Aeneis*'in altıncı kitabında kendisinden "Romulus'un topraklarının en büyük gurur kaynağı" olarak söz edilir. Onun yerini, Tacitus'un deyimiyle "kökeni muğlak bir adam" olan, ama son derece başarılı bir general olup Sicilya'da Sextus Pompeius'a karşı verilen savaşta nihai zafer elde eden Agrippa alır. Agrippa'yı kendine vekil seçen imparator, Marcellus'tan dul kalan

Evlat edinme âdeti

kızı Iulia'yı MÖ 21'de onunla evlendirir. Bu çiftin çocukları olan Gaius ile Lucius MÖ 17'de büyükbabaları tarafından evlat edinilir ve Caesar ünvanını alırlar. Ancak Agrippa da MÖ 12'de ölür ve oğulları henüz çocuk yaşta olduğundan Augustus taht veraseti meselesini göz önüne alarak üçüncü karısı Livia ile Tiberius Claudius Nero'nun oğlu olan Tiberius'u gözüne kestirir.

Annesi tarafından hararetle desteklenen Tiberius Pannonia ile Germania'da elde ettiği askeri başarılardan dolayı *imperator* ("muzaffer general" anlamında) ilan edilir ve o da Marcellus ile Agrippa'dan dul kalan Iulia ile evlenir. Iulia muhtemelen Augustus'un kendine varis arama stratejisinde başvurduğu en önemli araçtır; Iulia'nın bir siyaset-seks skandalına dâhil olması ve babasının onu MÖ 2 yılında Pandataria (Ventotene) adasına sürmek zorunda kalması, belki de Iulia'nın hapsolduğu iktidar zihniyetine bir tür tepki olarak görülebilir. Tiberius'a gelince, o da MÖ 6'nın sonunda, sofistike bir sanat ve edebiyat merkezi olan Rodos adasına çekilmeye karar verir; kendisi, Suetonius'un aktardıklarına göre, dinlenmeye ihtiyacı olduğunu (*requies laborum*) söylerse de, aslında mutsuz evliliği ile halefiyet konusunda Gaius ve Lucius Caesar'la eşit olmayan koşullardaki rekabetinden kaynaklanan daha derin sebepler söz konusudur. Her halükârda Tiberius'un bu kararı karşısında hiç hoşnut kalmayan Augustus yıllarca üvey oğlunun Roma'ya dönmesini yasaklar, bu arada bütün dikkatini evlat edindiği diğer iki oğluna verir. Tacitus bu konuda şöyle yazar: "Augustus, onlar kenarı işlemeli ergenlik *toga*'larını çıkarmadan önce bile, tam tersini ister gibi görünse de, princeps (iuventutis -gençlerin önderi) unvanını almalarını ve ileride *consul* olmalarını büyük bir hevesle arzulamıştır". Ancak her şeye rağmen Gaius ile Lucius, Marcellus'la benzer bir kaderi paylaşır: Lucius İspanya'ya giderken MS 2'de, on dokuz yaşındayken Marsilya'da aniden vefat eder (Tacitus'a göre Livia'nın komplosuna kurban gitmiş olabilir); MÖ 1 yılında Armenia meselesine çözüm bulması için Doğu'ya gönderilen Gaius ise Artageira kuşatması sırasında ağır bir yara alır ve Roma'ya dönüş yolculuğu sırasında, MS 4 yılı başlarında Anadolu'nun güneyinde, Likya'da ölür. Böylece Augustus için halefiyet sorunu yeniden baş gösterir. Annesinin apaçık desteğiyle Rodos'tan geri getirilen Tiberius yeniden Augustus'un gözdesi haline gelir; Agrippa ile Iulia'nın en küçük oğlu Agrippa Postumus ile birlikte Augustus tarafından evlat edinilen Tiberius böylece Iulius soyunun bir üyesi haline gelir ve on beş yıl önce ölen kardeşi Drusus ile, Marcus Antonius ile imparatorun kız kardeşi Octavia Minor'un evliliğinden doğan Antonia Minor'un oğlu olan Germanicus'u (MÖ 15-MS 19) evlat edinmeye mecbur edilir. Böylece Augustus iktidarı için yeni "destekler" elde etmiş olur; MS 6 yılında Agrippa Postumus varisler arasından çıkarılırsa da geriye MÖ I. yüzyılın ikinci yarısının en güçlü Romalı ailelerini temsilen Tiberius ile Germanicus kalır; bu arada Germanicus'un da Agrippa ile Iulia'nın büyük kızı Agrippina Maior (MÖ 14- MS 33) ile evlendiğini unutmamak gerekir.

Tiberius

Augustus'un ölümü MS 14 yılının 19 Ağustos günü, Campania bölgesindeki Nola'da gerçekleşir: annesi Livia ile başucunda bekleyen Tiberius onun mirasını kabul eder ve senatonun Roma devletinin liderliğinde Augustus'un halefi olması talebini başlangıçta reddedip sonradan olumlu cevap verir. Augustus'un uzun halef arayışı da böylece sonuçlanmış olur: bir yanda entrikalar, boşanmalar, çıkar evlilikleri ve zehirlenmeler, diğer yanda asil ve yiğitçe başarılar arasında kırk yıl süren bu arayış, imparatorluğun bundan sonraki tarihinin girizgâhı niteliğindedir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Gaius Gracchus'un Ölümünden Müttefikler Savaşı'na*, s. 103; *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Rubicon'dan Actium'a*, s. 124; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Kurban Töreni*, s. 516; *İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri*, s. 594; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Tacitus*, s. 904; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu

Giovanni Salmeri

Iulius-Claudius hanedanı mensubu imparatorların (Tiberius, Caligula, Claudius, Nero) elli yılı aşan krallığı boyunca imparatorluk sistemi nihai olarak güçlenir ve 69 yılındaki (dört imparatorun yılı: Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus) ihtilaflar bile imparatorluk üzerinde fazla iz bırakmaz. Aynı dönemde Roma İmparatorluğu'nun çerçevesi dahilinde, Augustus döneminde doğup Tiberius döneminde ölen İsa'dan sonra Hıristiyanlık özellikle Akdeniz'in doğu kesiminde ve Roma'da yayılmaya başlar.

İmparatorlar ve Tarih

Suetonius'un yazdığı, Caesar'dan Domitianus'a kadar uzanan biyografiler ile *Historia Augusta*'da [*İmparatorlar Tarihi*] toplanmış, Hadrianus'tan Carinus'a ve Numerianus'a kadar uzanan biyografilerden de anlaşıldığı üzere, Antikçağda da büyük ilgi çeken imparatorların hayatları ve ölümleri günümüzde de hem okur kitleleri hem de araştırmacılar arasında o kadar ilgi uyandırmaya devam eder ki, Roma İmparatorluğu'nun tarihi sıklıkla imparatorların hayatlarının az veya çok ayrıntılı versiyonlarına indirgenir. Dikkatlerin bu derecede imparatorlara odaklanması kaçınılmaz olarak imparatorluk tarihinin münferit hükümdarların iradelerinin sonucu olarak algılanmasına, olayların hükümdarların fikirleri veya kaprisleri doğrultusunda belirlendiğinin düşünülmesine yol açar. Ama daha dikkatli bakıldığında imparatorluk tarihinin zirvede alınan kararlar değil, eyaletlerin yönetici sınıflarının giderek genişleyip güçlenmesinden yeni ticari dinamiklerin ortaya çıkmasına, büyük halk kitlelerinin dahil olduğu dini hareketlerin doğuşundan geçen yüzyılın büyük tarihçisi Santo Mazzarino'nun (1916-1987) deyimiyle "kültürün demokratikleşmesi"ne kadar uzanan bir dizi karmaşık faktör doğrultusunda geliştiği görülebilir. Dolayısıyla imparatorların karakterleri belli başlı tercihlerde merkezi roller oynadıysa da, İmparatorluk dönemindeki dönüşümleri açıklamaya yetmezler. Augustus'un gerçekleştirdiği reformlar ve önce Tiberius (MÖ 42-MS 37), sonra da Claudius'un (MÖ 10-MS 54) idari alandaki yoğun faaliyetleri sonucunda işlevleri ve hiyerarşileri belli bir iktidar sistemi oluşmuştu ve bireysel müdahalelerin, başka güçlerin katkısı olmadan bu sistem üzerinde kayda değer bir etki yaratması mümkün değildi.

Yeni dinamiklerin pekiştirilmesi

Ancak bütün bunlara rağmen, Roma İmparatorluğu sahnesinde tartışmasız başrolü oynayanlar daima imparatorlar olmuştur: bu bölümde ve sonraki iki bölümde Iulius-Claudius, Flavius ve Antoninus hanedanına üye imparatorlar ele alınırken, girişimlerinden söz edilecek, dönemin genel özelliklerine de kısaca yer verilecektir.

Tiberius ve Augustus'un Mirasının Ağırlığı

Elli dört yaşında Augustus'un yerine geçen Tiberius ilk iş tahta çıkmasına muhalif olan bazı hareketlerle karşı karşıya kalır. Bu hareketlerin en ciddileri, Pannonia ve Germania'daki lejyonlar arasında gerçekleşir: Germania'daki lejyonlar idolleri olan Germanicus'u imparatorları ilan edecek kadar ileri giderler, ama Germanicus kendisini evlat edinen amcasına sadık kalır ve isyanı bastırmaya katkıda bulunur. Tiberius başlangıçta Augustus'un çizdiği yolda ilerler, senatoyla işbirliği yapmaktan kaçınmaz, devlet idaresine odaklanır ve 17 yılında korkunç bir dep-

Hükümdara ihanet davaları

remden etkilenen şehirler örneğinde olduğu üzere, eyaletlerdeki şehirler lehine müdahalelerde bulunur. Ama imparator Gaius (MÖ 20-MS 4) ve Lucius Caesar (MÖ 17-MS 2) ile veraset için rekabetinden ve Iulia'yla olan mutsuz evliliğinden dolayı giderek sertleşen, kapalı, aksi, kuşkucu karakteri, iktidar sahnesinde kimsenin sempatisini kazanmaya uygun değildi. Örneğin Tiberius'un 17 yılında Germanicus'un Germania'daki askeri komutasına son verip onu diplomatik bir görevle Doğu'ya göndermesi, askeri alanda alınmış zekice bir karar olarak değil de Tiberius'un Germanicus'un başarıları karşısında hissettiği kıskançlığın bir sonucu olarak algılanmıştır. Germanicus'un 19 yılında Antiokheia'da gizemli bir hastalıktan ölmesi de bazıları tarafından Suriye valisi Gnaeus Piso'ya atfedilir, yukarıdan aldığı emirle Germanicus'u zehirlediğine inanılır. Olaylar nasıl geliştiyse gelişsin, bundan sonra Tiberius'un Roma'daki popülerliğinde büyük bir çöküş yaşanır ve şehirde bir korku iklimi oluşur. Senatonun açtığı hükümdara ihanet davalarının sayısı giderek artıp Augustus'un halefinin döneminin en çarpıcı özelliklerinden biri haline gelir. Bu dönemden en çok zarar görenlerin başında Germanicus'un akrabaları ile yakınları yer alır: 25 yılında eserinde Brutus ile Cassius'u yüceltmekle suçlanarak yargılanan tarihçi Cremutius Cordus intihar eder, 29 yılında da Germanicus'un karısı Agrippina ile annesi Iulia Pandataria'ya, çiftin oğlu Nero da Ponza'ya sürülür.

Bu iki sonucu elde etmekte en büyük rolü oynayan kişi, 14 yılında *praetor praefectus* [imparatorluk muhafızlarının komutanı] tayin edildiği andan itibaren Tiberius'un güvenini kazanmak için elinden geleni yapan Lucius Aelius Seianus'tur. İktidar sahibi olma planlarını gerçekleştirme amacıyla, Germanicus'un akrabalarına saldırmadan önce de büyük ihtimalle 23 yılında imparatorun oğlu Drusus Caesar'ı ortadan kaldırmış olmalıdır; zaten Tiberius'un iyice içine kapanarak kendini astrolojiye vermek amacıyla Capri'ye çekilmeye karar verdiği 27 yılından itibaren Roma'nın efendisi haline gelen Seianus adadaki imparatorlara iletilecek haberler üzerinde sıkı kontrol uygulamaya ve onun kararlarını şartlandırmaya başlar. Güçlü *praetor praefectus* 31 yılında amacını gerçekleştirme yolunda entrikalarıyla Germanicus'un diğer oğlu, annesinin sürgüne gönderilmesinden sonra çok etkili bir kadın olan büyükannesi Antonia Minor'a emanet edilen ve Caligula olarak da bilinen Gaius'u (12-41) hedef almaya başlar. Olanlar üzerine Antonia Minor derhal Tiberius'a başvurur, imparator da oğlanı korumasına alır ve beklenmedik bir şekilde Seianus'un senato tarafından ölüm cezasına çarptırılmasını ve cezasının derhal infaz edilmesini sağlar. Ancak imparatorun yaklaşımında herhangi bir değişiklik yaşanmaz ve Tiberius yeni *praetor praefectus* Quintus Naevius Sutorius Macro'nun da desteğiyle zulüm politikasını o denli sürdürür ki imparatorluğun yönetiminde ekonomi ve toplum alanlarında son ana kadar uygulamaya koyduğu ileriye yönelik reformlar bile gölgede kalır.

Seianus

37 yılında ölen Tiberius halefleri olarak oğlu Drusus Caesar'ın oğlu Tiberius

Gemellus'u (19-38) ve Germanicus'un oğlu Gaius'u gösterir. Antikçağdan itibaren hem ikiyüzlülüğüne yönelik acımasız suçlamalara hem de askeri ve idari becerilerinden dolayı hararetli savunmalara hedef olan Tiberius ününü özellikle Tacitus'un *Annales* eserine borçludur; nüansların ustası olan tarihçi Tiberius'u içine kapalı ve zalim, soğuk ve kötümser olarak tasvir eder: Roma imparatoru böylelikle karanlık yanı ağır basan iktidar sahibi insanın prototipi haline gelir ve bu yönüyle sorunlu İspanya kralı II. Felipe, hatta Roma tarihçisi Concetto Marchesi (1878-1957) tarafından ateşli bir siyasi eserde Stalin ile kıyaslanır. Bu şahsiyetlerin üçü de seleflerinin etkisi uzun süre boyunca hissedilecek mirasıyla –Tiberius Augustus'la, II. Felipe V. Carlos'la, Stalin de Lenin'le- boy ölçüşmek zorunda kalmışlardır.

Tiberius ve Annales

Hıristiyanlığın Kökeni ve Roma İmparatorluğu

"O günlerde Caesar Augustus bütün Roma dünyasında bir nüfus sayımının yapılması için buyruk çıkardı. Bu ilk sayım, Quirinus'un Suriye valiliği zamanında yapıldı. Herkes yazılmak için kendi kentine gitti. Böylece Yusuf da, Davut'un soyundan ve torunlarından olduğu için Celile'nin Nasıra Kenti'nden Yahudiye bölgesine, Davut'un kenti Beytüllahim'e gitti. Orada, hamile olan nişanlısı Meryem'le birlikte yazılacaktı. Onlar oradayken, Meryem'in doğurma vakti geldi ve ilk oğlunu doğurdu. Onu kundağa sarıp bir yemliğe yatırdı. [...]". Luka, İncil'inin ikinci bölümüne başlarken söylediği bu sözlerde yazarın, çobanlara Kurtarıcının gelişinin müjdelendiğini anlatmadan önce, İsa'nın doğumunu kronolojik olarak konumlandırma, onu tarihe dahil etme ihtiyacı dikkat çeker. Zaten dört *İncil* yazarı arasında Luka Yunan kültürüyle, edebi ve tarihyazımsal gelenekleriyle en haşır neşir olandır; zihni Filistin'le sınırlı olmadığından amacını gerçekleştirmek için Matta'nın yaptığı gibi Herodes'in krallığından değil, o dönemde *orbis terrarum*'u [yerküre] elinde tutan taşıyan Augustus'tan söz etmeyi tercih eder. "Caesar Augustus" tarafından emri verilen ve İsa'nın doğumuna denk geldiği anlatılan nüfus sayımına dair bazı tarihsel tutarsızlıklara rağmen, bu bölümde I. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Luka'nın Roma İmparatorluğu'nun izinde Hıristiyanlığın dünya sahnesine çıkışını algılamasına izin veren son derece zeki bakış açısını görebiliriz. Zaten İncil'lerin anlatımında İsa'nın hayatı, Judaea'nın [Judaea] o dönemde Suriye'ye bağlı bir *praefectus*'luk [vilayet] olarak bir parçası olduğu imparatorluk bağlamında sunulur: Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın sayfalarında Roma askerlerine ve memurlarına atıflarda bulunulur, Roma'ya ödenmesi gereken *tributum*'un [savaş vergisi] meşru olup olmadığı tartışılır ve İsa'nın ölüm emri ve çarmıha gerilmesiyle bağlantılı olarak, Tiberius'un son yıllarında *praefectus* olan Pontius Pilatus'un davranışı ele alınır.

Luka İncili

Burada Yusuf ile Meryem'in oğullarının doğum tarihine ve yerine dair tanrısal planların varlığı konusunda teolojik tartışmalara girmesek de, Roma

Hıristiyanlığın yayılması

İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığın doğuşunda hatırı sayılır bir rol oynadığını kabul etmemek olmaz, zira Hıristiyanlığın kurucusunun eylemleri imparatorluğun çerçevesi içinde yer almış ve bu çerçeve bu yeni doktrinin Akdeniz'in tamamına yayılmasına izin vermiştir.

İsa'nın ölümünden sonra, onun oluşturduğu topluluğun Tiberius'un son yıllarından Nero'ya kadar dönemde ilk adımları, yukarıda sözü edilen İncil'in yazarı Luka tarafından yazılmış olan *Elçilerin İşleri*'nde anlatılmıştır: devrimci bir hareketin bu büyüleyici hikâyesinde Hıristiyanlığın zor şartlardaki doğuşu, başlardaki dini yayma çabaları, hiyerarşik düzeni, kendi içindeki ihtilafları, yetkililerin husumeti ve davanın şehitleri anlatılır. Bu metnin başrol oyuncusu, Yunanistan ile Anadolu'daki yolculukları ve vaazları anlatılan Paulus'tur; ama Luka, Yahudi dünyası bağlamında yer alan ve ilk Hıristiyan cemaatlerinde mülklerin *koinonia*'sının ("paylaşma") ne kadar yaygın olduğuna tanıklık eden Ananias ile Sapphira ve Simon Magus gibi olayları anlatmayı da ihmal etmez.

Havari Paulus

Paulus'un doğduğu Kilikya'daki Tarsos [Tarsus] şehrinde Yunanca konuşulurdu, şehir Doğu dinlerinin etkisi alanındaydı ve birçok ünlü Stoacı filozof burada doğmuştu. Paulus bu şehrin Yahudi sakinlerindendi, perde imalatında çalışırdı ve o dönemde eyaletlerde pek de sık rastlanmayan bir şekilde Roma yurttaşlığına sahipti ve ayrıcalıklarından yararlanırdı. *Elçilerin İşleri*'nin bir bölümü burada ele alınmayı özellikle hak eder, çünkü Paulus'un imparatorluğun bir şehrinin hayatına katılımını gösterir: bu bölümde Paulus'un, o dönemde büyük bir kültür merkezi olan Atina'ya yaptığı ziyaret anlatılır. Her ne kadar Paulus içinden her tarafta put olmasından hiç hoşlanmıyor idiyse de hem sinagogda Yahudilerle ve din değiştirmiş olanlarla hem de *agora*'da [meydan] gelen geçenlerle konuşmuş. Sözleri farklı şekillerde karşılanmış: bazı Stoacı ve Epikourosçu filozoflar tarafından eleştirilirken başkaları Paulus'u yabancı tanrıların dinini yaymaya çalışan biri olarak görüp, Atina'nın söylev verme veya dinleme fırsatını asla kaçırmama geleneği doğrultusunda onu bir konuşma vermesi için Areopagos'a davet etmişler. Paulus burada saygın bir hatip gibi konuşarak, "dünyayı ve içindeki her şeyi yaratan", "hiçbirimizden uzak olmayan", herkesin onun soyundan geldiği Tanrı'yı ilan etmiş. Bu son kavrama açıklık kazandırmak için de MÖ III. yüzyıla ait ünlü bir şiirden, Cicero'nun da Latinceye tercüme ettiği, hemşerisi Soloilu (Mersin, Mezitli) Aratos'un *Phainomena* [*Olgular*] şiirinden bir satır okumuş: "Çünkü onun soyundanız". Böylece Havari Paulus, Antikçağda yaşamış bir şairden alıntı yaparak dinleyicileriyle arasında uyum sağlamaya çalışmış, ama hemen ardından İsa'nın dirilişinden söz edince horgörülmüş. Sonuçta sözleriyle çok az kişiyi ikna edebilmiş.

Büyük bir kültür merkezi olan Atina'daki başarısızlığa rağmen, Hıristiyanlık özellikle imparatorluğun Doğu eyaletlerinde ve Roma'da oldukça hızlı bir

şekilde yayılmaya başlar, ancak Roma'da müminler Nero tarafından 64 yılında şehri mahveden yangını başlatmakla suçlanırlar, Petrus ile Paulus da yine aynı imparator tarafından ölüm cezasına çarptırılırlar. Sayıları giderek artan müminleriyle ve Yunan - Roma dünyasının geleneksel dinleriyle tezat halindeki dini âdetleriyle Hıristiyan cemaatleri imparatorlar ve valiler için kamu düzeninden imparatorluk kültüne kadar çeşitli yönleri olan ve çözümü kolay olmayan bir sorun teşkil etmeye başlar.

Roma dünyasıyla tezatlar

Pontos - Bithynia eyaletinin valisi Genç Plinius'un (60-y. 113) imparator Traianus'a (53-117 gönderdiği mektup ve aldığı cevap, ilk yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlara yaklaşımını apaçık bir şekilde gösterir. Plinius'un kendine sorduğu asıl soru şudur: "ahlaksızlıklardan yoksun olduğu zaman bile ismin kendi [Hıristiyan] mi, yoksa o isimle bağlantılı ahlaksızlıklar mı cezalandırılmalıdır": bu meselenin sonradan, Hıristiyan adının kendine zulmedilmesi gerektiği şeklinde çözüme kavuşturulduğu anlaşılıyor. Ancak Pontos - Bithynia valisi ne yapması gerektiğinden emin olmadığı için, ihbar edilenlere defalarca Hıristiyan olup olmadıklarını sorduğunu ve onları ancak öyle olduklarını defalarca itiraf ettikleri takdirde ölüm cezasına çarptırdığını söyler. Kendisine isimsiz bir belge ulaştığı takdirde ise, Hıristiyan olarak ihbar edilen kişileri, sonradan böyle durumlarda standart uygulama haline gelecek olan, imparatorun heykeline tütsü ve şarapla adak adadıkları takdirde onları serbest bıraktığını söyler.

Genç Plinius'un Traianus'a mektubu

II. yüzyıl başlarında Romalı bir valinin Hıristiyan "meselesi"yle başa çıkma yaklaşımı temelde budur. Traianus'un Plinius'a cevabı da esneklik ilkesini temel alır. İmparator Hıristiyanların özel olarak aranmayıp, sadece ihbar edildikleri takdirde yargılanmaları gerektiğini söyler. Traianus'un halefleri de bu kuralı uygulayarak III. yüzyıl ortalarına kadar durumu idare etmeye çalışırlar; gerçi Marcus Aurelius (161-180) ve Commodus (180-192) döneminde zulüm olaylarının iyice yoğunlaştığı olur, ama genelde imparatorluğun dört bir tarafında Hıristiyanların sayısı giderek artmaya devam eder. III. yüzyılın ikinci yarısında ise Decius, Valerianus ve Diocletianus Hıristiyanlara ve Kiliselerine karşı genel ve sistematik, şiddetli bir baskı dalgası başlatırlar. 313 yılında Constantinus ile Licinius'un yayınladığı ve imparatorluk tebaasının, Hıristiyanlık dahil istediği dine inanmasına izin veren Mediolanum [Milano] emirnamesiyle bu olaylar son bulur. Böylece Kilise devlet işlerine giderek daha çok karışmaya başlar. Ancak bu süreç, burada ele alınmayacaktır, dolayısıyla Iulius-Claudius hanedanına ve Tiberius'un halefine dönebiliriz.

Caligula'nın Geleneklere Karşı Çıkışı

Gaius, Caligula lakabını ("asker ayakkabısı" anlamına gelen *caliga*'dan türemiştir: asker ayakkabıcığı) babası Germanicus'un askerlerinden alır, çünkü

Suetonius'un yazdıklarına göre onların arasında eğitim almış olup onlar gibi giyinirdi. Bu olay, Tiberius'un ölümüyle, senatonun henüz yirmi beş yaşına basmamış olan Caligula'ya gerekli bütün yetkileri vermesini sağlamak amacıyla bir yandan Germanicus'un anısını canlı tutmak isteyen kentli pleb'ler ile *praefectus* Sutorius Macro yönetimindeki *imparatorluk muhafız alayının* bir araya gelmiş olabileceğini gösterir. Böylece senatonun 18 Mart 37 tarihli oturumunda Caligula imparator ilan edilir, sonra da *Augustus* [yüce] ve *pontifex maximus* [başrahip] unvanlarını alır. Caligula döneminin ilk ayları, Tiberius'un son zamanlarıyla apaçık bir tezat oluşturur: yeni hükümdar senatoya saygılı ve *imparatorluk* muhafızları ile halka karşı cömert davranır, önceki yıllarda çektiklerinden dolayı ailesini onurlandırmak ister gibi görünür.

Ancak kısa süre sonra, Yahudi yazar İskenderiyeli Philon'un (MÖ 20-MS y. 50) *Legatio ad Gaium*'da [*Gaius'a Elçilik Görevi*] yazdığı üzere ciddi bir hastalıktan dolayı, Caligula'nın özellikle cinsellik alanındaki davranışları büyük bir değişim geçirir ve tuhaf bir hal alır. Genelde Caligula'nın "deliliği" şeklinde söz edilen bu duruma Philon'un getirdiği açıklama herkes tarafından kabul görmez ve genel niteliğinden dolayı pek ikna edici değildir. Caligula, Nero, Commodus ve Heliogabalus gibi imparatorların anormal davranışlarını açıklamak için neredeyse hiçbir zaman aniden ortaya çıkmadıklarını hatırlamak ve genç yaşta tahta çıkmış olmaları, sınırlamalara katlanmama iradeleri, hocalarının, geleneklerin ve alternatif modellerin etkisi, yiyecek, içecek ve uyarıcı madde tüketiminde aşırıya kaçmaları gibi, bir arada yer aldıklarında davranışlarını belirlemiş olabilecek başka faktörleri de göz önüne almak gerekir.

Caligula'nın deliliği

Caligula'nın iktidarı, bir yandan gençliğinde Kommageneli Antiokhos ve Herodes'in oğlu Iulius Agrippa gibi Anadolu'nun ve Doğu Akdeniz'in imparatorlarıyla haşır neşir olduğundan Doğu'nun güçlü etkisini, diğer yandan da büyükannesi Antonia Minor'un babası, atası Marcus Antonius'un anısının etkisini yansıtan, tamamıyla monarşik bir yönetim vizyonunu temel alır. Caligula, Augustus yerine Actium'da Kleopatra ile birlikte yenilgiye uğrayan *triumvir*'in soyundan gelmekten hoşnuttur. 38 yılında ölen kız kardeşi Drusilla'yı, Mısır'ın Ptolemaios dönemi kraliçeleri gibi tanrılaştırması; *Campus Martius*'ta Mısır kültlerini yeniden canlandırması; bazı Doğulu hükümdarlara geniş toprakları vermesi gibi girişimleri bu tablo dahilinde düşünülmelidir. Caligula ayrıca tanrı olma iddiası doğrultusunda kendi suretine sahip bir Zeus heykelinin Yahudiler için kutsal olan Kudüs Tapınağı'na yerleştirilmesini ister, ama bu proje gerçekleştirilmez. Lüksü seven ve firavunvari girişimlerden hoşlanan imparator Kserkses'in Çanakkale boğazına yaptırdığı köprüden ilham alarak Baia ile Puteoli (Pozzuoli) arasında kayıklardan oluşan 5 kilometre uzunluğunda bir köprü yaptırır, çok sevdiği gösterileri ve halka yaptığı bağışları finanse etmek için çok miktarda araziye el koyması senatörler arasında büyük hoşnutsuzluk yaratır.

Doğu'nun etkisi

Bu gibi aşırılıklara imparatorun en yakınlarının bile tahammül etmesi kolay değildir ve Almanya ile Britanya'ya yaptığı iki sefer girişiminin başarısızlığa uğraması üzerine çok geçmeden tepkiler gelir: Caligula 39 yılında *Germania Superior*'daki [Yukarı Germania] lejyonların komutanı Cornelius Lentulus Getulicus'un liderlik ettiği ve kısa süre önce ölen kız kardeşi Drusilla'nın kocası Aemilius Lepidus ile hayatta olan diğer kız kardeşleri Agrippina Minor ile Livilla'nın da dahil olduğu bir komployu atlatır ama Ocak 41'de bu sefer senatonun temsilcilerinin de dahil olduğu başka bir komploya kurban gider. Ölümcül darbeyi indiren, *Palatini* oyunlarının son gününde sarayın bir mahzeninde onu hançerleyen *cohors praetoriae* [muhafız alayı] subaylarından Cassius Chaerea olur.

Claudius: Bir Bilgenin İktidarı

Caligula'nın öldürülmesinden sonra senatoda yer alan tartışmalarda cumhuriyetçi *libertas* [özgürlük] konusunda hayal kuranlar ile taht için senatoyu temsil edecek bir adayın seçilmesini destekleyen çoğunluk arasında tartışmalar yaşanır: birkaç yıl önce Caligula örneğinde olduğu üzere, Germanicus'un kardeşi ve Caligula'nın amcası Claudius'u destekleyerek yükselmesini sağlayanlar, böylece imparatorluğun devamını temin edenler yine *imparatorluk* muhafız alayı olur. Claudius o ana kadar Tiberius amcası dahil, daha ünlü akrabalarının gölgesinde yaşamış, kendini çok sevdiği araştırmalara adayacak zamanı olmuştu; ancak onlarca yıllık imparatorluk yönetimi ve hem kentli pleb'ler arasında, hem orduda hem de *imparatorluk* muhafız alayında bir hanedan zihniyetinin oluşmuş olması, yeni imparator olarak Claudius'un seçilmesini sağlamıştır; Claudius, Tiberius'un evlat edindiği Germanicus'un tersine Iulius soyuna dahil olmadıysa ve babası Drusus'un üye olduğu Claudius ailesine dahil olmaya devam ettiyse de, Augustus'un ailesinin hayattaki son erkek üyesidir.

Yükselişi

Kütüphanelerde yetişen Claudius iktidardayken kendisinden beklenmeyen pratik ve somut yönler de sergiler: araştırma alanındaki faaliyetleri ve biri Eski Etrüskler konusunda olmak üzere Latince ve Eski Yunanca çeşitli inceleme eserlerinin yazarı olması, aile üyelerinin ona sıkıcı veya etkisiz gözüyle bakmasına neden olursa da, karşısına çıkan farklı olayları derinlemesine inceleyebilecek, temel alınacak, emsal niteliğindeki tarihi olayları tespit edebilecek, düşünceli bir kişilik geliştirmesine izin vermiştir.

Devlet idaresiyle bağlantılı meselelere özel ilgi gösteren Claudius, önerdiği çözümlerle Roma'nın kuruluşundan o güne kadar olan tarihinin verdiği derslerin en önemlilerinden birini, hatta en önemlisini benimsediğini gösterir: yönetimin başarılı olması için adaptasyon ve esneklik ilkelerinden asla uzaklaşmamalıdır. Claudius'un bu görüşü, *Gallia Comata* ileri gelenlerinin Roma yurt-

İdari sistemin yeniden düzenlenmesi

taşlığı aldıktan sonra senatoda kariyer yapma imkânı talep etmeleri karşısında 48 yılında senatoya verdiği ve hem Lugdunum'da (Lyon) bulunan bronz bir levha yoluyla orijinal versiyonu hem de Tacitus'un *Annales*'te yer verdiği versiyonuyla günümüze ulaşmış olan bir söylevde apaçık bellidir. Hatip Claudius şehrin tarihini Romulus döneminden itibaren ele alarak, en önemli özelliklerinin daima değişikliklere, yabancılara ve ona yeni hayat kazandırabilecek yeni güçlere açıklık olduğunun altını çizer ve bu doğrultuda senatonun kapılarının, uzak bir geçmişte Roma'yı fethetmiş olsalar bile, Galyalılara açılması gerektiği sonucuna varır.

Devlet mekanizmasının işleyişi açısından, Augustus'un ölümünden birkaç on yıl sonra, imparatorun yönetim faaliyetlerine yardımcı olmak amacıyla özel bölümlerin tesis edilmesi Claudius sayesinde olmuştur, başına da daima çok güvendiği *libertus*'ları getirmiştir. Örneğin *ab epistulis*, imparatorluk merkezinin eyaletlerle iletişim kurmasına izin veren yazışmalardan sorumluydu; *a libellis*, hukuki işlerle ilgilenirdi; *a rationibus*, mali idareden sorumluydu. Doğrudan askeri deneyimden tamamıyla yoksun olsa da, ordunun sadakatinden emin olan Claudius, Iulius-Claudius hanedanında Augustus'tan sonra imparatorluğun genişlemesine en çok önem veren imparatordur. Afrika'da, iki yıl süren seferler sonucunda 43 yılında Moritanya'da (Mauretania), II. Iuba'nın krallığının yerine iki eyalet kurulur; yine 43 yılında Aulus Plautius komutasındaki lejyonlar direnişle karşılaşmalarına rağmen Britanya'nın güney kısmını fetheder. Bu başarılarla birlikte yine 43 yılında Anadolu'da süre gelen ihtilaflar sonucunda Likya'nın (Lycia), 46'da da III. Rhoemetalces'in ölümünden sonra Trakya'nın birer eyalete indirgenmesi de Claudius'un imajına büyük fayda sağlar. Ortadoğu'da ise Claudius Iudaea'yı ve başka bölgeleri Iulius Agrippa'ya emanet eder ve büyükbabası Büyük Herodes'in krallığını yeniden kurar, ama kralın 44'teki ölümünden sonra Iudaea'nın yönetimi bir *procurator*'a verilir.

Altyapı

Claudius bir yandan imparatorluğun genişletilmesiyle ilgilenirken bir yandan da hem doğuda hem de batıda, özellikle yazıtlarda tanıklık edilen, yolların inşası ve tadilatı, sukemerlerinin inşası, yapıların restorasyonu, *beneficium*'ların [toprak tahsisi] tayini ve başka türden müdahalelerle eyaletlerin durumunu iyileştirmekle uğraşır. İmparator İtalya'da ve Roma'da ise tarıma yeni topraklar kazandırmak amacıyla Fucino gölünün (Abruzzo bölgesinde) kurutulmasını sağlar; Tiber nehrinin aşağı kısmını ıslah ettirir ve Ostia'da yeni bir liman için bir proje başlatır; Roma'daki sukemeri sistemini yeniletir.

Saray entrikaları

Claudius'un imparator olarak faaliyetleri (kısaca merkezileştirici olarak tanımlanabilecek politika vizyonu göz önüne alınmadan) doğrusal bir seyir gösterirken, saray hayatının entrikalar ve ani değişikliklerle geçtiği görülür. Saray hayatına hâkim başlıca kişiler arasında imparatorun eşleri Valeria Messalina ile Agrippina Minor yer alır, ama

libertus'lardan *ab epistulis* Narcissus, *a libellis* Callistus ve *a rationibus* Pallas da sarayda önemli roller oynarlar. Asil Valerius ailesinden olan Messalina, Claudius'un üçüncü karısıdır: Claudius tahta çıkmadan önce onunla evlenmiş, Octavia ve Tiberius Claudius (41-55 olmak üzere iki çocuğu olmuştur: babası büyük bir zafer elde ederek Britanya'yı fethettikten sonra çocuğa Britannicus lakabı verilmiştir. Messalina kaynaklarda oldukça gaddar bir şekilde tasvir edilir: Tacitus ile Suetonius onu, farazi rakiplerini ve muhalifleri kesin bir sebep olmadan öldürtecek kadar kıskanç ve intikamcı olarak tanıtırlar; şair Iuvenalis (60-y. 130) ise altıncı satirinde, Messalina'nın adının hafifmeşrep kadınla eşanlamlı olmasına neden olan sefahat düşkünlüğünü vurgular. Messalina'nın çöküşüne, siyasete seksin karıştığı gizemli bir olay neden olur: kadın 48 yılında genç bir *consul* olan Gaius Silius'un sevgilisi olur, sonra da onun Claudius'un halefi olmasını planlayarak "geleneksel ritüeller uyarınca" (Tacitus) onunla evlenir. Roma'dan uzakta, durumdan habersiz olan Claudius, bu skandala bir an önce son verme amacıyla Messalina'yı öldürtüp senatodan teşekkür alan güçlü *libertus* Narcissus yoluyla olanlardan haberdar olur.

Claudius 49 yılında Pallas'ın tavsiyesi üzerine kendine eş olarak yeğeni, Germanicus'un kızı ve Caligula'nın kız kardeşi Agrippina Minor'u seçer. Hiç olmazsa akrabalık bağlarından dolayı sarayın işleyişi konusunda bilgi sahibi olan Agrippina hedeflerine ulaşmakta Messalina'ya göre çok daha uzak görüşlü ve zeki davranır ve kısa sürede sarayın efendisi haline gelir. 50 yılında Pallas'ın yardımıyla Claudius'u, kendisinin üst düzey bir asil olan Gnaeus Domitius Ahenobarbus ile olan evliliğinden doğan Domitius'u (gelecekte tahta çıkacağı umuduyla) evlat edinmeye ikna etmeyi başarır ve oğlu böylece Nero Claudius Drusus Germanicus Caesar (37-68) adıyla Claudius ailesinin bir üyesi haline gelir. Nero sonradan, 53 yılında Claudius'un kızı Octavia ile evlenirken annesi Agrippina da kocasının huzura kabul törenlerinde daima hazır bulunarak iktidarın içini dışını öğrenir, hatta güvendiği bir adamı olan Afranius Burrus'un *praetor praefectus* seçilmesini sağlar. Claudius 54 yılında hem evlat edindiği Nero'yu hem de Messalina ile olan oğlu Britannicus'u senatoya eşit şekilde önerdiği zaman Agrippina yine de ümitsizliğe kapılmaz.

Agrippina ve Nero

Ancak kadın planlarının suya düşmesinden korkarak doğrudan adım atmaya karar verir ve kaynaklarda aktarılanlara göre 54 yılının Ekim ayında Claudius'a zehirli mantarlardan yapılmış bir yemek sunarak ölümüne yol açar, sonra da Afranius Burrus'un yardımıyla oğlu Nero'yu *imparatorluk muhafız alayı* tarafından imparator ilan ettirmeyi başarır ve senatodan onay almasını sağlar. Hiç göz önüne alınmayan Britannicus da 55 yılında Nero tarafından zehirlenir; Britannicus'un hüzünlü hikâyesi günümüzde özellikle Racine'in (1639-1699) ona adadığı güzel bir trajedi sayesinde tanınır. Senato tarafından tanrılaştırılan ancak Nero'nun

Hesaplaşma

hocası filozof Seneca tarafından *Divi Claudii apokolokyntosis* ("Tanrılaştırılan Claudius'un Kabağa Dönüşmesi") adlı hiciv eserinde dalga geçilen Claudius'un idari uygulamaları ise ölümünden birkaç on yıl sonra Vespasianus ve Traianus tarafından haklı olarak takdir görecektir.

Hellensever Nero

Nero günümüzde Augustus ile birlikte, hatta ondan bile daha fazla tanınan Roma imparatorudur: annesini öldürmesine ve 64 yılındaki Roma yangını gibi devasa olaylara yol açacak abartılı ve dramatik hayat tarzı günümüzde bile insanların hayal gücünü kışkırtmaya devam eder. İktidara geldiğinde ergenlikten yeni çıkmış olan genç imparator, ilk yönetim yıllarını bir yandan annesinin, diğer yandan da Seneca'nın ve *praetor praefectus* Afranius Burrus'un kontrolü altında geçirir. Agrippina oğlunun aşırıya kaçan davranışlarını frenlemeye çalışır, bundan dolayı da onunla ihtilaflar yaşar; Nero'ya daha hoşgörülü davranan ve arkadaşlarıyla yaptığı kaçamaklara göz yuman Seneca ile Afranius Burrus onu senatoyla işbirliği yapmaya yönlendirmeye çalışırlar ve sonuçta ortaya son derece meşru yasama faaliyetleri çıkar. Seneca'nın 55 ile 56 yılları arasında yazdığı ve imparatora adadığı *De clementia* [*Merhamet Üzerine*] başlıklı inceleme yazısında Hellenistik krallardan örnek aldığı bir yönetim modeli sunar: merhamet artık düşmanın bağışlanması değil, tebaasının taleplerine kulak veren, gereksinimlerini karşılamaya hazır bir hükümdara özgü bir erdemdir. Nero'nun muhteşem zihniyetine uygun olan bu öğreti, onu kendisini dünyanın efendisi ve kurtarıcısı hissetmeye kadar götürmüştür.

Seneca ve Afranius Burrus

Nero ile annesi Agrippina arasında, imparator karısı Octavia'dan ayrılıp *liberta* Acte ile evlenmeye karar verdiği 55 yılından itibaren ilk sürtüşmeler başlar, Nero birkaç yıl sonra Roma'dan uzaklaştırılıp Lusitania'ya elçi olarak gönderilen müstakbel imparator Marcus Salvius Otho'nun (y. 32-69) karısı Poppaa Sabina ile bir ilişki yaşamaya başlayınca buna son derece karşı olan annesiyle daha da ciddi bir ihtilaf haline girer. Hayatı ve tercihleri üzerindeki dış müdahalelere tahammül etmekte giderek zorlanan imparator, Poppaea'nın da teşvikiyle 59 yılında Agrippina'dan kurtulmak için kadının yolculuk yaptığı teknenin batmasını öngören karmaşık bir plan kurar, ancak işler planladığı gibi gitmediğinden bir suikastçı tutup onu öldürtmek zorunda kalır. Derken Nero, annesine gösterdiği tahammülsüzlüğü, davranışları ile siyasi tercihleri üzerinde bir tür vesayet uygulamaktan vazgeçmeyen Burrus ile Seneca'ya da göstermeye başlar. Zaten 58 yılında senato da imparatorun imparatorluk halkının protestolarından etkilenerek ortaya attığı, dolaylı vergileri feshetme şeklindeki öngörülü ve tamamıyla siyasi fikre onay vermez ve ona böyle bir şeyin devletin feshi anlamına geleceğini söyler. Nero'nun iki danışmanından Burrus 62 yılında ölür, Seneca

Agrippina ile sürtüşmeler

da öğrencisinden uzaklaşarak alanı iki yeni *praetor praefectus*'tan, Tacitus'a göre Nero döneminin ikinci yarısının en kötü kalpli şahsiyetlerinden Ophonius Tigellinus'a bırakır.

Nero, Agrippina'yı öldürttüğü yıldan itibaren elde ettiği ve sınırlarını giderek genişlettiği özgürlükle 62 yılında Octavia'yı boşar –sonradan da haksız olarak zinayla suçlar, Pandataria'ya sürer ve orada öldürtür- ve onun bütün eğilimlerini onaylamakla kalmayıp teşvik bile eden Poppaea Sabina'yla evlenir. Uzaktan imparatorluk hanedanıyla bağlantılı iki olası rakibi olan Faustus Cornelius Sulla ile Rubellius Plautus'u da yine 62 yılında ortadan kaldırtır. Nero'nun annesini öldürtmesi, en büyük tutku alanları olan sanat ve şiire, araba yarışlarına, atletizme ve tiyatroya hiçbir engelle karşılaşmadan kendini adamasına izin verir. İmparator, seleflerinin de, haleflerinin de arasında eşi görülmemiş bir kültür vizyonuyla başta seçkin sınıflar olmak üzere Romalıları eğitmeyi, onları gladyatör gösterilerinden uzaklaştırıp daha sofistike eğlencelere yaklaştıracak "Yunan tarzı" bir zevk kazandırmayı planlar. 59 yılında *Iuvenalia* adı altında müsabakalar düzenler, kendi şarkılar söylediği gibi eski *consul*'ları ve üst sınıflardan hanımları da şarkı söylemeye mecbur eder; 60 yılında ise Roma'da ilk defa Neronia adı altında, beş yılda bir yer alacak bir Yunan gösteri festivali başlatır. 65 yılındaki ikinci festivalde Nero sahneye çıkarak kentli pleb'lerin onayını alan ama senatonun büyük kısmınınkini almayan bir harekette bulunur.

Iuvenalia ve *Neronia*

64 yılında Nero zaten kendisinin çıkarttığı söylenen ve Roma'nın sayısız mahallesini mahveden bir yangından dolayı çok eleştirilir. 19 Temmuz günü başlayan yangının kontrol altına alınması dokuz gün sürer: Tacitus *Annales*'in son derece dramatik bir bölümünde yangının şehrin sokaklarında nasıl acımasızca ilerlediğini ve engellenmesi için yapılan girişimleri tasvir eder, hemen sonrasında da Nero'nun sarayın sahnesine çıkıp Troia'nın nasıl yok olduğunu konu alan bir şarkı söyleyerek "o anki faciayı o kadim felaketle kıyasladığını" anlatır. İmparatorun yangının hemen ardından başlattığı ve kendi ikametgâhı *Domus aurea*'nın [Altın Ev] da dahil olduğu yeniden inşa sürecini de bize yine Tacitus anlatır ve imparatorun, yangını kendisinin başlattığına dair dedikoduya son vermek için İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra, Tiberius döneminin sonlarından itibaren Roma'da giderek gelişen ve *pleb*'lerin iyi gözle bakmadığı Hıristiyan cemaatini suçladığını söyler.

Roma yangını

Nero 64 yılında, günümüz araştırmacıları arasında çeşitli tartışmalara konu olan bir kararla bir sikke reformu uygulamaya koyar ve altın sikke ile gümüş sikke arasındaki değeri değiştirmeden (1'e 25) her ikisinin de ağırlığını azaltır ve ikincisinin, yani *denarius*'un saf altın içeriğini azaltır. Bu önlemler titizlikle yürütülmüş ekonomik incelemeler sonucunda alınmış kararlar olmayıp, her şeyden önce imparatorun gerçekleştirmek istediği girişimler için gerekli finansmanı karşılayacak metali hemen

Sikke reformu

sağlarlar, ama (altın sikkelerle kıyasla değer kazanan) gümüş sikkeleri daha çok kullanan sosyal sınıfları, yani özellikle küçük ve orta ölçekli mülk sahiplerinin de lehine olurlar.

Daha önce de sözü edildiği gibi, Nero'nun ahlak kurallarını hiçe sayan, gösteriş düşkünü davranışları, Roma geleneklerine daha saygılı olan veya Stoacı felsefeyi benimseyen senatörlerin tepkisiyle karşılaşırken yangın sonrası Roma'nın yeniden inşa sürecini gerçekleştirmek için eyaletlerde uygulanan vergiler ve istimlaklar da Galya, İspanya, Afrika, Judaea ve Mısır'da büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu ortamın bir sonucu, 65 yılında senatörlerin, atlı sınıfının ve *imparator muhafız alayı* üyelerinin de dahil olduğu, Nero'yu tahttan indirip yerine Claudius döneminde *consul*'luk yapan ve çok popüler olan Gaius Calpurnius Piso'yu getirmeyi amaçlayan bir komplo olmuştur. Ancak plan ortaya çıkarılır ve giderek şüpheci hale gelen Nero herkesi muhalif olarak görmeye başlar. Böylece kısa süre içinde Piso ile Stoacı Thrasea Paetus, Barea Soranus ve Seneca'dan şair Lucanus'a ve *Satyricon*'un yazarı Petronius'a kadar birçok aydın senatör ve Tigellinus ile birlikte *praetor praefectus* olan Faenius Rufus öldürülür veya kendini öldürmek zorunda bırakılır

66 yılı çeşitli olaylarla geçer ve Nero'nun Doğulu anlamdaki monarşik vizyonu giderek güçlenirken, Roma'nın bir daha görmeyeceği türden bir Yunan hayranlığı kendini kabul ettirir. Suetonius, Parth kraliyet hanedanının bir üyesi olan Armenia kralı Tiridates'in Augustus'un bir halefinin elinden tacını giymesi için Roma'yı ziyaretini büyük bir gösteri olarak tasvir eder; bu olay, 60 yılında Britanya'daki Boudicca isyanının bastırılması ile birlikte Nero döneminin askeri alandaki en büyük faaliyetidir ve kökleri çok eskilere uzanan bir ihtilafın en azından bir süreliğine son bulmasını sağlar.

Tiridates'in taç giymesi

Tiridates'in 54 yılında kardeşi, Parth kralı Vologaeses tarafından Armenia tahtına çıkarılması, o dönemde çok genç olan Nero'nun danışmanları Burrus ile Seneca'nın sert tepkisiyle karşılaşmıştı, çünkü Parthların etki alanının giderek genişlemesinden korkuluyordu. Ancak bölgenin fethinin tamamlanması için 59 yılını ve İmparatorluk döneminin en yiğit generallerinden Domitius Corbulo'yu beklemek lazımdı; ertesi yıl da Nero Armenia tahtını bir tanıdığı olan Tigranes'e emanet etmişti, o da ülkeyi bir süreliğine bir *cliens* [yanaşma] kral olarak yönetmişti. 61 yılında *consul* olan ve 62 yılında Kapadokya'ya vali olarak gönderilen Caesennius Paetus'un Armenia'nın çok zaman geçmeden eyalete dönüşeceğini ilan etmesi durumun bir kez daha değişmesine yol açar ve Vologaeses'in Parth ordusu Paetus'u ağır bir yenilgiye uğratır, Armenia yeniden Tiridates'e emanet edilir ve kralın Nero eliyle tacını giymesi için Suriye'de bulunan Corbulo'nun stratejik ve diplomatik ustalığıyla araya girmesi gerekir. Roma'nın onuru zarar görmemiştir, ama bölgenin kontrolü de Parthların eline geçmiştir. Nero her halükârda ustaca bir manevrayla, bayraklar, meşaleler ve çiçeklerle süslenmiş Roma'da, Mithras ayinleri-

Armenia tahtı

nin etkisini yansıtan bir törende (Mithras, kültü MÖ I. yüzyılda Roma'da yayılmaya başlayan bir İran tanrısıdır) karşısında diz çökmüş Tiridates'e tacını takarken bu törene bir *triumphus* [zafer alayı] havası vermeyi başarır.

İmparator bu olaydan hemen sonra, Kafkasya'nın ve Afrika'da Etiyopya'nın fethiyle sonuçlanması gereken bir Doğu seferi için hazırlıklara başlar. Beneventum'da Corbulo'nun damadı Annius Vicinianus'un liderliğinde bir komplonun planlandığının ortaya çıkarılması bu girişime engel teşkil etmez; ancak Doğu'yu fethetme planı Yahudilerin, kendilerine çeşitli şekillerde zulmeden ve Tapınak hazinesinin bir kısmına el koyacak kadar ileri giden *procurator* Gessius Florus'a karşı ayaklanması ve bu ayaklanmayı bastırmak için General Titus Flavius Vespasianus (9-79) komutasında çok sayıda birliğin gerekli olmasından dolayı Nero'nun kendi tarafından ertelenir. Böylece sefer sadece Yunanistan'la sınırlı kalır ve bir savaş adamı değil de bir gösteri adamı olan imparatorun kişiliğine daha uygun, "gösteri" yönü öne çıkan kültürel ve siyasi bir girişim halini alır.

Yahudi isyanı

66 yılının Eylül ayı sonunda Adriyatik denizini geçmeyi tamamlayan Nero Korkyra'da bir konser verir, önce Actium'da sonra başka birçok yerde spor müsabakalarına katılır ve hem izleyicilerin hem de hakemlerin gözdesi haline gelerek toplam 1808 ödül kazanır. 67 yılında Yunanistan'taki dört büyük spor müsabakasına katılabilmek için tarihlerini değiştirtir veya tekrarlanmalarını sağlar; Korinthos'ta gerçekleşen Isthmia oyunları sırasında, 27 Kasım günü, kendi hazırladığı tumturaklı bir söylevle, MÖ 197'de Titus Quinctius Flamininus'un benzer bir haberi ilan ettiği yerde Yunanistan'ın özgürlüğünü, yani eyalet statüsünün sona erdiğini ve *tributum*'dan muaf tutulduğunu ilan eder. Yunanlar tarafından coşkuyla karşılanan bu haber, Hadrianus'un gelecekteki daha ölçülü ve Klasik Yunan hayranlığından çok farklı olan Nero'nun tutkulu, siyasi Yunan hayranlığını en anlamlı şekilde yansıtır.

Yunanistan'a yolculuk

Roma şehrinin bu arada emanet edildiği *libertus* Aelius, İtalya'daki durumun giderek kötüye gitmesi karşısında 67 yılı sonunda Nero'yu Yunanistan'dan ayrılıp memlekete dönmeye ikna etmeyi başarır. Bir yanda tahılın gelişindeki gecikmeden dolayı *pleb*'ler hoşnutsuzken, diğer yanda imparatorun aralarında Corbulo'nun da olduğu bazı yiğit generallere kendilerini öldürmeleri için verdiği emir, eyaletlerde bulunan lejyon komutanlarının da korkuya kapılmasına neden olur. Bu arada birlikler de, eskiden en önemli özellikleri olan hanedana sadakatleri Nero'nun onlara gösterdiği ilgisizlikten dolayı zayıfladığından, komutanlarına daha sadık hale gelirler ve imparatorluğun taht verasetinde yeni ve önemli bir değişken teşkil ederler.

Lejyonlar arasında hoşnutsuzluk

68 yılının ilk aylarında, Aquitanialı asil bir ailenin soyundan gelen ve *Gallia Lugdunensis*'te *legatus* [general, vali] olan Gaius Iulius Vindex, vergi yükünün altında ezilen yerel halkın da teşvikiyle imparatora başkaldırır; ondan

sonra Nisan ayında İspanya'da Tarraconensis eyaleti *legatus*'u olan Servius Sulpicius Galba da hem kendi adamlarının hem de Lusitania *legatus*'u Marcus Salvius Otho ve Baetica *quaestor*'u Aulus Caecina Alienus'un desteğiyle isyan eder. Ancak Iulius Vindex, Nero'ya sadık kalan Verginius Rufus komutasındaki *Germania Superior* ordusu tarafından yenilgiye uğratılır, Galba da senato tarafından *hostis publicus* [halk düşmanı] ilan edilir. İmparator olanlarla başa çıkmak için Afrika lejyonunun *legatus*'u Clodius Macer'i yardıma çağırır; ancak Macer hem bu emre karşı çıkar hem de eyaletten Roma'ya tahıl gönderilmesine engel olur. Roma'da Faenius Rufus'un yerini alan *praetor praefectus* Nymphidius Sabinus senatoyla birlik olup Galba'nın elçileriyle müzakereye başlayınca çöküş hızlanır. Nero'ya henüz bir miktar saygı gördüğü tek yerler olan Yunanistan'a veya Doğu'ya kaçmaktan başka seçenek kalmaz, ama *imparatorluk* muhafızlarından destek alamayıp senato tarafından da *hostis publicus* [devlet düşmanı] ilan ederek bir grup *equites* [*süvari sınıf temsilcisi*] tarafından etrafı kuşatılınca, 9 Haziran 68'de, Roma'nın biraz dışında bir *villa*'da Homeros'un "Dört nala koşan atların sesleri kulaklarımı yaralıyor" mısrasını söyledikten sonra hayatına son verir. Mizansene ve Yunan kültürüne olan tutkusu ölüm anında bile onu terk etmez.

Kaçış ve intihar

69: Dört İmparatorun Yılı

"Nero'nun ölümü ilk anda sevinçle karşılanırsa da, sonradan sadece Roma'da, senatörler, halk ve askerler arasında değil, uzaklarda da, lejyonerlerle komutanlar arasında çelişkili duygulara neden olur çünkü bir sır (*arcanum imperii* [iktidarın sırrı]) ifşa edilmişti, o da Roma'da olmadan bile imparator olunabileceğiydi". *Historiae* [*Tarih*] eserinin ilk bölümlerinden birinde yer alan bu cümleyle Tacitus Nero döneminin son aylarında ve ölümünden hemen sonraki aylarda iktidar sistemine ve çatışmalarına ışık tutar ve 68 ile 69 arasında imparatorluğun taht verasetinde meydana gelen değişikliklere dikkat çeker. İmparator artık sadece *cohors praetoriae* [muhafız alayı] ya da (kentli pleb'lerin onayı olsun veya olmasın) senato desteğiyle sınırlı olmaksızın seçilebiliyordu. İktidarı belirleyen yeni grup, eyaletlerde görev alan ve ağırlıklı olarak İtalyanlardan oluşan lejyonlardır.

Arcanum imperii

Kadim ve asil Sulpicius soyundan gelen ve 8 Haziran 68'de senato tarafından imparator ilan edilen yaşlı senatör Galba iki ay sonra Tarraconensis eyaletinden Roma'ya dönüp Eylül ayı sonunda tahtı devralır. Galba, *praetor praefectus* Nymphidius Sabinus'un onun yükselişinde oynadığı belirleyici role rağmen ona cömert davranmaz ve Sabinus onun yerini almaya çalışırsa da girişimi bastırılır. Ancak ödüller ve bağışlar konusunda isteksiz davranan Galba, *imparator* muhafızları ile kentli *pleb*'lerin sempatisini kazanmaz: senatonun özgürlüğünü savunan Galba, taht verasetinde hanedan ilkesinden vazgeçmek ister. Bunun için kendi ailesinden olmayan, en iyi olduğuna inandı-

Galba

ğı Lucius Calpurnius Piso'yu evlat edinir. Galba bu seçimi yaptıktan sadece beş gün sonra, 15 Ocak 69'da, Lusitania *legatus*'uyken onu destekleyen, ama sonra hak ettiği mükâfatı almadığına inanan Salvius Otho tarafından düzenlenen bir komplo sonucunda Piso ile birlikte öldürülür. Otho, kendisini destekleyen *imparator* muhafızları tarafından imparator ilan edilir; senato kısa süre sonra ona onay verir ve *tribunicia potestas* bahşeder.

Otho

Uzun zamandır senatoda temsil edilen eski ve asil bir Etrüsk ailesinden gelen Otho, yukarıda da sözü edildiği gibi, sonradan Nero'yla ilişki yaşayacak olan Poppaea Sabina ile evliydi ve Nero döneminde sarayın en ahlaksız ve öngörülemez şahsiyetlerinden biriydi, ancak on yıl boyunca *legatus* olarak kaldığı Lusitania'da, Atlantik kıyılarında dinamik ve girişimci biri olduğunu kanıtlamıştı. Sadece üç ay süren imparatorluğu sırasında da, örneğin senato ve eyaletler karşısında bilgece ve dengeli davranır.

Vitellius

Ocak 69 başlarında, Otho'dan on beş gün kadar önce, Ren bölgesindeki lejyonlar, Claudius zamanında başarılı bir senatörün oğlu olan komutanları Aulus Vitellius'u imparator seçmiştir. Batıdaki eyaletler onun yanında yer alır ve birlikleri kış olmasına rağmen İtalya'ya doğru ilerlemeye başlarlar. Otho bu birliklerle mücadele etmek amacıyla Roma'dan ayrılıp kuzeye yönelir ve Cremona yakınlarındaki Bedriacum'da onlarla karşı karşıya gelir; yenilgiye uğrayan eski Lusitania *legatus*'u, adamlarına Vitellius'tan af dileyerek kendilerini kurtarmalarını tavsiye ettikten sonra başkaları için tehlikeli olabilecek belgeleri ortadan kaldırır, sonra da, gençliğinde onu Iulius-Claudius hanedanının son üyesiyle Roma sokaklarında cirit atarken görenlerin beklemeyeceği bir şekilde kendi hayatına son verir. Bedriacum zaferinin haberini Lugdunum'dayken (Lyon) alan Vitellius'a gelince, Temmuz ayında vardığı Roma'da *imparator* muhafızlarına ve lejyonerlere yönelik cömertliğiyle ve müsamahasıyla, ölçüsüz harcamalarıyla, dostlarına ve destekçilerine getirdiği terfilerle ve merhum Nero'ya olan apaçık sempatisiyle epey şaşkınlık uyandırır.

Vespasianus

69 yılının Temmuz ayında bir yanda Vitellius Roma'ya girerken, diğer yanda Şubat 67'de Nero tarafından Judaea isyanına son vermesi için Doğu'ya gönderilen Titus Flavius Vespasianus da birlikleri tarafından imparator ilan edilir ve Suriye *legatus*'u Licinius Mucianus, Mısır *praefectus*'u Tiberius Iulius Alexander ve Kommagene kralı Antiokhos, Judaea kralı II. Iulius Agrippa ve kız kardeşi Berenice'nin desteğini alır. Ancak Flavius hanedanının atası, iktidarı ele geçirmek için herhangi bir girişimde bulunmaz ve Roma'ya gidecek tahılları denetimi altında tutabileceği Mısır'da beklemeyi uygun görür; oğlu Titus da Judaea'daki savaşı sürdürür ve girişimde bulunma görevi Mucianus'a verilir. Ancak ondan önce İtalya'ya Galya'da, Tolosa'da [Toulouse] doğmuş ve Vespasianus'u destekleyen, Tuna nehri bölgesindeki bir lejyonun komutanı olan Antonius Primus ulaşır ve Ekim sonunda Bedriacum savaş meydanında (yine!) Vitellius'un ordusunu yenilgiye uğratarak

hemen sonrasında Roma'ya yönelir. Burada Vespasianus'un kardeşi, Roma *praefectus*'u olan Flavius Sabinus ile Vespasianus'un diğer oğlu Domitianus, Vitellius taraftarlarıyla şiddetli çatışmalar içerisindeyken sığındıkları *Capitolinus* tepesinin düşman tarafından ateşe verilmesi üzerine Flavius Sabinus ölür, Domitianus da kıl payı kurtulur. Yangından kısa bir süre sonra Antonius Primus'un birlikleri Roma'ya girer ve hızla Vitellius'un yandaşlarını alt ederler, Vitellius da 20 Aralık günü saklandığı yerde yakalanıp işkence edilerek öldürülür. Bu arada Doğu'dan tam yetkiyle yola çıkan Mucianus Roma'ya ulaşır ve sadakatinden emin olunmayan Antonius Primus'u uzaklaştırır, en önemli idari makamlara da güvenilir adamlar atamaya çalışır.

Roma'ya girişi 70 yılının Ekim ayını bulan Vespasianus, aradan bir yüzyıl geçtikten sonra yarımadaya iç savaşın yeniden geldiği, Otho, Vitellius ve Vespasianus'un ordularında İtalyanların İtalyanlarla savaştığı bu *annus horribilis*'ten [korkunç yıl] sonra bir barışma politikası uygulamaya çalışır.

Annus horribilis

Sonuçta Galba senatonun ve *libertas* idealinin temsilcisiyken ve Otho *cohors praetoriae*'nın desteğiyle seçilmişken, Vitellius Ren bölgesindeki lejyonların, Vespasianus da Doğu'daki lejyonlarla yerel *cliens* kralların sesi olmuştur. Ancak Nero'nun son döneminde ve ölümünden sonra geçmişe kıyasla daha ciddi şekilde çatışmaya girerek imparatorluğun Roma'nın asil bir hanedanının ayrıcalığı haline geldiği ilk safhasının sonunu belirleyen farklı iktidar merkezlerini temsil etmelerine rağmen, 69 yılının ilk üç imparatorunun ortak bir noktası vardır, o da Iulius-Claudius döneminin eski yönetici sınıfına üye olmaları ve o dönemin siyasi vizyonuna sahip olmalarıdır. Vespasianus ise Sabina'daki Reate'de [Rieti] doğmuş ve Caligula döneminde senatoya girmeyi başarmış bir vergi tahsildarının oğludur. Tahta çıkmadan önce savaşta, 43 yılında Britanya'nın fethinde, 67 yılından itibaren de Judaea'da bütün maharetini gösterir, ama babasının faaliyet alanından da idari ve mali sorunların çözümü konusuna ciddi bir ilgi devralmıştır. Vespasianus bu özellikleriyle kendinden önceki imparatorlardan oldukça farklı olup imparatorluğun Augustus döneminden beri geçen yüz yıllık sürede geçirdiği dönüşümün bir sembolü haline gelir; bu dönüşüm sonucunda eski senatör sınıfı ortadan kalkmış ve yerini İtalya'dan ve eyaletlerden yeni unsurlara bırakmış, eyaletler de imparatorluk sahnesinde giderek daha önemli roller oynamaya başlamıştır.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Devletin Hıristiyanlaşması*, s. 200; *Etruria ve Roma'da Spor ve Müsabakalar*, s. 260; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Romalıların Dini*, s. 540; *İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri*, s. 594; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Tacitus*, s. 904; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik

Giovanni Salmeri

Tacitus'un Annales eserinin bir bölümünde, özellikle önceki yüz yılı niteleyen lükse ve ölçüsüzlüğe kıyasla tutumluluk, Vespasianus'un en göze çarpan niteliği olarak tarif edilir. Sabina'nın Rieti kentinde doğan bir vergi tahsildarının oğlu olup aristokrat kökenli seleflerinden çok farklı olan Vespasianus'un başlattığı ve oğulları Titus ile Domitianus'un da sürdürdüğü yeni yönetim biçiminde imparatorluğun idaresine ve sınırlarının korunmasına özel önem verilir.

Vespasianus'un Tutumluluğu

Vespasianus'un (9-79) en iyi tasviri, Tacitus'un onun âdetlerini tarif eden bir eserinde yer alır. Tarihçi Tacitus, *Annales* eserinin üçüncü kitabında Vespasianus'un tutumluluğuna dikkat çekerek onu "yeme ve giyinme şekliyle eski tarz bir adam" olarak tanımlar. Ve şöyle ekler: "Onun döneminde imparatora saygı ve onu örnek alma arzusu yasaların dayattığı cezalardan ve korkudan daha etkili olmuştur". Zaten Tacitus önceki satırlarda Actium Savaşı'ndan Galba'ya kadar geçen yüz yıl içinde sofra lüksünde ölçünün tamamıyla kaçırıldığını ve ancak 69 yılındaki katliamlarla gösteriş yapmanın sonuçları konusunda yarattıkları korkunun lüksü azaltmaya katkıda bulunduğunu yazmıştır. Tacitus'a göre bu değişimin ardında asıl yer alanlar, *municipium*'lardan, kolonilerden, hatta eyaletlerden gelen *homo novus*'lardır ve Vespasianus da onların savunucusu olarak sunulur.

Ancak Flavius hanedanının atasının ölçülü hayat tarzı ve karısı Flavia Domitilla'nın ölümünden sonra Antonia'nın (Germanicus'un annesi) bir *liberta*'sı [azat edilmiş köle kadın] olan Antonia Cenida ile mütevazı bir hayat sürdürmeyi seçmesi, onun Iulius-Claudius hanedanının bazı üyelerinin kuralsız davranış tarzlarından ve alışkanlıklarından ne kadar uzak olduğunu gösterirken, iktidarına temellerinde geçmişe göre daha önce görülmemiş, yepyeni bir unsur yoktur. *Lex de imperio Vespasiani* [Vespasianus'un iktidarının yasası] adı verilen, 69 yılının sonu ile 70 yılının başları arasında bronz bir levha üzerine yazılmış çok önemli, ama bir kısmı eksik bir metinde imparatorun ayrıcalıkları arasında sözleşme yapmak, senatoyu toplantıya çağırmak, öneride bulunmak veya önerileri reddetmek, idari makamlar için aday önermek ve devlete faydası olacak önlemleri almak sıralanmış, Augustus, Tiberius ve Claudius'a kadar uzanan se-

Lex de imperio Vespasiani

lefleri hatırlatılmış ama Caligula ve Nero gibi lanetli imparatorlardan söz edilmemiştir. Vespasianus'un kendi, geleneklerin öneminin tamamıyla bilincinde olup, Vitellius'un yandaşlarının *Capitolinus* tepesinde başlattığı yangının zararlarını telafi ederken sıcaktan erimiş üç bin bronz tabletin yeniden üretilmesini, bunun için her yerde kopyalarının aranmasını emreder, çünkü Suetonius'a göre, "neredeyse Roma'nın kuruluşundan beri senatonun emirnamelerini ve ittifaklar, antlaşmalar ve herhangi birilerine bahşedilen ayrıcalıklar konusunda *plebiscitum*'ları [karar] içerdiklerinden" onun gözünde iktidarın icrası için olmazsa olmaz bir araç teşkil ederler.

Vespasianus, halefini seçerken de, çocukları olmayınca en iyisi olduğuna inandığı adayı seçen Galba'nın tersine, Iulius-Claudius hanedanının geleneğinden uzaklaşmaz ve kendi ailesinin üyelerini uygun görür. 69 yılının sonunda iki oğlu Titus (39-81) ve Domitianus (51-96) *princeps iuventutis* [gençlerin önderi] unvanını alır, 71 yılında ise Vespasianus Titus'a *tribunicia potestas* [*tribunus*'ların yetkisi] bahşeder ve onu devlet yönetiminde kendine ortak ilan eder. Ayrıca Titus'u *praetor praefectus*'luğa [imparatorluk muhafızlarının komutanı] atayarak bu makamın sadece atlı sınıfına verilmesini öngören âdete karşı çıkmış olur, ama Iulius-Claudius hanedanı döneminde ortaya çıkan bölünme potansiyelini de etkisiz hale getirmiş olur.

Vespasianus'un bu eylemleri özellikle Nero'ya hoşnutsuzluklarını belli etmiş olan Stoacı gruba bağlı olanlar başta olmak üzere bazı senatörler tarafından olumlu karşılanmaz. Ama Stoacılar her halükârda monarşi fikrine karşı değillerdi, asıl eleştirdikleri, imparatorların aşırılıkları ve eksiklikleri, *libertas senatoria*'ya [senatörlerin özgürlüğü] saygı duymamaları ve bu bağlamda haleflerini kendi ailelerinin içinden seçmeleriydi. Muhalefetinden dolayı en ağır bedeli ödeyen senatör, Thrasea Paetus'un damadı Helvidius Priscus olur: Vespasianus tarafından önce sürgüne gönderilir, 75 yılında da öldürtülür. I. yüzyılın ikinci yarısının en ünlü Stoacı hocalarından, hatta en ünlüsü olan Musonius Rufus ise Vespasianus tarafından sürgüne gönderilir ama Titus tarafından geri çağrılır.

Muhalifler

Augustus'un onlarca yıl süren, dış dünyaya karşı bir tampon bölgesi oluşturacak devletler (yani *cliens* [yanaşma] veya dost hükümdarların yönettiği krallıklar) vizyonu aşıldıktan sonra Flavius hanedanının atasının imparatorluğun korunması için ortaya attığı ve oğlu Domitianus'un da devam ettirdiği yeni politika sınırların sağlamlaştırılmasını öngörür. I. yüzyılın son yıllarında, çeşitli sınır bölgelerinin eyaletlere indirgenmesiyle sınırın giderek "çizgisel" bir boyut kazandığı, yani hem genişleme süreciyle bağlantılı hem de Barbar halkların saldırılarına karşı bir *limes* [sınır] teşkil ettiği ve savunma sisteminin organizasyonu ile lejyonların yer değiştirmesinde kayda değer bir değişime yol açtığı öne sürülmüştür. Vespasianus'un Doğu harekâtı bu genel tablo çerçevesinde düşünülmelidir: Fırat nehrindeki geçiş noktalarını kontrolü altında bulunduran ve 72 yılında Suriye eyaletine ilhak edilen Kom-

Limes

magene Krallığı gibi *cliens* krallıklar ortadan kaldırılıp, 74 yılında da Kilikya (Cilicia) eyaleti oluşturularak imparatorların ve hükümdarların çokluğundan kaynaklanan bir durum basitleştirilmiştir.

Tamamıyla askeri açıdan baktığımızda, Vespasianus Doğu'da, yıllar önce Nero tarafından bastırmakla görevlendirildiği Yahudi isyanına 70 yılında ölümcül bir darbe indirir; o yılın Ağustos sonu ile Eylül ayı başı arasında oğlu Titus Kudüs'ü fetheder, Tapınağı yok eder ve Tapınağa giden bağışları Roma'ya yönlendirir. Haziran 71'de Flavius hanedanının Judaea *triumphus*'u [zafer alayı] düzenlenir: *Forum Romanum*'daki Titus Takı'nın kabartmalarından birinde kortejden bir "enstantane" şeklinde Tapınağın hazinelerinin ve yedi kollu şamdanın taşınması tasvir edilmiştir. Filistin'deki harekât zaferden sonra da devam etmiş olmalıdır, çünkü isyancıların elinde kalan bazı kaleler Romalılara direnmeye devam ediyordu. 73 yılında, dört yüz metre yükseklikten Ölü Deniz'e bakan heybetli bir kale olan Masada'nın, onu kahramanca savunan insanların düşmana teslim olmaktansa kendilerini öldürmesiyle Romalıların eline geçer ve ihtilaf son bulur.

Kudüs Tapınağı'nın yok edilmesi

Batıda ise Ren bölgesinde 70 yılında, Teutoburg galibi Arminius gibi Roma'nın yedek birliklerine komuta eden Batavii lideri Iulius Civilis'in isyanı bastırılır. Civilis 69 yılının kargaşalı ortamında başlangıçta Flavius'ların yanında yer almış, ama Antonius Primus'un Bedriacum'da zafer kazandıktan sonra Galyalıları ve Germenleri Roma'ya karşı ayaklanmaya kışkırtmayı başarmış ve Tacitus'un *Historiae* eserinde dediği gibi, kısa ömürlü de olsa, gerçek anlamda bir *imperium Galliarum* [Galya İmparatorluğu] kurmuştu. Sekiz lejyona komuta eden generaller Petillius Cerealis ve Annius Gallus Castra Vetera'da Civilis'i mağlup edip onu teslim olmaya mecbur ederler.

Imperium Galliarum

İmparatorluğun idaresine gelince, Suetonius'a göre Vespasianus'un amacı "neredeyse yıkılmış, sendeleyen devleti güçlendirmek, sonra da güzelleştirmektir"; bu pragmatik amacı, Tacitus'un imparatora atfettiği tutumlulukla, yani ölçülülükle tamamıyla uyumludur. Dolayısıyla Vespasianus her şeyden önce Nero döneminin ve 69 yılının neden olduğu istikrarsızlık sonrası mali durumu, ekonomi alanında o dönemde bilinmeyen karmaşık yaklaşımlara başvurmadan düzeltmekle uğraşır: gelir konusunda istediği sonuca somut bir şekilde, eyaletlerin *tributum*'larını [vergi] arttırmak, hatta iki katına çıkarmakla ve belirli faaliyet veya hizmetlere yeni vergiler (örneğin tuvaletlere uygulanan *vectigal urinae* [idrar vergisi]) uygulamaya başlayarak ulaşmaya çalışır. İmparator ayrıca özel kişilerin gayrimeşru olarak işgal ettiği kamu arazilerini de (kolonilerdeki adıyla *subseciva*) geri alıp satışa çıkarmayı amaç edinir. Harcamalar alanında ise Vespasianus, ölçülü davranmaya verdiği öneme rağmen, özellikle Roma'da, Nero'nun *Domus aurea*'sının [altın ev] bulunduğu bölgede görkemli bir amfitiyatro olan Colosseum'u inşa et-

Roma'nın imajı

tirmek, 69 yılında yakılan *Capitolinus* tepesindeki tapınakları yeniden yaptırmak veya Claudius tarafından yaptırılan sukemerlerini tamir ettirmek gibi büyük projelerden vazgeçmez. Böylece selefleriyle yapılacak bir kıyaslamada küçük düşmeden şehri güzelleştirir ve adının önemli yapılarla bağdaştırılmasını sağlar.

Vespasianus Roma'nın imajının yanı sıra, 73-74'teki *censor*'luğu sırasında Nero döneminde ve 69 yılında senatoda oluşan boşlukları doldurmakla da ilgilenir: Roma'nın eski ailelerinin ortadan kalkmasıyla birlikte İtalya'nın ve batıdakiler başta olmak üzere eyaletlerin belli başlı şehirlerinden ileri gelenlerin öne çıkmasına izin veren, ailesinin Reateli [Rieti] olmasından dolayı kendisinin de bir ürünü olduğu tarihi sürece müdahale ederek yüce konseyi kendisinin politikalarına onay vermeye daha hazır bir zihniyete sahip olan ve aralarında son derece yetenekli olup artık imparatorluğun idaresinde de rol alan *viri militares'in*; bazı askerlerin bulunduğu yeni güçlere açar. Her halükârda eyaletlerden gelenleri senatoya kabul ederken ne Vespasianus'un ne de diğer imparatorların sonuçlarını öngörebildikleri söylenemez: MS I. yüzyılın ikinci yarısında eyaletlerin en ileri gelenlerinin Roma'nın gerilemekte olan aristokrat sınıfının yerini alarak imparatorluğun yönetici sınıfına dahil olabilmesinin nedeni Roma'nın son üç yüzyılının tarihidir, yani birbirini izleyen fetihler ve hem Doğu hem de Batı'daki farklı mevcudiyet ve müdahale biçimleridir. Bu açıdan Vespasianus'un İspanya'daki bütün eyaletlerde Latin hukukunu (*ius Latii*) uygulamaya koyması, dolayısıyla da çeşitli toplumlardaki idarecilerin Roma yurttaşlığını almasını temin etmesi vergi gelirinin artmasını sağlayacak bir önlem değil, Roma'nın yurttaşlığın genişlemesine izin veren kadim geleneğin devamı olarak görülmelidir.

Senatonun genişlemesi

Vespasianus bu kadar müdahaleden ve projeden; komplolar sonucunda öldürülen veya kendini öldüren onca imparatordan sonra 79 yılının Haziran ayında yatağında ölür ve yerine oğlu Titus geçer.

Titus'un Merhameti

Titus, tahtta çok kısa bir süre kalmasına rağmen, Modern Çağ sanatçılarının ve yazarlarının en çok ilgisini çeken Roma imparatorları arasında yer alır: bunun en önemli nedenlerinden biri tarihçi Suetonius'un onu konu alan ve iki yıllık yönetimiyle ondan önceki hayatını kıyasladığı çelişkili, dolayısıyla da farklı şekillerde yorumlanmaya açık portresi olabilir. Suetonius şöyle yazar: "Titus'un ister doğuştan bir yetenek olsun, isterse şans eseri olsun, bir imparator için belki de en büyük lütuf olan herkesin sevgisini kazanma kabiliyeti öylesine yüceydi ki, herkes için bir sevgi ve neşe kaynağıydı; halbuki sıradan bir yurttaşken ve hatta sonrasında babası hükümdar olduğunda yurttaşların nefretinden ve şiddetli eleştirilerinden kaçamamıştır".

Soylu sınıfına üye olmayan, Reate [Rieti] kökenli bir senatörün oğlu ve yiğit bir savaşçı olan Titus Claudius'un oğlu Germanicus (41-55) ile birlikte sarayda eğitim alır ve imparatorluğun başkentinin varlıklı gençlerine özgü o şiddete eğilimli, uçarı davranış şeklini benimser, Nero döneminde de karakteri bu yönde gelişmeye devam eder. Babası Vespasianus tahttayken de rakiplerine ve düşmanlarına merhamet etmez, hatta bazen onları öldürtür. Titus'un bu gibi gençlik alışkanlıklarından ancak babasının yerine geçip *regere imperio populos* [halkı iktidarla yönetmek] gibi büyük bir sorumluluğu üstlendiği için vazgeçtiği sanılır; benzer bir davranış değişikliği Otho (y. 32-69) ve özellikle Tacitus'a göre Pontus ve Bithyhnia *proconsul*'u, hatta *consul* iken aleyhine tek söz söylenemezken herhangi bir makamda bulunmadığı zaman kendini ölçüsüz bir şekilde hayatın zevklerine bırakan Petronius örneğinde görülmüştür. Günümüzde Titus'a getirilebilecek yorumlar ne olursa olsun, elimizdeki kaynaklar temelinde Titus'un imparator ilan edilince büyük bir görev sorumluluğu edindiği ve tebaasının ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına kıyasla daha çok uğraştığı kesindir.

Kamusal görevin sorumluluğu

Vespasianus'un halefinin görev duygusunun, daha doğrusu devlete karşı sorumluluğunun ilk örneklerinden biri, gizemli bir kadın olan Yahudi prensesi Berenice ile olan on yıllık ilişkisine son vermesidir. Berenice Mısır *praefectus*'unun kardeşi ve Kilikya'da Olba'nın rahip kralı gibi önemli ve etkili adamlarla evlendikten sonra kardeşi II. Iulius Agrippa ile ensest ilişki yaşamakla suçlanmıştı; Titus onunla Filistin'de, babasıyla Yahudi isyanını bastırmaya çalışırken tanışmış, böylece Antikçağın en ıstırap dolu aşk hikâyelerinden biri başlamıştı.

Berenice

Berenice ailesinin diğer üyeleri gibi Romalıların yanında yer alırsa da, Kudüs'ün MS 70 yılında ele geçirilmesinden sonra Roma'da, yenilgiye uğratılan halkıyla bir sayılmamasına imkân yoktu, ama Titus yabancı prensesle ilişkisine son vermez, bağlarını daha da güçlendirir. Ancak tahta çıktığı zaman senatonun ve halkın hassasiyetini yaralamamak amacıyla, yani siyasi geleceğini düşünerek Berenice'den ayrılır. Suetonius'un yazdığı gibi, "Berenice'yi hem kendisinin hem de onun istememesine rağmen (*invitus invitam*) derhal Roma'dan uzaklaştırdı". Bu olay sonraki yüzyıllarda insanların hayal gücü üzerinde o kadar etkili olmuştur ki, Racine (1639-1699) gibi son derece duyarlı bir yazar XVII. yüzyılın en dokunaklı dramlarından biri olan *Bérénice*'i Titus ile prensesin tutkulu aşkına adamıştır.

Titus imparator olduğunda önceden, örneğin Vespasianus'a karşı komplo düzenlediğinden şüphelenilen Caecina Alienus'u acımasızca öldürtmesine neden olan o şiddete ve intikam almaya eğilimli yaklaşımından da kurtulduğu anlaşılıyor. Muhtemelen karşısına çıkan siyasi fırsat üzerine o yaklaşımın yerini bilinçli olarak alan merhamet duygusu, Roma tarihinde ender görülür, hatta eşi görülmemiş bir şekilde, Titus'u iktidarda olduğu süre boyunca hiçbir senatörü ölüm cezasına çarptırmayan ve muhbirleri çeşitli cezalarla ve kısıtla-

malarla yıldırmaya çalışan bir imparator olmaya iter. Titus'un bu yaklaşımı da Mozart'ın XVIII. yüzyılda yaşayan bir imparatorun Romalı imparatoru örnek aldığı *Titus'un Merhameti* eserinin son derece yaratıcı konusu için ilham kaynağı teşkil etmiştir. Bu eser hükümdara hakaret suçunu, işkenceyi ve ölüm cezasını fesheden ilk Avrupalı hükümdar olan Toscana Dükü Peter Leopold'un (1747-1792) 1791'de Bohemya kralı olarak taç giymesi onuruna bestelenmiştir.

Titus imparator olarak cömertliğini özellikle yönetimi sırasında yer alan felaketler sırasında sergilemiştir. 24 Ağustos 79 tarihinde Vezüv yanardağının patlamasıyla aralarında Pompeii, Stabiae ve Herculaneum olmak üzere Campania bölgesindeki bazı merkezler haritadan silinir. Titus derhal felaket yerlerine gider ve büyük ölçüde kendi malvarlığından faydalanarak gerekli müdahalelerde bulunur. Ertesi yıl korkunç bir yangın Roma'yı mahveder ve birçok varlıklı kişinin, hatta yabancı imparatorların yardım önerilerine rağmen imparator yeniden inşa sürecinin maliyetini tamamıyla kendi cebinden karşılar. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi 80 yılının sonunda da Roma'da bir salgın yayılır ve Titus yardım faaliyetlerinde ve telafi amaçlı ritüellerin yerine getirilmesinde şahsen rol alır. Bu arada Colosseum da çok sayıda kutlamayla ve gösteriyle yine 80 yılında açılır: imparator bu vesileyle bu seferde diğerlerinin tersine, mutlulukla cömertliğini sergiler.

Felaket yıllarında Titus'un büyüklüğü

Titus döneminin Antikçağ yazarları tarafından tebaasının üzülmediği, hatta bir dereceye kadar mutlu olduğu bir dönem olarak tasvir edilmiş olması bazen tartışmalara konu olduysa da bu konuda radikal görüş ayrılıkları söz konusu değildir. Örneğin bazıları Suetonius'un imparator için söylediği "bir sevgi ve neşe kaynağı" şeklindeki sözlerinin halefi ve kardeşi Domitianus'un on beş yıl süren despotluk dönemiyle kıyaslamadan kaynaklandığını düşünmüştür. Bu meseleyi çözüme kavuşturma iddiasında bulunmadan, günümüze sadece bir kısmı ulaşmış, Antikçağda yazılmış en eksiksiz Roma tarihinin yazarı olan Yunan senatör Cassius Dio'nun (163-y. 230) "bilgece" görüşüne yer verelim: Dio'ya göre Titus'un imparator olarak edindiği şöhret muhtemelen tahtta ancak Eylül 81'deki ölümüne kadar, yani iki yıldan biraz uzun bir süre kalmış olmasına ve bu kısa sürede zalim veya uygunsuz eylemlerde bulunmaya zaman bulamamış olmasına bağlıdır.

İdareci ve Despot Domitianus

Herhangi bir sorunla karşılaşmadan ağabeyi Titus'un yerini alan Domitianus ise kaynakların büyük kısmında olumlu olarak tasvir edilmez, hatta Nero ile birlikte en çok kötülenen imparator olduğunu söyleyebiliriz. Tacitus ve Genç Plinius gibi Domitianus döneminde yaşayan iki Latin yazar ve senatör onu son derece hasmane bir açıdan tasvir ederler, Yunan hatip Prusalı Dion Khrysostomos da onu bir tiran olarak tanımlamaktan çe-

Çelişkili görüşler

kinmez. Biyografi yazarı Suetonius da Domitianus'a sevecen yaklaşmaz, ancak metninde sunduğu ve yazıtlar ile sikkeler yoluyla da teyit edilmiş bazı bilgiler sayesinde oluşturabildiğimiz portrede imparatorun sivil idare ve orduya verdiği önem, hak ettiği şekilde öne çıkar. İmparatora muhalif koronun dışında yer aldıklarından genelde Domitianus'un dalkavukları olarak tanımlanan şairler Martialis ile Statius ise onun döneminde Roma'nın kültür ve sanat hayatının hiç de hor görülecek bir yanı olmadığını görmemize imkân verirler.

İmparator, kendi özel hayatındaki ihlallerine rağmen (Titus'un kızı, yeğeni Iulia'yla birlikte yaşaması tartışmalara konu olmuştur) halkın ahlakının ve özellikle cinselliğinin denetimine Suetonius'un deyimiyle büyük bir dikkatle ve titizlikle önem verir, bekâret yeminlerini ihlal eden Vesta bakirelerini sert bir şekilde cezalandırır, fuhuşla mücadele eder ve hadım etmeyi yasaklar.

Bürokrasinin güçlendirilmesi

Domitianus daha dar anlamda idari alanda ise uzun zamandır söz konusu olan bir eğilim doğrultusunda *equites* [atlı sınıfı] grubunun sorumluluk alanını genişleterek, sarayın *ab epistulis* [yazışmalar] ve *a rationibus* [mali idare] gibi bölümlerine o ana kadar olduğu gibi *libertus*'lar değil, *equites* grubunun temsilcilerini atar, böylece bu işlerin özel çıkarlar değil de, bürokratik kriterler doğrultusunda yürütülmesini sağlar. Domitianus hukuk alanında da Roma'daki görevi kötüye kullanan idarecilerin ve eyaletlerdeki valilerin yargılanmasını sağlayarak Suetonius'a göre önemli başarılar elde eder ve tebaasının onayını alır. Domitianus'un İtalya'da yeni üzüm bağlarının dikilmesini yasaklayan, eyaletlerde var olan bağların da yok edilmesini öngören bir emirnamesi de halkın hayat şartlarına verdiği öneme işaret eder. İmparator'un bu önlemi Modern çağda İtalyan bağcıların çıkarını korumaya yönelik olarak yorumlanırsa da, Antikçağ kaynaklarında 90'lı yılların başlarında yıllarca süren ve Anadolu'da ciddi sorunlara yol açan kıtlığın sonuçlarına bir önlem alma iradesi olarak sunulur. Domitianus ekonomi temelli değil de ahlakçı bir bakış açısıyla yarımadada bağların yayılmasını engellemenin ve eyaletlerdeki toprakların tahıl yetiştirmeye açılmasının bu soruna bir çözüm teşkil edeceğini düşünür, ama bu çözüm çok kısa süreli olur.

Domitianus'un idareci olarak feraseti, devletin mali işlerinde ve hazinenin denetiminde de kendini gösterir, böylece imparator, imparatorluğun başlangıcından beri ilk defa, askerlerin ücretinin üçte bir oranında arttırılması gibi çok zorlu bir önlemi alma imkânı bulur. İmparator böylece askerlerin onayını alır, ama bazı askeri seferlere şahsen komuta etmiş olmasının da bu duruma katkıda bulunduğunu unutmamak gerekir. 83 yılında Ren nehrinin sağ kıyısında yaşayan bir Germen ulusu olan Chattilere karşı yürütülen sefer 85'de zaferle sonuçlanır ve heybetli bir mekanizma olan ilk Germen *limes*'i [sınır] oluşturulur. *Limes*, lejyonların kamplarının önünde yer alan, sınır hattını güçlendirmeye yönelik, yedek birliklere emanet edilen kaleler, yollar ve kazık çitlerden oluşurdu. 90 yılı civarında düzenli eyalet ola-

Askeri seferler

rak *Germania Superior* ile *Germania Inferior*'un oluşturulması da bu sistemle bağlantılı olarak gerçekleşmiş olabilir.

Dacialıların Moesia eyaletini işgal edip vali Oppius Sabinus'u öldürdüğü Tuna nehri bölgesi 85 yılında harekât bölgesi haline gelir. Domitianus da 85 ve 86 yıllarında bölgede bulunur, ama durumun yeniden Romalıların lehine dönmesi için Yukarı Moesia valisi Tettius Iulianus'un Transilvanya'da, Tapae'da Dacia kralı Decebalus'a karşı zafer kazandığı 88 yılını beklemek gerekir. Ancak bu zaferden herhangi bir avantaj elde edilmez, çünkü Pannonia'da yaşayan Germen ulusları Markomanlar ile Quadi'ler ayaklanır ve Pannonia Romalılardan yardım isteyince, aslında hasmane ilişkiler söz konusu olmadan Roma'nın etki alanına girmeyi planlayan Dacialılardan yüksek miktarda tazminat almayı planlayan Domitianus onlarla aceleyle barış antlaşması imzalamak zorunda kalır ve bundan dolayı büyük eleştiri alır.

Dacia ve Pannonia

Birkaç yıl sonra, 92'de bir Sarmat halkı olan Yazigler Pannonia'da bir lejyonu yok ederler, ama ardından imparatorun kendi tarafından mağlup edilip sınırın dışına itilirler. Bambaşka bölgede, yani Claudius tarafından fethedilen ama idare edilmesi hiç de kolay olmayan Britanya'da, damadı Tacitus'un tarihi açıdan çok önemli bir methiye yazacağı Gnaeus Iulius Agricola kuzeye doğru yayılmaya ve eyaletin organizasyonuyla ilgilenmeye devam eder, ama *legatus* olarak geçirdiği yedi yılın sonunda, 84 yılında Domitianus tarafından Roma'ya geri çağrılır.

Agricola

Görüldüğü üzere idari meselelere çok dikkat eden ve imparatorluğun sınırlarının sağlam olmasının ne kadar önemli olduğunun bilincinde olan Domitianus diğer yandan senato temsilcileriyle siyasete dayalı bir ilişki kurmakta o kadar başarılı olmaz. Babasının ve özellikle ağabeyinin yaptığı gibi senatoyla sürtüşmeleri ve ihtilafları aşmak için gerekli olan saygıyı göstermek yerine, imparatorluk iktidarı konusundaki otokratik vizyonunu gizleyemez veya gizlemek istemez. Bu vizyon çeşitli şekillerde kendini gösterir: imparator olduğu dönemde *consul*'luğu on kez kendi üstlenir; kendisine *dominus et deus* [efendi ve tanrı] şeklinde hitap edilmesini açıkça ister; senatoda *triumphus* kıyafetini giymeyi âdet edinir ve 85 yılında yüce meclisi daimi denetimi altında bulundurma iradesini belli ederek kendi kendini *censor perpetuus* [daimi *censor*] ilan eder. Bunlara 89 yılında *Germania Superior legatus*'u Lucius Antonius Saturninus'un isyanına verdiği çok sert tepki de eklenmelidir: bu isyanı Domitianus kendi bastırır, ama bu olaydan dolayı komplolarla olası ihanetlerden dolayı daha da şüpheci hale gelir. Domitianus döneminde en az on iki eski *consul* ortadan kaldırılır; 93 yılının kurbanları arasında Vespasianus'un öldürttüğü Helvidius Priscus'un oğlu, senatör Helvidius Priscus, Arulenus Rusticus ve Herennius Senecio vardır; üçü de Stoacı felsefe tarikatına üye olup, hükümdara hakaretten veya komplolara katılmaktan suçlu bulunup ölüm cezasına çarptırılırlar. 95 yılında ise sıra

Senatoyla zor ilişkiler

Domitianus'un kuzeni ve iki atanmış halefinin babası Flavius Clemens'e gelir: ona yöneltilen *atheotes*, yani (devlet dinine karşı) dinsizlik suçlaması onun Hıristiyanlığa yakın olduğunu düşündürmüştür, ama böyle olduğu kesin değildir. Domitianus 18 Eylül 96 tarihinde hayatını kaybeder: beklenileceği üzere, bazı senatörlerin, *praetor praefectus*'un, saray içi memurların ve muhtemelen karısı Domitia Longina'nın da katıldığı bir komplo sonucunda öldürülür. Yerine komplocuların üzerinde görüş birliğine vardığı, Umbria bölgesinden bir aileden gelen yaşlı ve deneyimli bir senatör ve eski *consul* olan Cocceius Nerva getirilir. Kökeni Romalı olmayan ve özellikle Domitianus döneminde eyaletlere, idarelerine ve stratejik konumlarına büyük önem veren bir hanedanın yirmi yedi yıl süren yönetimi de böylece sona erer.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Devletin Hıristiyanlaşması*, s. 200; *Paganlığın Direnişi*, s. 205; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Flavius Dönemi Sanatında Düzen ve Dünya Hâkimiyeti*, s. 728; Tacitus, s. 904; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909; *İmparatorluk Roma'sında Gösteriler ve Müzisyenler*, s. 1076; *İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset*, s. 1080

Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi

Giovanni Salmeri

XVIII . yüzyılda yaşamış büyük İngiliz tarihçi Edward Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi adlı anıtsal eserinde Domitianus'un ölümünden Commodus'un tahta çıkışına kadar olan dönemin evrensel tarih içerisinde insanların en müreffeh ve mutlu oldukları dönem olarak sayılabileceğini yazmıştır. Bu görüş ile Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius dönemlerinin tablosu, sayısız araştırma ve inceleme için bir başlangıç noktası oluşturmuştur, ama Gibbon'ın Antoninus'ların döneminin bu özelliği konusundaki bu görüşü, tespit edilen çeşitli eksikliklere ve getirilebilecek çeşitli düzeltmelere rağmen geçerli olmaya devam eder. Bu dönemde

ayrıca imparatorluğun yönetici sınıfının bazı temsilcileri arasında içselliğe yepyeni bir ilgi doğar ve günümüz anlamında "şahsiyet"ten söz etmeye başlamak mümkün olur.

Antoninus'lar Dönemi

XVIII. yüzyıl, Modern Çağda Roma İmparatorluğu'nun, incelikli analojiler ve atıflar yoluyla en çok ilgi gördüğü dönemdir. Roma mimarlığı sayısız biçimde yeniden ele alınmış, özellikle II. yüzyılda yaşamış imparatorlarının portreleri yeniden yapılmıştır. Viyana'da Karlskirche'nin önüne Traianus ve Marcus Aurelius dönemine ait Roma sütunlarının taklitleri dikilmiş, Avrupa'da birçok kilisenin duvarları Roma'nın MS ilk yüzyıllarına ait Latince yazıtlara benzer yazıtlarla süslenmiş, günümüzde de okunmaya ve incelenmeye devam edilen tarih ve felsefe eserleri o döneme adanmıştır. Roma İmparatorluğu'na olan hayranlığın ne kadar yaygın olduğunu vurgulamak için 1776'da Sicilya'nın ücra Girgenti kasabasında hukukçu Vincenzo Gaglio'nun yazdığı bir inceleme yazısına bakalım: *Sicilya'nın Roma Cumhuriyeti mi Yoksa Roma İmparatorları Döneminde mi Daha Mutlu Olduğuna Dair Tarihi, Eleştirel ve Siyasi Mesele*. Burbon hanedanından III. Ferdinand'ın sadık vatandaşı olan yazar, adanın tahılını Roma'ya verdiği ve karşılığında Romalı valiler tarafından yağmalandığı cumhuriyetçi dönemden olumsuz söz edip, Augustus'tan (MÖ 63-MS 14) Diocletianus'a (243-313) kadar bütün imparatorların ve özellikle Hadrianus'un (76-138) Sicilya'ya çok iyi davrandığını belirtir ve İskoçyalı filozof David Hume (1711-1776) ile tam uyum içinde bir eyalet için en avantajlı şeyin çok kişinin değil bir kişinin yönetimi, yani cumhuriyet değil imparatorluk olduğuna karar verir. Gaglio'yla aynı yıllarda ama binlerce kilometre kuzeyde, önce İngiltere'de sonra İsviçre'de Edward Gibbon (1737-1794) *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı görkemli eserini yazar (1776-1788) ve genelde "Domitianus'un ölümünden Commodus'un tahta çıkışına kadar" olan imparatorların dahil olduğu Antoninus'ların çağına çok sıra dışı, hafiften cumhuriyet yanlısı bir methiye düzer: "Eğer insanın dünya tarihinde insanların en müreffeh ve mutlu olduğu dönemi belirlemesi gerekse, hiç tereddüt etmeden Domitianus'un ölümünden Commodus'un tahta çıkmasına kadar olan döneme işaret etmesi gerekir. Bu dönemde engin Roma İmparatorluğu mutlak iktidarın hâkimiyeti altında, erdem ve bilgelik temelinde yönetiliyordu. Ordular birbirini izleyen kararlı ama ölçülü, kişilikleri ve otoriteleri istemsiz olarak saygı uyandıran dört imparator tarafından frenleniyordu. Nerva, Traianus, Hadrianus ve Antoninus'lar sivil idare biçimlerini titizlikle muhafaza ettiler, özgürlükçü bir imaj sergilemekten ve kendilerini yasalardan sorumlu vekiller saymaktan gurur duydular. O dönemin Roma halkı akılcı özgürlüğü kavrayacak durumda olsaydı bu imparatorlar cumhuriyeti yeniden tesis etme onurunu hak ederlerdi."

Gibbon'u Antoninus'lar dönemini dünya tarihinin "en müreffeh ve mutlu dönemi" olarak tanımlamaya iten şey, Roma'nın iktidarın icrasına olan görünürdeki saygısının, XVIII. yüzyıl aydınlarının imparatoru olan kendisine, yüce siyasi ve kültürel ideallerine aktardığı denge ve ölçü izlenimi olmalıydı. Gibbon'ın çizdiği tablonun elimizdeki verilere ne derecede tekabül ettiği (ki tam olmaktan uzaktır) bu bölümün konusu değildir, imparatorlar münferit olarak ele alınarak incelenecektir; ama İngiliz tarihçinin II. yüzyılın tamamıyla kendine özgü karakterini tespit etmeyi başardığı kabul edilmelidir. 100 yılı civarında Roma'da özellikle senatörler, Doğu eyaletlerinin de ileri gelenleri arasında, işe adanmanın ve kamusal imajın baskın olduğu geçmiş yüzyıllara kıyasla ruhsallığa ve bireyin mahrem yönlerine daha çok önem verilen yeni bir hayat tarzı kabul görmeye başlamıştır. Hatta bazı durumlarda geçen yüzyılın büyük Fransız aydını Michel Foucault'nun (1926-1984) *souci de soi* (kendilik kaygısı) adını verdiği kavramı temel alan bir bireysel ölçü ve denge programının kuralları bile tespit edilebilir ve neredeyse iki bin yıl önce, bizim anladığımız manada "şahsiyet"in varlığından söz edilebilir. Yüz elli yıllık imparatorluk yönetimi, küresel vizyonu ve esnekliğiyle, Klasik Yunanistan'dan ve kahramanlık ideallerinden çok biz "sıradan" modernlere yakın olan bir dünya ve birey vizyonu yaratmayı başarmıştı ve bu vizyonu en iyi temsil eden, filozof imparator Marcus Aurelius'un (121-180) sakin çehresidir.

II. yüzyılın özelliği

Nerva ve Traianus'u Evlat Edinmesi

Domitianus'un öldürülmesi, Roma halkı arasında sevinç gösterilerine yol açmazsa da senatoda büyük mutluluk yaşatır, imparatorun heykelleri paramparça edilir ve *damnatio memoriae* [anısının lanetlenmesi] ilan edilir, yani tüm imgelerinin ve anılarının silinmesine karar verilir. Sevilmeyen veya iktidarda çok uzun süre kalan idarecilerin ölümünden sonra genelde olduğu üzere, senatörler arasında umutla ve gelecek planlarıyla dolu, olumlu bir hava gelişir. Ve senatonun, imparator figürünün ortadan kaldırılmamasına rağmen eski önemine yeniden kavuşacağı sanılır.

Komplocuların imparator seçtiği Nerva (y. 30-98) da büyük bir ihtiyatla hareket eder; önceki yıllarda adaptasyon konusunda büyük yeti göstermiş, Nero döneminde (54-68) Piso'nun komplosunun bastırılmasında rol almış ve 90 yılında Domitianus ile birlikte *consul* olmayı kabul etmiştir. Nerva tahta çıktığında selefini ve otokrat yönetimini unutturmak için ilk iş Domitianus'un sürgüne gönderdiklerini geri çağırır, muhbirlik yapanları cezalandırır, el konan mülkleri iade eder; bu arada bastırdığı sikkelerin üzerindeki yazılardan da görüleceği üzere –*Libertas publica* [halkın özgürlüğü], *Salus* [sağlık, refah], *Aequitas* [eşitlik] ve *Iustitia* [adalet]- senatörlerin de takdir edeceği şekilde şüphelerden ve gizlilikten uzak, özgür bir siyasi ortam oluşturmaya çalışmıştır. Vergiler alanında da Nerva, Vespasianus döneminde

Senatör yanlısı politika

(69-79)uygulamaya konan dayatmaları destekleyen görüşten uzaklaşarak örneğin İtalyan halkların, kişilerin ve eşyaların kamusal ulaşımı (*cursus publicus*) için ödediği vergileri iptal eder. Traianus döneminde (98-117) geliştirilecek bir yardım şekli olan *Institutiones alimentariae*'ın [gıda düzenlemeleri] da Nerva tarafından tesis edildiği sanılır. Ayrıca *comitia* yasalarının sonuncusu olan ve İtalya ile Afrika'da toprak dağıtımını öngören *lex agraria*'nın [tarım yasası] yine Nerva tarafından onaylandığını da unutmamak gerekir.

Nerva'nın hükümdarlık döneminin kısalığına ve devletin çeşitli kurumları arasında var olan çakışmaları düzenleme iradesine rağmen (bastırdığı bir paranın üzerinde *Concordia exercituum* [orduların uyumu] yazar), 96-98 yılları arasında huzursuzluk ve isyan belirtileri yok değildir. Gaius Calpurnius Piso Crassus Frugi Licinianus adlı bir fanatiğin düzenlediği komployu saymazsak (aynı kişi Traianus'a karşı da bir komplo girişiminde bulunacaktır), en ciddi olay 97 yazında yeni *praetor praefectus* [imparatorluk muhafızlarının komutanı] Casperius Aelianus'un Domitianus'un katillerinin ölüm cezasına çarptırılmasını talep etmesidir. Nerva bu talebe karşı çıkamaz ve iki komplocunun cezasının infaz edilmesine izin verir, böylece imparatorluk muhafızları da devlet işlerine müdahale etme güçlerini kabul ettirmiş olurlar.

İmparatorluk muhafızlarının gücü

Bu arada durumun ciddiyetinin farkında olan ve lejyonların gözüne girmek isteyen Nerva, ailesi İtalya'dan İspanya'ya göç etmiş, İtalica'da doğmuş, orduların gözdesi senatör Marcus Ulpius Traianus'u (53-117) evlat edinir, dolayısıyla da halefi olarak belirler. Böylece yaşlı imparator halefini ailesinin dışında arayan (ama başarılı olamayan) Galba'nın izinde ilerler, hatta daha da ileri giderek imparatorluk tahtını Romalı veya İtalyan olmayan birine emanet eder; bu seçimi, başlangıçta Batı'dan olmak üzere, eyaletlerin ileri gelenlerinin giderek artan sayıda senatoda kendine yer edindiği, on yıllardır devam etmekte olan süreçle tam bir uyum içindedir. Böyle senatörler İtalya'nın giderek daha az önem taşıdığı imparatorluğun idaresi açısından artık elzem hale gelmiştir.

Ocak 98'de Nerva öldüğü zaman Traianus *Germania Superior*'da *legatus* olarak görevliydi ve haberi alınca Roma'ya gitmek üzere yola çıkmak yerine Ren sınırını güçlendirmek için aylarca bölgede kalır, kışı Tuna nehri yakınlarında geçirir ve Roma'ya gelişi 99 yılının yazını bulur.

Ancak Traianus Roma'ya ulaşmadan bile önce yaptığı ilk işlerden biri Casperius Aelianus'u ve Nerva'ya karşı çıkan imparatorluk muhafızlarını ölüm cezasına çarptırmak olur, böylece senatonun beğenisini kazanır.

Traianus'un Savaşları

Traianus, imparatorluğun ilk iki yüzyılında askeri niteliği en çok öne çıkan imparatordur. Roma'nın savunma sisteminde temel önem taşıyan *Germania Superior* eyaletine vali olarak atanmadan önce 75 yılı civarında, babası Suriye

valisiyken orada geçirdiği dönem dahil olmak üzere uzun bir süre askeri *tribunus militum* (Lejyon komutanı emrindeki yüksek rütbeli subay) olarak görev almıştır. Daha sonra, İspanya'da konuşlu VII Gemina lejyonunun *legatus*'u olarak 89 yılında Domitianus'un Almanya'da Antonius Saturninus'un komplosunu bastırmasına yardımcı olmuştu. Bu gibi deneyimlere sahip olan Traianus tahta çıktıktan sonra, giderek güçlenmekte olan Decebalus'u durdurmak ve komşu uluslar üzerindeki etkisini yok etmek için 101 yılında Dacia'ya kararlılıkla müdahale eder. Lederata'da Tuna nehrini geçen imparator, bazen galip geldiği, bazen mağlup olduğu mücadelelerin sonunda krallığın başkenti Sarmizegetusa için tehlike teşkil eder hale gelir ve 102 yılında Decebalus'u teslim olmaya ve hem topraklarında Roma garnizonlarının varlığını kabul etmeye hem de topraklarının bir kısmından vazgeçmeye mecbur eder. Ancak üç yıl sonra, 105 yılında Traianus, Decebalus antlaşmayı ihlal ettiği için yeniden Dacia'ya bir sefer düzenler ve bu sefer Tuna nehrini Drobeta'da, kendi mimarı Damascuslu (Şam) Apollodoros'un inşa ettiği muhteşem köprü sayesinde geçer. İmparator 106'da Sarmizegetusa'yı ele geçirir, Decebalus kendini öldürür, Dacia Roma'nın eyaleti haline gelir ve bu zafer onuruna eski başkente yakın yerde yeni bir Roma kolonisi kurulur.

Dacia seferleri

Dacia'nın fethi konusunda çeşitli yorumlar söz konusuysa da bu seferin stratejik bir amacının olduğu şüphe götürmez: Flavius hanedanının sınırların savunulmasına önem verme politikasını sürdüren Traianus, Decebalus gibi tehlikeli birini ortadan kaldırarak Tuna nehri sınırını sağlamlaştırmayı amaçlar. İki Dacia seferinin diğer sebepleri arasında, İskender başta olmak üzere geçmişin büyük komutanları ile kıyaslanmaktan hoşlanan Traianus'un şan ve şöhret elde etme arzusunun da yer aldığını söyleyebiliriz; imparatorun bu arzusu, bu zafer onuruna Roma'da dikilen Traianus Sütunu'nun ve Aşağı Moesia'da dikilen Adamklissi Zafer Anıtı'nın üzerindeki kabartmalarda da kendini belli eder. Decebalus'a karşı gerçekleştirilen seferlerin sonuçları arasında ise, bu askeri girişimin maliyetinin tamamını karşılamasa da pek de azımsanmayacak miktarda ganimet ve Traianus döneminin son yıllarında altın sikkelerin üretiminde artışa gidilmesine izin veren Transilvanya'daki altın madenlerinin işletilmesi sayılabilir.

Altın madenleri

106 yılında Sarmizegetusa şehri ele geçirilip Dacia eyaleti kurulurken imparatorluğa başka bir eyalet daha eklenir: Nabataea (Nebati) Krallığından oluşan ve Suriye *legatus*'u Aulus Cornelius Palma tarafından ele geçirilen *Arabia Petraea* (Mavera-ı Ürdün). Neticede Bostra'ya bir lejyon konuşlandırılır ve krallığın eski başkenti Petra'ya *metropolis* unvanı verilir: iki şehir her halükârda geçmişte olduğu gibi çölden geçen kervan trafiği üzerinde yer almaya devam eder.

Arabia Petraea

Siyasi ve idari açıdan ise, Traianus Roma'ya imparator olarak girdiği 99 yılından itibaren Nerva'nın politikasını sürdürerek senatoya kendini beğendir-

mek için uğraş verir: Comolu senatör Genç Plinius'un 100 yılında *consul*'luğa tayin edilişine *gratiarum actio* (teşekkür eylemi) olarak yazdığı *Panegyricus* [*Methiye*], Traianus'un bu konudaki başarısına tanıklık eder: bu metinde örnek alınması gereken kişi olarak tanımlanan imparator erdemlerinden dolayı Domitianus'un zıddı olarak sunulur ve yüce meclise gösterdiği saygıdan dolayı çok takdir edilir. Ama Yunan aydın Prusalı Dion (40-y. 113), Plinius'un *gratiarum actio*'suyla aynı yıl, Traianus'un karşısında okuduğu *Perì basileias* (*Krallık Üzerine*) adlı ilk söylevinde imparatorun bu yönünden hiç söz etmez. Neredeyse imparatorluğun doğu kısmının sözcüsü gibi hareket eden Dion imparatorun tebasına *philantropia* (insanlık) ve *euergesia* (cömertlik) gösterirken Zeus'u ve Herakles'i örnek alması gerekliliği üzerinde durur.

Genç Plinius ve Prusalı Dion

Traianus'un imparatorluk yönetiminde seleflerine göre Javolenus Priscus ve Neratius Priscus gibi değerli hukuk uzmanlarının danışmanlığından daha fazla faydalandığı, böylelikle Hadrianus'un başvuracağı *consilium principis*'in [princeps'in (imparatorun) danışmanları] kurumsallaşmasına öncülük ettiği anlaşılıyor. Traianus'un getirdiği düzenlemeler arasında terk edilen çocuklarla ve yüzde 5 olan miras vergisine (*vicesima hereditatum*) Nerva'nın getirdiklerine ilaveten, uygulanan muafiyetler ve indirimlerle ilgili olanlar da vardır. İmparator ayrıca, İspanya'da doğmuş olmasına rağmen, Roma'ya ve İtalya'ya özel önem vermiştir. Roma'da *annona* [erzak] tedarikinin düzenli olmasını temin etmiş, kendi adını taşıyan görkemli *Forum* ile arkasındaki pazarların inşasıyla Şamlı Apollodoros'u görevlendirerek *Forum*'lar bölgesini genişletmiştir. İtalya'ya gelince de, yollarla ve köprülerle titizlikle ilgilenmenin, Ostia ile Ancona limanlarını büyütüp sağlamlaştırmanın, senato adaylarını toprak alımına ayırdıkları sermayelerinin üçte birini İtalya'da yatırım şeklinde gerçekleştirmeye mecbur etmenin yanı sıra, Nerva'nın başlattığı ve Apennin dağlarının Piacenza bölgesinde, Veleia'da bulunan bronz bir levhada ayrıntılı bir şekilde açıklanmış olan *Institutiones alimentariae*'ın yayılması için uğraşmıştır. Özellikle İtalya'da nüfus artışı sağlamayı amaçlayan bu düzenlemelerle toprak sahiplerine yüzde 5 gibi uygun bir faizle ipotek garantisi karşılığında borç verilmesi ve elde edilen gelirle ihtiyaç sahibi çocuklara yardım sağlanması öngörülürdü. Bazıları Traianus'un idari faaliyetlerini değerlendirirken özellikle imparatorun imparatorluğun bazı merkezlerine mali işlerin denetmeni işleviyle *curatores civitatis* [kent idarecisi] göndermesini temel alarak merkeziyetçi bir vizyonun öncül biçimlerini tespit etmişlerdir. Ama bu düzenleme bir dayatma olarak görülmemelidir: temelinde Traianus'un birçok eylemini nitelediği görülen, toplumsal açılım anlamında olmasa da, tebasının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, babacan yaklaşımı tespit etmek mümkündür. İmparatorun Genç Plinius'un 110-112 yılları arasında Pontos - Bithynia valisiyken, tavsiye ve öneri talebiyle

İdari düzenlemeler

kendisine gönderdiği mektuplara verdiği bazı cevaplar bu yaklaşıma birer örnek teşkil eder; bu mektuplarda şöyle ifadeler yer alır: "Senin de çok iyi bildiğin gibi, saygıyı hak etmek için insanları korkutmaya veya hükümdara ihanet suçlamalarına başvurmadım" veya "İnsanları iradelerine karşı, belki de yatırım yapamayacakları paraları borç almaya zorlamak, zamanımızın adalet ruhuna uygun değildir".

Traianus döneminin ilk yılları Dacia seferleriyle geçerken son yıllarında da imparator, yine şan ve şöhret elde etme arzusundan dolayı imparatorluğun doğu cephesinde Parthlarla mücadele eder. 114 yılı başlarında Antiokheia'ya [Antakya] ulaşan Traianus, Kral Osroes'in ilerlemesine engel olarak Armenia'yı ele geçirir ve Fırat'ı geçtikten sonra da 115 yılında Parth devletinin merkezine karşı bir sefer gerçekleştirerek başkent Ktesiphon'u fetheder ve Basra körfezine kadar ulaşır. Böylece üç yeni eyalet oluşturulur: Armenia, Mezopotamya ve Assyria; ancak fethedilen bölgelerde baş gösteren ayaklanmalar ve Kıbrıs, Mısır ve Kyrene'de başlayıp Mezopotamya'ya yayılan Yahudilerin isyanı Traianus'u görkemli girişiminden vazgeçmeye ikna eder. İmparator Roma'ya dönüş yolculuğu sırasında, 117 yılında Anadolu'nun güney kıyısındaki Kilikya'da bulunan Selinous'ta ölür, çocukları olmadığından da tahtı uzaktan kuzeni ve yakın dostu olup o sıralarda Suriye valisi olan, yine Italica doğumlu Publius Aelius Hadrianus'a bırakır. Aslında bu seçimde akrabalık ilişkilerinden ve Hadrianus'un kabiliyetlerinden çok, Traianus'un karısı Plotina'nın müdahaleleri rol oynar; Plotina Hadrianus'u çok takdir eder ve imparatorun bir yeğenini onunla evlendirmiştir.

Parth seferi

Gezgin İmparator Hadrianus

İmparator Hadrianus'un günümüzde araştırmaların yanı sıra sergilerin ve modern bir duyarlılığa sahip bir insan olduğuna dair hayallerin odağında bulunması, her şeyden önce Marguerite Yourcenar'ın (1903-1987) 1951 tarihli, birçok dile tercüme edilen ve çok satan *Hadrianus'un Anıları* adlı romanından kaynaklanmaktadır. Ancak yanlışlık olmasın, kitabın ekindeki kaynakçaya rağmen, bu eserdeki Hadrianus'un II. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Roma imparatorunun portresi değil de yazarın birçok düşüncesini yansıtan edebi bir kurgu olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla burada sunduğumuz kısa profilinde onu örnek almayacağız.

Hem doğuda hem de batıda birçok eyalette sivil ve askeri alanda görev aldığı uzun bir kariyerden sonra Hadrianus, Traianus öldüğünde, daha önce de belirtildiği gibi Suriye valisidir; burada lejyonlar tarafından imparator ilan edilir, senato da ona onay verir. Ama yeni imparator Roma'ya dönmek üzere doğu bölgesinden hemen yola çıkmaz; Traianus tarafından yeni oluşturulan ve etnik ve kültürel açıdan karmaşık olan eyaletleri idare etmenin zorluklarının bilincine varır ve iktidarının en başından itibaren, selefinin tersine, yayılmacı

olmayan bir imparatorluk vizyonuyla onlardan çekilmeye karar verir. Görevlendirdiği generaller Moritanya ve Britanya'daki ayaklanmaları bastırırken Hadrianus Tuna nehrinin ötesindeki bazı bölgelerden de vazgeçer. Roma'da ise durumu kontrolü altına alan *praetor praefectus* Acilius Attianus, Plotina'nın yardımıyla Traianus'un naaşını Kilikya'dan Roma'ya getirtir, sonra da merhum imparatora çok yakın olan dört eski *consul*'ün bir komployа karıştığı gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmasını sağlar. Senatonun Hadrianus'a husumeti bu ölüm cezalarından sorumlu tutulmasından kaynaklanır; yeni imparatorun suçu Attianus'a atma girişimlerine ve 118 yazında Roma'ya girdiği zaman yüce meclise gösterdiği saygıya rağmen, bu husumet hiçbir zaman tamamıyla ortadan kalkmaz.

Askeri alanda şan ve şöhret elde etmeyi Traianus kadar istemeyen Hadrianus faaliyetlerinin büyük kısmını imparatorluğun organize edilmesine ayırır. Devletin idaresinde *equites* [atlı sınıfı] grubuna seleflerinin yaptığından daha da fazla yer verir ve aldıkları ücretler temelinde rollerini kesin olarak belirler (*sexagenarii*, 60 bin *sestertius*; *centenarii*, 100 bin *sestertius*; *ducenarii*, 200 bin *sestertius*). Ayrıca *prudens* [hukuk uzmanı] Salvius Iulianus'u *praetor*'ların yetki alanlarıyla ilgili emirnamesini, önceki versiyonlarını da göz önüne alacak şekilde revize etmekle görevlendirir ve sonuç bir *senatus consultum* [senato kararı] ile onaylanır. Böylece kesin bir hal alan emirnamenin münferit *praetor*'lar tarafından değiştirilmesi engellenir ve İmparatorluk döneminin ihtiyaçları ile zorunluluklarına uyarlanması kolaylaşır. İtalya'nın eyaletlere ayrılmasıyla sonuçlanacak uzun sürecin ilk adımı da Hadrianus'a atfedilir: imparator, adalet yönetiminin hızlandırılması için yarımadayı Roma şehrinin idarecilerinin elinden alıp her biri eski bir *consul*'a emanet edilen dört bölgeye böler. Hadrianus ayrıca Afrika'da tarımın yayılması ve çölle mücadele edilmesi için bölgedeki imparatorluk *latifundium*'larına terk edilmiş veya işlenmemiş toprakları işlemeyi üstlenen çiftçilere de, çocuklarına miras bırakabilecekleri daimi mülkiyet hakkı verir. Özel hukukun evlilik, vesayet, vasiyetnameler, mülkiyet gibi her zamanki konularına gelince, Hadrianus'un müdahalelerinde Traianus'a ve diğer seleflerine özgü babacan eğilim daha da öne çıkar, ama bu eğilim bazen öne sürüldüğü gibi Stoacı düşüncenin etkisine dayandırılmamalıdır, çünkü kapsamlı ayrıcalıkların tanındığı *honestiores* (senatörler, atlı sınıfı, *decurio*'lar [*decuria* komutanı, onbaşı], eski askerler) ile *humiliores* (halkın geri kalan kısmı) arasındaki farkın giderek açıldığı toplumsal bir durumdan kaynaklanan ihtilaf ve çatışmalardan kaçınma ve durumu düzeltme amaçlı akılcı bir girişimi temsil eder.

İdari yapının sağlamlaştırılması

Hadrianus'un başlıca özelliklerinden biri, imparatorluğun dört bir tarafında yaptığı ve 121-134 yılları arasında Roma'dan neredeyse sürekli olarak uzak kalmasına neden olan, seleflerinde eşi görülmemiş sıklıkta ve kapsamda ger-

çekleştirdiği yolculuklarıdır. Bu yolculuklar ve Yunan dünyasının çeşitli bölgelerinde geçirdiği uzun süreler imparatorun devletin iskeletini oluşturan sayısız şehrin durumu konusunda ilk elden bilgi sahibi olmasına, en önemli sorunlarının bilincinde olmasına ve hem yerel hem de genel düzeyde çözümler geliştirmesine yararlar. Ama Hadrianus'un yolculukları sadece bir *instrumentum regni* [yönetim aracı] olmayıp, aynı zamanda imparatorun merakını gidermesine ve belirli yerleri ziyaret etmesine neden olan edebiyat, sanat ve din alanına olan ilgisini canlı tutmasına izin verirler. Örneğin Hadrianus'un *Historia Augusta*'daki biyografisinde Sicilya'ya yaptığı bir ziyarette, XVIII. yüzyılın ilk gezginlerinin yapacağı gibi, Etna dağından şafak manzarasını izlemek için bu dağa çıktığı anlatılır. Ancak, *Grand Tour*'a[1] katılan genç ve aristokrat İngilizlerinkine benzer bir duyarlılığın bu veya diğer tezahürlerine rağmen imparatorun Modern Çağ insanlarına benzediği söylenemez: Hadrianus yaşadığı çağın ve toplumun bir temsilcisidir; II. yüzyıl ve III. yüzyılın ilk kısmında gelişen, sanat zevki son derece yüksek, ruhsallığın neredeyse bir külte dönüştüğü edebi ve siyasi bir akımdan dolayı gayet uygun şekilde "İkinci sofistik" adı verilen bu dönemin kültürünün bir unsurudur.

Yolculuklar

Hadrianus'un ilk yolculuğu 121'de başlar ve Batı eyaletlerindeki ilk safhası 122'deki Britanya ziyaretiyle sona erer. İmparator burada sınır hattını geriye çekerek Hadrianus suru olarak bilinecek olan görkemli tahkimatı inşa ettirir; bazı kısımları günümüze ulaşan bu tahkimatı adanın kuzeyindeki Tyne-Solway kanalını savunmayı ve *Historia Augusta*'nın deyimiyle "Romalıları Barbarlardan ayırmayı" amaçlar. Hadrianus daha sonra, Güney Galya'yı ve İspanya'yı boydan boya aşıp Kyrenaika'dan geçerek Parth kralıyla bir araya gelip barış antlaşmasına imza atmak için Fırat'a doğru yönelir. Bir sonraki durağı, geniş *agora*'lı, iki yanı sütunlarla çevrili, sonu gelmez caddeleri olan büyük merkezleriyle onu kendine hayran bırakan Anadolu olur ve Peiraieus'a [Pire] geçmesi 124 yılının sonbaharını bulur.

Hadrianus suru

112 yılında *arkhon* görevinde bulunduğu Atina'ya ulaştığında Yunan kültürüne ve uygarlığına olan tutkusu sayesinde inşa edilecek anıtları ve bir kentsel yenileme projesini planlamaya koyulur. Ayrıca Eleusis Gizemleri'ne kabul edilir ve diğer Yunan şehirlerinin kültleriyle de ilgilenir. Ama bazılarının öne sürdüklerinin tersine, Yunan dünyasının ileri gelenlerinin senatoya giderek artan sayıda girişlerini ve Yunan dünyasının "yeniden doğuşu"nu Hadrianus'un Hellenizm hayranlığına atfetmek mümkün değildir, zira bu olgular birkaç on yıl öncesine, yani I. yüzyıl sonlarına tarihlenir ve son derece hareketli geçen MÖ I. yüzyıl sonrasında özellikle Anadolu'nun simgesi haline gelen uzun barış döneminin bir sonucudurlar.

Hellenizm hayranlığı

1 Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri sonrasında Eski Yunan ve Roma kültürüne karşı uyanan ilginin bir yansıması olarak aristokratların özellikle İtalya ile Yunanistan ve buradaki kültür merkezlerine yolculuklarına verilen isim.

Sicilya'dan geçerek 125 yılının yazında Roma'ya dönen Hadrianus burada geçirdiği üç yıl boyunca kendini devlet idaresine adar ve zamanının büyük kısmını, imparatorluğun "şeklinde ve suretinde" yapılmasını istediği, yıllar boyunca Tempe vadisindeki Kanopos'a, özellikle Doğu'ya özgü yapılar ve sahneler inşa ettirdiği Tivoli'deki *villa*'sında geçirir. Ancak Hadrianus'un yolculuk tutkusu kısa süre sonra yeniden canlanır ve 128 yılında Moritanya ve Afrika'yı ziyaret edip Lambaesis'te konuşlanmış birliklere verdiği bir söylevde savaş sanatı konusundaki bilgilerini sergiledikten sonra Roma'da kısa bir süre kalıp yeniden Atina'ya gider ve burada uzun süre kalır. Yunanistan'dan Ephesos'a, sonra da Suriye'deki Antiokheia'ya uzanır, 130 yılının baharında da Palmyra, Jerash/Ceraş ve Kudüs'e geçer. Kudüs'te Aelia Capitolina adını verdiği bir koloni kurar sonra da Yahudilerin kabul etmesi zor bir düzenleme ile sünneti yasaklar. Hadrianus yine 130'da Mısır'a geçer, İskender ile Pompeius'un mezarlarını ziyaret eder, alimlerin *Mouseion*'daki [Müze] tartışmalarına katılır, tüm saygın hükümdarlar gibi çölde ava çıkar ve Nil nehrinde tekneyle yol alır. Ama firavunların diyarına ziyaretinde Hadrianus'un şansı yaver gitmez çünkü imparatorun Yunanları anımsatır şekilde sevgilisi seçtiği genç Bithynialı Antinoos, belki de kazara olmayan bir şekilde nehirde boğulur. Büyük acı çeken Hadrianus ancak Antinoos'un tanrılaştırılması ve onuruna Antinoopolis şehrinin kurulmasıyla teselli bulur.131 baharında deniz yoluyla Mısır'dan Likya'ya geçen Hadrianus, 131-132 kışını çok sevdiği Atina'da geçirir ve buradaki görkemli Zeus Olympios Tapınağı'nı törenle açar ve *Panhellenion*'un temelini atar. Yunan kökenli olduğu kesin olan şehirlerin ağırlıklı olarak ibadet ve kutlama amaçlarıyla toplandığı bu kurum kültürel politikalar açısından Hadrianus'un Hellenizm hayranlığının en yüksek tezahürü olur.

Tivoli *villa*'sı

İmparator 132 yılında Filistin'e gittiğinde ise, Atina'daki şölen havasından apayrı bir ortamla karşılaşır, çünkü Yahudiler, imparatorun da "provokasyonları" sonucunda Simon Bar Kochba liderliğinde ayaklanmış ve kısa sürede önemli başarılar elde etmişlerdir. Hadrianus Britanya valisi olan General Sextus Iulius Severus'u isyanı bastırmakla görevlendirerek çok geçmeden bölgeden ayrılır. Ayaklanmanın bastırılması zor olur ve 135 yılını bulur; bu arada hasta ve yorgun düşmüş imparator Roma'ya döneli ve Tivoli'deki *villa*'sına yerleşeli bir yıl olmuştu.

Yahudi isyanı

Selefi Traianus gibi çocuğu olmayan Hadrianus'un son yılları kendine bir halef aramakla geçer. Başlangıçta 136 yılında *consul*'lardan biri olan Lucius Ceionius Commodus'u seçer, ancak o andan itibaren Lucius Aelius Verus adını alan Commodus 138 yıl başlarında ölür. Hadrianus bu sefer senatör Titus Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus'u seçer ve ona, Augustus'un Tiberius'la yaptığı gibi, Aelius Verus'un oğlu, müstakbel imparator Lucius Verus'u ve Antoninus'un karısı Faustina Maior'un yeğeni, ailesi İspanya kökenli olan on yedi yaşındaki Marcus Annius Verus'u evlat edinmesini dayatır. Yaşlı imparatorun çok değer

Haleflerin evlat edinilmesi

verdiği ve sevecenlikle Verissimus [En Hakiki] adını verdiği oğlan ileride Marcus Aurelius adı altında imparator olacaktır. Böylece halefinin de taht veraseti sorununu çözen Hadrianus, *aninula vagula blandula*'sına (kendi şaşkın ve tatlı, küçük ruhuna) adadığı ve görünüşte esprili olan mısralar yazdıktan kısa süre sonra Temmuz 138'de Baia'da ölür.

Antoninus Pius: Barış Yılları

Gallia Narbonensis'te Nemasus (Nîmes) kökenli ama İtalya'ya yerleşmiş bir senatör ailesinden gelen Antoninus, onun adıyla bilinen hanedanın en uzun süre tahtta kalan imparatorudur. Ancak aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nu konu alan tarih kitaplarında en az sayıda sayfanın ayrıldığı imparatordur, çünkü onun döneminde çok büyük olaylar yaşanmamıştır ve yönetiminin hem çoğu Yunan dilinde olan çeşitli yazıtlar hem de çağdaşı olan Smyrnalı [İzmir] hatip Aelius Aristeides'in (117-y. 180) *Eulogia'sı* [*Roma'ya Övgü*] ve hatip, senatör Marcus Cornelius Fronto'nun (100-y. 166) yazışmaları gibi edebi kaynaklar sayesinde yeniden kurgulanabilen ruhani atmosferi, inceleme yazılarının ve genel kapsamlı eserlerin somut ihtiyaçlarını karşılamaya uygun değildir. Walter Pater'in (1839-1894) Antoninus dönemini Antikçağın asıl nihai safhası olarak sunduğu, Roma İmparatorluğu'nu konu alan en derin ve güvenilir roman olan *Marius the Epicurean* [*Epikourosçu Marius*] (1885) o dönemin atmosferini ve zihniyetini, "kaygısız ve gerçek anlamda Pagan neşe"sini daha gerçekçi bir şekilde canlandırır.

Hadrianus'un ölümünden sonra yeni imparatorun tahta çıkışı senatoda mutlulukla karşılanır, hatta Antoninus'a, yüce meclisin tamamının onay vermemesine rağmen kendisini evlat edinen imparatorun tanrılaştırılması için uğraştığı göz önüne alınarak *Pius* [dindar] lakabı verilir. Ancak Antoninus bazı tercihlerinde selefinden uzaklaşır: örneğin onun İtalya'da oluşturduğu ve adalet yönetimini eski *consul*'lara emanet ettiği bölgeleri ortadan kaldırır, ama en önemlisi, 141 yılında İskoçya'nın güney kısmının *legatus* Lollius Urbicus tarafından yeniden fethedilmesiyle Britanya sınırını Hadrianus'un surlarının yüz kilometre kadar kuzeyine kaydırır. Bu da Antoninus döneminin gerçek anlamda tek askeri olayı olur; öte yandan Dacia ve Moritanya'da kısa sürede kontrol altına alınan çarpışmalar ve ayaklanmalar da yaşanır.

Pius lakabı

İmparatorluğun idaresine gelince, Antoninus genelde Roma'da kalmayı tercih ederse de, o da Hadrianus gibi eyaletlerden gelen talepleri de göz önüne alır; Antoninus ayrıca harcamaları sıkı kontrolü altına alır, büyük inşa projeleri gerçekleştirmektense yapıların tadilatını yaptırmayı tercih eder; öldüğünde devlet hazinesi en parlak dönemlerinden birini yaşıyordu. Ancak imparator 148 yılında Roma'nın kuruluşunun dokuz yüzüncü yıldönümünü Roma'nın dünyayı taşıma rolünü yeniden ortaya koyma fırsatı olarak görerek kutlamalarda harcamalardan kaçınmaz.

İdari zekâ

Yukarıda da belirtildiği gibi, Antoninus'un veraseti, ona geleceğin Lucius Verus'u ve Marcus Aurelius'unu evlat edinmeyi dayatan Hadrianus tarafından hazırlanmıştı. Antoninus ayrıca Marcus Aurelius'u 145'te kendi kızı Faustina Minor (125-175) ile evlendirir, iki yıl sonra ilk oğulları doğduğunda da Marcus Aurelius'a *tribunicia potestas* ve *imperium* [hükmetme yetkisi] bahşeder. Antoninus Mart 161'te, ölüm döşeğindeyken, daima yanında duran altın talih heykelini kendi odasından Marcus Aurelius'un odasına taşıttırınca halef seçimi teyit edilmiş olur. Antoninus bu heykelle birlikte halefine görünürde huzur içinde ve müreffeh bir imparatorluk bırakır, ama sınırlar Barbarların baskısı altındadır, ülke içinde de toplumsal ihtilaflar etkisini hissettirir.

Marcus Aurelius'tan Commodus'a: Savaşlar ve Kıtlıklar Arasında Geçen Zor Yıllar

Antoninus Pius'un ölümünden sonra Marcus Aurelius, önceden eşi görülmemiş ama ileride sıklıkla benimsenecek bir karar alarak senatodan kendisi ile birlikte, Hadrianus tarafından belirlenen diğer varis Aelius Verus'un oğlu Lucius'u da imparator tayin etmesini ister; aralarındaki ilişkiyi sağlamlaştırmak için de kızı Annia Aurelia Galeria Lucilla'yı (150-182) Parth seferi sırasında 164'te Ephesos'ta mevkidaşıyla evlendirir. Marcus Aurelius'un iktidarı Lucius Verus ile paylaşma isteğinin ardında nasıl bir sebep yattığını söylemek mümkün değilse de, kesin verilerin yokluğunda imparatorun kendini felsefeye adama isteğinin bu tercihte rol oynadığı öne sürülebilir. Ama diğer imparatordan tek farkı *pontifex maximus* unvanını taşıması olan Marcus Aurelius her halükârda, özellikle Lucius Verus'un askeri faaliyetlerden dolayı Roma'dan uzak kaldığı yıllarda yönetimden asıl sorumlu olandır.

Lucius Verus ile ortak yönetim

Antoninus Pius'un herhangi bir savaştan neredeyse tamamıyla yoksun döneminden sonra iki halefinin döneminde askeri faaliyetler yer almaya başlar. 161'de Kral III. Vologaeses liderliğindeki Parthlar Armenia'yı işgal etmiş, Suriye eyaletine girmişlerdi. Roma ertesi yıl Lucius Verus komutasında bir sefer düzenler, ancak savaşın asıl yükünü Verus'a eşlik eden deneyimli generaller üstlenir. Böylece imparator Antiokheia'da rahat bir hayat sürerken 163'te Statius Priscus Armenia'yı Parthların elinden geri alır, Avidius Cassius da onları Mezopotamya'da yenilgiye uğratarak Ktesiphon'u ele geçirir, 165 yılında da Dicle nehri üzerindeki Seleukeia'yı yağmalar. Ertesi yıl Romalılar Media'da birkaç zafer daha kazanır, ama Roma'dan uzun bir süre uzak kalan Lucius Verus, kuzeydoğu sınırlarındaki bazı Germen uluslarının ciddi tehdit teşkil etmesi üzerine hemen düşmanla bir barış antlaşması imzalar ve Roma'ya döner. İki imparator 166 yılında zaferlerini kutlarlar, bu arada Marcus Aurelius iki oğlu Commodus (161-192) ile Annius Verus'u (162-169) *Caesar* ilan eder.

Parth seferleri

Parth seferinin en uzun süreli ve en olumsuz sonucu, Avidius Cassius'un askerlerinin Seleukeia'da yakalandığı ve hem Ortaçağda hem de Modern Çağda geçerli olan bir seyir doğrultusunda geri geldiklerinde İtalya'nın tamamına ve eyaletlere yaydıkları veba olur (veba olarak tanımlanırsa da muhtemelen çiçek hastalığının bir şekliydi). Birçok kaynağın tanıklık ettiği bu hastalık aralıklı olarak yaklaşık yirmi beş yıl boyunca ülkeye büyük zarar verir ve neden olduğu ciddi demografik kriz ile kıtlık imparatorluk için idari ve ekonomik alanda önemli sorunlara yol açar. Yukarıda sözü edilen dış tehditler de Parth seferiyle bağlantılı olmalıdır, çünkü Tuna-Ren bölgesinden üç lejyonun Doğu'ya gönderilmesinden dolayı o bölge zayıf kalmıştı ve Pannonia ile Dacia'nın işgaline imkân verilmişti. Bunun üzerine 166-168 yılları arasında Marcus Aurelius yeni lejyonlar için asker alımı düzenler ve 168 baharında, veba birliklerin arasında yayılmaya başlarken, Lucius Verus ile birlikte bir keşif seferi için Pannonia'ya gider. 169 yılı başlarında, dönüş yolculuğu sırasında Lucius Verus Veneto bölgesindeki Altinum'da inme sonucu hayatını kaybeder; ancak naaşının Roma'ya geri götürülmesi, merhumun tanrılaştırılma işleminin düzenlenmesi ve başka ailesel felaketler Marcus Aurelius'un yeniden sefere çıkıp aynı yılın sonbaharında günümüzde Sırbistan olan bölgenin kuzeyindeki Sirmium'a ulaşmasına engel olmaz.

"Veba"

İmparator'un 170 yılında Tuna nehri ötesinde düzenlediği saldırı yenilgiyle sona erer; Quadi ile Markomanni nehrin ötesinde, günümüzde Bohemya ile Slovakya'ya tekabül eden yerleşim yerlerinden çıkarak Noricum ile Raetia'ya girerler ve Adriyatik denizi yakınlarında yer alan ve sınırla bağlantılar açısından önemli bir merkez olan Aquileia'yı kuşatırlar. Ancak İtalya, Marcus Aurelius'un generallerinin kararlılığı sayesinde bu tehlikeden kurtulur ve Markomanlar ülkelerine dönmek üzere Tuna nehrini geçmeye hazırlanırken ağır bir yenilgiye uğrarlar; bu arada kuzeyinde yaşadıkları Karpat dağlarını aşan Costobociler Yunanistan'a ulaşıp Eleusis Tapınağı'na ciddi anlamda zarar verirler. Vebanın yayılmasıyla durumun daha da kötüye gitmesi üzerine, Avusturya'nın kuzeydoğusundaki Carnuntum'dan harekâtı idare eden Marcus Aurelius başta Barbarları kendi aralarında bölünmeye kışkırtır ve bir kısmını yedek birliklere katarak, hatta imparatorluk topraklarına kabul ederek kendi tarafına çekmeye çalışır. Ama imparator 172'de saldırıya geçmeye karar verir: Markomanları ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra saldırdığı Quadiler 173 yılında barış talebinde bulunur, ertesi yıl Sirmium'a geçen Marcus Aurelius bir Sarmat ulusu olan Lazyges'lere karşı bir saldırı yürütür. Ama bu başarılardan sonra 175 yılında, Parthları yenilgiye uğratan ve Doğu eyaletlerini kontrolü altında tutan Avidius Cassius'un Suriye lejyonları tarafından imparator ilan edildiğini duyunca faaliyetlerine son verip doğuya yönelir. Cassius'un bir *centurion* [aşağı yukarı 100 askerden oluşan *centuria* komutanı, yüzbaşı] tarafından öldürülmesiyle ayaklanma

Saldırılar ve ihtilaflar

Marcus Aurelius'un bölgeye gelmesinden önce sona erer ama imparator planından vazgeçmez ve bir anlamda Hadrianus'un imparatorluk yolculuğu geleneğini canlandırarak Anadolu, Suriye ve Mısır'ı ziyaret eder, hatta ona eşlik eden karısı Faustina'nın ölümü bile onun için bir engel teşkil etmez. Atina'ya da uğradıktan sonra Roma'ya dönen Marcus Aurelius Aralık 176'da muhteşem bir *triumphus* [zafer alayı] düzenler, 177 başlarında da oğlu Commodus'u kendine *Augustus* sıfatıyla ortak ilan eder. 178'de Markomanlarla Sarmatların topraklarını imparatorluğa katmak amacıyla kuzeye doğru yola çıkar, ancak 17 Mart 180 tarihinde Vindobona'da (Viyana) muhtemelen vebadan ölür.

Kaygı Çağı

Marcus Aurelius dönemini niteleyen savaşlar ile salgın hastalıklar ve dönemin en önemli aydınlarının bazı eserlerine yansıyan belirsizlik duygusu Eric Dodds'u (1893-1979) *Pagan and Christian in an age of anxiety* [*Kaygı Çağında Paganlar ve Hıristiyanlar*] (1965) adlı ünlü kitabında 160 ile 180 arasındaki yirmi yıllık süreyi, Constantinus'un tahta çıkışına kadar sürdüğüne inandığı *age of anxiety*'nin (kaygı çağı) başlangıç safhası olarak görmeye itmiştir. Dini ve psikolojik alanların ve 100 yılı civarında ruhsallığa verilen önemin giderek artması dışında, yarı despot, yarı babacan idare şekliyle Marcus Aurelius'un dönemi toplamda haleflerinin izinde ilerler.

İdare ve adalet

Hadrianus'un faaliyetlerini sürdürmeye çalışan Marcus Aurelius, atlı sınıfındaki görevlilerin kariyerlerini ve rollerini farklılaştırıp geliştirir ve *a rationibus*, yani imparatorluğun mali idaresinden sorumlu olan *trecenarius* adı altında üçüncü bir kategori ekler (ücretleri 300 bin *sestertius*'tur). Ayrıca İtalya'yı Hadrianus'un istediği ama Antoninus Pius'un feshettiği şekilde, adalet yönetimi doğrultusunda bölgelere böler. Onun döneminde Hıristiyanlara çok sert davranılır: örneğin 177'de Lyon'da Hıristiyan olduklarını beyan etmekte ısrar edenlerin derhal ölüm cezasına çarptırılıp infaz edilmesi ilkesine titizlikle uyulur. Marcus Aurelius ayrıca geleneksel toplumsal sınırların muhafaza edilmesine dikkat eder ve örneğin senatörlerin *liberta*'larla [azat edilmiş köle kadın] veya suç işlemiş kadınlarla evlenmesini yasaklar.

O yıllarda çiftçilerle çobanlar arasında çok sayıda ayaklanmanın baş göstermiş olması ekonomik durumun giderek kötüye gittiğine işaret eder. Bu ayaklanmaları bastırmak için bazen lejyonlara başvurulur (örneğin Avidius Cassius'un Nil deltasında yaşayan Boucolialılara müdahalesi); ancak ayaklanmalar veya kıtlıklar ve salgın hastalıklar, Marcus Aurelius döneminin Roma İmparatorluğu tarihinde önemli bir kırılma hattının tespit edilmesi için yeterli değildir. Ekonomi alanındaki aksaklıklara rağmen toplumsal ve idari yapı sağlamlığından bir şey kaybetmemişti.

Filozof imparator

Ancak Marcus Aurelius idari ve askeri alanlardaki faaliyetlerinden çok günümüzde filozof imparator olarak bilinir. Gençken, iki kez *consul*'luk yapan senatör Iunius Rusticus'un (Domitianus tarafından ölüm cezasına çarptırılan Stoacı Arulenus Rusticus'un torunu) etkisi altında Stoacılığa yaklaşır, sonradan Epiktetos'un (50-y. 130) yazılarını okuya-

rak bu alandaki bilgilerini ilerletir; ancak filozof olarak ünü *Kendime Düşünceler* başlıklı, en azından bir kısmını hayatının son on yılındaki savaşlar sırasında yazdığı Yunanca bir eserden kaynaklanır.

Kendime Düşünceler

Düşüncelerden, hayat üzerine vecizelerden, ahlaki öğretilerden, anılardan oluşan bu son derece orijinal derleme kuramsal tartışmalardan tamamıyla yoksundur ve ele alınan konular her türlü şartta ahlaki açıdan en doğru seçimi yapma gerekliliğinden sorumlulukları yerine getirme zorunluluğuna, kamu yararına adanmanın öneminden insanlığın birliğine ve tanrıların takdirine kadar uzanır. Ancak Marcus Aurelius'un eserinde siyasi uygulamalarının yansımalarını aramak nafile olacaktır: eserin böyle yansımalar içermemesinin sebebi, bazılarının öne sürdüğü şekilde zamanın zorluklarının buna engel olmuş olması değil, görev ve sorumluluk duygusunun üzerinde çok durulan *Kendime Düşünceler* eserinde yazardan kral olarak değil de insan olarak söz ediliyor olmasındandır. İktidardaki bir imparator tarafından yazıldığı düşünülürse, eserdeki melankolisi, hatta kabullenmişlik ve kötümserlik duygusu çok çarpıcıdır; ama her halükârda *Kendime Düşünceler*'in yazarı, her türlü sorunla ve meseleyle başa çıkmak için bir çözüme sahiptir, o da insanın o gücü kendi içinde, ruhsallığında aramasıdır. Sekizinci kitapta yazdığı üzere, ruhumuz kendi içine döndüğü zaman yenilmez olur, kimse onu kendi iradesine karşı hareket etmeye mecbur edemez. Böylelikle tutkulardan kurtulan zihin insanın sığınabileceği, kimse tarafından ele geçirilemeyecek, çok sağlam bir akropole dönüşür. Burası, sarayın kapısındaki muhafızlara ve imparatorluğun sınırları boyunca konuşlandırılmış lejyonlara rağmen, Marcus Aurelius için gerçek anlamda korunaklı tek yerdir.

Commodus

180 yılında Marcus Aurelius'un yerine oğlu Commodus'un geçmesiyle Nerva'nın neredeyse bir yüzyıl önce başlattığı, Traianus'tan Antoninus Pius'a kadar olan imparatorların hiçbirinin yerlerine geçecek oğullarının olmayışıyla pekişen, taht varisinin, yani adayların en uygununun evlat edinme yoluyla belirlenmesi geleneğine ara verilmiş olunur. Ama bu değişim on dokuz yaşındaki Commodus'a siyasi açıdan yaramaz, çünkü senato onu memnuniyetle kabul etmez ve başta ona hasmane davranır; öte yandan genç imparator de yüce meclisin gözüne girmek için hiçbir adım atmamakla kalmaz, çeşitli rakiplerini de öldürtür.

Tuna bölgesindeki Barbarlarla barış

Deneyimden yoksun ve babasına kıyasla askeri faaliyetlere pek de eğilimli olmayan Commodus'un ilk işi Roma'nın Tuna nehrinin oluşturduğu sınırda o ana kadar savaştığı Barbar uluslarla barış antlaşmaları imzalamak, hatta yeni fethedilmiş topraklardan vazgeçmek olur. Zaten Commodus döneminde, Moritanya'da ve kuzeydoğu sınırında yer alan bazı önemsiz çatışmalar dışında, savaş olarak tanımlanabilecek tek bir olay olur ve 184 yılında Britanya'da Roma birlikleri surları aşmış olan kayda değer büyüklükte bir Barbar grubunu yenilgiye uğratır.

Commodus savaşa ilgi duymadığı gibi imparatorluğun idaresine de ilgi duymaz; şu ana kadar incelenen imparatorlar arasında eşine rastlanmayan bu ilgisizlik Marcus Aurelius'un oğlunu Nero ve Domitianus başta olmak üzere seleflerinden ayırt eden başlıca özelliktir. Commodus idari işlerin yerine getirilmesi için başlangıçta, zamanında babasına yakın olan *praetor praefectus* Taruttienus Paternus'a başvurur, ama kız kardeşi ve Lucius Verus'un eski karısı Lucilla'nın da dahil olduğu bir komplo sonrasında onu yanından uzaklaştırır, sonra da bazı ileri gelenlerle birlikte onu da ölüm cezasına çarptırır. Paternus'un yerini alan bir başka *praetor praefectus* olan Tigidius Perennis 182-185 yılları arasında devleti idare ederken aşırı derecede zenginleşir, birlikler de ondan hoşnut değildir ve Perennis, Commodus'un da onayıyla askerler tarafından öldürülür. İmparatorun bir sonraki gözdesi, bir *libertus* olan *cubicularius*'u (has odabaşı) Marcus Aurelius Cleander'dir; *praetor praefectus*'luğa kadar yükselen Cleander, özellikle makamların doldurulmasında geleneksel kurumsal yöntemlere zıt seçimlerde bulunur. Ayaklanan Roma halkı tarafından o sıralarda şehri etkisi altına alan kıtlıktan sorumlu olmakla suçlanan Cleander öldürülür, devletin idaresi de 190 yılında Commodus'un tavsiyelerine önem verdiği metresi Marcia'ya, *cubicularius* Eclectus'a geçer ve 191 yılında onlara *praetor praefectus* Quintus Aemilius Laetus katılır.

Veraset sorunları

Bu üçlünün iktidarı seleflerinden pek farklı değildir; ancak Commodus döneminde yaşanan kurumsal karışıklıklara ve mali sıkıntılara rağmen, devletin çöküşünden, hatta krizinden bile söz edilemez: iki yüzyıldır süren imparatorluk rejimi, zarar verilmesi zor, sağlam bir yapı yaratmıştı; merkezle eyaletler arasındaki etkileşimi temel alan bu yapıda eyaletlerin başarılı idaresi sıklıkla merkezin aşırılıkları ve kusurlarını dengelerdi. Nitekim Commodus'un on iki yıllık yönetimi sırasında eyalet yönetiminde Helvius Pertinax (126-193) ve Septimius Severus (146-211) gibi üst düzey idareciler ve müstakbel imparatorlar da yer alır.

Sarayda kriz

Belki de babasının ciddiyetine ve sorumluluk duygusuna tepki olarak askeri ve idari faaliyetlere ilgi duymayan ve kendini ondan ayrı tutmak için 191'de adını da değiştiren Commodus şehir hayatının zevklerini ve kalabalığın sevgisini tercih ederdi ve daima cömert davranmıştı. Commodus'un muğlak bir portresini tasvir eden kaynaklara göre imparatorun özellikle son yıllarındaki en büyük tutkularından biri, Ridley Scott'un *Gladyatör* filminde olduğu gibi *arena*'da yeteneklerini sergilemek ve halkın tezahüratını duymaktı. Yurttaşlarının tiyatroya ve müziğe ilgi duymasını isteyen Nero'nun ve "Yunan tarzı" zevkinin tersine, Commodus hayvanların ve insanların kanının aktığını görmek isterdi. *Historia Augusta*'ya göre halk arasında Commodus'un düşünceli Marcus Aurelius'tan değil, annesi Faustina Minor'un deliler gibi aşık olduğu bir gladyatörle olan zina ilişkisinden doğduğu konuşulurdu.

İmparator yine son yıllarında Mithras'tan İsis ve Serapis'e kadar çeşitli kültler yoluyla kendi ilahi doğasını kabul ettirmeye çalışır, ayrıca Hercules'le özdeşleştiğinden tasvirlerinde sıklıkla ona benzetilir. Commodus *Saeculum aureum Commodianum* [Commodus'un Altın Yüzyılı] adı altında yeni bir altın çağın başladığını ilan eder ve adını çeşitli kurumlara, hatta Roma'nın kendine dayatarak şehrin adının Colonia Lucia Aurelia Nova Commodiana olduğunu ilan eder. En hafif tabiriyle ölçüsüz olarak tanımlanabilecek bu davranış şekline senato daha fazla tahammül edemez hale gelince Commodus'un son gözdeleri olan Marcia, Eclectus ve *praetor praefectus* Aemilius Laetus ile muhtemelen birkaç senatör bir araya gelip ona karşı bir komplo düzenleyerek 31 Aralık 192'de onu öldürürler. Senato Commodus'un ölümünün hemen ardından yiğit bir asker ve katı bir idareci olan yaşlı senatör Helvius Pertinax'ı onun halefi ilan eder. Ancak o da sadece üç ay sonra giderek daha yüksek miktarda ödüller talep eden *imparatorluk* muhafızları tarafından öldürülür. Cassius Dio'nun deyimiyle Commodus'la demirden bir çağ başlamıştır, ama Augustus'un yarattığı biçimiyle imparatorluk, bazı önemli değişikliklere rağmen daha yüz yıldan uzun bir süre hayatta kalacaktı.

Doğu kültleri

Bkz. *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Paralar ve İletişim*, s. 699; *Taş Kitap: Traianus Sütunu (Ve Kız Kardeşleri)*, s. 736; *Güzelliğe Düşkün Bir İmparator: Hadrianus Dönemi Klasisizminde Güzellik Kültü*, s. 743; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *İmparator Hadrianus'un Sarayında Yunan Bir Müzisyen: Giritli Mesomedes*, s. 1083

Yeni Bir Dünyaya Doğru (193-476)

Yaşlanan Dünya: Kriz ve Yorumları

Tommaso Braccini

İstikrarsızlığın giderek arttığı (ve imparatorluğun yapısal sorunlarının giderek öne çıktığı) Severus döneminden sonra Roma devleti geleneksel olarak "askeri anarşi" olarak tanımlanan döneme girer. Ancak bu, indirgemeci bir terimdir: kriz tekdüze olmadığı gibi, Diocletianus döneminden önce bile durumu düzeltme amaçlı girişimlerde bulunulur ve kısmi başarılar elde edilir. Bu arada din de, süregelen krizi açıklama açısından giderek önem kazanır.

"Dinsizlik, Karışıklık, Horgörme"

MS III. yüzyılda, başrolünde Mısır tanrısı Thoth ile özdeşleştirilen Hermes Trismegistos adlı efsanevi ve ilahi bir karakterin yer aldığı Yunanca bir diyalog Latinceye tercüme edilir. *Asklepios* başlıklı bu diyalog daha sonra günümüzde *Corpus Hermeticum* [*Hermetik Külliyat*] olarak bilinen eserin bir parçası haline gelecektir; o dönemde güncel olarak algılanmasının nedenleri arasında eserin sonuna doğru yer alan ve dünyanın son çağını niteleyen işaretlerin tarif edildiği kehanete yönelik ve kıyamet habercisi bir bölüm vardır: "dünyanın yaşlanması, dinsizlik, karışıklık ve her türlü iyiliğin horgörülmesi şeklinde kendini gösterecektir."

Bu üç unsur III. yüzyıl okurlarının zihninde muhtemelen çağdaş durumu çağrıştırıyor ve endişe uyandırıyor olmalıydı. Commodus'un ölümünden (192) Diocletianus'un tahta çıkışına (284) kadar olan dönemde otuz kadar resmi im-

parator ile tahtı zorla veya hileyle ele geçiren on kadar imparator birbirini giderek daha hızlı ve dramatik bir şekilde izler. Hemen hepsi öldürülür, hatta biri yeniden dirilen Pers (Sasani) İmparatorluğu tarafından esir alınır. Özgür halkının tamamı tarihte ilk defa Roma yurttaşı sayılan imparatorluk bu dönemde huzur nedir bilmez: bir yandan salgın hastalıklar, bir yandan giderek daha büyük ölçekli istilalar sonucunda üçe ayrılır ve para başta olmak üzere ekonomi alanında önü alınamaz bir enflasyon yaşanır. Dini kurumlar bile temellerinden sarsılır: dışarıdan büyük bir vahşetle nafile engellenmeye çalışılan Hıristiyanlığın giderek yayılması etki ederken, içeriden de güneşe odaklanan az çok tektanrıcı kültler yaratma girişimi Heliogabalus döneminde (204-222) gerçek anlamda korkunç bir teokrasi ile sonuçlanır.

Siyasi ve dini kırılganlık

Ancak sistem neredeyse mucizevi bir şekilde ayakta kalmayı başarır. Valerianus (?-y. 260) ve oğlu Gallienus'un (y. 218-268) talihsiz dönemlerinde dibe vurduktan sonra, kaderin bir cilvesi sonucu İtalyan aristokrasinin son üyeleri iktidara gelince gidişatın yönü değişir. Claudius (219-270) ve Aurelianus (214?-275) gibi ordu saflarından gelen enerjik imparatorlar çöküşü durdurmak ve imparatorluğu tehdit eden yapısal meseleleri çözüme kavuşturmak için ne yapmak gerektiğini neredeyse içgüdüsel olarak anlarlar. Bu iki imparatordan biri hastalık, diğeri de bir komplodan dolayı başarılı olamazsa da, benzer bir eylem tarzı diğer imparatorlar tarafından benimsenir ve Diocletianus'a kadar sürdürülür.

Severus'ların Yükselişi

Commodus'un 31 Aralık 192'de öldürülmesinden sonra komplocuların (özellikle son derece güçlü *praetor praefectus* Aemilius Laetus'un) yeni imparator olarak seçtiği 66 yaşındaki saygın senatör Publius Helvius Pertinax (126-193) *imparatorluk* muhafızlarının disiplinsizliği başta, devlete zarar veren çeşitli meselelere muhtemelen çok hızlı bir şekilde çözüme kavuşturmaya çalıştığı için *imparatorluk* muhafızları tarafından Mart 193'te öldürülür. İmparatorluğa çok zengin bir senatör olan Didius Iulianus (133-193) getirilir; Iulianus'un tek erdemi, Roma'da konuşlandırılmış askerlere astronomik paralar vaat etmiş olmasıdır (imparatorluğun "açık arttırmayla satılması" olarak bilinen ünlü olay). Birkaç ay sonra Didius'un yerini, Pannonia birliklerinin başında İtalya'ya gelen Septimius Severus (146-211) alır; Severus sonraki dört yıl içinde, tahta talip olan Clodius Albinus ile Pescennius Niger'den de kurtulur.

Septimius Severus

Septimius'un batıda olmasından faydalanan Parth kralı V Vologaeses (191-208 arası kral) Roma topraklarının bir kısmını istila eder; ancak kısa sürede bölgeye gelen Septimius düşmanı geri püskürtüp topraklarını işgal eder, Seleukeia ve Babil şehirlerini ele geçirir, başkent Ktesiphon'u yok eder. Böylece

imparator *Parthicus Maximus* [En Büyük Parth fatihi] unvanını elde eder ve başarısı onuruna günümüzde de *Forum Romanum*'da görülebilen ünlü bir zafer takı yaptırır. Septimius sonraki yıllarda son bir sefere daha katılır. Kaledonların ve Maeatae kabilesinin saldırılarına son vermek için 208 yılında oğulları Caracalla (186-217) ve Geta (189-212) ile beraber Britanya'ya gider. Amacının İskoçya'yı fethetmek mi yoksa saldırıların ardındakileri cezalandırmak mı olduğu belli değildir, ancak sefer sırasında hastalanır ve 211 yılında York'ta ölür.

Ktesiphon'un yok edilmesi

Septimius Severus'un dileği iki oğlunun ülkeyi beraber yönetmesidir; ancak Caracalla fazla zaman geçmeden kardeşinden kurtulur ve belki de oldukça hasmane olan kamuoyuyla ve senatoyla yüzleşmek zorunda kalmamak için başkentten ayrılıp kendini askeri seferlere adamaya karar verir; bu dönemde Roma yurttaşlığını imparatorluğun tüm sakinlerini kapsayacak şekilde genişletir; bu düzenleme muhtemelen kardeşini öldürtmüş olmasından tamamıyla bağımsız değildir. İmparator 217 yılında Parthlara karşı bir sefer planlama aşamasındayken Moritanya kökenli, *equites* sınıfından *praetor praefectus* Macrinus (164-218) tarafından görevlendirilen bir subay tarafından öldürülür ve Macrinus hemen sonrasında iktidarı ele geçirir.

Caracalla ve *Constitutio Antoniniana*

Caracalla'nın iktidardayken yaptığı en önemli, ama aynı zamanda en gizemli eylem *Constitutio Antoniniana* [*Antoninus Emirnamesi*], yani imparatorluğun tüm sakinlerine Roma yurttaşlığının verilmesidir.

212'de yayınlandığı sanılan bu emirnamenin (213 tarihi de öne sürülmüştür) ardında yatan sebepler belli değildir. Caracalla'nın çağdaşı olan Cassius Dio'ya (155-y. 235) göre imparator bu şekilde vergi gelirini arttırmayı amaçlıyordu, çünkü veraset ve köle azat etme vergilerine sadece Roma yurttaşları tabiydi ve Caracalla bizzat bu vergileri yüzde 5'ten 10'a yükseltmişti; öte yandan Cassius Dio'nun (ne de olsa bir senatördü) imparatora karşı olduğu ve devletin gelirini arttırmanın başka yollarının da olduğunu savunanlar olmuştur. Emirnamenin metninin Yunanca tercümesini içeren bir papirüs (P. Giss. 40) ise, bu eylemin imparatorun elde ettiği bir başarı sonrası (Geta'nın ortadan kaldırılması veya Caracalla'nın bir deniz kazasından kurtuluşu olabilir) bir minnettarlık jesti olarak yapıldığını düşündürür.

Costitutio Antoniniana

Bu durum, yurttaşlık bahşetmeyi bir cömertlik eylemi olarak gören Roma geleneğiyle uyumludur; önceki imparatorlar (Claudius'tan itibaren) bu eylemi sıklıkla gerçekleştirmiştir, hatta III. yüzyıldan itibaren imparatorluğun neredeyse tüm özgür sakinleri Roma yurttaşıydı. Öte yandan yurttaşlık hukuk alanında değerini giderek kaybetmektedir: asıl ayrım, senatör ve atlı sınıfına üye olanların (ve de

Honestiores* ve *humiliores

municipium [kasaba, kent] ve ordu yetkililerinin) dahil olduğu üst sınıflar (*honestiores* [onurlular, asiller]) ile alt sınıflar (*humiliores* [avam]) arasındakidir. Humiliores sınıfı her türlü işkenceye ve cezaya (çarmıha gerilme ve *ad bestias* [vahşi hayvanlar tarafından öldürülme] cezası dahil) tabiyken *honestiores* sınıfının daha ayrıcalıklı bir muameleye hakkı vardır.

Ancak bu ayrıntılara rağmen, *Constitutio Antoniniana*'nın imparatorluğu, sakinlerinin hepsinin, dillerinin ve âdetlerinin farklı olmasına rağmen, kendini "Romalı" veya Yunanların hâkimiyetindeki Doğu'da *Rhomaioi* (bu tanımlama Bizans döneminin tamamında, hatta sonrasında kullanılmaya devam edilecektir) hissedebileceği büyük bir toplum haline getirmekte önemli bir rol oynadığı inkâr edilemez.

Severus'ların Sonu ve Krizin Başlangıcı

Macrinus iktidarı ele geçirdikten sonra pek zekice davranmaz. Parthlarla ihtilafa hızla son vermek amacıyla imzaladığı antlaşmanın şartları korkunç olmasa da Roma'da eleştirilir; daha da kötüsü, birliklerde maaşlarının azaltılacağı korkusunu uyandırır. Bu hoşnutsuzluk şartları altında, Caracalla'nın gayrimeşru oğlu olduğunu öne süren, Iulia Domna'nın (Septimius Severus'un karısı) kardeşinin torunu, çok genç yaştaki Varius Avitus'un liderliğinde bir isyan patlak verir ve Varius hem toplumun memnuniyetsizliği hem de askerlerin sadakati sayesinde 218'de tahta çıkar. Macrinus ile oğlu kaçmaya çalışırlarsa da yakalanıp öldürülürler. Suriye'nin Emesa [Humus] şehrinde yetişen Varius, güneş tanrısı Helagabalus'un (veya Heliogabalus) rahibidir ve tarihe bu isimle geçer; Heliogabalus'un dönemi, tuhaf Doğu kültlerinin Roma'ya yayılmasından ve imparatorluk sarayının ahlaksız ve yozlaşmış hayat tarzından dolayı çağdaşları tarafından horgörülür. Güçlü bir kadın olan imparatorun büyükannesi Iulia Mesa (y. 165-224), Heliogabalus'un aldığı olumsuz tepkinin bilincinde olup yanına sonradan Alexander Severus adını alacak olan genç kuzeni Alexianus'u (208-235) verir. Heliogabalus'a kıyasla daha esnek ve sağduyulu olan ve öncelikleri daha doğru olan Alexander, *praetoriani*, yani imparatorluk muhafızları dahil herkesin onayını alır ve yaptıkları yüz kızartıcı bir hal alan Heliogabalus 222'de *imparatorluk* muhafızları tarafından öldürülür.

Heliogabalus

Severus'ların sonuncusunun 13 yıl süren İmparatorluk dönemi sonraki kuşaklar tarafından "askeri anarşi"nin başlamasından önceki son mutluluk anı olarak tasvir edilir. Genelde annesi ve büyükannesi tarafından iyi yönlendirilen Alexander, ahlaklı bir imparator olarak görünür, senatoya saygılı davranır (gerçi daha çok görünürde öyledir), senato da bundan dolayı ona müteşekkirdir. Ordu ile ilişkileri ise, iyi bir başlangıçtan sonra bozulur, çünkü askerler Alexander'in kadın akrabalarının sürekli müdahalelerinden ve genç imparatorun Perslere karşı yürütülen savaş ile

Alexander Severus

Almanya seferinde gösterdiği kararsız davranışlardan dolayı rahatsız olurlar. 235'te Alexander Severus ile annesi, alt düzeyden bir subay olan ve Thrax [Trakyalı] olarak bilinen Iulius Verus Maximinus'un (y. 170-238) liderlik ettiği bir isyan sonucunda öldürülürler.

Maximinus, çok uzun sürmeyen imparatorluğu sırasında Roma'ya gitmekten kaçınır (muhtemelen başkentin siyasi ortamına güvenmez) ve Almanlar, Dacialılar ve Sarmatlara karşı sürekli seferler düzenler. Bu büyük ölçekli savaş halinin maliyeti, hem fiziksel hem de ideolojik anlamda kendilerinden uzak olan imparatora hasmane bir yaklaşım içinde olan varlıklı sınıflar başta olmak üzere toplum üzerinde büyük bir yük oluşturmaya başlar. 238'de Afrika eyaletindeki toprak sahipleri Gordianus ailesinin liderliğinde ayaklanır; Roma'da senato ayaklanmayı destekler ve Maximinus'un Aquileia'da kendi askerleri tarafından öldürülmesi dahil çeşitli olaylardan sonra tahta III. olarak bilinen (kendisinden önce çok kısa süreliğine büyükbabası ve amcası tahta çıkmıştır) genç Gordianus (225-244) çıkar. III. Gordianus selefinin tersine ve Alexander Severus'un izinde giderek kendini kültürlü ve senato yanlısı bir imparator olarak sunmaya çalışır. Ancak Tuna nehri ve doğu başta olmak üzere sınırlardaki durum giderek daha endişe vericidir; Gordianus 244'te, İran'da Sasanilere karşı yürütülen sefer sırasında ölür (ya savaşırken ölür, ya da adamları tarafından öldürülür). Büyük ihtimalle pek de masum olmayan halefi, Arabus [Arap] olarak bilinen Philippus (y. 204-249) Perslerle hızlı ve şartları ağır bir barış antlaşması imzalayıp konumunu sağlamlaştırmak için Roma'ya döner.

Maximinus Thrax

Philippus 247'de başkentin kuruluşunun bininci yıldönümünü bastırdığı paralarda anılan oyunlarla, muhteşem bir şekilde kutlar. Dacia ile Moesia üzerinde baskı yapan Gotların hareketliliği karşısında bölgeye gönderdiği saygın senatör Messius Quintus Decius (y. 220-251) saldırıları geri püskürtmekte büyük başarı sağlar. Hatta o kadar başarılı olur ki, 249'da birlikler tarafından, görünüşe bakılırsa kendi isteğine karşı imparator ilan edilir. Aynı yıl Verona yakınlarında yer alan bir muharebede Philippus'u mağlup eder ve imparatorluğun tek efendisi haline gelir. Yeni imparator Gotların tekrarlayan saldırılarıyla baş etmek zorunda kalır ve 251'de Abrittus'ta gerçekleşen bir muharebede öldürülür; alelacele seçilen halefi, Moesia valisi Trebonianus Gallus'un (?-253) yerini çok kısa süre sonra Aemilianus (y. 207-253) alır, ama o da saygın bir aristokrat ve Noricum ile Raetia valisi olan Licinius Valerianus tarafından vahşice öldürülür ve yeni imparator Valerianus olur.

Philippus Arabus

Zincire Vurulan Bir İmparator ve Parçalanan Bir İmparatorluk

Valerianus, Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında defalarca uygulanacak bir düzenlemeyle imparatorluğu iki eylem alanına böler: oğlu Gallienus'a kuzey sınırlarını emanet ederken kendisi de Boranilerden (Kırım'da yaşayan,

korsanlıkla uğraşan bir ulus) ve özellikle Pers kralı Şapur'un (?- 272) giderek artan saldırganlığından dolayı zor bir durumda olan doğu sınırlarına odaklanır. Ancak iki kral yüz yüze konuşmak için 260 yılında Carrhae ile Edessa [Urfa] arasında bir araya geldiğinde Valerianus ile üst komutası esir alınıp İran'a götürülür; tahmin edileceği üzere, bu olay Roma kamu oyunu alt üst eder. O sırada Germen uluslarıyla başa çıkmaya çalışan Gallienus, devleti içeriden parçalamaya başlayan güçlerle mücadele edemez.

Valerianus

Nitekim III. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk jeopolitikasının en önemli unsurlarından biri, özerk devlet oluşumlarının ortaya çıkışı ve geniş toprakları merkezi idarenin kontrolünden almayı başarmalarıdır.

Özellikle kervan yollarının merkezinde yer alan Palmyra, Valerianus'un Şapur tarafından yakalanmasından sonra hem Sasani ordusuyla hem de bölgede ortaya çıkan bazı isyancı gruplarıyla yiğitçe mücadele eden ve bundan dolayı Gallienus'un *corrector totius Orientis* [tüm Doğuyu düzelten] unvanıyla ödüllendirilen Septimius Odaenathus'un (?-267) becerikli yönetimi altında büyük önem kazanır. Odaenathus Roma'nın otoritesine saygılıdır; ancak 267/268'de öldürüldükten sonra yerini, oğlu Vaballathus'un (?-273) vasisi olarak dul karısı Zenobia alır. Giderek karışan durumu fırsat bilen Zenobia *augusta* [yüce] unvanını alacak kadar ileri gider, Mısır'ı ve Anadolu'nun büyük kısmını işgal eder; ancak Aurelianus'un karşı saldırısıyla başa çıkacak kadar güçlü değildir ve 272'de Palmyra tahtından indirilir, ertesi yıl da şehir yok edilir.

Palmyra

İmparatorluğun Gallienus yönetimindeki diğer ucunda, 259 yılında, Ren nehri bölgesinde konuşlandırılan birliklerin komutanı Postumus (?-y. 269) bir dizi sürtüşme sonrasında genç imparator Saloninus'u (y. 242-260) ortadan kaldırarak Galya, İspanya ve Britanya'yı kapsayan özerk bir krallık kurar. Bazen Fransa Krallığı'nın öncülü veya özerklik yanlısı duyguların ifadesi olarak görülen *imperium Galliarum* [Galya imparatorluğu] aslında yerel ölçekte bir Roma idaresidir, ayrıca son derece etkindir ve Postumus her zamanki komplodan sağ kurtulur (268). Başkent ilan edilen Augusta Treverorum'da [Trier] *consul*'lar seçilir, senato oluşturulur, *imparatorluk* muhafızları atanır; yeni imparator Romalılık kavramına bağlılığını üzerinde *Roma aeterna* [ebedi Roma] yazısı yer alan kaliteli paralar bastırarak ifade eder. Asıl tartışmaya açılan, Gallienus'un otoritesidir; muhtemelen Postumus'un kendisi, ünlü olduğu kadar gizemli olan bazı altın paralar üzerindeki *Galliena Augusta*[1] yazısıyla onunla dalga geçer. Kurucusunun öldürülmesinden sonra giderek küçülen *imperium Galliarum*, hakkında pek bir şey bilinmeyen bir dizi şahsiyet tarafından yönetilir (sonuncusu olan Tetricus 274 yılında Aurelianus tarafından tahttan indirilir).

Imperium Galliarum

1 Gallienus Augustus'un dişil versiyonu (ç.n.).

Dolayısıyla Gallienus döneminde imparatorluk gerçek anlamda parçalanmaya başlamıştır; Antikçağ tarihyazımında genelde zayıf ve efemine, Hıristiyanlara sempati duyan biri olarak tasvir edilen ve lejyonların komutasını senatör kökenli *legatus*'lardan alıp ordu saflarından çıkmış süvari *praefectus*'larına vermekle suçlanan imparator bu durumdan sorumlu tutulur. Gallienus'un yönetimi çok başarılı sayılamazsa da, günümüz araştırmacıları genelde onun için bazı hafifletici sebepler tespit ederek örneğin bazı meseleleri kavrayıp onlara çözüm aramaya çalıştığını kabul ederler.

Gallienus ve Aurelianus

Gallienus 268 yılında düzenlenen askeri bir komployla ortadan kaldırılır; onun yerini alan, Illyria kökenli, son derece becerikli bir süvari generali olan Claudius 269'da Naissus Muharebesi'nde Gotlara karşı önemli bir zafer kazanır ve Gotlar yaklaşık bir yüzyıl boyunca bir daha Roma için bir mesele teşkil etmezler. Ertesi yıl imparator hastalanıp ölür ve yönetimi yakın dostu olan Aurelianus devralır. Yine Illyria kökenli olan, atikliğiyle ve enerjisiyle tanınan (*manus ad ferrum*, yani "eli kılıcında" olarak bilinir) Aurelianus beş yıllık yönetimi boyunca, neredeyse dağılmak üzere olan bir imparatorluğun parçalarını yeniden bir araya getirmeyi başarır ve Diocletianus'un ilerideki yapısal reformları için zemin hazırlar. Bir yandan başkaldıran Galya'yı imparatorluğa yeniden dahil edip Palmyra'yı boyun eğmeye mecbur ederken, diğer yandan lejyonları Dacia'dan geri çekip Tuna nehrinin oluşturduğu sorunlu sınıra odaklanmayı tercih eder. Sınırlı ölçüde olsa da, ilk parasal reform ve özellikle muhtemelen somut savunma gereksinimlerinden çok, İtalya'ya kadar uzanan Germen çetelerinden ürken Roma halkının korkusunu gidermek amacıyla inşa edilen yeni surlar Aurelianus'a atfedilmiştir. İmparator 275 yılında bir komplo sonucu ortadan kaldırılır; bu olayı izleyen karışıklıktan 276 yılında ortaya çıkan bir başka Illyria kökenli general olan Probus (232-282) hem doğudan hem de batıdan imparatorluk üzerinde baskı oluşturan çeşitli yabancı tehdit kaynaklarını geri püskürtür veya ortadan kaldırır, ancak 282'de, katılığından dolayı düşmanlığını kazandığı askerlerinin başkaldırması sonucunda öldürülür.

Probus

Probus'un halefi Carus (y. 223-283), Diocletianus'un kurumsal hale getireceği gereksinimin giderek somutlaştığını görerek oğlu Numerianus (?-284) ile birlikte imparatorluğun Doğu kısmıyla ilgilenir, diğer oğlu Carinus'a da (?-285) Batı'yı emanet eder. Carus ile Numerianus (ilki doğal nedenlerle, ikincisi suikaste uğrayarak) 284'te, Perslere karşı düzenlenen bir sefer sırasında ölürler; birlikler yine Illyria kökenli bir general olan Diocletianus'u imparator ilan eder, o da ertesi yıl Carinus'un ortadan kaldırılmasıyla imparatorluğun tamamının kontrolünü ele geçirir.

Carus ve Carinus

Dinin Rolü: İsa, Güneş ve Diğerleri

Başta Decius olmak üzere, III. yüzyıl imparatorları orduyu yönetmenin zorlukları, devleti parçalayan merkezci eğilimler, korkunç bir enflasyon, Perslerin güçlenmesi ve Barbarların giderek ciddi bir hal alan saldırıları karşısında, ortaya çıkan tüm sorunlardan dini sorumlu tutar. Devletin sarsılmasının sebebinin, Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte kadim tanrıların ihmal edilmesi olduğuna inanılır; bu görüş, giderek zalimleşip Galerius (?-311) ve Diocletianus döneminde zirveye ulaşan zulmü açıklar. Zaten kısa süre sonra Hıristiyanlık devlet dini olarak kabul edildiğinde bu görüş reddedilmeyip sadece tersine çevrilir: Roma'nın başına gelen felaketler, İsa'nın müritlerine zulüm uygulayan idarecilerinin dinsizliğinden kaynaklanmıştır. Teolojik ve dogmatik meseleler IV. yüzyılın tamamı boyunca ve imparatorluğun doğu kısmında Byzantion'un düşüşüne kadar önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Severus döneminden itibaren din faktörü giderek önem kazanır, hatta imparatorluk için bir meşruiyet kaynağı haline gelir: Heliogabalus, doğum yeri olan Humus'un güneş kültünü (kendisi aynı zamanda bu kültün rahibidir) Roma'ya getirir, bir Vesta rahibesiyle evlenme arzusu da gerçek anlamda bir teokrasi oluşturma arzusuna işaret eder. Mistisizm ve senkretizm, hem Alexander Severus hem de ruhani yönü giderek öne çıkan yeni-Platonculuk ile Hıristiyanlığın daha çok yayılma imkânı bulduğu Gallienus dönemine nüfuz eder.

Mistisizm ve senkretizm

Dine ilgi, yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğu her açıdan yeniden birleştirmeye çalışan enerjik Illyrialı imparatorların da ana özelliğidir, ama onlar daha hoşgörüsüz bir yaklaşım sergilerler. Aurelianus'un bir düş sonrası *Sol Invictus* [Yenilmeyen Güneş],yani Heliogabalus'un da taptığı Humus'un güneş tanrısının kültünü teşvik etmeye başladığı anlatılır; ancak Aurelianus'un versiyonunda kültün en rahatsız edici yönleri bastırılıp, aslında imparatorluğun tüm Pagan kültlerini yansıtan, tanrının birleştirici yönüne odaklanılır. Probus da güneş kültünü teşvik eder; geleneksel din konusunda ısrarcı olan Diocletianus da Iuppiter'i imparatorun şahsıyla bağdaştırır; Constantinus (y. 285-337) ise Hıristiyanlığa yanaşırken geçmişle ancak kısmi bir kopuş yaşar.

Güneş kültü

Bkz. *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Felsefeler ve Dini Senkretizm*, s. 437; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Corpus Hermeticum*, s. 459; *Romalıların Dini*, s. 540; *Yeni Dinler ve Gizem Kültleri*, s. 599; *Hıristiyanlık*, s. 608

Askeri Bağlam

Tommaso Braccini

III. yüzyılda ordunun olağanüstü gücü, dış düşmanların daha tehlikeli, daha organize ve daha tehditkâr hale gelmiş olmasıyla da açıklanabilir; askeri yapı, değişen duruma adapte olmak zorundadır. Bu dönemde bazı önemli eğilimler söz konusudur: süvariler önem kazanır, sınırlardaki sabit birlikler ile imparatoru takip eden hareketli ordu birbirinden ayrılır, senatör sınıfının rolü giderek azaltılır.

Sınır Birlikleri ile *Vexillatio*'lar Arasındaki Ayrım

III. yüzyılın krizinden söz ettiğimizde, ister geleneksel "askeri anarşi" kavramını (ki günümüzde tartışmaya açılmıştır) kullanalım, ister Maximinus'tan (y. 170-238) Diocletianus'a (243-313) kadar olan meşru veya gayrimeşru imparatorların çoğunun askeri kökenli olduğunu göz önüne almakla yetinelim, askeri bağlamın özel bir önem kazandığı apaçıktır. III. yüzyılda imparatorluğun sınırları üzerindeki dış baskının giderek yoğunlaştığı kesindir (gerçi ilk işaretler Marcus Aurelius [121-180] döneminden itibaren görülmeye başlanmıştır) ve bu durum beraberinde birliklerin organizasyonu ile donatımında, Diocletianus tarafından nihai hale getirilecek çeşitli yenilikler ve değişimler getirir. Severus'lar dönemi temelde önceki dönemle devamlılık gösterir: birliklerin büyük kısmı en riskli sınırlarda konuşlandırılır. Birliklerin en yoğun olduğu sınırlar, fiziksel unsurların (nehirler, Karpat dağları) önemli bir rol oynadığı Ren-Tuna sınırı ile özellikle güneyi çöllük bölgede yer aldığından çok belli olmayan Doğu sınırıdır. Dolayısıyla statik bir sistem söz konusudur ve sınırların yarılması durumunda sınırın arkasında düşmanı durdurmaya yetecek miktarda birlik ("merkezi stratejik yedek güçler" terimini kullanabiliriz) bulunmaz. Örneğin 170 yılındaki Markoman istilasında böyle olur: sınırda konuşlandırılmış ordunun direncini kıran Barbarlar İtalya'nın içlerine kadar ilerlemeyi başarırlar. Genelde doğrudan imparatorun bizzat komuta ettiği (bu birlikler için giderek *comitatus* terimi kullanılır), en büyük baskı altındaki sınır bölgelerine müdahale edebilecek veya imparatorluğun merkezine kadar ilerlemiş düşmanları durdurabilecek (hatta gerçek anlamda fetih seferlerine çıkabilecek), hareketli bir orduya sahip olma gereksiniminden dolayı sıklıkla *vexillatio*'ya başvurulur.

Markomanların istilası

Bir lejyonun tamamının yer değiştirmesi hem sınırı savunmasız bırakmak hem de yavaş hareket etmesinden dolayı zorlu bir işlemken, bir müfrezeyi a-

lıp (*vexillatio*) imparatora eşlik eden orduya dahil etmek çok daha kolaydır. Başlangıçta bu işlem münferit ve geçici bir çözüm olarak gerçekleştirilir (gereksinim sona erdiği zaman *vexillatio* eski lejyonuna iade edilir), ama zamanla birlikleri lejyondan ayırma işlemine giderek daha çok başvurulur ve gerçek anlamda bir kısır döngü meydana gelir.

Vexilliatio veya lejyondan ayrılan geçici birlikler (Müfreze)

Savaşlarla (iç savaş veya ülke dışı) bağlantılı gereksinimler ve uzun askeri seferler, *vexillatio*'ların uzun zaman boyunca lejyonlarından ayrı kalmasına neden olur ve tek bir lejyon bazen bu gibi bir işleme defalarca tabi olur, dolayısıyla da etkinlik derecesi zayıflar. Bu da sınırın zayıfladığı ve yarılma riskinin arttığı anlamına gelir ve düşmanın ilerlemesine engel olmak için daha fazla *vexillatio*'ya gerek olur.

Benzer şekilde, münferit eyaletlerin sınırlarına benzer sorunsallar sunan ana sınırın makro bölgelerinin savunmasını da daha iyi koordine etme gereksinimi ortaya çıkar. Başlangıçta geçici çözümler söz konusudur: Gallienus'un Odaenathus'u *corrector totius Orientis* [tüm Doğu'nun düzenleyicisi] makamına, Aurelianus'un Marcellinus'u *corrector Orientis* [Doğu'yu düzelten] makamına, Claudius Tacitus'un da Probus'u *dux totius Orientis* [Doğu'nun tamamının komutanı] makamına getirmesi gibi çözümler bu gruba dahildir. Tetrarşi döneminde bu organizasyon şekli kurumsal hale gelir.

Gallienus'a Atfedilen Reformlar

Antik Çağ ve Bizans kaynakları ile daha yakın dönemin tarihyazımına göre ordunun yapısında önemli reformlar gerçekleştiren imparator Gallienus'tur. Sadece süvarilerden oluşan taburların oluşumu Gallienus'a atfedilir (lejyonun "klasik" yapısının çok sayıda piyade ile daha az sayıda süvarinin bir arada olmasını öngördüğünü unutmayalım). Günümüzde gerçek anlamda bir "reform" gerçekleştirilmiş olduğuna biraz şüpheyle bakılır, ama süvari sınıfının taktik gereksinimler nedeniyle de giderek önem kazandığı gerçektir; Gallienus döneminde ve sonrasında "süvarilerin tamamının komutanı" unvanı söz konusudur ve Gallienus'un haleflerinden ikisi, yani Claudius ile Aurelianus bu görevi üstlenmiştir. Balkan sınırının biraz içerisinde (özellikle Poetovium'da [Ptuj]) çok sayıda hareketli birlik ile Mediolanum [Milano] yakınlarında görkemli bir garnizon bulundurmanın da Gallienus'un fikri olduğu sanılır. Her ne kadar geçmişte hareketli ordunun tetrarşi döneminde ve Constantinus döneminde ortaya çıktığı savunulduysa da günümüzde, Postumus'un Galya'daki ve Alamanların kuzeydeki faaliyetlerine bağlı olarak Kuzey İtalya'da hızla müdahalede bulunabilecek güçler bulundurma gibi zamanın gereklilikleri doğrultusunda münferit çözümlere gidildiği düşünülür.

Ordunun üst komuta kademeleri

Gallienus döneminde ayrıca ordunun üst komuta kademelerinin, eskiden otomatik olarak tahsis edildikleri senatör sınıfından arındırılması süreci de tamamlanmıştır. Aslında epey zamandır, en azından Flavius döneminden beri, *adlectio*'ya başvurulmakta, yani süvari rütbesine sahip olanlar (profesyonel askerler dahil) senatör sınıfına dahil edilmektedir, böylece en değerli unsurların üst komuta kademelerinden dışlanmaması sağlanmaktadır, aksi takdirde bu kademeler deneyimsiz şahsiyetlerin eline geçebilirdi.

Septimius Severus tarafından kurulan yeni lejyonlara senatör sınıfından *legatus*'ların değil de süvari sınıfından *praefectus*'ların [komutan] liderlik etmesi de anlamlıdır. Aurelius Victor'a (IV. yüzyıl) göre Gallienus senatörlerin ordu dışında kalması için bir emirname bile yayınlar; bu konuda bazı kuşkular söz konusu ise de, III. yüzyıl sonlarında, senato (ve de birçok eyalet valisi) ile birliklerin komutası arasındaki bağlantıların, fiilen veya yasalar gereğince, artık geçmişte kaldığı söylenebilir.

Belli Başlı Dış Tehditler

Roma devletinin III. yüzyılda karşı karşıya kaldığı önemli meseleler, sınırlarında öncesine göre çok daha iyi organize olan düşmanların belirmesiyle daha da ciddi bir hal alır. Örneğin Germen sınırında "konfederasyon" adı verilen, kabileler üstü bazı oluşumlar ortaya çıkar; çok daha yoğun ve koordine bir baskı uygulayan bu gibi oluşumlar, imparatorluğun savunma sisteminin ülke içi ihtilaflardan ve *vexillatio*'ya başvurulmasından dolayı lejyonların sürekli asker kaybına uğramasından kaynaklanan zayıf yönlerinden amansız bir şekilde istifade etmeyi başarırlar.

Örneğin 213 yılında muhtemelen Hermunduriler, Semnonesler ve Suebilerin birleşmesinden oluşan Alamanniler ortaya çıkar; 253'ten itibaren de, o dönemde Aşağı Ren nehri boyunca konuşlanmış savaşçı çetelerin (Bructeriler, Sicambriler, Chattiler ve diğerleri) bir araya gelmesinden oluşan, ancak sonradan kompakt ve organize bir monarşiye dönüşecek olan Franklardan ("özgür" veya "cesur" anlamı taşır) söz edilmeye başlanır. Doğu Avrupa tarafından giderek daha büyük baskı yaratan ve sonraki yüzyıllarda imparatorluğun tarihini derinden etkileyecek olan Vandallar ve özellikle Gotlar gibi büyük gruplar henüz etnik ve siyasi açıdan tam olarak tanımlanamaz.

Kabileler arası "konfederasyonlar"

Doğu'da da önemli bir değişim gerçekleşmektedir: iç ihtilaflar sonucunda giderek zayıflayan Parth monarşisinin yerini 224 yılında Ahamenislerin şanlı Pers İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak isteyen ve Parthlara göre çok daha merkeziyetçi ve saldırgan bir yaklaşım sergileyen bir imparatorluk alır. Sasani İmparatorluğu'nun (adını kurucu hanedandan alır) kurucusu I. Ardeşir'dir (?-241); oğlu I. Şapur (?-272) Doğu Roma'yı işgal eder, hatta İmparator Valerianus'u (?-y. 260) esir alır, ancak bu sansasyonel olayın muhtemel

sonuçları Palmyralı Odaenathus komutasındaki karşı saldırı sayesinde sınırlandırılır. Göreceli olarak huzurlu geçen bazı dönemler dışında, Sasani devleti VII. yüzyıl başlarına kadar Roma İmparatorluğu'nun en büyük ve en tehlikeli düşmanı olmaya devam edecektir.

Bkz. *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Yaşlanan Dünya: Kriz ve Yorumları*, s. 182; *Yeni İktidar Biçimleri*, s. 193; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Roma'da Savaş*, s. 235

Yeni İktidar Biçimleri

Tommaso Braccini

Diocletianus'un tahta çıkışından Constantinus döneminin sonuna kadar olan sürede gerçekleştirilen büyük ölçekli reformlar imparatorluğun ömrü üzerinde kalıcı etki yaratacak ve en azından Doğu kısmının on bir yüzyıl daha hayatta kalmasına imkân verecektir. Ordudan yönetime, ekonomiden imparatorluk başkentlerine kendilerine özgü nitelikler kazandıran kentsel planlamaya, reformların kapsamına girmeyen alan yoktur.

Tetrarşi

Diocletianus 284'te Nikomedeia'da imparator ilan edildiğinde, onlarca yıldır süren istikrarsızlık, merkezkaç eğilimler ve riskli sınırların çokluğundan dolayı savunma sisteminin giderek artan dengesizliği, iktidarın daimi olarak paylaşılmasını arzu edilir bir çözüm haline getirir. İmparator başlangıçta (286'dan itibaren) Augustus olarak yanına bir silah arkadaşı olan Maximianus'u alır ve onu Batı'daki meselelerle görevlendirir; 293'te yine Illyria kökenli iki subay olan Galerius ile Constantius Chlorus (y. 250-306), her bir *Augustus*'a eşlik etmek (ve ileride yerlerini almak) üzere *Caesar* ilan edilirler. Her ne kadar özellikle Doğu'da münferit yetki alanları daha esnekse de, tetrarşi sistemi imparatorluk topraklarının tamamına uygulanır ve en büyük tehdit altında olan sınırlara yakın "başkentler" ("harekât merkezleri" olarak tanımlanmaları daha doğru olur) ortaya çıkar. Ba-

İmparatorluğun anahtar noktalarında "başkentler"

tı Maximianus (y. 240-310) ile Constantius Chlorus'a emanet edilir; İtalya, Afrika ve İspanya'dan sorumlu olan Maximianus'un merkezi Mediolanum'dur [Milano], ama liman şehri Aquileia da bu bölgede önemli bir rol oynar; Galya ile Britanya'dan sorumlu olan Constantius'un merkezi Almanya'da Augusta Treverorum [Trier] şehri ile İngiltere'de Eboracum'dur (York). En önemli *praefectus*'luk [vilayet] olan Doğu, Nikomedeia'yı (günümüzde İzmit) başkenti yapan Diocletianus'un kontrolü altındadır, Galerius da başkenti Sirmium (günümüzde Sırbistan'daki Sremska Mitrovica) olan Illyria'dan sorumludur. Böylece Diocletianus imparatorluğun en başarılı generallerini yanına alarak rakipleri haline gelip kendisini devirmelerini engeller ve sınırların tamamının hızla müdahalede bulunup durumu kontrol altına alabilecek sorumlularının olmasını sağlar. İmparatorun planları doğrultusunda tetrarşi sisteminin süresiz devam etmesi, var olan *Caesar*'lar *Augustus* makamına yükseldiği zaman yeni *Caesar*'ların tayin edilmesi gerekir; ne var ki Antoninus'ların evlat edinme temelli monarşisini andıran bu sistem çok geçmeden, Antoninus'lara olduğu gibi, kan bağları meselesinden dolayı çökecektir. İktidarın 305 yılındaki ilk devredilişi iyi gider çünkü Diocletianus görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrılır (ve Salona'daki sarayına çekilir) ve meslektaşı Maximianus'un aynı şekilde davranmasını sağlar. Constantius Chlorus ile Galerius terfi olurken Galerius'un iki gözdesi Caesar olarak tayin edilirler: Batı'da Flavius Valerius Severus, Doğu'da Galerius'un yeğeni Maximinus Daia.

Constantinus

Constantius Chlorus 306 yılında öldüğünde Britanya'da konuşlanmış birlikler oğlu Constantinus'u imparator ilan eder. Bu durum tetrarşi modeline karşıttır, çünkü Constantius'un atanmış halefi Severus'tur; buna rağmen Galerius olanları kabul eder ve Constantinus'a *Caesar* unvanını verir. Galya bölgesinden ve Ren nehri boyunca yer alan sayısız birlikten sorumlu olan yeni imparator başta Augusta Treverorum'a yerleşir ve burada büyük ölçekli bir kentsel inşaat projesi başlatır. Bu arada İtalya'da Maximianus'un oğlu Maxentius (y. 278-312) imparator ilan edilir ve babasının yardımıyla Severus'u ortadan kaldırır. Sonraki yıllarda büyük karışıklıklar yaşanır ve Galerius'un ölümünden (311) sonra bir yanda Maxentius ile Constantinus, diğer yanda da Illyria'dan sorumlu olan (ve Constantinus'un yanında yer alan) Licinius (y. 250-y. 324) ile Doğu'da Galerius'un yerini alan Maximinus arasında ihtilaf kopar. Constantinus Alpleri aştıktan sonra rakibini Torino'da ve Verona'da mağlup eder, sonra da Milvius Köprüsü Savaşı'nda nihai zafer kazanır (312).

Milvius Köprüsü Savaşı

Ertesi yıl Licinius Maximinus'u nihai olarak mağlup ederek Doğu'nun efendisi haline gelir; ancak çok zaman geçmeden hayatta kalan iki imparator arasında sürtüşmeler yaşanmaya başlar. 316'da Constantinus Balkanların büyük kısmını ele geçirir, ama nihai hesaplaşma için 324 yılını beklemek gerekecektir.

Hıristiyan sancağı altında savaşan ve Frank birliklerinden destek alan Batı ordusu önce Hadrianopolis, sonra da Khrysopolis muharebelerinde, Gotlardan destek alan Pagan eğilimli Licinius'un ordusunu yener. İmparatorluğun tek efendisi halin gelen Constantinus, tetrarşi döneminde yaygın olan bir geleneğe uyarak yeni bir başkent kurmaya karar verir ve eski Yunan kolonisi Byzantion'a 11 Mayıs 330'da Konstantinopolis adı verilir.

Hadrianopolis ve Khrysopolis Muharebeleri

Reform Dönemi

Constantinus döneminde sıklıkla elden geçirilip uyarlanan ve kapsamları genişletilen Diocletianus'un reformları Geç Antikçağdan VI. yüzyıla kadar, fazla bir değişime uğramadan Roma İmparatorluğu'nun temel idari ve kurumsal yapısını teşkil eder. Tetrarşi ve Constantinus döneminde reformların tabi tutulduğu müdahaleler genelde hiç yoktan kaynaklanmayıp önceki on yıllarda ortaya çıkan deneyimleri, çözüm girişimlerini ve reform eğilimlerini temel alırlar ve münferit örnekler daha genel ve kurumsal hale getirilir.

Her şeyden önce imparatorun makamının değişime uğradığını, iktidarının giderek daha mutlak hale ge'diğini ve III. yüzyılda yer alan gelişmelere paralel olarak giderek k ıtsal bir hava kazandığını belirtmek gerekir. İmparatorluğun son yüzyıllarından geleneksel olarak "*dominatus*" (efendi anlamına gelen *dominus*'un türevi) şeklinde söz edildiğinde kastedilen budur. Diocletianus'tan itibaren imparatorluk sarayı Pers kökenli görkemli bir törenselliği benimser ve imparator bu doğrultuda, etrafı maiyetiyle ve muhafızlarıyla çevrili, giderek daha yalnız ve erişilmez hale gelir: daha önce de belirtildiği gibi, bu durum güvenlik gereksinimlerinden de kaynaklanabilir, çünkü Caracalla'dan (186-217) itibaren birçok imparator, kendilerine kolay erişildiğinden, fazla zorluklarla karşılaşılmadan öldürülmüşlerdir.

İmparatorluk iktidarının kutsallaştırılması

Yetkileri büyük ölçüde azaltılan senatonun, imparatorun tayinini onaylamak gibi tamamıyla biçimsel bir işlev dışındaki tüm işlevleri elinden alınır. Ancak senatonun çağdaşlarının gözünde imparatorluğun ileri gelenlerinin prestijli ve saygın meclisi anlamını muhafaza ettiği anlaşılıyor; Constantinus'un yeni başkenti Konstantinopolis'i Roma'nınkiyle kıyaslanabilecek bir senatoyla donatma kararı ancak böyle açıklanabilir. *Consul* [en üst düzey idareci] makamı da birkaç yüzyıl daha devam eder, ama bu makama getirilenler, içinde bulundukları yıla isimlerini vermek dışında her türlü yetkiden yoksun bırakılır.

Hukuki, mali ve idari işlevler, çok azı cumhuriyetçi dönemden devralınmış çeşitli yüksek düzey görevlilerin yetki alanına girer. En öne çıkanlar arasında, çok büyümüş ve giderek daha merkezileşmiş bürokrasinin büyük kısmından (tek başlarına olmasalar da) sorumlu olan dört saray görevlisi vardır. Örneğin *quaestor sacri palatii*, im-

Bürokratik hiyerarşiler

paratorluk emirnamelerinin ve bildirgelerinin hazırlanmasıyla ilgilenir, yetki alanı çok geniş olan *magister officiorum*'un [daireler amiri] görevleri arasında ise imparatorluk ulakları (*agentes in rebus*'lar) ve eyalet yönetimlerindeki ihlalleri ve eksiklikleri bildiren, ancak sıklıkla bu yönetimlerle işbirliği içinde olan müfettişler (*curiosus*'lar) başta olmak üzere "personel müdürü" işlevi görür. *Magister officiorum*, imparatorluğun posta hizmetlerinden, dolayısıyla da elçiliklerden ve ülke dışıyla haberleşmeden sorumlu olmasından dolayı bir anlamda "dışişleri bakanı" olarak görülebilir; hem Doğu'da hem de Batı'da bulunan ve birliklerin donanımını sağlayan devlete ait büyük silah üretim tesisleri de onun yetki alanına girer. Mali alanda sorumlulukları olan makamlardan *comes sacrarum largitionum* madenlerle ve darphanelerle, *comes rei privatae* de imparatorluğun mülküyle ilgilenir.

Çok önemli bir rolü yerine getiren *praetor praefectus* da Constantinus zamanında askeri işlevini nihai olarak kaybeder, ama sivil kariyerin zirvesi haline gelir, hatta imparatorun "vekili" sayılır. *praetor praefectus*'un sorumlulukları arasında vergilerin toplanması ve gelirlerin dağıtımı vardır, hukuk alanında ise imparator adına yargıda bulunduğundan nihai temyiz kurumu niteliğindedir. Tetrarşi döneminde ve Constantinus'un oğulları zamanında her imparator, yolculuklarında kendine eşlik eden, dolayısıyla da yetki alanı belirli bir bölgeye bağlı olmayan bir *praefectus*'a sahiptir. Belirli bölgelerden sorumlu olanlar, *praefectus*'un vekili olan ve Diocletianus'un sayıları iki katına çıkan eyaletlerin toprak kaybını telafi etmek için oluşturduğu, eyaletler üstü 12 *dioecesis*'ten sorumlu olan *vicarius*'lardır. *Vicarius*'ların görevi tamamıyla sivil alandadır. Roma şehri ile çevresindeki yüz mil çapındaki bölge ise, Diocletianus'un emri doğrultusunda *praefectus Urbi* [Roma valisi] tarafından idare edilir; sadece senatör sınıfına açık olan bu makam bundan dolayı cumhuriyetçi Roma'nın son kalıntısı olarak görülür ve genelde geçmişe özlemin sembolü haline gelir.

Vicarius'lar

Önce Diocletianus, sonra da daha kapsamlı olarak Constantinus, önü alınamaz bir enflasyona ve dolaşımdaki paranın değerli metal içeriğinin neredeyse tamamıyla ortadan kalkmasına neden olan bir devalüasyona maruz kalan, felaket haldeki parasal sistemi reforma tabi tutar. 309'da Constantinus *libra*'nın 1/72'ine tekabül eden, saf altından bir para olan *solidus*'u bastırır; bu para fazla bir değişime uğramadan önce Roma, sonra da XI. yüzyıla kadar Bizans parasal sisteminin temelini teşkil eder ve istikrarından dolayı "Ortaçağın doları" olarak tanımlanmıştır.

Solidus'un bastırılması

301 yılının sonlarına doğru yayınlanan ünlü *edictum de pretiis*'in [azami fiyatlar konusunda düzenleme, narh] sayısız epigrafik fragmanı imparatorluğun doğu eyaletlerinde bulunmuştur (böyle olmasının nedeni, bu emirnamenin sadece Diocletianus'un yetki alanında yürürlükte olması olabilir). İmparatorun görevinin Barbarları geri püskürtmek ve "adaletin kalesi" yoluyla ülke içindeki şartları muhafaza etmek olduğunun öne sürüldüğü şaşaalı bir girizgâhtan

sonra askerlerin maaşının satın alma gücünü aşındıran enflasyondan söz edilir (ve spekülatörler suçlanır). Bu olguyla mücadele etmek amacıyla münferit malların ve birçok türden iş gücünün azami fiyatı yasalar yoluyla, *denarius* şeklinde belirlenir. Söz konusu ürünler nohut, yulaf ve arpa gibi mütevazı fiyatlı olanlardan bir *libra*'sı 150 bin *denarius* olan kırmızı ipeğe kadar uzanır. Ama ekonomik durumu yukarıdan düzenleme girişimi olması açısından ilginç olan bu emirname başarısızlığa mahkûmdur: son hızla artmaya devam eden enflasyondan dolayı azami fiyatlara uymak imkânsız hale geldiğinden birçok mal piyasadan çekilir ve sonuçta en çok fayda sağlayanlar kaçakçılar ve spekülatörler olur.

Edictum de pretiis

Fiyatlar konusundaki emirnamenin yanı sıra, kamusal mekanizmanın ve ordunun işleyişi açısından en önemli, hatta elzem olan emlak vergilerinin ödenmesinin ayni ödemeye dönüştürülmesi de parasal işlemlerin idaresinin zorluklarına tanıklık eder. Yiyecek veya başka ürünlerden oluşan katkılar emlak birimleri (*iugatio*) ve vergilemeye tabi kişiler (*capitatio*) temelinde hesaplanır, bunlar da "*indictio*" olarak bilinen (düz anlamı "talep") süreç dahilinde düzenli aralıklarla (başlangıçta farklı sürelerle, daha sonra 15 yılda bir) güncellenen karmaşık kadastro verileri doğrultusunda belirlenir. Özellikle ticaret alanında nakdi vergiler de söz konusudur tabii, ama vergi gelirinin büyük kısmı aynidir, "dönüştürülüp" askerlere ve devlet görevlilerine sadece dönem dönem ve genelde imparatorluk tarafından ödenir. Bu sistem tabii ki bir yandan ayni vergilerin toplanması ve taşınması açısından son derece karmaşık ve zorlu bir organizasyon gerektirir; öte yandan yiyeceklerin ve diğer tüketim ürünlerinin üretiminin kesinlikle kesintiye uğramaması gereklidir, aksi takdirde bütün sistem aksar. Tarımsal ürünlerin üretimi, hasadı ve taşınması gibi hayati süreçlerle bağlantılı olan insanların tamamının zorunlu olarak profesyonel bir intibak sürecine tabi tutulması bundandır. Dolayısıyla *latifundium*'larında çalışan *colonus*'lar [kiracı çiftçi] o toprağa bağlıdırlar ve oradan ayrılamazlar; tarımsal ürünlerin hasadından ve taşınmasından sorumlu olan kentli seçkin sınıfların temsilcileri olan *curiales*'lerin statüsü miras yoluyla geçer ve bu kişilerin yaşadıkları yerden ayrılması yasaklanır; ürünlerin deniz yoluyla taşınmasından sorumlu olan *navicularius*'lar açısından da benzer düzenlemeler söz konusudur. Günümüzde baskıcı ve kişisel özgürlükleri sınırlayıcı sayılabilecek bu gibi önlemlerin amacı, ekonominin ve toplumun geniş katmanlarının gerçek anlamda kemikleşmesi pahasına bile olsa, devletin karmaşık idari mekanizmasını bir arada tutmaktır. Bu arada haliyle askeri açıdan da, genelde önceki dönemlerde ortaya çıkan eğilimler doğrultusunda önemli değişimler gerçekleşir.

Capitatio-iugatio

Aurelianus (214?-275) Dacia'yı terk edince sınırlar temelde istikrar kazanır ve müstahkem yollarla (özellikle Fırat'tan Kızıldeniz'e uzanan *Strata Diocletiana*), Dobrugia'da (Tuna nehrinin son kıvrımında yer alan ve Gotlar ile diğer Barbar ulusların saldırılarına çok açık olan bölge) müstahkem bir sınırın

Sınırların, yolların ve surların sağlamlaştırılması

oluşturulmasıyla, o dönemde Saksonların, Piktlerin ve (İrlanda'dan) Skotların saldırılarına maruz kalan İngiltere kıyıları boyunca kalelerin inşa edilmesiyle güçlendirilir. Ülke içi güvenlik de özellikle Galya'da, şehirleri Ren nehrindeki sınırın dönem dönem Germen ulusları tarafından yarılmasının yol açabileceği risklerden korumak amacıyla görkemli surların inşa edilmesiyle sağlamlaştırılır.

Diocletianus ile Constantinus, kriz anlarında hızlı müdahalelerde kullanılacak hareketli birliklere sahip olmak başta olmak üzere, selefleri döneminde ortaya çıkan stratejik gereksinimleri tamamıyla göz önüne alırlar. İmparatorluk *comitatus*'una dahil edilen piyade ve süvari *vexillatio*'ları, sınırlarda konuşlandırılan birimlerden nihai olarak koparılırlar; *palatinus* veya *comitatensis* adı verilen unsurları bir *magister militum* [ordu komutanı] liderliğindeki 500 süvarilik *vexillatio*'lar ve 1000 piyadelik lejyonlar şeklinde düzenlenir. Sınırları kontrol altında tutan, bir *duces*'in komutasındaki *limitanei*'ler en baştan itibaren ikinci sınıf birlikler sayılırlar ve hareketli birliklere kıyasla ücretleri daha düşük, ayrıcalıkları daha azdır. Bu durumda da ordu açısından elzem olan yeni askerlerin katılımı, askerliğin miras yoluyla geçmesi suretiyle temin edilir (bireylerin "bölünmesi" sonucunda sayılarında büyük artış yaşanan orduda, Diocletianus döneminde 400 binden fazla asker vardır), ama gönüllü olarak askerlik yapanlar da vardır.

Comitatenses

İktidar Topografisi: Tetrarşi Döneminde Kurulan Şehirler

Tetrarşi döneminin özelliklerinden biri yeni başkentlerin veya sarayların kurulmasıdır; bu uygulama III. yüzyılda başlayıp (Philippus Arabus'un Suriye'de doğduğu, günümüzde Şahba olan mütevazı köyünün yerine anıtsal bir şehir olan Philippopolis'in inşasını başlattığını unutmayalım) III ile IV. yüzyıllar arasında giderek sistematik hale gelir ve kendine özgü biçimler kazanır. Yeni kurulan bu şehirlerin sonuncusu ve hiç şüphesiz en önemlisi, 330'da temeli atılan Konstantinopolis'tir. Constantinus kendi başkentinin inşasına başladığında işe eski Byzantion'a ve özellikle Septimius Severus'un himayesinde gerçekleşen anıtsal canlanma sürecine ait bazı yapıları yeniden inşa etmekle başlar. Başlıca sütunlu cadde olan Mese'nin en azından ilk kısmı, önceden var olan revaklı bir caddenin yerine yapılır; *Tetrastoon* olarak bilinen Severus *Forum*'u kısmen muhafaza edilip *Augusteion* adıyla imparatorun annesi Helena Augusta'ya (y. 257-y. 336) adanır; yarım bırakılan hipodrom *cavea*'nın [oturma bölümü] eklenmesiyle tamamlanır ve Zeuxippus Hamamına da bol miktarda değerli mermer ve heykel ilave edilir.

Konstantinopolis

Bu yapı sisteminin (ve tabii ki imparatorluk sarayı gibi sıfırdan inşa edilenlerin) doğal olarak kentsel fayda sağlama rolünün yanı sıra, imparatorluk ile yeni başkent arasındaki yeni ilişkilerin manifestosu işlevi de görmesi gerektiği öne sürülmüştür. Yakın zamanda da savunulan bir yoruma göre yeni başkent projesinin asıl amacı apaçık bir şekilde *romanitas* [Romalılık] kavramını ifade etmektir; bu durum, birbiriyle bağlantılı üç yapı olan Zeuxippus Hamamı, hipodrom ve Büyük Saray açısından özellikle söz konusudur. İlki imparatorluğun cömertliğinin sembolü olan Roma'nın büyük termal tesislerinin kopyası niteliğindedir; hipodrom ile saray arasındaki ilişkilerin, *Circus Maximus* ile *Palatinus* tepesinin imparatorluk konutları arasındaki ilişkileri çağrıştırmamasına imkân yoktu. Konstantinopolis'te ayrıca Roma'daki *miliarium aureum* [altın kilometre taşı] örnek alınarak aynı işlevi yerine getirmesi gereken *Milion* da dikilmiş; surların içinde yer alan merkezi planlı, kubbeli bir yapı olan Constantinus'un anıt mezarı da (Kutsal Havariler Kilisesi'nin yanında, günümüz Fatih Camii'nin bulunduğu yerde) bu yorum doğrultusunda Augustus'un (MÖ 63-MS 14) anıt mezarı örnek alınarak inşa edilmiş olmalıydı.

Romanitas'ın sürdürülmesi

Aslında bu alanda da Constantinus'un orijinal olduğu algısı biraz abartılıdır ve faaliyetleri oldukça enerjik ve zeki olsa da, büyük ölçüde tetrarşi döneminin uygulamalarına dahil edilebilir. IV. yüzyıl başlarında başkentlerin veya imparatorluk ikametlerinin inşa edilmesi çok ender rastlanan veya duyulmamış olaylar değildir. Augusta Treverorum, Mediolanum, Sirmium, Antiokheia, Nikomedeia, Thessalonike, Herakleia, Spalathum [Split] ve Felix Romuliana (Galerius'un doğum yeri, günümüzde Gamzigrad), yoğun inşaat faaliyetlerinin yer aldığı, gerçek anlamda birer müstahkem imparatorluk şehridir: birçoğu, saray ile *circus*'un [hipodrom] yan yana olması (Thessaloniki, Antiokheia, Mediolanum, Augusta Treverorum ve Sirmium'da) ve surlar içerisinde dairesel biçimli imparatorluk anıt mezarının varlığı (Thessalonike ve Spalathum) gibi Konstantinopolis'te de görülen özelliklere sahiptir. Roma'da, *Via Appia* üzerinde bulunan, Maxentius'a ait, IV. yüzyılın en başlarında inşa edilen imparatorluk sarayında bu unsurların üçüne de rastlanır: imparatorluk *villa*'sı [kır evi], Maxentius'un *circus*'u ve Romulus'un dairesel anıt mezarı.

İnşaat faaliyetleri

Bu, rastlantısal bir durum değildir: Geç Antikçağda imparator rolünün giderek daha otokrat olarak algılanması, "kutsal saray"ın surları içerisinde gizlenip giderek tecrit olmasına yol açar; *circus*, imparatorun halka göründüğü yer haline gelir, dolayısıyla konutuna yakın olması gereklidir. Benzer şekilde imparatorluk konutu ile anıt mezarın bir arada olduğu ilk örnekler arasında Diocletianus'un Spalathos'taki saray vardır ve imparatorun hem hayattayken hem de öldükten sonra kutsal niteliğini vurgulamaya yarar. Bu örneklere kıyasla Konstantinopolis'teki yeni anıtların anlamsal yükü epey zayıflamıştır, çünkü bu yeni şehir ana hatlarıyla çeşitli tetrarşik başkentlere göre büyük bir yenilik sergilemez.

Yaygın tipolojiler

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Yaşlanan Dünya: Kriz ve Yorumları*, s. 182; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Devletin Hıristiyanlaşması*, s. 200; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye, s. 224; *Geç Antikçağda İtalya ve Antikçağın Sözümona Sonu*, s. 230; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri*, s. 594; *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Eski Biçimlerin Sonu*, s. 771

Devletin Hıristiyanlaşması

Tommaso Braccini

Günümüzde de tartışma konusu olan ve muhtemelen çağdaşlarının da öngöremediği bir olay olan Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesiyle imparatorluk tarihinde yeni bir dönem başlar ve özellikle Constantinus'un haleflerivle devletin Hıristiyanlaşması için zemin hazırlanır. İmparatorluk otoritesi Kilise'nin inancının garantörü haline gelir, ama bu durum birlik sağlanmasına yardımcı olmaz ve daha da körüklenen ayrılıklar devlete de yansır.

Hoc signo vinces: Constantinus'un Kendine Özgü Hıristiyanlığı

Hem anlatımsal hem de sanatsal alanda (Piero della Francesca'nın Arezzo'daki anıtsal Haç dizisini göz önüne almak yeterli olacaktır) en yaygın inanışa göre, Constantinus'un Hıristiyanlığa olan yaklaşımı Milvius Köprüsü Savaşı'nın arifesinde, 27 Ekim 312'de gördüğü bir düşten sonra değişmiştir. Lactantius (y. 240-y. 320) ile Eusebios'un (y. 265-339) tanıklıkları tamı tamına birbirini tutmazsa da, imparatorun güneşin çevresinde bir haç gördüğünü sandığı ve bunun sonucunda askerlerinin kalkanlarının üzerine bir işaret yaptırmaya karar verdiği anlaşılıyor (muhtemelen Khristos adı için kullanılan ve Yunanca *khi* ve *rho* harflerinden oluşan ünlü bileşim). Yakın zamanda bu tercihin birçok açıdan şaşırtıcı olduğu vurgulanmıştır. Çeşitli nedenlerden dolayı Constantinus'un en azından 310 yılına kadar Pagan olduğu düşünülür; ayrıca IV. yüzyıl başlarında,

tetrarşi döneminde uygulanan zulüm sonrasında Kilise'de tehlike anında Hıristiyanlıktan vazgeçmeyi seçenlerin bağışlanmasını isteyenler ile bu konuda daha katı bir tutum takınanlar arasında derin ayrımlar söz konusudur. Zaten Hıristiyan çoğunluğun dini değildir: hem Doğu'da hem de Batı'da halkın çok büyük katmanları (hem yönetici sınıflar hem de alt sınıflar) dinin mesajına kayıtsız kalır, hatta hasmane bir yaklaşım sergilerler. Constantinus'un İsa'nın korumasına sığınma kararının ardında siyasi bir hesaptan çok gerçek anlamda şahsi bir güdü vardır; hemen sonrasında elde edilen (ve birçok açıdan beklenmedik olan) Pons Milvius zaferi de Constantinus'un inancını teyit eder ve devletin bir yüzyıldan kısa bir sürede tamamlanacak olan Hıristiyanlaşma süreci için zemin hazırlar. Norman Baynes'in (1877-1961) öne sürdüğü, ama günümüzde de yaygın olan yoruma göre imparatorun Hıristiyanlığı kabul etmesi kaçınılmaz bir eylem değil, "düzensiz hareket ederek insanlık tarihini seyrinden saptıran bir kayadır".

Constantinus'un Hıristiyanlığı kabulü

Constantinus'un amacının aslında Pagan kültünü ortadan kaldırmak olmadığını belirtmek gerekir; imparatorun Hıristiyanlığa bağlılığı her şeyden önce şahsidir, ama tabii bu durum halka da yansıyacaktır, zaten Constantinus'un Licinius'la (250-y. 324) birlikte yayınladığı Mediolanum [Milano] emirnamesiyle imparatorlukta ibadet özgürlüğü yeniden tesis edilir. Roma'da Lateranus Kilisesi ile imparatorluk sarayının bir avlusuna kurulan Sessoriana Bazilikası (günümüzde Santa Croce in Gerusalemme) gibi iki büyük Hıristiyan bazilikasının Pons Milvius zaferinden hemen sonraki dönemde inşa edildiği sanılır. Günümüzde Constantinus'un yeni dine bağlılığının sanıldığından daha samimi ve güçlü olduğu sıklıkla vurgulanırsa da, imparatorun yaklaşımının neredeyse heterodoksluk derecesinde kendine özgü nitelikler sergilediğini ve sonraki döneme ait şahsiyetlerin ve azizlerin biyografi yazarlarının (özellikle yukarıda adı geçen Kaisareialı Eusebios) onun bu özelliklerini yumuşatmak için ellerinden geleni yaptığını unutmamak gerekir

Mediolanum emirnamesi

İnşaat alanında kalacak olursak, örneğin Konstantinopolis'te sonradan Kutsal Havariler Kilisesi'ne bağlanacak olan dairesel biçimli bir imparatorluk anıt mezarının inşa edildiğini hatırlatabiliriz. Bu yapıda imparatorun mezarını çevreleyen duvarlarda havarilerin sayısını çağrıştıracak şekilde 12 niş yer alır. Sonradan Constantinus'un bu düzenlemeyle kendini havarilerle kıyaslamak istediğine dair yorum yaygın hale geldiyse de (nitekim günümüzde bile ortodoks Kilise tarafından "*isapostolos*" [havarilerle eşit] olarak tanımlanır), günümüzde imparatorun, kanonik olmadığı kesin olan bir yaklaşımla kendini İsa'yla kıyaslamayı amaçladığı sanılır. Benzer şekilde Constantinus'un Roma'daki büyük bazilikaları yaptırırken Hıristiyanlığa üye olmanın coşkusuyla bazı yanlış adımlar attığı da anlaşılır: örneğin *Liber pontificalis*'te [*Papaların*

Konstantinopolis'te anıt mezar

Kitabı] San Giovanni in Laterano Kilisesi'nin İsa, Havariler, melekler ve Vaftizci Yohannes'i temsil eden gümüş heykellerle görkemli bir şekilde süslendiği anlatılır. Pagan uygulamalarıyla benzerliği huzursuzluk uyandıran bu aşırı miktarda heykel kullanımı Hıristiyan aleminde yüzyıllar boyunca tek örnek olacaktır ve özellikle Konstantinopolis'te sonraki dönemlerde imparatorlar tarafından inşa edilen yapılarda bir daha eşine rastlanmaması anlamlıdır.

Constantinus'un Hıristiyanlığa yaklaşımını daha iyi kavramak amacıyla, hayatına tanıklık eden önemli bir eser son zamanlarda yeniden incelenmiştir. Eusebios'un *Vita Constantini* [*Constantinus'un Hayatı*] eserinin elyazmalarının eki niteliğinde, imparatora atfedilen ve geleneksel olarak *Azizlere Hitabe* adıyla bilinen bir söylev yer alır. Bu eserin hakiki olduğunu sağlam gerekçelerle savunan İngiliz araştırmacı Robin Lane Fox (1946-) onu 325 yılına tarihlendirir ve Constantinus'un Antiokheia'da düzenlenen bir konsilde yaptığı konuşmanın metni olduğunu öne sürer. Bu konsilin Nikaia'da [İzmit] yer alacak daha ünlü ekümenik konsil için bir başlangıç teşkil ettiği, Ariusçuluk'tan dolayı Kilise içinde gelişen ve giderek büyüyen ihtilafları yatıştırma amacı güttüğü varsayılabilir. Constantinus Antiokheia'da toplanmış din adamlarına ("azizler") yönelttiği uzun konuşmada çeşitli konular arasında bazı bireysel inanışlarına da değinir: örneğin İsa'nın gelişinin haberinin hem Sibylla Erythraea hem de Vergilius tarafından *IV. Eclogae*'da verildiğini öne sürer (bu konunun ne kadar rağbet gördüğünü anlamak için Dante'yi göz önüne almak yeterli olacaktır), hatta Troia mitinin Kurtuluş hikâyesinin öncülü olduğunu, Akhilleus'un İsa'yı, Hektor'un şeytanı, Troia şehrinin de dünyayı temsil ettiğini savunur. IV. yüzyıla ait bazı muğlak Patristik eserlerde de izleri görülen bu düşsel yorum, muhtemelen abartılı senkretist anlamından dolayı hızla unutulur.

Azizlere Hitabe

Konsiller Çağı

Hıristiyanlığa getirdiği şahsi yorum heterodoksluğa yaklaşırsa da, Constantinus imparatorun görevinin din birliğini ve barışı teşvik etmek olduğunun bilincindedir. Zaten Kilise'nin birliği halefleri döneminde giderek bir devlet meselesi haline gelir ve ne şekilde olursa olsun temin edilip dayatılmalıdır.

IV. yüzyılın tamamı üzerinde iz bırakan, hatta sonrasında devam eden en ciddi krizlerden biri adını İskenderiyeli bir rahip olan Areios'tan (256-336) alan Ariusçuluk'tur; Areios 320 yılından önce, Oğul'un, yani İsa'nın bir canlı olup Baba'sı olan Tanrı'yla ebediyet özelliğini paylaşamayacağını vaaz etmeye başlar. Buna bağlı olarak "Oğul'un olmadığı bir dönem vardı" gibi bir önermeyi ortaya atar. Bu gibi ifadeleri dehşet uyandırır, Areios mahkûm edilir ve piskoposu tarafından aforoz edilir, ama sayısız müridi de vardır. Constantinus meseleyi çözüme kavuşturmak için müdahale etmeye karar verir ve bu amaçla, önemli bir şahsiyet olup Milvius Köprüsü

Ariusçuluk

Muharebesi'nden sonra bir tür ruhani danışmanı haline gelen Hosius de Cordoba'ya (256-357) başvurur. Hosius en baştan itibaren Ariusçuluk'a karşıdır ve Constantinus da başlarda onunla aynı fikirdedir.

Nikaia'da yer alan ilk ekümenik ("dünya çapında", çünkü imparatorluğun dört bir yanından gelen temsilciler burada toplanır) konsilde Areios mahkûm edilip sürgüne gönderilir. Mesele çözüme kavuşmuş gibi görünür, ama sonraki yıllarda muhtemelen değişiklikler yaşanır: Hosius büyük ihtimalle etkisini kaybeder, Constantinus da Ariusçuluk'a daha yakın olan danışmanlara kulak vermeye başlar. Özellikle sonraki dönem aziz biyografisi geleneğinde imparatorun bu hatası fazla önemsenmemeye çalışıldığından olanları ayrıntılarıyla yeniden kurgulamak zorsa da, oğlu ve halefi II. Constantius (317-361) döneminde durumun tam tersine döndüğü ve Nikaia Konsili'nde varılan sonuçları kabul edenlerin aleyhinde olduğu kesindir. Özellikle 350'li yıllarda yer alan bir dizi daha küçük konsilde imparator, birtakım baskılar ve pohpohlamalar sonucunda Ariusçuluk (veya onun biraz daha yumuşatılmış bir versiyonu) lehine ifadelerde bulunur ve Ariusçuluk, muhalif görüşe sahip bazı ufak tefek gruplara rağmen, bir süreliğine baskın hale gelir gibi görünür. Constantius'un Ariusçuluk yanlısı faaliyetleri imparatorun ölümüyle yarım kalır, halefi Iulianus'un (331-363) Pagan olması, "Nikaia yanlıları"nın soluklanıp o konsil sırasında öne sürülen görüşleri yorumlayıp daha kolay kabul edilmelerini sağlayacak (özellikle Kapadokyalı Kilise Babaları sayesinde) yeni bir teoloji geliştirmesine izin verir. Ancak Roma ve İskenderiye gibi büyük piskoposluk merkezlerinin benimsediği Ariusçuluk karşıtı eğilimin hâkim hale gelmesi ancak Theodosius'un (y. 347-395) tahta çıkmasıyla gerçekleşir ve 381 yılında Konstantinopolis'te düzenlenen ikinci ekümenik konsilde Baba'nın, Oğul'un ve Teslis'in üçüncü kişisi olan Kutsal Ruh'un öz birliği ilan edilir. Bu arada Ariusçuluk imparatorluk sınırlarının dışında, ünlü piskopos Wulfila (311-y. 383) yoluyla Gotlar arasında yaygın hale gelir ve birkaç yüzyıl boyunca Germen uluslarının önemli bir özelliği olmaya devam eder.

Nikaia Konsili

Her ne kadar Kilise içerisindeki barış sonraki on yıllarda mutlak değilse de, bir sonraki krizin patlak vermesi 427 yılını bulur. O yıl Doğu imparatoru II. Theodosius (401-450) Antiokheialı rahip Nestorios'u (?-451) Konstantinopolis piskoposluğuna getirir. Bu tayin, geleneksel olarak Antiokheia'nın rakibi olan İskenderiye'deki güçlü patrikliği kızdırır ve endişelenmesine neden olur. İskenderiye patriği Kyrillos (y. 380-444) Nestorios'un bir hatasından derhal haberdar edilir: Nestorios belki de teolojik bir akıl yürütme sonucunda bile olmadan, vaazlarında Meryem Ana'dan geleneksel unvanı olan *Theotokos*, yani "Tanrı'nın annesi" diye değil de *Christotokos*, yani "İsa'nın annesi" diye söz eder.

Nasturiler

Kyrillos Nestorios'a karşı gerçek anlamda bir mücadele başlatır ve 431'de Ephesos'ta düzenlenen ekümenik konsilde ona üstün gelir, makamından mahrum edilip sürgüne gönderilmesine neden olur. İsa'nın ilahi yönüne önem veren

Ephesos konsili

İskenderiye okulunun bu teolojik eğilimi sonraki yıllarda o derece etkili olur ki 444 yılında Konstantinopolis ve Roma piskoposları bu "monofizit" (Oğul'un insani doğasını göz ardı edip sadece ilahi doğasını kabul eden) gelişmelere karşı alarma geçerler.

Khalkedon konsili

Yıllarca süren şiddetli tartışmalardan sonra 451 yılında, İmparator Marcianus (y. 390-457) ile İmparatoriçe Pulcheria (399-453) tarafından düzenlenen Khalkedon ekümenik konsilinde İskenderiye'nin monofizitliği kesin olarak kınanır. Artık fiili olarak devlet dini haline gelen Hıristiyanlığın birliği yeniden sağlanmış olunur; ancak alınan kararların dayatma yoluyla uygulandığı Khalkedon konsili aslında imparatorluğun başına birçok sorun açar. Konsilin kararlarını kabul etmeyenlerin sayısı çoktur, Doğu'nun zengin, yoğun nüfuslu bölgelerinde de (özellikle Suriye ve Mısır) gelişen muhalefet hareketleri yerel ve merkezkaç bir yön de edinir.

Kıpti ve Jakobit Kiliseleri

Yerel Kiliseler (Mısır'da Kıpti, Suriye'de Jakobit), devlet otoritesiyle özdeşleştirilen ve giderek hoşnutsuzluğa yol açan "resmi" Khalkedon Kilisesi"ne daha açık bir şekilde karşı çıkmaya başlarlar. VII. yüzyılda Arapların imparatorluğun doğu bölgelerini kolaylıkla fethetmesinin ardında halkın Konstantinopolis'in otoritesine ve olabilecek her şekilde dayatılan, yerel din adamlarının nefret ettiği devlet teolojisine karşı yüzyıllardır beslediği kinin yattığı öne sürülmüştür. Bu bağlantı günümüzde sıklıkla tartışmaya açılırsa ve fazlasıyla basite indirgeyici sayılırsa da, Constantinus'un ve özellikle haleflerinin neredeyse dine dayalı bir devlet yaratarak resmi dinin parçalanmasına ve tabii daha kırılgan hale getiren kırılmalara ve gerilimlere doğrudan katkıda bulunduklarını da kabul etmek lazımdır.

Priscillianusçu Kriz

Çağdaşları arasında çok tartışılan ve uzun vadede Modern Çağa kadar, bazıları olumsuz olmak üzere çeşitli sonuçlar doğuran Priscillianusçu kriz de devlet otoritesi ile Hıristiyanlığın giderek iç içe geçmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. 375 yılı civarında üst sınıftan, cemaat dışı bir rahip olan (daha sonra Avila piskoposluğuna getirilecektir) İspanyol Priscillianus (340-385) çok katı bir çilecilik şeklini vaaz etmeye başlayarak İspanya ve Galya'da kendine çok mürit edinir, ama aynı zamanda da bölgedeki piskoposların eleştirilerine konu olur ve mahkûm edilmesi için 384 tarihli Burdigala [Bordeaux] konsili dahil olmak üzere imparatorluk otoritesine defalarca çağrıda bulunulur. Priscillianus da o yıllarda Galya'yı gayrimeşru bir şekilde kontrolü altında tutan Magnus Maximus'a (y. 335-388) başvurmak için Augusta Treverorum'a gider. Burada yer alan mahkemesinde Maximus kendi katı ortodoksluğunu vurgulamak ve dini otoritelere yaranıp kendi dengesiz konumunu meşru kılmak amacıyla o ana kadar

Sapkınlığın devlet mahkemesi tarafından cezalandırılması

ihlal edilmemiş bir sınırı aşar: sapkınlık gibi ruhani bir suç ilk defa sivil bir mahkemede seküler bir cezalandırılmaya tabi tutulur. Priscillianus ile bazı müritleri işkenceye maruz bırakıldıktan sonra başları kesilir. Tours piskoposu Martinus (315-y. 397) ile Mediolanum piskoposu Ambrosius başta olmak üzere dönemin birçok Kilise temsilcisinin dini hukuk ile devlet hukukunun bu şekilde birleşmesine hararetle karşı çıktığını belirtmek lazımdır, ama emsal karar artık oluşmuştur ve olumsuz sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.

Bkz. *Yeni İktidar Biçimleri*, s. 193; *Paganlığın Direnişi*, s. 205; *Roma'da Eğitim*, s. 266; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Kapadokya Babaları*, s. 468; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Hıristiyanlık*, s. 608; Mos Maiorum *ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni*, s. 820; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916

Paganlığın Direnişi

Tommaso Braccini

IV ile V. yüzyıllar arasında imparatorluğun geleneksel ibadet biçimlerine karşı yasaları giderek daha katı hale gelir. Iulianus dönemi sadece bir parantez oluşturur ve Zafer sunağı meselesi sürecin önünün alınamayacağını gösterir. Ancak paganizm, ezoterik çevrelere ve marjinal veya münferit bölgelerle sınırlı kalsa da daha birkaç yüzyıl direnmeye devam edecektir.

Paganizm Karşıtı Yasalar

Geçiş dönemi

Constantinus (y. 285-337) geleneksel ibadet şekillerini ortadan kaldırmayı amaçlamaz, olsa olsa ahlaksız sayılan Pagan uygulamalarına karşı harekete geçer, örneğin Fenike'de ritüel temelli fuhuşun yer aldığı, Aphrodite'ye adanmış bazı tapınakları kapattırır veya yıktırır. Constantinus'un oğulları ve halefleri bu yönde daha kararlı adımlar atarlar: Constans 341 yılında kanlı kurban törenlerini yasaklar, kısa sürede imparatorluğun tek efendisi haline gelen II. Constantius da tapınakların

kapatılmasını amaçlayan yasaları yürürlüğe sokar. Bu eğilim, Iulianus'un (331-363) tepkisiyle bir duraksama geçirir; kısa bir dönem söz konusuysa da, Paganizmin henüz nihai olarak ortadan kaldırılmadığı belli olur. I. Valentinianus'un (321-375) 371 yılında bile tedbirli bir yaklaşımla geleneksel ibadet şekillerine ve *haruspex*'lere [kurban edilen hayvanların iç organlarını yorumlayan kâhin] izin verip sadece büyü ritüellerini ve gece törenlerini yasaklatması tesadüf değildir. Ancak Paganizm karşıtı önlemler 380'li yıllarda, özellikle Gratianus (359-383) ve Mediolanum Piskoposu Ambrosius'un etkisinde kalan Theodosius (y. 347-395) döneminde yeniden uygulanmaya başlanır. Geleneksel ibadet şekillerine izin verilirse de, rahipler hedef alınarak, devlet desteğinden yoksun bırakılarak ve miras almaları engellenerek ibadetin düzenli olarak uygulanması zorlaştırılır; Gratianus 383'te uygunsuz olduğuna inandığı *pontifex maximus* unvanından vazgeçer. Sonraki on yıl içinde şartlar daha da zorlaşır ve 8 Kasım 392'de imparatorluk topraklarının tamamında tapınak ziyaretlerini, kurban törenlerini ve putlar onuruna her türlü saygı gösterisini yasaklayan bir düzenleme yayınlanır. Theodosius'un halefleri (oğulları Arcadius ile Honorius ve yeğeni II. Theodosius) döneminde de bu önlemlere devam edilir ve onlara yeni önlemler katılır: 396'da Eleusis Gizemleri yasaklanır (Olimpiyat oyunlarına 394'te son verilmiştir); Paganlar ordunun ve kamusal görevlerin dışında bırakılır; 423'te geriye kalan Paganların ("gerçi artık geriye hiçbirinin kalmamış olması gerekir") mülklerine el konur ve kendileri de sürgüne gönderilir, 435'te de geriye kalan tapınakların yok edilmesi emredilir.

Tapınakların yok edilmesi

Bu önlemler bir bütün olarak çok çarpıcı görünür, ancak bu kadar çok önlemin bu kadar uzun zaman alınmaya devam edilmesi (çünkü bunlar V. yüzyılla sınırlı değildir, yüz yıl sonra Iustinianus da Paganizm karşıtı ilave önlemler almaya devam edecektir), Paganizmin imparatorluk topraklarından sökülüp atılamadığını gösterir. Geleneksel kültlerin direnci az veya çok düzeyde hem Doğu'da hem de Batı'da belgelenmiştir ve Mürtet olarak bilinen imparator Iulianus da bu tabloya dahildir.

Iulianus'un Kısa Süreli Reformları

Costantinus'un bir üvey kardeşinin oğlu olan Flavius Claudius Iulianus 331 yılında Konstantinopolis'te doğar ve gençliğinin büyük kısmını emanet edildiği Ariusçu bir rahiple birlikte göz önünden uzak geçirir. Gizlice yeni-Platonculuğu benimseyen Iulianus hayatını geri planda geçirmeye devam ederken 355 yılında kuzeni II. Constantius tarafından *Caesar* ilan edilir ve kendisine Galya ile Britanya'nın idaresi verilir. Becerikli bir general olduğunu kanıtlayan Iulianus 361'de kendi birlikleri tarafından *Augustus* ilan edilir; Constantius'un ölümüyle iç savaş tehlikesi atlatılır ve Iulianus imparatorluğun tek efendisi haline gelir. Ve Iulianus artık hiçbir çekincesi olmadan Pagan olduğunu açıkça belli ederek 2 yıl süren kısa imparatorluğu boyunca Paganizmi yeniden dü-

zenlemeye çalışır. Iulianus'un aldığı önlemler apaçık bir şekilde Hıristiyanlığa karşıysa da şiddeti temel almazlar, hatta yeni dinin giderek rağbet görmesinin ardındaki sebeplerin kavrandığını gösterirler. Iulianus Kilise'yi niteleyen düzene karşı Paganizm içerisinde bir hiyerarşi oluşturmaya çalışır ve Hıristiyanlığın toplumsal rolünü sınırlamak için çaba sarf eder, müritlerin edebiyat ve felsefe dersi vermesini yasaklar, Pagan rahipleri de hayır işleriyle ilgilenmeye teşvik eder. İmparator, yeni dinle mücadele etme iradesi çerçevesinde Yahudilere de cömert davranır. Hayatına mal olacak olan Pers seferinden hemen önce Kudüs Tapınağı'nı yeniden inşa etmeyi planlar, hatta çalışmaları başlatır: Iulianus'un bu planı Yeni Ahit'te İsa'ya atfedilen, Tapınak'tan geriye "taş üstünde taş" kalmayacağına dair kehaneti çürütme iradesini yansıtıyor olabilirdi. Iulianus büyük bir beceri ve enerji ile çalışırsa da, Paganizm alanını reforma tabi tutma girişimi, eski dinlerine bağlı kalan halkın geniş katmanları arasında bile fazla taraftar bulmaz ve Iulianus'un ölümünden hemen sonra bu girişimden vazgeçilir. Iulianus'un entelektüel ve düzenli vizyonu, bireysel ve yerel nitelikli geleneksel uygulamalardan muhtemelen fazlasıyla uzaktı ve sadece saraydaki bazı çevreler arasında rağbet görmüştür.

Paganizm alanında reform girişimi

Paganizm daha yüzyıllarca varolmaya devam edecek, ama kutuplaşmadan dolayı giderek marjinalize olacaktır: bir yanda senatörlerin soyundan gelen az sayıda büyük ailenin üyeleri arasında veya az çok ezoterik çevrelerde daha seyreltilmiş bir yeni-Platoncu felsefe benimsenir, diğer yanda ücra ve yalıtılmış kırsal toplumlarda uygulanmaya devam edilir.

Batı'daki Son Paganlar

Konstantinopolis'ten dolayı giderek arka planda kalan Roma şehrinde Paganizm *res publica*'nın [cumhuriyet, devlet] kadim gelenekleriyle özdeşleştirilir; birçok senatör ailesinin fiili iktidara karşı gururla, asil bir sadakatle Paganizmin sembollerine tutunmaya çalışması şaşırtıcı değildir. En meşhur vakalardan biri, 384 yılında şehrin *praefectus*'u Quintus Aurelius Symmachus ile Mediolanum piskoposu Ambrosius arasında ortaya çıkan meseledir. MÖ 29'da Augustus'un emriyle senatoya ünlü bir Zafer sunağı yerleştirilmiştir. Bu sunak ilk olarak II. Constantius tarafından kaldırılır, sonra Iulianus tarafından yerine iade edilir, daha sonra Gratianus'un emriyle 382'de *Curia*'dan [Senato] uzaklaştırılır. Symmachus (?-514) sunağın iade edilmesini sağlamak için Mediolanum'a gider, burada yaptığı ve metni günümüze ulaşmış olan konuşmada, insanı aynı tanrıya götüren iki yol olarak tanımladığı iki dinin bir arada varolma imkânından olumlu olarak söz eder: "zaten bu kadar yüce bir gizeme tek yoldan ulaşmak mümkün değildir". Symmachus'un uzlaşmacı sözlerini dikkate almayan yeni imparator II. Valentinianus (371-392), imparatorun Hıristiyan inancı ile senatoda Pagan bir sunağın bulunması ara-

Zafer sunağı

sındaki uygunsuzluğu vurgulayan Ambrosius'un tavsiyelerine kulak verir. Zafer sunağı sonradan, Frank kökenli *magister militum* Arbogastes (?-394) tarafından *Augustus* ilan edilen bir hatip olan Eugenius'un (y. 345-394) gayrimeşru imparatorluğu sırasında geçici olarak yeniden senatoya yerleştirilir.

Eugenius şahsen Hıristiyan olsa da, başta Nicomachus ailesi olmak üzere, Pagan senatör aristokrasisinin ileri gelenlerine yakındır ve geleneksel kültlere bağlılıklarını destekler. Bundan dolayı hem Ambrosius hem de o dönemde Doğu'da olan Theodosius ona karşıdır; 394'te Theodosius onu mağlup ederek Paganların son siyasi intikam girişimlerini de yok etmiş olur. Augustinus (354-430) birkaç yıl sonra, Theodosius'u durdurmak amacıyla Alp dağlarına Iuppiter'in büyü ritüelleri doğrultusunda sıra dışı güçler kazandırılmış heykellerinin yerleştirildiğini yazar: bu durum, Roma'nın senatör ailelerinin Paganizminin, geleneksel dinin çizgisine uysa da, Doğu'daki felsefe çevrelerinde olduğu gibi yeni-Platonculuğun etkisi altında kaldığını gösterir. Batı'da Paganların geçmişe özlem duyan varlıklı sınıflarla sınırlı olduğu düşünülmemelidir: örneğin Sulpicius Severus'un (y. 360-y. 420) yazdığı *Vita S. Martini* [*Aziz Martinus'un Hayatı*] IV. yüzyılın ikinci yarısında bile Galya'nın kırsal bölgelerinde halkı kadim dine bağlı olan (örneğin ağaçlara tapan) ve Hıristiyanlaştırma girişimlerine şiddetle karşı çıkan sayısız Pagan köyünün olduğuna tanıklık eder: Paganizm, kırsal bölgelerdeki varlığını daha uzun süre devam ettirecektir.

Kırsal gruplar

Doğu'daki Son Paganlar

Doğu'da, özellikle heykellerle tılsımların içindeki ilahi varlığı aktif hale getirmeyi amaçlayan büyü ritüellerini ("*theourgia*") temel alan ve başlıca "kutsal metinleri" Keldani kehanetleri olan kadim dinin başlıca kalesi yeni-Platoncu felsefe çevreleridir. Atina okulu 529 yılına kadar direnecek, bu tarihte Iustinianus tarafından kapatılacaktır. Varlığını bu kadar uzun zaman sürdürmüş olması, merkezinin neredeyse bin yıllık saygınlığının yanı sıra, bu şehrin görece-li olarak merkezden ve genelde aktif olarak militan faaliyetler sürdüren büyük patrikliklerden uzak konumuna atfedilebilir. Bu gibi örnekler arasında İskenderiye'yi sayabiliriz: Hıristiyanlığı kabul eden kitleler ile üst düzey Pagan çevreler arasındaki gerilim, günümüzde en yaygın olan yoruma göre filozof Hypatia'nın 415'te öldürülmesiyle sonuçlanır.

Yeni-Platoncu Paganizm

Platoncular Doğu'da uzun bir süre boyunca (Bizans döneminin sonuna kadar) dönem dönem "kripto-Paganizm"le suçlanır; Doğu'nun özellikle ücra bölgelerinde geleneksel dinin direnmeye devam ettiği belgelenmiştir. Mısır'ın en güneyindeki Philae adasındaki İsis Tapınağı Iustinianus dönemine kadar faal olmaya devam eder (kısmen uluslararası antlaşmalar sayesinde, çünkü saldırıya geçmesinden korkulan komşu Blemmyes ulusu İsis'e tapar); VI. yüzyılda Libya'nın Augila vahasında Büyük İskender kültü faaldir. Harran, yani kadim

Carrhae'a da Mezopotamya'nın gök cisimleri kültü yeni-Platonculuğun ve Hermetizmin de etkisi altında, Müslümanlar tarafından fethedilişinden sonra da, 1000 yılına kadar varlığını sürdürür.

Bkz. *Devletin Hıristiyanlaşması*, s. 200; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Corpus Hermeticum*, s. 459; *Kurban Töreni*, s. 516; Roma'da Büyü, s. 586; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet*, s. 995

Barbarlar: Çarpışma

Tommaso Braccini

Neredeyse bir yüzyıldır yatışmış gibi görünen Gotlar meselesi 378'de Hadrianopolis yenilgisiyle bir anda yeniden canlanır. Sonraki yıllarda Barbarlara askeri hizmet karşılığında imparatorluk topraklarına yerleşme izni verme çözümü denenecektir, ancak bu uygulamanın ne kadar riskli olduğu derhal belli olacaktır. Gotların yarattığı baskı daha çok Batı üzerinde hissedilecek (410 yılında Roma yağmalanır), Doğu büyük ölçüde bu etki alanının dışında kalacaktır.

Hadrianopolis Yenilgisi

Iulianus'un Pers seferi sırasında ölmesinden (363) ve Iovianus'un (331-364) kısa süreli döneminden sonra ordunun üst kademeleri Pannonia kökenli, üst düzey bir subay olan Valentinianus'u (321-375) imparator tayin eder, o da kendine *Augustus* olarak kardeşi Valens'i (328-378) seçer. Valens'e imparatorluğun Doğu kısmı verilir, Valentinianus da Batı kısmının yönetimini üstlenir. Mütevazı bir aileden gelen iki imparator bir parasal reform uygularlar ve hukuk alanına da müdahalede bulunurlar, ama dönemlerinin en önemli özelliği Barbarlar sorununun yeniden ortaya çıkmasıdır: 269 yılında II. Claudius tarafından yenilgiye uğratılmış olan Gotlar bu dönemde Don ile Tuna nehirleri arasındaki bölgeyi istila ederler ve burada Thervingiler ve Greuthungilerin krallıkları kurulur. IV. yüzyılın ikinci yarısında Hunların ilerlemesiyle Got yerleşim yerleri üzerinde baskı oluşur. Başlarda

Trakya'daki ilk yerleşim yerleri

Thervingilerin temsilcileri Roma'yla anlaşmaya varıp imparatorluk topraklarına sığınmak için izin istemeyi düşünürler. 376 yılında Valens *foederatus* [antlaşmayla tabi kılınan ulus] olarak birlik sağlama karşılığında Trakya'ya yerleşmelerine izin verir; ancak bu süreç hem bir dizi lojistik eksiklik hem de bölge valisi Lupicinus'un saldırgan tutumundan dolayı son derece sorunlu geçer. Sonuçta Gotlar isyan ederler, Balkan yarımadası yakılıp yağmalanır ve Gotları kontrol altına almak için yürütülen askeri harekâtlar işe yaramaz.

İmparator Valens 378'de, Batı'da kardeşinin yerini alan yeğeni Gratianus'un (359-y. 383) desteğiyle durumu kontrol altına almaya karar verir. Valens, yedek kuvvetleri beklemeden ve düşmanlarının sayısı konusunda aceleci tahminleri temel alarak Hadrianopolis yakınlarında Fritigernus komutasındaki Gotlarla karşı karşıya gelir: düşman süvarilerinin beklenmedik gelişi, muharebenin sonucunda belirleyici olur ve Romalıların kaçışı sırasında imparator da hayatını kaybeder. Bu yenilginin sonuçları çok ağır olursa da geçmişte muhtemelen bu olaya olduğundan fazla önem verilmiştir (Gotlar bu bölgeye hâkim hale gelmiştir, ama kuşatmalarda deneyimli olmadıklarından Balkanlar'daki kaleleri ele geçiremişlerdir); kesin olan bir şey varsa, o da Gratianus'un Doğu'yu emanet ettiği İspanyol kökenli Theodosius'un (y. 347-395) girişimlerine rağmen Roma devletinin olanlara tepki vermekte zorluk çektiğidir. Uzlaşmaya varılması 382 yılını bulur ve Gotlar, yedek birlikler sağlama karşılığında Tuna nehrinin güneyindeki Moesia'ya yerleşme izni elde ederler. Her ne kadar çağdaş kaynaklarda Roma'nın başarısından ve Barbarların teslim olduğundan söz edilirse de, Barbarların kendi kabile yapısını ve kendi etnik kimliğini (ve kimliğini, çünkü Gotlar Ariusçudur) muhafaza etmesine izin verilmiş olması tehlikeli bir emsal niteliğindedir ve sonradan istikrarsızlığa yol açacaktır.

Hadrianopolis Muharebesi

Vegetius ve Savaş Sanatı

Flavius Renatus Vegetius'un Theodosius adlı bir imparatora adadığı (bu ada sahip ilk imparatorun kastedildiği sanılır) *Epitoma rei militaris* (*Savaş Sanatının Özeti*) muhtemelen Gotlarla varılan antlaşmanın sonrasına aittir. Başlangıçta askere almayı konu alan tek bir kitaptan oluşan esere sonradan savaş sanatının başka yönlerinin ele alındığı üç kitap daha eklenmiştir. Bu eserin güncel durumu yansıttığı düşünülmemelidir; Vegetius, kendi de açıkça ilan ettiği gibi, çeşitli Antikçağ yazarlarına başvurmuş, kitabında onların öğretilerine yer vermiştir. Dolayısıyla bu eser o dönemde çok sayıda yazılan ve genelde bu alandaki en temel bilgilerden bile yoksun olan yönetici sınıfı hızlı bir şekilde bilgilendirmeyi amaçlayan rehberlerden biridir. Öte yandan *Epitoma* tamamıyla anakronistik bir eser de sayılmaz, hatta dikkatli bir şekilde okunduğunda o dönemin genel askeri durumu konusunda bazı bilgiler edinmek mümkündür. Kuşatmalara ve

Kuşatmalar ve deniz kuvvetleri

deniz kuvvetlerine adanan dördüncü kitap bu açıdan çok önemlidir. Yazarın kuşatma konusunu sunduktan sonra "halka faydası açısından" hem Antikçağ yazarlarına hem de "son zamanlarda yaşanan gerekliliklerde" ortaya çıkan stratejilere yer verdiğini ilan etmesi, kuşatmaların o dönemde ve özellikle Gotlarla savaşlarda sıradan hale geldiğine işaret etmesi açısından anlamlıdır. Vegetius ayrıca kuşatma altındaki bir şehrin kendini savunmasında en önemli unsurun gıda stokları olduğunu da belirtir: bu gözlemi, Germen halklarının kuşatma sanatındaki acemiliğinden ve kuşatma makinelerine sahip olmayışından kaynaklanmış olabilir. Eserin son bölümleri donanmanın silahlanmasına ve denizcilik taktiklerine ayrılmıştır. Yazar bu bölümlerin önsözünde bu konunun çok önemli olmadığını belirtir ve şöyle der: "deniz huzurlu bir yer haline getirildiğinden artık Barbar uluslarla sadece karada mücadele ediliyor". Nitekim V. yüzyıl başlarına kadar Romalılar denizlere hâkimdir; örneğin 400 yılında Konstantinopolis yakınlarında Got gemileri batırılır. Ancak bu durum daha çok Barbarların deneyimsizliğine bağlıdır ve Barbarlar, denizcilikle haşır neşir olmaya başladıklarından itibaren, büyük bir tehdit teşkil etmeye başlarlar: Vandalların V. yüzyılda deniz savaşlarında gösterdiği başarılar 456 yılında Roma'nın yağmalanmasıyla zirveye ulaşacaktır.

Batı'nın Yıpranması

İmparatorluğun batı kısmı Barbarların baskısından en güçlü şekilde etkilenendir. Bu baskı demografik açıdan çok etkili olmasa da (son zamanlarda yürütülen araştırmalarda Germen halklarının "akınlar"ının aslında sadece birkaç bin kişiden oluştuğu anlaşılmıştır) aralıksız olarak devam eder ve hem giderek zayıflamakta olan hem de kısır bir döngü içerisinde Barbarlara bağımlı olduğu anlaşılan devlet sistemi ve ordu açısından dayanılmaz hale geldiği açıktır. Theodosius'un ölümünden itibaren imparatorluğun Batı kısmı açısından ciddi meseleler söz konusudur: Moesia'ya yerleşen Gotların lideri Alaric (y. 370-410), başta 401-402'de olmak üzere birkaç defa İtalya'nın kendi için tehdit oluşturur. Batı'nın Vandal kökenli *magister militum*'u General Stilicho'nun (y. 365-408) bu gibi durumlarda benimsediği yaklaşım ağırlıklı olarak "bekle ve gör"dür: sınırlar yarıldığı takdirde düşmanlar tekrar sınırın dışına püskürtülmeye çalışılır. Ağırlıklı olarak savunmaya dayalı olan bu politikanın sonuçlarından biri, Britanya, Galya ve Almanya'daki birliklerden asker alıp en tehlikeli nokta sayılan Kuzeydoğu İtalya'nın savunmasında görevlendirmektir: Theodosius'un imparatorluğun Batı kısmını yöneten oğlu Honorius (384-423) kendini güvene almak için sarayını Mediolanum'dan Ravenna'ya taşır. Bazı tarihçilere göre Ravenna'nın etrafındaki bataklıkların sunduğu göreceli güvenlik, Ren nehri sınırının savunulmasına uzak görüşlü olmaktan daha da uzak bir yaklaşımın gelişmesine neden olur.

Ravenna'da Honorius'un sarayı

Ülke içindeki çeşitli rekabetlerden ve huzursuzluklardan dolayı engellerle karşılaşan Honorius'un politikaları iki açıdan başarısızlığa uğrar, çünkü hem İtalya'nın doğu sınırlarının korunmasını sağlayamaz hem de diğer Batı eyaletlerinin çöküşüne zemin hazırlar. 405 yılında Radagaisus liderliğindeki Gotlar Pannonia'dan İtalya'ya girerek güneye iner ve Florentia'yı [Floransa] kuşatmayı başarır; ertesi yılın 31 Aralık günü havanın aniden çok soğumasıyla nehir sularının buz tutmasından faydalanan Vandallar, Alanlar ve Suebiler Mainz yakınlarında Ren nehrini geçmeyi başararak Galya'ya girer ve İspanya'ya kadar inerler. Karışıklığı fırsat bilen Burgundiler ile Alamanniler de daha güneyde sınırı aşarlar. Bu Barbar grupları imparatorluğun zayıf düşen organizmasına bir kez girdikten sonra onlardan kurtulmak imkânsız hale gelir ve zamanla eski eyaletler içerisinde geniş bölgeleri kendilerine yurt edinirler: Suebiler İspanya'ya, Vandallar önce Endülüs, sonra da Afrika, Burgundiler Güneydoğu Galya'nın bazı bölgelerine, Alamanniler de *Germania Superior*'a yerleşirler. Barbarlarla Romalıların bu topraklarda düzenli bir şekilde (bazı sorunlara rağmen elbette) bir arada yaşaması ancak yıllar sonra mümkün olacaktır ve o dönemde Batı eyaletlerinde büyük bir karmaşa yaşanır.

405-406 istilaları

Roma'nın Yağmalanması

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi General Stilicho İmparator Honorius'un emriyle ortadan kaldırılır. İkisi arasında rekabet yaşandığı bilinir, ama son dönemdeki gelişmelerle aralarındaki ilişkilerin daha da bozulmuş olması muhtemeldir; her halükârda Stilicho'nun halefi Olympius'un ilk andan itibaren Germenlere karşı sergilediği hoşgörüsüzlük uzun vadede felaketlere yol açar. Bir dizi kanlı saldırı sonucunda Stilicho'nun Barbar yedek birlikleri Alaric'in komutasına geçmeye karar verirler ve Alaric 408'de Roma surlarına kadar ulaşarak halkın paniğe kapılmasına neden olur. Vizigotların lideri yüklü bir fidye karşılığında geri çekilmeyi kabul eder, ama Etruria'ya ulaştığında durur ve barış antlaşmasının imzalanmasını ve esirlerin değiş tokuş edilmesini bekler, ama ele geçirilmesi imkânsız olan Ravenna'da bulunan Honorius ayak sürür. Olympius'un yerine Stilicho'nun yandaşı ve Alaric'in dostu Iovius'un getirilmesine rağmen imparatorun politikasında değişiklik olmaz; başkentine kapanmış, surların dışında herhangi bir gücü olmayan Honorius en ufak bir uzlaşmaya karşıdır. Aslında Gotların talepleri oldukça makuldür (üzerine yerleşecek toprak ve yıllık vergi), ama Honorius fikrinde inat eder. Alaric Roma senatosuyla gizlice antlaşmaya varır ve kendi saflarından bir tür karşı imparator olarak Priscus Attalus'u tayin eder. Honorius Konstantinopolis'e kaçmak üzereyken Doğu'dan yardımına birkaç bin askerin gönderilmesi üzerine Ravenna'da kalmaya ikna olur. Durumdan giderek bıkan Alaric, antlaşma karşılığında kendi tayin ettiği Attalus'u tahttan indirmeyi ka-

Honorius ve Alaric

bul eder; ama müzakereler sırasında Sarus liderliğindeki (muhtemelen münferit olarak hareket eden) başka bir Got grubunun saldırısına uğrayınca kandırıldığına hükmeder ve yeniden Roma'ya saldırıya geçerek 24 Ağustos 410'da şehri ele geçirir. Roma'nın üç gün boyunca yağmalanması dünyanın dört bir tarafında yankılanır ve şehrin düşüşü karşısında hissedilen şaşkınlık Hieronymus'un sözlerine yansır ("Tek bir şehirle dünyanın tamamı düştü"), Augustinus da bu büyük felaketten dolayı Hıristiyanlığı suçlayanlara karşı *De civitate Dei*'yi [*Tanrı'nın Şehri*] yazar. Kesin olan bir şey varsa, Roma'nın yağmalanması tarihi açıdan incelendiğinde Barbarların vahşetinden Ravenna'daki sarayın çok gerçeklerle yüzleşmekten ne kadar aciz olduğuna, önceliği hanedan meselelerine ve saray entrikalarına verdiğine, artık imparatorluğun efendileri haline gelmek üzere olan Barbarlar'la (Vizigotlar İtalya'yı talan ederken, Alanlar, Vandallar ve Suebiler de Galya ve İspanya'yı istila eder...), her türlü uzlaşmaya karşı olduğuna ve bu durum karşısında oldukça kayıtsız kalan Doğu'nun yardımına bağımlı olduğuna işaret eder. Daha yakın zamana ait tarihyazımında ise şehrin düşüşü Alaric'in kendisi açısından bile bir yenilgi olarak görülür, çünkü Alaric, halkının imparatorlukla ortak bir yaşam tarzı oluşturmasına izin verecek bir antlaşmaya varmak için elinden gelen her şeyi deneyip başaramadığı için kızgınlıkla ve bıkkınlıkla Roma'nın yağmalanmasına başvurmuştur.

Doğu'nun İhtiyatlılığı: Gainas Vakası

Honorius'un, Stilicho'nun rahatsız edici varlığından kurtulduktan sonra Gotlarla uzlaşmaya varmakta gösterdiği isteksizliğin bir benzeri de imparatorluğun doğu kısmında (Honorius'un kardeşi Arcadius yönetiminde) on yıl kadar önce yer alan olaylarda görülür (hatta bu şekilde açıklanabilir). Gainas, Theodosius döneminde de orduda rol almış bir Got komutanıdır, 399 yılında komutanlığa terfi edince belli başlı düşmanlarını (özellikle *praefectus* [vali] Aurelianus) saraydan kovmayı başarmıştır. Birlikleriyle Konstantinopolis'e girmiştir ve imparatorluğun tek efendisi olacak gibi görünür, ama her cephede şiddetli bir muhalefetle karşılaşır. Ünlü Konstantinopolis patriği Ioannes Khrysostomos (y. 345-407) Ariusçu oldukları için Barbarlara tamamıyla karşıdır ve onlara şehirde bir kilise vermeyi reddeder; sarayda ise Got general İmparatoriçe Eudoxia'nın muhalefetiyle karşı karşıya kalır. 400 yılının sonlarında, muhtemelen tedbir amacıyla başkentten ayrılmaya karar verdiğinde bir halk ayaklanması olur ve adamlarının birçoğu kaçamadan öldürülür. Gainas Trakya'ya sığınır, ama yerel halkın direnç göstermesinden dolayı Anadolu'ya geçmeye çalışır. Bu girişimi de yine bir Got olan Fravitta'nın komutasındaki Roma filosu tarafından engellenir ve yine bir katliam yaşanır; o noktada Gainas Tuna nehrini aşmaya çalışır, ama orada da Hun kralı Uldin tarafından öldürülür ve kesilen kafası Arcadius'a gönderilir. Konstantinopolis'te Germen karşıtlarının

Doğu'yu tüm Barbar unsurlardan arındırma girişimi

zaferi sarmal bir sütunun dikilmesiyle kutlanır; bu olay, Hypatia'nın müritlerinden Kyreneli Synesios'un (y. 370-413) *De regno* [*Krallık Üzerine*] adlı eserindeki bazı beyanları ile bağdaştırılmıştır: bu eserde ordu başta olmak üzere Roma dünyasının tüm Barbar unsurlarından tamamıyla arındırılacağı dileği ifade edilir, Barbarların ancak köle olabileceği öne sürülür. İmparatorluğa son derece sadık olmasına rağmen Fravitta da Gainas'ın yenilmesinden kısa süre sonra ölüm cezasına çarptırılır; bu olay, hem halkın hem de seçkin sınıfların paylaştığı bir yaklaşım doğrultusunda Doğu sarayının Germenlerden (hem dini hem de etnik nedenlerden dolayı) ne kadar nefret ettiğini gösterir (gerçi İmparatoriçe Eudoxia da bir Frank'ın kızıdır ve bundan dolayı eleştirilere konu olmuştur). Giderek zayıflayan ve kırılgan hale gelen Batı'nın tersine, Doğu'nun ekonomik, demografik ve askeri gücü fazla ciddi risklerle karşılaşılmadan bu politikanın sürdürülmesine izin verir.

Bkz. *Askeri Bağlam*, s. 190; *Barbarlar: Bir Fırsat*, s. 214; *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473

Barbarlar: Bir Fırsat

Tommaso Braccini

Her ne kadar Germen halklarının imparatorluğa girişinin travmatik bir olay olduğuna şüphe yoksa da, bu halklar, devlet modelini ve idare şekline hayran oldukları Roma'yla genelde ortak bir yaşam tarzı geliştirmeyi başarırlar. Yönetim, askeri hizmetleri karşılığında bazı Barbar kabilelere yerleşimleri için büyük bölgeler tahsis eder: arada sembiyoz oluşması mümkündür, ama Barbarlar üzerinde kontrol olmaması, Batı imparatorluğunun önce parçalanmasıyla, sonra da tamamıyla ortadan kalkmasıyla sonuçlanacak bir kısır döngüyü tetikler.

Görünüşü Kurtarma: İmparatorluğun Verdiği Ödünler

Roma İmparatorluğu'nun yabancıları kabul etmeme yaklaşımına ve istilaların neden olduğu çeşitli sorunlara rağmen, çeşitli olaylardan, özellikle Batı'da Romalılarla Germen halkları arasındaki ilişkilerin en azından bazı durumlarda düşünüldüğü kadar travmatik olmadığı anlaşılır: bazı zorluklar söz konusu olsa da anlaşmaya varmak mümkündür, hatta Barbar liderler sıklıkla anlaşmaya varma talebinde bulunur ve genelde şartlara uyarlar. Zihniyetlerdeki farklılıklardan ve otorite kavramlarının çelişmesinden sıklıkla ortaya anlaşmazlıklar çıkar: örneğin Germen krallarıyla varılan antlaşmalar açısından genelde böyle durumlar yaşanır. Germen kralları, antlaşmaya varılan imparator hayatta olduğu sürece şartlara uyarlar; imparator öldüğü anda durum yeniden tartışmaya açılır ve genelde yeni imparatorla yeni, hatta daha iyi bir antlaşmayı müzakere etme girişimleri sırasında düşmanca hareketler yeniden baş gösterir. Roma'nın Genseric liderliğindeki Vandallar tarafından yağmalanması da III. Valentinianus'un ölümünden kısa bir süre sonra gerçekleşir: bu gibi örnekler Germen liderlerinin imparatorlukla ilişkilerinin şahsi düzeyde olduğunu, kendilerini sadece Romalı "mevkidaşlar"larına bağlı sayıp, idare ettiği devlete bağlı hissetmediklerini gösterir. Ama antlaşmalar her halükârda "kamuoyu" açısından önemlidir, ve Barbarların yerleştiği topraklar kendilerine resmi olarak imparator tarafından, genelde askeri hizmetleri karşılığında tahsis edilir (bazen gerçek anlamda imtiyazlar tanınır, bazen de, 440 yılı civarında Sapaudia'nın Burgundiler tahsis edilmesinde olduğu gibi, fiili durumlar onaylanır). Böylelikle görünüşün kurtarıldığı ve meselenin bir anlamda çözüldüğü, imparatorluk topraklarının giderek Barbarlara devredilmesi gibi bize korkunç gelen bir olayın IV. yüzyılın sonu ile V. yüzyılın başları arasındaki dönemi ele alan tarihçilerin gözünde çok önemli bir olay teşkil etmemesinden anlaşılır. Bu duruma örnek olarak Ravenna sarayına yakın bir çevrede yazılan ve günümüze ulaşan fragmanları 411-454 yıllarına tarihlenen *Annales Ravennates*'i [*Ravenna Yıllıkları*] gösterebiliriz: yazarın her yıl için sadece imparatorları, tahtı gayrimeşru şekilde ele geçirenleri, *consul*'ları ve doğal felaketleri sıralamakla yetinip Barbarlar'dan hiç söz etmemesi anlamlıdır. Ancak Barbar halklara toprak tahsisi en azından kurumsal açıdan bir kırılma unsuru olarak görülmezse de, bu sürecin fiili olarak ne şekilde gerçekleştiğini incelemek gerekir.

Antlaşmaların sonlandırılması veya onaylanması

Barbarların Yerleşim Süreci

Aslında özellikle V. yüzyılda Romalı yetkililer ile Barbar halklar arasında varılan antlaşmaların şartlarını ayrıntılı şekilde içeren çağdaş kaynaklara sahip değiliz. Sonraki döneme ait hukuki materyalleri (Vizigotlar konusunda *Codex Euricianus* [*Euric Hukuk Külliyatı*], Burgundi kralı Sigismund'un *Liber Consti-*

tutionum [*Emirname Kitabı*] eseri) temel alan geleneksel tarihyazımı, Germen halklarının yerleştiği bölgelerde tarıma uygun toprakların bölüşüldüğü, üçte birinin eski sahiplerine bırakıldığı, üçte ikisinin de yeni gelenlere verildiği, ormanlık alanların ise yarı yarıya bölüşüldüğü öne sürülür. Halbuki durumun bu kadar basit olmadığı, daha büyük bir belirsizliğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bazı durumlarda Barbarlara belirli toprakların sadece gelirinin (muhtemelen ayni olarak) verildiği, dolayısıyla da Barbarların o topraklara fiilen yerleşmediği varsayılır: böyle olması bir yandan birçok "Barbarlaşmış" bölgede yer adlarının Germen kökenli olmamasını açıklayabilir, diğer yandan Roma'nın bakış açısından daha az endişe vericidir, yeni gelenlerin düzenli olarak maaş alan birliklere dahil edilmesine ve ödemelerinin merkezi idare tarafından değil de bölgesel olarak yapılmasına izin verir. Bu işlemin devredilmesi, bir başka Roma geleneği olan *hospitalitatis munus*, yani subaylarla askerlerin normal askeri kamplar dışında özel şahısların yanında konaklama hakkı ile bir arada uygulanmış olabilir.

Maaşlı (Barbar) birlikler

Hospitalitas'ın emlak gelirlerinin Germen halklarına dağıtılması (askerlerin maaşları anlamında) ile bir arada uygulandığı bir durum, Barbarların imparatorluk topraklarına yerleşmesi için oldukça makul bir yasal çerçeve teşkil edebilir ve dönemin kroniklerinin sessizliğini de açıklayabilir. Gerçi burada kastedilen, homojen olmaktan uzak olan bu sürecin Roma halkları açısından tamamıyla sorundan, istismardan ve büyük zorluklardan yoksun olduğu değildir. Vandalların Afrika'ya yerleşme sürecinde olduğu üzere, bazı durumlarda hiçbir antlaşmaya varılmadan topraklara doğrudan el konulduğu sanılır. Ama Barbarların Batı bölgelerine yerleşimi genel anlamda en azından kurumsal açıdan, tahmin edildiği kadar yıkıcı ve şiddetli geçmediği varsayılabilir. Hatta bir Barbar kabilesinin bir bölgeye yerleşmesi (yağma ve yıkım anlamına gelen kısa süreli saldırılarının tersine) oraya bir miktar istikrar bile kazandırmış olabilir.

Hospitalitatis munus

Ancak Romalı yetkililerin bahşettiği imtiyazların, imparatorluğun her açıdan Barbarlara teslim olduğu anlamına geldiği de düşünülmemelidir; dönemin bazı kaynaklarında Barbarların da, yerleştikleri bölgelerin yönetiminde Roma idari yapısının sürdürülmesinin elzem olduğunun bilincinde olduğu vurgulanmıştır. Theoderic'in (y. 451-526) Ostrogot krallığında durumun böyle olduğu apaçıktır; ancak Roma'nın yağmalanmasından kısa bir süre sonra yazan Orosius, bir tanıktan Alaric'ten sonra Vizigotların başına geçen Athaulf'un (y. 374-415) başlangıçta imparatorluğu tamamıyla ortadan kaldırıp yerine Got İmparatorluğu'nu kurmayı amaçladığını duyduğunu öne sürer (7, 43). Ancak sonradan, adamlarının disiplinsizliğinden ve özellikle *sine legibus res publica non est res publica* [yasalar olmadan devlet, devlet değildir] olduğu için devlet yapısını ortadan kaldırmanın iyi bir fikir olmadığının

Devamlılık

farkına varıp, Gotların (en azından teoride) imparatorluğun düzenini ve güvenliğini teminat altına alacağı bir tür sembiyoz içinde Roma'yla işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Alaric bizzat, çileden çıkıp Roma'yı yağmalamadan önce Honorius'la antlaşmaya varmak için elinden geleni yapmıştır. Sayısız çatışmadan sonra Batı imparatorluğuna dahil olmayı ve Aquitania'ya yerleşmeyi başaran Vizigotlar antlaşmanın şartlarına uyarlar: Athaulf'un halefi Wallia 416 yılında Honorius adına Alanlarla ve Vandallar'la mücadele eder; benzer bir durum, Alamani ile mücadele eden Burgundiler için de söz konusudur.

Zorlu bir Sembiyoz

Büyük istilalar döneminin başlarında Barbarların Roma'yla antlaşmaya varmak ve imparatorluğa dahil olmak için meşru bir çözüm bulmak istemesi anlamlıdır. Hanedanlar arası ittifaklar kurma girişimleri de bu eğilimlerine işaret eder: Kral Athaulf 414 yılında Narbo'da [Narbonne] Honorius'un Roma'nın yağmalanması sırasında rehin alınan üvey kız kardeşi Galla Placidia (y. 390-450) ile törenle evlenir. Ravenna sarayının tanımadığı bu evlilikten doğan çocuğa, imparatorluk hanedanından olduğunu vurgulamak amacıyla Theodosius adı verilir; bebek doğduktan kısa bir süre sonra ölür ne yazık ki, ama hayatta kalsaydı kendisine nasıl bir rol tahsis edileceğini bilmek ilginç olurdu. Eskiden beri imparatorluğun yönetici sınıfıyla anlaşmaya varmak konusunda son derece istekli olan Burgundiler ise, IV. yüzyıl sonlarında Ammianus Marcellinus'un yazdığı gibi, Romalılarla akraba olduklarını bile iddia ederler ("Burgundiler çok eskilerden beri Roma'nın hanedanlarından biri olduklarını bilirler"). Bu gibi iddialar iki ulus arasındaki ilişkileri meşrulaştırma amacıyla yayılmış olabilir.

Görünürde imparatorluğun (sadece batı kısmının tabii) idari sistemine dahil edilen ve konumlarının meşruluk kazanmasını arzulayan bu Barbar grupları devletin yeniden güçlenmesi için bir kaynak teşkil edebilirdi. Ancak olaylar farklı bir seyir izler: 451'de Attila'ya karşı verilen Catalaunum Muharebesi'nde General Aetius'un uzun müzakereler sonucunda Burgundiler, Alanlar ve Vizigotlardan elde etmeyi başardığı yardım, Romalıların kazandığı zaferde belirleyici rol oynamıştır. Ravenna sarayı artık İtalya ile Güney Galya'nın bir kısmı üzerinde kontrol sahibidir; imparatorluğun geri kalan kısmında ise Barbarlar neredeyse tamamıyla bağımsız devletler kurarlar. Ancak Barbarları Roma devletine dahil etme planı büyük bir başarısızlığa uğramış, Germen krallıkları Romalılığın bazı unsurlarını özümsemiştir. Bürokrasinin alt düzeyleri Barbarın elindedir (dini hiyerarşiler de onlara eşlik eder, hatta yerlerini alır) ve Latince idari dilleri (ve Roma yurttaşlarının büyük kısmının dili) haline gelmiştir. Ama merkezi otoriteyle uzlaşma hali giderek geriler; imparatorluk idarecileri bürokratik süreçlerin devrinde kontrolün tamamıyla kaybedildiği safhaya ulaşmaktan kaçınmak için ge-

Roma-Barbar krallıkları

rekli önlemleri almaktan acizdir. IV. yüzyılın ilk yarısını niteleyen, tahtı ele geçirme amaçlı gayrimeşru girişimler ve çatışmalar, normal şartlarda bile kararlılıkla idare edilmesi gereken Barbar halklar için daha da büyük fırsatlar teşkil eder.

Germen halklarının imparatorluğa hangi vasıf altında kabul edildiği de muhtemelen yeni gelenlerin gerçek anlamda asimile edilmemesine katkıda bulunur. Asker, uzun süreden beri görevini bölgesel idarecilerden ve yetkililerden bağımsız olarak yerine getiren bir sınıftır. Bu rol Barbar halklar tarafından üstlenilince, ortaya çıkan savaşçı sınıfı bir otorite boşluğu olduğu takdirde, sadece vergi ödeyen ve bürokraside rol alan yerel halka kıyasla sayıca daha küçük olmasına rağmen kontrolü eline geçirmeyi başarır. Bu sınıfın gelişimi ayrıca düzenli ordu unsurlarının azalmasını beraberinde getirir ve bir tür kısır döngü içerisinde başka Barbar gruplarına başvurmayı gerekli hale getirir ve sonuçta sistem ekonomik açıdan da çöker. Bir bölgenin Barbarlara devredilmesi merkezi yönetim açısından gelirin azalması anlamına gelir; bu durumda birliklere ödemek için yeterli fon kalmaz ve Barbarlardan oluşan yedek birliklere başvurmak gerekir, ama bu birliklerin ücretlerini karşılamak için de onlara ilave toprakların devredilmesi gerekir, bu da merkezi yönetimin, Barbarlar üzerine hâkimiyet sağlayacak "düzenli" ordusunun maliyetini karşılama kapasitesini daha da azaltması anlamına gelir ve bu döngü böyle sürer gider. Bu duruma bir de Afrika gibi eyaletlerin fiilen kaybedilmesini eklemek gereklidir: Afrika Vandalların eline geçtiği zaman Batı imparatorluğu karşılığında hiçbir şey elde etmeden en önemli katkı kaynağını kaybeder.

Askeri sınıf

Batı imparatorluğunun kaynakları giderek azalır ve o kaynaklardan faydalanmak isteyenler hem açgözlüdür hem de sayıca çokturlar ve de onları nasıl paylaşacaklarına kendi aralarında karar verirler. Barbar seçkin sınıfları başlangıçta Roma'nın prestijli sayılan sistemine dahil olmayı isterken, devletin apaçık bir şekilde giderek güçten düşmesi onları büsbütün çıkarcı davranıp devlet tamamıyla çökene kadar onu acımasızca sömürmeye iter. Bu şekilde oluşan yeni krallıkların genelde Roma kültürünün derin etkisi altında kaldığı doğrudur (özellikle Merovenjlerin Galya üzerinde kurduğu hakimiyeti göz önüne almak yeterli olacaktır), ama olası bir entegrasyon sonucu oluşabilecek sivil, kültürel ve ekonomik fırsatlar artık kaçırılmıştır, hatta her iki tarafta da çeşitli fırsatların kaçırıldığını söylemek mümkündür.

Kaçan fırsatlar

Bkz. *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Roma'da Savaş*, s. 235

İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı

Tommaso Braccini

Tetrarşi zamanında veya Theodosius döneminde olduğu üzere, imparatorluğun ortaklaşa yönetildiği başka zamanlar da olmuştu. 395 yılındaki bölünmenin asıl özelliği ise, özellikle Arcadius ile Honorius'un sarayları arasındaki rekabetten dolayı iki kısım arasında unanimitas'ın ortadan kalkmasıdır. Her iki tarafın yöneticilerinin Theodosius'un soyundan gelmesine rağmen, Doğu ile Batı giderek birbirinden uzaklaşır: Doğu uzun bir barış ve refah dönemine başlarken, Batı giderek daha büyük zorluklarla karşılaşır.

İmparatorluğun Bölünmesi

Theodosius (y. 347-395) Eugenius'un ayaklanmasını nihai olarak bastırdıktan kısa bir süre sonra 17 Ocak 395'te Mediolanum'da öldüğünde halefleri önceden *Augustus* ilan edilmiş olan oğulları Arcadius (o dönemde 17 veya 18 yaşındadır) ve Honorius'tur (10 yaşındadır). Arcadius Konstantinopolis'te kalmıştır, Honorius ise babasıyla İtalya'daydı; dolayısıyla bu iki yeni imparatorun sırasıyla Doğu'dan ve Batı'dan sorumlu olması neredeyse rastlantı eseridir. Ayrıca Theodosius'un niyetinin gerçekten imparatorluğu ikiye bölmek olup olmadığı da sorgulanabilir; çeşitli nedenlerden dolayı, bölünmenin yaşlarının genç olmasından dolayı karakterleri oldukça zayıf olan iki imparatora eşlik eden ve onları yönlendiren maiyetlerinin faaliyetleri sonucunda gerçekleştiği sanılır. Arcadius, *praetor praefectus* Rufinus ile teşrifatçı (ve de hadım) Eutropius'un etkilerine ve aralarındaki rekabete maruz kalır; Honorius en başından itibaren, Vandal asıllı olup imparatorluk hanedanıyla akrabalık bağları olan ve belki de haklı olarak Theodosius'un her iki oğlunu kendisine emanet ettiğini iddia eden General Stilicho (y. 365-408) tarafından yönlendirilir. Konstantinopolis'teki güçlü saray mensupları zayıf karakterli Arcadius üzerindeki kontrollerinden vazgeçmek istemezler elbet ve Barbarların bir dizi saldırısı durumu iyice kötüleştirip belki de kesin bir plan değil de rastlantı sonucu oluşan bu bölünmeyi nihai hale getirmeye katkıda bulunur.

Arcadius ve Honorius

Beklenmedik bir Rekabet

Aşağı Moesia'da *foederatus* olarak yerleşmiş Gotlar Theodosius öldüğü zaman ayaklandığında Doğu imparatorluğunun hareketli ordusunun neredeyse tama-

mı imparatora eşlik ettiğinden İtalya'dadır. Konstantinopolis sarayı Alaric'in (y. 370-410) ve Hunların saldırılarına karşı neredeyse aciz haldedir. Stilicho duruma müdahale etme ihtiyacını hisseder ve komutasındaki birleşik orduyla Gotların bulunduğu Thessalia'ya kadar ilerler. Ancak nihai çarpışmadan hemen önce Arcadius ona birliklerini iade etme emrini verir, Stilicho da muhtemelen karısı ile çocuklarının Konstantinopolis'te rehin tutulduğunu göz önüne alarak bu emre uyar. Alaric neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan Balkan yarımadasını yakıp yağmalamaya devam eder; 397'de Stilicho onu durdurmak amacıyla Yunanistan'a geçer, ama burada yine Arcadius'un geri dönmesini isteyen emrini alır. İmparatorluğun iki kısmı arasındaki rekabet artık apaçıktır; Theodosius bu bölünmeyi önceden planladıysa da, ancak düşmanların çıkarına uygun olabilecek böyle bir durumu hiçbir zaman öngörmediği bellidir.

Alaric'in Stilicho'yu durdurması

Alaric'i kendi başına saf dışı bırakmaktan aciz olmasına rağmen Stilicho'nun yardımını reddetmekte kararlı olan (hatta onu halk düşmanı ilan eden) Konstantinopolis sarayı sonuçta Got liderine *magister militum per Illyricum* [Illyria ordu komutanı] unvanını vererek Balkanları istilasını meşru kılmış olur. Tetrarşi zamanına veya Valens (328-378), Valentinianus (321-375), Gratianus (359-y. 383) ve Theodosius'un eş İmparatorluk dönemlerine kıyasla Roma devletinin bölünmüşlüğünün çok daha derin olduğuna ve daha büyük husumet içerdiğine dair endişe verici belirtiler söz konusudur. 397'de Afrika valisi Gildo (y. 330-398), İtalya'nın buğday tedariki açısından elzem bir yer olan eyaletinin yönetimini Doğu imparatorluğuna devretmeye çalışır, ancak başkaldırısı ertesi yıl bastırılır ve bu arada Stilicho Honorius'la giderek daha yakın bağlar kurar ve kızı Maria'yı onunla evlendirir.

***Magister militum* Alaric**

İki rakip imparatorluk arasındaki güç ilişkileri o ana kadar temelde dengeliyse de 401 yılında durum Batı'nın aleyhine dönmeye başlar. Yerinde duramayan Alaric o yıl Illyria'dan yola çıkarak Kuzey İtalya'ya girer; Stilicho onu oradan ancak ertesi yıl, zorlukla kovmayı başarır ve nihai bir zafer elde edemez. Doğu yönetimi Vizigotları durdurmak için bir şey yapmadığı gibi, Vizigot seferinin Konstantinopolis tarafından, rakip imparatorluğa karşı bir baskı aracı olarak bir şekilde teşvik edilmiş olması bile mümkündür. Stilicho'nun ordusunun hali de bu olasılığa işaret eder, çünkü büyük oranda Barbar unsurlardan oluşan ordu huzursuzluk ve ayaklanma belirtileri gösterir; Alaric'in bir kez daha durdurulamamış olması, Stilicho'nun Germen kanı taşıyor olmasına eklenince ona yönelik şüpheler daha da artar.

Stilicho ve iki imparatorluk arasında rekabet

İki devlet arasındaki ilişkiler iyice kötüye gidince, bir başka Got istilacı olan Radagaisus'a karşı kazandığı zaferle prestijini geri kazanan Stilicho 405-406'da, durumu kontrol altına alması için yapması gereken şeyi yapar. Daha önce imparatorluğun Batı kısmının kontrolü altında olan Illyria *praefectus*'luğu Theodosius'un ölümünden sonra imparatorluğun iki kısmı arasında bölünmüş

haldedir: Pannonia Honorius'un, Dacia ile Makedonya da Arcadius'un kontrolü altındadır. Stilicho, Theodosius'un isteği doğrultusunda *praefectus*'luğun tamamının Batı'nın kontrolü altına dönmesi gerektiğini öne sürer. Illyria'ya bir *praetor praefectus*'un tayin edilmesini sağlar ve Alaric'i, Batı ordusu gelene kadar eyaletin doğu kısımlarını kendisinin adına işgal etmekle görevlendirir.

Balkanları kontrol altına alma girişimi

Bu, sadece rekabet kaynaklı bir saygısızlık değildir: Illyria'nın tekrar Batı'ya geçmesi Stilicho için Roma ordusuna asker alımı açısından mükemmel bir demografik temel teşkil ettiğinden sorunlu Barbar yedek birliklerinden vazgeçmesine izin verecektir; ikinci olarak da, Balkanlar'ın kontrol altına alınması muhtemelen İtalya'nın doğu sınırlarının korunmasını kolaylaştıracaktır.

Bu plan sonuç verebilirdi, ama olaylar öyle bir seyir izler ki bu girişim, fikir sahibi için bir felakete dönüştüğü gibi, Batı imparatorluğu için de büyük bir darbe teşkil eder.

406 yılının sonunda hem Galya'nın Germen halkları tarafından işgal edilmesi hem de tahtı zorla ele geçiren III. Constantinus'un Britanya'da başlattığı ayaklanmanın kısa sürede kıtaya da yayılmasıyla Stilicho birliklerinin büyük kısmını Alp dağlarının kuzeyine göndermeye mecbur kalır ve Illyria seferi iptal edilir.

Alaric antlaşmanın şartlarına uymuştur ve Batı güçlerinin gelmeyişinden dolayı zarar gördüğü apaçıktır: 408'de ağır bir tazminat talebinde bulunması şaşırtıcı değildir. Stilicho tazminatın ödenmesinden yanadır, ama bu görüşünden dolayı ona daha da kötü gözle bakan saray mensupları Honorius'u ona karşı kışkırtırlar.

Bu dönemde Doğu'da Arcadius'un ölmesi olayların gidişatını büsbütün hızlandırır. Hem Batı'nın imparatoru hem de en üst düzey generali, Arcadius'un o dönemde yedi yaşında olan oğlu II. Theodosius'u (401-450) kendi etkileri altına almak için Konstantinopolis'e gitmek isterler. Ama sonuçta birbirlerine engel olurlar ve belki de imparatorluğun yeniden birleşmesini sağlayabilecek bu plan suya düşer. Önce Stilicho Honorius'u İtalya'da kalmaya ikna eder; ancak ardından imparator ve maiyeti ayaklanması için orduyu kışkırtır ve sonuçta Stilicho'nun üst düzey komutanları ortadan kaldırılır, Stilicho da yakalanır ve Ravenna'da öldürülür.

Unanimitas'ın Kaybı

Stilicho ve Arcadius'un ölümüyle iki imparatorluk arasındaki ilişkiler, bazı ufak tefek (ve çoğunlukla taht verasetiyle bağlantılı) sürtüşmeler dışında genel anlamda biraz rahatlar. Aslında önceki dönemde de, en azından resmi düzeyde Roma devletinin birliğine ve ne de olsa kardeş olan *augustus*'larının (veya 408'den sonra en azından akrabadırlar: Honorius ile II. Theodosius amca-yeğendir, 425'te Batı imparatorluğunun tahtına çıkan III. Valentinianus ise II. Theodosius'un kuzenidir) *unanimitas*'ına [fikir birliği] dair örnekler yok değildir.

Örneğin imparatorluğun her kısmına birer *consul*'un (bu artık sadece fahri bir makamdır) atanmasıyla teoride ortaklaşa yönetilen, ideal olarak üniter olan bir devlet oluşumunun iki yarısını teşkil ettikleri vurgulanmak istenir. Batı'da Arcadius adı altında paralar basılır, Doğu'da da tam tersi yapılır; II. Theodosius ve III. Valentinianus (kuzeni sayesinde tahta çıkar ve kuzeninin kızıyla evlenir) dönemlerinde, iki imparatorun aynı tahtta, ellerinde üzerinde "*Salus rei publicae*" (iki imparatorluk için kullanılan ortak isim olan "*res publica*'nın selameti") yazan, tepesinde haç olan küre (dünya veya en azından Roma dünyası üzerindeki ortak hâkimiyetlerinin sembolü) ile tasvir edildiği ortak paralar basılır. Sonradan da özellikle iki saray arasında hanedan ilişkileri söz konusu olduğu sürece, Akdeniz'de Vandal tehdidi başta olmak üzere çeşitli vesilelerle ortak girişimler denenir. Ancak Theodosius'un ölümünden sonraki on beş yıllık sürede apaçık bir şekilde düşmanlık sergilendikten sonra imparatorluğun iki kısmı resmen Romalılığın himayesi altında olsa da farklı yollara saparlar ve zaman içinde birbirlerinden tamamıyla ayrılıp apayrı kaderlere doğru yol alırlar. Batı kısmı coğrafi (Doğu ve özellikle müreffeh doğu eyaletleri Barbar istilalarına karşı daha iyi korunur), demografik ve ekonomik açıdan dezavantajlıdır, ama yine de büyük bir azim gösterdiğini kabul etmek gerekir; Theodosius'un iki oğlu ve maiyetleri birbirlerinden uzaklaşmak yerine sadece teoride değil de fiilen *unanimitas* gösterebilseydi tarihin nasıl gelişeceğini görmek ilginç olurdu.

***Res publica*, üniter devlet oluşumu**

Hadrianopolis yenilgisinin başlıca nedenlerinden birinin Valens ile Gratianus arasındaki koordinasyon bozukluğu olduğu doğruysa, Batı ile Doğu *augustus*'larının birbirinden uzaklaşmasının getireceği riskler o olaydan itibaren öngörülmeliydi. Kimse bu gerçeği Theodosius kadar iyi bilemezdi, ama belli ki alınması gereken dersi yine de oğullarına aktarmasını bilememiştir.

Theodosius Hanedanının Halefleri

Stilicho'nun öldürülmesinden sonra ve Germenlere karşı düzenlenen misillemeler sonucunda adamlarının birçoğu Alaric'in komutası altına geçmeyi seçince (zaten Alaric de 410'da Roma'yı yağmalayacaktır) Batı tam bir kaos dönemine girerken, Doğu'da II. Theodosius yönetiminde, genelde enerjik kız kardeşi Pulcheria'nın (399-453) yönlendirdiği çok uzun (imparatorluk tarihinde eşi görülmemiş 42 yıl) ve genel anlamda barışçıl bir dönem başlar. Bu huzurlu ve müreffeh dönem (ki sonraki on yıllarda da devam edecektir) birçoklarına göre Doğu imparatorluğunun Iustinianus çağının fetihlerini kolaylaştıran istikrarı elde etmesi açısından elzemdir ve VII. yüzyıl başlarındaki Pers ve İslam istilalarının yıkıcı etkilerini atlatmasına izin verir.

II. Theodosius'un uzun dönemi

Honorius ise barışı bir türlü elde edemez; Galya ve Afrika'da çeşitli ayaklan

malarla ve gayrimeşru girişimlerle başa çıkmak zorunda kaldığı gibi, Ravenna'da da kız kardeşi Placidia (y. 390-450) ile arası açılır ve Placidia oğlu Valentinianus ile Konstantinopolis'e kaçar. Amcası 423'te öldüğünde II. Theodosius tek imparatordur. Theodosius'un planları arasında devleti yeniden birleştirmek olabilirdi, ama Roma'da tahtın General Aetius'un destek verdiği üst düzey bir idareci olan Ioannes'in eline geçtiği haberi üzerine Theodosius yeğeni III. Valentinianus'u Batı'nın meşru imparatoru olarak öne sürer. Genç Valentinianus 425 yılında tahta çıktığında, anlaşıldığı üzere yüklü bir ödeme karşılığında onun tarafına geçen Aetius'un desteğini alır.

III. Valentinianus

Sonraki on yıllarda siyaset sahnesi, Galya'nın komutasıyla görevlendirilen Aetius ile, İtalya'da Felix ve Afrika'da Bonifacius olmak üzere, iki rakibi arasındaki mücadelenin hâkimiyetindedir. Sonuçta Hunların desteğiyle baskın çıkmayı başaran Aetius'tur; bu çatışma dönemlerinden faydalanarak 406-408 yılları arasında imparatorluğa girmeyi başaran Barbar halklarının en saldırganı olan Vandallar Genseric'in (y. 390-477) usta liderliği altında Afrika'nın Roma hâkimiyetindeki bölgelerinde ilerlerler. Bu yılları izleyen göreceli huzur dönemi, Batı imparatorluğunun Galya'ya veya imparatorluğun sınır bölgesine yerleşmiş Barbarları yine Hunların yardımıyla frenlemesine izin verir. Ancak bu baskı yöntemi, daima kargaşa halinde olan Barbarların kontrol altına alınmasına katkıda bulunursa da, sonuçta fazla işe yaramaz, çünkü hem bu bölgeden gönderilmelerini ve bu toprakların geri kazanılmasını sağlamaz hem de Roma'ya daha kuşkulu ve düşmanca yaklaşmalarına neden olur; Aetius'un 451 yılında Vizigotlar ile Burgundiler, imparatorluğun müttefikleri iken bir tehdide dönüşen Attila'nın Hunlarına karşı bir ittifakta birleşmeye ikna etmekte zorlanması bir tesadüf değildir (bu ittifakta Roma ordusu, imparatorluğun mali durumundaki çöküşten dolayı ancak marjinal bir rol alabilecektir). İttifakın Catalaunum yakınlarında elde ettiği zafere rağmen, Attila gerçek anlamda mağlup olmaz ve neredeyse engelle karşılaşmadan (Aetius'un haklı olarak, müttefikleri olan Burgundiler ile Vizigotları İtalyan yarımadasına sokmaktan çekindiği sanılır) İtalya'ya doğru ilerlemeye devam eder, ancak 452 yılında, bir rivayete göre Papa Leo'nun sözleri karşısında yolundan döner (ancak ordusunun bir salgın hastalığa maruz kaldığını ve Doğu imparatoru Marcianus'un da geriden onu tehdit ettiğini unutmamak gerekir). Attila'nın 453 yılındaki ölümü ve Hunların kendi aralarındaki savaşlar, Batı imparatorluğuna artık Aetius'a ihtiyaçları olmadığını düşündürür; Aetius'u 454 yılında ortadan kaldıran III. Valentinianus birkaç ay sonra generalin iki sadık adamı tarafından öldürülür. Aetius şahsi gücüyle parçalanma sürecini yavaşlatmayı başarırsa da ölümüyle süreç kaldığı yerden devam edecektir.

Vandallar Afrika'da

Bkz. *Yeni İktidar Biçimleri*, s. 193; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Barbarlar: Bir Fırsat*, s. 214

Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye

Tommaso Braccini

Diocletianus ile Constantinus'un gerçekleştirdiği kapsamlı değişiklikler şehirlerin sosyal hayatı ve kentsel planlama üzerinde de etkili olur. Yerel ileri gelenlerin hayırseverliğinin yerini giderek devletin hayır işlerine bırakması, dönemin idari ve dini başkentlerinin evrimine ve gelişimine işaret eder ve Thedric'in Roma'nın Pagan anıtlarına ihtimam göstermesi gibi bazı durumlarda imparatorluğun düşüşünden sonra bile devam edecektir.

Curia Sınıfının Çöküşü

Geç Antikçağda şehirlerin sosyal ve kentsel dokusunun gelişimi üzerinde en çok etki yaratan unsurlardan biri, son zamanlarda yürütülen incelemelerden de anlaşıldığı üzere, Tetrarşi zamanında ve Constantinus döneminde gerçekleştirilen mali reformlardır. Bu reformlar Hıristiyanlığın hâkim hale gelmesi ve Barbar tehdidinin yoğunlaşması (ve onlara bağlı olarak kiliselerin ortaya çıkması ve surların inşa edilmesi) kadar göze çarpmazsa da, uzun vadede sonuçları çok ağır olur. Bu gibi örnekler arasında yerel vergilerin (*vectigalia*) ve eski kentsel mülklerin devlete aktarımı sayılabilir. Daha önceleri şehirlerin gelirlerinin idaresi doğrudan *curia*'lara aitken ve altyapı yönetiminde ve bazen de hayır işleri şeklinde (müsabakalar, yapıların inşası veya süslenmesi) kullanılırken, IV. yüzyılda bu kaynaklar devlete aktarılır ve devlet yeniden dağıtımını üstlenir. Ancak kaynakların devri ciddi sonuçlara yol açar, çünkü belirli bir bölgeye tahsis edilen kaynaklar genelde oradan devralınanların toplamına tekabül etmez. Boyutları giderek artan merkezi bürokrasinin ve büyük bir ordunun ücretlerini ödeme gerekliliği, yerel oluşumlara devredilecek kaynakların belirlenmesi üzerinde etkili olur ve kayda değer düzeyde azalmalarına neden olur.

Mali sistemde değişiklikler

Kentlerde toplanan vergiler büyük ölçüde devlete aktarılırken, bir başka büyük değişiklik de o ana kadar çeşitli yerel oluşumları onurlandırmayı bir gurur meselesi yapan sosyal unsuru da etkiler: bu unsur, kent konseyine üye ileri gelenlerin teşkil ettiği ve hayırseverlik örnekleri sergileyerek en prestijli sosyal sınıfa dahil olmayı arzulayan yeni zenginleri de kapsayan *curiales*'tir. Söz konusu dönemde *curiales* sta-

***Curiales*'ler ve vergi tahsili**

tüsü giderek bir onur meselesi olmaktan çıkıp bir yüke dönüşür: şehirlerin ileri gelenlerinin üzerindeki, sayısı giderek artan zorunlulukların ve yükümlülüklerin arasında devlet karşısında toplu olarak kefil oldukları vergi tahsili vardır. Toplanan vergiler, öngörülenden düşük olduğu takdirde *curiales*'ler aradaki farkı ceplerinden karşılamak zorundadır: ekonomik kriz veya tarım açısından kötü geçen yıllarda bu zorunluluk onları neredeyse iflasa götürebilecek düzeydedir. Dolayısıyla bu gibi değişikliklerin *curiales* sınıfının (daha önce akla bile gelmeyecek şekilde) gerçek anlamda şehirlerden kaçışıyla sonuçlanması kaçınılmazdır. Bu sınıfın temsilcileri bu dayatmalardan kaçınmak için her yola başvurur, ya ortalıktan kaybolur, ya da "*curia* yükümlülükleri"nden muaf olmalarını sağlayacak şekilde devletin hizmetine girmeye çalışırlar. Ama bu gibi girişimler de çeşitli suistimaller yoluyla gerçekleştiğinden imparatorluk yasalarıyla bu gibi kaçışlar engellenmeye ve *curiales*'ler yerlerinde sabit tutulmaya çalışılır. Ama şehirlerin ileri gelenleri arasında yer almak artık toplum içinde yükselmek isteyenler için bile arzulanabilir bir şey değildir: asıl prestijli ve güvenli konum, devlet hizmetinde olmakla elde edilir.

Şehirlerin "sıradan harcamaları", mali sistemin merkezileştirilmesi olarak niteleyebileceğimiz süreçten dolayı kesintiye uğrarken, *curiales* sınıfın yükümlülükleri sıklıkla "olağanüstü harcamalar", yani önceki dönemde Roma İmparatorluğu'nun *municipium*'ları niteleyen hayır işleri örnekleri açısından olumsuz sonuçlara yol açar. İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde heykellerin yaptırılması, müsabakaların ve bayramların düzenlenmesi ve kentsel altyapının iyileştirilmesi gibi olgular giderek azalır. Başka bir deyişle, "kentsel hayat" krizinden söz edildiği zaman (gerçi her yerde aynı düzeyde yaşanmadığını vurgulamak gerekir), sadece ekonomik durumda kötüleşme veya kentsel merkezlerin nüfusunun azalması kastedilmez: imparatorluğun özellikle Doğu kısmında çeşitli merkezler yüzyıllar boyu refah içinde yaşamaya devam eder. Kriz asıl daha çok toplu hayat tezahürleri ve alanları üzerinde etkili olur ve ortadan kaybolmalarına veya ihmal edilmelerine neden olur. İmparatorluğun Doğu kısmındaki büyük sütunlu caddeler sıklıkla bu duruma örnek olarak gösterilir. Geç Antikçağda bu anıtsal arterler, sütunların arasına düzensiz bir şekilde kurulan ve bazen yolun tamamını kapatan veya en azından geçişi zorlaştıran sayısız küçük tezgâh ve dükkândan dolayı tıkanırlar. Bu olgu aslında yaşamsal ve ekonomik canlılığın bir tezahürüdür, ancak kamusal alan düzeninin giderek azaldığını ve bu alanların sahipsiz hale geldiğini gösterir. Kentsel oluşumlar içerisinde varlıklı sınıflar da malvarlıklarını kamusal hayır işleri için değil, lüks düzeylerinde önceki dönemlere göre herhangi bir azalma olmayan kendi konutlarında veya olsa olsa, imparatorluğun tamamında sayısı artan tek "kamusal" yapı olan yeni kiliselerin inşasında kullanırlar. Büyük toprak sahibi yeni zenginlerin de en büyük hayali genelde devlet hizmetine girmektir.

***Municipium*'ların krizi**

Üst düzey bir devlet görevlisinin merkezi idarede veya eğitim alanında uzun bir kariyerden sonra son yıllarını doğduğu şehirde geçirmek istediği sıklıkla görülür (örneğin Ausonius, Augustinus, hatta Rutilius Namatianus): bu durum saray ortamında ve üst düzey idari sınıflar arasında yaygın olan modaların ve stillerin daha da yayılmasını beraberinde getirir ve yönetici sınıfların meşrulaştırılmasına katkıda bulunduğu gibi, önceki dönemde kentsel merkezleri birbirinden ayıran ve *curiales* sınıfının muhafaza altına aldığı kültürel özelliklerin ortadan kaybolmasına da neden olur. Dolayısıyla Roma devletinin temel hücreleri olan kentsel oluşumlar turnusol kâğıdı gibi, tetrarşi döneminde başlayıp Constantinus ve halefleri ile devam eden mali, dini, kültürel ve sosyal merkezileşme sürecini doğrudan yansıtır.

Saray zevkinin meşrulaştırılması

Devletin Hayır İşleri

Ancak yerel gelirlerdeki azalma ve *curiales* sınıfının zayıflaması, inşaat ve eğlence alanları başta olmak üzere, kamusal hayır işlerinin tamamıyla sona erdiği anlamına gelmez. Bir yandan, Roma İmparatorluğu gibi engin ve çeşitlilik gösteren bir alanda tipik olmayan, genel eğilime karşıt gerçeklikler de kendilerine yer bulur: örneğin Afrika eyaletinde *municipium* hayatı Vandal istilasına kadar en güzel dönemini yaşarken İtalya'nın güneyinde de en azından Alaric'in (y. 370-410) istilasına kadar birçok senatör ailesinin varlığının etkileri hissedilir. Ancak en önemlisi, bu alana müdahalede bulunan genelde imparatorluk otoritesidir, daha önce imparatorluğun çeşitli *municipium*'ların kontrolü altında olan kaynakları belirli hedeflere odaklanarak kullanır. Başka bir deyişle merkezi otorite gösteri düzenleme, yapı inşa etme veya restore etme ve kentin prestijini temin etme gibi faaliyetleri üstlenir. Ancak ölçeği elbette ki daha önce münferit *curia*'ların, kontrollerinde olan kaynaklar yoluyla gerçekleştirdiklerine göre çok daha büyük olan bu müdahalelerden sadece bazı şehirler, yani merkezi otoriteyle daha yakından bağlantılı olanlar faydalanır.

En başta tetrarşi ve imparatorluk başkentleri yer alır: günümüzde de Augusta Treverorum'da [Trier] ve Ravenna'da (sarayın 402'de buraya taşınmasından sonra şehrin boyutları üçe katlanır) varolmaya devam eden, Geç Antikçağa ait yapıların görkemini ve ihtişamını veya Konstantinopolis'i göz önüne almak yeterli olacaktır. Hieronymus'a (347-420) göre "Yeni Roma" Constantinus tarafından *paene omnium urbium nuditate*, yani "diğer şehirleri neredeyse çıplak bırakarak" inşa edilmiştir; burada kastedilen hem imparatorluğun dört bir tarafından getirilen sayısız sanat eseri hem de idealde yeni başkente yönlendirilen yerel kaynaklardır. İmparatorlarla bağdaştırılan erdemlerin arasında imparatorluğun dört bir tarafında yürütülen inşaat faaliyetleri özel bir önem kazanır: Geç Antikçağı açan ve kapatan iki hükümdarın, yani Constantinus (Eusebios'un

Konstantinopolis

anlattıklarına göre) ile Iustinianus'un (sayısız faaliyeti Prokopios [500-y. 565] tarafından *De aedificiis* [*Yapılar Üzerine*] adlı eserde yüceltilmiştir) bu özellikle bağdaştırılmış olması rastlantı değildir. Başka şehirler merkezi iktidardan daha dolaylı şekilde, orada konuşlanmış ve bir ölçüde de olsa hayır işleri gerçekleştiren üst düzey sivil ve askeri görevliler yoluyla faydalanırlar: birçok eyalet başkentinde durum budur.

Devlete atfedilen ve yetkililerin önemi doğrultusunda hiyerarşik olarak değişiklik gösteren bu rol, imparatorluğun ilk yüzyıllarında en çok rağbet gören gösterilerden biri olan araba yarışlarına da yansır. IV. yüzyılda birçok yerde ortadan kalkan bu yarışlar eyalet başkenti Ephesos'ta VII. yüzyıl başlarına kadar (yani Doğu için birçok merkezde kentsel hayat açısından önemli bir duraklama teşkil eden Pers istilasına kadar, imparatorluk başkenti Konstantinopolis'te de 1204'teki Haçlı fethine kadar yapılmaya devam edilir. Zaten Konstantinopolis'te imparatorluğun hayır işleri yaklaşımı, X. yüzyılda bile kutlanmaya devam eden *Lupercalia* bayramı gibi, Roma devletinden devralınmış başka birçok halka açık törenin, değişime uğramış veya kısmi şekilde de olsa, devam ettirilmesine izin verir.

Eyalet başkentleri

Kaynakların yeniden dağıtım sürecinde büyük imparatorluk merkezlerinden sonra sırayı idari ve askeri açıdan önemli şehirler alırken, sınırlara yakın şehirler de, tahmin edilenin aksine, konumlarının daha riskli olmasına rağmen ayrıcalıklı sayılırlar; iç bölgelerde yer alan şehirler ise, coğrafi açıdan daha güvende olmalarına rağmen, sarayın, ordunun, üst düzey subayların veya görevlilerin ilgisiyle onurlandırılmazlar. Ancak bu açıdan da bazı istisnalar söz konusudur tabii: zengin ve huzurlu bir bölgede kurulan Kartaca kendi başına refaha erecektir; IV. yüzyıl başlarına kadar çok önemli bir merkez olmayan Kudüs Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesinden itibaren imparatorluğun yenilikçi ve görkemli projelerinin hedefi olacaktır.

İdari ve askeri rol

Kudüs Örneği

Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesi her şeyden önce şahsi seçimiyse de kamusal alanda da sayısız yansıması olur. İmparator özellikle İsa'yla bağlantılı yerlere ilgi duyar ve annesi Helena'nın da (257-y. 336) Kudüs'te, yerinden sağladığı destekle İsa'nın hayatının "tanıklıkları"nı geri kazanma ve anıtsal mimari çerçevelere yerleştirme amacıyla geniş kapsamlı bir seferberlik başlatır. Beytüllahim'de günümüzde de büyük ölçüde ayakta duran, beş nefli görkemli bir yapıya sahip, çok renkli mozaik bir zemini olan Doğuş Bazilikası böyle inşa edilir; eskiden kutsal mağaranın etrafını saran büyük sekizgen yapısı sonradan bölgenin kutsal yapılarının gelişimi ve VII. yüzyıla ait Kubbet'üs-Sahra ü-

Hıristiyanlar için bir harita

zerinde etkili olacaktır. 326-336 arasında ise Kudüs'te büyük Kutsal Kabir Kilisesi inşa edilir. Büyük bir toprak set ve Hadrianus dönemine ait, alanı gizleyen (Hıristiyan geleneğine göre kasti olarak) çeşitli yapılar kaldırıldıktan sonra ortaya kayalık bir mezarlık ile Golgota olduğuna karar verilen bir yükseltinin olduğu terk edilmiş bir taşocağı çıkar. İsa'ya ait olduğuna karar verilen mezarın etrafı devasa kazılar yoluyla boşaltılır ve çevresine inşa edilen büyük, daire şeklinde bir revakla *Anastasis*, yani 'diriliş" adı verilen yapıya dahil edilir. Bu yapı, içinde Golgota kayasının yükseldiği büyük bir avlu yoluyla beş nefli, büyük bir bazilikaya (*martyrium* olarak bilinir) bağlanır, buradan da Helena'nın Hakiki Haç'ı bulduğuna inanılan yeraltındaki alana (eski bir sarnıç) ulaşılır. Bu yapı bütününün tamamı geniş bir merdiven yoluyla şehrin Hadrianus dönemine ait, sıra sütunlu *cardo maximus*'una [kuzey-güney yönündeki ana cadde] bağlanır; halka açık dini ve din dışı alanlar arasındaki bu geçiş modülünün Pagan benzerlerini örneğin Ceraş ve Petra şehirlerinde görebiliriz. Birçok hacının ziyaret ettiği ve memleketlerine döndükleri zaman küçük reprodüksiyonlarını götürdükleri Kutsal Kabir Kilisesi'nin etkisi mimari açıdan da çok önemlidir; Constantinus'un Kutsal Topraklar'da yaptırdığı belli başlı yapılardaki yeraltı alanları (mağaralar, mezarlar, sarnıçlar), başlıca işlevi en önemli kutsal emanetleri muhafaza etmek olan kriptaların kökeniyle bağdaştırılmıştır.

Constantinus'tan sonra imparatorluğun Kudüs'e verdiği önem özellikle ödüller ve ayrıcalıklı bir muamele şeklinde kendini gösterir; ancak 444'te imparatoriçe Eudoxia'nın (393?-460) buraya çekildiğini ve burada çeşitli kiliseler ve düşkün evleri inşa etmenin yanı sıra şehrin surlarını da restore ettirdiğini unutmamak gerekir. Surların askeri bir zorunluluk olmaktan ziyade Geç Antikçağda halkın "kentsel bilinçaltı" açısından değerli olduklarını göz önüne almak lazımdır; buna göre surlar, şehir adını hak eden kentler için elzemdir ve (Cassiodorus'un deyimiyle) "barış zamanında bir süs unsuru" teşkil ederler.

Eudoxia Kudüs'te

Roma: Yenilikten Eskilerin Mirasına

Roma da birçok açıdan kendine özgüdür: imparatorlar şehri varlıklarıyla giderek daha az onurlandırırlarsa da, yine de imparatorluğun bir numaralı şehridir, aynı anda hem Hıristiyanlığın önemli bir merkezidir hem de nüfuzlu senatör sınıfının birçok temsilcisinin himayesindeki Paganizmin kalesidir. Constantinus, Milvius Köprüsü zaferi sonrasında Roma'da beş nefli iki büyük bazilika yaptıracaktır (sonradan San Giovanni adını alacak olan San Salvatore in Laterano ile San Pietro); San Lorenzo fuori le Mura[1] Kilisesi de onun tarafından, Santa Croce, Sant'Agnese sulla via Nomentana (342'de Constantinus'un kızı

Pagan merkez, Hıristiyan dış mahalleler

1 (İt.) *Fuori le mura* "surların dışında" demektir (ç.n.)

Constantia tarafından) ve Santi Marcellino e Pietro kiliseleri ise ailesi tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca bu önemli yapıların mezarlık alanlarında, yani şehir surlarının dışında veya en azından merkezden biraz uzak yerlerde (örneğin Laterano veya Santa Croce) inşa edilmiş olması önemlidir. Bu durum, kullanılabilir alan yokluğundan ziyade imparatorluk *Forum*'ları *Forum Romanum*, *Capitolinus* tepesi ve *Campus Martius* gibi şehrin Pagan gelenekleri açısından zengin kısımlarına duyulan saygıya (hatta doğrudan utanç duygusuna) atfedilebilir. Constantinus tarafından yaptırılan veya senato tarafından kendisine adanan, *Esquilinus* tepesindeki kaplıcalar, ünlü Zafer Takı, Maxentius bazilikası ve Venüs'ün yenilenen tapınağı gibi "seküler" anıtların bu bölgelerde yer alması muhtemelen bir rastlantı değildir. Constantinus'un halefleri döneminde de Hıristiyanlıkla bağlantılı yapılar şehrin merkezinde pek yer almaz; dolayısıyla Roma'da merkezde sayısı giderek artan Pagan anıtları (günümüzde Laterano Meydanı'nda bulunan *Circus Maximus*'un büyük dikilitaşı Roma'ya ancak II. Constantius döneminde, 357'de taşınacaktır) ile I. Theodosius, Gratianus ve II. Valentianianus dönemlerinde, Constantinus'un yaptırdığı ilk kilisenin temelleri üzerine yeniden inşa edilen görkemli San Paolo fuori le Mura gibi Pagan anıtlarına alternatif olarak tasarlanan Hıristiyan anıtların inşa edildiği dış mahalleler arasında bir tür ikilem oluşur. Büyük bazilikaların çekici gücü sayesinde zaman içinde bir tür "kutsal cadde" oluşur: şehir merkezini San Pietro ile birleştiren güzergâh üzerinde günümüze ulaşmayan iki zafer takı (Sant'Angelo Köprüsü yakınlarında Gratianus, Valentinianus ve Theodosius Takı, *Campus Martius*'ta da Arcadius, Honorius ve Theodosius Takı) inşa edilecektir. Hıristiyan anıtsal mimarlığın şehrin merkezine ulaşması epey sonra gerçekleşir: Santa Maria Maggiore Bazilikası 432-440 arasında inşa edilir. Ancak V. yüzyılın tamamı boyunca Roma'daki Pagan anıtlar, hatta Pagan tapınaklar (dini yönleri iptal edildiklerinde bile devletin kontrolü altında kalırlar), muhafaza edilmelerine izin veren kutsal bir prestije sahip olmaya devam ederler: bu gibi örnekler arasında 608'de kiliseye dönüştürülen Pantheon ile Prokopios'a göre 537 yılında sapasağlam durmakla kalmayan, kült heykeli de yerinde bulunan Ianus Tapınağı sayılabilir. Zaten 493-526 arasında İtalya kralı olan Theoderic Roma'nın giderek eskiyen ve ihmal edilen kadim anıtlarını koruma ve restore etme faaliyetlerine büyük önem verir. Bu durum, imparatorluğun külleri üzerinde doğan Barbar krallıklarının seçkin sınıflarının sıklıkla sergilediği Romalılaşmış kültürün güzel bir örneğidir: Ostrogot hükümdar, ne kadar zor olursa olsun, kamusal yapıların bakımının Roma'nın varisi olmak isteyenler için kaçınılmaz bir görev teşkil ettiğini anlamıştır.

Bkz. *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Yeni İktidar Biçimleri*, s. 193; *Paganlığın Direnişi*, s. 205; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye*, s. 224; *Geç Antikçağda İtalya ve Antikçağın Sözümona Sonu*, s. 230; *Etruria*

ve Roma'da Spor ve Müsabakalar, s. 260; *Romalı Çocukların Oyunları*, s. 310; *Iustinianus ve Corpus Iuris Civilis*, s. 338; *Hıristiyanlık*, s. 608; *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Eski Biçimlerin Sonu*, s. 771; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916

Geç Antikçağda İtalya ve Antikçağın Sözümona Sonu

Tommaso Braccini

Batı imparatorluğunun son yılları uzun fetret dönemleriyle ve Romana Gallia'dan geriye kalanlarla İtalya arasındaki mesafenin giderek büyümesiyle geçer; 468'de Vandallara karşı düzenlenen büyük seferin başarısızlığa uğraması imparatorluğun sonunu getirir. 476'da (o dönemde pek de anlamlı sayılmayan geleneksel tarih) önemli olan imparatorun tahttan indirilmesinden ziyade o ana kadar Barbarların yerleşmesine izin verilmeyen İtalya'nın yeni Germen monarşilerinden birine dönüşmesidir.

Sona Doğru

453-455 arasında, Attila, Aetius ve III. Valentinianus'un ölümüyle Batı imparatorluğunun nihai safhası başlar ve imparatorlar giderek önem kaybederken toprak kaybı geriye sadece İtalya ile yakınındaki bazı bölgelerin kalmasına neden olur. İmparatorluk tarihinin son bölümü temelde yarımadanın tarihiyle özdeşleşir; Güney Galya bir süre daha önem taşımaya devam eder, ama bazıları tarafından haklı olarak gözlemlendiği üzere, İtalya ve Galya seçkin sınıflarının kendi bölgelerine bağlı kalmalarına ve idari kariyerlerini orada gerçekleştirmelerine neden olan bir "yöreselleşme" eğilimi görülür (ama her yerde eşit düzeyde yer almaz). Bu gizli ikilem o yılların hareketli siyasi olaylarına doğrudan yansır. Kendini Valentinianus'un halefi ilan eden Petronius Maximus'un (y. 397-455) Roma'da öldürülmesinden sonra, Vizigotlarla ittifak kurması için Tolosa'ya [Toulouse] gönderilen senatör Avitus (y. 385-456) Vizigotlar tarafından imparator ilan edilir ve bu durum kısa süre

Ricimer

sonra Arles'da bir araya gelen diğer Galya-Romalı senatörler tarafından da onaylanır. Ancak Avitus İtalya'ya dönmeye çalıştığında Got asıllı General Ricimer (405-472) komutasındaki ordu tarafından mağlup edilir. Bu durum sonraki yıllarda da devam edecektir: güçlü ordusuyla İtalya'yı hâkimiyeti altına alan Ricimer imparatorluk tahtı üzerinde hak iddia edecek, ancak Alp dağlarını aşıp Roma'nın Galya'daki topraklarını kontrolü altına alamayacaktır. Bir yıldan uzun süren bir fetret döneminden sonra 457'de Maiorianus (y. 420-461) imparator ilan edilir: ara dönemde Roma kontrolündeki Dalmaçya'yı yarı özerk şekilde yöneten Marcellinus'tan onay alınmıştır. Bundan sonraki dört yıl boyunca imparator imparatorluktan geriye kalanları bir arada tutmak için uğraşır, ama Vandallara karşı düzenlediği seferin başarısızlığa uğramasıyla Ricimer 461'de onu tahttan indirip öldürür. Halefi Libius Severus (y. 420-465) Got generalinin emrindeki bir kukladan başka bir şey değildir; bu arada Galya-Roma aristokrasisi (ve imparatorluk ordusunun bölgede geriye kalan kısmı) bu sefer Aegidius'un şahsında yine kendine bir aday seçer. İki rakibin de ölümünden ve yeni bir fetret döneminden sonra Konstantinopolis'ten gönderilen bir general olan Antemius (y. 420-472) imparator ilan edilir ve bütün tarafların (Ricimer, Galya-Roma aristokrasisi, Vizigotlar, Burgundiler ve güçlü bir donanma gönderen Doğu imparatorluğu) desteğini temin ettikten sonra Vandallara karşı büyük çaplı bir sefer başlatır.

Konstantinopolis ile Vandallar arasında barış

Zengin Afrika eyaletini geri almak, merkezkaç eğilimler ile Barbarların sadakatini satın alma amaçlı toprak (dolayısıyla da vergi) kayıpları arasında gerçek anlamda parçalanmakta olan bir devleti kurtarmanın (muhtemelen haklı olarak) tek yolu olarak görünür. Ama bu girişimin de başarısızlığa uğraması hem Anthemius'un (birkaç yıl sonra Ricimer tarafından öldürülür) hem de imparatorluğun sonu anlamına gelir. Konstantinopolis sarayı Vandallarla bir barış antlaşması imzalayarak Batı imparatorluğunun meselelerine doğrudan müdahalelerini sona erdirir; Euric (?-484) liderliğindeki Vizigotlar tereddütlerine son verip Galya'ya yönelik bir fetih seferi başlatırlar.

Romulus Augustulus

Antemius'un halefleri Olybrius (nüfuzlu Anicia soyundan olup III. Valentinianus'un damadıdır) ile Glicerius yine Ricimer'in ve Burgundiler lideri Gundobad'ın kontrolü altındaki önemsiz iki imparatordur; 474'te Dalmaçya birlikleri İtalya yarımadasına inerek tahta (Konstantinopolis tarafından da tanınan) Iulius Nepos'u çıkarırlar, ama sonuçta İtalya ordusu baskın çıkar ve komutan Orestes 475'te kendi oğlu Romulus'u (459-476) tahta çıkarır (Romulus aşağılayıcı manâlı bir lakapla, "Küçük *Augustus*" anlamına gelen Augustulus olarak bilinir). İmparatorluk toprakları artık sadece İtalya'dan ibarettir ve İtalya'nın geliri, neredeyse tamamıyla Barbar unsurlardan oluşan muzaffer ordunun hak iddialarını karşılayamaz hale gelir.

Batı İmparatorluğu'nun Sessiz Çöküşü

General Odoacer (y. 434-493) adamlarına İtalya'da toprak vermeyi reddeden (İtalya o döneme kadar muhtemelen bilinçli bir irade sonucunda Barbar yerleşimlerinden yoksun kalmıştır) Orestes'e kızarak 476'da onu öldürür ve (muhtemelen 4 Eylül'de) oğlu Romulus'u tahttan indirir, ona ömür boyu gelir sağlar ve onu Campania'ya gönderir. Odoacer, yine kukla bir hükümdar seçmeme kararına destek olarak imparatorluk sembollerini (*vestis regia* [krallık giysisi] ve *ornamenta palatii* [imparatorluk arması]) Konstantinopolis'e göndererek ve Doğu imparatorluğuna saygısının göstergesi olarak kendini kral ilan eder, İmparator Zenon (y. 430-491) adına para bastırır ve karşılığında "*patricius*" [seçkin] unvanını elde eder. 476 tarihi günümüzde ve özellikle ders kitaplarında çığır açıcı olarak görülürse de, o dönemde bu olayın fazla ses getirmediğini belirtmek gereklidir: Arnaldo Momigliano'nun (1908-1987) deyimiyle "sessiz bir çöküş" gerçekleşir. Dönemin tarihçileri ve kronikleri (özellikle *Consularia italica* ve Malchus) Odoacer'in iktidarı ele geçirdiğini kayıt altına alırlarsa da arada önemli bir boşluk olduğunu fark etmez gibidirler. Zaten önceki yıllarda fetret dönemleri yaşandığı gibi, 476 yılında Iulius Nepos adı altında bir başka Batı imparatoru söz konusudur, hak iddiaları Konstantinopolis tarafından meşru sayılır ve 480 yılındaki ölümüne kadar Dalmaçya'da siyasi açıdan faaldir; Odoacer ile 486 yılına kadar Galya'da Roma'ya ait bir bölgeyi yöneten Syagrius (430-487) bile onun adına paralar bastırırlar. Tarihyazımı alanında 476 yılının olağanüstü öneminden ilk olarak VI. yüzyılın başlarında Konstantinopolis'te yazan, Illyria asıllı iyi bir aileden gelen Marcellinus'un kroniğinde söz edilir. Marcellinus kısa bir bölümde Romulus Augustulus'un 476'daki ölümüyle "Roma soyundan gelen Batı İmparatorluğu"nun (*Hesperium Romanae gentis imperium*) sona erdiğine dikkat çeker: bu gözlem, gayet mantıklı bir varsayıma göre, Zafer Sunağı'nın *Curia*'da [Senato] kalması için mücadele eden Symmachus'un (340-y. 402) soyundan gelen, Roma senatör geleneğinin son temsilcilerinden Quintus Aurelius Symmachus'un düşüncelerini temel alıyor olabilir.

Odoacer

Bir Çağın Sonu

476 yılının çığır açıcı niteliği gerçekten ancak birkaç on yıl sonra ortaya çıkarsa da, Odoacer'in hareketinin ideolojik açıdan büyük önem taşıdığını belirtmek gereklidir. Romulus'u tahttan indirmiş olmasından ziyade, o ana kadar onun prestiji sayesinde parçalanmadan ve Barbarların yerleşim sürecinden neredeyse muaf olan İtalya toprakları o andan itibaren Batı'da ortaya çıkan bir sürü yeni krallıktan biri haline gelir, üstelik en önemlisi bile değildir. Ama kültürel açıdan Romalılaşma başka yerlere kıyasla burada ve özellikle Theoderic'in (y.

İtalya topraklarının parçalanması

451-526) müreffeh İtalyan krallığında daha güçlü olacaktır tabii; ancak İtalya yarımadasının yüzyıllardır Akdeniz dünyasında sahip olduğu (fiili ve onursal) üstünlük artık nihai olarak sona ermiştir; Iustinianus'un (y. 481-565) Roma'yı "yeniden fethi" bu durumun trajik bir göstergesini teşkil eder. İtalya, Doğu imparatorluğunun geniş yapısı içerisinde ancak marjinal bir eyalet rolü oynayacaktır.

İtalya'nın imparatorluğun giderek kötüleşen mali durumu açısından, Barbarlara bırakılan başka bölgelere kıyasla on yıllardır daha önemsiz olduğu göz önüne alınınca, bütünlüğüne dokunmama çabası daha da büyük önem taşır. Alaric ile Radagaisus tarafından V. yüzyılın ilk on yılında yarımadaya düzenlenen seferler korkunç sonuçlara yol açar: önce 413'te, sonra da 418'de yetkililer Orta ve Güney İtalya halkının vergilerine ciddi indirimler uygulamak zorunda kalırlar. Roma'nın Gotlar tarafından kuşatılması sırasında şehrin neredeyse bütün köleleri kaçıp Barbarlara katılır; başka yerlerde de gerçekleşen bu olgu, ekonomik çöküşe ilave bir katkıda bulunur.Vandalların Afrika'yı fethetmesi (ve özellikle 439'da Kartaca'yı ele geçirmesi) ile güçlü bir filo oluşturmaları Orta Akdeniz'i güvensiz hale getirir ve bundan en çok etkilenen yine İtalya olur. Buna rağmen imparatorluğun beşiğinin Barbarlara kısmen de olsa bırakılması engellenmeye çalışılır; İtalya'nın aniden Germen monarşisi statüsüne düşmesi ise bir şeylerin nihai olarak sona erdiğini gösterir.

Zayıflama ve çöküş

Öte yandan, geleneksel tarih olarak 476 kabul edilse bile (en azından Batı'da: Doğu için ise birkaç yüzyıl daha beklemek gereklidir), Antikçağın sonunun sadece ideolojik meselelerle veya hükümdarın yerini başkasına bırakmasıyla sınırlı olduğunu düşünmemek gerekir (en azından Batı'da: Doğu için ise birkaç yüzyıl daha beklemek gereklidir). Birçok unsur özellikle idari alanda devamlılığın söz konusu olduğunu gösterir ve Germen kralları sıklıkla Romalı tebaalarıyla ortak bir yaşam tarzı bulmak için ellerinden geleni yaparlar. Öte yandan dönemin birçok Latin aydınının (örneğin Sidonius Apollinaris) yazılarında içinde bulundukları şartları kabullenme bilincine sıklıkla yeni efendilere karşı horgörü ve tahammülsüzlüğün eşlik ettiğini göz önünde bulundurmak gerekir; başka bir deyişle "mülkiyetin devredilmesi" büyük bir felaket şeklinde geçmezse de tamamıyla ıstırapsız olmadığı kesindir. Ayrıca tarihyazımında son yıllarda imparatorluğun Batı kısmının, ekonomi, üretim (özellikle büyük "endüstriyel" imalatlar) ve ticaret ağının parçalanmasının imparatorluk sakinlerinin günlük hayatı üzerinde de çok ciddi etkileri olduğu gösterilmiştir.

Germen kralları ve Romalı tebaa

Roma'nın otoritesinin ve uzmanlık ekonomisinin çöküşünü doğrudan Roma öncesini hatırlatan maddi hayat şartlarına gerileme izler (bazen hemen, bazen de, İtalya ve Afrika'da olduğu üzere, daha yavaş). Ward-Perkins'in etkileyici rekonstrüksiyonuna göre bir ara

Hayat şartlarında kötüleşme

imparatorlukta o kadar yaygın olan, zeminleri tuğla, çatıları kiremit, taştan evlerin ve kaliteli vazoların yerini hemen her yerde çatısı saz, zemini toprak ağaç dallarından yapılmış sefil kulübeler ve kalitesiz vazolar alır. Bu maddi hayat tablosu Roma'dan kopuşa ve Ortaçağ adını verdiğimiz dönemin başlangıcına işaret eder.

Bkz. *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Barbarlar: Bir Fırsat*, s. 214; *Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye*, s. 224; *Roma'da Ekonomi*, s. 247

Roma'da Savaş

Giovanni Brizzi

Roma'nın yüzyıllar boyunca uyguladığı savaşma biçimleri ile bu alanda geçerli olan yazılı veya yazıya dökülmemiş, soyut kuralların kısa bir özeti. Fiili uygulamaların münferit olarak incelenmesi gerektiğinden üzerlerinde herhangi bir varsayımda bulunulmayacaktır.

Savaşın Kuralları ve *Ius gentium*

Kaynaklarımızda (Cicero, Livius, Tacitus ve başkaları) *ius belli*'den [savaş hukuku] ziyade *iura belli*'den [savaş hukukları] söz edildiğine göre, Roma'nın başlangıç döneminde hukukun belirli bir dalından ziyade homojen de olsa bir kural bütünü kastedilir. Bu ilkelerin bir parçası olduğu daha kapsamlı *ius gentium* [kabileler hukuku], *gens* kelimesinden dolayı iki anlama sahiptir. Sonradan uluslararası hukuk alanında da kullanılmaya başlanan bu terim başlangıçta uluslardan ve ailelerden ziyade henüz kentsel olmayan bir gerçekliğin temel aldığı kabileler için kullanılır. İtalyan yarımadasında ve muhtemelen özellikle Tiren denizi kıyılarında uluslarla şehirler arasındaki geleneksel sistemden önce başka bir sistem söz konusudur. Bu sistem resmi olmasa da ve bazen ortaya çıkmakta olan yeni gerçekliklerle çelişirse de, gerçek anlamda devletlerin doğuşuna rağmen bile geçerli olmaya devam eder; aynı *gens*'in üyelerini uzun süre boyunca resmi olmayan bir şekilde bir arada tutmaya devam eden şahsi ve aristokratik, yoğun ve çok sağlam bir bağ ağı yoluyla devletler arası ilişkilerle etkileşim içinde bulunur, hatta sıklıkla bunların sınırlarını aşar. Dolayısıyla

tarihsel çağlarda da aristokrat niteliğini temelde muhafaza eden *ius gentium*, kabileler ile münferit bireyler arasındaki ilişkilerin evrilmesi sonucunda ortaya çıkar.

Arkaik Dönemde Savaş

Roma'nın başlangıç döneminde savaş çeteler arasında, yani ilkel devleti ve ordusunu oluşturan *gens*'ler arasında gerçekleşir: bunun bir örneğini Cremera'da Veii'nin güçleriyle kahramanca çarpışan ama yenilgiye uğrayan Fabius'ların destanında görebiliriz. Şehirler ortaya çıktıkça ordu da yeniden düzenlenir ve şehrin başlıca meclisi olan *comitia curiata* doğrultusunda yapılandırılır. *Comitia curiata*'nın temelinde yer alan ve *curia* adı verilen *gens* grupları askere alma bölgesi işlevi de görürler. Her *curia*'dan geleneksel olarak 100 piyade ile 10 süvari askere alınır. 30 *curia* olduğundan Romalıların en eski ordusu teoride 3 bin piyade ile 300 süvariden oluşur. En azından başlangıçta askere almanın, üç kabileden oluşan halkın yapısını yansıtacak şekilde eşit boyutlarda üç birlikten ibaret olmuş olması ihtimal dışı değildir. Kral ordunun komutanıdır ve yardımcıları her bir birlik için birer *tribunus*'tur.

***Curia*'lar: askere alma bölgeleri**

Yiğitçe savaşma şekli de her şeyden önce bireyseldir ve bireylerin cesaretine bağlıdır. Birçok kültüre ortak olduğu görülen bir algıya göre ilkel savaşçılar göğüs göğüse mücadelelerde kendilerini kaptırdıkları *furor* [hiddet] (veya *ferocia* [vahşet]) ile hareket ederler: bu, henüz devlet benzeri oluşumları bilmeyen veya yeni yeni tanımaya başlayan İtalyan dünyasına özgü bir davranış şeklidir. Dolayısıyla en eski Romalılara göre de savaş eyleminin zirvesi savaşçıların, kendileri de birer kahraman olan rakipleriyle göğüs göğüse çarpışma anıdır; mücadele, ilahi bir hezeyan halinde, savaşçının kendinden geçtiği bir tür sarhoşluk halinde yaşanır. Savaşçının ruhunu ele geçiren tanrıların armağanı olan bu mistik delilik, ilahi desteğin ölçüsü haline gelir: iki ordu arasındaki çarpışmanın yerine Horatius'lar ile Curiatius'larınki gibi, tanrıların haklı buldukları tarafı açıkça işaret ettikleri adli bir düellonun alabilmesi ancak böyle açıklanabilir. Komutanlar arasındaki çarpışmalarda zafer kazanmak *spolia opima*'nın [zengin ganimet] Iuppiter Feretrius'a adanmasına izin verir ve bu onur uzun zaman boyunca zaferin kendinden bile daha büyük prestij anlamına gelir.

Furor* veya *ferocia

Ancak Romalılara göre tanrıların lütfu koşulsuz şartsız değildir: onu elde etmek için elzem olan şey, kurallara itaattir. Her türlü ilişki, *fides*'e [güven, sadakat] bağlıdır ve Cicero bu kavramı *iustitia in rebus creditis* [dürüst işlerde bulunan adalet] olarak tanımlar.

Ünlü Mucius Scaevola olayı bu açıdan son derece aydınlatıcıdır. Roma'nın Porsenna tarafından kuşatılması sırasında Mucius giysisinin içine bir silah saklayarak Etrüsk kampına girer, ama yanlışlıkla kralın hazinedarını bıçaklar;

yakalanıp sorgulanmak üzere kralın huzuruna çıkarıldığında –Livius'a göre– işkencelere ne kadar dayanıklı olduğunu göstermek için bir mangalın üzerinde sağ elini yakar. Efsane haline geldiği belli olan bu olay, özellikle en önemli unsuru olan o hareket açısından sembolik olarak değerlendirilmelidir. Evrensel olarak bir yiğitlik simgesi olan sağ el Roma kültüründe *Fides*'e adanır ve bedensel tapınağı temsil eder; Romalıların doğru davranış şekli için kullandıkları *fides*, içerdiği ilahi gücü vurgulamak amacıyla geleneğe göre Numa (MÖ 754-673) döneminden itibaren ilahlaştırılır. *Maior flamen*'ler [rahip] beyaz bir beze sarılı elleriyle kurban keserler ve Mucius'un çıplak elini sunağın ateşinde yakmasının altında muhtemelen kutsal değerlere saygısızlık edenlere veya yalan yere yemin edenlere uygulanmış ritüel bir cezanın anısı yatar.

Mucius Scaevola

Fides

Münferit bir örnek temelinde Arkaik dönem etiğinin belirli bir yönünü değerlendirmek mümkündür. En eski Romalılar önce bireysel, sonra da uluslararası ilişkilerin algısını *fides* üzerine kurar; anormal de olsa bu ilişkilerin bir safhası olan savaş da aynı kurallara tabidir. *Fides* her şeyden önce cumhuriyetin ordularına komuta eden generalin ayrıcalığıdır: kendisi belirli kutsal niteliklerin yanı sıra, *imperium*'u [hükmetme yetkisi] için elzem olan, hemşerilerine düşmana karşı önderlik etme yeteneğine sahip olmalıdır. Yukarıda anlatılan Mucius Scaevola olayının anlamı bu gözlemler temelinde apaçık hale gelir: bir lider, düşmana bile göstermesi gereken *fides*'i ihlal ettiyse, sağ elini yakması ilkel bir arınma biçimi teşkil eder. Dolayısıyla Romalılar *latronum modo* [haydutların tarzında] savaşmayı onursuzluk sayarlar; etik kurallar *cum iusto enim et legitimo hoste* [adil ve meşru düşman ile] tuzaklara, ihanetlere, gece saldırılarına, aldatmacalara veya başka türlü hilelere başvurmadan, yüz yüze savaşmayı gerektirir.

***Imperium*'un arkaik etiği**

Bu değer sistemi çok eski ve özgün bir ilkeyi temel alır: nitekim *fides*, *maior flamen*'lerin kurban törenleri ve *fetiales* törenleri gibi Arkaik ritüellere dayanır. Düşmanla gelişen ilişki de bir o kadar sahicidir (ve o da çok eskilere dayanır). Bu soyutlamanın kökeni, doğası ve işlevlerini kesin olarak belirlemek pek mümkün değilse de, Latin olsun veya olmasın, en eski uluslar için bir kült objesi olan *fides* son derece geçerli bir değere sahiptir ve potansiyel verimliliği olağanüstü derecede yüksektir. Romalılara göre *fides*'e saygı her türlü ilişkiyi şartlandırır; açık el hareketi hem hamileri, yenilenleri, aşağı derecede olanları *in fidem* [iyi niyetle] kabul etme (*deditio* [teslim olma ritüeli] yoluyla da) iradesini ifade eden sağ eli hem de eşit düzeydeki kişilerin ellerini birleştirerek, her iki tarafına özerk ve egemen yetkisi yoluyla güçlerini karşılarındaki yararına kullanma iradelerini vurgulayan

El hareketleri

el sıkmayı öngörür. Nitekim en eski zamanlarda bireyler arasında böyle bir gerçekliğin olduğu göz ardı edilemez ve Arkaik dönemde aynı sosyal sınıfa üye bireylerin arasındaki şahsi ilişkiler gibi yine *fides* üzerine kurulu olan siyasi ilişkilerin de temelinde *amicitia* [dostluk] kavramının yattığı varsayılabilir.

Dar anlamda "Roma'ya ait" olarak tanımlayabileceğimiz bu sistem içinde çok eski ve içgüdüsel bir kavramın izini belirlemek mümkündür. Yasalarla antlaşmalardan önce, hatta kutsallık kavramı daha ilksel safhasındayken *fides* fikri İtalya toplumlarının temelini teşkil eder. İki kişi, anlaştıklarının işareti olarak birbirlerine sağ ellerini uzattıkları anda ilk toplumsal dayanışma biçimi başlar: *koinonia* [paylaşma] ilk anda devletler arasında değil, bireyler arasındadır ve içgüdüsel olarak aristokrattır, çünkü toplumun en üstün üyelerine açıktır. Dolayısıyla doğru ve vefalı davranış tarzı olan *fides* aristokratlar arasındaki ilişkileri düzenleyen etik kuralların temelini teşkil eder ve daha sonra buradan yayılarak en eski zamanların uluslararası hukukuna da nüfuz eder.

Bu gibi gözlemler sonucunda devletler arasındaki ilişkilerin tüm özelliklerini, öncüllerini, araçlarını, hatta sınırlarını bireyler arasındaki ilişkilerden ödünç aldıkları sonucuna varmak mümkündür. Özellikle sınırlar, hem bireyler hem de devletler arasında aynıdır ve Roma toplumunun aristokrat niteliğine bağlıdırlar. İlişki dostane olsun, hasmane olsun, temelinde *fides* yatar. "Falisciler ile aramızda, insanlar arasındaki anlaşmalardan doğan bağ değil, doğanın her ikimizde yarattığı bağ vardır ve öyle kalacaktır" (Livius V, 27.6): Camillus Faleriili hocayı bu şekilde uyarır ve onu, Romalılara teslim etmek istediği asil soydan gençlerin tutsağı olarak, kuşatma altındaki şehrine geri gönderir.

***Fides*'in iki derecesi**

Devletler arasında gelişen ilkel ilişkilerin temelinde de bu *communitas societatis humanae* [beşeri toplumun ortak yararı] duygusu yatar: *fides*'in iki derecesi söz konusudur: biçimselleştirmeye gerek olmadan, insanlar arası ilişkileri düzenleyen genel *fides* ile belirli bir antlaşmanın şartlarıyla sınırlı, daha dar anlamlı *fides*. En geniş anlamıyla bile, öncelikli ve doğrudan ilişkilerde *fides*'in belirli sınırları ve uygulama biçimleri söz konusudur ve herkes *fides* karşısında eşit değildir, çünkü *dominium*'a herkes sahip değildir ve Camillus'un kastettiği de büyük ihtimalle budur. Ancak Faliscilerin ileri gelenleri, Roma aristokrasisiyle doğrudan hiçbir bağlantıları olmasa bile, onlarla aynı sosyal (veya belki de sosyolojik...) sınıfa aittirler, dolayısıyla da söz konusu devletler arasında siyasi ilişkiler varolmasa bile (hatta bu örnekte olduğu üzere ilişkiler hasmane bile olsa), bu devletlerden daha eskilere uzanan ortak etik kurallara uyulmasını hak ederler.

Communitas societatis humanae

Fetiales Rahipleri

En baştan itibaren yazılı olmayan ilkel aristokrasi kurallarının ürünü olan bu şartların kanun haline getirilmesi, aralarında *gens*'ler arası akrabalık bağlarının varolmadığı veya sorunlu hale geldiği yeni muhataplardan dolayı yazılı bir araç olan *foedus*'a [antlaşma] ihtiyaç duyulmasıyla gerçekleşir. Başka bir deyişle *fides*'e riayetin içgüdüsel olduğu en eski kurallar bütünü yerini gerçek anlamda uluslararası hukukun başlangıç aşamasına bırakır. Öyle olunca kurallar bütünü, aynı anda hem rahip hem de idareci nitelikli bir *collegium* [lonca] olan *Fetiales* rahiplerinin idaresindeki *ius fetiale* adı altında kesin normlar şeklinde gruplandırılır.

Ius fetiale

Fetiales rahipleri savaş ilanından, Roma'da en azından başlangıçta *nisi iustum* [haksız] olamayacak *bellum*'dan [savaş] sorumludur. Tüm prosedür kurallarına titizlikle uyularak girişilen bir ihtilaf için kullanılan *nisi iustum* aynı zamanda haklı bir gerekçenin gerekliliğine işaret eder; bu gereklilik hem Cicero hem de çok eski kaynaklarda Varro (MÖ 116-27) tarafından vurgulanmıştır. Varro savaş ilanından önce olmazsa olmaz bir unsur olarak *rerum repetitio*'dan [tazminat talebi] söz eder: sadece el konan mülklerin iadesiyle sınırlı olmayıp sonrasında daha genel bir tazminat talebinin de kastedildiği bu uygulama, terminoloji açısından bu ritüelin doğasına ve muhtemelen en eski kullanımlarına işaret eder (Apennin uluslarının rehin alma âdetleri olabilir). Her halükârda, önce potansiyel düşmana Roma'nın şikâyetlerinin sunulması ve talep edilen tazminatın karşılanması için ona otuz üç gün tanıma şeklindeki karmaşık ön prosedür yerine getirilir, sonrasında senatonun ve halkın da onayıyla savaş ilanına geçilir ve bu amaçla düşman topraklarına "demirden veya kızılcık ağacından ucu ateşte sivriltilmiş bir mızrak" fırlatılır (Livius 1.32.12).

Kısıtlamalar: *Bellum Iustum*'a Riayet

Cicero *fides*'i açıklarken, çoğu doğrudan en eski aristokratik örf ve âdetlerden türemiş savaş âdetlerinin uygulanmasındaki bir dizi sınırlamadan da söz eder. Cicero'nun bizzat belirttiği gibi (*Off.* 1.41) *iniuria* [hakkın ihlali] yapmanın iki yolu vardır: "ya güç ya da aldatmaca yoluyla"; dolayısıyla eski âdetlerin döngüsü bağlamında savaşa *aut pro fide aut pro salute* [ya onurun ya da güvenliğin savunulması] amacıyla başlanır ve *fides*'e sadece başlangıçta değil, savaşın devamında ve sonlanmasında da riayet edilmelidir.

Fides'e riayetin devamlı olması gerekliliğinden dolayı, hem savaşın sonucunu belirleyen ve kesin kurallar doğrultusunda yürütülen yarışlar olarak algılanan muharebeler hem de her türlü askeri eylem *iusta* [adil] olmalıdır. Savaşta, maruz kalanlar açısından tabii ki acı verici olan, ama uygulayanların kınanmasını gerektirmeyen eylemler de vardır, ama *fides*'e riayet her şeyin üzerindedir ve mutlaka temin edilmelidir. Romalılar

Iura belli

latronum modo [haydutların tarzında] savaşmayı onursuzluk sayarlar. Çok eskilere uzanan bir etik, savaşçıları göğüs göğüse mücadele etmeyi, herhangi bir hileye veya tuzağa başvurmamayı dayatır; öyle ki, Romalıların MÖ III. yüzyılda Eski Yunancadan türeyen siyasi ve askeri söz dağarcığında, "savaş hilesi" anlamına gelen *strategema*'nın karşılığı yoktur, onun yerine kısmi ve hepsi olumsuz anlamlı olan çeşitli kelimeler kullanılır (*fraus*, *dolus*, *calliditas*, *artes*, etc.).

Yenilen taraf *in fidem* kabul edildiğinde (*deditio*) ve eski statüye dönüldüğünde de tazminat ve cezalandırma konuları başlangıçta aynı kavrama dayandırılır; genelde sadece hasmane ilişkilerin devamı sırasında değiş tokuş edilen tutsaklar yenilgi durumunda fidye karşılığında kurtarılır, zafer durumunda ise özgür bırakılmaları beklenir. Kaçakların kaderi de anlamlıdır: Roma zafer kazandığı takdirde daima kaçakların iade edilmesini talep eder ve onları başlangıçta *fides*'in simgesi olan sağ ellerini keserek cezalandırır.

Terimin kendinden de anlaşılacağı üzere, *iura belli*'ye riayet en baştan itibaren *bellum iustum*'un [adil savaş] ilkelerine uymak, yani hem savaş ilanıyla hem de savaşan taraflar arasındaki ilişkilerde izlenecek tutumla ilgili normların tamamına uymak anlamına gelir.

Hellen Modeli

Hellen askeri modeli dolayısıyla da mızrak ve kalkanla donatılmış kapalı formasyonlar arasında toplu çarpışmayı öngören *phalanks* düzeni, *polis* [Yun. şehir] haline gelen Roma'da da benimsenir. Bu gelişmenin tarihi belli değildir: son zamanlarda yürütülen araştırmalar sonucunda bu ordu yapısının ilk olarak XII Levha Kanunları döneminde (MÖ V. yüzyıl ortaları) ortaya çıktığı öne sürüldüyse de, başka yerlerde olduğu gibi Roma'da da Etrüsk monarşisi dönemine tarihlenmesi daha muhtemeldir. Kral Servius Tullius'un (MÖ VII. yüzyıl) gerçekleştirdiği reformla yeni askeri yapı, sahip oldukları topraklar oranında devleti korumakla görevlendirilen varlıklı sınıfa dayandırılır ve bu amaçla aynı zamanda hem sosyal hem de seçime yönelik olan *centuria* yapısı oluşturulur. Bu sınıflandırma doğrultusunda *census* [nüfus ve servet sayımı] temelinde en üstten en alta beş sınıfa, her sınıf da *centuria*'lara bölünür (birinci sınıfta 80, ikincisinde 20, üçüncü ve dördüncüsünde 30 *centuria*, süvariler için de 18 centuria vardır); *res publica*'nın ordusu bu bölünmeler doğrultusunda, askere alma ("seçme" anlamına gelen *legere*'den *legio*) yoluyla oluşturulur. *Centuria*'lar aynı zamanda birer seçim birimi de olduğundan birinci sınıf ile süvariler, halkın geri kalanına kıyasla sayıca daha az olmalarına rağmen, seçmen meclisleri olan *comitia centuriata*'da mutlak çoğunluğa sahiptirler. Öte yandan *census* açısından farklılıklar askere alım sayılarına ve silah donanımına da yansır. Bir tarafta her *centuria*'nın sabit sayıda asker tedarik etmesi öngörülürken, dolayısıyla da birinci sınıfın ordunun oluşumuna katkısı diğer sınıflardan çok daha

Census'la bağlantılı askere alma ve silah donanımı

yüksekken, diğer taraftan miğfer ve kalkan, bacak zırhları, göğüs zırhı, kılıç ve mızrak şeklindeki eksiksiz donanıma ve bir savaş atına sahip olmak da sadece onlara ait bir ayrıcalıktır; diğer sınıflar ise azalan *census* (servet) doğrultusunda giderek daha hafif silahlara sahiptirler. Halkın çok büyük bir kesimini teşkil eden *capite censi*'ler, yani toprak sahibi olmayanlar ise normalde askerlikten muaf tutulur.

Manipulus'lar

Kapalı dizilime önem veren ve II. Philippos (MÖ y. 383-33) ve İskender (MÖ 356-323) döneminde gelişen Makedon tarzı *phalanks*'ı düşmanın etrafını sarma manevralarının temeli ve desteği haline getiren Yunan ordularına kıyasla *legio* [lejyon] ilk anda *hoplites* [hafif silahlı piyade] formasyonundan türemişse de temelde zıt yönde evrilmiştir. *Hoplites* formasyonundan en önemli farkı, Samnit savaşları döneminde uygulanan *manipulus* birimidir. Dağlarda savaşabilmek için geniş ve kapalı dizilimi inceltmek zorunda kalan Romalılar *legio*'yu yeniden yapılandırarak, bireysel silah donanımını herkes için eşit hale getirirken *manipulus* birimini de benimserler. *Legio*'yu teşkil eden *hastati* [mızraklılar] ile *principes* [esas unsur] adlı ilk kademeler, kendilerini oluşturan daha küçük birimler olan *manipulus*'ların dama tahtası şeklindeki dizilişleri sayesinde saflar arasındaki boşluklarda hareket ederek birbirlerinin yerlerini alabilirler; *legio* bu sayede yine büyük ölçüde bireylerin mücadele kapasitesine dayanan saldırı eylemi gerçekleştirir; phalanks askerlerinin darbe amaçlı mızrakların yerini alan fırlatma amaçlı mızraklar olan *pilum*'lar fırlatıldıktan sonra *legionarius*'lar [lejyoner] iki kapalı düzen arası çarpışma yerine, artık başlıca saldırı silahları haline gelen kılıçla göğüs göğüse düellolar şeklinde mücadele ederler.

Legio'nun yeniden yapılandırılması

Doğru şekilde kullanılması için bir miktar boş alan gerektiren kılıç, safların sıkı olmasına engel teşkil eder. Darbe amaçlı mızrakları kullanan tek grup, üçüncü hattaki yaşlı askerler olan *triarius*'lardır ve görevleri sıkı safları sayesinde diğer kademelerin toparlanıp yeniden organize olmasına izin vermektir.

Roma uzun ve zorlu Samnit savaşlarında, Galyalılarla mücadelelerde, Tarentum ve Pyrrhos ile çarpışmalarda ve son olarak Hannibal'in (MÖ 247-183) İtalya'yı istilasıyla gerçekleşen Pön savaşlarının en korkuncu olan ikincisinde bu yeni organizmadan yararlanır. Romalıların tanımadığı savaş hileleri sanatında usta olan Kartacalı Hannibal taktik alanında bir dehadır, Makedon tarzı manevraları, ordusunu oluşturan Batı Akdeniz'in savaşçı bireylerine uyarlamasını bilir; Hannibal'in oluşturduğu çekirdek geri çekilirken eğilir ama kırılmaz, böylece düşman ordusu için süvariler tarafından sistematik olarak tamamlanacak bir kuşatma hareketi hazırlar. Cumhuriyet tarihinin en korkunç ve zorlu savaşı Yunan savaşçılarının her iki doğasını,

Hannibal

başka bir deyişle hem tilkinin hem de aslanın özelliklerini kendinde toplayan, mutlak asker fikrini bünyesinde barındıran askerler sayesinde, ama çok yüksek kayıplar ve emperyalizm çağı için zemin teşkil eden uzun süreli bir travma pahasına kazanılır.

İkinci Pön Savaşı Sonrası

Roma, İtalya açısından en azından 200 bin ölü ve kayıp anlamına gelen bu savaştan ciddi bir travma halinde çıkar ve güvenliğini sağlamak için kendini silahlandırırken karşısındakini silahsızlandırmayı amaçlar, bunun için de Yunan dünyasından ödünç alıp kısa sürede kendi ana özelliği haline getirdiği caydırma kavramına başvurur (*Si vis pacem, para bellum* [Barış istiyorsan savaşa hazırlan]). Roma'ya kendine güvenini kazandıran ve kibirinin artmasına neden olan, hepsi zaferle sonuçlanan sonraki savaşlarla Roma emperyalizminin en hakiki aşaması başlar. Roma'nın bu dönemde seferberlik ve savaş ilanı mekanizmalarını değiştirip değiştirmediği günümüzde tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Roma'nın Hannibal'le olan savaş sırasında önceki etik ilkelerinin formalitesinden kurtulmaya başladığı görülür. En önemli ilk psikolojik adım *Mens* kültünün ortaya çıkışıdır (MÖ 217). Hannibal'in hilekârlığı olan *artes*'lere [beceriler, kurnazlıklar] karşı koymak için *fides*'le eşleştirilmesi gereken bir panzehir olarak nitelenebilecek olan bu ilahi güçten kısa sürede *nova sapientia*'ya [yeni bilgi] (Livius XLII, 47.9), oradan da Romalı siyasetçilerin benimseyeceği, sıklıkla tamamıyla ilkeden yoksun davranış tarzına hızla geçilir; böylece Roma'da birkaç yüzyıl boyunca en zalim siyasi mücadele ve terör biçimlerinin uygulandığı bir çağ başlar. Ancak yönetici sınıfın en azından bir kısmı açısından kadim örf ve âdetlerin ahlaki bağları hâlâ geçerlidir ve rahatsız edicidir. Makedonya'ya karşı yürütülen son savaşta senatonun "kadim örf ve âdetleri hatırlayan" bazı yaşlı üyeleri nafile de olsa *legatus* Marcius Filippus'un Perseus'a (MÖ 213?-166) karşı davranışını kınarken, Caesar (MÖ y. 100-44) döneminde, *ius gentium* [kabileler hukuku] ihlal edilerek Usipetiler ve Tencterilere karşı düzenlenen saldırıdan dolayı *fides*'i ihlal eden *proconsul*'un Barbarlara teslim ve edilmesini cezalandırılmasını önerenler vardır.

Emperyalizme doğru

Roma'nın rakiplerine yaklaşımı eski ilkelerin etkisinde olmaya devam eder. Cezalarda uzlaşmaya ve harekete geçmeyi sonuna kadar geciktirmeye hazır olan Roma *latro*'lar [eşkiyalar] ve özellikle *rebellis*'ler [isyancı] (bu kelimenin etimolojik anlamı, silahlarını bıraktıktan sonra hain amaçlarla yeniden eline alan kişidir) konusunda ise amansızdır; bu yaklaşıma bir örnek olarak İmparatorluk döneminde II. Herodes Agrippa'nın (y. 28-100) Yahudilere yönelttiği, tam da Roma'nın bu zihniyetini yansıtan uyarısı sayılabilir (*Flavius Josephus*, *Bellum Iudaicum* [*Yahudi Savaşı*] 2.16.355-356).

Kadim etiğin direnişi

Başlangıçta savaş alanında Aequilere ve Volscilere, Galyalılara, Samnitlere ve Pyrrhus ile Hannibal'e mağlup olan *res publica*'nın sonradan düşmanları üzerinde uzun süre boyunca hâkimiyet kurmaya başlamasının nedeni, İtalya'nın Tiren kıyılarının tamamının güçlerini kendi sancağı altında birleştirmeyi başaran, *polis* ile ulusal devlet arası, üstün siyasi yapısı sayesindedir. İkinci Pön Savaşı'ndan sonra evrilen ordu artık potansiyel olarak yenilgiye uğramayacak durumdadır: Hannibal'le karşılaşma sonrasında Scipio'nun (MÖ 236-183) lejyonu, *phalanks*'ların saldırısına esnek bir direnişle karşı koyulabileceğini, geri çekilerek Hellenistik kareleri yanlardan kuşatabileceğini veya son derece çevik olan *manipulus*'larını bireysel mücadeleye alışkın olmayıp dağılmaya ve katledilmeye açık düşman saflarının arasına sokabileceğini anlar.

Siyasi yapının sağlamlığı

Manipulus'a göre sayıca daha büyük, daha sağlam bir ara birim olan *cohors*'un da Scipio Africanus tarafından yaratıldığı sanılır; ilk olarak sadece İspanya'da, hem daha özerk bir şekilde hareket edebilecek hem de İber savaşçılarının tehlikeli bireysel gücüne daha organize şekilde karşı koyacak, daha güçlü bir birim –neredeyse küçük bir *phalanks*- oluşturma amacıyla benimsenen *cohors* sonradan Avrupa başta olmak üzere tüm cephelere yayılır.

Cohors

Böylece lejyonun en parlak dönemi başlar: Doğu'da Kynoskephalai, Magnesia ve Pydna'da Makedonya'yla ve Seleukoslar yönetimindeki Suriye'yle çarpışan lejyonlar Batı'da da bir miktar zorlukla da olsa İspanya'nın, Kuzey Afrika'nın ve Galya'nın büyük kısmını ele geçirirler. Gaius Marius döneminde tamamıyla profesyonel hale getirilen (MÖ 105) ordunun dönüşümü bu formasyonun dengesini bozmaz; bu arada Sulla, Khaironea'da (MÖ 86) orduya, savaş alanında herhangi bir acil durumda başvurulabilecek taktik yedek kuvvetler gibi değerli bir araç, Orkhomenos'ta da (MÖ 86) uygulamalarını savaş sırasında hayata geçirilebilecek bir askeri mühendis şeklinde bir o kadar değerli bir kaynak daha katar.

Caesar Dönemi Yenilikleri

Caesar tarafından (Bibracte, Sabis/Sambre ve Pharsalos'ta) geliştirilen ve *triplex acies*, yani üçlü hat düzeninde lejyon kademelerinin elde ettiği özerklik sayesinde içgüdüsel hale gelen Sulla'nın çözümleri lejyonun her koşulda etrafının sarılmasından kaçınmasını sağlar: dolayısıyla Keltlerin Galya Savaşı sırasında Caesar'la yaptığı savaşları, Roma ordularının MS II. yüzyıl sonlarına kadar yapacağı son gerçek meydan savaşları olacaktır (örneğin Romalıların yenilgisiyle sonuçlanan Teutoburg'taki uzun ve başarılı pusu dizisi veya Germenlerin mecburiyetten kabul etmek zorunda kaldığı Idistaviso'daki çarpışma meydan savaşı sayılmaz). Caesar'ın getirdiği bir başka önemli yenilik de, *centurio*'ların [*centuria* komu-

Profesyonel savaşçılar

tanı, yüzbaşı] *legatus*'lardan daha çok önem kazanmasına neden olan hiyerarşik yapıdır. Saflardan gelen askerlere daha çok güvenme kararına bağlı olarak gerçek anlamda bir emir-komuta zincirinin oluşumu sadece siyasi açıdan elverişli olmayıp, profesyonel askerlerden oluşan bir orduya profesyonel bir askerin komuta etmesi gerektiği gibi önemli bir verinin kabul görmeye başladığını gösterir. İmparatorluk için böylelikle zemin hazırlanır: Caesar bundan sonraki savaş mekanizmasının bazı yapılarını zaten geliştirmiştir: *centurio*, imparatorluğun zirve döneminin profesyonel askeri olan *vir militaris*'in başlangıç safhasını teşkil eder.

Doğu'da Felaketler

Crassus'un lejyonlarının MÖ 53 yılının 9 Haziran günü Yukarı Mezopotamya'da, Carrhae'da korkunç bir yenilgiye uğradığı muharebe bu açıdan tek istisna olabilir. "Neredeyse tepki veremeden, Parthların müthiş okçularının aralıksız [...] ölümcül ok yağmuruna maruz kalan" (Emilio Gabba) Roma ordusunun bu "trajik acziyeti"ni her şeye rağmen açıklamak mümkündür. Parth ordusunda piyadeler vardır ama pek önemli değildirler. Süvarilerden ağır olanlar –zırhlı *kataphraktos*'lar- üst düzey feodal soylulardan oluşur, çok sayıda olan hafif süvarileri –atlı okçular, yani hippotoxotes'ler- oluşturan soyluların hizmetkârları veya vassalları savaşta atları ve steplerin ölümcül bileşik (kompozit) yaylarıyla efendilerini izlerler. Mücadele sırasında belirleyici rol oynayan okçuları, ancak daha sonra daha ağır olan *kataphraktos*'lara karşı Galyalı süvarileri feda etme pahasına etkisiz hale getirebilen Roma ordusu piyadelerinin yetersiz donanımından dolayı da zayıf kalır: Orta Avrupalılara karşı yürütülen savaşlarda kullanılan hafif mızraklar, vuruş mesafesinin dışında durmayı başaran *hippotoxotes*'lere ve *kataphraktos*'ların ağır zırhlarına karşı kullanışsızdırlar. Lejyonerlerin giydiği, metal ağdan bir yelek olan *lorica hamata* da Parthların oklarına karşı koruma sağlamaz. İlk günün sonunda lejyonlar çok kayıp verse de hâlâ mücadele edecek durumdadır, ama moralleri bozulup cesaretlerini kaybettiklerinden dağılırlar ve düşmanın hızlı süvarileri karşısında kendilerini ancak ölüme götürebilecek, karışık bir halde kaçarlar ve neredeyse tamamıyla yok edilirler. Suriye'ye ancak 10 bin asker ulaşır, bir o kadarı da tutsak düşer; *triumvir* (Crassus) ile oğlu dahil olmak üzere diğerleri savaş alanında ölür. Tamamıyla asimetrik iki yapı arasındaki bu ilk çarpışmada zafer, savaşma tarzını karşısındakine dayatmayı başaran tarafa aittir. Ancak Roma da çok geçmeden uygun karşı önlemlere başvurur. Caesar'ın tasarladığı rövanş savaşı Antonius tarafından uygulanır. Suriye, Kilikya ve Filistin'in Pompeius yanlısı Labienus'un oğlunun ihaneti üzerine Arsacidler tarafından istilası sonrasında patlak veren savaşta *legatus* Decidius Saxa hayatını kaybeder, diğer *legatus* P. Ventidius Bassus ise savaşa katılmayı reddeder. Parth kralı Orodes'in orduya komuta e-

Carrhae ve siyasi ordu

den oğlu İmparator Pacorus *kataphraktos*'lara çok güvenir, ancak onlar Toros dağlarının eteklerinde ve Amanos dağlarında olmak üzere iki kez yenilgiye uğrarlar (MÖ 39). Ertesi yıl Parthlar bir kez daha, bu sefer Ventidius tarafından Kyrrhestika'daki Gindaros'ta daha ağır bir yenilgiye uğratılırlar ve Pacorus da çarpışma sırasında hayatını kaybeder.

Sapancılar

Ventidius Bassus, Doğulu düşmanlarına karşı son derece etkili bir çözüm geliştirir: sapancıların kullandığı mermiler zırhlı atlara bile ölümcül darbeler indirmekle kalmaz, vuruş mesafeleri *hippotoxotes*'lerin yaylarına kıyasla bile daha yüksektir. Sonradan Antonius'un ordusu da, Armenialı müttefikinin ihanetinden dolayı Mezopotamya'dan çekilmek zorunda kalırsa da, hem sapancılardan hem de *testudo* [kaplumbağa] formasyonundan faydalanır ve ciddi kayıplar vermesine rağmen (30 binden fazla asker ölür: Plutarkhos, *Ant.* 50,1; 51,1) Suriye'ye yeniden girmeyi başarır; tarih, MÖ 36 yılının sonu veya 35 yılının başlarıdır.

Meydan savaşlarında daha güçlü bir ordu

Sonradan Romalı piyadelerin sembolü haline gelecek olan ve oklara karşı koruma sağlayan parçalı bir zırh olan *lorica segmentata* ile zırhlı süvarilere karşı son derece etkili olan ağır *pilum*'lar [mızrak], lejyonların önünde sıra sıra okçularla sapancıların ve *carroballista* [arabalı mancınık] adı verilen, kırsal bölgelere uygun savaş makinelerinden oluşan bariyerlerin yer alması ve de süvarilerin sayıca artması ve güçlenmesi, Parthların meydan savaşlarında Roma ordusuna karşı koymasını imkânsız veya en azından son derece tehlikeli hale getirir; bunun sonucunda Roma ordusu II. yüzyıl başlarından itibaren Parth topraklarında ilerleme imkânı bulur ve başkentlerini ele geçirir. Antoninuslar dönemindeki iki büyük savaşta Arsacid orduları Traianus karşısındaki gibi geri çekilmek zorunda kalır veya Lucius Verus ile Avidius Cassius tarafından ağır birer yenilgiye uğratılırlar; ancak lejyonlar en sonunda, bundan dolayı ağır bir bedel ödeyecek olan Kyrenaika, Kıbrıs ve Mısır Yahudileri, sonra da Roma'dan özerkliğini kazanma isteği muhtemelen Arsacidler tarafından kışkırtılan ve onlar tarafından feda edilen Babil diasporası tarafından durdurulurlar.

Geç İmparatorluk Dönemine Doğru

Devlete yönelik munus yükümlülüğü

Lucius Verus'un Parth Seferi sırasında patlak veren ve imparatorluğun tamamına yayılan *pestis antonina*'nın [Antoninus salgını] yok ettiği ordu muhtemelen Roma'nın en iyi ordusudur ve muhtemelen bin yıllık bir geleneği muhafaza eden son ordudur. Ordunun Batı unsurları imparatorluğu III. yüzyıldaki ciddi krizinden kurtarma ve hem Orta Avrupa'daki Barbarlara hem de Perslere karşı savaş alanında imparatorluğun daha uzun süre baskın olmasını sağlama gücüne sahipse de, Roma'nın askeri yapısı giderek etkinliğini kaybetmeye başlar. İdealde eskiden beri Servius'un ortaya attığı, devle-

te yönelik *munus* [görev] ilkesini temel alan ve muhtemelen IV. yüzyılın ikinci yarısına kadar en azından ordunun en üst düzeyinin (önce *viri militares*, sonra da *Soldatenkaiser* [*Asker İmparator*]) bu ilkeye sıkı sıkıya uyduğu bu askeri yapı, asker ile yurttaş birbirini tamamlamaz olduğu ve sorumluluk sahibi *civis*'in [yurttaş] yerini itaatkâr teba aldığı zaman yavaş yavaş dağılmaya başlar. Ren nehrindeki birlikler sonradan Doğu'da Iulianus'a (331-363) itaat etmeyi kabul ederlerse de (ve genelde savaş meydanında başarı elde ederlerse de) öncesinde II. Constantius'un (317-361) Pers seferine katılma emrine direnmişlerdir: bu muhtemelen, tersine çevrilmesi imkânsız çöküşün ilk semptomudur. İmparatorluğun bazı askerlerini "*ces Gallo-Romains*" [Galyalı-Romalılar] diye desteklemeyi reddeden diğer imparatorluk askerleri artık kendilerini "*plus Galois que Romains*" [Romalıdan çok Galyalı] hissediyor olmalıdır (Yann Le Bohec): *civis*'in ortadan kalkmasıyla imparatorluğun uluslar üstü niteliği de yerini ulusların bencilliğiyle şartlandırılmış, *kat'ethne* [etniği önemseyen] bir bilince bırakır ve stratejik gereksinimler daha yerel bir düzeyde hissedilir, dolayısıyla savunma modellerinin sayısı artık bir değil üçtür –Galya, Illyria ve Doğu- ve aralarında bağlantılar söz konusu değildir. Daha önce de sıklıkla vurgulanan bir noktaya dönecek olursak, imparatorlukta toplumsal yapılar ve modeller "klasik kültürün en önemli unsuru" olmaya devam ederler; ortadan kalktıkları zaman yerlerini kaçınılmaz olarak "farklı türden bir kültürün ve hayatın doğuşuna" bırakırlar (Emilio Gabba).

Civis'in ortadan kalkması

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Askeri Bağlam*, s. 190; Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye, s. 224; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Kurban Töreni*, s. 516; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Tacitus*, s. 904

Roma'da Ekonomi

Cristiano Viglietti

Roma'da ekonomi en baştan itibaren tarım ağırlıklıdır. Romalıların geçimlerini daha çok mütevazı boyutlardaki işlenmiş topraklardan elde ettiği uzun bir dönemden sonra fetih dönemiyle birlikte toprak mülkiyeti temerküzü ve ticarette artış yaşanmaya başlanır. Kentselleşme, vergilerde artış ve yönetici sınıfın kültürel kodlarındaki değişim, MS II-III. yüzyıllardan itibaren ekonomide büyük değişikliklere yol açacaktır.

Roma'da İlkel Ekonomiden Modern Ekonomiye

Antikçağ ekonomilerini inceleme, yorumlama ve değerlendirme iradesi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu alanın uzmanları arasında hararetli bir tartışmanın doğmasına neden olmuştur. Uzmanlar uzun süre boyunca iki gruba ayrılmıştır: Antikçağ toplumlarının ekonomisinin modern Batı ekonomisinden apayrı –ve etnologların Afrika'da veya Pasifik Okyanusu'nun adalarında incelediği "ilkel" toplumlarınkine benzer- gibi değerlendirilmesi gerektiğini savunanlar ile Antikçağda uygulanan ekonominin modern liberal devletlerin ekonomisinden çok da farklı olmadığını, kullanılan teknolojiler ve dolaşımdaki mallar ile hizmetler açısından o kadar ileri olmadığını, ama aynı mantıkları ve akılcılığı temel aldığını savunanlar.

Araştırmalar ve tartışmalar

Yunan ve Roma ekonomilerinin ilkel veya modern değil, Yunan ve Roma ekonomileri olduğu fikrini kabul edersek, Antikçağ ekonomilerinin "ilkelci" ve "modernist" algıları şeklindeki eski ama dirençli ayrımını günümüzde aşmak mümkün olur. Başka bir deyişle temel aldıkları ve kısmen sabit, kısmen değişken olan mantıklar ne Arkaik dönemde Latium'da veya XX. yüzyılda Buşmanlar arasında geçerli olan "ilkel" bir farazi mantığa ne de bütün insanlarda varolan yaklaşım dağarcığının bir unsuru olabilecek akılcı bir ekonomik zihniyete dayandırılabilir (veya indirgenebilir).

Daha yakın zamana ait araştırma metodolojileri, Antikçağ ekonomilerinin –ve genel anlamda bizimkinden farklı toplumların- incelenmesi için o dönem insanlarının, insan hayatının, "kişi ile doğal ve sosyal çevresi arasındaki, kişinin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik maddi araçları elde etmesini amaçlayan değiş tokuş" anlamındaki "ekonomi"yle bağlantılı yönleri konusunda işaret ettiği fikirlerin, değerlerin ve kuramların belirlenmesi gerektiğini savunurlar (Karl Polanyi, 1886-1964).

Bu açıdan bakınca, Roma ekonomisi konusunda sahip olduğumuz yazılı ve maddi kaynaklara sormamız gereken ilk temel soru, Romalıların uzun tarihleri boyunca geliştirdikleri ve maddi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çevreyle ve diğer insanlarla etkileşimlerinin temelinde yatan örf ve âdetler, kurumlar ve bilinçle ilgilidir.

Geleneksel Geçim Kaynakları: *Agri Cultura* ve Diğer Faaliyetler

Roma'nın doğduğu MÖ VIII. yüzyılda, arkeolojik kanıtlar yoluyla şehirde izlerini ortaya çıkarabildiğimiz ekonomik faaliyetlerin sayısı oldukça yüksektir: evcil ve yabani hayvan kemiklerinden geriye kalanlar, hayvan yetiştiriciliği ve avcılığın söz konusu olduğuna işaret eder; yetiştirilmiş veya kendiliğinden yetişmiş tahılların ve meyve tohumlarının kalıntıları o bölgede hem tarım yapıldığını hem de bitkilerin toplandığını gösterir; mezarlarda bulunan, metal, pişmiş toprak, kemik ve kehribardan yapılmış eşyalar hem yerel olarak zanaat faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini hem de tüccarlar sayesinde başka bölgelerden kaynaklanan malların da dolaşımda olduğunu gösterir. Bu arada büyük ihtimalle Roma'da üretilmiş nesnelere de Latium'da ve Orta İtalya'nın başka bölgelerinde rastlanmıştır.

Edebi kaynaklarla arkeolojik veriler önemli ölçüde örtüşmektedir: şehrin en önemli kırsal bayramı olan ve şehrin kurulduğu gün olan 21 Nisan günü kutlanan *Parilia*, Roma'nın en başlarına tarihlenir; Romulus ile Remus'u yetiştiren Faustulus da, şehrin diğer kurucu yurttaşlarının bazıları da çobandır; ikizlerin de, Ancus Marcius'un da avcılık yaptığı bilinir. Aynı meslekten zanaatkârların veya başka meslek sahiplerinin toplandığı loncalar olan dokuz *collegium*'un [lonca] kuruluşu da, geleneğe göre ikinci kral olan Numa Pompilius'a atfedilir; Kral Tullus Hostilius döneminde düzenlenen Lucus Feroniae'da düzenlenen son derece önemli fuar-pazara Romalı iş adamlarının (*negotiatores*) katıldığı belgelenmiştir, Kartaca'yla imzalanan ilk antlaşma da (MÖ 509/508), Sardinya, Sicilya ve Kuzey Afrika'da Romalı tüccarların faaliyet gösterdiğine tanıklık eder.

Arkeolojik kanıtlar ve kaynaklar

Ancak en eski Roma yurttaşları arasında çobanlar, avcılar, zanaatkârlar ve tüccarlar varsa da, sayılarının tarımla uğraşanlara göre çok daha az olduğu anlaşılmaktadır. Geleneklere göre Romulus, şehrin temelini kurup ilk kurumlarını oluşturduktan sonra, Roma'nın ilk yurttaşlarına tahıl yetiştiriciliği başta olmak üzere, tarıma ayırmak amacıyla mütevazı boyutlarda (iki *iuger*, yani yaklaşık yarım hektar) araziler vermiş, böylece yurttaş ile çiftçi arasında, Roma tarihinin büyük kısmı boyunca geçerli olmaya devam edecek çok güçlü bir bağ yaratmıştır: imparatorluğun

Tarım toplumu

başlarında, Roma'nın kendisiyle aynı yasalara ve aynı örf ve âdetlere sahip koloniler kurduğunda, sakinleri olan *colonus*'lara (Latince'de "yetiştirici" anlamına gelir) daima toprak dağıtıldığını belirtmek yeterli olacaktır. En eski Roma takvimine göre *Parilia*'nın yanı sıra, tarımsal yılın ve özellikle tahıl tarımının en önemli anlarına işaret eden on beş kadar bayram daha vardır; Roma'da dokuz günde bir yer alan pazar (*nundinae*), yurttaşların sekiz gün boyunca toprağı işledikten sonra Roma'ya gidip ihtiyaç fazlalarını satıp gereksinim duydukları ürünleri satın almaları için düzenlenmiştir. Krallık döneminin sonunda yurttaşların Roma toplumu içindeki konumunu belirleme aracı olarak *census*'a başvurulduğunda toprak mülkiyeti *paterfamilias*'ların daha yüksek sınıflara yerleştirilmesinde ve idari makamlar ile diğer makamlara erişmelerinde belirleyici olacaktır.

Toprak mülkiyeti

MÖ V. yüzyıl ortalarında yürürlüğe giren On İki Levha Yasaları, özel mülke ve toprağa bağlı kölelerin devrine dair düzenlemelerin ve toprağın işlenmesi sonucunda elde edilen meyvelerden adil şekilde yararlanmanın hukuki savunmasının ne kadar önemli yere sahip olduğu bir tarım toplumunun resmini çizer. Romalılar tarıma olan eğilimlerini, Saturnus, Ceres ve Liberus başta olmak üzere toprağın işlenmesiyle bağlantılı tanrıların Latium'un en eski halkına tahıl ve üzüm yetiştiriciliğini, bitkilere nasıl aşı gübre yapılacağını öğrettiklerinin anlatıldığı bazı mitler yoluyla ifade ederler. Kendilerine tarım yapma tekniklerinin armağan edilmesi üzerine de Romalıların tanrıların bu jestine karşılık onlardan öğrendiklerini uygulamaya devam ettikleri ve yılın belirli zamanlarını onlara adadıkları anlatılır.

Meslekler ve toplumsal yargı

Cumhuriyet döneminin sonlarında bile Romalılar için tüm mesleklerin eşit olmaması ve *agricola*, yani toprak sahibi olmanın gurur kaynağı olması (ücret karşılığında başkalarının topraklarını işleyenlerin yaptığı iş ise horgörülür) Cicero'nun *De officiis* [*Görevler Üzerine*] eserinin bir bölümünde çok güzel anlatılmıştır: "meslekler ve kazanç yöntemleri konusunda gelenekler bize hangilerinin asil, hangilerinin sefil olduğunu öğretirler. [...] Zihinlerinin değil, kollarının gücünü satan ırgatların kazancı sefil ve utanç vericidir; onların aldığı ücret, köleliğin karşılığıdır. Perakende satış yapmak üzere toptancılardan mal satın almak da utanç verici sayılır. [...] Ayrıca bütün zanaatkârlar da aşağılık bir mesleğe sahiptirler: bir atölyede özgürlüğün gölgesi bile olmaz. Zevklere hizmet eden meslekler daha da aşağıda yer alır: balık satıcıları, kasaplar, aşçılar, sosis üretenler, balıkçılar [...]. Ancak kazanç sağlayacak tüm meslekler arasında en asili, en verimlisi ve hakiki bir insana ve özgür bir yurttaşa en çok yakışanı *agri cultura*'dır [tarım]" (Cicero, *De officiis* 1, 42.151-153).

Romalıların büyük kısmının tarımla uğraşma arzusu, özellikle Cumhuriyet döneminde şehrin ekonomi tarihinin en önemli itici güçleri arasında yer alır. Örneğin MÖ V. yüzyılda *pleb*'lerin Roma'dan ayrılmaları, Romalı çiftçi-yurt-

taşlarından birine büyük kısmının tarlalarıyla ilgilenmesi gerektiği yaz döneminde askere alınmalarıyla ve vergilere tabi tutulup veya düşmanların yağmalamasına maruz kalıp geçim kaynaklarından yoksun kalınca borç almak zorunda kalmalarıyla veya mülklerini satıp *agricola* [çiftçi] statülerini kaybetmeleriyle açıklanabilir. Bütün bunlara savaşın zaferle sonuçlanması durumunda bile düşmandan alınan ganimetin genelde askerler arasında paylaşılmayıp devlet malı haline gelmesi ve üstelik el konulan bu toprakların kamuya ait hale gelmesi gerekirken (*ager publicus*), aslında o toprağı ilk kim zorla istila ederse ona, yani *cliens*'lerinden, akrabalarından ve kölelerinden destek alan zengin yurttaşlardan birine ait sayıldığı da eklenmelidir.

Küçük toprak sahipleri ve savaşlar

Cumhuriyet dönemi toplumsal çatışmaları siyasi alanda *tribunus* ve *pleb aedilisi* makamlarının yaratılmasıyla ve *concilium plebis*'e [halk meclisi] giderek daha büyük rol verilmesiyle, ekonomi alanında da devletin mümkün olduğu kadar çok yurttaşın geçimini *agri cultura*'dan sağlamasına izin veren kararları yoluyla kısa süreli çözümlere kavuşacaktır. Örneğin MÖ 367-366'da yürürlüğe giren Licinia-Sextia yasalarından biri en güçlü yurttaşların *ager publicus*'un 500 *iuger*'den (yaklaşık 125 hektar) büyük bir kısmına sahip olmasını yasaklar ve bu miktarı aşan toprakların toprağı olmayanlara açılmasını öngörür. MÖ IV-II. yüzyıllarda İtalya'da fetihle ele geçirilen topraklar, yaygın olarak başvurulan kolonileşme yöntemi sayesinde birçok insanın kendilerine tahsis edilen arazilerin mülkiyetine sahip olmasına izin verir.

Concilium plebis

MÖ II. yüzyıl sonlarında da Tiberius ve Gaius Gracchus kardeşlerin yürürlüğe soktuğu ve *ager publicus*'un mülkiyeti konusundaki Licinia-Sextia yasasının yenilenmesini, ama sınırının teoride 1000 *iuger*'e yükseltilmesini ve o boyutların üzerindeki toprakların en yoksullara verilmesini öngören yasalar kültürel ve tarihi açıdan istikrarlı bir çizgiyi izlerler. Bu çizgi, tüm Roma yurttaşlarının o toplumda saygınlık ve kabul görmelerini sağlayacak mülke, yani toprağa sahip olma arzusuyla açıklanabilir.

Gracchus'lar

Ekonomik Yayılma ve Dönüşümler

Orta Cumhuriyet döneminden itibaren Roma'nın hâkimiyetine giren topraklardaki kayda değer artış (MÖ VI-V. yüzyıllardaki 822 km²'den MÖ 338'de 5.525, MÖ 264'te de 26.805 km²'ye geçilir) ekonomik açıdan anlamlı bazı sonuçlara işaret eder. MÖ IV-III. yüzyıldan itibaren şehirlere ve bazı ulusların tamamına karşı kazanılan zaferler hem düşmanların elinden çok miktarda toprağın alındığı hem de Roma'ya, yenilgiye uğratılıp tutsak alınan ve açık arttırmayla satılan askerler dahil, büyük miktarda ganimetin ulaşması anlamına gelir. Böylelikle kimin daha çok parası varsa geçmişe göre

Kırsal köleler

çok daha yüksek sayıda köle alabilir hale gelir: bu köleler, Roma gibi daha çok tarıma yönelik bir şehirde ağırlıklı olarak tarım alanlarının işlenmesinde çalıştırılacaktır.

Bu durumda MÖ III. yüzyıldan itibaren oldukça mütevazı boyutlardaki, bireysel olarak veya aileler tarafından işlenen arazilerin geleneksel mülkiyetinin yanında siyasetçi ve yazar Marcus Porcius Cato'nun (MÖ 234-149) *De agri cultura* [*Tarım Üzerine*] eserinde işleyişini ve amaçlarını tarif ettiği, "Cato *villa*'sı" olarak adlandırılan daha yeni bir mülkiyetin nasıl geliştiği daha anlaşılır hale gelir.

Cato'nun *De agri cultura* eseri

Cato'nun sözünü ettiği *villa* [kır evi], ağırlıklı olarak zeytin (240 veya 120 *iuger*'lik arazi) ve üzüm (100 *iuger*'lik arazi), daha ufak ölçüde de tahıl, sebze ve meyve yetiştirilmesi öngörülen, yüzölçümü oldukça geniş bir arazidir. Arazinin yakınlarında yük ve koşum hayvanları için ahırlar ile zeytinlerin zeytinyağına, üzümün de şaraba dönüştürüldüğü mekânlar yer alır. Cato'nun *villa*'sını *agricola*, yani sahibinden ziyade, kölelerle özgür statüdeki ırgatların çalışmalarını koordine eden bir çiftçi yönetir, tarım makinelerinin satın alınmasıyla ilgilenir, komşu arazilerde çalışanlarla ilişkileri yürütür ve sahiple beraber *villa*'nın mali durumunu idare eder.

Merkez ve taşra

Cato'nun *villa*'sının, geleneksel küçük çiftliklerin tersine, sadece çok küçük bir parçasının tahıl yetiştiriciliğine ayrılmasının iki sebebi vardır: ilki Roma'nın, elde ettiği askeri zaferler sayesinde yarattığı eyaletlerin kendisine kısmen tahıldan ibaret olan bir *tributum* [vergi] ödemekle yükümlü olması ve İtalya'nın pazarlarına düşük fiyatlarda tahıl tedarik etmesidir; örneğin Cumhuriyet dönemi sonlarında Sicilya kendi başına Roma'ya yılda üç milyon *modius*, yani 20 bin tondan fazla buğday sağlar. Dolayısıyla arazisi Roma'nın toprakları içerisinde olanlar daha çok kendi geçimleri için tahıl yetiştirir ve çok azını satar. Cato'nun *villa*'sında tahıl üretiminin öncelikli olmamasının ikinci sebebi ise, zeytinyağı ile şarap üretiminin giderek artan önemiyle bağlantılıdır. Roma'nın siyasi-askeri başarıları ve önce İtalya'da, sonra Akdeniz'e kıyısı olan büyük bölgelerde toprak elde edilmesi, *colonus*, asker, vali, idareci, iş adamı nitelikli çok sayıda insanın iktidarın merkezinden fethedilen bölgelere göç etmesine yol açar. Bu insanların İtalya'dan uzak yaşamalarına rağmen, memleketlerindeki gibi beslenmeye devam etmek istemesi zeytinyağı ile şarabın ihraç edilmeye başlanmasına neden olur.

Bir o kadar önemli olan bir sebep daha vardır: Romalıların Batı'ya doğru (Afrika, İspanya, *Gallia Narbonensis*'e) ilerlemesi kültürel etkileşime neden olur. Yerel halklar Roma'nın hâkimiyetine girince zamanla ya bilinçli olarak ya da mecburiyetten, beslenme alanındakiler dahil, Roma'nın âdetlerini de benimser. Bildiğimiz kadarıyla da en azından Cumhuriyet döneminin sonunda devlet, örneğin Galya halklarının zeytin ve üzüm ekmesini engelleyerek

İtalya'dan bazı ürünlerin ihraç edilmesini teşvik eder. Bu durumda Cato'nun zeytinyağı ve şarap üretimi arazi sahibinin ve çalışanlarının ihtiyacını fazlasıyla karşıladığından, yasalar ve şartlar doğrultusunda da teşvik edilmiş olup ticarete yönelik olduğu anlaşılır. İtalya'da (yarımadanın özellikle orta kısmında) bu *villa* türünün gelişimine paralel olarak, çeşitli arkeolojik sitlerde, Orta İtalya'dan Batı Akdeniz'e şarap ve zeytinyağı taşımaya yönelik, Yunan-İtalyan olarak bilinen amforaların ortaya çıkarılmış olması tesadüf değildir. Yük gemilerinin kalıntılarından, MÖ 200'den sonra (MÖ 194'te Puteoli'deki [Pozzuoli] deniz kolonisinin de kurulması sayesinde) İtalya'nın deniz ticaretinin, Roma'nın o ana kadarki tarihine kıyasla eşi görülmemiş boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır.

Roma kaynaklı ürünlerin giderek yayılması ve ihraç edilmesi

Cumhuriyetten Erken İmparatorluk Dönemine: "Varro'nun *Villa*'sı" ve Tutumluluğun Sınırları

Roma yurttaşı olan büyük toprak sahiplerinin Orta Cumhuriyet dönemindeki fetihlerden büyük yarar sağladıklarına şüphe yoktur, çünkü hem fetihler sayesinde gayrimenkul miktarında ve köle sayısında artış olur, hem de zaten var olan toprakların ihtiyaç fazlası ürünleri İtalya dışında da büyük rağbet görür. Cumhuriyet döneminin sonlarında ve İmparatorluk döneminin başlarında Roma mağlup ettiği ulusların topraklarına el koymaya, yeni koloniler kurmaya ve köle ithal etmeye devam eder: MÖ 167'de, Makedon kralı Perseus'a karşı kazanılan zaferden sonra şehre 150 bin köle gelir, Galya savaşları sonucunda ise 400 bin asker tutsak alınır. İç savaşlar ve Cumhuriyet döneminin son on yıllarındaki sürgünler sonrasında ise Roma'nın o dönemki seçkin sınıfları, gözden düşen sayısız siyasetçinin topraklarına el koyma imkânı bulur.

Savaşlar ve yağmalar

Bu tarihsel bağlamda, MÖ I. yüzyılın ortalarından itibaren, *De re rustica* [*Tarım Üzerine*] adlı eserinde düzenini ve işlevini anlatan Romalı alim Marcus Terentius Varro'dan (MÖ 116-27) dolayı "Varro'nun *villa*'sı" olarak bilinen yeni bir *villa* modelinin gelişimine tanık oluruz. Varro'nun ve ondan sonra Augustus döneminde Columella'nın (yine *De re rustica* adlı eserinde) tarif ettiği *villa* bazı açılardan Cato'nun *villa*'sının daha büyük ölçeklisidir, ama geçmişe göre bazı farklar gösterir.

***De re rustica* – Varro ve Columella**

Bu *villa*'da tahıl sınırlı şekilde yetiştirilmeye devam edilir ve daha çok geçime yöneliktir, çünkü eyaletlerden vergi şeklinde buğday gelmeye devam ettiği gibi, MÖ 58 yılından itibaren kayda değer sayıda Roma yurttaşına ücretsiz buğday verilmeye başlanacak, bu miktar Augustus (MÖ 63-MS 14) zamanında 200 bin birime ulaşacaktır. Varro'nun *villa*'sında önemli bir yer tutmaya devam

eden zeytin ve üzüm yetiştiriciliği büyük ölçüde, artık sayıları epey artmış olan ve çalışmaları daha metodik şekilde düzenlenip bölünen kölelere bırakılır (özgür ırgatlar sadece yılın tarım faaliyetleri açısından en yoğun olan dönemlerinde işe alınırlar), çünkü hem "Varro'nun" arazileri "Cato'nun" arazilerine göre daha büyüktür (yaklaşık 1000 *iuger*) hem de artık *villa*'da tarımsal faaliyetlerin yanı sıra başka üretimler de gerçekleşir. Bu üretimlerin en önemlilerinden biri, *pastio villatica* [*villa*'da otlatma] olarak bilinen, kanatlı hayvan, av hayvanı ve balık yetiştiriciliğidir; bu hayvanlar ağırlıklı olarak, pazarın oldukça yüksek sınıftan bir kesimine satılmak üzere yetiştirilir.

Varro'nun *villa*'sında üretim daha büyük çeşitlilik gösteriyorsa, bunun sebeplerinden biri, geçmişte Roma kültürünün etkisine maruz kalan eyaletlerin artık Romalılaşmış olup, eskiden İtalya'nın hâkim olduğu malların satışında İtalya'yla rekabet eder hale gelmiş olmalarıdır. Örneğin İmparatorluk dönemi başlarken İspanya'daki Baetica eyaleti zeytinyağını İtalya'ya ve imparatorluğun başka birçok bölgesine ihraç eder, geçmişteki korumacı yasalardan kurtulan *Gallia Narbonensis* de şarap ihraç eder.

Eyaletler arası rekabet

Varro'nun *villa*'sındaki bir başka önemli yenilik unsuru, sahibin konutunun yer aldığı kısım olan *pars urbana*'ya verilen önemdir. Geçmişte genelde Roma'da yaşayan toprak sahibinin çiftlikte kalacağı doğru düzgün ama oldukça mütevazı yerler varken, artık yazın ve kışın kalınacak ayrı odalar içeren, genelde oldukça lüks olan büyük bir yapı söz konusudur. Bu odalar sıradan gündelik faaliyetlerin yanı sıra sahibe zevk (*voluptas*) veren şölenlere ve özel gösterilere yöneliktirler, hatta kaplıca içerebilirler.

Villa

Özellikle Varro versiyonuyla *villa* olgusu Modern Çağda çok dikkat çekmiş ve Roma ekonomisinin, hatta genel anlamda Antikçağ ekonomisinin en karakteristik özelliği olarak algılanmıştır. *Villa*'nın en çok ilgi çeken yönü kölelerin işgücünün sistematik ve "ekonomik açıdan akılcı" düzenidir ve bazılarına Modern Çağda fabrikalarda iş bölüşümü biçimlerinin bir tür öncülü olarak görünmüştür.

Varro'nun *villa*'sı aslında tarihi ve coğrafi açıdan sınırlı bir olgudur: ortaya çıkması Geç Cumhuriyet dönemini bulur ve İtalya'da MS I. yüzyıl sonlarından itibaren, eyaletlerde de MS II ile III. yüzyıllar arasında giderek küçülür. Ağırlıklı olarak köle işgücüne başvurulan *villa* ise sadece İtalya yarımadasında görülür, çünkü burada köle sayısı çok yüksektir. İmparatorluk döneminde, Batı'dakiler başta olmak üzere Roma'nın eyaletlerinde yerel seçkin sınıflar Roma'nın hayat tarzını taklit ederek kendi *villa*'larını geliştirecek ve ağırlıklı olarak özgür çalışanlar görevlendirecektir, ama bu *villa*'ların sisteminin Varro'nun tarif ettiğiyle aynı olup olmadığı konusunda bilgi sahibi değiliz.

Roma'da Modern Çağa özgü ekonomik akılcılığın kabataslak halini bile aramak hatalı olacaktır. Modern girişimcilerin başlıca amaçlarından biri kârı

yatırımda kullanıp neredeyse sonsuza kadar büyümesini sağlamakken Romalı toprak sahipleri böyle bir yaklaşım sergilemez. Çiftçi ve senatör Cicero şöyle der: "ailenin malvarlığını tamamıyla doğru yöntemlerle oluşturmalı, dikkatle ve tutumlulukla muhafaza etmeliyiz; aynı erdemler yoluyla da onu arttırmalıyız (*augere*)" (Cicero, *De officiis* 2, 24.87).

Dolayısıyla Romalılara göre malvarlığını büyütmeye insanları ihtiyaçlarını ve arzularını kısıtlamaya iten o kadim erdem, yani tutumluluk eşlik etmelidir (Latince *parsimonia*, "kendini kontrol altına almak, kısıtlamak" anlamına gelen *parcere* fiilinden türemiştir). Bu arzulara toprak arzusu da dahildir. Yaşlı lakabıyla bilinen Plinius Secundus (MS 23-79) *Doğa Tarihi* adlı eserinde Romalılar için şöyle der: "tarlanın yüzölçümünün doğru büyüklükte olması önemlidir, çünkü işlenmesi gereken toprağın daha az olması ama daha iyi işlenmesini daha faydalı bulurlardı" (Plinius, Naturalis Historae [*Doğa Tarihi*] 18.7.35). Genel anlamda zenginliğe ve özellikle toprak mülkiyetine Romalılar arasında hiçbir zaman kötü gözle bakılmamıştır: *census*'un en üst sınıfları arasında konumlandırılmak açısından ne kadar önemli olduğunu göz önüne almak yeterli olacaktır. Ancak Roma kültürü eskiden beri sınırsız zenginlik arzusuna, *avaritia* olarak bilinen açgözlülüğe kötü gözle bakılmıştır.

Tutumluluk

Romalıların *avaritia*'ya cevabı tutumluluktur ve bu yaklaşımın Romalıların kültür dağarcığındaki önemi, Licinia-Sextia veya Gracchus'larınki gibi toprak mülkiyetini sınırlayan yasaların veya Arkaik dönemden İmparatorluk dönemine kadar, lüksü cezalandırma amaçlı sayısız yasanın varlığını açıklar. Roma seçkin sınıfının üyeleri, çok zengin olsalar bile, tutumluluğa alıştırıldıkları için, bazı istisnalar dışında, mülklerinden kazandıkları gelirin sürekli büyümesinin peşinde değildirler: topraklarının onlara sağladığı gelir statülerini muhafaza etmelerine, kölelerinin ve diğer çalışanlarının olmasına ve hem Roma'da hem de kırsal bölgede refah içinde yaşamalarına izin veriyorsa, daha fazlasına ne gerek vardır ki?

Açgözlülüğün kınanması

Geç Cumhuriyet dönemi ile İmparatorluk döneminin başları arasında Roma ekonomisinin gelişimindeki sınırlar, Roma toplumunun ticari faaliyetlere çok iyi gözle bakmaması gibi bir başka kültürel olgu ile de açıklanabilir. MÖ 218'de yürürlüğe giren *lex Claudia* ile senatörlerle çocuklarının 300 amfora taşıyabilecek ticaret gemilerinden sadece bir tanesine sahip olmalarına izin verilir. Caesar döneminde yeni bir emirnameyle *lex Claudia* yeniden teyit edilir, ayrıca senatör ailelerinin kamusal vergi ihalelerine katılmaları veya yarış atları tedarik etmeleri yasaklanır. Böyle yasaların önerilip yürürlüğe konmuş olmasının sebebi, Romalılara göre bir *agricola*'nın, hakiki bir yurttaşın, üstelik de senatörler gibi yüksek statüde birisinin sürekli olarak ve şahsen ticaretle ilgilenmemesi gerektiğindendir.

Lüks tüketim yasaları ve ticaret

Agricola'nın toprağı kendisine geçim kaynağı olarak gerekli her şeyi sunar ve ona asıl saygınlık ve yüksek *census* düzeyi sağlayacak şeydir.

Senatör-*agricola*'nın dikkati toprak mülkiyetinden ve ondan aldığı zevkten baskın bir şekilde yiyecek satışına döndüğü anda, Cicero'nun eserinde gördüğümüz Romalı kültürel bakış açısı doğrultusunda rolü dejenere olur ve bir iş adamı veya bir tüccarın rolüne dönüşür. Bu gibi yasalardan dolayı tarım ürünlerinin ihtiyaç fazlasının satışı eğitimli ve girişimci köleler başta olmak üzere başka kişilere veya senatoda kariyer yapmak istemeyen veya uygun *census* düzeyine sahip olmayan, tam tersine ileride toprak sahibi olmak için pazarı bir zenginlik kaynağı olarak gören, Roma yurttaşı olan tüccar veya iş adamlarına devredilir. Toprak mülkiyeti konusunda tercihler ve yaklaşımlar, yasalar, Roma toplumunun ekonomi alanına yaklaşımını yansıtan âdetler günümüzde bile birçokları tarafından kültürel sınırlar, Romalıların Modern Çağdan neredeyse iki bin yıl önce modern olmasına izin vermeyen engeller olarak görülürler. Aslında Romalıların bakış tarzı farklı insan topluluklarında ekonominin, bizimkilerden farklı olsalar da yanlış veya daha kötü olmak zorunda olmayan kültürel modeller, ideolojiler ve mitler doğrultusunda sonsuz sayıda varyasyonunun ve açılımının olabileceğini gösterir.

Libertus'lar ve homo novus'lar

İmparatorluk Döneminde Ekonominin Dönüşümü

MS II ila III. yüzyıllar arasındaki on yıllardan itibaren Roma İmparatorluğu'nun ekonomisi yavaş ama sürekli bir dönüşüm dönemine girer. Bu dönüşümün en karakteristik özellikleri arasında özellikle İtalya'da ticarette küçülme; tarım üretiminde ve çiftçilerin statüsünde kısmi bir değişim; devletin yurttaşların ekonomik hayatına müdahalesinde artış; ve paranın değer kaybetmesi sayılabilir.

İtalya'da üretimde düşüşün çeşitli sebepleri vardır ve bir kısmı hakkında zaten bilgi sahibiyiz: en önemlisi, imparatorluk içerisinde kültürel etkileşim olgusuyla bağlantılıdır. Roma'nın ekonomik âdetleri (üretim ve tüketim) eyaletlerde benimsenmeye başlandığı anda eyaletlerin İtalya'da üretilen mallara ihtiyacı giderek azalır, hatta eyaletler kısa süre öncesine kadar ithal ettikleri malları ihraç etmeye başlarlar. Zeytinyağı ihracatı bu açıdan ilginç bir örnek teşkil eder: Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerine hâkim olan İtalya yerini yavaş yavaş önce Baetica'ya, sonra da daha önce belirtildiği gibi, Afrika'ya bırakır; MS II. yüzyıl sonlarından Geç Antikçağın sonlarına kadar Afrika, İtalya dahil imparatorluğun neredeyse tamamına zeytinyağı sağlar. Antropologların bildiği gibi, kültürel etkileşim tek yönlü bir olgu değildir: hâkim gibi görünen kültür bile sonuçta dışarıdan bazı örf ve âdetleri benimsemek durumunda kalır. Böylece Roma ve İtalya eyaletlere gide-

Malların dolaşımı, İtalya kaynaklı üretimde azalma

rek daha az mal ihraç eder ve onlardan ithalatı giderek büyür: şeftali, meyankökü, doğu bölgelerinden parfümler, ilaçlar ve zehirler, ayrıca Kos ipeği, Tarsos keteni, Laodikeia yünü ve keteni, Tyros moru, Akhaia ve Asya mermeri.

Zeytinyağı ile şarabın önemini kaybetmesi, İtalya'da tahılın daha çok miktarda yetiştirilmesine neden olur. Domitianus (MS 51-96) döneminde yaşanan bir tahıl kıtlığından dolayı yayınlanan bir emirnameyle İtalya'da artık üzüm yetiştirilmemesi, onun yerine tahıla önem verilmesi dayatılır. Zaten imparatorluğun merkezi, Afrika eyaletlerinden vergi olarak gelen tahıla ciddi şekilde bağımlıdır ve Güney Akdeniz'de gelişebilecek bir kıtlık sonucunda, yurttaşlarının ana besini olan tahıldan yoksun kalma riskini yaşamamalıdır.

Arkeolojik araştırmalarda MS II. yüzyıl ortalarından itibaren, Roma'dan ve belli başlı ulaşım yollarından biraz uzakta yer aldıkları için "taşra" olarak nitelenen yeni bir *villa* modeline rastlanması bu gelişmeler temelinde açıklanabilir. Genelde senatörlere, hatta imparatora ait olan bu *villa*'lar çok geniş araziler üzerinde tahıl üretimine ayrılmış görünür; genelde Roma'da ikamet eden sahiplerinden büyük ölçüde veya tamamıyla bağımsız olan köleler ile ırgatlar bu arazilerde çok da parlak olmayan üretim faaliyetlerinde çalışırlar. İmparator Pertinax'ın (126-193) MS 193'te yayınladığı, işlenmeden, atıl duran imparatorluk topraklarını işleyenlerin o topraklara sahip olmasını ve on yıl boyunca vergiden muaf olmasını öngören bir emirname bu bağlam doğrultusunda açıklanabilir.

"Taşra" *villa*'sı

MS II. yüzyıl sonlarına doğru İtalya'nın ve imparatorluğun bazı bölgelerindeki toprakların içinde bulunduğu terk edilmişlik hali, toprakla uğraşmanın kültürel algısının ne kadar değişmekte olduğunun dolaylı göstergelerinden biridir.

İmparatorluk döneminin başlarında görülen kayda değer düzeydeki kentleşmeye (örneğin Roma'da nüfus MÖ 130'da 375 bin iken, Augustus döneminde yaklaşık 1 milyona ulaşır; aynı dönemde İskenderiye'nin nüfusu 1 buçuk milyondur) kırsal bölgelerin terk edilmesi eşlik eder. Belirli bir dönemden itibaren tarımla ilgilenen insanların sayısında yaşanan büyük düşüşün ardında birbirleriyle bağlantılı bir dizi faktör yatar: ilki, toprak mülkiyetinin az sayıda insanın elinde toplanması ve buna bağlı olarak toprağa olan ilgilerini ve onunla bağlarını kaybeden insanların şehre göç etmesi ve zanaat, küçük ölçekli tüccar veya işçi olarak iş bulmasıdır; MS II. yüzyıldan itibaren yüksek dereceli siyasi makamlar doğrudan *census*'un, dolayısıyla da toprak mülkiyetinin sonucu olmaktan çıkıp genelde Romalı olmayıp Roma'nın geleneksel değerleri doğrultusunda yetiştirilmemiş imparatorların lütfunun göstergesi haline gelir.

Kentleşme

Bu açıdan bakınca, tarımın önem kaybetmesinin, Roma'nın farklı ekonomik örf ve âdetlere sahip eyaletlerin kültürünün etkisinde geçirdiği dönüşümle ilgili olduğuna şüphe yoktur. Bu yabancı etki-

Geleneksel modellerden kopuş

lerin arasında, MS III-IV. yüzyıllar arasında Judaea eyaletinden gelen Hıristiyanlarınki büyük önem taşır: ilk Hıristiyanların, başkası namına bile olsa fiziksel emeğe (*labor*, *pónos*) verdiği değer geleneksel modellerden ciddi bir kopuşla, toprak sahibi-çiftçinin, ırgatın ve zanaatkârın sosyal konumlarının eşit sayılmasına neden olacaktır.

Geç imparatorluk ekonomisinin en karakteristik olgularından biri olan *colonus*'lar bazı açılardan tarımsal faaliyetin sosyal algısının ve işlevinin geçirdiği krizin merkezinde yer alır. *Colonus* arkaik dönemden İmparatorluk döneminin başlarına kadar, genelde küçük boyutlarda da olsa, kendisine saygın bir konum kazandıran bir arazi edinen bir yurttaşken, MS IV. yüzyıldan itibaren *colonus* terimi çok da arzulanmayacak bir konuma sahip, apayrı bir hukuki rol anlamına gelir. Geç Antikçağda *colonus*, özel bir arazinin sahibi veya sıklıkla kiracısı olan özgür bir yurttaştır ve o toprağa hayat boyu bağlı kalır. Toprak artık özgürlük veya saygınlık değil, başkalarının kontrolüne, hatta şiddetine tabi olma ve yükümlülük kaynağıdır.

Geç Antikçağda *colonus*

Geç Antikçağda Para, Finans ve Ekonomi

Colonus'luk olgusu, Roma'nın son yüzyıllarının ekonomisinin, Roma devletinin MS III. yüzyıl sonlarında edindiği yeni siyasi yapı tarafından şartlandırılmış gibi görünen bir ekonominin bazı yönlerini kavramak açısından çok önemli bir fırsat sunar. Cumhuriyet dönemi ile Erken İmparatorluk döneminin tam arasındaki Roma ve ona bağlı topraklar henüz, işlevlerini karşılıksız olarak yerine getiren ve gerektiğinde özel kölelerinden veya *libertus*'lardan yardım alan az sayıda kişi (idareciler ve valiler) tarafından yönetilmektedir. Zamanla bu görevlilerin yanına veya yerine imparatorlar tarafından genelde *equites* kökenli, devletten maaş alan idari işlevli görevliler getirilir. Bu görevlilerin başlangıçta oldukça sınırlı olan sayısı (MS II. yüzyılda azami 182'dir) Diocletianus (MS 284-305) ile Constantinus (MS 306-337) dönemlerinde giderek artar ve 2 bine ulaşır. Geç İmparatorluk döneminde, kamusal idarecilerin sayısıyla birlikte askerlerin sayısı da artar ve Tiberius (MÖ 42-MS 37) zamanında 300 bin, Septimius Severus (146-211) zamanında 450 binken MS V. yüzyıl başlarında birkaç milyona ulaşır.

Kamu görevlileri ve askerler

Geç İmparatorluk döneminde devlet sayısız görevlisinin maaşını ödeyebilmek için yurttaşlarından vergi yoluyla daha fazla para toplamak zorundadır; ayrıca devletin sınırlarının geçmişe göre daha büyük baskı altında olduğunu ve Barbar uluslarla barışın bazen silahlarla değil de kamunun parasıyla elde edildiğini unutmamak gerekir. Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk döneminde vergiler açısından "hafif" olan devletin vergi politikası MS 212'de *Constitutio Antoniniana* ile yön değiştirir. Caracalla

Vergi dayatması

(186-217) bu emirnameyle imparatorluğun neredeyse bütün sakinlerine Roma yurttaşlığını verirken onları geleneksel olarak yurttaşların ödemesi gereken vergileri ödemeye mecbur kılar (açık arttırma satışlarından yüzde 1; köle satışlarından yüzde 4; kölelerin azat edilmesinden ve yakın akraba olmayanlar arasında miras devrinden yüzde 5; bu son iki vergi iki katına çıkarılır).

III. yüzyıl sonlarında Diocletianus imparatorluğun vergi sistemini ilave reformlara tabi tutarak İtalya'nın Geç Cumhuriyet döneminden beri devam eden vergi muafiyetini iptal eder ve *capitatio-iugatio* [kişi ve emlak birimi temelinde vergi hesaplanması] ifadesiyle özetlenebilecek bir vergi sistemini getirir, böylece hem idari hiyerarşinin çeşitli derecelerindeki yurttaşlar hem de işlenebilir topraklar vergiye tabi hale gelir. Bu bağlamda Geç Antikçağda devletin yasalar yoluyla mümkün olduğu kadar çok *colonus*'u toprağa bağlama ve böylece tüketim ürünlerinin stoklarının yanı sıra vergilerini teminat altına alma iradesi kendini belli eder.

Capitatio iugatio

Devletin "ağırlığı" ve vergi toplamadaki açgözlülüğü özellikle MS III. yüzyıl sonu ile IV. yüzyıl başı arasında, yeni sistemin yürürlüğe girdiği dönemde ekonomik hayatı derinden etkiler.

Cumhuriyet döneminin sonlarından itibaren Roma'nın ekonomisinin dayalı olduğu gümüş *denarius*, orta önem düzeyindeki harcamalarda ve askerlerle idarecilere paralarını ödemek için kullanılır, ayrıca yabancı ülkelerle alışverişlerde de tercih edilir. Bir yanda bürokrasinin ve ordunun büyümesi, diğer yanda vergilerdeki kayda değer artış (vergilerin büyük kısmı gümüşle ödenir), II-III. yüzyıllarda Roma için daha çok gümüş para basma gereksinimini doğurur. Ancak imparatorluk sınırları içinde gümüş yokluğu yaşanmaya başlar: Asya, Yunanistan ve özellikle İspanya'daki madenler tükenirken Dacia eyaletindeki son derece zengin madenler Gallienus (y. 218-268) ile Aurelianus (214?-275) dönemleri arasında kaybedilir. Roma devleti gümüş para gereksinimini karşılayabilmek için paranın gümüş içeriğini kademeli olarak azaltmaya başlar. İlk *Caesar*'lar döneminde *denarius* neredeyse saf gümüşten oluşurken, Marcus Aurelius (121-180) döneminde gümüş içerikleri yüzde 85'e, Septimius Severus döneminde yüzde 50'ye, Gallienus döneminde ise yüzde 5'e düşer. Aurelianus, *aurelianianus* adı altında, alım gücü eski *denarius*'a göre daha yüksek olan ama gümüş içeriği çok düşük olan yeni bir para basmaya başladığı zaman piyasa bu duruma kayda değer bir fiyat artışıyla (6 ila 10 kat) karşılık verecektir.

Gümüş *denarius*

Dolayısıyla devletin mali alandaki açgözlülüğü ve gümüş paraya atfedilen aşırı değerden kaynaklanan ekonomik kriz üzerine Diocletianus MS 301 yılında gümüş ve altın paraların değerinin bu metallerin piyasa değerine bağlı olduğu yeni bir parasal sistem geliştirdikten sonra, çeşitli ürünlerin ve hizmetlerin azami fiyatını yasalarla sabitleyen bir emirname yayınlar.

301 tarihli fiyat emirnamesi

Bu emirname pek etkili olmazsa ve MS III. yüzyılın ilk on yıllarında fiyatlar yükselmeye devam ederse de, Diocletianus'un değeri sabit olmayıp piyasa değerine yakın olan değerli metallerden para basma fikri Constantinus ile halefleri arasında da rağbet görecektir ve bu dönemde gümüş para neredeyse tamamıyla ortadan kalkarak yerini 4,5 gram neredeyse saf altından oluşan *solidus*'a bırakacaktır. Değeri temelde altının piyasa değerine bağlı olacak olan *solidus*, vergilerin (ayni ödemelerin yanında) ve bürokratlarla askerlerin parasının ödenmesinde yeni hesap birimi olacaktır. Altın paraların yanında değeri muhtemelen çok düşük olan gümüş kaplı bakırdan –sonradan saf bakırdan- paralar da basılacaktır. Constantinus ile haleflerinin geliştirdiği parasal reformlar Batı imparatorluğunun tarihinin geri kalan kısmında ve bazı değişikliklerle Doğu imparatorluğunda yürürlükte kalacak, en azından MS IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fiyatların kısmen istikrar kazanmasını ve ticari faaliyetlerin bir miktar canlanmasını sağlayacaktır. Ancak Orta ve Geç İmparatorluk döneminde ekonomik ve mali krizleri ve dönüşümleri atlatan toplum, önceki toplumdan oldukça farklıdır. Altın ve bakır paraların alım güçleri arasındaki uçurum, ağırlıklı olarak onları kullanan sosyal gruplar arasındaki büyük ayrıma işaret eder: saray mensupları, bürokratlar, valiler ve büyük toprak sahipleri altın parayı kullanırken, bakır parayı (ve ayni ödemeleri), MS IV. yüzyıl ortalarında *De rebus bellicis* [*Savaşla İlgili Şeyler Üzerine*] eserinin anonim yazarının *afflicta paupertas* [yoksulluk çekenler] diye nitelendirdiği, kendi ağırlığı arasında çökmeye mahkûm bir siyasi-mali sistemin altında ezilen yoksul kitle, yani *colonus*'lar, küçük zanaatkârlar ve tüccarlar kullanır.

Solidus

Bkz. *Roma'nın Başlangıcı*, s. 24; *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Yeni İktidar Biçimleri*, s. 193; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye, s. 224; *Geç Antikçağda İtalya ve Antikçağın Sözümona Sonu*, s. 230; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Yönetici Köle*, s. 324; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Paralar ve İletişim*, s. 699; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Roma'da Maden Ocakları ve Metaller*, s. 990; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Etruria ve Roma'da Spor ve Müsabakalar

Giovanni Manetti

Yunanistan ile Roma'nın spor karşılaşmaları arasında, Etrüsklerin aracılığı sayesinde bazı devamlılıklar söz konusudur. Cumhuriyet döneminde eskiden dini-ritüel nitelikte olan sayısız ludus'un tarihleri belirlenip onlara askeri zaferler veya çok önemli olaylar ve şahsiyetler onuruna tesis edilen yeni bayramlar eklenenince müsabakaların da ana hatları kesinlik kazanır. İmparatorluk döneminde de hükümdarlar kendileri adına yeni bayramlar ilan edip bu vesilelerle görkemli mimari eserler de inşa ettirirler.

Etrüsk Müsabakaları

Yunanların spor tutkusunu paylaşan Etrüskler, koşu, güreş, boks, ağırlıklarla atlama, cirit ve disk fırlatma gibi Yunan atletizm programında öngörülen faaliyetlerin büyük kısmını uygularlar. Olimpiyat Mezarı olarak da bilinen Tarquinia'daki bir mezarın duvar süslemeleri Etrüsk döneminde durumun böyle olduğuna tanıklık eder. Yine Tarquinia'da, Dilek Mezarı'nda yer alan spor konulu süslemelerde de ön planda iki güreşçi mücadele ederken arka planda da galip gelecek güreşçinin ödülünü teşkil eden üç kazan yer alır. Bir başka ilginç mezar olan At Arabaları Mezarı'nın da duvarlarında hem atletizm müsabakalarından sahneler hem de spor müsabakalarının tamamı ve tribünlerden müsabakaları izleyen kalabalık seyirci kitleleri resmedilmiştir. Bazı duvar resimlerinde araba yarışları da tasvir edildiğinden Etrüsklerin gözde spor dalları arasında yer aldıklarını düşünmek mantıklı olacaktır.

Yunan müsabakaları ve Etrüsk müsabakaları

Ancak Etrüsklerin müsabakaları iki açıdan Yunanların müsabakalarından farklıdır. İlki, atletlerin çıplak müsabaka zorunluluğu üzerinde durulmamasıdır: nitekim üzerlerinde pantolona benzer bir giysi olan atletlerin boyalı figürlerine rastlanmıştır (Harold Arthur Harris, *Sport in Greece and Rome* [*Yunanistan'da ve Roma'da Spor*], Londra, 1972). İkincisi, Etrüsk kültüründe gladyatör gösterilerinin varlığıyla bağlantılıdır: bu türden gösterilerin spor sayılması zorsa da, Etrüskler muhtemelen, sonradan Romalıların yapacağı gibi, onların yanına atletizm yarışları da katarlar.

Etrüsk spor kültürünün birçok unsuru Romalılar tarafından devralınacaktır. Geleneklere göre monarşi döneminin sonlarında Roma'yı yöneten Etrüsk hanedanı Tarquinius'lar hem araba yarışları için *Circus Maximus*'u tasarlamış hem de ilk halka açık müsabakaları (*ludus*) başlatmıştır. Cenaze törenleri onu-

runa müsabakalar düzenleme âdeti de Etruria'dan kaynaklanmış ve gladyatör gösterileri de bu bağlamda başlamış olmalıdır (Donald G. Kyle, *Sport and spectacle in the ancient world* [*Antikçağda Spor ve Gösteri*], Malden, MA. 2007).

Roma'da Müsabakalar

Romalılar gösteri unsuru içeren bayram fikrini (bu kavram *ludus* teriminin olası bir tanımına tekabül eder) Etrüsklerden devralırlarsa da bu fikri geliştirme şekilleri uygarlıklarının karakteristik özelliklerinden biri haline gelir. Roma takviminde çok sayıda bayram günü vardır; yıl boyunca en az 182 bayram olduğu hesaplanmıştır (Jérôme Carcopino, *La vita quotidiana a Roma all'apogeo dell'impero* [*Erken İmparatorlukta Roma'da Günlük Hayat*], Bari, 1967). Romalıların bayram günü için kullandığı terim *dies ferialis* veya çoğul *feriae*'dır. *Dies festi* ise, devlet tarafından düzenlenen ve desteklenen halka açık müsabakaların (*ludus*) yer aldığı günlerdir.

Feriae gibi takvimde kayıt altına alınan *ludus*'ların [müsabaka] kökeninde genelde dini vesileler ve ritüeller/kutlamalar yatar: bilinen en eski Roma müsabakaları, Iuppiter Optimus Maximus onuruna gerçekleşen ve *ludi Romani* [Roma müsabakaları] olarak bilinen adaklı müsabakalardır ve bir general tarafından, zafer elde ettiği bir seferden dönüşünde düzenlenmiştir. Bu müsabakalar MÖ 366'dan itibaren her yıl düzenlenmeye başlanır ve MÖ y. 220'de başlayan *ludi Plebei*'ye [pleb müsabakaları] kadar sadece *ludi Romani* gerçekleşir. Hem Cumhuriyet hem de İmparatorluk döneminde yeni müsabakalar düzenlenmeye devam edilir. *Ludus*'lar sırasında yer alan gösteriler her şeyden önce *Circus Maximus*'ta yer alan araba yarışlarından (*circenses*), hemen sonrasında da av müsabakaları (*venationes*) ve tiyatro gösterilerinden (*scaenici*) ibaretti. Cumhuriyet döneminde gladyatör gösterileri *ludus*'ların içinde yer almazsa da özellikle önemli cenaze törenleri vesilesiyle ve genelde *Forum*'da özel gösteriler (*munera*) olarak düzenlenirler.

Ludus'un dini kökeni

Ancak *ludus*'ların çok eskilerden beri Roma kültürünün bir parçası olmasına rağmen, Roma'da yer aldığı bilinen ilk Yunan tarzı, yani atletizm yarışlarının tamamını içeren müsabakalar, M. Fulvius Nobilior'un Aitolia Savaşı'ndan sonra, MÖ 186'da düzenledikleridir. Bu müsabakalar Etrüsk müsabakalarına benzer türden bir gösterge unsuru içerirler; atletler Yunanistan'dan getirilir ve gösterilerin daha heyecan verici olması için Afrika'dan aslanlar ve panterler de tedarik edilir. Bu müsabakaların düzenlendiği tarih çok ilginçtir, çünkü Flamininus'un MÖ 196'da Isthmia oyunlarında Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden tam olarak on yıl sonrasına denk gelir.

Roma'da Yunan tarzı ilk müsabakalar

İlk müsabakaları başkaları izler: MÖ 81'de Sulla tarafından başlatılan ve ölümünden sonra 200 yıl daha düzenlenmeye devam edilen, 27 Ekim-1 Kasım arasında yer alan *ludi victoriae Syllanae* [Sulla'nın zaferi onuruna düzenle-

nen oyunlar]; Aemilius Scaurus'un MÖ 58'de, Pompeius'un MÖ 55'te, Gaius Curio'nun MÖ 53'te başlattığı müsabakalar ve MÖ 43'te başlayan *ludi victoriae Caesaris* [Caesar'ın zaferi onuruna düzenlenen oyunlar]. Bu müsabakalar konusunda çok bilgi sahibi değiliz. Yunan profesyonel atletler muhtemelen Büyük Herodes'in (MÖ 73-4) Caesarea'daki ve Kudüs'teki müsabakaları düzenlerken başvurduğu yöntemle, yani Yunan müsabakalarında sadece birincilere ödül verilirken, kendilerine değerli ikincilik ve üçüncülük ödülleri sunularak Roma'ya davet edilmiş olmalıdırlar. Bu müsabakaların programının Olimpiyat oyunlarıyla aynı olmuş olması muhtemeldir. Ancak Roma dünyasını Yunan spor kültürüyle aşina hale getirme girişimlerine rağmen, Cumhuriyet döneminde Romalılar genelde gladyatör gösterilerini ve at yarışlarını tercih ederler, Yunanlar ise atletizme rağbet göstermeye devam ederler.

Diğer müsabakalar

Augustus (MÖ 63-MS 14) döneminde ortaya çıkan yenilikler arasında Nikopolis şehrinin kuruluşu vesilesiyle ve Actium zaferi onuruna *Actia* adı altında yeniden başlatılan bir atletizm bayramı vardır. Bu bayram Olimpiyat ve Nemea oyunları gibi dört yılda bir düzenlenir ve çok geçmeden Yunan atletizm dünyasındaki diğer oyunlarla eşit önem kazanır. Augustus aynı zamanda hem Roma'da aynı isim altında bir atletizm bayramı başlatır hem de Napoli'de MÖ 2 yılında *Augustalia Sebasta* adı altında başka bir oyun başlatır; sonradan *Italica Romaia Sebasta Isolympia* adını alacak olan bu oyunlarda Roma'nın gerçek anlamda Olimpiyat oyunları haline gelecektir. Bu oyunlara başlangıçta sadece jimnastik müsabakaları dahilken sonradan, Pythia ve Nemea'da olduğu üzere, müzik müsabakaları da ilave edilecektir.

Augustus dönemindeki yeni spor müsabakaları

Atletizmi teşvik etme politikasını sürdüren imparatorlar arasında gladyatör oyunlarına boks müsabakalarını da dahil ettiren Caligula (12-41) (Suetonius, *De Vita Caesarum,* I, IV, 18 ve 20) ile özellikle Nero (37-68) yer alır. Nero 60 yılında, krallığının beşinci yılı onuruna Roma'da, başta atletizm ve at yarışları, ayrıca müzik, retorik ve drama da olmak üzere çeşitli türden müsabakalar içeren, Yunan tarzı bir bayram olan *Neronia*'yı başlatır. Nero'dan sonra Domitianus (51-96) 86 yılında yine Yunan tarzı oyunlarda olan *Capitolia*'yı başlatır: Iuppiter Capitolinus onuruna düzenlenen bu müsabakalarda birincilere Iuppiter'e adanan meşe ağacının dallarından yapılan taç takılır. Bu müsabakalar bir süre boyunca çok prestijli sayılır ve yedi müsabakanın (Klasik "tur", Actia ve Argos'ta Hera onuruna düzenlenmeye başlamış müsabaka) dahil olduğu geniş bir "tur"a dahil olurlar. Domitianus ayrıca, günümüzde Navona Meydanı'nın U biçiminde izleri görülebilecek kalıcı bir stadyum inşa ettirir.

Augustus'un halefleri döneminde yeni spor müsabakaları

Birçok spor dalı (hatta dar anlamda spor müsabakaları sayılamayacak olan

gladyatör gösterileri dışında büyük kısmı) Yunanlar, Etrüskler ve Romalılar arasında ortaktır. Roma kültürü bağlamında görselliği açısından büyük rağbet gören gösterilerden biri at yarışları ve özellikle Roma'da Yunan hipodromuna göre bir miktar modifiye edilmiş olan *circus*'ta yer alan dört atlı araba yarışlarıdır. Roma'da bu gösterilerin yanı sıra, Yunanların tercih ettiği atletizm müsabakalarından ziyade "göğüs göğüse" sporlar çok tutulur.

At Yarışları

Yunan-Roma dünyasında çeşitli türden at yarışları düzenlenir. Bu yarışların en gösterişli olanları sırasıyla dört atlı araba ve iki atlı araba yarışları ile binicili at yarışlarıdır (*keles*). Son ikisi ile katırların çektiği araba yarışları (*apene*), binicili kısrak yarışları (*kalpe*) ve binicilerin meşaleleri birbirlerine devrettikleri bir tür bayrak yarışı olan meşaleli yarışlar (*aphippolampas*) gibi başka yarışlar Yunan dünyasına özgüdür. Dört atlı araba yarışlarında pist birkaç defa dönülür (azami 12 defa, yani dokuz kilometrelik bir güzergâh). Yarışların en tehlikeli anı, dört atlı arabaların viraj döndüğü andır ki yarış esnasında defalarca gerçekleşir.

At yarışlarında ödülün araba sürücüsüne veya biniciye değil de atların sahibine verilmesi ilginçtir. Zaten özellikle araba yarışları daima aristokratik niteliktedir çünkü atları yetiştirme, ahırların bakım ve onarımı ile binici maaşları gibi maliyetler sadece asiller tarafından karşılanabilir.

Yunan Hippodromu ile Roma *Circus*'u

At yarışlarının ilk mekânı

At yarışlarının yer aldığı ilk mekân, iki kulvara ayrılmış çıplak bir arazidir; atlar, "*meta*" (*nyssa* veya *kampter*) adı verilen bir noktanın etrafından 180° dönerler. Güzergâh üzerinde bulunan iki dönüş noktası ("*meta*"lar) dışında kulvarları birbirinden ayıran başka bir engel yoktur. İki meta arası mesafe yaklaşık 400 metredir, kalkış çizgisinin genişliği ise 250 metrenin üzerindedir. Bu türden bir yapının sorunu, en dış kenarlarda bulunan müsabakacıların merkezde bulunanlara göre dezavantajlı olmasıdır.

Aphesis

Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için, *aphesis* adı verilen bir mekanizmaya başvurulur: buna göre ikizkenar bir üçgenin iki kenarı boyunca yer alan karmaşık bir konumlandırma sistemi doğrultusunda sırayla bırakılan ipler sayesinde en dışarıda yer alan müsabakacılar yarışa daha önce çıkarlar.

Roma *circus*'u Yunan hipodromuna kıyasla gösteri yönü açısından gelişme gösterir, çünkü seyircilerin yanlara oturmasına izin veren mimari yapılar içerir. Ayrıca iki kulvarı birbirinden ayıran, *spina* adlı alçak bir duvar vardır ve dikilitaşlarla süslendiği olur (örneğin Roma'daki *Circus Maximus*). *Spina* üze-

rinde, teker teker aşağı bırakılarak turları çarpıcı bir şekilde gösterme işlevi taşıyan ve "yumurta" adı verilen büyük oval diskler gibi nesneler de yer alır. MÖ 33'te bir kuleden birer birer bırakılan bronz yunuslar da eklenir. Kalkış sistemi de Yunan hipodromuna kıyasla değiştirilir: bir kapı (*carceres*) sistemi yoluyla arabalar kavisli bir hattan yola çıkar ve "Cassiodorus hattı" olarak bilinen, yere çizilmiş beyaz bir çizgiye kadar kendi kulvarlarında devam edip bu noktada bir araya gelirler.

Güreş

En eski spor müsabakaları arasında yer alan güreş (*pale*), adını bu sporun uygulandığı yer olan *palaestra*'ya [güreş salonu, spor salonu] vermiştir. Boks ve pankras güreşi ile birlikte "ağır" olarak bilinen spor dallarını oluşturur, ama diğer ikisinin tersine, eksiksizliği sayesinde *pentathlon*'a [beş farklı oyun dalı] dahil olur. Antikçağda güreş kategorileri ağırlığı değil, yaşı temel alır (*paides* [çocuklar] ve *andres* [yetişkinler]). "Yerde güreş"ten ("yuvarlanmak" anlamına gelen *alindesis* veya *kylisis*) farklı olan ve ayrı bir spor dalı değil de pankrasın olası bir safhası olan "ayakta güreş" (*orthè pale*), önceden sürülüp düzgün hale getirilen ve *skamma* adı verilen kumlu bir zeminin üzerinde uygulanır.

Atletler önceden yağlanıp, birbirlerini "kavramalarına" izin verecek şekilde toza bulanırlar; karşılaşmanın sonunda da *strigiles* adı verilen bronz bir alet yardımıyla üzerlerindeki teri, yağı ve tozu temizlerler.

Boks

Homeros'un şiirlerinden geç Roma çağına kadar boksa aralıksız olarak atıfta bulunulur. Boksun en önemli aracı olan, günümüz eldivenlerinin muadilleri zaman içinde kayda değer bir evrimden geçmiştir. Temelde dört aşama söz konusudur. İlkinde eldivenler, *himates* adı verilen deri şeritlerden oluşur ve başparmak serbest bırakılarak diğer dört parmağın etrafına sarılırlar, ama eli yumruk konumuna zorlamazlar. Deri kayış avucun ve elin tersinin üzerinden çaprazlama geçerek kesişir, sonra da bileğin etrafında birkaç kez döndürülerek sabitlenir. İkinci aşamada (IV. yüzyıl ortaları) ilk sargı sisteminin yerini, *sphairai* olarak bilinen ikinci bir sargı sistemi alır.

Boksör eldivenlerinin gelişimi

Bir önceki aşamaya göre ana yenilik, atletlerin ön kollarını neredeyse tamamıyla örten, yumuşak bir malzemeden yapılmış bir tür eldivendir; bunun üzerine sert deriden yapılmış her zamanki kayış takılır ve dört parmağı bir küre oluşturacak şekilde, yumruk halinde sabitler. Üçüncü aşamada Hellenistik çağda kullanılan *himas oksys*, yani "keskin deri kayış" benimsenir. Bu tür bir kayış, Roma'da Palazzo Massimo Müzesi'nde muhafaza edilen bronz yorgun boksör heykelinde görülebilir.

Himas oksys, iki unsurdan oluşur: 1) parmak uçlarını açıkta bırakıp neredeyse dirseğe kadar uzanan, kolu olası kırılmalara karşı koruma amaçlı, kenarında koyun kürkünden kalın bir şerit olan bir eldiven; 2) boksörün parmaklarının etrafına geçirdiği, darbe etkisi şiddetli olan, sert deriden bir tür yüzük. Tamamıyla Roma'ya özgü olan dördüncü aşamada, darbe etkisini daha da arttırma amaçlı olduğu anlaşılan metalik uçlarından dolayı bir spor aleti olarak tanımlanması zor olan *caestus* kullanılmaya başlanır. Kolları neredeyse omuzlara kadar kaplayan, içi doldurulmuş deriden veya koyun yününden kalın yenler deri kayışlarla sabitlenir. Romalı boksörlerin gösteri amaçlı olarak tasarlanan *caestus*'uyla boks, Yunanların spor dalıyken hiç olmadığı şekilde, zalim bir nitelik kazanır (Roberto Patrucco, *Lo sport nella Grecia antica* [*Antik Yunan'da Spor*], Firenze, 1972).

Romalı boksörlerin *caestus*'u

Pankras

Pankras, "göğüs göğüse" sporların üçüncüsüdür ve güreş ile boksun karışımından oluşur. Antikçağda boks kadar tehlikeli sayılmazdı ve her halükârda gösteri unsurundan dolayı halk arasında en çok rağbet gören spordu ve günümüz judo ve catch/yakalamaca sporlarına benzer şekilde olağanüstü çeşitlilikte hareket içerirdi. Pankrasın en temel kuralı, rakibi yenildiğini kabul etmeye zorlamaya çalışmaktır; bu durum boksta olduğu üzere bir el veya bir parmak kaldırılarak (*apagoreuein*) belli edilir. Her türlü vuruşa izin verilir, ama muhtemelen en nihai sonuçlara kadar sürdürülmelerine izin verilmez: nitekim karşılaşmalar hakemlerin gözetiminde olur ve hakemler, karşılaşma aşırı şiddet içerdiği takdirde ellerindeki çatallı sopayla gerektiğinde müdahale ederler. Pankrasın *alindesis* veya *kulisis* olarak bilinen bir aşaması yerde gerçekleşir ve iki sporcu çamurlu zeminde yuvarlanırlar: çamur, sporcuların yağlandıktan sonra bulandıkları tozun etkisini yok ettiğinden birbirlerini yakalamalarını zorlaştırır ve müsabakanın gösteri unsurunu daha da arttırır.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Romalı Çocukların Oyunları*, s. 310; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Romulus'tan Tarquinius Soyunun Büyük Roma'sına*, s. 671

Roma'da Eğitim

Roberto Nicolai

Yunanların tersine Romalıların, geleneksel anlatımlarını iletebilecek epik bir şiiri olmamıştır: dolayısıyla Roma'nın arkaik dönemdeki eğitim sistemini yeniden kurgulamak son derece karmaşık bir iştir. Okuma, yazma ve hesap gibi temel becerilerin aktarımının ailelere bırakıldığı anlaşılıyor: halka açık okullardan ilk olarak MÖ III. yüzyılda söz edilir. Yunanlarla temas Roma'da eğitimin gelişmesi açısından temel bir rol oynar, çünkü iki dilli, kültürlü bir sınıfın ortaya çıkmasına, kitapların gelişine ve kütüphanelerin oluşturulmasına neden olur, bu arada gramer alimleri ve rhetor'lar Roma'nın alışılageldik bir unsuru haline gelirler. Eğitim sisteminin temel olarak tanımlanan ve gramer ile retoriğin yanı sıra sonradan felsefe, aritmetik, geometri, müzik ve astronomiyi de içeren bilim dallarının etrafında yoğunlaştığını da belirtmek gerekir.

İlk Yılların Yeniden Kurgulanması: Eğitim

Antikçağ tarihini yeniden kurgulamak, Yunan ve Roma kültürleri gibi belli başlı olayları yazılı olarak kayıt altına almaya ve kronolojinin temelini oluşturacak düzenli idareci listeleri tutmaya göreceli olarak daha geç başlayan kültürler için çok zor bir iştir. Yunan dünyasında tarihsel bir bilginin aktarımıyla özellikle epik şiir görevlendirilirken, Roma dünyasında durum daha karmaşıktır. Thukydides (MÖ y. 460-400) yaşadığı ve anlattığı Peloponnessos Savaşı ile kıyaslamak üzere en eski toplumlardan başlayarak insanoğlunun başından geçen olayları yeniden kurgulamak istediğinde özellikle *İlyada*'yı [Ilias] ele almış, Pers savaşlarından önceki en büyüğü sayılan o savaşı incelemek için veriler elde etmiş. Romalıların ise, en eski zamanlara ait geleneksel anlatımlarını aktaracak epik şiirleri yoktur (Roma tarihi konusundaki ilk epik şiirler, MÖ y. 270-201 arasında yaşamış Naevius'a ve MÖ 239-169 arasında yaşamış Ennius'a aittir) ve *carmina convivalia* [şölen şiirleri] gelenekleri de son derece muğlaktır, hatta önce Romalılar tarafından, sonra da Latin şiirinin ulusal ve popüler temelini geri kazanmaya çalışan XIX. yüzyıl edebiyat eleştirisinde bu şiirlere çok fazla önem verilmiş olabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı Roma'nın arkaik tarihi, Barthold Georg Niebuhr'un *Römische Geschichte* [*Roma Tarihi*] eserinden (1812) itibaren, geç döneme ait ve görünürde hayali olan geleneklerin içerisinde tarihsel hakikatleri tespit etmek için yöntem arayışında olanlar için ayrıcalıklı bir deneme alanı teşkil etmiştir. Roma'da eğitimin tarihi de Roma'nın tarihiyle aynı sorunları sergiler:

Geçmişin yaratılması

cumhuriyetin son iki yüzyılında bile, erişilmez bir hedef olarak hayal edilen ve siyasi propaganda bağlamında bir parola gibi gösteriş malzemesi yapılan *mos maiorum*'un atfedilebileceği, büyük ölçüde idealleştirilmiş bir geçmiş icat edilmeye başlanır. Modern eğitim tarihçileri de malzeme yokluğundan dolayı, çocuklarını tarlaları ekip şehri silahlarıyla koruyacak insanların basit erdemlerine sahip olacak şekilde yetiştiren güçlü bir çiftçi uygarlığı fikrini büyük ölçüde kabul etmişlerdir. Faşizm propagandasının "Tarlada izi açan sabandır, ama onu savunan kılıçtır" şeklindeki formülü de benzer bir vizyondan kaynaklanmıştır. Bu şekilde, Roma kültürünün sonradan üretilmiş ve bilinçaltımıza zorla dahil olmuş bir temsiline inanarak tuzağa düşüldüğü apaçıktır.

Romulus ile Remus'un, bütün iyi aile çocukları gibi Gabii'de eğitim aldığını sanmak (Plutarkhos, *Vita Romuli* [*Romulus'un Hayatı*], 6) nasıl kronolojik açıdan tutarsız ise, Neoklasik tabloların vakur karakterleri gibi Roma'nın arkaik tarihini dolduran sert *paterfamilias*'lar ve güçlü, bilge anneler de pek olası değildir.

Yöntem açısından izlenebilecek sadece iki yol vardır: bir tarafta arkaik Roma toplumuna benzeyen toplumlarla antropolojik karşılaştırmalar yapmak, diğer tarafta sayıları ne yazık ki çok az olan, o dönemde yazanlar ve okuyanlar ile yazının işlevleri konusunda bize bilgi verebilecek arkaik dönem yazıtlarını incelemek.

Antropolojik karşılaştırmalar, birçok geleneksel toplumda eğitimin yaş gruplarına göre, bir kabul modeli doğrultusunda düzenlendiğini düşündürür; buna göre çocuklar toplumun yetişkin üyelerine emanet edilerek bayramlar ve ritüeller temelinde düzenlenen bir döngü bağlamında bir dizi sınava tabi tutulurlar. Roma gelenekleri olası kabul ritüellerinin izlerini büyük ölçüde yok ettiyse ve anne-babanın verdiği eğitime ağırlık verdiyse de, böyle bir şeyin daha önce varolmadığı sonucuna varamayız. Kabul döngüsüne dair göstergelerin en önemlileri arasında, gençlerin izlediği seyrin çeşitli aşamalarının bitişine işaret ettiği varsayılan bayramlar yer alır. Edebi ve arkeolojik kaynaklar sayesinde önemli ilerlemeler sağlanmış, Mart ayına tekabül eden bir dönemde, *Matronalia*, Anna Perenna bayramı, *Liberalia* ve *Quinquatrus* gibi kadın ve erkeklerin kabul ritüelleriyle bağlantılı bayramlar düzenlendiğini anlamak mümkün olmuştur. Bu dönem 23 Mart'ta *Tubilustrium*, yani ordunun savaş için yola çıkmasıyla sona erer (Mario Torelli). Bu veriler komşu uluslarla her yıl yürütülen ve bence en azından en eski dönemler açısından kutsal sayılabilecek savaşlar, yani komşu toplumlar arasında kabul döngüsünü tamamlamış gençleri sınamaya yönelik geleneksel ihtilaflar konusundaki haberlerle bir araya getirildiğinde, Argos ile Sparta arasında Thyrea, Khalkis ile Eretria arasında da *Lelanton ovası* için savaşlar gibi benzer olguların tespit edilebildiği Yunanların erken arkaik dönemiyle bazı örtüşmelerin söz konusu olduğu görülebilir

Antropolojik karşılaştırmalar

(Angelo Brelich). Burada önerilmek istenen tüm Hint-Avrupa ulusları açısından geçerli, katı bir model sunmak değil (örneğin Dumézil evlilik âdetleri konusunda böyle yapar), zaman içinde eskilere dayanabilecek ve çeşitli bölgelerde farklı sonuçlar vermiş bazı ortak özelliklere dikkat çekmektir.

Bazen kaynaklarda da birbiriyle bağlantılı olan iki olguya dikkat etmek gereklidir: biri genelde sınırlarda yer alan veya birden fazla toplum tarafından paylaşılan tapınaklarda yer alan, kaçırma yoluyla evliliklerdir (Sabin kadınlarının kaçırılması güzel bir örnek teşkil edebilir); diğeri de toprak fethi anlamına gelmeyen ve genelde kesin kurallar (silah sınırlandırılması, düellolar, vs.) ve belirli yöntemler (kılık değiştirmeler, tuzaklar, vs.) doğrultusunda yürütülen kutsal savaşlardır. Bu tablodaki homojenlik eksikliği hem geleneklerin maruz kaldığı ve savaşların kutsal ve geleneksel niteliğinin artık anlaşılmamasına neden olan deformasyonlara hem de kutsal savaşların farklı bölgelerde tabi olduğu farklı gelişim biçimlerine bağlıdır.

Kaçırma yoluyla evlilik ve kutsal savaşlar

Bu tabloda ailenin rolü kısmen önemini kaybetmiş ve ahlak eğitimi ile okuma, yazma ve hesap gibi temel becerilerin öğrenilmesiyle bağlantılı görünür. Bu beceriler, aristokrat aileler arasında İmparatorluk dönemine kadar devam edecek bir gelenek doğrultusunda, Quintilianus'un deyimiyle (1, 2, 4) *domesticus praeceptor* [ev öğretmeni] olarak bilinen bir hoca tarafından öğretilir.

Roma'da Yazı

En eski Latince yazıtlar MÖ VIII. yüzyıla, yani Eski Yunan alfabesinin ilk örneklerinden yaklaşık bir yüzyıl sonrasına aittir. Bu ilk tespit bile Roma halkının, kültürlü ve yozlaşmış Yunan şehirlerine kıyasla cahil olduğuna ve kaba saba savaşçılardan oluştuğuna dair o geleneksel imajdan kuşku duyulmasına yol açar. Arada farklılıkların olduğu apaçıktır, ama Romalıların Etrüskler ve İtalya'nın güneyindeki Yunan kolonileri gibi kültürlü uygarlıklarla sürekli olarak temas halinde olduğu da unutulmamalıdır. Latin alfabesi bir Yunan kolonisi olan Kyme'de kullanılan alfabeden türemiş, ama Etrüsk yazısının da etkisi altında kalmıştır. Özellikle ilk yüzyıllara dair epigrafik belgelerin sayısı çok azdır ve bundan dolayı, bence hatalı olarak, yazının çok az kişiyle sınırlı olduğu ve okuryazarlık oranının genel anlamda oldukça düşük olduğu sonucuna varılmıştır (William V. Harris). Roma'nın ilk yüzyılları konusunda kitlesel okuryazarlıktan söz edilemeyeceği kesindir, ama yazının farklı işlevlerle kullanılmış olması, farklı sosyal sınıfları kapsadığını düşündürür. MÖ VII ile V. yüzyıllar arasında yazının zanaat (vazoların üzerinde zanaatkârın veya sahibinin adı, vs.), dini hayat (*carmen*'ler, rahip listeleri, kehanetler), hukuki uygulamalar (MÖ V. yüzyıla ait On İki Levha Yasaları'ndan itibaren yasalar) gibi

Cumae (Kyme) alfabesinden türeyen Latin alfabesi

çeşitli alanlarla bağlantılı olarak kullanıldığı görülmüştür. MÖ III. yüzyıldan önce okulların varlığına dair hiçbir güvenilir tanıklık söz konusu değildir: *Forum*'da okula giden Virginia'nın *decemvir*'lerden Appius Claudius tarafından kaçırıldığına dair hikâyenin kronolojik açıdan tutarsız olduğu bellidir, onu modern kılan unsurun ya anlatım gereksinimlerinden ya da V. yüzyıl Roma'sı, çağdaşı olan Yunan şehirlerinden çok da farklı olmayan bir şehir olarak sunma iradesinden kaynaklanmış olabilir.

Plutarkhos bize ücret karşılığı ders veren ve bir okul açtığı söylenen ilk kişinin adını verir. Spurius Carvilius, "karısını ilk boşayan kişi olan Carvilius'un *libertus*'udur". MÖ III. yüzyıl civarı, daha doğrusu Carvilius'un boşandığı 234'e yakın bir yıldır. Bu isim bir yana, kültürlü bir *libertus* ile sıra dışı hukuki kabiliyetler gerektirdiği kesin olan ilk boşanma davası arasındaki bu olası bağ ilgi çekicidir. Öte yandan *aedilis* Gnaeus Flavius'un MÖ 304'te *ius civile*'yi [yurttaş hukuku] yayınlaması hem Livius'un dediği gibi (9, 46, 5) hukuki bilgileri rahip sınıfının ayrıcalığı olmaktan kurtarma iradesini hem de halkın bir kısmının yasaların metnini okuyabileceğini, bazı uzmanların da onları yorumlayabileceğini gösterir.

İlk ücretli öğretmen, Spurius Carvilius

Yunanlarla Temas

Geç Cumhuriyet döneminde Roma ile Yunan dünyası arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde iki eğilim söz konusudur: bir yandan Roma'nın orijinalliği ve Yunanlara göre farklılıkları vurgulanmaya çalışılır, diğer yandan Roma bir Yunan şehri veya vaktinden önce Yunanlaşmış bir şehir olarak sunulur. İkinci görüş, MÖ 30 civarında Roma'ya gelen hatip Halikarnassoslu Dionysios gibi Yunanlar tarafından savunulurken, Yunan etkisinin erken dönemden itibaren kendini gösterdiği fikri Latin yazarlarında da görülür. Cicero (MÖ 106-43) *Devlet Üzerine*'de (2, 19) Korinthoslu Demaratos'un oğlu Tarquinius Priscus'tan şöyle söz eder: "Bu noktada şehrimiz yabancı bir uygarlığın etkisiyle ilk defa kültürel açıdan gelişim gösterdi ve Yunanistan'dan ince bir dere değil, sanat ve bilim dolu geniş bir nehir aktı". Kronolojik tutarsızlıklar bir yana, Yunan asıllı kral geleneği Etrüsk etkisini dengeler ve sonraki yüzyıllarda gelişecek Yunan kültürünün arketipi haline gelir. MÖ VII ile VI. yüzyıllar arasında figüratif sanatlar üzerinde Yunan kültürünün etkili olması ihtimal dışı değildir; ama Yunan şiirinin benzer bir olgu yarattığını düşünmek çok daha zordur tabii. MÖ 348 tarihli Kartaca antlaşmasından da anlaşılacağı üzere, MÖ IV. yüzyılda Romalılar ticari etki alanlarını genişletmeye başlamışlardır. Ancak Romalıların Güney İtalya'da yayılmaya başlayarak Yunan kolonilerini ele geçirmeleri MÖ III. yüzyıl başlarını bulacaktır. Tarentum'un MÖ 272'de teslim olması sonucunda Roma'ya Livius Andronikos da gelecek, Odysseia'yı Latinceye tercüme ederek Latin edebiyatını

Yunan etkisi ve Latin edebiyatı

başlatacaktır. Suetonius'un (70-y. 140) *De grammaticis* [*Gramer Alimleri Üzerine*] eserinin başında askerlerden oluşan geleneksel bir şehir tablosu çizilir (*rudi scilicet ac bellicosa etiam tum civitate*) ve gramerin Livius ve Ennius gibi yarı Yunan şairler tarafından tanıtıldığı, dersleri başka dillerde, yani hem Yunanca hem de Latince anlattıkları, Yunanların eserlerini sundukları ve kendi eserlerini de okuyup yorumladıkları anlatılır. Epik şiirle birlikte Roma'da Yunan kökenli tiyatro edebiyatı da kabul görür: Livius Andronikos V. yüzyıla ait Yunan modellerini temel alan trajediler yazar. Günümüze ulaşmış başlıkların bazıları Troia destanı dizgesine atıfta bulunur (*Achilles, Aegisthus, Aiax mastigophorus, Equos Troianos, Hermiona*) ama *Andromeda, Danae* ve *Tereus* gibi başka mitleri konu alan trajediler de söz konusudur. Bu metinleri okuyanların Yunan mitlerini en azından ana hatlarıyla bilmeleri, *palliata*'ları (konusu Yunanistan'da geçen komediler) anlamak için de Yunan âdetleriyle haşır neşir olmaları gerekir. Plautus'un komedilerinde sıklıkla yer alan Yunanca terimler, seyircilerin onları pek de zorlanmadan anlayabildiğini düşündürür. MÖ III ile II. yüzyıllar arasında Roma'daki Yunanların sayısı ve onlarla birlikte Yunan sanat eserlerinin ve kitaplarının sayısı artar. Plautus, *Curculio*'da (288 vd.) Roma sokaklarında dolanan Yunan hocalarını şöyle tasvir eder: "Başları kapalı, kollarında kitaplar ve küçük sepetlerle dolaşan, durup kaçak köleler gibi aralarında konuşan, insanın karşısına dikilip yolunu kesen, yürürken bilgiçlik taslayan bu Yunanlar...". Bu hocalar hem mesleklerinin aletleri olan kitaplarını yanlarında taşırlar hem de potansiyel müşterilerine kendilerini tanıtıp kültürel birikimlerini sunarlar.

Yine Suetonius'a göre Roma'da gramer araştırmalarını ilk olarak başlatan, Malloslu Krates'tir; muhtemelen MÖ 168'de Pergamon Krallığı'ndan elçi olarak Roma'ya gönderilen Krates bir foseptik çukuruna düşünce bir bacağı kırılmış, nekahat dönemini de konferanslar (Suetonius Eski Yunanca *akroasis* terimini kullanır) ve dersler vererek geçirmiş. Onu örnek alan birçok Romalı alim de Naevius, Ennius ve Lucilius gibi Roma'nın ilk şairlerinin eserlerini okuyarak anlatmaya başlarlar. Suetonius'un Naevius'un *Bellum Punicum* [*Pön Savaşı*] eserinin Gaius Octavius Lampadio (MÖ II. yüzyıl) tarafından yedi kitaba bölündüğünü söylemesi (2, 4), bu eserlerin tenkide ve filolojik işlemlere tabi tutulduğunu düşündürür; gramer alimlerinin başlıca görevlerinden biri olan metnin düzeltilmesine işaret eden *diligentius retractarent* [titizlikle incelemek] (2, 3) ifadesi de bizi aynı sonuca götürür. İlk Romalı gramer alimlerinin Yunan çağdaşlarıyla aynı yöntemleri kullanıp kullanmadıklarını bilmiyoruz, ama Malloslu Krates'in uyandırdığı ilgi bize durumun böyle olduğunu düşündürür. Krates'in Roma'ya varış yılı aynı zamanda Pydna zaferinin kazanıldığı yıldır. Plutarkhos'a göre Aemilius Paullus, mağlup ettiği Kral Perseus'un sarayını yağmalamak yerine oğullarına kütüphanesinden bazı kitaplar seçtirmekle yetinir. Bu gibi bölük

Gramer araştırmaları

pörçük bilgilerden, hızlı bir şekilde evrilen bir tablo ortaya çıkar ve özellikle aristokrasinin Yunan kültürünün giderek artan etkisi altında kaldığı görülür.

Roma'da eğitim kurumları

Yunan hocaların sayısının giderek artmasıyla Romalılar Yunan eğitim kurumlarını ve filozofların pedagoji kuramlarını da incelemeye başlarlar. Bu incelemelerin izlerini görebileceğimiz Cicero'nun *Devlet Üzerine* eserinin bir bölümünde (4, 3) Polybios'un (MÖ 200-118) Roma'nın eğitim alanındaki kurumlarının ne kadar özensiz olduğunu beyan eder. En eski dönemlerde Romalılar eğitimin herkes için eşit olmamasını ve yasalarla belirlenmemesini tercih ederdi. Aslında Romalıların örnek almak istedikleri, Yunanların somut eğitim kurumlarından çok Platon (MÖ 427-347) ve Aristoteles (MÖ 384-322) başta olmak üzere filozofların teorileridir. Cicero'nun eserinden de Roma'nın eğitim alanında kendine özgü niteliğini belirleme ve Yunan bağlamını arkaik Roma bağlamından ayırt etme girişimi ortaya çıkar.

Roma'da çiftdillilik

Yunan hocalarla temaslar sonucunda üyeleri Eski Yunanca yazabilen, kültürlü, çiftdilli bir sınıf hızla ortaya çıkar: bu gibi kişiler arasında Fabius Pictor ve Cincius Alimentus gibi tarihçileri sayabiliriz. Ancak bu temaslar aynı zamanda tepkilere yol açar ve potansiyel olarak tehlikeli olabilecek fikirlerin Roma'ya nüfuz etmesini engellemeye yönelik normatif önlemlerin alınmasına neden olur. Nitekim sürgün kararlarının büyük kısmı hem Epikourosçu hem de diğer felsefe okullarına bağlı, ama her halükârda epistemolojik veya etik göreciliğe yol açabilecek diyalektik beceri sahibi filozoflara yöneliktir. MÖ 173'te Alcius ve Filiscus adlı iki Epikourosçu filozof sürülür; 161'de Roma'dan sürülenler ağırlıklı olarak Yunan filozoflar ve hatiplerdir; 155'te Cato'nun talebi üzerine *Akademeia* filozoflarından Kyreneli Karneades, Peripatetik Phaselisli Kritolaos ve Stoacı Babilli Diogenes şehirden uzaklaştırılır. Özellikle Larneades, *utramquem partem*'i [her iki taraf], yani önce bir tezi, ardından tam zıddını savunma becerisinden örnekler sergilerken, diğer uluslar üzerinde hâkimiyet ile adalet arasındaki ilişkiler gibi Romalıların duyarlı olduğu konuları ele alır (bkz. Cicero, *Devlet Üzerine*, 3, 12).

Cato Censor ve Yunan kültürü

Günümüzde "geri püskürtme" olarak adlandırabileceğimiz bir politikayı savunan Cato Censor'un kaynaklar yoluyla günümüze ulaşan Yunan kültürünün amansız karşıtı imajı, büyük ölçüde kendisinin geliştirdiği iletişim stratejisinin ve yarattığı klişenin bir ürünüdür. Cato, oğlu Marcus'a "Zamanı geldiğinde, Marcus, oğlum, sana bu Yunanlarla ilgili Atina'da nasıl deneyimler yaşadığımı anlatacağım ve edebiyatlarını dikkatle incelemenin doğru olduğunu, ama derinlemesine incelemeye gerek olmadığını söyleyeceğim" (Plinius, *Doğa Tarihi* [NH], 29, 1, 14) dediğinde, bu cümle konusunda en az iki gözlemde bulunabiliriz. İlki, Cato'nun Yunancayı geç yaşta öğrendiğine dair bilginin muhtemelen biyografik bir efsa-

neden kaynaklanmış olduğudur. İkincisi ise, Cato'nun Yunan kültürüne yaklaşımıyla ilgilidir: Cato Yunan kültürüne tamamıyla kapalı değildir, eleştirel açıdan bu alana ilgi duyar, ama tehlikeli saydığı "derinlemesine inceleme"den ve ona tamamıyla bağımlı hale gelmekten kaçınmak ister. Cato Yunan edebiyatı konusunda *aemulatio* [öykünme] yaklaşımını benimseyerek pek sık kullanılmayan edebi türlerde Roma gelenekleri oluşturmaya çalışır. Latince yazdığı *Origines* [*Kökenler*] adlı önemli tarihyazımı eserinin ideolojik temeli Yunan modellerinkinden çok farklıdır. Usta bir hatip olan Cato'nun *Origines*'e söylevlerini dahil etmesi, dar anlamda didaktik bir sorumluluk da üstlendiğini gösterir. Zaten Cato pedagojik (*Praecepta ad filium* [*Oğluna Hitaben Vecizeler*]) ve teknik (*De agri cultura* [*Tarım Üzerine*]) eserler de yazar. Cato'nun edebiyat alanındaki planının, Yunan eserlerin yerini alabilecek Latince eserler yaratmak olduğu apaçıktır: bundan dolayı Yunanca yazan vakanüvis Aulus Postumius Albinus'u (MÖ II. yüzyıl), eserinin önsözünde Yunancasının mükemmel olmamasından dolayı özür dilediği için sert bir şekilde eleştirir. Cato'nun faaliyeti, apaçık bir şekilde pedagojik olmayan eserlerinde de kendini gösteren eğitim işlevi açısından bakıldığında daha iyi anlaşılır. Cato'nun eserleri çeşitlilik açısından, yine faaliyetlerini eğitim üzerine odaklayan Ksenophon'un (MÖ 430-y. 354) tarihi eserler, teknik inceleme yazıları, örnek şahsiyetlerin methiyeleri ve Sokratesçi diyaloglar içeren külliyatıyla karşılaştırılabilir.

Kitaplar ve kütüphaneler

Düşmanın kitaplarıyla ve kütüphaneleriyle kurulan ilişkiler, Yunan ve Roma kültürleri arasındaki bağlantılar açısından önemli bir safha teşkil eder. Yukarıda sözü edilen, Lucius Aemilius Paullus'un mağlup ettiği Perseus'un kütüphanesinden faydalanması, hem Romalıları Büyük İskender'in (MÖ 356-323) varislerinin yerini almaya iten *translatio imperii*'nin [hâkimiyetin aktarımı] hem de *translatio librorum*'un [kitapların aktarımı] bir örneğidir. Mağlup edilen düşmanın kitaplarına el koymak Yunan edebiyatına duyulan ilginin ve öneminin kabul edildiğinin bir göstergesi olmakla kalmaz, aynı zamanda sembolik değere sahiptir, çünkü Roma Akdeniz'in yeni kültürel başkenti olma yolundadır. MÖ I. yüzyılın neredeyse tamamı boyunca Roma'da halka açık kütüphaneler yoktur, sadece özel koleksiyonlar vardır: en iyi bilinen koleksiyon da, mektupları sayesinde, Cicero'nunkidir. Caesar, Varro'yu ilk halka açık kütüphaneyi oluşturmakla görevlendirir, ama bu plan gerçekleşmez. İlk halka açık kütüphane Asinius Pollio (MÖ 76-MS 4) tarafından *Atrium Libertatis*'in içinde [Özgürlük Evi] gerçekleştirilir. Augustus döneminde *Palatinus* tepesinde, kendi konutuna yakın olan Apollon Tapınağı'nda yeni bir kütüphane açılır. Bu kütüphanenin kurulması, modellerin belirlenmesi yoluyla edebi üretimi kontrol altına almaya yönelik bir kültür politikasına dahildir. Hellenistik krallıklarda sadece hükümdarlarla az sayıda alimin erişebildiği saray kütüphanelerinin Roma'daki karşılığı halka açık kütüphanelerdir. Roma kütüphanelerinin geleneksel yapısı,

biri Eski Yunanca kitaplar, diğeri Latince kitaplar olmak üzere iki ayrı alan öngörür ve imparatorluk içinde iki dilin ve iki kültürün bir arada var olduğunu gösterir.

Romalılar Yunan kültürüne olan borçlarının bilincindedir, ama zaman içinde yaklaşımları değişiklik gösterir: Yunan edebiyat eserlerini önce tercüme edip yorumlarlar, sonra ise taklit edip devamını getirirler. Taklidin yerini giderek apaçık rekabet alır: Horatius "fethedilen Yunanistan muzaffer Roma'yı fethetti" (*Graecia capta ferum victorem cepit*, *Epistulae* [*Mektuplar*] 2, 1, 15) derken, MS I. yüzyıl sonlarında Quintilianus iki edebiyatı karşılaştırırken Romalıların birçok edebi türde Yunanlarla rekabet eder hale geldiğini belirtir. Quintilianus Homeros ile Vergilius'u kıyaslar ve (10, 1, 85 vd.) Yunan şairin doğuştan becerilerini vurgularken Latin şairinse biçimsel açıdan daha usta olduğunu ifade eder: "Hercules aşkına, Yunan şairin ilahi ve ölümsüz doğasına saygımızdan gerilememiz gerekirse de, Vergilius'un daha büyük özen ve titizlik gösterdiği de bir o kadar doğrudur, çünkü daha büyük çaba göstermek zorunda kalmıştır: dolayısıyla yücelik karşılaştırmasında geri kalsak da, genel mükemmellik açısından ilerideyiz".

Yunanlar ve Romalılar: taklitten rekabete

Vergilius, Hellenistik *poetika* ışığında bir Homeros'tur, ölçü ve *labor limae* [törpü işi] açısından sivrilir; Homeros en yüce zirvelere (*eminentibus*) ulaşırken Vergilius metin üzerinde titizlikle yürüttüğü çalışmalardan dolayı zayıf noktalar veya stilde düşüklükler içermediğinden Homeros'tan üstündür. *Elegia* [eleji] alanında da Romalılar Yunanlarla rekabet halindedir (10, 1, 93), halbuki *iambos* ve lirik şiir gibi artık kullanılmayan türlerde Yunanlar üstündür (10, 1, 96). Quintilianus trajedi alanında çok değerli münferit eserler belirlerken ve Varius'un *Thyestes* eserini Yunan trajedi yazarlarının eserleriyle karşılaştırırken (10, 1, 98), komedi alanında Yunanların üstün olduğu apaçıktır (10, 1, 99 vd.). Nesir türleri Romalılara daha uygundur: felsefe değil (10, 1, 123) ama tarihyazımı (10, 1, 101, "Tarihyazımında ise Yunanların altında kalmıyoruz") ve hitabet öyledir (10, 1, 105 "Hatiplerimiz ise Latin belagatının Yunan belagatıyla eşit düzeyde olmasını diğerlerine göre daha fazla sağlıyorlar: nitekim Cicero'yu rahatlıkla herhangi bir Yunanla kıyaslayabilirim"). Özellikle Cicero'nun Yunan modellerinin en iyi özelliklerini benimseme becerisi vurgulanır (10, 1, 108). Cicero'nun Yunan modellerini taklit tekniği, Halikarnassoslu Dionysios'a göre (*De Demosthene*, 8) bu alanda efsanevi Proteus ile karşılaştırılmayı hak eden Demosthenes'inkinden (MÖ 384-322) çok uzak değildir.

Quintilianus ve türler

Quintilianus, kendinden önceki derlemelerden edinip elden geçirdiği, çeşitli türlerde usta olan Yunan yazarlar kanonunu Latin yazarlar kanonuyla karşılaştırır. Yunan ve Latin kanonları arasında temel bir fark söz konusudur: Yunan edebiyatı, birkaç istisna dışında (erken Hellenistik döneme ait birkaç şair

ile birkaç tarihçi) arkaik ve klasik çağda sona erer. Latin edebiyatı ise çağdaş döneme kadar devam eder ve Quintilianus adlarını belirtmezse de çağdaşı olan bazı değerli yazarlardan söz eder (10, 1, 94; 10, 1, 104; 10, 1, 122). Quintilianus ayrıca hatip adayları için model olarak, Latin edebiyatının Yunan edebiyatına yakışır şekilde onun devamını teşkil ettiğini göstermek istercesine, Yunan yazarların yanında daha yakın döneme ait Latin yazarlar da önerir.

Yunan yazarlar ve Latin yazarlar kanonu

Yunanlar neredeyse tüm edebi türlerin *euretai*'ları ("mucidleri") olduklarıyla böbürlenirken, Romalılar da bazı türleri mükemmelleştirmiş olmakla, bazılarını dünya imparatorluğu gibi yeni bir gerçekliğe uyarlayarak yeniden canlandırmakla övünebilirdi. Latin yazarlarının gramer alimlerinin öğretiminin temeli olan epik şiir, tarihyazımı ve belagat gibi, hatiplerin gelişimi açısından en önemli türlerde başarılı olmuş olması son derece önemlidir.

Yunan ve Latin *Grammatikos*'lar ve *Rhetor*'lar

MÖ II. yüzyılda Roma'ya da gramer alimlerinin ve hatiplerin gelişiyle, okuma, yazma ve hesap öğrendikten sonra önce *grammatikos*'a [gramer alimi] sonra da *rhetor*'a [hatip] görev verilen iki aşamanın öngörüldüğü, Yunan tarzı bir eğitim kabul görmeye başlar. Yunanca *rhetor*, retorik hocası için, Latince *orator* ise toplumsal hayatta belagatle uğraşanlar için kullanılır. Genç Romalılar için eğitim süresi Yunan akranlarınınkine göre daha uzun ve daha karmaşıktır: hem Romalı hem de Yunan hocalardan ders almaları gerektiği gibi, en önemli hatiplerle filozofların derslerine katılabilmek için Yunanistan'a gitmek de bir gelenek haline gelir.

Yunan dünyasında da olduğu üzere, eğitimin çeşitli derecelerinde faaliyet gösteren hocaların becerileri arasında kesin sınırlar olmadığı gibi, çeşitli hoca sınıfları için kullanılacak, belirsizliğe mahal vermeyecek terimler de yoktur. Suetonius (*De grammaticis*, 4, 1-5) Yunanca *grammatikos* [gramer alimi] teriminin *litteratus* teriminden daha çok kullanıldığına tanıklık eder ve Cornelius Nepos'un (MÖ y. 99-y. 14) *litteratus* teriminin yaygın anlamının *acute scienterque* [zekice ve bilinçli] konuşabilen veya yazabilen kişiler olduğunu, ama asıl anlamının Yunanların *grammatikos* adını verdiği *poetarum interpretes*'ler [şairlerin yorumcuları] olduğunu söylediğini aktarır. Suetonius ayrıca gramer alimleri için *litterator* teriminin de kullanıldığını, ama başkalarına göre *grammatikos*'a göre daha alt düzey hocalara işaret ettiğini söyler: bu durumda *litterator* Yunanca bir tür ilkokul öğretmeni anlamına gelen *grammatistes*'in karşılığı olabilir. Bu noktada retoriğin uzun zamandır, yani en azından IV. yüzyıldan itibaren içeriğinin ve didaktik yöntemlerinin tanımlı olduğunu, gramer yoluyla şairlerin yorumlanmasına söylevin kısımları üzerine organik bir kuram (*ratio loquendi*) katılmasınınsa MÖ II ile I. yüzyıllar arasını bulduğunu belirtmek gerekir. *Grammatikos*'lar

Gramer alimleri ve *litteratus*'lar

ile *rhetor*'lar arasında hem kuramsal hem de öğrencilere önerilen alıştırmalar düzeyinde kesişme ve örtüşme alanları söz konusudur. Dilbilim kuramı düzeyinde her ikisi de *latinitas*, yani Latin dilinin doğru kullanımı konusunu ele alabilir, mecazları ve kinayeleri inceleyebilir; ayrıca geçmişin yazarları konusundaki eleştirel görüşler de stil modellerinin seçiminde önem taşır.

Diğer çalışma alanları arasında, hatipler ve tarihçiler başta olmak üzere nesir yazarlarının yorumlanması ve ön kompozisyon alıştırmaları olan *progymnásmata* yer alır. Bu alıştırmaların söylev alıştırmalarından farkı, her açıdan eksiksiz söylevler değil ancak daha geniş bir söylevin bir parçası olabilecek kısa metinler üzerinde çalışılmasıdır. Ön alıştırma olarak öğrencilerden *narrationes* (hukuki söylevlerde olayların seyrinin yeniden kurgulandığı bölüm), tarihi şahsiyetlerin methiyeleri veya eleştirilerini hazırlamaları veya örneğin Homeros'un iki kahramanı arasında karşılaştırmalar yapmaları, bir kahramanın karakterinin anlatımını temel alan kompozisyonlar olan *ethopoiia*'lar hazırlamaları, sanat eserlerini, manzaraları veya muharebeleri, vs. tasvir etmeleri (*ekphráseis*), örneğin evlenmenin gerekli olup olmadığı gibi genel konular konusunda tartışmalar olan *thesis*'ler hazırlamaları istenir. Öğrencilerden ayrıca bir meclise sunulduğu varsayılan bir beyanatı veya bir yasayı argümanlarla savunmaları veya çürütmeleri de istenebilir.

Çalışma alanları

Suetonius'tan ilk Romalı gramer alimlerinin retorik dersi de verdiğini öğreniyoruz (*De grammaticis*, 4, 6). Suetonius ayrıca gramer alimi ve hatip şeklindeki iki meslek grubunun birbirinden ayrılmasından sonra bile, gramer alimlerinin, çocuklar hatiplere emanet edildiğinde kompozisyon sanatından tamamıyla yoksun olmasınlar diye onlara bazı hazırlık alıştırmaları önermeye devam ettiklerini aktarır (4, 7). Ancak onun döneminde bu güzel uygulamadan vazgeçilmiştir (4, 8). Suetonius 70 yılına doğru doğar ve Traianus (53-117) ile Hadrianus (76-138) dönemlerinde faaliyet gösterir ve *De grammaticis*'i de büyük ihtimalle Hadrianus döneminde yazar. Suetonius'un tarif ettiği şartlar, daha önceki döneme ait bazı kaynakların tanıklık ettiği şartlardan kısmen farklı olduğundan, gramer alimleri ile hatipler arasındaki ilişkilerin özellikle *progymnásmata* açısından evrildiği sonucuna varabiliriz. Quintilianus'tan (*Institutio oratoria* [*Belagat Eğitimi*] 2, 1) hatiplerin tartışma ve hukuki türden söylevlerde uzmanlaşmaya eğilim gösterirken gramer alimlerinin onların alanına taştığını öğreniyoruz. Gramer alimlerinin öğrencilerden *prosopopeia* alanında alıştırmalar, yani tarihi-mitolojik veya kurgusal konularda kısa kompozisyonlar istedikleri ve öğrencilerin ses verdikleri şahsiyetlerin karakterlerine bağlı kalmalarını bekledikleri anlaşılmaktadır (2, 1, 2).

Alıştırmalar

Quintilianus *prosopopeia*'yı ikna amaçlı söylevler ve tartışma alanı için çok önemli bir alıştırma olarak görür (3, 8, 49-54). İmparator tarafından imparatorluğun başkentinde retorik öğretmekle görevlendirilen bir hocanın otoritesiyle konuşan Quintilianus (2, 1, 3) hatiplerden formas-

Prosopopeia

yonları açısından temel önem taşıyan ön alıştırmaların da üzerinde önemle durmalarını ister. Bu bölümün sonunda Quintilianus *progymnásmata*'lardan vazgeçilmesinin Yunan değil Romalı hatiplere özgü bir sorun olduğunu belirtir (2, 1, 13).

Söylevler

Romalı hocalarla Yunan hocaların neden birbirlerinden farklı şekilde davrandıklarını sorgulayacak olursak, söylevlerin ayrıcalıklı bir didaktik araç haline geldiği Augustus dönemine dönmemiz gerekir. Kurgusal söylevlerin kompozisyonu, öğrencilerden söylevlerini taklit etmelerini isteyen Gorgias (MÖ y. 490-391) gibi Sofistlerle, retoriğin öğretilmesiyle başlamış, Isokrates'in (MÖ 436-338) okulu yoluyla Hellenistik retoriğe geçmiştir. Söylevler, örneğin Cicero'nun, ondan büyük fayda sağlamış Popillius adında biri tarafından öldürülmesi gibi hukuki bir konuda oldukları zaman *controversia*, örneğin Büyük İskender'in okyanus yolculuğuna çıkıp çıkmama kararı alması gibi tartışma temelli oldukları zaman *suasoria* adını alırlar. Söylevlerin gördüğü büyük rağbet sonucunda, Petronius'un *Satyricon*'undan (bölüm IV), Ailios Theon'dan (*Progymnásmata*'ya giriş) ve Tacitus'un *Dialogus de oratoribus*'undan [*Hitabet Üzerine Diyalog*] görüldüğü üzere ilk anda temel gramer ve tarih alanındaki temel hazırlık aşaması ihmal edilir, sonra gramer alimleri ön alıştırmaları benimser, en sonunda da retorik çalışmalarının bu ilk aşaması tamamıyla atlanır. Söylevlerin önemi, artık sağlam bir genel kültürle ve kapsamlı okumalarla beslenmeyen belagatin zayıflamasına neden olur. Gençler de, aileleri de, zamanı hızlandırıp hem onları *Forum*'a ve siyasi hayata hazırlayacak olan hem de onlara şöhret ve servet getirecek söylevlere bir an önce ulaşmak isterler.

Controversia'lar ve *suasoria*'lar

Olayların değiştirilmesi ve uydurulması

Seneca Rhetor'un (MÖ y. 45-MS y. 35) eserleri temelinde söylevlerin argümanlarını inceleyecek olursak, büyük kısmının tarihi olayları ve şahsiyetleri konu aldıklarını görürüz. Ancak birçok örnekte söylev verenlerin olayları değiştirdiği, kendi gereksinimlerine uyarladıkları veya dokunaklı ayrıntılar ekledikleri görülür. Örneğin MÖ 241'de L. Caecilius Metellus'un Vesta Tapınağı'ndaki Palladium'u kurtarışının anlatıldığı *Controversiae* 4.2'de (*Metellus ceacatus* [*Metellus'un Gözlerinin Kör Edilmesi*]) Metellus'un gözlerinin kör oluşunun söylev verenler tarafından uydurulduğu sanılır.

Benzer şekilde, Zeus Olympius heykelini yarattıktan sonra elleri kesilen heykeltraş Phidias'ın Atina'ya iadesini konu alan 8.2'de de (*Phidias amissis manibus* [*Phidias'ın ellerini kaybetmesi*]) söylev verenler bu ünlü heykelin yaratılışına dair efsanelere dayanarak romanvari bir versiyonunu geliştirmişlerdir.

Controversiae 10.5'in (*Parrhasius et Prometheus* [*Parrhasius ile Prometheus*]) ise tamamıyla uydurma bir olayı temel aldığı sanılır: Atinalı ressam Parrhasius'un işkence etmek ve Prometheus'un modeli olarak kullanmak üzere

bir köle satın aldığı, işkenceler sonucunda kölenin öldüğü anlatılır. Bu söylevin yapıldığı MÖ 348 yılında Parrhasius büyük olasılıkla zaten ölmüştü. Yukarıda sözü edilen, Cicero'nun, daha önce babasını öldürmekle suçlandığı için savunduğu Popillius tarafından öldürülmesinde (7. 2. *Popillius Ciceronis interfector* [*Cicero'nun katili Popillius*]), Popillius'un yargılanmasının da, Cicero'nun suikastında rol almış olmasının da kurgulanmış olması mümkündür. Söylev verenlerin yakın geçmişte yer almış, iyi bilinen olayları önemli ölçüde değiştirmesi ilginçtir. Bazı *controversia*'lar da, romanların konularına benzer şekilde, tamamıyla hayali temaları konu alırlar. Bu gibi örnekler arasında *Archipiratae filia*'yı (1, 6) [*Korsan Başının Kızı*] sayabiliriz.

Tarihi meselelerin ele alındığı *suasoria*'larda geçmiş olaylar konusundaki bilgilerin düzeyi oldukça yüzeyseldir ve öne sürülen *exemplum*'lar [ibretlik örnek] atasözü haline gelecek kadar iyi bilinen olaylardır.

Birçok örnekten söylev verenlerin tarihi eserler konusunda bilgi sahibi olmayıp aynı konularda daha önce verilmiş söylevlere aşina oldukları izlenimini elde ederiz. Bu durum, Rhetor Seneca'nın öğrencileri tarihçileri okumaya teşvik ettiği bir bölümde de görülebilir (*Suasoriae* 6, 16): "Söylev verenlerden tarihçilere geçerek sizi üzmek istemiyorum, çocuklar, istediğinizi yapacağım. Ama güzel bir şekilde inşa edilmiş, hakiki bir güce sahip olan bu cümleleri okuduğunuzda okuldaki sıradan stilden uzaklaşmanızı sağlayabilirim; bu sonucu doğrudan elde edemeyeceğime göre de, çocuklara onları iyileştirecek bir ilacı verir gibi, sizi kandırmak zorundayım". Seneca'nın sözlerinden kültürel açıdan homojen bir tablo çıkar ortaya: söylev verenler retorik öğrencilerinin yanı sıra halkın da geniş kesimleri arasında rağbet görürler, tarihyazımı ise halk üzerinde sınırlı etki yaratan ve uzmanlık isteyen bir disiplin olarak görülür. Modern Çağın okullarında tarih bilgisi (tabii tarihin yanı sıra edebiyat tarihi, sanat tarihi, felsefe tarihi) eğitimin temelini oluştururken, Romalılar (ve de Yunanlar) tarihe bu gözle bakmazlar. Tarih daha çok söylevlerin geliştirilmesine yardımcı olan ve *exemplum* olarak kullanılabilecek bir olaylar dizisidir.

***Exemplum* repertuarları**

Toplumsal Eğitim Biçimleri

Cumhuriyet döneminde Romalı yetkililerin eğitim alanına müdahaleleri ağırlıklı olarak olumsuzdur: kısıtlayıcı önlemler genelde Yunan felsefe ve hitabet hocalarını etkiler ve onları Romalı gençlerden uzaklaştırma amacı taşır. Ancak önlemlerden biri de Romalı hocalara yöneliktir. MÖ 92'de Lucius Licinius Crassus ile Gnaeus Domitius Ahenobarbus'un *censor* olarak yayınladığı emirname Latin *rhetor*'ların faaliyetlerine son vermeyi amaçlar. En önemli temsilcileri Plotius Gallus olan Romalı retorik hocaları hem Gaius Marius'u (MÖ 157-86) desteklediklerı için, siyasi nedenlerle, hem de önceki yıllarda geleneksel hale gelen yönteme

Eğitim lehine müdahaleler

göre, ünlü bir hatibin yanında staj yapma ve Yunan retorik hocalarından ders alma şeklinde bir yenilik başlattıkları için hedef alınırlar. İmparatorluk döneminde ise Roma devleti eğitimi teşvik edici müdahalelerde bulunmaya başlar. Caesar temel bilimler alanında faaliyet gösteren hekimlere ve hocalara yurttaşlık vererek (Suetonius, *Vita Caesaris*, 42) onları daha önce maruz kaldıkları sürgün önlemlerine karşı himayesine almış olur. Augustus, *mos maiorum*'u [ataların geleneği] geri kazanma çabaları bağlamında askerlik öncesi idman hareketlerini teşvik eder. Suetonius'un anlattıklarına göre Augustus kıtlık baş gösterdiğinde hekimler ve hocalar dışındaki tüm yabancıları Roma'dan sürer (*Vita Augusti* 42). Vespasianus (9-79) biri Yunanca, diğeri Latince olmak üzere devlet destekli iki retorik kürsüsü tesis eder. Latince retorik kürsüsüne getirilen Quintilianus, halka açık bir üst eğitim kurumunun ilk hocası sayılabilir. Vespasianus'un amacı organik bir toplumsal eğitim sistemi yaratmak değil, imparatorluğun başkentinin yerel yönetimlerin ve münferit hocaların tercihlerini yönlendirmesine izin verecek bir referans noktası oluşturmaktır. Vespasianus, eğitimi geniş ölçekte teşvik etmek amacıyla hocalara Iustinianus'un (y. 481-565) yasa derleme hareketine kadar yürürlükte kalacak vergi muafiyeti getirir. Sanat ve bilim hamileri Hellenistik hükümdarların teşkil ettiği örnek, imparatorluk yönetimine özgü, imparatorluğun başkentinden en uzak eyaletlere kadar uzanan bir denetim ağı yaratma eğilimiyle birleşir.

Kişisel bağışlar sayesinde hayatta kalmayı başaran *municipium* okulları MS III. yüzyıla kadar yerel yönetimlerin kontrolü altında kalır. III-IV yüzyıllar arasında imparator (başka bir deyişle merkezi yönetim) hocaların seçimini üzerine alır, hatta bazı durumlarda adayları teker teker değerlendirir. Ama genelde imparator *municipium*'lardan gelen önerileri onaylamakla yetinir. Hıristiyanların Mürtet lakabını verdiği Iulianus (331-363), hocaların seçim süreçlerini düzenlemek için kurallar yayınlar. Dolayısıyla Erken İmparatorluk döneminde okul tamamıyla kamusal hale gelmese de en azından devlet tarafından düzenlenir ve onun denetimi altındadır. İmparatorluk idaresinin eğitim düzeyi yüksek görevlilere ihtiyacı vardır ve bu gereksinim, varlıklı sınıflardan ailelerin hırsıyla birleşir. Ancak Roma devletinin eğitim alanına müdahaleleri hiçbir şekilde modern eğitim politikalarıyla kıyaslanamaz, tam tersine, özellikle Quintilianus başta olmak üzere, en otoriter hocaların diğer hocaların didaktik tercihlerini şartladıkları söylenebilir. Kanonlar yasalarla dayatılmadığı için okulların programlarını teşkil etmez, ama öğrencilere önerilecek metinlerin seçimi üzerinde etkilidirler.

Erken İmparatorluk döneminde devlet okulları

Artes Liberales Sistemi

Önce Yunan, sonra da Roma eğitimi metinleri temel alır: ilk temel bilgilerden sonra gramer hocası Homeros'u ve tragedya yazarlarını, ardından nesir yazar-

larını anlatır, hatip de söylev hazırlamayı öğretir. Filozofların derslerine bütün gençler katılmaz, hesap (aritmetik) başta olmak üzere bilimsel disiplinler de eğitim müfredatının organik ve sistematik bir parçası değildir. Bazı bilgiler gramer hocası şiirlerin metinlerini yorumlarken aktarılabilir, bazıları da uzman hocalar gerektirir. MÖ V. yüzyılda Sofistler, doğa bilimlerinden retoriğe ve tarihe kadar uzanan çok çeşitli disiplinlere hâkimdiler. Sonraki yüzyılda bilim dalları Platon ve Aristoteles'in okullarının araştırma konusu haline geldiler ve bu durum önce Hellenistik dönemde, sonra da Roma'nın İmparatorluk döneminde yerleşik hale geldi. Eğitimli insanın çeşitli disiplinlerde temel bilgi sahibi olması gerektiği fikri de bu şekilde gelişmiştir: Yunanların *enkyklios paidéia*'sı, Latincede de ilk olarak Cicero'nun *De inventione* eserinde (1, 35) kullandığı *artes liberales* [temel bilimler] kavramı böyle ortaya çıkmıştır. Platon'un Protagoras'ında da (318e) diyalektik, astronomi, geometri ve müzik sıralanmıştır. Sisteme sonuçta gramer ile retoriğin yanı sıra, felsefe (veya diyalektik), aritmetik, geometri, müzik ve astronomi dahil olur. Son dördü Boethius'tan (480-526) itibaren *quadrivium*'u [dört yol] teşkil eder, ilk üçü için *trivium* [üç yol] teriminin kullanılmaya başlanması ise IX. yüzyılı bulur. Yedi kanonik *artes*'e, Varro'nun *Disciplinarum libri*'de [*Disiplinler (Bilim Alanları) Kitapları*] yaptığı gibi, tıp ve mimarlık da eklenebilir.

Quadrivium artes'in tanımı

Filozoflar kültürel formasyonun eksiksiz olması gerektiğini vurgularken, hatipler bu duruma farklı bir açıdan bakarlar: Quintilianus diğer *artes*'le ilgili araştırmaların gramerin yanında, ama boş zamanlarda ele alınması gerektiğini, ama öğrencilerin bütün bu alanlarda profesyonel yeterlilik elde etmek zorunda olmadığını öne sürer (1, 12, 13 vd.). Yunan ve Roma eğitimi gibi edebi metinleri temel alan ve etik ile retoriğin birleştiği bir formülle *vir bonus dicendi peritus*'un [iyi düşünen ve konuşan insan] formasyonunu amaçlayan bir eğitimin hiçbir aşamasında teknik türden bir formasyon veya belirli mesleklere hazırlık öngörülmez. Teknik eğitim staj yoluyla elde edilir: örneğin çiftçi, kendisine gerekli olan bilgileri daha deneyimli ve usta bir meslektaşından öğrenir, heykeltraş da kariyerine başlarken bir ustaya yardımcı olur ve onun sanatını örnek alır. Mimarlık ve tıp istisnai durumlardır, çünkü hem genel ve felsefi bir formasyon hem de ancak bir mimarla veya deneyimli bir hekimle haşır neşir olarak elde edilebilecek teknik becerilerin öğrenilmesini gerektirirler.

Vir bonus dicendi peritus

Sözlü olarak başlayıp sonradan bilginin aktarım aracı olarak kitabı temel alan Antikçağ kültürünün gelişimi, sonraki dönemler açısından temel öneme sahip Geç Antikçağın büyük ansiklopedileriyle tamamlanır. Burada kastedilenler özellikle Cassiodorus'un (490-y. 583) *Institutiones*'i [*Kurumlar*] ile Sevillalı Isidorus'un (y. 560-636) *Etymologiarum libri* [*Etimolojiler Üzerine Kitap*] eserleridir. Cassiodorus, temelinde gramerin yer aldığını öne sürdüğü *artes liberales* kavramını

Ansiklopediler

anlatmak için (*Institutiones* 2, Önsöz 4) onları özgür insanlara uygun disiplinler olarak tanımlamayıp, *liberalis* terimini, "ağaç kabuğu, kitap" anlamına gelen *liber*, *-bri* kelimesine dayandırır, yani "papirüsün keşfinden önce eskilerin şiirlerini yazdıkları ağaç kabuklarından kurtarılmış" olarak tanımlar. Böylelikle etimoloji yoluyla metnin somut kitap biçiminin önemi teyit edilir: Batı dünyasında eğitimin bu özelliği, enformasyon ve iletişim devriminin beraberinde getirdiği yeni ve önceden eşi görülmemiş formasyon yöntemlerinin dayatılmaya başlandığı günümüze kadar sürecektir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Iustinianus ve* Corpus Iuris Civilis, s. 338; *Aile ve* Patria Potestas, s. 344; *Severinus Boethius*, s. 485; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; Mos Maiorum *ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni*, s. 820; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Petronius: Bir Anlatım Labirenti olarak* Satyricon, s. 892; *Tacitus*, s. 904; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909; *Vitruvius'un* Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Roma'da Cinsellik

Eva Cantarella

Neredeyse eşitlik ve büyük bir özgürlük: Yunan kadınların tersine Romalı kadınlar, tabii toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve yürürlükteki etik kurallarına uymaları şartıyla kayda değer bir özgürleşme düzeyi elde ederler, ama sonra imparatorluk döneminin ahlakçılığı duruma müdahalede bulunur: Augustus, edebi satirin itibarsızlaştırıcı suçlamalarına ve apaçık kadın düşmanlığına tekabül ettiği sanılan sözde ahlak talebine cevaben kadınların cinselliğini terbiye etmek için yasalar çıkarır; aslında pek bir sonuç elde etmez, ama devlet dini haline geldikten sonra kadınlara karşı ayrımcılığı kesin olarak onaylayacak olan Hıristiyanlık için zemin hazırlar.

Augustus Dönemi ve Kadınların Özgürleşmesi

Roma'nın zihniyeti, uygulamaları ve hukuki kuralları, Aristoteles'in (MÖ 384-322) cinsiyetler arası ilişkiler konusunda öne sürdüğü ilişkiler modeline mükemmel şekilde tekabül eder: Roma tarihinin ilk yüzyıllarında kadınların durumu genel anlamda Yunan kadınlarınkine çok benzer.

Ancak MÖ III. yüzyıldan itibaren durum değişir ve Augustus (MÖ 63-MS 14) döneminde kadınlar, birkaç yüzyıl önce akla hayale gelmeyecek şekilde, özel alanda ve özellikle hareket ve düşünce özgürlüğü açısından erkeklerle neredeyse eşit haklara sahip olurlar. Romalı kadınların özgürlüklerini kazanmaları uzun ve karmaşık bir süreç teşkil ettiğinden burada ayrıntılı şekilde kapsanması imkânsızdır, ama bu sürecin gelişmesinde önemli bir rol oynayan iki şartı ele almak gerekir: birincisi, Yunan kadınların tersine, Romalı kadınlar babalarının ölümü üzerine erkek kardeşleriyle tamamıyla eşit şartlarda verasete dahil olurlar ve zaman içinde kendi mülklerini istedikleri şekilde kullanma hakkına sahip olurlar. İkincisi, kadınlar genelde eğitimlidir: Yunan kadınların tersine eğitimleri temel düzeyi de geçer ve örneğin edebiyat gibi sadece "kadınsı" konularda değil, hukuk ve retorik gibi konularda da eğitim alırlar. Bu iki şart –veraset yetkisi ve eğitim- olmadan Augustus döneminde kadınların ekonomik ve entelektüel açıdan bağımsız olmasına imkân olmazdı.

Kadınların eğitimi ve veraset yetkileri

Ancak kadınların yeni haklarından yararlanma şekli erkeklerin hoşuna gitmez. Romalıların kadınların rolü konusundaki görüşlerinin Yunanlarınkinden çok daha liberal olduğunu belirtmek lazımdır: Romalılara göre kadınların görevi sadece çocuk doğurmak değil, aynı zamanda eğitimlerinde kocalarının yanında olmaktır. Eğer bu rollerini gerektiği gibi yerine getirmezlerse ağır yaptırımlar uygulanır, ama yurttaşlık etiğinin öngördüklerini yerine getirip birer örnek eş ve anne olurlarsa büyük saygı ve itibar görürler ve çok faal bir sosyal hayat yaşamaya izinleri olur: kendileri kültürsüzlüğe ve kamusal alanda olanlardan habersiz olmaya mahkûm olsaydı çocuklarını gerektiği gibi nasıl eğitirlerdi, onlara erdemli Romalı yurttaşlar olmayı nasıl öğretebilirlerdi?

Eğitimin rolü

Ancak yine de bazı sınırlar söz konusudur ve Romalılara göre yeni kadınlar, yani "özgürleşmiş" kadınlar o sınırları çoktan aşmıştır. İşte size bazı örnekler (edebiyattan örnekler gerçi, ama yine de önemliler): I. yüzyılın ikinci yarısında Martialis (39-y. 104), "iffetli" Levina'nın Avernus gölünün sularında veya kaplıcada yıkandığını, derken "aşk ateşine yakalandığını: kocasını da terk edip genç bir adamın peşine takıldığını" anlatır (I, 62); Alauda'nın karısı, kocası köle kadınlarla seviştiği için yakınır, ama kendi de tahtırevancılarla seviştiğine göre eşler arası "eşitlik" budur işte (XII, 58); Proculeia artık yaşlanmış olan kocasını, artık yeterince zengin olmadığı için terk eder ve onu gönderirken

Kadınların edepsizliği ve edebiyatta kadın düşmanlığı

bir zamanlar kocaların söylediği cümleyi sarf eder: *tuas res tibi habeto*, "sana ait eşyalarını al" (X, 41).

Böyle örnekler vermeye devam edebiliriz, ama Martialis'in ne düşündüğü fazlasıyla açıktır. Iuvenalis'e (60-y. 130) geçecek olursak, tablo daha da karanlık bir hal alır ve kadınların edepsizliğine dair iddialar eşi görülmemiş bir alçaklık düzeyine ulaşır. Ursidius çocuk sahibi olmak ister –diye yazar Iuvenalis altıncı satirde- dolayısıyla da kendine eski zamanlardaki gibi bir eş arar, ama artık "kendi babalarına bile öpücüklerle tuzak kurmayan kadınların sayısı çok azdır" (VI, 50-51). Bu durumda evlenmek beraberinde ciddi bir risk getirir, en mütevazı kadınlar bile yozlaşmıştır: "şehvet artık hanım olsun, köle olsun, hepsinin ortak ahlaksızlığı: kaba saba kaldırımı yalınayak aşındıranların, dev gibi Suriyelilere tahtırevanını taşıttıranlardan bir farkı yok (VI, 347-349). Ancak en yoksul kadınlar, diğerlerine göre bir avantaja sahip: "doğum yapma tehlikesine boyun eğiyorlar ve sefil hallerinin bütün zorluklarına rağmen bebeğini emziren kadınların tüm doğal çilelerini çekiyorlar. Halbuki zenginlerin altın kaplı yataklarında yatan lohusa sayısı çok azdır" (VI, 588-590).

Satirin doğası gereği kötü niyetli bir edebi tür olduğunu ve Iuvenalis'in kadınlara karşı nefretinin patolojik düzeyde kadın düşmanlığı sergilediğini belirtmeye gerek bile yoktur. Ancak Iuvenalis'in o dönemde kamuoyunun ilgilendiği konuların bazılarını yansıttığı da bellidir: bunların arasında zinanın yanı sıra, kadınların sırf hoppalık ve kendini beğenmişlikten dolayı veya cinselliklerini frenlemek zorunda kalmamak için kürtaj yaptırma âdetleri de vardır. Bütün bunlar kadınların özgürleşmesinin nasıl yaşandığına dair bir fikir veriyor. Livius da, Cato'nun ünlü bir cümlesini alıntılarken, erkeklerin en yaygın yaklaşımını özetlemiş olur: kadınlara erkeklerle eşit olma hakkını vermemek lazımdır, çünkü "eşitliği elde ettikleri anda bizi yöneteceklerdir" (Livius, XXXIV, 3, 2).

Satir türü

Yeni Âdetlere Sınırlama: Din ve Hukuk

Peki bu durum (daha doğrusu bu şekilde sunulan bir durum) karşısında nasıl bir önlem almalı? Eskiden beri sağlam bir devletin kalesi sayılan aile kurumunun kaderinden büyük kaygı duyan ve de büyük gurur duydukları erkeklikllerine güvenlerinin sarsılmasına neden olan davranışlardan rahatsız olan Romalılar yeni âdetlere karşı çeşitli şekillerde önlem almaya çalışırlar: bu önlemlerden biri, Augustus'un "aile değerleri"ni, aralarında zina üzerine bir yasanın da (*lex Iulia de adulteriis*, MÖ 18) bulunduğu bir dizi yasa yoluyla savunma girişimidir. Evli kadınların evlilikte sadakate uymamaları, bekâr, boşanmış veya dul kadınların da iffet mecburiyetlerini yerine getirmemeleri o ana kadar sadece o aileye mahsus bir mesele sayılmıştır. *Lex Iulia* ile ise bu durum ilk defa babalarının ve kocalarının yanı sıra, bu amaçla öngörülen cezai işleme baş-

***Lex Iulia de adulteriis* (Zina Yasası)**

vurmaya karar veren herhangi bir yurttaşın da talebi üzerine cezalandırılacak bir davranış olarak değerlendirilmeye başlanır.

Öngörülen ceza da bir adaya sürülme ile mal ve mülkle ilgili ağır yaptırımlardır. Yeni kurallar doğrultusunda, zina yapan kadınların hayatı tehlikede değildir artık. Ama yasa büyük bir başarısızlığa uğrar: misillemeye maruz kalma korkusuyla kimse zina yapan kadınları ihbar etmez; bir yüzyıl içinde bu suçtan kaynaklanan yargılamaların sayısı yirmiyi bile bulmaz. Augustus zina sorununu çözememiştir, ama başlamak üzere olan yeni çağ, yani Hıristiyanlığın yayıldığı ve kabul gördüğü dönem, bu alan dahil, Roma kültürünün derin bir değişimden geçmesine neden olacaktır

İsa'nın vaazlarının etkisiyle cinsiyetler arası ilişkilerde radikal yenilikler yaşanır, cinsellik etiği ve Pagan sosyal âdetler tartışmaya açılır. Roma'da evlilikler Romulus zamanından beri feshedilebilirdir. İsa'ya göre ise evlilik daimidir (Matta, XIX, 3-9 ve Markos, X, 2-9). Bu yetmiyormuş gibi, İsa ile müritleri kadın ile erkeğin evlilikte eşit olduğunu söylerler. Paulus da Galatyalılara Mektup'ta "Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı var" der (III, 28). Ancak Paulus'un kendi Korinthoslulara Mektup'ta (bir yandan evliliği eşitler arasında bir ilişki olarak tarif ederken) "kadının başı erkek"tir ve "Tanrı'nın benzeri ve yüceliğidir. Kadın da erkeğin yüceliğidir" diyerek kendiyle çelişir (I, 11, 7).

Evlilik ve Hıristiyanlık

Hıristiyan imparatorlar bile ayrımcılığı ortadan kaldırmak için müdahalede bulunmazlar. 339 yılında Constantinus'un oğulları Constantius ile Constans zinaya yeniden ölüm cezasını getirirler (318 yılına ait *Cod. Theod.*, IX, 15, 1, ve 339 yılına ait *Cod. Theod.*, XI, 36, 4). Dolayısıyla evlilikte sadakate ihanet, sadece kadın tarafından gerçekleştirildiğinde, giderek daha katı bir şekilde cezalandırılır. Şu ana kadar incelenen hükümlerde zina yapan kadının suç ortağına da ceza verilmesinin öngörüldüğü doğruysa da, suç ortağının eskiden beri bir erkeğin kendi karısından başka kadınlarla ilişki yaşaması yasak olduğu için değil de başka bir yurttaşın kendi karısı üzerindeki cinsel münhasırlık hakkını ihlal ettiği için cezalandırıldığını unutmamak gerekir.

Zina

Evli bir erkek, evlilikte sadakatle yükümlü olmayan bir kadınla (yani bir hayat kadını veya bir köleyle) evlilik dışı cinsel ilişki yaşadığı takdirde kendisi için herhangi bir yaptırım öngörülmez. Karısına ihanet ettiği takdirde sadece evliliğe bağlı bazı veraset haklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır. Ölüm cezası, idam cezalarını sınırlamak isteyen İmparator Iustinianus tarafından 556'da feshedilir. Yeni yasalar doğrultusunda, zina yapan kadın bir manastıra kapatılır ve buradan ancak kocası iki yıl içinde onu affettiği takdirde çıkabilir. Bu süre içinde bağışlanmazsa veya kocası ölürse kadın hayatının geri kalan kısmını tecrit halinde geçirmeye mahkûm edilir (*Novella*, CXXXIV, 10).

Tutukluluğun sadece önleyici tedbir olarak (mahkeme hükmü beklenirken veya hükümden sonra infaz beklenirken) başvurulduğu ve cezalara, çok acıma-

sız olsalar bile, tecridin dahil olmadığı bir toplumda kadınların zina yapması müebbet hapisle kıyaslanabilecek bir yaptırımla cezalandırılan ilk suçtur.

XIX. Yüzyılın Klasik Mirası

Kadınlarla erkekler arasındaki farklar konusundaki ayrımcılık Roma İmparatorluğu'nun sona ermesinden çok sonra da varolmaya devam eder. Farklılıklarının doğallığının tartışmaya açılması için yüzlerce yıl daha geçmesi gerekecektir. Farklılıkları teyit etmek için öne sürülmüş hipotezlerden bazılarını ele almak için iki bin yıl kadar geleceğe sıçrayıp XIX. yüzyıl Almanya'sına geçelim. Romantik dönemin ortalarında, önceki yüzyılın sonlarında doğmuş bir yazar olan Josef Görres (1776-1848), devrimle (yani Fransız devrimiyle) ilgili umutların boşa çıktığını görünce mitoloji ve kozmoloji araştırmalarına sığınır ve cinsiyetler arası farklılıklar konusunda sıra dışı bir kuram öne sürerek, evrendeki cinsiyetler arası farklılıkların yeryüzündeki yansıması olduklarını savunur. Yine Almanya'da ve yine XIX. yüzyılda ünlü Grimm kardeşlerden Jacob Grimm (1785-1863) dilbilim alanında cinsiyetler arası farklılıklarla bağlantılı bir kuram ortaya atar: daha basit olan sesli harfler dişildir; daha derin düşüncelerin sonucu olan sessiz harfler de erildir; fiilin etkin hali eril, edilgin hali dişildir; Grimm bu kuram temelinde şöyle denklemler geliştirir: "eril = ruhsal doğa, ışık ve özgürlük"; "dişil = maddi doğa, yerçekimi ve zorunluluk".

Cinsiyetler arası farklılıklar üzerine ilk kuramlar

Bizi kozmolojiden ve dilbilimden tarihyazımına ulaştıracak üçüncü ve son örneğimize gelelim. Yine XIX. yüzyılda, Roma hukuku tarihçisi Johann Jakob Bachofen (1815-1861) 1861'de, hem birçok tartışmaya yol açacak hem de büyük rağbet görecek, *Das Mutterrecht* [*Anaerki*] başlıklı abidevi bir eser yazar. Bachofen'in bu eserde öne sürdüğü (ve dönemin kültürel ortamı doğrultusunda kaçınılmaz olarak evrimci olan) kurama göre tüm dönemlerde tüm uluslar bazı gelişme aşamalarından geçmelidir: Bachofen'in "afroditizm" veya "eterizm" adını verdiği ilk aşama olan doğa halinde erkekler üstün fiziksel güçleri sayesinde kadınlara boyun eğdirirler.

Bachofen'in anaerkisi

Bu durumdaki kadınlar tepki verirler ve din sayesinde tek eşli evliliği ve onunla beraber "jinekokrasi"yi dayatarak bu durumdan kurtulurlar: bu mutlu dönemde –bizim açımızdan asıl önemli olan noktaya geliyoruz- dişil değerler, yani kardeşlik, adalet ve eşitlik üstünlük kazanır. Bachofen, kadınların topluma hâkim hale gelmesini temel alarak bir dizi denklem geliştirir. Buna göre gece ve karanlık dişildir, gündüz ve ışık erildir; sağ etkin ve erildir, sol ise edilgin ve dişildir.

Bachofen'in kuramının sonucu şöyle (Aristoteles'in hoşuna giderdi): kadınların üstün olduğu dönem ataerkine boyun eğmeye mahkûmdur, çünkü maddeye bağlı olan kadın, bir tek insanın özdeşleştiği, ruhun ürünü olan hali yarat-

maktan acizdir. Bu gibi örneklerden daha çok vardır. Ama şu ana kadar ele aldıklarımızın Yunanların günümüzde "cinsiyet farklılıkları" diye nitelendireceğimiz farklılıklar konusunda öne sürdükleri kuramlar üzerine bazı sonuçlara varma açısından fazlasıyla yeterli olduğu bellidir; "doğal" kimlikten farklı bir kadın kimliğini (Aristoteles'in deyimiyle "doğaya karşıt" istisnalar dışında) kabul etmeyi inatla reddedenleri incelemek için, sadece uzak ve farklı bir dünyaya ilmi bir gezinti yapmak yetmez.

Kadın kimliğinin toplumsal inşası

Yunanların kadın kimliği konusundaki fikirlerini ele almak, bıraktıkları mirasın önemini ve sayısız farklı yönü üzerinde düşünmeyi kolaylaştırır. Demokrasi, tiyatro, sanat ve bıraktıkları başka birçok mirastan dolayı Yunanları haklı olarak yüceltmeye devam edersek de, sonuçları çağımızın başlarına kadar milyonlarca insanın hayatını belirlemiş olan cinsiyet farklılıklarının kurallara bağlanmasını da onlara borçlu olduğumuzu unutmamalıyız.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Aile ve* Patria Potestas, s. 344; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri

Mario Lentano

İmparatorluk döneminde yaşamış bir hukukçu şöyle der: "dünyada ebeveynin çocukları üzerinde Romalı babalar kadar büyük yetki sahibi olduğu başka bir toplum yoktur": bu yetkisinden bazen bir köle sahibinin köleleri üzerindeki yetkiden bile büyüktür. Aslında baba, özgür veya köle, insan veya eşya, eş, çocuklar ve o soydan gelenleri kapsayan ve modern aile kavramıyla ancak kısmen kıyaslanabilecek olan Roma aile gerçekliğini oluşturan karmaşık bir yetki ağının merkezinde yer alır. Akrabalık ilişkileri de bir o kadar karmaşık ve büyüleyici bir alandır: hukuki açıdan bakıldığında Roma hukukunun be-

şeri olayları düzenleme iradesi görülür, antropolojik açıdan bakıldığında da bireyin kan veya evlilik bağlarıyla bağlı olduğu kişilere davranış şekillerinin kesin olarak belirlendiği görülür.

Roma'da Aile

Ailenin bütün beşeri toplumlara ortak, kültürel bir evrensel teşkil ettiği fikrinden daha yanıltıcı bir şey olamaz; dolayısıyla da modern Avrupa ve Kuzey Amerika kültüründeki güncel aile kavramını Antikçağ gerçekliğine uygulamak kadar yanlış bir şey de olamaz. Bu ve bunun gibi başka birçok örnekte, günümüz terimlerinin apaçık kökeni –İtalyanca "*famiglia*"nın [aile] Latince *familia* teriminin Latin kökenli dillerdeki sonucu olduğu besbellidir- eski terim ile ondan türemiş olan modern terimin işaret ettiği yapılar arasındaki büyük farklılıkların üzerini kapama riskini taşır.

Famulus ve familia

Roma örneğinde *familia*'nın "köle" anlamına gelen *famulus*'tan türemiş, soyut bir isim olduğunu göz önüne alırsak, aradaki farklar daha da belirgin hale gelecektir; *famulus* da Antikçağ sözlük yazarlarının da bildiği gibi, eski bir İtalik dil olan Osca dilinde "köle" anlamına gelen *famel* teriminden türemiştir. Dolayısıyla *familia* her şeyden önce kölelerin, daha doğrusu "evde doğmuş" kölelerin bütünüdür (*servus*'lar ise savaş esirleri olup edinilmiş kölelerdir), bu anlam da Latincede hiçbir zaman tamamıyla unutulmayacaktır: dolayısıyla *familia rustica* ve *familia urbana* terimleri sırasıyla kırsal bölgedeki mülk ile sahibin şehirdeki konutunda görevli olan köle bütünleri için, *familia gladiatoria* da gladyatör okullarının personeli için kullanılacaktır.

Paterfamilias ve res familiaris

Ama *familia* terimi günümüzdeki "aile" kavramına daha yakın bir anlam kazandığı zaman bile, Roma dünyası ile çağdaş Batı kültürü arasında derin farklılıklar söz konusu olmaya devam eder: Roma'da *familia*, *paterfamilias*'ın [aile babası] otoritesi altındaki insan veya eşya, her şeydir: bir bütün halinde *res familiaris*, yani "*familia*'ya ait mülk" olarak bilinen menkul ve gayrimenkuller; *familia*'yı oluşturan kadın ve erkek köleler; soyun erkek tarafından gelen oğullar (azat edilmiş köleler olmadıkları sürece) ve diğer üyeler, evlat edinilmiş çocuklar, *paterfamilias*'ın eşi ve oğullarının eşleri (*cum manu* denilen, kadın üzerindeki otoritenin babasından kocasına geçtiği törenle evlendikleri takdirde). Dolayısıyla oldukça heterojen bir ilişkiler bütünü söz konusudur, sadece kısmen "kan" bağlarının etrafında düzenlenmiştir ve birleştirici unsuru, çeşitli figürlerin tek bir otorite kaynağına itaat ediyor oluşudur: bu otorite, uygulandığı kişiye göre farklı nitelikler edinir: çocuklarla ilişkilerde *patria potestas* [babanın gücü], eşle ilişkide *manus* [el], köleler üzerindeki yetki açısından da *dominica potestas* [efendinin gücü]. MÖ II ile III. yüzyıllar arasında, Severus'lar döneminde yaşamış olan büyük hukukçu Ulpianus (228'de,

praefectus'u olduğu *praetoriani*, yani imparator muhafızları tarafından öldürülür), dar anlamda *familia*'nın "ya doğuştan, ya da hukuken tek bir kişinin yetkisi altında" olanların bütününden oluştuğunu söylerken bu karmaşık durumu güzel bir şekilde özetler (*Digesta*, 50.16.195.2).

Nikâh Biçimleri

Iustae nuptiae, yani "yasalara uygun nikâh", Roma kültüründe aralarında evlenmelerine izin verilenler (yani Roma yurttaşları ve Roma ile "altıncı dereceye kadar olan yasak" dışında "*connubium*" [evlilik] hakkına sahip olan diğer toplumların üyeleri) arasında gerçekleşen nikâhtır. Aslında Roma'nın mitolojik geleneğinde, şehrin kuruluş döneminde *iusta* olarak tanımlanması zor nikâhlar yer almıştır: aralarında kadın olmayan Romulus ile arkadaşları, Sabinler başta olmak üzere komşu şehirlerin sakinlerini *circus*'ta bir gösteri izlemeye davet etmişler ve bu fırsattan yararlanıp şehre gelen kadınların üzerine çullanıp onları "fiili" birleşmeye mecbur etmişler, sonuçta da kadınları kaçıranlar ile kadınların aileleri arasında kanlı bir savaş patlak vermiş. Ancak "Sabin kadınlarının kaçırılması" miti, bu türden tüm anlatımlar gibi, tarihi bir değere sahip değildir, bir yandan tarihi çağlarda nikâh törenlerinde gerçekleştirilen bazı ritüellerin –örneğin gelinin annesinin yanından "kaçırılır" gibi yapılmasının- kökenini açıklamaya, diğer yandan kadınları dolaşıma sokmaktan kaçınmanın ne kadar kötü sonuçlara yol açabileceğini göstermeye yarar: zaten mitte kaçırmayla sonuçlanacak süreci başlatan şey, Sabin kadınlarının babalarının olumsuz tutumu ve ailelerindeki kadınları "vermeyi" reddetmeleridir.

Sabin kadınlarının kaçırılması

Patricius kökenli ailelerin üyelerine özgü, en eski nikâh şekli, adını törenin en önemli anından, yani *farrum*'dan [gernik buğdayı] yapılmış bir ekmek parçasının gelin ile damat arasında bölüşüldüğü andan alan *confarreatio*'dur: bu alandaki en üst düzey Romalı yetkili olan *pontifex maximus*'un varlığından da anlaşıldığı üzere, bu gerçek anlamda dini bir ritüeldir; kısa sürede âdet olmaktan çıkan *confarreatio* tarihi çağda sadece Iuppiter kültünden sorumlu rahip olan *flamen Dialis*'in nikâhında uygulanır.

Confarreatio

Coemptio, adından da anlaşılacağı üzere ("satın alma" anlamına gelen *emere*'den türemiştir)gelinin bir anlamda "satın alınması"nı öngörür (İmparatorluk döneminde yaşamış bir hukukçunun tanımlamasına göre *imaginaria venditio*, yani "hayali satış"): buna göre beş tanık ile bir *libripens*, yani "tartı yoluyla ölçen kişi"nin huzurunda gelinin *manus*'u [el, yetki] satın alınır.

Son olarak, formaliteden tamamıyla yoksun olan *usus*'ta da kadına *res* [şey, eşya] gözüyle bakılır: zamanaşımı yoluyla edinmede olduğu üzere, bir yıl boyunca sürekli beraber yaşamış olmak, kadının *manus*'unun kocası tarafından satın alınmasını mümkün kılar, ama kadının erkek açısından *sui iuris* olması,

yani babasının veya kendi ailesinden bir erkeğin otoritesine tabi olmaması gereklidir.

Roma'da nikâhlara eşlik eden törenler ve bayramlar çok etkileyici olmalıydı (en azından şair Catullus'un evlilik konulu şiirlerinde öyle görünürler); amaç gelin ile damadın yeni hukuki durumunu yürürlüğe sokmak değil, gerçekleşen birleşmeyi toplumun gözünde görkemli kılmaktı. Gelenekler gelinin evinde kurban kesilmesini ve bir şölen düzenlenmesini, sonra da gelinin akşam saatlerinde meşale ışıklarında bir geçit töreniyle damadın onu beklediği yeni evlerine götürülmesini öngörür. Erkek eşini kucağına alarak, bu kadar hassas bir anda olası bir düşüşün neden olabileceği uğursuzluktan kaçınmak için onunla birlikte eşiği geçer, sonra da tanrılara su ve ateş sunar. Roma'da nikâhın gerçekleşmesi için gerekli formaliteler oldukça hafif olduğu gibi, nikâhın bitirilmesi de oldukça kolaydır. Arkaik dönemde boşanma hakkı sadece kocaya aitti ve boşanma, Romulus'a atfedilen bir yasa doğrultusunda sadece kocadan habersiz kürtaja başvurma, mahzenin anahtarlarına el konması ve zina vakalarıyla sınırlıydı; daha sonra kadınlara da boşanma hakkı verildi; evliliğin feshedilmesi için karı-kocanın onu sürdürmeme kararı alması ve bir arada yaşamaya son vermeleri yeterlidir. MS I. yüzyılda yaşamış ve yılları Roma'da âdet olduğu üzere *consul*'ların adlarından değil de kocalarının adlarından hatırlayan kadının epigram yazarı Martialis'in (39-y. 104) satirik bir icadı olduğuna şüphe yoktur, ama boşanmanın ne kadar yaygın olduğuna ve toplumda kabul gördüğüne tanıklık eder.

Boşanma

Bir Evlilikten Sahneler

Bir evlilik sadece ritüellerden ve kurallardan oluşmaz, asıl karı-koca arasındaki somut ilişkiden oluşur. Hiçbir sosyolojik araştırma veya istatistiksel örneklendirme bize Antikçağda Romalı kadınlar ve erkekler için karı-koca olmanın gerçekten ne anlama geldiğini söyleyemez; ama kültürel bir model, yani Romalıların evlilik ilişkisinin ne anlama geldiği konusundaki düşüncelerini ana hatlarıyla yeniden kurgulamamız mümkündür. Roma'da evlilik aşk-tutku şeklindeki romantik kavramdan çok uzak olup temelde güçlü aileler arasında, siyasi dayanışmayı pekiştirme veya malvarlıklarını birleştirme amaçlı bir ittifak şeklini alır ve tabii ki meşru olarak çocuk sahibi olmanın ayrıcalıklı uzamıdır. Daha doğrusu çocuklar, resmi nişanlanma formülünden de belli olduğu üzere, evliliğin nihai amacıdır: ritüelin bir cümlesinde "sana kızımı, meşru çocuklar elde etmek için (*liberum quaesundum causa*) veriyorum" denir. Bütün bunların kesin sonuçları vardır tabii: aşk, cinsellik ve evlilik apayrı şeylerdir; evlilik duygusu –varsa tabii, çünkü bir evliliğin "başarılı" olup olmaması buna bağlı değildir- bir saygı ve sevgi karışımından ibarettir, bir yanda koruma ve hükmetme duygusu, diğer yanda (bazen yaşı karısının iki katı olabilen bir erkeğe) sadakate dayalı hayranlık ve boyun eğme vardır.

Çoğalma

Evlilik duygusunun bu "düşük profili" dil alanında bile görülür: evli çiftlere belki de en çok yer verilen edebi tür olan Latin komedisinde "sevme" fiili ve "sevgi" ismi evlilik ilişkilerinde hemen hiç kullanılmaz: bu terimler genelde genç bir adamın bir hayat kadınına beslediği tutkuya işaret eder. Örneğin Terentius'un (MÖ 185-y. 159) bir komedisinin kahramanı Pamphylus "aşktan dolayı evlenmek istemez". Hangi aşk? Metinde belirtilmemiştir, ama seyirciler Pamphylus'un *hetaira* [hayat kadını] Glycerium'a aşkının kastedildiğini anlar. Öpücüğün kelime analizi de benzer sonuçlara varmamıza neden olacaktır, çünkü evliler arasında gerçekleşen iffetli öpücük olan *osculum*, *savium* ve sevgililer arası tutkulu *basium* arasında büyük fark vardır.

Aşk

Her zaman olduğu gibi, bu kültür modeli de beraberinde belirli görgü kurallarını getirir ve karı-koca arasındaki sevginin çok belli edilmesi gülünç, hatta uygunsuz sayılır. Roma ahlakının sembol şahsiyeti olup bu gibi meselelerde güvenilir bir tanık sayılan Cato *Censor*'un (MÖ 234-149) kızının önünde karısını öpmeye cüret etmiş bir senatörü görevinden aldığı ve Cato'nun kendisinin karısına hiçbir zaman sarılmamış olmakla övündüğü anlatılır. Seneca'ya gelince, Hıristiyan ahlakçılar arasında büyük rağbet görecek, kendi karısını aşırı derecede sevenlerin zina yaptığına dair deyiş muhtemelen ona aittir.

Görgü kuralları

Elimizdeki verilerin izin verdiği ölçüde cinsellik alanı incelenince de benzer sonuçlara varabiliriz. Örneğin Lucretius (MÖ y. 94-y. 50) felsefi-bilimsel şiiri *De rerum natura*'nın bir sayfasında, cinsel birleşme sırasında kadınların neredeyse mutlak anlamda hareketsiz kalması gerektiğini anlatır. Birleşmeden kaynaklanan zevki arttırmaya yönelik hareketler hayat kadınlarına özgü şeylerdir ve "karılarımızın böyle bir şeye hiçbir ihtiyacı yoktur". Zaten böyle hareketler kürtaj etkisi de yaratabilir: zevk verme mesleğini yürütenlerin kürtaj yapması meşrudur, ama evli kadınların görevi doğurgan olmaktır. Özetle Lucretius, kadın cinsinin ağırlıklı olarak çoğalma amacı taşıdığını, hayat kadınlarının ayrıcalığı olan zevk amaçlı cinsellikle bağdaştırılmasına yol açacak cilveleşmelere ihtiyacı olmadığını savunur.

Ancak İmparatorluk döneminde bu model önemli bir değişimden geçer. Yeni Hıristiyan etiğinin yayılmasıyla cinsellik ve evlilik algılarında derin bir değişimin yer almasından da önce, MS I-II. yüzyılın "Pagan" kültürünün aileye, evlilik bağlarına, sadakate, hatta cinsellikte ölçülü olmaya önem vermeye başladığı görülür. Bu model özellikle seçkin sınıflarda öne çıkar: bundan dolayı, haklı olarak, otokrat yönü giderek ağır basan bir toplumda aristokrasinin siyasi iktidardan giderek uzaklaştırılmasının bu toplumsal katmanı, başka yerde karşılayamadığı kendini tanımlama ve gerçekleştirme ihtiyacını aile hayatı başta olmak üzere özel hayatında aramaya ittiği düşünülmüştür.

Zina ve Şarap Tüketimi

Kadının kürtaja başvurmasının yanı sıra, mahzenin anahtarlarına el koyması veya zina yapması gibi durumlarda da erkeğin ondan boşanmasına izin veren kurallar Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus'a atfedilmiştir. Daha açık olan zina şartından başlayalım. Başka birçok kültürde de olduğu üzere Roma'da da zina kadınlar açısından en büyük suçtur: zinayla kadının bedenine yabancı bir tohum girer ve Romalı hukukçuların *turbatio sanguinis*, yani "kanın karışması" olarak nitelediği olguya yol açar ve babalığın belirlenmesini muğlak hale getirir. Örneğin dul bir kadının on ay geçmeden yeniden evlenmesinin yasaklanması da yine bu nedendendir, kadın yeniden hamile kaldığı takdirde babanın kim olduğuna dair herhangi bir şüphe kalmamasını sağlar. Uzun bir süre boyunca ailelerin ve işin içindeki kişilerin inisiyatifine kalan zinanın cezalandırılması ilk olarak Augustus döneminde, özellikle bu tür davaların görüleceği bir mahkemenin, yani *quaestio de adulteriis*'in [zina mahkemesi] tesis edilmesiyle, devletin kovuşturduğu bir suç haline gelir: Augustus'un örf ve âdetlerin ahlaki yönünü güçlendirme politikası dahilinde aldığı bu kararla zina yapanların ölüm cezasına çarptırılabileceği durumlar, kimlerin bu hakka sahip olduğu, zina yapan kadının kocasının ve babasının nasıl davranması gerektiği ve görevlerini yerine getirmedikleri takdirde onlara nasıl yaptırımlar uygulanacağı belirlenir. Augustus'un yasası İmparatorluk döneminin tamamı boyunca yürürlükte kalacaktır; bu yasaların davranışların kontrol altına alınmasında ne kadar etkili olduğu apayrı bir konudur ve şairlerle ahlakçıların bu konudaki şiddetli eleştirileri, bu alandaki yasaların çok da etkili olmadığını düşündürür.

Quaestio de adulteriis augustea

Romulus'un yasasının boşanma konusundaki yasada öngörülen diğer şart, yani kadının mahzen anahtarlarına el koyması, muhtemelen Romalı kadınların çok tartışılan şarap tüketme yasağıyla bağlantılıdır. Bu yasağın varlığından Antikçağa ait birçok kaynakta söz edilmiştir: *ius osculi* de, yani kadının kocasını ağzından öpme görevi de eskilere göre kadının şarap içip içmediğini teyit etme amaçlıdır. Antikçağ kaynaklarında şarap tüketme yasağına dair en yaygın açıklama, şarabın kadınları zina yapmaya teşvik ettiğidir: dolayısıyla mahzen anahtarlarıyla ilgili kural ile evlilik dışı ilişkiler konusundaki yasaklama birbiriyle bağlantılıdır. Zaten tanrı Liberus, bağdan ve şaraptan sorumlu olmanın yanında, Romalılara göre erkek tohumu dahil olmak üzere "sıvı tohumların" da tanrısıdır: dolayısıyla Roma kültüründe bir yanda şarap, diğer yandan erkeğin spermi arasında çok güçlü bir sembolik bağ söz konusudur ve Antikçağ kaynaklarında şarap ile cinsellik şeklindeki bağdaştırmayı daha da zenginleştirir.

Şarap tüketme yasağı

Kan Bağları

Latince *parentela* teriminin asıl anlamı bir ailenin soyudur; sonradan İtalyancaya ve diğer Latin kökenli dillere geçtiğinde kapsamı genişlemiş, aralarında kan bağı olan akrabalar bütünü anlamına gelmeye başlamıştır.

Latinler akrabalık ilişkilerini üç farklı grupta toplarlar: *agnatio*, *cognatio* ve *adfinitas*. İlk iki grubu ele alırken MS II. yüzyılda, günümüze kadar ulaşmış dört ciltlik bir hukuk ilmi kitabı yazmış olan hukukçu Gaius'un ne dediğine bakalım: "*agnatus*'lar, erkekler yoluyla akraba olanlardır: örneğin aynı babadan doğmuş bir kardeş, kardeşin oğlu veya torunu, babanın kardeşi, babanın kardeşinin oğlu veya torunu" (*Institutiones*, 1, 156).

***Agnatus*'lar**

Yine Gaius'un sınıflandırmasına göre, "kadınlar yoluyla akraba olanlar *agnatus* değil, doğal hukuk doğrultusunda *cognatus*'tur: dolayısıyla annenin erkek kardeşi ile kız kardeşin oğlu arasında *agnatio* değil *cognatio* bağı vardır; aynı şekilde, babamın kız kardeşinin veya annemin kız kardeşinin oğlu benim için *agnatus* değil *cognatus*'tur" (*Institutiones*, 1, 156). Başka kaynaklarda *cognatus* teriminin jenerik olarak, *agnatus*'lar dahil bütün akrabalar için kullanılabileceği, ama *agnatus*'un geniş kapsamlı olarak kullanılamayacağı yazar: başka bir deyişle, *agnatus*'lar aynı zamanda *cognatus*'tur, ama tam tersi söz konusu değildir. Dolayısıyla *agnatio* her halükârda daha özel bir akrabalık türüdür.

***Cognatus*'lar**

Bu ayrım özellikle arkaik dönem Roma kültüründe büyük önem taşır, çünkü bu iki akrabalık türünün hukukta ve gerçek hayatta farklı bir anlamı vardır: aynı soyisme ve aynı aile kültlerine sahip olanlar sadece *agnatus*'lardır; ayrıca başlangıçta ailenin mülklerini bir tek *agnatus*'ların miras almasına izin verilir; daha sonraki dönemde *praetor*'ların içtihadı *cognatus*'ların da mirasa dahil olma hakkına sahip olduğuna karar verecektir.

Cognatio, yani hem "erkekler yoluyla" hem de "kadınlar yoluyla" jenerik akrabalık ilişkileri içerisinde basit bir hesaplama yöntemi akrabalık "dereceleri"nin (Latincedeki karşılığı, "basamak" anlamına gelen *gradus*'tur) belirlenmesine izin verir: bunun için, Romalı hukukçuların titizlikle açıkladığı gibi, bir kişi ile "mesafe"si ölçülmek istenen kişi arasındaki, başlangıç kişisi dahil tüm geçişler sayılır, sonra da hesaptan bir kişi çıkarılır.

Akrabalık *gradus*'u

Örneğin büyükbaba ile torun arasında iki derece vardır (büyükbaba + baba + oğul eksi 1), dayı, kız kardeşinin oğlunun üçüncü dereceden akrabasıdır (dayı + baba + kız kardeş + kız kardeşin oğlu eksi 1), vs. Akrabalık dereceleri sistemi de basit bir hukuki terimden fazlası olup en azından evlilik yasakları mekanizması açısından son derece önemli sonuçlar doğurur.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Aile ve* Patria

Potestas, s. 344; *Baba Katli*, s. 349; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Latin Menandros'u Terentius*, s. 816; *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Lucretius: Şiir Şeklinde bir Felsefe Okulu*, s. 849

Roma'da Günlük Hayat

İsabella Tondo

Romalı yetişkin, erkek bir yurttaşın günlük hayatı ağırlıklı olarak açık havada geçer. Forum, sosyal hayatın başlıca merkezidir: sabah erkenden bile buraya gidilir. Hızlı bir kahvaltıdan ve bir o kadar hızlı bir el-yüz yıkamasından sonra dükkânda, tarlada veya atölyede çalışmaya gidilir. Roma yurttaşları bu kentsel mekânlar ile kendi evi arasındaki dar alanda, zaman, beslenme ve kendi bakımından oluşan bir düzen doğrultusunda gününü geçirir.

Zaman ve Ölçümü

Seneca şöyle der: "Sana tam saatini söyleyemem / filozofların hemfikir olması, saatlerin hemfikir olmasından daha kolaydır" (*Apocolokyntosis* [*Claudius'un Kabaklaşması*] 2, 2). Romalılara göre zaman soyut bir kategori değildir, daima yapılacak faaliyetlerle bağlantılı olarak algılanır.

Boş zaman, yani *otium* da, bir yurttaşın siyasi bir görevi veya işi (*negotium*) yerine getirmesinden sonra arta kalan zamandır, sıradan faaliyetlerden uzak, dinlenme zamanıdır, ama okuma ve inceleme gibi başka türden faaliyetlerle geçirilir (aksi takdirde boş zaman, dolayısıyla da olumsuz *otium* olurdu: bkz. Seneca, *De Brev. Vitae [Yaşamın Kısalığı Üzerine]* 13).

Zaman görünmez, veya filozof Seneca'nın deyimiyle *incorporalis*'tir ("bedensiz"), yani somut olmayan bir varlıktır, dolayısıyla da ölçülmesi zordur.

Ante ve post

Cicero'ya göre *tempus* [zaman] "sonsuz sürenin (*pars aeternitatis*) yılın, ayın, günün ve gecenin süresine (*spatium*) işaret eden bir kısmıdır (*De inventione*, 1, 39). Bu durumda *tempus* kısmi zamandır, sürekli zamanın, *aeternitas* [sonsuzluk] olan "süre"nin bir kesitidir. Cicero'nun zamandan söz ederken *spatium* demesi uygundur, çünkü Antikçağda za-

mansal kategoriler genelde en iyi bilinen, en somut uzamsal kategoriler temelinde algılanır. Zamanın hesaplanması için bir "topografi"sinin olması lazımdır, böylece önce/sonra ilişkisi uzamsal, zamansal bir eksen doğrultusunda algılanır: Latincede *ante* uzamsal anlamda "önde", zamansal anlamda "önce" demektir; post da uzamsal anlamda "arkada", zamansal anlamda da "sonra" demektir (Maurizio Bettini, *Antropologia e cultura romana* [*Roma Antropolojisi ve Kültürü*], Roma 1986, s. 128-143). Dolayısıyla Romalıların *antenatus*'ları [atalar], eskiler bizim "önümüzde" olanlardır, çünkü bizden "önce" gelmişlerdir. *Posterus*'lar da [sonrakiler] dilbilimsel açıdan uzamsal eksende bizim "arkamızda" olanlar ve zamansal açıdan bizden "sonra" gelecek olanlardır. Henüz saatlerin olmadığı bir dönemde zamanın ölçümü kesin olmaktan uzaktır, yaklaşıktır: yıllar iş başındaki *consul*'ların yılıyla belirtilir ve *consul* listeleri arşivlerde muhafaza edilir, günlük hayat ise iki temel mevsim sayılan yazın ve kışın güneş ışığının mevcudiyetine göre kısımlara bölünür. Yaz, hasada, savaşa, yolculuklara ayrılan dönemdir. Kışın soğuk ve ışığın sınırlı olması hem toprağı hem de insanları dinlenmeye mecbur eder.

Faaliyetlerin zamanlaması

Romalılar sadece savaşta zamanı da kesin bir şekilde ölçerler: gece, her biri yaklaşık üç saat süren dört nöbet dönemine (*vigilia*) ayrılır. Gündüz, güneşin doğuşuyla başlar. MÖ IV. yüzyıl sonlarında Romalılar gündüzü iki kısma ayırırlar: öğleden önce (*ante meridiem*) ve öğleden sonra (*post meridiem*). Bütün kamusal veya özel faaliyetler gündüzün tek sabit noktası olan öğleden önce tamamlanmalıdır.

Dolayısıyla güneşin meridyenden, başka bir deyişle senatonun platformu ile *Graecostasis*, yani *Forum*'da Yunan elçilerinin kabul edildiği yerin arasından geçişini gözlemlemek son derece önemlidir. Eski *Curia*'nın [Senato] merdiveninin tepesinde konumlanan bir görevli güneşi gözlemekle ve güneş bu noktadan geçip zirve noktasına ulaştığı anda trompet çalmakla görevlendirilir.

Horologium'lar

Zaman içinde ilk ölçüm aletleri ortaya çıkar: önce güneş kadranları, sonra geceleri güneş kadranlarının yerini alan ve İmparatorluk döneminde lüks objeler olarak büyük rağbet görecek, suyla çalışan saatler. Yıllar geçtikçe bu saatler o kadar geliştirilir ki, Vitruvius'un anlattıklarına göre bazı modeller saat başı havaya taş veya yumurta fırlatır veya ıslık çalarlar.

Roma'ya Pön Savaşı (MÖ 264) döneminde ulaşan ilk *horologium* [saat], *consul* M. Valerius Messalla tarafından Catania'dan alınıp savaş ganimeti olarak Roma'ya götürülen güneş kadranıdır: Sicilya'nın enlemi için geliştirilmiş olup Roma'da yanlış sonuçlar verir ama Romalılar neredeyse farkına varmazlar ve *Comitium*'da hayret uyandıran bir nesne olarak sergilenir. Bir yüzyıl kadar sonra ise ilk defa özel olarak Romalılar için bir güneş kadranı yapılır. Bu gibi saatlerin boyutları büyük çeşitlilik gösterir. Firavun II. Psammetikhos'a ait kocaman bir dikilitaşa ve aynı zamanda güneş saati Mısır'ın fethinden sonra MÖ

10 yılında Roma'ya taşınır ve Augustus tarafından *Campus Martius*'a [Mars Meydanı] diktirilir: devasa güneş saatinin gölgesini etrafındaki meydana yansıtması gerekir, ama su baskınları ve depremler sonucunda zemindeki güneş kadranı yok olunca işe yaramaz hale gelir. Arkeolojik kazılardan da görüldüğü üzere, metalik saatler ile kadranları üç santimetre çapında çok küçük kadranlar da yaygın hale gelir.

MS I. yüzyılda bazıları belirli coğrafi enlemler için üretildiğinden başka yerlerde işe yaramayan bu *horologium* örneklerinin çeşitliliği aynı zaman süresi için farklı sonuçlar verilmesine neden olduğundan Seneca, daha önce gördüğümüz gibi "filozofların hemfikir olması, saatlerin hemfikir olmasından daha kolaydır" demiştir (*Apocolokyntosis*, 2, 2).

Takvim

Saatler bireysel zamanı ölçerken, Roma'da bir takvim (*fasti*) şeklinde düzenlenen kolektif zaman deneyimi apayrı bir şeydir. Roma'da *calendarium* terimi, faizli kredilerin kayıt altına alındığı (özel veya kamusal) defterdir; kredilerin geri ödemesi *Calendae* adı verilen ayın ilk günü yapılır. Günümüzdeki anlamıyla takvim ise Roma'da *Fasti* olarak bilinir ve belirli faaliyetleri yapmanın meşru (*fas*) olduğu günlere işaret eder. Takvim Roma'nın sosyal hayatında büyük önem taşır ve ilk ortaya çıkışından itibaren siyasi ve dini otoritelere bağlıdır.

Calendae* ve *Fasti

"Romulus takvimi" olarak bilinen ve Mart'tan Aralık'a kadar (zaten *December* "onuncu" ay demektir) on aydan oluşan, Aralık ile Mart arasındaki dönemin de arındırma ritüellerine ayrıldığı eski takvimde yapılan önemli bir reform Roma'nın kuruluş döneminin bilge kralı Numa Pompilius'a atfedilir. Aralık ile Mart arasındaki isimsiz dönem Numa tarafından *Ianuarius* (Ocak) ve *Februarius* (Şubat) olmak üzere iki yeni aya dönüştürülür: yılın başında yer alan *Ianuarius* adını giriş kapılarından (*ianuae*) ve başlangıçlardan alan tanrı Ianus'tan, *Februarius* da o ayda gerçekleştirilen arındırma ritüelleriyle bağlantılı olarak, "arındırma" anlamına gelen *februo* fiilinden alır. Diğer aylar *Martius* (Mart - adını savaş tanrısı Mars'tan alır); *Aprilis* (Nisan – adını muhtemelen tomurcuklardan ve bahardan dolayı, "açmak" anlamına gelen *aperio* fiilinden alır); *Maius* (Mayıs – bitkilerin tanrıçası Maia'nın kutsal ayı); *Iunius* (Haziran – tanrıların annesi Iuno'nun kutsal ayı); *Quintilis* (Temmuz – MÖ 45'ten itibaren de Iulius Caesar onuruna *Iulius* olarak bilinir); *Sextilis* (MÖ 8'den itibaren *Augustus* olarak bilinir); *September* [Eylül – yedinci ay]; ve de adları on aylık takvim içindeki sıralamalarından alan *October* [Ekim – sekizinci ay], *November* [Kasım – dokuzuncu ay] ve December. Dolayısıyla "Numa'nın" takvimi 12 aydan ve toplam 355 günden oluşur; Romalıların resmi yılı ayın seyrini temel aldığından, güneşin seyriyle arada oluşan farkı kapat-

10 aylık takvim

mak için iki yılda bir *intercalaris* [ilave] veya *mercedonius* ("telafi edici") olarak bilinen 22 günlük bir ay eklenir.

İlave işlemleri, *fastus* ve *nefastus* günlerin (bu ayrım da Numa'ya atfedilir) listelerini gizli arşivlerde saklayarak zamanı "kontrolleri altında" tutan Romalı *pontifex*'lerin sorumluluğundadır: *dies fasti*'de [izinli günler] tanrılar selim davrandığından hukuki-siyasi faaliyetler yürütülebilir; *dies nefasti* [yasak günler] bu tür faaliyetlere uygun değildir; bayram günleri (*festi*) tanrılara adanır, bayram olmayan günler (*profesti*) insanlara aittir, bir de ara günler (*intercisi*) vardır ki günün bir kısmı *fastus*, bir kısmı *nefastus*'tur (Macrobius, *Saturnalia*, I 16, 1).

***Fastus* e *nefastus* günler**

Her ay siyasi ve dini alan iç içe geçer. Roma ayının (29/30 günlük kameri ay) ilk günü yeni aya tekabül eder ve *Calendae* ("çağırmak" anlamına gelen bir fiilin kökünden türemiştir) olarak bilinir çünkü küçülen ayın son hilalinin kaybolmasıyla birlikte *pontifex, calendae*'ı "yüksek sesle ilan eder" (Macobius, *Saturnalia*, I 9-11). *Calendae*'dan yedi gün sonra *Nonae*, yani ayın yaklaşık dokuzuncu günü gelir (bu hesap hem ilk günü hem de son günü kapsar) ve ayın bayramları ilan edilir. Ayın ortası da *Idus* olarak bilinir.

Her ayın *Nonae* gününde ilan edilen takvim, yurttaşların yılın her günüyle ilgili bilgileri okuyabilmesi için tapınakların duvarlarına asılır. Her gün bir harfle işaretlenir: G "*fastus*", N "*nefastus*", C de "*comitialis*" (*comitia*, yani toplantıların yapılabileceği günler) demektir. *Calendae*'lar zaman içinde yeni aya tekabül etmez hale geldiğinden aylarda kayma olur ve tohum ekimi ile hasat döngüleri riske girer, dolayısıyla Iulius Caesar, *pontifex maximus* olarak MÖ 46'da, İskenderiyeli astronom Sosigenes'in de yardımıyla, takvimin tamamıyla güneşi temel almasına yönelik bir reform gerçekleştirerek 365 günlük bir takvim yaratır ve dört yılda bir, "Mart ayının *calendae*'ından önceki altıncı gün" olan 24 Şubat günü iki defa tekrarlandığından *bis sextus* (iki kere altı) adı verilen bir gün ilave edilmesi öngörülür. *Calendae* (ayın ilk günü), *Nonae* (ayın beşinci ve yedinci günleri) ve *Idus* (ayın on üçüncü ve on beşinci günleri) de sabitlenir. Dolayısıyla Romalılar, şahsi veya kamusal bir randevu belirleyecekleri zaman, ayın bu üç döneminden birine atıfta bulunarak *Calendae*, *Nonae* veya *Idus*'a kaç gün kaldığını söylerler: örneğin 23 Haziran Roma'da "Temmuz ayının *Calendae*'sından önceki dokuzuncu gündür". Yıllar için ise o dönemde işbaşında olan *consul*'ların adları söylenir. Romalılar daha sonra, Yunan kültürünün etkisiyle, tarihlerinin başlangıç noktasını düşünmeye başlayıp şehrin kuruluşunu MÖ 21 Nisan 753 olarak belirleyecekler ve yıllar kuruluş yılından itibaren sayılmaya başlanır (*ab urbe condita*), ama bu uygulama çok yaygın değildir. Roma takviminde günümüz "hafta"sına ("hafta" Hıristiyanlık döneminde, Yahudilerin "hafta"sının etkisiyle kullanılmaya başlanır) en yakın kavram sekiz gün süren *nundina*'dır; her *nundina*'nın başında pazar kurulur.

Iulius reformu: güneş takvimi

Ataların Kültü

Bu ölçüm türünün yanında, ailelere ve kuşaklara özgü olan daha yaklaşık nitelikli bir ölçüm şekli söz konusudur. Bu sistemin temelinde yatan *maiores*, yani atalar, geçmişin anısını temsil eder: tüm Romalı asillerin evlerinin *atrium*'unda [avlu] yer alan atalarının balmumu maskeleri bir bütün olarak gerçek anlamda soy ağaçları teşkil ederler ve bazen yüzyıllarca geriye dönmeye izin verirler. Romalıların yabancı olmadığı "yüzyıl" kavramının yaklaşık altı kuşağa (100-120 yıl) tekabül ettiği sanılır.

Bir yüzyılın sonu, *ludi Saeculares* [Yüzyılın Oyunları] adı verilen ve İmparatorluk döneminde de devam edilen, dini nitelikli görkemli oyunlarla kutlanır.

Romalılarla Sofrada

Cicero şöyle yazar: "Atalarımız dostlarla beraber ziyafet vermeye *convivium* [bir arada yaşam] demekte haklıydılar, çünkü hayatı paylaşmak anlamına geliyor" (Yaşlılık Üzerine, 45). Zaman bazen bayram günlerinin sıradan günlerden ayırt edilmesini sağlayan yemekler veya daha da basiti, gün içinde öğünlerin tüketildiği anlar doğrultusunda bölünür.

Arkaik dönemde Romalılar genelde günde iki tahıl, baklagil ve sebze temelli öğün tüketirler. En önemli yiyecekleri, *farrum*'dan [gernik buğdayı] veya buğdaydan yapılıp tuzlu suda pişirilen bir bulamaç olan *puls*'tur ve Yunanların gözünde İtalyanların ana yiyeceğini teşkil eder. *Farrum* Roma'da hem sofralarda hem de kutsal ritüellerde önemli bir rol oynar: Şubat ayındaki *Fornacalia* bayramında kavrulur (Plinius, Nat. Hist. [*D. T.*], 18, 8) ve elde edilen ununa tuz katılarak kurban edilecek hayvanın üzerine sürülecek sos olan *mola* hazırlanır. *Puls* Geç Antikçağa kadar tüketilmeye devam edilir. Bu dönemde *puls*'un yanında ekmek de tüketilmeye başlanır; MÖ I. yüzyıldan itibaren mayalanmaya başlanan ekmeğin, zenginlerin *panis candidus*'u [beyaz ekmek] ve yoksulların *panis cibarius*'u, yani siyah yulaf ekmeği gibi çeşitleri vardır.

Puls, farrum

Zaman içinde yeni beslenme âdetleri ve yeni yemekler yayılır ve geleneksel öğün sayısı üçü bulur: sabah erkenden kahvaltı (*ientaculum*), öğle yemeği (*prandium*) ve günün sonunda akşam yemeği (*cena* veya *epulae vespertinae*). *Ientaculum*, peynir ve ekmek ile bazen zeytin, kuru meyve , süt ve baldan oluşur.

Prandium, sebze, meyve, baklagil ve yumurtadan oluşan hafif bir öğündür, genelde evde değil de oturarak veya ayakta tüketilecek sıcak yiyecek ve içeceklerin servis edildiği *taberna* veya *thermopolium*'da tüketilir.

En önemli ve en büyük öğün akşam yemeğidir, banyo yapıldıktan sonra, saat 14.00 ile 16.00 arasında başlar ve ziyafetler dışında gece karanlığı basmadan biter. Bu öğün yoksullar için *pulmentum*'dan, yani bir un ve sebze bulamacından ibarettir, zenginlerinki ise üç servisten oluşur: yumurta, sosis ve salata-

dan oluşan, yanında suyla ve balla karıştırılmış şarap (*mulsum*) içilen mezeler (*gustatio*); balık, domuz, yaban domuzu veya av hayvanı etinden oluşan ve genelde balıkların iç organlarıyla hazırlanan baharatlı bir sosla (*garum*) çeşnilendirilmiş ana yemek; son olarak da meyve ve tatlılar. Ziyafetlerde servis sayısı ve çeşitliliği değişiklik gösterir.

Günde üç öğün

Ziyafetler

Oryantalizan ve Arkaik toplumlarda ziyafetler, kutsal, kamusal ve askeri alanda en önemli unsurlardan biridir. Beraber yemek yeme biçimleri, belirli bir kültürde hâkim olan ilişki ve dostluk biçimlerini yansıtır. Kutsal veya aristokrat kökenli, ritüele dayalı öğünler zaman içinde toplumsal birleşme ve kimlik temelli ortak anlara dönüşürler.

Örneğin geçiş ritüellerinde, evlilik kutlamalarında, klanlar arası ittifaklar kurulduğunda, cenaze ritüellerinde ziyafetler verilir, takas yapılır, armağanlar verilir. Ortak öğün Antikçağ toplumlarında insanlar arası paylaşımın en ulvi anlarından biri anlamına gelir. Roma'da ziyafetlere *convivium* denmesinin sebebi, toplumsal niteliğidir, davetliler arasındaki akrabalık ve dostluk bağlarını pekiştiren, onları bedensel ve ruhsal olarak birleştiren "hayat bağı" özelliğidir. Arkaik dönemde Roma'da ziyafetlerin, kavrulmuş etlerin armağan edildiği *daps* adlı eski ritüelin de dahil olduğu dini kutlamalarla bağlantılı olduğu görülür. Ziyafete katılan tanrıların heykellerinin yatırıldığı *triclinium* divanlarından dolayı *lectisternia* olarak bilinenler de kutsal ziyafetlerdir.

Convivium

II. yüzyılda Roma'da ziyafetler, Kartaca'nın ve Yunan-Doğu bölgelerinin fethi sonucunda ekonomi ve üretim sistemlerinde yer alan yeniliklerle değişime uğrar. Tarımsal sistemin geçirdiği dönüşüm ve ticaret alanındaki açılımlar sofralarda da kendini hissettirir. Tarihçi Livius (MÖ 59-MS 17) Asya'ya yapılan askeri seferlerin sonuçlarını tarif ederken, ziyafetlere dansçı ve müzisyen kadınların ve erkek oyuncuların eklendiğini söyler: "ziyafetler daha görkemli, daha maliyetli şekilde hazırlanmaya başlanır" (Livius, *Roma Tarihi*, 39,6). Eskilere göre bir hizmetkârdan başka bir şey olmayan aşçılar, diye devam eder Livius, büyük saygı görmeye başlar ve eskiden bir iş (*ministerium*) sayılan yemek yapma da artık bir sanat (*ars*) sayılır.

Bu noktada Roma'nın ziyafet kavramının Yunan *symposion*'un [ziyafet] büyük etkisi altında kaldığı görülür ve geçmişe kıyasla soylu kadınları akşam yemeğinden sonra, yani şaraba adanan asıl *symposion* anının başladığı sofradan uzaklaştırma eğilimi baş gösterir, çünkü kadınların, kontrollerini, dolayısıyla da iffetlerini kaybetmemeleri için şarap içmesi yasaktır (gerçi yasak saf şarapla ilgilidir). Kadınların şarap içmesine izin verilen tek kült, dünyanın bir anlamda tersine döndüğü *Bona dea* [İyi Tanrıça] kültüdür. Ziyafet-

Yunan *symposion*'unun etkisi

lerin giderek daha muhteşem, dolayısıyla da yüksek maliyetli olması sonucunda, Roma'da yiyecek masraflarında ve sofraların hazırlanmasına kesintiye gidilmesi dayatılır. MÖ II. yüzyılda yürürlüğe giren lüks tüketim yasalarıyla azami davetli sayısı belirlenir (Orchia yasası, MÖ 180), ziyafet masrafları kısılır (Fannia yasası, MÖ 161) ve değerli ithal yiyecekler sınırlanarak fındık faresi veya egzotik hayvanlar gibi elde edilmesi zor etler yasaklanır (Aemilia yasası, MÖ 78).

Ancak yiyecek alanında lüks arayışı İmparatorluk döneminde de kendini hissettirecek, süt veren dişi domuz memesi, incirle beslenmiş hayvanların karaciğeri ("karaciğer" anlamına gelen *ficatum*, "incirle doldurulmuş" demektir) gibi lezzetler rağbet görmeye devam edecektir. Bir iktidar aracı ve bazen de seçim propagandası aracı olan ziyafetler genelde zengin yurttaşların evinde, bu amaca ayrılmış ve masanın etrafında yer alan, üzerine misafirlerin uzandığı üçlü divanlardan (*imus*, *medius*, *summus*) dolayı *triclinium* olarak bilinen özel odalarda düzenlenir: uzanmış halde yemek yemek, Roma'da çok erken tarihten itibaren yaygın olarak uygulanan bir Doğu âdetidir. Yataklar *stibadium*'lar gibi yuvarlak da olabilir. Genelde dokuz misafir vardır, ama yemek için üç veya dört masa hazırlandığı takdirde yataklara uzanmış misafir sayısı 36'ya ulaşabilir. Hanımlar başlangıçta kocalarının ayağının dibinde otururdu, İmparatorluk döneminde ise kocalarının yanında oturur olmuşlar; çocuklar da taburelere otururlar. Bazı günler kölelerin bile yemek artıklarından faydalanmasına izin verilir. Misafirleri yemek odasına alan, *nomenclator* adı verilen hizmetkâr herkesin adını ilan ederek *triclinium* üzerindeki yerini gösterir. Yerler misafirlerin yaşı ve makamı göz önüne alınarak, titizlikle belirlenir; masadaki en iyi yer *locus consularis* [*consul*'un yeri] olarak bilinir. Böylece ziyafet toplumsal bir mikrokozmos halini alır. Misafirler içeri girerken hizmetkârlar onların sandaletlerini çıkarıp ayaklarını yıkarlar. Ondan sonra da yemek yerken kullanılacak olan ellerin yıkamasına geçilir; o dönemde henüz çatal kullanılmazsa da, misafirler bıçak ve kepçe (*trulla*), kaşık (*ligula*) ve yumurta veya midye yerken kullanılan küçük kaşık (*coclea*) gibi bazı aletlerden yararlanırlar.

Yemek yeme

Akşam yemeğinin sonunda yer alan nihai *commisatio*'da, yani Yunan *symposion*'u örnek alınarak ziyafet başkanının (*magister cenae*) her misafir için kararlaştırdığı sayıda kadeh bir dikişte içilir; ziyafet başkanı aynı zamanda *commisatio*'nun nasıl yapılacağına, daire şeklinde mi, birer birer mi, yoksa misafirler arasından seçilen birinin *tria nomina*'sının [üç isim] her harfi için ayrı ayrı mı şerefe içileceğine karar verir.

Öğünlerde tüketilen şarap, mantar tıpalarla kapalı tutulup zift, kil veya alçıyla mühürlenmiş amforalarda muhafaza edilir ve bu amforalar ziyafet sırasında açılır, bir süzgeç yoluyla şarap krater adı verilen keramiğe aktarılır ve oradan kadehlerle alınır. Amforaya takılan bir etiket (*pittacium*)

Şarap

üzerinde şarabın kökeni ve yılı belirtilir. Roma'ya belki de efsanevi kral Numa'yla ulaşmış olan şaraptan önce tanrılar onuruna toprağa süt dökülür ve taze veya kesilmiş süt sofrada da suyla karıştırılarak içilir.

Roma'ya sukemerleri yoluyla ulaştırılan su halka açık çeşmelerden alınır ve serin kalması için pişmiş topraktan keramiklerde veya hasır kaplı sürahiler gibi özel kaplarda muhafaza edilir. Suyun soğutulması için dağlardan getirilip depolarda muhafaza edilen kar da kullanılır. Ev içi kullanım için evin *atrium*'unun [avlu] merkezinde yer alan ve *impluvium* adı verilen havuzda toplanan yağmur suyu kullanılır; bu suyun kullanılmadan önce kaynatılıp soğutulduğu da olur. Suyu arındırmak ve tadını iyileştirmek için sirke katılır, böylece Romalı lejyonerlerin içtiği, susuzluk gideren *posca* adlı içecek ortaya çıkar (İnciller'de çarmıha gerili İsa'ya sunulduğu anlatılır); suya bal katıldığında ise, *aqua mulsa* veya bal şarabı olarak bilinen tatlı bir içecek elde edilir. Şaraba alternatif olarak içilen bir başka içecek de, özellikle kölelerin içtiği, üzüm posası ile su karıştırılarak elde edilen *lora*'dır. Bira bilinirse de barbarların içeceği gözüyle bakılır. Yiyecek açısından aşırıya kaçmak, hem hekimler, hem de Seneca gibi filozoflar tarafından eleştirilir; Seneca ziyafetlerin ahlak ve beslenme açısından düzensizliğini kınar, öğün sonunda kusma âdetinin sofrada aşırıya kaçmanın, tıkınmanın ve sarhoş olmanın sonucu olduğunu söyler (Seneca, *Ahlak Mektupları*, 95, 21-29).

Su

Yunanistan'da da olduğu üzere, yiyecek alanında bazı yasaklar söz konusudur: örneğin Pythagorasçılar bakla yemezler, Iuppiter'in rahibi, *flamen Dialis* de baklaya dokunamaz bile (Gellius, *Noctes acticae* [*Attika Geceleri*], 10, 15,12). Ölülerin ruhlarıyla bağdaştırılan bakla, *Lemuria* bayramında olduğu üzere, ölüler onuruna yapılan kurban törenlerinde kullanılır: *paterfamilias* evde yalın ayak yürürken, arkasına bakmadan ruhları doyurmak için baklaları arkasına atar (Ovidius, *Fasti*, 5, 434).

Yiyecekler ve yasaklar

Vücut Bakımı ve Giyim

Ovidius şöyle der: "Temiz olmaya çalış, *Capitolinus* tepesindeki güreşler için cildin esmer olsun, *toga*'n üzerinde iyi dursun, lekesiz olsun. Dilin daima pürüzsüz ve temiz olsun, dişlerin beyaz olsun, çürük olmasın, ayağın büyük gelen ayakkabının içinde yüzmesin, deneyimsiz bir berber saçını kazık gibi yapmasın, saçını ve sakalını güzel kessin. Tırnakların çok uzun ve kirli olmasın, burun deliklerinden kıllar çıkmasın, nefesin çok kötü kokmasın, başkalarının burnuna keçi gibi kokun gitmesin" (*Aşk Sanatı*, 1, 510). "Sağlam vücutta sağlam zihin sahibi olmayı dile" şeklindeki ünlü deyiş de Iuvenalis'e aittir (*Satirae*, 10, 356).

Roma'da vücut bakımı zaman içinde farklı safhalardan geçmiştir. Antikçağda fiziksel aktivitelere sadece askerliğe hazırlık alıştırmaları gözüyle bakılırken, kişisel hijyen her gün kol ve bacakların hızla yıkanması anlamına gelir

(Seneca, *Ahlak Mektupları*, 86, 12); bazen evde, mutfağa bitişik yer alan *lavatrina* adlı banyoda yıkanılır. Bu dönemde kişisel bakım ağırlıklı olarak hijyen sağlama amaçlıdır. Foucault'nun sözünü ettiği, Romalıların sonradan uzun uzun ele alacağı, hem ruhsal hem de bedensel bakım anlamında "kendilik kaygısı"nın (Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*. 3, Milano 2009) gelişmesi için daha çok zaman geçmesi gerekecektir. Her gün banyo yapma âdeti MÖ II. yüzyılda, özellikle üst kesimlerden olmayan yurttaşlara açık hamamlar olan *balneum*'ların (İmparatorluk döneminde *thermae* denir). O andan itibaren hem bir hijyen hem de bir toplantı ve bir araya gelme mekânı olan hamamlar tüm sınıflar için sosyal ve kentsel bir eylemin yeri haline gelir.

Hamamlar

Hamama iş gününün sonunda dinlenmek için de, başkalarıyla tanışıp iş konuşmak veya sohbet etmek için de gidilir. Önce *aedilis*'ler, sonra da özel bir görevli (*curator thermarum*) tarafından idare edilen hamama bir *quadrans* (bir *as*'ın çeyreği) ödenerek girilir. Banyo yapacaklar üç aşamadan geçer: giysilerin çıkarılıp bırakıldığı *apodyterium*, kuru banyo için, zeminin bir *hypocaustum* (sürekli olarak yanan bir ateş sayesinde içi sıcak hava dolu bir dehliz) yoluyla ısıtıldığı *laconicum* (veya *sudatorium*). Yan tarafta da sıcak su dolu havuzların olduğu *calidarium* vardır. Sıcak sudan çıkıldığında kademeli olarak önce ılık bir yere (*tepidarium*) geçilir, oradan da soğuk su havuzuna (*frigidarium*) atlanır. Roma hamamının modeli Yunan *gymnasion*'dur, ama Roma'da amaç yurttaşın fiziksel veya ahlaki eğitimi değil, sadece hijyen ve spor faaliyetleridir; hamamlarda *palaestra* [spor salonu] bulunabilir, ama elzem bir unsur değildir. *Palaestra* bulunduğu zaman burada jimnastik hareketleri yapılır, *trigon* gibi top oyunları oynanır. Hamamlar da, *palaestra*'lar da kadınlara açıktır, ama evli kadınlar ancak eşlerinin izniyle hamama gidebilirler.

Eskiden banyo yaparken baba ile oğulun da, damat ile kayınpederin de birbirini çıplak olarak görmesi yasaktı (Plutarkhos, *Quaestiones Romanae* [*Roma Meseleleri*], 40; Cicero, *De oratore* [Hitabet Üzerine], 2, 224): bir arada yıkanma yasağı, eskilerin ebeveynlerin katı olması gerektiği inancından kaynaklanır. Hamamda başlangıçta kadınlarla erkeklerin bir arada olmasına izin verilirse de, sıklıkla ahlaksızlığa ve fuhuşa yol açar, hatta hamamlar bazen erotik aktivitelerle bağdaştırılır (iki paralık hayat kadınları için kullanılan *quadrantaria* terimi de hamama ödenen *quadrans*'tan türemiştir). Böylece zaman içinde kadınlarla erkekler için farklı saatler tespit edilir, Cumhuriyet döneminde farklı mekânlar yapılır, MS II. yüzyılda da, İmparator Hadrianus döneminde hamamların kadınlarla erkekler tarafından karışık olarak kullanılması ahlaksızlık sayılarak yasaklanır.

Çıplaklık ve fuhuş

Genelde sadece suyla veya soda içeren temizleme maddeleriyle, *lomentum*'la (bakla unu ile öğütülmüş salyangoz kabuğu karışımı) veya kül suyuyla yıkanılır. Daha ayrıntılı temizlik gerektiğinde vücut yağlanıp sonra üzeri kumla

kaplanır, sonra dar ve oyuk bir kaşığa benzeyen bir raspa ile (Yunan atletleri arasında da âdet olduğu üzere) vücudun üzerindeki yağ sıyrılır. Sonra banyo yapılır, sonra da kokulu yağlarla ve esanslarla masaj yapılır. Kokunun abartılı kullanımına iyi gözle bakılmaz, lüksün ve efemine olmanın işareti olarak görülür: Roma'da esas makbul olan *bene olent qui non olent*, yani "güzel kokanlar, kokmayanlardır".

Saç Stilleri ve Kozmetik

Arkaik dönemde Romalılar saç ve sakallarını uzun tutarlar, ama MÖ II. yüzyıldan itibaren berber dükkânlarında traş olma âdeti yayılır; ilk traş olan kişinin Scipio Africanus olduğu söylenir (Plinius, *Doğa Tarihi*, 7, 211). Romalı gençlerin ilk sakal traşı onuruna *depositio barbae* olarak bilinen dini bir tören düzenlenir ve yeni kesilen sakal tanrıya sunulur. Böylece sakalı kesilen gencin yetişkinliğe geçişi kutlanır. Çok özenli olmayan, hatta bazen acı veren sakal traşı için sakal sadece suyla ıslatıldıktan sonra demir ağızlı bir ustura veya bir bıçakla kesilir. Sakalın uzun bırakılması bakımsızlık göstergesidir, ama aynı zamanda da heykel yoluyla tasvirlerde filozoflarla bilgelerin özelliği sayılır. Saç ya kısa tutulur ve kâhkül bırakılır, ya da sıcak maşa (*calamistrum*) yoluyla bukleler halinde kıvrılır. Romalı kadınlar saç stiline büyük önem verirler ve zengin olanlarının evlerinde sırf bu işle ilgilenen hizmetçiler (*ornatrix*) olur.

Traş

Saçlar genelde enseyi kapatan bir topuz halinde toplanır; saçların geri kalan kısmı kıvrılıp dökümlü halde bırakılabilir. Kadınlar evleri dışında başlarını şallarla veya kuşaklarla (*vittae*) örterler veya saçlarını bir ağla (*reticulum*) toplarlar. Hanımlar, ayırt edilmelerini sağlayan bir saç stili uygularlar: *tutulus*, saçları tepede tutmak için huni şeklinde sarılan yün şeritlerden oluşur. Ayrıca kabarık peruklar ve takma örgüler takılır, boya da kullanılır (sarı renk, keçi yağı ile kayın ağacı külünün karışımından oluşan *sapo* ile elde edilir)

Kozmetik alanı oldukça karmaşıktır. Epilasyon, tüylerin cımbız ya da reçine veya ziftten yapılmış ağda yoluyla koparılması veya sıcak balmumu veya ısıtılmış ceviz yaklaştırıp tüyleri yakarak yapılır. Yunan kadınları gibi Romalı kadınlar da vücutlarının açıkta kalan yerlerine (yüzleri ve kolları) kilden veya kurşun karbonat gibi toksik maddelerle hazırlanan *cerussa* veya üstübeç gibi beyaz boyalar sürerler. Zincifre, sülüğen veya üzüm posasından elde edilen kırmızı boyalar yanaklara ve dudaklara sürülür; gözlere çizgi çekmek için de kurum veya antimon kullanılır.

Makyaj

Giyim

Roma'da hangi sosyal sınıfa ait olunduğunun asıl göstergesi saç stilinden de çok, giyimdir ve aksesuarlar da sadece süsleme amaçlı olmayıp kişinin rolüne,

yaşına ve sosyal sınıfına işaret eder. Romalıların giysileri *indumenta* (gece ve gündüz giyilen) ve *amictus* (sadece gündüz giyilen) olmak üzere ikiye ayrılır.

Tünik

Giysiler arasında bel çevresine bağlanan bir giysi olan *licium* ile keten ve çok yaygın olarak kullanılan, yünden bir tür uzun gömlek olup beline kemer takılan tünik öne çıkar; kadınların tüniği ayaklarına kadar iner. Kadın, erkek, sivil, asker, herkes tünik giyer; ev dışında (örneğin işçiler tarafından) tek giysi olarak giyilebildiği gibi, giysilerin altına da giyilebilir, aksesuarsız giyilir veya üzerine diklemesine iki geniş (senatörler) veya dar (*equites* [süvari sınıfı]) kırmızı şerit takılır.

Toga

Ancak Roma'ya en özgü giysi, Roma yurttaşlarının ayırt edici özelliği olan *toga*'dır, eskiden yurttaş olan tüm kadın ve erkekler tarafından giyilirdi. Yarım daire şeklinde, yünlü bir üst giysi olan *toga*, sağ kolu açıkta bırakıp sol kolu örtecek şekilde vücudun etrafına sarılır; ön tarafta *sinus* adı verilen bir kıvrım oluşur. *Toga*'ya alternatif olarak, resmi görev bağlantıları olmayanlar tüniklerinin üzerine bir tür pelerin olan *pallium* giyerdi. *Toga*'nın rengi farklılık gösterirdi: seçimlerde aday olanların *toga*'sı beyazdı (zaten *candidatus* [beyazlı] aday demektir); üst düzey yetkililerin ve çocukların *toga*'sının ise kenarında kırmızı bir şerit vardır (*toga praetexta*).

Geçiş ritüelleri

Ergenlikten yetişkinliğe geçiş ritüellerinde de giyim ve saç stili sembolik açıdan büyük önem taşır. Genç kızlar ve erkekler *toga praetexta*'dan *tunica recta*'ya geçerler ve geçiş töreninden önceki gece bu tünikle uyurlar. On altı yaşlarındaki gençler için giysi değişimi sembolik anlam taşır, çünkü hepsi birer yurttaş haline gelir ve bu olay Liberus onuruna düzenlenen bayramda (Mart ayında) kutlanır; gençler *toga praetexta*'nın yanı sıra *toga virilis*'i de giyerler ve çocukluklarının altın damlasını (damla şeklinde bir pandantif) *Lar*'lara adak olarak sunarlar. Genç kızlar âdet görmeye başladıkları zaman oyuncaklarından vazgeçerler ve evlenme yaşına gelmiş sayılırlar: bu geçiş de yeni giysiler, başlıklar ve saç stilleri demektir.

Hanımlar statülerinin simgesi olan ve *stola* olarak bilinen uzun bir tünik giyerler, bel kısmına bir kemer (*zona*) bağlarlar ve üzerine geçirdikleri, genelde canlı renklere sahip pelerini (*palla*) evden çıktıklarında başlarını örtmek için de kullanırlar. Boyunlarına düğüm atılmış bir eşarp (*focale*) takarlar, kollarında da terlerini silmek için bir *mappa* tutarlar. Çeşitli mücevherler takarlar ve aksesuarları arasında daima yelpazeler ve şemsiyeler de yer alır. *Toga* en yaygın olarak kullanılan giysi ise de – şair Vergilius Romalıları *gens togata*, "yani *toga*'lı soy" olarak tanımlarsa da (Aeneis, 1, 282) – günlük hayatta İmparatorluk döneminde tüm sosyal sınıflarda çok kullanılan, kapüşonlu *paenula* gibi daha pratik giysiler tercih edilir. Ayakkabılara gelince en yaygın olanları bağcıklarla ayak bileğine bağlanan deri bir ayakkabı olan *calceus*; ağırlıklı olarak askerlerin ve çiftçilerin kullandığı çivili çizme olan *caliga*, ayağın üst kısmına bağlanan *solea* ve örülü deriden sandalet olan *crepida* vardır.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Eğitim*, s. 266; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Canlılardan Ölülere*, s. 565; *Ailelerin Anılarından Toplumsal Temsiliyete Cumhuriyet Döneminde Roma Portreleri*, s. 679; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Romalılar ve Hayvanlar

Cristiana Franco

Antikçağda genelde insanoğlu ile diğer hayvanlar arasında çok sıkı ilişkiler vardır, çünkü hem eskiler diğer türlerle daha haşır neşirdir hem de insan yapımı mekânlar (şehirler), yarı insan yapımı mekânlar (işlenmiş topraklar) ve vahşi doğa arasındaki ilişkilerin ardındaki ekolojik denge tarih boyunca büyük değişiklik göstermiştir. Sanattan, felsefeye, efsanelerden teknik inceleme yazılarına, kehanetten tıbba ve farmakopeye[1]*, Roma uygarlığının tüm kültürel ifadelerinin hayvanlarla, hayvan biçimli figürlerle, çeşitli ideolojik, sosyal ve iletişimsel işlevleri yerine getirme amaçlı hayvan biçimli tanrılarla dolu olması bundandır.*

Efsanevi ve Sembolik Hayvanlar

Bilindiği üzere, Roma'nın kuruluşuna dair anlatımın başrollerinde hayvanlar yer alır. Latium'a göç eden ve Romalıların atası sayılan Troialı kahraman Aeneas'a 30 yavrusu olan beyaz bir dişi domuzun bulunduğu yere yerleşme emri verilmişti.

Geleneğe göre bir Vesta rahibesi ile savaş tanrısı Mars'ın çocukları olan Roma'nın kurucuları Romulus ile Remus, Tiber nehrine terk edilmişler ve bir dişi kurdun onlarla ilgilenmesi sayesinde hayatta kalmayı başarmışlardır.

1 İlaç üretiminde kullanılan etkin ve yardımcı maddelerin açıklandığı sözlüklerin hazırlanmasına dair alan -edn.

Kartal da, yine bilindiği üzere, önce Romalı lejyonerlerin, sonra da Roma İmparatorluğu'nun simgesiydi. Ancak Plinius'un anlattıklarına göre (*Doğa Tarihi*, X 5), eskiden simge-hayvanların sayısı daha fazlaymış, bu simgeleri tek başına kartala indirgeyen Gaius Marius (MÖ 157-86) olmuş: "ilk sembol kartaldı, ama yanında dört tane daha vardı: asker sıralarının başlarında kurtlar, minotauruslar [yarı boğa yarı insan], atlar ve yaban domuzları yer alırdı". Romulus yeni şehrin sınırlarını toprağa çizmek için sabana iki öküz, daha doğrusu bir öküz ve bir inek koşar; sabanın bıraktığı iz biraz eğimlidir, çünkü dış tarafta yer alan inek, erkeğe göre sabanı daha az çeker.

Saban öküzü son derece değerli bir iş arkadaşı olarak takdir görür: "diğer hayvanların arasında öküzün ayrı bir yere sahip olduğuna şüphe yoktur; hele de 'bir zamanlar Yunanlar boğalara "*itali*" derlerdi' inancından adını almış topraklarda ve surları dişi ve erkek öküzlerin sabanla çizdiği kutsal alan üzerine kurulan bir şehirde [...] ve de günümüzde de tarlaların sürülmesinde insanın en çalışkan iş arkadaşı olduğu için; eskilerin onu bu kadar takdir etmesi ve öküz öldürmenin [...] ölüm cezasını gerektirecek bir suç sayılması bundandır" (Columella, *De re rustica* [*Tarım Üzerine*], 6, 2, 11-13; Varro, *De re rustica* [*Tarım Üzerine*] II, 5, 3-4; Cicero, *Tanrıların Doğası*, II 159). Columella, öküzlerin üstün haysiyetinden dolayı, zayıf ve isteksiz olanlara insanlık dışı yöntemlerin uygulanmasına karşı çıkar ve incitici olmayan tekniklere başvurulmasını diler.

Güçlü bir bağ

Hayvanlar ve Tarımsal Faaliyetler

Romalılar kendilerinden tarıma adanmış bir halk olarak söz etmekten hoşlanır ve hayvanların ehlileştirilmesinin bu uygar yaşam biçiminin gelişiminde ne kadar önemli bir rol oynadığının bilincindedirler. Varro şöyle der (*De rerum rusticarum*, 2, 1): "bu hayatın en eski safhasının, insanların bakir toprakların kendiliğinden ürettikleriyle beslendiği en doğal hal olması [...] mantıklıdır. Bu safhadan ikincisine, yani insanların hem ağaçlardan ve yabani çalılıklardan meşe palamudu, yabani çilek, böğürtlen ve başka meyveler topladığı hem de aynı ihtiyaçlar doğrultusunda yakalayıp kafese tıkabildikleri bütün yabani hayvanları ehlileştirdikleri çobanlık safhasına geçilmiştir. Bu hayvanlar arasında ilk olarak, hem faydalarından hem de uysallıklarından dolayı koyunların yer aldığı düşünülür. Nitekim koyunlar doğaları itibarıyla en uysal ve insan hayatına en uygun hayvanlardır. İnsanın beslenmesi için süt ve peynir, vücudu için de yün giysiler ve deri sunarlardı. Üçüncü safhada da çobanlıktan tarlaların işlenmesine geçilmiştir: bu dönemde insanlar önceki iki safhadan birçok şeyi muhafaza edip o kadar geliştirmişler ki günümüze kadar gelmişler".

Başlıca menkul değer olarak hayvanlar

Romalılar parayı *pecunia* olarak tanımlarlar, çünkü *pecus*'la (sığırlar) bağdaştırırlar: kendini çobanlıkla ve tarımla bağlantılı olarak gören bu uygarlık

için menkul değer denince akla sığırlar gelir. Hukuki dilde menkul değerler için *familia pecuniaque* [aile ve paralar] terimi kullanılır ve *familia*'ya evcil hayvanlar ile sahip olunan hayvanlar (özellikle küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar, domuzlar, keçiler, atlar ve eşekler) dahildir.

Romalıların kırsal ekonomiye ilgileri, Antikçağda hayvan yetiştiriciliği (zootekni) ve veteriner tıbbı konusunda hatırı sayılır miktarda bilgi sahibi olmamıza izin veren tarım konulu çeşitli inceleme yazılarının (Cato, Varro, Columella) varlığından da anlaşılır. Tarımla uğraşanların sahip olması gerektiği yetiler arasında sayılan veterinerlik geleneği İmparatorluk döneminde de özerk olarak gelişmeye devam eder ve özel olarak öküz, at, katır ve diğer ehli hayvanların tedavileri konusunda eserler yayınlanır (Gargilius Martialis'in *De curis Boum* [*Öküzlerin Tedavisi Üzerine*]; Palladius ile Pelagonius'un *De veterinaria Medicina* [*Veterinerlik Tıbbı Üzerine*], Vegetius'un *Mulomedicina Chironis* [*Chiron'un Katır Tıbbı*] ve *Mulomedicina* [*Katır Tıbbı*] eserleri).

Tarım ve veterinerlik konusunda inceleme yazıları

Çiftliklerde bulunan hayvanlar ehli olanlarla sınırlı değildir. Varro, Geç Cumhuriyet döneminde *villa*'larda kaç çeşit hayvan yetiştiriciliği yapıldığına tanıklık etmiştir: kuşhanelerle (*ornithones*) karacalardan yaban domuzlarına, geyiklerden alageyiklere her türlü av hayvanının yetiştirildiği üretme çiftliklerinin (*vivaria* veya *leporaria*) yanı sıra, midyelerden balıklara kadar çeşitli su hayvanlarının yetiştirildiği havuzlar da (*piscina*) vardır. Bu gibi yetiştirme merkezleri sadece o *villa*'nın yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olabilir veya üretim artığı dış pazarlarda satılabilir. Keklik, sülün ve güvercinin yanı sıra tavus kuşu eti de büyük rağbet görmeye başlar, dolayısıyla fiyatı yüksektir; ama flamingo, turna ve leylek eti de sevilir. İmparator Heliogabalus'un (204-222) papağan etine bayıldığı ve onları hem misafirlerine hem de aslanlara yedirdiği bilinir. Kazların özellikle ciğeri tüketilir.

Av

Bazen üretim çiftlikleri kilometrelerce büyüklükte doğal koruma alanları niteliğindedir ve buraların sahiplerinin bu alanlarda gösteriler düzenlediği bilinir: hatip Quintus Hortensius'un Roma'nın dışındaki *villa*'sında Vahşi Hayvanları Büyüleyen Orpheus gösterisi düzenlenir (Varro, *De rerum rusticarum*, III 13, 2-3). Veya birçok imparatorun yaptığı gibi, dostlarla sürek avları düzenlenir: Nero'nun (37-68) *Domus aurea*'sı ve Domitianus'un (51-96) Villa Albana'sında muhtemel bu türden parklar vardı.

Bazen, avı daha heyecan verici hale getirmek için, bu doğal koruma alanlarına egzotik hayvanlar da salınır. Yunanların büyük hayvan avı modası Roma döneminde de devam eder. Zamanın büyük kısmını, diğer Romalı gençler gibi hukuki faaliyetlerle değil de avda geçirme alışkanlığını Roma'ya getirenin, Pydna Savaşı'ndan sonra

Egzotik hayvanlar ve avcıların asaleti

Makedonya'da bu âdeti benimseyen Scipio Aemilianus (MÖ 185?-129) olduğu anlatılır (Polybios, XXXI, 29). Sonraki dönemlerde bu Makedonya âdeti iyice yaygın hale gelir. Pompeius Numidia'dayken (MÖ 81) muharebelerin arasında birkaç günlüğüne aslan ve fil avına çıkar çünkü, dediğine göre, Afrika'da hayvanlar da Romalıların ne kadar güçlü olduğunu bilmelidir (Plutarkhos, *Pompeius*, 12).

Bu gelenek imparatorlar tarafından da sürdürülecektir ve büyük hayvan avı MS I. yüzyılda aristokratlar arasında yaygın bir spor haline gelecektir. Bu tür avlarda hayvana öldürücü darbeyi indirmek imparatorun ayrıcalığıdır ve aslan avlamak isteyenler önce imparatordan izin almalıdır. Ostia limanına bir orka girdiği zaman onu yakalamak için düzenlenen operasyonu yöneten, İmparator Claudius'tur (MÖ 10-MS 54) (Plinius, *Doğa Tarihi*, IX 15).

Gösterişli Hayvanlar

Bu dönemde egzotik hayvanlara ve yabani hayvanları ehlileştirme gösterilerine hayranlık duyulmaya devam edilir. Başlangıçta Romalıların yabancı olduğu filler Epeiros'lu Pyrrhos'a karşı yürütülen savaşlarda (MÖ III. yüzyıl) büyük şaşkınlık yaratmış, o andan itibaren güçleri ve heybetleriyle Romalıların hayranlığını kazanmışlardır. Romalıların ilk defa gördükleri bu hayvanlar karşısında hissettikleri şaşkınlık onlara verdikleri isimden de anlaşılır, zira "Lucania öküzü" anlamına gelen *Lucas bos*, filleri Latium sakinlerine daha aşina gelen bir hayvana benzettiklerini gösterir. Görkemli gösterilere eğilim gösteren Pompeius, kendi *triumphus*'unda [zafer alayı] (MÖ 79) arabasının dört Afrika fili tarafından çekilmesini ister, ama şehrin kapıları yeterince geniş olmadığından atlara başvurulur (Plutarkhos, *Pompeius*, 14). Augustus da Romalı yurttaşların eğlenmesi için, dünyanın neresinden gelirse gelsin, her türlü olağanüstü hayvanın sergilenmesini sağlar: böylelikle *Saepta*'da bir gergedan, bir sahnede bir kaplan ve *Comitium*'da 50 kübit uzunluğunda bir yılan sergiletir (Suetonius, (*Vita Augusti*, 43). Bu gibi manzaralar korkutucu bir izlenim yaratmış olmalı ve bu kadar tehlikeli hayvanlar kafeslerde (*cavea*, *claustra*) veya kapalı alanlarda (*saepta*) bulunmalarına rağmen, onları görmek için akın akın gelen halk arasında dehşet uyandırmış olmalıdır. Roma'nın hâkim olduğu topraklar giderek büyürken eyaletlerden getirilen egzotik hayvan türlerinin sayısı giderek artmış, tavus kuşu, papağan ve bazı balık türleri (örneğin ıstakoz: Macrobius, *Saturnalia* II 12) gibi bazıları Orta ve Geç İmparatorluk dönemlerinde neredeyse sıradan hale gelmiştir. Romalılar kediyi (*feles*) sadece yırtıcı bir hayvan olarak tanırlarsa da Mısır, Etruria ve *Magna Graecia*'yı [Büyük Yunanistan[1]] örnek alarak evcil ver-

Filler, kaplanlar, leoparlar

1 (Lat.) Romalıların, İtalya'nın güneyinde, nüfusun çoğunluğunun Yunan yerleşimciler olduğu bölgeler için kullandığı isim (ç.n.).

siyonuyla tanışırlar ve kedi zaman içinde Roma evlerinde fare avcısı rolünde gelinciğin (*mustela*) yerini alır.

İmparatorluk döneminde sıra dışı olana duyulan hayranlıktan dolayı, leoparların, kaplanların veya yaban domuzlarının katır gibi boyunduruğa bağlandığı, boğaların sırtına çocukların ve akrobatların bindiği, fillerin imparatorun önünde eğildiği veya hantal bir şekilde dans ettiği *circus* gösterileri düzenlenir (Martialis, I 104, V 31; Martialis, *Liber spectaculorum* [*Gösteriler Üzerine*], 17; Seneca, *De ira* [*Öfke Üzerine*], II 31; Plinius, *Doğa Tarihi*, VIII 4). Bu gösteriler genelde vahşi gladyatör gösterileri arasında neşeli aralar teşkil ederler.

Circus gösterileri

Evde ayı, aslan ve yılan gibi her türlü vahşi veya tehlikeli hayvan bulundurma modası da o kadar yaygındır ki (Seneca, *De ira*, II 31; Plinius, XI 163) Roma devleti özel şahısların vahşi hayvan mülkiyetini sınırlamak için müdahalede bulunmak zorunda kalır (*Digesta* 21, 1, 40-42). Ancak ehlileştirilmiş türlerin sayısındaki artış, evcil ve yabani hayvanlar arasındaki ayrımı zorlaştırır. Bunun sonucunda bu hayvanların verebildiği zararların karşılanması konusu belirsizlikler içerir, çünkü yasalar karşısında sadece evcil hayvan sahipleri sorumludur, dolayısıyla evcil hayvanlarla ilgili cezaların kapsamı ehlileştirilmiş hayvanları da kapsayacak şekilde genişletilir.

Hukuki cezalar

Ancak asıl büyüleyici sayılan, yırtıcı hayvanların vahşiliklerini sonuna kadar sergiledikleri gösterilerdir. *Venationes* adı verilen gösterilerde (bu gelenek MÖ 186'da Fulvius Nobilior tarafından başlatılmıştır) av farklı bir işlev edinir: artık genç aristokratlar için bedensel ve zihinsel antrenman sağlamaya yönelik bir spor aktivitesi değil, *circus*'ta veya amfitiyatroda tribünlerde oturan halka yönelik bir eğlencedir. Bu gibi gösterilerin kısa sürede büyük rağbet gördüğünü ve vahşi hayvanlarla yapıldığını Plinius'un (*Doğa Tarihi*, VIII 64) senatonun bir ara vahşi hayvanların ithalini yasaklamaya çalışmasından, ama Gnaeus Aufidius'un (muhtemelen MÖ 170 yılında *pleb tribunus*'u, önerdiği ve meclisin onayladığı bir yasayla bu yasaklamanın feshedilmiş olmasından da anlıyoruz. Böyle gösterilerde eğlence düzeyi öldürülen hayvanların sayısıyla (öldürülen hayvanların etinin gösteriyi izleyen halka ücretsiz olarak dağıtılmış olması muhtemeldir) ve başroldeki insanların avcılık alanındaki ustalığıyla ölçülür. Augustus, düzenlediği oyunlarda 3500 vahşi hayvan öldürtmüş olmakla övünür (*Res gestae Divi Augusti* XXI). Kendine *Hercules Venator* [Avcı Herkül] dedirten İmparator Commodus'un (161-192), ün salmış avcılık gösterilerinde otobur hayvanlar, kuşlar, devekuşları, su aygırları, filler ve kaplanlar gibi her türlü hayvanı öldürdüğü bilinir (Cassius Dio, LXXIII 18-20). Amfitiyatrolarda ve sirklerde hayvanlar sadece avlarda kullanılmaz. Hayvanlar arasında mücadeleler ile insanlarla vahşi hayvanlar arası mücadeleler (*bestiarius*) düzenlenir ve ölüm cezasına çarptırılanlar aç bırakılmış vahşi hayvanlara parçalattırılır (*damnationes ad bestias*). Bu gösterilerin ana odağının, önceden seçilmiş bir kurbana yönelik olsun (örneğin ölüm cezaları-

Venationes

nın infazı), silahlı bir insan veya benzer bir hayvanla eşit şartlarda mücadele olsun, hayvanların vahşiliğini sergilemek olduğu anlaşılır. Seneca'nın iplerle birbirine bağlanıp birbirini öldürmeye teşvik edilen, sonra da bir *confector* [yok edici] tarafından öldürücü darbe indirilen bir boğa ile bir ayıyı anlattığı hikâye bu açıdan anlamlıdır (*De ira*, 3, 43, 2). Bu gibi olaylar sabah programına özgüdür ve neredeyse gladyatör gösterileri kadar rağbet gördükleri anlaşılır.

Ölüm cezalarının etobur hayvanlar yoluyla uygulanmasının da günümüzde tahayyül edilmesi zor, incelikli bir sapıklık düzeyine ulaştığı olur. Örneğin ölüm cezasına çarptırılanlara mitolojik bir kahramanın kıyafetlerinin giydirildiği olur ve ölümü bir tiyatro gösterisi gibi sunulur. Prometheus gibi vahşi hayvanlar tarafından parçalanarak ölmeye mahkûm edilen birinin Prometheus'tan tek farkı bir kartal değil de bir ayı tarafından parçalanmasıdır (Martialis, *Liber spectaculorum*, 9). Hayvanlar tarafından öldürülmeye mahkûm edilen kadınlara bazen öncesinde eşekler veya (Pasiphae mitinde olduğu üzere) boğalar tarafından tecavüz edilir (Martialis, *Liber spectaculorum*, 6; Apuleius, *Başkalaşımlar*, X 23-34).

İşkenceler

Önce idareciler, sonra da imparatorlar, halka yaranmak için cömertliklerini en çok *bestiae dentatae* [dişli hayvanlar] ve *bestiae Africanae*'ın [*Afrikalı hayvanlar*] ithalatında gösterirler ve Strabon (MÖ 63-MS 21) Roma'daki gösteriler için hayvanlar yakalanıp durulduğundan Numidya'nın yabani faunasından mahrum kaldığından yakınır (Strabon 2, 5, 33). Hayvanların yakalanması giderek daha maliyetli bir iş haline gelir, dolayısıyla bu hayvanlar için ödenen fiyatlar da yükselir. Roma'ya nakledilen hayvanların gösteri için gerekli olandan sayıca epey daha yüksek olması gereklidir, çünkü bu zavallı hayvanların çoğu nakil sırasında ölür. Nakli atlattıkları takdirde de, esaret şartlarından ve açıktan dolayı sıklıkla kazalara yol açarlar. Plinius (*Doğa Tarihi*, XXXVI, 40) Pompeius döneminde Roma'da faaliyet gösteren *Magna Graecia*'lı [Büyük Yunanistan] heykeltraş Pasiteles'in bir gün Tiber nehri üzerindeki askeri liman Navalia'ya gittiğini, burada gösterilerde kullanılmak üzere yeni getirilmiş *bestiae Africanae*'ın olduğunu anlatır. Pasiteles aslanları tasvir etmeyi öğrenmek için özel olarak oraya gitmiş, ama o oradayken yakınlarındaki bir panter kafesinden kurtulmayı başarmış ve sanatçı ciddi bir tehlike atlatmış.

İthalat amaçlı hayvan yakalama

Kehanet

Roma'da kehanete sıklıkla hayvanlar dahildir. *Auspicium* temelli kehanet, bazı kuşların (hareketleri anlamlı sayılanlara *alites*, ötüşlerine değer verilenlere *oscines* denir) uçuşunun gözlemlenmesini ve ötüşlerinin incelenmesini gerektirir. Etrüsklerden devralınan *haruspex* sanatında kurban edilen hayvanların iç organları incelenir. Ama hayvanlar başka bir öngörü türü açısından da önem taşır.

Örneğin askeri bir sefer, kafesler dolusu kutsal tavuk (*pulli*) olmadan yola çıkmaz, çünkü tavukların yemleri gagalama şeklinden bir girişimin nasıl sonuçlanacağı anlaşılır: örneğin tavuklar yemeyi reddederse alametler olumsuzdur, yemlerin üzerine iştahla atılırlarsa (*tripudium*) hayırlıdır. *Consul* Claudius Pulcher'in kötü bir alamet karşısında –tavuklar yememişti, dolayısıyla saldırıya geçilmesi tavsiye edilmiyordu- öfkelenip zavallı hayvanları denize attığı ve "yemek istemiyorlar madem, su içsinler!" dediği anlatılır.

Ve hemen ardından Trapani açıklarında Kartacalılara tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmış (Cicero, *Tanrıların Doğası*, II 3). Hayvanların tuhaf şekilde davranması da (yün üreten keçiler, tavuğa dönüşen horozlar veya tam tersi, yabani hayvanların şehirlere inmesi) *prodigium* [alamet], yani gizli gerçekliklerin potansiyel "işareti" sayılır ve olası bir uyarıyı göz ardı etmemek için dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir.

Pedestria [Yayalar] adı verilen *auspicium*'lar, yolda insanın karşısında hayvanların çıkmasından elde edilir (Paolo-Festo 287, 1-2 Lindsay *quae dabantur a vulpe, lupo, serpente, equo ceterisque animalibus quadrupedibus* [bir tilkinin, bir kurdun, bir yılanın, bir atın ve diğer dört ayaklı hayvanların verdiği (işaret)]): bir kurt ağzı dolu olarak (iyiye işaret) sağ taraftan gelerek yolu geçebilir, hamile bir dişi köpek veya dişi tilki (*praegnas canis, feta vulpis*) veya bir *serpens* [yılan] yolcunun yolunu kesebilir.

Bkz. *Roma'nın Başlangıcı*, s. 24; *Krallar Çağı*, s. 28; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Etruria ve Roma'da Spor ve Müsabakalar*, s. 260; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

Romalı Çocukların Oyunları

Eugenia Salza Prina Ricotti

Oyun olmadan olmaz. Mezopotamya'da olsun, Mısır'da olsun, Yunanistan'da olsun ve tabii ki Roma'da olsun, çocuklar da, yetişkinler de çok eski zamanlardan beri hep oyun oynamıştır. Burada daha çok çocuklara özgü oyunları inceleyip, kumar veya zar oyunları veya satrancın atası sayılabilecek, 12 çizginin tek bir dikey çizgiyle kesildiği bir tahta üzerinde oynanan *ludus latrunculorum* gibi öncelikli olarak yetişkinlere özgü olan oyunları ele almayacağız.

Top Oyunları

Roma'da top oyunları tabii ki çok sevilir ve topla çocuklar da, yetişkinler de oynar. Popüler çocuk oyunu *trigon*'u "üç köşe oyunu" olarak tercüme edebiliriz.

Trigon ve *pila*

Çocukların yanı sıra yetişkinler de, *Forum*'daki önemli işlerini tamamladıktan sonra bu oyunu oynamak için *Campus Martius*'a giderler. Trigon oyununda üç katılımcı bir üçgenin üç köşesinde konumlanır. Hepsi hazır olduğunda oyunculardan biri topu bir arkadaşına atar, o da ona avuç içiyle vurur ve oyun oyunculardan biri topu düşürene kadar devam eder. Sonra da baştan başlanır. Trigon'un Maecenas'ın (MÖ y. 69-8) en sevdiği oyunlardan biri olduğu bilinir; Brindisi'ye yapılan bir yolculuk sırasında Horatius ile Vergilius'u bile oyuna dahil etmeye çalıştığı bilinir, ama iki şair yolculuktan dolayı yorgun olup bu eğlenceden mazur görülmeyi başarmışlar: biri konjonktivitini, diğeri de mide rahatsızlığını bahane etmiş. *Pila* [*palla*] oyunu son derece basittir: Petronius (?-66) Trimalchio'yu kaplıcada köleleriyle birlikte yeşil renkte *pila*'larla oynarken tasvir eder. Ona eşlik eden bir hizmetkârı yanında bu toplardan çok miktarda taşır, çünkü toplardan biri oyuncuların elinden kaçıp yere düştüğü zaman Trimalchio onu hemen attırıp yerine yeni bir top ister.

Çocuklara uygun bir top daha vardır, o da içi tüy dolu büyük ve hafif bir top olan *paganica*'dır. Martialis (39-y. 104) *paganica*'yı şöyle tarif eder: "Sıkıştırılmış tüylerden yapılan *paganica* / *follis* kadar yumuşak değil, ama *pila* kadar sert de değil. *Paganica* kelimesi *pagus*'tan [eyaletlerin en küçük idari bölgesi] türediğine göre bu oyunun kırsal bölgelerde ortaya çıkmış olması mümkündür".

Bir de *follis* veya *folliculus* vardır. Athenaios'un (II-III. yüzyıllar) dediklerine göre bu top Pompeius'un çalıştırıcısı Atticus Neapolitanus tarafından icat edilip üretilmiştir ve belirli maçlarda kullanılırdı. Bu top havayla şişirilmiş olup fazla yorucu olmayan oyunlara uygundu. Suetonius da (70-y. 140) *folliculus*

oyununun diğerlerine göre daha kolay olduğunu söyler ve *Vita Augusti*'de Augustus hakkında şöyle der: "zaman içinde, o ana kadar uyguladığı fiziksel egzersizleri azaltmak zorunda kalmış ve *pila*'dan *folliculus*'a geçmiştir".

Follis

Martialis de benzer şekilde şöyle der: "Gençler, uzaklaşın! Bana daha ılımlı yaşlar uygun: / *follis*'le çocuklar da oynar, yaşlılar da". Follis hava dolu olup sıçradığından onunla tek başına da oynanabilir, top yerden veya duvardan sektirilebilir.

Nuces

Romalı çocuklar başka birçok oyun da oynarlar elbet. Bu oyunlar genelde edebiyat ve sanat alanında tasvir edilmiştir. Ovidius'a (MÖ 43-MS 17) atfedilen *Nuces*, yani "Cevizler" adlı kısa bir şiir, Romalı çocukların ve genç kızların çok sevdiği ve Noel'in atası sayılabilecek *Saturnalia* dönemine uygun sayılan, cevizlerle oynanan bir oyuna adanmıştır. En eski dönemde bu bayram sadece bir gün sürerdi ve 17 Aralık günü kutlanırdı; Cumhuriyet döneminde süresi üç güne çıkarılmıştır; İmparator Caligula (12-41) bu süreyi beş güne çıkardıktan sonra bu bayrama bir de insanların birbirlerine küçük rölyef figürleri hediye ettiği, *sigillaria* olarak bilinen bayramı ekleyerek *Saturnalia* bayramını toplam yedi güne çıkartmıştır. Son derece neşeli geçen bu bayramda yetişkinler Roma'da yılın geri kalan kısmında yasak olan kumar oyunlarının hepsini, yani zar oyunlarını, *astragali* ve *morra* oynayabilir. Çocukların *nuces* oyunu kumar değildir tabii, ama okula gitme zorunluluğundan dolayı bu oyunlar da *Saturnalia* günleriyle kısıtlıdır; *Saturnalia* bittiğinde de hocaları öğrencilerini yüksek sesle çağırırlar ve itaat etme konusunda isteksiz olanlar için kırbaçlarını şaklatırlar. Peki ama bir avuç dolusu cevizle kaç oyun oynanabilir ki? Yukarıda adı geçen şiirde altı oyundan söz edilir. Bir tanesi son derece basit olup oyun sayılması bile zordur. Şair bir cevizin sol elin iki parmağıyla yerden alınıp masanın üzerine dik olarak konup sonra da sağ elle bu iki parmağa şiddetle vurulduğunu anlatır. Böylece cevizin kabuğu ikiye ayrılır. Cevizlerle oynanan oyunların hem en ilginci olanın hem de figüratif sanatta en çok tasvir edilenin adı *Nuces castellatae*'dir: üç ceviz yerde üçgen bir kaide oluşturacak şekilde dizilir, sonra çocuklardan biri belirli bir mesafeden bir cevizi bu yapının üzerinde dengede kalacak şekilde fırlatmaya çalışır. Oldukça zor bir oyundur, ama başarıldığı takdirde dört ceviz de o çocuğa ait olur. Vatikan'da bulunan bir lahitin üzerinde cevizini fırlatmak üzere olan bir çocuğun etrafında toplaşan çocuklar görülür, biraz ötede de yaşları daha büyük bir kız grubu sakin bir şekilde bu oyun için hazırlık yapmaktadır. Şık giyimli ve saçları yapılı olduklarından evlenme yaşına gelmiş gibi görünen bu kızlar hedefi hazırlarken bir taburede oturan bir kız da atış yapmaya hazırdır.

Saturnalia sırasında *Nuces*

Üçüncü oyunda bir tahta alınıp bir ucu bir desteğin üzerinde olacak şekilde yere konur: bu oyunu, onu çok sevdiği anlaşılan zavallı küçük Artemidora'nın lahitinin üzerinde görebiliriz. Tahtanın yerde olan ucunun dibine belirli sayıda ceviz konur ve oyuncular tahtadan aşağıya yuvarladıkları cevizle yerdeki cevizlerden bazılarına vurmaya çalışırlar. Vurmayı başardıkları cevizler kendilerine ait olur, hiçbirine vuramazlarsa da kendi cevizleri de orada kalır ve kendilerinden sonraki oyuncuların kazanabileceği ceviz sayısını arttırır.

Dördüncü oyunda bir çocuk ellerinde belirli sayıda ceviz saklar ve diğer çocuklar o sayının tek mi çift mi olduğunu tahmin etmeye çalışır. Bilenler muhtemelen çocuğun elindeki cevizlerin hepsine sahip olurlar.

Oldukça eğlenceli olan beşinci oyun adını, dik duran üçgen biçiminden dolayı Yunan alfabesinin *delta* harfinden alır. Bu oyunda tabana paralel çizgiler çekilir, çizgilerin oluşturduğu alanlar giderek daha küçüktür ve en üstte çok küçük bir üçgen kalır. Bu alanların her birine cevizler konur. Her zamanki gibi belirli bir mesafede duran oyuncu küçük bir sopa ile içinde çok ceviz olan bu alanlardan birini hedef alır. Asıl hedef alınanın *delta*'nın zirvesindeki küçük alan olması muhtemeldir, çünkü, boyutlarına rağmen en zoruysa da, cevizlerin daha yoğun olduğu alandır. Her halükârda, sopa hangi alana düşerse düşsün, dokunduğu bütün cevizler oyuncuya ait olur.

Delta

Altıncı ve son oyun Yunan *tropa* oyununa çok benzer. Yere küçük bir kap konur ve her çocuk içine bir ceviz koyar; oyuncu belirli bir mesafeden fırlattığı cevizi kabın içine sokmaya çalışır. Başarırsa cevizlerin hepsine sahip olur. Bu oyunlar sadece çocuklara ve genç kızlara özgü değildir: örneğin İmparator Augustus'un da boş zamanlarında böyle oyunlar oynadığı bilinir. Octavianus (Augustus) da oyun oynamayı daima çok sevmiştir ve boş zamanında zar oyunları veya *astragali* oynamadığı takdirde ceviz oyunları dahil başka oyunlar oynardı. Ayrıca Moritanya veya Suriye'den getirttiği çevik çocuklarla hareketli maçlar yaptığı bilinir. Peki ama oyun arkadaşlarını neden bu kadar uzak yerlerde bulması gerekliydi? Tek açıklama, imparator olmasından dolayı sokaklarda küçük hemşerileriyle oynarken görünmesinin yaratabileceği mahcubiyetti.

Tropa

Roma'da araba yarışları büyük önem taşır ve çocukların da babaları tarafından çok sevilen bu oyunlara ilgi duyması doğaldır. Birçok çocuk büyüyünce Roma'nın büyük *circus*'unda araba sürmeyi ve defne yapraklarından bir taç kazanıp Romalıların idolü haline gelmeyi hayal eder. Dolayısıyla zengin bir baba oğlunun hayalini teşvik etmek için evlerinin bahçesinde veya revaklarında koşturması amacıyla, küçük bir evcil hayvan tarafından çekilebilecek küçük ama işlevsel bir araba almış olabilir. Ne yazık ki erken yaşta ölmüş olan Marcus Cornelius Statius adlı çocuğun babası da böyle yapmıştır. Günümüzde Paris'te, Louvre Müzesi'nde bulunan lahitinin üzerinde kısa hayatının bütün safhaları tasvir edildiğinden, küçük bir eşek tarafından çekilen minik ama muhteşem arabasını mutlulukla sürdüğünü görebiliriz.

Araba yarışları

Bebekler

Her çağda yaşamış küçük kızlar için olduğu gibi, Roma'da da kızlar için bebekler vardır ve sadece Roma'ya özgü oldukları söylenemez. Ancak Roma bebeklerinin o güne kadar görülen bebeklerden daha güzel ve zarif olduklarını söylemek gerekir, dolayısıyla diğerlerinden farklı olarak görülebilirler. Bebekler genelde evlenme yaşındaki güzel kızları temsil ederler ve dizleri ile dirsekleri dahil, her tarafı bükülebilirdir. Her bebeğin kendine özgü giysileri olmuş olmalıdır, ama hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Ama küçük sandıklar içinde takıları günümüze ulaşmıştır ve hepsi altın olup küçük inciler veya değerli taş parçaları içerirler. Ayrıca kaplumbağa kabuğundan ayna ve fırça takımları da bulunmuştur. *Pupa*'ların mobilyaları, çanak ve çömlekleri ile hizmetkârları da vardır. Bu bebekler evlenemeden ölmüş genç kızların veya ileri yaşta öldüğünde bebeğiyle gömülmüş olan Vesta Rahibesi Cossinia gibi evlenmek istememiş, mezarlarında bulunmuştur; nişanlı olan ama evliliğinin arifesinde ölen zavallı Crepereia da çok güzel bebeğiyle gömülmüştür. Daha şanslı olanları oyuncaklarını bir tanrıçaya (genelde Venüs) sunmak zorundaydı ve genelde evlenmeden hemen önce bebeklerini Venüs'e adanmış tapınaklara bırakırlardı.

***Pupa*'lar**

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Etruria ve Roma'da Spor ve Müsabakalar*, s. 260; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

Hukuk Biliminin Doğuşu

Lorenzo Gagliardi

Hukuk biliminde hukuk akılcı bir çerçeve içerisinde, kuralların her adımda doğrulanabilir mantıksal prosedürler yoluyla yorumlanmasına izin verecek şekilde incelenir. İnsanlığın hukuk kültürü tarihinde gerçek anlamda hukuk bilimi ilk olarak Roma'da geliştirilmiş olup, Antikçağda ne Yakındoğu'nun ne de Yunanistan'ın hukuk kültüründe anlamlı bir izine rastlanır.

Bilim Dalı Olarak Hukuk

Hukuk biliminde hukuk kendi başına, diğer ilim alanlarından ayrı bir konu olarak incelenir. Hukukun bir "bilim" olarak görülmesi gerektiği savunulduğunda, hukukun akılcı bir çerçeve içinde ele alındığı ve kuralların her adımda doğrulanabilir mantıksal prosedürler yoluyla yorumlanmasına izin verecek şekilde incelendiği siyasal, sosyal ve kültürel bir bağlam kastedilir.

Dolayısıyla belirli bir bağlamda hukuk biliminden söz edilebilmesi için, o bağlamda hukukun varolması gereklidir, ama hukukun varlığı beraberinde hukuk bilimini getirmez. Hukuk, özneler arası çıkar çatışmalarını önlemek ve disipline etmek amacıyla bir arada yaşayanların arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde başvurulan kural bütününden ibaretken, belirli bir sistemde hukuk bilimin varolması, söz konusu kural bütününün ayrıntılı bir ilke sistemi temelinde geliştirilmiş olmasını gerektirir. Rudolf von Jhering'in (1818-1892) dediği gibi, bir ilke sistemi ile bir kural sistemi arasındaki fark, alfabetik bir yazı ile bir ideogram sistemi arasındaki farkla kıyaslanabilir.

Roma'da hukuk biliminin başlangıcı

Günümüzde hâkim olan görüş doğrultusunda, insanlığın hukuk kültürü tarihinde gerçek anlamda hukuk bilimi ilk olarak ve son derece sofistike bir şekilde Roma'da geliştirilmiştir ve günümüzde de Roma hukuku konusundaki incelemelerin modern hukukçulara hukuki düşüncenin hem alfabesini hem de gramerini sunduğu savunulur. Hukuk biliminin Roma'da ortaya çıkmış olmasının sebebi, Roma'da bu alanda uzman olan *prudens* yani hukukçuların (*iuris prudentia* "hukuk bilgisi" anlamına gelir) daha önce eşi görülmemiş düşünceler sergilemiş olmaları, son derece yenilikçi hukuki kavramlar geliştirmiş olmaları ve hukuk bilimi alanında araştırmalar yürüterek ve eserler yayınlayarak bu alanın en önemli gelişim etkenini teşkil etmiş olmalarıdır.

Iuris prudentia

Hukuk Bilimi Roma Dışında Kaynaklanmış Olabilir mi?

Ancak hukuk biliminin Roma'da doğduğu konusunda herkes hemfikir değildir. Son zamanlarda bazı araştırmacılar hukuk biliminin Antikçağda Yakındoğu'da ortaya çıktığını savunmuştur. Bu uygarlıkların hukuk alanındaki bilgileri konusundaki belli başlı kaynaklar MÖ II. binyıla ait bazı yasa derlemelerinden ibarettir: en ünlüsü MÖ 1750'de Babil'de Akadça yazılmış Hammurabi Yasaları'dır. Modern doktrinin bir kısmına göre bu yasalar, sonradan Roma hukuk biliminin ilham alacağı, hukuk konulu bilimsel inceleme yazılarıdır.

Antikçağda Yakındoğu'nun hukukunun bilimsel yönü, söz konusu yasa derlemelerinin umumi hukuku biçiminde olduğu görüşüne dayandırılır: bu yasa derlemeleri, aynı şekilde sonuçlandırılmasalar da, hatta her örnekte farklılık gösterebilen şekilde çözüme kavuşturulsalar da, bir dizi davanın öngörüsünden ibarettirler. Ancak hepsine ortak olan özellikler temelinde, kökenlerinin Mezopotamya'da ortaya çıkmış ve belirli davalar ile çözümlerinin sunulduğu listelerden oluşan bir bilime dayandığı savunulur. Her dava temelinde belirli bir dava türünün ayrıntıları modifiye edilmiş, böylece çeşitli varyasyonlar oluşturulmuş, bütün bunlar, öğretim alanında veya daha ayrıntılı tartışmalarda paradigma olarak kullanılabilecek bir inceleme konusu haline getirilmiştir. Bu hipotezi öne süren modern araştırmacılar, söz konusu yasa derlemelerinin katmanlı bir hukuk geleneğinin ürününü içerdiğini ve hem Antikçağda Yakındoğu'nun çeşitli akademilerinde yayılan hem de bazı hükümdarların yasal faaliyetlerinin temelini oluşturan bir problem kanonu teşkil ettiğini öne sürerler. Bu noktada, Mezopotamya'da bir hukuk biliminin söz konusu olduğu farazi olarak kabul edilebilirse de, aslında soyut kavramların tanımını veya kategoriler ve alt kategoriler şeklinde bir sınıflandırma içermediğini belirtmek gerekir. Mezopotamya'daki daha çok çağrışım doğrultusunda bir araya getirilmiş örneklerden ibaret bir "liste bilimi"dir. Dolayısıyla en temel haliyle ve tabii ki Roma'dakinden çok daha basit bir bilimin söz konusu olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Mezopotamya'da "listeler bilimi"

Ayrıca Roma hukuk biliminin Mezopotamya'dakinden türemiş olabileceğine dair herhangi bir kanıt söz konusu değildir.

Modern araştırmacılar arasında Antikçağda Yunanistan'da bir hukuk biliminin varolmadığı konusunda daha büyük bir fikir birliği vardır. Yunanistan'da hukuki kavramların geliştirildiği bir uzmanlık faaliyeti olmadığı gibi, bu alanda uzmanlaşmış şahsiyetler de olmamıştır. Tefsirciler vardır, ama onlar sadece dini hukuk alanındaki kuralların yorumcularıdır, sadece dini konularda (örneğin cinayetten sorumlu olanların arındırılmasına dair kurallar konusundaki tartışmalar) yetkilidirler ve hukukçulardan ziyade rahiplere benzerler, hukuki kuralların yorumcuları değil, hakikatlerin savunucusudurlar. Atina'nın ünlü "adli *logographos*'ları, yani sipariş üzerine ve ücret karşılığı müşterilerinin mahkemede okuyacağı hukuki söylevlerini yazanlar da benzer şekilde, ama farklı nedenlerden dolayı hukukçu değildirler, sadece retorik alanında beceri sahibidirler. Antikçağda Yunanistan'da bir idareci mahkemenin soruşturma kısmını gerçekleştirdikten sonra davalarda hüküm vermekle yükümlü olan hâkimler bile hukukçu değildir, hukuk alanında herhangi bir beceriye sahip olmayan sıradan yurttaşlardırlar.

Yunanistan

Ancak Yunanistan'da hukuk biliminin varolmadığını söylerken, Yunan kültürünün Roma hukuk biliminin doğuşu üzerindeki etkisini görmezden gelmemek gerekir. Tam tersine, Yunanların geliştirdiği ve MÖ II. yüzyıldan itibaren Roma'ya ithal edilerek Klasik dönemde Roma hukuk bilimi üzerinde büyük etki yaratan felsefi modellerin önemi vurgulanmalıdır. Roma'nın Yunanlardan devraldığı belli başlı yenilikler arasında hem bulgu hem de kural işlevli soyut hukuki kavramlar ve onlara bağlı olarak Platon, Aristoteles ve Hellenistik kökenli sınıflandırma tekniklerinin –örneğin *genus* [cins] ve *species* [tür] gibi kategorilerin ve sınıflandırma yönteminin- kullanımı vardır. Dolayısıyla hukuk biliminin nasıl ortaya çıktığını incelemek için, kendisine az veya çok yakın olan başka kültürlerden kaynaklanan katkıların etkisini farklı şekillerde yansıtan Roma'ya bakmak gereklidir.

Başlangıçtan MÖ II. Yüzyıla Roma'da Hukuk Bilimi

Hukuk biliminin Roma'da doğmuş olmasının sebepleri, Roma hukukunun en eski ve en önemli çekirdeği olan *ius civile'nin* ("yurttaşlar hukuku") özel doğasıyla ve arkaik dönemde Roma'da *ius civile*'nin içeriği konusunda bilgi sahibi olmaya izin veren eski yöntemlerle bağlantılıdır ve o şekilde ele alınmalıdır.

Ius civile ağırlıklı olarak Roma'nın şehir olmadan önceki dönemine ait *mores*'ten ("örf ve âdet") oluşan, örf ve âdet temelli, yazılı olmayan bir hukuktur. Bu kadim hukukun sözlü olması, Roma'nın şehir haline geldiği kraliyet döneminde de (geleneksel olarak MÖ 753-509 arası) *mores*'in "belleği" meselesini beraberinde getirir. Bu bellek, devletin dini kültlerini yerine getirmekle yükümlü olan *patricius* rahip-

***Pontifex*'lerin *ius civile*'si**

ler *collegium*'una emanet edilmiştir. Hukuk bilgisine sahip olanlar ve onu yorumlamakla sorumlu olanlar sadece *pontifex*'lerdir; belirli bir mesele konusunda hukukun içeriğinin ne olduğunu öğrenmek isteyen yurttaşlara onlar bilgi verirler ve geçerli hukuku en üstü düzeye çıkarma faaliyetini de yürüterek sonuçlarını muhafaza ederler. *Pontifex*'lerin *ius civile*'yi yorumlama faaliyetinin modern hukuki sistemlerde yasaların yorumlanması ile aynı düzlemde yer almadığını belirtmek gerekir; hukuk yazılı olmadığından *pontifex*'ler bir yasa metninin yorumcuları değil, hukukun ne olduğunu ilan eden kişilerdir. Onlardan başka kimse hukuk bilgisine sahip olmadığından da, yorumlama faaliyetini büyük bir özgürlükle yerine getirirler ve Roma'nın bu dönemdeki özel hukuk yapısının gelişiminde yenilikçi sonuçlara neden olurlar.

Cumhuriyetin başlangıcından bir süre sonra *patricius* kökenli sınıfa göre sayıca üstün olan *pleb* sınıfına üye olan nüfus, hukuk konusunda daha kesin bilgilere sahip olmak ve bu bilginin sadece *pontifex*'lerin zaman zaman ilan ettikleriyle sınırlı olmamasını ister. Sınıflar arası mücadelenin derin bir iz bıraktığı bir dönemde *pleb*'ler (hepsi *patricius* olan) *pontifex*'lerin belirli hukuki işlemlerin geçerliliği konusunda söylediklerinin, özellikle bir *patricius* ile bir *pleb* arasında çıkar çatışması söz konusu olduğunda *patricius*'un çıkarlarını korumaya yönelik olduğundan şüphelenirler. Böylece MÖ 450 civarında belli başlı *mores*'ten (töre) bazıları, muhtemelen kısmen *patricius*, kısmen *pleb*, *decemviri* olarak bilinen on idareciden oluşan bir komisyon tarafından ünlü On İki Levha Yasaları şeklinde yazıya dökülür. *Decemviri* döneminden ve *ius civile*'nin kısmen yazılı hale getirilmesinden sonra da *pontifex*'lerin yorumlama faaliyeti kuralların kelime anlamına sıkı sıkıya bağlı kalmayıp, daha önce olduğu gibi bazen çok yenilikçi bir yaklaşımı temel almaya devam eder ve önceki içtihata tamamıyla yabancı yeni kararlara varıldığı olur.

Kuralların yazıya dökülmesi

Örneğin *pontifex*'ler, On İki Levha Yasaları'nın babaların eskiden kalma, kendi oğullarını satma yetkisini sınırlayan bir kuralını yorumladığı zaman böyle olur. Nitekim Roma'da bir baba oğlunu bir yabancıya satabilir ve oğlu o kişi için neredeyse bir köle gibi çalışmak zorundadır. Kişiyi satın alan onu serbest bırakabilir, ama o kişi yine babasının kontrolü altına dönecektir ve baba isterse onu tekrar tekrar satabilir. On İki Levha Yasaları'nda böyle bir satışın azami üç defa yapılması ve sonrasında oğulun babasının yetkisinden tamamıyla kurtulması öngörülür. *Pontifex*'ler bu kuralı yenilikçi bir şekilde yorumlayarak babanın bir arkadaşına yapacağı üç düzmece satış yoluyla kişiyi azat etme kavramını geliştirirler: her düzmece satıştan sonra babanın arkadaşı söz konusu kişiyi serbest bırakır ve üçüncü satıştan sonra kişi tamamıyla özgür sayılır. Böylece *pontifex*'ler, *ius civile*'yi yorumlayarak babalara, o ana kadar kimsenin aklına gelmeyecek şekilde, isteğe bağlı bir özerklik eylemi yoluyla kendi oğullarını azat etme hakkını kazandırmış olurlar.

Azat etme

MÖ IV ile II. yüzyıllar arasında Roma'da sözlü *mores* dışında başka hukuk kaynakları ortaya çıkar. Önce yazılı yasalar halk tarafından *comitia*'larda [meclis] onaylanır (aslında halk nadiren özel hukukla ilgilenir), sonra da *praetor urbanus*'ların [kent yargıcı] emirnameleri ortaya çıkar. *Praetor*, her yıl halk tarafından seçilen bir idarecidir; özel hukuk alanında davaların soruşturmalarını yürütmekle, sonra da tarafları hüküm verecek hâkimin karşısına çıkarmakla yükümlüdür. *Praetor*'un her yıl görevi devralırken yayınladığı emirname büyük tahta levhalara yazılır ve *Forum*'da sergilenir. Her *praetor* halefinin emirnamesini muhafaza eder ama gerekli gördüğü üzere onu elden geçirebilir, ona yenilikler katabilir. Emirname, mahkemelerde başvurulan bir dizi formül içerir ve *praetor* bu formüller sayesinde yeni bir hukuk yaratır. Emirnameler *ius civile*'ye katılmayıp *praetor* hukuku (*ius honorarium*) adını alan farklı bir (alt) norm sistemi oluşturur.

Praetor'ların emirnameleri

Söz konusu dönemde Roma özel hukukunun fizyonomisinin değişime uğraması ilk anda *pontifex*'lerin işlevinde azalmaya neden olmaz. Ancak MÖ III ile II. yüzyıllar arasında özel hukuk alanında norm sisteminin giderek karmaşık hale gelmiş olması, hukuk alanının din alanından daha ayrı bir alan olarak algılanmaya başlanmasına neden olur. Dolayısıyla rahiplerin *ius* konusunda bilgili tek yetkili olarak konumları sarsılır. Öte yandan ne *praetor*'lar, ne hakimler ne de avukatlar hukuki formasyona sahiptir, dolayısıyla uzmanların yardımına ihtiyaçları vardır. Böylece MÖ III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Roma'da ne rahip olan ne de hukukun yönetiminde resmi bir rolü olan, ama hukuk konusunda bilgi talep eden yurttaşlara o bilgiyi vermek için gerekli donanıma sahip bir hukuk uzmanları sınıfı ortaya çıkar. Şehrin diniyle hiçbir ilgisi olmayan bu seküler kişiler, bu dönemde siyasi iktidara sahip olan *patricius* - *pleb* soylularının ifadesidir. Hukuku yorumlama işlevinin bu yeni hukukçulara [*prudens*] geçiş süreci "hukuk biliminin laikleşmesi" olarak bilinir. Seküler hukukçular başlangıçta ücret almazlar ve işlerini bir kamu hizmeti olarak görürler. Hukukun yeni muhafızları onlardır. Onlarla *pontifex*'ler arasındaki en önemli fark, hukuku yorumlama faaliyetini apaçık bir şekilde, halkın önünde gerçekleştirmeleridir. Bu kişilerin faaliyetleri MÖ I. yüzyıldan itibaren giderek artar, yararlandıkları teknikleri giderek geliştirirler ve daha başarılı sonuçlar elde ederler.

Hukuk biliminin laikleşmesi

MÖ I. Yüzyıl ile MS III. Yüzyıl Arasında Roma'da Hukuk Bilimi

Roma hukuk biliminin klasik dönemi olarak bilinen bu dönem MS 235'te İmparator Alexander Severus'un (208-235) ölümüyle sona erer, çünkü *prudens*'lerin itici gücü son bulur ve bundan sonra hukuk alanındaki yenilikçilik, giderek merkezileşen ve bürokratikleşen imparatorluk evrak dairelerinin faaliyetine tamamıyla bağımlı hale gelecektir.

Klasik dönem *prudens*'leri, hukuk alanıyla sürekli olarak ilgilenen ve kendilerine başvuranların ihtiyaçlarına karşılık vermeye çalışan alimlerdir. *Prudens*'ler ayrıca okullar açar, yurttaşların sorularına verdikleri cevapları ve hukuk alanındaki yorumlarını içeren, bazıları oldukça uzun eserler yayınlarlar. Bundan dolayı hukuk konusunda ayrıntılı bilgiye sahip ve yürürlükteki normların ne zaman reforma tabi tutulmasının gerekli olduğunu belirleyebilecek tek kişiler sayılırlar.

Prudens'lerin yorum faaliyeti yazılı olmayan *ius civile*'ye odaklanır ve yenilikçiliğe bol imkân sunar; ancak *prudens*'ler yazılı yasaları da yorumlarlar ve örneğin incelemeleri için kendilerine sunulan somut davalar temelinde bir normun metninin mi yoksa ruhunun mu ağır basması gerektiğini araştırırlar veya belirli bir hukuki işlemi nasıl gerçekleştirmeleri gerektiğini kendilerine danışan yurttaşlara tavsiyelerde bulunurlar. *Prudens*'ler ayrıca yazılı işlemler (örneğin vasiyetnameler) başta olmak üzere, zaten gerçekleşmiş olan hukuki işlemlerin nasıl yorumlanması gerektiğini de anlatırlar, ayrı ayrı örnekler temelinde belirli bir eylemi yapanın ifade ettiği nesnel anlamın mı, yoksa muğlak şekilde tezahür ediyorsa bile asıl niyetinin mi önemli olduğunu belirlerler. Roma hukuk biliminin en önemli yönü, *prudens*'lerin sunduğu ve eserlerinde yayınladıkları yorumların hukukun kendini teşkil etmiş olmaları, hukukun kaynaklarından biri olmalarıdır. Klasik dönemde *prudens*'lerin hukuk alanında yürüttüğü araştırmalar ya gerçek ya da okullarda geliştirilmiş farazi davaları merkez alır. Böyle bir yöntem uygulayan *prudens*'lerin, yürürlükteki normları farklı şekilde yorumlayarak aynı dava konusunda birbirlerinden farklı sonuçlara varması mümkündür. Ancak bu durum farklı hukuki yorumların hepsinin yürürlükteki hukuk olarak algılanmasına engel olmaz. MS I ile II. yüzyıllar arasında Sabinus ve Proculus olmak üzere başlıca iki okulun çeşitli konularda zıtlaşması sonucunda ortaya çıkan ve *ius controversum* ("çelişkili hukuk") olarak bilinen Roma hukukundan kasıt budur.

İşlevlerde farklılaşma

Bu dönemde Romalı *prudens*'ler, doğası gereği giderek daha karmaşık bir hal alan içtihat sistemlerinin sistematikleştirilmesine ve sınıflandırılmasına yönelik bir süreci de başlatırlar ve bu amaçla Yunanların sınıflandırma yöntemlerine başvururlar.

İçtihat yöntemi

MÖ I. yüzyılın, yani Cumhuriyet dönemi sonlarının *prudens*'leri arasında *ius civile*'yi mantıksal kategoriler şeklinde sunma girişiminde bulunan Quintus Mucius Scaevola ile ünlü bir açıklama yazarı olup ağırlıklı olarak pratik eğilim gösteren bir okul kuran Servius Sulpicius Rufus'tan söz etmek gerekir.

MÖ 23'ten itibaren, Augustus'un (ö. MS 14) iktidara gelmesiyle imparatorluğa geçiş yaşanır: imparatorlar, *comitia* yasalarıyla kıyaslanabilecek olan "imparatorluk emirnameleri" yayınlama yoluyla yasama yetkilerini giderek arttırırlar. Bu emirnameler genelde *edictum*, yani normatif düzenlemeler ile

rescriptum, yani imparatorun itilaf halindeki taraflar veya kamu görevlileri tarafından sorulan hukuki sorulara verdiği cevaplardan ibarettir. Emirnameler alanında ortaya çıkan ve hukukun kaynaklarına da yansıyan bütün bu yenilikler *prudens*'leri hiçbir şekilde önemsiz hale getirmezler. Tam tersine, *prudens*'ler imparatorların değer verdiği bir sınıf teşkil eder çünkü emirnamelerini hazırlarken onlardan destek alırlar. Örneğin ilk olarak Augustus, muhtemelen yüksek sayıdaki *rescriptum* talebine bağlı olarak evrak dairelerinin üzerindeki iş yükünü azaltmak amacıyla bazı *prudens*'lere imparatorluk yetkisiyle görüşlerini sunma hakkını (*ius respondendi*) tanır. Augustus'un tüm halefleri bu yeniliği sürdürürler ve MS II. yüzyılda Hadrianus, fikir birliğinde oldukları takdirde bu hakka sahip tüm *prudens*'lerin görüşlerinin hakimler için yasa niteliğinde bağlayıcılığı olmasını kararlaştırır. Sadece *ius respondendi*'ye sahip iki *prudens*'in görüşleri birbiriyle çeliştiği durumlarda hakimlere iki görüş arasında seçim hakkı tanınır.

İmparatorluk emirnameleri

MS I. yüzyılda faaliyet göstermiş *prudens*'ler arasında, sırasıyla Sabinus ve Proculus akımlarının öncüleri olan Capito ve Labeo vardır. Capito, Augustus'u hararetle desteklediğinden resmi çevrelerde büyük saygı görür, ama kendinden sonraki kuşaklar arasında fazla rağbet görmeyecektir. Labeo ise zaman içinde hukuk alanındaki cüretkâr yenilikçiliğiyle hatırlanacaktır. Capito'nun öğrencilerinden Masurius Sabinus çok önemlidir, çünkü *ius civile*'nin Quintus Mucius Scaevola tarafından önerilen açıklama modelini yeniden ele alarak geliştirir. Sabinus okulu adını ondan alırken, Proculus okulu da Labeo'nun bir öğrencisi olan Proculus'tan alır.

Capito ile Labeo

MS II. yüzyıl prudens'leri arasında Salvius Iulianus, Pomponius ve Gaius bulunur. *Praetor*'lar imparatorlar tarafından *ius honorarium* yoluyla özel hukukta yenilik yapma yetkisinden giderek mahrum edildiğinden, Iulianus, Hadrianus tarafından *praetor*'ların emirnamelelerini nihai olarak şekillendirmekle görevlendirilir. Pomponius *ius civile* ve *praetor*'ların emirnameleri konusunda kapsamlı yorumların yazarıdır ve ondan geriye Roma hukuk biliminin başlangıcından kendi dönemine kadar tarihini ele alan önemli bir eser kalmıştır. Gaius'un yazdığı çeşitli eserler arasında okullarda hukuk öğretiminde kullanılan *Institutiones* ("Kurumlar" veya "öğretime giriş") kısa bir rehber büyük rağbet görmüştür.

Salvius Iulianus, Pomponius, Gaius

MS II. yüzyıl sonlarıyla III. yüzyıl başları arasında yaşamış *prudens*'ler Roma İmparatorluğu'nun en önemlileri olup, Severus hanedanı boyunca (MS 193'te iktidara gelen Septimius Severus'tan MS 235'te Alexander Severus'un ölümüne kadar) faaliyet göstermişlerdir. En saygınları Papinianus, Paulus ve Ulpianus'tur. Üçü de, imparatorluk hizmetinde *prudens*'ler olmanın yanı sıra, siyasi kariyerlere sahiptirler ve en yüksek makama, yani *praetor praefectus*'lu-

ğa [imparatorluk muhafızlarının komutanı] kadar ulaşırlar. Dolayısıyla her biri aynı anda hem imparatorun hukuk alanındaki en önemli görevlisi hem de genelkurmay başkanıdır. Üçü de son derece verimli yazarlardır. Septimius Severus'un *praetor praefectus*'luğunu yaptıktan sonra Severus'un halefi Caracalla tarafından ölüm cezasına çarptırılan Papinianus belirli davaların analizinde çok başarılıdır. Her ikisi Alexander Severus'un *praetor praefectus*'u olan Paulus ile Ulpianus (Ulpianus MS 223'te isyancı muhafızlar tarafından öldürülür), kendinden önceki *prudens*'lerin çalışmalarını özetleyen ve klasik dönem hukuk bilimi alanında varılan belli başlı sonuçları sonraki kuşaklara son derece olgun ve ayrıntılı bir şekilde aktaran yorum eserleriyle tanınırlar. Severus döneminin sona ermesiyle Roma hukuk biliminin klasik dönemi sona erer. Yürürlükteki hukuk normlarının yorumlanması artık sadece imparatorluk evrak daireleri tarafından gerçekleşir ve bu kurumlar önceki dönemlerin bilimsel düzeyinin sürdürülmesi için çaba gösterirlerse de hukuk okullarının geçirdiği kriz dönemi ve *prudens*'lerin edebi faaliyetlerinin sona ermiş olması yeni bir *ius controversum*'un oluşma ihtimalini ortadan kaldırır, buna bağlı olarak da Roma hukuk bilimi giderek verimliliğini kaybeder ve hukuk alanının temel bir unsuru olmaktan çıkar.

Papinianus, Paolus, Ulpianus

Gaius'un *Institutiones*'i dışında, başka hiçbir Romalı *prudens*'in eseri günümüze eksiksiz olarak ulaşmamıştır. Ancak bu eserlerden uzunca bölümler, Iustinianus (527-565 arasında Doğu Roma imparatoru) tarafından hazırlatılan ve *Digesta* adı verilen, klasik dönem hukuk bilimini konu alan ve yasa niteliğinde sayılan bir tür antolojide muhafaza edilmiştir. *Digesta*'lara dahil edilen her klasik dönem *prudens*'inin eser fragmanının nereden geldiği yazılıdır. Muhafaza edilen metinler klasik dönem hukuk biliminin *ius controversum*'unun sayısız izini içerir, ancak çeşitli *prudens*'ler arasındaki çelişkilerin bazıları Iustinianus'un "derlemecileri" tarafından yumuşatılmıştır. Ortaçağda ara verilen *Digesta* konusundaki incelemelere MS 1200 yıllarında Bologna'da, İrnerius ile halefleri tarafından açılan ve Modern çağın ilk üniversitesi sayılan bir okulda yeniden başlanır. Bu incelemelere günümüzde de devam edilmektedir ve Romalı *prudens*'lerin hukuku yorumlamak için geliştirdikleri bilimsel yöntemler çağdaş hukuk bilimi üzerinde derin bir etki yaratmaya devam etmektedir.

Iustinianus

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukukun Kaynakları*, s. 332

Kutsal İnsan

Lorenzo Gagliardi

*Roma'da öngörülen en kadim yaptırımlardan birine, yani tanrılara adanan bireyler "*homo sacer*" olarak tanımlanır. Kutsal insan yurttaşlıktan mahrum edilir ve yasa dışı ilan edilir. Öldürüldüğü takdirde onu öldüren kişi ceza almaz. İnsanların "kutsal" ilan edilmesine neden olan en eski suçlar arasında şehrin kutsal alanlarının ihlali ve başkalarının mülkünün sınırını ihlal etmek vardır.*

Kutsallık Yaptırımı

Roma'da öngörülen en eski yaptırımlardan biri *sacratio*, yani tanrılara adanmadır. *Homo sacer* [kutsal insan] yurttaşlıktan mahrum edilir ve sürgün ilan edilir, toplumun her türlü temastan kaçındığı, yasa dışı biri haline gelir. Bir kişinin kutsal ilan edilmesinin başlıca sonucu, her türlü siyasi ve dini haktan mahrum edilmesi ve herhangi biri tarafından öldürülmesi, öldürülmesinin de cinayet sayılmaması, ceza gerektirmemesidir. Ancak *homo sacer*'in ölüm cezasına çarptırılmış birisi olmadığını da belirtmek gereklidir. Ölümü kuvvetle ihtimaldir, ama bu *sacratio*'nun doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucu değil, sadece bir ihtimaldir: *sacratio*'nun ilanından sonra gerçekleşebilecek bir olaydır, çünkü kişi, yaşadığı toplum içerisinde her türlü korumadan yoksun bırakılmıştır.

Kutsal insanın öldürülmesinin herhangi birilerine emanet edilmesinin sebebi, bu yaptırımın çok eskilere, kentsel düzene henüz ölüm cezası verebilecek idarecilerin dahil olmadığı döneme uzanan kökeninden kaynaklanır.

Sacratio İle Cezalandırılan Suçlar

Sacratio ile cezalandırıldığı kesin olan davranışlar beş tanedir. Bu davranışların bu yaptırımla cezalandırılmasına Roma tarihinin ilk yüzyıllarına dayanan yasalar doğrultusunda başlanmıştır.

Kutsal yerlerin ihlali

Krallardan birinin (hangisi olduğunu belirlemeye imkân yoktur) yayınladığı bir yasa, şehrin kutsal yerlerini ihlal edenlerin *sacratio* ile cezalandırılmasını öngörür. *Comitia*'ların toplandığı yerde bulunan ve son yıllarda yapılan kazılar sonucunda MÖ VI. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilen mermer bir yazıt bu duruma tanıklık eder. Söz konusu ihlali yapanlara uygulanacak yaptırımın yazılı olduğu yazıtta yer alan kelimeler şöyledir: *sakros esed* (Arkaik Latincede anlamı "kutsal olsunlar"dır).

Halikarnassoslu Dionysios'a göre tüm yurttaşların arazilerinin sınırlarını Iuppiter'e adanmış taşlarla çevirme emri Kral Numa Pompilius'a dayanır. Kral aynı zamanda bir yasayla başkalarının sınırlarını ihlal edenler için *sacratio* cezasını öngörür. Roma'da hem şehrin hem de özel mülklerin sınırları, istikrarlarını sağlayan tanrı Terminus'a adandıklarından kült nesnesi sayılırlar. Sınır işaretlerine adanan önemli bir bayram olan *Terminalia* sırasında arazi sahipleri komşularına tahıl, ekmek, bal ve şarap sunarlar.

Sınırların ihlali

Babasını döven oğul ile kayınbiraderini döven gelin de *sacratio* ile cezalandırılırlar. Bu kuraldan söz eden Festus (II. yüzyıl sonu) gelinle ilgili olanı Kral Romulus'a, oğulla ilgili olanı da Kral Servius Tullius'a atfeder. Yasaya göre dayak yiyen baba, beddualaların büyü etkisine sahip olduğuna inanıldığından, muhtemelen suçlunun lanetlenmesi için yüksek sesle bağırmalıdır. Roma'dan kralların kovulmasından ve cumhuriyetin ilanından altmış yıl kadar sonra, MÖ 451-450'de yürürlüğe giren On İki Levha Yasaları'nda, *cliens*'lerini kandıran hamiler [patronus] için de *sacratio* öngörülür. MÖ 449'da da, Livius'un (MÖ 59-MS 17) anlattığı üzere, halk tarafından *comitia*'lar yoluyla onaylanan bir yasayla, belli başlı *pleb* idarecilerinin (*tribunus*'lar ve *aedilis*'ler dahil) vücut dokunulmazlığını ihlal edenlerin de Iuppiter huzurunda kutsal ilan edilmesi, mallarına el konması ve açık arttırmayla satılması öngörülür.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Baba Katli*, s. 349; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Yönetici Köle

Lorenzo Gagliardi

Roma'da klasik dönemde bir yurttaş, kurduğu bir işletmenin idaresini bütünüyle bir kölesine emanet edebilir. İşletmenin geliri sahibi zengin eder, ama sahip de yönetici kölenin girmiş olabileceği borçlardan da sorumludur. Bu gibi işletmelerin iki tipolojisi vardır: sınırsız sorumluluk ve sınırlı sorumluluk temelli olanlar. İlkinin tersine, ikinci tipolojide sahip, kölenin girdiği borçların sadece önceden belirlenmiş miktarından sorumludur.

İşletmenin Başındaki Köle

Roma'da klasik dönemde (MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arası) bir yurttaş bir işletme kurup idaresini bütünüyle bir kölesine emanet edebilir. Bu tür idare faaliyetlerinden sorumlu olan kölelerin gerçek anlamda yönetici işlevi gördüğünü söylemek mümkündür (Andrea di Porto'nun bu alandaki çalışmaları büyük önem taşır). Köleler tarafından idare edilen işletmelerin nasıl işlediğini incelemek için ilk olarak hızlı bir şekilde kölelerin Arkaik dönemden (yani MÖ II. yüzyıldan öncesi) itibaren Roma hukuku doğrultusundaki genel şartlarından söz etmek gerekir.

Arkaik dönemde köle hem bir eşya hem bir kişi olarak görülür ve tüzel bir kişi değildir. Herhangi bir hakka sahip olmadığı gibi, kişisel malvarlığı da olamaz. Kişisel ihtiyaçları için bir miktar finansman elde etmesinin tek bir yolu vardır, o da sahibinin kendisine, bir miktar mal ile bir miktar paradan oluşan ama son derece sınırlı olan *peculium* vermesidir. *Peculium*'un niteliği sahibe bağlıdır ve sahip istediği anda ona son verebilir, ama köle *peculium*'a sahip olduğu sürece onu istediği gibi kullanabilir, hatta onu oluşturan malları başkasına devredebilir.

Arkaik dönemde kölelik

Köle hukuki açıdan tüzelliğe sahip değilse de, sahibinin malvarlığı açısından sonuçlar doğurabilecek eylemlerde bulunma yetisine sahipti. Temel ilkelere göre köle efendisinin durumunu iyileştirebilir, ama onu kötüleştiremez. Bunun için kölenin efendisi için mülk veya kredi satın alabilmesi gereklidir. Öte yandan köle fiili olarak borca giremez, girdiği takdirde de efendisi bu borçtan hukuki olarak sorumlu tutulamaz.

Bu tablo içerisinde bir köle bir işletmenin idareciliğini etkili bir şekilde yürütemez çünkü hiç kimse ona kredi vermeyecektir.

Klasik Dönemde Yenilikler ve Köleler Tarafından İdare Edilen İşletmeler

Klasik dönemde işler değişir: köle tüzel kişilik sayılmamaya ve sahibinin mali durumunu kötüleştirememe ilkesi geçerli olmaya devam eder, ama kölelerin borca girmesi açısından bazı önemli yeniliklerin söz konusu olduğu görülür. *Praetor*, emirnamesinde kölelere verilen kredilerin sahiplerinin, bu borçların ödenmesini temin eden uygun hukuki yöntemlerden faydalanabilmesini öngörür. Bu durum genel olarak değil de sahibin, kölesinin yürüttüğü mali eylemlerin sorumluluğunu önceden açık bir şekilde üstlendiği veya açık bir şekilde üstlendiği düşünülen belirli durumlarda geçerlidir. Bu yöntemler modern dönemde "munzam mahiyette davalar" olarak tanımlanır. Bu yöntem yoluyla alacaklılar, kölelerine verilen borcu kapatmaları için köle sahiplerini mahkemeye verebilir. Böyle olunca da köle sahiplerinin işletmelerinin idaresini kölelerine emanet etmesi mümkün olur, çünkü alacaklılar, borçlarının köleler tarafından kapanmaması durumunda kölelerin sahiplerini mahkemeye verebileceklerini bildiklerinden idareci konumundaki köleler borç alma imkânına sahip olacaklardır. Peki ama köle sahipleri kölelerinin işletme idarecisi olarak girdikleri borçtan ne dereceye kadar sorumludur? Bu noktada "yönetici" kölelerin idare ettiği işletmelerde, sınırsız ve sınırlı sorumluluk şeklinde iki tipolojiyi birbirinden ayırmak mümkündür. Sınırsız sorumluluk, köle ve işletme sahibinin kölesini işletmenin başına getirmesine izin veren ve *praepositio* adı verilen, beraberinde dışarıya karşı sorumluluk getiren resmi bir işlemi temel alır. *Praepositio* ile kölenin hangi müzakere şartları altında idarecilik yapacağı tam olarak belirlenir. İşletmenin sermayesi hukuki açıdan sahibin sermayesinden ayrı değildir, dolayısıyla köle sahibi, kölesinin *praepositio* ile kendisine tanınan şartlar doğrultusunda girmiş olabileceği borçtan sınırsız olarak, kişisel sermayesinden tamamıyla sorumludur.

Sınırsız sorumluluk: *praepositio*

Sınırlı sorumluluk temelli işletmeler ise köleye işletmenin sermayesinin *peculium* şeklinde verilmesi anlamına gelir ve bu sermaye köle sahibinin şahsi sermayesinden hukuki olarak ayrı sayılır. Dolayısıyla *peculium*, işletme riskinin azami ve öngörülebilir sınırını teşkil eder ve yönetici köle bu sermayeyi kullanabilir. Ancak böyle durumlarda *peculium*'un miktarı oldukça yüksek olabilir ve mülkler, hatta başka köleler içerebilir. Yönetici köle (*ordinarius* olarak bilinir), bu kölelerden *vicarius* olarak tanımlanan bazılarına, kendi idare ettiği işletmenin bazı alt işletmelerini emanet edebilir. Bu durumda *praepositio* işlemleri söz konusu olabilir veya *ordinarius* bir veya daha fazla *vicarius*'a belirli bir miktarda *peculium* devreder. Bu durumda *peculium* iki düzeyde söz konusudur: her *vicarius*'un *peculium*'u kendi idare ettiği işletmenin sermayesidir, *ordinarius*'un *peculium*'u da bir tür kontrol sermayesi veya "ana *peculium*"dur.

Sınırlı sorumluluk: *peculium*

Ortak mülkiyetteki köleler

Klasik dönemde Roma'da köleleri işletmelerin idaresiyle görevlendirme âdeti çok yaygındır. İşletme tek kişiye sahip olduğunda da, birden fazla kişi kolektif bir işletme kurmak istediğinde de bu yönteme başvurulduğu olur: girişimciler ortak mülkleri olarak bir köle satın alıp onu, yukarıda tarif edildiği şekilde sınırlı veya sınırsız sorumluluk temelinde işletmelerinin idaresiyle görevlendirirler. Her iki durumda, iki farklı çözümün beraberinde getirdiği farklılıklar bir yana, kölenin ortak sahipleri işletmenin kârını ve zararını, köle üzerindeki mülkiyet oranları doğrultusunda aralarında bölüşürler.

Sınırlı sorumluluk temelinde ortaklık kavramının, modern sistemlerin tersine, Roma hukukunda kabul görmediğini hatırlatmak gereklidir. Dolayısıyla Roma'da *peculium* verilmiş bir *yönetici* köle tarafından idare edilen, sınırlı sorumluluk temelinde bir kolektif işletme, girişimcilerin sorumluluğunun sınırlanmasına izin veren tek önemli hukuki enstrümandır.

Bkz. *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314;

Borcunu Ödeyemeyen Borçlunun Paramparça Edilmesi

Laura Pepe

On İki Levha Yasaları'nın sıra dışı olduğu kadar esrarengiz bir bölümüne göre birden fazla alacaklısı olan bir borçlu öldürülüp paramparça edilebilir. Antikçağdan günümüze, bu öngörünün vahşeti karşısında dehşete kapılan birçok yazar bu metnin harfiyen yorumlanmaması gerektiğini göstermeye çalışmış, bu metnin çok daha ılımlı okumalarını sunmuşlardır. Ancak zengin bir şekilde belgelenmiş bazı Antikçağ inanışlarının ışığında, borcunu ödeyemeyen borçlunun gerçekten de paramparça edildiği ihtimali tamamıyla göz ardı edilmemelidir.

On İki Levha Yasaları'nın Fragmanı

MÖ 451-450 yıllarında bir *decemviri* [on adam] komisyonu tarafından hazırlanan ve Roma'nın en eski yazılı yasaları olan ve Antikçağ yazarlarının sayısız alıntısı sayesinde günümüze ulaşan On İki Levha Yasaları'nın III. levhasının 6. fragmanında anlaşılması zor, son derece sıra dışı bir düzenleme yer alır: "pazarın üçüncü gününde parçalara bölünsün. Parçaların daha az veya daha fazla olması cezalandırmaya tabi tutulmasın". Bu muğlak kelimelerle ne veya kim kastedilir? Bölünmesi gereken "parçalar" nelerdir? Bölmekle görevlendirilen kimdir? Ve bu düzenlemeyle genel anlamda ne öngörülür?

Bu sorulara cevap verebilmek için aynı levhada, bu metnin öncesinde yer alan ve borcunu ödemeyen borçlularla ilgili prosedürün tarif edildiği düzenlemeleri incelemek yerinde olacaktır: borçlunun borcunu itiraf ettiği, yani borcunun teyit edildiği andan itibaren 30 gün geçtikten sonra borçlu alacaklısı tarafından kendi evine sürüklenerek götürülecektir; borçlu burada kendi geçimini sağlayamadığı takdirde alacaklı borçlunun geçimini sağlayacak, asgari ağırlığı On İki Levha Yasaları'nda belirlenmiş iplerle veya zincirlerle onu bağlı tutacaktır. Borçlu esareti sırasında birbirini takip eden üç pazar toplantısına götürülecek (söz konusu fragmanda da adı geçen pazar), isteyen herkesin onun borcunu ödemesine imkân tanınacaktır; ancak kimse onun borcunu üstlenmediği takdirde üçüncü pazar gününde borçlu ölüm cezasına çarptırılacak veya Tiber nehrinin ötesinde (dolayısıyla yabancı topraklarda, çünkü Roma yasaları bir Roma yurttaşının kendi vatanında köle haline gelmesine izin vermez) satışa çıkarılacaktır. Ancak burada ele aldığımız bu düzenlemeleri aktaran yazar Aulus Gellius (115-y. 165) hukuki olarak teyit edilmiş birden fazla alacaklının söz konusu olması durumunda borçlunun vücudunun parçalara ayrılabileceğini ekler. Dolayısıyla söz konusu "parçalar" gerçekten de birden fazla alacaklısı olan talihsiz borçlunun vücudunun parçalarıdır ve alacaklılar arasında paylaşılabilir; alacaklıların her birine farklı boylarda vücut parçalarının verilmesi cezaya tabi bir durum değildi; başka bir deyişle her alacaklıya verilen vücut parçasının borcuyla orantılı olması gerekli değildi.

Birden fazla alacaklısı olan borçlu

Yukarıda alıntılanan, *decemviri* dönemine ait fragmandaki kelimeleri bu şekilde yorumlamak meşru mudur peki? Antikçağda yaşamış birçok yazar bile, bu düzenlemenin acımasızlığı ve görünürde gerekçesiz olan vahşeti karşısında dehşete kapılıp Roma tarihinde borçluların paramparça edildiğine dair hiçbir bilgi olmadığını ve On İki Levha Yasaları'ndaki bu düzenlemenin sadece caydırma amaçlı olduğunu, çok zaman geçmeden feshedildiğini vurgulamıştır. Modern araştırmacıların büyük kısmı da aynı gözlemler temelinde bu metni farklı şekilde yorumlamaya çalışmış, daha ılımlı ve akılcı okumalar sunmuştur, ancak bu okumaların çoğu sağlam argümanlarla desteklenmemiştir ve bazen hayali olmaktan öteye gidememektedir.

Farklı yorumlar

Örneğin birden fazla alacaklı arasında paylaşılması gereken "parçalar"ın borçlunun vücut parçaları değil, mülkünün parçaları olduğu düşünülmüştür; ancak böyle olsaydı, mülkün niceliksel olarak yaklaşık oranlarda bölünmesinin önemsiz olması açıklanamaz ("Parçaların daha az veya daha fazla olması cezalandırmaya tabi tutulmasın").

"Parçalara bölünsün" maddesiyle ölüm cezasının infazının değil, ritüel temelli bir eylemin kastedildiği de öne sürülmüştür: yani alacaklıların bu madde sayesinde borçlunun vücudundan tırnak ve saç gibi yaşamsal olmayan parçaları alıp, kendi aralarında paylaştırdıkları ve onları borcunu ödemeyen Borçlunun lanetlenmesini sağlayacak büyülü ritüellerde kullandıkları savunulur.

Bu hipotezin de elenmesi gerektiğine şüphe yoktur, çünkü hem metinsel anlamda temelden yoksundur hem de paradoksal bir sonuca yol açacaktır, çünkü bu yoruma göre tek alacaklısı olan borçlu ölüm cezasına çarptırılırken birden fazla alacaklısı olan borçlunun yaşamasına izin verilir.

Daha mantıklı olan başka bir hipoteze göre, parçalara ayrılması gereken nesnenin borçlunun vücudu olduğu düşünülürse, bu yaptırım beraberinde getireceği sonuçlar açısından gerekçelidir: buna göre borçlunun vücudunun parçalara ayrılmasının amacı, cenaze töreninin gerçekleştirilmesini önlemektir, dolayısıyla da ölüm cezasının daha da ağırlaştırılmış bir şeklidir. Bu durumda borçlunun vücut bütünlüğünün ihlali, cenaze töreniyle bağlantılı bir yaptırımdır ve borçlunun gömülmesini engellemeye yöneliktir; bu bağlamda paylaşılan parçaların borcun miktarıyla niceliksel olarak orantılı olup olmaması önemli değildir.

Cenaze töreniyle bağlantılı bir yaptırım

Bu hipotezin yanı sıra, söz konusu bir başka olası ve gerekçeli bir yorumu daha yapılabilir; ancak onu sunmadan önce Roma'nın en eski tarihinde insanlara paramparça edildiğini kesin olarak reddeden kaynakları çürütmek gerekli olacaktır, çünkü, borcunu ödeyemeyen borçlulara uygulanan yaptırımla hiçbir ilgisi yoksa da, en azından bir bireyin paramparça edildiğini bildiğimizden bu bilgi doğru değildir.

Bu kişi, Roma'nın ilk kralı Romulus'tur ve ölümünün iki farklı versiyonu anlatılır. En yaygın inanışa göre Romulus gökyüzüne yükselmiştir; ancak o kadar yaygın olmamasına rağmen çeşitli Latin yazarlar (Titus Livius ve Valerius Maximus) ve Yunan yazarlar (Plutarkhos ve Halikarnassoslu Dionysios) tarafından aktarılmış başka bir gelenek daha söz konusudur. Bu yazarlara göre Romulus *Curia*'da [Senato] senatörler tarafından paramparça edilir ve senatörler onun vücut parçalarını giysilerinin altında saklayıp onları, bereketini arttırmak için tarlalarına gömmüşlerdir.

Romulus'un paramparça edilişi

Romulus'un korkunç ölümünün amacına dair o kadar yaygın olmayan bu geleneğin, bu olayın On İki Levha Yasaları'yla bağdaştırılmasını gerekçelendi-

rebileceği aşikârdır: senatörler nasıl kralın yeraltındaki vücut parçalarından faydalanmayı düşündüyse, alacaklılar da borçlularından aynı şekilde faydalanmayı düşünmüş olabilir, böylece borçlunun vücudu da toprağı daha bereketli yaparak onlara olan borcunu ödemiş sayılabilirdi.

Bu hipotez günümüz duyarlılıklarına çok yabancı görünse de, büyüyle bağlantılı inanışların ve sembolizmin hiç şüphesiz yaygın olduğu arkaik zihniyete tamamıyla uygun olduğu söylenebilir. Bu düzenlemenin tam anlamı ne olursa olsun, On İki Levha Yasaları'ndan günümüze ulaşan en kadim düzenlemelerden biri olduğuna kuşku yoktur.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Kehanet Yöntemleri*, s. 520; *Roma'da Büyü*, s. 586; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Hukuk ve Büyü

Laura Pepe

Başlangıç döneminin hukuku, dolayısıyla en eski Yunan ve Roma hukukunun baş özelliklerinden biri, büyü kavramları ve uygulamalarıyla son derece iç içe olmasıdır: hukuki bağlayıcılığı yerine getirmek için sıklıkla büyü nitelikli ritüellere ve hareketlere başvurulur. Ancak hukukun kabul edip faydalandığı büyünün yanı sıra, insanlara ve topluma zarar verme amacıyla başvurulan olumsuz bir büyü de söz konusudur ve sıkı bir şekilde takibi yapılıp bastırılmaya çalışılır.

Hukuki Uygulamaların Temelindeki Büyü

Modern Batı geleneğinde hukuk bir bilim dalı sayılır ve buna bağlı olarak tamamıyla laiktir; ama bilindiği üzere, durum daima böyle değildir ve geçmişte de daima böyle olmamıştır.

Nitekim, başlangıç döneminin hukukunun baş özelliklerinden birinin büyü kavramları ve uygulamalarıyla sıkı bağlantılar olduğundan şüphe yoktur; zaten etnografik açıdan ilgi konusu olan tüm halklarda kökleri derine ulaşan büyü uygulamaları hem hukukun hem de dinin ve bilimsel tekniklerin temelinde yatar.

Louis Gernet'nin (1882-1962) *Anthropologie de la Grèce Antique* [*Eski Yunan Antropolojisi*] adlı ünlü eserinde dediği gibi, hukukun ve devletin doğuşundan önce büyü bireyler arası ilişkileri düzenleyen en büyük güçlerden birini temsil eder. Gernet, Antikçağda bütün halkların belirli nesnelerin, kelimelerin, hareketlerin, sayıların veya renklerin belirli bir etki yaratma gibi büyülü bir güce sahip olduğuna inandığı varsayımından yola çıkarak çoğu örnekte bazı davranışların (ve bazı kelimelerin) büyülü etkisine olan inançla sonraki dönemin hukuki uygulamaları arasında son derece sıkı süreklilik bağlarının söz konusu olduğunu gösterir.

Gernet bu teorisinin ispatı olarak Antikçağda Yunanistan'da büyü etkisi yarattığına inanılan ve *arai* ("lanetlemeler") adı verilen belirli formüllerin çeşitli şehirlerin hukukunda uzun süre boyunca varolmaya devam ettiğini ve yasalar ile uluslararası antlaşmalarda yaptırım olarak kullanıldıklarını gözlemler.

Büyü ve Roma Hukuku

Roma'da da başlangıç döneminde hukuk ile büyü arasında apaçık bağlantıların olduğu Axel Hägerström (1868-1939) ve Paul Huvelin (1873-1924) gibi çeşitli antropologlar, sosyologlar ve hukuk tarihçileri tarafından öne sürülmüştür: Roma'nın en eski dönem hukukuna özgü abartılı formalizm, arzulanan etkilerin, öngörülen davranışta bulunan kişinin iradesinden tamamıyla bağımsız olarak elde edilmesini öngörür; dolayısıyla belirli eylemler için öngörülen biçimsel hareketlerin ve belirli kelimeleri telaffuz etmenin büyü etkisi yaparak söz konusu kişiler üzerinde hukuki bağlayıcılık teşkil ettiğine inanmak yerinde olacaktır. Roma'nın en eski yazılı yasaları olup MÖ 451/450'ye dayanan On İki Levha Yasaları büyü nitelikli birçok düzenleme içerir: örneğin bu yasalar bir kişiyi mahkemede tanıklık etmeye zorlaması gereken büyülü bir şarkı olan *obvagulatio*'nun kullanılmasına izin verir. Roma hukukunun en eski geleneklerinden biri, kölelerin azat edilip Roma yurttaşı ilan edildiği resmi bir ritüel olan *manumissio vindicta*'dır; bu ritüelin en önemli unsuru olan ve köleye dokundurulan *vindicta* olarak bilinen çubuk, gerçek anlamda bir büyü çubuğudur, çünkü belirli bir formülle beraber kullanıldığında kölenin hukuki durumunu hemen değiştirme ve onu özgür bir insana dönüştürme kabiliyetine sahiptir.

On İki Levha Yasaları'nda büyü konusunda düzenlemeler

Yasak Büyü

Olumlu büyü, toplumsal açıdan faydalı amaçlarla kullanılır; ancak büyü ile hukuk arasında daima bir süreklilik ilişkisi söz konusu değildir. Nitekim büyü topluma karşı, zarar verici amaçlarla da kullanılabilir ve böyle durumlarda takibi yapılıp bastırılır. On İki Levha Yasaları bazı gayrimeşru büyü uygulama-

larının katı bir şekilde, muhtemelen ölüm cezasıyla cezalandırılmasını öngören düzenlemeler içerir. Günümüze ulaşan iki fragmanda ekinlere zarar verebilecek büyü uygulamalarının yasak olduğu belirtilmiştir: burada özellikle ekini yok etmeye veya başkalarının arazisine götürmeye yönelik büyüler kastedilir. Yaşlı Plinius (23-79) bu düzenlemelerden birine atıfta bulunurken Furius Cresimus vakasını anlatır: küçük tarlasından, daha büyük tarlalara sahip komşularına kıyasla çok daha fazla ürün elde eden Cresimus'a komşuları, komşu tarlalardaki ekinleri büyü yoluyla kendi tarlasına çekme suçlamasıyla dava açarlar. Furius Cresimus kölelerini, besili öküzlerini, ışıl ışıl ve bakımlı iş aletlerini göstererek suçlamaların temelsiz olduğunu kanıtlamayı başardığı için beraat eder; ancak Cresimus'un beraat etmiş olması, bu vakanın değerini azaltmaz, tam tersine, Romalıların bu gibi büyülerin etkisine ve olası olumsuz sonuçlarına olan mutlak inancını gösterir.

Olumsuz büyülü uygulamaların cezalandırılması

On İki Levha Yasaları ekinlere karşı büyü yapanları cezalandırmakla kalmaz, bir kişiye kemgözle bakanlar, yani *malum carmen incantare* ve *occentatio* suçu işleyenler için de ölüm cezasını öngörürler. Bu suçlar için Latince terimlerin kullanılması, içerikleri konusunda çeşitli muğlaklıkların söz konusu olmasındandır: klasik dönem yazarları başta olmak üzere –örneğin Cicero (MÖ 106-43)- bu ifadelerin büyü türünden yasa dışı faaliyetler için kullanıldığından kuşku duyar ve normalde "kötü" anlamına gelen *malum* sıfatının aslında *famosum*, yani "iftira atan" anlamında kullanıldığını, *occentatio*'nun da üçüncü kişilerin şerefini lekelemeye veya itibarını sarsmaya yönelik bir şarkı olduğunu düşünürler; bu durumda On İki Levha Yasaları'nda başkalarına zarar verme amacıyla büyü yapanlar için değil, bir şiir veya bir şarkı veya bir yazı yoluyla başkalarının şerefini lekelemeye çalışanlar için ölüm cezası öngörülmüştür. Zaman içinde, büyü nitelikli suçları cezalandırma ihtiyacı ortadan kalkmış görününce, On İki Levha Yasaları'ndaki söz konusu düzenlemelerin başkalarının şerefini lekeleme şeklinde yorumlanmaya başlandığına şüphe yoktur; ancak bu durum iftira atma anlamının başlangıçtan beri geçerli olduğu anlamına gelmez, çünkü Roma hukukunda iftira atma, burada söz konusu olan dönemden epey sonra suç sayılmaya başlanır ve her halükârda, bu örnekte olduğu üzere, ölümle cezalandırılmaz. Bu durumda malum *carmen incantare* ifadesinin bir bireyin şerefini lekelemeye değil, fiziksel şahsına yönelik zarar verici (malum) bir büyüden (*incantare*) başka bir anlamı olamaz.

Kem gözün cezalandırılması

Occentatio'ya gelince, yine kötü niyetli bir büyü olduğuna kuşku yoktur, ama bir kişiye değil de evine yönelik olması muhtemeldir; nitekim Latin edebiyatında *occentare* fiili sadece Plautus'un bazı komedilerinde geçer ve reddedilen aşığın sevdiği kadının kapısının önünde söylediği serenat için kullanılır. Plautus'un

Başkalarının evlerine yönelik büyü, occentatio

kullandığı şekliyle *occentare* fiilinin bir büyüye işaret etmediği açıktır, ancak *occentatio* kelimesinin başlangıçta bir kapının önünde söylenen ve o kapıyı açma, dolayısıyla da başkalarının evini ihlal etme kabiliyetine sahip, büyülü bir şiir olması muhtemeldir. Dolayısıyla ölüm, bu ciddiyette bir suça tamamıyla uygun bir ceza sayılır.

Bkz. *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Yönetici Köle*, s. 324; *Borcunu Ödeyemeyen Borçlunun Paramparça Edilmesi*, s. 326; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Kehanet Yöntemleri*, s. 520; Roma'da Büyü, s. 586; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894

Hukukun Kaynakları

Antonio Banfi

Hukuk biliminde bilgi kaynakları ile üretim kaynakları birbirinden ayırt edilir. Bilgi kaynakları, belirli bir tarihi dönemde geçerli olan hukuku yeniden kurgulamamıza izin veren belgelerdir. Üretim kaynakları ise nesnel hukukun temelindeki kaynaklardır.

Bilgi Kaynakları

Hukukun bilgi kaynakları teknik olanlar ve teknik olmayanlar olmak üzere iki gruba ayrılır. İlk gruba hukuk bilimi konulu eserler ile hukuki nitelikteki bütün belgeler dahildir: örneğin hukuki metinler veya antlaşmalar içeren yazıtlar, senet veya sözleşme metinleri içeren papirüsler veya tabletler, vs. Teknik olmayan kaynaklar ise hukuki nitelikli değildir, ama belirli bir dönemde geçerli olan hukukun yeniden kurgulanması açısından faydalı olan bilgiler içerirler: örneğin yasalarla veya hukuki kurumlarla ilgili bilgilerin aktarıldığı tarih eserleri.

Teknik Olmayan Bilgi Kaynakları

Bu kaynak kategorisi olağanüstü faydalıysa da, Roma hukukunun incelenmesi açısından başka birçok hukuk dünyasına kıyasla – örneğin Yunan hukuku alanındaki teknik kaynakların sayısı çok daha azdır- pek az önem taşır. Ancak yine de arkaik dönemin (krallık döneminden MÖ III. yüzyıl ortalarına) kamu hukuku ile özel hukukunun yeniden kurgulanması açısından elzemdir: monarşi dönemine ait teknik kaynakların sayısı çok azdır: bunlardan *lapis niger* [siyah taş], *Forum*'un altında bulunmuş, kral tarafından yayınlanmış bir düzenlemeden fragmanlar içeren bir yazıttır. Benzer şekilde, sonraki dönemlere ait hukuki metinlerde de arkaik döneme ait kurallara ve kurumlara fazla atıfta bulunulmamıştır. Dolayısıyla tarihsel metinlere (örneğin Livius, Halikarnassoslu Dionysios, Plutarkhos) veya dilbilimsel, eski eser konulu ve ilmi metinlere (örneğin Varro, Plinius, Aulus Gellius, Festus, Macrobius) başvurmak gereklidir; erken dönem Latin komedi yazarlarının (Plautus ve Terentius) ve Cato ile Cicero'nun eserleri de bu açıdan son derece faydalıdır. Ancak, teknik olsun veya olmasın, çok sonraki dönemlere ait eserlerde arkaik döneme yapılan atıfların da, eserlerle ele aldıkları olaylar veya kurallar arasında çok zaman geçtiğinden, ihtiyatla kullanılması gerektiğini belirtmek gerekir. Ayrıca özellikle teknik kaynakların bolluğu durumunda araştırmacılar tarafından bazen haksız olarak göz ardı edilen, teknik olmayan tekniklerin de Roma hukuk tarihinin yeniden kurgulanması açısından son derece önemli bir araç teşkil ettiklerini vurgulamak yerinde olacaktır. Örneğin Geç Antikçağda imparatorluğun yasalarının çeşitli eyaletlerde nasıl uygulandığını yeniden kurgulamamıza izin verenler ağırlıklı olarak teknik olmayan kaynaklardır (özellikle de Patristik eserler).

Kaynakların kullanımında ihtiyat

Teknik Bilgi Kaynakları: Iustinianus Öncesi Dönem

Teknik kaynaklara gelince, onları da kronolojik olarak sıralanmış iki büyük alt kategori şeklinde incelemek yerinde olacaktır: Iustinianus (y. 481-565) öncesi kaynaklar ve sonrası kaynaklar. İlk gruptakilerin en önemlileri, normatif öngörüler (yasalar, *senatus consultum*'lar [senato kararı], emirnameler, bildiriler) içeren metinler, yani yazıtlar, papirüsler ve hukuk bilimi konulu eserlerde yer alan alıntılardır. Iustinianus öncesi döneme ait yasa derlemeleri de Gregorius ve Hermogenes adlı iki *prudens* [hukuk uzmanı] tarafından hazırlanmış, *Codex Gregorianus* ve *Codex Hermogenianus* olarak bilinen iki imparatorluk yasaları derlemesinden oluşur. Bu derlemelerin sadece fragmanları günümüze ulaşmıştır; İmparator Theodosius'un (401-450) siparişiyle hazırlanan ve MS 438'de yayınlanan imparatorluk yasaları derlemesi ise günümüze neredeyse eksiksiz ulaşmıştır. Iustinianus dönemi normatif malzemeler, Codex

Iustinianus dönemi öncesi teknik kaynaklar

Theodosianus'tan sonra yayınlanan yasaları içeren başka derlemelerde (*Novellae post-theodosianae*) ve MS V ile VI. yüzyıllar arasında Germen kralları tarafından fethettikleri Roma toprakları için yayınlanmış yasalarda da bulunur: Roma-Barbar olarak bilinen bu yasalar hem yasaları hem de *lex Romana Visigothorum*, *lex Romana Burgundiorum*, *edictum Theodorici* gibi hukuk bilimiyle ilgili bilgiler içerir. Normatif öngörüleri içeren metinlerin yanı sıra *prudens*'lerin de yazılarını göz önüne almak gerekir: MS II. yüzyıla ait son derece önemli *Gaii Institutionum* [*Gaius'un Hukukun Temel Kaideleri eseri*] Roma hukukunu inceleme amaçlı temel bir rehber olup günümüze neredeyse eksiksiz olarak ulaşan tek klasik dönem hukuk bilimi eseridir. Ayrıca *Tituli Ulpiani*, *Pauli Sententiae*, *Gaii Institutionum*'un açıklamaları (*Epitome Gai*, *Fragmenta Augustodunensia*), aynı anda hem yasalar hem de hukuk bilimi içeren derlemeler (*Fragmenta Vaticana*, *Consultatio veteris iurisconsulti*) gibi, geç klasik dönem ve sonrası döneme ait çeşitli derlemeler de söz konusudur. Roma hukuku ile Yahudi hukukunun karşılaştırıldığı, isimsiz bir yazara ait *Collatio legum romanarum et mosaicarum* [*Roma ve Musa Yasalarının Derlemesi*] ile Roma hukuk metinlerinin Arami dilinde derlemesi olan *Liber Syro-Romanus* [*Suriye-Roma Kitabı*] farklı türden birer örnektir. Son olarak, Iustinianus öncesi döneme ait teknik kaynaklar arasında sözleşmelerden, senetlerden ve tutanaklardan izler içeren ve malzemelerinin çabuk bozulma özelliğine rağmen belirli iklimsel şartlar sayesinde muhafaza edilmiş olan papirüsler ve balmumu tabletler gibi hukuki uygulamalardan içeren örnekler de sayılmalıdır (örneğin günümüze çok sayıda ulaşmış olan Mısır papirüsleri sıklıkla hukukçular açısından değerli olan bilgiler içerir).

Teknik Bilgi Kaynakları: Iustinianus Dönemi

Codex'in ikinci versiyonu, *Digesta*, *Institutiones* ve *Novellae* dahil, Iustinianus'un 528 yılından itibaren derlenmesini emir verdiği metinlerin hepsi bu kategoriye dahildir. Yasalar ve hukuk bilimi konusunda çok büyük miktarda malzeme içeren bu kaynaklara *Institutiones*'in Theophilos (y. 470-534) tarafından Yunanca hazırlanmış *Paraphrasis*'i ve MS IX. yüzyıla ait, *Basilika* olarak bilinen Yunanca bir özet ve yorum derlemesi gibi Bizans dönemine ait başka metinler de eklenebilir.

Üretim Kaynakları: *Mos*, *Lex*, *Plebiscitum*, *Senatus Consultum*

Mos

Üretim kaynakları ile kastedilen, hukuku oluşturan "su kaynakları"dır. Bu kaynakların ilki ve en eskisi *mos*, yani Romalıların atalarından devraldıkları ve medeni hukukun (*ius civile*, yani yurttaşlar hukuku) çekirdeğini teşkil eden örf ve âdetlerdir.

Mos'tan sonra da yasalar ve *plebiscitum*'lar gelir. Yasalar *leges rogatae* ve *leges datae* olmak üzere iki gruba ayrılır: *leges rogatae*, meclis lideri tarafından önerilen ve meclis tarafından onaylanan yasalardır. *Leges datae*, bir anlamda kanun hükmünde kararnamelerdir: halk meclisinin yetki verdiği idareci tarafından önerilirler (On İki Levha Yasaları'nın bazı yasaları bu gruba dahildir). Yasalar en başından itibaren yurttaşların tamamı açısından bağlayıcıdır. *Plebiscitum*'lar açısından aynı şey söz konusu değildir; *concilium plebis*'lerde [halk meclisi] bir araya gelen *pleb*'ler tarafından alınan kararlar olan *plebiscitum*'lar sadece *pleb*'ler açısından bağlayıcıdır. MÖ 286 tarihli *lex Hortensia*'dan [Hortensius'un yasası] itibaren *plebiscitum*'lar yasalarla eşdeğer tutulur ve yurttaşların hepsi açısından bağlayıcı hale gelir. Halk meclislerinin yasama faaliyetleri imparatorluğa geçiş ile giderek azalır (bu türden son *lex*, MS I. yüzyıl sonlarına, Nerva dönemine aittir) ve yerini bizzat imparatorun veya senatonun yasama faaliyetlerine bırakır.

***Lex*'ler ve *plebiscitum*'lar**

Senato tarafından alındın kararlar (*senatus consultum*) başlangıçta kanun hükmünde değildi ve genelde hitap ettikleri idareciler açısından bağlayıcı talimatlardan ibarettiler. İmparatorluk döneminde ise *senatus consultum* kanun hükmü taşır, çünkü genelde bizzat imparatorun tarafından önerilirler veya en azından onun iradesini yansıtırlar. Senatonun yasama faaliyetleri MS III. yüzyıl ortalarında sona erer ve imparator tek yasa üretim kaynağı haline gelir.

***Senatus consultum*'lar**

Üretim Kaynakları: *Ius Honorarium*

Halk meclislerinin ve senatonun yasama faaliyetlerinin yanında, *praetor*'lar ve *aedilis*'ler başta olmak üzere idarecilerin emirnameleri de büyük önem taşır. MÖ 367'ye tarihlenen *leges Liciniae Sextiae*'dan [Licinia Sextia yasaları] itibaren yurttaşlar arasındaki kavgalarda karara varma işlevi *praetor urbanus*'a [Roma yargıcı] atfedilir ve MÖ III. yüzyıl ortalarından itibaren yabancıların da dahil olduğu ihtilaflarda karar verme yetkisine sahip olan *praetor* peregrinus [yabancılar yargıcı] makamı yaratılır. *Praetor urbanus* ve *praetor* peregrinus'un yanı sıra, önem derecesi daha düşük hukuki işlevler (temelde pazarlarda ortaya çıkan ihtilaflar) *aedilis curulis*'ler tarafından yürütülür. *Praetor*'lar (ve daha az ölçüde *aedilis*'ler) *ius honorarium* [*praetor* hukuku] (idari makam anlamına gelen *honor*'dan türemiştir) olarak bilinen hukukun yaratılmasıyla Roma hukukunun modernizasyonunda önemli rol oynarlar. *Formula* adı verilen yazılı bir belgeyi temel aldığı için *formula* mahkemesi olarak bilinen yeni bir mahkeme türünün kabul görmesiyle bu idareciler *ius civile*'dekinden farklı, yeni bir hukuki kurallar bütünü oluştururlar. *Praetor*'un görev yılının başında yayınladığı emirname yoluyla yurttaşlara hukuki eylemlerini hangi kriterlere dayandırmayı planladığını ilan eder.

Salvius Iulianus

İdarecinin görev yılının tamamı boyunca uyması gerektiğinden *perpetuum* [daimi] adı verilen bu emirname, halefi tarafından devralınır ve elden geçirilir veya geliştirilir. *Prudens* Salvius Iulianus'un İmparator Hadrianus'un emriyle, *praetor*'ların (ve *aedilis*'lerin) hukuk üretim kaynakları olarak rollerinin son bulduğu MS 130 civarında gerçekleştirdiği kanunlaştırma süreciyle emirname dar anlamda daimi ve değiştirilmez hale gelir. İdareci, emirnamede yer alan öngörüler sayesinde *ius civile*'de öngörülmeyen ama göz önüne alınması gerektiğine inandığı durumları kontrol altına alabilir hale gelir. İdareci aynı zamanda *ius civile* doğrultusunda, meşru şekilde davranmış sayılmasına rağmen temel eşitlik ve adalet sebeplerinden dolayı vesayeti hak etmediğine inandığı tarafların yargıya başvurma imkânını da reddedebilir: örneğin *praetor*, *ius civile* doğrultusunda geçerli olsa bile, taraflardan biri kandırılarak ikna edildiği takdirde sözleşmeleri geçersiz sayabilir. Ayrıca, kadim *ius civile*'nin katılığına ve formalizmine çözüm bulmaya izin veren karmaşık prosedürlü mekanizmalara da dönüştürülür: *ius civile* geçerli olmaya devam eder ve *ius honorarium* Papinianus'un deyimiyle onu düzeltme, iyileştirme ve geliştirme amacıyla yaratılır. Ancak bu yeni hukuki kurallar bütününün bir yasama kurumu tarafından değil, yargı alanı dahilinde geliştirildiğini belirtmek gerekir.

Üretim Kaynakları: Bir Hukuk Kaynağı Olarak İmparator

İmparatorluğun ortaya çıkışıyla beraber imparatorun şahsı hukuk üretim kaynağı haline gelir: Ulpianus'un deyimiyle imparatorun onay verdiği şeyler kanun hükmündedir. İmparatorluk yasaları *constitutio* olarak bilinir ve dört kategoriye ayrılır: *edictum*, *mandatum*, *decretum* ve *rescriptum*. *Edictum*'lar, imparatorluğun bütün yurttaşlarına yönelik, genel nitelikli yasal düzenlemelerdir. *Mandatum*'lar imparatorluk görevlilerine yönelik bağlayıcı düzenlemelerdir, ama genel ve soyut nitelikli düzenlemelerin *mandatum*'lardan dolaylı olarak türetildiği de olur. *Decretum*'lar, imparatorun hakim rolünü üstlenerek verdiği hükümlerdir; *rescriptum* da imparatorun tartışmalı bir dava konusunda ifade ettiği görüşüdür. *Decretum* ve *rescriptum* somut davalarla ilgiliyse de, imparatorluğun hukuk ilkelerinin elde edilebileceği malzemeyi teşkil ederler, bundan dolayı da kanun hükmünde sayılırlar. Diocletianus (243-313) döneminden sonra imparatorun temelde tek faal hukuk üretim kaynağı haline geldiğini de belirtmek yerinde olacaktır.

Üretim Kaynakları: Örf ve Âdetler

Roma yurttaşlığının giderek eyaletlere de yayılmasıyla ve imparatorluk halkının tamamını Roma yurttaşı haline getiren MS 212 tarihli *Constitutio Antoniniana*'yla [*Antoninus Emirnamesi*] aniden Roma hukukunu uygulamak zorunda kalan toplumların hukuki gelenekleri meselesi ortaya çıkar. Bunun

üzerine yasalarla, imparatorluk yasalarıyla ve *senatus consultum*'ların kapsamına girmeyen alanlarda eyaletlerin yerel örf ve âdetlerinin geçerliliğini muhafaza etmesine karar verilir.

Üretim Kaynakları: *Prudens*'lerin Hükümleri

Son olarak, *prudens*'lerin hükümleri de hukuk üretim kaynakları arasında sayılmalıdır. Arkaik dönemde hukuk biliminin tekeli, *patricius* sınıfından rahipler olan *pontifex*'lere aittir. *Pontifex*'lerin hükümleri arkaik dönemde *ius civile*'nin gelişimine katkıda bulunmuş olup o dönemde hukuken olmasa da fiilen bağlayıcı oldukları kesindir. Hukuk alanında aristokratların tekelinin sona ermesiyle (ilk *pleb pontifex* MÖ 300'de seçilir) laik hukuk bilimi kabul görür ve hukuk uzmanları tartışmalı meselelerde görüşlerini ücretsiz olarak sunarlar, sonradan da bu görüşlerini genelde bir eserde derlerler. Augustus'un (MÖ 63-MS 14) imparatorluğundan itibaren imparator önde gelen *prudens*'lere *ius respondendi ex auctoritate principis* [imparatorun iradesinden kaynaklanan hükümde bulunma hakkı] bahşeder. Bu da, tartışmalı davalarda *ius respondendi*'ye sahip *prudens*'lerin verdiği hükümlerin imparator tarafından verilmiş bir hükümle eşdeğer olduğu ve bağlayıcı bir emsal niteliğinde oldukları anlamına gelir. *Digesta*'da derlenmiş bölümler ağırlıklı olarak bu ayrıcalığa sahip *prudens*'lerden kaynaklanmıştır. Zaman içinde *ex auctoritate principis* yoluyla verilen hükümlerin giderek artması ve *prudens*'lerin kendi aralarında kaçınılmaz olarak çelişkilerin ve uyumsuzlukların ortaya çıkması, hukuk bilimi malzemesinin kullanımının düzenlenmesini gerektirir ve bu amaçla III. Valentinianus ile II. Theodosius 426'da hüküm yasasını yürürlüğe sokarlar. Bu yasa doğrultusunda sadece Ulpianus, Paulus, Papinianus, Modestinus ve Gaius'un hükümleri bağlayıcı kılınır. Hükmün tartışmalı olması durumunda çoğunluğun görüşü baskın sayılır; eşitlik durumunda da Papinianus'un hükmü belirleyici sayılır.

Ius respondendi

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Barbarlar: Bir Fırsat*, s. 214; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukuk ve Büyü*, s. 329; *Iustinianus ve* Corpus Iuris Civilis, s. 338; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Stati*us, s. 812; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Iustinianus ve *Corpus Iuris Civilis*

Antonio Banfi

Iustinianus'un başlattığı kanunlaştırma faaliyetinin tek hedefi yürürlükte olan hukuku düzenlemek gibi pratik bir amaç olmayıp, evrensel bir Hıristiyan imparatorluğu ideali doğrultusunda daha geniş bir kapsamlı faaliyetin bir parçasıdır. Bu yasa derlemesi, MS X. yüzyılda yeniden keşfedildiği andan itibaren Avrupa kıtasının hukuki geleneğinin temelini teşkil etmiştir.

Evrensel bir Hıristiyan İmparatorluğu

MS 482'de Illyria'da doğan Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus 527'de Bizans İmparatorluğu'nun tahtına çıkar ve 565'teki ölümüne kadar ülkeyi yönetir. Iustinianus imparatorluğun doğu sınırını Perslerden korumakla yetinmeyip, Batı imparatorluğunun topraklarının büyük kısmını geri almak için de çaba gösterir. 533-561 arasında generalleri Belisarios ve Narses, Roma dahil olmak üzere İtalya'nın tamamı ile İspanya'nın ve Kuzey Afrika'nın bir kısmını geri almayı başarırlar. Iustinianus aynı zamanda din alanında sapkınlıkların bastırılmasını ve Kilise'nin birleşmesini amaçlayan faaliyetler başlatır. Iustinianus'un hem askeri seferleri hem de dini politikası, Hıristiyan inancına dayalı evrensel bir imparatorluk kurma arzusuyla açıklanabilir ve giriştiği muazzam yasama faaliyeti de aynı amaca hizmet verir.

İmparator 13 Şubat 528 tarihli, *Heac quae necessario* başlıklı emirnameyle kendinden önceki yasaların yeniden düzenlenmesi ve yürürlükte olan, *constitutio* olarak bilinen imparatorluk yasalarını düzenli bir şekilde içeren bir yasa derlemesinin hazırlanması için on üyelik bir komisyonun kurulması için emir verir. *Codex*'in içerdiği en eski *constitutio*, Hadrianus (76-138) dönemine aittir. Yeni yasa derlemesinin hareket noktası, Theodosius yasa derlemesi (İmparator Theodosius tarafından 438'de yayınlanmıştır) ve MÖ III. yüzyıl sonlarında hazırlanmış, adlarını yazarlarından almış *Codex Gregorianus* ile *Codex Hermogenianus*'tur. Sonradan yerini ikincisine bırakacak olan Iustinianus'un ilk yasa derlemesi oldukça hızlı bir şekilde hazırlanıp 9 Nisan 529'da yayınlanır. Yasa derlemesinin bu versiyonu günümüze ulaşmamıştır.

İlk *Codex*

Iustinianus 15 Kasım 530'da, *Deo auctore* [Tanrı'nın inayetiyle] başlıklı bir emirnameyle daha kapsamlı ikinci bir derlemenin hazırlanması için emir verir ve *quaestor sacri palatii* [imparatorluk emirnamelerini hazırlayan görevli] Tribonianus'u eski dönemlerin *prudens*'lerinin yazılarının derlenmesi için bir *iurisconsultus* [hukuk danışmanı] komisyonu oluşturmakla görevlendirir. Kırk kadar hukuk danışmanının 1600'den fazla kitabı

Digesta

incelenir, yürürlükteki hukukun yorumlanması ve uygulanması açısından faydalı sayılan metinler elde edilir: *Digesta*'nın en öne çıkan yazarı Ulpianus'tur.

Komisyonun görevi kadim metinleri elden geçirip düzeltmek, çelişkili kısımlarını ortadan kaldırmak, artık geçerli olmayan kurumları feshetmek veya yeniden adlandırmaktır: metinler, yürürlükteki hukuka uygun hale gelecek şekilde adapte edilir.

Hukuk danışmanlarının bu derlemesi *Digesta* veya *Pandektai* adı altında 16 Aralık 533'te *Constitutio Tanta* yoluyla yayınlanır ve yürürlüğe girer. *Digesta*, komisyon tarafından Romalı *prudens*'lerin metinlerinden alınmış bölümleri alt başlıklar halinde içeren 50 kitaptan oluşur.

Corpus Iuris Civilis'e Doğru

Digesta üzerinde çalışmalar devam ederken Iustinianus Tribonianus ile hukuk hocaları Theophilos ve Dorotheos'a (*Digesta*'yı hazırlamakla görevli komisyona onlar da dahildi) hukuk öğrenimine başlayacaklara uygun, temel bir hukuk rehberi hazırlamaları için emir verir. Iustinianus'un *Institutiones*'inin amacı, Gaius'un MS II. yüzyıla tarihlenen *Institutiones*'inin yerini almasıdır. *Digestum* gibi Gaius'un eseri de derleme yöntemiyle oluşturulmuş, hem Gaius'un hem de Marcianus, Paulus, Ulpianus ve diğerlerinin rehberlerinde yararlanılmış. *Institutiones*'in *Digesta*'dan farkı, kaynakların belirtilmemiş olması ve metinlerin, eserin tamamının imparatorun söylevi gibi görünmesi için birinci tekil şahsa uyarlanmış olmasıdır. Yapı açısından Gaius'un *Institutiones*'inden farklı olmayan eser dört kitaptan oluşur, alt başlıklar da kişileri (I), nesneleri, fiili hakları ve vasiyetnameleri (II), vasiyetname bırakılmayan mirasları ve sözleşmeye bağlı yükümlülükleri (III) ve son olarak suçlara bağlı yükümlülükleri ve eylemleri (IV) ele alır. Iustinianus *Digesta*'yı ilan ettiği emirnameyle (533 tarihli *Tanta*) *Institutiones*'e de normatif değer kazandırır.

Institutiones

Digesta'nın ve *Institutiones*'in hazırlanması sırasında imparatorun yasama faaliyetleri sona ermediği gibi derleme çalışmaları sırasında ortaya çıkan sorunlar da çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Böylelikle 529 tarihli yasa derlemesi hızla geçerliliğini yitirdiğinden daha eksiksiz olan ve günümüze ulaşmış olan ikincisini (*Codex repetitae praelectionis* olarak bilinir) hazırlama ihtiyacı duyulur. Bu eser birkaç ay içinde hazırlanır ve 17 Kasım 534'te *Constitutio Cordi* yoluyla ilan edilir. Çeşitli alt başlıklar içeren 12 kitaptan oluşan bu eser kronolojik olarak sıralanmış halde imparatorluk yasalarını içerir. Bu *Codex*'in hazırlanmasıyla görevlendirilen komisyon da derlenen metinleri modifiye eder, kısaltır veya uyarlar. İlk kitap hukuk kaynaklarına, dini hukuka ve imparatorluk yetkilerine ayrılmıştır. II'den VIII'e kadar olanlar özel hukuku, IX ceza hukukunu, X-XII arasındakiler de idari ve kamu finansı hukukunu kapsar.

İkinci *Codex*

Iustinianus tarafından başlatılan yasa derleme faaliyetleri 534 yılında tamamlanmış olur, ama Iustinianus'un yasama faaliyetleri sona ermez, çünkü bundan sonraki otuz yıllık dönemde *Novellae constitutiones* [*Yeni Emirname-*

ler] adı altında, Yunanca ve Latince sayısız imparatorluk emirnamesi yayınlanır. Çeşitli kişiler tarafından bu yasalarla ilgili olarak hazırlanan derlemelerin en eskisi, 555 yılına ait *Epitome Iuliani*'dir [*Iulianus'un Özeti*].

Novellae

Novella'ların en önemli ve en kapsamlı derlemesi VI. yüzyıl sonlarına tarihlenir ve orijinal metni 169 emirname içerir.

Iustinianus döneminden sonra ona ait yasa derlemeleri bir zamanlar Batı imparatorluğuna ait olan bölgelerin hukuk kültüründen hızla kaybolur; X. yüzyıldan itibaren özellikle Bolognalı hukukçuların yürüttüğü araştırmalar sonucunda yeniden keşfedilmeye başlanan bu derleme, kıta Avrupa'sının Roma hukuk gelenekleri doğrultusunda gelişen hukuk kültürünün temeli haline gelir. Godefridus tarafından hazırlanan baskıdan (1583) itibaren *Codex*, *Digesta*, *Institutiones* ve *Novellae* bütünü *Corpus iuris civilis* [Yurttaşlar Hukuku Külliyatı] adını alır.

Bkz. *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Borcunu Ödeyemeyen Borçlunun Paramparça Edilmesi*, s. 326; *Hukuk ve Büyü*, s. 329; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; Civil Law *ve* Common Law, s. 340; *Hıristiyanlık*, s. 608

Civil Law [Medeni Hukuk] ve *Common Law* [Umumi Hukuku]

Antonio Banfi

Karşılaştırmalı hukuk araştırmacıları Batılı hukuk sistemlerini geleneksel olarak iki büyük aile şeklinde ele alırlar: civil law sistemleri ve common law sistemleri. Bu sistemler arasındaki farklılıklar, değişik tarihi kökenleri yoluyla açıklanır: birinci sistem kıta Avrupa'sında Roma hukuku geleneğinden, ikinci sistem de Norman krallarının İngiltere'ye getirdiği mahkeme sisteminden türemiştir.

Hukuk Kültürleri

Dilbilim alanında ortak bir ataya dayandırılabilecek, birbiriyle akraba dil "aileleri"ni tespit etmek mümkündür. Germen dilleri, Neo-Latin dilleri, vesaireden söz etmemize izin veren bu yöntem farklı Batılı hukuk sistemlerinde

konuşulan "dil"lere de uygulanabilir: Avrupa'da ve dışında, birçok ulusun hukuk kültürlerini (*legal cultures*) ortak bir ataya sahip, göreceli olarak homojen aileler temelinde gruplandırmak mümkündür. Böylece *civil law* [özel hukuk] ve *common law* [umumi hukuku] sistemlerinden söz edilir. Anglo-Sakson hukuk kültürü tarafından türetilmiş olan bu iki terim, birinin kökleri Roma hukukuna, diğerinin Norman fethinden sonra Britanya'da gelişen hukuka uzanan iki farklı sistem için kullanılır. İngiliz hukukçular genelde kıta Avrupa'sında Roma hukuku geleneğine uyan ülkelerin hukukunu *civil law* (*ius civile*'den [yurttaşlık hukuku] türemiştir) olarak tanımlarlar. Dolayısıyla bu ayrım her şeyden önce kültür temellidir ve farklı hukuki sistemlerin tarihi köklerine dayanır.

Common Law'ın Kökeni ve Gelişimi

Norman Dükü Fatih William Hastings Muharebesi'nde (1066) Sakson Kralı Harold'u mağlup eder ve kendini I. William (y. 1027-1087) adıyla İngiltere kralı ilan eder; *common law*'un Norman krallarının tesis ettiği mahkemeler yoluyla İngiltere Krallığı'ndaki başlangıç tarihi geleneksel olarak budur. *Common law*'un en önemli özelliği, içtihat yönüdür, çünkü normatif üretim, hükümde bulunurken hukuku yaratan hâkime emanet edilir; hâkimin yarattığı hukuk sadece onun o anda ele aldığı ihtilafa değil, aynı nesnel özelliklere sahip tüm ihtilaflarda geçerlidir. *Common Law*'un bu özelliği, tarihi yoluyla açıklanabilir: ada Normanlar tarafından fethedildiğinde, ağırlıklı olarak örf ve âdetlere dayalı olan Germen asıllı Sakson hukuku, istilacıların hukukuyla birleşir. Bu evrimsel sürecin başlıca etkeni, kraliyet mahkemeleridir; Anglo-Sakson kralların mahkemeleri geleneksel olarak sadece devlet açısından önemli olan meselelerde hüküm verirler. Öte yandan Norman kralları özellikle *common law*'un ilk çekirdeğini oluşturan toprak ve veraset hukuku konusunda hüküm veren, geniş yetkilere sahip ve son derece faal mahkemeler tesis ederler. Başlangıçta krallığın hukuk sisteminin zirvesinde, kralın kendisinin başkanlık ettiği Westminster mahkemesi bulunur ve kral tebaasının ortak hukuku olan *common law* konusunda hüküm verme yetkisine sahiptir. Ayrıca kralı temsil eden hakimlerin başkanlık ettiği seyyar mahkemeler vardır, ülkenin dört bir tarafına yolculuk yaparak *common law*'u her yere ulaştırırlar. *Common law*, yürürlükte kalmasına değecek yerel örf ve âdetlerin olmadığı durumlarda tebaanın tamamına ortak olan hukuktur. Nitekim hakimler sıklıkla kadim örf ve âdet hukukunu feshedip onun yerine *common law* ilkelerini uygularlar. Norman kralları ve özellikle XII. yüzyılın ikinci yarısında Kral II. Henry (1133-1189) temelde, zirvesinde kralın bulunduğu merkezi bir hukuk sistemi başlatmış olurlar. Normanlar ve özellikle ruhban sınıfı Roma hukukuna hiç de yabancı değilse de, İngiltere Krallığı'nın hukuki sistemindeki değişiklikler Roma hukukunun kullanımını ve yayılmasını sınırlar. Kıta Avrupa'sında Roma hukukunu ve dini hukuku temel alan ve farklı toplumların kendilerine özgü hu-

Merkezi hukuk sistemi

kuklarına (*iura propria*) göre üstün sayılan, genel hukuk nitelikli *ius commune* [ortak hukuk] giderek kabul görürken bu olgu İngiltere'de gerçekleşmez, çünkü adada bu işlevi kraliyet mahkemelerinin geliştirdiği *common law* üstlenir.

Common Law'un Özellikleri

İngiltere Krallığı'nın *common law*'unun başlıca üretim kaynağı XIX. yüzyıl sonlarına kadar mahkemeler ve yasa koyucular olmaya devam eder. *Common law* bu anlamda, içtihat temelli bir hukuk olarak, yasa koyucunun ürettiği normlardan oluşan *statute law*'dan [mevzuat hukuku] farklıdır. Böylece yüzyıllar boyunca, *civil law* sistemlerine yabancı, kendine has özelliklere sahip bir sistem haline gelir; bu özelliklerin en önemlilerinden biri hukuki emsalin bağlayıcılığı anlamına gelen *stare decisis* (kararlaştırılmış olana uymak) ilkesidir. Kademeli olarak belirlenmiş olan bu kural her şeyden önce kraliyetin *Exchequer Chamber* olarak bilinen başlıca mahkemesine yöneliktir. Bağlayıcılığı olan, hakimin hüküm verirken ifade ettiği, hükmün dayandığı ilkelerdir (*ratio decidendi*). Hükmün içerdiği, *obiter dicta* (arızi argümanlar) olarak bilinen diğer argümanların hiçbir bağlayıcılığı yoktur.

Hukuki emsalin bağlayıcılığı

Pozitif hukukun büyük kısmının içtihat kökenli olmasından dolayı, *common law*'u benimseyen ülkeler XIX. yüzyıldan itibaren kıta Avrupa'sında gerçekleşmeye başlayan kanunlaştırma sürecine yabancı kalırlar. Aynı nedenle, kıta Avrupa'sının hukuki sistemlerinin tersine, *common law*'dan bir hukuk sistematiği doğmaz, dolayısıyla da *common law* hukukçularının formasyonu teorik olmaktan çok pratiktir. Ayrıca, mahkemelerde jüriye başvurulması ve ceza davalarının, kıtadaki yargılama sistemlerine kıyasla medeni özgürlüklere daha çok önem veren kovuşturma niteliği *common law*'u benimseyen ülkelere has özelliklerdir. *Common law*'u temel alan hukuki sistemler İngiltere'nin yanı sıra, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Hindistan gibi Britanya'nın koloni dünyasının tamamı tarafından benimsenmiştir.

Ayrıca *common law* unsurlarının *civil law* unsurlarıyla bir arada yer aldığı karma sistemler de söz konusudur: bu gibi örnekler arasında Güney Afrika, Quebec, Louisiana ve Roma hukukunun İngiltere'ye kıyasla tarihsel olarak daha etkili olduğu İskoçya sayılabilir.

Roma Hukukunu Temel Alan Kıta Avrupa'sı Geleneği

Common law sistemleri gibi *civil law* sistemlerinin de ana özelliği tarihsel kökenlerinin ortak olmasıdır: bu sistemlerin geçerli olduğu ülkelerin hukuki geleneği Iustinianus'un MS VI. yüzyılda Roma hukuku alanında gerçekleştirdiği kanunlaştırma sürecinden türemiştir. Bu ülkeler arasında Portekiz, İspanya, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya, Hollanda ve Belçika ile bu ülkelerin eski kolonile-

rinin birçoğu vardır. Ayrıca *civil law* sistemlerinin dünya çapında *common law* sistemlerine göre sayıca üstün olduğunu belirtmek gerekir. Iustinianus'un ölümünden sonra, Bizans hâkimiyetindeki bölgeler dışında Roma hukukunun kanunlaştırılma süreci kısa sürede unutulur. Yeniden keşfedilmesi, XI. yüzyıl sonlarında özellikle Bologna Üniversitesi'nden hukukçuların eseridir; onlar sayesinde hem Iustinianus'un *Codex*'i ve *Institutiones*'i, hem de Roma içtihat metinlerinin derlemesi olan *Digestum*'lar yeniden ortaya çıkarılır.

XI. yüzyılda Roma hukukunun yeniden keşfedilmesi

Corpus iuris civilis'in (Roma hukukunun kanunlaştırılmış haline Ortaçağda verilen ad) metinlerinin incelenmesiyle Roma hukuk metinlerinin kenarlarında *glossa* adı verilen notlar yazılmaya başlanır. *Glossa* yazarlarının okulu, Accursius (1184-1263) tarafından hazırlanan ve 96 binden fazla *glossa* içeren *Magna Glossa* ile zirveye ulaşır; bu eser İtalya'da ve başka yerlerde mahkemelerin faaliyetlerinin temel aracı haline gelir. Bologna Üniversitesi'nin yöntemi hızla yayılır ve Avrupa'nın tamamında kanonik hukuk ve Roma hukuku üniversite eğitiminin konusu haline gelir. Accursius'tan sonra *glossa* yazarı hareketi hızla sona erer ve yerini Bartolo da Sassoferrato'ya (1314-1357) dayandığı söylenen yorumcular hareketine bırakır. Yorumcuların çalışmaları sayesinde Roma hukuku konusunda araştırmalar sadece akademik olmaktan çıkar, artık varolmayan kurumlara atıflar ortadan kaldırılır ve Roma hukuku dönemin hukuki sorunlarının çözümüne katkıda bulunacak şekilde adapte edilir.

***Glossa* yazarları okulu**

Bu araştırma ve uyarlama süreci XVI. yüzyıldan itibaren Roma hukukunun akılcı ve eksiksiz bir hukuk sayılarak ulusal devletler tarafından benimsenmesiyle sonuçlanır. Roma hukuku, XVIII. yüzyıl ortalarında Avrupa devletlerinde gerçekleştirilen kanunlaştırma süreciyle geçerliliğini kaybeder ve Almanya'da 1900 yılında medeni hukuk (BGB) benimsenir. 1942 tarihli İtalya medeni hukuku da Roma hukukunu temel alır. Roma hukukunu geçerli hukuk olarak görmeye devam eden ülke sayısı çok azdır ve aralarında San Marino Cumhuriyeti yer alır.

Roma hukuku ve ulusal devletler

Civil Law ve *Common Law* Sistemlerinin Genel Özellikleri

Civil law sistemlerinin kendilerine has özellikleri bazı açılardan *common law* sistemlerinin özelliklerinin zıddıdır. Bu sistemlerin başlıca kaynağı içtihat değil yasalardır; ayrıca bu sistemlerin temel aldığı yasa derlemeleri tarihsel açıdan Roma hukukunun niteliklerini sürdürmüştür. Son olarak, *common law*'u benimseyen ülkelerin tersine, hukuk mantıksal yapılar temelinde inşa edilmiş üniter bir bütüne dayalıdır, dogmatik ve sistematik bir şekilde yorumlanır. Dolayısıyla akademik hukuk araştırmaları, hukukçuların pratik olmak-

***Civil law* ve *common law* sistemleri arasındaki farklılıklar**

tan ziyade teorik nitelikli olan formasyonu üzerinde belirleyici önem taşımaya devam etmiştir. Buna bağlı olarak, hakimlerin *civil law* dünyasındaki konumu com*mon law*'daki konumundan farklıdır: *civil law* hakimi, hakim formasyonuna sahiptir, kamu sınavı yoluyla seçilmiştir, *common law* hakimi ise genelde *barrister*'ler, yani yargı yetkisi daha yüksek avukatlar arasından seçilir. *Barrister* olmak için içtihat alanında üniversite diplomasına gerek olmayıp bir yıllık bir avukatlık okulunda okumuş olmak yeterlidir.

Sonuç olarak, *common law* ile *civil law* arasındaki burada vurgulanan farklılıkların son on yıllarda giderek hafiflediğini de belirtmek gerekir: Anglo-Sakson hukuk geleneğini benimsemiş ülkelerde parlamentonun yasama rolü ile devredilen yasama rolü güç kazanırken *stare decisis* ilkesi de giderek yumuşamıştır. Son olarak Avrupa Birliği hukukunun da *civil law* ülkelerine özgü dogmatik formalizmden uzak, maddeci bir mantığı temel aldığını ve bu durumun da iki sistem arasındaki farklılıkları azaltmaya katkıda bulunduğunu unutmamak gerekir.

Bkz. *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukuk ve Büyü*, s. 329; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Iustinianus ve* Corpus Iuris Civilis, s. 338

Aile ve *Patria Potestas*

Eva Cantarella

Roma toplumunun özelliklerinden biri olan paterfamilias, başka kültürlere kıyasla daha geniş yetkiye ve haklara sahiptir: karar verme yetkisi o kadar geniş ve müdahale edebileceği konular o kadar çeşitlidir ki, aile grubunun üyelerinin hayatı ve ölümü gerçek anlamda ona bağlıdır ve münferit üyelerin özerk olarak gelişmesi birçok açıdan engellenmiş olur. Familia, yani aile grubunda, aralarında kan bağları, akrabalık bağları olan birçok kişiyle köleler bir araya getirilir ve herkes patria potestas*'a tabidir.*

Familia

Roma'da kullanılan aile (*familia*) terimi günümüzdeki anlamından (çekirdek aile olsun, resmi nikâhsız aile olsun, tek ebeveynli aile olsun, eşcinsel aile olsun, vs.) farklı bir şekilde kullanılırdı. Roma'da bir *familia*'nın üyelerinin ortak nok-

tası nikâh, bir arada yaşama, kan bağı veya sevgi bağı değildir. Müthiş yetkilere sahip olan *paterfamilias*'a [aile babası] tabi olmaktır; *paterfamilias*, grubun üyeleri üzerinde *ius vitae ac necis*, yani yaşam ve ölüm verme hakkına bile sahiptir. Grubun üyeleri arasında köleler de yer alır, ama çocuklar *patria potestas*'a [babanın gücü] tabiyken, köleler *dominica potestas*'a [sahibin gücü] tabidir.

Babaların ailenin özgür üyeleri üzerinde ne kadar yetki sahibi olduğunu anlamak için MS II. yüzyılda *prudens* [hukuk uzmanı] Gaius'un *Institutiones*'te (1, 55) yazdıklarına bakmak yeterli olacaktır: "Başka hiçbir ulusun çocukları üzerinde bizimki gibi bir yetkisi yoktur". Romalıların *patria potestas*'ı gerçekten de günümüzde çocukların üzerindeki yetkiden de (günümüzde güç ilkesi değil de koruma kriteri temel alınır) Antikçağda başka kültürlerde (örneğin Yunanlarda) babaların çocukları üzerindeki yetkisinden de farklıdır: Roma'da çocukların babalarına tabi olma durumu (baba onları "azat etme" kararı almadığı sürece) çocuklar reşit olduğu anda sona ermeyip *paterfamilias* hayatta olduğu sürece devam eder. *Paterfamilias* öldüğü zaman da sadece doğrudan onun soyundan gelenler, yani çocukları veya onlar öldüyse onların soyundan gelenler *patria potestas*'a tabi olmaktan kurtulurlar. *Paterfamilias*'ın ölümüyle sadece onlar *alieni iuris* ("başkasının hakkı") veya *alienae potestatis subiecti* ("başkasının gücüne tabi") olmaktan çıkıp *sui iuris* ("kendi hakkına sahip") haline gelir ve hukuki ehliyet edinirler. Bütün diğer aile üyeleri yeni *paterfamilias*'ın, yani ölenin soyundan gelip hayatta kalan üyenin *potestas*'ına tabi hale gelirler. Dolayısıyla Roma'da, özel hukuk alanında başka gruplara üye olanlarla hukuki ilişki içinde olabilecek tek kişi *paterfamilias*'tır. Grubun başka hiçbir üyesi hukuki açıdan ehliyet sahibi değildir. Roma'nın ilk dönemlerinde bu açıdan çocuklar ile köleler arasındaki tek fark, çocukların gelecekte normal ehliyet beklentisi içinde olmasıdır; köleler ise ancak *paterfamilias* onları özgürlüklerine kavuşturmaya, yani *manumissio* yapmaya karar verdiği takdirde özgür olurlar (ve ona bağlı ehliyetlere sahip olurlar). *Patria potestas* kapsamına giren yetkilere gelince, babaların ilk yetkisinin, gruba üye kadınlardan biri çocuk doğurduğunda yeni doğan bebeği aileye kabul etme mi yoksa red mi etme ve onu *expositio*'ya tabi tutma yani kaderine terk etme kararını özerk olarak ve tartışmasız olarak vermek olduğunu unutmamak gerekir. Yeni doğan bebek bu amaçla *paterfamilias*'ın ayağının dibine, yere konur ve *paterfamilias* ya onu yerden alıp kollarına alır (*tollere* veya *suscipere liberos*), ya da olduğu yerde bırakır, böylelikle de kaderine bırakılması gerektiğini zımni olarak emretmiş olur. Bu yetkinin icrası ilk olarak Romulus'a atfedilen bir *lex regia* [krallık yasası] ile sınırlanır ve erkek çocuğunu veya ilk doğan kız çocuğunu *expositio*'ya tabi tutan kişiye ekonomik yaptırım uygulanması (servetinin yarısına el konması) öngörülür. Dolayısıyla daha küçük kız çocuklarının *expositio*'ya tabi tutulması yaptırımla cezalandırılmaz (Halikarnassoslu Dionysios, 2, 15, 2). Bu kuralın gerekçesi bellidir: başlangıç döneminde bir tarım toplumu olan Roma'da kız

Paterfamilias

Yeni doğanlar

çocukları ergenliğe adım attığı anda evlenip başka bir aile grubuna katılır ve yanında çeyiz götürürdü (bir kadının evlenmemesi ihtimal dışıydı). Dolayısıyla kız çocuklarının çok sayıda olması ekonomik bir sorun teşkil eder.

Familia'ya üye olan çocuklar üzerinde babanın sahip olduğu yetkiler (örneğin çocuklarına eş seçmek) arasında en önemlisi disiplin yetkisidir ve buna onları ölüm cezasına çarptırma yetkisi de dahildir. Bu hakkın icra edilmesini toplumsal olarak gerekçelendiren (ve babaya o hakkı icra etmesini toplumsal olarak dayatan) davranışlar çocukların cinsiyetine göre değişiklik gösterir. Bu kural erkek çocukları açısından genelde devlete karşı suçlar işlediklerinde ve özellikle *proditio* veya *perduellio* [vatana ihanet] yaptıklarında, yani kurumlara saldırdıklarında geçerlidir. Bu gibi suçlar normalde devletin kendi tarafından cezalandırılırsa da, bir *filiusfamilias* (aile çocuğu) tarafından işlendiklerinde şehir babanın yetkisi karşısında geriye çekilir. Kızlara gelince, *ius vitae ac necis* genelde iffetlerini kaybettikleri zaman uygulanır. Başka bir deyişle Romalıların *stuprum* adını verdiği gayrimeşru davranıştan suçlu olmaları gerekir. Roma'da *stuprum*, iffetli (yani hayat kadını olmayan) bir kadının evlilik veya metreslik dışında cinsel ilişkiye girmesidir.

Çocukların üzerinde yaşam ve ölüm hakkı

Paterfamilias'ın çocukları üzerindeki bir başka yetkisi de onları satma hakkı (*ius vendendi*), yani onları biçimsel olarak kölelikten farklı, ama fiilen aynı olan şartlar altında (*causa mancipi*) başka bir *paterfamilias*'a aktarmaktır. Bu hak başlangıçta birden fazla kez uygulanabilir: babanın yetkisi o kadar büyüktür ki çocuğunu satması o yetkiyi feshetmeye yetmez. Çocuk satıldıktan sonra onu satın alan kişi tarafından serbest bırakılırsa veya başka herhangi bir sebeple onun yetkisinden kurtulursa (örneğin onu satın alan kişi öldüğünde varisi yoksa) babası onun üzerinde yeniden yetki sahibi olur. Ama On İki Levha Yasaları'nda (MÖ 450) şöyle öngörülmüştür: *si pater filium ter venum du [uit] filius a patre liber esto* (IV. Levha, 2): "bir baba çocuğunu üç defa sattığı takdirde, çocuk üç defa satıldıktan sonra babasından özgür kalır".

Ius vendendi

Babaların çocukları üzerinde ciddi sonuçları olan bir başka yetkisi de "özel" bir suç işledikleri, yani mağdur tarafın talebi üzerine kovuşturulan, para cezası verilebilecek bir suç işledikleri takdirde onlardan kurtulma hakkıdır (*noxae deditio*); böyle bir durumda baba cezayı ödememek için çocuğunu mağdur tarafa devredebilir, çocuk da köle durumuna düşer. Ancak bu kadar aşırıya kaçan yetkiler bir tarafa, çocukların hayatı üzerinde asıl etkili olan ekonomik ehliyetten yoksun olmalarıdır. *Patria potestas*'ın yapısından dolayı Romalı bir yurttaşın, yetişkinse bile, kendi soyundan ve kendinden önceki kuşaktan bir erkek üye hâlâ hayattaysa, özel hukuk alanında hiçbir hakka sahip olmadığı sıklıkla görülür. *Paterfamilias*, aile reisi olmanın yanı sıra, grubun bü-

Çocukların ekonomik alanda ehliyetsizliği

tün mülklerinin de bağlı olduğu kişidir. Dolayısıyla ailenin bütün mülkleri *paterfamilias*'a aittir. Çocuklarından biri mülk veya borç alırsa, onları babası almış sayılır. Öte yandan mülk satar veya üçüncü kişilere karşı yükümlülükler edinirse, bu eylemler babasının malvarlığını azaltmaz ve *paterfamilias* açısından bağlayıcı değildir. Babalar bu sıkıntılı durumdan kaçınmak amacıyla yetişkin çocuklarına *peculium*, yani hukuki olarak kendilerine ait olmasına rağmen toplum tarafından çocuğuna ait sayılan bir para miktarı verir. Ama bu uygulamaya ve lehlerine olan bazı yasama müdahalelerine rağmen yetişkin çocuklar İmparatorluk döneminde bile ekonomik olarak bağımsız olmaktan uzaktır. Örneğin bir çocuk siyasi kariyer yapmak isterse seçim kampanyası için gerekli olan para babası tarafından sağlanacaktır; babanın iki veya üç oğlu varsa (ki genelde öyledir) ve tek bir seçim kampanyasını destekleyebileceğine veya desteklemek istediğine karar verirse, en gözde oğlunu veya en uygun olanını seçen kendisi olur: bu durumun da hem baba/oğullar hem de kardeşler arası ilişkiler üzerinde apaçık etkisi olur.

Miras

Bir çocuk gerçek anlamda özgür olmak için mirası devralacağı günü beklemek zorundadır. Ama böyle bir şeyin gerçekleşeceği kesin değildir. *Paterfamilias* vasiyetnamesinde hiçbir gerekçe göstermeden çocuklarını mirastan yoksun bırakabilir. Böyle bir olayın ve bir çocuğun diğer çocuklara kıyasla mirastan daha az pay almasının (bu da izin verilen bir durumdur) ne sıklıkta gerçekleştiği belli değildir. Kesin veriler elde etmek zordur, ama edebi kaynaklar bu konuda bazı bilgiler içerir: Plautus'un komedilerinde cimri baba karakteri o kadar iyi bilinen bir *topos*'tur ki neredeyse onu hatırlatmaya gerek yoktur. *Aulularia*'nın başında ailenin *Lar*'ı ölüm anında bile hazinesini sakladığı yeri oğluna söylemeyen bir babadan söz eder. Servetini birkaç saatliğine de olsa oğluyla paylaşmamak için onu hayat boyu yoksul olmaya mahkûm eder. Terentius'un *Adelphoe* eserinde bir babanın zengin bir servet edinmesinin tek sonucunun oğullarının nefretini üzerine çekmesi olduğu anlatılır, başka bir ünlü bölümde de ekonomik sıkıntı içinde olan ve borç almayı düşünen bir çocuğa köle haklı olarak babası hayatta olduğu sürece kimsenin ona borç vermeyeceğini anlatır. Gerçekten de, *filiusfamilias*'lara borç verenler, paralarını ancak o çocuklar *sui iuris* olduklarında geri alabileceklerini bilirler, dolayısıyla da çocuklara bazen tefecilere başvurmaktan başka çare kalmaz. Çocukların malvarlığına sahip olamaması o kadar ciddi bir toplumsal sorundur ki, borcu ödemenin babanın öldürülmesinde önemli bir gerekçe olduğuna inanılır.

Abartılı bir Bağımlılık: Baba Katli

Cicero (MÖ 106-43), babasını öldürmekle itham edilen Roscius Amerinus'u savunurken suçlama söylevine şöyle cevap verir: "Sen müvekkilimin babasını öldürdüğünü söylüyorsun. Müvekkilim nasıl biridir? Genç ve yozlaşmış, caniler tarafından adam öldürmeye itilen birisi midir? Hayır, yaşı kırktan fazla. Bu

durumda onu bu suçu işlemeye iten şeyler zevk peşinde delicesine koşturması, devasa borçları veya ölçüsüz tutkuları mıdır? Ama müvekkilim tek bir ziyafete katılmamış biridir. Borca gelince, hiçbir zaman borca girmemiştir. Durum böyleyse neden babasını öldürmek zorunda kalmıştır? Başka nedenleri olabilir miydi? Acaba babası onu mirasından yoksun bırakmayı mı düşünüyordu? Hiç de değil". Sonuç: Roscius'un babasını öldürmek için hiçbir sebebi yoktur. Bir oğulu babasını öldürmeye iten şeyler arasında malvarlığına sahip olma ehliyetsizliği ve geleceğinin muğlak olması vardır. Bu işin yöntemleri de çeşitlidir: örneğin zehir kullanılır veya bir kiralık katil tutulur. MÖ 55 veya 52'de yürürlüğe giren *lex Pompeia de parricidiis* [Pompeius'un baba katli yasası] babasını öldürmek için ona zehir vermese bile, zehri satın alan oğulun da cezalandırılmasını emreder (Iulianus'un *Digesta*'sında [yasa derlemesi] Marcianus'a ait bir bölümde böyle yazar). Ulpianus'un yine *Digesta*'da yer alan görüşü de bir o kadar önemlidir: birileri bir *filiusfamilias*'a borç verirken onun bu borcu babasını öldürmek üzere zehir almak veya bir kiralık katil tutmak amacıyla kullanacağını biliyorsa o da baba katli suçlamasıyla cezalandırılmalıdır. Bu kadarla da kalmaz: Tacitus, Suetonius ve Seneca'ya göre baba katli imparatorlar açısından da önemli bir meseledir. Seneca'ya göre (*De clementia* [*Merhamet Üzerine*]) İmparator Claudius (41-54) o kadar çok baba katilini ölüm cezasına çarptırmıştır ki bu suça özgü olan çuval cezası çarmıha germekten daha sık uygulanır olmuştur.

Cicero ve Roscius Amerinus'un savunması

Ancak baba katlinin endişeye neden olduğunun en önemli kanıtı, Vespasianus (69-79) döneminde onaylanan *senatus consultum Macedonianum*'dur [senatonun Macedo kararı]: *filiusfamilias*'lara borç para verenler, alacaklılarının babalarının ölümünden sonra bile borçlarını hukuki gerekçeler temelinde geri alamazlar. Tabii bu çözümün işe yarayıp yaramadığı konusunda kesin bilgi sahibi değiliz. Bazılarına göre işe yaramamış, tam tersine, çocukların babalarını öldürme isteğini daha da arttırmıştır. Ancak burada önemli olan zaten fiili olarak gerçekleşmiş baba katli sayısı değildir. Baba katli meselesinin ilgi çekmesinin sebebi, Roma'da aile içi ilişkilerde, günümüzde çok tartışılan çağdaş ailelerin krizi konusundaki düşüncelere de yansıyan bir endişeyi (daha doğrusu bir patolojiyi) ortaya çıkarmasıdır.

Senatus consultum Macedonianum

Günümüzde özlem duyulan ailenin Roma kültürünün ailesi olmadığı kesindir, ama ne de olsa ondan türemiştir. İtalya'da 1975 tarihli aile hukuku reformuna kadar aile, aile reisinin otoriter yetkisine tabi bir gruptu ve baba çocukları üzerinde tam yetkiye sahipti (reşit olmayan çocuklar o tarihten itibaren sadece "baba"nın değil, "ebeveyn"lerinin yetkisi altına girmiştir); ayrıca "aile reisi" olan baba-kocaların yetkisi karılarının özgürlüğünü ve şahsi haysiyetini yaralayıcı nitelikteydi. Şu ana kadar Roma ailelerinin meseleleri konusunda anlatılanlar, yüzyıllar boyunca aile kavramının tarihinin de ayrıntılı olarak in-

celenmesi gerektiğini düşündürür. Bu durumda yüzyıllar sonra yerini birçok farklı "aile"ye bırakan ailenin gerçekten özlem duyulacak bir şey olup olmadığını sorgulamaya itebilir.

Bkz. *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Yönetici Köle*, s. 324; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Baba Katli*, s. 349; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Tacitus*, s. 904; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Baba Katli

Eva Cantarella

Paterfamilias'ın hiçbir kurala tabi olmayan, aşırı düzeydeki yetkisi, çocukları başta olmak üzere, ona tabi olup herhangi bir özerklikten yoksun olan kişilerin onu öldürmek istemesi için bir sebep haline gelir. Bu suçun ciddiyeti, babanın yetkisiyle orantılı ama ters yönde olup korkunç sayılır ve bulaşıcı olarak algılanır, dolayısıyla suçlu, toplumdan dışlanmasını amaçlayan birtakım ritüellere tabi tutulur. Babalarını öldürenlere uygulanan çuval cezası, ilginç bileşiminden dolayı uzmanlar arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir, ama bu yöntemin çekirdeğinin, suçun topluma bulaşmasını engellemeye yönelik bir eylem olduğu konusunda herkes hemfikirdir.

Çuval Cezası

Roma'da baba katli diğer suçlara benzemez: insanın babasını öldürmesi o derece eşine ratslanmayan ciddiyette bir suçtur ki, baba katili gerçek anlamda bir *monstrum*, yani korkunç ve lanetli bir varlık sayılır, tanrılar tarafından ne kadar öfkeli olduklarını göstermek için gönderilmiştir, dolayısıyla çok tehlikelidir ve suçunu temas ettiği her şeye bulaştırır. Dolayısıyla baba katillerine uygulanan ceza aynı zamanda bir arındırma eylemidir ve vahşeti, Roma'nın ölüm cezaları gibi son derece acımasız bir bağlamda bile şaşkınlık ve dehşet uyandırır.

"Çuval cezası" (*poena cullei*) adı verilen bu ceza bir anda uygulanmayıp, bir tür temsilin sahnelendiği bir dizi ritüelin yapılmasını gerektirir: ilk olarak mahkûma tahta nalınlar giydirilir, başı bir kurt derisiyle örtülür ve içine konacağı deri veya zift kaplı bez çuval hazırlanana kadar hapishaneye konur. İkinci olarak çuvalın içine mahkûmla birlikte bir köpek, bir horoz, bir engerek yılanı ve bir maymun konur (o dönemde Akdeniz'de maymunlar vardır: günümüzün İschia adasının Yunanca adı olan Pithekousai "maymunlar adası" demektir). Üçüncü olarak bu çuval siyah bir öküzün çektiği bir arabanın üzerine konur ve Tiber nehrinin (daha sonraki dönemlerde denizin veya en yakındaki nehrin) kıyısına götürülür. Dördüncü olarak çuvalın içindeki mahkûm, canlı olsun veya olmasın, suya atılır. Bu törenin farklı yönlerini ve aşamalarını açıklama girişimleri tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Örneğin hayvanların seçimi farklı şekillerde açıklanmıştır: bazılarına göre her hayvanın sembolik bir değeri vardır (ama örneğin kimse horoz için ikna edici bir açıklama sunmayı başaramamıştır). Başkalarına göre hayvanlar bir işarettir: bir gün çuval kıyıya vuracak olsa ve birileri onu bulacak olsa, içindeki sıra dışı kemik bileşiminden bazılarının bir baba katiline ait olduğunu anlayacaktır. Yani örneğin mafya infazlarında ölülerin ağzına çiçek veya limon konmasına benzer bir durum söz konusudur.

Bir ritüel

Başka eylemlerin anlamı ise daha açıktır: çuvalın su geçirmez bir malzemeden yapılmış olması mahkûmun murdar bakışını suya ve ışığa bulaştırmasını engellemeyi amaçlar: tahta nalınlar mahkûmun suçunun toprağa bulaşmasını engeller; kurt derisi (kadim bir kabul töreninden geriye kalmıştır) mahkûmun fiziksel ölümünden önce sembolik ölümünü temsil eder. Bütün bunların ötesinde, çuval cezasının başka cezalara göre farklılığının ve özelliğinin asıl ortaya serdiği, cezalandırması gereken suçun uyandırdığı korku ve dehşet duygularıdır. Roma'da baba-oğul arasındaki ilişkiler basit olmaktan çok uzaktı, son derece karmaşıktı. Bir *paterfamilias*'ın yetkisinin kapsamı o kadar büyük ve süresi o kadar uzundur ki, günümüzde olduğu üzere sadece reşit olana kadar değil, baba (veya büyükbaba veya ondan önceki kişi) hayatta olduğu sürece ona tabi olan çocukları ve soyundan gelenler üzerindeki yükü çok ağırdır. Ayrıca bir *paterfamilias* öldüğünde sadece oğulları serbest kalır; bütün diğerleri (erkek tarafından torunlar ve torunların çocukları) yeni aile reisinin, yani merhumun ölümüyle *paterfamilias* haline gelen oğullarının yetkisi altına girer; dolayısıyla elli yaşlarında, hatta uzun yaşayan bir *paterfamilias*'ın altmışlı yaşlarındaki oğlu bile *patria potestas*'a [babanın gücü] tabi olmaya ve hem örneğin eş seçimi gibi şahsi tercihlerinde hem de ekonomik olarak babalarına bağlı olmaya devam ederler.

Bulaşıcılık

Roma'da aile malvarlığının tek sahibi babadır ve baba oğullarına, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar, *peculium* adı verilen bir miktar mal ve para vermekle yetinir, ama bu mallar yine de kendisine aittir. Bütün bunlara rağmen oğullarının reşit olunca kamusal hukuk ehliyeti kazandığı, yani seçme ve idareci seçil-

me hakkını edindikleri düşünülürse, kuşaklar arası ilişkilerin neden bu kadar karmaşık olduğu ve baba katlinin neden sık rastlanan bir olay olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Durumun ne kadar ciddi olduğunu anlamak için, MÖ 55 civarında bir yasayla babasına zehir vermese bile, babasını öldürmek amacıyla zehir satın alan oğulların bile baba katili olarak cezalandırılmasının öngörüldüğünü hatırlamak yeterli olacaktır. Tacitus İmparator Claudius'un çuval cezasını defalarca uygulattırdığını anlatır; bu cezanın ne kadar sık uygulandığını anlamak için de Seneca'yı okumak yeterli olacaktır: ona göre imparator o kadar çok baba katilini çuvala kapatmıştır ki bu ceza çarmıha gerilmekten daha sık uygulanır hale gelmiştir. Son olarak *prudens* Ulpianus (MS III. yüzyıl) bir yazısında, birileri bir *filiusfamilias*'a borç verirken onun bu borcu babasını öldürmek üzere zehir almak veya bir kiralık katil tutmak amacıyla kullanacağını biliyorsa onun da baba katili suçlamasıyla cezalandırıldığını belirtir. Kısacası baba katli, Roma tarihinin uzun yüzyılları boyunca Romalıların hayatına bir kâbus gibi, sürekli olarak eşlik eden bir suçtur.

Bkz. *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Aile ve* Patria Potestas, s. 344; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Tacitus*, s. 904

Kadınların Durumu

Eva Cantarella

Cinsiyet ayrımcılığı, aile grubunun hedefinin isminin ve malvarlığının devamlılığının olduğu ve kadınların evlilik, çoğalma ve kendilerine tahsis edilen miras payı yoluyla bu hedeflerin gerçekleşmesine katkıda bulunduğu ataerkil kültürün bir unsurudur. Doğumlar da günlük davranışlar da erkeklerin otoritesine tabidir. Ancak Cumhuriyet döneminin başlamasıyla kadınlara çeşitli haklar tanınır: bunların arasında eğitimin yanı sıra örneğin erkek nüfusunun uzun süre Roma'dan uzak kalmasına ve azalmasına neden olan uzun savaşlara da bağlı olarak boşanma imkânı da vardır. Kadınların sosyal ufku

da İmparatorluk döneminde genişleyerek bazı açılardan modern sayılabilecek (ve bazıları tarafından şiddetle eleştirilen) özgürlükler anlamına gelirken, Hıristiyan etiğinin ve ataerkil sistemin yeniden baskın hale gelmesiyle kadınların hakları yeniden sınırlanır.

Ayrımcılık ve Özgürleşme

Roma'nın MÖ VIII. yüzyıldan MS VI. yüzyıla kadar uzanan uzun tarihi boyunca kadınların durumu büyük bir değişiklik gösterir. Şehrin hayatının ilk yüzyıllarında ataerkil nitelikteki aile gruplarının gereksinimleri doğrultusunda kadın bir erkeğin (öncę baba, sonra koca) yetkisine tabi kılınır ve o erkeğin kadın üzerindeki şahsi otoritesi o kadar yüksektir ki yaşam ve ölüm hakkını da içerir. Kadının babası veya kocası yoksa, hayatı boyunca bir vasiye (erkek tarafından en yakın akrabası) tabidir; kadının "ruhunun havailiği"nden dolayı (MS II. yüzyılda *prudens* Gaius, buna *propter levitatem animi* der), erkeğin reşit olduğu anda (14 yaş) elde ettiği (yasal olarak) idrak ve irade yetisini hiçbir zaman elde edemeyeceğine inanılır. Dolayısıyla kadın doğduğu andan itibaren sayısız ayrımcılığa maruz kalır. Bir kere Romulus'un yayınladığı bir yasakla erkek çocuğunu *expositio*'ya tabi tutanlar (yani kaderine terk edenler) malvarlıklarının yarısına el konmasıyla cezalandırılırken, kız çocuklarını *expositio*'ya tabi tutanlar sadece ilk kız çocukları olduğu takdirde cezalandırılırlar, diğer kız çocuklarının terk edilmesi ise ceza gerektirmez. Romalı kadınların çok genç yaşta evlendiği (yasal evlenme yaşı 12'dir) ve o dönemde etkili bir doğum kontrol yönteminin olmadığı göz önüne alınırsa, *expositio*'ya tabi tutulabilecek kız çocuğu sayısı çok yüksektir ve hayatta kalsalar bile kaderleri trajiktir, çünkü yeni doğmuş bir kız çocuğunu almaya karar verenler normalde onu ekonomik bir yatırım olarak görürler: genç bir kız reşit olur olmaz köle olarak satılabilir veya hayat kadını yapılır. Terk edilmeyen kızlar ise (evliliğin tek alternatifi olan rahibeliği seçmedikleri takdirde) evde oturup babalarının kendileri için seçeceği kocayı beklerler. Eş olarak işlevleri de hayat arkadaşlığı değil, çoğalmadır.

Şart eşitsizliği

Hukuki kurallardan ziyade bazı çok eski nikâh törenleri durumun böyle olduğuna işaret eder: örneğin tanrı Tutunus Mutunus kültünde gelin tanrıyla birleşmeyi simüle etmek için *fascinus*'una, yani üreme organına biner. Cumhuriyet döneminde bile 17 Şubat günü kutlanan *Lupercalia* Bayramı da bu açıdan bir o kadar önemlidir: bu bayramda çıplak erkekler ellerindeki keçi derisinden kırbaçlarla (*lupercus*'lar) kadınların kısır olmasını engellemek için onlara vururlar. Bekâr kadınların bakire olmasının, evli olanların da cinsel açıdan evliliğe sadık kalmasının kesin olarak arandığını söylemeye gerek bile yoktur. Kadınlar bu gibi yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde babaları veya kocaları tarafından cezalandırılırlar, hatta ölüm cezasına bile çarptırılabilirler; Romulus'a atfedilen eski bir yasaya göre şarap içen

Lupercalia

kadınlar ölümle cezalandırılabilir. Bu yasağın nedeni, Valerius Maximus'un söylediklerinden apaçık bir şekilde anlaşılır: "şarap içen kadın kapıyı erdemlere kapatır ve her türlü kötü alışkanlığa açar". Şarabın saklandığı mahzenin anahtarlarını alan kadınlar da (şarabı içmeseler bile), kocalarının izni olmadan kürtaj yaptıranlar da eşlikten reddedilebilirler; öte yandan erkek uygun gördükleri takdirde karısına hamileliğine son vermesini dayatabilir. Ancak zamanla, Etrüsk krallarının kovulması ve Cumhuriyet döneminin başlangıcıyla (MÖ 510) şartlar değişmeye başlar.

Evlilik

MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyıl arasında kadınlar kayda değer bir hareket özgürlüğü edinmenin yanı sıra başlangıçta ve uzun zaman boyunca kendilerine tanınmayan bir dizi hak da elde ederler. Kocalarının ailelerine katılmaları anlamına gelen eski nikâh töreninin yerini, kendi ailelerinin bir üyesi olmaya devam etmelerine izin veren yeni bir nikâh töreni alır. Ama asıl önemli olan, yeni evlilik kavramının o güne kadar eşi görülmemiş özgürlük ilkelerini temel alıyor olmasıdır: evliliğin varlığı artık, karı-kocanın evlilik ölüm veya boşanma (daha doğrusu kadının reddedilmesi, zira evliliğe son verme hakkı yüzyıllar boyunca sadece erkeklere verilmiştir) sonucu son bulana kadar karı-koca olmaya devam etmelerini sağlayan nikâh törenine bağlı değildir. Yeni evlilik kavramı karı-kocanın daimi onayını temel alır ve ikisinden birinin bu onaydan ve beraber yaşamaktan vazgeçmesi durumunda sona erer.

Eğitim

Bu duruma Romalı kadınların, sosyal sınıfları ne olursa olsun, temel eğitim aldığını da eklemek gerekir. İlkokullara (devlet okulları) küçük kızlar da kabul edilirken, üst sınıflardan genç kızlar, erkek kardeşlerine benzer şekilde, genelde Yunan asıllı olan hocalardan (paidagogos), bazen retorik ile hukukun da dahil olduğu sağlam bir yüksek eğitim alırlar. Dolayısıyla Romalı kadınların özgürleşmesine izin veren faktörlerden biri de eğitimdir; bunun yanında kadınların On İki Levha Yasaları'yla elde ettiği veya belki de şehrin kuruluş döneminden itibaren sahip olduğu, erkek kardeşlerle eşit oranda miras payı da bir o kadar önemli bir faktördür.

Savaş ve erkeklerin yetkisinin devredilmesi

Kadınların özgürleşme sürecinin lehinde olması tuhaf görünse de, Roma'nın dış politikası ve başta İkinci Pön Savaşı olmak üzere neredeyse iki yüzyıl boyunca sürekli savaş ortamının söz konusu olması da böyle bir rol oynar. Roma'nın genişleme politikasının sonucunda erkek nüfusunun giderek azalması cinsiyetler arası ilişkilerde radikal bir değişime yol açar. Savaşta babalarını ve kocalarını kaybeden birçok kadın özgür kalır ve kocaları veya ailelerinin erkek üyeleri hayatta olan kadınlar bile genelde ailenin malvarlığıyla fiilen ilgilenebilecek tek kişilerdir: savaş için sefere giden veya savaş planlarıyla ilgilenen erkeklerin çoğu malvarlıklarının ve işlerinin idaresini kadınlara emanet etmek zorunda kalırlar. Dolayısıyla Roma'nın emperyalizmi kadınların durumu üzerinde de etkili olur; bu arada ekonominin geçirdiği dönüşüm sonu-

cunda da zenginlik topraktan çok parayla temsil edilmeye başlanır. Kadınların yüzyıllardır hayat boyu tabi olduğu vasilerinin izni olmadan, elden aktarılabilen para da hemen her türlü kontrolün dışında kalır.

Kadınlarla erkeklere boşanma alanında aynı hakların tanınması da, özellikle önceki yüzyıllarla kıyaslandığında, büyük öneme sahiptir. Kadınlar evliliğe son vermeye karar verdiği zaman toplum durumu farklı şekilde değerlendirmiş olabilir, ama bu durum (her ne kadar çeşitli sonuçlara yol açtıysa da) evliliğin yeni algısının kabul görmesinin ve kadınlara bazıları biçimsel olmaktan öte olan yeni özgürlüklerin tanınmasının önemli bir ilerleme teşkil etmediği anlamına gelmez. Nitekim cumhuriyetin son yüzyıllarından itibaren kadınların hayat boyu vasilere tabi olmasını öngören kurallar da kayda değer değişime uğrar ve Constantinus (y. 285-337) döneminde de tamamıyla ortadan kalkar. Ayrıca, ilk yüzyıllarda geçerliliği kabul edilen tek akrabalık bağı, erkek tarafından olanken (*adgnatio*), dolayısıyla anne-oğul arasında geçerli kabul edilen ve hukuki koruma altında olan bir ilişki değilken, Cumhuriyet döneminin sonlarından itibaren alınan bir dizi kararla bu ilkeler revize edilir. Hadrianus (76-138) döneminde bir annenin, üç çocuğu olduğu takdirde, onların çocuklarından, babalarından ve başka bazı erkek akrabalarından sonra da olsa onlardan miras devralabileceği kararlaştırılır. 178 yılında da çocukların annelerinin mirasçısı olması ve en sonunda bütün kadınların çocuklarının mirasçısı olabilmesine karar verilir.

Boşanma

Dolayısıyla princeps'lik ile imparatorluk (dominatus) arasındaki yüzyıllarda (cumhuriyetin son yüzyıllarında zemin hazırlanması sayesinde) Romalı kadınların ufkunun aile hayatının ötesinde genişlemesine ve sosyal hayata katılmasına izin verir. Bu önemli olgu çeşitli araştırmacılar tarafından farklı, hatta çelişkili şekillerde yorumlanmıştır: bazılarına göre bu gelişmeler kadınlar için bir zaferdir ve Romalı kadınlar bazı açılardan modern kadınlarınkine benzer özgürlükler edinirler; başkalarına göre ise örf ve âdetler utanç verici bir şekilde gevşer, ölçüsüz bir ahlaksızlık ve devletin kaderi konusunda kayıtsızlık yayılır.

Haklar ve siyasi hayat

Bu son gruba çeşitli Romalılar da dahildir. Örneğin Livius'un anlattıklarına göre Cato (MÖ 234-149) bu açıdan son derece endişeliymiş. Kadınlar mücevher ve diğer lüks sembollerinin kullanımını sınırlayan bir yasanın feshedilmesi için meydanlarda toplandıklarında (MÖ 195) Cato yurttaşlarına şöyle bir uyarıda bulunur: "onlara erkeklerle eşit olma hakkı verilmemelidir, eşit olduklarında bizi yönetecekler" (Livius, 34, 7, 5). Bu tür endişeleri olan tek o da değildi. Yaklaşık yüz elli yıl sonra Martialis (39-y. 104) şöyle yazar: "Ben zengin bir kadınla evlenmek istemiyorum. Neden diye mi soruyorsunuz? / Ben evlenmek istiyorum, başkasının benimle evlenmesini istemiyorum" (VIII, 12). Hemşerilerine göre kadınlar küstah olmaya, çok bilmiş, yozlaşmış davranmaya başlamıştır, karınlarının şekli bozulmasın diye artık çocuk yapmak istemezler, hamile kaldıkları takdirde de üzerinde fazla düşünmeden hemen kürtaja başvururlar...

Olanların abartıldığına şüphe yoktur, ama bu düşünceler o ana dek o kadar güçlü olan bir yetkinin sarsılmaya başlaması karşısında hissedilen kuşkunun, hatta korkunun ifadesidirler. Ama erkeklerin hoşuna gitsin veya gitmesin, kadınlar artık özgürlüklerini kazanmışlardır, üstelik bu durum sadece Roma'yla veya sadece üst sınıflarla sınırlı değildi. Pompeii'de yürütülen kazılarda bu olgunun en azından genel anlamda İtalya'da çok yaygın olduğuna ve üst sınıflardan fazlasını ilgilendirdiğine dair tartışmasız tanıklıklar ortaya çıkarılmıştır.

Kadınlar ve köleler

Ama tabii bütün kadınlar aynı haklardan yararlanma imkânına sahip değildir. Özgür kadınların yanında hayatları en kötü şartlarda, en insaniyetten uzak ve zorlu şekilde geçen köleler vardır. Hukuki açıdan (erkek köleler gibi) hak "öznesi" değil de "nesnesi" sayılan kadın köleler temizlik, tahıl öğütme ve tarla sürme gibi en ağır işlerde çalıştırılırlar. Ayrıca bir görevleri daha vardır: sıklıkla olduğu üzere, ailenin erkek üyeleri evlilik dışı cinsel ilişkilerini hayat kadınlarıyla değil de evin kadın köleleriyle yaşamak istediği takdirde, emirlerine amade olmalıdırlar. Kadın köleler evlenemezler ve fiilen bir erkek köle ile beraberlerse, çocukları olursa sahiplerine aittir ve sahip bu beraberliğe istediği zaman son verip kölelerden birini başkasına satabilir. Romalı *prudens*'lerin kendi kendilerine sorduğu soru bize inanılmaz gelirse de bu dönemin zihniyetini yansıtır: kadın kölelerin çocukları "meyve" sayılmalı mıdır, sayılmamalı mıdır? Bu soruyu anlamak için "meyve" teriminin hukuki açıdan ağaçların meyvelerinin yanı sıra bir şeyin tüm özerk ürünlerini, yani örneğin ormandan elde edilen odunu ve koyunlardan elde edilen süt, yün ve kuzuları da kapsadığını göz önüne almak gereklidir. Roma hukukuna göre "meyveler" ana şeyin sahibine aittir; o şeyin kullanım hakkı başkasına verildiği takdirde de meyveleri o kişiye aittir.

Bu durumda bu soru sadece akademik bir soru değildir. Köle de eşya sayıldığından kullanım hakkı başkasına verilebilir ve bu durumda çocukları "meyve" sayıldığından yurttaşlık hukuku ilkeleri doğrultusunda kullanım hakkına sahip olan kişiye ait olur. Ancak bu "meyveler" çok değerli olduğundan kölenin sahibi genelde onları kaybetmeyi kolay kolay kabul etmez: tartışmanın asıl sebebi de budur. Sahiplerin yararına, kadın kölelerin meyve veren bir şey olmadığını kararlaştırmak daha doğru olacaktır, öyle de yapılır.

Gerileme ve hak kaybı

Kadın kölelerin, şartlarının ağırlığının değişmesi için kölelik halinin yumuşamasını beklemesi gerekecektir: kadınların genel olarak durumu iyileşse bile onlara hiçbir zaman yansımayacaktır; kaldı ki imparatorluğun içinde bulunduğu kriz durumu giderek kötüleştikçe kadınlar da tarihlerinin altın yüzyıllarında elde ettikleri avantajları kaybetmeye başlayacaklardır. Toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal şartlarının değişmesiyle, iktidarın bürokratikleşmesiyle ve devletin militerleşmesiyle kadınların özgürleşmesine izin veren ve bu süreci kolaylaştıran şartlar da kaçınılmaz olarak ortadan kalkar. En önemli müdahalelerin gerçekleştiği alan, Hıris-

tiyan evlilik kavramının da üzerinde etkili olduğu aile politikalarıdır.

Hıristiyanlığın etkisiyle, varolmaya devam eden görücü usullü evliliklerin yanında önceden ebeveynler (özellikle babalar) tarafından kararlaştırılıp dayatılmamış, ilgili tarafların kendi aralarında kararlaştırdıkları birleşmelerin sayısı artar. İradeye önem verilmeye başlanması evliliğe yeni ve daha yüksek bir etik anlam kazandırır. Ama Hıristiyanlık tam tersi yönde de etki göstererek karı-kocanın evlilik konusundaki onayının rolünü değersizleştirir. Klasik hukuk doğrultusunda evli olma niyeti sürekli olmalı, yani evliliğin tamamı boyunca beraberliğin temeli olmalıdır. Hıristiyanlara göre ise, nikâh töreni gerçekleştiği anda ifade edilen evlenme iradesinden bir daha vazgeçilemez. Başka bir deyişle Hıristiyanlar sadece en başta gösterilen iradeyi göz önüne alarak onu bir anlamda zamanda sabitlerler ve sadece ona belirleyici değer atfederler: Hıristiyan imparatorlar evlilik kurumunu birçok şekilde modifiye edip onu yeni devlet dininin evlilik algısına uyarlamaya çalışırlar. Constantinus'tan Iustinianus'a (y. 481-565) çeşitli imparatorların müdahaleleri boşanmaları engelleyici veya en azından sınırlayıcı bir politika izler ve tarihte ilk defa boşanma için gerekçe olarak başvurulabilecek şartlar tespit edilir. Evliliğin sonlandırılması artık sadece önceden belirlenmiş şartlarda ve sebeplerle gerçekleşebilir; tarafların suçu, kadın mı erkek mi olduklarına göre farklılık gösterir. Kocaların "suçu", ancak karılarını fuhuşa zorlamak gibi çok ciddi davranışlardır; kadınlar ise hem zina işledikleri (koca zina işlerse "suçlu" sayılmaz, ancak metresi varsa suçlu sayılır) hem de yabancılarla ziyafetlere ya da hamama gittiği veya kocalarının onayı olmadan gösteri izlediği takdirde suçlu sayılır. Kadınların aile dışındaki hayatına gelince, "iffetlerinin teminat altına alınması için" avukatlık yapmaları, "kamusal görevlere" atanmaları yasaklanır. Böylelikle kadınlar, "erkeklere özgü" alanlardan dışlanır, içinden çıkmaya çalıştıkları "kadınlara özgü" alanlara geri itilirler.

Hıristiyanlık ve evlilik

Ataerkil sistemin geri dönüşü

MS VI. yüzyıl başlarında Iustinianus'un büyük yasa derlemesi *Corpus iuris civilis*'in [Yurttaşlık Hukuku Külliyatı] yürürlükte olması, eski ataerkil etiğin ve kuralların kesin olarak yerleşik hale geldiğini gösterir ve günümüzde olduğu gibi geçmişte de tarihin ilerleme anlamında doğrusal bir seyir izlemediğini teyit eder.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Roma'da Eğitim*, s. 266; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Iustinianus ve* Corpus Iuris Civilis, s. 338; *Baba Katli*, s. 349; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Felsefe

Giriş

Umberto Eco

Yunan felsefesi, yani başlangıcından Hellenizm yüzyıllarına kadar Yunanistan ile *Magna Graecia*'da gelişen düşünce tarzı konusunda bir şeyler yazmak mümkünse de, Pön savaşlarının sonundan Batı imparatorluğunun çöküşüne kadar olan dönemde Akdeniz'in tamamı gibi çok daha büyük bir alanda gelişen felsefeyi Latin veya Roma felsefesi diye tanımlamak yanıltıcı olacaktır.

Bunun nedeni, halk arasında yaygın olan oldukça üşengeç bir görüşe göre Roma felsefesinin varolmaması değildir, çünkü Cicero veya Seneca veya Marcus Aurelius Hellenistik dönem başta olmak üzere Yunan kültürüne özgü temaları yeniden ele alırlarsa da entelektüel coşkudan yoksun düşünürler değildirler. Bir de tabii Lucretius gibi dev bir şahsiyet söz konusudur. Ama dönemselleştirme ile konulandırma gibi eğitimle bağlantılı iki gereksinim karşı karşıya gelince Roma düşüncesi, Hıristiyan düşüncesi, Yahudi düşüncesi, yeni-Platoncu okulların geleneği yoluyla Platonculuğun yeniden doğuşu, Plotinos, II. yüzyıldan itibaren Akdeniz bölgesini baştan başa kat eden dini senkretizm, *gnosis* [sezgisel bilgi] ve maniheizm... hepsi birbirlerinden bağımsız oluşumlar olarak ele alınıp incelenir oldular.

Disipliner bozukluklar

Sanki geleceğin tarihçileri XX. yüzyıl kültürünü farklı ciltler halinde incelemeye karar vermiş ve bir cildi Amerikan kültürüne, birini Sovyet dünyasına, birini eskiden koloni olan uluslara, ikisini de Hindistan ile Çin'e adamıştır. Ama Rusların Amerikalıları okuduğunu ve Hindu düşüncesinin etkisi altında kalmış olabileceğini, Brahmalıların Hıristiyanlık konusunda çok şey bildiğini, bazı Polinezyalıların gidip Sorbonne'da eğitim aldığını düşünmemiştir.

Bizim farkına varmadığımız şey şudur: I. yüzyılda hem Seneca hem de Kitabı Mukaddes'i Yunan düşünce tarzına göre yorumlayan İskenderiyeli Philon yaşamış ve yazmıştır; II. yüzyılda hem Basilides ve Valentinus gibi Gnostikler, hem Marcus Aurelius ve Aziz Iustinus Martyr hem de İskenderiyeli Clemens ve Galenos yaşamıştır (Galenos öldüğünde Tertullianus kırk yaşındadır). Seneca'nın 20 yılında Mısır'ı ziyaret ettiğini ve kültürünü incelediğini yeterince göz önüne almıyoruz. III. yüzyıla gelince Origenes gibi katı bir Kilise Babası ile Sextos Empeirikos gibi bir kuşkucu, Diogenes Laertios, Ammonios Sakkas, Plotinos ve Mani'yi görüyoruz, IV. yüzyılda da Iamblikhos veya Mürtet Iulianus gibi Pagan düşünürlerin çağdaşları arasında Nyssalı Gregorios ile Aziz Ambrosius vardır, Aziz Augustinus öldüğünde de, düşünceleri sonraki yüzyıllar üzerinde etkili olacak olan Proklos gibi bir yeni-Platoncu yirmi yaşına gelmiştir bile.

Bütün bu insanların birbirinden haberdar olmamasına imkân var mıdır? Marcus Aurelius, Basilides gibi bir Gnostiği tanıyor olmayabilir ve II. yüzyıl başlarında Traianus'un yeni din konusunda ne yapılması gerektiğine karar vermek amacıyla Genç Plinius'u Bithynia'ya incelemek üzere gönderme nedeni olan Hıristiyanlar hakkında fazla bir şey bilinmez; ama Kilise Babaları sapkın ilan edecekleri düşünce hakkında çok şey bilirler ve Hıristiyanlık ile yeni-Platonculuk arasındaki temaslar münferit olaylardan ibaret değildir.

Bu karşılıklı etkilerin birbiri üzerinde yarattığı sonuçlar konusunda muhtemelen hiçbir zaman kesin bilgi sahibi olamayacağız, ama *Corpus Hermeticum*'un [*Hermetik Külliyat*] çeşitli versiyonlarını incelemek yeterli olacaktır: *Corpus*'un kendi büyük ihtimalle VI ile XI. yüzyıllar arasında derlenmiştir, ama çeşitli metinleri II ila III. yüzyıllar arasında farklı zamanlarda ve farklı yazarlar tarafından yazılmıştır. Bu metinlerin karşıt görüşten çevrelerde bile dolaşıma girdiği bellidir. II. yüzyılda Athenagoras ile İskenderiyeli Clemens bu metinlerden söz eder, Origenes Yunan filozoflarından öncesine ait, Musa'nın dönemine ait bir bilgi dağarcığına atıfta bulunur; III. yüzyılda hem Tertullianus hem de Porphyrios bu metinlerden söz eder; IV. yüzyılda Lactantius *Asclepius*'a atıfta bulunur gibidir ve simyacı Zosimos, Hermes'e atfedilen metinlerden söz eder; V. yüzyılda İskenderiyeli Aziz Kyrillos'un *Contra Iulianum* eseri muhtemelen *Corpus*'a atıflar içerir, Augustinus da *Asclepius*'a atıfta bulunur (*De civitate Dei*).

Akdeniz havzasında fikirler ve etkiler

Böylelikle Akdeniz bölgesinde karışık bir şekilde dolaşan ve sıklıkla birbiriyle çelişen fikirlerle döllenen bir dönem söz konusudur: bir yandan Romalı entelektüeller Yunan *koine*'sini konuşurlar, diğer yandan Hıristiyan entelektüeller Yunancayı artık unutmuştur ama Aziz Hieronymos'un (347-y. 420) hem Yunancadan hem de İbraniceden tercüme ettiği *Vulgata* Kitabı Mukaddes'i okurlar. Dolayısıyla o çalkantılı dönemde yaşamış bir alimin belli belirsiz şekilde de olsa başka felsefeler ve başka dinler, başka vahiyler ve başka gizemler konusunda neler duyduğunu hiçbir zaman kesin olarak bilemeyeceğiz.

Roma Felsefesi

Anna Maria Ioppolo

Romalılar özgün bir felsefe üretmemişler, Yunan felsefesini kendi ihtiyaçlarına uyarlamışlardır. Dolayısıyla Roma'da felsefenin gelişimi iki aşamada gerçekleşir: Roma'ya Panaitios, Poseidonios, Ascalonlu Antiokhos ve Larissalı Philon gibi Yunan filozoflarının gelmesiyle Yunan felsefesinin nüfuz etmesi ve yayılması; Yunan felsefesini temel alan ve Latince ifade edilen, en önemli temsilcileri arasında Epikourosçu Lucretius ile Stoacı Seneca'nın yanı sıra Roma kültürü ile Yunan felsefesi arasındaki kaynaşmanın sorumlusu sayılan Cicero'nun yer aldığı Roma felsefesinin oluşumu.

MÖ II ve I. Yüzyıllarda Yunan Felsefesinin Roma'ya Nüfuz Etmesi

Felsefe Roma'ya Yunanistan'dan ithal edilir ve imparatorluk dönemindeki Sextius'lar okulu dışında Yunan felsefe okullarından ayrı bir Roma felsefesi hiçbir zaman oluşmaz. Romalılar Yunanlar gibi soyut akıl yürütmelere eğilimli olmayıp geleneklerine ve Roma'nın gücüne ve ihtişamına katkıda bulunan her şeye derinden bağlıdırlar. Felsefe kültürlü bir Romalının kültürel formasyonunun, *humanitas*'ının [insanlık, uygarlık] bir unsuru sayılır, ama bu sınırları aşmamalıdır. Ama Roma felsefesinin Yunan felsefesinden konuları seçip *mos maiorum*'un ahlaki idealinin ve bir siyasetçinin kapsamlı formasyonunun ihtiyaçlarına uyarlarken gösterdiği özgünlüğü ve yaratıcılığı kabul etmemek haksızlık olur. Felsefeyi ana uğraş olarak benimseyenlerin sayısı çok azsa da,

Üç Yunan filozofun elçiliği (MÖ 155)

Varro veya Horatius, Vergilius, Persius, Petronius gibi şairler ve tarihçi Tacitus dahil birçok kültürlü Romalı felsefenin dolaylı etkisi altında kalmışlardır. Dolayısıyla Romalıların felsefeyle ilişkileri meselesini ele alırken iki aşamayı göz önüne almak gerekir: Yunan felsefesinin Roma'ya nüfuz etmesi ve yayılması ile Yunan felsefesini temel alan ve Latince ifade edilen Roma felsefesinin oluşumu.

Felsefenin Roma'ya nüfuz etmesi kademeli olarak ve MÖ II. yüzyıldan itibaren gelişimini niteleyen inişli çıkışlı aşamaların gösterdiği üzere, çeşitli tartışmalar yoluyla gerçekleşir. Roma yönetici sınıfının felsefe konusundaki kuşkuları, hatta güvensizliği erkenden kendini gösterir: MÖ 181'de Pythagorasçı kitaplar yakılır, MÖ 171'de Epikourosçu Alkaios ile Philiskos sürgüne gönderilir, MÖ 161'de filozoflarla hatipler şehirden kovulur, MÖ 155'de de üç Yunan filozofun Roma'ya ziyaretiyle bu dönem zirveye ulaşır. Cato *Censor* üç filozofun Roma'da kalışının kısaltılması gerektiğini, cezalarının azaltılması ve "Hellenlerin çocuklarıyla tartışmaya devam etmek için okullarına dönmelerine" izin verilmesi gerektiğini, böylece Romalı gençlerin önceden olduğu gibi "yasalara ve otoritelere" kulak vermeye devam edeceğini savunur (Plutarkhos, *Cato*, 22). Buna rağmen, MÖ II ile I. yüzyıl arasında Roma'ya Stoacı Panaitios ile Poseidonios'tan Akademeia'cı Larissalı Philon ve Ascalonlu Antiokhos'a ve Epikourosçu Philodemos'a kadar belli başlı Hellenistik okulların temsilcisi olan sayısız filozof gelir. Aynı zamanda hem kültürlü insanların eğitimlerini gidip Yunanistan'da tamamlama âdeti hem de Yunan filozofları ağırlama geleneği yaygın hale gelir ve örneğin Cicero Stoacı Diodotos'u evinde ağırlar. Yunan ile Roma alemleri arasındaki bu yoğun değiş tokuşa, Mithradates'e karşı yürütülen savaş sonrasında Atina'dan ayrılıp Yunan-Roma dünyasının çeşitli merkezlerine giden belli başlı Yunan felsefe okullarının temsilcilerinin oluşturduğu diaspora da katkıda bulunur.

Epikourosçuluk ve Lucretius'un Şiiri

Cumhuriyet dönemine hâkim olan felsefe okulları Stoacılık ile Epikourosçuluktur. Stoacılık Romalı aristokratlar arasında yaygın hale gelir. Stoacı Panaitios (MÖ y. 185-y. 110) ve tarihçi Polybios (MÖ 200-118) "Scipio'lar"ın politikalarını etkileme anlamında temel bir rol oynarlar, ama Stoacı doktrinin ilkeleri aynı zamanda Scipio'lara karşı olan demokrat Gracchus'ların tarım reformunun da temelinde yatar. Panaitios'un etkisi hukuk kuramının oluşumu açısından önemli bir rol oynarsa da hiçbir Romalı filozof Stoacılığın müridi haline gelmez. Epikourosçuluk ise halk kitleleri arasında yaygın hale gelir. Epikourosçuluğun farklı kesimler arasında yayılmasının sebebi Epikourosçu felsefenin zevki etik gaye olarak görmesi, dolayısıyla daha "kolay" olması değil, Latince tanıtılmış olması, dolayısıyla da herkesin anlayabileceği tek felsefe olmasıdır. Nitekim Latince yazılmış ilk felsefi eserler MÖ I. yüzyıla tarihlenir ve "titizliğe veya stil zarafetine önem ver-

Felsefe dili olarak Latince

meden" yazdıkları için Cicero tarafından sert bir şekilde eleştirilen (Cicero, *Libri Academici*, I, 5-6) Epikourosçu filozoflar Amafinius ile Catius'a aittir. Cicero, Sokrates (MÖ y. 469-399) ile başlayan ve Peripatetikler, Stoacılar ve *Akademeia*'cılarla devam eden "hakiki ve mükemmel" felsefenin "hemen hiçbir Latince eserle temsil edilmediği"nden yakınır. Cicero yazdığı felsefi eserlerle "o ana kadar ihmal edilen ve Latin edebiyatında da parlamayan" felsefeye hayat kazandırmaya, onu görkemli kılmaya çalışır. Ancak kültürlü sınıflar yine de kültürel miraslarının bir unsuru olan Eski Yunan dilinin felsefeyi ifade etmeye en uygun dil olduğuna inanmaya devam ederler.

II. yüzyılda bile İmparator Marcus Aurelius'un felsefi eserlerini Eski Yunanca yazmayı tercih etmesi tesadüf değildir. Felsefenin Latince yayılması ise Lucretius'un (MÖ y. 99-y. 55) Cumhuriyet döneminin sonlarında Epikourosçuluğun yayılmasında belirleyici bir rol oynayan *De rerum natura* eseriyle zirveye ulaşacaktır. Lucretius, Epikouros'un (MÖ 341-270) *Peri Physeos*'ta [*Doğa Üzerine*] açıkladığı doktrini anlatırken Latince yazmayı tercih eder, yani Romalı Epikourosçuların geleneğine uyar. Epikouros'un teknik felsefi Yunancasını örnek almayıp Empedokles'in (MÖ y. 495-y. 435) kozmolojik şiirinin edebi modelinden ilham alır ve şiirini zarif *heksametron* [altılı] ölçüsüyle yazar. Epikourosçuluğa çok sempati duymayan Cicero bile kardeşi Quintus'a yazdığı bir mektupta Lucretius'un edebi dehasına ve sanatına duyduğu hayranlığı ifade eder (*multis luminibus ingenii, multae tamen artis*, bkz. Ep. Ad. Q. Frat. *Kardeşim Quintus'a Mektuplar*, II, 9, 3). Lucretius Epikourosçu doktrinin belli başlı argümanlarını (atomist kozmoloji, ruhun psikolojisi ve faniliği, duyular ve bilgi, uygarlığın gelişimi) ele alırken Yunan kaynağına o kadar sadık kalır ki bazıları tarafından "köktenci" olarak tanımlanır. Lucretius, Yunan olduğuna şüphe olmayan bir felsefe doktrinini sunarsa da, anlatımının tonu ve etkisi tamamıyla kendine özgü bir retorik ve duygu gücüne sahiptir, Yunan ve Roma uygarlıklarının dilsel ve kültürel sınırlarını aşar. Lucretius'un mahareti, dünya konusunda yeni bir kuramı tasvir ederken Latincede hem yeni kelimeler türetmesinde hem de *mos maiorum*'un anlamlı terimlerini içeriden değiştirmesinde yatar. Lucretius şiirini Roma'nın oligarşik toplumunun bağlamına yerleştirir ve eserini Romalı aristokrat Memmius'a adadıktan sonra Aeneas'ın ve ırkının annesi Venus'a yakarır, sonra Scipio Africanus'a (MÖ 236-183) ve büyük Romalı şair Ennius'a (MÖ 239-169) atıfta bulunur ve geleneksel siyasi dile özgü terimler kullanarak sürekli olarak güncel siyasi mücadelelerden söz eder. Epikouros'un doktrini dini batıl inançlara karşı tek çözümdür, çünkü ruhun hayatta kalacağı inanışını ortadan kaldırarak insanları, hem tüm ahlaki değerlerin yıkımına neden olan hem de siyasi hırsın temelinde yatan ölüm korkusundan kurtarır. Lucretius *religio* [kutsal olana saygı] kavramını eleştirirken "iğrenç suçları yaratanın din olduğu"nu, İphigenia örneğinde olduğu üzere, insanları siyasi nedenlerle tanrılara insan kurban etmeye ittiğini gösterir. Lucretius için önemli olan, Epikourosçu filozofların huzurunu yok

Lucretius

eden sahte değerlerin aynı zamanda devletin yozlaşmasından ve anarşisinden sorumlu olduğunu göstermektir: Roma için istikrarlı ve uzun süreli barış temin edebilecek tek şey, Epikourosçuların benimsediği değerlerdir.

Yunan Felsefesinin Yayılması: Cicero

Cumhuriyet döneminin sonlarında, siyasi açıdan çalkantılı bir zamanda münazara etme yetisinin önemi, *Akademeia* ve *Peripatos*'un Stoacılığa kıyasla ağırlık kazanmasına, retorik eğitimiyle ilgilenmeyen Stoacılığın da mürit kaybetmesine neden olur. Mithradates Savaşı'ndan (MÖ 87-86) sonra *Akademeia*'nın öğrencilerinden olup Roma'ya sığınan Larissalı Philon'un burada etkisi altına giren kültürlü yurttaşlardan Cicero (MÖ 106-43) hayatı boyunca Philon'un öğretilerine sadık kalır. *Akademeia*'cıların her meseleyi artıları ve eksileriyle tartışma şeklindeki diyalektik yönteme dayanan kuşkuculuğu, retorik eğitimiyle sıkı sıkıya bağlantılı olan felsefenin, hayatını siyasete adamak isteyenler için elzem olduğunu gösterir.

Siyaset açısından elzem bir retorik alıştırması

Özellikle Cicero felsefi eserlerinde felsefeyi siyasetle ve retorikle entegre etme konusunda ilginç bir gayret sergiler. Cicero profesyonel bir filozof değildir, özgün bir felsefe de geliştirmez, ama Yunan felsefe rehberlerini kopya etmekle yetinen biri de değildir. Felsefeye verdiği katkı, hatip, siyasetçi ve özellikle *mos maiorum*'un savunucusu olarak faaliyetlerinden ayrı tutulamaz. Cicero'nun felsefi konumu tek bir okulla özdeşleşmez, ama bazılarının öne sürdüğü şekilde "eklektisizm" gibi küçültücü bir terimle de nitelenmemelidir. Cicero hocalarının Stoacı Diodotos ile Poseidonios, *Akademeia*'cı Larissalı Philon ve Askalonlu Antiokhos olduğunu ilan eder. Son ikisi Cicero üzerinde çok etkili olur, ama aralarındaki doktrin farkı *Libri Academici*'nin konusu olmanın yanı sıra, Cicero'nun üzerinde sürekli olarak düşündüğü bir konudur da. Cicero'nun felsefi görüşüne gelince, "*Akademeia*'cı" olduğunu ilan ederken Platon'un (MÖ 427-347) okulunu Arkesilaos'tan (MÖ y. 315-241), hakikatin kesin olarak değil, ancak yaklaşık olarak erişilebileceğini savunan Philon'a kadar niteleyen kuşkuculuk geleneğini kasteder. Bu epistemolojik kayıtsızlık yaklaşımı, hakikatlerini kabul etmediği, sadece olası saydığı dogmatik filozofların bazı bakış açılarını benimsemesine izin verir. Ancak etik alanında, Akademeia doktrininin Stoacı versiyonunu savunan diğer hocası Antiokhos'un öğretilerini izler. Cicero, Caesar'ın (MÖ y. 100-44) *dictator*'luğu zamanındaki zorunlu siyasi faaliyetsizlik döneminde MÖ 46-44 arasında yazdığı felsefi eserlerinde Hellenistik felsefe başta olmak üzere Yunan felsefesini anlatır. Çeşitli felsefi okulların sözcüleri doktrinlerinin ilkelerini anlatırlar, Cicero da onları eleştirdikten sonra kendisine en doğru görünen ilkeler doğrultusunda kendi görüşlerini sunar. Cicero Hellenistik felsefe konusunda başlıca bilgi kaynağımız olmanın yanı sıra, Yunan felsefesini "Romalılaştırma" işlevini de üstlen-

Cicero

miştir. Romalı şahsiyetleri diyalogların kahramanları ve Roma hayatından ve tarihinden örnekler olarak sunmakla kalmaz, o ana kadar felsefe için kullanılmamış bir dil olan ve Yunan felsefe terimlerinin anlamlarını yansıtacak teknik terimlere sahip olmayan Latincede yeni terimler yaratır. Dolayısıyla felsefenin Roma ruhuna ve kültürüne yabancı bir ürün olarak görülmemesi için zemin hazırlayan ilk kişi Cicero'dur.

I. ve II. Yüzyılda İmparatorluk Dönemi Felsefesi

Principatus döneminde filozoflara karşı kuşku beslemeye devam eden imparatorluk iktidarının amacı felsefenin içini boşaltarak onu tehlikesiz hale getirmektir. Bu yaklaşım yeni felsefe doktrinlerinin geliştirilmesine imkân tanımaz, ama küçük çaplı bir düşünce hareketi bir yandan elde edilen sonuçların dökümünün çıkarılmasıyla, diğer yandan da vicdanın ahlaki desteğiyle uğraşır. Etik alanı hem kuram hem de ahlaki uygulama anlamında geliştirilir ve vicdan muhasebesi, tefekkür ve benlik kaygısına önem verilir.

Sextius'lar Okulu

Gerçek anlamda Roma'ya özgü olan tek "yeni" okul Sextius'ların okuludur, ama öğretilerini Yunan dilinde yayması anlamlıdır. Bu okulun doktrini temelde Stoacı etiğe yakın olup tek farkı Kinizm ve Pythagorasçılıktan da unsurlar içermesidir. Sextius'lar okulunun ana özelliklerinden biri, imparatora karşı bir siyasi muhalefet biçimini kuramsallaştırmasıdır. Sextius'lara göre bilgelerin özgür olması devlet içinde değil, ancak dışında mümkündür ve devletin bilgelerin kendilerini tefekkür faaliyetlerine adamalarına imkân tanıması gerekir. Bu grubun kurucusu olan Baba Sextius'un (MÖ 70-?) hayranları arasında Seneca (MÖ y. 4-MS 65) vardır, ama birkaç aydından başka pek müridi yoktur.

Tacitus'un (55-y. 120) tanıklık ettiği üzere, hitabetin artık siyasi kariyer açısından pek önemli olmadığı bir dönemde çeşitli felsefi kavramlar arasından sivrilen, ahlaki değerleri birçoklarına göre Roma'nın geleneksel ideallerinin rasyonalizasyonu gibi duran Stoacılıktır. İmparatorluk döneminin en önemli filozofları birbirlerinden çok farklı olsa da hepsi de Stoacıdır: Nero'nun hocası ve danışmanı Seneca, azat edilmiş köle Epiktetos ile imparator ve dünyanın efendisi Marcus Aurelius. Hellenistik Stoacılık felsefeyi mantık, fizik ve etik olmak üzere eşit değer verdiği üç kısımdan oluşan sistematik bir birime dayandırırken, imparatorluk Stoacılığı etiği bu sistemin diğer unsurlarından ayırarak tutarlı ve üniter nitelikteki bu yapıyı zayıflatır.

Stoacılık

Ancak Seneca'yı Musonius Rufus veya Sextius'lar okulu gibi bu dönemin Stoacı ahlakçılarıyla kıyaslamak, Seneca'nın entelektüel gücüne ve özgünlüğüne haksızlık etmek anlamına gelecektir, çünkü Seneca'nın Latin dünyasının en önemli felsefi şahsiyetlerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Seneca *Dialogi* [*Diyaloglar*] ve *Epistulae morales ad Lucilium* [*Lucilius'a Ahlak Mektupları*] eserlerinde Stoacı etiğin kanonik temaları, bilgeliğin

Seneca

rasyonel ideali, ruhun sükûneti, öfke, hüküm yanlışları anlamında tutkuların analizi, maddi değerlerin kayıtsızlığı gibi konuları ele alır. Seneca Doğa Araştırmaları'nda meteoroloji ile doğal olgular ve nedenleri kuramını işlerken Stoacı Poseidonios'tan ilham alır. Hem sözde ortodoks Stoacılığa atfedilen bazı doktrinleri eleştirirken hem de doktrin tartışmalarında belirli bir Stoacı hocayı değil de başkasını destekleyerek görüşlerinde bağımsız olduğunu gösterir. Seneca felsefi yaklaşımında diğer felsefi hareketlere açıktır: Epikourosçuluğu sıradan Hedonizm suçlamasına karşı savunur, Orta Platonculuktan *theoria*'nın üstünlüğünü geri alır, Kinizmle ortak noktası hocası Attalus'tan ve arkadaşı Demetrios'tan öğrendiği, zenginlik ve lükse eleştirisidir ama Seneca her şeyden önce Stoacıdır ve kendini öyle görür.

Epiktetos ile Marcus Aurelius eserlerini Eski Yunanca yazarlar, doktrinlerinin temeli Stoacıdır, ama felsefeleri her şeyden önce ahlaki davranışlara yöneliktir. Epiktetos *Enkheiridion*'un [*Rehber*] başında, hocası Musonius'un bir formülasyonundan yararlanarak her şeyi net bir şekilde iki kategoriye böler: etki alanımız içindekiler, yani temsillerden yararlanma kabiliyeti ile dışındakiler, yani dış eşyalar. İmparatorun yetki alanı sadece dış eşyaları kapsar. İmparator dahil hiç kimsenin ve hiçbir şeyin insanın özgürlüğüne ve bağımsızlığına engel olamayacağına, insana, bedensel arzularının kölesi olmasını önleyecek, hakiki anlamda özgürlük sağlayabilecek tek şeyin felsefe olduğuna inanan Epiktetos'un tersine, Marcus Aurelius insanın eylemlerinin doğru ahlaki tercihlere dönüşmesi için tanrıların ve talihin yardımını gerektirdiğini savunur. Marcus Aurelius'un *Düşünceler* (Kendime Düşünceler) eseri, teolojik ve kozmik bir bağlama yerleştirdiği kendi kendisiyle bir diyalogdur, Epiktetos ise öğrencisi Arrianos (y. 95-180) tarafından stenografiyle yazılıp aktarılmış sözlü derslerden oluşan *Diatribai* [*Tartışmalar*] eserinde Sokrates'i örnek alarak temelde hoca işlevi görür. Marcus Aurelius'un politikasını Stoacılık ilkelerine dayandırmayıp hem iktidarı icra ederken hem de felsefenin tek olası dili sayılan Eski Yunanca olarak yazdığı felsefeyi ele alırken Roma geleneklerine bağlı kalması anlamlıdır.

Epiktetos ve Marcus Aurelius

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Lucretius*, s. 367; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; Mos Maiorum *ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni*, s. 820; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus*, s. 889; *Petronius: Bir Anlatım Labirenti olarak* Satyricon, s. 892; *Tacitus*, s. 904

Lucretius

Ivano Dionigi

Lucretius De rerum natura ile Roma'nın kültürel dünyasına, felsefi düşünce sistemini niteleyen mos maiorum geleneğiyle tamamıyla zıt, azimli bir akılcılığı temel alan devrimci ve yenilikçi fikirler getirir. İnsanın ruhunu, özellikle ölüm korkusundan dolayı religio'ya tabi olmaktan kurtarma niyetiyle hareket eden Lucretius başyapıtında yeni bir kozmik ve ahlaki dünyayı tarif ederken Epikouros'un fikirlerini ele alır ve yeni ve yenilenmiş bir dil ve bir stil yoluyla dünyanın akılcı bir yorumunu sunar.

Hayatı

Lucretius'un hayatı konusunda sahip olduğumuz çok az miktardaki bilgi (*De rerum natura*'yı teşkil eden 7000'den fazla mısra şairin hayatı konusunda hiçbir bilgi içermez) neredeyse tamamıyla Aziz Hieronymus'tan (347-y. 420) kaynaklanır: "şair Titus Lucretius 94 yılında doğar; bir aşk iksiri içtikten sonra aklını kaybeden Lucretius, aklının başında olduğu anlarda, sonradan Cicero tarafından yayınlanan çeşitli kitaplar yazdıktan sonra 44 yaşındayken intihar etti". Az sayıdaki bu gibi bilgiler muhtemelen doğru olmadığı gibi (gramer alimi Donatus'un IV. yüzyıla ait *Vita virgiliana* [*Vergilius'un Hayatı*] eserine göre Lucretius MÖ 99/98 civarında doğmuş olmalıdır), Lucretius'un deliliği ve intiharı konusu açısından da pek güvenilir değildir. Şairin hayatının bu versiyonu başka kaynaklarda yer almaz ve en önemlisi, Kilise Babaları ile Apolojistlerin bu konudaki sessizliğiyle çakışır, zira Lucretius'un hazin sonu onlar için mükemmel bir Epikouros (MÖ 341-270) karşıtı argüman teşkil ederdi. Bu "sükût delili" günümüzde bile eleştirmenleri şaşırtmaya devam etmekte ve Lucretius'un intiharı bilgisine Hıristiyan veya en azından Epikouros karşıtı çevrelerden kaynaklanmış, kötü niyetli bir uydurma gözüyle bakılmasına neden olmaktadır: Lucretius'un materyalizmini ve ateizmini akli dengesizliğine indirgemeye yönelik bu kurgu, Lucretius'un ölümünü materyalist ve iyimser Epikourosçu doktrinle çakışır gibi gösterir.

Novitas Rerum: Aklın Öncüsü Lucretius

Otium'a (yani Epikouros'un "gizli yaşa" doktrini *lathe biosas*'ı) önem veren ve *religio*'yu [kutsal olana saygı] bütün kötülüklerin sebebi olarak gören Epikourosçuluğu savunan Lucretius'un Stoacılığın, yani *instrumentum regni* [yöne-

tim aracı] olarak *negotium*'un [faaliyet] üstünlüğünü ve *religio*'yu kuramlaştıran felsefenin başkentindeki varlığı çığır açıcı bir rol oynar ve gerçek anlamda kronolojik bir hata olarak nitelenebilir. Lucretius'un gayesi, iki temel günahı, "hayatın iki yarası"nı (*vulnera vitae*) insanın ruhundan kesip atmaktır: bir tanesi *cupido vitae*, yani aşk, siyaset veya ekonomi alanındaki sağlıksız hırs (bkz. II ve III. kitabın girişi, III. kitabın sonu), diğeri en ahlaksız ve kanlı güdüleri uyandırmanın yanı sıra tanrıların kültü ve öte dünya korkusu yoluyla insanın ruhunu ezen *timor mortis*'tir [ölüm korkusu] (bkz. III. kitabın girişi).

Lucretius, kendinden önceki tüm filozoflara kıyasla yeni bir dönem açan hocası Epikouros'u örnek alarak, insanın ruhunu ölüm korkusundan ve dinin düğümlerinden kurtarmak için (1, 932 = 4, 7 *religionum animum nodis exsolvere*), "şeylerin sebebini tanımayı" (*rerum cognoscere causas*) amaçlayan "görkemli" (*res magnae*) ve "devrimci" (*res novae*) bir mesaj ilan eder. Demokritos (MÖ 460-370) ile Leukippos'un (MÖ 480?-?) atomizminden ilham alan, ama hem büyük Platoncu ve Aristotelesçi geleneğe hem de popüler kültüre (*vulgus abhorret ab hac*) yabancı olan yeni Epikourosçu doktrinin temel noktaları şunlardır: (1) evrenin iki ilkesi cisimler (*corpora*) ve boşluktur (*inane*); (2) atomlar gerçekliğin tamamını oluşturan bileşenlerdir; katı ve ebedi olup maddenin yaratılmazlığı ve yok olmazlığı ilkelerini temin ederler; (3) Lucretius'un icat ettiği ve *hapax* kalmaya, yani bir daha kullanılmamaya mahkûm bir terimle ifade ettiği *clinamen*, yani atomların, cisimlerin oluşumuna izin verecek ve kaderin zorunluluğunu ortadan kaldıracak şekilde yerçekimi gücünün sabitliğinden sonsuz küçük ve belirsiz sapması (2, 292 *exiguum*); (4) hayatın güçleri (*motus genitales*) ile ölümün güçlerini (*motus exitiales*) dengede tutarak (*aequum certamen*) birbirine ters güdülerin dönüşümlü olarak birbirini izlemesine izin veren ve evreni mutlak felakete karşı koruyan ilk ve ebedi fizik yasası olan izonomi (2, 569-580); (5) dünyamızın ötesinde, evrende sonsuz dünyalar vardır (2, 1074 vd. *necesse est confiteare / esse alios aliis terrarum in partibus orbis* [boşlukta başka yerkürelerin varolduğunu / kabul etmen gereklidir]). Bu yeni ve sonsuz dünyalarda tanrılar etkin bir role sahip değildir, sadece izleyicidirler, insan da merkezde yer almaz, bu atomik devinim içerisindeki sayısız andan ve fragmandan sadece biridir.

Korkudan kurtulma

Buradan hareketle insanmerkezli evren kavramı reddedilir, çünkü doğa kanunları ve her şeyi eşitleyen fiziğin üstünlüğü böyle bir fikri imkânsız hale getirir. Şiirin temel terimi olan *ratio* (150 seferden çok kullanılmıştır) "akıl", "yöntem", "açıklama", "felsefi okul" ve "Epikourosçu doktrin" gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Lucretius Epikouros'u övüp onu tanrılarla kıyasladıktan sonra (*deus fuit ille, deus*) hakkında şöyle der: "dünyanın alevler içindeki duvarlarını [aşıp] zihniyle evrenin tamamını kat etti [...] ve dini yıktı" (1, 72 vd.), "arzunun ve korkunun sonunu getirdi" (6, 25) ve "insanın ruhundan canavarları silahlarla (*arma*) değil, kelimelerle (*dicta*) kovdu" (5, 54). Lucretius tanrıları da evrenin başlangıcının

Ratio ve Epikouros

ve yönetiminin dışında bırakır (2, 180 vd. "dünyanın doğası bizim için / ilahi irade tarafından yaratılmadı") ve eski *religio*'ya alternatif olarak yeni, laik ve akılcı bir *pietas*'ı [saygı] ilan eder (5, 1198-1203): "sık sık başı örtülü dolaşmak, taştan bir heykele başvurmak / ve bütün tapınakları ziyaret etmek, / tanrıların tapınakları önünde yerlere kapanmak / ve göklere uzanmak, bir sürü hayvanın kanını / sunaklara sürmek, adaklar adamak değildir ibadet: / her şeye huzurlu bir ruhla (*pacata posse omnia mente tueri*) bakmaktır asıl ibadet"; Lucretius'un ve düşüncelerinin çağdaşlarından itibaren görmezden gelinmesi ve gerçek anlamda bir "sessizlik suikastı"na tabi tutulması bu devrimci ve dehşet verici fikirleri Roma'da yaymış olmasıdır. Kendisinin de deyimiyle *res novae* [*yeni [devrimci] şeyler*], Roma'da en üstün değer sayılan *mos maiorum*'la [ataların geleneği] çatışıyordu.

Tekyanlı İki Yorum

En temel ve yaygın eleştiriler *De rerum natura*'nın bazı edebi ve kavramsal unsurlarını öne çıkararak irrasyonellik ve rasyonellik, negativizm ve pozitivizm, kötümserlik ve iyimserlik gibi birbirine zıt değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bir tarafta şairin güçlü kişiliği bireyselci, hatta psikanalitik açıdan incelenerek öne çıkarılmış, yalnız ve mutsuz şair *topos*'uyla ve modern varoluşçuluk açısından Hieronymus'un öne sürdüğü intihar bilgisiyle uyumlu olduğu gösterilmiş ve Lucretius lanetli şairlerin arasına dahil edilmiştir. Bu yorum şekli çeşitli psikiyatrlar (Logre, *L'anxiété de Lucrèce*), edebiyat tarihçileri (Perelli, *Lucrezio poeta dell'angoscia*), ve yazarlar (Schwob, *Les vies imaginaires*) tarafından benimsenmiştir. Moravia (*Antico furore*) ve ondan da önce Carducci (Leopardi'yi "İtalyan düşüncesinin Lucretius'u" olarak tanımlar) gibi yazarlar da şaşırtıcı bir şekilde bu yorumun etkisinde kalmıştır. Bu "romantik" yoruma karşıt olarak da, daha doğrusu şiiri gerçeğe dönüştürmek ve şiir ile felsefeyi birbirinden ayırmak gibi idealist bir fikre dayandığı için onu tamamlayan ideolojik bir yorum tarzı gelişmiştir: buna göre şiirin içerdiği güçlü düşünce doğrultusunda Lucretius'a toplumsal meselelere büyük bir ilgi ve halkı siyasete ve dine yabancılaşmaktan kurtarmaya yönelik siyasi sorumluluk duygusu atfedilir. Ortaya çıkan *ante litteram* Marksist Lucretius ideolojik yönü güçlü bir eleştiri hareketi arasında büyük rağbet görür (Nizan, *Les matérialistes de l'antiquité. Démocrite, Epicure, Lucrèce*; Farrington, *Science and Politics in the Ancient World*; *Head and Hand in Ancient Greece*; Canali, *Lucrezio poeta della ragione*). Bu bağlamda Lucretius'un iki bininci sözde ölüm yıldönümü vesilesiyle eski Sovyetler Birliği'nde ona ne kadar önem verildiğini hatırlamak yerinde olacaktır. Lucretius'un kimliğinin kurgulanmasında Marx'ın *Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark* başlıklı diploma tezi de rol oynamış olmalıdır.

Lucretius'a getirilen yorumlar

Novitas verborum: Dilbilimci Lucretius

Hem kozmik hem de ahlaki, yeni bir düzen tanımlamayı amaç edinen Lucretius bunun için yeni bir dile ve yeni bir kelime dağarcığına (*nova verba*) başvurur: Epikourosçu mesajın devrimci yönü (no*vitas rerum*) ve Latincenin zayıflığı (*egestas linguae*) onu bu seçime zorlar.

Aslında şaşırtıcı olan ve tespit edilip kavranması gereken, *De rerum natura*'nın *logos*'unun yanı sıra *rhythmos*'udur, yani Lucretius'un yazısının organikliği ve seslerin tekrarından (aliterasyon, kafiye, yarım kafiye, cinas) kelimelerin tekrarına (eş köklü kelimeler, söz uzatımı) ve çokanlamlı kelimeler, yarım mısra, mısra ve bölümlerin tekrarına ve başlangıç ile son kısım arasındaki paralelliklere kadar uzanan "korkunç düzgünlüğü"dür. Ortaya çıkan yapı işitsel olduğu kadar görseldir, çünkü Lucretius söylediklerini ikonlar yoluyla da temsil eder: dolayısıyla Dante'nin (1265-1321) *İlahi Komedya*'sı konusunda söylenenler *De rerum natura* açısından da geçerlidir: "tek bir beyitten, şeffaf bir yapıdan, katı bir cisimden başka bir şey değil [...], kristalin tek heceli sözcükler yoluyla gelişimi [...], on üç bin yüzü olan bir cismin korkunç düzgünlüğü [...]: bir mineral koleksiyonu mükemmel bir yorum olurdu" (Mandel'štam).

Klasik yazarların kendileri, Lucretius'un şiirinin ideolojik *novitas*'ını [yenilik] geri plana iterken, dil ve stil açısından *novitas*'ını görmezden gelememiştir: şiir Cicero'ya (Ep. Ad Q. Frat., *Kardeşim Quintus'a Mektuplar*. fr. 2, 9, 3) göre *multa ars* [çok miktarda sanat] içerir, Ovidius (Am. 1, 15, 22) ve Fronto (*Epist. ad M. Anton*. s. 131, 14 v. den Hout) onu *sublimis* [yüce], Statius (Sil. 2, 7, 76) *doctus* [kültürlü], Quintilianus (*Inst*. 10, 1, 87) *elegans* [zarif] ve *difficilis* [zor], Marcus Aurelius da (Fronto'nun tanıklığıyla, *Epi- st. ad M. Anton*. s. 109, 16 v. den Hout) *euphonos* ("çınlayan") ve *hadros* ("dinç") bulur. Şiirin iki bölümü bu yorum açısından belirleyicidir: 1, 820 vd. *namque eadem caelum mare terras flumina solem / constituunt, eadem fruges, arbusta, animantis* ("gökyüzü, deniz, kara, nehirler, güneş aynı atomlardan / ekinler, ağaçlar, canlılar aynı atomlardan oluşur") ve 2, 2015 vd. *namque eadem caelum mare terras flumina solem / significant, eadem fruges arbusta animantis* ("gökyüzü, deniz, kara, nehirler, güneş kelimelerine aynı harfler / ekinler, ağaçlar, canlılar kelimelerine aynı harfler anlam verir"). Cisimlerin oluşumu ile kelimelerin oluşumu arasındaki mütekabiliyet ilkesinin zımni de olsa tartışmasız olarak ilan edildiği bu iki bölüm, oluşur/anlam verir şeklindeki zıt ikili dışında birbirinin aynıdır. İlk örnekte "temel fiziksel ilkeler"den, yani cisimleri "oluşturan" (*constituunt*) atomlardan (*elementa*'nın şiirsel ve vezinsel eşanlamlısı olan *primordia*) söz edilir; ikinci örnekte "temel grafik ilkeler"den, yani o cisimlere anlam veren (*significant*) veya onları "söze döken" "alfabenin harfleri"nden söz edilir. *Res* [eylem] ile *verba* [kelime] arasındaki mütekabiliyete tersine çevrilebilme ilkesi eklenir. Nitekim Lucretius, atomist filozoflar Leukippos ile Demokritos'un (bkz. Arist. *Metafizik*.

Doğanın ve söylemin grameri

985b 13 vd.), kuramını geliştirerek (2, 1021), atom yapısının düzenleyici yasaları olarak, aynı zamanda klasik gramer ve retoriğin teknik terimleri olan beş faktörü belirler: *concursus* (*sýnkrousis* veya *symploké*, "karşılaşma", "birleşim"), *motus* (*kínesis*, "hareket"), *ordo* (*táksis*, "düzen"), *positura* (*thésis*, "konum"), *figura* (*skhêma*, "biçim"). Bu faktörler atomlara ve maddenin yapısına uygulandığında ses elementleri ile dünya elementleri arasındaki mütekabiliyeti ve dayanışmayı belirler: dolayısıyla şiir, evrenin gramer yoluyla icrası olarak karşımıza çıkar. Başka bir deyişle şair sanki bize başlangıçta gramerin olduğunu söyler.

Calvino'nun Lucretius'a getirdiği yorum da bu yöndedir: "Lucretius'a göre harfler sürekli hareket halinde atomlardır ve yer değiştirmeleri sonucu farklı kelimeleri ve sesleri oluştururlar; [...] buna göre yazı işaretlerinin bileşimi dünyanın bütün sırlarını içerir [...] Yazı, tüm gerçeklik süreçlerinin modelidir".

Dünyanın gramer işaretleriyle yazılıyor olması okunabildiğini, dolayısıyla da "düzenli" ve huzur verici bir mesaj içerdiğini gösterir: bütün bunlar, Lucretius'un çelişkili, kötümser ve çaresiz hayaletini saplantı haline getirmiş eleştirinin tamamıyla zıddıdır.

De rerum natura'nın yazarı eski dünyanın krizinin eşiğinde yeni bir sentez elde etmeyi dener ve bu amaçla gerçekliğin düzenine tekabül eden düşüncenin düzenine yönelen akılcı ve olumlu kelimeler, mineraller gibi sert ve doğal, "şeffaf yapı"ya sahip kelimeler inşa eder.

Klasik bir Yazarın Kalıcılığı: *Idem et Alius* [Farklı ama Aynı]

Lucretius'un inişli çıkışlı popülaritesi

Çağdaşları tarafından genelde eleştirilen Lucretius, Arnobius (255-y. 327) ve Lactantius (240-y. 320) başta olmak üzere, Hıristiyan apolojistler tarafından bazen şeytanlaştırılacak (*poeta insanissimus*) bazen de Paganların sahte ve yalancı tanrılarına yönelttikleri eleştirilerde kullanılacaktır. Ortaçağda unutulacak, sadece isim olarak akılda kalacaktır: Dante bile *Cehennem*'in X. kantosunda Epikouros ile müritlerden söz ederken Lucretius'a hiç yer vermez; Petrarca ile Boccaccio'nun da ancak adını andığı Lucretius, 1418'de Konstanz yakınlarında bir elyazmasının Poggio Bracciolini tarafından keşfedilmesinden (günümüze ulaşmamıştır) ve 1473 tarihli *editio princeps*'ten [birinci baskı] sonra büyük rağbet görmeye başlamıştır. Lucretius filozof olarak değil de şair olarak yeni-Platoncu hümanistlerin ilgisini çekecek ve özellikle Pontano, Marullo, Poliziano, Giordano Bruno ve de *Mondo creato* [*Yaratılmış Dünya*] eseriyle kendini "Katolik Lucretius" olarak sunmak isteyen Tasso üzerinde etkili olacaktır (Petrocchi). Ama Lucretius'un asıl rağbet göreceği dönem XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllardır: bilim, aydınlanma ve pozitivizm yüzyıllarında Lucretius'un atomizmi ve rasyonelliği yeniden keşfedilip beğenilmekle kalınmayacak, *De rerum natura*'nın dönemin *poetika*'sına ve ideolojisine uygun, on bir hecelik mısralar şeklinde

sayısız şiirsel tercümesi yapılacaktır. Bu tercümeler arasında, Foscolo'nun kısmi tercümesinin (1802-1803 arası, toplamda 289 mısra) yanı sıra, matematikçi ve fizikçi Alessandro Marchetti'nin Gassendi'nin düşüncesinden ve coşkulu Barok *poetika*'sından ilham alarak kısmen tercüme ettiği, kısmen baştan yazdığı eser (orijinalinin 7000 küsur mısrasına karşılık 10.324 mısra); GIuliano Vanzolini'nin "küçük düşmeden, sadakatle ve sade bir zarafetle" (Carducci), Dante'den ilham aldığı kelimelerle ve imgelerle dokuyarak, halk diline uyarladığı tercümesini; Pozitivist Mario Rapisardi'nin Darwin'in ruhuna ve düşüncesine sadık tercümesini hatırlamak gerekir.

Bkz. *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Kapadokya Babaları*, s. 468; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Stati*us, s. 812; Mos Maiorum *ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni*, s. 820; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı

Anna Maria Ioppolo

Cicero'nun özelliği, Eski Yunan Hellenistik felsefenin Romalılar arasında yayılmasını sağlamış olması ve felsefenin artık Roma ruhuna yabancı bir ürün olarak algılanmaması için zemin hazırlamış olmasıdır. Cicero eserleriyle felsefeye uyarlanmamış bir dilde yeni bir felsefe terminolojisi yaratmıştır. Dolayısıyla Cicero, Roma kültürü ile Yunan felsefesi arasındaki karşılaşma açısından, hem bu olgunun en önemli bilgi kaynağı olduğu hem de bu olguyu belirlemeye katkıda bulunduğu için çok önemli bir şahsiyettir.

Hayatı ve Formasyonu

Cicero MÖ 106'da varlıklı ama soylu olmayan bir aileye doğar. Dolayısıyla siyasetçi ve hatip olarak başarısı aristokrat veya zengin olmasına değil, aldığı hu-

kuk, retorik ve felsefe eğitiminden kaynaklanmıştır. Cicero Roma'da, amacı kendini siyasete adamak olan gençlerin aldığı türden bir eğitim alır ve çok geçmeden Yunan felsefesiyle tanışır. MÖ 88'de gerçekleşen Mithradates Savaşı'ndan sonra Roma'ya sığınmış bazı filozoflar burada gençler arasında felsefeye karşı merak ve ilgi uyanmasına neden olmuştu. Cicero bu dönemde, hakkında olumlu görüş bildireceği tek Epikourosçu filozof olan Phaedrus'tan ders alma, kültürlü Romalılar arasında yaygın olan bir âdet doğrultusunda Stoacı Diodotos'u evinde ağırlama ve ondan diyalektiği öğrenme ve öğretilerine hayatı boyunca sadık kalacağı *Akademeia*'cı Larissalı Philon'la zaman geçirme imkânı bulur (*Brutus*, 306). Cicero aynı zamanda elçi olarak Roma'ya gelmiş olan Stoacı Poseidonios ile tanışır ve eğitimi için gittiği Rodos'ta onu yeniden dinleme fırsatı yakalar.

Larissalı Philon

Cicero MÖ 79-77 arasında, retorik ve felsefe alanındaki eğitimini tamamlamak üzere kardeşi Quintus ve arkadaşı Pomponius Atticus ile birlikte önce Atina'ya gider ve burada Epikourosçu Sidonlu Zenon ile artık Stoacılığın etkisinde olan *Akademeia*'nın temsilcisi olup özellikle etik alanında üzerinde büyük etki yaratacak olan Askalonlu Antiokhos'un derslerine katılır; daha sonra Anadolu'ya ve Rodos'a giderek hatip Apollonios Molon'dan ders alır, kendini onun öğrencisi olarak tanıtır. Dolayısıyla Cicero'nun retorik ve felsefe konusunda iyi bir formasyona sahip olduğu söylenebilir.

Atina ziyareti

Cicero Platon'un (MÖ 427-347) diyaloglarını okuyup incelemiştir, Aristoteles'in (MÖ 384-322) yayınlanmış eserlerini tanır ve kendinden önceki birçok filozofun eserlerini okumuştur. Ona göre Aristoteles özellikle diyalektik yöntemi ve *Peripatos*'tan da önce *Akademeia*'ya dayandırdığı retorik sanatı açısından örnek alınması gereken biridir. Zaten Cicero'nun hedefi, döneminin tüm hırslı Romalıları gibi, bir siyasetçi için elzem olan argümantasyon tekniklerini öğrenmektir. Retoriğe olan ilgisi, *Akademeia*'cı Larissalı Philon'dan aldığı derslerle derinleşir. Philon, kesin bilgilere ulaşmanın imkânsız veya en azından çok zor olduğuna inandığından, olası veya ikna edici olana ulaşmak gerektiğini savunurdu. Dolayısıyla her türlü bakış açısı geçici olarak kabul edilmelidir, ancak görüşlerin geçici olması, artıları ve eksileriyle incelemeye tabi tutulmalarını gerektirir. Cicero bu argümantasyon tekniğini "*maxima dicendi exercitatio*" [en iyi konuşma alıştırması], dolayısıyla da hem retoriğin hem de felsefi argümantasyonun temeli olarak görür (*Tusculanae disputationes* [*Tusculum Tartışmaları*], II, 9). Cicero *De oratore*'de [*Hitabet Üzerine*] asıl retorik sanatının çok geniş bir edebi, tarihi ve felsefi kültürle beslenmesi gerektiğini söyler. Hem eserlerinden hem de mektuplarından anlaşıldığı üzere, ona göre Platon en büyük otoritedir. Cicero *De oratore*'de (I, 47) Atina'dayken *Gorgias*'ı büyük bir dikkatle okuduğunu, ayrıca *Protagoras* ile *Timaios*'u tercüme ettiğini söyler. Söz konusu Platon, başta Stoacı Panaitios (MÖ y. 185-y. 109) ile Poseidonios ve Platoncu gelenek

Olası veya ikna edici

başta olmak üzere Hellenistik okulların yorumuyla sunulandır; Platoncu geleneğe dahil olan iki hocası Larissalı Philon ile Askalonlu Antiokhos, Platon'un düşüncesinin sadık varisleri olduklarını ileri sürmelerine rağmen düşüncelerini ilki kuşkucu, ikincisi dogmatik olmak üzere tam tersi yönde yorumlarlar. Cicero'nun eserlerini en kapsamlı şekilde kavramak için onun en büyük hedefinin felsefeyi siyaset ve retorik ile entegre etmek olduğunu göz önünde bulundurmak gereklidir.

Felsefi Eserleri

Cicero Platon'u ve diyaloglarını örnek alarak, başlıklarıyla Platon'un iki diyalogunu taklit eden, ama yapıları itibarıyla en hakiki anlamda Roma'ya özgü iki siyasi eser olan *Devlet Üzerine* ve *Yasalar Üzerine*'yi yazar. Bazı araştırmacılar, Cicero'nun "Romalı Platon" olmayı hayal ettiğini savunmuşlardır. Cicero gerçekten de Romalıların örf ve âdetleri, resmi kurumları, devlet yapısı ve "doğal yetenekler yoluyla elde edilen sonuçlar" açısından Yunanlardan üstün olduğuna inanır, ama felsefe alanında Yunanların üstünlüğünü kabul eder. Yunan felsefe sistemleri, *civitas*'ın [yurttaşlık] gelenekleri ile örf ve âdetlerinin oluşturduğu paradigmanın ışığında kabul edilmeli veya reddedilmelidir, tersi söz konusu değildir. Cicero *Devlet Üzerine*'yi Roma'nın eskiler tarafından geliştirilmiş yapısının büyük üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla Roma gelenekleri ile kültürünü Yunan felsefesiyle kaynaştırmaya adamıştır. Cicero hakiki bilginin asıl kaynağının *mos maiorum* [ataların geleneği] olduğunu apaçık bir şekilde ilan eder: "filozofların doğru olarak ve dürüstçe söyledikleri arasında, devletin yasa koyucuları tarafından zaten gerçekleştirilmemiş ve teyit edilmemiş hiçbir şey yoktur". Dolayısıyla hakikatin ve bilginin kaynağı Roma devletinin tarihinde yatar. Cicero felsefeye ilgisini gençliğinden itibaren sergilediyse ve hayatı boyunca felsefeyle ilgilenmeye devam ettiyse de, felsefe konulu eserlerini son yıllarında, MÖ 46-44 arasında, yani Caesar'ın (MÖ y. 100-44) *dictator*'luğu döneminde siyasi hayatından vazgeçmek zorunda kaldığında yazar.

Platon modeli

Cicero hemşerilerine hizmet olması için ve devlet yararına faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla Latince bir "felsefe ansiklopedisi" yazmaya karar verir. Amaç Romalılara Yunanca değil de Latince yazılmış felsefi eserleri sunmaktır. *De divinatione* [Kehanet Üzerine] eserinin ikinci kitabının başında Cicero felsefi eserlerini tutarlı ve üniter bir planın unsurları olarak sunar ve içeriklerini özetler: *Hortensius*, Aristoteles'in *Protreptikos* eserinden ilham alınarak okurları felsefeye davet eder; *Libri Academici*'de, "en az küstah, en tutarlı ve zarif felsefenin adresi" olan kuşkucu *Akademeia*'nın felsefesi anlatılır; *Tusculanae disputationes* felsefenin mutluluk elde etmekte oynadığı terapi rolünü ele alır; *De natura deorum* [*Tanrıların Doğası Üzerine*] ile *De divinatione* ve *De fato* [*Kader Üze-*

Felsefe ansiklopedisi

rine] (bu eseri henüz yazmamıştır, ama yazacağına söz verir) fizik ve teoloji kuramları konusundaki tartışmayı tamamlar. Cicero felsefi diyalogları arasında yaşlılık ve dostluk gibi etik temaları ele aldığı *Cato Maior* ve *Laelius* adlı diyalogları da sayar. Ama en önemlisi, retorik konusundaki en önemli üç eseri olan *De oratore*, *Brutus* ve *Orator*'un da [*Hatip*] felsefe alanına ait olduğunu gururla ilan eder. Cicero'nun edebi faaliyetlerinin temelinde Roma felsefesinin, yazarın belagatine ve deneyimine ihtiyacı olduğu fikri yatar; zaten Cicero Tuscul*anae disputationes*'te de (I, 5), o ana kadar Romalıların ihmal ettiği felsefeye kendisinin "can verdiğini ve görkem kazandırdığını" söyler.

Cicero, müridi olduğu kuşkucu *Akademeia*'nın felsefesini Latince olarak yayan ilk kişi olup, günümüze ne yazık ki sadece bir kısmı ulaşan ve *Akademeia* içerisinde iki hocası Larissalı Philon ile Askalonlu Antiokhos arasında doğan tartışma konusunda tek bilgi kaynağını teşkil eden *Libri Academici*'yi bu amaçla yazar. Cicero'nun *Akademeia*'nın kuşkuculuğuna bağlılığı ve diyalog biçimini seçmesi, Hellenistik çağın en önemli felsefelerinin ilkelerini izah etmesine, onları kıyaslamasına ve her birinin kendine göre en iyi görünen yönlerini seçmesine izin verir; ancak Philon'un olasılıkçılığına özgü epistemolojik kayıtsızlık, bu felsefelerin hakikatlerini takdir etmesine engel olur. Etik doktrinlerini anlattığı *De finibus bonorum et malorum* [*İyilik ile Kötülüğün Gayesi Üzerine*] ile teoloji kuramlarını ele aldığı *De natura deorum*, Cicero'nun çok sevdiği, lehte ve aleyhte argümanlara başvurduğu diyalektik metodolojinin önemli örnekleridir. Nitekim farklı felsefe okullarının temsilcileri teker teker doktrinlerinin ilkelerini açıklar ve eleştiriye tabi tutulurlar. Cicero, hakikate en çok yaklaşmanın tek yolunun bu olduğuna inanır. Bu epistemolojik yaklaşım bazı felsefe okullarının diğerlerine göre daha "olası" bakış açıları savunduğu sonucuna ulaşmasına ve onları kabul etmesine engel olmaz. Oğlu Marcus'a hitaben yazdığı, siyasi ve sosyal etik konusunda dogmatik türden bir inceleme yazısı olan *De officiis*'te de [*Görevler Üzerine*] Cicero Panaitios'tan ilham alarak Stoacı doktrini ele alır, ama kuşkucu bir *Akademeia*'cı olduğu için bu konudaki en ikna edici argümanları benimseme özgürlüğünden faydalanır. Dolayısıyla *De officiis* Panaitios'un inceleme yazısının tercümesi olmayıp onu temel alan özgün bir eserdir.

Kuşkucu Akademeia

Latincenin Felsefe Dili Olarak Kullanımı Üzerine Tartışma

Amacı hemşerilerinin Eski Yunanca Hellenistik felsefe konusunda bilgi sahibi olmasını sağlamak olan Cicero, günümüzde de bu felsefe konusundaki bilgilerin önemli bir kaynağı olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Cicero'nun felsefi üretimi Hellenistik felsefenin belli başları temaları olan epistemoloji, etik ve teolojiyi tanıtıcı niteliktedir; Cicero bu konuları *Akademeia*'nın lehte ve aleyhte argümanları temel alan tekniği yoluyla sunar, böylece nihai kararı okura bırakmış olur. Özgün

Hellenistik felsefe

bir felsefe geliştirmediğinin bilincinde olan Cicero Yunan modellerine bağımlı olduğunu kabul eder, ama yaptığının sadece tercümeden ibaret olmadığını ilan eder (*De finibus*, I, 1-6). Ancak Cicero'nun felsefe yazılarının *apographa* [kopyalar] olduğunu söylediği zaman (*Epistula ad Atticum* [*Atticus'a Mektup*] XII 52, 3) sergilediği tevazuya aldanmamak gerekir, çünkü başka yerlerde de bu eserler için çok büyük emek verdiğini kabul eder. Cicero felsefi eserlerinin girişinde farklı felsefi görüşleri kendi bireysel yorumları doğrultusunda sunduğunu, güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkardığını ve Roma tarihi ile edebiyatına atıflar yoluyla zenginleştirdiğini söyler. Cicero'nun felsefeyi yayma şeklinin temelinde kültürlü Romalıların Yunanca konuştuğu ve yazdığı, yani ikidilli oldukları fikri vardır.

Varro'nun (MÖ 116-27) felsefe eserlerini Latince yazmanın boşuna bir eylem olduğuna, felsefeye ilgi duyanların zaten Yunanca okuyabildiğine ve felsefeyle Yunanca arasında ayrılmaz bir bağ olduğuna dair itirazına *Libri Academici*'de (I, 8) cevap verirken Cicero'nun tercüme ve Yunan felsefesini tanıtma faaliyetlerini gerekçelendirme ihtiyacı hissetmesi bundandır. *De finibus*'ta (I, 6) kendi de aynı soruyu sorar: "Neden Yunan metinlerini güzel bir stilde yazılmış, Yunancadan tercüme edilmemiş Latince eserlere tercih etmeliyiz?" Bu sorunun cevabı "felsefeye Latince konuşmayı öğretme" erdemine sahip olduğunu söylediği (III, 40) Cato'ya (dolayısıyla da zımni olarak kendi kendine) yönelik övgüde saklıdır. Zaten Latince felsefe yapma imkânı konusundaki tartışma, Cicero'nun döneminde büyük önem taşır; konuyu ele alanlar arasında Lucretius (MÖ y. 99-y. 55) Latince konusunda kuşkularını ifade etmiştir. Lucretius Latincenin, "dilin zayıflığı"ndan ve felsefenin içeriğinin yeniliğinden dolayı (*propter aegestatem linguae et rerum novitatem*) Epikourosçu felsefenin kavramlarını tam olarak ifade etmeye uygun olmadığına inanır. Buna bağlı olarak da Epikourosçu doktrini Latince olarak anlatan ilk kişi olmakla övünür (V, 335-337). Cicero ise tam tersine, Latincenin karmaşık bir felsefi düşünceyi aktarma kabiliyetini hararetle savunur.

Latincenin savunulması

Cicero Epikourosçu Amafinius ile Catius'u Epikouros'un (MÖ 341-270) "atomları"nı yetersiz bir şekilde tercüme ettikleri için eleştirir: biri *corpuscula* [cisimcikler], diğeri *spectra* [hayalet] terimlerini kullanmıştır (*Academici* I, 5-6; *Epistula ad familiares*, XV, 16); Cicero "kelime dağarcığının zenginliğinden dolayı" Latincenin Yunancaya göre üstün olduğunu ısrarla savunur (*De finibus*, III, 5; bkz. ayrıca *De natura deorum*, I, 8; *Tusculanae disputationes*, III, 10).

Latince Felsefenin Kelime Dağarcığının Yaratılması

Cicero, bir felsefe kavramını başka bir dile tercüme etmek ve bir doktrini aslına uygun şekilde aktarmak gerektiği zaman kelimelerin seçiminin ne kadar önem taşıdığının bilincindedir. Ve tam da bundan dolayı, üstlendiği görevin büyüklüğünün bilincindedir, çünkü Latince çok zenginse de, Yunan teknik terimlerinin

anlamını yansıtabilecek teknik terimlerin hepsine sahip değildir. Cicero bu eksikliği karşılamak için, Latince konuşanların anlayabileceği ve kabul edebileceği yeni kelimeler de icat eder. Felsefi *katalepton* teriminin Latinceye *comprehendibile* terimiyle tercüme edilmesi konusunda Cicero okurlarına bir soru yöneltir: "*Feretis haec*" [bunu destekliyor musunuz?] (*Libri Academici*, I, 41), çünkü Yunancada da anlaşılması zor bir terimdir. Cicero'nun *Epistula ad Atticum*'da birkaç defa sözünü ettiği (XVI, 11, 4; 14, 3) Stoacı teknik terim *kathekon* için kullanılan *officium* da bir o kadar zorlu ve müphem bir tercümenin sonucudur. Cicero Yunan felsefesini Romalılara sunarken bazen Yunanca terimin o kadar teknik olmayan bir karşılığına, bazen Yunanca bir kelimenin anlamını yansıtmak için birden fazla kelimeye başvurur, bazen de Latincede karşılığı olmadığı takdirde Yunanca kelimenin kendini kullanır (*De finibus*, III, 15). Plutarkhos, *Vita Ciceronis*'te [*Cicero'nun Hayatı*] (40, 2) şöyle yazar: "Dediklerine göre *phantasia*, *sunkatathesis*, *epoche*, *atomon*, *ameres*, *kenon* ve daha birçok terimin Latince karşılığını Romalılar arasında yaygın hale getirenin Cicero olduğu söylenir. Bu terimleri anlaşılabilir ve kolayca hatırlanabilir kılmak için yeni olanlarını kısmen metaforlardan kısmen de Romalıların zaten aşina olduğu kelimelerden oluşturmak için uğraştı". Cicero'nun icat ettiği *qualitas* [özellik], *perceptio* [algı], *probabilitas* [ihtimal], *evidentia* [kanıtlar], *moralis* [ahlaki], ve *indifferens* [kayıtsız] gibi birçok terim felsefe dilinin bir parçası haline gelmiş ve tarihini belirlemiştir. Bir Yunan icadı olan felsefeyi Latin kültürüne uyarlamanın beraberinde getirdiği zorlukların bilincinde olan Cicero, bu kadar önemli bir konunun zarif ve etkili ifadeler gerektirdiğini takdir eder. Dolayısıyla Cicero'nun amacı, Yunanların sıklıkla teknik ve müphem bir dille ifade ettiği doktrinleri zarif bir stille sunmaktır. *De finibus*'un III. kitabında özellikle Stoacı felsefi dilin kuruluğunu ve çapraşıklığını eleştirir. Bir hatibin veya bir filozofun söylemini en ciddi şekilde kısıtlayan şey, belirsizliktir.

Teknik terimler ve edebi stil

Plutarkhos'un belirttiği gibi (*Vita Ciceronis*, 32, 6) Cicero "arkadaşlarının kendisinden hatip değil, filozof olarak söz etmelerini [isterdi], çünkü o felsefeyi asıl uğraş alanı olarak seçmişti, halbuki belagatten sadece siyaset yaptığı zaman, amacına uygun bir araç olarak yararlanırdı". Ancak Cicero felsefe ile retorik arasında fark olduğunu kabul ederse de, hatip ile filozofun, en büyük edebi modeli olan Platon'da olduğu üzere tek bir kişide birleşmesinin faydalı olduğundan da emindir. Bu inancı, Cicero'nun kendini kurucusu olarak gördüğü Latince felsefi yazılarının dilsel zenginliğine yansır. *Libri Academici*'yi tamamladıktan sonra Atticus'a hitaben yazdığı mektupta söyledikleri kendine olan saygısını ve faaliyetlerinden duyduğu zevki samimi bir şekilde yansıtır: "Kitaplarımı o kadar iyi yazdım ki, özsaygım beni yanıltmıyorsa Yunancada bu türden benzer bir eser yok" (*Epistula ad Atticum*, XIII, 13, 1). Cicero geçmişte de, bazen günümüzde de Yunan felsefesinin tek bilgi kaynağı olmaya devam

ettiğinden, bazen felsefi eserleri bir bütün olarak okunmaz, dolayısıyla da kavranamazlar. Cicero konusunda çalışmalar yürüten başlıca araştırmacılardan Reid'in dediği gibi, Yunan filozofların özgün eserleri elimizde olsaydı, Cicero'yu sorumlu tuttuğumuz eksiklikler ve yanlış anlaşılmalar büyük ölçüde önem kaybederdi ve felsefi eserlerinin özellikle stili bu kıyaslamadan galip çıkardı.

Bkz. *Lucretius*, s. 367; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; Mos Maiorum *ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni*, s. 820; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842

Seneca ve Latin Stoacılığı

Andrea Piatesi

Seneca İmparatorluk döneminde Stoacılığın önemli bir şahsiyetidir. Filozof olarak, savunduğu doktrine tamamıyla hâkimdir ve bu sayede Stoa'nın kurucularıyla bile diyalog kurması ve etik ile psikoloji alanlarına katkıda bulunması mümkün olur. Siyasetçi olarak da birkaç yıl boyunca Nero'nun yanında etkin bir rol oynar ve felsefesinin ilkelerini siyasi olayların da ışığında ikna edici ve özgün şekilde baştan yorumlayabileceğini gösterir. Seneca'nın hayatı, hem siyasi hem de felsefi ruhlarının bir arada yaşayabileceği bir yer inşa etme gayretiyle geçer.

Seneca'nın Hayatı

Fransız tarihçi Paul Veyne, Seneca'yı konu alan yazısında, savundukları doktrin adına her türlü maddiyattan vazgeçen Kinik filozofları ele alırken "ben'in basitleştirilmesi ahlakı"ndan söz eder (Seneca, 1999). Seneca bu modelin tam karşısında yer alır ve hayatının ortasında başarılı yazar, etki sahibi siyasetçi, Stoacı filozof, cömert ve dinamik işadamı gibi çeşitli roller üstlenir.

Lucius Annaeus Seneca MÖ 4-1 arasında Cordoba'da doğar ve MS 65'te Nero'nun emriyle Roma'da yaşamına son verir. Hayatının ilk kısmı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Varlıklı bir aileden olup, *Rhetor* [Hatip] olarak bilinen

babası Lucius Annaeus Seneca tarafından MS 5 civarında Roma'ya götürülür. Gramer ve retorik alanında eğitim aldıktan sonra Sextius'lar okulunda Papirius Fabianus ve Sotion gibi filozoflardan ve Stoacı Attalos'tan ders alır. Roma'nın tek felsefe okulunun kurucusu Quintus Sextius'un müritleri genç Seneca'ya bir dizi ruhsal alıştırmayı ve çok sert ahlaki katılığı temel alan pratik bir eğitim sunarlar. Sextius'un okulunun *Stoa* okuluyla ortak noktası, doğa felsefesi ve tıbba ilgidir; *Stoa* okulundan farkı ise, ruhun maddi olmayan algısı, et yemeden kaçınma ve akşamları yapılan vicdan muhasebesidir: bütün bu unsurlar Pythagorasçılıkla benzerlikler taşır. Dolayısıyla Seneca'nın Stoacılığa bağlılığı, Attalos'un derslerine gösterdiği coşkudan kaynaklanır; ancak Attalos'un ortodoks Stoacılıktan uzaklaşıp doktrinin en teknik yönlerini (mantık ve ontoloji) ihmal ettiğini ve etiğin pratik boyutuna önem vererek ruhani eğilimini vurguladığını unutmamak gerekir.

Formasyonu ve ilgi alanları

Seneca senatoya girdiğinde neredeyse kırk yaşına gelmiştir. Siyasi kariyeri geç ama hızlı ve çalkantılı bir şekilde gelişir: Caligula (12-41) döneminde imparatorluk ailesine yakınken Claudius'un (MÖ 10-MS 54) 41 yılında tahta çıkışıyla Korsika'ya sürülür, sekiz yıl sonra da Claudius'un oğlu Lucius Domitius Ahenobarbus Nero'nun eğitimiyle ilgilenmesi için geri çağrılır. Nero 54 yılında imparatorluk tahtına çıktığında Seneca kendini Platon'un hayalini gerçekleştirme, yani genç imparatoru felsefeye yönlendirerek veya tercihlerini etkileyerek filozof olarak iktidar sahibi üzerinde etkili olma konumunda bulur. Seneca *amicus principis* [princeps'in arkadaşı] rolünü icra ederken Stoacılık ile siyasi fırsatları uzlaştırmaya çalışır, ama başlangıçta elde ettiği ve Antikçağ tarihçileri tarafından belgelenen başarıları muhtemelen eğitim programının etkinliğinden çok Nero'nun genç yaşına ve güçlü *praetor praefectus* [imparatorluk muhafızlarının komutanı] Sextus Afranius Burrus'tan aldığı desteğe atfedilmelidir. Nero yıllar geçtikçe "taşkın" kişiliğini kabul ettirme konusunda giderek daha istekli hale gelir. Şahsi girişimlerinden kaynaklanan siyasi olaylar giderek daha sık gerçekleşir ve daha dramatik olurlar, sonuçta annesi Agrippina'yı (15-59) öldürtür; 62 yılı başlarında Burrus'un da ölmesiyle Seneca öğrencisi üzerindeki etkiyi tamamıyla kaybettiğini anlar ve siyasetten çekilmek için ondan izin ister.

Nero'nun eğitmeni ve danışmanı

İmparatorun onu *amicus* olarak yükümlülüklerinden muaf tutmayı reddetmesine rağmen Seneca 62 yılından itibaren kamusal faaliyetlerini giderek azaltır: sağlığının iyi olmadığını bahane ederek *cliens*'lerinden uzaklaşır, evinden pek çıkmaz ve kendini yazılarına verir. Büyük Roma yangınının gerçekleştiği 64 yılında yine görevinden istifa etmek ister ama yine reddedilir: Roma'dan uzaklaşma hakkını kaybettiği için şehrin hemen dışındaki ıssız bir *villa*'da münzevi bir hayat sürer. Son yıllarını araştırmalarla ve tefekkürle geçiren Seneca, 65 yılının ilkbaharında

Siyasetten çekilmesi

Nero'ya karşı düzenlenen ve yine başarısızlıkla sonuçlanan bir komplonun daha etkisiyle bir Stoacının nihai direniş eylemiyle kendini öldürür.

Seneca'nın hayatının son anları *Annales*'in ünlü bir bölümü sayesinde ölümsüzleştirilmiştir: Tacitus Seneca'yı, kan kaybından ölmeden hemen önce kurtarıcı Iuppiter (Iuppiter *liberator*) onuruna toprağa şarap dökerken tasvir eder.

Ancak Seneca'nın bu hareketinin bizi yanıltmasına izin vermemeliyiz: bir Stoacının bedenini Platoncular gibi ruhunun hapishanesi olarak gördüğünü ve baskıdan kurtulmak için intihara başvuracağını düşünmemeliyiz (zaten Platoncular intihar etmeyi yasaklarlardı). Stoacıların savunduğu direniş şekli içseldir, ilkelerle bağlantılıdır. Stoacılar sadece belirli şartlar altında, akıl doğrultusunda hareket etmenin tamamıyla imkânsız olduğuna karar verdiklerinde, doktrinlerinin ana ilkesi olan "*solum bonum, honestum; solum malum, turpe*" ("tek bir iyilik vardır, erdem, tek bir kötülük vardır, ahlaksızlık) doğrultusunda hayattan kendi iradeleriyle ayrılmaya karar verirler.

Eserleri

Seneca, yazıları günümüze ulaşan ilk Stoacı filozoftur. Kendinden önce yaşamış olup *Stoa* okulunun içindeki ve dışındaki tartışmalara üç yüzyıl boyunca katkıda bulunanlardan geriye birkaç alıntıdan ve ikinci elden hazırlanan derlemelerden başka bir şey kalmamıştır. Seneca bu açıdan daha şanslıdır, zira engin felsefi üretiminden geriye *De Clementia* [*Hoşgörü Üzerine*] ve *De beneficiis* [*İyilikler Üzerine*] adlı iki inceleme yazısı, *Diyaloglar* olarak bilinen eser ve 124 adet *Ahlak Mektupları*, *Doğa Araştırmaları*'ndan yedi kitap, dokuz trajedi ve *Apocolokyntosis* adlı siyasi bir hiciv eseri kalmıştır.

Diyaloglar

Diyaloglar (daha doğrusu *L. Annaei Senecae dialogorum libri XII*) olarak bilinen eser, modern okurların en çok tanıdığı yazıların bazılarının da yer aldığı 10 ahlaki eser içerir: *De ira* [*Öfke Üzerine*], *Tanrısal Öngörü*, *Bilgeliğin Sarsılmazlığı Üzerine*, *Yaşamın Kısalığı Üzerine*, *Mutlu Yaşam Üzerine*, *Ruh Dinginliği Üzerine*, *De otio* [*Boş Zaman Üzerine*] ile Marcia, Helvia ve Polybios'a yönelik *Teselliler*. Seneca'nın eserlerinin kronolojisi kesin değilse de en eskisinin Marcia'ya yönelik *Teselli* olduğu ve diğer iki *Teselli* ile *De ira*'nın sürgün yıllarına ait olduğu sanılır. *Hoşgörü Üzerine* Nero'nun imparatorluğunun başlarına tarihlenir ve genç imparatora hitaben yazılmıştır; Tacitus (*Annales*, XIV 52) trajedilerin yazılmasını Nero'nun bu edebi türe olan ilgisine bağlar, dolayısıyla trajedilerin 50'li yıllar içerisinde yazılmış olması gerekir; *Doğa Araştırmaları* (doğa bilimleri konusunda önceden yaptığı gözlemler ve tuttuğu notlar temelinde hazırladığı bir derleme) ve *Mektuplar* Seneca'nın siyasetten çekildiği 62 yılından sonra yazılmış olmalıdır.

Seneca'nın eserlerinin baş özelliklerinden biri, Latince yazılmış olmalarıdır; Seneca'nın çağdaşı olan Stoacı Annaeus Cornutus Yunanca yazar; Musoni-

us Rufus derslerini Yunanca verir; imparator-filozof Marcus Aurelius da (121-180) düşüncelerini Yunanca olarak yazıya dökecektir. Dolayısıyla da Seneca'nın Latinceyi tercih etmesi bazı eleştirmenler tarafından yazar kişiliğinin bir göstergesi sayılır: başka bir deyişle, Seneca iyi bir formasyona ve üstün belagat yetilerine sahip bir filozof değil, felsefi konularla da ilgilenen bir edebiyatçıdır. Ancak eserleri önyargısız olarak okunduğunda tam tersi bir izlenim elde edilir. Örneğin *Teselliler*, yazar Seneca tarafından en mükemmel şekilde yorumlanmış, sistematikleştirilmiş bir edebi türdür elbet; ama Marcia'ya yönelik *Teselli*'de Seneca bir filozofun otoritesiyle muhatabına (oğlu ölmüş olan Romalı asil bir kadın) hitap eder ve ebedi dönüşün kozmik döngüleri kuramı gibi kendi doktrininin karmaşık argümanlarına başvurmaktan çekinmez. Daha sonraki döneme ait bazı yazılar Seneca'nın nedensellik kuramı (*Ahlak Mektupları*, 65), Platoncu ontoloji (*Ahlak Mektupları*, 58 ve Stoacı etiğin incelikli teknik terimleri (*Ahlak Mektupları*, 121-124) gibi felsefi düşüncelerin daha teknik yönlerine duyduğu ilgiyi ve bu konudaki ustalığını belgeler.

Böylelikle Seneca'nın katkısının özgünlüğünü öne çıkaran alternatif bir yorum gelişir. Seneca'nın durumu, Cicero'nun emsalinden farklıdır. Cicero felsefi eserlerini Latince yazarken felsefeyi yaygın hale getirmeyi amaçlar ve Yunan felsefe fikirlerini Roma halkına aktarabilmek için temel bir kelime dağarcığı oluşturmaya çalışır. Seneca ise Latince düşündüğü için Latince yazmak ister ve *voluntas* [irade] terimi ve fikri örneğinde olduğu üzere okulunun kavram dağarcığını da zenginleştirmeyi başarır.

Düşüncenin ana dili

Seneca, "İyi olmak için neye ihtiyacın var?" sorusuna "irade" diye cevap verir (*Ahlak Mektupları*, 80, 4). Bu cevabı hem Stoacıların temel aldığı Sokratesçi gelenekle (Sokrates olsaydı "erdemleri bilmek" diye cevap verirdi) hem de Aristotelesçi eylem kuramıyla çelişir. Aristoteles'e (MÖ 384-322) göre irade (*boulesis*) eylemlerimizin gayesini belirler; o gaye bizim için daima iyidir, ama kendinde iyi olmak zorunda değildir. İyiymiş gibi gaye edinilen şeyin gerçekten iyi olup olmaması failin karakterinin erdemli mi, ahlaksız mı olduğuna bağlıdır; ama karakterin gelişimi üzerinde etkili olan şey irade değil, *phronesis* ("bilgelik"), yani entelektüel bir erdemdir. Seneca'nın eylemin ilkesi olarak iradeye verdiği önem büyük ölçüde retorik işlevlidir, insanın kendini dönüştürmesi ve ahlaki olarak gelişim göstermesi için teşvik işlevlidir: örneğin 80 sayılı *Mektup*'ta yazar insanın kendi ruhuyla ilgilenmesi için, spor salonu, gıda ve tonik etkili merhemler gerektiren bedenin tersine dış kaynaklara gerek olmadığını, bunu istemenin yeterli olduğunu söylemeyi amaçlar. Ancak bazılarına göre Seneca *voluntas* terimini icat etmekle ruhun Stoacılara özgü monist algısını değiştirmiştir, çünkü irade aklın yanında ikinci bir yeti olarak yer alır. Seneca'nın *voluntas* teması başta olmak üzere yaklaşımının özgünlüğü, yakın geçmişte Brad Inwood tarafından ele alınmıştır. Kanadalı araştırmacıya göre Seneca'nın eseri "birinci sınıf Latin edebiyatının ender görülür bir örneği"ni teşkil eder, Sextius'un müritlerinin oluşturduğu son derece sınırlı a-

İrade

ma verimli (Inwood "mikro-iklim" terimini kullanır) bir kültürel ortamın ifadesidir. (*Reading Seneca: Stoic Philosophy at Rome* [*Senecayı Okumak: Roma'da Stoacı Felsefe*], 2005), Papirius Fabianus ve Sotion gibi insanlardan eğitim alan Romalı entelektüelleri kapsayan bu çevrede genç Seneca ilham alabileceği edebi ve beşeri modelleri (özellikle hatipken kendini felsefeye adamaya karar veren ve Yaşlı Seneca tarafından büyük takdir gören Fabianus) ve de yazılarıyla hitap edebileceği yeterince kültürlü ve kalabalık bir okur kitlesi bulur.

Seneca ve Nero'ya Stoacı Muhalefet

Yunan-Roma dünyasında filozof sayılmak için felsefe dersi vermek veya felsefi eserler yazmak gerekli değildir; gerekli olan, örneğin Stoacı veya Epikourosçu, Platoncu veya kuşkucu olduğunu ilan etmek ve o okulun öğretileri doğrultusunda yaşamaktır. Roma'da Seneca zamanında Stoacı "tarikat"in bazı üyeleri imparatorluk konusundaki eleştirel tutumlarıyla dikkat çekerler ve Nero'ya "felsefi muhalefeti" teşkil ederler. Daha çok senato aristokrasisine üye olan bu kişiler arasında Rubellius Plautus (Nero tarafından önce sürgüne gönderilir, 62'de de öldürtülür), *consul* Thrasea Paetus ve Agrippina'nın vekilliği sırasında *consul* vekili olan Barea Soranus vardır. Seneca'nın yeğeni, genç Marcus Annaeus Lucanus (39-65) bu grubun etkisinde kalır, Cornutus'un öğrencisi olur ve tarihi-felsefi bir şiir olan *Pharsalia*'yı yazar.

Seneca'nın *amicus principis* olduğu yıllarda bu insanlar siyasette nasıl bir rol oynamışlardır? Stoacıların imparatorluğa muhalefet ettiğinden söz edilirse de, siyasi bir örgütlenmenin söz konusu olduğu veya aralarında cumhuriyeti yeniden tesis etmeyi ciddi olarak düşünen komplocuların olduğu düşünülmemelidir. Claudius'un yasaları defalarca ihlal etmesinden sonra bu senatörlerin amaçladığı şey, imparator ile senato arasındaki ilişkilerde normal prosedürlere dönülmesidir. Özellikle Nero'nun despotluğundan dolayı tehdit altında olan senatonun özgürlüğünü ve kamusal ahlakı savunmayı amaçlarlar. Ancak muhalefetleri cesur bir tanıklıktan öteye geçemez. Örneğin 59 yılında Agrippina'nın öldürülmesinden hemen sonraki kargaşa sırasında Thrasea protesto olarak senato salonundan ayrılır; Agrippina'nın imparatora karşı bir komplo düzenlediğini iddia eden resmi yalana karşı açıkça tutum alan tek kişi Thrasea'dır. Tacitus'un bu hareketle "kendini tehlikeye attığını, başkalarına da hiçbir özgürlük sağlayamadığını" söyler (*Annales*, XIV 12).

Senatonun Stoacı muhalefeti

Seneca *De clementia* adlı inceleme yazısında apayrı bir tavır takınır. imparatorluğu savunmak amacıyla yurttaşların barış ve güven içinde yaşamasını temin etmekte önemli bir rol oynadığını belirtir. *De clementia*'da, hükümdarların hem sahip oldukları sınırsız iktidar hem de iktidarı icra ederken göstermeleri gereken adil ve iyiliksever tutum açısından tanrılarla kıyaslandığı *Peri basileias* [*Kraliyet Üzerine*] adlı Hellenistik inceleme yazılarının geleneği doğ-

rultusunda erdemli imparatorun portresi çizilir. Seneca hoşgörüyü vurgular, çünkü imparator tirandan farklı olduğunu ve her şeyden önce kendi kendini yönetebileceğini ancak iktidarın icrasında ölçülü olmakla gösterebilir. Seneca doğrudan Nero'ya hitap etmekle övgü ile uyarıyı bir araya getiren bir strateji benimser. Bir yandan *speculum principis* kurgusu yoluyla Nero'ya üstleneceğini umduğu erdemli rolü yansıtır, diğer yandan Seneca'ya göre kurtuluşunun tek güvenli yolu olan yurttaşların sevgisini ancak hoşgörüsüyle kazanabileceğini ona hatırlatır.

İmparatorun hoşgörüsü

Filozof Seneca tezini doğa yoluyla teyit eder: arıların fizyolojisini incelediğinde, kralın diğerlerinden daha iri olduğunu, ama bir saldırı silahına (iğne) sahip olmadığını görür. Dolayısıyla imparator, doğayla uyum içinde olmak için kendi tebasına karşı aynı, şiddetten uzak tavır içinde olmalıdır (*De clementia*, I 19, 3). Seneca'ya göre imparator imparatorluğu kendi bedeni gibi görürse bu tavrı benimsemesi daha kolay olacaktır: imparator, imparatorluğu yöneten zihin olduğuna göre, tebaası, yani zihninin yönettikleri, onun bedenidir. Dolayısıyla Seneca Nero'yu tebaasına, kendi bedenine davrandığı gibi davranmaya teşvik eder: "Sen [...] devletin ruhuysan ve devlet senin bedeninse, hoşgörünün ne kadar gerekli olduğunu kendin göreceğine inanıyorum: başkalarını bağışladığın zaman kendini bağışlamış olacaksın" (*De clementia*, I 5, 1).

Hükümdarı savunma rolü Seneca'nın, çağdaşı olan Stoacılardan uzaklaşmasına neden olsa da, Stoacılığın ortodoksluğuyla uyumsuz değildir. *Stoa*'nın üçüncü lideri ve eski Stoacıların en saygını Soloilu Khrysippos'a (MÖ 281-208?) göre "bilgeler bilinçli olarak krallık iktidarını üstlenir ve bundan fayda sağlar; kendisi kral olamazsa da kralla ortak bir hayat sürecek ve onun yanında mücadele edecektir (*Stoicorum Veterum Fragmenta* [*Eski Stoacılardan Fragmanlar*] [SVF], III 691). Plutarkhos tarafından aktarılan bu bölüm, *Peri bion* (*Hayat Tarzları Üzerine*) adlı bir yazıdan alınmıştır ve Khrysippos'un bilgeler için monarşiler içerisinde de bir eylem alanı olması gerektiğine inandığını gösterir. Eski Stoa'nın siyasi düşüncesinin temelinde bilgelerin şehrin siyasi olaylarına doğrudan dahil olması ve daha genel anlamda – yürürlükteki rejim ne olursa olsun- ortak payda lehine çalışması yer alır; öte yandan devletin oluşumu ve düzenlenmesine dair meseleler ikinci derecede önem taşır. Stoacı sosyal doktrinin bir başka tanığı olan Stobaios'a (V. yüzyıl) göre de bilgeler "kendilerini siyasete verir" (*politeuesthai*); bilgeler özellikle "mükemmelliğe doğru gelişim gösteren rejimler altında" böyle davranır, ama bu durum eylemlerinin belirli bir idare şekline, örneğin aristokrasiye veya monarşiye değil de demokrasiye bağlı kalması gerektiği anlamına gelmez. Nitekim Stobaios bilgelere özgü faaliyetler arasında yasalar tesis etmek ve insanları eğitmek gibi yürürlükteki rejimden bağımsız olan faaliyetleri sayar; bilgeler ayrıca "kendi yararı ve memleketinin yararı için evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı kabul eder" ve bu gayeyle zorluklara karşı koymaya, hatta ölmeye bile hazır olmalıdır (SVF III 611).

Bilgelerin hayat stili

Aktif Hayat ve Münzevi Hayat

Seneca döneminde bilgelerin kamusal hayata katılımı çok ilgi çeken bir temadır ve hem Stoacılarla Epikourosçular arasında (Epikouros'un müritleri, sorun ve tehlike kaynağı siyasi arenadan uzak durmayı tavsiye ederler), hem de Stoacıların kendi aralarında hararetli tartışmalara konu olur. Bu meselenin, ilki daha genel ve felsefi nitelikli, ikincisi bilge karakteriyle bağlantılı iki yönü vardır: (1) "pratik hayat" (*bios pratikos*), "teorik hayata" (*bios theoretikos*) tercih edilmeli midir ve (2) bilgenin kamusal hayata katılımını engelleyebilecek nedenler var mıdır, başka bir deyişle kamusal hayat kesin bir zorunluluk mudur, yoksa mümkün olması için bir dizi şartın söz konusu olması mı gereklidir. Seneca'nın eserlerinde ve özellikle *Diyaloglar*'a dahil olan *Ruhun Dinginliği* ve *De otio* yazılarında her iki yön de ele alınmıştır. *Ruhun Dinginliğinde* Seneca MÖ I. yüzyılda yaşamış bir Stoacı olan ve hemşerilerinin iyiliği için çalışmayı takdir ederken, devletin belirli yozlaşma şartlarında her tür kamusal görevden ve sosyal faaliyetlerden çekilmenin gerektiğini savunan Athenodoros'a karşı tutum alır. Seneca tam tersine, tutarlılığın bilgelerin geri çekilmekte aceleci davranmalarına ve özellikle siyaset sahnesinden tamamıyla çekilmelerine engel olması gerektiğini savunur: "[...] elinde silahla teslim olan, düşmanlarının bile saygısını ve takdirini kazanır" (4, 1). Her halükârda, diye ekler Seneca, Otuz Tiran döneminde Atina'da Sokrates'in örneğinin gösterdiği üzere, bilgeler daima adil şekilde davranmanın yolunu bulacaktır: "Normalde bir tiranın fedaileri kadar tiranın olduğu bir şehirde huzur olabilir miydi? Kalplerde özgürlüğü geri kazanma umudu da doğamazdı, bu kadar ciddi ölçekteki kötülüklere çare bulma imkânı da görünmüyordu [...] Ancak bütün bunların ortasında Sokrates vardı, perişan haldeki senatörleri teselli ediyor, devletin kaderinden dolayı umutsuzluğa düşenleri teşvik ediyordu [...] Sokrates otuz tiran arasında özgür bir şekilde hareket ederek, onu taklit etmek isteyenler için çok yüce bir örnek teşkil ediyordu. [...] Bunları sana, devlet baskı altında olduğunda bile, bilge insanların değerlerini göstermeye fırsatı olduğunu bilesin diye söylüyorum (*in afflicta re publica esse occasionem sapienti viro ad se proferendum*)" (5, 1-3).

Sosyal sorumluluklar

Bu satırlarda aktarılan yoğun yurttaşlık duygusu göz önüne alındığında, okurlar söz konusu ikinci "diyalog" olan *De otio*'da insanın felsefeye ve doğayı gözlemlemeye adanmış, münzevi bir hayata teşvik edildiğini fark edince şaşırabilir. Seneca, günümüzde okurların erişebildiği bölümlerde (*De otio*'nun ilk paragrafları ve nihai kısmının tamamı günümüze ulaşmamıştır) Stoacı olmaktan vazgeçmeden teorik bir hayatın tercih edilebileceğini göstermeyi amaçlar. *Bios theoretikos* bir yandan dar anlamda sosyal sorumluluklar kuralıyla çelişmez, çünkü, der Seneca, bu kuralın, Stoacılığın kurucusu Zenon'a (MÖ 333-263) dayandırılan formülasyonunda bile bazı istisnaları öngörülür, Khrysippos da şöyle der: "Bilgeler, herhangi bir engelleri olmadığı takdirde kendilerini siyase-

te adamalıdır" (lex Chrysippi, SVF III 697). Öte yandan hayatın araştırmaya adanması, Stoacılığın "insanın benzerlerine yardımcı olma ve onları koruma göreviyle doğduğuna" (Cicero, *De finibus*, III 68) dair temel hayırseverlik doktrinine karşı çıkmaz, bilakis onu teyit eder.

Başkalarına faydası dokunması için kendini geliştirmek

Kendini geliştirmek için uğraşanlar başkalarına da faydalı olur, "çünkü gelecekte onlara faydalı olabilecek birisini hazırlarlar" (*De otio*, 3, 5). Bu kadarla da kalmaz. Seneca Stoacıların iki *res publica*'nın [kamusal şey] varlığını kabul ettiğini gözlemler (4, 1): ilki herkesin kendi kaderi doğrultusunda doğduğu tarihi şehre tekabül eder; ikincisi de dünyayla örtüşür ve hem insanların hem de tanrıların, yani akıl sahibi tüm varlıkların ortak evidir. Kamusal görevlerden ve dünyevi uğraşlardan yoksun, özgür bir hayat sayesinde ikinci, daha büyük *res publica*'ya faydalı olabiliriz.

Kendi kendimize "erdem nedir, bir mi, birden fazla mı, insanları erdemli kılan doğa yoksa bir sanat mı" (4, 2) sorularını sorduğumuz zaman benzerlerimize eşi bulunmaz bir hizmette bulunuruz, çünkü hem herkesin çıkarına olan hem de Stoacılık açısından tek iyiliği teşkil eden bir gerçeklikle ilgilenmiş oluruz. Zaten evreni gözlemlemekle tanrıya hizmet etmiş oluruz, çünkü yarattıklarının tanıksız kalmasına izin vermeyiz. Seneca bu beyanını gerekçelendirirken Stoacılara özgü akıl yürütme şekliyle ne kadar aşina olduğunu gösterir. Doğa bize meraklı bir kişiliği, güzel olanın bilincini ve etrafımızı gözlememize izin veren bir anatomik yapı (esnek bir boyun üzerinde yükselen bir baş) bahşetmekle, bizi yaratmanın gayeleri arasına eylemin yanında gözlemin de dahil olduğunu bize gösterir.

Otium uygulamak

Bu durumda Seneca'nın köklü bir değişimden geçtiğini mi düşünmeliyiz? Ne pahasına olursa olsun sorumluluk sahibi olmayı savunurken aktif hayattan çekilmeye mi (*otium*) karar vermiştir? *De otio* büyük ihtimalle *De tranquillitate*'den sonra yazıldıysa da, en iyi açıklama bu değildir, çünkü Seneca her iki eseri siyasetten çekilmeden önce yazmıştır. Seneca'nın *otium*'u filozofların kendilerine özgü akıl yürütme faaliyetini uygulaması için en uygun durum olarak daima takdir etmiş olması daha mantıklıdır. Aynı şey ilk Stoa filozofları açısından da geçerlidir; onlar da bazılarının olağanüstü felsefi yeteneğini, karakterlerinin uygun olmaması ve siyasi şartların elverişsiz olmasının yanında çalışmamak için kabul edilebilir bir gerekçe olarak görürlerdi. Seneca *De otio*'da Zenon ile Khrysippos'un kendilerini felsefeye adamakla "ordulara komuta etselerdi, kamusal görevler üstlenselerdi veya yasa önerilerinde bulunsalardı yapacaklarından daha büyük işler yaptıklarını" (6, 4) ve "dinginliklerinin insanlara oraya buraya koşturmaktan ve başkalarının uğraşlarından daha faydalı olmasını sağlamanın yolunu bulduklarını" (6, 5) söylediği zaman bu gerekçeyi benimsemiş olur. Öte yandan Seneca diyalog bitmeden hemen önce, *De tranquillitate*'de yaptığı gibi, sosyal sorumluluk kuralının istisnasını *res publica*'nın çöküş halinden dolayı

reddeder. Miriam Griffin, Seneca ile siyaset konusunda yaptığı önemli incelemede (*Seneca: A Philosopher in Politics [Seneca: Siyasete Girmiş Bir Filozof]*, 1976) iki metnin sadece görünürde birbiriyle çeliştiğini haklı olarak gözlemler. Aslında bu metinlerin birbirlerini tamamladığı söylenebilir. *De tranquillitate*'de insanın karakterine uygun bir meslek seçmesi konu alınır: örneğin siyasi kariyer seçenlere, devletin yozlaşma halinin dürüst davranmayı zorlaştırdığı durumlarda bile çekilmekte acele etmemeleri (ve tamamıyla çekilmemeleri) tavsiye edilir; fazlasıyla çekingen veya öfkeye yatkın oldukları için karakterleri bu mesleğe uygun olmayanlara ise kamusal hayattan uzak durmaları önerilir.

De otio'da *otium*'un faydaları gibi yeni bir unsur öne çıkarılır ve Seneca'nın devletin yozlaşmasını temel alan çekilmeyle ilgili söyledikleri açıklığa kavuşturulur. Seneca hiçbir tarihi devletin bilgelerin doğasına uygun şartlar sunmadığını belirtir; dolayısıyla, siyasi nedenlerle çekilmeyi kabul etmek, *otium*'u tercih konusu değil de zorunluluk haline getirir, bu durumda da sosyal sorumluluk konusundaki Stoacı tavır kendiyle çelişir gibidir: "Birisi en iyisinin deniz yolculukları olduğunu, ama genelde deniz kazalarının yaşandığı ve sıklıkla ani fırtınaların kopup dümenciyi ters yöne sürükleyen o denizde yolculuk yapmamak gerektiğini söylerse bu kişinin, deniz yolculuklarını övmesine rağmen, bana ipleri çözmememi söylediğini düşünürüm" (8, 4).

Siyasi nedenlerden dolayı aktif hayattan çekilmenin kabul edilmezliği

Seneca her iki metinde aktif hayattan çekilmenin insanın kendi doğal eğiliminin incelenmesi sonucu değil de dış sebeplerle, yani *res publica*'nın çöküş haliyle gerekçelendirilmesini reddeder. Bu durum, kuramsal nedenlerin ardında, *res publica*'yı yöneteni eleştirir gibi görünmekten çekinen filozofun siyasi ihtiyatının bir dereceye kadar etkili olduğu izlenimini yaratır. Dolayısıyla Seneca siyasete katılım konusunda da senatoda varolan ve imparatorun ahlaki ilkelerini eleştirmek amacıyla siyasetten çekilme yöntemine başvuran "Stoacılar"ın yaklaşımından uzak durur. Bu türden en önemli örnek Thrasea'dır: Agrippina'nın öldürülmesinden sonra beyan edilen resmi yalanlara karşı çıkıp o andan itibaren senato oturumlarına katılmayı reddetmiş, sadece hemşerileri çıkarına olan faaliyetleri kendi başına gerçekleştirmiştir. Seneca ise siyasetten çekildiği zaman bile imparatorla ve sarayla temaslarını çeşitli şekillerde sürdürerek durumu fazla belli etmemeye çalışır. Örneğin kurumsal görevlerde bulunan yakınlarını desteklemeye devam eder: bunların arasında kardeşi Mela ile 64 yılına kadar Sicilya'da görevli olan arkadaşı Lucilius vardır. Son olarak 49, 57 ve 77 numaralı mektupları 64 yılında, muhtemelen imparatorluk maiyetiyle birlikte Napoli'ye Campania bölgesinin kıyılarına yaptığı bir yolculuğa tanıklık eder; başka kaynaklar, Nero'nun da aynı yıl Napoli'ye gittiğini ve kentin tiyatrosunda bir performans sunduğunu teyit eder.

Seneca Lucilius'unu selamlar

Mektuplar, kendinden sonraki edebi gelenek üzerindeki etkisinden ve modern dönemde felsefi imajını şekillendirmede oynadıkları rolden dolayı Seneca'nın en etkili eseri sayılır. Seneca'nın felsefesini nasıl hemen ahlak konusundaki düşünceleriyle özdeşleştirdiğimizi düşünelim; çalışmalarının tamamını *Mektuplar*'a özgü bir özelliğe indirgemekle yazarın Doğa Araştırmaları adı altındaki yedi kalın ciltlik eserinde doğa felsefesiyle de ilgilendiğini unutmuş oluruz.

Kurgusal bir yazışma

Seneca mektuplarının tamamını hayatının son yıllarında yazmıştır; elimizde 20 kitap olmasına rağmen bir kısmı günümüze ulaşmamış olan bu eser kurgusaldır. Başka bir deyişle gerçek bir yazışmadan oluşmayıp, Seneca'nın eserde hitap ettiği arkadaşı Lucilius'a verdiği edebi ölümsüzlük vaadinde ima ettiği gibi yayınlanmak üzere hazırlanmıştır: "Sana Epikouros'u örnek vereyim. İdomeneus'u gösterişli bir hayattan [...] kesin ve ebedi şana yönlendirmek için ona yazdığında ona şöyle der: 'İstediğin şan ise, benim mektuplarım seni bu kadar meşgul eden ve sana bu kadar geçici bir prestij kazandıran bu sorunlardan daha büyük şöhret kazandıracaktır'. [...] Epikouros'un arkadaşına vaat ettiklerini ben de sana vaat ediyorum, Lucilius: gelecek kuşaklar bana rağbet gösterecek, arkadaşlarımın isimlerini gölgelerden çekip çıkardığım arkadaşların da uzun yaşayacaklar" (*Mektuplar*, 21, 3-5). Zaten doğal ulaşım sürelerini göz önüne almayan böyle bir yazışmanın gerçekten varolması düşünülemezdi: eserin bir kısmındaki zamansal göstergelerden anlaşıldığı üzere, Seneca'nın 40 gün içinde 32 mektup yazması için, onları daha Lucilius'un cevaplarını almadan yazmış olması gerekirdi.

Başka felsefi yazışmaların (örneğin Epikouros'a atfedilen yazışma) tersine *Ahlak Mektupları* kendine özgü bir diyalog biçimindedir: Seneca her defasında farklı bir konu seçer ve muhatabının, kendisinin daha önceki mektuplarına tepki verdiğini ve soru sorduğunu hayal eder. Ayrıca anonim bir muhatabın eleştirel sesi de en kritik noktalarda müdahalede bulunarak argümantasyonun gelişmesini sağlayan olası itirazlarda bulunur.

Sokrates kaynaklı diyalog biçiminin seçilmesi

Seneca'nın *Mektuplar*'ı ile Platon'un diyaloglarının ortak noktasını teşkil eden bu diyalog özelliğinin hedefi okurun katılımını sağlamaktır. *Mektuplar*'ın ideal okuru, yazarın muhatabıyla, yani felsefeye ve ahlaki gelişmeye giden yola girmek üzere olan bir insanla özdeşleşmeye eğilim gösterir; Platon'un okuru da benzer şekilde Sokrates'in muhatabıyla özdeşleşmeye ve kendi inanışlarının bilincine varmaya teşvik edilir. Bu iki bakış açısı birbirini tamamlar. Sokrates'in *elenkhos*'u, yola devam etmek için elzem bir şarttır: Sokrates'le diyalog kuranlar *elenkhos* yoluyla kendi kendiyle ilgilenmesi gerektiğini anlar, ama aynı adlı diyalogda Kleitophon'un yakındığı gibi, Sokrates insanın kendini dönüştürmesini sağlayacak bu süreçte nasıl ilerlenmesi gerektiğinin yöntemleri konusunda kendini açıkça ifade etmez. Sokrates'in varisleri olduklarını iddia eden Stoacılar, bu boşluğu doldurmak

amacıyla ruhun tamamıyla iyileşmesini sağlamayı hedefleyen bir uygulama ve alıştırma bütünü olan kendi *tekhne peri ton bion*'u (kelime anlamı "hayat sanatı"dır) önermek ister gibidirler; tarihçi Pierre Hadot'nun (1922-2010) Antikçağ felsefesi alanında da "ruhsal alıştırmalar"dan söz etmesi bundandır. Seneca'nın *Mektuplar*'ı bu bütünün bir örneği ve önemli bir unsurudur. Her mektupta farklı bir konu ele alınırsa da, derlemenin tamamının özelliği, felsefenin tedavi amacı taşıdığı kavramında yatar.

Mektuplar'la yüz yüze gelmek zaten bir alıştırma teşkil eder: "Sevgili Lucilius, kendi kendimi düzeltmekle kalmayıp dönüşüme de uğradığımın farkındayım" (6, 1). Seneca *Mektuplar*'ı Stoacılığın hakikatlerini içselleştirme amaçlı bir güzergâh olarak görür: örneğin tek iyiliğin erdem olduğu şeklinde ahlaki bir hakikati beyan etmek, bu şekilde davranmak için yeterli değildir, o ilkeyi benimseyip farklı somut durumlara uygulamak gereklidir; o hakikati gerçek anlamda tanımanın tek yolu budur. Seneca masraflarını kendi cebinden karşılamak zorunda kaldığı bir yolculuk sırasında şu gözlemde bulunur: "Bir köy yolunda bir arabanın üzerinde eğreti bir şekilde oturuyorum; katırların canlı olduğu bir tek yürüyor olmalarından anlaşılıyor; katır sürücüsü yalınayak yürüyor [...]. Başkaları benim donanımımın bu olduğunu düşünür diye çok mahcubum [...] ve ne zaman zarif bir at arabasına rastlasak yüzüm kızarıyor; bu da o kadar böbürlendiğim bütün o takdire değer vecizelerin henüz ruhuma sağlam bir şekilde kök salmadığını gösteriyor" (87, 4). Eğer tek hakiki iyilik erdemse, o zaman Seneca'nın, üzerinde yolculuk yaptığı araç gibi "kayıtsız" bir nesneden dolayı mahcup olmaması –veya memnun olmaması- gerekir. Stoacılara göre sağlık, zenginlik ve yolculuk konforu değerli şeylerdir, yani zıtlarına "tercih edilirler", ama tek iyilik erdemdir, çünkü mutluluğumuzu belirleyebilecek olan tek şey, erdemdir. Ama bu hakikati hissetmek için "alıştırma yapmak" gereklidir; örneğin *Mektuplar*'da ele alınan meseleler üzerine düşünmek, onları kendi yaşadıklarımızla karşılaştırmak, Epiktetos'un (50-y. 138) *Kılavuz Kitap*'ıyla amaçladığı gibi, Stoacılığın ilkelerini somut durumlarda da göz önüne almaya çalışmak gerekir. Böylelikle insan kendi üzerinde çalışır, kendini giderek dönüştürür, kendini aşar (*intellego quantum te ipse* [...] *superieceris*, 34, 1) ve nihayetinde kendi efendisi olur (*nos nostri esse coeperimus*, 71, 36).

Stoacı ilkelerin uygulaması ve alıştırmaları

Seneca'nın dilinin reflexivity/dönüşümselliği "kendinin felsefesi"ni, yani zamanın bireysel kimliği (geçirdiğimiz dönüşümlere rağmen olduğumuz kişi olmaya devam etmemizi sağlayan nedir) ve daha genel anlamda her insanın ne şekilde kendinin ve dünyanın bilincinde olduğu gibi özgül temalarla bağlantılı mesele bütününe ilgi duyan çağdaş araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Özellikle Michel Foucault (1926-1984), Stoacıların kendini dönüştürme kavramında, örneğin psikanalizin iddia ettiği derin benlik arayışına alternatif bir benlikle ilişki kurma modelini bulduğuna inanmıştır. Foucault'nun önerisi hararetli

tartışmalara konu olmaya devam ederse de, *Mektuplar*'ı eğitici okuma etiketinden kurtarmış ve Sokratesçi benliğe odaklanma kavramının ufkuna konumlanmalarını sağlamıştır.

Bkz. *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Tacitus*, s. 904

Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem

Angelo Giavatto

Epiktetos'un "seçim" (prohairesis) kavramı ve Marcus Aurelius tarafından kuramlaştırılıp uygulanan kendine yönelik söylem, I ile II. yüzyıllar arasında bireysel özerklik konusundaki düşüncenin zirvesini teşkil eder: Epiktetos'a göre seçim, "bize bağlı olan" ve felsefeden ilham alınan kendini geliştirme yolunda bireye rehberlik eden tek veridir; Marcus Aurelius da, yazıda kendine hitap ederken ve en geçerli muhatap olarak kendine "açılırken" aynı amacı hedefler.

Epiktetos'un Stoacılığında "Seçim" Kavramı

Seneca ve Marcus Aurelius ile birlikte İmparatorluk dönemi Stoacılığının önemli oyuncularından olan Epiktetos'un felsefesinin temelindeki kavramlardan biri "seçim"dir. Seçim, Epiktetos'un özellikle insanın özgürlüğü konusundaki düşüncesinin unsurlarından biridir ve onun gözünde felsefi faaliyetin hem temelini hem de kriterini teşkil eder.

"Seçim"in Eski Yunanca karşılığı, *prohaireo*'dan türetilmiş, sözcük öncesi *pro-* ("önce") ile *haireo*'dan ("almak, seçmek, tercih etmek") oluşan, *prohairesis*'tir. Bu bileşimde *pro-*'nun iki anlamı olabilir: biri zamansaldır (zaman açısından önce, daha önce), diğeri karşılaştırma-önceliktir (es geçilen başka bir şeye kıyasla önce).

Günümüze ulaşmış çok az sayıdaki örnekten bu terimin Stoacılar tarafından "seçimden önceki seçim" anlamında kullanıldığı, dolayısıyla ön ek *pro-*'ya zamansal anlam atfettikleri (SVF 3, 173) *prohairesis*'i de hayatın idaresinde "ön seçim" olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Stoacılara göre *prohairesis*, irade başta olmak üzere pratik dürtünün bir biçimiydi, *hairesis* de tamamıyla akılcı bir arzuydu (*boulesis*), dolayısıyla da bilgelere özgüydü. Stoacılardan önce Aristoteles bu terime eserlerinde çok yer vermiş ve ön eke kıyaslamacı bir anlam atfederek *prohairesis* ile, bireysel muhakeme yoluyla varılan "öncelikli tercihi" kastetmişti; Aristoteles *prohairesis*'i "bize bağlı olan şeyler konusunda bilinçli bir arzu (*bouleutikê oreksis ton eph'hêmîn*)" olarak tanımlardı (*Nikomakhos'a Etik*, 3, 5, 1113a 10-11).

Prohairesis

Ancak Epiktetos'un, Aristoteles'in eserlerini ik elden tanıyıp tanımadığını teyit etmemiz imkânsızsa da, bu terimin Aristoteles ile ilk Stoacılar tarafından nasıl kullanıldığını incelediği ve önceki anlamlarını elden geçirip kapsamını genişlettiği bellidir, dolayısıyla ilk Stoacılardan ziyade Stageiralı filozofa daha çok şey borçlu olduğu söylenebilir. Aslında, Aristoteles'in yukarıda verilen tanımlamasından görüleceği üzere, Epiktetos bu tanımlamadan bir kavram daha devralır ve onu *prohairesis*'e bağlar: *eph'hemin*, "bize bağlı olan (şey)". Ama Epiktetos, Aristoteles'in tanımına kıyasla meselenin terimlerini tersine çevirir: Aristoteles *prohairesis*'i "bize bağlı olan şeyler konusunda bilinçli bir arzu" olarak tanımlarken, Epiktetos bize bağlı olan şeylerin sadece *prohairesis* ile "*prohairesis*'i temel alan eylemler" olduğunu söyler (1, 22, 10 – Arrianos [y. 95-180] tarafından yazılmış, Epiktetos'un söylevlerinin "transkripsiyon"larını içeren kitap, söylev ve paragraf sayısı), bedenimiz, bedenimizin kısımları, maddi eşyalarımız ve diğer bireyler gibi geri kalan her şey ise bize bağlı değildir. Bize bağlı olanlar *prohairesis*'in konusu olmayıp onunla tamamıyla örtüşürler.

"Bize bağlı olan"

Epiktetos ilk Stoacılara kıyasla seçim yetisini sadece bilgelere değil, felsefe yoluyla kendilerini geliştirmek için uğraşanlar başta olmak üzere tüm insanlara ait olduğuna inanır. Epiktetos "seçim" kavramını izah ederken, Stoacılığın tarihinin tamamı boyunca geleneksel olarak savunulan, bilgeler (özellikle *prokopton*'lar, yani felsefenin gösterdiği formasyon yolundan "ilerleyenler") ile insanlığın geri kalanı arasındaki ayrımdan faydalanır. Epiktetos'a göre *prohairesis*, özgürlüğü (*eleutheria*) elde etmek için gerekli olan araçtır; özgürlük "en yüce iyilik"tir (4, 1, 52), bilgelerin ruhunun daimi halidir ve tüm insanların erişmek istemesi gereken hedeftir, çünkü dış dünyaya ve bireysel kontrolün dışında olanlara (örneğin beden) göre tam bir bağımsızlık halinde yaşamaya ve insanın yalnızca kendi rasyonel yetileri doğrultusunda eylemde bulunmasına izin verir. *Prohairesis*, insanın bu hale ulaşmasını sağlayacak olan araçtır, dolayısıyla bilinçli bir eylemin sonucu değil de zihinsel bir yeti veya bir eylem sayılmalıdır. Özellikle

En yüce iyilik olarak özgürlük

Anglo-Sakson bölgesinde tercüme yapanların *prohairesis*'i "*volition*" [irade, istem] şeklinde tercüme etmesi bundandır; ayrıca, Roma bağlamında Cicero'nun *voluntas* terimini kullanırken Aristoteles'in *prohairesis*'ini kast etmiş olması mümkündür (örneğin *De natura deorum*'da [2, 44]; ama Cicero burada da, başka yerlerde de hangi Yunanca terimi tercüme ettiğini söylemez).

Prohairesis terimi "seçim" veya daha dar anlamda "seçim yetisi" olarak düşünülürse, anlamını bağıntısal açıdan teyit etmek gereklidir: neyin "seçimi" veya neler arasından "seçim"? Epiktetos 1, 9, 24'te önemli bir örnek verir: Sokrates konumundan ayrılmaktansa (askeri bir metafor söz konusudur) ölmeyi bin kez tercih etmesi (*hairesthai*) gerektiğini hisseder. Epiktetos'a göre seçim daha genel anlamda dış avantajlar (örneğin, Sokrates'in durumunda olduğu üzere, hayatın kendi) ile en yüce iyilik arasında yapılır; en yüce iyilik de, daha önce gördüğümüz gibi, seçimin en üstün ifadesidir, özgürlüğün elde edilmesidir. Seçimin seçim yetisinin en mükemmel ifadesi olduğu fikri döngüsel veya totolojik sayılmayıp "ahlaki ontojenez" anlamında bireysel gelişim bağlamında yorumlanmalıdır. Bu yeti herkese aittir, herkesin kendiliğinden iyiliği seçmesini sağlayabilir. Başlangıçta dış etkilerden, sahte görüşlerden ve zihnin bedenin ihtiyaçlarına ve dürtülerine boyun eğmesinden dolayı faal olamayabilir. Bu yozlaşmaya karşı koymak için seçim yetisinin bir uzuv veya insanın başka herhangi bir yetisi gibi, "kuvvetlenmesi" ve dış etkilere direnmeyi başarması için azimle kullanılması gerekir. Bu sürecin sonunda birey doğuştan sahip olduğu, kendiliğinden ve bağımsız olarak iyiliği seçme yetisini yeniden kazanacak ve tam özgürlük haline ulaşacaktır.

Seçim yetisini uygulamak

Epiktetos'un *prohairesis*'i iyilikle özdeşleştirildiğinden felsefesinin hem kuramsal hem de pratik düzleminde büyük önem kazanır. Epiktetos *prohairesis* ışığında Stoacılığın klasik kayıtsızlar, yani gerçekliğin ne iyiliğe ne de kötülüğe ait olan kısımları doktrinini farklı bir şekilde yorumlar: kayıtsızlar, *prohairesis*'in dışında kalan nesnelerdir ve onlara *prohairesis* uygulanabilir, yani örneğin zenginlik veya sağlık konusunda seçimlerin üzerinde eylem gösterebilir, ama bu nesneler yine de *prohairesis*'e yabancıdırlar. Benzer şekilde insanın iyiliği ve kötülüğü de "belirli bir seçim türü"nden başka bir şey değildir (1, 8, 16 e 1, 29, 1).

Söylevler'in en az iki bölümü, "seçim"in ahlaki-pratik açıdan uygulanabilir olup olmadığına ışık tutar: 2, 23, 6-29'da *prohairesis* yetisi (*dynamis prohairetike*) bütün duyuları ve konuşma yetisini kullanabilme becerisi olarak tanımlanır; 1, 17, 21-24'de ise dürtü (*horme*), *prohairesis*'in bir dürtü biçimi olduğunu savunan eski Stoacıların tavrının tersine *prohairesis*'in bir eylemi olarak söz edilir. Bu bölümde ayrıca onay, dürtü ve arzu alanlarında *prohairesis*'in uygulandığı öne sürülür. *Prohairesis* bu üç alanla olan bağlantısı yoluyla felsefeye de dahil olur; Epiktetos felsefeyi hem ortodoks Stoacılık doğrultusunda üçe

(mantık, fizik ve etik) hem de üç alana (*topos*) bölerdi: iyilik veya kötülük olarak görünen her şeyle bağlantılı olan arzu doktrini (*oreksis*), uygun olan veya olmayan her şeyle bağlantılı olan dürtü doktrini ve doğru veya sahte olan her şeyle bağlantılı olan onay doktrini. Epiktetos bireylerin bu üç alanda da seçim yetisini kullandıklarını öne sürer. Birey arzu durumunda her tür tutkusunu söküp atmalı ve sadece *prohairesis*'e yönelmelidir. Dürtü durumunda bunun zihinsel bir eylem olup seçim yetisi yoluyla tamamıyla kontrol altına alınabilecek bir şey olduğunu anlamalıdır: böyle olması dürtüyü izleyen ama bedenin ve "bize bağlı olmayan" başka unsurların katkıda bulunduğu, tamamıyla kontrolümüzde olmayan eylemin yerine getirilmesinden ayrı olmasını sağlar. İnsanın ruhu ile bir dış nesne arasındaki karşılaşmadan doğan izlenime (*phantasia*) verdiği zihinsel tepki olan onay da seçim yetisinin kontrolü altındadır: bir *phantaston*'un, yani bir dış nesnenin varlığını gerektiren izlenimin tersine, öznenin içindedir, dolayısıyla da seçim yetisinin kontrolü altındadır. Arzuyu, dürtüyü ve onayı da içeren seçim yetisi böylece felsefenin temel kriteri ve insanın bağımsız ve özgür eyleminin çekirdeği haline gelir.

Arzu, dürtü, onay

Epiktetos'un *prohairesis*'i kuramlaştırması ve felsefi araştırmanın merkezine yerleştirmesiyle, akıl yürütmenin temelinde eylem yer almış olur ve felsefenin hedefi, "bize bağlı olanlar" bağlamında eylemin tam rasyonelliğinin elde edilmesi olur. *Prohairesis* tüm insanların kendi üzerinde çalışmasına ve bireysel gelişmesine dahil olur: bütün insanların doğuştan sahip olduğu bu yeti başlangıçta, fiziksel olsun, zihinsel olsun, diğer yetiler gibi zayıftır, ama tüm dış kabuklardan yoksun, asıl doğal hale dönmek için kendi kendini uygulayacak durumdadır. Seçim tam anlamıyla uygulandığında bütün insanlar kendi eylemlerini ve dünyadaki varlığını tamamıyla bağımsız bir şekilde idare edebilecektir: "benim seçimimi Zeus bile yenemez" (1, 1, 23).

Kendine Söylem Olarak Marcus Aurelius'un *Kendime Düşünceler*'i

Marcus Aurelius *Kendime Düşünceler*'i (elyazması geleneğine göre *ta eis heauton*'sa da büyük ihtimalle asıl başlık bu değildir) hayatının Roma'dan uzakta, savaş meydanlarında geçen son günlerinde yazar. Marcus Aurelius bu eser yoluyla kendi kendiyle iletişim kurup Stoacılığın ilkelerini ruhunda canlı tutmayı, onları içsel aleminin daimi bir unsuru haline getirmeyi ve onlar sayesinde dünya karşısındaki tavrını ve davranışlarını belirlemeyi amaçlar. Bu proje, kapsamı ve sonucu açısından Antikçağda içsel söylemin ilk anlamlı örneği sayılabilirse de, daha önceki dönemlerde *Odysseia*'nın XX. kitabında (17-23) Odysseus'un kendi kalbiyle ünlü diyalogu

İçsel söylem

veya Platon'un *Theaitetos*'unda (189e-190a) "ruhun kendi kendiyle konuşması" gibi düşünce konusunda kuramsal tartışmalar gibi erken dönem örnekleri yok değildir. Marcus Aurelius'un eseri, insanın kendini ikna etmesinin ve içsel alemi üzerinde müdahale etmesinin meşruluğunu ve imkânını kabul etmek gibi epistemolojik bir tutumu temel alır ve belirlenen hedef doğrultusunda, tutarlı stil ve konu seçimleri öngörür.

Felsefi doktrinler ve diyalektik yöntem

Marcus Aurelius'a göre kendine hitap etmenin gerekliliğinin daha basit bir açıdan somut bir dış muhatabın yokluğunu öngördüğü bellidir, ancak bu gerekliliğin felsefeyi ilgilendiren daha derin sonuçları da vardır. Eserin ilk kitabının tanıklık ettiği üzere (Marcus Aurelius'un çevresinin kendisine göre en önemli olan üyelerini sıraladığı ve her birinde gözlemlediği, hayran kaldığı ve öğrendiği şeyleri hatırladığı otobiyografik ve geriye dönük kısmı), Marcus Aurelius II. yüzyıla özgü edebi ve felsefi eğitimin en gelişmiş ve sofistike halinden yararlanma imkânı bulmuştur. Bu sayede Stoacılık başta olmak üzere dönemin felsefi doktrinleriyle haşır neşir olmuştur; Marcus Aurelius felsefeyle ilgilenirken, yükümlülüklerinin felsefeyi bir meslek gibi benimsemesine izin vermediğinin bilincindedir (örneğin 7, 67'de Stoacılara göre etikle birlikte felsefeyi oluşturan üç kısımdan fizik ve diyalektik konusundaki bilgilerinin eksik olduğunu kabul eder). Ama hocalarının yanında yaptığı felsefi çıraklık *Kendime Düşünceler*'de bir yandan bir doktrin birikimi, diğer yandan diyalektik bir kıyaslama modeli, bir hocanın sesiyle bir öğrencinin sesi arasında soru-cevaplar halinde, iki şekilde yer alır. Marcus Aurelius *Kendime Düşünceler*'i yazarak bu iki şekli birleştirir ve içerik açısından hocalarından öğrendiği doktrinleri, yöntem açısından da diyalog ve didaktik modeli temel alan bir eser yaratır; ancak şu da var ki, *Kendime Düşünceler*'deki iki muhatap da aynı kişi, yani Marcus Aurelius'tur. Eserin felsefi içeriği gerçekten de önceki hazırlığın meyvesiyken, içsel söylemin amacı o içeriği canlı tutmak ve içselleştirmek, yani daimi olarak ruha ait olmalarını sağlamaktır. Eserin 5, 16, 1'deki kuramsal bölümlerinden birinde Marcus Aurelius şöyle der: "en sık olarak aldığın izlenimler hangileriyse (*hoia an pollakis phantastes*) zihnin de öyle olacaktır: nitekim ruh (*psykhe*) izlenimleri (*phantasiai*) özümser". Bu metnin geri kalanında görüleceği üzere, zihnin yapısını, dolayısıyla da davranışları belirleme becerisine sahip izlenimler (*phantasiai*) önermesel içeriğe sahiptir; Marcus Aurelius'un kısa bir kıyası *phantasia* örneği olarak sunması tesadüf değildir: "yaşanması mümkün bir yerde iyi yaşamak da mümkündür; ama bir avluda yaşamak mümkündür; dolayısıyla bir avluda iyi yaşamak da mümkündür".

Marcus Aurelius'un *Kendime Düşünceler*'inin bir başka metasöylemsel bölümünde, kendine yönelik diyalog kavramı ve uygulaması ayrıntılı şekilde anlatılır: "Kırsal bölgelerde, deniz kıyısında veya dağlarda kendi içlerine çekilebilecekleri yerler ararlar; [sende de bu tür şeyleri şiddetle arzulama alışkanlığı

var]. Ama bu çok aptalca bir şey, çünkü istediğin herhangi bir anda kendi içine çekilmen mümkündür. Zaten insan kendi ruhunda olduğu kadar başka hiçbir yerde uğraşlarından bu kadar uzak, bu kadar huzurlu bir şekilde kendi içine çekilemez [a]; özellikle kendi içinde bu tür ilkelere sahip olanlar kendi içlerine döndüklerinde en kusursuz rahata erişirler; burada "rahat"tan ve itidalden başka bir şey kastetmiyorum [b]. Dolayısıyla kendi içine çekilmekte azmet ve kendini yenile [c]. Bulduğun kavramlar kısa ve basit olsun [d]; onları bulduğun zaman acının tamamını yıkamana ve seni ilgilendiğin işlere öfkeden yoksun halde dönmene yeteceklerdir [e]. Seni öfkelendiren nedir? İnsanların zalimliği mi? [f] Şu ilkeyi göz önüne al [g]: "rasyonel varlıklar birbirleri için doğmuşlardır", "katlanmak, adaletin bir parçasıdır", "kendi iradelerine karşı hata ederler" ve "birbirlerine hasmane davrananlar, birbirlerinden kuşku edenler, birbirlerinden nefret edenler, mızrak darbeleriyle birbirleriyle mücadele edenler sonunda toprağa gömüldü ve küle dönüştü" ve nefret etmekten vazgeç [h]! Yoksa evren tarafından sana reva görülenlere mi kızıyorsun [i]? O zaman "ya evren ya da atomlar" şeklindeki ayrıştırıcıyı [j] ve evrenin bir şehir gibi olduğunu kanıtlayan argümanları [k] tekrar ederek buna son verebilirsin. O durumda bedenle ilgili işler mi sana dokunacak [l]? Öfkelenmemek için zihnin kendi kendini fethedip kendi gücünün bilincine vardığında yaşamsal ruhun pürüzsüz veya engebeli hareketinde onunla karışmayacağını düşün [m]; sonra da acı ve zevk üzerine duyduğun ve onayladığın bütün ilkeleri düşün [n]. Yoksa seni peşinden sürükleyen sefil bir şöhret arzusu mu [o]? Her şeyin hangi hızla unutulduğuna, hem bir yönde hem de diğer yönde sonsuzluğa uzanan ebediyetin uçurumuna, yankının boşluğuna, seni yargılayanların dönekliğine ve düşüncesizliğine, şöhretin sınırlı kaldığı alanın ne kadar dar olduğuna bak. Çünkü yeryüzünün tamamı bir noktadır, senin yaşadığın bölge de bu noktanın hangi küçük köşesindedir? Seni övecek olanlar kaç kişidir, ne türden insanlardır [p]? Geri kalan her şeye gelince, sana ait olan bu küçük tarlaya çekilebileceğini unutma; her şeyden önce kendi kendine eziyet etme, kendini zorlama, özgür ol, her şeye bir erkek, bir insan, bir yurttaş, bir ölümlü olarak bak [q]" (4, 3, 1-9).

"Kendi içine çekilme"

Dolayısıyla kendine yönelik söylem, bireyin huzura erişmede ve gündelik sıkıntı kaynaklarından uzaklaşmakta kendine yetmesi ilkesini temel alır; bu gayeler Hellenistik dönemden itibaren felsefi okulların büyük kısmı tarafından paylaşılmış ve felsefenin kendi gayesi olarak tespit edilmişlerdir. Döneminin diğer Stoacılarında olduğu üzere, Marcus Aurelius'da da bu fikir özneler arası ve dış dünya ile ilişkileri kapsayan daha geniş bir yaklaşımı temel alır: birey bireysel mutluluğunu dışarıdan, yani maddi nesnelerden ve diğer insanlardan özerk olarak, her şekilde muhafaza etmeli, ama aynı zamanda, bunun bir çelişki gibi görünmesine neden olmaksızın, kendi sosyal doğasını en üst düzeyde ifade etmek için kendini zorlamalı, yani özellikle Marcus Aurelius'unki gibi

sorumluluğu yüksek bir görevde bulunduğu zaman başkalarının iyiliği için çalışmalıdır (dolayısıyla daima gündelik uğraşlara dönmek gereklidir [e]).

İnsanın kendi içine çekilmesi beraberinde acının ortadan kalkmasını ve gerçekliğin olduğu gibi kabul edilmesini getirir [a], her türlü şaşkınlık ve hoşnutsuzluğun uzaklaşmasını sağlar, çünkü gerçeklik rasyonel bir düzenin sonucudur, bireyler tarafından bu şekilde kabul edilmeli ve "sevilmelidir". Kendi içine çekilme ve ona bağlı olarak gerçeklerle uzlaşma, Marcus Aurelius'un "itidal" (*eukosmia*) adını verdiği, hem gündelik uğraşların hem de insanın hata yapma eğiliminin tehdidi altında olan iç dengeyi yeniden oluşturabilecek iç kaynaklar yoluyla gerçekleşirler [b]. Bu bölümün başında yapılan gözlem doğrultusunda, felsefenin kendi içine çekilme yoluyla dikkat dağıtan şeylere ve hatalara verdiği tepki azimle devam ettirilmelidir, böylece kendini geliştirme girişimi ruhun daimi bir özelliği haline gelecektir [c]. Marcus Aurelius'un sözünü ettiği iç kaynaklar, felsefeden ilham alınan "ilkeler"dir, önermesel niteliktedirler ve onlara kolaylıkla ulaşılması ve etkili olmaları için (Marcus Aurelius'un sıklıkla kullandığı *propkheiros* "el altında" demektir; bkz 3, 13: "hekimlerin nasıl acil tedaviler için ellerinin altında daima gerekli aletleri varsa, sen de ilahi ve beşeri şeyleri öğrenmen için gerekli olan ilkeleri daima el altında bulundur) kısa ve basit olmalıdırlar [d].

Gerçeklerle uzlaşma

Gerçekliğin karşısında acının ve hoşnutsuzluğun ortadan kaldırılması beraberinde uygunsuz sayılan güdüler (şöhret arzusu [o]) ve başka insanlarla ve özellikle kötülükleriyle ilişkiler [f], kaderin kabulü [i], bedensel dürtülerin idaresi [l] gibi, sıklıkla felsefi düşüncelerin konusu olan başka gerçeklik alanlarını getirir. Marcus Aurelius'un kendi içinden söküp atmayı amaçladığı her türlü hoşnutsuzluğa önermesel ilkelerin somut örnekleri tekabül eder: bunlar doğa ve dünyanın yapısı konusunda beyanlar olabilir ("rasyonel varlıklar birbirleri için doğmuşlardır"), etik alanıyla daha doğrudan bağlantılı olabilir ("katlanmak, adaletin bir parçasıdır"), gerçekliğe belirli bir bakış açısından bakma konusunda gerçek anlamda zihinsel deneyler olabilir (şöhret arzusunu dizginlemek için uzamın ve zamanın sonsuzluğunu gözlemlemek [p]) veya daha diyalektik, daha kanıtlamaya dayalı olabilir. Aktarılan bölümde ([j]) "ya evren ya atomlar" şeklindeki "ayrıştırıcı"dan ve evrenin bir şehir gibi olduğunu gösteren "argümanlar"dan söz edilir; burada evrenin rasyonel bir yapısının olduğuna dair Stoacı hipotez ile atomlardan oluştuğuna ve temelde düzenden yoksun olduğuna dair Epikourosçu hipotezin Stoacılar tarafından basit olmayan önermeler arasına dahil edilen (bkz. Diogenes Laertios, 7, 72) ayrıştırıcı şeklinde tartışıldığı çeşitli bölümlere (4, 27; 6, 10; 6, 24; 7, 32; 8, 17,1; 9, 39, 1; 10, 6, 1; 11, 18, 2; 12, 14; 12, 24, 1) atıfta bulunulur. Bu tartışma, bir yandan Marcus Aurelius'un Stoacı teze bağlılığını pekiştirmeyi, diğer yandan da evrenin düzensiz olması durumunda felsefe yoluyla ahlaki gelişim yolunda azmetmesi

Diyalektik ve kanıtlama

gerektiğine dair onu ikna etmeyi amaçlar. Dolayısıyla Marcus Aurelius, doktrin içeriğinin tartışmasız kabul edildiği bir bağlamda bile onu o içeriği kabul etmeye götüren yolu yeniden kat etmekten vazgeçmediğini gösterir ve böylece muhatap olarak kendi kendine "diyalektik saygı" göstermiş olur.

Marcus Aurelius'a göre bunlar *Kendime Düşünceler*'in aynı anda hem kaydı hem de uygulaması olduğu içsel söylemin epistemolojik önermeleri, temaları ve yöntemleridir. Marcus Aurelius kendiyle olan bu diyalogda "acı"yı ve "hoşnutsuzluğu" uzaklaştırmaya yarayan tüm argümanları (evrenin rasyonel ve ilahi yapısı, insanoğlunun sosyal karakteri, insanın kendi bedenselliğinden bağımsızlığı) ele alır ve doktrin içeriğini kendi düşüncelerine ve eylemlerine aktarmak amacıyla retorik ikna yöntemlerinden (aforizma, kurmaca diyalog, teşvik) yararlanır ve benimsediği felsefenin pratik boyutunu kendi özerkliği içerisinde gerçeğe dönüştürür.

Bkz. *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831

İmparatorluk Döneminde Yunan Felsefesinde Gelişmeler

İskenderiyeli Philon ve Yunan ile Yahudi Düşünceleri Arasında Sentez

Francesca Calabi

Philon, Yahudi geleneği ile Yunan düşüncesi arasında başarılı bir sentezi temsil eder. Philon, hem evrenin temelindeki yasayı hem de insanlar arası normları içeren Kitabı Mukaddes'i yorumlar. Philon tefsirini Yunan felsefe kategorilerine dayandırdığı gibi Yunancayı kullanır ve referans aldığı da Kitabı Mukaddes'in Yunanca tercümesidir.

İskenderiyeli Yahudi Philon

MÖ 30 ile MS y. 40 arasında Mısır'da yaşamış Yahudi bir yazar olan İskenderiyeli Philon Kitabı Mukaddes'i felsefi kategoriler doğrultusunda yorumlar. Atıfta bulunduğu başlıca referanslar Platon'a, Aristoteles'e, Stoacılara aittir. Sürekli olarak Yunan felsefi akımlarına atıfta bulunmasına rağmen, düşüncesinin hareket noktası Kitabı Mukaddes'tir: yorumları bağımsız bir argümantasyonu değil, kutsal metnin seyrini izler ve söylemi yorumladığı metne bağlıdır.

Mısır'ın İskenderiye kentinde, Judaea'nın krallarıyla ve Roma imparatorluk çevresiyle bağlantılı ileri gelen bir Yahudi ailesinde doğan Philon yerel Yahudi cemaatinin hayatında aktif rol alır, hatta 38-39 yıllarında Roma'ya, İmparator Caligula'ya giden bir heyette yer alır. Bu ziyaretin amacı, Mısır halkının saldırılarına ve şiddetine maruz kalan Yahudi toplumunun korunmasıdır.

Büyük İskender'in krallığının başkenti olarak kurduğu, Diadokhoslar zamanında Ptolemaios hanedanının merkezi haline gelmiş zengin ve güçlü bir şehir olan, birçok farklı halkın yaşadığı, sayısız faaliyetin merkezi olan İskenderiye, zamanla gücünün ve ihtişamının büyük kısmını kaybetmiş, sonuçta bir Roma eyaleti ve Mısır'da düzen sağlamakla görevlendirilmiş bir valinin merkezi haline gelmiştir.

Mısır'daki Yahudi toplumu

Mısır'da Ptolemaios'lar döneminden itibaren kalabalık bir Yahudi toplumu söz konusudur: Flavius Josephus (37?-100?) sayılarının 120 bini bulduğunu söyler ama bu rakam muhtemelen abartılıdır. Philon zamanında Mısır Yahudilerinin bir milyonu bulduğu anlatılır. Çeşitli mesleklerde faaliyet gösterirler ve Romalıların tebaası sayılan Mısır halkı ile hakim sınıfı oluşturan Yunanlar arasında bir statüye sahiptirler. Philon döneminde Yahudilerin durumu geçmişe göre çok kötüye gitmiştir. Romalılar onları Mısırlılara yakın, çok düşük bir sosyal sınıf olarak görmeye eğilimlidir, toplumla bütünleşmeleri giderek azalmış ve yerel halkın onlara karşı husumeti giderek artmıştır. Yahudilere karşı isyanlar patlak verir. Roma'ya giden heyet bu gibi saldırılara karşı imparatordan destek almayı amaçlar. Heyet ayrıca Yahudilerin geleneklerini ve ibadetlerini özgürce yaşamasını talep eder. Ama bu misyon umduğu başarıyı elde etmez, hatta başı derde girecek gibi görünürken Caligula'nın ölümüyle bir dereceye kadar çözüm sağlanır ve İskenderiye Yahudi toplumu sınırlı da olsa kendine biraz alan kazanır.

Yahudi hemşerileri gibi Philon'un da sorunu farklı kimliklerin ve aidiyetlerin uzlaşmasını sağlayacak bir arada yaşam şekilleri bulmaktır. Philon "anavatanı" Kudüs'e yürekten bağlıdır: Kudüs tüm diaspora Yahudilerinin referans noktası, hac yolculuklarının hedefi, Tapınağın mekânı, kutsal yer ve Philon için büyük önem taşıyan Yahudi geleneğinin merkezidir. Ama yazar bir yandan da kendini temel referans noktası olan Yunan kültürünün de bir parçası hisseder.

Edebi Tefsir ile Alegorik Yorumlama

Philon'un hareket noktası, Musa'nın ilahi ilhamla yazdığı Kitabı Mukaddes'in Tanrı'nın yasasını içerdiğidir. Bu yasa insanların hayatını yönetmekle kalmaz, evreni düzenleyen doğanın yasasına da tekabül eder. Dolayısıyla tefsir, her türlü kuramsal faaliyetin başlangıç noktasını oluşturur: Kitabı Mukaddes'in metni gerçekliği temsil eder ve metnin yorumlanması gerçekliğin okunmasını sağlar. Philon Kitabı Mukaddes'i Platoncu ve Stoacı, felsefi bir bakış açısıyla okur.

Hakikatin kitabı olarak Kitabı Mukaddes

Philon'un düşüncesi ile Kitabı Mukaddes arasındaki ilişki eserlerinin büyük kısmında kendini gösterir. Philon'un eserleri farklı başlıklar altında toplanabilir: "Alegorik yorumlar", "Musa'nın yasasının izahı", "*Quaestiones et solutiones*" [Sorular ve Cevaplar], Hıristiyanlığı savunma amaçlı tarih eserleri ve felsefi yazılar.

Philon'un söyleminin temelinde, Kitabı Mukaddes'in hakikatten başka bir şey içermediği, kendini kandırmadığı, çelişkiler veya mitler içermediği düşüncesi yatar. Çelişki veya mit gibi görünenler farklı şekillerde, yani hem edebi hem de metaforik ve alegorik yoruma tabi tutulmalıdır. Çelişki veya mitler değil, en derin anlamlarıyla kavranması gereken hakikatlere atıflar söz konusudur.

Referans metninin ikinci düzey okuması, Homeros veya Platon'u konu alan yorumlar geliştiren Yunan geleneği tarafından da gerçekleştirilir ve özellikle Stoacılar arasında çok gelişmiştir. Yahudi yazarlardan Aristobulos (MÖ II. yüzyıl) metnin alegorik yorumlamasını yapmıştır ve gizli anlamlar tezi, Esseniler başta olmak üzere çeşitli Yahudi grupları arasında büyük rağbet görür. Aslında Philon'un edebi olmanın ötesinde, doğrudan anlaşılmayan anlamlara atıfta bulunan tefsir şekli, Essenilere has bir özelliktir. Tanrı'dan kaynaklanan bir metin doğası itibarıyla sonsuzdur, tamamıyla kavranmalarına imkân olmayan çok çeşitli okumalara ve yorumlamalara açıktır, metin sonradan anlaşılacak, paralel izahlar ve çoğul okumalar içerecektir. Bu tefsir şekli, Philon'un örneğin Cennet Bahçesindeki yılanı veya Babil Kulesi'ni yorumladığı çeşitli eserlerinde yer alır. Philon, Yunan mitolojisini andırabilecek anlatımlar karşısında derin anlamlar içeren, gizli anlamlara atıfta bulunan, öğretiler barındıran anlatımların mitsel olmayan yönlerini vurgulamayı amaçlar. Ataların ve kabile liderlerinin hikâyeleri sadece Adem ile Havva, İbrahim veya Yakup'la ilgili değildir; tarihi şahsiyetler metafor veya tiptir ve hikâyeleri genel hakikatleri yansıtır. Dolayısıyla Adem zihni, Havva algıyı, yılan da onları birleştiren hazzı temsil eder. Zihin algıyla birleşmeden önce içerikten yoksundur, boştur, dürtü içermez. Zihne haz kaynağı olan tam bilgiyi sağlayan şey algıyla birleşmesidir. Ancak zihin bilgiyle sarhoş olunca kibirle dolar, kendini beğenir ve aslında Tanrı'dan kaynaklananı kendi kendine atfeder. Sınırın aşıldığı nokta budur. Yılanın da Havva'yı kandırırken insan sesine başvurduğu anlaşılır; kullandığı muğlak dil Havva'nın kafasını karıştırır. Yılan-hazzın özelliği hile ve kurnazlıktır. Yılanın ayartıcılığı hazza naklolur ve haz, üstün bilgi biçimlerinin habercisi olan güzel, tatlı bir meyveye ulaşma arzusuna kapılır. Yanlış yapma, bilgi edinme ve daha fazlasına sahip olma arzusundan kaynaklanır.

Alegorik tefsir

Babil Kulesi

Babil Kulesi konusunda da benzer bir söylem söz konusudur. Philon bu olayı da alegorik açıdan yorumlar. Yaratılış kitabında anlatılan bu olayda bütün insanlar tek dil konuşur, yani Philon'a göre toplumun tek bir gayesi vardır, o da gökyüzüne ulaşmak için bir şehir ve bir kule inşa etmektir. Ama kuleyi inşa edenler sınırlarını aşmaya karar verirler. Onları buna iten şey, izin verilenden daha fazlasını bilme arzusudur. Kule aynı zamanda tanınmanın bir yoludur ve bir meydan okumadır. Tanrı inşaata son vermek amacıyla dilleri birbirine

karıştırır ve kötü planların sürdürülmesine engel olur, yani inşaatı yapanlar arasında kargaşa yaratır.

Hem Adem ile Havva hem de Babil Kulesi örneğinde anlatım kibir suçunu ve yeni bilgiler veya yetiler kazanma bilincini konu alır. Buradaki hata, Tanrı'ya ait olanı kendi kendine atfetmektir ve cezayı hak eder. Philon'un bu okuması alegoriktir. Babil Kulesi hikâyesinde gerçek bir olay anlatılmayıp ruhun gücüne ve üniter projesine atıfta bulunulur. Tanrı'nın müdahalesi ortak amaçların gerçekleştirilmesine, yani ahlaksızlığın kök salmasına engel olur. Bu tefsir, olayın dillerin kökenine işaret ettiğini savunan okumadan çok farklıdır. Philon anlatımın edebi olarak da yorumlanabileceğini ve diller arası farklılıkları tarif ettiğini tamamıyla ihtimal dışı olarak görmez. Ancak ona göre daha derin bir okuma da mümkündür ve asıl anlam, hikâyenin ardında aranmalıdır.

Edebi tefsirin aşılması gereklidir.

Tanrı, *Logos*, Güçler

Kitabı Mukaddes gerçekliğin okuması, evrenin ve yasasının temsili ve Tanrı'nın göstergesiyse, aynı zamanda öğretidir, bir güzergâhın göstergesidir. Bunu yaratılıştan itibaren görmek mümkündür: Tanrı altı günde dünyayı yaratmış, yedinci gün dinlenmiştir. Philon, Tanrı'nın faaliyeti için belirli bir zaman süresinden söz edilen bu ifadenin anlamını sorgular. Altı ve yedi, kronolojik anlamda algılanmamalıdır: altı, dünyanın yaratılışıyla ilgili bir sayıdır, yedi ise değişmez olana, yani dünyayı taşıyan güce atıfta bulunur. Altı/yedi şeklindeki ölçü farklı faaliyetlere, bir değişim olduğuna işaret eder. Cumartesi günü Tanrı önceki günlerde başladığı çalışmayı tamamlar, eserine bakar ve yarattığı düzenin muhafaza edilmesini sağlar. Yedinci gün ilahi eserin ele alındığı, üzerinde düşünüldüğü gündür. Zaten Tanrı dünyayı düşünce yoluyla yaratmıştır. Dolayısıyla şeylerin oluşumu ile düşünceyi birbirinden ayırt etmek de, Tanrı'nın düşüncesinin kesintiye uğradığını söylemek de imkânsızdır. Dünyanın oluşumu ve idaresi, yedinci günün faaliyetinden ayrı tutulamaz. Dolayısıyla Tanrı'nın faaliyetlerinin belirlenmesinde zorluklar söz konusudur ve bu zorluklar ancak söylem insanların dinlenmesine ve *homoiosis theo*, yani Tanrı'ya benzetilmeye getirildiği zaman hafifler. Tanrı aktif ve tefekküre yönelik hayatın modelidir, erdem yolunda ilerlemek isteyen insanların örnek alabileceği bir referans noktası teşkil eder.

Aktif ve tefekküre yönelik hayat modeli

Model kavramı ve Tanrı'nın dünyayı yarattığı fikri Tanrı'nın birinci şahıs olarak dünyada faal olduğunu düşündürebilir. Bu imge, tanınması, görünmesi ve adının telaffuz edilmesi imkânsız olan Tanrı'nın aşkınlığıyla çelişir. Ebedi varlık değişmezdir, hareketsizdir, belirlenimlerden ve niteliklerden yoksundur, her şeyden apayrıdır, çünkü evrenle en ufak bir temas mükemmelliğini ve mutlaklığını etkileyecektir. Burada olumsuz

Orta Platoncu etkiler

teoloji söz konusudur ve Tanrı'nın tüm nitelikleri reddedilir: Tanrı'dan sadece olumsuzlamalar yoluyla söz edilebilir ama kullanılacak terimler yetersiz kalacaktır. Ancak Philon'da saf aşkınlık imgesinin yanı sıra evrene göz kulak olan ve muhafaza edilmesini sağlayan, tedbirli bir Tanrı imgesi de vardır. Bu iki yönün bir arada yer alması, iki rolün birinci ve ikinci ilkeyle açıklandığı Orta Platoncu geleneğe göndermede bulunur. Kitabı Mukaddes'te iki imge bir arada yer alır: Tanrı halkın başından geçenlere katılımda bulunur, Musa'ya görünür, kabile liderleriyle konuşur. Ama aynı zamanda da adı bile telaffuz edilemeyecek, tanınması ve görünmesi imkânsız Tanrı'dır, Musa için bile meçhuldür. Philon bu farklı yönleri ele alır ve bir yandan Tanrı'nın bilinemez olduğunu kararlılıkla savunurken diğer yandan Tanrı'nın yaratış sürecini, evreni muhafaza edişini ve bütün ilahi eylemlerini ayrıntılı şekilde izah eder.

Tanrı'nın eylemleri tezahürünün ifadesi olan güçleri, eylem şekilleri, insanların onu tanımasına izin veren biçimler yoluyla açıklanır. Philon bazı bölümlerde Tanrı'nın güçlerinden özerk varlıklar şeklinde, neredeyse bir hipostaz şeklinde söz eder gibidir. Aslında ontolojik açıdan birbirinden ayrı varlıklar değil de yöntemler, kıyaslama parametreleri, kurallar söz konusudur. Tanrı'nın statüsü ilk iki gücü, yani *theos* (Tanrı) ve *kurios* (Efendi) şeklindeki yaratıcı güç ve kral gücüyle, Tanrı'nın isimleriyle gösterilir. Eşadlılık, birbirinden ayrı varlıklar olmadıklarını, bu güçlerin Tanrı'da yer aldığını gösterir. Tanrı sonsuz güçlerle çevrilidir ve tektir.

Güçler sonsuz sayıdadır, ama belli başlı beş tanesi vardır: yukarıda sözü edilen yaratıcı güç ile kral gücü, iyicil güç ve yapılmaması gerekenlerin yasaklanmasını sağlayan yasama gücü. Bütün bunların üzerinde gerçekliğin arketipi, Tanrı'nın dünyayı yaratırken yararlandığı araç olan *logos* yer alır. Güçlerin en önemlisi olan *logos*, Tanrı'nın düşüncelerinin merkezi, görünmez ilkesi, Tanrı'nın ilkesidir. Cennet Bahçesi'nin çıkışına muhafızlık eden ve ilk iki gücü temsil eden iki meleğin arasında alevler saçan bir kılıç gibidir. *Logos* ile güçler arasındaki ilişki karmaşıktır ve Philon'un bu ilişkiyi tarifi değişiklik gösterir. Bazı formülasyonlara göre Tanrı ile güçleri arasında aracılar yoktur, başka yerlerde *logos* aracın kendidir, yaratılışı yaratıcıdan ayırır, aracılık rolü oynar, birleşme ve birleştirme, destek ve bağ işlevi görür. Ama *logos* aynı zamanda evrenin şeyleri arasındaki ayrım unsurudur, dünyanın oluşumuyla sonuçlanan ayrışım sürecinin belirleyici anıdır.

Logos

Anlaşılır Dünya ve Çifte Yaratılış

Tanrı dünyayı kelimeyle yaratmıştır. Önce anlaşılır dünyayı yaratmış, sonra duyusal dünyayı oluştururken onu örnek almıştır. Bir mimar bir şehri inşa etmeden önce nasıl önce projesini çizip ona göre inşaata başlarsa, Tanrı da büyük bir şehir olan dünyayı oluşturmaya başlamadan önce tecrübi dünyanın arketipini, yani Tevrat'ı tasarlamıştır.

Burada Platoncu söylemin biraz farklı, ilginç bir versiyonu söz konusudur: *Timaios*'ta fikirler *demiourgos* tarafından birbirinden ayrılıp yaratılır, Philon'a göre ise fikirler Tanrı'nın zihnindedir. Burada *Timaios*'un çağrışımlarının yanı sıra, ilahi modeli örnek alarak mutlu bir devlet çizen Devlet'in ressamının yankılarını da görebiliriz. Bir de dünyanın büyük bir şehir olduğuna dair Stoacı kavram da söz konusudur. Philon'a göre tecrübi dünyanın anlaşılır dünyanın kopyası olduğu düşüncesi Kitabı Mukaddes'te açıkça görülebilir. İnsanoğlunun yaratılışının iki anlatımı da bu duruma örnek olarak gösterilebilir: insanın Tanrı'nın suretinde ve benzerliğinde yaratılması Adem'in model olarak alınması, dünyanın şekillendirilmesi ise duyusal dünyaya ait erkek ve kadın olarak tarihsel Adem ile Havva'nın oluşumu anlamına gelir.

Platon'un etkisi, yaratılışın temelinde Tanrı'nın iyi kalpliliğinin yattığı beyanında da görülebilir. Zaten dünyanın hangi nedenlerle yaratıldığı sorgulanırsa, dünyanın Babasının ve Yaratıcısının iyi kalpli olduğu ve iyiliğinden dolayı önceden düzen ve uyumun olmadığı yere düzen ve uyum verdiğini öne süren Platon'la aynı fikirde olmamaya imkân yoktur. Tanrı biçimden ve düzenden, belirlenimlerden ve niteliklerden yoksun ilk madde üzerinde eylem göstermiştir. Philon'un ilk madde derken ne kast ettiğini anlamak zordur. Hem neredeyse ikinci ilke şeklinde önceden varolan bir varlık hipotezi hem de düzensiz maddenin de Tanrı'nın eseri olduğu, Tanrı'nın önce onu yarattığı, sonra da ona düzen kazandırdığı hipotezi sorunludur.

Dünyada kötülüğün varlığı da yine Platon doğrultusunda açıklanır ve Platon'un genç tanrılar adını verdiği ara varlıklardan söz edilir. Ama bu tanrıların varlığı Tanrı'nın tekliğini tartışmalı hale getireceğinden Philon tarafından kabul edilemez, dolayısıyla Tanrı tarafından yaratılmış, ona yardımcı olan varlıklardan söz ediyor olması gerekir.

Yasa

Doğa olsun, insanlar olsun, Kitabı Mukaddes olsun, yasa tektir. Kaynak daima Tanrı'dır, dolayısıyla doğanın yasası ile Musa'nın yasası tamı tamına birbirine tekabül eder. Musa'nın yasası Sina Dağı'nda vahiy edildikten sonra evreni düzenleyen yasaya uymuştur, ama öncesinde de yasayı uygulayan, daha doğrusu onu teşkil eden, yasanın kendisi olanlar vardı. Bunlar kabile liderleriydi, akılla donatılmış yasaydılar, yaratılış anında tesis edilen düzeni uygularlardı. Yasanın kişileştirilmiş haliydiler, çevrelerindekiler için birer davranış örneği teşkil ederlerdi ve çevrelerindekiler güç değil ikna yoluyla yönlendirilirdi. Yazılı normlara karşın normu kişileştirilmiş hali olan devlet adamı kavramı Platon'un *Devlet Adamı* ve *Gorgias* eserlerinde yer alır, Aristoteles de "adaletin hayat bulmuş hali" olan hakimlerden söz eder. Arkhytas'a atfedilen bir fragmanda ve Stenidas, Diotogenes ve Ekphantos gibi Pseudo Pythagorasçı yazarların eserlerinde de hayat bulan yasalardan söz edi-

Kabile liderleri

lir. Benzer şekilde, Sirach'a göre İbrahim Tanrı'nın yasasını muhafaza ederdi, Jübile kitabında [Leptogenesis] ise Sina Dağı'ndan da önce yasayı bilen ve onu aktaran üstün şahsiyetlerden söz edilir. Ama bu metinlerdeki söz konusu şahsiyetler, Philon'un öne sürdüğünün tersine, yasanın kişileştirilmiş hali değildir, kendilerine şahsi vahiy gelmiştir.

Kitabı Mukaddes Karakterlerinin Alegorik Anlamları

Philon, Musa ile kabile liderlerinin başlarından geçenleri edebi olarak yorumlar. Ama bu kişiler belirli tipleri temsil eder, bilgi elde etme ve Tanrı'ya yaklaşma yolunda çeşitli safhalara işaret ederler. Kâbil'in soyundan gelenler farklı ahlaki gelişim düzeylerini temsil eden üçlüler halinde gruplanmıştır. İlk üçlü Enüş, Hanok ve Nuh'tan oluşur. Şit'in oğlu olan Enüş, en mükemmel insan demektir, Hanok ölümsüz hayatı amaçlayan bilgenin yalnızlığını temsil eder, erdemin dostu olan Nuh da bağla ilgilenir. Adı dinlenme demektir, ruhunu geliştiren adil insanı temsil eder.

Üçlüler

İbrahim, İshak ve Yakup'tan oluşan ikinci üçlü eğitim, gelişme ve alıştırma yoluyla öğrenimin öncüsüdür. Eğitimin sembolü olan İbrahim, bedeni, algıyı ve dile getirilen kelimeleri temsil eden ülkesinden, ailesinden ve baba evinden ayrılır ve anlaşılır olana doğru yol alırken Yahudi olur, yani göçmen olur.

İbrahim'in adının Avram'dan İbrahim'e dönüşmesi (Yaratılış, XVII 5) göksel olguların incelemesinden hakiki bilgeliğin arayışına geçtiğini gösterir.

İshak kendi kendini eğitendir, mutluluğun bir biçimi olan mükemmelliğin sembolüdür, çileci Yakup ise melekle mücadele etmiş (Yaratılış, XXXII 25-29) ve sonrasında "Tanrı'yı gören" İsrail'e dönüşmüştür.

Bu üç karakter üç insan tipini ve erdeme ulaşmanın üç yolunu temsil eder. Erdem konusu Platon'un erdemin birliği fikrinden ihtiyat, itidal, cesaret ve adalet şeklindeki dört geleneksel erdeme kadar Yunan geleneğinden birçok temayı temel alır. Ayrıca bilgelerden başka kimsenin özgür olmadığına dair Stoacı düşünce de savunulur. Bu durumda Philon ahlak alanında da Yunan ve Yahudi düşünceleri arasında başarılı bir sentez elde etmiştir. Bu iki kutup o derece iç içe geçmiştir ki bazen birbirlerinden ayrılmalarına imkân yoktur. Sentez sadece üst üste gelme değil, tam anlamıyla kesişmedir.

Bkz. *Hıristiyanlık*, s. 608; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür*, s. 923

Plutarkhos ve Numenios'ta Platonculuk ve Pythagorasçılık

Franco Ferrari

Antikçağda Platonculuğun tarihi MÖ I. yüzyıldan itibaren oldukça karmaşık bir dönemden geçer; bir yandan Hellenistik dönemin (MÖ III-I. yüzyıllar) tamamı boyunca bu felsefe geleneğine hakim olan kuşkucu yönelim etkisini kaybederken, diğer yandan Platon'a kesin felsefi doktrinler (dogmata) atfetmeyi amaçlayan dogmatik bir yaklaşım giderek kendini dayatır. Bu sistematikleşme süreci Platonculuğun kalbine Pythagorasçılık başta olmak üzere başka okullardan türemiş kavramların da aşılanması sayesinde de gerçekleşir. Khaironeialı Plutarkhos ile Apameialı Numenios, Platoncu unsurlar ile Pythagorasçı motiflerin en belirgin ve en ilginç şekilde kaynaştığı iki yazardır.

Platonculuk ile Pythagorasçılığın "Kaynaşması": Plutarkhos, Numenios ve Diğerleri

Hellenistik dönemin tamamı boyunca Platon'un Atina'da kurduğu *Akademeia*'nın etrafında toplanan filozoflar, hocalarının diyaloglarında tespit ettiklerine inandıkları kuşkucu-aporetik türden bir felsefi yönelimi benimserler. Onlara göre Platon'un düşüncesinin ana özellikleri eleştirel yaklaşımı, kesin felsefi teoremlerinin olmayışı, genel ihtiyat tutumu, muhakemeyi askıya almayı teşviki ve son olarak hakikate erişmek imkânsız olduğundan insanın erişebileceği tek boyutun "akla yatkınlık" (*pithanon*) olduğunu kabul etmiş olmasıdır.

Bu türden bir felsefi düşüncede MÖ I. yüzyılın ilk yarısında, muhtemelen merkezi Atina'da olan kurumun da kapanması (MÖ 88) sonucunda kriz yaşanır. Sonraki yıllarda akımlarının lideri Platon'a metafizik (teoloji ve ontoloji), kozmoloji, psikoloji ve etik alanında kesin doktrinleri benimseme anlamında "dogmatik" bir tutum atfetmeye eğilimli Platoncu filozoflara dair tanıklıklarda büyük artış görülür. MÖ I. yüzyıl ile III. yüzyıl başları arasında Platonculuğun tarihinin Platoncu felsefeyi bir sisteme, yani Cicero'nun "*admirabilis compositio disciplinae incredibilisque rerum ordo*"suna [(Stoacı) Sistemin olağanüstü yapısı ve konularının hayret uyandırıcı sıralanımı.] (*De finibus bonorum et malorum* [*İyilik ile Kötülüğün Gayesi Üzerine*], 3, 74) hayran olduğu Stoacılık ile rekabet edebilecek tutarlı ve kompakt bir kuramsal yapıya dönüştürme gayretiyle geçtiği söylenebilir.

Aporia'dan dogmatizme

Platon'un eserlerinin inceleme yazıları değil de diyalog olmasının sorunlu hale getirdiği bu sistematikleştirme gayreti doğrusal bir seyir izlemez ve İmpa-

ratorluk döneminin ilk yüzyıllarında faal olan Platoncu filozofların hemen hepsini dahil eder. Platon'u "sistematikleştirme" girişimine katkıda bulunan yazarların ortak noktaları arasında iki tanesi özellikle öne çıkar: (1) Platon'un yazılarının tefsirine büyük önem verme, eserleri gerçek anlamda metinsel yorumlara tabi tutma; (2) Başka felsefe okullarından kaynaklanan kavramların katkısına başvurma. İkinci özellik, sistemin inşası için uğraşan Platoncular için bir anlamda ideal "müttefikler" olan Aristotelesçilik ve Pythagorasçılık açısından özellikle geçerlidir.

Platon'un "Pythagorasçılığı"

Aslında bu dönemde faaliyet gösteren Platoncular arasında ortaya çıkmaya başlayan ve sonraki dönemde önem kazanacak olan yaklaşım, Pythagoras'tan (MÖ 570-520) kaynaklanan ve belli başlı kesişme noktaları Platon ve Aristoteles'le sergilenen "felsefi soyağacı"nın yeniden kurgulanmasını temel alır. Bu bakış açısı Platoncu yazarların hepsi tarafından olduğu gibi kabul edilmez, ama Iamblikhos (245-y. 325) ile Proklos (410-485) tarafından açıkça öne sürülen, Platoncu düşüncenin en derin özünün Pythagoras'a dayandığına dair tezin İmparatorluk döneminin ilk yüzyıllarında yaşamış birçok Platoncu tarafından paylaşıldığına şüphe yoktur: İskenderiyeli Eudoros'un (MÖ I. yüzyıl sonu) ilkeler kuramını ve Platoncu-*Akademeia*'cıların bu kuramdan türettiği sistemi "Pythagorasçı" filozoflara atfeden ilk kişi olduğu sanılır. Zaten bir felsefe sistemi kurmaya çalışan Platoncu yazarlar için önceki yüzyıllarda kuşkucuların faydalandığından farklı bir soyağacına başvurmak doğaldı, hatta kaçınılmazdı: Platoncular, Platon'un kuşkucu ve aporetik imajının yayılmasına yardımcı olan Sokrates'in yerine Platon'un önermeye dayalı ve sistematik imajını teşvik etmeye daha uygun olan Pythagoras'a önem verirler.

Thrasyllos, Gadaralı Moderatos ve Gerasalı Nikomakhos

I ile II. yüzyıllar arasında yaşamış sayısız yazara göre Platon ile Pythagoras aynı geleneğe aittir. Bu görüşe sahip filozoflar arasında Eudoros'un yanı sıra başkaları da yer alır: İmparator Tiberius'un (MÖ 42-MS 37) astronomu olan Thrasyllos (? -y. 36), Platon'un eserlerini dört diyalog grubunda toplamaktan sorumludur; Gadaralı Moderatos (I. yüzyıl başları) *Pythagoras'a Yorumlar* adı altında yazdığı 10 kitaplık eserde gerçekliğin biçimlerini ve ilk ilkelerini aktarmanın tek yolunun sayılara başvurmak olduğunu savunur ve gerçekliğin üç düzeyi (varlığı aşan ilk Bir, varlıkla ve anlaşılır olanla, yani Platoncu fikirlerle aynı olan ikinci Bir ve ruhun karşılığı olan üçüncü Bir) merkez alan hiyerarşik kavramını formüle eder; *Arithmetike eisagoge*'nin [*Aritmetiğe Giriş*] yazarı Gerasalı Nikomakhos da *Enkheiridion Harmonikes* [*Uyumun Rehberi*] eserinde, bilgiyi (*sophia*) "varlıklarda bulunan hakikatin öğrenilmesi" olarak algılayan ilk kişinin Pythagoras olduğunu ileri sürdükten sonra Platon'un "kendinden varlıklar", yani ebedi, birbirinin aynı ve değişmez olan *eidos*lar ile "eşadlı varlıklar", yani her türlü değişime tabi olan duyusal olgular arasındaki klasik ayrımı yeniden ele alır.

Tarentumlu Arkhytas (MÖ y. 430-y. 360) başta olmak üzere eski Pythagorasçılara çok çeşitli sahte eserin atfedilmiş olması ve bu eserlerde yazarların Pythagoras'a ait olduklarını iddia ettikleri Platoncu doktrinlerin izah edilmiş olması İmparatorluk döneminin ilk yüzyıllarında Platonculuk ile Pythagorasçılığı bir araya getiren bağın bir başka kanıtıdır. Pythagoras'a atfedilen sahte eserlerin en ünlüsü, Platon'un *Timaios* diyalogunda yer verilen, dolayısıyla Platon'un doktrinlerini aşırdığı iddia edilen Lokroili *Timaios*'a atfedilen *Evrenin ve Ruhun Doğası Üzerine* adlı yazıdır.

Pythagoras'a atfedilen sahte eserler

Bu dönemin Pythagorasçılığının Platonculuğun önemli bir unsuru olduğu, Marcus Aurelius (121-180) 176 yılında Atina'da imparatorluk tarafından finanse edilen ve dönemin dört büyük okuluna tekabül eden dört felsefe "kürsüsü" (Platonculuk, Aristotelesçilik, Epikourosçuluk ve Stoacılık) tesis ettirdiği zaman aralarında bu eğilimin eğitiminin yer almamasından da anlaşılır. Belli ki Pythagorasçılık bağımsız bir akım olarak değil de Platoncu geleneğin ayrılmaz bir parçası olarak görülür.

Pythagorasçı temaların ve unsurların en büyük önem taşıdığı iki Platoncu yazarın Khaironealı Plutarkhos ile Apameialı Numenios olduğuna şüphe yoktur; bu iki yazar, farklı nedenlerle de olsa, Plotinos'tan (y. 203-270) önce Platoncu geleneğin en ilginç şahsiyetleridir: Plutarkhos birçok farklı alana ilgi duyan son derece verimli bir yazardır (ünlü *Paralel Hayatlar*'ı da yazmıştır), Numenios da Plotinos'tan önceki Platoncu yazarlar arasında felsefi açıdan en derin karaktere sahiptir.

Bu iki yazar daha sonra göreceğimiz gibi kuramsal açıdan birçok benzerlik gösterirken, muhafaza edilen eserlerinin hali çok farklıdır: Plutarkhos'tan geriye iki yüzden fazla kitaptan oluştuğu sanılan *Moralia*'nın (felsefi konulu yazılarının tamamı bu başlık altında toplanmıştır) seksen kadarı kalırken, felsefe konusunda en az iki ilginç eser (*Akademeia*'cıların Platon'dan uzaklaşması konulu bir yazı ile *Peri Agathou* [*İyilik Üzerine*]) yazdığı sanılan Numenios'tan geriye, daha geç dönem yazarların eserlerinde yer alan sadece altmış kadar tanıklık ve fragman kalmıştır.

Orta Platoncuların Metafizik Teolojisi

Plutarkhos ile Numenios'un Platonculuğa (daha doğrusu bu dönem için genelde kullanılan terimle "Orta Platonculuğa") ait olduğu, her ikisinin de "varolmak" ile "become/oluş" arasındaki klasik ayrımı yeniden ele almasından apaçık bir şekilde görülebilir. Bu ayrımın en anlamlı anlatımının sunulduğu Plutarkhos'un *Delphoi'deki E* adlı diyalogunda Apollon'un Delphoi'daki tapınağında bulunan ve E harfine benzeyen gizemli bir sembolün ne anlama geldiğini ortaya çıkarmayı amaçlayan bir sohbet sunulur. E'nin gizemi konusunda öne sürülen son iki cevap en

Delphoi'deki E

ilginç olanlarıdır, çünkü bu mizansen içerisinde biri genç bir öğrenci rolündeki Plutarkhos'a, diğeri de Plutarkhos'un hocası ve sözcüsü, Platoncu filozof Ammonios'a atfedilir.

Genç Plutarkhos Delphoi'daki simgenin Yunan alfabesinin beşinci harfi olan *epsilon* olduğunu ve 5 sayısına işaret ettiğini öne sürer; Pythagorasçılara göre 5'in sıra dışı bir anlamı vardır çünkü ilk çift sayı olan 2 ile ilk tek sayı olan 3'ün toplamıdır (Pythagorasçılara göre 1 bir sayı değil, sayıların başıdır), ayrıca gerçekliğin yapısının ifadesi olan boyutsal dizinin (nokta-çizgi-alan-üç boyutlu cisim-canlı, yani hareket halinde üç boyutlu cisim) sonudur. Bu çözüm bu sayıya ontolojik hiyerarşide önemli bir konum atfeder, dolayısıyla da Pythagoras'ın etkisini yansıtır. Ammonios ise yazarın olgunluk döneminin bakış açısını yansıtan bir cevap verir.

Ammonios'a göre matematik "felsefenin göz ardı edilemeyecek bir yönü"nü temsil eder elbet, ama nesneleri, yani sayıları varlıkla özdeşleştirilemez. Dolayısıyla Delphoi tapınağındaki E bir sayıyı çağrıştırmayıp olmak anlamına gelen *ei* fiilinin şimdiki zaman ikinci tekil kişisi, yani "you are/sensin / sen varsın" anlamına gelir; müminler tapınağa girerken tanrıya bu şekilde hitap ederler. Böylelikle mükemmel, ebedi ve değişmez varlıkla özdeşleşen, "şimdi"ye yani zamansız bir şimdiki zamana yoğunlaşmış tanrının ontolojik açıdan tam olduğunu takdir etmiş olurlar.

İnsanlık hali olarak become/ oluş

Varlığın hali, sürekli olarak doğuma ve ölüme, yani "become/oluşa" tabi olan insanların halinin tam tersidir (Delphoi'daki E, 391e-393c).

Dolayısıyla Plutarkhos Platon'un varolmak ile become/oluş arasındaki karşıtlığını yeniden alır, ama bu iki alanı bir kişileştirme sürecine tabi tutar: varolma tanrıya, become/oluş ise insana tekabül eder. Plutarkhos *Delphoi'deki E*'de ayrıca Pythagorasçılık konusundaki düşüncelerini de anlatır, gençliğinde bu görüşlere katıldığını, sonra onlardan uzaklaşıp teolojik açıdan yorumladığı Platoncu metafiziğe yaklaştığını söyler. Ama Pythagoras ve Pythagorasçılığa olumlu baktığı, Platoncu bakış açısına entegre edilebilecek yaklaşımlarını benimsemeye hazır olduğu bellidir.

Numenios da *Peri Agathou* adlı yazısında Platon'un etkisini sergiler. "Varlık nedir?" sorusuna verdiği cevap da değişmez, ebedi ve "şimdiye yoğunlaşmış" anlaşılır varlıkla bir olduğunu söyler. Plutarkhos gibi Numenios da bu gerçekliği kişileştirir ve onu tanrıyla özdeşleştirir, ama Plutarkhos'un tersine yeni-Platoncu doktrinlerin öncüsü olan karmaşık bir teolojik hiyerarşi geliştirir. Plutarkhos *Devlet*'in İyiliği, *Timaios*'un *demiourgos*'u ve Pythagorasçıların Biriyle bir olan tek bir Tanrı tezini ortaya atarken, Numenios bu teolojik alanı ikiye böler: birinde "ilk Tanrı", yani fikirler dünyasını içinde yoğunlaştıran İyilik-Bir, diğerinde "ikinci Tanrı", yani ilk Tanrı'nın içerdiği model temelinde duyusal dünyayı yaratmakla yükümlü olan *demiourgos* bulunur.

Numenios, *Peri Agathou*

Numenios'un ayrıca bu ikinci Tanrı'yı daha da geliştirerek, muhtemelen dünyanın ruhunu içeren üçüncü bir düzey öne sürdüğü sanılır. Numenios'un neden sıklıkla Plotinos'un yeni-Platonculuğunun öncüsü sayıldığı böylelikle anlaşılabilir; öte yandan Antikçağda Plotinos, Numenios'tan intihal yapmakla suçlanmıştır (Porphyrios, *Vita Plotini* [*Plotinus'un Hayatı*], 17, 1-2).

İlkelerin Düalizmi ve İyi ile Kötü Arasındaki Mücadele

Plutarkhos'un da, Numenios'un da hararetle savunduğu ve Pythagorasçılığa dayandırdığı düalizme göre gerçekliğin tamamı, bütün yönleriyle, biri iyinin, diğeri kötünün sebebi ve kaynağı olan iki zıt ilkeyi temel alır. Eudoros ve Moderatos gibi Pythagorasçı yazarların tersine, Plutarkhos ile Numenios gerçekliğin tek bir ilkeden (Bir-en üstün Tanrı) kaynaklandığını reddedip, onlara göre Pythagoras ile Platon arasındaki ortak nokta olan düalizmi seçer. Olumlu ilkeyi Tanrı-İyi-Bir, yani anlaşılır dünya temsil eder, karmaşanın (fiziksel ve kozmolojik) ve kötünün (ahlaki) bağlı olduğu olumsuz ilke ise, evrende var olan düzensiz ve irrasyonel hareketin sebebi olan kozmik öncesi bir ruhtan oluşur.

İki ilke

Plutarkhos da, Numenios da, olumlu sebeplerin (Tanrı, İyi, zihin, dünyanın ruhu, ilahi takdir) ve olumsuz sebeplerin (kozmik öncesi kötü ruh, zorunluluk, irrasyonel arzu, madde) tamamını iki mutlak ilkeye, yani Bir ile belirsiz *Dûal*'e (ikili, çift) dayandırır. İki yazar bu kavramın Pythagoras'tan kaynaklandığını, sonradan Platon tarafından ele alınıp geliştirildiğini savunurlar. Chalcidius, Numenios'un Stoacıların birciliğini reddetmek için önce Pythagoras'ın (*ex Pythagorae magisterio*), sonra da Platon'un Tanrı'nın Bir olduğuna (*singularitas*), maddenin, yani kötünün belirsiz *dûal* (*indeterminata duitas*) olduğuna dair öğretisini temel aldığını aktarır.

Plutarkhos ile Numenios'a göre Platonculuk ile Pythagorasçılık her yönüyle (kozmolojik, psikolojik, etik) gerçekliği İyi ile Kötünün karşı karşıya geldiği bir savaş meydanı gibi gören metafiziksel düalizmde birleşir; İyi ile Kötü eşit derecede güçlü değildir, çünkü olumlu ilke belirli bir üstünlüğe (*kratos*) sahiptir ve Plutarkhos'a göre o üstünlük "zorunluluğun zihin tarafından ikna edildiği"ni savunan Platoncu kavramı çağrıştırır.

Plutarkhos ile Numenios, Pythagoras'a ait veya ona aitmiş gibi algılanan başka kavramları da savunurlar. Ruhların göçüne dair ünlü doktrini ve ona bağlı olarak et tüketimi yasağını burada ele almak gerekir. Plutarkhos bir yazısını et tüketimiyle mücadele etmeye ayırır; atıfta bulunduğu argümanlar arasında Pythagoras'ın (ve Empedokles'in) bir hayvanın bedeninde "insanın babasının, annesinin, bir dostunun veya kendi çocuğunun" ruhunun gizli olabileceğine dair kadim kavramı vardır. Numenios'un fragmanları arasında, Platon'un Phaidon'da Pythagoraslılara atfettiği, bedenin ruhun "hapishanesi" olduğunu ileri süren doktrinden de izler bulunur.

Et tüketimine karşı

Pythagoras, Platon ve Kadim Bilgelik

Bu durumda Plutarkhos ile Numenios'un, Pythagoras'ı Platon'un kaynağı olarak gören bir soyağacı yarattıkları anlaşılmaktadır. Bu düşünce iki yazar açısından farklı sonuçlar yaratır: Plutarkhos'a göre Pythagorasçı tezler Platonculuk ile entegre oldukları takdirde (metafizik-kozmolojik düalizm ve ruhların göçü) benimsenmeli, Platonculuktan uzaklaştıkları takdirde ise (ontolojik skalada sayının üstünlüğü) düzeltilmelidirler; Numenios'a göre ise Pythagoras'ın düşüncesi Platon'unkiyle aynıdır ve Platon'un özelliği, tamamıyla Pythagoras'a ait olan tezleri daha açık seçik şekilde formüle etmiş olmasıdır. Numenios, *Akademeia*'cıların Platon'dan uzaklaşmasını konu alan yazısında düşünce tarihinin tamamını, Pythagoras'ın formüle ettiği, Sokrates'in ele aldığı ve bir tek Platon'un tam olarak anladığı hakikatten "uzaklaşma" olarak görür; Platon'un Sokrates'in sözlerinin ardındaki gizemi anlamayı başarmasının sebebi, "Pythagoraslaşması", yani Pythagoras'ın düşünce tarzını anlamasıdır. Platon'dan sonra, Aristoteles dahil felsefe bir dizi hatadan ibarettir ve Platoncuların Hellenistik dönemde kuşkuculuğu desteklemesiyle zirveye ulaşır.

Platon Pythagoras'ın kuramını yeniden ele alırsa da bu Pythagoras'ın kendisinden üstün olduğu anlamına gelmez; Yunan felsefesinin iki büyük hocası aynı düzeyde yer alırlar. Ancak hakikati ne Pythagoras ne de Platon keşfetmiştir, çünkü hakikatin kökleri çok eskilere uzanır ve Yunanlardan farklı halkların da dahil olduğu şiirsel-dini bir bilgeliğe dayanır: hakikat Homeros, Hesiodos, Herakleitos ve *Parmenides*'te de, Brahmanlarda, Mısırlılarda ve Yahudilerde de, dolayısıyla Musa'da da bulunur; zaten Numenios Platon'la Musa arasındaki paralelliklerden söz ederken ünlü bir benzetmeyle "Attika dilini konuşan bir Musa" der. Kadim hakikat gizemli bir şekilde ifade edilir ve sadece bu metinlerin alegorik tefsiri yoluyla aydınlatılabilir.

Hakikat

Hakikatin hem felsefi düşüncelerin hem de dini geleneklerin dahil olduğu kadim bir miras olduğu inancına Plutarkhos'ta da rastlanır; *Isis et Osiris*'te Plutarkhos Platoncu-Pythagorasçı felsefe ile Mısır mitolojisi arasındaki kesişme noktalarını kanıtlamayı amaçlar ve Mısır'ın mitolojik anlatımlarında Yunan düşüncesine nüfuz etmiş olan düalist kavramın gizlendiğini öne sürer. Zaten felsefi akıl yürütme ile dini uygulamaları birbirine bağlama gereksinimi Plutarkhos'un Platoncu teolojiyi, Delphoi'da rahip olduğundan temsilcisi olduğu Apollon'un dinselliğiyle uzlaştırma gayretinde de görülebilir.

Kültürel strateji ve proje

Dolayısıyla Plutarkhos ile Numenios'un ortak noktasının benzer bir kültürel strateji olduğu bellidir; buna göre ait olduklarını hissettikleri felsefe, başka halkların ve bilgi biçimlerinin de dahil olduğu, daha geniş kapsamlı ve daha eski bir geleneğin bir parçası olmalıdır. Böyle bir proje bağlamında Platon'un yanı sıra, felsefi düşünce ile mitsel ve dini bir bilgeliğe bağlılığı ilk defa anlamlı bir şekilde birleştiren Pythagoras'a da başvurmak şaşırtıcı gelmemelidir.

Bkz. *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Plotinos*, s. 416; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429

Aphrodisiaslı Aleksandros ve Bir Felsefe Türü Olarak Yorum

Maddalena Bonelli

Aphrodisiaslı Aleksandros, yorum faaliyetlerinin gelişmiş bir geleneğe dahil olmasına rağmen, kendinden sonra Aristoteles'in eserlerini konu alacak yorum eserleri için temel bir referans noktası temsil eder. Yorum yazarları onun yöntemini devralır ve onun yorumlarına atıfta bulunurlar. Ancak Aleksandros'un yorum niyetine açıklama niyeti de eklenir, dolayısıyla haleflerinin hemen hepsi Platoncudur, dolayısıyla Aristoteles'in Platon'un felsefesine zemin hazırladığına inanırlar.

Aphrodisiaslı Aleksandros

Kısa süre öncesine kadar Aphrodisiaslı Aleksandros konusunda sahip olduğumuz az miktardaki bilgi onun *De fato* [*Kader Üzerine*] eserine yazdığı önsözden kaynaklanırdı: Aleksandros, bu inceleme yazısını kendisini Peripatetik felsefe kürsüsüne atayan imparatorlar Septimius Severus'a (146-211) ve Caracalla'ya (186-217) adadığından, 210 yılına doğru faaliyet gösterdiği sonucuna varabiliriz. Ancak hangi Aphrodisias'ın söz konusu olduğu ve Aleksandros'un nereye atandığı belli değildi. Ama kısa süre önce bu konuda değerli bilgiler içeren bir yazıt keşfedilmiştir:

"Konseyin ve halkın kararı doğrultusunda
filozof ve Atina *diadokhos*'larından
Titus Aurelius Aleksandros,
babası, filozof Titus Aurelius Aleksandros'un
[heykelini dikmiştir]"

(Angelos Chaniotis, *New Inscriptions from Aphrodisias*, "American Journal of Archaeology", 108, 2004).

Türkiye'de, eskiden Aphrodisias'ın yer aldığı Karacasu'da bulunan bu yazıt sayesinde uzun zamandır varsayılan bilgiyi, yani Aleksandros'un doğduğu Aphrodisias'ın Anadolu'da, Karya'daki Aphrodisias olduğunu ve Aleksandros'un *De fato*'da Septimius Severus ve Caracalla'ya teşekkür ettiği Peripatetik felsefe kürsüsünün Atina'da olduğunu, dolayısıyla Marcus Aurelius tarafından 176'da tesis edilen dört felsefe kürsüsünden birine atandığını teyit etmek mümkün olmuştur. Yazıtta kullanılan Aurelius isminden anlaşıldığı üzere baba ve oğul, aynı isimli iki Roma yurttaşından söz edilir, ama bizim Aleksandros'un oğul olduğu bellidir.

Aleksandros'un eserlerinden geriye Eski Yunanca yazılmış bir düzine kadarı kalmıştır: *De anima* [*Ruh Üzerine*] ve *De fato [Kader Üzerine]* adlı bireysel inceleme yazıları, Aristoteles'in *Metafizik*, *Topikler* ve *Birinci Çözümlemeler* eserlerini konu alan yorumları ve *Quaestiones* [*Meseleler*] gibi başka inceleme yazılarından oluşan derlemeler. Ama Aleksandros'un *Kategoriler*, *De interpretatione* [*Yorum Üzerine*], *İkinci Çözümlemeler*, *Fizik* ve *Ruh Üzerine* eserlerini de konu alan yorumlar yazdığı kesindir (bu eserler günümüze ulaşmadıysa da ondan sonraki yorumcular tarafından alıntılanmıştır).

Aphrodisiaslı Aleksandros'un Yorum Yöntemi

Aleksandros yorum türünü ilk olarak başlatan kişi değildir, kendinden önce başlamış yorum geleneğine dahil olduğu anlaşılır. Örneğin Aristoteles'in *Metafizik* eserini konu alan yorumunda, Alfa kitabındaki bir bölümden (998a7) söz ederken, İskenderiyeli Eudoros'un metne getirdiği düzeltmeye atıfta bulunur, ama bu durum Eudoros'un *Metafizik* konusunda bir yorum yazdığı anlamına gelmez. Öte yandan Aleksandros, kendinden önceki kuşağa ait Peripatetik bir filozof olan Aspasios'un oldukça incelikli bir yorum eseri konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Aleksandros'un kendinden sonraki yorumcular tarafından da benimsenecek olan yöntemi Aristoteles'in metninin ayrıntılı analizinden oluşur ve her cümle teker teker incelenir. Bazen yorumdan önce Aristoteles'ten alıntılanan cümle sunulur ve o cümle metnin incelenen bölümünün başlangıcını teşkil eder; bazen de Aristoteles'in cümlesinin analizi yorumun içerisinde yer alır. Aleksandros bazen de aynı cümlenin birkaç versiyonunu sunarak aynı eserin birkaç elyazması üzerinde çalıştığı izlenimini verir.

Felsefi yorum türü

Sorabileceğimiz ilk soru şudur: neden belirli bir noktada felsefi yorum türü doğmuş ve giderek yayılmıştır? Aleksandros'tan önceki geleneğin Hippokratesçi tıbbı konu aldığını ve yorumların terimlerin veya konunun zorluğundan dolayı gerekli olduğunu biliyoruz. Aleksandros sıklıkla Aristoteles'in metinlerinin zorluğu konusunda gözlemlerde bulunur (örneğin *Birinci Çözümlemeler*, ed. Wallies, s. 167, 31; s. 210, 21; s. 225, 1 vs.; *Metafizik*. Gamma, ed. Hayduck, s. 251, 1-6), ama yorumları-

nın başında yer alan ön soruların arasına, yeni-Platoncuların yapacağı gibi, "Aristoteles'in anlaşılması neden zordur?" sorusunu sormaz (yorum gerektiren zorluklar konusunda bkz. Jonathan Barnes, *Metacommentary*, Oxford Studies in "Ancient Philosophy" 10, 1992).

Aleksandros'un Pier Luigi Donini tarafından ustalıkla ortaya konan (örneğin bkz. "Alessandro di Afrodisia e i metodi dell'esegesi filosofica", C. Moreschini (ed.), *Esegesi, parafrasi e compilazione in età tardoantica*, 1995 içinde) yorum kriterleri Aristoteles'in eserinin birbiriyle bağlantılı doktrinlerden oluşan organik ve tutarlı bir bütün olarak görülmesini öngören sistematik bir önermeyi temel alır. Niyeti daima metni izah etmek olan Aleksandros bu doğrultuda Aristoteles'i kendi kendisi yoluyla açıklama kriterini titizlikle uygular. Diğerlerinden daha müphem bölümleri aydınlatmaya çalışırken Platon'a başvurur veya Stoacıların etkisinde kalmış gibi göründüğü zaman bile, Aristoteles'in diğer eserlerindeki paralel bölümleri inceler. Böylece son derece ortodoks bir Aristotelesçi olan Aleksandros'a başka felsefe okullarının doktrinlerini atfetmekten kaçınmış oluruz, ama Aleksandros'ta Platoncu veya Stoacı etkilerin izini bulmak nadir de olsa imkânsız değildir elbet.

Bütün bunlar, Aleksandros'un yorumlarının Aristoteles'in metninin az veya çok metne sadık ve/veya başarılı analizler olarak okunması gerektiğini düşündürebilir. Ancak Aleksandros'un yorumları aynı zamanda felsefe icra etmenin son derece etkili ve büyüleyici bir yolunu teşkil eder. Aleksandros'un sistematik hedefi onu Aristoteles'in doktrinlerinin hakiki olduğunu kanıtlayacak çözümler ve argümanlar aramaya iter ve bu çözümler ile argümanlar sıklıkla (ama daima değil) zekicedir, özgündür ve bazen Aristoteles'in sözlerinin "ötesine" işaret eder. Bu akıl yürütme şekli katı bir şekilde yorum kriterlerine dayandırıldığından Aleksandros kendi özgünlüğünü hiçbir zaman öne çıkarmaz. Yazarın felsefi tarzına ışık tutmak için bir örnek vermek yeterli olacaktır. *Metafizik*'in *Gamma* kitabının başlarında Aristoteles şöyle der: "varlık olması bakımından varlığı ve ona kendinden ait olan özellikleri inceleyen bir bilim vardır" (Aristoteles, *Metafizik*, *Gamma*, 1003a21-22). Aleksandros bu bölümle ilgili yorumunda bu cümleyi varlığı varlık olması bakımından inceleyen bir bilim şeklinde yorumlar ve ona kendinden ait olan özelliklerini gösterir (*Metaphysics*, *Gamma*, ed. Hayduck, s. 239, 6-8). İlk bakışta şaşırtıcı gelen bu yeni formülasyon aslında Aristoteles'e sadakat kriteri ile Aleksandros'un felsefi özgünlüğü arasındaki bileşimin ürünüdür. Nitekim Aleksandros bir yandan Aristoteles'in *İkinci Çözümlemeler*'de kanıtlama bilimi konusunda sunduğu kriterleri temel alır ve Aristoteles'in *Metafizik*'in söz konusu bölümünde kullandığı dil doğrultusunda varlığın incelenmesinden söz eder (*İkinci Çözümlemeler*'in bilimsel kuramlaşması açısından temel kavramlar olan varlığın "bilimi" terimini ve "kendinden ait olan özellikleri" formülünü kullanır). Diğer yandan da varlığın biliminin

Ontolojik formülasyon

vurgulanması ve Aleksandros'un *Gamma*'yı konu alan yorumunun büyük kısmında onu böyle algılama ve sunma girişimi, "ontoloji" adı verilecek olan kavrama hem Antikçağdaki hem de Modern Çağdaki ve günümüzdeki gelişimi açısından son derece özgün bir katkıda bulunur.

Platoncu Yorumcular

Aphrodisiaslı Aleksandros kendinden sonraki yorum geleneği üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Porphyrios (233-y. 305) Aleksandros'un yorumlarının Plotinos'un okulunda okunduğunu aktarır (*Vita Plotini* [*Plotinos'un Hayatı*], 14); Aleksandros'un Aristoteles'in *Metafizik* eserini konu alan yorumu, kendileri de *Metafizik* konusunda yorumlar yazmış olan yeni-Platoncu Syrianos (Proklos'un hocası) ve Trallesli Asklepios tarafından bilinir ve kullanılırdı (Asklepios ondan uzun bölümler alıntılar ama adını anmazdı). Simplikios, *Fizik* eserini konu alan yorumunda Aleksandros'un bu konudaki, günümüze ulaşmamış eserinden uzun bölümler alıntılar; Ammonios ve Philiponos, *Birinci Çözümlemeler*'i konu alan yorumlarında Aleksandros'un eserini bildiklerini gösterirler ve ondan yararlanırlar, hatta Philoponos Aleksandros'u alıntılar ama adını her zaman anmaz.

Aleksandros'tan sonraki Platoncu yorumcular arasında ön sıralarda yer alan Porphyrios'un *Kategoriler*'i konu alan, soru-cevap şeklinde bir yorumu ve yorum olmayıp adından da anlaşılacağı üzere Aristoteles'e, daha doğrusu Aristotelesçi mantığa ve özellikle nitelendirme ve tanımın yapısı kuramına giriş niteliğinde olan *Eisagoge* [*Giriş*] eseri günümüze ulaşmıştır. Simplikios sayesinde de Porphyrios'un *Kategoriler*'i konu alan daha geniş kapsamlı ve ayrıntılı *Ad Gedalium* adlı bir yorum eserinden haberdarız ve Platon'un *Parmenides* ve *Timaios* eserlerini konu alan yorumlardan fragmanlara sahibiz. Porphyrios'un *Kategoriler* konusundaki yorumu ile *Eisagoge* eseri, kendinden sonraki gelenek üzerinde çok etkili olmuştur (Aristoteles'in mantık eserlerini inceleyenler için önce *Eisagoge*'nin okunması gerektiğine inanılırdı). Diğer Platoncu yazarlara gelince, Aristoteles'in eserlerine yorum getirenler arasında Deksippos (Iamblikhos'un öğrencisi) ve hem Atina'daki (Syrianos ile Proklos'un öğrencisi Ammonios'un öğrencisi olan Simplikios) hem de İskenderiye'deki Platoncu okullara (Ammonios ile öğrencileri Trallesli Asklepios, Philoponos, David) ait yazarlar vardır. Yeni-Platoncu yazarların çoğu da Platon'un eserleri konusunda yorumlar yazmışlardır; günümüze ulaşanlar arasında Proklos'un *Alkibiades I*, *Kratylos*, *Parmenides* ve *Timaios* konusundaki yorumları (ve de *Devlet* konusunda incelemeler), Hermias'ın (Syrianos'un öğrencisi) *Phaidros* konusundaki yorumu ve Olympiodoros'un *Alkibiades*, *Gorgias* ve *Phaidon* eserlerini konu alan yorumları yer alır.

Porphyrios

Aphrodisiaslı Aleksandros'tan sonraki Platoncu Aristoteles yorum geleneğini göz önüne alacak olursak, en çok yorumlanan eserlerin *Organon*'a dahil olduğunu ve en öne çıkanların *Kategoriler* ile *Önerme Üzerine* olduğunu söy-

leyebiliriz. *Kategoriler* konusunda Porphyrios, Deksippos, Ammonios, Simplikios, Philoponos, Olympiodoros ve David'in (Elias) yorumlarına sahibiz ve *Önerme Üzerine* konusunda günümüze ulaşmamış çeşitli yorumlardan haberdarız (Porphyrios, Iamblikhos, Syrianos, Philoponos ve muhtemelen Proklos). Ammonios *Birinci Çözümlemeler*'i ve Porphyrios'un *Eisagoge* eserini konu alan birer yorum, Philoponos da *Birinci* ve *İkinci Çözümlemeler* konusunda yorumlar yazmıştır. Günümüze ulaşan diğer yorumlar arasında *Metafizik* (Syrianos ve Asklepios), *Fizik* (Simplikios ve Philoponos), *Gökyüzü Üzerine* (Simplikios), *Oluş ve Bozuluş* (Philoponos), *Meteorologika* [*Meteoroloji*] (Olympiodoros ve Philoponos), *Ruh Üzerine* (Simplikios ve Philoponos) konusunda yorumlar vardır. Aristoteles'in başka eserleri konusunda yorumlar yazılmışsa da günümüze ulaşmamıştır. Porphyrios'un *Kategoriler* konusunda soru-cevap şeklinde yazdığı yorumu dışında yorum eserleri genelde aralıksız bir metin halinde sunulur ve sadece Aristoteles'in inceleme altındaki metin bölümleriyle bölünmüşlerdir.

Aristoteles'in Platoncu yorumcuları

Kategoriler ve *De interpretatione* eserlerini konu alan yorumların diğerlerine göre daha çok öne çıkmasını nasıl açıklamalı? En önemli sebep, metinlerin zor ve muğlak olması ve yorum eserlerine özgü açıklamaları gerektirmeleridir. *De interpretatione*'nin Aphrodisiaslı Aleksandros'un ve Porphyryios'un yorumlarına göre çok daha zengin ve alıntı dolu, biri öğrenciler, diğeri araştırmacılar için Latince iki versiyonunu yazmış olan Boethius'un (480-525) dediğine göre Porphyrios bazı çağdaşlarının *De interpretatione* konusunda yorumlara girişip, bir süre sonra eserin muğlaklığından dolayı vazgeçtiklerini söylemiştir (Boethius, *De interpretatione editio secunda* [*Yorum Üzerine, İkinci Baskı*], ed. Maiser, s. 293-294). Simplikios gibi yeni-Platoncular da *Kategoriler* konusundaki yorum eserlerinin başında sordukları soruların arasına "Aristoteles neden muğlaktır?" sorusunu da katarlar. David'in (Elias) dediğine göre bu soru listesi Proklos tarafından kanonik hale getirilmiştir.

Aristoteles'in muğlaklığı

Ancak Platoncu yorumcuların temel aldığı kriterler artık Aphrodisiaslı Aleksandros'unkiler değildir. Yeni-Platoncu yorumcular, muğlaklık meselesinin yanında, Platon ile Aristoteles arasındaki yüzeysel anlaşmazlıklar bir yana, aralarındaki uyumu kanıtlamayı amaçlarlar, böyle yaparken de sıklıkla Aristoteles'in doktrinlerini Platon'un doktrinlerine uydurmaya çalışırlar. Zaten Platoncular Aristoteles'in felsefi açıdan Platon'un gerisinde olduğunu düşünürler, çünkü Stageiralı filozof teolojik meselelerle ilgilenirken bile fiziksel şeylere bağlı kalmıştır. "İlahi" Platon'a ulaşabilmek için önce Aristoteles'i incelemek gerektiğine inanırlar. Syrianos'un *Metafizik*'i konu alan yorum eserinde dedikleri son derece anlamlıdır: "bizim görevimiz, Aristoteles'in doğrudan yazmadığı ama öncüllerinin zorunlu sonucu olan şeyleri söylemektir" (*Metaphysica*, ed. Kroll, s.

Platon ile Aristoteles'i "uzlaştırmak"

11, 11-13). Aphrodisiaslı Aleksandros'un amacının tersine, yeni-Platoncuların amacının izahtan ziyade yorumlama olduğu bu beyandan da anlaşılabilir.

Son olarak, Atina ve İskenderiye'deki okullarda uygulanan sistematik felsefe eğitiminin merkezinde Aristoteles ile Platon'un eserlerinin incelemesinin yer aldığını ve kanonun Proklos tarafından belirlendiğini vurgulamak gereklidir. Felsefe müfredatı, Platon'u anlamak için gerekli olduğuna inanılan Aristoteles ile başlardı. *Kategoriler*'i konu alan yorumların giriş bölümlerinde metinlerin sıralaması yer alır. Aristoteles'in inceleme konusu olan metinleri üç grupta toplanır: (1) mantık konulu eserler; (2) ahlak konulu eserler; (3) fizik, matematik ve teoloji konulu eserler. Mantık konulu eserler kesin bir sıralama doğrultusunda incelenir: Porphyrios'un *Eisagoge* eserinden sonra (daha önce de dendiği gibi Aristoteles için bir girizgâh teşkil eder), *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci Çözümlemeler*, *İkinci Çözümlemeler*, *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*, *Topikler*, *Retorik* ve *Poetika* gelir. *Kategoriler* ve *De interpretatione*'yi konu alan yorumların daha çok öne çıkması, bu metinlerin Aristoteles'in okunan ve incelenen ilk eserleri olmasındandır; bu bağlamda, *Kategoriler*'i konu alan beş yeni-Platoncu yorumdan (Ammonios, Philoponos, Olympiodoros, Simplikios ve David [Elias]), bir tek Simplikios'unkinin yayınlanmak üzere yazılmış olması ilginçtir. Diğerleri *apo phones* sayılır, yani Ammonios, Olympiodoros ve David'in (Elias) sözlü derslerinin isimsiz öğrencileri tarafından tutulan notlardan ibarettir. *Kategoriler*'i konu alan yorum eserleri arasında Philoponos'a atfedilenin aslında Ammonios'a ait olduğu konusunda birçok araştırmacı hemfikirdir.

Atina ve İskenderiye'deki felsefe okulları

Aristoteles'in tüm eserleri konusunda bütün yorumcular aşağıdaki temel noktaları incelerler: (1) kitabın amacı); (2) hakiki olup olmadığı; (3) okuma sıralamasındaki yeri; (4) başlığının nedeni; (5) bölümlere nasıl ayrıldığı (bu noktalar, *Kategoriler*'i konu alan Yunanca yorumların hepsi açısından geçerlidir). Öğrenciler Aristoteles'i inceledikten sonra "kutsal" Platon'un diyaloglarında sunduğu felsefeye geçerler. Platon konusundaki incelemelerde de eğitim programı (büyük ihtimalle yine Proklos tarafından belirlenmiştir) diyalogların amacı, sıralaması, Platon'un neden diyalog türüne başvurduğu, başlık, diyalogların bölümlere nasıl ayrıldığı, vs. dahil on noktadan oluşur.

Bkz. *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Plutarkhos ve Numenios'ta Platonculuk ve Pythagorasçılık*, s. 404; *Plotinos*, s. 416; *Severinus Boethius*, s. 485

Plotinos

Riccardo Chiaradonna

III. yüzyılda yaşamış olan Plotinos kendini Platon'un yorumcusu olarak görür ve en önemli doktrinlerini onun otoritesine dayandırır. Doktrinleri arasında farklı birlik düzeyleriyle (tamamıyla sade Bir, Zihin ve ruh) nitelenen üç metafiziksel ilke arasındaki ayrım vardır. Plotinos eserleriyle klasik düşüncenin geleneksel temalarına (örneğin entelektüelizm veya sebepler üzerine incelemeler) yeni bir biçim kazandırarak felsefenin sonraki yüzyılları için zemin hazırlar.

Hayatı ve Eserleri

Plotinos, Antikçağ sonlarının en büyük filozofudur. Yeni-Platonculuk olarak bilinen ve III-VI. yüzyılları niteleyen felsefi akımın doğuşu genellikle ona atfedilir; ayrıca klasik felsefenin hem Ortaçağda Araplara hem de Rönesans ve Modern Çağ olmak üzere sonraki çağlara aktarımında Plotinos'un etkisi (bazen dolaylı olarak) büyük önem taşır. Plotinos'un yazıları y. 301 yılında, öğrencisi Porphyrios (233-y. 305) sayesinde yayınlanır. Porphyrios Plotinos'un eserlerinin başına onun biyografisini ve bütün eserlerinin listesini içeren bir yazı ekler (bu eser *Vita Plotini* [*VP*] [*Plotinos'un Hayatı*] olarak bilinir). Porphyrios yoluyla Plotinos'un hayatı konusunda hiçbir ayrıntı vermediği bilinir, zaten doğum yılı da, yeri de bilinmez (*VP*, 1.2-4). Sonraki dönemlere ait kaynaklarda Plotinos'un Mısır'da, Lykopolis'te doğduğu öne sürülür; ayrıca, *Vita Plotini*'de yer alan bilgilere göre de doğum yılı 205 olmalıdır. Plotinos 28 yaşında İskenderiye'ye gider (*VP*, 3.6-13); burada Ammonios Sakkas'ın (y. 180-242) okuluna girer ve on bir yıl (232-243) eğitim alır. 39 yaşındayken İmparator III. Gordianus'un (225-244) Perslere karşı düzenlediği sefere katılır. Gordianus'un Mezopotamya'da yenilgiye uğrayıp ölmesinden sonra Antiokheia'ya sığınır, sonra da Roma'ya döner (244), yıllarca burada kalır ve hayatının son döneminde, hastayken, Minturnae yakınlarına yerleşir. Plotinos Roma'da yaşadığı yıllarda filozoflarla edebiyatçıların yanı sıra siyasetçilerin ve şehrin ileri gelenlerinin dahil olduğu entelektüel bir topluluk oluşturur. Plotinos, dostu olduğu İmparator Gallienus (y. 218-268) ve karısı Salonina'nın nüfuzu sayesinde Campania bölgesinde Platon'un yasaları doğrultusunda bir filozoflar şehri (Platonopolis) kurmaya çalışır ama başarılı olmaz. Plotinos yazmaya başladığında yaşı epey ilerlemiştir (50 yaşlarındadır), çünkü uzun zaman boyunca Ammonios Sakkas'ın öğrencilerinin, hocalarının öğretilerini yazıya döküp yaymama yeminine bağlı olmaya devam etmiştir. Otuz yaşındaki Porphyrios 263 yılında onun okuluna girdiğinde Plotinos 59 yaşındadır ve 21 incele-

Öğrencisi Porphyrios

me yazısı yazmıştır. Porphyrios beş yıl onun yanında kalır ve Plotinos yazılarının (22-45 sayılı inceleme yazıları) büyük kısmını bu dönemde yazar. Plotinos son yazılarını (46-54 sayılı inceleme yazıları) Porphyrios 268 yılında okuldan ayrılıp Sicilya'ya gittikten sonra yazar (Porphyrios'un anlattıklarına göre hocası, intiharı bile düşünmesine neden olan melankolisiyle mücadele etmesi için onu gitmeye ikna eder, ama Porphyrios'la hocası arasında anlaşmazlıklar da doğmuş olabilir). Plotinos 270 yılında ölür. Plotinos'un Atina'ya hiç gitmediği sanılır: eski, "klasik" felsefenin dünyasına kıyasla ne kadar farklı bir dünyada yaşadığı bu ayrıntıdan da anlaşılabilir.

Porphyrios Plotinos'un yazılarını konularına göre düzenlenmiş dokuzar yazılık (*Enneadlar*) altı grup halinde toplar. Her yazıdan önce Plotinos'a ait olmayan bir başlık yer alır (Porphyrios'un da belirttiği gibi Plotinos eserlerine başlık vermezdi). Porphyrios'un eserinde ilan ettiği amaçlar dahilinde (*VP*, 24-26) ilk *Enneadlar* ağırlıklı olarak ahlak, ikincisi fizik, üçüncüsü kozmoloji, dördüncüsü ruh, beşincisi Zihin ve altıncısı Anlaşılır Olan ve Bir konulu yazılar içerir (gerçi Porphyrios son *Enneadlar*'ın konusuyla ilgili bilgi vermez). Porphyrios ayrıca yazıların kronolojik olarak hangi sıralamayla yazıldığını da titizlikle belirtir (*VP*, 4-6). Dolayısıyla Plotinos, Platon'la beraber, bütün yazıları günümüze ulaşmış olan tek Antikçağ filozofudur; ancak, Platon'la olduğunun tersine, Plotinos'un inceleme yazılarının hangi sıralamayla yazıldığı kesin olarak bilinir, dolayısıyla da eserleri son derece olumlu şartlarda yorumlanmaya müsaittir (Antikçağ yazarları arasında eşsiz bir konuma sahiptir). Porphyrios hocasının yazılarını üç elyazması şeklinde topladığını söyler (*somatia*: *VP*, 26.3): birincisinde *Enneadlar* I-III, ikincisinde *Enneadlar* IV-V, üçüncüsünde de *Enneadlar* VI vardır. Bu yapı, Paul Henry ile Hans Rudolf Schwyzer tarafından hazırlanan eleştirel referans versiyonunda da (*Plotini opera, editio maior*, 1951-1973; *editio minor*, 1964-1982) tekrarlanmıştır. Plotinos'un yazılarının alışılagelmiş alıntı yöntemi hem kronolojik hem de sistematik sıralamayı göz önüne alır ve aşağıdaki bilgileri içerir: ilk (Roma) sayısı *Enneadlar*'a, ikinci sayı yazıya işaret eder; sonrasında parantez içinde kronolojik sıralamayı gösteren sayı yer alır; sonrasında bölüm belirtilir (bölümler Marsilio Ficino'nun 1492 tarihli Latince tercümesinden kaynaklanmıştır) ve son olarak satırlar belirtilir (satır sayıları Henry Schwyzer'in *editio minor*'u doğrultusunda verilir).

Dokuzluklar

Platoncu Filozof Plotinos

Plotinos kendinden bir "tefsirci" olarak söz eder: V 1 [10], 8.10-14'te üç metafizik ilkesi kuramıyla ilgili olarak, üstü örtülü şekilde de olsa, eskiden beri ifade edilmiş "düşünceler"in (*logos*) söz konusu olduğunu söyler; şimdi sunduğu düşünceler ise eski düşüncelerin tefsiridir (*eksegetas*) ve bu düşüncelerin eskiliğine tanıklık eden de Platon'un yazılarıdır. IV 8 [6], 1.23-28'de tefsir

faaliyetini açıklamak için başka bir sebep benimser ve Platon'un yazılarında görünürde varolan çelişkiden söz eder: Platon birkaç yerde (bu bölümde *Phaidon*, *Phaidros*, *Kratylos* ve *Devlet*'e atıfta bulunulur) ruhun bedene gelişini eleştirir, *Timaios*'ta ise evreni duyusal olduğu için över ve *demiourgos*'un ona zekâ sahibi olması için ruh bahşettiğini söyler. Plotinos bu ikilemi çözmek için kozmik ruh ile bireysel ruhun bedene kıyasla durumunu birbirinden ayırt eder. Alıntıladığı iki bölüm, Plotinos'un Platon'un en önemli tezlerinden bazılarını (metafiziksel ilkeler arası ayrım ve ruhla beden arasındaki ilişki) Platon tefsirine uyguladığını gösterir. Zaten IV 8 [6] ve V 1 [10]'da otorite olarak başvurulan bir tek Platon değildir: Plotinos, çeşitli "kadim" filozoflara atıfta bulunur, ama Platon aralarında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir tabii (Plotinos'un birçok inceleme yazısında apaçık bir şekilde Platon'un doktrinleriyle ilgili meselelerden veya sorunlu bölümlerin veya formüllerin yorumlarından hareket etmesi anlamlıdır)

Tefsirin amacı

Felsefe ile tefsirin arasında sıkı bağlara dayanan bu temel yaklaşım MÖ I. yüzyıldan itibaren İmparatorluk dönemi ve Geç Antikçağın felsefi gelenekleri (özellikle Platonculuk ve Aristotelesçilik) arasında yavaş yavaş yayılmaya başlar. Plotinos döneminde "tefsir dönemeci" artık kabul gören bir kavramdır ve Plotinos "yenilikçiliğin" temelde olumsuz bir uygulama olduğuna (bkz. II 9 [33], 6.5-12'de Gnostiklere yönelik eleştirel gözlemler) ve hakiki felsefenin Platon'un doğru şekilde yorumlanmasından ibaret olduğuna inanır. Bütün bu unsurlar Plotinos'u kendinden önceki, en azından MÖ I. yüzyıldan itibaren yaşamış olan Platoncu veya Platonvari yazarlara (günümüz yorumcularının hem Platon'un ve öğrencilerinin Platonculuğundan hem de yeni-Platonculuktan ayırt etmek amacıyla "Orta Platonculuk" adını verdiği düşünce akımının temsilcilerine) bağlar. Plotinos'un felsefesi sıklıkla kendinden önceki yazarlarınkiyle kıyaslanır çünkü o yazarlarda o felsefenin başlıca kazanımlarının öncülüğünü görmek mümkündür: örneğin Apameialı Numenios'un metafizik doktrinleri eskiler tarafından Plotinos'un doktrinlerine o kadar benzer bulunur ki Plotinos intihalle suçlanır (*VP*, 17-1-6); I. yüzyılda yaşamış Pythagorasçı bir yazar olan Gadesli Moderatos, Simplikios'un Aristoteles'in Fizik eserini konu alan yorumuna göre (Fizik. 230-34 vd.) Platon'un *Parmenides* eserinin Plotinos tarafından yapılacak teolojik açıdan yorumunun öncülüğünü yapmıştır. Öte yandan *Enneadlar*'da Epikouros'tan (bkz. II 9 [33], 15.8) sonraki hiçbir yazardan açıkça söz edilmezken, Porphyrios, Plotinos'un derslerinde belli başlı tüm Platoncu ve Aristotelesçi yorumcuların yazılarının okunduğuna tanıklık eder (*VP*, 14.10-14).

Plotinos ve Platoncu yazarlar

Plotinos ile önceki yüzyıllarda yaşamış Platoncular arasındaki ortak noktalardan biri hiç şüphesiz Stoacıların maddiyatçılığına yönelik eleştiridir; *Enneadlar*'ın özellikle ilk yazıları, Plotinos ile Platoncuların paylaştığı "Skolastik" temeli daha çok yansıtır (bkz. özellikle IV 7 [2], 8'de Stoacı ruh kuramının eleştirisi). Plotinos'un İskenderiye'deki gizemli hocası Ammonios Sakkas da

Plotinos'un felsefesinin doğuşunun açıklanması açısından önemli bir rol oynayabilir. Ammonios'un öğretileri konusunda hiçbir kesin bilgiye sahip değiliz, Porphyrios'un Ammonios'un bazı "doktrinleri"ne atıfta bulunması da konuyu aydınlatmaya pek katkıda bulunmaz. Ancak yeni-Platoncu Hierokles'in Bizans Patriği Photios tarafından muhafaza edilen tanıklığına göre Ammonios, özellikle II. yüzyılda Platoncular arasında tartışılan, Platon ile Aristoteles'in felsefeleri arasında uyum olup olmadığı meselesinde tavır alarak bu soruya olumlu bir cevap vermiş, böylece sorunu ortadan kaldırmıştır. Bu, önemli bir noktadır, çünkü Aristoteles'in felsefesi *Enneadlar*'da merkezi bir yere sahiptir. Plotinos aslında Aristoteles'in savunduğu belli başlı tezlere (örneğin ruhun statüsü; ilk ilkenin "düşüncenin düşüncesi" olarak nitelenmesi; varlık ve kategoriler doktrini; zamanın "hareketin ölçüsü" olarak algısı, vs.) eleştirel yaklaşır, ama Aristoteles ile (benzer bölümlerin analizinden anlaşılacağı üzere) Peripatetik yorumcuların (özellikle Aphrodisiaslı Aleksandros) formüle ettiği tezlere ve kavramlara sürekli olarak yer verir. Görebildiğimiz kadarıyla Plotinos, Aristoteles'in inceleme yazıları ve yorumcularının eserleri konusunda geniş kapsamlı ve derin bilgi sahibi olan ilk Platoncu yorumcudur. Bu durumun Ammonios Sakkas'ın verdiği eğitime bağlı olup olmadığı, cevap bulmamaya mahkûm bir sorudur (ancak Ammonios'un Aristoteles konusunda derin bilgilere sahip olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur). Aristoteles'in Aphrodisiaslı Aleksandros tarafından yapılan yorumlarının Plotinos'un felsefesinin oluşumunda belirleyici olduğu ise kesindir; Plotinos onun vardığı sonuçları reddettiğinde bile (örneğin ruh-beden ilişkisi konusunda bkz. IV 3 [27], 20, duyusal töz kavramı konusunda da bkz. VI 3 [44], 5-8) Aleksandros'un tezlerinin Plotinos'un argümanlarının temelini oluşturduğu apaçıktır.

Platon ve Aristoteles

Burada göz önüne alınması gereken iki nokta daha vardır. Plotinos'un döneminin dini ve ruhani akımlarının tamamıyla bilincinde olduğu kesindir, Porphyrios da (*VP*, 16) "sapkın Hıristiyanlar" olarak tanımladığı Gnostiklerin Plotinos'un Roma'da verdiği derslere katıldığına tanıklık eder. Bu bilgiler temelinde ve *Enneadlar*'dan bölümler, Gnostiklerin günümüze ulaşan ve bazıları gerçekten de Platonvari doktrinlere atıflar içeren inceleme yazılarıyla kıyaslandığında, Plotinos'un felsefesinin belli başlı temalarının (ve *Parmenides*'in metafiziksel yorumunun) Gnostik ruhanilik tarafından öngörüldüğü ileri sürülmüştür. Bu konu hem Gnostik kaynakların tarihlendirilmesinin kesin olmaması hem de içeriklerinin değerlendirilmesinin zor olması açısından tartışmaya açık olmaya devam etmektedir. Öne sürülen çeşitli hipotezler arasında kesin olan tek şey, Plotinos'un Gnostikleri ele aldığı yazısında (II 9 [333]) teolojik akıl yürütmelerini Platoncu metafizik ışığında eleştirdiği, onları irrasyonel ve kabaca antropomorfik görüşleri savunmakla suçladığıdır: dolayısıyla Gnostiklerin Platon'u temel aldıkları doğruysa da bunu yanıltıcı bir şekilde yaparlar (II 9 [33], 6). Bu durumda Plotinos'un fel-

Gnostisizm

sefesinin oluşumunda Gnostisizmin öneminin abartılmaması gerekir. Plotinos ile Doğulu gelenekler arasındaki olası ilişkilere ışık tutarken de benzer şekilde (hatta daha fazla) ihtiyatlı davranmak gerekir. Porphyrios Plotinos'un Pers ve Hint felsefelerine duyduğu ilgiye tanıklık etmiştir. Geçmişte bazı yorumcular (başta Émile Bréhier) Doğu felsefesinin Plotinos'un felsefesi üzerinde belirleyici olduğunu, bazı yönlerinin (özellikle bireysel ruhun Bir'le birleşmesi) ancak bu şekilde açıklanabileceğini öne sürmüştür. Ancak Plotinos'un öğrendiği Doğu doktrinlerinin *Enneadlar*'ın hangi bölümlerine yansıdığını belirlemek zordur, halbuki eserin mistik yönleri Plotinos'un apaçık bir şekilde temel aldığı Yunan felsefe geleneğinin özgün yorumunun sonucu olarak açıklanabilir.

Plotinos'un Metafiziği: Temel Sorunlar

Plotinos'un Platon'un yorumlanmasının sonucu olarak sunduğu doktrinler arasında üç farklı birlik derecesine tekabül eden üç farklı metafiziksel ilke vardır (yaygın olarak "hipostaz" olarak tanımlanırlar, ama Plotinos bu terimi genelde bu anlamda kullanmaz): (1) mutlak derecede yalın olan Bir (*hen*); (2) biçimlerin çoğulluğunun hiçbir uzamsal-zamansal şartlandırma olmadan birleştiği Zihin (dolayısıyla Zihin, *hen polla*, yani "bir-çok"tur: bkz. V 1 [10], 8.26; V 3 [49], 15.11 vs.); (3) ruh, yani hiyerarşide daha aşağıda yer alan ve çoğulluk derecesi daha yüksek olan anlaşılır ilke (ruh *hen kai polla*, yani "bir ve çok"tur: bkz. V 1 [10], 8.26). Plotinos V 1 [10], 8.23-26'da üç ilkenin Platon'un *Parmenides* adlı diyalogunun ikinci kısmında Parmenides'in diyalektik alıştırmasında Bir konusunda ileri sürdüğü ilk üç hipoteze tekabül ettiğini belirtir.

Üç metafizik ilkesi

Platon'un *Parmenides*'inin metafiziksel yorumu ve ilkeler hiyerarşisinin diyalogda Bir konusunda öne sürülen hipotezlerle denk tutulması, Plotinos'un düşüncesinin karakteristik yönlerinden birini ve kendinden sonraki Platonculuk üzerinde en etkili olanlardan birini teşkil eder, çünkü bu yorum Porphyrios'tan Atina okulunun son temsilcilerine kadar bütün yeni-Platoncular tarafından yeniden ele alınıp geliştirilir. Ayrıca bu doktrin Plotinos ile haleflerini Plotinos'tan önceki yazarlardan ayırır, çünkü sözde "Orta Platonculuk"ta *Parmenides* teolojik değil de daha çok mantık konulu bir diyalog olarak yorumlanır, referans diyalogu da *Timaios*'tur. *Timaios* Plotinos açısından da temel öneme sahipse ve yazar sürekli olarak ona atıfta bulunursa da, *Parmenides*'i teolojik açıdan yorumu ve kesin olarak (kozmolojik değil de) metafiziksel açıdan sunması, Plotinos'un Platonculuğunun niteleyici ve yenilikçi unsurları olarak görünürler (bu durum, daha eski gelenekte de benzer örneklerin bulunmadığı anlamına gelmez; ancak günümüze ulaşan örnekler üzerinde yapılan değerlendirmeler oldukça tartışmalıdır ve Plotinos'un *Parmenides*'e getirdiği yorumla benzerlikler oldukça sınırlıdır).

Parmenides'in metafiziksel yorumu

Plotinos'un *Parmenides*'i konu alan yorumu, Bir konusundaki diyalektik tartışmanın yanı sıra, eidos doktriniyle bağlantılı bazı *aporia*'ların tartışıldığı diyalogun ilk kısmı açısından da önemlidir. VI 4-5 [22-23]'te Plotinos *Parmenides*'ten kaynaklanan zorluklara yeniden döner ve bu itirazlara karşı koyabilecek bir anlaşılır sebepler doktrini geliştirmeye çalışır. Plotinos'un metafiziğinin temelindeki ana fikir şöyle özetlenebilir: (1) duyusal dünyanın fiziki olmayan sebeplerini varsaymak gereklidir, çünkü maddi gerçeklik kendi varlığının ve kendi anlaşılırlığının ilkesini içermez; (2) hakiki sebepler hiçbir şekilde cisimler, yapıları ve varlık biçimleri temelinde algılanmamalıdır: anlaşılır olanları kendi "uygun ilkeleri" (*eks arkhon oikeion*: VI 5 [23], 2.5-6, Plotinos'un Aristoteles'in *İkinci Çözümlemeler*'inden elde ettiği bir formül) doğrultusunda algılamak gerekir. Önce Platon tarafından ilan edilip sonra Aristoteles tarafından geliştirilen *eidos* doktriniyle bağlantılı zorluklardan ancak bu şekilde kaçınılabilir. Plotinos (*Parmenides*, 131b'den yola çıkarak) hakiki ve cisimsiz gerçekliklerde cisimler dünyasının birbiriyle uyumsuz iki yönünün bir arada varolduğuna dikkat çeker: bir yanda Plotinos'un (Aristoteles'in terminolojisine başvurarak) sayısal birliğe benzettiği daha güçlü birlik, diğer yanda "her yerde" (*pantakhou*, bkz. VI 5 [23], 1.1) bulunması vardır. Anlaşılır olanların her yerde bulunması, iki yönlü bir duruma işaret eder: bir yandan anlaşılır varlığın çoğulluğunun tamamıyla tutarlı ve uzamsal şartlandırmalardan yoksun, dolayısıyla uzamsal olarak birbirinden ayrı ve birbirlerinin dışında yer alan kısımlardan oluşan cisimsel çoğulluktan farklı bir bütünlük olduğunu gösterir, diğer yandan duyusal gerçeklikleri, bağlı oldukları anlaşılır tözlerin varlığından haberdar eder. Her yerde bulunma, anlaşılır olanlar ondan dolayı birliğini ve birbirlerinin içine girme hallerini kaybetmeden gerçekleşir, yani anlaşılır olanların cisimlerin içinde bulunması, yayılmalarını ve uzamsal olarak sınırlanmalarını gerektirmez.

Anlaşılır sebepler doktrini

Bir

Plotinos gerçekliğin zirvesine mutlak derecede yalın bir ilke olan ve her şeyin, varlığın ve düşüncenin bile üzerinde yer alan Biri yerleştirir (I 7 [54], 1.18-20; V 3 [49], 15. 8-9; V 6 [24], 6.30; VI 7 [38], 42.8-15); Bir telaffuz edilemez ve içeriğini beyan etmek imkânsızdır, öyle ki Plotinos sıklıkla "olumsuz teoloji"nin ilk temsilcisi sayılır. Her şeyin kaynağı olduğu, dolayısıyla da yaratıcı "kuvve"si (*dynamis ton panton*: III 8 [30], 10.1-2) olduğundan, kendisine bağlı olanların hiçbir şeyi değildir. İlk ilke doktrini Plotinos açısından büyük önem taşırsa da, felsefesini teşkil eden diğer temalardan ayrı tutulmamalıdır. Bir doktrini her şeyin temelinde yatan öncül değildir, Plotinos'un felsefi sisteminin tamamını düzenleyen belirli öncüllerin nihai sonucudur. Nitekim Biri ilk ilke olarak varsaymak, sebepler doktriniyle bağlantılı metodolojik yapının en uç sonucudur. Anlaşılır dünya, var olan şeylerin ilki

İlk ilke doktrini

ve en mükemmelidir, varlığın bütünlüğünün içindeki ilkedir (VI 2 [43], 1.25-33). Dolayısıyla anlaşılır dünya her şeyin ilk ilkesi olamaz: daha önce de dendiği gibi, Plotinos (V 1 [10], 9.7-27) Aristoteles'i ilk ilkeye "düşüncenin düşüncesi" dediği ve mutlak yalınlığını tartışmaya açtığı için eleştirir. Aslında, sebebin mutlak heterojenliğine dair tez dolayısıyla her şeyin zirvesinde, en üstün anlamda "olan"ın bile üzerinde, ona bağlı olanların (varlığın ve düşüncenin bile) hiçbir şeyi olmayan bir şey olmalıdır.

Dolayısıyla Bir, Zihin değildir, Zihinden öncedir: Zihin varlıklar arasındaki bir şeydir, ama Bir, bir şey değildir, her şeyden öncedir; Bir, Varlık da değildir, çünkü Varlığın bir şekilde kendine özgü bir biçimi vardır, Bir ise biçimden yoksundur (*amorphon*), hatta anlaşılır bir biçimden de yoksundur. Bir her şeyi yaratır ama doğası hiçbir şeyinki gibi değildir. Bir "bir şey" değildir, bir nitelik, bir nicelik, Zihin veya Ruh değildir: hareketli de, hareketsiz de değildir, belirli bir yerde veya zamanda değildir (bkz. Platon, *Parmenides*, 139b 3, 138b 5, 141a 5), kendi içinde ve kendindendir, tek biçimlidir (bkz. Platon, *Şölen*, 211b 1; *Phaidon*, 78d 5-6), daha doğrusu biçimden yoksundur (*aneideon*), çünkü her türlü biçimden öncedir, hareketten ve hareketsizlikten öncedir: biçim, hareket ve hareketsizlik Varlığa aittir ve onu çoğul yaparlar" (VI 9 [9], 3.36-45).

İyilik

Bu durumda var olan her şey Varlıktan daha üstün bir ilke olan Bir sayesinde "vardır" (VI 9 [9], 1.1). Ona "Bir" adını vermek, ona olumlu bir nitelik atfedildiği değil, çoğul olanın tamamıyla bastırıldığı anlamına gelir. Plotinos, çoğul olanın olumsuzlamasından dolayı Bir'den sembolik olarak Apollon'un adıyla söz eden (Apollon adının *a-pollon* ifadesinden türediği söylenir) Pythagorasçıların görüşüne övgüyle atıfta bulunur. Dolayısıyla "Bir" aslında ilk ilkeye ancak ihtiyatlı bir şekilde uygulanabilir ve aynı şey Plotinos'un Bir'e atfettiği diğer nitelik olan "İyilik" açısından daha da geçerlidir. Bu kullanımın kaynağı, Platon'un İyilik için verdiği, "yüceliği ve gücü açısından Varlığın ötesinde" (*epekeina tes ousìas*) şeklindeki tanımıdır (*Devlet*, VI 509b). Aslında Plotinos *Parmenides*'in ilk hipotezinde kuramlaştırılan mutlak Bir'in statüsünü, *Devlet*'te kuramlaştırılan İyilik fikrine benzetir: her iki tanımlama ilk ilkeyi temel alır (V 5 [32], 6.10-12). "İyilik" her halükârda Bir'in içeriğini olumlu olarak belirleyen bir biçimi, bir niteliği veya bir ismi değildir. Bir'in sebep olduğunu söylediğimiz zaman bile onun değil kendi niteliğimizi belirtmiş oluruz. Ancak Plotinos başta Bir'in nedensel işlevini nasıl uyguladığı konusunu sorguladığı olmak üzere bazen Bir'e "olumlu" nitelikler atfetmeye eğilimlidir (bkz. VI 8 [39] *Bir'in İstekliliği/İstemi ve İradesi Üzerine*). Plotinos bu örnekte ilkeye özel bir irade ve autocausality/kendine yönelik nedensellik biçimi atfeder, ama böyle bir girişimin zorluğunu vurgular ve doğası itibarıyla aporetik niteliğine dikkat çeker.

Birin kendisine bağlı olanları nasıl yarattığını açıklamak gereklidir. Plotinos Bir'in kendi dışında başka şeyler yaratma kabiliyetini ilkelerinin doğasına bağlar. "İkili faaliyet" (*energeia*) doktrini Aristoteles'in kavramlarını temel alır

ve Plotinos her zamanki gibi onları ele alıp kapsamlı bir şekilde değiştirir. Bir şeyin doğasına özgü bir faaliyet vardır, bir de bu doğadan türeyen bir faaliyet vardır; ilk faaliyet şeyin kendinin "fiili" halidir, ondan türeyen faaliyet ise o şeyden ayrıdır ve tözünün bir sonucudur. İkinci fiil birincinin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve ikinci fiil yoluyla sebep olan başka şeylerde izini bırakır. Dolayısıyla nedensel etkililik, istemli ve maksatlı bir eylemden değil, sebep olan gerçekliklerin doğasından kaynaklanır (Plotinos bütün bu unsurları olumlu olarak ele almaz, çünkü kaçınılmaz olarak hepsi mükemmel olmaktan uzaktır ve duyusal dünyayla bağlantılıdır). Plotinos bu doktrini açıklamak için ateş örneğine başvurur: hem tözünü oluşturan bir ısısı vardır hem de ilkinden türeyen, dışa doğru yayılan ve faaliyetini icra etmesine izin veren bir ısısı vardır. İkili faaliyet kuramı, Zihnin Bir'den türemesi dahil, Plotinos'un hiyerarşisinin bütün derecelerini açıklamak için kullanılabilir; ancak ilk ilke açısından bazı zorluklar söz konusudur çünkü görüldüğü üzere, Bir hiçbir yüklem yoluyla belirlenemez, dolayısıyla da "töz"ünün veya "ilk faaliyeti"nin ne olduğu tam olarak anlaşılamaz. Birçok sorun çözüme kavuşturulmadıysa ve yorumcular arasında tartışma konusu olursa da durum aşağıdaki gibi özetlenebilir: (1) Bir'den, "fazlalıktan dolayı" başka bir şeyler ortaya çıkar: bu sınırsız ve ikincil faaliyet henüz Zihin değildir, Zihni yaratacak olan güçtür; Plotinos bu faaliyete "belirsiz hayat" da der (VI 7 [38], 17.14-15) ve bazen onu "belirsiz *dyad*", yani varlığı daha eski Platoncu ve Pythagorasçı gelenekte formüle edilmiş olan çoğulluk ve belirsizlik ilkesiyle özdeşleştirir; (2) Bir'den türeyen ikincil ve sınırsız faaliyet, bir tür "dönüş" yoluyla Bir'e yönelir (*epistrophe*: bkz. V 1 [10], 7.5).

İkili faaliyet doktrini

Plotinos bu noktada "henüz görmeyen görüş"ten, henüz tamamlanmamış, nesnesi olmayan, idraktan yoksun, belirsiz bir görüşten söz eder. Bir'den fazlalıktan dolayı türeyen "öteki" henüz Zihin değildir, Bir'e yöneldiği zaman Zihin olur; ilk anda bu görüş henüz tamamlanmamıştır, dolayısıyla Zihin de yeni başlamıştır; (3) görüş tamamlandığında, Bir'den türeyen "öteki" Zihin haline gelir: ancak görüş Bir'i Bir olarak değil, anlaşılır dünyayı oluşturan çoğulluk, yani ideal Biçimler'in çoğulluğu biçiminde görür. Böylece Zihin doğası itibarıyla kendi kendinin tefekkürüne ulaşır. İdeal Biçimler önceden var olan bir modelden hareketle oluşmayıp (Bir, anlaşılır olanların paradigması değildir), Bir'in ikincil faaliyetinin dönüş ve sınırlanma eylemi yoluyla oluşurlar ve Bir (oluşum ilkesi işlevi görerek) kendi içinde belirsiz ve belirlenemeyecek kalmaya devam eder (Bir, biçimden yoksun olduğu için biçimlerin başlangıcıdır). Zihnin oluşum sürecinin zaman içinde gerçekleşmemesi gerekir, zaten Plotinos da ayrı anların ardı ardına değil, "ebedi olarak" gerçekleştiğini belirtmekte yarar görür. Ancak Zihnin oluşumunun farklı aşamalarının ardı ardına anların çoğulluğu dışında başka şekilde gerçekleştiğini kabul etmek zordur.

"Henüz görmeyen görüş"

Zihin ve Biçimler

Zihin veya Varlık, hiyerarşinin ikinci ilkesidir; Plotinos'un İlahi Zihni oluşturan düşünce eylemleri olarak gördüğü "Platoncu" anlaşılır Biçimler Zihinde kendine yer bulur. Plotinos, *Parmenides*'te geçen "düşünmek ve olmak aynı şeydir" ifadesini alıntılarken kendi Zihin doktriniyle bu ifadenin hakiki anlamını yansıttığına inanır. Ancak kavramının asıl yapısını Platon'un ve Aristoteles'in formüle ettiği ve kendisinin yeniden ele alıp dönüştürdüğü tezler oluşturur.

Nous

Plotinos, Platon'un *Sofist*'inden anlaşılır dünyayı oluşturan Biçimler arasında bir bağlantı tespit etme ve aralarındaki ilişkileri düzenleyen ilkeleri belirleme ihtiyacını ödünç alır. Böylece "en büyük türler" (bkz. Platon, Sofist, 254d) – varlık, aynılık, farklılık, hareket, hareketsizlik- Plotinos'a göre Zihnin, birlik ile çoğulluğun mükemmel şekilde iç içe geçtiği kendine özgü yapısını tanımlayan temel kavramlar haline gelir. Plotinos en üstün Varlığa hareket, hayat ve düşüncenin atfedilmesi gerektiğine dair genel tezini de hem *Sofist*'ten hem de *Timaios*'tan almış olmalıdır: buna göre ideal evren, anlaşılır paradigmaları içeren mükemmel bir canlı olarak algılanır. Aristoteles'e gelince, Plotinos *Metafizik*'in XII. kitabının teolojisine çok şey borçludur: tanrı düşüncenin düşüncesi, fiil ve hayat olarak algılanır ve bu özellikler aynı zamanda Plotinos'un *Nous*'unun da [zihin] nitelikleridir (ama daha önce gördüğümüz gibi, ilk ilke olan Bir'in nitelikleri değildir). Plotinos'un Zihin doktrininin öngördüğü kavramlar hem Platoncu hem de Aristotelesçi gelenekte zaten geliştirilmiştir. Plotinos'un özgün katkıları büyük önem taşırsa da, yazar özellikle Eidos'un tanrının düşünceleri olduğuna dair Orta Platoncu doktrinle zaten karşılaşmış olmalıdır.

Plotinos'un Zihni "her şey bir arada"dır (*homou panta*)ve yapısı çoğulluğun birleşiminin olabilecek en yüksek derecesini temsil eder (III 6 [26], 6.23; IV 2 [2], 2.44; V 3 [49], 15.21; 17.10; VI 4 [22], 14.4-6; VI 7 [38], 33.8 ecc.). Bu "arketip" zihinsel bilginin tasviri Plotinos'un yazılarında bayağı yer kaplar ve çeşitli derinlemesine analizlere konu olmuştur. İlahi Zihin'in bilgisi başlangıca aittir, kendine dönüktür ve sonrası yoktur. Düşünce ile düşünülen örtüşür; düşünülen, yani her *Eidos* aynı zamanda Zihindir. Dolayısıyla Zihin kendi dışındaki şeylerle herhangi bir bağıntısı olmadan çoğul içerikleri düşünebilir: zaten düşünce düşünülen şeyin özünü yakalamakla kalmaz, düşüncenin özü ile düşünülen şeyin özü aynı şeydir. Dolayısıyla *Nous*'un düşüncesinin araçları düşüncenin yöneldiği şeylerin temsili değildir; *Nous*'un düşüncesi "öteki"nin düşüncesi olmayıp tamamıyla kendine dönüktür; düşüncenin hakikati dışarıdaki şeylerle değil, kendi kendiyle uyumludur. Bu tür bir düşünce "söylemsel" değildir; çıkarımsal değildir, "hepsi bir anda"dır ve bütün nesneleri bir arada bilir; zorunlu olarak hakikidir ve kesindir: nesnesini aramaz, onu kendi içinde içerir. Zihnin faaliyeti zamanın dışında olduğu için ebedidir, dolayısıyla süreden, eksiklerden, değişimlerden ve geçişlerden yoksundur.

Homou panta

Plotinos ayrıca, Platon'un *Phaidros* ve *Şölen*'de güzellik konusunda sunduğu düşünceleri kendinden önceki Platonculara kıyasla çok daha fazla derinleştirip geliştirir ve güzelliği ideal dünyanın mükemmelliğiyle bağdaştırır (bkz. I 6 [1] ve özellikle V 8 [31]). Varlığın derecelerine hayat dereceleri ve aydınlık dereceleri (Zihnin mükemmel ışığından gerçekliğin en alt derecelerinin ve maddenin karanlığına kadar) tekabül eder. Zihnin Biçimleri görüşü bir ışığın arada dış görme aracı olmadan başka bir ışığı görmesine benzetilir. Plotinos'un metafiziği, ışığın anlaşılır dünya ile bağıntısının analojisini sıklıkla ve felsefi açıdan kullanmasından dolayı "ışığın metafiziği" olarak tanımlanmıştır.

Işığın metafiziği

Ruh ve Fiziksel Dünya

Ruh, kendi nedensel kuvvesine sahip olan ilkeler skalasının sonuncusudur. Zihin gibi o da cisimsizdir, anlaşılırdır, uzamdan ve uzamsal şartlandırmalardan yoksundur. Ancak Zihnin tersine Ruhun faaliyeti birbirini izleyen farklı hallerden oluşur: dolayısıyla ruh özünde zamanla bağlantılıdır (III 7 [45], 11.20-30) ve Plotinos (*Timaios* 37 d doğrultusunda) zamanı ebediyetin bir imgesi olarak görür ve onu "bir hayat halinden diğerine geçiş hareketindeki ruhun hayatı" olarak tanımlar. Ruh anlaşılır bir ilke olduğu için bölümlere ayrılamaz ve çeşitli yönleri arasında temel bir birlik söz konusudur (bkz. IV 9 [8]); Plotinos bu birliği ifade etmek için bir bilim dalı ile çeşitli teoremleri analojisine başvurur. Öte yandan ruhun Zihinden farkı, çoğulluk düzeyinin daha yüksek olması ve ruhun cisimler dünyasındaki mevcudiyetidir. Plotinos bu konuda *Timaios* 35a'ya birkaç defa atıfta bulunur, çünkü Platon kozmik ruhun doğasının bölünebilir öz ile bölünmez özden oluştuğunu söyler. Plotinos bu kavramları her türlü matematiksel nitelikten arındırır ve anlaşılır dünya (doğası itibarıyla ait olduğu bölünmez dünya) ile duyusal dünya (ruhun mevcut olduğu ve nedensel kuvvesi içinde içerdiği bölünebilir dünya) arasında yer alan ruhun doğasıyla bağlantılı olduklarını düşünür. Ayrıca, ruhun ayrı kısımlarının varlığını varsaymak doğru değilse de, Plotinos ruhun içinde birbirinden ayrı düzeylerin varlığını tespit eder. Genelde üç düzeyin söz konusu olduğu düşünülür: (1) evrensel metafizik ilkesi olan ruhun kendi, (2) dünyanın ruhu, yani evreni yöneten, ileri gelen ve mükemmel, maddi bir bireyle kıyaslanabilecek ruh, (3) münferit bireylerin ruhları, yani her insanın bedenine inen ama, sonradan göreceğimiz üzere, Zihnin içinde kalmaya devam eden ruhlar (bireysel zihinleri) (IV 3 [27], 6.10-15; kozmik ruhun bireysel ruha göre farklı şartları konusunda bkz. IV 8 [6], 2.31 vd.).

Ruhun faaliyeti

Plotinos'un duyusal dünyası, cisimsiz ilkelerin tersine, hakiki nedensel kuvveden yoksundur: Plotinos'un fiziksel dünyayı, doğasını maddi veya fiziksel olmayan özsel sebeplerin eylemine dayandırmadan açıklama iddiasındaki felsefelere (başta Peripatetikler ve Stoacılar) yönelttiği kapsamlı eleştirilerin

hareket noktası budur. Plotinos'a göre bu gibi "natüralist" felsefeler uzlaştırılamaz zorluklarla karşılaşırlar, çünkü duyusal olan, varlığını ve anlaşılırlığını açıklayan ilkelerden yoksundur. Duyusal olanların *aporia*'ları ancak Platoncu türden, maddi veya fiziksel olmayan, özsel sebepler varsayılarak çözüme kavuşturulabilir. Plotinos aslında bedenin ruhun nedensel kuvvesi tarafından içerildiğini söyler (tam tersi söz konusu değildir). Ruhun nedenselliğinin fiziksel dünya üzerinde nasıl etkisini gösterdiğini açıklamak için en azından iki kavramı ele almak gerekir. İlki *logos*'tur. Aslında Plotinos'un farklı bağlamlarda kullandığı bir kavram olup fiziksel dünyanın analizinde madde üzerinde etkili olarak cisimlere biçim kazandıran özsel ilkeye işaret eder. Plotinos bu kavramı kısmen Stoacı fizikten devralır, ama onu her türlü cisimsel niteliğinden arındırır: Plotinos'un *logos*'ları cisimsizdir ve cisimler üzerindeki biçimlendirici eylemlerini kökenleri ve doğaları anlaşılır evrenden kaynaklandığı için gerçekleştirebilirler. Ruh, cisimleri biçimlendiren *logos*'ların türediği kaynak olarak sunulur. Doğa kavramı (*physis*, bkz. III 8 [30]) da *logos* kavramına benzerdir.

Logos

Doğanın madde üzerindeki biçimlendirici etkisi, fiziksel dünyanın doğuşundan sorumlu, üretici bir tefekkür (*theoria*) olarak algılanır; doğanın üretmesinin sebebi, tefekkür olmasıdır. Dolayısıyla Plotinos doğanın üretici tefekkürünü anlaşılır tözleri niteleyen kuramsal faaliyetin nihai yansıması olarak görür, böylece fiziksel dünyanın yapısını, kademe kademe bir metafizik yoluyla üst düzey özsel ilkelere dayandırır.

Physis

Plotinos'un evreninin en alt kademesinde madde bulunur. Bu da diğerleri gibi oldukça tartışmalı bir doktrindir. Her şeyden önce Plotinos maddenin üst düzey ilkeler tarafından tam olarak nasıl yaratıldığını gerçek anlamda açıklamaz (uzmanlar arasında bu konuda fikir ayrılıkları söz konusudur). İkinci olarak da maddenin statüsü en azından görünürde birbiriyle uyumsuz olan tariflerle nitelenir. Madde bir yandan saf varlık-olmayan, yoksunluk, kısırlık, herhangi bir şeyi yaratmaktan acizlik (dolayısıyla da kendine özgü nedensel eylemden yoksunluk) olarak sunulur. Plotinos, biçimlerin maddeye içkin olmasını biçimlerin aynada yansımasına benzetir (bkz. 7.31). Öte yandan madde bazen rastlantısal olarak hareketsiz olarak değil de, anlaşılır dünyanın zıddı olan cisimlerin niteliklerinin (özellikle niceliksel uzam: II 4 [12], 12)dayandığı "olumsuz" bir ilke gibi tarif edilir. Ayrıca *Kötülüklerin ne olduğu ve nereden geldiği üzerine* başlıklı I 8 [51]'de maddenin "olumsuz nedenselliği" kötülüğün kaynağı ve ilkesi olarak algılanmış gibidir (bu durum Plotinos'un genelde monist olan metafiziği içerisinde, Antikçağ yorumcularının gözünden kaçmayacak, son derece ciddi sorunlara yol açar). Son olarak, madde bazen nedensel sürecin "sınır kavramı", varlığın yaklaştığı ama hiçbir zaman "dokunmadığı" bir sınır olarak sunulur: Plotinos maddenin kökeninin izini içinde daima muhafaza ettiğini, ondan hiçbir zaman apayrı olmadığını savunur ve onu "nihai biçim" olarak tarif eder (V 8 [31], 7.18-23).

Madde

İnsan Kavramı: Epistemoloji, Ahlak, Mistisizm

Bireysel ruhlar anlaşılır dünyanın bir parçası olsalar bile, insan bedenine inmiş normal halleriyle kökenlerini hatırlamazlar (V 1 [10], 1.1). Cisimleşmiş ruhların faaliyeti genelde anlaşılır dünyaya değil, cisimlere yöneliktir. Plotinos algının ve akıl yürütmenin, doğru şekilde kavrandıkları takdirde, ruhun anlaşılır kökenine işaret eden faaliyetleri olarak görüleceği konusunda ısrarcıdır (bkz. özellikle algılamanın etkin niteliğinin ruhun "yargı"sına benzetilmesi konusunda III 6 [26], 1.1- 2), ama bu faaliyetlerin ürünü olan bilginin konusunun duyusal dünya olduğu da doğrudur: bu bilgi başka şeylere, yani ruhun dışındaki cisimlere yöneliktir. Bu varolma ve düşünme şekli, Plotinos'un (Platon'un *Alkibiades I* eseri temelinde) "biz" adını verdiği kavrama (yani ruhumuzun sıradan varolma hali, normalde özdeşleştiğimiz hal) özgüdür. Ancak bu varolma hali olduğumuz şeyi ve bilebileceğimiz şeyleri tamamıyla kapsamaz. Aslında Plotinos'a göre her bireyin ruhu bir bütün olarak bedene inmemiştir, "bir kısmı" Zihni asla terk etmez (IV 8 [6], 8.3: *esti ti autes en to noeto aei*), onunla homojendir, onun kendine dönük bilgisinin bir parçasıdır, cisimler dünyasına inmemiştir ve ruhun bedenle birleşmesi sonucunda değişime uğramaz. Biz büyük ölçüde anlaşılır biçimlerin bilincinde değilsek de bu "kısım" (ruhtan söz ederken "kısım" terimini kullanmak ne kadar meşruysa), anlaşılır biçimleri sürekli tefekkür halindedir; bizim bilincinde olduğumuz bilişsel faaliyet ise daha alt düzeyde gerçekleşir.

Burada her zamanki gibi Platon'un ve Aristoteles'in çeşitli yazılarıyla benzerlikler tespit etmek mümkünse de, bu kuram ("inmemiş ruh doktrini"olarak bilinir) Plotinos'un en özgün ve en tartışmalı kuramlarından biridir (Plotinos'tan sonraki Platoncular bu kuramı kesin bir şekilde reddetmişlerdir). Bu durumda Plotinos'un antropolojisine göre her insan, birbirleriyle bağlı olsalar da nedensel açıdan farklı iki kavramla bağlantılı, ikili bir ontolojik ve bilişsel niteliğe sahiptir. Bir yanda sıradan "biz", yani cisimleşmiş canlı vardır, zamana ve değişimlere tabi olan gerçekliklerle aynı ontolojik hali paylaşır; diğer yandan bizim asıl halimiz, anlaşılır dünyayı terk etmeyen ve ruhun en üst kısmıyla özdeşleşen hakiki doğamız vardır. Böylelikle bilişsel yükseliş, cisimlere bağlı, duyusal unsurların bilgi alanımızdan uzaklaştırılması olarak algılanır; sonuç olarak ruhun tamamı, genelde bilincinde olmasa da başından beri ona özgü olan o üst düzey entelektüel faaliyetin bilincine varır (bkz. IV 3 [27], 30). Plotinos "kendinin kendine uyanması"na benzettiği bu deneyimi şu ünlü satırlarda tarif eder: "Bazen, bedenimden kendime uyandığımda ve her şeyin dışına geçip kendi içime girdiğimde, bu kadar olağanüstü güzelliği görüp en iyi kısmının bir parçası olduğumu kesin olarak hissettiğimde, özellikle o zaman en asil hayatı yaşadığımı, tanrıyla bir olduğumu ve temelimin onda olduğunu anladığımda, o eyleme doğru ilerleyip kendimi her türlü anlaşılır olanın üzerine konumlandırdığımda, ilahi dünyada böyle bir süre geçirdikten sonra zihinden söylemsel akla indiğim zaman, bir kez daha indiğimde ruhum, bir bedende bulunmasına rağ-

Bedene inmemiş ruh doktrini

men kendinde ve kendi için görünen şeyle aynıysa, onun bedenimin içine neden ve ne şekilde bulunduğunu açıklayamıyorum" (IV 8 [6], 1.1-11, Plotinos, *Ruhun bedene inişi* (*Enneadlar*. IV 8 [6], ed. Cristina D'Ancona, 2003, s. 117).

Bedene inmemiş ruh doktrini Plotinos'un, daha önce de belirtildiği gibi anlaşılır tözlerin kendilerinden, kendilerine özgü ilkeler doğrultusunda ve cisimsel doğalarından hareket etmeden tanınması gerektiği fikrine dayanan metafiziğinin antropolojik ve epistemolojik temelini oluşturur. Bu doktrinin ahlaki açıdan sonuçları da son derece önemlidir. Plotinos evrenin temelinde, anlaşılır sebeplerden kaynaklanan ve farklı yerlerde farklı şekillerde de olsa evrenin tamamında bulunan ilahi bir düzenin (*logos*'la bağlantılı) yattığına inanır (I-II 3 [48], 5.1-3). Böyle bir kavram pratik eylemlerin belirsizlik ve özgürlük marjını en aza indirger. Öte yandan Plotinos'un ahlak anlayışında anlaşılır kendimize atfedilen konumdan ve tecrübi, cisimsel kendimizin katı bir şekilde ikincil hale getirilmesinden dolayı dışlanır (yorumcular Plotinos'un tezleri ile eski Stoacılığın tezleri arasında bazı benzerlikler tespit etmişlerdir). Dolayısıyla asıl özgürlük, duyusal olana yönelik eylemlerde ve tercihlerde ifade edilen değil, daha hakiki ve tamamıyla zihinsel doğamıza daha uygun şekilde etkin olmamıza izin veren özgürlüktür. Bu durumda pratik eylemin ahlaki değeri oldukça düşüktür, çünkü hakiki kendimizin (yani inmemiş ruhun) faaliyeti kuramsaldır ve pratiğin dışındadır. Böylelikle mutluluk mükemmel bir hayata sahip olmakla, yani düşünen Zihnin faaliyetiyle özdeşleştirilir.

Ahlak

Öte yandan ruhun içe dönmesi (bkz. V 1 [10], 12.14) ve kökenine yeniden sahip çıkması, tecrübi kendi ile Zihinden inmemiş ruhun en yüksek kısmının birleşmesiyle son bulmaz. Ruh, Zihnin yanı sıra neredeyse erotik bir arzuyla (bkz. VI 7 [38], 34-35) Bir'e yönelebilir. Her şeyin kökeni olan ve ruhun da bağlı olduğu Bir kendinde mutlak düzeyde aşkındır, ama buna rağmen "içimizde" mevcuttur, çünkü nedensel kuvvesinin içinde ruhumuzu içerir. VI 9 [9], 11.51'de Plotinos tanrıların ve aşağıdaki şeylerden kurtulan, Zihin yoluyla ve Zihnin ötesinde Bir'le birleşen kutsanmış insanların hayatını "yalnız olanın Yalnız olana geçişi" olarak niteler. Bu deneyim ve "mistik" birleşme türü, tüm olası düşüncelerden farklıdır ve zihinsel türden bir öğrenme şekline indirgenemez (VI 9 [9], 9-10 e VI 7 [38], 35).

Plotinos'un mistik yönü

Plotinos klasik felsefe mirasını son derece özgün bir şekilde ele alarak zihinselliği veya hakiki bilginin sebepleri inceleyen bilgi olması gibi merkezi yönlerini benimser. Ancak Plotinos eskilerin felsefesine yeni bir yapı kazandırır, çünkü düşüncesi tamamıyla metafiziğe yöneliktir; ayrıca Plotinos'un felsefi argümanlarıyla mistik deneyimleri arasında sıkı bağlar söz konusudur. Plotinos bu açıdan hem son büyük Antikçağ filozofudur hem de Antikçağın son yüzyıllarını ve o dünyadan sonraki yüzyıllara geçişi niteleyen farklı bir duyarlılığı yansıtan ilk filozoftur. Plotinos ayrıca Aristoteles'ten elde ettiği kavramları ve argümanları da uyarlayarak veya elden geçirerek kapsamlı şekilde kullanır. Platoncu bir filozof olmasına ve Aristoteles'i eleştirmesine rağmen

hem Aristoteles'in hem de yorumcularının eserlerini derinlemesine tanır. Plotinos bu açıdan da kendinden önceki geleneğe kıyasla önemli bir değişime işaret eder ve Aristoteles'in yeni-Platoncu yorumcuları tarafından geliştirilip Ortaçağa aktarılacak olan felsefe için zemin hazırlar.

Bkz. *Plutarkhos ve Numenios'ta Platonculuk ve Pythagorasçılık*, s. 404; *Aphrodisiaslı Aleksandros ve Bir Felsefe Türü Olarak Yorum*, s. 410; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Gnosis*, s. 441; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447

Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar

Alessandro Linguiti

IV ile VI. yüzyıllar arasında yeni-Platoncu düşünce özellikle Suriye, Pergamon, Atina ve İskenderiye'de gelişir; belli başlı temsilcileri arasında Porphyrios, Iamblikhos, Proklos ve Damaskios vardır. Plotinos'la aralarındaki en büyük farklar, Aristoteles'i daha olumlu şekilde değerlendirmeleri, cisimsiz hipostazları sayısız üçlü şeklinde yapılandırmaları ve büyü temelli uygulamalara giderek daha çok önem vermeleridir.

Okullar ve Temsilcileri

Geç Antikçağın felsefesine Platoncu veya XIX. yüzyıl başlarında Plotinos ile haleflerinin düşünceleri için kullanılmaya başlanan terimle yeni-Platoncu okul hakimdir. III-VI. yüzyıllar arasındaki dönemde gerçek anlamda canlı kalmayı ve başka gelenekleri kendi içine alıp geliştirmeyi başaran tek felsefe akımı Platonculuktur.

Plotinos'un 244 yılında Roma'da kurduğu okulun işleyişi Porphyrios tarafından *Vita Plotini*'de [*Plotinos'un Hayatı*] tarif edilmiştir. Porphyrios'un hocasının ölümünden sonra (270) Roma'da ders vermeye devam edip etmediği kesin değildir; kesin olan tek şey, o tarihten sonra yeni-Platoncuların faaliyetlerinin devam ettiği ve başka yerlerde geliştiğidir. Koele Syria'da, Khalkis'te doğan Iamblikhos (245-y. 325) önce Apameia'da, sonra da muhtemelen Antiokheia'nın

[Antakya] dış mahallesi Daphne'de birer okul kurar. Iamblikhos'un doğrudan öğrencisi olanlar arasında Asineli Theodoros, Apameialı Sopatros, Deksippos ve hocasının ölümünden sonra Pergamon'da çok rağbet görecek bir okul kuracak olan Aidesios vardır. Antikçağ kaynaklarına göre Aidesios'un öğrencileri arasında Sardesli Khrysanthios, Epeiroslu Priskos, Myndoslu Eusebios, Ephesoslu Maksimos ve Hıristiyanlıkla mücadele ederken yeni-Platoncu ruhaniliğin çeşitli unsurlarından faydalanan geleceğin imparatoru Iulianus'un (331-363) olduğu söylenir.

Iamblikhos'un yeni-Platonculuğu özellikle Priskos (y. 305-396) sayesinde Atina'ya kadar yayılır ve burada "Büyük" olarak bilinen, Platon ve Aristoteles yorumcusu Atinalı Plutarkhos tarafından (ideal olarak Platon'un şanlı *Akademeia*'sını yerini aldığına inanılan) bir okul kurulur. Plutarkhos öldüğünde (432) okulun liderliğini önce Syrianos, ardından Atina yeni-Platonculuğunun en büyük temsilcisi Proklos üstlenir. Proklos'un öğrencileri arasında Asklepiodotos, Ammonios, Zenodotos ve 485'te okulun başına geçen Marinos sayılabilir. Marinos'un hocasının ölümünden kısa süre sonra, bir aziz biyografisini andıran bir tür methiye olarak yazdığı *Vita Procli* [*Proklos'un Hayatı*] ile Damaskios'un daha geç tarihli *Vita İsidori*'si [*İsidoros'un Hayatı*] Atina'daki yeni-Platoncu akademinin tarihini yeniden kurgulumaya büyük katkıda bulunur. Akademinin son ünlü temsilcileri arasında Damaskios, Simplikios ve Lydialı Priskianos'u sayabiliriz. İmparator Iustinianus'un (y. 481-565) 529'da yayınladığı, Hıristiyan olmayanların halka eğitim vermesini yasaklayan emirnameler okulun kapanmasına neden olur; o dönemde okulun başında olan Damaskios ile Simplikios, Priskianos ve dört meslektaşları Atina'dan ayrılıp, tarihçi Agathias'ın (y. 530-579?) anlattığı üzere, Perslerin aydın kralı Hüsrev'in [Chosroes] (?-579) yanına sığınırlar. Pers kralı 532'de Iustinianus ile barış antlaşması imzaladığında filozofların hayatının teminat altına alınmasını ve Yunanistan'a dönüp orada huzur içinde yaşamalarını ister; Simplikios dahil bazıları (hatta belki de hepsi), Bizans İmparatorluğu sınırları içinde, ama aslında Perslerin etki alanında yer alan Yunan-Arap-Suriye şehri Harran'a (Karrhai) yerleşirler.

Atina

yeni-Platonculuk açısından adı anılması gereken bir şehir daha vardır, o da İskenderiye'dir: Plotinos yirmi sekiz yaşındayken burada Ammonios Sakkas'ın (y. 180-242) derslerine girmeye başlamıştır ve Platoncu-Pythagorasçı gelenek, Hypatia (?-y. 415) ve Synesios'tan (y. 370-413) görüleceği üzere burada hep canlı kalmıştır. V ve VI. yüzyıllarda İskenderiye'deki birçok yeni-Platoncu aydın son derece faalse de, burada Atina'daki gibi kurumsal şekilde düzenlenmiş bir okul olma ihtimali düşüktür. Ama *Vita Isidori*'nin de tanıklık ettiği üzere iki merkez arasında yoğun temaslar ve değiş tokuşlar söz konusudur ve İskenderiye'de faaliyet gösteren filozofların hemen hepsi Atina'da bir süre olsun eğitim almıştır: örneğin Hierokles, Plutarkhos'tan, Hermias, Syrianos'tan, Ammonios da Proklos'tan ders almıştır. Bu isimlerin en önemlisi olan Ammonios 440 civarında İskenderiye'de doğmuş-

İskenderiye

tur, matematikçi ve astronom olarak da tanınır. Ammonios felsefe alanında Platon ve Aristoteles yorumcusu olarak tanınır; Platon'u konu alan yorumları kaybolduysa da, ona atfedilen ve Aristoteles'i (mantık ve fizik-biyoloji alanındaki eserleri, hatta *Metafizik*) konu alan sayısız yorum günümüze ulaşmıştır. Ammonios'un bir tek *Önerme Üzerine* konusundaki yorumu kendi yazdığı sanılır, Aristoteles konusundaki diğer derslerinin tamamı öğrencileri Ioannes Philoponos ve Trallesli Asklepios tarafından yayınlanmıştır. Ammonios'un öğrencileri arasında, Hıristiyanlığın hâkimiyetinin giderek güç kazandığı VI. yüzyılda yorumcu David'i (Elias) yetiştiren Olympiodoros da yer alır.

Yeni-Platoncu "okullar"

Antikçağ felsefesini inceleyen araştırmacılar yeni-Platoncu "okullar"ın fizyonomisini yeniden kurgulamak için çok uğraş verdilerse de, bazı açılardan çok faydalı olan sonuçlarının ihtiyatla karşılanması gerekir, çünkü önceden de dendiği üzere, iki merkez arasında sürekli olarak temaslar ve değiş tokuşlar söz konusudur. Karl Praechter, bir yüzyıl kadar önce yazdığı ünlü bir inceleme eserinde üç akımı birbirinden ayırt etmeyi önermiştir: Plotinos, Iamblikhos ve Atina okullarında ele alınan metafiziksel-kuramsal akım, Pergamon okulunda temsil edilen din-büyü temelli akım ve İskenderiye'de gelişen ilmi akım; Calcidius, Marius Victorinus, Macrobius ve Boethius'un dahil olduğu "Latin" okulu da Praechter'e göre ağırlıklı olarak "ilmi" bir niteliğe sahiptir. Böyle bir sınıflandırma mekanik olarak benimsendiği takdirde münferit düşünürlerin fizyonomisinin belirlenmesine katkıda bulunan faktörlerin zenginliğini ve karmaşıklığını yansıtamamakla kalmaz, Geç yeni-Platonculuğun tamamında din ve büyü unsurunun tartışmasız etkisi veya Atina ile İskenderiye okullarının metafiziksel temelleri arasındaki benzerlik gibi etki alanı daha geniş olan olguları karanlıkta bırakma riski de taşır.

Ortak Metodolojik ve Kuramsal Nitelikler

Yorum eserleri

Yeni-Platoncular, Plotinos gibi, kendi felsefi faaliyetlerini özgün ve bağımsız çalışmalar olarak değil, "kutsal" Platon'un düşüncesinin giderek daha ayrıntılı ve daha derin yorumundan ibaret olarak görürler. Ancak yeni-Platonculara göre tek otorite kaynağı Platon değildir, zira Platoncu geleneğin başka büyük temsilcilerinin, Aristoteles ile yorumcularının ve Stoacıların görüşleri ile Hellenistik ve Doğu teolojileri bağlamındaki eserlere de büyük önem verirler. Anlaşılacağı üzere, geleneğe verilen değer, edebi yorum türünün kullanılmasını teşvik eder: günümüze ulaşan veya ulaşmayan eserlerin büyük kısmı ağırlıklı olarak Platon'un eserlerine getirilen yorumlardır; ancak bağımsız inceleme yazıları şeklinde yazılmış eserler de yok değildir ve bazıları çok ünlüdür: bunların arasında Porphyrios'un *Sententiae*'ını [*Hükümler*], Salloustios'un (İmparator Iulianus'a yakındı) *Peri Theon kai Kosmou*'sunu [*Tanrılar ve Dünya Hakkında*], Proklos'un *Elementatio theologica*'sı [*Teolojinin Unsurları*] ve Damaskios'un *De principiis*'ini [*İlkeler Üzerine*] sayabiliriz.

Geleceğin filozoflarının eğitiminde de Platon'un incelenmesi elzemdir: öğrenciler için öngörülen eğitim önce Aristoteles'in mantık konulu eserlerinin, sonra da Platon'un iki aşama halinde incelenmesini öngörür. Iamblikhos tarafından belirlenen kanon doğrultusunda ilk aşama derslerinde Platon'un on diyalogu, önceden kararlaştırılan sıralamayla incelenir: *Alkibiades I* (giriş), *Gorgias* ve *Phaidon* (ahlak), *Kratylos* ve *Theaitetos* (mantık), *Sofist* ve *Devlet* (fizik), *Phaidros* ve *Şölen* (teoloji), son olarak da *Philebos* (önceki diyalogların bir tür derlemesi ve zirvesi). Bir üst aşamada ise Platon'un daha "ilahi" bir ilhamla yazdığı iki eser, yani fizik doktrinleri konusunda *Timaios*, teoloji doktrinleri konusunda da *Parmenides* incelenir. Sonraki dönemin yeni-Platoncuları, Plotinos'un önerisini izleyip kendilerine özgü şekillerde geliştirerek *Parmenides*'in diyalektik hipotez diziliminde en üstün ilkeden maddeye kadar ulaşan farklı gerçeklik düzeylerini veya "hipostazları" belirlemeye çalışırlar.

Bütün yeni-Platoncu düşünürlere ortak olan kuramsal özellikler arasında *Parmenides*'in etkisinden dolayı genelde "Bir" olarak bilinen en üstün ilke kavramı vardır; yeni-Platonculara göre anlaşılır *Eidos*'lar dünyasına tekabül eden varlığın üzerinde yer alır (gerçi sonra göreceğimiz üzere Porphyrios bu konuda bazı şüpheler besler). Aslında yeni-Platoncuların hemen hepsi varlığın üzerinde birden fazla ilkenin var olduğunu öne sürerler; "olumsuz teoloji" olarak bilinen söylem şekli bütün bu öz üstü ilkelere az veya çok ölçüde uygulanır: varlığın ötesinde olan ve doğası gereği belirlenimden yoksun olan, bu nedenlerden dolayı telaffuz edilemez ve bilinemez; dolayısıyla ondan sadece olumsuz olarak söz edilebilir, yani ona "sebep", "ilke", "tanrı" veya "bir" gibi nitelikler bile atfedilmez, çünkü hiçbir nitelik onun o mutlak ve aşkın yalınlığını gerçek anlamda yansıtamaz. En üstün ilkenin Plotinos'a özgü bu tarif biçimi yeni-Platoncular tarafından daha da geliştirilerek Bir'le ilgili her türlü söylemin tamamıyla ortadan kaldırılması kuramlaştırılır.

En üstün ilke

İlk sebebin mükemmel birliğinden, kuvve fazlalığı itibarıyla, çoğulluk dereceleri giderek artan sonraki gerçeklik düzeyleri türer. En yüksek çoğulluk, dolayısıyla da kusurluluk ve düzensizlik düzeyine duyusal şeylerde ve maddede ulaşılır. Yeni-Platonculara göre her şeyin Bir'den türemesi boşluklardan yoksun, kendine özgü fizyonomi ve özellik sahibi gerçeklik düzeyleri veya "hipostazlar" halinde gelişen bir süreç şeklinde gerçekleşir. Plotinos maddi olmayan alanı Bir, Zihin ve Ruh şeklinde bölerken, yeni-Platoncular işi daha da ileri götürerek üç hipostazı büyük ölçüde üçlü gruplar şeklinde toplanmış ilave bölünmelere tabi tutarlar.

Hipostaz

Bütün yeni-Platoncular için ahlaki açıdan en önemli konu, ruhun ruhsal doğasını bedenle, zevklerle ve tutkularla bağlantılı yozlaşmadan uzak tutmak ve onu başlangıç noktası olan anlaşılır olana ve en nihayetinde Bir'e geri götürmektir. Yeni-Platoncular bu amaçla hayatlarını araştırma, riyazet ve özellikle Iamblikhos açısından kült ve büyü uygulamaları doğrultusunda yaşamaya çalışırlar ve ruhun ilkeyle yeniden birleşmesini gerçekleştirmeyi amaçlarlar.

Başlıca Temsilciler: Porphyrios, Iamblikhos, Proklos ve Damaskios

Plotinos sonrası yeni-Platoncular arasında düşüncelerinin özgünlüğü ve kültürel etki açısından en çok öne çıkanlar muhtemelen Porphyrios, Iamblikhos, Proklos ve Damaskios'tur, ama yeni-Platoncu Aristoteles yorumcuları arasında da özellikle Simplikios ile Philoponos'u unutmamak gerekir.

Fenike'nin Tyre kentinde doğan Porphyrios eğitimini yaptığı Atina'da Platoncu Longinos'tan (213-273) filoloji, edebi eleştiri ve felsefe dersleri alır. 263'te Roma'ya, Plotinos'un okuluna gelir ve burada altı yıl kalır; hocasının ölümünden otuz yıl kadar sonra, *Vita Plotini*'de belirttiği kriterler doğrultusunda onun *Enneadlar* eserini yayınlar. Porphyrios'un Plotinos'un etkisinde kaldığı kesinse de, iki filozof arasında önemli farklar da söz konusudur: Plotinos tamamıyla felsefi meselelere ilgi duyup farklı konumlar arasında uzlaşma sağlamak yerine "Platoncu" çözümün geliştirilmesine eğilimliyken, Porphyrios'un neredeyse ansiklopedik kapsamlı, çok çeşitlilik gösteren ilgi alanları vardır, dini olgulara büyük ilgi duyar (örneğin Hıristiyanlara çeşitli eleştiriler yöneltir) ve Platonculuk ile diğer felsefi akımlar arasında ortak noktalar bulmaya çalışır. Porphyrios günümüze ulaşmamış bir yazısında Platon ile Aristoteles arasında temelde var olan uyum noktalarını kanıtlamak için çaba gösterir ve özellikle Plotinos'un kesin olarak eleştirdiği kategoriler doktrininin yeniden değerlendirilmesi yoluyla genelde Aristoteles'in tezlerini benimseme eğilimi gösterir. Porphyrios

Porphyrios'un ilk ilke kavramında yer alan bazı çelişkili yönlerin Plotinos'un tezleri ile ondan önceki Platonculuğa özgü unsurların uzlaştırılamamış olmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir: nitekim Porphyrios bazı yazılarında Biri diğer hipostazlardan apayrı, dolayısıyla da varlığın üzerinde tutarken, başka yerlerde onu anlaşılır fikirler tarafından belirlenen varlıktan ve her türlü belirlenimden önceki saf varlıkla eşdeğer tutar. Porphyrios'un yeni-Platonculuk versiyonunun Hıristiyan Batı'da daha büyük rağbet görmesi bu şekilde açıklanabilir: Hıristiyan teologlar, ilkenin mutlak aşkınlığını ve yalınlığını vurgulayan kavramlara karşı Porphyrios'un da desteğiyle Tanrı'ya varlığın mükemmelliğinin olumlu niteliğini atfederler.

Porphyrios ahlak alanında ruhu bedensel tutkulardan uzak tutmak için çileci bir hayat sürmenin zorunlu olduğunu iddia eder; böyle bir davranış tarzı sürekli tefekkürle (sadece bilgi birikimi değil de felsefi bir hayatın gerçekleştirilmesi anlamında) birleştirildiğinde ruhun Tanrı'ya dönmesine ve ona bağlı olarak yeniden doğuş döngüsünden kurtulmaya izin verecektir. Ahlaki yükselişin gerçekleşmesine izin veren erdemler Porphyrios tarafından dört düzeyden oluşan bir hiyerarşik skala şeklinde sıralanır (bu skala Geç Antikçağ ve Ortaçağda birçok filozof tarafından ele alınıp geliştirilecektir): ilk düzeyde Aristoteles'in temel ahlak kavramı doğrultusunda tutkuların ölçülü olmasını temel alan ve bireysel ile toplumsal ilişkilere yansıyan yurttaşlık erdemleri

yer alır; ikinci düzeyde bedenden ve dünyadan kopmaya izin veren ve hedefleri Stoacıların izinde tutku yokluğu olan arındırıcı erdemler bulunur; üçüncü düzeyde, ruhun bakışını aralıksız olarak zihne çevirmesine izin veren tefekkür erdemleri vardır; dördüncü düzeyde de erdemlerin varlık-zihinde bulunan ideal modelleri yer alır.

Iamblikhos

Iamblikhos'un eserlerinin büyük kısmı kayıptır, ama muhafaza edilen yazıları ve kendinden sonraki filozofların ona dair tanıklıkları Suriye okulunun kurucusunun yeni-Platonculuğun tarihinde ne kadar önemli bir yer tuttuğuna işaret eder. Pythagorasçılığı konu alan on kitaplık eseri sayesinde (bu on kitabın sadece ilk dördü günümüze ulaşmıştır), hayat tarzının saflığı, matematiğe değer verilmesi, sınırlı ilke-sınırsız ilke ikilisine düalist düşünce biçimini uygulama eğilimi gibi Pythagorasçı geleneğin bazı önemli nitelikleri bu okulun daimi mirası haline gelmiştir. Iamblikhos, *En Mükemmel Keldani Teolojisi* adlı günümüze ulaşmayan eserinde, II. yüzyıla tarihlenen *Keldani Kehanetleri* başlıklı, tanrılara ve insan ruhunun kaderine dair vahiyler içeren esere 28 kitap ayırır, böylece insanın ruhunu arındırma ve zihinsel araştırmalara başvurmaya gerek olmadan ilkeyle yeniden ve nihai olarak birleşmesini sağlama kabiliyetine sahip büyü uygulamalarına ve ilahi güçlere öncelikli bir yer vermiş olur (bu açıdan ayrıca bkz. *[Peri Ton Aigyption Mysterian]* [*Mısırlıların Gizemleri Üzerine*] adlı eseri).

Iamblikhos, daha önce de dendiği gibi, öğretim kanonunu belirlemenin yanı sıra, Platon'unkiler başta olmak üzere metinleri okuma ve yorumlama yöntemine kapsamlı yenilikler getirir: Porphyrios'ta genelde ilmi araştırmalar öne çıkarken ve çeşitli olası alegorik yorumlara önem verilirken, Iamblikhos daha sistematik bir amaç edinir: Platon'un her diyalogunda önce felsefi açıdan önemli olan temayı (*skopos*) belirlemek, sonra da o diyalogun içeriğini o temanın ışığında yorumlamak gereklidir. Iamblikhos'a göre ayrıca, Platon'un her beyanı fizik olsun, ahlak olsun, metafizik olsun, bir analiz alanına aittir, ama aslında geçerliliği üç alanı birden kapsar, çünkü aynı hakikat fiziksel, ahlaki veya metafiziksel açıdan da ifade edilebilir. Dolayısıyla yorumcunun görevi, gerçekliğin tamamının üniter bir şekilde birbirine bağlı olduğunu savunan evrensel mütekabiliyet ilkesi ışığında üç alan arasındaki bağlantıları tespit edip öne çıkarmaktır ("Her birinde kendi doğasına uygun olmak üzere, her şey her şeydedir").

Daha dar anlamda felsefi açıdan Iamblikhos'a ilk olarak Bir'den de üstün bir ilkenin kuramlaştırılmasını borçluyuz: bu tema Damaskios tarafından da ele alınıp geliştirilecektir. Bunun dışında Iamblikhos, Bir'den sonraki özler üstü *henad*'lar [münferit Birler], maddi olmayan gerçeklik alanlarının üçlü yapısı ve Plotinos'un bedene inmemiş ruh tezinin kesin olarak reddedilmesi gibi, Proklos'un bazı önemli doktrinleri için de zemin hazırlar. Iamblikhos ayrıca Plotinos'un öne sürdüğü, varlık ile düşüncenin özdeşleşmesi fikrine de karşı çıkarak, Bir'den sonraki hipostaz içerisinde anlaşılır niteliği zihinsel özellikten önce konumlandırır: başka bir deyişle varlığı oluşturan fikirler öncelikli ola-

rak düşünce nesneleri, ikincil olarak da düşünceyi en mükemmel derecede icra eden öznelerdir.

Proklos'un Geç yeni-Platoncular arasındaki önemi hem düşünür olarak konumundan hem de kendinden sonraki felsefe üzerinde yarattığı olağanüstü etkiden kaynaklanır. Nitekim Platon'un Antikçağdan Ortaçağa ve Rönesans'a aktarılacak olan imajının büyük ölçüde Proklos'tan kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Proklos'un genelde düşüncesinin özgünlüğünden çok sisteminin tutarlılığı ve argümanlarının berraklığı takdir görür: daha önce söz edildiği gibi bazı şeyleri Iamblikhos'a borçluysa da, büyük saygı duyduğu hocası Syrianus'a daha da çok şey borçludur: bunların arasında *Parmenides*'in yenilikçi yorumunu, Aristoteles'in kuramsal düzeyde değerlendirilmesini (birçok açıdan övgüye değerse de metafizik ve teoloji açısından eksiktir), üç üstün ilke doktrini (Bir, sınır ve sınırsızlık) ve Platon'un öğretileri ile Orpheus'unkiler, Pythagoras ile Keldani Kehanetleri arasındaki ortak noktaların aranmasını sayabiliriz. Proklos'un sayısız eserlerinin çoğu kayıptır, ama muhafaza edilen eserlerin sayısı az değildir: aralarında Platon'un eserlerini (*Alkibiades I*, *Kratylos*, *Devlet*, *Timaios*, *Parmenides*) ve Eukleides'in *Elementler*'inin ilk kitabını konu alan yorumlar, ilahi takdir konusunda üç yazı ve en önemli iki eseri olan *Stoikheios Theologike* [*Teolojinin Unsurları*] ile *Peri tes kata Platona Theologias* [*Platon'un Teolojisi*] adlı iki inceleme eseri bulunur. Proklos, 211 önerme ile tanıtlarından oluşan ilk eserde metafizik bilimini geometrik çıkarsama yöntemiyle elde eder ve Bir, *henad*'lar, zihinler (yani varlık alanı) ve ruhlar gibi çeşitli cisimsiz gerçekliklerin doğalarını ve aralarındaki ilişkileri ele alır.

Proklos

Proklos'a göre *henad*'lar mutlak anlamda yalın Bir'den önceki ilk varlıklardır: üniterdirler ve neredeyse her açıdan ilkeye benzerler, ama çoğul oldukları ve her biri kendine özgü bir niteliğe sahip olduğu için çoğulluğun ve farklılıkların ortaya çıkışından sorumludurlar. "Katılımsız" olan Bir'in tersine *henad*'lar "katılımlı"dır ve "katılımda bulunan" çeşitli düzenlerin ataları sayılırlar; başka bir deyişle duyusal şeyler karşısında fikirlerinkine benzer bir işlev görürler, ama fikirlerin özler üstü sebepleridir. *Henad*'lardan üstün olan sınır ve sınırsızlık ilkelerinin birleşimi olan "karışım" da varlığın ilk tezahürüne tekabül eder. Sınır, sınırsızlık ve karışım şeklindeki üçlü grup, birbirini izleyen çeşitli gerçeklik düzeylerinde tekrarlanır ve benzer yapıların modelini teşkil eder; örneğin Proklos'un tüm ilkelerin eylemini yöneten dinamik ve döngüsel yasayı ifade etmesine izin veren kalıcılık-devamlılık-dönüşüm üçlüsü böyledir: Bir veya başka herhangi bir sebep önce kendinde, mükemmelliğinde "kalıcıdır"; sonra güç fazlalığından dolayı kendinden çıkarak "devamlılık" haline geçer, böylece sebebin açılmış ve çoğullaşmış biçiminden başka bir şey olmayan ürününü yaratır. Sebep ile sonuç arasındaki benzerlik sonucun kaynağına doğru dönmesine, yani "dönüşmesine" ve başlangıçtaki mükemmelliği geri kazanmasına izin verir.

***Henad*'lar**

Proklos *Peri tes kata Platona Theologias*'da Platon'un diyaloglarında tespit edilebilen ve *Parmenides*'te sistematik bir şekilde düzenlenmiş olan bütün "teolojik" öğretileri, yani metafizik ilkeleriyle bağlantılı olanları hem derleyip yorumlamayı hem de Keldani kehanetleriyle, Orpheus teogonileriyle, Homeros-Hesiodos mitolojisiyle, (Yeni) Pythagorasçı doktrinlerle entegre etmeyi amaçlar (*Peri tes kata Platona Theologias*'da sıklıkla felsefi dile eşlik eden, hatta üstüne geçen gizemli dil böyle açıklanabilir).

Platon'un teolojisi

Stoikheios Theologike'ye kıyasla burada ilahi hiyerarşi daha karmaşık olup zihinsel ve ruhsal hipostazların içerisinde ilave ayrımlar öngörülür: (1) Bir veya ilk Tanrı, (2) ilahi *henad*'lar, (3) anlaşılır tanrılar, (4) anlaşılır-zihinsel tanrılar, (5) zihinsel tanrılar, (6) dünyalar üstü tanrılar, (7) dünyalararası tanrılar, (8) evrensel ruhlar, (9) üstün varlıklar (melekler, şeytanlar ve kahramanlar). Gerçeklik düzeylerindeki bu dikkat çekici çoğalma iki belli başlı gereksinime cevap verir: biri metafiziksel hiyerarşide bütün geleneksel tanrılara yer bularak felsefi ve dini bakış açılarını birleştirmek, diğeri Bir'den duyusal çoğula geçişe mümkün olduğu kadar aracılık yaparken, bazen zıt unsurlar arasında bile benzerlikler belirleyebilecek ve bir üçlü oluşturabilecek aracı terimlerin arayışı yoluyla birbirini izleyen, boşluklardan veya "sıçramalar"dan yoksun gerçeklik düzeyleri tespit etmektir.

Proklos, sıra dışı eleştirel ve diyalektik kabiliyetleriyle dikkat çeken Akademinin son liderinin hedeflerinden biri haline gelir, çünkü Damaskios geç dönem yeni-Platoncu metafiziğin yapısını genel anlamda tartışmaya açmazsa da, eleştirileriyle ve alternatif yorumlarıyla seleflerinin çoğu beyanına müdahalede bulunur (örneğin *Parmenides*'i konu alan yorum eseri). Damaskios, *Aporiai Kai Lyseis Periton Proton Arkhon*'un (*İlkeler Hakkında Şüpheler ve Çözümleri*) adlı inceleme eserinin ilk bölümünde ilke kavramına ciddi bir eleştiri yöneltirken Iamblikhos'un tezlerine destek verir: Bir her şeyin ilkesi olduğu için bir şekilde onlarla koordinedir ve varolması ve düşünülüyor olması mükemmellikten uzak olmasına ve tamamıyla aşkın olmamasına neden olur; dolayısıyla ondan üstün bir varlığı, her açıdan ayrı ve aşkın olan, tamamıyla tarif edilemez, başkalarıyla arasında bir ilişkinin olmasını gerektiren "ilke" ve "aşkın" niteliklerinin bile uygulanamayacağı bir ilkeyi varsaymak gereklidir. Bir'den önceki, tarif edilemez ilke konusunda sadece müphem bir önsezi hissedebiliriz ve onun her türlü rasyonel tarifinden vazgeçmemiz gerekir: bir söyleme konu olamayacak bir şeyi konu alan bir söylem sonuçta kendi kendini feshedecek, çürütecektir (bu durum kuşkucuların beyanlarından pek farklı değildir).

Damaskios

Bkz. *Plutarkhos ve Numenios'ta Platonculuk ve Pythagorasçılık*, s. 404; *Aphrodisiaslı Aleksandros ve Bir Felsefe Türü Olarak Yorum*, s. 410; Plotinos, s. 416; *Felsefeler ve Dini Senkretizm*, s. 437; *Corpus Hermeticum*, s. 459; *Severinus Boethius*, s. 485; *Areopagoslu Düzmece-Dionysios*, s. 490; *Hıristiyanlık*, s. 608

Geç Antikçağda Felsefe ve Dini Gelenekler

Felsefeler ve Dini Senkretizm

Umberto Eco

II. yüzyılda yeni bir dindarlık türü, geçmişin farklı mistik ve dini geleneklerinden ilham alan ve onları Yunan rasyonalist geleneğe kıyasla daha ruhsal bir yön kazandıracak şekilde değiştiren bir tür dini senkretizm gelişir; tanrıların dinine duyulan kuşkudan doğan yeni mistisizm Pythagorasçı gelenekleri yeniden ele alır ve Doğu'nun kültlerini yeniden keşfeder ve hem zamansal hem de uzamsal anlamda uzak olan her şeyin kutsal ve saf olduğu inancını temel alır.

II. Yüzyılda Dini Senkretizm

II. yüzyıl, Traianus'tan Severus'ların sonuncusuna kadar uzanan dönemdir ve çelişkilerle doludur. Bir yandan uygarlık, siyasi düzen ve barış çağında yaşanır, imparatorluğun bütün halkları tek ortak dil ve kültür altında birleşmiştir, hatipler şehir şehir dolaşarak söylevler verirler, tıp alanında büyük ilerlemeler sağlanır, matematik, müzik, astronomi alanları gelişir, hava basıncıyla işleyen cihazlar ve sofistike savaş makinaları icat edilir, optik alanında müthiş gelişmeler kaydedilir. Kısacası kültür büyür ve eğitim o kadar organik şekilde gelişir ki bütün disiplinler konusunda bilgi sahibi, eksiksiz bir insan yaratmayı amaçlayan *enkyklios paideia*, yani genel [kapsayıcı] eğitim kavramı bu dönemde tanımlanır. Öte yandan gerçek anlamda özgün icatlar yapılmaz; geçmişin kültürü bilinir, geliştirilir ve yorumlanır, ama keşiflere kıyasla halk diline uyarlamalar öne çıkar.

Rasyonel geleneğe, Aristoteles'in, Stoacıların veya Epikourosçuların düşüncesine karşı farklı mistik gelenek ve vahiy biçimlerini (filolojik kaygılar söz konusu olmadan) birleştiren, sonradan senkretizm olarak tanımlanacak bir dini düşünce biçimi gelişir.

Frances Yates (1899-1981) şöyle yazar: "II. yüzyıl insanları eskiliğin kutsallık ve saflıkla eşanlamlı olduğuna ve en eski dönemlerde yaşamış filozofların tanrılar konusundaki bilgilerinin rasyonel olmakta direten haleflerinkinden çok daha üstün olduğuna kesin olarak inanırdı (ve bu inancı Rönesans'taki varislerine de aktarmışlardır)". Pythagorasçı motiflerin yeniden ortaya çıkışı, eski ve uzak olan her şeyin daha kutsal olduğu inancı ve ona bağlı olarak Pythagorasçılığın ve Orpheusçuluğun, Hintli gymnosofistlerin, İranlı büyücülerin, Keldani astrologların, Thoth-Hermes gibi Mısırlı tanrıların, başka bir deyişle dindarlık düzeyi Yunanlarınkine göre daha üstün olarak görülen her türlü düşünce biçiminin keşfi veya yeniden keşfi buradan kaynaklanır. (Yates, 1964).

Senktretist bakış açısı geleneksel dinlere de nüfuz eder. İmparatorluğun dini artık tamamıyla biçimseldir, bir bağlılık ifadesidir, her halk kendi tanrılarını muhafaza eder ve o tanrılar çelişkilere, eşanlamlılığı veya eşadlılığa bakılmaksızın Latin *pantheon*'una dahil edilir. Bu tanrıların başlangıçta her halk için derin bir anlamı vardı, ama imparatorluk münferit ülkeleri feshederken çeşitli tanrıların kimliğini de fesheder ve hepsini bir tür mitolojik eritme potası içinde kaynaştırır. Örnek olarak İsis gibi bir Mısır tanrıçasının kısmetine düşenlere bakalım: İsis sırasıyla Demeter ve Kybele, Süryanilerin Aphrodite'si, Iuno, Perslerin Anaitis'i ve Hintlilerin Maya'sı olur. Her türlü ismi ve işlevi üstlenir. Birbirinden ayırt edilemeyen, etki alanları karmaşık, çok fazla tanrı söz konusudur.

Asimilasyon ve karışım

Jean-Paul-Philippe Festugière, gerçek Tanrı'yı ararken filozoflara başvuran Şehit Iustinus'un (100-y. 165) hikâyesini anlatır (1942): Stoacı bir filozof ona Tanrı hakkında hiçbir şey bilmediğini ve bilmeye de gerek olmadığını söyler, bir Peripatetikçi bu konuda bir şey söylemek için önce ücretinin ödenmesini ister, bir Pythagorasçı ise önce müzik ve geometriyi öğrenmesini şart koşar. Son olarak da bir Platoncu ona Tanrı'yı göreceğini taahhüt eder. Iustinus da yalnız başına tefekkür etmek üzere deniz kıyısına gider ve orada rastladığı birisi onun Hıristiyanlığa ve şehadete giden yola girmesini sağlar.

Yeni bir Dindarlık Türü

Bu senkretizm ve kuşkuculuk halinde Hıristiyanlığın bir çözüm teşkil edip etmediğini sorabiliriz. Ama bu dönemdeki Hıristiyanlığı yaygın ve herkesçe bilinen bir din olarak düşünmemeliyiz.

Genç Plinius ile İmparator Traianus'un İsa adlı birisinin gizemli tarikatı konusunda ne yapılması gerektiğini II. yüzyılda konuştuklarını unutmayalım. Hıristiyanlığın devlet dini ilan edilip yönetici sınıfı da dahil etmesi daha sonra

gerçekleşecektir. Bu dönemde Hıristiyanlık henüz kölelerin dinidir ve bilgelerin gözünde, söz edeceğimiz sayısız mistik tarikattan biri gibi görünür.

I ile II. yüzyıllarda, tanrılardan dolayı hayal kırıklığına uğramış insanlar arasında daha geniş kapsamlı bir dindarlık tezahür eder ve dünyanın evrensel bir ruhunun olduğu, hem yıldızlarda hem de yeryüzünde var olduğu ve bireysel ruhumuzun onun bir parçası olduğu düşünülür. Yeni-Platonculuk da bu kozmik dindarlık ruhu üzerine inşa edilecektir.

Ancak kuşkuculuğun ve geniş kapsamlı dindarlığın yanında üçüncü bir seçenek söz konusudur, o da mistisizmdir. Filozoflar en büyük meselelerde akılla desteklenen hiçbir hakikat sunamadıklarına göre geriye aklın ötesinde, doğrudan düşler ve kutsal bir vahiy yoluyla elde edilecek bir vahiy aramaktan başka bir şey kalmıyordu.

Dindar ruh psikolojisine göre inanmaya karar vermiş bir insan için bir tanrı bulmaktan daha kolay bir şey yoktur. Ama farklı bir inanç, başka bir inanç arandığı için, bu inancın ve bu vahiyin, var oldukları takdirde, meçhul ve gizemli olmaları gerektiğini hissetmemeye imkân yoktur. Hellenistik mistisizmin özelliği budur: bir hakikat vardır, ama gizlidir. En yüce tanrı bilinemez.

Pythagorasçılık işte bu ortamda yeniden doğar. Pythagoras'ın (MÖ 570-520) doktrini en başından itibaren mistik olarak sunulmuştur ve Pythagorasçılar kabul ritüellerine katılırlardı. Pythagorasçıların matematik ve müzik yasaları konusundaki bilgileri, Mısırlılar tarafından vahiy yoluyla elde edilmiş gibi sunuluyordu. Pythagorasçılar, Platoncular veya Aristotelesçiler gibi felsefi bir topluluğa değil, Pythagoras'ın hocası olduğu, gerçek anlamda bir cemaate üyeydiler ve hocalarının hiçbir sözü tartışmaya açılamazdı. *Autòs épha. Ipse dixit* [O öyle dedi]. Pythagoras'ın öğretileri, bu topluluğa kabul edilenler tarafından gizli tutulması gereken hakikatler gibi muhafaza edilirdi.

Pythagorasçılığın dönüşü

Gizemli bir bilgiden daha büyüleyici bir şey olamaz. Var olduğu bilinir, ama ne olduğu bilinmez, dolayısıyla çok derin olduğu varsayılır. Bu yüzyılda hakikat gizli olanla, yani ya söylenmeyen, ya da gizemli bir şekilde söylenen ve görünümünün veya kelime anlamının ötesinde anlaşılması gerekenle özdeşleştirilir. Yahudilerin Kitabı Mukaddes'i gibi kutsal bir kitabın olmadığı Yunan dünyasında kâhin olarak en büyük şaire, yani Homeros'a başvurulur. Böylece mitlerin altında daha derin bir hakikati keşfetmek için Homeros'un alegorik açıdan yorumlanmasına başlanır: Homeros'un alegorik yorumlarının en ünlüsü, Porphyrios'un (233-y. 305) *De Antro Nympharum'udur.* [*Su Perilerinin Mağarası*].

Klasik felsefe kitapları arasında o dönemde en çok takdir gören, Platon'un *Timaios*'udur, çünkü kitapta dünyayı matematik yasalarıyla yönetilen büyük bir hayvan gibi temsil etmek için eski Pythagorasçı mitlere başvurulur (Ortaçağda Platon'un neredeyse tüm metinlerinin kaybolması ama Timaios'un neredeyse kutsal metin gibi incelenmeye devam edilmesi tesadüf değildir).

Ezoterik anlamında egzotik

Mistisizmin (ve ondan türemiş olan hermetik düşüncenin) özelliklerinden biri, bilginin gerçekten gizemli olması için egzotik olması gerekliliğidir. Bu ilkenin psikolojik bir açıklaması vardır ve çağımızda Jung (1875-1961) tarafından açıklanmıştır): bir sembol veya herhangi bir ilahi imge fazla aşina hale geldiğinde ve tüm gizemi kaybolduğunda başka uygarlıkların sembollerine ve imgelerine başvurmak zorunda kalırız, çünkü gücünü, enerjisini, kutsal havasını muhafaza edenler sadece egzotik sembollerdir.

II. yüzyıl da, gizli bir hakikat aranacaksa Pythagoras'tan daha geriye, muhtemelen Pythagoras'ın, aydınlanmasına neden olan döneme uzanmak gerektiğine karar verir. Uzak ve meçhul kaynaklara ulaşmak lazımdı. Hellenistik dünya üç tane bu türden kaynak biliyordu: Afrika'nın içleri, Doğu ve Kuzey. Akdeniz kıyılarının güneyinde yaşayan ve kaba saba ve cahil barbarlar gözüyle bakılan Afrikalılar, hakkında hiçbir şey bilinmeyen, henüz keşfedilmemiş ve kültürel belgeleri ele geçmemiş bölgelerde yaşarlardı. Yunan dünyası ise Doğu'ya daima ilgiyle bakmıştı. Roma dünyası da Galyalıların dünyasını, dolayısıyla da Kelt uygarlığını keşfetmişti. Bu durumda gizli bilgeliğin ya Keltlerin rahipleri olan druidler, ya da Doğu'nun bilgeleri arasında bulunması gerekirdi. III. yüzyılda Diogenes Laertios *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* eserine şöyle başlar: "Bazıları felsefenin Barbarlarla başlamış olmasını ister: nitekim Perslerde, Keldanilerde, Babillilerde ve Asurlularda büyücüler, Hindistan'da gymnosofistler, Keltlerle Galatlarda da druidler vardır". Bir de tabii Yahudilerle Brahmanları da unutmamak lazım.

Doğu'ya bakış

Genelde Doğu'nun seçilmesinin çok güçlü psikolojik ve mistik iki nedeni vardır: Doğu kadimdir (Yunan uygarlığından önce Doğu'da uygarlıkların olduğu bilinir) ve kadim olan her şey hakikidir; Doğu'da meçhul diller konuşulur, meçhul olan gizlidir, dolayısıyla da bir tek tanrıların bildiği sırrın bir parçasını içeriyor olmalıdır. Bu yaklaşım, Barbarları konuşmasını bile bilmeyenler olarak gören (*barbaros*'un etimolojisi budur zaten, kekeleyen demektir) klasik Yunan entelektüelinin tipik yaklaşımının tam tersidir. Yabancıların sözde kekelemesi artık kutsal dile dönüşmüştür, vaatlerle ve sessiz aydınlanmalarla doludur.

Başka bir deyişle, Yunan rasyonelliğinin büyüklüğü anlaşılabilir olanın hakiki olduğu inancıyla özetlenebilirken, şimdi anlaşılmayan olanın hakiki olduğu varsayılır.

Bu mistik ortamda Tanrı'yı düş yoluyla görmenin tek yolunun sessizlik ve mahrumiyetten, yani riyazetten ve düş görürken her türlü rasyonel çabayı aşan bir tür anlık önseziden geçtiğine karar verilir. Tanrı gizemliyse ve saklıysa, ancak düşler veya düşlere benzer ruhsal deneyimler yoluyla tezahür edecektir.

Kâhinlerin geleneksel olarak sunduğu vahiy bir düştür. Kâhinlerin sözleri rasyonel olarak incelendiğinde pek bir anlamları yoktur veya fazlasıyla anlam taşırlar: o sözlerin ani bir aydınlanma yaratması için ruhumuzun üzerinde et-

kili olması gereklidir. Herakleitos (MÖ 550-y. 480) Delphoi'daki kâhin konusunda "bir şey söylemez ve gizlemez, işaret eder" (DK 93) demiştir; buradaki tartışmalı *semainei* ifadesi "anlam vermek" değil, "göstermek" veya "bir iz yoluyla ima etmek" şeklinde tercüme edilmelidir.

Düşler, vahiyler

Dolayısıyla Yunan rasyonalizmi açısından bilmek, karmaşık bir zihinsel süreç yoluyla sebepleri öğrenmekken (ve bilgi insanlar tarafından fethedilmek anlamına gelirken), yeni mistisizme göre bilmek, bizim bilemeyeceklerimizi bilen birinden gelen bir vahiyi bir tür sarhoşluk halinde kabul etmektir (ve bilgi ilahi bir armağandır). Sokrates'in yaptığı gibi diyalog yapmaya ve diyalektiğin bütün rasyonel inceliklerini uygulamaya veya Aristoteles'in istediği gibi mükemmel kıyaslar inşa etmeyi öğrenmeye gerek yoktur: yapmamız gereken şey, birilerinin bizim için konuşmasını beklemektir. O anda bilgi akla değil, duyguya, kalbe ait olacak, neredeyse elle tutulur bir kanıta dönüşecektir (mistiklere bazen böyle olur) ve aydınlanma o kadar ani olacaktır ki neredeyse karanlıktan ayırt edilemeyecektir.

Bkz. *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Corpus Hermeticum*, s. 459; *Romalıların Dini*, s. 540; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom*, s. 954; *Roma'da Astronomi*, s. 982; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1037; *Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri*, s.1039

Gnosis

Umberto Eco

Hellenistik dönemde doğan Gnostisizm Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında karmaşık ve heterojen bir doktrin ve eğilim bütünü olarak gelişir; bu doktrinlerin bazıları birbirinden çok farklıdır ama bazı ortak noktaları vardır: düalizmi temel alan ve evreni birbirine zıt iki ilke olan İyilik ile Kötülüğün çarpışma alanı olarak gören bir dünya görüşü ve ulvi bilgiler ve maddi gerçekliklerin esiri olup, bedeni horgörme yoluyla Tanrı'ya dönüşü gerçekleştirmesi gereken insan kavramı.

Gnostisizmin Doğuşu

Hermetik mistisizmin doğduğu II. yüzyılda *gnosis* olarak bilinen akım da gelişir. Yunan rasyonelliği geleneğinde *gnosis* varlığın hakiki bilgisidir ve basit algı (*aisthesis*) ile görüşten (*doksa*) farklıdır. O dönemde söylemsel ve diyalektik bağlamda kullanılır, halbuki konumuz olan II. yüzyılda bu terim giderek meta-rasyonel, sezgisel, zihnin sıradan yetileri yoluyla elde edilemeyecek bilgi anlamını kazanmıştır.

Gnostisizm Hıristiyanlığın II ve III. yüzyılları arasında bir doktrin bütünü olarak doğar ve çeşitli mezheplerin ortaya çıkışına neden olur. Modern dönem araştırmacıları *gnosis*'in biri Yunan-Babil, biri Mısır, biri İran ve diğerleri bunların Yahudi-Hıristiyan unsurlarıyla oluşmuş karışımlar olmak üzere çeşitli kökenleri olduğunu öne sürmüşlerdir. Aslında Gnostisizm, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki senkretist eğilimin ürünüdür. Öte yandan, bu akımın birleşik yapısının yanı sıra, yüzyıllar boyunca Gnostikler konusundaki belgelerin sadece Hıristiyan yazarların (ve Plotinos ile Celsus gibi birkaç Pagan yazarın) onların doktrinlerini çürütme amacıyla eserlerinde sundukları atıflardan kaynaklandığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Gnostik düşünce konusundaki bilgilerimiz 1945'ten sonra, birincil kaynaklar sayesinde zenginleşmiştir. Nag Hammadi'de bulunan, Kıpti dilindeki çeşitli papirüsler, çeşitli olaylardan sonra tamamı tıpkıbasım şeklinde yayınlanmıştır (*The Facsimile Edition of Nag Hammadi Codices*, Leiden: Brill, 1972-77 – bu kaynaktan NH şeklinde söz edilecektir). Toplam 1153 sayfa halinde 53 yazı içeren bu 13 kitabın yüzde 41'i o ana kadar bilinmiyordu (geri kalanı çeşitli versiyonlar yoluyla tanıdıktı). Bu papirüsler IV. yüzyıla tarihlendirilirken, atıfta bulundukları metinlerin Yunanca orijinalleri II veya III. yüzyıla aittir. Bu metinler sayesinde II. yüzyılın *gnosis*'in farklı yönleri konusunda daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak mümkündür (bkz. Elaine Pages, *I Vangeli gnostici*, Mondadori, 1981).

Nag Hammadi papirüsleri

Gnosis'in Klasik Temaları

Gnostisizmin belli başlı düşünürleri arasında ilk olarak Elçilerin İşleri kitabında adı geçen Simon Magos (kutsal eşyaların ticareti anlamındaki "*simonia*" terimi, onun havarilere, mucize yaratma sırlarının karşılığında para ödeme önerisinden doğmuştur), Basileides, düşüncesi Yahudi-Hıristiyan geleneklerinin Sethian olarak bilinen *gnosis* ile birleşiminden doğan Valentinos, Karpokrates, Markion ve Edessalı Bardaisan vardır. *Gnosis* hocalarının kuramları kendi aralarında büyük farklılık gösterir. Ayrıca Gnostisizm konusunda bildiğimiz bütün yazılar (ve ikincil kaynaklarda yer alan özetleri) felsefi-teolojik nitelikte olmayıp mit şeklindedir. Bu da bu eserlerden tutarlı bir teolojinin elde edilmesini zorlaştırır. Mitsel söylem doğası itibarıyla anlatımsaldır, kavramları imgeler yoluyla sunar ve bazen aynı mitsel karakter birbirine zıt kavramları sembolik

veya alegorik olarak temsil edebilir veya farklı kavramlar aynı kişi veya varlık tarafından temsil edilir. Her halükârda Gnostisizmin bazı klasik temalarını belirlemek mümkündür.

Her şeyden önce Gnostisizm temelde düalist bir doktrindir, evreni birbirine zıt ve eşit derecede özerk ve güçlü iki ilke olan İyilik ile Kötülük arasındaki mücadelenin sahnesi olarak görür. Ancak, köktenci düalizm (iki ilkenin eşit derecede ebedi olduğunu savunan Zerdüştçülük, Maniheizm ve Mandeizm ile Ortaçağın bazı Kathar doktrinleri) ile olumsuz ilkenin yaratılış sırasında ilahi dünyanın eşiğinde meydana gelen bir kazadan dolayı, sonradan ortaya çıktığını savunan ılımlı düalizmi (bazı Gnostik doktrinler bu gruba aittir) birbirinden ayırt etmek gerektiği ileri sürülmüştür (bkz. Ioan Petru Culianu, *Gnosticismo e pensiero moderno: Hans Jonas*, L'Erma, 1958). **Düalizm**

Ancak Gnostik düalizmin ana özelliği, yaratılmış evreni onaylamamasıdır. Gnostik evren, yukarıda da belirtildiği gibi, görünmez olanın bürokrasisinin sahnelendiği yerdir. Kutsal olanın bütünlüğü olan *Pleroma*, *Aeon*'lardan oluşan karmaşık bir hiyerarşidir. Valentinos'a göre Tanrı ile yaratılmış evren arasında yer alan bu ara varlıklar *syzygy*, yani çiftler halinde vardır (maddeye kadar inen azalan bir hiyerarşi şeklinde düzenlenmişlerdir) ve her çiftte eril ile dişil ilke arasında diyalektik söz konusudur (Uçurum-Sessizlik, Zekâ-Hakikat, Fiil-Hayat gibi). *Aeon*'lar evrenin mükemmel bir şekilde taklit ettiği, Platoncu türden ebedi modellerdir.

Dünya rastlantı sonucu yaratılmıştır. Bazı akımlara göre yaratılış süreci türüm yoluyla gerçekleşir (Yeni-Platonculara göre de türüm elzemdir, çünkü başlangıçtaki Bir yayılarak evreni yaratmak zorundadır, evren de kötü değildir çünkü bir kaynaktan nasıl ısı yayılırsa o da bir kaynaktan yayılmış olan ilahi olandan başka bir şey değildir). Başka akımlara göre de Tanrı'nın herhangi bir şey yaratmasına gerek yoktu ve yaratılış bir hatanın sonucudur. Bu anlamda Gnostik kozmogonide zaman da bir kusurdur, ebediyetin soluk bir taklididir. **Yaratılış**

Birçok Gnostik akıma göre evrenin yanlışlıkla yaratılması *Demiourgos*'un işidir (*Demiourgos* Valentinos'un *gnosis*'inde vardır ama örneğin Simon Magos'unkinde yoktur). Hyppolitos'a göre *Demiourgos* kötü kalpli değildi ama beceriksizdi: "Markosçular *Demiourgos*'un *Ogdoad*'ın [sekiz tanrı grubu] sonsuz, ebedi, sınırlara ve zamana yabancı doğasını taklit etmek istediğini, ama kendisi de bir kusurun sonucu olduğundan sabitliğini ve ebediliğini yeniden üretemediğini söylerler. Böylece *Ogdoad*'ın ebediyetine yaklaşabilmek için zamanlar ve anlar, sayısız yıl dizileri yaratmış ve bu zamanların birikimi sonucunda *Ogdoad*'ın sonsuzluğunu taklit ettiğini hayal etmiş" (*Philosophoumena*, 6, 5, 55).

Hyppolitos aktardıklarında fazla yanılmıyordu, çünkü Nag Hammadi papirüslerinin birinde (NH, 3, 77, 3) şöyle yazar: "Evren bir hatanın sonucudur. Onu yaratan ebedi ve ölümsüz olmasını istemiş, ama bir hata yapmış ve umduğu sonucu elde edememiş".

Bazı Gnostiklere göre *Demiourgos* Yahudilerin taptığı sahte tanrı Sabaoth veya İldabaoth'tur. Bu durumda Yahudilerin Yahweh'i basit, kaba saba ve cahil bir zanaatkâr gibi görünür. Bu durum Gnostiklerin neden genelde Eski Ahit'i reddettiklerini açıklar (Kilise Babaları, Gnostik sapkınlıklara tepki olarak Eski ve Yeni olmak üzere iki Ahit'in bir olduğunu ilan etmiştir).

Beceriksiz *Demiourgos*

Genelde *Demiourgos*'a sonsuz bir olumsuz hipostaz dizisi eşlik eder; *Pleroma*'nın *Aeon*'larının karikatürleri olup Melekler, Başmelekler, Arkhonlar, Tiranlar, Güçler, Kıvılcımlar ve Yıldızlar gibi II. yüzyılın ruhaniliğinin tamamına ortak olan ara tanrısal güçleri temsil ederler.

Ama kozmik düalizmi (yaratılmış dünyanın karanlığına karşı ilahi ışık) açıklamak için birçok Gnostik doktrin Tanrı'nın doğasına da düalizmi dahil eder. Kozmik kazanın, dolayısıyla da kötülüğün ilkesi zaten Tanrı'nın kendi içinde vardı. Bu köktenci düalizm biçiminin karşısında da, kötülüğün ve karanlığın Tanrı'nın türümünün sonucu olduğunu savunan yeni-Platoncu doktrin yer alır; buna göre her şeyin kaynağında yer alan Bir erişilmezdir, bütünlüktür, ışıktır ve iyiliktir, dünya da Tanrı'dan uzaklaştığı ölçüde kötüdür. Gnostisizme göre ise kötülük bir kaza değildir, Tanrı'nın düşmanı da değildir, Tanrı'nın diğer kısmıdır. Gnostik kozmogonide Tanrı sıklıkla androjen sayılır, iki cinsiyetin kutsal evliliği yoluyla doğuran ve üreten bir çifttir. NH 13,1'de babanın ilk düşüncesi olan *Protoennoia* şöyle der: Ben androjenim (ben hem anneyim) hem de babayım çünkü kendimle (ilişkim var)". *Protoennoia* veya *Ennoia*, Babanın kendi kendini düşünme imkânıdır. Ama bu istikrar ilkesi aynı zamanda bir huzursuzluk ilkesidir, çünkü adı *Ennoia* olsun veya *Sophia* (Bilgelik) olsun, Babanın istikrarını bozar ve onu bir şeyler yaratmaya iter. *Ennoia* yaratılışa neden olurken ilahi özü zayıflatır. *Ennoia* hem yaratıcılığın hem de kozmik hatanın, dolayısıyla da kötülüğün sebebidir.

Tanrı'nın içindeki kötülük

Sophia Kitabı Mukaddes Bilgeliğinin bir yankısıysa, İlahi Bilgeliğin burada ilahi kusurun sebebi ve ifadesi haline geldiğini görürüz.

Sophia damatla birleşmeden evrene hayat verme hatasını yapmakla esiri olacağı bir dünya yaratır. Ona aşık olan ve onu kıskanan melekler onu dişil bir beden içinde tutmuşlar (o beden yüzyıllar boyunca farklı şekillerde dirilecektir) ve ona her türlü eziyeti çektirmişlerdir. Ama aynı zamanda Ruh, yani meleklerin tiranlığından kurtulmayı başarırsa kurtuluş ilkesi de bu dünyaya aittir. *Sophia*'nın olası kurtuluşu da, göreceğimiz gibi, insanın olası kurtuluşuna bağlıdır.

***Sophia* ve meleklerin tiranlığı**

Sophia bereket ilkesi olarak muğlak bir ilkeyi temsil eder, bir yandan bakiredir, diğer yandan yaratılış ilkesidir ve bazen de kutsal hayat kadını gözüyle bakılır.

Gnostisizmde İnsan

Gnostisizmde cennetten kovuluşun ürünü olan insan dünyada sürgünde yaşar, kendi sefaletinin kurbanıdır. İnsan bedeninin kurbanıdır, bedeni mezar, hapishane, saldırgan veya düşman olarak tanımlanır. Varolmak kötüdür, evren kökten kötüdür, zaman ve tarih birer hapishanedir. Gnostikler kendilerinin bu dünyaya ait olmadıklarını, *Sophia* gibi, kozmik bir kazadan dolayı geçici olarak sürgünde olan ilahi varlığın birer kıvılcımı olduklarını bilirler. Dolayısıyla insanın Tanrı'ya dönmesi lazımdır, döndüğü zaman yeniden ilkesiyle birleşmekle kalmayacak, onun yeniden doğuşuna, başlangıçtaki o hatadan arınmasına katkıda bulunacaktır.

Dünyada sürgün ve kurtuluş

Dolayısıyla Gnostiklere göre insan, hastalıklı bir dünyada tutsak olmasına rağmen, ilahi varlığın yeniden doğuşunun aracıdır. Tanrı başlangıçtaki o çatlağı sadece insanın işbirliğiyle tamir edebilir. Ama insanın kurtuluşu yaptıklarıyla değil, ulvi bilgiler yoluyla gerçekleşir. İnsanlar üç gruba ayrılır: maddeye bağlı olup kurtuluş umudu taşımayan maddeciler, nefsçiler (bazı akımlara göre Hıristiyanlar) ve bilgi yoluyla Tanrı'yla yeniden birleşme umudu taşıyan ruhaniler. Gnostisizm aristokrattır, sadece Mükemmel olanlar kurtulacaktır.

İnsan dünyanın kurbanıdır ve Tanrı'yla yeniden birleşmek için maddi doğasından nefret etmelidir. Gnostisizmin en önemli unsurlarından biri bedeni ve üreme faaliyetini horgörmektir. Bu gibi unsurlar Katharizm gibi sonradan gelişecek Gnostik hareketlerin de bir parçası olacaktır, hatta bedenin horgörülmesi insanı intihar ritüeline (*endura*) kadar götürecektir.

Bedenin ve dünyanın horgörülmesi bazı Gnostik akımlarda paradoksal biçimler alır. Karpokrates'e göre insan evrenin efendileri olan meleklerden kurtulmak için olabilecek en korkunç şeyleri yapmalıdır. Yani her türlü bedensel deneyimi yaşamalıdır. Bu yaklaşım bazen başka bir inanışta teselli bulur: ruhani, yani mükemmel olanlar, vahiyi elde ettikleri ölçüde kendilerini iyiliğin ve kötülüğün ötesinde bulurlar. Kurtulduklarını bilen ruhaniler kendilerini her türlü aşırılığa bırakabilirler, çünkü yok etmeleri gereken bedenlerini aşağılamış olurlar, ruhları ise zaten kurtulmuştur. Gnostiklerin sözde sefahatı tartışmalı bir konudur, çünkü Gnostik ahlaksızlık konusundaki bilgilerin çoğu, rakiplerini sapık olarak sunmayı amaçlayan Hıristiyan apolojistler tarafından sağlanmıştır; sapkınlık tarihi çeşitli sapkın mezheplere atfedilen, hemen hepsi sefahat temelli ahlaksız ritüellerin tarifleriyle doludur. Kilise ne zaman bir hareketi mahkûm etmek istediyse ona ilk apolojist Kilise Babaları'nın Gnostiklere atfettiği sefahat ritüellerini atfetmiştir.

Gnostisizmin Sonraki Aşamaları

Gnostisizmi temel alan başka doktrinlerde *gnosis* arzusunu belirlemek mümkünse de bu akımlar klasik Gnostisizmin bütün fikirlerini içermez. Gnostisizmden ilham alınmış çeşitli düalist sapkınlıklardan biri de İran'da Mani tarafından başlatılan Maniheizmdir (III. yüzyıl). Maniheizme göre iyilik ile kötülük gerçeklikte iki ayrı ilke olarak, Işık ve Karanlık olarak faaliyet gösterirler. Dünya olumsuz ilkenin sonucudur. Maniheist ahlak, bedenin, üremenin, evliliğin ve belirli çileci âdetlerin horgörülmesi (dinleyenler ile seçilmişler arasındaki fark) yoluyla ilahi ben'e dönülmesini öngörür. Sonraki yüzyıllarda Maniheist temelli çeşitli mezhepler ortaya çıkacaktır: düalistlerle monistler arasında bazı farklılıklar gelişir, isimleri muğlaktır, Messalianlar, Stratiotikler, Fibionitler ve Borboritler gibi belirli isimlerin aynı gruplar mı yoksa farklı gruplar için mi kullanıldığı tam belli değildir. Hatta hangilerinin Gnostik, hangilerinin Maniheist, hangilerinin Senkretist kökenli olduğu da belli değildir.

Maniheistler

Pavlikanlar hakkında daha kesin bilgilere sahibiz: Armenia'ya ortaya çıkan Pavlikanizm çok yayılarak büyük güç kazanır ve özellikle Anadolu'ya kök salar, ama Müslüman ve Bizans topraklarında da etkili olurlar. Pavlikanlar köklü bir düalizmi savunur, Eski Ahit'i ve Yahudilerin Tanrı'sını reddederler, kurtuluşun cisimleşmemiş, ruhani kalmış bir İsa'ya bağlı olduğunu (Meryem Ana'nın içinden "bir borunun içinden geçer gibi" geçmiştir), çarmıha gerilişinin sadece görünürde öyle olduğunu öne sürerler. Bu ortamda haç muhtemelen bir işkence aracı olarak görüldüğü için Ortaçağa kadar birçok düalist grup haçı horgörmekle suçlanmıştır.

Pavlikanlar

X. yüzyılda Bulgaristan'da Rahip Bogomil de büyük ihtimalle Pavlikanizmin etkisi altında vaaz vermeye başlayacak, bu bölgeyi istila eden Bulgarların zulmüne uğrayan Slav çiftçi kitlelerini fethedecektir. Bogomiller de düalist bir kötümserliği savunacak, haçı horgörecek, dirilişi ve çileyi reddedecek, dünyevi şeylerin, zenginliğin ve üremenin reddedilmesini vaaz edeceklerdir.

Bundan sonrası Patarinler ve Kathar gibi, Ortaçağın sapkın mezheplerinin tarihine aittir.

Bkz. *Plotinos*, s. 416; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Felsefeler ve Dini Senkretizm*, s. 437; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Corpus Hermeticum*, s. 459; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması

Federica Caldera

Lyonlu Eirenaios ile Tertullianus, çeşitli sapkın doktrinlerle (özellikle Gnostisizm) yaptıkları kıyaslamalardan hareketle teolojik ve antropolojik düşüncelerini, müminin misyonu, Yaratıcı'nın da planı olan, insanla Tanrı arasındaki ilişki temasına dayandırmıştır.

Lyonlu Eirenaios'un Gnostisizm Eleştirisi

II. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet gösteren Lyon Başpiskoposu Eirenaios'un düşüncesi iki temel kavram etrafında gelişmiştir: Hıristiyan inancının hakikati ve Tanrı'nın gizeminin kavranması. Eirenaios'a göre insan, doğası itibarıyla Tanrı'yı bilmek için elzem bir şart olan vahiy edilmiş hakikatin kavranmasına eğilimlidir. En önemli eserlerinden biri olan *Adversus haereses*'te [*Sapkınlıklara Karşı*] Eirenaios Tanrı'nın hakikatini açıklama görevinin yerine getirilmesi için Kutsal Metinler'de açıklanan hakikatlere uygun olmayan doktrinlerin çürütülmesi gerektiğini öne sürer. Gnostisizm eleştirisinin Hıristiyanlığın hakikatinin savunulması projesinde önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur (bkz. Çeşitli Yazarlar, *La foi et la gnose hier et aujourd'hui: Irénée de Lyon*, 1985).

I. yüzyılda *gnosis* [sezgisel bilgi], dünyanın ve varlığın gizeminin düalizm yoluyla (yani iyilik ile kötülüğü karşı karşıya getirerek) açıklanması ve kurtuluşa giden yolun ruha gösterilmesi amacıyla seçme kişilerin sahip olduğu ve aktardığı vahiy temelli, mükemmel bilginin hayaliyle özdeşleştirilir. II. yüzyılda İskenderiye en önemli temsilcisinin Valentinus olduğu "Hıristiyan Gnostisizmi"nin merkezi haline gelir.

Eirenaios'un Gnostiklere yönelttiği eleştirinin en önemli yönü, Tanrı'nın bilinirliğiyle ilgilidir. Gnostik düşünceye göre Tanrı çok büyük olduğu ve sefil varlığımızı kat kat aştığı için bilinemez; insan sefil olduğu için de her şeyin üzerinde olan ve her şeyin kaynağı olan Tanrı'yı bilme ihtiyacını hissetmez; Tanrı'nın insana göre köklü farklılığı da en yüce Tanrı ile yaratılmış dünya arasında net bir ayrım olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla da Tanrı bilinmez ve kavranılamaz. Erienaios'un en çok eleştirdiği Gnostikler arasında yer alan Valentinusçular Tanrı'nın bilinemez olduğunu ve insanın evreni ve somut gerçeklikleri gözlemleyerek elde ettiği Yaratıcı algısının ilk İlke algısıyla karıştırılmaması gerektiğini savunurlar. Onlara göre her şeyin İlkesiyle doğrudan bağlantılı, evrenüstü, en yüce gerçeklik,

Hıristiyan Gnostisizmi

yaratılmış gerçeklikle hiçbir teması olmayan ve maddi olan her şeyin ötesinde yer alan *Pleroma*'da bulunur.

Eirenaios, Tanrı'nın başkalığını ve aşkınlığını eksiltmeden ve yaratılmamış yaratıcı Tanrı ile yaratılmış ve hata yapmaya eğilimli, her şeyini kendisini yaratandan alan insan arasındaki köklü ayrımı kabul ederken, insanın Tanrı'yı bilmesinin mümkün olduğunu ve bu imkânın Tanrı'nın insana beslediği sevginin doğrudan sonucu olduğunu söyleyerek Gnostiklerin argümanlarını çürütür. İnsanlık tarihinde Tanrı yavaş yavaş tezahür ettiği için de ortaya gerçek ve kayda değer bir bilgi çıkar. Eirenaios'un dediklerini anlamak için düşüncesinde "hakikatin üçlü ritmi" konusundaki düşüncelerin onun teolojisinde önemli bir yer tuttuğunu hatırlamak lazımdır. Eirenaios bu ifadeyi Tanrı'nın tezahürü ile insanoğlunun tarihinin Teslis'in kişileri arasındaki ilişkinin dinamizminin etkisi altında olduğunu savunmak için kullanır. Eirenaios tezahürü Tanrı sevgisinin onu bilmek ve gizemlerini anlamak için esas şart ve ilke olduğu bir oluşum süreci olarak görür. Eirenaios'a göre Tanrı'nın sevgisi olmadan onu bilmek, hatta görmek imkânsızdır (bkz. Bart Benats, *Il ritmo trinitario della verità. La teologia di Ireneo di Lione*, Città Nuova, 2006). Eirenaios bu önermeler temelinde Gnostiklerin Tanrı'nın bilinebilirliği ve "aşkınlık" ile "tezahür" gibi kavramların yorumu konusunda vardığı sonuçların aptallığını ve çelişkisini ortaya çıkarır. Ona göre Tanrı insanın bilgi edinme imkânının sonsuz derece üzerindedir (Tanrı'yı Tanrı'nın yardımı olmadan tanıyamayız), ama Tanrı kendini Kelamı yoluyla tanıtır. Eirenaios, tezahür eden gizemin derinliklerine ulaşmak için insanın bir büyüme sürecinden geçmesi gereklidir: insan, kendisini yaratana kıyasla "gençlik" halindedir ve Tanrı'yı tam olarak bilebilmek için giderek olgunlaşması gereklidir.

Hakikatin üçlü ritmi

Eirenaios'un Gnostiklere yönelik eleştirisinin ikinci yönü de yaratılışın yorumlanmasıyla ilgilidir. Valentinusçulara göre yaratılış başlangıçtaki *Pleroma*'nın bozulmuş halidir ve Eski Ahit'in Tanrı'sı, kendini yaratılışın efendisi ilan edip var olan bir maddeden hareket ederek ve kendini ona adapte ederek eyleme geçen *Demiourgos*'tur. Gnostikler yaratılışın bu olumsuz değerlendirmesinden yaratılışın Tanrı'yla doğrudan ilişki içinde olmadığı tezini elde ederler: yaratılış özünde Babadan ayrıdır, O'nun tarafından istenmemiştir ve yozlaşmıştır. Bu tezin antropolojik açıdan tehlikeli olabilecek sonuçlarından endişelenen Eirenaios yaratılışın rastlantının ürünü değil, Tanrı'nın özgür girişiminin sonucu olduğunu ileri sürerek Gnostiklerin tezine karşı çıkar. Var olan her şeyin mutlak ilkesi olan Tanrı iradedir ve her şeyin kaynağı olan maddedir. Yaratılış sürecinde de, tarihte de üçlü dinamizm kendini gösterir: zaten Eirenaios'a göre Tanrı, Oğulun ve Kutsal Ruhun yardımıyla kendi kendini yaratır (onlar Tanrı'nın "elleri"dir).

Teoloji ve Tanrı'nın Gizemi

Eirenaios, mükemmel *gnosis*'in (inancın zihne nüfuzun nihai hali) Babanın bilinemez ve kavranamaz olduğunu anlamaktan geçtiği fikrine tepki olarak *Adversus haereses*'te teolojiyle ilgilenmenin bize hayat ve bilgi veren Tanrı'nın gizemine nüfuz etmek anlamına geldiğini öne sürer. Tarih, Tanrı'nın insanla giderek daha sıkı bir ilişki geliştirerek kendini ona tanıttığı ideal senaryoyu temsil eder. İlahi gizemlerle yüzleşme yoluyla ulaşılan hakikat tabii ki Hıristiyan inancıdır ve onu doğrudan Tanrı'dan elde etmiş olan Kilise tarafından yayılır. Hakikatin mekânı olan Kilise, Tanrı'nın tezahür eyleminin ürünüdür ve insanın Tanrı'yı uygun şekilde algılamasına izin verir. İsa ile birlik ve Kutsal Ruh'un varlığı Kilise'yi Tanrı'yla ilişkinin tarihte gerçeğe dönüştüğü mekân haline getirir.

Eirenaios'a göre Tanrı'nın tezahürünü ve gizemlerini kavramak açısından birbirini tamamlayan bazı ilkeler büyük önem taşır: müminler, havarilerin, piskoposların ve rahiplerin geleneğinin yanı sıra, inancın istikrarını sağlayan ve Gnostik tezlerin sistematik olarak çürütülmesi için geçerli bir araç teşkil eden "hakikatin kuralı"nın da rehberliğinden faydalanmalıdır. Eirenaios "hakikatin kuralı"nı şöyle tanımlar: "her şeye kadir tek bir Tanrı vardır, Kelamıyla var olan her şeyi yoktan şekillendirmiş veya yaratmıştır". Bu hakikat havariler tarafından yayılmış ve dünyanın tamamına tezahür etmiştir ve Kilise ve tarihi ile Tanrı arasında bir bağlantı oluşturur. Kutsal Metinler'in yorumu için bir anahtar teşkil eden kural, Kilise'nin muhafaza ettiği asıl hakikatin ifadesidir ve müminlere bütün sapkın doktrinleri tespit etme ve çürütme fırsatı sunar. Sapkınların mantıksız ve karmaşık argümanları Kutsal Metinler'e tekabül etmez, kural ise bütün teolojilerin merkezinde yer alır ve Kutsal Metinler'e emanet edilen ilahi gizemlere tutarlılık kazandırır. Tek ve mutlak olan kural, hakikatin kriteridir. Eirenaios Gnostiklere karşı, Kutsal Metinler'e ve inanç kuralına "basit itaat" istediğini ilan eder: sapkınlar garip fantezilerini yayarken müminler inanç konusunda sağlıklı, ihtiyatlı ve saygılı bir yaklaşım göstermelidir.

Hakikatin kuralları

Görüldüğü üzere, Eirenaios üçlü ritmi temel alan, dinamik bir tarih kavramını savunur. İsa, aralarında özsel bir ilişki olan Babaya hizmet ederek tarihteki faaliyetini yerine getirir: görünmez olan Baba, insan haline gelen Oğulda mevcuttur, dolayısıyla bilinebilir ve görülebilir. Baba ile Oğulun tezahürü diğeri olmadan gerçekleşemez.

Eirenaios, tarihin çeşitli anlarında Tanrı deneyiminin üç ana aşamada gerçekleştiğine inanır: (1) Tanrı'nın yaratılış yoluyla tezahürü ve Kelamın evrensel eylemi; (2) Eski Ahit zamanında Ruh yoluyla kehanetin tezahürü; (3) Oğulun vücut bulması ve Kilise'nin zamanı: Oğul yoluyla benimseme şeklinin tezahürü.

Tanrı bir tek zamanın sonunda, kendi tezahürünü tamamladığında, insanın "babalığa uygun" bir düş yaşamasına izin verecektir.

Eirenaios Gnostik mitolojileri eleştirirken uzamımız ve zamanımız dışında değil, ama sadece eskatolojik bağlamda gerçekleşen ruhun kurtuluşu teolojisini ortaya atar. Tanrı'nın tezahürü ile insanlık tarihi arasındaki derin etkileşimi vurgulamak için öne sürdüğü "her şeyin İsa'da özetlenmesi" ifadesi Eirenaios'a göre İsa'nın insanlığı ve tarihini kendinde özetleyerek kurtuluşu sağladığı anlamına gelir. İsa'nın insanı Tanrı'nın şanının bir parçası olmasına nasıl katkıda bulunduğunu anlatmak için Eirenaios "Tanrı'nın şanı, yaşayan insandır" ifadesini kullanır, bu da Tanrı'nın şanının insanın en üst düzey bilinciyle örtüştüğü anlamına gelir: Tanrı insanın insan olarak bilinçlenmesini ister, ama tam bilinçlenme ancak Tanrı'yla birlik halinde gerçekleşir.

Ruhun kurtuluşu teolojisi

Bu savın önemli etkilerini yansıtan Eirenaios'un antropolojisine göre insan: (1) Tanrı tarafından yaratılmış bir varlıktır (bedenden yoksun Panteizme ve Melekçiliğe karşı); (2) yaşaması için yaratılmış bir varlıktır; kurtuluş, insan yaratılırken örnek alınan suretin ve benzerliğin tamamına ermesini sağlar; (3) become/oluş halinde bir varlıktır: mükemmel olması için tarihinin sonuna ulaşması gereklidir (çünkü zaman ve tarih, Tanrı'nın planlarının olgunlaştığı yerdir); (4) özgür ve sorumluluk sahibi bir varlıktır: Tanrı'nın özgür insana yönelik eylemleri insanlığın yavaş yavaş eğitilmesi anlamına gelir (burada Kilise Babaları'na özgü, Tanrı'nın girişimiyle yaratılanın özgürlüğüne saygıyı bir araya getiren "ilahi pedagoji" teması kendini gösterir).

Tertullianus ve Din ile Felsefe Arasındaki İlişki

Kilise Babaları'nın ilki olan Tertullianus kendine özgü, yoğun bir stilde çeşitli eserler yazmıştır (*De oratione*, *De cultu feminarum*, *De virginibus velandis*, *Ad uxorem*, *De monogamia*, *De idolatria*). Kartaca'da yaşar, 197-200 yılları arasında faaldir ve dönemin klasik kültüründen beslenir.

Eski Yunanca bilen Tertullianus, II. yüzyılda yaşamış Hıristiyan apolojistleri ve Lyonlu Eirenaios'u okur. Ayrıca felsefe ve hukuk alanlarında sağlam bir eğitime sahiptir.

Lyonlu Eirenaios gibi Tertullianus'un da ana amacı inancın hakikatini sapkınların saldırılarından korumaktır. Tertullianus *Apologeticus* [*Savunma*] adlı eserinde, aynı dönemde yazılan birçok sapkın esere benzer şekilde Pagan kültürünü kesin olarak reddeder. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında felsefe ile Hıristiyanlık arasındaki ilişkilerin tarihi bilindiği üzere ağırlıklı olarak birbirini anlamamaktan kaynaklanır. Tertullianus felsefeden uzak durma yaklaşımının sebeplerini daha iyi anlama açısından önem taşır. Atina ile Kudüs arasındaki tezadı Pagan felsefesi (Atina, yani Yunan alemi) ile Hıristiyan inancı (Kudüs, yani Kutsal Metinler geleneği üzerine inşa edilen Yahudi-Hıristiyan alemi) arasındaki kıyaslamanın hareket noktası olarak kullanan ilk yazar Tertullianus'tur. Antikçağın Paganlığına tepki olarak filozofların dokt-

Atina ve Kudüs

rinlerini, kendisine göre genelde sapkınca sonuçlara vardıkları için aşağılar. Lyonlu Eirenaios'un *gnosis*'e ve Markionculuğa karşı eleştirisinin devamını getirerek İsa'yı konu alan yazıların bir kısmını Gnostik düalizm ile Markioncu dosetizmi çürütmeye ayırır (bkz. Raniero Cantalamessa, *La cristologia di Tertulliano*, Ed. Universitaires, 1962). En uzun teolojik eseri olan *Adversus Marcionem'de* [*Markion'a Karşı*] bütün sapkınlıkları çürütmeye çalışır, *De praescriptione hereticorum*'da ise [*Sapkınlara Karşı Talimatlar*] Kilise geleneği içerisinde havarilerin inancının aktarımı konusunda çok doğru bir düşünce geliştirir.

Felsefenin *sapientia saecularis*'ini [yüzyılların bilgeliği] ve beyhudeliğini eleştiren Tertullianus filozoflara ağır ithamlarda bulunur, hatta onlar için aşağılayıcı tanımlamalar kullanır (*gloriae animal* [boş gurur yaratığı]). Bilimiyle gurur duyan Platon'u Tanrı'yı bulduktan sonra onu çevresine anlatmayı başaran ve inancına kendi hayatı yoluyla tanıklık eden sıradan, mütevazı, Hıristiyan bir "işçi"yle karşılaştırır. Tertullianus hem *Apologeticus*'ta hem de *De praescriptione hereticorum*'da Hıristiyanlığı savunurken Hıristiyanların inancını eylemlerle kanıtladığını, boş gururla dolu olan filozofların ise öğretilerden çok sözlerle insanları ikna etmeye çalıştığını ortaya koyar. Atina, dindışı bilgeliğin simgesi, *Akademeia* ile filozofları ağırlayan *linguata civitas*'tır [konuşmacıların şehri]; gülünç bir bilgelik birikimine sahip olan filozoflar, sağlıksız bir merak sonucu Yaratıcıdan çok yaratılanlarla ilgilendikleri için sapkınlara ve şarlatanlara benzerler. Felsefe yapma faaliyeti, vahiyler ayrı tutularak hakikate ulaşma iddiası taşır ve Tertullianus'a göre inanç için bir tehdit teşkil eder. Tertullianus, eleştirmenlerin de kapsamlı bir şekilde gösterdiği üzere, Hıristiyan inancı ile Pagan felsefesini birbirine tamamıyla zıt olarak görmesine rağmen, körü körüne irrasyonel biri olarak düşünülmemelidir: amacı inançla uzlaşmazlığından dolayı aklı mutlak olarak reddetmek değil, putperestliği ve çoktanrıcılığı aşamamış filozofları eleştirmek, dolayısıyla da Hıristiyanlığın ne kadar değerli olduğunu göstermektir. Baba tarafından görevlendirilen İsa havarileri vahiy edilmiş mesajı öğretmekle ve yaymakla görevlendirdikten sonra, Tertullianus'a göre artık *vana curiositas* [boş merak] göstermek için hiçbir neden kalmamıştır. Felsefi diyalektiğe özgü tümevarımcı akıl yürütmenin yanıltıcı olduğu anlaşılmıştır ve sapkınların diyalektik yöntemi kurallardan yoksun görünür, çünkü hazırcevaplık ve kurnazlık üzerine kuruludur. Diyalektik tartışmaları kışkırtırken ve nihai sonuçlara varmayı temin etmezken, Tanrı arayışı hakikate ulaşma teminatı sunar ve entelektüellerden çok temiz kalpli, sade insanlar arasında daha iyi sonuçlar verir. Sıradan bir Hıristiyan, mütevazı ve kültürsüz olsa bile, Tanrı'yı filozoflardan daha iyi bilir. Nitekim, hakikat Tanrı'nın vahyiyle ve İncil'le örtüşüyorsa, filozoflar için araştırma konusu da olabilir, ama ona filli olarak ve eksiksiz bir şekilde sadece Hıristiyanlar sahip olabilir.

Tertullianus felsefeyi ve sapkınlıklarla ilişkilerini değerlendirirken, Gnostisizm karşıtı eleştiri alanında örnek aldığı hocası Lyonlu Eirenaios'un çizdiği yolda ilerler. Kilise'nin çobanı rolünde akıl-inanç arasındaki ilişkiler meselesi-

ni Hıristiyan teolojisi açısından ele alır, ama filozofların ruhun kurtuluşunu sağlayan tek hakikate (yani Hıristiyanlığın hakikatine) ulaşmasının imkânsızlığı üzerinde dururken, "felsefe karşıtı radikalizme" düşmez ve Hıristiyan inancına bağlı olmanın beraberinde aklın haklarından feragat etmeyi veya rasyonel faaliyetlerin reddedilmesini getirdiğini savunmaz. Stoacı düşüncenin varisi olan Tertullianus, felsefi argümanlardan kendi de yararlanır, ama vahiy edilmiş din anlamında Hıristiyanlığın asıl fizyonomisinin değişmesine yol açacak felsefi müdahaleleri eleştirir. Sapkınlar, büyücüler, şarlatanlar, astrologlar ve filozofların ortak noktası *curiositas*'tır [merak], insanı araştırma yapmaya iten huzursuz inattır, diyalektik ustalıktır, incelikli tartışmalardan elde edilen ve Kitabı Mukaddes tefsirine uygulanan yeni bilginin arzusudur. Filozoflar bu merak yoluyla Kutsal Metinler'i yağmalarlar ve doğayı yaratanı incelemek yerine doğanın kendini incelemeye eğilimlidirler. Tertullianus da Lyonlu Eirenaios gibi *curiositas*'ın karşısına *simplicitas*'ı [yalınlık], yani Hıristiyanlığın hakikatinin yalınlığını çıkarır ve retoriğin önerilerini ve diyalektiğin kurnazlıklarını keyfi bir şekilde temel alan ve felsefi kategorileri suistimal eden Kitabı Mukaddes yorumlarını kabul etmez.

Felsefe ve sapkınlık

Tertullianus'un Antropolojisi

Lyonlu Eirenaios gibi Tertullianus da insanı Tanrı'nın yaratılış projesinin merkezine yerleştirir. Tertullianus'un antropolojisinin iki ana teması vardır: insanın kökeni ve ölümden sonra ruhu bekleyen kader. *De anima* [*Ruh Üzerine*] adlı inceleme eserinde (210 yılından kısa bir süre sonrasına aittir) Platon'un ruhun elle tutulamazlığı konusundaki argümanlarının boş olduğunu gösterir, insanın ruh ile bedenden oluştuğunu anlatır ve Gnostikler ile Markioncuları eleştirir, çünkü bedenin dirilişini reddettiklerinden insanın sadece "yarı yarıya" kurtulduğunu varsaymış olurlar.

Tertullianus tam tersine, ruh ile bedenin birbirinden özerk ve ayrı iki öz olmadıklarını ve *homo* [insan] teriminin sadece bu iki öz bir arada olduğu zaman doğru şekilde kullanılmış olacağını öne sürer. Zaten ruh ahirette sadece dirildikten ve bedeniyle birleştikten sonra ödüllendirilecek veya cezalandırılacaktır.

Ruh

Ruhu bireysel ölüm ile nihai yargılama arasındaki dönemde nasıl bir kaderin beklediği konusunda da Tertullianus zamanın sonuna doğru İsa'nın yeryüzünde Göklerden inmiş bir Kudüs ve bin yıldan uzun sürecek dünyevi bir krallık oluşturacağını ve adil olanların dirilip bu krallığı İsa'yla beraber yöneteceğini öne sürer; ilk dirilişler bu bin yıl boyunca kademe kademe gerçekleşecektir, çünkü bazılarının suçlarının cezasını yeraltında (*carcer*, *deversorium*, *inferi*) çekmesi gereklidir; bin yılın sonunda da bütün ölüler dirilecektir: alçaklar yargılanıp mahkûm edilecek, adiller yeryüzü krallığından göklerdeki krallığa geçecektir.

Bkz. *Gnosis*, s. 441; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *"Çoktanrıcılık" ve Teoloji*, s. 532; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Erken Dönem Latince Hıristiyan Edebiyatı ve Dindışı Şiirin Direnişi*, s. 913; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes

Marco Di Branco

İskenderiye Gnostik doktrinler için önemli bir yayılma merkezi teşkil eder. Ancak II. yüzyıl sonlarında Hıristiyan ortodoksluğunun tepkisi yine aynı şehirde doğup güçlenir ve en önemli temsilcileri arasında Clemens ile Origenes yer alır.

Gnostisizmin Başkenti İskenderiye

İskenderiye, Kilise tarafından Ariusçulukin doğuşuna kadar en büyük sapkınlık sayılan Gnostik doktrinlerin (Eski Yunancada "bilgi" anlamına gelen *gnosis*'ten türemiştir) geliştirilip yayıldığı en önemli merkezdir. Gnostisizm her şeyden önce ontolojik düalizmi ve iyilik ile kötülük, ışık ile karanlık, ruh ile madde arasında yok edilemez bir karşıtlık olduğu fikrini temel alır: Gnostiklerin maddi saydığı, dolayısıyla şeytani güçlerin ürünü ve merkezi olarak gördüğü evren konusundaki olumsuz yaklaşımı buradan kaynaklanır.

Gnostikler ikinci olarak bir tek kendilerinin ilahi bir kıvılcımla ve vahiy sayesinde ayrıcalıklı konumlarının bilincine vardıklarını, dolayısıyla da nihai kurtuluşa uygun olduklarını düşünürler.

Ancak İskenderiye'nin Hıristiyanlığı içerisinde başka doktrin akımları da vardır ve şehir II. yüzyılın sonlarından itibaren Gnostisizm karşıtı bir karşı saldırıya sahne olur; bu akımın başlıca temsilcileri arasında İskenderiyeli Clemens (150-y. 215) ve sonrasında Origenes (185- y. 253) yer alır.

İskenderiyeli Clemens

Clemens 150 yılına doğru Atina'da doğar, ama felsefi-dini faaliyetlerini 180 ile III. yüzyılın başları arasında İskenderiye'de gerçekleştirir. 211-215 arasında, zulümden kaçarken sığındığı Anadolu'da ölür. 348 klasik dönem yazarına atıfta bulunduğu (sırf Platon'dan 600 defa söz eder) eserlerinden anlaşıldığı üzere, klasik bir eğitim aldığına şüphe yoktur. İskenderiye ruhban sınıfına üye olup olmadığını belirlemek daha zordur: Kudüs Piskoposu Aleksandros'un (ö. 251) Kaisareialı Eusebios (y. 265-339) tarafından *Ekklesiastike Historia* [*Kilise Tarihi*] (VI 11, 6) eserinde aktarılan bir mektubunda Clemens *presbyter* [rahip] olarak tanımlanır, ama Eusebios'un eserinin son sayfaları İskenderiyeli *presbyter*'lere yönelik şiddetli eleştiriler içerir.

Eusebios'a göre *Ekklesiastike Historia*, V 10, 1-4; 6, 6) Clemens İskenderiye'de piskoposluk kontrolünde faaliyet gösteren dini bir resmi kurum olan *Didaskaleion*'unun (okul) başındadır ve halefi de Origenes'tir. Aslında son zamanlarda yürütülmüş araştırmalar, Clemens döneminde İskenderiye'de böyle bir okulun varolmadığını göstermiştir, ama şehirde, yerel Hıristiyan cemaatiyle herhangi bir bağımlılık ilişkisi olmasa da, Hıristiyanlık üzerine araştırmalar yürütülen özel bir merkezin olduğunu varsayabiliriz. Clemens de işte böyle bir ortamda faaliyet göstermiş olmalıdır ve bu ortamdan sonrada, Origenes döneminde Didaskaleion ortaya çıkar.

Didaskaleion

Clemens'in en önemli eseri olan *Stromata*'nın (kelime anlamı "halılar" veya "döşeme" ise de, bu terim ilmi derlemeler için kullanılır) *Hakiki Felsefeye Göre Gnostik Notlar* şeklindeki alt başlığı eserin felsefi-dini bağlamına işaret eder. *Hypomnemata* (notlar) edebi türüne ait olan bu metin okurun özel katkısını ve entelektüel yetilerini kullanmasını gerektirir. Dolayısıyla *Stromata* bir anlamda ezoterik bir eserdir, kasti olarak organik değildir, ama sadece okullarda ve öğrenci-hoca arasındaki tartışmalarda kullanımı öngören kadim felsefe geleneği doğrultusunda yazılmıştır. Eserin merkezinde Kitabı Mukaddes metinlerinin dikkatle oluşturulmuş bir hiyerarşisi yer alır: yazar buradan hareketle teolojik kavramlarını geliştirip düzenler ve temelinde inanç (*pistis*) kavramı, "*gnosis*" [sezgisel bilgi] ve Gnostik fikri, sembol ve alegori kavramı Hıristiyan kültü ve şehitliğin yer aldığı tamamıyla tutarlı bir teolojik-felsefi sistem teşkil eder. Clemens'e göre hakiki "*gnosis*", ifade dağarcığı ve akıl yürütme yöntemlerini daima eleştirel olarak kullandığı klasik Gnostik doktrinlerden çok farklıdır; Clemens'e göre Gnostikler havarilerin mesajlarından saptıkları için Hıristiyanların başlıca rakipleridir.

Stromata

"Hakiki Gnostik"

Clemens'in Gnostisizme yönelttiği eleştirinin başlıca noktaları arasında Eski Ahit'in adil Tanrı'sı ile Yeni Ahit'in iyi kalpli Tanrı'sı arasındaki ayrım ile insan-

lar arasında farklı doğaların varlığıdır. Yazar ilk konuyu kesin olarak reddedip hem adil hem de iyi kalpli tek bir Tanrı'nın var olduğunu hararetle öne sürerken, ikinci mesele Aziz Paulus'un Tanrı önünde bütün insanların eşit olduğuna dair beyanı temelinde çürütülürse de Clemens'in özgün bir düşüncesine ilham kaynağı olur. Bu düşüncenin temelinde hoca olarak deneyimi ve öğrencilerinin çaba ve sonuç açısından farklılıklarıyla ve çok azının ilköğretim sınırlarını aşmak için gerekli olan sıkı çalışmayı gerçekleştirmeye hazır olmasıyla başa çıkma zorunluluğu yatar. Clemens'in bu gözlemi Gnostiklerin diğer insanlara ve Hıristiyan cemaatinin üyelerine göre üstün bir seçkin sınıf inşa etme iddiasını destekler görünürse de, Clemens bu yolu izlemez ve *gnosis* doğrultusunda kuramlaştırılan ikili düzeyi yeniden öne sürer, ama Gnostisizmin ikili düzeyin doğal bir ontolojik ayrıma tekabül ettiği şeklindeki temel fikrini reddeder ve ayrımın iradenin özgür kullanımına dayalı olduğunu savunur: bütün Hıristiyanların önünde sade inançtan hakiki *gnosis*'in bilinçli inancına geçme seçeneği vardır. Clemens, hocasını taklit ederek bu hedefe ulaşan ve Tanrı'ya benzer hale gelen kişiyi "hakiki Gnostik" olarak tanımlar; onun karşısında ise sapkın bir doktrine kanan "sahte Gnostik" yer alır. Böyle bir ilerleme bütün Hıristiyanlar için mümkündür, ama çok azı bu yola girer ve büyük çabalar göstermek zorunda kalırlar. Bu diyalektik ve ruhani süreç Platonculuğun etkisini apaçık bir şekilde gösterir: Tanrı'nın *logos*'uyla aydınlanan ve hocasının rehberliğinde Kutsal Metinler konusunda giderek daha derin bilgi sahibi olan müminin ruhu yavaş yavaş bedeninin ve tutkularının yükünden kurtularak dünyanın çoğulluğundan Tanrı'nın kayıtsız birliğine ulaşır. Gnostikler kendilerini gelecekten, yani aşk umudunun gerçeğe dönüşmesinden ve anlaşılır olandan, yani tefekkürden ayıran uzamı en aza indirgeyerek Hıristiyanlığın umuduyla yaşamasını başardıkları için Gnostiktirler. "İsa", diye yazar Clemens, "başlangıç ve sondur. İki uç olan başlangıç ve son öğretilemezler, inanç ve aşktırlar: ama gelenekler yoluyla aktarılan *gnosis*, Tanrı'nın lütfuyla O'nun öğretilerini hak edenlere emanet edilir. Nitekim 'Kimde varsa, ona daha çok verilecek' (Matta 25, 29): inanca *gnosis*, *gnosis*'e aşk, aşka miras. İnsan inancıyla, *gnosis*'iyle, aşkıyla Tanrı'ya bağımlı hale geldiği zaman O'nunla Tanrı'nın ve inancımızla aşkımızın Muhafızının olduğu yere yükselir".

İradenin özgür kullanımı

Clemens'in "sapkın" *gnosis*'e yönelik eleştirisi büyük rağbet görür ve Gnostik hareketin büyük ölçüde zayıflamasına yol açar, ancak İskenderiye Kilisesinin doktrin ve hiyerarşi alanında giderek daha katı hale gelmesine de neden olur; bunun sonucunda da toplum Kilise çevresinde giderek safları sıkıştırırken var olan ve özellikle Patrik Demetrios tarafından desteklenen, bir yandan bölünmelere neden olurken diğer yanda çoğulluğu temin eden bölünmeleri ortadan kalkar. Büyük ölçüde Clemens'in faaliyetlerinden kaynaklanan bu dönüşüm paradoksal olarak Clemens'in kendi okulu üzerinde son derece olumsuz etkiler yaratır ve yerel Kilise'nin birleşme sürecinin liderleri bu okulu geçmişe göre daha sıkı denetimleri altına almak isterler. Clemens'in III. yüzyıl başla-

rında İskenderiye'den ayrılıp buraya bir daha dönmemesinin sebebi, sıklıkla hatalı olarak savunulduğu gibi Septimius Severus'un (146-211) zulmü değil de muhtemelen bu otoriter dönüm noktasıdır.

İskenderiye Okulunun Yükselen Yıldızı Origenes

Kilise tarihinin en parlak ve "isyankâr" teologlarından biri olan Origenes'in biyografisi konusunda ayrıntılı bilgi isteyenler Eusebios'un *Ekklesiastike Historia* [*Kilise Tarihi*] eserinin neredeyse tamamıyla ona adanmış VI. kitabına başvurabilir.

185 yılı civarında muhtemelen İskenderiye'de doğan Origenes Hıristiyan anne babası tarafından Kutsal Metinler'i incelemeye teşvik edilir. On sekiz yaşlarında korkunç bir travma geçirir, çünkü babası, Septimius Severus'un zulüm döneminde (202-203) ölüm cezasına çarptırılır. Origenes'in babasına bir mektup yazıp onu çocuklarının iyiliğini düşünerek inancından vazgeçmemeye teşvik ettiği anlatılır. Babasının ölüm cezasına çarptırılmasından sonra mülklerine de el konur, dolayısıyla çocuklarının en büyüğü olan Origenes ailesini geçindirmek için okul öğretmenliği yapmak zorunda kalır. Merkeziyetçi politikalarıyla dolaylı olarak da olsa Clemens'in İskenderiye'den ayrılmasına neden olan Patrik Demetrios çok geçmeden genç öğretmenin yeteneklerinin farkına varır ve din eğitimini ona emanet eder. Origenes yeni görevine coşkuyla sarılır (Eusebios'a göre gençliğinden ve okulundaki genç kadınların varlığından kaynaklanabilecek olası günahlardan sakınmak için kendini hadım ettirecek kadar ileri gitmiştir) ve büyük başarı kazanır: din eğitimi okuluna gitmek isteyen öğrencilerin sayısında öyle bir artış olur ki Origenes sınıfı ikiye bölmek zorunda kalır ve ilköğretim kısmını arkadaşı Heraklas'a bırakarak kendisi daha ileri düzey sınıfın eğitimini üstlenir. Okuluna paganlar da katıldığından Origenes Yunan felsefe kültürü konusundaki bilgilerini geliştirmek ister ve bu amaçla, sonradan yeni-Platonculuğu kuracak olan Plotinos'un da (y. 203-270) hocalığını yapacak olan Platoncu filozof Ammonios Sakkas'tan (y. 180-242) bir süre ders alır.

Din eğitimi okulu

Origenes'e göre öğretim, faaliyetlerinin sadece bir parçasıdır ve çok zengin olan Gnostik arkadaşı Ambrosios'un ekonomik desteği sayesinde (sonradan onu ortodoksluğa ikna edecektir) zamanının büyük kısmını Kitabı Mukaddes tefsirine ayırmaya başlar. Ambrosios ayrıca arkadaşının emrine, hepsi de felsefi ve teolojik açıdan çok değerli olan sayısız eserinin yayınlanmasına yardımcı olmaları için çok sayıda kâtip ve kaligraf verir. Origenes'in eserleri arasında, Kitabı Mukaddes'i konu alan sayısız yorum eserinin yanında, *Peri Arkhon* [*İlk İlkeler Üzerine*] adlı doktrin eseri ile Hıristiyanlık karşıtı bir yazıya karşı yazdığı *Kata Kelsou* [*Celsus'a Karşı*] adlı ünlü eseri öne çıkar. Günümüze ulaşmayan diğer eserleri arasında yaratılışın anlatımını ve ilk günah temasını konu alan Eksegesis [*Yaratılışa Yorum*] büyük önem taşıyor olmalıydı.

Doktrinin Temeli: Dünyanın Ebediyetinden *Apokatastasis*'e

Origenes'in düşüncesinin en temel unsuru, Platonculuktan ilham aldığı belli olan, duyusal dünya ile anlaşılır dünya arasındaki ayrımdır. Dolayısıyla Hıristiyanların görevi, duyular yoluyla algıladıkları hakikat düzeyinden ruhsal hakikat düzeyine, Kutsal Metinler'in kelimelerinden ruhuna, İsa'nın insani doğasından ilahi doğasına yükselmektir. İskenderiyeli Clemens'le olduğu üzere ve Gnostiklerin savunduğunun tam tersine, ruhun kurtuluşu az sayıda kişinin elde edebileceği bir şey değildir, bütün halklara ve bütün sınıflara açıktır: ancak bilgiye dayalı rasyonel inanç, basit insanların o kadar sağlam olmayan, Tanrı sevgisinden ziyade Tanrı korkusundan kaynaklanması mümkün olan ve ilahi gizemleri keşfetme amacı taşımayan inancından üstündür. Kutsal Metinler'in tefsirinin ve dönemin Patristik edebiyatına yabancı, büyük bir filolojik titizlikle açıklanmasının önemli olması bundandır. Hıristiyan filozoflar kendi metinlerinin kültünde Platoncu filozoflara paralel hareket etmiş olurlar, ama aralarında önemli bir fark vardır, o da Kitabı Mukaddes'in doğrudan Tanrı'dan ilham alınmış olmasıdır. Origenes'e göre Kitabı Mukaddes çoğul anlamlara sahiptir ve Eski Ahit Yeni Ahit'in habercisidir: iki Ahit bir arada, Tanrı'nın cisimsiz ve bilinemez Birliğini temel alan, bir birlik oluştururlar. İnsanların Tanrı'nın doğasını anlaması ancak dolaylı yoldan mümkündür, çünkü Tanrı-Baba, kendisine tabi olmasına rağmen Baba ile yarı doğaya sahip olan Oğlu veya *Logos*'u ebediyette yaratır. Bu "ikinci Tanrı" Babayı bilir ve diğer varlıklar için bilgi kaynağıdır: nitekim *Logos*, yaratılmış her şeyin modellerini içerdiğinden Tanrı ile dünya arasında aracıdır. *Logos*'tan Kutsal Ruh doğar ve her şey yaşamsal nefesini veya *pneuma*'sını ondan alır. Origenes'e göre Tanrı'nın gücü sınırsız değildir, öyle olsaydı kendi kendini bile düşünemezdi. Tanrı içerebileceği ve ilahi takdirinin altında toplayabileceği kadar varlıklar yaratır ve düzenleyebileceği kadar madde hazırlar. Onu yaratmaya iten tek şey iyiliğidir. Origenes'in yaratılışı ebedi sayması bundandır, Tanrı'nın iyiliği atıl kalamaz: bu durumda fiili dünya daha önceki başka dünyaların sonucudur, ondan sonraki başka dünyalar da fiili dünyanın sonucu olacaktır. Bu tez çağdaş Platonculuğun tezleriyle açık benzerlikler içerir, ama Kitabı Mukaddes'in yaratılış anlatımıyla çelişir, bundan dolayı da Origenes'in sapkınlıkla suçlanmasına neden olur.

Kutsal Metinler'in Tefsiri

Ruhların tarihi de bu ebedi süreç içerisinde yer alır: ruhlar başlangıçta saf zihin olarak yaratılırlar, ama başlangıçtaki mükemmelliği hepsi muhafaza edemezler ve kendilerini kabul ettirme kibiriyle Tanrı'ya isyan eder ve günah işlemiş olurlar. Kefaret, yani günahlardan arınma, sadece insanı değil, bütün varlıkları kapsar: hiç kimse, hatta şeytan bile bu sürecin dışında kalamaz, aksi takdirde kefaret tam olarak gerçekleşemez. Bu durumda sonuçta bütün varlıklar kurtulacaktır: Origenes'in *apokatastasis* dediği, yani kelime anlamıyla Tanrı'nın başlangıçtaki mükemmelliğinin "yeniden tesis edil-

Ruhlar

mesi" de budur. Ancak bunun nihai ve kesin sonuç olmadığı anlaşılır, çünkü yazarın bazı öne sürdükleri, *apokatastasis*'ten sonra, bireylerin özgür iradesi belirleyici bir faktör olduğundan öncekilerle aynı şekilde olmasa da, ebediyetin yeniden başlayacağına inandığını düşündürür.

Origenes giderek ün kazanır: İmparator Alexander Severus'un (208-235) annesi Iulia Mammaea (?-235) genç hocayla tanışma arzusunu ifade ettiği için Arabistan eyaletinde, Antiokheia sarayında ders vermeye, daha sonra da Yunanistan'a davet edilir. Origenes çeşitli olaylardan sonra Filistin'deki Kaisareia'ya uylaşır ve buradaki yerli piskoposlar Patrik Demetrios'a danışmadan onu rahip yaparlar. Origenes'in gördüğü rağbetten dolayı onu kıskanan ve doktrinlerinden kuşku duyan Demetrios bu durumu fırsat bilerek ona çeşitli suçlamalar yöneltir. Hemen sonrasında Mısır piskoposlarının ve rahiplerinin katıldığı iki konsilde Origenes'in Hıristiyan cemaatinden aforoz edilmesi kararı alınır. Origenes Kaisareia'ya yerleşir, burada yeni bir okul açar ve hiçbir engelle karşılaşmadan öğretim faaliyetlerine devam eder; Decius'un zulmü döneminde (251) tutuklanıp işkenceye tabi tutulur, ama kurtulur. 253 yılında, büyük ihtimalle Kilise'yle barıştıktan sonra ölür. Hıristiyan teolojik düşüncesi ve Geç Antikçağın felsefi düşünceleri üzerinde silinmez izler bırakmıştır.

Apokatastasis

Bkz. *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Plutarkhos ve Numenios'ta Platonculuk ve Pythagorasçılık*, s. 404; Plotinos, s. 416; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Gnosis*, s. 441; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *"Çoktanrıcılık" ve Teoloji*, s. 532; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Corpus Hermeticum

Umberto Eco

Corpus Hermeticum terimiyle I. yüzyıldan itibaren farklı zamanlarda ve farklı yazarlar tarafından yazılmış ve VI ile IX. yüzyıl arasında derlenip sistematik hale getirilmiş, felsefe-din konulu yazılardan oluşan bir derleme kastedilir. Eserin adını aldığı Tanrı Hermes, derlemenin ilahi ve kadim bir gelenek içerisinde yer alması için bir otorite kaynağı olarak kullanılmıştır; büyük çeşitlilik gösteren bu yazılarda Platoncu, Yeni Pythagorasçı ve Stoacı, Kitabı Mukaddes'ten, Mısır'dan ve Gnostiklerden alınma motifler bir araya getirilmiştir.

Başlangıç

Yunanlar Mısır tanrısı Thoth'a Hermes derlerdi (Romalılara göre Mercurius). Bu tanrı Platon'un *Phaidros*'unda yazının mucidi olarak geçer. Ay'la özdeşleştirilen Thoth'a, Orta ve Aşağı Mısır'da kronografi tanrısı olarak tapılır. Osiris mitlerinde Thoth onun kâtibidir, dolayısıyla yazının ve dilin mucidi olarak nitelenir. Sonradan büyü, astronomi, astroloji ve simyanın da mucidi olarak bilinecektir. Yeraltı dünyasında Thoth, Dante'nin Minos'una benzer şekilde, hükümleri tabletlere yazar.

Thoth ve Hermes

Yunanlar Mısır mitolojisiyle tanıştığı andan itibaren Thoth'u tanrıların habercisi Hermes'e benzetirler. Platon *Phaidros*'ta Thoth'u yazının mucidi olarak sunar ama onu henüz Hermes'le özdeşleştirmez; ancak MÖ IV. yüzyıl sonlarında Aristoksenos'un *Aritmetik* eserine bakılırsa bu özdeşleştirme yerleşmiştir ve II. yüzyılda da sıradan hale gelmiştir. MÖ II veya I. yüzyılda Yahudi Artapanos Thoth'u "Mısırlılara denizciliği, kayaları kaldırmak için vinci, silahları, su pompalarını, savaş makinelerini, felsefeyi ve yazıyı icat eden" Musa'ya benzetecektir. O noktada Hermes'in etimolojisi, "ifade etmek, yorumlamak" anlamına gelen *hermeneuein*'i temel almaya başlar.

Dolayısıyla gizli ve ayrıcalıklı bir bilgiyle bağlantılı bir gelenek yaratıldığında onun Hermes-Thoth'a atfedilmesi mantıklıdır. Hermes bir otorite ilkesi işlevi görür ve birileri yazdıkları bir şeyin ilahi ve kadim bilgelik geleneğine atfedilmesini istediklerinde o yazdıklarını Hermes'e aitmiş gibi göstermek isterler. Platon'un kendi kuramlarının yaratıcısı olarak Sokrates'i gösteren diyalogları nasıl sahtekârlık yapmak amacıyla yazılmadıysa, başlangıçta bu Pseudo-Hermetik yazılar da sahtekârlık yapmak amacıyla yazılmamıştır. Edebi bir kurgu söz konusuydu ve Hermes karakteri asıl yazarın beyanlarına otorite bahşetmek için müdahalede bulunuyordu.

İsa'nın doğumundan önceki yüzyıllarda çeşitli Mısırlı topluluklar tarafından Hermetik yazılar yazılmıştır, ama yüzyıllar sonra, Hümanizm döneminde İtalya'ya ulaşıp Hermes Trismegistos mitinin doğumuna yol açacak olan asıl eser, *Corpus Hermeticum* [*Hermetik Külliyat*] olarak bilinen derlemedir.

Hermes Trismegistos

Her ne kadar önce Hermetik gelenek, sonra da başta Ficino (1433-1499) olmak üzere İtalyan hümanistler bu eseri, o dönemde Musa ile özdeşleştirilen Hermes Trismegistos'a atfederse de, *Corpus Hermeticum* aslında hepsi de Yunan kültür ortamında yaşamış ve Mısır ruhaniliğinin etkisinde kalmış, ayrıca muhtemelen yeni-Platoncu ortamlarda faaliyet gösteren farklı yazarlara ait yazıların derlemesidir. Farklı yazarların söz konusu olduğu, çeşitli yazılar arasındaki sayısız çelişkiden açıkça anlaşılır, Mısırlı rahipler değil de Hellenizmin etkisi altındaki filozoflar oldukları sonucuna da *Corpus*'ta ne teurji ne de Mısır'la bağlantılı herhangi bir kült veya litürjiye tutarlı atıfların bulunmamasından dolayı varılabilir.

Bu yazılar kesin olarak I. yüzyıldan sonra yazılmıştır. Aslında kesin olarak tarihlendirilebilen tek yazı, XV. yüzyılda Cosimo de' Medici'nin sarayında bulunan elyazmasıdır ve XI. yüzyıla aittir.

Corpus'un kitaplarından biri olan ve sadece Latince versiyonu yoluyla bildiğimiz *Asclepius* ayrı olarak ele alınmalıdır (Eski Yunanca orijinali kaybolduğundan bu yazı Ortaçağda bu versiyonuyla bilinirdi). *Asclepius*'un Latince elyazması XI. yüzyıla aittir.

Bu tarihlerin öncesinde sadece özet niteliğinde atıflar söz konusudur. II. yüzyılda Athenagoras ile İskenderiyeli Clemens Hermetik yazılardan söz eder, Origenes de Yunan filozoflarından önce Musa'ya özgü bilgeliğe atıfta bulunur; III. yüzyılda hem Tertullianus hem de Porphyrios bu türden atıflar içerir; IV. yüzyılda Lactantius'un *Asclepius*'tan söz ettiği sanılır, simyacı Zosimos da Hermes'e atfedilen metinlerden söz eder; V. yüzyılda İskenderiyeli Aziz Kyrillos'un Kata Iulianou [*Iulianos'a Karşı*] eserindeki alıntıları *Corpus*'a ait olabilir, Augustinus da *De civitate dei*'de [*Tanrı'nın Şehri*] *Asclepius*'a atıfta bulunur; VI. yüzyılda Stobaios *Corpus*'un bazı yazılarını kapsamlı bir şekilde alıntılar, ama eserin adından söz etmez, dolayısıyla *Corpus* bazı derlemeleri Stobaios'un yazılarından bölümler bile içerir.

Hermetik yazılara atıflar

Bu veriler ışığında derlemenin bildiğimiz halinin VI ile XI. yüzyıllar arasında yazıldığı hipotezini öne sürebiliriz. Belki de bu metinler bilinçli olarak bir araya getirilmemiştir ve bu derleme çeşitli ilaveler sonucunda günümüze bu biçimde ulaşmıştır.

Derleme geç tarihe aitse de münferit yazıların daha öncesine ait olduğuna şüphe yoktur; öte yandan Isaac Casaubon 1614'te, *Corpus*'un Antikçağa ait olduğunu kesin olarak çürüttüğünde (*Exercitationes* XVI), eser hakiki olsaydı Eski Yunancaya Mısır dilinden tercüme edilmiş olması gerektiğini ve herhangi bir tercüme sırasında ori-

Tarihlendirme sorunları

jinal dilden izlerin kaldığını, halbuki *Corpus*'ta Mısır dilinin ifadelerinden hiçbir iz kalmadığını söylemiştir.

Corpus'ta hem Platoncu hem de Stoacı unsurlar vardır ve böyle bir senkretizm sadece MÖ I. yüzyılda görülür. Mısır kaynakları meselesinde, *Corpus*'un hiçbir yazısı Mısır düşüncesine dair bir şey içermez, inanca saygının bazı yönleri ise II. yüzyılda ve sonrasında imparatorluğun neredeyse her yerinde yaygındı. Hıristiyan düşüncesine gelince, *Corpus*'ta İsa Kurtarıcı anlamında ele alınmaz ve Logos da genelde ilahi bilgelikle özdeşleştirilir (hatta Yahudi kökenli bile olabilir). Sözü edilen "ikinci Tanrı"ya gelince, Hıristiyanlığın Oğlu değil, Dünya veya Güneş'tir. Bunlar da Hıristiyan değil, Platoncu unsurlardır (*Timaios*). Dolayısıyla ihtiyatlı bir şekilde de olsa *Asclepius*'un yazarının belirlenmesi ve tarihlendirilmesi konusunda yazarın Mısırlı bir rahip olmadığına karar verilmiştir, çünkü teürjik ritüellerden söz edilmez, Platoncu etkiler, Stoacı kozmoloji unsurları ve erken dönem Hıristiyan Gnostik düşüncesiyle benzerlikler kendini belli eder, ama her şey Hellenizm etkisi altındaki bir bilgenin yürüttüğü senkretist derlemenin sonucu gibi durur.

Asclepius'ta Mısır'ın Barbarlar tarafından istilasından kıyamet şeklinde söz edilir (ama İmparatorluk döneminde kıyamet edebiyatı oldukça yaygındı). Ama Mısır'ın Barbarlar (yani Romalılar veya Yunanlar değil) tarafından istilası 270 yılına doğru gerçekleşmiştir. Bu durumda *Asclepius* III. yüzyıl sonlarına tarihlendirilebilir.

Dolayısıyla da *Corpus*'u oluşturan çeşitli yazıların II ila III. yüzyıllar arasında farklı yazarlar tarafından yazıldığı ve VI ila XI. yüzyıllar arasında da *Corpus* adı altında bir araya getirildiği hipotezini öne sürebiliriz.

Heterojen Yazılardan Oluşan bir Derleme

Metinler arasında sistematik bir bağ yoktur. Örnek olarak *Corpus*'u oluşturan 17 söylemden (*logos*) birincisi olan *Poimandres*'in temalarını özetlemek (gerçi Ficino *Pimander* başlığını ilk 14 söylemin Latince tercümesi için kullanacaktır) bu metinlerde Mısır, Platonculuk, Stoacılık, yeni-Platonculuk, Kitabı Mukaddes ve Gnostisizme dair unsurlar ile astrolojik etkilerin nasıl iç içe geçtiğini görmek açısından yeterli olacaktır; *Corpus*, o dönemin dini ve felsefi senkretizminin en tipik ürünlerinden biridir.

Poimandres'te Hermes'in gördükleri, *Nous*'u gördüğü bir düş sırasında gerçekleşir. *Nous*, farklı filozoflara göre farklı bir anlamı olabilen Eski Yunanca bir terimdir: Aristoteles'e göre algıladıklarımızı incelememize izin veren, özetle bir insanı insan, bir çiçeği çiçek olarak görmemizi sağlayan zihnimizdir. Bu işlemin mistik veya anlatılamaz bir yönü yoktur, ama Aristoteles'e göre zihnin şeylerin özünü zorlanmadan kavramamıza izin veren hızı ve sezgiselliği, *dianoia* (Platon'a göre düşünce, rasyonel faaliyet) gibi başka ruhsal faaliyetlerin daha karmaşık işleme şekline zıttır.

Poimandres

Nous, bilim olan *episteme*'den, hakikat üzerine tefekkür olan *phronesis*'ten daha hızlıdır. Böylece, Platon'a göre Fikirleri algılama yetisi, Aristoteles'e göre de tözleri töz olarak görmemizi sağlayan gündelik faaliyet olan *Nous* Hellenistik mistisizmde mistik sezgi yetisine, rasyonel olmayan aydınlanmaya, söylemsel olmayanı anlık bir görüye dönüşür.

Corpus'ta *Nous*, aşağıdaki karanlığın karşısına çıkan ışıkla özdeşleştirilir. Işık, Baba Tanrı, *Logos* da Oğuldur. Işık sayısız Kuvve şeklinde kendini gösterir. Kuvvelerin aydınlık dünyası ideal arketiplerin dünyasıdır, duyusal dünya da *Logos* sonrasında arketip dünyayı taklit etmek isteyen Tanrı'nın iradesinde gelişen bir tür bölünme sonucunda oluşur. İlk *Nous* olan androjen Baba Tanrı ikinci bir *Nous* olarak *Demiourgos*'u yaratır, o da yedi gezegen çemberini yöneten Yedi Yöneticiyi yaratır; gezegenlerin yönetimi de Kaderdir. *Logos* nemli doğasını terk edip *Demiourgos*'la birleşir ve beraberce yedi ateş çemberini yaratırlar; ateş çemberlerinin hareketi hayvanları varolmaya iter, dört unsurun her biri de kendi kendini yaratır.

İlk *Nous* kendi sureti olarak arketip İnsanı yaratır. İnsana *demiourgos* olarak faaliyet gösterme izni verilir. Yöneticiler insanı severler ve onu aralarına alırlar. İnsan kendini Doğaya gösterir, doğa onu sever ve insan doğayla birleşir. Dolayısıyla insan düşmüştür ve ruh ile beden karışımından oluşur. İnsan tarafından döllenen doğa Yedi Yöneticiye tekabül eden yedi androjen, dünya insanı yaratır. Bu dönemin sonunda Tanrı bütün hayvanları ve insanları erkek ve dişi olarak ikiye ayırır. Bu varlıklar birleşip çoğalırlar. Ölümsüz olduğunun bilincinde olan insan iyiliğin fazlalık derecesini hedefler, bedenini seven insan ise karanlıkta ve ölümde yaşar. *Nous* sadece erdemli insanlara bahşedilir.

Arketip ve *demiourgos* İnsan

Beden değişime tabidir ve görsel biçimi ortadan kalktığı zaman manevi kısmı şeytanların eline geçer. Ama insan ruhu gezegen çemberleri arasında yükselip, inişi sırasında üstünü kaplayan ilinekleri ve tutkuları, üzerinden giysilerini çıkarır gibi yedi alanın her birine iade edebilir. Çıplak halde *Ogdoad*'a ulaşır, üst Kuvvelerin grubuna girer ve kendi de bir Kuvve haline gelir. Tanrı'nın içine girer ve Tanrı olur. İnsanın tanrılaşması da, *Ogdoad* kavramı da Gnostik unsurları andırır. *Ogdoad* ile kastedilen, yedi gezegen ile çeşitli yazılarda Güneş veya başka bir şey olarak geçen bir üst varlıktır. Kuvveler grubu *Ogdoad*'ın üzerinde yer alır. *Corpus*'un yaratılış anlatımı Yaratılış kitabınınkine benzer, ama *Corpus*'ta insan ilahi bir doğaya sahiptir ve Tanrı haline gelebilir.

Ogdoad

Corpus'un sadece Latince tercümesi yoluyla bilinen tek metni olan ve Ortaçağda da tanındığı için diğer yazılara göre daha büyük etki sahibi olan *Asclepius* ayrı olarak ele alınmayı hak eder. Aziz Augustinus ile çeşitli Skolastik düşünürlerin de atıfta bulunduğu *Asclepius*'ta mitsel bir kozmogoni sunulmaz, genel anlamda kötülük saplantısı içermez ve çoğalma methedilir. Latinceye tercüme edilmiş olması ve önce Patristik or-

Asclepius

tamlarda, sonra da Ortaçağda dolaşımda olmuş olması da muhtemelen bu motiflerle bağlantılıdır.

Asclepius'un belli başlı temaları şunlardır: (1) Ruhun ölümsüzlüğü. (2) Bütünün Birliği (yukarıdan inen her şey yaratıcıdır, yukarıya doğru hareket eden her şey besleyicidir). (3) Cinslerle türlerin düzeni. (4) İnsanın Tanrı ile dünya arasında ara konumu, methedilmesi. (5) Seçilmişlerin az sayıda olması. (6) İnsanın ruh ve beden şeklindeki ikiliği ve dünyevi şeylerle ilgilenme ile Tanrı'ya ibadet etme şeklindeki ikili işlevi. (7) Bedenin horgörülmesi ile birlikte çoğalmanın olumlu olması. (8) Merhamet, ödüller ve cezalar, kötülük yapanlar için metempsikoz. (9) İhtiyatlı bir düalizm: başlangıçta Tanrı ile madde vardı. Madde yaratılmamıştır, ama yaratma kuvvesine sahiptir. (10) Madde yaratıcı olduğu için olumsuz değildir: dünyada kötülük vardır ama dünya kötülük değildir. Dünya Tanrı'nın suretidir, dolayısıyla iyidir. Dünya ebedidir. Dünya doludur, evrende boşluk yoktur. (11) Dolayısıyla görünmez olanın bürokrasisi, anlaşılır ve duyusal tanrıların hiyerarşisi vardır: yukarıdan aşağıya uzanan bir zincirin içinde karşılıklı ilişkiler yoluyla her şey birbiriyle bağlantılıdır. Evren şeytanlarla doludur. (12) Tanrı bütün isimlere sahiptir ve her iki cinsiyeti içerir. (13) İnsan zekâsı sayesinde dünyevi tanrıları, yani üstün güçlerin heykellerini ve diğer imgelerini yaratma yetisine sahiptir; heykeller ruh sahibidir, yaşamsal nefes sahibidir, sonsuz mucizeler yaratırlar; heykeller geleceği öngörür, hastalık verir ve iyileştirir, liyakatimiz doğrultusunda acı da sevinç de verirler. İnsana tanrıların doğasını bilme ve onu yeniden üretme yetisi verilmiştir. Atalarımız tanrı yaratma sanatını icat etmiştir; heykellerin tözüne doğal bir erdem karıştırmışlar, ruh yaratamadıkları için şeytanlarla meleklerin ruhlarını çağırdıktan sonra onları kutsal ve ilahi ritüeller yoluyla putlarının içine sokmuşlardır, böylece putlar iyilik ve kötülük yapacak hale gelmişlerdir. Heykellerin içine konan erdem, ilahi erdemler içeren taşlardan ve kokulardan oluşur. (14) Zaman ve ebediyet kuramı. (15) Kıyamet. (16) Düzen, Zorunluluk ve Kader Kuramı. (17) Litürji ve dua yasağı; Tanrı'yı onurlandırmanın tek yolu insanın onu tanıması ve görkemini bilme yoluyla ona minnettarlığını ifade etmesidir.

Bkz. *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Felsefeler ve Dini Senkretizm*, s. 437; *Gnosis*, s. 441; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Kehanet Yöntemleri*, s. 520; *Roma'da Büyü*, s. 586

Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili

Marco Di Branco

Antiokheia'nın altıncı patriği Theophilos, Kilise'nin ilk dönemlerinde Baba Tanrı ile Oğul arasındaki ilişkiyi konu alan teolojik tartışmada geleneksel Tanrı/Logos ikili paradigmasına Sophia anlamında Bilgeliği katarak Teslis doktrininin oluşum sürecini başlatmış olur. Birkaç yıl sonra, İskenderiyeli bir rahip olan Areios Baba Tanrı ile Oğul/Logos'un tözünün aynı olmadığını açıkça öne sürerek ekümenik Hıristiyanlıkta bölünmeye yol açar. Bu mesele, Kilise tarihinin ilki olan Nikaia Konsili'nde ele alınacak, Ariusçu doktrin kesin olarak reddedilecek ve Teslis dogması açık bir şekilde formüle edilecektir.

Teslis'in "Doğuşu"

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında inananların karşılaştığı ilk sorunlardan biri, Tanrı ile Oğlu arasındaki ilişkinin tam olarak tanımlanmasıdır. Bu mesele başlangıçta Katolik Kilise içerisinde bu ilişkiyi yukarıda ve aşağıda iki ucu olan dikey bir eksen üzerinde yapılandıran bir doktrin geliştirilir: en yukarıda Tanrı, en aşağıda dünya ikisinin arasında da İsa, Bilgelik (*Sophia*) ve Tanrı'ya ebediyen içkin olan Kelamı (*Logos*) yer alır. II. yüzyılda geliştirilen bu görüşe göre İsa Tanrı tarafından zamandan önce yaratılmış, daha doğrusu kendisinden ayrı bir ilahi varlık olarak, yaratılışın hükümdarı ve dünya ve insanla aracı işlevli olarak "dışsallanmıştır". Ancak bu formül evrensel olarak kabul görmez, çünkü bazılarına göre Tanrı'nın tekliği kavramı tartışmalı hale gelir, başkalarına göre de İsa'nın ilahi doğasına yapılan vurgu onun insani yönüne zarar verir. Antiokheia'nın altıncı patriği Theophilos'un (ö. 183) düşüncesinin temelinde bu tartışmalar yatar. Theophilos'a göre Tanrı'nın yaratma eylemine hem *Logos* hem de Bilgelik katkıda bulunur ve Bilgelik bazı durumlarda *Logos*'la tamamıyla örtüşmez. Ortaya çıkan "üçgen şema"da yaratıcı Tanrı'nın yanında "elleri" olarak *Logos* ve Bilgelik yer alır. Dolayısıyla Theophilos'un doktrin üzerine düşünceleri Tanrı/*Logos* şeklindeki ikili paradigmayı aşarak onu üçlü hale getirir: Tanrı/*Logos*/*Sophia*. Antiokheia patriğinin "teslis" terimini (Yunancada *trias*) kullanan ilk Katolik yazar olması tesadüf değildir. Kısa süre sonra Hippolytos adlı bir piskopos Theophilos'un doktrinini ele alıp geliştirerek Baba ile Oğul için (henüz Kutsal Ruh yoktur) ilk defa "kişi" şeklinde teknik bir terim (Yunancada *prosopon*) kullanır ve bu terim teolojik kelime dağarcığında olağanüstü rağbet görür. Bu coşkulu yorum dalgasının başlıca

Theophilos

sonuçlarından biri Katolik Kilise'nin inanç beyanının (günümüzde bilinen en eski inanç beyanıdır) belirlemesidir: "Her şeye gücü yeten Tanrı'ya ve O'nun biricik Oğlu Mesih İsa'ya inanıyorum. O, Kutsal Ruh'tan vücut buldu ve bakire Meryem'den doğdu. Pontius Pilatus zamanında çarmıha gerildi, gömüldü, üçüncü gün ölüler arasından dirildi, göğe çıktı, Baba'nın sağında oturdu; oradan dirileri ve ölüleri yargılamak için tekrar gelecektir. Kutsal Ruh'a, Kutsal kiliseye, günahların affına, ölülerin dirilişine ve sonsuz yaşama inanıyorum."

İki Dionysius meselesi

III. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan "iki Dionysius meselesi" (İskenderiye patriği Dionysios ile Roma piskoposu Dionysius) Teslis doktrininin oluşum sürecinin önemli bir safhasını teşkil eder. İskenderiyeli Dionysios, Origenes'in (185-y. 253) Teslis halinde tek bir hipostaz olduğunu, yani farklı yönleri olan ilahi bir teklik olduğunu savunan doktrinine tepki olarak Oğlun Baba tarafından "yaratıldığını" öne sürer. Bu formülasyona sert bir tepki veren Romalı Dionysius da meslektaşını Tanrı'nın üç ayrı hipostazı, yani üç ayrı Tanrı olduğunu savunmakla suçlar. Bu suçlama karşısında İskenderiyeli Oğul konusunda söylediklerini geri alır, ama Teslis konusundaki görüşlerinde ısrar eder ve hipostazlar ortadan kaldırılırsa Teslisin de ortadan kaldırılacağını, hem tekliğin Teslis şeklinde genişletilmesinin hem de Teslis'in teklik şekilde daralmasının söz konusu olduğunu tekrar eder. Ayrıca Oğul ile Babanın aynı tözden oluştuğunu, yani onunla aynı cinsten olduğunu ve aynı doğayı paylaştığını (Yunancada *homoousios*) öne sürer. Bu, Platoncu-Aristotelesçi bu temel kavramın Teslis teolojisi içerisindeki kullanımının ilk kesin örneğidir.

Ariusçuluğun İsyankâr Rahibi Areios

Destekleyenler ve karşı çıkanlar

Constantinus'un 313 tarihli hoşgörü emirnamesiyle tesis ettiği Kilise barışı 320 yılı civarında, kısa süre içinde ekümenik Hıristiyanlığın tamamını altüst edecek bir ihtilafla çalkalanır. Her şey İskenderiyeli yaşlı bir rahip olan Areios'un (256-336) ilahi Oğul/*Logos*'un Babanın tözüne (Eski Yunancada *ousia*) yabancı olduğunu ve onunla aynı ebediyeti paylaşmadığını (Ariusçular sürekli olarak "*Logos*'un olmadığı bir zaman vardı" derler), Baba Tanrı tarafından yaratıldığını, ama Baba ile birlikte yaratılışta rol aldığını öne sürmesiyle başlar. Dolayısıyla Areios'a göre vücut bulan ama insan olmayan Oğul/*Logos* Tanrı'dır, çünkü yaratandır, ama Babanınkinden farklı, onun altında bir tanrısallığa sahiptir. Patrik Aleksandros ile ruhban sınıfının huzurunda yer alan bir tartışma sonucunda Ariusçu doktrin reddedilir. Ancak Areios görüşlerini azimle savunmaya devam ettiği için aforoz edilir ve doktrini konusundaki hüküm 318'de İskenderiye'de yer alan Mısır ve Libya Kiliseleri konsilinde de teyit edilir. Boyun eğmeyi reddeden Areios Kaisareia'ya, tezlerine ilgi gösteren şehrin piskoposu ve İmparator Constantinus'un resmi biyografi yazarı Eusebios'un

yanına sığınır. Çok geçmeden Hıristiyan Doğu'nun tamamı bu tartışmaya dahil olur ve Areios'u destekleyen ile ona karşı çıkan iki taraf arasında birbirine zıt bu iki teolojik yorumu tanıtma veya pekiştirme amaçlı yoğun bir yazışma başlar. Bütün bunlar olurken imparatorluğun doğu kısmı henüz Licinius'un (250-y. 324) kontrolü altındadır, ama Constantinus 324'te Khrysopolis Savaşı'nda onu mağlup ederek imparatorluğun iki kısmının da tek imparatoru haline gelir. Ve ekümenik Hıristiyanlığı temelden sarsacak gibi görünen Ariusçu tartışmaya son vermek için duruma müdahalede bulunmaya karar verir.

Nikaia Konsili

Kilise tarihinin ilk ekümenik konsili olan Nikaia Konsili (Mayıs-Haziran 325) "din dışı kesimin piskoposu" (Eski Yunancada *episkopos ton ektos*) rolünde Constantinus tarafından düzenlenir ve yönetilir. Haklı olarak vurgulandığı üzere, bu ifade Constantinus'un Kilise'ye yaklaşımının yorumlanması için bir temeltaşı vazifesi görür. Constantinus'un Kilise dışındakilerin üzerindeki yetkisinin Piskoposların Kilise üzerinde yetkisinin üstünde olduğu bellidir, ancak imparator yetkisinin dini değil, sadece dindışı olduğunu kabul eder ve piskoposların istedikleri gibi karar vermesine izin verir. Constantinus Katolik Kilisesinin 1800 piskoposunun (1000 kadar Doğu'da ve 800 Batı'da) hepsini birden Nikaia'ya (günümüzde İznik) çağırır. Ancak çalışmalara fiili olarak katılabilecek piskopos sayısı ancak 250 ila 350 kadardır. Katılımcıların tam sayısı konusunda dönemin kaynaklarında fikir birliği yoktur, ama Kilise Babaları'nın büyük kısmı Konsil Babaları'nın sayısını 318 olarak verir. Katılımcı piskoposların ele alması gereken ana mesele bir kez daha İsa'yla ilgilidir: rasyonel açıdan bakınca İsa/*Logos*'un Çileyi çekmesi ve Dirilişi "hissetmesi" mümkün müdür? *Logos*/Tanrı bir insan gibi acı çekip algılama yetisine sahip midir? Öte yandan, İsa/*Logos* ile tek Tanrı arasında nasıl bir ilişki vardır?

Konsil Babaları

Nikaia'da ekümenik konsil Areios'u nahi olarak mahkûm eder ve "Nikaia Sembolü" olarak bilinen inanç beyanını belirler; 451'de Khalkedon'da geliştirilenle entegre edilen bu inanç beyanı günümüzde de Katolik Kilise'nin başlıca doktrinini teşkil eder. Konsildeki toplantılarda Ariusçu "vücut bulan ama insan olmayan" *Logos* kavramına "vücut bulan ve insan olan" *Logos* kavramıyla cevap verilir, dolayısıyla Tanrı tarafından "yaratılmış ve temel" İsa kavramının yerini Babayla aynı ebediyeti ve aynı tözü paylaşan, "doğmuş ama yaratılmamış" İsa fikri alır. Ayrıca inanç beyanına "Kutsal Ruh" da eklenir: böylece Teslis dogması açık ve kalıcı bir şekilde formüle edilir.

Nikaia Sembolü

"Görünen ve görünmeyen varlıkların Yaradanı, yeri ve göğü yaratan Her Şeye Kadir Tanrı Babaya inanıyorum. Tanrı'nın biricik Oğlu tek Rab ve ezelde Baba'dan doğmuş olan Mesih İsa'ya inanıyorum. O Tanrı'dan gelen Tanrı,

Nur'dan Nur, Gerçek Tanrı'dan Gerçek Tanrı'dır. Yaratılmış olmayıp, Baba ile aynı özdedir ve hem göklerde hem de yeryüzünde olan her şey onun aracılığıyla yaratılmıştır. Biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için gökten inmiş, vücut bulmuş ve insan olarak doğmuştur. Acı çekerek ölmüş, üç gün sonra dirilmiş ve göğe çıkmıştır. Dirileri ve ölüleri yargılamak amacıyla şanla yeniden gelecektir. Kutsal Ruha inanıyoruz.

O'nun olmadığı bir zaman vardı ve O doğmadan önce yoktu ve var olandan doğmadı veya Babanınkinden farklı bir hipostazdan veya tözden doğdu diyenler veya Tanrı'nın Oğlunun değişebileceğini veya dönüşebileceğini öne sürenler Katolik ve Apostolik Kilise tarafından mahkûm edilir".

Böylece Kilise geleneğinin savunucuları hem Areios'un hem de Origenes'in müritlerine karşı zafer kazanmış olurlar. Uzun zamandır kendini Origenes'in doktrinlerine yakın hisseden Kaisareialı Eusebios da Konsil Babaları'nın kararlarına boyun eğer. Konsilde Kilise'nin piskoposluk düzeni konusunda da önemli kararlar alınır, Roma, İskenderiye ve Antiokheia piskoposluklarına Batı, Mısır ve Doğu ruhban sınıfları üzerinde yetki tanınır.

Nikaia Konsili 25 Haziran 325'te sona erer ve katılımcı Babalar Constantinus'un imparatorluğunun yirminci yıldönümünü kutlarlar. İmparator konsilin kapanış konuşmasında İsa hakkındaki tartışmalar konusundaki kaygısını ifade edip evrensel Kilise'nin uyum ve barış içinde yaşaması arzusunu yeniden vurgular.

Bkz. *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Kapadokya Babaları*, s. 468; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Kapadokya Babaları

Aglae Pizzone

Kaisareialı Basileios, Nyssalı Gregorios ve Nazienzos'lu Gregorios'u Kapadokyalı Babalar grubu altında toplama âdeti en azından XIX. yüzyıl sonlarına dayanır. Günümüzdeyse, her ne kadar bu tanımlama kullanılmaya devam edilirse de, hayatlarından ve deneyimlerinden Nikaia katolikliği bağlamında aydın ile ahlaki ve siyasi rehber rollerini üstlenme şekillerinin birbirinden çok farklı olduğu anlaşılan bu üç kişinin kendilerine özgü niteliklerine ışık tutma eğilimi giderek güçlenmektedir.

Kaisareialı Basileios

Basileios (y. 330-379) Kapadokya'da bulunan Kaisareia'da [Kayseri] zengin ve nüfuz sahibi, Hıristiyan bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelir: Pontos kökenli olan babası Yaşlı Basileios tanınmış bir hatiptir, Kapadokyalı olan annesi Emmelia ise epeydir Hıristiyanlaşmış bir sosyal ortama aittir. Basileios eğitimini muhtemelen Libanios'un öğrencisi olduğu Konstantinopolis ile Hıristiyan hatip Prohairesios'un ve Pagan hatip Himerios'un faaliyet gösterdiği, yeni-Platoncu okulun da başında Iamblikhos'un öğrencisi Priskos'un bulunduğu Atina'da alır. Basileios'un (arkadaşı Nazienzos'lu Gregorios vasıtasıyla) bu şahsiyetlerle temas halinde bulunmuş olması muhtemelse de hiçbir kaynakta böyle bir bilgi yoktur. Geleceğin Kaisareia Piskoposu, hatiplik mesleğine atılmak üzere 355'te anavatanına döner. Onu riyazete yönlendiren, kız kardeşi Makrina'dır (onu "dördüncü" Kapadokyalı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır); Makrina annesi ile beraber Annisi'ye çekilmiş, burada biri kadınlar diğeri erkekler için iki manastır cemaati oluşturmuştur (erkek topluluğunun başında diğer kardeş Petros vardır. Ancak Basileios Pontos'a gitmeden önce Coele Syria, Filistin, Mısır ve Mezopotamya'da dağınık halde bulunan ruhani merkezleri ziyaret etmek için yolculuklar yapar. 358'de geri döndüğünde vaftiz olur, sonra da ısrarlı çağrılarla arkadaşı Nazienzos'lu Gregorios'un Annisi'ye gelmesini sağlar; ikili bu vesileyle Origenes'in (185-y. 253) eserlerinin bir derlemesi niteliğindeki *Philokalia*'yı yazar. Birkaç yıl sonra Basileios, *Anomoios*'çu olan ve Yeni Ariusçu görüşlerini savunan Kyzikos piskoposuna cevaben en önemli teoloji eseri olan *Eunomios'a Karşı*'yı yazar. Piskopos Eunomios'un (?-394) desteklediği Teslis kavramına göre Baba Oğulu yaratırken ona kendi tözünü aktarmamıştı. Dolayısıyla Oğul Babadan farklıydı (*anomoios*). Basileios'un cevabı nettir ve

Teslis konusunda teolojik tartışma

Nikaia geleneğinin argümanlarını temel alır: Teslis'in birliği içindeki Baba ile Oğul ortak tözden oluşurlar, isimlerinin farklı olması ise ortak tözleri üzerinde herhangi bir etkisi olmayan kendilerine özgü niteliklerini yansıtır. Basileios bir süre sonra yeniden Kaisareia'ya yerleşir ve 370 yılı civarında Kaisareia Piskoposu olur. Bu dönemde daha çok ekonomik açıdan daha zayıf sınıfların ihtiyaçlarıyla ilgilenir, hastalarla yoksullara destek sağlar ve 369 yılındaki kıtlıktan çok etkilenen halka yardımlarda bulunur.

Basileios piskoposluğa seçildikten sonra o dönemin kültürel ortamını çok iyi yansıtan eserlerinden birini yazar: *Pros tous Neous, [hopos an eks hellenikon ophelointo logon]* [*Gençlere Söylev*]. Basileios bu eserde dindışı kültüre nasıl yaklaşılması gerektiğini tarif eder, bu yöntemin Hıristiyan eğitiminin temel taşı olan Kutsal Metinler'in okunmasında da (eleştirel bakış açısını da muhafaza ederek) uygulanması gerektiğini söyler. Basileios'un piskoposluk yılları siyasi açıdan Kapadokya eyaletini Ariusçu etkilerden koruma amaçlı ilişkilerin ve ittifakların oluşturulmasına yönelik yoğun faaliyetlerle geçer. Doktrin açısından en önemli temalardan biri de o dönemde, eskiden arkadaşı olan Sebasteialı Eustathios (y. 300-377) tarafından reddedilen Kutsal Ruhun tanrısal yönüdür; Kaisareia Piskoposu bu konuya *Kutsal Ruh Üzerine* başlıklı yazısını adar. Ama Basileios doktrin ve Kilise alanında yürüttüğü yoğun mücadelenin sonuç verdiğini ne yazık ki göremez, çünkü 1 Ocak 379 tarihinde ölür. Diğer eserleri arasında, Platon'un *Timaios*'unu örnek alarak ve Origenes karşıtı bir tavır sergileyerek kozmolojik temaları ele aldığı *Hexameron Konusunda Vaazlar* öne çıkar.

Gençlere Söylev

Basileios'un Bizans yönetimindeki bin yıla bıraktığı önemli miraslardan biri, Pontos ve Kapadokya'da kurulmuş, keşişlerin yaşadığı manastırlar için tasarlanan "kurallar"dır. Bu konuda oldukça karmaşık bir gelenek söz konusudur ve merkezinde 80 kural şeklinde toplanmış 1550 mısradan oluşan etik öğretiler yer alır. Ayrıca Rufinus'un (340?-410) Latince tercümesi sayesinde muhafaza edilmiş olan *Küçük Asketikon*'da "yaygın kurallar", yani oldukça uzun 55 "soru ve cevap" ile (önceden vaaz olan) giriş metinleri ve Basileios'un cemaatlerine mektupları ile "kısa kurallar", yani daha az ve öz 313 "soru ve cevap" yer alır. Son olarak da manastır hayatı için talimatlar içeren *Büyük Asketikon* vardır.

Manastır kuralları

Nyssalı Gregorios

Doğum yılı 332 ile 340 arasında olan Nyssalı Gregorios'a eğitimini muhtemelen doğduğu şehirde, Atina'dan yeni dönmüş ağabeyi Basileios verir. Ancak Basileios'un, arkadaşı Nazienzos'lu Gregorios ve özellikle kız kardeşi Makrina'nın tersine, Nyssalı başlangıçta sofu hayat tarzından uzak durmaya çalışır gibi görünür. Tam tersine evliliği ve babası gibi hatip kariyerini seçer. Ancak Grego-

Theodosius'la ve sarayla ilişkiler

rios, Kaisareia'daki piskoposluğun siyasi yozluğuyla mücadele etmeyi amaçlayan Basileios tarafından, Kapadokya'nın idari olarak ayrılmasından sonra ve Tyana'nın Ariusçu piskoposu Anthimos'un giderek güçlenmesi üzerine 372'de Nyssa piskoposu tayin edildiğinde hayatı altüst olur. Piskopos olarak ilk yılları kolay değildir: Ariusçuluk yanlısı İmparator Valens'in (328-378) destekçilerinin muhalefeti Gregorios'un Ariusçu bir rahipler meclisi tarafından 374'te makamından indirilmesiyle sonuçlanır. Ancak imparatorun 378'de Hadrianopolis'te [Edirne] ölümü ve kendi ağabeyi Basileios'un 379 yılındaki ölümü Gregorios'un Kilise kariyeri için bir dönüm noktası teşkil eder: sürgünden dönen Nyssalı ortodoksluğu savunanlar arasında önem kazanırken, İmparator Theodosius'un (y. 347-395) kızı Pulcheria ile karısı Flacilla'nın ölümü vesilesiyle verdiği söylevlerinden görüldüğü üzere imparatorla ilişkileri de yoğunlaşır. Gregorios ayrıca 381'de gerçekleşen ve *anomoios*'çuların mahkûm edildiği Konstantinopolis Konsili'nde de temel bir rol oynar. Ancak 380'li yıllardan sonra manastır hayatını seçer ve Basileiosçu bir manastıra çekilerek, ölüm yılı olduğu sanılan 394'e kadar hayatının geri kalan kısmında kendini edebi faaliyetlere adar.

Nyssalı Gregorios'un eserlerinde, Kapadokya Babaları'nın ve kültürel çevrelerinin karakteristik niteliği olan (ve tartışmalı bir şekilde "Hıristiyan Platonculuğu" olarak tanımlanmış olan) "dış *paideia*" (yani dindışı eğitim) ile "iç felsefe" (yani Hıristiyan) arasındaki kaynaşma kendini güçlü şekilde gösterir. Bu kaynaşma Gregorios'un kullandığı ebedi türlerden de görülebilir: *Makrina'nın Hayatı* ve *Ruh ile Diriliş Üzerine* eserleri bu açıdan birer örnek teşkil eder. Gregorios ilk eserde azizlerin biyografilerinin yapısından faydalanarak, eğlence amaçlı Pagan edebiyatına özgü anlatım stillerinin yeni okur kitlesine uyarlanabileceği bir tür Hıristiyan "romanı" yaratır. İkinci eserdeyse Gregorios, Platon'un *Phaidon*'unun yapısından faydalanarak, Sokrates'in yerine Makrina'yı koyarak ve yeni-Platoncu felsefi düşünceden (özellikle Porphyrios ile Plotinos'tan) bazı unsurları entegre ederek Hıristiyan psikolojisinin ve ruh-beden ilişkisinin organik bir açıklamasını sunmaya gayret eder. Bu diyalogun temel taşlarından biri, bedenin işlevi, ölümden sonraki rolü ve dirilişten önce ruhun ara konumu konusunda soru işaretleridir. Gregorios bu meseleyi *Ölüler Üzerine* ve *İnsanların Yapımı Üzerine*'de de ele alır: bu ikinci eser, Pagan filozofların antropolojisiyle rekabet edebilecek bir Hıristiyan antropolojisi yaratma açısından önemli bir girişim teşkil eder ve Basileios'un *Hexameron Konusunda Vaazlar*'da sunduğu tabloyu tamamlar. Makrina'nın taraflardan biri olduğu diyalogda açıkladığı en önemli nokta, ruh ile beden arasındaki derin bağ (bu bağın biçimi, kişinin ahlaki nitelikleri tarafından belirlenir) sonucunda her ikisinin bireysel kimliğin tanımlanmasına katkıda bulunduğudur (burada Gregorios Origenes'in ruhların önceden var olduğuna dair kuramıyla çelişir). Beden ölümden sonra ve dirilişten önce de ruhun ve varlığının bilişsel süreçlerinin önemli bir unsuru olmaya devam eder.

Ruh-beden ilişkisi

Gregorios, *İnsanların Yapımı Üzerine*'de insanlığın yaratılışı gibi zorlu bir konuyu da ele alır ve insanlığın zihinsel açıdan Tanrı'nın doğrudan sureti olarak ve bir bütün olarak yaratıldığını, sonradan bireyler ve cinsler şeklinde bölünmelerle insanın mükemmelleşip bireysel varlıklar halinde tam hale geldiğini öne sürer (bu olgudan "çift yaratılış" olarak söz edilirse de Gregorios yaratılışı tek ve anlık bir faaliyet olarak algılar). Gregorios'un mistisizmine gelince, ana noktalarından biri, özellikle *Musa'nın Hayatı* ve *Şarkıların Şarkısı Konusunda Vaazlar*'da *epektasis* kavramı (kökeni Orta Platonculuktan kaynaklanmış bir terim), yani Tanrı'nın sonsuzluğundan ve sınırsızlığından dolayı tamamlanmayan bir süreçle ruhun Tanrı'ya doğru aralıksız yükselişidir. Ayrıca Basileios'un suçlamaları karşısında Eunomios'un yazdığı *Savunmanın Savunması* karşı 380-384 arasında, Teslis içinde Baba ile Oğul arasındaki ilişkileri Nikaia Konsili'ne uygun şekilde açıklamayı amaçlayan Eunomios'a Karşı'da gösterdiği ciddi dogmatik gayreti de unutmamak gerekir. Başlangıçta üç kitaptan oluşan bu eser Bizans döneminde, ikinci kitaptan sonrasına eklenen *Eunomios'un İnancının Çürütülmesi* adlı kitapla (bu arada ikinci kitap da en sona alınacaktır dört kitaba çıkacaktır.

İnsanlığın yaratılışı

Nazienzos'lu Gregorios

Gregorios Nazianzenos, ölümünden altmış yıl kadar sonra bile Khalkedon Konsili (451) belgelerinde "Teolog" olarak hatırlanır: Vaftizci Ioannes [Yahya] (I. yüzyıl başları) ile paylaştığı bu lakap Ortaçağın tamamı boyunca Yunanca konuşulan ortamlarda onu tanımlayacaktır. Ancak Nazienzos'lu Gregorios'un hayatı doğrusal olmaktan epey uzaktır. 326 ile 330 arasında Kapadokya'da, Ariansos yakınlarındaki Karbala'da doğan Gregorios babasının, nüfuzlu ve kültürlü bir aileye üye olan karısı Nonna'nın baskısıyla Hıristiyanlığı kabul etmesinden dolayı Hıristiyan olarak yetiştirilecektir; Yaşlı Gregorios olarak bilinen babası 329'da Nazienzos Piskoposu seçilmiştir. Gregorios ile kardeşi Caesarios (daha sonra Konstantinopolis'te hekimlik yapacak, 368-369 arasında genç yaşta ölecektir) eğitimlerini önce Kapadokya'daki Kaisariea'da [Kayseri] sonra da Filistin'deki Kaisareia'da (burada Origenes'in yazılarıyla ve geleneğiyle tanışacaktır), İskenderiye'de (Geç Antikçağda iyi ailelere üye gençlerin formasyonundaki temel aşamalardan biri) ve son olarak Atina'da alacaklardır; Gregorios Atina'da memleketlisi Basileios ile tanışacak ve aralarında hayatının en önemli dostluğu başlayacaktır (43 sayılı cenaze söylevinde onun hayatını konu alacaktır). Gregorios'un on yıl kadar süren "kültürel gezginliği"nden sonra Kapadokya'ya dönüşü 350'li yılları bulur; artık amacı kendini "felsefe"ye, yani (bu terimin Hıristiyanlık döneminde yeni edindiği anlam doğrultusunda) tefekkür ve ruhani inzivayla geçecek bir hayata adamaktır. Ancak Gregorios'un planları çok geçmeden Basileios'un faaliyetleriyle çatışır, çünkü Basileios siyasi amaçları için ondan faydalanmaya karar verir. Ayrıca

"Felsefe"

artık yaşı sekseni geçmiş olan babası da Nazienzos'ta piskoposluk görevini yerine getirmeye devam eder ve oğluna ihtiyacı vardır. Gregorios'un hem yazışmalarında (toplam 249 mektup) hem de otobiyografik şiirlerinde (sayısız şiirinin bir kısmı *Anthologia Palatina*'nın ona adanmış olan sekizinci kitabında toplanmıştır) sıklıkla işlenen temalardan biri, *theoria* [kuram] ile *praksis* [uygulama] arasındaki çatışmadır; bu tema Gregorios'un 4 ve 5 sayılı vaazlarında hedef aldığı baş düşmanı Pagan Mürtet Iulianos'un da (331-363) yazılarında yankılanır. Gregorios karşılaştığı sorunları bazen yöntemlerin en basiti olan kaçış yoluyla çözer: ilkinde, Basileios tarafından piskopos olarak atandığı Sasima'dan 372-73 civarında kaçar (ve 2 sayılı vaazda kendini savunur), ikincisinde de, yerini aldığı babasının ölümünden sonra 375'te Nazienzos'tan kaçar.

Ancak İmparator Valens'in tahttan indirilmesinden sonra Nikaia yanlılarını güçlendirme zorunluluğu onu hayatının en önemli ve en zorlu görevi olan Konstantinopolis piskoposluğunu kabul etmeye iter (379-381). Bu konumdayken ders verdiği Aziz Hieronymos (347-420) daha sonra Latinler arasında Gregorios Nazianzenos gibi şahsiyetlerin olmamasından yakınacaktır (*Contra Rufinum* [*Rufinus'a Karşı*], I 13). Gregorios'un bu döneme ait olan en önemli vaazları arasında beş *Teolojik Söylevler* (27-31) yer alır: Gregorios, muhtemelen hayattayken yayınladığı bu tutarlı ve bağımsız vaaz grubunda (elyazması olarak muhafaza edilmiş toplam vaaz sayısı 45'tir) Teslis'in birliğine ve aynı tözden olduğuna dair Nikaia Konsili'nde varılan kararı destekler. Bu beş vaaz, Basileios ile Nyssalı Gregorios'un da daha önce mücadele ettiği Kyzikoslu Eunomios'un *anomoios*'çu doktrinlere karşı uyarı niteliğinde Konstantinopolis halkına hitaben yazılmıştır. Nazianzenos temelde apofatik olan teolojik söylevini tanrısal özün söylemsel akıl veya diyalektik araçlar yoluyla bilinemeyeceği inancına dayandırır (ve bundan dolayı Eunomios'u "Aristotelesçi bir teknolog" olmakla suçlar). Vaazların bir başka önemli kısmı da Basileios'un töz ile hipostaz arasındaki ayrımını temel alan Nikaia Konsili'nin *homoousios* doktrinine ayrılmıştır. Gregorios'un 29 sayılı vaazında "hareket" ve "dönüşüm" şeklinde tasvir ettiği Teklikten Üçlüye geçiş ise Plotinos'un felsefesini hatırlatır. Kutsal Ruhun, Oğul gibi yaratılmadan Babadan nasıl kaynaklandığını açıklamak için "devamlılık" terimini ilk olarak kullanan da Gregorios'tur. Bu terminoloji sonraki yüzyıllarda Bizans teoloji yazılarında da yankılanacaktır.

Konstantinopolis piskoposu

Bkz. *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; Plotinos, s. 416; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Felsefeler ve Dini Senkretizm*, s. 437; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür*, s. 923

Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir

Massimo Parodi

Piskopos Augustinus, çökmek üzereymiş gibi görünen bir dünya karşısında Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun mirasını devralabilecek tek ahlaki ve siyasi güç olarak sunmaya çalışır. Kuzey Afrikalı düşünür, hayatı ve kültürel formasyonu boyunca klasik kültürün öğretilerini benimsemiş, onları dünyanın ve insan ile Tanrı arasındaki ilişkilerin yeni kavramlarına dahil etmiştir. Augustinus'un kuşkularla ve fikir değişiklikleriyle sürekli dinamizm sergileyen düşünceleri hayatının son yıllarında pratik ve siyasi sorumluluklar üstlenmesiyle dönüşüme uğrar.

Tarihe Meydan Okuyan bir Piskopos

Geçmişi hayal etmeye imkân yok. Hayatın ve tarihin herhangi bir olayına eşlik eden duyusal referanslar, beklentilere, umutlara ve korkulara dair izlenimler eksiktir. Geçmişi anlamak, onu hayal etmekten daha kolaydır; entelektüel yargılarda bulunmak, birbirini izleyen olayları kavramaya yönelik kuramlar geliştirmek, imgeler inşa etme, duyumları hissetme geçmişte kalmış insanlar gibi düşünme girişimlerinden daha kolaydır.

24 Ağustos 410: Roma'nın yağmalanması

24 Ağustos 410'da Roma'da olanları dünyaya haber vermek için hiçbir iletişim aracı yoktu. Klasik dünyanın gözünde tarihle, uygarlıkla, kültürle özdeşleştirilen şehir kuzeyden gelen savaşçıların saldırısına ve talanına maruz kalmıştı ve Roma'nın gücü bu saldırılara karşı koyamamıştı. Haberin imparatorluğun dört bir tarafına ulaşmasının ne kadar zaman aldığını bilmiyoruz, ama ulaştığında sarsıcı bir etki yarattığına şüphe yoktur. İstilacıların, savaşanların ve ölülerin sayıları günümüzle kıyaslanacak olsa gerçekleşen olay, günümüz trajedilerinin yanında küçük ölçekli gibi duracaktır. Halbuki bu olay, hayal ettiklerimizin ötesinde, korkunç bir etki yaratmış olmalıdır.

11 Eylül 2001'de ölenlerin sayısı daha fazladır mutlaka ve olanlar dünyaya çok daha hızlı ve kapsamlı bir şekilde yayılmıştır; sonuçları da korkunç olmuştur ve tarihimizi şu anda farkında olduğumuzdan daha da büyük ölçüde değiştirmiştir. Belki de yüzyıllar süren bir çağ kapanmış, bir uygarlık çökmüş ve yeni bir dönem başlamıştır; böyle dönüşümlerin içinde yaşarken bunları tespit etmek zordur; belki de siyasi, ekonomik ve kültürel hâkimiyet dönemi kapan-

mıştır. Bunlardan dehşet duyulabilir, ama insanlık tarihinin bu gibi geçişlerle dokunduğunu ve tarihin sonrasında da devam ettiğini unutmamak gerekir.

410 yılının Ağustos ayında olanların algısı ise çok farklı olmalıydı: sona eren tarihsel bir dönem değil, tarihin kendiydi; çöken bir uygarlık değil, uygarlığın kendiydi; altüst olan bir siyaset, bir ekonomi veya bir kültür değil, siyasetin, ekonominin, kültürün kendileriydi. Hieronymos (347-420) mektuplarından birinde şöyle der: "Roma da yok olacaksa, güvenebileceğimiz başka ne kalıyor ki?" Roma tarihti, kültürdü, uygarlıktı ve varlıklarını bir alternatif olarak değil de amaçsız gücün üstünlüğü olarak yaşayan halkların darbeleri altında paramparça olmuştu. Hayal etmesi zor gelse de, 24 Ağustos 410, 11 Eylül 2001'den çok daha dramatik şekilde yaşanmıştır.

Augustinus (354-430) yirmi yıl önce, Mediolanum'da [Milano] retorik hocalığı yaptıktan sonra Afrika'ya döndüğünde bile zaten belirsizlik ve kargaşa hüküm sürüyordu. Augustinus piskopos olmayı kabul ettiğinde seçimi net ve kesindir; üstlendiği sorumlulukların ve hem Roma'nın merkezi iktidarının hem de imparatorluğun eyaletlerinde yerel iktidarların güç kaybettiği bir dünyada Kilise'nin giderek edindiği siyasi ve kurumsal rolün tamamıyla bilincindedir. Özellikle Kuzey Afrika'da Donatusçuların bölücü hareketi varlığını hissettirmektedir; kökeni müphem bu hareket, Hıristiyanlığın Constantinus (y. 285-337) tarafından kabul görmesinden önceki kanlı zulüm dönemlerinde baskı altında Kilise'yi bırakmak zorunda kalanların Kilise'ye dönüşüne tamamıyla karşıdır. Augustinus, bu hareketin Donatusçu Kilise'nin dışındaki vaftizin ve konumlarına uygun sayılmayan rahiplerin sakramentlerinin [kutsal ayin] geçerliliğinin kabul edilmemesi, Kilise'nin günahkâr ve yoz bir dünya içerisinde saf ve mübarek insanların oluşturduğu bir kurum olarak yorumlanması gibi teolojik konumları kesin olarak reddeder.

Donatusçularla tartışmalar

Augustinus, belki de tamamıyla bilinçli bir şekilde olmasa da, Latin dünyasının karşı karşıya kalmak üzere olduğu fırtınalara dayanacak kurumsal ve ideolojik referansı inşa etmek ve pekiştirmek için uğraşır. Augustinus, yüzyıllar boyunca Kiliselerin, siyasi partilerin ve devrimci grupların benimseyeceği bir mantık doğrultusunda kendilerini diğerlerinin öncüleri ve diğerlerinden daha mükemmel sayanlar karşısında dış dünyanın kusurlarını da kapsamayı ve topluluk kimliğini kendi içine kapanarak değil, kendi misyonunun bilincinde bulmayı başaran Kilise fikrini savunur. Bir miktar ironiyle de olsa, Augustinus şöyle der: "Gökyüzündeki bulutlar gök gürültüleriyle yeryüzünün tamamında Tanrı'nın evinin inşa edildiğini ilan ederken bataklıktaki bazı kurbağalar 'Sadece biz Hıristiyan'ız' diye vıraklıyor"(*Expositio in Psalmos* [*Mezmurların Açıklaması*], 95.11). Augustinus, Donatusçularla dostane ve diyalektik temelli bir tartışma döneminden sonra, köktenci bir tavır takınmasa da devletin şiddet kullanımını tarihsel şartların dayattığı bir zorunluluk olarak kabul eder.

Augustinus zamanın, tarihin ve kendi cemaatinden sorumlu biri olarak içinde faaliyet gösterdiği şartların belirtilerine daima duyarlı olmuştur. 410 yılında yaşanan olaylar karşısında, hem dini hem de kurumsal ve siyasi açıdan önemli bir referans noktası olduklarının ve o anda Hıristiyanlığın geleceği açısından belirleyici bir mücadelenin gerçekleşmekte olduğunun bilinciyle sert bir tepki vermiştir: "Dünya altüst oldu, yaşlı adam soyunuyor, bedeni şiddete maruz kalıyor, ruhu yükselsin. İnsanlar diyor ki: Roma'da Petrus'un naaşı defnedilmiş, Roma'da Paulus'un naaşı defnedilmiş, Roma'da Laurentius'un, Roma'da başka şehit azizlerin naaşları defnedilmiştir: ve Roma ümitsiz halde, Roma yağmalanmış; Roma hüzünlü, ezilmiş, ateşe verilmiş, açlık, veba ve kılıç yoluyla sayısız katliam gerçekleşmiş" (*Sermo* [*Vaaz*] 296.6).

Augustinus Hıristiyanlığı Roma'nın ve kültürünün zayıflamasının sebebi olarak görenlerin akıl yürütmesini tersine çevirir; Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'na yeni bir güç kazandırabilecek olan yeniliktir, imparatorluğun çöküşü ahlaksızlıklardan, ikiyüzlülüklerden, edebiyatçılarının tarif ettiği yüce erdemlere sadık olamamasından kaynaklanmıştır. Augustinus'un Hıristiyanlığı savunma gayreti, hayatının son yıllarında hatırladıklarını yazdığı muhteşem eseri *De civitate Dei* [*Tanrı'nın Şehri*] bağlamında yer alır: "Bu arada Roma Kral Alaric liderliğindeki Gotların şiddetli ve korkunç saldırısı sonucu yıkıldı. Pagan adını verdiğimiz, çok sayıdaki sahte tanrıya inananlar, şehrin yok edilmesinden dolayı Hıristiyanlığı suçlamak amacıyla her zamankinden daha şiddetli ve sert şekilde hakiki Tanrı'ya hakaret etmeye başladılar. Ben de Tanrı'nın evine duyduğum coşkuyla yanarak, onların kâfir hatalarıyla mücadele etmek için Tanrı'nın şehri üzerine kitaplar yazmaya karar verdim" (*Retractationes* [*Tekzipler*] 43.1)

De civitate Dei

Augustinus'un sayfalarında neredeyse insanlığın tarihine dönüşen Roma tarihinde en çok önemi Tanrı arayışına, yani mutlak olanın ve erdemin arayışına veren insanlar ile kendilerini sevmeye her şeyden çok önem veren ve sadece kendi dünyevi arzularını tatmin etmeye çalışan insanlar neredeyse ayrılamaz bir şekilde birbirine karışmıştır.

İki ünlü şehir –Tanrı'nınki ve dünyevi şehir- hiçbir zaman Devletle ve Kilise'yle özdeşleştirilmeyip dünya üzerinde bir arada yer almaya devam edecek olan iki hayat tarzını temsil ederler. Roma geleneğinin büyük değerleri dünyevi şehrin değerlerini, hâkimiyet arzusunu (*libido dominandi*) ve hayranlık ile övgünün kibirli arayışını temel alır. *De civitate Dei*, Hıristiyanlık ile Pagan kültürü arasındaki ilişkiler ve Roma tarihinin Hıristiyan dininin kabul görmesi ve yayılmasında, Tanrı tarafından belirlenen işlevi üzerine uzun ve ayrıntılı düşünceleri konu alır. Eser, yeni kültür içerisinde bir tarih felsefesi önerme konusunda ilk karmaşık girişimdir; Augustinus bu tarih felsefesini insanlığı kendi gelişim yasası temelinde

Tarih felsefesi

canlı bir organizma gibi, tarihin tamamının seyrini de anlaşılabilir anlamlara sahip olarak ve düzenli bir çağ silsilesi şeklinde algılama yetisi sayesinde inşa etmeyi başarır. Her çağın insanları, Kâbil ile Habil arasındaki mücadeleden itibaren var olan ve sonradan farklı şartlar altında, Roma uygarlığının başlarında, Romulus ile Remus arasındaki simgesel mücadelede yeniden şekillenen bir gerilim doğrultusunda iki şehrin etrafında toplanırlar.

Bunlar çağımızın duyarlılıklarından ve sorunlarından uzak gibi görünse de, sonraki yüzyılların Batı uygarlığının tarihi muhtemelen bu düşünceleri temel alır. Augustinus'un yazılarında Hıristiyanlığı Paganların ithamlarından aklarken onu yeni bir kültürel, toplumsal ve siyasi gelişim hareketinin başrol oyuncusu haline getirme girişimi, Hıristiyanlığın giderek yayıldığı imparatorluğu kutsal ilan etme girişimine dönüşmez hiçbir zaman. Augustinus'un çabaları yeni dinin yayılmasında Tanrı tarafında belirlenmiş bir rol oynamış olabilir, ama hiçbir zaman onunla iç içe geçmez: temeli atılan seyrin tamamıyla kendine özgü nitelikleri, Bizans uygarlığının ve birkaç yüzyıl sonra Kuzey Afrika'nın tamamına yayılacak olan İslam uygarlığının gelişimleri boyunca edineceği niteliklerden apayrıdır.

Bir Hayat ve Formasyon Güzergâhı olarak *İtiraflar*

Augustinus'un hayatının son safhasının hayatında ve önceki dönemlerde felsefi araştırmalara ve Klasik gelenekle sürekli kıyaslamalara dayanan entelektüel güzergâhında bir gelişme mi, yoksa önemli bir dönüm noktası mı oluşturduğu, tarihçiler arasında uzun uzun tartışılmıştır. *İtiraflar*, Augustinus'un düşüncesinin ilk safhasının incelenmesi açısından önemli bir fırsat teşkil eder, çünkü hayatının orta kısmında, Hippo piskoposluğuna getirilmesinden sonra, üstlendiği siyasi ve kurumsal sorumlulukların düşüncesi ve edebi üretimi üzerinde etkili olduğu dönemde yazılmıştır.

Retorik stili ve birikimi açısından bir başyapıt olan *İtiraflar*'ın Augustinus'un en çok okunan eseri olduğuna şüphe yoktur; aynı anda hem kültürel ve dini formasyonun deneyimini sunan hem de yazarın ruhsallığının kapsamlı bir analizini içeren otobiyografik bir anlatı inşa etmekteki olağanüstü ustalığıyla yüzyıllar boyunca tarihçilere, filozoflara ve teologlara hitap etmiştir. 395-400 yılları Augustinus için, belki de hayatında ilk defa ilahi inayet ile insanın kurtuluşu arasındaki ilişki meselesine önem verdiği dönemdir. Bu durumda *İtiraflar*, Augustinus'un hayatındaki çeşitli önemli olaylar sonucunda Hıristiyanlığı benimsemesini sağlayan güzergâh üzerine bilinçli düşünceler olarak da görülebilir.

Akıl ile inanç arasındaki diyalog

Augustinus Kuzey Afrika'nın Thagaste kentinde, pagan olan Patritius ile Hıristiyanlığı kabul etmiş Monica'nın oğlu olarak dünyaya gelir; dolayısıyla Augustinus Hıristiyanlığı doğduğu andan itibaren bilir ve onu tam olarak kabul etmeyi başaramazsa da ondan hiçbir zaman tamamıyla uzaklaşmaz. *İtiraflar*'ın

ilk dokuz kitabında anlatılan olayların anlatımı, Augustinus'un formasyon süreciyle iç içe geçmiş bir araştırmanın tarihini akıl ile inanç arasındaki diyalog şeklinde kapsar; Augustinus'a göre akıl ile inanç insanların bilgi birikiminin birbirine karşıt değil, birbirini tamamlayan boyutlarını temsil eder. Augustinus Madaura ile Kartaca'da gramer ve retorik alanında eğitim gördükten sonra, Cicero'nun eserlerini okur ve içinde bilgelik aşkı doğar: "Hayatımın on dokuzuncu yılından itibaren, hatibin okulunda Cicero'nun *Hortensius* adlı kitabını okuduktan sonra felsefeye aşkım o dereceye geldi ki hemen kendimi ona adamaya karar verdim" (*De beata vita* [*Mutlu Hayat Üzerine*], 1.4.). Bilgi arayışı onu Kutsal Metni okumaya iter, ancak içeriğinin Hıristiyan öğretilerinden bu kadar uzak olması ve yazı stilinin o ana kadar incelediği Klasik yazarların stiliyle boy ölçüşememesi onu bu okumalardan vazgeçirtir.

Augustinus böylelikle Kitabı Mukaddes'ten uzaklaşarak dünyanın tamamıyla akılcı açıklamasını ve kötülük meselesinin çözümünü, birbirlerine karşıt ilkeler temelinde açıklayan Maniheizmde aramaya başlar. Bu dönemde önce Roma'ya, sonra da Mediolanum'a gider ve burada bir yandan retorik dersleri verirken bir yandan da Ambrosius'un (340-397) vaazlarını dinleme imkânı bulur; bu sayede Eski Ahit'in alegorik yorumunu takdir etmeyi öğrenerek şöyle diyecektir: "Eski Ahit'in asıl anlamı Yeni Ahit'i gizli tutmak, Yeni Ahit'in de asıl anlamı, Eski Ahit'i açıkça göstermektir" (*De civitate Dei*, 16.26.2). Ancak Augustinus hayatının bu döneminde hakikatlere ulaşma olasılığının son derece müphem olduğunu düşünür, dolayısıyla da Platoncu *Akademeia*'nın bazı temsilcilerinin savunduğu kuşkucu konumlara daha yakındır; Augustinus böylelikle, özellikle ahlak konusundaki düşüncelerini ilginç bulduğu Stoacıların doktrinlerinin bazı maddiyatçı yönlerini eleştirme imkânı bulur. Daha sonra, Plotinos (y. 203-270) ve Porphyrios (233-y. 305) gibi yeni-Platoncu yazarların etkisi altında kalarak kuşkucu yaklaşımlardan kopar ve yeniden Hıristiyanlığa yaklaşmasını sağlayacak temel kavramlar edinir.

Augustinus'un otobiyografik anlatımına etkili bir şekilde yansıttığı, akıl ile inanç arasındaki devamlı gidiş-geliş aynı zamanda düşüncesinin tutarlı seyrinin metodolojik bir göstergesidir. İnanç derinleştirilip aklı temel alan bütüncül bir görüşe dahil edilmeyi gerektirirken, akıl da kendinde bulamayacağı olasılıkları ve sezgileri inançta bulur. Augustinus'a göre hakikat arayışı insanın hayatından ayrı tutulamayacak bir güzergâhtır; Augustinus'un kuramsal önerisi ve felsefi akıl yürütmeleri onları geliştiren özneden bağımsız olarak düşünülemez. Varılan sonuçlar her defasında kesin gibi görünür, ama sonra yeniden tartışmaya açılır, çünkü başka bakış açılarından bakıldığında yeni sorunlar ve yeni sorular ortaya çıkar, yeni araştırma konuları doğar.

Özne ve arayış

Augustinus'un izlediği felsefi güzergâh da, *İtiraflar*'da tarif ettiği biyografisi de iki temel yönü izler: biri insanın içinde yaşadığı dünyaya dair dışsal

duyulardan entelektüel bilgilere ulaşmak ve hakikat ile mutluluk arayışını içtenlikle yaşamak için başvurulan içsel yöntemdir; bu hareket aynı zamanda, bilginin ve ruhun kendi arayışlarını gerçekleştirdiği, daha alt düzeyden, nihai sebeplerin ve cevapların görünmeye başlayabileceği daha üst düzeye doğru bir hareket gerektirir.

İtiraflar'ın merkezinde Augustinus'un hayatında ve düşüncelerinde sürekli olarak tekrarlanan bakış açılarındaki sayısız değişikliğin saf biçimini de temsil eden, Hıristiyanlığın Tanrı'sına tam inancı kabul edişi yatar. Aslında bunun yeni-Platonculuğu entelektüel olarak benimsemeden ibaret olduğunu ve ahlak veya inancın kabulüyle tamamlandığını da söyleyebiliriz. Augustinus'un Hıristiyanlığı kabulü, yeni-Platoncu felsefeyle ilişkiler, Hıristiyanlık ile felsefe arasındaki ilişkiye bakışı araştırmacılar arasında birçok tartışmaya konu olmuştur; her yorumlama biçimi düşüncelerinin düzeyleri ve yönlerin nasıl iç içe geçtiğini ve aralarındaki hayati uyumu aydınlatırken, başka temel yönlerini ister istemez gölgede bırakır. Felsefi arayışın engin denizinde insanın yönünü kaybettiği ve hangi yönde ilerleyeceğini şaşırdığı olur: "ama irademize karşı ve biz başka bir yönde uğraş verirken, cehalet içinde olanların bizi hedefimizden uzaklaştıracağını düşündüğü bir fırtına, biz bilincinde olmadan ve yaptığımız hatalara rağmen, bizi o kadar arzuladığımız o diyara fırlatır (*De beata vita*, 1.1).

Hıristiyanlığı kabulü

Ama araştırma bu şekilde tamamlanmış olmaz: Augustinus'un Hıristiyanlığı benimsedikten hemen sonra artık Tanrı'nın varlığı konusunda hiçbir kuşkusunun kalmadığını kesin bir şekilde ilan eder, ama hemen sonrasında sözünü ettiği ve hitap ettiği o Tanrı'nın ne olduğunu kendi kendine sorar: böylece araştırma yeniden başlar, bakış açısı değişmiştir, yeni bir din benimsenmiştir, ama araştırmaya devam edilmelidir. Yeni-Platonculuk ile Ambrosius sayesinde gerçekleşen din değiştirme ve Kutsal Metne dönüş, Augustinus'un, düşünceleri üzerinde son derece etkili olacak, hatta belki de *İtiraflar*'ı yazmasına neden olacak olan Paulus'un mektuplarıyla tanışmasını sağlar.

Diyaloglar ve Felsefi Eserler

Augustinus Hıristiyanlığı benimsedikten sonra Brianza'daki bir konağa çekilir ve *Soliloquia*'dan da görüldüğü gibi, payeler, zenginlik, duyusal zevkler gibi dışsal tatmin kaynaklarından vazgeçip entelektüel ve ruhsal bir arınma süreci başlatmaya ve kendini hakikat arayışına adamaya karar verir; bu amaçla erdemin düşüncelerde dürüstlük, doğru niyet ve içsel huzur anlamına geldiği Stoacı etiği ele alarak yeni Hıristiyan bağlamına uyarlar. Augustinus'a göre bilgiyi aramak mutluluğu ve iyiliği aramakla örtüşür; *De beata vita*'da ve bu döneme ait, bazı öğrencileriyle ve felsefi sohbetlerde daima felsefeyle entegre olmuş inanç bakış açısını temsil eden annesi Monica ile gerçekleştirdiği diyalogların birçok yerinde bu görüşü savunur.

İnzivaya çekilmesi

Araştırmanın akıl ve inancın otoritesi şeklinde iki yolunun olduğu, *Contra Academicos*'ta [*Akademeiacılara Karşı*] Platoncu gelenek içerisinde ortaya çıkan kuşkucu yaklaşımlar konusundaki tartışma dahilinde de görülür. Augustinus, mutluluğu elde etmek için hakikate ulaşmak mı gerektiği, yoksa hakikate nihai olarak sahip olma iddiasında bulunmadan, onu sadece arıyor olmanın yeterli olup olmadığı sorusundan hareketle radikal formülasyonuyla onaylanamayacak kuşkucu şüpheyi ve görünürdeki sonuçların aceleci onayının kabul edilmemesini ele alır.

Akıl, inanç, bilgi

İnsanların dünya konusundaki bilgilerinin düzenlendiği biçimleri temsil eden yedi beşeri bilimler yoluyla izlenen güzergâhı dikkatle gözlemlemek, bireysel kültürel formasyon sürecinin de düzenlenmesine izin verir. Augustinus'un *De ordine*'de [*Düzen Üzerine*] bu güzergâhı önerirken, insanın yaratılışın düzenini bir bütün olarak algılama ve bilginin çoğulluğunu Pythagoras'ın (MÖ 570-520) kadim felsefesi dahilinde öne sürülmüş birliğe indirgeme meselesini de ele alır.

Augustinus, Afrika'ya dönmeden önce Roma'da kaldığı süre içinde yazdığı diğer önemli eserlerde de felsefi araştırmalarını sürdürür. *De quantitate animae*'da [*Ruhun Niceliği Üzerine*] ruh konusunda çeşitli meseleleri el alır, ama düşüncelerinin neredeyse tamamı ruhun tamamıyla ruhani anlamda büyüklüğüne ve bedenle olan ilişkisine odaklanır. Bilginin de öznesi olan ruh duyusal bilgilerin edinilmesinde tamamıyla pasif bir role sahip olamaz. Augustinus başlangıçta bedene olanlara dikkat ettiği için ruhun dışarıdan gelen etkilerin farkına vardığını öne sürer: "bedenin tabi olduğu şeyin ruhun gözünden kaçmaması" (*De quantitate animae*, 23.41) zaten duyusal bilgiye tekabül eder.

Ruh

Augustinus, aynı dönemde yazdığı *De musica*'da [*Müzik Üzerine*] ise daha ayrıntılı bir tez sunar: ruhun duyu organları üzerindeki canlandırıcı etkisi, dışarıda gerçekleşenler tarafından ya desteklenir ya da engellenir, böylece hoş veya nahoş bir duyum ortaya çıkar. Eserde ses, işitme duyusu ve müzik dinlerken varılan entelektüel yargı gibi konular özel olarak ele alınır. Augustinus'un incelemelerinde ortaya attığı ve bir ölçüye kadar "estetik" olarak tanımlanabilecek doktrinin merkezinde orantı, ölçü ve uyum temaları yer alır.

Aynı döneme ait olan *De libero arbitrio*'da [*Özgür İrade Üzerine*] Augustinus insanların özgürlüğü konusunda insana aşırı derecede sorumluluk ve inisiyatif hakkı tanıyan bir görüş sunar, ama sonradan, Pelagiusçularla olan tartışma vesilesiyle bu yaklaşımdan vazgeçer.

Annesi Monica'nın ölümünden sonra Afrika'ya dönen Augustinus, İtalya'da başladığı yazıları tamamlamanın yanı sıra, geliştirdiği bilgi kuramının ve özellikle genelde aydınlanma doktrini olarak söz edilen yönünün anlaşılması için temel önem taşıyan *De magistro*'yu [*Öğretmen Üzerine*] yazar. Eserin dilin terimlerinin göstergesel işlevinin ayrıntılı analizine ayrılan kısmı Latin Batı edebiyatında gerçek anlamda "semiyoloji"nin belki de ilk örne-

Bilgi kuramı

ğidir. İkinci kısımda dilin iletişim ve eğitimdeki kullanımını ele alan Augustinus, kendisine özgü bir akıl yürütme biçimi doğrultusunda görünürde çözümü olmayan bir çelişkiye ulaşır: önce göstergeler olmadan herhangi bir şeyin öğretilemeyeceğini söyler, ama hemen ardından göstergelerin herhangi bir şey öğretme kabiliyetine sahip olmadığını, sadece anlamları bilindiğinde gösterge sayılabileceklerini öne sürer.

Çözüm, insanın içindeki öğretmende yatar: insan kendisine iletileni ölçme yetisine sahiptir, bir tür aydınlanma sayesinde duyduklarının geçerli olup olmadığını anlamaya izin veren bir yargı imkânının olduğunu bilir. Augustinus, insanın içindeki öğretmen İsa olduğunu söylerken felsefe ile inanç arasındaki sıkı bağlar olduğunu gösterir: tamamıyla felsefi olan doktrin, en azından tarihin belirli bir döneminde, yaratılmış şeylerin anlamlarının merkezi olan Kelam'ın insana, yani göstergeler arasında bir göstergeye dönüştüğünü savunan dini inanışı temel alır.

Hıristiyan inancı ile Pagan kültürü arasındaki ilişkiler Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında sıklıkla ele alınan bir mesele teşkil eder ve Augustinus da Hıristiyan geleneğinin kendinden önceki kültüre açık olmasını sağlayan yaklaşıma en çok katkıda bulunan yazarlardan biridir. Augustinus apaçık bir şekilde yeni-Platoncu felsefeden faydalanmanın yanı sıra, önyargısız olarak klasik dünyadan kaynaklanan liberal sanatlara başvurmayı önerir. *De ordine*'de her şeyin kökenine ulaşmak için sanatlar arasında bir tür hiyerarşi oluşturulması gerektiğini önerdiğini görmüştük. Aynı tema *De doctrina christiana*'da da [*Hıristiyan Doktrini Üzerine*] ele alınırken ona sonraki yüzyıllarda büyük rağbet görecek "kutsal hırsızlık" metaforu eşlik eder: Mısır'daki esaretten kaçan Yahudilere nasıl kendi topraklarına dönmek için gerekli zenginliği ve araçları Mısırlılardan alma izni verildiyse, Hıristiyanlar da yeni bir dünya görüşü oluşturmak için Pagan kültürünün hazinelerinden faydalanabilir, onlara yeni anlamlar kazandırabilirler.

Hıristiyanlığın aracı olarak Pagan kültürü

Augustinus son eserinde yıllar öncesinde kendi benimsediği yaklaşımları eleştirirken bu yaklaşımın nihai örneğini sunar, çünkü kendini "birçok azizin cehalet sergilediği, aziz olmayan bazılarının da hakkında bilgi sahip olduğu beşeri disiplinlere çok fazla önem vermekle; şakadan da olsa ilham perilerinden tanrıçaymış gibi söz etmekle; ve hayret etmeyi bir kusur olarak nitelemekle; ve hakiki inançtan yoksun olan filozofların erdemin ışığını yaydıklarını söylemekle" suçlar (*Retractationes*, 1.3.2.).

Augustinus'un piskopos tayin edildikten (395-396) hemen sonra başladığı *De doctrina christiana* bir anlamda Augustinus'un rahiplik faaliyetlerinin başlangıcına işaret eder ve bu yeni sorumluluğu üstlenip, hem hayatı hem de entelektüel faaliyetleri açısından bu yeni güzergâha girerken ne kadar ciddi ve kararlı olduğunu gösterir. Augustinus'un bir yerde ara verip 420 yılı civarında

tamamladığı bu eser, Cicero'nun örneği yoluyla Hıristiyan retoriğini muhteşem klasik geleneğe dahil etme ve hem yeni Hıristiyan kültürünü yaymak hem de Kutsal Metinler'in yorumlanması için gerekli araçların arayışını o geleneğe bağlama konusundaki bilinçli tercihi temsil eder.

İtiraflar, *De trinitate* ve Analoji

İtiraflar'da Augustinus'un bu döneme kadar olan ve Hıristiyanlığı kabulü, Monica'nın ölümü ve Augustinus'un Afrika'ya dönüşünü kapsayan hayatı anlatılır. Augustinus, kendini bulmak için anılarına yaptığı yolculuktan sonra, hayatının artık geçmiş olan bölümünün anlamını kavrayabilmek için eserin son kitaplarında bu temaları kuramsal açıdan derinleştirir.

Hafıza hem duyusal bilgilerden kaynaklanan imgelerin hem de bilim dallarının temellerinin, duyguların, öz bilincin mekânıdır ve insanın kendi kimliğini inşa etmesine izin verir. İnsanı Tanrı'yı aramaya iten ebediyetin ve hakikatin izleri ancak hafızada bulunabilir; Tanrı da zaten insanın içinin en derinliğinde (ki aynı zamanda en yüksek yeridir) bulunabilir: *interior intimo meo et superior summo meo* [en içimdekinden daha içeride. Augustinus'un sözünü ettiği Tanrı tamamıyla insanın içinde olamaz, ama insanın tamamıyla dışındaymış ve çok uzak ve anlaşılmaz bir ilkeymiş gibi de düşünülmemelidir.

Zaman ve hafıza

Zamanın da gerçekliği, şimdiki zamana artık varolmayan geçmiş ile henüz varolmayan geleceği bağlayan hafızaya bağlıdır; bu durumda da zamana birlik kazandıran öznedir ve zaman *distentio animi*'dir, yani ruhun geçmişe ve geleceğe doğru uzanması anlamına gelir. İnsanın kendi zaman ve dünya deneyiminin anlamını kavraması gibi zorlu bir görev için bilgiye ve kültüre ihtiyacı vardır; Augustinus Kitabı Mukaddes'in "çoğalıp yeryüzünü doldurun" şeklindeki öğretisini "dünyayı kendi yorumlarınızla doldurarak kendinize tabi kılın" anlamında yorumlar.

De trinitate

Augustinus, *İtiraflar*'ın Kitabı Mukaddes'in ilk satırlarının tefsirine ayrılan son kitabında insanın üçlü özünü, yani varlık, bilgi ve iradesini ele alır: bunu yaparken kendinden önceki yazarları örnek alır ama iradeye apayrı bir yer verir. Özün üç ayrı ama birbirinden ayrılamaz yönü, ilahi teslisin bir analojisi niteliğindedir, Augustinus'un bir başka başyapıtı olan *De trinitate*'nin [*Teslis Üzerine*] büyük kısmını oluşturan ilahi izlerin arayışına ima eder. Augustinus'un 399'da başlayıp 420'de tamamladığı ve tefsirle ilgili sorunları ele aldığı eserin ilk bölümünde Ariusçularınki gibi Teslis'in kişileri arasında alt-üst bağıntıları olduğunu öne süren her türlü yorum reddedilir ve tüm ilahi eserlere Teslis'in tamamının dahil olduğu ve aynı aşkınlığı paylaştığı savunulur.

Augustinus, Teslis doktrinini savunma ve açıklığa kavuşturma çabası içinde Latin Batı dünyasında Tanrı kavramının geçirdiği dönüşüme ve felsefi açıdan sonuçlarına önemli bir katkıda bulunur. Geleneksel Aristotelesçi doktrine göre bir nitelik bir özneye bağlandığı

zaman onun tözüne veya ilintisel özelliklerine işaret edebilirken, bir tek Tanrı örneğinde kişi nitelikleri –Baba, Oğul ve Ruh- üç ayrı töze işaret etmez, bağıntısaldırlar, ama ilintisel de değildirler.

Klasik dünyada töz kategorisinin mutlaklaşmış hali olarak görülebilecek ilke veya Tanrı kavramı Augustinus'ta ve onu izleyecek olan gelenekte bağıntı kategorisinin mutlaklaştırılmasına dönüşür: Tanrı'dan sevgi olarak söz edilir, çünkü iki öznenin birbirini sevmesi ve onları birleştiren sevgi fikri bağıntının en saf yapısını temsil eder.

İnsan Tanrı'nın suretinde ve benzerliğinde yaratıldıysa doğasının bir yönünün Tanrı'yı Teslis olarak düşünce şeklimizin bir göstergesi olmalıdır. Augustinus *De trinitate*'nin ikinci kısmında insanın sahip olabileceği bilgi ile ilahi Teslis arasında giderek daha mükemmel analojiler arar ve duyusal görüş yoluyla algılanan özne, nesne ve öznenin nesneye ilgisinden başlayarak ayrı tözler olmayıp bilgi edinme süreci içerisinde birbiriyle ilişkili olan bilgi, hafıza, zekâ ve irade gibi yetilerle en üst düzey analojiye ulaşır: tek bir tözün tek hayatı, faaliyet gösterdiği anda başlattığı hareketler arasında bağıntılar tesis eder.

Daha önce de dediğimiz gibi, insan tarafından inşa edilen çeşitli bilim dallarının temelleri hafızada bulunur; akıl hafızadan kaynaklanan veriler üzerinde çalışarak onları analitik olarak inceler; irade akıl ile hafıza arasında bağlantı oluşturarak aralarındaki bağıntıları temsil eder. Hem Augustinus'un arayışlarının temel aracını hem de bu arayışın karşısına çıkan dünyanın yapısını teşkil eden analojinin rolü apaçık bir şekilde ortaya çıkar. Bir benzerlik bağıntısı değil de bir bağıntı benzerliği olan analoji bilgi verilerinin çoğulluğunu ve varlığın farklı düzeylerini birliğe dönüştürmeye izin verir, ama aralarındaki ayrılıkları, benzemeyen yönleri ve mükemmellik farklılıklarını aşmaz. Son derece önemli olan bu entelektüel keşif Augustinus'un arayışının tamamına ışık tutar ve arzu mantığının ilahi Teslis modeli üzerine inşa edilmiş bir bağıntı mantığından başka bir şey olmadığını gösterir.

İlişki benzerliği anlamında analoji

Geleceğe İnanmak İçin İnayet ve İlahi Takdir

Augustinus'un düşüncesinin olgunluk aşamasına ve tarihe bakışına dönecek olursak, *De civitate Dei*'de tasvir edilen iki şehirden birine ait olmanın kesin bir veri veya bireyin ontolojik bir özelliği olmadığını, Augustinus'un kendine özgü bağıntı mantığına uygun olduğunu, diğerleriyle olan bağıntılara, dünyevi şeylere ilgi ile köklü yenilik ve başka bir varolma arzusu arasındaki orantıya bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Augustinus'un düşüncesinin tamamıyla kendine özgü bu yönü, yani bağıntılara, orantılara, analojilere ve uzlaşmalara verilen önem, Augustinus'un hayatının sön döneminin yazılarında ve özellikle Pelagiusçuluğa karşı yazdığı eserlerde giderek kaybolur.

Klasik yazarların ve fikirlerinin göze alınma şekli de önemli bir değişime uğrar: Roma'nın yağmalanmasından sonra Hıristiyanlığın savunulması geçmişle yoğun bir diyalog şeklinde gerçekleşmişti, ama artık farklı dini bakış açılarının arasındaki ihtilaf, artık aşılması gereken uzak bir geçmişin değerlerinden giderek kopmak anlamına gelecektir.

Pelagiusçuluğa karşı

Pelagius (360-y. 430) ve sonradan genel anlamda Pelagiusçu olarak tanımlanacak olan Augustinus'un çağdaşı olan bazı teologlar, ilk günahın Adem'den, onun soyundan gelen herkese aktarılmadığını, dolayısıyla da insanın günah işlememe yetisine sahip olduğunu savunurlar. Augustinus ise ilk günahın fiziksel üreme yoluyla aktarıldığını, dolayısıyla yeni doğmuş çocukların bile ilk günahın kurbanı olduğunu, rahme düştükleri an duyulan cinsel zevkin o günahın izini taşıdığını öne sürer. Augustinus'un insanın kaçınılmaz olarak kötülüğün izini taşıdığı ve kendini yükseltmek için nafile çaba gösterdiği fikri doğrultusunda inşa ettiği bütüncül antropolojik görüş felsefi açıdan önem taşır. Pelagiusçular arasında en saflar, en iyiler, kendi başlarına başaranlar fikri ortaya çıkar ve Augustinus bu fikri de reddederek tam tersi yönde, insanların tamamını lanetlenmiş bir kitle olarak görür.

Kuşkuların, bakış açısının metodik değişiminin, insan ile Tanrı arasındaki analojilerin Augustinus'u gerilerde kalmış gibidir. Ancak asıl mesele, Augustinus'un hayatının bu döneminde bu söylemleri siyasi uygulamanın, mutabakat düzeninin, ideolojik ihtilafların araçları haline getirmeye ve onları dini bağlamda tam anlamıyla dogmalara dönüştürmeye karar vermiş olmasıdır. Günah, kötülük, ölüm ve ruhun kurtuluşu tanımlanabilir nesneler haline gelirler, daha önce sahip oldukları bağıntısal nitelikleri kaybederler. Karşımızdaki başka bir Augustinus değildir, Brianza'da felsefi inzivaya çekilen filozoftur, ama tarihin acil meseleleri karşısında harekete geçmeyi, dünyada faal olma, hatta çeşitli yönleriyle dünyanın tamamını savunma iradesini seçer. Pelagiusçulara en çok yöneltilen eleştirinin kibirli olmaları, insanın kendi kusurlarını ve kendi sefaletini aşma, yani dini anlamda kurtulma imkânının kendisine bağlı olduğuna inanmaları olduğu unutulmamalıdır. Hıristiyanlığın ilahi takdir kavramı, eskilerin kader konusundaki düşünceleri sonucunda ortaya çıkan meselelerin tamamını çözüme kavuşturması için yeterli değildir; Pelagius'un bu bağlardan kurtulmak için benimsediği entelektüel aristokrasi Augustinus tarafından kabul edilemez.

Augustinus Tanrı'nın insan üzerinde etkisi olduğunu daima kabul etmiştir: *De magistro*'da olduğu üzere bu konudan içsel bir aydınlanma şeklinde söz ettiğinde bilgi kategorileri konusunda bir söylem geliştirir gibidir; ruhun kurtuluşu ve lanetlenme konusundaki dini tartışmalar bağlamında söz ettiğinde ise kaderin zorunluluğu ve insanın Tanrı'nın nesnel yardımı olmadan bunu başarmasının imkânsızlığı konusunda bir söylem geliştirir gibidir. İnayet ve ilahi kader temaları dramatik bir şekilde ortaya çıkar. *De gratia et*

İnsanın kaderi ve ruhun kurtuluşu

libero arbitrio [*İnayet ve Özgür İrade Üzerine*], *De corruptione et gratia* [*Yozlaşma ve İnayet Üzerine*], *De praedestinatione sanctorum* [*Kutsanmış Olanların İlahi Kaderi Üzerine*] ve *De dono perseverantiae* [*Tanrı Vergisi Azim Üzerine*] gibi sayısız eserde bu kavramlar katı bir şekilde ele alınarak araştırma hipotezleri yerine ihtilaf silahları haline getirilirler. Yeni-Platonculuğa göre varolmanın çeşitli hiyerarşik dereceleri arasında aralıksız iletişim söz konusudur; bu tablo içerisinde inayet, insanları Tanrı'yı bilmeye ve sevmeye iten eylemden başka bir şey değildir; hem ruhsal hayatın hem de bilişsel faaliyetlerin merkezi anlamında ruhun tam olarak gerçekleşmesi anlamına gelir. Arzu dünyevi tatminlerin arayışı sırasında kaybedilirse ortaya kargaşa çıkar, çünkü insan ile Tanrı arasındaki analojik bağ kopar. Ancak analojik bağın koptuğu bir an daha vardır, o da diğer taraftadır, yani Tanrı'nın eylemi ile insanın onu düşünme şekli arasında uyumlu bir bağlantı olmadığı zaman olur.

Bu durumda insan neden bazılarının başarıp bazılarının başaramadığını, neden bazılarının kurtulup bazılarının kurtulamadığını bilemez; Augustinus'a göre sanki bir obje onu yaratan zanaatkâra kendisini neden o şekilde yarattığını veya bir hayvan Tanrı'ya kendisini neden bir insan olarak yaratmadığını soruyordur. İnsan ile Tanrı arasındaki analojik bağın koptuğunu göstermek açısından bu örnekler yeterli olacaktır. Gotlar Roma'yı yağmalarken ve Vandallar Hippo'ya yaklaşırken, Roma uygarlığı çökmek üzere gibi görünürken ve Hıristiyanlık ruhun kurtuluşu için son umut olarak ortaya çıkarken Augustinus iradesini bütün gücüyle ortaya koyar ve topluma liderlik etmeye ve müminlere kuşkular yerine kesin hakikatler sunmaya karar verir.

Bkz. *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; Plotinos, s. 416; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Gnosis*, s. 441; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Severinus Boethius*, s. 485; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür*, s. 923; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926; *Antikçağın İşitsel Peyzajı*, s. 1059; *Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik*, s. 1087

Severinus Boethius

Claudio Fiocchi

Severinus Boethius, V ile VI. yüzyıllar arasındaki yılların en önemli entelektüel temsilcilerinden biridir. Boethius belirli bir amacı olan (Latinlerin bilgilerini pekiştirmek) geniş kapsamlı bir kültürel projenin destekçisidir. Boethius eserlerinde aynı zamanda Hıristiyan doktriniyle ve insanın durumuyla bağlantılı temaları ele alır ve sonraki yüzyıllarda yaşayacak aydınlara çok önemli bir miras bırakır.

Siyasetten Kültüre

Önemli bir siyasetçi ve bir aydın olan Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius, sonraki yüzyıllar üzerinde derin bir etki bırakacaktır. Boethius'un biyografik bilgileri Barbarların zulmüne uğrayan bir Romalı olduğunu gösterirken, eserleri Ortaçağ düşüncesinin kurucularından biri olarak tarihe geçmesini sağlamıştır.

Boethius'un siyasi kariyeri (510 yılında *consul*'dur, 523'te de saray hocasıdır), o dönemde İtalya'yı hâkimiyetine almış olan Ostrogotların kralı Theodoric'in (y. 451-526) hizmetinde geçmiştir. Boethius'un kişiliği ve oynadığı rol, husumet, din ve kökenlerinden dolayı bölünmüş olan Roma ve Ostrogot halklarını uzlaştırma çabasını temsil eder. Ancak Roma aristokrasisi Ostrogotların Roma'daki varlığına ve oynadıkları role iyi gözle bakmaz ve papa ile Doğu Roma İmparatoru'na yakınlık duyar. Gotlarla Doğu Roma İmparatoru arasındaki ilişkiler gerilince ve Senatör Albinus ile imparator arasındaki yazışmalar ortaya çıkınca Boethius da gözden düşer, Roma senatosuyla ilişkilerinden dolayı ihanetle suçlanır ve ölüm cezasına çarptırılır.

Boethius, Anicius ailesiyle ve Symmachus'la (340-y. 402) bağlantılı bir aileye ve kültürel ortama üyedir. Bu ortamda görkemli Roma'nın anısı tazedir ve Latin kültürünü yeni eserlerle ve eski eserlerin tercümeleriyle zenginleştirme ve güçlendirme zorunluluğu hissedilir. Bu yönelimi temsil eden Boethius hem siyasi hem de kültürel faaliyetleri aynı amacın, yani *rei publicae cura*'nın [devletin bakımı] iki yönü olarak algılar.

Aristoteles ile Platon'un eserlerini tercüme etme projesi

Boethius siyasi faaliyetleri de sayesinde içinde yaşadığı dönemin tamamıyla bilincinde olan bir aydındır ve bu şartlara yönelik kültürel bir proje geliştirir. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne eşlik eden bilgi alanındaki gerileme karşısında Boethius Latin dünyasının, Yunan dünyasının en büyük düşünürleri

Aristoteles ile Platon'un eserlerine ve astronomi, müzik ve matematik alanlarındaki bilimsel bilgi birikimine erişmesine imkân sağlamaya karar verir. Bu iki büyük filozofun eserlerinin tercümesi ile okurların bu eserleri anlamasını sağlayacak yorumları kapsayacak görkemli bir proje planlayan Boethius'un arzusu, felsefeleri arasında var olan uyumu kanıtlamaktır.

"Ben Aristoteles'in elime geçen eserlerini Latinceye tercüme edeceğim ve Latince yorumlarını yazacağım ve Aristoteles'in mantığın inceliği, ahlak biliminin ciddiyeti ve doğal hakikatlerin anlayışıyla yazdıklarını düzenli bir şekilde tercüme edeceğim ve Platon'un bütün diyaloglarını tercüme ederken de Latince yorumlarını da yazacağım. Bunları yaptıktan sonra Aristoteles ile Platon'un yaklaşımları arasında var olan ahengi göstermekten kendimi alıkoymayacağım [...]" (*In librum Aristotelis de interpretatione libri duo* [*xxx*], "*Patrologia Latina*" cilt 64, 433C-D, çev. Claudio Fiocchi). O dönemde Aristoteles'in eserlerine erişmenin zor olması muhtemeldir, dolayısıyla Boethius'un girişimi bu eserlerin geri kazanılması ve muhafaza edilmesi açısından büsbütün değerlidir.

Boethius bu faaliyetinin yanı sıra daha dar anlamda kuramsal bir faaliyette de bulunarak, ilgi alanları büyük çeşitlilik gösteren bir aydına yakışır şekilde bilimsel konularda (*De institutione arithmetica* [*Aritmetik İlkeleri Üzerine*] ile *De institutione musica* [*Müzik İlkeleri Üzerine*] ve geometri ile astronomi alanında günümüze ulaşmayan yazılar) ve teolojik konularda (bu konuyu daha sonra ele alacağız) bir dizi inceleme eseri de yazar.

Tercümeler ve Yorumlar

Projenin planlanan geniş kapsamına rağmen, Boethius'un yaptığı tercümelerin ve hazırladığı yorumların sayısı çok azdır (muhtemelen 515-516 yıllarına aittir). Boethius Aristoteles'in *Önerme Üzerine*, *Kategoriler*, *Birinci* ve *İkinci Çözümlemeler* (bu eserin tercümesi günümüze ulaşmamıştır), *Topikler* ve *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine* eserlerini tercüme etmiştir. Boethius ayrıca Porphyrios'un (233-y. 305) *Eisagoge* [*Giriş*] eserini de tercüme eder ve beş ciltlik yorumunu yazar. *Eisagoge*'nin Marius Vittorinus (IV. yüzyıl) tarafından yapılmış tercümesi konusunda da bir yorum eseri yazar, ama bu tercümeden memnun kalmadığı bellidir. Boethius'un diğer tercümelerine de yorum eserleri eşlik eder: *Eisagoge* için iki, *Önerme Üzerine* için iki, *Topikler* için bir (Cicero'nun [MÖ 106-43] *Topikler*'i için de bir) ve *Birinci Çözümlemeler* için de bazı notlar yazmıştır. *Kategoriler* konusunda fazla bilgi sahibi olmayan okurlar için yazdığı yorumun yanında hakkında herhangi bir şey bilmediğimiz daha gelişmiş bir yorum da yazar. Boethius'un projesi Yunan bilgi birikiminin Latinler arasında yayılmasına ve öğretilmesine katkıda bulunduğu için büyük pedagojik değere sahiptir. Tercümelerinin stili de bu amaçla uyumludur. Boethius zarif bir stile tercümenin doğruluğunu tercih eder, Yunanca eserlerin kelime sıralamasına uyarak ve ekleri bile göz önüne alarak tercümesini bire bir yapmaya çalışır.

Boethius'un neden başka eserlerden değil de bu eserlerden yola çıktığını sorgulayabiliriz. Aristoteles ile Platon'un metinlerine erişim konusundaki çeşitli varsayımların yanı sıra, o dönemde yaygın olan eğitim uygulamalarını ve programlarını da göz önüne almalıyız. Nitekim Aristoteles'in mantığı, Porphyrios tarafından belirlenen yeni-Platoncu eğitim müfredatı içerisinde özel bir yere sahiptir. Aristoteles'in *Kategoriler*'ini konu alan yorum son derece yaygındır ve Porphyrios, Iamblikhos (245-y. 325) ve Ammonios (y. 180-242) tarafından da desteklenir. Aristoteles'in felsefesi ile Platon'unki arasındaki uzlaşma da yine Porphyrios ile Simplikios'un (VI. yüzyıl) savunduğu bir ideali teşkil eder. Dolayısıyla Boethius kendi döneminde yaygın olan bir düşünce tarzına dahil olur. Boethius'un tercihi ayrıca alt düzey temalardan üst düzey temalara geçilen bir formasyon güzergâhı idealini de yansıtır. Böylelikle mantık, metafizikten önce gelmiş olur (gramer de mantıktan önce).

Bire bir tercüme

Bu gözleme Boethius'un yorumlarının kaynaklarının araştırmacılar arasında tartışmalara konu olmaya devam ettiğini de eklemek gerekir. Boethius'un zaten var olan yorum eserlerinden faydalanmış olması muhtemeldir, ama bu eserlerin hangileri olduğunu ve Boethius'un onlardan ne derecede faydalandığını tam olarak belirlemekmümkün değildir. Boethius'un eserlerinde Porphyrios'un, Iamblikhos'un ve öğrencilerinin yorumlarının izlerini tespit etmek mümkündür. Dolayısıyla Boethius'un yorumcu olarak çalışmalarının özgün olup olmadığı belli değildir, ama mantık alanında kendinden sonraki düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynadığı yadsınamaz.

Boethius'tan önceki yorumlar

Mantık Alanında Düşünceler

Boethius, yeni-Platoncu yorumların etkisi altında Aristoteles'in metinlerini okuyarak felsefesinin en önemli doktrinlerinden bazılarını geliştirir. Burada ele alacaklarımız Boethius'un evrensellerin doğası ve gelecekteki olumsallar konusundaki önemli düşünceleridir. Bu düşünceleri felsefi içerikleri açısından ilginç olmanın yanı sıra, Boethius'un Aristoteles'in metinlerinden hareketle nasıl akıl yürüttüğünü de gösterirler.

Evrenseller tartışması Boethius'un Platon'dan çok Aristoteles'in etkisi altında kaldığını gösterir. Nitekim evrenseller konusundaki düşünceleri cinsler ve türleri (hayvan, insan, at, vs.) ve her birinin birer gerçeklik mi yoksa birer kavram mı olduğunu konu alır. Boethius nesnelerin modelleri olan ideal varlıkları göz önüne almadığı ve evrensellerin kavramsal doğasına eğilim gösterdiği için Platon'un yaklaşımını incelemesinin dışında tutar. Ancak John Marenbon'un da gösterdiği üzere durum oldukça karmaşıktır (J. Marenbon, *Boethius*, Oxford University Press, 2003, s. 30-31). Nitekim Boethius evrensellerden zihin tarafından inşa edilmiş kavramlar değil de münferit bireyler tarafından elde edilen soyut bir şey ola-

Evrenseller tartışması

rak söz eder. Bu durumda Boethius gerçekçi yaklaşımı savunur gibidir. Zaten Alain De Libera (A. De Libera, *L'art des généralités. Théories de l'abstraction*, Aubier, 1999, s. 244-249) bu tartışma ile Boethius'un son eseri, *Felsefenin Teselisi* arasında bir bağlantı kurmuştur; bu durumda evrensel kavramlar bir anlamda zihin tarafından inşa edilmiş gibi görünürler, ama gerçekliği açıklama kabiliyetleri, bilişsel yetileri sınırlı olan duyulara kıyasla daha yüksektir. Bu zorlu yorum seyrinden iki sonuca varabiliriz: Boethius kendi dönemine göre yorum nüansları arasında hareket etmeye hazır bir yorumcudur; Ortaçağa kıyasla ise bu konudaki her türlü düşünce için önemli bir kaynak teşkil eder.

Gelecekteki olumsallar da Boethius'un düşüncelerini ilginç bir şekilde ifade ettiği bir başka mantık alanıdır. Burada da Boethius Aristoteles'in *Önerme Üzerine* metninden ve bir yorum meselesinden yola çıkar: diğer önermelere uygulanan ve ya doğru ya da yanlış olduklarının belirlenmesini sağlayan iki değerlilik ilkesi gelecekle ilgili cümlelere de uygulanabilir mi? Boethius Aristoteles'in yaklaşımını yorumlar ve Stageiralı filozofa göre bu önermelerin ya doğru ya da yanlış olduklarının belirsiz olduğu sonucuna varır. Bu noktada yorum alanı Boethius'un yaklaşımıyla daha da genişler. Boethius'un muhtemelen demek istediği, önermelerin doğru veya yanlış olduğu, ama ne olduklarının şimdiden söylenemeyeceğidir, çünkü o takdirde olumsal yönleri ortadan kalkacak ve zorunluluk ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu durumda da Boethius yorumcu olarak işlev gösterir, ancak benimsediği yaklaşım veya onunla ilgili yorumlar başka yazarların düşüncelerinin hareket veya destek noktasını teşkil eder.

Gelecekteki olumsallar tartışması

Felsefe ve Teoloji

Boethius'un tercüman ve yorumcu olarak rolü, Romalı filozofun diğer eserlerini gölgede bırakmamalıdır. Bu eserler arasında hiç şüphesiz bazı "teolojik" metinler vardır. Boethius'un bu eserlerde ele aldığı meseleler onun formasyonunu ve mantığa olan ilgisini yansıtır, çünkü amaç bazı kavramları aydınlığa kavuşturmaktır. Bu metinler bir bütün olarak ele alındığında okurların şöyle bir soru sormasına neden olur: Boethius'un yeni-Platoncu ve Aristotelesçi (mantık açısından) arka planı ile vahiy ve inanç gibi hareket noktaları apaçık bir şekilde akılcı olmayan temalarla nasıl uzlaştırılır? Bu soru bütün Hıristiyan yazarlar açısından geçerlidir elbet, ama Hıristiyanlığa bağlılığın henüz kesin olarak varsayılmadığı bir dönemde yetişmiş bir düşünür açısından daha anlamlıdır. Bu soruya cevap olarak, Boethius için önemli olanın inanç hakikatine katı bir mantık uygulamak olduğunu söyleyebiliriz. Net tanımlamalar, ikna edici argümanlar, Aristotelesçi ve yeni-Platoncu kavramların kullanımı: bütün bunlar Hıristiyan inancına karşı değildir, o inancı açıklığa kavuşturmaya ve sapkın yaklaşımları eleştirmeye yöneliktir. Birkaç örnek verelim. Boethius, Tanrı'nın iyiliği ile Tanrı'nın yarattıklarının iyi-

Mantık ve inanç hakikati

liği arasındaki farkı göstermek için *esse* ("olmak") ile *id quod est* ("olan şey") arasında bir ayrım güderek Tanrı'nın ilkini, varoluş ve iyilik ile birlikte şeylere bahşettiğini, kendisinin ise hem *esse* hem de *id quod est* olduğunu söyler. Boethius ayrıca Teslis'in gizemini çözüme kavuşturmak için onu bağıntılar (Aristotelesçi bir kategori) açısından ele alır ve bağıntılı olanların (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) töz açısından değil de sadece bağıntı özneleri anlamında birbirlerinden ayrı olduklarını belirtir. Son olarak, İsa'nın insani veya tanrısal doğası konusundaki sapkın tezlere karşı çıkmak için doğa ve şahıs kavramlarını yeniden tanımlar ve olası anlamlar arasında doğru olanları seçer.

Ezilenler İçin Bir Rehber

Boethius'un en ünlü eseri olan *Felsefenin Tesellisi*'nde, yorumcu ve tercüman kişiliğinden geriye ne kalır? Boethius'un hayatının son döneminde, hapisteyken yazdığı *Teselli*, Felsefe ile Boethius arasındaki bir diyalogu içerir.

Bu eserin sayfalarının ortak teması, Boethius'un başına gelen olaylardan tarihin ardındaki plana ve bu planın bilincinde olan Tanrı'ya kadar insanların yaşadığı olayları anlama çabasıdır. Bu temadan hareketle insanların eylemlerinin sebepleri, kötülüğün doğası ve Tanrı'yı bilme gibi konularda binlerce soru sorulur. Teselli'yi oluşturan her kitap ayrı bir konuya adanmıştır: ilkinin konusu Boethius'un başına gelen talihsizlikler; ikincisinin talih ve mutluluk (maddi şeylerden, şöhretten veya iktidardan kaynaklanmayıp içimizde olan mutluluk); üçüncüsünün en yüce iyilik (Yeni-Platoncu anlamda varolmanın fullness/tamlığı olarak algılanan Tanrı); dördüncüsünün kötülük; beşincisinin Tanrı öngörüsü ve özgürlüktür (bu iki kavram uyumludur, çünkü Tanrı'yı bilme bizim zamanımızda değil, ebediyette gerçekleşir).

Felsefenin Tesellisi

Boethius'un olgunluk döneminin eseri olan *Felsefenin Tesellisi* edebi açıdan diğer eserlerinden kesin olarak üstündür. Dramatik bir anda düşünülmüştür ve dünyanın tüm gizemlerini açıklığa kavuşturma kabiliyetine sahip olduğu için felsefeye teselli işlevi bahşeder. Boethius dünyanın kaderinin ardında ilahi bir plan olduğunu savunur; bu plan eskilerin kaderi değil, akılcı bir projedir; Boethius aynı zamanda insanın özgür olduğunu ve en yüce iyilik olan Tanrı'dan kaynaklanan yaratılışın da doğasının iyi olduğunu öne sürer.

Hayatının sonuna ulaşmış olan Boethius hem eserinin her sayfasında yeni-Platoncu veya Stoacı kavramları ele alabilen, Geç Antikçağa ait bir aydın hem de bu kavramlardan kendi inancının felsefi temelini elde etmeye çalışan bir Hıristiyan olduğunu gösterir. Bütün bunlar, sonraki yüzyıllarda eşsiz bir referans noktası olarak görülmesini sağlayacaktır.

Bkz. *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Aphrodisiaslı Aleksandros*

ve Bir Felsefe Türü Olarak Yorum, s. 410; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Kader*, s. 554; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831

Areopagoslu Düzmece-Dionysios

Alessandro Linguiti

Aziz Paulus tarafından Hıristiyanlığa geçmeye ikna edildiği iddiası o kadar inandırıcıdır ki Düzmece-Dionysios uzun bir süre boyunca neredeyse havarilerin kendileri kadar saygı görür. Halbuki Düzmece-Dionysios Suriye kökenli bir Hıristiyan olup Atina'da Proklos'tan ve Damaskios'tan eğitim almıştır. Yeni-Platoncu felsefe açısından Hıristiyan teolojisine bakışı hem Ortaçağ ve Rönesans Platonculuğu hem de mistik edebiyat üzerinde uzun süreli bir etki yaratmıştır.

Yazar ve Tarihlendirme Sorunu

Dionysios veya Areopagos külliyatını oluşturan eserlerin *Peri Tes Ouraniou Hierarkhias* [*İlahi Hiyerarşi*], *Peri Tes Ekklesiastikes Hierarkhias* [*Kilise Hiyerarşisi*], *Peri Theion Onomaton* [*İlahi İsimler*], *Peri Mystikes Theologias* [*Mistik Teoloji*], *Epistulai* [*Mektuplar*]) sahibi yazar (450-y. 500) kendini Atina'dayken Aziz Paulus tarafından Hıristiyanlığa geçmeye ikna edilmiş (Elçilerin İşleri, XVII 16-34), Areopagos mahkemesinin üyesi Dionysios olarak tanıtır. Dionysios'un kimliği Ortaçağda hemen hiç sorgulanmaz; bu açıdan çok az sayıdaki istisnadan biri olan Ephesos'un Katolik piskoposu Hypatios 533'te Konstantinopolis'te Katolikler ile Monofizitler arasında yer alan bir tartışmada Dionysios konusunda kuşkusunu ifade eder. Bu külliyatın havariler dönemine ait olduğuna dair iddianın bir efsaneden ibaret olduğunun anlaşılması için Rönesans döneminde yaşamış Lorenzo Valla'yı ve onun izinden giden Rotterdamlı Erasmus'u beklemek gereklidir; ancak bu gibi otoritelerin beyanlarına rağmen geleneksel tez yine de uzun bir süre daha büyük rağbet görmeye devam eder. Durum XIX. yüzyılda değiş-

Proklos ile Damaskios'un etkisi

meye başlar ve sonuçta karşıt görüş yaygın olarak kabul görür. O zamandan günümüze bu gizemli yazarın kimliğini ve kültürel fizyonomisini belirleme konusundaki çabalar giderek çoğalmış, ancak kesin sonuçlara ulaşılamamıştır. Her halükârda XIX. yüzyıl sonlarına tarihlenen, en geçerli sayılan ve son zamanlarda yürütülen araştırmalarla da teyit edilen görüşe göre Düzmece-Dionysios muhtemelen Suriye kökenli Hıristiyan bir yazardır, Atina'daki yeni-Platoncu okulun son temsilcilerinin, yani Proklos ile Damaskios'un yanında felsefe eğitimi almıştır. *Peri Tes Ekklesiastikes Hierarkhias*'da piskoposların, rahiplerin ve diyakonların atanması konusundaki bölüm ile Antiokheia patrikliği tarafından Suriye litürjisi dahilinde yayınlanan kurallar arasındaki benzerlikler yazarın Suriye kökenli olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir. Her halükârda bu külliyatın Suriye bölgesinde olağanüstü rağbet gördüğüne şüphe yoktur, zira 536'dan önce Resulaynlı Sergios tarafından Süryaniceye tercüme edilmiştir.

Düzmece-Dionysios'un Proklos'un ve bir dereceye kadar da Damaskios'un etkisinde kalmış olduğu konusunda da artık geniş bir fikir birliği söz konusudur. Dil ve doktrin alanında çeşitli unsurlar bu etkiye işaret etmektedir: doktrin unsurları arasında kalıcılık-devamlılık-dönüşüm üçlüsünün temel rolü, kötülüğün varolmanın eksikliği olarak algısı, ruhun Tanrı'yla mistik birleşimi, Platon'un *Parmenides*'inin ilk iki hipotezinin yeni-Platoncu yorumlama modeli doğrultusunda sürekli olarak olumsuz teoloji ile olumlu teolojiye başvurma sayılabilir. Bu gibi gözlemler temelinde külliyatın tüm eserlerinin 500 yılı civarında yazıldığını söylemek mantıklı olacaktır. Atina yeni-Platonculuğunun son *skholarkhes*'lerinin etkisinin yanı sıra, Düzmece-Dionysios'ta Platoncu geleneğin diğer temsilcilerinin (Platon'un kendinden Plotinos, Porphyrios ve Iamblikhos'a kadar), İskenderiyeli Clemens, Kaisareialı Basileios, Nyssalı Gregorios, Nazianzos'lu Gregorios ve Kyrrhoslu Theodorethos gibi Kilise Babaları'nın etkisini de belirlemek mümkündür. Düzmece-Dionysios'un yorumcuları arasında onda yeni-Platoncu veya Patristik etki belirleyenler şeklinde bir bölünme görülmüştür: bu karşıtlık katı çizgiler doğrultusunda ele alındığında yazarın yorumlarının enerjisine ve özgünlüğüne hakkını vermemiş olur.

Külliyatın tarihlendirilmesi

Eserleri

15 bölümden oluşan *Peri tes Ouraniou Hierarkhias'da* Eski Ahit'te Aziz Paulus tarafından sözü edilen dokuz melek grubunun özellikleri ve işlevleri tasvir edilir. Bu dokuz grup üç hiyerarşik düzeye, o düzeyler de üç düzeye daha bölünmüştür. Özetle en alt düzeyde melekler, başmelekler ve imparatorupler, ara düzeyde erdemler, güçler ve hakimiyetler, en üst düzeyde de tahtlar, keruvlar ve seraflar yer alır. Melekler saf akıl ve cisimsiz güçten ibaretseler de Kutsal Metin'de en mütevazısından (örneğin su veya hayvanlar) en yücesine (örneğin ışık) kadar çeşitli duyu-

Peri tes Ouraniou Hierarkhias

sal semboller yoluyla tasvir edilirler. Tanrı hem insan zekâsının sınırlı kabiliyetinden dolayı hem de dindışı insanlardan hakikati gizlemek için böyle olmasını istemiştir; insan zihninin yapması gereken Kutsal Metinler'i alegorik olarak yorumlayarak o duyusal sembolleri aşmaktır. *Peri tes Ouraniou Hierarkhias'da*, bütün melek sınıflarının niteliklerinin yanı sıra, aralarındaki ilişkileri düzenleyen yasalar da tarif edilmiştir. En yüksek melek sınıfına varolmayı, hayatı ve zekâsını bahşeden ışık doğrudan Tanrı'dan gelir; o sınıf bu ışığı bir alt sınıfa aktarırken o sınıfı arındırır, aydınlatır ve mükemmel kılarken onu Tanrı'nın gizemleriyle tanıştırır (yani arındırma, aydınlatma ve kabul şeklindeki üç ana eylemi yerine getirir). Orta sınıflar da alt sınıflar üzerinde benzer şekilde eylemde bulunurlar ve ilahi hiyerarşinin en alt düzeyi de en üst düzeyi üzerinde etkili olur. Tanrı'nın ışığı hiyerarşi boyunca inerken zayıflar gibi görünür, ama bu durum aslında ışığın zayıflamasından değil, alt düzeylerin onu olduğu gibi alma acizliğinden kaynaklanır. Melek sınıflarının hepsi Tanrı'ya benzemek ister, ama bu hedeflerini ancak doğalarının izin verdiği derecede gerçekleştirirler.

Yedi bölümden oluşan *Peri tes Ouraniou Hierarkhias*'da çeşitli litürjik ritüeller (vaftiz, komünyon, kiliseye kabul, rahipliğe kabul, cenaze ritüelleri) tarif edilir ve alegorik olarak yorumlanırken meleklerin hiyerarşisi ile dünyevi Kilise hiyerarşisi arasındaki benzerlikler tespit edilir. Kilise'de iki tane üçlü düzen vardır: piskoposlar, rahipler ve diyakonlardan oluşan öncüler ile arındırılmışlar (din eğitimi öğrencileri), aydınlanmışlar (Tanrı'nın halkı) ve mükemmellerden (keşişler) oluşan kabul görenler. Keşişlere rehberlik yapan piskoposla arındırma, aydınlatma ve kabul işlevlerini yerine getirirler; aydınlanmışların başında olan rahipler arındırma ve aydınlatma işlevlerini yerine getirir; arındırılmışların başında olan diyakonlar da sadece arındırma işlevini yerine getirirler.

Dionysios külliyatının en uzun eseri olan ve 13 bölümden oluşan *Peri Theion Onomaton*'da Tanrı'nın Kutsal Metinler'de yer alan isimleri ele alınır. Tanrı kalıcı haliyle göz önüne alındığında tamamıyla bilinmezdir ve adı telaffuz edilemez. Tanrı sadece etkileri, yani gerçeklikte ondan kaynaklananlar yoluyla bilinebilir veya adı telaffuz edilebilir: dolayısıyla Tanrı'nın isimleri devamlılığa, dünyadaki ilahi tezahürüne tekabül ederler. "İyilik", "ışık", "güzellik", "sevgi", "varolmak", "hayat" ve "zekâ" dahil otuz kadar terim bu önermeler temelinde yorumlanır. Ancak Tanrı'ya erişimin asıl imkânı olumsuzlama yöntemiyle, yani Tanrı'nın daha önceden kabul edilen tüm isimlerinin ve sıfatlarının giderek elenmesiyle gerçekleşebilir.

Peri Theion Onomaton

Peri Theion Onomaton'un temel konularının yeniden ele alındığı *Peri Mystikes Theologios ve Epistalai* adlı kısa eserde (beş bölümden oluşur) olumsuzlama yöntemi ilahi karanlığa girişle sonuçlanan mistik bir güzergâhın hizmetine verilir. Tanrı her türlü olumlamanın veya olumsuzlamanın üzerindedir ve onunla birleşme her türlü duyusal veya zihinsel deneyimi aşar. Sina Dağı'nda Musa'yla olduğu üzere, karanlığa giriş, kelimelerin ve düşüncelerin mutlak yokluğu anlamına

Peri Mystikes Theologios ve Epistulai

gelir; Tanrı'yla mistik birleşme boyutunda en üstün cehalet ile en üstün bilgi örtüşürler.

Havariler döneminin çeşitli şahsiyetlerine hitaben yazılmış on *Peri Mystikes Theologios ve Epistalai*'da da önceden sözü edilen çeşitli temalar işlenir; son beş mektubun külliyata gerçekten ait olup olmadığı tartışmalıdır.

Düzmece-Dionysios'un Düşünceleri

Düzmece-Dionysios'un düşünceleri Tanrı'nın doğasına, yaratma eylemine ve yarattıklarının Tanrı'yı bilmek için izleyebileceği yollara odaklanır. Bu bağıntılar bütünü, yeni-Platonculuğu temel aldığı belli olan kalıcılık (*moné*) – devamlılık (*proodos*) – dönüşüm (*epistrophe*) üçlüsü yoluyla düzenlenir. Bu üçlünün ilk aşamasında Tanrı, Varolmaya tekabül eden anlaşılır biçimler dünyasını aşan gizemli mükemmelliğiyle kendinden kalıcıdır. Proklos'un Bir'i gibi Düzmece-Dionysios'un Tanrı'sı da biçimden yoksundur ve bir biçim olan Varolmanın üzerinde yer alır; daha doğrusu Tanrı sonsuz ve mükemmel Varolmadır ve kendisinden kaynaklanan tüm sonlu Varolma biçimlerinden üstündür. Tanrı daha sonra kendinden çıkarak, devamlılık haline geçerek Varolmayı yaratır; yaratılış eylemi sırasında gücünden ve mükemmelliğinden bir şey kaybetmezse de yarattıklarına, dönüşüm hareketiyle kendisine dönmeleri için armağanlar bahşeder.

Tanrı'nın kalıcılık ve devamlılık safhalarındaki doğası Düzmece-Dionysios tarafından, Proklos başta olmak üzere yeni-Platoncuların Platon'un *Parmenides*'indeki ilk iki hipoteze getirdiği yorum doğrultusunda tasvir edilir. İlk hipotezin konusu sadece ve sadece Bir olan ve bundan dolayı "varolmak" dahil hiçbir niteliği olmayan Bir'di; bundan dolayı yeni-Platoncular onu tamamıyla aşkın olan, Varolmaktan da önce gelen, dolayısıyla da tamamıyla bilinmez ve tanımlanamaz olan Bir'le özdeşleştirmek isterler. *Parmenides*'teki ikinci hipotezin Bir'i ise birinci hipotezde Bir'e atfedilmeyen bütün nitelikleri kabul ediyordu; bundan dolayı yeni-Platoncular onu Var olan-Zihin'le, yani gerçekliğin tüm olası yönlerinin arketip nedenlerini (fikirler) içeren, dolayısıyla da her türlü bilgi biçiminin ve olumlu belirlenimin temelini teşkil eden hipostazla bağdaştırmışlardır. Yeni-Platoncular biri Varolmayı aşan Bir, diğeri gerçek anlamda Varolmak şeklinde iki ayrı hipostazı göz önüne alırken, Düzmece-Dionysios'un getirdiği yenilik, birinci ve ikinci hipotezi aynı özneyle, yani kalıcılık ve devamlılık yönleriyle göz önüne alınan Tanrı'yla bağdaştırmış olmasıdır. Düzmece-Dionysios böylelikle birçok yeni-Platoncu düşüncede birinci ilke ile Varolmak arasındaki mesafeyi kayda değer düzeyde azaltmış olur.

Tanrı'nın doğası

Düzmece-Dionysios'un Tanrı'sı, basit ve belirsiz bir biçim halinde de olsa bütün etkilerini içeren eşsiz ve evrensel sebeptir; dolayısıyla yaratılış da Tanrı'nın, aracılar olmadan sevgi ve irade eylemi olarak (yani yeni-Platoncuların savunduğu gibi ayrı hipostazlara bölünmüş

Olumsuz ve olumlu teoloji

zorunlu bir türüm olarak değil) yaratan bir Tanrı'nın bütünsel tezahüründen başka bir şey değildir. Hem olumsuzlamaları (olumsuz teoloji veya olumsuzlama yöntemi) hem de olumlamaları (olumlu teoloji veya olumlama yöntemi) temel alan söylemin Tanrı'ya uygulamanın ve sırasıyla kalıcılığıyla ve devamlılığıyla bağdaştırmanın mümkün olması bundandır.

Öncesinde Tanrı olan her şey dönüşüm safhasında kökenine dönmeyi ve mümkün olduğu kadar ilahi sebebine yaklaşmayı arzular (bu düşüncede Platon'un özellikle *Theaitetos* ve *Timaios*'ta ifade ettiği ve Kilise Babaları arasında da büyük rağbet gören Tanrı'ya yaklaşmaya dair eski ideali kolaylıkla görebiliriz). İnsanlar açısından dönüşüm hareketi, bir dini arınma ve tanıma sürecidir, Kutsal Metinler'de Tanrı'dan söz edilirken kullanılan duyusal sembollerin belirlenip yorumlanmasını gerektirir. Daha yüce sembollerin yanında daha mütevazı sembollerin yer alması hem Tanrı'nın gerçekliğin her yönünde varolması hem de insan zekâsının alt ile üst arasındaki farkı, dolayısıyla da Düzmece-Dionysios'un yazılarında büyük önem taşıyan hiyerarşik düzen kavramını anlamasını sağlama amaçlı pedagojik bir araç şeklinde yorumlanmalıdır. Tanrı'ya isimlerin atfedilip bu isimlerin duyusal anlamlarının ötesinde alegorik analize tabi tutulduğu olumlu teoloji safhası budur. Tanrı'nın çeşitli isimleri Kutsal Metinler'den alınmıştır, ama birçok örnekte *Parmenides*'teki kategori analizinden ilham alındıkları bellidir (örneğin *Peri Theion Onomaton*'da aynı, başka, benzer, farklı, eşit, eşit olmayan gibi terimlerin ele alındığı tartışma). Düzmece-Dionysios ayrıca Tanrı'nın çeşitli isimlerinin ve özellikle en genel olanlarının aynı anda hem Baba, hem Oğul hem de Kutsal Ruh için kullanıldığını öne sürer: nitekim Tanrı'nın hipostazlarının çoğulluğu birlik içerisindeki ayrılık şeklinde algılanmalıdır; Teslis'i oluşturan üç şahıs aynı onura sahiptir, aynı eylemleri yerine getirirler ve yaratılmış varlıklarla olan ilişkilerine gelince, aynı isimlerle nitelenirler (böylece Pagan yeni-Platoncular Bir'i nasıl ele alıyorlarsa, Hıristiyanların Bir ve Üç olan Tanrı'sını da benzer şekilde ele almak mümkündür).

Tanrı'nın hipostazı

Daha üst düzeyde yer alan bir sonraki aşama, Tanrı'nın önceden kabul edilen isimlerinin ve tanımlamalarının giderek elenmesi anlamına gelen olumsuz teoloji veya yöntem, yani olumsuzlama söyleminden ibarettir (bu anlamda olumsuz yöntemin devamlılık hareketini tersine kat ettiğini söyleyebiliriz). Olumsuz yöntemle Tanrı'nın olumlu nitelemelerinin kısmi ve yetersiz olduğu, hareket noktalarının, Tanrı'nın nedenselliğinin etkisi olsalar da yaratılmış varlıklar olduğu ilan edilir. Olumlama yöntemi izlenerek Tanrı'ya varolma ve iyilik atfetmek meşrudur, çünkü O yaratılmış varlıklarda bulunan Varolmanın ve iyiliğin nedenidir; ama daha üstün olan Olumsuzlama yöntemi izlendiğinde Tanrı'nın Varolma veya İyilik olduğu söylenemez, çünkü yaratılmış varlıklar için kullanılan Varolma ve İyilik kavramlarının Tanrı'nın doğasını layıkıyla tanımladığı söylenemez. Bu noktada olum-

Üstün yöntem

suzlamaları bile olumsuzlamak ve Tanrı'nın onu her türlü tanıma veya tanımlama imkânlarının ötesinde olduğunu kabul etmek gereklidir. Olumlamaların ve olumsuzlamaların ötesinde, olumsuzlama yönteminden bile daha üstün yöntemin görevi, her türlü bilgi biçiminin üstünde yer alan ve Tanrı'nın tanımlanamaz aşkınlığına uygun olan cehaletin mistik sessizliğine ve gizemli karanlığına ulaşmaktır. Düzmece-Dionysios bu fikri savunurken Tanrı söyleminin geleneksel, Patristik ve yeni-Platoncu biçimlerini temel aldığına ve geliştirdiğine şüphe yoktur; ama olumsuz teolojiye başvurma ve Tanrı'ya dönüş sürecinin dillerin ötesindeki sonucu ona göre aynı zamanda muhtemelen yüzyıllar boyunca Tanrı'nın isimlerinin çelişkili anlamlarına odaklanmış olan konsil tartışmalarının çoğunun gerekçelerini yok etmenin de aracıdır.

Tanrı'nın yaratılışının en belirgin özelliği, hiyerarşik katmanlaşmadır: Pagan yeni-Platoncular gibi Düzmece-Dionysios da, Tanrı'nın her yerde olduğuna ama her yerde aynı şekilde tanrısal olmadığına inanır. Başka bir deyişle, farklılaşma Tanrı'nın gücünün zayıfladığı anlamına değil de yaratılışın onu her yerde aynı şekilde kabul etme acizliği anlamına gelirse de, Düzmece-Dionysios'unki farklılaşmamış bir monizm değildir. Gerçekliğin farklı dereceleri arasında ve bu dereceleri oluşturan daha özel düzenler içerisinde çok kesin nedensel bağıntılar söz konusu olduğundan hiyerarşide daha yüksekte yer alanlar daha geniş kapsamlı bir nedensel güce sahiptir (bu tez örneğin Proklos'un *Elementatio theologica* [*Teolojinin Unsurları*] eserinde çok net bir şekilde açıklanmıştır). Kilise ve melekler hiyerarşilerinde olduğu üzere daha çok üçlü düzenler söz konusudur ve Varolma, Hayat ve Bilgelikten oluşan grup, yani Tanrı'nın iyiliğinin en genel belirlenimleri başta olmak üzere Tanrı'nın doğasının ve eylemlerinin ilk tezahürleri de üçlü şeklinde kendini gösterir. İyilik hem var olan şeyleri hem de varolmayanları kapsar (ya sadece Tanrı'nın zihnine mümkündürler, ya da henüz olabilecekleri şey değildirler), Varolma Sadece var olan şeylerle ilgilidir, Hayat ve Bilgelik ise sırasıyla canlı varlıklarla ve zekâ sahibi canlı varlıklarla ilgili olduklarından daha da sınırlıdırlar. Her halükârda Düzmece-Dionysios Tanrı'nın bu gibi ve başka isimlerine, özerk varlık ve nedensel güç sahibi ayrı hipostazların değil, tek tanrısal nedenselliğin saf ve yalın aracılıklarının tekabül ettiğini titizlikle belirtir (Pagan yeni-Platonculardan bir farkı da budur).

Hiyerarşileşme

Düzmece-Dionysios'un Popülerliği

Aziz Paulus tarafından Hıristiyanlığı kabul etmeye ikna edilmiş Atinalı olduğu iddiası (veya edebi espedientesi) o kadar inandırıcıdır ki Düzmece-Dionysios uzun bir süre boyunca neredeyse havarilerle eşit düzeyde bir otorite sayılır. Ruhani hayatı algılama biçimi de, ruhun Tanrı'yla birleşmesinin tasvir edildiği ifadeler başta olmak üzere, kendinden sonraki mistik edebiyat üzerinde son derece etkili olur.

Düzmece-Dionysios'un eserlerinin popülaritesine daha ayrıntılı bakacak olursak, eserlerinin ilk olarak 518-528 arasında, Antiokheia Piskoposu Severinus'un (y. 465-538) ondan sunduğu bazı alıntılar sayesinde belgelendiğini söyleyebiliriz; eserlerinin doğrudan belgelenmesi ise 533 yılında Konstantinopolis'te yer alan ve daha önce adı geçen tartışmada gerçekleşmiştir. 530 yılı civarında Skythopolisli Johannes'in Dionysios'un metinlerini konu alan notları yayınlanır (Filistin); Dionysios'un fikirlerinin Suriye'nin Hıristiyan kültür merkezlerinde yayılmasını sağlayan Resülayn'lı Sergios'un Süryanice tercümesi de bu döneme aittir. Daha sonra Ermenice ve Arapça tercümeleri de yapılır ve Düzmece-Dionysios'un Arap aleminde bilindiğine dair de kesin kanıtlar söz konusudur. Doğu Hıristiyanlığında ise Dionysios'un yazılarının Bizanslı teologlar arasında bilinmesini sağlayan özellikle Günah Çıkartan Maximos'tur (y. 580-662). Ama Düzmece-Dionysios'un etkisini asıl göstereceği yer Latin Batı'dır. Külliyat Batı'ya 827'de, Bizans İmparatoru II. Mikhail'in Başkeşiş Hilduin'e verdiği el yazmasıyla ulaşmıştır.

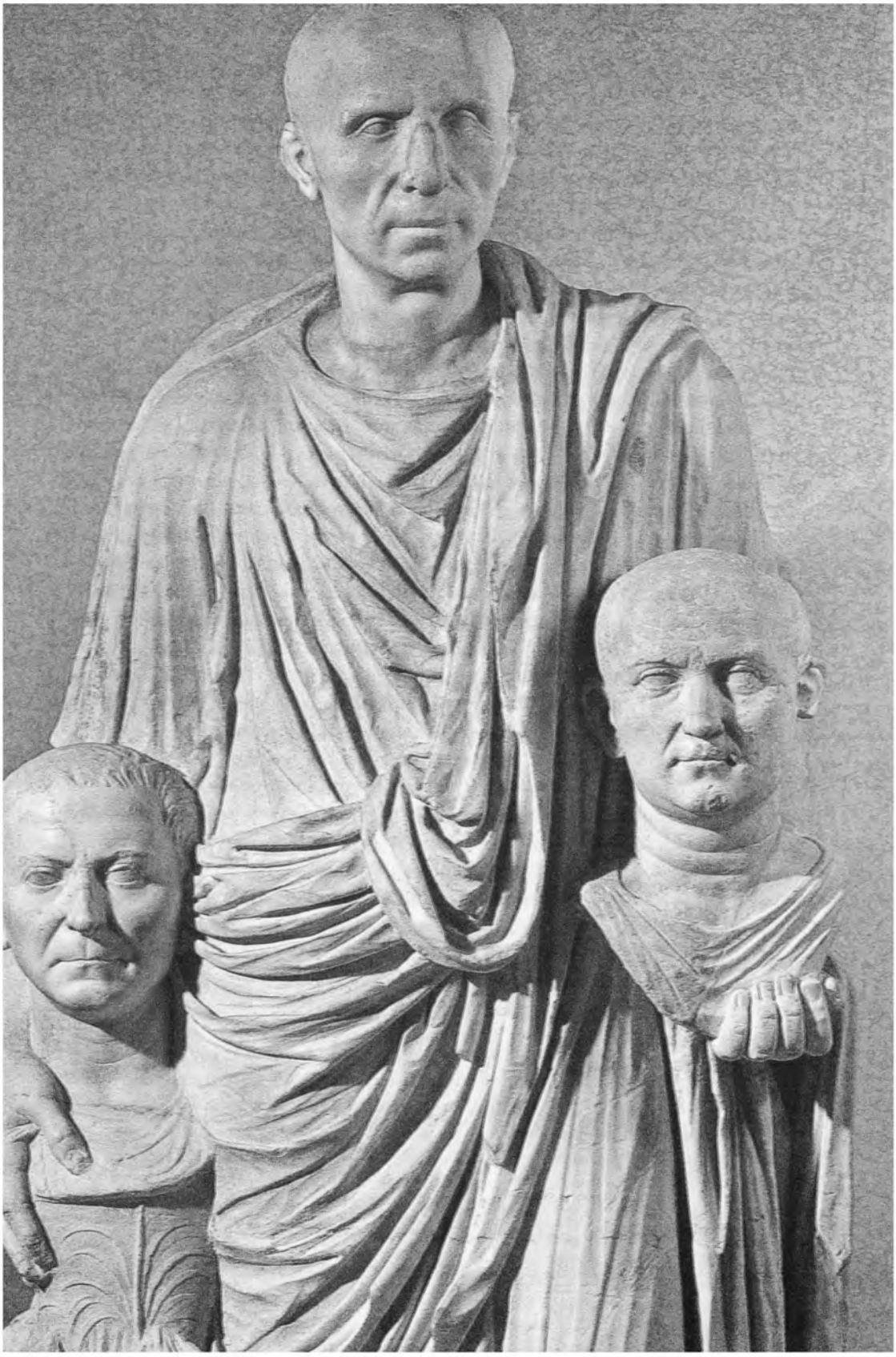
Resulaynlı Sergios

Hilduin 832'de külliyattaki yazıların tercümesine başlar (ama tamamlayamadığı sanılır); bu ilk çalışma, Dionysios'un çalışmalarının etkisinde kaldığı bilinen Scotus Eriugena'nın tercümeleri için bir temel oluşturur. XII. yüzyıldan itibaren özellikle Hugues de Saint-Victor, Isaac de l'Etoile ve Petrus Lombardus sayesinde Düzmece-Dionysios'un popülaritesinde yeniden artış yaşanır. XIII. yüzyılda Robert Grosseteste, Albertus Magnus, Thomas Aquinas ve Bonaventura da Bagnoregio gibi teologlar Düzmece-Dionysios'un eserlerini derinlemesine incelerler (bu dörtlü arasında Bonaventura ayrıntılı bir yorum eseri yazmayan tek kişidir). Daha sonraları Düzmece-Dionysios, Meister Eckhart veya Johannes Tauler gibi mistik yazarlar ve de Dante'nin kendisi üzerinde etkisini gösterir; XV. yüzyılda ise ruhani ve felsefi mirası özellikle Nicolaus Cusanus, Pico della Mirandola ve Marsilio Ficino gibi Platoncu filozoflar arasında rağbet görür. Zaten yeterince etkileyici olan bu liste daha da genişletilebilir, ama son olarak Giovanni della Croce (1542-1591), Friedrich Schelling (1775- 1854) ve Edith Stein'ın (1891-1942) isimlerini eklemekle yetineceğiz: farklı dönemlerde yaşamış ve birbirinden çok farklı felsefi amaçları olan bu üç düşünür Düzmece-Dionysios'un eserleriyle oldukça verimli bir ilişki kurmuşlardır.

Tercümeler: Scotus Eriugena

Bkz. *Plutarkhos ve Numenios'ta Platonculuk ve Pythagorasçılık*, s. 404; Plotinos, s. 416; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Mit ve Din

Giriş

Maurizio Bettini

Romalıların Yunanlar gibi mitleri var mıydı? Araştırmacıların kuşaklar boyu üzerinde çalıştığı bir sorudur bu ve büyük çoğunluğunun cevabı hayır olmuştur. Romalıların mitlerinin olmadığı söylenir. Ludwig Preller *Römische Mythologie*'nin [*Roma Mitolojisi*] girişinde şöyle der: "Yunan mitolojisi incelemelerinden Roma mitolojisi incelemelerine geçenler çok geçmeden hem farklı bir işle hem de birçok açıdan o kadar tatminkâr olmayan bir işle uğraşacağının farkına varacaktır" (L. Preller, *Römische Mythologie*, Berlin Weidmannsche Buchhandlung, 1881-1883, I, 1).

Preller'in haksız olduğunu söyleyebilir miyiz? Yunanlar, epik şiirleri, trajedileri, lirik eserleri, hatta yerel rehberlere mitler anlattıran Pausanias'ın (II. yüzyılın ikinci yarısı) anlatılarıyla, onları derinlemesine incelemek isteyecek mitologlara büyük bir bolluk sunacaktır. Preller'den sonra Roma dininin en büyük tarihçisi Georg Wissowa da bu meseleyi şu şekilde sunar: "Roma dininin kutsal anlatıları (*hieroi logoi*) yoktur, ebeveynleri veya çocukları olan tanrıları bilmez, tanrısal olanla beşeri olan arasında bir köprü oluşturacak bir kahramanlık dünyasına sahip değildir. Özetle, mitolojisi yoktur" (G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München Beck, 1971, 9). Aslında Silvanus'un anne babası veya Quirinus'un çocukları konusunda fazla bir şey bilmediğimizi, ama Zeus'un veya Apollon'un soyu hakkında her şeyi bildiğimizi reddedemeyiz. George Dumézil'e gelince, cüretkâr kurgular inşa eden ve Antikçağ dediğimiz zamanda bile uzak sayılan bir geçmi-

Mitolojik "fosiller"

şi yorulmak bilmeksizin araştıran kişininse Romalılara daha güvenle yaklaşması şaşırtıcı değildir: "Bütün diğer Hint-Avrupa ulusları gibi Romalılar da başlangıçta tanrılarını mitlerle süslediler ve kültlerinin dönemsel senaryolarını tanrılarının maceralarına dayandırdılar. Ama sonra hepsini unuttular. Ancak zamanında gerekçeleri olup sonradan Romalıların kendileri için birer bilmece halini alan ritüellerde o mitlerin izini sürmek hâlâ mümkündür" (G. Dumézil, *La religion romaine archaïque*, Paris Klinsieck 1974, 65 vd.). Dolayısıyla Roma'da mitoloji olsa olsa, un ufak olmadan önce kayanın üzerinde izini bırakan bir kabuk fosili gibi, ritüellerde kalmış bir iz olarak düşünülebilir. Roma'da mit kolektif unutkanlıktan sıyrılanlar veya bir bulmacanın sadece Oedipus gibi gizemleri çözmekte başarılı modern mitologlar tarafında bulunabilecek çözümü olarak nitelenebilir.

Bu liste uzayıp gidebilir, ama özünde fazla değişiklik olmayacaktır. Bu konudaki yargılar bazen indirgeyicidir –Romalılar fazlasıyla pratik zekâlıdır, fazlasıyla serttir, savaşa ve fethe fazla önem verirler, mitlerle zaman kaybedemezler- bazen de nüanslar içerirler –bir dakika, birkaç mit var aslında! İkizleri, Romulus ile Remus'u, Roma'nın kuruluşunu, *lacus Curtius*'u [Curtius Gölü] unutmayalım... Ama geriye daima Romalıların "hakiki" mitlerinin olmadığı inanışı kalır. Sahip oldukları (veya Dumézil'in deyimiyle hatırladıkları) az sayıda miti de pratik zekâlı ve somut insanlar oldukları için "tarih"e dönüştürmüşlerdir. Geri kalanlara, yani *Fasti*'nin Ovidius'una veya *Elegiae*'ın IV. kitabının Propertius'una gelince, onları bir kenara bıraksak daha iyi olur. Sulmolu şairin hayal gücü çok zengindir, Bevagnalı şair ise IV. kitabını yazdığı sıralarda ilham kaynağını kaybetmiştir. Ayrıca çok fazla Kallimakhos okumuştur. Peki ama, Romalılarda eksik olan şeyin ne anlama geldiğini açıklamayı düşündü mü hiç kimse? Eğer Romalıları ya hayal güçleri yeterince zengin olmadığı, ya da sonradan unutkanlığa maruz kaldıkları için mitlere sahip olmamakla suçlayacaksak her şeyden önce mitlerin ne olduğunu açıklığa kavuşturmamız gerekir.

Bu durumda bir kez daha Walter Burkert'in "mit" için verdiği tanımlamaya başvurabiliriz (W. Burkert, "Mythos - Begriff, Struktur, Funktion", F. Graf, ed., *Mythos in mythenloser Gesellschaft. Das paradigma Roms*, 1993 içinde, s. 9 vd). "Mitler, özel bir 'anlamlılık' (*Bedeutsamkeit*) içeren geleneksel anlatılardır". Daha önce de gözlemleme imkânımız olduğu üzere, bu tanımlama hem genel olabilecek derecede yalın hem de güven uyandıracak derecede özgüldür. "Mit" adı verilen gerilim bir yanda "geleneksellik", diğer yanda "anlamlılık" olmak üzere iki kutup arasında ortaya çıkar. Bu durumda Romalıların yoksun olduğu anlatılar, yani "mitler", bunlar mıdır? Eğer bunlarsa durum o kadar da trajik değildir. Romalılarda "geleneksel" anlatılardan çok vardır: Aeneas'ın Latium'a varışı, ikizlerin doğuşu, şehrin kuruluşu, Remus'un öldürülüşü... Bu anlatıların onları üreten kültürler açısından "anlamlılık"tan yoksun oldukları da söylenemez, çünkü Roma-

Geleneksel anlatılar

lı tarihçilerin en büyüğü Livius'un (MÖ 59-MS 17) anıtsal eserinin hareket noktası tam da orasıdır. Ancak bu yönde ilerlemeye devam etmeden önce, bu meselenin önemli bir yönünü, daha doğrusu ondan önce incelenmesi gereken bir yönünü görelim. Yunanlar anlatılarına *mythos* derken Romalılar onlara, yani "anlamlı anlatıları"na ne derler?

Fabula'lar

Romalılar bu anlatılara *fabula* derler, yani Latince kökenli dillerde *favola* ve *fable*'a dönüşecek olan terimi kullanırlar. Bu anlatı şekli Romalılara kesinlikle muğlak gelecek özelliklere sahiptir: *fabula* bir yandan inanılması zor, hatta hayal ürünü bir söylemdir, kaynağı belirtilebilecek güvenilir bir beyandan çok *fama*'ya [şöhret] ("başı olmayan" söz) benzer; ama öte yandan *fabula* "eskiden beri duyulan", "eskiden beri dolaşımda olan", dolayısıyla da artık güvenilir hale gelmiş bir anlatı da demektir (bkz. bu kitapta Licia Ferro, "Romalıların *Fabula*'ları"). Dolayısıyla geleneksel *fabula* konusunda ikili bir durum söz konusudur ve her şey söylemin inanılırlığını temin eden geleneğe verilen öneme bağlıdır. *Fabula*'lar karşısındaki bireysel tepkilerin de kaynaklandıkları geleneklere az veya çok önem verilmesine bağlı olması beklenir. İşin asıl ilginç tarafı, verilen önemin söz konusu anlatı hakkındaki tarihsel karardan veya gerçeğe yakın olma ihtimalinden genelde bağımsız olmasıdır. Livius bu açıdan aydınlatıcı bir örnek teşkil eder.

Livius

Tarihçi Livius Roma'nın mitsel geçmişinden söz ederken Roma'nın kuruluşuyla ve daha önceki olaylarla ilgili, kuşaktan kuşağa aktarılan ve şiirsel *fabula*'larla çevrili olan haberlere ne "kesin gözüyle" bakılabileeğini (*adfirmare*) ne de reddedilebileceklerini (*refellere*) söyler (Livius, *Roma Şehrinin Kuruluşundan İtibaren*, 1, Önsöz). Livius bu konuda herhangi bir tutum sergilemez ve bu anlatıları ne reddeder ne de teyit eder. Roma'nın mitsel geçmişi *fabula*'larla örülüdür, tamam, ama şehrin kültürü yine de bu "hayali" anlatıları temel alır. Böyle anlatıları "reddetmek" mümkün müdür? Yurttaşların geleneklerine bağlı olması ve bu *fabula*'larla şehrin kültleri ve kurumları arasındaki sayısız bağlantı bu anlatıları saygıdeğer kılar. İşin bir de siyasi fırsatlar ve zorunluluklar tarafı vardır. *Gens Iulia*'ya [Iulius klanı] üye olan Augustus'un Aeneas'ın oğlu Iulius'un soyundan geldiğini iddia ettiğini unutmayalım. Dolayısıyla *princeps*'in hakimiyeti Livius'u ikilemde bırakan o *fabula*'lardan birini temel alır.

Tarihe geçiş

Artık Romalıların ne türden "mitleri" olduğunu muhtemel biraz daha kolay anlayabiliriz. Geleneksel türden olan bu anlatıların tarihten ayrı oldukları kesindir, ama Livius eserinin ilk beş kitabında onlara geniş yer vermiştir. Livius asıl tarihin, hakiki olan tarihin daha sonra, yani çok eski olmalarından ve yazılı tanıklıkların azlığından dolayı müphem olan olayların zamanı bittikten sonra başladığını bilir. Livius'a göre o uzak dönemin geçmişini muhafaza altına alan tek şey hafızadır ve bazı olaylar *pontifex*'lerin [rahip] yorumları ya da özel veya kamusal anıtlar yoluyla sonraki kuşaklara

aktarıldıysa bile, Roma Galyalılar tarafından fethedildiğinde çıkan yangında hepsi yok olmuştur. Yazar "şehrin daha iyi bilinen, daha kesin olayları"nı anlatmaya ancak Roma'nın bir önceki şehrin külleri üzerine yeniden kuruluşundan "ikinci doğuşu"ndan sonra başlayabilecektir (Livius, *Roma Şehrinin Kuruluşundan İtibaren*, 6, 1).

Romalıların *fabula* olarak nitelediği anlatılara dönecek olursak, bunlar genelde pek inanılır değildir ama aynı zamanda da şehir ve sakinleri açısından önemli bir değere sahiptir. İnanılır olmasalar da büyüleyicidirler, hiçbir aydın bu anlatıların hakiki olduğuna bahse girmez, ama toplumun hiçbir kesimi (aydınlar dahil) o anlatılar olmadan yapamaz. Bu elbette eşi görülmemiş bir olgu değildir. Anlatılar salt eğlencenin veya salt kayıt altına almanın eşiğini aşıp belirli bir toplum içerisinde etiyolojik veya dini veya kutsal bir işlev üstlendiğinde aynı şartlar gerçekleşmiş olur. Bu anlatılar önemlidir, ama ne kadar çaba gösterilirse gösterilsin, temelleri görünmez kalacaktır. Bu anlatıların hakikati ve önemi kendi kendine göndermede bulunmalarından kaynaklanır; onları azimle "tarih"e dayandırmaya veya en azından gerçekliğe yakın olmakla, "ihtimal dışı olmamak"la temellendirmeye çalışacak tek güç, onları temel alan kurumların gücüdür. Bu türden anlatıların güvenilirliğini temin eden de uzamdır zaten. Bu konuya bir bakalım.

Hafızanın topografisi

Nitekim Roma şehri de, onunla bağlantılı olan *fabula*'ların halk tarafından nasıl karşılandığını belirleyen *fabulosus* [masalsı] bir geçmişin izleriyle dolup taşar. Propertius gizemli astrolog Horos'a *urbs*'u [Roma anlamında "şehir] göstermeye karar verdiğinde şehrin geçmişin en iyi şekilde "belgeleyecek" yerlerle, isimlerle ve *fabula*'larla dolu bir mekânı hayalimizde canlandırır (*Elegiae*, 4, 1, 1 v.d.): orada *Palatinus* tepesi, burada Tarpeia kayalığı, şurada Remus'un evi vardır, bu da *Curia*'dır, ama günümüzdeki zengin ve muhteşem *Curia* değil, deri kıyafetleri içindeki senatörlere uygun sefil bir kulübedir. "O zamanlar" diye devam eder şair, sıra dışı bir rehber rolünü üstlenerek, "Beyaz dişi domuzun himayesi altında doğan Alba Longa muhteşem bir şehirdi; inan bana, Fidenae'a gitmek bile başlı başına bir yolculuktu! O Roma'dan geriye, Romalılara, isminden başka bir şey kalmadı: kimse dişi bir kurttan süt emdiğini tahayyül bile edemez". Romalıların *fabula*'larının güvenilirliğini temin eden ve yeni zamanın baskısı altında kültürün "laikleşmesinin" ortadan kaldırmakla tehdit ettiği yerlerin bazıları bunlardır işte. Kronolojik bakış açımızı bir anlığına tersine çevirelim ve Vergilius'un kurgularının da yardımıyla kadim *fabula*'larda anlatılan olayların henüz gerçekleşmediği döneme gidelim. Aeneas *Palatinus*'ta (o zamanki adıyla *Pallanteum*) Euandros'u ziyaret ettiğinde Arkadia kralı Troialı misafirine gelecekte "bir gün" efsanevi hale gelecek yerlerin haritasını gösterir (Vergilius, Aeneis, 8, 370 v.d.). Bakış açısını değiştirsek de işin özü değişmez ve karşımızda *fabula*'ların mekânları vardır: Romulus'un

Tarihsel Roma'nın hayali haritaları

Asylum [Asylaeus Tapınağı] olarak planladığı orman, Tarpeia kayalığı, *Capitolinus* tepesi ve "şimdi muhteşem *Carinae* ile *Forum Romanum*'un bulunduğu yerde böğüren sürüler". İleriye veya geriye yönelik olsun, Roma'nın topografisi kadim *fabula*'lar sayesinde anlam kazanır ve o anlatılar, kendileri sayesinde anlam kazanan o yerler sayesinde teyit edilir. Onları teyit edenler sadece yerler değil, aynı zamanda örf ve âdetler ile kült uygulamalarıdır. Romalılar açısından bu anlatıların göndermede bulunduğu zaman, şehrin doğduğu ve onu izleyen olayların gerçekleştiği zaman önemlidir.

Romalıların Dini

Francesca Prescendi

Roma'da dindar olmak, geleneksel kült eylemleri yoluyla tanrıları onurlandırmak demektir. Kült uygulamalarına bu kadar önem verilmesi, Roma dininin bir "ritüel dini" olarak nitelenmesine neden olur (bu terim bu bağlamda olumsuz anlamda kullanılmamıştır). Roma dini ayrıca kentseldir ve toplumsaldır. Romalıların özelliği olan pietas, tanrılara, vatana ve aileye saygı anlamına gelir.

Religio

Latince *religio*, günümüzde İtalyancada kullanılan "*religione*"den [din] apayrı bir anlama sahiptir. Romalılar bu terimi farklı etimolojiler, yani kelimenin kökeniyle ilgili açıklamalar yoluyla yorumlarlar. Bu gibi görüşler genelde günümüz dilbilimcileri tarafından onaylanmazsa da Roma kültürünün bu terime atfettiği anlamı bilmemiz açısından son derece önemlidirler. Örneğin Cicero'ya (MÖ 106-43) göre (*De natura deorum*, 2, 72) *religio* terimi "toplamak" anlamına gelen *relegere*'den türemiştir. Cicero bir başka eserde (*De inventione* [*Keşfetmek Üzerine*], 2, 161) *religio*'yu insanları tanrılarıyla ilgilenmeye iten ve onurlarına icra edilen ritüellerin yapılmasını temin eden şey olarak tanımlar. Meseleye bu açıdan bakınca bir de Emile Benveniste adlı modern bir araştırmacının düşüncelerine göz atalım; (*Le vocabulaire des institutions indo-européennes* cilt 2, 2001, 267-272, ilk baskı 1969) Benveniste'ye göre *religio*, insanı bir şeyler yapmaya iten değil, bir şeyler yapmaktan "alıkoyan" bir ruh halidir. Ona göre *relegere*, "yeni bir seçim yapmak için yeniden ele almak, önceden yapılmış bir prosedüre

dönmek" demektir. Anlam böyle olunca bundan Antikçağ yazarlarının sıklıkla örneğini verdiği dini "ihtiyat" fikrine geçebiliriz. Benveniste'ye göre *religens* olmak, bir şeylerden dolayı "endişe etmek", *religiosus* olmak ise, aşırı derecede ihtiyatlı olmak demektir. Bu durumda Romalılara göre *religio*'nun tanrıların kültünü yerine getirirken sergilenen "ihtiyat" ve "özen" olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamıyla religio, Arkaik dönemden itibaren dini bağlamın dışında da kullanılmıştır. Örneğin Plautus'un bir komedyasının (*Curculio*, 350) bir karakteri bir yemek davetini reddetmek için kendini şöyle ifade eder: "*Vocat me ad cenam; religio fuit, denegare nolui*"; bu cümlenin anlamı şudur: "Beni akşam yemeğine davet etmek istiyor, tereddütlüyüm, reddetmek istedim". "Tereddüt", insanı düşüncesizce davranmaktan alıkoyan bir şey olarak algılanır. Aulus Gellius tarafından alıntılanan (*Noctes Atticae* [*Attika Geceleri*], 4, 9, 8-9) Masurius Sabinus'un (Augustus döneminde yaşamış bir *prudens* [hukuk uzmanı]) ortaya attığı, religio'nun *relinquere*'den ("vazgeçmek") türediğine dair bir başka etimoloji de bu yöndedir (*religio*, insanı "alıkoyan" bir şeydir). Sabinus şöyle der: "Kutsallığından dolayı bizden uzak ve ayrı olan şey "*religiosus*"tur. Bu kelime *relinquere*'den türemiştir [...]. Sabinus'un bu açıklamasına bakılırsa, gelişigüzel veya düşüncesizce değil, saf halde ve dini bir törenle girilmesi gereken tapınaklar, halkın düzeyine indirilmesi değil, saygı ve kutsal huşu duyulması gereken yerlerdir.

Relinquere, religare

Özellikle Hıristiyan yazarların rağbet gösterdiği başka bir teze göre *religio* terimi *religare* fiilinden ("bağlamak") türemiştir. Örneğin Lactantius (*Institutiones divinae* [*İlahi Kurumlar*], 4, 28, 12) *religio*'nun Tanrı'nın "insanı *pietas*'a ulaştırmak amacıyla kendine bağlamak" için başvurduğu "*pietas* bağı"ndan türediğini öne sürer. Bu tür bir bağıntı, insanın münhasır bir sadakat bağı yoluyla Tanrı'ya bağlı olduğunu savunan Hıristiyanlığa özgüdür. Başka birçok Hıristiyan yazar gibi Lactantius da klasik yazarların *religio* terimi konusundaki düşüncelerini yeni inancın değerlerine uyarlamaya çalışır.

Religio terimi, günümüzde ona atfedilen "inanışlar sistemi" anlamını edinene kadar Ortaçağ, Rönesans ve Modern Çağda daha birçok dönüşümden ve uyarlamadan geçecektir. Bu uzun tarihi boyunca "çoktanrılı" algıdan Hıristiyan algısına geçiş temel bir dönüm noktası teşkil eder, çünkü o noktada *religio* "ritüellerin icrasında gösterilen özen"den "tek tanrıyla bağ"a dönüşür.

Romalılara göre her ulusun *religio*'su, yani tanrıları onurlandırma şekli kendine özgüdür. Dindar olmak tanrılara erişmek için gerekli olan tek anahtara değil, çeşitli anahtarlar arasından her toplum için belirli bir gelenek, yani ataların geleneği (*mos maiorum*) doğrultusunda belirlenmiş olana denk gelen anahtara sahip olmak demektir. Festus (*De verborum significatu* [*Kelimelerin Anlamı Üzerine*], s. 146, ed. W. M. Lindsay, Stuttgart, 1997=1913) şöyle der: "*mos*, "ataların geleneği"dir, yani özellikle dini meselelerle ve eskilerin ritüelleriyle ilgili kadim kuralların anısıdır".

Ritüel Temelli bir Din

Roma dini araştırmacılar tarafından bazen "ritüel temelli" olarak tanımlanır, çünkü ritüeller dinde büyük önem taşır. Dogma fikri veya günah kavramı yoktur. Bazı ritüellerin gerektirdiği saflık ne kişinin ruh haliyle ne de fikirleriyle ilgilidir. Saf olmak sırf insanın kıyafetinin temiz olması, hiçbir suçla kirlenmemiş olması veya ritüelden hemen önceki sürede cinsel birleşmede bulunmamış olması anlamına gelebilir.

Ritüel ve Hareket

"Ritüel temelli" terimlerinin ifade ettiği kavram, Roma dininin otomatik olarak tekrarlanan bir dizi anlamsız uygulamadan ibaret olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, Romalılar "inanç beyanları"nı kendilerinden anlamlı olan bir hareketler ritüeli yoluyla ifade ederler. Örneğin bir hayvan kurban etmek, görkemli bir sunuda bulunmak demektir ve bu hareket yoluyla tanrıların, varlığı, üstünlükleri ve roma halkıyla uyum içinde oldukları teyit edilir. Dolayısıyla ritüel, referans kültürü içerisinde "anlamlı" olan bir dizi hareketten ibarettir (bkz. John Scheid'ın yürüttüğü araştırmalar ve özellikle "Le sens des rites. L'exemple romain", *Rites et croyances dans les religions du monde romain*, ed. John Scheid, *Entretiens sur l'Antiquité*, Fondation Hardt, cilt 53, Genève 2007 içinde, 39-71).

Metus

Roma dininin bu ritüel temelli yönü, duygularla bağdaşmadığı anlamına gelmez. *Religio* terimi tam tersine sıklıkla *metus*, yani insanların tanrılar karşısında hissettiği saygı dolu "huşu" ile bir arada kullanılır. İlahi aydınlanmalar da, mucizeler de güçlü duygular uyandırır. Bireysel din konusunda daha az bilgi sahibiyiz, ama benzer bir tablonun söz konusu olduğunu tahmin edebiliriz. Örneğin doğacak çocuklarını koruması için bir tanrıçaya yalvarmak amacıyla tapınağa giden kadınlar bunu otomatik bir şekilde, duygularına teslim olmadan yapmazlar. Asklepios'un (Lat. Aesculapius) Tiberina adası üzerindeki gibi tıbbı himayelerine alan tanrıların kült mekânları da iyileşme elde edememe korkusu veya duaların kabul gördüğünü gösteren semptomlar karşısında sevinç gibi duygusal tezahürlere sahne olmuştur mutlaka.

Toplumsal Din ve Çoktanrılı bir Din

Yunanistan'da olduğu gibi, Roma'da da dinde aidiyet doğuştandır, yani vaftiz gibi yurttaşların dine kabul ritüelleri yoktur. Roma yurttaşı olmak, insanın şehrine, mahallesine ve ailesine karşı dini sorumluluk sahibi olması demektir. Bazı kültler için (sözde "gizem kültleri") kabul törenleri söz konusudur, ama bu kabul münhasır değildir. Bir *mithraeum*'dan, yani Mithras'a adanmış bir tapınaktan çıkan bir yurttaş hemen sonrasında Iuppiter'in tapınağına gidebilir veya aynı *mithraeum* içerisindeki diğer tanrılara başvurabilir. Roma dini, birden fazla tanrı onurlandırıldığı için önce Yahudiler ve Hıristiyanlar, sonra da genel olarak modern dönem tarafından "çoktanrıcı" olarak nitelenmiştir.

Roma dini kolektiftir. Bir tören düzenlemek, bir grubun bir araya gelmesi ve insanlar ile tanrılar arasında aracı işlevi gören temsilcileri (genelde sosyal açıdan en üst düzey kişi, yani bir idareci) tarafından yürütülen ritüelde hazır bulunmak demektir. Bu durum, dinin bireysel olarak yaşanmadığı anlamına gelmez, ama tapınaklara adak sunmak veya evde dua etmek gibi bireysel din kişiye özel faaliyetler arasına girer.

Dini meselelerle ilgilenen hukuk olan *ius sacrum* [kutsal hukuk], *ius publicum*'un [kamu hukuku] bir bölümüdür, çünkü Roma'da din toplumsal hayatın diğer alanlarından ayrı değildir, bir parçasını teşkil eder.

Ius sacrum

Roma dini ile diğer dinler (örneğin günümüzde söz konusu olan dinler) arasındaki bir başka fark da, eskatolojiye, yani müminin öte dünyadaki kaderi konusundaki beklentilere verilen önemdir. Bir Hıristiyan için ölümden sonraki hayat en çok önem verilen konu gibi görünürken, bir Romalı için durum böyle değildir; Romalılar için cenazeler öte dünyadaki değil "bu dünyadaki" hayatı yüceltmek için bir fırsattır. Roma dininin başlıca gayesi tanrılarla barış içinde yaşamaktır (*pax deorum*), Roma devletinin refahının ve yurttaşların huzurunun vazgeçilmez şartı budur. Ölümden sonra daha iyi bir hayat yaşama umudu ise Roma'da toplumsal kültlerin yanında giderek yaygın hale gelen "gizem" kültlerinde önemli bir rol oynar.

Dinin başlıca gayesinin *pax deorum*'u, yani tanrıların Romalılara karşı iyi niyetli olmasını temin etmek olduğunu söyledik. Bu "huzurlu yaşam"ın düzenini bozabilecek her şey bastırılmalıdır. Bu türden en önemli örnek, bütün sosyal sınıflardan kadınlı erkekli bir grubun Bacchus (Yunanların Dionysos'u) onuruna bir kült için bir araya geldiğinde patlak veren "*Bacchanalia* skandalı"dır (MÖ 186). Romalı yetkililer bu toplantıları engellemek için müdahalede bulunup katılımcıların büyük kısmını ölüm cezasına çarptırırlar. Böylece toplum içerisinde başka bir toplumun yaratılmasının önüne geçilmeye çalışılır. Hıristiyanlara uygulanan zulüm de kısmen aynı ilke temelinde açıklanabilir. Her iki durumda Romalı yetkililer yurttaşların veya imparatorluğun halkının kendilerini bireylere zarar verebilecek, sahte bir dine kendilerini adamasından değil, bu dini örgütlenmelerin Roma devleti için bir tehlike oluşturma riskinden dolayı endişelenir.

Pax deorum

Pietas, Ritüel, Kült

Pietas terimi tanrılara, vatana ve aileye saygı duygusu için kullanılır. Roma *pietas*'ı denince akla Troia'dan çıkarken sırtında babasını taşıyan ve yeni bir vatan kurmak için yanında oğlunu ve tanrılarının suretlerini getiren Aeneas gelir.

Tanrıça Pietas'ın tapınağının kuruluş miti de Romalıların atalarıyla ilişkilerine nasıl baktıklarına ışık tutar.

Dinsizlik de tanrısal kültleri belirleyen kurallara saygısızlık anlamına gelir; örneğin tanrıların kültlerine ayrılan bir günde çalışmak bir dinsizlik örneğidir. Eğer böyle bir eylemde bulunan insan iyi niyetliyse tanrılara adaklar sunarak durumu telafi edebilir, ama ihlal bilinçli olarak yapıldıysa o eylem affedilemez.

Romalılar dini âdetlerinden jenerik bir terimle *sacra*, yani "kutsal şeyler, tanrılara ait şeyler" olarak söz ederler. *Caerimonia* teriminin karşılığı "ritüel"dir, Latince *ritus* ise aynı semantik alanla örtüşmez. *Ritus*'un kelime anlamı, ritüelleri yerine getirme şeklidir, dini eylemin kendi anlamını kazanması daha sonra olmuştur.

"Kült" terimi başlangıçta birbiriyle bağlantılı iki kavram olan "ikamet etmek" ve "ekip biçmek, yetiştirmek" anlamına gelen *cultus* ve *colere*'den türemiştir. Dolayısıyla *colere* bir anlamda, tanrıları onurlandıracak eylemler yoluyla "tanrıları yetiştirmek" demektir. Cicero bu fiili sıklıkla "onurlandırmak" anlamında kullanır: *De natura deorum*'da (1, 119) ilahlaştırılmış insanları onurlandırma (*colere*), onlara dua etme (*precari*) ve hürmet etmenin (*venerari*) âdetten olduğunu yazar. Cicero aynı eserde (2, 71) kültün belli başlı özelliklerini de açıklar: "Tanrıların en iyi ve en iffetli, en kutsal, en sadık kültü, tanrılara saf, dürüst ve yozlaşmamış bir zihin ve sesle hürmet etmekten ibarettir". Kültün bu algısı, bu yazının başında ele aldığımız Roma kültürüne özgü *religio* algısıyla örtüşür.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kehanet Yöntemleri*, s. 520; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *"Çoktanrıcılık" ve Teoloji*, s. 532; *Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları*, s. 550; *Canlılardan Ölülere*, s. 565; *Yeni Dinler ve Gizem Kültleri*, s. 599; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri*, s. 1039

Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı

Francesca Prescendi

Kamusal ritüeller rahiplerin yanı sıra idareciler, yani toplumsal hiyerarşide önemli bir yere sahip olan yurttaşlar tarafından da yürütülür. Kamusal dinde kadınlar ve çocuklar da, ikinci planda kalsalar da, önemli roller oynarlar. Aile içi dinde ritüellerin yerine getirilmesinden sorumlu kişi aile reisidir. Tanrıların kültüne ayrılan günlerde yurttaşların iffet hallerini kaybetmemek için herhangi bir iş yapmamaları gereklidir.

Kültün Aktörleri

Yunanistan'da olduğu üzere Roma'da da bütün yurttaşların dini yükümlülükleri de vardır. Aile reisleri (*pater familias*), lonca üyeleri, idareciler: herkes kurban törenleri veya başka kült uygulamalarını yerine getirebilir. Ritüellerin icrası sadece rahiplere ait değildir, zaten rahipler daha çok dini yasalar konusunda "uzman"lardır. Kültlerin asıl kahramanları Roma yurttaşlarıdır. Ritüelleri yerine getirenler genelde bir toplumda en üst düzey siyasi göreve ait kişi, yani bir idareci, bir toplumun lideri, imparator, vesairedir. Bu kişi temsil ettiği toplum ile tanrılar arasında aracılık eder. Kadınlar ne kamusal ne de bireysel din alanlarında önemli bir role sahiptir, ama sadece onlara emanet edilmiş bazı ritüeller toplumun kurtuluşu açısından elzemdir. Örneğin evli kadınlar, gizli bir gece kutlaması düzenledikleri *Bona dea* [İyi Tanrıça] veya *Mater Matuta* [İyilik Anası] gibi tanrıçaların kültleriyle ilgilenirler. Çocuklar da kamusal din alanında rol alırlar: ya kurban törenlerini düzenleyen idarecilere yardımcı olurlar, ya da en ileri gelen ailelerin çocuklarının katıldığı atlı bir geçit töreni olan *ludus Troiae*'da [Troia oyunu] olduğu gibi başrolde yer alırlar.

Geleneklere göre Roma'nın tarihinin başlarında bütün siyasi ve dini işlevler kralın sorumluluk alanına girerdi. Ona bu faaliyetlerde yardımcı olan rahiplerin ilk olarak, Roma dininin "organizatörü" sayılan Kral Numa tarafından atandığı anlatılır. Romalı yazarların anlattıklarına göre monarşiden cumhuriyete geçişte kral dini işlevini kaybeder ve bu alandaki sorumluluklar *rex sacrificulus* veya *rex sacrorum*'a ("ritüeller kralı") geçer.

Bu rahip, en büyük *collegium*'ların [lonca] en önemlisi olan ve *pontifex*'ler [rahip], *flamen*'ler [belirli bir kültten sorumlu rahip] ve Vesta rahibelerinin dahil olduğu *pontifex*'ler *collegium*'unun bir üyesidir (daha ayrıntılı bilgi için bkz. John Scheid, *Rito e religione dei Romani*, 2009, s. 124-125). Diğer rahip *collegium*'ları arasında *augur* [kâhin rahip] *collegium*'u ile *ludus*'ların [müsa

baka] düzenlenmesinden sorumlu olan (*quin*)*decimvir*'lerin ve *septemvir*'lerin *collegium*'ları vardır. Bu kurumların yanında daha marjinal olanlar da vardır, ama *res publica*'yı koruma açısından rolleri elzemdir: bunların arasında *fetiales* (diplomatik kararları ritüeller yoluyla iletmekle görevlidirler), *salii* (Mars'a bağlı olup ritüel amaçlı geçit törenlerinden sorumludurlar), *luperci* rahipleri (15 Şubat günü *Lupercalia* bayramını kutlarlar) ve *arvales* (Dea Dia onuruna kurban törenlerinden sorumludurlar) rahipleri yer alır.

Rahip collegium'ları

Bütün bu rahip grupları arasında bazıları belirli tanrıları "temsil eder" gibi görünür. Örneğin Vesta'nın kültüne adanmış olan Vesta rahibeleri o tanrıçanın temsilcileri gibidirler: altı ila on yaşları arasındayken seçilirler ve görevleri boyunca bakire kalmaları ve otuz yıl boyunca Vesta'nın tapınağının yanında, onlara ayrılmış evde yaşamaları beklenir.

Vesta rahibelerinin başlıca görevi tapınakta bulunan kutsal ateşin yandığını denetlemektir. Bakire ve iffetli olmaları tanrıçanın bakireliğine atıf niteliğindedir. Roma devleti çok zor dönemlerden geçtiğinde sıklıkla bu rahibelerden birinin davranış kurallarını ihlal ettiği düşünülür. Vesta rahibelerinden biri cinsel ilişkide bulunmakla itham edilip suçlu bulunursa kendisi de, sevgilisi de ölüm cezasına çarptırılır. Sevgilisi kırbaçlanarak idam edilirken, Vesta rahibesi dışarısıyla hiçbir temasının olmaması için etrafı tamamıyla kapalı bir tahtırevanla cezasının infaz edileceği yere götürülür. Saflığını kaybettiği için bedeninin bulaşıcı olduğuna inanılır. *Forum Boarium*'a [Sığır pazarı] gelindiğinde mahkûm, yanında bir mum ve az miktarda yiyecekle canlı canlı gömüleceği yeraltındaki bir odaya indirilir. Oda kapatılıp üstü toprakla kapatıldıktan sonra havasızlıktan ölmeye mahkûmdur. Romalılar böylece toplumlarının önemli bir üyesinden kurtulmuş olurlar; saflığını kaybettiğinden için şehir için artık tehlike arz ediyordur, dolayısıyla artık ne rahibe statüsüne sahip olmayı ne de *civitas*'ın [yurttaşlar bütünü] bir parçası olmaya devam etmeyi hak eder.

Vesta rahibeleri

Daha önce de dediğimiz gibi *pontifex collegium*'una üye olan *flamen*'lerin sayısı 15'tir ve üçü üst düzey (Iuppiter, Mars ve Quirinus'un *flamen*'leri), 12'si alt düzeydir. Alt düzey olan *flamen*'ler Cumhuriyet döneminin sonlarına gelindiğinde neredeyse bilinmeyen, daha önemsiz tanrılarla ilgilenirler; örneğin *flamen carmentalis*, kehanet ve doğum tanrıçası Carmenta kültüyle, *flamen palatualis* de hakkında pek bir şey bilmediğimiz tanrıça Palatua kültüyle ilgilenir. Bu gibi görevlerin varlığı, Roma dininin, yazılı kaynakların eksikliğinden dolayı (ilk edebi metinler sadece MÖ III. yüzyıla uzanır) hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız en eski dönemine dönmemize izin verir. *Flamen*'ler arasında en çok tanınanı, Iuppiter'in kültüyle ilgilenen *flamen Dialis*'tir. Bu rahip ritüel temelli çeşitli ilginç yasaklara uymak zorundadır. Örneğin ucunda küçük bir tahta parçası ve kurban edilmiş bir koyundan alınma bir yün ipliği bulunan özel bir başlık (*galerus*) takmadan dışarı

Flamen'ler

çıkmamalıdır. Ayrıca ölülere yaklaşmamalı, keçilere, çiğ ete, una ve mayaya dokunmamalıdır. Ayrıca Roma'dan uzaklaşacak olursa bir gün içinde geri dönmelidir. Şehrin toprağıyla sıkı bağları, yatağının ayaklarının çevresinde çamurlu toprakların bulunmasından da anlaşılır. Bütün bunların yanı sıra *flamen Dialis* olarak görev almak isteyenler en görkemli ritüelle evlenmiş olmalıdır (*confarreatio*) ve ancak *flaminica* olarak bilinen ve dini işlevleri olan eşleri hayatta olduğu sürece bu göreve devam edebilirler. Bu durumda Roma tarihinin bazı dönemlerinde bu görevi üstlenmek isteyecek kişileri bulmakta zorluk çekilmiş olması şaşırtıcı değildir. Iuppiter'in rahibi, tanrısının temin ettiği mükemmel düzenin temsilcisidir. Vesta rahibeleri gibi *flamen Dialis* de tanrısının "canlı heykeli" gibidir. Onun için *cotidie feriatus*, yani "her gün bayram" denir. Bu cümle bizi Romalılar için bayramın ne anlama geldiğini düşünmeye itmelidir.

Kültün Zamanı

Bayramlar, dini hayatın en önemli anlarıdır, insanlarla tanrıların bir araya geldiği anlardır. Toplumun kendi içindeki bağları güçlendirir, yapısını somutlaştırır. Bayramlar, dindışı faaliyetlerle uğraşılan sıradan günlerden apayrıdır. Macrobius'un dediği gibi (*Saturnalia* 1, 16, 2) *dies festi* ("bayram günleri"), insanlara ayrılan günlerden (*profesti*) ve bir kısmı tanrılara, bir kısmı insanlara ayrılan "ikiye bölünmüş" günlerden ayrıdır. Roma'da bayram kutlamak, ilgili yetkililerin ritüelleri yerine getirmesi ve halkın çalışmama kuralına uyması demektir. Macrobius (1, 16, 9) bayram başladıktan sonra yapılacak işin bir iffetsizlik hali doğurduğunu ve telafi edilmesi gerektiğini söyler. Tanrılar için yapılan veya bir öküzü içine düştüğü çukurdan çıkarmak veya çökmek üzere olan bir çatıyı onarmak gibi aciliyeti olan işler istisnaidir. Faaliyetsizlik kuralı özellikle adli yetkililere ve tarım işlerine yöneliktir. Örneğin hiçbir metinde tüccarların veya zanaatkârların ne yapması gerektiği yazılı değildir. Macrobius ayrıca bayram günlerinde şiddete başvurulduğu takdirde bu eylemi telafi etmek gerektiğini söyler: dolayısıyla o günlerde bakirelerin evlenmemesi gerekir, çünkü evlenmek şiddet uygulamayı gerektirir, halbuki dul kadınlar o günlerde de evlenebilirler.

Bu bayramların büyük kısmına Roma takvimlerinde yer verilmiştir. Bir kısmı da ay başında sözlü olarak açıklanır. Bunlara bir de tanrılara verilmiş ama tutulmamış sözleri telafi etmek için ilan edilen olağanüstü dini kutlamalar veya adak amaçlı oyunlar, yani belirli bir tanrıya adak olarak sunulan spor müsabakaları veya *munera*, yani en azından eski zamanlarda varlıklı kişilerin ölümü onuruna düzenlenen gladyatör oyunları eklenir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Ev Tanrıları*, s. 546

Dini Mekânlar

Gianluca De Sanctis

Roma'da kültlerin icra edildiği zamanlar da yerler de sabit değildir: kült yerleri tanrının evi sayılan templum, pater familias'ın her gün ailenin kültünü gerçekleştirdiği aile ocağı ve her yıl Lares onuruna bayramın kutlandığı dörtyol ağızlarıdır; consul'un imperium'u bile sınırlarla çizilmiştir: Urbs ile askeri faaliyetlerin ve devotio veya evocatio gibi savaşla ilgili dini uygulamaların gerçekleştiği ager, bir pomerium ile birbirinden ayrılır.

Her Tanrı İçin Bir Ev

Galyalıların neden olduğu büyük yangın felaketi ile şehrin Marcus Furius Camillus tarafından geri alınmasından (MÖ 390) sonra, Augustus döneminde yaşamış büyük tarihçi Titus Livius, Romalıların yakıp yıkılmış ve mahvolmuş Roma'dan ayrılıp yakınlardaki Veii şehrine yerleşme seçeneğini uzun uzun tartıştıklarını anlatır. Camillus, hemşerilerini böyle bir eylemde bulunmaktan vazgeçirmek için uzun bir söylev vermiştir. Yazarın Camillus için kurguladığı bu monolog, Roma'nın ihtişamının ve ebediyetinin başlıca nedeni sayılan kentsel uzamın dini düzenine odaklanır. Bu bakış açısının Romalıların zihniyetine özgü bir nitelik olduğundan emin olabiliriz; dolayısıyla Roma'nın Veii'yle ikame edilmesine imkân yoktu. "Romalı olmak", "Roma'da olmak" demekti, Roma sıra dışı, olağanüstü bir yerdi, burada insan nüfusunun yanında onları denetleyen, koruyan ve uyaran sessiz ama güçlü bir tanrı nüfusu vardır. Roma'da her tanrının bir evi (*templum*, *fanum*, *sacellum*, vs.) ve her evin bir tarihi vardır. Roma takvimindeki olağanüstü dini bayram sayısı bu durumdan kaynaklanır: yıl boyunca kutlanan her bayram Roma tarihindeki büyük deneyimleri hatırlatır ve onların, tapınakların büyük kısmının yer aldığı *Forum* düzlüğü başta olmak üzere kutsal topografinin en önemli noktalarında yeniden canlandırılmasını sağlar.

Kentsel uzamın kutsallığı

Aile Ocağı ve Dörtyol Ağızları

Romalılar dinlerini sadece diğer yurttaşlarla birlikte, halka açık yerlerde yaşamazlar. Roma'nın uzamsal sisteminde dine adanmış en az iki yer daha vardır: biri evin ocağı (*focus*), diğeri de dörtyol ağızlarıdır (*compitum*). Vesta Tapınağı'nda koruma altında tutulan halkın ateşi nasıl Vesta rahibelerinin aralıksız bakımıyla sürekli yanar halde olmalıysa, evlerdeki ateş de, neredeyse

canlıymış gibi, ev halkının rahibi sayılan aile reisi (*pater familias*) başta olmak üzere aile üyeleri tarafından sürekli ilgi gösterilmeye muhtaçtır ve söndürülmemesi gerektiği için her akşam üstü örtülüp ertesi sabah yeniden canlandırılır. *Genius* [koruyucu ilahi varlık] ile *Penat*'lar için sırasıyla şarap ve tütsü olmak üzere adaklar burada yakılır. Ama en önemlisi, aile ocağı *Lar familiaris*'in, yani evi koruyan tanrısal varlığın mekânıdır.

Lar familiaris* ve *Lares compitales

Dörtyol ağzının aile ocağının diğer yüzünü, dış alternatif benliğini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Mahallenin uzamsal ve kültürel odak noktası ve özel hayat ile kamusal hayat, aile ile toplum arasındaki birleşme noktasıdır. Yollar burada kesişir, evler ve araziler burada birleşir, burada komşuların Aralık sonu ile Ocak başı arasında, her yıl değişen bir günde *Lares compitales*, yani dörtyol ağzı (*compitalia*) *Lares*'i onuruna bir kurban töreni düzenlediği küçük bir sunak vardır.

Tapınakların Anlamı ve İnşası

Latincede tanrının evi için *delubrum*, *aedes* ve özellikle *templum* gibi farklı terimler kullanılır. *Templum*'lar [tapınak] tanrılara adanmış, tanrı heykellerinin bulunduğu ve yurttaşların o tanrıların kültünü gerçekleştirdiği yapılardır. Ancak *templum*, Latince kökenli dillerde de muhafaza edeceği bu anlamı edinmeden önce, *augur* [kâhin rahip] tarafından bir ritüel sonucunda belirlenen ve *augur*'un içinde durup kuşların uçuşunu gözlemleme yoluyla tanrıların iradesini yorumladığı, gökyüzünde (*templum in aere*) veya yeryüzünde (*templum in terra*) dörtgen bir yer anlamına gelir. *Templum in aere* ile *templum in terra* arasında nasıl bir ilişki olduğu, birinin diğerinin yansıması olup olmadığı ve bu *templum*'larda belirlenen dini işaretlerin ne şekilde yorumlandığı belli değildir. Kesin olan tek şey, her *templum*'un bir *augur* tarafından yaratılması gerektiğidir. *Augur*, ilahi işaretleri yorumlamakla görevlendirilen rahiptir. Varro'nun son derece değerli tanıklığına (*De lingua latina* [*Latince Üzerine*], 6, 53) göre *augur* sözleriyle bu işaretlerin gözlenebileceği alanların sınırlarını belirler. *Augur*'un söylediği sözler (*verba*) belli ki "normal" sözler değil, *verba effata*, yani söylendikleri anda içeriklerinin gerçekleşmesini sağlayan sözlerdi. Gerçeklik üzerinde derhal etki ederlerdi. Zaten *templum*'un sınırları da tanımlandıkları andan itibaren geçerli olmaya başlardı.

Augur* ve *templum

Latincede *templum*'un alanı için kullanılan, sonra da metonimi sonucunda *templum*'un kendi için kullanılıp neredeyse onunla eşanlamlı hale gelen terim *fanum*'dur ve Varro'ya göre (*De lingua latina*, 6, 54) *fari* fiilinden türemiştir (yukarıda adı geçen *effatus*, *fari*'den türemiş bir fiilin geçmiş kipidir), çünkü *pontifex*'ler [rahip] *fanum*'u kutsal ilan ederken sınırlarını "ilan" ederler (*fati sint*). Dolayısıyla *augur*'un sözleri o kadar güçlüdür ki, uza-

Fanum

mı kesmeleri, üzerinde *templum*'un izini bırakmaları mümkündür. Bu tuhaf açık hava rasathanesinin içinde *augur*'lar inceleme konularına, yani *augurium*'lara [kehanet] odaklanırlardı. *Augur* gibi *augeo* fiilinden ("arttırıyorum", "büyütüyorum") türemiş olan *augurium*, "tanrıların bir kehanet süreci yoluyla kendilerine sunulan bir girişimin olumlu sonucunu ve başarısını ilan ettikleri lehte bir kehanet"tir (Maurizio Bettini, *Alle soglie dell'autorità*, Bruce Lincoln, *L'autorità* kitabının girişi, Einaudi, 2000, s. XXV).

Ancak etimolojik açıdan *augur*'un anlamının, rahiplerin teşviki üzerine tanrıların belirli bir sınıf nesnede bir yarattığı "artış" olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim elimizdeki belgelere göre *inauguratio*, ilahi onaydan veya "kutsama"dan ziyade, bir bireyin doğasını (örneğin bazı rahiplerin görevlerini ömür boyu üstlenmesinin ve özellikle Livius'un I, 18'de anlattığı üzere dini işlevlere de sahip olan Kral Numa'nın *inauguratio*'su) veya bir yeri (örneğin *inaugurare urbem*, *inaugurare templa* gibi ifadeler) "büyütmeye" veya "arttırmaya", böylece işlevinin yerine getirilmesi için gerekli başarıyı temin etmeye yönelik bir ritüeldir .

Inauguratio

Bir tapınağın *inauguratio*'su ancak *exauguratio*, yani ona eşit ama ters yönde bir ritüelle feshedilebilir. Örneğin eskiden *Capitolinus* tepesinin zirvesinde yükselen sunakların (*fanum*'lar ve *sacellum*'lar) kutsallığı, Tarquinius Superbus (MÖ VI. yüzyıl) döneminde bu bölgenin açılması ve Iuppiter Optimus Maximus'un yeni tapınağının buraya inşa edilmesi için feshedilmiştir. Bir şehrin tamamını silmek gerektiği zaman ise kuruluş ritüelinin tam tersi bir ritüele başvurulur: Vergilius'un geç dönem yorumcularından olan Servius şöyle der: "bir şehrin *exaugurare* edilip yıkılması için saban kullanılır, böylece şehir hangi ritüelle inşa edildiyse aynı ritüelle yıkılmış olur" (Servius, *Ad Aeneidem*, 4, 212).

Urbs, Ager Effatus ve *Pomerium*

Romalıların şehirlerinin kurulması için her şeyden önce muhtemelen Etrüsklerden kalma bir ritüel doğrultusunda yerde şehrin en dış çevre uzunluğunu belirleyen dairesel bir oyuk çizilirdi, sonra da bu oluk boyunca şehir surları (*sulcus primigenius*) inşa edilirdi. Bu oluktan belirli bir mesafe içeride, düzenli aralıklarla yerleştirilmiş sınır taşlarından oluşan ikinci bir sınır belirlenirdi. Bu da Romalıların *pomerium* adını verdiği, surların somutluğuyla kıyaslandığında cisimden yoksun, elle tutulamaz, ama siyasi ve dini açıdan son derece önemli, hayali bir çizgiydi. *Pomerium urbs*'un, yani şehrin *inauguratio*'su yapılan, dolayısıyla da özel bir statüye sahip iç kısmının sınırıdır; *urbs*, hemen yanı başındaki arazi olan *ager effatus*'tan apayrıdır (gerçi *ager effatus* da *urbs* gibi dini açıdan saf olmayan unsurlardan arındırılmış ve *augur*'ların güçlü sözleriyle sınırı çizilmiştir, yani *effatus*'tur).

Şehrin gerçek ve sembolik sınırları

Sınır çizmenin ve özellikle *pomerium*'un gerekliliği buradan kaynaklanır: hukuki-dini açıdan heterojen olan iki alanı, yani *urbs* ve *ager* [toprak] gibi do-

ğaları itibarıyla alternatif ama birbirini tamamlayan iki gücün, yani *imperium militiae* (askeri güç) ile *imperium domi*'nin (sivil güç) icrasını birbirinden ayırmak gereklidir. Sadece *augur*'lara danıştıktan sonra geçilebilen *pomerium*, bir *imperium* şeklinden diğerine geçişi belirler. Askeri güce de sivil gücün tam zıddı bir doğa atfedildiğinden, barış alanı savaş alanından apayrı tutulmalıdır.

Hukuki-dini sınır

Dolayısıyla *pomerium*'un içinde kalan alana hiçbir şekilde ölüm bulaşmamalıdır, bu da bir tek askeri güçten arındırılmasıyla mümkün olacaktır. *Urbs*'un içerisinde naaşlar yakılmamalı ve defnedilmemeli, *triumphus* [zafer alayı] töreni dışında ordu da girmemelidir. Öte yandan bu nedenden dolayı sadece *pomerium* dışında icra edilen askeri güç *urbs*'un savunma sistemini teşkil eder. *Pomerium* halkası ile şehrin surları arasında az veya çok geniş olan *ager effatus* alanı yer aldığından, şehir kuşatma altına alındığı takdirde ordu imparatorun komutasında şehri koruyan halka şeklindeki bu bölgede serbestçe hareket edebilir ve şehrin saflığına zarar vermiş olmaz.

Ölüm için *urbs* dışında alan

Devotio ve *Evocatio*. İki Dini Âdetin Yayılması

Dolayısıyla *pomerium*'un dışında bulunan *ager* bu durumda savaş ve din alanındakiler dahil olmak üzere savaşla ilgili faaliyetlere ayrılan yerdir. Savaşla bağlantılı dini âdetler arasında Romalıların bir tehlikeden korunmak veya askeri yardım istemek için tanrılara (kendi tanrıları veya başkalarınki) çağrıda bulunduğu *devotio* ile *evocatio* son derece ilginçtirler. Bir adak biçimi olan *devotio*'da askeri bir önder belirli bir formül (*carmen*) ve kesin olarak belirlenmiş bir dizi ritüel yoluyla yeraltı tanrılarına kendi ordusu için zafer, düşmanları için yenilgi karşılığında kendini kurban olarak sunar. Bir takas mekanizmasını temel alan bu olağanüstü ritüelde kendilerine adak (komutanın hayatı) sunulan tanrılar kendilerini "eksik" bir durumda bularak karşılığını vermeye, dolayısıyla da bu takas işlemini başlatanın iradesine uymaya mecbur edilmiş olurlar. Nitekim Livius, bizim açımızdan en iyi belgelenmiş *devotio* örneği olan *consul* Publius Decius Mus'un MÖ 340'ta Latinlere karşı yaptığı *devotio*'yu anlatırken gösterdiği üzere, bu ritüelin etki derecesi sadece kişi tarafından söylenen sözlerin büyü gücüne değil, aynı zamanda *do ut des*, yani "ver ki vereyim" şeklindeki ekonomi ilkesine bağlıdır.

Tanrılarla takas

Evocatio ise, adından da anlaşılacağı üzere, belirli bir formül (*certum carmen*) yoluyla düşman şehri himayesine alan tanrılara "çağrıda bulunmak"tan ve onları Roma'da yeni bir tapınak ve yeni bir kült karşılığında kuşatma altındakileri korumaktan vazgeçmeye teşvik etmekten ibarettir. IV. yüzyıl sonlarında yaşamış bir alim olan ve bu konudaki en ayrıntılı bilgileri borçlu olduğumuz Macrobius tarafından belirtilmediyse de, bu çağrıyı reddeden tanrıya, kuşat-

ma altındaki halkla beraber esir muamelesi yapılmış olması mümkündür. Öte yandan yıllıklarda belgelenmiş ve Livius'un anlatımı yoluyla günümüze ulaşmış tek kesin vaka, Marcus Furius Camillus'un MÖ 396'da, uzun bir kuşatma sonunda Veii Kraliçesi Iuno'ya yönelik *evocatio*'sudur.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Ev Tanrıları*, s. 546; Roma'da Büyü, s. 586; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Kurban Töreni

Francesca Prescendi

Kurban töreni insanların tanrılarla bir iletişim yolu kurup onlara çeşitli talepte bulunmalarına veya onurlarına görkemli şölenler düzenlemelerine izin veren bir ritüeldir. Bu toplumsal âdetin yerine getirilmesi yeryüzünde yaşayan varlıklar, yani, havyanlar, insanlar ve tanrılar arasındaki hiyerarşiyi pekiştirir. Ritüel usulleri vesilelere göre değişiklik gösterir, ama Antikçağdan kalma tasvirler, kurban törenlerinin sıklıkla tekrarlanan en önemli anlarını belirlememize izin verir.

Tanım

Roma'da kurban töreni beşeri bir toplumun (şehir, birlik, aile) hiyerarşik olarak en üst düzey üyesi tarafından, belirli insanüstü varlıklarlar yani tanrılar, kahramanlar (bu kategoriye Roma uygarlığında ender olarak rastlanır) veya atalarla bir iletişim yolu kurmak için gerçekleştirilen bir ritüeldir. Kurban töreni sırasında beşeri dünya ile ilahi dünya arasında gelişen iletişim aracı işlevi gören ve genelde yiyecekten ibaret olan bir adak yoluyla tesis edilir. Dolayısıyla kurban töreni önce tanrılara, sonra da insanlara sunulan birer şölenden ibarettir (bir tek *holocaustum*'da adak tamamıyla yakılır). Adaklar canlı olabileceği gibi (hayvanlar) cansız da olabilirler (bitkisel ürünler veya bal, süt gibi hayvansal ürünler, şarap veya bisküvi gibi pişirilmiş ürünler). Hayvan kurban etmek daha prestijli ve gösterişli bir eylemdir çünkü hayvanın öldürülme anını ve iç organların incelenmesine dayalı kehanet anını da kapsar.

Şölen

Kurban kesiminin farklı amaçları vardır: örneğin yıllık bayramları sırasında tanrıları onurlandırmak, elde edilen bir lütuftan dolayı (hastalıktan iyileşme, eve dönüş, doğum) tanrılara teşekkür etmek, çözüme kavuşturulması gereken bir mesele konusunda bir cevap elde edilmek istenebilir (kehanet amaçlı kurban kesimi). Kurban kesimi aynı zamanda yanlış sayılabilecek bir davranıştan dolayı tanrılardan af dilemek için de başvurulan en yaygın çözümdür. Telafi amaçlı (*piaculum*) bu kurban kesimi, örneğin kutsal bir alan, yani tanrılara ait bir alan içerisinde çalışma yapılması gibi çeşitli türden "eksikliklere" çözüm bulmak için yapılır. Yapının bakım ve onarımı için bu gibi işlerin yapılması zorunluysa da, işlerin tamamlanmasından sonra tanrıdan bu şekilde özür dilemenin uygun olduğuna inanılır. Kurban kesimi ayrıca alametleri "halletmek" için en çok başvurulan yöntemdir. Alametler, tanrıların insanlara bir şeylerin olması gerektiği gibi olmadığına ve ona çözüm bulamadıkları takdirde ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalacaklarına dair onları uyarmak için gönderdiği, örneğin bir canavarın doğuşu gibi sıra dışı ve korkunç olaylardır. İnsanlar bu gibi risklerden kaçınmak için tanrılara armağan olarak görkemli bir şölen sunarlar.

Kurban törenleri için vesileler

Kısacası kurban kesimi insanların bir adak aracılığıyla tanrılara farklı mesajlar iletmek için bir iletişim yolu teşkil eder; ritüele eşlik eden dualar o ritüelin amacını ifade eder.

Kurban Kesiminin Usulü

Kurban kesimi geleneklere uygun, ama her vesileye göre farklılık gösteren usullerde gerçekleştirilir. Çeşitli kurban kesimi türleri arasında ortak payda teşkil edebilecek standart bir usul tasvir etmeye çalışalım.

Ritüele başlamadan önce hayvanı seçmek gereklidir. Seçim kişinin şartlarına bağlıdır, ama büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, domuz ve kümes hayvanları gibi ehlileştirilmiş hayvanlar söz konusudur daima. Halka açık ve görkemli ritüeller için büyük boyutlu hayvanlar tercih edilir; bunlar için kullanılan *victima* terimi Romalı dilbilimcilere göre "prestijli" anlamına gelir, dolayısıyla *victima*'lar en prestijli kurbanlık hayvanlardır. Aile içinde yapılan, tövbe amaçlı veya daha mütevazı kurban törenleri içinse daha küçük hayvanlar seçilir; bunlar için kullanılan *hostia* teriminin özel bir anlamı yoktur ve genel anlamda kurbanlık hayvanlar için kullanılır. Belirli bir hayvan seçilmesinin çok çeşitli kriterleri vardır: bir kere hayvanın fiziksel kusurları olmamalıdır, çünkü tanrılar mükemmel olmayan hayvanları sevmezler (Plinius, *Doğa Tarihi*, [*NH*] 8, 183). Hayvanın tüy rengi ve özellikle cinsiyeti önemlidir ve adağın hedefi olan tanrıya bağlıdır: gökyüzü tanrılarına genelde açık renk hayvanlar, yeraltı tanrılarına da siyah renkli hayvanlar kurban edilir; tanrıçalara adanan hayvanlar dişi, tanrılara adananlar erkektir. Mars ve Neptunus gibi bazı tanrılar sadece üreyebilen erkek hayvan ister,

***Victima*'lar ve *hostia*'lar**

Iuppiter ise kısırlaştırılmış erkek hayvan tercih eder. Kurbanlar ile tanrılar arasındaki bu mütekabiliyet bize çok açık gelmeyebilir, ama Romalılar kurbanların tanrılar tarafından kabul edilmesi için bu kurala uymaları gerektiğini bilirlerdi.

Ritüelin kendisine gelecek olursak, görkemli kurban töreni hayvanların ve kesim için gerekli aletlerin sunağa götürüldüğü bir geçit töreniyle başlar. Geçit törenine ve törenin geri kalan kısmına, istenmeyen seslerin kimseyi rahatsız etmemesi için flütle eşlik edilir. Ritüelin başında *favete linguis* ("sessiz olun", Paulus Diaconus, *Epitome di Festo, De verborum significatu* 78, ed. Wallace M. Lindsay, Teubner, Stuttgart, 1997), şeklinde bir formülle, herkesin ritüele odaklanması ve olumlu alametler olması için sessizlik sağlanır. Kurban kesiminin Romalılara özgü bir özelliği, insanlarla tanrılar arasında bir iletişim yolunun açılması için başvurulan giriş ritüeli olan *praefatio*'dur. *Praefatio*, ateşe tanrılar onuruna tütsü ve şarap dökülmesinden ibarettir: tanrılar, sırasıyla egemenliği ve ölümsüzlüğü temsil eden bu iki unsur yoluyla şölene davet edilirler. Bir sonraki *immolatio* (bu terimden türemiş kelimeler Latince kökenli dillerde "öldürme" anlamını edinmiştir) aşamasında hayvanın başına şarap ve *mola salsa* (Vesta rahibeleri tarafından hazırlanan bir tuz ve un karışımı) dökülür ve bir bıçak, ağzı yatay tutularak hayvanın başından kuyruğuna kadar, sırtı boyunca sürülür. Ritüelin bu aşaması çok önemlidir, çünkü hayvanın mola salsa ve şarap yoluyla "kutsandığı", yani tanrılara ait hale geldiği andır. Ağzı yatay tutulan bıçakla yapılan hareket, sembolik bir öldürme eylemini temsil eder ve sonrasında hayvan köleler tarafından, önce bir balta veya çekiç darbesiyle sersemletilir, sonra da boğazı kesilerek öldürülür.

Geçit töreni, *praefatio, immolatio*

Hemen sonrasında kurbanın vücudu yarılarak açılır ve bir kâhin organların hepsinin doğru yerde olup olmadığını, karaciğerde anomali olup olmadığını kontrol eder ve her şeyin normal olması durumunda tanrıların kurbanı beğendiğini ilan eder. Tersi bir durum, tanrıların insanlara karşı öfkeli oldukları için bu armağanı reddettikleri anlamına gelir. Organları olması gereken yerde olmayan bir hayvanın doğuştan deforme olduğu düşünülmez, tanrıların kesimden hemen önce, insanlara bir mesaj göndermek amacıyla onun vücudunda değişiklik yaptığı düşünülür. Organların kontrolü anlamına gelen *extispicium*, geleneksel olarak Etrüsk kâhinleri *haruspex*'ler tarafından gerçekleştirilen bir kehanet yöntemidir. Bu uygulama insanların *pax deorum*'un, yani insanlarla tanrılar arasındaki uyumun geçerli olup olmadığını kontrol etmeye izin verir. İç organların gözlemlenmesi bazen geleceğin öngörülmesine de yarar (kehanet amaçlı kurban törenleri).

Extispicium

Vücudun içindeyken incelenen organlar, pek net olmayan bir siyasi durumu veya alametler yoluyla yorumlayabilecek veya savaş durumunda doğru tercihin hangisi olduğunu belirleyebilecek uzmanlar tarafından yerinden çıkarılıp incelenir. Özellikle karaciğer titizlikle incelenir.

Bundan sonra hayvanın vücudu köleler tarafından yenmeye hazır hale getirilir. Roma yurttaşları bu gibi hazırlıklara katılmaz. Beş iç organ (karaciğer, safrakesesi, kalp, akciğerler ve karınzarı) tanrılara ayrılır; bunlardan, Antikçağ filologlarına göre "en üstün" anlamına gelen *extum* terimiyle söz edilir (Paulus Diaconus, *a.g.e.*, 69, Lindsay). Bazı organların (*splanchna*) şişlere geçirildiği ve katılımcılar tarafından yerinde yendiği Yunan kurban törenlerinin tersine, Romalılar *extum*'ları bir tencerede kaynatır veya şişlere geçirip kızartır, sonra da onuruna kurban kesilen tanrının sunağına konur.

Tanrıların öğünü

Extum'ların pişirilmesi tanrılarla iletişim kurmak için bir vesile daha teşkil eder, çünkü tanrılar geç de olsa kurbanı reddetmek istediklerini, yani *pax deorum*'un iyi durumda olmadığını ifade etmek isterlerse organların suda erimesini sağlarlar. Organların pişirilmesi iyi bir sonuç verdiği takdirde *extum*'lar sunağa götürülüp kesilir ve üzerlerine mola salsa dökülür. Bu işlem tanrıların "uygar" varlıklar olduğunu, insanlar gibi tahıl ve tuz katılmış pişmiş et yediklerini göstermek için yapılır.

Tanrıların öğününden sonra sıra insanların öğününe gelir ve hayvanların eti katılımcılar arasında bölüştürülür. Ritüel temelli şölen yerine genelde etler bölünüp *sportula*'lara ("küçük torba") konur ve katılımcılar tarafından evlerine götürülüp aileleriyle birlikte yenir. Bazen etlerin kasaplarda satıldığı olur, böyle durumlarda herkes o etlerden satın alıp kurban törenine katılmış olur. Çağımızın ilk yüzyıllarında şölenlerde kurban edilmiş hayvanların etini yeme âdeti Hıristiyanlar için sorun teşkil edecektir, çünkü böyle bir şölene davet edildikleri takdirde, kendilerine sunulan etlerin "pagan putlar" onuruna düzenlenmiş ritüellerden kaynaklanmamış olduğundan emin olmaları gerekecektir.

Pişirme ve dağıtım

Kurban kesimi, yeryüzünde yaşayan canlıların hiyerarşisini pekiştirme amaçlı bir gösteridir. En alt düzeyde adaklar, yani bitkiler ve hayvanlar, en üstte de insanlar bulunur; insanlar bitkilerle hayvanlar konusunda istediklerini yaparlar ve onları öldürmekten dolayı hesap vermelerine gerek yoktur. İnsanlar da en mütevazı işlerin (ellere kan bulaşan öldürme eylemleri, etin hazırlanması ve yenmesi) emanet edildiği köleler ile dini eyleme katılımı yönetme ve kurbanın etini yeme şeklinde gerçekleşen yurttaşlar olmak üzere iki gruba ayrılır. Bu hiyerarşik skalanın zirvesinde eylemin "hareketsiz hareket ettiricileri" olan tanrılar bulunur; tanrılar, o anda kendileriyle insanlar arasında uyum olduğuna inandıkları takdirde bu öğüne aldıkları daveti kabul ederler.

İnsanların Kurban Edilmesi

İnsanların kurban edilmesine çok nadiren rastlanır; MÖ 226 ile 216'nın yanı sıra 113'te *Forum Boarium*'a iki Galyalı ile iki Yunan'ın canlı canlı gömüldüğü anlatılır. Antikçağ yazarları bu olaydan "kurban töreni" olarak söz ederler ve

bundan biraz mahcup oldukları söylenebilir. Örneğin Livius'un bu olaydan *minime romano sacro* (*Şehrin Kuruluşundan İtibaren*], 22, 57: "neredeyse Romalı olmayan bir ritüel") şeklinde söz etmesi anlamlıdır. Plutarkhos da (*Quaestiones Romanae* [*Roma Meseleleri*], 83) MÖ 113'te yer alan kurban töreni konusunda, Romalıların bu uygulamaya başvuran ulusları eleştirirken kendilerinin de aynı uygulamaya başvurduğunu, ama tek nedeninin Sibylla Kitapları, yani tanrıların kehanetleri olduğunu söyler. İnsanların kurban edilmesi vahşi, yani zarif ve kültürlü Roma'dan hem uzam hem zaman anlamında uzak uluslara (yani uzaklarda yaşayan uluslar ve eskiler) özgü acımasız bir âdet sayılırken, bu âdete çok nadiren de olsa Roma dininde de rastlanır.

Neredeyse Romalı Olmayan Bir Ritüel

Bkz. *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Romalıların Dini*, s. 540; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kehanet Yöntemleri*, s. 520; *İnanmak ve İzah Etmek*, s. 526; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları*, s. 1067; *İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset*, s. 1080

Kehanet Yöntemleri

Francesca Prescendi

Tanrılar Romalılarla iletişim kurarken ya insanlar tarafından istenen ya da kendiliğinden gönderilen işaretlerden yararlanırlar. Roma'da bu işaretleri anlamak için onların değerini bilen ve gerektiğinde tanrıların öfkesini yatıştırmak için ne yapılması gerektiğini bilen augur'lar ve quindecemvir'ler gibi uzmanlara başvurulur.

Ritüeller ve *Auspicium*'lar

"Roma halkının dininin tamamı ritüellerle *auspicium*'lar [kuşlar yoluyla kehanet] olmak üzere ikiye bölünmüştür, bunlara bir de üçüncü bir grup eklenmiştir: Sibylla'nın yorumcularının ve alametleri temel alan *haruspex*'lerin [kurban edilen hayvanların iç organlarını yorumlayan kâhin] kehanetleri; ben bu âdetlerden herhangi birinin göz ardı edilmesine taraftar değilim ve Romulus'un *auspicium*'ları, Numa'nın da ritüelleri tesis ederek şehrimizin

temelini attığına inanıyorum; ölümsüz tanrılar tamamıyla olumlu tavır göstermeseydi bu şehrin bu kadar büyüyebilmesi mümkün olmazdı" (Cicero, *De natura deorum*, 3, 5).

Romalılarda kehanet meselesini ele almaya başlamak için bundan daha uygun bir bölümün bulunması zordur. Cicero'ya göre *religio* [kutsal olana saygı] temelde ritüellerle *auspicium*'lardan ("kuşların gözlemlenmesi": "kuş" anlamına gelen *avis* ile "bakmak" anlamına gelen *specere*'den türemiştir)) oluşur, bunlara bir de işaretler ve alametler yoluyla iletilen uyarılar eklenir. Bu durumda ritüeller gibi *auspicium*'lar da insanlar ile tanrılar arasındaki ilişkide temel rol oynar. Geleneklere göre Romalılar Roma'nın kuruluşundan beri *auspicium*'lara başvururlar. *Auspicium*'ları ilk olarak tesis eden Romulus'tur, ritüellerin kökeninde ise Numa bulunur: her ikisi de Roma'nın büyüklüğünün temelinde yatarlar. Başka bir deyişle Romalılar tanrılara ritüeller sırasında armağanlar sunarak ve kendilerine iletilen mesajları kehanet yöntemleriyle doğru şekilde yorumlayarak tanrılarla iletişim kurmanın uygun bir formülünü bulduklarından emindirler.

Kehanet Yöntemleri

Bu bölüm bize aynı zamanda Roma dininde söz konusu olan belli başlı kehanet yöntemleri, yani *auspicium*'lar ile işaretlerin yorumlanması konusunda bilgi verir. Halka açık kültlerde kullanılan bu iletişim yöntemlerine kurban edilen hayvanların iç organlarının incelenmesi (*extispicium*) ve şehrin dışında, yani Latium'da veya daha genel anlamda İtalya'da, hatta Yunanistan'da bulunan kâhinlere başvurulması da eklenmelidir. Zaten Roma Cumhuriyeti'nin temelinde Delphoi kâhinine başvurulmasının yattığı anlatılır. Rivayetlere göre Tarquinius Superbus'un oğulları yanlarında aptallığı ve beceriksizliğiyle ün salmış kuzenleri Brutus ile birlikte, kimin kral olacağını sormak üzere Roma'dan Delphoi'ya yolculuk yaparlar. Kâhin, "annesini ilk öpen"in kral olacağını söyleyince Tarquinius'un oğulları Roma'ya döndüklerinde annelerinin evine koşarlar. Aslında tanrı Apollon'un bütün canlıların annesi Yeryüzü'nü kastettiğini anlayan tek kişi Brutus'tur; gemiden indiğinde yere düşer gibi yapıp dudaklarını toprağa değdirir. Kâhinin sözlerini doğru olarak yorumlamayı başaran Brutus bu kurnazlığı sayesinde, Tarquinius Superbus ile ailesi sürgüne gönderilince Roma'nın yönetimini ele geçirir ve Romalıların yeni doğmuş cumhuriyetinin ilk *consul*'u haline gelir (bu mitin bütün edebi varyasyonları ve antropolojik anlamlarının incelemesi için bkz. Maurizio Bettini, "Bruto lo sciocco", *Le orecchie di Hermes*, 2000, içinde s. 55 v.d.). Delphoi kâhinine başvurma Romalılar için bir mit unsuru olmanın ötesinde tarihi bir gerçekliktir de. Magna Mater'in [Büyük Ana] kültünün doğuşundan (MÖ 204) hemen önce işaretler tezahür ettiğinde Sibylla Kitapları'na başvurulmakla kalınmaz, tanrı Apollon'un bu konudaki görüşleri-

Brutus ve Delphoi kâhini

ni öğrenmek için Delphoi'ya bir heyet de gönderilir. Ancak şehir dışında bulunan kâhinlere başvurmak, tanrılarla iletişimlerini Roma topraklarında faaliyet gösteren uzmanlara emanet etmeyi tercih eden Romalılar için sıra dışı bir âdet olmaya devam edecektir.

Auspicium'lar

Tanrılarla iletişim belli başlı iki şekilde gerçekleşir: ya Romalılar tanrılardan işaret isterler (*auguria imperativa*: talep edildikleri için "elde edilen işaretler") ya da tanrılar kendiliklerinden onlara işaret gönderirler (*auguria oblativa*: kendiliklerinden "sunulan işaretler"). Bu işaretlerin yorumlanmasıyla ilgilenen genelde *augur* [kâhin rahip] *collegium*'udur. Özellikle "*inauguratio*", yani belirli bir kişi (kadim çağda muhtemelen *rex*, sonrasında *flamen Dialis* gibi bazı rahipler) veya belirli bir yer (bir şehre ait topraklar, bir tapınağa ayrılan alan) ile ilgili tanrısal işaretlerle ilgilenmek onların yetki alanına girer. Bu gibi durumlarda *augur*'lar örneğin belirli bir dini görev için bir kişinin seçilmesi gibi, insanlar tarafından alınan bir karar ile o kararın uygulamaya konması arasında sürece müdahalede bulunurlar. *Augur*'lar *auspicium*'ların olumlu olmadığını (*obnuntiatio*) ilan ederek kamusal bir girişimi durdurma yetkisine sahiptir. Dolayısıyla oldukça önemli bir siyasi güce sahiptirler. Başta Kral Numa'nın taç giyme törenininki olmak üzere eski tasvirlerden *augur*'un işaret isteyen kişinin yanında faaliyet gösterdiğini anlıyoruz. *Augur* o kişiyle birlikte, gökyüzünün istenilen işaretin tezahür etmesi beklenen kısmını (*templum*) inceler, ve bu sürecin, tanrıların onay vermediğini gösterecek olumsuz işaretlerle geçersiz kılınmadığını denetler. İdareciler *augur*'ların denetimi altında gerçekleşen işaretleri onlardan öğrenirler, *augur*'lar da bu sürecin usul kusurlarından dolayı geçersiz kılınmamasına dikkat ederler.

Bu kehanet âdeti, kamusal girişimlerin hepsine eşlik eder. Mitolojiye göre Romulus da Roma'nın temelini atmadan önce *auspicium*'ları öğrenmiştir. Romalılar askeri bir sefere veya bir muharebeye başlamak gibi kritik önem taşıyan olaylar öncesinde bu âdeti uygulamaya devam ederler. *Auspicium*'lara başvurma süreci zaman içinde basitleştirilmiştir. Cicero'ya göre (*De divinatione* [2, 71-72) cumhuriyetin sonunda tanrıların mesajı artık kuşların uçuşunda değil, kafeslerde tutulan ve gerekli olduğu anda dışarı salınan tavukların davranışından elde edilir. Tavuklar açgözlülükle yemlerin üstüne çullanmış yerken gagalarından kırıntı düşürürlerse, tanrıların insanlara gönderdiği mesaj son derece olumludur (*tripudium sollistissimum*), yemleri reddederlerse de tanrılar durumu onaylamıyor demektir.

Augur'lar belli başlı dört rahip *collegium*'undan birini teşkil eder. İsimleri etimolojik olarak *auctor* [yaratıcı], *auctoritas* [otorite], *augustus* [yüce] ve *augere* (arttırmak) fiiliyle bağlantılıdır. Başka bir deyişle *augur*'un *auctoritas*, yani yetki sahibi biri olduğunu, görevinin belirli bir eylemin tanrılardan onay

alıp almadığını teyit etmek olduğunu söyleyebiliriz. Antikçağ etimolojilerinde *augur* terimi daha basit bir şekilde, *avem gerere*'nin, yani "kuşların uçuşunu idare eden"in faaliyetinin sonucu olarak tarif edilir (Paulus Diaconus, *Epitome di Festo, De verborum significatu*, s. 2, ed. Wallace M. Lindsay, Stuttgart, 1997).

Alametler

Auspicia oblativa, yani tanrıların istediği zamanda ve yerde tezahür eden işaretler *pax deorum*'da (insanlar ile tanrılar arasındaki uyum) bir sorun olduğuna dair insanları uyarmaya yarar. Bu gibi işaretler bazen son derece anlamlı olabilir ve tanrısal mesajın tezahürünün farklı yönlerini vurgulamaya yönelik farklı isimlerle adlandırılırlar.

Örneğin *prodigium* [alamet] terimi "öne koymak" anlamına gelen *prode agered*'en türemiştir. Dolayısıyla *prodigium*, tanrıların insanların gözünün önüne koyduğu mesajdır. Bu terimin kendinden olumsuz bir anlamı yoktur. Etimolojisi sorunlu olan *omen* terimi "işaret" veya "alamet" anlamına gelir ve bir önceki gibi o da sadece olumsuz işaretler için kullanılmaz.

Aynı şey, "önceden bilme, öngörü, önsezi" anlamında kullanılan *praesagium* için de söz konusudur. *Monstrum* terimi de sonradan olumsuz bir nitelik kazanmıştır. Başlangıçta "alamet" ("uyarmak" anlamına gelen *monere* fiilinden türemiştir) olarak kullanıldıysa da, sonradan doğada yer alan "korkunç bir şey" anlamında kullanılır olur. Bu işaretlerin ele alınışını tarif eden fiiller de dikkat çekicidir. İşaretlerin algılanışı, "kabul etmek" anlamına gelen *capere* veya *accipere* gibi fiillerle belirtilirken, nasıl ele alınmaları gerektiğini ifade etmek için normalde "telafi etmek" olarak tercüme edeceğimiz, ama aslında "ilgilenmek" anlamına gelen *curare* veya *procurare* gibi fiiller kullanılır.

Alametler

Dolayısıyla işaretlerle "ilgilenilir" ve bunun çeşitli yöntemleri vardır. Yıl boyunca Roma'da veya civarında tezahür eden işaretler Roma senatosuna iletilir, senato da hangilerinin tanrılar atarafından gönderilmiş mesajlar olduğunu belirler. Bu mesajların yorumlanması gereklidir. En basit yöntem *pontifex*'lere [rahip] danışmaktır, *pontifex*'ler de örneğin kurban kesimi gibi bir çözüm uygulanması gerektiğini öne sürerler. Ama bazı durumlarda *haruspex* veya *quindecemviri* ("on beş adam") gibi uzmanlara başvurma ihtiyacı hissedilir. *Haruspex*'ler, Etrüsklerin kehanet sanatında uzmanlaşmış kişileridir ve bu sanat temelinde son derece huzursuz edici işaretlerin bile anlamını açıklayabilirler. Capitolium tapınağında (*Capitolinus* tepesi) kesik baş bulunması miti bu tür bir danışmanlığı konu alır.

Capitolinus tepesindeki kesik baş

Kesik başın ortaya çıkması üzerine Romalılar Etrüsk bir kâhine danışmaya karar verirler, o da bu alameti Etrüsklerin lehinde olacak şekilde saptırmaya çalışır. Ama bütün Etrüsk *haruspex*'ler bu hikâyedeki gibi davranmazdı elbet. *Haruspex*'lerin, günümüzün

profesyonel meslek sahipleri gibi, sanatlarını danışmanlığa ihtiyacı olanların hizmetine sundukları düşünülür. Bu mitten, işaretin kendinden tek anlamı olmadığını, yorumlanma şekline göre değer kazandığını anlayabiliriz.

Bir işareti yorumlamak için senatonun emri üzerine Sibylla Kitapları'na başvuran *quindecemvir*'lere (önce *duomviri* [iki adam], sonra *decemviri* [on adam], sonra da *quindecimviri sacris faciundis* [kutsal işlerin on beş adamı] olarak bilinirlerdi) danışıldığında bu durum daha belirgin hale gelir. *Quindecemvir*'ler, *Capitolinus* tepesindeki Iuppiter Optimus Maximus'un tapınağında muhafaza edilen, keten üzerine Eski Yunanca *heksametron* [altı heceli mısralar] şeklinde yazılmış bir kehanet derlemesi içeren kitaplara danışırlar.

Danışma yöntemlerini tahayyül etmekten başka bir şey yapamayız, çünkü hiçbir eski metinde ayrıntılı şekilde tasvir edilmemişlerdir. Cicero (*De divinatione* 2, 11) kehanet etkinliğini ele alırken çok net olmasa da birtakım bilgiler sunar.

Tanrıların iradesinin yorumcuları tarafından formüle edilen cevaplar, senatoya iletilecek bir cezadan ibarettir (genelde yalvarma ritüelleri veya kurban kesimi öngörülür, nadiren de olsa yeni bir kültün tesis edilmesi istenir).

Sibylla Kitapları

Quindecemvir'ler senatonun onayı alındıktan sonra cezanın yerine getirilmesiyle de ilgilenirler. Sibylla Kitapları'nın Roma'da büyük saygı gördüğünü hatırlatmakta fayda vardır. Bir mite göre bu kitapları Roma halkına veren yaşlı bir kadın (bir Sibylla, yani tanrısal ilham doğrultusunda hareket eden kadın bir kâhin), Kral Tarquinius Priscus'a veya Tarquinius Superbus'a onları giderek artan, çok yüksek bir fiyata satın almasını önerir.

Kralın Iuppiter'in *Capitolinus* tepesindeki tapınağına koydurduğu kitaplar MÖ 83'e kadar burada kalır, bu tarihte yer alan büyük bir yangında tapınakla birlikte yanarlar. MÖ 76'da senato kehanetleri yeniden oluşturmak için Samos, Sicilya ve Afrika'da araştırmalar yürütür.

Yeni kitaplar yeniden inşa edilen tapınağa konur, MS 12 yılına kadar burada kalırlar; bu tarihte Augustus onları *Palatinus* tepesinde yaptırdığı tapınağa alır ve bu arada gözden geçirilmelerini emreder. Sibylla Kitapları'nın konu alındığı mitsel ve tarihi olaylardan Romalıların onlara büyük değer verdiği anlaşılır, ama ilk nüshaları yandığı zaman yenileriyle ikame edilmelerinden görüldüğü üzere, "kutsal kitap" statüsüne sahip değildirler. Sibylla Kitapları'nın içeriğinin de kitapların kendisinden çok önemli olmadığı sanılır, aksi takdirde onları iyi bilen *quindecemvir*'ler kitaplar ortadan kalktığı zaman onları yeniden yazabilirdi.

Sortes ve Bireysel Kehanet

Roma'da uygulanan bir başka ilginç kehanet biçimi, küçük kemik veya tahta parçalarıyla yapılan *sortes*'tir [kura], örneğin Praeneste'deki Fortuna Tapınağı'nda uygulananlar gibi bazı kehanet ritüellerine sahip, kendine has tarafları vardır. Bu tapınakta *sortes*'lerin bulundurulduğu yeraltı mağarasına bir çocuk gönderilir ve bu kemik veya tahta parçalarından gelişigüzel bir şekilde toplaması ("kura çekmesi") beklenir. Çocuğun yukarı getireceği parçalar uzmanlar tarafından yorumlanır. Sibylla Kitapları gibi *sortes* de, yorumlanması gereken işaretler yoluyla iletişim kuran tanrıları konuşturmak için araçlardır.

Kamusal dine özgü kehanet âdetlerinin yanında bireysel kehanet de vardır; yurttaşlar tanrıların belirli meselelerdeki emirlerini öğrenmek için yine uzmanlara başvururlar ve onlara belki de günümüzde falcılara sorulmaya devam edilen soruların aynılarını sorarlar. *Vates* veya *hariolus* olarak bilinen bu uzmanlar hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Bazen büyücülerden veya astrologlardan pek de farkı olmayan gezginler oldukları sanılır. Resmi kehanetin büyük saygı gören uzmanlarının tersine bu kâhinler satirlerde hedef alındığından bilgilerinin ve niyetlerinin kuşku uyandırdığı anlaşılır.

Gezgin kâhinler

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Romalıların Dini*, s. 540; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831

İnanmak ve İzah Etmek

Francesca Prescendi

Romalılar tanrıların varlığına, insanlara göre üstün olmalarına ve ritüellerin etkililiğine inanırlar, ama başlıca doktrin ilkelerinin belirlenmesini sağlayan, referans olarak kullanacakları kutsal bir kitapları yoktur; Romalılar dini âdetlerini etiyolojik mitler yoluyla izah ederler.

İnanmak

Roma dini gibi ritüel temelli bir din bağlamında "inanmak"tan söz etmek mantıklı mıdır? Bu kavrama tektanrılı dinlerde edindiği anlamın atfedilmemesi mantıklı mıdır? Romalıların ne dogmaları, ne de doktrinleri vardır. Ama Romalılar tanrıların varlığına, insanlara göre üstün olduklarına ve ritüellerin etkililiğine inanırlar. Tanrılarla ayrıcalıklı ilişkiler içinde olduklarına, Roma'nın büyüklüğünün ve gücünün buna bağlı olduğuna, tanrıların insanların onlara adadığı kültlerden memnun kalıp Roma'ya ebediyet bahşettiklerine inanırlar. Roma, dış güçlerin istilaları ve iç ihtilaflar yüzünden darbe almaya başlayınca geleneksel tanrılara olan güven sarsılmaya başlar ve yerini Hıristiyanlık gibi farklı ilkeler üzerine inşa edilmiş inançlara bırakır, Hıristiyanlık da tam da bu nedenlerden dolayı devlet dini haline gelir.

Do ut des

Geleneksel olarak Romalıların gerçek anlamda dini bir duyguya sahip olmadıkları ve "inanış"larının çok "fırsatçı" olduğuna inanılır, zaten *do ut des* ("ver ki vereyim") formülü de bu fikri özetler. Roma dinini ruhanilikten yoksun oldu-

ğu için eleştirenlerin ve onu tamamıyla biçimsel, bireylerin tanrıların dünyasıyla gerçek anlamda temas etmesine izin veremeyecek bir din olarak görenlere göre bu ifade insanlarla tanrılar arasındaki "faydacı" ilişkiye işaret eder. Ancak bu yaklaşım elbette ki adak âdetinin ortaya serdiği faydacı ilişkinin etkisi altında kalmıştır ve artık geçerli değildir. Adak adam, insanların, tanrılar istediklerini yerine getirdikleri takdirde onlara bir mükâfat taahhüt ettikleri bir ritüeldir. John Scheid (*Leçon inaugurale au Collège de France del 2002*, Éditions Fayard) yukarıdaki geleneksel formülü Romalıların adak sistemlerine daha uygun şekilde *da ut dem*, yani "bana ver ki ben de sana vereyim" şeklinde tersine çevirmeyi uygun görmüştür. Aslında adak adandığında tanrılara sadece kendilerinden talep edilen şey elde edildiğinde kendilerine bir şey sunulur. Örneğin bir general askeri bir sefere katıldığında, bir tanrıdan o seferden muzaffer dönmeyi talep edebilir ve karşılığında ona yeni bir tapınak inşa etme sözü verir. Bu sözü yerine getirmesi için o generalin zafer kazandıktan sonra Roma'ya dönmesi gereklidir. Ancak adak adama var olan tek dini âdet değildir ve sözleşme benzeri niteliği Roma dininin tamamını temsil ediyor gibi görünmemelidir.

Da ut dem

Roma dininin sözleşme niteliği hakiki bir dini duyguya karşıt olarak düşünülmemelidir, çünkü Romalılar tanrıların insanlarla aynı uzamda yaşadıklarına ve insanlara üstün olmalarına rağmen, devlet işlerinin müzakere edilebileceği ortaklar gibi olduklarına inanırlar (John Scheid, *Numa et Jupiter ou les dieux citoyens de Rome*, "Archives de Sciences Sociales des Religions" 59, 1985 içinde, s. 41-53). Kral Numa döneminde Roma'nın aralıksız olarak çakarak insanlar için büyük tehlike yaratan şimşeklerin tehdidi altında olduğu anlatılır. Romalıların kralı Numa bu soruna son vermek amacıyla tanrıların kralı Iuppiter ile bir araya gelmeye karar verir. Numa bu buluşma sırasında müzakere becerileriyle ve zekâsıyla tanrının takdirini kazanmayı başarır. Romalılar insanlar ile tanrılar arasındaki dengeli ilişkinin nasıl tesis edildiğini bu şekilde anlatırlar.

Tanrılarla müzakereler

Kutsal Kitap

Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam gibi günümüzde aşina olduğumuz dinler "vahye dayalı dinler" olarak tanımlanırlar, çünkü doğrudan Tanrı'nın verdiği ilhamla yazılmış ve doktrinin temelini teşkil eden Kutsal Metinler'i temel alırlar. Kitabı Mukaddes ile Kuran hem inancın hem de uygulamaların referans kitabıdır (bundan dolayı "kitap dinleri" olarak da tanımlanırlar). Romalıların dininde ise kutsal metin değeri taşıyan bir kitap yoktur. Antikçağda Roma'da var olan *pontifex* [rahip] veya *augur* [kâhin rahip] kitapları gibi dini metinler formül derlemelerinden veya zaman içinde çeşitli kültlere getirilen değişikliklerin anlatımından ibarettir ve ne inancı ne de kült eylemlerini açık bir şekilde izah edebilecek bir doktrini aktaran

Dini bilgi aktarımı

kitaplar yoktur. Dini bilginin kuşaktan kuşağa aktarılması sözlü olarak gerçekleşir: ebeveyn çocuklarına aile içi ritüelleri yerine getirmek için gerekli olan temel bilgiyi aktarırken rahipler de *collegium*'larına [lonca] veya gruplarına katılan yeni meslektaşlarıyla benzer aktarma faaliyetlerinde bulunurlar (bkz. Francesca Prescendi, *How do children acquire religious knowledge? An example of knowledge transmission within the family*, V. Dasen ve Th. Spaeth ed., *Children, Memory and Family Identity in Roman Culture*, Oxford UP, 2010 içinde, s. 73-93).

Dinin İzahı

Ne Kutsal Metinler'in ne de doktrin kitaplarının olmadığı bir dinde belirli bir ritüelin yapılmasının birçok farklı nedeni vardır. Her birey kendine daha uygun olan açıklamayı seçebilir veya yeni sebepler yaratabilir.

Bu izahlardan bazıları Yunanca *aition* ("sebep") ile *logos* ("söylem) terimlerinden türetilmiş, "sebepler konusunda söylem" anlamına gelen modern bir terim olan "etiyoloji" adıyla bilinen edebi dal yoluyla aktarılmıştır. Etiyolojik eserler hem dini olguların hem de kültürel ve fiziksel olguların kökeninin ele alındığı manzum veya nesir inceleme eserleridir. Bu izahlar, kelimelerin kökenini yeniden kurgularken anlamını netleştirmeye çalışan etimolojininkine benzer bir işlev taşır. Bu türden izahlara genelde *iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus* olanlar (Cicero, *Brutus*, 81, "hukuk ve edebiyat ve Antikçağ alanlarında uzman") tarafından yazılan eski eserlerde rastlanır. Kendini bu edebi dala adamış birçok yazar söz konusudur: Varro kadim tanrılar ve insanlar üzerine bir inceleme eseri yazmıştır; Ovidius, *Fasti* adlı manzum eserinde Roma takviminin bayramlarını ayrıntılı olarak ele almıştır; Plutarkhos *Quaestiones Graecae* [*Roma Meseleleri*] ve *Quaestiones Romanae* [*Yunan Meseleleri*] adlı eserlerinde iki halkın örf ve âdetlerini incelemiş ve karşılaştırmıştır; Macrobius, *Saturnalia*'ların Roma bayramını incelerken bir yandan da başka eski ritüeller ve âdetler üzerine kapsamlı yorumlar içeren *Saturnalia*'yı yazmıştır; Servius'un Vergilius'un eserleri konusundaki yorumları şiirsel metinlerin tarihsel ve kültürel açıklamalarını da içerir. Bu gibi eserlerin listesine Livius ve Halikarnassoslu Dionysios gibi bazı tarihçiler de dahil edilebilir, çünkü eserleri ritüel âdetleri konusunda etiyolojik bilgiler açısından da zengindir.

Etiyoloji ve eski eserler

Etiyolojik eserler, belirli bir olgunun ardındaki tek açıklamayı bulmayı amaçlayan modern bilimsel inceleme eserleriyle aynı arayış gayesini taşımazlar. Eski eser tutkunları, çevrelerindeki gerçeklikten yola çıkarak kendi olası kökenlerine ışık tutmak için kendilerini sorgular. Aslında eski eser tutkunlarının ilgi duyduğu şey hakikat arayışı değil, araştırılan olgunun ardındaki kültürel bağıntı ağıdır. Dolayısıyla sunulan etiyolojiler bir meselenin çeşitli yönlerini daha derinlemesine anlamaya izin veren mitlerin, antropolojik düşüncelerin ve

bazı unsurların fiziksel özelliklerini konu alan analizlerin bütününden ibarettir. Başka bir deyişle etiyolojik mitler ve etimolojiler birer araştırma aracıdır: yazarlar başka yerlerden öğrendikleri bilgileri tekrarlamakla yetinmez, tercihlerde ve yorumlarda bulunur, eksikleri tamamlamaya çalışır ve elinde yeterince malzeme yoksa "işin gerçeği" konusunda fazla dert edinmeden hayal gücüne başvurur. Bu süreçte önemli olan, yeni katkıların dahil oldukları kültürle uyum içinde olmasıdır. Böylece daha eski zamanlarda yaratılmış mitlerden temelde çok da farklı olmayan yeni mitler yaratılır: bu yeni anlatılar sözlü anlatıların katmanlaşmasının sonucu olmayıp bir yazarın ürünüyseler ve belirli bir kültürel olguyu (bir ritüel, bir bayram, bir ayın adı, vesaire) açıklamak için özel olarak yaratıldılarsa da, özerk anlatılar değildirler ve Romalıların kimliğinin tanımlanmasında geleneksel anlatılarla aynı kültürel değere sahip olabilirler.

Sembolik ve kültürel kurallar

Dolayısıyla etiyoloji, yazarların dini otoritelerin denetimi olmadan geliştirdikleri entelektüel ve sanatsal düşüncelerdir. Ancak bu durum, etiyolojinin tefsirini yaptığı dini nesneyle arasında sıkı bağıntıların olmadığı anlamına gelmez. Etiyolojik mitler sıklıkla ritüellerde sembolik kurallar doğrultusunda ifade edilen mesajı anlatımsal kurallar doğrultusunda ifade ederler.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Romalıların Dini*, s. 540; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları*, s. 550; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Mitlerle Yaşamak ve Ölmek*, s. 756; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Dualar ve Dini Formüller

Maria Monteleone

Roma dininde ritüelleri doğru şekilde yerine getirilmesine ve özellikle dini formüllerin ve dualarda söylenen sözlerin olması gerektiği gibi olmasına büyük önem verilir. Tüm olası dua biçimlerini tanımlayan kullanılan carmen terimi, belirli bir sıralamayla ve özel bir ses tonuyla telaffuz edilmesi gereken belirli kelimelerden oluşan bir formül için kullanılır. Yemin, insanın üstlendiği yükümlülükleri bağlayıcı hale getiren bir araçtır; carmen iki kişi arasında varılan mutabakatın tanrıların himayesi altında sayılmasını ve geçerli, ihlal edilemez ve kutsal olmasını sağlar.

Formüllerin ve Ritüellerin Kusursuzluğu: *Certa Verba* ve *Carmen*

Livius (*Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, 41, 16), MÖ 176'da, idarecinin duada geçen "Romalı Quirites halkı için" ifadesini atlamış olmasından dolayı, o ana kadar kutlanan Latin bayramlarının *pontifex*'ler [rahip] tarafından iptal edildiğini ve yenilerinin ilan edildiğini anlatır. Romalılara göre dini bir formülün tek bir kelimesini bile atlamak, o ritüelin tamamını geçersiz kılar. Roma'nın en önemli resmi geleneksel kültlerinde okunan duaların rahiplerin kitaplarında muhafaza edilmesinin nedeni, bu gibi talihsizliklerden kaçınmaktır; yurttaşların artık anlamını bile bilmediği en eski dualar bile her defasında bu kitaplardan titizlikle okunur; önemli olan kelimelerin sadece anlamı değil, belirli bir şekilde ve belirli bir sıralamayla telaffuz da edilmeleridir. Cicero'nun dediği gibi (*De natura deorum* [*Tanrıların Doğası Üzerine*], 2, 72) tanrıların en iyi kültü, onlara hem yozlaşmamış zihin (*mens*) ve ses (*vox*) ile, yani ruhun en saf haliyle hem de uygulamada doğru ifadelerle ve kelimelerle ibadet etmekten ibarettir. Bu sadece bir "icra" meselesi değildir: bir ritüelin doğru şekilde yerine getirilmesi onu icra eden kişinin doğru dini duygulara sahip olduğunun, *pietas*'ının [tanrılara saygı] göstergesidir, *pietas*'ı da ritüellerin titizlikle yerine getirilmesinde kendini gösterir. Ritüellerin doğruluğuna verilen önem ve eylem ile ruh hali arasındaki bu mütekabiliyet ilkesi muhtemelen Roma dininin en önemli özelliğidir. En basit duadan (*prex*, *precatio*) en karmaşık kültlerin formüllerine kadar bütün dini formüller için kullanılan *carmen* terimi bile bu duruma açıkça işaret eder. Romalılar *carmen* terimiyle, gerçeklik üzerinde etkili olabilen, "gerçeğe dönüştü-

İbadet ve *pietas*

ren" güçlü kelime *fari*'nin usulüne uygun şekilde telaffuz edilen özel bir formülü kastederler. *Canere* ("şarkı söylemek") fiilinden türemiş olmasından anlaşılacağı üzere, *carmen*'in gücü her şeyden önce sesin kelimeleri "seslendirdiği" ve telaffuz ettiği anda ürettiği ses zincirine dayanır; kelimeler de hiçbir zaman tesadüfe bırakılmaz, daima kesin ve sabittirler (*certa verba*) ve ilkinden sonuncusuna kadar hiçbir tereddüt olmadan, son derece net bir şekilde telaffuz edilmelidirler: bir yandan gelenekler muhafaza edilmeli, diğer yandan dua eden kişinin ruhunun ağzından çıkanlarla tamamıyla uyum içinde olduğuna dair hiçbir şüphe olmamalıdır. Ritüelin etkili olmasının ve tanrıların taleplere olumlu karşılık vermesinin tek yolu budur. Yemin de bu mekanizmanın apaçık bir örneğini teşkil eder.

Ius iurandum: Religio, Iustitia'nın Hizmetinde

Yemin (*ius iurandum*), Roma'da insanın söz vermesine, iki kişi arasında mutabakata varılmasına izin veren en bağlayıcı araçtır. İnsanlar arasındaki ilişkilerin doğru şekilde işlemesini sağlayan ilkenin, Romalıların *fides* adını verdiği ("sadakat", yani hem verilen söze bağlılık hem de güvence) ve adaletin temelinde yattığına inandığı (Cicero, *De officiis* [*Görevler Üzerine*], 1, 23: *fundamentum iustitiae* [adaletin temeli]) yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayan karşılıklı saygı ilkesinin başlıca güvence aracıdır. Yeminin *fides*'in diğer biçimlerine kıyasla gücü, dini niteliğinde yatar: yemin dini bir beyandır (Cicero, *De officiis*, 3, 104), verilen sözü sabit (*firmum*) ve kutsal (*sacrosanctum*, kutsallığı sayesinde ihlal edilemez) kılar ve tanrıların himayesi altına alınmasını sağlar. Bu beyanın gücü özellikle sözel formülüne, yani sabit bir yapısı olan bir *carmen*'e bağlıdır: 1) yemin eden kişinin tanrıdan yemininin şahidi ve garantörü olmasını istediği yakarış; 2) taahhüt olsun veya bir hakikat beyanı olsun, yeminin içeriği; 3) yemin eden kişinin, sözünde durmadığı takdirde tanrıdan onu cezalandırmasını istediği şartlı kendini lanetleme (*exsacratio*). Ancak *carmen*'in etkililiği sadece yakarış ve *exsacratio* yoluyla çağrıda bulunulan tanrının varlığına bağlı değildir. Asıl bağlı olduğu şey, bütün yeminlere ortak olan sabit bir retorik usuldür, zira beyan gerçekliğe zincirlenir ve sözel değil de maddi bir düzene dahil edilir.

Bir güvence olarak yemin

Bir yemin töreninin sonunda rahip, kestiği kurbana nasıl darbe indiriyorsa tanrıdan da yeminin tutulmaması durumunda söz konusu kişiye darbe indirmesini istediğinde; veya yemin eden kişi elindeki taşı nasıl fırlatıyorsa yeminini yerine getirmediği takdirde toplumdan kovulmayı istediğinde; veya yemin eden kişi Güneş veya Dünya gibi gözle görülebilir ve elle tutulabilir tanrılara çağrıda bulunduğunda veya huzurunda yemin ettiği tanrının sunağı gibi fiziksel olarak mevcut olan bir nesneye dokunduğunda: bütün bu durumlarda *carmen*'in tam olarak nasıl formü-

Kelimeler ve gerçeklik

le edildiği, kelimelerle bağdaştırıldıkları somut gerçeklik (kelimelerin telaffuz edildiği maddi bağlam) arasında oluşturulan kesin mütekabiliyet, yemin yoluyla ileride gerçekleşecek olan gerçekliği o anda mevcut olan bir hakikate zincirler, onu gerçek ve inkâr edilemez kılar. Böylece gelecekte gerçekleşecek olan şey şimdiden gerçek sayılır ve tanrılar olası ihlali cezalandırmaya mecbur edilir.

Bkz. *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Romalıların Dini*, s. 540; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Dini Mekânlar*, s. 512; *İnanmak ve İzah Etmek*, s. 526; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

"Çoktanrıcılık" ve Teoloji

Micol Perfigli

Tanrılar ve tanrıçalar soyut kavramlar değildir: varlıkları toplum içindeki işlevleri yoluyla garanti edilir ve gerekçelendirilir. Bu özellikleri, geniş, esnek ve tutarlı bir sistemin kuralları çerçevesinde yabancı tanrıları kabul etmeye veya yeni tanrılar yaratmaya açık bir pantheon'un oluşumuna izin verir.

Şehirde İnsanlar ve Tanrılar

Roma dini, şehirle arasında güçlü bağları olan bir dindir. En eski kültler bile şehrin kuruluşuyla bağdaştırılır ve her tanrının Roma insanının hayatında açık ve net bir rolü vardır. Tanrılar, işlevleri ve onlarla temas kurmak için izlenmesi gereken kurallarla toplum, talepleri ve ihtiyaçları arasında yakın bağlar söz konusudur.

Başka birçok kadim din gibi Roma dini de "çoktanrıcı"dır, yani bir yandan tanrı kategorisi çok çeşitli tanrılar içerir, diğer yandan tek bir tanrı bile birden fazla "kişi" içerebilir, daha doğrusu gerçekliğin farklı yönlerini temsil edebilir: Romalıların ibadet ettiği sayısız tanrı ile tanrıçadan bazılarına gündelik hayat, beden sağlığı, iş hayatı, yuva, çocuklar ve aşk gibi alanlardaki eylemlerin iyi sonuç vermesi için yakarılır, bazıları da toplumun tamamının refahı ve zenginliği için onurlandırılır.

Dinin toplumsal ve siyasi boyutu çok daha güçlüdür. İnsanların tanrılarla temas etmesi toplum bağlamında ve toplum yoluyla olur ve dini mekanizmanın tamamı, yani toplumsal hayata bağlı, ihtiyaçlarını, kurallarını, davranışlarını ve hem kamusal hem de bireysel hayatta gerçekliği algılama şeklini yansıtabilecek kavram ve uygulama bütünü bu bağıntı sayesinde vardır. Kamusal kararların alındığı mekânlar dini açıdan tanımlanır: toplum açısından önemli olan tüm faaliyetler ritüel temelli eylemlerle teminat altına alınır ve dini görevliler Roma'nın siyasi ve toplumsal hayatında faal bir şekilde rol alan önemli şahsiyetlerdir: din alanında faaliyet göstermek için en önemli şart, bir toplumun üyesi olmak ve toplum tarafından tayin edilmiş olmaktır.

İbadetin toplumsal boyutu

Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43) rahipler arasında en üst düzeyde yer alan *pontifex*'lere [rahip] seslenirken güzel bir özet sunar: "Ey *pontifex*'ler, atalarımızın tanrılardan ilham alarak icat ettiği veya tesis ettiği düzenlemeler arasında en üstün olanı, ölümsüz tanrıların kültü ile devletin en yüksek çıkarlarını aynı kişilere emanet etme kararıdır; böylece en saygın ve ileri gelen yurttaşlar devleti iyi yöneterek dini, dini kuralları da bilgece yorumlayarak devleti korumaları altına almışlardır" (Cicero, *De domo* [*Ev Üzerine*], 1, 1). Cicero'nun bu düşüncesinin sözünü ettiği kişiler, *civitas*'a [yurttaşlık] kuralları, tanrı kültünü, dini kurumları bahşetmiş, dolayısıyla da devleti güvence altına almış olan kurucu babalardır. Cicero bir başka eserinde toplumsal hayatın temelinde *sanctitas* ve *religio*, yani kutsal şeylere saygı ve dinin yattığını öne sürer: "Bu değerler ortadan kaldırıldığı takdirde hayat altüst olur ve büyük bir karmaşa doğar; tanrılara *pietas* [saygı] yok olduktan sonra insanoğlunun sadakatinin, toplumsal ilişkilerin ve en yüce erdem olan adaletin de bastırıldığına inanmaya eğilimliyim" (Cicero, *De natura deorum*, 1, 4).

Toplumsal ve dini otoriteler

Cicero bu görüşlerinde yalnız değildir. Çağdaşı olan Marcus Terentius Varro (MÖ 116-27) *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* [*Beşeri ve Tanrısal Şeylerin Eskiliği*] adlı anıtsal eserini, ilk bölümü "kentsel kurumlar", ikinci bölümü de "dini kurumlar" olacak şekilde düzenlemiştir, Hıristiyan filozof Augustinus da (354-430) Varro'nun eserini şöyle gerekçelendirir: "Varro'nun kendi, önce şehirler, sonra kültler tesis edildiği için önce *res humanae* [beşeri şeyler], sonra da *res divinae*'ı [tanrısal şeyler] ele aldığını itiraf eder" (Augustinus, *De civitate Dei* [*Tanrı'nın Şehri*], 6, 4). Bu görüşlerin temelinde yatan fikir, dinin insanlar tarafından şehir bağlamında oluşturduğu bir kavram olduğudur; bu görüş araştırmacılar tarafından *polis religion model* [kentsel din modeli] olarak tanımlanmıştır: şehir, insanlar tarafından insanlar için yaratılan kültürel bir ürün olarak karşımıza çıkan dinin temeli, aracı, kaynağı ve gayesidir. Cicero ile Varro "tesis etmek", "kurmak" anlamına gelen *instituere* terimini kullanır; krallarıyla şehrin sağlamlığını ve güvenini temin etme amaçlı bu önemli eylem atalara atfedilir. Varro, başta rahipler ol-

Kentsel teoloji

mak üzere bütün yurttaşların bilmesi ve uygulaması gereken bir teoloji olduğunu anlatır: bu teoloji toplum olarak hangi tanrılara ibadet edilmesi, hangi ritüellerin ve kurban törenlerinin yerine getirilmesi gerektiğini öğretir (Augustinus, *De civitate Dei*, 4, 5). Bu, kentsel teolojidir, çünkü şehre uygun olarak geliştirilmiştir. Bir aydının soyut düşüncelerinden ibaret değildir: dinin en derin özü, siyaset hayatıyla bağıdır ve bu durumun şehrin temellerinden tanrılarla ilgili imgelerin inşasına kadar çeşitli alanlara yansımaları olur. Teolojinin temelinde daima *civis* ile *civitas*, yani yurttaş ile Roma şehri yer alır. Şehrin ilk kuruluş döneminde bile insanların olmadığı bir tanrılar alemi veya sadece tanrılara ait bir zaman ve uzam yoktur. İnsanlar ve tanrılar bir arada yaşarlar ve dini kurallar bütünü aralarındaki o ilksel ilişkiden doğmuştur.

Şehrin ilk dönemindeki karmaşık eylemler ilk krallar olan Romulus ile Numa'ya atfedilir: Romulus tanrıların, siyaset ve savaş kurumlarının himayesi altındaki mekân anlamında şehrin temelini atmıştır; Numa ise dini ve hukuki kurumların düzenlenmesinden sorumludur. Her ikisi için bir vahiy veya tanrısal ilham değil, tanrısal alemle doğrudan ilişki içindeki bireysel hikâyelerinden kaynaklanan meşruiyet duygusu söz konusudur. Romulus'un ölümü, bir tanrıya yaraşır, gizemli bir kayboluş olarak tasvir edilmiştir: tarihçi Titus Livius (MÖ 59-MS 17) aniden bir fırtınanın patlak verdiğini ve kralın yoğun bir bulut tarafından sarmalanıp etrafındakilere görünmez hale getirildiğini anlatır: Romulus o andan itibaren yeryüzünden ayrılmıştır. Işık geri gelip ortalık aydınlandığında halk kısa bir sessizlikten sonra şehrin babası olan kralını, Romalıların soyunu müşfik ve hayırlı bir şekilde daima koruması için bir tanrıdan doğmuş bir tanrı olarak selamlar (Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, 1, 1). Plutarkhos, *Vita Romuli*'de [*Romulus'un Hayatı*] kralın Iulius Proculus adlı yakın bir dostunun bu gizemli olaydan sonra *Forum*'a gittiğini ve en kutsal şeyler üzerine yemin ederek herkesin önünde Romulus'un ona daha önce hiç olmadığı kadar kocaman ve yakışıklı, ışıl ışıl silahlarla kuşanmış olarak göründüğünü anlattığını aktarır. Romulus ona tanrıların kararıyla, geleceğin güçlü şehri Roma'yı kurmak amacıyla o ana kadar yeryüzünde yaşadığını, ama artık geldiği yer olan gökyüzüne dönmesinin zamanının geldiğini, bundan sonra adının Quirinus olacağını, Romalılara daima olumlu yaklaşan bir tanrı olacağını anlatmış (Plutarkhos, *Vita Romuli*, 18, 1-2). Publius Ovidius Naso da *Dönüşümler*'de (*Metamorphoses*, 14, 805-828) kralın ortadan kayboluşunu oğlunu ailesine geri getirmek için bir babanın meşru kaçırılışı olarak anlatırken, tanrıların soyunu yeniden kurgular: Iuppiter, Mars'ın babası, Mars da Romulus-Quirinus'un babasıdır. Romulus tanrıya dönüşünce Quirinus adını almıştır: Roma geleneğinin kendine özgü formülüne göre kurucu baba bir tanrı sayılabilir ve sayılmalıdır da. Soyun atası olan kahraman Aeneas nasıl tanrılar arasından *Indiges* [ilahi ata] olarak seçildiyse, Romulus da Quirinus olur. Aene-

Romulus'un tanrısal kökeni

as ile Romulus, mit ile tarih arasındaki sınırda yer alan ve şehrin tarihi bağlamında son derece önemli olan hikâyelerinden dolayı tanrılaştırılıp tanrılar alemine dahil olan şahsiyetlerdir.

Numa Pompilius, Roma dini geleneğinde büyük önem taşır ve ilahi niteliğe sahip, çok adil ve dindar bir insan olarak tasvir edilir. Sabin kökenli olup tanrısal olsun, beşeri olsun, bütün yasalar konusunda uzmandır ve kral ilan edilişi insanların ve tanrıların onayıyla gerçekleşir (Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, 1, 18). Numa Pompilius hayatını tanrıların kültüne, tefekküre adamıştır, muhterem ve bilge bir insandır, hatta su perisi Egeria ile evli olup onunla birlikte yaşadığından böyle özel bir evliliği hak ettiğine inanılır (Plutarkhos, *Numae*, 4, 1-2). Egeria suyla bağlantılı bir tanrısal varlıktır ve doğumun hamisidir; efsaneye göre Kral Numa'nın önemli dini reformlarının çoğu, sevdiği kadının tanrısal tavsiyelerinden kaynaklanmıştır. Ancak Numa Pompilius'un tanrıların alemiyle yakınlığı sadece su perisi ile olan ilişkisiyle kısıtlı değildir: Numa, Latium'un eski kralları olup sonradan tanrıya dönüşen Picus ile Faunus'u yakaladıktan sonra Iuppiter'le uzun bir sohbete dalmış ve Iuppiter ona şimşekleri çeken ritüeller öğretir. Numa din alanında birçok faaliyette bulunur: ilk olarak yapacağı her şeyin tanrıların himayesinde olması için başlangıçların koruyucusu olan Ianus onuruna bir tapınak yaptırır. Kralın halkını yönetmek için seçtiği strateji *metus deorum*, yani tanrı korkusudur ve çok etkili bir araçtır: bu dönem kentsel teolojinin başlarıdır ve Numa'nın faaliyetleri yoluyla ilk sebeplerini öğrenmiş oluruz. Numa yeni rahip makamları tesis eder: Iuppiter, Mars ve Quirinus için birer *flamen* [rahip]; Mars Gradivus onuruna, sadece ritüel işlevli on iki *salii* rahibi; siyasi kararları dini açıdan temsil etmekle sorumlu, barış muhafızları *fetiales* rahipleri; Roma dini sisteminin en önemli şahsiyetleri olan, başlarında *pontifex maximus* [başrahip] bulunan ve kamusal törenleri, bireysel kurban törenlerini denetleyen, ritüel kurallarının ihlal edilmesini önleyen ve tanrıları onurlandırmak ve olumlu olmalarını sağlamak için ne yapılması gerektiğini öğreten *pontifex*'ler (Plutarkhos, *Numa*, 9, 8). Numa ayrıca *pantheon*'a [tanrılar bütünü] yurttaşların inancını pekiştirmek ve bazı kurallara saygı duymalarını sağlayacak bazı yeni tanrılar da ekler: örneğin sessiz ve dilsiz tanrıça Tacita, kadınların sessizliğinin önemli bir değer teşkil ettiğine işaret eder. Numa Romalılara ölülere saygı göstermeyi dayatırken onları yeraltı tanrılarına belirli ritüellerle ibadet etmeyi öğretir; bu tanrılar arasında yer alan tanrıça Libitina ölüler kültünden sorumludur. Numa ayrıca görkemli yemin eylemini temsil eden tanrıça Fides'in bayramını ilan eder ve sınırların tanrısı, barış ile adalet muhafızı Terminus'u onurlandırır.

Numa Pompilius

Daha önce de değindiğimiz gibi Varro *Antiquitates rerum divinarum*'da [*Tanrısal Şeylerin Eskiliği*] Roma kültünün başlıca temalarını ve anlamlarını ele alır. Günümüze fragmanları ulaşan bu metin, tasvip edilmeyen çoktanrıcı

dine karşı yürüttükleri amansız mücadele bağlamında onu bu dinin referans metni olarak gören Kilise Babaları sayesinde muhafaza edilmiştir. Bu eserin önemli bir tanığı olan Augustinus *De civitate Dei*'de eserin bölümlerini tarif eder ve bazı önemli bölümlerini alıntılar. Eserin girişi, yazarın Roma dininin özü konusundaki düşüncelerini içerdiğinden özellikle ilginçtir. Varro üç tür teoloji olduğunu anlatır: mitsel veya hayali teoloji, fiziksel veya doğal teoloji ve daha önce ele aldığımız kentsel teoloji. İlki, şairlerin tiyatroda konu ettikleridir, ikincisi filozofları ilgilendirir, üçüncüsü de şehre özgüdür. Mitsel teoloji *fabula*'ları, yani tanrılar konusunda anlatıları içerir; fiziksel teolojide filozoflar tanrıların kim olduğunu, nerede bulunduklarını, hangi türden olduklarını ve hangi özelliklere sahip olduklarını, ölümsüz mü olduklarını, yoksa belirli bir andan itibaren mi varolmaya başladıklarını incelerler; kentsel teoloji de işlevini yurttaşların ve özellikle rahiplerin bilmesi gereken teolojidir. Kentsel teoloji halkın hangi tanrılara ibadet etmesi ve her birinin sorumluluk alanları doğrultusunda hangi ritüellerin ve kurban törenlerinin yerine getirilmesi gerektiğini belirler (Augustinus, *De civitate Dei*, 6, 5). *Pontifex* Quintus Mucius Scaevola'nın bu üçlü ayrımdan zaten söz ettiği anlaşılır, Varro'nun da, okurlarının dini olguların karmaşıklığının ve çeşitliliğinin ardında bir *ratio* [açıklama], Roma'nın tanrılara bakış açısını tespit edebilmeleri için Scaevola'nın dediklerini eserinin girişinde alıntıladığı anlaşılır. Varro kadim bir toplumun bir üyesi olduğunu, geleneklerine ve yazılı eserlerine saygı duyduğunu ilan eder; Varro'nun eserinin amacı, halkın dinine sadık kalmasına yardımcı olmaktır, çünkü asıl tehlike düşman değil, ihmalkârlıktır (Augustinus, *De civitate Dei*, 4, 31).

Teoloji türleri

Bir toplumun kimliğinin ve gücünün temelinde yatan kutsal yapılar kentsel teolojinin kapsamına girdiğinden Varro *Antiquitates rerum divinarum*'da bu konuya geniş yer ayırır: üç kitap kültün aktörleri olarak insanlara, üç kitap kutsal mekânlara, üç kitap tapınaklara, üç kitap da ritüel eylemlerine ayrılmıştır. Tanrıları konu alan son üç kitapta oldukça özgün ve tamamıyla Roma'ya özgü bir sınıflandırma sunulur. Tertullianus (160-y. 220) *Ad nationes*'te [*Uluslara*] Varro'nun tanrıları üç gruba ayırdığını söyler: *dii certi* [kesin tanrılar], *dii incerti* [kesin olmayan tanrılar] ve *dii selecti* [seçilmiş tanrılar] (2, 9, 3). *Dii certi*, hakikatleri açıklama yetisine sahip tanrısal güçlerdir, *pontifex*'lerin *dii proprii* [hakiki tanrılar] adını verdiği bu tanrılar münferit eylemlerden sorumludurlar (Servius, *Ad Aeneidem*, 2, 141). Din alanındaki en saygın araçlardan biri olan *pontifex* kitaplarında bulunan ve *indigitamenta* olarak bilinen listelerde tanrıların adları ve *ratio*'ları, yani adlarının ardındaki sebep sıralanmıştır, o sebepler de *officium*'ları, yani yerine getirdikleri görevlerdir (*Ad Georgica*, 1, 21). *Certus* sıfatı "eleme" eylemi için kullanılan *cernere* fiilinden türemiştir; bu fiilin geçmiş zamanı olan *certus*, "geriye kalan", yani ürünün eleğin içinde kalan, kullanılabilecek, hakiki kısmı an-

Dei certi

lamına gelir. Bu tanrıların *certus* olmasının sebebi, müminin özellikle tanrıların sorumluluk alanıyla bağlantılı olan isimlerinin şeffaflığı sayesinde kendi durumuna uygun olan tanrıyı seçebilmesidir: sayısız tanrı "elekten geçirildikten" sonra, en uygun olan tanrı hiçbir belirsizlik olmadan seçilebilir.

Dii incerti, yardımcı olabildikleri alanlar daha geniş kapsamlı olan tanrılardır. Bu tanrısal gruplara *Penates*, *Lares*, *Manes*, su perileri ve ilham perileri dahildir. Roma *pantheon*'unda tanrı adıyla yer alırlar ve eylem alanları *dii certi*'lere göre daha geniştir. Lakapları yetki alanları ile artık bağlantılı değildir veya hiç olmamıştır (Augustinus, *De civitate Dei*, 7, 17). ***Dii incerti***

Son olarak da Varro'nun on beşinci kitabında sunduğu *dii selecti*, yani seçilmiş tanrılar vardır. Bunlar on iki erkek ve sekiz kadındır: Ianus, Iuppiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber Pater, Terra, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerva, Venus ve Vesta (Augustinus, *De civitate Dei*, 7, 2). *Dii selecti* veya *praecipui*, yani "seçilmiş" veya "ayrı" tanrıların böyle bilinmesinin nedeni görevlerinin daha önemli olması değildir. Nitekim kentsel teoloji açısından ele alındıklarında, son derece önemsiz işlerle de ilgilenirler ve her biri insanların hayatının düzenli ve iyi bir şekilde işlemesine katkıda bulunur (Augustinus, *De civitate Dei*, 7, 2). "Seçilmiş" tanrı nitelemesi, fiziksel teolojinin başrol oyuncuları olmalarından kaynaklanır. Varro'nun sınıflandırma işleminin amacı, Roma dinine her açıdan mantık kazandırmaktır. Kentsel teolojinin *dii certi*'leri mikrokozmla ilgilenir, fiziksel teolojinin *dii selecti*'leri de makrokozmu temsil ederler: Ianus dünyadır ve daha genel anlamda başlangıçtır; Iuppiter gökyüzüdür, oluşumun ve bütünlüğün efendisidir; Iuno yeryüzü veya havanın efendisidir; Saturnus bütün tohumlar üzerinde etki sahibidir; Genius her şeyin oluşumunu denetler, bütün bireylerin akılcı ruhudur; Mercurius söylemden, Mars da savaştan sorumludur; Diana ile Apollon, Ay ve Güneş'tirler; Vulcanus kozmik ateştir ve Vesta ateşin en hafif kısmıdır; Neptunus kozmik sudur; Orcus yeraltıdır; Liber erkek tohumlarından ve sıvı kısımdan, Libera da dişi tohumlardan ve kuru kısımdan sorumludur; Ceres toprak anadır; Minerva Venüs gibi Ay'dır veya esîrin en yüksek noktasıdır (Augustinus, *De civitate Dei*, 7, 5-16 ve Macrobius, *Saturnalia*, 3, 4, 7). ***Dii selecti***

Varro *Antiquitates*'te karmaşık bir entelektüel işlem öne sürer; teolojiyi üçe ayırırken hemşerilerine engin inanış sistemlerinin altında yatan mantığı göstermek için felsefi bir bakış açısını benimser. Yunan kaynaklı olan Stoacı felsefe, her bir tanrı için birer *ratio* tespit ederek dini mirasın tamamını "korumasına" izin veren faydalı ve sofistike bir araçtır. Ancak yorum temelli bu inceleme gerçeklikten ve ortak dini duygudan uzak, salt entelektüel bir işlem değildir, Roma'nın çok geniş *pantheon*'unu muhafaza etme ve açıklama, ona felsefi haysiyet kazandırma ve onu daha geniş kapsamlı bir gerçeklik vizyonuyla uzlaştırma iradesini gösterir.

Cicero *De natura deorum*'da (1, 40 ve 2, 63 vd) bu yorum yöntemini karakterlerinden biri olan, tanrıların doğası konusundaki tartışmaya Stoacı teolojinin temsilcisi olarak katılan Balbus yoluyla şeffaf bir şekilde gösterir. Tanrıları güçlü olarak algılayan Stoacı görüş tanrılara öyle semantik özellikler katar ki onları dünyayla ve içindeki her şeyle özdeşleştirir; bu entelektüel işlem bilinen dini ve kültürel bağdaştırmalardan yola çıkarak dilbilim ve etimoloji yoluyla tanrı ile temsil ettiği gerçeklik arasında kesin kanıtlar oluşturmaya çalışır. Örneğin Balbus, Saturnus'un adının *saturaretur*, yani yıllarla "doymasından"; Iuppiter'in *iuvare*'den, yani "yardımcı olmak"tan; Iuno'nun yine *iuvare*'den kaynaklandığını, deniz ile gökyüzü arasında olduğu için hava olduğunu söyler; Neptunus *nare*'den, yani "yüzmek"ten kaynaklanır ve deniz alemine sahiptir; Ceres ise *gerens*'tir, yani ekinleri "getiren"dir. Bu görüşe göre tanrılar *res physicae*'dır, yani gerçekliğin doğal yönleridir ve gerçekliğin en derin hakikatini tanrıların isimleri yoluyla keşfedebiliriz. Cicero Stoacı yorumu Balbus yoluyla öne sürerken Varro gibi geleneksel kültleri yorumlama yoluyla felsefi sistemlere entegre etmeye yarayan etimoloji yoluyla dini olguların hakikatlerine ulaşmanın yollarına işaret eder. Bu düşünce tarzı kültün tüm tanrılarını alegorik açıdan yorumlamaya izin verir: bütün tanrılar ve tanrıçalar hava, gökyüzü, ateş, toprak gibi doğanın bir yönünü temsil eder.

Tanrıların Stoacı ratio'su

Tanrılar konusundaki bu natüralist analiz apaçık bir şekilde yorum temellidir, ama diğer iki teoloji türü de *ratio*'ları, yani açıklamaları genel bir analize dayandırmayı amaçlar: Roma dini yorumlamaya dayanan bir dindir ve her yorum kendi bağlamında geçerlidir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Romalıların Dini*, s. 540; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Kurban Töreni*, s. 516; *Dii Magni, Dii Minuti ve Yeni Tanrılar*, s. 536; *Romalıların* Fabula*'ları*, s. 572; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Dii Magni, Dii Minuti ve Yeni Tanrılar

Micol Perfigli

Roma pantheon'u toplumun tamamının ihtiyaçlarını temsil edebilecek, esnek ve tutarlı bir sistemdir. Tanrıların dünyası insanların dünyasına göre şekillendirilmiştir ve arada sürekli olarak güncellenen bir etkileşim vardır.

Dini İmgeler: Modeller ve Kategoriler

Daha önce de vurgulandığı gibi, Cumhuriyet döneminden itibaren dini malzemenin teolojik açıdan yeniden yorumlandığına tanık oluruz ve dini olgular ile tanrıları konu alan düşünce sürecinde alegori, natüralist yorumlama, etimolojik araştırma gibi Yunan felsefi sınıflandırmalarından da faydalanılır. Amaç organize etmek, sınıflandırmak, düzenlemektir. Bu durum, dini imgelerin Cumhuriyet döneminden önce de kendine özgü bir biçimi olmadığı anlamına gelmez. Roma *pantheon*'unun [tanrılar bütünü] başlıca özelliği, giderek katmanlaşmasına rağmen tutarlı olmasını sağlayan esnekliğidir. Modern tarihçiler Roma dininden söz ederken uzun bir süredir "olma"nın karşıtı olarak "eylemde bulunma" nitelemesini kullanmışlardır; bu nitelemeler XIX. yüzyılın bilimsel literatüründe sırasıyla Roma ve Yunan halklarının dinleri için kullanılmıştır. Birbirine zıt bu nitelemeler ancak bir dereceye kadar faydalıdır, ama tanrıların soylarının veya "varolma"larının değil, müdahalelerinin, "bulundukları eylem"in ön planda olduğu tanrısal anlatıları göz önüne aldığımızda açıklayıcı bir rol oynayabilirler (Jörg Rüpke, *La religione dei Romani*, 2004, s. 83-4). Romalılara göre eylemde bulunma tanrıların önemli bir özelliğidir ve tanrıları konu alan düşünce sürecinin aynı anda iktidarı ve toplumu ele aldığı bir dönemde geçerliliği olan bir inceleme aracı halini alır. Bütün imgeler gerçek modeller doğrultusunda şekillenirler ve Roma'da, din ile siyasi ve toplumsal gerçeklik arasındaki güçlü bağ göz önüne alındığında bu durum daha da açıkça bellidir. Carl Koch, 1937 yılında yayınlanan önemli eseri *Der römische Juppiter*'de bu yorumlama yöntemini izleyerek tanrıların Roma aristokrasisi modeli temel alınarak inşa edildiğini göstermiştir: idarecilerin üstünlüğü nasıl ait olduğu aileye bağlı değilse, tanrılar açısından da önemli olan toplum içinde bulundukları eylemlerdir.

"Eylemde bulunan" tanrılar

Tanrıların aristokrat modeli

Bu olguya yakından bakalım. Ovidius (MÖ 43-MS 17) *Dönüşümler*'de tanrıların gündelik hayatından bir kesidi tasvir ederken Iuppiter'in insanlık konusunda önemli bir karar almadan önce bütün tanrıları bir *concilium*, yani bir toplantı için evine davet ettiğini anlatır. Tanrılar ile tanrıçalar

hemen Samanyolu üzerinde, Palatinum olarak bilinen gökyüzü sarayına doğru yola koyulurlar. Peki yolda ne görürler? Bir ana cadde olarak hayal edebileceğimiz bu yolun sağında ve solunda, dönemin en önemli şehri Roma'nın gökyüzündeki eşini temsil edercesine, soylu tanrıların konakları, daha gerilerde *dii plebei*'lerin [pleb tanrıları] evlerinin bulunduğu daha mütevazı mahalleler vardır (Ovidius, *Dönüşümler*, 1, 168-176).

Bu sahne büyük bir ustalıkla gökyüzüne ait olarak tasvir edilirse de şaşırtıcı derecede canlı ve gerçekçidir: okur zaman ve uzam açısından uzak olan bu dünyada Roma'ya ait bir tasvir, yakından bildiği bir gerçeklik bulur. Iuppiter İmparator Augustus'un karşılığıdır ve sarayı Palatinum'dadır, Samanyolu da *Via Sacra*'dan ayrılarak imparatorluk sarayına kadar uzanan *Sacer Clivus* adlı dar yoldan başka bir şey değildir. Tanrıların *concilium*'u Roma senatosunun bir toplantısını andırır ve tanrısal topluluğun yapısı da beşeri toplumun yapısının aynısıdır, çünkü tanrılar da soylular ve *pleb*'ler olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar bir şairin hayal gücüne ait tasvirler değildir, Roma geleneğinin bir parçasıdırlar. *De civitate Dei* [*Tanrı'nın Şehri*] kitabını yazarken Varro'nun (MÖ 116-27) eserinden faydalanan Augustinus (354-430) insan hayatının her işlevinden sorumlu olan sayısız tanrıyı *turba plebeorum deorum* [*pleb* tanrılar kalabalığı] olarak tanımlar: Liber erkeklerin, Libera da kadınların tohumlarından sorumludur, Diespiter yeni doğanları gün ışığına çıkarır, Lucina kadınların âdet kanamalarıyla ilgilenir, Ops yeni doğanları toprağın kucağına kabul ederek onlara yardımcı olur, Vaticanus ağlamaları için ağızlarını açar, Levana bebeklerin kucağa alınmasını, Cunina da beşikleri himayesine alır (4, 11). Kilise Babası Augustinus sistemin işleyişini açıklamak için bu sorumlulukların birçok tanrıya titizlikle dağıtılmış olmasının gerçek anlamda bir işbirliğini yansıttığını söyler: senato nasıl *pleb*'ler ile beraber çalışırsa, seçilmiş tanrılar da *pleb*'ler ile beraber çalışır (7, 3). Burada seçilmiş tanrılar ile *pleb*'ler arasında bir karşıtlık söz konusudur. Tanrıların düzenini tarif etmek için kökleri çok eskilere uzanan ve farklı karşıtlıklara dayanan çeşitli formüller söz konusudur: toplumsal formüle göre soylu veya seçilmiş tanrılar ile *pleb* tanrılar, uzamsal formüle göre üst ve alt düzey tanrılar, niceliksel formüle göre de *magni* [büyük] ve *minuti* [küçük] tanrılar vardır. Bu durumda da tanrıların dünyası beşeri dünya temel alınarak hayal edilip tasvir edilmiş oluyor ve Ovidius'un anlattığı gibi, toplumun veya şehrin düzeni örnek alınarak şuraya soyluların evleri, daha geriye *pleb*'lerin mahalleleri yerleştiriliyor.

Tanrısal toplum ile beşeri toplum

Dei Magni

Magni ve minuti tanrılar şeklindeki sınıflandırma Arkaik çağa aittir. Bu bilgi komik bir metinden kaynaklansa da ciddiye alınmaması için bir neden yoktur. Tam tersine, Plautus'un Cistellaria adlı eserinin çok ilginç olan bu bölümünde karakterlerden biri tanrılara yakarırken önce Iuppiter, Iuno ve Ianus'a seslenir,

sonra da kimseyi atlamadan tüm *dii magni*, *dii minuti* ve *dii patellari*'ye seslenir (Plautus, Cistellaria, 522). Dolayısıyla burada daha öncekilere ilaveten üç yeni kategori söz konusudur: daha büyük ve daha önemli tanrılar, daha küçük ve basit tanrılar ve son olarak daha da mütevazı tanrılar, ki adlarını aile üyelerine ve yine aileden sayılan ev tanrılarına yiyecek sunmak için kullanılan tabak olan *patella*'dan alırlar.

Dii magni'den şehrin resmi dini bağlamında söz edilir. Lucius Apuleius (125-180), şair Ennius'u (MÖ 239-169) alıntılayarak şöyle bir liste sunar: Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iuppiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo (*De deo Socratis* [*Sokrates'in Tanrısı Üzerine*], 2); aynı listeyi Livius da (MÖ 59- MS 17) bir duanın metnini aktarırken verir (Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, 22, 10). Bunlar en önemli ve en çok bilinen tanrılardır, kendilerine resmi olarak ibadet edilir ve onurlarına görkemli tapınaklar yaptırılır. Varro onlardan *Dii Consentes* [Uyumlu Tanrılar] diye söz eder ve şehirde ibadet edilen, *Forum* yakınlarında altın kaplı heykelleri yer alan, altısı erkek, altısı da kadın, on iki tanrı olduklarını söyler (Varro, *De re rustica* [*Tarım Üzerine*], 1, 1, 4). Her tanrının ayrı bir sorumluluk alanı ve yurttaşların hayatında müdahale edebileceği belirli bir alan vardır: tanrıların efendisi ve babası olan Iuppiter siyasi yönü öne çıkan bir karakter olup iktidarın farklı yönleriyle devleti temsil eder. *Stator* [Duran], *Victor* [Muzaffer] ve *Rector* [Yöneten] gibi sıfatları tanrıların hükümdarı olduğunu gösterir. Kız kardeşi ve karısı olan Iuno da siyasi bir role sahiptir: hem kraliçedir (*Iuno Regina*) hem de savunma işlevi vardır (*Iuno Sospita* ve *Iuno Moneta*); evliliklerin hamisi olarak *Iterduca*, *Domiduca*, *Unxia* ve *Cinxia*, doğumların hamisi olarak da *Fluvonia* ve *Lucina* gibi sıfatları vardır. Minerva tekniğin ve sanatın tanrıçasıdır. Bu üç tanrı, *Capitolinus* üçlüsünü, yani en önemli tanrısal ve siyasi üçlüyü teşkil eder. Mars savaşın hamisidir; Venus cinselliği korur, zevki ve hem insanların, hem de bir bütün olarak doğanın oluşumunu temsil eder; Diana Ay'la özleştirilir ve doğum yapacak kadınlar ona yakarırlar; Ceres, tahılın büyümesiyle bağlantılıdır; Vesta resmi ocak tanrıçasıdır; Mercurius etkili konuşmadan sorumludur, takas faaliyetleriyle, ticaretle ve kazançla bağlantılıdır ve tüccarlar ona ibadet ederler; Neptunus deniz suyuyla ve atlarla bağlantılı tanrı rolünü kadim Yunan tanrısı Poseidon ile benzerliğine borçludur; Vulcanus ateş tanrısıdır ve metallerin işlenmesinden sorumludur; Apollo sağlık, arınma ve kehanet alanlarıyla bağlantılıdır. Apollo, en önemli on iki tanrı arasında yer alan tek Yunan tanrısıdır. Roma dinine içkin bir mekanizma doğrultusunda her tanrının kendine özgü, ama esnek, bir müdahale alanı ve işlevi vardır.

On İki Tanrı

***Indigitamenta*, kabul gören tanrılar**

Apollo gibi bir Yunan tanrısının varlığı bu dini sistemin kendine özgü niteliklerinden birini, yani esnekliğini vurgulamamıza izin verir: *pantheon*, tutarlı ve esnek bir sistemdir ve kurallara riayet ettikleri tak-

dirde yeni tanrılar bu sisteme dahil olabilirler. Arnobius (255-y. 327) *Adversus nationes*'te [*Paganlara Karşı*] bu konuda şöyle der: "Alimlerin yazılarında Numa Pompilius'un *indigitamenta*'sında Apollo'nun adının geçmediği söylenmez mi? Bu tanrı size yabancıydı, onu daha sonra tanıdınız" (2, 73). *İndigitamenta*, sistem içerisinde kabul gören tanrıların resmi listeleridir. Tek liste değil, zaman içinde oluşturulmuş, mitsel Numa Pompilius'a atfedilen gibi dini yetkiler altında veya belirli ritüeller için hazırlanmış, belirli bir müdahale alanıyla bağlantılı tanrıları içeren çeşitli listeler söz konusudur. Bu listeler başka kültürlere ait tanrılar ve dini yetkililerin kararı sonucunda *pantheon*'a dahil olan Libitina, Fides ve Terminus gibi tanrılar da içerir; örneğin Terminus, daha önce de dediğimiz gibi birçok kült tesis etmiş olan Numa'nın kendi tarafından benimsenmiştir. *Dii magni*'lerin de daima tanrı olmadığını, yetkililerin iradesi ve aracılığı sonucunda "varolmaya" başladığını söyleyebiliriz. Öte yandan Özgürlük, Barış, Saygı ve Ahenk gibi Roma dinine özgü çeşitli tanrısal soyutlamalar da bu mekanizmanın nasıl işlediğini gösterirler: toplumsal ve siyasi açıdan önemli bir değer öne çıkarılmak istendiği zaman tanrılaştırılır ve belirli bir kültürel planın apaçık bir mesajını teşkil eder.

Dii Minuti

Dii minuti, bu sistemin nasıl işlediğinin bir başka yönünü ve Roma kültürünün kendi tanrılarını nasıl algılayıp şekillendirdiğini çok güzel gösterir. *Dii minuti*, insan hayatının en önemli anlarında yanında olan tanrılardır. Augustinus, Tertullianus ve Arnobius bu tanrılar konusunda bilgi sunarken çok cömert davranırlar ve o bilgilerin büyük kısmını Varro'nun *Antiquitates rerum divinarum* eserinden ve özellikle *dii certi*'ye ayırdığı kitaptan alırlar. *Dii certi*, *dii minuti* veya *plebei*; bu tanımlamalar bu tanrıların doğasını farklı, ama birbirini tamamlayan bir şekilde tarif ederler. Peki ama insan hayatının her yönünden sorumlu kılınan bu tanrılar ve tanrıçalar kimlerdir? Birkaç isim söylemek bile, bu kalabalık topluluğun özelliğini ve ilginçliğini kavramamızı sağlayacaktır: kadınlar hamilelik ve doğum sırasında Fluvonia'ya ("akmak" anlamına gelen *fluo*'dan), âdet kanamalarının düzenli olması için Mena'ya ("ay anlamına gelen *mensis*'ten), hamile kalmak için Consevius'a ("tohum ekmek" anlamına gelen *sero*'dan), fetüsün ana karnında beslenmesi için Alemona'ya ("beslemek" anlamına gelen *alo*'dan), iskeletinin oluşması için Ossipagina'ya ("kemikleri saplamak" anlamına gelen *ossa* ve *pango*'dan), hamileliğin son, hassas ayları için Nona ve Decima ("dokuzuncu" ve "onuncu") ile Parca'ya ("doğum yapmak" anlamına gelen *pario*'dan), çocuğun dünyaya mutlu gelmesi için Lucina'ya ("ışık" anlamına gelen *lux*'tan) yakarırlar; Intercidona ("ayırmak" anlamına gelen *intercido*'dan), Pilumnus ("havan" anlamına gelen *pilum*'dan) ve Deverra (süpürge anlamına gelir) doğumdan sonraki gece lohusayı korurlar; Cunina ("beşik" anlamına gelen *cuna*'dan) bebeklerin

Her vesile için bir tanrı

yatağını korur, Rumina ile Ruminus ("meme" anlamına gelen *ruma*'dan) kız ve erkek çocuklarının süt emmesini temin eder; bebek büyürken de Fabulinus'a ("konuşmak" anlamına gelen *fabulor*) veya Numeria'ya başvurulur, biri konuşmayı, diğeri sayı saymayı öğretir; evlilik gibi kolektif olarak yaşanan geçiş ritüellerinde de Afferenda ("getirmek" anlamına gelen *affero*'dan) çeyizi temin ederken Domiduca ("eve götürmek" anlamına gelen *domi duco*'dan) gelini kocasının evine götüren geçit törenine yardımcı olur; cinsellik gibi mahrem anlarda Prema ("itmek" anlamına gelen *premo*'dan), Pertunda ("delmek" anlamına gelen *pertundo*'dan), Perfica ("bitirmek" anlamına gelen *perficio*'dan) ve Mutunus ("erkek organı" anlamına gelen *muto*'dan) gibi tanrılar örtülerin altında gelin ile damadın münferit aşk eylemlerine eşlik ederler. Kısacası her şey için birer tanrı vardır ve en sonunda da Nenia ("cenaze şarkısı" anlamına gelen *nenia*'dan) ölümden, Libitina da cenaze töreninden sorumludur.

Kadim dinleri araştıranlar bu gibi tanrıları, insanların hayatlarında sürekli olarak yer almalarından dolayı uzun bir süre boyunca eski insanların her eylemin, her şeyin, her olayın ardında tanrısal bir güç olduğuna (animizm) inanmasına neden olan dini duygunun sonucu olarak görmüşlerdir. Ama bu tanrılar aslında önemli sayılan her şeyi tanrılaştıran gelişmiş bir mekanizmayı temsil ederler: tanrısal sisteme dönüştürülen gerçekliğin sınıflandırması toplumun hakim kültürel kodlarını, gerçeklik konusunda bildiklerini, değerlerini sergileme becerisine sahiptir. *Dii certi* olmaları, *dii minuti* olmalarına bağlıdır, ama *minuti* terimi önemsiz olmalarına değil, titizlikle tanımlanmış sayısız küçük işle uğraştıklarına işaret eder. Augustinus insanların, hayal güçlerinin kalıpları doğrultusunda, vergi tahsildarları veya bir kupanın mükemmel olması için birçok zanaatkârın elinden geçmesi gerektiği gümüşçüler mahallesindeki zanaatkârlar gibi iş alanları tahsis edildiğini anlatır (*De civitate dei*, 7, 4). Romalılar için söz konusu olan bir ürünün imalatı değil, biyolojik hayat, fiziksel ve psikolojik sağlık, toplumsal ve siyasi işleyiş ve toplum refahının temel aldığı çeşitli faaliyetlerdir. Tanrılar alemi, insanların dünyasının bir eşi olarak algılanır: her olguya tanrıların dünyasında ondan sorumlu olan bir olgu tekabül eder. *Dii magni* geniş müdahale alanlarının sorumluluğunu üstlenirken, *dii minuti* çok daha ayrıntılı görevlere sahiptirler. *Dii plebei* bunlardır işte. Sayıları çok geniştir. Psikolojik stresten evlerin inşasına, ormanların kutsanmasından tarlada çalışmaya kadar çok çeşitli durumlardan sorumludurlar. Bu tanrıların listesi sürekli olarak güncellenerek tanrısal müdahale olasılıkları mümkün olduğu kadar geniş tutulmaya ve yakarış esnasında hata payı en aza indirgenmeye çalışılır: talepler ne kadar dikkatli bir şekilde sunulursa karşılık bulmaları o kadar kolay olur.

Yeni Kültler ve Yeni Kimlikler

Roma'nınki gibi, merkezinde tanrısal işlevselliğin olduğu çoktanrıcı bir sistem bağlamında *pantheon*'un esnek ve biçimlendirilebilir olması gereklidir; şehre gelen yeni kültler bu özellik sayesinde kendilerine yer, hedef kitle ve *ratio* [açıklama] bulurlar. Yabancı kültlerin veya tanrıların benimsenmesi kültürel kırılganlıktan kaynaklanmaz, Roma dini sisteminin işleyişi buna izin verir. Şehir ile giderek büyüyen toprakları arasında güçlü bir etkileşim söz konusudur: idari ve askeri görevliler sıklıkla Romalı olmayıp yerel seçkinlerin arasından seçilir; öte yandan giderek bir metropole dönüşme eğilimi gösteren Roma'ya Akdeniz'in dört bir yanından tüccarlar ve aydınlar gelir. Birbirini tamamlayan bu iki hareket yabancı kültürlerin ve yeni tanrıların özümsenmesine önemli bir katkıda bulunur. Bu bir tesviye süreci değil, aktif bir özümsemedir, yeni unsurların yeni ihtiyaçlara uyarlanmasını sağlar. Yunanistan'dan göç edip gelen sadece Apollon değildir. Asklepios'a Roma'da Aesculapius adı altında ibadet edilir ve tapınağı MÖ 293'te Tiberina adası üzerinde inşa edilmiştir: korkunç bir veba salgınından ve Sibylla Kitapları'na danışıldıktan sonra senato Asklepios'un heykelinin istenmesi için Epidauros'a bir heyet gönderir. Asklepios'un Apollon'un oğlu olduğunu öne süren mit ve Roma'daki Apollon Tapınağı'nın yanında bulunan Yunan dilindeki sayısız yazıt, bu tanrının Yunanistan'daki sorumluluk alanını burada da muhafaza ettiğini gösterir; Aesculapius da babası gibi tıp tanrısıdır. Proserpina, yeraltı tanrıçası Persephone'nin Roma versiyonudur. Aslında Romalılar bu tanrıçayı Etrüsklerden devralmışlardır: Yunan Persephone Etrüskler arasında Persipnai haline gelir, Latincede de Proserpina'ya dönüşür. Yunan ve Etrüsk dinlerinde söz konusu olan yeraltı boyutu Roma'da farklı şekilde yorumlanır: Varro, Proserpina'nın adının, "kıvrılarak ilerlemek" anlamına gelen *proserpere*'den türediğini ve ona tarımdan sorumlu tanrılar arasında bir rol atfedildiğini söyler. Stoacı düşünceye göre ise Proserpina tahılların tohumudur (Cicero, *De natura deorum*, 2, 66). Kocası Pluto Di pater veya Dite'ye dönüşür ve bir yeraltı tanrısı olmaya devam eder. Macrobius *Di pater* onuruna ilk tapınağın Latium'da, Saturnus'unkiyle beraber inşa edildiğini söyler. Bu tapınağın inşa edilmesini öneren kâhin insan başlarının kurban edilmesini istediğinden bu uygulama daha sonra, insanların kendilerini sembolik olarak feda etmesine izin vermek için, insan suretli heykelciklerin adanmasına dönüştürülmüştür (*Saturnalia*, 1, 7, 30-31). Censorinus (III. yüzyıl) yine Varro'yu alıntılayarak Di pater ile karısına adanan başka bir ritüelden söz eder: MÖ 249'da, Birinci Pön Savaşı'nın son derece kritik bir anında *quindecemvir*'ler Sibylla Kitapları'na başvurduktan sonra bu tanrı onuruna *Campus Martius*'ta, sadece belli günlerde erişim sağlanan, bir yeraltı sunağının tesis edildiği cehennem mağarası benzeri bir mekânda *ludi Tarentini* veya *Terentini* düzenlenmesi gerektiği sonucuna varırlar (Censorinus, *De dii natali*, 17).

Entegrasyonlar ve edinimler

Farklı şekilde yorumlanan tanrılar arasında Castor ile Pollux da vardır. Yunanistan'da Dioskouros'lar, yani "Zeus'un oğulları" olarak bilinirler. Romalılar ise tanrıların soyunu vurgulamaya pek ilgi duymazlar ve birinin adını ikisi için kullanarak onlara Castores derler, böylece "ikiz" oluşlarını öne çıkarmış olurlar. Romalılara göre bu tanrıların en önemli yönü yardım rolleridir: *dictator* Aulus Postumius MÖ 499'daki bir savaş sırasında Romalı süvarilerden tanrısal bir yardım aldıktan sonra at yarışlarından sorumlu olan ikiz, yani Castor onuruna bir tapınak yaptırarak (Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, 2, 20), onu süvarilerin hamisi olarak *pantheon*'a dahil eder.

Hercules de Roma'da son derece popülerdir. "Özel tanrısallaştırma" olarak bilinen oldukça ilginç bir olguda önemli bir rol oynar. Roma'da tüccarlarla zanaatkârların yanı sıra, ekonomik hayatta aktif olarak rol alan ve bundan büyük fayda sağlayan bazı *libertus*'lar da öldüklerinde mezarlarında bazı tanrılar gibi tasvir edilirler ve bu tanrıların en gözde olanları arasında Mercurius ile Hercules vardır. Yunan Herakles'in mitolojik geleneğini taşıyan Hercules Roma'ya geldiğinde ün kazanır ve dini imgeler kendine bir yer edinir: Hercules'in tapınakları, şehrin ticari merkezi olan *Forum Boarium*'da bulunur. Kültü başlangıçta Potitii ve Pinari soylarının özel ibadet alanına girip sonradan halka açık bir kült haline gelir: Livius, bu değişimin tanrının hoşuna gitmediğini ve ona yol açan *censor* Appius Claudius'u cezalandırmak için onun gözlerini kör edip Potitii ve Pinari soylarını tamamıyla yok ettiğini anlatır (Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, 9, 29). İşlenen suçu telafi etmek için o andan itibaren *Ara Maxima*'da [Büyük Sunak] Hercules adına bir öküz kurban edilir. "*Decima*" [onda bir] ayini de yine Ara Maxima yakınlarında gerçekleştirilir; bu dini tören konusunda anlatılanlar da bu tanrının ne kadar Romalılaştırıldığını gösterir. Macrobius, flüt çalgıcısı Octavius Errenus'un sanatından vazgeçtikten sonra ticaret yoluyla servet edindiğini, bunun üzerine gelirinin "*decima*" [onda bir] kısmını tanrıya adadığını anlatır (*Saturnalia*, 3, 6, 11). Hercules'in gözüpeklik, kurnazlık, maddi zevklere bağlılığı gibi temel özellikleri tüccarların hayatını ve karakterini temsil eder: tüccarlar hayattayken onun onuruna kurban keserler, öldüklerinde de mezarlarında kendilerini onun özellikleriyle tasvir ettirerek ona benzemeye çalışırlar. Roma'ya dışarıdan ithal edilen kültler burada aktif bir kabul süreciyle, o kadar güçlü bir adaptasyon ve yeniden işlevselleştirme becerisiyle yerlileştirilir ki "yabancı" ile "yerli" arasındaki ayrım son derece flu hale gelir. Yunan tanrılarla karşılaşmalar önem taşır ve uzun bir zamana yayılırlar, ama şehrin dini hayatını niteleyip etkileyen tek faktör değildirler.

Herakles'ten Hercules'e

Dünyanın başka bölgelerinden kaynaklanıp Roma'da yayılan kültler, artık geçerli olmayan bir terminolojiyle "Doğu kültleri" olarak bilinirdi. Çeşitli tanrılar onuruna düzenlenen ritüeller MÖ III. yüzyılla İmparatorluk döneminin ilk yüzyılları arasında hem kamusal hem de bireysel din alanında kendilerine yer bulurlar.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *"Çoktanrıcılık" ve Teoloji*, s. 532; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Yeni Dinler ve Gizem Kültleri*, s. 599; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Ev Tanrıları

Micol Perfigli

Eski Roma'da evlerle bağlantılı tanrıların sayısı şaşırtıcıdır: bu tanrılar dii minuti'dir, ama insan hayatı açısından son derece önemlidirler. Gerçekliğin farklı yönlerinden sorumlu olan tanrıların yanı sıra, özel olarak eve ve refahına, aileye ve mutluluğuna ve tabii ki ailenin baş temsilcisi olan aile reisine adanmış tanrılar vardır.

Bireysel ve Aileye Özgü Tanrılar

Evlerde ve aile içinde çeşitli tanrılar onurlandırılır. Romalı kadınlarla erkeklerin doğumdan ölüme kadar hayatlarıyla bağlantılı olan sayısız *dii minuti* [küçük tanrılar], *domus*'un [ev] içinde yaşanan bireysel dindarlığa aittirler. Ailelerin öğünler vesilesiyle tanrılar onuruna kurban töreni düzenlemesi gündelik bir âdettir, ama ev içinde gerçekleşen irili ufaklı başka olaylar da tanrıların himayesi altında yer alırlar: doğum, doğum günü, evlilik ve ölüm, bireylerin yaşadığı önemli, hassas ve ciddi anlardır.

Carna: doğumun koruyucusu

Dii plebei'lerin kadınların ve erkeklerin hayatıyla bağlantılı birçok ailesel meseleyle de ilgilendiğini daha önce de gördük. Burada, başka birçok "küçük" tanrıça gibi bebekleri tehlikelerden koruyan ve sağlıklı olmalarını temin eden tanrıça Carna'yı ele alacağız. Mitolojiye göre bu tanrıça Kral Procas'ı bebekken yumuşak et seven cadılardan kurtarmak için sütannesine hangi ritüeli yerine getirmesi gerektiğini

göstermiş: bir kocayemiş dalıyla evin kapısına dokunmak, eşiği suyla ıslatmak, genç bir dişi domuzun iç organlarını almak ve dua okumak. Mitte anlatılan, kötülüğe karşı koruma amaçlı bu uygulama muhtemelen sütannelerinin veya ev kadınlarının âdeti olan bir ritüeldir ve hem mitolojide hem de bu tanrıçaya adanan yıllık bayramda muhafaza edilmiştir (Ovidius, *Fasti*, 6, 101-82). Hamilelik sırasında yakarılan sayısız "küçük" tanrıça, bireysel yetki alanlarından dolayı evin mahremiyetinde kendine yer bulur.

Bu tanrıçalara ihtiyaç anında dua edilir; bazen aileler tanrıça Nundina için yapılan *dies lustricus* veya *Nominalia* bayramı gibi özel bayramlar düzenlerler (Macrobius, *Saturnalia*, 1, 16, 36). Nikâh da evde yer alır ve ritüellerle kutlanır: genç kadınlar evlendikleri gece *togula*'larını, yani gelin olmak için giydikleri yeni giysilerini tanrıça Virginiensis'e götürürlerdi (Arnobio, *Adversus nationes* [*Paganlara Karşı*], 2, 67); yatak odalarında giysilerinin kemerini Cinxia onuruna sembolik olarak çözerler; kocalarının evinin eşiğini Unxia onuruna yağlarlar ve iyi dilekler için yün yumakları asarlar (Donatus, *Ad Hecyram*, 12, 60). Bireylerin hayatıyla yakından bağlantılı olan bütün bu durumlarda "ev içi din" kategorisinden söz edilir.

Nundina ve Virginiensis

Bu tanrısal varlıkların çoğunun tanrıça olması, koruma altına aldıkları hamilelik, doğum, çocuk bakımı, beden ve dönüşümleri, toplumsal rol gibi olguların çoğunun kadınlara ait olmasıyla açıklanabilir. Erkek tanrısal varlıklar genelde tarım alanında sorumluluk sahibidir veya *Lar*'lar [Lares] ile *Penat*'lar [Penates] durumunda olduğu gibi, kendilerine bir bütün olarak aile emanet edilir.

Lanes, Penates ve *Genius*

Lar'ların görevi, genelde tekil isim beraberinde kullanılan *familiaris* [aileye özgü] sıfatı göz önüne alındığında daha iyi anlaşılır. *Lar familiaris* evle ve kuşaklar boyu içinde yaşayanlarla, ev sahibiyle, akrabalarıyla, köleleriyle ilgilenir. Aile üyeleriyle bağları o kadar sıkıdır ki aile yer değiştirirse tanrı da onlarla birlikte gider (Plautus, Aulularia, 1-5). Münferit tanrı olarak *Lar* veya tanrı grubu olarak *Lares* her gün tütsü, şarap ve çiçek taçlarıyla onurlandırılır (Plautus, Aulularia, 23-5). Şair Iuvenalis (60-y, 130) büyük güven duyduğu *Lar*'ları her gün çok küçük tütsü parçaları ve unla veya bir çiçek tacıyla onurlandırır (Iuvenalis, *Saturae*, 9, 137-38). Her evde bu tanrılar için bir *aedicula*, yani bir sunağı olan küçük bir yapı vardır. İmparatorluk döneminde *lararium* adını alan bu sunakta *Lar*, üzerinde kısa bir tünik ve elinde bir *patella*, yani kendisine sunulan yiyeceğin konduğu küçük bir tabakla tasvir edilir. Bu iki özellik *Lar*'ın özünü teşkil eder: tünik, halkın sıklıkla giydiği, beylerin de "ev kıyafeti" olarak giydiği sade bir giysidir. *Lar*'lar kamusal veya siyasi gerçeklikle değil de hayatın mahremiyetiyle, bireysel boyutuyla bağlantılı basit tanrısal varlıklar olarak algılanır. *Dii minuti* değil,

Aile ocağını koruyan tanrılar

Plautus'un *Cistellaria*'da sunduğu tanımlama göz önüne alınarak *patella*, yani""küçük tabak" tanrılarıdırlar. *Lar*'ların ailevi hayatla bağlantısı, kültünün gerçekleştirildiği yerden, yani aile ocağından da anlaşılır. Aynı çatı altında yaşayan sosyal topluluğu koruyan bu tanrılar ile aile arasında, resmi dinde de olduğu üzere, karşılıklı bir ilişkiyle, bir takas sistemi temelinde gelişir: tek fark, ritüeli yerine getirenlerin aile üyeleri olması ve ritüelin gerçekleştiği yer ve uygulamalar açısından özel olmasıdır. *Lar* ailenin çeşitli olaylarında yer alır: örneğin nikâhta müstakbel gelin *Lar*'a ocakta bir para sunar ve *Lar*'ın böyle durumlarda hazır bulunması şaşırtıcı sayılmaz: *matrimonium* [nikâh] her şeyden önce aile içi bir meseledir. *Lar*'ların, özel hayata tutarlı bir şekilde tekabül eden kamusal boyutları da söz konusudur: *Lares Compitales* dörtyol ağızlarını korurlar (Varro, *De lingua latina* [*Latin Dili Üzerine*], 6, 25), ancak bunlar sıradan yollar değil, mahallelerin belli başlı yollarıdır: artık sadece bir aileyle sınırlı tanrılar olmasalar da belirli mesafe bağıntılarıyla tanımlanan uzamsal boyutlar içinde kalırlar, aileyle değil de biraz daha geniş bir sosyal hücre olan mahalleyle bağlantılıdırlar.

Bireysel dindarlıkla bağlantılı bir başka tanrısal grup da *Penat*'lardır. *Lar*'lar gibi onlar da *dii incerti*'dirler, işlevleriyle bağlantılı belirli bir eylemi yerine getirmeyip daha çok belirli bir bölgeyi ve ona ait olanları korurlar. *Lar*'ların ayrıcalıklı mekânı aile ocağıyken *Penat*'lar için de durum farklı değildir. Servius'a göre *Penat*'ların yeri mutfaktır (Servius, *Ad Aeneidem*, 2, 469), Cicero da ocak ateşi denince akla gelen tanrıça Vesta'yla bağlantılı olduklarını, mahremiyeti koruduklarını öne sürer, evin merkezinde yer aldıkları için adlarının *penus* veya *penetrales*'ten türediğini söyler (Cicero, *De natura deorum*, 2, 68). *Penus* evin en iç kısmında yer alan kilerdir, ailenin yiyecekleri burada muhafaza edilir. Cicero bu tanrıların işlevi konusunda Modern Çağda geliştirilecek iki yorumu bir anlamda öngörür: *Penat*'lar ataların beslenme sağlığına olan saygısını temsil ettiklerinden ev sahibini korumalarına alırlar. Yiyecek stoklarını muhafaza ederek grubun devamlılığını sağlarlar. Kamusal versiyonları *dii patri* [ataların tanrıları] olarak bilinir ve Roma'nın kuruluşuyla bağlantılıdırlar: Aeneas iki şehir ve iki halk arasındaki devamlılığı ve özdeşliği sağlamak amacıyla onları Troia'dan getirmiştir (Macrobius, *Saturnalia*, 3 4, 7).

Beslenme sağlığı ve grubun devamlılığı

Aileyle bağlantılı bir başka tanrısal varlık, *Lar*'lar ile *Penat*'ların tersine tek olan *Genius*'tur. *Genius pater familias*'ın, yani aile reisinin ruhudur, onun "çoğalma gücü", "soyu devam ettirme becerisi" şeklinde algılanır; başka bir deyişle işlevi, insanın bir tür tanrısal karşılığı olmak, ona ailenin adını sonraki kuşaklara aktarma ve ait olduğu soyu canlı tutma gücünü temin etmektir. Hem biyolojik hem de kimliksel bir değeri olduğu açıktır: *Genius* çoğalmaya ve bir soyun devam etmesine izin verir. Bu tanrının ailesel boyutu ve özellikle münferit erkeğin bireyselliğiyle sıkı bağlantısı, onurlandırıldığı bayram gününden de

bellidir, çünkü genelde ev sahibinin doğum gününde, bazen de nikâhında onurlandırılır (Censorinus, *De dii natali*, 2, 2 ve 3, 2). *Genius* çok eskiden beri Roma *pantheon*'unda yer alır. Plautus ondan bir bireyin eylemlerinin ilham kaynağı olarak (*Captivi*, 977), insandan ayrı olarak düşünülemeyecek bir şey olarak (*Curculio*, 628) söz eder; *Genius*, hayatımızın her anında bizimle beraber olan bir tür ikizimizdir. *Genius*, koruyucu bir melekmiş gibi, uyanma anında onurlandırılır (Tibullus, *Elegiae*, 3, 11, 9) ve diğer aile tanrılarına olduğu gibi, onuruna tütsü, şarap ve tatlılardan oluşan, kanlı olmayan kurban törenleri düzenlenir. *Genius* aile reisinin koruyucusu olduğundan *civis romanus*'un [Roma yurttaşı] kıyafeti olan *toga* giyer. *Genius* İmparatorluk döneminde imparatorun tanrısal ikizini temsil eder ve kamusal açıdan nasıl bir evrimden geçtiğini gösterir: Roma imparatorunun, devletin ve bir bütün olarak Roma halkının birer *genius*'u vardır. Bu tanrısal varlık resimlerde çok güzel temsil edilmiştir: bir yanda resmi giysisi, diğer yanda ailenin öğünlerine katıldığının sembolü olan *patella* ve ailenin refahını temsil eden *cornucopia* [bereket boynuzu] gibi aileye bağlı olduğunu gösteren objeler ve semboller söz konusudur.

Pater familias*'ın ruhu *Genius

Bu tanrının dişi karşılığı olan *Iuno* da *mater familias*'ın [ailenin kadın reisi] koruyucu ruhudur. *Genius*'a göre çok daha az tanınan *Iuno* özellikle İmparatorluk döneminde kabul görür. O da çoğalmadan sorumludur. Seneca *Genius* ile *Iuno* arasındaki ilişkiyi ve işlevlerinin birbirini nasıl tamamladığını çok güzel özetler. Arkadaşı Lucilius'a hitaben, birçok insanın herkese rehberlik yapan bir tanrısının olduğuna inandığını söyler: "bu tanrılar en büyüklerden değil, alt düzeyden tanrılardır, Ovidius'un *dii plebei* olarak tanımladıklarıdır; Seneca'ya göre herkesin "birer *Genius*'a ve birer *Iuno*'ya sahip olduğu"na inanılır (Seneca, *Epistolae ad Lucilium* [*Lucilius'a Mektup*], 110, 1).

***Mater familias*'ın ruhu Iuno**

Bkz. *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *"Çoktanrıcılık" ve Teoloji*, s. 532; Dii Magni, Dii Minuti *ve Yeni Tanrılar*, s. 536; *Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları*, s. 550; *Canlılardan Ölülere*, s. 565; *Mitlerle Yaşamak ve Ölmek*, s. 756; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Stat*ius, s. 812; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884

Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları

Micol Perfigli

Tanrılarla çeşitli şekillerde temas kurulabilir. Dualar büyük titizlikle yerine getirilmesi gereken resmi bir yöntem teşkil eder: söz konusu tanrının ismini bilmek elzemdir. Tanrının temsil ediliş şekli ile onuruna adak sunulması da, o tanrının işlevine göre değişiklik gösteren belirli kurallar doğrultusunda gerçekleştirilir.

Kesin İsim

Roma dinini niteleyen katı biçimsellik özellikle insanın tanrı ile arasında tesis ettiği ilişkide görülebilir. Her şeyden önce tanrının adını bilmek lazımdır, çünkü ondan bir cevap elde etmek isteniyorsa duanın doğru tanrıya yönlendirilmesi gereklidir. Servius'a göre bir dua, yapı itibarıyla etkili olması için belirli bir biçime uymak zorundadır: belirli bir talep konusunda belirli tanrılara özel olarak yakarıldıktan sonra bütün diğer tanrıların da dahil edildiği genel bir yakarışta bulunulur (Servius, *Ad Georgica*, 1, 21).

Dolayısıyla hata yapmamak için tanrıların isimlerini iyi bilmek gereklidir. Bu amaçla danışılan *pontifex*'ler tüm tanrıların isimlerini ve *ratio*'larını, yani isimlerinin sebebini içeren listeler olan *indigitamenta*'ya başvururlar ve bu doğrultuda uzman görüşlerini sunarlar. Bir tanrının isminin hakikati o tanrının sorumluluk alanıyla bağlantılıdır (Servius, *Ad Georgica*, 1, 21). İsim ile sorumluluk arasındaki bağlantı bazen çok basittir: "x" süreci için tanrı "X"e yakarılır; tanrının ismi ile talep edilen eylem arasındaki bağıntı etimolojik bir şartı ifade eder ve nedensel bir bağıntı olarak düşünülebilir: *cuna*'yı [beşik] korumak için Cunina'ya dua edilir; babanın bebeğini kabul ettiğini göstermek için yerden kaldırma (*levare*) işlemini koruması için Levana'ya başvurulur; evin eşiği olan *limen*'in korunması için Limentino'ya yakarılır, vesaire. Duanın bu yönü yakarışta tanrının isminin bilinmesinin ne kadar önemli olduğunu gösterir: tanrının isminin şeffaflığı insan ile tanrı arasında doğrudan temas kurmayı ve duayı da tasdik etmeyi sağlar.

Kamusal dindarlıkta en önemli rolü nasıl *dii magni* oynarsa, bireysel dindarlık bağlamındaki yakarışlar da daha çok *dii minuti*'ye yöneliktir. Bu arada Iuno ve Iuppiter gibi önemli tanrılar farklı müdahale imkânları sunarlar: hepsi de işlevsel olan sayısız sıfatları, taleplerin doğru şekilde formüle edilmesine

izin verir. Örneğin tanrıların babasının sayısız yönlerinden bazılarına bakalım: Iuppiter'in sıfatlarından *Stator* "Karar veren", *Fulgur* "Yıldırım", *Elicius* "Kendine çeken", *Lucetius* "Işık", *Pistor* "(buğdayı) döven", *Sospes* de "Kurtarıcı" demektir; kutsal karısının da sıfatlarından *Moneta* "Uyaran", *Lucina* "Işığı getiren", *Pronuba* da "Evliliği Koruyan" anlamına gelir. Büyük tanrıların çokyönlülüğü belirli bir sıfatla belirtilmediği zaman bile Romalılar onların kutsal potansiyellerinin ne kadar kapsamlı olduğunun bilincindedirler: Minerva bilgelik tanrıçası ve savaşın koruyucusu olmanın yanı sıra zanaatkârların da hamisidir; Mars toprağın bereketi ve tarım dünyasıyla bağlantısını muhafaza ederken Yunan Ares ile karşılaşmasında savaşın sorumluluğunu üstlenir.

Bir dua aracı olarak sıfat

Yakarılacak tanrının ismi kesin olarak bilinmediği zaman da "bir tanrıysa veya bir tanrıçaysa" anlamına gelen *si deus si dea est* veya "başka isimlerle de seslenilmesi meşru olan sizler" anlamına gelen *vos quo alio nomine fas est* gibi genel formüllere başvurulur (Cato, *De agricultura* [Tarım Üzerine], 139 ve Macrobius, *Saturnalia*, III, 9, 7 ve 10). Duanın hiçbir kısmı muğlak olmamalıdır: yardımı istenen tanrının kimliğini bilmek, ismini bilmek demektir. Araştırmacı Robert Ogilvie, *The Romans and their Gods*'da [*Romalılar ve Tanrıları*] espritüel bir dille şöyle der: "Köpekler (*dogs*) gibi tanrılar da (*gods*) ancak kendilerine ismen seslenildiğinde cevap verirler" (1969, s. 24). Belli ki tanrıların dikkatini çekmenin kuralları deneyimle öğrenilmiş, hukuki ve kutsal dilde kurallara bağlanmıştır.

İmge: Değerli Malzemeler ve Hassas Ayrıntılar

Romalılar dualar yoluyla tanrılarla sözlü olarak kült imgeleri yoluyla da görsel olarak temas kurarlar. Oldukça yaygın bir felsefi düşünceye göre başlangıçta tanrıların boyalı veya yontulmuş tasvirleri yoktu, hatta tapınaklarla şapeller de yoktu, sadece basit sunaklar vardı. Tanrıları hayvanlardan veya insanlardan ilham alarak tasvir etmeyi yasaklayan Numa olmuş (Plutarkhos, *Numa*). Varro *Antiquitates rerum divinarum*'da en eski ve en asil âdetin, tanrılara herhangi bir imgeye başvurmadan ibadet etmek olduğunu söyler (Augustinus, *De civitate Dei*, 4, 31); tanrılar daha sonra, insan suretleriyle tanınıp kendilerine ibadet edilebilmesi için kendi biçimlerini bulmuşlardır; böylece *commenticios et fictos deos*, yani insanların hayal gücü doğrultusunda hayal edilip şekillendirilmiş tanrılar elde edilmiştir: böylelikle insanlar da tanrıların görünümünü, yaşını, giysilerini, sıfatlarını, soylarını, evliliklerini ve aralarındaki akrabalıkları öğrenmişlerdir ve her şey insanların kırılganlığına benzeyecek şekilde dönüştürülmüştür (Cicero, *De natura deorum*, 2, 70). Tanrıların kült imgesi her şeyden önce tapınağın yapısı, yani *aedes* ile bağlantılıdır: tapınağın içinde yer alan tanrı oranın meşru sahibidir. Tanrının konumu da apaçık bir mesaj teşkil eder ve onu düşünmenin öz-

Sunaklardan heykellere

gün bir şeklinin göstergesidir: heykeller sırtları tapınağın arka duvarına yaslı olarak yer alırlar, yüksek bir kaidenin üzerinde yer alırlar ve sadece uzun ve geniş bir merdiven yoluyla erişilebilirler. "Burada, Romalılar arasında en ön planda olan mülkiyettir: tanrı tapınakta yaşamaz, ona bakar. Zaten Roma'nın kutsal mimarlığında en önemli etken bakmaktır, yani görsel unsurdur "(Jörg Rüpke, *La religione dei Romani*, 2004, s. 83). Tanrının imgesi heybetli olmalıdır; örneğin günün kaderini koruyan *Fortuna huiusque diei* heykeli 8 metre yüksekliğinde ve çok güzeldir. Güzelliği altın ve fildişi gibi değerli malzemelerden kaynaklanır. Varro, *De re rustica*'da [*Tarım Üzerine*] (1, 1, 4) *Forum*'da bulunan büyük tanrıların 12 heykelini altından yapılmış gibi tasvir eder.

Tanrılarla ilgili yanlış anlamalara yol açmamak ve her tanrıyı veya tanrıçayı uygun şekilde temsil etmek için belirli simgelere de başvurulur: Iuppiter'in elinde asa eksik olmaz; Minerva'nın başında miğfer, yanında da Yunan Athena'dan devraldığı, baykuş vardır; Aesculapius'un evcil hayvanı yılandır; Iuno da genelde bir tavus kuşuyla beraber tasvir edilir, ama bütün işlevsel sıfatlarına ikonografik olarak farklı simgeler eşlik eder: örneğin şehri korumakla yükümlü olan Iuno Sospita mızrak ve kalkanından teşhis edilebilir. İnsanı kaygılı ve ölümcül bir boğaz enfeksiyonu olan anjinden korumakla görevli olan Angerona'nın heykeli tasvirindeki bir özellik, yani ağzının bağlı olması ve bir parmağını sessizlik işaretiyle dikey olarak dudaklarına tutması sayesinde tanınır.

Simgeler ve ayırt edici işaretler

Tanrıça Libertas, bir erkek başlığı olup Cumhuriyet döneminde kölelerin özgürlüklerini kazanmasının sembolü olan *pileus* takmasından anlaşılır; *caduceus*, yani üzerinde çift elips oluşturacak şekilde sarılmış iki yılan olan asa ya Mercurius'a, ya da Felicitas'a aittir. Kült imgeleri, müminlerin tanrıları hemen tanıyabilmesini sağlayacak şekilde, onları imkân dahilinde tanımlarlar.

Tanrılarla Temas: Yiyecekler, Sesler ve Kokular

Tanrılara yakarma veya onları temsil etme kriterleri ritüellerde ve mitlerde de uygulanır. Tanrıları onurlandırmak veya onlarla temas kurmak için onun özelliklerini, kimliğini, zevklerini temsil eden bir araç lazımdır. Varro'ya göre kız ve erkek çocukların süt emmesinden sorumlu olan Rumina ve Rumino gibi tanrısal varlıklar ile yine bebeklerin koruyucusu olan Cunina, adak olarak sütü severler (Varro, *De re rustica*, 2, 11, 5 ve Nonius Marcellus, *De compendiosa doctrina* [*Doktrin Derlemesi Üzerine*], 167); *Lar*'lara ise her gün evin ocağından bir lokma yiyecek veya birkaç çiçek ve küçük tütsü tanecikleri gibi basit şeyler sunulur. Her tanrının ritüellerinde farklı şeyler tercih ettiği anlaşılıyor.

Tanrısal sesler ve kokular

Peki insanlar ve tanrılar bir araya geldiklerinde tanrı tanınmak için ne gibi mesajlar gönderir? Bazen tanrı sesini duyurur: sesle yakından bağlantılı iki tanrısal varlık olan yeni doğmuş bebeğin ilk ağlamasından sorumlu Vatica-

nus ile bebeğin konuşmaya başlamasından sorumlu Aius Locutius durumunda böyle olur ve her ikisi de tezahür ettikleri yerlerin sahibi haline gelir (Aulus Gellius, Noctes Atticae [Attika Geceleri], 16, 17). Tanrıların çoğu da kokuları sayesinde tanınırlar; tanrıların tezahürünün izlerini havada bıraktığına dair çeşitli anlatılar vardır.

Edebiyat alanında da böyle durumlara tanıklık edilmiştir. Vergilius *Aeneis*'in ilk kitabında Aeneas ile genç kız kılığındaki annesi Venus arasındaki karşılaşmayı tasvir eder. Genç adam kendi kimliğini ve ıstırap verici sürgün durumunu anlatır; bundan üzüntü duyan annesi onu teselli etmek için kaybolan arkadaşlarının döneceğini ilan eder, sonra da tanrısal özüyle kendini gösterir, saçlarından tanrılara özgü, kutsal bir koku yayılır (402-405). Antikçağ insanlarına göre kokulu esanslar, tanrıyla ilişkinin en önemli anı olan kurban töreniyle bağlantılıdır; parfümler, kokulu esanslar ve çiçekler tanrıları onurlandırmak için sıklıkla kullanılır. Parfüm ayrıca kutsal bir tezahüre en uygun unsurdur: görünmezdir, sanki sihirli bir şekilde, ansızın algılanır, yayıldıktan sonra onu bir yere kapamaya imkân yoktur, zihni de duyuları da derinden etkiler: bütün bu özellikler tanrılarla karşılaşmaları tarif etmeye son derece uygundur.

Bkz. *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; Dii Magni, Dii Minuti *ve Yeni Tanrılar*, s. 536; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1034

Kader

Maurizio Bettini

Roma'da kader fatum, *yani "kelime" ile tanımlanır.* Fatum, *güçlü, etkili, yani gerçekliği değiştirme becerisine sahip "söyleme" eylemi anlamına gelen fari fiilinden türemiştir. Dolayısıyla kader de tanrısal bir varlık tarafından telaffuz edilen "güçlü bir kelime"dir ve herkese tahsis edilen hayat parçasını tanımlar.*

Fatum: Kelime ve Kader

Beklentimizin tersine, İtalyancada olayların değiştirilemez seyri için kullanılan kelime, yani "*destino*," Latince kökenli değildir. Daha doğrusu Romalılarda *destinare* fiili vardı, ama "sabitlemek" veya "durdurmak" anlamına geliyordu: bu kelimeyle hem bir şeyi başka bir şeye sabitlemek (örneğin bir ipi geminin direğine bağlamak) hem de daha soyut anlamda kesin bir karar almak kastediliyordu. Dolayısıyla Latince *destinare*'den türeyip Latince kökenli dillerde "*destino*" şeklinde gelişen kelime metaforik anlamda sabitlemekten, bağlamaktan kaynaklanmıştır. Romalıların kaderi ise, tam tersine, "kelime"nin kapsamı içinde kalıyordu.

Latincede kader, "kelime" anlamına gelen *fatum* ismiyle ifade edilir." *Fatum*, *fari* fiilinin geçmiş zamanıdır, *fari* de "söylemek" anlamına gelir, ama sıradan bir söyleme değildir bu. Bu fiil, *augur*'ların, *praetor*'ların, kâhinlerin söyledikleri için kullanılır, yani *fari* ancak gerçekliği değiştirme gücüne sahip, etkili sözler söyleyebilenlerin konuşma şeklidir.

Bu durumda Roma'da kader, güçlü bir kelime yoluyla "söylenen" bir şeydir: *fatum* bireysel kaderleri aynı anda hem ilan eder hem de belirler. Peki ama bu kelimeyi/kaderi telaffuz eden kimdir?

MÖ I. yüzyılda yaşamış büyük Romalı alim Varro'nun bu konuda hiçbir şüphesi yoktur. Belirleyici kelimeyi söyleyenler *Parca*'lardır (*De lingua latina*, 6, 7, 52): "Madem ki Parca'lar *fando* kelimesiyle çocuklara kalan zamanlarını tahsis ediyorlar, *fatum* ve *fatalia* [kaçınılmaz olaylar] terimleri de bu kelimeden türemiştir. Bu durumda *Parca*'ların yeni doğan bebeklere ömür sürelerini tahsis ederken kullandıkları kelime otomatik olarak kaderlerini tayin eder. Peki ama bu tanrısal varlıklar bu güçlü kelimeyi telaffuz etmek için ne zaman ağızlarını açarlar?

Roma'da üç *Parca*'nın adı Nona, Decuma ve Parca'dır. Bu isimler en azından ilk bakışta oldukça gizemlidir, Yunanistan'da kader tanrıçaları *Moira*'ların isimlerinden farklıdır: Lakhesis "kaderi tayin eden"di, Klotho "dokuyan"dı, bir de Atropos vardı. Parca'ların isimlerinin açıklamasını da yine Varro yapar: (Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 3, 16): "Eskiler [...] Üç Kader'e (*Tria fata*) doğum ile dokuzuncu ve onuncu aydan türeyen isimler vermişlerdir. Nitekim Parca [...] bir harf farkıyla *partus*'tan [doğum], Nona ile Decuma da doğru zamanda doğumdan türemiştir". Bu durumda üç *Parca* ile doğum anı arasında sıkı bağlantılar vardır: ilk ikisi olan Nona ile Decuma isimlerini hamileliğin sonuçlanmasının en doğal olduğu dönemlerden almıştır, üçüncü olan Parca da isminde, "doğuruyorum" anlamına gelen *pario* fiilinin kökünü içerir. Roma'da *Tria fata* olarak da bilinen *Parca*'ların üçü de doğumla bu kadar bağlantılı isimler taşıdıklarına göre, bu tanrıçaların kelimelerini, yani kaderi bebeğin doğumu civarında telaffuz etmeleri doğaldır. Bu durumda yeni doğan bebeğe "hükmü" şöyle verilir: üç tanrıça "konuşarak" (*fando*) anne karnından çıktığı andan itibaren insana tahsis edilen süreyi tanımlarlar. Peki ama yeni doğan bebeğin anne babası ile akrabaları, ona atfedilen *fatum*'dan nasıl haberdar olurlar?

Parca'lar

Doğum Anında Kehanet İşaretleri

Bu doğaüstü varlıkların doğurmak üzere olan bir kadının başucunda belirip yeni doğacak bebeğini bekleyen iyi veya kötü her şeyi ayrıntılı bir şekilde anlatmaları sadece Meleagros'un doğum mitinde veya perilerini Romalıların *fata*'larından almış olan Ortaçağ Avrupa'sının masallarında olur. Halbuki *Parca*'ların veya *Carmenta*'lar gibi tanrıçaların (Romalılara göre doğum anında hazır bulunan ve yine kehanetten sorumlu olan başka tanrıçalar) kehanet nitelikli mesajlar, yani "işaretler" şeklinde kendilerini gösterdiklerini söyleyebiliriz. Suetonius (70-y. 140) bu alandaki tanıklığı açısından çok ilginçtir. Suetonius biyografilerinde çeşitli *Caesar*'ların doğumuyla aynı anda gerçekleşen "olayları" aktarmaya çok dikkat eder, çünkü bu gibi olayların her insanın kaderinin önce-

den bilinmesine izin verdiğine inanılır. Örneğin Suetonius Augustus hakkında şöyle der (*Augustus*, 94): "bu anlatıma onun doğumundan önce, doğduğu gün ve sonraki günlerde gerçekleşen, onun ilerideki büyüklüğünü önceden fark ettiren ve anlaşılmasını sağlayan olayları da katmak yersiz olmayacaktır". Dolayısıyla imparatorun kaderi bir yandan doğumundan önce, doğumu sırasında ve sonrasında gerçekleşen "olaylar" ile bu olaylardan elde edilebilecek kehanet "anlamı" yoluyla kavranabilir. İstemsiz olarak veya yıldız falında olduğu üzere kasti olarak elde edilen kehanet işaretleri bütünü yoluyla yeni doğan bebeğin kaderinin gerçek anlamda "harita"sı ortaya çıkarılır. Bir doğumla aynı zamanda gerçekleşen sayısız olay/işaret arasında yıldırımlar, mucizeler ve başka olağanüstü olaylar, rüyalar, birilerinden istemsiz olarak çıkan "sesler" (*omen*), veya bebeğin anne babasına dönük olarak gülmesi veya anne babanın bebeğe karşı davranışları vardır.

Doğum anında gerçekleşen sıra dışı olaylar

Suetonius'un Nero'nun (37-68) doğumunda gerçekleşen olaylar konusunda yazdıklarına bakalım. Suetonius hem Nero'nun doğduğu anda hem de *dies lustricus*, yani bebeğin adının belirlendiği, doğumdan birkaç gün sonra ortaya çıkan alametlerden söz eder (*Nero*, 6): "Birçok insan onun kaderi konusunda sayısız, dehşet verici kehanette bulunduğundan, babası Domitius'un söyledikleri de bir işaret sayılır; Domitius, arkadaşları onu tebrik ederken "kendisi ile Agrippina'dan nefret uyandırmayacak ve ileride halka zarar vermeyecek bir şey doğmasının "imkânsız olduğunu söyler. Bir de *dies lustricus*'ta Nero'nun ileride mutsuz olacağının apaçık bir işareti gerçekleşir. Kız kardeşi Caligula'ya dönüp bebeğe istediği ismi vermeye teşvik ettiğinde Caligula, sonradan imparator olduğunda Nero'yu evlat edinecek olan dayısı Claudius'a dönerek şöyle der: "Ona onun adını vermek istiyorum". Ama bunu ciddi söylememişti, Agrippina da zaten bu fikri beğenmez, çünkü o dönemde sarayda Claudius'a hâlâ maskara gözüyle bakılırdı.

Suetonius ve Nero

Görüldüğü üzere tanrısal bir varlık tarafından telaffuz edilen "kelime" yoluyla belirlenen *fatum*, birilerinin, tanrının onun ağzından konuştuğunun farkına varmadan söylediği *omen*, yani "kehanet sözleri" şeklinde de tezahür eder ve böylece yeni doğan bebeğin *fatum*'u (hem kelime hem de kader) ilan edilmiş olunur.

Kehanet sözleri

Yine bebeğin doğumuyla bağlantılı olarak, ona "isim" tahsis edilmesi için benzer kehanet yöntemlerine başvurulması da bizim açımızdan ilginçtir. *Nomen* [isim] herkesin bireysel kimliğidir, *fatum* örneğinde olduğu üzere başkası değil de kendisi olduğunu gösterir. Bireyin birbirleriyle bu kadar bağlantılı bu boyutlarının benzer işlemler yoluyla belirleniyor olması tesadüf olamaz. Quintilianus'un dediği gibi, Romalılar bazı isimlerin *ex casu nascentium*, yani "doğumla bağlantılı tesadüfler temelinde" belirlendiğini bilirler (*Institutio oratoria*, 1, 4, 25). Ancak IV. yüzyılda yaşamış şair Decimus Magnus

***omen*'ler**

Ausonius'un tanıklığı (*Parentalia* [Merhum Akrabalar], 11) bizim açımızdan çok önemlidir, çünkü yeğenine neden *Pastor*, yani "Çoban" isminin verildiğini anlatır. Burada karşımıza yine *casus*, yani tesadüf çıkar. Ausonius yeğeninin doğduğu anda "bir çobanın flütü"nün duyulduğunu, bundan dolayı küçüğün anne babasının ona Pastor ismini vermeye karar verdiğini anlatır. Ancak Ausonius bunun olumsuz bir işaret de olabileceğini söyler ("bunun ömrünün kısa olacağının işareti olduğu sonradan anlaşıldı"), çünkü flüt çalındığında ruh, yani hem çalgıcının "nefesi" hem de yaşam nefesi kamıştan hızla çıkar. Dolayısıyla Ausonius'a ve o dönemin kültürüne göre sesli *omen* aynı anda hem çocuğun ismini teşkil eder hem de (zaten belirlenmiş olsa da) kaderini önceden bilmek için bir kehanet işareti olarak görülür.

İsmin tahsis edilmesi

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *İnanmak ve İzah Etmek*, s. 526; *Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları*, s. 550; *Doğmak ve Büyümek*, s. 558; *Romalıların* Fabula*'ları*, s. 572; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909; *Antikçağın İşitsel Peyzajı*, s. 1059; *Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları*, s. 1067

Doğmak ve Büyümek

Maria Monteleone

Hayattaki bütün önemli geçiş anlarında olduğu gibi, Roma'da doğma ve büyümeye de onları onaylayan ve olumlu sonuçlanmalarını amaçlayan belirli ritüeller eşlik eder. Dies natalis'te bir dizi duayla tanrılardan doğum yapan kadının ve bebeğin hem doğum anında hem de ilk ağlayışından ilk süt emmesine kadar hayatının ilk döneminde korunması istenir, bu arada evlilik tanrıları onuruna ritüeller ve adaklar, bebeğin bir arındırma ritüeli (lustratio) yoluyla resmi olarak aileye kabul edildiği ve isminin verildiği dies lustralis'e kadar ilk günlerinin koruma altına alınmasını sağlar. 14 ila 17 yıl arasında değişen bir süreden sonra çocuklar çocukluk çağından çıkıp yetişkinliğe girerler ve bu geçiş beraberinde cinsiyet ayrımını ve toplumda kadınlarla erkeklerin rolleri arasındaki ayrımı getirir.

Doğum Günü: Tanrılar ve Yeni Doğan Bebekler, Koruma ve Teşekkür Ritüelleri

Bir çocuğun doğduğu gün bayram günü sayılır. Bu kadar önemli bir an için dostların ve ailenin tebrikleri ve iyi dilekleri yeterli sayılmaz, tanrıların da hazır bulunması gereklidir, dolayısıyla çeşitli ritüeller ve dualar, hatta adak ve kurban törenleri yoluyla sayısı tanrıdan olaya katılımda bulunmaları, doğumu korumaları, olumlu sonuçlanmasını ve bebeğin hayata mutlu başlamasını sağlamaları istenir. Ne yazık ki elimizdeki kaynaklardan hiçbirinde o gün nelerin olduğu veya bir dönemden diğerine ne gibi değişikliklerin olduğu veya sosyal

sınıflar arasında ne gibi farkların olduğu ayrıntılı bir şekilde anlatılmamıştır. Dolayısıyla tabloyu eksiksiz bir şekilde yeniden kurgulamak mümkün değildir. Lohusa ebeden yardım ve genelde annesi ve teyzesi, hatta bazen kayınvalidesi dahil olmak üzere yakını olan kadınlardan destek alır. Hamilelik boyunca âdet kanamasını durdurmuş olan tanrıça Fluvonia'dan ve ceninin büyümesini ve beslenmesini (*alere*) sağlayan Alemona'dan sonra, artık doğumla bağlantılı sayısız tanrısal varlığa yakarmanın zamanı gelmiştir: Numeries'ten doğumun hızlı bir şekilde (*numero*) gerçekleşmesi, üç tanrı Nixi'den doğum yapacak kadının itmesine (*niti*) yardımcı olmaları, doğumun başında onuruna mum yakılan Candelifera'dan anne ile bebeği kötü ruhlardan koruması ve bebeğin doğmasına yardımcı olması istenir; ve tabii ki ışığı (*lux*) veren ana tanrıça Iuno Lucina'ya yakarılır. Kral Servius Tullius'un emriyle, anne ve baba Iuno Lucina'nın tapınağına her yeni doğan bebek için bir para bırakırlar.

Iuno Lucina

İki grup kehanetle bağlantılı tanrısal varlık da doğumda hazır bulunur: "geri döndürmek" anlamına gelen *post* ile *vertere*'den adlarını alan iki *Carmenta*, Postvorta ile "öne doğru" anlamına gelen *porro*'dan adını alan Antevorta veya Porrima: biri ileride olacakları, diğeri zaten olanları haber verir. Bu tanrıçalar sırasıyla "döndürülmüş", yani podalik ve sefalik doğumdan da sorumludurlar. Doğum yapmak için "doğru" ayların tanrıçaları olan Nona ile Decima'nın, adı *partus*'tan [doğum] gelen Parca ile birlikte oluşturduğu *Tria Fata* [Üç Kader] yeni doğan bebeğin kaderini (*fatum*) söyledikleri (*fari*) için doğumun ve kehanetin tanrıçalarıdır. Bütün bu tanrıçaların himayesi altındaki bebek doğar doğmaz ebe tarafından yaşamsal işlevleri kontrol edilip yere bırakılır. Romalılara göre bebek yerle temas ettiği anda yaşamsallığının ilk ve en önemli işareti ve geleceğinin kehaneti, yani *omen*'i olan ilk ağlayışını gerçekleştirir. Bu hassas andan başka tanrılar sorumludur: Vitumnus bebeğin hayatını [*vita*] başlatır, yeryüzü ve refah tanrıçası Ops'tan yeni doğan bebeği kucağına kabul etmesi istenir, Vaticanus ilk ağlayışı için bebeğin ağzını açar ve Sentinus ona duyularını ve ilk algılarını verir. Hemen sonrasında, bebeğin sağlık durumu teyit edildikten sonra ebe tanrıça Levana'nın koruması altında bebeği yerden kaldırır. *Tollere infantem* ("bebeği yerden kaldırmak") bebeğin doğduğu gün birden fazla tekrarlanan bir eylemdir ve her seferinde farklı bir anlamı vardır. İlk olarak, gördüğümüz üzere, ebe tarafından yapılır ve bu fiziksel eyleme sembolik olarak bebeğin yerden iyi kalkması, büyüyünce dik konuma kavuşması, dolayısıyla da güçlü ve dengeli olması dileği tekabül eder. Daha sonra, ebe onu sağlıklı ilan edip, yıkayıp kundakladıktan sonra bebeği yerden babası kaldırır, onu ilk defa kucağına alır, bazen de sırf *tollere liberum*, yani bebeği yanında tutmak ve kendi meşru oğlu olarak yetiştirmek istediğini söyler. Bu, hukuki bir değeri olmayan, ama sembolik ve ahlaki açıdan büyük anlamı olan bir eylemdir, çün-

***Tollere infantem*, bebeği kaldırmak**

kü bebeğin babası tarafından tanındığını gösterir. Ebe bebeğin göbek bağını keser, onu yıkayıp kundaklar, sonra da beşiğine (*cuna*) koyar; burada tanrıça Cunina'nın himayesi altındadır, çünkü küçük çocuklar savunmasız olduklarından nazar ve kıskançlık gibi tehlikeler açıktırlar. Bebeğin ilk öğünü de tanrıların himayesi altında gerçekleşir: Rumina memelerin (*rumae*) süt açısından bereketli olmasını sağlar; bebek yemeye (*edere*) ve içmeye (*potare*) başladığında ise Educa ve Potina'nın koruması altında olacaktır. Doğum odasında her şey sonlandığında doğum ritüellerine ailenin geri kalan kısmı, yani baba başta olmak üzere erkekler de dahil edilir. Babanın görevi kapıları ve pervazları barış ve zafer sembolü, arındırıcı ve faydalı, kutsal bir bitki olan defne yapraklarıyla süslemektir.

Çocuğun ilk gecesinde baba iki erkeğin daha desteğiyle *domus*'u [ev] korumalı ve tarım tanrısı Silvanus'un eve girip anne ile çocuğu rahatsız etmesini engellemek için bir ritüeli yerine getirmelidir: beraberce evin çevresini döndükten sonra biri baltayla eşiğe vuracak, biri havanla dövecek, biri de süpürgeyle süpürecektir. Bu üç ritüel sırasında insanların evin içindeki faaliyetlerinden sorumlu olan üç tanrı hazır bulunacaktır: baltayla (*intercisio*) bitkilerin budanmasından ve odun kesmeden, un yapmak için buğdayın havanda (*pilum*) dövülmesinden ve yerlerin süpürülerek (*deverrere*) temizlenmesinden sorumlu olan Intercidona, Pilumnus ve Deverra. Bu tanrılar sayesinde vahşi, uygarlıktan uzak Silvanus evin "uygar" uzamına erişemeyecektir. Bebeğin doğduğu gün ve sonraki dokuz gün Pilumnus sadece evin dışında olmayacak, içeriye yemek yemeye ve uyumaya da davet edilecektir.

Silvanus'un uzak tutulması

Doğumdan hemen sonra *domus*'un herkese açık, merkezi bölgesi olan *atrium*'da [avlu] Pilumnus ile ve başka bir tanrı olan Picumnus için bir *lectisternium*, yani zengin yiyeceklerle içeceklerin sunulduğu bir şölen düzenlenir. Bu iki tanrı hem evliliğin hem de çocukların koruyucusudur, hatta Romalılar Pilumnus'un adının bazen havandan (*pilum*), bazen de "kovmak" anlamına gelen *pellere* fiilinden türediğini öne sürerler, çünkü yeni doğan bebekleri tehdit eden kötülükleri uzak tuttuğuna inanılır; Picumnus ise yeni doğmuş Romulus ve Remus'la dişi kurt ile birlikte ilgilenen ağaçkakandır (*picus*) (biri onları emzirirken diğeri de yemekleri ağızlarına verirdi). Ancak *lectisternium*'un Pilumnus ile Picumnus'a adanmadığı da olur. Soylu ve tarım ortamından uzak evlerde şölen evliliği ve çoğalmayı temsil eden başka iki tanrısal varlık olan Iuno Lucina ile Hercules'e adanır. Iuno'ya hem doğuma yardımcı olduğu hem de annelerin, emziren annelerin hipostazı olduğu için başvurulur. Doğum yapan kadının arkadaşları ziyarete geldiklerinde Iuno'nun sunağına adak getirirler, kurban törenleri yaparlar. Hercules'e ise bebeğin koruyucusu olarak yakarılır: bunun muhtemel nedeni kahramanın zor bir doğum sonucunda dünyaya gelmiş olması veya Hercules nasıl Iuppiter'in ricası üzeri-

Şölen

ne Iuno tarafından korunduysa, çocuğun da Iuno tarafından "evlat edinilmesinin", yani koruma altına alınmasının umulmasıdır.

Iuno'nun tapınağında Hercules'e adanmış bir sofra olduğu ve anne babaların çocuklarını onun gibi güçlenmesi için oraya götürüp o sofradan yedirdiği bilinir. Çocuğun doğduğu gün evin *atrium*'unda sunulan *lectisternium* da aynı işleve sahip olabilir, yani Hercules'in gücünün bebeğe geçmesini amaçlıyor olabilir. Ancak Hercules'in bir evlilik tanrısı olarak Iuno'yla beraber hazır bulunduğu kesindir: gelin, bakire olarak geçirdiği son gece bütün Romalı gelinler gibi bir tünik giyer, beline de çözülmesi zor bir düğüm atılmış, yünden örülmüş bir kemer bağlar. *Nodus herculaneus* [Hercules'in düğümü] olarak bilinen bu düğümün çifte şans ve bereket getirdiğine inanılır, çünkü üzerinde bu düğümü taşıyan Hercules'in 70 çocuğu olmuştur. Damat gerdek gecesi, adını *cingulum*'dan ("kemer") alan Iuno Cinxia'nın yardımıyla o dörtlü düğümü açmak zorundadır. Doğum olduğu zaman da *nodus herculaneus*'un *augurium*'u [kehanet] yerine gelmiş olur ve Hercules Iuno'yla birlikte şölene katılmaya hak kazanır. Bebek kızsa *lectisternium atrium*'da sekiz gün kalır, erkekse dokuz gün kalır. Yedinci güne doğru bebeğin göbek bağı düşecektir; bu son derece hassas ve tehlikeli bir andır, ama bebek aynı dönemde gözlerini açacaktır.

Nodus herculaneus

Böylece bebek için hayatının yeni bir dönemi başlayacak, bulaşıcılığa ve ölüm riskine açık olduğu dönem geride kalacaktır. İşte o anda *dies lustricus*'a kutlama ve bebeği aileye kabul etme zamanı gelir.

Dies Lustricus: Arınma ve Topluma Kabul Olma

Dies natalis biyolojik doğum günüyken, *dies lustricus* toplumsal doğum günüdür; yeni doğan bebek ismini, dolayısıyla da kimliğini kazanır ve nihai olarak bir birey haline gelir. Bundan dolayı bu gün *dies nominalis* [isim günü] olarak da bilinir. Bu, Romalıların kadın erkek ayrımı yaptığı ilk geçiş sürecidir. Zaten *dies lustricus* kadınlarda sekizinci gün, erkeklerde ise dokuzuncu gün kutlanır. Bunun nedeni açık değilse de, Yunan yazar Plutarkhos kız çocuklarının hayatta kalma ihtimalinin daha yüksek olduğunu, yani tehlikeli dönemden erkek çocuklarından önce çıktıklarına inanıldığını olası bir açıklama olarak sunar.

Yeni doğan bebeğin topluma girişi

Puer'ler [erkek çocuk] ve *puella*'lar [kız çocuk] ancak doğumlardan itibaren bu dönem geçtikten sonra nihai olarak "birey" sayılırlar, dolayısıyla da isim edinirler ve ailede kendilerine yer verilir. Bütün önemli dönüşümlerde olduğu üzere, çocuğun aileye ve topluma kabulü için de adını *dies lustricus*'a veren *lustratio*, yani bir arınma ritüeli gereklidir. *Dies natalis* ritüellerinde hazır bulunan herkes, doğumun bulaşıcılığından arındıktan sonra bu kutlamaya da katılmalıdır. Ve dokuzuncu günün tanrıçası Nundina ile *Tria Fata* başta olmak üzere tanrılar da hazır bulunur elbet. Üç tanrıça bu sefer kâhin rollerinde ço-

cuğun *fatum*'unu [kader] ve onu temsil eden ismi belirlerler: tanrıçalardan biri ismini ilan eder (*fari*), biri yazar, biri de, Roma'da yazılı tomarlar nasıl açılırsa, onu açar. Arınma ritüeli bu ve kim oldukları konusunda bilgi sahibi olmadığımız başka tanrıçaların himayesinde gerçekleşir. Kurban töreni yerine getirilir, bebeğin dudaklarına *mola salsa* olarak bilinen kutsal bir karışımdan birkaç zerre konur, ilk banyosu yaptırılır ve büyükannesi veya teyzesi hem arınma hem de iyi dilek amaçlı bir hareketle tükürüğüyle nemlendirdiği parmağını alnına ve dudaklarına değdirir ve gelecekteki mutluluğu için dua eder.

Ancak *dies lustricus* ile bütün tehlikeler atlatılmış değildir. Çocukluğun tamamı nazara, kıskançlığa ve suistimale açık bir dönemdir. Çocuğun boynuna onu yetişkinliğe adım atacağı güne kadar koruyacak olan *bulla* adlı tılsım muhtemelen ona isim verildiği gün takılır; bulla, *toga praetexta* [kırmızı şeritli *toga*] ile birlikte özgür doğumunun ve saf, savunmasız yaşının dokunulmazlığının sembolü olacaktır.

Puer'den *Vir*'e: *Toga Virilis*'e Geçiş

Kral Tarquinius Priscus'un oğlu daha çocukken savaşa katılarak büyük bir gözüpeklikle bir veya daha fazla düşmanını öldürür. Onun bu başarısından cesaret alan Romalılar ezici bir zafer kazanırlar. Plutarkhos ile Macrobius Tarquinius'un oğlunun mertliğini ve cesaretini takdir etmek ve ödüllendirmek için ona idarecilerin *toga*'sı olan *toga praetexta* ve zafer korteji sırasında generallerin boyunlarına astıkları bir madalyon olan *bulla* bahşettiğini anlatırlar.

Romalılar çocukluğun ve özgür doğduklarının sembolü olan *insignia ingenuitatis*'i, yani *bulla* ile *toga praetexta*'yı bu olaya dayandırırlar.

Bulla

Bulla boyuna asılan ve oldukça görünür bir madalyondur. Birleştirilmiş iki içbükey plakadan oluştuğundan içi boş bir küre şeklindedir. İçerisinde nazara ve kıskançlığa karşı tılsımlar ve çareler bulunur. Tılsımları icat ederek tanrı Semo Sancus'un tapınağında bulunan kendi bronz heykelinin kemerine takan Tarquinius'un karısıdır; tehlikede olan insanlar felaketten sakınmak için bu heykelden küçük parçalar kazırlardı.

Yeni doğan bebeklerin hepsine *bulla* takılmaz. Kızlara da *bulla* hediye edilip edilmediği belli değildir, kızlar için, onlara koruma sağlayan, küçük bir hilal şeklinde bir madalyon olan *lunula* daha önemlidir. *Bulla* uzun bir süre boyunca sadece *patricius*'ların çocuklarına özgü olur, *pleb*'ler de *bulla*'nın deriden versiyonu olan *lorum*'la yetinmek zorunda kalırlar. Bulla kullanımına *libertus*'ların da çocuklarının dahil edilmesi çok sonra olur. Ama o dönemde de Roma çocuklarının üniforması olarak adlandırabileceğimiz *toga praetexta*, yani kenarı kırmızı beyaz *toga*'ya benzer şekilde, özgür doğumun sembolü sayılır. *Toga pratetexta* sıradan bir giysi değildir. Yetişkinler arasında onu sadece idareciler, rahipler ve kutsal ritüelleri yerine getirenler giyebilirler, dokunulmazlığın ve kutsallığın görünür sembolü-

Toga praetexta

dür, bu kişilerin derhal tanınmasını sağlar. *Toga*'nın kırmızı kenarı, onu giyen kişiye dokunulmaması gerektiğini, çocuklar gibi "özel statülü" biri olduğunu gösterir. Romalı çocukların *toga praetexta*'sı bu anlamda saflıklarının muhafızıdır, masumiyetlerinin ve iffetlerinin ne eylemlerle ne de müstehcen sözlerle kirlenmemesi gerektiğinin göstergesidir; çocuklar, bir Romalının hayatının doğumdan sonraki ikinci büyük geçiş anı olan yetişkinliğe adım atana kadar o kırmızı renk iffetlerini muhafaza edecektir.

Roma'da yetişkinliğe geçişin kesin bir yaşı yoktur, ama bu geçişin gerçek anlamda cinsiyet ayrımı anlamına geldiği kesindir. Kız çocukları için çocukluktan olgunluğa geçiş, evlendikleri günle örtüşür, o da teorik olarak 12 ila 14 yaş arası, ama genelde daha sonradır. Erkekler için *iuventas*, yani olgunluğa geçiş herkes için aynı, sabit dönem değildir, tek bir kriteri temel almaz, 14 ila 17 yaş arasında gerçekleşir. 14 yaşı, gençlerin *impuber* olduğu, yani üreyemeyeceği ve hukuki açıdan evlenemeyeceği dönemden *puber* oldukları, yani cinsel olgunluğa eriştikleri ve hukuki açıdan evlenebilecekleri döneme geçişlerini temsil eder; askerlik hizmetine başlayabilecekleri yaş olan 17 ise, *cives*, yani yurttaş statüsüne doğru bir adım atılan dönemdir ve hukuki ve siyasi hakların tam olarak kazanıldığı 25 yaşına kadar sürer.

Yetişkinliğe geçiş

Ancak erkeklerin çocukluktan yetişkinliğe geçtiği an herkes için ayrıysa da, bu dönüşümü teyit eden, bütün Romalı yetişkin yurttaşların gündelik giysi olan toga *virilis*'in giyildiği ritüel herkes için aynıdır. Bu *toga* farklı şekillerde bilinir: *toga virilis*, çünkü *vir*'ler, yani erkekler tarafından giyilir; *toga libera* [özgür *toga*], çünkü sadece tam yurttaşlık hakkına sahip özgür yurttaşlar tarafından giyilir; *toga pura* [saf *toga*], çünkü dokumasında kullanılan yünün doğal renginden başka bir rengi yoktur. Zaten *pura* sıfatı giysinin maddi niteliğinin yanı sıra, onu giyenin ahlaki açıdan saflığını da çağrıştırır; bu hem toga'yı ilk olarak giyen ergenler hem de onu giymeye devam eden yetişkin yurttaşlar açısından geçerlidir. *Libera* nitelemesi de, yurttaşın statüsüne atıfta bulunursa da, *puer*'e kıyasla *vir*'in daha özgür olduğuna da ima eder. Zaten bu özgürlükten dolayı Romalılar arasında, *toga praetexta*'yı çıkaranların *vir* oldukları anda hemen cinselliklerini ölçüsüz şekilde yaşayacağı endişesi yaygındır. Dolayısıyla *toga virilis*'in giyilmesi Roma yurttaşının kimliğinin inşasında önemli bir an teşkil eder ve o andan itibaren karakteri ve ahlaki haysiyeti de tanımlanır. Bu geçiş anı da, *sollemnitas togae purae* olarak bilinen ritüel de onun için olduğu kadar ailesinin tamamı için de önemlidir. Bu geçişin hangi yaşta ve hangi gün gerçekleşeceğine genelde baba veya bir amca veya erkek akrabaların yokluğunda anne karar verir; karar vermek için ergenliğin başlamış olması yeterli değildir, ergenin toplam olgunluk düzeyi de göz önüne alınır. Tören için sabit bir tarih yoksa da genelde 17 Mart'ta, *Liberalia*, yani *Liber* (Bacchus) gününde kutlanır; bunun nedeni belki de, şair Ovidius'un

Toga virilis

dediği gibi (*Fasti*, 3, 771-776) tanrının aynı anda hem *puer* hem *iuvenis* [genç] durmasındandır; veya aynı zamanda *Liber Pater* [Özgür Baba] olarak da bilindiğinden dolayı, babaların çocuklarını ona emanet etmesindendir; veya gençler *toga virilis*'i giymeye başladıkları anda daha özgür olduklarından ve örneğin içme, tıka basa yeme ve Bacchus bayramlarını niteleyen şehvetli davranışlarda bulunma özgürlüğünü kazanmalarındandır.

Her halükârda, anne baba tarafından belirlenen günde bütün aile, ev tanrıları *Lar*'ların küçük sunağının bulunduğu, genelde evin *atrium*'unda yer alan *lararium*'un önünde toplanır. Toplananlar arasında hizmetkârların yanı sıra baba ile oğulun bu vesile için özel olarak davet edilen arkadaşları da bulunur.

Evin *atrium*'undan kentsel topluma

Puer sunağa *toga praetexta*'sını bırakır, *bulla*'sını da *Lar*'ların, yani onları temsil eden heykellerin boynuna asar ve muhtemelen onurlarına adaklar sunar, hatta kurban keser. Böylece genç, daha tören gerçekleşmeden önce, üzerinde *tunica recta* [dik tünik] ile (adını dokumacıların *stantes*, yani ayakta durduğu ve *tela stans* olarak bilinen bir tezgâhta dokunmuş olmasından alır) çocukluğun sembollerini ev tanrılarına adar. Babanın oğluna erkek olarak giyeceği *toga virilis*'i verme, oğulun da onu herkesin huzurunda giyme zamanı gelmiştir. Bu noktada törenin evde yapılan kısmı sona erer ve tören toplumsal uzamda devam eder: genç burada *novus togatus* [yeni *toga* giymiş] olarak herkesin önünde ilk defa görünür ve *tirocinium fori*'yi (*Forum*'a ilk giriş) gerçekleştirir: ritüele katılan grubun eşliğinde *Forum*'dan *Capitolinus* tepesine kadar gidilir, burada genç, Iuppiter Optimus Maximus Tapınağı'nda Iuppiter veIuventas onuruna bir kurban töreni yerine getirir. Anne babası onun doğumunda nasıl Iuno Lucina onuruna bir para bıraktıysa o da tanrıçaya adanan sunağa bir para bırakır. Böylece Roma'da yeni bir yurttaş doğmuş olur.

Virgo'dan *Mulier*'e: Evlilik

Erkekler için *toga virilis*'i giyme töreni yetişkinliğe geçişlerine ve yurttaş kimliklerinin inşasında bir adım atışlarına resmiyet kazandırırken, kamusal hayatta erkeklerle aynı yere sahip olmayan, siyasi ve askeri görevlerin dışında tutulan kadınların geçiş töreni, yani *pueritia*'dan [çocukluk] çıkış anı, evliliktir.

Başka bir deyişle, Roma erkeği, yani *vir*, *toga pura*'yı giydiği gün doğarken, Roma kadını, yani *mulier*, *virgo* [bakire] olmaktan çıkıp gelin olduğu, sonra da *matrona* [evli kadın] olduğu evlilik günü doğar. Nikâhtan önce *puer* gibi o da çocukluğunun sembollerini çıkarır: *matrona*'ların giysisi olan *stola*'yı giymek üzere çıkardığı *toga praetexta* Fortuna Virginalis'e, bebekler Venüs'e adanır, bazı bebeklerle bir top dahil olmak üzere oyuncakların, saçlarda kullanılan ağların ve kurdelelerin ve *strophia* olarak bilinen, sütyen işleviyle kullanılan kuşağın da, muhtemelen *puer*'lerinkine benzer bir ritüelle *Lar*'lara emanet edildiği sanılır. Nikâhtan önceki gece, nazara karşı ve iyi

Nikâh ritüeli

dilek olması umuduyla, *puer* nasıl *toga pura*'yı giyerse *puella* da *tunica recta*'yı giyer, saçlarını altın sarısı *reticulum luteum* ile bağlar; ritüeller doğrultusunda her ikisini de kendi dokumuş olması gerekir. Bakire olarak geçirdiği son geceden sonra, ertesi gün kılınan nikâhla geçiş ritüeli de gerçekleşecek ve *virgo* nihayet *mulier* ve *exor*, yani kadın ve eş olacaktır.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; Dii Magni, Dii Minuti *ve Yeni Tanrılar*, s. 536; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Kader*, s. 554; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868

Canlılardan Ölülere

Francesca Prescendi

Cenaze ritüelleri ailenin ölüden yavaş yavaş ayrılmasına ve ölünün ataların arasına katılmasına izin verir. Vergilius, Yunan geleneğinden ilham aldığı şiirinde öte dünyayı, ruhların yeryüzünde yaşadıkları hayat doğrultusunda kabul edildiği çeşitli bölgelerin olduğu bir yer olarak hayal eder. Gerekli olduğu şekilde onurlandırılmayan ölüler yeryüzüne dönebilirler. Canlılar bu karşılaşmaları, ruhlara yiyecek sunulan bayramlara yönlendirmeye çalışırlar.

Ölünün Huzurunda: Cenaze, Defin ve Yasın Sonu

Servius'a göre (*Ad Aeneidem*, 12, 395) Romalılar bir kişinin ölmek üzere olduğunu anladıklarında, son nefesini toprağa yakın yerde vermesi için onu evinin kapısının önünde yere koyarlar. Bu eyleme başka ritüeller de eşlik eder. Aile üyelerinden biri ölümün eşiğindeki kişiyi öper; bu öpücükle ruhunun, ağızdan çıkıp havada dağılmadan önce yakalandığına inanılır (Vergilius, *Aeneis*, 4, 684). Sonra ölünün gözleri kapatılır (Ovidius, *Amores* 3, 9, 49) ve ancak sonradan, gerçek anlamda cenaze töreninden sonra, naaş odun yığınının üzerine yerleştirildikten sonra yeniden açılır. Eskilerin verdiği açıklamaya göre canlılar

Yeryüzünden gökyüzüne geçiş

ile ölü arasında oluşabilecek tehlikeli bir görsel temastan sakınmanın tek yolu budur. Ölü odun yığınının üzerindeyken gözlerini açma gereksinimi ise onun gökyüzüyle temas kurmasını sağlama arzusundan kaynaklanır. Naaş yıkanır, hazırlanır ve evin *atrium*'unda [avlu] bir yatağın üzerine yerleştirilir. Bu sergileme aşamasında ağıtlar ve aşağıda ele alacağımız *planctus* eşlik eder.

Günümüzde de Akdeniz bölgesinin bazı geleneksel kültürlerinde olduğu üzere, Roma'da da kadınlar acının dışa vurumunda rol alırlardı. Edebi kaynaklarda şöyle tasvir edilirler: *Aeneis*'te (12, 606) Lavinia annesinin öldüğünü haber alınca kendi yanaklarını tırmalar ve saçlarını yolar; Tibullus'un bir *elegia*'sında Delia da şairin öldüğünü öğrenince saçlarını yolacak, yanaklarını tırmalayacaktır (1, 1, 67-68). Ovidius'un karısı da aynı şekilde davranacaktır (*Tristia* [*Keder*] 3, 3, 51). Propertius (2, 13, 27) sevdiği kadının kendi çıplak göğsünü nasıl dövdüğünü tasvir eder. Bu abartılı ağıt biçimlerinin sadece edebi tasvirler olmayıp gerçeklikte de böyle yaşandığı anlaşılmaktadır. On İki Levha zamanında bile (MÖ 450'ye doğru, bkz. Cicero, *Yasalar Üzerine* 2, 59) yüksek harcamalar, abartılı ağıtlar ve kendini yaralamalar (özellikle yanakları tırmalama ve göğsü dövme) dahil, matem tezahürlerini sınırlayan yasalar yayınlanmıştı.

Kadınların ağıtı, *planctus*

Bir ailenin bir üyesinin ölümüyle karşı karşıya kaldığı anın en dokunaklı tasvirlerinden biri Lucanus'un *Pharsalia*'sında yer alır (2, 20-28). Şair, Roma şehrinin Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaş döneminde ne kadar zor bir durumdan geçtiğini anlatmak için halini matem tutan bir aileninkiyle kıyaslar: "Herkes yakınmayı bıraktı ve sessiz ama şiddetli bir acıyla sarsıldı. Birisinin ölümü gerçekleştiğinde de ev şaşkınlık içinde, sessizdir, merhumun naaşı çevresinde cenaze ağıtları henüz başlamamıştır ve saçları çözülmüş olan anne henüz hizmetkârları yumruklarıyla göğüslerini güçlü bir şekilde dövmeye teşvik etmemiştir ama hayatını kaybettikten sonra artık sertleşmiş olan naaşın üzerine atılır, cansız yüzüne dokunur; apaçık gözleri ona tehditkâr görünür; acı henüz görünmez ama artık korku yoktur: kadın kendi talihsizliğinin üzerine eğilir ve ona dikkatle bakar". Bu alıntının ilk cümlesinde Roma şehrinin yastaki bir aile gibi, sessiz bir acının (*sine voce dolor*) esiri olduğu anlatılır. Aile de şaşkınlık içindedir (*attonitus*). Bu sıfatın eski anlamı "yıldırım çarpmış" olup donup kalmış şaşkınlık halini çok iyi ifade eder. Ölümün yarattığı şok ilk anda sessizliğe yol açar. Herhangi bir ritüel eyleminden önce böyle bir an yaşanır. Ölüme verilen ilk tepki, merhumun gerçekten öldüğünün teyit edilmesi için adının defalarca tekrarlanmasından ibaret olan *conclamatio*'dur (Servio, *Ad Aeneidem* 6, 218); bu âdet, pratik bir amaç taşımanın yanı sıra, muhtemelen ölümün gerçekleştiğinin bilincine varılan anı da temsil eder. Lucanus metninde ölen oğlunun cesedine sarılan anne figürüne odaklanır. Şair onun ruh halini tarif etmek için çok etkileyici bir ifadeye başvurur: "acı henüz görünmez ama artık korku yoktur". Bu,

Conclamatio

ünlü antropolog Ernesto de Martino'nun icat ettiği terminolojiye göre (*Morte e pianto rituale. Dal lamento funebre antico al pianto di Maria*, ed. C. Gallini, Bollati Boringhieri, 2000) "uyuşuk donukluk" safhasıdır. Sonrasında anne çevresindeki hizmetkârları kadınların toplu halde yumruklarıyla göğüslerini dövüp yanaklarını tırmaladıkları *planctus* âdetinde kendisine eşlik etmeye teşvik eder (ayrıca bkz. Seneca, *Troades* 79-105). Lucanus'un tasviri Roma'da bulunan iki alçak kabartmada karşılık bulmuştur. Bir cenaze kortejinin tasvir edildiği ilkinde (Amiternum rölyefi, MÖ I. yüzyılın ikinci yarısı, Museo Nazionale d'Abruzzo, L'Aquila) tabutun önünden ve arkasından giden ağıtçı kadınlar yumruklarıyla göğüslerini döverler. Diğerinde (Haterii rölyefi, MS 110'a doğru, Musei Vaticani, Roma) bir evin *atrium*'unda bir ölünün sergilendiği görülebilir. Naaşın ardında ağıt yakan kadınlar, yani *lugentes* ("yasta olmak" ve ağlamak" anlamına gelen *lugeo*'dan) yumruklarıyla göğüslerini döverler.

Planctus, gördüğümüz üzere özellikle kadınlara özgüdür. Kadınlar kuşaktan kuşağa aktarılan ve her vesileye uyarlanan geleneksel cenaze ağıtları olan *nenia*'ları da söylerler. Görkemli cenaze törenlerinde bu ağıtlar için ücret karşılığında *praefica*'lar, yani profesyonel ağıt yakan kadınlar görevlendirilir. Varro'ya göre (*De vita populi romani* [*Roma Halkının Hayatı Üzerine*]) *praefica*, ölünün evinin önünde onu öven güzel sesli bir kadın için kullanılır. *Praefica* adı, hizmetkârlara nasıl ağıt yakılması gerektiğini gösterirken başlarında duruyor olmasından (*praeficere*) türemiştir (Varro, *De lingua latina* [*Latin Dili Üzerine*] 7, 70). Başka bir deyişle *praefica* cenaze ağıtlarının söylenmesine rehberlik eder.

Praefica

Bu ilk ritüellerle birlikte matem dönemi de (*luctus*) başlar. Roma kültüründe bu terim hem bir akrabanın ölümü karşısında duyulan ıstırap hem de ölünün ailesinin, o bu dünyadan ayrılırken ona sembolik olarak eşlik etmek için benimsediği toplumdan uzaklaşma hali için kullanılır. Matem tutan aile ölümden dolayı kirlenmiş sayıldığından bir süre "*liminer*" [sınırda] (Arnold Van Gennep'in terminolojisi, *Les rites de passage*, 1909) bir hayat sürer. Bu dönemde aile sosyal hayattan feragat eder ve koyu renk kıyafetler giyme, kapının önünde bir servi veya çam dalı koyma, yemek yapmak için ateş yakmama gibi toplumdan uzaklaşmaya özgü nitelikler sergiler (Plinius, *Doğa Tarihi*, 16, 40; 139). Genelde dokuz gün süren matem dönemi sonrasında aile topluma yeniden entegre olur. Ancak kadınlar matem dönemlerini on ay veya bir yıl boyunca devam ettirirler.

Luctus

Naaşın birkaç gün süren sergilenmesinden sonra gerçek anlamda cenaze töreni (*funus*) yerine getirilir. Yoksulların taşınması muhtemelen genelde gece yapılırken, soylu kadın ve erkeklerin cenaze törenleri gündüz gerçekleştirilir.

Cenaze töreni

Naaş ayaklar önde olmak üzere taşınır ve Polybios'a göre (6, 53-4) arkasından önemli siyasi görevlerde bulunmuş atalarına boy ve pos açı-

sından benzeyen figüranlar gelir. Figüranlar *eikones*, daha doğrusu Roma terminolojisine göre *imagines maiorum* ("ataların portreleri") taşırlar; bunlar ölünün suretinde masklardır. En azından Polybios'a göre figüranlar bu maskları takarlar. Bu portreleri elde etmek için başvurulan yöntem hiçbir eski kaynakta tarif edilmemiştir. Bu maskların balmumundan yapıldığı ve evin *atrium*'unda bazı raflarda muhafaza edildiği, yanlarında ölünün getirildiği görevlerin yazılı olduğu biliniyor. Bu masklar sadece aile üyelerinin cenaze törenleri vesilesiyle kullanılırdı. Atalarının *imagines*'ine sahip olma sadece soylu ailelere ait bir ayrıcalıktı.

Imagines maiorum

Dolayısıyla cenaze törenlerinde, suretleri tarafından temsil edilen atalar kronolojik sırayla yer alırlar. Arkalarından muhtemelen ölünün maskı, sonra tabut ve onun arkasından matem tutan aile gelir (cenaze töreninin yapısı konusunda bkz. M. Bettini, *Antropologia e cultura romana*, *La Nuova Italia Scientifica*, 1986, s. 176 vd.). Naaş atalar ile canlılar arasında bir halka oluşturduğundan sembolik bir konuma sahiptir. Bu şekilde oluşturulan kortej, ailenin tarihini temsil eder. Ancak kortej hem izleyicilerde merhumun ardından ağlamasına izin veren hem de cenaze törenini düzenleyen aileye hayranlık beslenmesini ve Roma'nın geleneksel değerlerine saygı duyulmasını sağlayan, gerçek anlamda bir gösteri sayılabilir. Törenin ihtişamı ve çok sayıda ağıt yakan kadının varlığı bu güç ve görkem izlenimini arttırır. Cenaze söylevi, yani ailenin bir erkek üyesinin merhumu (erkek olsun, kadın olsun) yüceltmek için *Forum*'da sunduğu methiye bu açıdan çok önemlidir. Konuşmanın amacı hem merhumun hatırlanmasını hem de ailenin takdir edilmesini sağlamaktır.

Cenaze töreni aile mezarlığında sona erer; ölü burada armağanlarla ve servi dallarıyla birlikte bir odun yığınının üzerinde yakılır. Ceres onuruna dişi bir domuz (*porca praesentanea*) kurban edilir). Aile mezarlık yakınlarında bir şölen düzenler ve ritüeller sayesinde bir ataya dönüşmüş olan ölü onuruna ilk defa ayrı adaklar sunulur: ölü artık canlılarla aynı sofrada yemez (bkz. John Scheid, *Quand faire, c'est croire*, Flammarion, 2005, s. 161 vd.). Sekiz veya dokuz günlük bir sürenin, yani matem döneminin sonunda aile, koyu renk kıyafetleri çıkarmış olan aile üyelerinin katıldığı yeni bir şölen (*cena novemdialis*) düzenler.

Ölüden uzaklaşıldığını teyit eden şölenler

Ölülerin Kimliği ve Öte Dünya Algısı

Eski Roma'da ölülerin birden fazla yerde bulunduğuna inanılır. Daha önce de değindiğimiz gibi, soylu ailelerde ölülerin *imagines*'i, hayatlarını geçirdikleri evde yer almaya devam eder. Yüksekteki raflarından soylarının *atrium*'da gösterdiği siyasi faaliyetleri, *cliens*'lerle toplantılarını, kimin girip çıktığını izlerler. Ölüler aile hayatında varlıklarını hissettirmeye devam ederler. Naaşları ise şehir dışındaki bir mekâna kapatılır. Yakılan veya defnedilen naaş, şehir surla-

rının dışında yer alan mezarının içindedir. Merhumun yaşamaya devam ettiğine inanılan kısmının, yani günümüzdeki algısıyla ruhunun da mezarda bulunduğuna inanılır ve her yıl orada onun onuruna adak sunulur. Bu, Roma'daki en yaygın algıysa da, farklı düşünce şekilleri de söz konusudur. Ölümden sonraki hayata dair imgeler çok çeşitlilik gösterir ve tarafımızdan yeniden kurgulanması zordur, çünkü Romalılar tarafından kanonik olarak belirlenmemiştir ve elimizdeki belgeler bu konuda kesin bir fikre sahip olmamıza izin vermez. Vergilius gibi bazıları (*Aeneis*, 6) Yunan temsillerinden ilham alınmış bir model geliştirmiştir: buna göre ruhun bütün ölülere ayrılan yeraltındaki nihai mekânına (buraya hakim olan tanrıların adından dolayı Hades veya Orcus olarak bilinir) çekildiğine inanılır. Ölümden sonra hayat olacağı umudu, Roma'da yayılan bazı gizem kültlerinde de önem taşır. Ama bu topluluklar içerisinde aktarılan fikirlerin tam olarak hangi unsurlardan oluştuğunu anlamak zordur.

Post mortem

Cenaze ritüelleri ve özellikle defin, ölülerin atalara dönüşmesi için zaruri işlemlerdir. Bunlar, Kharon'un kayığıyla ruhları öte tarafa götürmesi için gerekli olan bir geçiş izni gibidir. Aeneas Sibylla eşliğinde öte dünyayı ziyaret ettiğinde durumun böyle olduğuna tanık olur. Styx nehrini geçmesine izin verecek ve onu ölüler alemine götürecek olan kayığa binerken, kıyıda kayığa binmek için bekleyen, itiş kakış halinde bir ruh kalabalığı görür.

***Aeneis*'te Vergilius'un öte dünyası**

Aeneas'ın şaşkınlığı karşısında Sibylla bunların gerektiği şekilde onurlarına cenaze törenleri düzenlenmemiş, defnedilmemiş ruhlar olduğunu söyler. Bu ruhlar nihai varış yerlerine erişebilmek için öncesinde yüz yıl başıboş dolaşmak zorundadırlar. Diğer ölüler ise Vergilius'un Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki dairelerden farklı olsa da onlar için bir öncül teşkil eden çeşitli yerlere bölünmüş olarak hayal ettiği bir öte dünyada kendine yer bulur. Yolcular Kerberos'un önünden geçtikten sonra, doğumda ölen çocuklar, ölüm cezasına çarptırılmış masumlar ve intihar edenler gibi vaktinden önce ölmüş olanların bulunduğu bir yere ulaşırlar. Aeneas burada Dido'yla karşılaşır ve kendisi tarafından terk edildikten sonra kendini öldürdüğünü keşfeder. Aeneas sonrasında savaşçıların bulunduğu yere geçer ve burada Troia Savaşı'nda beraber mücadele ettiği silah arkadaşlarını ve düşmanlarını görür. Sonra da Aeneas ile Sibylla Tartarus'un önünden geçer. Burası başlangıçta, Iuppiter'e meydan okumaya cüret eden ilksel varlıklar olan Titanlar için yapılmıştı, ama sonradan yeraltının hâkimi Rhadamanthus tarafından suçlu bulunarak sonsuza kadar hüküm giyen ruhları da kabul etmiştir. Tartarus, buradan kaçmayı önlemek için iç içe üç surla çevrilidir. Aeneas sonuçta, erdemli bir hayat yaşamış kişilerin ruhlarının bulunduğu Elysium'a ulaşır ve burada rastladığı babası Anchises ona dirilerek onun soyunu oluşturacak olanların ruhlarını gösterir. Ruhların dirildiği inanışı, ruhların Lethe nehrinin suyundan içerek önceki hayatlarını unuttuklarını öngörür.

Tartarus

Ölülerin Kimliği ve Yıllık Bayramlar

Edebi eserlerde ölüler "ifadesiz, cisimsiz" (*inanes*), ama kendi kimliklerine sahip olarak görünürken, ritüeller ölülerin algısının bu kadar bireysel olmadığına tanıklık eder. Ölülerden söz edilirken en çok kullanılan ifade *dii manes*'tir, çoğul bir terimdir ve tekil biçimi yoktur. Dolayısıyla ölüler bireylerden oluşmaz, çoğul bir özdürler. Latince bireysel boyutu elde etmek için bu ifadenin yanına ölünün adının iyelik hali konur: "-nın *deii Manes*'i". Ölülerden söz etmenin bir başka yolu da, aileyle bağlantılarını vurgulayan *dii parentes* veya *dii parentium* terimini kullanmaktır (bu nitelemeler konusunda bkz. M. Bettini, *Affari di famiglia*, Il Mulino, 2009, 87 v.d.). Bu ifadenin tekil hali olan *deus parens* de mevcuttur.

Tanrılara ve tanrılaştırılmış imparatorlara kıyasla daha alt statüde bulunan bu tanrısal varlıklar (*manes* ve *parentes*) yine de yılda bir defa bayramlarla onurlandırılırlar. İtalya'da kutlanan Ognissanti [Bütün Azizler] Bayramı'na ve 2 Kasım'daki Ölüler Günü'ne benzeyen bu kutlamalar Şubat ayında yer alır. Roma'da ölülere adanan bayram dizisine *Feralia* adı verilir. Mezarlara adak götürmeye adanan gün *Parentalia* olarak bilinir. Ovidius *Fasti*'de (2, 535-540) insanların atalarına sundukları adakları şöyle tasvir eder: "*Manes* fazla bir şey istemez, ibadeti zengin bir hediyeye tercih ederler; derin Styx nehrinin tanrıları hırslı değildir. Mezarın üzerine bırakılan çiçek çelenkleri zaten yeter de, onların üzerine de birkaç başak, birkaç tuz zerresi, şaraba ve eritilmiş menekşelere bandırılmış ekmek ve bir yolun ortasına bırakılmış bir toprak kap eklendi mi tam olur. Daha büyük çaplı onurlandırmalar olmaz demiyorum, ama mezarları yatıştırmaya bunlar yeter: bir kere mezar yapıldı mı ona dualar ve uygun sözler eklenir". Bu adak çok basit olsa da son derece önemlidir, çünkü ölülerin tatmin olup yerlerinde kalmalarını sağlar. Ovidius bir defasında, süre gelen savaşlardan dolayı Romalıların bu bayramları ihmal ettiğini ve ataların geceleri mezarlarından çıktığını, "korkunç ruhlar"ın (*deformes animae*) kırsal bölgelerde uluduğunu anlatır (*Fasti* 2, 551-556). Romalılar da aceleyle gidip ölülerini onurlandırmışlar ve her şey normale dönmüş. *Feralia* dönemi, *Caristia* veya *cara cognatio* olarak bilinen günle sona erer. Her ailenin kendi ölülerine adanan bu bayramda aile bir araya gelir, olası tartışmalara son vererek aralarındaki bağları güçlendirmek için uğraşır.

Feralia

Ölülere adanan bu bayram dizisinin son gününde Romalılar canlılarla ölüler arasındaki ilişkilerle ilgilenip onuruna ritüeller gerçekleştirdikten sonra aileyi oluşturan canlı insanlar arasındaki ilişkilerle ilgilenirler. Bu bayram gününün matem döneminin sonunu getiren *cena novemdialis*'le benzer değere sahip olduğu sanılır. Her iki örnekte bayram dikkati yeniden yaşayan insanlara getirir ve öte dünyayla ilişkilere adanmış dönemin kapanmasına izin verir.

Ancak ölülerin canlıların dünyasıyla teması Şubat ayındaki bu günlerle sınırlı değildir. Romalıların takvimlerinde *mundus patet* ("dünya açılıyor")

olarak işaretlediği günler, günümüzde henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu üç günde (24 Ağustos, 5 Ekim ve 8 Kasım) ölülerin yeraltından yeryüzüne çıkabileceğine inanılır. Bu geri dönüş *mundus* adı verilen bir açıklık, bir çukur yoluyla gerçekleşir; *mundus*'un alt kısmı ölüler dünyasıyla, üst kısmı da insanların dünyasıyla ve gökkubbeyle bağlantılıdır. *Mundus* muhtemelen *Forum Romanum*'un merkezinde bir yerde bulunur. Plutarkhos'a göre (*Romulus*, 11, 12) burası aynı zamanda Romulus'un şehrin kuruluş ritüelinde turfandaları attığı ve Roma'nın gelecekteki sakinlerinin geldikleri ülkelerden getirdikleri bir miktar toprağı koydukları çukurdur. Ölülerin geri gelişini öngören bütün bayramlar gibi böyle anlar da başlangıçtaki düzensizliğin yerleşik düzene saldırısını temsil eder. Bu bayram bu durumla bağlantılı tehlikeyi önlemeye yarar.

***Mundus patet*: "dünya açılıyor"**

Roma takvimindeki bir başka bayram olan ve Mayıs ayının üç gününde kutlanan (9, 11 ve 13) *Lemuria* hakkında da az bilgi sahibiyiz. Lemuria sırasında yeryüzüne dönen gezgin ruhlar, hayaletlerdir. Ovidius'a göre *pater familias* ritüelin formülünü okurken *manes*'e, yani döndükleri evle bağlantılı olan ölü-atalara seslenir (*Fasti*, 5, 443). Bu bayramın adı, *larvae* terimi gibi intikam almak için geri gelen tehlikeli ölüler için kullanılan *lemures*'ten türemiştir. Bu bayram, bu ruhları daha iyi niyetli kılmanın yollarından biridir. Ovidius'un *Lemuria*'nın son gecesi yerine getirilen gece ritüeline dair tasvirinden, bu bayramın evlerde kutlandığını anlıyoruz.

Lemuria

Bu bayramın takvimde üç gün şeklinde gösterilmiş olması, günümüzde bilmediğimiz, belki de kamusal olan başka ritüeller de içerdiğini düşündürür.

Ovidius evlerde yerine getirilen ritüelin kaynağını anlatırken Remus'un ölüm mitine atıfta bulunur. Remus Roma'nın kuruluşu sırasında, Romalıların inşa etmeye başladığı surları aştığı için öldürülmüştür. Remus'u bu şekilde cezalandıran ya Romulus'a bağlı Romalı bir asker olan Celer, ya da mitin daha eski versiyonuna göre Romulus'un kendidir. Bu hikâyeye göre Remus intikam peşindeki ölülerin prototipidir: hayat döngüsünü tamamlayamadan (Yunanlara göre *aoros*'tur) kanlı bir ölümle hayatını kaybetmiştir (Yunanlara göre bir *biothanatos*'tur).

Ölülerin onuruna her yıl düzenlenen bu bayramlar kısmen cenaze ritüellerinin devamı sayılabilir. Her ikisinin de amacı, canlıların ölülere borçlu olduklarına inandıkları şeyleri vermektir. Bu bayramlar ruhları yatıştırır, dolayısıyla da canlıları ölülerin olası kanlı intikamlarından korumuş olurlar.

Bkz. *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus*, s. 889

Romalıların *Fabula*'ları

Licia Ferro

Roma kültüründe anlatılar (fabula) büyük önem taşır: halkın tamamına ortaktırlar, gerçekliği düşünme ve düzenleme şeklinin bir ifadesidirler ve dinleme zevki vermenin yanı sıra kolektif hafıza ve kimlik açısından işlevseldirler. Bu fabula'lardan bazılarını burada sunacağız. Antikçağ kaynaklarından alınarak tercüme edildikleri için kaçınılmaz olarak kültürel bir aracılık ürünüdürler ve Roma kültürüne içkin bir bakış açısı benimserler.

Fabula'ların Sözelliği

Sevillalı Isidorus (y. 560-636) *Etymologiae* [*Etimolojiler*] kitabında (1, 40, 1) *fabula* teriminin "konuşmak" anlamına gelen *fari* fiilinden türediğini, "ancak konuşarak geliştirildiklerini" (*tantum loquendo fictae*) öne sürer. Bu tanımlama sade olduğu kadar isabetlidir de, çünkü hem *fabula* teriminin iki temel niteliğini göz önüne alır hem de Latin kaynaklarında en baştan itibaren bu konuda sunulan görüşlerin bir özetini sunmuş olur. Bu terimin *fari* fiili ile etimolojik bir bağlantısının olduğu konusunda herkes hemfikirdir; *fabula*'ların sözellik bağlamına yerleştirilmiş olması da önemlidir, çünkü ancak "konuşarak" geliştirilirler. Kaynaklarda söylem-*fabula*'ların gözlere değil kulaklara, yani okumaya değil dinlemeye hitap ettiğinin bilinci sürekli olarak hissedilir. Hatta bazı durumlarda *fabula*'lar yazılı olarak kaydedilen söylemlerden bilinçli olarak ayrı tutulur. Ayrıca içerikleri, onları anlatanlar dahil hiç kimse tarafından uzamsal ve/veya zamansal mesafeden dolayı görülemeyecek olaylardan ve kişilerden ibarettir. Son olarak *fabula*, günümüze ait bir terim kullanmamız gerekirse, "yeniden çevrime sokulan bir söylem"dir, yani anlatıldığı sırada bir tekrar eylemi gerektirir: bir *fabula* anlatan kişinin yaptığı tek şey, başkalarından duyduklarını tekrar etmektir; "ağızdan kulağa" uzanan bu sonsuz zincirin başlangıcı belirsizdir ve anonimdir. Deyimler, bilmeceler, ritüel formülleri, masallar ve şiirler gibi tüm sözde "yeniden çevrime sokulan söylemler"in nitelikleri doğrultusunda, eski kaynaklara göre *fabula*'lar da kamusal ve evrensel söylem/anlatı özellikleri sayesinde iletişimde rol alırlar. Başka bir deyişle *fabula*'lar herkes tarafından doğru anda kullanılmaya uygundurlar ve hem ifade şekli hem de içerik açısından toplumun tamamına ortaktırlar. Tekrar eylemine gelince, başka yeniden çevrime sokulan söylemlerde görülebileceği üzere kelimesi kelimesine tekrar söz konusu değildir, *fabula*'yı anlatan kişi tekrar sırasında hem ifade hem de içerik açısından varyasyonlar üretebilir.

"Yeniden çevrime sokulan söylem"

Şu ana kadar bütün *fabula*'lara ortak olarak sunulan özellikler, yani sözlü aktarım, varyasyonlar, uzamsal ve/veya zamansal mesafeden dolayı içeriğin teyit edilememesi, kaynakların belirsizliği veya anonimliği, bazı Romalı aydınların *fabula*'ların gerçeğe yakınlığından büyük kuşku duymasına neden olur. Ancak *fabula*'ların "yeniden çevrime sokulan söylem" nitelikleri, Roma kültürü gibi ağırlıklı olarak sözel eğilimli bir kültürün vazgeçilmez dilsel repertuarının bir parçası olmalarını sağlar ve en sofistike aydınlar bile *fabula*'sız yapamaz, hatta ürkek bir şekilde de olsa, bazen ne kadar etkili olduğunu ifade ederler. *Fabula* terimi bağlamında kullanılan metaforlar da etkili söylemler/anlatılar olduklarına ne kadar inanıldığını gösterir: *fabula*'lar, Antikçağ sembolik anatomisinde hafızanın merkezi olduğuna inanılan kulakları –ve zihni- "yakalarlar", "acıtırlar", "kaparlar", "cezbederler", "ele geçirirler". Bu metaforlar Romalıların (diğer "yeniden çevrime sokulan söylemler"de de olduğu üzere) *fabula*'ların işlevinin bilincinde olduğunu gösterir. *Fabula*'lar konuşucu grubunun davranışlarını ve dünya görüşünü yansıtır ve pekiştirir. Kolektif hafızayı hem dikey olarak, yani kuşaktan kuşağa, hem de yatay olarak, yani grup üyelerinin paylaşımı yoluyla oluşturmaya ve sağlamlaştırmaya katkıda bulunurlar. Başka bir deyişle geleneğin önemli bir parçasını oluştururlar ve kültürel kimliğin inşasına katılırlar.

Hafızanın İnşası

Şansımıza yazılı metinlerde de *fabula*'lar "yeniden çevrime" sokulmuştur. Stiller ve vesileler edebi türe ve yazara göre değişiklik gösterir. Çoğunluk tarafından bilinen hikâyelerden ibaret oldukları için genelde ana söyleme ya sentez ya da atıf yoluyla dahil edilirler. Ancak bazı metinlerde *fabula*'lar söylemin öncelikli malzemesini teşkil ederler: bu metinler, farklı şekillerde de olsa, hafızanın inşasıyla bağlantılıdırlar ve *fabula*'lar hem zamansal mesafeyi, yani Roma'nın geçmişini, hem de uzamsal mesafeyi, yani geçmişin Roma'sını konu alırlar. Epikten tarihyazımına ve önemli şahsiyetlerin anlatı derlemelerine kadar bu metin türleri genelde şehrin hayatı açısından unutulmaması gerekenleri şehre geri kazandırmayı amaçlarlar. Önemli olayların tarihlerini ve sıralamasını sabitlemek böyle bir eylemin temel işlevi değildir, zira bu işlevi *pontifex*'lerin [rahip] yıllıkları yerine getirir. Buradaki amaç erdemli Romalı yurttaşların belirli olaylar bağlamında yer alan belirli durumlarda nasıl davrandığını ve nasıl davranması gerektiğini göstermektir. Önemli olan bir yandan en başından itibaren Roma'nın tarihini yeniden kurgulayacak, diğer yandan şimdiki zamana anlam kazandıracak kolektif bir hafıza inşa etmektir. Günümüzde kültürel hafıza olarak tanımlanan kolektif hafıza grubun kimliği açısından elzem olduğu için paylaşılır ve aktarılır. Romalılara göre hem bireyin hem de toplumun kimliği ya bir soya ya da bir ulusa, resmen onay verilmiş aidiyet ilkesini temel alır. Bir aile grubu kimliğini soyun kurucusundan ve o soydan gelip sırasıyla ataları teşkil eden-

Ortak anlatı repertuarı

lerden alır. Soyun kurucusu ne kadar saygın biriyse onun soyundan gelenler de o kadar saygın olacaktır. Soyun kurucusu ile soyun üyelerini, yani ataları hayatta olan üyelerle bir araya getiren, niteliklerinin ve gerçekleştirdiklerinin hafızasıdır: o soya üye olanlardan atalarını örnek almaları ve mümkünse taklit etmeye çalışmaları beklenir. Benzer sebeplerle bütün Romalılar, Romalı olduklarını hissetmek için bir geçmişe sahip olma, ait olduğu ulusun kimlik tarihini en başından o güne kadar yeniden kurgulayacak kolektif bir hafızaya katılma ihtiyacı duyarlar. Romalılar Romalı olmak ve toplumun onayını almak için kökenlerini, hangi soya ait olduklarını, kimi örnek alıp taklit etmeye çalışmaları gerektiğini bilmelidir: Roma'da halk tarafından kabul görmek, zaman ve uzam içindeki varolmaya anlam vermekle özdeşleştirilir.

Marcus Tullius Cicero ve Titus Livius gibi büyük aydınlar Roma'nın en eski geçmişiyle ilgili hafızanın belirsizliklerle, hatta yalanlarla dolu olduğunu tekrar tekrar ifade ederler ve farklı kuşaklardan olmalarına rağmen, başlıca nedeninin *monumenta certa in litteris*'in [bazı yazılı anılar], yani uzaklarda kalmış o olayların tanıklarının yazılı olarak tespit ettiği anıların yokluğu olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu durumda, yazılı belgelerin yokluğunda, her iki yazar şehrin ilk dönemlerini anlatmak için atalarından sözlü olarak aktarılmış olan anlatılara güvenirler; *fabula* olarak niteledikleri bu anlatılar tamamıyla güvenilir olmasa da elzemdir, hatta Cicero'nun deyimiyle (*Devlet Üzerine* 2, 4) bilgelik doludurlar. Bu *fabula*'ların bu kadar uzun bir süre boyunca anlatılmış, tekrar edilmiş, paylaşılmış ve hafızada muhafaza edilmiş olması, gerçekliğe tekabül etmeseler bile, önemli olduklarını gösterir. Zaten *fabula*'lar okunduğunda Roma'nın "gelecekteki hayatı", dini, sivil ve askeri kurumları, kuralları ve yasaları, örf ve âdetleri, ekonomisi ve de halkın kamusal veya özel davranışları açısından büyük önem taşıyacak olayların hafızasını oluşturdukları anlaşılır. *Fabula*'lar *mores maiorum*, yani ataların örf ve âdetlerinin uygulanmasını ve sınanmasını sağlarlar, dolayısıyla da onları açıklarlar ve örnek haline getirirler. Son olarak *fabula*'lar tarihi şahsiyetler ve olaylar ile şehrin çeşitli yerleri arasında bağlantılar kurulmasına izin verirler: böylece Roma'nın topografisi hafızalardaki sayısız kişi tarafından çizilmiş olur.

Kimliğin inşası

Aeneas'tan Romulus'a ve Remus'a

Her şey tanrıça Venus ile soylu Anchises'in oğlu, Troialı büyük kahraman Aeneas'ın yıkılan şehrinden kaçarak Latium'a ulaşmasıyla başlar. Zaten Roma'nın tarihi başka türlü başlayamazdı: şehrin ve de soyun kurucusu olan kahraman dışarıdan, çok uzaklardan gelmeli, bir değişimi, bir başlangıcı belirlemelidir. Aeneas'ın gelişine tanrıların vaadi de eşlik eder: Troia yeniden doğacaktır; Aeneas'tan dünyanın efendisi haline gelecek büyük bir soy doğacaktır. Aeneas'ın yanında heykellerini getirdiği Troia'nın tanrıları *Penat*'lar sonradan Roma'nın *Penat*'ları olacaktır. Aeneas ile yakınlarının Latium'a geldikten son-

ra, başlarında Latinus adlı bir kral olan buranın yerlileriyle kaynaştıkları anlatılır. Latinler olarak bilinen tek bir halk haline gelirler, ancak o dönemin tarihi olaylarını konu alan anlatılar farklılık gösterir. *Fabula*'larda Romalıların ilk atası, yolculuğu ve Latium'a gelişinden sonraki olaylar konusunda çeşitli versiyonlar sunulur. Aeneas'ın çocuklarının sayısı ve isimleri, olayların sıralaması, olaylarda yer alan kişiler ve şehirler değişiklik gösterir. Ancak farklı şekillerde de olsa, önemli olayların merkezinde yer alan bazı isimler aynı kalır. Geleneklerin farklı versiyonlarında Alba Longa şehri, hain kral Amulius ile yeğeni Ilia veya Rhea Silvia (bazen Aeneas'ın kızı veya onun soyundan gelen biri olarak) mutlaka vardır. Zaten Rhea Silvia olmazsa olmaz.

Aeneas, yani başlangıç

En yaygın anlatıya göre Alba Longa, Aeneas'ın oğlu veya torunu Silvius'un soyundan gelen sayısız Latin kral tarafından yönetilmiştir. Bu krallardan biri olan Procas krallığı dürüst ve sadık büyük oğlu Numitor'a bırakır. Ancak diğer oğlu, zalim ve hain Amulius Numitor'u tahttan indirerek kendini Alba Longa kralı olarak dayatır. Sonra da tahtı için tehdit oluşturabilecek her türlü tehlikeyi savuşturmak için Numitor'un bütün oğullarını öldürür ve tek kızı Rhea Silvia'yı çocuğu olmaması için Vesta rahibesi olmaya ve hayatı boyunca bakire kalmaya zorlar. Ancak Amulius'un planları göklerin planlarıyla çakışır. Böylece, hikâyeyi anlatana bağlı olarak değişen olaylar sonucunda tanrı Mars Rhea Silvia'nın ırzına geçer. Genç kızın hamile kalması Amulius'u çok kızdırır. Hapishanede tecrit altında tutulan kız dünyaya ikiz getirir. Bu haber şehirde büyük şaşkınlığa ve kargaşaya yol açar. Roma'da ikiz doğumu şüpheli bir olay sayılır, her çocuğun babasının ayrı olduğunu akla getirir. Ancak mitler bağlamında ancak bir tanrının gerçekleştirebileceği türden olağanüstü bir birleşmenin göstergesidir. Çocuklardan birinin müthiş bir kaderinin olacağının işaretidir: çocuk çift doğmuş gibidir, bir kahraman olarak seçilmiştir. O gün Alba'da özel bir çocuk doğmuştur, ama anlatılanlara göre Amulius onu kabul etmek istemez, daha doğrusu o mucizevi doğum onu çok korkutur. Böylece ikiz bebekler bir sepetin içine konarak suları yükselmiş, anaforlarla dolu Tiber nehrine bırakılır. Bu türden hikâyelerde sıklıkla böyle olur: "seçilmiş" kişi doğduğu şehir tarafından reddedilir ve yeni doğmuş haliyle doğaya bırakılır. Ve genelde kurtulur, çünkü doğa ona farklı şekillerde dostane, hatta anaç davranır. Böylece çocuğun yeni düzenin, onu reddeden kültüre karşıt yeni bir kültürün "kurucu kahramanı" olacağı anlaşılır. Bizim ikizler de tam da Tiber nehrinin ormanlarla kaplı yedi tepenin kıyısından geçmeden önce o dönemde kıvrılıp oluşturduğu büyük bataklığın kenarında kurtulurlar. Onları geleceğin *Palatinus* tepesinin kıyısında kurtaran da, bir dalıyla sepeti yakalayan bir incir ağacı ve onlara süt veren dişi bir kurt ile yemeklerini veren bir ağaçkakandır. Zaten ağaçkakan ile kurt, tanrı Mars için kutsal hayvanlardır, dolayısıyla tanrı baba soyunu kurtarıp gelecek için muhafaza etmek amacıyla gerekli adımı atmıştır.

Roma'nın kurucularının tanrısal kökenleri

Böyle olağanüstü bir başlangıçtan sonra iki çocuğun hayatı yetişkinliğe kadar Alba Longa şehrinin eteklerinde, marjinal insanların arasında devam eder. Amulius'un bir çobanı olan Faustulus onları bulur ve karısı Acca Larentia ile birlikte onları yetiştirir. Faustulus onlara isimlerini de verir: Romulus ve Remus. Dolayısıyla onlara babalık yapar, onları çoban olarak yetiştirir, ama çocukların avcılığı, eşkıyalarla çatışmayı, komşu çobanlarla kavga etmeyi tercih ettiği anlatılır: başka bir deyişle Mars'ın oğulları olarak savaşmayı öğrenirler. Romulus ile Remus reşit olduklarında çeşitli olaylar sonucunda geçmişlerini öğrenip Alba'ya dönerler ve zalim amcaları Amulius'u öldürürler. Aslında öldürücü darbeyi Romulus'un indirdiği ve iki kardeş arasında en güçlüsünün o olduğu anlatılır. Böylece Numitor tahtını geri kazanır. Ancak ikizler Alba'da durmazlar, çünkü Kader, Mars'ın soyu için başka bir yer belirlemiştir: böylece iki kardeş büyük bataklığın yakınındaki tepelere dönerler. Amaçları yeni bir şehir kurmaktır. Troia'da geçirdiği son gece Aeneas'a verilen söz böylece gerçeğe dönüşmek üzeredir (Livius, 1, 3-6; Halikarnassoslu Dionysios, 1, 70 – 79; Plutarkhos, *Romulus*, 8).

Mars'ın soyu

Roma'nın Kuruluşu

Romulus ile Remus'un, Tiber nehrinin kıyısına döndükten sonra anlaşmazlığa düşüp durdukları anlatılır. Romulus yeni şehri yetiştirildikleri *Palatinus* tepesinde, Remus ise *Aventinus* tepesinde kurmak ister. Ve her biri, şehrin kurucusu olarak anılmak ister. Bu, ikiz kardeşlerin kaderlerinin birbirinden ayrılacağının ilk işaretidir. Böylece seçimi tanrılara bırakmaya karar verirler. Dolayısıyla da böyle durumlarda öngörülen ritüeli hazırlayarak bir *augurium* [kehanet] talebinde bulunurlar. Tanrılar iyi gözle baktıkları kardeşi onurlandıracak, onu daha güçlü kılacakladır. Böylece yeni şehir de muhteşem olacaktır. Romulus *auspicium*'ları [kuşlar yoluyla kehanet] *Palatinus* tepesinde, Remus da *Aventinus* tepesinde gözlemlerler. Kâhin kuşların tanrıların iradesini göstermesini uzun uzun beklerler. Ancak tanrılar kardeşlere meydan okurlar ve genelde yaptıkları üzere, kendilerini gizemli bir şekilde ifade ederler: önce Remus'a istediği *auspicium*'ları, sonra da Romulus'a iki katını gönderirler. Bu durumda hangisi seçilmiş kişidir? Aslında tanrıların meydan okumasına en atik, en kurnaz, en becerikli olan karşılık verebilecektir. Çünkü bütün gizemler gibi bunun da olası cevabı tek ve kesin değildir. Anlatılanlara göre de Romulus atiktir ve kurnazdır. Tanrılardan gelmesi gereken cevap gecikince endişelenir ve adamlarını Remus'a gönderir, *auspicium* gerçekleşmişmiş gibi *Palatinus*'a gelmesini ister, ama aslında amacı onu kendi ritüelinden uzaklaştırmaktır. Ancak Romulus'un adamları *Aventinus*'a ulaşır ulaşmaz *augurium*'un gerçekleştiğini görürler ve tapınağın üzerinden altı akbaba geçer. Bunun üzerine Remus memnuniyetle onlarla *Palatinus*'a gider.

Kuşların uçuşu

Etruria'da Yunan Çizgileri

1. *Defne yapraklarından taç*, Vulci'de bulunmuştur, MÖ y. 350, altın, Vatikan, Museo Gregoriano Etrusco.

2. Floransa'da Museo Archeologico Nazionale'nin bahçesinde rekonstrüksiyonu yapılmış, Volterra'daki İnghirami Mezarı'nın içi.

3. *Amazonlar Lahidi*, ayrıntı, Tarquinia'da bulunmuştur, MÖ y. 340-330, Floransa, Museo Archeologico Nazionale.

4. *Apollo ile Heracles*, Portonaccio'deki Veii Tapınağı'nın kirişini süslüyorlardı, MÖ VI. yüzyıl sonları, Roma, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia.

Kabartmalar – Tarih ve Mitografi

1. Ya Horatius'lar ve Curiatius'lar, ya da Romulus ile Remus arasında, Ficus Ruminalis'in yanında yer alan mücadele sahnesi; Aemilia *Basilica*'sının frizinden bir fragman, MÖ I. yüzyıl-MS I. yüzyıl, pentelikon mermeri, Roma, Palazzo Massimo alle Terme.

2. *Yağmur mucizesi*, Marcus Aurelius Sütunu'ndan bir ayrıntı, y. 180-193, mermer alçak kabartma, Colonna Meydanı.

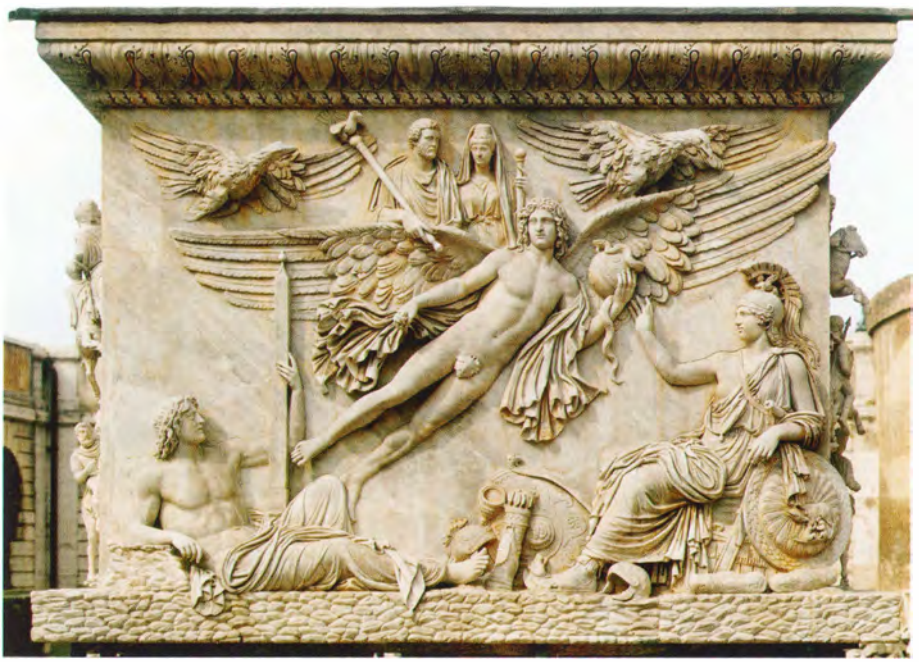
3. *Traianus Sütum*, 113,
Via dei Fori Imperiali.

4. *Süvarilerin geçit töreni*, Antoninus Pius Sütunu'nun kaidesinden ayrıntı.

5. *Satir, süperisi ve çocuk*, Herculaneum'da bulunmuştur, alçak kabartma, Napoli, Museo Archeologico Nazionale.

6. *Antoninus ile karısı Faustina'nın kanatlı bir genius'un desteğiyle tanrılaştırılması*, Antoninus Pius Sütunu'nun kaidesinden ayrıntı, Vatikan, Kalkanlar Avlusu.

Hareketli Heykeller

1. *Okuyan kız*, Hellenistik döneme ait bir modelin kopyası, I. yüzyılın ikinci yarısı, bronz, Paris, Bibliothèque Nationale de France, Cabinet des Médailles.

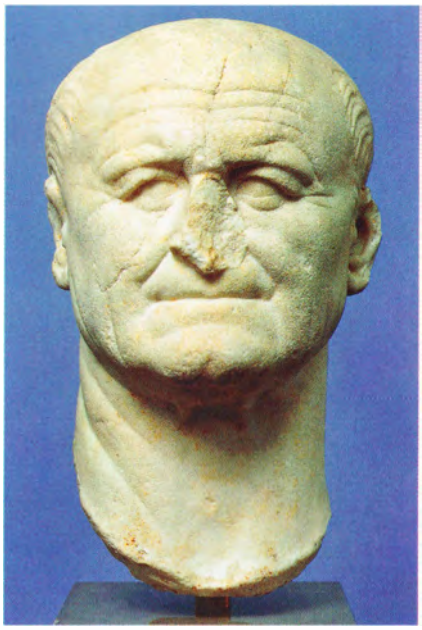

2. *Koşucu heykelleri*, Herculaneum'da Papirüsler Villası'nın dörtgen avlusunda bulunmuştur, muhtemelen MÖ IV. yüzyıl-III. yüzyıl başlarına ait Yunan orijinal eserlerin kopyaları, bronz, Napoli, Museo Archeologico Nazionale.

Portre Bolluğu

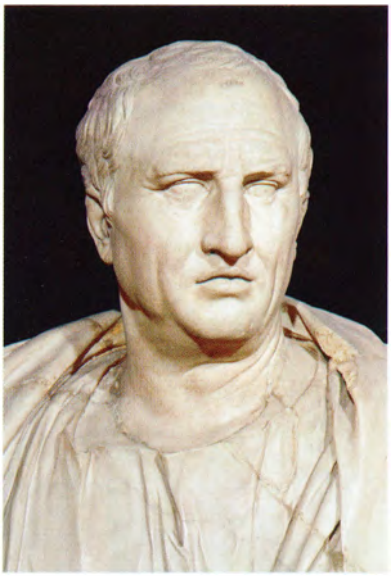
1. *Gnaeus Pompeius'un portresi*, Roma'daki tiyatrosu için yapılmış, MÖ y. 50 yılına ait orijinal eserin, muhtemelen ölümünden sonra yapılmış kopyası, MS 50-60, mermer, Kopenhag, Ny-Carlsberg-Glyptothek.

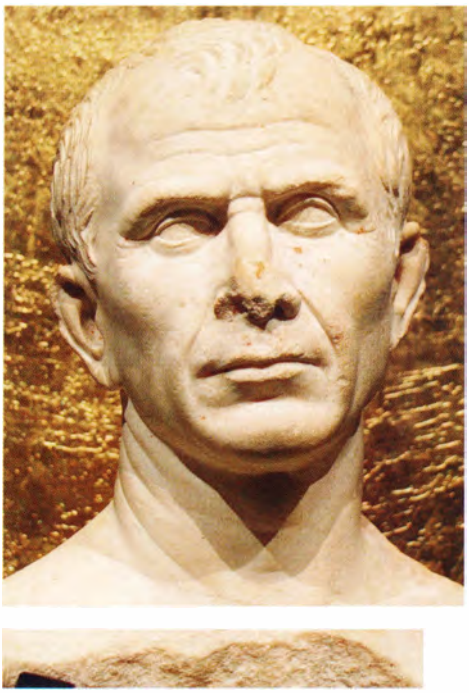
2. *Vespasianus'un portresi*, y. 75-79, mermer, Kopenhag, Ny-Carlsberg-Glyptothek.

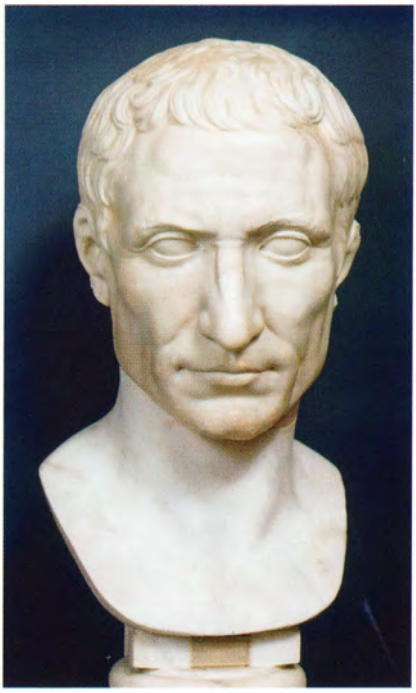
3. *Hatip*, togasının kenarındaki yazıta göre "Trasimenus hatibi" olarak bilinen Etrüsk kökenli Romalı siyasetçi Aulus Metellus, Perugia'da bulunmuştur, MÖ y. 80, Floransa, Museo Archeologico Nazionale.

4. *Cicero'nun büstü*, MÖ I. yüzyıl ortaları, mermer, Roma, Musei Capitolini, Filozoflar Salonu.

5. *Caesar'ın portresi*, idealleştirilmemiş az sayıdaki portresinden biri. Rhone nehrinde bulunmuştur, MÖ y. 46. Yunan mermeri, Arles, Musée départemental Arles antique.

6. *Iulius Caesar'ın büstü*, İmparatorluk dönemi, mermer, Roma, Museo Pio-Clementino, Musei Vaticani.

7. *Germanicus'un askeri kıyafetli büstü.* Burnunu kıranlar ve alnına haç kazıyanlar muhtemelen Geç Antikçağda heykele zarar veren Hıristiyanlar olmuştur, bazanit, Londra, British Museum.

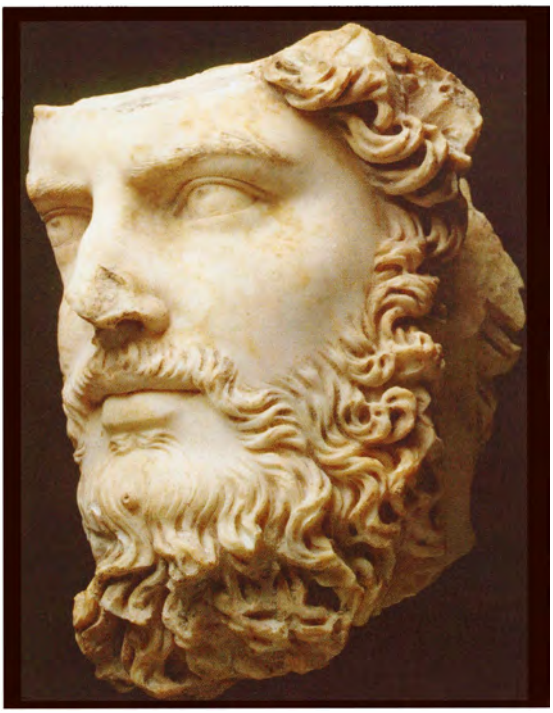

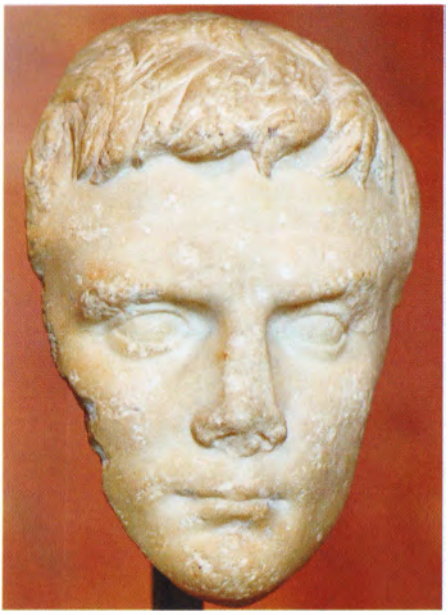
8. *Hadrianus'un portresi*, mermer, Roma, Musei Capitolini.

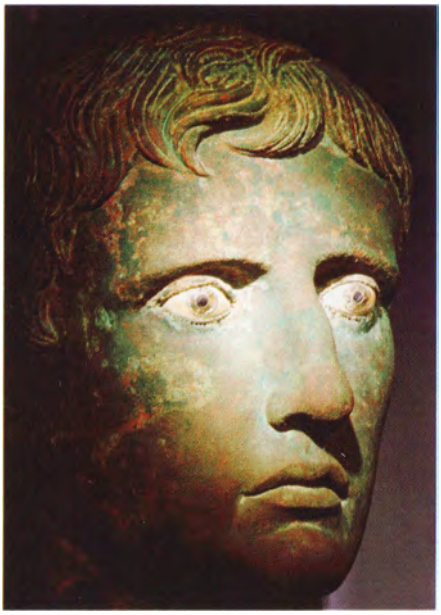
9. *Commodus'un Hercules (Herakles) kılığında büstü*, mermer, Roma, Musei Capitolini.

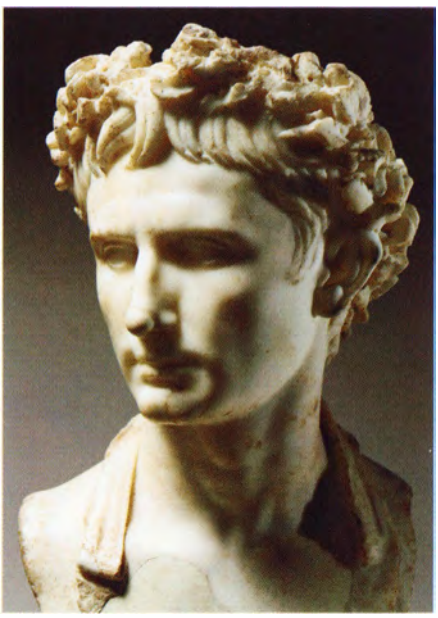
10. *İmparator Lucius Verus'un devasa portresi*, II. yüzyıl, mermer, New York, Metropolitan Museum of Art.

11. *Augustus'un gençlik portresi*, Kos adasında bulunmuştur, MÖ y. 27-20, mermer, Paris, Musée du Louvre.

12. İmparator Augustus'un büstü, Sudan'da, Meroe'de bulunmuştur, muhtemelen Etiyopyalıların Roma döneminde Mısır'ı yağmalaması sırasında ele geçirilmiştir, MÖ 27-25, kalsit, cam, alçıtaşı, Londra, British Museum.

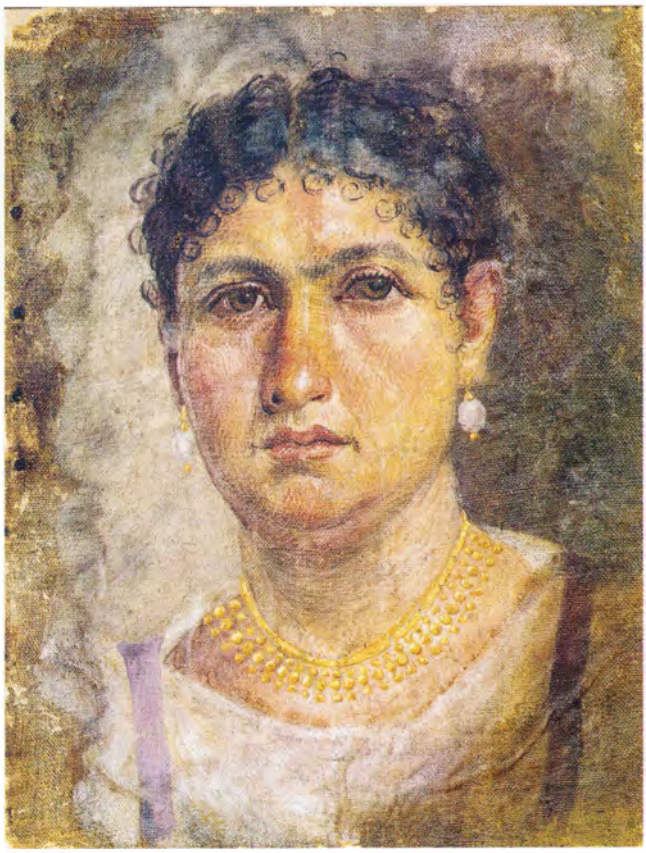
13. *Augustus Bevilacqua*, mermer, Münih, Glyptothek.

14. *Agrippina Maior'un büstü*, mermer, Roma, Musei Capitolini.

15. *Bir hanımın portresi*, Ampuria'da bulunmuştur, I. yüzyıl sonu, bronz, Barselona, Katalogna Arkeoloji Müzesi.

16 *Alina olarak bilinen kadının portresi*, Fayum'da bulunmuştur, y. 98-117, keten üzerine tempera, Berlin, Staatliche Museen.

Resim – Hayatın Yanılsaması

1. *Samnit savaşçıları*, Paestum'da bulunmuştur, MÖ IV. yüzyıl, Napoli, Museo Archeologico Nazionale.

2. *Bahçe resmi*, Augustus'un karısı Livia'nın evinin güneye bakan kısa duvarı, I. yüzyıl, fresk, Roma, Museo Nazionale Romano.

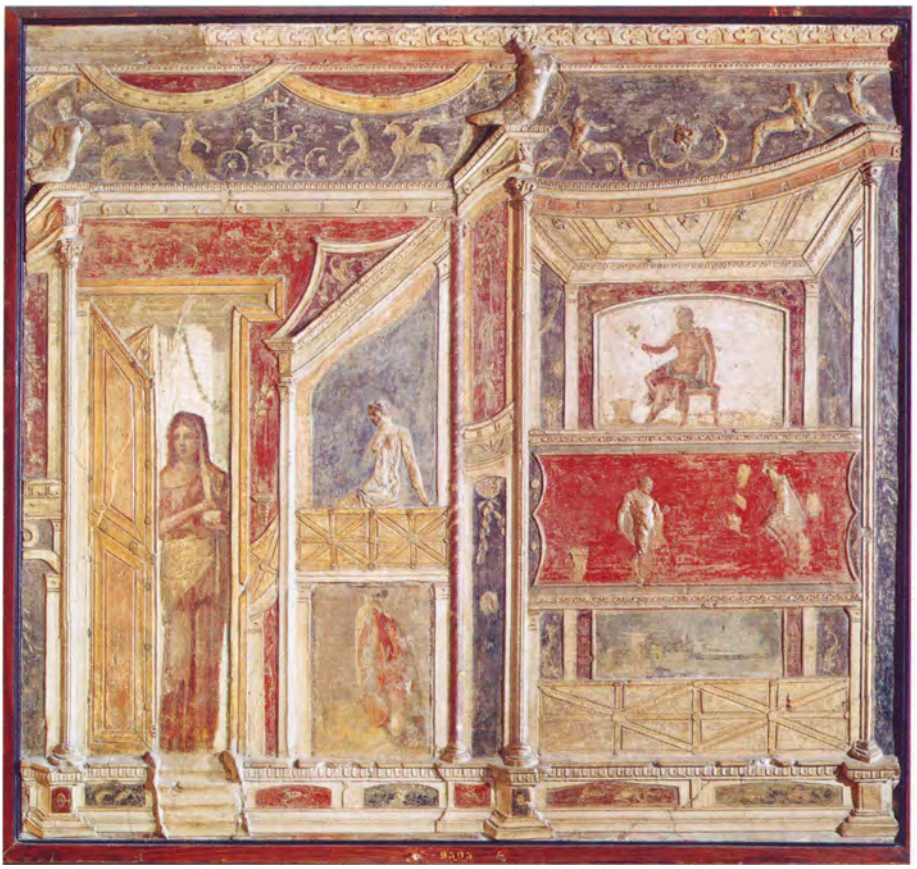

3. *Dionysos kültüne kabul ritüeli*, salon 5, doğu duvarı, fresk, Pompeii, Gizem Villası.

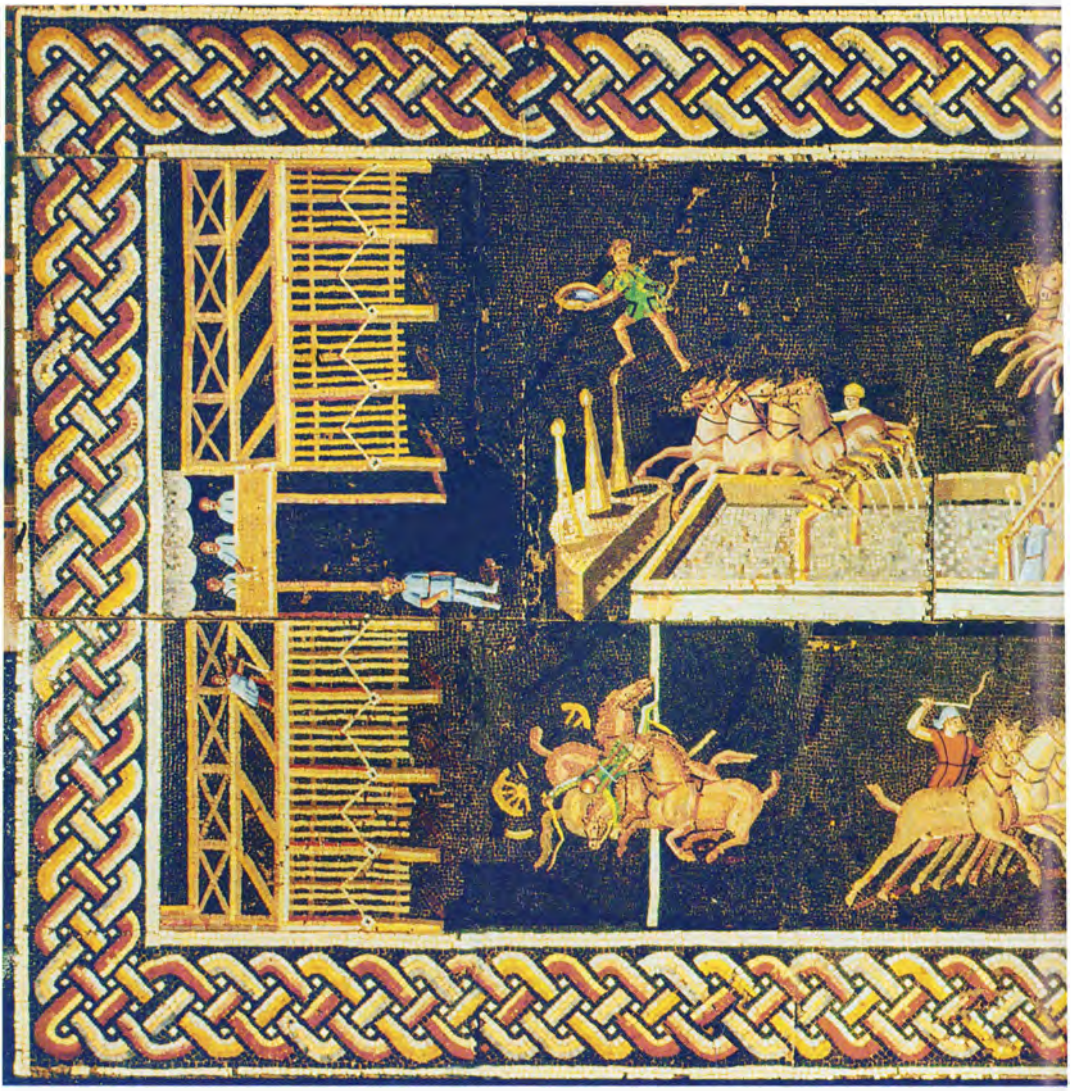

4. *Thetis, Akhilleus'un silahlarını yapan Hephaestus'un ocağında*, Pompeii'de bulunmuştur, I. yüzyıl, fresk, Napoli, Museo Archeologico Nazionale.

5. *Kapıda bir kadının durduğu alçılı ve freskli süsleme*, Napoli, Museo Archeologico Nazionale.

Mozaikler – Taştan Halılar

I. *At yarışı, hipodromdan sahneler*, I. yüzyıl, mozaik, Lyon, Galya-Roma Müzesi.

Kutsal koro, Diana Tifatina'ya adanan tapınaktan dekoratif bir pano, Sant'Angelo in Formis'te bulunmuştur, III. yüzyıl, mozaik, Capua, Museo Campano.

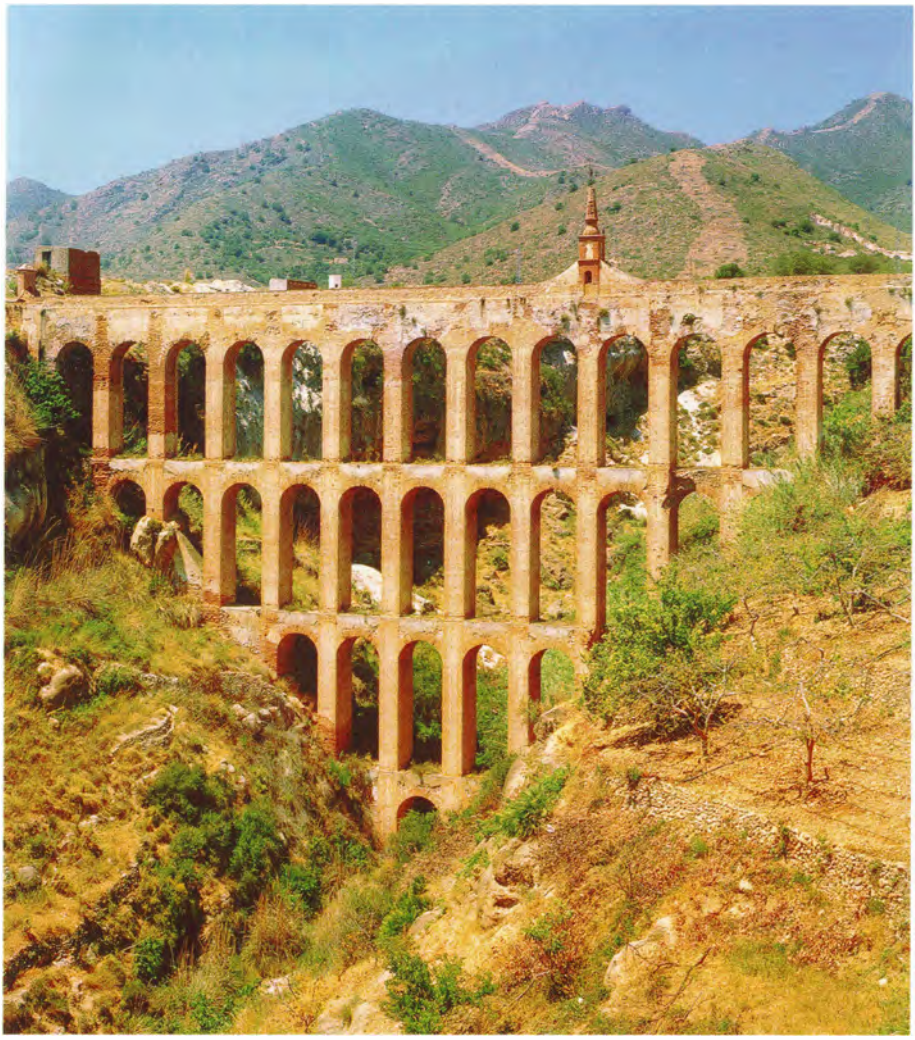

3. Büyük Av, ayrıntı, III. yüzyıl, mozaik, Armerina Meydanı, Villa Romana del Casale.

Geniş bir Dünya

1. *Antiokheia'yı [Antakya] Khalkis'e bağlayan Roma yolunun bir parçası*, Tall Aqibrin yakınları, Suriye.

2. *Roma dönemi sukemeri*, Nerja (Endülüs) yakınları, İspanya.

4. *Arles manzarası ve Roma dönemi arena.*

5. *Pont du Gard, Roma dönemi su kemeri*, Gard, Fransa.

6. *Aphrodisias Tapınağı'nın kalıntıları*, Türkiye.

7. *Leptis Magna Forumunun kalıntıları*, Libya.

8. *Celsus Kütüphanesi*, MS 110, Ephesos (Türkiye).

9. *Canopus*, II. yüzyıl, Tivoli, Hadrianus'un Villası.

Değerli Eşyalar

1. Disk şeklinde büyük toka, Cerveteri'deki Regolini-Galassi Mezarı'nde bulunmuştur, MÖ y. 650-640, altın, Vatikan, Museo Gregoriano Etrusco.

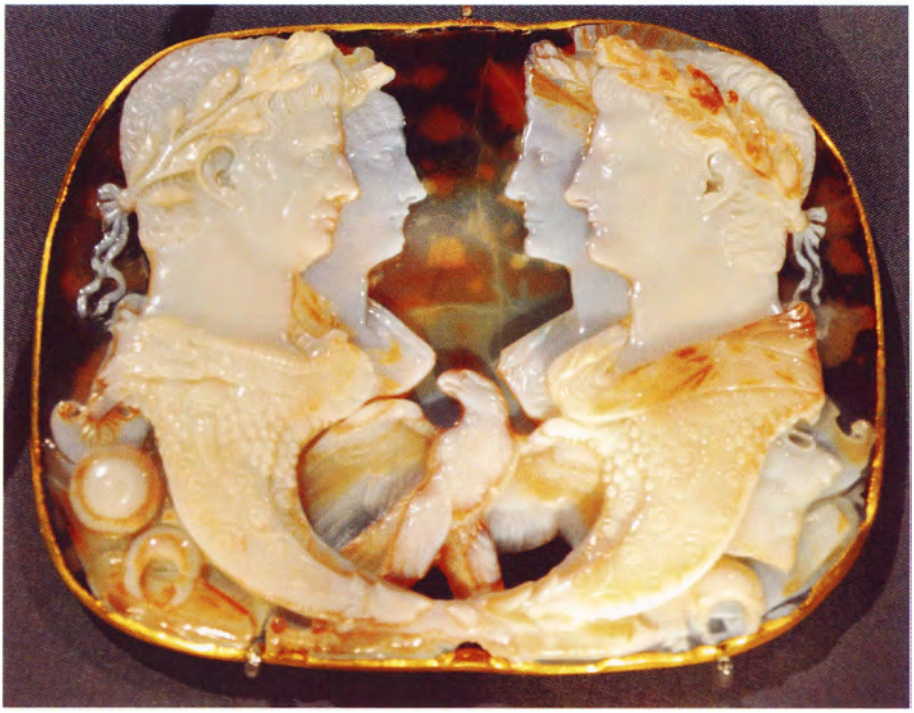
2. *Athena kupası*, Hildesheim Hazinesi'nden, MÖ I. yüzyıl, gümüş, Berlin, Staatliche Museen, Antikensammlung.

3. *Üzerinde Scipio Africanus'un portresi olan yüzük*, altın, Napoli, Museo Archeologico Nazionale.

4. *Baratti amforası*, IV. yüzyıl, gümüş, Piombino, Museo archeologico del territorio di Populonia.

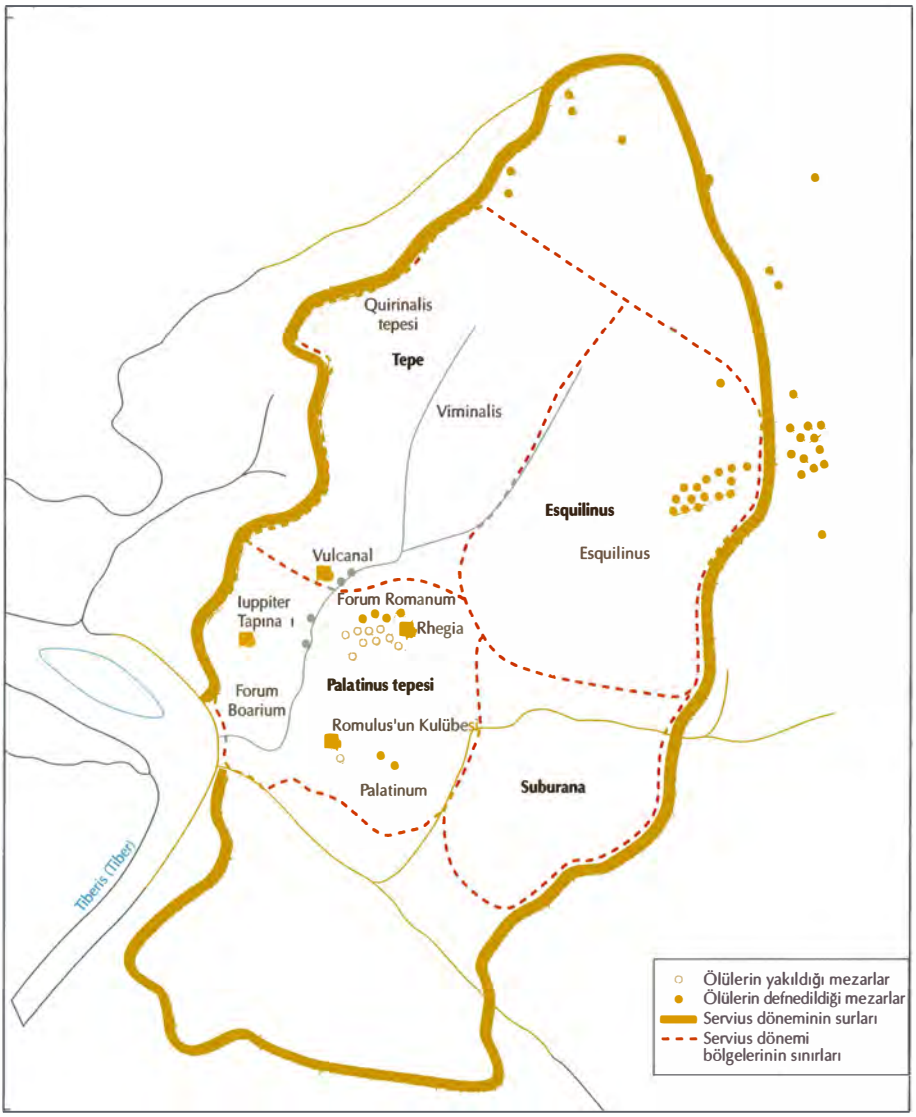
5. *Gemma Claudia*, işlemeli akik, bereket boynuzlarından Claudius ve Agrippina Minor ile Germanicus ve Agrippina Maior portreleri çıkar, y. 19, Viyana, Kunsthistorisches Museum.

6. *İşlemeli Büyük Fransa Taşı*, Roma'da yapılmıştır; ortada Livia ile oğlu Tiberius ve diğer aile üyeleri vardır, tanrılaştırılmış Augustus onları yukarıdan izler, 20, Paris, Bibliothèque Nationale de France, Cabinet des Médailles.

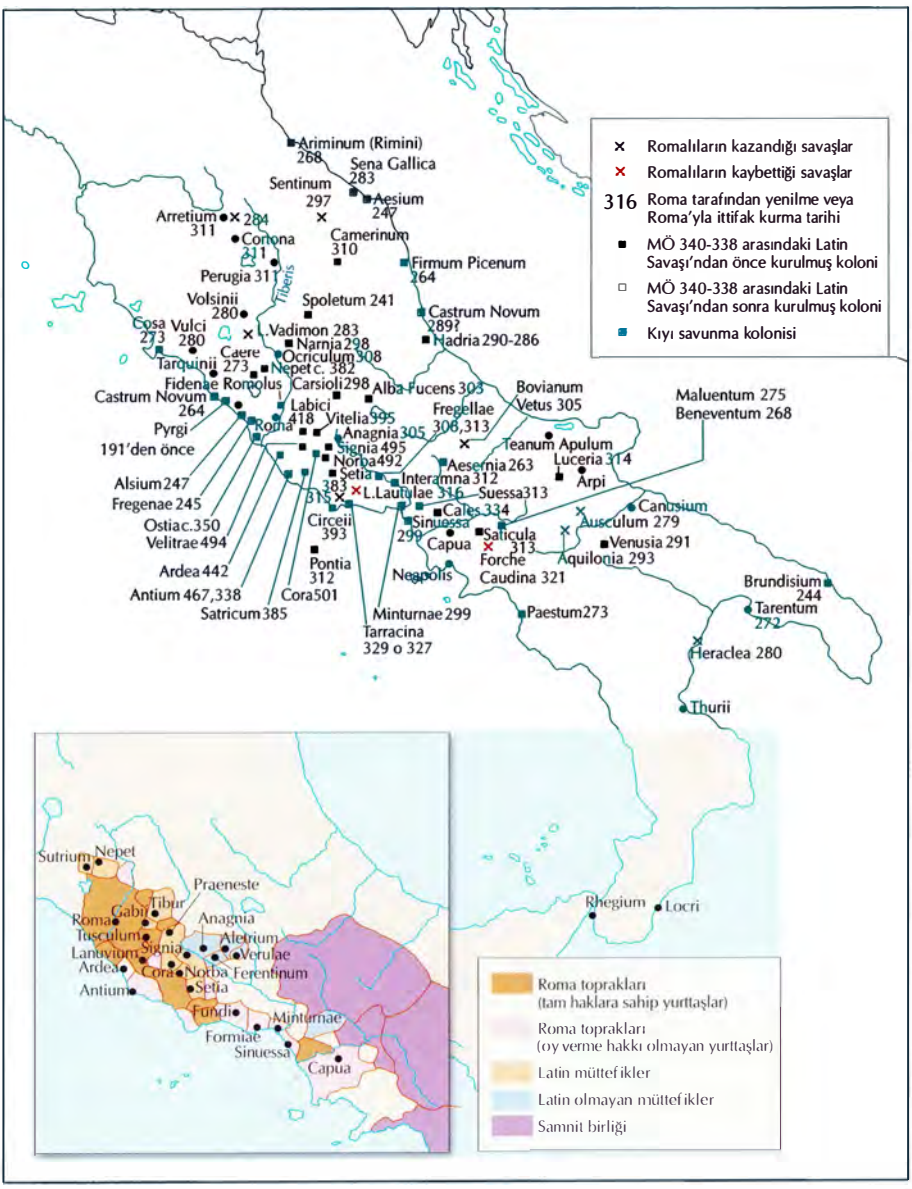
Roma öncesi dönemde İtalya'daki ulusların konuştuğu diller

Monarşi döneminde Roma şehri

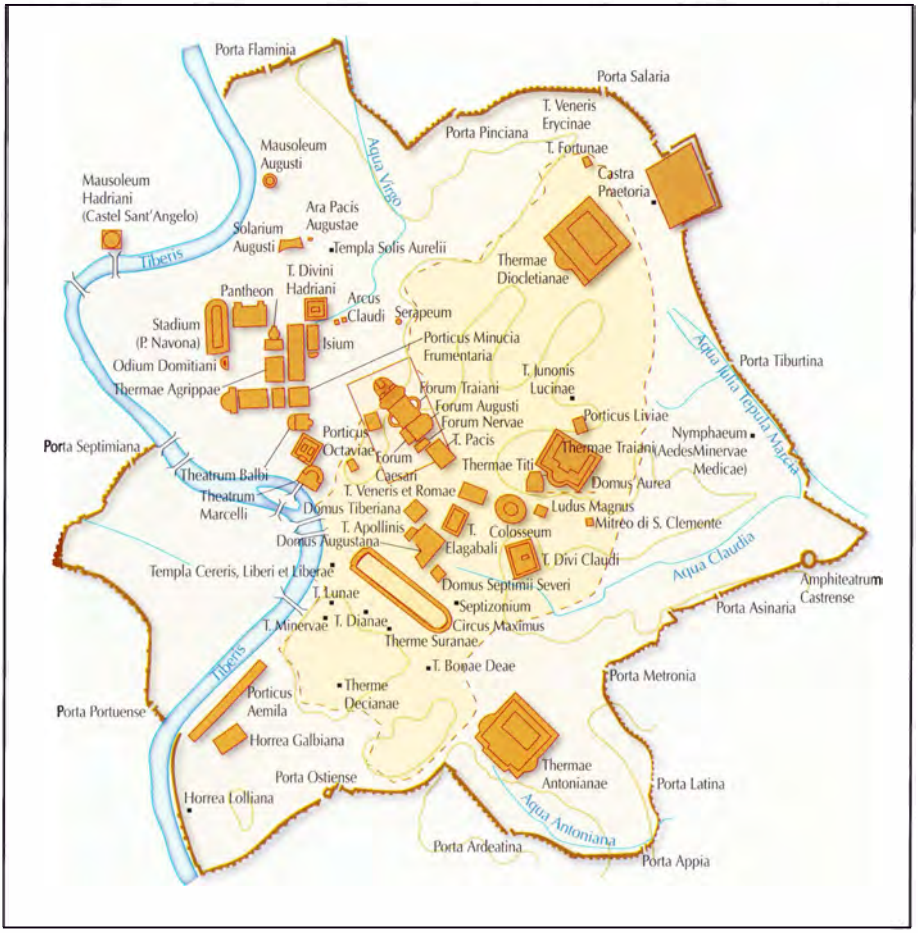
Erken Cumhuriyet döneminde Roma ve Latium bölgesi

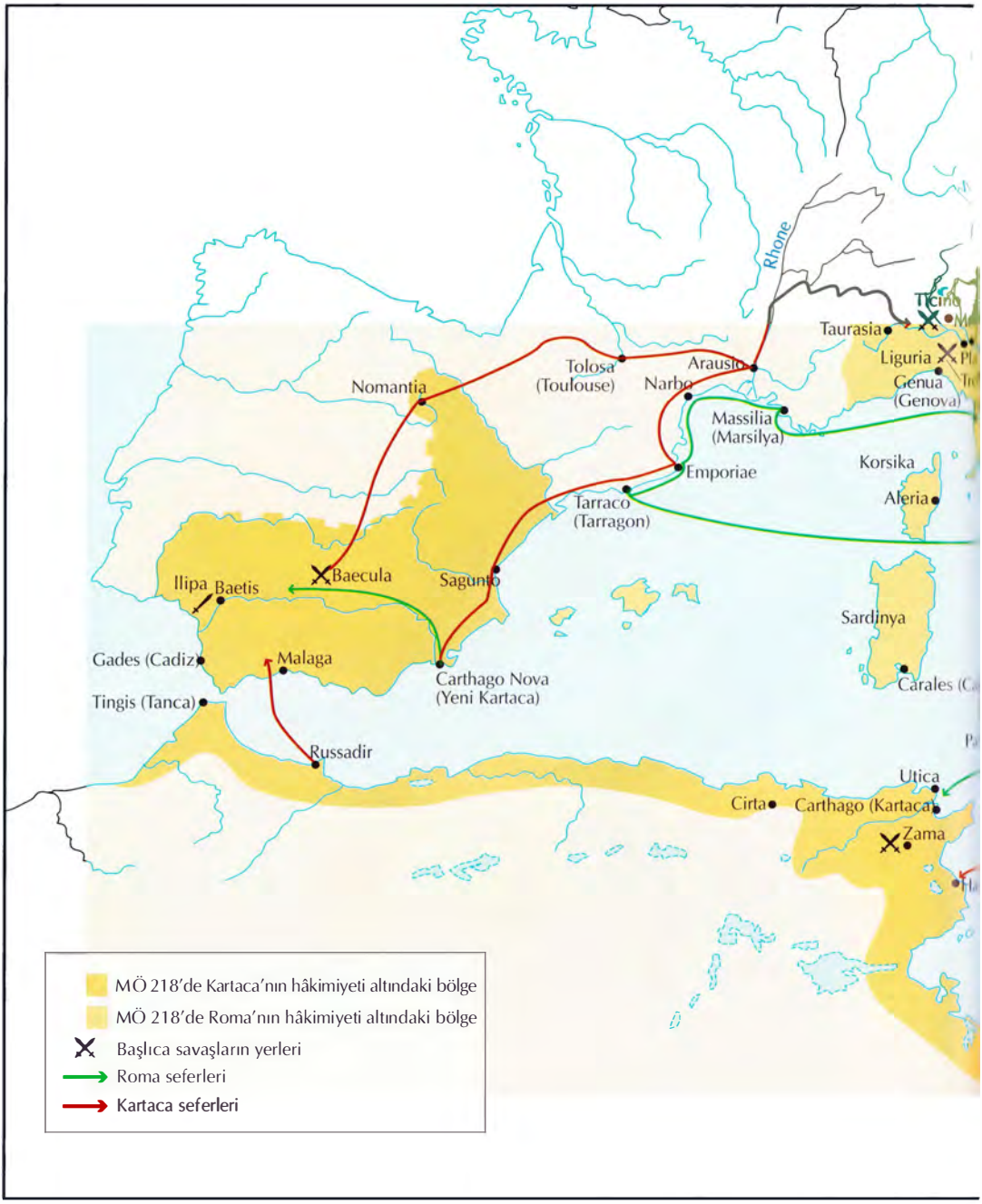
İtalya'nın Romalılar tarafından fethi

İtalya'daki Roma yolları

İmparatorluk döneminde Roma

Rhone
Taurasia
Liguria
Genua
(Genova)
Tolosa
(Toulouse)
Arausio
Narbo
Nomantia
Massilia
(Marsilya)
Emporiae
Korsika
Aleria
Tarraco
(Tarragon)
Ilipa
Baetis
Baecula
Sagunto
Sardinya
Gades (Cadiz)
Malaga
Carthago Nova
(Yeni Kartaca)
Carales
Tingis (Tanca)
Russadir
Utica
Cirta
Carthago (Kartaca)
Zama
MÖ 218'de Kartaca'nın hâkimiyeti altındaki bölge
MÖ 218'de Roma'nın hâkimiyeti altındaki bölge
Başlıca savaşların yerleri
Roma seferleri
Kartaca seferleri

İkinci Pön (Kartaca) Savaşı

Atlas Okyanusu
BRİTANYA
55-54
Nervi
57
Eburoni
54
Belgaler
Veneti
56
GALYA
Agedincum
52
Sequani
Aedui
Avaricum
52
52
Alesia
Tuna
Bibracte
58
Gergovia
52
Helveti
Lugdunum (Lyon)
58
Aquitani
58
Bononia (Bologna)
Arelate (Arles)
49
Narbo Martius
Massilia (Marsilya)
Ariminum (Rimini)
Ilerda (Lleida)
Arretium
Auximum
İTALYA
Tarraco (Tarragona)
Roma
Corfinium
49
Cordoba
Munda
52
45
SARDİNYA
Sulci
46
Gades (Cadiz)
Carthago Nova
Yeni Kartaca
Messana (Messina)
Lilybaeum (Marsala)
Utica
SİCİLYA
Cirta
Carthago (Kartaca)
MAURETANIA
AFRİKA
Leptis Minor
46
Thapsus
Muharebe alanları
Caesar'ın fetihleri
Caesar öldüğünde (MÖ 44) imparatorluğun yaklaşık sınırları

İç savaşlar

Kara Deniz
Sinope
(Sinop)
Zela
(Zile)
Dyrrhachium
Nikaia (İznik)
47
Van Gölü
(Kızılırmak)
MAKEDONYA
Thessalonica
(Selanik)
Apollonia
48
Pharsalos
Lesbos
Pergamon
ASIA
Tigris (Dicle)
Tarsus
Ephesos
Atina
Korinthos
Antiokheia
(Antakya)
Euphrates (Fırat)
KIBRIS
48
Ak Deniz
İskenderiye
KYRENAIKA
Memphis
AEGYPTUS
(MISIR)
Nil

Augustus döneminde Roma İmparatorluğu

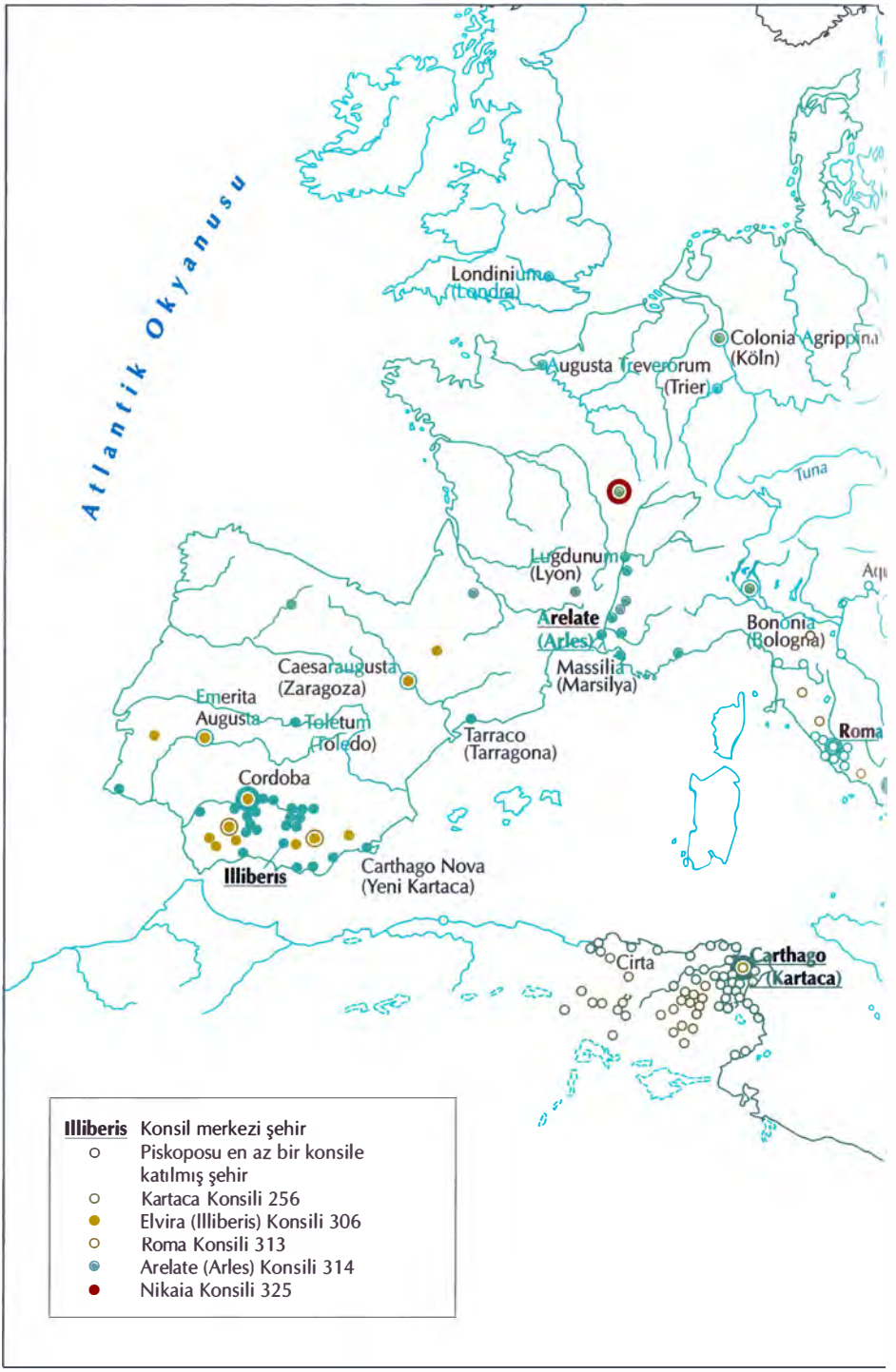

SARMATIA
BOSPHORUS KRALLIĞI
KAFKASLAR
Savaria
Sarmizegetusa
DACIA
Viminacium
Karadeniz
Salonae
Narona
MOESIA
Sinop
BITHYNIA ET PONTUS
Byzantion
ARMENIA (ERMENİSTAN)
MAKEDONYA
Nikomedeia (İzmit)
Ankyra (Ankara)
Halys Kızılırmak
Van Gölü
CAPPADOCIA (Kapadokya)
Pergamon
ASIA
KOMMAGENE
Tigris (Dicle)
ACHAEA
Laodikeia
GALATIA
Ephesos
Atina
PARTH İMPARATORLUĞU
Tarsus
Antiochia (Antakya)
CILICIA
Euphrates (Fırat)
Palmyra
KIBRIS
SYRIA (SURİYE)
48
Şam
GİRİT
Tyros
Akdeniz
JUDAEA (YEHUDA)
Hierosolyma
Jerusalem
Kudüs
Cirene
İskenderiye
ARABIA (ARABİSTAN)
Memphis
KYRENAIKA
AEGYPTUS (MISIR)
Nil
Kızıldeniz

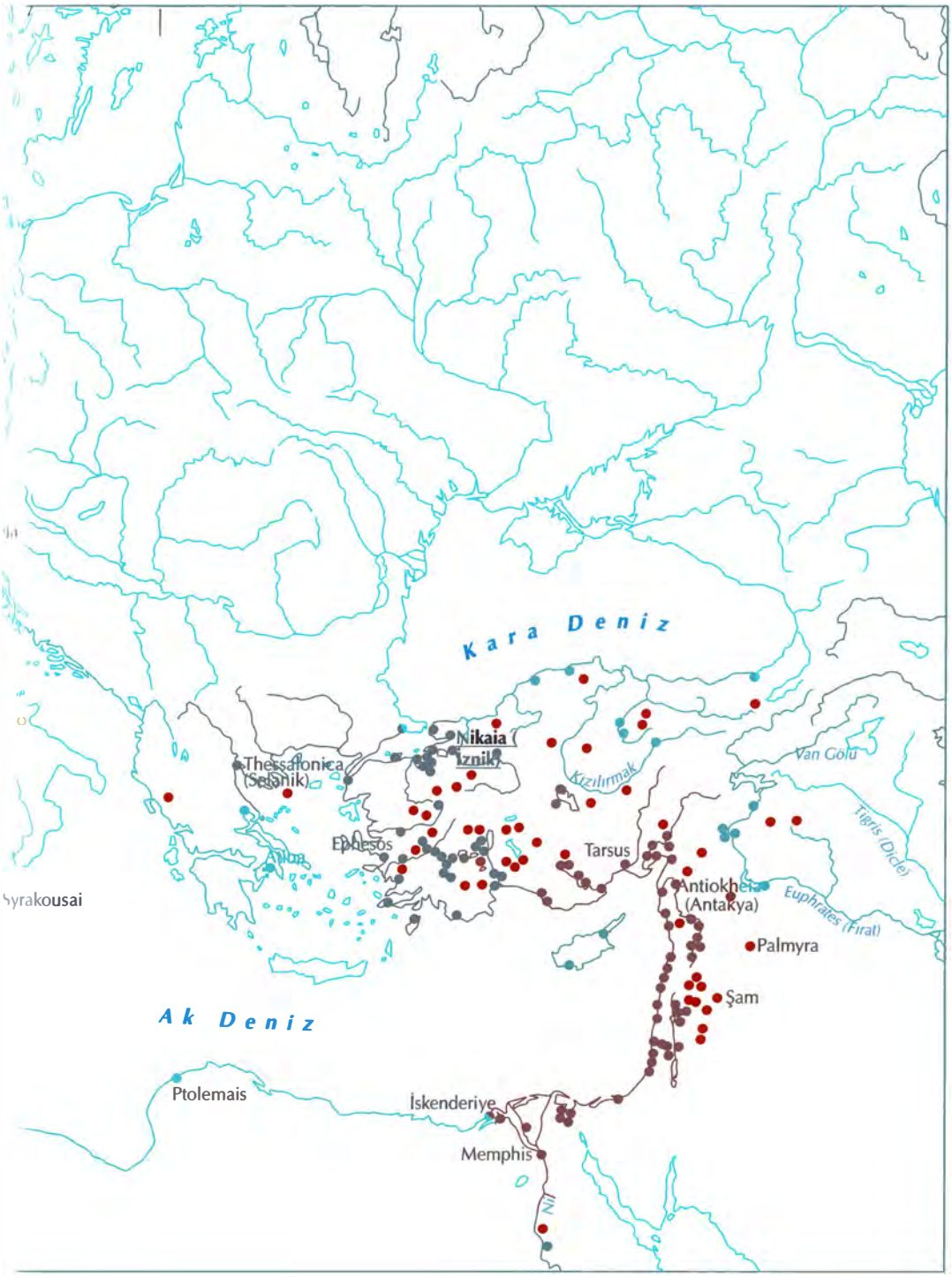

ATLANTİK OKYANUSU
Britannia II
BRITANNIA INFERIOR
Flavia Caesariensis
BRITANNIA SUPERIOR
Britannia I
Maxima Caesariensis
GERMANIA INFERIOR
Germania II
Belgica II
Augusta Treverorum
BELGICA
Germania I
Lugdunensis II
LUGDUNENSIS
Belgica I
GERMANIA SUPERIOR
Agri Decumates
Aquitania II
Lugdunensis I
Aquitania I
AQUITANIA
Sequania
Raetia II
ALPES GRAIAE
RAETIA
Raetia I
Novem Populi
Lugdunum
Aemilia
Gallaecia
Tolosa
NARBONESIS
Liguria
Narbonensis I
ALPES COTIAE
Massilia
Dalmati
LUSITANYA
HISPANIA
Narbonensis II
ALPES MARITIMEA
Tarraconensis
Tarraco
KORSİKA
Tuscia et Umbria
HISPANIA BAETICA
Carthaginiensis
Roma
Apulia e Calabria
SARDİNYA
Lucania et Bruttii
Proconsularis
SİCİLYA
MAURETANIA TINGITANA
Mauretania Caesariensis
Numidia
Carthago (Kartaca)
Catania
Mauret. Tabia
MAURETANIA CAESARİENSİS
Byzacena
AFRİKA
DIOCLETAINUS DÖNEMİNDE EYALETLER
Hispaniae
Viennensis
Galliae
Britanniae
Italia
Pannoniae
Moesiae
Thraciae
Asiana
Pontica
Oriens
Africa
Severus'lar döneminde sınırlar ve eyaletler
Diocletianus döneminde sınırlar ve eyaletler

Diocletianus döneminde Roma İmparatorluğu

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda yayılması

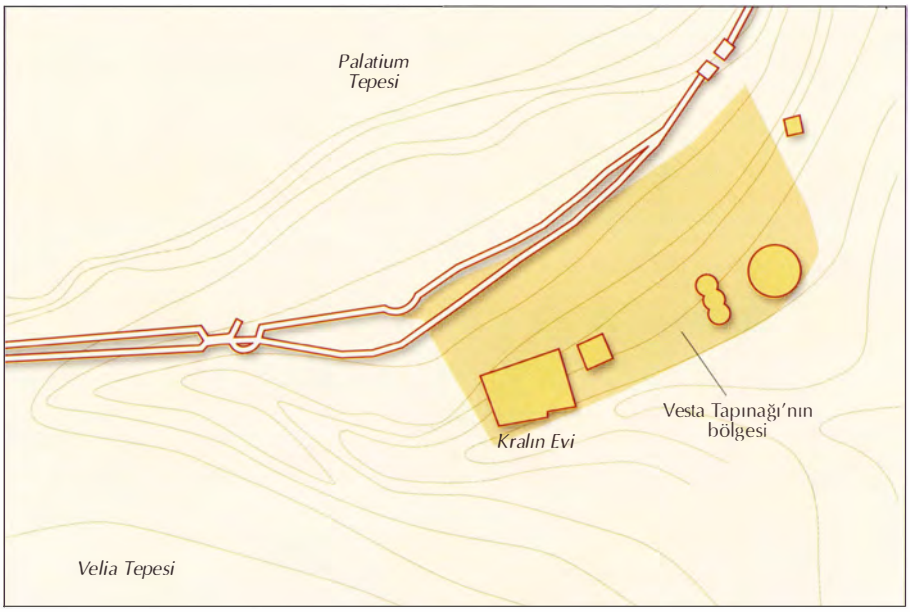

Kara Deniz
Nikaia (İznik)
Thessalonica (Selanik)
Ephesos
Tarsus
Antiokheia (Antakya)
Palmyra
Şam
Ak Deniz
Ptolemais
İskenderiye
Memphis
Kızılırmak
Van Gölü
Tigris (Dicle)
Euphrates (Fırat)
Nil
Syrakousai

ATLANTİK OKYANUSU
Kuzey Kutup dairesi
Norveç Denizi
Botni Körfezi
Kuzey Denizi
Baltık Denizi
Hibernia
İrlanda
Eboracom
(York)
Britanya
Londra
Thames
Elbe
Vistola
Oder
Mosa
Ren
Trier
Sen
Tuna
Septem
Provinciae
(Yedi Eyalet)
Vienne
Milan
İtalya
Po
Rhone
Duoro
Ebro
Sava
İspanya
Tago
Felicitas Iulia
(Lizbon)
Tarragona
BATI ROMA
İMPARATORLUĞU
Korsika
Roma
Adriyatik Denizi
Sardinya
Tiren
Napoli
Roma Şehri
Balear adaları
Gades
(Cadiz)
Malaga
Denizi
Pisikoposluğu
İber Denizi
Panormos
(Palermo)
Messina
İyon
Denizi
Sicilya
Cesarea
(Cherchell)
Syrakousai
Rusaddir
(Melilla)
Kartaca
Libya Denizi
Afrika
Leptis Magna
(Homs)
Yengeç Dönencesi

MS 400 civarında imparatorluk sınırları

Palatinum tepesinin yamacında, *Forum Romanum* yakınlarındaki kazı alanının MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu. Koyu renkli bölge, içerisinde Vesta rahibelerinin evinin bulunduğu Vesta Tapınağı'nın sınırlarına işaret eder; kazılarda ortaya çıkarılan ocaklardan biri gösterilmiştir.

"Bana altı akbaba göründü, sen ne gördün?" diye sorar kardeşine. O anda, diğeri gerçeği itiraf edemeden, gökyüzünden on iki akbaba geçer.

"Neden soruyorsun? Sen de gördün" der Romulus hemen. Ve aynı hızla zaferini ilan eder. Ama Remus yenildiğini kabul etmez. Aralarında bir tartışma başlar, şiddetli bir kavgaya dönüşür ve iki kardeşin adamları da kavgaya dahil olur. Mars ile Rhea Silvia'nın oğullarının artık hiçbir konuda anlaşamadığı bellidir: ikizlerin birliği bölünmüş, ortaya birbirine zit iki birey çıkmıştır. Ama yeni şehri kurmak için bir kurucu gereklidir. Tek bir kurucu. Diğeri bir anlamda fazlalıktır. Bu noktada, ataların anlatıları arasında farklılıklar varsa da, Remus'un öldüğü aktarılır. Ölümü kanlıdır, derin bir kırılmaya, bir dönemin sonsuza kadar bittiğine ve yeni bir dönemin başladığına işaret eder. Remus ya *augurium*'dan sonra patlak veren kavgada ölür ya da, anlatıların çoğuna göre, kuruluş hendeğini aşmaya cüret ettiği, böylece kutsallığa saygısızlık yaptığı ve şehrin tamamı için bir tehdit teşkil ettiği için Romulus tarafından öldürülür. Böylece Romulus yalnız kalır, bu kadar uzun zamandır onu güçlü kılan ikizi artık yanında değildir. Ama şimdi onu güçlü kılan tanrıların *augurium*'udur, *Palatinus*'ta gördüğü çift *auspicium*'dur. Yeni şehir 21 Nisan'da kurulur. Her şey böyle başlar. Artık uzamda –kuzey ve güney, doğu ve batı- yeni bir merkez vardır. O andan itibaren *Fatum*'un [Kader] istediği, kaderinde dünyanın efendisi olmak yazılı olan şehrin düzeni işleyecektir. Romulus şehre Roma adını verir. Ancak bazılarına göre asıl ismi gizli kalmış, yüzyıllar boyunca sadece başrahipler tarafından aktarılmıştır: düşmanlara şehri lanetleme ve böylece mahvetme imkânı vermemek için bu ismi kimse telaffuz etmemeli, kimse yaymamalıdır (Livius 1, 6; Halikarnassoslu Dionysios 1, 85-87).

Remus'un ölümü

Sabinlerin Kaçırılışı

Romulus'un şehrini iskân etmek için tepede ihlal edilemez, kutsal bir yer olarak Asylum Tapınağı'nı yaptırdığı anlatılır: buraya herkes sığınabilecektir ve kendisine yurttaşlık verilecektir. O zaman Roma'ya birçok şehirden, hemen hepsi bir şekilde kaçan bir sürü insan gelir. Bazıları iflas etmiş, bazıları hırsızlık yapmış, hatta adam öldürmüştür, dolayısıyla ortaya çoğu adı çıkmış, çeşitli insanlardan oluşan bir bütün çıkar. Ama artık ellerinden gelenin en iyisini yapacaklar ve örnek yurttaşlar haline geleceklerdir. Böylece şehir kısa sürede iskân edilir, ama bu yeterli değildir. Yeni gelenler yanlarında ne karılarını, ne kızlarını getirmişlerdir: Roma halkı sadece erkeklerden oluşur. Peki kadınları nereden bulmalı? Çocuklar olmazsa her şey bitmeye mahkûmdur. Romalıların geleceğinin olmasını nasıl sağlamalı? Romulus senatonun görüşünü aldıktan sonra bütün komşu halklara evlilik ve eşit şartlarda ittifak önerisiyle elçiler gönderir. İttifaklar evlilik yoluyla yapılmalıdır: kadınların ve çocukların bedenleri yoluyla iki grup arasında kan

Şehrin iskân edilişi

bağı oluşur. Hem gelinler de daima "dışarı"dan, farklı gruplardan alınmalıdır. Ama insandan başka bir insana, eşit şartlı antlaşmalar öneren Romalı elçilere herkes sertçe "hayır" der. Bazıları aşağılayıcı sözler de sarf eder. Kısacası Romalılara neredeyse hayvan muamelesi yapılır, sivil ve toplumsal kuralların dışında bırakılırlar. Bu durum ne Romulus'un, ne de adamlarının hoşuna gider. Eyleme geçmeye karar verirler. Bilge ve akılcı kararların tanrısı Consus'un bayramını kutlamak amacıyla görkemli at yarışları düzenlenir. Tüm komşu halklar yarışlara davet edilir ve hepsi daveti kabul eder. O gün Sabinler karıları, oğulları ve kızlarıyla kitle halinde Roma'ya gelirler. At yarışları başlar ve herkes gösterilerin tadını çıkarmak için oturup yarışların heyecanına kendilerini kaptırırlar, derken genç Romalılar yerlerinden kalkarlar ve bağırarak Sabin kızlarını yakalarlar. Bir kargaşa kopar, yabancılar şaşkındır, korku içindedir, müdahale edecek zaman bulamamışlardır. O genel karmaşa durumunda Sabin kızları Romalı yurttaşların evlerine götürülür. Romalılar memnundur, Sabin babaları tarafından yetiştirilmiş, katı örf ve âdetlere sahip bu kızların onlara iyi eş olacağını, sadık olacaklarını düşünmüş olmalıdırlar.

Kızların kaçırılışına, kralın belirlediği "*talassius talassius*" haykırışlarının eşlik ettiği anlatılır. Başka anlatılara göre çok güzel bir kızı kaçıran birkaç genç kızın kime gideceği sorulur, onlar da "Talassius Talassius" diye varlıklı bir yurttaşın adını söylerler. Bu anlatılar yoluyla evlilik ritüelinde neden Romalı gelinin sembolik olarak kaçırıldığı ve yeni evine, sonradan anlamı müphem hale gelen "*talassius talassius*" haykırışlarıyla götürüldüğü açıklanmaya çalışılır. Aslında bazıları da o ritüel haykırışın yün eğirme sanatının sembolü olduğunu öne sürerler, çünkü *talassius*, yün sepetinin eski adıdır. Nikâh kortejinde gelinlere, bütün erdemli kadınların ev içindeki tek faaliyeti olan yün eğirme sanatının sembolleri olan öreke, eğirtmeç ve iğ ile eşlik edilir. Ama bu, çok desteklenmeyen bir görüştür. Çoğunluk bu ritüelin kaynağını Sabin kadınlarının kaçırılışında aramayı tercih eder. Aslında burada açıklanan sadece "*talassius talassius*" haykırışı değildir: gelinlerin yeni evlerine davetlilerin kucağında taşınması da Sabin kadınlarının Romalıların evlerine zorla götürüldüğünü hatırlatır; gelinin saçlarını *hasta caelibaris* [bekâr mızrağı] adı verilen bir mızrağın ucuyla ayırma âdeti de o ilk evliliğin ardındaki savaşçı husumetin anısı olabilir. Böylece uzaklarda kalan o günün hareketleri ve ortamı her evlilik ritüelinde yeniden yaşanır ve ritüel de o hareketlerle ve ortamla hafızanın yeniden inşasına katkıda bulunur.

Ritüel haykırış

Her halükârda, o uzak günde Sabin babalar Roma'dan öfke dolu ayrılırlar. Kızlar da şaşkınlığa uğramış, umutsuzluğa kapılmışlardır. Romulus'un her birinin yanına gidip olanların suçunun Romalılarda değil, kızların babalarında olduğunu söylediği anlatılır. Romalılar kızları kurallar doğrultusunda istedi, der kral, insanların ve tanrının hukukuna riayet etmeyen biz değiliz, onlar. Kendi adamlarına gelince, Romulus onlara kaçırılan kızlara dokunmamalarını em-

reder: önce meşru nikâh törenleri düzenlenecektir. Bu durumda yabancı kızlar kocalarıyla mülkleri, yurttaşlık ve en önemlisi, çocukları üzerinde ortak haklara sahip olacaktır. Romalı kocaların ellerinden geleni yaparak genç eşlerini sakinleştirmeyi ve gönüllerini almayı başardıkları anlatılır. Ve aradan bir yıl bile geçmeden Roma'nın geleceğini teminat altına alacak birçok çocuk doğar (Livius 1, 9 -10; Plutarkhos, *Romulus*, 14, 315).

Iuppiter'in Armağanı

Romulus'un halefi Kral Numa Pompilius döneminde tanrılar ona ve Roma'nın tamamına desteklerini göstermek isterler. Numa da Romalılara *religio*'yu [kutsal olana saygı] dayatır, hatta onları dünyanın en dindar ulusu haline getirir. Dolayısıyla şehir tanrılar tarafından ödüllendirilmeyi hak eder. Iuppiter'in krala desteğini sunacağı günü ve saati önceden, şahsen bildirdiği anlatılır. Kral da bu bilgiyi halka ilan eder. Ama halk onu çok ciddiye almaz. Böylece o sabah, herkes kuşkularını teyit etmek amacıyla sarayın etrafında toplandığında olanlar herkesi hayretler içinde bırakır. Roma'yı kaplayan gökyüzü gökgürültüsüyle gümbürder. Derken bir tane daha ve bir tane daha olur. Her gökgürültüsü duyulduğunda şehrin tamamı yıldırımlarla aydınlanır. Kalabalık korkuya kapılır ve derin bir sessizlik çöker. Herkes başını kaldırıp gözlerini gökyüzüne diker. Ve o anda gökyüzü yarılır.

Gökyüzünden ağır ağır, sallanarak, belki de hafif bir esintinin veya kim bilir, belki de görünmez ama lütufkâr bir elin desteğiyle alçalır ve yeryüzüne iner. Iuppiter'in armağanı orada, herkesin gözü önündedir: daha önce hiç görülmemiş, olağanüstü bir şekilde yapılmış, sarmal biçimli, büyük bir kalkan.

Tanrısal kalkan

Numa Pompilius onu yerden alır ve ya köşeden yoksun biçiminden dolayı, ya da her tarafı oymalı olduğu için ona Ancile [Lat. çarpık; eğri: oval] adını verir. Kral onun Roma'nın kalkanı olacağını, şehre koruma sağlayacağını ve ona sahip olanın krallığının gökyüzü tarafından onaylandığını bilir. Dolayısıyla Ancile'nin hem muhafaza edilmesi ve saklanması gereklidir hem de Romalıların arasında kalmalı, herkesin ortak mülkiyeti olmalıdır. Kral bunları elde etmenin tek yolu olduğuna karar verir. Roma'nın bütün demircilerini çağırtarak onlar için bir müsabaka düzenler. Ancile'nin tıpkısının aynısını imal eden demirci birincilik ödülünü alacaktır. Ama demirciler bu işten çekinirler. O kalkan insan eliyle yapılmamıştır, kimse aynısını yapamaz. Aslında birileri girişimde bulunur, ama işi yarıda bırakır. En azimli olanları Ancile'ye benzer kalkanlar üretirler ama aynısı değildir elbet. Yapacak başka bir şey yoktur gibi görünür.

Ama günlerce gizli bir şekilde, harıl harıl çalışan Veturius Mamurius adlı bir demirci Kral Numa'nın huzuruna çıkar. Yanında Ancile'nin 11 mükemmel kopyasını getirmiştir; kopyalar o kadar mükemmeldir ki Ancile aralarına katıldığında hangisi olduğunu anlamak kral için bile imkânsızdır. Iuppiter'in

kalkanı artık gizlidir, ama herkesin gözü önündedir. Böylece o andan itibaren Roma'nın bir değil, 12 Ancile'si olur. Demirci Mamurius'a gelince, anlatılanlara göre ne ödül ister, ne de para. Tek istediği, hafızalarda onurlandırılmaktır: Iuppiter'in armağanı Romalıların arasında olsun, gücünü Roma'nın tamamına yaysın diye *salii* rahipleri yılda iki defa kollarında Ancile'lerle şehri boydan boya dolaştıklarında söyledikleri ilahide onun adı tekrar edilecektir (Ovidius, *Fasti*, 3, 345-392; Ploutakhos, *Vita Numae*, 13).

12 Ancile

Horatius'lar ile Curiatius'lar

Roma'nın üçüncü kralı Tullus Hostilius'tur. Güçlü bir kraldır, savaşı sever, Numa'dan çok farklıdır. Ancak kurallara, antlaşmalara, prosedürlere de eşit derecede önem verir. Roma artık tanrıların desteğini kesin olarak elde ettiğine göre, insanlar arası ilişkileri düzenlemeye karar verir. Alba Longa şehriyle savaşma zamanı geldiğinde de, bundan sonra Roma'nın tüm savaşlarının başlangıcını niteleyecek olan bir ritüeli, anlatılanlara göre tarihte ilk defa başlatır. Halkın ortak inancını temsil eden *fetiales* rahipleri tarafından görevlendirilen *pater patratus* [babaların babası] yoluyla, iki taraf silahlara davranmadan önce bir yeminde bulunurlar. Romalılar ve Albalılar savaşın sonucunun iki tarafın seçeceği, mümkün olduğu kadar eşit düzeydeki askerler arasındaki tek çarpışma yoluyla belirleneceğine dair anlaşmaya varırlar. *Pater patratus* herkes adına bu antlaşmayı onaylamak için bir taşla bir domuzu öldürürken Iuppiter adına törenle yeminde bulunur. Sonra da antlaşma doğrultusunda askerler seçilir. Seçilen savaşçıların eşit düzeyde olduğuna kuşku yoktur. Roma adına Horatius adlı üçüzler, Alba adına da Curiatius adlı üçüzler savaşacaktır. Ama Horatius'lar ile Curiatius'lar kuzendirler çünkü Sicinia adlı ikiz kız kardeşlerin oğullarıdırlar. Anlatılanlara göre iki kadın aynı gün, toplam altı çocuk doğurmuştur. Bu, tarihte görülmemiş, olağanüstü bir olaydır: hem iki aile hem de iki şehir, tanrıların kendilerine iyi gözle baktığından, onları müreffeh kılacağından övünürler. Horatius'lar ile Curiatius'lar bir arada yetişirler, birbirlerine bağlıdırlar. Yine anlatılanlara göre Sicinia'lar çocuklarını beraber emzirirler, hatta bazen biri diğerinin çocuklarını emzirir, annelik rollerini takas ederler. Zaten Roma'da teyze, yani *matertera*, yeğenlerinin neredeyse ikinci annesidir, onlara bakar, onları bir anne gibi sever, hayatı boyunca onları korur. Kuzenler arasında da sevgi, dayanışma ve kardeşliğe dayalı, özel bir ilişki söz konusudur, birbirlerine *fratres*, yani kardeş derler. Roma toplumunun temelinde yatan kan bağları büyük önem taşır, toplumu daha güçlü, daha sağlam kılar. Horatius'lar ile Curiatius'lar birçok açıdan kardeş gibidirler: kuzen olmakla kalmazlar, kendi aralarında üçüzdürler ve anneleri ikizdir.

Tullus Hostilius ve *pater patratus*

Ama şimdi, şehirleriyle bağlantılı olaylardan dolayı birbirlerine düşman olmuşlardır; her biri bir kuzen-kardeşini öldürmek zorundadır. Bu seçime karşı

çıkmadıkları, antlaşmaya uymayı kabul ettikleri anlatılır. Ama silahlarını kuşanmadan önce son bir kez birbirlerine sarılırlar. Sonra da çarpışma başlar. Horatius'ların tek düşüncesi Roma'nın zaferi, Curiatius'ların da tek düşüncesi Alba'nın zaferidir. Üçlü gruplar halinde karşı karşıya gelirler ama koca bir ordunun şevkine sahiptirler. Çevrelerindeki Romalılar ve Albalılar nefeslerini tutar. Çarpışmanın nasıl sonuçlanacağı belli değildir. Önce üç Curatius yaralanır, derken Horatius'lardan ikisi ölür. Üçe karşı bir oldukları için Roma açısından durum kötü görünür. Geriye kalan tek Horatius olan Publius'un çevresi sarılır, o da kaçmak istercesine aniden koşmaya başlar. Aslında üç düşmanının yaralı olmasına, kendisinin ise sağlam olmasına güvenir. Curiatius'ların onu kovalayacağını ve giderek güçten düşeceklerini bilir. Geriye dönüp baktığında onu kovalayan Curiatius'ların arasında mesafe olduğunu görünce harekete geçmenin zamanının geldiğini anlar. Dönüp onlara doğru koşar ve kendisine en yakın olan ilk düşmanıyla çarpışmaya başlar. Onu kolundan yaralar, sonra kolunu kırar ve en sonunda kılıcını göğsüne saplar. İkinci Curiatius'a ulaşır ve onu da öldürür. Artık sıra üçüncüye gelmiştir, ama o da yorgunluktan bitmiştir. Publius Horatius'un şöyle dediği aktarılır: "İki düşmanı kardeşlerimin Manes'ine adıyorum, üçüncü düşmanı Roma halkı Alba halkına hâkim olsun diye adıyorum". Böyle diyerek kılıcını düşmanının boğazına saplar. Böylece zafer Roma'nındır. Romalılar Publius Horatius'a büyük tezahüratta bulunurlar. Ama ortak ailelerinin iyiliğini değil de şehirlerinin iyiliğini düşünerek savaş alanında hayatlarını kaybeden bütün o yiğit askerler de onurlandırılırlar. Mezarları öldükleri yerlere yapılır. İki Horatius'unki birbirine yakındır, üç Curiatius'unki ise birbirine uzaktır (Livius 1, 24-25; Halikarnassoslu Dionysios 3, 12-20).

"Kardeşler arası" mücadele

Roma'da Bulunan Kesik Baş

Roma kalesinde artık durmaksızın çalışılır ve Tarquinius Superbus'un kendisinin ve krallığının sembolü olarak inşa ettirmek istediği büyük Iuppiter Tapınağı'nın temellerini atmak için derinlemesine kazılır. Derken bir sabah aniden toprağın içinde kesik bir insan başı bulunur. Yüz hatları yerindedir, boynundan ılık kan akmaya devam eder. Herkes dehşete kapılır.

Tarquinius Superbus kazı faaliyetlerini durdurur ve Roma'daki bütün kâhinleri saraya çağırtır. Ancak hiçbiri o huzur bozucu olayı açıklayamaz. Halk arasında endişe giderek yayılır. O zaman uzmanlarıyla ün salan Etruria'dan kâhinlere danışmaya karar verilir. Belki oradaki birileri durumu anlayacak ve açıklayabilecektir. Tarquinius en ünlü kâhinlerden birine, daha doğrusu en iyisi sayılan Olenus Calenus'a elçiler gönderir. Romalı haberciler hızla yola çıkarlar. Gidecekleri yere ulaştıklarında kâhinin evinin önünde aileden biri olduğunu düşündükleri genç bir oğlan bulurlar. Ona Olenus Calenus'la görüşmek istediklerini söylerler. "Burada

Tarquinius Superbus

yaşayan *augur* babamdır" der oğlan, "ama şu anda çok meşgul. Söyleyeceklerinizi bana söyleyin, belki de size yardımcı olabilirim. Kehanet konusuna dikkat etmek lazım, bilirsiniz, titiz olmak lazımdır. Talep formüle edilirken en ufak bir hata her şeyi aksatır."

Romalılar biraz tereddütle de olsa oğlanın haklı olduğuna karar verirler. Herhangi bir hata yapmamak için ona her şeyi anlatırlar. Oğlan bir süre sessiz kalır, sonra şöyle der: "Babam büyük bir kâhindir, size cevap verecektir. Ama siz de dikkatinizi vermelisiniz. Şimdi beni iyi dinleyin, önerilerime uyun."

Böylece oğlan önce babasının söyleyeceklerini ve yapacaklarını, sonra da habercilerin vereceği cevapları ayrıntılı bir şekilde tarif etmeye başlar. "Böyle yaparsanız," diye bitirir sözlerini, "babam kaderin değişemeyeceğini anlayacak ve size o olağanüstü olayı açıklayacaktır". Oğlan böyle dedikten sonra oradan ayrılır, sanki bir anda kaybolur gider. O anda Olenus Calenus'un evinin kapısı açılır ve birisi onları içeri davet eder. Kâhin başı örtülü olarak, sessiz bir halde yerde oturur. Romalılar da ona o korkunç kesik başı anlatırlar. Kâhin sabırsız bir edayla, "Hiçbir şey anlamadım" der. Sonra da elindeki çubukla yerde önce eğimli, sonra düz çizgiler çizer. Çiziminin bazı bölgelerine işaret ederken habercilere hitap eder: "Burası Roma kalesi. Bu taraf doğuya, bu taraf batıya bakıyor, bu taraf kuzeye, bu taraf da güneye bakıyor. Bu kesik baş nerede bulundu?"

Olenus Calenus

İşler aynen oğlanın tarif ettiği gibi gider, dolayısıyla önerilerini izlemekte fayda vardır. Habercilerden biri kâhine cevap verir: "Bu olağanüstü olay Roma kalesinde, Romalıların orta yerinde gerçekleşti". Olenus Calenus yine sorar: "Burada mı, yoksa burada mı?" ve çubuğuyla çiziminin belirli yerlerine işaret eder.

"Bu olağanüstü olay Roma kalesinde, Romalıların orta yerinde gerçekleşti" diye tekrar eder ikinci haberci. Kâhin aynı hareketi yaparak yine "Burada mı? Yoksa burada mı?" diye sorar. Üçüncü haberci de yine "Bu olağanüstü olay Roma kalesinde, Romalıların orta yerinde gerçekleşti" der. "Yapacak bir şey yok," diye düşünür kâhin, "kendi evimde kimseye bir türlü 'burada' dedirtemiyorum. Demek ki kader değişemez".

Ve Romalılara istedikleri açıklamayı verir: "Kralınıza söyleyin, kesik başı bulduğunuz yer bütün İtalya'nın başı olacaktır".

O kutsal kehanet o kadar da muğlak değildir. *Caput*, yani kafa, Roma'da insan bedeninin en önemli kısmı sayılır, bedenin ve uzuvların zirvesinde yer alır. Duyuların ve aklın merkezidir, bireyi temsil eder, ona kimlik kazandırır. O kesik başın ortaya çıkması apaçık bir şekilde bu kalenin bir başın, yani en önemli şehrin merkezi olacağına işaret eder. O andan itibaren, bu olağanüstü olaydan dolayı Roma tepesinin, *caput*'tan türeyen *Capitolium* adıyla anıldığı anlatılır. Aslında o tepenin adını farklı bir şekilde açıklayan başka bir anlatı da söz konusudur. Bu sefer Tarquinius Priscus

Capitolium

döneminde, yine kalede kesik bir insan başı bulunduğu ve üzerinde Etrüsk dilinde *Caput Oli*, yani Olus'un Başı yazılı olduğu anlatılır. Olus'un Vulcili biri olduğu, hizmetkârı tarafından öldürüldüğü ve vatanında defnedilmesine izin verilmediği sanılır. Kesik başı da nedense Roma tepesinde bulunur ve günümüzde Campidoglio olarak bilinen tepe ondan dolayı *Capitolium*, yani "Olus'un başı" olarak anılır. Olaylar nasıl gelişmişse gelişsin, *Capitolinus* tepesi daima Roma'nın "başı", yani dini ve toplumsal anlamda zirvesi sayılacaktır (Halikarnassoslu Dionysios 4, 59; Livius 1, 55; Arnobius 6, 7).

Mucius Scaevola

Roma, sürgünü kabullenmeyen Tarquinius Superbus'un yardım istediği güçlü Etrüsk kralı Porsenna tarafından kuşatılmıştır. Kral Ianiculum tepesini ele geçirmiştir bile. Şehre tahıl getiren gemileri durdurmuş, adamlarının Roma'nın tarımsal alanlarını yağmalamasına izin vermiştir. Roma sokakları, surların içerisine sığınmış çiftçiler ve çobanlarla doludur. Halkın en büyük korkusu, düşmanların silahlarından çok, açlıktır.

Çok cesur bir genç olan ve geldiği soyu onurlandıran Gaius Mucius Cordo harekete geçmeye karar verir. Hiçbir şey yapmadan Roma'nın silahların değil de açlığın etkisiyle mahvolmasını seyretmeye tahammül edemez. Senatörlerin huzuruna çıkarak planını sunar. Çok cüretkâr ve riskli bir girişim planlamaktadır: şehirden çıkacak, düşman kampına girecek ve Etrüsk kralı Porsenna'yı öldürecektir. Senato Mucius'a izin verir ama onu uyarır: "Girişiminde başarılı olursan Etrüskler seni canlı bırakmayacaktır, bunu biliyorsun, ama Roma'nın adını onurlandıracaktır, bundan emin olabilirsin."

Mucius Cordus *Curia*'dan [Senato] gururla ve umut dolu ayrılır. Çok gençtir, ama Roma'yı kurtaracak durumdadır. Ertesi günü girişimini başlatmaya hazırdır. Roma'dan üzerinde Etrüsk halkına özgü *chitoniskos* ve *tebenna* ile çıkar, başında da işlemeli kumaştan tuhaf bir bere olan *tutulus* vardır. Etrüsk sütannesinden öğrendiği Etrüsk dilinden faydalanarak düşman kampına gider. Kimse onun gibi giyinmiş birinin onlardan biri olmadığından kuşkulanmaz, kampta kimse yabancı bir aksanla konuştuğunu fark etmez. Böylece Mucius Etrüsklerin arasına karışır. O gün ortalık çok karışıktır, çünkü askerlere ödemeleri yapılmaktadır. Kalabalığı izleyen Mucius bir tribünün de yer aldığı bir açıklığa ulaşır. Kralın burada olacağını düşünür. Ancak tahtta bir değil, iki kişi oturur ve ikisi de krallara yakışır kıyafetler giymiştir. Romalı Mucius hangisinin Porsenna olduğunu soramaz, böyle yapsa kendini ele vermiş olurdu. Talihine güvenmekten başka bir şey yapamaz. Giysisinin altında sakladığı hançeri çıkarır ve düşman askerlerinin hitap ettiği, kral olduğunu düşündüğü kişiye saldırır. Ancak şansı yaver gitmez, çünkü öldürdüğü kişi kâtiptir. Kopan kargaşada kaçmaya çalışır, yaptığı hatadan dolayı utanç

Mucius'un hatası

içindedir. Kalabalığın arasından kendine yol açmaya çalışır ama başaramaz. Porsenna'nın huzuruna çıkarılır ve kralın soruları karşısında adını söyler, bir Roma yurttaşı olduğunu söyler. "Kâtibi neden öldürdün?" diye sorar Porsenna, "amacın onu öldürmek miydi? Konuş, yoksa korkunç işkencelere tabi tutulacaksın". Genç Mucius da gururla konuşur: "Seni öldürmekten nasıl korkmadıysam, Porsenna, ölmekten de korkmuyorum. Biz Romalılar güçlü olmasını biliriz. Sen asıl, hazırlıklı ol, hayatını kaybetmekten korkması gereken sensin, seni öldürmek isteyen tek kişi ben değilim".

Mucius bir kez daha kaderine meydan okur. Bu sefer sözleri hedefini bulur. Kral o tehditten ürker, kampta başka düşmanların da dolanıyor olabileceğinden kuşkulanır. Bu Romalı konuşmalı, hakikati anlatmalıdır. İşkence için bir ateş hazırlanmasını emreder. Ancak Mucius bir kurban töreni için zaten yanan bir ateşe doğru hamle yapar ve hiç tereddüt etmeden sağ elini ateşe tutar. Bir tutsak değil de özgür bir insan olarak, hatayı yapan elini kendi cezalandırır. Porsenna söyleyecek bir şey bulamaz. Düşmanına baka kalır; sonuçta gencecik bir delikanlıdır, kendinden ne kadar emin olduğunu görür, eli yanarken gururla gözlerinin içine bakmaya devam etmesine hayran kalır. "Yeter, gidebilirsin, özgürsün, Roma'ya dön" diye emreder sonunda. Bir yandan da bu delikanlı saygıyı hak ediyor, diye düşünür. Böyle biri Etrüsk olsaydı Porsenna onu onurlandırırdı. Mucius Cordo ise yenilmiş, mahcup düşmüş, elde etmek istediği şandan mahrum halde Roma'ya döneceğini, bu kralın da Roma'yı aç bırakmaya devam edeceğini düşünür. Bu durumu kabullenemez. O zaman kurnazca bir plan geliştirir. "Porsenna –der- hayatım karşılığında, işkence görsem asla söylemeyeceğim şeyleri sana söyleyeceğim. 300 kişiyiz, hepimiz aynı yaşlardayız, hepimiz seni öldüreceğimize yemin ettik. Herkes sağ eli üzerine yemin etti. İlk deneyen ben oldum, ama benden sonra hepsi birer birer seni aramaya gelecek. Korkmuyorlar. Ve biri sana ölümcül darbeyi indirmeyi başaracak. Kurtulamayacaksın".

"Yalan yere yemin eden" el

Bu sözler üzerine Porsenna kanının donduğunu hisseder. Mucius'un o hareketini anlamıştır, veya anladığını sanır. Delikanlı yalan yere yemin ettiği için elini yakmıştır. Aynı fedakârlığı göstermeye hazır yüzlerce Romalı daha vardır. O da ertesi gün senatoya barışmayı teklif eder. Bunu korkudan değil de Romalı yurttaşların cesaretine ve inancına duyduğu hayranlıktan dolayı yaptığı anlatılır.

Gaius Mucius Cordo arzuladığı şanı elde eder. Şehir ona Tiber nehrinin karşı kıyısında, o günden itibaren "*Prati Muzi*" [Mucius'un Çayırı] olarak bilinecek bir arazi armağan eder. Ayrıca o andan itibaren lakabı, solak anlamına gelen *Scaevola* (*scaeva* "sol" demektir) olur. Böylece silahlıyken hata yapan ama yanınca vatanına barış getirmiş olan sol elini feda ettiği daima hatırlanacaktır (Livius 2, 11-13).

Cincinnatus

Senatonun habercileri onu tarlada çalışırken bulurlar; toprağı çapalıyordur veya belki de öküzlere sabanı çektiriyordur. Cincinnatus, yani, "kıvırcık" lakaplı Lucius Quinctius Tiber nehrinin karşı kıyısında, Vaticanus tepesinin ayaklarındaki küçük bir kulübede yaşar. Sadece dört *iuger*, yani yaklaşık bir hektar toprağa sahiptir ve onu kendi elleriyle işler. Romalıların en iyileri gibi savaşa olduğu kadar tohumlara da önem verir ve kamp kurarken gösterilen titizliği tarlada da gösterir. Zaten toprağı işleyen eller dürüst olunca o toprak da en iyi meyveleri verir. *Cultus agri*, yani tarlanın işlenmesi, *cultus animi*, yani ruhun, karakterin "işlenmesi"yle örtüşür. Zaten Cincinnatus zamanında bir Romalıya yöneltilebilecek en büyük övgü toprağı işlemeyi iyi bildiğini söylemektir, Cincinnatus da toprağı gerçekten iyi işler. Lucius Quinctius zengin değildir, tam tersine *paupertas* [yoksulluk] içindedir. Ancak *dignitas*, yani saygınlık ve otorite sahibidir, devletin en üst makamlarında yer almıştır. O sabah habercileri gördüğünde çalışmasına ara verir, selamlarına karşılık verir ve söyleyeceklerini bekler.

Tarlada çalışma

"Senden Roma senatosunun mesajını dinlerken *toga*'nı giymeni istiyoruz," derler, "senin ve devletin iyiliği için".

Cincinnatus bir şey demez, karısı Racilia'nın *toga*'sını getirmesini bekler. Haberciler ondan böyle bir şey istediğine göre ciddi bir şeyin söz konusu olduğunu düşünür. *Toga*, Romalıların resmi ve meşru halini temsil eder. Sadece barış zamanı, yurttaşlık görevleri ve hakları icra edilirken giyilir ve o olmadan yapılan resmi eylemler geçerli ve etkili sayılmaz. Senato habercilerinin mesajı gerçekten önemli olmalıdır. Cincinnatus *toga*'sını giyip onları dinler. Senato onu *dictator* ilan etmiş, Roma'nın kaderini ona emanet etmiştir. Aequilere karşı bir sefere çıkmış olan *consul* Minucius'un kampı ve lejyonu düşmanlar tarafından sarılmıştır. Bu haber şehirde büyük endişeye ve korkuya yol açmıştır. Consul'un ordusu kuşatma altındaysa Roma'nın sembolleri tehlikededir ve şehre giden yol her an düşmanın eline geçebilir. Senato, hızlı, ihtiyatlı ve etkili bir eylemde bulunmaya en uygun kişinin "Kıvırcık" Lucius Quinctius olduğuna karar vermiştir. Cincinnatus habercileri sessizce dinlerken o zorlu ve riskli görevin yükünü üzerinde hisseder. Ama hiç zaman kaybetmeden senatonun ona gönderdiği tekneyle şehre girer. Senatörlerin tamamı, çocukları, dostları ve Roma'nın kaderinden dolayı endişe içinde olan yurttaşlar dahil, coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanır. Geceyi durumu inceleyerek geçirir ve şafakla birlikte olağanüstü seferberlik emri vermeye hazırdır.

Roma'nın mesajı

Herkesin umduğu gibi, eylemi hızlı, ihtiyatlı ve etkilidir. Minucius'un etrafını sarmış olan düşmanın etrafını birkaç saat içinde sarmayı başarır. Hainlikleri ve kibirleriyle ün salmış olan Aequileri tek bir muharebe sonucunda teslim olma karşılığında hayatta kalmak için yalvarmaya mecbur eder. Onlara

Roma'nın boyunduruğuna girmeyi dayatır, hepsini teker teker aşağılar. Liderlerini zincirletip Roma'ya götürür ve senatonun tereddüt etmeden izin verdiği *triumphus*'ta [zafer alayı] onları sergiler, törende Romalıların tamamı bayram eder. Ve *dictator* sadece 16 gün sonra görevini bırakır. Kendisine verilen görevi yerine getirdiğine göre kamusal hayattan çekilebilir.

Aequilere karşı zafer

Lucius Quinctius Cincinnatus bu sefer Roma köprüsüne doğru kendi başına yönelir, köprüyü yürüyerek geçer, nehir boyunca yürüyerek tarlasına ulaşır. *Toga*'sını çıkarıp karısı Racilia'ya verir ve zaman kaybetmeden sabanın başına geçerek öküzleri itmeye başlar. Zaten hasat verimli olacağa benzer (Livius 3, 26-29; Plinius, *Doğa Tarihi*, 18, 4-5).

Bkz. *Roma'nın Başlangıcı*, s. 24; *Krallar Çağı*, s. 28; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Eğitim*, s. 266; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Roma'da Büyü

Marcello Carastro

Roma kültürünün büyü kavramının uzun oluşum sürecine önemli bir katkıda bulunduğu kesindir. Latin şairleri, özellikle Augustus dönemi edebiyatında öne çıkan bazı kadın karakterler yoluyla "büyü sanatları"nın meşum yönünü vurgulayarak büyü ve görünmez dünya ile ilişkiler konusunda Yunanların çeşitli temalarını geliştirmeye devam etmişlerdir. Ayrıca Roma toplumu, büyüyle bağlantılı ritüeller uygulayanların (astrologlar ve kâhinler) içinde faaliyet gösterdiği alanın sınırlarını belirleme ihtiyacından hareketle, büyünün suç olarak sayılması için de zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşım Geç Antikçağ, Ortaçağ ve Modern Çağda uzun vadeli değişimlerden geçecektir.

Crimen magiae

160 yılında, günümüz Trablus şehri yakınlarında bulunan Sabrata şehrinde Madauralı Apuleius (125-180) adlı bir hatip *crimen magiae* [büyü suçu] ile itham

edilerek mahkemeye çıkarılır. Zengin, dul bir kadın olan karısı Pudentilla'nın akrabaları Apuleius'un kadınla sadece çıkarı amacıyla ve büyü, yani tılsım ve afsunlar yoluyla evlendiğinden kuşkulanırlar. Bu olaylar konusunda bilgi sahibi olmamız, Apuleius'un mahkemede suçlamalara karşı kendini savunmak için yaptığı, *Apologia* [*Savunma*] olarak bilinen harika konuşma sayesindedir. Apuleius'un savunması üç aşamadan oluşur. Hatip her şeyden önce kendi itibarını pekiştirmek ve kendisi ile hayat tarzı konusunda öne sürülen çeşitli imaları çürütmek amacıyla olayları anlatır. İkinci aşamada Apuleius farklı bir iletişim stratejisi seçerek kendisini ve yargılamaya başkanlık eden Afrika *proconsul*'u Claudius Maximus'u dahil ettiği, kendini felsefeye ve araştırmaya adayan kültürlü sınıf ile olumsuz olarak nitelediği ikinci bir grup arasında net bir ayrım yapar ve bu gruba kendisini itham edenleri, kendisinin bilimsel çalışmalarını büyü uygulamaları olarak yorumlayan cahil bir kitle olarak sunarak dahil eder. Apuleius savunmasının üçüncü aşamasında suçlamanın asıl nedenini ele alıp inceler, ekonomiye dayandığını gösterir ve böylece kendini suçlayanların açgözlülüğünü ortaya sererek durumu tersine çevirir.

Apuleius'un yargılanması

Apuleius böylece büyünün ilmi geleneği ile daha popüler uygulamalarını birbirinden ayırma yöntemine başvurarak büyü suçlamasını çürütmüş olur.

Büyünün bu "felsefi", dolayısıyla da olumlu algısı aslında yeni bir bakış açısı değildir. MÖ IV. yüzyılda Platon bile büyüyü tanrıların kültü ve yönetme sanatıyla bağlantılı, Barbarlara ait bir bilgelik türü olarak takdir etmiş, genç Alkibiades'i felsefi ve siyasi formasyonunda en iyi şekilde yönlendirmek için Sokrates'in Pers İmparatorluğu'nun müstakbel krala eğitim veren en bilge büyücüsünün niteliklerini benimsediğini ima eder (Platon, *Alkibiades*, 120a-122a). Felsefi formasyonu sadece seçkin sınıfa uygun olarak gören bu kültürel gelenek doğrultusunda, Diogenes Laertios'un da *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*'nin önsözünde dediği gibi, felsefenin temelinin atılması büyücülere atfedilecektir.

Büyücü-filozof

Yaşlı Plinius (*Doğa Tarihi*, 24, 156) veya Diogenes tarafından aktarılan, Pythagoras, Demokritos ve Platon'un kendi gibi Yunan filozoflarının Pers büyücülerini incelemek için yaptıkları "araştırma yolculukları" geleneği böyle doğar. Apuleius da büyücü-filozof unvanını üstlenirken Cumhuriyet döneminden itibaren Roma'da da kabul görmüş saygın bir Yunan geleneği doğrultusunda hareket eder. Cicero'ya ve genel olarak Latin nesir yazarlarına göre büyücüler Pers kökenli bir soydan gelirler, son derece bilge ve alim kişilerdir, rüyaları yorumlamasını ve geleceği öngörmesini bilirler (*De divinatione* 1, 46). Büyücüler, bireysel kehanet alanındaki bu becerilerinden dolayı, Roma'da kentsel yönetimin, halk arasında gördükleri rağbetten dolayı iyi gözle bakmadığı kâhinlere ve astrologlara benzetilirler. Zaten II. yüzyılda *crimen magiae* suçlaması kendinden bir suç olmayıp Sulla tarafından MÖ 81'de yürürlüğe sokulan *lex Cornelia de sicariis et veneficiis*'in [Katiller ve Zehirleyiciler Hakkındaki Cornelius

Yasası] geniş kapsamına girer. Bu gibi suçlamaların Roma'da ne kadar önem taşıdığını anlamak için Apuleius'un başvurduğu retorik yöntemi bir kenara bırakarak büyünün halk arasındaki algısına bakmak gerekir.

Artes Magicae: Roma'da Büyünün Zararlı Yönlerinin Algısı

Roma kültürü, Yunan "icadı" büyüden hareketle, genellikle kadınlar olmak üzere, meşum kişilerin kötü amaçlı etkisi ve gücü gibi konuları ayrıntılı şekilde ele almıştır. Bu gibi kişiler büyü icra edebilmek için zengin bir şarkı, iksir ve nesne dağarcığından yararlanarak hem Ortaçağda hem de Modern Çağda Batı'nın büyücülük konusundaki imgelerini besleyecek, sonu gelmez bir malzeme sunar. MÖ III. yüzyılda yaşamış İskenderiyeli şairler Apollonios Rhodios ile Theokritos'un Hellenistik modellerinden ilham alan Augustus dönemi Latin şairler "büyü" kavramını geliştirmeye devam ederek, Kirke ve Medea gibi mitsel karakterlerin varislerinin ritüel temelli uygulamalarını "büyülü" olarak nitelerler. Böylece Vergilius'un sekizinci eglogunda yer verdiği kadın gibi, edebiyatta sevgilisini kendisine bağlamak için ritüeller, yani kutsal büyü icra eden kadın figürü ortaya çıkar. Peki bu ritüeller nelerdir? Latin şiirlerinde iki ana unsurdan sıklıkla söz edilir: *carmen* veya *cantus*, yani "şarkı" veya "efsun"ların icra edilmesi ile bitki veya *venena* kullanımı; bu terimler, Yunanca *pharmakon* [deva, zehir] gibi, tıbbi bitkiler, uyuşturucu ve zehrin yanı sıra, iksir, afsun ve ritüellerle hedef alınan kurbanlar üzerinde etkili olduğuna inanılan başka ürünler için kullanılır.

Afsunlar ve iksirler

Bu gibi ritüellerin egzotik niteliğine sık sık atıfta bulunan şairler, büyüyü ve büyüyü icra edenleri uzak veya mitolojik yerlerle bağdaştırırlar: örneğin Lucanus'un atıfta bulunduğu Yunanistan'ın kuzeyindeki Thessalia bölgesi, sesli taşlar ve ender bulunan, güçlü otlar açısından zengin bir toprak olan *venena*'yı işlemesini bilen ürkütücü kadın büyücülerin tercih ettiği korkunç bir bahçe gibi veya bilinen dünyanın sınırındaki Uzakdoğu gibi tasvir edilir; örneğin Dido'ya *magicae artes*, yani büyü sanatlarının nasıl icra edileceğini gösteren kadın rahip Uzakdoğu'dan gelir ve Vergilius bu ritüellerin tuhaflığından söz ederken *nova sacra* [yeni ritüeller] terimini kullanır (Vergilius, *Aeneis*, 4, 480-521). Başarılı bir şekilde kanıtlandığı üzere (J. Scheid, *Quand faire, c'est croire*, 2005), Roma toplumu *orthopraksia* yapar, yani dini hayatlarının temeli olan kült kurallarına büyük bir titizlikle uyar. Bu durumda toplumsal ritüellere göre apaçık bir şekilde farklı hareketler ve nesneler gerektiren ritüellerin yeniliğinin ve tuhaflığının halk arasında büyük bir kuşkuya yol açtığını, hatta reddedildiklerini ve kınandıklarını tahayyül etmek zor değildir. Bu gibi sanatların başlıca niteliği olan huzursuz edici özellik, kadın büyücülerin ruhlarla iletişim kurma becerilerinde büsbütün öne çıkar. Bu açıdan günümüze ulaşan en ilginç olay,

Egzotizm ve korkunçluk

Lucanus'un şiirinde (*Bellum civile* [*İç Savaş*], 6, 624-830) yer verdiği Thessalialı kadın büyücü Erichtho'nun başrol oynadığıdır. Sextus Pompeius, büyücülere kıyasla daha üstün bir bilgiye sahip olduğunu iddia eden Erichtho'dan kendisini nasıl bir geleceğin beklediğini öğrenmek ister ve Erichtho bu amaçla, korkunç ayrıntılarla dolu bir ritüel uygulayarak bir cesedi diriltir.

Ruhlarla ilişki kurma yeteneklerinden sıklıkla büyü sanatlarının temel bir unsuru olarak söz edilirse de, bu yöntemin genelde sevgililerinin haksız davranışlarına tabi kalan kadınlar tarafından bir çözüm (bazen de bir intikam amacı) olarak uygulandığına inanıldığını belirtmek gereklidir. Yunan ressam Polygnotos'a atfedilen ve Pausanias tarafından tasvir edilen bir resimde (*Periegesis* [*Yunanistan'ın Tasviri*], 10, 28, 5) kadınlar tarafından hazırlanan iksirlerin işlevi, açık bir şekilde izah edilmiştir: Odysseus'un Hades'e yaptığı yolculuk bağlamında, kutsal olana saygısızlık eden biri bir kadın tarafından bir *pharmakon* verilerek cezalandırılırken resmedilmiştir. Bu imge, Yunan-Roma edebiyatında tasvir edilen birçok aşık kadın gibi sevgililerine çekici gelmek veya onları cezalandırmak için iksirler veya başka karışımlar kullanmayı, hatta öldürücü merhemlere başvurmayı düşünen Medea veya Deianeira gibi mitolojik karakterleri kolaylıkla çağrıştırabilir. Zaten Medea, Deianeira ve büyüye başvuran diğer kadınlar, her şeyden önce, insanlar ile tanrılar arasındaki ilişkileri düzenleyen *pietas*'a [saygı] aykırı, "kutsal olana saygısız" bir eylem olarak algılanan yalanın, ihlal edilen bir yeminin kurbanıdırlar. İksirler ve karışımlar, kadınların maruz kaldıkları haksız davranışların intikamını almak için başvurabilecekleri tek araçtır.

Kadınlar tarafından çözüm olarak kullanılan büyü

Solvere et ligare

Kadınların bu gibi eylemlerinin ve büyüye başvurmalarının tasvirinin birer klişeden ibaret olduğunu (zaten verdiklerimizin hep edebi örnekler olması tesadüf değildir) ve apaçık bir şekilde edebi tür mantığını temel aldıklarını özellikle belirtmek gerekir: şair Propertius (MÖ 50 –y. 16) zehre başvuran kadın denince akla gelen Phaedra, Medea ve Kirke'nin temsil ettiği, kadınlara özgü zararlı bilgilere karşın, Cheiron, Asclepius, Machaon ve Akhilleus gibi hekimlerin sahip olduğu faydalı bilgilerden söz eder (*Elegiae*, II, 1, 54-64). Her halükârda, bu tür ritüellere dahil olan kadınlara özgü bilgilerin hangi bağlamlarda kullanıldığını da tespit etmek gereklidir. *Venena* kullanımı genelde aşk ilişkilerinde hayal kırıklığına uğrayan kadınlara atfedilir, ama bu kadınların genelde yaşça kendilerinden büyük, özel bir statüye sahip başka kadınlara başvurduğunu (veya onlardan yardım aldıklarını) da hatırlatmak lazımdır. Seneca'nın trajedisi *Hercules Oetaeus*'taki Deianeira'yı büyüden faydalanmaya iten kişi, bu konuda deneyimli olduğunu öne süren süt annesidir.

Kadınlara özgü bilgiler

Ayrıca tutkunun ve büyünün kelime dağarcıklarının bağlantıya ve sabitlemeye, daha doğrusu "mıhlama"ya göndermede bulunması da ilginçtir. Deianeira'nın Heracles'e olan aşkı bir çivi gibi, "iliğine kadar saplanmıştır (*fixus*)", süt annesi de ona "gelinler sık sık büyüyle karışık dualar yoluyla kocalarını kendilerine bağlarlar (*ligant*)" der. Horatius da benzer şekilde aşık bir gence şöyle sorar: "seni hangi kâhin kadın (*saga*), hangi büyücü, hangi tanrı Thessalia *venena*'sının bağlarından kurtarabilir (*solvere*)?" (*Odeler* 1, 27, 21-22). Kadınların başvurduğu büyü sanatları *venena* ile *carmen* gibi araçları kurbanlarını "bağlarlar" da, "çözerler" de, yani göreceğimiz üzere, *defixiones* ve *devotiones* gibi ritüeller yoluyla somutluk kazanan "bağlantı" imgelerine atıfta bulunurlar.

Ancak öncesinde Horatius'un sözünü ettiği kâhin kadını ele almalıyız. Maurizio Bettini'nin gösterdiği üzere (*Nascere. Storie di donne, donnole, madri ed eroi*, Einaudi, 1998), artık doğurgan olmayan ve çöpçatanlık yapan, yaşı ilerlemiş bir kadın olan *saga*, şifalı otlarla ilgili zengin bilgilere sahip olan ve doğum sırasında "düğümleri (*vincula*) çözmekte" uzman olan ebelerin dünyasıyla bağlantılı bir karakterdir.

Saga

Saga'lar ayrıca doğumdan sorumlu tanrıçalar olan *Carmenta*'larınkine benzer, kehanet türünden bir bilgi atfedilir: *Carmenta*'ların "şeffaf" adı, genelde doğum sırasında karşılaşılabilecek zorluklara çözüm olarak, ama bazen de tam tersine, doğumu engellemek amacıyla seslendirilen bir şarkı olan *carmen*'i çağrıştırır. Örneğin Ovidius, doğum tanrıçası Lucina'nın, Hera'nın emriyle sessizce *carmen*'ler söyleyerek Alcmena'nın doğum sancılarını nasıl uzattığını ve bebeğin doğmasını durdurduğunu anlatır (*Metamorphoses [Dönüşümler]*, 11, 300-301). Doğum deneyimi ve beraberinde hem lohusa hem de bebek için getirdiği bütün riskler, doğumu ve bebeğin geçişini kolaylaştıracak *carmen* ve bitki kullanımında uzman kadınların varlığını gerektirir.

Öte yandan doğum ölümle sonuçlandığı takdirde, başkalarının kötü niyetinden veya Plinius'un tasvir ettiği gibi engelleyici hareketlerden kaynaklanabilir: bir lohusanın veya bir hastanın huzurunda yapıldığı takdirde, elleri birleştirmek veya bacak bacak üstüne atmak gibi davranışların gerçek anlamda zehir etkisi gösterebileceğine inanılır (*Nat. Hist. [Doğa Tarihi]*, 28, 59).

Strix

Saga'lar tarafından icra edilen büyü sanatları, Romalıların doğum ve ölüm deneyimlerine derinden kök salmış "bağlantı" ve "engel" kavramlarını incelememize izin verir. Ovidius'un *Fasti*'de (6, 131-168) sunduğu *strix*, yani cadı tanımı, bu tür inanışlarla tamamıyla uyumludur; ölüm getiren bu karakterlerin adı, çıkardıkları tiz çığlıktan türemiştir. İster gerçek anlamda kuşlar, ister büyü yoluyla kuşa dönüştürülmüş *anus*, yani yaşlı kadınlar olsunlar (*saga*'lar gibi), Ovidius *strix*'lerin yeni doğmuş bebeklerin yaşamsal organlarını yemekle tehdit eden kötü kalpli yaratıklar olduğunu söyler. Bundan dolayı 1 Haziran günü Roma'da, evleri bu ölümcül yaratıkların olası saldırılarından koruyan menteşeler tanrıçası Carna onuruna önemli bir bayram kutlanır.

Doğumla bağlantılı, ölüm getiren ve "bağlar" yaratma yetisine sahip bu kadınlara atfedilen güçlerin tasviri, Romalıların büyü uygulamaları konusundaki algıları açısından, Plinius'un ansiklopedi benzeri eserinde özetlemeye çalışacağı son derece verimli bir malzeme teşkil eder. Yazarın büyüye çok olumsuz baktığı, onu sanatların en hileli, en yanıltıcı olanı saydığı bilinir. *Doğa Tarihi*'nin otuzuncu kitabına başlarken MÖ V. yüzyıl sonlarında Yunanistan'da kabul görmeye başlayan ve Hippokrates'in *De morbo sacro* [*Kutsal Hastalık Üzerine*] adlı inceleme eserinde tanıklık ettiği bir gelenek doğrultusunda büyünün aldatıcı olduğunu ilan eder. Ancak Plinius Yunan modellerine körü körüne uymaz ve büyücülerin eylem alanını, Roma'daki öneminden yukarıda sözü edilen *venena* (32, 33) veya zehir (36, 139) kullanımıyla bağdaştırır. Bu bağdaştırma Plinius'un büyücülerin uygulamalarına yönelttiği eleştirilerin nüanslarını daha hassas bir şekilde tespit etmek açısından önemli bir gösterge teşkil eder; ölüme yol açabilecek uyuşturucular, iksirler ve nesnelerden faydalanmasını bildikleri için büyücülerden korkulur. *Magicae artes*'in, *veneficae artes*'le [zehir imal etme sanatı] kıyaslandıkları andan itibaren etkilerinin daha da güçlendiği inkâr edilemez. Büyücü doğası itibarıyla bir sahtekârdır, ama *veneficus* rolüne büründüğü anda daha da korkulan biri haline gelir.

Ovidius, Plinius ve büyü

Dolayısıyla beklenilenin tersine, Roma'da *veneficium* terimiyle tanımlanan faaliyetler farmakopinin, iksir ve tılsım alanının yanı sıra, afsunların, *defixio*, yani "sabitleme" ve "bağlama" amaçlı tavırların ve ritüellerin alanını da kapsarlar. Yunan *katadesmos*'lar gibi *defixio*'lar da üzerine lanetler yazılan ince kurşun levhalardır; yuvarlanır veya katlanırlar ve bir çiviye geçirilip mezarlara gömülür, nehir yataklarına veya kuyuların dibine atılırlar. Bu gibi ritüel amaçlı nesnelerin üzerinde bulunan yazıtlarda kullanılan dil genelde sabitleme fikrini temel alır ve sıklıkla *defigere* ("çivilemek"), *devovere*, ("birini yeraltı tanrılarına adamak"), *obligare* ("bağlamak") gibi fiillerden yararlanır. Bu tür nesnelerin kullanımına Roma dünyasının birçok yerinde, hatta Britanya gibi en uzak eyaletlerde bile rastlanmıştır: örneğin Bath'ta arkeologlar yerel tanrıça Sulis Minerva'nın tapınağında yüzlerce küçük *defixio* levhası ortaya çıkarmıştır. Ritüellerde kullanılan bu objelerin yapımı muhtemelen özel beceriler gerektiriyordu ve bu becerilere sahip gezgin ustalar hizmetlerini sunarken son derece ketum davranırlardı: bu gibi faaliyetlere dair, kısa da olsa, çeşitli atıflar günümüze de ulaşmıştır. Örneğin Tacitus İmparator Tiberius'un yeğeni Germanicus'un hastalığının ve (19 yılında) ölümünün bu türden büyülerden kaynaklandığını anlatır.

Defixio

Crimen Magiae

160 yılında Apuleius'a yöneltilen *crimen magiae* suçlamasının On İki Levha Yasaları'ndan (MÖ 451/450) İmparator Constantinus'un (y. 285-337) emirname-

lerine kadar uzanan bir yasa tarihi vardır. Ancak bu gibi yasaları büyüye karşı yasalar gibi ortak bir başlık altında toplama fikri kesinlikle Modern Çağa aittir. Dolayısıyla Roma toplumunun büyü uygulamalarıyla bağlantılı olgular konusunda yasalar yapmayı gerekli gördüğü çeşitli aşamalar arasındaki ortak noktaları belirlemek lazımdır. Cumhuriyet döneminden günümüze, On İki Levha Yasaları'nda geçen ve yurttaşların mülkünü sözlü ritüeller yoluyla gerçekleştirilen saldırılardan koruma amaçlı bazı alıntılar kalmıştır: kötü niyetli afsunlar icra etmenin yasak olmasının yanında (8.1a *Qui malum carmen incantassit*), ekinleri büyü yoluyla "çalmaya" yönelik bir büyü olan *incantatio frugum*'dan söz edilir (8.1b: *qui fruges excantassit*. Plinius, NH, *[Doğa Tarihi]*, 28, 18). Dolayısıyla *carmen* ve *cantus*'un kelime dağarcığı ilk olarak, zararlı bir etki atfedilen sözlü eylemler için kullanılır. Ancak bu yasaların hedefinin kullanılan araçlar değil, amaçlanan gayeler olduğuna dikkat çekmeliyiz. Bu duruma fazla şaşırmamak gerekir, zira Cato *Censor* (MÖ 234-149) tarım konulu inceleme eserinde ekleme çıkıklara karşı çarelerin arasına *cantio*, yani afsunları dahil etmekten çekinmemiştir. Yukarıda sözü edilen ve MÖ 81'de Sulla tarafından yürürlüğe sokulmuş olan *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* farklı türden bir yasadır çünkü doğrudan veya dolaylı olarak bireyin ölümüne yol açacak eylemlere yöneliktir. Zaten Apuleius da sonradan *mala sacrificia*, yani kötü niyetli kurban törenlerini ve aşk iksirlerini kapsayacak olan bu yasa temelinde yargılanacaktır. Ancak bu yasada büyüye hiç atıf yoktur.

Lex Cornelia de sicariis et veneficiis

Bazı kaynaklarda büyücülerden söz edilmesi için İmparator Tiberius tarafından 17 yılında yayınlanan *senatus consultum*'u beklemek gerekecektir: tarihçi Tacitus büyücülerle astrologların (*mathematici*) İtalya'dan sürülme kararının Sextus Pompeius'un yeğeni Libo Drusus'a yöneltilen, servet edinmek amacıyla kâhinlere, rüya yorumcularına, büyü ritüelleri ve ruhlarla iletişim uzmanlarına başvurmuş olma suçlaması sonrasında verildiğini anlatır (*Annales*, 2, 32, 2). Tarihçi Suetonius'a göre bu emirname sadece astrologları kapsarken, (*Tiberius, 36)*, Yunan tarihçi Cassius Dio astrologların yanı sıra *goetes*, yani ruhlarla iletişim kuranların kapsandığını öne sürer (*Rhomaike Historia*, [*Roma Tarihi*], 57.15.8). Son olarak Romalı *prudens* Ulpianus, astrologların yanı sıra Keldanilerin ve kâhinlerin de bu yasaya dahil edildiğini söyler (*Collatio legum Mosaicorum et romanorum* 15.2.1). Bu terminolojik farklılıklar, büyücü teriminin çok kesin bir gerçekliğe işaret etmediğini belirlememize izin verir: "büyücü" terimi Romalılar tarafından genelde kehanet alanındaki becerilerinden dolayı danışılan, ama yine de pek itibarlı sayılmayan bir uzman grubu olan astrologlarla bağdaştırılır.

Büyücülerle astrologların sürülmesi

17 yılında yayınlanan *senatus consultum*'dan sonra mahkûmiyet ve sürgün kararları genelde astrologlar ve kâhinler için verilecektir. Antoninus Pius'a at-

fedilen bir önlem bunun nedenini kavramamızı sağlayabilir: yasaklanan eylem, yurttaşların imparatorun ömrü, kölelerin de efendilerinin ömrü konusunda kâhinlere, *haruspex*'lere ve astrologlara danışmasıdır. Başka bir deyişle bu yasa toplumun dengesini muhafazaya yöneliktir. Toplumda otorite sahibi olanların kaderi üzerinde kehanete dayalı hiçbir söz bağlayıcı etki yaratmamalıdır. Astrolojinin ve diğer kehanet yöntemlerinin yanı sıra büyü de, özel bağlamdan çıkıp kamusal alana uzanmaya başladığı anda yetkililer tarafından yasaklanır. Dolayısıyla bu tür uzmanların özel faaliyetleri konusunda bir miktar hoşgörü gösterilir ve müşteri sayılarında baskı döneminde bile fazla azalma görülmemiş olmalıdır. Ancak Constantinus döneminde ve Hıristiyanlığın imparatorlukta yasal hale gelmesiyle köklü bir değişim gerçekleşir ve 319 tarihli bir emirnameyle özel bağlamlarda da (*privata domus*) *haruspex*'lerin faaliyeti yasaklanır. İmparator iki yıl sonra yine de bütün büyü sanatlarının ortadan kaldırılmasını emreder: böylece büyünün, itibarının düşürülmesi amacıyla giderek paganlıkla bağdaştırıldığı ve kaçak olarak uygulandığı uzun bir dönem başlayacaktır.

Kamusal/ özel

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Kehanet Yöntemleri*, s. 520; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Tacitus*, s. 904; *Roma'da Astronomi*, s. 982; *Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet*, s. 995; *Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi*, s. 1044

İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri

Gianluca De Sanctis

İmparator kültü her şeyden önce, gerçek anlamda tanrısal varlıkların kültüyle karıştırılmaması gereken bir siyasi bağlılık eylemidir. İmparator ancak ölümden sonra divus olacaktır, hayattayken sadece bir augustus'tur, bu lakap da auctoritas ile bağlantılıdır ve kutsal bir anlam taşır. Octavianus'un pontifex maximus unvanını alıp kendi bireysel kültünü yaratmaya yönelik karmaşık bir inşa planı yürütmesine ve yeni iktidar şeklini geleneksel din yoluyla meşru kılmaya izin veren bu unvandır.

Princeps'in Muğlak Statüsü

Roma dini alanında İmparatorluk döneminde yaşanan en önemli yenilik hiç şüphesiz imparatorun şahsına yönelik olan, ama tanrıların kültünden oldukça farklı olan külttür. Zaten Roma dininde, bazı ender istisnalar dışında, imparatorlar hayattayken tanrı sayılmamıştır. Simon Price'dan itibaren (*Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor [Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü]*, Cambridge University Press 1984) modern tarihçiler princeps'lerin statüsünün muğlak olduğunu, yarı insan yarı tanrı sayılabileceklerini, hatta bazı açılardan Hıristiyan azizlere benzediklerini göstermiştir. İmparatorun tanrılaştırılması ancak ölümünden sonra olur ve senatonun izni ile yeni hükümdarın onayını gerektiren bir süreç yoluyla gerçekleşir. Hayattalarken kendi şahısları için tanrısal kült iddiasında bulunan Caligula (12-41) ile Domitianus (51-96) kaideyi bozmayan istisnalardır. İmparator hayatta olduğu sürece kurban törenleri *genius*'unun (bireyle birlikte doğan ve hayatının tamamı boyunca ona eşlik eden bir tür koruyucu ruh) veya *numen*'inin (iradesinin tanrısal ifadesi) onuruna yerine getirilirler.

Tanrısal payeler

Augustus'un Anlamı

Princeps'in şahsına en uygun sıfat *augustus*'tur; senatonun MÖ 27 yılında Octavianus'a bahşettiği bu unvan haleflerine de aktarılacaktır. *Auctoritas* [otorite] ve *augurium* [kehanet] gibi *augeo* (arttırmak) fiilinden türeyen *augur*'ların dilinden kaynaklanan bu terimle, tanrılar tarafından bir tür "arttırma"ya tabi tutulduğu için olağanüstü yeteneklere sahip, dolayısıyla da kaderinde kaçınılmaz olarak büyük bir başarı olan birisi kastedilir. Ancak *augustus* başlangıçta insanlardan çok yerler için kullanılan bir sıfat olmalıydı. Festus'un *De verborum significatu* [*Kelimelerin Anlamı Üzerine*] adlı eserinde *augustus*, "kuşların (*aves*) hareketinin kutsal (*sanctus*) kıldığı bir yerdir; kuşlar tarafından işaretlendiği (*significatus*) için böyle bilinir" (Paulus Diaconus, *Festus'un De verborum significatu Eserinin Özeti* 2. baskı, W. M. Lindsay, Teubner, Stuttgart, 1997). Vergilius'un ünlü yorumcusu Servius Aeneis'teki *augusta moenia* ("kutsal surlar") ifadesini *augurio consecrata* (*augurium* yoluyla kutsanmış) olarak açıkladığına göre bu işaret gerçek anlamda bir kutsamadır. Kısacası *augustus*, *auctoritas* ve *augeo* gibi terimlerle bağlantılarından da anlaşıldığı üzere yukarıdan gelen bir müdahale sayesinde doğal değeri "artan", bunun sonucunda da özel bir statü atfedilen bir şey veya birisidir. MÖ 27 yılından itibaren Octavianus'a Augustus lakabının bahşedilmesiyle olağanüstü türden bir *auctoritas*'a sahip olduğu kabul edilmiş olunur; modern tarihçilere göre bu *auctoritas*, *princeps*'lerin hâkimiyetinin ardında yatan en önemli unsurdur.

Princeps'in hâkimiyeti

Augustus'un Büyük "Devrimi" ve İmparator Kültünün Doğuşu

Augustus'un gerçekleştirdiği büyük siyasi devrimin Santo Mazzarino (1916-1987) tarafından "*auctoritas* devleti" olarak tanımlanmış olması (*L'impero romano*, Laterza, 1993) tesadüf değildir. İmparator kültünün kökenleri, Cumhuriyet döneminde imparatorun hiçbir geleneksel idari makamla kıyaslanamamasına neden olan iktidara ve payelere sahip olmakla bağlantılıdır. İmparatorun iktidarı Cumhuriyetçi gelenekle ne kadar uyumsuz görünürse o kadar meşru kılınmaya ihtiyacı vardı. "Kutsal olanın siyasi olana üstün olduğu, ondan önce geldiği ve onun temelinde yattığı ve siyaseti biçimlendirdiği" Roma'da (J. Scheid, *La religione a Roma*, Laterza, 2004, s. 58) meşrulaştırma geleneksel dinin ilkelerini temel almak zorundaydı. Bu süreç hayattayken insan olduğundan kuşku duyulmasına neden olacak derecede payeler bahşedilen Gaius Iulius Caesar ile başlar; Caesar'ın merhameti kült konusu haline gelir ve üzerinde *deo invicto* [namağlup tanrı] yazılı olan bir heykeli Quirinus'un tapınağına konur. Marcus Antonius onun özel rahibi olarak atandığında Caesar muhtemelen henüz ölmemiştir. Öte yandan halefleri

Ayrıcalık kültü

gibi Caesar da ancak ölümünden sonra tanrılaştırılır. Bu durumda Caesar'ın üvey oğlu olan Octavianus da *divi filius*, yani bir tanrının oğlu olur. Ama Octavianus Caesar'dan daha tedbirli, daha kurnaz ve daha cüretkârdır, çünkü kendini Romalıların atalarının geleneklerini yeniden tesis eden hükümdar olarak sunmasına rağmen, "Cumhuriyetçi idari makamların Cumhuriyetçi olmayan birikimini" elde etmeyi ve muhafaza etmeyi başarır (W. Liebeschütz, *La religione romana* [*Roma'nın Dini*], in *Storia di Roma* II/3, Einaudi, 1992. s. 242); bu bağlamda *imperium proconsulare maius et infinitum*, yani bütün eyalet valilerinkinden üstün olduğu belli olan, sınırsız *proconsul* yetkisi, *pleb tribunus*'una özgü ama her yıl yenilenen, dolayısıyla da daimi hale gelen *tribunicia potestas* [*tribunus*'ların veto yetkisi] ile bağdaştırılmıştır. Ama Octavianus meslektaşlarına ve seleflerine kıyasla, *augustus* olmanın verdiği *auctoritas*'a sahiptir, sınırlı bir süre boyunca aynı güce sahip olan diğer idareciler (Roma'da *consul* veya *pleb tribunus*'u, eyaletlerde vali olarak) *auctoritas* açısından onun altındadır, dolayısıyla onun emirlerine uymak zorundadır.

Augustus'un siyasi kariyeri ancak MÖ 12'de, Marcus Aemilius Lepidus'un ölümü üzerine nihayet Roma dininin en önemli ve en anlamlı unvanı olan *pontifex maximus*'a sahip olduğunda tamamlanır. Daha önceden zaten *augur*'lar *collegium*'una dahil olmuştur, *fetiales* rahiplerine ve *quindecemvir sacris faciundis*'lere [kutsal ritüellerden sorumlu on beş adam] üyedir. Dolayısıyla Augustus *pontifex maximus* olduğu zaman dini ve siyasi alanın mutlak efendisi haline gelir, beş yüzyıl önce kralların ayrıcalığı olan, yüzyıllar sonra da Roma'nın yeni efendileri, Roma Kilisesi'nin piskoposlarının arzulayacağı ilksel gücü kendi şahsında toplar. İktidarın bu derecede merkezileştirilmesinin en önemli sonuçlarından biri, idareciler ile rahiplerin rolünün ciddi derede zayıflamasıdır. Geleneksel kurumlar hayatta kalıp resmen herhangi bir değişiklik olmadığı izlenimi yaratırsa da, idareciler de, rahipler de fiilen özerkliklerini kaybederek princeps'e işlevlerinde destek veren yardımcıları konumuna düşerler.

Augustus *pontifex maximus*

Lar'lardan *Lar Augusti*'lere. Kentsel Uzamın Fethi

Augustus'un kendi şahsının kültünü inşa ederken başvurduğu yöntemlerden biri, kentsel uzamın dini açıdan yeniden düzenlenmesidir. Yaşlı Plinius'tan öğrendiğimize göre Augustus döneminde şehir 14 bölge ile 265 mahalleden oluşur; mahalleler, Ocak ayındaki *Compitalia* bayramı sırasında şehrin çeşitli dörtyol ağızlarında *Lar*'lar onuruna yapılan kutlamalardan dolayı *compita Larum*, yani "*Lar*'ların dörtyol ağızları" olarak nitelenmiştir (*Doğa Tarihi*, 3, 66). Kaynaklarımızda *Praestites*, *Compitalicii* veya *viales* olarak da tanımlanan bu *Lar*'ların doğası muhtemelen Romalıların kendileri için de gizemli bir konuydu (Varro gibi bir alimin bile bu konuda bazı şüphelerinin olması anlamlıdır). Ancak Augustus döneminde bu *Lar*'ların

Lar'ların dörtyol ağızları

ölüler dünyasıyla bağlantılı olarak algılandığı neredeyse kesindir: her zamanki gibi yine Festus'a dayanan bir habere göre "*Compitalia* sırasında dörtyol ağızlarına toplar ile kadın ve erkek resimleri asılırdı, çünkü bu günün *Lar* adı verilen yeraltı tanrılarının bayramı olduğuna inanılırdı. Lar'lara köle başı sayısı kadar top ile özgür insan sayısı kadar resim sunulurdu ve böylelikle bu toplarla ve resimlerle yetinip hayatta olanlardan uzak durmaları beklenirdi." (Paulus Diaconus, *Festus'un De verborum significatu Eserinin Özeti,* 273, W. M. Lindsay, Teubner, Stuttgart, 1997). Ama bu kadarla da kalmaz: Macrobius *Saturnalia*'da (1, 7, 34-35) Tarquinius Superbus döneminde, Apollo'nun bir cevabı sonrasında dörtyol ağzı *Lar*'larına kanlı canlı çocuklar kurban etme âdeti başlamış. Özetle, Augustus dönemine ait belgelerden elde ettiğimiz bilgilerin tersine, gelenekler *Lar* kültünün barışçıl olmaktan uzak, huzursuz edici yönlerini bize sunar. MÖ 12'den itibaren dörtyol ağızlarında ibadet edilen *Lar*'lar aniden bir dönüşümden geçerek *Lar Augusti*'ler haline gelirler ve kültlerinin yanında princeps'in *genius*'u da yer almaya başlar. Bu ikame, titizlikle hazırlanmış bir siyasi ve dini planın sonucudur.

Lar Augusti'ler Augustus soyundan ölülerle, hatta bu ailenin kahramanlaştırılmış atalarıyla özdeşleştirilirken, princeps de potansiyel olarak tehlikeli, isimsiz *Lar*'ların kültünün yerine kendi *Lar*'larının ve kendi *genius*'unun kültünü getirerek ve şehrin çeşitli mahallelerinde kendi ailesinin kültünü tesis ederek onu halkın kültü haline getirmeyi ve kentsel uzamın mutlak anlamda tek hükümdarı olmayı planlamış olmalıdır. Benzer şekilde, MÖ 12'de *pontifex maximus* unvanını aldıktan sonra geleneksel olarak *pontifex*'lerin liderinin ikamet ettiği *domus publica*'ya [devlet evi] taşınmak yerine bir rahip olarak yeni sorumluluğuna uygun şekilde *Capitolinus* tepesindeki konutunun bir kısmını halka açar, buraya ortak ocağın tanrıçası Vesta onuruna bir heykel ve bir sunak yaptırır, böylece doğası itibarıyla halka ait olan bir kültü sadece kendiyle bağlantılı hale getirir ve şair Ovidius'un dediği gibi kendinden Romalılar arasında tanrıçanın akrabası (*cognatus*) olan tek kişi olarak söz etme hakkını elde eder.

Princeps'in *genius*'u

İmparator Kültü: "Siyasi Bağlılık" ve "Dini Duygular"

Siyasi ve dini olmanın yanı sıra kültürel ve toplumsal yönleri olan bu "devrim" gerçekten olağanüstü bir başarı kazanır. Princeps payeler, unvanlar ve bağlılık tezahürleri Roma'nın, İtalya'nın ve eyaletlerin hemen her yerinde Augustus döneminde kendiliğinden ortaya çıkmaya başlar ve ölümü ile tanrılaştırılmasından sonra büsbütün yayılır. Halefleri arasında özellikle Flavius ve Antoninus soyundan olanlar sıklıkla, Roma dininin teolojik sınırları içerisinde, bu olgunun abartılı yönleriyle mücadele etmek zorunda kalır. Ancak bu olguyu salt bir dalkavukluk şekli olarak algılarsak yanılmış oluruz. İmparator kültünün tesis edilmesi kentsel seç-

Siyasi görünürlük

kin sınıfların Roma'ya "yaklaşması", belirli bir siyasi görünürlük edinmesi ve günümüz deyimiyle uluslararası alanda kendini göstermek için bir yoldur elbet (kült masraflarıyla muazzam miktarda harcama gerektiren, bundan dolayı da çoğunlukla ileri gelenlerin ayrıcalığı olan rahip unvanları, onlara sahip olanların imparatorun dikkatini çekmesine imkân verirdi). Ancak başka sebepler de vardır. Augustus'un ve aile üyelerinin hayatında önem taşıyan tarihlerin yıldönümlerini kutlamak için her yıl düzenlenen yeni bayramlar genelde halkın, *princeps*'in yükselişinin belirleyici anlarına destek olan tanrılara teşekkür etmesinden ibarettir.

Bu kutlamalara katılanlar bu şekilde hükümdara olan sadakatlerini ve güvenlerini göstermekle kalmaz, Roma'nın yeni tarihinde onun oynadığı rolün olağanüstü derecede önemli olduğunu kabul etmiş olurlar. Bu da, Arnaldo Momigliano'nun (1908-1987) dediği gibi, modern yorumcuların neden bu tür kültleri "dini duygulardan çok siyasi bağlılık ifadesi" olarak görmeyi tercih ettiğini açıklar (*Saggi di storia della religione romana* [*Romalıların Dini Üzerine Denemeler*], Morcelliana, 1988, s. 88). Aslında, XIX. yüzyılın totaliter rejimlerinin tarihinin de gösterdiği gibi, siyasi bağlılık ve dini duygular birbiriyle karışıp aynı şey gibi görünebilir. Momigliano tarafından alıntılanan Clifford Geertz'in dediği gibi, "yüksek siyasetin ciddiyeti ile yüksek kültün görkemi, birbirine ilk anda göründüğünden çok daha benzeyen dürtülerden doğarlar".

Siyasi bağlılık ve dini duygular

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Romalıların Dini*, s. 540; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Kurban Töreni*, s. 516; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *Ev Tanrıları*, s. 546; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894

Yeni Dinler ve Gizem Kültleri

Lara Sbriglione

Romalılar önce Etrüskler ile Yunanlardan, sonra da "Doğu"dan ödünç aldıkları yeni tanrıları ve yeni kültleri daima kendi dinlerine entegre etmişlerdir. "Doğu dinleri" genelde "gizem kültleri"nden ibarettir, ama bu kültler ve gizemler tam olarak nelerdir? Bu yeni tanrısal varlıkların hangi şekillerde ve hangi süreçler sonucunda kabul edildiğini ve bu kültlerin hangi sebeplerden dolayı Roma'da rağbet gördüğünü inceleyeceğiz. Üç ana tanrı ve "Doğu kültü" ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır: İsis, Kybele ve Mithras.

Giriş: Roma Dini ve Entegrasyon

Roma dini en başından itibaren yabancı tanrılarla kültlerin entegrasyonuna açıktır. Romalıların dini, kadim İtalyan temelin üzerinde üst üste katmanlar oluşturan yabancı kültlerin giderek benimsenmesinin sonucudur. Bazı tanrısal varlıklar resmi bir şekilde kabul edilirken bazıları da ailelerin ve şehirlerin içinde gayrı resmi olarak, yavaş yavaş kendilerine yer bulurlar. Romalılar tanrılarını iki gruba ayırırlar: geleneksel (*indigetes*) tanrılar ve sonradan eklenen (*novensiles*) tanrılar. Bu ayrım, imparatorluk büyüdükçe yeni uluslarla ve yeni seçkin sınıflarla entegre olan Romalıların kendine özgü çoğulculuğunu yansıtır.

Tanrısal varlıkların ithali

Romalılar Arkaik çağdan itibaren Etrüsklerin ve Yunanların tanrılarını kabul etmişlerdir. Sonradan, Cumhuriyet ve özellikle İmparatorluk dönemlerinde Mısır, Suriye, Asya ve İran kaynaklı tanrısal varlıklar da benimsenmiştir. Bu kültler "Doğu dinleri" veya "gizem kültleri" olarak bilinir; ortak noktaları ritüelleri temel almaları, topluma yönelik olmaları ve dışlayıcı olmamalarıdır, nitekim Yahudilik veya Hıristiyanlık gibi Roma tablosunda yer alan tektanrıcı dinlerin tersine, müminlerinin başka tanrıların kültleriyle de ilgilenmesine izin verirler. Ancak bütün bu kültler ve inanışlar geleneksel dinin yerini almaz, onun yanında yer alırlar.

Roma'ya "Doğu"dan gelen ve genelde "Doğu kültleri" veya "gizem kültleri" olarak adlandırdığımız bu yeni dinler nelerdir? Gerçekte nereden gelmişlerdir? İtalyan topraklarına ne zaman ve hangi şekillerde ulaşırlar? Onları benimseyip icra edenler kimlerdir? Neden Romalılar yeni tanrılar entegre ederler? Son olarak, bu kültlerle geleneksel Roma dini arasında ne gibi farklar vardır?

Yeni Dinler (*Sacra Peregrina*)

Sacra peregrina, Romalıların farklı zamanlarda tanıştığı, bazıları resmi, bazıları da gayrı resmi olarak benimsenen yabancı kökenli kültlerdir. MÖ VI. yüzyılın yarısı ile V. yüzyıl başları arasında Roma dininin maruz kaldığı ilk Hellenleşme dalgası dini sistemini değiştirir, yeni kavramlar ve yeni ritüeller getirir ve tanrılar aleminin zenginleşmesiyle sonuçlanır. Yunan etkisi MÖ IV. yüzyıl sonları ile III. yüzyıl başları arasında ikinci bir dalga ile yeniden hissedilir. Bu dalga da Roma'nın askeri fetihlerinin ve uzak diyarlardaki müttefik veya boyun eğdirilmiş uluslarla temas sonucunda gerçekleşir.

Yunan-Etrüsk unsurları her şeyden önce ilkel Iuppiter-Mars-Quirinus üçlüsünün değiştirilmesini ve *Capitolinus* üçlüsü Iuppiter-Iuno-Minerva'ya dönüşmesini gerektirir. Bu üçlüye adanan ilk tapınak MÖ 509'da *Capitolinus* tepesinde kurulur. Daha sonra Satırnus (MÖ 496), Mercurius (MÖ 495), Ceres, Liberus ve Libera (MÖ 493) ve Castor (MÖ 484) onuruna başka tapınaklar inşa edilir. Bu yeni kültler, komşu veya düşman şehirlerden gelen yeni tanrısal varlıkların Roma'yı nasıl etkileri altına aldıklarını ve kadim tanrıların nasıl değişime uğradığını gösterir. Yunan ve Etrüsk etkisi altında kadim İtalyan tanrılar da değişirler, doğaları özgürleşir ve bazen ritüelleri ya uygulanmaz olur, ya da dönüşüme uğrar.

***Capitolinus* üçlüsü**

Yeni tanrılarla tanışma dört farklı şekilde gerçekleşebilir. İlki yakınlık yoluyladır: örneğin komşu şehirlerden Diana (Aricia), Fortuna (Antium ve Praeneste) ve Castor'lar (Lanuvium) gelmiştir. İkinci olasılık, tüccarların yolculukları sırasında beraberlerinde getirdikleri tanrıları kabul etmektir. Hercules, Hermes ve Apollon, Akdeniz'de yolculuk yapan tüccarlar sayesinde Roma'ya ulaşmıştır. Üçüncü olasılık, düşman şehirlerden *evocatio*'dur. Buna göre Roma'ya düşman olan bir tanrıdan, Roma'da onuruna bir kült tesis edilmesi karşılığında kendi tarafını terk edip Romalıların tarafına geçmesi istenir. Iuno Regina bu şekilde, Marcus Furius tarafından Roma'nın MÖ 396'da Veii'ye karşı kazandığı zaferden sonra *evocatio*'ya tabi tutulmuştur.

Evocatio

Son olasılık Apollon'un kadın kâhini Sibylla'nın kehanetlerini içeren Sibylla Kitapları'na danışmakla bağlantılıdır. *Quindecemviri sacris faciundis* adı verilen uzman bir rahip *collegium*'u tarafından yorumlanan bu kitaplarda bazen yeni kültlerin benimsenmesi tavsiye edilir. Bu yöntemle Yunan şifacı tanrı Aesculapius ile tanrıların Büyük Ana'sı olarak da bilinen Frigyalı tanrıça Kybele Roma'yla tanışmıştır.

Romalılara göre salgın hastalıklar, ciddi tehditler veya olağanüstü olaylar *pax deorum*'un, yani tanrılarla olan huzurlu ilişkinin bozulduğuna işaret eder; bu durumu telafi etmek için yeni tanrısal varlıklara veya örneğin insan kurban etmek gibi ender uygulanan uygulamalara başvurmak gereklidir.

Bu yabancı kültlerin Roma'da ve imparatorluk şehirlerinde nerede geliş-

tiklerine gelince, büyük kısmı daha yakın tarihli başka kültlerin de uygulandığı bölgelerde ortaya çıkarlar. Roma'da yeni tanrıların tapınakları genelde *pomerium*'un, yani şehrin en eski kısmının sınırını teşkil eden kutsal alanın dışında yer alırlar. Ancak bu kaidenin bir istisnası söz konusudur, o da Kybele'dir. MÖ 204'te Frigya'dan getirilen bu tanrıçaya Roma'da, *Palatinus* tepesinde, yani *pomerium*'un içinde kurulmuş bir tapınakta ibadet edilir. Ancak bu durum, bu tanrıçanın Troialı kökeniyle açıklanabilir; Roma'nın kendi de Troia kökenli olduğundan Kybele neredeyse şehrin koruyucu tanrılarından biri sayılır. Öte yandan bu örnek Romalıların, Yunan-Roma alemine kısmen yabancı ritüelleri ve kozmolojileri beraberinde getiren kültleri bile entegre etme becerisinin bir kanıtıdır.

***Palatinus*'ta Kybele kültü**

İmparatorluk şehirlerinde yürütülen arkeolojik kazılarda, yabancı kökenli kültlerin de kentsel dokuya mükemmel şekilde entegre edildiği görülmüştür, dolayısıyla toplum tarafından olumlu bir şekilde karşılandıkları düşünülür. Aslında *peregrina sacra*'nın ortak noktası, yabancı unsurlarla Roma unsurlarını karışık şekilde içermeleridir. Romalı yurttaşlar tarafından kaynaklandıkları bölgeden ilham alınan, ama Romalı unsurları da entegre etmiş ritüeller yoluyla yerine getirilirler. İçerikleri ve yöntemleri bazen egzotik sayılır ve rahipleri de bazen yabancı, bazen Romalı, bazen de her ikisidir.

Doğu Kültleri

"Doğu dinleri" veya "gizem kültleri" olarak bilinenleri tanımlamak oldukça zordur. Roma İmparatorluğu'nun özellikle batı kesimlerinde yayılmış dinler söz konusudur. Bazı ortak yönleri, Yunan-Roma dininin geleneksel toplumsal kültlerinden ayırt edilmelerine izin verir. Yabancı kökenli bu kültler, Yunan-Roma *pantheon*'una yabancı tanrısal varlıklar onuruna daha "egzotik" yöntemlerle yerine getirilirler. Sıklıkla "gizem kültleri" olarak nitelendirilen bu kültler (bu tanımlama da sorunludur) müminlerinin kabul ritüelinden geçmesini, daha şahsi bir bağlılık göstermelerini ve yerine getirilen ritüelleri gizli tutmayı vaat etmelerini gerektirirler. Ayinlerde de ritüeller çok daha güçlü duygular uyandırırlar.

"Doğu dinleri" ifadesini, *Les religions orientales dans le paganisme romain* [*Roma Paganlığında Doğu Dinleri*] (1906) adlı eserinde farklı kökenli kültleri bir bütün olarak bu sıfatla sunan Belçikalı araştırmacı Franz Cumont'a (1868-1947) borçluyuz; bu kültlerin hepsi kadim Yakındoğu'dan kaynaklanmış ve MÖ II. yüzyıl ile MS IV. yüzyıl arasında Roma dünyasında ardı ardına dalgalar şeklinde yayılmıştır. Bu eserden hareketle "Doğu dinleri" denince Roma'da yayıldıkları arkeoloji, epigrafi ve edebiyat yoluyla kanıtlanmış Mısır, Suriye ve Anadolu kökenli kültler anlaşılır. Cumont, İsis ile Serapis, Kybele ile Attis, Mithras, Adonis ile Atargatis, Heliopolis kökenli Süryani Baal, Dolikhe kökenli Baal ve Şam kökenli Baal'ın yanı sıra, Trakya-

Doğu'nun tanrıları

Frigya kökenli olmasından dolayı Doğulu sayılabilecek Yunan tanrısı Dionysos'un sıfatlarından Bakkhos'un gizemlerini de göz önüne alır. Öte yandan Hıristiyanlık ile Yahudilik bu listenin dışında bırakılmıştır.

Bütün bu kültleri ve tanrısal varlıkları "Doğu dinleri" nitelemesi altında toplamak onları Roma'ya aynı şekilde, aynı güzergâhı izleyerek gelmiş homojen bir grup olarak algılamak demektir. Bu kategori günümüzde tartışma konusudur, çünkü bu dinlerin Roma'ya geliş zamanlarını, şartlarını ve biçimlerini yeniden kurgulamak kolay değilse de, birbirlerinden farklı oldukları açıktır. Bazıları önce gelmiş, bazıları daha uzun bir güzergâh izlemiş, bazıları resmi olarak getirilmiş, bazıları da gayrı resmi olarak gelmiş ve marjinal kalmıştır. Bu tanrısal varlıklar Roma'ya göçleri sırasında önemli dönüşümlerden geçmişlerdir ve bazılarının ilk prototipleriyle hiçbir ortak noktası kalmamıştır. Bu kültler zaman ve uzam içinde evrilmişlerdir çünkü hiçbirinin ardında onları birleştirecek bir norm veya bir dogma yoktur. Ayrıca aynı bölgeden, yani aynı "Doğu"dan kaynaklanmamışlardır. Bazıları Afrika'dan, bazıları Asya'dan, bazıları da İran'dan gelmiştir. "Doğu dinleri" kavramı ve kategorisi günümüzde de tartışma konusu olmaya devam ederse de, daha iyi bir terimin yokluğundan dolayı kullanılmaya devam edilmektedir. Doğu, tamamıyla jeopolitik bir terimdir ve Romalılar tarafından ne "din"lerini ne de kültlerini nitelemek için kullanılır. Romalılara göre bir kült, kökeninin yerli veya yabancı olmasından bağımsız olarak ve devlet tarafından finanse edilip edilmediğine bağlı olarak resmidir veya değildir. Romalılar "Doğu dinleri"nden değil, "yabancı dinler"den söz ederler. Ayrıca *religio* [kutsal olana saygı] (ulusal ve hakiki) ile *superstitio* (egzotik ve kuşkulu) birbirinden ayırt ederler. Modern Çağda "Doğu dinleri" olarak tanımlananlar Romalılar tarafından *externa superstitio* [batıl inanç] sayılır.

Farklı vakalar

Gizem Kültleri

"Gizem kültleri" günümüzde bilinen bir ifadedir ve Eleusis, Dionysios-Bakkhos, ve de İsis, Kybele ve Mithras başta olmak üzere "Doğu kültleri"nin büyük kısmı için yaygın olarak kullanılır. Ancak genelde daha eski, Yunan kökenli gizem kültleri ile sonraki döneme ait, Doğu kültleriyle bağlantılı gizemler birbirinden ayırt edilir.

Gizem kültleri gizli kabul törenleri, yani külte kabul olmak amacıyla yapılan geçiş ritüelleri gerektirirler. Kabul törenlerinde gizlilik elzem olduğundan tam olarak neden ibaret olduklarını bilmiyoruz. Kabul edilen kişi gizem ritüelleri yoluyla daha iyi bir hayatı ve daima olmasa da bazen eskatolojik anlamda algılanan kurtuluşu arzular. Gizemler köleler dahil olmak üzere tüm toplumsal gruplara ve (Mithras kültü dışında) her iki cinsiyete açıktır. Bu kültler toplumsal, siyasi ve cinsel sınırlamalardan bağımsız olduklarından şahsi tercihin sonucudurlar. Çoktanrıcı sistemde bir

Kabul törenleri

kişi birbirlerine rakip olmadıkları sürece çeşitli kültlere bağlı olabilir. "Kabul edilmiş" olmak mistik bir anlam taşımaz ve dışlayıcı değildir. Öte yandan bir aday birden fazla gizem kültüne kabul edilebilir; bu duruma tanıklık eden çeşitli örnekler arasında çeşitli "Doğu kültleri"ne kabul edildiklerini ve rahip görevini yerine getirdiklerini gösteren Vettius Agorius Praetextatus ile karısı Aconia Fabia Paulina'nın sunağı vardır (CIL VI, 1779).

Gizem kültlerinin yanında kabul edilmeyenler için de, sabit tarihli yıllık bayramlar ve şahsi adaklar gibi çeşitli ibadet şekilleri de vardır. Bazı Doğu kültleri Roma'da kabul ritüelleriyle beraber yayılmışken, örneğin İsis ve Kybele'ninki gibi bazıları da bireysel kabul törenlerinden önce halka açık kültlerden ibarettirler.

Cumhuriyetten İmparatorluğa Yeni Tanrılar ve Yeni Kültler

Roma'da yaygın hale gelen sayısız "Doğu" kökenli tanrısal varlık söz konusudur. Burada hepsini sıralamayacağız. En önemlileri ve tipik olmaları açısından üç tanrıyı ve kültü ayrıntılı bir şekilde ele almaya karar verdik. İşe İsis'le ve onunla bağlantılı Mısır tanrıları Serapis ve Harpokrates'le başlayacağız; sonra Magna Mater ile Attis, en sonunda da İran kökenli tanrı Mithras'a geleceğiz. Roma'ya ulaşmış "ikincil derecede Doğu kültleri" de söz konusudur.

İsis'in ve Serapis başta olmak üzere onunla bağlantılı Mısır tanrılarının kültü zaman içinde çeşitli değişimlerden geçmiştir. Firavunlar dönemindeki ilk safhasında Osiris, İsis ve Horus'tan oluşan üçlüye ibadet edilirdi. Temel unsur, Osiris mitiydi. O dönemde bu külte gizem ritüelleri dahil değildi. İkinci safha Hellenistik döneme tarihlenir; I. Ptolemaios Soter (MÖ y. 367- y. 283) İsis'i merkeze alarak ve Mısırlı halini Hellenleştirerek Mısır kültünü değiştirir. Ptolemaios ayrıca İsis'le beraber yeni bir üçlü oluşturacak iki yeni tanrı yaratır: kocası Serapis, Osiris'in, oğlu Harpokrates de Horus'un yerini alır. Ptolemaios, önceden var olan farklı tanrıların karakterlerinin bileşiminin ürünü olan Serapis'i icat etmekle ve gizem kültleri yoluyla kadim Mısır kültünü İskenderiye'nin Yunan halkına açmayı başarır. Böylece Mısır kültü bu yenilenmiş ve Hellenleştirilmiş biçimiyle önce Yunanistan'da, sonra da Batı'da hızla yayılır. Zaten İsis kültü diğer Doğu kültlerine kıyasla önce Yunanistan'da, sonra Roma'da çok daha fazla yayılır ve işlevlerinden dolayı benzer sayılan çok sayıda Yunan ve Roma tanrısını entegre eder. Bu durum, İsis'in neden Apuleius tarafından bin yönü ve bin ismi olan tanrıça olarak (*Başkalaşımlar*, XI, 5, 1) tanımlandığını açıklar.

İsis

İsis kültü önce Lagid etki alanındaki bölgelerde, yani Mısır ile civarında ve özellikle Delos'ta yayılır. Oradan İtalya'ya, yani Campania'ya, Sicilya'ya ve İtalya'nın güneyine derken Roma'ya ulaşır. Mısır kültünün İtalya'da gayrı resmi şekilde yayıldığı, senatonun bu kültün hızını kesmek için özel mabedlerin ve heykellerin yıkılması için defalarca (MÖ 58, 53, 50 ve 48) emir vermesinden an-

laşılır (Cassius Dio, *Roma Tarihi*, 40, 47, 3-4 e 42, 26, 1- 2). *Triumvir*'ler Marcus Antonius, Marcus Aemilius Lepidus ve Caesar Octavianus Augustus'un *Campus Martius*'ta İsis ve Serapis onuruna halka açık bir tapınak yaptırması MÖ 43 yılını bulur (Cassius Dio, *Roma Tarihi*, 47, 15, 4). Actium Muharebesi'nden ve Octavianus'un Antonius ve Mısır'a karşı kazandığı zaferden sonra varolmaya devam eden tapınak en azından V. yüzyıla kadar kullanılmaya devam edilmiş. Ancak Octavianus aşikâr siyaset ve propaganda sebeplerinden dolayı *pomerium* içerisinde Mısır kültlerini yasaklarken halk tarafından inşa edilecek özel tapınaklara izin verir (Cassius Dio, *Roma Tarihi*, 53, 2, 4). Tiberius Iulius Caesar Augustus da Mısır kültlerine düşmanken, Caligula'dan itibaren Roma imparatorları bu külte izin verirler. Böylece *Capitolinus*, *Aventinus* ve *Quirinalis* tepelerinde İsis ve Serapis onuruna tapınaklar inşa edilir.

İsis kültü bir bütün olarak Yunan kültürünün derin etkisi altında kalmıştır, ama bazılarına göre bir Mısır kültü olarak kalmıştır: rahipleri Doğu kökenlidir, Mısır kıyafetleri giyerler ve litürji Mısır (hiyeroglif veya hiyeratik) ve Yunan dillerinde metinlerin okunmasını gerektirir.

İsis kültü çeşitli kamusal ve bireysel unsurlar içerir. Rahipler her gün tapınak açılışında bir ritüeli yerine getirirler. Kült heykeline dualarla, ilahilerle ve toprağa şarap dökerek ibadet edilir. Rahipler de, müminler de kurban törenleri yapabilir, şölenler veya özel adaklar sunabilirler. Yıllık bayram olan *Navigium Isidis*'in tarihi 5 Mart olup kışın verilen aradan sonra yeniden denize açılma tarihiyle örtüşür. İsis denizcilerin ve denizciliğin koruyucu tanrıçası olduğundan müminler heykelini bir geçit töreniyle limana kadar götürürler, bu arada rahipler de tanrıçanın sembollerini taşıyarak törene katılırlar.

İsis gizemlerinin kaynağı olarak Apuleius

Apuleius'un *Başkalaşımlar*'ının son kitabı, İsis'in gizemleri konusundaki en önemli kaynağımızdır. Dini bir inceleme eseri değil de edebi bir metinse de, büyük ölçüde güvenilir bir kaynak teşkil eder. Kabul töreninin çeşitli aşamalardan oluştuğunu Apuleius'tan öğreniyoruz. Tanrıça müstakbel mümine onayını verdikten sonra mümin kendisini büyük törene hazırlayacak olan bir dizi ritüele tabi tutulmalıdır.

Aday, arınma amaçlı yıkanma ve on gün boyunca etten ve şaraptan uzak durduktan sonra rahip tarafından kutsal kitaplar yoluyla eğitilir. Kabul töreni gece, tapınağın saklı bir kısmında gerçekleşir ve Apuleius'un yazdıklarına göre mümin çok yoğun bir duygusal deneyim yaşar, çünkü ritüel yoluyla yeraltının eşiğine ulaştığını düşünür. Ertesi sabah mümin her burç için birer tane olmak üzere 12 giysi giyer. Son olarak da keten giysisini giyer ve diğer müminlere bu kıyafetiyle sunulur.

İsis kültü başlangıçta Romalı yetkililerin zulmüne uğrarsa da, tanrıçanın kültü yine de Roma dinine entegre olur ve III. yüzyılda zirveye ulaşıp Roma dininin diğer kültleri gibi IV. yüzyıldan sonra yavaş yavaş söner.

Cybele olarak bilinen *Magna Mater* [Büyük Ana], tarihi, özellikleri, kültü, rahipleri ve Roma'daki muğlak statüsü açısından eşsiz bir tanrıçadır. Frigya (günümüzde Anadolu) kökenli olan Kybele, *Decemviri collegium*'u (sonraki adıyla *Quindecimviri sacris faciundis*) tarafından Roma'ya resmi olarak tanıtılmış ilk yabancı tanrısal varlıklardan biridir. Tarihçi Livius'un anlattıklarına göre MÖ 205'te, Roma'nın Kartaca ile karşı karşıya geldiği İkinci Pön Savaşı sırasında, Romalılar Sibylla Kitapları'ndaki bir kehanet doğrultusunda Büyük Frigya tanrıçasını kendi *pantheon*'larına katmaya karar verirler. Bu tanrıçanın Roma'nın zaferini garantileyeceğine inanılır. **Kybele**

Romalılar Frigya'ya giderek tanrıçadan Roma'ya gelmesini isterler ve ona orada bir kült adamayı vaat ederler. Tanrıçanın heykeli senatörlerden oluşan bir heyet eşliğinde MÖ 205 yılının 4 Nisan günü Ostia'ya ulaşır ve onun için tanrıçanın başlıca kült mekânı haline gelecek olan bir tapınak inşa edilir. Roma mimarlığına uygun şekilde inşa edilen bu yapı Palatinus tepesinin güneybatı kısmında, *pomerium*'un içinde, dolayısıyla Roma'nın genelde sadece kendi kökeniyle bağlantılı tanrılarına ayrılan en eski bölgesinde yer alır. MÖ 191 yılının 10 Nisan günü adanan tapınağın temelleri günümüzde de görünürdür.

Böylece Kybele Roma'nın geleneksel *pantheon*'una resmi olarak entegre edilir. Tanrıça kendi adını muhafaza eder ve başka bir Yunan-Roma tanrıçası tarafından özümsenmez. Hatta kendi sıfatlarını ve mitlerini de muhafaza eder. Frigya kökenli bir Ana tanrıça olmaya devam eder ve genelde iki aslanın arasında tahtta otururken tasvir edilir; başında kule şeklinde bir taç, elinde darbuka ve zil vardır. Kybele ile birlikte hayat arkadaşı, sevgilisi ve rahibi olan genç Attis de gelir. Mite göre Attis Kybele'ye ihanet ettikten sonra bir çam ağacının altında kendini hadım eder, sonra da ölür. Ancak genç tanrı da Kybele ile birlikte resmi olarak Roma *pantheon*'una dahil edilir. Attis, Büyük Ana'nın yanında yer alırsa da "marjinal" bir tanrıdır.

Tanrıların Ana'sına Roma'da iki kült adanır: biri Frigyalı kült personeli tarafından yerine getirilen "Doğu" kültü, diğeri Romalı yetkililer tarafından Roma ritüellerine uygun şekilde yerine getirilen "Roma" kültüdür. Bu kült sonradan, *Archigallus* adı verilen bir yüksek rahip başta olmak üzere Romalı kadın ve erkek rahipler tarafından icra edilecektir. Bu rahipler, *Gallus* olarak bilinen hadım rahiplerden oluşan Frigyalı din adamlarının yanında faaliyet gösterirler. *Gallus*'lar Attis'i taklit ederek özel bir tören sırasında, trans halindeyken kendi kendilerini hadım ederler. Gallus'lar kadın gibi giyinir, gösterişli bir şekilde makyaj yapar, saçlarını uzatır ve sokaklarda dilencilik yaparken Romalıların tiksinti dolu bakışlarına maruz kalırlar. Ancak Romalılar tanrıçayı kızdırmamak için onlara tahammül ederler. ***Archigallus***

Romalılar Büyük Ana onuruna her yıl 4-10 Nisan arasında *ludi Megalenses* adlı bir bayram düzenlerler. Bir geçit töreni, *circus*'ta müsabakalar, şölenler ve kurban törenlerinin dahil olduğu bu bayram tanrıçanın Roma'ya gelişi onuruna yer alır. İmparator Tiberius Claudius Caesar Augustus'tan (MÖ 10-MS 54)

itibaren 15-27 Mart arasında takvime Kybele adına yeni bayramlar da eklenir. Bu tarihlerde yer alan ritüeller Attis mitiyle bağlantılıdır. Bu bayramlar 15 Mart'ta *Canna intrat*, yani kamışın girişiyle başlar ve "kamış taşıyanlar" *collegium*'u bir geçit töreni düzenler. 22 Mart'taki *Arbor intrat*, yani ağacın girişinde "ağaç taşıyanlar" *collegium*'u tarafından ikinci bir geçit töreni düzenlenir ve tanrı Attis'in sembolü olan kutsal bir çam ağacı *Palatinus* tepesindeki tapınağa kadar taşınır. 24 Mart *Sanguis*, yani Kan günü olarak bilinir. O gün *Gallus*'lar çılgınlar gibi dans ederek kendi kendilerini kırbaçlarlar. Hadım ritüelinin o gün yer alması muhtemeldir. O günün sonunda kutsal ağaç ile kesilen organlar toprağa gömülür ve uzun bir cenaze nöbeti başlar. Ertesi gün, yani ilkbahar ekinoksuna denk gelen 25 Mart'ta Attis'in dirildiği ilan edilir. O gün *Hilaria*, yani büyük sevinç günüdür. 26 Mart ise *Requieto*, yani dinlenme günüdür ve 27 Mart'ta tanrıçanın heykeli büyük bir geçit töreniyle arınma amaçlı yıkanma için Almo nehrine kadar götürülür. Bu bayram dizisi, hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmadığımız, müminlere özgü başka ritüeller de içerir.

Ludi Megalenses

Tanrıların Büyük Ana'sı ile Attis iki ritüelle daha onurlandırılmıştır: *taurobolium* ile *criobolium* muhtemelen gizem kültleriyle bağlantılıdır. İlki bir boğanın, ikincisi de bir koçun kurban edilmesini öngörür. Bu kurban törenlerinden çeşitli sunaklarda söz edilir, ama ne yöntemleri ne de kesin gayeleri açıklanmıştır.

Kybele kültü MÖ II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar Roma'da rağbet görür. Çeşitli dönüşümlere uğradıktan sonra diğer kültlerle beraber o da ortadan kaybolur.

Tanrı Mithras da eski İran'dan Roma'ya ulaşmıştır. Zerdüşt dininde Mithras antlaşmaların ve sözleşmelerin garantörüdür, adalet tanrısıdır, Güneş'le bağdaştırılır ve askeri işlevlere de sahiptir.

Mithras

Mithras'a Roma tarihinde ilk olarak Gnaeus Pompeius Magnus (MÖ 106-48) döneminde, General Pompeius bu Pers tanrısına tuhaf ritüeller ve gizemler yoluyla ibadet eden Kilikyalı korsanlarla uğraştığı sıralarda rastlanır (Plutarkhos, *Pompeius*, 24). Mithras kültü I. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlar ve III. yüzyılda büyük rağbet görürse de, Roma'da hiçbir zaman resmi olarak kabul görmez ve kamusal kült haline gelmeyip hep bireysel düzeyde kalır.

Kutsal ritüeller, yapay bir mağarayı andıran ve *mithraeum* olarak bilinen tapınakta gerçekleşir. Günümüze ulaşmış bütün *mithraeum*'lar aynı mimari yapıya sahiptir. Yapı karanlık olmalı, tonozlu tavanı da yıldızlarla süslenmiş olmalıdır. Girişten merkezi bir koridor yoluyla dörtgen biçimindeki ana salona ulaşılır. Salonun iki yanında müminlerin şölenlerde oturduğu banklar vardır. Bulunan hayvan kalıntıları temelinde tavuk ve domuz eti tüketildiğini söyleyebiliriz. Mağaranın sonunda bulunan sunak, kanonik bir sahne olan *tauroctonia*, yani boğanın bir mağarada tanrı tarafından öldürülüşüyle süslenmiştir: bir köpek ve bir yılan yaradan akan kanı yalarken bir akrep de kurbanın

hayalarına saldırır. Mithras'ın yanında gündüz ile geceyi simgeleyen Cautes ile Cautopates yer alır. Güneş ile Ay sahneyi yukarıdan izlerler. *Tauroctonia* sahnesi bazen Mithras'ın ilksel kayadan doğuşu, Güneş'le kurduğu ittifak gibi kahramanlıklarının tasvir edildiği bir dizi imgenin merkezinde yer alır.

II ile IV. yüzyıllar arasında *mithraeum*'ların sayısı Roma İmparatorluğu'nun dört bir tarafında, ama özellikle Roma ve Ostia'da, limanlarda, yollarda, stratejik bölgelerde ve ordu tarafından savunulan sınırlar boyunca giderek artmıştır. *Mithraeum*'ların boyutlarının oldukça küçük olması cemaatlerin çok büyük olmadığını (ortalama 20 kişi) veya herkesin *mithraeum*'un içinde toplanmadığını düşündürür. Kadınlar kabul törenlerine dahil edilmezse de kölelerden ve *libertus*'lardan Roma yurttaşlarına, süvarilerden senatörlere her türlü sosyal sınıf kabul görür. Ancak Mithras'ın müminlerinin büyük kısmı Roma ordusundaki askerlerden ve subaylardan oluşur ve bu kültün yayılmasına asıl önayak olanlar onlardır.

Kabul töreni adayının ilk olarak hazırlık eğitiminden geçmesi gerektiğini biliyoruz, ama bu eğitimin içeriği konusunda ne yazık ki bilgi sahibi değiliz. Aday, kendisine açıklanan hiçbir şeyi açıklamayacağına dair yemin etmelidir. Sonrasında, *mithraeum*'larda bulunan bazı resimlerde tasvir edilen asıl kabul töreni başlar. Bu sınav sonucunda aday resmen Mithras cemaatine dahil olur ve hiyerarşinin ilk basamağına çıkar. Müminlerin tırmanabileceği yedi basamak vardır: kuzgun (*corax*), damat (*nymphus*), asker (*miles*), aslan (*leo*), İranlı (*perses*), Güneş'le beraber koşan (*heliodromus*) ve baba (*pater*). Her basamağa ona hamilik eden bir gezegen ve bir burç tekabül eder. Grubun zirvesinde de kutsal ritüellerin Baba'sı (*pater sacrorum*) yer alır.

Mithras kültü IV. yüzyılda Flavius Valerius Constantinus ve halefleri döneminde gerilemeye başlar. 387'den sonra Roma'da bu tanrıdan bir daha hiç söz edilmez olur.

Diğer kültler

İsis ile Serapis, Kybele ile Attis ve Mithras'ın yanı sıra, Roma'ya ve imparatorluğa farklı dönemlerde yerleşen ve anılmayı hak eden başka "Doğu" kökenli tanrılar da vardır: Anadolu kökenli Men, Sabazios ve Ma-Bellona, Suriye kökenli tanrıça Syria ile Baal ve Kommagene kökenli Baal. Kökeni muğlak olan Men, Ay'ı temsil eden şifacı bir tanrıdır. Sabazios'un kişiliği oldukça karmaşıktır, sefahati ve mistisizmi temel alan kültünün MÖ IV. yüzyıldan itibaren Atina'da rağbet gördüğü bilinir. Ma-Bellona güneş ve savaş tanrıçasıdır. Ma'nın kültü Roma'ya Lucius Cornelius Sulla (MÖ 138-78) döneminde, VI. Mithradates'e karşı yürütülen askeri sefer vesilesiyle gelir) ve İtalyan tanrıça Bellona'nın kültüyle kaynaşır. Bu vahşi kültün müminleri olan *hastiferus*'lar ("mızrak taşıyıcıları") aynı zamanda Kybele'nin kültüne de katılırlar. Tanrıça Syria Suriye'nin kuzeydoğusundaki Hierapolis-Bambyke *pantheon*'unun en yüce tanrısıdır. Kültü MÖ II. yüzyıldan itibaren Batı'da da yayılır. Son olarak üç Baal söz konusudur: biri Heliopolis, biri Dolikhe, biri de Şam kökenli olan Baal'lar Roma'da farklı derecelerde rağbet görür.

En talihlileri bir Kommagene şehri olan Dolikheli Baal'dır ve Hellenistik dönemde zaten Iuppiter Optimus Maximus ile birleşerek Iuppiter Dolichenus'a dönüşmüştür.

Doğu kültleri de, Roma'nın geleneksel dini de, bir dizi imparatorluk emirnamesiyle, artık "putperestlik" olarak tanımlanan bu dinlerin son bulmasına karar verildiği IV. yüzyıldan itibaren giderek silinirler. 380 yılında Flavius Theodosius ile diğer iki Augustus olan Flavius Gratianus ve Flavius Valentinianus tarafından yayınlanan emirnameyle Hıristiyanlık devlet dini olarak kabul edilir. 381'de ve 385'te imparatorluğun tamamında putperest ritüellerin yerine getirilmesi yasaklanır. O andan itibaren bütün putperest kültler kesin olarak yasaklanır ve Hıristiyanlık tek din olarak dayatılır.

Putperestliğin sonu

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; Dii Magni, Dii Minuti *ve Yeni Tanrılar*, s. 536; *Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları*, s. 550; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları*, s. 660; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Mitlerle Yaşamak ve Ölmek*, s. 756; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

Hıristiyanlık

Enrico Norelli

İsa'nın mesajı, büyük çeşitlilik gösteren Filistin Yahudiliğinin içinden doğmuş bir çağrıdır. Peki Yahudiliğe karşı, özerk bir din haline gelmeyi nasıl başardı? İsa'nın önemi, Tapınak'ın 70 yılında yıkılmasından sonra yeniden inşa edilen Yahudiliğin temel aldığı Yasayı göreceleştirmiş, Yunan-Roma aleminin güçlenip yayınlanmasına yardımcı olmuştur. Piskoposluk başta olmak üzere temel yönetim yapılarının oluştuğu, kanonik hale gelecek metinlerin yazıldığı ve Hıristiyanlığın en baştaki çeşitli biçimleri arasından diğer biçimleri "sapkın" ilan edip mahkûm edecek olan "ortodoksluğun" doğduğu, belirleyici önem taşıyan ilk iki yüzyıla bakalım.

Hıristiyanlığın İlk İki Yüzyılı

Nasıralı İsa'nın hayatı ile III. yüzyıl arasındaki dönemde Hıristiyanlık özerk bir din olarak giderek gelişir. Filistinli bir Yahudi olan İsa'nın amacı yeni bir din yaratmak değil, kötülüğü yok ederek evreni değiştirecek olan tanrısal müdahaleyi beklerken İsrail'e Tanrı'nın mesajını ve İsa'nın kendi faaliyetleriyle oluşmaya başlayan "krallığı"na dahil olma davetini iletmektir. Ne İsa'nın doğrudan müritleri ne de Tarsoslu Paulus yeni bir din yaratmayı planlarlar: İsa'nın ölümünün ve dirilişinin geçmişte İsrail'in ayrıcalığı olan geleceğin bütün halklara açıldığı dönüm noktasına işaret ettiğine inanırlar. İsa'ya inananlar arasında Yahudi olmayanların çokluğu ve Paulus'un da teşvikiyle gelişen, Musa'nın yasasına uymalarına gerek olmadığı inancı, İsa'ya inananların, Romalılara karşı düzenlenen ve 73 ve 135 yılında son bulan korkunç isyanlar sonrasında (isyanın zirvesi, 70 yılında Kudüs Tapınağı'nın yıkılmasıdır) Yasayı temel alarak kendini yeniden inşa eden Yahudilikten farklılaşmalarına katkıda bulunur. Hıristiyanlar ile daha az oranda olsa da Hıristiyan olmayan Yahudiler kimliklerini tanımlarken, bir grubu diğerinden ayırt etmeye yarayacak ideoloji ve uygulama temelli sınırlar da belirlerler. Hıristiyanlığın özelliklerini kesin olarak belirleyen süreçler II. yüzyılda yer alır: yerel grupların tek bir piskopos tarafından yönetildiği bir iktidar sistemi gelişir; başlangıcın anısını muhafaza etme amaçlı yazılı metinler hazırlanır ve zaman içinde aralarından seçilenlerle Yeni Ahit oluşturulur; İsa'ya inanan ama Yasaya uymaya devam eden müminler ile İsa'yı salt insan olarak algılayan müminler dışlanır; maddi dünyayı hor görerek İsa'nın mesajını İsrail'de tezahür edenden farklı, daha büyük bir Tanrı'ya dayandıran Hıristiyan teolojileri reddedilir; Hıristiyanlığı olabilecek en mükemmel din, dolayısıyla da toplumun Tanrı'nın iradesine tekabül etmesi için siyasi otoritelerin benimsemesi gereken din olarak tanıtmak için uğraş verilir.

Yahudilikten kopuş

Hıristiyanlığın Başlangıç Tarihi

Tuhaf görünse de, Hıristiyanlığın ne zaman başladığı henüz belirlenmemiştir. Nasıralı İsa'nın Yahudiliğin dini sistemi içerisinde eyleme geçmek isteyen, ama yeni bir din yaratmak gibi bir amacı olmayan bir Yahudi olduğu tarihçiler tarafından bilinir. Bir süre boyunca Hıristiyanlığın asıl kurucusunun Paulus olduğu düşünülmüştür, ama günümüzde onun da, Nasıralı İsa'ya ve özellikle ölümüne temel bir rol atfetmesine rağmen Yahudilik içerisinde hareket etmeye devam ettiğine karar verilmiştir. İsa'yı dünyanın son döneminde Tanrı'nın habercisi olarak görmek, tek ve belirleyici bir rolü olduğunu düşünmek Yahudiliğin dışına çıkmak demek değildir. Bazılarına göre I. yüzyıl sonlarına doğru, başkalarına göre daha sonra yazılmış olan *Elçilerin İşleri* kitabına göre (11, 26) muhtemelen 30'lu

***Khristianismos* terimi**

yılların ortalarında Antiokheia'da [Antakya] İsa'nın müritleri için grubun dışındakiler tarafından kullanılmaya başlanan "Hıristiyan" terimi bile Hıristiyanlığın o dönemde özerk bir din olduğunu göstermeye yetmez, çünkü bu terim Yahudiliğin içindeki bir akım için kullanılmış olabilir. 115 yılına doğru Antiokheia Piskoposu İgnatios *khristianismos*'tan (bildiğimiz kadarıyla bu terimin ilk kullanılışı) *ioudaismos*'tan ayrı olarak söz eder, ancak burada *ioudaismos* günümüzdeki Yahudilik değil, Yahudi yasalarına militanlık derecesinde bağlılık demektir (*Paulus'un Galatyalılara mektubu* 1,13'teki ve MÖ II. yüzyıla ait *Makabeler* kitaplarındaki gibi), *khristianismos* da muhtemelen sistem anlamında din için değil de, İgnatios'un *ioudaismos*'a karşıt olarak gördüğü, farklı bir uygulama için kullanılmıştır.

Hıristiyanlıktan söz etmeye başlamak için hem İsa'yı otorite kabul eden, hem Yahudi olarak tanımlanan gruplardan ayırt edilmelerine sebebiyet veren âdetlere sahip olan hem de "Yahudiler"den bilinçli olarak ayrı duran grupların varlığı önemli bir kriter teşkil eder. Ancak böyle bir ayrımın evrensel olarak gerçekleştiği anı tespit etmek mümkün değildir, çünkü İsa'nın müritleri yüzyıllar boyunca İsa'ya inanmayan Yahudilerle temas içinde olmaya, hatta bazı durumlarda Musa'nın yasalarına uymaya devam etmişlerdir. Son yıllarda haklı olarak İsa'ya inananlar ile Yahudiler arasındaki yoğun ve çeşitlilik gösteren ilişkiler üzerinde durulmuş ve hem ortak geleneklere sahip toplumlara hem de çeşitli kimlikleri tanımlamak için gösterilen çabaların beraberinde getirdiği "öteki" ile ilişkiyi ve ötekinin kimliğinin, eleştirel olsa da kendi kimliklerinden ayrı olamayan inşasına ışık tutulmuştur. Örneğin bazı durumlarda Hıristiyanlığın Yahudiliğe yönelttiği eleştiriler aslında İsa'nın bazı mürit gruplarının, rakiplerinin Hıristiyanlığa değil de Yahudiliğe özgü olarak gördüğü fikirlerden ve âdetlerden dolayı "sahte Hıristiyan" muamelesi görmesine neden olmuştur. Böyle bir yaklaşım Hıristiyanlık ile Yahudiliğin ayrı dinler olmasını gerektirmez: ayrı ve birbirlerine karşıt dinler olarak nitelikleri, İsa'nın müritlerini dışlamaya yönelik söylemin de bir sonucudur. Örneğin bazı Hıristiyan teologlar Musa'nın Yasasına uymanın Yahudilerin özelliği olduğunu ve bir Hıristiyan için kabul edilemez olduğunu belirleyince Yasaya uymaya devam eden İsa'nın müritleri aniden kendilerinde birbiriyle uyuşması imkânsız iki kimliği birleştirmiş ucubeler gibi görünmüştür: böyle bir durum aynı zamanda sapkınlık temelinde tanımlamadır.

"Sahte Hıristiyanlar"

Bu süreçlerin ritmi ve gerçekleşme şekli, yerine ve şartlarına göre büyük farklılık gösterir. 100 yılına doğru gelenekler doğrultusunda Yuhanna'ya atfedilen İncil'de İsa, onu Tanrı'yı açıklayan kişi olarak görmeyen "Yahudilere" karşıt olarak sunulur: böyle bir anakronizmi açıklamak için bu eserin, İsa'nın İncil'de belirlenen portresinde kendini gören müritlerinin yaşadığı durumun İsa'nın hayatına yansıtıldığını kabul etmek gereklidir. Zaten eserin kendinde bu durumun belli olduğu yerler vardır: "yetkililer, İsa'nın Mesih olduğunu açık-

ça söyleyeni havra dışı etmek için aralarında sözbirliği etmişlerdi" (9, 22). İsa hayattayken söz konusu olması zor olan böyle bir beyan, 66-73 yıllarının Yahudi isyanının bastırılması ve Tapınak'ın yıkılması felaketinden sonra, hahamların Yahudiliği yazılı yasa ve sözlü yasa (yani Farisi geleneği) temelinde yeniden inşa etmeye çalıştığı ve Tanrı ile İsrail arasında yasa dışında bir aracının kabulünü tehlikeli bir çatlak olarak gördüğü dönemde belirli Yahudi toplumlarının İsa'yı Mesih olarak gören Yahudilere karşı husumetini yansıtıyor olabilir. Farisi-Rabbinik geleneğe dayalı çift Tevrat'ı (yazılı ve sözlü) temel alan bir din olarak baştan tanımlayan yetkililerin bu yaklaşımı muhtemelen Yuhanna İncili'nde kendilerini ifade eden toplumların İsa'nın Tanrı'nın Oğlu ve Kelamı, evrenin yaratılmasında ortağı, Tanrı'yı gerçek anlamda tanıyan ve insanlara tanıtabilecek tek kişi olduğu konusundaki, İsrail Kutsal Metinleri'nin içerdiği vahiyin tamamını sınırlı ve geçici hale getiren "yüce" algısına gösterilen tepkiyi de yansıtır.

Yahudilik ve İnciller

Başka bölgelerde İsa'nın müritleri muhtemelen Yasanın otoritesiyle bu kadar doğrudan çelişmeyen imgelerini geliştirmişlerdir, dolayısıyla İsa'ya inanmayan Yahudi toplumlarıyla hızlı kırılmalara yol açmaya o kadar eğilimli değildirler. Ama İsa'nın müridi kimliğini tanımlama ve muhafaza etme ihtiyacı Yasaya getirilen yorumu (İsa'ya atfedilen yorumu) İsa'ya inanmayan Yahudi hocaların ve onların müritlerinin yorumuna (örneğin Matta İncili'ne) karşıt olarak sunmayı gerektirir. Başka bir deyişle, kimliğin ötekinin olumsuz "inşası" yoluyla tanımlanmasının tohumları özellikle İsa'nın müritleri arasında I. yüzyıldan itibaren varolmalıydı, ama farklı şekillerde ve çok farklı sürelerde olgunlaşmışlardır. Bundan sonraki sayfalarda İsa'nın hayatı ile Hıristiyanlığın tarihini yönlendirecek temel önermelerin belirlendiği II. yüzyıl sonları arasındaki gelişmelere dair bazı hipotezleri izah edeceğiz.

İsa Kimdir?

Hıristiyanlığın başlangıcı meselesine geri dönecek olursak, çağımızın I. yüzyılının 20'li yıllarının sonuna doğru, bazılarına göre bir küçük zanaatkâr, bazılarına göreyse bir çiftçi, doğduğu bölge olan Celile (İsa'nın Beytüllahim'de doğmuş olması bir efsaneden ibarettir) ile muhtemelen İsrail topraklarına komşu birkaç bölgenin köylerini karizmatik gezgin faaliyetlerine dahil eder; büyük şehirlerden uzak durur, ama Judaea'ya, Kudüs'e bir veya daha fazla sefer giderek Tapınak'ın yakında yıkılacağı kehanetinde bulunduğu anlatılır; aynı yıllarda benzer bir kehanette bulunan diğer Yahudi "kâhinler" arasında Yahudi tarihçi Flavius Josephus'a göre (*Bellum Iudaicum* [*Yahudi Savaşı*] 6, 300-309) Romalı *procurator* Albinus döneminde (62 yılına doğru) Ananias'ın oğlu Jesus da vardır. İsa, o dönemde Judaea'yı kontrolleri altında tutan Romalılar tarafından muhtemelen Tapınak'la bağlantılı rahip sınıfının onayı veya işbirliğiyle

göz altına alınır, mesih iddiasından dolayı, dolayısıyla da Roma otoritesine isyan ettiği için mahkûm edilir ve 30 yılının Nisan ayında, Paskalya civarında çarmıha gerildiği sanılır. Etrafında toplanan mürit grubu İsa'nın ölümünden sonra dağılır, ama sonra, utanç verici ölümüne rağmen, daha doğrusu ondan dolayı onu ve davasını yine de desteklemeye devam ettiklerinden emin olarak yeniden toplanır.

Tartışma konusu olan da zaten bu davanın, yani İsa'nın ilan ettiği şeyin ne olduğudur. Çeşitli kadim kaynaklarda vaazının Tanrı'nın krallığını temel aldığı anlatılır. Tanrı'nın evrenin kralı olduğu, kabul gören bir ilkedir; ancak İsrail'deki bazı çevreler Tanrı'nın kötü ruhani güçlerin dünyaya hâkim olmasına izin verdiğini, ama yakında onları yenmek ve dünya üzerindeki hâkimiyetini ve İsrail'in diğer uluslar üzerindeki hâkimiyetini nihai olarak kurmak için müdahalede bulunacağını öne sürerler. İsa'nın bir yandan bu beklentiyi paylaştığı, ama diğer yandan, kendine özgü bir özellik olarak, kendi şahsı yoluyla Tanrı'nın, güçlerini göstermeye devam eden kötülüklere rağmen somut bağlamlarda ve şartlarda krallığını gerçekleştirmeye başladığını savunduğu anlaşılıyor. İsa şifa dağıtır, kötü ruhları kovar ve bu eylemleri Tanrı sevgisiyle ve Tanrı'nın İsrail'deki herkese karşılıksız olarak sunduğu, kendisine tamamıyla güvenerek kendisiyle uzlaşma fırsatıyla bağdaştırır.

İsa'nın vaazı

İsa hayatını karizmatik bir gezgin olarak sürdürür; ailesiyle bağlarını koparır, hem şahsını ve mesajını hem de onun radikal ahlak anlayışını paylaşan kadın ve erkeklerden oluşan mürit grubunu ağırlayanların cömertliği sayesinde hayatını sürdürür; İsa'nın mesajını benimseyen ama aileleri ve toplumla olan ilişkilerini sürdürenler de vardır. Alman tefsirci Gerd Theissen'in vurguladığı gibi, İsa'nın anlayışı dini değer taşımanın yanı sıra, toplumsal parçalanma ve yoksullaşma haline de bir çözüm sağlayabilir, çünkü sefalet içinde yaşamasa da krizin tehdidi altında olan toplumsal sınıfların üyeleri mal ve mülkten, toplumsal bağların sağladığı himayeden, yerleşik hayattan feragat etme *ethos*'unu gönüllü olarak seçebilir ve bu statünün Tanrı'nın himayesine girme anlamına geldiğine inanabilir. Ufukta yine de yakın zamanda gerçekleşecek evrensel bir felaket, ardından da Tanrı'nın krallığının nihai olarak kurulması vardır, ama o felaketten hemen önceki şimdiki zaman geleneksel imgelerinde olduğu üzere giderek daha korkunç felaketlerin gerçekleşeceği bir dönem değil de Tanrı'nın krallığının çok yakın olduğu ve ona gizemli bir şekilde erişilebileceği bir dönem olarak nitelenir.

Ahlak anlayışı

Bu durumda İsa'nın şahsı sadece yaklaşmakta olan Tanrı'nın krallığının peygamberi değil, bu krallığın ilk aşamasının da aracıdır, dolayısıyla evrensel tarihte eşsiz ve belirleyici bir işlev sahibidir. İsa'nın, Tanrı'nın elçilerine geleneksel olarak atfedilen ve ölümünden hemen sonra müritleri tarafından kendisine bahşedilen sıfatlardan ve rollerden bazılarını kendiliğinden benimseyip benimsemediğini söylemek zordur (mesih, yani

Sıfatlar

krallara ve rahiplere özgü bir unvan olan "kutsanmış"; kendinden tanrısal bir hal ifade etmeyip hem İsrail'in seçilmiş olmasına hem de Tanrı'nın ıstırap çeken hizmetkârına atıfta bulunan Tanrı'nın Oğlu; İsa'nın kendini "Efendi" veya "kurtarıcı" olarak tanıtmadığı ise kesindir). "İsa'nın sözlerinin kaynağı" (aşağıda ele alınacaktır) İsa'ya sadece "İnsanın oğlu" unvanını atfeder, o da İsa'nın kendi için benimsediği tek unvan olabilir. Bu sıfat da mevcut toplumsal marjinalizasyon ("günümüzdeki "insanoğlu" anlamında) ile Tanrı'nın krallığının gerçekleştiği gelecekteki yüceltiliş (terimin önce Daniel kitabı 7, 13, sonra *Hanok'un Meselleri* kitabında nihai kıyamette bir rol oynaması beklenen belirli bir kişi anlamındaki kullanımı doğrultusunda) arasındaki gerilimden beslenir gibidir.

Bu durumda İsa bir Hıristiyan değildi, ama şahsiyeti Hıristiyanlığın başlangıcından ayrı tutulamaz: bir yandan mesajı, büyük ölçüde değişmiş olmasına rağmen, müritlerinin farklı biçimlerdeki mesajlarında varolmaya devam eder ve şahsının Tanrı ile halkı arasındaki ilişkilerde oynadığı temel rol müritleri tarafından icat edilmemiş olup aslında kendisine aittir (ama dirilişini kapsamaz), diğer yandan İsa'nın eylemi ve vaazı ile ilk müritleri arasında devamlılık söz konusudur.

Hem kronolojik açıdan İsa'ya mümkün olduğu kadar yaklaşmak hem de Hıristiyanlığın "kutsal metni"nin, yani Yeni Ahit'in nasıl oluştuğunu anlamak için ilk Hıristiyan metinleri konusundaki edebi eleştirileri göz önüne almak gereklidir. Günümüze ulaşan en eski Hıristiyan metinleri Paulus'un 50'li yılların ilk yarısında yazıldığına inanılan mektuplarıdır. İncil'lere gelince, araştırmacıların büyük kısmı en eskisi sayılan Markos İncili'nin 70 yılı civarında yazıldığına ve Matta ile Luka tarafından kaynak olarak kullanıldığına inanır. Matta ile Luka İncillerinden Markos'unkine tekabül eden içerik (onlarınkinden çok daha kısadır) çıkarıldığında geriye hem onlara özgü kısımlar hem de onlara ortak olan ama Markos İncili'nde bulunmayan kısımlar kalır. Bunların neredeyse tamamı, İsa'nın sözleridir: dolayısıyla Matta ile Luka'nın da birbirlerinden bağımsız olarak, özellikle Çile'nin anlatımında, o sözleri içeren, anlatımsal malzemeden yoksun bir belgeden yararlanmış olmaları mümkündür. Varlığı muhtemel olan ama kesin olmayan bu belgeden "İsa'nın sözlerinin kaynağı" veya Q olarak söz edilir; bu belge 50'li yıllarda varolmalıydı. İncil'ler gibi o da İsa'nın şahsının bir yorumunu teşkil eder, ama İsa'nın sözlerinin aktarımında çok daha eski bir safhaya ulaşmamıza izin verir. Matta İncili'ne gelince, 80 yılı civarında yazıldığına inanılır: II. yüzyıl başlarına tarihlenen bir geleneğe göre Havari Matta kitabını Arami dilinde (İsa'nın dili) yazmıştır ve günümüze ulaşan Yunanca metin sonradan yapılan tercümelerden biridir; ancak bu inanış muhtemelen bir efsaneden ibarettir. Yuhanna'nınki olarak bilinen İncil'in ise, Kilise geleneğinin sonradan öne sürdüğü şekilde İsa'nın müridi, Zebedaios'un oğlu Yuhanna tarafından yazılmadığı-

Hıristiyan kaynakları

na şüphe yoktur; muhtemelen I. yüzyıl sonlarına tarihlenen bu eser Tanrı'yı insanlara açıklayan tek ve ilahi bir varlık olarak görülen İsa konusunda teolojik düşünceler içerir; bundan dolayı, Yuhanna İncili de çok eski bir içeriğe sahipse de, İsa konusunda kaynak olarak diğer İncil'ler tercih edilir.

Yeni Ahit'e dahil olan dört İncil'den hiçbirinde yazarının adı yoktur. Markos ile Luka'nın adlarından çok erken bir tarihten itibaren söz edilmeye başlanır ve İsa'nın müritleri olmadıkları için o İncil'lerin gerçek yazarları olmaları muhtemeldir: onlara uydurma isimler verilmiş olsaydı bu kadar tanınmamış kişiler seçilmezdi. Her halükârda, Markos ile Luka İncil'lerinin içeriğini meşru kılmak için, Markos'un Petrus'un, Luka'nın da Paulus'un tanıdığı olduğu anlatılır, böylece bu iki İncil'in içerikleri o iki havarinin öğretilerine dayandırılmış olunur; ancak bu bağlantılar büyük ihtimalle efsanelere dayanır (aslında Paulus'un tanıdığı olan bir Markos vardır, bkz. Filimon 24 ve Koloseliler 4, 10-11). Zaten I ila II. yüzyıllar arasında İsa konusunda sayısız eser dolaşıma girer: bazılarının metni bir bütün olarak (en ünlüsü, İsa'nın sözlerinin bir derlemesi niteliğindeki Tomas İncili'dir ve keşfi, Q'ya atfedilen bu türün Hıristiyanlığın başlangıç döneminde de var olduğunu teyit etmiştir) bazılarının sadece fragmanları ulaşmıştır (Petrus İncili, Yahudilerin, Nazarenlerin ve Ebionitlerin İncil'lerinin her biri İsa'nın belirli bir portresini tasvir eder). Başlarda yazılı İncil'ler, ilk on yıllarda mutlak hâkimiyete sahip olan sözlü gelenekle bir arada var olurlar. Önce birinci, sonra da ikinci kuşağın ölümüyle dolaşımdaki yazılı metinlerden hangilerinin İsa konusundaki hakiki geleneği içerdiğini tespit etme ihtiyacı hissedilir; bazı metinlerin, fikirleri ve uygulamaları II. yüzyılda giderek kabul gören "ortodoksluk"la uyumsuz sayılacak grupların teolojisini yansıtıyor olması seçim sürecine katkıda bulunur. Yahudilerin Kitabı Mukaddes'i artık "Eski Ahit" olarak bilinecektir; Hıristiyanların onun yanında yer verecekleri Yeni Ahit'i oluşturacak, Hıristiyanlık konusunda normatif metinlerin derlenmesinden ibaret olan son derece karmaşık süreç resmi olarak IV. yüzyılda tamamlanır, ama dört İncil başta olmak üzere, kabul edilen metinlerin seçilmesi II. yüzyıl sonlarında neredeyse bütünüyle tamamlanır

İncil'lerin yazarları

İsa'nın Faaliyetlerinin Devamı

İsa'nın ölümünden sonra faaliyetine onun yokluğunda nasıl devam edileceği meselesi ortaya çıkar: rolü tanımı itibarıyla tek olan bu şahsiyetin "varisi" kim olabilir ve nasıl seçilir? Başlangıçta olası çözümler, İsa'nın kıyamet günü için ve kötülüğü nihai olarak yok edip Tanrı'nın Krallığını oluşturmak için Tanrı'nın yanındaki şanlı hayatından dünyaya kısa sürede geri döneceği inancıyla şartlanır. Başta çözümler iki ana çizgiyi izlediği görülür; ikinci olarak sunacağımızın (ilkinden unsurlar da entegre ederek) baskın hale gelmesi hem İsa'nın geri dönüşünün gecikeceği ve belirsiz olduğu deneyimini atlatabilmiş olmasından hem de daha sağlam sosyolojik yapıları temel almasındandır.

Sonradan ortadan kalkacak olan ilk çözüm, kadın ve erkeklerden oluşan gezgin karizmatik vaizlerin Suriye ve Filistin'in kırsal bölgelerinde İsa'nın hayat tarzını uygulamaya devam ederek onun öğretilerini yaymaları ve çeşitli kaynaklarda muhafaza edilmiş bir formülle kendilerini meşru kılmalarıdır: Q (Matta İncili 10, 40 ve Luka İncili 10, 16 ile karşılaştırmalar sonucu teyit edilmiştir), Markos İncili (9, 37) ve Yuhanna İncili'ne (13, 20) göre Matta'nın formülü şudur: "Sizi kabul eden beni kabul eder, beni kabul eden de beni göndereni kabul eder". Böylelikle misyonerler kendilerine neredeyse İsa'yla eşit derecede otorite atfedilmesini istemiş olurlar: mevcudiyetleri İsa'yı mevcut kılar, sözleri de İsa'nın sözlerinin Tanrı'nın eylemi bağlamında yeniden yürürlüğe girmesi anlamına gelir (bu karizmatik şahsiyetler İsa gibi hastaları iyileştirir, şeytanı kovarlar). İsa'nın yokluğu sorununa getirilen bu çözüm, sözel bir bağlama uygundur, çünkü sözün telaffuz edilmesi ve etkisi, onu telaffuz edenin mevcudiyetinden ve muhataplarıyla iletişim kurduğu somut bağlamdan ayrı tutulamaz. Markos (6, 7-11), Matta (10, 1-16) ve Luka (9, 1-5; 10, 1-12) İncil'lerinde, görevlendirilen müritlere yönelik olarak İsa'nın ağzından çıkmış gibi aktarılan talimatlar büyük ihtimalle böyle çevrelerde muhafaza edilmiştir. Q belgesi de bu çevrelerden kaynaklanmış olabilir. İsa'nın faaliyetinin devam etmesini sağlayan bu çözüm şekli İsa'nın ölümünü görmezden gelmez, Q belgesinde de, Çile anlatılmazsa da, çarmıhı yüklenip taşımadan söz edilmesinin (Luka 14, 27) İsa'nın ölümüne atıfta bulunduğu kesindir. Ancak bu gelenekte İsa'nın ölümünün insanlığı kurtaracak bir olay olarak değil de İsa'yı (ve müritlerini) İsrail'de zulüm gören ve öldürülen peygamberler grubuna dahil eden veya Kitabı Mukaddes'te düşmanlarının zulmüne uğrayıp öldürülen, ama sonra Tanrı tarafından takdir edilen adil insan örneğine benzeten kaderi olarak yorumlandığı anlaşılır. Tanrı tarafından takdir edilme, diriliş haberiyle ifade edilmek isteneni, yani Tanrı'nın İsa'nın ölümü yoluyla onun üzerindeki hak iddiasını ifade etmenin başka bir yoludur, ama Tanrı'nın elçisinin trajik kaderi vurgulanmış olur.

Gezgin vaizler

İsa'nın faaliyetini devam ettirmenin diğer şekli de ölümünden sonra müritlerinin deneyimlerinden yola çıkar; müritlerinin nasıl davrandığını tam olarak bilemeyiz, ama İsa'nın ölümünün Tanrı tarafından terk edildiği anlamına gelmediğine, Tanrı'nın onu kendisiyle tam katılım halinde yeni ve nihai bir hayata kabul ettiğine ikna oldukları anlaşılmaktadır; "diriliş" adını verdiğimiz olgu en eski metinlerde uyanış, ayağa kalkma, Tanrı'ya yükselme şeklinde anlatılır. Tanrı'nın İsa yoluyla bulunduğu eylem, dünyanın son döneminin başlangıcı olarak algılanır; bu dönem İsa'nın dönüşüyle ve ona inananların kurtuluşuyla sonuçlanacaktır; mümkün olduğu kadar çok İsraillinin kurtulmasını sağlama ihtiyacı, müritlerinin misyonlarına daha yoğun bir şekilde dönmelerini sağlar. Bunun için de İsa'nın yaydığı mesajdan farklı olarak, İsa'nın dirilişinin hem hareket noktasını hem de içeriğini oluşturduğu bir vaaz şekline başvururlar.

Müritlerinin İsa'yı taklit etmesi

Dirilen İsa'nın tezahürlerine tanık olanlar, bu mesajın garantörleri ve onu ilk aktaranlar haline gelirler; zaten İncil'lerin sonunda, İsa'nın müritlerine göründüğü anlatıldığında İsa'nın İncil'i herkese açıklama emri de yer alır: bu anlatılar İsa'nın dirilişi konusundaki beyanların en eski şeklini içermez elbet (en eski şekli için Paulus'un mektuplarındaki, örneğin *1. Korintliler* 15, 3-7'deki kadim inanç beyanlarını incelemek gerekir), ama müritlerinin İsa'nın dirilişi ile ona tanık olanlar için bu durumu başkalarına anlatma zorunluluğu arasındaki bağıntıya ne gözle baktıklarını yansıtırlar. Böylece İsa'ya inanan küçük gruplar ortaya çıkar ve İsa'nın ölümünü anıp yakında geri döneceğine olan inançlarını tazelemek için bir araya gelirler ve İsa'nın ölmeden hemen önce müritleriyle bir araya geldiği son yemeği örnek alarak ritüel amaçlı bir öğün yerler; İsa'nın Çile'si ve ölümü, bu cemaatlerin kuruluş öyküsü (daha doğrusu "miti") olarak gelişmiş olabilir. Havari Paulus'un mektuplarında da bu durum anlatılır: kentsel ortamlarda küçük gruplar, hatta aynı şehirde birden fazla grup (*Korintliler* kitabına göre Korinthos'ta en azından altı grup vardır) akşama doğru beraber yemek yemek üzere evlerde buluşurlar; 1 *Korintliler* kitabından görüldüğü üzere, kült bağlamında vecd halinde kısa konuşmalar, meleklerin dili olarak algılanan anlaşılmaz beyanlar, iyileşmeler gibi olgular gerçekleşir ve havarilerin vaazı yoluyla yapılan çağrı üzerine toplanan cemaatler arasında (Paulus'un mektuplarında Yunanca *ekklesia* terimi İsa'ya inananların tamamı için değil de yerel cemaatler için kullanılır) İsa'nın Ruhunun mevcudiyetinin göstergesi olarak yorumlanırlar.

Tanıklar ve cemaatler

Mesajın Yahudi Olmayanlar Arasında Yayılması

İsa'nın başlattığı hareket başlangıçta İsrail içerisinde bir "uyanış" hareketidir. Sonradan Yeni Ahit'e dahil edilecek olan *Elçilerin İşleri* kitabında hareket noktasının ve merkezinin Kudüs olduğu ve yönünü On İkiler'den aldığı açıklanır. On İkiler İsa'nın "müritleri" ile (ama müritlerin arasından seçilmişlerdir) veya misyonerlik yapan "havariler" ile aynı kişiler değildirler. Bazı araştırmacılar On İkiler grubunun İsa'nın ölümünden sonra kurulduğunu öne sürerse de, bu grubun onun tarafından kurulduğunu belirten İncil'ler muhtemelen daha doğru bir bilgi içerir: On İkiler daha sonra bir araya gelseydi, Yahuda'nın onlardan biri olması zor olurdu. En eski İncil olan *Markos*'a göre (3, 13-19), İsa onları kendisiyle aynı faaliyetlerde bulunmaları, yani hastaları iyileştirmeleri, şeytan çıkarmaları ve Tanrı'nın krallığını ilan etmeleri için görevlendirmiştir. Ancak kaynaklardan verilen görevlerin daha büyük sayıda kişiye verildiği görülür ve Q'da aktarılan İsa'nın bir sözüne göre On İkiler on iki tahta oturacak ve kıyamet gününde İsrail kavimlerini yargılayacaktı (*Matta* 19, 28 ve *Luka* 22, 30). İsa'nın On İkiler'i Tanrı'nın kendisi aracılığıyla bir araya getirdiği İsrail'in sembolü olarak görmesi muhtemeldir. 50'li yılların ilk yarısında yazılan Paulus'un mektuplarında On İkiler'den hiç söz e-

On İkiler

dilmez: tek istisna, Paulus'un başkasından aktardığı, On İkiler'in İsa'nın dirilişine tanık olduğunun anlatıldığı bir inanç beyanıdır (*1 Korintliler* 15, 5). Muhtemelen 48/49'da yer alan ve önemli kararların alındığı bir toplantı *Elçilerin İşleri* kitabında (15, 1-29) ve Paulus'un *Galatyalılar* mektubunda (2, 1-10) tarif edilir: ancak ilk kitapta "havarilere" (bu kitabın yazarına göre On İkiler) en yüksek otorite atfedilirken, Paulus İsa'nın kardeşi Yakup'un yanı sıra, Yakup (İsa'nın ailesinden olmasına rağmen onun faaliyetlerine katılmamıştır) ile İsa'nın dostları olan Petrus ve Zebedaios'un oğlu Yuhanna'dan oluşan ve bir miktar ironiyle de olsa "sütunlar" olarak tanımladığı bir üçlüyü asıl otorite kaynağı ilan eder. Paulus'un anlattıkları diğer kitaplarla çelişse bile bu noktada tercih edilmelidir, çünkü olaylara tanık olan biri tarafından, o olaylardan çok kısa süre sonra, yani teyit edilmelerinin henüz mümkün olduğu bir dönemde, o olaylara tanık olan biri tarafından yazılmıştır. Bu durumda On İkiler grubu bu dönemde dağılmış olmalıdır (zaten üyelerinden biri olan Zebedaios'un oğlu Yakup hayatını kaybetmiştir: *Elçilerin İşleri* 12, 1) ve her halükârda yönetim açısından sorumluluk sahibi değildi.

Kudüs'ün İsa'nın misyonunun hareket noktası, On İkiler'in en yüksek otoriteler olarak sunulduğu, misyonun Samiriye, Antiokheia, Anadolu ve Yunanistan yoluyla Roma'ya ulaştığının anlatıldığı *Elçilerin İşleri* değerli unsurlar içerir, ama bir yandan olayları seçiciliğe tabi tutarken, diğer yandan İncil'in İsrail'den paganlara uzanan güzergâhını anlatmak isteyen yazarın son derece taraflı yorumlarını yansıtır. İncil'in güzergâhı, eserin başında ve sonunda yer alan ve Paulus'un yolculukları sayesinde birleştirilen iki coğrafi kutup noktası Kudüs ve Roma sembolleri yoluyla anlatılır. İsa'nın ölümünden sonra mesajının çeşitli yönlerde yayılmaya başladığını çeşitli ipuçlarından anlarız. Dirilmiş İsa'nın ilk tezahürlerinin bazı kaynaklarda Celile'de yer alması (*Markos* 15, 7) o bölgede İsa'nın müritlerinden oluşan küçük cemaatlerin en başlardan itibaren burada varolmasıyla açıklanabilir; bazı anlatılarda Samiriye'ye gösterilen ilgi (*Yuhanna* 4, 1-42; *Elçilerin İşleri* 8, 5-25) o bölgede İncil'in nasıl yayıldığına dair kadim geleneklere işaret eder. Suriye'deki Antiokheia şehri, *Elçilerin İşleri* kitabından da anlaşılacağı üzere İsa'nın ölümünden hemen sonra önem kazanır; Roma'da, Paulus onlara bir mektup yazmadan (56 yılına doğru) önce de İsa'ya inananlar vardır. Ancak 66-73 döneminde Yahudiler Roma'ya isyan edene kadar Kudüs'ün en önemli merkez olduğuna şüphe yoktur; Paulus'un misyonunun Kudüs cemaati tarafından sonradan da olsa onaylanmış olmasını önemli bulmuş olması Kudüs'ün önemini teyit eder. Hatta ilk yıllarda İsa'nın dönüşünün Kudüs'te gerçekleşmesinin beklenmiş olması muhtemeldir.

Misyon ve yayılma

Kudüs cemaatinin daha önce gördüğümüz üzere Paulus'un sözünü ettiği üç "sütun" tarafından yönlendirilmiş olması, İsa'nın varisleri konusunda iki kriter arasında uzlaşmaya varıldığına işaret eder: bir tarafta Yakup'un temsil ettiği İsa'nın kendi ailesi, diğer tarafta Petrus ile Yuhanna'nın temsil ettiği, onunla

birlikte gezen müritleri vardır. Ancak bu ikili bu cemaat içinde sürekli olarak yer almazlar: toplantı döneminde Petrus zaten geniş kapsamlı misyoner faaliyetleri gerçekleştirmiştir (*Galatyalılar* 2, 7-8) ve sonrasında yeniden yola çıkar (*Galatyalılar* 2, 11-14); aynı şey Yuhanna için de söz konusudur, çünkü daha sonra Anadolu'yla bağlantılı olarak anılacaktır. Kudüs'teki cemaatin asıl lideri, Yahudiler arası bir tür hesaplaşma sonucunda 62 yılında gerçekleşen ölümüne kadar Yakup'tur; Yahudi tarihçi Flavius Josephus'un anlattığı üzere (*Antiquitates Judaicae* [*Yahudilerin Eski Tarihi*] 20, 1 97-203) Roma *procurator*'u Festus'un ölümü ile halefi Albinus'un Kudüs'e gelişi arasında, Judaea'da Roma *procurator*'unun olmadığı bir dönemde başrahip Ananos (II. Anna) sinodu Kudüs'te toplar ve aralarında Yakup'un da olduğu birkaç kişiyi Yasayı ihlal etme suçuyla yargılatıp taşlanarak idama çarptırır.

Kudüs cemaati

Yakup bildiğimiz kadarıyla dinine bağlı bir Yahudi'dir, ama İsa'nın mesih olduğuna inanması ve lideri olduğu cemaatin kıyamet günü öncesi ruhun kurtuluşunu elde etmiş olanların cemaati olması suçlamanın gerekçelerini oluşturmuş olabilir, ama tabii birisi belirli bir kişiyi mesihle özdeşleştirdiği için ölüm cezasına çarptırılmaması gerekir. Olayın daha efsanevi versiyonunda Yakup'un ölümü 170 yılına doğru Hıristiyan Hegesippos tarafından, Constantinus döneminde yaşamış tarihçi ve Hıristiyan teolog Kaisareialı Eusebios tarafından muhafaza edilmiş *Hypomnemata* [*Anılar*] adlı eserinin bir fragmanında anlatılır (Eusebios, *Ekklesiastike Historia* [*Kilise Tarihi*], 2, 23). Zaten Hegesippos'un eserinin bir başka fragmanında I. yüzyıl sonlarında bile, Yasaya bağlı olmaya devam edip İsa'ya inananların İsa'nın aile üyelerine büyük saygı göstermeye devam ettiğini görüyoruz (Eusebios, *Ekklesiastike Historia*, 3, 11, 19-20).

Yakup

İsa'nın mesajının İsrail'e yönelik olduğunu zaten söylemiştik. Ona ilk inananlar olan Yunan dilini konuşan, Yunan kültürüne sahip Yahudilerin bazıları (Elçilerin İşleri 6'daki "Hellenistler") İncil'i Yahudi olmayanlar arasında da yaymaya başlarlar ve İncil onlar tarafından da benimsenir. Bu durumda Yahudi olmayıp İsa'ya inananların İsrail halkına dahil edilip edilmeyeceği, sünnet olmaları ve Musa'nın Yasasına uymaları gerekip gerekmediği meselesi ortaya çıkar. Özellikle Yakup'un çevresinden birçok kişi bunların gerekli olduğunu, Tanrı'nın halkının İsrail olduğuna ve ahitin kurallarına bağlı olduğuna dair geleneksel ilkenin İsa'yla birlikte değişmediğini öne sürer. Muhtemelen Hellenistler arasında yer alan başkalarına göre İsa'nın dirilişinin Tanrı ile insanlar, Tapınak ile Yasa arasındaki geleneksel aracılık örneklerinin göreceli hale geldiği herkese açık olan İsa'nın inancının tek, nihai unsur olduğu yeni bir çağ başlamıştır. *Elçilerin İşleri* kitabında Hellenistlerin Kudüs'teki lideri olan Stephanos'a böyle bir konum atfedilir ve bundan dolayı sinod tarafından ölüme mahkûm edildiği öne sürülür (*Elçilerin İşleri* 6-7). Yasaya bağlılığa verilen önem dini otoriteleri, Yasadan çok İsa'ya öncelik veren Yahudilere karşı ağır önlemler almaya iter.

Stephanos ve "Hellenistler"

Tarsoslu Paulus

Bu sert önlemler döneminde Kilikya'da, Tarsos'ta [Tarsus] doğmuş ve hem Sami Saul hem de Yunan Paulus adlarıyla bilinen Hellenleşmiş bir Yahudi öne çıkar. Yıllar sonra yazacağı mektuplarında dirilmiş İsa'dan ona bir vahiy geldiğini, buna göre İsrail Tanrı'sının onunla uzlaşmak için İsa'ya inanmasından başka bir şey istemediğini ve bu haberi Yahudi olmayanlara iletmekle görevlendirdiğini anlatır (*Galatyalılar* 1, 15-16); bu inanç artık Tanrı'nın Yahudilerden ve Yahudi olmayanlardan oluşan yeni halkını tanımlar ve Yasaya bağlılık bu halkın kimliğinin bir unsuru değildir artık. Paulus Tanrı'nın Yasasının amacının daima Tanrı'nın iradesine karşı işlenen ihlalleri ortaya çıkarmak olduğuna ve Yasaya bağlılık ile günahkârın gerekçesi aslında hiçbir zaman doğrudan bir bağ olmadığına inanır: günahkârın gerekçesi ancak Tanrı'nın İsa'ya inananlara bahşettiği, dirilmiş İsa'nın Ruhu sayesinde olası ve gerçek hale gelir. Paulus, vahiyden yıllarca sonra yazdığı mektuplarda ifade ettiği bu inanışları sonradan geliştirmiş olabilir, ama o onları, bu güzel haberi Yahudilere ve Yahudi olmayanlara ilan etme emri olarak algıladığı o vahiye dayandırır. Paulus bu emri derhal yerine getirir ve önce muhtemelen yalnız, sonra da Antiokheia cemaatinin görevlendirmesiyle ve önemli bir misyoner olan Barnabas ile birlikte yıllar boyunca yorulmak bilmeden misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirir. Yukarıda sözü edilen 48/49 tarihli Kudüs toplantısında, Yahudi olmayanlar arasında, Yasaya uymalarını dayatmadan, başarıyla yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinin geçerliliğinin Kudüs yetkilileri tarafından kabul edilmesini sağlar (*Galatyalılar* 2, 1-10). Sonradan Antiokheia kilisesinden ayrılan Paulus Anadolu ve Yunanistan'da büyük ölçekli misyonerlik faaliyetleri yürütmeye devam eder, ancak Yasaya bağlı olmaya devam eden ve Yakup'un otoritesine uyduklarını iddia eden (haklı olup olmadıklarını bilmiyoruz) Yahudi-Hıristiyan çevrelerin husumetini üzerine çeker. Misyonerlik faaliyetlerini Roma merkez olmak üzere Batı Akdeniz bölgesinde yürütmeye başlamak üzereyken (muhtemelen Yahudi-Hıristiyanların ihbarı üzerine) kendi anlattıklarına göre (*Romalılar* 15, 22-24) Romalılar tarafından Kudüs'te gözaltına alınıp muhtemelen 58 yılına doğru Roma'ya götürülür ve serbest kalıp İspanya'ya geçtiğine dair efsanelere rağmen, büyük ihtimalle ölümüne kadar orada kalır. Ölümü Nero'nun 64 yılında şehirde çıkan yangından sonra Roma'daki Hıristiyanlara karşı başlattığı kısa süreli ama şiddetli zulüm döneminde gerçekleşir. Paulus'un etkili dostlarının yardımıyla da yürüttüğü karmaşık ama iyi planlanmış ve düzenlenmiş misyonerlik etkinliği, iletişimin ve ulaşımın geçmişe göre kısmen kolaylaşmış olması sayesinde mümkün olmuştur.

Anadolu ve Yunanistan'da vaazlar

Paulus'un kurduğu kiliselere ve Roma kilisesine yazdığı mektuplar (Yeni Ahit'te onun adı altında yer verilmiş 14 mektuptan sadece yedisinin hakiki olduğuna inanılır) günümüze ulaşmış en eski Hıristiyan belgelerini teşkil eder ve

bu olağanüstü şahsiyetle İsrail Tanrı'sının oğlu İsa'nın ölümüyle ve dirilişiyle tersine çevirdiği değerleri temel alan derin ve radikal teolojik düşüncelerini tanımamıza izin verirler. Büyük ölçüde mektuplarını yazdığı cemaatlerin ihtiyaçlarıyla bağlantılı olan düşünceleri gerçek anlamda bir teoloji sistemine dayalı değilse de, Hıristiyanlığın tarihinin tamamı ve bundan sonraki doktrinleri açısından bazı temel öngörüler içerir. Bu mektuplar ayrıca kentsel ortamda İsa'ya inananların toplum ve kült hayatı ve de ilk yıllarda yürütülen misyonlar konusunda çok değerli bilgiler de sunarlar.

Mektuplar

Paulus misyonunu şehirlerde yürütür. Elçilerin İşleri kitabına göre bir şehre ulaştığında ilk iş Yahudilerle temas kurar, onların arasında mütevazı bir başarı elde edip güçlü bir dirençle karşılaştıktan sonra Yahudi olmayanlara yönelir ve onları daha açık fikirli bulur (ancak Paulus'un Atina'da, Areopagos'ta yaptığı konuşma soğuk bir şekilde karşılanması Elçilerin İşleri 17'de anlatılan bu simgesel olayın yazarının, diriliş konusunun kültürlü Yunanlara yabancı geleceğinin bilincinde olduğunu gösterir); ancak olayların hep bu şekilde gerçekleştiği fikri Elçilerin İşleri kitabının yazarına ait olabilir, çünkü Tanrı'nın İsa'nın başlangıçta İsrail'e yönelik olan mesajının Yahudi olmayanlar arasında yayılmasını sağladığını ve bu mesajın onlar arasında daha çok kabul gördüğünü vurgular. Paulus'un cemaatlerinden olduklarını bildiğimiz insanların adları Yahudi değildir ve Paulus'un Yahudi olmayanlara sadece son çare olarak yönelmediği kesindir. Paulus, kendisinden önce de cemaate giriş ritüeli olarak başvurulan vaftizi İsa'nın ölümüne mistik katılım ve ilerideki dirilişine katılım vaadi olarak yorumlar; böylelikle cemaat, kuruluşundan hemen sonra Paulus'un rehberliğinde bir ruhsal gelişim güzergâhına başlar ve bu gelişim süreci Paulus'un oradan ayrılmasından sonra da devam eder; Paulus cemaati mektupları, yardımcıları ve yolculukları sırasında kendisini ziyaret eden cemaat üyeleri yoluyla izlemeye devam eder.

Bir gizem ritüeli olarak vaftiz

Korinthoslulara mektuplar bu açıdan çok ilginçtir. Bu mektuplar özellikle Yahudi olmayıp da İsa'nın kültünü benimseyenlerin onu gizem kültlerine benzer şekilde yorumlayabileceğini gösterirler; Korinthos'ta vaftiz bazıları tarafından gizem kültlerine kabul ritüellerine benzetilmiş olmalıdır, Paulus'a göre Yahudiliğin Kutsal Metinler'inde bile Tanrı'nın İsa yoluyla eyleminin gizeminin derinliğini kavrama yetisi anlamına gelen "bilgelik" de Korinthoslu müminlerin bazılarına, ona sahip olanlara gözle görülür bir güç sağlayabilen kutsal bir bilim gibi görünür. Bazıları muhtemelen İsa'nın dirilişiyle bağdaştırıldıklarına, dolayısıyla mistik olarak ölümün ötesine ulaşmış olup artık günah işleyemeyeceklerine inanıyor olmalıdırlar.

I. Yüzyılda Hıristiyanlığın Yayılması

Hellenistik ve Roma kültürlerinin etkisi altındaki dönemin başlıca şehirleri I. yüzyıl sona ermeden Hıristiyanlığın başlıca merkezleri haline gelirler. Roma'dan ve Doğu'da Antiokheia'dan zaten söz ettik; İskenderiye'de Hıristiyanlığın yayılmaya nasıl başladığı meçhuldür, ama I. yüzyılda Suriye-Filistin bölgesinden kaynaklanan bir dalganın yaşanmış, 115-117 yıllarında şehirdeki Yahudilerin isyanının kanlı bir şekilde bastırılmasıyla etkisi silinip gitmiştir, sonrasında da Roma kaynaklı ikinci ve nihai bir dalga yaşanmıştır. İsa inancının Paulus'tan kaynaklanmadığı Ephesos şehri ise havari Paulus'un misyonerlik faaliyetleri için önemli bir merkez teşkil eder; onun adıyla bilinen mektupların bir kısmı burada muhafaza edilen, onun anısıyla bağlantılı "okul"da üretilmiş olabilir. 66'da Roma'ya karşı patlak veren isyan döneminde İsa'ya inanan ve Yasaya bağlı olmaya devam eden bir mümin grubu, önemli bir merkezleri olan Kudüs'ten Ürdün nehrinin doğusundaki Pella'ya geçer (Kaisareialı Eusebios, *Kilise Tarihi*, 3, 5: bu haberin tarihsel gerçekliği tartışmalıdır, ama muhtemelen tartışmalı olması için yeterince gerekçe söz konusu değildir); savaş sona erdikten sonra bir kısmı Kudüs'e dönmüş olabilir, ama şehrin Yahudi-Hıristiyan cemaati artık önemini kaybetmiştir. II. yüzyılda yayılacak olan ortodoksluk İsa'ya inanıp Yasaya bağlı olanları sapkın saymaya başlayacaktır, ancak bu husumet muhtemelen İsa'yı ilahi bir varlık değil de Tanrı tarafından "evlat edinilmiş" bir insan olarak görmelerinden kaynaklanmıştır.

Şehirler

I. yüzyılın sonundan önce, İsrail'in yanı sıra Hıristiyan cemaatlerinin var olduğunun bilindiği yerler arasında Fenike, Batı Suriye (özellikle Antiokheia), Doğu Suriye (Romalılar tarafından II. yüzyıl başlarından itibaren işgal edilen Osroene ve özellikle başkent Edessa [Urfa]), Mısır'da İskenderiye, Güney Anadolu (Pisidia, Pamphylia, Lykaonia), Orta Anadolu (Galatya) ve özellikle Batı Anadolu (Frigya ve Roma eyaleti Asya, özellikle Ephesos, Miletos, Magnesia, Tralles, Colossae, Laodikeia, Hierapolis, Philadelphia, Smyrna, Sardis, Thyateira, Pergamon), Makedonya (Philippi, Thessalonike [Selanik]), Akhaia (özellikle Korinthos) ve İtalya (her halükârda Roma) vardır. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarda ne derecede yayıldığı konusunda ne mutlak sayı ne de oran tahmini yapmak neredeyse imkânsızdır, ama bu rakamların imparatorluğun doğu ve batı kısımlarında birbirinden çok farklı olduğu kesindir; batı kısmı (Roma dışında) doğu kısmından çok daha sonra ve o kadar yoğun olmayan bir şekilde Hıristiyanlaşmıştır; ayrıca bu kısımlar içerisinde de farklı bölgeler olduğunu göz önüne almak gerekir. 1920'ye kadar mevcut olan tanıklıklar Adolf von Harnack'ın büyük eserinde toplanmıştır (*Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 1902); bu eserin arkeoloji alanında sonradan elde edilen sonuçlarla entegre edilmesi

I. ila III. yüzyıllar arasında Hıristiyan cemaatlerin haritası

gerekir, ancak Harnack'ın kendi Hıristiyanların sayısı konusunda tahmin yürütmeye cüret etmez. Son zamanlarda din sosyoloğu Rodney Stark, modern tarikatları incelerken keşfettiği bulgular temelinde 10 yılda bir Hıristiyanların sayısında yüzde 40'lık bir artış öngören bir model uygulamayı önermiştir (*The Rise of Christianity*, HarperOne, 1997). Bu yöntem doğrultusunda, 40 yılında İsa'ya inananların sayısının 1000 olduğu (60 milyon olduğu tahmin edilen toplam imparatorluk nüfusunun yüzde 0,0017'si) tahmininden hareketle 100 yılında 7530'a (yüzde 0,0126), 200 yılında 217.795'e (yüzde 0,36), 300 yılında 6.299.832'ye (yüzde 10,5) ulaşılır; bu durumda 310 yılında, yani Constantinus ile Licinius'un Hıristiyanlara inanç özgürlüğü bahşettiği 313 yılından kısa bir süre önce Hıristiyan sayısı 8.819.765 olarak tahmin edilebilir. Ama bu yöntem de bir hipotezdir tabii ki.

Erken Hıristiyanlığın Toplumsal Yönleri

Her halükârda I. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hıristiyanlık mesajı daha çok Yahudi olmayanlar ve Yahudiliğin çekimine kapılsalar da beslenme kuralları ve ritüellerin neden olduğu toplumsal ayrımdan dolayı ona bağlanmaya karar veremeyenler arasında kabul görecektir; bu grup olsa olsa "Tanrı'dan korkan" olur, yani Yahudi cemaatlerinin dışarıdan destekçisi ve sempatizanı haline gelirler, ama hem geldikleri "putperest" çevrenin hem de Yahudi çevresinin dışında kalırlar. Bu tür insanlar İsa inancına bağlanmakla hem yoğun ve ulvi bir dini hayat sürerler hem de kendi toplumsal ilişkilerini muhafaza etmeyi başarırlar. Böyle olunca daha varlıklı ve sosyal hayatın daha içinde yer alan insanlar da bu harekete dahil olurlar. Bir kısmı, "statü tutarsızlıkları"ndan dolayı kendi toplumlarında bulamadıkları entegrasyonu ve hoşnutluğu Hıristiyan cemaatinde bulurlar. Böylece bir kadın belirli bir açıdan, örneğin zengin olduğu için yüksek statüye, ama başka açıdan, örneğin bir kadın olarak herhangi bir görev üstlenemediği için düşük statüye sahip olabilir; halbuki bir Hıristiyan cemaatinde önem kazanır, dışında mümkün olmayacak roller üstlenebileceğini görür. Paulus Romalılara yazdığı mektupta (*Romalılar* 16, 1-2) Phoibe adlı bir kadına teşekkür eder, onu "koruyucu"su (*prostatis*), yani Roma aleminde toplumsal ilişkileri yapılandıran *patronus* [hami] /*cliens* [yanaşma] ilişkisi bağlamında hamisi olarak tanımlar; Phoibe Paulus'un misyonunun finansmanına katkıda bulunmuş olmalıdır ve zor durumlarda onu korumuş olabilir.

Hıristiyanlık ve statü

İncil toplumsal bir devrim vaaz etmezse de (Paulus, Philemon'a mektubundan da görüldüğü üzere, kaçak köle Onesimus'u sahibi Philemon'a geri gönderir), yoksullara ve toplumsal açıdan zayıflara yönelik, Tanrı önünde eşitlik ve umut mesajıyla toplumun alt tabakaları arasında daha hızlı yayılır; ancak Hıristiyan cemaatlerin zengin üyelerinin bağışları ve birçoklarının gönüllü faaliyetleri sayesinde dul kadınlar ve yetimler başta olmak üzere zayıf ve muhtaç

üyelerine yönelik hayır işleri daha da belirleyici bir rol oynamıştır. Toplumsal destek ve yardım önlemlerinin varolmadığı bir dönemde bu gibi faaliyetler de, İsa'nın müritlerinin kıtlık veya salgın hastalık dönemlerinde birbirlerine, esirlere, kürek mahkûmlarına ve kölelere yardımcı olmaları, yoksulların defnedilmesiyle ilgilenmeleri de önemli bir cazibe gücüne sahiptir. Kısa sürede zenginleşen Roma Kilisesi bu tür faaliyetlerle o kadar ün salar ki paganlar onu örnek almaya başlarlar. III. yüzyıl ortalarında Roma Piskoposu Cornelius, Antiokheia'daki meslektaşı Fabius'a yazdığı bir mektupta Roma Kilisesinin 1500'den fazla dul kadın ve yoksulun geçimini sağladığını vurgular (Eusebius, *Ekklesiastike Historia,* 6, 43, 11); aynı yıllarda aynı cemaat Decius'un uyguladığı zulüm döneminde Suriye ve Arabistan Kiliselerine yardımcı olur (*a.g.e.* 7, 5, 2). Roma Kilisesi bu tür şartlardan dolayı da giderek nüfuz kazanır. 361-363 yıllarında İmparator Iulianus, Roma'nın geleneksel dinini geri getirmeye çalışırken Hıristiyanların gösterdiği çabaların bilinciyle şöyle yazacaktır: "Kâfir Celileliler kendi yoksullarının yanında bizimkileri de besliyorlar, halbuki biz onlara destek olmuyoruz" (Arsacius'a mektup, Sozomenos tarafından alıntılanmıştır, *Ekklesiastike Historia,* 5, 16).

Cemaatlerin Örgütlenmesi

Paulus'un mektuplarından da gördüğümüz üzere, İsa'ya inananlar "dışarı çağırmak, çıkmaya çağırmak" anlamına gelen *ekkaleo* fiilinden türeyen Yunanca *ekklesia* teriminin Latince transkripsiyonu olan *ecclesia*'lar [kilise] halinde toplanırlar. Klasik Yunancada *polis*'in [şehir] tam yurttaşlık hakkına sahip yurttaşlarının meclisi için kullanılan ve çok ender birkaç istisna dışında dini toplantılar için kullanılmayan *ekklesia* terimi, Kitabı Mukaddes'in Hellenistik dönemde İskenderiye Yahudileri tarafından tercüme edilen (ve Yetmişler olarak bilinen) Yunanca versiyonunda, "toplanmak" anlamına gelen fiil kökü *qhl*'dan türemiş İbranice *qâhâl*'ın karşılığı olarak yüz defa civarında kullanılmıştır. *Qâhâl/ekklesia* dindışı toplantılar için de, Tanrı tarafından toplandığı anlamında İsrail halkı için de kullanılabilir; İsa'nın ilk müminleri bu terimi, onlara göre İsrail halkının yerini alan İsa'ya inananlar cemaati için kullanırlar. Başlangıçta bu kelime bir yerde somut olarak toplanan bir grup için kullanılır, böylece bütün inananların ideal bütünü "bütün kiliseler" olarak biline gelir.

Ekklesia

İlk zamanlarda çeşitli Kiliselerde farklı rahiplik sistemleri ve otorite yapıları söz konusudur. Paulus İsa'nın Ruhunun mevcudiyeti ve eylemi konusunda ısrarcıdır, inananlara farklı armağanlar (*kharisma*) bahşettiğini öne sürer (*1. Korintliler* 12, 4-11); ancak Paulus aynı zamanda *kharizma*'ların bir hiyerarşisi olduğunu söyleyerek (*a.g.e.* 12, 28-31) ilk sıraya havarileri, peygamberleri ve hocaları (didaskaloi) yerleştirir: bu üçlüye II. yüzyılın ilk yarısında Batı

Suriye'de de, *On İki Havarinin Öğretileri* (Yunancada *didakhe*) olarak bilinen, kilisenin etik, litürji ve disiplin konusundaki talimatlarını içeren bir belgede de yer verilmiştir. Paulus'un günümüze ulaşmış en eski mektubu olan 1. Selanikliler'de cemaatin *proistamenos*'larına (bu terim "önderlik edenler" veya "lehinize olanlar" şeklinde tercüme edilebilir) saygı duyulması gerektiği yazılıdır (5, 12). *Philippililer* mektubunda (1, 1) Yunancada sırasıyla "denetimci/idareci" ve "hizmetçi/yardımcı" anlamına gelen *episkopos* ve *diakonos* terimleri kullanılır. Yahudi toplumlarından *presbyteros*, yani yaşlılar heyetini ödünç alan cemaatler de vardır; bu konudaki talimatlar *Petrus'un Birinci Mektubu*'nda (5, 1-4) ve *Yakup'un Mektubu*'nda (5, 14) sunulmuştur; *Elçilerin İşleri* kitabında Kudüs (15; 16, 4) ve Miletos (20, 17) için yaşlılar heyetinden söz edilir ve Paulus tarafından kurulan cemaatlerde yaşlılar heyetinin icadı yine kendisine atfedilir, ama Paulus'un mektuplarında bu kurumun izine rastlanmaz. İki yapı kaynaşma eğilimi gösterir. Paulus'un adı altında sunulan Timotheos'a iki mektup ve Titus'a mektupta söz edilen cemaatlerde *episkopos* ile *presbyteros*'un eş anlamlı kullanıldığı görülür (*Titus* 1, 5-9) ve bu makamlarda bulunanlar "emanet edilen inancın" garantörleri ve bekçileri olarak önem kazanırlar (*1 Timotheos* 6, 20; *2 Timotheos* 1, 12-14). Rahiplik, *presbyteros* grubunun ellerini bir kişinin üzerine koymasıyla bahşedilir (*1 Timotheos* 4, 14; *2 Timotheos* 1, 6; *Elçilerin İşleri* 13, 3; 14, 23): bu durumda bir *collegium* [lonca] eylemi söz konusudur ve toplumdan onay vermesi istenir. 95 yılına doğru Roma Kilisesinin yöneticileri tarafından Korinthos Kilisesinin yöneticilerine yazılan bir mektupta (II. yüzyıldan itibaren, muhtemelen Roma rahip *collegium*'unun bir üyesi olan ve mektubu yazıp gönderen Clemens adı altında bilinir) yine bu yapı öngörülür ve Tanrı tarafından istenen düzenin ifadesi olarak gerekçelendirilir. Bu mektupta rahip/piskoposlar havarilerin halefleri olarak sunulmuştur (42, 1-5); burada aynı zamanda ilk defa *laikos antropos*, yani "din dışı insan", başka bir deyişle rahiplik unvanına sahip olanlardan ayrı olarak "halktan biri" terimi de kullanılmıştır (40, 5).

Piskoposluklar ve presbyteros'lar

II. yüzyılda yerel cemaatlerin *collegium* yapısı kademeli olarak ve farklı hızlarda giderek ortadan kalkacaktır. Muhtemelen 140 yılına doğru (ama bazılarına göre de I. yüzyıl sonlarında) Roma'da yazılmış bir vahiy olan *Hermas'ın Çobanı*'ndan görüleceği üzere, II. yüzyıl ortalarına doğru Roma'nın rahipleri hâlâ *collegium* temellidir; tek piskoposun ortaya çıkması yüzyılın ikinci yarısını bulacak ve Roma Kilisesi havariler dönemine kadar uzanan piskopos listesini sonradan oluşturacaktır (bu listeden Lyonlu Eirenaios söz edecektir, *Adversus haereses*'te [*Sapkınlıklara Karşı*], 3, 3, 3); bazılarına göre de tek piskopos kavramı ancak 220 yılından sonra kabul görecektir, ama bu pek muhtemel görünmez. Öte yandan Suriye'de Antiokheia Piskoposu olan İgnatios'un 115 yılına doğru yazdığı mektuplarda

Tek piskopos

tek piskopostan söz edilir ve rahipler ile diyakonlar onun altında yer alır (*İzmirlilere Mektup* 8, 1; *Magnesialılara Mektup* 6, 1; 13, 1; *Philadelphialılara Mektup*, Giriş ve 7, 1; *Tralleslilere Mektup* 2, 1-3); aslında İgnatios, bazı grupların karşı çıkmaya devam ettiği piskoposun otoritesinin kabul görmesi için uğraş vermektedir, ama Antiokheia'da tek piskoposluk sürecinin daha hızlı gerçekleşmiş olması mümkündür.

II. yüzyılda nihai gelişmelerin yaşanmasına izin veren şey, yerel cemaatler arasında her düzeyde giderek daha sıkı ve sağlam ilişkilerin yerleşmiş olmasıdır. I. yüzyılda cemaatlerin arasında ortak misyon bölgelerine bağlı olmalarından (örneğin Paulus tarafından kurulan veya etkisi altında kalan kiliseler veya *Vahiy* 2-3'te sözü edilen kiliseler), onları ziyaret eden misyonerlerin faaliyetleri ile bireysel yolculuklardan ve temaslardan kaynaklanan ilişkiler söz konusudur, ama birbirlerinden büyük ölçüde özerktirler ve imparatorupte onları kuran misyonerlere veya temsilcilerine bağlıdırlar. III. yüzyılda büyük yerel Kiliseler geniş bölgeleri kontrolleri altında tutarlar, bölgesel sinodlarda alınan kararlar IV. yüzyıldan itibaren imparatorluğa bağlı Kilise'nin konsil geleneğinin temellerini teşkil edecektir. Bu iki safha arasında nihai geçiş safhası olarak yer alan II. yüzyılda "tek" piskoposlar genelde kentlerde ve civarındaki küçük kırsal cemaatler üzerinde kontrol sahibi olup çeşitli Kiliseler arasında işbirliği, rekabet, bazen de müdahaleye dayalı ilişkiler geliştirmeye başlarlar, böylece evrensel Kilise'nin inancın ve sevginin paylaşılmasının yanı sıra, gücün icrası ve doktrinlerin homojenleştirilmesi düzeyinde karşılıklı bağımlılık anlamına geldiği de giderek kabul görür.

Süreçler bölgeden bölgeye büyük farklılık gösterirse de, I. yüzyıl sonuyla II. yüzyıl sonu arasında nihai bir gelişme yaşandığını söylemek doğru olacaktır. Başrolünde Roma'nın yer aldığı iki olayın karşılaştırılması daha açıklayıcı olacaktır: yukarıda sözü edilen, 95 yılına doğru Roma Kilisesi tarafından Korinthos Kilisesine yazılan mektup, hukuki üstünlüğün söz konusu olmamasına rağmen, Korinthos Kilisesinin içişlerine kesin müdahale niteliğindedir (meselenin ne olduğunu bilmiyoruz, ama Roma cemaatin çoğunluğu olduğu anlaşılan bir grubun rahiplik unvanının feshedilmesinin iptalini ister). II. yüzyıl sonlarına doğru da Roma piskoposu Victor (189-y.199 arası piskopos) Roma'nın Paskalya geleneğini, kendisinden daha eski olan Anadolu Kiliselerine dayatır (Anadolu Kiliseleri Paskalya'yı Yahudilerin Nisan ayının 14'ünde, yani İsa'nın ölüm tarihinde kutlarlar), emre uyulmaması durumunda aforoz edileceklerini bildirir; Anadolu Kiliselerinin geleneği daha eskilere dayanır elbet, ama Roma kendi yeniliğini havarilerin hakiki geleneğiymiş gibi dayatmak ister ve muhtemelen Asya Kiliselerinin en yetkili temsilcisi olan Ephesos Piskoposu Polykrates'in çekilmesiyle başarır da. II. yüzyılın ikinci yarısında Roma'da tek piskoposluğun zaten yerleşmiş olması Roma Kilisesinin kararlarını diğer Kiliselere dayatmasına izin verir. Tek piskoposluğun kabul

Kiliseler

süreci, "Afrikalı papa" olarak bilinen Kartaca Piskoposu Cyprianus'un III. yüzyıl ortalarında yazdığı bir mektupta tarif ettiği durumu yansıtır: "piskopos kilisenin içinde, kilise de piskoposun içindedir; piskoposla beraber olmayanlar varsa, onlar kilisede de değildir" (*Mektup* 66, 8): II. yüzyıl başlarında İgnatios da aynı fikri öne sürmüştü, ama o tek piskoposluğu dayatma çabaları sürerken yazıyordu, halbuki Cyprianus artık kabul görmüş bir durumu tarif etmektedir.

Çoğulluk, Ortodoksluk ve Sapkınlık

Bu gelişme "ortodoksluğun" tesis edilmesine de katkıda bulunur. İlk yıllarda Hıristiyanlığın farklı biçimlerinin söz konusu olduğundan zaten söz etmiştik. Çeşitli yazılarda İsa'nın ve ruhun kurtuluşunu sağlama şeklinin farklı yorumları sunulur. "Sözlerin kaynağı" (Q) İsa'nın Tanrı tarafından İsrail'e gönderilen ve geçmişteki birçok peygamber gibi ölüm cezasına çarptırılan son peygamber olarak yorumlandığını gösterir (o dönemde geçerli olan efsaneler doğrultusunda); ancak araştırmacılar bu belgenin en eski şeklinin mesajı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Bazılarına göre bu belgede İsa şimdiki hayat için bir bilgelik hocasıdır, başkalarına göre de şimdiki dünyanın yaklaşmakta olan sonunun ve Tanrı'nın İsrail'in İsa'yı kabul etmeyen kısmına göndermek üzere olduğu kıyametin peygamberidir. Günümüze ulaşmış en eski İncil olan *Markos*'ta İsa'nın Mesihliğinin, mesihlerle ilgili tüm beklentilerin tersine, Çilesiyle ve ölümüyle, sonrasında da diriliş yoluyla Tanrı tarafından yüceltilmesiyle tezahür ettiği vurgulanır. *Matta* İncili'nde İsa Yasaya uyar ama Farisilerin yorumlarına karşı çıkar ve Yasanın radikalleşmesinden yanadır (*Matta* 5, 21-48'de, "dağdaki konuşma"nın içerdiği "karşıt görüşler": örneğin "öldürmeyin" şeklindeki emir radikal bir şekilde, öfkelenme veya başkasını herhangi bir şekilde kızdırma yasağı olarak algılanmalıdır). Luka İncili'nde (muhtemelen I. yüzyıl sonu) İsa Tanrı'nın artık herkese açık olan merhametini getirir: bu İncil'in yazarının *Elçilerin İşleri*'ni de yazarak başlangıçta İsrail'e yönelik olan İncil'in nasıl sonradan Yahudi olmayanlara da götürüldüğünü ve onlar arasında daha iyi karşılandığını anlatması tesadüf değildir; anlatının Kudüs'te başlayıp Roma'da son bulması bu geçişi simgeler.

İsa'nın yorumlanması

Yuhanna İncili'ndeki İsa'dan zaten kısaca söz ettik. Ama başka İncil'ler de vardı: Tomas'ın İncil'inde İsa kurtuluşa giden yolun her insanın, ruhu bu dünyanın değerlerinden uzaklaştıran riyazet yoluyla Tanrı'yı kendi içinde keşfetmesinden geçtiğini söyler; günümüze sadece fragmanları ulaşan Yahudilerin İncil'inde İsa Tanrı'nın başka hiçbir peygamberin içine yerleşemeyen Bilgeliğinin/Ruhunun nihai mekânıdır, İsa "dünyayı ebediyen yönetecek olan ilk doğan oğlu"dur; Petrus'un İncil'inde İsa'nın Çilesinin Kutsal Metinler'i harfiyen yerine getirdiği titizlikle anlatılır; *Yeşaya* İncil'inde (MÖ VIII. yüzyıl) ilahi bir varlığın göklerden gizlice inip görünürde bir insana dönüştüğü, şeytani güç-

lerin entrikaları sonucunda öldürüldüğü, sonra da yeraltından çıkarak bütün gücüyle ve şanıyla göklere yükseldiği, böylece bu dünyayı yönetmesi gerekirken Tanrı'ya isyan etmiş melekleri kendine tabi kılarak insanları kurtardığı anlatılır; ve daha birçok başka anlatım söz konusudur. Antiokheialı İgnatios'un mektupları ve diğer metinlerden, *Yeşaya* İncil'inde olduğu üzere, İsa'nın insanlığını sadece dış görünümden ibaret olarak gören (buna sonradan "dosetizm" denecektir) ve gerçek anlamda cisimleşmenin ne Tanrı'ya uygun olduğuna ne de ruhun kurtuluşu için gerekli olduğuna inanan grupların olduğu anlaşılır. Başka bir deyişle İsa'nın şahsiyetinin ve mesajının hem birbirinden farklı hem de birbiriyle çelişen şekillerde algılandığı görülür.

Bunlara bir de Hıristiyanlığı zamanın büyük felsefe meselelerine din yoluyla çözüm bulacak şekilde yorumlamaya çalışan bazı Hıristiyan hocaların teolojik sistemleri eklenmelidir. Aralarında rakipleri tarafından "gnostik" olarak tanımlanan doktrinler de vardır; bu terim sonradan tarihçiler tarafından da benimsenmiştir, ama çok geniş kapsamlı olarak kullanılması günümüzde haklı olarak eleştiri konusu olmuştur. Bu terim ruhun kurtuluşunun Tanrı'dan kaynaklanan ve İsa tarafından aktarılan bir bilgi (Yunancada *gnosis*) yoluyla gerçekleştiği iddiasıyla bağlantılıdır. Aslında dönemin din anlayışının tamamı dini kurtuluşla bilgiyi bağdaştırır, ama bu görüş gnostik olarak tanımlanan (bu terimi sadece bazıları kendileri için kullanır) gruplarda özel bir şekilde gerçekleşir. Bu grupların yaklaşımı hem felsefeye (özellikle Platonculuk) hem de çoktanrıcı dindarlığa (örneğin Hermetik olarak bilinen edebiyat veya *Keldani Kehanetleri*'nde ifade edilen) ortak olan, tamamıyla aşkın, yüce bir Tanrı'nın varlığını garantileme ve dünyamızla olan ilişkisi üzerine düşünme ihtiyacını temel alır. Ama o sistemlerde maddi evren ontolojik açıdan ilahi evrenin aşağısında olmasına rağmen ve varlık skalasının diğer ucunda yer almasına rağmen onunla organik olarak bağlantılıyken ve varlığı Tanrı'nın iradesine tekabül ederken, gnostik olarak tanımlanan sistemlerde ilahi dünya ile maddi dünyanın tamamıyla ayrı olduğu öne sürülür ve maddi dünya Tanrı'nın iradesinin sonucu değildir, O'nunla arasında olumsuz bir bağıntı vardır. Bu sistemler maddi dünyanın kökenini ve niteliklerini tarif ederken mitsel bir dile başvururlar. Valentinusçu olarak bilinen en felsefi sistemlerde bilinmesi imkânsız olan yüce Tanrı kendini tefekkür ederken ilahi mükemmelliği temsil eden bir dizi ruhsal varlık veya "sonsuzluk" (*aion*) yaratır. Ancak bu varlıkların sonuncusu olan Bilgelik, bilinmesi imkânsız olan Tanrı'yı o kendini göstermeden önce bilme dürtüsüne (imkânsız bir şey) yenilir, böylece kurbanı olduğu tutkular (doğaları itibarıyla ilahi olanla uyumsuzdurlar) cisim kazanarak alt düzey bir tanrısal varlık ve bir dizi maddi töz oluştururlar; bu tözler bu kısıtlı, cahil ve bencil tanrısal varlık tarafından bir dünya oluşturacak şekilde düzenlenir, ancak dünyaya Bilginin tutkularından dolayı ilahi dünyadan atıldığı anda oradan çıkmış başka tanrısal ruhani töz zerrecikleri de

"Gnostik" kurtuluş

dahil olup tutsak kalırlar. Bu zerrecikler alt düzey tanrısal varlık ile yarattığı müritler tarafından oluşturulan insanların bir kısmını oluşturur: bu insanlar Gnostiklerdir ve kefaret süreci tanrısal bilinçlerini yeniden uyandırmaktan ve bir parçası oldukları Tanrı'yla entegre olmalarına izin vermekten ibarettir (IV. yüzyıldan itibaren Ortodoks teslis teolojisinde çok rağbet görecek "tözü bir" terimini teolojik anlamda ilk kullananlar Gnostiklerdir). Bu dünyayı yaratan alt düzey tanrı, İsrail'e vahiyin ve Yasanın Tanrı'sıdır: Valentinusçu sistemlerde, diğer Gnostik sistemlerin tersine, olumsuz şekilde nitelenmeyip ilahi ruhu içlerinde taşımayan ama "psişik" olan insanların emirlere uyarak daha alt türden bir kurtuluş elde etmesine (üçüncü grubu oluşturan "maddi" insanlar ise her türlü kurtuluştan yoksundur) izin verecek şekilde "adil"dir (yüce Tanrı ise "iyi"dir). İsa, yüce Tanrı tarafından ilahi ruhu taşıyan insanların kendi durumlarının bilincine varması ve "uyanması" için gönderilmiştir.

Son derece karmaşık olan bu sistemi burada daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak mümkün değildir, dünyamızın ve özellikle onu yöneten Tanrı'nın kendi başına kendini Tanrı gibi göstermek isteyen ama onun sahte ve baskıcı bir suretini yaratan bir bilgeliğin yaptığı hatanın sonucu olarak algılandığını söylemekle yetinmeliyiz: bu Tanrı, maddi evren, beden ve bu dünyadaki ilişkileri yöneten mantık ("psişe"nin düzeyi), insanın gerçekten ilahi olan unsurunun esiri olduğu ve kurtarılması gerektiği bir tür kâbustur. Tanrı'yı "bu dünyanın bilgeliği" (Valentinusçu grubun hata yapan Bilgelik için kullandığı, Paulus'a ait bir ifade) yoluyla bilme yanılgısı sonucunda tutku, cehalet, karanlık, düzensizlik, korku ve çaresizlik ortaya çıkmıştır. Bu teoloji huzursuz edicidir: Tanrı'nın tezahür ettiği süreç zorunlu olarak bir krize dönüşür ve Tanrı kaybolma riskiyle karşı karşıya kalır. Kurtulması kaçınılmazdır elbet (hatasından dolayı pişman olan Bilgelik ilahi dünyaya yeniden entegre olur), ama öncesinde ardında ıstırap dolu bir tür iz bırakır ve Tanrı o ize takılır, kurtulmakta zorluk çeker. Evrenimizin tarihi bu izdir, tarihin izleyebileceği tek yol, tarihin kendinin yok olmasını sağlayacak yoldur, böylece Tanrı tarihin ötesinde ve dışında kendini bulabilecektir; bu dünyada imkânsız olan hakiki özgürlük ancak orada bulunabilir. Yahudi dini insani tutkularla inşa edilen bu tanrının ifade edildiği yerdir, İsa'nın İncil'i ise vahiyin dışında bilinmesi imkânsız olan hakiki Tanrı'nın vahiy edildiği yerdir. Gnostisizmin kökeninin Hıristiyanlık olup olmadığı uzun tartışılmıştır ve tartışılmaya devam edilmektedir: burada Hıristiyan Gnostisizmin Hıristiyanlığın, Yahudiliğin ve diğer kadim dinlerin karşısında kimliğinin özgüllüğü meselesine radikal bir çözüm bulmak için bir girişim olduğunu söylemekle yetineceğiz.

Gnosis, Yahudilik, İncil

140 yılı civarında faaliyet gösteren bir başka teolog olan Markion da bu meselelere bazı açılardan benzer bir çözüm bulur; Markion yukarıdaki sistemlere benzer şekilde İsrail'de kısıtlı ve sefil bir tanrı olduğu anlaşılan yaratıcı Tanrı'nın üzerinde başka, mükemmel bir Tanrı olduğunu, aşkın ve ruhani bir

dünya yarattığını ve doğasının sevgiyle özdeşleştirilebileceğini öne sürer; Markion'un bu sistemlerden farkı ise, insanların alt düzey Tanrı tarafından yaratıldıklarına, yani mükemmel Tanrı'ya ait hiçbir şeye sahip olmadıklarına inanmasıdır. Yaratıcılarının acımasız bir tiran gibi davrandığı insanların haline acıyan iyi kalpli Tanrı onları, ruhlarının kurtuluşu karşılığında yaratıcıları gibi kötülüğe kötülükle karşılık verilmesini gerektiren ve her insanın başkasının üzerinde hüküm kurmasını amaçlayan Yasaya uyma zorunluluğundan kurtarmak için İsa'yı göndermiştir. Markion İsa'nın müritlerinin, Yahudi oldukları için onun bildikleri Tanrı'dan farklı bir Tanrı'nın müjdesini getirdiğini anlamadıklarına, dolayısıyla da onun mesajını saptırarak aktardıklarına, İncil (İncil insanların birbirine ve özellikle yabancılara koşulsuz şartsız sevgisini temel alır ve İsa'nın Babası Tanrı, insanların durumuna müdahale ederek bir örneğini teşkil etmiştir) ile Yasanın birbiriyle çelişen mantıklarını birbirine karıştırdıklarına ve Yasanın kaçınılmaz olarak İncil'in gözardı edilmesine neden olduğuna inanır. İsa'yı Paulus'tan başka kimse anlamamıştır: dolayısıyla onun mektupları ve Markion'un Paulus'tan ilham alındığına inandığı Luka İncili, hakiki İncil'in bulunabileceği tek yerlerdir (ancak Markion İncil'i gözden geçirmeli, Yahudilerin Kutsal Metinler'ine dair olumlu yorumlardan arındırmalıdır; ona göre bu yorumlar İsa'nın başka bir Tanrı değil de bu dünyanın yaratıcısı tarafından gönderildiğine inanan müritler tarafından geliştirilmiştir). Burada ilk defa Hıristiyanlık konusunda kapalı, normatif bir yazı derlemesi oluşturma fikri söz konusudur: böylece çeşitli Kiliselerde dolaşımda olan farklı geleneklerin ne derece güvenilir olduğu meselesi ortaya çıkar. Böylece, kabul edilemez sayılan ve/veya İsa'nın müritlerine ait olmadıkları belirlenen yaklaşımları temsil eden yazıların dahil edilmediği bir derleme olarak Yeni Ahit oluşmaya başlar (ne ölçüde Markion'a tepki ve ne ölçüde zaten kaçınılmaz olan bir sürecin sonucu olduğu tartışmalıdır) ve bu meseleye "ortodoks" bir çözüm teşkil eder.

Markion

Markion hem hayattayken hem de daha yoğun bir şekilde II ve III. yüzyıllarda "ortodoks" teologların çeşitli eleştirilerine hedef olur; bu teologlar, Markion'unki gibi İsrail'in dinini Hıristiyanlıktan kesin olarak ayrı tutan ve Tanrı'nın iyiliğinin intikamcı adalet fikriyle uyuştuğunu kabul etmeyi reddeden bir anlayışın neleri riske attığının tamamıyla bilincindedir.

Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın birbirinden ayrılması

Yüzyılın ikinci yarısında (başlangıç tarihi tartışmalıdır: ya 155/160'a, ya da 170'e doğru) Anadolu'nun Frigya bölgesinde gelişen Montanizm çok farklı bir olgudur, ama II. yüzyılda Hıristiyanlığın içinde var olan anlayışların ve uygulamaların çoğulluğunun güzel bir örneğidir. Montanus adında biri, birkaç kadın ve birkaç kişi daha vecd halinde bazı kehanetlerde bulunurlar ve Tanrı'nın kendinin veya Ruhunun (Yuhanna İncili'nden ilham alarak ona Paracletus adını verirler) onların ağzından kendini ifade ettiğini öne sürerler. Kendini "yeni

kehanet" olarak tanımlayan bu hareket geleneksel doktrinleri veya Kutsal Metinler'i reddetmeden vahiyin henüz tamamlanmadığını ilan eder ve yeni peygamberlerin kehanetleri yazıya dökülerek kutsal metin statüsüne yükseltilir. Bu hareket aynı zamanda ciddi bir otorite meselesini tartışmaya açar, çünkü peygamberler gerçekten Paracletus'tan ilham alıyorlarsa, söylediklerini Tanrı'nın kendi sözleriymiş gibi kabul etmek ve onları da cemaatin liderleri saymak gereklidir. Dolayısıyla buradaki eğilim, yukarıda sözü edilen kapalı bir Hıristiyanlık metinleri kanonu oluşturma eğiliminin tam tersi yöndedir ve de Hıristiyan cemaatlerinin karizmatik olmayan, yani Kutsal Ruhun armağanı sayılan kehanette bulunma veya mucize yaratma gibi becerileri olmayan liderler tarafından yönetilmesi kararına da zıttır; dolayısıyla bu hareket her iki açıdan muhafazakârdır, Hıristiyanlığın kökenine dair, Kilise'nin ve dönemin ihtiyaçlarının geçersiz hale getirdiği modelleri sürdürme amaçlıdır. Aslında cemaatlerde ciddi kırılmalar yaşanmaya başlanınca piskoposlar Montanistlere şiddetle karşı çıkmışlardır (çünkü otoriteleri tehdit altındadır). Montanizm oldukça kısa bir sürede kendiliğinden ortadan kalkmıştır ama Kartacalı Tertullianus gibi Latin Hıristiyanlığının büyük teologlarından biri Montanizmi benimsemiş, sonra da Montanistlerin oldukça katı olan ahlak anlayışını yetersiz bulup kendi tarikatını kurmuştur.

Montanizm

Hıristiyanlığın farklı modellerinin bir arada varolması ve birbiriyle rekabet etmesi, İsa'nın ve müritlerinin vaazlarına gerçekten sadık olarak görülen anlayışların tanımlanmasına ve ilk iki yüzyılda Hıristiyanların karşısına çıkan, Tanrı'nın doğası, yaratılmış dünya ve insanlıkla ilişkisi, İsrail'le ilişkisi ve İsrail'e yönelik vahiyin değeri, İsa'nın şahsiyeti ve faaliyetleri, İsa ve İncil konusundaki geleneğin geçerlilik kriterleri, İsa'ya inanç ile ondan önceki felsefeler ve dinler arasındaki ilişki gibi büyük sorunları çözüme kavuşturabilecek bir model geliştirmeye yönelik bir tepki yaratır. 180-190 yılları arasında *Elenkhos kai anatrope tes pseudonumou gnoseos* [*Hatalı Olarak Bilgi Adı verilenin İfşa Edilmesi ve Çürütülmesi*] adlı beş kitaplık eseri (genelde *Adversus Haereses* [*Sapkınlıklara Karşı*] adıyla bilinir) yazan Lyonlu Eirenaios da bu sürece büyük katkıda bulunur. Eirenaios "bilgi" (*gnosis*) adı altında Valentinusçulardan ve Gnostik türden diğer gruplardan Markionculara, Yasaya bağlı olmaya devam eden Hıristiyanlardan Yuhanna İncili'ni kabul etmeyenlere kadar birbirinden oldukça farklı eğilimleri toplayıp onlara karşı mücadele verir. Ona göre "hakikat kuralı", yani havarilerin öğretilerine tekabül eden ve Hıristiyanlık bağlamında kabul edilebilir söylemleri tanımlayan bir dizi temel beyan büyük önem taşır: örneğin ilk ilkeye göre tek Tanrı vardır, her şeyi yaratmıştır, Yasayı yazmıştır ve İsa'nın babasıdır. Dolayısıyla iki tanrının varlığını kabul eden her türlü beyan Hıristiyanlığın dışında yer alır. Bu "kural" aynı zamanda Kutsal Metinler'in yorumlanması için

Lyonlu Eirenaios

kriter işlevi de görür: örneğin Paulus'un mektuplarında iki tanrıdan söz edildiğini öne süren yorum en baştan itibaren yanlıştır.

Eirenaios ayrıca dört İncil'den ne fazlası ne de azı olabileceğini öne sürer: sadece Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncil'lerinin havarilerden kaynaklandığı kesindir; bu da sadece o dört İncil'i kabul etme eğiliminin o dönemde de söz konusu olduğunu, ama Eirenaios bu tezini çeşitli argümanlarla desteklemek zorunda kaldığına göre henüz yeterince kök salmadığını gösterir. Zaten Eirenaios sözlü geleneği reddetmezse de, İsa'nın ve havarilerin öğretileri konusunda sadece sonradan Yeni Ahit'i oluşturacak olan yazılı metinleri temel alır. Bu durumda Eirenaios'un yazıları Yeni Ahit'in IV. yüzyıl ortalarında tamamlanacak olan oluşum sürecinin ileri bir aşamasına tanıklık eder. Hakikat kuralı, Eirenaios'un da bilincinde olduğu, mücadele ettiği grupların başka yazılı metinlerden de faydalanmasından, ama doktrinlerini genel olarak kabul gören metinlere dayandırdıklarını öne sürmelerinden dolayı gereklidir. Peki hakikat kuralı nasıl aktarılmıştır? Eirenaios'a göre bu süreci temin edenler, çeşitli Kiliselerdeki birbirini izleyen piskoposlar olmuştur; burada hem tek piskoposluk kavramı hem de Eirenaios'un, cemaatleri ilk olarak kuran ve öğretilerinin bir özeti niteliğindeki kuralı kendi atadıkları Kilise temsilcilerine emanet eden havarilerin dönemine kadar uzanan piskopos sıralamalarını yeniden kurgulayabilme iddiası belirleyici bir rol oynar.

Hakikat kuralı

II. yüzyıl başlarında Hierapolis Piskoposu Papias'ın *Logion Kyriakon Eksegesis* [*Tanrı'nın Sözlerinin Açıklaması*] adlı beş kitaplık eserinde, havarilerden itibaren öğretmenden öğrenciye sözlü aktarım yoluyla öğrendiği İsa konusundaki geleneğin hakiki olduğunun teminatını havarilere dayandırdığını ve havarileri yazılı İncil'lere tercih ettiğini göz önüne alırsak böyle bir yapının önemi daha iyi anlaşılır. Eirenaios, Papias modelinin hem havarilere olan kronolojik mesafe hem de özellikle Eirenaios'un mücadele ettiği grupların (Markioncular dışında) kendilerini İsa'nın müritlerinden aldıklarını iddia ettikleri, az veya çok ezoterik sözlü gelenekler yoluyla meşru kılmasından dolayı artık işleyemeyeceği bir dönemde yaşar. Eirenaios'un sisteminde İsa'nın ve İsa hakkındaki öğretilerin içerikleri yazılı metinlere dayalıdır (sözlü geleneğin aracılığı gerekmeden havarilerin öğretilerine doğrudan erişmeye izin verirler), Papias örneğinde olduğu üzere birbirini izleyen öğretmenler değil de piskoposlar da hakikat kuralını, yani o geleneğin yorum kriterlerini aktarır ve garantilerler.

Teoloji alanına gelince, Eirenaios maddi yaratılışı savunur ve Eski Ahit'te vahiy edilen Tanrı'ya yönelik, mükemmel olmaktan uzak ve kısıtlı göründüğüne dair suçlamaya cevap vermek için yaratılmış dünyanın iyi olduğunu, ama ilk günahın insanların yozlaşıp Tanrı'nın onlar için uygun gördüğünü kaybetmelerine yol açtığını öne sürer. Ancak insanlar yeryüzü cennetinden kovulduktan sonra Tanrı kefarete ulaşmaları için onlara rehberlik yapmaya başlamıştır. Dolayısıyla Eski Ahit'te mükemmel olmayan Tanrı değil, Tanrı'nın İsa'nın gerçek-

leştirdiği önce kefarete, sonra da gelecekteki Krallığa ulaşması için İsrail'e ve insanlığın tamamına yol gösterme şeklinin ifadesidir; maddi dünya ortadan kalkmayacak, yüceltilecektir; Eirenaios'a göre madde, Tanrı'nın amaçladığı ve Oğul ile Kutsal Ruh yoluyla gerçekleştirdiği iyi yaratılışın bir unsurudur. Böylece Eirenaios İsrail'in Kutsal Metinler'indeki vahiyle İsa'nın getirdiği vahiy arasında organik bir bağ oluşturur ve Hıristiyanlığın kimliğini iki vahiy arasındaki ve ifadesi olduklarını iki tanrı arasındaki çelişkilere bağlayan Gnostiklere ve Markioncular karşı, Hıristiyanlığın kimliğini ilk vahiyden ikinci vahiye geçişi ve insanlık ile yaratılışın tamamının şanlı kaderinin gerçekleşmesini sağlayan dinamikle bağdaştırır.

Evrensel kefaret yolu

Hıristiyanlık ve Siyaset

Yahudilik imparatorluk kültünden muaftı; Yahudiler her gün Tapınak'larında kendi Tanrı'larına imparator adına kurban törenleri sunarlardı, ama tanrıça Roma veya imparatorun *genius*'u [koruyucu ilahi varlık] gibi (imparatorluk kültü) başka tanrısal varlıklar adına sunmazlardı. İsrail topraklarında Roma'ya karşı patlak veren ve korkunç bir şekilde bastırılarak 70 yılında Tapınak'ın nihai olarak yıkılmasıyla sonuçlanan isyan bile diaspora Yahudilerinin ayrıcalıklarının feshedilmesine yol açmamıştır. Şimdi ise İsa'nın müritleri, dışarıdan bakanların gözünde Yahudilerden ayırt edilmeye başlandıklarında, kökenlerini bilmeyenlere kuşkulu görünüyorlardı çünkü bu inancın kurucusu bir Roma eyaleti olan Judaea'da mesih olduğunu iddia ettiği, yani Roma otoritesine başkaldırdığı için ölüm cezasına çarptırılıp idam edilmişti; İsa'nın niyeti Roma'nın otoritesine başkaldırmak değildi kuşkusuz, ama onun ve müritlerinin, Romalıların en nefret ettiği suçlardan birini işlediğine inanılıyordu. İsa'nın müritleri, bildiğimiz kadarıyla ve birazdan değineceğimiz şekilde Roma'nın iktidarı konusunda çok farklı yaklaşımlar sergilerlerse de, siyasi isyan eylemlerine katılmamışlardır; tam tersine, daha önce de dediğimiz gibi, Kudüs grubu 66 yılındaki isyandan uzak durmak için Pella'ya taşınmıştı ve 132-135 yıllarındaki ikinci isyanın lideri Simon bar Kokhba'nın kendisinin mesih olduğu iddialarını kabul etmek istemeyen İsa'nın Yahudi müritlerine zulüm uyguladığı anlaşılıyor. İsa'nın dönüşünün yakında gerçekleşeceğine inanan Paulus insanların, İsa inancına bağlandıkları anda içinde bulundukları şartları değiştirmeye, örneğin köle iseler özgürlüklerini elde etmeye çalışmamaları gerektiğini savunuyordu (*1 Korintliler* 7, 20-22). Paulus, Romalılara Mektup'un ünlü bir bölümünde (13, 1-7) sivil otoritelerin iyi eylemleri ödüllendirme ve kötü eylemleri cezalandırma yetkisi Tanrı'dan kaynaklandığı için onlara tabi olmak gerektiğini söyler. Ona göre Hıristiyanların şehri göklerdedir (*Philippililer* 3, 20-21), bu da kendini içsel olarak siyasi toplumdan uzak gördüğü anlamına gelir. Paulus geçerli siyasi düzeni

Roma iktidarına yaklaşım

kendinden kötü olarak değil de kısa ömürlü ve her halükârda İsa'nın müritleri açısından önemsiz olarak görür: Hıristiyanlar devletin yasaları tarafından mecbur edildikleri için değil de Tanrı'nın Ruhunun üzerlerindeki etkisinden dolayı iyilik yaparlar. Bu yaklaşım Atinalı Aristeides (125'e doğru), Şehit Iustinus (160'a doğru), Tatianos (170'e doğru), Atinalı Athenagoras (muhtemelen 177), Antiokheialı Theophilos (180'e doğru), Tertullianus (Latin yazar, 200'e doğru) ve *Diognetos'a Mektup*'un anonim yazarı (200'e doğru?) gibi II. yüzyılda yaşamış Hıristiyan "*apologia*" [savunma] yazarlarında da görülecektir; bu yazarlar Roma otoritelerini ve yönetici sınıfları doğrudan veya dolaylı şekilde, Tanrı'nın hükümlerinin, O'nun istediği, yani tüm toplumların temelinde yatması ve iyi bir hükümdarın tebasının uymasını sağlaması gereken ahlaka bağlı, sadık bir tebaa elde etmenin en iyi yolu temsil ettiğine ikna etmeye çalışırlar. İmparatora bağlılıktan Hıristiyanlığın ilk dönemindeki birçok eserde söz edilir ve Yahudilikte de olduğu üzere, otoriteler için dua etmeye teşvik yoluyla kendini gösterir (*Petrus'un Birinci Mektubu* 2, 13-17; *Timotheos* 2, 1-2; *Titus* 3, 1; *Romalı Clemens'in Korintlilere Mektubu* 61).

Paulus'un Romalılara mektubu Nero (54-68 arası imparator) döneminin ilk yıllarına, yani imparatorun aydın biri sanıldığı yıllara tarihlenir. 64 yılının Temmuz ayında, Roma'nın büyük kısmının küle döndüğü yangının Nero tarafından, gelecekteki kentsel planlama projeleri dahilinde istendiği söylentisi dolaşmaya başlar; bunun üzerine imparator suçu Hıristiyanların üzerine atar (Tacitus, *Annales*, 3, 44, 2-5; Suetonius, *Nero* 16'da Hıristiyanların uğradığı zulüm anlatılır ama bölüm 38'de anlattığı Roma yangını ile bağdaştırılmaz). Bu durumda Hıristiyanlar, bazı modern tarihçilerin görüşlerinin tersine, Hıristiyan olmakla değil, Roma'yı yakmakla itham ediliyorlardı. Hıristiyanlar nefretin hedefi olmaya çok uygundular: aralarında varlıklı olanları da vardı, ama büyük kısmı mütevazı sınıflara aittiler ve böyle ortamlarda Hıristiyanlığı yaymaya çalışmak otoritelerden ve toplumsal düzeni savunanlardan kuşku duyulmasını teşvik edebilirdi. Tacitus'a göre Hıristiyanlardan nefret edilmesinin sebebi Romalıları hor görmeleriydi, bu da hem üst sınıflara hem de halka husumet duyulması anlamına geliyordu. "İnsanlığa nefret beslemek"le itham ediliyorlardı; bu itham geçmişte Yahudilere ve belirli bir şekilde davranan bireylere ve gruplara da yöneltilmişti. Hıristiyanlar kültlerinin şeklini ve içeriğini etrafa anlatmıyorlardı (bu işi ilk olarak Iustinus, 160'a doğru yazdığı İlk Savunma'sında yapacak, Hıristiyanlara duyulan kuşkuları ortadan kaldırmak için vaftizi ve komünyonu anlatacaktır). Dolayısıyla Hıristiyanlara, bilindiği sanılan az sayıdaki unsuru çarpıtan söylentileri temel alan ithamlarda bulunuluyordu. Hıristiyanlar öğünlerini bir arada yiyordu: bütün birlikler böyle yapardı, ama bu durum olası siyasi direnişlerden çekinen imparatorlarda şüphe uyandırırdı; örneğin Genç Plinius'un, kendisini temsilcisi olarak 115 yılı civarında Bithynia'ya gönderen

Nero'nun zulüm dönemi

İmparator Traianus'la yazışmasının onuncu kitabında böyle bir durum konu edilir. Ancak Hıristiyanların öğünlerde İsa'nın bedeniyle ve kanıyla beslendiği düşünüldüğünden II. yüzyılda yamyamlıkla, hatta çocukları öldürmekle suçlanırlar (kamu düzeninin düşmanları geleneksel olarak bu suçlarla itham edilmiştir); kendi aralarında birbirlerine kardeşim diye hitap ettikleri için de ensest ilişkiler yaşamakla suçlanırlar. Ancak bu konudaki tanıklıklar II. yüzyıldan öncesine uzanmaz.

Dolayısıyla Nero Hıristiyanlara zulüm uygulamaya başladığında onlara Hıristiyan oldukları için değil, Roma'yı yakanların Hıristiyanlar olduğu iddiasıyla onlara saldırmıştır. Bu da Hıristiyanların görünürlüğünün artmasına ve halkın nefretini üzerlerine çekmelerine katkıda bulunmuştur. Öte yandan Nero Hıristiyanların gözünde son derece olumsuz bir özellik kazanır ve daha I. yüzyıl sona ermeden bile, Yahudiliğin imgelerinde dünyanın sonunda beklenen Tanrı'nın düşmanının sembolü haline gelir (zaten Yahudiler ölçüsüz bir gücün sembolü ve Tanrı'ya meydan okuma olarak gördükleri Korinthos Kanalı'nın açılması için, hem annesini öldürmüş olmasından dolayı kötülüğün cisimleşmiş hali olarak gördükleri hem de Yahudi isyanının bastırılması onun döneminde başladığı için Nero'ya başvururlar). Bazı Hıristiyan çevreleri Nero'nun krallığını kıyamet gününden önce beklenen felaket dolu dönemin başlangıcı olarak görürler: Nero, şeytani gücün nihai ve en üstün aracı olarak görünür. 68 yılındaki ölümünden sonra ölmeyip Roma'nın doğu sınırındaki geleneksel düşmanları Parthların arasına katıldığı ve bir ordunun başında dönüp Roma'yı yağmalayacağı ve iktidarı yeniden ele geçireceği konuşulur. I. yüzyıl sonlarında Nero'nun canlı olarak döneceğinin beklentisi giderek zayıflarken Yahudiler de, Hıristiyanlar da Nero'ya mitolojik bir boyut kazandırırlar. Her iki çevre de Nero'nun şeytanın cisimleşmiş hali olarak dirileceğini ve hakiki Tanrı'nın müminlerine karşı son saldırıyı başlatacağını, ama sonrasında Tanrı'nın Krallığı'nın başlamasıyla nihai olarak yok edileceğini hayal ederler. Hıristiyanlıkta Nero'nun dönüşüne atıfta bulunulan ilk metinler Yuhanna'nın *Vahiy*'i 17, 11 ve Nero'nun faaliyetlerinin mitolojik terimlerle ifade edildiği *Yeşaya* 4, 2-12'dir.

Şeytanın Sureti Nero

İmparator Domitianus (81-96) dönemine gelince, bazı Romalı tarihçiler imparatorun kuzeni, *consul* Flavius Clemens'in "inisiyatif yoksunluğu" (*inertia*: Suetonius, Domitianus 15, 1), yani "ateizm" (*atheotes*: Cassius Dio, *Rhomaike Historia* [*Roma Tarihi*] 67, 14, 1-2) suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırıldığını anlatır (bu suçlama Yahudiliğe yakın olanlar için de kullanılırdı). IV. yüzyıl başlarında Hıristiyan tarihçi Kaisareialı Eusebios bu haberleri Hıristiyanlığın mahkûmiyeti anlamına yorar *Ekklesiastike Historia*, 3, 18, 4) ve modern tarihçiler bu görüşe katılırlar, ancak söz konusu tanıklıklar çok açık değildir ve örneğin Yuhanna'nın Vahiy'inde de (2, 13'te, Pergamon'da) söz edilen yerel hoşgörüsüzlük vakaları yaşandıysa da, her halükârda Domitianus döneminde Hıristiyanların zulme uğradığını söylemek zordur.

Bir başka ünlü vaka, Romalı aydın Genç Plinius'un, 112-113 yıllarına doğru İmparator Traianus'un Bithynia elçisiyken ona gönderdiği ve daha önce değindiğimiz bir mektubunda (10, 96) belgelediği bir olaydır. Plinius'a bazı Hıristiyanlar şikâyet edilir ve Plinius onları hangi kriterler doğrultusunda yargılayacağını bilemediği için onlardan imparatorun heykeli huzurunda bir kurban töreni yerine getirmelerini istemeye karar verir, çünkü Hıristiyanların böyle bir şeyi asla yapmayacaklarını duymuştur. İsteğini yerine getirmeyenler otoritelere itaat etmedikleri için ölüm cezasına çarptırılır, dolayısıyla sebep Hıristiyan olmaları değildir, ama itaat etmemeleri Hıristiyan olmalarından kaynaklanmıştır. Plinius bu gibi önlemler sonrasında Hıristiyanlığa katılımın azaldığını ve tanrılar onuruna yapılan kurban törenlerinden kaynaklanan et piyasasının yeniden geliştiğini aktarır. Traianus ona gönderdiği cevapta (Plinius'un mektup derlemesinin 10. kitabı, 97) onun kararını onayladığını söyler ama bundan sonra anonim ihbarları göz önüne almamasını emreder. Plinius o bölgede yirmi yıl önce Hıristiyanlıktan vazgeçmiş Hıristiyanlardan söz ettiğinden bu haber Domitianus döneminde uygulanmış olası bir zulümle bağdaştırılmıştır. Bu tezi desteklemek için başka Hıristiyanların tanıklıkları da göz önüne alınmıştır (Kaisareialı Eusebios'un *Ekklesiastike Historia,* 4, 26, 9'da yer verdiği, *Apologia Melitonos'dan* [*Sardisli Meliton'un Savunması*] bir fragman, Kartacalı Tertullianus'un II. yüzyıl sonlarına ait *Apologeticus* [*Savunma*] eserinden bir bölüm, 5, 4) ama hiçbiri genel bir zulüm döneminin söz konusu olduğunu göstermez. Zaten durum Hıristiyanlar arasında farklı tepkilere yol açar. Romalı Clemens'in muhtemelen Domitianus döneminin sonlarına doğru yazdığı *Korintliler* mektubu siyasi otoriteler için bir dua içerir (60-61), halbuki Yuhanna'nın aynı yıllarda yazdığı *Vahiy* Roma İmparatorluğu'nu Şeytan'ın gücünün tezahürü olarak görür (bölüm 13'teki iki hayvan muhtemelen imparatorluğu ve imparatorluk kültünün rahiplerini temsil eder; bölüm 17-18'de imparatorluğun çökeceği kehaneti yer alır) ve Hıristiyanların imparatorluk toplumuyla herhangi bir uzlaşmaya varması ve özellikle kurban törenlerinden kaynaklanan et tüketimi konusunda taviz vermeleri yasaklanır, halbuki Paulus'un bu konuya bakışı farklıdır (*1. Korintliler* 10). Yuhanna imparatorluğun ve özellikle imparatorun tanrılaştırılmasının ardında doğrudan şeytandan kaynaklanan totaliter bir güç ve şeytanın Tanrı'ya muhalefetinin en yoğun olduğu yeri görür: ona göre İsa'nın dönüşüne kadar ona inananların kaderi dışlanma, zulüm ve şehitlikten ibaret olacaktır.

Plinius ve Traianus

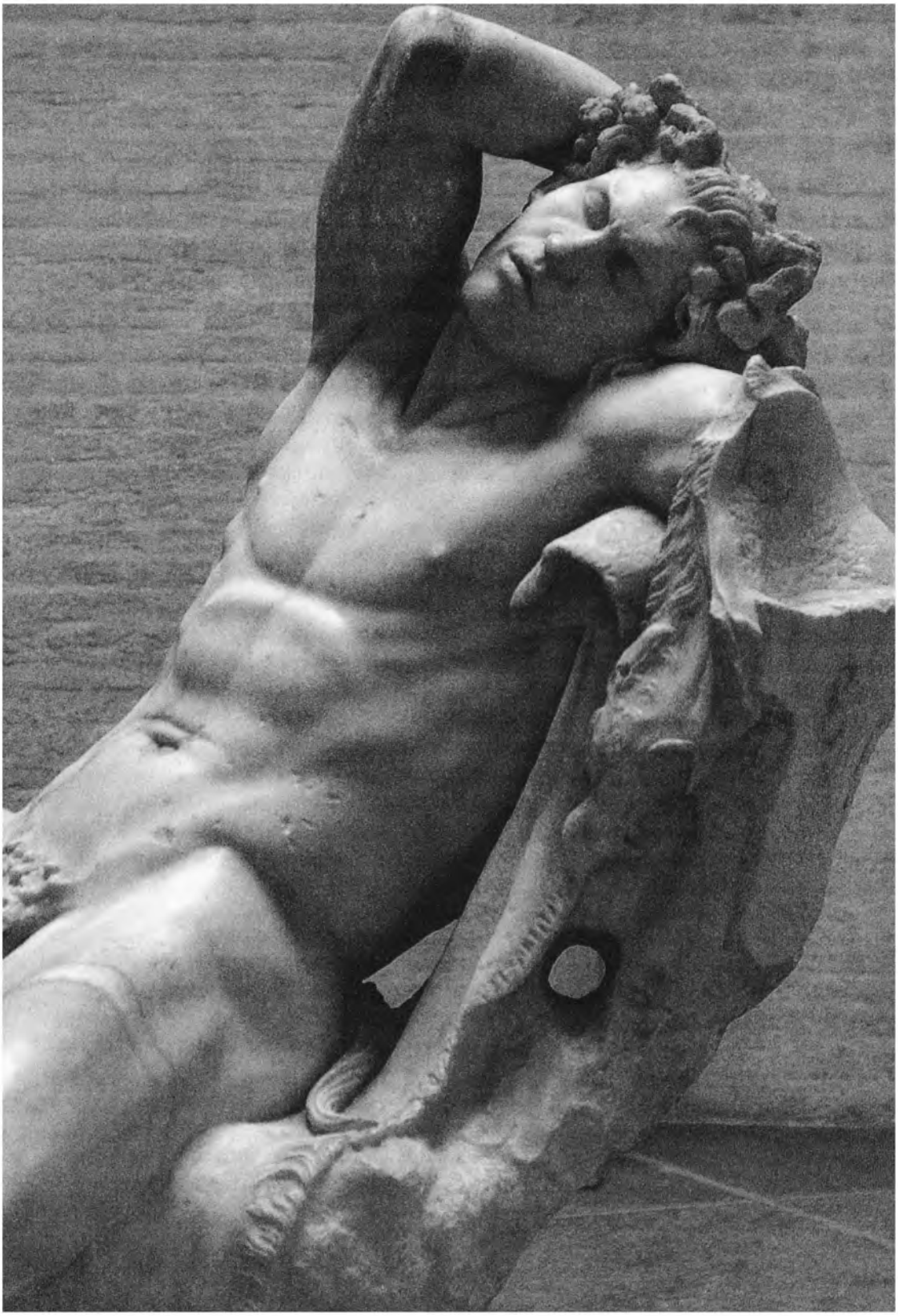
Kaynaklarda sonraki dönemlere ait bazı şehitlik vakalarından söz edilmiştir: Traianus döneminde (98-117) Plinius'un Bithynia'daki mahkemelerinin yanı sıra Kudüs'teki Yahudi-Hıristiyan cemaatinin lideri Simeon idam edilir (Eusebios, *Ekklesiastike Historia,* 3, 32, 6, 170 yılına doğru Hegesippos'un yazdıklarını temel alır) ve Antiokheialı İgnatios ile bazı Hıristiyanlar idam edilir (Eirenaios, *Adversus Haereses* 5, 28, 4). Hadrianus (117-138) ve Antoninus Pius (138-

161) dönemlerinde hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduğumuz İzmirli Polykarpos şehit edilir (muhtemelen 155) ve Şehit Iustinus'un *Apologia Secunda* 2'de [*İkinci Savunma*] anlattığı üzere Roma'da dört Hıristiyan öldürülür. Stoacı bir filozof olan İmparator Marcus Aurelius (161-180) Hıristiyanlara hiçbir sempati beslememiştir: Düşünceler adlı eserinde (11, 3) onlardan söz etmesinin sebebi ahmakça inatlarını konu etmektir. Retorik hocası Fronto halk arasında yayılan söylentileri ciddiye alarak Hıristiyanlara karşı yazdığı eserin içeriği, Minucius Felix'in Hıristiyanlığı savunduğu Latince *Octavius* eserinde aktarılmıştır. Yine Marcus Aurelius döneminde, 178 yılına doğru filozof Celsus, İsa ve Hıristiyanlar konusunda eleştirel ama bilgili, *Logos Alethes* [*Hakikat Söylemi*] adlı iki kitaplık eserini yayınlamıştır. Iustinus başkalarıyla birlikte 163-167 arasında Roma'da şehit edilmiştir. İmparator Hıristiyanları doğrudan hedef alan girişimlerde bulunmamıştır, ancak yeni kültleri yasaklayan 176/177 tarihli bir emirname yerel idarecileri Hıristiyanlara karşı harekete geçmeye teşvik etmiş olabilir. Hıristiyanlara yönelik saldırılar imparatorluğun artan belirsizliğinden de kaynaklanır: Barbarların Tuna nehri kıyılarındaki istilaları, bir salgın ve kıtlık, huzur ve refah dönemine son verince halk kitleleri günah keçileri ister ve Hıristiyanlar bu role çok uygun görünür çünkü toplumdan uzak durmaya çalışan, dolayısıyla da topluma düşman kişiler olarak görülürler. Lyon'da ve Vienne'de muhtemelen 177 yılında Hıristiyanlar korkunç bir katliama uğrarlar ve olanlar otoriteler tarafından önce hoşgörülür, sonra da onaylanır; Kaisareialı Eusebios (*Ekklesiastike Historia,* 5, 1) o iki cemaat tarafından Asya Kiliselerine gönderilmiş, olanların anlatıldığı uzun mektupları muhafaza etmiştir. Ayrıca 17 Temmuz 180'de Kuzey Afrika'da, Scilla'da mahkûm edilip idam edilen bir grup Hıristiyan'ın sorgulamalarının Latince tutanaklarına da sahibiz. Decius döneminde Hıristiyanlara yönelik olarak gerçekleştirilecek ilk genel zulüm henüz uzaktadır, ama bu türden yerel vakalar gerçekleşmeye devam eder. Ancak ne böyle olaylar, ne de imparatorluğun tamamına yayılan zulüm bu yeni dinin yayılmasını engellemeye yetmeyecektir.

Şehitlik vakaları

Bkz. *Devletin Hıristiyanlaşması*, s. 200; *Paganlığın Direnişi*, s. 205; *Iustinianus ve* Corpus Iuris Civilis, s. 338; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Sallustius ve Kriz Hali Üzerine Düşünceler*, s. 837; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür*, s. 923; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Görsel Sanatlar

Giriş

Giuseppe Pucci

Antikçağ sanatının muhtemelen en büyük İtalyan tarihçisi Ranuccio Bianchi Bandinelli (1900-1975) 1950'li yılların sonlarında, "Neden günümüzde hâlâ evrensel olarak kabul edilebilir bir Roma sanat tarihi yok?" diye soruyordu. Bugün, aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra bile, bu soru güncelliğini korur. Bu *aporia*'nın [yokluğun] terimlerini açıklığa kavuşturmak için en azından Antikçağ sanatının babası farz edilen Winckelmann'a (1717-1768) kadar uzanmak gereklidir. Winckellman'a göre Roma sanatı asla varolmamıştır. "Biyolojik" bir paradigmayı temel alan görüşüne göre Yunan sanatı doğuşundan sonra çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık döneminden geçer. Çöküşü Hellenistik çağda başlar ve Romalılar zamanında devam eder. Romalılar özgün bir sanat yaratmazlar, Yunan sanatını benimseyip kullanmakla yetinirler ve ömrünü yaşlılığının en sonuna kadar uzatırlar.

Çöküşü kaçınılmaz olarak izleyen ölüm, imparatorluk başkentinin Konstantinopolis'e taşınmasıyla veya kısa bir süre sonra gerçekleşir. Ancak Antikçağ sanatının evrimsel kavramını icat eden Winckelmann değildir. Bu kavram Rönesans döneminde, Yaşlı Plinius'un aslında Yunan-Hellenistik sanat tarihyazımının (aslında bronz heykeltraşlıkla sınırlı) tezlerini temel alarak yazdığı, Büyük İskender'den sonra sanatın ölümünü konu alan bir yazısının bir bölümünden (XXXIV, 52: *cessavit deinde ars* [sonra sanat sona erdi]...) hareketle geliştirilmiştir. Bu kavrama Ghiberti'nin *I Commentarii*'sinde [*Yorumlar*], Raffaello'nun X. Leo'ya yazdığı bir mektupta ve Vasari'nin *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri*'nde rastlanır. Ama Winckelmann'a göre Roma sanatı Yunan sanatının çöküş döne-

Tarihyazımsal meseleler

minden ibaretken, Rönesans'a göre Yunanların ve Romalıların sanatı tek bir bütün oluşturur (taklit edilmesi gereken eski güzellikler) ve Roma dönemi aslında bu sürecin zirvesini, deneyimin yozlaşmasını değil, en mükemmel halini temsil eder. Ölüm de yaşam döngüsü sona erdiği için gelmez, ani ve telafisi imkânsız bir travmadan, yani imparatorluğun Barbarların saldırıları sonucunda çökmesinden dolayı gerçekleşir.

Ancak Winckelmann'ın Roma sanatını değersizleştirmesi Rönesans insanlarının bakış açısını tamamıyla gölgede bırakır ve XIX. yüzyılın eleştirel yargısını şartlandırır. Roma döneminin sanatsal deneyiminin yeniden değerlendirilmesi Viyana Okulu olarak bilinen grubun iki temsilcisi, Alois Riegl (1858-1905) ile Franz Wickhoff'la (1853-1909) gerçekleşir ve yeni yüzyılın başlarını bulur. Riegl çöküş kavramından kurtulmak için onun yerine *Kunstwollen* (kelime anlamı "sanatın iradesi"dir) kavramını geliştirir. Her dönemin bir "zevki", bir ifade stili vardır ve değer hiyerarşileri yaratmanın bir anlamı yoktur. Roma dönemine klasik Yunanistan sanatının dejenerasyonu olarak, yani olumsuz gözle değil, Ortaçağ sanatına zemin hazırlayan yeni bir dilin oluştuğu dönem olarak, yani olumlu gözle bakılmalıdır.

Roma sanatının özgünlüğü, Yunan sanatının natüralizminin yerine gerçekliğin "yanılsamacı", plastik değerlerden çok optik değerlerine önem veren temsiline eğilimini getirmesinde yatar. Wickhoff daha da ileri giderek Roma sanatında başka özgün unsurlar da belirler: resim alanında çizimden çok renk lekelerinin bağdaştırılmasına dayalı izlenimci teknik; uzamın tasvirine ve peyzaja ilgi; gerçekçi portrelerin resmedilmesi; tarih konulu kabartmalar; aralıksız anlatım (sahneler ayırıcı unsurlar olmadan birbirini izler ve aynı karakter anlatımın çeşitli anlarında görünür): bütün bu unsurlar önce Ortaçağ, sonra modern sanatın temelinde yer alır. Ama bu unsurlar ancak klasik Yunan sanatıyla kıyaslandıklarında Roma sanatında özgün oldukları görülür: Hellenistik çağ sanatı konusunda daha fazla bilgi sahibi olduğumuzdan beri bu unsurların neredeyse hepsinin o dönemde ortaya çıktığını görüyoruz. Viyana Okulunun asıl marifeti her halükârda, Roma sanatının Yunan sanatının salt çöküş aşaması olduğu algısını arşivlemiş ve Roma sanatı içerisinde klasik biçimin muhafaza edilmesi ile çok geniş bir coğrafi alanda farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı çok karmaşık bir toplumun değerlerini ifade etmeye uygun yeni bir dil arayışı arasındaki temel iki kutupluluğu belirlemiş olmaktır.

İki Kutuplu Bir Sanat

Söz konusu iki kutupluluk, Gerhart Rodenwalt (1886-1945) tarafından da ele alınmıştır; Rodenwalt'a göre Roma sanatında iki paralel eğilim veya akım vardır: "ana" eğilim temelde klasik Yunan sanatının natüralizmine sadıktır ve V ila VI. yüzyıllar arasındaki sanatsal "yeniden doğuş"una zemin hazırlar, "popüler" eğilim de natüralizm ve klasisizm karşıtıdır, Bizans ve Ortaçağ sanatının öncü-

südür, daha alt sınıfların kullandığı incelikliği nispeten az bir dilden, neredeyse konuşma dilinden yararlanır.

Yunan biçimi ile Roma içeriği arasında bir sentez niteliğinde, imparatorluğun tamamını kapsayan sanatın yaratılması Augustus (MÖ 63-MS 14) dönemini bulmuştur. Bianchi Bandinelli'ye göre, temelde Yeni Attikacılıktan ibaret olan (ama diğer Hellenistik sanat akımlarını dışlamayan) Augustus dönemi sanatı tam tersine "özgün bir sanatsal kültürden yoksundur", hatta Roma'ya özgü sanatın oluşumunu engeller, "sanki sıradan bir duyguyu ifade etmekten çekinerek teknik doğruluğun ve virtüözlüğün konformizmine sığınır". Bianchi Bandinelli'ye göre de Roma sanatı iki kutupludur, ama onun önerdiği model Rodenwalt'ınkinden farklıdır. Bianchi Bandinelli *patricius* kökenli seçkin sınıfların ifadesi olan ve Yunan biçimlerini temel alan kültürlü (veya asil) sanatın karşısına *populus*'un sanatını değil de "*pleb*" adını verdiği sanatı konumlandırır. Ona göre "*populus*" bu bağlamda muğlak bir terimdir, çünkü Roma hukukunda *populus* kelimesiyle *patricius*'lar dahil bütün yurttaşlar kastedilir, halbuki aristokrasiden olmayanlardan söz edildiği zaman *pleb* terimi kullanılmalıdır; öte yandan *pleb* terimi, modern dillerde edindiği olumsuz anlama sahip değildir, *pleb* sadece yoksul ve sefil alt sınıfları değil, günümüzde burjuvazi adı verilen, son derece canlı, hatta bazen ekonomik açıdan oldukça yüksek sınıfları da kapsar.

Gerhart Rodenwaldt

Bianchi Bandinelli

Ayrıca "*populus*'un sanatı" ifadesiyle genelde egemen bir kültürden türetilmiş modelleri halka uyarlayan ve seviyelerini düşürerek kullanan bir sanat kastedilir, *pleb* sanatı ise ikonografi, stil ve içerik açısından asil sanattan farklıdır. Mitolojik tasvirler yerine gündelik hayattan sahneler tercih edilir ve kendini temsil etme, özellikle azat edildikten sonra kendilerine toplum içinde konum edinen eski köleler olan *libertus*'ların (örneğin Petronius'un *Satyricon*'undaki Trimalchio) bireysel kabul görme ve toplum içindeki yükselişlerini Hellenistik geleneğin natüralizm kurallarını görmezden gelen anıtlar yoluyla hafızalara kazıma arzusu öne çıkar.

"Pleb sanatı"

Genelde cepheden tasvir edilen sipariş sahibini yüceltmek için diğer figürlere göre daha büyük boyutta resmedilir veya önemli olan onunla bağlantılı bir ritüeli vurgulamaksa, yanına kurbanlık hayvanlar yerleştirilir. Görülmesi gereken her şeyi gösterme ve tasvir edilen sahnenin anlaşılması açısından anlam taşıyan her şeye dikkat çekme ihtiyacından dolayı, organiklik pahasına perspektif çarpıtılır. İçeriğin gerçekliği, sembolizme ağırlık veren ikonografik formüllerle birleşir. Bianchi Bandinelli'ye göre *pleb* akımı Roma'nın figüratif kültürünün en özgün çekirdeğini teşkil eder. Bu akım, Latium, Campania, Samnium, Picenum ve Apulia'yı kapsayan ve Orta İtalya olarak nitelenen, Hellenistik sanatın etkisinde kalan, ama MÖ II. yüzyıldan itibaren yönetici sınıfın yapacağı gibi biçimsel dilini bütünüyle kabul etmeyen sanatın temelinde yatar.

Bianchi Bandinelli'ye göre *pleb* sanatı ile imparatorluğun Yunan-Hellenistik kültürün etkisinde daha az kalan eyaletleri arasında bazı benzerliklerin olması bundandır. Aristokrasinin daha kültürlü sanatı ile bir arada yer alan ve farklı toplumsal katmanların ifade aracı haline gelen bu *pleb*-taşra sanatı sıklıkla resmi sanatın "gölgesinde" kalır, ama III. yüzyıl sonlarında onunla birleşmesine neden olacak "yeraltı" güzergâhları izler, çünkü "bu sanattan daima yararlanan toplumsal katmanlar bu dönemde imparatorluğun yeni idari ve kamusal yapısının belirleyici unsuru haline gelen yerleşimciler ve askerlerdir". Bu durumda, Bianchi Bandinelli'ye göre "ilk sanat tarihçilerimizin 'çöküş' adını verdiği, günümüzde ise Spätantike ("Geç Antikçağ") olarak bilinen, Ortaçağ sanatına zemin hazırlayan, Hellenistik gelenekle kırılma anı"na geliriz. Orta İtalya sanatı, *pleb* sanatı, Roma taşra sanatı ve Geç Antikçağ sanatı arasında ortak bir nokta vardır, o da yabancı unsurların klasik Yunan biçimsel diline hâkim olmasıdır. Ancak Bianchi Bandinelli'nin bütün eserlerinde bu akıma büyük değer vermesine rağmen, vardığı sonuç şudur: "bir bütün olarak Roma sanatının yeni, figüratif bir kültür yarattığı tek alan mimarlıktır" ve bunun nedeni, stil veya tipoloji alanındaki yeniliklerden çok (mimari düzenler Yunanistan'da geliştirilenlerdir), Yunan mimarlığının tersine, "Roma mimarlığı hem iç mekânların hem de çeşitli yapılar arasındaki bağıntıların yarattığı dış mekânların sanatıdır"; Yunanistan'da duvarlar esasen yapısal bir işleve sahipken, Roma'da duvarlar "bir yapıdan çok bir mekânı ayıran ve çevreleyen bir unsur, bir ayrım ve bir kabuk, mekânlar elde etmek için bir araç olarak algılanır".

Spätantike

Çokmerkezlilik ve Dil Çoğulluğu

Pleb akımı Yunan sanatının etkisine o kadar da maruz kalmamış ve yukarıda da değindiğimiz gibi toplumsal sınıfları temel alan Roma sanatının (devlet yapısının farklı unsurları farklı sanat dillerinden yararlanırlar) şablonu olarak gören Bianchi Bandinelli'nin bu iki kutuplu kavramı, 1936'da Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden bir Alman araştırmacı olan Otto Brendel'i tamamıyla tatmin etmez. Roma sanatıyla Roma devletinin var olduğu dönemin tamamı, yani 13 yüzyıl boyunca sınırları içinde belgelenmiş sanatsal üretimin tamamını kastediyorsak, ki bu böyle olmalıdır, o zaman çeşitli bölgesel katkıları ve o dünyanın kendini ifade ederken kullandığı farklı "lehçeleri" göz önüne alacak çokmerkezli bir model benimsemek Yunan sanatına kıyasla özgünlüğünü araştırmaktan daha verimli olacaktır. Ayrıca Brendel'e göre Roma sanatında kamusal alan ile özel alan arasında önemli farklar söz konusudur. Bu ayrım ilk anda Bianchi Bandinelli'nin resmi sanat ile *pleb* sanatı arasındaki ayrımıyla örtüşür gibi görünebilir, ama bu ayrım biçimsel özellikleri temelinde tanımlanırken, Brendel'in ayrımı stilden bağımsız olarak içeriklere ve hedefe dayalıdır. Stil sipariş sahiplerinden ziyade

İşlevler ve bağlamlar

ondan faydalanacak olanların görsel kültürüne adapte edilir, belirli konuların işlendiği sanat veya "tür" kavramı da büyük önem kazanır. Ara Pacis ile Susa Takı veya Traianus Sütunu ile Adamklissi Zafer Anıtı arasında biçimsel açıdan büyük farklar varsa da aslında aynı işlevsel ihtiyaçlara cevap veren, birbirinin çağdaşı iki çift anıt söz konusudur. Farklı dillerde konuşmaları, birinin daha sofistike, kentsel bir kitleye, diğerinin daha az kültürlü bir taşra kitlesine hitap ediyor olmasındandır. Roma sanatında gerçek anlamda bir "semantik sistem"in var olduğunu savunan Tonio Hölscher iletişim yönü üzerinde durur.

Ne Yunan modellerinin eklektik kullanımı özgünlük yoksunluğu, ne de Yunan olmayan stillere ve ifade formüllerine başvurma içtenlik ve sahicilik tezahürü olarak görülmelidir. Her iki durumda hem estetik hem de siyasi ve ideolojik mesajları aktarmaya uygun aracı bulma ihtiyacından kaynaklanan bir seçim söz konusudur. Resmi sanata gelince her biri belirli bir dönemde yaratılmış olan farklı Yunan stilleri kronolojileri göz önüne alınmadan, sadece tema açısından uygunlukları doğrultusunda kullanılırlar: örneğin savaş sahneleri için *pathos* ve uzamsal giriftlik açısından zengin Hellenistik modellere başvurulur, biçimsel açıdan daha ağırbaşlı olan klasik prototipler ise görkemli devlet törenleri için tercih edilir. İmparatorluğun her yerindeki insanların mesajları anlamasını sağlama zorunluluğu, standartlaştırılmış ve kurallara bağlanmış formüller şeklinde sabitlenmiş ortak bir ikonografik dilin yaratılmasıyla sonuçlanacak bir seçim yapılmasını gerektirir.

Yunan modellerin eklektik kullanımı

Çoğul Sanat

Bu dilin çok çeşitli insanlar tarafından nasıl kavrandığı, Roma sanatından "çoğul sanat" olarak söz eden Salvatore Settis'in yaklaşımında büyük önem taşır. Bu araştırmacıya göre Roma sanatının kutuplarını ve Yunan sanatına çok mu, az mı bağımlı olduğunu sorgulamaya devam etmek yerine, "kültürlerin karışına, üst üste gelen bölgelere, etkileşim alanlarına dikkat etmek, her örnekte başkent ve tek itici güç olarak Roma'nın merkeziyetçi bakış açısının yanı sıra çeşitli taşra bölgelerinin (de) bakış açısını seçmek gerekir [...]. Çoğul sanat stillerin çoğulluğunu ve sanatçıların anonimliğini destekler, hatta gerektirir, çünkü önemli olan mesajdır". Settis Roma sanatının Batı kültür tarihindeki işlevini de vurgulayarak bu sanatın "Ortaçağda her tür sanatsal üretimin gelişimi için zemin hazırladığını" hem de " 'yeniden doğuşları' teşvik etmek için yararlanılabilecek tek kaynak" olduğunu belirtir; Roma sanatı "Ortaçağın şablonu ve Rönesans'ın şablonu"dur, başka bir deyişle "Yunanlardan (en azından) bize kadar (en azından) Avrupa'nın figüratif üretiminin devamlılığını" temsil eder. Bernard Schweitzer'in dediği gibi, Roma sanatı Avrupa'da Yunan sanatını temel alan ilk sanat kültürüdür, ancak Etrüsk sanatında olduğu üzere Roma sanatında bir

Çokmerkezlilik

bağımlılık ilişkisi söz konusu değildir. Roma sanatı Yunan sanatını özümserken ve kendi ifade ve iletişim ihtiyaçlarını karşılamak için ondan yararlanırken sonraki yüzyıllara Yunan dünyasıyla Roma dünyasının iç içe geçtiği Antikçağ biçimini armağan etmiş olur.

Roma sanatı üniter bir karaktere sahip olmadığı için şaşırmamalı ve de üzülmemeliyiz. Bir olan Roma İmparatorluğu'dur, sanatının farklı eyaletlerde sergilediği lehçe çeşitliliği onun zenginliğidir, en önemli mirasıdır.

Esneklik ve adaptasyon becerisi

Roma'nın sanat dili, sonradan Batı'nın merkezini oluşturacak olan eyaletlerde (Galya'lar, Romalılaşmış Almanya, Britanya ve İspanya) ve yine sonradan Bizans İmparatorluğu'nu oluşturacak Doğu eyaletlerinin bazılarında daha derin iz bırakmıştır elbet. Zaten Roma sanatı Frankların ve Bizanslıların krallıkları yoluyla Ortaçağ sanatına zemin hazırlayacaktır.

Roma Sanatının Paradoksu

Peki ama Roma, Antikçağın sanatsal biçimine nasıl bir katkıda bulunmuştur? Romalıların, Yunan figüratif kültürünün hemen her yönünü benimsemelerine rağmen, onu Hellen ruhsal dünyasından kurtararak kendi dünya görüşlerine adapte ettiklerini öne süren Schweitzer'e katılabiliriz. Daha önce de dendiği gibi, Romalılar *logos*'u *res* ile ikame ederek evrenselleştirici soyutluğa olumsal olanın somutluğunu, mite tarihi tercih ettiklerini göstermek istemişlerdir. Örneğin Yunanlar başka uluslara karşı kazandıkları zaferleri Amazonlarla, Kentauroslarla ve devlerle savaşlar gibi mitolojik temalara başvurarak temsil ederken, Romalılar hem sivil hem de askeri alanlardaki belirli olayların belgesel açıdan büyük bir titizlikle tasvir edildiği tarih konulu kabartmaları (tarih konulu resimlere kıyasla bile) en etkili iletişim araçlarından biri haline getirirler. Tarih konulu kabartmalar, Yunan sanatındaki birkaç istisna dışında (örneğin İskender'e ait olduğu söylenen lahit; ancak burada sahneler tarihsel olmaktan çok simgesel anlama sahiptir) tamamıyla Roma'ya özgü bir sanat türü sayılabilir.

Ancak bu türün ilk önemli örnekleri (Delphoi'daki Aemilius Paullus anıtı ve Roma'da Domitius Ahenobarbus Sunağı olarak bilinen anıt) Yunan sanatçılar tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır. Ara Pacis'in kabartmalarını yapan sanatçılar da Yunan olmalıdır, hatta Bianchi Bandinelli'ye göre Hellenistik biçim ile Orta İtalya geleneğinin en mükemmel birleşimi ve "tamamıyla Roma'ya özgü olarak niteleyebileceğimiz yeni bir sanatsal biçimin" örneği olan Traianus Sütunu'nun üzerindeki olağanüstü kabartmayı tasarlayan sanatçı da Doğu Yunan olmalıdır (Şamlı Apollodoros olabilir).

Yunan sanatçılar ve Roma sanatı

Portre konusunda da benzer şeyler söz konusudur, zira Roma sanatı bu türde de tamamıyla özgün bir ifade şekline sahiptir. *Patricius*'ların aile üyelerinin

ölüm maskelerini muhafaza etme ve cenaze törenlerinde sergileme geleneğine rağmen, Roma'nın gerçekçi portrelerinin, MÖ II. yüzyıldan itibaren Delos'ta ve Roma'da Romalı hamiler için çalışan Yunan sanatçıların katkısı olmadan bir sanat türü haline gelemeyeceği konusunda genel bir inanış söz konusudur. Roma sanatının paradoksu da tam olarak budur: kendi en hakiki değerlerini başkalarının (Yunanların) ifade etmesini ve başkalarının (imparatorluğu oluşturan uluslar) kendininmiş gibi benimsemesini sağlamak. Zaman içinde Yunan biçimi sonsuz rutin sonucunda yıpranmış, dış kabuktan başka bir şey değildir, ama yine de başlangıçta iktidar merkezinde geliştirilmiş ve Atlantik Okyanusu'ndan Mezopotamya'ya, Britanya'da Shasra'ya kadar uzanan bir organizmayı silahların gücü, hukukun kesinliği ve uygar bir hayat tarzının cazibesi yoluyla yüzyıllar boyunca bir arada tutan bir dünya görüşünü aktarmak için araç işlevi görmeye devam eder.

Portre türü

Yine Bianchi Bandinelli'den alıntı sunmamız gerekirse, bir yandan biçim giderek zayıflarken, diğer yandan "süsleme, tasvir, yüceltme amaçlı motiflerin zenginliği ve kuşaklar boyu zanaatkârlar tarafından sürdürülen muhteşem bir teknik deneyim" vardır. Evrensel anlaşılırlığın garantisi olan bu biçimsel geleneğin sağlamlığı II. yüzyıl sonlarına doğru yıpranmaya başlar ve resmi sanatta (örneğin Marcus Aurelius Sütunu'nda) Hellenistik geleneğin natüralizminden kopmalar görülürken irrasyonel, metafiziksel, ruhani unsurlar belirmeye başlar. Biçimsel *koine*'den uzaklaşma ertesi yüzyıl daha da belirgin hale gelir ve Roma'da Constantinus Takı'nın inşa edilmesiyle başlayan IV. yüzyılda yeni Geç Antikçağ biçimi artık Paleo-Hıristiyan ve Ortaçağ sanatına zemin hazırlamaya hazır hale gelir. Ancak Roma sanatının anlamlı bir paradigmasını bize sunacak olan da yine Constantinus Takı'dır. Bilindiği üzere, takın süslemeleri Traianus, Hadrianus ve Marcus Aurelius'un anıtlarından unsurlar içerir. Takın inşasında acele edildiğinden ve Roma'da kaliteli sanatçı kalmadığından (Hepsinin Konstantinopolis'e gönderildiği söylenir) söz edilir, ama takın inşasında kullanılan parçaların, Constantinus'un methiyelerinde övdüğü Augustus'tan sonra en çok saygı gören imparatorların anıtlarına ait oldukları göz önüne alınmaz. Yeni siyasi iktidar nasıl geçmiş iktidarın (en iyi örneklerinin) varisi olduğunu iddia ediyorsa, yeni sanatsal dilin de geleneğe yabancı olmadığını hissettiği ve günümüzde bizim tespit etmekte zorlandığımız, ama çağdaşlarına apaçık ve doğal görünen bir şekilde devamını getirdiği bellidir. Aynı anıt içinde defalarca sınanmış iletişim kodlarının bir arada varolması yenilerinin de geçerli olmasını temin eder.

Biçimsel *koine*

Geçmişte sınavları başarıyla geçmiş olanlara (Yunan sanatı başta olmak üzere) sadakat, Roma sanatının olası yorum şekillerinden birini teşkil eder ve ait olduğumuz Batı kültürü karşısında sergilediği erdemlerin de en önemsizi değildir.

Villanova Uygarlığı ve Etruria'da Şehirlerin Doğuşu

Claudia Guerrini

Etruria'da şehirlerin doğuşu, karmaşık bir tarihsel olgunun bir parçasıdır; başlangıçta eşitlikçi olan bu toplum da MÖ IX. yüzyıl ile VIII. yüzyılın ikinci yarısı arasında sınıflar ortaya çıkar ve bu yapının zirvesinde gücünü ve zenginliğini sergilemeyi arzulayan hem toprak sahibi hem de ticaretle uğraşan varlıklı aristokrasi yer alır.

Etrüsk Tarihinin Başlangıcı

Roma dönemine ait edebi kaynaklara göre (Censorinus'un *De die natali* [*Doğumgünü Üzerine*], XVII, 5-6'da alıntıladığı Varro) Etrüskler uluslarının kökenini MÖ XI ile X. yüzyıllar arasındaki döneme, yani arkeolojik kanıtlardan da görüldüğü üzere, İtalya yarımadasının tamamının tarihi açısından olağanüstü önemde bir devre dayandırırlardı: Geç Bronz Çağı ile Demir Çağının başları arasındaki geçiş döneminde, Roma tarafından fethini izleyen birleşme sürecine kadar İtalya'yı niteleyecek olan, apayrı bölgesel kültür gruplarından oluşan mozaiği tanımlanmaya başlayacaktır. Etruria bölgesinin kendinde yürütülen arkeolojik araştırmalar sonucunda söz konusu dönemde yerleşim biçimlerinde önemli değişikliklerin yer aldığı ortaya çıkarılmıştır: Geç Bronz Çağına özgü, savunması kolay platolarda yer alan sayısız küçük köy aniden terk edilir ve daha sonra, tarihi çağlarda büyük Etrüsk

Madenler

şehir devletlerinin gelişeceği yerlerde yeni yerleşim yerleri kurulur; farklı bölgelerde farklı şekillerde ve zamanlarda gerçekleşen bu süreç Güney Etruria'da daha erkenden ve daha hızlı şekilde yer alır ve bu bölgede geleceğin Tarquinia, Veii, Cerveteri, Volsinii (Orvieto) ve Vulci'si olmak üzere beş büyük merkez oluşur. İlk proto-kentsel merkezler daha eski yerleşim yerleri gibi geniş dağlık alanlara kurulurlar, ama bu alanlar daha geniştir (85 ila 185 hektar) ve doğal kaynaklar açısından zengin ve bereketli olduklarından stratejik öneme sahiptirler. Maden yatakları ön planda yer alır: Cerveteri ile Tarquinia arasındaki Tolfa dağlarında ve Vetulonia'nın ardındaki tepelerde bol miktarda bulunan bakır, demir, gümüş ve alum yatakları bu şehirlerin gelişiminde önemli bir itici güç işlevi görecektir.

Populonia ve kıyılardaki yerleşim yerleri

Yeni yerleşim yerlerinin seçiminde, ticari ilişkiler açısından elzem olan deniz ve nehir kıyılarındaki rıhtımlara yakınlığın önemli bir rol oynadığı anlaşılır, ancak doğrudan kıyılarda bulunan yerler tercih edilmez: kıyıda yer alan tek Etrüsk şehri olan Populonia, Elba adasındaki demir madenleriyle bağlantı kolaylığı açısından stratejik bir yerde kurulmuştur; kıyılarda ise, muhtemelen Tarquinia'nın kıyı şubesi niteliğinde olan Torre Valdaliga (Civitavecchia yakınlarında) örneğinde olduğu gibi, başlıca merkezlerin uydu merkezleri ortaya çıkacaktır. MÖ IX. yüzyılda giderek ayrı özellikler kazanan büyük proto-kentsel merkezler Geç Bronz Çağının köylerine kıyasla daha yoğun bir nüfusa sahiptir, çünkü daha önceleri daha dağınık halde yaşayan halk buralarda toplanır: elimizdeki bilgiler temelinde demografik tahminde bulunmak zor ve riskliyse de, muhtemelen her birinin nüfusu birkaç bin civarındadır. Ancak bu merkezlerin geliştiği platolar daha çok akraba topluluklarının veya "bölgesel" grupların yaşadığı "mahalleler" şeklinde iskân edilir: bu yerlerin homojen bir kültüre sahip olması, birden fazla unsurun birleşmesinden oluşan proto-kentsel merkezin bileşenleri sayılmalarına izin verir, ama aralarında hiç evin olmadığı, muhtemelen hayvanlar için ağılların ve tarım alanlarının olduğu büyük boşluklar vardır. Bu durumun "toplum"ların gelecekte gelişmesi öngörülerek yerleşim planları yapıldığının göstergesi olarak yorumlanması mümkündür: bu yerleşim merkezlerinde MÖ IX. yüzyıldan itibaren görülecek demografik artışın yerleşim bölgesinin genişlemesine değil de nüfus yoğunluğunda artışa neden olması da bu ihtimali güçlendirir (bu yerlerin sınırları tarihsel çağlarda burada kurulan şehirlerin en gelişmiş dönemlerinde bile aşılmaz). Bu proto-kentsel merkezlerin ciddi ölçüde planlanmış olması, nekropollerin merkezlerin dışında, genelde civardaki tepelerin yamaçlarına kurulmuş olmasından da anlaşılır. Zaten onlarca gelişmiş köyün terk edilip binlerce insanın yeni bir merkeze yerleşmesini, kararlarını münferit köy toplumlarına gerekirse zorla dayatma gücüne sahip siyasi organizmaların iradesiyle, titizlikle yapılmış planlar olmadan açıklamaya imkân yoktur; yerleşim şeklindeki bu apaçık değişikliğin, münferit proto-

kentsel merkezlere ait toprakların giderek büyümesiyle, hatta yüzölçümlerinin 1000 kilometre kareyi aşmasıyla bağlantılı olarak tarım alanlarının parselizasyon ve özelleştirilme sürecinden kaynaklanmış olabilir. Bu araziler nüfusun geçim için ihtiyacı olduğu kaynaklardan çok daha fazlasını sunduğundan, kabilelere özgü komüniter ideolojinin tersine, verimli topraklar başta olmak üzere üretim araçlarını stoklama eğiliminin geliştiği sanılır; bunun sonucunda da MÖ VIII. yüzyılda ortaya çıkacak olan aristokrat sınıfın temel önermesini oluşturan toplumsal farklılaşma dinamiği harekete geçmiş olmalıdır.

Villanova Kültürünün Maddi Özellikleri

Etruria'da Erken Demir Çağının maddi kültürü ekonomik ve toplumsal statü açısından farklılık göstermez, tam tersine, tamamıyla eşitlikçi bir yapı görünümündedir. Meskenler Lerici Vakfı tarafından Tarquinia'da yapılan, Arkaik çağda Monterozzi nekropolünün de yer alacağı kazılarda ortaya çıkarılanlar gibi, oval, uzun dikdörtgen veya kare planlı, dayanıksız malzemelerden (pişmemiş tuğla, ahşap, saman) yapılmış kulübelerden oluşur. Bu basit kulübelerden geriye yapının çevresi boyunca doğrudan süngertaşına kazılmış oluk ile çatıyı destekleyen direklerin sokulduğu çukurlardan başka bir şey kalmamıştır. Kesitlerinin yeniden kurgulanmasında MÖ IX ile VIII. yüzyıllar arasında Etruria'da kullanılan kulübe şeklindeki kül kaplarıyla karşılaştırmalar faydalı olmuştur; elimizdeki bilgiler temelinde, bilinen yerleşim yerlerinde dini törenlerin veya kamusal faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yönelik mekânlar görünmediğinden meskenlerin içinde yer aldıkları anlaşılır. Mezarlıklardan yerleşim yerlerine kıyasla daha çok bilgi edinmek mümkündür: MÖ II. binyıl ile I. binyıl arasında İtalya yarımadasının kuzeyini ve Campania'nın bir kısmına kadar Tiren denizi kıyılarını kapsayan geniş bir bölgede yaygın hale gelen ölüleri yakma âdetinin MÖ IX. yüzyılda burada da neredeyse münhasıran uygulandığı görülür.

Ölülerin yakılması

Mezarlar genelde el değmemiş toprağa kazılmış kuyular biçimindedir ve başlangıçta kemiklerle ve az sayıda eşyayla sınırlı olan mezar buluntuları ölen kişinin sosyal statüsünü veya ekonomik şartlarını değil, sadece cinsiyetini tanımlar: kadınlar için iğler ve tokalar, erkekler için usturalar ve kalın iğneler ve her iki cinsiyet için kemer tokaları; ender olarak kaplar bulunur ve genelde minyatür halindedirler, silahlara da en azından başlarda çok ender rastlanır. Ölülerin külleri genelde bikonik (tabanları ortak iki yarım koni şeklinde) vazolarda hamur halinde saklanmıştır; genelde tarakla yapılmış geometrik motiflerle (kıvrımlar, metop kareleri, çizgi demetleri, kurt dişleri, vs.) veya daha nadiren küçük, ince metal levhaların yapıştırılmasıyla süslenmiş olan vazolar ters konmuş bir kâse veya özellikle erkeklerin mezarlarında metalik miğfer görünümü verilmiş pişmiş topraktan (daha sonraları bronzdan) bir kapakla kapatılmıştır. Yukarıda

Mezar buluntuları

sözü edilen kulübe tarzı kül kapları çok daha ender olup (ortalama 100 mezardan biri) Etruria'nın kıyı bölgesinde ve iç bölgelerin güneyinde görülür: hem erkeklerde hem de kadınlarda kullanılan bu defin şekli büyük ihtimalle belirli toplumların ileri gelenlerine, belki de siyasi ve dini otorite sahibi kabile liderlerine işaret ederler; bazı örneklerde bikonik kül kaplarını örten miğferlerin üzerinde küçük bir çatı yer alır ve kişinin hem toplumunu koruyan bir asker hem de toplumun temel hücresi olan ailesini koruyan bir ev sahibi gösterir.

VIII. yüzyıldan itibaren toprağa gömülme

Ancak MÖ IX. yüzyıla tarihlenen Etrüsk nekropollerinden edindiğimiz toplum imajı genelde eşitlikçidir: bu imajın cenaze ideolojisinden dolayı deforme olmuş olması mümkündür ve ölüleri yakma ritüelinin katılığıyla açıklanabilir; MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güney Etruria'da neredeyse münhasır hale gelecek olan toprağa gömülme âdetinin giderek yayılmasıyla cenaze ritüellerinde yer alan görünür değişikliklere mezar buluntularının da farklılaşmasının eşlik etmesi rastlantı değildir.

Villanova ve genişleme süreci

Etruria'nın MÖ IX. yüzyıl ile VIII. yüzyılın son çeyreği arasındaki kültürel görünümü adını, Bologna yakınlarında bulunan ve XIX. yüzyıl ortalarında yürütülen kazılarda içinde bikonik kül kaplarının yer aldığı kuyu şeklindeki ilk mezarların ortaya çıkarıldığı Villanova'dan alır; bu kültür MÖ IX. yüzyıldan itibaren Güney Etruria'nın kıyılarından başlayıp hem Bologna ve Marecchia vadisinde Verucchio bölgeleri başta olmak üzere kuzeydoğuyu hem de güneyi, yani Campania'nın kuzeyinde Capua ve Salernitano bölgelerini, Pontecagnano'yu ve daha güneyde Callo di Diana'yı (Sala Consilina) hedef alan devasa bir kolonizasyon sürecinin tezahürüdür.

Bu bölgeler son derece verimlidir ve zaten göçmenlerin asıl gayesi de uygun tarımsal alanlar bulmaktır; ancak Tiren denizinde, Napoli körfezindeki gibi elverişli rıhtımları kontrol altına alma veya Po nehri ve deltası yoluyla Adriyatik denizine ulaşma amacı da söz konusudur. Villanova kültürü bağlamında, Marche bölgesinde bulunan Firmum'da Veii bölgesiyle bağlantılı, ama birkaç kuşak sonra Picentler tarafından yok edilecek bir yerleşim merkezinin bulunması da bakış açısı doğrultusunda açıklanabilir.

MÖ VIII. Yüzyılda Çalkantılar

Güney Etruria'nın canlılığı

MÖ VIII. yüzyılda belli başlı Etrüsk merkezlerinin gelişiminin ardında bölgesel büyüme süreci ile deniz aşırı ticaret ilişkilerinde öncelikli rol edinme yatar; Villanova kültürünün ilk safhasına özgü homojenlik ortadan kalkar ve hem karmaşık bir toplumsal katmanlaşma hem de Etruria'nın başlıca şehirlerinin sanatsal, ekonomik ve kültürel tezahürleri arasında derin bir farklılaşma oluşmaya başlar. En canlı merkezler Tarquinia, Veii ve Vulci olmaya devam eder: özellikle Vulci önem kazanır-

ken Kuzey Etruria biraz geri kalır ve tecrit olur; Villanova döneminin sonuna doğru öne çıkan Vetulonia ile Cerveteri bir sonraki, yani Oryantalizan dönemde (MÖ 730-580) olağanüstü derecede gelişecektir; Etruria'nın dışındaki en faal Etrüsk merkezleri ise Pontecagnano başta olmak üzere Campania bölgesindekilerdir.

Güney Etruria'da, yeni doğmakta olan aristokrasinin geniş tarım alanlarına el koymasına belli başlı merkezlere bağlı, tarım alanlarını denetim altında tutma amaçlı *oppidum*'ların [müstahkem şehir] ortaya çıkışı eşlik eder; bu hareket, Bronz Çağı sonları ile Demir Çağı başları arasında ilk proto-kentsel merkezlerin kurulmasıyla sonuçlanan harekete göre tam tersi bir eğilimi temel alır: organize iskân amaçlı bu hücreler genelde MÖ X. yüzyıl başlarında terk edilen yerlere yerleşirler (Vulci civarındaki Pitigliano ve Poggio Buco bu açıdan ilginç örnekler oluşturur). Kayda değer bir demografik artışın yer aldığı Vulci, Vei ve Tarquinia gibi şehirlerde MÖ VIII. yüzyıla tarihlenen ilk savunma amaçlı, müstahkem kaleler inşa edilir: bu yapılar hem daha bütüncül bir kentsel merkez kavramının hem de muhtemelen aristokrasinin topraklarını genişletmesiyle bağlantılı olarak bir gerilim ve ihtilaf halinin göstergesidirler. Zaten yeni doğan seçkin sınıfların başlıca görevi olan savaş, toplumların kendini temsil etme biçimlerinde de giderek daha belirgin hale gelir, dönemin mezar buluntularında giderek daha çok bronz ve demir silahlar yer alır; örneğin Veii'de bulunan ve MÖ VIII. yüzyıl ortalarına tarihlenen Quattro Fontanili nekropolündeki AA1 mezarında hayranlık uyandıran bir zırh takımı bulunmuştur.

Oppidum'lar ve kaleler

Yeni doğan aristokrasiye ait olduğu anlaşılan mezar buluntuları arasında silahların yanı sıra hem erkeklerin hem de kadınların mezarlarında yerel üretim bronz ve kil vazolar, Fenike ve Euboia başta olmak üzere ithal objeler gibi prestij ürünleri giderek daha çok yer almaya başlar. Kadınların mezarlarında ev kadınlarının yünle bağlantılı görevlerini temsilen iğ ve ağşak gibi geleneksel objelerin yanında, kadınların evlilik yoluyla edindiği ekonomik rolü ve aile servetine bulunduğu katkıyı vurgulamak amacıyla giderek daha şatafatlı mücevherler görülür. Zaten evlilik, uzak toplumlar arasında bile ticari ilişkilerin ve ittifakların kurulmasına izin veren başlıca araçlardan biridir: Vulci'de, MÖ VIII. yüzyıl başlarına tarihlendirilen ünlü bir mezarda, Etrüsk bir aristokratla evlenmiş Sardinyalı zengin bir kadının çeyizine ait Sardinya kaynaklı küçük bronz eserler bulunmuştur (aralarında muhtemelen bir rahibi temsil eden bir heykelcik de vardır). Bu mezar buluntuları, maden ve metalürji alanlarında yüzyıllık bir geleneğe sahip olan Sardinya ile Vetulonia gibi madencilik faaliyetleri daha öne çıkan Etrüsk merkezleri arasında dinamik ilişkilerin olduğunu gösterir.

Aristokrasinin doğuşu

Ancak faaliyetleri giderek denize yönelik olan Etrüsk şehirlerinin en önemli ticari ve kültürel ilişkileri Fenikeli ve özellikle Euboia adasından Yunan deniz-

cilerle olanlardır. Etrüsk toplumunun en yüksek sınıfı tarafından doğrudan yönetilen bu ilişkilerin çeşitli biçimleri arasında Tiren denizinin talassokrasisi arasında önemli bir unsur olan korsanlık da vardır: Yunan kaynaklarında yer alan tanıklıklara göre Etrüsk korsanları MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir tehdit teşkil eder ve Euboialı koloniciler MÖ 736'da Naksos'taki *apoikia*'yı [koloni] kurmak için önce korsanların istila ettiği Tiren denizini aşmak zorunda kalırlar (Strabon, *Geographika*, VI, 2, 2'da alıntılanan Ephoros).

Ticari ve kültürel ilişkiler ile korsanlık

İlk kolonicilerin Pithecusae'a ve Cumae'a yerleştiği yüzyıl yarısından itibaren Yunan dünyasıyla ilişkilerin giderek yoğunlaşmasıyla Etruria'ya Geç Geometrik döneme ait kilden keramikler, zikzak desenli veya kuş figürü içeren metoplu şarap kadehleri ve Vulci'nin kıyıdaki şubesi Pescia Romana'da bulunmuş Euboia kaynaklı harika *krater* [şaraba su katmak için kullanılan büyük kap] gibi prestijli ürünlerin yanı sıra, teknik bilgiler, ideolojiler, kültürel modeller de ulaşır; bunların arasında Etruria'daki şehirlerin tanımlanmasında önemli bir rol oynayan, toplumsal farklılaşmanın, iş ayrımının ve uzmanlığının mekânı ve prestijli ürünlerin arz ve talebinin buluşma yeri anlamındaki Yunan *polis*'inin [şehir] modeli de vardır. İtalya'ya Yunan keramikçilerin gelişi ve Tiren denizi kıyılarında ürünlerinin en çok rağbet gördüğü yerlere yerleşmeleri, belirli teknik becerilerin ve hızlı çömlekçi çarkı gibi daha sofistike aletlerin gerektiği yerel boyalı keramik üretimini teşvik edecektir. Keramik üretiminin genelde evlerde uygulanan faaliyetler arasından çıkıp özerk bir meslek haline gelmesi bu sayede olmuştur: ticaret faaliyetlerinden elde ettiği kazancı kendi gücünü ve prestijini çoğaltmaya yönelik ürünlere yatıran aristokrasinin de kendini temsil etme ihtiyacının teşvikiyle keramik üretimi Etrüsk kentsel merkezlerinde giderek gelişen zanaat faaliyetleri arasında yer alır; şehirlerde ortaya çıkan kuyumcu, bronz işi, fildişi eserler ve prestijli dokuma atölyeleri toplumsal dokunun bir parçası haline gelir ve hareketliliğini arttırırlar.

Yunan keramikçiler

Yunanistan'dan ithal edilen ideal biçimler ve kültürel modeller arasında Etruria'da yüzyıl sonunda benimsenen Cumae kolonisinin Khalkis alfabesi, din ve tanrılar konusundaki fikirler ve Etrüsk aristokrasisinin olağanüstü bir kendini temsil aracı olarak benimseyeceği, şarabın (Etruria'da en azından MÖ IX. yüzyıldan itibaren üretilir ve tüketilir) şölenlerde törensel olarak tüketimi de vardır. Son zamanlarda yerleşim yerlerinde yürütülen kazılarda görüldüğü üzere, bu gelişmiş kentsel merkezlerde yüzyıl sonunda yavaş yavaş iktidar mimarisi ortaya çıkacaktır: kraliyet ikametgâhları olarak büyük boyutlarda inşa edilmiş, birden fazla mekân içeren ve önlerinde revak olan ahşap yapılar din ve siyaset alanlarıyla bağlantılı törenlerin de mekânıdır ve şehrin toplumun dönüşümünü yansıtmasına katkıda bulunurlar.

Yunan kültürünün güçlü etkisi

Bkz. *Roma'da Savaş*, s. 235; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Canlılardan Ölülere*, s. 565; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Roma'da Maden Ocakları ve Metaller*, s. 990; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Tarquinia'da Mezar Resimleri

Claudia Guerrini

Güney Etruria'da bulunan Tarquinia şehri, Etrüsk mezar resimleri alanında en bol ve sanatsal açıdan en önemli örneklerin bulunduğu bölgedir. Tarquinia'da bulunan ve "yeraltı sanat galerileri" olarak niteleyebileceğimiz oda mezarlarının duvarlarında, Etrüsk toplumunun inanışlarına, değerlerine, arzularına ve hayat tarzlarına tanıklık eden zengin ve capcanlı bir imge repertuarı bulunur.

Yeraltında Bir Sanat Galerisi

Etrüsk sanatının en aşina olduğumuz, en tipik imgelerinden bazıları, Güney Etruria'da ortaya çıkarılan yeraltı mezarlarında bulunan bir tür "yeraltı sanat galerisi"nden alınmıştır. Etrüsk mezar resimleri olağanüstü bir miras niteliğindedir: hayatlarını, arzularını, değerlerini, dinlerini ve kültürlerini nihai istirahat yerlerinin duvarlarında temsil etmeleri için (genelde Yunan veya Doğu kökenli) ressamlara emanet eden aristokrat aileler hakkında değerli bir arşiv teşkil ederler; aynı zamanda da Antikçağ resim teknikleri ve stil, ikonografi ve teknik alanındaki modeller ve yenilikler, sanatçılar ve zanaatkârlar, başka bir deyişle Antikçağda resim sanatının nasıl yayıldığı, çoğaldığı ve yenilendiği konusunda veriler açısından son derece ilginç bir kaynak oluştururlar. Bu mirasın ne kadar eşsiz olduğunu tam olarak kavrayabilmek için, bir yandan Etrüsk mezar resimlerinin zenginliğini ve çeşitliliğini, diğer yandan Yunan resim sanatının hem fresk hem de tuval anlamında ne yazık ki günümüze ulaşmadığını göz önüne almak yeterli olacaktır. Etrüsk mezar resimleri bizim

Avrupa'da duvar resimlerinin başlangıcı

için Avrupa'nın duvar resminin ve anıtsal resminin başlangıcını temsil ederler ve Akdeniz havzasının tamamında Roma öncesi dönemin en büyük duvar resmi bütününü teşkil ederler. Güney Etruria şehirlerinin kendilerine özgü jeolojik profilini niteleyen kayalara kazılmış yeraltı mezarlarının duvarlarını ziyafetler, oyunlar, danslar, korkunç hayvanlar, dehşet verici şeytanlar ve mitolojik olaylarla dolduran ve ölülerin nihai istirahat yerlerini hayattayken yaşadıkları yerlere benzeten, Etrüsk mezar ideolojisidir. Dolayısıyla bir anlamda "ikincil" belgeler söz konusudur, çünkü soyluların evlerinin içindeki süslemeler taklit edilmiştir.

Tanıklıklar

Soyluların ikametlerini ve hem dini hem de dindışı, kamusal yapıları süslediği varsayılan resimlerden geriye fazla bir şey kalmamıştır (tanıklığına başvurabileceğimiz Yaşlı Plinius, *Doğa Tarihi*, XXXV, 17'de hem Cerveteri'de, hem de Ardea ve Lanuvium gibi Latin şehirlerinde kutsal yapıların kalıntılarında "çok eski resimler" gördüğünü söyler), çünkü bu yapılar pek uzun ömürlü değildi (malzemeleri genelde ahşap, pişmemiş tuğla veya *opus craticium*'du [sıva kaplı sazlar]). "Canlılar şehri"nin resimlerinin çok az sayıdaki, ama son derece önemli örnekleri, aralıksız frizler oluşturmak üzere duvara yan yana takılması gereken, sırlı pişmemiş topraktan levhalarla sınırlıdır. Cerveteri'de ortaya çıkarılan, MÖ 570-530 yıllarına tarihlenen sırlı pişmemiş topraktan levhaların üzerinde mitolojik sahneler (Perseus ile Gorgon ve Paris'in kararı) ve ritüeller resmedilmişti; bu resimler şehrin hem dini yapılarına hem de mezarlarına ait olduğundan, dekoratif modellerin hem kamusal hem de özel ortamlar ile mezarlar arasında ortaklaşa kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Gezgin ressamlar ve keramik ressamları

Etrüsk sanatında "anıtsal" resim ile keramik resmi arasındaki devamlılık da büyük önem taşır: birçok örnekte mezar resimlerini, stilleri boyalı keramik alanında tanınan ustalara veya en azından okullarına atfetmek mümkündür; öte yandan Etruria'nın çeşitli şehirlerinde faaliyet gösterdiğini gördüğümüz bu ustaların, sipariş sahiplerinin talepleri üzerine onların şehirlerine gittikleri anlaşılır. Zaten, mezar resimlerinin göreceli olarak bol olduğunu söyleyebilirsek de, bu sanat dalı çok küçük bir azınlık oluşturan aristokratların kendini temsil etme iradesinin ifadesidir sadece. Örneğin Tarquinia'daki Monterozzi nekropolünde bilinen 6000'den fazla mezarın sadece yüzde 2,5'unda figüratif resimler bulunur, sadece yapısal süslemeler, yani defin odası içerisinde mimari unsurların boyanmış taklidini içeren mezarlar göz önüne alınırsa bu oran yüzde 4'e ulaşır. Ancak Tarquinia'nın 140 kadar boyalı mezarı, 180 civarındaki toplam boyalı mezarların yüzde 80'ini oluşturur; diğer boyalı mezarlar Orta-Güney Etruria'nın çeşitli yerlerinde bulunur (Clusium, Cerveteri, Vulci, Orvieto, Veii, Blera, Sarteano, Magliano in Toscana, Populonia, Polymartium, Cosia, Grotte Santo Stefano, Hurta, San GIuliano ve Tuscania).

Geç Arkaik Çağda, MÖ 530-490 arasında zirveye ulaşan mezar resminin özellikle Tarquinia'da gelişmesi (Tarquinia'daki duvar resimlerinin üçte biri bu dönemde üretilmiştir), kısmen şehrin jeolojik özellikleriyle bağlantılıdır: oda mezarlarının kazıldığı kalkerli kayayı (*macco*) işlemek zordur, yontulması daha kolay süngertaşına kazılmış olan Cerveteri'nin yeraltı mezarlarını niteleyen yontma süslemelerin incelik ve çeşit düzeyine erişilmesine izin vermez. Ancak jeolojik veriler, resim sanatının bu olağanüstü gelişimini açıklamaya yetmez; Tarquinia'nın Etrüsk dünyası içinde uzun bir süre boyunca hâkim konumda olduğunu, zengin bir şehir olduğunu, çeşitli aristokrat ailelerinin arasında rekabet olduğunu, Graviscae'daki limanı yoluyla Yunan ve Doğu dünyasında açıldığını da eklemek gerekir. Özellikle Pers istilası sonrasında Ionia'dan ayrılan, yaygınlığı ve ömrü açısından uluslararası Gotik stille kıyaslanan Ionia stilinin Batı'da yayılmasından sorumlu olan sanatçıların çoğu muhtemelen Graviscae'a ulaşır. Etrüsk mezar resimleri MÖ VII. yüzyılın ikinci çeyreğinden MÖ III. ila II. yüzyıllar arasındaki geçiş dönemine kadar uzanan geniş bir kronolojik süre içinde gelişmiştir: bu üzün süre elbette ki teknik, stil ve ikonografi alanında değişiklikler ve yenilikler içerir ve Yunan dünyasının farklı kültürel alanları birbirinden farklı şekillerde etkili olmuştur. Bu etkilere sıklıkla sanatçıların kendileri eşlik eder, yüksek zanaat ürünleri de Etruria'da, ekonomik şartlarını ve hem Yunanistan'la hem de Akdeniz havzasının başka bölgeleriyle ticari, kültürel ve bireysel ilişkilerini sergilemeye önem veren yönetici sınıf arasında büyük rağbet görür.

Tarquinia'nın rolü

Mezar Resimlerinin Başlangıcı: MÖ VII. Yüzyıl

Ancak Etrüsk mezar resimlerinin bilinen ilk örnekleri Tarquinia'da değil, sanatsal üretimleri açısından birbiriyle bağlantılı ve MÖ VII. yüzyıl başlarından itibaren Yunanistan'la ve Doğu'yla ticari ve kültürel ilişkiler içinde olan Veii ve Cerveteri'de bulunur. MÖ VII. yüzyıla tarihlenen Veii'deki Kazlar Mezarı bir kaz grubunun resmedildiği bir hayvan frizi içerir: bu motif MÖ VII. yüzyılın tamamı boyunca Güney Etruria'nın çeşitli atölyelerinde üretilen subgeometrik stildeki keramik ürünlerinde sıklıkla görülür ve canlılar dünyasıyla öte dünya arasındaki sınır bölgesinde yaşayan hayvanları çağrıştırdığından muhtemelen mezarlarla bağdaştırılır. Cerveteri'de duvar resimleri başlangıçta mezarların kazıldığı süngertaşına yontulan mimari unsurları vurgulamak için kullanılır ve böylece Güney Etruria'nın çeşitli merkezlerinde rağbet görecek yapısal bir "moda" başlar: yüz kadar mezarda bu tür resim süslemeleri bulunur. Cerveteri mezarlarının duvarlarındaki yapısal resimlere kısa süre sonra hayvan frizleri, hatta insan figürleri içeren şeritler eklenir: örneğin Boyalı Hayvanlar mezarında durum böyledir; Boyalı Aslanlar mezarının ana sahnesinde ise "hayvanların efendisi" (Doğu kökenli bir ikonografik motif)

Kazlar Mezarı

olan bir insan, ölüme karşı kazandığı zaferin sembolü olarak iki aslanı yellerinden tutar. Bu resimler ile çağdaş keramik resimleri arasında benzerlikler vardır; her iki alanda Oryantalizan stil ile ona özgü, bir kısmı gerçek, bir kısmı hayali hayvanlardan oluşan bir repertuar ve yaşam ile ölüm arasındaki muğlak ve hassas geçişi simgeleyen melez hayvanlar kullanılmıştır.

Oryantalizan stil

Mezar resimlerinin Oryantalizan stildeki başyapıtı da Veii'de bulunur ve MÖ 620-610 arasına tarihlenir: Campana Mezarını oluşturan iki mezar odasını birbirinden ayıran duvarın üzerinde merhuma öteki dünya yolculuğunda eşlik eden yayan gençlerden ve süvarilerden oluşan bir kortej yer alır, altındaki şeritte ise sfenksler, aslanlar ve başka canlılar resmedilmiştir.

Tarquinia'da bulunmuş ilk figüratif resimli mezar da aynı yıllara aittir: Panter Mezarı adını giriş kapısının iki yanında yer alan iki panter ile alınlık üçgeninde (çift eğimli çatının ön cephede oluşturduğu alınlık) karşılıklı duran ve patilerini yerde yatan, başı sargılarla taçlandırılmış üçüncü bir panterin başına koymuş iki panterden alır. Hayvanların tüylerinin sıra dışı resmediliş tarzı aynı yılların keramik üzeri resimlerinde de görülür.

Arkaik Çağda Gelişmeler

Mezar odasının alınlığını dolduran karşılıklı vahşi hayvan motifi en az bir yüzyıl boyunca rağbet görüp kullanılmaya devam edecektir (MÖ 530'lara tarihlenen Yeşimtaşından Aslanlar Mezarı'nda olduğu gibi bazılarında kompozisyon açısından kayda değer sonuçlar elde edilir); bunun nedeni sanat alanında muhafazakâr seçimlerde bulunan gelenekçi sipariş sahipleri olabilir, çünkü Ionia sanatçıları MÖ VI. yüzyılın son kırk yılında, daha gelişmiş ve etkili bir resim tekniğinin desteğiyle yeni anlatım temaları ve yeni dekoratif motiflerle Tarquinia'da mezar odalarında devrim yaratacaktır. Bu dönemde Tarquinia'nın mezar resimlerinde gözlemlenen deneysel eğilimler ve stil farklılıkları, sanatçıların dolaşımıyla ve mezar ressamları ile keramik ressamları arasındaki etkileşim yoluyla açıklanabilir. Tarquinia'da MÖ IV. yüzyıldan önce bilinen tek Yunan mitoloji konulu mezar freskini, MÖ 540 civarında, "*pontik*" olarak bilinen keramik vazolar üreten bir atölyede faaliyet gösteren usta bir keramik ressamına borçluyuz: Boğalar Mezarı'nın ön cephesinde, iki kapı arasında yer alan, bir çeşmenin ardında saklanan Akhilleus'un genç Troia imparatoru Troilos'a kurduğu tuzağın resmedildiği sahne çok renklidir, ama çok da kalabalıktır ve ressamın hem anıtsal formatla hem de sipariş sahibi tarafından muhtemelen genç yaştaki merhumu kahramanlaştırmak için seçilen, kompozisyon açısından karmaşık bir temayla başa çıkmakta biraz zorlandığını gösterir.

Mitolojik konulu fresk

Eli çok daha bir ressam tarafından gerçekleştirilen *Augur* [Kâhin Rahip] Mezarı'nın freskinde sahte kapının (Tarquinia'daki ilk freskli mezarlardan biri

olan, MÖ VII. yüzyıla tarihlenen Kulübe Mezarı'nda da uygulanmıştır), iki yakındaki pelerinli figürlerin cenaze ağıtları ve hareketleri yoluyla "cehennemin kapısı" olduğu anlaşılır; diğer duvarlarda ise merhum onuruna düzenlenen cenaze müsabakaları resmedilmiştir: huzursuzluk uyandıran *Phersu* adlı maskeli karakterin tasmasını tuttuğu başlıklı bir adamın bacaklarına vahşi, dev bir köpek saldırdığı sahneyi gladyatör oyunlarının öncüsü olarak yorumlamak isteyenler olmuştur (eski geleneklere göre Etrüsk kökenli oyunlardı); öte yandan gladyatör oyunları da muhtemelen birçok ilkel kültürde önemli şahsiyetlerin ölümlerine eşlik eden ve insanların kurban edildiği törenlerin yumuşatılmış versiyonlarıydı. Bu mezarın freskleri de muhtemelen Ionia'dan göç etmiş ve gerçek anlamda bir okul başlatmış bir ustaya atfedilir; bu okulun gerçekleştirdiği sanılan Tarquinia mezarları arasında, cenaze oyunları ve dansları temasının o kadar görkemli bir şekilde olmasa da çizim zarafetine büyük önem verilerek ele alındığı Hokkabazlar Mezarı vardır. Aynı yıllarda Tarquinia'daki mezar resimlerinin konu repertuarına şölen temasının eklendiğini görürüz; bu tema Etrüsk aristokrasisinin kutlama ideolojisinin ana unsurlarından biri olup MÖ V. yüzyılda en sık kullanılan motiflerden biri haline gelecektir. Şölen bazen hafif bir erotik nüansla sadece karı-kocayla sınırlı tutulur; örneğin ünlü Av ve Balık Mezarı'nda (MÖ y. 530) bu tema alınlık üçgeniyle sınırlı tutulmuştur, altındaki duvarda balıklarla ve kuşlarla dolu, insanın sadece figüran rolünde olduğu havadar bir peyzaj resmedilmiştir; buradaki en güçlü cenaze unsuru, muhtemelen merhumu temsil eden, canlılar dünyasından ölüler dünyasına geçiş anında sembolik olarak suya dalarken tasvir edilmiş kişidir.

Phersu

Geometrik dönemde Yunan mezar ikonografisinde sıklıkla görülen *prothesis* [ölünün sergilenmesi] ve merhum onuruna ağıt sahneleri Etrüsk mezar resimlerinde oldukça ender görülür (bilinen az sayıdaki örneklerden biri, MÖ 510 civarına tarihlenen Ölünün Mezarı'dır). Bazen mezarın kendi merhumun sergilendiği çadırı andıracak şekilde tasarlanmıştır: örneğin Avcının Mezarı'nın tavanında çokrenkli dokusu taklit edilen işlemeli, ağır bir kumaşa av şapkaları ve av hayvanları asılmış gibi durur, duvarlar ise ince perdelerin şeffaflığını andıracak şekilde resmedilmiştir ve o perdelerin ardında karaltısı görünen, otlanan bir geyik muhtemelen merhumu öte dünyada bekleyen sürek avına atıfta bulunur. Tarquinia'da Arkaik dönem mezar resminin en büyük başyapıtı olan Baronun Mezarı'nda merhum kadının kendisine bir kupa uzatan bir adamdan ve bir oğlandan ayrılışının dokunaklı tasviri zarif bir çizim ve soluk renklerle gerçekleştirilmiştir; Yunanistan'daki katı sanat örneklerinin etkisi altında yeni bir denge arayışında olan Arkaik dönem resmini niteleyen canlı renkler ve dinamik kompozisyon bu mezarda zirveye ulaşır gibi görünür.

Ender kullanılan bazı Yunan temaları

MÖ V. Yüzyılda Mezar Resmi Örnekleri

MÖ V. yüzyılda Tarquinia mezarlarının duvarlarına neredeyse saplantı halinde üç tema hâkimdir: av, şölen ve cenaze oyunları; Etrüsk aristokratlarının Yunan aristokratlarının değerlerine ve modellerine ne kadar bağlı olduklarını gösteren bu temalardan dolayı karşılıklı duran vahşi hayvanlar gibi kötülüğe karşı koruma amaçlı geleneksel motiflere giderek daha az yer verilir. Pers savaşlarından Etrüsklerin MÖ 474'te Hieron (MÖ 478-466 arası Syrakousai tiranı) komutasındaki Syrakousai tarafından Cumae açıklarında mağlup edilmesine kadar, yüzyılın ilk çeyreğinde Akdeniz'in siyasi yapısını altüst eden savaşlar Etruria'nın Tiren denizi kıyılarının Yunanistan'la kültürel ilişkilerini sınırlar ve Etruria'ya önceden yayılmış sanat akımları geçerli olmaya devam eder. Ancak kırmızı figürlü keramik eserlerin ithaliyle bölgeye yeni etkiler ulaşır ve bu eserlerde çizim açısından ve özellikle figürlerin perspektifinde sergilenen deneysel biçimler daha duyarlı mezar ressamlarında yankılanır: örneğin At Arabaları Mezarı'nı (MÖ 490-480) süsleyen sanatçı, Kleophrades Ressamı'nın etkisinde kalmış olmalıdır. Ailenin atalarını, hatta işleriyle meşgul hizmetkârları, müzisyenleri ve dansçıları da dahil edecek şekilde kapsamı genişletilen şölen temasının en iyi yorumlanan örnekleri arasında *Triclinium* Mezarı (MÖ 470) ile Siyah Dişi Domuz Mezarı (MÖ 460) vardır: çizimi ve ifade şekli daha rahat, daha akıcı bir sanatçının eseri olan Leoparlar Mezarı'nın aynı döneme ait, canlı ve çokrenkli freskleri de oldukça ünlüdür. Yüzyılın ikinci yarısında Tarquinia'daki boyalı mezarların sayısında kayda değer bir azalma görülür: son yıllarda ortaya çıkarılmış ve bu döneme ait olabilecek, son derece ilginç bir belgede yeni temaların kullanılmaya başlandığından ve mezarların farklı bir şekilde tasarlandığından söz edilir: bu durum MÖ IV. yüzyılda ve Hellenistik dönemde resim alanındaki gelişmeler açısından önemli sonuçlar doğuracaktır. Mavi İblisler Mezarı adını merhume kadını Charon'un teknesine doğru götüren iki korkunç cehennem yaratığından alır: zaten bu dönemin mezar resimlerinin en önemli yeniliklerinden biri, yeraltının ve orada yaşayan iblislerin tasviridir.

Kırmızı figürlü keramik ürünlerin ithali

MÖ IV-II. Yüzyıllar Arası

Tarquinia'daki mezar resminin geliştiği son iki yüzyılda mezar duvarlarında beliren iblisler ve melez canavarlar Yunan resminde ışık ve gölge ile tonal renk alanlarında yapılan araştırmalardan faydalanarak korkunçluklarını sergilerler: Anina Mezarı'nın (MÖ y. 250) giriş kapısının iki yanında pusuda bekleyen, elinde çekiçle Charon ile bir meşale taşıyan Vanth'ı veya Typhon Mezarı'na adını veren ve gücü ustalıklı bir renk tekniği ile tasvir edilmiş, yılan bacaklı iblisi hatırlamak yeterli olacaktır. I. Orcus Mezarı'nda (MÖ 380-350) olduğu gibi, iblisler geleneksel şölen moti-

İblisler ve yeraltı

fine bile dahil olurlar (ve şölenin öte dünyada gerçekleştiğini gösterirler); bu mezar, merhumun karısı Velia'nın profilden yapılmış zarif portresiyle nam salmıştır ve genç kadın Tarquinia kökenli şair Vincenzo Cardarelli'nin (1887-1959) bir şiirindeki "Velcha'ların harika kızı" mısrasına konu olmuştur.

Aynı mezar elli yıl kadar sonra genişletildiğinde ortaya çıkan II. Orcus Mezarı'nda yeraltına iniş tasvir edilmiştir: reenkarnasyonu bekleyen ruhların uçuştuğu, soluk renkli, huzursuz edici bir peyzajda Teiresias, Agamemnon ve Geryon merhumu karşılarlar; araştırmacılar da zaten bu freski Etruria'da Yeni Pythagorasçılığın yaygınlığının bir yansıması olarak yorumlamışlardır.

Huzursuzlukların ve çöküş hissinin hâkim olduğu, değişmekte olan bir toplumda geçiş teması farklı şekillerde ifade edilmeye başlanır, prestijin ve gücün yüceltilmesi teması da daha güçlü bir şekilde ifade edilmeye çalışılır; örneğin Toplantı Mezarı'nda (MÖ y. 250) veya daha eski olan Bruschi Mezarı'nda olduğu üzere, merhumun siyasi rolünü ve ait olduğu ailenin şanını yüceltmek amacıyla son yolculuğunda ona korumaların ve çalgıcıların da dahil olduğu idareci kortejleri eşlik eder. Silahlı frizler ve duvarlara resmedilmiş kalkanlar da merhumun ailesinin şanını yüceltme amaçlıdır: örneğin Giglioli Mezarı'nda (MÖ y. 375-300) dönemin Tarquinia paralarından alınma figüratif unsurlar belki de Tarquinia'da ilk paranın bu ailenin atasının girişimiyle kullanılmaya başlandığını göstermeyi amaçlar; bu arada ayrıntılı yazıtlarda (bazı mezar odalarının tek süslemesini teşkil ederler) merhumun bulunduğu makamlar hakkında bilgi verilir.

Aile şanının yüceltilmesi

Etrüsk mezar resimlerinin en ünlüsü, Vulcili Vibenna kardeşlerin ve Mastarna-Servius Tullius'un Etrüsklere ve Romalılara karşı kahramanlıklarının Homeros'un anlatıları ve Thebai dizisinin bölümleriyle kıyaslandığı, Vulci'deki François Mezarı'dır. (MÖ 330-320) Etrüsk şehirlerinin aristokrat ideallerini ve siyasi bağımsızlık geleneğini yüceltmeyi amaçlayan Etrüks mezarı, aristokrat ailelerin prestijini ve yaptıklarını konu seçme ısrarı, hem Etrüsklerin bağımsızlığının sona ermesi ve Roma'nın hâkimiyetiyle sonuçlanacak olan bu zorlu dönemin huzursuzluğuna ve endişelerine işaret eder, hem de Cumhuriyet dönemi Roma sanatının en tipik tezahürleri olan tarih konulu kabartmalar ve portre ile Etruria sanatının mirası arasındaki derin bağları yansıtır.

François Mezarı

Resim Teknikleri ve Gelişimi

Etruria duvar resimlerinin ilk örnekleri oldukça basit bir teknikle yapılmıştır: süngertaşı duvarlar bazen taşla zımparalandıktan sonra, ama pigmentlerin daha iyi tutunmasını sağlayacak bir kat sıva sürülmeden, üzerlerine doğrudan renk sürülür. Ön çizim kazılarak veya boyanarak yapılmıştır; renk tuvali sarı ve kırmızı (demir oksitleri ve hidroksitleri), beyaz (kireç ve kaolin) ve siyah (yanmış kemik veya kömür) tonlarında doğal pigmentlerden oluşur. Etruria'da re-

sim tekniği Arkaik dönemde, Yunan-Doğu kökenli ressamların becerileri sayesinde gelişir, renk tuvali yeşil ve mavinin (doğal olmayan tek renk olup suni bir karışım olan Mısır "cam tozu"ndan elde edilir) katılmasıyla zenginleşir, ayrıca süslemenin yapılacağı duvar çok ince kil ile mezar odasının kazıldığı kayanın tozundan oluşturulmuş (Tarquinia'daki kaya, yukarıda adı geçen *macco*'dur), bir ila üç milimetre kalınlığında bir kat sıvayla hazırlanır. Bu sıva üzerine sürülen ince bir kat kireç, süslemenin yerleştirileceği ve ön çizimin genelde sivri bir uçla yapılacağı açık renkli fonu oluşturur. Bazen kurumasını yavaşlatan maddelerin (turba, bitkisel maddeler) eklendiği sıva ile kireç, renklerin sabitlenmesini ve daha dayanıklı olmasını sağlayan bir kalsiyum karbonat zarı teşkil eder. MÖ IV. yüzyıldan itibaren, figürlere daha plastik bir doku kazandırmak amacıyla daha sofistike bir tekniğe başvurulacaktır; daha yakın zamanlı mezarlarda resimlerden önce duvarlara üst üste üç kat halinde sıva sürülmüştür: bir kat puzolanik süngertaşı karışımı, bir kat silisli kum ve kireç karışımı ve en üstte de bir kat karbonatlaşmış kireç, renk ve kum karışımı.

Yunan-Doğu katkıları

Bkz. *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Romalıların Dini*, s. 540; *Canlılardan Ölülere*, s. 565; *Villanova Uygarlığı ve Etruria'da Şehirlerin Doğuşu*, s. 646; *Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları*, s. 660; *Etrüsk Kuyumcuların Sırları ve Teknikleri*, s. 665; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894

Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları

Claudia Guerrini

MÖ IV. yüzyılın ortaları ile I. yüzyıl arasında Etruria'nın çeşitli yerlerinde üretilen kül kaplarının ve lahitlerin üzerinde Yunan mitoloji repertuarından alınma olaylar ve karakterler merhumun erdemleri için şanlı bir paradigma oluştururlar, ama en önemlisi, üyelerinden birinin potansiyel zayıflığını göz önüne serdiği toplumun temel değerlerini teyit etmeye yarar.

Ortak Miras

Yunan mitlerinin Etruria'da yayılma süreci uzun, çok ilginç ve çok zengindir, Arkaik çağdan Romalılaşma dönemine kadar uzanır: bu tarihi oluşturan olaylar farklı imge üretim ve tüketim ortamlarında yer alır ve Etrüsk mezar sanatının gelişmeleri açısından hiç şüphesiz son derece önemli ve karmaşık yönleri vardır. Etrüsklerin Yunan mitolojisinin karakterleriyle ve anlatımlarıyla olan aşinalığı, bazen öne sürüldüğü üzere sadece yabancı bir kültürün *disjecta membra*'sını [dağılmış parçaları] pasif bir şekilde, yabancı olduklarından kendilerine atfedilen değerden dolayı statü sembolleri olarak benimsemenin söz konusu olmadığını gösterir; ayrıca örneğin Etrüsk mezarlarında Yunan figüratif keramiğinin bol miktarda bulunuyor olmasını her halükârda marjinal olan bir kültürün en seçkin üyelerinin prestij ürünlerini biriktirme ve sergileme gibi sıradan bir eğilimin tezahürüne indirgemek de mümkün değildir. Örneğin MÖ IV. yüzyılın ortaları ile I. yüzyıl arasında Etruria'nın çeşitli yerlerinde üretilen kül kaplarının ve lahitlerin üzerindeki mitolojik hikâyelerin figüratif anlatımı yoluyla aktarılan mesajı anlamak ve belirli mitlerin veya içlerindeki belirli olayların seçilmesine veya belirli unsurlarının farklı şekillerde ele alınmasına neden olan güzergâhları kurgulamaya çalışmak için Yunan mitolojisinin kültürel mirasının Etrüsklere de ortak olduğunu kabul etmek gereklidir. Boyutları değişkenlik gösteren aile mezarlarının içinde bulunan bireysel mezarlar, kül kapları ve lahitlerin gövdeleri sıklıkla mitolojik konulu veya yerel inanışlarla ve cenaze ritüelleriyle apaçık bağlantılı figüratif sahnelerle süslenmişlerdir, kapaklarında da merhum erkek veya kadın bir şölende uzanmış olarak tasvir edilmiştir. Böylece bütün ölüler, sipariş sahiplerini, bireyin veya ait olduğu grubun değerlerini, iradelerini ve korkularını temsil ettiğine inanılan belirli imgelere yönlendirmesi gereken bir tür "bireysel program" dahilinde (Françoise-

Figüratif süslemeli kül kapları ve lahitler

Hélène Massa-Pairault'nun deyimiyle) belirli bir figüratif sahneyle bağdaştırılır. Seçenek özgürlüğü zanaat atölyelerinin sunduğu imkânlarla sınırlıdır elbet; özellikle Clusium ve kısmen Velathri'deki atölyelerde imal edilen ürünlerin kalitesinin giderek düştüğüne ve ikonografik repertuarın daraldığına tanık oluruz; bu olgular imalat işlemlerinin giderek standartlaşmasıyla ve alt sınıfların mezarlarda kendilerini gösterme imkânının ortaya çıkması sonucunda müşteri kitlesinin büyümesiyle bağlantılıdır. Etruria'da figüratif süslemeli kül kaplarının ve lahit gövdelerinin imalatı, siyasi, ekonomik ve toplumsal gerilimlerle ve dönüşümlerle dolu bir dönemde oldukça geniş bir bölgeye yayılmış, karmaşık bir olgudur; bu dönemde giderek Roma'nın etki alanına giren Etrüsk uygarlığının gerilemesine kentsel merkezlerde ve kırsal bölgelerde toplumsal yapının evrilmesi eşlik eder ve en azından kısmen azad edilmiş kölelerden oluşan küçük toprak sahiplerinin teşkil ettiği orta sınıf ortaya çıkar. Durum bu kadar değişken olunca ve olguya dahil olan aktörlerin (hem sipariş sahipleri hem de zanaatkârlar) ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar son derece heterojen olunca genelleştirmede bulunmak zorsa da, olgunun yorumlanması açısından faydalı olacak bazı yöntemler önermek mümkündür.

Figüratif *Elogium'lar*

Ölüleri toprağa gömme âdetinin hakim olduğu Güney Etruria'da taş lahitlerin üretimi MÖ IV. yüzyıl ortalarında Tarquinia ve Vulci'de ve muhtemelen biraz daha öncesinde Volsinii'de (Orvieto) başlar, ölüleri yakma âdetinin daha yaygın olduğu Kuzey Etruria'da ise Clusium'da özellikle kaymaktaşından lahitlerin imalatının MÖ III. yüzyılın ilk yarısıyla sınırlı olduğu sanılır. Seçkin müşterilere yönelik olan lahitler en nüfuzlu aristokrat ailelerin mezarları için üretilir veya Clusium'da olduğu gibi, iki ritüelin yan yana yer aldığı mezarların içinde prestijli bir yer edinirler, çünkü lahitle defnedilme muhtemelen sadece mezarların kurucularının ayrıcalığıdır; lahitlerin gövdeleri üzerindeki, uzun ve kalabalık idareci kortejleri gibi bazı figüratif sahneler, aynı dönemde Tarquinia'daki boyalı mezarların duvarlarında yer alan imgeler örneğinde olduğu üzere, genelde lahidin kapağında belden yukarısı çıplak, idealleştirilmiş, hatta kahramanlaştırılmış olarak tasvir edilen merhumun siyasi rolünü çağrıştırırlar. Dolayısıyla bu gibi sahneleri hem toplumun en nüfuzlu üyelerinin figüratif *elogium*'ları [yazıt] hem de Roma'nın genişlemeci politikalarının tehdidine giderek maruz kalan belli başlı Etrüsk merkezlerinin siyasi bağımsızlık geleneklerini yüceltme girişimi olarak yorumlamak mümkündür. Hellen mitolojisinden ve efsanelerden olayların seçiminde de merhumun, en azından bazı örneklerde Roma karşıtı siyasi ve askeri erdemlerini yüceltme niyetini tespit etmek mümkündür. Mitolojik olayların ve karakterlerin yerel aristokrasinin temsilcileri için şanlı bir paradig-

Ölünün idealleştirilmesi ve kahramanlaştırılması

ma niteliğinde göründüğü, kalitesi ve giriftliği ortalamanın üzerindeki, nadir bulunur mezar freskleriyle kıyaslamalar aydınlatıcı olacaktır. Örneğin Spurinas ailesine (şehrin en aristokrat soylarından biri) ait olan Tarquinia'daki II. Orcus Mezarı'nda Hades'in Yunan kahramanlarla dolu olarak resmedilmesi, Tarquinia'nın MÖ 358-351'de Roma'ya karşı yürüttüğü savaşın kahramanı ve mezarın kurucusu Aule'nin kendi soyu için temin ettiği şanlı kaderi yüceltmeye yöneliktir. Vulci'deki ünlü François Mezarı'nda da karmaşık bir alegorik tema bağlamında Homeros'un Akhilleus'un Troialı esirleri merhum Patroklos'u onuruna feda etmesini anlattığı bölüm (İlyada XXIII, 175 vd.) Mastarna-Servius Tullius ve arkadaşları Vibenna kardeşlerin Romalı düşmanlarını öldürdüğü Vulci'nin tarihi efsanesiyle kıyaslanır.

Dolayısıyla Etrüsk kültürü ile Yunan kültürü arasında homojenliğin muhtemelen en yüksek düzeyde olduğu bu dönemde aristokratlar arasında ulusal ideolojik mirası yüceltmek amacıyla Yunan mitoloji repertuarından belirli hikâyelerin seçildiğine tanık oluruz: Etrüskler Yunanlarla özdeşleşir gibidir, Romalı düşmanlarını da Yunanların düşmanı gibi görürler. Roma ile Tarquinia arasındaki savaşta yaşanan oldukça zalim olaylara (örneğin MÖ 358'de Tarquinia *Forum*'unda 307 Romalı esirin öldürülüşü) atıfta bulunulduğuna inanılan Troialı esirlerin feda edilişi, MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Etrüsk lahitlerinde sıklıkla görülür: bu gibi örnekler arasında Torre San Severo'da bulunan ve günümüzde Orvieto Müzesi'nde muhafaza edilen harika yontma lahiti veya Tarquinia'da Partunus Mezarı'nda bulunan ünlü Rahip Lahiti'nin ön cephesini sayabiliriz. Paros mermerinden yapılan ve boyalı figüratif süslemeler içeren Rahip Lahiti muhtemelen Kartaca aracılığıyla Yunanistan'dan yarı işlenmiş olarak getirilip Etruria'da tamamlanan oldukça sınırlı sayıdaki prestijli ürünlerin bir örneğini teşkil eder.

Roma karşıtı ideoloji konusunda Yunanlarla benzerlikler

Aynı anlamın kısmen atfedilebileceği bir başka sık rastlanan tema Amazonlarla savaştır ve hem Vulci'de, gövdesi figüratif sahnelerle süslendiği bilinen ilk lahit örneklerinden birinde (MÖ y. 340-330) (günümüzde Boston'da bulunan Tetnies Mezarı'nda bulunmuştur), hem yukarıda adı geçen Rahip Lahiti'nin üç yanında hem de Tarquinia'da bulunan ve günümüzde Floransa Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilen, Amazonlar Lahdi (MÖ 340-330) olarak bilinen harika bir boyalı kaymaktaşından lahit üzerinde yer alır. Bu başyapıtta zengin renkler ve ışık-gölge oyununun ustalıklı kullanımından ibaret, Yunan veya *Magna Graecia*'lı bir ustanın elinden çıktığı varsayılan sofistike bir teknikle tasvir edilen, Yunanlar ile kadın savaşçılar arasındaki kalabalık ve dinamik mücadele, sonucu konusunda varsayımda bulunmamıza izin vermez: Angelo Bottini'nin dediği gibi, "Talih henüz tezahür etmemiştir: mücadele sonuçlanmamış, zafer elde edilmemiştir"

Amazonlarla savaş

ve 13 Amazon'a karşı 12 Yunan gibi benzer savaşçı sayıları durumun ne kadar belirsiz olduğunu gösterir. Rahip Lahdi'ndeki Amazon savaşına gelince, mücadelenin sonucu belidir ve tuhaf bir şekilde Amazonlar lehinedir; öte yandan ön cephede Troialı esirlerin feda edilmesi Yunanlar ile "ötekiler" arasındaki mücadeleyi bir şekilde, kısmen dengeler gibidir.

Teselli ve Uyarı Kaynağı Olarak Mit

Amazon savaşları tasvirlerinde öne çıkanın, merhumu kahramanlaştırma, askeri alanda değerini ve cesaretini yüceltme amacından çok (zaten tasvirde merhumun özdeşleşebileceği çok yiğit bir savaşçı figürü söz konusu değildir), savaşı, şiddeti, karışıklığı olumsuz şekilde sunmak olduğu görülür. Bu süslemelerde yaşamdan ölüme geçiş gibi hassas bir anla bağlantılı endişeler ve korkular sergilenir (hem aile hem de daha geniş anlamda toplum açısından): bu geçiş anı aile içinde kaos ve yön kaybına yol açabilir ve dayanışma ve dengesini bozabilir, bağlantılarını koparabilir, ayrıca merhumun genç olması durumunda soyun devamı açısından da korkular doğurabilir tabii. Kaderleriyle zamanından önce karşı karşıya gelen gençlerin trajik ölümünün sahnelendiği Niobidler, Akhilleus'un Troilos'u tuzağa düşürmesi ve Hippolytos gibi mitlerle benzetmeler yoluyla mitlerdeki ve destanlardaki kahramanların hayatının da çeşitli talihsizliklerle dolu olduğu gösterilerek ıstıraba teselli bulmaya çalışılır. Ancak mitolojiye başvurmak sadece teselli amaçlı değildir: gerçek anlamda aile trajedileri içeren önemli olayların tasviri, iyi işleyen toplumun temel aldığı aile birliğinin ve grubun parçalanmasının acı verici sonuçları gösterilerek uyarı ve caydırma amaçlı, ibretlik imgelerin arandığını gösterir.

Toplumun parçalanma riski

Genç ve parlak İtalyan araştırmacı Francesco de Angelis'in Etrüsk mezar sanatında sıklıkla kullanılan, Oidipus ile Iokaste'nin çocukları Eteokles ile Polyneikes'in arasındaki ölümüne mücadelenin ve Thebai surlarının önünde birbirlerini öldürmelerinin hikâyesine getirdiği yorum bu açıdan son derece aydınlatıcıdır; bu imge François Mezarı'nın zengin ikonografik içeriği ile MÖ III. yüzyıla ait bazı Tarquinia lahitlerinde kullanıldıktan sonra Clusium ve Volterra'nın taş kül kaplarında yeniden ortaya çıkar, sonra da MÖ II ve I. yüzyıllarda Clusium'da ekonomik imkânları daha kısıtlı çok geniş bir müşteri kitlesi için bol miktarda üretilen, pişmemiş topraktan standart küçük kül kaplarında çok yaygın olarak kullanılır.

Eteokles ve Polyneikes

Clusium'un Eteokles'li ve Polyneikes'li kül kapları, maliyetlerinin oldukça düşük olmasından ve Clusium'da genelde azat edilmiş kölelerin mezarlarında bol miktarda bulunmalarından dolayı, siyasi hakların genişletilmesi ve toprakların yeniden dağıtılması, buna bağlı olarak da çok küçük toprak sahiplerinden oluşan bir sınıfın ortaya çıkışıyla sonuçlanan toplumsal çatışmalarla bağdaştırılırlar; bu gibi ürünlerde sıklıkla görülen bir başka imge olan bir saban de-

miriyle mücadele eden "kahraman" da bu toplumsal "devrim" ışığında yorumlanabilir. Bu kişi aslında bir kahraman değil de Etrüsklerin korkunç öte dünyasında yaşayan sayısız varlıktan biri olan bir iblis olmalıdır; bu iblis, tarım faaliyetleriyle, dolayısıyla da yaşamla bağlantılı bir aleti bir ölüm ve yıkım aracına dönüştürdüğü için büsbütün korku salar. MÖ IV. yüzyıldan itibaren Etrüsk mezar sanatında kesin bir rol edindiği anlaşılan Oidipus'un iki oğlunun birbirini öldürmesi ise, de Angelis'in başarılı bir şekilde gösterdiği üzere, aile içindeki dayanışma ve şefkat bağlarının parçalanmasına neden olan bu kardeşler arası çatışmanın meşum niteliği özellikle bu imgelerin aile grupları arasındaki dayanışmanın katkıda bulunduğu ideolojik merkezler oluşturan ve bir soyun üyelerinin kuşaklar boyunca dikkati ve özeni sayesinde o soyun sağlamlığını ve devamlılığını simgeleyen mezarlarda bulunduğu göz önüne alındığında büsbütün önem kazanır.

İblis ile saban demiri

Helene'nin kaçırılmasından Iphigeneia'nın kurban edilmesine, Kirke'nin cezalandırılmasından Yunan sanatında çok rağbet görmediği anlaşılan ama Volterra zanaatkârlarının repertuarının gözdeleri arasında yer alan Paris'in, kendisini tanımayan kardeşlerinin tehditleri üzerine bir sunağa sığınması (bu konuda Hyginus, *Fabulae* [*Masallar*] XCI, 4-6) gibi, kaymaktaşından kül kaplarının zengin üretiminde (Hellenistik dönemde Volterra'nın zarif zanaat ürünlerinin en güzel örnekleri) görülen sayısız mitolojik temanın birçoğunda da aynı yorum şekli uygulanabilir. Bu durumda mitolojik tasvir kullanımının, aile mezarının içinde yer alan bireysel mezar anıtlarının varlığının simgelediği birey ile soyu arasındaki ilişki bağlamında, toplu değerlere ve davranış modellerine anlam, yön ve kimlik kazandıran paradigmatik bir nitelik kazandığı söylenebilir.

Toplumsal bağların kopması

Örneğin 1861'de Volterra'da ortaya çıkarılan ve Floransa'daki Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenen İnghirami Mezarı'nın içinde Ati ailesinin altı kuşağının kül kapları yer alır: bu kaplar üzerinde tasvir edilen ve bazıları birkaç kere tekrarlanmış olan mitolojik sahneler (Alkmaion'un annesini öldürmesi, Pelops ile Hippodameia, Myrtilos'un öldürülüşü, Helena'nın kaçırılışı, Paris'in teşhis edilmesi) aile birliğinin parçalanmasına neden olabilecek tehlikelere dair olumsuz örnekler teşkil eder veya grubun kriz durumlarını yönetmesini ve Kaledonya domuzunun avlanması gibi zorlukları aşmasını sağlayan dayanışmanın ve birbirine bağlılığın olumlu paradigmaları olarak işlev görürler. Günümüzde müzelerimizde çokça bulunan, XV. yüzyıldan itibaren koleksiyoncuların büyük rağbet gösterdiği figüratif kül kaplarının ve lahitlerin bulundukları ilk mekânları yeniden kurgulamak ne yazık ki genelde çok zordur, ama asıl imkânsız olan, Richard Brilliant'ın deyimiyle "mitolojik alıntıları" temel alarak iç içe geçen, belki de merhumlar onuruna düzenlenen, bütün ailenin toplandığı törenler sırasında mezar anıtlarının üzerinde tasvir edilmiş sahnelere eşlik eden mitlerin, imgelerin ve söylemlerin aktarım yöntemlerini yeniden kurgulamaktır.

İnghirami Mezarı

Tiyatronun aracılığı

Bu noktada en azından Volterra'da imal edilen kül kapları konusunda, sağlam gerekçeler temelinde, en sık kullanılan mitolojik temaların Etrüsk dilinde ama Yunan konulu tiyatro eserlerinden (Accius, Naevius ve Pacuvius'un Latin tiyatrosu gibi) kaynaklanmış olabileceğine dair bir tezin öne sürüldüğünü hatırlatmak gerekir; bu tiyatro yazarlarından biri Varro'nun alıntıladığı, "Etrüsk trajedileri yazan" Volnius olabilir (*De lingua latina* V, 55). Trajik konulu tiyatro temsilleri gerçekten yer aldıysa, Hellenistik çağda Etruria'da gerçekleşen cenaze törenleri açısından önemli bir etki yaratmış olmaları mümkündür: bu ritüellerde imgeler ve sözler yoluyla mitolojiye başvurulması duyguları belirli bir şekilde yönlendirerek toplu değerlerin vurgulanmasına ve grubun bağlarını sağlamlaştırmaya yarar.

Bkz. *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Villanova Uygarlığı ve Etruria'da Şehirlerin Doğuşu*, s. 646; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Etrüsk Kuyumcuların Sırları ve Teknikleri*, s. 665; *Mitlerle Yaşamak ve Ölmek*, s. 756; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Latin Menandros'u Terentius*, s. 816; *Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus*, s. 816

Etrüsk Kuyumcuların Sırları ve Teknikleri

Claudia Guerrini

Etrüsk mücevher atölyelerini niteleyen ihtişam ile morfolojik ve dekoratif hayal gücü ve imalatlarının ustalığı, Etruria ve Latium'daki nekropollerde ilk muhteşem mezar buluntularının ortaya çıkarıldığı andan itibaren araştırmacılar, koleksiyoncular ve mücevher zanaatkârları arasında büyük ilgi uyandırmışlardır. Arkeometrik incelemeler ve deneysel arkeoloji araştırmaları, sanatlarını olağanüstü bir profesyonellikle icra eden Etrüsk kuyumcuların zengin bilgi ve beceri birikimini yeniden kurgulamamıza izin verirler.

Etrüsk Uygarlığında Altının Yaygınlığı ve Kullanımı

Yunan ve Roma edebi kaynaklarında Etrüsk uygarlığı genelde olağanüstü bir lüks kaynağı olarak sunulur ve Etrüsklerin müthiş zenginliği bazen dünyada *tryphe*'leriyle ("lüks içinde atalet") ve *habrotes*'leriyle ("yumuşaklık") ün salmış başka uluslarınkiyle, örneğin Magna Graecia'daki Sybaris şehrinin sakinleriyle karşılaştırılmıştır. Bu halkın maddi kültürünü niteleyen şatafat konusunda günümüzde de yaygın olarak söz konusuysa, kısmen Etruria ve Latium'daki nekropollerde gün yüzüne çıkarılan mücevherlerin zarafetinden ve ihtişamından dolayı böyledir; İtalya'da ve ülke dışında çeşitli müzelerde muhafaza edilen bu mücevherlerin en ünlüleri arasında Roma'da Museo Gregoriano Etrusco ile Villa GIulia Müzesi'ndeki muhteşem mücevher setleri yer alır. Bu müzede, 1860'tan itibaren Neoklasik dönemde büyük ün salan Castellani adlı Romalı kuyumcular tarafından oluşturulan koleksiyonun olağanüstü parçaları, ailenin atası Fortunato Pio ile oğulları Alessandro ve Augusto tarafından Antikçağ örneklerinden ilham alınarak imal edilmiş modern mücevherlerle bir arada sergilenmektedir. Etrüsk kuyumculuğunun etkisinde kalan modern mücevher zanaatkârları o dönem eserlerinin biçimlerini taklit etmeye ve teknik prosedürlerini yeniden kurgulamaya çalışmışlardır: Etrüsk modellerinin "arkeolojik" mücevher üretiminde ne kadar önemli bir rol oynadığı göz önüne alınırsa bu etkinin günümüzde de geçerliliğini yitirmediği görülür. Etrüsklerin görkemli mücevher geleneği Oryantalizan dönemde, yani MÖ X. yüzyıl sonlarında başlayan ve eşitlikçi olan (veya en azından kendini bu şekilde sunan) Villanova toplumunun hiyerarşik sınıflar olarak yapılanmasına neden olan tarihsel evrimin sonlarında doğar; bu yapılanma sonucunda zirveye yerleşen aristokrasi gücünü toprak mülkiyetine, mineral kaynakların kullanımına ve Yunan ile Yakındoğu dünyasıyla ticari ilişkilere dayandırır. Etrüsk kralları için ekonomik faaliyetlerinden arta kalan kârlarını lüks ve prestijli ürünlere yatırmak, olağanüstü zenginliklerini sergilemek ve Ionia ile Yakındoğu saraylarının şatafatlı hayat tarzını taklit etmek, kendi prestijlerini arttırmak ve buna bağlı olarak toplum içerisindeki güçlü konumlarını muhafaza etmeye yönelik, alt sınıfları ikna edici, güçlü bir silaha sahip olmak demektir.

Aristokrasi

Etruria maden açısından zenginse de altın yataklarına sahip değildir: dolayısıyla bu değerli metal muhtemelen Yakındoğu'dan ithal edilir ve bu bölgeden MÖ VIII. yüzyıl ortalarından itibaren Fenike, Mısır, Kıbrıs, Assur kaynaklı, bronz, çini, cam hamuru, altın ve fildişinden çok çeşitli değerli objeler de gelir: muhafaza edilen bu objeler sonradan, aristokratlar için soylarının kendileriyle ilgili bilincinin sembolik mekânları niteliğinde olan mezarların içine konur. Aristokrat sınıfının ideolojik merkezleri olan anıtsal mezarların içine altın objelerin konması, bu asal metalin bozulmazlık özelliğinden dolayı, ölülerin anısının daimi-

Değerli objelerin ve tekniklerin ithalatı

liği ve eski ile yeni kuşaklar arasındaki bağların sağlamlığı kavramıyla bağlantılıdır. Hem statü sembolü hem de taklit edilmesi gereken modeller teşkil eden yabancı objelerle birlikte hem Yakındoğu'dan (özellikle Assur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra) hem de Yunanistan'dan çok sayıda yabancı zanaatkâr gelip Etruria'ya yerleşmiş olmalıdır; bu zanaatkârlar arasında muhtemelen bulunan ve yanlarında eski ve sofistike bilgiler ve teknikler getiren usta kuyumcular, Etrüsk seçkin sınıfları gibi hem değerli malzemelerden yapılmış hem de karmaşık, sofistike ve yenilikçi biçimlere sahip, Yakındoğu'nun aristokrat ideolojiye atıflarla dokunmuş ikonografik birikiminden ilham alınmış objelerle gösteriş yapmayı seven sipariş sahiplerinin sunduğu fırsatları çekici bulmuş olmalıdır. Bu mücevher ustalarının Etruria'da açtığı atölyeler yerel zanaatkârlar için eğitim merkezleri, Etrüsklerin farklı aristokrat soyları ile iktidar merkezleri arasındaki ilişkileri niteleyen rekabetçiliğin de teşvikiyle teknik deneylere ve gelişmelere uygun yerler haline gelirler; Etruria'nın çeşitli şehirlerine (özellikle Cerveteri ve Vetulonia) hem büyük bir ustalıkla hem de sıra dışı stil ve tekniklerle üretilmiş mücevherlerin atfedilebilmesi bundandır.

Yerel atölyeler

Böylece soylu metalin en çok takdir gören özellikleri olan parlaklık ve esnekliği değerlendirmek için geliştirilmiş telkari ve granülasyon gibi teknikler (Mezopotamya'da en azından MÖ III. binyıl ortalarından beri kullanılırlar) uzman kuyumcular sayesinde Etruria'da Oryantalizan dönemde yayılmaya başlarlar ve Villanova döneminde henüz ender bulunan altından objelerin, çeşitli türden kemer tokaları, saç tokaları ve bilezik gibi şahsi süslerin üretiminde ve süslenmesinde (belki de ara sıra kuyumculukla uğraşan bronz zanaatkârları tarafından) başvurulan oyma tekniğinin yanında kullanılır, hatta zamanla yerini alırlar.

Virtüözlük ve Çokyönlülük: Etrüsk Kuyumcu Teknikleri

Kolye ve zincir yapımından, bu unsurların oldukça karmaşık dekoratif motifler oluşturacak şekilde bir yüzeye sabitlenmelerine (telkari) kadar çeşitli uygulamalar için altın tellerin imal edilmesi gereklidir. Erken Ortaçağda tel yapımında kullanılan delikli metal levha Antikçağda henüz bilinmediğinden Etrüsk kuyumcuları genelde dar altın tabakaların iki düz ve ağır yüzey (örneğin iki taş levha) arasında yuvarlanarak sıkıştırılmasına dayalı bir yöntem geliştirir; bu teknikle elde edilen tellerin üzerinde sıklıkla spiral şeklinde izler görmek mümkündür.

MÖ II. binyıldan itibaren Anadolu'da bilinen ve sonradan Klasik ve Hellenistik dönemlerde Yunan kuyumculuğunda da yaygın olarak kullanılan kertikleme tekniği MÖ VI. yüzyıldan itibaren Etruria'ya da yayılır: altın telin belirli aralıklarla uzunlamasına oluklar içeren bir levhanın altında ezilmesinden ibaret olan bu teknik yoluyla son derece dekoratif, "inci" veya "makara" profilli teller elde edilir. Ancak Etrüsk kuyumculuğunu en iyi niteleyen, en zarif ve gös-

terişli tarafı; kuyumcularla arkeologların da en çok ilgisini çeken ve sırrını anlamak için çeşitli deneyler yapılmasına neden olan teknik granülasyondur: yukarıda adı geçen ve faaliyetlerinin bir kısmını, Modern Çağda kullanılmaz olan bu prosedürü yeniden kurgulama çabalarına ayıran Alessandro Castellani bu teknikten söz ederken "zorluklarını aşmanın neredeyse imkânsız" olduğunu söyler. Cerveteri'de mezar buluntuları arasında çok zengin mücevherler yer alan Regolini-Galassi Mezarı'nın açıldığı 1836 yılından itibaren Etrüsk kuyumcularının becerilerine hayran kalan Castellani, babasıyla başlattığı araştırmaları 1868'de ortaklık kurduğu Napolili yetenekli kuyumcu Giacinto Melillo'yla birlikte daha yoğun şekilde sürdürür: bu ikili granülasyon yöntemiyle son derece incelikli mücevherler yaratacak ve bu teknik konusundaki bilgilerini geliştirecektir, ama bu yöntemin tamamını baştan sona yeniden kurgulamayı başaramadıkları anlaşılmaktadır. Granülasyon, süslenecek yüzeye çok küçük altın kürelerin düz veya eğimli çizgiler halinde veya önceden belirlenmiş dekoratif veya figüratif alanları doldurarak, yani oldukça karmaşık tasarımlar yaratacak şekilde uygulanmasından ibarettir.

Granülasyon

Bu teknik MÖ III. binyıl ortalarında zaten teknolojik olarak oldukça gelişmiş olup Troia'da bulunan A ve B hazinelerindeki bazı mücevherlerde kullanıldığı tespit edilmiştir ve MÖ II ila I. binyıl arasında Yakındoğu'da, Miken, Mısır ve Fenike kuyumculuğunda yaygın olarak kullanılmıştır, ancak granülasyonun zarif dekoratif potansiyelini en eksiksiz şekilde değerlendirenler Etrüsk kuyumcularıdır. Muhtemelen Vetulonia atölyelerinde yapılan toz zerresi boyutlarındaki granülasyonla virtüözlükleri zirveye ulaşır: bu varyasyonda son derece küçük küreciklerle (bazılarının çapı milimetrenin onda ikisi kadardır!) doldurulan geniş yüzeyler kadife gibi, mat bir görünüm kazanır ve mücevherin parlak arka planıyla etkileyici bir kontrast oluşur.

Antikçağdan kalma mücevherler üzerinde yürütülen arkeometrik araştırmalar ile deneysel arkeolojinin sunduğu kanıtlar bu tekniğin ve özellikle en sorunlu aşamalarından biri sayılan küreciklerin yüzeye sabitlenme yönteminin gerçeğine yakın bir şekilde yeniden kurgulanmasına izin vermiştir. Altın kürecikler, metal parçalarının (muhtemelen özellikle tel parçalarının) ısıya dayanıklı kilden eritme kapları içinde odun külü veya kömürü ile birlikte eritilmesiyle elde edilir: sıvı haldeki metal, üzerindeki yüzeysel baskıdan dolayı küre biçimini alır, kül de kürecikleri birbirinden ayrı tutar, birbirlerine yapışmalarını engeller.

Telkari

Kürecikler soğuduktan sonra elekten geçirilir ve boyutlarına göre sınıflandırılırlar; sonra da toz haline getirilip suda seyreltilmiş bir bakır tuzu (örneğin malakit, kuprit veya bakır sülfat) ve bitkisel kaynaklı tutkal (örneğin reçine veya balık tutkalı) karışımının sürüldüğü bir yüzeye uygulanırlar.

Obje 890°C'nin üzerinde bir ısıya tabi tutulduğunda tutkal kalıntı bırak-

madan yanar ve küreciklerle yüzey arasındaki temas noktalarında düşük ısıda eriyen çok ince bir altın-bakır katmanı oluşur: süslemenin dayanıklı olmasını sağlayan ve kürecikleri birbirinden ayrı tutarak tutkalla elde edilmesi imkânsız bir kesinlik kazandıran bu kolloidal lehimdir (tutkal kullanılsa kürecikler biçimsiz bir kütle oluştururdu). Etrüsk atölyelerinde telkari ile granülasyon, baskı (kabartma veya daha nadir olarak oyulmuş dekoratif unsurlar içeren bir kalıpla altın levha üzerinde iz bırakılır), gofreleme (altın levhanın arkasından başı yuvarlatılmış bir çekiçle vurularak yüzeyinde kabartma motifler elde edilir), yontma (zarif yontma desenler elde edilir) veya kakma (yüzey üzerinde önceden hazırlanan oyuklara mercan veya başka sert taşlar yerleştirilir) gibi oyma teknikleriyle bir arada kullanılır; birleşik yöntemlerle özellikle Oryantalizan dönemde Etruria'ya Baltık bölgesinden gelen kehribar sayesinde harikulade sonuçlar elde edilir: bu gibi örnekler arasında Palestrina'da bulunan ve günümüzde Roma'da Villa GIulia Müzesi'nde muhafaza edilen Galeassi Mezarı'na defnedilmiş kadının giysisini süsleyen muhteşem göğüslüğü sayabiliriz.

Birleşik olarak kullanılan teknikler

Etrüsk Mücevherlerinde Görkem ve Zarafet

Oryantalizan dönemde zengin Etrüsk müşteri kitlesi ve özellikle kadınlar arasında çok çeşitli şahsi altın takılar yaygın hale gelir: zaten kadınlar bu dönemde birer kült heykeli gibi algılanır ve deniz aşırı ticaret ilişkilerinden gelen yabancı ürünler olsun, genelde evlilikle bağlantılı armağan ve takas politikalarından kaynaklananlar olsun, yerel olarak üretilenler olsun, lüks ürünlerin başlıca müşterisidirler. Yukarıda adı geçen Cerveteri'deki Regolini Galassi Mezarı gibi ünlü mezarlarda bulunan kadın mücevherleri genelde kolye, bilezik ve küpe, göğüslük, kemer tokası ve elbiselerle kemerlere dikilen kabartmalı altın levhalar ve saç iğneleri ile saç tokalarından ibarettir; yukarıda sözü edilen kemer tokası gibi bazı objeler çok büyük boyutta olup kullanılmış olmaları neredeyse imkânsızdır, dolayısıyla merhum kadının toplum içinde yüksek bir statüye sahip olduğunun göstergeleri olarak karşımıza çıkarlar. Altın levhadan yapılmış *bulla* madalyonu (uzun süre kullanılan bu biçim Romalı kuyumcular tarafından da benimsenecek ve IV. yüzyıla kadar kullanılacaktır) gibi bazı modeller Villanova kültüründe görülmüş biçimlerin gelişmiş halidir, bazıları da Doğu kaynaklı mücevherlerden ilham alınarak geliştirilmiştir. Süslemelerde kullanılan Oryantalizan dönemin ikonografi repertuarından motifler arasında *potnia* ve *despotes thero* ("hanım" ve "hayvanların efendisi"), gerçek veya hayali hayvanlar, elinde asa veya yelpaze tutan kadın figürleri ve lotus çiçeği başta olmak üzere çiçek biçimli motifler vardır. Erkeklere yönelik takılar temelde pelerinler için büyük kopçalar ile kemer tokalarından ibarettir; görülen çok çeşitli modeller arasında en dekoratif olanlar üzeri hayvan biçimli zengin plastik süslemelerle kaplı, yüzeyleri de gra-

Motifler ve ikonografiler

nülasyonla kaplı kavisli tokalardır: bu türden en önemli örneklerden biri Marsiliana d'Albegna'da, Banditella nekropolündeki 41 numaralı mezarda bulunan Corsini Kopçası'dır ve büyük ihtimalle Güney Etruria'da, belki de Palestrina ile Cerveteri'de gün yüzüne çıkarılan en muhteşem mücevherlerin de üretilmiş olabileceği Caere'deki bir atölyede imal edilmiştir.

Etruria'da Arkaik dönemde üretilen mücevherler de bir önceki döneme ait olanlar kadar zengindir: Arkaik dönemde Ion dünyasından ilham alınan, yine görkemli ama o kadar şatafatlı olmayan, daha zarif bir hayat tarzı yaygın hale gelir. Bu dönemin en tipik ürünü, kıvrılıp üzerine çeşitli tekniklerle (telkari, granülasyon, kabartma) bitkisel motifler uygulanan altın levhalardan oluşan "küçük bavul" tarzı küpelerdir. Hem Doğu Yunanistan'da, hem anakara Yunanistan'da hem de *Magna Graecia* şehirlerinde yaygın olan Lydia kökenli modellerden ilham alınan daire şeklinde küpeler de yaygındır. MÖ VI. yüzyıl ortalarında kullanılmaya başlanan yüzükler arasında Mısır kaynaklı yüzüklerden türeyip Fenike-Kıbrıs bölgesinde ve Doğu Yunanistan'da yaygın olarak kullanılan, kartuş olarak bilinen, kabartma, oyma veya kakma süslemeli, oval kaşlı yüzükler vardır; yüzük kaşlarında Oryantalizan repertuardan alınma gerçek veya hayali hayvanlar da, anlatımsal konular da, mitolojiden alınma sahneler de tasvir edilir.

Tipolojiler

Yüzyıl sonlarına doğru döner böcekli yüzükler de yaygın hale gelir ve bu model Hellenistik döneme kadar kullanılır; bu dönemde özellikle Güney Etruria'da, kısmen toprak sahibi yeni aristokrasinin lüks statü sembollerine sahip olma arzusu ve onlara hizmet etmek için Yunanistan'dan Etruria'ya gelen sayısız zanaatkâr sayesinde zanaat faaliyetlerinin canlanmasıyla Etrüsk kuyumculuğu da yeni gelişmelere sahne olur. MÖ IV. yüzyıl sonu ile III. yüzyıl arasında kuyumculuk alanında, MÖ V. yüzyılda kullanılmaz olan, telkari ve granülasyon gibi bazı süsleme teknikleri yeniden yaygın hale gelir ve özellikle granülasyon alanında olağanüstü zarafette mücevherler üretilir. Bu dönemde en çok rağbet gören takılar arasında mezar buluntuları arasında yer alan, baskı yöntemiyle figüratif motifler uygulanmış ve altın yapraklar takılmış şatafatlı taçlar; Tarquinia'daki I. Orcus Mezarı'ndaki ünlü portresinde Velia'nın taktıkları gibi ihtişamlı "salkım" küpeler; Yunanistan veya *Magna Graecia* modellerinden ilham alınan, sıklıkla kehribardan satir veya zenci benzeri başlar da içeren, sarmal halkalı küpeler; ve son olarak, bazı sıraları altın, bazıları cam hamurundan, kabartma pandantifli görkemli kolyeler vardır.

Salkım küpeler

Bkz. *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Villanova Uygarlığı ve Etruria'da Şehirlerin Doğuşu*, s. 646; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları*, s. 660; Graecia Capta: *Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Roma'da Maden Ocakları ve Metaller*, s. 990

Romulus'tan Tarquinius Soyunun Büyük Roma'sına

Claudia Guerrini

Roma'nın doğuşundan cumhuriyetin tesis edilmesine kadar olan gelişim dönemi hem siyasi ve dini kurumların gelişimi açısından elzem yapıların kuruluşuna hem de kentsel bağlamın bir arada yaşamın mekânı olduğu fikrini simgeleyen ortak alanların tanımlanmasına tanık olur.

Kuruluş mu, Oluşum mu?

Roma'nın Romulus ile Remus tarafından kurulduğu efsanesi hepimizin kültürel deneyimimizin bir parçasıdır, ama adı üzerinde, genelde bir efsane olarak, şehrin tarihi geçmişiyle hiçbir ilgisi olmayan güzel bir masal olarak algılanır. Zaten en azından XIX. yüzyıl sonlarından itibaren tarihyazımı da Roma'nın geri dönülmez, eşsiz bir eylem olarak kurulduğu, Romulus'un MÖ 21 Nisan 753'te Palatinus tepesinin çevresine yaptığı *sulcus primigenius* ile ilan ettiği kesin siyasi iradenin planlı ifadesi olduğu ihtimalini inkâr etmeye eğilim göstermiş, oluşum kavramına başvurmayı ve uzun süreli, kademeli ve kendiliğinden gelişen bir sürecin söz konusu olduğu; MÖ VI. yüzyıldan önce olmamak şartıyla homojen ve merkezi bir kentsel bütünün oluşmasıyla sonuçlandığı hipotezini tercih etmiştir. Andrea Carandini (1937-) ile ekibi tarafından yirmi yıl kadar bir süre içinde Roma'nın yeraltında yapılan son derece önemli keşifler ile daha eski kazılardan elde edilen verilerin dikkatli revizyonu, gerçek anlamda ezberleri bozmuş-

Septimontium

tur; böylece Cicero, Livius, Halikarnassoslu Dionysios ve Varro'nun Roma'nın başlangıcını konu alan metinlerinde tarih ile mit, hakikat ile kurgu iç içe geçerse de tarihi değere sahip oldukları anlaşılmıştır; bu metinlerde anlatımı zenginleştiren din ve ritüel temelli unsurların anlamını kavrayabilmek için karşılaştırmalı antropoloji ve etnografi gibi yorum kategorilerine başvurmak ve Roma'yı Antikçağda düzenli bir şekilde bir arada yaşam şeklinin, şehir adı verilen siyasi, hukuki ve kutsal kurumun doğuşu konusundaki araştırmalar için ayrıcalıklı bir gözlemevi haline getirmek gereklidir. Nitekim Carandini'nin kazıları, Roma'nın tarihinde önemli bir dönüm noktasının tam da MÖ VIII. yüzyıl ortalarında gerçekleştiğini, ama Romulus'la ilgili efsanenin öngördüğü şekilde bir yerleşim yerinin sıfırdan oluşmadığını göstermiştir. *Capitolinus* tepesi ve *Forum Boarium*'un altındaki alanda bulunan keramik parçalarından görüldüğü üzere, Roma'nın doğacağı yer en azından MÖ II. binyıl ortalarından beri insanların yaşadığı bir bölgedir; burası Tiber nehrinin geçiş yeri ile Ostia'daki tuzladan elde edilen ve hem yiyeceklerin muhafaza edilmesinde hem de peynir yapımında önemli bir rol oynayan tuzun Sabinium'a doğru taşındığı *Via Salaria-Via Campania* yollarının birleştiği stratejik bir yerdir. Villanova döneminde Etruria'nın birçok merkezinde olduğu üzere, MÖ IX. yüzyılda burada proto-kentsel bir merkezin oluşumuna tanık oluruz; Carandini'ye göre burası kaynaklarda (Varro, *De lingua latina*, V, 41) adı *Septimontium* olarak geçen, tepelerin üzerinde dağınık şekilde yer alan, her biri kendi nekropolüne sahip ve aralarında tarımsal veya otlak olarak kullanılan alanların bulunduğu mahallelerden oluşan şehirdir (sonradan *Forum*'un yer alacağı alanda da nekropoller bulunur); bu alan yaklaşık 205 hektar büyüklüğünde olup Veii veya Tarquinia gibi belli başlı Etrüsk proto-kentsel merkezlerinden daha büyük, tarihi çağlarda Roma'nın kaplayacağı alandan da biraz daha küçüktür. *Gens* adı verilen egemen grupların ve *cliens*'lerinin yaşadığı bu mahalleler hiyerarşik bir bütün oluşturmadığı gibi, onları yönettiği sanılan siyasi (daha doğrusu siyaset öncesi) organizma da hiyerarşik değildir, çeşitli egemen grupların başındaki en yaşlı ve en otoriter senatörlerden oluşan bir konsey niteliğindedir.

Konfederasyondan merkezi iktidara

Dolayısıyla "eşitler arasında birinciler"den oluşan bir konfederasyon söz konusudur: bu durum MÖ VIII. yüzyıl ortalarında kayda değer bir değişimden geçmeye başlar ve güçlü bir merkezi iktidarın doğduğunun apaçık belirtileri görülür: ortak külte ve siyasi hayata yönelik yapılar ve yeni toplumsal birliğin sembolik yerleri inşa edilir; toplumun sağlığı ve büyümesi açısından gerekli ama zorlu girişimler başlatılır; ticaret ve zanaat faaliyetlerinin gelişimi yoluyla ve Tarquinius'lar döneminde olgunluğa erişecek iş bölümü ve uzmanlaşma süreçlerinin yavaş yavaş doğuşuyla toplumsal hareketlilik teşvik edilir.

Dörtgen Roma

Carandini'nin en önemli keşifleri arasında Palatinus tepesinin kuzey yamacında "Romulus'un" suru vardır; ahşap direkler ile pişmemiş tuğlalardan inşa edilmiş bu surun kapılarından kazılmış olan bir tanesinin, adını buradan geçen sürülerin meleme seslerinden alan *Porta Mugonia* olduğu sanılır. Yapı, kapının eşiği altında bulunan, muhtemelen tanrıların gözüne girmek amacıyla kurban edilmiş küçük bir kızın defniyle bağlantılı mezar buluntusu temelinde MÖ VIII. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmiştir; bu acıklı durum insanın aklına Romulus'un, çizdiği sınırı aşmaya cüret eden kardeşi Remus'u öldürdüğüne dair efsaneyi getirir.

Porta Mugonia

İnsanların kefaret amaçlı kurban edilmesi, ilk surlar yıkılıp (MÖ VIII. yüzyıl sonlarında) yerlerine daha sofistike ve daha sağlam bir teknikle, taş parçalarından oluşan bir temelin üzerine kilden iki duvar ve aralarına dolgu malzemesinden oluşan yeni surlar inşa edildiğinde de gerçekleşir; bu surlar da tadilattan geçtikten sonra geleneklere göre Servius Tullius'a atfedilen yeni surlara kadar işlev göreceklerdir. MÖ VI. yüzyıl ortalarında inşa edilen yeni surlar kentin *Esquilinus* tepesinden *Quirinalis* tepesine kadar uzanan çok daha büyük bir kesimini çevreleyecek, şehre çizgileri daha belli ve uyumlu bir imaj kazandıracaktır. MÖ VIII. yüzyıla ait surlar ise meskûn bölgenin büyük kısmını dışarıda bırakarak sadece dörtgen Palatinus tepesindeki "dörtgen Roma"yı çevreler: müstahkem iç kale hem yerleşim yerinin hem de iktidarın merkezini teşkil eder; burada yer alan ve MÖ VIII. yüzyıl ortalarına tarihlenen yan yana iki kulübeden birinin ilk kraliyet konutu, diğerinin de Mars ile ekinlerin koruyucu tanrıçası Ops Consiva'nın ilk tapınağı olduğu sanılır; bu iki kulübenin defalarca tadilattan geçip yeniden inşa edildiği ve yüzyıllar boyunca kutsal sayıldığı anlaşılıyor. Romulus dönemi yapı böylelikle *Palatinus* tepesinin Roma tarihinde yüzyıllar boyu sürecek hâkimiyet işlevini fiilen teyit etmiş olur: *Palatinus* tepesinin Cumhuriyet döneminde yönetici sınıfın ikamet bölgesini teşkil edeceği, Augustus ile haleflerinin konutlarının burada yer alacağını hatırlatmak gerekir.

Servius Tullius'un surları

1920'li yıllarda, Roma belediye konağıyla ilgili çalışmalar sırasında Capitolinus tepesinde gün yüzüne çıkarılan önemli bir adak çukurundan (*Capitolinus Protomoteca*'sı çukuru olarak bilinir) anlaşıldığı üzere, şehrin ilk çok öğeli kültünün doğuşu MÖ VIII. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilebilir: buranın, Antikçağ kaynaklarına göre Romulus tarafından tesis edilen Iuppiter Feretrius kültünün mekânıdır. Söz konusu kutsal yapı muhtemelen önünde sunak olan basit bir kulübedir, içerisinde de tanrının anikonik sembolü olan *lapis silex*, başka bir deyişle yıldırımın cisimleşmiş hali olarak yorumlanan, muhtemelen tarih öncesi çağlara ait bir balta bulunur; bu noktada Varro'nun bir eserinin bir fragmanında (*Antiquitates rerum humanarum et divinarum* [*Beşeri ve Tanrısal Şeylerin Eskiliği*], I, fr. 18 Cardauns) Roma'nın ilk

Lapis silex

krallık döneminde kült imgeleri oluşturmanın yasak olduğunu belirttiğini hatırlatmak gerekir (bu yasak Tarquinius soyu döneminde feshedilmiştir).

İlk Kamusal Alanların Tanımlanması

MÖ y. 750-725 arasında, şehrin genişlemesine daha büyük alanlar tanımak amacıyla defin yerlerinin Esquilinus ve Quirinalis tepelerinin çevresine taşınmasından hem de su geçirmez olması amacıyla sıkıştırılmış çakıl taşıyla Roma'nın en eski yollarının, yani ilk kamusal alanların oluşturulmasından anlaşıldığı üzere, yerleşim merkezi planlı bir kentsel yapılanmaya tabi tutulmuş olmalıdır. Ancak bu kentsel projenin ne kadar girift ve iddialı olduğunu ve ardındaki siyasi otoritenin gücünü en açık ve şaşırtıcı şekilde gösteren şey, *Forum*'dur: MÖ VIII. yüzyılın ikinci çeyreği ile VII. yüzyıl başları arasında, Tiber nehrinin sık sık taşıp bastığı sağlıksız bir düzlüğe yeni doğan şehrin dini ve siyasi nitelikli ilk kurumsal yapıları inşa edilir ve bu alan, Yunan *polis*'lerinin *agora*'sına benzer bir meydana dönüşmeye başlar ve kapsamlı bir ıslah projesi sonrasında *Forum*'un ilk zemini çakıl taşıyla döşenir. (MÖ VII. yüzyıl başları).

Forum

Son zamanlarda yapılan kazılarda, başlangıçta krallık konseyinin toplandığı, sonradan Cumhuriyet dönemi Roma yurttaşlarının toplantı yeri haline gelecek olan *Comitium*'un ilk olarak MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlandığı anlaşılmıştır. Bu dönemde Palatinus tepesindeki konutundan inen kral için inşa edilen ilk "kamusal" konut olan *regia* [saray] hem siyasi temsil hem de dini işlev görür, Mars, Ops Consiva ve *Lares* kültünü barındırır ve Vesta Tapınağı'nın içinde yer aldığından şehrin kutsal ateşinin daimi olarak yandığı yerdir. Yine kulübe şeklinde bir yapıdır, ancak bu sefer uzun dörtgen planlıdır; bu yapı türü Oryantalizan dönemde Etrüsk krallarının da saraylarında kullanılacaktır ve MÖ VII. yüzyılın ikinci yarısında kulübe tekniğinin aşılmasıyla kiremitli bir çatı ve temelleri süngertaşı çakıllardan yapılan kil duvarlar edinecektir. Tarquinius Priscus'a kadar ki kralların konutu olan bu *domus*'un [ev] yerini MÖ 600 civarında, anlamlı bir şekilde Vesta Tapınağı'nın dışında yer alan, ama aralarında bir geçiş bağlantısı olan yeni bir *regia* alacaktır; eski saray ise tadilattan geçerek *rex sacrorum*, yani o ana kadar bizzat *rex* [kral] tarafından, askeri, hukuki ve idari rollerle birlikte yürütülen dini rolü üstlenen kurumsal bir karakter olan "kurban törenlerinin kralı"nın merkezi haline gelecektir. *Rex sacrorum*, krallık sarayıyla Vesta Tapınağı'nın birbirinden ayrılması gibi, Etrüsk kralları Tarquinius Priscus, Servius Tullius ve Tarquinius Superbus'un tahta çıkışıyla Roma'da Arkaik krallık kurumunun tabi tutulduğu sekülerleşme sürecinin simgesel bir karakteridir. Tarquinius soyunun monarşisi Arkaik Yunanistan, Magna Graecia ve Sicilya şehirlerinin tiranlıklarıyla kıyaslanabilecek özelliklere sahiptir; Tarquinius Priscus'un, Kypselos'un tiranlığı döneminde Bakkhiadai hanedanının

Regia

Korinthos'tan kovulmasıyla (MÖ y. 657) Tarquinia'ya sürgün gelen Demaratos'un oğlu olduğuna dair efsanenin ardında da bu ideal bağlantı yatar. Yunanistan'da olduğu üzere bu dönemde Roma'da da toplumsal hareketlilik yoğunlaşır ve toprak sahibi aristokrasinin ayrıcalıklarında ve gücünde azalma yaşanırken zanaatkârlar, tüccarlar ve şehre yerleşen yabancılardan oluşan yeni sınıflar önce Tarquinius'ları desteklerler, sonra da Roma'nın kentli pleb sınıfını oluştururlar; krallar bu sınıfların ihtiyaçlarına özel önem vererek şehrin çehresini değiştirecek ve onu MÖ VI. yüzyıl sonlarında, hem anıtsal yapılarıyla hem de ticarete ve faal bir hayata uygun işlevsel yapılarıyla Akdeniz bölgesinin en büyük şehirlerinden biri haline getirecek bir kentsel politika uygularlar.

Titus Livius'un, kaynaklarda Servius Tullius'a atfedilen *Cloaca Maxima* [Büyük Kanalizasyon] konusunda dediği gibi (*Roma Tarihi*, I. 56, 1-8), hem kutsal binalar hem de işlevsel yapılar şehrin *magnificentia*'sına [ihtişam] katkıda bulunurlar; Servius Tullius'un 11 kilometre uzunluğundaki heybetli surları ve Tarquinius Priscus'un emriyle gösteriler için inşa edilen ilk kamusal yapı olan ve Yunan dünyasının ilk spor amaçlı yapılarından ilham alınan *Circus Maximus* da aynı *magnificentia*'ya sahiptir. Bu müreffeh şehirde devlet tarafından yürütülen yoğun inşaat faaliyetlerine şahıslara ait, kalite düzeyi oldukça yüksek bir mimarlık giderek eşlik etmeye başlayacaktır. *Palatinus* tepesi ile *Via Sacra* arasındaki yamaçlarda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan, MÖ 530 civarına ait büyük aristokratik konutlarda, Cumhuriyet döneminde yönetici sınıfa özgü bir konu tipi olan Roma'nın *atrium*'lu [avlu] *domus* modelinin ilk olarak tanımlanmaya başladığını görebiliriz. İlk olarak XIX. yüzyılın büyük İtalyan Klasik filologu Giorgio Pasquali'nin (1885-1952) deyimiyle "Tarquinius soyunun büyük Roma'sı" budur.

Magnificentia

Ticari Alanlar ve Liman Yapıları

Edebi gelenekte *Forum*'a bakan ilk ticari yapıların, yani *taberna*'ların (sonradan meydanın karşı tarafından inşa edilecek *novae*'dan [yeniler] ayırt edilmeleri için *veteres* [eskiler] olarak bilineceklerdir) Etrüsk krallarına atfedilmiş olması, ticaretin Tarquinius soyunun Roma'sının gelişiminde oynadığı itici gücün bir göstergesidir. Bu yapıların olduğu yerden başlayan ve ticaretin ve takasın dinamik merkezi *Forum Boarium*'a kadar uzanan *Vicus Tuscus*'un adı "Etrüsk sokağı" veya "Etrüsk mahallesi" olarak yorumlanabilir ve Roma'da bu dönemde zanaat ve ticaret faaliyetleriyle uğraşan Etrüsklerin varlığına işaret eder. *Forum Boarium* bölgesinin tamamı bu dönemde kayda değer bir dönüşüme sahne olur, efsaneye göre bizzat Hercules tarafından (Palatinus tepesine Arkadialı Euandros'un misafiri olarak gelmiştir), Geryon'un sürüsünden birkaç hayvanı çalan dev Cacus'u öldürmesinden sonra inşa edilen *Ara Maxima Herculis*, yani "en büyük sunak"ın yanına bir

Forum Boarium

dizi ticari tapınak kurulur. Bu yapının (MÖ II. yüzyılda yeniden inşa edilen yapıdan geriye süngertaşından yapılmış, içinde Santa Maria in Cosmedin Kilisesi'nin kriptası yer alan merkezi kısmı kalmıştır) kuruluşu konusundaki efsane, Romulus'tan önceki döneme atıfta bulunur (hatta *Ara Maxima*, "dörtgen Roma"nın zirvelerinden biri olarak hatırlanır) ve *Forum Boarium* civarında bulunan, MÖ VIII. yüzyıl ortalarına tarihlenebilen Euboia ve Kyklades kaynaklı keramik parçalarından anlaşıldığı üzere bölgeye çok eskiden gelen Yunan ve Doğulu tüccarların anısını mitolojik düzleme aktarır. Sunak da koloni dönemi öncesi bir Yunan deposunu korumak amacıyla yapılmış, yerli ve yabancı tüccarların tanrının himayesi altında buluşup pazarlık yaptığı ticari bir tapınak olabilir. Kaynaklara göre bu bölgede Fortuna kültü ve sabah ışığının İtalyan tanrıçası, doğumların koruyucusu *Mater Matuta* kültü Servius Tullius tarafından başlatılmıştır (kendisi muhtemelen Tarquinius Priscus ile bir hizmetkârının gayrimeşru olup büyüleyici hayatı Carandini'nin yeni bir kitabında konu edilmiştir); bu durum ayrıca kralın tanrıça Fortuna'yla ayrıcalıklı, Yakındoğu'nun kutsal evlilik ideolojisinden ilham alındığı belli olan erotik türden bir ilişkisi olduğunu gösterir.

Mater Matuta Tapınağı

Sant'Omobono olarak bilinen kutsal bölgede Cumhuriyet dönemine ait ikiz tapınaklar için temel işlevi gören büyük platformun altında MÖ VI. yüzyıl ortalarına ait, o yüzyılın sonunda, yani Cumhuriyet rejiminin başladığı yıllarda yıkıma uğramış Arkaik bir tapınağın kalıntıları bulunmuştur; Toscana düzeninde inşa edilmiş, bilinen en eski örneği oluşturan bu yapı muhtemelen, Servius Tullius dönemindeki ilk aşamasında olan Mater Matuta'nın onuruna kurulmuş kutsal bir yapıdır. Sant'Omobono'daki yapı bütününe göre Tiber nehrinin karşı kıyısındaki limanın Arkaik rıhtımının yanında bulunan, limanların ve girişlerin koruyucu tanrısı Portunus'un tapınağının ilk kuruluş aşamasının da bu döneme tarihlenmesi mümkündür: Pontunus'un Melicertes-Palemon, Mater Matuta'nın da onun annesi, Arkaik dönemde Ionia'dan gelen denizcilerin uğradığı limanlarda (örneğin Cerveteri'nin iskelelerinden Pyrgi'de) ticari nitelikli bir tanrıça sayılan Ino-Leucothea'yla özdeşleştirilmesi sayesinde, bu iki tapınak alanının birbiriyle bağlantılı olduğu öne sürülmüştür. Ionia'daki ünlü ve prestijli tapınak olan Ephesos'taki Artemis Tapınağı'nın modeli doğrultusunda Servius'un kendi tarafından *Aventinus* tepesinde yaptırılmış Diana Tapınağı da muhtemelen ticari niteliktedir; bu tapınak, muhtemelen Tarquinius soyunun sonlarında yine *Aventinus* tepesinin ayaklarında yaptırılıp Ceres, Liberus ve Libera üçlüsüne adanan tapınakla birlikte Roma'da *pleb*'lerin ana tapınağı haline gelecektir.

Tarquinius Soyu Döneminde Roma Mimarlığında ve Sanatında Yunan Etkileri

Diana'nın *Aventinus* tepesindeki tapınağı, Roma'nın yayılmacı sürecinde *Albanus* tepelerine yöneldiği ve çok sayıda Latin'in Roma'ya yerleştiği bir dönemde, Nemi'deki Diana Aricina kutsal ormanında Latinler tarafından kurulan tapınakla rekabet içinde yapılmıştır; Tarquinius soyunun en muhteşem anıtsal projesi olan Iuppiter Capitolinus Tapınağı da, Albanus tepesindeki Pan-Latin Iuppiter Latialis Tapınağı'nın yerini alması için tasarlanmış, Tarquinius Priscus tarafından adanıp başlatılmış, ama Tarquinius Superbus tarafından inşa edilmiş ve ancak monarşik rejimin sonundan sonra açılmıştır. Arkaik döneminden geriye sadece Tarquinius'lar döneminde kentsel yapılarda yaygın olarak kullanılan gri bir süngertaşı türünden yapılmış, dörtgen kaidenin bazı kısımları kalan yapı, Toscana düzeninde inşa edilmiş en büyük tapınaktır: dönemi için sıra dışı sayılan boyutları (53 x 63 m), bu eserle hem Roma'nın birliğini hem de Latium halkları üzerindeki egemen ve koruyucu rolünü ortaya koymayı amaçlayan Tarquinius'ların iradesinin anlamlı bir tezahürünü temsil eder. Bu büyük tapınakta Yunan tapınak mimarlığı alanındaki çağdaş gelişmelerin etkisi, yerel kültün ritüellerinin gereksinimleriyle birleşimi sonucunda ortaya arka tarafı kapalı *peripteros* [kapalı mekânı tek bir sütun dizisiyle çevrili tapınak] bir yapı çıkar (*peripteros sine postico*); tanrıya *effatus* (kötücül ruhlardan arınmış) ve *augur*'un icra ettiği tanrısal *auspicium* [kuşlar yoluyla kehanet] yapılacak *inauguratus* bir yer sağlayan yüksek bir kaidenin üzerinde yer alan tapınağı oluşturan, Iuppiter, Iuno ve Minerva'ya (Capitolinus üçlüsü) adanmış üç hücreyle İtalyan gelenekleri doğrultusunda, üçlü tanrı gruplarıyla, Yunan tapınak modelinde de olduğu üzere, tapınağın tanrının "evi" olduğu kavramı bağdaştırılır. Altışar sütundan üç sıra içeren, şehre dönük giriş holünün derinliğiyle Veiili sanatçı Vulca tarafından Tarquinius Superbus için çokrenkli pişmiş topraktan yaratılan, zirvesinde Iuppiter'in dört atlı arabasının yer aldığı zengin alınlık süslemeleri (Plutarkhos, *Publicola*, 13) bu anıtı daha da görkemli kılmış olmalıdır; kilden yapılan süslemelerin kalite düzeyi ancak Veii'deki Portonaccio Tapınağı'nda bulunan, günümüzde Roma'daki Villa GIulia Müzesi'nde muhafaza edilen pişmiş topraktan muhteşem heykelleriyle yapılacak kıyaslamalar yoluyla hayal edilebilir. Genelde Etruria'ya yerleşmiş Yunan (özellikle Ion) asıllı zanaatkârlar olan Etrüsk koroplastlar Tarquinius'lar döneminde Roma'da son derece faaldirler, hem evler hem de tapınaklar için karmaşık dekorasyonlar gerçekleştirirler. Bu dönemde Etruria'da ve Latium bölgesinde (Murlo'dan Acquarossa'ya, Veii'den Velletri'ye), çatıların ahşap unsurlarını örtmek amacıyla çok yaygın olarak kullanılan çokrenkli kil levhalar üzerinde nikâh törenlerinden atletizm müsabakalarına ve şölenlere kadar aristokratik sınıflara özgü çeşitli ritüeller konu edilir; mitolojik konular pek işlenmezse de, Yunan mitolo-

Yunan-Ion kaynaklı Etrüsk koroplastlar

jisinin büyük kahramanlarıyla kıyaslama yoluyla sipariş sahibinin erdemlerinin ve kahramanlıklarının şanlı sonuçlarının yüceltilmesine izin verenler istisnaidir. Örneğin *Forum*'daki *regia*'nın kilden süslemelerinde Minotauros'u yenen Theseus, Latium bölgesindeki aristokratik konutların kilden süslemelerinde de (örneğin Velletri'de MÖ y. 530'a tarihlenen Stigma Tapınağı'nın levhaları) Hercules'in tanrılaştırılması konu edilmiştir, Roma'da da Sant'Omobono kutsal alanında yer alan tapınağın süslemelerinde, zarif Ion stilinde icra edilmiş, arka plandan ayrı, harika bir akroter grubunda mitolojik bir konu işlenmiştir.

Günümüze sayısız parçası ulaşmış olan bu tapınağın süslemeleri çok zengin olmalıydı ve muhtemelen çevresi kapalı olan alınlıkta Yunan modellerini (örneğin Korfu'daki [Korkyra] Artemision) apaçık bir şekilde çağrıştıran kedigillerden karşılıklı iki hayvan yer alır; Roma'nın egemenlik iddiasının giderek olgunlaştığı ve Cumhuriyet döneminin başlarında Kartaca ile ilk antlaşmanın imzalanmasıyla (MÖ 509) sonuçlanacak bu dönemde bu yapı deniz yoluyla gelen yabancılar için şehrin kartviziti niteliğindedir. Şehrin Tarquinius'lar döneminde yaşadığı gelişme ve zenginleşme süreci, Akdeniz'in uluslararası siyaset sahnesinde rolünün giderek ağırlık kazanmasına neden olacak, büyüyen iddiasının somut tezahürüdür.

Bkz. *Roma'nın Başlangıcı*, s. 24; *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Kurban Töreni*, s. 516; *Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları*, s. 550; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Ailelerin Anılarından Toplumsal Temsiliyete Cumhuriyet Döneminde Roma Portreleri

Claudia Guerrini

Portre türü Roma sanatının tamamıyla kendine özgü bir türüdür: Romalıların iletişim ve kendini temsil etme ihtiyaçlarının ve kamusal hayatı algılama şeklinin ürünü olup, Doğu Akdeniz'in fethinden sonra yeni egemen gücün hizmetinde çalışan Yunan sanatçıların tanımlanmasına önemli katkıda bulunduğu özgün bir dil yoluyla kendini ifade etme imkânı bulur.

Balmumu Maskeler

MÖ 168'de Roma'ya ulaşan Akhaia Birliğinin Roma karşıtı fraksiyonundan bin Yunan rehine arasında geleceğin tarihçisi Polybios da (MÖ 200-118) vardır. Roma kültürü ile Hellen âdetleri arasındaki farklılıklara büyük dikkat gösteren Polybios yazdığı tarih eserinde (*Historiai* [*Tarih*], VI. 53) Roma'nın *patricius* sınıfının cenaze ritüelleri konusunda son derece değerli tasvirler aktarmıştır; buna göre *imagines maiorum*, yani her soyun en saygın üyeleri öldükten sonra yüzlerinden elde edilen balmumundan ölüm maskeleri bu törenlerde önemli bir rol oynar. Polybios, ölülerin maskelerinin *patricius*'ların evlerinin en görünür yerinde (yani *atrium*'da), mahfazalar içinde saklandığını, ailenin saygın bir üyesinin ölümü gibi belirli vesilelerde ortaya çıkarıldıklarını anlatır; cenaze geçidi sırasında boy pos olarak onlara benzeyen ve canlandırdıkları aile üyesinin siyasi makamlarının ve onursal payelerinin (*praetor* ve *consul*'lara özgü *toga praetexta*'dan *fasces*'lere [ortasında balta olan çubuk demeti], *lictor*'lara [*fasces*'i taşıyan görevli] ve üst düzey idarecinin oturma yerine kadar) simgelerini taşıyan kişiler bu maskeleri yüzlerine takarlardı. Bu, etkileyici bir gösteri olmalıydı, Polybios da izleyiciler üzerindeki duygusal etkisini ve genç kuşaklar için taşıdığı derin eğitici değeri vurgular. Bu ata kültünün, Sinea bölgesindeki Murlo'da, aristokratik bir konutta çatıyı taç şeklinde süsleyen ataların heykellerinden görüldüğü üzere, Etrüsk-İtalyan kültüründe ataların oynadığı rolle bağlantılı olduğunu görmek mümkündür; ancak *imago* [imge] gibi simgelediği çehre ile doğrudan, fiziksel bir bağlantısı olan, dolayısıyla da ikonik işlevi aşarak ikame niteliği edinen, ailenin resmi iddiası, başarısı ve prestiji açısından önemli bir rol oynayan ama orada olmayan insanın "kopyası" işlevi gören bir temsil biçi-

Büyülü-kutsal "kopya"

minin derin büyülü-kutsal yönünü de vurgulamak gerekir. Roma'da ataların maskelerinin mülkiyeti ve sergilenmesi *ius imaginum* [imge hukuku] doğrultusunda hukuki olarak düzenlenir; bu hukuk münhasıran *patricius*'lara yönelik olup, Sulla döneminde olduğu gibi aristokratların tepki gösterdiği dönemlerde büsbütün sınırlayıcı bir nitelik kazanır. Asiller, idari makamlar ve *imagines maiorum* [ataların portreleri] arasındaki sıkı bağlar, Sallustius'un eserinde, Gaius Marius *patricius*'lar tarafından aşağılanmasının ardında evinde atalarının imgelerinin olmamasının yattığını fark ettiğinde ona söylettiği sözlerde çok güzel ifade edilmiştir (*Bellum Iugurthinum* [*Jugurtha Savaşı*], LXXXV, 25). Bu durum ayrıca Seneca'nın, evin *atrium*'unun ataların yüzyıllar boyunca giderek kararmış imgeleriyle dolu olmasının ailenin ne kadar asil olduğunu gösterdiğini söylediği bir eserinden de açıkça anlaşılır (*Epistulae morales ad Lucilium* [*Lucilius'a Ahlak Mektupları*]).

Geç Cumhuriyet döneminde Roma'da ailelerin soy ağaçlarını sergilemesi güçlü bir siyasi propaganda anlamı kazanır: siyaset sahnesinin bu kadar hareketli olduğu, fraksiyon ve akımlar arasında mücadelelerin, hak iddialarının yaşandığı böyle bir dönemde bir kişinin soyunun kuşaklar boyunca kamusal hayatta oynadığı prestijli rollere imgelerle atıfta bulunması, atalarının şanının yansıması yoluyla dolaylı olarak kendi erdemini, dürüstlüğünü ve güvenilirliğini beyan etmesi anlamına gelir. Darphaneden sorumlu idareciler olan ve Caesar dönemine kadar para kalıplarına üzerine hayatta olan kimselerin (dolayısıyla da kendilerinin) imgelerini dahil etmeleri yasak olan *tresviri monetales*'in bazı durumlarda ölüm maskelerini temel aldığı anlaşılan kendi atalarının imgelerinden yararlanması bundandır.

Tresviri monetales

Para kalıplarında cumhuriyetçi geçmişin belirli şahsiyetlerine atfedilen siyasi propaganda değeri, sadece o şahsiyetin neler başardığını tam olarak bilenler tarafından anlaşılırdı, ama daha genel bir güvenilirlik ve prestij mesajı oldukça geniş kesimler arasında da algılanırdı ve o şahsiyetin soyundan gelenlere yansıyıp siyasi kariyerlerini kolaylaştırırdı.

Cumhuriyet Dönemi Gerçekçilik Akımı

XIX ile XX. yüzyıllar arasında Antikçağ sanat tarihini konu alan en kapsamlı tartışmalardan birinin temelinde, Cumhuriyet döneminde portre alanında görülen gelişmenin *imagines maiorum* kullanımından kaynaklanıyor olduğu fikri yatar. Roma figüratif kültürünün en kendine özgü ve etkileyici yönlerinden birini teşkil eden Cumhuriyet dönemi Roma portrelerinin gerçekçi olarak nitelenen belirli bir tipolojisini ifade eden ve "kartografik etki"adı verilen derin yaş çizgilerinin sebebi geçmişte doğrudan ölü maskelerine atfedilirdi. Ancak bu konuda nihai kanıtlara da sahip olmadığımızdan, iki akım arasında doğrudan türemenin söz konusu olduğunu savunmak yerine, *imagines* kullanımı ile Geç Cumhuriyet

Sınıf ve kast: siyasi bir seçim

dönemi portrelerindeki gerçekçi akım arasında bireyin hayatına, karakterine ve aile, toplum ve siyasi hayat içindeki rolüne duyulan ilgiye işaret eden göstergeler açısından ortak noktalar olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Torlonia Müzesi'ndeki *patricius*'un, Chiaramonti Müzesi'ndeki *toga*'lı adamın ve Osimo'daki ihtiyar adamın haşin ve hasmane çehrelerinin ardında fotografik natüralizm veya filtresiz bir naiflik değil, kesin bir siyasi tercih ve sınıf seçimi vardır. Yüzdeki çizgilerin, gözaltı torbalarının, sarkmış cildin vurgulanması, Roma toplumunda yaşa ve deneyime verilen önemin göstergesidir, belli başlı kamusal görevlere erişim için asgari yaş sınırları öngören cumhuriyet anayasasının temellerinden biridir.[1] Bakışın sertliği, pozun kararlılığı, dudakların hüzünlü çizgisi, saçmalıklardan uzak, çalışmakla geçen sade bir hayatın dış göstergelerini, sınıf aidiyetinden kaynaklanan gururu, insanın kararlılığı ve gerektiğinde acımasızlığı temel alan görev bilincini temsil eder. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi portre sanatının gerçekçi akımının Roma *patricius* sınıfının kendi ayrıcalıklarını güçlü ve gururlu bir şekilde savunduğu Sulla döneminde zirveye ulaşması şaşırtıcı değildir.

Roma'da ve imparatorluğun başka yerlerinde faaliyet gösteren ve Romalı sipariş sahiplerinin bireysel karakterlerini resmetme gereksinimlerini gerçekçi portrelere dönüştüren Yunan sanatçılar, bireylerin (özellikle kralların veya filozofların) psikolojik analizine ilgiyi ve toplumsal açıdan marjinal bireylerin (yaşlı balıkçının veya sarhoş yaşlı kadının) tasvirinde gerçeküstücülüğü de kapsayan Hellenistik sanat ve ikonografi geleneğinin varisleridir. Yunanistan'da orta sınıf temsilcileri arasında gerçekçi portreler değil, bireysel yönleri dikkate almayıp kişinin toplumun temsilcisi olduğunu ve diğerleriyle ortak ideallere ve kurallara bağlı olduğunu niteleyen göstergeleri vurgulayan bir temsil şekli rağbet görür. Roma'da ise İmparatorluk döneminin başlarından itibaren gerçekçilik alt sınıfların ve özellikle azat edilmiş kölelerin arasında ölü portrelerinin en önemli özelliği haline gelecektir: Roma'da da, taşrada da, şehirlerden çıkan yolların iki yanında yer alan mezar anıtları birer ekonomik ve toplumsal statü sembolüdür ve toplum içinde yükselmeyi başaranlar, bu başarının somut göstergesi olan mezarların üzerinde bu durumun takdir edilmesini isterler.

Bireysel nitelendirme gereksinimi

Kamusal Alanlara Yönelik Portreler ve Heykel-Portreler

Kamusal alanlara yönelik Roma figüratif kültüründe uzun zamandır portrenin bir sanat biçimi olarak bireyselliği ifade etmesine ilgi duyuluyordu: edebi kaynaklara göre en azından MÖ V. yüzyıl sonlarından itibaren ve MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısında giderek artan şekilde kamusal alanlarda Roma tarihinden ve

1 Roma devletinin yazılı bir anayasası yoktur ve zamanla çıkarılan yasalar ile geleneksel kaidelerin oluşturduğu bütüne eskiçağ tarihçileri arasında "anayasa" deme eğilimi vardır, -edn.

mitolojisinden şahsiyetleri temsil eden heykellere yer verilir (örneğin Mucius Scaevola ve Clelia ile MÖ 306'da Samnitlere karşı zafer kazanan Quintus Marcius Tremulus). Cumhuriyetin en eski tarihinin kahramanları açısından yeniden kurgulanmış portreler söz konusuyken (Yaşlı Plinius'un *Doğa Tarihi*, XXXV, 9'da dediği gibi, arzunun geçmişin büyük şahsiyetlerinin yüzüne biçim kazandırdığı portre tipolojisi), daha yakın geçmişte yaşayıp devlete sundukları hizmetten dolayı kamusal alanda bir heykelle onurlandırılanlar için daha fizyonomik türden portreler yapılması doğaldır. Bu gibi onursal heykellerin önemli örneklerinden biri, XVI. yüzyılda keşfedilip derhal Roma Cumhuriyeti'nin ilk *consul*'üyle bağdaştırıldığı için Brutus Capitolinus adı verilen ünlü bronzdan büsttür. Bu büstte fizyonomik ayrıntılar ve gerçekçi eğilim, Demosthenes'in MÖ 280/279'da Atina'da yapılan ünlü heykel-portresi başta olmak üzere hatiplerin ve filozofların Hellenistik dönemde yapılan portreleriyle önemli ortak noktalara sahip bir ifade stiliyle birleşir; erdemli insan misali, cumhuriyetçi onurun ve görev aşkının savunucusu olarak sunulmak istenen şahsiyetler için Hellenistik filozof-hatip portresi modeli ciddiyet ve ağırbaşlılık açısından, daha uygun bulunuyor olmalıydı. Brutus Capitolinus muhtemelen başlangıçta, cumhuriyetçi Roma'da onursal heykel biçimlerinden biri olan atlı bir heykelin bir parçasıydı; daha yaygın olan bir başka onursal heykel biçimi olan *toga*'lı heykeller de bazen bir sütunun tepesine yerleştiriliyordu (sütun üzerinde onursal heykel kavramı Traianus Sütunu'yla apayrı bir şekilde ele alınacaktır).

Brutus Capitolinus

Trasumennus Hatibi

Perugia yakınlarında bulunan ve adından da anlaşılacağı üzere Etrüsk asıllı olan ama gururlu bir Roma yurttaşı olarak tasvir edilen Avile Metis adındaki bir siyasetçiye ait (adı, *toga*'sının kenarında yer alan Etrüsk dilindeki yazıttan anlaşılmaktadır.), Trasumennus Hatibi olarak bilinen bronz heykel (MÖ y. 80), *toga*'lı onursal heykellere bir örnek teşkil eder.

Siyasi Mücadele ve Kendini Temsil Biçimleri

Yukarıda tarif edilen onursal heykel türü (nitelikleri ve konumu, cumhuriyetçi izonomiyi rahatsız etmemek ve şahsiyetçiliğin ortaya çıkmasını engellemek üzere katı kurallara tabidir), Geç Cumhuriyet dönemi gibi giderek daha karmaşık ve hızla değişen siyasi bir sahnede kendilerini bireysel olarak öne çıkarmak isteyen seçkin sınıfın kendilerini yüceltme ve siyasi açıdan rekabetçi eğilimlerini karşılayamaz hale gelir. Hellenistik kültürle daha yakın ilişkiler, Yunan şehirleri yağmalanarak alınan sanat eserlerinin Roma'ya getirilişi, Roma'ya gelen Yunan sanatçıların daha hırslı siyasetçilerin hizmetinde çalışması, Roma aristokrasisinin yaşam ve kendini sunum şeklinde derin dönüşümlere yol açar. Bu dönüşümün etkisi altında kalan portre alanında geliştirilen yeni bir onursal heykel biçi-

Yunan-Hellenistik modeller

minde Klasik ve Geç Klasik dönemlerin tanrı ve kahraman heykellerinin zaten Hellenistik hanedanların heykel portrelerinde uygulanmış olan kahramanlara özgü çıplaklık, bazı örneklerde son derece gerçekçi eğilim gösteren başportrelerle birleşir. Plinius'un sözünü ettiği (*Doğa Tarihi*, XXXIV, 18) "Akhilleusvari" heykeller bunlar olmalıdır ve bazı örnekleri çok ünlüdür: Museo delle Terme'de bulunan, Lysippos'un mızraklı Büyük İskender tipolojisinden ilham alınan bronz kral heykeli, Paolo Moreno'nun ilginç önerisine göre MÖ 196'da Korinthos Oyunları sırasında Yunanlılara özgürlüklerinin iade edildiğini ilan eden Yunan yanlısı General (MÖ 198'de *consul*) Titus Quinctius Flamininus olabilir; Cassino'daki tiyatroda bulunan heykel Filippo Coarelli'ye göre büyük bile edebiyatçı Marcus Terentius Varro bile olabilir; bir de MÖ 70 civarına tarihlenen Tivoli Generali vardır. Bu türün ilk örnekleri arasında yer alan Pseudo Atlet ile Ophellios Pheros heykellerinin bulunduğu Kyklades adalarından Delos, MÖ 166'da Roma'dan serbest (gümrüksüz) liman statüsünü elde ettikten sonra birçok İtalyan tüccarın ve iş adamının da yaşadığı müreffeh bir ticaret merkezi haline gelir.

Delos'ta bulunan ve Yunan sanatçılara atfedilen ve bazıları İtalyanları temsil eden heykel-portreler bu adanın Roma portre türünün tanımlanmasında nasıl rol oynadığını ve Romalıların kendilerini temsil etme gereksinimi ile Yunan sanatçıların becerisi arasında bir kesişme noktası teşkil ettiğini gösterir. Genelde çekici veya genç olmayan, gerçekçi bir çehrenin çıplak, iri yarı ve güçlü bir bedenle bağdaştırılması bu heykellerin Romalı istilacıların Yunan sanatının modellerine el koyarken sergilediği kabalığın sonucu olduklarını düşündürmüştür: aslında bu heykellerde siyasi propaganda amaçlı temsil niyetini okumak mümkündür; bu niyet başlangıçta daha muhafazakâr ortamlarda tepkiyle karşılanmış olmalı, ama (belki de kısmen neden olduğu skandallardan dolayı), bu heykelleri kamusal alanlarda, daha mütevazı, geçmiş veya çağdaş şahsiyetleri temsil eden, geleneksel türden, *toga*'lı heykellerin yanında gören halkın üzerinde istenen etkiyi yarattığı kesindir. Geç Cumhuriyet döneminde karizmatik ve şahsiyetçi liderliğini Roma'ya dayatmaya çalışan hırslı seçkin sınıf, Hellenistik kralların ve Büyük İskender'in portrelerini etkileyici figüratif modeller olarak görür (çıplak kahraman heykelleri insanüstü özelliklere ima eder, söz konusu kişiyi tanrılaştırırdı). Gür saçlar ve alnın üzerinde dikilen bukleler (*anastole*), Lysippos'un portrelerinde başın sola doğru eğilmesiyle nemli bir bakışla temsil ifade edilen coşku gibi Makedonyalı İskender'in portrelerinin bazı özellikleri (Plutarkhos, *Aleksandros*, IV, 1-2) Romalıların portrelerine uygulandığında bazen çok tuhaf sonuçlar elde edilir: örneğin hayat tarzı olarak Büyük İskender'i örnek aldığı bilinen Gnaeus Pompeius Magnus'un MÖ 60-50 civarına tarihlenen ve günümüzde Kopenhag'da bulunan ünlü portresinde asi bukleler pek de kahramanlara benzemeyen ve coşku sergilemeyen bir yüzü çevreler.

Siyasi propaganda amacı

Ama Büyük İskender'in ikonografisine özgü unsurlara el konmadığı zaman bile, Hellenistik sanatın patetik eğilimlerinin Cumhuriyet dönemi portrelerinin gerçekçi eğilimleriyle birleştirildiği ve en küçük fizyonomik ayrıntıya verilen abartılı önemi yumuşatarak psikolojik analizin öne çıkartıldığı olur. "Patetik" olarak tanımlanan bu portre türünde bireyin fizyonomisinin tasvirine önem vermeye devam edilirken, bireyselliğin yüceltilmesi yaş çizgilerinin ve karakterin sertliğinin ötesinde, başka erdemlerin sergilenmesine izin verir: MÖ 50 civarında yapılan prototipin birkaç kopyasının yapıldığı bilinen Cicero'nun güzel portresinde somut zekâsı öne çıkar, Caesar'ın çeşitli portrelerine alaycı bir entelektüel ve aristokratik üstünlük yansıtılmıştır, Venedik Arkeoloji Müzesi'nde de (geçmişte Sulla olduğu sanılan), Melankolik olarak bilinen portre içe dönük, düşünceli bir ifade sergiler. Octavianus'un MÖ 40 civarına tarihlendirilen ilk bilinen portrelerinde de *pathos* ile gerçekçi unsurlar arasında benzer bir karışım görülebilir: Actium zaferinden ve Octavianus'un Augustus unvanını edinmesinden sonra, Augustus dönemi sanat tezahürlerini yönlendiren iletişim ve propaganda amaçlı karmaşık *Bildprogramm*, portre türünü de yeni temeller doğrultusunda formüle ederek İmparatorluk dönemi portre türüne zemin hazırlamış olur.

Erdem örnekleri

Cumhuriyet Dönemi Portrelerinde Biçim ve Malzeme

Günümüzde bilinen portrelerin büyük kısmı mermerdendir; genelde bazı istisnalar dışında (örneğin Brutus Capitolinus veya günümüzde Paris'te, Bibliothèque Nationale'de muhafaza edilen San Giovanni Lipioni başı), Geç Antikçağda ve Ortaçağda metallere duyulan ihtiyaçtan dolayı günümüze ulaşmamış bronz orijinallerinin kopyasıdırlar. Ancak Plinius'un *humanissima* [çok insani] olarak tanımladığı sanat, bronz heykellerdir (*Historia Naturalis*, XXXIV, 89) ve Cumhuriyet döneminde Roma'da hem kamu alanlarına yerleştirilen onursal heykeller hem de evlerde sergilenen portreler bronzdandır; örneğin *Toga*'lı Barberini olarak bilinen heykeldeki kişi atalarının (muhtemelen babası ve büyükbabası) iki büstünü çaba sarf etmeden tutuşundan, sanatçının büstlerin heykelin kendinin yapıldığı mermerden daha hafif bir malzemeden yapıldıklarını düşündüğü bellidir. Roma portre türüne özgü bir biçim olan büst, insan bedenini organik bir bütün olarak gören Yunan sanatında bilinmeyen bir türdür; büst gibi bir biçimin kökleri, Etrüsk ve Kelt sanatında görüldüğü üzere, başın canlılığın ve bireyselliğin taşıyıcısı olduğu inancına uzanır. Cumhuriyet dönemi portrelerini niteleyen ifade ve biçim eğilimlerinin heterojenliği, kullanılan tekniklerde ve malzemede de kendini gösterir: yukarıda sözü edilen mermer ve bronzun yanı sıra, pişmiş toprak, işlenmiş ve minyatür portreler içeren değerli taşlar da söz konusudur. Edebi kaynaklardan bildiğimiz kadarıyla, evlerde boyalı portreler de oldukça yaygındır: Pompeii'deki evlerde muhafaza edilen, İmparatorluk dönemine ait az sayıdaki fresk

Büst

Roma'da boyalı portrelerin kalite düzeyine tanıklık eder; bu gibi örnekler arasında biraz yapmacık bir zarafete sahip, Sappho olarak bilinen resmi, karısı ile birlikte resmedilmiş, ürkek Terentius Neo'yu ve özellikle Mısır'ın Fayyum bölgesinde, mumyaların içine konmak üzerine yapılan ve bulundukları yerin sıra dışı iklim şartları sayesinde günümüze ulaşan, ahşap levhalar üzerine olağanüstü portre dizisini sayabiliriz.

Bkz. *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Canlılardan Ölülere*, s. 565; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları*, s. 660; *Graecia Capta: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Sallustius ve Kriz Hali Üzerine Düşünceler*, s. 837; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894

Cumhuriyet Döneminde Roma Mimarlığında *Munificentia* ve Siyasi Propaganda

Claudia Guerrini

MÖ III ile I. yüzyıllar arasında Roma'nın mimari ve kentsel görünümünü Akdeniz sahnesinde giderek büyüyen siyasi rolüne uyarlama gereksinimi, Roma'nın siyasi hayatının iddialı başkahramanlarına kendi zenginliklerini, prestijlerini ve iddialarını temsiliyet gücü yüksek yapılar yoluyla sergileme fırsatı sunar, böylece şehrin anıtsal yüzü iktidar rekabetinin vitrini haline gelir.

Bir Şehrin Dönüşümü

Roma Akdeniz havzasında yayılmacı amaçlarla kendini göstermeye başladığında Hellenistik krallıkların ihtişamlı başkentlerine kıyasla henüz kentsel açıdan mütevazı, anıtsal anlamda da çıplak bir şehirdir; Titus Livius (*Roma Tarihi*, XL. 5, 7) MÖ 182'de bile V. Philippos'un Makedonya'daki sarayında, Roma'nın MÖ 390'da Galyalıların çıkardığı yangın sonrasındaki karmakarışık yeniden inşa sürecinden kaynaklanan yapılarının basitliğinin ve düzensiz kentsel yapı-

sının alay konusu olduğunu anlatır. MÖ II ila I. yüzyıl arasında şehrin konut amaçlı yapılarında herhangi bir düzelme görülmez; bir yandan Roma daha yoğun göçlerin hedefi haline gelir, diğer yandan fetih savaşları sonucunda sayısı giderek artan kölelerin işgücü yoluyla sefil (ama inşaatçıları için kârlı) evlerin yapıldığı bir inşaat spekülasyonu yaşanır: bu evler sürekli olarak yangınlara maruz kalırlar veya yıkılırlar, böylelikle Cicero'nun kısaca ama etkileyici bir şekilde tasvir ettiği sefil mahalleler ortaya çıkar (*De lege agraria* [*Tarım Yasası Üzerine*], II, 96). Şehrin yapılarını giderek büyüyen egemenlik rolü ve gereksinimleri doğrultusunda uyarlama zorunluluğu, suyolları (princeps'liğin başlangıcından önce bile beş suyolu inşa edilir), yollar, köprüler gibi kamu yararına yönelik binaların ve yapıların ve *censor*'lar [nüfus ve servet sayımından sorumlu görevli] Marcus Aemilius Lepidus ile Lucius Aemilius Paullus tarafından MÖ 193'ten itibaren Tiber nehri üzerinde inşa edilen büyük liman gibi hacmi giderek artan ticaretin gerektirdiği alt yapıların gerçekleştirilmesini dayatır. Liman yük gemilerinin yanaşması için iskelelerin yanı sıra *Porticus Aemilia* olarak bilinen, sıra sıra direklerle neflere ayrılmış, büyük bir yapı içerir (487 metre uzunluğunda ve 60 metre genişliğinde); bu yapı ya gelen erzakın depolanmasına yöneliktir, ya da (daha yeni bir teze göre) Navalia, yani askeri donanmanın tersanesi olarak kullanılmıştır. Bu gibi yapıların inşası idarecilerin sorumluluğu olup şehir için yaptıkları işlerin vitrini niteliğindedir.

Altyapılar ve anıtlar

MÖ II. Yüzyılda *Vir Triumphalis*'lerin Mimarlığı

Aynı dönemde Roma'ya daha prestijli, daha ihtişamlı bir görünüm kazandırma arzusuna emperyalist yayılmacılığa bağlı olarak giderek büyüyen ekonomik imkânlar ve İkinci Pön Savaşı'nın sona ermesinden sonra Roma'da ortaya çıkan siyasi çatışma ortamının kendine özgü şartları eşlik eder: bütün bunlar MÖ II-I ila I. yüzyıllar arasında şehrin görünümünde kayda değer bir değişimin gerçekleşmesine katkıda bulunur ve Roma Hellenistik Doğu'nun şehirlerine benzemeye başlar. Doğu'da fethedilen şehirlerin muhteşem anısı, elde edilen zengin savaş ganimetleri ve askeri seferlerden galip dönen generallerin kahramanlık gösterileri, bazıları son derece görkemli olan inşaat projelerine dönüşür, ama çoğu üniter bir kentsel planın bir parçası değildir, çünkü genelde gücünü ve şehirdeki siyasi rolünü sergilemeyi arzulayan bireylerin girişimlerinin sonucudurlar. Bu türden girişimler sıklıkla İskenderiye veya Pergamon gibi şehirleri niteleyen, temsil amaçlı, heybetli yapıları taklit ederler veya en azından (mimari tipoloji, kullanılan malzeme ve süslemeler açısından) çağrıştırırlar; kamusal inşaat alanında bu gibi yapıların tezahürü olduğu *asiatica luxuria* (Asya Şatafatı, yani Hellenistik modeller örnek alınarak sergilenen lüks ve zenginlik), Doğulu kralları örnek alarak şekillendirilen hayat tarzının şahsiyetçiliğinin ve şahsın kendi kendisini şişirmeye

Luxuria privata

başlamasının Roma'nın siyasi hayatının biçimsel izonomisinini yok edeceğinden endişe duyan daha muhafazakâr aristokrat senatör sınıfının hedefi haline gelir. Zafer kazanan generallerin *triumphus*'ları [zafer alayı], fethettikleri Yunan ve Asya şehirlerinden yağmalanan lüks objeleri ve sanat eserlerini sergilemeleri (Yaşlı Plinius'a [*Doğa Tarihi*, XXXIII, 148) ve Livius'a [*Roma Tarihi*, XXXVII, 59 ve XXXIX, 6, 7-9] göre Scipio Asiaticus'un Suriyeli III. Antiokhos'a, Gnaeus Manlius Vulso'nun da Asya'da Galatlara karşı kazandıkları zaferler sonrasında MÖ 186'da düzenledikleri iki *triumphus* bu açıdan en çok zarar verenlerdir) örf ve âdetlerden derin bir dönüşümün doğrudan sebebi ve Seneca ile Yaşlı Plinius'un eserlerinde yansıttığı ahlakçı edebiyatın ısrarla savunduğu gibi, Roma'nın kamusal ve özel hayatının dejenerasyonunun, toplumun yozlaşmasının sorumlusu sayılırlar. Aslında Yunan sanatı ve mimarlığı, Roma'nın Akdeniz'de yayılmaya başlamasından çok önce, Etrüsk kültürünün aracılığı ve *Magna Graecia* şehirleriyle ilişkiler sayesinde tanınır; ancak Pön savaşlarından sonra sanat, mimarlık ve zanaat alanlarında daha önceki geleneklerle ciddi bir kopuş yaşanır, çünkü hakim seçkin sınıf Hellenistik sanatı ve mimarlığı kendini ve hâkimiyetini kabul ettirme iradesinin ifadesi olarak görür ve zengin ve hırslı sanat hamilerinin hizmetine girmek için zafer kazanan generallerin peşinden Roma'ya gelen Yunan mimarların ve heykeltraşların faaliyetlerinden sıklıkla yararlanır.

Bu dönemde Roma'da ortaya çıkan ve temsiliyet açısından önem taşıyan yapılar arasında her şeyden önce, Hellenistik *stoa*'ların [revak] karşılığı olan *porticus*'lardan söz etmek gerekir: uzunlamasına gelişen ve bir tarafı sütunlu olan bu çok işlevli revaklar Roma'da sıklıkla meydanların dört tarafında birden kullanılır ve kutsal nitelikli yapılar için sahne kulisleri görevi görür. Roma'nın en eski *porticus*'u, Gnaeus Octavius tarafından (Makedonyalı Perseus'a karşı kazandığı zafer üzerine MÖ 168'de düzenlediği *triumphus* sonrasında) *Campus Martius*'un güneyine yaptırdığı iki nefli ve bronz sütun başlıklı *porticus*'tur. Zaten Servius'un surlarının dışında yer alan, dolayısıyla şehrin en eski ve en kutsal sayılan merkezinden ayrı olan ve *triumphus* kortejlerinin hareket noktası olan *Campus Martius* alanı MÖ III. yüzyıldan itibaren *vir triumphalis*'ler [zafer kazanan adam] tarafından yaptırılan binalara ev sahipliği yapar: örneğin Largo Argentina'daki kutsal alanda bulunan tapınaklar MÖ IV. yüzyıl sonları ile II. yüzyıl sonları arasında birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmışlar ve hem edebi kaynaklarda hem de *Forma Urbis*'ten (Roma'nın Severus dönemine ait mermerden haritası) geriye kalan bir parçada adı geçen *porticus Minucia* olduğu sanılan üniter bir yapı içerisine dahil edilirler. Marcus Minucius Rufus'un (MÖ 110'dan sonra *consul*, MÖ 107'de Skordiscilere karşı kazandığı zaferden sonra inşa ettirdiği bu yapı muhtemelen *frumentationes*, yani Romalı idareciler için güçlü bir propaganda aracı teşkil eden halka tahıl dağıtımıyla bağlantılıdır. Ancak en muh-

Porticus

teşem *porticus*, Quintus Caecilius Metellus Macedonicus tarafından, Pseudo-Andriskos'a karşı kazandığı zaferden sonra MÖ 146'da, yine *Campus Martius*'ta yaptırılan *porticus*'tur; MÖ 33-23 arasında yerine İmparator Augustus'un kız kardeşi Octavia'ya adanan yeni bir revakın inşa edildiği ilk *porticus*'a daha önceden var olan Iuno Regina Tapınağı (MÖ 179'da Marcus Fulvius Nobilior tarafından tanrıçaya adanmıştır) dahil edilir, bu tapınağın yanına da Iuppiter Stator'a adanan, Yunan mimar Salamisli Hermodoros tarafından tasarlanan ve tamamıyla Pentelikon mermerinden yapılan yeni bir tapınak inşa edilir.

Roma'nın ilk mermer tapınağı olan bu yapı, süngertaşının, ahşabın ve boyalı pişmiş toprağın kullanıldığı Roma-İtalyan kutsal yapı geleneğine tamamıyla ters düşer; bunu birkaç yıl içinde *circus*'taki Neptunus Tapınağı ve Roma'nın ilk mermer tapınaklarının günümüze kadar ulaşmış tek örneği izleyecektir.

Mermer tapınaklar

Forum Boarium'da bulunan ve halk arasında Vesta Tapınağı olarak bilinen ünlü yuvarlak tapınak Filippo Coarelli'ye göre kaynaklarda, Marcus Octavius Erennius adlı zengin bir zeytinyağı tüccarı tarafından yaptırılıp Hercules Olivarius'a adandığı anlatılan tapınaktır: bu yapı hem Yunan-Doğu mimarlığının MÖ II. yüzyıl sonlarında Roma'da ne kadar derin bir etki yarattığına hem de Roma'nın Akdeniz'in ticari trafiğini denetimi altına aldığı dönemde İtalyan tüccarların ekonomik potansiyellerinin ne kadar geliştiğine işaret eder. Mermer egzotik ve maliyetli bir malzemedir, o kadar horgörülen *asiatica luxuria*'nın aracı ve sembolüdür, ayrıca Roma'nın Akdeniz'deki yayılmacılığının amblemidir, çünkü Roma Yunanistan, Anadolu ve Kuzey Afrika'da beyaz ve renkli mermer ocaklarının işletmesini devralır.

Munificentia ve özel hayatta lüks

MÖ I. yüzyılda kamusal ihtişamın temel unsuru olan kamusal yapılarda mermer kullanımı Roma'da kabul görürken, soyluların görkemli konutlarında mermer süslemelerin kullanımına, özellikle de örneğin Marcus Aemilius Scaurus'un örneğinde olduğu üzere geçici yapıların süslenmesi için (Scaurus'un yaptırdığı geçici bir tiyatro yapısının sahne binasının ön cephesi için) Roma'ya mermer mimari unsurların getirilmesine rezillik gözüyle bakılır. Bu gibi örnekler, Geç Cumhuriyet döneminin siyasi açıdan ileri gelen şahsiyetleri için kamusal hayat ile özel hayat arasındaki sınırın ne kadar kırılgan olduğunu ve iktidara yönelik rekabette bireylerin kabul görmesi için özel hayatta lüks ve kamusal hayatta *munificentia* [cömertlik] sergilemenin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Vir triumphalis ve iktidar ideolojisi

MÖ II. yüzyılda *vir triumphalis*'ler ve zenginler tarafından yaptırılan kutsal yapılardaki kült heykelleri mermer veya bronzdan veya akrolit tekniğiyle yapılır (heykellerin çıplak kısımları mermerden, diğer kısımları altın varaklı veya kumaş kaplı ahşap gibi farklı malzemelerden yapılır; taklit ettiği ve en büyük ustası Pheidias olan daha zorlu krizelefantin tekniğinde ise malzemeler altın ve fildişidir); bu eserler MÖ II. yüzyıl sonlarında Roma'da son derece faal olan Yeni Attika atölyelerinde çalışan Polykles ve oğlu Timokles, Tisikrates

ve MÖ IV. yüzyılda faaliyet gösteren ve onlardan da ünlü Skopas'ın soyundan gelen Genç Skopas gibi Yunan sanatçıların usta ellerine emanet edilir.

Bu gibi yapıların temsiliyet ve zaferlerin anısı açısından anlamı, Hellenistik Doğu'daki şehirlerin yağmalanmasının sonucu olan Yunan sanat eserlerinin varlığıyla da vurgulanır; örneğin Metellus kendi *porticus*'unda Lysippos tarafından yapılan ve Büyük İskender ile Granikos Muharebesinde ölen asker arkadaşlarını tasvir eden bronz heykel grubunu sergiler; Metellus'un amacı sadece bir koleksiyon oluşturmak ve kendi savaş ganimetlerini sergilemek değil, aynı zamanda Hellenistik alemin en büyük kahramanına saygı gösterisinde bulunmaktır.

Basilica'lar

Basilica biçiminin kullanılmaya başlanması ve evrilmesiyle birlikte, MÖ III. yüzyıldan itibaren Hellenistik mimarlık modelleri Roma'da senatörlerin geleneksel iktidar mekânı *Forum Romanum*'a kadar ulaşır. Normalde *Forum*'da gerçekleşen faaliyetleri (ticari ve hukuki) kötü mevsimlerde ağırlamaya yönelik, Roma şehirlerinin kentsel planlamasının daimi bir unsuru haline gelecek olan bu üstü kapalı mekân, Cumhuriyet Roma'sı arkeolojisinin en tartışmalı meselelerinden birini teşkil eder. "Kraliyete özgü" anlamına gelen "*basilica*" terimini (Eski Yunanca *basilike*) ilk olarak, Titus Livius (*Roma Tarihi*, XXVI, 27) MÖ 210'da, *Forum*'un kuzey kısmına zarar verdiği anlaşılan ciddi bir yangın sırasında yok olduğunu söylediği *Atrium Regium* [Kraliyet Avlusu] binasıyla ilgili olarak kullanmıştır. *Regia*'nın [saray] yanı başındaki revaklı avlu olduğu belirlenen *Atrium Regium*, daha çok yabancı (özellikle Yunan) elçiliklerin ağırlanmasına yönelik bir yapıdır, bundan dolayı da *Curia Hostilia* (geleneksel olarak Roma'nın üçüncü kralı Tullus Hostilius tarafından inşa edildiği söylenen eski senato binası), *Comitium* (halkın *curia*'lar şeklinde düzenlendiği *comitia curiata*'nın toplandığı yer) ve özellikle Roma'ya gelen yabancı heyetlerin senatonun toplantılarına tanıklık edebildiği *Graecostasis* yakınlarında yer alır. Bu yapının referans modelinin Hellenistik sarayların (örneğin İskenderiye ve Antiokheia), toplantılar ve elçilerin ağırlanması için kullanılan, yüksek pencereli, büyük hipostil salonları olduğu sanılır; *Atrium Regium*'un inşasının Syrakousai tiranı II. Hieron'un MÖ 237 yılında Roma'ya yaptığı ziyaretle bağdaştırılması ilginç bir öneridir. MÖ 210'daki yangından sonra binanın yerine, Plautus'un komedi eserlerinden ikisinde sözünü ettiği (*Esirler* 815; *Curculio* 472) artık Yunan yapıları gibi "*basilica*" olarak bilinen yapının inşa edildiği anlaşılıyor.

Atrium Regium

MÖ 184'te *curia*'nın bitişiğinde, sipariş sahibinin adını alan ilk *basilica*, yani Marcus Porcius Cato'nun *censor* olduğu sırada yaptırdığı Porcia *Basilica*'sı ortaya çıkar. Plutarkhos (*Yaşlı Cato*, XIX, 3) senatonun Cato'nun yaptırdığı binaya hasmane davrandığını hatırlatır: yapı kamu parasıyla inşa edilmiştir, a-

ma Cato ile ailesinin adını ölümsüz hale getirecektir. Günümüze ulaşan az sayıdaki kalıntısı temelinde Porcia *Basilica*'sının muhtemelen *Atrium Regium*'dan türemiş modele bağlı, oldukça mütevazı boyutlarda, fazla uzun olmayan dikdörtgen bir plana sahip olduğu anlaşılabilir; dolayısıyla birkaç yıl sonra Roma *basilica*'larının kanonik biçimi olarak kabul görecek, sıra sütunlarla uzunlamasına neflere bölünmüş, ortasında ışığın girmesine izin veren yüksek, geniş pencerelerin bulunduğu, dolayısıyla apaçık bir şekilde Hellenistik şehirlerin *stoa*'larını çağrıştıran ince ve uzun yapıdan oldukça farklıdır. *Forum*'da bundan sonra kurulacak *basilica*'ların yapısı budur: MÖ 179'da Marcus Fulvius Nobilior tarafından, Plautus'un sözünü ettiği, *Forum* meydanının kuzey tarafında yer alan "anonim" *basilica*'nın yerine yaptırdığı, MÖ 55-34 arasında yerine Lucius Aemilius Paullus (MÖ 50'de *consul*) tarafından başlatılıp oğlu Lucius Aemilius Lepidus Paullus (MÖ 34'te *consul*) tarafından tamamlanan yeni, görkemli (Yaşlı Plinius'a göre dünyanın en güzel anıtlarından biri) bir başka yapının (Paulli *Basilica*'sı) inşa edileceği Fulvia; meydanın güney tarafına Gracchus kardeşlerin babası Tiberius Sempronius Gracchus tarafından yaptırılan Sempronia (MÖ 54'ten sonra yerini Iulius Caesar tarafından yaptırılan Iulia *basilica*'sı alacaktır; *Forum*'un doğu tarafında, Iuturna Çeşmesi'nin bitişiğinde yer aldığı sanılan, muhtemelen MÖ 164'te *censor* olan Lucius Aemilius Paullus tarafından yaptırılan Aemilia (daha önceleri Fulvia'yla aynı olduğu sanılırdı); ve son olarak MÖ 121 yılında *consul* olan Lucius Opimius tarafından meydanın kuzeybatısına, yine kendisi tarafından yaptırılan Concordia Tapınağı'yla bağlantılı şekilde yaptırılan ve muhtemelen bu tapınağın Tiberius döneminde yapılan tadilatı sırasında yıkılan Opimia. Altmış yıldan kısa bir süre içinde *Forum* meydanının dört bir yanı önleri sıra sütunlu yapılarla çevrilir ve Hellenistik şehirlerin zarif revaklarla çevrili meydanlarını çağrıştırırlar.

Porcia *Basilica*'sı

Roma'da Cumhuriyet döneminde inşa edilen sonraki *basilica*'lar, Porcia *Basilica*'sı örnek alınarak inşalarından sorumlu idarecilerin adıyla anılır ve sipariş sahiplerinin siyasi sorumluluklarının ve Roma için aktif olarak yürüttükleri faaliyetlerin somut göstergesi, aristokratik anıtlar olarak nitelenirler; böylelikle idareciler ve aileleri için siyasi ve ideolojik açıdan bir gurur kaynağı haline gelirler, bakım ve onarımı en azından Caesar dönemine kadar kurucularının soyundan gelenler tarafından yapılır.

Aristokratik anıtlar olarak Cumhuriyet dönemi *basilica*'ları

Sulla ile Caesar Dönemleri Arasında Roma'nın İmajı

MÖ I. yüzyılda Roma'da siyasi mücadelelerin giderek şiddetlenmesi ve bireysel hâkimiyeti hedeflemesi, kamusal inşaat projelerini giderek büyüyen bir kişi şahsiyet kültüne doğru yönlendirir. Roma mimarlığı bu dönemde bir yandan şehrin morfolojik (ve özellikle orografik) özgüllüğüne uyarlanılan, diğer yandan

Roma siyasetinin başkahramanlarının iktidar iradesini yeni biçimler yoluyla aktarmayı amaçlayan özgün çözümleri dener. Sulla (MÖ 138-78) tarafından başlatılıp MÖ 78'de Quintus Lutatius Catulus tarafından tamamlanan, hem kamusal arşive ev sahipliği yapması hem de Sullacılar ile Mariusçular arasındaki kanlı mücadeleler sonucunda Optimates'in [en iyiler] hâkimiyeti kazanması sayesinde yeniden tesis edilen düzeni simgeleyen *Tabularium*, Roma mimarlığının bu dönemde sergilediği özgünlüğün bir örneğini teşkil eder. *Forum* için bir tür sahne binası gibi duran bu yapı, devasa alt yapılarıyla *Capitolinus* tepesinin *Asylum*'daki [Asylaeus Tapınağı] alçaltıya denk gelen dik yamacını destekler ve yapay unsurlar ile peyzaj unsurları arasındaki gösterişli bileşimden ortaya çıkan, bir önceki yüzyılda Palestrina'da, Fortuna Primigenia Tapınağı başta olmak üzere Latium'un güneyindeki teraslı tapınaklarda etkileyici örnekleri görülen tiyatro sahnesi etkisi yaratan mimarlığın özelliklerinin olgunlaşmasına katkıda bulunur.

Tabularium

Sulla'nın Roma için planladığı projeler o kadar iddialıdır ki şehrin kutsal sınırı *pomerium*'un genişletilmesi gerektiği düşünülür; ancak şartlar, *dictator*'un sadece bazı eski ve önemli, resmi ve dini yapıların restorasyonunu gerçekleştirmesine izin verir, bu faaliyetler de onun yine de şehrin, geleneksel dininin ve cumhuriyetçi siyasi kurumlarının koruyucusu olarak görünmesini sağlar. Hem senatonun üye sayısının 300'den 600'e çıkarılmasından dolayı *Curia Hostilia*'nın hem de *Comitium* ile *Rostra*'nın (hatiplerin kürsüsü) önündeki bölgenin restorasyonunun ardında bu mesaj yatar; devlet kültü denince ilk olarak akla gelen ve MÖ 83'te bir yangında yıkılan Iuppiter Capitolinus Tapınağı'nın yeniden inşa edilmesi de bu amaca işaret eder. Tapınağın biçimi dini nedenlerle ilk yapının kaba ve tıknaz hatlarını izlemek zorundadır, ama bu kutsal kült mekânını geliştirme ve ona değer katma niyeti, lüks malzemelerin kullanımı ve Pheidias'ın Olympia'daki tapınak için yarattığı krizelefantin Zeus heykeline benzer bir kült heykelini Apollonios adlı bir sanatçıya (muhtemelen ünlü Belvedere Torsosu'nun sanatçısı) yaptırma ve Atina'da Zeus'un tamamlanmamış Olympieion Tapınağı'ndan alınma mermer sütunların kullanımı şeklinde kendini gösterir. Ancak sonuç, artık Hellenistik tapınakların zarif biçimlerine alışmış olan daha kozmopolit Romalılar arasında hayranlık uyandırmaz.

Restorasyon projeleri: *Curia Hostilia* ve Iuppiter Capitolinus Tapınağı

Pompeius ile Caesar arasındaki siyasi rekabet Roma'nın kentsel dokusu üzerinde apayrı izler bırakmıştır. Şehrin ilk taş tiyatrosu (eskiden beri senato aristokrasisinin husumetini uyandırmış bir yapı türü) Pompeius Magnus tarafından yaptırılmıştır; Antikçağ boyunca Roma'nın en önemli yapılarından biri ve bilinen en büyük tiyatro olmaya devam edecek olan bu heybetli bina, MÖ 61 (Pompeius'un *de orbi universo* [dünyanın tamamı üzerinde] zaferinin kutlandığı aldığı yıl) ile *imperator*'un [komutan] ikinci kez *consul* olduğu 55 arasında Cam-

pus Martius'ta inşa edilir. Değerli malzemelerin kullanımından (burası Roma'nın *theatrum marmoreum*'u [mermer tiyatro] olarak anılacaktır), yapının ve Coponius tarafından gerçekleştirilen, Pompeius'un boyun eğdirdiği ulusları temsil eden heykellerin dev boyutlarından anlaşıldığı kadarıyla bu yapının gerektirdiği devasa maliyet, şehirde halka açık gösteri ve eğlence mekânı talebinde artış yaşanan bir dönemde *imperator*'un senatörlerin vetosuna rağmen, Roma halkına yaptığı demagojik bir armağan niteliğindedir. Devasa oturma bölümü Pompeius tarafından tepede yer alan, kendi şahsi koruyucu tanrıçası Venus Victrix'e adanmış küçük tapınağa erişim sağlayacak bir merdiven olarak gerekçelendirilen tiyatronun yanı sıra, *Campus Martius*'ta yaptırdığı binalar arasında ortasında bir bahçenin bulunduğu, dört tarafı revaklarla çevrili geniş bir yapı da vardır; bahçesinde çeşmelerin, su gösterilerinin ve tiyatro konulu zengin bir Yunan heykeli koleksiyonunun (heykeller Cicero'nun ünlü ve sofistike koleksiyoncu arkadaşı Titus Pomponius Atticus tarafından seçilmiştir) yer aldığı bu yapı Roma'ya, içinde eğitime ve sohbete adanmış köşelerin de olduğu Hellenistik gezinti bahçesi modelini tanıtmıştır. Yapıda ayrıca nitelikli mekânlar da vardır: senatonun toplantıları için kullanılan, revaklara açılan büyük, dörtgen bir eksedra olan *curia*, MÖ 44 yılında, 15 Mart günü Caesar'ın tam da Pompeius'un heykelinin önünde bıçaklanarak öldürüldüğü yer olarak da ün salmıştır (bu heykelin Pompeius'un günümüzde Roma'da, Palazzo Spada'da muhafaza edilen çıplak kahraman heykeli olduğu sanılır). Dolayısıyla Pompeius'un inşa ettirdiği yapı bütünü, Roma'ya hakim olduğu gibi imparatorluğa da hakim olmayı arzulayan Pompeius'un gölgesinde yükselmiş eksiksiz, düzenli ve homojen bir tür "şehir içinde şehir"dir, Pompeius'un hırsının ve mutlak iktidar anlayışının en anlamlı sembollerinden biridir. Pierre Grimal'in (1912-1996) Pompeius tiyatrosunun Roma'nın Cumhuriyet dönemi mimarlığıyla hiçbir bağlantısının kalmadığını ve İmparatorluk döneminin ilk anıtı olarak nitelenebileceğini vurgulaması bundandır.

Pompeius Tiyatrosu

Caesar da bu duruma tepki vermekte gecikmez; Pompeius görkemli inşaat faaliyetlerini *Campus Martius*'la sınırlandırırken, Caesar bu alandaki projelerini hem *Campus Martius*'a hem de Roma'nın tarihi merkezine, aslında kendi siyasi eylemleri yoluyla anlamsız hale getirmekte olduğu cumhuriyetçi geleneğin sembolik mekânına yoğunlaştırır. *Campus Martius*'ta yer alan ve halkın adak törenlerini gerçekleştirdiği *Saepta*'nın Luni ocaklarından gelen bembeyaz mermerle ve daha anıtsal boyutlarda yeniden inşa edilmesi (aslında anlamını kaybetmekte olan bir işlem için lüks bir yapı gerçekleştirilir) Caesar'ın inşaat faaliyetleri bağlamında cumhuriyetçi sembollere uyguladığı demagojik araçsallaştırma sürecinin örneklerinden birini teşkil eder (bu proje Agrippa tarafından tamamlanacaktır).

Saepta

Eski *Curia Hostilia*'nın yerine, senatonun yeni mekânı olarak tasarlanan *Curia Iulia*'nın inşası daha da anlamlıdır: eskisine göre yeri değişik olan yeni *curia* (burası da Augustus döneminde tamamlanacaktır), Caesar tarafından

yaptırılan yeni *Forum*'la bağlantılıdır. Caesar yeni *Forum*'u sadece bir genişletme projesi olarak sunar, çünkü Cumhuriyet dönemi *Forum*'u artık çok dar gelir, ancak aslında siyasi propaganda mesajları doğrultusunda şekillendirilmiş, yepyeni, anıtsal bir meydan modeli söz konusudur ve bu dönemde başlayan, imparatorluk *Forum*'larının giderek çoğalma süreci Traianus dönemine kadar sürecektir.

Curia Iulia

Caesar'ın *Forum*'u için çalışmalar MÖ 54'te, *Forum Romanum*'da eski Sempronia *Basilica*'sının yerine yapılacak Iulia *Basilica*'sının inşaat süreciyle birlikte başlar; MÖ 46'da törenle açılan yeni *Forum*, üç yanı çift revaklarla çevrili dar ve uzun bir meydandır, dördüncü kenarında Aeneas'ın oğlu Iulius'u Iulius soyunun atası olarak gören Caesar'ın, onun soyundan geldiğini iddia ettiği Venus Genetrix'in tapınağının cephesi yer alır. Tapınağın, üzerinde bulunduğu yüksek platformdan hakim olduğu meydanda Caesar'ın iki heykeli vardır: bir tanesinde *dictator* zırhını kuşanmıştır, at üstünde olduğu diğeri için Statius (*Silvae*, I, 1, 84-88) aslen Büyük İskender'in Lysippos tarafından yapılan bir heykeli olduğunu, yüz kısmının Caesar'ınkiyle ikame edildiğini söyler. Bu yapı düzeni temelinde kişi kültünün yattığını apaçık bir şekilde gösterir; zaten Caesar da senatörleri Venus'un tapınağının cephesinin merkezi sütunlarının arasındaki boşlukta karşılamayı âdet haline getirir (Suetonius, *Caesar*, 78). *Dictator* Caesar, halkın sempatisini uyandıracak tiyatro yapıları da planlar (Pompeius'un Campus Martius'ta inşa ettirdiği yapı büyük ilgi görmüştür): MÖ 44'te Circus Flaminius'ta başlanan tiyatronun (Marcellus Tiyatrosu) tamamlanması Augustus döneminde MÖ 17'yi bulacaktır, Tarpeia kayalığının yamacına görkemli bir tiyatronun seyirci bölümünü yaslamak gibi megaloman bir yönü olan, senatonun ve vetolarının otoritesine tokat niteliğinde, şehrin Cumhuriyet dönemi geleneklerinin kalbini altüst edecek proje ise fikirden öteye geçmez.

Caesar *Forum*'u

MÖ 45'te sunulan *Lex de Urbe augenda* [Şehrin Büyütülmesi Hakkında Yasa] için ilham kaynağı teşkil eden proje çok daha kapsamlıdır: Cicero'ya göre (*Epistula ad Atticum*, 13, 33, 1) Caesar Tiber nehrinin yatağını değiştirerek Campus Martius'tan geçen kısmını iptal etmek ister; böylece geniş bir alan elde edip kentsel gelişime tabi tutabilecek, şehir de geniş caddeleri ve meydanlarıyla, hem yerleşim bölgelerine hem de yeni siyasi seyir açısından daha önemli olan tanrıların tapınaklarına ayrılan daha geniş alanlarıyla düzenli bir Hellenistik şehir halini alacaktır. Ancak Caesar'ın ölümü, bu projenin gerçekleştirilmesini engeller ve Augustus da kendisini evlat edinen Caesar'ın birçok projesini tamamlamasına rağmen bu projesini gündemine almayacaktır. Zaten Augustus'un Actium zaferinden ve princeps'liğinin başlangıcından sonra izlediği kentsel politika, genç siyasi liderin MÖ 31'den önce yaptırdığı projelere (örneğin *Palatinus* tepesindeki Apollo Tapınağı ve *Mausoleum*) damgasını vuran abartılı şahsiyetçilik ve "reklam" yönlerini geride bırakarak, Roma'nın çeşitli mekânlarına ve yapılarına yine de

Lex de Urbe Eugenda

propagandaya yönelik yeni anlamlar kazandırırken, şehrin ihtiyaçlarına daha çok önem veren müdahalelere başvurma eğilimi gösterir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Denizaşırı Fetihler*, s. 81; *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

[1]*Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama

Giuseppe Pucci

Roma'nın emperyalist yayılmacılığının sonuçlarından biri, sayısız sanat eserinin Yunanistan'dan ve Hellenistik Doğu'dan dünyanın yeni başkentine gelişidir. Cato gibi muhafazakârlar Yunan sanatını Roma kültürünün değerlerini ortadan kaldıracak zararlı bir virüs gibi görürler; Scipio ailesi gibi aristokratlar ise Yunan sanatı konusunda uzman hale gelirler; Verres gibi daha başkaları da o kadar fanatik koleksiyoncular haline gelirler ki suç işlemekten kaçınmazlar. Ancak Cicero gibi büyük bir aydın başta olmak üzere birçokları da ikili bir yaklaşım sergilerler, özel hayatlarında Yunan sanatına değer verirken başkalarının önünde onu horgörürler.

1 Lat. Fethedilmiş Yunan dünyası. Horatius'un ünlü bir dizesine atfen kullanılır (Ep. II. I, 156) -edn.

Yunan Sanatının Romalılar Tarafından Yağmalanması

Syrakousai'ın MÖ 212'de *consul* Marcellus tarafından fethi, askeri bir fetihten çok daha fazlasıdır. Batı Yunanlarının en büyük, en muhteşem şehrinin yağmalanması, Roma'nın kültürel tarihi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Plutarkhos'un anlattıklarına göre (*Marcellus, 21*) muzaffer general "Syrakousai'da bulunan sanat eserlerinin çoğunu ve en güzellerini kendi zafer alayında sergilemek ve Roma'yı güzelleştirmek amacıyla ganimet olarak alır. O ana kadar bu lüks ve sofistike objeler Roma'da ne bilinirdi ne de kimsede vardı ve halk zarafetten veya incelikten anlamazdı, şehir barbarların silahlarıyla, kanlı ganimetlerle doluydu, zafer anıtlarıyla taçlandırılmıştı, daha narin ve ürkek ziyaretçilere neşeli veya güven verici bir manzara sunmuyordu [...]. Onun için Marcellus şehri zevkli unsurlarla, Hellen zarafetiyle ve çok çeşitli cazibe kaynaklarıyla zenginleştirdiği için halk arasında daha fazla şöhret kazandı; ancak yaşlılar arasında Fabius Maximus daha fazla takdir görüyordu. Nitekim o, Tarentum'u ele geçirdikten sonra bu şehirden herhangi bir şeyi alıp götürmedi: zenginliğinin ve parasının tamamını aldı ama, anlatılanlara göre, 'Tarentumlulara kızgın tanrılarını bırakıyoruz' diyerek heykellerini yerinde bıraktı. Zaten Marcellus her şeyden önce tanrıları bir anlamda zafer alayında savaş esirleri gibi sergileyerek Roma'yı hem insanların hem de tanrıların kıskançlığına maruz bıraktığı için kınanmıştır; ayrıca savaşmaya ve toprağı işlemeye alışkın, saçmalıklardan habersiz, Euripides'in *Herakles*'i gibi "samimi, kaba, ama büyük işler becermeye münasip", *otium*'u [boş zaman meşgalesi] ve sohbeti seven bir halkı günün büyük kısmını sanat ve sanatçılar konusunda konuşan bir halka dönüştürdüğü için de kınanmıştır. Ancak Marcellus Yunanların önünde bile bütün bunlardan gurur duyuyor ve Romalılara daha önceleri bilmedikleri, Yunanistan'ın güzelliğini ve harikalarını takdir etmek ve onlara hayran kalmak gibi şeyleri öğrettiğini söylüyor."

O andan itibaren bu süreçte büyük bir hızlanma yaşanır. Roma'ya Yunan sanat eserlerinin gelişi aralıksız hale gelir. Titus Quinctius Flamininus'un MÖ 194'te Makedonyalı Philippos'a karşı kazandığı zaferden sonra şehre mermer ve bronz heykeller ve yontma desenli, son derece sofistike vazolar ulaşır. Lucius Scipio Asiaticus'un (Africanus'un kardeşi) MÖ 188'de Suriye Kralı III. Antiokhos'a karşı kazandığı zaferden sonra Roma'ya getirilen ganimetler arasında bulunan 134 tanrı heykeli, Roma tapınaklarında yer almaya devam eden ahşap ve pişmiş toprak heykellerin yerine konur. İki yıl sonra, Gnaeus Manlius Vulso'nun Asya seferinden zaferle dönmesi vesilesiyle Romalılar değerli masalar ve sofralar, zengin süslemelere sahip *triclinium*'lar [üç divanlı yemek odası], ihtişamlı giysiler görürler. Aitolialılara karşı zafer kazanan Marcus Fulvius Nobilior MÖ 187'de Ambrakia'dan Roma'ya döndüğünde yanında 285 bronz heykel ve 230 mermer heykel olmak üzere yeni hazineler getirir. Lucius Aemilius Paullus'un MÖ

Savaş ganimetleri

168'de Makedon Kralı Perseus'a karşı kazandığı savaşın zafer alayı üç gün sürer: ilk gün düşmandan alınan ve 250 arabayla taşınan yontma eserleri, tabloları ve dev heykelleri sergilemeye ancak yeter. Quintus Caecilius Metellus'un MÖ 146'da Makedonya'ya karşı kazandığı zafer sonrasında Roma'ya getirdiği orijinal Yunan eserleri arasında Lysippos'un eseri olan Granikos Muharebesinde Büyük İskender ile silah arkadaşları da vardır.

MÖ 146'da yenilgiye uğrayan Kartaca'dan da heykeller ve sanatsal ürünler gelir, ama aynı yıl Lucius Mummius tarafından Korinthos'tan yağmalanan ganimetler çok daha değerlidir: sayısız heykel ile tablonun yanı sıra Roma'ya Korinthos kaynaklı, özel bir bronz alaşımından yapılan ünlü vazolar gelir ve kısa sürede Romalılar arasında büyük rağbet görürler. Sulla'nın MÖ 81'de Atina'yı fethedişi, Pompeius'un MÖ 61'de Mithradates'e karşı kazandığı zafer ve Octavianus'un MÖ 29'da Kleopatra ve Mısır'a karşı kazandığı zafer gibi Cumhuriyet dönemi Roma'sının tarihindeki başka birçok savaşın sonucunda Yunan sanatının başyapıtları Roma'ya "sürülür". Ancak en önemli olaylar, MÖ III. yüzyıl sonları ile II. yüzyıl ortaları arasında, altmış yıl gibi bir süre içinde gerçekleşenlerdir.

Korinthos'tan bronz vazolar

Magna Graecia, Sicilya, Epeiros, Makedonya, Suriye derken Yunanistan'ın ve Hellenleşmiş Asya'nın neredeyse tamamının sanat hazineleri Roma'ya göç eder ve bu sürecin kaçınılmaz sonucu olarak Roma kültüründe ve toplumunda şair Horatius'un *Graecia capta ferum victorem cepit*, yani "Yunanistan fethedildi ama sonrasında muzaffer Romalıları fethetti" şeklinde ünlü bir mısrada özetlediği (*Epistulae* [*Mektuplar*], II, 1, 156) bir devrim yaşanır. Ancak Horatius bu mısrayı yazdığında olanlar çoktan olmuştur, üstelik kendi de durumdan memnundur. Öte yandan bu kültür asimilasyonu sürecinin başlarında, güzelliğin ve lüksün cazibesi Romalıları daha yeni etkisi altına almaya başladığında, muhafazakârlar endişeyle tepki verir, Yunan sanatının Roma'nın kurucu atalarının değerlerini yozlaştırma açısından büyük bir tehdit teşkil ettiğini ilan ederler. Bu grubun en önünde yer alan *censor* Marcus Porcius Cato (MÖ 234-149), tarihçi Titus Livius tarafından aktarılan (XXXIV, 4) düşüncelerini apaçık bir şekilde yansıtan bir konuşmasında şöyle der: "Cumhuriyetin kaderi gün be gün daha müreffeh hale geldikçe ve topraklarımız genişledikçe (her türlü ayartıcı ve ahlaksız zevkle dolu Yunanistan'a ve Asya'ya ulaştık, kralların hazinelerine el koyduk) ben dehşete kapılıyorum, fethettiğimiz o zenginlikleri biz fethetmedik de onlar bizi fethetti diye korkuyorum. Syrakousai'dan getirilen heykeller tehlikelidir, inanın bana. Korinthos ile Atina'nın sanat eserlerinin hayranlıkla övüldüğünü ve Roma'nın tanrılarının topraktan yapılan imgelerinin horgörüldüğünü çok duyar oldum. Ben ise bu tanrıların bize iyi davranmalarını tercih ederim ve ancak oldukları yerlerde kalmalarını sağlarsak böyle olacaklarını düşünüyorum."

***Mos maiorum*'un çöküşü konusunda muhafazakârların uyarısı**

Ancak Cato'yu destekleyenlerin karşısında, başlarında Scipio ailesinin yer aldığı ve sayıları giderek artan, Yunan sanatı hayranları yer alır ve geleneksellik yanlılarına karşı mücadeleyi onlar kazanır. Böylece Roma'da hem kamusal hem de özel, gerçek anlamda sanat koleksiyonları oluşmaya başlar.

Catocular ve Scipiocular

Savaş hukuku dahilinde toplanan ganimetlerin yanı sıra, ahlaksız idareciler de denetimleri altındaki eyaletlerde beğendikleri sanat eserlerini yüzsüzce yağmalarlar. Bu gibi örneklerin en dikkat çekeni, Asya'da hırsızlığa başlayarak Halikarnassos, Samos, Aspendos ve Perge'deki heykelleri yağmalayan, sonra da *propraetor* olduğu yıllarda (MÖ 73-70) bu faaliyete Sicilya'da devam eden Verres vardır. Thermae'daki (Termini Imerese) ve Messina'daki zenginlerin koleksiyonlarına el koyan Verres böylece Praksiteles, Myron ve Polykleitos'un eserlerine sahip olur. Lilybaeum, Centuripae ve Catania'daki başka talihsiz kişilerin de eserlerine el koyar. Kamu yapılarında sergilenen eserler bile güvende değildir. Segesta'dan Diana'nın bronz bir heykelini, Tyndaris'ten Mercurius'un, Agrigentum'dan da Apollon'un birer heykelini, Engyon'dan (muhtemelen Troina) *Magna Mater* Tapınağı'nın adaklarını, Syrakousai'ın *prytaneion*'undan [belediye binası] Silanion'un Sappho'sunu alır. Hayasız hırsına engel tanımayan Verres'in yaptıklarını Cicero, Verres'i yargılamak isteyen Sicilyalılar adına yazdığı bir söylevde ayrıntılı bir şekilde anlatır. Bütün bu eserler Verres'in Roma'daki konağını ve bahçesini (ve bazıları da savunma avukatı Hortensius'un evini) süsler, ancak kısa süre sonra bu koleksiyonu kıskanan *triumvir* Antonius, Verres'i Roma'dan sürerek eserlerine el koyar.

Verres

Mallarına el koymak amacıyla siyasi rakipleri Roma'dan sürme geleneğinin ilk olarak Sulla tarafından başlatıldığı sanılır (Sulla, Delphoi tapınağındaki altın bir Apollon heykelini bile çalar), sonrasında da destekçileri tarafından sıklıkla uygulanır. Cicero, bu kişilerden biri olan kötü namlı *libertus* Chrysogonus'un evini tasvir ederken (*Pro Sexto Roscio Amerino* [*Sextus Roscius Amerinus'un Savunması*], XL- VI, 133) şöyle der: "Yanında yontma süslü gümüş, duvar örtüsü, tablo, heykel, mermer eser olarak neler var, herhangi bir fikriniz var mı? Kargaşa ve yağmalama anlarında birçok zengin aileden alınıp bir tek evde toplanması mümkün olan ne varsa hepsi var."

İhtilaf konusu sanat koleksiyonları

Romalıların Zevki ve Sanat Tutkusu

Ama tabii bütün koleksiyonlar suç işleyerek elde edilmemiştir, ağırlıklı olarak ince bir zevkin sonucudurlar ve imkânlar doğrultusunda oluşturulurlar. Servilius'un, Licinius'un, Luculius'un, Asinius'un bahçelerini süsleyen ve onları gerçek anlamda müzelere dönüştürenler bu gibi koleksiyonlardır. Varlıklı Romalılar, sanat tutkularını tatmin etmek için çok yüksek rakamlar harcamaya

hazırdır. Hortensius Yunan ressam Kydias'ın bir tablosunu almak için 144 bin *sestertius* öder. Caesar, Timomakhos'un Medea'yı resmettiği bir tablo için 80 *talentum*, Lucullus da heykeltraş Kalamis'in bir Apollon heykeli için 500 *talentum* öder. Yine Lucullus, sanatçısının ölümünden dolayı tamamlanamamış bir Arkesilaos heykeli için bir milyon *sestertius* öder. Cicero'nun dediği gibi, "bu alanda fiyatları yaratan, taleptir. Tutkuya sınır konmazsa fiyata sınır koymak zordur". Öte yandan, Horatius tarafından karikatürleştirilen Damasippus gibi (*Satirae*, II, 3, 16 vd.) sahtekâr tüccarlar tarafından pazarlanan sahte eserler de söz konusudur. Ancak Romalıların Yunan sanatına olan tutkusu, hatta aşkı, yönetici sınıfların ilgi alanlarının bunların dışında yatması gerektiğine dair kadim ahlakçı önyargının tamamıyla ortadan kalkmasını sağlayamaz. Vergilius (MÖ 70-19) Augustus'un yeniden kuruluş ideolojisinden ilham alarak yazdığı ulusal şiirinde bu düşünceyi açıkça ortaya koyar (*Aeneis* VI, 847 vd.): "Başkaları bronzu daha büyük hassasiyetle şekillendirerek hayat dolu heykeller yaratacak, mermerden canlı gibi duran yüzler elde edecek, kabul ediyorum [...] Ama sen, Romalı, uluslara hükmedeceksin, unutma. Senin de sanatların barışın kurallarını tesis etmek, boyun eğenleri bağışlamak ve kibirlileri ezmek olacak". Dolayısıyla Romalı aydınlar sanat eserlerine sahip olsalar da, hatta sırf haklarında bilgi sahibi olsalar da, bunun yanında "vicdan azabı" da hissederler. Ve bütün Romalı yazarlar sanattan söz ederken kayıtsız görünmeye ve bu konuya hakim olduklarını gizlemeye çalışırlar.

"Kültürel zayıflık"

Yunan kültürünün bütün tezahürlerini en iyi bilen Romalılardan biri olan Cicero bile böyledir. Gençken Yunanistan ve Asya'yı dolaşmış, Atina ve Rodos'ta yaşamıştır, dolayısıyla sanat eserleri ve anıtlar konusunda ilk elden bilgi sahibidir. Yunan sanat ve estetik kuramları konusunda kapsamlı bilgi sahibi olduğu da kesindir. Ancak Verres'in hırsızlıklarından söz ettiğinde, sanatı en azından resmen, özgür insanlara uygun olmayan, Romalılara özgü sadelik ve pratik zihniyetle çelişen, alt düzey bir faaliyet sayan bir kitleye hitap ettiğinin bilincindedir. Dolayısıyla becerikli bir avukat olarak sanattan anladığını göstermekten özenle kaçınır, çalınan eserlerin maddi değerini ve idari makamını suistimal ettiğini vurgulamakla yetinir. Himera'dan çalınan bronz bir heykeli yüceltirken, o kadar güzeldi ki, der ve hemen ardından, "bu konularda bu kadar cahil olan ben bile" onu takdir ederdim, diye ekler. Omzunda sepet veya amfora taşıyan iki kadın heykelinin sanatçısından söz ederken de şöyle der: "onları yaratan sanatçı... kimdi? Hah, dediğin gibi, Polykleitos'a ait oldukları söylenirdi". Soruyu uzatıp en büyük Yunan sanatçılarından birinin adını asistanı kendisine hatırlatmış gibi yapmak, bu alanda uzmanlığı yokmuş gibi görünmenin bir yoludur. Ayrıca dediğine göre sanat eserlerinin değer tahmini de "böyle şeylere ilgi duyanlar tarafından" yapılır, halbuki kendisi "böyle şeylere önem vermez".

Cicero: resmi horgörüden sanat tutkusuna

Sonra da, Sicilyalıların Verres tarafından çalınan eserlere ne kadar önem verdiğini anlatmak için şöyle bir yorumda bulunma ihtiyacı duyar: "Yunanlar, bizim horgördüğümüz şeylere olağanüstü ilgi duyarlar". Avukat ve siyasetçi Cicero böyledir. Ama özel hayatında durum farklıdır; Cicero, Atina'da yaşayan arkadaşı Atticus'a mektuplarında Tusculum'daki *villa*'sını süslemek için ondan uygun sanat eserleri satın almasını ister ve arkadaşını rahat bırakmaz. Bazı mermer ve bronz heykellere binlerce *sestertius* ödedikten sonra yeni heykeller ister ve fiyatlarının önemli olmadığını söyler: "kasama güvenebilirsin!" Cicero, Romalıların sanat konusundaki ikili ahlak anlayışına mükemmel bir örnek teşkil eder.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Villanova Uygarlığı ve Etruria'da Şehirlerin Doğuşu*, s. 646; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları*, s. 660; *Etrüsk Kuyumcuların Sırları ve Teknikleri*, s. 665; *Augustus Klasisizminde Yunan Biçimi ve Roma Geleneği*, s. 721; *Romalılar ve Yunan Sanatı: Orijinal Eserler ve Kopyaları*, s. 751; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Paralar ve İletişim

Loredana Mancini

Roma'da paraların üzerindeki imgeler güçlü bir iletişim aracı teşkil eder: yeni emisyonların sıklığı, geniş kapsamlı dolaşımı ve siyasi iktidarın para kalıpları üzerindeki denetimi, paranın emisyon yetkisine sahip iktidarın yansıtmak istediği imajı yaymaya uygun bir araç olmasını sağlar. Cumhuriyet döneminde gümüş paralar, darphane idarecileri için devlet tarihinin daha geniş bağlamı içerisinde ailelerinin anısı onuruna birer anıt teşkil ederler; imparatorluğun başlangıcıyla da kolektif şanın yüceltilmesi yerini princeps'lerin zaferlerinin ve bireysel erdemlerinin yüceltilmesine bırakacaktır.

Paraların Üzerindeki İmgelerin Sentaksı ve Kelime Dağarcığı

Bütün gelişmiş ekonomik sistemlerde paralar, değerlerini garantileyen işaretler içerir. Bu işaretler genelde açıklayıcı yazıların eşlik ettiği imgelerden ibarettir; paraların üzerindeki mevcudiyetleri paraları, emisyon yetkisine sahip otoritenin kendiyle ilgili belirli bir imaj teşvik etmesine izin veren son derece önemli birer iletişim aracı haline getirir. Bu durum özellikle Roma'da olduğu gibi, sıklıkla yeni paraların emisyonunun yapıldığı yerlerde büsbütün geçerlidir: örneğin Cumhuriyet döneminde darphane faaliyetlerinden ve yeni para türlerinin seçiminden sorumlu olan *triumviri monetales* loncası her yıl yenilenir; belirli likidite gereksinimleri durumunda başka idareciler de (*praetor*, *aedilis*, *quaestor*) para emisyonu gerçekleştirebilir ve bu hak, birliklere maaşlarını ödeyebilmeleri için askeri *imperium* yetkisine sahip generallere de tanınır. Princeps'lerin değerli metallerden (altın ve gümüş) paraların emisyonunu münhasıran üzerine aldığı İmparatorluk döneminde ise, her imparatorun tahta çıkışı ve imparatorluğun bütün büyük olayları onuruna yeni emisyonlar yapılacaktır. Paraların emisyondan sonra genelde uzun süre dolaşımda kaldığı göz önüne alınırsa, aynı anda dolaşımda olan paraların imge repertuarının çok zengin olduğu ve sürekli olarak güncellendiği anlaşılır. Paraların üzerindeki imgelerin iletişimdeki gerçek etkisi nedir peki? Roma şehirlerindeki buluntular üzerinde yapılan niceliksel incelemeler doğrultusunda, en azından bronz *as* ve kesirleri gibi esas değeri daha düşük paraların gündelik takasların temelini teşkil ettiği, dolayısıyla da üzerlerindeki imgelerin görünürlük düzeyinin yüksek olduğu anlaşılmıştır. Peki ama bu imgelerin kimleri temsil ettiği herkes tarafından bilinir miydi? Paraların üzerindeki imgeler, figüratif alanın sınırlı olmasından dolayı, doğaları itibarıyla son derece sentetiktir: anlatıları resmetme imkânı olmadığından, ana imgeye (tip olarak bilinir) eklenen işaretler yoluyla inşa edilirler; bu işaretler, dilsel beyanlarda olduğu üzere, simge işlevi taşır, yani o imgenin anlamını nitelendirir, kavramsal tutarlılığını temin ederler. Ağırlıklı olarak siyasi anlama sahip imgeler yoluyla gerçek anlamda söylemlerin oluşturulmasıyla elde edilen ve Rönesans prenslerinin girişimleriyle kıyaslanabilecek olan sonucun deşifre edilmesi parayı basan ile kullanan arasında ortak kültürel kodların varlığını gerektirir.

Paraların üzerindeki imgeler

Örneğin Galba tarafından kısa imparatorluğu sırasında bastırılan bir parayı ele alalım (MS 69). Paranın arka yüzünde Hellenistik heykellerden ilham alınmış bir kadın figürü, yani imparatorluk paralarında soyut kavramları kişileştirmek için kullanılan temel işaret bulunur. Yazı bu figürün *LIBERTAS PVBLICA* [Halkın Özgürlüğü] olduğunu anlamamıza yardımcı olur, ama zaten kültürlü olmayan kitleler için bile bu figür, emisyon yetkisi olan otoritenin gerçekleştirmekle böbürlendi-

Ortak sembolik kodlar

ği veya gerçekleştirmeyi taahhüt ettiği olumlu şartlarla kolaylıkla bağdaştırılabilirdi. Figürü niteleyenler, bazı özellikleridir: sol elinde tuttuğu asa siyasete atıfta bulunurken, sağ eliyle belirgin bir şekilde uzattığı konik nesne daha gizemli gibi durur. Ama ortalama bir kullanıcının bildikleri, o nesnenin bir *pileus*, yani azat edilmiş kölelerin taktığı deri bere olduğunu anlamasına izin verirdi. Daha bilgili okurlar bu işaretin yüz yıl kadar öncesinde paraların işaret sistemine dahil olduğunu, siyasi özgürlüğü simgelediğini hatırlamış olabilir: Caesar'ı öldüren Marcus Iunius Brutus, arka yüzünde iki hançerin arasında bir *pileus*'un ve EID. MAR ("Mart'ın on beşinde") yazısının olduğu paralar bastırmıştı. Bu imge konusunda bildiklerimizi tarihçi Cassius Dio'ya borçluyuz (*Roma Tarihi*, 47.25.3): "Brutus paraların üzerine [...] iki hançer arasına bir *pileus* tasviri koydurdu ve hem bunlar hem de yazıt yoluyla Cassius ile kendisinin vatanı kurtardığını ilan etti".

Dolayısıyla Galba, paraları yoluyla kendini, despot Nero'nun (37-68) ölümünden sonra kadim cumhuriyetçi kurumların savunucusu olarak sunmayı amaçlar. Galba'nın *denarius*'u çeşitli tanıklıkların imgenin anlamını açıklığa kavuşturmaya katkıda bulunduğu o şanslı örneklerden birini teşkil eder: ancak imparatorupte, kullanıcıların paranın üzerinde yer alan ve başka araçlar (heykeltıraşlık, resim, retorik ve hareketler yoluyla iletişim) yoluyla da yayılan sembolik kodu bildiğini varsaymalıyız.

Cumhuriyet Paraları: Roma Gelenekleri Onuruna bir Anıt

Romalıların takas işlemlerinde metal külçelerden yararlandığı ilkel bir safhadan sonra, MÖ III. yüzyıl ortalarında devlet ilk taşınabilir paranın emisyonunu gerçekleştirir: bir *libra* (273 gr.) ağırlığında eritilmiş bronzdan imal edilen *as*'ın üzerinde standart işaretler bulunur: geleneksel olarak ön yüz olarak tanımlanan yüzünde (bundan sonra) şehrin tanrılarından birinin başı (çoğunlukla Ianus, ama Minerva, Hercules veya Mercurius da olabilir), arka yüzünde de (bundan sonra) bir geminin pruvası yer alır. İmge ile paranın ekonomik ve ticari işlevi arasında apaçık bir bağlantı olduğu gibi, Akdeniz'in ekonomik güçleri arasında kendine bir yer edinmeyi başarmış bir şehrin de, Pyrrhos'a (MÖ 319-272) ve Kartaca'ya karşı kazandığı zaferler yoluyla elde ettiği prestijini yüceltme iradesi de apaçıktır.

Bronz *as*

MÖ III. yüzyıl sonlarına doğru Roma darphanesi ilk kalıplı, yani iki kalıp arasına metalden bir dairenin konup çekiçle işlenmesi yoluyla elde edilen ilk gümüş paranın emisyonunu gerçekleştirir: böylece Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar Roma ekonomik sisteminin temel parası olacak olan *denarius* ortaya çıkar. Paranın üzerindeki imgenin seçimi, genelde senatör ailelerinden gelen gençler arasından belirlenen *triumviri* (veya *tresviri*) *monetales* tarafından seçildikten sonra senatonun onayına sunulur. Henüz isimsiz olan ilk *denarius*'ların üzerindeki im-

Gümüş *denarius*

ge çeşitliliği çok azdır: Önyüzde tanrıça Roma'nın miğferli başı, arkayüzde de halkın silahlı koruyucuları olan ilahi ikizler Dioscuri yer alır. Cumhuriyetin görkemli, ama henüz gayrı şahsi düzeyde yüceltilmesinde tarih ve efsane, toplumsal kültler ve askeri şan birbirine karışır. Ancak çok geçmeden paradan sorumlu idareciler paraların üzerine önce kendi isimlerinin baş harflerini, sonra da açık olarak isimlerini koydurmaya başlarlar. Aynı dönemde paraların üzerindeki imgeler soyut bir şekilde kolektif tarihe atıfta bulunmak yerine o dönemde görevli olan idarecinin atalarının başarılarını veya aile geleneklerini yüceltme amacı taşır. O andan itibaren paralar ekonomik bir araç olmanın yanı sıra, anıt işlevi görürler, yani onları basanın ya erdemlerinden, ya da varisi olduğu ailenin geleneklerinden dolayı hatırlanmaya değer olduğunu gösterirler.

İdarecilerin kendilerini temsil etme gayesiyle büyük çeşitlilik kazanan imgelerin konusu askeri olayların ve yürürlüğe giren yasaların anılmasından ailelerinin tarihiyle bağlantılı kadim efsanelerin yeniden keşfedilmesine kadar uzanır. İdarecilerin atalarının yüceltilmesi örneğin anılarıyla bağlantılı bir anıtın resmedilmesi yoluyla gerçekleşebilir ve böyle bir imge bizim için, günümüzde artık varolmayan yapıların değerli birer belgesi niteliğindedir: MÖ 135'te Gaius Minucius Augurinus tarafından bastırılan bir *denarius*'un üzerinde MÖ 439'da bir besin krizini çözüme kavuşturan *annona praefectus*'u [erzak sorumlusu] L. Minucius onuruna Trigemina Kapısı'nın dışına dikilmiş Minucia Sütunu resmedilmiştir. İdarecilerin *denarius*'ların önyüzünde yer alan atalarının imgeleri de sanat tarihçileri açısından değerli belgelerdir, çünkü Orta Cumhuriyet döneminin portre sanatına dair elimizde bulunan çok az miktardaki bilgiyi entegre etmemize izin verirler: fizyonomik gerçekçilik sergileyen bu tasvirlerde yaşlılık veya hastalık işaretlerine de yer verildiğinden, aile arşivlerinde yer vermek üzere ölülerin yüzlerinden elde edilen balmumu maskelerden türedikleri düşünülmüştür. İdareciler kendilerini yüceltirken her halükârda dolaylı bir şekilde, Roma tarihini sürekli olarak çağrıştırırlar ve şimdiki zamana fazla atıfta bulunmazlar.

Yapılar ve portreler

Cumhuriyetin son yıllarında iç savaşlar sonucunda önü alınamaz bir bireysellik ortaya çıkınca durum değişir, paraların üzerinde ilk defa çağdaş olaylara atıflar yapılır, hatta hayatta olan şahsiyetlerin portrelerine yer verilir. Paraların üzerine kendi son derece gerçekçi portresini koyduran ilk kişi Caesar'dır, MÖ 44'te İspanya seferinden döndüğünde senato kendisine bu onuru bahşeder, ama bundan dolayı Cicero tarafından eleştirilir; ancak Pompeius da ondan aşağı kalmaz: bir destekçisi tarafından basılmış bir *denarius*'un önyüzünde yer alan portrenin Pompeius'a ait olduğu bellidir, yanında da *NEPTVNI* (*filius*), yani "Neptunus'un oğlu" yazılıdır. Paraların üzerindeki imgeler siyasi rekabet alanında, denizlerde kazanılan zaferler ve deniz tanrısının özel yardımı sayesinde elde edilen prestij yoluyla Pompeius taraftarlarının iddialarını destekler. İç savaşların sonunda, tanrıla-

Şahsi siyasi prestij

rın soyundan olma iddiasını temel alan kendini yüceltme şekli, sonradan *Augustus* unvanını alacak olan Octavianus tarafından, mutlak iktidarını meşrulaştırmak için kullanılacaktır.

İmparatorluk Dönemi Paraları Üzerindeki İmgeler ve Propaganda

Actium'da elde ettiği zaferden sonra Octavianus'a bütün eyaletler ve ordu üzerinde sınırsız yetki verilir ve bu yetkiye para basma hakkı da dahildir. Bronz paralar senato emirnameleri doğrultusunda basılmaya devam edilirken, gümüş ve altın emisyonlar bundan böyle *princeps*'in ayrıcalığı haline gelecektir. Yeni emisyonlarda en azından ilk yıllarda *triumviri monetales*'lerin adları yer almaya devam ederken, ait oldukları ailelere atıflar paraların arka yüzlerinden kaybolur ve yerini imparatorun erdemleri konusunda ısrarlı bir bilgi kampanyasına bırakır, paraların ön yüzünde de imparatorun, hatları açısından resmi heykel modellerine uygun olan portresi bulunur. Augustus'un paralarında imparatorun şahsiyetinin yüceltilmesi, Augustus'un kendinin, olağanüstü bir birey olarak kaderini gerçeğe dönüştüreceği Roma'nın Tanrı tarafından belirlenmiş tarih algısına dahil edilir. Örneğin arka yüzünde başında bir bereket boynuzu taşıyan oğlak olan *denarius*'lar bu algıya işaret eder: yazı kısmında adı *AVGVSTVS* olarak anılan imparatorun doğum teması, Roma'nın hâkimiyeti altındaki evrenin refahı temasıyla (bereket boynuzu) birleşir. Augustus'un halefleri döneminde ve imparatorluğun ilk üç yüzyılında para türlerinde olağanüstü bir artış yaşanır; bu durum hem gümüş ve altın hem de emisyonu sadece senato emirnamesiyle yapılmalarına rağmen senato ile imparator arasındaki ilişkilerin durumunu yansıtan bronz paralar açısından geçerlidir. Paraların arka yüzünde daima imparatorun portresi ve emisyonun yapıldığı yıl taşıdığı unvan, yani *pater patriae* [vatanın babası] (P.P.) ve *pontifex maximus* (P.M.), *tribunicia potestas* [*tribunus* yetkisi] (Tr. P) veya *consul* (COS.) unvanı ve makamın kaçıncı defa tekrarlandığını gösteren rakam yer alır. Başlangıçta sadece *princeps* ve halefleriyle sınırlı tutulan *ius imaginis*, yani resmi anıtların üzerine kendi portresini yaptırma hakkı Antoninus'lardan itibaren *Augusta*'ları da kapsayacak şekilde genişletilir, böylelikle kadınların da tasvirleri hem büst veya baş şeklinde ön yüzünde hem de genelde *Iustitia* [Adalet] veya *Concordia* [Ahenk] gibi soyut kavramların kişileştirilmiş halleri olarak arka yüzünde yer alırlar.

Gümüş, altın ve bronz emisyonlar

MÖ 27'de senato Augustus'a, üzerinde *princeps*'in asil özelliklerinin işlendiği altın bir kalkan olan *clipeus virtutis* [erdem kalkanı] bahşetmişti; imparatoru dolaylı olarak, ülkeyi yönetirken sergilediği soyut ahlaki ilkeler yoluyla yüceltme geleneği Iulius-Claudius döneminden itibaren paraların arka yüzünü de kapsayacaktır. Augustus'un halefleri erdem-

Ius imaginis

leri, kendilerine özgü nitelikleri olan, oturan veya ayakta kadın figürleriyle temsil edecektir ve figürlere onların *Augusta*, yani kralın özelliği olduğunu gösteren bir yazı eşlik edecektir. En yaygın figürler arasında etkili yönetimi jenerik olarak temsil edenler vardır: elinde bir zeytin dalı veya asa olan *Pax* [barış]; Amalthea'nın boynuzundan çiçek ve meyve döken iyi niyetli tanrıça *Abundantia* [Bolluk]; veya devleti gelecekte gelişebilecek olaylara karşı korumaya alan imparatorun ileri görüşlülüğünün sembolü olan bir küreye bir çubukla işaret eden *Providentia* [İlahi Takdir]. İmparatorluğun birinci yüzyılından itibaren imparatorların erdemlerinin arasına sıradan idari kurumları ve eylemleri daha zaman üstü ve soyut bir düzleme çıkaran figürler katılır: örneğin *ANNONA AVGVSTA* hem yiyecek tedarikinin düzenli olarak gerçekleşeceği konusunda Roma halkına güvence verir hem de bu alandan sorumlu olan ve doğrudan imparatora bağlı olan idari bölümü temsil eder. *ANNONA AVGVSTA*'ya eşlik eden objeler hem erzakın bolluğuna ve doğasına hem de (bereket boynuzu, başaklar, buğday kabı, dümen) hem de hak sahibi olanlara tahıl dağıtım faaliyetlerinin düzenliliğine (tahıl alma hakkına sahip olanların listesine üyelik kartı) atıfta bulunur.

İmparatorun erdemleri kendisinin halkına verdiği cömert armağanlar şeklinde de kendini gösterir ve bu gibi eylemler paraların üzerinde, aynı yıllarda imparatorluk kabartmalarında kullanılanlara benzer kompozisyon çözümleri yoluyla kayıt altına alınır: örneğin Traianus (53-117) dönemine ait paralarda imparator sağ eliyle kendisine göre orantısız derecede küçük resmedilmiş iki çocuğa işaret ederken tasvir edilmiştir; *ALIM*(*enta*) *ITAL*(*iae*) [İtalya'nın besinleri] şeklindeki yazı, muhtaç kız ve erkek çocuklarına yardım etmek için oluşturulan fona atıfta bulunur. Traianus *Via Appia*'nın Brundisium'a [Brindisi] kadar uzatılmasından Ostia'daki büyük limanın gerçekleştirilmesine kadar İtalya'ya kazandırdığı sayısız altyapının tamamlandığını yine paralar yoluyla duyurmaya önem verir.

Augustus'un erdemleri

Savaş alanında kazanılan zaferlere de paraların üzerinde yer verilir; ancak savaşın en zalim yönleri görmezden gelinirken zaferlerin daha sentetik ve sembolik tasvirleri sunulur: örneğin Traianus'un Dacia'da elde ettiği zafer, tanrıça Victoria'yı bir kalkanın üzerine olayın anısını işlerken veya muzaffer imparatoru taçlandırırken gösteren tasvirler yoluyla ölümsüz kılınır. Yenilgiye uğrayanlar daha kişilerüstü bir şekilde, Roma'ya tabi olan dünyada huzuru ve refahı yeniden tesis eden *restitutor orbis* rolündeki muzaffer imparatora saygı gösterisinde bulunan kişileştirilmiş uluslar ve bölgelerle temsil edilir.

Paraların üzerinde işlenen konulardaki değişimin ardında muhtemelen III. yüzyıldan itibaren endemik hale gelen siyasi istikrarsızlık yatar: kullanılan figürler ve yazılar giderek iktidardaki imparatorun otoritesini meşru kılma gayesine işaret ederler ve onu evrene barış ve refah getirecek ilahi bir planın bir unsuru olarak sunarlar. Örneğin zamanın yenilenen döngüsünü, dolayısıyla da

imparatorluğun ömrünü temin eden Güneş ve Ay gibi kozmik tanrısal figürler paraların üzerinde giderek daha çok resmedilirler. Yazılarda da *AETERNITAS IMPERII* [imparatorluğun ebediyeti] giderek daha çok kullanılır; sınırların muhafaza edilmesinin inkâr edilemez zorlukları karşısında kısmi bir zafer veya ekonominin geçici de olsa yeniden canlanması *FELIX TEMPORVM REPARATIO*, yani eski güzel günlere dönüş olarak yorumlanır. İmparatorluğun sonuna doğru figür çeşitliliği giderek azalırken çizimler de gerçekçiliğini kaybeder ve daha çizgisel hale gelir. Bunun nedeni, imparatorluk otoritesinin algısının değişmesi ve artık ilahi bir nitelik kazanmış olması, dolayısıyla da meşruiyet kazanmaya veya propaganda desteğine ihtiyaç duymamasıdır.

Kozmik tanrısal figürler

313 yılında yayınlanan Milano emirnamesinden sonra, Hıristiyanlığın giderek devlet dini haline gelmesiyle kraliyet iktidarının sembolleri arasında İsa monogramı ile haç da dahil edilirler: Barbarların sınırları zorlamasıyla birlikte de imparatorluk darphanelerinin bastırdığı paralar üzerinde imparator artık elinde mızrak değil de haçla, yerde yatan düşmanı ezerken veya Victoria tarafından taçlandırılırken resmedilir. Ancak bunlar geçici zaferlerdir: Romulus Augustulus (459-476) ile hem Roma İmparatorluğu[1] sona erecek hem de parası en azından Karolenj İmparatorluğu'nun doğuşuna kadar Batı Avrupa tarihinden kaybolacaktır.

İsa monogramı ve haç

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Yeni İktidar Biçimleri*, s. 193; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Ailelerin Anılarından Toplumsal Temsiliyete Cumhuriyet Döneminde Roma Portreleri*, s. 679; *Cumhuriyet Döneminde Roma Mimarlığında* Munificentia *ve Siyasi Propaganda*, s. 685; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

1 Kastedilen Batı Roma İmparatorluğudur. Roma İmparatorluğu doğuda 1453 yılına kadar varlığını sürdürmüştü -edn.

Papirüsler *Villa*'sı: Herculaneum'dan Malibu'ya

Claudia Guerrini

XVIII. yüzyılda Herculaneum'da keşfedilen Papirüsler Villa'sı Geç Cumhuriyet döneminde Roma'nın seçkin yönetici sınıfına ait otium villa'larını en iyi temsil eden örneklerden biri olup, zengin kütüphanesi de papiroloji biliminin doğuşuna büyük katkıda bulunmuştur.

Olağanüstü bir Keşif

Arkeoloji tarihinin en olağanüstü olaylarından biri 1750 yılının baharında başlar: dairesel planlı bir yapının harikulade, *opus sectile*[1] zemininin şans eseri keşfi, Roma döneminde Campania bölgesinin kıyı kısmının dört bir tarafında yer alan ve edebi kaynaklarda sıklıkla sözü edilen *otium villa*'larının [boş zamanı geçirecek kır evi] mükemmel bir örneğini teşkil eden Herculaneum'daki Papirüsler *Villa*'sının kazılarına başlanmasına vesile olur. Herculaneum'un kalın bir katman şeklinde katılaşmış volkanik akıntıların altında yer almasından dolayı (katmanın kalınlığı *villa*'nın bulunduğu yerde neredeyse 25 metreyi bulur) zorlukla yürütülen kazı süreci, sayısız kuyunun ve menfezin, çok çetin şartlarda çalışan ve ağırlıklı olarak müebbet ve idam mahkûmlarından oluşan ekipler tarafından kazılmasını gerektirir; kazı sorumlusu, 1738'de başlayan Herculaneum kazılarının da başkanı olan İspanyol askeri mühendis Roque Joaquin de Alcubierre'dir (1702-1780), çok geçmeden Karl Weber (1712-1764) adlı, İsviçreli ikinci bir mühendis ona katılır. Kazı alanının, kuyuların ve galerilerin yerini işaretleyen ve en önemli buluntuların yerini gösteren ayrıntılı haritasını çıkaran Weber'dir; bu harita günümüzde de olağanüstü değerde bir belge teşkil eder. Hem zehirli gazların ve çöküntülerin giderek artıp işçilerin hayatını tehlikeye atmasından hem de eldeki zayıf finansal kaynakları ve çabaları, teknik açıdan o kadar zor olmayan ve açık havada yürütülebilen Pompeii'ye odaklama iradesinden dolayı, Herculaneum'daki kazılara 1764 yılında son verilir. Aradan geçen 14 yıllık sürede bu sit alanında duvar resimleri, süslemeler, olağanüstü kalitede yüz kadar mermer ve bronz heykel ve hatırı sayılır bir kütüphanede binden fazla kömürleşmiş papirüs tomarı ortaya çıkmıştır, kayalıkların üzerinden denize

Kazı sürecinde zorluklar

1 (Lat.) Farklı renklerde mermerlerden kesilen parçalarla duvarda veya zeminde resimlerin ve desenlerin yapılması (ç.n.)

bakan, kıyıya paralel kenarı 250 metreyi aşan, görkemli boyutlardaki bu muhteşem *villa* da adını bu papirüslerden almıştır.

Villa'nın Yapısı

XVIII. yüzyılda yürütülen kazılarda karmaşık planı ortaya çıkarılan *villa*, *atrium* [avlu], ortasında uzun bir merkezi çeşme bulunan kare planlı ilk *peristylium* [etrafı sütunlarla çevrili avlu], doğusunda içinde kütüphanenin bulunduğu ikamet kısmı ve neredeyse 100 metre uzunluğunda, 37 metre genişliğinde, uzun kenarları boyunca 25'er sütun, kısa kenarları boyunca da 10'ar sütun yer alan, ortasında da 66 metre uzunluğunda, kısa kenarları *apsis*'li bir havuz bulunan dörtgen bir *peristylium*'dan oluşur. *Peristylium*'un batıya bakan tarafından terasları, eksedraları ve manzara seyri amaçlı büyük bir köşkü olan geniş bir bahçeye çıkılırdı. 1996-1998 arası ile 2007'de yeniden yürütülmeye başlanan kazılar sonucunda seyir terasına sahip bir eksedra-*tablinum* [*atrium*'a açılan oda] ile üç *triclinium* [üç divanlı yemek odası] dahil olmak üzere, *atrium*'un bir kısmını gün yüzüne çıkarmak mümkün olmuştur: *villa*'nın bu kısmında II. stilde duvar resimlerinden fragmanlar ve bir kısmı siyah-beyaz, bir kısmı çok renkli, geometrik motifli mozaik zeminler bulunmuştur. Kazılar sırasında ayrıca bu yapı bütününün tamamının üzerine inşa edildiği, denize doğru alçalarak gösterişli bir etki yaratan teraslardan ibaret yapay platform da incelenmiştir. Ancak *villa*'nın en muhteşem yapısı, Vitruvius'un *Mimarlık eserinde* (5. XI, 1-4) ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiği Yunan *gymnasion*'u andırdığı belli olan ve büyük, dörtgen *peristylium*'udur.

Villa'nın yapısı ve yeni kazılar

MÖ II ile I. yüzyıllar arasında hem Campania hem de Latium bölgelerinin kıyı kesiminde hem de "Roma kaleleri" bölgesinde inşa edilen *otium villa*'ları sıklıkla ismen, görünüm, süsleme ve işlev açısından, o kadar hayranlık beslenen ve arzulanan Yunan kültürünün mekânlarını çağrıştıran bölmeler içerir, ruhun ve zihnin bir tür ev içi coğrafyasını teşkil ederler. Özellikle Cicero'nun arkadaşı Titus Pomponius Atticus'a yazdığı mektuplarda sözünü ettiği gibi, bu gibi mekânlar arasında *palaestra* [güreş okulu], *akademeia*, kütüphane ve buradaki gibi *gymnasion* vardır. Hellen kültürünün derin etkisi altındaki Roma aristokrasisi bu mekânlarda *otium*, yani ruhani faaliyetlerle, felsefeyle, şiirle, sohbetlerle dolu, hem işten ve siyasi faaliyetlerden (*negotium*) hem de "Yunan" hayat tarzının en azından resmen horgörülmesini dayatan Roma geleneğinin katı kurallarından uzak bir hayat yaşardı; burada ev sahibi Yunanistan'da eğitim aldığı gençlik dönemini anabilirdi. Papirüsler *Villa*'sının dörtgen *peristylium*'unun modeli olan *gymnasion*'a dönecek olursak, buranın sadece beden eğitimine ayrılmış bir yer olmayıp aynı zamanda revakların ve üstü örtülü salonların varlığından dolayı kültür ve eğitim faaliyetlerine ve ilmi sohbetlere uygun olduğu-

"Yunan tarzı" yaşam

nu da hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla *gymnasion*, ruhani faaliyetlerle uğraşılan, gerçek anlamda bir Hellen kültürü merkezi sayılabilir: bir Romalının evinde *gymnasium* olması, Paul Zanker'in deyimiyle "Yunan kültürünün tek kelimeyle kültür haline geldiği" entelektüel bir hayat tarzına bağlı olduğu anlamına gelirdi.

Kütüphane ve Papirüsler

Papirüsler *Villa*'sının sahibinin Yunan kültürünün kapsamına asıl işaret eden, hem "8" numaralı küçük mekânda (papirüslerin büyük kısmı burada bulunmuştur) hem de bitişikteki mekânlarda yer alan kütüphanesinin içeriğidir; dörtgen *peristylium*'a açılan ve *tablinum* olarak bilinen, eksedra biçimli salon da muhtemelen bir okuma veya sohbet mekânı olarak bu bütüne aittir. *Villa*'da bulunan papirüsler ağırlıklı olarak felsefe konuludur ve Yunanca yazılmıştır: ancak Roma'da genelde olduğu üzere, Latince kısmının Yunanca kısmından ayrı olması ve başka bir yerde muhafaza edilmiş olması mümkündür. Papirüsler *Villa*'sının kütüphanesi, Ortaçağ elyazması geleneğinin görmezden geldiği metinler hakkında bilgi sahibi olmamıza izin vermiştir: bu metinlerin arasında başta Epikouros'un (MÖ 341-270) o güne kadar sadece birkaç fragmanı bilinen *Peri Physeos* [*Doğa Üzerine*] adlı son derece önemli eseri olmak üzere Epikourosçu felsefe metinlerinin yanı sıra, Epikourosçu Sidonlu Zenon'un öğrencisi Gadaralı Philodemos'un (MÖ y. 110-28) *De Musica* [*Müzik Üzerine*] ve *De Clementia* [*Merhamet Üzerine*] gibi eserleri yer alır.

Yunan felsefe kütüphanesi

Cicero'dan öğrendiğimiz üzere Philodemos, muhtemelen Sulla döneminden itibaren Atina'da yer alan ve felsefe okullarının diasporalarının oluşumuna yol açan ciddi siyasi olaylar sonucunda, bu dönemde zaten Epikourosçulukla bağlantılı çeşitli şahsiyetlerin (örneğin Vergilius'un hocası Syron) yaşadığı Campania bölgesine yerleşir. İtalya'da Philodemos'a destek ve himaye sağlayan önemli Romalı siyasetçiler arasında Caesar'ın kayınpederi olup MÖ 58'de *consul* [en üst düzey idareci] olan Lucius Calpurnius Piso Caesoninus da vardır. Philodemos'un *villa*'daki eserlerinin çokluğundan ve Epikourosçu yönlerinin öne çıkmasından dolayı (ancak Stoacı felsefe metinleri de yok değildir), birçok araştırmacı *villa*'nın kütüphanesinin Philodemos'a ait olabileceğini, Epikouros'un Atina'da kurduğu felsefe okulu Kepos'un kütüphanesinin Philodemos tarafından buraya taşınmış olabileceğini düşünmüştür; bu tez, *villa*'nın süslemeleri konusunda yorum önerileri ve *villa*'nın sahibinin kim olduğunu tespit etme çabalarıyla iç içe geçmiştir.

Gadaralı Philodemos

XVIII. yüzyılda bu malzemelerin ele geçirilmesiyle papiroloji bilimi ortaya çıkmış ve dönemin alimleri ile bilim insanları bu kömürleşmiş tomarların açılması ve deşifre edilmesiyle bağlantılı ciddi zorluklarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. Papirüslerin açılması ve okunması süreci günümüzde de, büyük filo-

log ve papirolog Marcello Gigante (1923-2001) tarafından kurulan Papirüs Atölyesi'nde, ileri düzey teknolojilerin yardımıyla devam etmektedir, kömürleşmiş ruloları mahvetmeden açmak için Vatikan Kütüphanesi'nde minyatür konservasyonu bölümünde çalışan Rahip Antonio Piaggio (1713-1796) tarafından icat edilen karmaşık makine de Napoli'deki Ulusal Kütüphane'de muhafaza edilmektedir.

Papirolojinin doğuşu

Heykeller

Papirüsler *Villa*'sında bulunan son derece zengin, toplam 93 eserden oluşan heykel koleksiyonunun 82'si günümüzde Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilmektedir: bu heykellerin 65'i bronz (16 heykel, 17 heykelcik, 30 büst veya baş ve 2 *herma* [alt kısmı sütun şeklinde büst]), 28'i mermerdir (11 heykel, 2 heykelcik ve 15 *herma*). Bunlara son dönemde yürütülen kazılar sırasında ortaya çıkarılan, Argoslu Polykleitos'a veya Kydonialı Kresilas'a atfedilen bir eserin kopyası olan mermer Amazon heykelinin başını, mermer bir Hera ("Borghese" tipi) heykelini ve başka heykellerin parçalarını eklemek gerekir. Papirüsler Villa'sının heykelleri kronolojik olarak MÖ I. yüzyılın üçüncü çeyreği ile bu yapı bütününün son yılları arasına tarihlendirilebilir. Cicero'nun yukarıda sözü edilen, arkadaşı Atticus'a yazdığı ve sıklıkla *villa*'larını süslemek için Yunanistan'dan sanat eserleri siparişi verdiği mektuplar sayesinde, bir *otium villa*'sı için heykel seçiminin karmaşık ve hassas bir işlem olduğunu öğreniyoruz. Örneğin evin belirli bir mekânında bulunan heykellerin konu olarak o mekâna atfedilen işleve ve anlama uygun olması çok önemlidir. Cicero *ornamenta gymnasiode*, yani Tusculum'daki *villa*'sında Yunan *gymnasion*'u andırması gereken mekâna uygun süslemelerden söz eder: Papirüsler *Villa*'sının dörtgen *peristylium*'unun *natatio* [yüzme havuzu] kısmına yakın bulunan, Lysippos'tan ilham aldığı anlaşılan iki bronz koşucu heykeli bu tür süslemelerin harika örneklerini teşkil eder; bu heykeller, Vitruvius'a göre Yunan *gymnasion*'larında atletlerin koştuğu *paradromides* [iki yanı sütunlu, üstü açık yollar] kısmını çağrıştırıyor olmalıydı. Yine dörtgen *peristylium*'da bulunan bronz Hercules büstünün de başındaki zeytin dalından taç, onun bir atletizm yarışını kazandığını gösterir. *Gymnasium* aynı zamanda bir kültür ve eğitim mekânıdır: dolayısıyla burada aynı zamanda Yunan hatip Aiskhines'in portre-heykeli, hepsinin kimliği tespit edilmediyse de çeşitli filozofların ve şairlerin *herma*'ları ve portreleri bulunur: örneğin Pseudo-Seneca'nın harika bronz portresi, bu çehrenin bilinen elli kadar kopyasının en güzelidir ve Yunan komedya yazarı Aristophanes'ten Latin epik şiirinin asil babası Ennius'a kadar birçok kişiye ait olduğu öne sürülmüştür. Yunan *gymnasion*'larında sıklıkla bağış sahiplerinin ve siyasetin önde gelen isimlerinin portrelerine yer verilirdi; Papirüsler Villa'sının dörtgen *peristylium*'undaki filozof ve şair bronz portreleri arasında Suriye kralı I. Seleukos

Emperyalizm ve *princeps* modelleri

Nikator, Epeiros'un ünlü kralı Pyrrhos ve muhtemelen Demetrios Poliorketes gibi çeşitli Hellenistik krallar da yer alır. Bu portrelerin bu bağlamdaki varlığı çok önemlidir, çünkü Roma'nın yenmeyi ve fethetmeyi başardığı o efsanevi krallıkları temsil ederek Roma emperyalizmini yüceltme amacı taşımış olmaları muhtemeldir; ancak bu şahsiyetler aynı zamanda kendi krallıklarını büyük askeri cesaretle, siyasi beceriyle ve Antigonos Gonatas ile stoacı filozoflar arasındaki ilişkiler örneğinde olduğu gibi, danışman ve öğretmen rolündeki filozofların desteğiyle yönetmiştir. Bu eserler *otium* ve *negotium*'un ideal düzeninin modelleri olabilirler, ama asıl önemlisi, Roma Cumhuriyeti'nin son, kargaşa dolu yıllarında giderek daha cazibeli hale gelen ve Augustus'un gelişi için zemin hazırlayan bilge, merhametli ve güçlü *princeps*'in arketipsel modellerini teşkil ederler. Papirüsler *Villa*'sına dönecek olursak, dörtgen *peristylium*'un süslemelerine tanrıların da dahil olmamasına imkân yoktu elbet: hepsinden önce, havuzun batı kısmında *gymnasion*'ların koruyucu tanrısı Hermes'in harika bir bronz heykeli bulunmuştur (muhtemelen *Villa*'nın en ünlü heykelidir); onun karşısında, bahçeye bakan eksedranın en önemli sütunları arasından *peristylium*'a hakim olan Athena Promakhos'un Arkaistik stilde mermer heykeli vardır, Cicero'nun, kendisine Athena'nın bir *herma*'sını gönderen Atticus'a teşekkür ettiği mektupta sözünü ettiği heykelin bir örneğini teşkil ediyor olabilir: "*Hermathena*'n çok hoşuma gitti: onu o kadar iyi bir yere yerleştirdim ki *gymnasium*'un tamamı ona adanmış gibi duruyor".

Tanrılar ve Dionysos teması

Burası bir Roma evinin bahçesi olduğundan Romalıların çok sevdiği, bakımlı çalıların arasından görünmeye uygun, insanlık ile vahşilik arası, şehvet ve hayat sevinci sembolleri, Dionysos'un kortejinden çeşitli figürleri içermesi neredeyse bir zorunluluktur. Havuzun iki başındaki iki bronz satir heykelinin vahşi doğası şaraba ve uykuya teslim olmuş gibidir, Pan'ın bir keçiyle çiftleştiği, Luigi Vanvitelli'nin (1700-1773) deyimiyle "son derece şehvetli, ama güzel" mermer heykel grubunda ise o vahşi doğa öne çıkmaktadır. Dionysos temasının işlendiği *villa*'nın *atrium*'unda da, çoğu *impluvium* havuzunu süslemiş olan, ufak boyutlarda, ama ustalık eseri satir, *silenus* ve çocuk melek heykelleriyle süslenmiştir.

Peplophoroi dansçıları

Dörtgen *peristylium*'da yer alan heykellerin ve *herma*'ların kimliğini tespit etmek oldukça kolayken, *villa*'nın diğer mekânlarındaki süsleme unsurlarının konumunu yeniden kurgulamak daha zordur: örneğin dörtgen *peristylium*'un *porticus*'unda [revak] bulunan ve "Dansçılar" olarak da bilinen bronz *peplophoroi* heykellerinin daha küçük kare *peristylium*'daki havuzun kenarları boyunca yer almış olduğu, Vezüv yanardağı patladığında yürütülmekte olan tadilat çalışmalarından dolayı yerlerinin değiştirildiği öne sürüldüyse de kesin değildir. Bu ünlü heykellerin ardında, Roma'da Augustus'un *Palatinus* tepesindeki ikametgâhı dahilindeki Apollo Tapınağı'nın *porticus*'unu süsleyen Danaides heykel modelinin bulunduğu öne sürülmüştür: oldukça iyi bilinen bir esere yapılan bu atıf, propa-

ganda anlamında Augustus'un Mısır'ı fethetmesine atıfta bulunuyor olmalıydı. Papirüsler *Villa*'sının, kare *peristylium* ve eksedra-*tablinum* gibi diğer mekânlarında da aydınların portrelerinin yanında Hellenistik imparatorların ve komutanların portreleri yer alır, ama hepsinin kimliği tespit edilememiştir; örneğin uzun, kıvırcık saçlı gizemli erkek büstünün bir krala ait olduğu ancak başındaki taçtan anlaşılır.

Ancak bu mekânlarda aynı zamanda en ünlü Yunan heykeltraşların başyapıtlarının değerli kopyalarını bulmak da mümkündür: örneğin Atinalı Apollonios imzalı bronz Doryphoros *herma*'sı, Polykleitos'un bir eserinin bildiğimiz en güzel, en orijinaline benzeyen kopyasıdır; muhtemelen *tablinum*'da ortaya çıkarılan *herma*, Polykleitos'un MÖ 430 civarına tarihlendirilen Herakles'inin kopyasıdır; Pheidias'a atfedilen bir eserin kopyası olan bronz bir Amazon *herma*'sı da Doryphoros *herma*'sının bulunduğu kare *peristylium*'da duvara asılı olarak sergilenirdi. Bu eserlerin hepsi kalite açısından oldukça yüksek düzeydedir: ev sahibi kim olursa olsun, zevk ve deneyim sahibi bir sanat koleksiyoncusu olmalıydı.

Doryphoros heykelinin Atinalı Apollonios imzalı kopyası

Ev Sahibi

Süslemeleri eksiksiz ve zengin bir kütüphaneye sahip bir *villa*'nın ortaya çıkarılmış olması gibi müthiş, eşsiz bir olay, ev sahibinin kimliğini belirleme ve bu yapı bütününün süslemeleriyle kütüphanede yer alan felsefi ve kültürel modeller arasında bağlantılar tespit etme amaçlı sayısız girişime yol açmıştır; bunların ilki Domenico Comparetti (1853-1927) ile Giulio De Petra'nın (1841-1925) 1883'te yayınladığı hayranlık uyandıran, öncü çalışmadır. Pandermalis (Deutschen Archaeologischen Institut'un 1971 tarihli *Mitteilungen* dergisinde yayınlanan bir makalede) ile Wojcik (1986 tarihli önemli bir makalede) gibi araştırmacılar heykellerin seçiminde ve konumunda Epikourosçu düşüncenin etkisini ve *otium/negotium* ikililiğine bir ima tespit etmişlerdir; G. Sauron ise (1980'de *Mélanges de l'Ecole Française de Rome*'da yayınlanan bir makalede) dörtgen *peristylium*'u Epikouros'un yaşadığı, Orpheusçu geleneğin Mutluluk Bahçesi'yle özdeşleştirilen yitik dünyayı çağrıştırma amaçlı bir mekân olarak yorumlamıştır. Ev sahibine gelince, en olası ve en ilginç tezler arasında Hellen kültürünün derin etkisi altında kalmış ve kentin tiyatrosunda bulunan bir yazıta göre Herculaneum şehrini himayesine almış olan Appius Claudius Pulcher (MÖ 38 yılında *consul*), adı daha önce geçen, Gadaralı Philodemos'un hamisi Lucius Calpurnius Piso Caesoninus ve oğlu, saygın siyasetçi, Augustus taraftarı ve çeşitli filozoflar ve Vergilius dahil olmak üzere edebiyatçılarla dost olan Lucius Calpurnius Piso Pontifex (MÖ y. 48- MS y. 32) vardır. Muhtemelen Papirüsler *Villa*'sının *tablinum*'unda bulunan bronz bir portrenin Pontifex'e ait olduğu öne sürülmüştür.

***Villa*'da Epikourosçu etki**

Herculaneum'dan Malibu'ya

Kazıların yeniden başlatılmış olması sayesinde günümüzde *villa*'nın küçük de olsa bir kısmını ziyaret etmek mümkündür, ama bu yapı bütününün geçmişte misafirleri üzerinde nasıl bir ihtişam, lüks ve zevk izlenimi uyandırdığını anlamak için belki de Malibu'ya uçmak lazımdır, çünkü Amerikalı milyarder Jean Paul Getty (1892-1976) 1970'li yıllarda burada Getty Villası'nın projesini Jiri Frel'in sanat danışmanlığında Los Angelesli mimarlık firması Langdon ve Wilson'a yaptırırken bu yapının bire bir kopyasını uygulatmıştır. Karl Weber'in planı doğrultusunda Papirüsler *Villa*'sı şeklinde inşa edilen Getty Villası, Herculaneum'da bulunmuş orijinal heykellerle ve Herculaneum, Pompeii ve Stabiae'daki başka evlerden alınma süsleme detaylarıyla donatılmıştır. 1974'te açılan ve yakın dönemde kapsamlı bir şekilde restore edilen Malibu'daki villa-müze, milyarder Getty'nin topladığı ve ölümünden sonra daha da büyüyen, bazı eserlerin nasıl edinildiğine dair şüpheli durumlardan dolayı tartışmalara yol açan koleksiyonunu içerir. Arkeoloji kitaplarında bile, Herculaneum'daki Papirüsler *Villa*'sının *peristylium*'unu tasvir etmek için kullanılan fotoğrafların büyük kısmı Getty Villası'nın harika bahçesinde çekilmiştir.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Graecia Capta: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Duvar Resimleri ve Hayali bir Uzamın Yaratılması*, s. 713; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Vitruvius'un Machinatio'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Duvar Resimleri ve Hayali bir Uzamın Yaratılması

Claudia Guerrini

Roma döneminde resim konusundaki bilgilerimizin en önemli kaynakları, Vezüv'ün hiddeti sonucu lavlara gömülen Pompeii ve Herculaneum başta olmak üzere evlerin duvar resimleridir. Bu freskler hem resim sanatının evrimsel çizgilerini yeniden kurgulamamıza, hem de evin ve süslemelerinin hiyerarşilerin, amaçların, toplumsal ve kültürel değerlerin ifade edilmesi açısında Romalıların dünyasında nasıl bir rol oynadıklarını anlamamıza izin vermiştir.

Roma'da Duvar Resminin Başlangıcı

Roma *domus*'unu [ev] ve *villa*'sını [kır evi] günümüz evlerinden ayırt eden önemli özelliklerden biri, duvarları kaplayan resimlerdir: bu resimler ev sahibinin örnek aldığı kültürel değerleri ve modelleri içerirler, onun hayattaki amaçlarını, entelektüel referanslarını ve dostları, rakipleri ve *cliens*'leri karşısındaki ekonomik ve toplumsal başarısını yansıtırlar. Roma'da, önce Cumhuriyet döneminin yönetici sınıfının, sonra da imparatorun ailesinin ve maiyetinin hizmetinde çalışan usta sanatçılar kompozisyon formülleri, motifler ve türler yaratırlar; ancak Romalılarınki gibi son derece rekabetçi, başarıyı ve kendini kanıtlamayı amaçlayan bir toplumda, özellikle Geç Cumhuriyet ile Erken İmparatorluk dönemleri arasında, duvar resmi sanatındaki yeni eğilimler hızla İtalyan şehirler ve eyaletlerdeki kentsel merkezler arasında da rağbet görmeye başlar ve aristokratların ihtişamlı konutlarından orta ve küçük burjuvaların ve "kariyer sahibi" azat edilmiş kölelerin evlerine yayılırlar. Aristokratların evlerini kendilerini temsil etmek, zenginliklerini ve başarılarını sergilemek için bir model olarak görenler daha ekonomik ve "sentetik" formüllerle de olsa o evlerin yapısal unsurlarını ve süslemelerini taklit etmeye çalışırlar. Roma'nın duvar resmi sanatında, özellikle Vezüv yanardağının patlaması sonucunda Pompeii, Herculaneum ve Campania bölgesindeki başka şehirlerin lavların altında kaldığı, böylece Paul Zanker'in deyimiyle "yaşam biçimleri"nin muhafaza edildiği 79 yılına kadar stil ve kompozisyon açısından homojen ve akıcı bir evrim sürecinden söz etmenin mümkün olmasının başlıca nedeni budur. Zaten Roma evlerinin duvarlarını kaplayan, neredeyse tüm mekânlarını niteleyen ve koridorlar gibi "geçiş" yerleri (buralardaki süslemeler daha sade, daha akıcıdır) ile "ikamet" yerleri (bu tür süslemeler ise daha

Boyalı Ev

karmaşık şekilde düzenlenmiş olup seyre daha uygundur) arasında farklılık gösteren zengin ve çokrenkli resimlerin ortaya çıkışı, Vezüv civarındaki sit alanlarının keşfi sayesinde olmuştur. Pompeii ve Herculaneum'daki evler, duvar resimlerinin hangi şekillerde ve hangi formüller yoluyla o duvarlar arasında yaşanan gündelik hayatı zaman, uzam ve mit içinde nasıl genişlettiğini, hayali bir uzam yoluyla nasıl yücelttiğini gösterirler.

August Mau (1840-1909) 1882'de, Pompeii'deki belgesel kaynaklar ve Vitruvius'un bir eserinin, kendi dönemine kadar olan duvar resimlerinin gelişimi konusunda kısa bir ek içeren ünlü bir bölümü (*Mimarlık Üzerine* 7. V, 1-2) temelinde dört stil şeklinde bir sınıflandırma önerir. Mau'nun "sistemi" geçerli olmaya devam ederse de, günümüzde bildiğimiz haliyle Roma resim sanatının kapsamının hem uzamsal hem de kronolojik olarak genişlemiş olması, bu sistemin katı değil de daha esnek bir şekilde, stillerde gecikmeleri ve üst üste gelişleri ve geçiş safhalarının mevcudiyetini göz önüne alacak şekilde uygulanmasını gerektirir. Bu konuyu tamamıyla kapsama iddiasında olmayan bu bölümde Mau'nun sistemini izleyerek, yerimiz sınırlı olduğu için 79 yılına kadar ulaşacağız. Vitruvius'u okuduğumuzda şunu öğreniriz: "duvar resmi geleneğini başlatan eskiler önceleri mermer süslemelerin çeşitliliğini ve düzenini taklit etmişlerdir": duvar resimlerinin, resim ve alçının bir arada kullanımı yoluyla çokrenkli mermer levhaların yerleştirildiği isodomik duvar görünümünü taklit ettiği Pompeii'deki (Faunus Evi, Sallustius'un Evi) ve Herculaneum'daki (Samnit Evi) bazı evler ile yine Pompeii'deki bazı kamusal yapılar (Iuppiter Tapınağı) bu beyanı teyit ederler. Duvarlar genelde aşağıdan yukarıya üçe bölünmüştür: alt kısım, kontrast renklerde levhaların taklit edildiği orta kısım ve çıkıntılı alçı kornişler içeren üst kısım. Mau'nun sistemine göre I. stil budur, "inkrustasyon stili" olarak da bilinir ve MÖ II. yüzyılda Delos adasının zarif konutlarında ve MÖ III. yüzyılda Makedonya'nın Pella kentinin en muhteşem evlerinde (özellikle Pella'da bu sade duvar süslemesi, zemini kaplayan harika mozaikler için çerçeve işlevi görür) birçok örneği bulunan bir süsleme eğiliminin (*Masonry Style* veya "mimari stil" olarak bilinir) İtalya'da geliştirilen versiyonudur.

August Mau'nun dört stili

Yapısal duvar süslemesi ile zeminde yer verilen muhteşem, "taştan sanat galerisi" arasındaki uyumu, Pompeii'de bulunan ve I. stilin en önemli örneklerinden biri olan Faunus Evi'nde görebiliriz; burada, günümüzde Napoli Müzesi'nde bulunan ünlü *Büyük İskender'in Muharebesi* gibi, resimlerin kopyası olarak yapılmış, olağanüstü derecede sofistike ve karmaşık zemin mozaikleri ortaya çıkarılmıştır. I. stile dair örneklerin sayısı çok fazla değildir: evlerin el değiştirmesi veya zarar görmesi (örneğin Pompeii 62 yılınca ciddi bir depreme maruz kalmıştır) sonucunda tadilattan geçmesi, "eskimiş" süslemelerin yerini daha yenilerine bırakmasıyla sonuçlanmış olmalıdır ve Pompeii ile Herculaneum'da en çok rastlanan duvar

Faunus Evi

resmi örneklerinin IV. stilden olması tesadüf değildir. Ancak MÖ III. yüzyıl sonu ile II. yüzyıl sonu arasında (I. stilden örneklere rastlanan dönem) evlerin duvarlarını süsleme modasının henüz daha sonra olacağı kadar yaygın olmadığını belirtmek gerekir; bu gelenek, Hellenistik Doğu'daki konutların süsleme eğilimlerini taklit ederek evlerine Hellenistik kralların saraylarındaki çokrenkli, ihtişamlı mermer kaplamaları çağrıştırma yoluyla daha asil bir görünüm kazandırmak isteyen kültürlü, Hellenleşmiş sınıfın ayrıcalığıdır. Roma'nın kamusal yapılarında ve aristokratların evlerinde de sütun veya levha biçiminde yaygın olarak kullanılmaya başlanan bu renkli mermerler bir yandan lüksün bireysel olarak sergilenmesinden dolayı eleştiri konusu olurken, diğer yandan Roma emperyalizminin meyvelerinin olağanüstü bir sembolü haline gelmiştir.

İllüzyon Mimarlıkları

I. stil süsleme örneklerinden bazıları, doğrudan zemine dokundukları için duvara dikey olarak hareket katan, alçıdan yapılmış çıkıntılı sütunlara başvurularak perspektif yaratma eğilimi sunar. "Törenlik cepheler" olarak da bilinen II. stille (yaklaşık olarak MÖ 80 ile 30-15 arasına tarihlendirilir) bu eğilim ağırlık kazanır: bildiğimiz ilk örneği olan Roma'da, *Palatinus* tepesindeki Grifonlar Evi'nde, renkli mermerleri taklit edecek şekilde boyanmış duvarların üzerinde perspektif şeklinde resmedilmiş sütunlar daha geniş iç mekân illüzyonu yaratılmıştır. Böylelikle, gerçekliğe paralel bir dünya yaratmak için değil de, evin mekânlarını daha geniş göstermek, lüks ve ihtişam havası kazandırmak için göz aldanmalarına başvurulmaya başlanır. MÖ I. yüzyıl ortalarında hayali bir mekân kazanma yolunda bir adım daha atılarak duvar illüzyon yoluyla "yıkılır" ve arkada masmavi gökyüzü olmak üzere perspektif haline muhteşem mimari yapılar resmedilir: sıra sıra sütunlar, küçük, yuvarlak tapınaklar, revaklı meydanlar, anıtsal Hellenistik şehirleri çağrıştırmaları amacıyla yoğun bir şekilde yerleştirilmiştir, ama gerçekçi taklitler söz konusu değildir elbet. Vitruvius'un eserini okumaya devam edersek, şöyle bir keşifte bulunuruz: "daha sonra sütunları ve alınlıkları olan yapıları perspektif halinde tasvir etmeye başladılar; eksedralar gibi açık hava yerlerde, duvarların genişliği sayesinde, tragedya veya komedyalardan ilham alınmış veya hicivsel sahneler tasvir etmeye başladılar".

II. stil, törenlik cepheler

Vitruvius burada, tragedya, komedya veya hicivsel dramların temsiline yönelik olarak farklı yapıların ve ortamların tasvir edildiği boyalı arka planlardan söz eder; II. stilin "törenlik" cephelerinde asil mimarlıkların, tiyatrolardaki arka planların yansıttığı imgeler yoluyla resmedildiği yaygın olarak kabul görmektedir: hem Vitruvius'un söylediklerini hem de Publius Fannius Synistor'un New York'ta, Metropolitan Müzesi'nde rekonstrüksiyonu yapılmış *villa*'sının M salonundaki veya Oplontis'teki Poppaea Villa'sının ana salonundaki gibi bazı duvar mimarlıklarının yapay ve ne-

Boyalı arka planlar

redeyse metafiziksel kasvetini anlamanın tek yolu budur. Zaten evlerin duvarlarında tiyatroların sahne tasarımını resmetmek Geç Cumhuriyet döneminde büyük bir yenilik teşkil etmez, çünkü Plutarkhos'a bakılırsa (*Alcibiades*, 16) Alkibiades (MÖ 450-y. 404), evinin duvarlarını resimlerle süslemesi için tiyatro sahne tasarımının mucidi, Samoslu Agatharkhos'u alıkoymuştur. Ancak bu "moda"nın tam da bu dönemde yayılması, geçici sahne tasarımlarının oluşturulmasına yönelik prestijli zanaat geleneği bağlamında da düşünülebilir; *Campus Martius*'ta Roma'nın taştan yapılmış ilk tiyatrosu olan Pompeius Tiyatrosu MÖ 55'te tamamlanana kadar tiyatro gösterileri ancak bu şekilde sahnelenebiliyordu. Geç Cumhuriyet döneminde Roma'nın kamusal hayatının başrol oyuncularının siyasi propaganda amaçlı hayır işlerinin önemli bir kısmı bu geçici tiyatrolarda gerçekleşir; söz konusu maliyetli ve sofistike süslemeler hayranlık uyandırır ve sipariş sahiplerine prestij kazandırır: örneğin Appius Claudius Pulcher'in (MÖ 89'da *praetor*) MÖ 99'da yapılan tiyatrosundaki optik illüzyonlu boyalı sahne tasarımları o derece aldatıcıdır ki kargalar boyalı kiremitlerin üzerine konmaya çalışır, Marcus Aemilius Scaurus (MÖ 58'de aedilis) ise bir *frons scenae* [sahne önü] için Roma'ya çeşitli değerli mermerlerden 360 sütun ile 3000 heykel getirtir. Evlerin duvarlarına boyanan sahne tasarımları, ziyafetler sırasında sunulan ve genelde soylu ailelerin maiyetleri arasında yer alan pandomim sanatçılarının rol aldığı tiyatro gösterileri için arka plan görevi görebildiği gibi, Roma evlerinde sahnelenen ve ev sahibinin başrolü oynadığı, zekice birbirine örülen halkla ilişkiler, siyasi bağlantılar ve toplumsal temsiliyet bütünü için uygun bir çerçeve de oluşturur. *Palatinus* tepesindeki Augustus Evi'nde, Maskeler Salonu'nda bulunan, geç II. stile ait harika duvar resmi örneğindeyse ise tiyatro unsuru maskeler yoluyla daha öne çıkar.

Duvar Resimlerinde Mitolojik İmgeler ve Alegorik Tasvirler

Pompeii'deki Gizemler Villa'sının ünlü 5 numaralı salonuna da tiyatrovari bir hava hakimdir: salonun koyu kırmızıya boyanmış duvarlarındaki karmaşık ikonografiyi (ev sahibesinin Dionysos gizemlerine kabul edildiğine ima ettiği sanılır) oluşturan ve çeşitli ritüelleri yerine getirirken tasvir edilen sayısız figürün yansıttığı coşkulu ve heyecanlı ortam, izleyicilerin de bu sahneyi derinden anlamasını ve duygusal olarak katılımda bulunmasını öngörür. Bu duvar resmi, Vitruvius'un anlattıklarına göre evlerde heykellerin bile yerini almayı hak eden *megalographia*'ların [büyük boyutlu resim] önemli bir örneğidir: Vitruvius'un kullandığı terimin işaret ettiği "büyüklük", hem resimlerin boyutlarıyla hem de işlenen temaların ve konuların asaletiyle bağlantılı olarak yorumlanmalıdır. Yakın dönemde Terzigno'da (Pompeii yakınlarında) ortaya çıkarılan ve MÖ 40-30 yıllarına tarihlenen resim de bir başka önemli *megalographia* örneğidir: bir *peristylium*'a açılan küçük, ama önemli olduğu anlaşılan bir mekânın duvarları, Venüs'ün

Megalographia

dip duvarda önemli bir rol oynadığı henüz tam olarak yorumlanamamış (Paris ile Helene'nin hikâyesi olabilir) karmaşık bir sahneyle kaplıdır. II. stille birlikte Roma evlerinin duvarlarında özellikle mitolojik konulu anlatımsal temalara yer verilmeye başlanır. Başlangıçta, *megalographia*'lar dışında (zaten çok az örneği vardır ve hepsi şehir dışındaki *villa*'lardadır) duvarların üzerinde farklı yüksekliklerde, ayrı ayrı yer alan, genelde sahte çerçeveli küçük tablolar söz konusudur ve bir oda içerisinde bir sanat galerisi atmosferi yaratırlar; bu gibi örnekler arasında Roma'da Farnesina Konağı'nın altında ortaya çıkarılan ve Augustus'un kızı Iulia'nın Marcus Vipsanius Agrippa ile MÖ 21 yılında kıyılan nikâhından sonra yaşadığı muhteşem aşk yuvası olduğu sanılan *villa*'nın B mekânının dip duvarındakileri sayabiliriz. Bu tür resimlerin modelleri, MÖ II. yüzyıldan itibaren yağmalanıp Roma'ya getirilen ve ya sanatseverlerin özel koleksiyonlarında muhafaza edilen, ya da *porticus* ve *Saepta Iulia*'dan *Aventinus* tepesindeki Ceres Tapınağı'na kadar tapınaklarda halkın beğenisine sunulan değerli Yunan sanat eserleridir; Yaşlı Plinius'a göre ilk olarak Lucius Mummius (MÖ 146'da *consul*) Ceres Tapınağı'nda büyük Yunan sanatçı Thebaili Aristides'in MÖ IV. yüzyıla ait bir tablosunu sergilemiştir (*Doğa Tarihi*, XXXV, 24).

Erken İmparatorluk döneminde duvar resimleri genelde mitolojik konulu büyük merkezi panolar şeklinde düzenlenir; bu resimlerde günümüze ulaşmamış, ama sıklıkla edebi kaynaklarda tarif edilen en önemli Yunan sanatçıların orijinal eserlerinin yansımasını görmek mümkündür. Bu eserler kopyadan çok, halka açık sergiler yoluyla da büyük ölçüde ortak hale gelen görsel bir kültüre dahil olmuş ikonografik modeller teşkil ederler. Belirli imgeleri evinin duvarlarında tasvir eden biri, o evi, kamusal veya bireysel, değerli koleksiyonları çağrıştıracak şekilde sanal bir sergi salonuna dönüştürdüğü gibi, son derece Hellenleşmiş bir kültüre entelektüel bağlılığını da ilan eder ve Yunan resim sanatının tarihini ve belirli ikonografilerin anlamını bildiğini ve bazı eserlerin ününden haberdar olduğunu gösterir. Örneğin Pompeii'deki Trajik Şair Evi'nde, Flavius döneminde, yüzü örtülü trajik Agamemnon figürünün de yer aldığı İphigenia'nın kurban edilişini resmettiren ev sahibinin yunan ressam Kythnoslu Timanthes tarafından yapılmış, Agamemnon'un acısının tarif edilemezliğinin simgesi olarak yüzünün örtülü olmasıyla hatipler arasında büyük övgü alan aynı konulu tablonun ne kadar ün saldığından haberdar olmadığını düşünemeyiz.

Ortak ikonografik miras

Peyzaj Resimleri

Daha önce de adı geçen Augustus Evi'nin Maskeler Salonu'nda, dip duvarının çıkıntılı kulislerle çerçevelenmiş merkezi kısmı, arka planı soluk renkli, ortasında bir *baetylus*, yani tanrı Apollo'nun anikonik bir temsili bulunan belli belirsiz, kutsal bir peyzaja açılır: II. stille birlikte evlerin duvarlarında ilk pey-

zaj resimleri görünmeye başlar. Başlangıçta küçük boyutlu ve genelde tek renk olarak şehir manzaraları veya kırsal tapınaklar söz konusudur: özlem yansıtan bu peyzajlar paralel, ama gerçekçi olmayan bir dünyaya aittir; bu dünyanın uzamsal boyutları da sonsuz değildir, burası sınırlı ve güven verici bir dünyadır. Augustus döneminde gelişen peyzaj resmi alanında son derece sofistike örnekler üretilmeye başlanır: bu gibi örnekler arasında Farnesina'daki villada, *triclinium*'un [üç divanlı yemek odası] siyah fonu üzerindeki narin peyzajı ve on yıl kadar sonrasına ait, Boscotrecase'deki Agrippa Postumus *villa*'sının Kırmızı Odası'ndaki küçük kutsal-pastoral peyzajı sayabiliriz. Augustus döneminde faaliyet gösteren ve edebi kaynaklarda adı geçen az sayıdaki Romalı sanatçıdan biri olan Studius, Yaşlı Plinius'un anlattıklarına göre (*Doğa Tarihi*, XXXV, 116-117) *topiaria opera*, yani hepsi de işi başından aşkın figürlerle dolu *villa*, liman, kutsal koruluk, kumsal, nehir, balık çiftliği gibi peyzaj temaları konusunda uzmanlaşmıştır. Bu tür, Vitruvius'un *porticus*'ların duvarlarının süslenmesine uygun konulardan sözünü ederken "limanlar, yarımadalar, kıyılar, nehirler, pınarlar, kanallar, kutsal koruluklar, dağlar, sürüler, çobanlar ve doğada bulunan diğer benzer sahneler" diye sıraladığı *varietas topiorum* resim türündeki sahnelerin gelişmiş versiyonu sayılabilir. Her halükârda standart ve yapay peyzajlar söz konusudur, belirli kriterleri karşılarlar ve gerçeklik, olması gerekenden başka hiçbir şeyin olmadığı dekoratif formüller doğrultusunda sunulmuştur: *Les jardins romains à la fin de la Republique* [*Cumhuriyet Dönemi Sonlarında Roma'da Bahçeler*] (1984, s. 93 vd.) kitabının yazarı Pierre Grimal'a göre *topia* teriminin asıl anlamı budur. Bu terim Vitruvius tarafından Odysseus'un yolculuklarıyla bağlantılı olarak kullanılır (*Ulixis errationes per topia*); Roma'da Graziosa Sokağı'ndaki bir evde ortaya çıkarılan fresklerde (kesin olarak MÖ 46 öncesine tarihlendirilmişlerdir) perspektif şeklinde resmedilmiş iki sıra sütun, *Odysseia*'nın X-XII. kitaplarında anlatılan olayların ve özellikle Lestrygonlar ile Kirke'nin ülkesine varışının gerçekleştirildiği, kayalıklarla çevrili masalsı bir peyzaja açılır. Bu örnekte mitolojik tema, duvarlarda hayali olan ama izleyicilerin zihninde Latium bölgesinde, Circe ile hem varlıklı Romalıların tatil için çokça gittiği hem de Odysseus'un maceralarının mitolojik sahnesi olan Fondi arasındaki kıyının gerçek görüntüsüyle kıyaslayabileceği bir peyzaja yer vermek için bahane işlevi görür.

Topia

Boyalı Bahçeler

MÖ 30-20 civarında (II. stilin son safhasıyla birlikte) görülmeye başlanıp İmparator Claudius (41-54) dönemine kadar uzanan ve "gerçek duvarlı" veya "dekoratif stil" olarak bilinen III. stille sahne tasarımı türünden mimari arka fonlar cazibelerini kaybetmeye başlar ve duvarların üst kısmında, minyatür halinde soluk mimari peyzajlar görünür. Duvarların giderek önem kazanan orta kısmı tek, canlı bir renge boyanır, ortasında figüratif paneller, çevresinde de, za-

manının resim sanatının zevksizliği karşısında dehşete kapılan Vitruvius'un duvar resimleri konusunda ayırdığı yazıda "asla varolmamış, var olamayacak ve varolmayacak" bir şeyleri çağrıştırdığını söylediği, bol miktarda ince ve yaratıcı dekoratif unsurlar (çiçekler, asma filizleri, şamdanlar, hibrid yaratıklar) yer alır. Bu gibi unsurlar arasında en öne çıkan Mısır motifleri Mısır'ın fethine ve Augustus'un propagandasına göre MÖ 31 yılındaki Actium Savaşı'yla başlayacak olan yeni barış ve refah dönemine atıfta bulunur: III. stil, Augustus'un ifade ettiği sağlam ve makul ve de siyasi propaganda motifleriyle iç içe örülmüş sanatsal zevki benimseyen, huzurlu ve çalışkan burjuvazinin tercihlerini ve arzularını yansıtır. Ancak sahte mimari unsurların ve süsleme eğiliminin reddedilmesi, hayali bir uzamı arama çabalarından vazgeçmek anlamına gelmez: III. stil ressamları müşterilerinin evlerinin duvarlarını özellikle bahçe resimleri yoluyla genişletmeye çalışırlar. Bahçe resimlerinin, Roma'da imparatorluk ailesinin hizmetinde çalışan ustalarla başladığı sanılır: bu türün ilk ve en iyi örnekleri arasında Prima Porta'daki Livia *Villa*'sının yer altındaki *triclinium*'unun ve hatalı bir şekilde de olsa Maecenas *Auditorium*'u olarak bilinen *nymphaeum*'daki duvar nişlerinin, muhtemelen Maecenas'ın MÖ 8'deki ölümünden sonra yapılmış süslemeleri yer alır. Bu temanın işlendiği Pompeii'deki evlerde (Altın Bilezik Evi, Meyve Bahçesi Evi ve başkaları), özellikle Phlegraea bölgesindeki *villa*'larda, bahçe resimleri özellikle kısmen açık veya gerçek bahçelerle bağlantılı mekânlarda kullanılarak uzam genişletilmiştir (bu yöntem özellikle büyük bahçeleri olmayan mütevazı evlere daha uygundur); bu yönteme Roma'da, *Via Latina*'daki Yunan hekim Patron'un MÖ I. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen mezarında olduğu gibi, mezar mimarlığında da başvurulduğu görülmüştür. Peyzaj resminde olduğu gibi, bahçe resminde de gerçekçi ve sınırsız bir doğa tasvir edilmez: farklı mevsimlerin çiçekleri ve meyveleri ideal bir fidelikteymiş gibi bir arada resmedilmiştir ve bitkiler evin o mekânını genişletirse de aynı zamanda sınırlar ve bakışların fazla uzaklara bakmasını engeller. Bahçe resmi gerçek ve vahşi doğaya açılmaz, ön planda resmedilen kafes işi korkulukların ardındaki ehlileştirilmiş doğayı seyretmeye izin verir: evin değerli bir mekânı sayılan bahçenin doğası da bir başka prestijli statü sembolünü teşkil eder. Dolayısıyla bazı bahçe resimlerinde, bu dönemde oldukça yaygın olarak kullanılan süsleme unsurları olan çeşmelere, küçük heykellere, yukarıdan sallandırılan, üzeri kabartmalı mermer yuvarlaklara ve maskelere yer verilir.

III. stil: "gerçek duvarlı" veya dekoratif stil

IV. Stil Resminde Birlik ve Çeşitlilik

IV. stil Claudius döneminden Vezüv yanardağının patlamasına kadar uzanırsa da, Roma'da ve eyaletlerde görülen örnekleri, en azından 90 yılına kadar sürdüğünü gösterir. Pompeii'nin resim stilleri arasında tanımlanması en zor olandır;

nedenlerinden biri de günümüze ulaşmış çok sayıda örneğin, bu stilin hem II hem de III. stile özgü özellikleri kendinde toplayan eklektik ve deneysel doğasını yansıtıyor olması ve Augustus döneminde öne çıkan klasik eğilimlerin son bulduğuna işaret ediyor olmasıdır. Süslemelere gösterilen rağbet sıklıkla duvarlarda resmedilen sahte perdeler ve duvar örtüleri yoluyla mekânı göz aldanmaları yoluyla genişletme yöntemiyle bir arada yer alır; bu gibi unsurlar hem gizli mekânları çağrıştırır hem de Roma evlerinde çok sayıda örnekleri olmasına rağmen günümüze hiçbiri ulaşmamış olan olağanüstü kalite düzeyindeki tekstil zanaatına dair değerli tanıklıklar teşkil eder. Yan yana boyanarak fantastik bir etki yaratan sayısız pencereden, yeniden kullanılmaya başlanan illüzyon mimarlıkları görünür; sahne tasarımları da yeniden ilgi görmeye başlar ve IV. stilin duvarlarında büsbütün yapay bir görünüm kazanırlar. Merkezi kısmı sıklıkla bir *aedicula* [sunaklı yapı] ile taçlandırılan duvarlarda süslemenin ana unsurları olan ve her oda içerisinde tek bir tema etrafında toplanan mitolojik konulu tablolar veya küçük, narin, uçan figürler yer alır. Kırmızı, lacivert, sarı, siyah ve altın kullanılarak çokrenklilik vurgulanırken, "empresyonist" olarak tanımlayabileceğimiz bir resim tekniği de gelişir ve üst üste uygulanan, farklı renklerdeki fırça darbeleri ve beyaz ışıltılar optik bir kaynaşma etkisi yaratır: bu teknik II. yüzyıl resimlerinin temel niteliği haline gelecektir. Hızlı fırça darbeleriyle hem hayali peyzajlar ve deniz kenarında villa resimleri hem de Iulia Felice'nin Pompeii'deki evinin *atrium* [avlu] duvarlarında olduğu gibi, *Forum*'da gündelik hayattan sahneler yaratılır; *peristylium*'ların duvarlarında bahçe resimlerinin yanı sıra kralların ava çıktığı bölgeleri çağrıştıran, hayvanlar içeren peyzajlar yer alır.

IV. stil, eklektisizm ve deneysellik

Nero'nun *Domus Aurea*'sının [Altın Ev] muhtemelen 64 (Roma'nın yandığı yıl) ile Nero'nun öldüğü 68 yılı arasında gerçekleştirilen son derece zengin resim süslemeleri, Plinius'un taklitçi ve eklektik olarak nitelediği (*Doğa Tarihi*, XXXV, 120), kontrastları seven ressam Fabullus'a (veya Fumulus) atfedilebilir. *Domus Aurea*'nın anıtsal mekânları, cırtlak renkler arasındaki kontrastı, bol miktarda altın kullanımını ve cam hamuru ile alçıdan kabartma ilavesini temel alan zengin, hayali süslemelerle kaplıdır; aydınlık bir etkinin amaçlandığı belli olan, "altın tonozlu" olarak bilinen salon, kadim resimlere duydukları hayranlıkla XVI. yüzyılda Nero'nun konutunun harabelerini araştıracak sanatçıların (Raffaello'dan Pinturicchio'ya ve Giovanni da Udine'ye kadar) "canavar tasvirli" resim süslemeleri için temel bir model teşkil edecektir. 62 yılındaki depremden sonra Pompeii'de faaliyet gösteren sayısız restorasyon atölyesinde, *Domus Aurea*'da görülen heterojen eğilimler müşterilerin farklı ekonomik imkânlarına uyarlanarak uygulanır ve geliştirilir ve bazen, Vettii Evi'ndeki veya Menandrus Evi'ndeki ünlü resimlerde olduğu üzere, büyüleyici sonuçlar elde edilir. Daha önce de belirtildiği gibi,

Domus Aurea

79 yılından sonra Roma resminden geriye giderek daha az örnek kalmıştır: ama bu örneklerde illüzyonlardan vazgeçildiği ve mimari yapıları reddetmek yerine vurgulama eğilimi görülür; resimler görünürde daha sadeyken, konut yapılarının Ostia'da Orta İmparatorluk döneminin resmine dair belgesel kaynakların büyük kısmını içeren *insula*'lar [ada] gibi apartman türünde yapılara doğru bir evrim gözlemlenir. Pompeii'deki dört stilden sonra gelişen stillerin temelinde her halükârda, imparatorluğun başlarında oluşan heterojen resim repertuarına sürekli atıflar yer alır.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Papirüsler*Villa'sı: Herculaneum*'dan Malibu'ya*, s. 706; *Mitlerle Yaşamak ve Ölmek*, s. 756; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Vitruvius'un* Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Augustus Klasisizminde Yunan Biçimi ve Roma Geleneği

Claudia Guerrini

İmparator Augustus, mutlak iktidarı elde ettikten sonra, Roma zihniyetini fiilen değiştirecek, iddialı ve kapsamlı bir yönetim stratejisi hazırlar. Bu stratejinin iletişim gereksinimi, Klasik sanatın formüllerinden ve stilinden yararlanan ve III. yüzyıla kadar Roma'nın resmi sanatının biçimlerinin ve temalarının bir sanatsal dilin oluşumunu teşvik eder.

Saeculum aureum

Octavianus'un MÖ 31'deActium'da elde ettiği zafer ve rakibi Marcus Antonius'un ölümü Roma tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder ve o dönemde de böyle algılanır: can çekişmekte olan cumhuriyetin son, zorlu ve acı dolu yılları sona erer ve yeni bir siyasi düzen tesis edilir ve bir umut, barış ve refah döneminin, yani yeni bir *saeculum aureum*'un [altın yüzyıl] başlaması beklenir.

Pax Augusta ve imgeler yoluyla propaganda

Roma'nın ve imparatorluğun kaderlerini emanet ettiği genç Octavianus iç savaşların açtığı yaraları iyileştirmek ve yolsuzluğa, şahsiyetçiliğe, abartılı lüks teşhirine, iyi Romalı yurttaşların geleneksel değerlerini ve dindarlığını kaybetmesine son vermek için çalışır; bunlar, muhafazakâr propaganda tarafından onyıllardır cumhuriyet kurumları içerisinde yer alan mücadelelerin ve krizlerin sebebi olarak gösteriliyordu.

MÖ 27'de anlamlı bir şekilde *Augustus* unvanını (semantik alanı çok geniş olan bu sıfat "kutsal" anlamına gelebildiği gibi *augere*, yani "büyütme" fiiliyle de bağlantılıdır) alan Octavianus'un hazırladığı iddialı ve karmaşık siyasi strateji, imgeler yoluyla yürütülen çok zekice bir propagandayla desteklenir; Roma'nın sanatsal üretiminde önemli bir dönüm noktası yaşanır ve ortaya çıkan yeni dil imparatorla ve yönetim alanlarıyla bağlantılı simgelerin hem kamusal hem de özel alanda yayılmasına katkıda bulunur ve III. yüzyıla kadar resmi sanatın ve temel temalarının özelliği olmaya devam eder. Böylece MÖ III. yüzyıl sonlarından itibaren, yayılma süreci sırasında temas ettiği Hellenistik Doğu'nun çeşitli bölgelerinden kültürel etkileri ve heterojen sanat modellerini özümseyen, taklit eden ve eklektik bir şekilde geliştiren Roma artık üniter bir sanat dilinin geliştirilmesinde ve yayılmasında mutlak bir hâkimiyet rolü üstlenir ve imparatorluğun kültürel merkezi haline de gelir.

Roma *Pietas*'ı, Yunan Stilinde Tapınaklar

Suetonius'dan bildiğimiz kadarıyla (Augustus, 28) Augustus tuğladan bir şehri mermerden bir şehre dönüştürmüş olmakla böbürlenir. Augustus'un princepsliği döneminde Roma gerçekten de, büyük bir imparatorluğun başkenti olmayı hak eden bir şehre dönüşmesi amacıyla iddialı bir kentsel yenileme planına tabi tutulur. Bu inşaat planının en temel unsurlarından biri, kullanılmaz hale gelmiş eski tapınakların restore edilmesinden ve yeni, ihtişamlı kutsal yapıların inşasından ibarettir: bu faaliyetlerin dahil olduğu daha genel dini yenilenme projesi unutulmuş kadim kültlerin, terk edilmiş ritüellerin ve rahip makamlarının yeniden canlandırılmasını öngörür. Geleneksel dinin yeniden tesis edilmesi anlamındaki, Geç Cumhuriyet döneminden itibaren önem verilmeye başlanan *pietas* [tanrılara saygı], Augustus'un princepsliğine yol gösteren fikir haline gelir. Ancak birçok kutsal yapıda İtalyan inşaatların mütevazı malzemelerinden ve hantal biçimlerinden (ahşap çatılar, boyalı pişmiş topraktan süslemeler) vazgeçilerek Yunan olduğu apaçık olan biçimler benimsenir; sütun başlıklarında Korinthos düzenine mutlak anlamda öncelik verilip son derece zengin süslemelerden yararlanılırken, *pronaos*'un derin olması, dik çatı ve yüksek platform gibi Cumhuriyet dönemi tapınaklarına özgü bazı unsurlar muhafaza edilir. Caesar döneminde işletilmeye başlanan ve artık

Geleneksel dinin yeniden canlandırılması

tam faaliyet halinde olan Luni ocaklarından elde edilen bembeyaz mermer, Roma tapınaklarının Klasik dönemin en güzel Yunan tapınaklarına benzemesine imkân verir, onlara etkileyici bir kutsallık niteliği kazandırır.

Iulia soyuyla bağlantılı tanrılar

Augustus ve ailesiyle doğrudan bağlantılı tanrılara adanan tapınaklar diğerlerine göre daha görkemli biçimlere sahiptir; bu gibi örnekler arasında *Caesar Forum*'unda Venus Genetrix (Iulia soyunun tanrısal atası sayılır) Tapınağı'nı, Augustus'un kendi *Forum*'unda Mars Ultor ("intikamcı") Tapınağı'nı ve Apollo'nun (Augustus, Antonius'la olan ihtilafından beri onunla özdeşleşir, Antonius ise kendini yeni Dionysos olarak sunardı) şehirdeki iki tapınağını sayabiliriz. Apollo'nun *Palatinus* tepesindeki tapınağı Augustus tarafından MÖ 36-28 arasında, anlamlı bir şekilde kendi ikametgâhına bitişik olarak inşa edilmiştir, Apollo Sosianus'un Flaminius'un *circus*'u yakınındaki tapınağı ise, Roma'da bu tanrıya adanmış eski tapınağın (MÖ 431) Yunan stilinde kapsamlı bir yeniden inşa projesinin sonucu olup Gaius Sosius (MÖ 32'de *consul* ve önce Antonius'un, sonra da tarafından affedildiği için Octavianus'un destekçisi) tarafından finanse edilmiştir.

Yunan ustaların eserleri

Bu kutsal yapıları daha kutsal ve prestijli kılan şeylerden biri olan, Arkaik ve Klasik çağa ait hakiki Yunan sanat eserleri, Augustus'un propagandasının, sloganlarının iletilmesi için en uygun araç olarak seçtiği figüratif kültüre saygı gösterisi niteliğini taşır: *Palatinus* tepesindeki Apollo Tapınağı'nda bulunan kült heykelleri grubu, Skopas'ın eseri olan bir Apollo heykeli, Timotheos eseri bir Artemis (her iki heykeltraş Geç Klasik dönemde yaşamış ve Halikarnassos *Mauseloion*'unun inşasında faal olmuştur) ve Praksiteles'in oğlu Kephisodotos'un eseri Leto heykelinden oluşur; tapınağın alınlığında ise MÖ V. yüzyıl ortalarına tarihlenebilecek, muhtemelen Eretria'daki Apollon Daphnephoros ("defne yapraklarıyla taçlandırılmış") Tapınağı'na ait olan, Amazonlarla savaşın tasvir edildiği bir heykel grubu yer alır. Bu grubun heykelleri aslında alınlığın boyutları için biraz küçüktür, ama sembolik etkisi bu kadar güçlü olan bir eylem için bu, göz ardı edilebilir bir ayrıntıdır.

Siyasi simgeler

Augustus'un imparatorluğunun ilk yıllarında çok önemli bir propaganda unsuru teşkil eden Actium zaferinin yüceltilmesi hassas bir tema olup özellikle simgeler yoluyla ifade edilir (bir iç savaş söz konusu olduğundan "düşman" Romalı yurttaşlardı): dolayısıyla Yunanlar Klasik çağda Perslere karşı kazandıkları zaferi nasıl mitolojik kadın savaşçılara karşı yürütülen savaşa başvurarak yücelttilerse, Actium zaferinin de zamanın dışında, mitolojik bir olay olarak yüceltilmesi için Amazonlarla savaş teması kullanılır. Eretria'daki gibi kadim ve önemli, ama Romalıların MÖ 198'de ve 87'de şehirde neden olduğu yıkım sonucunda artık kullanılmayan bir tapınağın alınlık heykellerinin yeniden kullanılması aynı zamanda bir *pietas* eylemi olarak da sunulur (halbuki hoyrat bir yağmalama eylemi olarak görünebilirdi); heykellerin daha müreffeh ve talihli bir şehre nakledilmesi böylelikle önemli ve prestijli bir kültü canlandırmaya yönelik bir eylem olarak görülür.

Publica magnificentia

Augustus'un kentsel yenileme projesi, boş zaman değerlendirmeye yönelik bir dizi kamusal yapının inşasını da öngörür: Roma'nın kentsel dokusuna artık kaplıca, tiyatro, kütüphane ve park gibi Yunanlara özgü unsurlar da dahil olur. Halk bu yapılarda, yeşillikler arasında gezintiler, değerli mermerlerden yapılmış yapılar, sanat eserleri gibi, uzun süredir sadece Geç Cumhuriyet döneminin yönetici seçkin sınıfının ayrıcalığı olan lükslerin tadını çıkarabilecektir. Bu dönemde anahtar sözcük *publica magnificentia*'dır [kamusal ihtişam] ve *privata luxuria* [özel lüks], yani Cumhuriyet döneminin sonunu niteleyen, özel lüksün abartılı derecede teşhir edilmesinin karşısında yer alır. Zaten siyasi ve toplumsal düzenin yeniden tesis edilmiş olması, geçmişte olduğu gibi her an kamusal mekânlarda kargaşa veya ayaklanma çıkması tehlikesini ortadan kaldırmıştır; böylece Roma birkaç yıl içinde iki yeni tiyatro sahibi olur: Marcellus'un muhteşem tiyatrosu (MÖ 17'de tamamlanmış ve Augustus'un önceden belirlenmiş halefi olup zamansız ölen yeğeninin anısına adanmıştır) ile Genç Lucius Cornelius Balbus tarafından MÖ 13'te *Campus Martius*'ta törenle açılan daha küçük tiyatro. MÖ 25 ile 19 arasında Roma'da ortaya çıkan ilk halka açık kaplıcalar (Campania bölgesinin müreffeh kentlerinin sakinleri bu yapılardan MÖ II. yüzyıldan itibaren faydalanma imkânı bulmuştur) Aqua Virgo su kemeriyle beslenir (bu su günümüzde de Trevi Çeşmesi'nden akmaya devam eder) ve Roma'nın kentsel yenileme projesinin önemli kısmının emanet edildiği Augustus'un vekili ve damadı (ve hatırı sayılır bir servete sahip) Marcus Vipsanius Agrippa tarafından yaptırılmıştır. Yaşlı Plinius'un anlattığı gibi, Agrippa bütün tabloların ve heykellerin halka ait olması gerektiğini öne sürenlerden biridir (*Doğa Tarihi*, XXXV, 26) ve kendi yaptırdığı kaplıca yapısında büyük Yunan heykeltraşı Sikyonu Lysisppos'un Apoksyomenos heykeline yer verir, yine kendi inşa ettirdiği başka yapılara da (örneğin *Campus Martius*'ta yer alan, aslında Caesar tarafından planlanmış olan *Saepta*) çeşitli Yunan sanat eserleri yerleştirir. Bu eylemi demagojiktir elbet, *pleb*'lerin ve orta sınıfların ünlü sanatçıların başyapıtlarının tadını çıkarmasına "izin vermeyi" amaçlar (geçmişte bu yapıtların tadını çıkaranlar sadece zenginlerdi), ama aynı zamanda muhtemelen Romalıların sanat eserleriyle ve özellikle Klasik ve Geç Klasik çağa ait Yunan sanatıyla aşina hale gelmesini hedefler, çünkü yeni siyasi düzeninin propaganda mesajlarını iletmek ve temel anları ile törenlerini ebedi kılmak için Yunan sanatının biçimlerine başvurulur. Böylelikle kamusal yapılar hem orijinal eserlerle hem de estetik niteliklerinden dolayı *opera nobilia* [asil eserler] olarak bilinen Yunan sanat başyapıtlarının az veya çok titizlikle yapılmış kopyaları, varyasyonları ve tekrarlarıyla dolup taşar; orijinaller gibi, bu eserler de yerleştirildikleri mekânlara görkem kazandırırlar.

Agrippa

Klasik Olanın Sonsuzluğu ve Örnek Teşkil Etmesi

Atina'daki Erektheion'un güney tarafında yer alan Karyatidlerin kopyalarının Augustus'un uzun bir inşaat döneminden sonra MÖ 2 yılında nihayet açılan *Forum*'unun büyük yan revaklarında kullanımı bu açıdan bir örnek teşkil eder. Mars Ultor Tapınağı'nın hâkimiyetindeki meydanda Roma'nın ve Augustus'un birbirleriyle bağlantılı, zafer dolu kaderlerini yüceltmek için şehrin kökeni (Romulus ile Aeneas'ın heykelleri göze çarpacakları şekilde yerleştirilirler), kadim ve şanlı geçmişi (Roma'nın büyüklüğünden sorumlu olan önde gelen şahsiyetlerin heykellerine yer verilir) ve Iulius soyunun, dolayısıyla da Augustus'un ailesinin ve şehrin kaderinden sorumlu olarak sunulan Augustus'un şahsının (zafer alayında, araba üzerinde tasvir edildiği heykeli meydanın ortasında yer alır) rolü anılır. Atina'daki Parthenon'un uzun frizindeki Pan-Atina geçit töreni modelinin Augustus dönemi sanatını temsil eden en önemli anıt olarak görülen, Augustus'un Galya'da ve İberya'daki eyaletlerde yürüttüğü uzun bir askeri seferden dönüşünü kutlamak amacıyla MÖ 13-9 yılları arasında *Campus Martius*'a (imparatorun *Mausoleum*'una yakın) kurulan *Ara Pacis*'in kuzey ve güney kenarları boyunca yer alan kortej kabartmasına uygulanması da son derece anlamlıdır. Burası kurban törenlerinin yer aldığı bir sunaktan oluşan, çevresi ritüel temelli formüller ve hareketler yoluyla *augur*'lar için kutsal hale getirilmiş alanı tanımlayacak şekilde kapalı, kadim bir kült yapısı olan *templum minus*'un anıtsal versiyonudur. Bu kapalı alanın iç duvarları, böğürtlenlerle ve mevsim meyveleriyle, hatta *bucranium*'lar (kurbanlara atıfta bulunan hayvan kafatasları) abartılı derecede süslenmiş ahşap çit görünümüyle, Augustus'un yukarıda sözü edilen, Roma'nın geleneksel dindarlığını yeniden canlandırma projesiyle uyumlu bir şekilde, bu kutsal mekân (*templum minus*) tipolojisini çağrıştırır.

Ara Pacis

Bu yapının dış yüzeyinde, batı kenarında yer alan zengin figüratif süslemelerde Roma'nın mitolojik kökeni yüceltilir: kabartma bir panoda Aeneas Lavinium *Penat*'ları onuruna Laurentium'dan bir dişi domuz kurban eder, diğer panoda dişi kurt Mars'ın ve çoban Faustulus'un gözü önünde Romulus ile Remus'a süt verir. Doğu'ya bakan kenarda tema, Horatius'un birkaç yıl öncesinde, MÖ 17'de *Ludi Saeculares* [Yüzyılın Oyunları] sırasında *Carmen Saeculare*'de [*Yüzyılın Şiiri*] konu aldığı, Augustus'un altın çağının getirdiği mutluluk ve refahtır; kucağında iki tombul bebek bulunan, etrafı da refah ve doğurganlık sembolleriyle çevrili genç anne Tellus'un yer aldığı ünlü panonun yanında bir silah yığının üzerinde oturan ve altın çağın elzem unsuru olarak görülen barışın muhafızlığını yapan tanrıça Roma'nın panosu vardır. *Ara Pacis*'in heykeltraşları bu panolarda farklı kökenleri olan etkileri ve modelleri geliştirip bir araya getirirken (Aeneas'ın yer aldığı peyzajda Hellenistik kökenli natüralizm etkisini gösterir, ama Aeneas'ın başı Erken Klasik çağın prototipleri doğrultusunda şekillendirilmiştir ve ona hey-

Tellus ve tanrıça Roma

betli ve otoriter bir nitelik katar) gibi, ve yapının dış kısmının tamamının alt tarafı boyunca uzanan son derece zengin çiçekli frizde hayal güçlerine sınır tanımazken, geçit töreninin tasvirinde ağır ve görkemli bir ritme başvurmuşlardır: burada, katı bir hiyerarşik düzen doğrultusunda, Iulius soyunun üyeleri ve *pontifex maximus* kıyafetiyle Augustus yer alır ve figürlerin arka plan üzerindeki keskin hatları bütün ayrıntıların kolaylıkla görülmesine izin verir. Bu kabartmanın Klasisizmin etkisindeki sözdizimi, imparatorluk ailesinin hanedan iddialarını ebedi bir şimdiki zamana yansıtarak toplumsal düzeni ve uyumun teminat altına alındığını ilan eder. Dolayısıyla Klasik çağ Atina'sının büyük başyapıtlarının, yeni devleti, ritüellerini ve mitlerini yüceltecek anıtlar yoluyla iletilen mesaja görkem ve otorite katacak ihtişam, anlatım gücü, saygınlık, görkem ve ebediyet duygusu gibi özelliklere sahip oldukları kabul edilir; aynı zamanda Yunan sanatının, *mos maiorum*'u, geçmişin, yani Cumhuriyet döneminin iyi Romalı yurttaş idealini canlandırmayı amaçlayan Augustus'un çağının başvurduğu ideoloji açısından temel olan ağırbaşlılık, itidal, denge, ölçülülük gibi kavramları ifade etmek için örnek bir model teşkil ettiği takdir edilir. Bu durumda eskilerin, yani modern dünyaya göre klasik olanı temsil edenlerin de kendi "Klasik" çağının var olduğunu söylemek mümkündür. Klasik Yunan sanatına bu kadar geniş sayıda anlamın ve değerin atfedilmesinin ardında, Hellenistik dönemden itibaren sanat eserlerinin ideal değerlerini ve pedagojik niteliklerini vurgulayan ve estetik özellikler ile ahlaki içerik arasında mükemmel denge ararken özlemle geçmişe başvuran bir sanat eleştirisi yatar.

İktidarın Tasvir Edilemez Çehresi: Augustus'un Portresinin Evrimi

Bu denge arayışı, Augustus'un imgesinin Antonius ile olan ihtilaf yıllarından imparatorluğunun son dönemine kadar geçirdiği evrimi yorumlamanın anahtarını teşkil eder. Octavianus'un MÖ 40 civarına tarihlenen ilk bilinen portreleri, Büyük İskender'in ikonografisi başta olmak üzere Hellenistik kralların portre modellerinin etkisini yansıtır: yoğun duygusallık ve hatırı sayılır bir ruhsal enerji sergileyen bu eserler, Cumhuriyet döneminin sonlarında genç ve dinamik bir komutanın ve siyasi liderin hırsını, kibrini ve kendini kanıtlama arzusunu yansıtırlar. Genç Octavianus'un somatik hatları, küçük gözleri ve kemikli yüzü, Fondi'de ortaya çıkarılan ve günümüzde Napoli Ulusal Müzesi'nde bulunan portresinde olduğu gibi yumuşatılıp şekil değiştirebilir veya muhtemelen anma amaçlı bir heykeline ait olup günümüzde Mallorca'daki özel bir koleksiyonda bulunan başında olduğu gibi vurgulanmış olabilir: her halükârda, saçlarının yapay dağınıklığı, boynundaki gerilim, yüzündeki endişeli odaklanma

İmparatorun modelleri ve fizyonomisi

daima öne çıkarılan özelliklerdir. Muhtemelen MÖ 27'de (yani *Augustus* [yüce] unvanını aldığı yıl) geliştirilen ve imparatorluğun binlerce sakini için imparatorun yüzü haline gelecek, Roma'da ve eyaletlerde, kamusal ve özel yerlerde, en heterojen araçlarla yüzlerce defa tekrarlanacak yeni portrelerde apaçık değişim görülür. Augustus'un yüzünde bireysel tutkulardan ve hırslardan uzak, ulvi bir nüans belirir, saldırganlığının yerini sakin, güven verici bir ifade alır; imparator artık yaşı belirsiz bir adamdır, yüz hatları parlatılarak yumuşatılmış, saçları kısa ve düzenlidir, ama her lülesi, klasik heykellerde olduğu gibi, büyük bir özenle işlenmiştir. İsimsiz bir sanatçı Klasik sanat repertuarından genelde Polykleitos'un *Doriphoros*'u ile özdeşleştirilen atletik bir heykeli model alarak, imparatorun Prima Porta Augustus'u olarak bilinen zırhlı heykelini yaratır ve birliklerine hitap ederken, yani çok önemli bir anda tasvir edilen komutanın askeri gücünü örnek alınacak bir istikrar ikonu haline getirir. Augustus'un geleneksel dindarlığı kamu ahlakını canlandırma girişimlerinin sembolü olarak, *pontifex maximus* kıyafetiyle tasvir edildiği Via Labicana'daki heykel muhtemelen I. yüzyılın başlarına aittir: neredeyse çileci bir ciddiyet takınmış çehresinin parlaklığı, bir ucu başını örten *toga*'sının zengin kıvrımlarıyla tezat oluşturur. Geç Cumhuriyet dönemine ait kral portrelerinde görülen duygusallıktan ve abartılı gerçekçilikten vazgeçme eğilimi özel portrelere de yansıyacaktır: Augustus döneminde imparatorluk ailesinin en önde gelen üyelerinin somatik hatlarının ve saç modellerinin yurttaşlar tarafından taklit edildiği görülür ve bu durum Geç Antikçağa kadar özel portrelerin daimi bir özelliği olmaya devam edecektir. Augustus'un yönetimi altında ihtilafların çözüm bulması ve yeni bir toplumsal düzenin oluşması, Cumhuriyet döneminin sonlarında ortaya çıkan şahsiyetçiliğin ve bu akımı yansıtan, sayısız etkiye ve yeniliğe açık, dinamik sanatsal üretimin sonu anlamına gelir. Bireysel alanda da, Augustus'un resmi sanatının sembolleri, motifleri, stili, ya siyasi bağlılıktan, ya moda olduğu için, ya da Augustus'un zekice planlanmış ikonografik propaganda projesinin her yere nüfuz etmiş olmasından dolayı, evden mezara tüm mekânlara hakimdir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Rubicon'dan Actium'a*, s. 124; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri*, s. 594; *Ailelerin Anılarından Toplumsal Temsiliyete Cumhuriyet Döneminde Roma Portreleri*, s. 679; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Romalılar ve Yunan Sanatı: Orijinal Eserler ve Kopyaları*, s. 751; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

Flavius Dönemi Sanatında Düzen ve Dünya Hâkimiyeti

Claudia Guerrini

Eski Roma'nın en bilinen anıtlarından bazıları Flavius hanedanıyla bağlantılıdır: Titus Kemeri ve Colosseum, Roma'nın evrensel imparatorluğun referans noktası ve ideal temsili merkezi olarak imajını yeniden tanımlama gibi karmaşık bir projenin unsurlarından bazılarıdır; Palatinus tepesinde yer alan ve Roma mimarlık tarihinin temel bir unsurunu ve hanedan sarayları için bir model teşkil eden büyük ikamet yapısı hanedanın son temsilcisi Domitianus tarafından yaptırılmıştır.

Düzene Dönüş

Nero'nun intihar ettiği (68 yılı) ve ardı ardına iktidarı ele geçiren "üç imparator" Galba, Otho ve Vitellius dönemlerine şiddetli çatışmaların eşlik ettiği çalkantılı dönemin sonunda, Judaea valiliği yapmış, altmış yaşlarında bir subay olan Titus Flavius Vespasianus Roma'nın ve imparatorluğun hâkimiyetini ele geçirir. Sabina bölgesinde, Rieti yakınlarındaki Falacrinae'da doğmuş olan Vespasianus, Antikçağ yazarlarının (örneğin Suetonius, *Vespasianus*, 1) belirtmekten geri kalmadığı gibi, bir *homo novus*'tur [yeni insan], mütevazı kökenlidir, Roma'nın senatör aristokrasisinden değildir ve Iulius-Claudius hanedanından imparatorların tersine, ünlü atalarıyla (örneğin Iulius Caesar), mitolojik atalarıyla (örneğin Aeneas), hatta Venus Genetrix gibi ilahi atalarıyla böbürlenemez; ayrıca, örneğin Augustus'un can çekişmekte olan cumhuriyeti fazla sarsıntıya yol açmadan bir monarşiye dönüştürmesine izin veren türden şahsi karizmaya da sahip değildir. Ama yeni imparator özellikle *pleb*'ler ve ordu açısından, Nero'nun Roma'da büyük yıkıma ve devletin iflasın eşiğine gelmesine yol açan çılgınlıklarından ve iç savaşın şiddetinden sonra düzene ve normalliğe dönüşün teminatını temsil eder; imparatorluğun yönetim yapılarını güçlendirecek idari yapılanmayı gerçekleştirenler de tam Vespasianus ile halefleri, yani oğulları Titus (79-81 arası imparator) ile Domitianus (81-96 arası imparator) olacaktır; böylece sonraki dönem yazarlarının altın çağ olarak niteleyeceği, Nerva'dan (96-98 arasında imparator) Marcus Aurelius'a (161-180 arası imparator) kadar uzanan dönemin temelleri atılacaktır. Vespasianus'un propagandası tam da kendi "normalliği"ni, dürüstlüğünü, (efsanevi) tutumluluğunu, kamu yararının şahsi çıkarlardan önce gelmesi gerektiği fikrini temel alır; halka kendini "onlardan biri" gibi sunan

Portrelerde gerçekçilik

imparatorun kendi imajı bu ilkeleri ve erdemleri en iyi şekilde temsil eder. Vespasianus'un *pleb* görünümlü, yüzü kırışıklıklarla kaplı, kel ve dişsiz, yaşlı bir çiftçi gibi tasvir edildiği ünlü bir portre akla Suetonius'un tasvirini getirirken ("Tıknaz yapılıydı, kolları, bacakları kalın ve güçlüydü, yüzünde emek sarfetmiş birinin ifadesi vardı", *Vespasianus*, 20) aynı zamanda alnını buruşturması ve keskin bakışları yoluyla güçlü bir iradeye ve hırsına işaret eder. Vespasianus'un bilinen diğer portreleri Iulius-Claudius imparatorluk portreleri kanonuna daha yakın, daha idealleştirilmiş, daha genç bir imajını yansıtırlar; ancak para emisyonlarıyla karşılaştırma sonucu görüldüğü üzere, imparatorun kendiyle ilgili yansıtmak istediği, Augustus'un ve haleflerinin portrelerinin steril, soğuk idealizminin tersine, gerçekçi bir imajdır.

Vespasianus'un halefleri, şişman Titus ile hantal Domitianus'un portreleri de gerçekçi bir eğilim sergiler; hanedana (dolayısıyla da imparatorluğa) istikrar kazandırarak taht verasetini gerekçelendirmek amacıyla babalarıyla olan fiziksel benzerlikleri vurgulanmıştır; ancak yüz hatlarının gerçekçiliği, özellikle Domitianus'un erken yaşta başlayan kelliğini örtme amaçlı özenli saç stilleri ve yapay kıvırcıklar yoluyla ifade edilen lüks ve şıklık eğilimiyle yumuşatılmıştır. Ancak lüks zevkini en iyi yansıtanlar, Flavius hanedanının kadın üyelerinin (örneğin Domitianus'un karısı Domitia Longina ve sevgilisi olan yeğeni, Titus'un kızı Iulia) portreleridir; bu dönemde Roma'nın ve eyaletlerin varlıklı sınıflarına bu lüks zevki hakimdir: zarif hanımların saç stilleri, en azından kısmen postişler, hatta gerçek anlamda peruklar yardımıyla elde edilen, dönemin en popüler kuaförleri tarafından hazırlanması çok para ve uzun saatler gerektiren, kıvırcıklardan oluşan bukleler şeklindedir ve Vespasianus'un kendi yönetim şekliyle örnek olmak istediği tutumluluğun ve çalışkanlığın tam tersine, savurgan ve hoppa saray hayatının ifadesidirler.

Peruklar ve saç stilleri

Restorasyon ve Geri Kazanım

Vespasianus başa geçtiğinde Roma son yılların acı verici olaylarının izlerini taşır: şehrin geniş bölgeleri ve bazı kutsal yapılar (örneğin Iuppiter Capitolinus Tapınağı) 64 yılında gerçekleşen yangından ve 69 yılındaki çatışmalar sırasında *Capitolinus* tepesinde çıkan yangından zarar görmüştür; Nero'nun şehrin merkezinde, kendi deyimiyle "bir insana yaraşır şekilde" yaşamasına izin verecek (Suetonius, Nero, 31), yaklaşık 80 hektarlık bir alanı özelleştirerek yaptırmaya başladığı, henüz tamamlanmayan *Domus Aurea*'nın görkemli, lüks, son derece maliyetli yapıları ise pervasızca ayaktadır. Dolayısıyla Vespasianus'un ilk işi, bir yandan zarar gören yapıların (özellikle tapınakların) restore edilmesine odaklanacak, diğer yandan *Domus Aurea*'nın olduğu alanı Nero'nun varlığından kurtarıp tiranın bencilce kendine sakladığı alanları halkın kullanımına geri kazandıra-

Nero'ya karşı Vespasianus

cak kapsamlı bir inşaat projesini başlatmaktır (beraberinde Roma *pleb*'leri için de hatırı sayılır bir istihdam politikası getirecektir). Vespasianus ile "tiran" Nero arasındaki ısrarcı, demagojik kıyaslama, Yaşlı Plinius'un (önce Vespasianus'un, sonra da oğlu Titus'un son derece sadık bir çalışanıdır) *Templum Pacis*'le [Barış Tapınağı] ilgili anlattıklarına (*Doğa Tarihi*, XXXIV, 84) ilham verir: buna göre İmparator Flavius, Nero'nun kendi konutunu süslemek için Yunanistan'da ve Anadolu'da yağmaladığı, Myron'un *İnek*'i, Pergamon'daki bronz adaklık grupları ile Polykleitos, Pheidias ve Leokhares'in heykelleri, Protogenes ile Nikomakhos'un tabloları gibi sanatsal başyapıtları halkın kullanımına sunar.

Son dönemde yürütülen kazılar sonucunda ayrıntıları iyice ortaya çıkan *Templum Pacis*'te bu eserler güllerin ve muhtemelen şifalı bitkilerin ekildiği, akar su kanallarının bulunduğu, üç yanı sütunları Assuan'ın pembe mermerinden yapılmış revaklarla çevrili, güneyi Pax'ın [barış] kült alanına açılan geniş bahçeye yerleştirilirler: burası, *Saepta* veya Agrippa Kaplıcaları gibi, Augustus döneminde ortaya çıkan, Roma *pleb*'lerine ünlü heykellerle dolu, gölgelik, serin parklarda gezintiler gibi seçkin sınıfların pahalı zevklerini tattırmaya yönelik yapıları andırır. Ancak *Templum Pacis* bundan çok daha fazlasıdır: Cumhuriyet döneminde *macellum*'un ("pazar") bulunduğu alana 71-75 arasında, Yahudi isyanının bastırılmasından ve Kudüs'ün fethinden ele geçirilen ganimet kullanılarak inşa edilen ve o zaferin ünlü sembolleri olan Kudüs Tapınağı'nın gümüş trompetleri ile yedi kollu şamdanı içeren tapınak, Vespasianus'un Roma için hem sınırlarda hem de iç savaşın sona ermesiyle ülke içinde teminat altına almayı başardığı barışa adanmıştır; *Templum Pacis* artık barışın hüküm sürdüğü Roma'nın imparatorluk içindeki merkezi rolünün ve dünya üzerindeki hâkimiyetinin sembol anıtıdır ve muhtemelen *Praefectura Urbis*'in mekânı olan bir yan salonunun duvarında şehrin *Forma Urbis* [Şehrin Şekli] olarak bilinen, şehrin büyük, muhteşem mermer haritası yer alır (haritanın Severus döneminde geçirdiği tadilat sonrası bazı parçaları günümüze ulaşmıştır ve Roma'nın topografisinin yeniden kurgulanması açısından son derece değerli bir belge niteliğindedir).

Templum Pacis

Domus Aurea'yı oluşturan yapıları şehre geri kazandırma projesi Titus döneminde de, *Esquilinus* tepesinde muhteşem bir kaplıcanın açılmasıyla devam edecektir (bu yapıdan geriye, Andrea Palladio'nun 1540 civarında yaptığı bir harita dışında bir şey kalmamıştır); bu yapının ne kadar kısa bir sürede inşa edildiğine bakılırsa, Nero'nun konutunun özel kaplıcalarının uyarlanmış hali olması mümkündür. Ayrıca Roma'nın yüzyıllardır en ünlü ve en çok sevilen sembolü olan ve ilk olarak Vespasianus tarafından planlanan anıtı da tamamlanır: Flavius Amfitiyatrosu'nun günümüzde çok bilinen *Colosseum* adı hatırı sayılır boyutlarından değil de Nero'nun *Collossus*'una, yani Yunan sanatçı Zenodoros tarafından Iulius-Claudius hanedanının son imparatoru için gerçekleştirdiği 35 metre yüksekliğindeki bronz heykele (dolayısıyla bilinen en büyük heykele) olan yakınlığından kaynak-

Colosseum ve gösteri mekânları

lanır (heykel sonradan Vespasianus tarafından, yüzünün değiştirilmesi ve ışınlı bir tacın eklenmesiyle Helios, yani tanrılaştırılmış güneş heykeline dönüştürülmüştür). Roma'da gösteri mekânları, Pompeius Magnus, Iulius Caesar ve Augustus'un önceden zaten farkına vardığı gibi, halkın onayının manipülasyonu açısından önemli yerlerdir: *Palatinus*, *Esquilinus* ve *Caelius* tepeleri arasındaki vadide, önceden *Domus Aurea*'nın merkezindeki yapay göletin yerine inşa edilen *Colosseum* da Flavius hanedanının *pleb*'lerin memnun edilmesine yönelik demagojik politikasının anlamlı bir örneğidir. Bu heybetli yapının (yüksekliği 50 metre civarında, elipsin en geniş yerindeki çapı da 188 metredir) inşası çevresindeki alanın tamamının yeniden düzenlenmesini gerektirir ve alan, gladyatörlerin antrenman yapması ve konaklaması için dört kışla (aralarında *Ludus Magnus* da [Büyük Gladyatör Okulu] vardır) kullanılan silahların muhafaza edildiği bir *armamentarium* ve oyunlar sırasında kullanılan sahne donanımının inşası için bir *summum choragium* içeren, gösterilerle bağlantılı devasa bir yapı bütününe ayrılır. Amfitiyatro, yapının heybeti ile şeklinin ahengi, zarafet ile sadelik arasında mükemmel bir sentez oluşturur, Flavius döneminin mimarlığını niteleyen inşaat ustalığının ve teknoloji alanındaki hatırı sayılır kabiliyetlerin en mükemmel örneğidir: yapının dış halkası üst üste dört kattan oluşur ve ilk üçü ritmik bir şekilde yerleştirilmiş, yarım sütunlarla (ilk kattakiler Toscana, ikinci kat İon, üçüncü kat Korinthos düzenine aittir) çerçevelenmiş kemerlerden oluşur, en üst, kapalı katta ise Korint düzeninde kabartma sütunların arasında pencereler yer alır. Zemin kattaki kemerlerden geçilerek *cavea*'ya [oturma bölümü] çıkan merdivenlere ulaşılır; *cavea* 50 ila 75 bin arası seyirci alır ve seyirciler, Roma toplumunun katı sınıfsal düzeninin görsel bir temsili şeklinde, toplumsal konumları doğrultusunda, birbirinden katı bir şekilde ayrılmış beş bölgeye yerleştirilir. *Cavea*'nın merkezindeki arenayı kaplayan ahşap platformun altında, koridorlardan ve *venatio*'larda (vahşi hayvan avı) ve *munus*'larda (gladyatörler arası mücadele) kullanılan vahşi hayvanlar ile gerekli teçhizatın tutulduğu odalardan oluşan bir labirent yer alır. Bu yapı Titus döneminde, 80 yılında törenle açılır, 100 gün süren kutlamalarda 5000 kadar vahşi hayvan öldürülür; ancak en üst katın dışına altın kaplı kalkanlar taktırarak ve özellikle yer altındaki bölümlerde önemli değişiklikler yaparak anıtı asıl tamamlayan, Titus'un halefi Domitianus'tur.

Domitianus, *dominus et deus*

Domitianus Colosseum'un yanına yine boş zaman geçirmeye yönelik yapılar olarak, atletizm müsabakaları için bir *stadium* (pist kısmında, bilindiği üzere, Antikçağ ile Modern Çağ arasındaki kentsel devamlılığın olağanüstü bir örneği olan Navona Meydanı yer alır) bir de müzik müsabakaları için bir *odeum* yaptırır: Domitianus'un Pan-Hellen yarışları örnek alarak 86'da başlattığı *Ludi Capitolini* müsabakaları için inşa edilen bu yapılarla Pompeius'un MÖ

55'te, kendi adını taşıyan büyük mermer tiyatroyu inşa ederek açtığı *Campus Martius*'un güney kısmının oyunlara ve eğlenceye ayrılma planı gerçekleştirilmiş olur. Domitianus döneminde inşaat faaliyetleri neredeyse telaşlı bir hal alır ve şehrin hemen her yerinde izleri görülebilir; Vespasianus döneminde olduğu gibi hem zaten var olan yapılar restore edilir (80'de Roma'da yer alan büyük bir yangın sonucunda *Capitolinus* tepesi ile *Campus Martius* tamamıyla yanar, şehrin başka bölgeleri de zarar görür) hem de yeni, anıtsal yapılar inşa edilir. Ancak Domitianus'un Roma'yla ilgili planları, babasınınkinden ve ağabeyinkinden çok daha iddialıdır: bu projelerin amacı hem imparatorun ait olduğu Flavius soyunu ve kendi başarılarını yüceltecek hem de şehre imparatorluğun benimsediği otokratik eğilimleri temsil edecek yeni bir kentsel imaj kazandıracak anıtları Roma'nın dokusuna dahil etmektir. Domitianus kendini Roma yurttaşlarına askeri *virtus* [erdem] ve dini *pietas* [tanrılara saygı] gibi geleneksel değerlerinden ilham alan biri olarak tanıtmaya eğilim gösterir; onun döneminde Roma'nın kutsal yapıları büyük gelişme gösterir ve özellikle imparatorun ayrıcalıklı bir ilişki içerisinde olduğunu gösterdiği tanrılar onuruna yeni tapınaklar inşa edilir.

Domitianus'un kendisini koruduğuna inandığı ve neredeyse batıl inanç düzeyinde bir kült adadığı tanrıça Minerva'dır (Suetonius, *Domitianus*, 15); Minerva'ya adanan tapınak, Domitianus tarafından inşa edilen ve 95 yılında faal olduğu bilinen, ama resmi açılışı Nerva tarafından 97'de yapılan *Forum Transitorium*'un [Geçiş Meydanı] dar meydanının kuzeydoğu tarafında yer alır; bu yapı bütünü, iktidarın Iulius-Claudius hanedanından, onlar gibi Roma'ya düzen ve ihtişam kazandıracak olan Flavius hanedanına geçişinin meşruiyetini vurgularcasına Vespasianus'un *Templum Pacis*'i ile Caesar ve Augustus *Forum*'ları arasında bulunur. Eldeki mekânın kısıtlı boyutları (120x 45 m) yenilikçi mimari çözümlere başvurmayı gerektirir; meydanın çevresindeki kanonik revakın dipteki duvara yaslanan ve kirişler yoluyla ona bağlanan, Korint düzeninde sıra sütunlarla ikamesi gibi çözümler II. yüzyıl mimarlığında sıklıkla kullanılacaktır. Bu sütunlardan geriye iki tanesi ile üzerinde yün eğirme ve dokuma gibi kadınlara özgü faaliyetlerin tasvir edildiği bir alçak kabartma bulunan friz parçası kalmıştır; bu gibi faaliyetlerin hamisi olan tanrıçanın (buradaki unvanı *Ergane*, yani "çalışkan"dır) imgesi kornişin üzerinde kabartma şeklinde resmedilmiştir; sütunların üzerindeki bu çıkıntılı bölümde, Athena-Minerva'nın bir diğer niteliğini; savaşçılığını vurgulamak amacıyla, Roma'ya boyun eğmiş ulusların imgelerinin bulunmuş olması muhtemeldir. Bu bütünün zengin renkleri ve sütunlu cephenin dinamizminden kaynaklanan ışık-gölge tezadı, süslemelere dahil oldukları sanılan altın kaplı bronz unsurlarla ve farklı renklerin kullanımıyla vurgulanmış olmalıydı.

Minerva Tapınağı

Domitianus'un kentsel dokuya dahil ettiği, hanedan kültüne yönelik yapılar, cumhuriyetçi kurumlara sahne olan *Forum Romanum*'a bile neredeyse zorbalıkla ulaşır: imparator burada, *Tabularium*'un [arşiv dairesi] hemen önünde, ve

meydanın doğuya bakan kenarında yer alan, *Divus Iulius* [Tanrı Iulius] Tapınağı'nın karşısında, tanrılaştırılmış Vespasianus'a adanmış bir tapınak yaptırır. Edebi kaynaklara göre Domitianus'un doğduğu evden geriye kalanlar üzerine kurulan Templum Gentis Flaviae [Flavius Soyunun Tapınağı] hem kült, hem yüceltme hem de mezar işlevi görür; uzun bir süre boyunca bu tapınağın *Quirinalis* tepesinde (burada muhtemelen bulunan amcası Titus Flavius Sabinus'un evi, Domitianus'un doğduğu ev sanılırdı) olduğu sanılırsa da, aslında Diocletianus Hamamında ortaya çıkarılan, Domitianus dönemine ait yapılardan geriye kalan ve dönüşümlü olarak dörtgen ve yarım daire şeklinde eksedralar içeren büyük bir revaktan kısımlar içeren heybetli kalıntılar ona ait olmalıdır; bu alanda hem günümüzde Napoli Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilen Titus'un devasa bir portresi hem de sayısız kabartma parçası (XX. yüzyıl başlarında onları satın alan koleksiyoncunun adından dolayı Hartwig kabartmaları olarak bilinirler) bulunmuştur; bu kabartmalar muhtemelen anıtsal bir sunağa veya Flavius soyunun anıt mezarını oluşturan bu yapı bütününün giriş kemerine aitti.

Hanedan tapınakları

Onursal taklara zaafı olan Domitianus, Roma'da bu taklardan o kadar çok yaptırır ki Romalılar (anonim olarak elbet) duruma alaycı itirazlarla tepki verirler: Domitianus'un taklarının, İmparatorun öldürülmesinden sonra senato tarafından kararlaştırılan *damnatio memoriae*'ı [hatıranın lanetlenmesi] izleyen yıkım sürecinde en favori hedeflere dönüştükleri anlaşılıyor, zira bu yapılardan geriye anma amaçlı kabartmaların sayısız parçasından ve Centocelle yakınlarında ortaya çıkarılan, Domitianus için çalıştığı anlaşılan müteahhit Q. Haterius Tychicus'a ait olduğu sanılan ünlü Haterii mezarının kabartma süslemelerinden başka bir şey kalmamıştır (aynı mezarda Colosseum'un ilginç bir tasviri de yer alır: en üst katı henüz yoktur, ikinci ve üçüncü katın kemerleri de arka fondan ayrı heykellerle süslenmiştir).

Onursal taklar

Domitianus'un ayakta kalan tek takı olan Palatinus tepesinin yamacındaki ünlü Titus Takı'nın, üzerindeki sade yazıtta sadece tanrılaştırılmış Titus'un adı olduğu için yıkımdan kurtulduğu sanılır; takın imparatorun tanrı ilan edildiği 81 yılında inşa edilmiş olması muhtemeldir. Merhum imparatorun tanrılaştırılması, bir kartala binmiş olarak tasvir edildiği tonozdaki kabartmanın konusudur. Takın doğu tarafında, Vespasianus ile Titus'un Kudüs'ü fethettikten sonra, 71 yılında düzenlenen zafer alayının resmedildiği son derece yüksek kabartmalı bir frizin bir parçası kalmıştır, kemerin iç kısmındaki iki büyük pano ise aynı zafer alayının iki anına odaklanmıştır: kuzeye bakan panoda, tanrıça Roma'nın ve *fasces*'leri [çubuk demeti] taşıyan *lictor*'ların ardında, zafer arabasında, Zafer tarafından taçlandırılmış Titus tasvir edilmiştir, onu senatonun ve Roma halkının *genius*'ları [koruyucu ilahi varlık] izler; güneye bakan panoda da zafer alayının *Porta Triumphalis*'ten [Zafer Kapısı] geçişi resmedilmiştir: Kudüs'ten yağmalanan ve tahtırevanlarla

Titus Takı

taşınan ganimetin arasında Süleyman'ın Tapınağı'ndan yedi kollu şamdan ile gümüş trompetler göze çarpar. Olgunluk çağındaki tarih konulu Roma kabartmalarının anlaşılması açısından büyük önem taşıyan bu panolarda sergilenen yeni ve cüretkâr stil dili, figürlerin farklı kabartmaları, girift bir şekilde üst üste getirilen düzlemler ve kapının perspektif tasviri yoluyla hatırı sayılır derecede bir illüzyon etkisi yaratan bir uzam ve hareket algısı yansıtır.

1939'da Papalık Evrak Dairesi konağının altında ortaya çıkarılan iki ünlü kabartma, Augustus döneminin klasisizminin etkisinde, daha ölçülü ve geleneksel bir stilde yontulmuştur; ilkinde ("A" kabartması) Vespasianus'un Yahudi Savaşı sonrası Roma'ya *adventus*'u (yani varışı) ve genç Domitianus'la karşı karşıya gelişi temsil edilmiştir; ikincisindeyse Domitianus'un kendisinin *profectio*'su (askeri bir sefer için yola çıkış) veya belki de bir *adventus*'u tasvir edilmiştir ve kabartmaların yeni bir anıtta yeniden kullanımı öngörülerek, imparatorun yüzünün sonradan Nerva'ya benzeyecek şekilde değiştirildiği görülebilir. Flavius döneminin imgeler yoluyla propaganda motifleri, hanedanın devamlılığı ve imparatorun askeri *virtus*'u [yiğitlik], görkemli ve etkili bir stilde ele alınmıştır ve gerçek şahsiyetlerle bir arada Domitianus'a selam veren Roma Senatosu ve Halkının kişileşmiş halleri ve ona eşlik eden hamisi Minerva ve Mars gibi tanrılar da yer alır, bu arada tanrıça Roma da imparatoru kolundan (belki de zafere doğru) iter. Bu kabartmaların ait olduğu anıt konusunda çeşitli tezler öne sürülmüştür: bütünün görkemi göz önüne alındığında, söz konusu yapının 83'te Chattilere karşı kazandığı zafer sonrasında Domitianus tarafından yaptırılmış bir zafer kapısı olması mümkündür.

A kabartması ve *profectio* veya adventus'lu kabartma

89 yılında Chattiler ve Dacialılara karşı kazandığı zafer, hırslı imparatora Roma siyasi gelenekleri açısından belki de en provokatif ve en saldırgan anıtını yaptırmak için bir fırsat sunar: Statius'un *Silvae* adlı şiirlerinden ilkinde konu ettiği, Cumhuriyet döneminin *Forum*'unun tam ortasına yerleştirilen devasa bronz heykel *Equus Domitiani*'den [*Domitianus'un Atı*] geriye sadece para üzerindeki tasviri ile gerçekten heybetli boyutlara (yüksekliği en az 11 metre, uzunluğu yaklaşık 10 metre) sahip olduğunu görmemize izin veren kaidesinin izleri kalmıştır. İmparator, sol elinde bir Minerva heykeli, sağ eli barışçıl bir hareketle ileriye doğru uzanmış olarak tasvir edilmiştir; atı bir ayağıyla, boyun eğdirilen ulusları simgeleyen Ren nehrinin başını ezer; heykelin kaidesinde de Hümanizm dönemi yazarlarının alıntıları (en önemlisi, Francesco Petrarca'nın *De remediis utruisque Fortunae* [*İyi ve Kötü Talihe Karşı Çareler*], I, CXIII'te sunduğudur) doğrultusunda yeniden kurgulanabilen, imparatorun birinci şahıs olarak başarılarını anlattığı, *elegia* beyitleri şeklinde tumturaklı bir yazıt yer alıyor olmalıydı.

Equus Domitiani

Dominus et deus [Efendi ve Tanrı] unvanını seven Domitianus'a yaraşır bir anıttır bu; imparatorun *Palatinus* tepesinde, *Forum Transitorium* gibi Domiti-

anus dönemi başka yapılardan da sorumlu olması muhtemel olan mimar Rabirius'a yaptırdığı olağanüstü konut da tanrılara yaraşır bir yapıdır. İmparatorluk döneminin sonlarına kadar (genişletme ve tadilat amaçlı bazı değişikliklerle birlikte) imparatorların kentsel ikametgâhı olacak olan bu yapı, temsiliyet amaçlı bölümü (*Domus Flavia* olarak bilinir) ve özel ikamet bölümü (*Domus Augustana*) ile hanedan sarayı modelini teşkil eder. Günümüze ulaşan yapıların çeşitliliği ve devasa boyutları modern ziyaretçiler üzerinde büyük etki yaratmaya devam eder; yapılar farklı düzeylerde yer alır ve geniş bahçelerle çevrilidir (aralarında özel hipodrom işlevi gördüğü sanılan *stadium* da vardır), bahçelerde de karmaşık biçimli büyük çeşmeler vardır (Domus Flavia'nın dörtgen *peristylium*'unun [etrafı sütunlarla çevrili avlu] merkezinde labirent şeklinde sekizgen bir çeşme yer alır) ve o dönemde çok sayıda heykel içeriyor olmalıydı.

Palatinus tepesindeki konut

İç mekânların lüksü ve ihtişamı, görkemli mermer kaplamaları ve odaları, yüzlerce misafir ağırlanabileceği şölenlerin düzenlendiği salonları (örneğin kaynaklarda adı geçen *Coenatio Iovis*) ve kabul mekânlarını süsleyen heykeller konusunda bir fikir edinmemizi sağlayacak unsurların sayısı çok azdır ne yazık ki. Bu mekânlardan biri, Domus Flavia'nın *perystilium*'una açılan, bir ucunda *apsis* [üzeri yarım kubbe ile örtülü, yarım daire şeklinde çıkıntı] bulunan ve *Aula Regia* [Kraliyet Salonu] olarak bilinen görkemli bir salondur: duvarlarında sıralanan farklı biçimlerde nişlerin içinde, XVIII. yüzyılda renkli mermerden devasa tanrı heykelleri bulunmuştur: imperator burada, *dominus et deus* Domitianus'un haşmetini ön plana çıkaracak, özenle planlanmış, etkileyici bir sahnede *apsis*'in ortasındaki bir tahta oturarak tebaasını kabul ediyor olmalıydı.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri*, s. 594; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909

Taş Kitap: Traianus Sütunu (Ve Kız Kardeşleri)

Claudia Guerrini

İmparatorluk dönemi Roma'sının en simgesel ve ünlü anıtlarından biri olan Traianus Sütunuyla yeni bir anıt türü ortaya çıkar: anlatımsal sahnelerle süslü sarmal sütun karmaşık işlevlere sahiptir ve çok çeşitli siyasi propaganda mesajları için bir araç teşkil eder. Bu sütun şeklinin yaratıcısı isimsizse de, Roma sanat tarihinin en dahiyane ve büyüleyici şahsiyetlerinden biri olmalıdır.

Traianus *Forum*'u ve Sütunu

101-102 ve 105-106 yıllarındaki askeri seferler sayesinde Dacia'nın (günümüzde Romanya'ya tekabül eder) fethedilmesi üzerine İmparator Traianus'un karşısına, zaferlerini ve *optimus princeps* [en iyi princeps, İmparator] olarak kendi şahsiyetini sonsuza kadar onurlandıracak muhteşem bir anıt yaptırmak için en uygun fırsat çıkar (ve gerekli finans kaynakları da eline geçer). İmparatorluk *Forum*'larının uzun süreli inşaat döneminin sonunda, 107-113 yılları arasında Traianus *Forum*'u aralarında bir sırt bulunan Quirinalis ve Capitolinus tepelerinin yamaçlarının kesilmesi sonucunda ortaya çıkan düzlüğe inşa edilir; projeden sorumlu mimar, aynı zamanda imparatorun Dacia'daki seferlerine de katılmış askeri bir mühendis olan Şamlı Apollodoros'tur. Apollodoros, Traianus'un seleflerinin *Forum*'larına kıyasla son derece yenilikçi ve muhtemelen askeri kampların planına atıfta bulunan bir yapı bütünü planlar. Forum'un merkezinde bulunan geniş meydanı etrafı, içinde eksedraların yer aldığı revaklarla çevrilidir ve bir yanında büyük bir salon ve ardında Augustus *Forum*'una ulaşan revaklı bir avlu, diğer yanında da uzun planlı, neflere ayrılmış, kısa kenarları *apsis*'li görkemli bir yapı olan Ulpia *Basilica*'sının ön cephesi bulunur. *Basilica*'nın ardında, iki yanında kütüphanenin iki büyük salonu (muhtemelen biri Yunan edebiyatına, diğeri Latin edebiyatına adanmıştır: bu, İmparatorluk dönemi Roma'sı gibi temelde ikidilli olan bir kültür için alışılageldik bir düzendir) bulunan oldukça küçük bir avlu, muhtemelen İmparatorluk *Forum*'larının tamamı için anıtsal bir giriş olarak tasarlanan devasa bir kapı yoluyla *Campus Martius*'a açılır. Beyaz Luni mermeri ve imparatorluğun en uzak yerlerinden getirilmiş renkli mermerlerden yapılmış bu yapı bütününün görkemli süslemelerinde imparatorun (atlı heykeli, revaklı geniş meydanın odak noktasını teşkil eder) Dacialılara karşı kazandığı zafer yüceltilmiştir; yenilgiye uğrayan ama duruşları vakur ve asil olan,

Dacia zaferini anma

ulusal kıyafetleri içindeki Dacialılar, *Basilica*'nın kornişi üzerinde ve meydana açılan revaklarda farklı boyutlarda ve farklı mermerlerden heykellerle temsil edilmiştir. O askeri seferlerin ve Roma'nın zaferinin tarihi, iki kütüphane arasındaki avlunun ortasında heybetli bir şekilde yükselen, anlatımsal sahnelerle süslü sütunun üzerinde imgeler yoluyla anlatılmıştır. Traianus Sütunu çeşitli işlevleri yerine getirmek üzere tasarlanmıştır. Kaidesinin üzerindeki yazıtın da tanıklık ettiği üzere, 100 Roma ayağına denk gelen yüksekliği (kaide dışında toplamda 29,60 metre), Forum'un inşa edilmesi için kesilmiş olan yamacın yüksekliğine eşittir, dolayısıyla insan eliyle yok edilmiş bu doğal unsur için büyülü-kutsal anlamda bir "ikame" rolü de üstlendiğini varsaymak mümkündür. Ayrıca sütunu oluşturan, beyaz Luni mermerinden 17 devasa tamburun içinde bir döner merdivenin (sütun için kullanılan "*coclide*" [sarmal] nitelemesi, salyangoz anlamına gelen Eski Yunanca *kokhlea*'dan türemiştir) kazıldığını hatırlatmakta yarar vardır; bu merdivenden ulaşılan terastan, daha önce burada yer alan tepeden görülen manzaranın tadını çıkarmak mümkündür.

Ancak anıtın anıt mezar yönü de söz konusudur: tipolojik açıdan bir mezar sunağına benzeyen ve büyük meydana açılan *Basilica*'nın ön cephesinde, kornişin üzerinde yer alan silahlı zafer alayına benzeyen sahnelerle süslenmiş olan kaidesinin içinde, iki ön odadan sonra, içinde imparatorun kemiklerinin konduğu kap için yapılmış (Eutropius'un *Breviarium ab urbe condita*, VIII, 5, 2'de anlattıklarına göre kaplar altındandır) banklar bulunan gizli bir mekân yer alır. Roma'da yaygın olan bir mezar modeli doğrultusunda anıtsal ve olağanüstü yapısına rağmen mezarın (yani kaidenin) işareti haline gelen sütünün anıt mezar işlevden, yukarıda değinilen yazıtta söz edilmemiştir, projenin başlangıcında tasarlanmamış olması mümkündür; ancak Arkaik dönemden itibaren Roma yasalarına göre ölülerin defnedilmesinin yasaklandığı *pomerium* bölgesi içerisinde olduğumuzu da göz önüne almamız gerekir, dolayısıyla mezarın varlığın tanrılaştırılmış olan merhum kişinin olağanüstü ayrıcalığı sayılabilir. Ancak imparatorun tanrılaştırılması ve naaşların *pomerium* içerisinde defnedilmesini yasaklayan kadim yasa açısından istisnaların belirlenmesi sadece senato tarafından ve sadece imparatorun ölümünden sonra alınabilecek kararlardır; resmi kurallara bağlı kalmaya büyük önem veren Traianus, bu gibi onurlandırmaları kendi için öngörebilir ve *Forum* ile Sütun projelerini bu doğrultuda tasarlamış olabilir, ancak Sütun'u kendi mezarı haline getirme niyetini açık bir şekilde ilan etmiş olamaz.

Anıt mezar

Ancak bu sütunu sıra dışı bir şekilde niteleyen, anıt mezar işlevinden çok, onursal anıt işlevidir. Sütunun başlığı üzerinde, Yaşlı Plinius'a göre (*Doğa Tarihi*, XXXIV, 27) sütunun diğer ölümlülere kıyasla daha çok yüceltilen şahsiyetin tasvirini hem ideal hem de somut olarak yükseltme işlevi gördüğü en kadim ve prestijli Roma onursal anıtı tipolojilerinden biri doğrultusunda imparatorun zırhlı, devasa bir heykeli bulunurdu. Günümüzde Traianus Sütunu'nun

üzerinde artık *optimus princeps* Traianus'un değil, Papa V. Sixtus (1585-1590) emriyle yerleştirilmiş olan *princeps apostolorum* [havarilerin imparatoru] Aziz Paulus'un heykeli vardır. İzleyicinin bakışı günümüzde olduğu gibi eskiden de, sütun boyunca 23 kıvrım oluşturacak şekilde dönen yaklaşık 200 metrelik frizin sarmal seyrini izleyerek zirvedeki heykele ulaşır. Bu frizin üzerindeki, son derece ayrıntılı ve stil açısından olağanüstü bir çaba sergileyen bir alçak kabartmada, sürekli anlatımı temel alan kompozisyon ilkesi doğrultusunda Dacialılara karşı yürütülen iki seferde olanlar anlatılır ve iki seferi birbirinden ayırt etmek için sütun yüksekliğinin ortalarında bir kalkan üzerine yazı yazan tanrıça Victoria'ya [Zafer] yer verilmiştir.

Onursal anıt

Tarih konulu kabartma geleneğinin en olgun ifadesini kazandığı bu kabartmalarda Roma sanat dilinin en hakiki karakterini tespit etmek mümkündür: bu anıtta Hellenistik kaynaklı stil ve sentaks unsurları ile zafer alayı resimleri ve tarih konulu kabartmalar gibi Roma'ya özgü türlerin ardındaki anlatım ve yüceltme gereksinimleri sorunsuz bir şekilde bir araya getirilmiştir. Ranuccio Bianchi Bandinelli (1900-1975) bütün bunların ardında büyük bir sanatçının olağanüstü kişiliğinin üniter projesinin yattığına inanır: Şamlı Apollodoros olduğu sanılan "Traianus'un başarılarının Ustası" mimari bir unsur olarak sütun ile kabartma süslemesi arasındaki ahenkli dengenin sorumlusudur. Bu figüratif frizin fiilen okunabilirliği sıklıkla tartışma konusu olmuştur: daha önce de değindiğimiz gibi, Sütun oldukça küçük bir avluda, iki kütüphane yapısı ile *Basilica*'nın arasına sıkıştırılmıştı: bu durumda frizin sarmal seyrini izlemek mümkün değildi (zaten günümüzde de değildir) ve usta sanatçı bu durumun bilincinde olmalıydı.

Tarih konulu kabartmalar

Paul Veyne ilginç bir araştırmasında (*Propagande expression roi, image idole oracle in "L'homme"*, 1990, 30. 114, s. 7-26) sütunun halka bilgi sağlamaktan çok Traianus'un hâkimiyetinin sembolü olarak niteliği üzerinde durmuştur: sütun imparatorun şanının imgesi olduğu için çok yüksek olmalı ve süslemeler açısından çok zengin olmalıdır. Fransız araştırmacının vurguladığı gibi izleyici, ayrıntıların okunaklı olmadığı bu gibi resmi sanat örnekleri karşısında her şeyden önce sanatçının hiçbir tasarrufa gitmeden, büyük bir titizlikle çalıştığı ve bu eseri kendisi için değil, kendisinden daha dikkatli ve daha uygun bir konumda bulunan, bütün ayrıntıları takdir edebilecek ideal bir izleyici için yarattığı izlenimini elde etmelidir.

Hâkimiyet sembolü

Her halükârda, Traianus Sütunu'nun kabartmaları açısından tek olası okuma şekli dikey bölümler şeklindeydi (ve hâlâ da öyledir) ve kabartmanın tamamının en anlamlı, en mesaj yüklü sahnelerinden bazıları bu şekilde yerleştirilmiştir. Örneğin anıtsal kapının meydana giren farazi bir izleyicinin ilk olarak göreceği, *Campus Martius*'a bakan dikey eksen boyunca aşağıdan yukarıya, katırdan düşen çiftçi (Traianus'un zaferini önceden haber veren hayırlı bir alamet olarak yorumlanması gerekir) gibi ünlü ve tartışmalı bir sahne, kalkanı

üzerine yazı yazan, dolayısıyla da ilk Dacia seferinin olumlu sonucunu ilan ederken, ikincisinin de benzer şekilde sonuçlanacağını haber veren Victoria ve Dacia kralı Decebalus'un intiharı (Decebalus'un kendini öldürmesi, hem Romalıların elde ettiği zaferin sonucu hem de Dacialıların asaletinin ve haysiyetinin sembolik bir imgesidir, bu durumda onları yenilgiye uğratan Romalıları daha da değerli kılar), gibi önemli bir olay yer alır. Kabartmaların ardındaki kompozisyon stratejisi ayrıca çeşitli sahnelerin ve formatların tekrarı yoluyla izleyicinin bakışını yönlendirmeyi amaçlar ve siyasi propaganda açısından en önemli mesajı içerir: tasvir edilenler, savaş sahnelerinden çok (kabartmadaki sayıları çok yüksek değildir), Roma'nın emperyalizmini olumlu bir şekilde, uygarlaştırıcı bir eylem olarak göstermeye yönelik, Romalı lejyonerlerin gerçekleştirdiği orman açma veya kamp ve kale inşaatı gibi eylemlerdir.

Dikey hatlar şeklinde okunabilirlik

Kabartmada 59 defa yerverilen ve daima kolaylıkla teşhis edilen Traianus'un kendi de izleyicinin bakışını yönlendirir; imparator savaşta fiili olarak yer almayıp genelde elçileri kabul eder, tanrılar onuruna kurban törenleri düzenler veya askerlerine hitap eder: askeri açıdan cesareti değil, dini *pietas*'ı, siyaset alanındaki bilgeliği, ordu ve imparatorluk açısından temel rolü vurgulanır. İzleyicilerin figüratif anlatım.n tamamının seyrini izlemesi değil, bu temel yönlerini yakalaması öngörülür. Peki ama bu durumda neden önceden örneği görülmemiş, tamamıyla özgün, sütunun yüzeyini saran, hatta en üst kısmındaki yivleri açıkta bırakan bir unsur olarak tasarlanmış bu sarmal friz kavramı geliştirilmiştir? Bu sorunun cevabını muhtemelen Traianus Sütunu ile her iki yanındaki kütüphanelerle, bu kütüphanelerin içindekilerle, daha doğrusu Antikçağda *volumen*, yani papirüs rulosu şekline sahip olan kitaplarla arasındaki yakın ilişkide aramak gerekir.

Traianus

Sütunun gövdesini saran kabartmalar bir *volumen*'in biçimini çağrıştırır, ama o da herhangi bir *volumen* değil, Ulpia Kütüphanesi'nde bulunan ve sütunun üzerinde figüratif olarak temsil edilen olayların anlatıldığı bir kitaptır. Bu kitabın Traianus'un Dacia'ya düzenlediği seferleri konusunda yazdığı, Geç Antikçağ gramer alimi Priscianus tarafından tek ve çok kısa bir fragmanı alıntılanan kitap olduğunu varsayabiliriz. Eserin adı muhtemelen *Commentarii de bello Dacico*'dur [*Dacia Savaşı Günlüğü*], dolayısıyla Iulius Caesar'ın *Galya Savaşı Üzerine* eseri yoluyla Cumhuriyet dönemi generallerinin senatoya göndermekle yükümlü olduğu askeri sefer raporlarına kadar uzanan bir geleneğe apaçık bir saygı gösterisi niteliğindedir. Bu durumda, Roma'nın Severus döneminde yapılmış ünlü mermer haritası *Forma Urbis* nasıl muhtemelen *Praefectura Urbis*'te [Roma valiliği] muhafaza edilen bir kent kadastrosunun anıtsal bir kopyasıysa, Traianus Sütunu'nun figüratif şeridi, resmi bir belgenin anıtsal ölçekte ve figüratif bir kopyası sayılabilir. Söz konusu *volumen*'in resimli olduğunu varsayanlar olduysa da, böyle olduğunu düşünmeye gerek yoktur: sanatçı askeri seferleri figüratif olarak tasvir etmek i-

Sarmal friz

çin, en azından MÖ IV. yüzyıldan itibaren muzaffer generallerin zaferlerini nasıl kazandıklarının, muhtemelen yukarıda değindiğimiz yazılı anlatımının figüratif bir dille büyük boyalı panolara aktarılıp zafer alayı sırasında halka açık yerlerde sergilenen prestijli zafer alayı resimlerinden yararlanmış olabilir.

Dolayısıyla Traianus Sütunu ile Ulpia Kütüphanesi çokanlamlı bir bütün olarak karşımıza çıkar ve naaşı sütunun altında yer alan imparatorun kahramanlaştırılması hem cesaretinden hem de en kutsal Roma geleneklerine beslediği saygıdan ve bilgeliğinden kaynaklanır. İmparatorun bilgeliğine gelince, mezar-kütüphane modeliyle "kültür yoluyla kahramanlaştırma" formülüne atıfta bulunulduğunu belirtmek gerekir; bu formülü temel alan Ephesos'taki ünlü Celsus Kütüphanesi'nde (110-135 arasında inşa edilip tamamlanmıştır), adını kütüphaneye veren Gaius Iulius Celsus Polemaenus'un naaşı bulunur ve entelektüel özelliklerini alegorik olarak temsil eden heykellerle çevrilidir. Traianus Sütunu da bu bütünün odak noktasıdır ve kendinden sonraki resmi sanat için bir referans modeli haline gelmesi kaçınılmazdı.

Kahramanlaştırma

İlk Kız Kardeş: Marcus Aurelius Sütunu

Muhtemelen 180-193 arasında, yeni ölen İmparator Marcus Aurelius'un (121-180) Germenlere ve Sarmatlara karşı zaferlerini yüceltmek amacıyla ve senatonun onayıyla Roma'da anlatımsal sahnelerle süslü yeni bir sarmal sütun ortaya çıkar. Marcus Aurelius Sütunu *Campus Martius*'un kuzey kısmında, günümüz Colonna [Sütun] Meydanı'na tekabül eden, etrafı revaklarla çevrili olduğu sanılan bir meydana dikilir; muhtemelen bu meydanın bir tarafında tanrılaştırılmış imparatora adanmış bir tapınak varsa da ve Bölgesel Kataloglarda Marcus Aurelius Sütunu'yla bağdaştırılsa da, tam yeri konusunda henüz bir şey söylemek mümkün değildir. Bu sütun için Traianus Sütunu'nun model olarak kullanıldığı apaçıktır: Marcus Aurelius Sütunu da, kaidesi dışında 100 Roma ayağı yüksekliğindedir (ancak kaide Traianus'un kaidesinden epey daha yüksektir); içerisinden döner merdiven vardır; zirvesinde imparatorun bronz heykeli vardı (1589'da Aziz Paulus heykeliyle ikame edildi); ama en önemlisi, sütunun defne yapraklarından bir taç şeklindeki temelinden itibaren, yumurtalı echinus sütun başlığının altında yivlerin göründüğü zirveye kadar 21 kıvrım oluşturacak şekilde dönen, anlatımsal sahneler içeren sarmal bir frizle kaplı olmasıdır. Bu örnekte de imgeler yoluyla tasvir edilen, imparatorun isyancı Barbarlara karşı kazandığı zaferlerdir: anlatım bir kalkının üzerine yazı yazan Victoria tarafından iki bölüme ayrılmıştır, aşağıdan başlayan ilk bölümde 171-173 yıllarında Quadi ve Markomanni'ye karşı yürütülen sefer, ikinci bölümde de Sarmatlara karşı düzenlenen sefer işlenmiştir (Marcus Aurelius ikinci sefer sonrasında, 176 yılında Roma'da zafer alayını düzenlemiştir). Traianus Sütunu'yla benzerlikler bu ka-

Anlatım ve stil farklılıkları

dardır, çünkü frizin figüratif dili de, Roma emperyalizminin ve Romalılar ile Barbar uluslar arasındaki ilişkilerin imajı da farklıdır. Figüratif şerit daha yüksektir, dolayısıyla figürler daha büyük ve birbirinden daha uzak, daha net ve plastiktirler ve arka plandan daha ayrı dururlar, çünkü daha yüksek kabartma şeklinde işlenmişlerdir: bu durum, Traianus Sütunu'nu niteleyen, friz ile yapı arasındaki derin kompozisyon ahengini bozar. Anlatım daha az ayrıntılıdır, figür sayısı daha azdır; öte yandan delginin yoğun kullanımı yoluyla daha dramatik bir ışık-gölge etkisi elde edilmiştir ve bu durum savaşın daha şiddet içeren, daha gerçekçi imajına daha uygundur: Barbar köylerinin yıkım sahneleri dramatiktir, kadınlar ve çocuklar bu sütunun kabartmalarının en kendine özgü acı ve dehşet ikonlarıdır; Roma askerleri ile Barbar kavimleri arasındaki şiddetli çarpışmalar, düzenin kaosa boyun eğdirmesinin sentezidir; Roma ordusunun kendileri de Barbar olan yardımcı birlikleri tarafından Germenlerin başının kesildiği ünlü sahne gibi infazlar ve katliamlar da sansürsüz olarak tasvir edilmiştir. Traianus Sütunu'nda Dacialıların tasvirinde gösterilen saygıdan iz yoktur: sütunun kaidesinde yer alan dört kabartmadan sadece XVI. yüzyıla ait gravürleri muhafaza edilmiş olan bir tanesindeki, esirlerin imparatora boyun eğdiği sahneden de görüldüğü üzere, Germenler, ezilmesi ve boyun eğdirilmesi gereken isyancılardır. Bu kabartmalarda savaşın acı verici, acımasız gerekliliğinin tasvirine askeri seferlerin Romalıların lehine olmasını sağlayan "mucize"lere olan neredeyse batıl inançların ifadesi eşlik eder; edebi kaynaklarda da anlatılan bu ünlü mucize örnekleri arasında Quadi kavmiyle savaşırken susuz kalan Roma ordusunu kurtaran "yağmur mucizesi" ve Romalılara ait bir kaleye düzenlenen saldırıda bir savaş makinesine isabet eden "yıldırım mucizesi" sayılabilir. Traianus gibi Marcus Aurelius da, başarılarının yüceltildiği bu kabartmalarda sıklıkla resmedilmiştir; ancak genelde cepheden ve yalnız olarak tasvir edilen Marcus Aurelius, imparatorluk hâkimiyetinin farklı, III. yüzyılda imparatorluk ikonografisinde standart hale gelecek, Doğu'daki tanrısal kraliyet kavramına daha yakın bir versiyonunu temsil eder. Marcus Aurelius Sütunu'nun stil, anlatım ve kompozisyon açısından yenilikleri, Roma kültüründe, zihniyetinde ve sanatında yaşanan derin değişikliğin semptomlarıdır; bu sütun, Geç Antikçağın yeni sanatsal vizyonunun başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.

Yeni Roma İçin İki Yeni Sarmal Sütun

İmparator Constantinus (y. 285-337) 330 yılında Bosphorus [İstanbul Boğazı] üzerinde, Yunan Byzantion'un yerinde, sonradan giderek belli olacak, "Yeni Roma" yaratma amacıyla, kendi başkenti Konstantinopolis'i kurar. Bu proje Theodosius hanedanı döneminde daha kesin nitelikler kazanır ve şehir hem demografik açıdan hem de inşaat anlamında kayda değer şekilde gelişir. Theodosius'un (y. 347-395) kentsel gelişim planının en önemli unsuru, şehri boydan boya geçen revaklı büyük cadde Mese üzerinde yer alan ve 393 yılında açılan *Forum*

Tauri'dir. Planının, Roma'nın imparatorluk *Forum*'larının en ünlüsü ve en muhteşemi olan Traianus *Forum*'unun planını çağrıştırmış olması muhtemeldir: bu modelin uygulanmasının ardında (gerçi bu durum bir varsayımdan öteye gitmemektedir ve şimdilik arkeolojik kanıtlarla desteklenmemiştir) Theodosius'un, kendi gibi İspanya kökenli olan Traianus'un soyundan geldiği iddiasını ilan ederek rolünü meşru kılma amacı yatar. Theodosius bu *forum*'a, frizinde 386 yılında Greuthunglara karşı kazandığı zaferlerin yüceltileceği, zirvesinde de kendi gümüş kaplı bronz heykelinin yer alacağı, anlatımsal sahnelerle süslü, sarmal bir sütun diker. XVI. yüzyıl başlarında yıkılan bu sütundan geriye kalan, büyük zarar görmüş birkaç parça II. Beyazıt (y. 1448-1512) Hamamı'nın duvarlarında kullanılmıştır ve ordunun ilerleme ve çarpışma sahnelerini içerirler. Louvre'da bulunan ve daha eski bir çizimin kopyası olan, XVI. yüzyıl sonlarına ait bir çizimde bu sarmal sütunun kabartmalarının bir kısmının resmedildiği sanılır.

Forum Tauri

Başka araştırmacılara göre bu çizim Konstantinopolis'teki başka bir sarmal sütuna, I. Theodosius'un oğlu Arcadius'un (377?-408), Gainas Gotlarına karşı kazandığı zafer sonrasında kendi Forum'una yaptırdığı, ama kutsanması kendi oğlu II. Theodosius (401-450) döneminde, 421 yılını bulan sütuna aittir. XVIII. yüzyılda yok olan bu sütundan geriye yerinde duran kaidesi kalmıştır ve üç yanında, dört kuşak halinde, günümüzde okunaklılığı giderek azalan, zafer ve yüceltme konulu kabartmalar vardır; XVI ve XVII. yüzyıla ait bazı çizimlerde de ordunun ilerleyişinin ve hem kara hem de deniz savaşlarının tasvir edildiği kabartmalar resmedilmiştir. Roma'daki sütunlar gibi, Konstantinopolis'teki sütunlar da, kaynaklara göre sarmaldırlar ve tepelerine çıkılıp şehrin manzarasını görmek mümkündür. II. yüzyıl sonlarından itibaren ve özellikle IV. yüzyılda Traianus Sütunu'nun model olarak alındığı, zafer temasıyla bağlantılı resmi sanat için bir referans noktası olarak görüldüğü apaçıktır. Bu modelin Antikçağ sonrası nasıl kullanılmaya devam edildiğinin ayrıntılı bir şekilde incelemek çok zaman alacağından bu sürecin olağanüstü bir devamlılık gösterdiğini söylemek yeterli olacaktır: birkaç örnek vermek gerekirse, Aziz Bernward'ın Hildesheim'da yer alan, üzerinde İsa'nın hayatından sahnelerin tasvir edildiği bronz sütunu (1022) ve Paris'te, Vendôme Meydanı'nda bulunan, Austerlitz'te ele geçirilen Rus ve Avusturya toplarından elde edilen bronzla 1810'da yapılmış sütun sayılabilir.

Arcadius Sütunu

Bkz. *Askeri Bağlam*, s. 190; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri*, s. 594; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Güzelliğe Düşkün Bir İmparator: Hadrianus Dönemi Klasisizminde Güzellik Kültü*, s. 743; *"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842

Güzelliğe Düşkün Bir İmparator: Hadrianus Dönemi Klasisizminde Güzellik Kültü

Claudia Guerrini

Çok yönlü, büyüleyici bir karaktere sahip olan İmparator Hadrianus Yunan sanatına ve kültürüne büyük hayranlık besler, şiir yazmayı, resim yapmayı ve Roma'daki Venus Tapınağı gibi muhteşem yapılar planlamayı sever. Döneminin kültür ve sanatı onun hem kültürünü ve zevklerini hem de yakışıklı Antinoos'a olan aşkı gibi tutkularını yansıtır.

Yunan Hayranı bir İmparator

İmparatorluğun kontrolünü neredeyse yirmi yıl boyunca sağlam bir şekilde elinde tutmayı ve sınırları o güne dek görülmemiş şekilde genişletmeyi başaran asker-imparator, *optimus princeps* [en iyi princeps; imparator] Traianus 117'de Kilikya'da ölür. Traianus öldüğünde çocukları yoktur ve halefini belirlememiştir; son anda gerçekleştiği için şüphelere ve dedikodulara yol açan bir evlat edinme işlemi sonucunda (zaten Roma siyasi çevrelerinde imparatorun ölümüne de şüpheyle bakılır) tahta, onun gibi İspanya kökenli kuzeni ve karısı Plotina'nın himayesi altındaki Publius Aelius Hadrianus çıkar. Tahta çıkış şeklinden dolayı yeni imparator, yönetimine halkı sakinleştirmek amacıyla selefine bağlılığını ifade ettiği mesajlar yayınlamak ve hanedanın devamlılığına, Traianus'un olumlu faaliyetlerin sürdürüleceğine dair propaganda amaçlı kavramları vurgulamak zorunda kalır. İlk olarak, Traianus'un ölmüş olmasına rağmen, *optimus princeps*'in Parthlara karşı yürüttüğü seferin zafer alayını düzenlemeye karar verir ve kendi döneminde emisyonu yapılan ilk paralara devamlılığın anlamlı bir simgesi olarak anka kuşunun imgesini dahil eder; ancak daha da önemlisi, tanrılaştırılmış Traianus onuruna anıtlar yaptırır: bunların arasında yer alan ve günümüze ithaf yazıtından (Vatikan Müzesi'nde muhafaza edilmektedir) başka bir şey kalmayan bir tapınağın uzun süre boyunca Traianus *Forum*'unun kuzeyinde yer aldığı düşünüldüyse de, yakın geçmişte Eugenio La Rocca tarafından öne sürülen oldukça ikna edici bir hipotez sonucunda, bir *templum sub divo* [açık hava tapınak] şeklinde, Traianus Sütunu'nun avlusu olduğuna karar verilmiştir. Ancak Hadrianus'un kişiliği, iktidar ve kültür anlayışı selefininkinden çok farklıdır: yeni imparatorun tebaasının karşısına kısa, bakımlı bir sakalla çıkması

Devamlılığın önemi

bile, Roma'nın iktidar sahibinin yüzü tıraşlı, geleneksel imajına göre önemli bir değişiklik teşkil eder ve hem halefleri hem de halk arasında büyük rağbet görecek bir moda başlatır. Spartianus'a göre (*Historia Augusta* [*İmparatorlar Tarihi*], *Hadrianus*, 26) Hadrianus doğumundan beri yüzünde yer alan bazı izleri gizlemek için sakal bırakır, bu da makul bir olasılıktır; ancak Hadrianus'un sakalı, Yunan filozof imajını niteleyen sakalı çağrıştıran, entelektüellere özgü bir sakaldır, Yunan kültürünün Hadrianus'un seçimleri, zevkleri, yaşam tarzı üzerindeki büyük etkisine ve onun dış görünümünü bile şekillendirmiş olmasına işaret eder. Hadrianus'un sakal bırakmaya gençliğinde, belki de Atina'da *arkhon* [idareci] iken başlamış olması mümkündür; ancak Traianus'un geleneksel "Romalı", sade halinden bu kadar farklı olan bu görünümün bilinçli bir tercihin sonucu olduğu kesindir, Hadrianus'un ilham aldığı idealleri çağrıştırır. Çok geçmeden Hadrianus'un selefinin emperyalist ve yayılmacı ilkeleri temel alan politikalarını devam ettirmeyi istemediği anlaşılır; Doğu sınırlarını savunmanın ne kadar zor olduğunun bilincinde olan imparator, senato aristokrasisinin tasvip etmediği bir karar alarak Traianus'un Fırat'ın doğusunda fethettiği toprakları terk eder ve imparatorluğun güvenliğine odaklanır.

Bu tercihin en etkileyici somutlaşmış hali, Roma İmparatorluğu'nun Britanya'da bulunan kuzey sınırını teşkil eden muhteşem *Vallum*'dur: Tyne ile Solway nehirlerinin ağızları arasında uzanan, 120 kilometreyi aşan uzunluktaki duvara bir hendek, toprak bir tabya ve bir yol eşlik eder, ayrıca düzenli aralıklarla lejyonlar için kaleler, yardımcı birlikleri için küçük kaleler ve nöbetçi kuleleri yer alır: bu yapı bütününün tamamı birkaç yıl içinde, 122 ile 130 arasında inşa edilmiştir.

Vallum

Bölgesel yayılmacılıktan vazgeçilince, imparatorluğun idari, askeri ve siyasi yapılarının tabi tutulduğu kapsamlı düzenleme süreci, kadim iktidar merkezi Roma ile eyalet gerçeklikleri arasındaki dengesizliği gidermeye ve eyaletlere, ekonomi ve üretim alanlarındaki rollerine tekabül edecek şekilde siyasi ağırlık tanımaya çalışan gözlemci ve ileri görüşlü bir yönetimin ifadesidir. Hadrianus dönemini niteleyen ekümenik, birleşik ve ahenkli imparatorluk ideali, halefi Antoninus Pius (86-161) tarafından kendisine adanacak olan muhteşem Hadrianeum Tapınağı'nın ikonografik içeriğine de yansıyacaktır. Bu yapıdan geriye, Pietra Meydanı'ndaki modern Borsa yapısına dahil edilmiş olan, 11 Korinthos düzenindeki sütunun olduğu bir kenarı kalmıştır; eskiden tapınağın *cella*'sını çevreleyen yarım sütunlar, imparatorluğu oluşturan eyaletlerin kişileşmiş hallerinin çok yüksek kabartmalarıyla (20 kadarı günümüze ulaşmıştır ve çeşitli müzelerde muhafaza altındadır) süslenmiş bir kaideden yükselirdi. Bu kabartmaların ikonografisinin boyun eğmekle hiçbir ilgisi olmayıp daha çok merkezi yönetimle işbirliği içinde olan sadık eyalet kavramını yansıtırlar.

Hadrianeum

Sorumluluk duygusu ve doymak bilmez entelektüel merakı sayesinde imparatorluk döneminin 12 yılını yolculuk yaparak geçiren Hadrianus, yönettiği

devletin hem sorunları ve zorlukları hem de olağanüstü ve verimli heterojenliği konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olacaktır; bu uzun yolculukları boyunca bütün eyaletleri ziyaret edip, inşaat ve kentsel kalkınma projeleriyle buralarda izini bırakmanın yanı sıra, Hellen kültürünün bu kadar etkisi altında kalmış biri için dayanılmaz bir cazibeye sahip Yunanistan ve Anadolu'yu da gezme imkânı bulacaktır. İmparatorun cömertliğine asıl tanık olacak olan da Atina'dır: MÖ VI. yüzyılda tiran Peisistratos tarafından başlanıp yarım bırakılmış, Suriye kralı IV. Antiokhos Epiphanes (MÖ y. 215-163) tarafından bir müddet sürdürülmüş, sonra da Sulla (MÖ 138-78) tarafından barbarca yağmalanmış olan (Sulla tapınağın sütunlarını Roma'daki Iuppiter Capitolinus Tapınağı'nın restorasyonunda kullanmıştır) Zeus'un devasa Olympieion Tapınağı'nın nihayet tamamlanmasını sağlayan, Hadrianus'tur. Şehirde yaptırdığı eserler arasında Roma *agora*'sı yakınlarında yaptırdığı büyük, görkemli kütüphane de dünyadaki tek evrensel kültür olan Yunan kültürünün ve Atina'nın Roma İmparatorluğu'nun kozmopolit panoramasındaki kültür başkenti rolünün simgesidir.

Hadrianus'un yolculukları

Hadrianus ve Roma

Hadrianus Roma şehir merkezinin yapı yoğunluğu ile başa çıkmak zorunda kalırsa da, onun döneminde Roma'da da önemli ve görkemli yapılar inşa edilir; *Domus Aurea*'nın giriş holünün olduğu alanda inşa edilen Venus Tapınağı için (inşasına 121 yılında başlanıp muhtemelen 135 yılında tamamlanmıştır) öncesinde büyük kapsamlı kazı ve zemini düzleştirme faaliyetlerinin gerekli olması ve 24 filin yardımıyla Nero'nun dev bronz heykelinin Flavius Amfitiyatrosunun önüne taşınması ilginçtir. İmparatorun ideal olarak bağlı olduğu, Iulius soyunun tanrısal atası sayılan Venus'ün kültüyle bağlantılı tanrıça Roma kültünün başkentteki başlangıcına işaret eden Venüs Tapınağı (tanrıça Roma kültü Augustus döneminden itibaren özellikle Doğu eyaletlerinde yaygındır) şehrin en büyük tapınağı olmaya devam edecektir: Doğu Ionia'nın Arkaik tapınak geleneğinin varisi olan bu devasa, *dipteros* [kapalı mekânı iki sıra sütunla çevrili tapınak] yapıda *apsis*'leri yoluyla birbirine bağlanan karşılıklı iki *cella* içerir: Roma-İtalyan mimarlığında eşi görülmemiş bu çözümü Hadrianus Yunan modellerinden (örneğin Argos'taki Aphrodite ve Hermes Tapınağı) öğrenmiştir.

Roma'da Venus Tapınağı

Cassius Dio'nun anlattıklarına göre (*Roma Tarihi*, LXIX. 4, 1-6) bu yapının projeleri konusunda, yapıyı tasarlayan Hadrianus ile Traianus'un büyük mimarı Şamlı Apollodoros arasında dramatik bir anlaşmazlık baş gösterir; Apollodoros, amatör gözüyle baktığı imparatorun fikirlerine o kadar karşıdır ki ölüm cezasına çarptırılır: bu anekdot, mimarlığın ve siyasi propaganda rolünün iki farklı algısı arasındaki çatışmanın göstergesi olarak yorumlanabilir: bir yan-

Şamlı Apollodoros ile anlaşmazlık

da Apollodoros'un temsil ettiği, Roma modellerinin kanonik hale getirilip dayatılmasını amaçlayan Traianus'un mimarlık algısı, diğer yanda Yunan ve Doğu arketiplerinin etkileri ile Roma geleneğinin inşaat alanındaki ustalığının bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan üniter ama yenilikçi modellerin geliştirilip yayılmasını amaçlayan Hadrianus'un mimarlık algısı söz konusudur.

Pantheon

MÖ 27-25 arasında Agrippa tarafından yaptırılan bir önceki yapının yerine 118-125 arasında inşa edilen Hadrianus'un Pantheon'u gelenek ile yenilikçilik, eski ile yeni arasındaki dengenin mükemmel bir örneğidir. Bir önceki yapı, güneye bakan kanonik, *peripteros* [kapalı mekânı tek bir sütun dizisiyle çevrili] stilde bir tapınaktır; Hadrianus onun üzerine, kuzeye dönük olan yeni yapının *pronaos*'unu yerleştirir, arkasına da dışarıdan bakınca *pronaos*'un derinliğinden ve etrafındaki yapılardan dolayı gözükmeyen, ama tasarımın cüretkârlığını sergileyen, üstü kubbeli büyük bir mekân yaptırır: tam bir yarım küre şeklindeki kubbe hafifliğini ve sağlamlığını, farklı inşaat malzemelerinin aşağıdan yukarıya doğru giderek hafifleyecek şekilde ustalıklı kullanımına ve yapının tamamını kapsayan, yükü boşaltma amaçlı bir tonoz ve kemer sistemine borçludur; iç mekânın titizlikle planlanmış orantıları ancak Floransa'daki Santa Croce Kilisesi'nin Pazzi Şapeli gibi bazı Rönesans yapılarında görülebilecek bir ölçü ve ahenk duygusu yaratır.

Mausoleum

Hadrianus'un son yıllarında, yaklaşık 130 yılından itibaren yaptırmaya başladığı *Mausoleum* projesinin de temelinde hem Augustus dönemi mimarlık hem de Hellenistik Doğu'nun hanedan yapıları yatar; yapı Tiber nehrinin sağ kıyısında yer alır, ama Aelius Köprüsü yoluyla, imparatorluk hatıralarının merkezi ve Cumhuriyet döneminden itibaren önemli mezarları ağırlayan *Campus Martius*'a bağlanır. İmparatorun kendisi ve halefleri için tasarladığı ve günümüzde Sant'Angelo Kalesi olarak bilinen bu hanedan yapısında Augustus'un *Campus Martius*'taki *Mausoleum*'u niteleyen, tümülüs biçimi ve merkezi planı gibi başlıca unsurlar, Hellenistik kralların anıt mezarlarının ideolojisi doğrultusunda işlenmiştir: Doğu modellerinin en önemli örneklerinden birinin de Halikarnassos *Mausoleion*'u olduğuna şüphe yoktur. Hadrianus'un anıt mezarı *Mausoleion*'un özellikle zengin heykel süslemelerini örnek alır (bu süslemelerden geriye, günümüzde Vatikan Müzesi'nde bulunan, altın kaplama bronzdan harika tavus kuşları dışında fazla bir şey kalmamıştır); Halikarnassos'taki *Mausoleion*'un tepesinde nasıl mermerden, dört atlı bir araba vardıysa, Hadrianus'un anıt mezarının zirvesinde de bronzdan bir kraliyet arabası bulunurdu.

Bütün Dünyayı İçeren Ev: Hadrianus *Villa*'sı

Ancak imparatorun en sevdiği yer Roma'da veya büyük aşkı Atina'da değil, Tivoli'dedir; Hadrianus'un burada, muhtemelen kısmen kendi projeleri doğrultusunda yaptırdığı, adını taşıyan anıtsal *villa*'nın günümüze ulaşan kalıntıları

100 hektarı aşan bir alanı kaplar. Hadrianus'un Villa'sında Romalıların geniş, yaratıcı, abartılı bir lüks içindeki *otium villa*'sı [boş zamanı geçirecek kır evi] geleneği (Tivoli'nin hareketli peyzajında birçok önemli örneğine rastlanır), Hellenistik sarayların prestijli süsleme modelleriyle birleşir ve Nero ile Flavius döneminde inşaat alanında edinilen tekniklerin de uygulanmasıyla, Hadrianus'un Roma'da da mimarlık alanında dayattığı, eğimli planimetrik formüller ve kubbeli mekânlar gibi eğilimleri doğrultusunda özgün formüller geliştirilir. Ancak Hadrianus *Villa*'sının giriftliği ve sonsuz çeşitliliği, sadece ihtişam ve şaşaa sergileme amacına indirgenemez, çünkü yapı bir imparatorluk konutundan çok daha fazlasıdır, muhtemelen karmaşık bir kişiliğe sahip, son derece kültürlü, dünyayı tanıyan ve yaşamaya karar verdiği yerde sonsuz zenginliklerini ve güzelliğinin bir derlemesini yaratmayı amaçlayan bir insanın en samimi, en dolaysız eseridir. Spartianus, *Historia Augusta*'da (*Hadrianus*, 26) imparatorun yolculukları sırasında ziyaret ettiği, felsefenin Atina'daki tapınakları *Lykeion* ve *Akademeia* veya Atina'da Polygnotos ve Mikon gibi en büyük Yunan ressamlarının eserlerinin muhafaza edildiği Poikile veya İskenderiye'deki ünlü kanal Kanopos veya Thessalia'da doğal güzellikleriyle ünlü Tempe vadisi gibi yerleri *villa*'sında yeniden yarattığını anlatır; bu bölüm temelinde bu minyatürleşmiş topografya yüzyıllar boyunca, kısmen de yapıları konusunda planimetrik bilgiler elde etmek amacıyla, Hadrianus'un *villa*'sının kanıtları arasında yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır. Ancak Hadrianus'un amacı ziyaret ettiği yerlerin ve gördüğü anıtların kopyalarını üretmek değil, hem şahsi anılarının ve ilmi hafızasının mekânı hem de Roma'nın hâkim olduğu dünyanın ansiklopedik, her şeyi kapsayan tasviri niteliğinde, yüreğin ve zihnin ideal coğrafyasını inşa etmektir. Hadrianus'un *Villa*'sı sürekli olarak mikrokozmos ile makrokozmos arasında gidip gelir; bir örneği, Deniz Tiyatrosu olarak bilinen ve kaplıcadan kütüphaneye her türlü konfora sahip bir çeşit "*villa* içerisinde *villa*" olan, dairesel bir kanalla çevrili yapay adacıktır.

Mimarlık ve topografya derlemesi: ideal coğrafya

Hadrianus'un *Villa*'sının resimler, alçı süslemeler, harika mozaikler, kabartmalar ve özellikle heykellerle dolu bir müze olmasını sağlayan, süslemelerinin bile ardında yatan ansiklopedik hırstır. Özellikle heykeller, Yunan sanatının seyrini ideal olarak izlemeye izin veren kopyalardan ibarettir: Kritios ile Nesiotes'in *Tiranlar* grubundan başlanıp Myron'un *Diskobolos*'undan Phidias'ın Mattei tipi *Amazon*'una ve Kresilas'ın Sciarra tipi *Amazon* ile Velletri Tipi *Pallas*'ına kadar V. yüzyılın büyük ustalarıyla devam edilir; MÖ IV. yüzyıla ait heykellerin de bol miktarda kopyası söz konusudur: *Knidos Aphrodites*'i konutun tamamının en etkileyici, hatta belki de Praksiteles'in eserinin Knidos adasındaki yerini andıran köşelerinden birinde, Dor düzenindeki bir *monopteros*'ta [sütunlarla desteklenen dairesel bir kubbeden ibaret yapı] bulunur. Hellenistik heykeller de Doidalsas'ın

Heykeller

Aphrodites'i ve Eros ile Psykhe grupları gibi Roma döneminde büyük takdir gören kopyalar ve *Pasquinus*, *Poliphemos'un Kör Edilmesi* ve *Odysseus'un Gemisine Saldıran Skylla* gibi Pergamon ile Rodos okullarından orijinal heykellerle temsil edilmiştir. Heykeller de, kabartmalar ile mozaikler de, Hadrianus döneminde imparatorluğun dört bir tarafına yayılan inşaat dalgasına bağlı olarak gelişen, sofistike bir teknik ve sanat düzeyine sahip bir zanaatkârlığın eseridir. Bu ortamın elverişli şartlarında gelişen uzman ve gezgin heykeltraş okulları arasında Karia'daki Aphrodisias okulu öne çıkar: bütün tekniklerde uzman, bütün stilleri tanıyan, her türlü mermeri işlemesini bilen ve zaten Roma'da, Traianus'un büyük kaplıca inşaatında faaliyet gösteren Aphrodisiaslı heykeltraşlar Hadrianus için harıl harıl çalışarak onun sanat alanındaki tercihlerini ve zevklerini ustalıkla yorumlarlar, Tivoli'deki *villa*'sında bulunan en değerli heykellerden bazılarını yaratırlar; örneğin günümüzde Musei Capitolini'de bulunan, Aristeas ile Papias tarafından yaratılmış, Bigio Morato mermerinden iki *Kentauros*, 1736 yılında ortaya çıkarıldıklarından beri, abartılı anatomik tasvirlerinden dolayı hem büyük ilgiye hem de şiddetli eleştirilere konu olmuşlardır.

Tanrısal Güzellik: Antinoos

MÖ V. yüzyıl Attika mezar stellerinden ilham alındığı belli olan harika bir kabartmanın sanatçısı, Aphrodisiaslı Antonianus'tur: Latinlerin orman tanrısı, tarımın ve sürülerin koruyucusu Silvanus ile özdeşleştirilen kabartmadaki figür aslında Hadrianus döneminin en simgesel karakterlerinden biri olan Antinoos'tur. İmparatorun gözdesi olan Bithynialı genç ve çok yakışıklı Antinoos, 130 yılında, daha yirmi yaşındayken, Mısır'da, Hermoupolis yakınlarında, muğlak şartlarda boğularak hayatını kaybetmiştir (başına bir felaket de gelmiş olabilir, ritüel temelli bir intihar veya siyasi bir cinayet de söz konusu olabilir); Antinoos ve Hadrianus ile olan ilişkisi, Belçika asıllı yazar Marguerite Yourcenar'ın (1903-1987) Antikçağdan ilham almış en güzel (ve en iyi belgelenmiş) romanı *Hadrianus'un Anıları*'nın baş kahramanıdır.

Antinoopolis

Genç Antinoos'un ölümü üzerine Hadrianus, Antikçağ biyografi yazarlarının tasvip etmediği bir şekilde büyük bir umutsuzluğa kapılır ve onu, normalde imparator olmayan birine yapılmayan derecede, çeşitli şekillerde onurlandırır: öldüğü yerde Antinoopolis adlı bir şehir kurar, doğum ve ölüm yıldönümlerinin muhteşem törenlerle anılmasını sağlar ve en önemlisi, tanrılaştırılmış ve takımyıldız şeklinde göğe yükselmiş olan ona Antinoos adıyla, İtalya dahil imparatorluğun çeşitli bölgelerine yayılan bir kült başlatır. Yukarıda sözü edilen, Antonianus tarafından yapılan kabartması, Artemis'le bağdaştırılan bu yeni tanrı onuruna bir tapınağın bulunduğu Lanuvium'da bulunmuştur. Hadrianus'un ıstırabından böyle davrandığı bellidir, ancak bu eylemlerin ar-

dında bu dönemi niteleyen dini boşluğu, imparatorluğun tamamına yayılabilecek, imparatorluk hanedanıyla yakından bağlantılı, hatta imparatorun kendisinden kaynaklanmış, birleştirici bir kültle doldurmaya yönelik, zekice düşünülmüş bir siyasi plan yattığını görmek de mümkündür. Antinoos kültü muhtemelen Hadrianus'un ölümünden kısa süre sonra ortadan kalkmıştır, ama genç adamın gözleri ince uzun, dudakları şehvetli, hatları geniş ve şekilli, yüzünün parlak yüzeyleriyle etkileyici bir tezat yaratan kıvırcık, gür saçlarla taçlandırılmış melankolik yüzünü tasvir eden heykellerin, büstlerin, portre-başların, işlemeli taşların kayda değer sayısı, bu kültün ne kadar yayıldığını gösterir. Antinoos, tam boyutlu imgelerinde sıklıkla Apollo veya Dionysos gibi genç tanrılara (Hellenistik sanat bu tanrıların yumuşak ve tensel, neredeyse androjen hatlarını zaten vurgulamıştır) veya Ganimedes ya da Attis gibi, aşk ile ölümün iç içe geçtiği, kaderi acı olan mitolojik karakterlere benzetilir; Osiris'e benzetilmesi, hem Antinoos'un öldüğü yerden hem de Mısır tanrısının ölümüyle ve dirilişiyle bağlantılı dramatik mitten dolayı özel bir anlam taşır; bu mit Hadrianus'un *Villa*'sında, Canopus olarak bilinen yazlık *triclinium*'un [üç divanlı yemek odası] karmaşık ikonografik süslemelerinde işlenmiştir. Sanat tarihçileri, Antinoos ikonografisi bağlamında, Klasik atletik heykellerin son safhasından söz etmişler, hatta (örneğin İngiliz araştırmacı Jocelyn Toynbee, ünlü bir kitabında) Hadrianus dönemi sanatını "Klasik Yunan sanat tarihinin bir bölümü" olarak tanımlamışlardır. Ancak Hadrianus döneminin dış etkilere açık, huzursuz, melankolik Klasisizmi, Augustus döneminin berrak ve huzurlu, güven verici Klasisizminden o kadar farklıdır ki, Ranuccio Bianchi Bandinelli (1900-1975) ardında romantik bir eğilim gözlemlemiş, "Avrupa kültüründe romantik unsurların ilk ortaya çıkışı"ndan söz etmiştir. Hadrianus döneminin, imparatorluk ritüellerinin ve törenlerinin anısını ölümsüzleştirmeye yönelik resmi heykel sanatında Klasik katı biçimler neredeyse taş kesilir: bu gibi örnekler arasında, Geç Antikçağda, Portekiz Takı olarak bilinen eserde yeniden kullanılmış iki kabartmayı sayabiliriz; bu kabartmalardan birinde Hadrianus'un 136 yılında ölen ve tanrılaştırılan huysuz ve pek sevilmeyen karısı Sabina'nın tanrılaşma süreci konu edilmiştir.

Antinoos'un tanrılaştırılması

IV. yüzyılda Constantinus Takı'nda yeniden kullanılan ve Hadrianus dönemi sanatının en güzel ürünleri arasında sayılabilecek ünlü "yuvarlaklar"ın Klasik stili daha sıcak, daha samimidir. Hatırı sayılır boyutlardaki (çapları iki metreyi aşar) bu sekiz kabartmada av sahneleri (yaban domuzu, ayı ve aslan avı), kurban törenleri (Diana, Silvanus, Hercules ve Apollo onuruna) ve bir tanesinde (başlangıçta bu dizinin ilki olmalıydı) ava gitmek üzere yola çıkış tasvir edilmiştir; Klasik stil doğrultusunda, az sayıdaki figür, nötr görünümlü, peyzaj tasvirlerinden dolayı neredeyse bir rüya alemi gibi duran, arka plandan kesin hatlarıyla öne çıkar.

"Yuvarlaklar"

Aslen hangi anıta ait oldukları bilinmeyen bu kabartmalar hem dairesel biçimleri hem de avı konu almaları açısından oldukça ilginçtirler: av temasının Roma sanatında giderek rağbet görmeye başlaması Hadrianus dönemi sonrasını bulursa da, kralın gücünün ve cesaretinin tezahürü olarak görülen ava firavunlar zamanında Mısır'da ve Yakındoğu ile Pers kültüründe ve elbette Büyük İskender'in ünlü sürek avlarının izinde Hellenistik hanedanların Yunan sanatında sembolik açıdan büyük değer verilirdi. Filippo Coarelli, ilginç bir hipotezle, bu yuvarlakları Antinoos'un Roma'daki mezarıyla bağlantılı bir yapıyla (belki de bir giriş takıyla) bağdaştırır; ona göre günümüzde *Pincius* tepesinin ara sokaklarından birinde bulunan bir dikilitaşın üzerindeki hiyerogliflerde söz edilen bu mezar muhtemelen Palatinus tepesindeki imparatorluk konutu ile Venus Tapınağı arasında, Vigna Barberini bölgesinde yer alır.

Hadrianus'un Villa'sında son zamanlarda, Mısır'a özgü zevki andıran zengin süslemelerle kaplı, *Antinoeion* adı verilen, anıtsal bir eksedranın ortaya çıkarılmasıyla Antinoos mezarı meselesi yeniden tartışmaya açılmıştır, ancak Constantinus Takı'ndaki yuvarlak sahneler ile Hadrianus'un gözdesi arasında özel bir bağ olduğu fikri yadsınamaz gibi görünür. Apollo onuruna kurban töreninin tasvir edildiği yuvarlak dışındaki bütün kabartmalarda genç Bithynialı yer alır; bu kabartma dizisini muhtemelen imparatorun gözdesinin bir tür "kutsal hikâyesi" olarak yorumlamak gerekir. Genç adam, apaçık bir kahramanlaştırma niyetiyle, Hadrianus'un yanında ava katılırken resmedilmiştir (Hadrianus'un av tutkunu olduğu Antikçağ kaynaklarında belirtilmiştir) ve bu sahnelerden birinde (aslan avının resmedildiği yuvarlak), Antinoos'un Hermoupolis'teki trajik ölümünden birkaç gün önce katıldığı ve hayatını riske attığı Mısır çölündeki av işlenmiştir. Bu dizi Apollo onuruna kurban töreniyle sona erer, çünkü genç adam tanrılaştırılmıştır ve Delphoilu tanrıya benzetilmiştir. Dolayısıyla bu kompozisyonun temasının eşi yoktur, Resmi Roma sanatında benzeri görülmemiştir, çünkü halka açık bir anıtta yer alsa da, imparatorun deneyimleriyle, özel hayatıyla bağlantılıdır; Klasik biçimsel dilin çarpıtılmış versiyonu, Yourcenar'ın "İmparatorluğu Latince yönettim [...]; ama Yunanca düşündüm, Yunanca yaşadım" dedirttiği bir adamın duygularını ifade ederken daha hakiki bir yönünü sergiler.

Antinoeion ve mezar meselesi

Bkz. *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Cumhuriyet Döneminde Roma Mimarlığında* Munificentia *ve Siyasi Propaganda*, s. 685; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Taş Kitap: Traianus Sütunu (Ve Kız Kardeşleri)*, s. 736; *Romalılar ve Yunan Sanatı: Orijinal Eserler ve Kopyaları*, s. 751; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Romalılar ve Yunan Sanatı: Orijinal Eserler ve Kopyaları

Giuseppe Pucci

Roma seçkin sınıfının Yunan sanat eserleri konusundaki sonu gelmez talepleri savaşlarda elde edilen ganimetlerle karşılanamaz hale gelir. Heykeltraş atölyeleri, Yunan başyapıtlarının kopyalarını yaratmakta uzmanlaşırlar. Orijinal eserlerin büyük kısmı yok olduğundan kopyaları Yunan sanat tarihinin yeniden kurgulanması açısından büyük önem taşır; ancak sıklıkla aslına sadık kopyalar değil, varyasyonlar söz konusudur.

Roma'da Yunan Sanatı

Hellenistik çağda bile, özellikle MÖ II. yüzyıldan itibaren Yunan alemi MÖ V ve IV. yüzyıllarda *polis*'te[1] üretilen sanatı kendi sanatsal deneyiminin zirvesi olarak görmeye başlar. O dönemin büyük ustaları tarafından yaratılan başyapıtlar eşi benzeri olmayan modeller olarak görülür ve yeni devletlerin hükümdarları kendi başkentlerinde de bu gibi inanılmaz eserlerin sergilenmesini isterler. Değerli orijinal eserleri savaş ganimetleri olarak veya para ya da diplomatik baskı yoluyla edinmek mümkün değilse, usta sanatçılara kopyaları sipariş edilir. Pergamon kralları bu şekilde Atina'da Perikles'in *Parthenon*'unun kült heykeli olan Pheidias'ın ünlü *Athena Parthenios* heykelinin kopyasını yaptırırlar ve amaçları Yunanlılığın öncü şehrinin kültürel mirasını devralmaktır. Ancak Klasik dönem başyapıtları zenginlerin konutlarını süslemek için de kullanılır: MÖ II. yüzyıl sonlarında Delos'taki bir evin sahibi, MÖ V. yüzyılda yaşamış, Argoslu büyük sanatçı Polykleitos'un ünlü Diadoumenos heykelinin kopyasını sipariş eder. Klasisizmin Batı sanat tarihinde ilk defa gerçekleşen bu canlanma süreci, dönemin eleştirmenlerinden Atinalı Apollodoros'a (MÖ 180-y. 115), Hellenizmin başlangıcıyla "ölümü" gerçekleşen (belli ki ona göre Yunan sanatının altın çağının görkemli dengesinden çok uzaktır) bu sanatın "dirilişi" olarak görünür. Başlangıçta Yunan uygarlığıyla sınırlı kalan bu geriye dönük söylem sonradan, emperyalist yayılmacılık döneminde Akdeniz havzasındaki Hellenistik devletlerin tamamını hâkimiyeti altına alan Roma tarafından da benimsenir. Bu noktada artık rekabet halinde çeşitli şehirler söz konusu değildir, dünyanın başkenti tektir ve Yunan sanat ve kültür tarihinin tamamından istediği gibi faydalanacak durumdadır.

Kopya siparişleri

1 (Yun.) Şehir. Burada kastedilen Atina'dır (ç.n.).

Muzaffer generaller Roma'yı Yunanistan'dan ve Doğu'dan yağmalanmış inanılmaz miktarda sanat eseriyle süslerler, ama "esaret" altındaki bu eserlerle doğrudan aşina olmak, Roma'nın seçkin sınıfında kültür etkileşimine neden olur ve bunun sonucunda hem tapınakları ve resmi yapıları hem de evleri Yunan heykelleriyle ve resimleriyle doldurma arzusu doğar. Her fetihle birlikte Roma'ya hatırı sayılır miktarda savaş ganimetleri ulaşırsa da, bu eserler Roma'nın yönetici sınıfının sanat konusunda artık ölçüsüz hale gelen açlığını gideremez. Birçok Yunan sanatçı yeni efendileriyle birlikte Roma'ya gelir ve onların hizmetine girerek Klasik dönemin büyük ustalarının yarattıklarına benzer sanat eserleri üretmeye koyulurlar; ama Atina, Delos ve Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde, artık bu alanda da rekabet içinde olan Romalı soylular için geçmişin başyapıtlarını kopyalamakta veya az çok serbest şekilde uyarlamakta uzmanlaşmış atölyelerde çalışan sanatçıların sayısı daha da yüksektir. En güzel eserlerin (*nobilia opera*) listeleri çıkarılır ve bu listeler "kanonik" hale gelir. Bazı durumlarda kopyalar aslına tamamıyla sadıktır. Napoli körfezinde, Baia'da ortaya çıkarılan atölye gibilerinin elinin altında doğrudan orijinallerinden alınmış çok çeşitli alçıdan kalıplar ve kilden formatlar vardır.

Sanat eserlerinin yağmalanması

Kalıplar yoluyla kopya çıkarma uygulamasına kaynaklarda da değinilir (Lucianus Atina'nın *agora*'sında bulunan bir heykelden söz ederken, sanatçılar tarafından sık sık kalıbı alındığından sürekli olarak ziftle kaplı olduğunu söyler). Başka örneklerde sanatçılar "nokta yöntemi"yle çalışır, yani belirli aletlerle orijinal eser üzerinde aldıkları ölçümleri mermere aktarırlar (bazen bu noktaların, sipariş sahibine kopyanın aslına sadık olduğunu göstermek istercesine, kasti olarak görünür bırakıldığı izlenimini ediniriz). Ancak kopya olduğu bilinen heykellere bir bütün olarak bakıldığında, çok büyük çoğunluğunun orijinal eserlerin tıpkısının aynısı olma ihtimalinin çok düşük olduğunu kabul etmek lazımdır.

Kalıplar

Birçok başyapıtın konumundan dolayı kalıbını veya ölçülerini almak çok zor, hatta imkânsız olmalıydı; bronzdan mermere, yani özgül ağırlık ve direnç açısından farklı bir malzemeye geçiş de uyarlamaları (örneğin statik nedeniyle gerekli olan çeşitli türden destekler) kaçınılmaz kılıyor olmalıydı. Erektheion'un Karyatidleri gibi Açıkhava bir mekânda bulunan mermer modeller durumunda bile, elimizdeki kopyaların hiçbiri aslına sadık değildir. Bu durumda bu eserleri kopya olarak nitelemek ne kadar doğrudur?

Bronzdan mermere

Orijinal Eserler ve Kopyaları: *Interpretatio, Imitatio, Aemulatio*

Orijinal eserler ile kopyaları arasındaki ilişki çok karmaşık bir meseledir ve Klasik sanat tarihinde önemli bir yer tutar, çünkü Antikçağ yazarlarının yüceltiği Yunanistan'ın büyük ustalarının eserlerinden günümüze ulaşanların sayısı çok çok azdır. Galilei'nin *sidereus nuncius*'unun [*Yıldız Habercisi*] astronomi alanındaki rolünü XVIII. yüzyıl ortalarında Antikçağ sanatı alanında üstlenen Wickelmann'ın (1717-1768) *Antikçağ Sanat Tarihi* eseri, tam da bu meselenin görmezden gelinmesinden dolayı geçersiz hale gelmiştir.

Winckelmann ve kopyaları

Genelde Winckelmann'ın, o dönemde bilinen eski heykellerin neredeyse hiçbirinin Yunan orijinal eserler olmadığının farkında olmadığı söylenir. Ama durum tam olarak böyle değildir. Winckelmann aslında durumun böyle olduğundan habersiz değildi, ama bildiklerini bilinçli olarak bastırıyordu. Baba-oğul Richardson'lar, *Grand Tour*[1] yolcuları için 1720'de hazırladıkları, büyük rağbet gören bir rehberde birbirlerine benzeyen birden fazla heykelin varlığını gözlemleyince, günümüze ulaşmamış orijinal eserlerin kopyaları oldukları sonucuna varmışlardı. Winckelmann, Richardson'ların bu konudaki argümanlarının tamamıyla bilincindedir, ama onları geliştirmekten de, onlara karşı çıkmaktan da tamamıyla kaçınır, onları tamamıyla görmezden gelir. Ancak dolaptaki iskeletin de bilincindedir, hatta *Antikçağ Sanat Tarihi*'nin son sayfasına geldiğinde ağzından şöyle bir cümle kaçırır: "Deniz kıyısında, uzaklaşmakta olan sevdiğini gözleri yaşlı izleyen kadın gibi... bana da... arzuladığım nesnelerin sadece gölgesi kalıyor... ve orijinal eserlere sahip olmayınca, kopyalarına daha büyük dikkatle bakıyorum". Belli ki Winckelmann, Romalı Katoliklerle geçirdiği sekiz yılın etkisiyle, son anda bir anlamda günah çıkartmaya karar vermiştir.

Bu durumda Winckelmann da durumun farkındaydı, Winckelmann'ın önce akıl hocası, sonra da arkadaşı olan Mengs de (1727-1779) öyle. Mengs ancak Winckelmann'ın ölümünden sonra ve 1779'daki kendi ölümünden kısa bir süre önce, ünlü *Niobidler* grubu konusunda görüşü sorulduğunda, bu heykellerin kopya sayılması gerektiğini kabul eder, hatta *Laokoon*, *Farnese Hercules*'ini, hatta *Belvedere Apollo*'sunu da bu gruba katar. Bu aydınlanmaya sonradan ulaşmış olması pek inandırıcı değildir. Ama kısa sürede tartışmasız bir otorite haline gelmiş olan arkadaşını yalanlamaktan çekinmiş olması anlaşılır bir şeydir. Francesco Milizia (1725-1798) daha cesur davranarak, yüzyıl sonlarında lafı fazla gevelemeden, Roma'nın müzelerindeki Antikçağ heykelleri konusunda şöyle der: "bu heykeller bize çok çok güzel görünür çünkü daha güzel olanlarını görmüyoruz" ve "belki bu çok güzel heykellerimiz başka heykellerin kopyalarıdır."

Mengs ve Milizia

1 Grand Tour hakkında bkz. s. 173 n.1.

Kralın çıplak olduğu bir kez ilan edildikten sonra, bu karmaşık meseleyi düzene sokma sırası, XIX. yüzyılın en şevklisi olan Alman arkeolojisine gelir. Böylece bilim içinde bir bilim ortaya çıkar: *Kopienkritik*. *Kopienkritik*, metinsel eleştirel paradigması temelinde faaliyet göstererek kopyaları, belirli bir metnin günümüze ulaşmasını sağlayan bir o kadar elyazması olarak algılar. Önce günümüze ulaşan bütün kopyalar incelenir, sonra birbirleriyle karşılaştırılırlar, arketipe en yakın olan kopyalar yoluyla bir soy ağacı yaratılır, sonra da kopyaları yaratanların hataları düzeltilerek, eklentiler kaldırılarak ve eksik kısımlar varsayım yoluyla entegre edilerek arketipin kendi üretilmeye çalışılır.

Kopienkritik

XIX. yüzyılda filolojik arkeoloji alanında, Roma dönemi kopyaların üzerinde bu yöntemle çalışarak, Yunan sanatının büyük ustalarının neredeyse tamamıyla kaybolmuş olan orijinal eserlerinin ikonografisinin ve stilinin tam olarak yeniden kurgulanabileceğine inanılırdı. Bazı durumlarda orijinal eser alçı olarak yeniden yaratılmış, hatta daha hakiki durması için bronz rengine boyanmıştır. Bu yöntemin özeti, Adolf Futwängler'in (1853-1907) *Meisterwerke de griechischen Plastik* [*Yunan Heykeltraşlık Başyapıtları*] eserinde sunulmuştur. Günümüzde de Antikçağ sanatı konusundaki kitaplarda, geriye kendilerine ait olduğu kesin olan tek bir eser parçası kalmayan Myron, Polykleitos, Kallimakhos, Praksiteles gibi sanatçılar konusunda okuduklarımız tamamıyla *Kopienkritik*'ten kaynaklanmıştır. Ama *Kopienkritik* de, temelde Romantik dönemin ürünü olan ve hiçbir şekilde eskilerin düşüncesine tekabül etmeyen bir orijinallik kriterine dayanır. Günümüzde bize şaşırtıcı gelse de, işin gerçeği, Antikçağda orijinallik temel bir değer değildir, bir şeyi kopya etmek de uygunsuz bir şey sayılmaz.

Antikçağda günümüzdekine benzer bir fikri mülkiyet kavramı bilinmez, modern telif hakkıyla kıyaslanabilecek hiçbir şey yoktur. Bir resmi veya bir heykeli değerlendirmenin tek yolu *tekhne*, yani zanaat ustalığı, bir işin "kuralına göre yapılması"dır. Kopya yaratanların işi, kopyaladıkları sanatçının işinden farklı olmadığından eserlerine imza atmaktan da çekinmezler. İmza atmakla, "işte, benim yapabildiğim bu" demiş kadar olurlar ve eserleriyle, orijinal eserin sanatçısıymış gibi gurur duyarlar. *Farnese Hercules*'i, MÖ IV. yüzyıl sonlarına doğru Lysippos tarafından yaratılmış bronz bir heykelin kopyası olmalıdır, ama üzerinde, başka hiçbir eseri bilinmeyen Atinalı Glikon'un (II. yüzyıl) imzası yontulmuştur. Herculaneum'da bulunmuş, başka birçok mermer kopyasını bildiğimiz Polykleitos'un bir heykelinin başının kopyası olan bronz bir *herma*'nın üzerinde Atinalı Apollonios'un (I. yüzyıl ortaları) imzası vardır. Zaten Antikçağ yazarları heykellerden veya resimlerden söz ederken orijinal mi, kopya mı olduğunu belirtmezler. Onlara göre bu durum önemli değildir. Önemli olan icra şeklinin düzeyidir. Kopyanın aslına sadık olması da muhtemelen çok önemli değildir. Orijinal olduğu sanılan esere göre her türlü farklılığı, kopyayı yapan kişinin dikkatsizliğine veya beceriksizliğine atfetme âdetinden artık vazgeçilmiştir. Ne de olsa yontmak veya resim yapmak,

Tekhne

yazmak gibi değildir: bir uzvun açısını değiştirmek, bir hareketi başkasına dönüştürmek, bir unsuru eklemek veya yerini değiştirmek, bir harf yerine başka bir harf yazmak gibi, dikkatsizlik sonucu oluşan bir şey değildir. Bir eseri kopyalamak hiçbir zaman saf bir eylem değildir, biçimlerin yeniden yorumlanması ve kaynaştırılması iki kültürü uzlaştırma iradesini gerektirir.

Arno Reiff

Arno Reiff 1959'da Romalı yazarların Yunan edebi modellerini taklit etmesi konusunda önemli bir eser yazmıştır. Bu eserde üç ayrı uygulamadan söz etmiştir: *interpretatio* [tercüme], *imitatio* [taklit etme] ve *aemulatio* [öykünme]. *Interpretatio*, aslına sadık kalan tercümedir, *imitatio*, birden fazla kaynağı dahil edebilecek serbest bir tercümedir, *aemulatio* da ancak modelin derinlemesine özümsenmesinden sonra mümkün olan, rekabetçi bir yaratıcılık gerektirir. Benzer bir sınıflandırma plastik sanatlara da uygulanabilir, üstelik şöyle bir avantajı vardır: bir arketipin yeniden kurgulanmasına katkıda bulunmadığı için *Kopienkritik* tarafından elenmiş, dolayısıyla da onları üreten kültürel ortamın ifadesi olarak kavranmaları engellenmiş çok sayıda eseri sanat tarihine geri kazandırmış olur.

"Tipik" Romalı sipariş sahibi Yunan kültürü ve sanatıyla yeterince aşinadır, ama muhtemelen şahsen görmediği, sadece başka kopyaları veya belki de aslına az çok sadık çizimler yoluyla tanıdığı bir eserin kopyasının tıpkısının aynısı olmasını istemeyecektir. Sipariş sahibinin evinde istediği şey, herkesin mükemmellik ve normatif değer atfetmekte hemfikir olduğu ideal bir tipin bir örneği, bir göstergebilim terimiyle bir "örnekçe"sidir. Sipariş sahibi ağırlıklı olarak o eserin dekoratif işlevinden yararlanacaktır. Heykeller evin süslemeleri arasında yer alırlar, hatta bazen aynı eserden, birbirlerinin aynadaki yansıması şeklinde iki kopya bulunur, aynı mekânda sergilenirler. *Exemplum* [örnek] ve *auctoritas* [otorite] kavramları temel önem taşır, ama *decor* daha da önemlidir.

Decor

Yunanca *prepon*'un karşılığı olan Latince *decor*'u dilimize "uygunluk" olarak tercüme edebiliriz. Romalılar için asıl önemli olan soyut bir sanatsal değer değil, belirli bir içeriğin (yani ikonografik bir konunun) ve belirli bir biçimin (yani belirli bir stilin) belirli bir bağlama uygunluğudur. Kaplıcalara *apoksyomenos* yakışır, çünkü raspa ile kazınmak, kaplıca ortamına uygun bir eylemdir. En ünlü *apoksyomenos*, Lysippos'unkidir, dolayısıyla Lysippos tarzında bir *apoksyomenos* tercih edilir: Lysippos'un heykelinin tıpkısı bir kopya olmak zorunda değildir, ama o modeli çağrıştırmalıdır. Aynı şey spor salonları açısından da geçerlidir, buralar için Polykleitos tarzında atlet heykelleri tercih edilir, tiyatrolara ise Praksiteles tarzında satirler uygun sayılır. Binlerce Klasik dönem heykelinden kopya edilenler yüzü bile bulmaz ama imparatorluğun dört bir yanına dağılırlar ve oldukça serbest bir şekilde, belirli bir temanın varyasyonları şeklinde icra edilirler. *Kopienkritik* tarafından uygun olmayan veya sadece öykünme kopyalar olarak dışlananlar, ancak filolojik yeniden kurgulama açısından böyle sayılırlar. Bu eserler de aslında Yunan sanatçıların, Klasik dönem ustalarından devraldıkları ve sipariş sahipleriyle or-

tak olan estetik değerlere tekabül eden biçimsel miras temelinde yaratılmıştır. Bu sanatçılar başyapıtların kopyasını yapmaktan çok onu örnek alırlar, ona atıfta bulunurlar; dolayısıyla metinlerarasılık kavramı, kopya kavramından daha faydalı olacaktır. Göstergebilim açısından bir metin, "belirli bir kültürün anlam sahibi herhangi bir ürünü"dür. Dolayısıyla görsel metinler de daha geniş bir ilişkiler sisteminin unsurlarıdır, uzak mesafeler üzerinden birbirleriyle diyalog kurarlar, bir şekilde birbirlerini çağrıştırırlar. Gelişigüzel bir şekilde kopya olarak nitelenen eserlerin çoğu aslında önceden var olan (Genette'in terminolojisini kullanmak gerekirse) bir hipo-metin üzerine inşa edilen hiper-metinlerdir. Metinlerarasılık, kopyanın mekanik taklit veya intihal değil de bilinçli ve gerekçeli bir yeniden formülasyon olmasını sağlar. Quintilianus, aslına sadık kalan, *mensuris et lineis* [ölçülere ve satırlara] uyan kâtipleri sevmez. *Conformatio* [uygunluk] ile *commutatio* [değişiklik] arasında ikincisini tercih eder. Seneca da, çıraklık safhasına özgü olan taklit kopyalar ile modellerin empatik içe yansımasının ürünü olan yaratıcı kopyaları birbirinden ayırt eder. *Aemulatio*'dan kaynaklanan hiper-metni yaratan sanatçı dilleri manipüle etme, başka metinlerin yankılarını ve alıntılarını düzenleme rolünü üstlenir.

Bkz. Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884

Mitlerle Yaşamak ve Ölmek

Giuseppe Pucci

Roma evlerinin duvarları ve zeminleri de, eşyaları ve gündelik hayat nesneleri de Yunan tanrılarının ve kahramanlarının imgeleriyle kaplıdır. Bu durum Romalıların kendilerinden üstün gördükleri bir kültüre olan hayranlıklarına ve kültürlü sınıfların kendilerini temsil etme iradesine işaret eder. Mitolojik imgeler entelektüel prestij sağlar ve ev sahibinin sosyo-kültürel açıdan seçkin bir sınıfa üye olduğunu teyit eder. Romalıların mezarları ve lahitleri de mitlerle süslenmiştir: o ibretlik anlatılar, varoluşçu sorulara cevaplar ve sevdiklerini kaybedenler için teselli içerir, çünkü merhumların erdemleri ve duyguları mitolojik kahramanlara atıflar yoluyla yüceltilir.

Romalıların Hayatında Mitlerin Rolü

Arkeolog Paul Zanker'in dediği gibi, Romalılar mitlerle yaşarlar. Yunan tanrılarının ve kahramanlarının imgeleri gündelik hayatlarında sürekli olarak yer alır, evlerini, *villa*'larını, kamusal yapılarını, ev eşyalarını, yaygın kullanım nesnelerini süsler. Peki ama neden? Çünkü Romalılar, mitolojileri Yunanlarınkiyle kıyaslanabilecek derecede zengin olmadığından, Yunan mitolojisine el koyarlar ve boyun eğdirdikleri bu ulusun kültürünün başka birçok yönünü benimserler. İnsanın gündelik hayatının Yunan mitleriyle çevrili olması ve mitleri temsil eden imgeler sergilemesi, onun kültürlü olduğunu ve Romalıların onca askeri fethe rağmen karşısında aşağılık kompleksi duyduğu, hayran olduğu, hatta taptığı Yunan kültürünü ne derecede benimsediklerini göstermeye yarar. Burada Yunan kültürü konusunda gerçek anlamda bir Roma kültünden, bir tür seküler dinden söz etmek mümkündür; bu dinin müritleri Homeros'u ve tragedya şairlerini okuduklarını, Yunan şairlerinin defalarca anlattığı o hikâyeleri iyi bildiklerini belli etmeye önem verirler. Başka bir deyişle, sosyo-kültürel bir seçkin sınıfa üye olduklarını göstermeyi severler. Mitolojik imge, yüce bir referansa göndermede bulunduğu ölçüde kişiye prestij kazandırır; gündelik hayatın sıradanlığını bölmenin, gerçek hayatı tanrıların ve kahramanların ideal dünyasıyla ilişkilendirmenin bir yoludur. Mit aynı zamanda hayal gücü için bir köprü işlevi görerek hayali bir lüks dünyasının kapılarını açar. Varlıklı kişiler evlerinin duvarlarını veya zeminlerini kaplayan mozaiklere Klasik dönemin büyük ustalarının tablolarını kopyalatır, Pompeii'deki bazı evlerde olduğu üzere, neredeyse özel birer müze sahibi olurlar. Böylelikle kendilerini istedikleri gibi temsil etmelerine izin verecek, bilgilerini gösterecek atıflarla bir çeşit oyun oynarlar. Ama Romalıların mitolojik imgelerle doldurdukları yerler evleriyle ve kamusal yapılarla sınırlı değildir. Mitler matemin ve hafızanın imgelerini de şekillendirdiğine göre, mezarlarında da mitlere yer verirler; bir anlamda mitlerle yaşadıkları ve mitlerle öldükleri söylenebilir. Mitler Antikçağ insanının pusulası gibidirler, mitlerde nasıl dünyanın neden belli bir şekilde işlediğinin açıklamaları aranırsa, yine mitler yoluyla ölümün, ıstırabın, insana aşırı derecede zalim veya anlamsız görünen kaderin nedeni aranır. Birçok Yunan kadın ve erkek kahramanın trajik kaderi, sıradan ölümlüler başta olmak üzere, kimsenin engel olamayacağı alın yazısının paradigmasını sunar. Mitler bu normatif işlevin yanı sıra, ölülerin erdemlerini yüceltmek ve anısını ölümsüz kılmak için uygun modeller de sunarlar. Bir lahit için belirli bir mitolojik ikonografi seçildiğinde, sıradan, sıkıcı bir hayat kahramanlık boyutuna taşınır, akrabalar ve dostlar arasında hatırlanmaya değer, örnek bir hayata dönüştürülür ve geride kalanlar bunlarda teselli bulur. Mitolojik içerikli mermer lahitler Roma'da II ila III. yüzyıllar arasında büyük rağbet görürler. Sırf Roma'da 6000'den fazla bu türden lahit bulunmuştur.

Roma'da Yunan kültürü kültü

Peki konu seçimi nasıl yapılır ve mitoloji ailenin hafızasının ve ortak toplumsal değerlerin inşasında nasıl bir rol oynar? Lahdi sipariş veren ve daha sonra merhum kişiyi ziyaret edecek olan akrabalar ve arkadaşlar bu gibi imgelerde neler görürler? 1990'lardan itibaren, özellikle Anglo-Amerikan ortamda giderek kabul gören Görsel Kültür Araştırmaları alanında bu tür sorulara cevap vermeye çalışılır. Bu akımın temsilcileri geleneksel sanat tarihinin biçimsel analizini aşarak sanat eserinin görselliğine, dolayısıyla da belirli tarihi ve kültürel bağlamlar içerisindeki okuma pratiklerine odaklanmaya çalışırlar. Böylelikle, 1950'li yıllarda fonemik ve fonetik terimlerinin ekleri temelinde emik ve etik terimlerini icat eden Amerikalı dilbilimci Kenneth L. Pike'ın terminolojisinden faydalanarak, sanat eserinin emik okumasını öne sürmüş olurlar. Pike, dilin yapısal ve işlevsel yönleri için emik, dilbilimcilerin tanımlama ve sınıflandırma analizi için de etik terimini kullanırdı. Sosyal bilimlerde emik terimi toplumsal aktörlerin, yani ait oldukları grubun ortak kültürünün kendi içindeki bakış açısı için kullanılır olmuştur. Yunan veya Roma eserlerini okurken de kendimizi o çağlarda yaşamış okurların yerine koymamız tavsiye edilir, hatta elzemdir. Romalılar ilk anda bizden, Polinezya yerlileri kadar farklı görünmezse de, bizimkilerden farklı görsel ve okuma pratiklerine sahip olduklarına şüphe yoktur ve bizim yapmamız gereken, bir toplumu etnolojik açıdan inceleyen antropologlar gibi, Romalıların beyninin içine girmeye çalışmaktır.

Görsel Kültür Araştırmaları

Mitleri Okumak ve Yorumlamak

Söz konusu Romalı merhum kişi erkekse, lahdi için sıklıkla, Kalydon şehrini mahveden korkunç yaban domuzunu öldüren kahraman avcı Meleagros'un miti seçilir. Peki ama bu imgeyi gören biri onu nasıl yorumlar? Ölüyü gerçekten Meleagros'la özdeşleştirip ilkinin hayat hikâyesinde mitolojik kahramanın başarılarıyla benzer noktalar mı arar? Bazı durumlarda ölü gerçek hayatta yiğit bir savaşçı olmuş olabilir, ama Meleagros mitinin Ostia şehrinden mütevazı bir demircinin lahdinde bile kullanıldığını gördüğümüzde durumun böyle olmadığını anlarız. Belli ki söz konusu kıyaslama tamamıyla bir teselli kaynağı olarak tasarlanmıştır: abartılı bir şekilde de olsa, ölen kişinin değerli olduğunu, ama mitolojik kahramanlar dahil hiç kimsenin kaderinden kaçamayacağını anlatmaya yarar. Ancak mitolojik bağdaştırmalar yoluyla yüceltilen erdemler genelde gerçek ve bireysel özelliklere değil de toplumun tamamına ortak değerlere tekabül eder. Bazı mitolojik süslemeli lahitlerde tasvir edilen karakterlerin birinin veya daha fazlasının yüzü fizyonomik özelliklere sahiptir. Genelde Endymion ile Selene, Theseus ile Arianna, Venus ile Adonis gibi mitolojik çiftler, merhum çifte benzeyecek şekilde tasvir edilir. Bütün bu örneklerde karı-kocanın ikisinin de lahit yapıldığında ölmüş olması pek muhtemel değildir. Genelde

Anlatımsal yansıma olarak mit

biri diğerine göre daha uzun yaşar, dolayısıyla akrabaları ve arkadaşları ile beraber kendi kahramanlaştırılmış imgesini görmek durumunda kalır. Başka bir deyişle izleyici ikiye ayrılmış gibi olur, kendi kendini izler, merhum eşiyle diyalog kurarken kendini de ibretlik bir olayın başkahramanı olarak görür ve gösterir. Bu gibi anıtlar bize sipariş sahibi ile eserden faydalananlar arasındaki ilişkiler konusunda neler söyler? İzleyiciye yönelik mesajı formüle eden kişinin göstergesel oyunu nasıl işler? Kendini tasvir konusunda hangi stratejiler geçerlidir? Antikçağda izleyicilerin mitolojik karakterleri görsel olarak teşhis edebilecek (hep aynı, çok iyi bilinen mitler tasvir edilir) ve bu tür ikonografileri, işaret ettikleri merhum kişilerle bağdaştırmayı yapabilecek durumda olduğunu varsayabiliriz. Ancak izleyicinin mitin tamamını bu kişilerle bağdaştırmaması da muhtemeldir.

Hatta yorumunda seçici olması, gerçek kişilere mitolojik bağlamın sadece belirli durumlarını atfetmesi veya miti o kişilere uyarlıyor olması mümkündür. Günümüzde Vatikan Müzesi'nde bulunan bir lahitteki, diğerlerinin tersine yüzleri portre niteliğinde olan iki ana figür apaçık bir şekilde Hellenistik döneme ait, Akhilleus ile Amazonların kraliçesi Penthesilea'nın resmedildiği ünlü bir heykel grubundan ilham alınmıştır. Peki mitte ne anlatılır? Kahramanımız bir düelloda, o çok iyi bildiğimiz hiddetiyle düşmanıyla mücadele etmiş ve büyük bir savaşçı olduğu için ona ölümcül bir darbe indirmiştir. Ama onu öldürdüğü anda da ona aşık olmuştur. Peki lahitte ne anlatılır? Kocanın –çünkü bir karı-kocanın söz konusu olduğu bellidir- karısının katili olduğu mu? Tabii ki hayır. Antikçağ izleyicileri gördükleri imgeyi bağlamlamaya alışkındır ve bunun gibi bir anıt mezar durumunda Akhilleus'un, karısının ölüm anında yanında duran ve ona olan tutkulu aşkını, ölümüne engel olmaya yetmese de, son ana kadar gösteren güçlü hayat arkadaşı olarak yorumlar.

Akhilleus ile Penthesilea

Roma Ulusal Müzesi'nde bulunan, bir anne ile oğluna ait lahdin süslemeleri için Phaedra ve Hyppolitos miti seçilmiştir. Bu seçim bize biraz rahatsız edici gelir, çünkü Phaedra'nın Hyppolitos'a olan sevgisi iffetli anne sevgisi değil, üvey annenin kocası Theseus'un oğluna olan tutkusudur. Genç adam üvey annesinin ona olan sevgisinden dehşete kapılır ve onu reddeder, Phaedra da bunun üzerine onu kendisine tecavüz etmekle itham eder. Bu yalan itham sonuçta Hyppolitos'un ölümüne yol açar ve büyük üzüntüye kapılan Phaedra kendini öldürür: bundan daha korkunç bir hikâye bulmak zordur. Bu durumda sanatçıları ve müşterilerini kültürsüzlükle veya zevksizlikle mi suçlamalıyız? Aslında, Akhilleus ile Penthesilea örneğinde olduğu üzere, izleyici Phaedra karakterini mitolojik hikâyesinin bağlamının tamamı temelinde yorumlamaz. Tutkusunun ahlaksız yönü, üvey oğluna iftira atmış olması ve intihar etmiş olması bu işin dışında tutulur. Phaedra karakterinin en önemli niteliği büyük aşkı ve onu kaybettiğinde duydu-

Phaedra ile Hyppolitos

ğu büyük üzüntüdür. Hyppolitos'a gelince lahitte izleyiciye dönük olarak tasvir edilmiştir ve elinde bir diptik tutar. Burada ima edilen, Phaedra'nın mitte Hyppolitos'a aşkını ilan ettiği ünlü mektuptur. Ancak burada muhtemelen vurgulanmak istenen, ölen gencin okumayı sevmiş olmasıdır. Genç yaşından dolayı yüceltilebilecek tek erdemi, okulda başarılı olmasıdır. Dolayısıyla ikonik metnin emik okuması, mitin dehşet verici yönlerini, utanç verici eylemlerini ve intikam amaçlı, acımasız olayları bir yana bırakarak, geleceği umut veren oğullarının zamansız ölümü karşısında ailenin ve özellikle annenin son derece insani üzüntüsünü vurgular.

Mitolojik malzemenin seçimi ve yeniden yorumlanması

Titiz bir seçim süreci sonucunda her mitten, belirli mesajları iletmeye uygun olan belirli olaylar belirlenir: Niobidlerin katliamı mitiyle süslenmiş lahitlerde taş kesen annenin dramından çok genç ve masum kurbanların zamansız ölümü vurgulanır; Medea mitinin tasvir edildiği lahitlerde asıl kadın kahraman intikam peşindeki gaddar Medea değil, mutluluktan acılar içinde ölüme geçişin sembolü olan rakibi Kreousa'dır. Bazı dini imgelerin özel bir bağlamda yeniden işlevlendirilmesi, her bir formülün çok çeşitli anlamlara sahip olması ve kullanıldıkları bağlam temelinde hatırı sayılır varyasyonlara izin vermesi sayesinde kolaylaşır. İzleyicinin bu süreçte oynaması gereken aktif rolü göz önünde bulundurma gerekliliği de buradan kaynaklanır. Antikçağ izleyicisi imgeleri kendi ihtiyaçları temelinde yorumlar, onları şahsi durumu doğrultusunda uyarlar. Bu arada mezarların ve içlerindeki lahitlerin sıklıkla ziyaret edildiği, ardından şölenlerin düzenlendiği unutulmamalıdır.

Mezar yapılarının mimari tipolojisi

II. yüzyıldan itibaren mezar yapılarının etrafı genelde kapalı olur ve sadece aile üyelerinin ve yakın arkadaşların ziyaretlerine izin verilir. Bu mimari tipolojinin belirli sosyolojik nedenleri vardır, en önemlisi de İmparatorluk döneminde gerçek anlamda siyasi rekabetin sona ermiş olmasıdır, çünkü bireylerin özelliklerinin toplum önünde yüceltilmesini gereksiz hale getirir. Artık aile bağlarına ve sevgi üzerine kurulu değerlere önem verilir, dolayısıyla figüratif anıtlar da bireysel alanı temel alır. Anıt mezarların amacı, yılın belirli dönemlerinde mezara gelip burada öğünler yiyen akrabaların merhumu hatırlamaya devam etmesidir. İlk Hıristiyanların yazılarında şiddetle eleştirdiği o ziyafetler birer kutlama vesilesidir, bu durum da lahitlerde sıklıkla işlenen, Dionysos kortejleri veya deniz tanrıları gibi bazı temaların neden neşeli olduğunu açıklar.

Bkz. *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları*, s. 660; Graecia Capta: *Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Romalılar ve Yunan Sanatı: Orijinal Eserler ve Kopyaları*, s. 751

Roma İmparatorluğu Eyaletlerinde Sanatsal Dillerin Çeşitliliği ve Birliği

Claudia Guerrini

Roma'nın hâkimiyetindeki dünyada sanat, sonsuz zenginlikte ve karmaşıklıkta bir mozaik gibidir, çokyönlülüğü, çeşitli eyaletlerde önceden var olan kültürel ve figüratif geleneklere bağlıdır; ama eyaletlerde sanat aynı zamanda ortak bir dildir, imparatorluğun dört bir yanına dağılmış kolektif imgelerin ifadesidir ve Romalılaşmanın başarılı bir aracını teşkil eder.

İmparatorluk ve Şehirler

Askeri saldırganlık ve fethe karşı her türlü direncin bastırılması, Roma'nın emperyalist yayılmacılığının başlıca araçlarını teşkil eder; ancak siyasi istikrar elde edildikten sonra imparatorluğun bir bütün olarak sürdürülebilir olmasını temin eden asıl unsur, fethedilen toprakların tabi tutulduğu Romalılaşma sürecidir. Romalılaşma nüanslarla dolu, karmaşık bir siyasi ve kültürel olgudur ve yukarıdan tek bir onaylama modelinin dayatılmasını gerektirmeyip, etkili olmasını büyük oranda, eyaletlerin seçkin sınıflarının işbirliğiyle yerel kurumsal biçimleri kendi idari mekanizmasına entegre etme, farklı dini gelenekleri hoşgörüyle karşılama, hatta yerel tanrılarla Roma *pantheon*'u arasında özdeşleştirmeler yoluyla senkretik kültlerin ortaya çıkışını teşvik etme ve son olarak, boyun eğdirilen halkların kültürel özelliklerine mümkün olduğu kadar saygı duyma yeteneğine borçludur. İdeal mekânı şehirler olan, zekice planlanmış bir onay mekanizması, imparatorluğun inşasının ve konsolide edilmesinin ideolojik harcını oluşturur: eyaletlerin dört bir tarafında ortaya çıkan kentsel organizmalar imparatorluğun, fethe kadar dağınık veya en azından daha basit bir yerleşim modelinin hakim olduğu özellikle batı kısmında temel bir rol üstlenirler, kentleşme geleneğinin çok eskilere dayandığı ve çok gelişmiş olduğu doğu kısmında ise Roma'nın hakimiyeti, önceden var olan kentsel dokulara entegre edilen, bazıları oldukça iddialı kentsel ve mimari müdahalelerle kendini gösterir.

Romalılaşma

Roma yurttaşlarının gündelik hayatının en önemli anlarının geçtiği, tiyatrolardan *forum*'lara ve kaplıcalara kadar kamusal yapılarla donatılan şehirlerde, yüksek sınıflardan taşralılar hem kamusal hem de özel hayat alanında istilacıların hayat tarzından ilham alınan bir hayat tarzını benimsemeyi öğrenirler: kendiliğinden gelişen (ama merkezi iktidarın kontrolü altında ve teşvikiyle gelişen) bu olgu, Roma'nın yerel yönetici sınıfları kendi sistemine entegre etme-

siyle bağlantılıdır; bu sınıflar Roma senatosuna da dahil olarak zaman içinde siyaset hayatında kendilerine önemli bir yer kazanmayı, hatta eyalet kökenli ilk imparator olan Traianus'la imparatorluk tahtına çıkmayı başaracaktır. Dolayısıyla Romalılaşma, yeni duruma adapte olmayı bilenler (ve bunu yapabilenler), istilacı güce sadakat yaklaşımını benimseyenler için avantajlı bir durumdur; *Gallia Narbonensis*'te, Glanum'da (Saint-Rémy-de Provence) bulunan bir kemerin üzerinde, elleri bağlı bir Barbar'ın omzuna elini koymuş, *toga*'lı bir kişi bu düşünceyi ifade eder gibidir. Yeni fethedilen topraklarda sıklıkla dikilen bu gibi zafer anıtları o bölgenin Roma'ya ait olduğunu sembolik olarak teyit eder; Orange Takı'ndan Carpentras Takı'na ve sonradan ele alacağımız Adamklissi'deki (Romanya) *Tropaeum Traiani*'ye [Traianus'un Zafer Anıtı] kadar, savaş görüntülerinin ve yenilgiye uğratılmış, aşağılanmış "Barbarlar"ın tasvir edildiği bu anıtlar, Roma'nın emperyalizminin acımasızlığının oldukça etkili tezahürleri niteliğindedir ve bariz bir şekilde tehditkâr ve baskıcı bir uyarı mesajı içerirler. Ama bu gibi yapıların yanı sıra, fethedilen topraklarda kurulan büyük inşaat mühendisliği eserleri, surlar, kent kapıları, yollar, köprüler ve su kemerleri, bu bölgelerde yaşayan toplumların kentsel ve ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynarlar ve *urbanitas*'a [medenilik] erişildiğine tanıklık eden yapılardır: İspanya'da, Segovia'da bulunan heybetli su kemerinden İsrail'de, Caesarea'da bulunan su kemerine, Trier'deki harikulade Porta Nigri'den Provence'da bulunan, Augustus dönemine ait, üç sıra kemerden ibaret, uzaklardaki bir kaynaktan gelen suyu, Gard nehrini aşarak Nimes'e taşıyan etkileyici bir su kemeri olan Pont du Gard'a kadar, Avrupa'nın, Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun birçok bölgesini günümüzde de nitelemeye devam eden bu yapılar, Roma'nın hakimiyetinin olumlu göstergeleridir.

Urbanitas

Eyalet Şehirlerinde Etkileşim Mekânları

Merkezi iktidarın kentsel girişimleri ile yerel aristokrasilerin finanse ettiği girişimlerin arasındaki sinerji sonucunda ve yerel güçlerin siyasi iddialarının kabulü için işlevsel bir araç görevi gören hayır işleri sayesinde eyaletlerin belli başlı şehirlerine dikilen kamusal anıtlar, planimetrik yapıları, mimari biçimleri ve özellikle süslemeleri sıklıkla Roma'daki prestijli örnekleri temel alırlar, hatta bazıları kentsel modellerin neredeyse kopyaları niteliğindedir: örneğin Lusitania'nın başkenti Augusta Emerita'daki (günümüzde Endülüs'teki Merida) "Mermer *Forum*"da, Roma'daki Augustus *Forum*'unun ikonografik temalarından kopya edilmiş gibi duran heykel parçaları ortaya çıkarılmıştır: bu Forum'da bir portre-heykel galerisi vardır (bölgenin ileri gelenleri olabilir), revakın korniş üstü kısmı *clipeus*'larla [madalyon] ve karyatidlerle süslenmiştir, ayrıca Aeneas'ı babası Ankhyses ve oğlu Askanios ile Troia'dan kaçarken gösteren bir heykel grubu yer alır. İktidar merkezindeki resmi sanatın ikonografik içerikle-

İkonografik temaların kullanımı

rinin ve temalarının eyaletlerde de tekrarlanması hem Roma'nın varlığının anlamlı bir göstergesidir, hem imparatorluk gücünün siyasi propagandasının şifrelerinin ve formülasyonlarının yankısını taşır hem de yerel aristokrasilerin merkezi yönetime ve ideallerine kayıtsız şartsız bağlılıklarını göstermelerinin bir yolunu teşkil eder: dolayısıyla kamusal alanda üst sınıflar tarafından yaptırılan eserlerde kullanılan ikonografik formüller ve stil dili genelde Roma'ya hakim olanlardan fazla farklı değildir ve en çok görülen eserler imparatorun ve imparatorluk ailesinin üyelerinin portreleri (hanedan propagandasının en temel araçları olup imparatorluğun dört bir yanında sergilenirler) ve Yunan Klasik, Geç Klasik ve Hellenistik dönem heykellerinin kopyaları ve varyasyonlarıdır. Heykeller sayesinde etkileşim mekânları haline gelen tiyatrolar ve amfitiyatrolar, kaplıcalar, *nymphaeum*'lar ve *odeum*'larda gelişen alegorik türden, "imgeler yoluyla söylem" Yunan kökenli yüksek kültürün biçimlerini benimserken, farklı bir sanatsal gelenek de varolmaya ve resmi sanatın benimsediği Klasik ve Hellenistik geleneğe uymayan bir figüratif dil yoluyla kendini ifade etmeye devam eder.

Etkileşim mekânlarına gelince, Augustus döneminden itibaren imparatorluğun her tarafına dağılan ve bölgeden bölgeye büyük farklılık gösterebilen imparator kültünün anıtlarını unutmamak gerekir. Batı'da imparator kültüne sıklıkla, genelde Roma fethinden önce var olan, yerel tanrılara adanmış büyük, bölgelerüstü tapınaklarda yer verilir: *Gallia Lugdunensis*'in başkenti ve *Concilium Galliarum*'un, yani Galya'nın 60 ulusunun temsilcilerinin MÖ 12'de Drusus Maior tarafından kurulan ve Roma ile Augustus kültüne adanan sunak etrafında toplanan, hem dini hem de idari nitelikli bir meclisin merkezi olan Lugdunum'da (Lyon) bulunan tapınak bu türün bir örneği olmalıdır; bu yapı bütününe sunağın yanı sıra (sunak sadece paraların üzerindeki tasviri yoluyla bilinir) bir amfitiyatro ve kutlama amaçlı oyunların düzenlendiği bir *circus* dahildir.

İmparatorluk kültü

Halkın Hellenistik krallıklardan beri kralın dini nitelikli kültüne aşina olduğu Doğu eyaletlerinde, bazıları çok şaşaalı olmak üzere çeşitli iddialı anıtsal yapılar inşa edilir: bu gibi örnekler arasında Karia'da (Türkiye), Aphrodisias'ın *agora*'sının doğu kısmında bulunan Sebasteion'u sayabiliriz. Burası 80 metre uzunluğunda ve 14 metre genişliğinde, gerçek anlamda geçit törenlerine yönelik bir caddedir; Augustus ve Aphrodite (Iulius-Claudius hanedanının tanrısal atası) Tapınağı'na doğru gider ve iki yanında üst üste üç mimari düzende (Dor, Ion ve Korinthos) büyük revaklarla çevrilidir: güney tarafındaki revak, mitolojik konulu, büyük, kabartma panolarla (Akhilleus ve Penthesilea, Eros'un doğumu, Üç Gratiae, Meleagros...) ve Iulius-Claudius soyundan imparatorların zafer alaylarında veya İmparator Claudius'un Britanya'nın kişileşmiş haline boyun eğdirirken resmedildiği sahne gibi daha karmaşık sahnelerde tasvir edilmiş imgeleriyle süslenmiştir; ku-

Anıtsal yapılar

zey tarafındaki revakta da Augustus tarafından fethedilmiş başka ulusların kişileşmiş halleri ile kozmik unsurlar (Gündüz, Okyanus), Barbarlığa ve kargaşaya son vermesinden ve ekümenik imparatorluğun refahının garantörü olmasından dolayı büyük Yunan mitlerinin kahramanlarıyla kıyaslandıkları bu olağanüstü, figüratif övgüleri hak eden Iulius-Claudius hanedanına saygı gösterisini daha da etkili hale getirir.

Aphrodisias heykeltıraşlık okulu

İmparator kültünün halihazırda zengin olan ve büyük çeşitlilik gösteren yapıları arasında bile eşsiz bir yeri olan mevzubahis anıt, Aphrodisias'ın, hem Klasik ve Hellenistik dönem Yunan modellerinin kopyalanmasında ve geliştirilmesinde hem hatırı sayılır kalitede portre-heykellerin gerçekleştirilmesinde hem de mimari yapıların yontma süslemelerinde uzmanlaşmış, son derece yetenekli heykeltraşların yetiştiği bir okula ev sahipliği yapması açısından da önemlidir.

Aphrodisias'ın yanı sıra imparatorluğun büyük kısmında faaliyet gösterecek ve eserlerine *Aphrodisieus* adıyla (bir tür kalite simgesi) imza atacak olan bu sanatçılara özellikle Hadrianus dönemine ait birçok harika heykeli borçluyuz. İmparator Septimius Severus'un doğduğu yer olan Tripolitania'da (Libya), Leptis Magna'da yaptırdığı görkemli anıtların harika kabartma süslemeleri de Aphrodisiaslı sanatçılar tarafından yapılmıştır: bunların arasında büyük meydanı, aralarında Medusa başları şeklinde *clipeus*'ların yer aldığı revaklarla ve kemerlerle çevrili *Forum*, ön cephedeki sütunlarının kaideleri devlerin arasındaki savaş sahneleriyle süslenmiş, Septimius soyunun imparator kültüne adanmış tapınak ve girişinin iki yanındaki pilasterler, bol ışık-gölge oyunlu, Barok, hareketli, ustalıklı bir stilde icra edilmiş küçük insan ve hayvan figürleriyle dolu gür bitkisel sarmallarla süslenmiş büyük *basilica* yer alır. Septimius Severus'un (146-211) Leptis'e uyguladığı hatırı sayılır kentsel büyüme projesi, Afrika eyaletlerinin bu dönemde, tarımsal üretimle (zeytinyağı ve tahıl) ve imalatla (Moritanya kıyılarında *garum* [balık sosu] üretim tesislerinden "açık renkli, kalıp basılmış toprak" olarak bilinen, son derece yaygın, sofrada kullanım amaçlı, zarif keramik ürünlerin imal edildiği atölyeler) bağlantılı aralıksız ekonomik gelişme süreci sayesinde ulaştığı refah düzeyine işaret eder. Afrika şehirlerinin ekonomik refah düzeyinin göstergelerinden biri de, seçkin sınıfların konutlarının inşasında ulaşılan kalite düzeyidir: bir yanda harikulade, çok renkli mozaikler başta olmak üzere olağanüstü süslemeler vardır, diğer yanda boyutları ve süslemeleriyle dikkat çeken ve Roma hayat tarzının bu bölgedeki derin etkisini gösteren kamusal yapılar da yaygın olarak yer alır.

Leptis Magna

Gösterilere yönelik yapıların dağılımı örnek niteliğindedir: *circus*'lar çok yaygın olmayabilir (bilinen az sayıdaki örnekler arasında örneğin Kartaca *circus*'u *Circus Maximus* ile Antiokheia *circus*'undan sonra üçüncü en büyük örnektir), ama belirli düzeyde şehirler arasında tiyatrosu olmayan şehir yoktur

ve Sabratha'daki (Libya) gibi bazılarının *scaenae frons*'u [sahne binasının ön cephesi] şatafatlı süslemelere sahiptir; amfitiyatrolar ise özellikle *Africa Proconsularis* eyaletinde çok yaygındır, hatta bazı şehirlerde iki tane birden bulunur: örneğin Thysdrus'ta (günümüzde el-Djem, Tunus) II. yüzyıl sonlarına ait daha mütevazı bir tesise 230-250 yılları arasında Afrika *Colosseum*'u olarak bilinen (ve çok iyi muhafaza edilmiş), en az 30 bin izleyici için planlanmış, ama sadece on yıl kadar kullanılmış, heybetli bir yapı eklenir. Bazı durumlarda Afrika'nın gösteri amaçlı, sabit yapıların gerçekleştirilmesinde Roma'ya öncülük yaptığı bile olur: örneğin *cliens* konumundaki Moritanya Krallığı'nın (Roma İmparatorluğu'na kesin olarak Claudius döneminde dahil olacaktır), Kral II. Juba (MÖ y. 50-MS y. 23) tarafından "Afrika'nın Roma'sı"na dönüştürülen başkenti Caesarea Iol'de (günümüzde Cherchell, Cezayir), MÖ 25-15 arasında, yani Roma'nın sabit bir amfitiyatro yapısına henüz kavuşmadığı bir dönemde, bir tiyatro ile sıra dışı bir şekle sahip devasa bir amfitiyatro (yüzölçümü 4000 m^2'yi aşan arenası, Roma dünyasında bilinen en büyük arenadır) inşa edilir.

Circus'lar, tiyatrolar, amfitiyatrolar

Bir o kadar önemli olan dikkat çekici kaplıca tesisleri arasında da Antoninus döneminde Kartaca'da inşa edilen, Roma dünyasının (hepsi de Roma'da olan Traianus, Caracalla ve Diocletianus kaplıcalarından sonra) dördüncü en büyük kaplıcasını hatırlatmak yeterli olacaktır; *forum*'larda da, benimsenen mimari çözümlerin çeşitliliğinden çeşitli modellerin yerel ihtiyaçlara orijinal bir şekilde uyarlanarak bir arada kullanıldığı anlaşılır. Afrika eyaletleri, Romalılaşma ile kentleşme arasındaki yakın bağlantıların ve bu iki olgu ile ekonomi ve üretim alanlarındaki gelişmeler arasındaki ilişkilerin en iyi örneklerinden birini teşkil eder.

Kaplıcalar ve *forum*'lar

İmparatorluğun Doğu Bölgelerinde Geleneklerin Rolü

Afrika eyaletlerinde olduğu üzere, Anadolu da Roma döneminde sanat alanında olağanüstü bir gelişime sahne olur ve yukarıda adı geçen Aphrodisiaslı heykeltraşlar bu gelişimin mükemmel bir örneğini teşkil eder: zaten Anadolu'da faaliyet gösteren heykeltraşlar burada bulunan olağanüstü beyaz ve renkli mermer ocaklarının sunduğu malzeme bolluğundan ve zengin seçkin sınıfların teşvik ettiği, yeni anıt tipolojilerinin de yaratılmasına ve süsleme yönü öne çıkan mimari biçimlerin geliştirilmesine imkân sağlayan yoğun inşaat faaliyetlerinden kaynaklanan sayısız iş fırsatından faydalanma şansına sahiptir. Asya eyaletinin başkenti Ephesos'ta yer alan bazı olağanüstü anıtlar arasında, alınlığı, kilit taşında şehrin kişileşmiş hali Tykhe'nin büstünün yer aldığı bir kemerle bölünmüş Divus Hadrianus'a adanan zarif tapınak ve özellikle Celsus'un kütüphane-*heroon*'u yer alır. *Consul* Gaius Iulius Aquila tarafından babası Gaius Iulius Celsus Polemaenus için anıt mezar olarak yaptırılan bu görkemli yapının mimari ön cephesinde iki düzen

Ephesos

halinde yer alan, değerli mermerlerden sütunlara tiyatroların sahne binalarındaki gibi girintiler, çıkıntılar ve tanrıların veya kişileştirilmiş kavramların heykellerinin bulunduğu nişler hareket kazandırır; okuma salonunun arka duvarında yer alan büyük Athena heykelinin altında onuruna bu yapının inşa edildiği, bir kahraman gibi şehrin merkezinde defnedilme ayrıcalığına sahip olan kişinin mezar odası yer alır. Bu eser, bireylerin kültür yoluyla kahramanlaştırılmasının son derece ilginç bir örneğidir; III. yüzyıla ait, üzerinde filozof ve ilham perilerinin imgeleri olan lahitlerin yaygınlığından anlaşıldığı üzere, bu kavram daha sonra kolektif imgelerin bir parçası haline gelecektir. Anadolu'da, özellikle Synnada'da (Dokimeion mermer ocakları yakınları), Hadrianus döneminden itibaren son derece faal olan atölyelerde üretilen anıtsal lahitler Roma'da ve imparatorluğun diğer eyaletlerinde ileri gelenlerin mezarlarında büyük rağbet görür; lahitleri süsleyen küçük sütunların oluşturduğu nişlerin içinde Klasik ve Hellenistik heykel modellerinden türetilmiş oyma figürler yer alır. Zaten Doğu eyaletlerinde Yunan sanat geleneği Roma işgali altında bile canlılığını kaybetmez ve sanatçıların atölyelerinde hem yerel pazar hem de ihraç amaçlı üretilmeye devam edilen eserlerde Klasik ve Hellenistik modellere büyük ölçüde bağlı kalındığı ve sanatçıların kendi şanlı kültürel geçmişlerine özlem duydukları ve onunla gururlandıkları görülür. Örneğin Atina'da Heruler'lerin korkunç istilasına (267) kadar atölyeleri faaliyet göstermeye devam eden Yeni Attika heykeltraşları Klasik modelleri, teknik yenilikleri benimsemeye pek açık olamayan (örneğin burgu çok az kullanılır) geleneksel bir stilde yeniden yorumlarlar; heykeller arasında son derece zengin hatip ve hayırsever Herodes Atticus'un (101-177) ve çevresinden şahsiyetlerin, MÖ IV. yüzyıl filozoflarının ve aydınlarının imgelerinden ilham alınarak yapılan portreleri etkili ifadeleri ve biçimsel zarafetleriyle dikkat çeker; lahit alanında da muhtemelen Roma döneminde Attika zanaatının en iyi ürünleri imal edilir.

Yeni Attika lahitleri

Başta Roma olmak üzere neredeyse tüm eyaletleri kapsayan gelişmiş bir ticarete konu olan Attika lahitlerinde Klasik ve Hellenistik ikonografiler ölçülü ve berrak, ama yine de canlı bir stilde ele alınır; çoğunlukla resim sanatından türetilen modeller, Hyppolitos ve Phaedra, Meleagros ve Akhilleus'un hikâyelerinin yanı sıra, Yunanlar ile Amazonlar arasındaki savaşların ve neşeli Dionysos kortejleri ile deniz tanrılarının tasvirinde kullanılır. Yunan-Hellenistik figüratif kültürünün derin etkisi, Antiokheia Suriye'deki (Roma valisinin konağı ve Doğu'nun gerçek anlamda metropolü) başta olmak üzere Suriye eyaletinin başlıca merkezlerinde de IV. yüzyıl sonlarına kadar görülmeye devam edecektir; bu etkinin örnekleri arasında zengin kentsel evlerde ve kent dışındaki *villa*'larda bulunan, çok ileri tekniklerle gerçekleştirilmiş, iki efsanevi içkici Heracles ile Dionysos arasındaki müsabakanın tasvir edildiği ünlü eser (günümüzde Princeton'da muhafaza edilmektedir) gibi zarif zemin mozaikleri sayılabilir.

Son derece zengin olan bu eyalette özellikle mimarlık alanında çok özgün yönler sergilenir; rekabet içinde olan ve depremlerden dolayı sıklıkla kapsamlı yapılanma süreçlerine tabi tutulan şehirler, *plataiai* adı verilen, iki yanında sütunlu revaklar yer alan geniş caddelerine uygulanan sahne tasarımı sayesinde etkileyici bir görünüm kazanırlar; bu caddelerin kesiştiği yerlerde *tetrapylon* olarak bilinen, dörder sütunluk dört gruptan oluşan zarif anıtlar yer alır. Bu sütunlu caddelere farklı mimari düzenlere ait başlıklar ışık-gölge ve çeşitlilik etkisiyle hareket katar; bazen Apameia'da olduğu gibi düz sütunlar ile sarmal sütunlar dönüşümlü olarak kullanılır, bazen de ünlü ve müreffeh kervan şehri Palmyra'da olduğu gibi, sütunların desteklediği kaidelerin üzerinde ileri gelen şahsiyetlerin heykelleri yükselir. Venedik'te San Marco Kilisesi'nin kırmızı somaki mermerinden Tetrarşi grubunu oluşturan figürler de benzer bir şekilde konumlandırılmak üzere tasarlanmıştır; Venedik'e Konstantinopolis'ten gelen bu heykel grubu, taşından (Mısır'ın Doğu Çölü'nün kenarında, Gebel Dokhan'daki somaki ocağından elde edilmiştir) anlaşıldığı üzere Mısır'da imal edilmiş olmalıdır; ayrıca işlenmesindeki ustalık da bu gibi sert malzemelerin Mısır'da firavun döneminden beri heykeltıraşlık alanında kullanıldığı çok eski bir geleneğin ürünüdür.

Sahne tasarımının şehirlere etkisi

Mısır'ın firavun döneminin bin yıllık figüratif kültürü Ptolemaios döneminde olduğu gibi Roma döneminde de etkisini göstermeye devam eder ve sanat alanında hem içerik hem de stil açısından tercihleri şartlandırır. Kahire'de tanrı Thoth'un rahibi Hor'un oğlu Hor'un bazalttan yapılmış güzel heykelinin temiz hatları ve hacimsel yoğunluğu da, bazen Roma imparatorlarının firavunları andırmasına neden olan ikonografik formüller de bu gelenekten kaynaklanır; örneğin Caracalla'nın bir heykelinde yüz hatlarının portre niteliği ile bedenin standartlaştırıcı tasviri arasında güçlü bir tezat söz konusudur. Farklı kültürler, inanışlar ve stil eğilimlerinin birbirine entegre olması sonucunda özellikle geleneksel cenaze âdetleriyle bağlantılı son derece özgün ürünler ortaya çıkar: bunların arasında mezar örtüleri (Moskova'da, Puškin Müzesi'nde yer alan eklektik bir örnekte Roma *toga*'sı giymiş bir genç, çakal başlı tanrı Anubis tarafından Osiris'e takdim edilir) ve evlerde muhafaza edilip söz konusu kişilerin ölümünden sonra mumyalarına takılan, ahşap tabletler üzerine yakılarak resmedilmiş portreler yer alır; özellikle Nil nehrinin sol kıyısında, delta yakınlarındaki Fayyum vahasında çok sayıda ortaya çıkarılan bu portrelerin tasvirindeki olağanüstü canlılık, I ile IV. yüzyıllar arasında "popüler" bir resim türünün teknik ve stil açısından geçirdiği evrime tanıklık eder.

Mısır

"Eyaletler"de Sanat Dilinin Özellikleri

Salvatore Settis'in ünlü tanımlamasına başvuracak olursak, imparatorluk sanatı gerçek anlamda "çoğul bir sanat"tır, onu niteleyen çok çeşitli stiller ve biçimsel eğilimlerin kökleri Romalılaşma sürecine maruz kalmış çeşitli bölgelerin farklı kültürel temellerine kadar uzanır. Batı'daki eyaletlerde varlığını hissettirmeye devam eden yerel sanat geleneği sembolik bir ifade diline sahiptir, estetik olmaktan ziyade anlatım ve anma amaçlı, Yunan stil formüllerinin natüralizminden ve organik akıcılığından uzak, dolaysız bir ifade stili sergiler. Genelde "eyalet sanatı" olarak nitelenen bu biçimsel dilin başlıca özellikleri, hiyerarşik orantıların kullanımı ve uzam ile derinliğin basitleştirilmiş kullanımı, heykeltraşlıkta figürlerin plastik biçimlenişini kısıtlayan çizimsel yöne eğilim, organik biçimlerin süsleme anlamında önem kaybetmesi ve figüratif sahnelerde başlıca karakterlere merkezi konumda yer verilmesi ve cepheden tasvir edilmeleridir. Roma öncesi dönemde Yunan dünyasıyla az çok yoğun ilişkiler içinde olan ve Romalılaşma sürecinin daha erkenden, daha derinlemesine yer aldığı Batı eyaletlerinde bu gibi eğilimler Hellenistik figüratif kültürün etkisiyle birleşince ortaya ifade açısından oldukça etkili, özgün eserler çıkar: örneğin Arelate (Arles) nekropolünde bulunan, Medea'nın giysilerine tutunan çocuklarını öldürmeye hazırlandığı olağanüstü heykelin (bu ikonografiye nadiren rastlanır) neredeyse kaba saba sayılabilecek yüz, beden ve giysi tasvirinin ve sarmal şeklindeki ritmik yapısının yoğun ve dinamik, acıklı yönü, Pergamon'da bulunan, kendini ve karısını öldüren Galatlı grubunda yankılanır. Zaten Arles, MÖ 118'den itibaren bir Roma eyaleti haline gelen ve Yaşlı Plinius tarafından (*Doğa Tarihi*, III, 31), Roma kültürünün nüfuz derinliğinden dolayı "eyaletten de çok, İtalya'nın kendi" olarak tanımlanan *Gallia Narbonensis*'te bulunur (zaten "Provence" adı eyalet anlamına gelen *provincia*'dan türemiştir); ancak bu bölge aynı zamanda Yunan Massalia (Marsilya) kolonisinin aracılığından dolayı Hellenik kültürüyle de tanışmıştır. Aynı şey erken dönemden itibaren Romalılaşmaya tabi tutulan, ama öncesinde de Yunan ve Fenike-Pön uygarlıklarıyla temas halinde olan İber yarımadasının üç eyaleti (Hispania Baetica, Hispania Tarraconensis, Lusitania) açısından da geçerlidir: özellikle İmparatorluk dönemi başlarında, resmi Roma sanatının biçimlerine büyük bir bağlılık söz konusudur, bireysel portreler ise hem somatik özelliklere ve yerel âdetlere uyarlamalarla hem de bronz başta olmak üzere hammaddelerin işlenmesinde büyük bir rahatlık öne çıkar: Ampurias'ta bulunan ve sıklıkla sözü edilen, bronzdan, güzel bir kadın portresinde Flavius dönemine özgü saç stillerinin buklelerden oluşan karmaşık kuleleri son derece sade bir şekilde icra edilmiştir. Ancak imparatorluğun Tuna-Balkanlar bölgesinden iki Almanya'ya (*Germania Inferior* ve *Superior*), *Gallia Belgica*'dan [Belçika Galya'sı] Britanya'ya uzanan orta-kuzey kısmına yukarıda tarif edilen natüralist olmayan, dolaysız ifade dili hakimdir; bu dil, Roma'daki sanatsal üretimin

Portreler ve nitelikler

"*pleb*" eğiliminin eyaletlerdeki karşılığını teşkil eder. Bu eğilimin Roma'daki en ünlü örneği, fırıncı Eurysaces'in Porta Maggiore yakınındaki mezarıdır; ekmek yapma sürecinin çeşitli safhalarının sade bir şekilde anlatıldığı frizin merkezinde figürü yer alan sipariş sahibi, kendi kendini yetiştirmiş biridir, ticaret alanındaki yeteneği sayesinde ekonomik refah içinde yaşamış olmakla gurur duyar, hatta küçük de olsa bir kamu görevinde bulunduğunu vurgular.

Tüccarların, yerel idarecilerin, Roma'da ve İtalyan *municipium*'larda [kasaba, kent] çalışan azat edilmiş kölelerin ifadesi olan "*pleb*" sanatınınkilerle kıyaslanabilecek biçimlere ve temalara Batı eyaletlerinde özellikle az çok Romalılaşmış tüccarların, yerel idarede ve orduda görevli insanların ve askerlerin öne çıktığı sipariş sahiplerine atfedilebilecek mezar sanatı örneklerinde rastlanır: Paul Zanker'in gözlemlediği gibi, bu gibi insanlar Roma İmparatorluğu gibi siyasi ve kültürel açıdan daha üstün olarak algılanan bir organizmaya dahil olunca ve ekonomik refah düzeyleri giderek artınca muhtemelen bilinç ve kendilerini takdir düzeyleri de yükselir, mezarlarında kendilerini ve hayatları konusunda bir şeyleri anlatmalarına izin verecek bir görünürlük arayışına girerler. Ölüler gerçek çehreleriyle resmedilirler ve kaba saba da olsa, bireyselliği amaçladıkları belli olan portreler, söz konusu kişilerin ekonomik refahını simgeler, Roma'nın örf ve âdetlerine bağlılıklarını gösterir; erkekler genelde Roma yurttaşlarının tipik kıyafeti olan *toga* giyer, kadınlar sıklıkla geleneksel kıyafetlerine bürünürler (örneğin Noricum'daki mezar taşlarında kadınlar bölgeye özgü, iki uçlu başlıklar takmışlardır) ve mücevherlerle donanırlar, çocuklar ise, özgür doğan Romalı çocuklar gibi *bulla* [madalyon] takarlar. Ancak bu sanatsal üretim alanında en sık işlenen konu, sipariş sahibinin, gururla toplumda yükselme aracı olarak görülen mesleki faaliyetidir: bu gibi örnekler arasında *Gallia Belgica*'daki, ticaret ve zanaat ile bağcılık ve şarapçılık faaliyetleri sayesinde yüksek bir refah düzeyine ulaşmış, Diocletianus döneminde, 287 yılında, dörde bölünen imparatorluğun batı kısmının başkenti haline gelen Augusta Treverorum [Trier] civarındaki anıt mezarları sayabiliriz. Ünlü İgel Sütunu'nun kabartmalarında, mezar sahibi Secundini ailesinin faaliyet alanı olan kumaş dokuma, nakliye ve ticaret süreçlerinin farklı safhaları tasvir edilmiştir; muhtemelen bir bağcıya veya bir tüccara ait olan Noviomagus (Neumagen) mezar anıtı bölgenin son derece prestijli şarabı onuruna bir saygı ifadesi niteliğindedir; anıt, üzeri fıçılarla ve neşeli denizcilerle dolu, üst üste damacanaların yığıldığı bir borda iskelesi yoluyla birleştirilmiş iki tekneden oluşur.

"*Pleb* sanatı"

İmparatorluğun Çevre Bölgelerinden İktidar Merkezine

"*Pleb*-eyalet" figüratif dilinin, ifade açısından etkililiğinden ve gözün Roma'nın resmi sanatının Klasisizmi gibi incelikli anlatım stratejilerine alışkın olmasını gerektirmeyen, kolay anlaşılabilirliğinden dolayı resmi anıtlarda kullanıldığı örnekler de yok değildir; dolayısıyla stil ve temsil biçimleri, sipariş sahipleri-

nin yanı sıra, aktarılmak istenen mesajın içeriğinden, mesajın hedef kitlesinden ve tabii ki yerel ustaların beceri düzeyinden ve sanat geleneklerinden kaynaklanır. MÖ 9-8 yılları arasında Augustus ile beş yıl öncesinde *Alpes Cottiae* [Cottius Alpleri] eyaletinin ilk valisi tayin edilen yerel kral Cottius arasındaki ittifak onuruna dikilen Susa Takı'nın kabartmaları arasında göze çarpan, sade ve çizgisel bir stilde tasvir edilmiş görkemli bir kurban töreninde (*suovetaurilia* [bir domuz, bir koyun ve bir boğanın kurban edilmesi]) anlatımın okunur olmasını sağlama gereksinimi, kurban edilecek hayvanların devasa boyutlarda resmedilmesini ve figürlerin sade bir düzende yerleştirilmesini gerektirmiştir; bu süslemeler, özellikle Augustus'un *Ara Pacis*'indeki panolarda görüldüğü üzere, kentlerdeki çağdaş resmi kabartma üretimine hakim olan zarif ve dengeli Klasisist natüralizmden çok farklıdır.

Susa Takı

Aynı tarihi olay, yani Traianus'un Dacia'yı fethi onuruna Roma'da dikilen bir anıtın kabartmaları ile bir eyalette dikilen bir anıt arasında ise, hem stil ve kompozisyon hem de mesaj açısından daha da ciddi farklar söz konusudur. Traianus'un zaferle sonuçlanan seferleri hem Roma'daki sarmal sütunun hem de Romanya'da, günümüzdeki Adamklissi kenti yakınlarında, ıssız Dobruca ovasında yükselen, hem bir zafer anıtı hem de ölen Romalı askerler onuruna bir anıt mezar niteliğindeki görkemli bir anıtın konusudur. Bu yapıda, üzerinde kabartmalar yer alan bir dizi metop ile bir dizi dendan vardır (dendanların gerçek konumunun tespit edilmesi sorunlu olmuştur): dendanların üzerinde tutsak alınmış, çeşitli etnik gruplardan Barbarlar yer alır, metopların üzerindeyse Romalı askerlerle Barbarlar arasında mücadeleler, kovalamacalar, katliamlar ve boyun eğdirme sahneleri resmedilmiştir. Bu imgelerle Traianus Sütunu üzerindeki imgeler arasında benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır; ancak Roma'daki anıt, Dacia seferlerinin imparatorluğun merkezinde yer alan ve Roma emperyalizmini şanlı ve uygarlaştırıcı bir eylem şeklinde olumlu olarak yorumlama iradesini yansıtan figüratif anlatımını temsil ederken, doğu *limes*'ine [sınır] yakın yere dikilen *Tropaeum Traiani* [Traianus'un Zafer Anıtı], yerel ustaların muhtemelen Roma'dan gönderilen modellere kattığı yorumla, apaçık bir şekilde, sansürsüz olarak resmedilmiş şiddet sahneleri içerir: bir dizi son derece net ve tehditkâr, sembolik imge, imparatorluğun bu bölgesinde Roma'ya boyun eğmiş bütün halklara hitap eder. Hâkimiyetin bu algısını temsil etmeye en uygun dil, resmi Klasisizmin akılcı ve soğukkanlı natüralizmi değildir; iktidar Roma'da da en katı çehresini gösterip tartışmasız, mutlak bir güç olarak kendini dayattığında, "*pleb*-eyalet" diline yakın, sembolik ve natüralizm karşıtı, yüceltme amaçlı, estetik şartlandırmalardan yoksun, sembolik bir dile başvurulacaktır.

Adamklissi Anıtı

Bkz. *Denizaşırı Fetihler*, s. 81; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157;

İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı, s. 219; Geç İmparatorluk Şehirleri: Dönüşümden Yenilenmeye, s. 224; *Dii Magni, Dii Minuti ve Yeni Tanrılar*, s. 536; *Tanrılar ve Tanrıçalar Kimlerdir: Kimlik Kartları*, s. 550; *Kader*, s. 554; *Yeni Dinler ve Gizem Kültleri*, s. 599; *Ailelerin Anılarından Toplumsal Temsiliyete Cumhuriyet Döneminde Roma Portreleri*, s. 679; *Taş Kitap: Traianus Sütunu (Ve Kız Kardeşleri)*, s. 736; *Taştan Halılar: Geç Antikçağ Mozaiklerinde Kaçış ve Kendini Temsil Etme Biçimleri*, s. 781

İmparatorluğun Çöküş Döneminde Eski Biçimlerin Sonu

Claudia Guerrini

III ila IV. yüzyıllar arasında Roma İmparatorluğu'nda siyaset, ekonomi ve toplum alanlarında görülen ve toplumsal psikoloji ile imgeler üzerinde de etkili olan derin değişiklikler sanat alanına da yansır ve sanatsal dilden hem yeni iktidar anlayışını etkili bir şekilde ifade etmesi hem de yaygın ruhsallık ihtiyacına görünür bir biçim kazandırması beklenir.

Geç Antikçağ Dünyası

Liberator Urbis, fundator quietis [Şehri kurtaran, huzuru tesis eden]: zafer alaylarının düzenlendiği cadde üzerinde, Velia tepesi ile *Circus Maximus* arasında yer alan ve 315 yılında senato tarafından İmparator Constantinus'a (y. 285-337) adanan takta imparatora yönelik kullanılan bu güçlü ifadeler, imparatorluğun kontrolünü ele geçirmeye çalışan Constantinus ile Maxentius'u (y. 278-312) karşı karşıya getiren ve beş yıldan uzun süren kanlı savaş sonrasında barış özleminin ve bir kurtarıcı beklentisinin Roma'da ve imparatorluğun geri kalanında ne kadar yaygın olduğunu ve ne kadar önem verildiğini apaçık bir şekilde gösterir. Constantinus ile Maxentius arasındaki ihtilaf, Diocletianus (243-313) tarafından tesis edilen iddialı siyasi reformun fiili olarak çöktüğünü teyit eder: Diocletianus'un getirdiği tetrarşi sisteminin, III. yüzyılda defalarca ciddi siyasi ve askeri krizlere yol açan hanedan vesayetinin yerine en iyi adayın seçilme-

III. yüzyılda yaşanan kriz

si ilkesini getirerek kurumsal devamlılığı temin etmesi gerekiyordu. Zaten Constantinus ile Maxentius arasındaki savaş, III. yüzyılın tamamını kapsayan çok uzun bir kurumsal istikrarsızlık, belirsizlik ve şiddet sürecinin son safhasını teşkil eder. III. yüzyıl zorlu, dramatik bir "kriz yüzyılı"dır, tarihçi Guido Clemente'nin (1942-) deyimiyle "kültürlü ve zengin sınıfların imparatorluğuna dair o memnuniyet verici mit" paramparça olur ve *pax Augusta* [Augustus'un barışı] hayalinin, Roma İmparatorluğu'nun sağlamlığına, darbelere karşı dayanıklılığına, sonsuzluğuna inancın ne kadar kırılgan olduğunu trajik bir şekilde gösterir. Sınırlara baskı yapan Barbar tehdidi gündelik bir tehlike halini almıştır, Roma ordusu sürekli teyakkuz halindedir, ancak istilalara ve kayda değer toprak kayıplarına karşı koyacak durumda değildir; bu arada merkezkaç ve bölücü eğilimler de giderek güçlenmekte ve ayaklanmaların olmasına, özerk krallıkların oluşmasına neden olmaktadır.

Giderek artan askeri harcamaların neden olduğu mali baskıların, eşi görülmemiş bir üretim krizinden de dolayı yoksullaşmış olan alt sınıflar üzerindeki etkisi daha ağır olur, bu arada ekonomik kaynaklar da az sayıdaki ayrıcalıklı kesimin elinde toplanmıştır. Bu istikrarsızlık halinde ordu siyaset alanında da belirleyici bir rol üstlenir; imparatorluk tahtında da, lejyonlarının desteğiyle, sonsuz hırsla ve doymak bilmez hırsla hareket eden, imparatorluğun biçimsel geleneklerine önem vermeyen ve imparatorluk iktidarının sembolik mekânlarından, senatodan, hatta Roma'nın kendinden fiziksel olarak da uzak olan, kaba ve acımasız askeri liderler ("asker imparator" olarak bilinenler) hızla birbirini izler

"Asker imparatorlar"

Bu geçiş döneminde, imparatorluğu demir yumrukla yöneterek hayatta tutma gereksinimi üzerine kurulmuş yeni bir devlet kavramı ortaya çıkar; aynı zamanda da katı bir hiyerarşik piramit doğrultusunda gelişen Geç Antikçağ toplumu da ortaya çıkar: bu toplum hem zenginlerle yoksullar arasında hatırı sayılır derecede eşitsizlik hem de kırsal kesimde *colonus*'ları büyük arazi sahiplerine bağlayan ve imparatorluğu örnek alan otokrat iktidar biçimleri temelinde yerel beylerin ortaya çıkmasına neden olan tam bağımlılık ilişkileri üzerine kuruludur. Geçmişe göre bu derece farklılık gösteren kurumsal, ekonomik ve toplumsal bir duruma kolektif zihniyette, psikolojide ve imgeler alanında bir o kadar radikal bir dönüşümün eşlik etmemesi imkânsızdır. Korku, gelecek konusunda belirsizlikler, ekonomik istikrarsızlık, kontrol altına alınamaz, gizemli güçlerin hakimiyetindeki bir gerçekliği yaşama duygusunun toplumda neden olduğu ve giderek güçlenen irrasyonel eğilimler ve ruhsallık ihtiyacı, Doğu kaynaklı gizem dinlerinin ve kurtuluşa yönelik dinlerin (Hıristiyanlık dahil) yayılması için mükemmel bir kültürel ortam teşkil eder. Bu gibi dinler ruhun kurtuluşunu vaat etmenin yanı sıra bireylere, onlarla eşit düzeydeki bireylerden oluşan toplum içerisinde sığınma ve dayanışma imkânı sunarlar; bu gibi eğilimler, geçmişin felsefe kültürü doğrultusunda, yeni-Platonculuk gibi, maddi gerçeklikten kaçma arzusunu gerekçe-

"Yaşam ıstırabı"

lendirecek gibi görünen karmaşık sistemlerin geliştirilmesinin de temelinde yatar. Toplumda en yaygın duygunun derin bir ahlaki ıstırap olduğu bellidir; II-I. yüzyılın sanatsal tezahürlerinde çehreler endişeli, acı çeken, güçlü duygular sergileyen ifadelere sahiptir; bu durum hem lahitlerin savaş sahneleri içeren dramatik kabartmalarından portrelere kadar bireysel sipariş eserleri hem de imparator portreleri dahil, resmi sanat eserleri açısından geçerlidir. Bunlar, Ranuccio Bianchi Bandinelli'nin çok güzel, çok önemli bir deneme yazısında ("Dolore di vivere" ["Yaşam Istırabı"], *Roma. La fine dell'arte antica* [*Roma. Antikçağ Sanatının Sonu*] içinde, 1970) kullandığı son derece etkili ifadeyle, "yaşam ıstırabı" imgeleridir; bu imgelerde Klasik sanatın huzurlu, kaygısız itidali yerini gözbebeği plastik olarak ifade edilmiş büyük gözlerin ciddi ve hüzünlü bakışlarına bırakır, plastik biçimin anatomik açıdan doğruluğu da, burguyla yapılmış derin oluklar yoluyla ışık ve gölge efektinin elde edildiği, belli belirsiz ve hareketli, huzursuz yüzeylerde dramatik bir resimsel nitelik kazanır. İrrasyonel eğilimlerin, belirsizlik ve korku duygularının yayılması ayrıca giderek otokratikleşen iktidar algısının tanımlanması ve hükümdarın, insanüstü niteliklere sahip, tanrısal kökenli, dolayısıyla da dünyaya hakim olan kaosu idare edebilecek, otokratik ve karizmatik bir figür olarak algılanması için gerekli olan temel dürtüyü belirler. Diocletianus'tan Constantinus'a uzanan dönemde princeps'likten dominatus'a geçiş sürecinin ve imparatorluk yurttaşlarının mutlak bir hükümdarın tebaasına dönüşümünün ardında bu kavram yatar.

İktidar İkonası: Geç Antikçağda İmparatorluk Portresi

Constantinus barış, huzur ve refah, yani Traianus, Hadrianus ve Marcus Aurelius gibi geçmişin büyük imparatorlarının temsil ettiği altın çağa dönüşü vaat eder; bu çağ Cassius Dio (*Roma Tarihi*, LXX. 36, 4) gibi bazılarına göre Marcus Aurelius'un ölümüyle ve yerine Commodus'un (161-192) geçmesiyle sona ermiş, yerini "paslı demir" çağına bırakmıştır. Constantinus'un portrelerinde Erken İmparatorluk döneminin hanedan portrelerini niteleyen huzurlu ve zarif *auctoritas* ve barışçıl, huzur verici görünüm planlı bir şekilde çağrıştırılır ve III. yüzyıl portrelerinde asker imparatorların enerjisini ve azimli dinamizmini, yani imparatorluğu korumak için gerekli olan askeri meziyetleri vurgulayan unsurlar, saldırgan veya endişeli ifadeler, gergin mimikler, yaştan ve yorgunluktan kaynaklanan sert yüz hatları, hızlı keski darbeleriyle gerçekleştirilen kısa sakalların ve takke şeklindeki saç kesiminin renkli tasviri kesin olarak reddedilir. Örneğin 1487'de *Forum Romanum*'da, Maxentius *Basilica*'sının batıya bakan *apsis*'inde parçaları bulunan mermerden devasa akrolit heykelin çehresi sakalsız ve genç görünümlüdür, yüz hatları huzurludur, saç stili şıktır (zaten Constantinus'un saçına saplantılı derecede özen gösterdiği kaynaklarda da aktarılmıştır); bu akrolit için daha eski, belki de tanrı-

Otoriterlik (Constantinus'un *auctoritas*'ı)

laştırılmış Hadrianus'u temsil eden bir akrolit örnek alınmış olabilir. Günümüzde Musei Capitolini'de muhafaza edilen, Constantinus'a ait, ölümünden sonra dikilmiş, yüksekliği on ila on iki metre arasındaki bir heykelin bronz parçalarından da (baş, bir el, küre) daha eski bir dev heykelin (Nero Heykeli veya Traianus'un eskiden *Forum*'unun içinde yer alan bir heykeli) örnek alındığını görmek mümkündür.

Ancak, yeniden kullanım gibi (bu dönemde sıklıkla başvurulan) "fiziksel" bir uygulama yoluyla ifade edilen geçmişe özleme rağmen, Constantinus'un yüzünde aynı zamanda Erken ve Orta İmparatorluk döneminin *princeps*'inin [imparator] (princeps'liğin kurumsal süreci içerisinde *auctoritas*'ından dolayı senatonun kendi içinden seçilen *primus inter pares* [eşitler arasında birinci]) mutlak ve tartışmasız güce sahip bir otokrata dönüşüm sürecinin geniş kapsamını ve karmaşıklığını da görmek mümkündür. Bu süreç sonucunda imparatorun portresi aynı zamanda kişiselliğini kaybetmiş bir ikonaya, *augusta maiestas*'ın [yüce imparatorluk] maskesi halinde de gelmiştir; tasvir edilen kişinin fizyonomisine bağlı kalma, kişiliğini yansıtma, yüz hatlarına hayat kazandırma gibi kavramların artık pek bir anlamı kalmamıştır. Constantinus'un ve haleflerinden çoğunun portrelerinde pozların katı otoriterliği, ifadelerin duygudan yoksun kayıtsızlığı ve kocaman gözlerin hipnotize olmuş veya büyülenmiş gibi, sabit bakışı, yüze kutsal ve karizmatik bir hava kazandıran ama onu bireysellikten mahrum bırakan iktidarın insanüstü, hatta tanrısal bir doğaya sahip olduğu algısına somutluk kazandırır. Bu soyutlama süreci tetrarşi üyelerinin portrelerinden itibaren etkisini güçlü bir şekilde göstermeye başlar; özellikle imparatorluk ihtişamına en uygun sayılan kırmızı somakiden yapılanlar portrelerde (örneğin Vatikan Kütüphanesi'ndeki veya Venedik'te San Marco *Basilica*'sındaki heykel grupları) fizyonomik özellikler tamamıyla ortadan kaybolarak yerini hükümdarların sahip olduğu ve imparatorluk rolünün gerektirdiği çabaların ve sorumlulukların üstesinden gelmek için gerekli olan enerjiyi ve etkinliğin yanı sıra sıradan ölümlülerin üzerinde yer almalarını sağlayan insanüstü doğalarını izleyicilere göstermeyi amaçlayan kaba bir dışavurumculuğa bırakır.

Eski eserlerin yeniden kullanımı

Yeni bir Biçimsel Dil: Constantinus Takı

Bu yeni iktidar algısının tam olarak ifade edilebilmesi için daha net ve daha etkili bir sanat diline ve izleyicilere dolaysız olarak dayatılabilecek, onlara basit ama güçlü duygular ve kavramlar aktarabilecek biçimlere ihtiyaç duyulur: yüzyıllardır Hellenistik geleneğin rasyonel natüralizminden ilham alan resmi saray sanatının ifadelerinde bile Roma'da "*pleb*" sanatını nitelemiş, Paleo-Hıristiyan ve Ortaçağ alegorik sanatının başlangıç dönemi sayılabilecek sembolik ve soyut bir figüratif dili oluşturmakta olan stillerin kabul görmesi bundandır; bu dilde im-

Sembolik ve soyut bir figüratif dil

geler sanatsal değerlerinden veya doğanın gerçekliğine bağlı oluşlarından çok sembol olarak önem taşırlar; zaten gerçeklik de hakkında bilgi sahibi olunamayan ve gizemli olarak algılanır, yorumlanması gereken atıflarla ve mesajlarla doludur. Genelde sadece zevksizlik ve atölye uygulamalarındaki gerilemenin sonucu olarak görülen "eski biçimlerin sonu"nun ardında yatan canlılığı yakalamak için başlangıçta ele aldığımız Constantinus'un Takı'na dönmemiz yeterli olacaktır. Takın dış çevresi boyunca yer alan kabartmalarda Maxentius'un yenilgisine yol açan en önemli olayların ve muzaffer imparatorun yüceltildiği anların (*Rostra*'dan verdiği söylevler ve bağışların dağıtımında gösterdiği cömertlik) anlatımı Klasik karşıtı, metafiziksel bir dille ifade edilir; bu dil yoluyla insanlarla şeyler arasındaki ve insanların kendi aralarındaki doğal orantılar değiştirilerek tasvir edilen kişilerin rollerini ifade etmeye uygun hiyerarşik orantılara başvurulur, uzamın ve derinliğin natüralist tasvirinin yerini de genel tasarım açısından "yanlış", ama gösterilmesi gereken her şeyi en net şekilde göstermek açısından son derece etkili, çarpıtılmış bir perspektif alır; figürlerin çizim gibi ele alındığı ve plastik biçimin organikliğinin yok edildiği stil, Geç Antikçağda yeniden canlanan ve günümüzde özellikle mozaikler ve *opus sectile* süslemelerle kıyaslamalar yoluyla bilinen resmin yanılsama etkisine olan eğiliminden kaynaklanmıştır.

Cömertliği temsil eden sahnede, unsurların yatay ve dikey vektörler doğrultusunda düzenlenmesi yoluyla katı bir simetriyi ve düzeni temel alan bir kompozisyon içinde imparator figürünün merkezi rolü, asli rolünün şeffaf bir metaforu niteliğindedir; figürün cepheden tasvir edilmesi ise görünümüne, Diocletianus döneminde tesis edilip Bizans döneminde devralınan, hatta Vatikan'da papalık sarayı üzerinde de önemli bir etkisi olan katı, karmaşık ve çok ayrıntılı bir törensellik doğrultusunda imparatorun halkın önüne çıkışına daima eşlik edecek olan kutsal tezahür niteliği kazandırır. Zaten Geç Antikçağ sanatının imparatorun tanrısal niteliğini ifade eden ikonografik modelleri dönemin Hıristiyan sanatında İsa'nın hakimiyetini temsil etmek için de kullanılır: örneğin takın üzerinde cömertliğin temsil edildiği sahnede imparator, etrafı maiyetiyle çevrili ve yan taraflardaki *pleb*'ler ile temastan kafesler yoluyla korunan yüksek bir tahtın üzerinde otururken, evrenin hâkimi konumundaki İsa da biraz daha geç döneme ait pişmiş topraktan bir plaka üzerindeki benzer bir sahnede etrafında havarilerle ve onu takdir eden halktan kafesler yoluyla ayrılmış olarak tasvir edilmiştir. Sembolik türden kompozisyon formüllerinin kullanıldığı ilk resmi anıt Constantinus Takı değildir elbet; sahne kompozisyonunun, daha kolay anlaşılmasını sağlamak için basitleştirilmesine (özellikle stereotipleştirilmiş pozlarda tasvir edilmiş figürlerin tekrarlanmasına) Marcus Aurelius Sütunu'nda da rastlanır: imparatorun ısrarla cepheden temsil edilmesi, Geç Antikçağda imparatorluk hâkimiyeti ikonografisinin habercisidir. İmparatora

Cepheden tasvir ve hiyerarşik konum

izleyici üzerinde güçlü bir etki bırakacak otoriter bir görünüm kazandırma ihtiyacı Septimius Severus'un doğduğu şehir olan Leptis Magna'daki takının üzerinde, zafer alayının temsil edildiği bir panoda imparatorluk arabasının organik olmayan, yanlış şekilde tasvir edilmesini gerektirir; Roma'da 202-203 arasında yine Septimius Severus'a adanan takın kemerinin alt kısmı boyunca yer alan küçük frizde ise zafer alayını temsilen birbirini izleyen, kaba saba şekilde işlenmiş figürler birbirleriyle bağlantısız bir görünüm edinirler.

Constantinus Takı'nın anlatımsal ve yüceltme amaçlı kabartmalarında Hellenistik gelenekten tamamıyla vazgeçildiği özellikle Milvius Köprüsü Savaşı'nın tasvirinde görülür; bu sahnenin Roma sanatında muharebelerin tasvirinde yüzyıllarca kullanılan Hellenistik kaynaklı yoğun ve dinamik modelleriyle hiçbir ilgisi kalmamıştır; sadeleştirme süreci o kadar güçlü, dramatik etkilerin elde edilmesine izin verir ki kısa sürede bir referans modeli haline gelir: örneğin Hıristiyan ikonografilerin kullanıldığı ilk lahitlerin kabartmalarında Kızıldeniz'in "seçilmiş halk" tarafından geçilmesi gibi Eski Ahit'ten alınma bir konu işlendiğinde bu model kullanılmıştır. Constantinus Takı'nın alegorik süsleme içeriğinde ise, Geç Antikçağ duyarlılıklarının ilavesiyle de olsa, Helenistik figüratif gelenekle bağlar daha güçlü olmaya devam eder: bu gibi örnekler arasında sütunların yüksek kaidelerinin üzerindeki Zafer ve esir Barbarlar tasvirleri, ana kemerinin içinde yer alan Mevsimlerin *genius*'ları [koruyucu tanrısal varlık] (imparatorluğun ebediyetinin sembolleri) ve kanatlı Zafer'ler, alt kemerlerin pandantiflerindeki nehir tanrıları sayılabilir. Aynı eser üzerinde, sembolik ve dolaysız olarak tasvir edilen yüceltme ve propaganda amaçlı unsurlar ile Klasik biçimsel dille ifade edilen alegorik süsleme unsurları (özellikle mevsimlerin kişileşmiş hali, nehir tanrıları veya soyut kavramlar) arasındaki tezat, Geç Antikçağa ait imparatorluk siparişi eserlerin değişmez bir özelliği haline gelecektir; günümüzde Madrid'de muhafaza edilen I. Theodosius'un (y. 347-395) gümüş tören tabağı, önemli olaylarda veya yıldönümlerinde imparatorlar tarafından ileri gelenlere dağıtmak üzere imal edilen sofistike ürünlerin bir örneğidir: bu tabakta kompozisyonun merkezinde yer alan İmparator Theodosius oturur halde, cepheden resmedilmiştir ve iki yanında vekilleri Arcadius ile II. Valentinianus bulunur; imparator, tapınağı içerisindeki bir tanrı heykeliymiş gibi, önü dört sütunlu bir yapının içinde bir kaidenin üzerindedir, tabağın alt tarafında ise Tellus'un kişileşmiş hali rahat bir şekilde uzanmıştır ve etrafı kendisine çiçek ve meyve getiren Eros'larla çevrilidir.

Sadeleştirme ve sembolizm

Ancak yüzyıllar boyunca Roma sanatının resmi tezahürlerinin temelinde yatan Hellenistik natüralizmden ilham alınan figüratif geleneğe asıl saygı gösterisi Constantinus Takı'nda daha eski oyma eserlerin kullanımı şeklinde kendini gösterir. Nitekim anıt geçmişin büyük imparatorlarına adanmış anıtlardan kaynaklanan *spolia* [devşirme unsurlar] açısından bir açık hava müzesi gibidir: sütunların üzerinde yer alan Dacialı esir heykelleri ile anıtın en üst kısmının

küçük panolarındaki ve ana kemerdeki kabartmalar Traianus anıtına aittir; küçük kemerlerin üzerinde ikişer ikişer yer alan büyük yuvarlaklar Hadrianus kemerine aittir; anıtın en üst kısmında yer alan ve sivil, dini ve askeri hayattan sahneler içeren büyük kabartma panolar da Marcus Aurelius anıtına aittir. Geç Antikçağda önceki dönemlere ait, muhtemelen harap haldeki ve bu dönemde restore edilen veya eski işlevlerini kaybetmiş yapılardan alınma oyma eserlerin kullanımı ekonomik açıdan avantajlı olduğu kesin olan bir uygulama olmanın yanı sıra, aynı zamanda dünün imparatorluğu ile bugünün imparatorluğu arasındaki devamlılığı sağlamak amacıyla geçmişin ideallerini benimsemeye yönelik, ideolojik bir eylemdir. Yani bir anlamda bir Klasisizm şeklidir.

Sürekliliğin işareti olarak *spolia*

Özel Hayatta İmgeler

Constantinus'la birlikte kullanılmaya başlanan yeni, karizmatik ve mesafeli imparatorluk portresi, iki yüzyıl boyunca büyük rağbet görecek, gücü Tanrı'nın iradesinin tezahürü sayılan Hıristiyan imparatorun en etkili tasviri haline gelecektir. Geç Antikçağ imparatorlarının resimlerinde yüzler giderek daha solgun ve sofudur, izleyiciyi rahatsız edici, yabancılaştırıcı bir huzur ifadesi sergilerler, yüze hâkim olan kocaman gözlerin göz bebekleri, Tanrı'yla aralarında sürekli olarak devam eden ve tebaayı dışlayan bir iletişime işaret edercesine yukarıya doğru bakar: kendinden emin ve zarif bir tekniğe sahip sanatçılar tarafından geliştirilen bu eğilimin en etkileyici örnekleri arasında, İstanbul müzesinde yer alan ve genç Arcadius'a ait olduğu sanılan harika portre gibi, Theodosius hanedanının bazı üyelerinin portreleri yer alır. Ancak imparator portrelerinde daha enerjik ve dinamik bir tipoloji de yok değildir; örneğin V. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir imparatora ait olduğu sanılan Barletta'daki devasa bronz heykelin sert hatlı, kararlı yüzü ruhani bir insandan çok bir eylem adamına ait gibidir. Geç Antikçağa ait imparator çehreleri, ister çileci, ister enerjik olsunlar, her halükârda hem somatik hatlarıyla hem de mimikleriyle pek bir dünyevi nitelik sergilemezler ve büyük ölçüde birbirlerine benzerler (hatta kim olduklarını teşhis etmek zordur); imparatorlara benzerlikleri giderek azalan şahıslar ise şahsiyetlerinin, somatik hatlarının, yaşa bağlı özelliklerinin ve hem kişiliklerini hem de toplumsal rollerini belli edecek mimiklerinin portrelerine yansımasını isterler. Arkeoloji literatüründe *Zeitgesicht* ("dönemin yüzü") olarak tanımlanan ve imparatorluk dönemine özgü olan olgu böyle gerçekleşir: özel portreler imparatorlarınkilere hem giyim kuşam ve sakalın olup olmaması şeklinde hem de fizyonomi ve mimik açısından aşırı derece benzerler; dolayısıyla Geç Antikçağda yüksek kalite düzeyinde üretilen, kayda değer bir canlılık sergileyen özel portreler aynı zamanda dönemin kendine özgü yoğun ruhaniliğini de yansıtır.

Tasvir edilen kişiler istisnasız senatör sınıfına ve devlet bürokrasisinin yüksek dereceli memur sınıfına üyedir; orta sınıflar yoksullaştığından sanat yoluyla kendilerini temsil etmeleri imkânsız hale gelmiştir ve portre yapımı imparatorluk hanedanının yanı sıra çok kısıtlı, ama hatırı sayılır bir servete sahip olan ve hem lüks ürünlerin ısrarlı sergilenmesini hem de kendi statülerinin etkili tasvirini, prestijlerini güçlendirme ve kudretlerini pekiştirme vasıtaları olarak gören bir seçkin sınıfa münhasır olur. Bu alandaki başlıca referans modeli imparatordur tabii; dolayısıyla cepheden tasvir ve bazı hareketlerle pozların tipleştirilmesi gibi imparatorun egemenliğini temsil eden bazı ikonografik formüller şahısların imgelerinde de kullanılır. Bu gibi örnekler arasında Romalı senatörlerin *circus*'ta, bu dönemde hem Roma hem de Konstantinopolis halkı tarafından saplantı derecesinde sevilen at yarışlarını başlatmak için *mappula* [mendil] atarken ölümsüzleştirildiği resimleri sayabiliriz. *Circus* yarışları imparatorluğun iki başkentinde o kadar önem kazanır ki, hükümdarın kendi bile yarışları seyretmeye gelir; Konstantinopolis hipodromu imparatorluk sarayı ile tek bir yapı bütünü teşkil eder ve iki yapı arasındaki bir geçit, imparatorun kraliyet locasına doğrudan geçmesine izin verir. 390 yılında "Doğu Roma"nın hipodromunun merkezinde dikilen, III. Thutmosis'in devasa Mısır dikilitaşının kaidesini süsleyen kabartmalarda Theodosius, II. Valentinianus, Arcadius, Honorius ve maiyetinin ileri gelenleri ile birlikte tasvir edilmiştir.

Konstantinopolis Hipodromu

Roma'da *cursus honorum*'u [memuriyet basamakları] tamamlamak isteyen senatörlerin görkemli müsabakaları finanse etme zorunluluğu ağır bir yük oluşturur, ama kendilerini temsil etme araçları arasında önemli bir unsur haline gelir: bu gibi araçlar arasında onursal heykeller, günümüzde Brescia'da bulunan Lampadii diptiğindeki gibi fildişinden *consul* diptikleri ve senatörlerin kendi evlerinin süslemeleri yer alır. Örneğin *Esquilinus* tepesinde bulunan ve Iunius Bassus *Basilica*'sı olarak bilinen, muhtemelen 331 yılında *consul* olan Iunius Bassus'a ait olan evin *opus sectile* (yani çokrenkli, değerli mermer parçalarının kakma şeklinde kullanılması) şeklindeki görkemli duvar süslemelerinin bir panosunda *consul*, iki atlı bir araba üzerinde (cepheden resmedilmiş), üzerinde *toga picta* [altın işlemeli *toga*] ile tasvir edilmiştir, çevresinde *circus*'un dört fraksiyonunu temsil eden *auriga*'lar [arabacı] yer alır; iki panoda kurbanlarına saldıran kaplanlar resmedilmiştir, dördüncü pano da mitolojik bir konuya, Hylas'ın su perileri tarafından kaçırılışına adanmıştır. Bu süslemeler halka açık bir *basilica*'da değil de, IV. yüzyılda senatör sınıfına ait olduğu sanılan kentsel *domus*'ların tipik bir unsuru olan, genelde apsis planlı, çok işlevli geniş salonlardan birinde yer alıyordu: bu gibi salonlarda kullanılan, kalite düzeyi son derece yüksek süslemelerin (*opus sectile* ve mozaik zemin ve duvar kaplamaları, altın yaldızlı kaset-

Junius Bassus *Domus*'u

li tavan, resimler ve alçı süslemeler, değerli mermerlerden sütunlar) en ilginçlerinden biri, 1959'da Ostia'da, Porta Marina'nın hemen dışında ortaya çıkarılan, IV. yüzyıl sonlarına tarihlenen bir yapının *opus sectile* süslemeleridir.

Ostia *Domus*'u

XX. yüzyılda Geç Roma arkeolojisi alanındaki en önemli keşiflerden birini teşkil eden Ostia süslemelerinin ana özelliği, çok zarif bir teknikle icra edilmiş olağanüstü zenginlikteki motiflerdir. Bu süslemeler arasında iki portre dikkat çeker: tüniği kırmızı bir şeritle süslü genç bir adam (muhtemelen bu yapıya sahip olan ailenin bir üyesi) ile keskin bakışlı, başı bir hale ile çevrili, sakallı bir adam; bir konuşma yaparken resmedilmiş olan bu kişi genelde bir İsa ikonası olarak yorumlanırsa da (buna bağlı olarak da salon da Hıristiyanlıkla bağdaştırılmıştır) bir filozof olması daha muhtemeldir.

"Tanrısal insan"

Ruhani gücünü simgeleyen bir ışık anlamındaki halesi ile duygu dolu bakışlarının yanı sıra omuzlarına dökülen uzun saçları ve sakalı, İsa'nın portresi ile Geç Antikçağda filozof imgesinin ortak unsurları arasında yer alır; kutsal ve karizmatik bir yön kazanarak *theios aner* ("tanrısal insan") haline gelen filozof, ölümlü bedenini hor gören, çileci, insanüstü bir varlık gibi görülür, bedenini arındırma işlemlerine ve oruca tabi tutar, yarattığı mucizeler, doğaüstü olgular (örneğin havada asılı durma) ve kehanetler yoluyla insanüstü ve sihirli güçlere sahip olduğunu gösterir. Tanrıyla doğrudan temas edebilen ayrıcalıklı bir insan söz konusudur; zihinsel yetileri ve akılcılığı aşan bu mistik olgu Geç Antikçağ filozoflarının Klasik veya Hellenistik çağ filozoflarından çok farklı şekilde algılanmasına neden olur. Roma, Atina, Konstantinopolis ve Aphrodisias kaynaklı, kalite düzeyi yüksek birçok örneği günümüze ulaşmış olan bu "tanrısal insan" portreleri, Aristoteles'in veya Epikouros'un sergilediği düşünceliliği ve entelektüel derinliği değil, duygulu bir vecd halini yansıtır, gözler kendinden geçmiş bir bakışla göğe dönük, kaşlar yukarıda, alın buruşuktur: Paul Zanker'in (1936-) dediği gibi, bu ifadelerin ardında Tanrı'yla mistik temasın beklentisini ve heyecanını görmek mümkündür. Bu dönemde paganlarla Hıristiyanlar arasındaki ortak noktalardan biri olan Tanrı'nın vücut bulması ihtiyacı, Geç Antikçağ filozoflarının ikonografisi ile havarilerin ve bizzat İsa'nın ikonografisi arasındaki benzerlikleri açıklar: ancak "tanrısal insanlar"ın neredeyse kendinden geçmiş halinin, İsa'nın yüzünden yayılan ulvi huzurla hiçbir ilgisi yoktur, ayrıca geçmişte yaşamış insanlar olarak bakımlı görünümleri de (saç ve sakal kesimi, kıyafetleri) havarilerin giysilerinin çileci sadeliğinden çok farklıdır. Bu pagan filozoflar kendilerini parçalanmakta olan bir dünyanın, geçmişin büyük felsefi okullarının uygar, kültürlü ve saygın dünyasının son savunucuları olarak hissederler ve Klasik kültürü her yönüyle devam ettirme görevine sahip olduklarına inanırlar: sıklıkla saçlarının arasında yer alan şerit, Hıristiyan devlet tarafından giderek hor görülen ve sonuçta yasaklanan pagan kültlerinin rahipleri gibi algılandıklarını gösterir.

Pagan İmgeler, Hıristiyan İmgeler

Ostia'da, Porta Marina'nın dışındaki yapıda bulunan sakallı adamın portresi, Geç Antikçağ sanatı ile Paleo-Hıristiyan sanat arasında biçimsel dil, ikonografiler ve kompozisyon biçimleri açısından görülen ve varolma sebebini üretim sistemi ile sanat hamiliğinin özdeşleşmesinde bulan devamlılığı simgeler; Mediolanum [Milano] emirnamesiyle Hıristiyan ibadetinin özgür kılınmasından sonra bir yandan ilk *basilica*'ları süslemelerle donatma ihtiyacı, diğer yandan mezarları Hıristiyanlıktan alınma temalarla bezeme özgürlüğü, geleneksel figüratif repertuara ait ikonografik biçimlerin ve temaların benimsenip Hıristiyanlığa uyarlanmasını beraberinde getirir. Geç Antikçağın "tanrısal" filozof ikonografisinin varisi olan sakallı ve uzun saçlı İsa imgesinin yanı sıra, Yuhanna İncili'nin alıntılarından oluşan ünlü eseri (X. 1 vd.) süsleyen ve Klasik Yunan sanatının *Hermes kriophoros* ("koç taşıyan") figürüne yeni bir anlam kazandıran İyi Kalpli Çoban imgesini göz önüne almak yeterli olacaktır: bu figür III ila IV. yüzyıllar arasında Hıristiyanlık alanında ve dışında cömertlik ve hayır işleri kavramlarının alegorisi haline gelir ve lahitlerin üzerinde sıklıkla, bu çalkantılı dönemde çok sevilen kırsal huzur tasvirleriyle bir arada kullanılır.

İkonografik devamlılık

Kültürlü ve muhafazakâr seçkin sınıfı hedef alan (ve bu dönemde olağanüstü rağbet gören) lüks ürünler alanında, Hıristiyanlara ait oldukları kesin olan objeleri süsleyen ve yaşama zevkine ima eden mitolojik tasvirler açısından zengin olan geleneksel ikonografik repertuar daha uzun süreli olur: *Esquilinus* tepesinde, zarif bir zevkin ürünü olan çeşitli gümüş objelerle bir arada bulunan *Proiecta* kutusu bu olgunun çok ünlü bir örneğini teşkil eder. Bu kutunun üzerinde, yüzyıllardır kadınların güzelliğinin ve ayartıcılığının sembolü olan Venus'un yıkanması gibi pagan bir konuya "Secundus ve Proiecta, İsa'nın kuralları doğrultusunda yaşayın" ibaresi eşlik eder. Ancak bazı örneklerde de pagan ikonografilerin varlığı, bilinçli bir paganlığın göstergesidir, hatta eski, soylu senatör sınıfının kendini, değerlerini ve toplumdaki rolünün gerekçelerini özdeşleştirdiği bir kültür ve gelenek mirası olarak algılanıp inatla savunulur.

Proiecta kutusu

Bu açıdan Symmachus ve Nicomachus'lar diptiği olarak bilinen, pagan bir kurban töreninden iki sahne ile süslenmiş, zarif fildişi eseri veya Kybele ile Attis'in hâkimiyeti ile süslenmiş Parabiago tabağı, üzerinde tanrısal varlıkların gizemli bir toplantısı yer alan Corbridge tabağı veya Dionysos, Kybele ve Mithras kültlerine dayandırılabilecek mitolojik karakterler içeren madalyonlarla süslenmiş harikulade Baratti amforası gibi karmaşık, hatta yorumlanması zor ikonografiler içeren gümüş nesneleri örnek verebiliriz. Muhtemelen kült bağlamında kullanılan bu objeler, Mürtet Iulianus (331-363) tarafından teşvik edilen kısa süreli paganlık ortamına tarihlendirilebilir: bu dönemde Kybele başta olmak üzere, bu dönemin ruhani

Bilinçli paganlık

gereksinimlerine Roma'nın geleneksel dinine kıyasla daha iyi cevap veren Doğu kültleri büyük önem kazanır. Bu imgelerde Hellenizmin zarif figüratif dili, Constantinus Takı'nın anlatım ve yüceltme amaçlı kabartmalarından çok farklı görünen (ve olan) stil ve kompozisyon çözümleri yoluyla Geç Antikçağ duyarlılıklarına uyarlanarak varlığını sürdürür: bütün geçiş dönemleri gibi bir dünyanın sonunun nostaljik bilincini yeni bir başlangıcın karşı konulmaz gücüyle kaynaştıran bu karmaşık tarih ve sanat döneminde natüralist eğilimler ile soyutlama eğilimleri dönüşümlü olarak kullanılır, yan yana yer alır, üst üste gelir.

Bkz. *Güzelliğe Düşkün Bir İmparator: Hadrianus Dönemi Klasisizminde Güzellik Kültü*, s. 743

Taştan Halılar: Geç Antikçağ Mozaiklerinde Kaçış ve Kendini Temsil Etme Biçimleri

Loredana Mancini

Geç Antikçağda Afrika eyaletlerinden canlı renklere sahip mozaik modası imparatorluğa yayılmaya başlar: taştan yapılmış örtüler niteliğindeki bu mozaiklerde toplumsal ritüeller ve lüks konutların sahiplerinin kendilerini yansıtmasını istediği edebi ve mitolojik kültürün temel taşları tasvir edilir. Constantinus döneminde Romalı bir aristokrat tarafından Armerina Meydanı yakınlarındaki villa'sı için sipariş edilen mozaikler, bu alandaki en anıtsal ve tutarlı örneklerden biridir.

Cumhuriyet ile İmparatorluk Dönemleri Arasında Mozaik Zemin Modası

Roma'nın ev mimarlığının işlevi günümüzdekinden çok farklıdır: bizim için evimiz, hayatımızın özel kısmını koruyan bir "hazine sandığı" niteliğine sahipken, Romalı bir aristokrat veya İtalyan bir *municipium*'un bir ileri geleni için ev, toplum içinde temsil edilmesini sağlayan bir tiyatrodur, akranlarının takdirinin ve altındakilerin hayranlığının inşa edildiği ve pekiştirildiği bir denek-

taşı gibidir. Evin bütün unsurları bu mizansene katkıda bulunur: geçiş yerleri, duvarlar ve zemin basit birer bölme ve basılabilir yüzey olmanın yanı sıra, güçlü birer iletişim aracıdır. Günümüzde zemin için seçilen malzemenin işlevselliğini veya olsa olsa kendi içkin değerini göz önünde bulundurmaya alışkın olduğumuzdan, zemin örtüsüne verilen önemi anlamakta güçlük çekebiliriz; ancak kendimizi zengin bir evin misafir çevresine dahil edilen ve örneğin bir ziyafete davet edilen birisinin yerine koyarsak, bize sunulan çeşitli keyif kaynakları arasında salon zeminin tam ortasında, kolaylıkla görünür şeklinde konumlandırılmış mozaik bir tablonun da yer aldığını görürüz; bu tablonun konusu, uygulamasının zarafeti, hatta sanatçının imzası, ev sahibi hakkında, kendisinin istediği şekilde, çok şey anlatır.

Mozaik tutkusu Orta Cumhuriyet döneminden itibaren Roma'da yayılmaya başlar: aristokratlar ve misafirlerini etkilemek isteyen zengin sonradan görmeler, Rodoslu, İskenderiyeli ve Pergamonlu mozaik ustalarının çok küçük taş veya cam parçalarıyla Yunan resim geleneğine yaraşır karmaşık eserlerini yaratırken kullandıkları teknikleri ve sanat dilini takdir etmeyi öğrenirler. Artan talebe cevap vermek için Yunanistan'dan ve Anadolu'dan, uzman atölyelerde küçük taşlarla imal edilen ve basit geometrik motiflerle süslenmiş zeminlerin ortasında kullanılan, *emblemata* adı verilen küçük figüratif tablolar ithal edilir: sırf Pompeii'de ortaya çıkarılan 40 kadar örneğin en ünlüsü, Faunus Evi'nin bir mekânını süsleyen ve gerçek anlamda taştan bir tablo görünümünde olan İskender Mozaiği'dir. İmparatorluğa geçişle birlikte bu pahalı mozaik tabloların sayısı giderek azalır ve renk bolluğu da yerini daha mütevazı siyah ve beyaza bırakır; ancak renk kaybı, Ostia'daki örneklerde de görüldüğü üzere, mozaiğin taştan halı gibi mekânın zemininin tamamını kaplamasıyla telafi edilir. Bu değişimin ardında muhtemelen zevklerin daha ağırbaşlı bir hale evrilmesi yatar; ancak gerçekleşmekte olan toplumsal değişim de figüratif süslemelerden vazgeçilmesinde rol oynamış olmalıdır: princeps'liği kendini kabul ettirmesiyle siyasi kariyerlerin anlamını kaybetmesi, aristokratların kendini temsil ihtiyaçlarını azaltırken, siyasi başarı hırsı taşımayan yeni zenginler kendi prestij arayışlarını başka araçlar (mekânların boyutları, malzemenin değeri) yoluyla gerçekleştirirler.

Renklerden siyah ve beyaza

Renk İstilası: Afrika Mozaikleri

Evlerin yeniden şatafat sergileme mekânı haline gelmesi için, eyaletin en güçlülerinden, yani toprak sahibi olup devletin en yüksek makamlarına erişen yerel seçkin sınıflarından oluşan yeni yönetici sınıfın imparatorluk saraylarını taklit eden *villa*'lara sahip olacağı III. yüzyıl sonunu veya IV. yüzyılı beklemek gerekecektir. Bu dönemde mozaik sanatı, günümüzde Tunus'a tekabül eden *Africa Proconsularis* başta olmak üzere özellikle Kuzey Afrika'daki zengin eyaletlerde, evini kendini tanıtmak ve Roma kültürüne bağlılığını göstermek için bir araç haline getirmek isteyen son derece varlıklı yönetici sınıf sayesinde zirveye ula-

şacaktır. Yerel ustalar kabul salonlarının ve *peristylium*'larının [etrafı sütunlarla çevrili avlu] zeminlerini baştan başa kaplayan, Afrika'nın mermer yataklarından elde edilen büyük mermer çeşitliliği sayesinde capcanlı renkleriyle birer halıyı andıran lüks kaplamaları yaratmakta uzmanlaşırlar: Kartaca yakınlarındaki Utica'da, Hadrumetum'da (Sousse), Thysdrus'ta (günümüzde El Djem) ve daha içerilerde, Bulla Regia ve Thugga'da (günümüzde Dougga) ortaya çıkarılmış *villa*'larda, günümüzde Tunus'taki Bardo Müzesi'nde görülebilecek son derece zengin bir mozaik repertuarı elde edilmiştir.

Africa Proconsularis

Konu repertuarı o derece standarttır ki, bütün atölyelerde aynı modellerin veya şablonların tekrar tekrar kullanıldığını düşündürebilir: ancak çeşitli çekirdek temalar, sipariş sahibinin de muhtemelen yabancı olmadığı bir içerik birliğini ortaya seren kompozisyonlar içerisinde yan yana getirilirdi. Yüzey bazen çerçevelerle çevrili çeşitli bölümlerden oluşur ve her bölüm burçlar veya mevsimleri ve ayları temsil eden alegorik figürler gibi münferit ama birbiriyle bağlantılı figüratif motifler içerir. Bazen de figürler mevcut alanın tamamını kaplayan kompozisyonların içinde serbest bir şekilde düzenlenmiştir, hatta gerçek anlamda birer anlatım teşkil edebilirler.

Kompozisyon içerikleri

Artık eskimekte olan ama ev sahibine giderek gücünü kaybetmekte olan Klasisizmin ışıltısını kazandırmaya yarayan mitolojik konular büyük rağbet görür. En çok tasvir edilen mitler arasında, kaplanlar ile panterler tarafından çekilen bir arabayı kullanan, Zafer tarafından taçlandırılmış Dionysos vardır: sarhoşluğun tanrısı ile maiyetinin imgesi izleyicilere hem her türlü stresten uzak, mutlu bir hayatın tasviri hem de mistik bir yenilenme ve diriliş güzergâhına atıf olarak görünüyor olmalıydı. Balıklarla balıkçıların Neptunus ve Venus'un dünyasından olağanüstü yaratıklarla iç içe geçtiği deniz konulu mozaikler de ideal bir mutluluk ve güzellik alemine atıfta bulunur: bu tema, suyla olan bağlantılarından dolayı özellikle kaplıca yapılarına ve hamamlara uygundur. Bazen sırf dalgalı hatlarla ima edilen su, bir evin zemininde evrenin tamamını resmetmek için bir bahane teşkil eder: örneğin zeminin çevresi boyunca uzanan veya bir havuzun etrafında yer alan bir çerçevede Perseus'un yolculukları veya Odysseus'un seferleri gibi mitolojik dizilerin olayları tasvir edilir. Mozaik sanatçısı Homeros'un anlatımları arasından tek bir olayı resmetmeyi de seçebilir: örneğin geminin direğine bağlı kahramanımız ile bulundukları adacıktan şarkılarıyla ve müzikleriyle onu büyülemeye çalışan kuş bedenli Sirenler arasındaki karşılaşmanın büyük rağbet gördüğü bellidir. Hem Utica ve Thugga'daki Afrika *domus*'larında hem de İtalya'da ve İber yarımadasında aynı döneme ait bazı *villa*'larda bu gibi örneklere rastlanmıştır. Bu tema suyun varlığını değerlendirmekle kalmaz, konu edildiği mekânın da sanata ve Geç Antikçağ sanatında ilham perileriyle birlikte sirenlerin de sembolü olduğu müziğe uygun olduğunu gösterir.

Mitolojik konular

İkinci bir konu sınıfı, Roma'nın hâkimiyetindeki Afrika'nın zenginlerinin hayatından bir kesit elde etmemize izin verir, çünkü birçok mozaikte en sevdikleri faaliyetler tasvir edilmiştir. En önemli faaliyet avdır: yayan veya atlarına binmiş avcılar, yanlarında köpekleriyle çok çeşitli yaban hayvanlarının peşine takılıp onları yaralarken resmedilmiştir. Mozaiklerde, örneğin zenginlerin servetinin büyük kısmının bağlı olduğu, mevsimlere göre farklılık gösteren tarımsal faaliyetler gibi faydalı faaliyetlere de yer verilir. Kartaca'da bulunan ve Dominus Iulius'un Mozaiği olarak bilinen mozaikte *fundus* (toprak mülkiyeti) mükemmel şekilde işleyen bir mikrokozm olarak tasvir edilmiştir; arazinin merkezinde kuleli duvarlarla çevrili *villa*'nın görkemli yapısı ve Geç Antikçağın lüks ikametgâh tipolojisi doğrultusunda üzeri kubbelerle kaplı kaplıca tesisi yer alır. Bu yapının etrafında kadın ve erkek çiftçiler, efendilerinin ve hanımının iyi niyetli denetimi altında gündelik çalışmalarını yürütürler.

Av ve tarımsal faaliyetler

Amfitiyatrolardan sahneler içeren mozaikler ise gerçek hayatla ve çağdaş toplumsal kurumlarla daha da dolaysız bir bağlantıyı gözler önüne sererler: imparatorluğun bütün şehirlerinde halkın bir araya gelmesinin en önemli aracını teşkil eden kolektif törenin bireysel bir bağlamda tasvir edilmesi, ev sahibinin Roma kültürüne ne kadar bağlı olduğunun bir göstergesidir. *Circus* sahnelerinde insan olsun, hayvan olsun, mücadele edenlerin ve atların isimlerinin ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alındığı yazıtların bolluğu, bu sahnelerin, ev sahibinin muhtemelen finanse ettiği gerçek olaylara dayandırıldığını tespit etmemize yardımcı oluyor: dolayısıyla mozaik süslemeler aynı zamanda yerel bir ileri gelenin cömertliğine dikkat çekerek *cliens* ağlarını sağlamlaştırma işlevine de sahiptir. Örneğin El Djem yakınlarındaki Smirat köyünde ortaya çıkarılan, III. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen bir mozaikte Magerius adlı biri kendini, insanlarla leoparlar arasında dört mücadelenin tasvir edildiği bir mozaiğin bir köşesinde görkemli bir pozda resmettirir; uzun bir yazıtta Magerius'un gladyatörlere cömert bir *munus* (armağan) bahşettiği ve bundan dolayı seyirciler tarafından uzun uzun alkışlandığı anlatılır.

Amfitiyatrolardan sahneler

Piazza Armerina *Villa*'sındaki Mozaikler

Afrika'daki mozaiklerin konu çeşitliliği ve sanatsal kalite düzeyi bir yana, özellikle eskiden ortaya çıkarılan buluntular açısından kazı belgelemesinin yeterince ayrıntılı olmaması genelde mimari bağlamla, dolayısıyla da ev sahibinin ideolojisiyle bağlantının tam olarak anlaşılmasına engel olur. Üniter bir süsleme projesini inceleyebilmek için Akdeniz'in karşı kıyısına, yani Sicilya'ya geçmek gereklidir: eskiden Filosofiana olarak bilinen Piazza Armerina'daki Casale Villa'sı 3500 m²'lik mozaik kaplı alanıyla günümüze ulaşmış en geniş mozaik alana sahiptir. Roma'nın senatör aristokrasisinden olup büyük arazileri olan ev sahibi IV. yüzyıl ortalarından önce taşradaki evinin süslemeleri için Kuzey

Afrika'dan gelmiş, ihtisas sahibi ustalara başvurmuştur: Afrika mozaiklerinin stili ve konuları, zanaatkârların da hareketliliği sayesinde, bir yüzyıldan uzun bir süredir Akdeniz'in tamamında çok revaçtadır. Piazza Armerina'da faaliyet gösteren zanaatkâr ekibi (stil üzerinde yürütülen incelemeler, mozaiğin farklı ustaların elinden çıktığını gösterir) muhtemelen çeşitli şablonlardan faydalanarak onları süslenecek alanlara, işlevsel amaçlarına ve müşterilerinin ihtiyaçlarına uyarlamışlardır. Eğer ev sahibi sanıldığı gibi 327-331'de Sicilya valisi olan ve hem Sicilya hem de Afrika ile bağlantıları olan L. Aradius Valerius Proculus Populonius ise, süslemelerin konusu jenerik motiflerin bileşiminden oluşmayıp sipariş sahibine uygun olarak seçilmiş olmalıdır, çünkü Populonius'un hem şahsen hem de kamusal görevi bağlamında amfitiyatro için Afrika'dan hayvan getirilmesinde doğrudan rol oynadığını gösterir. Nitekim Populonius Roma *praefectus*'u [şehir valisi] olarak kariyerinin zirvesinde Roma'daki gösteriler için de düzenli olarak vahşi hayvanlar sağlamakla görevliydi.

Ev sahibi için özel içerik

Büyük Av ve *Hipodrom Müsabakaları* adlı ünlü mozaikler o derecede ayrıntı içerir ki belki de ev sahibinin kendisi sayesinde düzenlenmiş gerçek gösterileri konu aldıkları düşünülür: bu mozaikler ziyaretçilere ve ricada bulunmaya gelenlere açık mekânlarda yer aldığından, ev sahibinin makamını ve cömertliğini gelenlere hatırlatma görevi görürlerdi. *Büyük Av*, her hayvan türüne uygun avcılık tekniklerinin resimli bir rehberi niteliğindedir: büyük merkezi avlu ile muhtemelen kabul salonu işlevi gören bir mekân arasındaki geçişi sağlayan uzun, *apsis*'li bir koridorun zemininde atlı ve yaya askerler panterleri, antilopları, gergedanları ve aslanların etrafını çevirirler veya onları yemlerle yakalamaya çalışırlar, sonra da onları arabalara yükleyip Afrika'nın ve Doğu'nun limanlarına götürürler ve çeşitli görevlilerin dikkatli bakışları altında nihai yerlerine, yani muhtemelen Ostia limanına, dolayısıyla da Roma'ya gönderirler. Kaplıca yapısına açılan mekânda tasvir edilen araba yarışı da Roma'da, ayrıntılı bir şekilde resmedilmiş yapısından ve süslemelerinden anlaşıldığı üzere, *Circus Maximus*'ta gerçekleşir.

Büyük Av

Önemli misafirler *peristylium*'un güney kolundan üç *apsis*'li kocaman bir salona yönlendirilirdi, burası da muhtemelen *coenatio* (yemek salonu) olarak kullanılan, daha resmi ve görkemli bir ortam gerektiren davetlerin verildiği, at nalı şeklinde bir revaka bağlanırdı. Dolayısıyla zemini süsleyen mozaiklerin konusu da görkemli olup, bir tanrının, karşısında yere kapanmış olan rakipleri üzerindeki hâkimiyetini gösterir. Salonun merkezinde Hercules'in görevleri resmedilmiştir: rakipleri (günümüzde görülenler arasında Nemea aslanı, Lerna *hydra*'sı, Kral Diomedes'in Trakyalı süvarileri yer alır) onun karşı konulmaz gücü karşısında yenilgiye uğrarken, Hercules de salonun sonundaki *apsis*'te Devler'le mücadele ederken, sol taraftaki *apsis*'te de kendisine tanrılaştırıldığını gösteren taç takılır. Lycurgus da, su perisi Ambrosia'ya vurmaya çalıştığı için Dionysos ondan insafsızca intikam alır ve

Coenatio

sağ taraftaki *apsis*'te Lycurgus'un kol ve bacakları asma filizlerine dönüşür. Ziyafet salonlarının süslemelerinde daima misafirlerin mitolojik kültürüne hitap edilir; konuların seçimi yoluyla misafirlerden tanrıların maceraları ile ev sahibinin kişisel başarılarını bağdaştırmalarının önerildiğini söyleyebiliriz.

Villa'ların mahrem bölümlerinde veya en samimi ziyaretçilere ayrılan mekânlarında mozaiklerin temaları o kadar ihtişamlı değildir, mozaik sanatçıları bir aristokratın tatil evinde görmekten hoşlanacağı konular seçerler: örneğin *peristylium*'un kuzeyine bakan bir yemek salonunun misafirleri zeminde tasvir edilmiş yabani tavşan veya yabani domuz avı sahnelerini (Küçük Av olarak bilinen mozaik) takdir edebilirlerdi; bu sahnelerde giysilerinden zengin oldukları anlaşılan kişiler, Diana onuruna kurban kestikten sonra hizmetkârları ve av köpekleri ile birlikte önce ava, sonra da açık havada düzenlenen bir pikniğe katılırlar. *Peristylium*'un batısındaki kaplıcalarda dinlenenler de *frigidarium*'un [soğuk su havuzu] zemininde-ki, barışçıl ve neşeli su varlıkları (Nereidler, Tritonlar, aşk tanrısını temsil eden balıkçı çocuklar) ile dolu her zamanki deniz manzarasını seyredebilir veya giriş holünün ve soyunma odalarının zemininde ki, hizmetkârlarının yardımıyla soyunan kaplıca müşterilerinin resimleri eşliğinde kendilerini ortamın lüksüne ve refahına bırakırlar.

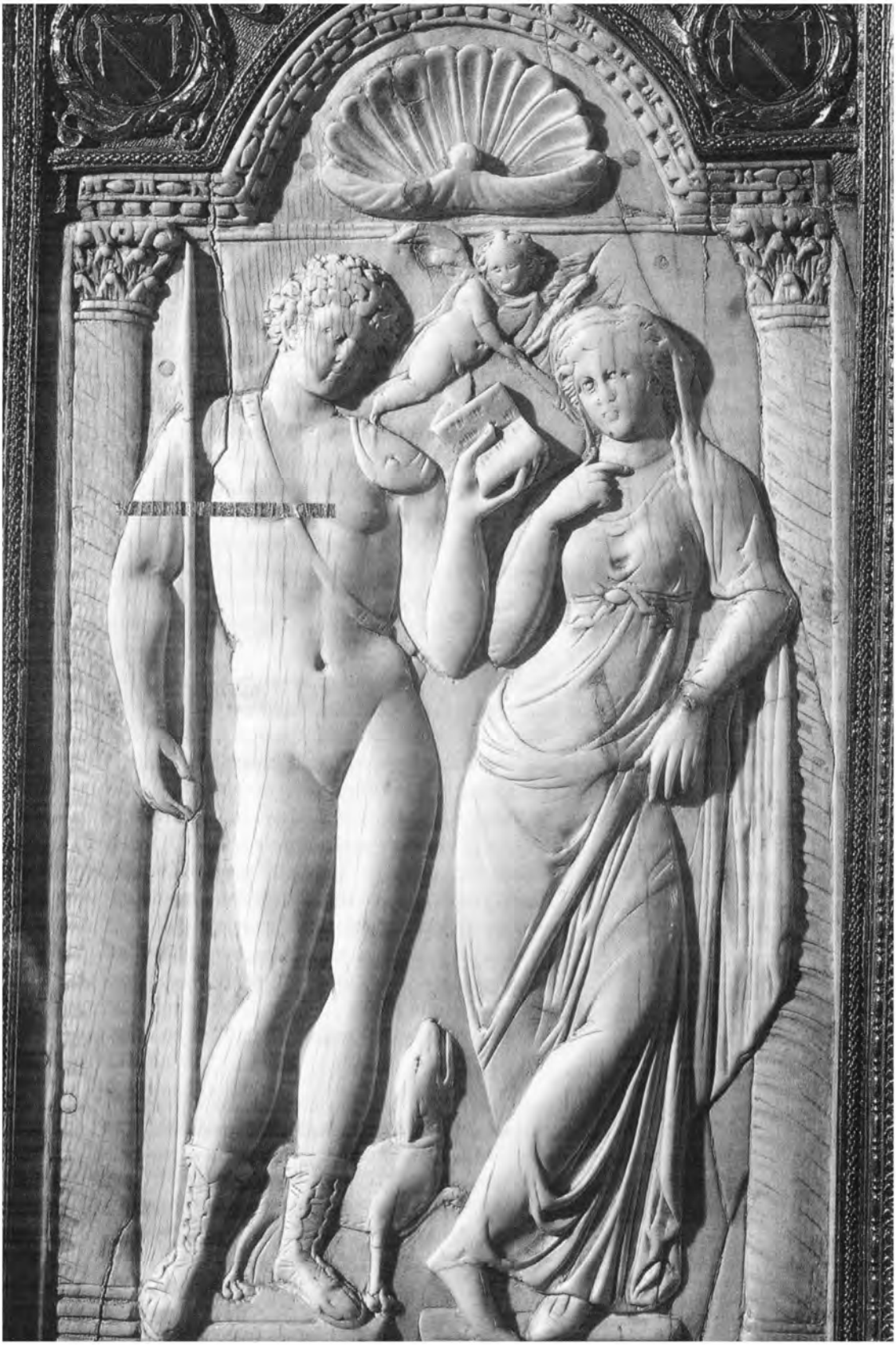
Küçük Av

Ziyaretçilere açık erdemlerden bireysel zevklere geçecek olursak, ev sahibinin ikamet ettiği sanılan, Büyük Av sahnelerini içeren koridora bakan küçük mekânlara geçecek olursak, mozaiklerdeki imgeler daha sevimli bir hal alır ve örneğin aşk tanrısını temsil eden küçük çocuklar yetişkinlerin faaliyetlerini neşeyle taklit ederler (ava veya balık tutmaya giderler, *circus*'ta yarışırlar, şiir veya müzik müsabakalarında birbirlerine meydan okurlar), ya da kibar bir şekilde cinselliği çağrıştırırlar (*villa*'nın büyük ihtimalle ev sahibesinin yatak odası olan en ücra odasında zeminin merkezinde, etrafları Mevsimler'in hayra alamet büstleriyle çevrili iki sevgili vardır ve kadın güzelliğini cömertçe sergiler.

Bu durumda Geç Antikçağda *villa*'lardaki mozaikler, diğer süslemelerle birlikte, mimari unsurların ve işlevlerinin algıyı teşvik edip yönlendirdiği gerçek anlamda bir sistem teşkil ederler. Mozaik dekorasyonunun temaları, yani oyunlar ve gösteriler, *villa*'da hayat, mitolojik ve edebi kültür, arka planını oluşturdukları sosyal ritüellerle bir arada ele alındıklarında, ev sahibinin kendi toplumsal ve kültürel statüsünü teyit etmesine ve başkalarına iletmesine izin veren bir söylemi biçimlendiren, kolay anlaşılan, alışılageldik bir repertuarın unsurlarıdır.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Roma'da Günlük Hayat*, s. 292; *Duvar Resimleri ve Hayali bir Uzamın Yaratılması*, s. 713; *Romalılar ve Yunan Sanatı: Orijinal Eserler ve Kopyaları*, s. 751; *Mitlerle Yaşamak ve Ölmek*, s. 756; *Roma İmparatorluğu Eyaletlerinde Sanatsal Dillerin Çeşitliliği ve Birliği*, s. 761; *Geç Antikçağ Edebiyatının Son Türleri*, s. 930

Edebiyat

Giriş

Maurizio Bettini

Roma'nın edebi üretimi, büyük bir kültürün metinlerini "arşivde" toplayıp farklı bir dile ve kültüre sahip aydınların kullanımına sunmanın ne anlama geldiğinin bilinen ilk örneği niteliğindedir. Roma'da edebiyat adını verdiğimiz şey, Yunanların geçmiş kültürel üretimlerini düzenleyerek yarattığı "büyük arşiv"in özümsenmesinden doğar. Böyle olması, geçmişte öne sürüldüğü üzere, Latin edebiyatının Yunan edebiyatına göre ikinci derecede olduğu anlamına gelmez: tam tersine, Cicero, Vergilius, Horatius veya Seneca gibi yazarların bu karışım ve yeniden yaratma deneyimi sonucunda neler yaratmayı ve sonraki kuşaklara aktarmayı başardıklarını görmek son derece heyecan vericidir.

Roma edebiyatı sıra dışı bir ayrıcalığa sahiptir, o da yetişkin olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Antikçağ hatiplerinin yapacağı gibi, bu önermeyi yansıtacak bir imge bulmamız istense, yetişkin bir bitkinin gövdesine yapılan aşıyı örnek verebiliriz. Aşı yapılan kısım genç olsa da kökleri yaşlı bir ağacın kökleri olacaktır, dolayısıyla yeni sürgün daha hızlı, daha güçlü bir şekilde gelişecektir. Yunan edebiyatının gövdesi üzerinde yetişen Latin edebiyatında da aynı durum söz konusudur. Ama bundan daha sonra söz edeceğiz. Peki Romalılar, Yunan kültürü Roma üzerindeki etkisini bu kadar yoğun bir şekilde göstermeye başlamadan önce ne üretmişlerdir? Edebi iletişim biçimleri hangileridir? Kelimelerden başlayalım.

Yunan edebiyatına yapılan aşı

Romalılar şiirden söz ettiği zaman *carmen* terimini kullanırlar. Bu kadim terimin "şarkı söylemek" anlamına gelen *cano* fiiliyle bağlantılı olduğunu dü-

şünürler. Bu durumda Roma'da şiir aslında bir "şarkı" mıdır? Öyle olsa, günümüzün şiir kavramına göre çok önemli bir fark söz konusu olurdu, çünkü bizim için bu sanat sesin melodik veya müzikal kullanımını öngörmez. Romalılara göre ise şiirin insan sesinin melodik kullanımını öngördüğü anlaşılıyor. Peki ama nasıl bir melodik kullanım söz konusudur? Devam edelim, çünkü *carmen* kelimesi başka sürpriz yönler de içerir.

Carmen'ler

Roma'da şiirlerin yanı sıra, normlar, yasalar, büyüler, yemin formülleri, dualar, kehanetler, vesaire gibi birbirinden apayrı kültür alanlarına ait metinler için de *carmen* terimi kullanılır. Romalıların şiiri tanımlamak için kullandığı kategori gözümüzün önünde, önü alınamaz bir şekilde dağılıp gidiyor gibi görünür; bir yasadan veya Cato'nun *De agri cultura* [*Tarım Üzerine*] eserinde yer alan gibi tanrı Mars'a hitaben bir duadan da *carmen* diye söz edilebiliyorsa, şiir ne olacak peki? Biz bir şiirin gizemli sözlerini dinlediğimizi sanırken aslında görkemli bir kurban törenine tanık oluruz. Aslında şiirler de vardır, ama hangilerinin şiir olduğunu anlamak lazımdır. Romalıların *carmen* adını verdiği bütün eserler birer birer ele alındığında, ilk bakışta şiirden en uzak görünen yemin formülleri veya kehanetlerin bile ortak bir yönünün olduğu görülebilir, o da bu metinlerin hepsinin gündelik konuşma şeklinden apayrı olmasıdır. Başka bir deyişle, bir kez kullanılıp hemen unutulmak için (yani gündelik, sıradan konuşmalar) değil de toplumun hafızasında muhafaza edilmek üzere tasarlanan ifadeler *carmen* olarak tanımlanır. Bir yasa, bir dua, bir kehanet, özlü bir söz, vesaire, "uzun ömürlü" olacaktır: bir yasa tek bir defa uygulanmaz, bir kurban törenine veya bir duaya da yılda en azından bir defa başvurulur. Başka bir deyişle Romalıların *carmen* olarak tanımladığı her şey, ihtiyaç olduğunda tekrarlanacak şeylerdir. Ancak bu hedefin yerine gelmesi için söylemin belirli bir şekilde tasarlanması gereklidir: alışılagelmedik bir kelime dağarcığı kullanmanın yanı sıra, münferit cümleler arasında paralellikler kurulur, dikkat çekici ve hatırda kalıcı ses oyunları yaratılır, yani analoji araçlarına başvurulur.

Ritim ve hafıza

Nitekim söz konusu tarihi dönemde Roma uygarlığı büyük ölçüde sözlüdür. Yazı sınırlı olarak kullanılır ve en önemli metinlerin bile hem üretimi hem de muhafaza edilmesi hafızaya emanet edilir. Modern toplumlarda bir metnin "uzun ömürlü" olması için yazıya dökülmesi yeterlidir, bir kitaba veya saygın bir başlığı olan bir derlemeye dahil edilmesi daha da etkili olur (örneğin Medeni Kanun veya *Katolik Dua Kitabı*). Peki ama hepsi de ağız, kulak ve hafızayı temel aldığından bütün söylemlerin birbirine benzediği bir dünyada böyle bir sonuç elde etmek için ne yapmak lazımdır? Yapılacak tek şey vardır, o da aliterasyon, ses oyunları, yankılar, paralellikler, vesaire açısından zengin bir stile başvurarak söylemleri ilk andan itibaren farklı görünecek şekilde inşa etmektir.

Toplumsal hafıza

Ama bu kadarı da yeterli değildir. Bu *carmen*'ler seslendirildiğinde, metnin olağanüstü doğasına uygun bir diksiyona başvurulmasını beklemek doğaldır.

Başka bir deyişle, dinleyicilerin ne türden bir söylemi dinlediklerini derhal anlamaları için tonlama ve cümle ritmi gibi dilbilimcilerin parçaüstü olarak tanımladığı özellikler kullanılır. Dolayısıyla bir *carmen* seslendirileceği zaman, sesin melodik, müzikal bir nitelik kazandığını ve neredeyse şarkı söylediğini varsayabiliriz. Romalıların toplumsal hafızaya dahil olacak ve orada muhafaza edilecek metinlere *carmen* adını vermesi bundandır (bu kelime "şarkı söylemek" anlamına gelen *cano*'dan türemiştir). Bir mısra dizisi anlamındaki şiir de bu bütünün bir parçasıdır elbet, hatta en önemli örneklerinden birini teşkil eder.

Son olarak, Romalıların dilinin, doğası itibarıyla "şarkı söylemeye" uygun bir yapıya sahip olduğunu unutmamak gerekir. Latincede ünlü sesler belirli bir uzunluğa sahiptir, farklı değerdeki notalar gibi kısa veya uzundurlar, dolayısıyla her kelimeyi oluşturan heceler de aynı şekilde kısa veya uzundur. Vurguya gelince o da müzikal bir vurgudur, yani İtalyancada olduğu gibi nefes verme değil, ses tonunun yükselmesi veya inmesi şeklindedir. Dolayısıyla Romalı bir şair için "şarkı söylemek" oldukça doğaldır. Bizim eski bir *carmen*'in sözde "melodi"sinin nasıl olduğunu bilmemize imkân yok. Hatta bildiğimiz Romalı yazarların bu melodiyi duyduğundan da emin olamayız. Çünkü daha önce de dediğimiz gibi, *carmen* terimiyle, Roma kültürünün çok uzak ve yazılı belgelerde örnekleri kalan kültürden çok farklı bir dönemi kastedilir. Neyse ki bazı nesir yazarları veya bazı gramer alimleri bu eski *carmen*'lerden, yani dualardan, formüllerden ve büyülerden bazılarını kâğıda dökme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak bu fragmanlar aynı zamanda Romalıların en eski (yazılı) şiirlerinden örnekler de içerir: aralarında Livius Andronikos'un Homeros'un *Odysseia* çevirisi ve Gnaeus Naevius'un Birinci Pön Savaşı'nı konu alan *Bellum Poenicum* adlı şiiri vardır. Bu metinler belki de eski *carmen*'lerin bazı notalarını içerir: vezin en eski Roma şiirlerinde kullanılan, *faunus*'lar ile kâhinlerin vezni olan *saturnius*'tur, kelime dağarcığı ile söz dizimi de sözlü kültürün ve analojik yapının etkisini yansıtır. Bu şiirden sorumlu olan tanrıça da sonradan olduğu gibi Yunanların *mousa*'sı değil, aynı zamanda hem kehanetle, hem şiirle hem de su dünyasıyla bağlantılı bir tanrıça olan Camena'dır, Romalılar *carmen* teriminde olduğu gibi onun da adının *cano* fiilinden türediğine inanırlar. Ancak bu dönemde Latium bölgesinde hem Romalılar hem de modern insanlar açısından çok önemli bir kültürel olgu, yani Yunanların edebi üretimiyle karşılaşma gerçekleşmektedir. Böylece başlangıç noktasına geri dönmüş oluyoruz: Roma edebiyatı yetişkin olarak ortaya çıkmıştır.

Latince şarkılar

Roma'da Hellen Kültürüyle Etkileşim

Roma'nın Hellen kültürünün etkisi altında kalması şaşırtıcı bir hızda gerçekleşir. Bu süreç Yunanların "kitapları", yani Latincede *volumen* olarak bilinen papirüs tomarları sayesinde başlamıştır, ancak kendi kültürel aidiyetlerinden dolayı bu kitapların aracı haline gelen bazı insanların katkısı olmadan gerçek-

leşemezdi. Nitekim ilk Romalı yazarlar Roma yurttaşları değildir. Livius Andronikos, Tarentum'dan gelen bir Yunan kölesidir, Gnaeus Naevius Campania kökenlidir, Quintus Ennius Puglia bölgesinde, Rudiae'da doğmuştur. Aulus Gellius, Ennius'un Eski Yunanca, Latince ve Osci dilini bildiği için sık sık *tria corda*, yani "üç kalbi" olduğunu söylediğini aktarır. Zaten Romalılar insanın hafıza ve kültür gibi ruhsal yetilerinin, başka bir deyişle günümüzde kimlik olarak tanımlayabileceğimiz niteliklerin merkezinin kalp olduğuna inanır. Bu durumda Ennius üç dil bildiği için bir anlamda üç kimliğe sahiptir, içinde üç farklı insan yaşar. Her halükârda, o yıllarda Roma'da meydana gelenler neredeyse mucizevidir. Romalı yazarlar, yani eserlerini Latince yazanlar, birkaç on yıl içinde Roma kültüründe geleneksel *carmen*'lerden Yunan Hellenizmi tarzında zarif eserlere geçilmesini sağlarlar. MÖ III ila II. yüzyıllar arasında, yukarıda adı geçen şair Ennius hem mitolojik başlangıcından kendi dönemine kadar Roma tarihini konu alan ilk büyük epik şiir olan *Annales*'i [*Yıllık*] hem de zarif epigramlar, hatta esprili kısa şiirler yazar. Bu şiirlerden biri olan *Hedyphagetica* neredeyse manzum bir gastronomi eseridir ve Ennius tencereye konacak balıkları yüceltip onları ironik bir şekilde yiğit kahramanlara dönüştürmek için kendi destan formüllerinden yararlanır, yani bir anlamda kendi eseri olan *Annales*'le dalga geçer. Rudiaeli şair Yunanların vezinlerini rahatlıkla kullanır ve seleflerinin *saturnius*'unu horgörür. Bu arada okurlarına *Camena*'ların Yunan *Mousa*'lardan başkası olmadığını anlatır.

Romalı olmayan edebiyatçılar

Umbria bölgesinde, Sarsina'da doğan Plautus da aşağı yukarı aynı dönemde, Menandros (MÖ 343-291) gibi Attikalı komedi yazarlarının eserlerini serbestçe tercüme edip geliştirerek, Romalı okurlara büyük rağbet gören ve en önemlisi olağanüstü sanatsal düzeye sahip eserler armağan eder. Plautus sayesinde Batı'nın edebi tür envanterine birkaç yıl içinde *palliata* adı verilen Roma komedyası katılır. Bu eserlerdeki hayali evrende köleler kurnazlıkları sayesinde sahiplerinin üstesinden gelir, gençler de yaşlıları alt eder. Plautus'un izinden giderek daha sofistike eserler yazan Afrikalı Terentius (MÖ y. 185-159) sayesinde bu tür gerçek anlamda bir kanon haline gelerek ortaçağdan XVIII. yüzyıla kadar büyük ilgi görür. Bu arada Yaşlı Cato, *consul* ve *censor* olarak çeşitli sorumlulukları olmasına rağmen, tarım konusunda değerli bir inceleme eseri, büyük ölçüde aliterasyon içeren (muhtemelen eski *carmen*'lerin etkisiyle) bazı söylevler ve özellikle hem Roma'nın hem de diğer İtalyan şehirlerin ilk büyük tarih kitabı olan *Origines*'in [*Kökenler*] yedi cildini yazacak vakti bulur. Ve daha önce dediğimiz gibi, bütün bunlar birkaç yıl içerisinde gerçekleşir. Böyle bir şey nasıl olabilmiştir?

Komedya ve diğer türler

Alman general Karl von Clausewitz'e (1780-1831) alaycı olduğu kadar etkili olan bir cümle atfedilmiştir: buna göre savaş, "siyasetin başka araçlar yoluyla devamıdır". Bu düşünce şeklini daha az zararlı bir konuya uygulamaya çalışalım. Roma'nın edebi üretiminin bir noktadan sonra, "Yunan edebiyatının baş-

ka araçlar yoluyla devamını" teşkil ettiğini söyleyebiliriz (başka araçlar derken dilsel ve kültürel araçları kastediyoruz). Gerçi Romalılar, geçmişte bazen öne sürüldüğü üzere, Yunanları taklit etmekle yetinmemişlerdir; Latin yazarlar tarafından yazılan eserlerin Yunan eserlerine göre ikincil derecede yer aldığını iddia etmek de mümkün değildir. *Aeneis*'in Homeros'un şiirlerinin kötü bir kopyası olduğunu ileri sürecek bir okur ya önyargılıdır, ya da gerekli donanıma sahip değildir. Durum, en orijinal esere birincilik ödülünün verildiği sıradan bir şiir müsabakasından çok daha karmaşıktır. Kültürler arası, dolayısıyla da "ürünleri" arasındaki ilişkiler, genelde keyfi olan orijinallik kriteri değil de ancak devamlılık ölçüsü, yani bir kültürden diğerine geçişte gelişen edebi "beslenme" temelinde değerlendirilebilir. Romalılar Yunanlardan öğrenirken Ortaçağ Romalılardan öğrenmiştir ve bu süreç günümüze kadar bu şekilde süregelmiştir. Yunanlar ile Romalılar arasında bir şiir müsabakası düzenlemenin bir anlamı olmayacaktır. Romalıların edebiyatının ve şiirinin Yunanlarınkine göre daha mı iyi yoksa daha mı kötü olduğunu sorgulamak boşunadır: asıl sormamız gereken soru, yazarlar Camena'yı terk edip Mousa'ya başvurduğunda Roma'da neler olduğudur.

Camena'dan Mousa'ya

Roma Toplumunun Gelişimine Tanıklık Eden Edebiyat

MÖ IV ile III. yüzyıllar arasında Yunan âleminde Klasik olarak tanımladığımız eserlerin toplanıp sınıflandırılması anlamında olağanüstü faaliyetler yürütülmüştür. Tarihi, felsefi, epik, trajik, komik, lirik metinler vesaire büyük koleksiyonlar halinde bir araya getirilip İskenderiye'deki kütüphane gibi Hellenistik krallıkların gurur kaynağı olan kütüphanelere konmuştur. Dolayısıyla o dönemde büyük bir metin "arşivi" yaratılmıştır (bilgisayar çağında yaşadığımız günümüzde böyle bir faaliyetin ne anlama geldiğini daha iyi anlayabiliriz) ve Romalılar Yunanların kültürünü benimsediğinde bu arşivi devralmışlardır. Edebiyata giriş bölümümüzün başında Latin edebi üretiminin kökleri derinlere, hatta Homeros'a kadar uzanan bir ağacın gövdesine yapılan bir aşı gibi doğduğunu söylememiz bundandır. Latin edebiyatının bu kadar hızlı ve gür bir şekilde tomurcuklanıp büyümesi ve çiçek açması da bundandır. Latin edebiyatı Yunan şiirinin ve kültürünün kötü bir kopyası olmadığı gibi, olağanüstü derecede ilginç bir kültürel olgu olarak karşımıza çıkar. Büyük bir kültürün metinlerinin transkripsiyonunu yapmanın, onları bir arşiv halinde toplamanın ve en önemlisi, bu arşivi farklı bir dile ve kültüre sahip aydınların kullanımına sunmanın ne anlama geldiğinin ilk örneğini teşkil eder. Ennius, Eski Yunanca, Latince ve Osco dilini bildiği için *tria corda*, yani "üç kalbe" ihtiyacı olduğunu söylerken, sonraki kuşakların Latin yazarları daha mütevazı (ama bir o kadar gerçekçi) bir şekilde biri Romalı, diğeri Yunan olmak üzere iki "kalbe" sahip olduklarını söyleyebilirlerdi.

Hellenistik Kütüphaneler

Tarih seyrine devam ederken büyük bir toplumun gelişimini niteleyen bütün değişimleri beraberinde getirir. Edebi eserler bu gerçeğin en uzun ömürlü tanıklıkları arasında yer alır. Lucretius *De rerum natura* [*Doğa Üzerine*] adlı en önemli felsefe eserini manzum olarak yazmaya koyulduğunda başvurduğu vezin ve kullandığı şiirsel dil, kendisinden yüz yıl önce yaşamış olan şair Ennius'unkilerdir. Ama arada büyük bir fark vardır! Mısraların "müziği" aynı olabilir, ama Lucretius'un şiirlerinde görülen şahsi, içsel ıstıraba benzer bir duyguyu ifade etmek (onu hissetseydi bile) Ennius'un aklına gelmezdi. En önemlisi, Lucretius'un hitap ettiği dinleyicilerin şiirden, epik başarıların anlatımının veya sofistike edebi oyunların yanı sıra dünya konusunda cevaplar bekliyor olmasıdır. Şair olmanın yanı sıra filozof da olan Lucretius, Yunanların "büyük arşivi"nin önemli bir kesimini oluşturan Epikouros'un eserlerini de okuyup inceler ve şiire değer vermeyen hocasının bu düşüncesine karşı çıkarak kendini didaktik şiire adar. Böylelikle şair, tanrıların insanlar âlemi konusundaki ilgisizliği, *religio*'nun [kutsal olana saygı] neden olduğu kötülükler, atom fiziği (insanın ölüm endişesinden kurtulmasını sağlayan bir alan) gibi temaları ele alır.

Epikouros'tan Lucretius'a

Lucretius'la aşağı yukarı aynı dönemde Catullus adlı Veronalı bir genç, kendinden, dostlarından ve aşklarından söz etmek için epigram başta olmak üzere Yunanların başka edebi türlerinden yararlanır. Catullus'un içinde yaşadığı toplum zengindir, kültürlüdür, şiir sever, hayatı daha da çok sever. Günümüzde de Catullus'un *Liber*'i [*Kitap*] adını verdiğimiz eser, her şeyden önce toplumsal olan bu deneyimden, bu gençlik mikro-toplumundan doğar. Son derece orijinal yönleri olan bu şiir derlemesinde bazıları oldukça eğlenceli olan provokatif şiirlerle çaresizlik derecesinde tutkulu şiirler bir arada yer alır. Ancak genç Veronalı (otuz yaşında ölmeseydi kim bilir başka neler yazardı) İskenderiyeli şairlere benzer şekilde alim bir şair gibi görünmekten de vazgeçmez. Mitoloji ve ezoterik dini biçimleri konu alan şiirler yazar: *Attis* adlı şiiri, tanrıça Kybele'nin kendini hadım edecek derecede fanatik bir müridinin neler hissettiğine dair çok etkileyici bir eserdir.

Catullus, *Liber*

Ancak daha önce de dediğimiz gibi, tarih seyrine devam ederken büyük bir toplumun başından geçen olayları ve dönüşümleri de beraberinde getirir. Cicero'da bu sürece dahildir. Sıra dışı, hatta bazı açılardan yüz kızartıcı bir karaktere sahiptir. Kendini övme eğilimi ve siyaset alanındaki muğlaklığı (hatta alaycılığı) onu sevimsiz gösterebilir. Hem zaten bir insan hem kehanete karşı bir kitap yazıp hem de *augur collegium*'una nasıl üye olabilir? Bir yandan kendi inanmadığı ritüelleri muhafaza etmenin, hatta teşvik etmenin mutlak olarak devletin yararına olduğunu ileri sürerken diğer yandan siyaset alanı açısından uygun olduğunda onlardan nasıl yararlanabilir? Ancak bütün bunlar bize *De divinatione*'nin [*Kehanet Üzerine*] çok önemli bir "aydınlanmacı" eser olduğunu unutturamaz (en azından astrolojiyi

Cicero

konu alan kısım, tercümesini yapmak için değil de burçlardan uzak durmayı öğretmek için okullarda okutulmalıdır). İster sempatik, ister antipatik olsun, Cicero kültürümüzün temel dönüm noktalarından birini ve belki de Yunan kökleri üzerinde yetişen Latin aşısının en dikkat çekici örneğini teşkil eder.

Roma kültürü belagat ve retoriğin kültür ansiklopedisine dahil edilmesini ona borçludur. Konuşma sanatı alanında gerçek anlamda birer başyapıt olan söylevler yazmış olmanın yanı sıra, belagatin kurallarına kuramsal ve bilimsel bir ilgi göstermiştir. Modern dillerin "cümle"lerinin, yani düşünceleri ifade etmek için kelimelerle oluşturulan biçimsel formatların büyük ölçüde Cicero'nun söylevlerinde kullandıklarını ve *De oratore* [*Hatipler Üzerine*] gibi eserleri yoluyla takipçilerine öğrettiklerini temel aldığını kimse düşünmez. Aristokrat olmayan ama doğuştan önemli yeteneklere sahip bir *homo novus* [yeni insan] olan Arpinumlu Cicero olmasaydı, farklı bir şekilde konuşurduk ve yazardık. Ama asıl önemlisi, Cicero daha geniş kitlelerin Yunan felsefesine erişmesini sağlayarak bir anlamda bir felsefe ansiklopedisini Romalıların kullanımına sunar. Böylece Roma'nın kültürel deneyiminde bir kez daha hızlı bir sürece tanık oluruz ve eski bir gövdenin köklerinden doğan bir sürgün kısa sürede gelişir. Ama bu sefer bu sürece şehrin dramatik siyasi deneyimi ile yazarın varoluşsal ama bir o kadar dramatik deneyimi de dahildir. Nitekim Cicero hayatının son yıllarında kendini Roma'nın kamusal hayatının tamamıyla dışında bulur. Cicero, Caesar ile Pompeius arasında seçim yapması gerektiğinde Pompeius'a katılır, ama hayatının hatasını yapmıştır çünkü kazanan Caesar olur. Neyse ki Roma'nın yeni sahibi Lucius Sulla gibi değildir, zulüm yerine merhamet yoluyla daha çok şey elde edilebileceğine inanır. Cicero'nun kendi de, mülkleri de kurtulur, ama Caesar'ın bütün cömertliğine rağmen ondan yıllarca sahip olduğu siyasi rolü geri isteyemez. Cicero yenilgiye uğramıştır, geriye kalan tek şey, ne kadar şanslı olduğunun bilincine varmak ve evinin tadını çıkarmaktır.

Belagat ve retorik

Peki ama, Cicero gibi biri evinde ne yapabilir? Bunun üzerine Cicero felsefe konusunda yazmaya başlar ve MÖ 46-44 arası gibi kısa bir sürede, çoğu, hatta hemen hepsi kültürümüzün entelektüel gelişim üzerinde önemli bir etki yaratacak olan çok sayıda felsefi inceleme eseri yazar: bunların arasında *Academica*, *Tusculanae disputationes* [*Tusculum Tartışmaları*], *De natura deorum* [*Tanrıların Doğası Üzerine*], *De senectute* [*Yaşlılık Üzerine*], *De divinatione*'yi [*Kehanet Üzerine*] sayabiliriz. Yunancayı büyük ustaların eserlerinin orijinal versiyonunu okuyacak derecede iyi bilmeyenler için felsefeyi Latince yazarken bile devletin yararına önemli bir hizmette bulunduğuna inanır. Cicero şöyle yazar: "kitaplarımda neden oy verdiğimi anlatıyordum, halka söylevler veriyordum, başka bir deyişle devlet idaresini felsefeyle ikame ediyordum" (*De divinatione* II 7). Sonraki dönemin felsefe bilincinin büyük kısmı bu hızlı ve dramatik süreç

Felsefe, retorik, siyasi hayat

yoluyla gelişir. Daha önce sözünü ettiğimiz *De divinatione*'de *dictator* Caesar hem sağken konu edilir hem de ölümünden söz edilir. Cicero'nun kendine sorduğu, gelecek öngörülebilir mi ve öngörebildiklerini iddia edenler böyle bir bilime sahip midir gibi sorular, Roma tarihinin en dramatik geçiş dönemlerinden birinde cevap bulur.

Ancak tarih seyrine devam eder ve bu sefer Vergilius ile karşılaşırız. Catullus gibi o da Romalı değildir ve o da kuzeylidir. Vergilius Latin şiirinin ufkunda göründüğünde Andes adlı küçük bir köyde doğmuş genç bir Mantualıdır [Mantova]. Roma, tarihinin en dramatik dönemlerinden birini yaşıyordur. Önce Caesar ile Pompeius, sonra da Octavianus ile Antonius arasındaki savaşlar eyaletlerin yanı sıra İtalya'da ve Roma'nın hâkimiyetindeki başka bölgelerde de çok kan dökülmesine neden olmuştur. Vergilius, Yunanistan'da Theokritos'un temsil ettiği edebi türden ilham alarak bukolik şiirler yazar. Ancak on ecloga'nın konusu sadece aşık çobanlar ile utangaç genç kızlar değildir. Mincius nehrinin kenarındaki bu Arcadia'da bile savaşın yankısı duyulurken, ufukta Mesihçi umutların şimşekleri çakar. Ancak Vergilius'un bir şair olarak önemi, kırsal dünyayla sınırlı olamayacak kadar büyüktür. Genç Mantualı Augustus'un sarayına ve adeta bir kültür bakanı konumundaki Maecenas'ın yanına yaklaşınca didaktik şiirlere geçer ve *Çiftçilik Sanatı*'nı yazar: şair bu eserde toprağın nasıl işleneceği öğretirken Romalıları da Roma kültürünün ve geleneğinin "hakikati"nin toprakta yattığına ikna etmeye çalışır. Ancak Augustus döneminde Roma'nın en çok istediği şey, günümüzde kullanılan bir deyimle Roma'nın "kimliği"ni yüceltecek bir epik şiirdir. *İlyada*'yı bile aşacak bir eseri Latince yazmanın zamanı gelmiştir ve bu eserin yazılmasını bizzat imparatorun özellikle istediği sanılır.

Vergilius

Böylece Vergilius büyük şiiri üzerinde çalışmaya başlar, ancak bu işi tutkuyla mı, yoksa ıstırap içinde mi yapar, onu bilmiyoruz. Augustus ile arasındaki yazışmalardan bazı fragmanlar her iki ihtimale de işaret eder. Şair günde sadece birkaç mısra yazarsa da eser giderek büyür, sonra da Vergilius'un kendi deyimiyle "dil çalışması", yani son rötuşları yaptığı süreç başlar: şair şiir yazmayı, kaba hatlı yavrularını doğurduktan sonra onları sabırla yalayarak şekillendiren dişi ayıların eylemine benzetir. Vergilius öldüğünde eserini tamamlanmamış olarak görür ve vasiyetnamesinde yakılmasını ister. Ancak Augustus yakılmasını yasaklayarak, Yaşlı Plinius'un deyimiyle "o vasiyetnamenin alçakgönüllülüğünü ihlal eder". Vergilius muhtemelen şiirin orasında burasında tamamlanmamış mısralardan dolayı hoşnut değildir, hatta bazı kısımların sıralamasını değiştirmek istiyor olabilir. Veya belki de içinden Augustus'un istediği şiiri yazmadığından korkar. Halbuki *Aeneis*'te Roma'nın, Iulius soyunun, Caesar'ın ve Augustus'un kendisinin şanının bazen abartılı bir düzeyde yüceltildiğine şüphe yoktur. Ancak durum bundan çok daha karmaşıktır, çünkü *Aeneis*'te *epos* [destan] ve imparatorluk ideo-

Roma ve Augustus epiği

lojisi vardır elbet, ama tam zıddı da vardır Aeneas'ın ve Roma'nın onuruna yazılan, ama baş kahramanları talihsiz Troialılar olan bir şiir için ne denebilir ki? "Bizimkilerin", yani Troialılar/Romalıların şanını yücelttiği, ama aynı zamanda yenilgiye uğrayan İtalyanların yaralarına ve cesetlerine eğilerek göz yaşı döktüğü mü? Troialılar Iuppiter'in planını gerçekleştirmişlerdir, ama bunun için de alevler içindeki şehirlerini terk etmek ve istila etmeleri istenen toprakları da kana bulamak zorunda kalmışlardır. Değer miydi? Eserin orasına burasına dağıtılmış imparatorluk "ideolojisi"ne rağmen, geçmişte de, günümüzde de *Aeneis*'i okuyanların dudaklarında bu dramatik soru oluşur. Aslında bu konuda, daha yakın zamanlara ait, aynı zamanda hem eleştirel hem de şiirsel, ilginç bir hikâye anlatabiliriz. Vergilius'a XX. yüzyılın ilk yarısında özellikle İngiltere'de çok iyi gözle bakılmaz. Matthew Arnold'un zamanında kullandığı deyimle eser, Roma uygarlığının zirvesini yansıtmak açısından "yetersiz" sayılır. Sanki *Aeneis*, özellikle büyük trajedi yazarlarının ve tarihyazımcıların Klasik Yunanistan konusunda anlattıklarıyla karşılaştırıldığında, yazıldığı dönem olan Augustus devrinin siyasi ve kültürel ihtişamını yeterince temsil edememektedir.

Eliot ve Vergilius

Ancak 1944'te Thomas Stearns Eliot, Vergilius Derneği'nin başkanı olarak yaptığı konuşmada Vergilius'un eserinin "olgun" olduğunu ilan ederek sonrasında özellikle Anglo-Sakson ve Alman dünyalarında çok rağbet görecek eleştirel bir formülü de (Klasik bir eserin "olgun" olması, yani bir çağın tamamını sentezleme kabiliyetine sahip olması) ortaya atmış olur.

Peki neden eserin yetersiz olduğu düşüncesinden aniden olgun olduğu düşüncesine geçilmiştir? Sadece birkaç on yıl önce kendi zamanını yansıtmaktan aciz olduğu düşünülen *Aeneis* neden şimdi olgunluğun temel taşı haline gelmiştir? İşin gerçeği şu ki *Aeneis* ani ve çarpıcı bir şekilde, İkinci Dünya Savaşı sonucunda altüst olan Avrupa uygarlığının içinde bulunduğu şartları temsil etmek açısından "yeterli" görülmeye başlanır. Vergilius Augustus dönemi Roma'sını yansıtmaktan acizdir, ama bizi yansıtmakta başarılıdır. Yenilgiye uğrayanlara duyulan merhamet, muzaffer olanların hissettiği huzursuzluk, ölüm ve sefalet karşısındaki dehşet duygusu, kanlar içindeki Lausus, Pallas, Euryalus ve Nisus karşısında duyulan tiksinti; bütün bunlar *Aeneis*'i mutlak anlamda "savaş sonrası"nın şiiri haline getirir. Bu şiir, tam da ideolojik ve şiirsel açıdan parçalı halde olduğu için, gerçekten de paramparça olan bir dünyayı yansıtmaya uygun tek eserdir. Böylece Aeneas'ın sırtında taşıdığı Anchises ve elinden tuttuğu Ascanius ile birlikte çıkıp gelmesi, savaşı yaşamış kuşağın tamamı için büyük önem taşıyan bir olaydır. Avrupa'da Aeneas'ı, daha doğrusu bu Aeneas'ı konu alanlar arasında Giorgio Caproni gibi şairlerin olması bundandır. Genova'nın bombardımana maruz kalmış, ıssız bir meydanında geçen *Il Passaggio di Enea* [*Aeneas'ın Geçişi*] (en ünlü şiirlerinden birinin başlığı), omuzlarında kendi geçmişini taşıyan insanların geçişidir: Aeneas'ın elinden tuttuğu da zayıf bir umuttur. Augustus'un sarayında Vergilius yalnız değildir, birçok seçkin yoldaşı vardır.

En başta da Roma'nın ilk büyük tarihçisi, şehrin en başından imparatorluğa kadar tarihinin tamamını anlatmak isteyen Livius yer alır. O da Romalı değildir, o da kuzeyden, Padova'dan gelir. Çok kan dökülen iç savaşların anısının hâlâ taze olduğu bir dönemde tarihi yazmak kolay olmasa gerek. Bu gibi şartlarda, daha eski geçmişle ilgilenen bir tarihçinin bile işi, insanlara olanları hatırlatma, onlara ıstırap verme, hatta onları incitme riskiyle karşı karşıyadır. Livius'un Roma'nın mitolojik geçmişini anlatarak eserinin en başından itibaren bu riske girdiğini söyleyebiliriz. Ancak mitolojik tarih de anlatılmayı hak eder, çünkü Augustus ile ona bağlı olan yazarların arasındaki ilişkilerle yakından bağlantılıdır. İleride Romulus ile Remus'un doğacağı Alba Longa şehrinin kuruluş tarihinin iki farklı versiyonu söz konusudur. Bazılarına göre şehri kuran, Aeneas ile Latin karısı Lavinia'nın oğlu Ascanius'tur; başkalarına göre ise Aeneas'ın Troia'daki yangında ölen karısı Creusa'dan olan ve onunla İtalya'ya gelen oğlu Iulus'tur. Aeneas'ın bu iki oğlu arasındaki seçim önemsiz bir konu değildir, çünkü Alba Longa'nın Numitor'a kadar olan krallarının soyu, mitolojik kurucusuyla, yani ya Ascanius'la ya da Iulus'la başlamıştır; Romulus ile Remus adlı ikizler, dolayısıyla da Roma'nın kurucusu Romulus da Numitor'un kızı Ilia veya Rhea Silvia'nın çocuklarıdır. Başka bir deyişle, Alba Longa'nın kuruluşunu Ascanius'a (Troialı ve Latin) atfeden versiyon ile Iulus'a (Troialı) atfeden versiyon arasında seçim yapmak, Roma'nın kurucusu Romulus'un hangi soydan geldiğini belirlemek demektir.

Livius ve tarihyazımı

Peki ama Roma'nın kuruluşunun mitolojik versiyonları arasındaki bu farklılıkların Augustus'un iktidarı ile ne ilgisi vardır? *Princeps*'in Caesar'ın Iulus'un soyundan olmasından dolayı Aeneas'ı atası olarak gördüğünü unutmamalıyız: bu durumda Alba Longa'nın kurucusunun ve Romulus'un atasının Ascanius değil de Iulus olmasını tercih etmesi normaldir. Peki Livius bu seçenekler karşısında ne yapar? Gülümsemekten başka bir şey yapmadığını söyleyebiliriz. "Alba'yı kuran'ın" diye yazar, "Ascanius mu, yoksa Iulus mu olduğunu kendi kendime sormayacağım. Bu kadar eski olaylardan söz ederken kim kesin konuşabilir ki? Ama Aeneas'ın oğlu olduğu kesindir" (Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, I, 1). Demek ki Livius, Augustus gibi bir hükümdarın ironiyi kabul etmekle kalmayıp takdir edebildiği bir dönemde yaşıyormuş.

Iulius soyu

Livius'un o yıllardaki yoldaşları arasında Horatius'u unutamayız. Horatius'un fiziksel görünümü bile hatırlanmaya değer zaten. Ufak tefek bir adam olduğu, pek çekici olmadığı ve sosyal sınıfının oldukça düşük olduğu anlatılır. Ancak muhteşem Yunan kültürüne yeni bir ölçü, daha doğrusu kendi ölçüsünü kazandırma gücüne sahiptir. Horatius yoluyla özellikle Epikouros'un hayat konusundaki felsefi düşünceleri satir şeklini, mektup şeklini alır ve inanılmaz derecede gündelik bir dil mısra şeklinde ifade edilmeye başlanır; bu a-

rada Sappho ile Alkaios'un lirik şiiri, hatta Pindaros'un ulvi ifadeleri Horatius'un *Odelerinin*'ının disiplinine boyun eğer ve hep beraber yüzyılların denizlerini aşıp günümüze ulaşırlar. Horatius'un, geçmişte çok az sanatçının sahip olduğu bir yaratıcı gücün etkisi altındaki hayatında başardıkları bunlardır. Bütün bunlara Horatius'un şiire olan tutkusunun yanı sıra, kurallarına da bir o kadar ilgi duyduğunu ekleyecek olursak (günümüzde olsaydı "militan" bir edebi eleştiri uyguladığı söylenirdi), bu şahsiyetin önemi konusundaki görüşlerimiz klişe olmaktan biraz uzaklaşabilir. Horatius, *Şiir Sanatı* sayesinde, yakın geçmişe kadar kuşaklar dolusu şaire ve yazara yazmayı öğretmiştir.

Horatius ve lirik şiir

Peki Horatius nasıl biridir? Hem hayatında hem de şiirinde, Modern Çağa yakın olmasını, dolayısıyla da bize sempatik gelmesini sağlayan bir özelliği, yani depresyonu olduğunu biliyoruz. Modern eleştiri alanında Horatius'un şiirsel dengenin özünü temsil ettiğine inanılan yıllar artık çok geride kalmıştır. "Horatius endişeli bir insandı... günümüzde olsa onu nevrotik olarak tanımlardık": Alfonso Traina, deneme yazılarının en güzellerinden ve neyse ki en kolay erişilebilir olanlarından birinde böyle demiştir (*Introduzione a Orazio. Odi e epodi* [*Horatius'a Giriş. Odeler ve Epodlar*], Milano, 1992). Klasisizm ve rasyonalizm, Horatius'un huzurlu, ironik ve olağanüstü derecede dengeli portresini iletmekte neredeyse birbiriyle yarışmıştır: belki de şairin stilinin inanılmaz mükemmelliği bizi şairin kendinin de mükemmel olduğunu düşünmeye itmiştir. Sainte-Beuve de "Horatius kadar mutlu başka yazar yoktur" der inatla. Ama yanılır. Zaten, Traina'nın da dediği gibi, "Sainte-Beuve'ün zekâsı en büyük şairler değil de orta düzeyde olanlar konusunda kendini en iyi kanıtlamıştır". Aslında Romalılar da Horatius'un gerçek karakterinin bilincindeydiler, zira *Şiir Sanatı*'nın o dönemki bir yorumcusu şöyle der: "Horatius'un *melancholicus* [melankolik] biri olduğu söylenir". Yorumcunun şairin psikolojisini tanımlamak için kullandığı bu tıbbi terim Aristoteles'in *Problemata*'sını [*Problemler*], "kara safra"yı ve beden sıvılarının bilimsel "mizacını" çağrıştırır. Ancak Horatius kendini ve bazen ruhunu ele geçiren o kasvetli hali anlatmak için *veternus* gibi kadim bir terime başvurur. Bu kelimenin "yaşlı" anlamına gelen *vetus* ile bağlantılı olduğu (ne yazık ki) besbellidir. *Veternus*, tam da biyolojik yaşlılıkta olduğu gibi, insanları rehavete ve unutkanlığa sürükleyen ruhun o hastalıklı halidir. Horatius da *Epistulae*'larından [*Mektuplar*] birinde (I, 8) bir arkadaşına hitapla şöyle yazar: "ne iyi bir hayat sürüyorum, ne de mutluyum. Nedeni de bağın doludan dolayı zarar görmesi veya zeytinliğin sıcaktan mahvolması değil [...], bedenimden ziyade ruhumun hasta olması: rahatsızlığımı hafifletecek herhangi bir şeyden haberdar olmak, bilmek, beni ilgilendirmiyor. Güvendiğim hekimlere sinirleniyorum, hüzün dolu (*veternus*) rehavet halimden beni çıkarmaya çalışan dostlarıma kızıyorum. Bana zarar verenin peşine takılıyorum, bana faydalı olabilecek olandan

Veternus

kaçıyorum. Roma'dayken Tivoli'yi istiyorum, Tivoli'deyken Roma'yı özlüyorum [...]". Horatius kendini sağlıklı hisseder, gerçek endişelerden uzak olduğunu sanır, ancak hasta olan ruhudur.

Şair henüz genç ve hayat dolu bir insan olmasına rağmen (43 yaşında ölecektir), kendini yaşlılığa bağlı yavaşlığın, acizliğin ve tembelliğin etkisindeymiş gibi hisseder. İçinde bulunduğu bu *veternus* halinden dolayı ne hareket edecek, ne de hareketsiz kalacak durumdadır. Günümüzde olsa, onun rahatsızlığı "anksiyete bozukluğu ve depresyon" olarak tanımlanırdı. Ancak Horatius bir başka *Epistula*'sında (I, 11) *strenua inertia* [ağır rehavet], "endişeli uyuşukluk", "kaygılı hareketsizlik" gibi terimlerle içindeki rahatsızlığı çok daha iyi tasvir eder. Bu tanımlama (Horatius olsaydı bundan *callida iunctura*, yani kelimelerin "dikkatlice bağdaştırılması" diye söz ederdi), anksiyete bozukluğu ve depresyonun iki uç nokta arasında sürekli olarak gidip geldiğini mükemmel bir şekilde ifade ettiği gibi, Roma'nın Arkaik dini bağlamında belirli ruh hallerinden sorumlu olduklarına inanılan, sonradan unutulmuş bazı tanrıçalar konusunda bilgi de sunar. Bu tanrıçalar, enerji ve faaliyet tanrıçası Strenia ile rehavet ("çürüme") tanrıçası Murcia'dır. Bu iki tanrıçanın Horatius'un zihninde birleşip *strenua inertia*'yı temsil eden korkunç bir canavara dönüştüğü anlaşılır: bu Erinyes insanı aynı anda hem felç eder, hem de onu dürtükler ve tedavi edilemez derecede uyuşuk bir ruhta kaygı uyandırır.

Strenua inertia

Horatius, Batı kültürünün şiir açısından en önemli dönemlerinden birinin tek temsilcisi değildir elbet. Onun yanı sıra özellikle Propertius ve Tibullus gibi *elegia* yazarları da söz konusudur. Onlarla ilgili en azından şunu söylemek gerekir: sayelerinde Roma'da aşk ilk defa bir mesleğe, bir hayat tarzına ve bazen mutluluk, bazen lanetlenme kaynağına dönüşür. Ama tabii bu şairlerin yazdıklarının büyük kısmını uydurmuş olması da mümkündür. Ancak Augustus dönemi Roma'sı konu edildiğinde özellikle Ovidius'tan söz etmek gerekir. Sulmonalı olmasına rağmen, Augustus kuşağının başka hiçbir şairi şehrin ruhunu onun kadar iyi temsil etmemiştir. Roma'nın zengin sosyetesi bir süredir zarif kültürü, ironiyi, küçük kural ihlallerini, başka bir deyişle Latincede hem "kentsel nitelik" hem de "ironik zarafet" anlamına gelen *urbanitas* adı altında toplanan yaklaşım bütününü takdir eder hale gelmiştir. Ovidius çağdaş kültürün bu boyutunu yüceltmeyi başarır, Augustus dönemi sosyetesi de onun o şaşkınlık verici mısralarında nihayet kendini hayal ettiği gibi görür. Ovidius şiirlerini kolaylıkla yazar, ama yüzeysel bir şair değildir. Doğuştan sıra dışı bir yeteneğe sahiptir, gerisi de gençken aldığı mükemmel retorik eğitimi sayesinde gerçekleşmiştir. Ovidius'un en çarpıcı özelliği, hemen her konuyu ele alması ve tasvir etmesi ve bu işi daima mükemmel bir şekilde yapmasıdır. Hatta, *Dönüşümler*'i ele aldığımız takdirde, bu işte fazlasıyla mükemmel olduğunu görürüz. Ovidius'un şiir

Ovidius'un zarafeti ve maddeciliği

yazma kabiliyeti, Augustus, ne olduğunu bilmediğimiz bir suçundan dolayı onu Karadeniz'deki Tomis'e [Köstence] gönderdiği zaman yaşadığı sürgüne bile göğüs gerecektir. Ovidius oradayken de şiirlerini yazmaya devam eder, hatta bölge halkı olan Getai'in dilinde yazdığını öne sürer. İçi şiir doludur, şiir yazma arzusu onun için mutsuzluktan, Tomis'in buz gibi havasından ve sefaletinden daha güçlüdür. Yaşadığı her şeyi edebiyatın zarif kurgusuna indirgemeyi başaran bu şairin sadece retorik değil, gerçek anlamda bir ilham perisi olmalıdır. Ancak Ovidius'tan söz ederken *Dönüşümler*'i planlarken sergilediği harikulade dehasının veya *Fasti*'de Roma takvimini *elegia* beyitleri şeklinde sunmasına izin veren (bazen ironik olan) bilgeliği değil de sürgünken yazdığı şiirlerin üzerinde duruyorsak, bunun bir nedeni vardır. Ovidius Tomis'te hem şahsi hem de kültürel açıdan dramatik bir deneyim yaşar. Bu deneyimi, yani kimlik kaybı, yer değiştirmelerin, kaçışların, sürgünlerin ve göçlerin insan hayatının merkezinde yer aldığı dünyamızda önemli bir yer kaplar. İmparatorluklar dünyasında sürülme cezası ender yaşanan bir durum değildir, ancak Romalı kimliğin en duyarlı yazarlarından biri olan Ovidius, hüzünlü deneyiminin manzum biçiminde de olsa, gerçek anlamda günlüğünü tutmuştur. Daha önce de dediğimiz gibi, Ovidius yaşama sebebi olan şiirden vahşi Tomis'te bile vazgeçmez. Şair *Tristia*'da [*Keder*] ve *Epistulae ex Ponto*'da [*Karadeniz'den Mektuplar*], şehirde yaşadığı geçmiş dönemin anılarına yer verip, içinde yaşadığı talihsiz şartlar konusunda yakınmanın ve Roma'ya dönmesine izin verilmesi için yalvarmanın yanı sıra Tomis'teki hayatında yaşadığı duygusal deneyimleri de konu alır.

Başka bir deyişle karşımızdaki, dünyanın en gelişmiş toplumlardan birinin önemli bir temsilcisi ve sofistike bir kültüre sahip bir Romalı olmasına rağmen kendini yabancı, hasmane, hatta Barbar görünümlü bir gerçeklikte bulan bir yazarın anlatımıdır. Ovidius ötekiyle dolaysız, zor şartlarda karşı karşıya gelir. Şair bu açıdan sürgünün simgesi, talihlerinin dönmesinden, savaştan veya başka bir felaketten dolayı ne dilini ne de kültürünü bildikleri ülkelere göç etmek ve bir daha görmeyecekleri vatanlarının daimi özlemi içinde yaşamak zorunda kalan herkesin paradigmasıdır. Ovidius hem vatanını hem de ana dilini özleyecektir, çünkü onu bir daha kimseyle konuşamayacak, kimseden duyamayacaktır. Ovidius'un bu dramatik kaderi, sürekli olarak yoksul ülkelerden zengin ülkelere doğru göçlerin ne yazık ki normal sayıldığı dünyamızda güncel bir anlama sahiptir. Gerçi XIX ve XX. yüzyıllarda da Avrupa'dan Amerika'ya sonu gelmez göçler söz konusudur. O dönemde birçok İtalyan Amerika'da, günümüzde de birçok Afrikalı ve Doğulu göçmenin Avrupa'da "sağır ve dilsiz"lerden farkı olmayacaktır. Peki Ovidius bize ne anlatır? Daha önce de dediğimiz gibi, Augustus'un onu mahkûm ettiği sürgün sadece coğrafi değil, aynı zamanda dilseldir. Şairin bize en çok ve en acı şekilde yakındığı konulardan biri, bölge insanlarının kendisine söylediklerini anlayamaması, hatta bundan dolayı kendisiyle dalga geçilmesi, öte yandan kendi söy-

Sürgün

lemek istediklerini de karşı tarafa anlatamamanın utancıdır. Etrafındaki her şey, kelimenin Yunancadaki "anlaşılmaz kekeleme" anlamıyla Barbarlıktan ibarettir, kimse Ovidius'la vatanının dilinde konuşamaz.

Şair kendini hareketlerle ifade etmek zorundadır ve kim bilir "hayır" demesi gerekirken kaç defa "evet" demiştir! Bu kadarla da kalmaz. Ovidius'un içinde yeni bir endişe belirdiği anlaşılır, o da anadilinin kontrolünü kaybetme, onu Barbar kelimelerin ilavesiyle "yozlaştırma" korkusudur. Bunlar son derece ilginç gözlemlerdir ve daha ayrıntılı olarak ele alınmayı hak eder (*Tristia*, III, 14, 45 vd.): "Bazen bir şeyler söylemeye çalıştığımda (bunu itiraf etmekten utanıyorum), kelimeleri bulamıyorum, konuşmayı unuttum (*dedidicique loqui*). Etrafım Trakya ve İskit sesleriyle çevrili, bazen Get dilinde şiir yazabilirmişim gibi geliyor. İnan bana, şiirlerimde Pontos dilinden kelimelerin olmasından ve senin onları okumandan korkuyorum".

Dil ve barbarlık

Ovidius'un anadilinin kontrolünü kaybedebileceği fikri neredeyse ironiktir, paradoksaldır. Roma dilinin efendisi neredeyse kekeler hale gelmiştir (*Tristia*, V, 7, 55 vd.): "Romalı bir şair olan bendeniz (affedin beni, ey ilham perileri), çoğu şeyi Sarmat dilinde ifade etmek zorundayım. Latince kelimeleri çoktandır kullanmadığım için onları hatırlamakta zorlanıyorum, bunu utanarak kabul etmek zorundayım".

Bundandır ki, diye devam eder Ovidius, bazen kendi kendime konuşma alıştırmaları yapıyorum. Son olarak da şöyle der (*Tristia*, V, 12, 57): "Latinceyi unutmaktan korkuyorum, çünkü Get ve Sarmat dillerini konuşmayı öğrendim".

Barbar dillerle aşina olmak Ovidius'un içinde hem kendi dilini konuşmayı unutma hem de, günümüzde kullanılan bir terimle, kimliğini kaybetme korkusunu uyandırır. Ovidius Roma'nın dilinden uzaklaşınca artık kendisi değildir, başkasıdır sanki. Vergilius *Çiftçilik Sanatı*'nda dostu ve hamisi Maecenas'a hitaben şöyle der (II 46 s): "Mısralarımda her şeyi konuşmak istemiyorum, hayır, yüz ağzım, yüz dilim ve demirden bir sesim olsa bile istemiyorum".

Biz de Roma edebiyatının tamamını birkaç sayfada ele alamayız, keşke öylesi mümkün olsaydı. Ancak böyle bir şey yapmaya karar verdiğimiz takdirde, Seneca'nın felsefi eserlerinden de söz etmek ve gönüllü çalışmaktan, bağışlardan, yeni ekonomiden bu kadar konuşulduğu günümüzde onun *De beneficiis* [*İyilikler Üzerine*] eserini de, bir o kadar felsefi olan tragedyalarını da yeniden okumak gerekir. Ayrıca Lucanus'un şiirini çevreleyen loş ışığa (zaten onun yaşadığı tarihi dönemde aydınları öldürmek neredeyse bir görev haline gelmiştir); başta Silius Italicus olmak üzere logaritma çizelgelerini uygulayan ölçümcüler gibi Vergilius'tan ilham alan epik şairlere; insan ruhunu en derinlemesine inceleyen ve en hayal kırıklığına uğramış yazarlardan Tacitus'un tarih konulu eserindeki huzursuz edici beşeri yönüne ve stiline; son olarak da Martialis'in olağanüstü ironisine ve kadınların yanı sıra Yahudilerden nefret eden Iuvenalis'in öfkesi-

ne zaman ayırmak gerekir. Ayrıca Ovidius'a layık şiirler yazan Claudianus'u ve imparatorluğun son döneminde Roma'dan Galya'ya yaptığı (son) yolculuğu anlatmak için özlem dolu bir şiir yazan Rutilius Namatianus'u unutmamak gerekir. İnsanın sesi demirden değilse bunların hepsi çok fazla gelir. Geriye kalan yerimizi de bir dizi yazara göre daha genel, daha dolaysız bir konuya, yani Latin edebiyatının günümüzde de okunmaya neden devam edildiğine ayırabiliriz. Bu soruya cevap vermek oldukça zorsa da, olası cevaplardan birini yukarıda andığımız Vergilius'un mısrası, söyledikleri veya ifade ettikleriyle değil, sırf Vergilius'un mısrası olduğu için verir. Çünkü biz o mısrayı başka bir şeyden söz ederken, sanki bir deyim, bir paradigma, bir *exemplum*'muş [ibretlik örnek] (Romalılar olsaydı böyle derdi) gibi kullandık. Başka bir deyişle Roma edebiyatının okunmaya devam edilmesinin sebebi, Avrupa veya Batı olarak tanımladığımız kültürün büyük ölçüde ondan türemiş olmasıdır. Bir örneğe, bir teamüle, bir imgeye atıfta bulunmak istediğimizde sıklıkla Romalıların edebiyatına başvururuz. Romalı yazarlar dönemlerinin önemli edebi temsilcileri olmanın yanı sıra, bir süre öncesine kadar örnek alınması ve hem günümüzde üniversitelerde yapıldığı gibi, düşüncelerini ve *poetika*'larını yeniden kurgulamak hem de sadece ve sadece onlardan "yazı yazmayı öğrenmenin" mümkün olduğuna inanıldığı için incelenmesi gerekli görülen modellerdi. Sonraki kuşaklar tarafından hem okunması gereken metinler hem de taklit edilmesi gereken örnekler olarak görülen Romalıların eserleri zaman içinde birer paradigmaya, birer kural bütününe dönüşmüştür: onlarınki gibi hayran olunacak eserler yazmak isteyenler bu kuralları "uygulamayı" öğrenmelidir. Cicero'nun *Söylevler*'i, *Aeneis* veya Horatius'un *Odeler*'i gibi metinler neredeyse buyurgan bir değer kazanır: edebi biçimleri de, içerikleri de (dünya, savaş, aşk, hayat konusundaki görüşleri), giderek biçimlenmekte olan kültür dünyasının antropolojik ufku haline gelirler. Roma edebiyatı, Ortaçağ, Hümanizm, Rönesans ve Modern Çağı kat eden bu uzun seyir sonunda hayat tarzımız ve düşünce şeklimiz üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Dolayısıyla edebi geçmişimize "uzun" bir bakış atmaya cesaret ettiğimiz takdirde "arşivler"in, yani iki kalbi olan Romalı yazarların Yunan edebiyatını nasıl Latin edebiyatına dönüştürdüğünün bizim için ne anlama geldiğini daha iyi anlayabiliriz. Yunan kültürü gibi önemli bir miras Roma'da yeni bir kaba aktarılmış, buradan süzülen özü de günümüze kadar uzanan sonraki edebiyatlar ve kültürler üzerinde etkili olmuştur.

Günümüzde Latin edebiyatı okumak

Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"

Laura Cherubini

Romalılar güçlü Hellen kültürüyle temas ettiklerinde edebi deneyimlerini benimseyip Yunan modellerini yerel zevklere ve kültürel kurallara adapte ederler. Arkaik şiir ve tarihyazımı biçimlerine, tarihöncesi İtalyan tiyatrosuna çok geçmeden Yunan epik şiiri ve dramatik metinleri eşlik etmeye başlar; Livius Andronikos, Homeros'u Latinceye tercüme ederken, Ennius ile Nevius da Roma'ya ulusal epik şiirler kazandırır.

Edebiyatın Anlamı

"Edebiyat" teriminin anlamını en yaygın sözlüklerden bazılarında arayacak olursak karşımıza şöyle tanımlamalar çıkar: "belirli bir kültür veya uygarlıkla bağlantılı, kelimelerin değerini temel alan ve yazıya dökülmüş eserlerin bütünü" (G. Devoto - G.C. Oli, *Vocabolario della lingua italiana* [*İtalyan Dili Sözlüğü*], Le Monnier, 2006, s. 1535). "Sanatsal amaçlarla manzum veya nesir olarak yazılan ve tarihsel düzenleme ile eleştirel analize konu olan eserler" (F. Sabatini - V. Coletti, *Dizionario italiano* [*İtalyanca Sözlük*], Giunti, 1997, s. 1393).

Belirli bir toplumla bağlantılı bir edebiyatın varlığından söz edilebilmesi için bu edebiyatın hem ortak dilde hem de mümkünse sanatsal amaçlara ve niteliklere sahip yazılı eserler biçiminde ifade edilmesi gereklidir. Bu şartlara bağlı olarak, Latin edebiyatının MÖ III. yüzyılın ikinci yarısından önce varolmadığını öne sürebiliriz. O ana kadar Roma ve diğer Latin şehirleri, ortak bir

yazılı dile sahip olmalarına rağmen (bu dil Latium bölgesinde MÖ VIII. yüzyıldan itibaren yaygın hale gelir) onu estetik-sanatsal amaçlarla değil, sadece pratik amaçlarla, yani yasaların metnini yazmak, idarecilerin adlarının veya tarihi-askeri olayların listelerini hazırlamak veya bazı objelerin özelliklerini veya üretim talimatlarını yazmak için kullanırlar. Epik ve mitolojik anlatılar veya tiyatro eserleri gibi sanatsal yönleri olduğunu düşündüğümüz eserlere gelince, onlar da muhtemelen çok eski zamanlardan beri vardır, ama sadece sözlü gösteriler yoluyla icra edilmişlerdir.

Yunanlarla temas

Gerçek anlamda Latin edebiyatının doğuşuyla sonuçlanan süreç, MÖ III ila II. yüzyıllar arasında Roma ile Yunan toplumu arasında gelişen, kısmen dostane olan, kısmen de fetihlerden kaynaklanan ilişkilerle sıkıca bağlantılıdır; bu ilişkiler önce İtalya'nın güneyinde ve Sicilya'da var olan Hellen kültürü merkezleriyle, sonra da MÖ II ila I. yüzyıllar arasında Roma'nın hakimiyetine giren Yunanistan'ın kendiyle kurulmuştur. İlk "aydın" Latin şairinin, *Magna Graecia*lı olup Tarentum Savaşı (MÖ 280-272) sırasında Roma'ya köle olarak ulaşan Livius Andronikos olması rastlantı değildir.

Kültürlenme

Roma toplumu ile Yunan toplumu arasındaki temaslar sonucunda antropologların "kültürlenme" adını verdiği olgu gelişir, yani söz konusu toplumlar sosyal ve kültürel örf ve âdetlerinin bir kısmını karşılıklı olarak benimser. Romalıların Yunanların yüzyıllardır üretip geliştirdiği edebiyatın etkisinde kaldıkları ve ona hayranlık besledikleri kesindir; onu örnek alarak ve benimseyerek kendi Latin edebiyatlarını yaratırlar. Ancak Latin edebiyatının karmaşık bir kültürlenme sürecinin sonucu olduğu göz önüne alınarak Yunan edebiyatının gecikmiş ve pek orijinal olmayan bir alt ürünü olduğu sonucuna varmak hatalı olacaktır. Yunan edebiyatının aracılık ettiği değerlerin ve hayat tarzının gördüğü rağbetten dolayı, Quintus Horatius Flaccus'un "fethedilen Yunanistan, muzaffer olan vahşi Roma'yı fethetti" şeklindeki ifadesi doğruysa eğer (*Epistulae* [*Mektuplar*] II.1.156), Romalıların kendi edebi olmayan kadim gelenekleri ve Akdeniz bölgesine yaymakta oldukları değerleri ışığında Yunan türlerini ve modellerini yorumlayarak ve dönüştürerek genç edebiyatlarını yenilikçi bir şekilde şekillendirmeyi başardığı da doğrudur.

Tarihyazımı ve Yıllık Yazımı. Başlangıç Döneminin *Elogium*'ları ve Belagati

Latin tarihyazımının kökenleri özellikle *pontifex*'ler *collegium*'unun eserlerinde aranmalıdır. Kraliyet döneminden itibaren her yılın sonunda, loncanın başkanı olan *pontifex maximus* beyaza boyalı, ahşap bir levhaya (*tabula dealbata*) o yıl boyunca seçilen veya atanan idarecilerinin adlarının, belli başlı siyasi,

askeri ve astronomik olayların ve Roma'da fiyatların çok yükselmesine neden olmuş olabilecek olası kıtlıkların sıralandığı kısa bir metin yazar. Her yıl meydana gelen en önemli olayların sıralandığı ve *annales maximi* olarak bilinen bu kısa listeler *Forum Romanum*'da sergilenir ve her yıl yerine yenileri asılır. *Tabula dealbata*'larda yer alan bilgilerin daha anlatımsal ve daha geniş şekilde düzenlendiği kısa metinleri hazırlayanlar da *pontifex*'lerdir. MÖ III. yüzyıl sonlarında Romalılar şehirlerinin tarihini konu alan edebi eserler yazmaya başladığında (bu türden bir eseri ilk yazan, ancak Yunan dilini kullanan, Fabius Pictor'dur), ister istemez *pontifex*'lerin metinlerinden ilham alırlar ve Roma'da yıl yıl meydana gelen olayları sade ve özlü bir şekilde anlatırlar.

Annales maximi

Tarihyazımının bir Latin edebiyat türü olarak gelişiminde, temelde sözlü olan iki iletişim biçimi, yani *elogium* [övgü] ve söylev de belirleyici bir rol oynamıştır. İlki, yüksek statüye sahip bir yurttaşa, genelde cenaze töreninde yöneltilen övgülerden ibarettir; bireyin ve ait olduğu ailenin erdemleri, yürüttüğü idari makamlar ve diğer görevler, savaşta elde ettiği başarılar sıralanır. İkincisi de bazı yurttaşlar tarafından genelde senatoda, şehrin tarihi açısından önem taşıyan olaylar vesilesiyle verilen söylevlerdir. Aristokrat ailelerin anıları ile cenaze törenlerinde sunulan *elogium*'ların ve atalarının başka cenaze törenleri veya senato oturumları gibi vesilelerle verdiği söylevlerin bütün olarak veya kısmi tekrarı, bu gibi sözlü tanıklıkların, kendi edebi eserlerini yazarken onlardan faydalanacak olan Latin tarihçi kuşaklarına kadar ulaşmasını sağlar.

Aristokrat ailelerin anıları

Carmen'ler ve Latin Şiirinin Doğuşu. Başlangıç Döneminin Stili

Latin edebiyatının başlangıcında Romalıların "şarkı söylemek" anlamına gelen *cano* fiilinden türemiş *carmen* terimiyle tanımladığı Arkaik şiir biçimleri yer alır. Tanrılara çağrılar ve dualar, savaşta düşmanlara lanetlemeler, hatta beddua veya şifa amaçlı sihirli formüller, tekerlemeler ve deyimler içeren bu sözlü ifadeler toplumun kamusal ve özel hayatının çeşitli vesileleri için yaratılmış olup sadece bir kısmı yazılı kültüre aktarılmıştır. Latincesi eski döneme ait olduğundan Klasik dönem Romalıları tarafından tam olarak anlaşılmayan, *saturnius* olarak bilinen veya benzer ritimli mısralardan oluşan bu eserlerin şiirsel gücü, tekrarları ve paralellikleri temel alan ses ve kelime yinelemesinden kaynaklanır. Muhtemelen aristokratların şölenleri sırasında icra edilen ve Roma'nın efsanevi tarihini konu alan *carmen convivialis*'ler günümüze ulaşmamıştır.

Saturnius

Ancak Latin yazarlar, aile babası tarafından tarlaların arındırılması amacıyla söylenen *carmen lustrale*, Mars ve Hercules'in *salii* rahiplerinin kutsal

kalkanlarla yaptıkları savaşçı dansı sırasında söylediği *carmen saliare* ve *arvales* rahipleri *collegium*'unun toprağın verimliliğini arttırmak için söylediği *carmen arvale* gibi kült formüllerinin muhafaza edilmesini sağlamıştır.

Başlangıç Döneminin Tiyatrosu: Tarihöncesi, *Ludus*'lar ve *Fescennina Carmen*

Latium bölgesinin geçmişi en eskilere uzanan köylerinde, çiftçilerin tarım faaliyetlerinin her yıl tekrarlanan etkinlikleri için düzenlenen *ludus*, yani bayramlarla bağlantılı, tarihöncesine ait bir tiyatro şekli söz konusudur. Tanrılar onuruna düzenlenen müsabakaların, ritüel temelli kurban törenlerinin yanı sıra, kaba saba maskeler taşıyan kişiler pantomim eşliğinde, *fescennina carmen* olarak bilinen doğaçlama manzum hakaretler savurur, komiklikler yaparlar. *Fescennina carmen*'lerin müstehcenliği "nazar" kovma (zaten nazar kovma *fascinum* olarak bilinir) ve toprağın verimini arttırma amacı taşır. Askerlerin muzaffer komutanlarına yönelttiği müstehcen *carmen*'ler ve nikâh törenlerinde gelin ile damada hitaben söylenen kısa şiirler de benzer "kötülüklere karşı koruma" değeri taşır. Günümüz Avrupa'sında yer alan ve şiir ile beceri müsabakaları içeren geleneksel çiftçi bayramları da Roma'nın *fescennina carmen*'lerinden kaynaklanmıştır; ancak büyük ölçüde seküler olan günümüz tiyatrosu, temelde dini nitelik sergileyen ve komikliğin de ritüelin önemli bir unsuru olduğu *ludus*'larla bağlantılı tarihöncesi gösterilerden ayrıdır.

Yaratıcılık ve Taklit Ürünü *Satura*

Tarihçi Titus Livius'un dediğine göre MÖ 365'te Roma'da ciddi bir salgın yaşanır. Başvurulan arındırma ritüelleri de, tanrıların heykelleri onuruna verilen muhteşem şölen de (*lectisternium*), hatta Etruria'dan getirilen dansçıların flüt eşliğinde icra ettiği zarif dans da salgına karşı etkili olmaz. Ancak bu son etkinlik, yeni bir tiyatro türünün ortaya çıkışını teşvik eder: kaba *fescennina carmen*'lerini icra eden Romalılar, yabancıları taklit ederek hareketlerini mısralarına daha uyumlu hale getirmeyi ve hem seslerini hem de hareketlerini müziğe uydurmayı öğrenirler. Böylece ortaya çıkan, yeni bir pantomim-melodi gösterisi olan *satura*, birbirini izleyen farklı türden parçalardan oluşur, bir tür varyete gösterisidir (adı "dolu", "çeşit çeşit" anlamına gelen *satur* teriminden türemiştir). Bu türün yayılmasıyla daha karmaşık sahne teknikleri uygulanmaya başlanırken profesyonel tiyatro oyuncuları (*histriones*) ve yazarları için okullar açılır; bu arada Yunan vezinleriyle temasın neden olduğu uzun deney dönemi de bir yüzyıl kadar sonra *ludus*'lara "Yunan tarzı tiyatro"nun dahil edilmesiyle sonuçlanır.

Ancak yeni gösteri türü eskilerin neşeli eğlencesini (*ludus*) giderek sanata dönüştürürken ve Livius'un dediği üzere, konulu dramlar sahnelenmeye başla-

nırken, Romalı gençler en önemli türleri *histriones*'leri bırakarak geleneksel türlere dönerler ve yeniden eski *fescennina carmen* tarzını icra etmeye başlayarak Atella adlı Osca şehrine özgü bir gösteri türünü geliştirirler. Değişmez maskeleriyle (deli *Maccus*, koca çeneli *Bucco*, dede *Pappos* ve muhtemelen kambur *Dossenus*) ün salan kısa ve basit bir fars olan *fabula Atellana* sonradan Yunan tarzı tragedyalardan veya komedyalardan sonra, "bitiş" gösterisi olarak sunulduğundan *exodium Atellanicum* olarak da bilinegelir.

Atellana

Fabula'lar: *Cothurnata*, *Palliata* ve *Praetexta*

Livius Andronikos MÖ 240'ta Roma'ya Attika tiyatrosunu tanıtır ve MÖ V. yüzyıla ait Yunan tragedyaları ile MÖ IV. yüzyıla ait komedyalar Roma'nın tiyatro kültürüne hâkim hale gelir, bütün diğer temsil şekilleri ikinci plana itilir. Satura'nın komikliğinin hâkim olduğu tiyatro sahnesinde konusu ve tarzı Yunan bir Latin tragedyası olan ve adını Yunan tragedya karakterlerinin dize kadar yükselen sandaletlerinden (*cothurnus*) alan *fabula cothurnata* ile adını Attika komedyalarının erkek karakterlerinin giydiği kısa bir pelerin olan *pallium*'dan alan *fabula palliata* gibi önemli dram türleri ortaya çıkar.

Romalılar yabancı oyunları kendi dillerine ve kültürlerine uyarlarlar. *Cothurnata* için Troia Savaşı'yla bağlantılı konular tercih edilir, çünkü Troialı Aeneas'ı atası sayan Roma'nın tarihöncesine atıfta bulunurlar ve oyunlar ulusal kimlik temasıyla bağdaştırılır. *Palliata*'ya gelince Roma, Yunanların sayısız komik maskelerinden çok azını benimser: belli başlıları arasında cimri yaşlı adam, karısı/düşmanı olan yaşlı kadın, genelde meteliksiz ve aşık olan genç oğlu, aşık olduğu saraylı kadın, ayrıca pezevenk, asalak, aşçı, palavracı asker, kurnaz uşak gibi tipler vardır. Egzotik bir Yunan kıyafeti giyen uşak söz ve hareket özgürlüğü sayesinde sahneye hakim hale gelir, şakalar ve tuzaklar düzenler, hatta efendisini kandırır: sosyal düzenin tersine döndüğü bu durum, ulusal kıyafetli komedyada (*fabula togata*) ise sansüre tabi tutulur.

Cothurnata ve *palliata*

Ama Yunan tiyatrosunun Roma'ya uyarlanması, müzikal yönün vurgulanmasından yüz mimiklerinin maske kullanımına tercih edilmesine (Yunanların tersine, Arkaik dönem Romalı tiyatro oyuncuları muhtemelen sahnede maske takmazlar) kadar uzanan farklı düzeylerde gerçekleşir. Roma kıyafetleriyle oynanan ve Roma'ya özgü konuların işlendiği *fabula praetexta*'da temsilin konusu Roma'nın kendidir. Bu dram türünde şehrin mitolojik kökeni ve Romulus, Sabinler ve Lucius Iunius Brutus gibi onunla bağlantılı karakterler ve olaylar sahnelenir. Roma'nın en eski geçmişini konu alan anlatımlar, güncel konuları sahneleme eğilimine göre daha büyük rağbet görür, çünkü hem Roma halkının kolektif kimliğine atıfta bulunma ihtiyacına karşılık verirler hem de uzak geçmişte meydana gelen olayları sahneleyerek izleyicilerin olaylara katılımında en doğru düzeyin sağlanmasını temin ederler.

Praetexta

Livius Andronikos ve "Tercümeleri"

Magna Graecia'dan köle olarak gelip sonradan özgürlüğüne kavuşan Livius Andronikos kendini gramer öğretmeye ve tiyatro eserleri yazmaya adar. MÖ 240'ta bir dramı Yunancadan Latinceye tercüme ederek Roma'da Euripides tarzı bir tragedya sahneler; müzik açısından zengin olan bu tür, melodik *satura* tiyatrosuna alışkın olan Romalı izleyicilere oldukça uygundur.

Troia tragedyaları

Andronikos, *Akhilleus*, *Aiax mastigophorus*, *Equos Troianus*, *Aegistus* ve *Tereus* gibi Troia Savaşı'yla bağlantılı konuları tercih eder: bu gibi anlatılar hem Roma'nın efsanevi geçmişini çağrıştırmaya hem de ulusal mitolojide sayıları biraz az olan antropolojik motiflerin olağanüstü zenginliği sayesinde (ensest, anne ve baba katli, zina ve yamyamlık gibi aile içi canice olaylar) ahlak kurallarını aktarmaya yararlar.

Andronikos'un metinlerin kültürler arası uyarlamasında gösterdiği özel kabiliyetin en önemli örneklerinden biri, *Odysseia*'nın Latince versiyonu olan ve günümüze 40 mısrası ulaşmış olan *Odusia*'dır. Şair Ulysses'i (Yunan Odysseus'un Latin versiyonu) konu almakla Romalılar için onların geleneksel değerlerine yakın olan bir Yunan kahramanı seçmiş olur: Ulysses vatanına sadık, bilge bir insandır, vatanını ararken, bir gün Roma'nın kuruluşuyla sonuçlanacak olan Troialı Aeneas'ın yolculuğu gibi uzun yolculuklar yapar.

Odusia

Andronikos Yunanca metni tercüme ederken Romalıların zevkine de uyarlar: Yunan tanrılar yerlerini Latin karşılıklarına bırakır (örneğin Yunan *Mousa*'nın yerini Camena, Kronos'un yerini de Saturnus alır); *heksametron* [altılı] yerine de eski *carmen*'lerin paralellikler açısından zengin *saturnius* ölçüsü alırken, geçersiz hale gelmiş terimlerin kullanımı da esere kadim, dokunaklı ve görkemli bir hava kazandırır. Böylece Odusia ile Livius Andronikos, şiirsel ve edebi yaratıcılık ve farklı diller arası basit aktarımın ötesinde bir kültürel alışveriş anlamında tercümenin mucidi haline gelir. Şair Yunan kültürel mirasının simgesi Homeros'un şiirini Latinceye tercüme ederek Roma'nın ulusal edebiyat arayışında başvurabileceği sağlam ve yaratıcı bir araç olarak, kendine özgü şiirsel dilini icat eder.

Naevius ve *Bellum Poenicum* Anlatısı: Geleceği Yaratmak İçin Geçmişi İnşa Etmek

Gnaeus Naevius'un eseri, Livius Andronikos tarafından başlatılan Yunan kültürünü Romalılaştırma sürecinde daha da önemli bir rol oynar. Campania bölgesinde doğan yazar Birinci Pön Savaşı'nda Roma ordusunda görev alır. Naevius, Fabius Maximus'un muhafazakâr tavrı ile Metellus ile Scipio'nun yayılma yanlısı, Roma'nın Yunan etkisine daha açık olmasını savunan yaklaşımı arasındaki siyasi tartışmada ilk grubun yanında yer alır: bu tercihi Quintus Caecilius Metellus'un *consul* seçilmesinden sonra tutuklanmasına ve Utica'da sürgünde ölmesine neden olacaktır.

Naevius'un şiirsel üretimi, güçlü Romalı-İtalyan yönü ile dikkat çeker; şair ayrıca tercümeleri bir yana bırakarak Latince orijinal eserler yazar. Naevius'un tiyatro repertuarında, Bakkhos-Dionysos rahibelerinin kültünü işlediği *Lycurgus* tragedyası gibi, geleneksel Troia Savaşı temalarını genişleten *cothurnata* oyunları yer alır. Ama Naevius'un asıl ün saldığı tür, Romalı yönleri öne çıkan ve aşk temalarını başarıyla işleyen, Yunan kıyafetli "kurnaz uşak" tipinin Plautus'un *servus*'unu niteleyecek ifade özgürlüğünü kazandığı *palliata* oyunlarıdır. Roma kıyafetli ve konulu tragedyalar olan *praetexta*'lar da Naevius'un getirdiği yeniliklerden biridir: bunların arasında yer alan Romulus ile Clastidium sırasıyla Roma'nın mitolojik kurucusuna ve Romalıların Casteggio'da Galyalılara karşı kazandığı zafere (MÖ 222) adanmıştır.

Ancak daha yeni olaylarla kolektif mitolojik mirastan alınma anlatıları birleştirerek Roma geleneğine eşi görülmemiş bir edebi prestij kazandıran asıl eser, Birinci Pön Savaşı'nı konu alan uzun bir *carmen* olan *Bellum Poenicum*'dur [*Pön Savaşı*]; böylelikle Naevius, Hellenistik kısa *epos* [destan] türünden faydalanarak Roma'ya ilk ulusal epik şiirini kazandırmıştır. Eserin bir bölümü tarihi, bir bölümü de mitolojiktir: Agrigentum kuşatmasına (MÖ 262) kadar olan askeri harekâtlar kuru ve nesnel bir dille anlatılır; ama Agrigentum'da bulunan ve Troia'nın düşüşünün resmedildiği Zeus Tapınağı'nın tasviriyle stil açısından daha karmaşık şekilde ele alınan Roma'nın mitolojik tarihi başlar, Aeneas'ın Troia'dan kaçışından şehrin kuruluşuna kadar gelinir, sonra da Roma'nın Pön Savaşı'nda kazandığı zafere gelinir. Naevius, bir yandan mitler, diğer yandan yakın geçmiş tarihi yoluyla Roma toplumunun değerlerini ve davranış kurallarını yansıtabilecek örnek olaylarını ve şahsiyetlerini sunar. Şairin böylelikle aktardığı, Roma'ya özgü kültürel kurallar bütününe göre kahramanlık (başka bir deyişle herkesin görevi) bir tek kolektif çıkara şahsi çıkardan daha çok önem vermekle gerçekleşebilir, ama tanrıların iradesine boyun eğme kabiliyeti de büyük önem taşır. Romalıların gelecekte Kartaca'ya karşı zafer kazanması için de, uzak bir geçmişte Aeneas'ın yaptığı gibi, hem erdem hem de *pietas* [tanrılara saygı] sahibi olmalıdır – der gibidir şair. Naevius'un *Bellum Poenicum*'u böylece belirli bir yöntemi yürürlüğe sokmuş olur: geçmişin hafızası yeniden inşa edilirken, şimdiki zamana da anlam kazandırılır ve iyi birer Romalı olmak isteyen herkesin kabul etmesi ve uyması gereken kültürel kurallar bütünü oluşturulur.

İlk ulusal epik şiir

Ennius: Kültürel Uzlaşıdan Edebi Çeşitliliğe

Quintus Ennius, Yunan, Osci ve Latin dillerinin birleşme noktası olan Puglia bölgesinde, Rudiae'da doğar: kendi deyimiyle "üç kalbi" muhtemelen ona farklı kültürleri uzlaştırma kabiliyetini kazandırır. İkinci Pön Savaşı'nda Romalı müttefiklerle beraber savaşarak takdirini kazandığı, o dönemde *quaestor* olan Marcus Porcius Cato (MÖ 234-149) ile birlikte Roma'ya gelir, burada tiyatro

yazarı ve gramer hocası olarak çalışır ve Scipio'yu destekleyen aristokrat ailelerle haşır neşir olur. Scipio Africanus'la (MÖ 236-183) yakın bir dostluk kurar, Yunan saray şairlerinin yaptığı gibi, onun ve Romalı diğer önemli şahsiyetlerin başarılarını yüceltir.

Antikçağdan itibaren Latin edebiyatının *pater*'i [baba] sayılan ve ün açısından sadece Vergilius'un aştığı Ennius, çok çeşitli edebi türlerle ilgilenerek Yunan kültürünü benimseme sürecinde önemli bir rol oynar: ilk olarak *heksametron* ölçüsünü yeni bir stilde uygulayarak *Annales* [*Yıllıklar*] eserinin Vergilius'un Aeneis'ine kadar tartışmasız bir model sayılmasını sağlar. *Achilles*, *Aiax*, *Alexander*, *Hecuba*, *Iphigenìa*, *Eumènides*, *Thyestes* gibi *cothurnata* oyunlarında Troia Savaşı'yla ilgili konulara eğilim gösterir. *Praetexta* oyunlarından *Ambracia*'da şehrin Marcus Fulvius Nobilior tarafından kuşatılmasını (MÖ 189) yüceltirken, *Sabinae*'ı Romulus'un tasarladığı ünlü kız kaçırma olayına adamıştır. Ennius'un ağırbaşlı ve dokunaklı, trajik stili, dehşet verici olana duyduğu ilgi, abartılı duyguları, psikolojik analizleri ve felsefi türden yargıları Seneca'ya kadar örnek alınmaya devam edilir.

***Heksametron* ölçüsüyle epik şiir**

Ancak Ennius tiyatroyla yetinmez, gündelik hayattan konulardaki düşüncelerini ifade ettiği, vezin ve konu açısından farklılık gösteren bir şiir derlemesiyle satir türünü ortaya atar. İkinci Pön Savaşı'nın muzaffer komutanını konu alan *Scipio* eseriyle ve *elegia* beyitleri şeklinde yazdığı ölüm konulu epigramlarla (bazıları Africanus'a adanmıştır) yüceltme amaçlı Yunan vezinli şiiri geliştirir. Naevius felsefi yazılar da yazar, şehveti konu alan *sotadeus* vezinli bir şiir olan *Sota* ile *heksametron* ölçüsüyle yazdığı bir gastronomi rehberi olan *Hedyphagetica* ise Hellenistik epik parodi türünde de faaliyet gösterdiğinin kanıtıdır.

Ennius'un en önemli eseri, *heksametron* ölçüsüyle yazdığı, 18 kitaptan oluşan epik bir şiir olan *Annales*'tir (günümüze 600 kadar mısrası ulaşmıştır). Yazar burada, *pontifex*'lerin hazırladığı *Annales*'lerin katı kronolojik ilkesi doğrultusunda yıl yıl Roma'nın tarihini anlatır: buna göre önce Roma'nın yedi kralına kadar olan mitolojik başlangıcı (I-III. kitaplar), sonra Roma'nın İtalya'yı fethi (IV-VI. kitaplar), Pön savaşları (VII-XII. kitaplar) ve daha yakın geçmiş (XIII-XVIII. kitaplar) konu alınır. Ennius bu kitapların önsözlerinde okurlarına seslenir: en ünlüsü olan ilk önsözde Pythagoras'ın reenkarnasyon kuramına inandığını söyler ve rüyasında gördüğü Homeros'un ona ruhunun kendisinde yaşadığını söylediğini anlatır. Hesiodos'un ve Kallimakhos'un da kendilerini şair ilan etmek için kullandıkları rüya yöntemine Ennius da kendini büyük şair Homeros'la özdeşleştirmek için başvurur ve Yunan geleneğinin Romalılar tarafından benimsemesini sembolik olarak en yüksek düzeye çıkarır. VII. kitabın önsözünde de Ennius şiirine dair bir beyanatta bulunur: İskenderiyeli şair Kallimakhos nasıl *Aitia*'nın önsözünde kendini rakiplerine karşı savunduysa, Ennius da rüyalarının doğaüstü olduğunu

Annales

söyleyenlere cevap verir ve *saturnius* vezniyle yazılmış kaba saba Latin şiirini eleştirerek Roma şiirine Yunan stilinin etkisini getirmiş olmakla böbürlenir.

Ennius daha sonra tanrısal ilham kaynağını açıklamak için kendini *dicti studiosus*, yani kendini araştırmalara ve filolojiye adamış, kültürlü ve aristokrat okurların beklentilerine cevap verebilecek bilgili bir şair olarak tanıtır.

Homeros tarzı ağırbaşlı bir stilden daha sohbet tarzı bir tona geçebilen şair, okurun ilgisini çekmek için sık sık retorik yöntemlere ve fonosembolizme, yani tasvir edilen olayları ve ortamları çağrıştıracak etkileyici fonik izlenimler yaratmaya yönelik ses figürlerinin kullanımına başvurur.

Dicti studiosus

Eserin antropolojik içeriğine gelince, *Annales* yeni ithal edilen Hellenistik kültürü ifade ederken, Naevius'un yücelttiği geleneksel Roma kültüründen uzaklaşır: Ennius, *pietas* ve erdem gibi değerlerin yanında dostluk, bilgelik, felsefi ve edebi sorumluluk gibi temaları da ele alır; daima toplumun yararına yönelik olan Roma yurttaşlık bilincinin yanında Roma'nın tarihine şan katan önemli şahsiyetlerin (örneğin Fulvio Nobilior veya Scipio Africanus) bireysel özelliklerini de yüceltir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Birinci Pön Savaşı*, s. 62; *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Kültün Aktörleri ve Ritüellerin Zamanı*, s. 509; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *Romalıların* Fabula*'ları*, s. 572; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius

Laura Cherubini

Plautus ile birlikte Roma'da Batı tiyatrosunu uzun süre etkisi altına alacak capcanlı komediler sahnelenmeye başlanır. Plautus karnavalvari bir dünyayı temsil eder, "kırılma" tiyatrosunda toplumsal ilişkiler tersine döner, hizmetkârlar olayların kahramanı haline gelir, karmaşık şakalar oynarlar. Plautus, Hellenizm etkisindeki sofistike Terentius'tan önce bütün diğer Latin tiyatro yazarlarını gölgede bırakır, ancak Caecilius Statius da iz bırakmayı başaranlar arasında yer alır.

Plautus: "Kırılma" Tiyatrosu

Latin edebiyatının en büyük oyun yazarı olan Titus Maccius Plautus, Batı tiyatro tarihi üzerinde uzun süre boyunca etkili olacaktır. *Palliata* türüne odaklanan Plautus, Roma'da Yeni Komedya'nın Attika'dan kaynaklanan senaryolarını sahneler, ama onları önce kendi izleyici kitlesinin beklentilerine uyarlar ve onlara kendi şahsi edebi dokunuşlarını katar.

Plautus'un hayatı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz: MÖ 250'den önce Umbria bölgesindeki Sarsina şehrinde doğduğu ve MÖ 184'te öldüğü kesin gibidir. Muhtemelen İkinci Pön Savaşı'nın yıllarından itibaren sahnelenmeye başlanan komedyalarının kesin olmayan kronolojisinden, oyun metinlerinin başında yer alan, yazar adı, oyun adı ve hangi bayramda sahneleneceği gibi bilgilerden iki tarih elde etmek mümkündür: Stichus oyunu MÖ 200'de, Pseudolus oyunu da MÖ 191'de sahnelenmiştir. Ayrıca, Marcus Terentius Varro'ya (MÖ 116-27) uzanan bir geleneğe göre Plautus, oyunculuk yaparak kazandığı paraları ticaret faaliyetlerinde kaybedince geçimini bir değirmende çalışarak kazanır ve kariyerine Addicus ("Borcunun Kölesi") ve Saturius ("Karnıtok") adlı oyunları yazarak başlar. Antikçağda bazı yazarlar Plautus'un eserlerinden elde ettikleri bazı verileri yazarın hayatıyla bağlantılıymış gibi yorumladıklarından Plautus'un hayatına dair tarihi gerçeklikler sıklıkla efsanelerle iç içe geçer; gerçi Plautus'un açlık, fiziksel yorgunluk ve bedensel cezalar gibi kölelerin maruz kaldığı durumlardan gerçekçi bir şekilde söz etmesi kendisinin de köle olduğu tezine katkıda bulunur. Plautus'un eserlerinin yazılı olduğu en eski el yazmasında (Ambrosianus parşömeni, IV-V. yüzyıllar) kendisinden Titus Maccius Plautus şeklinde söz edilmesi yazarın fars alanında da faaliyet gösterdiğinin daha kesin bir kanıtı gibi görünür, çünkü iki soyadından ilki, *Atellana* oyunlarındaki maskeli, deli Maccus karakterinden kaynaklanmış olmalıdır; ikinci soyadı ise "düztaban" olduğu anlamına gelir, ama trajik veya komik karakterlerin sandaletlerini giymemiş, rolünü "yalın ayak" oynayan fars oyuncusu olduğuna işaret ediyor olabilir.

Hayat hikâyesi ve efsaneler

Varro, Plautus adı altında 130 komedyayı sıralar ve günümüze ulaşan 21 komedyanın da Plautus'a ait olduğunu teyit etmiş olur. IV-V. yüzyıllarda tek bir parşömen elyazmasında toplanan bu eserler, sadece birkaç yüz mısrası kalmış olan sonuncusu dışında günümüze neredeyse eksiksiz ulaşmıştır. Bilinen başlıkları şöyledir: *Amphitryon* (*Misafirperver*), *Asinaria* (*Eşeklerin Komedisi*), *Aulularia* (*Tencere Komedisi*), *Bàcchides* (*Bakkhalar*), *Captivi* (*Esirler*), *Càsina* (*Tarçın Kokulu Kız*), *Cistellaria* (*Sepet Komedisi*), *Curculio* (*Buğday Kurdu*), *Epidicus*, *Menaechmi* (*Menaecmiler*), *Mercator* (*Tüccar*), *Miles gloriosus* (*Palavracı Asker*), *Mostellaria* (*Hayalet Komedisi*), *Persa* (*İranlı*), *Poenulus* (*Kartacalı*), *Pseudolus*, *Rudens* (*Urgan*), *Stichus*, *Trinummus* (*Üç Kuruşluk Komedi*), *Truculentus* (*Asabi*), *Vidularia* (*Bavul Komedisi*).

Komedyaları

Maurizio Bettini'nin belirttiği gibi (*Verso un'antropologia dell'intreccio. Le strutture semplici della trama nelle commedie di Plauto*, 1982), bu metinlerdeki anlatımda "kadın mevcudiyeti" ve "para mevcudiyeti" gibi büyük önem taşıyan iki kültürlerarası tema temel bir yapının varyasyonları şeklinde sunulur: iyi ama parasız bir aileden bir genç adam, uşakların/asalakların ve başka karakterlerin yardımıyla, sevdiği kızı/hayat kadınını, onu engellemeye çalışan pezevenk/asker/babanın elinden almaya çalışır (A'nın amacı C'yi B'nin elinden almaktır) ve bu işi bir kandırmaca yoluyla başarır. Bu kandırmaca hemen her zaman genç kızı, onu kontrolünde bulunduran kişiden kurtarmaya yarayacak parayı bulmaya yöneliktir; her bir oyunun olay örgüsü bu kandırmacanın çeşitli komik varyasyonları şeklindedir ve başarılı olması mutlu sonla, yani iki aşığın birleşmesiyle sonuçlanacaktır. Kandırmaca ikizlerin veya benzer kişilerin birbirinin yerini alması gibi yanlış anlamalar şeklinde de gerçekleşebilir; olayların çözüme kavuşması ise kandırmacanın veya değiş tokuşun ortaya çıkması, ardından yanlışlıkla esir alınan genç kızın özgürlüğünü elde etmesi ve iki aşığın ilişkisinin meşru hale gelmesi anlamına gelir. Ancak kandırmacanın kendi, hayat kadınlarını pazarlayan pezevenge yönelik olduğu takdirde, adalet sağlama işlevi de taşır; komedyalar Roma halkının beklentilerini karşılama amacı taşıdığından, pezevenkler gibi kültürel açıdan olumsuz karakterler komedyaların sonunda alay konusu olur.

Olay örgüleri ve karakterler

Kurnaz ve yüzsüz uşak, zekâsı ve ifade özgürlüğü sayesinde kandırmacaları yiğitçe planlayarak herkese baskın çıkar: payına düşen en alt konumdan dolayı hayal kırıklığına uğramış, kendi çıkarını düşünmeyen biri olan uşak, kendini tamamıyla söz konusu eyleme adar ve bir baş komedyen edasıyla olayları idare eder, kandırmacaların gerçekleşmesi için mizansenler hazırlar, hileyi kendi istediği zaman sonlandırır. Ona konuşma, harekete geçme ve diğer karakterlerle, hatta kendi efendileriyle dalga geçme özgürlüğünü bahşeden şey, oyunun doğrudan Romalılara atfedilemeyecek hareketlerin söz konusu olabildiği Yunanistan'da geçiyor olmasıdır. Zaten Plautus'un olay örgüleri Roma kültürünün en temel kurallarını ihlal etmez. Bettini'ye göre, eğer arzu edilen kadın evliyse ve ona aşık genç adamın rakibi kadının kocasıysa, iki aşığın birleşmesi evlilik kurumunu zedeleyecektir, dolayısıyla aşık rolünü tanrı Iuppiter üstlenir ve yarı tanrı kahraman Hercules'in doğumuyla sonuçlanacak olan zina, koca için bir onur haline gelir (Amphitryon). Benzer şekilde, yaşlı bir adamın oğlunun elinden sevgilisini alması da öngörülmez ve baba-oğul arasındaki ilişkinin bozulması pahasına kandırmaca sonuç vermez (Càsina; Mercator).

Baş komedyen uşak

Ancak Plautus'un komedyalarında, olay ve karakter çeşitlilikleri sayesinde "tersine" bir dünyanın sahnelenmesine izin verir ve gerçek hayatta sosyal skalanın en alt basamaklarında yer alan karakterler oyunun sonunda diğerlerine

baskın hale gelir; MÖ 17 Kasım 217'den itibaren yeniden kutlanmaya başlanan ve yılda bir defa Romalıların sosyal ilişkileri tamamıyla tersine çevirmesine izin veren *Saturnalia*'da böyle bir ortam söz konusudur. Saturnus'un altın çağına dönüşün kutlandığı bu bayramda *libertas Decembris* [Aralık ayı özgürlüğü] sayesinde herkesin belirlenmiş kaderi geçici olarak tartışmaya açılır, özgürce yenip içilir, armağanlar ve zar oyunları yoluyla mülklerden herkesin yararlanmasına izin verilir, köleler evleri idare edip efendileriyle aynı masaya otururlar, normalde söyleyemeyecekleri söylemelerine izin verilir ve özgürlüklerine kavuşan kölelerin taktığı *pileus*, yani, keçeden bereyi herkes takar. Plautus'un komedyalarının olay örgüleri de aynı karnavalvari havayı sergiler: hayat kadınları ve asalaklar, meteliksiz gençler, kıskanç eşler ve kurnaz uşaklar, kendilerine özgü şekilde, normalde kontrolünde oldukları karakterleri (kocaları, babaları veya efendileri, pezevenkleri) kandırmaya çalışırlar. Böylece tiyatro oyunu kurulu düzenin "kırılma" anı haline gelir: izin verilen bu kırılma, bütün toplumlara özgü olan bayram yapma ihtiyacına karşılık verir ve belirli sınırlar içerisinde kültürel düzenin alt üst edilmesine imkân tanır.

Tersine dünya

Metinlerin seçimi, farklı komedyalar arası etkileşimler, isimlerin ve başlıkların geçirdiği değişim ve oyunlara Roma'ya özgü unsurların dahil edilerek gerçek olaylardan ve tarihlerden söz edilmesi, Plautus'un biçim açısından Yunan modellerini ne kadar büyük bir yaratıcılıkla geliştirdiğinin göstergeleri arasında yer alır. Plautus'un orijinalliği vezin ve kelime dağarcığı alanında da kendini gösterir: Yunan senaryolarında görülmemiş bir şekilde bazı roller şarkı şeklinde icra edilir, uydurma kelimeler ve yabancı diller icat edilir. Plautus canlı ve güçlü bir komedi dili kullanır, metaforlara, abartılara neşeyle başvurur, abartılı yeme alışkanlıklarından yiyecek israfına, dayaktan fiziksel işkencelere insanlığın en alt düzey, en bedensel yönlerini ele alırken hem kaba hem de sofistike bir yaklaşım gösterir.

Yunan modellerinin geliştirilmesi

Caecilius Statius

Muhtemelen Mediolanumlu [Milano], Insubrialı bir Kelt olan Caecilius Statius, Plautus'tan sonra ve Terentius'tan önce en önemli Romalı tiyatro yazarıdır. Plautus'un ününün gölgesinde kalmasına rağmen, eserleri o kadar rağbet görür ki Antikçağda kendisine büyük saygı gösterilir. Eserlerinden geriye 40 kadar başlık ile toplam 300 civarında mısra kalmıştır. Aulus Gellius Statius'un *Plocium* (*Kolye*) eserinden üç bölüm ile eserin Yunanca karşılığı olan *Plokion*'dan üç bölümü muhafaza etmiştir. İlk bölümde bir koca, kıskançlığından dolayı ona hizmetkârını sattırmayı başaran karısı Crobile'den yakınır. Statius Yunan eserini son derece orijinal bir şekilde yorumlamıştır: Yunan vezninin yerini şarkı olarak ve müzik eşliğinde seslendirilen bir vezin alır; Menandros'un ölçülü mizahı da yerini daha canlı bir tona bırakır; orijinal eserde koca hizmetkârının

kaybından dolayı bir monologda yakınırken, Statius'un eserinde koca önce karısının zulmünden yakınır, sonra da Crobile'yi olanlar konusunda dedikodu yaparken hayal eder.

Bkz. *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *"Çoktanrıcılık" ve Teoloji*, s. 532; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Latin Menandros'u Terentius*, s. 816

Latin Menandros'u Terentius

Mario Lentano

Terentius çağdaşları tarafından pek sevilmez: diyalog temelli, ağırbaşlı tiyatrosu Plautus'un dinamik ve ışıltılı tiyatrosundan fazlasıyla farklıdır, sahneyi bir eğlence kaynağı olarak gören izleyiciler için Terentius'un olay örgüleri fazlasıyla karmaşık, mizahı da fazlasıyla incedir. Ancak Terentius, erken yaşta ölmeden önce yazdığı altı komedyada insanlar arası dayanışmayı, karşılıklı anlayışı, ortak hayatın önemli meselelerine en iyi çözümün arayışını temel alan, makul bir dünya yaratır; bu meselelerden en öne çıkanlar da baba-oğlu ilişkisi ve en iyi eğitim şeklinin hangisi olduğudur.

Tiyatroya Adanmış Bir Hayat

Publius Terentius Antikçağda birçok esere konu olmuştur: eserlerinin erken dönemden itibaren eğitim müfredatına dahil edilmiş olması, eksiksiz olarak muhafaza edilmelerini ve yazar hakkında zengin bir biyografinin yanı sıra en eski elyazmalarına düşülmüş kapsamlı yorumların ve sayısız notun günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Ancak buna rağmen, bu büyüleyici komedya yazarının hayatı konusunda bazı eksiklikler ve çözülme kavuşturulamamış sorunlar söz konusudur. MÖ 185'te Afrika'da doğan Terentius (lakabı Afer, kökenine işaret eder) Roma'ya savaş esiri olarak ulaşır, olağanüstü zekâsı sayesinde özgürlüğünü kazanır ve seçkin sınıfın bazı ileri gelen üyeleriyle haşır neşir olur (günümüzde tam olarak kim olduklarını tespit etmek mümkün değildir). İlk tiyatro

eserlerini çok genç yaşta yazar: ilk komedyası MÖ 166'ya tarihlenir, MÖ 160 yılına kadar da beş komedya daha yazar. Ertesi yıl Terentius Yunanistan yolculuğuna çıkar ve bir daha dönmez.

Terentius'un *Palliata* Komedyaları

Terentius'un bütün komedyaları *palliata*'dır, yani Yunanistan'da geçen oyunlardır: yazarın en gözde modeli Atinalı Menandros (MÖ 343-291) olup, altı komedyasından dördünün konusunu ondan ilham almıştır; diğer iki komedyası ise daha az bilinen, ama yine Menandros'tan ilham alan Karystoslu Apollodoros'a (MÖ III. yüzyıl başları) dayandırılır. Roma'da *palliata* komedya denince akla MÖ III ila II. yüzyıllar arasında sahnelere hakim olan ve oyunları yıllarca temsil edilmeye devam edilen dahiyane komedya yazarı Plautus gelir. Plautus zor ve erişilmez bir modeldir, Terentius da ona meydan okumayacak kadar zekidir, kendine yeni yollar aramayı tercih eder; kendine özgü tiyatrosunu izleyici kitlelerine kabul ettirmeye çalışırken karşılaştığı zorluklar, yaklaşımının ne kadar deneysel olduğunu gösterir.

Andria adlı oyunda genç Pamphylus, Glicerio adlı yabancı bir kadına aşıktır (başlıktaki "Androslu kadın"), kadın ondan hamile kalmıştır; komedyanın sonunda kadının aslında özgür olarak doğduğu anlaşılır, böylece Pamphylos'un babasının şiddetle karşı çıktığı bu aşk nihayet mutlu sona ulaşır. Terentius "çift entrika" olgusuna bu ilk komedyasından itibaren başvurmaya başlar, zira ana olayla iç içe, Pamphylos'un arkadaşı Carinus ile başlangıçta Pamphylus'un müstakbel karısı olan Philumena arasındaki aşk hikâyesi gelişir.

"Çift entrika"

Heautontimorumenos ("Kendi kendini cezalandıran") adlı oyunda başrol oyuncuları yine iki oğuldur: yoksul bir kız olan Antiphila'ya aşık olan ve bundan dolayı sürekli olarak babası Menedemus tarafından azarlanan iyi oğul Clinias ile Chremes'in oğlu, zengin hayat kadını Bacchis'le ilişkisi olan Clitipho. Bir dizi beklenmedik gelişme sonrası oyunun örgüsü yine kimliklerin teşhis edilmesi sayesinde çözülür: Antiphila aslında Clitipho'nun kız kardeşidir ve oyunun sonunda Antiphila ile Clinias evlenirler. *Eunuchus* [*Hadım*] Terentius'un, çağdaşları arasında en çok takdir edilen eseridir: hem asker Thraso hem de genç Phaedria, *hetaira* [cariye, hayat kadını] Thais'e aşıktır ve onu elde etmek için armağanlarla yarışırlar; ancak Thraso Thais'e köle bir kız armağan edince (aslında Thais'in kız kardeşidir), Phaedria'nın erkek kardeşi Chaerea ona çılgınlar gibi aşık olur, hadım kılığında Thais'in evine girer ve köle kıza tecavüz eder. Sonuçta iki genç evlenirken Phaedria ile Thraso da Thais'i aralarında paylaşma konusunda anlaşmaya varır. Yazar *Phormio*'da da yine paralel aşklar konusunu işler: babalarının yokluğunda Antipho, yasal bir boşluktan faydalanarak Lemnoslu bir kızla evlenir, kuzeni Pha-

Paralel aşklar, kimliklerin teşhis edilmesi, çözümler

edria da bir *cithara* [büyük lir] çalgıcısına aşık olur. Antipho'nun babası memlekete dönüp olanları öğrendiğinde küplere biner; oyuna adını veren asalak Phormio duruma müdahil olarak para karşılığında Lemnoslu kızla evlenmeye söz verir, ama sonra o parayı *cithara* çalgıcısı kızı kurtarmak için kullanır; oyunun sonunda Antipho'nun karısının diğer baba Chremes'in kızı olduğu ortaya çıkar, dolayısıyla Antipho'nun ondan ayrılmasına gerek kalmaz. Terentius'un en güzel ve en karmaşık komedyası olan *Hecyra*, yazarın ancak üçüncü girişimi sonucunda ve baş komedyen Ambivius Turpius sayesinde sahnelenir. Pamphilus, uğruna *hetaira* Bacchis'i terk ettiği Philumena'yla evlenmiştir; ancak onun yokluğunda karısı kayınvalidesinin (Eski Yunancada *hekyra*) evinden ayrılmıştır; aradan zaman geçince bu beklenmedik gidişin, bir yabancının tecavüzüne uğrayan Philumena'nın artık görünür hale gelen hamileliği olduğu anlaşılır. Komedyanın sonunda, Bacchis'in belirleyici müdahalesi sayesinde meçhul tecavüzcünün Pamphylus'un kendi olduğu anlaşılır: dolayısıyla Philumena'nın oğlu Pamphylus'undur ve evlilikleri kaldığı yerden devam edebilir.

Adelphoe ("Kardeşler"), Terentius'un son ve en tartışmalı eseridir. Demea ile Micio kardeştirler, ama pek ortak yönleri yoktur; ilki ciddi ve katıdır, kırsal bölgeleri ve geleneksel eğitimi sever; evlenmemeyi seçen, ama Demea'nın iki oğlundan birini evlat edinen diğeri merhametlidir, cömerttir, oğluyla samimi bir ilişki kurmaya çalışır. Komedyanın neredeyse tamamı boyunca gelişen olaylar Micio'nun eğitim yöntemini haklı çıkarır gibidir, ama en sonda durum tersine döner: Demea kardeşini küçük düşürür ve sevgisini geri kazandığı iki çocuğu bundan sonra onun sözünden çıkmamaya söz verir.

Eğitim yöntemlerinin karşılaştırılması

Yeni Tiyatro Tekniği

Terentius, olay örgüsü ve yapı bütünü açısından Plautus'a kıyasla önemli yenilikler sergiler. En dikkat çekici yenilik, izleyicilere daha önce yer alan olaylar, hatta sahnelenen olayın sonu konusunda bilgi sunan açıklayıcı önsözün ortadan kaldırılmasıdır; Terentius'un önsözü yazarın izleyicileriyle konuşmasına, edebi tercihlerini anlatmasına, intihal suçlamasına veya sırf güçlü hamilerinin paravanı olma iftirasına karşı kendini korumasına izin veren bir platformdur. Böylece canlı bir edebi tartışmaya ve bu tartışmanın nasıl gelişeceğini ilgiyle izleyen bir izleyici kitlesine tanık oluruz. Ancak açıklayıcı önsözün ortadan kaldırılması aynı zamanda izleyicinin de konuya daha müdahil olmasını sağlar: izleyici kahramanları ve olayın sonunu önceden bilmekten kaynaklanan üstünlüğünü kaybeder ve karakterlerin keşiflerini paylaşır, hayal kırıklıklarını hisseder.

Önsözün işlevi

Ancak yenilikler bununla sınırlı değildir: Terentius, Plautus'un tiyatro oyunlarında sıklıkla görülen çarpıcı tutarsızlıklardan kaçınır, *contaminatio*'yu bolca uygular, yani aynı komedya için farklı Yunan senaryolarından faydalanır,

ancak seyircinin fark etmemesi için farklı olay örgülerinin iç içe geçişinde özen gösterir; Terentius'un dili Plautus'unki kadar zengin ve ışıltılı değildir, ama genel anlamda zarif ve ağırbaşlıdır: kelime oyunlarına daha az başvurulur, müstehcen imalar veya çifte anlamlar neredeyse tamamıyla ortadan kalkar, şarkı şeklinde icra edilen rollerin yerini diyaloglar alır. Bu gerçekçilik arayışına bazı tiyatro âdetlerinin parodisi de dahildir: Terentius'un neredeyse bütün komedyalarında karakterlerin kimliğinin ifşası olay örgüsünün çözüme kavuşma mekanizması olarak öngörülür, ama bu mekanizmayı pek de güvenilir bulmayanların başında ondan faydalanan karakterler gelir; olayların tek bir güne toplanması, gerçekçi durmayan tesadüfler ve sabit roller de alay konusu olur (hayat kadınları daima duygusuz ve açgözlüdür, babalar daima serttir, köleler kurnaz ve asidir).

Kompozisyon tutarlılığı

Terentius'un Oyunlarında Babalar ve Oğullar

Terentius'un en önem verdiği temalardan biri, bütün komedyalarında öne çıkan ve *Heautontimoroumenos* ile *Adelphoe*'de ana konuyu teşkil eden baba-oğul ilişkisidir. Bu temanın büyük önem taşıdığı, başka birçok toplum gibi ataerkil bir toplum olan Roma kültüründe babaların sahip olduğu olağanüstü güçler ve ayrıcalıklar, kuşaklar arasında gerginliklerin ve ihtilafların yaşanmasına neden olur. Bu tema özellikle MÖ II. yüzyıl kültüründe ağırlık kazanır: bir yandan MÖ 168'de Makedonya'ya boyun eğdiren Lucius Aemilius Paullus oğullarının sadece Yunan hocalarından eğitim almasını isterken, diğer yandan çağdaşı Cato da oğlunun formasyonu için gerekli olan kitapları kendisi yazar ve onu Romalıların geleneksel örf ve âdetlerini telafisi imkânsız şekilde yozlaştırmaya hazır bir ulus olarak gördüğü Yunanlara güvenmemeye teşvik eder. Terentius'un karakterlerini şu veya bu tarihi şahsiyetle özdeşleştirmek saf bir yaklaşım olacaktır (ancak Adelphoe'nin tam da Aemilius Paullus'un cenaze töreni döneminde sahnelendiği gözden kaçmamalıdır), ama yazar, ana teması haline getirdiği eğitim meselesinin ne kadar hassas bir konu olduğunun bilincindeydi. *Heautontimoroumenos*'ta Menedemus oğlunu "babaların geleneksel sertliği" doğrultusunda eğitmiştir ve oğlu sırf onu hayal kırıklığına uğratmamak için Asya'ya paralı asker olarak gitmiştir; komedyanın başında baba pişman olur ve kendini cezalandırmak için (oyun adını bu durumdan alır) kendini tarım faaliyetlerine tabi tutar. *Adelphoe*'de hoşgörülü baba Micio, kardeşinin savunduğu eğitim sistemine karşılık kendi eğitim sistemini geliştirir: çocuklarını sertlikle eğitenler ancak görünürde itaat elde ederler; halbuki çocukların güvenini kazanmaya çalışanlar, kaçınılmaz olarak yaptıkları yanlışları affedenler ve vicdanlarının bağımsız olarak gelişmesine destek olanlar, onların hem iyi kalpli olmasını hem de daha doğru şekilde olgunlaşmalarını temin etmiş olurlar. Ancak Terentius'un

Konunun güncelliği

hiçbir karakteri mükemmel değildir: nitekim *Adelphoe*'nin sonunda "modern" Micio Demea'nın iki oğlu tarafından da terk edilir. Terentius'un komedyalarında oyun yazarının yaklaşımı şu veya bu karakterinkiyle özdeşleşmez: izleyiciler, münhasır olarak hakikati içerdiğini iddia eden herhangi bir tavrın ardında gizlenen tek taraflı ve potansiyel olarak hoşgörüsüz yaklaşımları tespit etmeye davet edilir. Gerçeği yansıttığı iddia edilen ve kesin gibi görünen her şeyi sorgulamak lazımdır ve tiyatronun görevi de budur.

Bkz. *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Baba Katli*, s. 349; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812

Mos Maiorum ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni

Donatella Puliga

MÖ II. yüzyıldan itibaren Roma Yunan kültürüyle temas etmeye başlar; bir yandan en eski Roma gelenekleri açısından yozlaştırıcı bir tehdit, hatta sebep olarak görülen Yunan kültürü diğer yandan, Yunan kökenli edebi türleri kendine özgü hale getirecek, nihai ve özerk bir kültürün tanımlanması için güçlü bir dürtü olarak da algılanır

MÖ II. Yüzyıl Edebiyatı

MÖ II. yüzyıl Roma'nın ve edebiyatının tarihinde belirleyici bir rol oynar. Her şeyden önce Yunanistan'ın bu yüzyılda fethi, orada geliştirilen muhteşem kültürel mirasla doğrudan temas etmeye izin verir: bir yandan olağanüstü, bir yandan da, bulaşıcı düşünce özgürlüğünden dolayı tehditkâr olabilen bu mirasın nasıl yönetileceği konusundaki tartışmaların baş kahramanlarından biri Cato'dur (MÖ 234-149); Cato yazılarında, imparatorluğun temelinde yatan geleneksel Roma örf ve âdetlerinin Yunan kültürüyle karşılaşma sonucunda ezileceği korkusunu ifade eder. Bireye daha çok önem verilmeye başlanması ve bireyin sadece devletin isimsiz bir hizmetkârı değil de (Cato tarih eserinde

şahsiyetçilikten kaçınmak için generallerin isimlerini vermezdi) kendine özgü bir kişilik sahibi birisi olarak görülmesi MÖ II. yüzyılda gerçekleşir: Lucilius'un (MÖ 148-y. 102) yazdığı, otobiyografiye geniş yer verilen yeni bir tür olan satirleri de bu olgudan doğar. Son olarak, en önemli temsilcileri arasında Pacuvius (MÖ 220-y. 130) ile Accius'un (MÖ 170-y. 86) yer aldığı tragedya türü de, başlıca özellikleri olan, şanlı ve kanlı bu dönemi yansıtan doktrinleri, stil açısından zarafeti, efekt arayışı, görkemli ve hatta acımasız olana gösterilen rağbet ile Yunan kültürünün derin etkisini yansıtır.

Yunan kültürüyle temas

Cato ve *Mos Maiorum*

Arkaik dönemde yaşamış büyük devlet adamı Marcus Porcius Cato'nun adına eşlik eden *Censor* lakabı kamusal görevinden kaynaklanırsa da (*censor*'lar, nüfus sayımıyla, senato adaylarının belirlenmesiyle, halkın ahlakının denetlenmesiyle ilgilenen idarecilerdi), bizim gözümüzde ahlaki yaklaşımının denetlenip değerlendirilmesi haline gelmiştir: onun kadar kadim Roma Cumhuriyeti'nin değerlerinin her türlü yozlaşmasına karşı savaşan etik bir mücadeleye kendini adamış başka şahsiyet yoktur tarihte. MÖ 234'te Latium'un kırsal bölgesinde, Tusculum'da (günümüzde Frascati yakınları), mütevazı bir çiftçi ailesinin oğlu olarak doğan Cato İkinci Pön Savaşı'nda görev alır; yiğitliğiyle dikkat çeken Cato, onu himayesine alan bir aristokrat tarafından Roma'ya götürülür ve orada *cursus honorum*'un [memuriyetler basamağı] bütün aşamalarından geçer. Cato'nun *censor* olarak yaptığı ilk işlerden biri, İkinci Pön Savaşı sırasında, savaşın büyük parasal kaynaklar gerektirdiği bir dönemde kadınların lüks takı ve giysi alışkanlığını kontrol altına almak için yürürlüğe sokulan *lex Oppia*'nın feshedilmesine karşı çıkmaktır, çünkü Cato bu yasanın savaş şartları dışında da olumlu etkileri olduğuna inanır. Cato'nun bu yaklaşımı, Kartaca'ya karşı kazanılan zafer sonucunda Hellenleşmiş Doğu'dan ithal edilen lüks âdetlere karşı en kadim Roma geleneklerinin ifadesi olduğuna inandığı sade ve ağırbaşlı hayat tarzı konusundaki savunuculuğunun bir göstergesidir. Cato gerçek anlamda bir kültür savaşına girişir ve bundan dolayı, Roma'nın sadece Latium'a hâkimken Akdeniz'in en büyük gücüne dönüştüğü bir dönemde örf ve âdetlerin doğal olarak evrilmesine izin veren Hellenizm yanlısı Scipio ailesinin amansız rakibi haline gelir.

Kültür mücadelesi

Gerçek anlamda "devletin hizmetkârı" olan Cato, bir yandan kamusal görevlerini yerine getirirken diğer yanda hatip ve yazar olarak da faaliyet gösterir. Ancak edebi eserlerinin çoğu kaybolmuştur: günümüze eksiksiz olarak ulaşan tek eser, en eski Latince nesir metin olan *De agri cultura*'dır [*Tarım Üzerine*]; bu eser yalın ve zarafetten uzak bir dilde, toprağın nasıl işlenmesi gerektiği konusunda herkesin erişebileceği bilgiler sunmayı amaçlar ve bizim için Arka-

ik dönemde çiftçilerin nasıl yaşadığı konusunda (ekilen ürün çeşidinden şarap ve yağ imalatına ve kölelere nasıl davranılması gerektiğine kadar) antropolojik bilgiler açısından değerli bir kaynak teşkil eder. Cato'nun asıl önemli eseri olan ve yedi kitaptan oluşan *Origines*'ten [*Kökenler*] geriye ise sadece birkaç fragman kalmıştır; yazarın Roma tarihinin rekonstrüksiyonu için yeni, şahsi bir yönteme başvurduğu bu eser Eski Yunanca değil de Latince yazılmış ilk tarih metnidir (o ana kadar Romalı yazarlar bile tarih eserlerini, yaygın olarak bilinen bir dil olduğu için daima Eski Yunanca yazardı). Fragmanlarından bile, eserin antropolojik açıdan "geleneğe yönelik" olduğu, yani şimdiki zamanda uygulanması gereken davranış kurallarının ilkelerini geçmişte aradığı görülebilir. Cato'nun kültür mücadelesi yenilgiyle sonuçlanmaya mahkûmsa da, Roma kültürü içerisindeki yapıcı ve verimli eleştirel tartışmaya büyük katkıda bulunduğu kesindir.

De agri cultura ve *Origines*

Pacuvius ile Accius'un Tragedyaları

Pacuvius ile Accius arasında iki kuşak varsa da, ortak noktaları tragedya yazarı olmalarıdır: Accius ile bu edebi türün "altın yüzyılı"nın sona erdiğine inanılır; sonrasında bu tür sadece okunacak, bir daha seslendirilmeyecektir.

Her iki yazarın da eserlerinin büyük kısmı kaybolmuş, onlardan geriye sadece başka yazarların eserlerinden alıntılar şeklinde fragmanlar kalmıştır (Pacuvius'un 450 kadar, Accius'un da 700 kadar mısrası), ama bu fragmanlar yazarlıkları konusunda bilgi sahibi olmamıza izin verirler.

Anne tarafından büyük Ennius'un yeğeni olan Pacuvius çok üretken bir yazar değildir: tragedyalarından geriye sadece 12 başlık kalmıştır ve birçoğu Troia Savaşı'yla ilgilidir (yazarın *Satirler* adlı bir eseri de vardır ama günümüze ulaşmamıştır). Dayısının izinde ilerleyen Pacuvius, dokunaklı bir stile sahiptir ve felsefi-rasyonalist konuları derinlemesine ele alır; kaynaklara göre yazarın öne çıkmasını sağlayan asıl özelliği ise, eserlerinde gösterişli unsurlara ve ani değişikliklere bol yer vermesidir. Aynı zamanda ressam olduğunu bildiğimiz Pacuvius'un bu tutkusunun sanatına da yansıdığı sanılır. Varro ile Cicero tarafından son derece yetenekli bulunmasına rağmen, geçerliliğini yitirmiş mitolojik hikâyeleri abartılı bir şekilde kullanmasından dolayı sert eleştirilere tabi tutulur ve eserlerinin entelektüel yanı halkın tiyatroya yavaş yavaş ilgisini kaybetmesinde rol oynamış olabilir.

Pacuvius ve Troia konulu tragedyalar

Doğru olup olmadığı belli olmayan bir hikâyeye göre Pacuvius'un yaşlılığında genç Accius Asya yolculuğuna çıkmadan önce onu Tarentum'daki evinde ziyaret eder ve ona *Atreus* adlı tragedyasını okur: sıklıkla başvurulan bu gibi hikâyeler aynı türün ünlü temsilcileri arasında bağlantılar kurmaya yarar. Çok daha üretken bir yazar olan (sırf Yunan konulu tragedyalarının sayısı 46'yı bulur) ve farklı türlerden eserler yazan Accius sonuçta Pacuvius'dan daha ünlü

olacak, Roma'nın sokaklarını kana bulayan iktidar mücadelesinin komedyaların üretilmesine izin vermediği bir dönemde tragedyalar yazacaktır. Tiran figürleri ile kontrolsüz hırs ve hâkimiyet iradesine bağlı suçları temel aldığı tiyatro eserlerinin ardında bu tarihi-siyasi dönem yatar. Accius, Troia konulu tragedyaların yanı sıra, Pelops soyunun kasvetli ve acımasız efsanelerine (örneğin Agamemnon, Electra, Orestes) ve Thebai mitlerine de rağbet gösterir. Mısralarının Latin gramer uzmanları tarafından sık sık alıntılanmasının ardında Accius'un sofistike kelimelere verdiği önem yatar.

Accius ve iktidar ile tiranlık konulu tragedyalar

Lucilius, Satir ve Yeni Hayat Tarzları

Günümüzde Caserta yakınlarına denk düşen olan Sessa Aurunca'da doğan ve Napoli'de öldüğünde onuruna görkemli bir resmi cenaze töreni düzenlenen Lucilius denince akla satir türü gelir; bu tür Ennius ile Pacuvius tarafından kullanılmış olmasına rağmen sonradan Latin edebiyatında sergileyeceği asıl özelliklerini Lucilius'la kazanmıştır ve Horatius, Persius (34-62) ve Iuvenalis'in (60-y. 130) satirleri Lucilius'un yenilikçiliğinin sonucudur. MÖ II. yüzyılın ikinci yarısında Latin edebiyat sisteminin ana hatları kesinlik kazanır ve tragedya, komedya ve epik gibi Yunan kökenli türler de Roma kültürü içerisinde nihai bir biçim edinirler: geleneklerin yenilenmesi meselesi tartışmaya açılır ve Romalılara daha özgü sayılabilecek, daha hafif edebi tür arayışına girilir. Satir bu türlerden biridir ve Latin yazarların kendileri de (örneğin Quintilianus, X, I, 93: *satura quidem tota nostra est* [en azından satir tamamıyla bize ait]) satirin tamamıyla Roma kökenli olduğunu savunurlar. Satir karışık bir türdür, çok çeşitli konuları kapsar, farklı vesilelerle, çeşitli vezinlerde ve stillerde yazılır. Satirin türediği *satura* terimi, çeşitlilik gösteren, bol sayıda unsurdan oluşan bir bileşime işaret eder: örneğin tanrıça Ceres'e bir *lanx satura* (turfanda ürünlerle dolu tabak) sunulur, *lex satura* ile *lex per saturam* terimleri de farklı konulardaki maddelerin toplandığı yasal önlemler için kullanılır. Arkadaşı Scipio Aemilianus ile diğer aristokratların kültürlü eğlence zevkinin etkisi altında kalan Lucilius'un satirlerinin baş özelliği, siyaset, toplum ve edebiyat alanında eleştiridir; ancak bu eleştiriler daima ölçülüdür, hayatın farklı yönleri ironiyle ele alınır, dengeli bir şekilde analize tabi tutulur.

Çeşitlilik, yaratıcılık ve ironi

Latin edebiyatında ilk defa Lucilius'un satirlerinde aristokrasinin geleneksel *mos maiorum* yapısına direnç gösteren davranış modelleri sergilenir. İnsanoğlunun karmaşık yönlerini tasvir etmek için artık *civis romanus* [Roma yurttaşı] kavramı yeterli değildir, insan felsefi, soyut tanımlamaların ötesinde bir varlıktır. Lucilius'un yaklaşımının antropolojik açıdan önemi insana, gündelik hayatının karmaşık yönlerini, muhteşem şeylerin yanında meselelerden ve zayıflıklardan, sefaletten oluşan somut dene-

Eserin içindeki yazar

yimlerini göz önüne alarak edebi yurttaş hakkı bahşetmiş olmasında yatar. Michel de Montaigne (1533-1292) gibi büyük bir düşünür *Denemeler* eserinde (II, XVIII), kendinden söz etmeyi, kişiliğini ifşa etmeyi seçen Lucilius'a atıfta bulunurken onu kendisi gibi kendini anlatmaktan utanmadığı için över. Doğrudan kamusal hayatta rol almasa da bazen siyasi tartışmalara müdahil olan bu yazarın acı verici "güncel olaylar"ından bir örnek için o dönemin yozlaşmış düzeninin acımasız bir tasvirini içeren şu fragmanı okumak yeterli olacaktır: "Şimdi sabahtan akşama kadar, bayram günü olsun, iş günü olsun, hep aynı şekilde, babalar dahil halkın tamamı, herkes *Forum*'da dolanıp durur, buradan uzaklaşmaz, herkesin tek bir amacı, tek bir uğraşı vardır: başkalarını kurnazlıkla kandırmak, mücadelede hileye, rekabette yaltaklığa başvurmak, dürüstmüş gibi davranmak, tuzaklar kurmak; sanki herkes herkesin düşmanı". *Nihil novi sub sole* [Güneşin altında yeni bir şey yok].

Bkz. *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; Graecia Capta*: Koleksiyonculuk ve Yağmalama*, s. 694; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860

Catullus ve *Liber Catullianus*: Hayatın Belirsizliği ve Şiir

Donatella Puliga

Eros, Catullus'un şiiri yoluyla Latin edebiyatına baş kahraman olarak adım atar: şair şiirlerinde aşk duygusunun farklı yönlerini, Hellenistik kökenli ars poetica'nın etkisi altındaki sofistike bir edebi oyunla, hem geleneksel hem yenilikçi şekilde yüceltir.

Eros Şairi Catullus

MÖ 84'te *Gallia Cisalpina*'da varlıklı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen ve sadece otuz yıl sonra Roma'da ölen Gaius Valerius Catullus, kısa ama yoğun bir hayat yaşar. Şair bu süre içinde üretimi yoluyla sunduğu ruh haliyle ilgili bilgilerin miktarı, biyografik sayılabilecek haberlerden çok daha fazladır. Tek bildiğimiz Verona'dan Roma'ya geçtiği, böylece dönemin siyasi ve entelektüel ileri gelenleriyle haşır neşir olmaya başladığıdır; aralarında Licinius Calvus ile Elvius Cinna'nın da bulunduğu şair grubu *civis Romanus* modelinden uzaklaşarak, hayatın daha özel yönlerini, tutku dolu ruh hallerini konu alan şiirlere yönelirler. Cicero'nun kullandığı aşağılayıcı terimle *neoterikoi* veya *poetae novi*, yani yeni şairler, yine Cicero'ya göre, bireysel ve öznel konulara önem vererek her türlü bireyci eğilime karşı devlet duygusuyla beslenmiş katı bir kültür geleneğini altüst etmekle tehdit ediyordu. Catullus'un 116 *carmen*'den oluşan ve (muhtemelen günümüze ulaşandan daha kısa versiyonunu) dostu ve hemşerisi Cornelius Nepos'a adadığı eserlerinin hiç şüphesiz en baskın motifi, Lesbia adındaki bir

Aşk *carmen*'leri

kadına beslediği ve en dramatik, en coşkulu, en hafif, en hayal kırıklığına uğramış tonda tarif ettiği aşktır. Lesbia adının (Arkaik dönemin muhteşem Yunan lirik şiiri ve özellikle Lesbos adasında doğan Sappho onuruna kullandığı bir isim) ardında muhtemelen Caesar yanlısı *tribunus* Publius Clodius Pulcher'in karısı ve Quintus Caecilius Metellus Celer'in (MÖ 60 yılında *consul*) karısı, kendisinden on yaş kadar büyük ve şairin deyimiyle (*carmen* 86, 5) *pulcherrima tota* [çok güzel] olan Clodia gizlenir. Eros'un Catullus'un şiirlerindeki merkezi rolü, o ana kadar geri plana itildiği Latin edebiyatı için yepyeni bir unsur teşkil eder; ancak Catullus'un eseri duygusal bir günlük değildir ve aşk şiirlerinde kronolojik doğrusallık aramak yanıltıcı olacaktır. Şairin anlattığı, kayıtsız şartsız bağlılıktan ve kırılmalardan, geçmişe özlemden ve belirsiz bir gelecekle başa çıkması için kendine teşviklerden, kendisini aldatan kadına yönelik sitemden ve o aşk ve ıstırap hikâyesini sonsuza kadar unutma iradesinden ibaret, aralıksız bir duygusal gerilimdir. Sonradan *elegia* adlı edebi türde geliştirilmeye devam edilecek olan bütün bu yenilikçi yönler Catullus tarafından, varisi olduğuna inandığı Hellenistik-İskenderiye aşk şiiri geleneğinin bazı unsurları ile ustalıklı bir şekilde kaynaştırılır. Şair resmen onaylanmasa da bağlayıcılığı olan sevgi antlaşması *foedus amicitiae*'a atıfta bulunarak insanlar arası, aralarında karşılıklı dayanışma bağları bulunan ama bazen bu bağlara ihanet etmeye hazır olan insanların arasındaki ilişkiler konusundaki düşüncelerini ifade etme imkânı bulur.

Catullus böyle durumlarda da Yunan epigram türünde sıklıkla kullanılan siteme başvurur. Şairin şiirlerine yansıyan şekliyle deneyimlerinin daima bilinçli ve dikkatli bir şekilde sofistike edebi oyunlara tabi tutulduğunu unutmamak gerekir. Şair şiirsel ürünlerini *nugae* (ıvır zıvır, değersiz şeyler) olarak tanımlarken mütevazı davranmaya çalışmaz, tam tersine, *epos*'u [destan] taklit eden şiirin ağırlığına karşılık, her ayrıntısı engin bir kültürün ve bilgece bir entelektüel mesafenin ışığında kontrol edilebilen kısa yapıların ölçülü kısalığını savunan Hellenistik kökenli *ars poetica*'ya [şiir sanatı] bağlı olmanın entelektüel gururunu sergiler

Nugae

Liber catullianus'un Şiirleri ve Temaları

Catullus'un *Liber*'inde [*Kitap*] üç şiir türü yer alır: farklı vezinlerde yazılmış ve farklı temaları olan polimetrik *carmen*'ler (1-60); öncekilerden epey daha uzun olup mitleri konu alan, *heksametron* [altılı] ölçüsüyle veya *elegia* beyitleri şeklinde yazılmış *carmina docta* (61-68); ve son olarak *elegia* beyitleri şeklinde yazılmış epigramlar (69-116). Ancak bu ayrım sadece biçimseldir ve beraberinde temalar açısından paralel bir ayrım getirmez, temalar üç bölümde de ele alınmıştır. Kısa şiirler belirli bir kişiyle olan yakın ilişkiyi temel alır: bu kişi sevilen kadın, küçük bir hayvan, bir veya daha fazla dost, bir kitap, aynı zamanda

ruhun mekânı olan coğrafi bir yer (*carmen* 31'in unutulmaz Sirmion'u, küçük bir tekne, bir giriş kapısı olabilir. Bu son nesneler bile birer sese sahiptir, birinci tekil şahıs olarak kendilerini aktif bir şekilde ifade ederler. Roma'yı asıl vatanı olarak gören şair (bkz. *carmen* 68, m. 34: *Romae vivimus, illa domus / illa mihi sedes, illic me carpitur aetas*; "Roma'da yaşıyorum, evim orası / meskenim orası, hayatım orada geçiyor") buradan MÖ 57-56 yıllarında ayrılır ve şiirlerini adadığı *propraetor* Gaius Memmius'la beraber Bithynia eyaletine doğru, çok kötü geçecek olan bir yolculuğa çıkar. Bu vesileyle kardeşinin Troia yakınlarındaki mezarını ziyaret eder: Catullus'un bu biyografik verisinden doğan ünlü matem epigramı (*carmen* 101) yüzyıllar sonra Ugo Foscolo tarafından (1778-1827) *In morte del fratello Giovanni* [*Kardeşim Giovanni'nin Ölümü Anısına*] adlı sonede "yeniden yazılacaktır."

Catullus'un şiirlerinin en baskın teması aşk ise de (bu konuya döneceğiz), Roma toplumunun temel kurumlarından olan ve yeni ailelere hayat veren evlilikleri yüceltme vesilesiyle yazılmış *epithalamium carmen*'ler de vardır (örneğin *carmen* 61 ve 62). Bu iki *epithalamium*, Roma kültürü açısından elzem olan ebeveyn ilişkileri, evlilik ve üreme gibi davranış modellerini yeniden kurgulamamıza izin verirler. Bu modeller günümüz kültürüne göre antropolojik açıdan önemli farklılıklar sergiler: örneğin evlilik günümüzde, kriz faktörlerinden bağımsız olarak, ağırlıklı olarak duygusal bir bağ olarak görülür. Roma kültüründe ise aşk ile evlilik birbirinden uzak düzlemlerde yer alır: Catullus'un örneğin Lesbia'ya olan aşkını ifade ettiği şiirlerde kullandığı tutku dolu ifadeler bu *carmen*'lerde hiç yoktur. *Epithalamium*'larda evlilik daha çok üremeye (zaten *matrimonium* [evlilik] terimi *mater*'in [anne] sosyal konumuna işaret eder) ve aristokrasinin geleneksel değerlerini aktarmaya yönelik bir birleşme olarak sunulur.

Epithalamium

Ancak Catullus'un sıklıkla hayatın ve neşenin faniliğini konu alan aşk şiirlerinde rengârenk bir ifade çeşitliliği görmek mümkündür. Örneğin "öpücükler *carmen*'i" olarak bilinen ünlü *carmen* 5, Lesbia'ya yönelik, *mos maiorum*'un öğretilerine bağlı olanların öfkeli fısıldaşmalarına aldırmadan şimdiki zamanın tadını çıkarmaya ve birbirini sevmeye bir davet içerir. İnsanların kendine özgü kırılganlığı gibi felsefi motiflerin, mutluluğunu (Catullus, öpücüklerinin sayısı tam olarak bilinmesin diye kendini ve sevgilisini başkalarını şaşırtmaya teşvik eder) gizlemeyi başaramayanlara yöneltilebilecek "kem göz" suçlaması gibi doğrudan halka özgü batıl inançlarla bir araya getirildiği bu şiir, herkesi bekleyen ölümün tek panzehiri olarak hem neşeli hem de ıstırap verici aşk davetleriyle sona erer. *Carmen* 85'in *Odi et amo*'su [Nefret ediyorum ve Seviyorum] ruhsal karmaşaya, çatışan duygulara küçük bir anıt niteliğindedir ve şair kendi çalkantılı ruh hali içerisinde bu duygular için eşit yurttaşlık hakları talep eder.

Yeni ahlak ve ifade çeşitliliği

Bkz. *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Cornelius Nepos ve Örf ile Âdetlerin Göreciliği*, s. 847; *Aşk* Elegia'*sı: Roma'ya Özgü Bir Edebi Tür*, s. 864

Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler

Mario Lentano

İç savaşın muharebe alanlarına kadar uzanan bireysel ve doğrudan siyasi sorumluluklarını, Roma dünyasında eşsiz bir kültürel faaliyetle ve çeşitli bilgi alanlarında yazı yazmayla uzlaştırmayı Varro kadar iyi başaran insan sayısı çok azdır. Caesar'ın ölümü sonrasında Roma'da açılan ilk halk kütüphanesinde hayatta olan siyasetçilerden bir tek onun portresinin yer alması, olağanüstü entelektüel konumunun bir göstergesidir. Varro'nun engin edebi üretiminden geriye kalan çok az örnek arasında tarım arazilerinin idaresi konusunda bir inceleme eseri ile Latin dili konusunda, Roma'nın ilk gramer ve dilbilimi sözlüğünü içeren bir eserin küçük bir kısmı vardır.

Kitaplar ve Siyaset Arasında Geçen Bir Hayat

Marcus Terentius Varro, tüm zamanların en büyük Romalı aydınıdır: ansiklopedik düzeyde bilgiye sahip, bilginin neredeyse tüm alanlarında eserler yazmış alim bir yazardır ve kuşaklar boyu edebiyatçılar ondan kapsamlı bir şekilde faydalanmıştır; ancak engin edebi üretiminde geriye eksiksiz olarak sadece tarım ve hayvancılığı konu alan üç kitaplık bir diyalog olan *De re rustica* [*Tarım Üzerine*] ile aslen 25 kitaptan oluşan *De lingua latina*'nın [*Latin Dili Üzerine*] 5-10. arası kitapları kalmıştır. Gramer konusunda inceleme eserleri, edebi eleştiri, felsefe, matematik, teoloji konulu yazıları, satirler dahil bütün diğer eserlerinden geriye birkaç fragmandan ve Varro'dan faydalanmış yazarlardan elde ettiğimiz dolaylı bilgilerden başka bir şey kalmamıştır. Varro, son derece yoğun entelektüel faaliyetlerine rağmen, Roma Cumhuriyeti'nin son yüzyılındaki karmaşık olaylara da büyük ölçüde dahil olmuştur: son derece zengindir, toprak ve *villa*

İlk halk kütüphanesi

sahibidir ve Latium bölgesinin en eski, en geleneksel özüne bağlıdır (Reate'de [Rieti] sayısız araziye sahip olduğundan, MÖ 116'da Roma'da doğmuş olmasına rağmen Reatinus lakabıyla bilinir), dolayısıyla doğal olarak seçkin sınıfın muhafazakâr kanadının yanında yer alır; önce Sulla, sonra da Pompeius'u tutar, MÖ 86'ya doğru *quaestor* olur, sonrasında *pleb*'lerin *tribunus*'u ve *praetor* olarak atanır; MÖ 67'de korsanlara karşı yürütülen seferde, sonra da Caesar'a karşı iç savaşta Pompeius'un yanında yer alır; MÖ 49'da Caesar tarafından İspanya'da yenilgiye uğratılır, affedilir ve Roma'nın ilk halk kütüphanesini kurmakla görevlendirilir, ancak *dictator*'un öldürülmesiyle bu plan suya düşer; *triumvir*'ler döneminde Roma'dan sürülür, ama kurtulmayı başarır ve MÖ 39 yılında eski Caesar yanlısı Asinius Pollio tarafından açılan halk kütüphanesinde hayatta olan siyasetçiler arasında bir portre ile onurlandırılan tek kişidir. Augustus iktidara geldiğinde çok yaşlı olan Varro, MÖ 27'de neredeyse doksan yaşında ölür.

Varro'nun Kırsal Bölgesi

MÖ 37'de yazılmış olan *De re rustica*, Yaşlı Cato'nun *De agri cultura* [*Tarım Üzerine*] eserini de içeren bir el yazması yoluyla günümüze ulaşmıştır: Antikçağda bu iki edebiyatçının devasa üretiminden, somut fayda sağlanabilecek bu iki metnin muhafaza edilmesine karar verilmiştir. *De re rustica* üç kitaptan halinde bir diyalogdur: ilk kitapta bir tarım arazisinin nasıl idare edilmesi gerektiği konusunda genel bilgiler sunulmuştur, ikinci kitap hayvancılığa, üçüncü kitap da çiftlik hayvanlarının ayrıntılı tasvirine ayrılmıştır.

Eser çiftçilere değil de kırsal bölgenin hem dinlenme yeri hem de önemli bir gelir kaynağı teşkil ettiği aristokratlara yönelik olarak yazılmıştır; kölelerin idaresi, tarım aletleri ve balık ile kuş yetiştiriciliğinin en akılcı şekilleri konusunda öğretiler sunmanın yanı sıra, kırsal bölgenin ekonomik verimine ve estetik faydasına eşit derecede önem veren bir bağlamda Varro'nun Casinum'da [Cassino] sahip olduğu lüks villa da tasvir edilmiştir. Varro'nun eseri ile Cato'nunki arasında edebi stil açısından farklılıklar vardır: Cato'nun tarzı son derece kuru ve yalınken ve sürekli tekrarlanan emir kipi yoluyla sunulan öğretilerden ibaretken, Varro'nun diyaloga dayalı dili özenlidir, çeşitlilik gösterir, hem kaynak incelemesini hem de şahsi ve doğrudan deneyimi temel alır.

***Villa*'nın yönetimi**

De lingua latina

De lingua latina'yı oluşturan 25 kitap, Roma'nın ilk geniş kapsamlı Latince etimoloji, morfoloji ve sentaks freski niteliğindeydi. Günümüze ulaşan kitaplardan ilk üçü (5-7) etimolojiyi konu alır; Varro bu alanda dört olası araştırma düzeyi belirler: bütün konuşmacıların erişebileceği şeffaf etimoloji; filologların şiirsel metinleri izah ederken uyguladıkları etimo-

Etimoloji

loji; Stoacılar başta olmak üzere sadece filozofların erişebildiği, dilsel gösterge ile gösterilen arasındaki zorunlu bağıntıyı tespit eden etimoloji; ve Varro'ya göre neredeyse erişilmez olan ve dilin kökenine uzanan etimoloji.

Yazar somut örnekler verirken bir kelimenin zaman içindeki varyasyonlarını belirleyen mekanizmaları tespit eder, Latinceyi sürekli olarak Yunancayla (çünkü ona göre Latince Yunancadan türemiştir) ve İtalyan lehçelerle karşılaştırmanın zorunluluğunu öne sürer, kelimelerin anlamının tarih boyunca nasıl değiştiğini belgeler.

8-10 sayılı kitaplarda ise kuralların önceliğini temel alan "analojist" kuramlar ile kullanımın daha belirleyici olduğunu öne süren "anomalist" kuramlar arasındaki kıyaslama konu edilir.

Varro iki modeli uzlaştırmayı önerir: isimlerin dayatılması belirli bir düzeyde keyfilik anlamına gelir, ama isimlerle yüklemlerin çekim ekleri düzenli bir çekim ilkesinin varlığını gerektirir, ki o da gramerin varolması için olmazsa olmazdır.

Antropolog Varro

"Biz aynı şehrin içinde yabancılar gibi dolanırken, kim olduğumuzu ve nerede olduğumuzu senin sayende öğrendik": Cicero'nun bu görüşü, Varro'nun çağdaşlarının Roma'nın tarihini, coğrafyasını, siyasi ve dini kurumlarını kapsamlı bir şekilde konu alan anıtsal eseri *Antiquitates rerum humanarum et divinarum*'u [*Beşeri ve Tanrısal Şeylerin Eskiliği*] ne gözle gördüklerini yansıtır. Varro bir anlamda Eski Roma'nın en ileri düzey antropoloğudur: "başka" kültürleri değil, kendi kültürünü inceler, gelenekleri, örf ve âdetleri, haberleri, maddi kültürü derlemeye çalışır.

Antiquitates

Varro'nun araştırmaları tarafsız olmaktan uzaktır: Varro'ya göre Latin kültürü bütün diğer kültürlerden üstündür ve Arkaik dönem Roma'sı tutumluluk, devlet anlayışı ve askeri cesaret açısından eşsiz bir örnek teşkil eder.

Yazarın eserin ikinci kısmı olan *Antiquitates rerum divinarum*'da [*Tanrısal Şeylerin Eskiliği*] öne sürdüğü tezler konusunda daha çok bilgi sahibiyiz, çünkü Hıristiyan yazarlar bu tezleri sıklıkla ele alıp eleştirmişlerdir: Varro eserin bu bölümünde Roma'nın en eski dini, kültleri, törenleri, kutsal takvimdeki bayramlar, rahipler ve tapınaklar konusunda çeşitli bilgiler sunmanın yanı sıra, şairlerin mitlerinden oluşan "hayali" teoloji, filozofların tanrılar konusundaki görüşlerini kapsayan "doğal" teoloji ve geleneklere saygı ve toplumsal kontrol amacıyla uygulanan şehrin kültleriyle, diniyle bağlantılı "kentsel" teolojiyi birbirlerinden kuramsal olarak ayırt eder. Varro, eserinin neredeyse tamamıyla yok olmuş olmasına rağmen, kendinden sonraki kültür üzerinde çok etkili olmuştur: Roma'nın MÖ 753'te kurulduğunu kesin olarak belirlemiş, Plautus'un günümüze ulaşan 21 komedyasını onlarca sahte eserin arasından tespit etmiş, günümüzde liselerde kullanılan gramer ve morfoloji sözlüğünü icat etmiştir.

Farklı teolojiler

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Retorikten Siyasete Cicero

Mario Lentano

Cicero denince akla her şeyden önce olağanüstü bir belagat yeteneği ve kültürlü Avrupa'nın Latince konuşmaya devam ettiği yüzyıllar boyunca bir referans noktası olmayı sürdüren bir dil ve stil örneği gelir. Ancak Cicero bundan çok daha fazlasıdır: Yunan felsefesinin Roma'da yayılması için yorulmak bilmeden uğraş verir, döneminin çalkantılı olaylarına aktif olarak dahil olur, olağanüstü bir siyaset kuramcısıdır, aristokratik Roma Cumhuriyeti'nin yuvarlanmakta olduğu uçurumdan bir kaçış yolu bulmak için çabalar. Cicero'nun mektupları da Antikçağın en zengin derlemesi olup, bir insanlık anıtının günümüze ulaşmasına ve Cicero'nun en samimi yönlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Arpinum'dan Roma'ya

Marcus Tullius Cicero, MÖ II ila I. yüzyıllar arasında yaşamış önemli bir general ve siyaset adamı olan Gaius Marius'un doğum yeri olarak ün salmış, Latium'un aşağı kısmında yer alan Arpinum'un *equites* sınıfından bir ailenin oğlu olarak doğmuştur. Geleceğin hatibi retorik ve felsefe konusunda eksiksiz bir eğitim aldıktan sonra Yunanistan'a yolculuk yapar, en iyi hocalarla haşır neşir olur ve bu arada Roma'da, desteği aristokrat kökenli olmayan ama siyasi kariyer sahibi olmak isteyen bir *homo novus* [yeni insan] için elzem olan seçkin sınıfın bazı üyeleriyle önemli dostluklar kurar.

Cicero hatip olarak ilk önemli konuşmasını, Sulla'nın ultra-oligarşik diktatörlüğü sırasında yapar: genç avukat, iktidar sahibinin çevresinde toplanan a-

racılara ve sonradan görmelere karşı tavır almaktan çekinmez; Sulla'nın rejimi daha sonraları da siyasi açıdan ılımlı olan ama otoriter kestirmelere karşı olan Cicero'nun eleştirilerinin hedefi olmaya devam edecektir. Cicero MÖ 75'te Sicilya'da, Lilybaeum'da *quaestor* olarak faaliyet gösterirken sergilediği titiz idareci kabiliyetiyle yerel halkın takdirini kazanır; böylelikle yolsuzluğa karışan vali Gaius Verres MÖ 70 yılında mahkemeye çıkarıldığında halk Cicero'nun kovuşturma görevini üstlenmesini ister. Verres'in yargılanması Cicero'nun en parlak faaliyetlerinden biri için vesile olur: Cicero'nun eski valiye karşı topladığı kanıtlar o kadar ciddidir ki Verres yargılanmak yerine sürgüne gitmeyi kabul eder; ancak Cicero, toplanan devasa miktarda kanıtı, hem mahkeme söylevleri alanında anıtsal bir eser hem de eyalet valisinin yolsuzluklarına (hayatı boyunca duyarlı olacağı bir konu) karşı siyasi bir manifesto niteliğindeki *In Verrem*'de [*Verres'e Karşı*] yine de yayınlamaya karar verir. MÖ 60'lı yıllarda Cicero'nun kariyeri hızla ilerlemeye devam eder: MÖ 69'da *aedilis*, MÖ 66'da *praetor* seçilir; başlangıçta Sulla yanlısı olup MÖ 70'te *consul* olan ve yirmi yıldır Roma topraklarını tehdit eden Pontos kralı Mithradates'i nihai olarak yenilgiye uğratacak ordunun başına geçen General Gnaeus Pompeius'un yanında yer alır: Cicero ilk siyasi söylevini onu desteklemek için verir (*pro lege Manilia [Manilius'un Yasasının Savunması]* veya *Pompeius'un Yetkisi Hakkında*). Sonraki iki yılı *consul* görevi için titizlikle hazırlanarak geçirir; kısmen yine eski bir Sulla yanlısı olan, sürgünler sayesinde zengin olup daha sonra sefalete düşen, ordunun yardımıyla iktidarı ele geçirme planları yaptığından şüphelenilen Catilina'nın isyana teşvik faaliyetlerinden duyulan endişeden dolayı, Arpinumlu *homo novus* geniş kitlelerin onayını alır. Cicero MÖ 63 yılında *consul* tayin edilir: 43 yaşındadır, yani Sulla'nın yürürlüğe soktuğu yasalar doğrultusunda bu görev için gerekli asgari yaştadır.

Verres'in yargılanması

Bir Vatan Kurtarıcısının Yükselişi ve Düşüşü

O yılın başında Cicero, *tribunus* Rullus'un, kamuya ait toprakların mülk sahibi olmayanlar arasında dağıtılmasına yönelik, toprak sahibi aristokrasinin karşı çıktığı ve hepsi de başarısızlığa uğrayan girişimlerden biri olan tarım yasası tasarısına karşı söylevler verir; ama MÖ 63 yılında asıl Catilina komplosunun meydana geldiği yıldır. Bir ihbar sonucunda Catilina'nın isyancı planından haberdar olan Cicero bu duruma enerjik bir şekilde tepki verir; Catilina'nın işbirlikçileri tutuklanır, komplonun lideri Etruria'ya sığınmak zorunda kalır ve MÖ 62'de burada öldürülür. Cicero bu dönemde dört *Catilina Söylevi* yoluyla kurumların karşı karşıya kaldığı bu tehdidi senatoya ve halka ilan eder, komplonun ortaya çıkarıldığını ve liderlerinin tutuklandığını haber verir, Catilina yanlılarına ibretlik ceza verilmesinden yana olduğunu belirtir: Cicero, *consul* olarak görevinin zir-

***Consul* görevi ve Catilina komplosu**

vesini teşkil eden bu dönemden hayatının geri kalan bölümünde daima guru duyacak, filozof Seneca da bir yüzyıl sonra ondan söz ederken "haksız değildi, ama ölçüden yoksundu" diyecektir.

Ancak Cicero'nun şanı kısa ömürlüdür: aristokrat cumhuriyetin en ağır kriz döneminde gelişen olaylar Cicero'yu önce aşar sonra da devirir. MÖ 60'da Caesar, Pompeius ve Crassus, "birinci triumvir'lik" olarak bilinen antlaşmaya varır; Cicero'ya bu antlaşmaya dahil olması için teklif götürüldüğü ama bu teklifi reddettiği anlatılır; aslında *triumvir*'lerin egemenliği saygın *consul*'un dışlanmasına neden olur ve sonuçta, MÖ 58'de *pleb tribunus*'u Clodius, bir Roma yurttaşını yargılamadan ölüm cezasına çarptırmış herkesin sürülmesini öngören *ad personam* [belirli bir kişiye yönelik] yasayı yürürlüğe sokunca, Catilina yanlılarını ölüme mahkûm eden Cicero sürgün edilir. Yunanistan'da geçirdiği 17 ay, hayatının en karanlık dönemidir; derken siyasi tabloda yer alan değişiklikler onun lehine gelişir; Cicero'nun sürgününe karar veren Caesar, Galya'yı fethetme amaçlı seferine çıkarken kendini güvenceye almak isterken, Caesar'ın giderek güç kazanmasından endişelenen Pompeius, *triumvir*'liğin çöküşü durumunda Cicero'yu olası bir müttefik olarak görüp onu geri çağırmaya karar verir. Cicero Roma'ya döndüğünde senatoya ve halka teşekkür etmek amacıyla bir dizi söylev verir ve Roma'dan ayrılışının hemen sonrasında yıkılan evinin iade edilmesi için mücadele eder.

Birinci *triumvir*'lik dönemi ve sürgün

Pro Caelio [*Caelius'un Savunması*] ve *Pro Roscio Amerino* [*Roscius Amerinus'un Savunması*] adlı iki söylev ise MÖ 56'ya tarihlendirilir: harikulade bir eser olan ilkinde Cicero karmaşık bir uluslararası komployu Caelius'a karşı eski sevgilisi, güzel ama ahlaksız Clodia tarafından yapılan sefil bir intikam planına dönüştürmeyi başarır; önemli bir siyasi manifesto niteliğindeki *Pro Roscio Amerino* ise yakın tarihin kısa ama dolu dolu bir bölümünü içerir ve Cicero burada, bütün üst düzey sınıfların kurulu düzen çevresinde toplanmasını öngören *concordia ordinum* idealini ele alır. Cicero, siyasi gerilimin Caesar ile Pompeius'un arasının açılmasına neden olduğu sonraki yıllarda kendini edebiyata verir. MÖ 52'de Clodius'u taammüden öldürmekle suçlanan Milo'yu savunur; günümüze ulaşan söylev hitabet alanında bir başyapıttır, ancak Cicero aslında o yıl "tek başına *consul*" olan Pompeius'un askerlerinin etrafını sardığı mahkemede zorlukla konuşur ve söylevini tamamlayamaz. MÖ 51-50 arasında pek rağbet görmeyen bir eyalet valiliği görevi onun yardımına yetişir ve Cicero [Cilicia valisi olarak] Anadolu'ya gider; Cicero Roma'ya döndüğünde artık yeni bir iç savaş başlamak üzeredir.

Concordia ordinum

Son Mücadele

MÖ 49 yılının Ocak ayında Caesar Rubicon nehrini geçerek Pompeius ile nihai mücadeleyi başlatır. Cicero şüphe içindedir: sonuçta Pompeius'un yanında yer alır, ama aslında her ikisinin de iktidarı bireysel olarak ele geçirmek istediğinin bilincindedir. Pompeius yanlıları yenilgiye uğrayınca Caesar tarafından bağışlanan Cicero, *dictator* tarafından affedilmeyi uman bazı eski Pompeius yanlılarının savunma konuşmalarını yapar; 15 Mart sonrasında ise (bazıları onu Caesar'ın ölümünün ardındaki gizli güç olmakla suçlarken) hayatına mal olacak siyasi mücadeleye büyük bir şevkle girişir. Cicero'nun eleştirilerinin yeni hedefi, Caesar'ın generallerinden biri olup onun siyasi mirasını üstlenmeye niyetli Marcus Antonius'tur; yaşlı Cicero on dört söylevden oluşan ve başlıkları itibarıyla Atinalı hatip Demosthenes'in (MÖ 384-322) Makedonya kralı II. Philippos'a yönelttiği şiddetli eleştirileri çağrıştıran *Philippicae* lafıyla onu hedef alır.

Antonius'a karşı *Philippicae Söylevleri*

Cicero amansız düşmanını yenmek için Caesar'ın üvey oğlu Octavianus'u desteklemeye razıdır, ama Octavianus da siyaset-savaş sahnesine adım atarken kendisini senato yanlısı olarak gösterir; bu strateji başlangıçta meyve verir gibidir; ama MÖ 43 yılının yazında Octavianus önce silah zoruyla senatonun kendisini *consul* atamasını sağlar, sonra Antonius ve bir başka eski Caesar yanlısı olan Lepidus'la birlikte "ikinci triumvir'lik" için antlaşmaya varır; bu artık güçlüler arası gizli bir antlaşma değil, beş yıllık olağanüstü bir idari makam niteliğindedir. *Triumvir*'ler kendilerine Sulla'yı örnek alarak ilk iş uzun bir sürgün listesi hazırlarlar ve listenin başında Antonius'un nefret ettiği, Octavianus'un da kurtaramadığı veya kurtarmak istemediği Cicero'nun adı yer alır. MÖ 43 yılının 7 Aralık günü hatip Cicero Gaeta kumsalından kaçmaya çalışırken yakalanır, kesilen başı ve elleri, tam yirmi yıl önce vatanın kurtarıcısı ilan edildiği *Forum*'un platformunda sergilenir.

İkinci *triumvir*'lik ve Cicero'nun ölümü

Söylev Sanatının Teorisyeni

Cicero tüm zamanların en büyük hatibidir: dili kullanım tarzındaki olağanüstü esnekliği, engin kültürü ve ironiden kedere, saldırganlıktan sofistike zarafete her türlü tonu uygulama kabiliyeti her türlü söylevinin, hukuki veya siyasi amaçlarının ötesinde birer başyapıta dönüşmesini sağlar.

Ancak Cicero aynı zamanda söylev sanatının teorisyenidir de: siyaset alanında olduğu üzere, belagat alanında da somut deneyimlerine entelektüel düşünceler eşlik eder ve birbirini desteklerler. Cicero, *Forum*'da ilk söylevini verdiği sıralarda belagatle bağlantılı faaliyetlerin ilki olan "yaratıcılık" konusuna, yani her türlü dava için en ikna edici argümanları bulma kabiliyetine adan-

mış, iki kitaptan oluşan *De inventione* [*Yaratıcılık Üzerine*] adlı kılavuzdur; diğer teknik-didaktik içerikli eserler ise 50'li yılların ikinci yarısında veya Caesar'ın diktatörlüğü sırasında siyasi faaliyetlerden uzak kaldığı dönemlere aittir: *Orator*'da [*Hatip*] belagatin stilleri ve amaçları tartışılır ve nesir metinlerin ritmi kapsamlı bir şekilde ele alınır; *De optimo genere oratorum* [*En İyi Hatipler Üzerine*], belagat stilinin en üstün örneği olarak sunulan Demosthenes'in ünlü bir söylevinin Latince versiyonuna önsöz görevi görür; *Partitiones oratoriae* [*Belagatin Kısımları*] belagatin kısımlarını konu alan bir diyalogdan ibarettir; *Topica*'da da hatiplerin yaratıcılık için başvurabilecekleri "klişeler" ele alınmıştır.

Retorik konulu inceleme eserleri

Cicero'nun retorik konulu inceleme eserleri arasında en önemlileri *De oratore* [*Hatipler Üzerine*] ve *Brutus*'tur. İlki MÖ 55'te yazılmış, ama MÖ 91'de, yani iç savaşın arifesinde geçen, üç kitaptan oluşan bir diyalogdur: diyalogun karakterleri Cicero'dan önceki kuşağın en büyük hatipleri olan Antonius ile Crassus'tur. *De oratore* birçok özelliğe sahiptir: faaliyetleri konusunda yazılı örnekler olmadığından unutulma riski taşıyan ünlü belagat ustaları hatırlatılır; Marius ile Sulla arasındaki iç savaş sonucunda yıkılacak olan cumhuriyet özlemle tasvir edilir; yaratıcılıktan kelimelerin dizilimine, stilden hafızaya, ve söylevin icra şekline kadar belagatin farklı kısımları anlatılır. Bu eser her şeyden önce, Cicero'nun kendi mükemmel hatip idealini tasvir ettiği bir diyalogdur: mükemmel hatip, belagat konusunda usta olmanın ve müthiş doğal yetenek sahibi olmanın yanı sıra, sanatı, hukuk, edebiyat, felsefe ve tarihi kapsayan engin bir kültürle beslenen, her alanda bilgi sahibi bir entelektüel olmalıdır; diyalogda bu ideali savunan Crassus ise de, Cicero asıl örneğin kendisi olduğuna inanır.

Mükemmel hatip ideali

Brutus ise, Latin edebiyatının retorik açısından yazılmış dahiyane bir tarihidir: Cicero, MÖ 46'da yazdığı ve Caesar'ın müstakbel katiline adadığı kitapta, büyük ölçüde sonradan kaybolmuş veya ender bulunan malzemeleri araştırıp derleyerek ve okuyarak, Roma'da belagat alanında başlangıçtan kendi dönemine kadar yaşanan olayları ve belli başlı şahsiyetleri ele alır. *Brutus*'ta tasvir edilen ve giderek yükselen sürecin zirvesinde yine Cicero'nun kendi yer alır: birbirini izleyen onlarca hatibin ana özellikleri, kendilerine özgü stilleri ve edebi tercihleri çok ayrıntılı ve zeki bir şekilde tasvir edilmiştir.

Belagat tarihi ve eleştirisi

Siyasi Düşünceleri

Cicero MÖ 55-51 arasında siyaset alanındaki en önemli eseri olan *Devlet Üzerine*'yi yazmaya odaklanır. Yunan düşüncesinde en iyi devlet yönetim biçimi ve farklı yönetim biçimlerinin sınıflandırılması çok eskilere uzanan bir gelenek teşkil eder: bu geleneğin bilincinde olan Cicero bu konuyu farklı bir biçimde ve farklı amaçlarla yeniden ele alır: *Devlet Üzerine*, MÖ 129 yılında ge-

çen, baş rollerinde Scipio Aemilianus ve Gaius Lelius gibi siyasi bilgileri ve kültürel kapsamlarıyla dikkat çeken şahsiyetlerin yer aldığı bir diyalogdur; ancak bu kişiler soyut modelleri incelemek yerine Roma'nın somut tarihini ve kendine özgü yönetim biçiminin nasıl geliştiğini ele alırlar; *Devlet Üzerine* ayrıca militan bir eserdir, çünkü Cicero aristokrat cumhuriyetin içinde bulunduğu kriz hali konusunda tavrını ortaya koyar ve olası çıkış yolları önerir. Ortaya çıkan inceleme eseri son derece orijinaldir: Roma, toprak sahibi sınıfların devlet yönetiminde yer almasını temin ederken halkın da yönetime dahil olmasına izin veren ama "sayıca üstün olanların sahip oldukları yetki açısından da üstün olmalarını" engelleyen dikkatli bir güçler dengesine dayalı karma yönetimin harika bir örneğini teşkil eder. Eserin neredeyse eksiksiz olarak günümüze ulaşmış olan ilk iki kitabı bu düşüncelere ayrılmıştır; neredeyse tamamıyla yok olmuş olan üçüncü, dördüncü ve beşinci kitaplarda ise *princeps* veya *rector rei publicae* [devletin lideri] tasvir edilmiştir: bu figürün zor dönemlerde devlete liderlik etmesi, ama aristokrat senatörlerin temsilcisi olarak daima cumhuriyet yönetimin sınırları içerisinde yer alması gereklidir.

Karma yönetim

Devlet Üzerine'nin altıncı ve son kitabı, *Scipio'nun Rüyası*'yla sona erer: diyalogun baş kahramanının anlattığı, yirmi yıl önce gördüğü bir rüyaya göre dedesi Scipio Africanus ile babası Lucius Aemilius Paullus ona devleti korumak ve güçlendirmek için çaba gösterenleri ebediyetin beklediğini söyler. Böylece ruhun ölümsüzlüğüne dair kadim Platoncu doktrin, Roma'nın seçkin sınıfına yönelik, ısmarlama bir öte dünya imgesiyle birleşmiş olur. Beş kitabından sadece üçünün günümüze ulaştığı *De legibus*'un [*Yasalar Üzerine*] kapsamı daha dardır. Yazıldığı MÖ 52 yılını konu alan bu inceleme eserinde, doğa yasaları doktrininin ve pozitif normlarla bağıntılarının açıklandığı genel bir giriş bölümünden sonra hem din hem de dindışı alanda en iyi yasalar ele alınır.

Somnium Scipionis

Cicero'nun mektuplarından da söz etmek gerekir: Antikçağa ait eserlerdeki alıntılar yoluyla bilgi sahibi olduğumuz başka derlemelerin ortadan kaybolduğu göz önüne alınırsa, çok miktarda olan bu mektuplardan geriye sadece ufak bir kısmı kalmıştır, ancak sayıları yine de çok yüksektir. Günümüze ulaşan 900 kadar mektup 16 kitap haline toplanmıştır: aralarında hayatı boyunca dostu ve sırdaşı olan Atticus'a, diğer dostlarına, meslektaşlara, çeşitli muhataplarına yazılmış mektuplar, ayrıca kardeşi Quintus'a yazılmış üç, Marcus Brutus'a da iki mektup vardır. Mektuplar Cicero'nun *consul* olması ile ölümü arasındaki Roma'nın yirmi yıllık tarihini neredeyse gün be gün izlememize izin veren önemli bir tarihi (ve dilbilimsel) kaynak teşkil etmenin yanı sıra, yazarın edebi bir eserde yansıtamayacağı duygularının, kibrinin, zayıf yönlerinin ve arzularının samimi bir şekilde ortaya çıkmasına vesile olan bir insanlık anıtı niteliğindedir.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Cornelius Nepos ve Örf ile Âdetlerin Göreciliği*, s. 847

Sallustius ve Kriz Hali Üzerine Düşünceler

Mario Lentano

Sallustius, içinde yaşadığı dönem gibi çalkantılı, inişli, çıkışlı bir hayat yaşar; siyasi idolü olan Caesar'ın ölümünden sonra kendini tarihyazımına adamaya karar verir ve Roma tarihi konusundaki hayal kırıklıklarını iki az ama öz monografide sunar; Roma'nın tarihi, uzun zamandır önü alınamaz gibi görünen bir çöküş halindedir ve Sallustius bu konuyu derinlemesine ele alırken bu çöküşü giderek daha eskilere dayandırır. Bu bataklıkta tek tük isimler öne çıkar: Catilina komplosu döneminde Caesar ile Genç Cato, Jugurtha ile savaş sırasında unvanı olmayan ama geleneksel aristokrasinin artık vazgeçtiği sapasağlam ve çıkarsız ahlakın savunucusu, homus novus Gaius Marius.

Şan ve Toz

Gaius Sallustius Crispus, MÖ 86'da Sabina'da, Amiternum'da doğar. Ailesi bölgenin ileri gelenleri arasında yer almış olabilir, ama Sallustius'un aristokratik soydan olmayan *homo novus* [yeni insan] durumu siyaset kariyerine adım atmasına engel olmaz ve Sallustius MÖ 52'de *pleb tribunus*'u seçilir. Ancak iki yıl sonra ilk talihsizliğini yaşar ve *censor*'lar, muhtemelen destekçisi olduğu Caesar'ı hedef almak için Sallustius'u ahlaksızlık suçlamasıyla senatodan kovarlar; ama MÖ 48'de senatoya dönüşü de, Pompeius yanlılarına karşı zafer kazanan Caesar sayesinde olacaktır. Sallustius ertesi yıl *praetor* tayin edilir, ardından Pompeius'u destekleyen kral Juba'nın elinden alınan topraklara kurulan *Africa Nova* [Yeni Afrika] eyaletinin

Horti Sallustiani

valiliğine atanır. Bu makamdayken görevi suistimalle suçlanır ve muhtemelen yine Caesar sayesinde aklanır; öte yandan Roma valilerinin çoğunda söz konusu olduğu üzere, hatırı sayılır bir servet edinmiş olması imkânsız değildir, zira Roma'ya döndüğünde sonradan *Horti Sallustiani* adıyla bilinecek olan büyük parkı satın alır. 15 Mart'tan sonra da siyaset hayatından çekilerek kendini tarihyazımına adar; muhtemelen MÖ 35'te ölür.

Eserleri

Sallustius'tan geriye *De coniuratione Catilinae* [*Katilina Komplosu*] ve *Bellum Iugurthinum* [*Jugurtha Savaşı*] adlı iki monografisi kalmıştır. Roma tarihyazımı geleneğine, genelde mitolojik kuruluşundan itibaren olmak üzere her yıl şehirde meydana gelen olayların anlatıldığı yıllık türü hakimdir; ancak daha kısa sürelerin, hatta tek bir savaşın ele alındığı monografi türü de bilinmiyor değildir, yüzyılın ilk yarısında faaliyet gösteren Sempronius Asellio ve Lucius Sisenna gibi iki ünlü tarihçi de bu türü kullanmayı seçmiştir. Sallustius'un günümüze sadece bazı fragmanları ulaşmış olan son eseri *Historiae* da [*Tarih*] yakın tarihin on yıllık dönemine adanmıştır.

Krizin Teşhisi

Sallustius'un monografileri sayısız ortak noktaya sahiptir: her ikisinin de başında, yazarın tarihyazımına kendini adama tercihini gerekçelendirdiği, kendisini hayal kırıklığına uğratan siyasi deneyiminden söz ettiği ve onunla arasına mesafe koyduğu ve çağdaş toplumun umut vermeyen tablosunu çizdiği uzun bir önsöz yer alır; her iki eserde olayların anlatımına farklı uzunluklarda aralar verilerek tabloya bakış açısı genişletilir, Roma tarihinin belli başlı eğilimleri tarif edilir ve anlatılan olaylar gerekçelendirilir. En önemlisi, bu tarih eserlerinin temel ihtiyacı aynıdır: Roma'nın uzun bir süredir mücadele ettiği ve Caesar'ın rejiminin bile etkili bir çözüm bulamadığı kriz halinin açıklanması gereklidir. Roma'nın yakın dönem tarihinin uzun bir krizin tarihi olarak algılanması, Sallustius'tan çok öncesine aittir, hatta tarihyazımının doğuşuyla ortaya çıkar: Yaşlı Cato'ya göre çöküş kendi döneminde başlamıştır; sonraki yıllarda tarihçiler bir dönüm noktası, tarihin sarkacının yön değiştirdiği anı belirlemeye çalışırlar; zaman içinde bir yüzyıldan uzun bir süredir Akdeniz'de hâkimiyet için Roma'yla mücadele eden ve onun varlığını tehlikeye atan Kartaca'nın yok edildiği tarih olan MÖ 146 tespit edilir. O düşman ve yarattığı korku toplumu bir arada tutmaya katkıda bulunmuş, bireysel çıkarların bu kadar ciddi bir tehdit altındaki kolektif çıkarlara üstün olmasını engellemişti; ancak *metus hostilis*, yani düşman korkusu ortadan kalkınca bireysel hırslar öne çıkmış, taraf zihniyeti baskın çıkmış, yönetici sınıf tek amacı eyaletler hesabına servet edinmek ve statükonun değişmesini engelleyerek kendi varlığını sürdürmek olan bir çeteye dönüşmüştü. Sallustius da bu yorum paradigmasına katılır: *De*

MÖ 146: Kartaca'nın yıkılması

coniuratione Catilinae'ın da, *Bellum Iugurthinum*'un da ek bölümlerinde Arkaik dönem Roma'sı toplumsal erdem ve ortak faydaya adanmışlık örneği olarak sunulur; fethedilen ülkeler bile başlangıçta dengeli ve adil bir şekilde yönetilir, boyun eğdirilen tebaya saygı gösterilir.

Ancak Kartaca'nın yenilgiye uğramasıyla çöküş dönemi başlar: fetihlerin temin ettiği genel zenginleşme Sallustius'a göre öncesinde sağlıklı olan bir bedene aşılanan ilk zehirdir; hırs beraberinde lüks tutkusu gibi başka ahlaksızlıklar getirir ve zincirleme bir süreç sonucunda tebaa da "zalim ve dayanılmaz" bir güce tabi tutulur. Sallustius, Catilina'yı konu alan monografisinde süreci daha ayrıntılı bir şekilde anlatır: ilk olarak ortaya çıkan hırstır, ama henüz erdemle bazı bağları söz konusudur; nihai yozlaşma Sulla döneminde, özellikle Pontos kralı Mithradates'e karşı yürütülen seferler sırasında Roma birliklerinin Doğu kültürüyle uzun teması sonucunda gerçekleşir. Daha geç tarihli *Historiae*'da ise Sallustius'un kötümserliğinin Roma tarihinin daha eski dönemlerini de kapsadığı ve bu dönemlerin de kendi çağına hakim olan ahlaksızlıklardan yoksun olmadığı görülür. Monografiler bu önermeler temelinde, anlatılan olayların aslında sınırlı sayılabilecek nesnel önemlerinden ziyade, Roma'yı etkisi altına alan krizin dramatik bir şekilde tezahür ettiği örnekleri temsil etmelerinden dolayı seçilmiş mikro tarih segmentleri niteliğindedir.

Ahlaksızlıklar ve siyasi kriz

De coniuratione Catilinae

Geç Cumhuriyet döneminin en parlak dehalarından biri olan Cicero'nun *consul* olduğu MÖ 63 yılında, servetini kaybedip Sulla'nın sürgün kararları sonucunda zenginleşen, sonra yeniden yoksul kalan Lucius Sergius Catinina, hem borç içindeki aristokratlar hem de kentli pleb'ler arasından taraftar toplayarak bir isyan hareketi başlatır. Öncesinde *consul* olmak için çok uğraşan ama başaramayan Catilina'nın planladığı darbe dahilinde Cicero'nun ortadan kaldırılması, senatörlerin büyük kısmının katledilmesi ve iktidarın silah zoruyla ele geçirilmesi öngörülür; komplonun başarılı olması durumunda sonradan yer alacaklar daha muğlaktır: Catilina yanlıları çağdaş Roma'nın toplumsal eşitsizliğini, az sayıdaki kişinin korkunç zenginliğini, siyasi makamların liyakate kapalı olmasını ve iktidarın sınırlı sayıda insanın elinde toplanmasını şiddetle eleştirirler; ancak aslında tek istediklerinin o zenginlikte ve o iktidarda pay sahibi olmak olduğu anlaşılır. Sonuçta proje başarısızlığa uğrar; Catilina'nın işbirlikçilerinin çoğu tutuklanıp idam edilir; hareketin lideri Etruria'ya sığınır, ama MÖ 62 yılının başlarında burada ordu tarafından yakalanır ve ortadan kaldırılır. Cicero vatanı kurtardığı için yüceltilir, aristokrasi rahat bir nefes alır, ancak bu son derece hassas olayın perde arkası yıllarca tartışma konusu olmaya devam edecektir.

Sallustius'a göre Catilina komplosu hem Geç Cumhuriyet döneminde yaşanan krizin dramatik bir tezahürüdür hem de krizden olası bir çıkış noktası için olumsuz bir model teşkil eder: Catilina yanlılarının eleştirileri, bizzat Sallustius'un monografilerinin ek bölümlerinde sürekli yakındığı konularla örtüşürse de, sorunların çözümü için otoriter kestirmelere veya şiddete başvurmak kabul edilemez. Ancak monografilerin muhtemelen o kadar açık olmayan hedefleri de söz konusudur. Bu konuda hiçbir zaman kesin bilgi sahibi olamayacaksak da, Catilina'nın planlarına bizzat Caesar'ı da dahil etmiş olması mümkündür; MÖ 65 yılında planlanan ilk komploya göre eski Sulla yanlısı Crassus'un *dictator* olması ve Caesar'ın da onun yardımcısı olması öngörülüyordu. Ancak Sallustius merhum Caesar'ı Catilina ile işbirliği yapmış olma suçlamasından büyük bir ustalıkla aklar: Caesar senatoda Catilina'nın işbirlikçilerine verilecek ceza konusunda yaptığı konuşmada devleşen bir figür olarak tasvir edilir; bir yandan başkalarının önerdiği, aceleyle alınacak ölüm cezasını reddederken, bu isyan planına katılanlar konusunda yine de katı önlemler önerir.

Siyasi araç olarak şiddet kullanımına karşı

Bellum Iugurthinum ve *Historiae*

Beklenmedik bir şekilde, Pön savaşlarından beri Roma'ya tabi olan Kuzey Afrika'daki Numidia'nın kralı olan ve bulunduğu konumdan siyasi açıdan Roma'nın çıkarlarına büyük zarar verecek şekilde hareket eden Jugurtha'ya karşı yürütülen savaş, MÖ 111'de başlar ve yıllarca sürer: "Roma'da her şey satılıktır" cümlesini sık sık söylemekten zevk alan Numidia kralı, kendisine karşı gönderilen generalleri yolsuzluğa başvurarak elde eder; sonuçta yeni ortaya çıkan ve Jugurtha'nın politikalarından en büyük zararı gören *equites* [atlı] sınıfının isteğiyle komutan ilan edilen, kökeni aristokrat olmayan ama savaş konusunda son derece deneyimli olan *homo novus* [yeni insan] Gaius Marius (kısmen de yaveri ve müstakbel rakibi Lucius Sulla'nın kabiliyeti sayesinde) iki yıl içinde savaşı sona erdirmeyi başarır. Sallustius bir kez daha büyük önem taşıyan bir olayı konu almaya karar verir: Catilina'yı konu alan monografiye kıyasla bu eserde, senato aristokrasisi gibi tarihi işlevini artık yerine getirmiş, ama iktidara sıkı sıkı sarılmaya devam eden bir sosyal sınıfı bir bütün olarak ve daha açık bir şekilde mahkûm eder. *De coniuratione Catilinae*'ın son kısmına nasıl Caesar ile Genç Cato'nun paralel müdahaleleri hâkimse, *Bellum Iugurthinum*'da da Marius'un *consul* seçildiğinde verdiği uzun söylev öne çıkar: *homo novus*, temsilcisi olduğuna inandığı sınıfın, artık korkak hale gelmiş seçkin sınıfın tarihi görevini devralmasını ister; ancak bunu ifade ederken Marius'un temsilcisi olacağı yeni ilkeler adına değil de, ezelden beri Romalıların değerlerini temsil eden, ama geleneksel soylu sınıfın artık vazgeçtiği, cömertlik, kamu yararına adanmışlık, savaşta yiğitlik, bireysel zenginleşme karşısında kayıtsızlık gibi

Aristokratik senatör sınıfına eleştiriler

ilkelerin adına yapması çok önemlidir. Roma'da her zaman olduğu üzere, bütün devrimler geçmişe dönüş anlamına gelir veya öyle sunulur.

Sallustius'un tarihyazımı alanındaki son eserinde yine "devam eden tarih" modeli doğrultusunda MÖ 78'de Sulla'nın ölümünden MÖ 67 yılına kadar Roma'da yer alan olaylar anlatılır: dolayısıyla *Historiae*'da Catilina'nın komplosundan önceki olaylar açıklanarak anlatım ilk monografiye bağlanmış olunur. Bu eserden geriye 500 kadar fragman ulaşmıştır; öte yandan metinden alınıp ayrı eserler olarak aktarıldığı anlaşılan bazı söylevler ve iki mektup günümüze eksiksiz olarak ulaşmıştır. Bunlar arasında Sallustius'un Roma'nın tarihi düşmanı Kral Mithradates'in Parth kralı Arsaces'e yazdığını ve Roma emperyalizmini acımasız bir şekilde tasvir ettiğini hayal ettiği mektup çok ilginçtir: Romalıları harekete geçiren tek şey iktidar ve zenginlik hırsıdır; köleleri olmayan herkese düşman muamelesi yaparlar; ne insanların ne de tanrıların yasalarına saygı duyarlar; yoksullara da, zenginlere de boyun eğdirmeyi arzularlar. Romalıların yaptığı fetihlerin düşman gözünden anlatımı konusu önce Livius sonra da Tacitus tarafından Calgacus'un ünlü söylevinde yeniden işlenir; Roma tarihyazımının da, beklentileri boşa çıkaran bu dünya görüşünü paylaşmadıysa da en azından ona ses verdiği kabul edilmelidir.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Sulla'nın Yükselişinden Catilina Komplosuna*, s. 110; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; Tacitus, s. 904

"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar

Mario Lentano

Caesar Romalı fatihlerin en büyük, ama aynı zamanda en acımasız olanlarından biridir: Galya'nın istilası bir milyon ölüme yol açtığı gibi, bu sayıya Caesar'ın iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlanan uzun iç savaşın kurbanlarını da eklemek gerekir. Ama Caesar bir yandan da Roma tarihinin Geç Cumhuriyet döneminin belli başlı olayları konusundaki görüşlerini hem çağdaş hem de gelecek kuşaklara aktarılmasını amaçlayan iki anlatımın olağanüstü yazarıdır: açık ve net, mükemmel yazı şekli, Caesar'ın elde ettiği zaferler ve şahsi karizması sayesinde çeşitli durumlar ve kişiler üzerinde kurduğu akılcı hâkimiyeti yansıtır.

Siyasete Adanmış bir Hayat

Gaius Iulius Caesar MÖ 102 veya 100 yılında Roma'da, kadim bir soylu ailenin çocuğu olarak doğar. Siyasi kariyerine 60'lı yıllarda başlar: MÖ 69'da *quaestor* olur, MÖ 65'te *aedilis* tayin edilir, iki yıl sonra *pontifex maximus*'luğa, MÖ 62'de de *praetor*'luğa getirilir. Bu arada siyasi görüşleri de giderek olgunluk kazanır: aristokrasinin inatla karşı çıkmasına rağmen, Roma sisteminin kapsamlı düzeltmelere ihtiyacı vardır; dolayısıyla reform gerçekleştirmek için onları güç yoluyla dayatmak gereklidir. 60'lı yılların sonundan itibaren Caesar'ın faaliyetlerinin tamamı bu gücü adım adım inşa etmeye yöneliktir. MÖ 60 yılında o dönemin en önemli şahsiyetleri olan büyük general Pompeius ve son derece zengin Crassus ile bir antlaşmaya varır; "birinci *triumvir*'lik" [üç adam yönetimi] olarak bilinen bu antlaşmaya göre taraflar birbirlerinin çıkarlarına yardımcı olacaklardır. Böylece Caesar MÖ 59'da *consul*, ertesi yıl da günümüzde Fransa'nın güney kıyılarına denk gelen *Gallia Narbonensis*'in valisi olur. MÖ 58'de Caesar, bu eyaleti savunma bahanesiyle muhteşem bir fetih seferi başlatır ve iki yıl gibi kısa bir süre içinde Manş denizinin kıyılarına varır: Galya'nın tamamının fethedildiğinden emin olunca da MÖ 56'da iki ortağıyla bir araya gelmek üzere Lucca'ya gider. Galya'nın fethi aslında düşünüldüğü kadar nihai değildir ve MÖ 52'de kurnaz Vercingetorix'in liderliğinde patlak veren bir isyanla fetih projesi suya düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Nihai muharebe, Alesia adındaki müstahkem merkezin etrafında yer alır: Caesar'ın zaferleri arasında en zorlu olanı, ama aynı zamanda en belirleyici olanıdır. MÖ 51-50 arası ise son isyan merkezlerini bastırmakla geçecektir.

İç Savaştan Komploya

Bu arada Roma'nın siyaset sahnesinde birçok değişiklik yer almıştır. MÖ 53'te Crassus ölür, Caesar'ın giderek güçlenmesinden endişelenen Pompeius onunla olan ittifaktan giderek geri çekilir; 50'li yılların sonunda taraflar giderek birbirinden uzaklaşır ve iki komutan arasında silahlı hesaplaşma tehlikesi baş gösterir. MÖ 49 yılının Ocak ayında Caesar, İtalya'nın kuzey sınırını teşkil eden Ariminum [Rimini] yakınlarındaki Rubicon nehrini geçer; Pompeius ile senatonun bir kısmı Doğu'ya gitmek üzere Roma'dan ayrılır, zira Caesar'ın eski müttefiki burada rakibini alt edecek bir ordu oluşturmayı planlar. İki ordu arasındaki muharebe MÖ 48 yılının yazında Thessalia'da, Pharsalus'ta yer alır ve Caesar tarafının zaferiyle sonuçlanır; Pompeius kısa süre sonra, Roma'nın yeni efendisinin gözüne girmek isteyen Mısır kralı XIII. Ptolemaios tarafından öldürülür. MÖ 48 ile 44 arasında Caesar ara sıra kısa sürelerle Roma'da kalır, diğer zamanlarını Pompeius'a sadık olmaya devam eden birlikleri yenmek için savaşmakla geçirir. Bu arada liderliğini şekillendirme çalışmaları dahilinde önce kendini *consul* ilan ettirir, sonra on yıllık *dictator*'luğu elde eder, sonra da bu makamı hayat boyu *dictator*'luğa çevirtir. MÖ 44 yılının 15 Mart günü komplocuların hançerleri Roma tarihinin tamamının en hırslı (ve en kanlı) siyasi projesine son verir.

Pharsalus Muharebesi

Galya Savaşı

Bütün bunlar olurken Caesar hayatının bu iki temel olayının, yani Galya'nın fethi ile Pompeius'a karşı savaşın kendine göre anlatımını sırasıyla *Galya Savaşı* ve *İç Savaş*'ta sunar. *Bellum Alexandrinum* [*İskenderiye Savaşı*], *Bellum Africum* [*Afrika Savaşı*] ve *Bellum Hispanienses* [*İspanya Savaşı*] gibi Pompeius'un ölümünden sonraki seferlere dair anlatımlar ise Caesar'ın yanında görev alanlara atfedilir. *Galya Savaşı*'nı teşkil eden sekiz kitapta savaşın sekiz yılı anlatılır: birinci kitapta Helvetler ile Ariovistus komutasındaki bir Germen halkı olan Sueblerin yenilgisi; ikinci kitapta *Gallia Belgica*'nın [Belçika Galya'sı] kabileleriyle çarpışmalar; üçüncü kitapta Kuzey Galya'da ve Aquitania'da yer alan savaşlar; dördüncü kitapta Galya'da yaşayan iki Germen kabilenin tabi tutulduğu katliam, Ren nehri üzerine inşa edilen köprü ve Britanya'ya ilk çıkış; beşinci kitapta Britanya'ya yapılan ikinci sefer ve bir dizi ayaklanma; altıncı kitapta yine ayaklanmalar ve nasıl bastırıldıkları; yedinci kitap da Vercingetorix ile yapılan nihai çarpışma anlatılır. Kısmen veya bütün olarak başkasına atfedilen sekizinci kitapta ise MÖ 51-50 yıllarının harekâtları anlatılır.

Sekiz yıl süren savaş

Galya Savaşı, Antikçağda anlatılan olayları yaşamış biri tarafından yazılmış ilk tarih eseri değildir: Latin tarihyazımı büyük ölçüde yazarların deneyimi ve kişisel anıları üzerine inşa edilmiştir; ancak tarihçinin, yazdığı eserin ba-

şından sonuna kadar bu kadar önemli bir rol oynaması ender rastlanan bir durumdur; gerçi Antikçağ sınıflandırmaları doğrultusunda Caesar'ın eserleri dar anlamda tarihyazımı metinleri değil, *commentarius* [yorum] sayılır, yani bir tarih eseri olmaları için elzem sayılan edebi süslemelerden yoksun hazırlık malzemeleridir. Caesar anlatımına mutlak bir tarafsızlık havası kazandırmak için büyük özen gösterir: anlatımı üçüncü ağızdan sunar, genelde apaçık yargılarda bulunmaktan kaçınır, her olayın öncüllerini, gelişimini ve sonuçlarını net bir şekilde anlatır, başrol oyuncularının yaklaşımını hemen hepsi dolaylı olan söylevler yoluyla örneklendirir.

***Commentarius* türü**

Ancak objektiflik stratejisi, *Galya Savaşı*'nın Caesar'ın faaliyetlerini gerekçelendirmek ve savunmak amacıyla yazılmadığı anlamına gelmez; ama bu amaç büyük bir ustalıkla, hatta anlaşılması zor bir şekilde gerçekleştirilir ve metnin ardında gizlenen manipülasyon mekanizmalarına ışık tutmak için özel bir yapı-çözüm faaliyeti gerektirir. Caesar'ın, örneğin yarım milyon kadar Germenin acımasızca katledilmesi sonrasında senatoda kopan kıyametten veya yine senatoda bazı siyasi rakiplerinin kendisine karşı öne sürdüğü azil önergelerinden söz etmemesi gibi, "beğenmediği" bir veriyi doğrudan sansürlemesi enderdir; genelde seferlerinin nahoş sayılabilecek yönleri, okur üzerindeki etkisini azaltacak şekilde bir yumuşatma sürecine tabi tutulur. Caesar kendini sırf Roma'nın müttefiklerini ve Roma topraklarının sınırlarını savunma amacı taşıyan biri olarak tanımlar; ihtilafların sorumlusu, Roma'ya ihanette bulunan veya kendilerini hırslarına kaptıran rakipleridir. Yenilgiler daima düşmanların objektif avantajı yoluyla gerekçelendirilir; bazen askerlerin veya *centurio*'ların [100 kişiden oluşan *centuria* komutanı, yüzbaşı] düşüncesiz girişimlerinden kaynaklanırlar, bu kişiler de generalleri tarafından sert bir şekilde azarlanır ve yaptıklarının sorumluluğunu kabul ederler. Ancak eserde askerler genelde büyük takdir görürler: Caesar askerlerin kahramanlığını, yokluk ve zorluklarla başa çıkma kabiliyetlerini, komutanlarına olan tam bağlılıklarını vurgular. Askerler zaman zaman hata yapsa da, Caesar duruma daima hakimdir, olayların seyrini rasyonel bir değerlendirmeye tabi tutar ve şartlara tarafsız yaklaşımı ışığında doğru karar verme kabiliyetine sahiptir. Caesar her yerdedir: birliklerinin başında veya askerlerinin arasında, onlarla aynı risklerle karşı karşıya kalır, onların zorda kaldığını görünce yardımlarına koşar, bazen sendelediklerini veya düşmek zorunda olduklarını görürse onları kurtarır ve varlığıyla onlara cesaret verir.

Objektiflik stratejisi

Antropolog Caesar

Galya Savaşı'nın asıl ilginç yönü, Germenler, Britanyalılar ve tabii ki Galyalılar gibi, Caesar'ın temas ettiği halkların toplum hayatının ve kültürünün tasvir edildiği üç bölümdür. Roma kültürü Galyalı savaşçı şeklindeki tipik algıyı

uzun süre önceden geliştirmişti: Romalılara göre Galyalılar aptal devlerdi, fiziksel açıdan heybetli ama entelektüel açıdan zayıf, disiplinden yoksun, ekip çalışmasından ziyade bireysel atılımlara eğilimliydiler. Caesar bu klişe bakış açısını ortadan kaldırır; onu ilgilendiren, Galyalıların toplumunun, kültürünün, toplumsal ve bireysel kurumlarının, ailelerinin, ordularının, dininin neye benzediğidir. Bunları keşfetmek için de Galyalıları kendi ortamlarında gözlemler: Caesar bir anlamda (büyük Yunan tarihçi Herodotos ile birlikte) Batı kültürünün ilk antropoloğudur, kendi kültüründen farklı bir kültürle doğrudan temas ettiğinde, zekâ ve entelektüel merak dolu sayfalarda onu tasvir etmeye koyulur. Fatih Caesar'ın merakının tamamıyla çıkarsız olmadığı bellidir: onun ilgisini uyandıran uluslar, savaştığı uluslardır, onları daha iyi tanımanın, zayıf yönlerini tespit etmeye ve onları daha kolay yenmeye yardımcı olabileceğine inanır.

Düşmanı tanımak

Ancak Caesar bir yandan da karşısındakinin kim olduğunu anlamak, neye benzediğini tespit etmek için "öteki"yi incelemek ister; aceleci yargılarda bulunmadan, kimseyi mahkûm etmeden gördüklerini ve bildiklerini tasvir eder: seleflerinin hiçbiri böyle bir konuya ilgi duymamıştı. Fatihin acımasızlığı ile entelektüellere özgü ilgi sıra dışı olduğu kadar büyüleyici bir paradoks halinde yan yana yer alır.

De bello civili

Caesar'ın ikinci *commentarius* eseri üç kitaptan oluşur ve MÖ 49 yılının Ocak ayında Rubicon nehrini geçişinden MÖ 48 yılının yazında Pharsalos'ta Pompeius'a karşı yürüttüğü muharebeye, Pompeius'un Mısır'a kaçışına ve Mısır kralı tarafından ortadan kaldırılmasına kadar uzanan olayları kapsar. Bu eserle Galya Savaşı'nı konu alan *commentarius* arasındaki bazı farklılıkların ardında değişik içeriği yatar. Bu eser de üçüncü ağızdan anlatılmıştır ve yine objektiflik izlenimi uyandırmak için uğraşılmıştır, ama Caesar artık kendi imajını savunurken ve Pompeius ile siyasi-askeri çevresinin olumsuz portresini çizerken daha açık sözlü davranır. Bu sefer vurgulanan Caesar'ın askeri erdemlerinden ziyade siyasi kabiliyetidir (çünkü burada anlatılan savaşta düşman, hemşerileridir): Caesar kendini kurumların önceliklerine saygı gösteren, rakiplerini bağışlamaya eğilimli, ılımlı bir lider olarak göstermeye çalışır; cömertlik ve tutumluluk gibi Romalılara özgü değerlere önem veren askerleri hayatta kalmak için çok zor şartlarla karşı karşıya kalırken, Pompeius'un çadırında lüks objeler bulunur ve birlikleri de bolluk içinde yaşarlar. Caesar ayrıca kendini ihtilafları sürekli olarak barışçıl yönden çözmeye çalışan biri olarak tanıtır: durumun bu hale gelmiş olması tamamıyla Pompeius'un inadından ve ona akıl verenlerin yanlış önerilerinden kaynaklanmıştır.

Caesar ve Pompeius

Diğer Eserleri

Caesar'ın başka eserler yazdığı bilinirse de günümüze ulaşmamışlardır. Bazı söylevlerin (Caesar aynı zamanda usta bir hatiptir) ve birkaç münferit şiirin yanı sıra, gramer konusunda *De analogia* [*Analojiler Üzerine*] adlı, iki kitaptan oluşan bir inceleme eseri yazdığını biliyoruz: Caesar bu eserde kuralların üstünlüğünü savunanlar ile karşıt görüşü savunanlar arasındaki tartışmada görüş bildirir. *De analogia*'dan geriye kalan tek fragmanda Caesar geçerliliğini yitirmiş veya sıra dışı terimlerden "kayalıklardan kaçınır gibi" kaçınmak gerektiğini söyler ve bu önerisine kendisi de yazar olarak titizlikle uyar.

Siyasi konulu olan *Anticato*'da ("Cato'ya Karşı") ise Caesar, Cicero'nun, son ana kadar Galya fatihine karşı çıkan ve amansız düşmanının eline geçmektense intiharı seçen siyasetçi Cato onuruna yazdığı methiyeye karşılık verir. *Anticato* konusunda bilgi sahibi değiliz, ama Erken İmparatorluk döneminde yaşamış tarihçi Cremutius Cordus'un Caesar'ın yaklaşımı konusunda ifade ettiği görüş önemlidir: Caesar, sahip olduğu müthiş yetkiye rağmen Cicero'nun eserini yaktırmak veya yazarına zulüm ettirmek yerine kendini onunla aynı düzeyde görerek yazılı eserine "mahkemede cevap verir gibi", başka bir yazılı eserle karşılık verir. Cremutius, Caesar'ın bu zarif tepkisinde haklı olarak onun insani yönünü görür.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Sallustius ve Kriz Hali Üzerine Düşünceler*, s. 837

Cornelius Nepos ve Örf ile Âdetlerin Göreciliği

Mario Lentano

Cornelius Nepos, Catullus'tan Cicero'ya, dönemin en önemli aydınlarıyla haşır neşirdir; birçok çağdaşı gibi siyasetten uzak durmayı tercih eder ve hayatının tamamını araştırmaya ve yazıya adamayı seçer. Tarihçi ve şair olmanın yanı sıra yorulmak bilmez bir biyografi yazarıdır: geriye sadece birkaç bölümü kalmış olan ve aslında çok daha kapsamlı olan De viris illustribus eseri, Avrupa edebiyatında büyük rağbet görecek bir edebi türün ilk örneklerindendir.

Büyüklerin Gölgesinde

Cornelius Nepos hakkında bildiklerimiz, bilmediklerimizden daha azdır. Ne ilk ismini ne de tam olarak nereli olduğunu biliyoruz (çağdaşı olan birçok edebiyatçı gibi Po nehrinin kuzeyinden olduğu kesindir yalnızca); doğum ve ölüm tarihleri de ancak yaklaşık olarak bilinir. Cornelius döneminin en büyük aydınlarıyla haşır neşirdir: şair Catullus bir şiir derlemesini ona adarken, Cornelius'un onun şiirlerini takdir edip övdüğünü aktarır; Cicero ile yazışmaları günümüze ulaşmadıysa da Antikçağda bilinirdi; ayrıca Cicero'nun yakın dostu olan, *equites* [atlı] sınıfından güçlü Atticus'la bağlarının olduğu bilinir. Böylece, Cornelius'un konumunu tam olarak tespit etmek mümkün değilse de, bir parçası olduğu geniş entelektüel çevre konusunda fikir sahibi olmak mümkündür. Cornelius'un, birçok çağdaşı gibi, siyasetin dışında kalmayı seçtiği, kendini edebiyata adadığı bellidir. Hayatının sonlarına doğru çöküş dönemine giren cumhuriyet rejimi, kökenleri ve bireysel kabiliyetleri açısından şehrin yönetimine dahil olabilecek insanların büyük kısmını kendinden uzaklaştırır. Cornelius'un eserlerinin büyük kısmı kaybolmuştur: üç kitaptan oluşan *Chronica* evrensel bir tarih eseri olup Yunanistan ve Roma'dan tarihi olayları paralel şekilde sunuyordu; Catullus bu eserin doktrinini ve özenli yapısını övmüştür. *Exempla* [*İbretlik Örnekler*] konusunda bir fikir edinmek için ondan ilham alan Valerius Maximus'un *Facta et dicta memorabilia* [*Hatırlanmaya Değer Olaylar ve Sözler*] eserine bakabiliriz: Cornelius'un eseri, yine Yunan ve Roma dünyalarından anekdotların kıyaslanması yoluyla Antikçağın örf ve âdetlerinden örnekler sunuluyordu. MÖ 43 yılındaki sürgünler sonucunda hayatını kaybeden dostu Cicero'nun anısına adadığı biyografisi de günümüze ulaşmamıştır. Cornelius'un en önemli eseri olan *De viris illustribus*'tan [*Ünlü Şahsiyetler Üzerine*] geriye de çok küçük bir

Yunan dünyası ile Roma dünyası

kısmı kalmıştır: en az 16 kitaptan oluşan bu eser krallardan generallere, gramer alimlerinden tarihçilere, Romalı ve yabancı, tarih ve kültür alanlarından çeşitli şahsiyetlerin biyografilerini içerir. Bu engin derlemeden geriye sadece yabancı komutanların kitabı ile Latin tarihçiler kitabından Cato ve Atticus'un biyografileri kalmıştır; günümüze ulaşan bu bölümler fragmanlardan ibaretse de, Romalı hatipler kitabından olduğu sanılan, Cornelia'nın Gaius Gracchus'a yazdığı mektup gibi bazıları çok önemlidir.

De ducibus exterarum gentium

Yabancı komutanların ele alındığı kitabın bize ulaşan hali 20 Yunan generalin biyografisini içerir. Atina başta olmak üzere Klasik dönem Yunanistan'ı tercih edilmiştir: kitapta yer alanlar arasında Pers savaşlarının başkahramanlarının (Miltiades, Themistokles, Aristides [MÖ y. 540-y. 468], vs.) yanı sıra MÖ IV. yüzyılın bazı büyük komutanları (Iphikrates, Khabrias) ve Thebailı iki büyük general (Pelopidas, Epameinondas) vardır. *Krallar* başlıklı yirmi birinci bölümde askeri alanda öne çıkmış yabancı kralların hayatı kısaca sunulur ve bu konunun günümüze ulaşmamış başka bir kitapta daha ayrıntılı işlendiği belirtilir; derlemenin sonunda Kartacalı generaller Hamilcar ile Hannibal'e ayrılmış iki biyografi yer alır. Antikçağda tarihyazımı ile biyografi iki ayrı tür sayılır: Cornelius da bu farklılığın bilincindedir ve "biyografi yerine tarih yazıyormuşum gibi görünmesin" diye olayları fazla derinlemesine incelemek istemediğini belirtir. Onun amacı, ahlaksızlıkları veya erdemleri temelinde ayrı ayrı ele alınan karakterlerin çokyönlülüğünü göstermektir; tarihi açıdan çok önemli olmayan ama söz konusu kişinin şu veya bu özelliğini aydınlatmaya katkıda bulunan olaylara dair anekdotlar bu amaca hizmet eder. Ancak Cornelius'un kitabının en ilginç yönü, Atticus'a ithafı içeren önsözüdür hiç şüphesiz: yazar bazı okurlarının Epameinondas'ın müzik öğretmeninin kim olduğu kendilerine hatırlatılınca veya Thebailı komutanın özellikleri arasında dans konusunda yetenek olduğunu öğrenince şaşıracağını hayal eder. Ancak Cornelius'a göre bu tepki, bir eylemin iyi veya ahlaklı olup olmadığını sadece kendi inanışları temelinde ölçenlerin ve her şeyin "atalarımızın gelenekleri doğrultusunda, dolayısıyla da içinde bulunulan kültür bağlamında değerlendirilmesi gerektiği"ni anlamayanların yaklaşımıdır. Cornelius'un bu metni, bir kültürel görecilik manifestosu örneğidir: Yunan felsefesinde en azından dört yüzyıldır var olan bu düşüncenin ilk olarak kuramlaştırılması MÖ V. yüzyılın ikinci yarısına uzanır; ancak fetihlerin henüz kültürlü seçkin sınıfların bir kısmının "kültürel milliyetçiliği"ni henüz yumuşatmadığı Roma'da bu düşüncenin büyük etki yarattığı bellidir. Öte yandan Cornelius'un antropolog olarak bu konuyla arasına koyduğu mesafe tarafsız olduğu anlamına gelmez: yazarın Yunanların örf ve âdetleri konusundaki görüşleri olumlu olmaktan uzaktır ve davranışlarına "kısmen utanç verici, kısmen bayağı, kısmen de edepsiz gözüyle bakılır".

Biyografi türü

Bkz. *Köle ve Asker Çiftçiler. Gracchus'lar Dönemi*, s. 96; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831

Lucretius: Şiir Şeklinde Bir Felsefe Okulu

Donatella Puliga

Lucretius, De rerum natura ile Latin edebiyatında didaktik şiirin ilk örneğini yaratır ve geleneksel düşünceyle tezat oluşturan kendi orijinal dünya görüşünü okuma zevki yoluyla aktarmayı amaçlar; Lucretius'un mesajı, insanın amacının ölüm korkusundan kurtulma ve doğa hakkında bilgi sahibi olma yoluyla mutluluk arayışı olması gerektiğini savunan Epikourosçu doktrini temel alır.

Orijinal bir Dünya Görüşü

Titus Lucretius Carus'un biyografisinden söz etmek, belirsizliklerle dolu bir alana giriş yapmak demektir, çünkü şair, eserinin yayımlandığı andan itibaren, Antikçağın felsefi ve dini düşüncelerinin büyük kısmının dayandığı, kesin olduğuna inanılan kavramlara bir saldırı niteliğindeki huzursuzluk verici bir belgeyi unutturma iradesine bağlı olarak, bir sessizlik yemininin hedefi olmuştur.

Aziz Hieronymus'un (347-420) anlattıklarına göre şair bir aşk iksirinin etkisiyle aklını kaybetmiş, aralarda aklı başına geldiğinde şiirini yazmış sonra da intihar etmiştir (bu haber Lucretius'un modern dönemde yazılmış bazı biyografilerinin de temel aldığı büyüleyici bir "sanatçı efsanesi"nin oluşmasına ciddi bir katkıda bulunmuştur); Hieronymus'un anlattıkları doğrultusunda şairin MÖ 98-55 yılları arasında yaşadığını varsayabiliriz. Lucretius'un hayatı böyle bir muğlaklık içindeyken, eseri konusunda bildiklerimiz neredeyse göz kamaştırıcıdır: Latin dilinde yazılmış, didaktik şiir alanındaki bilinen ilk deneme olan *De rerum natura* [*Doğa Üzerine*], altı kitap-

Didaktik şiir

tan ve 7415 mısradan oluşur. Didaktik türün kökeni, *İşler ve Günler* eserinin yazarı, Yunan şair Hesiodos'a dayandırılabilir: anlatımsal epik şiirin tersine, didaktik şiirin amacı bilgelik ile yaratıcı hayal gücü, fayda ile zevk arasındaki zorlu uzlaşma yoluyla bir öğretiyi aktarmaktır. Dolayısıyla yazar gerçek olsun, kurmaca olsun, belirli birisine hitap eder, metin içerisinde sıklıkla ona ikinci şahıs olarak seslenir. *De rerum natura*'da şairin muhatabı, muhtemelen Catullus'un Bithynia'ya giderken izlediği Memmius'tur; bu kişi, en azından yolsuzluk suçlamasıyla yargılanıp MÖ 52 civarında Atina'ya sürülene kadar Lucretius'un bir tür kültürel hamisi olmalıydı.

Ancak Lucretius'un mesajını, ait olduğu edebi türün sınırlarını aştığı kesin olan, hakikat ve berraklık kaygısının nüfuz ettiği bir şiir yoluyla bu kişinin ardında, insanlığın tamamına iletmek istediğini anlamak zor değildir. Şairin yaymak istediği öğretinin temelinde, coşkulu bir müridi olduğunu beyan ettiği Atinalı filozof Epikouros'un (MÖ 341-270), insan hayatının amacının ölüm korkusundan kurtulma yoluyla ve doğa hakkında bilgi ışığında mutluluk arayışı olması gerektiğini savunan doktrini yatar: devrimci olduğu kesin olan bu mesaj orijinal bir dünya görüşünün temelini oluşturur.

Epikourosçuluk

Kitapların İçeriği

Lucretius'un eseri, okurları ellerinden tutup titizlikle yürütülen argümanlar yoluyla, varlığın tüm biçimlerinin altında yatan mekanizmaların bilincine yaklaştırma amacını taşıyan bir plan doğrultusunda yapılandırılmıştır. Eser, varlıkların oluşumunun ardındaki kozmik güç ve Epikourosçu zevkin (voluptas) sembolü, yaşam arzusunu aşılayan ve bütün türleri Mars'ın temsil ettiği savaşa ve ölüme karşı varolmaya, çoğalmaya teşvik eden *Venus'a Şiir*'le başlar. Sonrasında Lucretius, o dönemde *primordia rerum*, yani maddenin en temel elementleri sayılan atomları ele alır. Ancak konuyu derinlemesine incelemeden önce Epikouros'u, onun doktrinlerine ne denli coşkuyla bağlı olduğunu gösteren bir şekilde yüceltir.

***Venus*'a Şiir**

Lucretius ardından bu doktrini şiir şeklinde aktarmanın zorluğu üzerinde durur: Epikouros şiirin insanı hakikate yaklaştırmaktan aciz olduğunu, daha doğrusu hakikati karanlıkta bırakmaya yönelik bir hile olduğunu düşünür, ama hekimler nasıl çocukların bir ilacı içmesi için bardağın kenarına bal sürerse, Lucretius da okurların aktarmak istediği zorlu hakikatleri "ilham perilerinin büyüsü" (*museo lepore*) yoluyla yumuşatma görevini yerine getirir (I, 935 ss. e IV, 11 ss.). Dolayısıyla şiir, felsefi açıdan *egestas*, yani yoksunluk çeken bir dilde karmaşık bilimsel hakikatleri aydınlatma amacı taşıyorsa, okurun dikkatini çekmek için mitolojinin, görünmez olanı somut hale getirebilecek olan benzerliklerden ve metaforlardan yararlanan yaratıcı dilin uysal gücüne başvurmak zorundadır.

Şiir ve felsefe

I ve II. kitapların doktrin içeriği şöyle özetlenebilir: hiçbir şey hiç yoktan veya tanrıların eseri olarak ortaya çıkmaz ve hiçbir şey tamamıyla yok olmaz, çünkü atomlar ölümsüzdür ve bir araya gelerek sonsuz sayıda yeni varlık biçimleri oluştururlar. Bu sonsuz bileşimden, varlığın temel ilkesini teşkil eden duyumlar ortaya çıkar: zevk ve acı, atomların konumunun düzenli olup olmamasına bağlıdır. III ve IV. kitaplarda insan organizmasının biyolojik ve psikolojik unsurları ele alınmış, ölüm korkusunun mantıksızlığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır: ölüm, beden ile ona hayat veren yaşamsal ilkeyi birbirinden ayırdığına göre, bölünme gerçekleştiği andan itibaren biz bir hiç haline geliriz. Onun yerine bu korkunun nedenlerini anlamak ve bunu yine, "ölüm bizim için hiçbir şey değildir" diyen Epikourosçu doktrinin ışığında yapmak lazımdır. Öte dünyanın sahte temsillerinin neden olduğu tehlike savuşturulurken, duyuları hedef alan ve *simulacra rerum*, yani atomların yüzeysel katmanlarının oluşturduğu ve cisimleri zar gibi örten, onlardan ayrılınca da görme, işitme, tat ve koku alma, hatta rüya gibi farklı farklı duyumsal etkilere yol açan imgeler tarafından belirlenen bütün yanıltıcı algılar da bu argümana dahil edilir. Cinsel dürtülerin neden olduğu rüya tipolojileri incelenerek bedenler arası çekim konusu ve insan davranışları üzerindeki etkisi işlenir. Cinsel çekiciliği aşk sanmak, insanı içgüdülerinin tatmin edilmesiyle kısıtlayan hapishaneye mahkûm olmak demektir. Eserin son iki kitabında diğer canlı bedenlere benzer bir organizma sayılan, dolayısıyla büyüme, çürüme ve ölüm süreçlerine tabi olan, dünyanın doğuşu ele alınır; bu dünyada, Epikourosçu veya Lucretiusçu düşüncede varlıkları reddedilmeyen tanrılara yer yoktur, tanrılar insanların gerçekliğinden apayrı olarak algılanır, *intermundia*'da (dünyalar arası) mükemmel bir huzur içinde yaşadıkları düşünülür. Kitabın sonunda insanlığın tarihi, son derece maddi bir şekilde anlatılır ve Lucretius insanın doğadan kültüre geçişte kat etmek zorunda kaldığı, eziyetlerle, zorluklarla dolu seyirden söz eder.

Ölüm korkusu

Teselli edici köken mitlerini ve özlemle anılacak sözde altın çağları temel almayı reddeden Lucretius'un antropolojisinin orijinal bir yönü söz konusudur: bütün evrimci kuramlarda olduğu üzere doğa, hem olumlu bir gerçeklik hem de kötülüklerin kaynağı olabilen kültürün ön koşulu sayılır. Başlangıçta tüm yasalardan habersiz olan ve hem hayvanlara hem kendi benzerlerine saldırgan bir yaklaşım gösteren insan o dönemde paradoksal olarak, sarkastik bir şekilde "bir sancak peşinde giden binlerce insanı ölüme sunan" savaşın kurumsal biçimlerine de yabancıdır.

Evrimcilik ve maddiyatçılık

Eser insanların en korkutucu bulduğu doğa olgularının (gök gürültüsü, şimşek, deprem, yanardağ patlaması) ardındaki sebeplerin ve bazı öldürücü hastalıkların (MÖ 430 yılında Atina'yı etkisi altına alan veba salgınının korkunç anısı "ölümün zaferi" olarak hatırlanır) tasviri ile sona erer veya daha büyük olasılıkla yarım kalır.

Karanlıktan Işığa

Lucretius'un rasyonel çabasının başlıca amaçlarından biri, daha önce de dendiği gibi, doğaüstü olana karşı duyulan teslimiyetçi ve batıl inanç temelli bir korku olan *religio*'yla [kutsal olana saygı] mücadele etmek ve aklın ışığında onu temelden yıkmayı başaran Epikouros'u yüceltmektir.

Hesiodos, Empedokles ve Pindaros gibi Epikouros da Yunanlar için "hakikatin hocası"ydı; Lucretius eserinde sıklıkla onun *tedophoros* [meşale taşıyan], yani karanlığı dağıtan niteliğini vurgular. Öte dünya konusundaki sahte korkulardan kaynaklanan cehaletin karanlığı ile *religio*'ya ilk olarak karşı çıkmaya cüret eden bir insanın akıl yürütmelerinden kaynaklanan ışık arasındaki tezat eserin tamamında kendini hissettirir. Böylece karşımıza ilginç bir çelişki çıkar: Epikourosçu öğreti bir taraftan insanı ölümlü olmanın sınırını kabul etme ve tanrıları insanların hayatlarına ilgi duymayan varlıklar olarak görmeye davet ederken her türlü aşkın boyuttan yoksun görünürken, diğer yandan hocanın kişiliğinin neredeyse bir tanrı gibi, eşsiz bir örnek olarak görülmesinin vesilesi haline gelir.

Batıl inanca ve *religio*'ya karşı

Lucretius'un Epikouros'un kurtarıcı güç kavramına bakışında, doğanın ve hayatın karanlık alanlarını, dünyayı yöneten gizli gücü (*vis abdita quaedam*, V, 1233) araştırmak için kendisine güçlü bir entelektüel araç verilmiş birisinin şaşkınlığı görülebilir. Gizem kültlerine kabul törenlerinin de bir parçası olan ışık ile karanlık arasındaki tezadın bir benzeri, eserde tekrar tekrar ele alınan kapalı/açık karşıtlığında da görülür: entelektüel bir meydan okumayla okur gizemlerle dolu, kapalı ve boğucu dünyaya ve aklın gücü yoluyla henüz açığa çıkarılmamış doğaya karşı çıkmanın bir zorunluluk olduğunu algılamaya davet edilir.

Aklın gücü

Bu türden bir meydan okumada ilk bulanın da, giderek yükselen bir seyirle önce *homo* [insan] (I, m. 66), sonra *pater* [baba] (III, 9), en sonunda da *deus* [tanrı] (V, 8) olarak tanımlanan Epikouros olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bu durumda *De rerum natura*'nın tamamına yeniden mitleştirme sürecinin nüfuz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır: Lucretius bu süreç yoluyla filozof Epikouros'un geleneksel dinin tanrılarının yerini aldığını ama kendi "tanrısallığının" temelinde tanrıların dünyevi meselelere müdahale ettiğini reddedişinin yattığı bir paradoksu yarattığını gösterir. Böylece Epikouros'un kendi, mitolojik-dini açıdan, Lucretius'un elinin altındaki mitolojik mirasın sembolik kullanım yöntemleri doğrultusunda yeniden anlam kazanır. Şairin yüzyılların mirasını benimseyerek okuduğu kitap Doğa ise, yazdığı kitap da hafızaya emanet edilmesi gereken bir anlatıdır ve hafıza yüzyıllar sonrasında bile bu mısralardaki sonsuzluktan mest olmaya devam eder.

Epikouros ve Lucretius

Bkz. *Lucretius*, s. 367; *Yeni Dinler ve Gizem Kültleri*, s. 599

Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius

Donatella Puliga

Publius Vergilius Maro, tarihte "Klasik" Latin kültürünü en iyi temsil etmiş yazar olarak bilinir. Vergilius, Augustus dönemi Roma'sında, Roma yurttaşlığının kolonileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi sonucunda Roma kimliği kavramının muğlak hale gelmeye başladığı bir dönemde yaşar. Augustus'un projesinin de ideolojik desteğini alan Vergilius, yeni bir Roma kimliğinin doğuşunu belirleyecek geleneksel değerlerin geri kazanılmasına eserleriyle katkıda bulunacaktır.

Roma Kimliği Meselesi

"Denizden dolayı Maro adı verildi, çünkü denizde nasıl çok su varsa, onda da herkesten fazla bilgi vardı": Roma'nın hiç tereddütsüz en büyük şairi olarak nitelenebilecek kişi hakkında yazılan sayısız biyografiden birinde böyle yazılıdır. Başka hiçbir yazar Vergilius kadar "Klasik" Latin kültürünü bize göstermemiştir; Vergilius'un mesajı, temelini ve gerekçesini Augustus dönemi Roma'sından alırsa da, kendinden sonraki dönemlere nüfuz etmeyi başarır, hatta, Dante'nin *Komedya*'sındaki ahlaki ve şiirsel işlevi göz önüne alınırsa, Vergilius hoca, rehber, "güzel stil" kaynağı (*Cehennem*, I, 87) olarak takdir görür. Vergilius MÖ I. yüzyılda, Roma kimliği kavramının muğlaklığa bürünmeye başladığı -veya devam ettiği- dönemde ya-

İç savaş dönemi

şar. Önce Roma kolonilerine, sonra da Latin hukuku kapsamındakilere, son olarak da MÖ 90 yılına ait *lex Iulia* [Iulius soyunun yasası] ile İtalyan *municipium*'lara Roma yurttaşlığının tanınması, Romalı-Romalı olmayan ayrımına ağır bir darbe indirmiştir. Tehlikenin kaynağı, yüzyıllardır olduğu üzere *hostes* [düşman] değil, Roma İmparatorluğu olarak tanımlanmaya başlanan oluşumun kendi içindedir. Roma bir yandan aynı vatanın evlatları olan *civis*'ler [yurttaş] arası savaşların sahnesi haline gelmiştir. Düşmanın ve ötekinin kimlik değiştirmiş olması Romalıların kendi kimliklerini sorgulamalarını ve yeniden tanımlamalarını gerektirir. Roma diğer yandan birbirinden farklı, ama bir arada var olabilen kültürlerin ve dinlerin eritme potası haline gelmeye başlamıştır ve bu durumun yaratıcılık ve karşılıklı etkileşim dinamikleri açısından çeşitli avantajlar teşkil ettiğine şüphe yoktur. Dolayısıyla Roma uygarlığı, kimlik sorununun çözümünü kendi kökenlerinde arayan bir kültürel devrimin orta yerindedir. Ve Augustus'un liderliğinde geleneksel değerlerin geri kazanılması süreci, Vergilius'un öncelikli bir rol oynadığı yeni bir kimliğin inşası haline gelir. MÖ 70 yılının 15 Ekim günü, günümüzde Mantova'da, Pietole yakınlarında yer alan Andes'te doğan Vergilius'un gençliği iç savaşlarla geçer ve MÖ 42'de Philippi Muharebesi'nden kurtulan gazilere verilmek üzere topraklarına el konması tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Şairin en eski ve en ünlü biyografisi olan *Vita Vergilii*'de [*Vergilius'un Hayatı*] Donatus'un (IV. yüzyıl ortaları) anlattıklarına göre Vergilius'un bu dönemden fazla zarar görmeden kurtulması bazı önemli şahsiyetlerin müdahalesi sayesindedir, ama örneğin Bucolica'da [*Sığırtmaç Türküleri*] o korkunun yankısını hâlâ hissetmek mümkündür. Antikçağda bile şairin hayatı konusunda çok az şey bilinir ve kısmen onun içe dönük kişiliğinden kaynaklanan bu durum elde ettiği büyük şöhretle birleşince, Vergilius'un efsanevi bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. *Vita Vergilii*'de babasının aslen çömlekçi olup orman alımı ve arıcılık sonucunda zenginleştiği anlatılırsa da ailenin zaten varlıklı olduğuna şüphe yoktur: anlatılanlar Vergilius'un yaratıcılığı ve içsel dünyasıyla bağlantısına atıfta bulunmayı da amaçlar, zira Antikçağda ruhsal dünyanın sembolleri arasında arı da vardır.

Olağanüstü başkalaşımlar ve semboller

Vergilius'un doğumuyla ilgili inanılmaz alametler söz konusudur: annesinin rüyasında, şiirsel yeteneğin sembolü olan bir defne dalı doğurduğunu ve dalın hemen büyük bir ağaca dönüştüğünü gördüğü anlatılır. Bebek doğar doğmaz dikilen bir kavak ağacı da benzer şekilde aniden büyümüş ve sonradan bir bereket kültünün merkezi haline gelmiş. Bu efsanevi verilerin Vergilius ile bitkiler ve bereket arasında bir bağa işaret ettiği anlaşılıyor. Biyografi yazarının çizdiği fiziksel portre de şairin kişiliğini yansıtır: *corpore et statura fuit grandi, aquilo colore, facie rusticana, valetudine varia* [uzun boylu ve iri yarı, esmer tenli, kaba saba görünümlü ve sağlık durumu değişken]; burada fiziksel irilik ahlaki düzeyine ve kaba saba görünümü kökeninin *extra moenia Romae* [Roma

surlarının dışı] olduğuna işaret ederken sağlığının bozuk olması, Cato *Censor* gibi şahsiyetleri niteleyen gürbüzlüğe sahip olması beklenmeyen entelektüel fikriyle bağdaştırılır. Yemek ve içki açısından ölçülü davranan ve kızlardan çok oğlanlara olan aşkıyla tanınan Vergilius o denli içe dönüktür ki lakabı "küçük bakire" anlamına gelen *parthenias*'tır. Vergilius *toga* giydikten sonra sırasıyla Mediolanum'a [Milano], Roma'ya ve Neapolis'e [Napoli] gider, Burada Epikourosçu filozof Siro'yla haşır neşir olur. Aile mülküne el konması tehlikesini atlattıktan ve *Bucolica*'yı yazdıktan sonra Maecenas'ın (MÖ y. 69-8) çevresine girer. *Mos maiorum*'un [ataların gelenekleri] tekdüze değil, karmaşık ve ayrıntılı bir şekilde ele alınarak imparatorluk ideolojisi haline getirildiği dönemde Roma'da yaşayan Vergilius, Georgica'yı [*Çiftlik Sanatı*] yazar. Octavianus ile Marcus Antonius arasındaki ihtilaf nihai olarak son bulunca ve *pax Augusta*'nın iddialı programının temeli atılırken, hem Vergilius Roma'nın en önemli eseri *Aeneis*'i yazacak olgunluğa erişir hem de toplum buna hazırdır. *Aeneis*'in yazılması MÖ 29'dan şairin Yunanistan dönüşü geçirdiği kısa bir hastalık sonucunda MÖ 19 yılının 22 Eylül günü ölümüne kadar aralıksız sürer. Vergilius Brundisium'da ölür ama Neapolis'te defnedilir. Mezarında kimliğini teşhis eden tek şey bir yazıttı: *Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc / Parthenope. Cecini pascua, rura, duces* [Mantova bana hayat verdi, Calabria beni alıp götürdü, şimdi Napoli beni tutuyor. Kırları, tarlaları ve kahramanları yazdım]. Roma'nın epigram geleneği doğrultusunda merhumun adı yoktur, sadece eserlerinden söz edilir: kırlar, tarlalar ve kahramanlar akla sırasıyla *Bucolica*, *Georgica* ve *Aeneis*'i getirir. Bucolica, Georgica

Anılarının Peyzajı: *Bucolica*

Donatus'a göre Vergilius Roma'nın tarihini yazmaya başlamış, sonra sıkılıp "özellikle Asinius Pollio, Alfenus Varo ve Cornelius Gallus", yani müdahaleleriyle topraklarının elinden alınmasını engelleyenler onuruna *Bucolica*'yı yazmaya koyulmuş. On ecloga'dan (kelime anlamı "seçme şiir"dir) oluşan bu şiir derlemesi artık sadece anılarda yer alan bir peyzajı yakalayıp mısralar yoluyla sabitlemek ister gibidir. Vergilius'tan önce bukolik türün Roma'da önemli temsilcileri pek yoktur: şairin ilham aldığı başlıca model, Hellenistik şair Theokritos'un (MÖ 310-250) *Eidyllion* [*İdiller*] eseridir, ama Catullus ile Lucretius'un insani duyguları ele alırken gösterdiği duyarlılığın etkisinde kaldığını da kabul etmek gerekir. Vergilius'un bukolik şiirinin vezin ve biçim, yani *heksametron* [altılı] ölçüsü ve diyalog yapısı, hatta pastoral ortam açısından (zaten Eski Yunanca "boukolos" teriminin anlamı budur) Theokritos'un bukolik şiirlerini örnek aldığı kesindir. Ancak Vergilius'un şiirlerinin tonunun apayrı olduğuna şüphe yoktur.

Theokritos'a özgü vezin ve biçim

Vergilius'un *Bucolica*, Theokritos'un çobanlarının yaşadığı güneşli Sicilya peyzajının yerine şairin çocukluğunun geçtiği Mantua [Mantova] ovasında,

Mincius nehrinin kıyılarında geçer. *Bucolica*'nın merkezinde artık varolmayan Andes peyzajı, yani Yunanistan'ın çobanların sıcaktan korunduğu, dinlendiği, şiirlerle vakit geçirdiği serin ve yozlaşmamış bölgesiyle hiçbir benzerliği olmayan bir Arcadia vardır (*Bucolica*, X'te böyle tanımlanır). Mincius nehrinin aktığı Arcadia (*Bucolica*, VII), şömineleriyle akşamları bize davetkâr gelen kulübelerle doludur, ama burada yaşayan çobanların ruh halini, ıstırabını ve melankolisini paylaşır gibi görünür, çünkü iç savaşların açtığı yaralar ve topraklara el konması korkusu kendini şiddetli bir şekilde hissettirmeye devam eder.

Mantua Arcadia'sı

Şiirin kahramanları olan ve isimleri Yunanca olan çobanlar, şairin çocukluğundan seslerdir, I. Ecloga'daki Meliboeus gibi toprakları ellerinden alınmış ve evlerini terk etmek zorunda kalmış veya Tityrus -hatta Vergilius'un kendi gibi- tehlikeyi atlatmayı başarmış karakterlerdir. *Nos patriam fugimus* [Vatanımızdan ayrılıyoruz] şeklindeki çelişkili beyan Melibouеus'un öfkeli ama çaresiz bir şekilde duruma boyun eğdiğini gösterir: doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalan bir Romalı bu şekilde kimliğini kaybeder ve adı Yunan olan ama başına gelenler açısından tam bir Romalı olan bu çoban, egloğun sonunda bir yabancı haline gelmiştir: Tityrus'un güneş batarken onu ağırlamayı teklif etmesi bu şekilde yorumlanabilir. Ancak bu davet cevapsız kalacaktır, çünkü hitap edilen kişi oradan ayrılmıştır ve uzaklarda ancak karaltısı görünür.

I. Ecloga - Tityrus ve Meliboeus

İlk *Ecloga*'dan itibaren kendini hissettiren bu alacakaranlık duygusunun nüfuz ettiği eser doğaya, yeniden doğuşun aşamalarını ve ona kök salanlarla uyumlu birleşmeyi bilen toprağa dönüşün şairleri niteliğindeki çobanların hayallerini içerir: IV. *Ecloga* bu yeniden doğuş mitolojik altın çağı andırır ve efsanevi, gizemli bir *puer*'in [çocuk] doğuşu yoluyla dünyanın paramparça olmuş tarihine ışık tutar (bu çocuğun doğuşu, Vergilius'tan sonraki kuşaklar için sonsuz bir yorum malzemesi sunmuştur). *Bucolica*'nin bir başka önemli teması da tutkulu aşklardır: ister Lycoris tarafından ihanete uğrayan Gallus'unki veya Nysa tarafından aldatılan Damon'unki gibi heteroseksüel olsun, ister Corydon ile Alexis arasındaki gibi homoerotik olsun, aşk insanın aklını başından alan ve mutsuzluğa neden olan kara sevda olarak tasvir edilir. Her şeyi yenen tutkunun (*Amor omnia vincit*, *Bucolica*, X) gücü kontrol altına alınamaz ve insan sadece şiirde teselli ve rahatlama bulabilir.

IV. Ecloga - altın çağ

Georgica *(Çiftçilik Sanatı):* Çalışmanın Zorunluluğundan Doğanın İnsanileşmesine

Vergilius'un MÖ 37 ile Maecenas'ın çevresine girdiği 30 yılları arasında yazdığı, dört kitaptan oluşan "Kır şiirleri"nin (*Georgica*'nın anlamı budur) tartışmasız başkahramanı da doğadır: şairin kendi dediğine göre eserin ilham kaynağı

için en azından kısmen, Octavianus'un kültür politikalarının en önemli destekçilerinden biri sayılması gereken kişinin *haud mollia iussa*'sına [pek de nazik olmayan emirleri] (III, 41) bakılmalıdır. Tarlalardaki faaliyetleri yücelten *Georgica*'nın dört kitabı sırasıyla tarım, ağaç yetiştiriciliği, hayvancılık ve arı yetiştiriciliğine ayrılmıştır: Mantualı şair bu eseri, somut bir eğitim iradesi gösteren bir edebi tür olan didaktik şiir şeklinde yazar. Bu durum, Vergilius'un didaktik veya pratik bir niyeti olduğu veya şiire uygun olmayan teknik bir konuyu mısralara dökmek gibi bir ustalık sergilediği anlamına gelmez: *Georgica* kronolojik bir boyut içerisinde, mevsimlerin seyri doğrultusunda gerçekleştirilen, öncesi ve sonrası olan, hiçbir şeyin tesadüfi olmadığı gündelik çalışmaların zorunluluğunu yüceltir. Tarım takviminden ve iyi veya kötü havalardan söz edilirken (I. kitap), bağcılık ve zeytincilikte (II. kitap), hayvan yetiştiriciliğinde (III. kitap) ve son olarak arı yetiştiriciliğinde (IV. kitap) hem hava durumunun hem de zamanın önemi sürekli olarak öne çıkarılır.

Didaktik şiir

Vergilius, Augustus'un imparatorluk politikalarına bağlılığını I ve IV. kitapta Octavianus'a düzülen övgülerle açıkça, son kitabın sonunda mitolojiyi ele alırken de zımni olarak gösterir. IV. yüzyılda Vergilius yorumcusu olarak tanınan gramer alimi Servius'un anlattıklarına göre eserin bu kısmında şairin, dostu Cornelius Gallus'a övgüleri yer alması gerekirken Gallus'a yönelik *damnatio memoriae* [hatıranın lanetlenmesi] kararından dolayı şair fikrini değiştirmiştir.

"Augustus" şiiri

Ancak eserin asıl konusu çalışmadır, insanın emek ve kendini adama yoluyla kendini kurtarıp yaşam tarzını şekillendirmesine ve doğanın sayfalarına imzasını atmasına izin veren faaliyetlerdir. Doğaya boyun eğdirilmez, tam tersine, doğa insanların çabalarına anlayışla yaklaşır, katılımda bulunur, insanın kendisine hâkim olmasına izin vermez. Örneğin IV. kitapta doğa, Antikçağda doğa ile insanı birleştirdiğine inanılan ve ruhun da sembolü olan arı yoluyla kendisine zulmedene isyan eder. Çoban Aristaeus, doğanın kişileşmiş hali olan su perisi Eurydice'nin ölümüne neden olduktan sonra arılarının ölümüyle cezalandırılır. Onun için tek kurtuluş yolu bir kurban töreni ve hayvansal hayatın gizemlerinden biri olan "*bugonia*"ya, yani kurban edilen büyükbaş hayvanların karkaslarından arıların yeniden doğuş sürecine kabuldür. Bu mucizevi ve yaşamsal olayla sona eren IV. kitaba ıstırabın ve ölümün çaresizliği ve ölüm ile aşkın iç içe olması gibi temalar hâkimdir: Aristaeus hikâyesinin içinde Orpheus ile Eurydice'nin miti, Eurydice'nin Hades'in karanlığından ışığa çıkma gayreti ve Trakyalı ozanın aşkını reddettiği Mainas'lar tarafından parçalandığı korkunç sonu anlatılır. Çalışmak insanı kurtarabilir, ama aşk, hayatın ıstırabına çare olamaz.

"*Bugonia*"

Aeneis: Roma Kültürünün Ansiklopedisi

Vergilius'un kendi dönemi konusunda son derece olgun bir düşünce sürecinin ürünü olan *Aeneis* bir kültür ansiklopedisi kadar kapsamlıdır ve 12 şiir kitabının güzelliğine sahiptir. Bu eserde tarihleri sayesinde İlion'un yıkımından kurtulmayı başaran ve sayısız zorlukla karşılaştıkları yolculukların sonucunda yeni bir uygarlığın beşiğini, yani Roma'yı kuran Troialı kahraman Aeneas'ın ve arkadaşlarının başından geçen maceralar anlatılır. Vergilius hayatının başyapıtı haline gelecek olan bu eser üzerinde MÖ 29'dan ölümüne kadar çalışır. *Aeneis*, ana özellikleri açısından Homeros'un *epos*'unun [destan] bütün niteliklerini kendinde toplar. Vatanlarının korkunç yenilgisinden sağ kurtulmayı başarıp İtalya'ya ulaştıklarında da yeniden kanlı bir çatışmayla (Turnus'un liderliğindeki Rutullar) karşı karşıya kalan o bir avuç Troialının hikâyeleri ve maceraları, kısmen *Odysseia*'nın yolculuğunu, kısmen de *İlyada*'nın yapısını (birbirini izleyen düellolar ve muharebeler) izler: baş kahramanın, *Odysseia*'nın XI. kitabında Odysseus'un ölüleri ziyaretinden ilham alan yeraltına yolculuğu bu iki bölümü birleştirir.

İlyada [Ilias] ve *Odysseia*'yla bağlantılar

Aeneas, Turnus'u yendikten sonra Kral Latinus'un kızı Lavinia'yla evlenir ve Roma'nın kökeninde yatacak olan yeni uygarlığın temelini atar, oğlu Iulus da Iulius Caesar ve Augustus'un kendinin soyu olan *gens Iulia*'nın [Iulius soyu] atası haline gelecektir. Bu kültürel harekâtın devasa bir kapsama sahip olduğunu görmek zor değildir: Aeneas'ın hikâyesi, Roma'nın geçmişine mitolojik bir yön katar ve Roma tarihi böylece kadim Troia uygarlığına kadar uzanmış olur. Böylece ritüellerin, inanışların ve kültürel modellerin yeniden canlandırılması yoluyla anlatılan Roma'nın mitolojik geçmişi, toplumunun gerçek anlamda bir ansiklopedisini teşkil eden tek bir kitapta toplanmış olur. Eser Roma dünyasının savaş, din, kehanet, coğrafya ve kurumlar açısından devasa miktardaki bilgilerini özetlemekle kalmaz, örneğin bir dizi davranış modelini de kapsayarak okurları oldukça açık bir şekilde o davranışları benimsemeye ve onlara saygı göstermeye davet eder: bu durum aileyi ve özellikle baba figürünü merkez alan değerler sistemi açısından da geçerlidir.

Augustus'un ideolojisi

Aeneas mükemmel baba figürü olmanın yanı sıra oğuldur da ve babası Anchises'i, alevler içindeki Troia'dan kaçarken, sırtında taşır, ona gösterdiği saygı ve sadakat karışımı *pietas*'ı atalarına ve tanrılara göstermekten de kaçınmaz. Geleneksel değerlere önem verilmesi Augustus'un planladığı, *mores*'in [gelenekler] geri kazanılması projesiyle uyumluyken, *Aeneis*'i bir siyasi propaganda ve gerekçelendirme eseri olarak yorumlamak çok indirgeyici bir yaklaşım olacaktır. Kendi vatanlarında yenildikten sonra yabancı topraklarda muzaffer olan Troialıların hikâyesi gururlu bir zafer şiiriyle yüceltilemezdi: Troia'nın uğradığı katliam-

Aeneas'ın *pietas*ı

dan sağ kurtulmuş olmanın ve silah arkadaşlarının, ailelerinin kaderini paylaşmamış olmanın utancı, İtalyanların toprağındaki fetihlerinin onuru ve düşmana olan nefretlerinin üzerinde ağır bir ipotek teşkil eder.

Dolayısıyla *Aeneis*'e hâkim duygu, hangi enlemde olursa olsun, her türlü savaşın beraberinde getirdiği acıdır. *Aeneis*, Roma'yı ve Akdeniz'deki zaferlerini yüceltme işlevinin yanında, yenilgiye uğrayanların şiiri ve methiyesidir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de okurların hafızasında en çok kalan karakterler, yenilenlerdir. Gerçekleşmesi imkânsız tutkusundan dolayı kendini öldüren mutsuz kraliçe Dido'dan hayatlarının baharında ölen Euryalus, Nisus ve Pallas'a, Kraliçe Amata'nın deliliğinden ve dalgaların arasında kaybolup giden genç Palinurus'un talihsizliğinden, dilini bilmediği bir kaderle başa çıkmak zorunda kalan Aeneas'ın yalnızlığına, *Aeneis*, hayat ve ölüm, aşk ve acının anlamı konusundaki şüpheleri ve belirsizlikleri bir kaleydoskop şeklinde sunar. Vergilius'un vasiyetnamesinde yayımlanmaması için yakılmasını istediği bu eser o kadar farklı sesleri bir arada barındırır ki, paradoksal bir nitelik sergilediği de olmuştur. Şair tam da Roma kimliğine bir çehre kazandırmaya çalışırken ona çelişkili, karmaşık nitelikler atfeder: *Aeneis* yüzyıllar boyunca kalıcı bir kültürel model ve sayfalarında sonsuz öğreti ve şiirsellik kaynağı keşfetmeye devam edenler için elzem bir referans haline gelmiştir. Bu eser her birimizin hayatının anlamlı bir olayı gibi bizi temsil etmeye devam eder.

Yenilgiye uğrayanların acısı

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Roma'da Eğitim*, s. 266; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik

Donatella Puliga

Yazdığı sayısız şiirle modern bir kültürel aracı olarak karşımıza çıkan Horatius, Yunan şiirinin temalarını ve modellerini Roma geleneği doğrultusunda işlemeyi ve Roma'nın edebiyat alanında da hâkimiyet sahibi olmasını sağlayan süreci derinden etkilemeyi başarır.

Horatius: Şair ve Kültürel Aracı

Kısmen Lucania, kısmen de Puglia kökenli olan ve azat edilmiş bir kölenin oğlu olan, ileride de Augustus'un resmi şairi ilan edilecek olan Quintus Horatius Flaccus, edebiyat alanında göstereceği aracılık eğilimine doğumundan itibaren ve özel hayatında da sahiptir sanki. Nitekim Horatius, önemli bir kültürel aracıdır, Yunan şiirine kendi ölçüsünü dayatmayı başarmış, Yunan şiirinin Roma modelleri doğrultusunda geliştirilmesinde ustalığını göstermiştir. *Graecia capta ferum victorem cepit* ("Fethedilmiş Yunanistan vahşiyi [Roma'yı] fethetti") dediği *Mektuplar*'dan (II, 1, 156) da görüldüğü üzere, Yunanistan'ın onu fetheden Roma'ya olan üstünlüğünün bilincinde olup bu entelektüel meydan okumaya, içinde yaşadığı dönemin de uygunluğu sayesinde, hayatı boyunca karşılık verir. Sonuçta Roma kültürel açıdan da Yunanistan'a üstünlüğünü ilan edecektir ve o andan itibaren "ebedi şehir" sanat alanında da Antikçağın *caput mundi* [dünyanın başkenti] rolünü üstlenecektir.

Yunanistan ve Roma: kültürel üstünlük

MÖ 65'te Venosa'da doğan ve kendini ufak tefek, buğday tenli, gözleri çapaklı ve şişmanlamaya eğilimli olarak tasvir eden Horatius, babasının kendisinin eğitimini kontrolü altında tutabilmesi için çocukken Roma'ya gider. Normal *cursus studiorum*'dan (*plagosus* [dayakçı] Orbilius gibi hocaların çok katı yöntemler uyguladığını anlatır) sonra Atina'nın felsefe okulları konusunda ihtisas yapar, böylelikle entelektüel boyutu büyük bir olgunluğa erişir. Bir başka kültürel geçiş süreci olan Yunanların Latin pragmatik zihniyetine kuramsal yaklaşımı da en azından kısmen onun eseridir. Atina'dayken Brutus'la (MÖ 85-42) tanışır, Philippi Savaşı'nda onun saflarında Octavianus'a karşı savaşır. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması Horatius'un babasından kalma mülkü kaybetmesine neden olursa da Horatius, Arkhilokhos'un kalkanın terk edilmesine dair şiirinin de etkisiyle, Brutus'a olan bağlılığını sonradan bağışlanabilecek bir gençlik hatası olarak görecektir.

Philippi

Kısa bir süre sonra, MÖ 35'te *Satirae*'nin [*Satirler*] I. kitabının yayımlanması ile Vergilius ve Varius ile yakın olması, Maecenas (MÖ y. 69-8) ile tanışmasına imkân tanır ve Horatius eserlerinin büyük kısmını, hayatında büyük bir rol oynayacak olan Augustus'un vekiline adar. Çok verimli bir yazar olan Horatius, Augustus'un siparişi üzerine, Apollo ve Diana onuruna yazdığı *Carmen Saeculare*'yi [*Yüzyıl Şiirleri*] muhteşem *ludi saeculares* [yüzyılın oyunları] vesilesiyle, genç kızlardan ve oğlanlardan oluşan bir koroya icra ettirince şöhretinin zirvesine ulaşır. Tarih, MÖ 3 Haziran 17'dir. Sonraki yıllarda giderek toplumsal hayattan çekilen Horatius MÖ 27 Kasım 8 tarihinde ölür ve *Esquilinus* tepesinde, dostu Maecenas'ın mezarının yakınına defnedilir.

Maecenas'ın çevresi

Epodes: Paros'un *İambus*'larının Romalılaştırılması

Döneminin meselelerinden dolayı büyük endişe duyan ve zaman zaman, kendisinin de kabul ettiği gibi, yıpratıcı bir atalete ve depresyona maruz kalan Horatius (modern dilin bir terimi olan depresyon, Horatius'un kullandığı *funestus veternus* [ölümcül atalet] teriminin en yakın karşılığıdır) yazıyı kasti olarak olmasa da tedavi amaçlı kullanan ilk Latin yazar sayılabilir: yazı yazmak, ruhu tedavi eder. Hüzün, hayatın belirsizlik duygusunu bastırmaya çalışan ve *monumentum aere perennius* ("bronzdan daha uzun ömürlü bir anıt", *Odes*, III, 30, 1) inşa etmeyi amaçlayan (ve olağanüstü derecede başaran), hayatı itidal, süreklilik ve denge (*aurea mediocritas* [altın oran]) ile yönetmeyi hedefleyen şiirin başlıca ilham kaynağıdır: fakat Horatius itidali kısa süreler dışında hayatında sürekli olarak uygulamaktan uzaktır.

Şiirin işlevi

Ancak Horatius'un eserleri daha mücadeleci bir boyut da içermiyor değildir. Gençliğinde yazdığı ve *Epodes* olarak bilinen 17 *iambus* saldırgan tonlarıyla dikkat çeker ve hem tür hem de model açısından Paroslu Arkhilokhos'un (MÖ VII. yüzyıl) yazdıklarını andırır. Ancak saldırganlık zorlama gibi gelir, şairin mısralarına yabancıdır ve Augustus'unki gibi şahsi saldırı geleneğinin olmadığı bir kültürde yeri yoktur. Fakat resmi üretimden farklı olan bu tema, antropolojik açıdan son derece ilginçtir, çünkü şairin genelde gölgede kalan alanlara girmesine izin verir. *Epodes*'in karakteri bile eşsizdir ve Horatius'un diğer eserlerinin aydınlığıyla kıyaslandığında büsbütün karanlık bir nitelik sergiler. Örneğin V. epodda tasvir edilen kara büyü sahnesinde büyücü Canidia bir aşk iksiri hazırlamak için bir oğlanı kurban etmek üzeredir. Bu gibi korkunç unsurlara yapılan vurgu Seneca'nın tragedyalarında veya Lucanus gibi Augustus dönemi sonrası edebiyatın *leitmotiv*'i haline gelecek, Roma'ya özgü bir zevke işaret edecektir.

Epodes

Aşktan Toplumsal Şiire *Odlar*

Odeler eserini oluşturan dört kitap ise Horatius'un eserlerinin en huzurlu kısmını teşkil eder ve zamanın geçişinin yarattığı endişeyle başa çıkacak bir denge halini aradığı felsefi düşüncelerini yansıtır. Yunan lirik şiiri (başta Alkaios ve Sappho, ayrıca Anakreon ve Pindaros) Horatius'a aşkı, *elegia* şairlerine kıyasla daha kaygısız ve uysal bir boyutta yüceltmesi için ilham kaynağı teşkil ederler. Tutkunun sesi yumuşatılmıştır: Horatius kendi yaşına değil de gençliğe özgü olan *furor amoris*'in [aşkın hiddeti] saldırılarına kayıtsızlıkla bakar. Horatius'un büyük bir şair olmasının nedenlerinden biri, büyük Yunan lirik şiirini Romalı okurlara arka planında karlarla kaplı Soratte dağının olduğu, arkadaşlar arası, sevgiyle ısınmış ve dört yıllık şarapla neşelenmiş bir ziyafet bağlamında sunmasıdır(I, 9).

***Odi* ve Yunan lirik şiiri**

Bir başka nedeni de genç Leuconoe'ye yönelik *carpe diem* (Horatius'un en çok kullanılan ve istismar edilen alıntısı) davetidir (I, 11): Horatius bize ait olmayan gelecek konusunda sorularla ve endişelerle kendimize eziyet çektirmemeyi talep eden beşeri kırılganlığın bilinciyle anı mevsimindeki meyve gibi kaçırmamayı tavsiye eder. Kırsal bölgelerin güzelliği yüceltilir, şehirlerin muğlak bir çekiciliğe sahip, özellikle siyasi olmak üzere tehlikeli tuzaklarla dolu, kaotik ve telaşlı, sıkıntılı hayatıyla karşılaştırılır.

Carpe diem

İç savaşa ve yurttaşlar arası nefrete yönelik eleştiri arka planda kalır, Augustus'un yeni düzeninin yüceltilmesi ise giderek öne çıkar ve *Carmen saeculare*'de zirveye ulaşır. Ancak asla ortadan kalkmayacağı düşünülen Roma'nın şanı onuruna yazılan bu şiir aynı zamanda kuğunun son şarkısı niteliğindedir: şair, Augustus'un başlattığı bu yeni tarihi dönemin popülist sonuçlar da yaratacak özelliklere sahip olduğu gibi acı verici bir hakikatin de bilincindedir. Horatius, princeps'in üstünlüğünün ötesinde ölümsüzlüğün tek olası teminatı olarak şiirin üstünlüğünü öne sürecektir: şair, sanat projelerini gerçeğe dönüştürmüş olması ve "bronzdan daha uzun ömürlü bir anıt" (III, 30.1) inşa etmiş olması sayesinde ölümden sonra da hayat üzerinde hak sahibi olduğunu iddia edebilecek durumdadır: *non omnis moriar* (III, 30, 6), tamamıyla ölmeyeceğim.

Carmen saeculare

Satirae ve Mektuplar

Roma satiri Horatius'la Klasik kanon düzeyine ulaşır: İmparatorluk döneminde Persius (34-62) ve Iuvenalis (60-y. 130) ile büyük rağbet gören bu özel türün gelişim aşamalarını anlamak için Horatius'tan yola çıkmak gereklidir. Şair, iki kitaptan oluşan *Satirae* eseriyle lirik şiirde geliştirdiği felsefi düşünceleri Roma'ya özgü hiciv alanına da aktarır.

Ancak Roma hiciv geleneği de Horatius'un elinde bir dönüşümden geçer: şair, Lucilius'un (MÖ y. 148-y. 102) eserlerini niteleyen nükteyi muhafaza ederken, onun *lutulentus* (çamurlu) stilinin yerine özenli bir *labor limae*'a [törpüle-

me işi] ve biçim açısından kapsamlı araştırmalara başvurur. Şairin toplum ve insan doğası konusundaki büyük gözlem yeteneği *Satirae*'da kendini gösterir. Ziyafet verirken şarap konusunda tasarruf yapmaya çalışan, zarif olmaktan uzak yeni zenginden mirasyediye kadar çeşitli insan tipleri konu alınarak ustalıkla hicvedilir. Şair, itidal ve kendine yeterlilik konusundaki tavsiyelerini biraz yumuşatmak amacıyla bir anlamda başka bir benliğinin sesini kullanır: *Satirae* II, 7'de *Saturnalia* geleneği doğrultusunda bir günlüğüne konuşma özgürlüğü tanınan hizmetkârı Dadus, efendisinin o ilkelere sadık kalamamasını eleştirir. Bu edebi kurgu, şairin ahlak öğretilerinin temel unsurlarından biri olan, bilgelikte mükemmelliğin imkânsız olduğunu bilen, dolayısıyla dar görüşlü ve sefil tavsiyeler yerine somut önerilerde bulunmakla yetinen insanın başvurduğu hicvin belirlenmesine katkıda bulunur. Örneğin geleneksel bir bilge ve trajik bir figür olan kâhin Teiresias, Penelope'nin taliplerinin dağıttığı servetini yeniden oluşturmaya çalışan Odysseus'a bazı tavsiyelerde bulunur. Odysseus Roma'ya gitmeli, çocukları olmayan ve ölmek üzere olan bir zengin bulmalı, onunla dost olmalı, ahlak ilkelerini bir yana bırakıp önce sevgisini, sonra da servetini elde etmelidir (II, 5).

Farklı insan tipleri üzerine hiciv

İtidale sadakat arayışı, iki kitaptan oluşan *Mektuplar*'da daha da yoğun bir şekilde devam eder; bu eserlerin ortak noktası, belirli kişilere hitaben yazılmış olmalarıdır. Şiir derlemesinin tamamına uygulanmış olan mektup formunun geçmişte benzeri yoktur ve gelecekte ahlakçı bağlamlarda (örneğin Seneca'nın *Diyaloglar*'ı) büyük rağbet görecektir. *Mektuplar*'ın ilk kitabının temaları başka eserlerde de ele alınanlardır, ama huzur arayışı hiçbir zaman şairin iletmek istediği ve hiciv yoluyla yumuşattığı öğretilerden yoksun değildir. Horatius, *Mektuplar*'ın birinci kitabında Maecenas'a hitaben yazığı birinci mektupta da kabul ettiği gibi, artık kusurlarının daha bilincindedir ve bu eser bazen bir içe bakış niteliğine sahiptir: örneğin evhamlı Horatius dostu Celsus Albinovanus'a yazdığı mektupta içindeki kasvetli duyguyu tasvir eder: "Ne iyiyim ne de neşeliyim. Nedeni de dolunun bağı mahvetmiş olması veya aşırı sıcakların zeytinlere zarar vermiş olması değil [...], bedenimden çok ruhumun hasta olmasıdır" (I, 8).

Mektuplar

Mektuplar'ın ikinci kitabı edebi kuram konulu sadece üç eser içerir. İlkinin (*Augustus'a Mektup*) teması şiirin toplumdaki yeridir, ikincisinde (*Florus'a Mektup*) Horatius'u yazı yazmaya sevk eden varoluşsal sebepler ele alınır. Quintilianus'un *Ars poetica* [*Şiir Sanatı*] adını verdiği ve modern dönemde üçüncü mektup olarak bu esere dahil edilmiş olan son kitap ise, ilk temsilcisi Aristoteles olan kuramsal temaya adanmıştır: yazının fiziksel açıdan büyük olmasının yanı sıra, yüce hedeflere yönelik olumlu bir hareket içerisindeki bir araştırmanın ürünü olması tavsiye edilir. Yazar ile eseri arasındaki ilişki bir anlamda hayatın sorunlarının üstesinden gelmek için önerilen, denge, itidal, tutarlılık ve ayrıntılar konusunda özen gibi bilgelik

Ars poetica

ilkelerini temel almalıdır. Dolayısıyla daha teknik gibi görünen özellikler bile felsefi bir temele dayanır: güzel yazmak için bilgeliğe sahip olmak gereklidir ve stilin geliştirilmesi de ancak yazarın kendi üzerinde çalışmasıyla gerçekleşebilir. Horatius günümüzde Vergilius ile birlikte Latin şiirinin en büyük temsilcisi sayılıyorsa, bunun nedeni hiç şüphesiz Venosalı şairin melankolinin etkisi altında geçen hayatına rağmen ortaya çıkarmayı başardığı yaratıcı güçtür.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Aşk* Elegia*'sı: Roma'ya Özgü Bir Edebi Tür*, s. 864; *Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus*, s. 889

Aşk *Elegia*'sı: Roma'ya Özgü Bir Edebi Tür

Donatella Puliga

Latin elegia'sı Augustus döneminde temelde Yunan modellerinden bağımsız, yeni bir tür olarak ortaya çıkar. Yenilikçi yönü, neredeyse sadece aşk temasını ele almasıdır; Tibullus ve Propertius başta olmak üzere elegia yazarlarına göre aşk, Roma toplumunun geleneksel değerleriyle apaçık bir tezat halinde, kendine özgü davranış kurallarına sahiptir.

Latin *Elegia*'sı

Elegia beyitleri

Roma'da *elegia*, MÖ VII ila VI. yüzyıllar arasında Yunanistan'da gelişen *elegeia*'dan temelde bağımsız, sınırları kesin olarak çizilmiş bir tür olarak ortaya çıkar. Kökeni belirsiz olan Yunan Arkaik *elegeia*'sı daha çok şölenlerde ve *elegeia* teriminin etimolojisiyle de bağlantılı olan flüt eşliğinde icra edilirdi. Bu türün en önemli özelliği, içeriğinden ziyade biçimsel unsurları ve özellikle ölçüsü, yani bir *heksametron* [altılı] ile bir *pentametron*'dan [beşli] oluşan *elegia* beyitleridir. Tyrtaios ile Kallinos'un savaş *elegeia*'sından Mimnermos'un aşk, Solon'un da siyasi *elegeia*'sına kadar uzanan büyük tema çeşitliliği göz önüne alındığında, birleştirici tek unsur öl-

çüdür. Ölüm konulu *elegeia* çok önemli sayılıyor olmalıydı, zira Antikçağda bu tür sıklıkla ağıt ve yas fikriyle bağdaştırılır. Bu tema çeşitliliğine kıyasla, Latin *elegia*'sının kimliği daha kesin olarak tanımlanabilir: özellikle erotizmin konu alındığı ve aşk deneyimini tasvir etmek için özel şiir kurallarının geliştirildiği Latin *elegia*'sı, Yunan *elegeia*'sından apayrı bir tür olarak karşımıza çıkar.

Örnek alınan Yunan modelleri belirlemek istediğimiz takdirde onları Hellenistik şiirde aramak daha doğru olacaktır; Hellenistik şiirin etkisi hem Latin *elegia*'sının ilmi ve edebi doğasında hem de yeni şiir ve Catullus'un eserlerinde kendini gösterir. Latin *elegia*'sı, MÖ I. yüzyılın ikinci yarısında gelişir ve başlıca temsilcileri Cornelius Gallus, Tibullus, Propertius ve Ovidius'tur. *Elegia*'nın babası sayılan Cornelius Gallus'un şiirlerinin hemen hiçbiri günümüze ulaşmamıştır, ama Vergilius'un ona adadığı onuncu ecloga'da ve 1979'da bulunmuş, onun on kadar mısrasını içeren bir papirüs fragmanından şiiri konusunda değerli bilgiler elde edebiliriz. Ovidius'un deneyler yaptığı çeşitli şiir türleri arasında *elegia* da vardır: ancak Sulmonalı şair için bir türün "kanonlarının" olmasını öngören orijinal ve şahsi bir yorum söz konusudur. *Elegia* ile adları asıl özdeşleşen ve bu türü en kapsamlı şekilde temsil eden şairler Tibullus ile Propertius'tur.

Hellenistik şiir

Tibullus

MÖ yaklaşık 55-19 arasında yaşamış olan Tibullus'un şiir üretimi, dönemin çeşitli şairlerinin hamisi olan siyasetçi Messalla Corvinus ile bağlantılıdır. Tibullus adı altında günümüze ulaşmış olan *Corpus Tibullianum* [*Tibullus'un Külliyatı*], sadece bir kısmı kesin olarak şaire atfedilebilen bir *elegia* derlemesidir. İlk iki kitap ona aittir, üçüncü kitap ise, ona ait olduğu kesin olan birkaç şiir dışında, muhtemelen Messalla'nın yakın çevresindeki başka şairlere ait metinlerdir. Birinci ve ikinci kitapta, şairin aşık olduğu iki kadın, Delia ile Nemesis ve Marathus adlı bir genç olmak üzere üç figür öne çıkar. Yunanlaştırılmış takma adı Delia olan azat edilmiş köle Plania, *elegia* şairlerinin sevdiği kadınların belli başlı bütün özelliklerine sahiptir: şair onunla meşru bir ilişki yaşayamaz, aşkını gizli yaşamak zorundadır, engellerle karşılaşır, bu örnekte de engel, kadının kocasıdır; Delia'nın istikrarsız ve hoppa kişiliği de *elegia*'ların stilize edilmiş kadın imajına uygundur.

Corpus Tibullianum

Marathus'u konu alan *elegia*'lar daha hafif ve ironiktir, ıstırap ve eziyet ifade etmeye o kadar eğilimli değildir. Diğer kadın figürü olan ve adı "intikam" anlamına gelen Nemesis, katı bir karaktere sahiptir, acımasızdır, bazen de açgözlüdür. Ovidius, Tibullus'un ölümü üzerine yazdığı bir *elegia*'da Delia ile Nemesis'e yer verir (*Amores* III, 9) ve onlardan *cura recens* [yeni tedavi] (Nemesis) ve *primus amor* [ilk aşk] (Delia) olarak söz eder.

Edebi stil

Tibullus, aşk şairi olmanın yanı sıra, "kırsal hayatın şairi" olarak da ün salmıştır: *elegia*'larında sıklıkla yer verdiği kırsal hayatın idealleştirilmesi sadece *elegia*'ya veya Tibullus'a özgü değildir, ama onun tarafından neredeyse mitolojik bir şekilde yorumlanmıştır. Tibullus'un şiirlerinin bu teması erotizm temasından ayrı değildir, kırsal bölgeler sıklıkla şair ile sevgilisi arasındaki aşkın sahnesini ve arka planını teşkil eder. Ancak kırsal bölgeler neredeyse mitolojik bir geçmişe ait değerlerin ifade edildiği yerdir asıl: doğayla mükemmel uyum, çalışkanlık, sahicilik, arzulanan huzuru elde etmeye izin veren şartlardır. Huzur sadece ruhsal ve zihinsel bir ideal değildir, Tibullus hem savaş ideolojisine ve askeri değerlere hem de para ve kâr mantığına tamamıyla karşı olduğunu açıkça gösterir. Şairin yeniden keşfettiği geleneksel dindarlık da kırsal imgelerle bağlantılıdır. *Corpus*'un ikinci kitabının başındaki *elegia* okuru kadim ve mitleştirilmiş bir dünyaya götürür: şair bu *elegia*'da *Ambarvalia* olarak bilinen, tarlaların arındırılmasıyla bağlantılı bir bayramdan söz edilir, kırsal hayatla ve tarımla bağlantılı tanrılar yüceltilir. *Corpus Tibullianum*'un üçüncü kitabı, Ligdamus takma adıyla bilinen bir şairin altı *elegia*'sıyla başlar; Neera adlı bir kadına hitaben yazılmış bu şiirlerde *elegia* aşkının kendine özgü motifleri fazla orijinallik gösterilmeden işlenmiştir. Bu kitaba Messalla onuruna *heksametron* ölçüsüyle yazılmış ve derlemenin *elegia* olmayan tek şiiri *Panegyricus* da [*Methiye*] dahildir; isimsiz yazar hamisini Tibullus'unkinden çok farklı, zarafetten uzak, yaltakçı terimlerle yüceltir.

Kırsal hayatın idealleştirilmesi

Corpus'a Sulpicia'nın Cerinthus'a olan aşkını konu alan, kimin tarafından yazıldığı belli olmayan beş *elegia* ile Sulpicia'nın anlatıcı rolünde olduğu ve Cerinthus'a aşkını anlattığı çok kısa altı şiir de dahildir; bu şiirlerin Sulpicia'ya ait olduklarını kabul edecek olursak, bu şiir, Klasik çağda Roma edebiyatında bir kadın tarafından yazılmış tek eser olur; Sulpicia'nın başka bir yazarın üstlendiği bir lakap olması daha muhtemeldir.

Sulpicia

Propertius

Tibullus'tan biraz daha genç ve Umbria kökenli olan Propertius'un biyografisi konusunda çok az bilgiye sahibiz. Şair kariyerinde Maecenas'ın önemli bir rol oynadığını biliyoruz; Propertius onunla muhtemelen dört *elegia* kitabının ilkini yayımladıktan sonra tanışmıştır. Derlemenin bazı elyazmalarında *Monobiblos* ("tek kitap") olarak adlandırılmış olan ilk kitapta şairin Cynthia'ya olan aşkı öne çıkar; bu motif ikinci ve üçüncü kitapta da kullanıldıysa da ilişkinin giderek bozulması ve nihayet kopması temasıyla iç içe geçmiştir.

Monobiblos

Roma'nın kadim mitlerine adanmış olan dördüncü kitapla Propertius Kallimakhos'un (MÖ 310-y. 240) *Aitia* eserinin izinde gider, hatta kendini Romalı Kallimakhos olarak tanımlamaktan çekinmez. Derlemenin bu bölümü

Propertius'un, salt yüceltme veya propaganda amaçlı şiir yazmaya boyun eğmeden Augustus'un kültür politikasının gereksinimlerine eserinde yer verme girişimidir.

"Romalı Kallimakhos"

Propertius'un Cynthia'yla ilişkisinin, Catullus ile Lesbia'nınki gibi, otobiyografik bir deneyiminin şiirsel yansıması olduğu kesindir; ancak bu örnekte de otobiyografiyi fazlasıyla temel alan bir yorum şeklinden sakınarak *elegia*'da konu alınan aşkın edebi yönden göz önüne alınması gerekir. Cynthia'nın kendini incelemek kolay değildir; her ne kadar eserin en önemli karakteriyse ve birinci kitap başta olmak üzere hemen her yerde adı geçerse de, kişiliği değişkendir ve çelişkilerle doludur, bazen ahlaksız ve çıkarcı, bazen saf, bazen deneyimli bir kadın, bazen de basit bir genç kız gibi tasvir edilir. Kişiliğindeki bu farklılıklar, aralarındaki bağlantının edebi nitelikli olmasıyla ve *elegia*'nın mitlere ve ender görülür varyasyonlarına benzer şekilde, göndermeler ve çağrışımlar açısından zengin, aydın bir şiir türü olmasıyla açıklanır. Dolayısıyla şair aşkın neden olduğu ıstırabı anlatır gibi görünürken bile, kayıtsızlıkla yürütülen bir oyun söz konusudur. Bu oyunda sevilen kadın olan *docta puella*'nın [kültürlü kız] varlığı hem şairin duygusuyla, hem de şiirin kendiyle bağlantılıdır.

Cynthia

Elegia bağlamında aşk ilişkisinden söz edildiğinde, ilişkinin kesin olarak belirlenmiş bir davranış ve kural bütününü temel aldığı göz önünde bulundurulmalıdır: Tibullus'la ilgili daha önce dendiği gibi, ilişki istikrarlı veya resmi değildir, evlilik söz konusu değildir. Aynı şey Propertius açısından da geçerlidir, ancak burada sevgililer arası sadakat ve güven anlamındaki *fides*'e dayalı *foedus amoris*, yani "aşk antlaşması" kavramına verilen önem gibi bazı ilave unsurlar da öne çıkar. Bu anlamda *elegia*'nın sevgilileri arasındaki gibi gayrimeşru bir ilişki bile, sadakat ve münhasır olma gibi, evlilik anlaşmasının dışında olmasına rağmen onun kutsallığını bir dereceye kadar andıran özelliklere sahiptir. Ancak *fides*'e atfedilen değere rağmen, Cynthia ile Propertius arasındaki ilişkinin anlatımı, tam da Lesbia ile Catullus arasındakinde olduğu üzere, sürekli olarak gerçek ihanetlerle veya ihanet korkusuyla ve aşk kurallarının ihlalleriyle doludur ve bunlar zina olarak addedilir, dolayısıyla yine evlilik bağı çağrıştırılır. Ancak *elegia* bağlamında bu gibi ihlaller de oyunun bir parçası sayılır ve şair onlara katlanır ve sevdiği kadının (edebi anlamda) kölesi olma rolünden kaçınmaz.

Aşk ilişkisinin şiirsel kuralları

Dolayısıyla şair *elegia* aşkını tasvir ederken birçok geleneksel unsurdan faydalanır, ama onları yeniden yorumlayıp dönemin Roma toplumunun temel değerlerine kıyasla radikal bir dönüşüme tabi tutar. Propertius, Cynthia ile olan ilişkisini tanımlamak için tanıdık bir terminolojiden yararlanır, ondan *domus* [ev] ve *parentes* [ebeveyn], kendinden de *frater* [erkek kardeş] ve *filius* [oğul] olarak söz eder: bütün bu terimler Romalıların aile algısında aslında oldukça marjinal sayılan bir sevgi duygusuna uyarlanmıştır. Dolayısıyla Propertius'un konu aldığı aşk, toplumla, kültürel bağ-

Şahsi boyut

lamla ve kamusal boyuta şahsi boyuttan ve duygulardan daha çok önem veren baskın davranış modelleriyle tezat halindedir. Propertius'un büyüklüğü bu yaklaşımında da yatar.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Kadınların Durumu*, s. 351; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına

Donatella Puliga

Her ne kadar Ovidius aslen Romalı değil de Peligna vadisindense de, Roma şehrinin ruhunu Augustus dönemi tüm diğer aydınlardan daha iyi temsil ettiği söylenebilir: bazen daha yoğun, bazen de daha zayıf şekilde olsa da, şairin üretimini neredeyse sürekli olarak niteleyen urbanitas, aynı anda hem zarif kültür, hem ironi hem de kontrollü ihlal anlamına gelir.

Döneminin Tanığı Olarak Ovidius

Tenerorum lusor amorum (*Tristia*'da [*Keder*], III, 3, 73'te kendini tanımladığı üzere "narin aşklarla oynayan") Publius Ovidius Naso, MÖ 43 yılının 20 Mart günü Sulmo'da [Sulmona] doğar ve gençliğinden itibaren şiire eşi görülmemiş bir yatkınlık gösterir. *Equites* [atlı] sınıfından saygın bir ailenin ikinci oğlu olan ve şiirlerinde ailesinin kökeninin eskilere uzandığını, yakın geçmişten kaynaklanmadığını belirten Ovidius hukuk kariyeri yapmak yerine (genelde *equites* sınıfından bir bireyin karşısındaki tek seçenekti) kendini tamamıyla edebiyata adamaya karar verir ve *elegia*'ları ile *Medea* adlı tragedyası sayesinde genç yaşta başarı elde eder. Augustus döneminde Roma geleneğinde tiyatronun de-

Roma hayatının tiyatro oyunu niteliği

ğerini ve Seneca'nın yazacağı aynı adlı tragedya üzerindeki etkisini anlamak açısından çok ilginç olabilecek Medea ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Tiyatro türünü tercih etmiş olması her halükârda Ovidius'un üretiminin tamamını niteleyen gösteriş özelliğine işaret ediyor olabilir ve sırf bir *leitmotiv* olmayıp şair için hakiki anlamda gerçekliği yorumlama şeklidir. Nitekim Ovidius'un yaşadığı yüzyılın siyasi ve toplumsal durumu, iç savaşların yol açtığı felaketler, *res publica*'nın çökmesi ve Roma'da farklı etnik kökenlerin ve dinlerin kesişerek ötekiyi gündelik hale getirmesi, gerçek anlamda bir kültürel devrimin özelliklerini sergiler. Gerçeklik ile hayal gücü arasındaki sınır giderek daha belirsiz hale gelir. Ayrıca bireysel iktidar arzulayan münferit liderlerin yükselişi iktidar oyunlarının sertleşmesine neden olur, ama tabii Nero (37-68) döneminde ulaşılacak karanlık ve gösterişli komplolar düzeyine henüz erişilmez. Ancak Ovidius Roma hayatının giderek, kendisinin de içinde bir sürgün olarak rol oynayacağı bir tiyatro oyununa dönüştüğünün farkına varacaktır. Ovidius'un Roma'dan sürülmesinin sebebi belli değildir: kendisine yöneltilen resmi suçlama (*Aşk Sanatı*'nın yayımlanmasından sonra) zinaya teşvik suçuyla ilgiliyse o halde görmemesi gören bir şeyi görerek gözleriyle bir hata yapmış ve bunun sonucunu çekmiş olması ihtimal dışı değildir: *Dönüşümler*'de de Actaeon, tanrıça Diana'yı çıplak olarak görmüş olmanın cezasını çeker. Ovidius'un Roma sahnesinden ayrılışı nihaidir ve *urbanitas*'ı [kentlilik], kültürlü dostlarını ve Latinceyi seven şairi varoluşsal nitelikte bir cezayı çekmeye mecbur eder: son yıllarında tek dostu, ileride ona sonsuz şan kazandıracak şiirleri olan Ovidius 17-18 yıllarında, bir Barbar dili konuşan Getai'ların konukseverlikten uzak topraklarında, Tomis'te ölür.

Aşk Öyküleri, Aşk Sanatı, Aşka Çare, Aşk Mektupları

Ovidius'un eserlerinin büyük kısmı aşkı konu alır ve *voluptas* [zevk], kurmaca yoluyla hayat bulur. Şairin gençliğinde yazdığı ve Corinna'ya olan aşkını anlattığı, aşk tanrısına adanmış üç kitaptan oluşan *Amores* [*Aşklar*] başlıklı eserin öncelikli temaları zevk ve ihanet, arzu ve kıskançlıktır. Ancak şairin sevdiği kadın, şiir yazmak için basit bir bahane gibi görünür ve genelde salt fiziksel bir tutkunun nesnesidir. Ovidius giriş bölümünden itibaren *elegia*'ların klişe konularını mizahi bir şekilde ele alır: aşk tanrısı mısralarının son ayağını çalarak onu epik şiirin ağırbaşlı *heksametron* vezni yerine aşk temalı beyitler şeklinde yazmaya mecbur eder; yoksul şair sevdiği kadına mısralardan başka bir şey sunamayacağını itiraf eder; *militia amoris*'ten [aşk ordusu] söz eder ve tutkuyu büsbütün arttırmak amacıyla kasti olarak engeller arar. Başka bir deyişle, ideal şartları meşru ilişkileri düzenleyen kuralların ihlalinde bulan arzunun anatomisini tanımlamak ister. Dolayısıyla kurumsallaşmış bir ilişki pek çekici gelmiyorken zina ise tatmin edici bir ilişki anlamına gelir: böyle bir beyan, *lex Iulia de adulteriis coercendis* [Zina ve Teca-

Amores

vüz Yasası] döneminde Roma'da hem provokatifti hem de geleneksel değerler sistemine karşıydı.

Aşk Sanatı

Öğreti şeklinde bir iletişim yapısına sahip üç kitaptan oluşan *Aşk Sanatı*'nda Ovidius erotizmin ustası rolünü üstlenerek gerçek anlamda bir çapkınlık rehberi hazırlar; bazen aşırı uçlara ulaştığı bu rehberde örneğin karşındakini bir av gibi kendi aşkının tuzağına düşürmek için başvurulması gereken ikna yöntemlerini sunar. Kısa sürede büyük rağbet gören ama aynı zamanda insanları şoka uğratan bu eser, Ovidius'un kadınların örf ve âdetlerini yozlaştırmakla ve onları zinaya teşvik etmekle suçlanmasına neden olacaktır; aslında *Aşk Sanatı*, şairin *Tristia*'da sözünü ettiği, Roma'dan sürülmesinin gerçek -veya sözde- sebebi olan *carmen* olabilir.

Remedia amoris

Ovidius *Aşk Sanatı*'nda aşk hocası rolünü üstlendikten sonra durumu tam tersine çevirerek *Remedia amoris*'te [*Aşkın Çaresi*] düşünceli bir hekime dönüşerek okurlarının aşk ıstırabından iyileşmek için izlemesi gereken tavsiyelerle dolu 800 mısra yazar: birini sevmemeyi öğrenmek, her şeyden önce iyileşmiş gibi davranmayı gerektirir, sonrasında sevilen kişiden nefret etmek de mümkün olur. Kozmetik konusunda kısa bir inceleme yazısı olan *Medicamina Faciei* [*Yüz İçin Kozmetik*] bu bağlamda sadece görünürde uyumsuzdur. Aldatıcı görünüme bu kadar önem veren bir yazarın kadınların makyajı konusunda bir eser yazmış olması, makyajı güzelliğe değer katmaktan çok bir taklit biçimi olarak gören Roma zihniyetine o kadar da tuhaf gelmemiş olmalı.

Heroides

Ovidius'un kadın dünyasıyla bağlantılı son eseri, sadık Penelope'den ensest suçlusu Phaedra'ya, Arianna'dan Dido'ya çeşitli kadın kahramanların uzaklardaki erkeklerine yazdıkları mektuplardan oluşan, *Heroides* [*Kadın Kahramanlar*] olarak bilinen derlemedir. Eseri oluşturan ilk 15 mektup grubuna üç mektuptan ve cevaplarından oluşan bir grup daha eklenmiştir: toplamda 21'i bulan bu mektuplar, *elegia* beyitlerinin ıstırap dolu tonu, mektup biçiminin monolog niteliği yoluyla daha da pekiştirilir.

Dönüşümün Anlatımı

Klasik dönemin mitolojik mirası ile Ortaçağ ve Rönesans'ta bu konuda bilinenler arasında önemli bir ortak nokta teşkil eden Ovidius'un *Dönüşümler*'i mitolojik hikâyeler ve özellikle bu hikâyelerin Antikçağda dolaşımda olan, bilinen versiyonları konusunda tartışmasız bir otoritedir. 15 kitaptan oluşan eser epik türden bir şiir sayılabilirse de her halükârda Yunan-Latin edebi panoramasında eşsiz bir eser sayılır, zira içeriği ve yapısı açısından kendinden önceki epik gelenekten epey farklıdır. *Dönüşümler*'in tartışmasız başrol oyuncusu bir kişi değil, soyut bir kavram, yani dönüşümdür. Yüzyıllar boyunca hem şiir hem de görsel sanatlar alanında bir referans noktası haline gelen *Dönüşümler*'in 200'den fazla öyküsünün ortak noktası budur (hikâyeler dünyanın oluşumundan

şimdiki zamana kadar uzanır ve Caesar'ın Augustus tarafından tanrılaştırılmasıyla sona erer). Eserin içeriği, kronolojik açıdan bile düzenli bir yapıya sahip olmasına engel teşkil eder: karşımızda kesin bir zamansal silsile yerine, Ovidius'un kelimelerle sihirbaz gibi oynadığı ve okurları oyununa ustaca dahil ettiği bir anlatım akışı vardır. Son derece sofistike olan bu edebi oyunda anlatıcı, tasvir ettiği karakterlerden daima mesafeli gibidir, aralarında tarafını tutacağı bir kahraman, yücelteceği bir değer seçmez.

Anlatım akışı

Narcissus, Actaeon, Arachne ve Philomela gibi mitolojik karakterleri zihnimizde canlandırabilmemizi her şeyden önce Ovidius'un tasvir ve dil alanındaki akrobatik yeteneklerine borçlu olduğumuz doğrudur, ancak şairi, karakterlerinin psikolojisinden de çok, asıl ilgilendiren şey, dönüşümleri oluşturan ve bir kaleydoskopta olduğu gibi birbirlerini büyük bir hızla izleyen olağanüstü olaylardır. Dönüşüm, doğası itibarıyla muğlak bir şeydir: bir ceza veya insanlığın altında bir düzeye indirilme olarak (gerçi bu gibi örnekler de söz konusudur) tasvir edilmekten ziyade, sürdürülmesi imkânsız durumlardan bir kaçış yolu teşkil eder, dengesizliği gidermenin bir yoludur, tasasız bir şekilde hareketsizliği aşmaya izin verir, ve başkaları tarafından da gözlemlendiği üzere, seküler bir mucize olarak sunulur.

İmge kaleydoskopu

Fasti: Roma Takvimi

Ovidius'un eserlerinin en "ciddi" olanı da sofistike bir kaygısızlık tonunda yazılmıştır. Yılın her ayı için birer tane olmak üzere, imparatorluk hanedanının parlayan yıldızı Germanicus'a (MÖ 15-MS 19) adanmış 12 kitaptan oluşan *Fasti*'den geriye sadece altı kitap kalmıştır. Kallimakhos'un *Aitiai [Nedenler]* eserinden ilham alınan *Fasti*, dini bayramların kaynağını açıklayarak, kökeninde yatan Eski Roma efsanelerini aktararak Roma takvimini anlatmayı amaçlar. Her ayın ritüellerini ele alan Ovidius, herhangi bir sapmaya izin vermeyen, ama efsanelerin, dinin ve astronominin iç içe geçerek bazen hayret verici sonuçlar yarattığı bir güzergâhı izler. *Dönüşümler*'de olduğu üzere *Fasti*'de de anlatım zevki ve mitleri yeniden yazmak için sonu gelmez bir biçim arayışı öne çıkar. Dolayısıyla bu eser belgesel açıdan önemli olmaktan ziyade, Ovidius'un kendine özgü tuhaflığının, ayrıntılara verdiği önemin, ironi zevkinin ve ciddiyetsizliğinin bir örneği olarak göz önüne alınmalıdır.

Mitin baştan yazılması

Sürgünden Sesler

Ovidius'un son yazdıkları olan *Tristia*'nın son beş kitabı ile *Karadeniz'den Mektuplar*'ın dört kitabı, etimolojik anlamı çerçevesinde "*elegia*" başlığı altında sayılmalıdır, çünkü yeni bir mutsuzluğa kapılmış bir insanın kaleminden çıkmış, hakiki anlamda "ağıt şiiri" örnekleridirler. Bu gizemli sürgünün sebep-

leri *carmen et error* [bir şiir ve bir yanlış] olarak verilir ve Ovidius bu konuda başka bir şey söylemek istemez. Ama bu şartlarda bile şair eserlerini inkâr etmez, hatta Augustus'a yazdığı ve *Tristia*'nın ikinci kitabını teşkil eden mektupta *Aşk Sanatı*'nı konu ettiği gibi, eserlerini gerekçelendirir: kendinden önceki Latin şiirsel üretiminin tamamının (*Aeneis* gibi Augustus dönemine daha özgü olanının bile) önemli bir teması zinadır. *Aşk Sanatı* hiçbir şekilde insanı suç işlemeye itmez, sadece neşeli ve kaygısız bir eğlenceden ibarettir. Son iki derlemenin *elegia*'ları aynı zamanda kendisine sadık olanların kendisi adına imparatora aracılık etmesi ve şakacı ilham perisinin masumane bir şekilde bir öpücük kondurduğu iffetli hayatını savunması için bir talep içerir. Sürgün şiiri bize özlem, keder ve vatanından uzaklığın etkisi altında ezilen bir insan gösterir: "Aklıma Roma ve evim geliyor, o yerlerin ve kaybettiğim o şehirde geriye kalan, bana ait her şeyin özlemi sarıyor beni" (*Tristia*, 3, 2, 20).

Bkz. *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884

Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat

Mario Lentano

Roma tarihinin, bir imparatorluk inşa etmiş insanların ve Antikçağda eşi olmayan bir deneyimin derin kimliğinin muhteşem bir tablosu olan Livius'un Roma Tarihi eseri, Avrupa kültürünün imgelerinin üzerinde Antikçağın başka eserlerine göre çok daha etkili olmuştur. O eserlerin çağdaşı olup bir o kadar önemli olan Vitruvius'un eseri de Antikçağdan günümüze ulaşmış tek mimarlık rehberidir, Klasik dönemin geleceğe bıraktığı sanatın en önemli veri ve bilgi kaynağıdır.

Tarihe Adanmış Bir Hayat

Kırk yıl boyunca Augustus'un gölgesinde yaşayan Titus Livius yorulmak bilmeden hayatını, mitolojik kuruluşundan kendi dönemine kadar Roma'nın tarihini kapsayan, neredeyse 150 kitaptan oluşan anıtsal bir tarih eserini yazmaya adamıştır. Livius'un yazdığı, çöküşün tarihidir: Roma tarihinin yarısında bir imparatorluk inşa etmeyi, diğer yarısında onu yıkmayı başarmıştır. Livius'un devasa üretiminden geriye Romulus'tan Doğu'ya ilk seferlere kadar şehrin en eski tarihini konu alan kitaplar kalmıştır: dolayısıyla kralların, kahramanların, büyük generallerin ve yiğit askerlerin, *patricius*'lar ile *pleb*'ler arası mücadelelerin, dünyanın fethinin, yüzyıllar boyunca Roma'nın Avrupa'nın imgelerindeki algısını yönlendirmiş, anlatımsal açıdan son derece etkili hikâyelerini Livius'a borçluyuz. Titus Livius MÖ 59 yılında Patavium'da [Padova] doğar; şehir Antikçağda geleneksel örf ve âdetlere bağlılığıyla tanındığından, geleceğin tarihçisinin Roma'nın tarihine yaklaşımı üzerinde etkili olmuş olabilir. Livius 30'lu yılların sonlarından itibaren Roma'dadır ve hayatının neredeyse sonuna kadar orada kalacaktır. Yazarın gençlik eserleri günümüze ulaşmamıştır: Seneca'nın sözünü ettiği felsefe veya tarih-felsefe konulu diyalogların içeriğini yeniden kurgulamaya imkân yoktur. Bizim için Livius, Roma'nın Romulus tarafından mitolojik kuruluşundan (Varro'nun yetkisine dayanılarak MÖ 753) MÖ 9 yılına kadar tarihini konu alan, 142 kitaptan oluşan *Ab urbe condita libri* ("Şehrin Kuruluşundan İtibaren") adlı eserin yazarıdır. Eserin onar kitaplık gruplardan oluştuğu anlaşıldığından, Livius'un 150 kitap yazarak MS 9'a (Teutoburg yenilgisi) veya MS 14'e (Augustus'un ölümü) ulaşmayı amaçladığı, ama ölümünden dolayı planını gerçekleştiremediği düşünülmüştür. Livius'un eserinin dolaşımı, bu devasa boyutundan dolayı ilk andan itibaren sorunludur; Livius bütün halka açık kütüphanelerde yer alır elbet (gerçi İmparator Caligula, gereksiz laf kalabalığından dolayı onu yasaklamak ister) ama I. yüzyıl sonlarında şair Martialis evinde onun eserinin tamamına yer olmadığını itiraf eder, kısa süre sonra da Roma Tarihi'nin özetleri ve alıntıları ortaya çıkmaya başlar.

Onlu gruplar

Münferit kitapların kısa özetleri niteliğindeki *periochae* günümüze kadar ulaşmıştır; 1-10 arası kitaplar (Roma'nın kuruluşundan Üçüncü Samnit Savaşı'nın MÖ 293'teki sonuna kadar) ile 21-45 arası kitaplar (İkinci Pön Savaşı'nın MÖ 218'de patlak vermesinden Lucius Aemilius Paullus'un Makedonya'ya karşı zafer kazandığı MÖ 167 yılına kadar) ise eksiksiz olarak ulaşmıştır.

Periochae

Latin tarihyazımında genelde söz konusu olduğu üzere, eser içeriğinde çağdaş döneme daha çok önem verilmiştir: ilk 45 kitapta neredeyse 600 yıl kapsanırken, sonraki yaklaşık 100 kitapta yüz elli yıldan biraz daha fazlası kapsanmıştır; zaten Livius, okurlarının çağdaş olayların anlatımına ulaşmakta sabırsızlık gösterdiğinin bilincindedir ve bu durum yazarın çağdaşlarının tarihyazı-

mından ne şekilde faydalandıkları konusunda ilginç bilgiler sunar. Livius projesine Actium Savaşı sonrasında, Augustus'un konumunun giderek güçlendiği ve cumhuriyetten imparatorluğa uzun geçiş sürecinin başladığı yıllarda girişir. Dolayısıyla princeps'in gölgesinde çalışır, onunla arasında dostluk gelişir ve princeps ona müstakbel imparator Claudius'un eğitimini emanet eder. Patavium'a dönüş kararını Augustus'un ölümü üzerine almış olabilir ve 17 yılında burada ölür.

Livius ve çağdaşları

Praefatio

Livius'un eserinin başında yer alan uzun önsöz, yazarın temel aldığı ideolojik önermeleri netliğe kavuşturmak açısından önemli bir rol oynar. Livius, Roma kültürüne bir süredir hakim olan, Roma tarihinin çöküş dönemine girdiğine dair paradigma konusunda hemfikirdir: kriz durumu önce ağır ağır, sonra giderek daha ciddi şekillerde kendini gösterir, sonrasında da o kadar kronik hale gelir ki, "ne kusurlarımız ne de onlarla mücadele etmek için alınan önlemlere tahammül edebiliyoruz. Şehrin uzak geçmişinden başlama tercihi, güncel kötü durumdan uzaklaşma arzusuyla da gerekçelendirilir. Latin tarihyazımında yaygın olarak görülen bir başka şey, Livius'un kriz halinin teşhisi olarak öne sürdüğü, hırsın ve lüks tutkusunun yayıldığı, dolayısıyla da bireyin topluma tabi olduğu, toplum çıkarının özel çıkarlara üstün tutulduğu kadim yurttaşlık ahlakının yerini bireyciliğin aldığı fikridir; öte yandan Livius çöküşün bu kadar geç başlamış olmasından gururla söz eder: başka hiçbir şehirde yoksulluk ve tutumluluk bu kadar uzun bir süre onurlandırılmamıştır, başka hiçbir tarihi deneyim içerdiği ibretlik olaylar açısından Roma kadar zengin değildir. Livius'un üstlendiği görev, Roma'nın hangi insanlar ve hangi örf ve âdetler yoluyla bir imparatorluk inşa edip sonra da çökmesine neden olduğunu göstermektir: amaç, okurun metinden zevk almasının yanı sıra, özellikle yönetimde rol alanlar için olumlu ve olumsuz örneklerden oluşan bir galeri sunmaktır; bu siyasi eğitim işlevi Yunan kültüründen beri tarihyazımına atfedilen bir niteliktir.

Ahlak ve ahlaksızlık konusunda bir teşhis

İnsanlar ile Örf ve Âdetler

Günümüze ulaşan bölümlerden anladığımız kadarıyla, Livius sözünü ettiği bu amaçlara sadık kalır. Roma'nın Arkaik dönem tarihi büyük ölçüde olumlu bir ışıkta sunulur; Livius, *patricius*'lar ile *pleb*'ler arasındaki dramatik mücadeleleri, kurumsal değişikliklerden kaynaklanan siyasi kavgaları bilir ve belgeler, ama eserin bu yönü genel tabloyu etkilemez: büyüme dönemlerine özgü bu krizler her defasında yeni ve ilerici sentezler yoluyla aşılır ve her halükârda ağırbaşlılık, müttefiklere ve düşmanlara karşı dürüstlük, devlete adanmışlık,

yiğitlik, dini kültlerin titizlikle yerine getirilmesi ve hem siyasi ortamda hem de aile içinde otoriteye saygı gibi unsurlardan oluşan ahlaki özelliklere zarar vermez. Livius'un önce Monarşi, sonra da Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan ihtilaflar konusundaki yaklaşımı, ılımlı aristokrasininkiyle örtüşür: *decemviri* [on adam] ve son Tarquinius örneklerinde olduğu üzere, bireysel güç arayışı kınanır; senato, devletin denge noktasıdır, otoriter girişimlere ve *pleb* yanlısı sapmalara karşı sancak görevi görür; *pleb tribunus*'ları sıklıkla demagojik yaklaşımlar sergilerlerken, halkın çıkarını en iyi, sınıflar arası ilişkileri tartışmaya açmadan halkı temsil etmeyi üstlenen aristokratlar korurlar; Romalılar arası uyum mutlak bir değer ve askeri başarıların temeli olarak yüceltilir: buna bağlı olarak da toplumun sağlamlığını tehlikeye düşürecek her türlü girişim kınanır. Livius, Romalıların dış siyaset alanındaki gerekçelerini de her durumda destekler: Roma'nın yayılmacılığı hiçbir zaman iktidar arzusundan kaynaklanmamıştır; savaşlara daima düşmanların provokasyonları ya da hak ihlalleri veya zor durumdaki müttefiklere yardımcı olma ya da başkalarının yardım çağrılarına karşılık verme gerekliliği neden olmuştur. Romalıların yiğit olduğu tartışma götürmez, ancak bu özellik adalete saygı duymaktan veya kültleri yerine getirmekten ayrı düşünülmemelidir: Romalıların, imparatorluğu koruyan ama bir ihlal gerçekleştiğinde şehri cezalandırmaktan çekinmeyen tanrıların gözdeleri olması bundandır. Yenilgiler, bireylerin düşüncesiz girişimlerinden, askeri disipline gerektiği gibi uymamalarından ve bireysel hırstan kaynaklanır, ama ordu bir bütün olarak sağlamdır ve birbirine bağlıdır. Roma'nın hem askeri hem de ahlaki açıdan üstünlüğü, Livius'a göre tebaasının gözündeki prestijini de açıklar: tebaanın boyun eğmeyi memnuniyetle kabul etmesinin, hatta imparatorluğa dahil edilmeyi talep etmelerinin sebebi, huzur, güvenlik ve haysiyetlerinin teminat altına alınmasıdır: örneğin Falisciler, Furius Camillus şehirlerini bir hileyle ele geçirmeyi reddedince, "özerk olmaktansa sizin yasalarınız altında yaşamayı tercih ederiz" diyerek kendileri ona teslim olurlar. Bu yumuşatılmış bakış açısı, daha yakın geçmişi konu alan kitaplarda değişime uğrar; Livius önsözde imparatorluğun "büyüklüğünün acısını çektiğinden" yakınır ve eskiden egemen roldeki Roma'nın "gücünün kendini tükettiğini" söyler, ama Roma'nın yayılmacı politikalarını hiçbir zaman tartışmaya açmaz ve eleştirmez.

Roma'nın gerekçeleri

Livius ve Princeps [İmparator]

Livius yazmaya başladığında Roma resmi olarak bir cumhuriyettir henüz, ama Augustus devlet içerisindeki üstünlüğünü giderek pekiştirmektedir. Tarihçi Livius princeps'e saygılı davranır, ama yaltakçı bir tavır sergilemez: IV. kitapta Cornelius Cossus'un başarılarından söz eder ve onun askeri *tribunus* görevini yürüttüğünü söyler, ama hemen sonrasında "bütün tapınakları kuran ve yenileyen" Augustus'un ona, Iuppiter Feretrius Tapınağı'na konan bir yazıta göre

Cossus'un *consul* olduğunu söylediğini aktarır. Böylece bir yandan princeps'in otoritesine güvendiğini gösterirken, diğer yandan o bilginin geleneksel versiyonunu da silip atmaz; Livius ayrıca Augustus'un büyük gurur duyduğu belli olan, hatta anılarında geniş yer verdiği tapınakların yenilenmesi politikasını da yüceltir. Daha önce de gördüğümüz üzere, Livius önsözde, Augustus geleneğine bağlı şiirlerde ilan edilen, altın çağa dönüş fikrine çok mesafelidir: imparatorluk, hassas bir devdir, Roma'da ahlaksızlığa batmış, yozlaşmış bir şehirdir. Ancak şair daha sonraki kitaplarda, doğmakta olan imparatorluğun şifrelerine bağılı olarak yeniden oluşan uyum ve "huzur aşkı"nı yüceltir. Livius'un aristokratik cumhuriyetin çöküşü konusundaki düşüncelerini yeniden kurgulamak zordur, çünkü daha yakın geçmişi konu alan kitaplar günümüze ulaşmamıştır; ancak Livius'un Caesar'ın rakibi Pompeius'u göklere çıkardığını ve Caesar'ı ortadan kaldıran komplonun liderleri Brutus ile Cassius'tan büyük saygıyla söz ettiğini biliyoruz (Caesar'ın üvey oğlu olan Augustus ise onları "baba katilleri" olarak tanımlar). Livius yine Caesar konusunda, doğumunun devlet için iyi bir şey olup olmadığı konusunda karara varamadığını söyler (ama bu görüşü Gaius Marius'a yönelik de olabilir): yazarın üzerinde çok düşündüğü belli olan bu görüş princeps'inkinden sapma gösterir. Zaten Augustus'un kendi de, Livius'un cumhuriyet özlemine atıfla ondan iyi niyetle "Pompeius yanlısı" olarak söz eder.

Princeps'in görüşlerinden sapmalar

Ancak Livius'un cumhuriyet özlemi ile Augustus'la olan dostluğu arasında bir çelişki söz konusu değildir: Livius, Augustus'un kendiyle ilgili kabul ettirmeye çalıştığı, cumhuriyeti yeniden canlandırdığına dair imaja uzun bir süre boyunca inanır; rejimin propagandasına güvendiği sürece, cumhuriyetçilik ile Augustus'a bağlılığı uzlaştırmak hiçbir şekilde imkânsız değildir. Hem zaten Augustus'un teşvik ettiği ahlaki yenilenme süreci, *animus antiquus*'a [kadim ruh] sahip olduğunu itiraf eden, geçmişe hayranlık duyan yazarın hoşuna gitmiyor olamaz. Öte yandan Livius'un iyimserliği zaman içinde zayıflamış olmalıdır. 121. kitabından itibaren olan kitaplar Augustus'un ölümünden sonra yayımlanmıştır: bu kitaplarda, princeps'in görmezden gelmeyi tercih ettiği genç Octavianus'un yükselişi konu edilmiştir, princeps'in bu tercihi de kitapların geç yayımlanmasında rol oynamış olmalıdır; Augustus'un son döneminde aydınların görüşlerine karşı çıkması da Livius'un hem bu tercihinde hem de tamamını tarihe adadığı hayatının geri kalan kısmını Roma'da değil de doğduğu şehirde geçirme kararında belirleyici olmuş olmalıdır.

"Cumhuriyeti yeniden canlandıran" Augustus

Vitruvius'a Göre Mimarlık

De Architectura [Mimarlık Üzerine] eserinin Modern Çağda Avrupa kültürü üzerindeki müthiş etkisine rağmen, yazarı büyük ölçüde meçhul biridir: Caesar tarafından takdir görür ve muhtemelen Galya seferi sırasında Ren nehri üzerine

inşa edilen, mühendislik harikası ahşap köprünün yaratıcısıdır; Augustus onu savaş makinelerinin yapımıyla ve bakımıyla görevlendirir ve ona bir gelir bağlar. Vitruvius, princeps'e adadığı *Mimarlık Üzerine*'yi yazmaya MÖ 33'te başlar ve sonraki on yıl boyunca devam eder. Vitruvius'unki, Roma dünyasından günümüze ulaşmış az sayıdaki (gramer ve retorik rehberleri sayılmazsa) teknik inceleme eserinden biridir. Eserin ilk iki kitabı kentsel yapıları konu alır; üçüncü ve dördüncü kitap kutsal yapılara, beşinci kamusal yapılara ayrılmıştır; Vitruvius şahsi binalarla süslemeleri altıncı ve yedinci kitaplarda ele alır; sekizinci kitabı hidroliğe ve özellikle su kemerlerine, dokuzuncu kitabı saatlere, son kitabı da savaşa yönelik olanlar başta olmak üzere makinelere ayırmıştır.

Her kitabın önsözü son derece ilginçtir, çünkü Vitruvius bu bölümlerde genel meseleleri ele alır. Örneğin birinci kitabın önsözünde mimarlığın entelektüel haysiyetini savunur: mimarların felsefeden müziğe, tıptan astronomiye kadar uzanan "beşeri" disiplinler alanında tam bir eğitime ve gerçek anlamda "ansiklopedik" bilgiye sahip olması gereklidir (zaten Vitruvius, Eski Yunanca *enkyklios paideia* [genel eğitim] ifadesini Latinceye ilk tercüme edendir). İkinci kitap ise insanlığın ve mimarlığın kısa tarihiyle başlar; beşinci kitabın önsözünde Vitruvius teknik yazılarının okura çekici gelmediğini ve bilimsel dilin şiirsel dile göre daha zor anlaşıldığını kabul eder; ancak çözüm, terminolojik hassasiyetten vazgeçmekte değil, okurların konunun ele alınışını sorunsuz izleyebilmesi için onlardan özel kelime dağarcıklarını hızla edinmelerini istemekte yatar.

Mimarların ansiklopedik bilgi birikimi

Vitruvius retorikten uzak olduğunu ilan ederse de durum hiç de böyle değildir: yazıları edebi özenden eksik olmadığı gibi, biçimsel açıdan da aralıksız olarak çaba harcadığını gösterir. Altıncı kitabın başlangıç kısmı da ele alınmayı hak eder, çünkü bir ulusun fiziksel ve psikolojik özelliklerinin içinde yaşadıkları ortama bağlı olduğunu savunan "jeo-iklimsel model"in Latince en kapsamlı açıklamasını içerir; Vitruvius burada erken Augustus döneminin iyimser atmosferi doğrultusunda dünyanın hâkimi konumundaki Roma'yı savunur.

Retorik ve teknoloji

Eserin geri kalan kısmı, olgun Klasisizmin estetik kanonlarının temelini oluşturan ve Rönesans'a Antikçağ stili doğrultusunda inşaat yapmayı öğreten, kolay anlaşılır ve eksiksiz bir rehberdir (eskiden metne eşlik eden resimler ne yazık ki kaybolmuştur).

Bkz. *Roma'nın Başlangıcı*, s. 24; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Vitruvius'un* Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Ötekini Anlatmak: Astroloji Şiirlerinden İskender Mitine

Donatella Puliga

Augustus'un ölümünden sonra Latin edebiyat üretiminin büyük kısmını niteleyen sanat hamiliği sona erer ve sonraki imparatorların dönemlerinde gelişen yeni edebi türler tek yönde ilerlemeyip farklı alanlarda gelişme gösterir, farklı türler ortaya çıkar ve farklı temalar ele alınır.

Yeni Edebiyatın Heterojen Özellikleri

Augustus dönemi edebiyatı, merkezinde princeps'in ve geliştirdiği ayrıntılı kültür politikasının yer aldığı sağlam, tutarlı bir edebiyat olarak nitelenebilirken, bu durum sonraki on yıllarda Tiberius, Caligula ve Claudius gibi imparatorların döneminde söz konusu değildir: bu süre içinde faaliyet gösteren yazarların, Augustus'un ölümünden sonra sanat hamiliğinin de ani bir şekilde yok olmasıyla farklı yönlere doğru yol aldıkları görülür. Bilim alanında Manilius'un *Astronomica*'sı Lucretius'un Epikourosçu, ilahi takdirden yoksun, evren ve insanlarla aralarında ilişki olmayan tanrılar fikrine, geç Augustus döneminin kültürel yönlendirmeleriyle daha uyumlu, Stoacı bir önerme temelinde (eleştirel) bir cevap teşkil eder. Tiberius döneminde Valerius Maximus'un anekdot derlemesi ile yeni imparatorun yalnız methiye yazarı Velleius Paterculus'un kuşkulu Roma tarihi yayımlanır; aynı dönemde karşı kutupta ise güçlülerin zulümlerine karşı seslerini duyuramayanların sesi olan yeni bir tür, yani *fabula* [anlatı, masal] yer alır. İskender'in maceralarının meçhul yazar Curtius Rufus

tarafından yeniden kurgulanması da edebiyatın ayrı bir kolunda yer alır (ancak İskender unutulmaz, sonraki bütün imparatorlar için bir örnek teşkil eder); son olarak, zarif gurme Apicius'un adı altında günümüze ulaşan yemek tarifi kitabı, ahlakçılık ve ataların örf ve âdetlerine dönüş maskesinin ardında toplumun sofistike ve pahalı zevklere eğilimini ortaya koyan bir tablo çizer.

Manilius ve Astroloji Şiiri

En azından kısmen akılcı etkilerin altında gelişen Klasik Yunan kültürünün arka plana ittiği astroloji ilgisi Hellenizmden itibaren yeniden gelişmeye başlar: bu durum hem Babil ve Mısır unsurlarının Yunan bilim adamlarının en azından MÖ III. yüzyıldan itibaren geliştirdiği matematik ve astronomi aletleriyle birleşmesinin hem de dünyayı *Logos* [tanrısal akıl] tarafından düzenlenen tek bir canlı organizma olarak gören Stoacı felsefenin kuramsal gerekçelendirme tablosunun etkisiyle gerçekleşir. Özellikle Roma'da astroloji Augustus döneminde büyük rağbet görmeye başlar: Augustus kendi yıldız falına, yani doğduğu saate "bakan" yıldızların konumuna büyük önem verir (*horoskopos* terimi "saate bakan" anlamına gelir). Ayrıca günümüzde astronomiyi astrolojiden ayıran çizginin Antikçağda o kadar kesin hatlı olmadığını belirtmek gerekir; dolayısıyla Latin edebiyatı tarihinde, bilimsel unsurların, gökyüzünde karmaşık bir sembolik düzenin yer aldığı inancını temel alan astrolojik unsurlarla bir arada yer aldığı *Astronomica* başlıklı bir esere rastlamak şaşırtıcı değildir. Bu eserin yazarı, belki de Doğulu olduğu dışında hakkında hiçbir şey bilinmeyen Manilius adında biridir.

Yıldız falı

Astronomica, Lucretius'tan ilham alınmış didaktik bir şiirdir: beş kitaptan oluşan (ama *De Rerum Natura* onuruna muhtemelen altıncı bir kitap da vardı) eserde ilk olarak evrenin oluşumu konusunda felsefi kuramlar incelenir, gök kubbe, takımyıldızlar, gezegenler, kuyrukluyıldızlar, hatta meteorlar tasvir edilir. İkinci kitapta 12 burç sunulur, üçüncü kitap yıldız falının hazırlanması ve yükselen burcun hesaplanması için talimatlar içerir; dördüncü ve beşinci kitapta da gezegenlerin ve takımyıldızların bireyler ve uluslar üzerindeki etkisi tarif edilir. Bu kuramlar, makrokozm ile mikrokozm arasında karşılıklar olduğuna, yani yıldızların hareketi ile insan varlığı arasında (görünürde birbirlerinden bu kadar uzak olmalarına rağmen) sıkı bir nedensellik bağı var olduğuna ve bu bağın şiir yoluyla da araştırılıp ortaya çıkarılabileceğine dair, yine Stoacı inanıştan kaynaklanan önermeleri temel alır.

Stoacı inanış

Phaedrus ve Hayvan Masalları

Eserin elyazmasında yer alan, *Phaedri Augusti Liberti Fabulae Aesopiae* [*Augustus'un Azat Edilmiş Kölesi Phaedrus'un Aisopos Masalları*] şeklindeki başlık, günümüze bazı kısımları eksik olarak ulaşmış olmasına rağmen, Aiso-

pos geleneğini temel alan ama Roma için yeni bir edebi türün örneği olan beş *fabula* [öykü, masal] kitabının yazarı olan Phaedrus'un kronolojisi ve sosyal konumu konusunda çok önemli bilgiler verir. Arkaik dönem Yunan edebiyatının efsanevi şahsiyeti Aisopos'un geniş bir sözlü gelenekten toplanmış bir dizi *fabula*'yı yazıya döktüğüne inanılır. Aslında Aisopos'un *fabula*'larının derlemesine dair ilk bilgi MÖ IV. yüzyıla dayanır: ilk eserin, Aristoteles'in hayvanların psikolojisine olan ilgisini benimsemiş Peripatetik filozof Demetrios Phalereus tarafından yazıldığı sanılır. Phaedrus (muhtemelen MÖ 20-MS 50 arasında yaşamıştır) bu gelenek doğrultusunda, daha önce de dendiği gibi, bazılarında büyük eksiklikler bulunan beş kitaptan oluşan, manzum bir *fabula* külliyatı yazar (Aisopos'un eseri ise nesir şeklinde yazılmıştı). İlk *fabula*'lar Tiberius döneminde yayımlanır, ama yazarın kendisinin hatırlattığı gibi (III. kitabın önsözü, m. 40 v.d.) bazı konuların seçimi oldukça talihsizdir, zira imparatorun güçlü vekili Seianus onu mahkemeye verir ve aynı anda hem savcı, hem tanık hem de yargıç görevlerini üstlenir. Phaedrus'un bir dereceye kadar da olsa iktidarın himayesini elde etmesi Seianus'un gözden düşmesiyle gerçekleşir (Seianus 31 yılında ölüm cezasına çarptırılır), ancak Phaedrus'un üretiminin ortak noktası yine de kadere boyun eğmiş kötümserlik ve gerçekliğin değişmez olduğunun hüzünlü kabulüdür. Phaedrus'un bu yaklaşımı ile ahlakçı gaye, Roma'ya tanıttığı *fabula*'nın kendine özgü niteliklerini teşkil eder.

Manzum masallar

Başrolünde hayvanların olduğu öykülerin merkezinde yer alan folklorik tema sadece Yunan-Roma geleneğiyle sınırlı değildir: özellikle çiftçilikle ve hayvancılıkla geçinen toplumlarda hayvanlar insanın kendi kendini gördüğü bir ayna teşkil ederler. Hayvanlar, türlerine özgü içgüdüsel davranışlarından dolayı, insanların psikolojik tiplerini yansıtmaya çok uygun sayılır: tilki kurnazlığı, aslan zorbalığı temsil eder. Böylece farklı hayvan türleri, bir sınıflandırma sistemi, kültürün bir tür doğal tipolojisi olarak kullanılır. Hayvanlar âlemi ile insanlar âlemi arasında bir analoji ağı yaratan *fabula*'larda insanlardan söz etmek için hem bambaşka olan hem de onlara çok benzeyen başka bir şeylerden söz edilir. *İpsam vitam et mores hominum ostendere* ("insanların hayatının kendini ve karakterini göstermek"), amacı taşıyan Phaedrus'un eseri, *mythos* [mit] adını hak eden bütün öykülerin özelliği olan anlatım zevkinden asla vazgeçmez.

Hayvanlar ve insan tipleri

Velleius Paterculus: Tarihin Organik Algısı

İtalya Çevre ve Tüketici Hakları Koruma Kurulu'nun (Codacons) birkaç yıl önce Marcus Velleius Paterculus'a "Yıl boyunca okurlara yanlış haberler sunarak siyasi veya ekonomik iktidara yaltaklık açısından olağanüstü şekilde öne çıkan kişiye gazetecilik ödülü"nün verildiğini duyan okurlar şaşıracaktır. Antikçağ yazarlarının, dünyayla aramızda ilişki kurma biçimimizde hâlâ aktif olarak rol

aldıkları ve paradigmatik modeller olarak işlev gördükleri doğruysa da, MÖ 19 ile yaklaşık MS 31 arasında yaşamış bu tarihçinin bu ödülü alarak iktidar uşağı bilginin sembolü haline gelmiş olması biraz sıra dışı bir durumdur. Codacons'un provokatif seçiminin temelinde, Velleius konusunda uzun zamandır söz konusu olan ve Modern Çağda bile devam eden, pek de olumlu olmayan görüş yatar: Latin tarihyazımında İmparator Tiberius'u öven tek yazar olan Velleius, bu açıdan örneğin çok daha saygın bir isim olan Cornelius Tacitus'la karşıt fikirlere sahiptir. Muhtemelen Capua'da, Samnit kökenli ama Roma'ya sadık bir ailenin oğlu olarak doğan Velleius, 4-6 yılları arasında Tiberius'un süvari birliklerinde subay olarak askeri kariyerine başlar ve sonraki yıllarda da Tiberius'un yanında yer almaya devam ederek Pannonia (Orta Avrupa) ve Dalmatia'ya yapılan çeşitli seferlere katılır. 30 yılı önemli bir yıldır: Velleius o yıl iki kitaptan oluşan Historiae Romanae [Roma Tarihi] eserini yayımlar ve o yıldan sonra, ünlü bir şahsiyet haline gelmiş olmasına rağmen, kendisiyle ilgili başka habere rastlanmaz. Hiçbir tarihçi ondan söz etmez. Önce şöhret, sonra nisyan.

Tarihin "organik algısı"

Velleius'un unutulmasının sebepleri, mitolojik kökeninden (Troia'nın düşüşü) şimdiki zamana Roma tarihinin özeti olarak sunulan, ama asıl amacı Roma'nın dünya üzerindeki hâkimiyetinin ve imparatorluğun kurumsal çözüm olmasının kaderde yazılı olduğunu göstermek olan eserde aranmalıdır. Yazarın Tiberius'a samimi olarak beslediği hayranlık anlatıma o denli nüfuz etmiştir ki, tarihyazımına özgü ölçülü stil bazen yerini methiyelerin övgü dolu stiline bırakır.

Roma methiyesi

Velleius'un duygularında samimi olması, propagandaya eğilim gösteren bir tarihyazımı modelini ayakta tutmaya yetmez, hem zaten övgü de daima şartlara bağlıdır. Tacitus'un imparatorluk tarihine getirdiği yorum tarihyazımı sahnesinde belirdiğinde, Velleius'un edebi açıdan mütevazı eseri geri plana itilecektir.

Velleius'un eserinden geriye tarih konusundaki "organik algısı" kalmıştır (I, 6, 1 ve II, 11, 3): evrimsel sayılabilecek bu kurama göre şehirler, yönetim biçimleri, imparatorluklar, hatta edebi olgular, aynen insan bedeninde olduğu üzere, büyüme, gelişme, yaşlanma ve yok olma gibi aşamalardan geçerler.

Valerius Maximus

Valerius Maximus'un 31 yılından sonra yayımladığı ve Tiberius'a adadığı *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* [*Hatırlamaya Değer Olaylar ve Sözler*] kitabında tarihyazımının biyografi ve anekdot anlatımı gibi alt türleri bir araya gelmiştir. Bu eser, hem Roma'nın hem de başka ulusların tarihinden alınmış, ahlaksızlıklar ve erdemler temelinde sınıflandırılmış bir *exemplum* [ibretlik örnek] derlemesinden ibarettir. Valerius Maximus'un amacı, normalde çeşitli eserlerde dağınık halde yer alacak malzemeyi düzenli bir şekilde top-

lamak ve okurların, ihtiyaç duydukları *exemplum*'lara kolaylıkla erişmesini sağlamaktır; dolayısıyla eser retorik okullarının alıştırmaları için oldukça faydalı bir repertuar teşkil eder. Ahlakçı bir tonda yazılmış olan eserde, Roma'yı Roma yapan ve imparatorluk ideolojisinin temel aldığını ilan ettiği geçmişin değerlerini yüceltme eğilimi gösterilir. *Exemplum*'ların *domestica*, yani Roma tarihi, ile *externa*, yani yabancı uluslar şeklinde sınıflandırılmış olması, Roma dünyasının "öteki"ne olan yaklaşımını anlamamıza izin verir: *externa exemplum*'ların derlemeye dahil edilmesinin amacı başka uluslara açılımdan kaynaklanabilecek kültürel zenginlik değildir; bu bilgilerden etnik merkezli bir bakış açısıyla, Roma ulusunun apaçık veya zımni şekilde üstün olduğunu gösterecek karşılaştırmalar yaparak faydalanılır. Valerius Maximus'un eserinin ahlakçı ve paradigmatik etkisi, *exemplum* fikrinin temel bir kültürel kavram olarak görüldüğü Ortaçağ başta olmak üzere yüzyıllar boyunca rağbet görmesinde belirleyici olmuştur.

Curtius Rufus: Batı Tarihinde İskender Miti İçin Bir Araç

Curtius Rufus'un hikâyesi ilginçtir: tarihe sıra dışı bir insan olan Büyük İskender'in biyografisine adanmış bir eser armağan etmesine rağmen, bir insan ve bir yazar olarak onun kısacık bir biyografisini oluşturmamız için dahi gerekli olan hiçbir bilgi vermez. Curtius Rufus, ismi dışında hakkında hiçbir şey bilmediğimiz yazarlardan biridir ve onu çeşitli tarihi kişilerle özdeşleştirmek için yapılan girişimler varsayım olmaktan öteye geçememiştir. Ancak "hayalet yazar" niteliğine rağmen, bizim için bir gölge olmaktan çok daha fazlasıdır: eseri onu ölümsüz kılmış, Antikçağdan beri geçerli olan bir inanışın, yani uzun süreli şanın, gösterişi yapılan şeye değil gerçekleştirilen şeye bağlı olduğunun doğruluğunu göstermiştir. Curtius'un muhtemelen Claudius (MÖ 41'den itibaren) döneminin başlarında yazdığı *Historiarum Alexandri Magni Macedonis Libri* [*Makedonyalı Büyük İskender'in Tarihi*] başlıklı eserinin on kitabının ilk ikisi günümüze ulaşmamıştır. Elimizdeki kitaplarda İskender'in MÖ 333'ten MÖ 323'teki ölümüne kadar uzanan dönemdeki başarılar anlatılır: İskender'in kısa hayatı epik bir şiir gibi, fetih açısından zengindir. Örneğin ilk olaylardan biri, sonradan ünlü bir metafora dönüşecek olan "Gordion düğümü"nün çözülmesidir: rivayete göre Gordion şehrinde (günümüzde Türkiye) Zeus'a adanmış araba "mukadder" bir düğümle adını bu şehre veren ve gökyüzünde görülen bir alamet sonrasında kral olan mitolojik figürün sabanına bağlıydı; bir kâhine göre bu düğümü çözmeyi başaran kişi Asya'nın hâkimi haline gelecekti, bunun üzerine İskender de, düğümü çözme girişimlerinin boşa çıktığını görünce onu kılıcıyla keser. Sonrasında da İskender tesadüf eseri veya alınyazısından dolayı Asya'yı gerçekten ele geçirir. Bir sefer sırasında yer alan bir olayla bağlantılı olduğu söylenen bu anekdot, Curtius döneminde yaygın olarak edebi eserlere konu olan ve romanvari bir

Gordion düğümü

nitelik kazanan İskender'in efsanesinden izler taşır. Curtius'un da stili, bir tarihçi için biraz sıra dışı bir şekilde, biraz romanı andırır: Issos'ta Pers imparatoru Dareios ile olan çarpışma veya İskender'in Mısır'da, Zeus Ammon Tapınağı yakınlarında nasıl onurlandırıldığı veya sonu gelmez fetih seferleri tasvir edilirken, farklı kültürel evrenlere olan meraktan doğan, konu dışı bölümler söz konusudur. Eser, harikaların anlatıldığı hikâyelerin tamamıyla hayali boyutu, yani olağanüstü özelliklere sahip (veya canavar) hayvanlar ve bitkiler içermez, ama İskender'in fetihleri sayesinde derinliklerine kadar ilerlediği o dünyanın ayartıcı ötekilik hissi, Curtius'un başarının teminatı olan kutsanmış olmak ile talih gibi olmazsa olmaz bir bileşime olağanüstü özellikler bağdaştırdığı kahraman için en uygun arka planı oluşturur. Dolayısıyla Curtius'un eseri, başka hiçbir tarihi şahsiyetin erişemediği İskender efsanesinin yaratılmasına önemli bir katkıda bulunur.

Daha Önemsiz Tarihçiler ve Diğer İnceleme Eserleri

Erken İmparatorluk döneminin kültürel üretimini niteleyen tarihi ve felsefi inceleme eserleri alanında Titus Labienus, Cassius Severus, Cremutius Cordus'u unutmamak gerekir: bu yazarların hepsi cumhuriyetçi tutumlarından veya ne yazık ki günümüze ulaşmayan eserlerinde imparatora yakın aristokrasinin üyelerini eleştirirken sergiledikleri güçlü hicivden dolayı farklı düzeylerde sansüre uğramışlardır (Augustus veya Tiberius döneminde). Thrasea Paetus, Musonius Rufus ve Seneca ailesi tarafından azat edilen köle Lucius Annaeus Cornutus gibi bazı Stoacılar da Nero döneminde imparatorun tiranlığına karşı çıkarlar; Cornutus'tan geriye kalan tek eser olan *Theologiae Graecae compendium* [*Yunan Teoloji Derlemesi*] adlı kısa inceleme eserinde tanrıları konu alan eski mitolojik hikâyeler, Stoacı felsefenin ilkelerinin alegorik yorumu olarak sunulur.

Cumhuriyetçi ve muhalif yazarlar

Apicius ve Kadim Yemek Tariflerinin Lezzeti

Latin edebiyatının günümüze ulaşan en sıra dışı inceleme eserlerinden birinin Marcus Gavius Apicius'a atfedilen ve içeriğinin hem zenginliği hem de tuhaflığıyla ün salan *De re coquinaria* (*Mutfak Sanatı*) olduğuna şüphe yoktur. Bu erken dönem gastronomi eserinde yer alan 500 kadar yemek tarifinin Apicius tarafından yazılmadığı kesindir, ama inceleme kısmı ona atfedilebilir. *De re coquinaria*'nın metni Romalıların beslenme âdetleri konusunda duyulan merakı gidermekle kalmaz, tüketim tarihinin bazı önemli yönlerini anlamamıza da yardımcı olur; beslenme alanı o zaman olduğu gibi günümüzde de antropolojinin çok önemli bir dalıdır. Roma âleminin beslenme haritasını yapmak istesek, başlangıçta çok sade olan Romalıların sofralarının (Arkaik dönemde ekmek, keçi peynirleri ve gernik buğdayı ile arpa gibi "alt düzey" sayılan tahıl-

lar tüketilir) giderek zenginleştiğini göz önüne almamız gerekir: örneğin Cumhuriyet döneminde eskiden "yoksulların eti" sayılan baklagiller takdir görmeye başlarken, asıl büyük değişiklik MÖ III. yüzyıl başlarından itibaren yaşanır, zira fetih savaşları sonrasında yeni besin ürünlerinin ithal edilmesiyle beslenme ihtiyaçları farklılaşmaya başlar. Yemek yapma, Yunan ve Doğulu âdetlerin de etkisiyle gerçek anlamda bir sanata dönüşür, ama yine de günümüzün "yemek yapma bilimi ve güzel yemek yapma sanatı"ndan epey farklıdır: bizler "farklı lezzetleri tatmak"tan ve karmaşık da olsa bir yemeği oluşturan unsurları ayırt edebilmekten hoşlanırken, Romalı aşçılar yiyecekleri farklı kılıklara sokmakta çok başarılıdırlar, çünkü yiyeceklerin, doğalarının gizlenmesine izin verecek derecede dönüşümden geçmesi gerektiğine inanırlar.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s.132; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Lucretius*, s. 367; Mos Maiorum *ve Roma'nın Troia'ya Uzanan Kökeni*, s. 820; *Lucretius: Şiir Şeklinde bir Felsefe Okulu*, s. 849; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet*, s. 995

Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca

Mario Lentano

Bütün zamanların en büyük Latin filozofu olan Seneca aynı zamanda şair, satir yazarı, oyun yazarı ve siyasi düşünürdür. Cicero'nunkinden sonra senato aristokrasisinin imparatorluk yönetiminde merkezi bir rol oynaması için geliştirilen en iddialı proje ona aittir: Seneca, Nero'nun gölgesinde ve perde arkasında danışman görevini yerine getirirken bu projeyi gerçekleştirmeye çalışır, ancak projenin başarısızlığa uğraması sonucunda kurbanı haline gelir. Ancak Seneca aynı zamanda Avrupa tiyatrosu üzerinde yüzyıllar boyunca etkili olacak tragedyalar da yazar: akılcılığın arka plana itildiği bu dünyayı ifade eden karanlık ve kanlı hikâyeleri bir tür tersine pedagoji veya felsefe üretiminde kuramlaştırdığı, tutkular üzerindeki tam hâkimiyete dramatik bir alternatif teşkil ederler.

Yetenekli bir Taşralının Yükselişi

Lucius Annaeus Seneca MÖ 4 yılı civarında İspanya'da, Cordoba'da doğar. Babası önemli bir aydın, retorik hayranı ve tarihçidir, Roma'da geniş bir tanıdık ağı vardır; Seneca'nın annesi de kültürlü ve duyarlı bir kadındır. Çok küçükken Roma'da yaşamaya başlayan Seneca, bir yandan edebiyat ve retorik alanında ileri düzeyde eğitim alırken diğer yandan felsefe dersleri alır; erken yaşta benimsediği Stoacı doktrini Romalı filozoflara özgü düşünce özgürlüğüyle yorumlar ama hayatı boyunca ona bağlı kalır. Gençliğinin büyük kısmını, muhtemelen sağlık nedenleriyle Mısır'da geçirir; Roma'ya döndüğünde siyasete adım atar ve 33 yılında hem *quaestor* olur hem de gelecek vaat eden hatip kariyerine başlar. 37'de Caligula iktidara gelir: genç imparator ile saygın hatip arasındaki ilişkiler çok geçmeden gerilir; zamanla imparator Seneca'dan o kadar nefret eder hale gelir ki onu ölüm cezasına çarptırmak ister, ama sevgililerinden biri hatibin hasta olduğunu ve muhtemelen erken yaşta öleceğini belirterek onu vazgeçirir.

Caligula'nın mahkûmiyet Kararı

Caligula 41 yılında bir saray komplosuyla tahttan indirilir ve yerine beklenmedik bir şekilde Claudius (MÖ 10-MS 54) gelir; ancak Seneca birkaç ay sonra, Caligula'nın kız kardeşlerinden biriyle zina yaptığı gerekçesiyle Korsika'ya sürülür. O dönemde büyük ölçüde ıssız olan adada sekiz uzun yılını geçirir, derken 49 yılında önemli bir olay meydana gelir: Claudius'un yeni evlendiği, son derece nüfuzlu ve hırslı Agrippina (15-59) Seneca'yı Roma'ya geri çağırmakla kalmaz, taht için hazırladığı genç yaştaki oğlu Nero'nun eğitimini ona emanet eder.

Korsika'ya sürgün

Böylece Seneca sürgün hayatından sonra, özellikle de Claudius'un 54 yılında, muhtemelen Agrippina tarafından öldürülmesi sonrasında daha on yedi yaşında olan Nero'nun tahta çıkmasıyla kendini yeniden iktidarın merkezinde bulur: Seneca genç imparatorun perde arkasındaki rehberi ve *praetor praefectus*'u, yani imparatorluk muhafızlarının komutanı Burrus ve Agrippina'nın kendisi ile birlikte en çok kulak verdiği siyasi danışmanıdır, Nero'nun yönetiminin tarihe "mutlu beş yıl" olarak geçen ilk beş yılı boyunca böyle kalacaktır. Platon'un, toplumların mutlu olması için filozoflar tarafından yönetilmeleri gerektiğine dair eski düşü bir anlığına gerçekleşecek gibi görünür.

Seneca ile Nero

De clementia

Nero'nun tahta çıktığı yıla tarihlenen *Apokolokyntosis* (kelime anlamıyla "kabağa dönüşüm") adlı acımasız satirde, yeni ölmüş olan Claudius tanrıların arasına varır, Augustus'un başkanlık ettiği bir mahkemede yargılanır ve azat ettiği kölelerine çok fazla yetki vermekle de suçlanarak, sonsuza kadar köleliğe mahkûm edilir. Seneca 54 yılında yazdığı, iki kitaptan oluşan *De clementia* [*Merhamet Üzerine*] adlı siyasi inceleme eserini de yönetime yeni adım atmış

olan Nero'ya adar. Seneca'nın "insanın cezalandırma konusunda ruhunu kontrol altına alma kabiliyeti", başka bir deyişle "üstün olanın altında olanın cezasını belirlerken hoşgörülü davranması" olarak tanımladığı merhamet, genç bir imparatorun yönetimde ve tebaasıyla ilişkilerinde göstermesi gereken, kendisine hem tebaasının sadakatini ve sevgisini hem de istikrarlı bir rejimin ve halkın onayının teminatını oluşturan bir erdem olarak sunulur. Merhamet herkese tavsiye edilir, ama en çok idarecilere yakışır: neredeyse sınırsız güce sahip olanlar kendilerine sınır getirmelidir; imparatorun davranışları, ancak hiçbir tedavi sonuç vermediği zaman bir uzvu kesmeyi kabullenen bir hekimin veya çocuklarını bağışlamaya hazır ve ancak son çare olarak onları cezalandıran hoşgörülü bir babanın tutumuna benzetilir. Dolayısıyla merhamet bir tercihin ve akılcı bir değerlendirmenin sonucudur ve duygusal yaklaşımlardan doğan acıma hissiyle karıştırılmamalıdır.

Ölçü, anlayış ve adalet duygusu

Sonraki bütün imparatorlar için bir model olarak gösterilen Augustus'a yapılan bütün göndermelere rağmen, *De clementia*'da princeps'likten mutlak rejime geçişte ne kadar yol kat edildiği apaçık bir şekilde gösterilir: Nero ancak Iuppiter'inkiyle kıyaslanabilecek, müthiş bir güce sahiptir ve hiçbir kurum onu dengeleme, hatta sınırlama yetkisine bile sahip değildir. İnsanların, şehirlerin, hatta ulusların kaderi imparatorun keyfine bağlıdır; imparatorluğun dört bir yanındaki insanların ve şeylerin hayatı ve ölümü, onun tercihlerine tabidir. Böyle bir durumda Seneca'nın yapabileceği tek şey, Nero'ya gücünü gönüllü olarak sınırlaması için bir çağrıdır: imparator, siyasi açıdan daha tercih edilir, daha elverişli olduğuna ikna olarak merhamet yolunu kendi seçmelidir; ama Nero farklı bir tercihte bulunacak olursa (ki öyle yapacaktır), ne Seneca ne de bir parçası olduğu senato aristokrasisi ona gerçek anlamda karşı çıkabilir.

İmparatorun mutlak gücü

Faal bir Emeklilik

Seneca Nero'nun yanında beş yıl kalır; karşı çıkamadığı veya karşı çıkmak istemediği Agrippina'nın 59 yılında öldürülmesiyle Nero'yla arası bozulmaya başlar; kamusal hayattan tamamıyla çekilme kararını 62 yılında verir. Ancak Latin aristokratik geleneğinde olduğu üzere, Seneca da boş döneminde son derece faaldir ve 63-65 yılları arasında en önemli eserlerinden bazılarını yazar: yedi kitaptan oluşan *Naturales Quaestiones* [*Doğa Araştırmaları*] yanı sıra o dönemde yazdığı mektup derlemesini de son yıllarında öğrencisi olan Lucilius'a adar. *Doğa Araştırmaları*'nda gökkuşağından gök gürültüsüne ve yıldırımlara, sulardan (Nil nehrinin taşkın sorunu ayrı bir bölümde işlenir) kara ve doluya, rüzgârlardan depremlere ve kuyrukluyıldızlara kadar çok çeşitli doğal olgular ele alınır. Seneca her olgu konusunda selefleriniin kuramlarını inceler, aralarından kendine uygun olanı seçer veya kendi özgün bir yorumunu öne sürer. Eserin sonu çok etkileyicidir: bilimin yolculuğu

Doğal olgular üzerine

yeni başlamıştır ve evren, insanoğluna yeni yeni açılmakta olan bir saray gibidir: zaten her kuşak bilgi birikimine katkıda bulunmasaydı dünya çok küçük kalırdı. Ancak *Doğa Araştırmaları* kesin olarak bilimsel bir eser olarak tanımlanamaz, çünkü Seneca'nın felsefi konulara ilgisi ve düşüncelerinin en önemli temaları eser boyunca sürekli olarak kendini hissettirir ve nihai anlamına açıklık kazandırır.

Seneca evren konusunda incelemelere hayrandır, insanoğlunun düşüncesinin yıldızlar arasında hareket edip evrenin sırlarını ortaya çıkarma kabiliyeti konusunda sayfalar dolusu yazar; doğa konusunda bilgi edinmek, insan hayatının gayelerinden biri, insanların varlığını hayvanlarınkinden ayıran görevlerden biridir ve hayatı yaşanmaya değer kılar. Ancak o bilgi en üstün gaye değildir; en üstün gaye, insanoğlunun kendini ahlaki açıdan geliştirmesidir. Bilimsel incelemelerin sık sık etik konusunda düşüncelerle, daha doğrusu bu düşünceler için gerekli temelin sunulmasıyla bölünmesi bundandır. Bir örnek vermek gerekirse, örneğin depremler ve sebepleri konusu, deprem kadar ciddi olmayan tehditlere bile teslim olan insanoğlunun narinliğini ele almak ve insanı ölüm karşısında daima hazır ve tetikte olmaya davet etmek için bir fırsat teşkil eder

Etik ve felsefe

Oyun Yazarı Seneca

Seneca'nın çok yönlü dehası tiyatro alanında da kendini gösterir: Latin edebiyatında, onun adı altında günümüze ulaşmış olan on tragedya dışında elimize eksiksiz geçen başka tragedya yoktur; bunlardan biri olan ve teknik açıdan bir *praetexta* olan, yani Roma'da geçen *Octavia*'nın (bütün diğer tragedyaları *cothurnata*'dır, yani Yunanistan'da geçerler) Seneca'ya ait olmadığı kesindir, *Hercules Oetaeus* konusunda ise ciddi kuşkular söz konusudur; üçüncü bir tragedya olan *Phoenissae* eksik olmalıdır, çünkü koro kısmı yoktur ve diğerlerine göre daha kısadır. Seneca'nın tragedyalarını kronolojik olarak sıralamak çok zordur: bazılarına göre Seneca bu eserleri genç yaştayken, Korsika'da geçirdiği sürgün yıllarında, başkalarına göre Nero'nun yanında geçirdiği yıllarda, imparator öğrencisi için pedagojik araçlar olarak yazar, daha başkalarına göre ise bu tragedyalar siyasetten çekildiği yıllara aittir. Tartışma konusu olan bir başka mesele de bu dramların nihai amacıdır: bu eserler sahnelenmek üzere yazılmış senaryolar mıdır, yoksa okumaya yönelik basit metinler midir? Her iki hipotez sağlam argümanlarla desteklendiğinden bu meseleye kesin bir çözüm bulunamamıştır. Konu seçimine gelince, Seneca kendinden önceki tiyatro yazarlarının yaygın olarak ele aldığı konuları işler: Troia dizisi (*Agamemnon*, *Troades*), Phaedra ile Hippolytus miti (*Phaedra*), Oedipus miti (*Oedipus*, *Phoenissae*), Hercules (*Hercules furens*), Argonautlar dizisi (*Medea*), Atreus ile Thyestes miti (*Thyestes*).

Tragedyalar

Seneca'nın tüm dramlarında kanlı olaylar ve ölüm işlenir; tragedyaların başrol oyuncuları kaçınılmaz olarak yıkıcı tutkularının veya intikam arzusunun esiridir: Clytemnestra, Yunan donanmasının herhangi bir kazayla karşılaşmadan Troia'ya ulaşması için kızları İphigenia'yı kurban eden kocası Agamemnon'u cezalandırmak ister; Medea, uğruna vatanını ve ailesini terk ettiği Yunan kralı İason tarafından terk edildiği için çok öfkelidir ve ondan intikam almak için karısını ve çocuklarını öldürür; üvey oğlu Hippolytus'a aşık olan ama onun tarafından reddedilen Phaedra, kocası Theseus'a Hippolytus'un kendisine tecavüz ettiğini söyler, kocası da oğlunu lanetleyerek ölümüne yol açar, vesaire. İntikam arzusuna bazen iktidar hırsı da eşlik eder: örneğin Atreus, hem karısıyla birlikte kendisini aldatan kardeşi Thyestes'ten intikamını almak hem de kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmak için çocuklarını öldürüp ona yemek olarak sunar; Clytemnestra'nın sevgilisi Aegisthus da aynı amaçla kadını kocasını öldürmeye teşvik eder, Thebai Krallığı ise Oedipus'un iki oğlu, Eteocles ile Polynices'in birbirini öldürme nedenidir. Seneca'nın karakterlerini harekete geçiren bir başka tutku da aşktır, ama aşk sıklıkla tam tersi bir duyguya dönüşmeye mahkûmdur: Phaedra üvey oğlu Hippolytus'a aşkını ilan ederek eş olarak onurunu aşk için lekeler, derken onun tarafından reddedilince ölümüne yol açar; Medea da aşk adına korkunç suçlar işler, ama İason'a olan tutkusu yerini terk edilmiş bir aşığın öfkesine bırakınca öncekinden daha da zalim suçlar işler. Son olarak, bazı dramların temelinde tanrısal müdahaleler yer alır ve tanrılar da intikam arzusuyla hareket eder; örneğin Iuno, Hercules'e olan nefretinden dolayı onun öfkeden çıldırmasına ve kendi ailesini ortadan kaldırmasına neden olur. Dolayısıyla Seneca'nın tragedyaları son derece kasvetli olup en başından itibaren şiddetli tutkuların hâkimiyetindedir; bu tutkulara yenilen karakterler bazen direnmeye, onları alt etmek üzere olan duygulara hâkim olmaya çalışırlar veya çevrelerindeki insanlar onları bu yönde çaba sarf etmeye iter, ama her şey nafiledir; öfke, aşk, intikam ve iktidar hırsı, kontrol altına alınamayan iblisler gibidir, her türlü engeli yok ederek o karakterin kontrolünü ellerine geçirirler ve onu eşi görülmemiş vahşet eylemlerinde bulunmaya iterler; ortalık kan gölüne döner, bedenler parçalanır, yamyamlık bile yer alır ve yazar bu olayların dehşetini yumuşatmaya çalışmaz bile.

Frenlenemeyen tutkular

Ancak Seneca'nın tragedyalarının başrol oyuncuları içgüdüsel veya akıldışı bir şekilde hareket etmezler; tam tersine, akılları başlarındadır ve tutku ile aklın sıra dışı bir şekilde bir araya gelmesiyle yapmak üzere olduklarının ciddiyetinin bilincindedirler. Başka bir deyişle Seneca için tiyatro, tutkuların kontrol altına alınmasını ve duygular üzerinde akıl yoluyla hâkimiyet kurmayı savunan felsefi öğretilerinin tam tersini temsil eder; Seneca hâkimiyet ortadan kalktığı ve insan ruhunun karanlık dibi zıvanadan çıktığı zaman meydana gelen olayları sahneler. Tragedyalar, aklı sürgün edildiği, nefret, intikam, kan ve ölümden başka hiçbir şeye yer

Aklın sürgünü

olmayan bir dünyayı temsil eder. Böylelikle felsefi eserlerde sunulan, akıl yoluyla mutluluğa erişebilen bilge insan ile tragedyaların deliliğin hâkimiyetindeki başkahramanı, olası mutluluk zirvesi ile mutlak dehşetin uçurumu arasındaki bütün insan deneyimlerinin iki kutbuna işaret eder.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Roma'da Astronomi*, s. 982

Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus

Silvia Azzarà

Nero dönemi edebiyatı, Persius ile satir türünün, Lucanus ile de epik şiirin dönüşüne tanık olur. Ancak bu türlerin tarzı ve vurguları Horatius ile Vergilius'a göre çok farklıdır: Persius'un Horatius'un samimi tarzından uzak olan satirleri saldırgandır ve katı bir ahlakçılık sergiler; Lucanus'un Bellum civile*'si Aeneis'i örnek alırsa da Vergilius'un şiirinin sorunlu bir şekilde de olsa temel aldığı değerleri ters yüz eder.*

Persius ve Hoşgörüsüz Satirleri

Volterra doğumlu Aulus Persius Flaccus'un (34-62) filozof Annaeus Cornutus ile tanışması hayatında önemli bir rol oynar çünkü Cornutus, genç Persius'un eğitimi üzerinde etkili olur ve edebi üretiminin felsefi temelini oluşturacak olan Stoacılığa bağlanmasını sağlar. Persius'un günümüze ulaşan eserleri, *heksametron* [altılı] ölçüsüyle yazılmış altı şiirden oluşan *Satirae* ile muhtemelen önsöz işlevi gören, *choliambus* [aksak *iambus*] şeklinde yazılmış kısa bir şiirdir. Derlemenin başındaki şiirde Persius kendini çağdaş şiirin ve daha genel anlamda dönemin mitolojik bilgilerle ve boş, süslü retorik ifadelerle dolup taşan edebi zevkinin anlamsızlığından rahatsız olan, neredeyse tiksinen bir

şair olarak tanıtır. Şair bu eğilime karşı çıkarak Lucilius ve Horatius'u örnek alır ve satiri döneminin ahlaki çöküşü karşısındaki öfkesini ifade etmenin tek yolu olarak görür. Ancak Persius satir geleneğini Horatius başta olmak üzere örnek aldığı yazarlara göre çok daha saldırgan ve radikal bir şekilde yorumlar: Horatius insanların kusurlarını aşırı katılığa başvurmadan, kayıtsızlıkla, hatta anlayışla ve eğlenerek gözlemlerken, Persius ahlaksızlıkları cezalandırma rolünü üstlenir, mizah ve ironi yerine horgörü ve nefret dilini kullanır. Stoacı erdem ideali doğrultusunda kendini ahlaki açıdan üstün bir konumda görür: ahlaksızlıkları daima açıkça kınamasa da okurlarda öfke ve ayıplama duyguları uyandırmaya çalışır: *Satirae*'lar ister "genç bir soyluyu" ahlaksız bir hayat sürmemeye teşvik etsinler (*Satira* III), ister Stoacı bilgenin özgürlüğünü ele alsınlar (V), ister cimriliği veya mirasçıların açgözlülüğünü hedef alsınlar (VI), daima bu amacı taşır. Persius, satir geleneğinin kendine özgü gündelik konuşma dilini kullanırken aşırı çözümlere başvurur, bedensel boyutun en tiksindirici yönlerini vurgulayarak gerçekçiliği abartır. İçeriğin gaddarlığına stilin sertliği eşlik eder: zorlu bir dil ve karmaşık bir söz dizimi, Persius'un gerçeklik karşısındaki rahatsızlığını ifade etmek için faydalandığı araçlardır.

Lucanus: Geleneksel *Epos*'u Ters Yüz Eden *Bellum Civile*

Seneca'nın yeğeni ve Persius ile birlikte Nero dönemi şiirinin en önemli temsilcisi olan Marcus Annaeus Lucanus, 39 yılında Cordoba'da doğar. Persius gibi Roma'da, Annaeus Cornutus'tan eğitim alır ve çok geçmeden sıra dışı entelektüel yetilere sahip olduğunu gösterir. Nero, Lucanus ona önemli siyasi görevler emanet ettiğinde henüz bu rollerin öngördüğü asgari yaşta değildir; ancak imparatorla ilişkisi kısa zamanda bozulur ve hayatı trajik bir şekilde sonlanır: Piso'nun komplosuna dahil olan Lucanus daha yirmi altı yaşındayken intihar etmeye mecbur kalır. Hayatının ne kadar kısa olduğu göz önüne alınırsa çok geniş olan edebi üretiminden günümüze epik bir şiir olan *Bellum civile*'den [*İç Savaş*] başka bir eser ulaşmamıştır, o da yazarının ölümünden dolayı yarım kalmıştır. Eser onuncu kitabın ortalarında aniden son bulursa da, *Aeneis* örneği doğrultusunda on iki kitaptan oluşuyor olmalıydı. *Bellum civile*, MÖ 49 ile 48 sonları arasında Caesar ile Pompeius arasında yer alan iç savaş açısından büyük önem taşıyan Pharsalus Savaşı'ndan dolayı *Pharsalia* olarak da bilinir. *Bella … plus quam civilia* ("iç savaşlardan daha vahşi savaşlar", I, 1), Lucanus'un eserin önsözünde, aktarmak üzere olduğu ihtilafın korkunçluğunu anlatmak için kullandığı ifadedir: bu ihtilafta karşı karşıya gelenler farklı değerlere, geleneklere ve dünya görüşlerine sahip farklı uluslara ait ordular değil, aynı topluma ait iki kişi, ortak köklere, tarihe ve kültüre sahip ve en önemlisi, çeşitli beşeri ve duygusal bağlarla birbirine bağlı iki *civis*'tir [yurttaş].

Pharsalia

İhtilafın tarafları olan Caesar ile Pompeius'un arasında akrabalık bağları bile söz konusudur, çünkü Pompeius Caesar'ın kızıyla evlenmiştir: geleneksel olarak kutsal ve ihlal edilemez olan bağlantılar bir *bellum nefandum*, yani gaddar bir savaş tarafından alt üst edilir. İhtilafın zalimliğini asıl temsil eden Caesar, ahlak ilkelerinden yoksun ve *pietas* [tanrılara saygı] kurallarına saygı duymayan bir tiran olarak tasvir edilir. Roma uygarlığının bu temel değerinin ve *Aeneis*'in temel taşının ters yüz edilmesi, *Bellum civile*'nin yorumlanması için bir anahtar teşkil eder: Lucanus'un resmettiği sahneye hırs ve doyumsuzluk hâkimdir ve ters yüz edilenler tam da Vergilius'un şiirinde yücelttiği geleneksel değerlerdir.

Bellum nefandum

Pompeius tamamıyla olumsuz olmasa da muğlak bir açıdan tasvir edilirken asıl kahraman olarak resmedilen Cato'dur. Ancak onun kahramanlığı yenilgiye uğramıştır: *victrix causa deis placuit, sed victa Catoni* ("muzaffer olanların davası tanrıların, yenilenlerin davası Cato'nun hoşuna gitti", I, 128) mısrası, tiranlığa karşı koyma adına kendi hayatını feda eden Cato'nun kişiliğini özetler. Lucanus'un şiir dünyasında toplumsal beraber yaşamın kurallarının yanı sıra dini kurallar da sistematik olarak ihlal edilir: *Bellum civile*'de yer almayan geleneksel tanrıların bıraktığı boşluk, karanlık büyücülük adetleriyle doldurulmuştur.

Yenilgiye uğramış kahramanlık

Altıncı kitabın hem konum hem de önem açısından en öne çıkan olayı büyücü Erictho'nun başrol oynadığı ruhlarla iletişim ve Lucanus en meşum ve rahatsız edici ayrıntıları sunmaktan kaçınmaz: burada da *Aeneis*'in VI. kitabında Aeneas'ın yeraltına inişinin "ters yüz edilerek" ele alındığı apaçıktır. Dolayısıyla Lucanus'un şiiri hem içerik hem de ifade şekli açısından *Aeneis*'le tezada dayalı aralıksız bir diyalog olarak yorumlanabilir; Vergilius'un stili dengeli bir sentezken, Lucanus'unki aşırılığa, acıklı ve dehşet verici olmaya eğilim gösterir. Vergilius Klasisizmin en parlak modeli haline gelirken, Lucanus edebiyat tarihinde "Klasisizm karşıtı" en önemli modellerden birini teşkil edecektir.

Ruhlarla iletişim

Bkz. *"Birinci Triumvir'lik"ten Caesar ile Pompeius Arasındaki İhtilafa*, s. 117; *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Seneca ve Latin Stoacılığı*, s. 378; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860

Petronius: Bir Anlatım Labirenti olarak Satyricon

Silvia Azzarà

Petronius'un adı Antikçağın en şaşırtıcı eserlerinden biri olan Satyricon'la anılır. Yazarının adı, kronolojisi ve metin geleneğiyle bağlantılı başka yönleri konusunda belirsizliklerin söz konusu olduğu bu eser belirli bir türe de ait değildir. Satyricon, anlatı tarzlarının ve biçimlerinin bir labirentteymiş gibi iç içe geçtiği ve Petronius'un müthiş bir ironiyle edebi bir oyu şeklinde sunduğu bir anlatım fragmanıdır.

Satyricon'un Gizemi

Yazar

Latin edebiyatının eserleri arasında *Satyricon*, anormalliklerle ve sefaletle dolu bir dünyanın olağanüstü derecede gerçekçi tasviri, ideal olmaktan uzak *eros*'un sürekli varlığı ve baş döndürücü grotesk karakterlerle durumların varlığı gibi çeşitli yönlerinden dolayı modern okurların da ilgisini çeker. Bu "usulsüz" eser Antikçağdan günümüze hem sınırlı sayıda fragmanlar halinde hem de çeşitli belirsizlikler ve çözülmemiş sorunlarla çevrili olarak ulaşmıştır.

Satyricon'un ilk "gizemi" yazarın kimliğidir: günümüz eleştirmenleri elyazmalarında adı geçen Petronius Arbiter ile Tacitus'un *Annales*'inin [*Yıllıklar*] XV. kitabında sözünü ettiği Gaius Petronius'u özdeşleştirme eğilimindedir. Nero sarayının *elegantiae arbiter*'i [zarafet uzmanı], kültürel açıdan nüfuzlu, sofistike ve antikonformist bir şahsiyet olarak tasvir edilir; hem yaşam tarzında hem de Nero'nun kendisine dayattığı intiharla yüzleşme şeklinde sıra dışı bir biçimde davranır ve *Satyricon*'un yazarı olmaya en uygun aday gibi görünür: bu kültürlü yazar, hayatın en alçak, en sefil yönlerini daima zarif bir kayıtsızlıkla ele alır. Eserin adı da gizemlidir, elyazmalarında hem satir türüyle hem de Yunan mitolojisinin şehvet düşkünü satirleriyle bağlantılı olarak, yani farklı şekillerde verilmiştir.

Farklı türlerin birleşimi

Eserin türünü belirlemek de zordur: *Satyricon*'dan "roman" olarak söz edilir, ancak bu, modern bir terimdir ve Antikçağ edebiyatında gerçek anlamda bir karşılığı yoktur. Çeşitli maceraların anlatıldığı *Satyricon*'un roman unsuru büyük bir anlatımsal çerçeve oluşturur, ancak içinde başka birçok şeye de yer vardır. Üniter bir türden ziyade farklı türlerin birleşiminden söz etmek mümkündür: bunların arasında *fabula milesia* geleneğinin erotik veya grotesk temalı öyküleri; Menippos'un satirlerine özgü, nesir anlatıma manzum bölümle-

rin eklenmesi; ve en önemlisi, epik şiir ve Hellenistik roman gibi ciddi türlerin parodi versiyonları dahildir.

Bölük Pörçük Ama Zengin Bir Eser

Günümüze ulaşan fragmanda aynı zamanda anlatıcı olan genç Encolpius'un ve onunla bağlantılı başka karakterlerin Güney İtalya'nın bir Yunan şehrinde başından geçenler anlatılır; Encolpius, diğer karakterlerden biri olan genç ve yakışıklı Giton'a erotik arzu besler ama önce Ascyltos, sonra da yaşlı şair Eumolpus gibi üçüncü kişilerden dolayı amacına bir türlü ulaşamaz. Encolpius-Giton çifti, Hellenistik roman türünün bir parodisi niteliğindedir, içeriğini tersine çevirir: eserin baş karakterleri birbirlerine aşık ve kavuşup evlenmeden önce sayısız sorunla uğraşmak zorunda kalan genç bir adam ve bir kadın değil, ilişkileri Yunan romanlarının karakterlerinin temsil ettiği sadakat ve iffet değerlerine karşıt dinamikleri temel alan eşcinsel bir çifttir. *Odysseia*'ya apaçık göndermeler de söz konusudur: hem münferit olayların parodisi yapılır hem de eserin ana anlatımsal yapısı bir yolculuk üzerine kuruludur: karakterler bazen amaçsız bir şekilde hareket halindedir, kaçarlar, yollarını kaybederler, fırtınalara yakalanırlar, her türden tuhaf karşılaşmalar yaşarlar.

Hellenistik türlerin parodisi

Odysseus, Poseidon'un öfkesinin hedefiyken, Encolpius da daha önce tanrı Priapus'a karşı işlediği bir günahtan dolayı o tanrı tarafından, sorumluluk alanına giren cinsellik bağlamında cezalandırılır.

Encolpius ile arkadaşlarının şehrin labirent benzeri kenar mahallelerindeki maceraları arasında sıra dışı bir yemek daveti de yer alır: tuhaf ev sahibinden adını alarak Trimalchio'nun akşam yemeği olarak bilinen bu bölüm, günümüze ulaşan metnin en büyük kısmını kapsar. *Satyricon*'un bu bölümü o kadar unutulmaz unsurlarla doludur ki kendi başına bir eser gibidir: azat edilmiş ve sonradan zengin olmuş ev sahibi, sınırsız gösterişiyle kaba saba ve bayağı doğasını ortaya serer; sunulan olağanüstü yemekler, aşırılık, yapaylık, gösteriş ve zevksizlik karışımını yansıtır; yine azat edilmiş eski kölelerden oluşan davetliler de aralarındaki sohbetlerde Platon'un Şölen'inin felsefi diyaloglarını grotesk bir şekilde ters yüz ederler. Petronius, Trimalchio'nun davetlilerinin gündelik dilini taklit ederken Antikçağ için gerçekçilik açısından eşsiz bir başyapıt yaratır. *Satyricon*, bölük pörçük olmasına rağmen son derece zengin bir eserdir. Birleştirici unsuru, anlatım zevkidir: yazar ahlaki bir yargıda bulunmadan, ama anlattığı dünyayı iyi tanıyan ve ona kaygısız ironiyle yaklaşan birinin bakışıyla doğal ve akıcı bir anlatım sunar.

Bkz. *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Aşk* Elegia*'sı: Roma'ya Özgü Bir Edebi Tür*, s. 864; *Tacitus*, s. 904

Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat

Donatella Puliga[1] *ve Mario Lentano*[2]

Vespasianus'un tahta çıkışıyla Traianus'un ölümü arasında geçen yaklaşık elli yıllık dönemde Latin edebiyatında farklı türler ortaya çıkar: bir yanda Yaşlı Plinius'un "ansiklopedik" eseri, Quintilianus'un retoriğe adadığı derleme ve Martialis'in insanların ahlaksızlığını sınıflandırma amaçlı epigramları, diğer yanda en köklü geleneklerin mitlerini geri kazandıran epik, son olarak da Genç Plinius'un "resmi" nesri ile Iuvenalis'in dönemin kriz halini konu aldığı kin dolu mısraları vardır.

Traianus Döneminde Yeni Latin Edebiyatı*

Flavius hanedanının ilk imparatoru Vespasianus'un tahta çıkışından (69) Traianus'un ölümüne (117) kadar uzanan yaklaşık elli yıllık sürede Latin kültürünün en önemli özelliklerinden birinin sınıflandırma dürtüsü olduğu görülür: Yaşlı Plinius'un (23-79) *Naturales Historiae [D.T.]* eseri, kozmolojiden botaniğe, zoolojiden mineralojiye ve farmakopiye kadar çeşitli alanlarda yüzyıllardır süren araştırmalar sayesinde oluşan bilimsel bilgi birikiminin tamamını kapsayan bir ansiklopedidir; Quintilianus'un *Institutio oratoria* [*Belagat Eğitimi*] eseri de Antikçağda retorik ve mükemmel hatiplerin eğitimi konusundaki düşüncelerin derlemesidir; İspanyol şair Martialis'in (39-y. 104) insanların her türlü kötü alışkanlığını ve ahlaksızlığını acımasızca tespit edip tasvir ettiği ve mahkûm ettiği veya az veya çok iyi niyetli mizaha tabi tuttuğu epigram da sonu gelmeyen bir katalog niteliğindedir. Bu arada epik şiir alanında da hem Nero (Lucanus) hem de Augustus (Vergilius) dönemlerine göre yeni yollar keşfedilir: *epos* [destan] yoluyla artık daha geleneksel mitoloji mirasının büyük dizileri ele alınır (Thebai'ye Karşı Yediler, Argonautlar efsanesi) veya Roma'nın uzak geçmişinden olaylar (İkinci Pön Savaşı) edebiyata geri kazandırılır.

Bilginin sınıflandırılması

Traianus'un "çok mutlu yüzyılı" edebiyatta çelişkili şekillerde temsil edilir: bir yanda hatip ve siyasetçi Genç Plinius (60-y. 114) vardır, hem dostlarına yardım eder hem de sosyeteye davetler verir, hem başkentte siyasi sorumluluk-

1 D. Puliga tarafından yazılmış kısım -edn.

2 M. Lentano tarafından yazılmış kısım -edn.

larını yerine getirir hem de kırsal bölgelerdeki sayısız konutlarından birinde sofistike bir hayat sürer (Plinius aynı zamanda titiz bir idarecidir ve mülklerinin bir kısmını kamuya veya yoksullara bağışlar); diğer yanda da öfkeli satir yazarı, acımasız eleştirmen ve geçmişe amansız bir özlem besleyen Iuvenalis (60-y. 130) vardır, yorumları aynı anda hem gösterişli hem pasaklı, hem ışıltılı hem de yozlaşmış olan toplumun en karanlık kıvrımlarını acımasız bir berraklıkla hedef alır.

Yaşlı Plinius ve Dünya Ansiklopedisi*

Bilimin popülerleşmesinden söz ettiğimiz zaman, bilimsel araştırmaların sonuçlarını ihtisas sahibi olmayan geniş bir kitleye kolay anlaşılır, çekici bir dille aktarmayı amaçlayan, hatta bazen bilim insanlarının hoşuna gitmeyecek basitleştirmelere başvuran bir iletişim türünü kast ederiz. Yine yazar olan yeğeni Genç Plinius'tan ayırt edilmesi için Yaşlı Plinius olarak bilinen Gaius Plinius Secundus'un 77-78 yıllarında tamamladığı, 37 kitaptan oluşan *Doğa Tarihi* de böyle bir eserdir. 23 veya 24 yılında Novum Comum'da [Como] doğan Plinius Claudius ve Nero dönemlerinde Germania'da süvari birliklerinde hizmet verir ama Nero'ya olan nefretinden dolayı onun yakın çevresine dahil olmamayı tercih eder. İmparatorun maiyetine katılması Vespasianus döneminde olur, ancak o zaman da Campania bölgesinde konuşlandırılmış filonun *praefectus*'u [komutan] olmak dışında başka bir resmi görev üstlenmediği anlaşılır.

Doğa Tarihi

Yeğeninin bir mektupta yazdıklarına göre Yaşlı Plinius hayatının tamamı boyunca bilimsel bilginin bütün alanlarına ilgi duyar, enerjisinin büyük kısmını buna ayırır, hatta 25 Ağustos 79'da Vezüv yanardağı patladığında bilgi edinme isteğiyle olanları daha yakından gözlemlemek için denize açılırken hayatını kaybeder. Tek bir kişi için neredeyse imkânsız görünen, ölçüsüz ve son derece ayrıntılı bir çalışmanın sonucu olan *Doğa Tarihi* o ilgiye ve o enerjiye tanıklık eder. Plinius müstakbel imparator Titus'a (39-81) ithaf mektubunda dediği gibi Roma halkına faydası olması için Yunanlardan miras kalan bilimsel bilginin tamamını kategoriler şeklinde düzenleyerek tek bir eserde toplamayı amaçlar. Dizine ayrılmış bütün bir kitaptan sonra 36 kitap, kozmolojiden ve dünya coğrafyasından hayvan ve bitki alemlerine, insanın fizyolojisinden doğal tedavilere ve değerli taşlarla metallere kadar uzanan birçok alanı kapsar. Yazar sayıları sever, onları bu kadar çabanın somut sonuçları olarak görür: 20 bin veri toplamış, 2000 kitaba ve 100 kadar yazara başvurmuştur. Onun eseri olan açıklamalı dizin bu kadar iddialı bir tasarımın temelinde yatan sınıflandırma tutkusunun belki de en somut kanıtıdır. Aslında doğa bilimlerinin kapsadığı konuların çeşitliliği çok katı sınıflarla kısıtlanmaya uygun değildir: *Doğa Tarihi*'nde konular ardı ardına sıralanırken katı hiyerarşi ilkelerine uymadıkları olur ve bazı sıra dışı ayrıntılar yazarın o

İstisnai, ilginç ve sıra dışı şeyler

kadar ilgisini çeker ki anlatımın merkezini o bölümün dışına taşıyarak bütünün orantısını bozar. Ayrıntılara büyük yer verilmesi okurların merakını giderir, ancak bilimsellik ile halkın inanışları ve büyü arasında sıklıkla uzlaşmaya gelindiğinden bu yaklaşımın da bazı sınırları söz konusudur. Böylece, evrenin tasviri bağlamındaki atmosferik olgular arasında "Gök gürültüleri ve şimşekler", "Yankının sebepleri", "Tayfunlar" ve "yıldırımlar"dan sonra, "süt, kan, et, demir, yün ve pişmiş tuğla yağmurları"na yer verilir. Ve böyle sürer gider.

Bu sıra dışı bilimsel ilgi ve ilginç ayrıntı merakı bileşimi bize imparatorluk döneminin kültürel eğilimleri konusunda çok şey anlatır: bir yanda Roma yönetici sınıfı giderek büyüyen bir dünyanın giriftliğiyle başa çıkabilecek uzmanlaşmış teknik-bilimsel kabiliyetlere zamanla daha çok ihtiyaç duyulduğunu hissedip envanterler ve ansiklopediler yoluyla verileri sistematikleşme sürecine başvururken, diğer yandan "başka" kültürel ufuklarla aralıksız ve giderek genişleyen ilişkiler egzotik olana ve genelde uzak diyarlarda meydana gelen şaşırtıcı olayların anlatımına ilgiyi besler.

Plinius'un eserlerinin bazen beğenilip bazen eleştiri almış olmasının sebebi de budur: Ortaçağda sevilen, Rönesans'ta karşı çıkılan eser, bilimsel anlamda sahip olduğu değerin yanı sıra, günümüzde Antikçağın doğa fenomenolojisine yaklaşımı açısından da son derece ilginç bir haber kaynağı teşkil eder.

Quintilianus ve Halka Açık Okulların Üstünlüğü*

Geçimlerini sağlamak için çalışmak zorunda olmayan "saf" aydınlar olarak bildiğimiz Latin yazarların büyük kısmının tersine, Quintilianus'un imajı hem yazdığı eser olan *Institutio oratoria* [*Belagat Eğitimi*] hem de mesleği, yani öğretmenlikle bağdaştırılır. Zaten Marcus Fabius Quintilianus, ücreti devlet tarafından karşılanan ilk hocadır ve cumhuriyetin son yüzyılında Cicero'nun parladığı retorik, yani söylev sanatı alanında ders verir. Eğitimcilere ücret ödenmesini (yılda 100 bin *sestertius* gibi yüksek bir rakam) 78 yılında kurumsallaştırmaya karar veren İmparator Vespasianus'tur: bu karar, imparatorluk döneminde de retorik disiplinine eğitim bağlamında atfedilen prestijin bir göstergesidir; Vespasianus da devlete hizmet etmiş, kamu menfaatine önem vermiş, Nero'nun tersine gösterişli kamusal eserlerden ve büyük harcamalardan uzak duran bir imparator olarak bilinmek ister. Zıt yöndeki bu eğilime farklı bir kültür algısı da dahildir: Nero'nun tersine (Nero şarkı söyleyip oyunculuk yapardı) sanat alanında yetenekli olmayan Vespasianus edebiyatçıların faaliyetlerine doğrudan müdahale etmekten kaçınır, onun yerine devletin kamusal yapılara, kütüphanelere devlet desteğini, edebiyatçılara ve sanatçılara maddi ödülleri arttırmaya çalışır. Bu politikaya öğretmenlere maaş bağlamak da dahildir. Quintilianus'un en önemli eseri olan ve 12 kitaptan oluşan *Institutio oratoria*, yazarın hem eğitiminin hem de "saha deneyimi"nin ürünüdür: eser zaman içinde hatip adaylarının (genç aristokratlar) faydalan-

İlk retorik kürsüsü

dığı belagat eğitiminin ve kuramının sistematik bir derlemesi niteliğindedir. Ancak amaç buysa da, Modern Çağda Quintilianus'un eserine bir pedagoji eseri gözüyle bakmaya eğilimliyiz: "küresel" eğitim fikri doğrultusunda hatip adayının çocukluğunun ve ilk öğretiminin ele alındığı ilk iki kitap bir anlamda "inceleme eseri içerisinde inceleme eseri"dir.

Kamusal eğitim ve yurttaşların gelişimi

Yazarın eğitim kuramının ardında yatan ve günümüzde bile şaşırtıcı gelen bazı temel ilkelerin "modernliği"nden dolayı Quintilianus'a artık tarihi bir yöntem sayılan Montessori yönteminin öncüsü gözüyle bakabiliriz. Hassas büyüme psikolojisine *Institutio*'nun sayfalarında gösterilen saygı, kültürel gelişimin oynadığı role verilen büyük önemin bir sonucudur; zaten yazarın görevini yerine getirirken imparatorluk gerçekliğinin sınırlarını aşan motivasyonu da o önemden kaynaklanmıştır. *Institutio*'nun ana fikri de kültürün değeri ve okulun, Cicero'nun düşüncesi doğrultusunda, yurttaşın ahlak sahibi bir insan olmasını amaçlayan bir gelişim aracı olarak işlevidir.

Martialis ve Roma'da Epigram Türü: İnsan Kusurlarının Galerisi*

Hominem pagina nostra sapit: yazımda insan tadı var. Şiir kuramı ve eserlerinin içeriği bu cümleyle özetlenebilecek olan Martialis, Avrupa kültür tarihinde, meteliksiz olmasına rağmen haysiyetinin şerefinden ve kusursuz ahlakından vazgeçmeyen şair imajının öncüsüdür: yazıları bazen müstehcenlik derecesine ulaşsa ve her halükârda abartılı bir gerçekçilik sergilese de, hayatı kendi deyimiyle onurlu bir davranış tarzını temel alır; şair I, 4, 8'de şöyle der: *lasciva est nobis pagina, vita proba* [yazım müstehcen ama hayatım temiz]. 40 yılında Spagna Tarragonese'de, Bilbilis'te doğan Latin edebiyatının muhtemelen en verimli epigram yazarı olan Marcus Valerius Martialis 104 yılında aynı yerde vefat eder. 64 yılında, Nero'nun hükümdarlığı zamanında Roma'ya yerleşen Martialis bu dönemde Seneca ve Lucanus gibi imparatorun yakın çevresinde yer alan önemli şahsiyetlerle haşır neşir olur. Piso komplosunun bastırılmasıyla başka hamilerin desteğini aramak zorunda kalan Martialis, Nero'nun 68'de tahttan indirilmesinden sonra Titus ve Domitianus başta olmak üzere Flavius hanedanı döneminde kayda değer bir başarı elde eder, kendisine hem onursal payeler hem de mali ayrıcalıklar bahşedilir. Şairin eserleri imparatorluk iktidarına yönelik saygı ve övgü ifadeleriyle dolup taşarsa da, Domitianus'un 96 yılındaki ölümünden sonra Nerva ile Traianus'un şaire çok sıcak gözle bakmadığı bellidir, Martialis de doğduğu şehre dönmeye karar verir ve epigram derlemesinin on ikinci ve son kitabını burada yazar.

Lasciva est nobis pagina, vita proba

Derlemenin yapısı kitapların yayımlanma sırasını sadece kısmen yansıtır: eser en eski tarihli olan *Liber de spectaculis* [*Gösteriler Üzerine Kitap*] ile başlar,

12 epigram kitabıyla devam eder, *Xenia* ve *Apophoreta* ile biter. Vespasianus'un 80 yılında inşasını başlattığı ve Titus döneminde tamamlanan, günümüzde de Roma'nın en önemli sembol anıtı olan *Colosseum*, Martialis'in orada düzenlenen gösterilere adadığı kitabın merkezinde yer alır; şair bu gösterileri imparatorluk iktidarının somut bir göstergesi olarak gördüğünü övgü dolu kelimelerle ifade eder. Eserin bu bölümü, *circus* [hipodrom] oyunlarının kurallarının yanı sıra, bu alandaki örf ve âdetler açısından önemli bir bilgi kaynağı teşkil eder. Ancak Martialis'in adı öncelikli olarak epigramlarla bağdaştırılır; şair, yozlaşmış bir insanlığın kayıtsız ozanı, hakiki anlamda yaşanan, derin bir inanç sistemi yerine genelde üniforma gibi giyilen "*toga*'lı" değerleri kötüleyen bir şair olarak ün salmıştır.

Liber de spectaculis

Martialis'in şiirlerinin arka planında ahlaksız ve yozlaşmış olmasalar da, tuhaf insan tipleriyle dolu, görgüden uzak bir hayata sahne olan Roma vardır. Bu gürültülü ve karmaşık şehir, kendi tutkularının esiri haline gelen insanlığın hayat şartlarını daha da zorlar. Tarif edilen tipler arasında cimriler, sarhoşlar, adı çıkmış kadınlar, mirasyediler, mesleklerini icra edemeyen hekimler vardır. Bu karakterler sefil ortamlarda hareket ederler, aşırı kalabalık yerlere zarafet yoksunluklarını bulaştırır gibidirler, böylelikle acı bir komikliğin kaynağını teşkil ederler. Örneğin şair, şahsen yaşadığı aşağılayıcı ve yorucu *cliens* konumuna ve onu yaltakçılık yapmaya zorlayan ekonomik darlıklarına sıklıkla atıfta bulunur. Martialis, sıklıkla şiirlerini niteleyen abartılı müstehcenliğe diline gerçekçilik katmak ve içinde yaşadığı dünyanın en sefil yönlerini acımasız bir şekilde tarif etmek amacıyla başvurur. Bu tercihinden dolayı ahlakçıların oklarını üzerine çeker, ama onlara durumu tersyüz ederek ve paradoks yeteneği yoluyla cevap yetiştirir: örneğin I, 35'te Martialis müstehcen epigramlar yazma tercihini şakacı bir edayla savunurken metne eleştiri konusu olan müstehcenliklerden serpiştirir. Ancak Martialis aynı zamanda dostluk ve bu gibi bağlara sadakatsizlik, daha genel anlamda duygular, cinsel arzunun dürtüsü anlamında aşk, sevilen insanların ölümünün yol açtığı acı gibi daha ciddi, hatta ıstırap dolu temaların da şairidir. Latin cenaze şiirlerinin özellikle çocuk ölümleri vesilesiyle yazılan en dokunaklı epigramları ona aittir.

Grotesk bir gerçekçilik

Armağan teması Martialis'in sayısı 1500'ü bulan epigram derlemesi içinde önemli bir yer tutar. Daha önce de dediğimiz gibi Martialis'in şiir külliyatının modern baskılarının sonunda yer alan *Xenia* (misafir armağanları) ve *Apophoreta* (götürülecek armağanlar) başlıklı kitaplarda armağan değiş tokuşunun gelenek haline geldiği bayram, yani günümüzde yıl sonu bayramı olarak kutlanan *Saturnalia* tasvir edilir. Küçük armağanların alınıp verildiği bu bayram, toplumsal bağların güçlendirilmesi, arkadaşlar ve tanıdıklar açısından etki alanının tanımlanması için bir vesileydi. Martialis bir nesneyi değil de bir şiiri "misafir armağanı" (*kse-*

Xenia* ve *Apophoreta

nion) olarak tanımlama ihtimalini algılayan ilk şairdir: onu XVIII. yüzyıl sonlarında Johann Wolfgang Goethe ile Friedrich Schiller, onları yaklaşık yüz elli yıl sonra da Eugenio Montale izleyecektir; Montale, dünyadaki misafirliği sona ermiş, Mosca lakaplı karısı Drusilla Tanzi'ye adadığı *Satura* başlıklı derlemenin (1971) bir kısmına *Xenia* adını verir.

Flavius Döneminde Epik Şiir: Statius, Valerius Flaccus, Silius Italicus**

I. yüzyılın ikinci yarısında, Flavius hanedanı döneminde epik şiir Statius, Silius Italicus ve Valerius Flaccus sayesinde olağanüstü düzeyde gelişim gösterir. Vergilius'un ve özellikle Lucanus'un siyasi yönü güçlü *epos*'una kıyasla yeni şairler daha güvenli olan mitolojiye (Argonautlar efsanesi, Thebai'a Karşı Yediler) sığınırlar veya Hannibal'e karşı yürütülen savaş gibi, Roma tarihinin daha uzak geçmişine ait, artık herhangi bir risk taşımadan ortak hafızanın bir parçası haline gelmiş olayları konu alırlar. Homeros'tan itibaren Antikçağ edebiyatına hâkim olan, kuğunun son şarkısı niteliğindeki bu tür, çok rağbet gördüğü bu dönemden sonra giderek unutulur.

Publius Papinius Statius 50 yılı civarında Napoli'de doğar ve 96 yılına doğru yine Napoli'de ölür, ama hayatının büyük kısmını, babasının muhtemelen genç Domitianus'un öğretmeni olduğu Roma'da geçirir; günümüze ulaşmamış, o kadar önemli olmayan bazı şiirlerinin dışında, şairden geriye kalan eserler arasında yıldönümlerinin, bayramların, sanat objelerinin, kaplıcaların ve *villa*'ların yüceltildiği *Silvae* eserinin beş kitabı ("Ormanlar" anlamına gelen başlık malzemenin zenginliğine ve çeşitliliğine ima eder); yarım kalmış bir epik şiir olup, annesi Thetis tarafından Troia Savaşı'ndan uzak durması için Scyros adasına gizlenen geleceğin kahramanı Akhilleus'un hayatını konu alan *Achilleis*; ve son olarak Statius'un kendisine ün kazandıracağını umduğu *Thebais* vardır. Şairin 80'li yılların tamamı boyunca üzerinde çalıştığı bu eser muhtemelen 91 yılında yayımlanır.

Statius

Statius'un şiiri için seçtiği konu, ağırlıklı olarak tiyatro eserlerinde işlenmiş çok uzun bir edebi geleneğe sahiptir: Oedipus'un ölümünden hemen sonra oğullarının Thebai şehrinin yönetimini dönüşümlü olarak üstlenmesi gerekirdi, ama Etheocles iktidarı kardeşi Polyneices'e devretmeyi reddeder; bunun üzerine Polyneices Kral Adrastus'la ittifak kurarak onunla ve başka kahramanlarla birlikte bir ordu oluşturarak Thebai'ı kuşatır. Sonuçta iki kardeş karşı karşıya gelir ve çarpışmanın sonucunda ikisi de hayatını kaybeder. Statius bu senaryoya bir o kadar kanlı bir sonsöz ekler: yeni kral Creon ölülerin defnedilmesini engeller ve kız kardeşi Antigone ile dul karısı Argia'yı ölüm cezasına çarptırır; barış ancak bir düelloda Creon'u yenen Atinalı kahraman Theseus sayesinde sağlanır. Statius'un şiirinde ilham perisine çağrı-

Thebais

dan kahramanların sıralanmasına ve Tanrılar konseyine kadar epik türün bütün klişelerin kullanıldığı görülür; şairin Vergilius'a saygı gösterisi ise *Aeneis*'inki gibi on iki olan kitap sayısından ve konunun düzenlenme şeklinden anlaşılır (Oedipus'un çocukları arasındaki mücadele şiirin son altı kitabında sunulmuştur). Ancak *Thebais*'in yapısı kompozisyon açısından çok net değildir: bir araya getirilmiş bir olaylar ve söylevler dizisi eylemin altını doldurmadan onu geciktirmekle yetinir; ayrıca Vergilius'un Aeneas'ı benzeri hâkim bir karakter yoktur. Öte yandan kadın karakterler daha öne çıkar: kanlı olaylar, savaşlar ve kardeşler arası nefretin iz bıraktığı bu dünyada tarihin kanlı sahnesini olumlu bir ışıkla aydınlatanlar sadece Antigone ile Argia'dır. Öte yandan Vergilius ve Lucanus'ta bol miktarda var olan çağdaş siyasi gerçekliğe atıflar *Thebais*'te hiç yoktur: Theseus'un son bölümde Domitianus'a atıfta bulunduğu tezi kesin olmaktan uzaktır ve Atinalı kahramanın varlığı oldukça marjinal ve yapmacıktır.

Valerius Flaccus

Valerius Flaccus'un belki de *Thebais*'ten önce yazdığı *Argonautica*'da da edebi geleneğin geçmişte kalmış bir geleneği ele alınır: Argos gemisi ile altın postu almak için Iason'un liderliğinde Kolkhis'e giden ve Kolkhis kralının Iason'a çılgınca aşık olan Medea'nın yardımı sayesinde girişimlerinde başarılı olan kahramanların miti. Valerius Flaccus hakkında neredeyse hiçbir şey bilmeyiz: 90'lı yılların başlarında, muhtemelen *Argonautica*'yı tamamlayamadan ölür, zira eser sekizinci kitapta yarım kalmıştır. İlk dört bölüm Argonautların yolculuğuna ayrılmıştır; beşinci bölümde Kolkhis'te karaya çıkar ve Medea ile tanışırlar; altıncı kitabın ana konusu Medea'nın aşık olmasıdır, yedinci kitapta Iason'un altın postu ele geçirmek için giriştiği mücadeleler ve güçlü büyücünün katkısıyla elde ettiği zafer ele alınır; sekizinci kitapta ise Argonautların kaçışı ve Kolkhislilerin onların peşine düşüşü anlatılır.

Argonautica'lar

Valerius İason ve Medea miti konusundaki edebiyatı derinlemesine bilir; Hellenistik şair Apollonios Rodios'un (MÖ 295-y. 215) *Argonautika* eseri bu mitin modelleri arasında önemli bir yere sahiptir, ama Valerius bazı önemli noktalarda onun eserinden uzaklaşır ve örneğin Iason'u, Yunan şiirine kıyasla daha net bir şekilde bir kahraman olarak tasvir eder, ona daha belirgin bir savaşçı özelliği atfeder. Valerius'un eserinde ayrıca duygusal ve dokunaklı unsurlar da öne çıkar: somut olaylara onları yaşayan karakterlerin duyguları da eşlik eder, hatta duygulara daha çok yer verilir. Bu durum Medea'ya ve aşık olmasına verilen önemi de açıklar; Medea'nın aşkı *elegia* şiirlerinin formatı doğrultusunda tasvir edilir, bu da paradoksal bir durumdur, zira *elegia* şairleri eserlerinin ardındaki fikrin epik şiirinkinin zıddı olduğuna inanırlardı.

Günümüze ulaşmış en uzun ve en kasvetli Latin epik şiir, Silius Italicus'un *Punica* eseridir. Gençliğinde avukatlık yapan, sonra siyasete atılıp bazı karanlık

işlere karışan, hatta Nero adına muhbirlik yaptığı söylenen Italicus sonradan Napoli'ye çekilir ve burada 80 yılı civarından itibaren, yüzyıl sonunda yayımlanacak olan *Punica*'ya başlar. İtalicus şiirinde Romalılar ile Kartacalılar arasında MÖ III. yüzyıl başlarında yer alan İkinci Pön Savaşı'nı konu alır.

Silius Italicus

Konu, *Punica*'yı oluşturan 17 kitapta çok dengesiz bir şekilde dağılmıştır: on kitap savaşın öncesine ve ilk iki yılına ayrılmıştır, savaşın sonraki 15 yılı ve Kartacalıları yenilgiye uğratan Scipio Africanus'un yükselişi ise son yedi kitapta hızlıca kapsanmıştır. Punica'nın mutlak anlamda modeli Vergilius'tur; İtalicus Vergilius'a büyük saygı duyar ve Iuno ile Venus arasındaki karşıtlık veya Aeneas'tan ilhamla Scipio'nun yeraltı dünyasına inişi gibi önemli motifleri ondan alır; Iuppiter'in Domitianus'un iktidara geleceğini haber vermesi de *Aeneis*'te yine Iuppiter'in Augustus'un gelişini haber vermesini andırır. Ancak şimdiki zamanın savunulması, şehrin yiğit geçmişine özlem duyulmasına engel olmaz ve İtalicus da bu çelişkiyi yumuşatmaya çalışmaz: kahramanlaştırılmış, hatta mitleştirilmiş geçmişe özlemle bakmak belki de bu epik şiirin tek birleştirici unsurudur.

Punica

Traianus Döneminde Bir Senatör: Genç Plinius**

Gaius Plinius Caecilius Secundus 61 veya 62 yılında Novum Comum'da doğar. Gençliğinde bir travma yaşar: 79 yılında Vezüv yanardağı patlayıp Pompeii başta olmak üzere Campania bölgesindeki bazı yerleşim merkezleri lavların altında kalınca Plinius'un patlamayı yakından gözlemlemek için kratere giren dayısı ve üvey babası Yaşlı Plinius hayatını kaybeder. En üst sosyal sınıfa ait olması ve çok iyi bir eğitim almış olması Plinius'un siyasi kariyerin yanı sıra avukatlık yapmasına da imkân verir; Plinius aynı zamanda saygın bir hatiptir, dini görevler üstlenir ve 100 yılında *consul* olarak tayin edilir; o vesileyle İmparator Traianus'a teşekkür amaçlı uzun bir söylev verir ve 111-112 yıllarında Bithynia'ya vali atanır. Bu tarihten sonra kendisiyle ilgili başka bilgi sahibi değiliz.

Plinius'un yayımlanmasına izin verdiği, dokuz kitaptan oluşan mektup derlemesi, hayatını başkentin sosyetik davetleri ile edebi toplantıları arasında geçiren, imparatora şu veya bu tanıdığı için referans mektupları yazan, çeşitli villaları arasında gidip gelen veya gördüğü ve belki de yeni bir inşaat yapacağı güzel yerleri tasvir eden bir insan izlenimi yaratır. Eşsiz bir hatip olduğuna inanır ve belagat yeteneğine yapılan komplimanları tekrarlamaktan çekinmez; kadınların en iyisiyle evlendiğinden emindir, karısının onun entelektüel yetilerine övgüler düzüyor olmasını da bu durumun bir göstergesi olarak görür. Ancak Plinius, döneminin birçok ayrıcalıklı insanı gibi, devasa servetinin en azından bir kısmının dar anlamda toplumsal amaçlarla kullanılmasına önem verir: Novum Comum'da bir halk kütüphanesinin kurulmasına önayak olur, bunun için bir milyon *sestertius*'luk

Traianus'la yazışma

bir bütçe ayırır, buna bir de yapının yönetilmesi ve kütüphane kataloğunun geliştirilmesi için yılda 100 bin *sestertius* ilave eder. Bu hayırseverlik örneği, hem Yunan-Roma seçkin sınıflarının tipik bir özelliğidir hem de münferit yoksullara yönelik yardımdan çok servetin bir kısmının kamu yararına harcanmasına önem veren toplumsal ahlakın önemli bir yönünü teşkil eder. Plinius bir imparatorluk görevlisi olarak dürüst ve titiz biridir: mektup derlemesinin onuncu kitabı, Bithynia'da valiyken Traianus'la yazışmalarını ve imparatorun çalışkan valinin sorularına verdiği cevapları içerir ve bize bir idareci ile imparatoru arasındaki yazışmanın ilk elden bir örneğini sunar. Bu mektuplardan birinde Hıristiyanlardan da söz edilir: Plinius, Hıristiyanlar konusunda nasıl davranması gerektiğini sorar, Traianus da onlara karşı bir eylemde bulunmamasını, ihbar edildikleri takdirde iktidara sadık olup olmayacaklarından emin olmasını söyler. Bu talimat bazı çelişkiler içerdiğinden ilk Hıristiyan yazarların istihza dolu yazılarına konu olacaktır.

Traianus'a methiye

Panegyricus [*Methiye*], Plinius'un 100 yılında *consul* vekilliğine atanması vesilesiyle Traianus'a hitaben yazdığı söylevdir. İmparatorluk döneminde en üst düzey idarecilerin göreve getirilmesi artık imparatorların sorumluluk alanına girer ve imparatora en sadık görevlileri ödüllendirmeye de yarar; elde edilen *beneficium* [fayda] için resmi bir söylevle teşekkür etme geleneği buradan kaynaklanır.

Plinius'un metni her şeyden önce bir senatörün, İspanyol bir generalken 98 yılında imparatorluk tahtına çıkan ve ilk andan itibaren iktidar ile senato arasında bir işbirliği politikası yürütmeye karar veren Traianus'un yönetim şekli konusundaki düşüncelerini öğrenmek açısından değerli bir bilgi kaynağıdır. Plinius söylevinin tamamı boyunca "uygar" bir imparator tablosu çizmeye çalışır: monarşi dünyayı yönetmek için gereklidir, ama Traianus bir efendi, bir tiran veya bir tanrı gibi değil (burada göndermede bulunulan kişi, 81-96 arasında imparator olan ve böyle bir iddiada bulunan Domitianus'tur) bir baba gibi, yasalara uyan ve senatoya saygı duyan, dürüstlüğünün en kesin teminatı olan yurttaşların onayını almak isteyen bir idareci gibi davranır.

Plinius'un çizdiği biraz yapmacık tabloda dikkat çekici bir ayrıntı, neredeyse rastgele söylenmiş, ama son derece anlamlı bir cümle söz konusudur: "özgür olmamızı emrettiğine göre," der methiyenin yazarı, senatonun tamamı adına konuşarak, "biz de özgür olacağız." Bu, görünürde paradoksal bir cümledir: zorunluluk yokluğuyla özdeşleşmesi gereken özgürlük aslında imparatorun emrine itaatten kaynaklanır. Plinius bu cümleyle senatonun haklarının aslında imparatorun tercihinin sonucu olduğu ve onun egemen iradesinin ifadesi olduğu gerçeğini kabullenmiş olur.

Iuvenalis ve Gerçekliğin Güncelliği*

Decimus Iunius Iuvenalis hakkındaki bilgilerin pek azı güvenilirdir, ama 60 yılında Aquinum'da doğduğu kesindir. Ölüm tarihi de 127'den önce olamaz, çünkü şair eserinde o yıl yer almış bazı olaylardan söz eder. Martialis'in arkadaşı olan ve onun gibi bir *poeta-cliens* [yanaşma şair] olan ve nüfuzlu kişilerin himayesine girmeye çalışan Iuvenalis, kızgınlık duygusunu eserlerinin, yani günümüze beş kitap halinde 16'sı ulaşmış olan satirlerinin ilham kaynağı olarak görür. Yazar satirlerinin ilkinde (I, 79 v.d.) sanat kuramını açıklar: *si natura negat, facit indignatio versum, qualemcumque potest* ("yeteneğim izin vermezse, mısraları yazan her ne şekilde olursa olsun, kızgınlık olacaktır"). Iuvenalis sanatını hem tarihi hem de kültürel ve edebi açıdan çağdaş gerçekliğe beslediği öfke duygusuna emanet eder. Lucilius ile Horatius'un öne çıktığı türü seçmek, onların modellerinden uzaklaşırsa da, Iuvenalis için kendi döneminde en yaygın edebiyat türlerine zıt davranmak demektir, zira retorik alanında gündelik hayattan çok uzak, yüce temalar işlenir.

***Poeta-cliens*'ler**

Iuvenalis'in yazarken (ve özellikle satir yazarken), değerler skalasında paranın en tepede yer aldığı, yolsuzluğun kaçınılmaz olarak başarının temeli sayıldığı, ahlaksızlığın ödüllendirildiği, entelektüel ve ahlaki katılığın çöp sayıldığı kendi döneminin gerçeklerini görmemesi mümkün değildir.

Iuvenalis bu kültürel çöküş karşısında ahlakı temel alan olumlu bir çözüm bulmak yerine şimdiki zamanın alçaklığını, yeryüzünün tevazuyla ve *fides*'e [güven, sadakat] saygıyla yönetildiği mitsel altın çağın saflığıyla karşılaştırmakla yetinir. Şimdiki zamanın zihniyetine yönelttiği şiddetli eleştiriye kadınlara saldırılar da dahildir, çünkü şair onları tek erkek tanımış ve kendini tamamıyla evini çekip çevirmeye adamış kadın modelinin tamamıyla ters yüz edilmesinden sorumlu tutar. Iuvenalis'in eserlerinde Arkaik dönem Roma kültürel modeli, Roma'da potansiyel olarak hem servet hem de çöküş kaynağı "yabancı bir bilgeliğin" varlığını dengeli bir bakışla görmeyi engelleyen bir kafes işlevi görür. Roma ahlaksızlığın sergilendiği bir yer haline geldiyse, bunun nedeni her türlü ötekilikle haşır neşir olmasıdır: Roma kötülüğün köklerini içermez, yabancı kötülüklerin saldırısına uğramıştır. Böylece patojen ajan olarak "öteki" kavramı ortaya atılır: toplumun aslında sağlıklı olan organizmasına saldıran kötülüğün kökeninde Yunanlar, doğulular ve özellikle Yahudiler vardır. Biçimi apaçık ve kesin şekilde belirlenmiş bir toplum, dönüşüm dilini anlamaz.

Kızgınlık ve kadın düşmanlığı

Bkz. *İkinci Pön Savaşı*, s. 75; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus*, s. 889; *Roma'da Astronomi*, s. 982; *Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet*, s. 995

Tacitus

Mario Lentano

Cornelius Tacitus, bütün zamanların en büyük Latin tarihçisidir. Eserlerinde İmparatorluk döneminin ilk yıllarını, Augustus'un ölümünden Domitianus'un ölümüne kadar olan dönemi anlatmayı seçer: Tacitus, ortaya çıkan acı, hayal kırıklıklarıyla dolu tabloyu olağanüstü bir anlayışla inceler, baş kahramanlarının ruhunun en ücra köşelerini araştırır ve aynı anda hem engin imparatorluk ufkunu hem de sarayın boğucu dünyasını kapsayabilen bakışıyla büyük tarihi freskler resmetme kabiliyetine sahiptir. Ancak Tacitus aynı zamanda Antikçağın günümüze ulaşmış tek etnografik inceleme eseri olan Germania'nın da yazarıdır: bu eser hem olası bir fetih seferi durumunda faydalı bir rehber niteliğindedir hem de "Barbarlar"ın saflığı ile çağdaş Roma'nın yozlaşmasını kıyaslamak için bir fırsat teşkil eder.

Sessizlikten Kelimelere

Cornelius Tacitus'un ön adı, doğum yeri ve yılı belli değildir, ama I. yüzyıl ortalarında doğduğu sanılır. Domitianus döneminde ölen dürüst idareci ve saygın general Iulius Agricola'nın kızıyla evlenir ve kayınpederine adadığı ilk eseri, onun kamusal ve şahsi erdemlerini yücelttiği biyografisidir. Tacitus'un kariyeri Vespasianus (69-79) ve Titus (79-82) dönemlerinde başlar ve Domitianus'un tiranlığı (81-96) döneminde devam eder; Tacitus 97 yılında *consul*'luğa atanır, üç yıl sonra mahkemede Roma valisine karşı Afrika eyaletinin halkını savunur; 112-113 arasında Asya eyaletinin başına getirilir; ölümünün de 120 yılı civarında gerçekleştiği sanılır. Tacitus yazı yazmaya geç yaşta başlar; Agricola'nın biyografisini ve *Germania* adlı monografisini yayımladığında kırklı yaşlarında, *Annales* [*Yıllıklar*] ve *Historiae* [*Tarih*] adlı en önemli tarih eserlerini yazmaya başladığında da ellili yaşlarındadır. Tüm senato üyesi tarihyazımcılarda olduğu üzere, kamusal hayattan çekildikten sonra entelektüel bir faaliyete kendini adama değildir bu sadece; Tacitus, Domitianus'un on beş yıllık yönetimi boyunca aydınlara uygulanan ve kendisinin de istemeden bir parçası olduğunu söylediği yıldırma politikalarını eleştirir: Nerva (96-98) ve Traianus (98-117) döneminde de tarihte ilk defa, "önceden uyumsuz olan imparatorluk ve özgürlük gibi iki unsur birleştiğinde," Tacitus'un tarihyazımını seçmesi, uzun süre boyunca bastırılmış kendini ifade etme ve yakın geçmişle hesaplaşma ihtiyacından kaynaklanır.

Agricola

Agricola (asıl adıyla *De vita et moribus Iulii Agricolae* [*Iulius Agricola'nın Hayatı ve Ölümü*]) 97 yılında yayımlanır. Domitianus'un muhalif aydınlara uyguladığı zulümden söz edilen bir önsözle başlayan biyografinin merkezinde, Britanyalıların kültürü konusunda bölümden sonra, General Agricola tarafından Britanya'da gerçekleştirilen seferler anlatılır. Kaledonyalı (günümüzde İskoçya) isyancıların lideri Calgacus'a atfedilen söylev de önemlidir, çünkü Calgacus, fetih hırsını eleştirdiği Romalıların "bir çöl yaratıp adına barış dedikleri"ni söyler. Tacitus eserin sonunda, Domitianus'un kayınpederini zehirlediğine dair görüşe yer verir ama kesin olmadığını da ekler; böylece *Agricola da*, erken imparatorluk döneminde yeni rejime muhalefet ettikleri için, imparatorluğun olağanüstü gücünün kurbanı olan senatörler arasındaki yerini alır.

Roma'nın fetihleri üzerine görüşler

Historiae ve *Annales*

Agricola dolaylı olarak Flavius dönemiyle bağlantılıdır; Tacitus'un 105 yılı civarında başladığı *Historiae* ise Nero'nun ölümü (68) ile Domitianus'un ölümü (96) arasındaki otuz yılın büyük bir tarihi tablosu niteliğindedir. Bu eserden geriye eksiksiz olarak ilk dört kitabı ve beşincinin başı ulaşmıştır; beşinci kitap, müstakbel İmparator Titus'un Kudüs'e yürüttüğü seferin anlatımında yarıda kalır. Tacitus eserin önsözünde okura gelecekte Traianus'un mutlu döneminin anlatımını sunmayı taahhüt eder; yaklaşık 110 yılından itibaren yazmaya başladığı *Annales* eserinde ise Tacitus zamanda geriye döner ve Augustus'un ölümünden Nero'ya, Iulius-Claudius hanedanının olaylarını yeniden kurgular. Tacitus'un ya Traianus konusundaki fikri değişmiştir ya da imparatorluk dönemini niteleyen kusurların kökenini Augustus'un haleflerinin inişli çıkışlı dönemlerinde arama ihtiyacı hissetmiştir. *Annales* eseri de eksiktir: günümüze ulaşan ilk altı kitapta Tiberius (14-37 arası imparator), 11-16 arası kitaplarda da Claudius'un (41-54 arası imparator) son yılları ile Nero'nun 66 yılına kadar olan hükümdarlığı anlatılır. Tacitus'a göre imparatorluğun başlaması tarihi bir zorunluluğun sonucudur: "iktidarın tek bir kişiye emanet edilmesi barışın yararınaydı". Fakat Tacitus yine de o rejime fazla sempati beslemez, çünkü başlıca özellikleri iktidarın şiddet uygulaması, seçkin sınıfların yaltakçılığı ve kitlelerin pasif veya kayıtsız olmasıdır. Ancak Tacitus rejime muhalif olmayı seçip bedelini sürgünle veya ölümleriyle ödeyenleri de takdir etmez, politikalarını beceriksiz ve kısır addeder; Tacitus'un kahramanları Agricola gibi, devlete hizmet etmeyi kabul ederken utanç verici uzlaşmalara boyun eğmeyen, "kötü imparatorlar altında da büyük insanlar olunabileceğini" gösteren insanlardır.

İmparatorluğun başlangıç dönemi

İmparator portrelerinin hepsi, yeniden kurgulayabildiğimiz kadarıyla, acımasızdır: Tiberius ikiyüzlülüğü ve zalimliğiyle bir canavar gibi tasvir edilir, Claudius karılarının ve eski kölelerinin elinde işe yaramaz biridir, Nero ise iktidar hırsıyla çıldıran bir canidir. Ancak Nero'nun birkaç aylığına halefi olan, kökleri çok eskilere uzanan aristokrat Galba bile eleştirilerin hedefi olur, çünkü uzlaşmazlığı yeni döneme uygun değildir: büyük bir imparatorluğu idare etmek için gerekli olan erdemler ve kabiliyetlerin geleneksel ahlak ilkeleriyle örtüşmesi gerekli değildir, hatta bazen bu ilkelerin tam karşısında yer alırlar. Dolayısıyla Tacitus'un çizdiği tabloda loş renkler aydınlık renklere baskın çıkar. Tacitus'un dili de tarihi olayların analizine önemli bir katkıda bulunur: yazarın hem ağırbaşlı hem de esnek olan stili, anlatması gereken gerçeklik gibi öngörülemez ve karmaşık olan insan ruhunun her kıvrımını izler.

İmparator portreleri

Germania'da Etnografik İncelemeler: Yerler, İklimler, İnsanlar

Yunan kültüründe etnografik incelemeler MÖ V. yüzyılda, Pers kültürüyle süre gelen uzun çarpışmalar sonucunda ortaya çıkar. Yavaş yavaş baskın hale gelen, sonra da Roma dünyasına yayılan model, "jeo-iklimsel determizim" olarak bilinir ve bir ulusun fiziksel ve psikolojik özellikleri ile iklimden toprağın özelliklerine kadar, içinde yaşadığı ortam arasında sıkı bağların söz konusu olduğu düşüncesi üzerine kuruludur. Bu model küresel ölçeğe uygulandığında soğuk ve nemli iklimlerde yaşayan, kanı bol ama akılcı olmayan, içgüdüsel bir cesarete sahip kuzeyli uluslar ile sıcak ve kuru iklimlerde yaşayan, kanları az, zeki ama korkak güneyli uluslar birbirinden ayırt edilir. Bu dönemde Romalılarla özdeşleştirilen ılıman kuşak ulusları ise zekâ ile cesaret arasında mükemmel bir denge sergilerler ve ayrıcalıklı konumları sayesinde bilinen tüm diyarlara egemen hale gelmişlerdir. Latin tarihyazımında en başlardan itibaren etnografiye de yer ayrılır ama böyle bölümler anlatımın ağırlıklı olarak siyasi-askeri olan bakış açısına tabi tutulur. Caesar'ın *Gallia Savaşı* kitabı savaşta karşı karşıya gelinen uluslar konusunda gayet dikkatli gözlemler içerir; Seneca Mısır'ın örf ve âdetleri konusunda (günümüze ulaşmamış) bir operet yazmıştır; Tacitus'un Agricola eserinde, Roma birliklerinin belirli bir bölgede yürüttüğü seferlerin anlatımının başında o bölgeyle ilgili etnografik bilgiler yer alır ve aynı şey *Historiae* açısından da geçerlidir: bu eserde Vespasianus döneminde Yahudilerle meydana gelen savaşın anlatımından hemen önce bu ulusun kökeni ile örf ve âdetleri tanıtılır. *Germania* da (*De origine et situ Germanorum* [*Germenlerin Kökeni ve Yeri Üzerine*] adlı eserin kısaltılmış başlığı) muhtemelen I. yüzyılda o sahnede gerçekleştirilmiş askeri seferlerden birine giriş olarak yazılmıştır; malzemenin geniş kapsamı

Farklı ulusları tanımak

muhtemelen Tacitus'u bu yazıyı başlı başına bir esere dönüştürmeye iter; 98'de yayımlanan *Germania*, günümüze Roma dünyasından tek eksiksiz etnografik inceleme eseri olarak ulaşmıştır.

Germania'yı oluşturan 46 bölüm aşağı yukarı aynı uzunlukta iki yarıya bölünmüştür: birinci yarı Germen etnik grubu konusunda, iklimden coğrafi konuma, toplum ve aile yapısından dine, kadınların rolünden kölelerin durumuna kadar genel bilgiler içerir. İkinci yarıda ise kabileler tek tek ele alınarak kendilerine özgü özelliklerine ışık tutulur; batıdan doğuya doğru, Galya'yla aynı sınırı paylaştıklarından daha yakın olan, dolayısıyla da daha iyi bilinen uluslardan başlanarak doğu sınırında yer alan uluslara geçilir ama onlar hakkındaki güvenilir bilgiler efsanevi veya en azından hayali bilgilerle iç içedir.

Tacitus'un etnografik araştırmalarıyla ne gibi bir amaç güttüğü tartışma konusudur. Germen topraklarının fethi, Augustus'un başarısızlığa uğrayan büyük projesiydi: bölgede tekrar tekrar yürütülen seferlerle kısa süreli sonuçlar elde edilmiş ve sonuçta çok ciddi bir felaket yaşanmış, 9 yılında Varus komutasındaki lejyonlar Germenler tarafından tamamıyla yok edilmişti. O andan itibaren bütün fetih projeleri rafa kaldırılmıştı, ancak Romalılar Ren nehrinin oluşturduğu sınırın ötesinde, imparatorluğun merkezine bu kadar yakın olan bu kalabalık ve güçlü ulusun varlığından rahatsızdılar. Tacitus muhtemelen her an gerçek bir düşmana dönüşmesinden korkulan bu potansiyel rakip konusunda bilgiler sunmak ister: zaten Tacitus'un anlatımı münferit ulusların savaş teknikleri ve stratejileri açısından zengin bilgiler içerir: Traianus Roma'nın bu bölgeye yeniden yönelmesi gerektiğine karar verseydi, *Germania* çok faydalı bir rehber olabilirdi. Ancak Germenlerin tasvirinin en ilginç yönlerinden biri, Tacitus'un özellikle aile kurumlarını ve kadınların konumunu ele alırken bu kültüre hayranlık duyduğunu belli etmesidir.

Teutoburg yenilgisi

Bu bölümlerde "Barbarlar"ın doğal erdemleri Roma'nın ahlaki çöküşü ile karşılaştırılır: Germenler arasında zina hemen hiç görülmeyen bir olgudur, evlilik ise saygı duyulan, güçlü bir kurumdur; Tacitus "orada, baştan çıkarılma romantik bir oyun değildir" dediğinde, Roma aristokrasisinin ilkesiz hanımlarının arasında böyle olayların yaygın olduğu anlaşılır; kısacası, "oradaki iyi örf ve âdetler, başka yerlerdeki iyi yasalardan daha büyük güce sahip" dediğinde de Augustus'un zinaya karşı yürürlüğe soktuğu ayrıntılı ama etkisiz yasayı ima eder. Böylelikle "iyi vahşi" miti, uygarlığın baştan çıkarıcı, sofistike taraflarından uzak olan "ilkel" ulusların bundan dolayı ahlaki açıdan daha güçlü olduğu, ruhlarının yozlaşmamış ve daha samimi olduğu fikri ortaya çıkar. Şimdiki Germenler, uzak bir geçmişteki Romalılar gibidir ve Romalılar gibi Germenler de potansiyel olarak dünyayı fethedecek durumdadırlar. Böyle bir bakış açısı karşısında tedbiri elden bırakmamak lazımdır: Tacitus'un eserinin asıl özünün bu olduğu bellidir.

Barbarların "erdemleri"

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Roma'da Eğitim*, s. 266; *Roma'da Cinsellik*, s. 280; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Romalıların Dini*, s. 540; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872

İkinci İmparatorluk Dönemi ve Romalılığın Sonu: Hadrianus'tan Büyük Fetihlere

Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler

Silvia Azzarà

İmparatorluğun altın çağı olan II. yüzyıl edebiyat açısından öne çıkmaz. Gerilimin ve ihtilafların azalmasıyla kültür alanında da zorlu hedeflerden vazgeçilir sanki: edebiyat sahnesi Suetonius, Fronto ve Gellius gibi ayrıntılara ve merakın giderilmesine önem veren aydınların hâkimiyetindedir. Curiosita Apuleius'un da özelliğidir: Başkalaşımlar eseri barış ve istikrar dolu olsa da ruhsal açıdan huzursuz, hakikat ve kurtuluş arayışı içindeki bir dönemi yansıtır.

Biyografik Bilgilerden Dedikodulara Suetonius

Gaius Suetonius Tranquillus'un hayatı konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. MS 70'li yıllarda doğduğu sanılır, ama ölüm tarihi belli değildir. Muhtemelen Traianus döneminden itibaren saray kâtibi görevini üstlendiği ve üç işlevinin olduğu bilinir: arşivlerden, halk kütüphanelerinden ve imparatorun yazışmalarından sorumludur. Belli olmayan bir nedenle işinden alındığı 122 yılından sonra kendisiyle ilgili başka hiçbir habere rastlanmaz.

Hayatını kütüphaneler ve arşivler arasında geçirmiş aydın yaklaşımı, hepsi ilmi nitelikli olan, günümüze ulaşmamış eserlerinin listesine ve *De viris illust-*

ribus [*Ünlü Şahsiyetler Üzerine*] ile *De vita Caesarum* [*Caesar'ların Hayatı*]başlıklı iki biyografik eserine yansımıştır. Bazı edebiyatçıların kısa biyografilerinin bir derlemesinden ibaret olan ilk eserden günümüze sadece *De grammaticis et rhetoribus* [*Gramer Alimleri ve Hatipler Üzerine*] başlıklı kısım, eksik olarak ulaşmıştır. Çok daha geniş kapsamlı olan *De vita Caesarum* ise Suetonius'un Latin edebiyatında biyografi alanında örnek alınmasını sağlamıştır: bu eser, imparatorluğun atası sayılan Iulius Caesar'dan itibaren 12 imparatorun hayatını içerir. *Vita Augusti*'nin [*Augustus'un Hayatı*] bir bölümünde Suetonius okurlara yöntemi konusunda bazı önemli bilgiler vererek hayat hikâyelerinin sunumunu *singillatim*, yani teker teker ve *neque per tempora sed per species* [zaman değil de konu temelinde] gerçekleştirmek istediğini belirtir. Dolayısıyla kronolojik sıralama yerine imparatorun kişiliğinin çeşitli yönlerini ele alır: en çok ahlaksızlıklar ve erdemlerle ilgilenen Suetonius'un eserlerinde ahlakçı yönü öne çıkar. Kronolojik yapıdan vazgeçilmesi biyografi türü ile tarihyazımına özgü hedef ve yöntemler arasında net bir ayrım olduğuna işaret eder; *per species* sınıflandırma tercihi imparatorun kişiliğinin inşasına ve tanımlanmasına yöneliktir: bu süreç siyasi veya askeri açıdan en önemli olayları bir bütün olarak inceleyerek değil, önemsiz gibi görünenler dahil, farklı yönlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle yürütülür. Çeşitli imparatorların alışkanlıkları, saplantıları, tuhaflıkları Suetonius tarafından, resmi tarihe dahil edilmeyen anekdotlar yoluyla öne çıkarılır. Yazar en yetkili ve güvenilir kaynakların yanı sıra bazen, meraklı okurlarını eğlendirmek isteyen ve tarih olarak sayılmayı hayal etmeyen bir türün gereksinimleri doğrultusunda dedikodulara ve söylentilere de başvurur.

Per species, ahlaksızlıklar ve erdemler

Fronto ile Gellius'un İlmi Eserleri ve Hukuk Literatürü

II. yüzyılın tamamı boyunca nesir türünün bir başka özelliği, iddialı edebiyat hedefinin güdülmemesidir. Bu tavrın örnekleri arasında dönemin en dikkat çekici yazarlarından Fronto (100-y. 166) ile Gellius (115-y. 165) yer alır. Hadrianus (76-138) ve Antoninus soyu zamanında nüfuz sahibi olan Fronto, başarılı bir avukat ve hatiptir, önemli siyasi görevler üstlenir ve müstakbel imparatorlar Marcus Aurelius ile Lucius Verus'un eğitimiyle ilgilenir. Fronto'nun günümüze ulaşan edebi eserleri arasında imparatorlarla ve dostlarıyla yazışmalarını da içeren mektup derlemesinin bir kısmı ile yine mektup şeklinde ama retorik konulu başka eserler kalmıştır. Fronto'nun birincil ilgi alanı olan retorik, tamamıyla şahsi konuların yanında mektuplarda da kapsamlı olarak ele alınmıştır. Fronto, zarafet sergilemenin yanı sıra anlam açısından daha doğru olduklarına inanılan, nadir rastlanan eski kelimelerin kullanımına dayalı, *elocutio novella* olarak bilinen bir belagat modelini ortaya atar. Biçime olan ilginin içeriğe ağır bastığı, komik retorik alıştır-

Fronto ve retorik

malarından da bellidir; örneğin *Duman a ve Toza Övgü*, bir kaçış yöntemi teşkil etme ve kelimelerin kullanımından alınan zevk dışında hiçbir amacı olmayan bir belagat örneğidir.

Fronto'nun tersine, Aulus Gellius profesyonel bir hatip veya bir edebiyatçı değildir. Hayat hikâyesinde en öne çıkan bilgi, eğitim amacıyla Yunanistan'a yaptığı yolculuktur. 170 yılı civarında yazdığı *Noctes Atticae* [*Attika Geceleri*] adını Gellius'un Atina'da kaldığı kış mevsimi boyunca uyanık geçirdiği gecelerden alır: çok farklı konularda tutulmuş notlardan oluşan bu derleme, hafıza açısından faydalı bir bilgi birikimi olarak tasarlanmıştır. Malzeme kesin bir kriter doğrultusunda düzenlenmemiştir: en belirgin özelliği edebiyattan hukuka, felsefeden dilbilime (Gellius bu konuda eski kelimelere önem veren Fronto'nun yanında yer alır) kadar uzanan çok çeşitli alanlara açık entelektüel merak sergilemesidir. Bütüncül bir düzen söz konusu değildir, ama *Noctes Atticae*, ayrıntılara verilen önemden dolayı Roma kültürü konusunda antropolojik bilgiler açısından olağanüstü bir kaynak sayılır.

Aulus Gellius, *Noctes Atticae*

Gaius'un aynı döneme ait olan bir başka eseri bu sefer hukuk alanında değerli bir bilgi kaynağı teşkil eder. *Institutiones* [*Kurumlar*], 1816'da Verona'da bulunan bir palimpsest[1] sayesinde Latin dünyasından günümüze eksiksiz olarak ulaşmış tek hukuki metindir; diğer Latince hukuk metinleri kaybolmuştur, çünkü VI. yüzyılda Iustinianus'un *Digesta* derlemesi için bir araya getirildiklerinden orijinal metinleri muhafaza etme ihtiyacı duyulmamıştır. Gaius'un dört kitaptan oluşan *Institutiones* eserinde Roma hukukunun insanlar, eşyalar ve eylemler başlıkları altında toplanmış temel ilkeleri sunulur.

Gaius'un *Institutiones*'i

Apuleius ve Gezgin Merak. *Altın Eşek* Romanında Büyü, Edebiyat ve Masal

Numidia'da, Madaura'da doğan Apuleius'un en dikkat çekici yönüyse, otobiyografi boyutu ile bizim açımızdan en ilginç eseri olan *Başkalaşımlar* veya *Altın Eşek* adlı romanın sıra dışı bir şekilde iç içe geçmiş olmasıdır. Bazı elyazmalarında Apuleius'a atfedilen Lucius ön adı bile muhtemelen roman kahramanıyla özdeşleştirilmesinden kaynaklanmıştır. *Başkalaşımlar*'ın Lucius'u ile tarihi Apuleius karakterinin ortak noktaları merak ve bilgi açlığıdır. Çok yetenekli bir hatip olan Apuleius hayatının büyük kısmını konferanslar vermek üzere yolculuk yaparak geçirir, böylece felsefe (*philosophus platonicus* [Platoncu filozof] kişiliğinin farklı yönlerini en iyi özetleyen nitelemedir), doğa bilimleri, mistisizm ve gizem dinleri (Apuleius şahsen Roma'da İsis ve Osiris kültlerine kabul edilmiş bir müriddir.) gibi çeşitli alanlarda araştırmalar yürütme imkânı bulur. Bilim,

Başkalaşımlar* veya *Altın Eşek

1 (Lat.) üzerindeki yazılar silinerek yeniden yazılan parşömen (ç.n.).

mistisizm ve büyü arasındaki sınırın epey muğlak olduğu bu dönemde bu kadar sıra dışı bir insanın büyücü olmakla suçlanmış olması şaşırtıcı değildir: *Apologia* [*Savunma*] (veya *De magia* [*Büyü Üzerine*]) Apuleius'un, karısı Pudentilla'nın akrabalarının yönelttiği büyücülük suçlaması üzerine mahkemede sunduğu ve beraat etmesini sağlayan savunma konuşmasıdır. Bütün bu unsurlar ve daha başkaları, *Altın Eşek* olarak da bilinen *Başkalaşımlar*'da bir araya gelecektir. Apuleius, çeşitli Yunan kaynaklarında yer alan ve komik ve erotik içeriklere rağbet gösterenleri eğlendirmeye yönelik bir tür olan *fabula milesia*'ya dayandırılan bir motiften ve yapıdan faydalanır. Ancak Apuleius, eşeğe dönüşmüş olmasına rağmen insanlara özgü duygulara ve duyarlılıklara sahip olmaya devam eden oğlan motifini, son derece özgün bir romanın hareket noktası olarak kullanır: sonuç kaçış edebiyatının epey ötesindedir. Apuleius anlatımsal yapılar açısından *fabula milesia* ile Hellenistik macera romanı modellerini birleştirir, ancak *Başkalaşımlar* asıl içerik açısından, Apuleius'un dünyasıyla, kültürel ve dini imgeleriyle bağlantılı, apayrı bir okuma düzeyi sunar. Bu açıdan bakınca Lucius'un eşeğe dönüşümü bir kabul töreniyle sonuçlanacak bir güzergâhın hareket noktasını teşkil eder: düşüş anlamına gelen dönüşümden, bazıları küçük düşürücü olan bir dizi sınav ve maceradan oluşan tövbekârlık yoluyla nihai kurtuluşa ulaşılır ve Lucius İsis'in gizemine kabul edilirken eski insan görünümünü kazanır. XI. ve son kitapta bu sürecin tamamlanmasına izin veren İsis motifi roman boyunca kendini sürekli olarak hissettirir; ancak merak ve bilgi açlığı da sürekli işlenen bir temadır ve Lucius'u geleneksel olarak büyünün vatanı sayılan Thessalia'ya, gizli sanatların sırrını öğrenmek için gitmeye de, kendisinin eşeğe dönüşümüne yol açacak olan büyüyü kendi üzerinde denemeye iten de bunlardır; ancak Lucius'un İsis'in dini sayesinde kurtulmasıyla sonuçlanan maceraların ortak noktası da yüce bir hedefin arayışı ve ona duyulan arzudur.

Lucius'un merakı ve bilgi açlığı aynı zamanda *Başkalaşımlar*'ın anlatımsal dokusuyla iç içe geçmiş sayısız hikâyede de kendini gösterir; bu hikâyelerin uzunluk ve anlam zenginliği açısından en öne çıkanı, Aşk ile Psyche'ninkidir. Kadim masalların harika bir örneği olmanın yanı sıra, alegorik olarak yorumlandığı takdirde, romanın tamamının gizem temasını çağrıştırarak temel özünü daha küçük ölçekte tekrarlayan bir mittir; Psyche adlı genç kız, tanrısal kocası Aşk'ın görünümünü merak ettiği için onu kaybeder ve onu ancak zorlu sınavları geçebildiği takdirde geri kazanabilecektir. Ancak Pyche, adından da anlaşıldığı üzere, alegorik olarak yorumlanırsa ruhun kendidir ve kaybettiklerini yeniden bulmak için yaşamak zorunda kaldığı deneyimler arınma güzergâhının aşamalarını teşkil eder. Psyche'nin kat ettiği güzergâh Lucius'unkini, Lucius'unki de Apuleius'unkini yansıtır: *Başkalaşımlar*'ın sonunda, İsis kültüne kabul anında Lucius'un rahibe "Madauralı biri" olarak tanıtılması da önemli bir unsurdur ve yazar ile karakteri arasındaki, birçok açıdan zımni olan özdeşleşmeyi teyit eder.

Aşk ile Psyche'nin öyküsü

Bkz. *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Iustinianus ve* Corpus Iuris Civilis, s. 338; *Roma'da Büyü*, s. 586; *İnsandan "Daha Büyük", Ama Henüz Tanrı Değil. İmparator Kültünün Teolojik İmgeleri ve Siyasi Temelleri*, s. 594; *Yeni Dinler ve Gizem Kültleri*, s. 599; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Horatius: Hayatın Belirsizlikleri Karşısında Şiir ve Bilgelik*, s. 860; *Aşk* Elegia*'sı: Roma'ya Özgü Bir Edebi Tür*, s. 864; *Ahlakçı Satirden Epik Şiirin Dehşetine: Persius ve Lucanus*, s. 889

Erken Dönem Latince Hıristiyan Edebiyatı ve Dindışı Şiirin Direnişi

Silvia Azzarà

En eski Latince Hıristiyan edebiyatı coğrafi açıdan Afrika eyaletinde ortaya çıkar: müminler arasında şehitlerin ve azizlerin anonim yazarlar tarafından yazılmış hayat hikâyeleri yayılırken, ilk Hıristiyan yazarlar yeni dinin pagan dünyaya karşı savunulması ve Hıristiyanlığın kendi içinde sapkınlıklarla mücadele gibi önemli meseleleri ele alırlar. Dindışı edebiyat alanında ise şiir, tuhaf teknik terimlerden dolayı Vergilius'un Klasisizmine dönüşüne kadar uzanan biçimlerde yazılır.

Latince Hıristiyan Edebiyatının En Eski Türleri

En baştan itibaren Eski Yunanca olarak ifade edilen Hıristiyanlığa kıyasla Latin Batı'da hatırı sayılır bir gecikme yaşanır. Kitabı Mukaddes'in en eski Latince tercümeleri bir yana, Hıristiyan edebiyatının Latince ilk biçimleri Hıristiyanların uğradığı zulüm bağlamında ortaya çıkar. Karmaşık bir durum söz konusudur, zira Hıristiyanlara karşı hoşgörü ile hoşgörüsüzlük uzun bir dönem boyunca, farklılık gösteren, muğlak bir tabloda birbirini izler veya bir arada yer alır. Ancak Hıristiyanlığın

Acta martyrum* ve *Passiones

radikal kısmı imparatorluk iktidarıyla karşı karşıya geldiğinde kahraman şehit figürleri ortaya çıkar ve hayatlarını feda ederek inançlarına tanıklık ederler. Şehitlerin hayat hikâyesini sunma ihtiyacından doğan *Acta martyrum* [Şehitlerin İşleri] türü Hıristiyan toplumun inancını güçlendirme ve onları örnek alma isteğini teşvik etme amacı taşır. En eski örnekler arasında Kartaca yakınlarındaki Scili'nin şehitlerinin ele alındığı *Acta martyrum Scilitanorum* sayılabilir. *Passiones* [Çileler], anlatımsal açıdan daha karmaşık bir şehit edebiyatı türüdür: bu eserler arasında yer alan ve etkileyici düşler ile sade ama güçlü bir inancın izlerini içeren *Passio Perpetuae et Felicitatis* [*Perpetua ile Felicita'nın Çilesi*] azizlerin hayat hikâyelerinin ilk örneklerinden birini teşkil eder.

Tertullianus: Latince Apolojinin Doğuşu ve Hıristiyan Kimliğinin İnşası

II. yüzyıl ortalarında doğan Kartacalı Tertullianus, sapkınlıklarla bir arada mücadele edeceği pagan kültürü bağlamında geleneksel bir eğitim alır. Tertullianus'un dikkat çekici yönleri coşkulu karakteri ve eserlerinde sergilediği eleştirel yaklaşımdır: eserleri arasında yer alan *Ad Nationes* [*Uluslara*] ile *Apologeticum* [*Savunma*] Latince yazılmış ilk apoloji eserleridir (her ikisi de 197 yılına aittir); ilki genel anlamda pagan dünyaya, diğeri imparatorluk yetkililerine yöneliktir. Her iki eserde de kendi dininin savunması ile paganların ahlaksızlığına eleştiri bir arada yer alır; özellikle *Apologeticum*'da Hıristiyanlara belirli bir suçu işlediklerinden değil de sırf Hıristiyan oldukları için zulüm uygulayanlara şiddetli eleştiriler yöneltilir.

Tertullianus'un eserlerinin büyük kısmı doktrine ve sapkınlıklarla mücadeleye adanmıştır; Klasik hitabet ve hukuk eğitimi alan yazar *De praescriptione haereticorum*'da [*Sapkınlara Karşı Talimatlar*], rakibin argümanlarını önceden değersiz kılma amaçlı bir ön itiraz olan *praescriptio*'ya başvurur; sapkınlar örneğinde bu yöntem, Kutsal Kitap'taki bilgiler bir tek ortodoks Hıristiyanların erişimine açık olduğundan, sapkınların ondan destek almalarını engelleme anlamına gelir.

Radikallik ve sertlik

Tertullianus radikal yönünü ahlaki nitelikli eserlerinde daha sert bir şekilde gösterir: ana fikir, Hıristiyanların yaşam tarzı ile Hıristiyanların yaşamak zorunda kaldığı ama uzlaşamadığı yozlaşmış bir dünya olarak sunulan pagan toplumunun birbiriyle bağdaşmasına imkân olmadığıdır. Ahlak konulu yazılarının bir kısmı kadınların nasıl davranması gerektiğine adanmıştır (*De cultu feminarum* [*Kadınların Giyimi Üzerine*] ve *De virginibus velandis* [*Bakirelerin Örtünmesi*]): kadınlara dış görünüşleri açısından dayatılan sınırlamalar, Tertullianus'un kadınların cinsiyeti ve cinselliği konusunda sahip olduğu tamamıyla olumsuz ve karanlık görüşlerin ve her türlü kötülüğün kaynağı olarak görülen günah algısını onlarla bağdaştırdığının apa-

Kadınlar

çık bir göstergesidir. Tertullianus ayrıca, modern zihniyetten çok uzak olan bu yönler yoluyla, pagan dünyaya ve topluma ait olan her şeyi reddederek Hıristiyanların kendi kimliklerini beyan etmenin önemini kendince aktarır.

Minucius Felix, Cyprianus, Commodianus

Hayatı hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Minucius Felix'ten geriye kalan tek eser olan *Octavius* aynı zamanda diyalog şeklindeki tek Latince apoloji eseridir. Minucius, Hıristiyanlığın mesajını iletmek için Cicero'nun Klasik felsefe diyaloğunu seçer: eserleri kültürlü paganlara yöneliktir ve bu kitleye ulaşmak için onlara özgü bir dil kullanmak gereklidir. Minucius, *Octavius*'ta Hıristiyan Octavius ile pagan Caecilius arasındaki tartışmaya hakemlik yapar; Caecilius eserin sonunda, Octavius'un argümanları ve Hıristiyanlığı kararlı ama ölçülü bir şekilde savunması sayesinde Hıristiyanlığı kabul edecektir. Diyalog şeklini seçen ve kendini paganizm ile Hıristiyanlık arasında bir "köprü" olarak konumlandıran Minucius, Tertullianus için olduğu üzere *vis polemica*'yı [şiddetli eleştiri] değil, ılımlılığı, iğneli muhalefeti değil, huzuru ve ölçülü olmayı temel alan bir apoloji modelini ortaya atar.

Felsefi diyalog *Octavius*

Afrika'da Hıristiyanlığın başlangıç döneminde çok önemli bir şahsiyet olan Cyprianus, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra önce rahip, sonra da Kartaca piskoposu olur. *Acta Sancti Cypriani martyris*'te [*Şehit Aziz Cyprianus'un İşleri*] anlatıldığı üzere, 258'de Valerianus'un zulmü döneminde şehit olacaktır. Cyprianus'tan günümüze ulaşan bir mektup derlemesi, zulüm yıllarının en şiddetli döneminde Kartaca'nın Hıristiyan toplumunun hayatı hakkında son derece değerli bilgiler içerir. Commodianus'un doğduğu yer ve kronolojisi konusunda fazla bilgi sahibi değiliz, ama onun da paganlıktan Hıristiyanlığa geçtiğini biliyoruz. Günümüze ulaşan *Instructiones* [*Talimatlar*] ile *Carmen apologeticum* [*Savunma Şiiri*] adlı iki şiiri paganları ve Yahudileri Hıristiyanlığı kabul etmeye davet eder. Nesire yakın olan bu şiir türünün eğitici yönü de güçlüdür: akrostiş ve beyit gibi biçimsel çözümler iletişimi ve Hıristiyanlığın ilkelerinin ezberlenmesini kolaylaştırmayı amaçlar.

Mektup derlemesi

Virtüözlükten Klasisizme Dindışı Şiir Biçimleri

Hıristiyanlığın giderek kendi edebi kimliğini geliştirdiği dönemde dindışı şiir alanında bir yandan virtüözlüğe eğilim, diğer yandan Vergilius'un geleneğini geri kazandıran daha klasik bir ilham kaynağı kendini gösterir.

Optatianus Porphirius

İçerikten ziyade biçimi öne çıkaran dindışı virtüöz şiirin en önemli temsilcisi Optatianus Porphirius'tur. Akrostişler, kaligramlar ve *versus*

intexti [metin içine saklanmış mısralar] içeren şiirlerinin mısraları imgeler ve çizimler oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Vergilius başta olmak üzere başka şairlerden mısraların veya mısra parçalarının bağlamlarından alınıp kendi aralarında yeniden birleştirildiği şiirler olan *cento*'lar da bu dönemde çok yaygındır. Bu gibi eserlerin en önemlilerinden biri, Ausonius'un şiirleri arasında yer alan *Cento nuptialis*'tir [*Evlilik şiiri*]. III. yüzyıla tarihlendiği sanılan aşk şiirleri arasında Reposianus'un *De concubitu Martis et Veneris* [*Mars ile Venus'un Beraber Yatması Üzerine*] ile anonim bir şairin *Pervigilium Veneris* (*Venus'un Nöbeti*) vardır: Geç Latin döneme özgü konulardan Venus ve baharın dönüşünün ele alındığı dört ölçülü, imalarla dolu bu sofistike şiirin merkezinde aşkın imgeleri ve semboller bütünü yer alır.

Nemesianus

III. yüzyıl sonlarında faaliyet gösteren Nemesianus, Vergilius'un şiirlerinin didaktik boyutunu geri kazandıran bir Klasisizm biçimini benimser: *Bucolica* [*Çoban Şiiri*], *Cynegetica* [*Avcılık*] ve diğer kısa şiirleri Vergilius geleneğinin etkisini yansıtırsa da orijinal ve bireysel yönleri de söz konusudur.

Bkz. *Hukuk Biliminin Doğuşu*, s. 314; *Hukukun Kaynakları*, s. 332; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916

Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik

Silvia Azzarà

IV. yüzyılda Hıristiyanlık zulüm altındaki bir din olmaktan çıkarak aşama aşama kabul görür ve yüzyıl sonlarına doğru imparatorluğun resmi dini haline gelir. Bu dönemde Hıristiyan edebiyatı ile pagan kültürü arasında sıkı bağlar olmaya devam eder. Pagan edebiyatında hem nesir hem de şiirde geçmişin yüceltilmesini amaçlayan muhafazakâr bir ideolojiyle bağlantılı edebiyatçılar ortaya çıkar. Bu arada Hıristiyan şiirinde daha olgun sonuçlar elde edilmeye başlanır.

Constantinus Döneminde Paganizmden Hıristiyanlığa

Tetrarşinin sonundan Constantinus'un (y. 285-337) iktidarı ele geçirmesine kadar uzanan dönem, geçiş dönemlerine özgü birbirleriyle bağlantısız niteliklerin hepsini gösterir: Hıristiyanlığa karşı son zulüm olayları ile ilk Barbar istilaları bu dönemde gerçekleşir. Dini hoşgörü emirnamesinin yayınlanmasıyla durumda büyük bir değişiklik yaşanır ve paganizm ile kültürel bağlantılar varolmaya devam ederse de Hıristiyanlık en şanlı dönemini yaşamaya başlar. Bu dönemin edebi şahsiyetlerinden Arnobius, Lactantius, Firmicus Maternus ve Iuvencus'un kimliklerinin bazı açılardan iki dünya arasında kaldığı apaçıktır.

III. yüzyıl ortalarında Numidia'da doğan Arnobius pagan olup Hıristiyan dinine karşıdır ama ansızın Hıristiyanlığı kabul etmiş görünür: *Adversus nationes* (*Paganlara Karşı*) adlı eseri hakiki bir din değiştirmeye tanıklık eder ve Hieronymus'un (347-420) *Chronicon* eserine göre amacı yazarın Hıristiyanlığa tamamıyla bağlı olduğunu ve Kilise'ye dahil edilmeye uygun olduğunu göstermektir. Bu eserin önemi hem pagan kültleri konusunda sunduğu zengin bilgilerde hem de insanın ve tarihin çok olumsuz bir algısından yola çıkıp şehitlerin öykülerinden etkilenip Hıristiyanlığa başvuran yazarın deneyiminin anlatımında yatar. Arnobius Hıristiyan inancında huzur ve bütün korkularıyla endişelerine cevap bulur: Hıristiyanlığa içtenlikle, coşkuyla bağlıdır ve doktrinlerle Kutsal Kitap'ı derinlemesine bilme ihtiyacı hissetmez gibidir.

Arnobius

Arnobius'un çağdaşı ve öğrencisi olan Afrikalı hatip ve öğretmen Lactantius Hıristiyanlığı ilerlemiş yaşında kabul eder. Diocletianus (303-304) dönemindeki zulüm sırasında yazdığı, insanın yaratılışını konu alan *De opificio Dei* [*Tanrı'nın Eseri Üzerine*] adlı inceleme eseri, geleneksel felsefi kültür ile Hıristiyanlık arasındaki geçiş döneminin örneklerinden biridir. Ancak Lactantius'un en zorlu eseri, 304-311 arasında yazdığı *Divinae Institutiones*'tir [*Tanrısal Rehberler*]: başlığını *institutiones*'in çeşitli disiplinlerin rehberleri şeklindeki kadim anlamından alan bu eser Hıristiyan doktrininin ilk sistematik sunumudur. Eserin önemli bir kısmı, apolojist gelenekte olduğu üzere, paganizmin çürütülmesine ayrılmıştır, doktrin kısmı ise oldukça karışıktır ve sapkınlığa yakındır. Ana kavramlar *sapientia* [*bilgelik*] ve *religio*'dur [kutsal olana saygı]; Lactantius'a göre bu iki kavram pagan kültüründe birbirinden ayrılır, hakiki *sapientia* ve hakiki *religio* olan Hıristiyanlıkta yeniden bir araya getirilir. Ancak Lactantius eski filozofları yeniden değerlendirmeye tabi tutar ve hakikati tam anlamıyla olmasa da en azından kısmen anladıklarını söyler. Pagan kültürüyle bağların tamamıyla kopmadığı, hem eski yazar ve şairlere yaptığı sayısız atıftan hem de Cicero'dan ilham alınmış, Klasisizme eğilimli stilinden bellidir. Zulmün sona ermesinden sonraki döneme ait eserler arasında *De ira Dei* [*Tanrı'nın Öfkesi Üzerine*] ile Hıristiyanlara zulmeden imparatorların Tanrı'nın hışmına uğradığını ve korkunç ölümlerle cezalan-

Lactantius

dırıldığını göstermek için yazdığı *De mortibus persecutorum* [*Zulüm Uygulayanların Ölümü Üzerine*] vardır.

Constantinus döneminde şiir alanında da Hıristiyanlık ile Klasik dünya arasında uzlaşma ihtiyacı hissedilir. İspanyol kökenli bir rahip olan Iuvencus, İncillerin içeriğini Klasik epik biçimle birleştiren ilk Hıristiyan epik şiir örneğini sunar: dört kitaptan oluşan *Evangeliorum libri*'nin [*İncil Kitapları*] içeriği büyük ölçüde Matta İncili'nden alınmış ve Luka ile Yuhanna İncilleriyle entegre edilmiş, altılı ölçü şeklinde yazılmıştır. Bu biçim tercihi, Kutsal Metinler'in stil açısından fazlasıyla mütevazı ve bir ifade aracı olarak zayıf sayılan biçimini Klasik geleneğe adapte etme ihtiyacına cevap vermeyi amaçlar.

Iuvencus

Paganizm ile Hıristiyanlığın sınırında yer alan bir başka yazar da Sicilyalı Firmicus Maternus'tur. Maternus, *Mathesis* (veya astroloji bilimi anlamına gelen *Matheseos libri*) adlı inceleme eserinden de anlaşıldığı üzere, Hıristiyanlığı kabul etmeden önce astrolojiye ilgi duyar. Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra yazdığı *De errore profanarum religionum* [*Pagan Dinlerin Hatası Üzerine*], Hıristiyanlığın büyük ölçüde kabul görmüş olmasına rağmen bu dönemde paganizmin hâlâ canlı olduğunu gösteren gizem kültlerine eleştiri niteliğinde apolojist bir söylevdir. Bu eser, zulmün hedefiyken hâkim din haline gelen Hıristiyanlığın sergilediği dini hoşgörüsüzlük eğiliminin bir örneğini teşkil eder.

Firmicus Maternus

Pagan Kültürünün Yeniden Doğuşu

IV. yüzyılda bir yandan Hıristiyanlık giderek baskın hale gelirken diğer yandan pagan aydın seçkin sınıfının, kültleri ve gelenekleriyle beraber Roma'nın şanlı geçmişini yeniden canlandırma çabasına tanık olur. Bu dönemde zulme değilse de yönetici sınıfın zoraki hoşgörüsüne ve genelde apaçık horgörüsüne maruz kalan Hıristiyanlık kültürel olarak da kabul görmekte ve toplumun en alt sınıflarının yanı sıra daha kültürlü ve varlıklı kesimlerini de fethetmektedir. Pagan aydınlar, yeni dinin Roma geleneklerini kültürel açıdan yıkmasından, hakiki veya en azından varsayılan kimliğini ortadan kaldırmasından endişe ederler. Bu bağlamda en önemli şahsiyetlerden biri Symmachus'tur. IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Symmachus çeşitli kamusal görevlerde bulunur ve hatip olarak dikkat çeker. Dini muhafazakârlığın ideoloğu ve Hıristiyanlığa düşman olan Symmachus, kendilerini geçmişin geleneklerinin ve kurumlarının, savunulması ve muhafaza edilmesi gereken Roma kimliğinin emanetçileri olarak gören senato aristokrasisinin lideri olarak öne çıkar. Symmachus'un adı özellikle Zafer sunağı konusunda Ambrosius (340-397) ile yaşadığı tartışmada geçer: pagan dininin sembolü olan sunak Gratianus'un (359-y. 383) emriyle senatodaki yerinden alınınca Symmachus sunağın yeniden yerine konmasını talep etmek üzere sena-

Zafer sunağı tartışması

törlerden oluşan bir heyetin başına geçer, ancak imparator heyeti kabul etmez. II. Valentinianus (371-392) imparator olduğunda Symmachus sunağın eski yerine konmasını bu sefer dini özgürlüklere ve çoğulculuğa atıfta bulunarak resmi bir mektupla (üçüncü *Relatio* olarak bilinir) talep eder: *uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum* ("bu kadar büyük bir sırra tek bir yoldan erişilemez"). Ambrosius'un radikal bir tavır takınarak imparatoru aforoz etmekle tehdit etmesi bu meselenin Symmachus'un ve paganların yenilgisiyle son bulmasına neden olur.

Ammianus Marcellinus ve Tarihyazımının Yeniden Canlanması

Ammianus Marcellinus, Roma tarihyazımı geleneğinin son büyük temsilcisidir. Doğum yeri olan Suriye'deki Antiochia'nın [Antakya] coğrafi konumu, Yunancayla olan ayrıcalıklı ilişkisini açıklar: Latinceyi daha sonra öğrendiğinden eserlerinde dilsel açıdan bu durumun izleri görülebilir. Askeri kariyere adım atan Ammianus Mürtet Iulianus'un (331-363) İran'daki ordusunda subay olarak görev alır. Savaş deneyiminin sona ermesinden sonra kamusal hayattan çekilir ve yolculuk yapmaya başlar, Roma'nın anıtsal güzelliğinden çok etkilenir. Ammianus'un *Roma Tarihi* adlı tarihyazım eseri Nerva'nın (96-98) hükümdarlığından, yani Tacitus'un *Historiae* [*Tarih*] eserinin bıraktığı noktadan başlar. Hadrianopolis Muharebesi ile sona eren Ammianus'un eseri çağdaş tarihe çok daha geniş yer verir. Tacitus'un bıraktığı yerden devam etmiş olmak Ammianus için sembolik olmanın ötesinde bir anlam taşır. Zaten Tacitus'un modeli birçok açıdan kendini hissettirir: çağdaş Romalıların ahlaki çöküşüne yönelik eleştiride ahlakçı bir tavır sezilir; tarihyazımında iktidara nesnel yaklaşma iradesi Ammianus'u çok sevdiği ve hayran olduğu Iulianus'u bile eleştirmeye iter; Ammianus'un gözünde kontrol edilemeyen karanlık güçlerin etkisi altında olan daha yakın geçmiş derin bir kötümserlikle anlatılır.

Rerum gestarum libri

Edebi bir Muamma: *Historia Augusta*

Karmaşık bir edebi mesele teşkil eden *Historia Augusta* [*Roma İmparatorları Tarihi*] tarihyazımından çok Suetonius tarzı biyografiye daha yakındır, çünkü günümüze ulaşan kısmı Hadrianus'tan (117-138 arası imparator) Carus (282-283 arası imparator), Numerianus ve Carinus'a (283-284 arası imparator) kadar uzanan bir dizi imparatorun biyografisinden ibarettir. *Historia Augusta* açısından çeşitli sorunlar söz konusudur: ilki, altı farklı yazarın eseri olmasıdır (Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Aelius Lampridius, Trebellius Pollio, Flavius Vobiscus). Ancak bu kadar yazarın bu esere dahil olduğu kesin değildir ve eleştirmenlerin bir kısmına göre *Historia Augusta*

tek bir yazarın eseridir. Bir başka sorunlu mesele de tarihi gerçekliğe sahip olaylar ile tamamıyla uydurma olaylar arasındaki ayrımdır. Caracalla'ya (186-217) kadar olan ilk imparatorlar konusundaki bilgilerin daha güvenilir olduğu, sonrakilerde uydurma haberlerin giderek arttığı, hatta bazı durumlarda, metne sahte belgelerin, yazılmamış mektupların ve verilmemiş söylevlerin dahil edilmesiyle gerçek anlamda sahteciliğin uygulandığı gözlemlenmiştir. *Historia Augusta*, Suetonius'un *De vita Caesarum*'una [*Caesar'ların Hayatı*] kıyasla daha da eğlence amaçlı bir eserdir: Suetonius'un eseri tarihyazımı açısından önemli olmayan ama imparatorun kişiliğini kurgulamak açısından faydalı olan ayrıntılarla öne çıkarken, *Historia Augusta*'ya, dönemin zevkini yansıtır şekilde uydurmalar hâkimdir.

Ausonius ve Sınıflandırma Tutkusu

Paganizmin yeniden doğduğu dönem aynı zamanda şiir üretimi açısından son derece verimlidir, ideolojik açıdan muhafazakâr eğilimdeki sınırlı aristokratik bir kitleye hitap eden şiirlerde Klasik biçimler geri kazanılır. Aslen Burdigalalı (Bordeaux) olan Ausonius gramer ve retorik öğretmeni olarak dikkat çeker ve müstakbel imparator Gratianus'un hocalığını yaptıktan sonra imparatorluk sarayında önemli kamusal makamlara getirilir. Ausonius'un engin şiir üretiminin bir kısmı öğretmenlik deneyimiyle bağlantılıdır, aralarında *Cento nuptialis*'in [*Evlilik şiiri*] yer aldığı diğer şiirleri ise virtüözlük sergileme amaçlıdır. Daha önemli şiirleri arasında *Epistularum liber* [*Mektup Kitabı*], aile üyelerinin şiir yoluyla tasviri olan Parentalia ve I. Valentinianus'un kendisine armağan ettiği köle kadına adadığı *Bissula* yer alır. Ancak Ausonius'un asıl başyapıtı, Moselle nehrinin geçtiği topraklara yaptığı bir yolculuk sonrasında bu nehre adadığı, nehri kendine özgü bir tarzda övgülerle, son derece zengin tasvirlerle ve atıflarla yücelttiği *Mosella* adlı kısa şiirdir: bu dönemin karakteristiklerinden olan biçimsel Yeni Klasisizm, şairin şahsına özgü bir içerikle bir araya getirilmiştir. Ausonius'un şiirinin en dikkat çeken yönlerinden biri sıralama ve sınıflandırma konusundaki eğilimidir; şair sanki hatırlanmayı hak eden her şeyi her türlü şiirinin mısralarında ayrıntılarıyla ölümsüzleştirmesi gerektiğini hisseder.

Mosella

Claudianus ve Roma'nın Yüceltilmesi

Mısır'da doğan Claudianus, o dönemde oldukça yaygın olarak görülen profesyonel gezgin şairlere bir örnek teşkil eder. Çok kapsamlı olan üretiminde çeşitli vesilelerle yazdığı şiirlerin yanı sıra, özellikle Honorius (384-423) ve Stilicho'ya (y. 365-408) adadığı, olayların resmi versiyonunu sofistik bir biçimde sunmaya yönelik propaganda nitelikli şiirler olan methiyeler önemli bir yer kaplar. Biçime verilen önem ve Klasisizm zevki, Claudianus'un *De raptu Proserpinae*

[*Proserpina'nın Kaçırılışı Üzerine*] adlı mitolojik şiirinin de başlıca özellikleri arasındadır. Şairin üretiminin öne çıkan niteliklerinden biri, Roma'nın, güzelliğinin, şanlı tarihinin yüceltilmesidir. Ancak bu eğilimin hakiki bir duygudan ziyade şairin, geçmiş kültüne bağlı, aristokrat hedef kitlesinin beklentilerine cevap verme iradesinden kaynaklandığı bellidir.

Rutilius Namatianus ve *De reditu suo*

Gallia Narbonensis'te doğan Rutilius Namatianus, Roma'ya yerleşerek kamu görevlisi olarak çalışmaya başlar ve senato aristokrasisiyle temas etme imkânı bulur: aristokrasiyle ortak noktaları pagan Roma'nın idealleştirilmiş geçmişine olan özlemdir ama şair aynı zamanda şehre ve güzelliğine büyük bir hayranlık besler. Roma'nın 410 yılında yağmalanmasından sonra Vizigotlar Galya'ya kadar uzanır, orada da büyük yıkıma yol açarlar; Rutilius'un doğduğu ve mülk sahibi olduğu bölgeler de etkilenir ve şair yeniden inşa sürecini denetlemek için oraya dönmek zorunda kalır. Rutilius İtalya ve Provence kıyıları boyunca yol aldığı bu dönüş yolculuğunu beyitler şeklinde yazdığı *De reditu suo*'da [*Memlekete Dönüş Üzerine*] anlatır. Rutilius, çok sevdiği Roma'yı geride bırakarak çıktığı dönüş yolculuğunu zorunlu bir sürgün gibi anlatır. Manzum bir seyir defteri benzeri şiirinde geçtiği yerler ve tanıştığı insanlardan kaynaklanan düşüncelere, değerlendirmelere yer verir; Rutilius'un bazı yorumları ideolojik tavrını ele verir: örneğin şair, beraberindekiler ile birlikte Yahudi bir hancı tarafından kaba bir şekilde karşılanınca Yahudilere eleştiriler yağdırır, onları baskıcı, ıstırap verici bir külte bağlı, fanatik, sefil insanlar olarak tasvir eder. Ayrıca rahiplerin inzivaya çekildiği Capraia ve Gorgona adalarının önünden geçerken de rahiplere şiddetli eleştiriler yöneltir: dünyadan çekilmeyi kabul edemeyen ve hayattayken ölmeyi seçmekle özdeşleştiren Rutilius, rahip olma eylemini büyücü Circe tarafından büyülenmeye benzetir, ancak domuzlara dönüşüm Odysseus'un yol arkadaşlarının bedenini kapsarken rahiplerin kalbini hedef alır. *De reditu suo*'nun en unutulmaz bölümlerinden biri, I. kitaptaki Roma şiiridir: şehir tarihte dünyanın tamamını huzura kavuşturma görevini üstlenen bir tanrıça gibi tasvir edilir: *fecisti patriam diversis gentibus unam* ("farklı uluslar için tek bir vatan oluşturdun").

Dönüş: yolculuk şiiri

Büyük Hıristiyan Şairler: Nolalı Paulinus ve Prudentius

IV ila V. yüzyıllar arasında Hıristiyan şiiri de Nolalı Paulinus ve Prudentius gibi iki ünlü şahsiyetle verimli bir dönemden geçer. Aslen Burdigalalı olan ve İspanyol bir kadınla evli olan Paulinus siyasetten çekilerek bir manastıra kapanır, daha sonra da sırasıyla rahip olur ve Campania'da Nola piskoposluğuna getirilir. Paulinus'un şiirleri arasında en ünlüleri, Nola'nın koruyucu azizi

Felix'in *dies natalis*'i (ölüm günü, yani ölümsüz hayata doğuş günü) onuruna yazdığı *Carmina natalicia*'dır: bu örnekte bir azizi konu alan Hıristiyan içerik, Paulinus'un gençken hocası Ausonius'tan öğrendiği Klasik biçimlerle birleştirilmiştir. Paulinus'un şiirlerinde ortaya çıkan huzurlu, pastoral dünya, bu dönemde yaşamış başka birçok Hıristiyan'ın vicdanını sarsan huzursuzluklardan ve telaştan epey uzaktır. İspanyol kökenli olan Prudentius ilerlemiş yaşında Hıristiyanlığı kabul eder ve imparatorluğun emrindeki kamusal görevinden ayrılır; din değiştirdikten sonra muhtemelen bir manastıra çekilerek şiir yazma faaliyetine kendini adar. Prudentius'un sayısız eserleri arasında yer alan ilahiler Ambrosius'un litürjiyle bağlantılı ilahilerine kıyasla daha edebi niteliktedir. Prudentius'un ilahi derlemeleri arasında *Cathemèrinon* (*Uygun İlahiler*) ve *Liber Peristephanon* [*Şehitlerin Taçları*] vardır. Hıristiyan şiiri bağlamındaki en ilginç eserlerden biri, insan ruhu içerisinde Ahlaksızlık ile Erdem arasındaki mücadelenin Vergilius'un epik mücadeleleri örnek alınarak konu edildiği *Psychomachia*'dır. Hıristiyanlığın mesajı ile Klasik şiir arasında birleşme Prudentius ile zirve noktasına ulaşmış olmalıdır: şairin şiir biçimleri konusundaki derin bilgisi ve sofistike stillere olan eğilimi inancından aldığı ilhamla birleşmesi sonucunda Hıristiyan şiirinin en anlamlı sonuçları ortaya çıkar.

Psychomachia

Bkz. *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Devletin Hıristiyanlaşması*, s. 200; *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Yeni Dinler ve Gizem Kültleri*, s. 599; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Ötekini Anlatmak: Astroloji Şiirlerinden İskender Mitine*, s. 878; *Tacitus*, s. 904; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909; *Erken Dönem Latince Hıristiyan Edebiyatı ve Dindışı Şiirin Direnişi*, s. 913; *Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür*, s. 923; *Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet*, s. 995

Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür

Silvia Azzarà

Augustinus'tan sonra en önemli Latin Kilise Babaları Ambrosius ile Hieronymus'tur. Ambrosius Milano piskoposu olarak yoğun faaliyetlerde bulunur, hem siyasi meselelere hem de ortodoks doktrinin savunulmasına özen gösterir; vaazlarında pagan kültürüyle uzlaşmak için çözümler arar. Hıristiyanlık ile pagan kültürü arasındaki ihtilafın etkisinde kalan ve daha karmaşık bir kişiliğe sahip olan Hieronymus, çilecilik ve Kitabı Mukaddes'e filolojik ilgi gibi iki ana çizgiyi kendinde birleştirir.

Ambrosius: Sapkınlıkla Mücadele ve Pagan Kültürün Yeniden Yapılandırılması

Ambrosius 340 yılı civarında Treverorum'da [Trier], senato sınıfının pagan ortamıyla bağlantılıysa da Hıristiyan olan bir ailenin oğlu olarak doğar. Formasyon yıllarını Roma'da geçirdikten sonra babası gibi imparatorluğun emrinde kamusal bir görevli olarak çalışmaya başlar, böylelikle Ariusçular ile ortodokslar arasında çatışmaların yaşandığı Mediolanum'a [Milano] gider. Ambrosius halkın karşısında öyle bir karizma gösterir ki daha vaftiz olmadan, halkın isteğiyle piskopos seçilir. Ambrosius'un mektup derlemesi bizim için onun faaliyetleri hakkındaki başlıca bilgi kaynağıdır; piskoposken paganizm ve Ariusçu sapkınlık olmak üzere iki cephede mücadele verir. Paganizm karşıtı cephede, Zafer sunağı meselesinde radikal bir tavır takınarak pagan geleneklerini ve kültlerini savunmak için en çok uğraş verenlerden Symmachus ile çatışır. Ariusçulukla mücadelede çatıştığı kişi ise Ariusçuluk yanlısı olan ve Milano'daki üç bazilikadan birinin sapkınlara verilmesini dayatmak isteyen İmparatoriçe Iustina'dır; ortodoksluğa bağlı halkın desteğini alan Ambrosius'un liderliğindeki katı muhalefet, Ariusçuluğun yenilgisine yol açacaktır.

Symmachus'a karşı

Ambrosius siyasi iktidar üzerindeki etkisiyle de dikkat çeker: 390'da, imparatorluk ordusunun Thessalonike [Selanik] halkını katletmesinden dolayı Theodosius'u aforoz etmesi önemli bir olaydır. Ambrosius daha hayattayken aziz namını elde eder: onunla ilgili mucizevi olaylara dair anlatımlar 397 yılındaki ölümüne kadar sürer. Edebi üretimi farklı alanları kapsar; farklı türden eserleri arasında öne çıkan vaazları bu faaliyetin Ambrosius için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Theodosius'un aforoz edilmesi

Ambrosius'un vaazları Kutsal Metinler'in Batı'da henüz fazla yaygın olmayan alegorik yorumunu temel alır; Ambrosius'un İskenderiyeli Philon (MÖ y. 20-MS y. 50) ile Origenes'ten (185-y. 253) öğrendiği alegorik yöntemi uyguladığı tefsir eserlerinin en önemlisi, Kitabı Mukaddes'te anlatılan yaratılışı konu alan bir dizi vaazı içeren *Exameron*'dur. Ambrosius'un bazı ahlaki inceleme eserleri de vaaz faaliyetleriyle bağlantılıdır; örneğin bekâret konusunda yazdıklarında bekâretten övgüyle söz ederken bir yandan da, Tertullianus ve Hieronymus gibi Kilise Babaları'nın tavrına kıyasla evliliğe ve dul olanların yeniden evlenmesi fikrine ılımlı bir yaklaşım gösterir. Büyük önem taşıyan *De officiis* [*Görev Üzerine*] (veya *De officiis ministrorum* [*Rahiplerin Görevi Üzerine*]) adlı etik konulu inceleme eseri Cicero'nun aynı adlı eserinden ilham almıştır: en kültürlü Hıristiyanların kendi kendilerine sordukları, pagan kültürünü reddetmek mi yoksa kabul etmek mi ve ne şekilde kabul etmek gerektiğine dair soru karşısında Ambrosius'un seçtiği yol, Hieronymus'unkinden çok farklı olup Cicero'nun rehberinin Hıristiyanlığa "adapte edilmesi"dir.

Vaazlar

Ambrosius büyük yetenek gösterdiği şiir alanında, litürji alanında zaten kullanılan ilahileri Ariusçulukla mücadele bağlamına adapte eder. Niceliksel bir vezinle yazılmış olan ilahiler biçimsel açıdan Klasik bir model doğrultusunda yazılmıştır, ama mümkün olduğu kadar büyük bir mümin kitlesine ulaşılması için aynı zamanda hem ritim hem de içerik açısından sadedir. Ambrosius'a kesin olarak atfedilebilen ilahi sayısı çok azdır, ama jenerik olarak "Ambrosius'un İlahileri" şeklinde tanımlanan şiirlerin sayısı bu dönemde çok artmıştır.

İlahiler

Çilecilikten Filolojiye Hieronymus

Hieronymus, ilgi alanları ve mizacı açısından Ambrosius'tan çok farklıdır. Dalmatia'da, Strido'da doğan Hieronymus'un Roma'da Aelius Donatus rehberliğinde klasik formasyon almış olması dışında gençliği konusunda fazla bilgi sahibi değiliz. Çileci hayata gösterdiği eğilim sonucunda manastır cemaatlerine bağlanacak, Doğu'da birçok yere yolculuk yapacak, çölde inziva hayatı yaşayacaktır; Hieronymus bu yolculukları sırasında Yunanca ve İbranice öğrenir, Gregorios Nazianzenos gibi önemli şahsiyetlerle haşır neşir olur, Kutsal Metinler ile Origenes ve Kaisareialı Eusebios'un metinleri konusundaki bilgilerini ilerletir. Roma'da Papa Damasus tarafından İncillerin Latince tercümesini gözden geçirmekle görevlendirilir ve kadın çileciliği ortamıyla tanışır; Paula ile kızı Eustochium'un ruhsal kılavuzluğunu üstlenir, onlarla birlikte Kutsal Topraklar'a gider, Beytüllahim'de biri kadınlar, biri erkekler için olmak üzere iki manastır kurar. 419 yılında Beytüllahim'de ölür. Rehberler, ilmi yazılar, eleştirel yazılar, inzivacı azizlerin hayat hikâyeleri ve Kutsal Metinler'i konu alan tefsir yazıları gibi başlıklar altında toplanabilen Hieronymus'un sayısız

Kitabı Mukaddes'in tercümesi

eseri arasında en önemlisi hiç şüphesiz Kitabı Mukaddes'in tercümesidir. Bazıları inceleme eseri niteliğindeki 154 mektup içeren mektup derlemesi de bizim açımızdan çok önemlidir. Bu derleme Hieronymus'un öfkeye eğilimli, çelişkilerle dolu, zorlu kişiliğini yeniden kurgulamamıza yardımcı olur: Hieronymus'un en belirgin çelişkisi Hıristiyanlık ile Klasik kültür arasındakidir: bir rivayete göre Hieronymus bir düşünde Tanrı'nın huzurunda "Hıristiyan değil Cicerocu" olmakla suçlanır ve ancak bir daha pagan yazar okumamaya yemin edince Tanrı tarafından bağışlanır. Bu olay, Hieronymus'un uzlaşması imkânsız olarak gördüğü Hıristiyan ve pagan kültürleri arasındaki ilişkiye bakışını, Ambrosius ve Augustinus gibi diğer Hıristiyan yazarların tersine, arada herhangi bir diyalog olmasını imkânsız saydığını gösterir.

Hieronymus, Kitabı Mukaddes'i tercüme etmek gibi zorlu bir görevi yerine getirirken bu metne filolojik olarak yaklaşır. Yeni tercüme, dolaşımda olan çeşitli tercümelerin (*Vetus Latina* [Eski Latince]) yerini alacaktır. Böyle bir görevin kuramsal düşünceleri temel alması kaçınılmazdır; Hieronymus, Pammachius'a yazdığı 57 numaralı, *De optimo genere interpretandi* [*En İyi Tercüme Çeşidi Üzerine*] başlıklı mektubunda bu konuyu ele alır: Hieronymus'un ideali, metni kelime kelime yeniden üreten değil, metnin derin anlamını ifade edecek bir tercümedir; kutsal metnin aslına daha büyük sadakat ve saygı gösterilmesi gerektiği doğrudur, ama o ana kadar dolaşımda olan kelimesi kelimesine tercümeler kabul edilebilir değildir. Hieronymus'un tercümesindeki yenilik daha çok Eski Ahit'le ilgilidir, çünkü yazar *hebraica veritas* [İbranice hakikat] olarak tanımladığı İbranice aslından faydalanır. Başlangıçta herkes tercümesini takdir etmezse de (örneğin Augustinus *Vetus Afra*'yı [Eski Afrika] kullanmaya devam edenler arasında yer alır), Hieronymus'un *Vulgata*'sı baskın hale gelir ve Tridentinum Konsili'nde de Kilise'nin resmi metni olarak kabul görür.

Filolojiye ilgi

Bkz. *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *İskenderiyeli Philon ve Yunan ile Yahudi Düşünceleri Arasında Sentez*, s. 397; *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Teslis Üzerine Tartışmalar, Areios ve Nikaia Konsili*, s. 464; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Erken Dönem Latince Hıristiyan Edebiyatı ve Dindışı Şiirin Direnişi*, s. 913; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus

Silvia Azzarà

Hippolu Augustinus Latin Hıristiyan edebiyatının en önemli ve en etkili şahsiyetidir. Teoloji, felsefe ve tefsir konusunda olağanüstü sayıda eser yazan Augustinus Batı kültürü için Klasik dünya ile Hıristiyanlık arasındaki diyalogun önemli bir aşamasını teşkil eder. Ancak Augustinus'un başyapıtı İtiraflar'ın edebiyat tarihi üzerindeki etkisi daha çok varoluşsal ve insani boyutla ilgilidir.

Tanrı Arayışında Huzursuz bir Ruh

Augustinus'un hayatı sürekli olarak huzursuzluğun etkisi altındadır ve ruhsal arayışı ancak Hıristiyanlığa geçişiyle son bulacaktır. Aurelius Augustinus 354 yılında Thagaste'de (günümüzde Cezayir'de), anne Monica'nın Hıristiyanlığının derin etkisini hissettirdiği bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelir. Oğlunu o doktrine doğru yönlendiren annesi olacaktır, ancak pagan kültürünün ve retoriğin büyüsüne kendini kaptıran Augustinus Hıristiyanlıktan uzaklaşır, Kartaca'da retorik eğitimi alır ve hocalık yapmaya başlar. Kartaca'da geçirdiği dönemde bir kadınla beraber olmaya başlar ve ondan Adeodatus adında bir oğlu olur. Maniheist doktrini benimser, ama ruhsal ihtiyaçlarına uygun cevaplar bulamaz. Kendinden hoşnutsuz bir halde İtalya'ya, önce Roma'ya, sonra da Mediolanum'a [Milano] gider: burada Ambrosius'un vaazlarıyla karşı karşıya kalınca Kutsal Metinler'in alegorik yorumunun kapıları açılır kendisine. Böylece Augustinus, 386'da Hıristiyanlığı kabul etmesiyle sonuçlanacak ruhsal güzergâhının en yoğun aşamasına geçer. Din değiştirme sonrasında Lombardia'daki Cassiciaco'ya çekilir, yeni-Platoncu düşüncenin etkisi altında Hıristiyanlığı konu alan ilk eserlerini yazar. 387'de Ambrosius tarafından vaftiz edildikten sonra Afrika'ya dönmeye karar verir; geri dönüş yolculuğu sırasında Augustinus'un ruhsal hayatı açısından büyük önem taşıyan bir olay gerçekleşir ve Augustinus Ostia'da, kısa süre sonra ölecek olan annesi ile birlikte vecd halinde bir düş görür. Afrika'da Augustinus Hippo şehrinin piskoposluğuna atanır, hayatının geri kalan kısmını burada geçirir ve 430 yılında, Vandalların kuşatması sırasında burada ölür. Augustinus'un edebi üretimi çok geniştir, ama burada sunacağımız seçme eserler bile onun neden Antikçağın en büyük Hıristiyan düşünürü sayıldığını gösterir. Augustinus, döneminin başka birçok yazarına kıyasla, o kadar evrensel ve derin yönler sergiler ki, bütün dönemlerle uyum içinde olduğu görülebilir; Petrarca ve Boc-

Ruhsal arayış

caccio gibi Hümanistler onu kadim zihniyet ile modern zihniyet arasındaki bir aracı, zincirin bir halkası olarak görür. Ruhsal hayatını niteleyen huzursuzluk teolojik düşüncelerine de yansımıştır: Augustinus'un inayet, özgür irade ve ilahi takdir meseleleri konusundaki düşüncelerinin Rönesans gibi ruhsal huzursuzluğun hâkimiyetindeki bir dönem üzerinde derin bir etkisi olacak, Jansenizm hareketine ilham kaynağı teşkil edecek ve bütün zamanların filozoflarının ve teologlarının kendilerini sorgulamasına neden olacaktır.

De doctrina christiana: Kutsal Metin Hermeneutik'i Konusunda En Önemli Latince İnceleme Eseri

De doctrina christiana [*Hıristiyan Doktrini Üzerine*] pagan kültürüne kıyasla Hıristiyan kültürünün üstünlüğünü konu alan tartışmayı temel alır. Yeni dini eleştirenler Hıristiyanların kültürel açıdan paganların gerisinde olduğunu ve biçimden ziyade içeriğe önem veren metinlerinin dil ve retorik yönlerinin zayıf olduğunu vurgularlar; Hıristiyanların en kültürlü olanları bile, uzun bir kültür geleneğine sahip olmamanın rahatsızlığını hissederler. Augustinus *De doctrina christiana*'da, pagan kültürüne özgü geleneksel enstrümanları Kutsal Metinler'in hakikatine uyarlama ihtiyacına karşılık verir. Eser dört kitaptan oluşur: ilk üçü Tanrı'nın kelamının derin anlamının arayışına, dördüncü kitap da anlamın açıklanmasına adanmıştır. II ve III. kitaplarda Augustinus'un dil konusunda modern bir bakış açısıyla sunduğu düşünceler oldukça ilginçtir; dilsel işaretin geleneksel özelliklere sahip olduğunu belirtirken, göstermek istediği şeyi (görsel sanatlarda olduğu üzere) doğrudan baştan üreten ikonik işaret ile dilde olduğu üzere göstermek istediği şeyi gelenekler yoluyla temsil eden sembolik işaret arasındaki ayrıma dikkat çeker. IV. kitabın önemi ise retoriğin Kutsal Metinler'in ve Hıristiyan doktrininin hizmetinde bir enstrüman olarak sunulmasında yatar.

Dil üzerine düşünceler

İtiraflar ve Ruhsal Otobiyografinin Doğuşu

Augustinus'un edebiyat tarihi üzerinde en güçlü etki bırakmış eseri *İtiraflar*'dır elbet. Başlığın kendisi anlam yüklüdür, çünkü Hıristiyan Latincesinde *confessio* terimi tek anlamlı değildir, aynı anda hem günahların itiraf edilmesi, hem inanç beyanı hem de Tanrı'nın büyüklüğüne övgü anlamına gelir: Augustinus'un eserinde bütün bu yönler, ruhun en derinliklerinden doğan açıkça, samimiyetle konuşma fikri (Yunanların *parrhesia*'sı) altında birleşir. *İtiraflar*'la birlikte yeni bir tür, yani ruhsal otobiyografi ortaya çıkar: eserin yapısı dar anlamda bir biyografi eserinin yapısının karşılığı değildir, çünkü amaç hayatın olaylarını kapsamlı bir şekilde anlatmak değil, anlamlı olaylar yoluyla Tanrı'yla olan ilişkinin hikâyesini yeniden kurgulamaktır. Eserin yapısı da ruhsallığın dayattığı seyri yansıtır: *İtiraflar*'ı

Ruhsal otobiyografi

oluşturan 13 kitabın I-IX kısmı yazarın çocukluğunu, ergenliğini ve Hıristiyanlığı kabul ettiği ana kadar gençliğini kapsar, X-XIII arası kitaplarda ise düşünce ve tefekkür anlatımsal boyuta baskın çıkar.

Ancak bu iki düzey sürekli olarak üst üste gelir ve iç içe geçer ve eserin tamamı bu iki yönlülüğü temel alır; çocukluğa ve ergenliğe dair, önemsiz görünen olaylar bile insanın küçüklüğü ve Tanrı'nın merhametinin büyüklüğü üzerine tefekkür etmek için birer fırsat teşkil eder, çünkü Augustinus hayattaki her olayı ayrıcalıklı muhatabı Tanrı olan aralıksız bir içsel diyalogun ışığında yorumlar. Augustinus kendi ruhunun kat ettiği güzergâhı izlerken daha genel anlamda insan psikolojisini inceler ve kendinden önceki Hıristiyan edebiyatında görülmemiş şekilde hayatın eziyetlerini, huzursuzluklarını, sefaletini mercek altına alır.

Tanrı'yla diyalog

Bu eser ruhsal bir yolculuğun anlatımından ibaret olduğundan, kapsadığı düşünceler ve ele aldığı temalar büyük çeşitlilik gösterir; ancak bazı temel noktaları tespit etmek mümkündür: yukarıda sözü edilen, inayet, ilahi takdir ve özgür iradenin yanı sıra, Tanrı'nın doğası, kötülük ve insanın neden kötülüğü çekici bulduğu konuları. Kutsal Metinler'e sürekli olarak yer verilen eserin özellikle son üç kitabında Tanrı'nın büyüklüğü Yaratılış kitabının ilk bölümünün tefsiri yoluyla yüceltilir; eserde pagan düşünürlerin de işlediği felsefi konular da ele alınır: en önemli temalar arasında hafıza (IX. kitap) ve zaman (X. kitap) yer alır. *İtiraflar*'ın yeniliği aynı zamanda stilinde ve ifade biçimlerinde yatar: Augustinus hem yaşadıklarının sahici olması hem de retorik sanatı konusundaki derin bilgileri sayesinde içsel durumunu anlatırken özgün ve etkin bir ifade şekli kullanmayı başarır. Yazarın kendi duygu dünyasını aktarma kabiliyeti sayesinde *İtiraflar* her şeyden önce sonraki yüzyıllarda içselliğe dair bütün sahici anlatımlar için bir model ve bir referans kaynağı oluşturur.

Temel noktalar

İnsanın Şehri ile Tanrı'nın Şehri: Pagan Dünyayla Diyalog

İtiraflar edebi açıdan Augustinus'un sonraki yüzyıllarda en büyük etki yaratacak eseridir, ancak Hippo piskoposunun düşünce açısından en önemli eseri, üretiminin felsefi açıdan en yüksek sonucu büyük ihtimalle *De civitate Dei*'dir [*Tanrı'nın Şehri*].

Eserin arka planında çığır açıcı bir olay, yani hem pagan hem de Hıristiyan Roma'nın 410 yılında Alaric komutasındaki Vizigotlar tarafından yağmalanması vardır; Roma hem Hıristiyanlığın hâkimiyetindedir hem de paganizmin yeniden doğuşuna sahne olur. Şehir uzun zamandır siyasi iktidarın merkezi değilse de pagan geçmişin sembol yeri olmayı sürdürür. Bu kadar ciddi bir olay karşısında paganlar da Hıristiyanlar da derin nedenleri konusunda kendilerini sorgularlar. Augustinus da bu bağlamda, Hıristiyanlığın paganizmin sorularına kapsamlı bir cevabı niteliğinde, anıtsal bir eser yazar. 22 kitaptan oluşan

De civitate Dei'nin ilk kısmı (I-X. kitaplar) paganizmin çürütülmesine, ikinci kısmı da Hıristiyanlığın ilkelerinin açıklanmasına ayrılmıştır. Eserin ana fikri, "insanın şehri" ile "Tanrı'nın şehri" arasında yok edilemez farklılıklar olduğudur. Augustinus iki şehrin doğuşunu şöyle açıklar: "İki şehri iki sevgi türü yaratmıştır: dünyevi şehir Tanrı'yı horgörmeye kadar ulaşabilen insanın kendine sevgisinden, gökyüzü şehri de insanın kendini horgörmesine kadar ulaşabilen Tanrı sevgisinden doğmuştur" (XIV, 28). İki gerçekliğin uzlaşması imkânsızdır, ama bir arada varolmaya mahkûmdurlar, çünkü Tanrı'nın şehri ancak zamanın sonunda tam olarak gerçeğe dönüşecekse de, zorunlu olarak dünyevi şehrin içinde yaşar. Roma ve miti, dünyevi şehrin imgesini temsil ederse de, bu eseri yorumlarken İmparatorluk ile Kilise'nin karşı karşıya geldiğini düşünmemek gerekir, çünkü iki şehir kavramı siyasi değil varoluşsaldır: gerçek Kilise'ye ait olanlar Tanrı'nın şehrinin bir yurttaşı olmak zorunda değildir, çünkü bu şehre ait olmak, insanın ruhsal olarak Tanrı'ya bağlı olmasını gerektirir. Augustinus'un paganizmi temelinden yıkmak amacıyla tasarladığı eser aynı zamanda pagan kültürünün en büyük ölçüde geri kazanılıp Hıristiyanlığın hakikatinin hizmetine verildiği eserdir; Augustinus'un formasyon yıllarında tanıyıp sevdiği Klasik yazarlar *De civitate Dei*'nin ansiklopedik yapısının ayrılmaz bir parçasını teşkil eder.

Hıristiyanlığın hizmetindeki paganizm

Bkz. *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Hıristiyanlık Üzerine Felsefi Düşünceler: Clemens ile Origenes*, s. 453; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür*, s. 923

Geç Antikçağ Edebiyatının Son Türleri

Silvia Azzarà

Batı İmparatorluğu'nun sonu doğu bölgesine kıyasla batının kültürel açıdan giderek zayıflamasına neden olur. Ancak yine de pagan ve Hıristiyan edebiyatında, hem nesir hem de manzum alanında, sonraki yüzyıllar üzerinde derin etki bırakacak önemli şahsiyetler yok değildir. Özellikle nesir alanında, Ortaçağ kültürünün en önemli unsurlarından biri olan ansiklopedik sınıflandırma eğiliminin temeli atılır.

Batı İmparatorluğu'nun Sonu ve Kültürün Varlığını Sürdürmesi

V. yüzyıl, hem Batı'nın siyaset tarihinde hem de edebi kültürde derin bir iz bırakacak, çığır açıcı bir olayla başlar: Alaric liderliğindeki Vizigotların 410 yılında Roma'yı istila edip yağmalaması, kaçınılmaz olarak siyasi ve ekonomik sonuçlara yol açmanın yanı sıra, vicdanları sarsar ve Roma İmparatorluğu'nun en başından itibaren temel aldığı değerlerin gözden geçirilip yeniden değerlendirilmesini teşvik eder. Bu tarihten sonraki yılların tanık olduğu, önü alınamaz süreç, imparatorluğun birliğinin yıkılmasıyla sonuçlanır. Tarihte bazen olduğu üzere, katı kronolojik sınıflandırmalara tabi tutulamayacak bir gerçeklik sembolik bir tarihle hatırlanır: son Roma imparatorunun Odoacer tarafından taht-tan indirilmesiyle 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu son bulur. Bu olayın siyasi sonucu, Roma-Barbar krallıklarının kurulmasıdır. Latince kökenli halk dillerinin yayılması sonucunda dilsel birliğin giderek ortadan kalkması, Batı ile Doğu arasındaki kültürel ayrılığın giderek büyümesi ve Batı dünyasında Yunanca bilen neredeyse kimsenin kalmaması, bu olayın en önemli sonuçlarından sadece bazılarıdır. Bu tablo kültürel gerilemenin de habercisiyse de, edebi gelenekleri çeşitli şekillerde canlı tutmayı başaran bazı pagan ve Hıristiyan şahsiyetler sonraki yüzyılların kültürü üzerinde derin etkiler yaratacaklardır.

Ansiklopedik Kültür ve Evrensel Tarihyazımı

Macrobius, IV. yüzyıl sonu aydın çevrelerinin kendine özgü geçmişi idealleştirme eğiliminin son temsilcilerinden biridir. Kronolojik açıdan bazı belirsizlikler söz konusuysa da, eserlerini V. yüzyılın ilk yarısında yazmış olmalıdır. Bu eserlerin en önemlisi olan *Saturnalia*, aynı adlı bayram vesilesiyle düzenlenen bir ziyafete katılan bazı pagan ve aristokrat kişiler arasında yer aldığı hayal edilen diyaloglardan oluşur. *Convivium* [bir arada yaşam, ziyafet] sohbetleri

şeklindeki Klasik motifin işlendiği bu eser aslında kadim Roma geleneklerinin ilkeleri doğrultusunda eğitim rehberi amacı taşıyan ansiklopedik bir metin niteliğindedir. Eserin baş karakterleri arasında yer alan ve şiir ve bilgelik açısından saygın bir model sayılan Vergilius'un yanı sıra, Symmachus ailesi ve Vettius Agorius Praetextatus gibi IV. yüzyılda pagan rönesansında rol almış aydınlar da kültürel paradigmalar olarak sunulur. Macrobius'un diğer önemli eseri olan ve Cicero'nun *Devlet Üzerine* eserinin ilgili bölümünün muhafaza edilmesini sağlamış olan *Commentarii in Somnium Scipionis* de [*Scipio'nun Rüyası'nın Yorumu*] Saturnalia'ya benzer bir şekilde ansiklopedik bir ihtiyaca cevap verir: *Commentarii*, Cicero'nun metninden hareketle çeşitli konularda bir dizi inceleme eserinden oluşur.

Commentarii in Somnium Scipionis

V. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Kartacalı Martianus Capella, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*'ın [*Mercurius ile Philologia'nın Evliliği*] yazarıdır: kısmen manzum, kısmen nesir olan metin, Mercurius'un karısı Philologia'ya armağan ettiği yedi beşeri sanatın (gramer, diyalektik, retorik, geometri, aritmetik, astroloji ve müzik) ele alındığı mitolojik-alegorik bir anlatıdır: disiplinler kişiselleştirilmiş olup ansiklopedik bir sunumla tanıtılırlar. Bu eser, *trivium* [üç yol] ve *quadrivium* [dört yol] şeklinde düzenlenen beşeri sanatların eğitimin temelini oluşturduğu Ortaçağda büyük rağbet görecektir.

Martianus Capella, *De nuptiis*

IV. yüzyıldaki en son büyük temsilcisi Ammianus Marcellinus olan tarihyazımı V. yüzyılda Hıristiyan yazarların ayrıcalıklı türü haline gelir. Yeni Hıristiyan tarihyazımının en önemli temsilcisi olan Orosius Augustinus tarafından *De civitate Dei* [*Tanrı'nın Şehri*] eserini tarihi bilgiler açısından entegre edecek bir rehber hazırlamakla görevlendirilir; böylece Oroius, yedi kitaptan oluşan *Historiae adversus paganos*'u [*Paganlara Karşı Mücadelelerin Tarih*] yazar. Bu eserin en ilginç yönü, Batı'da ilk defa evrensel bir tarih rehberi şeklinde sunulmuş olmasıdır; eser iki açıdan evrenseldir: bir yandan Adem'in yaratılışından yazarın dönemine kadar olan tarihi anlatmayı amaçlar, diğer yandan da o dönemde bilinen dünyanın tamamını coğrafi açıdan ele alır. Orosius'un tarih kavramı İsa'nın gelişini temel alır elbet: İlahi Takdir Hıristiyanlığın yayılmasını kolaylaştırmak amacıyla İsa'yı Roma İmparatorluğu'nun tarihiyle bilgece örmeyi bilmiştir. Orosius'a göre hakiki dinin gelişi tarih üzerinde olumlu bir iz bırakmış, insanlığın tamamının kaderini kesin olarak iyileştirmiştir.

Orosius ve Hıristiyan tarihyazımı

Geç Latin Döneminin Pagan ve Hıristiyan Şiir Türleri

Sidonius Apollinaris Hıristiyanlık ile Klasik kültür arasında, çelişkili yönlerden yoksun bir sentezi temsil eder. 431 yılı civarında Lugdunum'da [Lyon] doğan Apollinaris, Klasik edebiyat eğitimi alır ve geleneksel modelleri taklit ederek

şiir yazar; imparatorluğun hizmetinde çalışırken siyasi kariyerinden vazgeçip Kilise'yi seçer ve günümüzde Clermont-Ferrand olan kentin piskoposluğuna tayin edilir. Barba istilaları sonrası meydana gelen kültürel çöküşle mücadele eder ve Vizigotlara karşı direnişe liderlik ettiği için hapse atılır. Sidonius öldüğünde aziz ilan edilir. Üretiminden geriye Genç Plinius'tan ilham alarak yazdığı *Epistulae*'ın [*Mektuplar*] dokuz kitabı ile altılı ölçü şeklinde yazılmış *Panegyrici* [*Methiyeler*] ile *nugae* veya *epigrammata* olarak bilinen daha hafif şiirler olmak üzere iki gruptan oluşan şiirleri kalmıştır. Her iki gruptaki şiirler süslü, yapay, hatta müphem bir stilde yazılmıştır. V ila VI. yüzyıllar arasında Batı şiirinin coğrafi merkezi Afrika'ya kayar. Burada öne çıkan şahsiyet, V. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Dracontius'tur; Vandalların hâkimiyetindeki Afrika'da, Hıristiyan inancına sahip, senato kökenli bir ailede dünyaya gelir. Dracontius'un şiirleri Hıristiyan kültür ile Klasik kültürün bir arada var oluşunu yansıtır: şiirlerinin bir kısmı dinden ilham alınmıştır, ancak sıra dışı bir şekilde son derece bireysel ve pratik gereksinimlerin hizmetinde kullanılmıştır; Vandal kralı Gunthamond ile yaşadığı, ne olduğu tam belli olmayan bir olay Dracontius'un hapsedilmesiyle sonuçlanır ve şair, Ovidius'un sürgün şiirinden ilham aldığı *Satisfactio* başlıklı, *elegia* beyitleri şeklindeki şiiri kendisini bağışlayacağını umduğu krala hitaben yazar. Altılı ölçüyle yazdığı *De laudibus Dei*'de de [*Tanrı'nın Övgüleri Üzerine*] Tanrı'nın merhameti ve cömertliği yüceltilir, ancak amaç salt dini övgü değil, kralın gözden düşmüş şaire karşı merhametli davranmasını sağlamaktır. Dracontius bu gibi "dini" şiirlerin yanında, bir epigram ve mitolojik şiir derlemesi olan *Silloge Romulea* ve *Orestis Tragoedia* gibi dindışı eserler de yazmıştır.

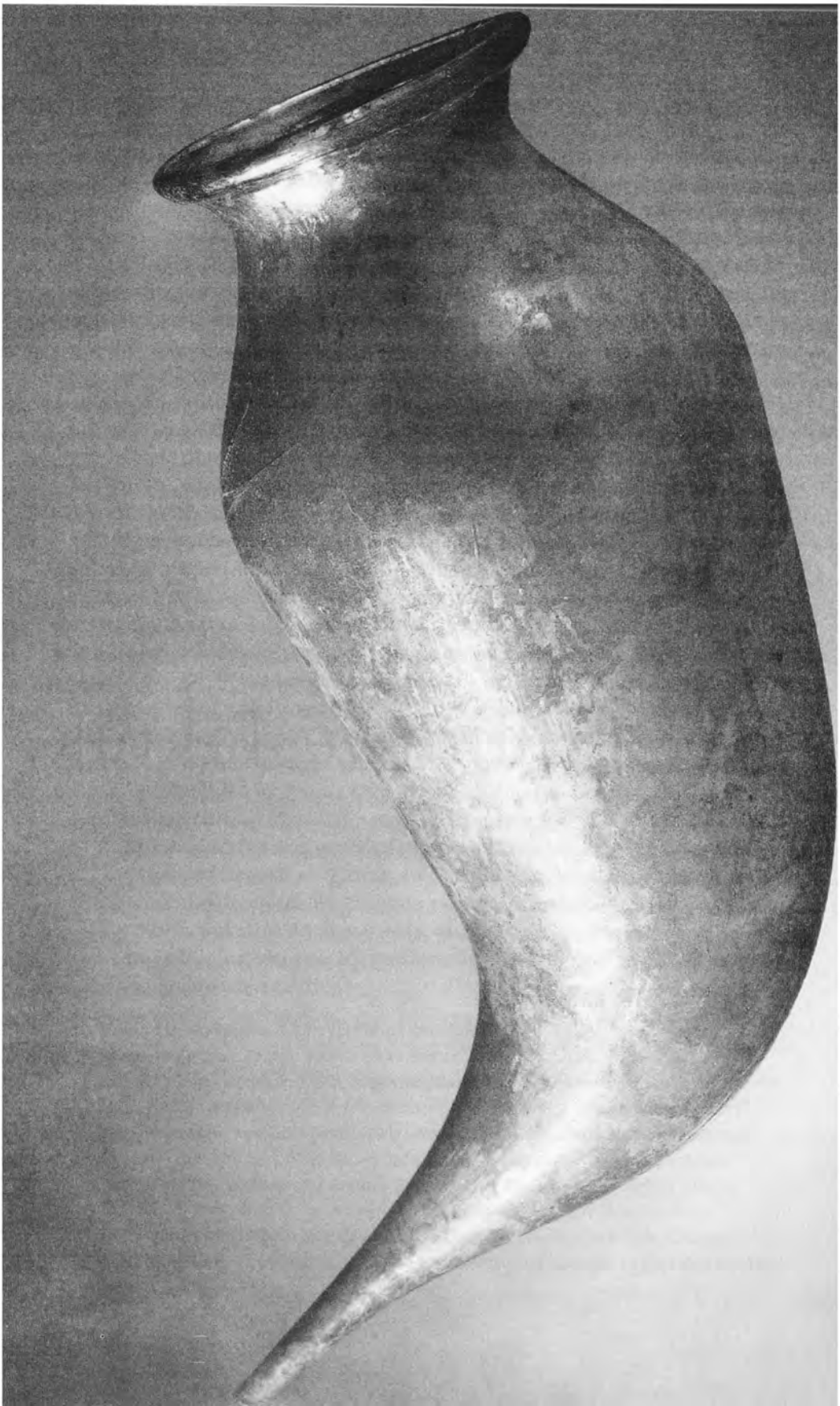
Dracontius

Anthologia Latina olarak bilinen geniş kapsamlı şiir derlemesi VI. yüzyılda Kartaca'da bir araya getirilmiştir: bu derleme anonim bir şaire ait *Pervigilium Veneris* ve Florus, Reposianus, Optatianus Porphirius gibi çoğunluklu olarak III. yüzyılda yaşamış yazarlara ait daha eski şiirler içerir. Luxorius'un epigramları ve *Symphosius Scholastichus* adı altında bilinen, altılı ölçüde yazılmış bir dizi bilmece ise derlemenin hazırlandığı döneme aittir.

Anthologia Latina

Bkz. *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Severinus Boethius*, s. 485; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Latin Edebiyatının Başlangıcı ve Tarihyazımından Epik Şiire "Kültürlenme Biçimleri"*, s. 804; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Erken Dönem Latince Hıristiyan Edebiyatı ve Dindışı Şiirin Direnişi*, s. 913; *Paganizmden Hıristiyanlığa Diyalektik*, s. 916; *Ambrosius'tan Hieronymus'a Hıristiyanlık ve Klasik Kültür*, s. 923; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926

Bilim ve Teknik

Giriş

Pietro Corsi

"Neden Yunan uygarlığı, bilimde ulaştığı düzeye uygun teknolojiler geliştirememiştir?" sorusuna yüzyıllar boyunca tamamıyla simetrik başka bir soru eşlik etmiştir: "Neden Roma uygarlığı teknik alandaki kabiliyetlerine uygun bilimsel bilgiler geliştirememiştir?" Yunan bilimi konusundaki soruya benzer şekilde, Roma bilimi konusundaki soru da anakronistiktir. Tarihyazımsal ve epistemolojik önyargılar, eldeki çeşitli metinsel ve arkeolojik kaynakların doğru şekilde değerlendirilmesini uzun süre boyunca engellemiştir.

Bilim ve teknik

Mısır uygarlığına benzer şekilde, Roma uygarlığından da geriye zamanın ve tarihin yıkımını atlatmayı başarmış çeşitli anıtların kaldığına şüphe yoktur. Ulaşım için büyük ölçüde Nil nehrinden faydalanan Mısırlıların tersine, Romalılar Batı Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu kapsayan bir alanın dört bir tarafına ulaşan yollardan ve su kemerlerinden bir ağ bırakmıştır. Orduların düzenlenmesinden ve idaresinden savaş tekniklerine kadar askeri teknolojiler birkaç yüzyıl boyunca Romalıların engin imparatorluklarının üzerinde tartışmasız hakimiyet sahibi olmalarını sağlamıştır. Doğa olaylarına müdahale etmede önemli sınırların söz konusu olduğu kesindi elbet. Örneğin Roma'nın denizcilik alanındaki teknolojileri limanların kumla dolması sorununa hiçbir zaman çözüm bulamamış, nehir ağızları yakınlarındaki veya hemen içindeki limanlara ağır ağır alüvyon dolma sürecini engelleyememiştir.

Roma'da mühendislik ve mimarlık alanlarında elde edilen başarılara duyulan hayranlığa, finansal ve stratejik açıdan bu kadar önemli girişimlerle görevlendirilen profesyonel kişiler konusunda günümüze bu kadar az bilginin ulaşmış olmasından dolayı şaşkınlık duygusu eşlik eder. Mimarlık konusunda günümüze ulaşan tek eser, muhtemelen tüm zamanların en ünlü mimarlık teorisyeni Marcus Vitruvius Pollio'nun Hümanizm çağından itibaren büyük ilgi gören *Mimarlık Üzerine* eseridir, ancak Vitruvius konusunda, eserinde yer alan tek tük otobiyografik bilgiler dışında fazla bir şey bilinmez. Roma'da ve imparatorluk topraklarında faaliyet gösteren yüzlerce, hatta binlerce mühendis-mimar gibi Vitruvius da kim olduğu, ne zaman nerede doğduğu ve öldüğü bilinmeyen bir yazardır. Bu durum bu gibi kişilere Roma toplumunda fazla önem verilmediğini gösteriyor olabilir, ama istisnalar da söz konusuydu elbette: İmparator Augustus'un Vitruvius'a hatırı sayılır bir emekli maaşı bağlatmış olması mümkündür. Vitruvius'un eserinde mimarlara özgü olarak sıraladığı profesyonel beceriler günümüzde mühendisler, askeri ve hidrolik teknoloji uzmanları, mimarlar ve çevre mühendisleri arasında bölüşülür. Vitruvius'un savaş ve çivili makineler konusundaki tasvirleri son derece önemli olup, Roma uygarlığının ulaştığı teknik düzey konusunda kapsamlı bilgiler sunar. Örneğin önem verdiği konulardan biri olan su değirmenlerinin İngiltere'den günümüz Cezayir'ine, Almanya ve Fransa'dan İsrail'e kadar imparatorluğun çeşitli yerlerindeki varlığı, çeşitli kırsal ve kentsel bölgelerin su ve besin tedariki sistemlerine entegre olduklarını düşündürür.

Vitruvius

Hem Antikçağ hem de modern tarihyazımında Romalıların büyük teknik kabiliyetlerinden asla şüphe duyulmadıysa da, metinsel ve arkeolojik buluntuların entegrasyonunun Romalı mühendis-mimarların geliştirdiği kabiliyetlerin ayrıntılarını takdir etmemize izin vermesi daha çok son otuz yıllık dönemde gerçekleşmiştir. Öte yandan Romalıların bilim alanlarındaki gelişmelere katkıda bulunduğundan büyük şüphe duyulmuştur. Başka bir deyişle, Romalı bir Eukleides olmamıştır; Ptolemaios da Hellenistik dünyanın bilimsel kültürünün etkisinde kalmış bir Mısırlıydı. Yunan dünyasıyla ilgili tam tersini nasıl sorguluyorsak, Romalıların neden büyük teknik kabiliyetleri düzeyinde bilime katkıda bulunmadıklarını sorgulamak, geçmişe bakarken başvurduğumuz anakronistik yaklaşımı vurgulamaktan başka bir şeye yaramaz. Sanki Romalıların büyük inşaat projelerinde kullanılan malzemeler, cüretkâr köprülerin, tapınakların ve amfitiyatroların ayakta durmasını sağlayacak yapısal dengeler konusunda derinlemesine bilgi sahibi olmayı, yani kısacası kapsamlı bir işlem bütünü konusunda hesap ve soyutlama kabiliyetine sahip olmayı gerektirmemesine imkân varmış gibi. Bu gibi kabiliyetler, Vitruvius'un temsil ettiği istisna dışında, inceleme eserleri şeklini almamış olsa bile, imparatorluğun tamamı boyunca, muhtemelen atölyeler, hatta askeri kurumlar düzeyinde düzgün ve standart bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmış olmalıdır.

Aslında asıl anakronizm, bilimin ne anlama geldiğini tanımlamayla bağlantılıdır. Bilimin matematik terimleriyle ifade edilen veya fizik-matematik bilimlerini temel alan her şey olduğundan o kadar eminiz ki (gerçi sadece bir yüzyıl kadardır böyle), aynı şekilde "bilim" sayılması gereken, yani hem metinlerle, hem bizi çevreleyen dünya üzerinde müdahalelerle hem de yaklaşım ve uygulamalardaki değişimleri konu alan tartışmalarla kendini gösteren birçok bilimsel disiplini ve beşeri uygulamayı tamamıyla görmezden geliyoruz. Örneğin Roma'nın tarım bilimlerinin küçümsenmesi, genelde Latin edebiyatı tarihinde önemsiz bir ek ve birçok bilim disiplinin tarihinde Romalıların bilim alanındaki yeteneksizliğinin kanıtı olarak muamele görmeleri ne eldeki metin geleneği ne de bu disiplinlerin Batı kültürü üzerindeki uzun etkisi düzeyinde gerekçelendirilemez. Bu kitabın Roma biliminin bu yönüne ayrılan bölümlerinde Roma dünyasında bilim ve üretim faaliyetleri gibi önemli bir alanı kavramamıza yardımcı olacak ayrıntılar içerecektir.

Bilimin ne anlama geldiği

Roma'da tarım biliminin gördüğü büyük rağbet ve Publius Vergilius Maro'nun (MÖ 70-19) büyük şiiri *Georgica*'nın [*Çiftçilik Sanatı*] Roma'da tarım ve ideal arazi yönetimi konusunda sunduğu bilgilerden dolayı yüzyıllar boyunca okunmaya devam ettiği konusunda tek bir örnek vermek yeterli olacaktır. XVIII. yüzyılın son yirmi yılında Whig Partisi'nin önemli bir siyasetçisi ve büyük bir toprak sahibi olan Lansdowne Markisi William Petty (1737-1805), dostlarıyla bir araya gelip Vergilius okumaktan ve yorumlamaktan hoşlanırdı. Lansdowne, kendi arazilerinin durumunu iyileştirmek için yaptığı, hem toprak sahibinin görevleri ve kabiliyetleri hem de üretimin iyileştirilmesi için seferber edilmesi gereken teknik bilgilerin bilinci anlamındaki ciddi yatırımlar için doğrudan Vergilius'un ideallerinden ilham almıştı. Lansdowne, William Smith (İngiltere'nin ilk jeoloji haritasını ve belki de ilk "modern" jeoloji haritasını hazırlamıştır) gibi jeologlar sayesinde topraklarının altında devasa kömür yataklarının yattığının farkına varmayı başarmıştır. Zaten Lansdowne, yüksek aristokrasinin endüstrinin gelişimini, hem ülke içinde hem de dışında ticaretin liberalleştirilmesini destekleyen kesimine üyeydi. Vergilius'un metni Batı geleneğinde neredeyse aralıksız olarak ilgi görmüştür ve içerdiği bilgileri bir yüzyıldan uzun süredir takdir edemeyenler muhtemelen biz "modernler"iz.

Lansdowne Markisi ve Vergilius

Roma dünyası teknoloji alanında büyük gelişmelere tanık olmuştur ama bu alanda faaliyet gösteren, işlerinde son derece uzman, çeşitli profesyonel şahsiyetler hakkında belli belirsiz bilgilere sahibiz. Bilime bakışımız genelde doğa bilimlerinin, tarımın, ormancılık ve yetiştiricilik tekniklerinin uzak ve yakın geçmişin büyük uygarlıklarının gelişimine katkılarını takdir etmemize engel olacak derecede kısıtlıysa da, bilim konusunda Roma uygarlığının düzenli olarak ve başarılı bir şekilde geliştirdiği ve tam anlamıyla birer "bilim" dalı sayılan bilgi alanlarına daha dikkatli bir şekilde bakmak gereklidir.

Trigonometrinin Doğuşu

Paolo Del Santo

MÖ IV. yüzyılın ilk yarısında Knidoslu Eudoksos gök cisimlerinin ilk geometrik modelini, yani eşmerkezli küreler sistemini geliştirir. Ancak bu dahiyane ve zarif model bazı önemli tecrübi kanıtları açıklayamaz ve yerini bir sonraki yüzyılda Pergeli Apollonios tarafından geliştirilen ilmek teorisine bırakır. Yeni teorem günümüzde trigonometri olarak bilinen ve matematiğin tüm potansiyelinin ifade edilmesine izin veren dalın doğuşuyla sonuçlanacaktır.

Kozmosun Yeni Mimarisi

Yunan bilimi hem matematiği günümüzde bilinen tümdengelimli-ispatlı disipline dönüştürmüş olmak gibi önemli bir gelişmeden hem de astronomi alanında bir o kadar çığır açıcı bir ilerlemeden sorumludur.

Mezopotamya'nın iki büyük uygarlığı Mısır ve Babil, kehanetlerde bulunmak ve yıldız falları hazırlamak amacıyla gökyüzünü sistematik bir şekilde gözlemlemiş, ancak gök cisimlerinin hareketlerini açıklayacak bir teorem öne sürememişler, yani bazı astronomik olguların dönemselliğini temel alan öngörü çizelgelerinden ibaret, basit aritmetik modellerinin ötesine geçememişlerdi. MÖ IV. yüzyıl başlarında, Yunan matematiğinin bazen "kahramanlık çağı" olarak bilinen, olağanüstü verimli döneminden hemen sonra, zamanının en büyük matematikçisi Knidoslu Eudoksos, gezegenlerin sonradan eşmerkezli küreler sistemi olarak bilinecek olan ilk geometrik modelini geliştirir.

Kyzikoslu Kallippos'un yaptığı düzeltmelere ve Aristoteles'in seçkin desteğine rağmen, Eudoksos'un dahiyane ve zarif modeli bazı tecrübi kanıtları açıklayacak durumda olmadığından yerini kısa süre sonra koninin kesitleri konusundaki araştırmalarla ün salan matematikçi Pergeli Apollonios (MÖ 262-y. 190) ve Antikçağın en büyük gözlemci astronomu sayılan Nikaialı Hipparkhos (MÖ 190?-100?) tarafından geliştirilen ilmek teorisine bırakır.

Yeni modelde her gezegen ilmek adı verilen bir çember üzerinde hareket eder, ilmeğin merkezi de Dünya'nın çevresinde, yüzyıllar sonra Latin bir kökten türemiş bir terimle *deferens* [taşıyıcı] olarak tanımlanacak olan daha büyük bir çember üzerinde döner. MS II. yüzyılda Claudius Ptolemaios'un ortaya attığı bazı dahiyane hipotezler bir yandan gök cisimlerinin yüzyıllardır varsayılan düzgün hareketini sadece biçimsel olarak muhafaza ederken, diğer yandan teoremi gözlemlenen olgularla çok daha uyumlu hale getirir. Ptolemaios'un *Almagest*'te sunduğu haliyle bu teorem neredeyse hiç değişmeden Copernicus (1473-1543) dönemine kadar ulaşacaktır. 13 kitaptan oluşan bu eserin asıl adı *Mathematike syntaksis*'tir ("*Matematik Derlemesi*") ama yorumcular onu *Küçük Astronomi* adı altında toplanan astronomi konulu daha önemsiz inceleme yazılarından ayırt etmek için ondan *Megale syntaksis* ("Büyük Derleme - Astronomi"; Latince baskılarda ise *Magna compositio* olarak geçer) şeklinde söz ederlerdi. Bundan dolayı *Mathematike syntaksis* Araplar arasında, Yunanca *e He Megiste*'den (en büyük) türemiş bir terimle Al-Magisti olarak bilinirdi; günümüzde de dünyanın her yerinde Almagest olarak bilinir.

İlmek teoremi

Dolayısıyla MÖ III-II. yüzyıllardan itibaren gezegenlerin hareketine dair astronomların elinde bulunan kuramsal model hem geometrik açıdan oldukça basittir (çünkü sadece iki çemberi temel alır) hem de yıldızların konumunu daha önce görülmemiş bir hassasiyetle öngörme kabiliyetine sahiptir. Ancak gezegen hareketlerinin potansiyelinin tamamını ifade edebilmek için matematik kapsamında, günümüzde trigonometri olarak bilinen dalı geliştirmek gerekliydi.

Ptolemaios'tan Önce Trigonometri

Ptolemaios döneminde hem düzlem hem de küre trigonometrisi en olgun aşamasına ulaşmıştır. *Almagest*, bin beş yüz yıl boyunca astronominin tamamı için tartışmasız bir referans noktası teşkil etmenin yanı sıra, Antikçağın trigonometri konusundaki en eksiksiz ve önemli eseridir de. Ptolemaios'un bu açıdan seleflerine çok şey borçlu olduğu kesinse de, günümüze ulaşmış eser sayısının az olması ve diğer kaynakların eksikliği bu borcun kapsamını tam olarak tespit etmemize izin vermez.

MÖ V. yüzyıldan itibaren çeşitli yazarlar çemberin ve kürenin astronomi alanında da uygulamaları olan özelliklerini incelemişler, astronomiye yönelik matematik rehberleri hazırlamışlardır. Bu yazarlar arasında yer alan Pitaneli

Pitaneli Autolykos

Autolykos eserleri günümüze ulaşmış en eski Yunan yazarıdır ve *Peri Epitolon Kai Dyseon* [*Gündoğumu ve Günbatımı Üzerine*] başlıklı bir metnin yanı sıra, *Peri Kinomenes Sphairas* [*Hareketli Küre Üzerine*] adlı, astronomi alanına yönelik, küresel geometri konulu bir eser de yazmıştır. O dönemde astronomlar tarafından geniş şekilde kullanılan eser (günümüze ulaşmış olmasının başlıca nedeni de bu olmalıdır) içerik açısından özgün değildir, ancak tarihyazımsal açıdan ilginçtir, zira Eukleides'in *Elementler*'inden bir yüzyıldan uzun bir süre önce Yunan geometrisinin matematik tarihçilerinin Klasik döneme özgü olarak gördüğü biçime ulaştığını gösterir. Eukleides'in Phaenomena [Olgular] eserinin de hem içerik hem de biçim açısından Autolykos'un küreleri konu alan eserine benziyor olması, her iki metnin de artık pekişmiş bir rehber geleneğini temel aldığını gösterir. Ancak her iki yazar da, üç unsuru (en azından bir kenar) verili bir üçgeni sayısal olarak ifade etmek açısından elzem bir geçiş aşaması teşkil eden trigonometri tabloları yapmadığı anlaşılmaktadır ve matematik tarihçilerine göre bu buluş Hipparkhos'a aittir.

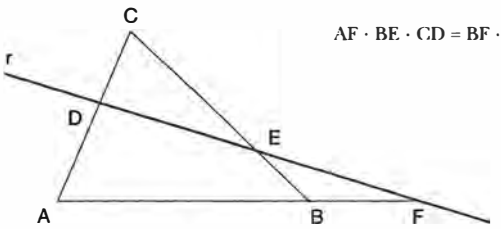
Hipparkhos

IV. yüzyıl sonlarında faaliyet gösteren bir Ptolemaios yorumcusu olan İskenderiyeli Theon sayesinde, Hipparkhos'un günümüze ulaşmamış, muhtemelen Almagest'te açıklanmış teoremlerin ve yöntemlerin çoğunu sunduğu *Ton en kykloi eutheion* [*Dairenin İçindeki Kirişler Üzerine*] başlıklı, 12 kitaplık bir eser yazdığını biliyoruz. Hipparkhos'un oldukça sofistike trigonometri yöntemlerinden yararlandığı zaten bellidir: hem günümüze ulaşmış tek eseri olan *Ton Aratou Kai Eudoksou Phainamenon Eksegesis* 'da [*Eudoksos ile Aratos'un Olgularına Yorum*] ve yükselimi belli bir yıldızın her gün kat ettiği yayın uzunluğunu verir hem de Pappos'a göre *On İki Burcun Yükselişi Üzerine* adlı inceleme yazısında bazı sayısal hesaplamalar sunar. Ancak daha önce dediğimiz gibi, ilmek teorisinin babası sayılan Apollonios'un trigonometri tabloları da geliştirmiş olması ihtimal dışı değildir. Bu durumda Hipparkhos'un katkısı en iyi tabloları, yani en dar yaylar için hesaplanmış olanları derlemiş olmasıyla sınırlıdır.

İskenderiyeli Menelaos

Ayrıca Hipparkhos ile Ptolemaios arasında MS 100 yılı civarında faaliyet göstermiş İskenderiyeli Menelaos'un da yer aldığını unutmamak gerekir; İskenderiyeli ve Arap yorumcuların ona atfettiği, matematik ve astronomi konulu çeşitli eserler arasında *Geometri Elementleri* ve altı kitaptan oluşan *???* [*Dairenin İçindeki Kirişler Üzerine*] adlı eserler vardır. Menelaos'un Arapça tercümesi yoluyla da olsa günümüze ulaşmış tek eseri, üç kitaptan oluşan *Sphaerica*'dır [*Küreler*]. Menelaos bu kitapların ilkinde, Eukleides'in *Elementler*'de düz üçgenler konusunda yaptıklarına benzer şekilde, küresel üçgenler konusundaki temel teoremleri ele alır ve iç açılarının toplamının 180°'den fazla olduğunu gösterir. Diğerlerinden daha ilginç olan üçüncü ve son kitap (ikinci kitapta küresel geometrinin

astronomi problemlerine uygulanışı işlenmiştir) günümüzde Menelaos teoremi olarak bilinen teoremi içerir: buna göre bir üçgenin *AB*, *BC* ve *CA* kenarları (veya uzantıları) *D*, *E* ve *F* noktalarında *r* doğrusuyla kesilirse aşağıdaki denklem geçerlidir:

$$AF \cdot BE \cdot CD = BF \cdot CE \cdot AD$$

Menelaos teoremi

Aslında Menelaos döneminde zaten bilinen ve onun tarafından küresel üçgenlere uygulanan bu teorem, küresel trigonometrinin temel teoremlerinden biridir.

Kirişlerin Hesaplanması

Günümüzde kullanılan dairesel fonksiyonlar (sinüs, kosinüs, tanjant, vs) Yunan matematikçileri tarafından geliştirilmemiş olup yüzyıllar sonra Hintli ve Arap matematikçiler tarafından ortaya atılacaktır. Trigonometrinin bu ilk hali sadece kiriş hesabını temel alır. Yarıçapı bilinen bir çemberde merkezdeki belirli bir açı (0° ile 180° arası) ile içindeki bir kirişin uzunluğu arasında bir denklik belirlemek mümkündür. İskenderiyeli matematikçiler tarafından benimsenen "kiriş fonksiyonu" ile sinüs fonksiyonu arasında kesin bir bağıntı olduğunu kanıtlamak kolaydır. *O* merkezli ve *r* yarıçaplı, merkezdeki $A\hat{O}B$ açısı da α olarak tanımlanan bir dairede *AB* kirişinin merkez noktası olan *M*'den geçen *OC* yarıçapı çizilir. Temel geometrinin iyi bilinen bir teoreminden dolayı bir kirişin merkez noktasından geçen bir yarıçap kirişin kendisine dik olduğundan ve hem söz konusu yayı hem de açıyı ikiye böldüğünden, modern trigonometriye göre:

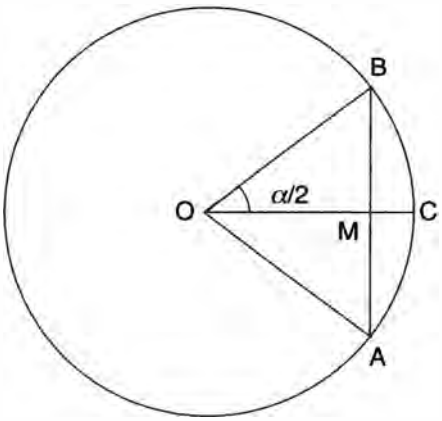
$$sen\ \frac{\alpha}{2} = \frac{MB}{OB} = \frac{MB}{r}$$

ve denklemin son öğenin pay ve paydası 2 ile çarpıldığında:

$$sen\ \frac{\alpha}{2} = \frac{2MB}{2r} = \frac{AB}{2r}$$

Bu denklem, bir dairede merkezdeki belirli bir açının yarısının sinüsünün o açının kirişinin uzunluğuna çap birimi ölçüsü anlamında eşit olduğunu gösterir

"Kiriş fonksiyonu" ile sinüs fonksiyonu arasındaki bağıntı

Başka bir deyişle, Ptolemaios'un *Almagest*'te kullandığı gibi, 0° ile 180° arasındaki yaylara ait kirişlerin ½° aralıklı tablosu, 0° ile 90° arasındaki ¼° aralıklı sinüs tablosuna eşdeğerdir.

Bir kiriş tablosu oluşturmak için dairenin çapına bir uzunluk değeri vermek ve açılar için bir ölçüm yöntemi belirlemek gereklidir (sinüs değeri ve diğer trigonometrik fonksiyonlar için kullanılan modern gonyometrik dairenin yarıçapı bir birimdir). Ptolemaios açılar için tam açının 360°lik bölünmesini benimser (alternatif bir yöntem, radyan ölçümüdür); büyük olasılıkla astronomi kökenli olan ve günümüze kadar ulaşan bu âdetin MÖ II. yüzyılda Yunanistan'da, *Anaphorikos* [*Yükselişler Üzerine*] adlı bir inceleme yazısının da atfedildiği Hypsikles tarafından ortaya atıldığı sanılır. Babillilerin MÖ II. binyıl başlarında kullanmaya başladığı, altmışlık kesirli konumsal gösterim sistemini temel alan kesir ifade etme yöntemi hem Mısırlıların hem de Yunanların sisteminden çok daha üstün olduğundan Ptolemaios, her biri altmış kısma bölünen 60 kısımlık bölünmeyi benimser. Bu âdet de günümüze kadar ulaşmıştır ve hem açı hem de zaman ölçümünde kullanılır. Zaten "yay dakikası" ve "yay saniyesi" veya Latin kökenli dillerdeki *minuto* [dakika] ve *secundo* [saniye] gibi günümüz terimleri, derecenin ve saatin altmışta biri ve altmışta birinin altmışta biri için Latincede kullanılan *partes minutae primae* [dakikanin birinci kısmı] ve *partes minutae secundae*'dan [dakikanın ikinci kısmı] türemiştir.

Altmışlık kesir sistemi

Ptolemaios yine Babil sisteminin çok daha üstün olmasından dolayı, çemberin çapının uzunluğunu da 120 birim olarak kabul eder (bu uzunluk da altmışta bire ve altmışta birin altmışta birine bölünecektir), dolayısıyla yarıçap da 60 birimden oluşur ve benimsenen sayı sisteminin temeline eşittir.

Bkz. *Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom*, s. 954; *Caudius Ptolemaios ve Kozmosun Biçimlendirilmesi*, s. 963; *Roma'da Astronomi*, s. 982

Geç Hellenizm Döneminde Matematik

Paolo Del Santo

Genelde en büyük Yunan cebir alimi olarak görülen Diophantos ile Klasik dönemin şanlı geometri geleneğinin varisi ve Hellenistik matematiğin son büyük şahsiyeti Pappos, MS III. yüzyıl ortaları ile IV. yüzyıl sonu arasındaki dönemde matematik alanında yaşanan ve Yunan matematiğinin "gümüş çağı" olarak bilinen yeniden doğuş sürecinin başlıca kahramanlarıdır.

İskenderiyeli Diophantos

Ptolemaios ile VI. yüzyılda, Roma Hellenizmi olarak bilinen dönemin sonu arasında geçen yaklaşık 400 yılda, Antikçağ geometrisinin zirvesi sayılan Apollonios'un (MÖ 262-y. 190) eseri sonrasında matematik araştırmalarında yaşanmaya başlanan genel çöküş devam eder. Ancak III. yüzyıl ortaları ile IV. yüzyıl ortaları arasında bu disiplinde görülen canlanma, Yunan matematiğinin "gümüş çağı" tanımlamasını haklı çıkarır. Eğilimdeki bu tersine dönüş, o dönemde matematik araştırmalarının kozmopolit merkezi olmaya devam eden İskenderiye'de faaliyet gösteren Diophantos ile Pappos'un çalışmalarına atfedilir.

Muhtemelen 250'lerde veya hemen sonrasında faaliyet gösteren İskenderiyeli Diophantos'un eserleri arasında *Arithmetika* da vardır. Bu inceleme eserini oluşturan 13 kitaptan geriye sadece altısı kalmıştır, ama 1972'de İran'da dört kitabın daha Arapça tercümesi bulunmuştur (daha önceden bilinen altı kitabın üçüncüsü ile dördüncüsü arasında yer aldıkları sanılır). Eserin adı yanıltıcı gelebilir: Yunan dünyasında aritmetik terimi, günümüzde atfedilen anlama sahip değildi ve sayısal hesap için değil, modern dönemde sayı kuramı olarak bilinen kavram için kullanılırdı. Dolayısıyla Antikçağda Yunanlar arasında aritmetiğin hesap teknikleriyle hemen hiç ilgisi yoktu (hesap teknikleri matematiğin uygulamalı, faydacı kısmı olarak görüldüğünden matematik kadar asil bir bilim dalı sayılmazdı) ve bunlar "lojistik" adı altında ayrı bir dal teşkil ederdi. Son derece net olan bu ayrım, "bilim/bilgi" anlamına gelen *episteme* ile "teknik" anlamına gelen *tekhne* arasındaki ayrıma çok benzer ve Eski Yunanlar tarafından kullanılan sayı sistemlerinin ne kadar geri kaldığını ve Babillilerin MÖ 2000 yıllarında ortaya attığı konumsal gösterimi neden geliştirmediklerini en azından kısmen açıklar.

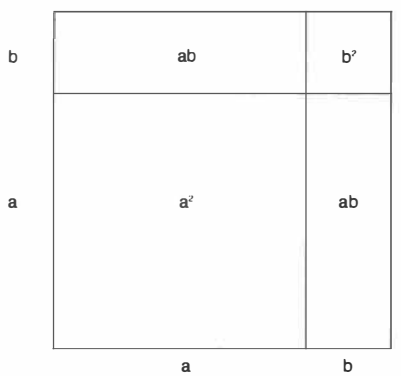
Sayı kuramı

Diophantos genelde matematik tarihlerinde en büyük Yunan cebir alimi, hatta cebirin babası olarak anılır. Aslında Yunanlar, günümüz kalkülüsü anlamın-

daki cebirin bir versiyonunu yüzyıllardır geliştirmişlerdi (nitekim cebir terimi, IX. yüzyılda yaşamış Arap matematikçi Muhammed ibni Musa El Harezmi'nin, en önemli eseri olan *El Cebir Vel Mukabele*'nin anlamı belirsiz olan başlığından türemiştir). Ancak Yunan cebiri modern cebirden büyük ölçüde farklıdır, çünkü değerler geometrik birimler olarak algılanır, bundan dolayı da geometrinin ilkelerine ve teoremlerine tabidirler. Bu "geometrik" cebirde münferit öğe segmenti, iki öğenin sonucu alan, üç öğenin sonucu da hacim olarak yorumlanır. Örneğin günümüzde iki terimli ifadenin karesi olarak bilinen ve tüm lise öğrencilerinin aşina olduğu $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ şeklindeki özdeşlik, alanları arası eşitliği temsil ederdi. En dış kare olan $a + b$ segmentinin karesi alındığında, iki iç kareden daha büyük olanının alanını a^2 öğesi, daha küçük karenin alanını b^2 öğesi, a ve b kenarlı iki dörtgenin alanların toplamını da $2ab$ öğesi olarak tespit etmek, böylece eşitliğin geçerli olduğunu teyit etmek kolaydır.

Yunan "geometrik" cebiri

Günümüzde bir sayının ikili ve üçlü üssü için kullanılan kare ve küp şeklindeki ifadelerde izi kalan Bu yaklaşımın en önemli olumsuz yanı, boyut açısından homojen olmayan öğeleri toplamanın, çıkarmanın veya kıyaslamanın ve özellikle toplam derecesi üçün üzerinde olan öğeleri kullanmanın imkânsızlığıydı. Örneğin Yunan bir matematikçi için (modern biçimde ifade edilecek olursa) $a^2 + c = 4$ şeklindeki eşdeğerlik anlamsız olurdu, çünkü a kenarlı bir karenin alanı ile c uzunluğunun segmentinin toplamını gerektirecekti; a^2bc ifadesi de anlamsız olurdu, çünkü a kenarlı karenin alanı ile b ve c kenarlı dörtgenin alanı (veya a kenarlı kare tabanlı ve b yükseklikteki bir prizmanın hacmi ile c uzunluktaki segment) birbiriyle çarpıldığından üçboyutlu geometrik uzamda bir karşılığı yoktur.

Yunan matematikçilere göre iki terimli ifadenin karesi

Diophantos'un cebiri bu açıdan Yunan matematik tarihinde eşi görülmemiş bir örnek teşkil eder (ancak günümüze çok az sayıda belge ulaşmış olması, özgünlük derecesini kesin olarak belirlememize izin vermez), çünkü hiçbir geometrik birime atıfta bulunulmaz. Bu durum, çok daha eski ve o döneme göre

çok daha sofistike olan Babil cebirine dönüldüğü anlamına gelir. Babillilerin bilinen veya bilinmeyen miktarlar için uzunluk, genişlik, alan ve hacim gibi ifadelerden yararlandığı bilinir, ama Yunanların tersine bu ölçülerin homojenliğine dikkat etmeden onları kendi aralarında toplayıp çıkarmaları, bu ifadeleri alfabenin de yokluğundan dolayı, daha sentetik bir gösterim sistemi yerine, tamamıyla soyut bir anlamda kullandıklarını düşündürür. Diophantos sayesinde geometrinin ayak bağından kurtulmayı başaran Yunan cebiri, yüzyıllar sonra Ortaçağ cebirinde kullanılacak olan, üçlü derecenin üzerinde yeni ve önemli sayısal özdeşlikler keşfeder.

Diophantos'un çalışmalarını Babil'in matematik kavramına yaklaştıran ve Klasik dönem Yunan geleneğinden uzaklaştıran bir sebep daha söz konusudur. *Arithmetika* katı bir şekilde tümdengelimi temel alan organik bir anlatım değildir, çözülen problemlerin derlemesi, bir tür uygulamalı cebir rehberi niteliğindedir. J.D. Swift'in deyimiyle, "Diophantos'un cebire yaklaşımı Babillileri temel alır. Genelleştirme ve soyutlama kabiliyeti Yunandır. Eser, Yunan matematiğinin çöküşünün bir aşaması veya Babil cebirinin en sofistike gelişimi olarak görülebilir".

Ancak eseri bu şekilde yorumlarsak, Diophantos'un metodolojik yaklaşımının, fixed/sabit (yani çözüm sayısı sınırlı olan) denklemlerin yaklaşık çözümlerini bulmaya çalışan Babilli seleflerine göre farklı olduğunu ortaya koyamayız. Babilliler bazı durumlarda daha önceden bazı kanonik biçimlerde belirlenmiş ve tablolara aktarılmış değerleri kullanmaktan ve belirli bir denklem sınıfını onlara dayandırmaktan çekinmezlerdi. Örneğin Babilliler üçüncü dereceden denklemler için, çoğunu $x^3 + x^2 = c$ biçimine indirgeyecek teknikler geliştirmişler, bu denklemi çözmek için de belirli bir aralığın x değerleri için $x^3 + x^2 = c$'nin varsayılan değerlerini tablolara aktarmışlardı (tabloda olmayan c'nin değerleri için lineer interpolasyona başvurulurdu). Diophantos ise, tam tersine, rasyonel sayılar alanında kesin çözüm, yani indeterminate/sabit olmayan denklem (çözüm sayısı sonsuz olanlar) arayışı içindedir. Günümüzde Diophantos'a saygı gösterisi olarak, tam çözümü aranan tam katsayılı denklemlere Diophantos denklemleri, bu denklemlerin ele alındığı cebir dalına da Diophantos analizi denir. Ayrıca, XVII. yüzyılda Pierre de Fermat'nın (1601-1665) en ünlü teoremini (n, 2'den büyük tam bir sayıysa, $a^n + b^n = c^n$ denklemini mümkün kılacak, a, b ve c şeklinde bir pozitif tam sayı üçlüsü yoktur), Diophantos'un *Arithmetika*'sının ikinci kitabında bulunan, bir karenin iki kareye bölünmesi problemi genelleştirmeye çalışarak formüle ettiğini unutmamak gerekir.

Diophantos'un denklemleri

İskenderiyeli Pappos

Bu dönemin diğer önemli şahsiyeti olan İskenderiyeli Pappos, 320 yılı civarında yazılmış ve günümüze neredeyse eksiksiz olarak ulaşmış, *Synagoge*

("*Derleme*") adlı bir matematik eserinin yazarıdır (bu inceleme eserini oluşturan sekiz kitaptan sadece birincisi ve ikincisinin bir kısmı kaybolmuştur). *Synagoge*'nin büyük önem taşımasının sebeplerinden biri tarihyazımsaldır, Pappos'tan önceki matematikçiler konusunda sayısız bilgi içerir (örneğin Arkhimedes'in 13 yarı düzgün katı cisim konusunda yürüttüğü araştırmalardan bu eser sayesinde haberdarız). Bu eser bilinen teoremlerin ilginç alternatif ispatları ile önceden ortaya atılmış problemlerin yeni çözümlerini ve bazıları ancak Modern dönemde tam olarak geliştirilecek olan başka birçok özgün katkı içerir.

İzoperimetri problemleri

Örneğin dördüncü kitapta, önceki dönemlere ait, hepsi kesin olarak Pappos'a atfedilemeyecek bazı teoremler konusunda genelleştirmeler yer alır ve izoperimetri problemlerine adanmış olan sonraki kitapta da belirli bir dairenin alanının, çevre uzunluğu dairenin çevre uzunluğuna eşit olan herhangi bir düzgün çokgenin alanından büyük olduğu ve çevre uzunlukları eşit olan iki düzgün çokgenden kenar sayısı daha yüksek olanın alanının daha büyük olduğu ispatlanır. Bundan dolayı Pappos'a göre arılar koçanlarının hücrelerini kare veya üçgen değil de altıgen kesitli prizmalar şeklinde inşa etmekle matematiksel bir sezgi sergilerler. Yedinci kitapta önemli sonsuzküçük analiz teoremleri geometriye uygulanmıştır ve aralarında günümüzde (XVII. yüzyılda yaşamış matematikçi Paul Guldin'in ardından) Guldin teoremi olarak bilinen teoremin ilk formülasyonu da vardır.

Ancak Pappos'un adı asıl Descartes'a (1596-1650) kadar birçok saygın matematikçiyi uğraştıracak olan ünlü bir problemle bağlantılı olarak bilinir. Bu problemde, üç (veya dört) eşdüzlemli doğru verildiğinde, bunların birine olan uzaklıklarının (veya dört doğru varsa, ikisine olan uzaklıklarının çarpımının) karesi, diğer ikisine olan uzaklıklarının çarpımına orantılı olan noktaların (uzaklıklar verili açılara göre ölçülür) geometrik yerini bulmak gereklidir. Apollonios'un *Konikler* eserinin üçüncü kitabından Eukleides'in bu problemle aşina olduğunu, ama sadece kısmı çözümünü bulabildiğini biliyoruz. Apollonios aynı bölümde, koni kesitleri konusundaki, birçoğunu kendi ortaya attığı yeni teoremler sayesinde bu problemin çözümünü bulduğunu iddia eder (bu çözüm muhtemelen kaybolmuş bir eserinde yer aldığı için günümüze ulaşmamıştır). Ancak Pappos, Apollonios dahil hiçbir selefinin bu sonuca ulaşmadığını ima ederek, aranan bu geometrik yerin örneklerin çoğunda koni olduğunu ilk keşfedenin kendisi olduğunu belirtir.

Konikler: Pappos'tan Descartes'a

Bu çözümün kimin tarafından bulunduğu bir yana, önemli olan Pappos'un dörtten fazla doğru için de bu problemi incelemesidir, ancak altı doğru örneğinde mutlak olarak aşılmaz, kavramsal bir sınırla karşılaşır. Çünkü bu durumda noktaların bu doğruların üçüne olan uzaklıklarının çarpımı, diğer üçüne olan uzaklıklarının çarpımına orantılı olmalıdır. Yunan cebir geleneği

doğrultusunda sayısal ifadeleri geometrik birimler olarak algılamaya devam eden Pappos'a göre bu şart, iki katı cismin hacmi arasındaki değişmez bağıntıya eşdeğerdir. Ancak yedi doğruyu temel alan hemen sonraki problem, yine bir hacimle kıyaslanabilecek üç uzaklığın çarpımı ile dört uzaklığın çarpımı arasında bir bağıntı gerektirir, ama Pappos'a göre dört uzaklığın çarpımı kabul edilemez, tamamıyla soyut bir birimdir, çünkü "üçten fazla boyuta sahip hiçbir şey yoktur". Ayrıca Pappos'un daha sonra "anlaşılabilir bir manası olmayan bu türden şeyler" düşünmeye cüret eden "bazı matematikçiler"den söz etmesi ilginçtir. Pappos'un burada, daha önce gördüğümüz üzere, sadece bir-iki kuşak önce cebiri geometriye olan bağımlılığından kurtaran Diophantos'a ima ettiği sanılır. Ancak Diophantos'un adını zikretmek yerine isimsiz "bazı matematikçiler"den söz etmesi, yeni cebirin birden fazla çağdaşı tarafından olumlu karşılandığını ve günümüze ulaşan az sayıdaki eserin tanıklık ettiğinden çok daha yaygın olduğunu düşündürür.

Dolayısıyla şanlı Hellen geleneğini örnek alan Pappos, Diophantos'un cebir alanındaki araştırmalarına şaşkınlıkla, hatta neredeyse şüpheyle bakar. Pappos'un geometri konusundaki ortodoksluğu, eğrileri üçüncü derecenin üzerindeki cebir terimlerini yoluyla tarif etme fikrini kabul etmesine engel olur, dolayısıyla da büyük Apollonios dahil hiçbir Yunan matematikçisinin atamadığı o kritik adımı atma, yani modern anlamda analitik geometriyi geliştirme ihtimalini ortadan kaldırır. Pappos'tan sonra, artık çöküş dönemine girmiş olan Hellenistik kültür bağlamında bu senteze ulaşabilecek başka kimse olmayacaktır ve bu sentezi başaracak olan, 13 yüzyıl sonra Pappos'un problemlerinden yola çıkacak olan Descartes'tır.

İskenderiye Matematiğinin Sonu

Dolayısıyla Pappos, Yunan âleminin son büyük matematikçisidir. Ondan sonra, hocası veya öğrencisi olan çağdaşı, Nikaialı Sporos ve kendisinden kısa bir süre sonra faaliyet gösteren ve iki inceleme eseri günümüze ulaşmış olan (*Silindirin Kesidi Üzerine* ve *Koninin Kesidi Üzerine*) Antinopolisli Serenos gibi ikincil düzeydeki bazı yazarlar dışında, Yunan âleminin devasa matematik mirası sadece yorumcular sayesinde dolaşımda olmaya devam edecektir; yorumcuların eserleri de tarihyazımsal açıdan son derece değerli iseler de, özgün katkılardan neredeyse tamamıyla yoksundur. Zaten Pappos'un kendi, Eukleides'in *Elementler*'i ve Ptolemaios'un *Almagest*'i konusunda birer yorum yazarak (günümüze sadece birkaç fragmanı ulaşmıştır) bu türün yayılmasına katkıda bulunur.

Elementler (bazen sırf, Pythagoras teoremi ve tam tersi dahi, temel geometrinin başlıca teoremlerini içeren birinci kitabı) ve *Almagest*, yorum yazarlarının dikkatlerini en çok yönelteceklerı eserler olacaktır. Nitekim bu iki inceleme yazısı sırasıyla Yunan geometrisinin ve astronomisinin zirvesini teşkil ederler ve her ikisi de olağanüstü uzun bir dönem boyunca rağbet görecektir.

Geç Hellenistik dönemin yorum yazarları arasında yer alan İskenderiyeli Theon (IV. yüzyılın ikinci yarısı) *Almagest*'i konu alan bir yorum ile yine Ptolemaios'a ait *Prokheiroi kanones*'i (*Pratik Çizelgeler*) konu alan, biri beş kitaptan oluşan ve günümüze sadece bir kısmı ulaşmış, diğeri tek kitaplık, iki yorum yazar. Ayrıca Theon'un hazırladığı *Elementler* baskısı da, Johan Ludvig Heiberg'in 1880 tarihli ünlü baskısına kadar aradaki bütün baskılar için temel alınacaktır (*Elementler*'in günümüzde bilinen tek Eski Yunanca versiyonu, XIX. yüzyıl sonlarına doğru Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmuştur ve Theon'un versiyonundan öncesine aittir). Theon'un kızı, 415'te fanatik Hıristiyanlar tarafından katledilen matematik ve astronomi alimi Hypatia da bazı yorum eserleri yazmıştır. Diophantos'un bir eserini (muhtemelen *Arithmetika*) ile Apollonios'un *Konikler* eserini konu alan iki yorum ona atfedilmiştir.

İskenderiyeli Theon ve Hypatia

Önce İskenderiye, sonra da Atina'da yaşayan ve burada *Akademeia*'nın başına geçen yeni-Platoncu filozof Proklos da *Elementler*'in birinci kitabı konusunda bir yorum yazar ve bu eser tarihi bilgiler açısından çok değerli bir kaynak teşkil eder. Bu eser, Pappos'un *Elementler* konusunda yazdığı ve günümüze sadece bazı fragmanları ulaşmış olan yorumunu teme alır ve Aristoteles'in öğrencisi Rodoslu Eudemos'un yazdığı, günümüze hiç ulaşmamış *Geometrike Historia*'nın [*Geometri Tarihi*] önemli bir bölümünü olduğu gibi alıntılar. Eukleides'ten önceki Yunan geometrisi konusunda günümüzde sahip olduğumuz bilgilerin büyük kısmını, sonradan "Eudemos'un Derlemesi" olarak bilinecek olan bu esere borçluyuz. Proklos'a ayrıca, iki ucu birbirini kesen iki doğru üzerinde hareket eden bir segmentin herhangi bir noktasının bir elips yayı çizdiğine dair teorem de atfedilir

Proklos

Bir başka yeni-Platoncu olan ve VI. yüzyılın ilk yarısında Atina'ya yerleşen Simplikios, *Elementler*'in birinci kitabı ile Aristoteles'in çeşitli eserleri konusunda yorumlar yazar. *Fizik*'i konu alan yorum eseri Eudemos'sından yarım ayların (çember yaylarının) karelenmesi konusunda uzun bir alıntı içerir. Eudemos'un kullandığı bazı ifadelerin eskimiş olması, en azından bazı durumlarda Hippokrates'in orijinal açıklamalarını aslına sadık şekilde aktardığına işaret ediyor olabilir. Bu bölüm günümüze ulaşan eserler arasında MÖ V. yüzyıl matematiğine en yakın içerik olmalıdır ve Geç İskenderiye dönemine ait yorum eserlerinin bazılarının tarihyazım açısından ne kadar önem taşıdığını da teyit eder.

Simplikios

İmparator Iustinianus'un Atina'da Platon'un kurduğu ve artık baskın hale gelen Hıristiyan ortodoksluğu açısından bir tehdit teşkil eden *Akademeia*'yı kapattığı (ve aynı zamanda gayet anlamlı bir şekilde Montecassino Manastırı'nın kurulduğu) 529 yılı geleneksel olarak Roma Hellenizminin bitişi sayılır. II. yüzyıldan itibaren ağır bir gerileme sürecine giren İskenderiye Kütüphanesi 642 yılında Halife Ömer'in emri üzerine General Amr bin As tarafından nihai olarak yok edilecektir.

Bkz. *İkiz İmparatorluk: 395'ten Sonra Doğu ve Batı*, s. 219; *Geç Antikçağda İtalya ve Antikçağın Sözümona Sonu*, s. 230; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Porphyrios'tan Damaskios'a yeni-Platoncu Okullar*, s. 429; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Trigonometrinin Doğuşu*, s. 938; *Pergeli Apollonios*, s. 949

Pergeli Apollonios

Paolo Del Santo

Büyük kısmı kaybolmuş olan çok sayıda eserin yazarı olan ve çağdaşları arasında Büyük Geometri Alimi olarak tanınan, MÖ III. yüzyılda yaşamış olan Pergeli Apollonios, İskenderiye döneminin en büyük matematikçileri arasında yer alır. Ptolemaios ilmek teorisini ona atfederse de Apollonios'un adı asıl koni kesitleri konusunda araştırmalarla bağdaştırılır.

Kaybolan Eserler

Apollonios'un hayatı konusunda çok az bilgi sahibiyiz. Anadolu yarımadasının güneybatı kıyısında, Pamphylia'nın Perge kentinde doğan Apollonios en azından bir süre İskenderiye'de kalır ve Eukleides'in öğrencilerinden eğitim alıp *Mouseion*'da matematik dersi verir, sonra da Pergamon'a geçer. Olağanüstü bir matematikçi olan ve çağdaşları arasında Büyük Geometri Alimi olarak tanınan Aspollonios aynı zamanda astronomiye ilgi duyar. Ptolemaios'un Almagest'te anlattıklarına göre astronomi alanında neredeyse iki binyıl boyunca geçerli olacak olan ilmek teorisini Apollonios ortaya atmıştır.

Apollonios'un sayısız eserinden geriye sadece iki inceleme eseri kaldıysa da, kaybolan eserlerinin birçoğunun içeriği konusunda, Pappos başta olmak üzere, kendisinden sonraki yorum yazarlarının tanıklıkları sayesinde bilgi sahibiyiz. Kaybolan eserleri arasında, astronomi konulu bazı inceleme yazılarının yanı sıra, muhtemelen Aristaios (MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısı) tarafından bilinen, aynı küre içerisinde yer alan iki düzgün katı cisimle bağlantılı önemli bir teoremin kanıtlandığı *On İki Yüzlü ile Yirmi Yüzlünün Karşılaştırılması* ile hesapların hızlı yapılması için yöntemler içerdiği ve hangi yöntemle elde edildiği belli olmasa da Arkhimedes'inkinden (MÖ 287-212) daha doğru olduğu anlaşılan π'nin yaklaşık değerini sunduğu bilinen *Okytokion* [*Hızlı Doğum*] vardır. Pappos, *Synagoge*'nin ("*Derleme*") VII. kitabın-

Sayısız eser

da *Analiz Hazinesi* olarak bilinen eserden şöyle söz eder: "geometrinin her zamanki unsurlarını öğrendikten sonra eğimlerle ilgili problemleri çözmek için gerekli teknikleri edinmek isteyenler için bir doktrin külliyatı".

İleri düzeydeki bu derlemede şu eserler bulunur: Aristaios'un kaybolmuş *Katı Yerler*'i; yeryüzünün yarıçapını ölçen Kyreneli Eratosthenes'in (MÖ 272-196) yine kaybolmuş *Ortalamalar Üzerine*'si; Eukleides'in üç eseri: *Veriler* ile kaybolmuş *Porizmler* ve *Yüzeysel Yerler*; ve Apollonios'un altı eseri: *Bağıntının Kesidi Üzerine*, *Bir Alanın Kesidi Üzerine*, *Fixed/Sabit Kesit Üzerine*, *Tanjantlar Üzerine* (veya *Temaslar Üzerine*), *Eğimler Üzerine* ve *Düz Yerler Üzerine*. Bu altı eserden günümüze bir tek *Bağıntının Kesidi Üzerine*, Arapça tercümesi yoluyla ulaşmıştır ve adı kuyrukluyıldıza verilen İngiliz astronom Edmond Halley 1706 yılında bu eserin Latince versiyonunu yayımlamıştır.

Pappos ayrıca *Hazine*'nin yazarlarının uyguladığı, analiz ve senteze dayalı analitik yöntemi de ayrıntılı bir şekilde tarif eder. Analiz, aranan şeyi varsayılı olarak kabul edip bu noktadan hareketle bir dizi sonuç belirleyip bir önermeye veya bilinen bir sonucuna ulaşmaktan ibarettir. Bu şekilde ilerleyerek imkânsız bir sonuca varılırsa problem de imkânsızdır, çünkü sahte bir sonuç sahte bir önerme demektir. Sentez ise geçerli bir ispat elde etmek amacıyla tam tersi yönde bir süreçten oluşur.

Koni Kesitleri

Ancak Apollonios'un en önemli eseri, günümüze neredeyse eksiksiz olarak ulaşmış olan *Koni Kesitleri* adlı inceleme eseridir. Eseri oluşturan sekiz kitaptan geriye, ilk dördü Yunanca, sonraki üçü Sabit bin Kurra'nın (836-901) Arapça versiyonu olmak üzere yedi kitap kalmıştır. Apollonios'un kendi, birinci kitabın başında *Koni Kesitleri*'ni, İskenderiye'de kendisini ziyaret eden Neukrates adlı geometri alimi bir meslektaşının teşviki üzerine yazdığını söyler. Apollonios eserin ilk versiyonunu aceleyle yazar, sonradan, Pergamon'dayken revizyona tabi tutar. Dördüncü kitaptan yedinciye kadar olanların (ve muhtemelen, günümüze ulaşmamış olan sekizinci kitabın) Pergamon kralı Attalos'a adanmış olması bundandır.

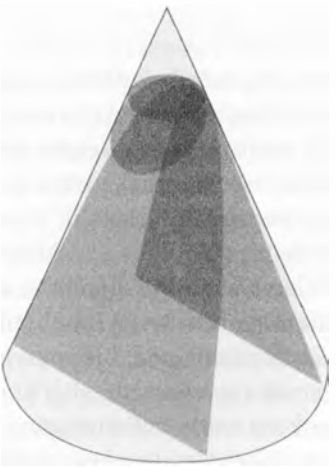
Bu inceleme eserinin konusu öncelikli olarak, geometride bir düzlem ile bir koninin kesişmesinden elde edilebildikleri için günümüzde de koni kesitleri adı verilen elips, parabol ve hiperboldür. Bu eğriler Apollonios tarafından keşfedilmemiş, neredeyse yüz elli yıl öncesinde Menaekhmos (Büyük İskender'in hocasıdır ve rivayete göre ona geometri alanında bir kral için bile kestirmelerin olmadığını öğretmiştir) tarafından ortaya atılmış ve küpün iki katına çıkarılması probleminin çözümünde kullanılmıştır.

Elips, parabol, hiperbol

Aradaki sürede ayrıca bu eğri sınıfına ayrılmış, ama hiçbiri günümüze ulaşmamış iki inceleme eseri yazılmıştır: daha önce de söz edildiği üzere Analiz Hazinesi'nde yer alan ve MÖ y. 320'de Aristaios tarafından yazılmış Katı Yerler ve Eukleides'in Pappos'un zamanına bile ulaşmadığı anlaşılan *Konikler*'i. Za-

ten Pappos Synagoge'de Aristaios'tan "*Katı Yerler* konusunda günümüzde de var olan beş kitabı yazan kişi" olarak söz eder, ama Eukleides'in eseri konusunda böyle bir şey demez.

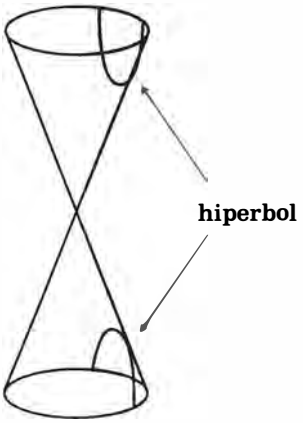
Yine Pappos'a göre Eukleides'in *Konikler*'i dört kitaptan oluşur ve Apollonios kendi inceleme eserini yazarken onları kendi yazdığı dört kitapla entegre etmiştir. Aslında Apollonios'un kendi de eserinin ilk dört kitabında koni kesitlerinin genel olarak ele alındığını, son dördünün ise bu konuda ileri düzey tartışmalar içerdiğini söyler. Dolayısıyla, ilk dört kitapta Apollonios'un selefleri tarafından bilinen ve yazarın kendi geliştirdiği teoremlerle entegre edilmiş kavramların yer almış olması (Apollonios örneğin üçüncü kitapta yer alan teoremlerin bazılarının kendisine ait olduğunu gururla belirtir), son dört kitabın da eserin en yenilikçi kısmını teşkil etmiş olması muhtemeldir.

Elips, parabol ve hiperbol, koni kesitleri olarak tanımlanır, çünkü geometri alanında bir düzlemin bir koni ile kesişmesinden oluşurlar.

Apollonios, Antikçağın bu konudaki en geniş kapsamlı inceleme eseri olan *Koni Kesitleri*'nde bu eğrilerin bazı özelliklerinin genelleştirilmesine belirleyici bir katkıda bulunur. Örneğin ondan önce bu eğriler sadece bir koninin ana doğrusuna dikey kesişme düzlemler kullanılarak elde edilirdi. Bu da üç farklı koni sınıfının kullanılmasını gerektirirdi: elips elde etmek için dar açılı koniler, parabol elde etmek için dik açılı koniler ve hiperbol elde etmek için geniş açılı koniler. Apollonios ise, eğrilerin üçünün de, sırf kesişme planıyla olan eğimi değiştirerek, her türlü açıya sahip tek bir koniden elde edilebileceğini kanıtlar. Apollonios ayrıca koninin dik dairesel olması gerekmediğini, eğik dairesel koni olabileceğini de gösterir. Apollonios'un getirdiği bir başka yenilik, koniyi dairenin her noktasını, düzlemi dışındaki sabit bir noktayla birleştiren doğrular bütününden oluşan alan olarak tanımlamasıdır. Günümüze kadar değişmeden kalan bu tanımlamanın bir sonucu da çift koni ve günümüzde de benimsenen iki kollu hiperboldür.

Koninin tanımı

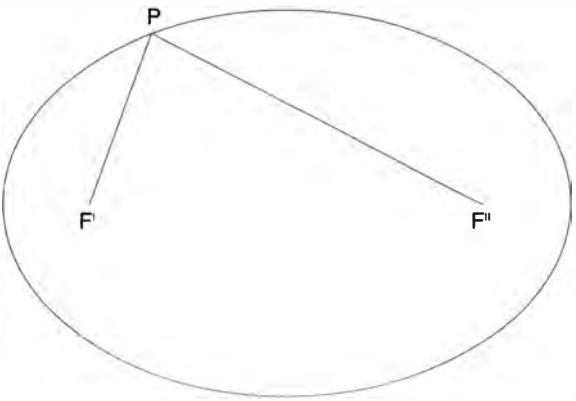

Çift koni ve iki kollu hiperbol

Apollonios ayrıca koni kesitlerine günümüzde kullanılan adları da vermiştir. Nitekim ondan önce, bu eğriler için oluştukları şekillere bağlı terimler kullanılırdı: elips yerine dar açılı koni kesiti anlamına gelen *oxytome*, parabol yerine *orthotome* (dik açılı koni kesiti) ve hiperbol yerine *ambytome* (geniş açılı koni kesiti). Apollonios elips (kelime anlamı "eksiklik"), parabol ("kıyaslama" veya "yanına koyma anlamında) ve hiperbol ("ötesine fırlatma" anlamında) terimlerini icat etmemiştir, zira bunlar matematik alanında, ikinci dereceden denklemlerin çözümünde zaten kullanılıyordu. Ancak Apollonios bu terimleri muhtemelen, parabol terimini bir düzlemin dik açılı bir koniyle kesişmesi için kullandığı sanılan Arkhimedes'in izinde ilerleyerek, çeşitli konileri geometrik nitelikleri doğrultusunda tanımlamak amacıyla kullanmıştır.

Eğriler

Yunan matematikçilerin (sadece) koni kesitleri için kullandığı ve Aristaios'un inceleme yazısının başlığına adını veren "katı yerler" ifadesi, iki kategorisi daha olan genel bir eğri sınıflandırmasının bir unsuruydu (Klasik dönemde sadece on kadar kategoriye ulaşılmıştır): doğrular ile dairelerden ibaret olan düz yerler ve ayrım gütmeden bütün diğer eğrileri içeren doğrusal yerler. Koni kesitlerinin temsil ettiği yerlerden "katı" olarak söz edilmesinin sebebi, Antikçağda Yunanlar arasında stereometrik olarak koni kesiti, yani geometrik katı cisim olarak tanınmış olmalarıdır. Zaten Yunanlar bir eğrinin sadece iki şekilde üretilebileceğine inanırdı: biri sinematik olarak, yani düzgün hareketlerin bileşimi sonucu (örneğin Arkhimedes'in spirali), diğeri de statik olarak, yani iki figürün birbirini kesmesi sonucu (başka bir deyişle koni kesitleri). Modern çağda ise konikler, koni kesitleri olmadan önce (veya olmanın yanı sıra), bir düzlemin belirli özelliklere sahip ve denklemlerin kurulabileceği geometrik yerlerdir (yani nokta bütünleri). Örneğin günümüzde elips, odak adı verilen iki sabit noktadan olan uzaklıklarının toplamı sabit olan noktaların geometrik yeri olarak tanımlanır; eğimin dekart denklemini belirleyen de bu özelliktir.

Matematik tarihinde bazen Apollonios'tan (hatta Menaekhmos'tan) modern analitik geometrinin öncüsü olarak söz edilir. Ancak bu yazarların eğriler konusundaki araştırmalarında başvurdukları yöntemler günümüz yöntemlerine benzer gibi görünürlerse de aslında son derece farklıdırlar. Apollonios'un koni kesitini stereometrik olarak tanımladıktan hemen sonra, elde edilmesi için kullanılan koniden bir daha söz etmemeyi tercih ettiği ve eğriyi bir düzlem olarak incelediği, çevresinde analitik geometrinin dekart eksenlerine benzer bir referans ağı kurduğu doğrudur. Ancak arada iki önemli fark söz konusudur: Yunanların "geometrik cebiri"nde negatif sayı algısı yoktu ve en önemlisi, referans sistemleri eğri elde edildikten sonra üzerinde konumlandırılıyordu, üzerinde "dikilmiş" gibiydi. Başka bir deyişle, Carl Boyer'in dediği gibi, "Yunan geometrisinde eğrilerin denklemleri belirlediğini söyleyebiliriz, ama denklemlerin eğrileri tanımladığını söyleyemeyiz".

Bkz. *Geç Hellenizm Döneminde Matematik*, s. 943; *Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom*, s. 954; *Caudius Ptolemaios ve Kozmosun Biçimlendirilmesi*, s. 963

Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom

Paolo Del Santo

Syrakousailı Arkhimedes genelde mühendislik ve mucit olarak faaliyetleriyle ve icat ettiği çeşitli savaş makineleri ve mekanik cihazlarla hatırlanırsa da Antikçağın en büyük bilim adamıdır. Filozofların yürüttüğü tahminlerden oldukça uzak ve niceliksel sonuçlar vermeye uygun matematik temelli fiziğin babası sayılan Arkhimedes'in adı özellikle hidrostatik ilkesiyle bağdaştırılır. Arkhimedes ayrıca matematik konusunda birçok eser yazar ve bu alana olağanüstü önem taşıyan sayısız katkıda bulunmuştur.

Fizik Araştırmaları: Kaldıraç ve Hidrostatik İlkesi

Arkhimedes MÖ 287'de doğduğu Syrakousai'da hayatının büyük kısmını geçirecek (sadece bir süre İskenderiye'de, o dönemde artık hayatta olmayan Eukleides'in öğrencilerinden eğitim aldığı sanılır), şehir MÖ 212'de yağmalandığında, yetmiş beş yaşında Romalı bir asker tarafından öldürülecektir.

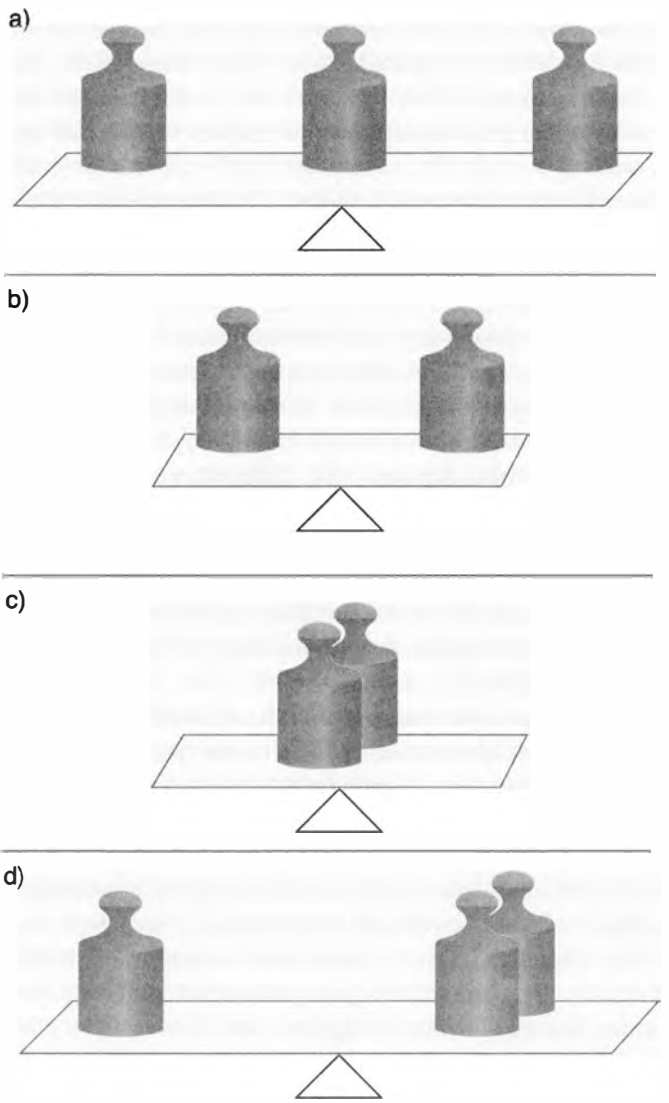
Matematikçi, fizikçi ve astronom olan Arkhimedes'in Antikçağın tamamının en büyük bilim adamı olduğuna şüphe yoktur. Adı uzun zaman boyunca Syrakousailıların Romalıların saldırılarına karşı koymak için kullandığı savaş makinelerinin (düşman gemilerini batırmak için kullanılan bir tür vinç olan *manus ferrea*'dan [demir el] yakıcı aynalara) ve aralarında *koklea* veya Arkhimedes'in vidası olarak bilinen, su taşıma amaçlı bir cihaz olmak üzere, sivil hayatta kullanılan mekanik cihazların icadıyla anılır. Ancak bütün bu faaliyetler onun hayatında kısa ve marjinal bir rol oynar.

Arkhimedes asıl matematik temelli fiziğin babası sayılır. Fizik konusunda iki eser yazmıştır: *Peri epipedon Isorropion* [*Düzlemlerin Dengesi*] ve *Peri Ton Epipleonton Somaton* [*Yüzen Cisimler Üzerine*]. İlkinde ele aldığı kaldıraç kuramının temel ilkesi eskiden beri bilinir: buna göre iki cisim, ağırlıkları dayanak noktasına olan uzaklıklarına ters orantılı olduğu takdirde dengededir. Bu konuyla ilgilenmiş olan Aristotelesçiler, bu olguya fizikle bağlantılı bir açıklamada bulunmuştu: Batı'nın en eski mekanik konulu inceleme eseri sayılan ve yazarı uzun tartışmalara konu olmasına rağmen kesin olarak bilinmeyen (eleştirmenlerin büyük kısmına göre yazarı ya Aristoteles ya da *Peripatos* ortamında faaliyet gösteren başka bir yazar olmalıdır) *Mekanik Meseleleri* eserinde kaldıraç ilkesi Aristoteles'in doğal hareketler (ve yerler) kuramına dayandırılır. Bu olgu özetle

Matematik temelli Arkhimedes

şöyle açıklanır: kaldıracın iki kolunun ucundaki ağırlıklar, kollardan dolayı dairesel, dolayısıyla da doğal olmayan (çünkü ayaltı bölgenin cisimlerinin doğal hareketi doğrusaldır) bir hareket izlemek zorundadır. Ancak daha uzun olan kolun ucundaki ağırlık, çapı daha büyük olan bir çember üzerinde, dolayısıyla daha büyük bir hızla ve doğrusal olana, yani doğal olana daha yakın bir güzergâh üzerinde hareket eder. Daha uzun olan kolun ucuna konan ağırlığın, daha kısa olan kolun ucuna yerleştirilen daha büyük ağırlıkla denge kurması böyle açıklanır.

Kaldıraç kuramı

Bazı tarihçilerin virtüel iş ilkesinin ilk formülasyonu olarak görmeyi seçtiği Aristotelesçi yaklaşımın tersine, Arkhimedes'in yaklaşımı tamamıyla statiktir ve çift yönlü simetrik (ve homojen) cisimlerin dengede olduğunu öngören simetri önermesini temel alır. Arkhimedes ispatına ağırlığı çok düşük ve her iki kolu iki birim uzunluğunda bir kaldıraçla başlar. Kaldıracın üzerine ikisi iki kolun uçlarına, biri dayanağın üzerine olmak üzere birbirinin aynı üç ağırlık konur. Bu sistem simetri önermesi açısından dengededir. Sonrasında tek bir kol, örneğin sağ kolu göz önüne alarak şöyle bir gözlemde bulunabiliriz: bu kol aynı önerme doğrultusunda kendi merkezine göre dengededir ve iki ağırlığın merkeze göre simetrik olan her konumunda (iki ağırlığın da tam olarak kendi merkezinde yer alması dahil) dengede olmaya devam eder. Dolayısıyla sistem yeniden bir bütün olarak ele alındığında bu durumda dayanaktan iki birim uzaklıktaki soldaki ağırlık ile bir birim uzunluğundaki kolun üzerindeki iki ağırlık birbirini dengelemeye devam eder. Bu yöntem genelleştirilince Arkhimedes seleflerinin spekülatif yaklaşımından uzak ve mantık ilkesi açısından Eukleides'in *Elementler*'de başvurduğu yönteme çok benzer, matematik temelli bir yöntemle kaldıraç ilkesini ispatlamayı başarır, böylelikle de ileride modern fiziğin temelini oluşturacak olan matematik ile mekanik arasındaki bağlantıyı ilk olarak kurar.

Matematik ve mekanik: modern fizik

Arkhimedes, iki kitaptan oluşan *Yüzen Cisimler Üzerine* eserinde, günümüzde de onun adıyla bilinen ünlü hidrostatik ilkesini formüle eder: buna göre bir sıvının içine konan bir cisim, yer değiştiren sıvının ağırlığına eşit bir güçle alttan yukarıya doğru itilir. Arkhimedes'in ilk formülasyonunda bu ilke birinci kitapta yer alan iki önermeyle ifade edilir: "bir sıvıdan daha hafif olan herhangi bir cisim o sıvının içine konduğunda, katı cismin ağırlığının yer değiştiren sıvının ağırlığıyla aynı olacağı ölçüde batacaktır" (Önerme 5).

"Bir sıvıdan da ağır olan katı bir cisim o sıvının içine konduğunda sıvının en dibine inecektir ve sıvının içindeki cisim tartıldığı takdirde, ağırlığının gerçek ağırlığından az olduğu görülecektir ve aradaki fark, yer değiştiren sıvının ağırlığına eşit olacaktır" (Önerme 7).

İkinci kitap ayrıca bir sıvıya batırılmış paraboloit segmentlerinin hidrostatik denge konumları konusunda sayısız önemli önerme de içerir.

Hidrostatik konusunda araştırmalar

Vitruvius'un *Mimarlık Üzerine*'de anlattığı ünlü bir anekdot, Arkhimedes'in hidrostatik alanındaki araştırmalarıyla bağlantılıdır. Syrakousai tiranı Hieron (MÖ 308-y. 216) bir zanaatkâra altın bir çelenk sipariş etmiş ve bunun için ona gerekli miktarda metali de vermiş. Yalnız zanaatkârın bu işi yaparken altının bir kısmını kendine saklayıp yerine gümüş kullandığından şüphelendiği için Arkhimedes'ten kuyumcunun dürüst olup olmadığını teyit etmenin bir yolunu bulmasını istemiş. Rivayete göre Arkhimedes bu sorunun çözümünü tam da su dolu bir küvete girerken bulmuş, çünkü küvetten kendi bedeninin hacmine eşdeğer su miktarının dışarıya taştığını gözlemlemiş. O sevinçle de "Buldum! Buldum!" anlamına

gelen "*Eeureka*! *Eeureka*!" diye bağırarak çıplak halde evine koşmuş. Yine Vitruvius'un anlatımına göre Arkhimedes çelengi ve aynı ağırlıktaki altını su dolu bir kabın içine ayrı ayrı koyarak ve taşan suyun miktarını ölçerek her birinin hacmini bulmuş. Bu olayın daha geç tarihli ve daha güvenilir sayılan ikinci versiyonuna (400 yılı civarında anonim bir yazar tarafından yazılmış *Carmen de ponderibus et mensuris* [*Ağırlıklar ve Ölçüler Konusunda Şiir*] göre ise Arkhimedes hidrostatik ilkesinden faydalanarak çelengi ve onunla aynı ağırlıktaki altını suyun içine koyup tartmıştır.

Matematik

Arkhimedes matematik alanına son derece önemli, sayısız katkıda bulunmuştur. *Arenarium*'da, astronomik gözlemleri doğrultusunda evrenin boyutlarının üst sınırını tespit ettikten sonra evreni tamamıyla doldurmak için gerekecek kum tanelerinin sayısını hesaplar. Bu, sadece akademik bir alıştırmadan ibaret değildir: Arkhimedes, fiziksel anlamdan yoksun bir soyutlama olmayacak çok büyük bir rakam ister. Nitekim o inceleme eserinin amacı, kendi geliştirdiği, herhangi bir sayıyı ifade etme potansiyeline sahip üslü sayı sisteminin nasıl işlediğini anlatmaktır. Bu amaçla söz konusu bütün uzaklıklar (Dünya'nın çapı, Dünya ile Güneş arasındaki uzaklık, vs.) için o dönemde benimsenenlerden çok daha büyük değerler varsayar, hatta o dönemde evrenin yapısı konusunda fikir birliği olmadığından hesabını, evrenin jeostatik modellere kıyasla çok daha büyük olduğunu öngören Aristarkhos'un (MÖ 310-250) kuramı temelinde yapar. Arkhimedes'ten kısa bir süre önce yaşamış olan Samoslu Aristarkhos, Copernicus'tan (1473-1543) on sekiz yüzyıl önce, gerçek anlamda günmerkezli ilk sistemi geliştirmiş ve sabit yıldızların ıraklık açısının yokluğunu açıklamak için (çıplak gözle görülemeyecek kadar küçüktür), ileride Copernicus'un yapacağı gibi, Dünya'dan uzaklarının çok büyük olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır; bu mesafenin Dünya ile Güneş arasındaki mesafeye oranı, Dünya ile Güneş arasındaki mesafenin Dünya'nın yarıçapına oranına benzediğini varsayar. Arkhimedes'in Aristarkhos'un sistemine dair *Arenarium*'da sunduğu tasvirin, epey basit olmasına rağmen, bu konuda bildiğimiz en önemli kaynağı teşkil etmesi ilginçtir.

Aristarkhos'un sistemi

Ortaçağda çok rağbet gören, *Kuklou metrēsis* [*Dairenin Ölçümü*] adlı kısa inceleme eseri, günümüze eksiksiz ulaştığı varsayılırsa, sadece üç önerme içerir. Bu önermelerden biri Eudoksos'un MÖ IV. yüzyılın ilk yarısında öne sürdüğü, modern entegral hesaplamanın karşılığı olan tüketme yöntemi doğrultusunda, dairenin alanının, dikkenarları dairenin çevresini doğrusallaştıran segment ile yarıçapı olan bir dik üçgenin alanına eşit olduğuna, yani dairenin alanının πr^2 olduğuna dair teoremin ispatıdır (modern sayı sistemi böyledir, ama Antikçağda daire ile çapı arasındaki bağıntıyı temsil etmek için π sembolü kullanılmamıştır; bu sembol 1706 yılında Galli matematikçi William Jones tarafından ortaya atılacak ve Leonhard Euler tara-

Dairenin alanı

fından yaygın hale getirilecektir). MÖ IV. yüzyıl ortalarında faaliyet gösteren Menaikhmos'un kardeşi, Pitaneli Dinostratos bu teoremle büyük ihtimal aşinadır ve kendisine atfedilen, dairenin karelenmesine yönelik bir yöntem dahilinde böyle bir varsayımda bulunur.

Son derece orijinal olan üçüncü önerme ise, günümüzde Arkhimedes algoritması olarak bilinen, π'nin değerini yaklaşık olarak hesaplamaya yönelik bir yöntem içerir. Daireye iç teğet ve çevrel düzgün çokgenlerden yararlanılan bu yöntemle dairenin çevresi yaklaşık olarak tahmin edilerek π'in değerinin alt ve üst sınırları elde edilir. Kullanılan çokgenlerin kenar sayısı ne kadar yüksekse elde edilen tahmin de o kadar iyidir elbet (zaten daire, kenar sayısı sonsuz bir çokgen olarak düşünülebilir). Arkhimedes, n kenarlı bir çokgenin çevre uzunluğu bilinince 2n kenarlı bir çokgenin çevre uzunluğunu hesaplayan sayısal bir işlem geliştirir. r yarıçaplı bir daireye içteğet ve çevrel, çevre uzunlukları sırasıyla $6r$ e $4\sqrt{3}\,r$ olan düzgün birer altıgenden yola çıkarak (dairenin çapı olan $2r$'yle bölününce ortaya çıkan π değeri 3 ile $2\sqrt{3}$ arasında olup $\approx$ 3,464'dır) bu işlemi tekrarlayan Arkhimedes, daireye iç teğet ve çevrel, 12, 24, 48 ve 96 kenarlı düzgün çokgenlerin çevre uzunluklarını hesaplar, böylece π'nin değerini 3+ 10/71 ($\approx$ 3,141) arasında 3+ 1/7 ($\approx$ 3,143) arasında hesaplar. Bu yöntemin mutlak yeniliği, bir anlamda altında yatan geometriyi ortadan kaldırarak yerine tamamıyla aritmetiğe dayalı, istenilen yaklaşımı elde etmek için sınırsızca tekrarlanabilecek bir işlem getirmiş olmasıdır.

Arkhimedes algoritması

π'nin bazen Arkhimedes sabiti veya Arkhimedes'in algoritmasından yararlanarak ve 2 milyar kenarlı düzgün çokgenler kullanarak bu irrasyonel sayının ilk 35 ondalık sayısını belirlemeyi başaran Alman matematikçi Ludolph van Ceulenche (1540-1610) onuruna Ludolph sabiti (veya sayısı) olarak bilinmesi bundandır. Bu sonuca varmak için hayatının büyük kısmı boyunca uğraşan van Ceulenche onunla o kadar gurur duymuş ki mezarına da yazdırmış (elektronik hesap makineleri, π'nin daha önce hayal bile edilemeyecek bir hassasiyetle hesaplanmasına izin vermiştir: bu kitabın baskıya girdiği tarihte π'nin 5 trilyon, yani 5000 milyar ondalık sayısı bilinir!).

Arkhimedes veya Ludolph sabiti

Arkhimedes, *Peri Helikon* [*Spiraller Üzerine*] adlı inceleme eserinde günümüzde onun adıyla bilinen (ama kendisinin, arkadaşı İskenderiyeli Konon'a atfettiği) eğriyi sinematik açıdan, düzgün açısal hızla dönen yarım doğru üzerinde bir ucundan başlayarak düzgün olarak hareket eden bir noktanın düz yeri olarak tanımlar. Arkhimedes, Yunan matematiğinin üç klasik probleminden ikisini, yani açının üçe bölünmesini ve dairenin karelenmesini çözmek için (ancak cetvel ve pergelle çizim konusundaki katı kuralı bilinçli olarak ihlal ederek) spiral konusunda yürüttüğü araştırmalar sonucunda iki önemli sonuca varır: Riemann'ın (1826-1866) entegrasyonuna öncülük yapan bir yöntemle spiralin ilk dönüşünün alanının hesaplanması ve eğrinin herhangi bir noktası için teğetin yönünün belir-

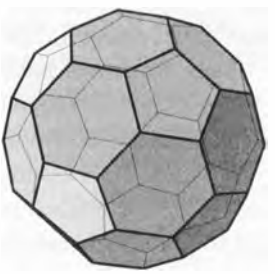
Arkhimedes spirali

lenmesi (daire olmayan bir eğrinin teğetinin daha önce kimse tarafından belirlenmediği anlaşılıyor).

Arkhimedes ayrıca koni kesitleri veya koni kesitleri segmentleriyle belirlenen alanların hesaplanmasıyla da uğraşır. *Tetragonismos Paraboles* [*Parabolün Karelenmesi*] adlı inceleme eserinde yine tüketme yönteminden yararlanarak parabolik bir segmentin alanının, tabanı ve yüksekliği parabolik segmentin tabanı ve yüksekliği olan bir üçgenin 4/3'üne eşit olduğunu gösterir. Arkhimedes koni kesitleri segmentlerinin alanı konusunda elips ve hiperbol için de geçerli olabilecek genel bir çözüm elde etmeyi başaramaz. Ancak elipsin alanının tamamını belirlemeyi başarır ve *Konoeideon Kai Sphairoeideon* [*Koniğimsi ve Küremsi Cisimler Üzerine*] eserinde, elipsin büyük yarı ekseninin a, küçük yarı ekseninin de b olduğu durumda πab değerinde olduğunu göstermeyi başarır. Aynı eser ayrıca elipsoid, paraboloid ve dairesel hiperboloid segmentlerinin alanını hesaplamak için formüller içerir ve Arkhimedes yine tüketme yönteminden faydalanarak bu formülleri günümüze şaşırtıcı derecede benzeyen şekilde ispatlar.

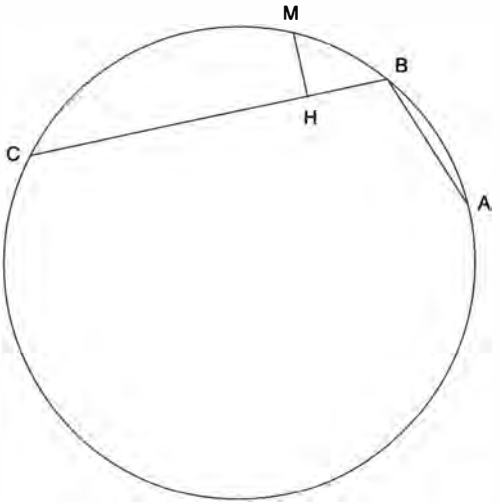
Peri Sphairas Kai Kylindrou [*Küre ve Silindir Üzerine*] adlı inceleme eseri bu iki katı cisimle bağlantılı son derece önemli sayısız teorem içerir; teoremlerden birine göre herhangi bir kürenin hacmi, tabanı kürenin en geniş çemberine, yüksekliği de kürenin yarıçapına eşit olan bir koninin dört katına eşitti; bir başka teorem de küresel kapakları konu alır. Ancak bu eser Arkhimedes'in, kendi mezar taşına bir silindir içine konmuş, çapı silindirin yüksekliğiyle eşit bir küre oyduracak kadar gurur duyduğu teoremi de içerir: bu iki katı cismin hacimleri arasındaki bağıntı, alanları arasındaki bağıntıya eşittir, yani 3/2'tür. Mezar taşına bu iki şeklin oyulmuş olmasına tanıklık eden Cicero'dur; Syrakousai'ya *quaestor* olarak atanan Cicero Arkhimedes'in mezarının yerini bulmuşsa da, yeri sonradan yeniden kaybedilmiştir (günümüzde Siracusa'da, Grotticelle nekropolünde Arkhimedes'in mezarı olarak bilinen yer aslında bir *colombarium*, yani Roma döneminde kül kaplarının muhafaza edilmesi için nişlerle dolu bir mezar odasıdır). Carl Boyer, Arkhimedes'in mezarının Cicero tarafından keşfedilişini şöyle tanımlar: "bir Romalının matematik tarihine tek katkısı bu olabilir". Bu beyanı sırf zekice ama abartılı bir espri olarak görme eğiliminde olabiliriz, ama dramatik bir gerçeklik payı içerir.

Küre ve Silindir Üzerine

Arkhimedes'in katı cisimlerinden bir örnek: kesik yirmi yüzlü

Kiriş teoremi

Arkhimedes'in kendisinin ve ondan sonraki yazarların söz ettiği çeşitli eserlere bakılırsa, çok sayıda olan eserlerinin büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır. Geç İskenderiye döneminde, 320 yılı civarında faaliyet gösteren matematikçi Pappos, Arkhimedes katı cisimleri olarak da bilinen, yüzleri iki veya daha fazla düzgün çokgenden oluşan dışbükey çokyüzlü 13 düzgün katı cismin keşfini Arkhimedes'e atfeder.

Arap matematikçiler aracılığıyla, Heron'a atfedilen ve kenarlarının uzunluğu bilinen bir üçgenin alanının elde edilmesine izin veren formülün aslında Arkhimedes tarafından da bilindiğini öğreniyoruz. Bu formüle göre $A = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}$: burada A üçgenin alanı, a, b ve c kenarları, p de yarı çevre uzunluğudur, yani kenarların toplamının yarısına eşittir.

Kiriş teoremi

Arap matematikçilerin yine Arkhimedes'e atfettiği kiriş teoremine göre AB ve BC bir dairenin birbirine bağlı iki kirişiyse, M noktası AC yayının merkez noktasıysa, H da yayın üzerindeki M noktasının ortogonal izdüşümünün ayağıysa, o zaman H birbirine bağlı iki kiriş parçasının merkez noktasıdır, başka bir deyişle, sembollerle ifade etmek gerekirse, $AB + BH = HC$. Bu teoremden yaylarla kirişler arasındaki bağıntılar konusunda çeşitli özdeşlikler elde edilebilir, dolayısıyla Arkhimedes'in, Nikaialı Hipparkos'tan (MÖ 190?-100?) çok önce bu teoremden $sen\ (\alpha - \beta) = sen\ \alpha\ cos\ \beta\ cos\ \alpha$ şeklindeki modern sinüs formülünün karşılığı olarak yararlanmış olması ihtimal dışı değildir.

Yöntem

Arkhimedes'in günümüze ulaşmamış eserleri konusunda, bazı eserlerini içeren ünlü bir *palimpsestus*'un hikâyesini burada kısaca anlatmak yerinde olacaktır. *Palimpsestus*'lar genelde parşömen üzerine elyazmalarıdır (hayvan derisinden elde edilen parşömen papirüsten ve kâğıttan daha dayanıklıdır), üzerine yeni bir metnin yazılması için eski metin kazınarak silinmiştir. Arkhimedes'in *palimpsestus*'u X. yüzyılda, muhtemelen Konstantinopolis'te yazılmış olup 1204'te, şehrin Haçlılar tarafından yağmalanması sonucunda Kudüs'e ulaşmıştır. XIII. yüzyıl başlarında bu elyazması kazınmış, üzerine ortodoks bir dua metni yazılmıştır. XIX. yüzyılda dua metninin altında matematik konulu bir metnin okunabildiği fark edilince, 1906-1908 arasında bu elyazmasını inceleyen ünlü Danimarkalı filolog Johan Ludvig Heiberg silinen metinlerde Arkhimedes'in bazı eserlerini tespit etmiştir. Sonuçta bu elyazması, başka yazarların da yanı sıra, hepsi eksiksiz olmasa da, Arkhimedes'in yedi inceleme eserini içerir: Yunan versiyonları sayesinde bildiğimiz *Düzlemlerin Dengesi Üzerine*, *Spiraller Üzerine*, *Dairenin Ölçümü Üzerine* ve *Küre ve Silindir Üzerine*, sadece Latin versiyonunu bildiğimiz *Yüzen Cisimler Üzerine*, sadece bazı fragmanları Arapça çevirisi aracılığıyla bilinen *Stomakhion* ve hiç bilinmeyen *Yöntem*. Yüzyıllardır bilinmeyen bu metnin keşfedilmesi, Arkhimedes'in eserlerinin tamamının yorumlanması açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eder, çünkü bütün diğer inceleme eserleri, teoremlerinin nihai formülasyonundan ve ispatından önceki araştırmalarına dair neredeyse hiçbir iz içermez, hatta bazı Modern dönem matematikçileri Arkhimedes'in yöntemlerini gizli tutmaya çalıştığını ve araştırmalarının sonuçlarının gizemli kalmasını istediğini düşünmüştür. Ancak bu eser sayesinde, Arkhimedes'in tam tersine, matematik alanındaki en önemli keşiflerinin temelinde yatan son derece verimli bulduğu bir yöntemi bilimsel çevrelerin öğrenmesini istediği ortaya çıkmıştır. Arkhimedes *Yöntem*'de şöyle der: "Bu yayının bilimimize sıradan olmayan bir katkıda bulunacağına inanıyorum. Günümüzün ve geleceğin birçok bilim adamının, açıklayacağım yöntem sayesinde, benim güzergâhım boyunca henüz rastlamadığım başka teoremler keşfedebileceğine şüphe yoktur.

Arkhimedes'in *palimpsestus*'u

Arkhimedes'in yöntemi mekanik alanından ödünç alınmıştır, dolayısıyla da kendisi tarafından yeterince hassas sayılmaz. Ancak Arkhimedes yine de bu yöntemin bulgusal açıdan değerli olduğuna inanır, çünkü yeni teoremlerin ve ispatların araştırılmasını kolaylaştıracaktır, bunlara da sonradan tüketme yöntemi yoluyla daha hassas bir şekilde biçimsellik kazandırılacaktır: "Mekaniğin yardımıyla sık sık önermeler keşfettim ve bunları sonradan geometri yoluyla ispatladım, çünkü söz konusu yöntem gerçek anlamda ispat sağlamaz. Bu yöntemle meseleler hakkında toptan bilgi edinmek ve sonrasında ispatı üzerine akıl yürütmek, hakkında önceden hiçbir bilgi sa-

Yöntem

hibi olmadan ispatın aranmasından daha kolaydır".

Arkhimedes'in "mekanik" yöntemiyle keşfettiği ilk teorem, yukarıda ele aldığımız, parabol segmentinin alanıyla ilgili olandır. Mekanik alanında bir kaldıracın kollarına nasıl ağırlıklar konursa, Arkhimedes de bir tartının üzerinde parabol segmentine ait doğru segmentlerini dengede tutmaya çalıştığını hayal ederek önermesini formüle etmeyi başarır. Bu yöntem Arkhimedes'in gerçek anlamda entegrasyonlar yapmasına izin verir: buna göre "bir parabol segmenti, çapa paralel tüm kirişlerden oluşur" veya "küre (veya dönen başka herhangi bir katı cisim) bütün paralel dairesel kesitleriyle doludur".

Özetle bu olağanüstü eser, Ortaçağın uzun yüzyılları boyunca mucizevi bir şekilde muhafaza edilmeseydi günümüze asla ulaşmayacaktı; pagan bilgeliği pahasında duaya ve litürjiye öncelik veren Arkhimedes'in *palimpsestus*'u da o dönemin bir sembolü niteliğindedir.

Bkz. *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Geç Hellenizm Döneminde Matematik*, s. 943; *Vitruvius'un* Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Claudius Ptolemaios ve Kozmosun Biçimlendirilmesi

Giorgio Strano

Hayat hikâyesi açısından gizemli bir şahsiyet olan Claudius Ptolemaios yermerkezli kozmosun yaratıcısıdır. Mathematiké Syntaksis, Prokheiroi kanones, *Hypothesis Ton Planomenon ve* Tetrabiblos *adlı dört eserinde Antikçağ astronomisinin bütün yönlerini ele almıştır. Mathematike Syntaksis'te sunduğu gezegen modelleri, hesap potansiyellerinden dolayı yüzyıllarca geçerli olmaya devam eder, Hypothesis Ton Planomenon ise Aristoteles'in eski kozmosuna yeni bir anlam kazandırır.*

Geleneğin Ele Alınıp Geliştirilmesi

Pergeli Apollonios ve Nikaialı Hipparkhos tarafından belirlenen eşmerkezli ilmek, hareketli dışmerkezli veya sabit dışmerkezli modeller, özellikle gezegen konumlarının hesabı açısından Knidoslu Eudoksos ve Kyzikoslu Kallippos'un geliştirdiği eşmerkezli küre modellerine kıyasla önemli avantajlar sunarlar. Düzlemde dönen iki çemberi oluşturduğu eğrilerle ilgili problemlerin incelenmesi ve çözümü, uzamda dönen dört veya beş kürenin oluşturduğu eğrilerin incelenmesinden çok daha kolaydır. Samoslu Aristarkhos'un günmerkezli fikrine gelince, Apollonios ile Hipparkhos'un yermerkezli modelleri neden kimsenin Dünya'nın kendi ekseni ve Güneş etrafındaki baş döndürücü hareketlerini algılayamadığını açıklamaktan kaçınırlar. Dolayısıyla ilmek ve dışmerkez kuramı, Aristoteles'in cisimlerin doğal hareketi konusunda geliştirdiği geleneksel bilgileri değiştirmeyi gerektirmez.

İlmek modelleriyle kozmosun mekanizması arasındaki bağıntı daha hassastır. Eşmerkezli küreler Platon'un gök cisimlerinin düzgün dairesel hareketi konusundaki önermelerine uyan, mantıklı bir mekanik birimini oluşturmaya uygunsa da, çemberlerden oluşan modeller açısından aynı şey geçerli değildir. İlmek modeli, eşmerkezli ve dışmerkezli modeller Platon'un önermelerine uygundurlar, ama gerçeklikte neye tekabül ederler? İlmeği eşmerkezli çember boyunca, gezegeni de ilmek boyunca hareket etmeye zorlayan şey denir? Güneş ve Ay, Dünya'ya ve sabit yıldızlar küresine göre dışmerkezli çemberler boyunca düzgün hızla ilerlemeyi nasıl başarırlar? Hareket Aristoteles'in ortaya attığı sabit yıldızlar küresinin dışındaki ilk hareket ettiriciden itibaren farklı çemberlere nasıl yayılır?

Kozmos modelleri

Filozoflar tarafından sorulan bütün bu sorulara matematikçiler pek cevap veremez. Matematikçiler gökyüzü olgularına geometrik açıklamalar sunarken, kozmosun fiziksel yapısını tanımlamak yerine, çeşitli dereceli cihazlarla yapılan hassas gözlemlerin sonuçlarına sadık kalmaya önem verirler. Bu yaklaşıma kısmen katılan Claudius Ptolemaios, adından da anlaşılacağı üzere, Yunan bilimsel geleneği ile Roma dünyası arasında yer alır. Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz: tek bildiklerimiz 127-141 arasında İskenderiye'de astronomi gözlemlerinde bulunduğu ve 146-147 arasında Kanopos'a bir stel yerleştirdiğidir. Ptolemaios hakkındaki bilgilerin azlığı, geçmişte yapılmış bazı hataları açıklar: örneğin Ortaçağda Ptolemaios yanlışlıkla Ptolemaios kraliyet hanedanının bir üyesiyle özdeşleştirilir.

Ptolemaios bazıları daha genel konulu (*Geographike Hyphegesis* [*Coğrafi Rehberlik*] ve *Optika* [*Optik*]), bazıları da ihtisas konularına (*Analemma* [Günsekizi] ve *Planisphaerium* [*Gökyüzü Haritası*]) adanmış inceleme eserleri yazdıysa da, asıl ününü birbirini tamamlayan dört astronomi eserine borçludur: sonradan Batı'da *Almagest* ("büyük" anlamına gelen başlığı önce Yunanca *he megiste*, sonra da Arapça *al megisti*'den türemiştir) olarak bilinecek olan *Mathematiké Syntaksis* [*Matematik Bileşimi*], *Prokheiroi kanones* (*Pratik Çizelgeler*), *Hypothesis Ton Planomenon* [*Gezegenler Üzerine Hipotezler*] ve *Tetrabiblos* ("Dört Kitaptan Oluşan Eser"). Bu eserlerde sırasıyla matematik temelli astronomi, gezegenlerin hareketinin hesabı için çizelgeler, kısmen Aristoteles'inkine alternatif bir kozmoloji sistemi ve adli astronominin (astroloji) temeli ele alınmıştır.

Eserleri

İşlenen konuların görünürde birbiriyle çelişmesi ve özellikle astronomi ile astrolojinin bağdaştırılmış olması, birbiriyle uyuşmayan tarihyazımsal hipotezlerin temelinde yatar. Araştırmacıların karşısına çıkan çeşit çeşit görüşler Ptolemaios'un eserinin ya özgünlükten tamamıyla uzak olduğunu ya da son derece özgün olduğunu savunur. En radikal savunucuları Robert R. Newton (*The crime of Claudius Ptolemy* [*Claudius Ptolemaios'un Suçu*], 1977) olana ilk gruba göre Ptolemaios, Apollonios'un ve Hipparkhos'un keşiflerini kendisine aitmiş gibi gös-

Gelenek ile yenilikçilik arasında

termekten utanmayan bir derlemeciden başka bir şey değildir. Son zamanlarda Bernard R. Goldstein'in (*What's new in Ptolemy's Almagest?* [*Ptolemaios'un Almagest'inin Yeni Yönleri*, 2007) liderlik ettiği ikinci gruba göre ise, Ptolemaios tamamıyla özgün bir matematikçi olup geleneksel tarihyazımı tarafından Apollonios ve Hipparkhos'a'ya atfedilen her şeyi o keşfetmiştir.

Her iki görüş abartılıdır ve Antikçağ biliminin özelliklerini göz ardı eder. Kültürel bir girişim olarak nitelenebilecek Antikçağ biliminde intihal kavramı yoktur ve matematikçiler seleflerine daima çok şey borçludur. Bir kuramın eskiliği, sonraki araştırmalarda elde edilen sonuçların güvenilirliğini teyit eder. Matematikçinin görevi var olan kuramları mümkün olduğu kadar geliştirmektir. Matematikçiler ancak var olan kuramlar ile gözlemlenen olgular arasında ciddi uyumsuzluklar varsa farklı bir şeylere başvururlar. Dolayısıyla Antikçağın en büyük matematikçilerinden biri olduğuna şüphe olmayan Ptolemaios'un bilimsel faaliyetlerinin gelenek ile yenilikçilik arasında yer alması şaşırtıcı değildir.

Mathematiké Syntaksis: Gözlem Cihazları

Ptolemaios'un başyapıtı olan *Mathematike Syntaksis* matematik temelli astronominin sistematik bir derlemesidir. 13 kitaptan oluşan bu metin yermerkezli astronominin temel kavramlarından yola çıkar ve düzlem ve küresel trigonometri alanındaki bazı teoremlerden sonra aşama aşama gezegenlerin hem enlem hem boylamdaki hareketlerinin en sofistike yönlerine geçilir.

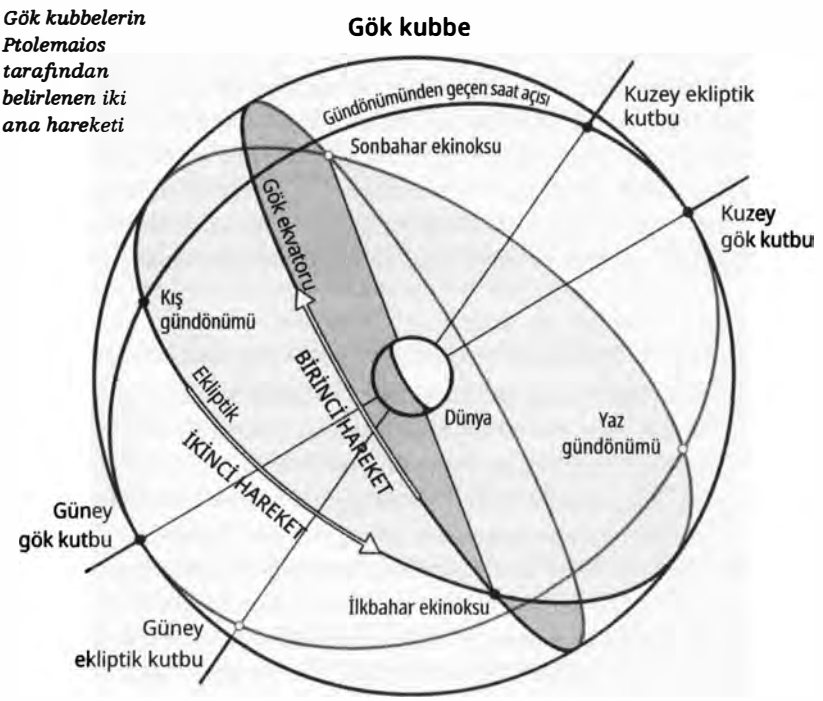
Mathematiké Syntaksis'in ilk kitabının başında, "Kuramların Düzeni Üzerine" başlıklı bir bölümde eserin sistematik niteliğini açıklar. Bu bölümü, gök kubbelerin küre şeklinde olması, silindir veya başka biçimde olduğuna inananlar olmasına rağmen Dünya'nın da küre şekline olması, Dünya'nın gök kubbelere oranla merkezi konumda ve çok daha küçük boyutta olması, Dünya'nın hareket ettiğine inananlar olmasına rağmen aslında hareketsiz olması ve gök kubbelerde biri gök ekvatoruna, diğeri ekliptiğe göre iki düzgün dairesel hareketin söz konusu olması gibi genel meseleleri kapsayan kısa, anlatımsal bölümler izler.

Dünya'nın hareketsiz olması

Dünya'nın hareketsiz olmasının konu alındığı bölüm, Ptolemaios'un Aristotelesçi fiziğe ne kadar bağımlı olduğunu gösterir. Tamamıyla sinematik bir açıdan Dünya'nın hareketli mi yoksa hareketsiz mi olduğunu ayırt etmeye imkân yoktur. Ancak dinamik açıdan bu mümkündür. İtici gücün uygulanmadığı bütün ayaltı cisimler dikey olarak, yani yukarıya veya aşağıya doğru hareket etme eğilimindedir. Eğer Dünya hareket ediyor olsaydı, kısa bir süreliğine (fırlatılan nesneler) veya sürekli olarak (bulutlar ve kuşlar) havada bulunan bütün cisimlerin geride kalması ve zıt yönde çok hızlı şekilde hareket ediyor olması gerekirdi. Modern birimlerle bir örnek vermek gerekirse, İskenderiye eyleminde tespit edilen hızın saate 1000 km olması gerekirdi! Bu durumda hava geride kalacağından, doğu yönün-

den sürekli olarak çok şiddetli bir rüzgârın esmesi gerekirdi. Öte yandan hava bir nedenle Dünya'nın hareketinin bir parçası olsa, hatta uçan cisimlerin son kızla batı yönünde uçması için gerekli olan itici gücü sağlamaktan sorumlu olsa, o kadar yoğun olurdu ki o kadar şiddetli olmayan bütün hareketlere (örneğin yürümeye) engel teşkil ederdi.

Gök kubbelerin Ptolemaios tarafından belirlenen iki ana hareketi

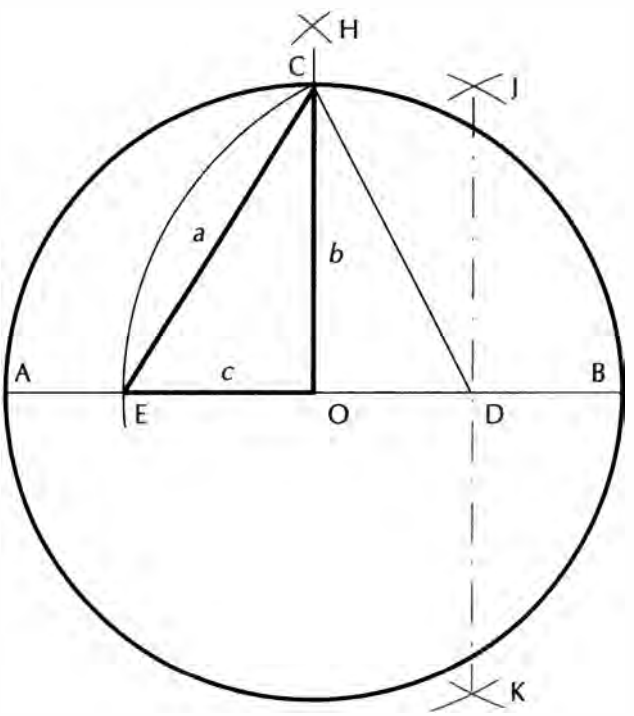
Gezegenlerin hareketi konusunda kuramlar

Ptolemaios bu genel bilgilerden sonra gezegenlerin hareketi konusundaki kuramlarını anlamak için gerekli olan bazı matematik kavramlarını ele alır. İlk kavramlar, dairelerin açılarına ait kirişleri kapsayan tablonun nasıl hazırlandığıyla ilgilidir. Yarıçapı 60 kısımdan oluşan bir çember temel alınarak hazırlanan bu tablo hem astronomi hesaplamaları yapmak hem de gözlem cihazlarının dereceli skalalarını hazırlamak açısından elzemdir. Ptolemaios'un sunduğu çeşitli kavramlar arasında sırf cetvel ve pergelle düzgün beşgenin çizilmesi dikkat çeker. Bu çokgenin astronomide özel bir öneme sahip olması ilginç gelebilir, ancak çemberi olabilecek en doğru şekilde 360 eşit parçaya bölünmesi için olmazsa olmaz.

Cetvel ve pergelle çember yayları ikiye bölünerek 60°, 30° ve 15°lik açılar belirlenebilir. Ancak düzgün beşgenin çizilmesi 72°lik açının da belirlenmesine

izin verir. Bu açıdan 60°lik açı çıkarılırsa 12°lik açı ve bu açı da ardı ardına ikiye bölünerek 6° ve 3°lik açılar elde edilir. 3°lik açı, sırf cetvel ve pergelle elde edilebilecek en küçük açıdır. Daha küçük açılar elde etmek için 3°lik açı çember yayı değil de çember kirişi boyunca üçe bölündüğü zaman ortaya çıkan hata payının önemsizliği konusunda Ptolemaios tarafından kanıtlanan önsavdan yararlanmak gereklidir.

Ptolemaios, gezegenlerin hareketinin açıklanması için gerekli olan özel ölçüm cihazlarını az çok hassas şekilde tarif eder. Gözlem verilerinin belirli bir gezegen modelini tanımlamaya yaradıklarını göstermeden önce daima cihazlar ve elde ettikleri sonuçlar sunulur. *Mathematiké Syntaksis*'te her şeyden önce Güneş'in seyrini gözlemlemek için gerekli cihazlar sunulur. Konum astronomisi bu yıldızın günlük ve yıllık hareketini temel alır. Güneş işaretleyici unsur işlevi görür: bir yıl içinde ekliptiği çizer, ilkbahar veya sonbahar ekinoksu günlerinde gök ekvatorunu çizer ve yaz gündönümü ile kış gündönümü günlerinde sırasıyla Yengeç ve Oğlak dönencelerini çizer. Güneş'in seyri uygun cihazlarla izlenirse, bu gök çemberlerinin her birini belirlemek ve her türlü diğer ölçümü yapmak için gerekli parametreler elde edilir.

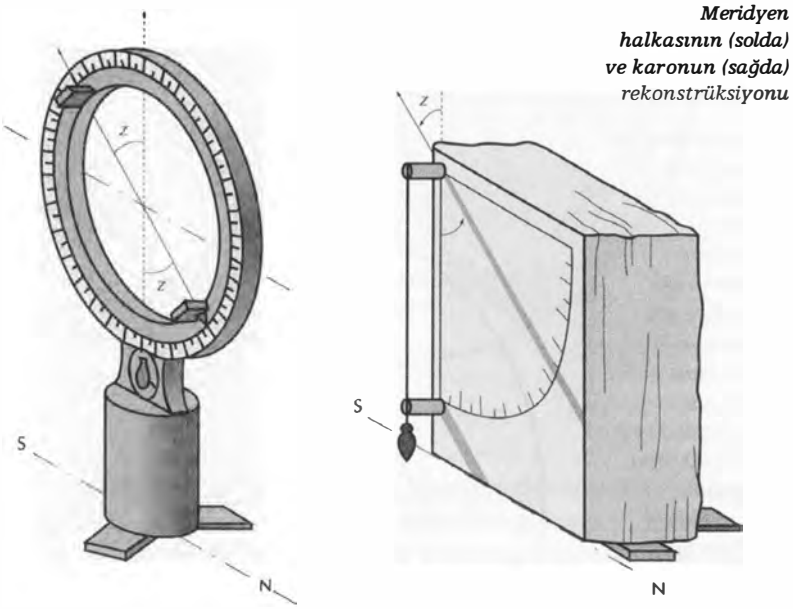

Bir daire içine çizilmiş beşgen (a), altıgen (b) ve ongenin (c) kenarları nasıl ölçülür. Pergel AB çapının A ve B noktalarına dikilerek, AB'ye dik olan CO yarıçapını çizmeye yarayan H çizim noktası belirlenir. Pergel O ve B noktalarına dikilerek OB yarıçapının orta noktası olan D noktasını bulmaya yarayan I ve K çizim noktaları işaret edilir. D noktasına pergel dikilip DC boyunca açılarak E noktasını belirleyen yay çizilir.

Armilla meridiana [meridyen halkası], Batı astronomisinde dereceli dairesel skalası olduğu belgelenen ilk cihazdır. Adından da anlaşılacağı üzere (Latincede *armilla* "bilezik" demektir), bu cihaz kare kesidi 360°ye bölünmüş bronz bir halkadan oluşur. Halka gözlem yerinin meridyen düzlemine yerleştirilir ve içinde daha küçük bir halka vardır.

İç halkanın bir yan yüzünün çapraz noktalarında üzerinde göstergeler olan, birbirinin aynı iki küçük plaka vardır. Cihaz açık havada, yatay bir zemindeki bir sütunun üzerine dikey olarak sabitlenir ve dereceli halkanın zirvesinden bir çekül sarkıtılır. Meridyen düzlemine yerleştirilmesi ise dereceli halkanın zemine çizilen meridyen çizgisine (kuzey-güney vektörü) paralel duracak şekilde kaydırılmasıyla elde edilir. Bundan sonra cihazın içindeki halka döndürülüp üst plakanın gölgesi alt plakanın gölgesinin merkezine gelince Güneş'in meridyene göre geçiş konumu bulunur. Ölçü, dereceli skala üzerinde göstergelerin bulunduğu yerde okunur.

Armilla meridiana

Meridyen halkasının (solda) ve karonun (sağda) rekonstrüksiyonu

Ptolemaios ayrıca meridyen halkası eşdeğer ama yapımı daha kolay olan bir cihaz daha sunar, o da karodur. Bu cihaz taş veya ahşap bir levhadan oluşur ve düz, dörtgen bir yüzeyine 90°ye ve kesitlerine bölünmüş çeyrek çember çizilir. Çeyrek çemberin güneye bakan dikey çapının uç noktalarına, cihazın yüzeyine dik şekilde, birbirinin aynı iki silindir biçimli mıh sabitlenir. Mıhlardan biri çeyrek çemberi çizmek için kullanılan merkeze, diğeri dereceli skalanın alt ucuna dikilir. Cihaz açık havada yatay bir zemi-

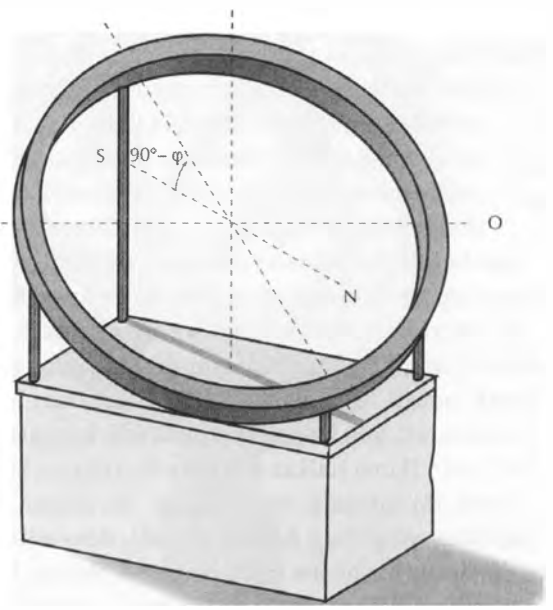
Karo

ne, dereceli yüzeyi meridyen düzleminde yer alacak şekilde yerleştirilir. Bu konumun gerçekleşmesi için dereceli yüzeyin alt kenarı, zemine çizilen meridyen çizgisinin üzerine yerleştirilir. Ufka göre dikey olması ise, üst mıhın ucundan sarkıtılan çekül alt mıhın ucuna dokunana kadar ince takozlar yoluyla elde edilir. Bu noktada, öğlen vakti üst mıhın gölgesinin merkezine en yakın olan gösterge yoluyla Güneş'in meridyendeki konumu bulunabilir.

Her iki cihazla Güneş'in meridyendeki zenit uzaklığı, yani gözlemcinin dikey noktasında bulunan gök kubbenin noktası ile güneş diskinin merkezi arasındaki açı ölçülür. Bir yıl içinde elde edilen zenit meridyen uzaklıkları dizisi daima en uzak (kış gündönümü) ile en yakın noktalar (yaz gündönümü) arasında yer alır ve üç önemli sonuç sunar. En uzak ile en yakın arasındaki fark, Yengeç ve Oğlak dönencelerinin meridyeni kestiği noktalar arasındaki ayrım açısını verir; bu açının yarısı, ekliptiğin eğimi olarak bilinir. En uzak değer ile en yakın değer arasındaki ortalama, gök ekvatorununun meridyeni kestiği noktanın zenit uzaklığına tekabül eder, böylece gözlem yerinin eyleminin belirlenmesine izin verir. Güneş'in en uzak ve en yakın değerlere ulaştığı günlerin belirlenmesi de Güneş'in ekliptiğin kış-ilkbahar yarısı ile yaz-sonbahar yarısını kat etmekte geçirdiği zamanı ölçmeye izin verir.

Ekvator halkasının rekonstrüksiyonu

armilla meridiana (usturlap) rekonstrüksiyonu

Güneşin seyrini izlemek için gerekli olan üçüncü cihaz, ekvator halkasıdır. *Mathematike Syntaksis* yazılmadan birkaç yüzyıl önce kullanılmaya başlanan bu cihazın daima halka açık yerlere yerleştirildiği görülmektedir. Ptolemaios, Hipparkhos'un *Gündönümü ve Ekinoks Noktaların Yer Değiştirmesi* başlıklı inceleme yazısından, İskenderiye'deki kare *stoa*'da [kemeraltı] bir tanesinin yer aldığını söylediği bir bölüm alıntılamanın yanı sıra, İskenderiye'nin *Palaestra*'sında da [spor sahası] benzer iki cihazın bulunduğunu söyler. Cihazın merkezi kısmı, gök ekvatoru düzlemine yerleştirilen, dereceli olmayan, dörtköşe kesitli bronz bir halkadan oluşur. Başka bir deyişle, halkanın doğu-batı çapı ufukla paralel olmalı, kuzey-güney çapı da dikey eksenle o yerin enlemine eşit bir açı oluşturmalıdır. Cihazın bu şekilde yönlendirilmesi, halkanın bazı destekler yoluyla taştan bir temele sabitlendiğini düşündürür.

Ekvator halkası

Ekinoks anı, ekvator halkasının kendi kendine verdiği gölge incelenerek belirlenir. Güneş ekinokstan geçtiği anda gök ekvatorunun ve ekvator halkasının düzleminde yer alır. Bu durumda halkanın Güneş'e yönelik yarısının gölgesi, diğer yarısının içbükey yüzeyinin merkezinde yer alır. Bu gözlemler en azından bir yıl boyunca sürdürülünce iki önemli sonuç elde edilir. Güneş'in ilkbahar ekinoksuna dönüşü, güneş yılının süresini tahmin etmeye izin verir. İlkbahar ve sonbahar ekinoksları arasında geçen süre de Güneş'in ekliptiğin ilkbahar-yaz yarısı ile sonbahar-kış yarısını kat etme süresinin ölçümüne izin verir. Bu ikinci sonuç, meridyen halkası veya karo yoluyla elde edilen verilerle birleştirildiğinde, her mevsimin süresinin ölçümüne izin verir.

Sağlam bir Güneş kuramı, günbatımına kadar başlıca gök çemberlerinin yerinin belirlenmesine izin verir; bu durum, en büyük kısmı geceleri yıldızların gözlemlenmesiyle ilgili olan astronomi gibi bir konu açısından ilginçtir. Ptolemaios bu sorunu çözmek için Ay'ın hareketini incelemeye başlar. Ay, günbatımından hem önce hem de sonra görünür olan tek yıldızdır. Ay'ın Güneş'e göre konumu bilinirse, gök çemberleri konusunda gündüzle ilgili bilgiler geceye de uyarlanabilir.

Ay'ın hareketinin incelenmesi

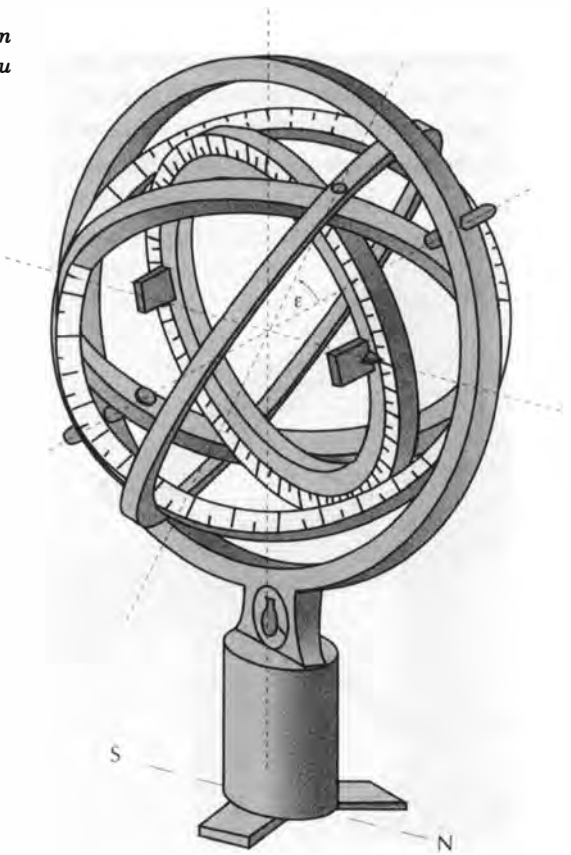
Ptolemaios, Ay'ın eylem ve boylamını belirlemek için halkalı usturlabı tasarlar. Bu cihazın merkezi kısmı, kare kesitli, ortak bir çap boyunca dik açıyla birbirine bağlanmış, birbirinin aynı iki halkadan oluşur. Halkalardan biri ekliptiği temsil eder, 360 derece ve kesitlerine bölünmüştür, diğeri de gündönümleri, gök kutupları ve ekliptik kutuplarından geçen çemberi temsil eder. İkinci halkanın üzerinde, ekliptik kutuplarıyla kesiştiği noktalarda iki çıkıntılı mil bulunur. Bu miller, birbirine bağlı halkaların dışbükey yüzeyinin hemen dışında, dönebilir bir halkaya, bir de hemen içinde, dönebilir bir başka halkaya destek olurlar. İçerideki halka da 360 derece ile kesitlerine bölünmüştür ve üzerinde çapraz noktalarda iki nişan deliği olan daha ince, yine döner bir halka daha içerir. Gündönümlerinden ve gök kutuplarından geçen çemberi temsil eden halkanın gök kutuplarıyla kesiştiği yerlerde, sabit, dikey bir halkaya bağlanan iki mil vardır. Ptolemaios, meridyen

Halkalı usturlap

halkasına atıfta bulunarak, halkalı usturlabın açık havada, yatay bir zemindeki bir sütunun üzerine konması gerektiğini anlamamızı sağlar ve doğru şekilde yerleştirilmesi için hem bir çekül hem de meridyen çizgisi gerektiğini söyler.

Halkalı usturlap, bazı gök çemberlerini somut hale getirir ve onları, gök kutuplarının çevresinde doğudan batıya ve ekliptik kutupları çevresinde batıdan doğuya olmak üzere başlıca iki hareket izlenerek yönlendirilmelerine izin verir. Güneş ile Ay ufkun üzerinde bir arada göründüklerinde dış döner halka ekliptik halkası üzerinde, Güneş'in gözlemlendiği gün hesaplanan boylamına karşılık gelen noktaya sabitlenir. Sonra cihaz gök kutupları çevresinde döndürülerek Güneş'e çevrilir ve dış döner halkanın gölgesini kendi üzerine vermesi sağlanır. Bu ilk hizalama muhafaza edilerek iç döner halka, daha içerideki halkanın nişan deliklerinden Ay görünene kadar döndürülür. Ay'ın boylamı, iç döner halkanın ekliptik halkasına dokunduğu dereceden, enlemi de iç döner halkanın nişan deliklerinin yönü ile ekliptik halkası arasındaki açıya tekabül eden derecesinden anlaşılır.

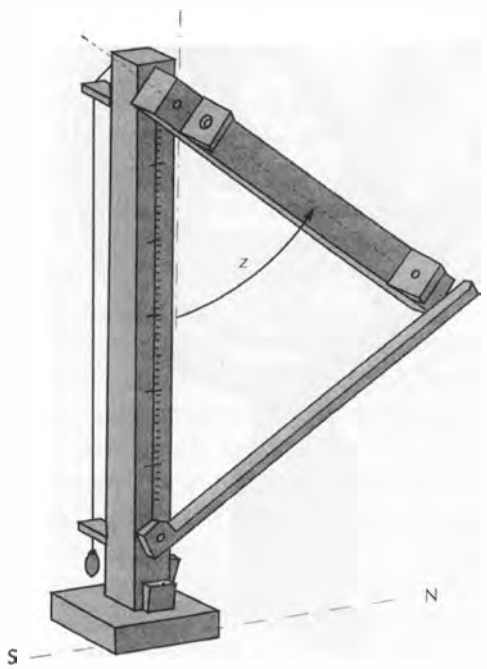
Halkalı usturlabın rekonstrüksiyonu

Ay kuramı geliştirildikten sonra halkalı usturlap gezegenlerle yıldızların boylam ve enlemlerinin belirlenmesine de izin verir. Bunun için dış döner halka, ekliptik halkası üzerinde Ay'ın boylamını gösterecek şekilde konumlandırılır. Sonra cihaz Ay'ın merkezi döner halkanın düzleminde görünene kadar gök kutuplarının çevresinde döndürülür. O noktada en iç kısımdaki iki halkanın nişan delikleri Ay'a yöneltilerek boylamı ve enlemi belirlenir. Böylelikle ekliptiğe yakın bazı yıldızların konumları da belirlenir; böylece belli başlı gök çemberlerinin konumu konusunda Güneş temel alınarak Ay'a uygulanan bilgiler yıldızlara da uygulanmış olunur. Bu yıldızlarla bağlantılı olarak bir gözlemde daha bulunulabilir: halkalı usturlabın dış döner halkası ekliptik halkasına göre bir referans yıldızının boylamı doğrultusunda konumlandırılırsa ve cihaz, yıldız döner halkanın düzleminde görünene kadar gök kutuplarının çevresinde döndürülürse, en içteki iki halka yoluyla söz konusu yıldızın ekliptik koordinatları belirlenebilir.

Ancak halkalı usturlapla gezegenleri ve yıldızları incelemeye başlamadan önce Ay kuramını tamamlamak gereklidir. Dünya'nın yakınlığından dolayı Ay'ın görünürdeki konumu, yani gözlemcinin bulunduğu yerden belirlediği konum ve Ay'ın hakiki konumu, yani gözlemcinin Dünya'nın merkezinde olabilseydi belirleyeceği konum, ancak Ay zenit noktasındaysa örtüşür. Bütün diğer durumlarda astronom ayın paralaksını, yani iki konum arasındaki açısal farkı bilmek zorundadır. Bu zorlu hesap, en küçük açısal farklılıkları tespit edebilecek bir cihaz gerektirir.

Ayın paralaksı

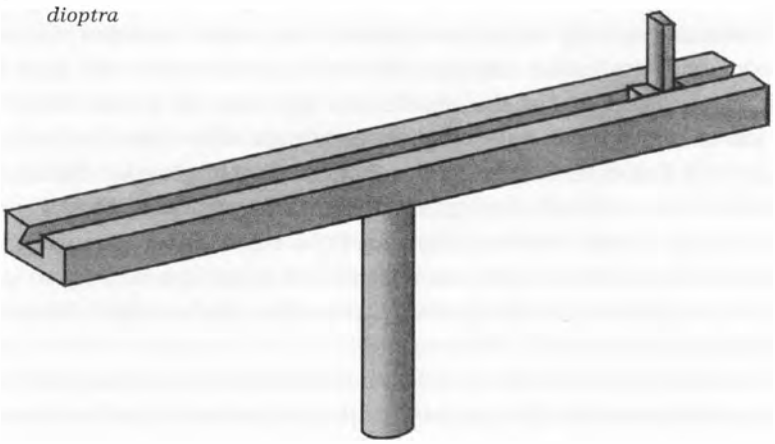

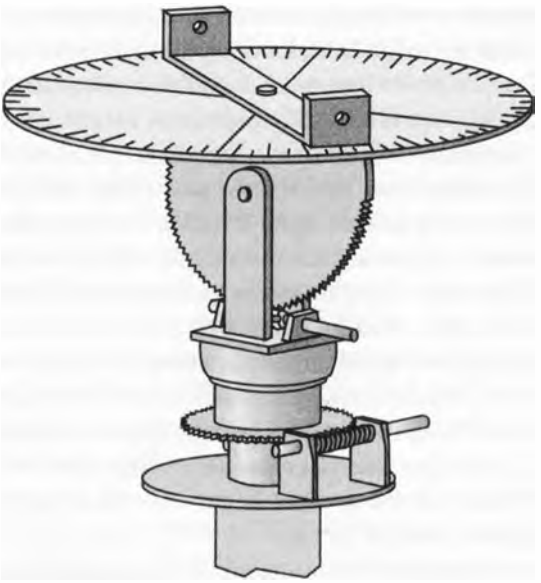
Paralaks cihazının rekonstrüksiyonu

Ptolemaios bu amaçla dört kübit (yaklaşık 2 metre) uzunluğunda ve çarpıtmalardan kaçınmayı sağlayacak derecede kalın kalın iki dörtgen cetvelden oluşan büyük ve hassas bir paralaks cihazı inşa eder. Cetveller, medyan çizgilerin bir ucuna takılır. İlk cetvel bir kaideye takılır, dönme yetisine sahip olan ikincisinin ise iki ucunda merkezi delinmiş, birbirinin aynı iki plaka yer alır. Göz için olan plakanın deliği küçüktür, diğerinin, her ikisinin arasından bakıldığında Ay diskinin görünmesine izin verecek şekilde daha büyüktür. Her cetvelin üzerinde, birbirlerine bağlı oldukları noktadan itibaren, eşit uzunlukta iki medyan segmenti çizilidir. Kaideye bağlı olan cetvel 60 kısma ve kesitlerine bölünmüştür.; bu cetvel ayrıca, cetvelin arkasına sabitlenmiş, birbirinin aynı ve paralel iki plaka arasından sallandırılmış bir çekül sayesinde dikey olarak yerleştirilmiştir. Bu cihaz da açık havada, döner cetvel, yatay zemine çizilmiş meridyen çizgisiyle belirlenen meridyen düzleminde daima kalacak şekilde yerleştirilir. Daha ince üçüncü bir cetvel, kaideli ve dereceli cetvelin alt köşesine takılır. Bu cetvel, dereceli segment ile döner cetvelin üzerindeki dereceli olmayan segmentin uçları arasındaki uzaklığı belirlemeye yarar.

Paralaks cihazı, en küçük derece kesitlerinin tespit edilmesine izin verecek derecede büyük bir dereceli dairesel skala inşa etmenin maddi zorluklarının aşılmasını sağlar. Zaten bu cihaz dereceli dairesel skalaya göründüğünden daha yakındır: iki ana cetvelin uçları, tabanı iki çember arasındaki açının içindeki çember kirişinden ibaret olan ikizkenar bir üçgen oluşturur. Dereceli dikey skalanın 60 kısma bölünmüş olması bu cihazın, Ptolemaios tarafından zaten hesaplanmış olan çember kirişleri tablosuyla bağdaştırmaya yarar. Böylelikle ince cetvelle belirlenen kirişten iki ana cetvelin zirvesindeki açıya, yani Ay'ın zenit meridyen uzaklığına geçilebilir.

Dört kübitlik dioptra

Heron'un dioptra'sının rekonstrüksiyonu

Ptolemaios son olarak, Güneş'in ve Ay'ın görünürdeki çaplarını ölçmek için dört kübitlik *dioptra*'yı kullanır. Bu kadim cihaz diğerlerinden farklı olarak, 1°den küçük açıları hassas bir şekilde ölçmek üzere tasarlanmıştır. Ptolemaios sayesinde Hipparkhos'un bu cihazı kullandığını biliyoruz. *Arenarium* sayesinde ise Syrakousailı Arkhimedes ve belki de Samoslu Aristarkhos'un bu cihazla aşina olduklarını biliyoruz. *Dioptra*, Güneş'i gözlere zarar vermemek için ufuk hattındayken gözlemlemek üzere, bir destek üzerine yatak olarak yerleştirilmiş dört kübitlik (yaklaşık 2 metre) bir cetvelden oluşur. Cetvelin bir ucundan bakılır ve dörtgen bir plakanın tam olarak güneş diskiyle örtüşene kadar ileri geri oynatılır. Güneş diskinin açısı, plakanın genişliği ile göze olan uzaklığı arasındaki orandan elde edilir.

Dört kübitlik dioptra

Ptolemaios tarafından ortaya atılan ve bin yıldan uzun bir süre boyunca rağbet görecek olan bu altı gözlemleme cihazdan ilk olarak *Mathematike Syntaksis*'in çeşitli yorumcularının eserlerinde söz edilir. İskenderiyeli Pappos, İskenderiyeli Theon ve Proklos Lykios Diadokhos gibi yazarlar Ptolemaios'un kısa tasvirlerini başka tarihi bilgilerle, boyutlarla, yapısal ayrıntılarla ve bazı geliştirmelerle entegre etmeye çalışırlar. Daha sonra, Ortaçağdan Rönesans'a uzanan dönemde gökyüzünün parametrelerini güncellemek ve yeni gezegen modelleri geliştirmek isteyen bütün astronomlar *Mathematike Syntaksis*'ten elde edilmiş cihazlardan faydalanacaktır.

Ptolemaios Roma döneminde dolaşımda olan astronomi cihazlarının hepsini kapsamamıştır elbet. Örneğin belli başlı gök çemberlerinin konumunu gös-

termek için kullanılan halkalı küreler gibi didaktik cihazlardan ve gök küresi gibi temsil ve hesap amaçlı kullanılan bazı cihazlardan da söz eder. Ancak daha yaygın veya fazla güvenilir olmayan gözlem cihazlarından söz etmekten kaçınır. Daha yaygın cihazlar arasında yere dikey olarak sabitlenen ve gölgesinin uzunluğundan Güneş'in ufuk üzerindeki yüksekliğinin elde edildiği bir çıtadan oluşan güneş saati yer alır. Meridyen halkası ile karo, güneş saatinin işlevlerini daha doğru bir şekilde yerine getirir. İskenderiyeli Heron'un Dünya'nın üzerinde çeşitli ölçümler ve gerektiğinde astronomik gözlemler yapmak için icat ettiği *dioptra* ise güvenilir olmayan cihazlar arasında yer alır.

Mathematiké Syntaksis: Gezegenlerin Hareketi

Ptolemaios'un şahsi gözlemleri ile Mezopotamyalı astronomlar, Apollonios ve Hipparkhos gibi kendinden önceki astronomların gözlemleri ona paha biçilmez bir veri birikimi sunar. Birkaç yüzyılı kapsayan bu gibi gözlemler *Mathematike Syntaksis*'in yazarının yedi klasik gezegenin hareketini daha önce görülmemiş bir hassasiyetle tanımlamasına izin verir. Ptolemaios her gezegen örneğinde Apollonios ile Hipparkhos tarafından öne sürülen kuramlardan yola çıkarak gezegen modellerini hem boylam hem de enlem açısından tanımlar.

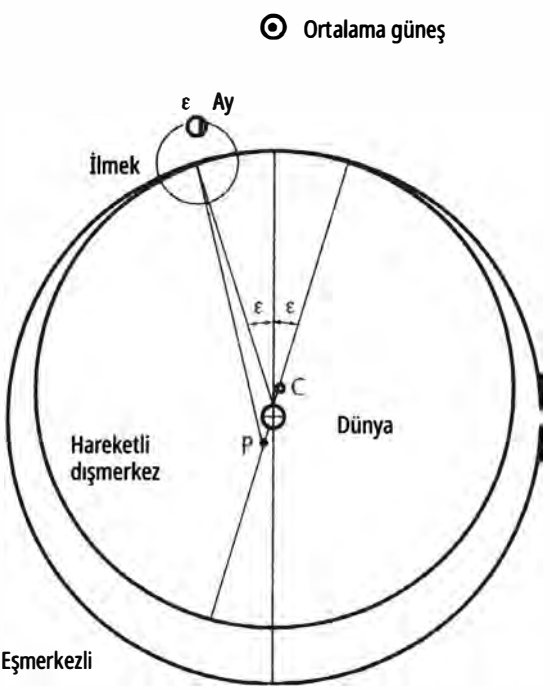
Model oluşturulması için en az çaba gerektiren, Güneş'tir. Ptolemaios *Mathematike Syntaksis*'in ikinci kitabının son bölümlerinde ve üçüncü kitabında Hipparkhos tarafından geliştirilen sabit dışmerkezli modeli olduğu gibi kabul eder. Gözden geçirilmesi gereken tek şeyi dışmerkezliliğin değeridir. Sabit dışmerkezli çemberin yarıçapı 60 kısma eşit olarak belirlendiğinde (keyfi olarak belirlenmiş bu birimler, *Mathematike Syntaksis*'in çember kirişi tablosuyla uyum içindedir) dışmerkezli çemberin merkezinin Dünya'dan uzaklığı 3 kısımdır. Dışmerkezlilik değeri gezegenin yerötе ile yerberi noktalarını birleştiren hattın burçlar kuşağına göre konumlandırılmasının yanı sıra, Güneş'in ekliptiği kat ederken gösterdiği farklı hızları, dolayısıyla da mevsimlerin farklı uzunluklarını doğru şekilde belirlemeye izin verir. Güneş dışmerkezli çember boyunca düzgün hızla ilerlerken kışın yaza göre Dünya'ya daha çok yaklaşır. Bundan dolayı da burçlar kuşağı üzerinde kışın daha hızlı, yazın daha ağır hareket eder gibi görünür. Sonbahar-kış döneminin ilkbahar-yaz döneminden daha kısa olmasının sebebi budur.

Güneşin hareketi

Ay'ın hareketinin ele alınışı çok daha karmaşıktır ve *Mathematike Syntaksis*'in dördüncü, beşinci ve altıncı kitaplarının tamamını kapsar. Ptolemaios bu sefer de Hipparkhos'un kuramından yola çıkarak sabit bir dışmerkezli çembere tekabül eden eşmerkezli ilmek modeli temel alır, ayrıca modelin düzleminde ekliptiğe göre 5°lik bir eğim benimser, bu düzlemin doğudan batıya ağır geri hareketini yaklaşık 19 yıl (ekinokslaрın devinimi) ve Ay'ın yerötesinin batıdan doğuya ağır dönüşünü 9 yıl (yerötenin ilerleyişi) kabul eder.

Ay'ın hareketi

Ptolemaios'un ay modelinin oktantlar açısından düzeltilmiş diyagramı

Ancak Ptolemaios, Hipparkhos'un modelinde tasvir edilen burçlar kuşağı anomalinin yanı sıra, Ay'ın hareketinde bir de sinodal bir anomalinin söz konusu olduğunu belirtir. Gözlemlenen bu olgular, ilmeğin açısal çapındaki periyodik bir varyasyonla açıklanır. Ay kuadratürde olduğunda (birinci ve dördüncü çeyrek) en büyük açı, Ay kavuşum ve karşılaşma noktalarında olduğunda da (yeniay ve dolunay) en küçük açı söz konusudur. Ancak Aristoteles'in kozmolojik kuramı gökyüzünde değişiklik olmasını yasakladığından Ptolemaios ilmek çapında içkin bir varyasyon olduğunu reddeder ve bu yeni anomaliyi ilmeğin Dünya'dan uzaklığının periyodik olarak azalmasıyla açıklar. En iyisi, ilmeği hareketli bir dışmerkezli çembere yerleştirmektir. İlmeğin merkezi dışmerkezli çember boyunca (dışmerkezli çemberin merkezine göre değil de Dünya'ya göre) batıdan doğuya düzgün şekilde hareket ederken, dışmerkezli çemberin merkezi de Dünya'nın çevresinde doğudan batıya düzgün şekilde döner. İlmek bir dönüşü tamamlarken dışmerkez iki dönüşü tamamlar. Böylece bir kameri ay içinde Ay kuadratürdeyken Dünya'dan en kısa uzaklığa iki defa, Güneş'le kavuşum ve karşılaşma konumundayken de en uzun uzaklığa iki defa dokunur.

Ay örneği Ptolemaios'un daima tahminler yoluyla hareket ettiğini gösterir: ne zaman yeni bir anomali söz konusu olsa, temel modele bir düzeltme eklenir. Nitekim Ptolemaios kavuşum, karşılaşma ve iki kuadratür için Ay modelini düzelttikten sonra kameri ayın başka noktalarında ortaya çıkan, sinodal türden

bir başka anomaliyle karşı karşıya kalır. Bu anomali, oktantlarda (Güneş'ten uzaklıkta 45° ve 135°) en yüksek noktasına ulaşır ve Ptolemaios onu açıklamak için modele bir geometrik çözüm daha ekler. Ay'ın ilmek boyunca hareketi Dünya'ya veya hareketli dışmerkezli çemberin merkezine göre değil, hareketli dışmerkezli çemberin merkezine göre daima karşılaşma konumda olan üçüncü bir noktaya göre düzgündür.

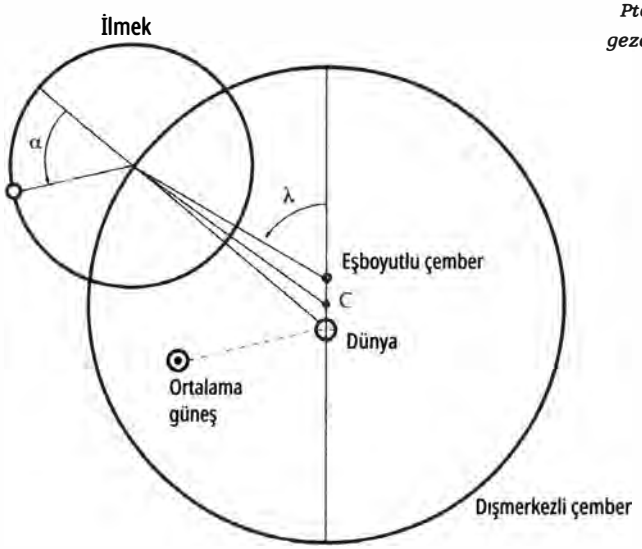
Bütün bu karışıklıklar Ptolemaios'un Ay modelini, Ay'ın konumlarının gözlemlerle uyumlu bir şekilde öngörülmesine izin verir. Ancak bu model, Platon'un gök cisimlerinin hareketinin düzgünlüğü konusundaki öğretileriyle apaçık çelişkiler de içerir. Ptolemaios'un özellikle Ay'ın son anomalisine getirdiği açıklamayı, Ortaçağda Müslüman astronomları düzgün dairesel hareketin apaçık bir ihlali olarak görecektir. İşin daha da kötüsü, Ptolemaios'un ortaya attığı çeşitli çemberlerin çaplarından dolayı Ay'ın yerötede Dünya'dan uzaklığı yerberidekinin iki katıdır. Uzaklıktaki bu varyasyon gerçek olsaydı, Ay yerberide, yerötede göründüğünün iki katı büyüklükte görünmesi gerekirdi. Böyle olmadığına göre de Ptolemaios'un Ay modeli reddedilip benimsediği diğer çözümler işlevsel açıdan kabul edilir. Bu çözümler yıldızların görünürdeki konumlarını hesaplamaya yarar ve gökyüzünün fiziğini açıklamaya çalışmazlar. Öte yandan Ptolemaios'un modelinde uzaklıklar açısından oluşan büyük varyasyonlar, XIV. yüzyılda Müslüman astronom İbni Şatır'ı Ay konusunda yeni bir kuram geliştirmeye itecektir.

Ay'a ayrılan uzun bölümden sonra, *Mathematike Syntaksis*'in yedinci ve sekizinci kitaplarda sabit yıldızlar ve ekinoksların devinimi konu edilir. Dünya'ya uzaklıklarında değişiklik olmaması anlamında "sabit" olan yıldızlar bir bütün olarak ele alınır. O dönemde yıldızların şeffaf bir gök kubbeye takılı olduğuna inanıldığından, her birinin hareketi onları içeren kürenin hareketine mükemmel şekilde uyar. Ekinoksların devinimine gelince Ptolemaios, sabit yıldızlar küresinin ekliptik kutuplarının çevresindeki, Hipparkhos tarafından bulunan dönüş hızını teyit eder. Son derece ağır olan bu dönüş hızının sonucunda sabit yıldızların ilkbahar ekinoksundan itibaren ekliptik üzerinde ölçülen boylamı 100 yılda bir 1° artar. Sabit yıldızların kendinden değişen konumlarına gelince, Ptolemaios *Mathematike Syntaksis*'e 48 takımyıldız şeklinde toplanmış 1025 yıldızdan oluşan bir katalog dahil eder (katalogdaki yıldız sayısı 1028'dir, ama üçü tekrar edilmiştir). Ptolemaios'un yıldızları ve takımyıldızları yüzyıllar boyunca bir referans noktası teşkil etmiştir. Yeni gözlem verilerini temel alan yeni bir yıldız kataloğuna ancak XV. yüzyıl ortalarında, Müslüman astronom Uluğ Bey tarafından ihtiyaç duyulacaktır ve ilk alternatif katalog ancak XVII. yüzyıl başlarında Tycho Brahe tarafından hazırlanacaktır. Nicolaus Copernicus gibi başka büyük astronomlar da Ptolemaios'un kataloğunu güncellemekle ve yıldızların boylamına ekinoksların deviniminden kaynaklanan artışı eklemekle yetinecektir.

Sabit yıldızlar ve ekinoksların devinimi

Ptolemaios *Mathematike Syntaksis*'in dokuzuncu ve onuncu kitaplarını da geriye kalan beş gezegenin boylam anlamında hareketine ayırır. Bunun için de Apollonios tarafından geliştirilen, eşmerkezli ilmek modelinden hareket eder. Ancak Ptolemaios, gözlemsel veriler doğrultusunda geri harekette tespit edilen ve ilmek yoluyla açıklanan sinodal anomalinin yanı sıra, her gezegenin bir burçlar kuşağı anomalisine de sahip olduğu sonucuna varır. Gezegenler konusundaki gözlemleri, her gezegenin ilmek açısının burçlar kuşağının bazı bölgelerinde daha geniş, bazı bölgelerinde de daha dar olduğunu görür. Ayrıca ilmeğin merkezinin hızı ilmeğin daha büyük göründüğü burçlar kuşağı bölgelerinde daha büyüktür, daha küçük göründüğü yerlerde daha küçüktür.

Diğer beş gezegenin hareketi

Ptolemaios'un bir gezegen modelinin diyagramı

Ptolemaios yine Aristoteles'in gökyüzünün değişmezliği ilkesini temel alarak bir gezegenin ilmeğinin boyutunun değişemeyeceğine, Platon'un gök cisimlerinin hareketi ilkesini temel alarak da ilmeğin merkezinin düzgün dairesel harekete sahip olması gerektiğine karar verir. Dolayısıyla Ptolemaios, Apollonios'un temel modelini geliştirirken iki ayrı çözüme başvurur. Birincisine göre ilmeğin merkezi eşmerkezli değil de sabit bir dışmerkezli çember üzerinde hareket eder. İkinci olarak da ilmeğin hareketinin gözleme dayalı verilere uyması için ilmeğin merkezi, merkezi ne Dünya'nın merkeziyle ne de dışmerkezli çemberin merkeziyle örtüşen özel bir eşboyutlu çembere göre düzgün şekilde hareket eder.

Ancak Ptolemaios'un ortaya attığı eşboyutlu bir çember fikri, bütün iyi niyetine rağmen gök cisimlerinin hareketinin düzgünlüğünü ihlal eden bir çözümdür. Buna rağmen, Ptolemaios'un modellerinin beraberinde getirdiği kayda değer öngörü potansiyeli, eşboyutlu çemberin gök cisimlerinin hareketinin fiziksel sebeplerini açıklamaya önem veren filozoflar için bir sorun teşkil etmesine neden olur, ama gezegenlerin konumunu öngörmeye çalışan matematikçiler için olmaz. Üstelik dışmerkezli çemberler ve ilmekler Eudoksos ile Kallippos'un eşmerkezli kürelerinin bir başka önemli kusurunun aşılmasına izin verir. Gezegenler burçlar kuşağı boyunca hareket ederken Güneş ve Ay gibi gök küre üzerinde bir çember izlemeyip hem boylamsal hem de enlemsel olarak karmaşık seyirler izlerler. İlmek veya "S" şeklindeki bu yörüngeler, Ptolemaios'un geliştirdiği modellerle çok iyi açıklanabilirler. Zaten dışmerkezli çember ile ilmeğin düzlemlerinin birbirlerine göre hafifçe eğilimli olduklarına dair hipotez bu açıdan yeterlidir. *Mathematike Syntaksis*'in on üçüncü ve son kitabının tamamı gezegen hareketlerinin enlemine ayrılmıştır.

Eşboyutlu çember

Prokheiroi kanones eseri de *Mathematike Syntaksis*'i tamamlayıcı niteliktedir. Ptolemaios, gezegen hareketlerinin geometrik yönlerini derinlemesine incelemek istemeyenlere yönelik yazdığı bu eserde gezegenlerin konumunu ve başka astronomi olgularını toplama, çıkarma ve çarpmayla sınırlı matematik işlemleri yoluyla belirlemek için gerekli olan hesap tablolarını toplamıştır. Eser günümüze orijinal şeklinde değil, matematikçi İskenderiyeli Theon'un elinden geçmiş haliyle ulaşmıştır.

Hesap tabloları

Gezegenler ve Kozmosun Yapısı Üzerine Hipotez

Ptolemaios dikkatini büyük ölçüde gezegen modellerinin öngörü potansiyeline verirse de, kozmosun yapısını da baştan tanımlamayı dener. Paralaks cihazı, Ay'ın Dünya'dan uzaklığını gerçeğe oldukça yakın bir şekilde, Dünya'nın yarıçapının 60 katı şeklinde belirlemesine izin verir. Ptolemaios, Dünya'nın Ay'dan uzaklığını, her ikisinin çapını ve Ay tutulması sırasında Dünya'nın Ay'a düşen gölgesinin çapını birleştirdiği bir yöntem yoluyla Güneş'in Dünya'dan uzaklığının Dünya'nın çapının 1210 katı kadar, yani Aristarkhos'un tahminine çok yakın olduğunu tahmin edebileceğine inanır. Son olarak, *Mathematike Syntaksis*'in dokuzuncu kitabının ilk bölümünde Ptolemaios gezegenlerin düzeni konusunda estetiği temel alan bir hipotez öne sürer ve Dünya'nın üzerinde Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'ün yer aldığını söyler. "Çünkü," der Ptolemaios, "Güneş ortada yer aldığı takdirde, Güneş'ten her türlü uzaklıkta olan gezegenler [Mars, Jüpiter ve Satürn], o kadar uzağa ulaşamayıp daima yakınlarında olan gezegenlerden [Venüs ve Merkür] ayrılır ve doğayla daha büyük uyum olur."

Ptolemaios, Klazomenailı Anaksagoras'ın (MÖ y. 500-y. 428) hipotezinin yerini alacak olan bu hipoteze Hypothesis Ton Planomenon adlı eserinde dünyanın mekanizmasının yapısı konusunda güncellenmiş bir kuram ekler. Buna göre kozmos Platoncu geleneğin, yedisi gezegenlere, biri de sabit yıldızlara ait sekiz eşmerkezli küreden oluşur. Ancak her gezegen küresinin kendine özgü bir yapısı vardır ve ilmekli ve sabit dışmerkezli bir çember modelinin fiziksel karşılığıdır.

Gezegen küreleri

Belirli bir gezegenin (örneğin Jüpiter'in) küresi, Dünya'nın eşmerkezli iki küre şeklindeki kabuklarının arasında yer alır. Dış kabuk hareketini bir üzerindeki gezegenin (Satürn) iç kabuğundan alırken, iç kabuğu da bu hareketi altındaki gezegenin (Mars) dış kabuğuna aktarır. Gezegen küresinin eşmerkezli iki kabuğunun arasında dışmerkezli iki küresel kabuğu yer alır. Bunların arasındaki boşlukta da yine bir küre olarak algılanan ilmek döner. Dairesel hareket sırasıyla en dışarıdaki eşmerkezli kabuktan ilk dışmerkezli küresel kabuğa, ondan ilmeğe, ilmekten ikinci dışmerkezli kabuğa, ondan da en içteki eşmerkezli kabuğa aktarılır. Ptolemaios özetle ilmekli ve sabit dışmerkezli çemberlerin bütün modelleri üç boyutlu karşılıklarına dönüştürür. Üç boyutlu modeller ekliptik düzlemi boyunca kesildiğinde, iki boyutlu modelin fazla zorluk çekilmeden tespit edilebildiği bir kesit elde edilir.

Ptolemaios kendi kozmolojik hipotezini tamamlamak için eşmerkezli kabukları, dışmerkezli kabukları ve ilmekleri, aralarında hiç boşluk kalmayacak şekilde iç içe yerleştirir. Tek bir gezegen küresinin kalınlığı ile onu oluşturan küresel kabukların boyutları, gezegenin Dünya'dan en uzak ve en yakın mesafesi arasındaki fark yoluyla tespit edilir. Böylece ortaya, Ptolemaios'un gezegen modelleri ile Aristoteles'in kozmos mekanizmasını dahiyane bir şekilde birleştiren, oldukça küçük boyutlu bir kozmolojik sistem çıkar. Ancak günümüz bilim tarihçileri tarafından "Aristoteles-Ptolemaios" olarak tanımlanan bu sistemde bir sorun söz konusudur ve X. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında öne çıkacaktır. Bu sistemde hareket sabit yıldızlardan Ay'a kadar küresel kabuktan küresel kabuğa yayılır. Yan yana olan küresel kabukların temas noktalarında belirli bir cismin düzgün dairesel hareketi, başka bir cismin düzgün dairesel hareketi haline gelir. Bu sisteme ilmeğin dönmek zorunda olduğu dışmerkezli küresel kabukların merkezlerine değil de başka bir eşboyutlu kürenin merkezine göre düzgün olan bir ilmek merkezinin hareketini aktarmaya imkân yoktur. Dolayısıyla Ptolemaios'un *Hypothesis Ton Planomenon*'da öne sürdüğü yeni kozmolojik sistem, *Mathematike Syntaksis*'te öne sürdüğü eşboyutlu çemberin fizik açısından sorunlu olduğunu gösterir.

Hareketin iletilmesi meselesi

Tetrabiblos ve Yıldızların Etkisi

XVII. yüzyıl başlarına kadar matematik temelli astronomide iki ana itici güç söz konusudur: biri zamanın ölçümü (ve ona bağlı olarak takvimin tanımlanması), diğeri de yıldızlarla bağlantılı olayların astroloji açısından yorumlanmasıdır.

Dolayısıyla Ptolemaios'un kozmosun matematiksel ve fiziksel yönlerini tanımlamanın yanı sıra bir eserinin tamamını gökyüzü olgularına bağlı işaretlerin yorumlanmasına ayırması şaşırtıcı gelmemelidir. Yıldızlara ayaltı dünya üzerinde etkili güçlerin atfedilmesine Antikçağın bütün kültürlerinde rastlanır. İskenderiye'nin kozmosunun oldukça küçük olması (Dünya'nın çapının 20.000 katı kadar) ve Dünya'nın tam olarak merkezinde yer alması, yıldızlarla gezegenlerin konumunun insan merkezli olarak algılandığını gösterir. Augustus döneminde bile, Latin şair Marcus Manilius'un beş kitaptan oluşan *Astronomica* şiiri, burçlar kuşağının takımyıldızları ile insan bedeninin çeşitli kısımlarının bağdaştırıldığı görülür (Koç ve baş, Boğa ve boyun, İkizler ve kollar, Yengeç ve göğüs, vesaire). Kozmos ile insan arasında analojik bir bağıntı söz konusudur, dolayısıyla ilkinde ikincisinin geçmiş, şimdiki ve gelecek özelliklerini tespit etmek mümkündür.

İnsan merkezli bakış açısı

Ptolemaios'un astroloji konulu eseri *Tetrabiblos*'un ("Dört kitaptan oluşan eser") özgün yönü içeriğinden kaynaklanmaz, zira içerik büyük ölçüde İskenderiye'de kaynaşan Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma kültürlerinde dolaşımda olan kavramlardan oluşur. Bu eserin özgün yanı, *Mathematike Syntaksis*'le mükemmel bir uyum içinde, astroloji konusundaki bilgilerin sistematik açıklamasını içeriyor olmasıdır. Ptolemaios *Tetrabiblos*'ta astronomi konusunda bazı genel bilgiler sunduktan sonra yıldızlar ile Dünya arasındaki geometrik karşılıkları açıklar ve ayüstü gökyüzünün atmosfer, uluslar, şehirler, yapılar ve bireyler üzerindeki etkilerine dair bazı sonuçlara varır. Astroloji bu açıdan her türlü büyülü veya gizemli niteliğinden yoksun olup karşımıza matematik temelli astronominin pratik bir uygulaması olarak çıkar. Yine karşılıkları ve düzeni temel alan astroloji böylelikle, yıldızların ve gezegenlerin konumunu öngörebilecek ve gizemli olmaktan tamamıyla uzak anlamlarını kavrayabilecek herkesin erişebileceği bir bilim haline gelir.

Ptolemaios *Tetrabiblos*'ta büyükten küçüğe bir sıralama uygular. İlk iki kitabında yıldızların Yeryüzü üzerindeki etkilerini inceler. Gezegenin enlem ve boylam şeklinde sunulan çeşitli bölgeleri ile burç kuşağının takımyıldızları ve gezegenler arasında doğrudan bir denklik söz konusudur. Dolayısıyla belli bir bölgenin iklimindeki genel değişimler, bu bölgede yer alan felaketler, burada yaşayan ulusların mizacı ve buradaki krallıklarla şehirlerin kaderi, tutulmalar başta olmak üzere gökyüzünde olanlara bağlıdır. *Tetrabiblos*'un son iki kitabının konusu olan bireyler açısından ise, doğdukları günü ve saati tam olarak bilmek büyük önem taşır. Bu bilgi, o bireyin doğumuna tanık olan yıldızların konumlarını tam olarak yeniden kurgulamaya izin verir. Bir insanın hayatının çeşitli alanlarındaki uzun bir dizi sonuç, gezegenlerin o anki konumuna ve birçok yönünün zaman içinde geçirdiği evrime bağlıdır. Ptolemaios insan hayatının etki altında kalan kısımlarını ayrı bölümler halinde ele alır: anne baba, kardeşler, ömür, hastalıklar, zenginlik, şahsi prestij, evlilik, çocuklar, dostlar, yolculuklar, vesaire.

Bilimsel ve sistematik yaklaşım

Ptolemaios'un astronomisinde olduğu üzere, astrolojisinin de temelinde Aristoteles'in fiziği yer alır. Nitekim Aristoteles'in, yeryüzündeki bütün cisimlerin dört elementten (toprak, su, hava ve ateş) oluştuğunu öne sürdüğü madde kuramına, bu elementleri niteleyen dört sıvı (kuru, nemli, soğuk ve sıcak) kuramı eşlik eder. Ptolemaios'a göre burçlar kuşağındaki her takımyıldız ve her gezegen bu sıvılar üzerinde etkilidir. Yıldızların yeryüzündeki bütün cisimlerin üzerinde, onları oluşturan elementlerin yüzdesiyle orantılı şekilde etkili olması, münferit sıvıların etkisini arttırmaları veya azaltmaları şeklinde açıklanır.

Bkz. *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri*, s. 285; *Geç Hellenizm Döneminde Matematik*, s. 943; *Pergeli Apollonios*, s. 949; *Roma'da Astronomi*, s. 982; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1037

Roma'da Astronomi

Giorgio Strano

Roma İmparatorluğu Yunan bilimini en ileri düzey matematik unsurlarından yoksun bir biçimde benimser. Romalı düşünürler astronomiyle bağlantılı konuları ve kavramları genel bir şekilde ele alırken, matematikçilerin yerini teknologlar, yani arazi haritacıları veya mimarlar alır. Roma'da astronomi uygulamalı bir bilim dalıdır, yüzölçümü çok geniş olan bir devletin zaman ölçümü ve bölgesel organizasyon açısından doğru şekilde idare edilmesine hizmet eder.

Romalı Aydınların Düşüncesinde Astronomi

Antikçağda Doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkan büyük krallıklarda olduğu üzere daha genç yaştaki Roma İmparatorluğu'nda da astronomi, iktidar ve din arasında sembiyotik ilişkiler gelişir. Bazı imparatorlar doğum anlarının belirli yıldız konfigürasyonları altında gerçekleştiğini iddia eder veya heykellerle paraların üzerinde kendilerini Güneş tanrısıyla bağdaştırırlar. Bazıları da idari meselelerde karar verirken veya doğum anları açısından gelecekte siyasi rakipleri haline gelebilecek kişileri erkenden ortadan kaldırmak için astrolojik kehanet-

leri temel alırlar. Üst sınıfların arasında ise Mısır tanrıçası İsis ve Pers tanrısı Mithras gibi yıldızlarla bağlantılı Doğu kültleri yayılır. Bu gibi kültler, Iuppiter (Zeus), Mars (Ares) ve Venus (Aphrodite) gibi Yunan tanrılarının arasından devralınan çeşitli tanrıların Klasik çoktanrılı diniyle bir arada varlığını sürdürür.

Astronomi alanındaki bilgilere gelince, Romalı aydınlar, Yunan, Hellenistik ve İskenderiyeli meslektaşlarına göre matematiksel akıl yürütmelere o kadar açık değildir. Yunanların etki alanında filozof-kozmologlar ile astronom-matematikçiler arasında yoğun bir fikir alışverişi olmasına izin veren, felsefi düşünce ile matematiksel düşünce arasındaki ilişki söz konusu olmayınca, Roma'nın etkisi altındaki bölgede yıldızlar konusundaki araştırmalara ilgi duyanlar farklı niteliklere sahiptir.

Filozoflar Yunan dünyasında zaten ortaya çıkmış genel ve tikel konularla ağırlıklı olarak retorik açısından ilgilenirler. Örneğin Titus Lucretius Carus (MÖ 99-y. 55), Miletoslu Leukippos ile Abderalı Demokritos'un atomist düşüncelerini benimser ve *De rerum natura*'da [*Doğa Üzerine*] ele alır. Bu şiirde atomların boşlukta hareket ettiği ve Dünya ile yıldızları oluşturdukları fikri işlenir. Lucius Annaeus Seneca da, Platoncu ve atomist kavramlar arasında denge sağlayarak *Naturales Quaestiones*'in [*D.A.*] yedinci kitabında kuyrukluyıldızların doğası konusunda fikirlerini açıklar. "Yaşlı" olarak bilinen Gaius Plinius Secundus (23-79) Doğa Tarihi adı altında anıtsal bir ansiklopedik eser yazar ve tam olarak sistematik bir şekilde olmasa da, Yunan dilli yazarlar tarafından geliştirilmiş kozmoloji ve astronomi kavramlarını ele alır. Gaius Iulius Caesar ve Marcus Tullius Cicero gibi tanınmış devlet adamları bile astronomi konusunda eserler yazarlar.

İskenderiye astronomisindeki olağanüstü gelişmelere paralel olarak faaliyet gösteren bu önemli düşünür grubu bir yandan daha eski yazarlar hakkında bilgilerin aktarılmasına katkıda bulunduğundan önemlidir, diğer yandan ise yenilikçi fikirler geliştirmekten aciz görünür. Sonraki yüzyıllarda da bu durumda pek bir değişiklik yaşanmaz. Latin yazarlar Ptolemaiosçu astronomiyi benimsemekten ileriye gitmez, nihai özüne nüfuz edemeden yorum eserleri veya ansiklopedik eserler yazmakla yetinirler. Olumsuz örnekler arasında yer alan bazıları ise Hıristiyanlığın Yunan bilimine gösterdiği tepkinin sözcüsü haline gelirler. Bu hareket İskenderiyeli Theon'un kızı ve öğrencisi olan ve kadın olmanın yanı sıra değerli bir pagan matematikçi olan İskenderiyeli Hypatia'nın taşlanarak öldürülmesiyle zirveye ulaşır.

Arazi haritacıları ve mimarlar

Filozofların ve diğer aydınların dışında, Yunan dünyasında matematikçilerin oluşturduğu kültürel nişe Roma'da arazi haritacıları ve mimarlar dahildir. Roma'da bilim başka yerlere göre daha teknik-pratik ve kamu yararına bir nitelik edinir. Dolayısıyla astronomi sofistike bir matematik temelli bilimden uygulamalı bir bilime dönüşür ve imparatorluğun yönetiminde iki işlevle, yani zamanın ölçümü ve uzamın organizasyonuyla ilgili meselelerin çözümüne hizmet eder. Böylece ast-

ronomi yeniden devletin tarım, ekonomi ve savaş hayatının düzenlenmesi ve yurttaşların güvenliğini ve refahını temin eden şehirleri ve yapıları tasarlama açısından elzem olan takvimin tanımlanmasıyla ilgilenir.

Zaman Ölçümü ve Takvim

Arkeolojik kazılar, Romalıların hem günlük hem de yıllık anlamda zaman ölçümüne ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Tarım ve bürokrasi üzerine kurulu bir devletin sivil hayatının zaman ölçümü, saatlerin ve günlerin geçişiyle belirlenen ritimlerle uyumun neredeyse sürekli olarak kontrol edilmesini gerektirir. Vezüv yanardağının 79 yılında patlaması sonucu lavlara gömülen Herculaneum ve Pompeii şehirleri gibi en iyi muhafaza edilmiş arkeolojik alanlarda çeşitli biçimlerde ve boyutlarda, çok sayıda *solarium*, yani güneş saati (hatalı olarak "meridyen" olarak da bilinirler) ortaya çıkarılmıştır. En yaygın türleri, saatlerin küre şeklinde bir boşluğun içine kazınarak işaretlendiği güneş saatleridir. Ancak saatlerin bir duvara dik olarak veya bir destek üzerine yatay olarak konumlandırılan, taş veya başka malzemeden bir levhaya kazındığı düz güneş saatleri de bulunmuştur.

Solarium

Ortaya çıkarılan objelerin incelenmesi sonucunda güneş saatlerinin bulundukları yerin enlemi açısından yönlerinin ve kalibrasyonlarının mükemmel olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum hem Romalıların matematik temelli astronominin ilkelerine çok duyarlı olmadıklarına hem de imparatorluğun başka bölgeleri için imal edilmiş saatleri Pompeii'ye götürme âdetine işaret eder. Her halükârda buluntular halk arasında en yaygın zaman ölçümü kriterinin eşit olmayan (veya mevsimsel) saatler olduğunu gösterir. Gündüz ve gece, mevsimlerden bağımsız olarak sırasıyla on iki (saatler) ve dört eşit kısma (*vigilia*) bölünür, dolayısıyla yazın gündüz saatleri kışın olduğundan çok daha uzundur, yazın gece *vigilia*'ları da kışın olduğundan çok daha kısadır.

Diğer arkeolojik buluntular temel astronomi bilgilerinin tarım döngüsüne somut olarak uygulanmasıyla bağlantılıdır. Çiftçiler tarlaları ne zaman sürmeleri, ekim yapmaları, farklı bitkileri ne zaman budamaları, meyvelerini ne zaman toplamaları gerektiğine karar vermek için çeşitli mevsimlerde Güneş'ten hemen önce doğan veya hemen sonra batan yıldızlara güvenirler. Çiftçiler ayrıca olumlu veya olumsuz meteorolojik şartlar konusunda öngörülerde bulunmak için de gezegenlerin birbirlerine olan konumlarına bakarlar. Bu alandaki en ilginç buluntular arasında şehirlerin kamusal alanlarına yerleştirilmiş, koşutyüz şeklinde taşlardan ibaret olan kırsal takvimler yer alır. En ünlülerinden olan ve Roma'da, *Campus Martius*'ta bulunan örnek I. yüzyıla aittir. Taşın her yüzeyi üçer ay konusunda bilgiler içerir. Her aya bir burç bağlıdır. Her ayı oluşturan gün sayısı, gündüz ve gecelerin eşit (veya ekinoksal) saatler şeklinde ölçülmüş uzunluğu, bayramlar ve belli başlı tarımsal faaliyetler sunulmuştur.

Kırsal takvimler

Kırsal takvimde özetlenen bilgiler, gelişmiş bir edebi türde çok daha kapsamlı ve bazen şiirsel bir tarzda sunulur. Tarım konusunda yazılan eserlerde pratik çiftçilik kuralları sunulur, bilinmesi gereken yıldızlar tasvir edilir ve bazen bu yıldızları birbirine bağlayan mitler anlatılır. Bu gibi eserlerden ünlü yazarlara ait olanlar da vardır: *Çiftçilik Sanatı* Publius Vergilius Maro, *Fasti* Publius Ovidius Naso, *De re rustica* [*Tarım Üzerine*] Lucius Iunius Moderatus Columella, *Naturalis Historiae* [*D.T.*] Yaşlı Plinius tarafından yazılmıştır. Doğa Tarihi'nin XIX. kitabında Plinius, farklı mevsimlerde yapılması gereken tarımsal faaliyetleri ele aldıktan hemen sonra "kırsal bölgeler gökyüzü konusundaki bilgilere katkısı, astronomi biliminin toprağın işlenmesine katkısından az değildir" diyerek insan ile astronomi arasındaki sıkı bağlantıları özetler.

Kırsal takvimler ve onlarla bağlantılı eserlerin bağlamı, Iulius Caesar'ın isteğiyle yapılan takvim reformunun hâkimiyeti altındadır. Önce Roma Krallığı'nda, sonra da Cumhuriyet döneminde, Kral Numa Pompilius tarafından kullanmaya başlanan kameri takvim geçerlidir. "Numa" takvimi 29 veya 30 günlük 12 kameri ayı, dolayısıyla güneş yılına kıyasla epey daha kısa olan 355 günlük yılı temel alır. Takvimin mevsimlerle uyum içinde olması zorunluluğu ara sıra "*mercedonius*" [telafi edici] adı verilen artık bir ayın eklenmesini gerektirir. Doğu Akdeniz bölgesinde artık aylara 19 yıllık sabit bir döngü ("metonik" döngü) doğrultusunda başvurulurken, Roma'da *mercedonius* bir ayı ekleme kararı sadece *pontifex*'lerin *collegium*'u tarafından alınır. Çok geçmeden büyük bir karışıklık ortaya çıkar, çünkü bu kararlar astronomik gereksinimlerden bağımsız olarak alınır. *Pontifex*'ler siyasi iktidara bağlıdır, dolayısıyla bilimsel değil de toplumsal ve ekonomik şartlara uymaya eğilimlidirler. Iulius Caesar'ın diktatörlüğü döneminde resmi yıl ile mevsimler arasındaki fark üç aya ulaşmıştır.

Takvim reformu

Caesar'ın takvim reformu İskenderiyeli araştırmacıların matematik bilimlerinde üstün olduklarını zımni olarak kabul eder. Caesar bu reformu hazırlarken İskenderiyeli astronom Sosigenes'i çağırtır ve ondan güneş yılının uzunluğunun 365 gün ve bir çeyrek olduğunu öğrenir. Takvim reformu iki ayrı aşama şeklinde gerçekleşir. İlkinde ilkbahar ekinoksu yeniden 21 Mart'a getirilir. Bu reformun benimsendiği ve "karışıklık yılı" olarak nitelenen MÖ 45 yılı, resmi yıl ile güneş yılı arasında oluşan farkın telafi edilmesi için diğer yıllara göre fazladan 85 gün içerecektir. İlave günler, sıra dışı uzunluktaki iki ilave ay yoluyla takvime dahil edilir. Reformun ikinci kısmı ise, ay takviminden güneş takvimine geçiş anlamına gelir. Bu geçiş, resmi yılın yine mevsimlere göre kaymasını engellemek amacıyla günlerin eklenmesine izin verecek bir sistemin belirlenmesini gerektirir. Caesar'ın reformu, dört yılda bir, bir gün eklenmesini öngörür. Bu güne "*bissextile*" [iki kere altı] adı verilir (Latince *bissextus*'tan), çünkü Mart'ın birinden önceki altıncı gün, yani 24 Şubat gününün tekrarı niteliğindedir.

Caesar'ın reformunun ilk yıllarında artık günün uygulanması konusunda hatırı sayılır bir belirsizlik söz konusudur. İmparator Gaius Iulius Caesar Octavianus Augustus MÖ 8 yılında *pontifex*'lerin artık gün ekleme konusundaki abartılı eğilimini telafi etmek için takvime bir düzeltme yapmak zorunda kalır. Reformun tamamlanmasına giden yolda *Campus Martius*'ta devasa bir düz güneş saati inşa edilir. Octavianus Augustus tarafından, Marcus Antonius komutasındaki Mısır donanmasına karşı Actium'da elde edilen büyük zaferin yirminci yıldönümü onuruna yaptırılan bu saat MÖ 10 yılında törenle kutsanır. Gölgesinin bir ucu bir dizi saat çizgisi üzerinde zamanı gösteren bu güneş saati, MÖ VI. yüzyıla ait (yaklaşık 22 metre yüksekliğinde) bir dikilitaştan ibarettir, üzerinde de Roma'ya Heliopolis'ten getirilmiş bronz bir küre bulunur (bu dikilitaş günümüzde Montecitorio Meydanı'nda bulunur). Yaşlı Plinius'un Naturalis Historia'da [*Doğa Tarihi*] anlattığı üzere, *Solarium Augusti*'nin [Augustus'un Güneş Saati] seyri matematikçi Facondius Novus (I. yüzyıl başları) tarafından tasarlanmıştır ve saatlerin yanı sıra ayları, mevsimleri ve burçları da içerir. Bu seyir, traverten döşenmiş bir meydana kazınmış çizgiler, kelimeler (Latince ve Yunanca) ve bronz sembollerden oluşur. *Solarium Augusti*'nin kamusal zaman ölçümü ve takvim düzenleyicisi işlevi gördüğü apaçıktır. Bu cihaz imparatorun toplumsal hayatın yıldızların en parlağı olan Güneş'i temel alan ritminin teminatı olduğunu ilan eder.

Solarium Augusti

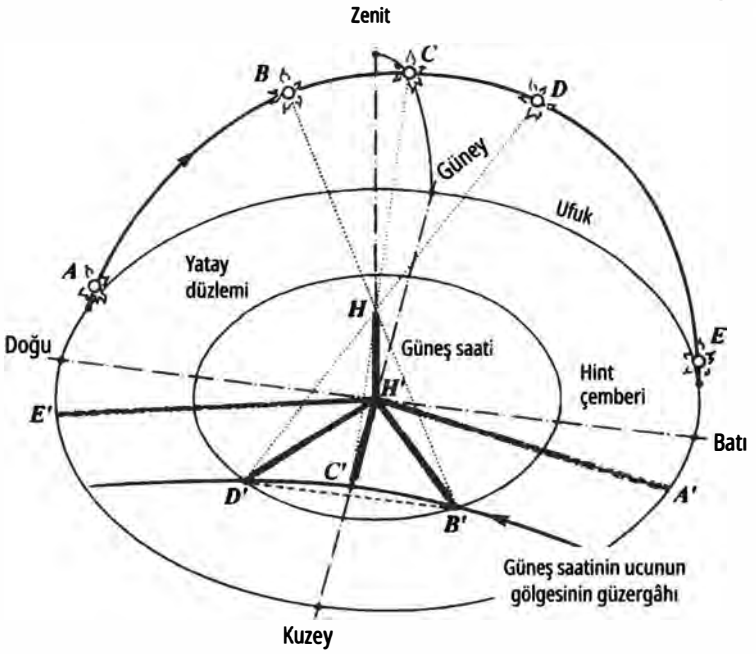
Marcus Vitruvius Pollio: Astronomi ve Mimarlık

Roma'nın arkeolojik buluntuları arasında, her yerde bulunan çeşitli biçim ve boyutlardaki güneş saatlerinin dışında da astronomi teması birçok yerde öne çıkar. Örneğin Pompeii'deki birçok evde, Klasik çoktanrılı din veya gezegenlerle takımyıldızlarından söz edilen şiirsel metinler yoluyla algılanmış halleriyle yıldızlardan ilham alınmış süslemeler yer alır. Freskler, mozaikler ve heykellerde gökyüzü tanrıları, takımyıldızlar ve bazı astronomik cihazlar resmedilmiştir. Bu cihazlar arasında en yaygın olanları, gökyüzü küresinin bronz halkaları (*armilla*) birbirine bağlayarak elde edilen modelleri olan halkalı küreler ile üzerlerinde belli başlı gökyüzü çemberleri, takımyıldızlar ve yıldızlar boyanan veya kazınan sabit yıldızlar küresinin modelleri olan gök küreleridir. Bu nesneler, astronomi perisi Ourania ile birlikte, didaktik bağlamlarda veya sırf dekoratif amaçlarla resmedilmiştir. Bazen, II. yüzyılda, daha eski bir Hellenistik eser üzerine yontularak yaratılmış, *Farnese Atlas'ı* olarak bilinen eserde olduğu üzere, çeşitli çemberleri ve takımyıldızlarıyla gök kürenin tasvirinde bilimsel ve sanatsal unsurlar mükemmel bir şekilde kaynaşır.

Farnese Atlas'ı

Pratik astronomiye eğilim, gökyüzü, yeryüzü ve beşeri yerleşimler arasında sistematik bir denkliğin arayışına da yansır. Bu alandaki ilk örnekler, *Corpus agrimensorum* [*Arazi Haritacılığı Külliyatı*] olarak bilinen eserde bir araya

Güneş saatinin yönleri belirlemek için kullanım şeması

getirilmiş metinlerin günümüze ulaşan fragmanlarında görülebilir. Ölçümler yapmak ve sınırları çizmek üzere Roma İmparatorluğu'nun en uzak bölgelerine gönderilen arazi haritacılarının faydalandığı çeşitli astronomi ve rölöve cihazları arasında güneş saati, "*groma*" ve çeşitli tesviye ve ölçüm mekanizmaları vardır. Bu cihazların bazıları Pompeii'de ortaya çıkarılmış buluntular ve daha da önemlisi, Varus adlı bir arazi haritacısının evindeki süslemeler arasında da yer alır.

Groma, bir direğin zirvesine yerleştirilen, haç şeklinde çıtalardan ibarettir. Bu çıtalar yatay olarak yerleştirilir ve dört ucundan birer çekül sarkıtılır. Direk yere dikey olarak dikildikten sonra çıtalar dört ana yöne göre konumlandırılır. Çeküller de bir şehrin veya bir karargâhın iki ana eksenini hangi yönlerde inşa edilmesi gerektiğini gösterir. Marcus Vitruvius Pollio'nun XIX. yüzyıla kadar mimarlar tarafından bir referans metni olarak kullanılacak olan *Mimarlık Üzerine*'de ayrıntılı bir şekilde gösterdiği üzere, bir şehrin sağlıklı olması için astronomik yönlere uyması gereklidir. "*Cardo*" olarak adlandırılan en önemli cadde kuzey-güney yönünde, ona dik olan ve "*decumanus*" olarak adlandırılan ikincil cadde doğu-batı yönünde olmalıydı. Bütün diğer sokaklar da ya *cardo*'ya ya da *decumano*'ya paralel olmalıydı.

Peki ama *groma*'nın haç şeklindeki çıtalarının göstermesi gereken dört ana yön nasıl bulunur? Bunun için hem Vitruvius'un *Mimarlık Üzerine*'de hem de

Hyginus Gromaticus'un *De limitibus* [*Sınırlar Üzerine*] adlı arazi haritacılığı konulu bir inceleme yazısında tasvir ettiği şekilde bir güneş saati kullanmak gereklidir. Belirli bir yere ulaşıldığında düzlük bir toprak parçasına bir ila üç eşmerkezli çember çizilir. Bu çemberlerin merkezine bir direk dikilir ve bir çekül ile dikey olduğu teyit edilir. Sonra da direğin gölgesinin ucunun her çemberin ucuna dokunması beklenir ve temas noktaları işaretlenir. İlk temas, sabah, direğin gölgesi kısalırken, ikinci temas da öğleden sonra, direğin gölgesi uzarken gerçekleşir. Güneşin gündüz seyri kuzey-güney yönüne göre simetrik olduğundan, her çemberin iki temas noktasını birleştiren hat doğu-batı yönüne paraleldir. Güneş saatinin direğinin kaidesinden her çemberin temas noktalarının orta noktasına çekilen çizgiler de örtüşürler ve kuzey-güney yönüne paraleldirler.

Güneş saati

Corpus agrimensorum, *Mimarlık Üzerine* ve *De limitibus*'tan görüleceği üzere, ana yönleri tespit etmek için başvurulan bu yöntem en azından MÖ I. yüzyıldan itibaren bilinir. Bu yöntem günümüzde "Hint çemberi" olarak bilinir, çünkü Geç Ortaçağ Avrupalı araştırmacıları onu Vitruvius'un eserinden değil, bu bilgileri Hintli astronomlardan edindiklerini belirten IX. yüzyıl Müslüman astronomlarının metinlerinden öğrenirler.

Mimarlık Üzerine'de ele alınan tek konu şehirler inşa edilirken hangi yönlere uymaları gerektiği değildir. Vitruvius eserin dokuzuncu kitabında mimarlık alanına faydası dokunan başka astronomi kavramlarıyla ilgilenir. Bir yapı inşa edenler belli başlı gök çemberlerinin konumu konusunda bilgi sahibi olmalı, yıldızları ve takımyıldızları tanımalı, hatta Dünya'nın konumu ve biçimi, gezegenlerin hareketi (hem ileri hem de geri hareketi) ve Ay'ın evreleri konusunda bilgili olmalıdır. Vitruvius'un sözünü ettiği bütün bu kavramlar, Platon, Aristoteles, Herakleides Pontikos ve başka Yunan yazarlardan ne kadar etkilendiğini gösterir.

Mimarlık Üzerine

Bir mimar her şeyden önce güneş saatlerinin inşasını ve ona bağlı olarak zaman ölçümünü kapsayan bilim dalının temel aldığı geometrik yapıyı ayrıntılı bir şekilde bilmelidir. "*Analemma*" [günsekizi] olarak bilinen bu yapı Güneş'in gün içinde doğudan batıya, yıl içinde de burçlar kuşağı boyunca batıdan doğuya hareketini tasvir eder. Bu ikinci hareket Güneş'in kışın, Oğlak burcundayken ufuk hattında daha aşağıda, yazın, tam çaprazındaki Yengeç burcundayken daha yukarıda olmasına neden olur. Aynı hareket güneş saatinin gölge uzunluğunun ve gündüz ile gece sürelerinin mevsimler boyunca değişiklik göstermesine neden olur. Güneş saatlerinin kuadrantı tasarlanırken bu değişiklikleri göz önüne almak gereklidir.

Analemma

Gök kürenin temel geometrisi, ekliptiğin gök ekvatoruna göre eğimi, burçların ekliptik boyunca yer değişen konumu ve bulunulan yerin enlemi bilindiğinde *analemma* güneş saatlerinin kuadrantlarının hassas bir şekilde çizilmesine izin verir. Zaten kuadrant, gök kürenin çeşitli biçim ve eğrilerde-

ki yüzeylere izdüşümünden başka bir şey değildir. Analemma'dan dolayı gök kürenin meridyenleri (saat çemberleri) saat çizgilerine dönüşür, gök kürenin burçların başlangıç noktalarından geçen paralelleri de ay ve mevsim çizgilerine dönüşür. Vitruvius, izdüşümünün çeşitli varyasyonlarla uygulandığı bütün güneş saati tiplerini kısaca tarif eder, bazılarının bilinen veya varsayılan mucitlerini zikreder.

Ancak olumsuz atmosfer şartları güneş saatleri için ciddi engeller oluşturur. Güneş bulutların arkasına saklandığında güneş saatleri dilsiz hale gelir. Bundan dolayı Vitruvius *Mimarlık Üzerine*'nin dokuzuncu kitabının sonunda İskenderiyeli Ktesibios (MÖ III. yüzyıl) tarafından icat edilen su saatini tasvir eder. Bu saatte su, bir deponun içindeki su küçük bir delikten çok yavaş çıkar ve içinde duba olan bir kaba akar. Duba giderek yükselirken dikey, dişli bir çıtayı iter, bu çıta da yatay bir döner çıtaya takılı bir dişli çarkı hareket ettirir. Bu çıta da hareketi zamanın geçişini gösteren çeşitli mekanizmalara ve yılın her ayı için farklı saat skalalarını gösteren dereceli bir silindire aktarır.

Saatler

Vitruvius, su saatinin döner çıtasının "anafor saati" adını verdiği saatin motoru olduğunu söyler. Bu kronometrik cihaz, biri sabit, biri döner iki unsurdan oluşur. Sabit unsur, ışınsal olarak konumlandırılmış bronz çubuklardan oluşan bir ızgara şeklindedir. Hareketli unsur da, muhtemelen Nikaialı Hipparkhos'un stereografik izdüşümü doğrultusunda gökyüzünü temsil eden bir davuldur. Bunun üzerinde resmedilmiş olan burçlar kuşağı boyunca bir yılın gün sayısı kadar küçük delik bulunur. Güneş'in konumunun göstergesi belirli bir günün deliğine sokulduğunda kuadrantın sabit kısmının ardındaki döner unsur gündüz ve gecenin saatlerinin akışını gösterir. Dolayısıyla anafor saati, gök cisimlerinin hareketini temsil etmek için tasarlanmış mekanik cihazların ilk örneklerinden biridir.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Lucretius*, s. 367; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Claudius Ptolemaios ve Kozmosun Biçimlendirilmesi*, s. 963; *Vitruvius'un* Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013; *Teknoloji ve Tarım*, s. 1030

Roma'da Maden Ocakları ve Metaller

Antonio Clericuzio

Roma'nın başlıca endüstriyel faaliyeti madenlerin çıkarılması ve işlenmesidir. Roma'da madencilik endüstrisinin en geliştiği dönem, Cumhuriyetin sonundan İmparatorluk döneminin başlarına kadar uzanır. Romalılar maden kaynaklarından faydalanmak için kayda değer araçlardan yararlanırlar: örneğin en değerli metalleri bulmak ve çıkarmak için su ve ateş kullanırlar. İmparatorluk döneminde altın ve gümüş üretimini geliştirmek için başvurulan sıvılaşma tekniğinde bu metaller, farklı ergime dereceleri göz önünde tutularak bakırdan ve başka alaşımlardan ayrılırlar. Romalılar metalürji alanında kendilerinden öncesine ait bilgilere iki ana katkıda bulunurlar: cıva üretimi ile altın çıkarmadaki uygulamaları ile bakır-çinko (pirinç) alaşımının üretimi. Simya konusundaki ilk inceleme eserleri Erken Hıristiyanlık dönemine aittir: altın, gümüş ve yapay değerli taş yapımı, kimyasal işlemlerin ve sadece simyacılardan başka kimsenin sahip olmadığı bilgilerin sonucu olarak sunulur.

Eyaletlerdeki Kaynaklar

Maden çıkarma teknikleri

İtalya metaller açısından oldukça fakir bir ülke olduğundan, Romalılar devasa ölçekteki ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan metalleri eyaletlerdeki madenlerden elde ederler. Sardinya'da, özellikle Iglesiente bölgesinde bakır, demir, kurşun ve gümüş çıkarılır. Roma'da madencilik endüstrisinin en geliştiği dönem, Cumhuriyetin sonundan İmparatorluk döneminin başlarına kadar uzanır. İspanya, Galya, Britanya, Tuna civarındaki eyaletler ve Anadolu, metaller açısından en zengin bölgeler o-

lup buralardan altın, gümüş, kalay, bakır, kurşun ve demir çıkarılır. MÖ I. yüzyıldan itibaren Roma dünyasında kullanılan metallerin büyük kısmı İberya yarımadasından ve özellikle Fenikelilerden beri bilinen Rio Tinto (İspanya'nın güneybatısı) madenlerinden elde edilir. Romalıların en sert kayalardaki yarıkları açmak için uyguladığı tekniklerden biri, kayanın yüzeyini ısıtacak ateşler yakmak, sonra da kayanın üzerinde soğuk sular fırlatarak taşın kasılmasını, dolayısıyla da çatlamasını sağlamaktan ibarettir. Bir başka yöntem de, toprak örtüsünü yok edip mineral yatağını ortaya çıkarmak için uygulanan şelale şeklinde boşaltımdır. Romalılar Bask bölgesinde, Kastilya ve Leon'da (Las Medulas) büyük ölçekli altın üretiminde hidrolik yıkım tekniğine başvururlar. Altın içeren fayları parçalamak amacıyla devasa miktarda su dökmek için heybetli hidrolik mühendislik eserleri inşa edilir. Ortaya çıkan alüvyon malzemesi akıtılır, toplanan su kanalların içinden geçirilerek içindeki altın toplanır.

Kalay İspanya, Bretonya, daha sonra da İngiltere'nin güneybatısından çıkarılır. Cumhuriyet döneminde gerekli olan demirin büyük kısmı, Etrüsklerden beri işletilen Elba adası maden yataklarından elde edilir. Elba'daki madenler çoğunlukla açık havada çıkarılır. Romalıların kullandığı demirin büyük kısmı daha sonra Orta İspanya ve Bretonyanın madenlerinden elde edilmeye başlanır, Noricum'da (Kuzey Karintiya) ise ünlü Roma kılıçlarının yapımında kullanılan çelik çıkarılır. Çıkarılan madenler genelde bu alanlarda uzmanlık sahibi merkezlerde işlenir: Elba'nın demiri Cumhuriyet döneminde Populonia'da (Etrüsk döneminde bile önemli bir demir üretim ve ticaret merkezidir) ve çeşitli aletlerle silahların üretildiği ve ticaretinin yapıldığı Pozzuoli'de işlenir; en önemli bakır üretim merkezleri ise Capua'da bulunur. Kuzeydeki en önemli metal işletim merkezi, Noricum'un demirinin, gümüşün ve camın işlendiği Aquileia'dır. Gümüş işe Suriye ile İskenderiye ve Roma'da işlenir.

Aletler

En çok kullanılan aletler demirdense de, taştan aletler de kullanılmaya devam edilir; bazı madenlerde bulunan ahşap takozların ise ıslatılıp kaya yüzeye saplandıkları, genişleyerek kayayı çatlattıkları anlaşılıyor. Maden içi aydınlanmanın, galerilerin duvarlarına oyulmuş nişlere konan küçük gaz lambalarıyla sağlandığı anlaşılıyor. İspanya'daki madenlerde görüldüğü üzere, Romalılar havalandırma amaçlı iletişim sistemlerinin de dahil olduğu sayısız galeri inşa etmiştir; havalandırma açısından çekişi arttırmak için ayrıca bir kuyunun dibinde ateşler de yakılır. Su taşıyan katmanın altında kalan madenlerdeki suyun drenaj meselesine çözüm bulmak ise daha zordur. Romalılar suları boşaltmak için üç tekniğe başvurulur: kova yoluyla suların boşaltılması, drenaj kanallarının kazılması ve Arkhimedes vidası veya hidrolik tekerlek gibi mekanik araçlar. Madenlerden çıkarılan malzeme ise işçiler (genelde gençler) tarafından elden ele aktarılarak yüzeye ulaştırılır.

Cumhuriyet döneminde Romalılar madenlerin kontrolünü müteahhitlere emanet ederler; İmparatorluk döneminde bazı madenler bireylere aitse de çoğunluğu devletin mülkiyetine geçer. *Procurator metallorum* [metallerden so-

rumlu idareci] maden bölgelerini kontrolü altında bulundurur, ihaleler açar ve imparatorluk hazinesine gönderilecek geliri tahsil eder. Roma madenlerinde, genelde zincirli olarak tutulan ve yer altında yaşamak zorunda kalan tutsaklar, Barbarlar ve köleler çalışır.

Romalılar metallerin işlenmesinde Yunanlar ve Etrüskler tarafından kullanılmış yöntemleri benimseyip geliştirirler, daha yüksek ısı derecelerine ulaşacak daha karmaşık fırınlar inşa ederler. Roma döneminden kalma kurşun külçelerinden, Romalıların kurşunu gümüşten ayırma işleminde gümüş kalıntısını yüzde 0,2'den 0,02'ye indirmeyi başardıkları, dolayısıyla Yunanlardan daha başarılı oldukları anlaşılmaktadır.

1150 °C civarında bir derece gerektiren ergime yoluyla, cürufu kısmen ortadan kaldırılmış, geri kalanı da çekiçle vurma sırasında yok edilen, süngersi bir kütle şeklinde demir elde edilir. Bir başka yöntem de, daha düşük bir ısı derecesi ve oksitleyici şartlar gerektiren kavurmadır. Fırın mineralle birlikte odun kömürü konur, mineral sekiz veya on saat içinde, erimeden bir demir külçesine dönüşür (içinde henüz çok miktarda katışkı vardır), cüruf ise fırının dibine akar. Kalan katışkıdan kurtulmak için demir çekiçle dövülür. Romalılar amalgam tekniğine de aşinadır, cıvanın altını ve gümüşü amalgam haline getirme özelliğine sahip olduğu bilinir. Plinius Doğa Tarihi'nde altının cıva yoluyla arınma işlemini tarif eder: "Gümüş yataklarında, canlı gümüş olarak bilinen, daima sıvı halde olan bir taş bulunur. Her açıdan bir zehirdir, korkunç, yıkıcı gücüyle kaplara nüfuz ederek onları delip geçer. Altın dışındaki her şey onun üzerinde yüzer, bir tek altını kendine çeker. Dolayısıyla altını arındırmak için mükemmeldir, pişmiş topraktan kapların içinde sürekli olarak sallandığı takdirde altının katışkılarından arınmasını sağlar. Canlı gümüşün kendini de altından ayırmak için bu bileşim tabaklanmış derilerin üzerine dökülür, canlı gümüş derinin arasından akıp gider ve geriye saf halde altın kalır." (Plinius, *Doğa Tarihi*, XXXIII, 32).

Civanın özellikleri

Bu sürecin yayılmasının önündeki engellerden biri, en azından İspanya'dan bol miktarda "canlı gümüş" gelene kadar, cıvanın fazla miktarda bulunmamasıdır. Cıva, İspanya'dan önce Amiata'dan, cıva sülfürü renklendirici olarak kullanan Etrüsklerin de bildiği cıva sülfür (HgS) yataklarından elde edilirdi. Altın içeren mineraller parçalanıp cıvaya tabi tutulur, ortaya çıkan amalgam da derilerin arasında sıkıştırılarak değersiz minerallerden ayrılır; en sonda cıva da damıtılınca kapların dibinde altın kalır. Roma İmparatorluğu döneminde sıvılaştırma yoluyla altın ve gümüş üretme yöntemi geliştirilir. Sıvılaştırma tekniği bu metallerin, farklı ergime derecelerinden faydalanılarak bakırdan ve başka alaşımlardan ayrılmasından ibarettir. Romalılar Iulius Caesar ve özellikle Augustus döneminden itibaren bakır-çinko (pirinç) alaşımını sikke üretiminde kullanırlar.

Roma'da Metalürjinin Kültürel ve Sosyal Yönleri

Cicero zanaatkârların faaliyetlerini hor görerek tarımsal faaliyetleri yüceltir (*De officiis* [*Görevler Üzerine*], I, 150, 151). Ancak maden çıkarma konusundaki görüşleri tamamıyla olumsuz değildir, hatta eserinde metallerin faydalarını ele alır: "Benzer şekilde, insanoğlunun emeği olmasa, dağların yamaçlarından ihtiyacımız olan taşlar elde edilmez, toprağın derinliklerinden demir, bakır, altın, gümüş gibi gömülü hazineler çıkarılmazdı" (*De officiis*, II, 13). Metalürjiyle uğraşan zanaatkârlar genelde özgürlüklerini kazanmış kölelerdir, idare ettikleri atölyelerin çalışanları da genellikle köledir. Metal zanaatkârları farklı *collegium*'lar [lonca] oluştururlar (ancak bu loncalar, Ortaçağ loncalarıyla karıştırılmamalıdır): bunların arasında yer alan Mediolanum'daki [Milano] *collegium aerariorum* ("bronz işleyenler") İmparatorluk döneminde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İtalya ve Galya'da ortaya çıkarılan sayısız Roma dönemi anıtsal mezarı, bazı metalürji zanaatkârlarının ne kadar zengin olduğuna tanıklık eder. Ünlü zanaatkârlar eserlerinin üzerine mühürle iz bırakırken, daha mütevazı olanlar yaptıkları vazolara imza atmakla yetinirler. Demir aletlerin ve silahların yaygın hale gelmesiyle *ferrarius*'lar [demirci] toplum içinde prestij kazanır. İmparatorluk döneminde Mediolanum ve Brixia'da [Brescia] güçlü birer demirci *collegium*'u vardır ve her ikisi de Noricum kaynaklı demir ve çelik kullanırlar. Po nehri ovasında demirci loncaları o kadar güçlüdür ki imparatorluk politikalarının önemli bir unsurunu teşkil ederler. Değerli metallerin işlenmesi alanında birçok girişimci faaliyet gösterir, çünkü hammadde çok pahalıdır ve bütün zanaatkârlar bu maliyeti karşılayacak durumda değildir.

Collegium'lar

Batı'da Simyanın Başlangıcı

III. yüzyılda, İskenderiye kültürü bağlamında yazılan simya konulu ilk eserler değerli metallerin, örneğin adi metallere altın katma gibi çeşitli yöntemlerle yapay olarak imal edilmesine yönelik (gizli) tariflerdir. Bu tarifler pratik, işlevsel unsurların yanı sıra, çekiş ve itiş güçleri ve evrenin farklı kısımları arasında gizli karşılıkları temel alan bir doğa algısı içerirler. En eski metinlerden biri (III. yüzyıl ortalarına tarihlendirilir) *Physikà kai mystikà* olarak bilinir ve Demokritos'a atfedilir, ama Abderalı filozof tarafından yazıldığı pek sanılmaz. Burada ele alınan ve sonraki dönem simya literatürünün büyük kısmında da işlenmeye devam edecek olan konular arasında simyacıların bu faaliyet alanına kabul edilmesi için ruhsal arınma sürecinden geçmesi, simya alanında çok eskilere uzanan bilgileri yeniden keşfetme fikri, evrenin farklı kısımları arasında gizli karşılıklar olduğu inancı vardır. Panopolisli Zosimos, simya alanında yazı yazan ve hakkında az da olsa bilgi sahibi olduğumuz ilk Yunan yazarlardan biridir. II. yüzyıl sonları ile

Panopolisli Zosimos

III. yüzyıl başları arasında yaşayan ve *Corpus hermeticum*'dan [*Hermetik Külliyat*] haberdar olan Zosimos, simyayı hem bir uygulama şekli hem de bir vahiy olarak görür. Yazılarının ruhsal ve sembolik içeriği öne çıkar ve yazar felsefi-bilimsel araştırmalarla mistik deneyimleri bir araya getirir. Zosimos simyacıların çalışmalarını hem rüyalarda gelen vahiylerin hem de metallerin manipülasyonu konusunda teknik kabiliyetlerin sonucu olarak görür. Cıva alaşımları, kurşun asetat ve arsenik trisülfit konusundaki tariflerinden anlaşıldığı üzere, Zosimos mineraller ve metaller konusunda kayda değer bilgilere sahiptir. Zosimos'un eserlerinde damıtma önemli bir rol oynar: damıtma, bir cismi yarımaddi hale, yani bir ruha (*pneuma*) dönüştürme demektir, başka bir deyişle cisimlerin içindeki ruhları serbest bırakma anlamına gelir. Zosimos, Stoacı *pneuma* kavramını hayat ve eylem ilkesi olarak kabul eder. IV. yüzyıla tarihlenen uygulamalı-işlevsel türden iki Yunan papirüsü (Leida Papirüsü ile Stokholm papirüsü) kimyasal tepkime (örneğin kumaş boyalarının üretimi) tarifleri, yapay değerli taşların imal edilmesi ve adi metallerin gümüşe ve altına dönüştürülmesi için süreçler içerir.

İlk simya metinlerinden iki temel kavram ortaya çıkar: (1) zanaatın yeniden değerlendirmesi ve sanatın doğaya tabi olmadığı inancı. Nitekim simyacılara göre doğanın yarattığı şeyler zanaat yoluyla da yaratılabilir. (2) Kimyasal süreçler yoluyla cansız maddelere hayat verilebileceği ve insan bedeni dahil olmak üzere bedenlerin mükemmelleştirilebileceği fikri. Ömrün uzamasını temin edebileceğine inanılan ve Ortaçağ simyası alanında geliştirilecek olan iksir simyası da bu kavramdan kaynaklanır.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Hıristiyanlık*, s. 608; *Etrüsk Kuyumcuların Sırları ve Teknikleri*, s. 665; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom*, s. 954

Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet

Antonio Clericuzio

Babil'den devralınan bilgiler ve Yunan felsefesi (özellikle Stoacılık) temelinde gelişen astroloji, Caudius Ptolemaios'un Tetrabiblos'u ile zirveye ulaşır. Roma'ya MÖ II. yüzyıl civarında ulaşan astroloji Augustus ve ilk imparatorlar tarafından benimsenir. Sonradan astrologların faaliyetlerine ciddi kısıtlamalar getirilir, kamusal olaylar konusunda öngörülerde bulunmaları yasaklanır. Büyü, Arkaik dönemden itibaren Roma'da yasaktır, ama lanetleme tabletleri (defixiones) gibi büyü uygulamaları İmparatorluk dönemi sonlarından itibaren çok yaygın olarak görülür. Etrüsklere uzanan kehanet ise Cumhuriyet dönemi sonlarına kadar kurumsal bir rol oynamaya devam eder. Augustus ve halefleri döneminde imparatorun sıkı kontrolü altındadır, bireysel ve izinsiz kehanet yöntemleri ise katı bir şekilde bastırılır. Kâhinler ve büyücüler IV. yüzyıldan itibaren yargılanıp ölüm cezasına çarptırılır.

Astrolojinin Kökeni

Gök cisimleri ve astroloji üzerine araştırmalar ilk olarak MÖ III. binyıl sonlarında Mezopotamya'da başlar. Astrolojik öngörülerin Asurluların ve Babillilerin (Klasik dünyadaki isimleriyle Keldaniler) hayatındaki önemi o kadar büyüktür ki, astrolojik belgeleri bir yana bırakarak bu uygarlıkları anlamaya imkân yoktur. Yunan ve Latin yazarlar astrologlardan söz etmek için Keldaniler derler; Kitabı Mukaddes'te (Daniel, 5, 10) Babil astrologlarından Keldani olarak söz edilir. Epinomis'te (Platon'a atfedilir, ama Opouslu Philippos'a aittir) gök cisimleri üzerine araştırmalar Babillilere kadar uzanan, çok eski bir faaliyet olarak tarif edilir. Hellenistik dönemde kabul gören bu kavram Romalılar tarafından da benimsenir. Babil astrolojisini MÖ III. yüzyılda Yunanlara tanıtan, Keldani Berossos'tur. Babillilere göre (MÖ II. binyıldan itibaren) yeryüzü, üzerinde yaşayanlar ve burada yer alan olaylar, tanrıların rehberliği doğrultusunda insanlara göz kulak olan gökyüzü cisimlerinin bir yansımasıdır. İnsan hayatı, şehirler, ekonomi, devlet işleri ve savaşlar, gökyüzünde olanların etkisinde kalır. Yeni Babil ve Ahameniş dönemlerinde başlıca takımyıldızlar bilinir ve burçlar kuşağına dahil edilir. MÖ 600 civarında burçlar kuşağı, her biri 30°'lik 12 kısma ayrılır ve bu kısımlar Sümer kökenli adlarla bilinir. Gökyüzü cisimleri ile tanrılara arasında da sıkı bağlar söz konusudur: Ay, Güneş ve Babillilerin bildiği beş gezegen (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn) tanrılarla bağdaştırılır. Aslında gezegenler tanrılarla

Babil astrolojisi

özdeşleştirilmez, onları temsil ederler. Babil astrolojisinin başlıca kaynaklarından biri, günümüze Sümer ve Akad versiyonları ulaşmış olan *Enuma Anu Enlil*'i oluşturan 70 tablettir. Bu tabletlerde, belirli gökyüzü olgularının karşılığı olarak meydana gelebilecek olaylar konusunda bilgiler içeren binlerce kehanet yer alır. MÖ I. binyılda Mezopotamya'da astrologlar ve kâtipler en yüksek entelektüel sınıfa aittir ve sarayda çok önemli roller oynarlar, hatta bazıları hükümdarın danışmanıdır. Astroloji disiplini genelde babadan oğula aktarılır, ama MÖ XVI. yüzyıldan itibaren Babil'de (örneğin Uruk, Ur, Babil ve Nippur) ve Asur ülkesinde (örneğin Asur ve Ninive) astroloji okullarının var olduğu bilinir. Astronomi konusunda bilgili olan Babilli astrologlar, yukarıda adı geçen *Enuma Anu Enlil*'in yanı sıra çeşitli türden eserler ve de kullanımı kolay rehberler hazırlarlar. Astrologlar gök cisimlerini gözlemlemenin yanı sıra, gökyüzünde meydana gelen işaretleri de *Enuma Anu Enlil*'de bulunan kehanetlerin arşivlerdeki suretlerine başvurarak yorumlayabilmelidirler. Gökyüzü olguları tanrıların iradesini temsil ettiğinden, bazen olumsuz kehanetleri uygun dualar ve ritüeller yoluyla etkilemek mümkündür. Keldaniler resmi astrolojinin yanı sıra bireysel astroloji de uygulayarak örneğin doğumlarla bağlantılı kehanetlerde bulunurlar.

Mısırlıların geliştirdiği takvim, 30'ar günlük 12 ay ile son derece uğursuz sayılan beş ilave günden (*epagomeni*) oluşur. Ancak eski Mısır takvimlerinin astrolojik uygulamalarla bağlantılı olduğu pek sanılmaz. Saf-el-henna Tapınağı'nın (MÖ IV. yüzyıl, I. Nectanebo dönemi, XXX. hanedan) hücresinde ortaya çıkarılan bazı yazıtlar dışında, firavunlar dönemi Mısır'ından geriye astroloji konulu metinler kalmamıştır. Babil astrolojisi MÖ III. yüzyıldan itibaren Mısır'da yayılmaya başlar. Burçlar kuşağı Mısır'da Ptolemaios döneminden itibaren bilinir, ama her burcun Hellenistik dönemde onluk açı olarak bilinen, her biri 10°'lik üç kısma bölünmesi Mısır'da ortaya çıkmıştır. 36 onluk açı, bedenin farklı kısımlarını, coğrafi bölgeleri, meteorolojik olguları ve iklimleri kontrolleri altında tutan bir o kadar yıldız tanrısına tekabül eder.

Aydınlanmacı Mısır

İskenderiye'den Roma'ya Astroloji

Etkisi Rönesans'a kadar kendini hissettirecek olan Hellenistik astrolojide Babil astrolojisi, Mısırlıların onluk açı doktrini ve gökyüzünün yıldız haritası başta olmak üzere Yunan astronomisi bir araya gelmiştir. Soloilu Aratos'un (MÖ 310-240) *Phainomena* [*Olgular*] adlı didaktik şiiriyle Yunanlar arasında gökyüzünün mitolojileştirilme süreci, yani hayvanların, insanların hikâyelerinin ve mitolojik karakterlerin takımyıldızlarla bağdaştırılmasına başlanmıştır. Aratos'un şiiri, ünlü İskenderiye kütüphanecisi Kyreneli Eratosthenes (MÖ 272-196) tarafından *Katasterismoi* [*Yıldız Efsaneleri*] adlı eserinde ele alınmıştır. *Katasterismos*,

Katasterismoi

yani yıldıza dönüşüm, kadim Yunan mitolojisinin bir parçası olup bu dönemde astroloji literatürüne dahil edilir. MÖ II. yüzyılda ortaya çıkan ilk Hellenistik astroloji eserlerinde, Mezopotamya'dan Yunan bilimi yoluyla ithal edilmiş bir disiplini soylulaştırma amacıyla Eski Mısır tanrılarına ve firavunlarına atıfta bulunulur. II. yüzyıla tarihlenen (ama bazılarına göre MÖ I. yüzyılın ilk yarısına aittir) en ünlü eser Babil astrolojisinden, Mısırlıların onluk açı doktrininden ve Yunanların geliştirdiği gezegen düzeninden unsurlar içerir. Yunanca yazılmış bu eser, Firavun Nechepsos ile Rahip Petosiris'e atfedilmiştir. Bu gibi eserlerin Eski Mısır'a ait gerçek veya efsanevi karakterlere atfedilmesi, Hellenistik dönemde astroloji ve büyü bilimleri alanında son derece yaygındır.

Yıldız falları

MÖ II ve I. yüzyıl astrolojisinde yıldız falları oluşturmak için yöntemler tarif edilmiştir. Astrologlar bir kişinin doğum anında doğuda bulunan yıldızı belirlemelidir: o, o kişinin "yıldızı"dır. Her gezegene 12 burç işaretinden birinde yer verilmiştir: güneş ile ay sırasıyla Aslan ve Yengeç'e aittir, gerçek anlamda gezegenlerin her biri ise bir gündüz, bir de gece olmak üzere iki burcu vardır. Bir gezegen kendi yerine ulaştığı zaman gücü en yüksek düzeye ulaşır ve gündüz olduğu yerde gündüz saatlerinde, gece olduğu yerde de gece saatlerinde daha etkilidir. Astrologlar her gezegene "yükselme" ve "alçalma" noktaları atfederler: bir gezegen burç kuşağının belirli bir yerinde bulunduğu zaman en güçlü etkisini, tam tersi yerde olduğu zaman da en zayıf etkisini gösterir. Güneşin en güçlü olduğu an Koç'ta olduğu zaman, en güçsüz olduğu an da Terazi'de olduğu zamandır.

Gezegenlerin etkisi

Hellenistik dönemde astroloji alanında üç kol gelişmeye başlar: doğum günü astrolojisi, başlangıç anı astrolojisi ve dünyevi veya genel astroloji. Doğum günü astrolojisinde kişilerin doğum anında yıldızların hangi konumda bulunduğuna bağlı olarak yıldız falları formüle edilir ve hayatlarındaki önemli olayların öngörüsü yapılır; başlangıç anı astrolojisinde, belirli bir andaki yıldızların konumu ve söz konusu kişinin burç falı doğrultusunda belirli bir girişimde bulunmaya en uygun an belirlenir; dünyevi astrolojide kuraklık ve kıtlık gibi doğal olgular, hatta ulusların ve devletlerin kaderi öngörülür. Jeopolitik içerikli olarak tanımlayabileceğimiz, bireysel astrolojiye göre üstün sayılan dünyevi astrolojiye göre yeryüzü ve üzerinde yaşayan insanlar yıldızların hâkimiyeti altındadır, ulusların karakterleri, uygarlıklar, örf ve âdetler, siyasi sistemler ve dinler yıldızlara bağlıdır. Zamanın efendisi (*khronokratores*) olduğuna inanılan gezegenler bütün insanların hayatının seyrini yönetirler; yedi gezegen sıralamaları doğrultusunda insanın yaşlarından sorumludur: Ay çocukluğa hakimdir, sonra Merkür gelir, Venüs üçüncü yaş, yani gençlikten sorumludur ve gücünü tutkular yoluyla sergiler; onun ardından Güneş insana kendine hâkimiyet ve güven bahşeder. Güneş'ten sonra Mars, insanın en güçlü olduğu dönemden sorumludur, ancak kaygılar ve zorluklar bu dönemde başlar. Olgunluk dönemini düzenleyen Jüpiter'dir, insanların abartılı fiziksel çabalardan vazgeçmesini sağlar, ağır-

başlılık ve ileri görüş kazandırır. Yaşamsal enerjinin zayıfladığı son dönem olan yaşlılık, Satürn'ün kontrolü altındadır. Gökyüzü cisimleri ile insan bedeni arasında oluşan mütekabiliyet ilkesi, bazıları MÖ II-I. yüzyıllara tarihlenen ve Hermes Trismegistos'a atfedilen iatromatematik, yani astrolojik tıp alanındaki inceleme eserlerinin temelini teşkil eder.

Gökyüzü cisimleri etkilerini bitkiler, değerli taşlar ve metaller üzerinde de gösterirler. Sonraki yüzyıllarda simya sembolojisinin önemli bir unsurunu teşkil edecek olan gezegenler ile metaller arasında bağdaştırma doğrultusunda Güneş ile altın; Ay ile gümüş; Merkür ile civa; Satürn ile kurşun; Jüpiter ile kalay; Venüs ile bakır; Mars ile demir arasında denklikler belirlenir.

Makro ve mikrokozm

Yunanlar Klasik dönemde astrolojiyle ilgilenmezlerse de, Yunanlar tarafından geliştirilen felsefi fikirler, astroloji doktrinlerinin gelişmesi için gerekli olan kavramsal temelleri oluştururlar; örneğin Caudius Ptolemaios'un *Tetrabiblos* eseri hem Aristotelesçi hem de Stoacı felsefeden bazı unsurlar içerir. Kuşkucuların ve Epikourosçuların çeşitli eleştiriler yönelttiği astroloji Stoacılar tarafından benimsenir ve yeni yorumlamalara tabi tutulur. *Akademeia* filozoflarından, Stoacılık karşıtı Karneades'in (MÖ 214-129) astroloji konusunda öne sürdüğü, dünyaya neredeyse aynı anda gelen (dolayısıyla aynı yıldız falına sahip olan) ikizlerin kaderinin farklı olması ve farklı zamanlarda doğan çeşitli insanların aynı savaşta ölmesi gibi sayısız itirazdan bazıları sonraki yüzyıllarda yeniden ele alınacaktır.

Stoacı geleneğin determinizmini yumuşatan ve Karneades'in itirazlarını kabul eden Panaitios (MÖ y. 185-109) dışında Stoacılar, astroloji literatürünün temelindeki felsefi doktrinlerin büyük kısmını sağlarlar. Stoacılığa göre yıldızlar canlı ve tanrısal bir doğaya sahiptir ve kozmos yaşayan, organik bir bütündür, ve makrokozm ile mikrokozm, yani gökyüzü cisimleri ile yeryüzü cisimleri arasında denklikler vardır. Kozmosta evrensel bir "çekim gücü", yani en önemli unsuru *pneuma* olan karşılıklı bir etkileşim söz konusudur; *pneuma*, dünyayı şekillendiren ve muhafaza eden güçtür. Dünyada meydana gelen bütün olaylar bir sebep zincirinin sonucudur: dünya üniter bir varlıktır ve bir kısmındaki bir değişim diğer kısımlar üzerinde etkili olur. Rastlantı diye bir şey yoktur, Khrysippos'a (MÖ 281?-208?) göre meydana gelen her şey rasyonel bir yasayla düzenlenir ve gelecekte meydana gelecek olan olaylar en başından itibaren belirlenir. Kehanet ve astroloji uygulama imkânı, bütün olayların zorunlu olarak meydana gelmesinden kaynaklanır. Panaitios astrolojiyi reddedip bir insanın kendine özgü karakterinin içinde yaşadığı şartlara bağlı olduğunu öne sürerken, Apameialı Poseidonios'a (MÖ y. 135-51) göre bireylerin karakteri, mizacı ve hayatı Güneş ile yıldızların eylemiyle belirlenir.

MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyıl arasında yaşamış Marcus Manilius'un Latince astroloji şiiri *Astronomica*'nın temelinde Stoacı kozmoloji yatar. "Her şeyin varlığı kesin bir yasaya bağlıdır", diye yazar Manilius ve insanları kendilerini

kaçınılmaz kaderlerinin incelemesine sevgiyle adamaya teşvik eder. Manilius'a göre yıldızları gözlemleyerek bilgi elde etmek, tanrıların bir lütfudur: "Gökyüzünün izniyle olmasa kim gökyüzünü tanıyabilir ki? Tanrılar izin vermese kim tanrıları bulabilir ki? Sonsuz bir şekilde uzanan gök kubbenin enginliği, yıldızların dansı ve gökyüzünün alev alev çatıları ve yıldızlarla gezegenler arasındaki ebedi çatışma, doğa zihne bu kadar güçlü gözler vermeseydi, kendiyle uyumlu bir zekâyı kendine yöneltmeseydi, bu kadar ulvi bir görev için ilham vermeseydi ve bizi gökyüzüne çağıran şey gökyüzünden gelip kutsal ritüellere katılmasaydı, bütün bunları kim sınırlı yüreğiyle sezip içinde saklayabilirdi?" (*Astronomica*, II, 115-125)

Manilius

Hıristiyanlığın yayıldığı ilk yüzyıllarda Mısır (özellikle İskenderiye), astrolojinin anavatanı olmaya devam eder. Mısır'da faaliyet gösterenler arasında Caudius Ptolemaios ile Antiokheialı Vettius Valens vardır. Ptolemaios'un *Tetrabiblos*'u ("Dört Kitaptan Oluşan Eser") Antikçağın astroloji alanındaki en ünlü inceleme eseridir; meslekten astrolog olan Valens'in yazdığı *Anthologiarum libri novem* [*Dokuz Antoloji Kitabı*] ise Bizans, Sasani ve Arap astrolojisi üzerinde çok etkili olacaktır.

Ptolemaios yıldız bilimini iki kısma böler: ilki (*Almagest*'te ele aldığı) gökyüzü cisimlerinin konfigürasyonlarını ve hareketlerini inceler; kesin ve özerk bir bilim dalıdır, konusu düzenli hareketlere sahip, değişmez gökyüzü cisimleridir. İkincisi, yani astroloji, astronomiye bağlıdır, o kadar kesin veya katı değildir, çünkü gökyüzünün konfigürasyonlarından hareketle yıldızların yeryüzündeki cisimler üzerindeki etkisini öngörmeye çalışır. Ancak Ptolemaios astrolojinin diğer kehanet yöntemlerine göre daha üstün olduğunu vurgulayarak bu disiplini tutarlı ve sistematik bir şekilde düzenlemeye çalışır. *Tetrabiblos*, o döneme kadar bölük pörçük şekilde veya şiirler yoluyla ifade edilmiş astrolojik doktrinlerinin sistematik ve kolay anlaşılır bir şekilde sunulduğu, didaktik amaçlı bir eserdir. Ptolemaios, Babil astrolojisinin tanrı merkezli görüşünün yerine, gezegenlere Aristotelesçi fizikten türetilmiş nitelikler atfeden natüralist bir görüş öne sürer. Dört element (hava, su, toprak ve ateş) doktrini ile dört temel nitelik (sıcak, soğuk, kuru, yaş) sınıflandırması, Ptolemaios'un astrolojisinin ayrılmaz parçalarıdır. Ptolemaios eserin önsözünde astrolojiyi eleştirilere karşı savunmak için, gökyüzü cisimlerinin yeryüzü cisimleri ve insanlar üzerindeki etkilerini fizik anlamında açıklar: Ptolemaios'a göre hiç kimse gökyüzü cisimlerinden belirli bir gücün kaynaklanıp yeryüzünün tamamına yayıldığını, yeryüzünün oluşum ve bozulma süreçlerine tabi olduğunu inkâr edemez. Yıldızlar ve özellikle Güneş ile Ay ve birleşik etkileri, elementler ile cansız ve canlı cisimlerin değişimlerini belirlerler. İnsanların hayatları konusunda öngörülerde bulunmak için kişilerin doğum anındaki gökyüzü cisimlerinin etkileri ile yaşadıkları yerleri, ortamları ve yediklerini göz önüne almak gereklidir.

Ptolemaios

Astrolojinin Yunanlarla temaslar sonucunda Roma'da yayılmaya başlaması MÖ II. yüzyılı bulur. Cato *Censor*, astrolojiye şiddetle karşı çıkanlardandır; MÖ 139'da *praetor* Cornelius astrologları Roma'dan sürer, ancak bu durumun astroloji uygulamalarının yayılmasını engellemediği anlaşılıyor. Nitekim 80 yıl sonra, Caesar döneminde senatör olan Nigidius Figulus astrolojiyle uğraşır, kehanet ve astroloji alanlarında eserler yazar; Iulius Caesar lejyonlarının amblemi olarak Boğa'yı seçer, çünkü Boğa, soyunun atası olan ve kendisinin hami gözüyle baktığı Venüs'ün bölgesinde bulunur. Caesar'ın ölümünden sonra gökyüzünde beliren kuyrukluyıldız da onun yıldızların arasına yükseldiğinin (bir tür katasterizm) kanıtı olarak görülür ve Sidus Iulium olarak adlandırılır; aynı yıldız, genç Octavianus tarafından kendi siyasi yükselişinin işareti olarak yorumlanır. Octavianus Augustus daha sonra üzerinde Oğlak burcunun işareti yer alan paralar bastırır; *Astronomica*'nın yazarı, astrolog Marcus Manilius onun ve Tiberius'un döneminde yaşar. Nero, Hadrianus ve Septimius Severus astrolojiye inanırlar. Diocletianus'tan itibaren astrologlar (*mathematicus* olarak da bilinirler) zulme uğramaya başlarlar; Constantinus astrolojiye karşı çıkar, ancak Hıristiyanlığın belli başlı bayramlarının Güneş dininin bayramlarıyla aynı tarihlere denk gelmesini sağlar. İsa'nın doğum günü, paganlar için Güneş'in doğum günü olan 25 Aralık olarak belirlenir, Güneş tanrısının heykelleri de sıklıkla haçlarla süslenir.

Resmi astroloji

Constantinus döneminde Sicilyalı senatör Firmicus Maternus, yazdığı astroloji konulu inceleme eserinde (*Mathesis*) insanların astroloji sayesinde tanrılarla temas edebildiğini öne sürer. Sonradan Hıristiyanlığı kabul eden Firmicus bu sefer yazdığı eserde de gizem dinlerine karşı tavır alır. İncil'lerde de İsa'nın hayatı ile yıldızlar arasında bağlantılar kurulur: bir kuyrukluyıldızın görünmesi, Doğu'dan üç Müneccim Kral'ın gelmesi ve İsa öldüğünde gerçekleşen güneş tutulması hep astroloji geleneğini temel alır. Hıristiyanlar yıldızlara bağlı determinizmi kabul etmezler, çünkü yıldızların insanları Tanrı'nın iradesine karşı günah işlemeye zorlayabileceğini reddederler; bu durumda yıldızlar eylemde bulunamaz, sadece öngörüde bulunabilirler. Origenes (185-y. 253) melekler ile cennetlik olanların yıldızları okuma kabiliyetinde sahip olduğunu söyler; Tertullianus (160-y. 220) astrolojinin ancak İncil'lere kadar kabul edilebileceğini, sonrasında ise "Satürn veya Mars değil, sadece İsa'nın yıldızlarını inceleyen bilim"in meşru olduğuna inanır.

Firmicus Maternus

Roma'da Kehanet

Roma kültüründe ve toplumunda kehanet önemli bir rol oynar. Cicero'nun *De divinatione* [*Kehanet Üzerine*] eseri, bu gibi uygulamalar ve kehanetle bağlantılı felsefi kavramlar konusunda geniş kapsamlı bir belge niteliğindedir. Kehanetin başlıca savunucuları Stoacılardır; onlara göre olayların öngörülebilir olması, ilahi bir dü-

Stoacı determinizm

zen doğrultusunda dünyanın oluştuğu andan itibaren gelişen belirli ve zorunlu bir sebep-sonuç zinciri temelinde meydana geliyor olmalarından kaynaklanır. Geleceği öngörmek için çeşitli işaretleri yorumlama imkânını veren de, evreni kontrolü altında tutan bu ilahi düzendir.

İlahi takdiri reddeden ve evrenin olgularının atomların hareketinin ve rastgele karşılaşmasının sonucu olduğunu savunan Epikourosçular da kehanete karşıdır. *Akademeia*'cı Karneades gibi Kuşkucular da ilahi takdiri ve kehaneti reddederler; Cicero ise kehaneti tamamıyla reddetmeyip siyasi rolünden dolayı kamusal uygulamalarının doğru olduğuna inanır.

Alametler ve mucizeler

Cumhuriyetin sonuna kadar olan ilk dönemde kehanet alanında Etrüsklere uzanan geleneksel uygulamalara başvurulur, ancak Etrüsklere göre sonuç, tanrıların iradesinin kabulüyken, Romalılara göre kehanetin sonucu insanların eylemlerinin tanrılardan gelen mesaj doğrultusunda değiştirebilmesidir. Alametler ve mucizeler geleceği öngören işaretler değil, tanrıların uyarıları niteliğindedir. Kehanetin çok geçmeden devlet işlerinin bir unsuru haline gelmesi ve çok uzun süre böyle olmaya devam etmesi, bu işi hem kamusal hem de dini görev olarak icra eden kişiler tarafından uygulanmasına sebep olmuştur.

Mucizeler Roma'nın yıllıklarında kayıt altına alınır ve bütün kamusal kararlardan önce kehanete başvurulur. Tarquinius soyu döneminde yapılmış kehanetlerin toplandığı en yüce kaynak olan Sibylla Kitapları, başlangıçta iki kişiden oluşan, sonradan üye sayısı 15'e çıkarılan bir *collegium* [lonca] tarafından muhafaza edilir. Bu kitaplara sadece bu kişiler ve sadece çok ciddi durumlarda başvurabilirler.

Yunanlar gibi Romalılar da kehaneti iki gruba ayırırlar: biri doğal olup tanrıların doğrudan müdahalesinin sonucudur (özellikle rüyalarda, ama bazen de uyanıkken gerçekleşir), diğeri de yapay olup bir şeyleri önceden haber veren işaretleri yorumlamak için bir yönteme başvurulmasını öngörür. Tanrıların mesajlarını doğrudan alanlar etkisi altında kalır, vecd halindedir veya rüya görür. İşaretleri yorumlayanlar ise belirli olguları dikkatle gözlemlemelidir. Ancak doğal ile yapay kehanet arasındaki ayrım o kadar net değildir, zaten işaretleri kehanet amacıyla yorumlayanlar aldıkları ilhamla hareket eder, hem gözlemde bulunur hem de tanrılardan yardım alır. Yunanlar, Etrüskler ve Romalılar için ayrıcalıklı alamet kaynakları kuşlar, yılanlar ve hayvanların iç organlarıdır. Yunanların da kehanet yaparken başvurduğu kuşların uçuşu, İtalyanlar ve Romalılar açısından da önemlidir.

Kuşların uçuşunun gözlemine dayalı kehanet yöntemi, Arkaik dönemden itibaren, sıklıkla eşanlamlı olarak kullanılan iki terimle tanımlanmıştır: *auspicium* ile *augurium* aynı zamanda, ister olumlu, ister olumsuz olsun, gözlemin sonucu için de kullanılır. Daha sonraları *auspicium* ile *augurium* arasında bir ayrım yapılır ve iki terim özellikle siyasi-hukuki dilde farklı anlamlar edinirler.

Auspicium, kuşları gözlemleme eylemidir, *haruspex* de onları gözlemleyendir; *auspicium* aynı zamanda idarecilerin belirli bir önem taşıyan kamusal olaylar öncesinde bu gibi gözlemleri yerine getirme hakkı anlamına gelir. İşaretlerin yorumlanması ise *augur*'un görevidir: *augur*, *auspicium*'un ne anlama geldiğini açıklarken tanrıların onay verip vermediğini de teyit eder. Bu durumda *augurium* terimi, işaretleri yorumlama ve tanrıların belirli bir etkinliğe iyi gözle bakıp bakmadığını belirleme faaliyeti anlamına gelir.

Auspicium* ve *augurium

Hayvanlardan elde edilen kehanet işaretlerinin incelenmesine, kurban törenlerinde kesilen hayvanların iç organlarının ve özellikle karaciğerinin gözlemlenmesi dahildir. Babil kökenli bir kehanet yöntemi olan kurban edilen hayvanların iç organlarının yorumlanması özellikle Etrüskler arasında yaygın olup "Etrüsk disiplini" olarak bilinir ve *Libri haruspicini*'de sunulan kuralları temel alır. Roma'da, eskiden Etrüsk olan ve *haruspex* olarak bilinen rahipler tarafından gerçekleştirilir. Son derece yaygın olan "bireysel" kehanette de resmi yöntemler örnek alınır ve Yunan kaynaklı yöntemlerle entegre edilir.

Augustus'un dini canlandırma süreci

Augustus'un (MÖ 63-MS 14) başlattığı dini canlandırma süreci bağlamında giderek önemini kaybetmiş olan geleneksel kehanet yöntemleri yeniden canlandırılır ve imparatorun katı kontrolü altına alınır. Sibylla Kitapları, Augustus'un Palatinus tepesindeki konutu yakınlarındaki Apollo Tapınağı'nda muhafaza altına alınır; bireysel kehanet yasaklanır ve konu imparator olduğu takdirde hükümdara hıyanet suçu sayılır ve ölümle cezalandırılır; resmi olmayan kehanet yöntemleri bastırılır ve bu alanla ilgili 2 bin eser yakılır. Resmi olmayan kehanet yöntemleri potansiyel olarak siyasi-dini düzeni tahrip edici olarak algılanıp onlarla mücadele Augustus'un hemen hemen bütün halefleri zamanında da sürdürülür. Büyü ve kehanet, ilk Hıristiyanlara zulüm uygulanmasıyla sonuçlanan suçlamalar arasında yer alır. IV. yüzyılda Constantinus bireysel kehanet yöntemleri konusunda katı önlemler alır, *haruspex*'lerin şahsi konutlara giremeyeceğini, aksi takdirde canlı canlı yakılacaklarını, ev sahibinin de Roma'dan sürülebileceğini ilan eder.

Augustus'un dini canlandırma süreci

Roma'da Büyü

Başka toplumlarda olduğu gibi Roma toplumunda da büyüyü tanımlamak, hangi uygulamaların büyü olarak görüldüğünü, kimlerin büyücü sayıldığını belirlemek kolay değildir. Ancak büyünün Roma'ya özgü bir özelliği vardır, o da Romalı yetkililerin Atinalı yetkililere kıyasla büyü uygulamalarına o kadar hoşgörü göstermemesidir. Öte yandan Romalıların hangi eylemleri büyü kapsamına aldıklarını belirlemek için büyüyle ilgili suçlamaları temel alamayız;

Altın Eşek'in ünlü yazarı, Madauralı Apuleius'un (125-180) yargılanmasından anlaşıldığı üzere, büyü suçlaması sıklıkla bir bahaneden başka bir şey değildir, ardında başka amaçlar yatar. Apuleius'un yargılanmasının ardında da büyük bir miras yatar zaten. Mahkeme sırasında Apuleius'u suçlayanlar, yazarın bilimsel araştırmaları gibi, gizli veya doğaüstü güçlere başvurmadan uğraşılan faaliyetleri de büyü sayarlar. Büyüyle ilgili terminoloji incelendiğinde, büyünün ne olduğunun açık olarak tanımlanmadığını gösteren bir belirsizlik izlenimi elde edilir. Yunanca *mageia* [büyü] teriminden türeyen *magia* [büyü] ve *magus* [büyücü] terimleri geç dönemde (MÖ I. yüzyıl) ortaya çıkar ve başlangıçta Perslerin sahip olduğu bilgi ve o bilgiyi muhafaza eden rahip için kullanılırlar. Cumhuriyet döneminde *magia* ile *magus*, günümüzde büyü adını verdiğimiz şey değil de Roma geleneğine yabancı olan şeyler için kullanılır. Yaşlı Plinius'a göre *magia* Doğu'dan kaynaklanmış bir faaliyettir, dolayısıyla Roma geleneklerine yabancıdır, bu alan şifa ve kehanet amaçlı uygulamaları kapsar. Augustus döneminde, kara büyüyle uğraşan, Larissalı Anaksilaos adlı bir Yunan, *magus* olduğu suçlamasıyla şehirden sürülür; bu, *magus*'un şeytani güçlerin yardımıyla faaliyet gösteren biri anlamında kullanıldığı ilk örneklerden biridir. Madauralı Apuleius, kendisini suçlayanlara verdiği cevapta *magia*'nın tanrılar tarafından kabul edilen bir zanaat olduğunu savunur ve tanrıların kültleri konusunda derin bilgilere sahip olduğunu ima eder.

Suçlamalar ve yargılamalar: Apuleius

Magia burada, tanrılarla doğrudan temas etmeye izin veren daha derin bir dindarlık şekli olarak tanımlanır. Günümüzde "kara büyü" olarak tanımladığımız şeyler için kullanılan en yaygın terim ise *veneficium*'dur. Büyü nitelikli sesli ritüeller *carmen malum* olarak bilinir, ancak şifa amaçlı olan ve hoşgörü gösterilen faydalı *carmen*'ler de söz konusudur.

Roma'da uygulanan sayısız büyü şeklinin (iksirler, tılsımlar, heykelcikler, üzerinde büyülü yazılar bulunan taşlar) en yaygınlarından biri, Latincede *defixiones*, Yunancada da "bağlıyorum, hareketsiz kılıyorum" anlamına gelen *katadeo*'dan türemiş *katadesmos* olarak bilinen yöntemdir. Geçmişleri çok eskilere, MÖ VI. yüzyıl Sicilya'sına kadar uzanan *defixiones*, üzerlerinde yazıtlar olan ve genelde kurşundan yapılmış tabletlerdir (ama günümüze papirüsten olanlar da ulaşmıştır); *defixiones*'in amacı, doğaüstü güçler yoluyla insanların eylemlerini, mülklerini veya hayatını etkilemek, bir insana boyun eğdirmek, bir insana zarar vermek veya ölümüne yol açmaktır. *Defixiones* ilk olarak resmi adalet sistemine alternatif bir sistem olarak geliştirilir. Mahkeme süreçlerinde düşmanlara veya rakiplere karşı uygulanırlar, zaten başlangıçta (hem Sicilya'da hem de Attika'da) resmi belgelerdeki hukuki formülleri içerirler. En eski *defixionum tabella*'lar, isim listeleri ve kısa formüller gibi çok basit metinler içerirler; sonraları metinler daha uzun ve daha ayrıntılı hale gelir. *Defixiones*'in etkisini güçlendirmek için Yunan-

Defixiones

ca veya Latince kelimeler, formüller ve büyülü semboller de kullanılır. Yeraltı tanrılarına, iblislere ve ölülere hitap edilen bu tabletler, mezar, tapınak, kaynak ve mağara gibi yeraltı dünyasıyla bağlantılı olduğuna inanılan yerlere konur. *Defixiones*'in (kurbanı temsil eden) küçük figürlere ve heykelciklere eşlik ettiği, iğnelerle delindikleri, bağlandıkları veya parçalarının koparıldıkları olur. *Defixiones*, bağlamlarına ve amaçlarına göre, hukuk, ticaret, müsabaka, erotizm amaçlı ve iftiracılarla hırsızlara karşı olmak üzere çeşitli gruplara ayrılırlar. İmparatorluk döneminde (özellikle II. yüzyıldan itibaren) Akdeniz'in tamamına, Galya'ya ve Britanya'ya yayılırlar. Günümüze ulaşmış en uzun ve en ayrıntılı tabletlerden biri muhtemelen bir rakibinin destekçisi tarafından *circus*'un [hipodrom] bir *auriga*'sına [arabacı] yönelik olarak hazırlanmıştır: "Ey kutsal varlıklar ve tanrılar, size yalvarırım, bu büyünün işlemesi için birleşin, *auriga* Eucherius'u bağlayın ve büyüleyin, karşı çıkın, engelleyin, yarın Roma *circus*'unda onu ve bütün atlarını yok etmek, öldürmek, parçalamak için birleşin." Yarışa hatalı başlasın, ağır ilerlesin, kimseyi sollayamasın, virajları alamasın, ödül kazanmasın. Birileriyle inatla burun buruna gittiği takdirde rakibini yenemesin; birilerinin hemen ardında olsa onu sollayamasın, başına bir kaza gelsin, bir engele takılsın, her tarafı kırılsın, hem sabah, hem öğleden sonra yarışlarında gücünüz onu frenlesin. Şimdi! Şimdi! Çabuk! Çabuk!"

On İki Levha Yasaları'ndan biri, afsunlar yoluyla komşularının elindeki ekini alanların cezalandırılmasını öngörür. Afsun, afsun olduğu için değil, mülkiyet hakkının ihlali anlamına geldiği için cezalandırılır. Başka afsun türleri ise meşru sayılır; örneğin *carmen auxiliare* Cato *Censor* ve Yaşlı Plinius'a göre büyü değil, tıbbi bir uygulamadır. Belirli bir ritüel eşliğinde şarkı şeklinde seslendirilen (günümüzde olsa büyü sayacağımız) bu formülün amacı bir kırığı veya çıkığı iyileştirmektir. MÖ 81'de Sulla, sonradan büyüye karşı her türlü hukuki işlemin temeli sayılacak olan, *lex Cornelia de sicariis et veneficiis*'in [Katiller ve Zehirleyiciler için Cornelius Yasası] olarak bilinen yasayı yürürlüğe sokar. Bu yasanın hedefi *veneficium*, yani insanlara zarar veren veya aniden, açıklanamaz bir şekilde ölmelerine yol açan gizli eylemlerdir. Başlangıçta aşk iksiri anlamı taşıyan *venenum* sonradan her türlü büyülü iksir için kullanılagelir. Cumhuriyetin sonu ile imparatorluğun başı arasında büyüyle bağlantılı faaliyetler kontrol altına alınmaya başlanır: imparatorluğun başlarında büyücülere, kehanet ve astroloji uzmanlarına sadece bireysel olarak başvurulabilir. Büyü yoluyla devlet işlerine müdahale edilmek veya hakkında bilgi elde etmek istendiği takdirde ise bu gibi uygulamalar yasaktır. Devlet, büyü ve kehanet alanında tekel sahibidir ve hiçbir birey bu alana karışamaz.

Afsunculuk

Büyünün sistematik bir şekilde hedef alınması IV. yüzyılda, Hıristiyan imparatorlarla gerçekleşir. Tarihçi Ammianus Marcellinus'a göre Hıristiyan imparator II. Constantius (317-361) döneminde "birisinin boynunda dört günde bir görülen ateşe veya başka hastalıklara karşı bir tılsım varsa veya kötü niyet-

li birileri onu akşam bir mezarın yanından geçmekle suçlarsa o kişi bir büyücüymüş (*veneficus*) gibi ölüm cezasına çarptırılırdı". Sıtmaya karşı tılsım kullanımının cezası da idamdır, halbuki İmparator Commodus'un resmi hekimi olan Galenos (129-y. 210) böyle durumlarda tılsım kullanılmasını önermiştir. Ancak bu gibi yasakların ve şiddetli cezaların tılsım üretimini ve kullanımını engelleyemediği anlaşılmaktadır. İblislere, hayaletlere ve büyüye karşı tılsımların üretimi konusunda talimatlar içeren ve *Kyranides* olarak bilinen en eski derleme IV. yüzyıla aittir. Geç Antikçağda iblis korkusu çok yaygındır ve hem paganlar hem de Hıristiyanlar için ortak bir noktadır. Yeni-Platoncu filozof Porphyrios (233-y. 305) bütün evlerin ve bütün hayvanların bedenlerinin iblislerle dolu olduğunu savunur; Hıristiyan apolojist Tertullianus İsa'nın insanları günahtan değil iblislerden kurtardığını öne sürer. Zaten Hıristiyanlar putperest tanrıların gerçekten var olan kötü niyetli ruhlar olduğuna inanırlar.

Tılsımlar ve iblisler

Büyüye karşı asıl mücadele Kilise tarafından verilir. Kilise Babaları'na göre büyü daima Şeytan'la yapılan bir anlaşmanın sonucudur, halbuki İsa'nın ve havarilerin mucizeleri Tanrı'dan kaynaklanır. Aziz olmayan bir insanın sırf kendi kabiliyetleri doğrultusunda mucizeler gerçekleştirdiği düşünülemez (veya yaptıkları Tanrı'nın mucizeleridir). Büyü daima cezalandırılır, çünkü büyücünün ittifak içine girdiği iblislerin eseri olmak zorundadır. Kilise'nin büyüye karşı yürüttüğü şiddetli saldırılar, hem büyü ve şifa uygulamalarının üzerinde tekel oluşturma zorunluluğu hem de "iç cephe" olarak tanımlanabilecek olgunun varlığıyla açıklanabilir. Hıristiyanlığın kendisi de, fazla kültürlü olmayan sınıflar arasında yayıldığından, geleneksel iblis olgusunu ve büyü alanında başvurulan yeraltı ve gökyüzü güçlerine inancı kısmen bünyesine katmıştır. "Büyünün Hıristiyanlaştırılması" söz konusudur: Hıristiyanların kendileri büyü uygulamalarına devam ederler ve kadim gelenekleri sıklıkla şehitler kültüyle ve bazen tılsımlarla birlikte taktıkları kutsal emanetlere olan bağlılıklarıyla birleştirirler. Laodikeia Konsili'nde (IV. yüzyıl ortaları) Hıristiyan din adamlarının büyü, afsunculuk, astroloji ve tılsım üretimi gibi alanlarda faaliyet göstermeleri yasaklanır. Ayrıca melek kültünde aşırıya kaçılması da yasaklanır, çünkü bu kült de geleneksel büyüye benzer bir biçim kazanmıştır.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Corpus Hermeticum*, s. 459; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekini Anlatmak: Astroloji Şiirlerinden İskender Mitine*, s. 878; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926; *Caudius Ptolemaios ve Kozmosun Biçimlendirilmesi*, s. 963; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1037; *Galenos*, s. 1049

Romalılarda Bilim

Giovanni Di Pasquale

Bilim tarihçilerinin yıllar boyunca olumsuz gözle baktığı Romalıların bilim ve teknik alanındaki bilgileri kısa süre önce tarihyazımı açısından revizyona tabi tutulmuştur. Roma'nın Akdeniz'e hakim olduğu uzun tarihi dönemde giderek gelişme gösteren ve bilimsel bilgilerin bilişsel değerini vurgulamaya pek eğilimli olmayan bir literatür tarafından cezalandırılan bilimsel uygulamalar, edebi kaynakların yanı sıra arkeolojik buluntular, anıtlar ve yazıtlar yoluyla da incelenmelidir. Böylece ortaya teknik yaklaşım düzeyi oldukça yüksek, oldukça dinamik bir tablo çıkar.

Pozitivizm ve Teknolojik Durgunluk Tezi

Antikçağda ve özellikle Roma'da teknolojik durgunluğun söz konusu olduğuna dair son derece ısrarlı tarihyazım tezi, başka bir deyişle bilimsel bilgiler konusundaki son derece olumsuz değerlendirmeler vardır ve bu hususta hemfikir olan bilim tarihçileri, felsefe tarihçileri, Antikçağ uzmanları ve arkeologlar yıllar boyunca bu durumun olası nedenlerini tartışmışlardır. XX. yüzyıl tarihyazımı, bu teknolojik blok varsayımından hareketle teknoloji, ekonomi ve bilimi bir araya getirme konusundaki belirgin kabiliyet noksanlığına neden olan faktörlere uzun zaman boyunca odaklanmıştır. Aslında Yunan-Roma uygarlığı Modern Çağın ve endüstriyel devrimin başlangıcına kadar hayranlıkla ele alınmış ve teknik-bilimsel bilgiler açısından örnek alınması gerektiğine inanılmıştır. Edebi kültüre saygı duyulur, sanat eserleri ve mimari biçimler incelenirdi, Roma hukuku da Avrupa devletlerinin hukuk sisteminin temelini oluşturmuş-

tu. Vitruvius'un inceleme eseri Rönesans boyunca Hümanistler ve sanatçılar için bir deneme teşkil etmiş, tercüme edilip resimlendirilmiştir; İskenderiye'de üretilmiş mekanik konulu metinler Guidobaldo'ya (1545-1607) kadar mekanik alanının kuramsal temelini teşkil ederdi ve Arkhimedes'in eserleri derlenip yayınlanmıştı. XVI. yüzyılda tarım biliminin temelini Latince tarım kitapları oluşturuyordu ve Amerika kıtasında George Washington (1732-1800) döneminde toprak sahiplerine bu kitapların İngilizce tercümelerini okumaları tavsiye edilirdi; bu gibi eserler arasında Columella'nınki, bitki hastalıklarıyla mücadelede kimyasal ürünlerin kullanılacağı modern tarıma kadar eşsiz bir eser sayılmaya devam edilecektir.

Pozitivizmin ürünü olan durgunluk tezi, 2000 yılı aşkın bir süre halinde ele alındığında Antikçağın tamamının, insanlığın keşiflerden ve icatlardan oluşan olağanüstü gelişim tarihine katkısının asgari düzeyde olduğuna inancından kaynaklanır. Her halükârda Yunan ve Roma kültürlerinin ne kadar görkemli olduğunu kabul etmeye eğilimli bir bağlamda, böyle bir psikolojik engelin neden oluştuğunu anlamak zordur. Bu gelişim noksanlığının nedenleri konusunda gelişen tartışmalara Diels, Schuhl, Koyré ve Farrington düzeyinde araştırmacılar katılmış, bizimkine benzer bir gelişme kavramının algılanamadığını, düşük maliyetli insan gücünün bol miktarda bulunduğunu, dolayısıyla varlıklı sınıfların makinelere yatırım yapma ihtiyacı duymadığını, ayrıca icatların ve yeniliklerin yayılmasının toplumsal düzeyde neden olabileceği sarsıntılardan endişe duyan kurumlar ile bilim arasında sağlıklı ilişkilerin söz konusu olmadığını teyit etmişlerdir.

İnsan gücü ve makineler

Koyré ayrıca, çoğu çalışmasını niteleyen otoriter yaklaşımla, Antikçağda bir makine uygarlığı geliştirmenin, insanların bilimin gelişmesi için elzem olan karmaşık hesapları bilmemesi nedeniyle de imkânsız olduğunu ileri sürer. William Stahl da 1962'de *Roman Science* [*Roma Bilimi*] adı altında, günümüzde bile Roma dünyasına ayrılmış tek metin olmaya devam eden bir eser yayınlayarak bu yaklaşımları desteklemiştir. Teknolojik durgunluk tezini savunan yazar, Roma biliminden değil de Yunanların yürüttüğü araştırmaların sonuca ulaştırılamamasından söz etmenin daha uygun olacağını öne sürer.

Teknolojik durgunluk tezinin en azından XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar hem bilim tarihçileri hem de ekonomi tarihçileri, Klasik filologlar ve arkeologlar tarafından desteklenmiş olması ilginçtir. Ekonomi dünyası konusunda anıtsal eserler yazmış tarihçi Moses Finley'nin de bu tartışma üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur. Finley'e göre Romalıların mekanik teknolojisi yenilikçi veya üretici değildir, bilim ile teknoloji arasında herhangi bir bağlantı olmamasından dolayı marjinal bir olgudur; köle sayısının çok yüksek olması, üretimin yenilikçi makineler ve teknolojiler yoluyla arttırılmasına gerek duyulmamasına yol açar. Ekonomi tarihçileri meseleyi Modern Çağa özgü bir bakış açısıyla ele alarak, bazı makinelerin varlığını kabul etmelerine rağmen, üretim düzeyi üzerinde, dolayısıyla da toplum üzerinde etkili olmadıklarını savunurlar. Bu

durumda uygulamalı bilim söz konusu değildir, yapılan icatlar beraberlerinde herhangi bir yenilik getirmemiştir ve bilim, teknoloji ve ekonomi arasında herhangi bir bağlantı olmamasından dolayı ekonomik durgunluk yaşanmıştır.

Farklı Bir Bakış Açısı: Antikçağın Maddi Kültürü

İtalya dahil olmak üzere çeşitli yerlerde maddi kültüre odaklanarak metinlerde kayıt altına alınmamış bilgileri değerlendirme amacı güden bir inceleme yönteminin kabul görmesi beraberinde bakış açısında önemli bir değişim getirmiştir. Sanat tarihinde ve Antikçağ uygarlığının tamamının tarihinde olduğu üzere, bu gibi incelemelerin, dönemleri sınıflandırırken onları oldukları gibi değil de Klasik bir Altın Çağ'ın öncesi veya sonrası gibi gören bir yaklaşım doğrultusunda gerçekleştiren tarihyazımını bir kenara bırakmak zorunda kalmıştır. Yeni tarihyazım akımının etkisinde yürütülen en önemli araştırmalardan biri, Orjan Wikander'in Roma dünyasındaki su değirmenlerini incelediği eserdir (*Exploitation of Water Power, or Technological Stagnation?* [*Suyun Gücünden Faydalanma mı Yoksa Teknolojik Durgunluk mu?*], 1983); yazar bu eserde, edebi ve arkeolojik kaynakların en azından MÖ I. yüzyıldan itibaren bu teknolojinin varlığına ve kullanımına tanıklık etmesine rağmen, çoğu kişinin bu teknolojinin Erken Ortaçağda ortaya çıktığını savunduğunu vurgular ve bu durumun ancak kanıtların tam tersine işaret ettiğinin algılanmasını engelleyen önyargılardan kaynaklanmış olabileceğini öne sürer.

"Teknolojik duraksama"nın çürütülmesi

1970'li yıllardan itibaren, arkeolojik buluntu, papirüs ve yazıt gibi belgeler değerlendirilerek yürütülen tarihi-arkeolojik araştırmalar teknolojik durgunluk ve ona bağlı ekonomik model imajını çürütmüştür.

Bu durum edebi kaynakların önem kaybettiği anlamına gelmez, ama günümüzde bir yandan Klasik yazarların mükemmel filolojik eserleri bir süredir dolaşımdadır, diğer yandan da arkeoloji alanında sürekli olarak yeni buluntular ortaya çıkmaktadır; her ne kadar arkeolojik veriler rastlantısalsa ve bazen büyük ölçüde eksikse de, bu konulardaki tartışmalarımız için yeni hareket noktaları ve unsurlar sunarlar. Sayısı sürekli olarak artan arkeolojik buluntular sayesinde karşımıza yorumlanması gereken somut veriler çıkmaktadır.

Antikçağda Teknoloji: Edebi Kaynaklar ve İkonografik Belgeler

Öte yandan teknolojinin marjinal konumunun, bu tür bilgilerin entelektüellikten uzak sayılmasının ve ağır işlerle uğraşan sosyal sınıflara duyulan horgörünün Modern Çağın icadı olmayıp Antikçağın saygın yazarları tarafından da ifade edildiklerini kabul etmek gerekir. Zaten teknoloji uzmanlarını toplumsal skalanın en alt basamaklarına iterek bilgilerini görünmez kılanlar, klasik ya-

zarların kendileridir. Platon'un kızını bir tamirciyle evlendirmeyi reddettiğini ve Aristoteles'e göre henüz kendi başına işleyebilecek dokuma tezgâhları icat edilmediğine göre köleliğin zorunlu olduğuna inandığını unutmamak gerekir; Cicero'ya göre Romalılara zanaatkâr olmak yakışmıyordu, çünkü sıradan ve adi bir meslekti. Seneca da zanaat faaliyetlerinin doğru düzgün insanların işi olmadığını ilan eder.

Arkeolojinin bize kazandırdığı inanılmaz miktardaki insan yapımı objeler ile zanaatkârların kendilerini nasıl algılayıp temsil ettiklerini anlamamız açısından aydınlatıcı olan dükkân tabelaları ve mezar taşları gibi ikonografi tam tersi yöne işaret eder. Aydınlar kendilerini ellerinde tomarlar veya yazı aletleriyle tasvir ettirirken, zanaatkârlar ve teknik elemanlar da dükkân tabelalarında ve mezar taşlarında faaliyetlerinde kullandıkları araç gereçlere yer verirler. Fırıncı Vergilius Eurysaces'in *Via Appia* üzerindeki, buğday balyaları ve devasa bir tartı içeren mezarı ile Q. Haterius'un, üzerinde Roma'nın görkemli ve ünlü anıtlarını inşa etmesine izin veren heybetli makinesinin tasvir edildiği mezarı, kullanılan mekanik aletlerin gururla tasvir edilmesinin yapılan faaliyete işaret ettiğine dair güzel örnekler teşkil eder. Zaten iş hayatından sahnelerin tasvir edilmesi sadece bireylerle bağlantılı bir olgu değildir, Traianus Sütunu gibi kamusal bir anıtta da önemli bir örneği yer alır: Roma ordusunun elde ettiği başarılar imgeler yoluyla anlatılırken, Roma ile diğerleri arasında teknolojik uçurumu vurgulamak amacıyla kamp ve köprü inşası, ormanı açma gibi süreçlerden sahneler ve savaş makineleri de içeren askeri harekâtlar tasvir edilmiştir. Dolayısıyla arkeolojik ve edebi belgelerin bir arada incelenmesinin Roma toplumunun, giderek daha gelişmiş teknolojilerin kullanımına bağlı olarak hem pratik hem de kuramsal bilgilere yabancı olmadığına işaret ettiği anlaşılıyor. Ama tabii şehir merkezleri ile çevre bölgelerin homojen olmadığını göz önüne almamız gerekir: sınırlarının en geniş olduğu dönemde imparatorluğun yüzölçümü 6 milyon km²'dir, köprüler dahil yaklaşık 100 bin km yol içerir ve II. yüzyılda nüfus 60 milyon civarındadır.

Teknoloji ve zanaat alanlarındaki bilgilerin saygınlığı

Bilimden Teknolojiye Davranış Şekilleri

İmparatorluğun bölgesel özellikleri bilinir ve onlardan istifade edilir: Mısır ve İspanya'da tarım, İspanya, Galya ve Britanya'da metalürji öne çıkar. Bu kadar geniş bir tabloda, teknolojiyle yakından bağlantılı bazı davranış şekilleri tespit edebiliriz. Kent modelini, yani sütunlu caddeleri, *Forum*'u, kaplıcaları, amfitiyatrosu, kemerli suyollarıyla Roma şehirlerinin fizyonomisini göz önünde bulundurmak yeterli olacaktır. Bu alanın anlamlı örneklerinden biri, yukarıda adı geçen ve Flavius amfitiyatrosu ile Roma'daki başka önemli yapıların müteahhidi olan Q. Haterius'tur; Haterius teknolojiye, yani inşaat alanında işgücü ve zamandan tasarruf etmek

Makineler ve loncalar

için makinelere yatırım yapar. Ayrıca Haterius ailesi, şantiye makinelerinin inşası ile marangoz loncaları arasındaki bağlantıyı vurgularcasına, *fabri tignarii* [marangozlar] *collegium*'uyla da bağlantılıdır. Yapıyı gerçekleştiren kişiden çok onu sipariş eden kişiyi hatırlamaya eğilimli bir toplumda II. yüzyıldan itibaren birçok mimar inşa ettikleri yapılara adlarını yazarlar, kendilerinden daha uzun ömürlü olacak olan eserleriyle kendilerini gururla özdeşleştirirler.

Bir başka, son derece dinamik davranış şekli de tarım teknolojisiyle bağlantılıdır. Şarap ve zeytinyağı presleri alanında makinelerin geliştirilmesi ve üretimin arttırılması için sürekli bir arayış söz konusudur: makineler konusunda geliştirmelere kaplar konusunda araştırmalar da eşlik eder ve en uygun ağırlık/boyut orantısının yakalanması amacıyla kaplarda biçim ve kapasite açısından değişiklikler görülür. Etrüsk ve Yunan-İtalyan amforalar ile sayısız Dressel varyantı, kapların optimum fizyonomisi ve buna bağlı olarak o kapları Akdeniz boyunca getirip götürecek teknelerin de yapısı konusunda sürekli olarak araştırmaların yürütüldüğünü gösterir. Bu arada Cato, Varro, Columella ve Palladius tarafından yazılmış bir dizi eserde de Roma'da tarım biliminde yaşanan gelişmelerin ardındaki entelektüel temelleri tespit etmek mümkündür.

Üçüncü teknolojik model, "hidrolik"tir. Arkeolojik kazılar sonucunda, Hadrianus Duvarı'ndan Libya çölüne kadar suyun tarımda ve evlerde kullanımına ve çalışma faaliyetlerinin mekanikleştirilmesine yönelik drenajı, toplanması ve dağıtımı için son derece ayrıntılı sistemlerin söz konusu olduğu ortaya çıkarılmıştır. Tunus'ta bulunan ve I. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta o bölgeye bağcılığı ilk olarak getirmekle övünen ve su tedariki için yüksek maliyetli bir proje yaptıran birisinden söz edilir. Mısır'ın dillere destan bereketi, Nil nehrinin taşkınlarıyla sınırlı değildir, aynı zamanda basit *shaduf*'tan [kaldıraçlı sulama cihazı] Arkhimedes vidasına, sudolabından kovalı tekerleğe kadar çeşitli önemli mekanik cihazlar içeren olağanüstü bir sulama ve kanal sisteminden kaynaklanır. MÖ III. yüzyılda Philotas adlı Apollinopolisli bir kolonici, Nil nehrinin yıllarca yetersiz kalan taşkınından dolayı susuz kalan Thebai'ı yeniden bereketli kılacak bir makineye (*mekhane*) sahip olduğunu ilan eder. Geniş ölçekli üretim tesislerine uygulanmış ileri düzey teknoloji örneklerine dair hayret verici arkeolojik ve edebi kanıtlar söz konusudur.

Hidrolojik teknoloji

Yaşlı Plinius (*Nat. Hist.* [*Doğa Tarihi*], XVIII, 97), buğdayı kabuğundan soymak ve öğütmek için mekanik havanlardan faydalanılabileceğini söyler; Fransa'da, Arles yakınlarındaki Barbegal'da ortaya çıkarılan çok çarklı değirmen sisteminde, hidrolik gücün hedeflenen kullanımı açısından optimum konumda olan bir eğimin dibinde aralarında merkezi bir merdiven olan iki simetrik alan yer alır: eğimin tepesinde inşa edilen su kemerinden inen su kanallarla yapının içine akıtılır ve aşağı akmasını sağlayan iki kanal yoluyla sekiz çift paletli çarkı harekete geçirir. Çok

Değirmenler

çarklı sistemlerin izlerine Portekiz'de ve Tunus'un kuzeyinde de rastlanmıştır. Ausonius, *Mosella* adlı şiirinin bir bölümünde (m. 362-364) her ikisi de su gücüyle işleyen, değirmenler ve mermer kesim makineleri tasvir eder; Frigya'da Hierapolis'te hidrolik çark imalatçıları loncasının bir üyesinin lahidinde (III. yüzyıl), merhumun anıldığı ve taş kesmeye yönelik ikili hidrolik testereli mekanik bir cihazın imgesinin yer aldığı bir yazıt bulunur: bu cihaz, değirmenlerde olduğu gibi akar suyla hareket eden büyük bir çarkın dönmesiyle ve iki dişli çark ile iki manivelanın ahşap bir yapı içerisinde taşları kesen bıçakları hareket geçirmesiyle işler.

Az sayıdaki bu tanıklıklar, Roma dünyasında suyla çalışan iş makinelerinin söz konusu olduğunu ve farklı şekillerde kullanıldıklarını vurgular.

Makinelerin İnşa Edilmesi

Cumhuriyetin sonu ile İmparatorluk dönemi arasında yaşamış birçok Latin yazara göre makineler inşa edebilmenin, uygarlığa sahip olanları olmayanlardan ayırt eden bir gösterge olarak görülmesi ve Romalıların bunun tamamıyla bilincinde olması bir rastlantı değildir. Almanların Roma'nın sınırlarını belirleme cüretini göstermesi üzerine Caesar Ren nehrini geçmeye karar verdiğinde, bu gibi durumlar için teknelerden mükemmel bir köprü inşa etme geleneğinin var olduğundan haberdardır, ama böyle bir çözümün Roma halkının itibarına uygun olmadığını düşünür (*de Bella Gallico*, [*Galya Savaşı*], 4, 17): "Belirttiğim bu nedenlerden dolayı Caesar Ren nehrini geçmeye karar verdi, ama tekneler yoluyla geçmenin güvenli olmadığını, kendisinin ve Roma halkının prestijine uygun olmadığını düşündü". Köprü inşası pratik bir amaç gütmenin yanı sıra, Barbarların haberdar olmadığı bir teknoloji ve kültür standardını da simgeler. Caesar, nehrin genişliğinden, suların hızından ve derinliğinden kaynaklanan zorluklara rağmen sadece on gün içinde, *machinationes*'in [makine] yardımıyla bir köprü yaptırmaya karar verir; bu köprü Germenlerin topraklarında on sekiz gün kalır ve Caesar istediği etkiyi yarattığına karar vererek onu yok edip Galya'ya döner. Köprü, doğa kaynaklı bir engelin bulunduğu yerde bir yol oluşturarak bu bölgelerin Romalılaşması için gerekli olan yeni düzeni yaratır.

Köprüler

Tacitus, I. yüzyılda Germenlerle yapılan savaşlardan söz ederken (*Historiae* [*Tarih*], 4, 30) Batavların bir kuşatma kulesi kurmak için gösterdiği komik çabaları tasvir eder: "Batavlar iki katlı bir kule inşa edip onu zeminin düz olmadığı *praetoria* kapısının yanına kadar sürüklediler. Burada kule, direkleri ve kirişleri müthiş bir şekilde sallanarak, üzerindekilerle birlikte yıkılıp paramparça oldu". Tacitus, Parthlardan söz ettiği bir eserinde ise (*Annales* [*Yıllıklar*], 12, 45) *nihil tam ignarum barbaris quam machinamenta* [Barbarların savaş makinaları konusunda olduğu kadar cahil olduğu başka bir konu yoktur] der. Bu

Machinamentum uygarlığı

iki olay, Tacitus'un bu konudaki görüşlerine işaret eder: Romalılar ile Barbarlar arasındaki fark, savaş makineleri inşa etme kabiliyetlerinde yatar. Geç Antikçağda Anonymus yenilikçi olduğu sanılan, ama aslında Klasik gelenekten kaynaklanmış olan bir dizi makineden söz eder: parça parça monte edilip sökülebilen bu makineler, bu yazarın Barbarların tehdidi altındaki Romalılığı savunmak için önerdiği çözümdür. Aynı dönemde İmparator Mürtet Iulianus'un aynı tehditle karşı karşıya kalınca inşa ettirdiği savaş makinelerinin sayısına hayran kalan Ammianus Marcellinus onları tarif eder: okuma tutkunu olan Marcellinus, gecenin üçte birini dinlenerek, üçte birini okuyarak, üçte birini de yazarak geçirir. Hatırı sayılır bir kütüphane oluşturur, mekanik konusunda günümüze ulaşmayan bir inceleme eseri yazar ve makineleri Romalılığın Barbarların tehdidine cevabı olarak görür.

Dolayısıyla makineler, Roma'nın dünyada tesis ettiği düzeni gerçekleştirme araçlarından biridir. Zanaat faaliyetlerini şiddetle horgördüğünü söylediğimiz Cicero bile, Romalıların pratik becerilerini ve doğayla verimli ilişkiler kurma kabiliyetlerini över (*De natura deorum*, 2, 150-152): "Ovaların ve dağların avantajlarından faydalanıyoruz, nehirlerle göllerimiz var [...], toprağı sulayarak onu verimli kılıyoruz, nehirleri yataklarına hapsediyoruz, seyirlerini yönlendiriyoruz, kendi ellerimizle neredeyse doğa içerisinde ikinci bir doğa yaratmaya çalışıyoruz". Cicero, sürekli gelişim halindeki bilgi birikiminin dinamik doğasını çok iyi yansıtır: arkeolojik buluntular da durumun böyle olduğuna işaret eder, ama Thukydides'in anlattığına göre (*Peloponnessos Savaşları*, 1, 70, 2), Korinthosluların Spartalılara "Atinalılar yeni fikirler üretmekte ve onları gerçekleştirmekte hızlılar [...] ve teknoloji alanında olduğu gibi, en yeni olan fikirlerin baskın olması kaçınılmazdır" dediği doğruysa, Antikçağda insanlar da bu durumun bilincindeydi.

Bkz. *Barbarlar: Çarpışma*, s. 209; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Retorikten Siyasete Cicero*, s. 831; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom*, s. 954; *Vitruvius'un* Machinatio'*su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Vitruvius'un *Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü

Giovanni Di Pasquale

Vitruvius'un mimarlık konusunda yazdığı inceleme eserinin son kitabında nasıl inşa edildiklerini ve işleyiş ilkelerini tarif ettiği makineler, Romalı mimarların bilgi birikiminin temel bir unsurunu teşkil eder. Vitruvius mimarlarla mekanik uzmanlarının faaliyetlerini birleştirerek önemli bir kültürel eylem gerçekleştirirken eserinin bu kısmında sıklıkla faydalandığı Hellenistik gelenekle arasına da mesafe koyar. Mimarlığın Roma'nın hakimiyeti altına aldığı toprakları Romalılaştırmanın birleştirici niteliği olarak kullanıldığı bu senaryoda makineler bilimi ile inşa teknikleri arasında herhangi bir ayrım olmasına gerek yoktur.

Vitruvius ve Makine Bilimi

Vitruvius *Mimarlık Üzerine*'nin dokuzuncu kitabının sonunda (IX, 8, 15) mimarların inşaat konusundaki bilgilerinin eksiksiz sayılabilmesi için makine bilimi konusunda da uzman olması gerektiğini ilan eder. Bu iki bilgi alanını birbirinden ayrı tutan Hellenistik mekaniğinin tersine, Vitruvius'un eseriyle *machinatio* [makine] ve *aedificatio* [inşaat] mimarların profesyonel formasyonunun ayrılmaz unsurları haline gelirler. Zaten Vitruvius önce Iulius Caesar'ın ordusunda savaş makinesi uzmanı, sonra da Augustus döneminde mimar ve mühendis olarak faaliyet gösterir. Dolayısıyla *Mimarlık Üzerine*'de ele aldıklarının büyük kısmı kişisel deneyimlerinden kaynaklanmıştır: yazar, gelecek kuşakların takdir edeceği bir şeyi yapmaktan emin, hatırı sayılır bir bilgi birikimini özetler.

Machinatio ve *Aedificatio*

Vitruvius, ansiklopedik bilgi algısından hareketle makine bilimini, mimarlığa katkıda bulunan çeşitli disiplinler arasına dahil eder. Vitruvius'a göre kamusal ve bireysel yapıları inşa eden mimarlar güneş saatleri ve su saatleri, savaş makineleri ve hidrolik makineler gibi kamu yararına olan makineler gerçekleştirebilmeli, su basıncı alanının sırlarını bilmeli ve halkı eğlendirecek cihazlar yaratabilmelidir. Aslında mimar-mekanik uzmanı ikilisi, Augustus döneminde Roma'yı niteleyen olağanüstü inşaat projesi bağlamında da ele alınmalıdır. Şantiye makineleri bu açıdan, Octavianus Augustus'tan itibaren hem Roma'da hem de eyaletlerde iddialı projeler gerçekleştirmek isteyen imparatorların yönetim planlarını gerçekleştirmeleri için olmazsa olmaz araçlar haline gelirler.

Hakimiyet altına alınan toprakları Romalılaştırma projesini somut hale getirmek amacıyla, Romalıların kendine özgü anıtlarını uzak topraklara ulaştırmak için bir dizi etkileyici kamusal yapı inşa edilir. amfitiyatrolar, köprüler, yollar, kaplıcalar ve anıtsal su kemerleri artık gerçek anlamda bir hükümet programı haline gelen mimarlığın somut işaretlerini teşkil ederler. Bu projelerin tamamlanmasını sağlayan mimarların formasyonu bütün şantiyelerde kullanılması gereken makineler hakkında bilginin yanı sıra mimarlık mesleğiyle doğrudan bağlantılı çeşitli konularda bilgi de içermelidir. Mimarlık mesleğini oluşturan, son derece ayrıntılı çeşitli alanlar arasında bir modülü oluşturan her bir mimari unsurun ölçüleri (*ordinatio*); bu unsurların doğru şekilde konumlandırılması (*dispositio*) ve plan, kesit ve perspektif çizimi; şeklin zarafeti ile münferit unsurların boyutlarını ve orantılarını kapsayan *eurythmia* ve Yunanca anlamıyla simetri, yani eserin bir kısmı ile bütünü arasındaki, modül veya modül kesri temelinde ölçülen orantısal mütekabiliyet vardır. Eserin nihai haliyle ilgilenen *decor*, bir yapının uygun sayılmasına izin veren kuralları kapsar; *distributio* da, maliyetle bağlantılı olarak, malzemenin akıllıca kullanımıyla ilgilidir.

İmparatorluk şantiyeleri

İmparatorluk döneminin ilk iki yüzyılında Romalılar taş ocaklarından tonlarca taş çıkarmıştır: dahiyane yöntemlerle şantiyelere kadar taşınan bu taşlar, daha çok edebi kaynaklar sayesinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz mekanik araçlar yoluyla kaldırılıp yerlerine konmuştur. Genelde ahşap gibi dayanıksız malzemelerden yapılmış olup çok az sayıda örneği günümüze ulaşmıştır. İnşaat ve tiyatro alanlarında kullanılan makineler ile savaş makineleri, hidrolik cihazlar ve su basıncıyla işleyenler yok olup gitmiştir ve geriye kalan çok az sayıdaki, bölük pörçük veya eksik arkeolojik buluntudan, rekonstrüksiyonu zor, karmaşık makinelerin söz konusu olduğu anlaşılıyor. Ayrıca Vitruvius'un eserine eşlik eden resimler günümüze ulaşmamıştır ve Hellenistik dönemde yazılmış, makinelere bol yer verilen mekanik konulu eserlerin de resimleri kaybolmuştur. Bu konulardaki bilgilerimiz ağırlıklı olarak Vitruvius'un *Mimarlık Üzerine*'nin onuncu kitabında yazdıklarını ve İskenderiyeli Heron'un (I. yüzyıl ortaları) *Mekhanika* [*Mekanik*] eserinin üçüncü bölümünü temel alır.

Vitruvius'un eseri, o dönemde dolaşımda olan ve yapıların inşasını konu almış metinlerin bir özeti niteliğindedir. Vitruvius'un, makineler hakkında yazılmış eserleri inceleyip, bu konudaki bilgileri özetlediği sanılıyor. Nitekim eserin yedinci kitabında (VII, *praef.* 14) bu konuda ona göre en önemli eserleri yazmış yazarları zikreder: Diades, Arkhytas, Arkhimedes, Ktesibios, Nymphodoros, Byzantionlu Philon, Diphilos, Demokles, Karias, Poleidos, Pyrrhon ve Agesistratos. Bu liste ne kronolojik ne de alfabetik sıralamayla sunulmuştur, Vitruvius sanki bu isimleri gelişigüzel şekilde hatırlamıştır. Özellikle Nymphodoros, Diphilos ve Demokles tanıdık isimler değildir ve hangi geleneğe bağlı olduklarını tespit etmek zordur. Bu sentez

Mimarlık Üzerine

işleminin sonucu gerçek anlamda bir antolojidir; Vitruvius bu antolojide hem barış hem de savaş zamanı işe yarayacak makineleri tarif ederek, mimar olmak isteyip makine biliminin temellerini öğrenme gereksinimini hissedenlere önemli bilgiler sunar. Zaten günümüze ulaşan tek makine tanımı, eksik ve yetersiz olsa da, Vitruvius tarafından sunulmuştur (*Mimarlık Üzerine*, X, 1): "Makine, yükleri hareket ettirecek derecede olağanüstü bir kapasiteye sahip, birbiriyle birleşmiş malzemeler bütünüdür. Yunanların *kyklike kinesis* dedikleri yapay dairesel hareketlerle çalışır. Bir çeşidi vardır, yukarı çıkmaya yarar. Yunancada buna *akrobatikon* denir. Diğer bir çeşidi vardır, hava basıncıyla iş görür; Yunanlar arasında *pneumatikon* olarak bilinir. Bir üçüncü çeşidi vardır, yükleri çekmeye yarar; Yunanlar buna *baroulkon* der."[1]

Vitruvius daha sonra (*Mimarlık Üzerine*, X, 1, 3) makine ile alet arasındaki farkın, verimli bir şekilde kullanılabilmeleri için gerekli olan insan sayısına bağlı olduğunu söyler: makineler birden fazla işçi gerektirirken, aletler tek kişi tarafından çalıştırılabilir.

Yük Kaldırma Makineleri ve Savaş Makineleri

Şantiye makinelerine gelince, Vitruvius Yunanca terimlere başvurarak onları makara sayıları doğrultusunda *trispastos* [üç makaralı] veya *poluspastos* [beş makaralı] olarak tanımlar (*Mimarlık Üzerine*, X, 2, 3; X, 2, 10). Makinenin iki dikey kalası arasındaki bocurgata bağlanan halat yoluyla hareket ettirilen bir palanga ile üç makaradan oluşan en basit vinç sisteminden söz ettikten sonra, yazar daha ağır yükler kaldırmaya yarayan bir mekanik cihazı tasvir eder. Bu tasvirin sonunda (X, 2, 7) Vitruvius şöyle der: "[...] ortaya ya da sağ veya sol kenara daha geniş bir tambur yerleştirilecek olursa, işçiler bunu ayaklarıyla çevirir, ırgata falan gerek kalmadan işler çabucak halledilir".

Haterius kabartması

Tek başına bu kısa tasvir, Roma'nın ünlü yapılarının inşaat ihalesini alan müteahhitler ailesi Haterius'un ünlü mezar kabartmasının bir yanında resmedilmiş olan anıtsal makinenin varlığını hayal etmemize izin vermezdi; bu mezarın diğer yanında da Colosseum, Titus Kemeri ve İsis Kemeri tasvir edilmiştir. Devasa boyuttaki vinç, çarkın içinde yer alan ve hareket ederek ağır bir yükün hatırı sayılır bir yüksekliğe kadar kaldırılmasını sağlayan işçiler sayesinde işler. Capua amfitiyatrosundaki bir kabartmada da bu etkileyici mekanik cihazın ne kadar yaygın olduğunu göstermek istercesine, aynı makine bir sütunu kaldırmakta kullanılırken resmedilmiştir.

Heron'un *Mekhanika* kitabının üçüncü kitabında tasvir edilen yük kaldırma makineleri Vitruvius'unkilerden çok farklı değildir. Hollanda'nın Leiden şehrinde muhafaza edilen, Ortaçağda Arapçaya tercüme edilmiş eserin elyaz-

1 Çiğdem Dürüşken'in Vitruvius çevirisinden alınmıştır -çn.

masında yer alan resimlerden kalasların farklı şekilde yerleştirildiğini ve hareketli makaraların çok kullanıldığını görüyoruz. Eserin başındaki *baroulkos* tanımı ilginçtir. Bu terimle kastedilen yük kaldırma makinesi ahşap bir desteğin içerisinde yer alır ve manivela işlevi gören bir dış kulp yoluyla hareket ettirilen, birbiriyle bağlantılı bir dizi dişli çarktan oluşur. Heron'un güç ile direnç arasındaki ilişkiyi tam olarak incelemesi bu makine sayesinde olmuştur: dişli çarkların bileşimi sayesinde 130 kilogramlık bir güçle 26 tonluk bir yükü kaldırmak mümkündür.

Heron'un *Mekhanika*'sı

Vitruvius'un tasvir ettiği makine repertuarı genel anlamda uzun süredir dolaşımdadır. Yazar özellikle savaş makineleri konusunda kendisinden önce bu karmaşık mancınıkların inşası ve işlevi konusunu ele almış Yunanca kaynaklardan yararlanmıştır. Vitruvius bu konuyla bağlantılı bütün yönleri işlerken, inşasına Makedon mekanik ustalarının hakim olduğu büyük kuşatma kuleleri gibi o dönemde artık çok fazla kullanılmayan cihazlar da tarif eder.

Makinelerin İnşası

Vitruvius, faydalandığı Hellenistik gelenek doğrultusunda bu gibi makinelerin ve mancınıkların inşası için metrik tablolar sunar; mekanik teknolojinin büyük önem taşıyan bu alanında sürekli olarak geliştirmeler üzerinde çalışıldığı anlaşılır, ancak edebi kaynaklar yoluyla bilgi sahibi olduğumuz bazı projeler prototip aşamasından öteye geçememiştir.

Öte yandan fırlatma kolunun uzunluğunun ve fırlatılacak cismin ağırlığının göz önüne alınmasını gerektiren bu makinelerin inşasının temelindeki ilkenin keşfedilmesiyle, cihazın yapısının, yay işlevi gören halatların geçtiği deliğin boyutuna bağlı olduğunu göstermişti; Vitruvius da bu geleneği göz ardı etmeyerek savaş makinesinin inşasının, küpün iki katına çıkarılması, yani iki verili altkesitin iki ağırlıklı ortalamasının bulunması şeklindeki ünlü geometri problemine dayandırılan orantısal büyütme ve küçültme işlemlerine bağlı olduğunu teyit eder. Bu bilgilerin o dönemde geçerli sayıldığı anlaşılıyor ve Vitruvius onları yeniden sunmakla MÖ III. yüzyılda İskenderiye'de faaliyet göstermiş olağanüstü mekanik uzmanlarının değerini kabul etmiş oluyor. Vitruvius, büyük ölçekli olarak inşa edilmesi gereken makinenin işlevselliği ve direnci açısından faydalı bilgiler sunacak ölçekli model kullanımı gibi tartışmalı bir mesele konusunda, İskenderiye'de yaygın olan bu yöntemin yanıltıcı olduğunu öne sürer.

Ölçekli model kullanımı konusunda tartışmalar

Yazar bu konuda, Kallias adlı bir mekanik uzmanının, Demetrios Poliorketes tarafından kuşatılmak üzere olan Rodoslulara sunduğu, hareketli kuleleri yakalaması gereken büyük makineyi örnek verir. Kuleleri yakalayan makinesinin işler bir modeliyle halka yaptığı bir sunum sonrasında Kallias'a yerli halkı korumak gibi prestijli bir görev verilir. Ancak kuşatma başladığında bu cihazın

işe yaramadığı ortaya çıkar; Vitruvius bu konuda, bütün modellerin gerçek hayatta işe yarayamayabileceğini söyler. Belli ki Vitruvius kendi bakış açısını ünlü bir örnekle açıklama ihtiyacı duyduğuna göre, amacı sanatla sınırlı olmayan modellerin kullanımı o dönemde de tartışma konusuydu. Orantısal büyütme kuralları doğrultusunda ölçekli olarak uygulanan modeller bazen işe yararsa da böyle durumlarda genelleme yapılamaz, dolayısıyla da tehlikeli sonuçlara yol açacak hatalar yapılabilir. Vitruvius'a göre en önemli kayma değerlerden biri insanın zekâsıdır, onun sayesinde genelde belirleyici olan ve bu alanda başarı elde etmek için elzem bir özellik olarak görülen tuzaklar ve taktikler planlanabilir. Vitruvius bu bağlamda Demetrios Poliorketes'i, büyük kuşatma kulesinin Rodosluların surlarının yakınına gelmesini önlemek için o araziyi bataklığa çevirme gibi basit bir taktikle yenen mimar Diognetos'tan söz eder (X, 16, 3-8).

Vitruvius'un tarif ettiği en ilginç mekanik cihazlardan biri, eskilerden kalma olduğunu söylediği (X, 9, 1) odometredir. Yazarın "eskiler"le kimi kastettiği belli değildir, çünkü Vitruvius bu konuda daha ayrıntılı bilgi sunmaz; ancak odometre teriminin ("yürünen yol ölçeri") Yunan kökenli olduğu apaçık olduğundan, Vitruvius'un kaynaklarını Hellen dünyasında aramak gerekir. Bir arabanın tek bir tekerleğine takılmak üzere tasarlanan bu cihaz, tekerleğin her dönüşünde işlevsel hale gelir. Antikçağ edebiyatı bir başka odometre tasviri içerir, o da Heron tarafından *Dioptra*'da sunulandır; bu cihaz *Baroulkos*'ta tarif edilene benzer bir çarklı sistemi temel aldığından çok daha karmaşıktır.

Odometre

Makineler ve İlerlemeler

Vitruvius *Mimarlık Üzerine* eseriyle ve özellikle onuncu kitabıyla Latin edebiyatının bir eksikliğini gidermekle kalmaz, referans metinlerinden yoksun bir kültürel ortamda Roma mimarlığının değerine de ışık tutar. Vitruvius, beşeri sanatların dışında tutulan bu disiplinin saygınlık kazanması için bu konuyu düzenli ve akılcı bir şekilde ele alır, mimarlığın öncelikli bir yer tuttuğu bir teknik ansiklopedi yaratmaya çalışır. Teknik bilgilerin sosyal değerler skalasındaki yeri meselesine gelince, Vitruvius insanoğlunun makinelerin ve cihazların yaratılması sayesinde uygar bir hayat sürmek için gerekli olan her şeye sahip olmayı başardığını vurgular (X, 1, 4). Vitruvius bu bakış açısıyla insanlığın teknik icatlarının tarihini sunarken bu icatların doğayla uyum içinde, yani dengeli bir hayat doğrultusunda ve sadece elzem olan amaçlanarak gerçekleştiğini söyler. İnsanlığın ilerlemesini sağlayan önemli makineler arasında onuncu kitapta tasvir ettiklerinin yer almaması bundandır; bu açıdan önemli olanlar insanın hem soğuktan korunmasına hem de daha edepli bir görünüme sahip olmasına izin veren giysilerin üretildiği dokuma tezgâhı; insanlığın beslenmesini sağlayan tarım tek-

Teknik ilerlemeler ve uygarlık

nikleri ve elbette tartma amaçlı cihazlardır: tartılar ve kantarlar, insanın emtiaya kesin bir değer atfetmek, böylece ekonominin takası temel aldığı uzun bir dönemi geride bırakmak amacıyla yarattığı eşitlik ve adalet sembolüdürler. Ayrıca Vitruvius eserin onuncu kitabında (X, 8) kantarın ne şekilde işlediğini açıkladığında, "momentum" terimine sonradan fizik alanında edineceği anlamı atfeden tek Antikçağ yazarı olduğunu da unutmamak gerekir; Vitruvius'un apaçık bir şekilde açıkladığı bu ilkeye göre küçük ve hareketli karşı ağırlık kefenin asılı olduğu ve sistemin odak noktası olan çengelden uzaklaştıkça momentumu artar, yani kefeye çok ağır nesnelerin konması durumunda bile bir denge durumu oluşur.

Dokuma tezgâhları, tartılar ve tarımsal aletler, insanlığın çevresindeki doğayla uyum içindeki ilerlemelerinin tarihini yansıtırsa da, fazla işe yaramayan, sırf eğlence amaçlı icat edilmiş makine ve teknoloji örnekleri de yok değildir (X, 7, 5). Bu katı sınıflandırmaya dahil olanlar özellikle su basıncıyla işleyenlerdir; Vitruvius bu konunun daha iyi anlaşılması için okurlarını, üç yüzyıl önce İskenderiye'de faaliyet göstermesine rağmen hâlâ gündemde olduğu anlaşılan Ktesibios'a yönlendirir.

Su ve Makineler

Vitruvius hidrolik makineleri ve mucizevi şifa verici niteliklere sahip suları tasvir ederken su tedariki sisteminden de söz eder. Ancak bu konuda daha kapsamlı bir tablo elde etmek için, 97 yılında Roma'nın su sisteminden sorumlu olan Sextus Iulius Frontinus'a başvurmak gerekir. Tarım konusunda bir inceleme eseri ile askeri taktikler konusunda *Stratagemata* adlı bir eserin yazarı olan Frontinus özellikle *De aquaeductu urbis Romae* [*Roma Şehrinin Su Kemerleri*] adlı eseriyle ün salmıştır. Bu eser, kendisiyle aynı görevi yapacak olanlar için gerçek anlamda bir teknik rehber niteliğindedir. Frontinus, Roma'nın bütün su kemerlerini tasvir ettikten sonra inşa süreçlerini anlatır ve en önemlisi, debileri konusunda bilgi verir. Frontinus'un çalışmasını eksiksiz kılan şey, görevi dahilinde ihtilaflara ve suistimallere çözüm bulmuş olmasıdır. Roma şehirlerinde, anıtsal su kemerlerinin inşasından sonra suyun, düzenli olarak vergi ödeyen evler, sokak çeşmeleri ve kaplıcalar olmak üzere üç ana gruba dağıtıldığını unutmamak gerekir.

Frontinus

Frontinus hassas hesaplamalar yaparak her su kemerinin şehre girmeden önceki ve sonraki debilerini kayıt altına alır, böylece ortaya çıkardığı farklılıklar çeşitli sahtekârlıkları ifşa etmesine izin verir. Bu durumda da adaletin garantisi olarak teknolojiye ve hassas ölçümlere başvurulmuştur. Nitekim borular açısından standart bir birim söz konusu olmadığından, olması gerekenden fazla miktarda suya el koymak kolaydır. Frontinus'un ilk olarak borulara odaklanarak *quinaria* olarak bilinen, çapı 5/4 parmak, yani 2,3 cm genişliğinde boruların kullanılmasını sağlar. Bu işlemin etkili olması için İmparator Trai-

anus da önlemlerin alınmasını ve denetimlerin yürütülmesini şahsen isteyecektir. Frontinus'un çalışmaları su kullanımının düzenlenmesini ve rasyonelleştirilmesini sağladığı için önemlidir ve teknolojinin kamu yararına olumlu kullanımının apaçık bir göstergesini teşkil eder.

Bkz. *Taş Kitap: Traianus Sütunu (Ve Kız Kardeşleri)*, s. 736; *Trigonometrinin Doğuşu*, s. 938; *Geç Hellenizm Döneminde Matematik*, s. 943; *Arkhimedes: Matematikçi, Fizikçi ve Astronom*, s. 954; *Romalılarda Bilim*, s. 1006

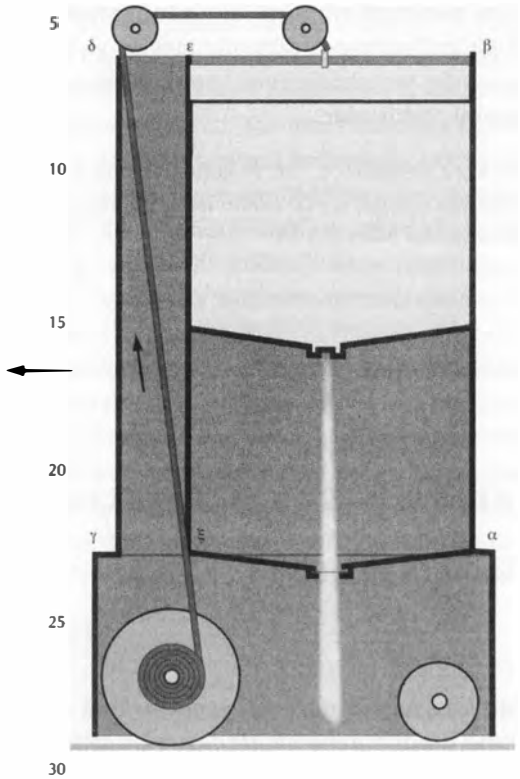
Tiyatrolar ve Otomatik Kukla Tiyatroları

Giovanni Di Pasquale

Sabit tiyatrolar ile otomat tiyatroları, kayda değer düzeyde teknik bilgilerin eğlenceli sahne efektleri elde etme amaçlı deneme alanıdır. Tragedya ve komedyaların temsillerinde başvurulan teknolojiler, izleyiciler arasında çok popüler olan otomatik kukla tiyatrolarında kullanılıp geliştirilecektir. Temsilin belirli bir anında yer alması gereken hareketleri yönlendirme yetisine sahip bu karmaşık mekanizmalar konusundaki bilgilerimizi İskenderiyeli Heron'un bu konudaki inceleme yazısına borçluyuz.

Heron'un Otomatları

Tragedya ve komedyaların temsillerinde izleyicileri çok eğlendiren sahne efektlerinin başarılı olmasını sağlayan mekanik cihazlar konusundaki bilgilerimizi daha çok edebi kaynaklardan elde ediyoruz. Yunanlar MÖ V ile I. yüzyıllar arasında Yunan yarımadası ile Doğu ve Batı Akdeniz'in kolonilerinde sayısız tiyatrolar inşa ederler. Bu tiyatroların yüzyıllık varlıkları sırasında geçirdiği dönüşümler görünümlerinin ana hatlarıyla yeniden kurgulanmasına izin verirse de, sahne tasarımları açısından önemli ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olmamıza engel teşkil etmişlerdir. Edebi kaynaklar, tragedyalar ve komedyalar oyuncuların hareketleri, geleneksel durumlar ve tiyatro makinelerinin varlığı ve işlevi konusunda bilgi edinmemize izin verirler. Zaten tiyatroyla ilgili edebi kaynaklarda ve metinler üzerinde alınmış notlarda temsilin belirli anlarında özel efektler elde etmek için kullanılan cihazlardan sıklıkla söz edilir.

İskenderiyeli Heron'un otomatik kukla tiyatrolarında ana motor Heron'un otomatları

Otomatik kukla tiyatrolarına gelince, bu açıdan maddi kalıntılar epey eksikse de, edebiyat alanında daha çok bilgi muhafaza edilmiştir, ama bu cihazların işleyişinin temelindeki süreçleri tarif etmek için kullanılan karmaşık teknik dili anlamak bayağı zordur. İskenderiyeli Heron'un otomatik kukla tiyatrolarının işleyişini ve izleyicileri çok eğlendirdiği bilinen özel efekt repertuarını ayrıntılı bir şekilde anlattığı *Automata* [*Otomat*] adlı eseri bu açıdan büyük önem taşır. Heron'un anlattığı mekanizmaların biri sabit, diğeri hareketlidir. İkinci mekanizmada sahnede yer alan her şeyin başlıca motoru, denge ağırlığının darı dolu dikey, silindir şeklinde bir kabın içinde kontrollü bir şekilde inmesinden ibarettir; kabın dibinde yer alan ve darının dışarı dökülmesine izin veren kapağın açılması, denge ağırlığının inmesine neden olur, bu hareket de otomatların doğrusal veya dairesel hareketlerini kontrol eden aksın ve ona bağlı dişli makaraların dönmesini sağlar.

Heron, sonuçları açısından daha güvenilir olduğuna inandığı sabit mekanizmayı tercih eder. Örnek olarak, Nauplius'un, oğlu Palamedes'in Odysseus tarafından öldürülüşünün intikamını almak için Yunanların filosunun kayalıklara çarpıp batmasını sağlamasının nasıl temsil edildiğini anlatır. Bu hikâye ö-

zel efektler açısından çok zengindir: sahne önünde kapılar açılıp kapanır, arka planda birbirini izleyen farklı hareketli sahneler, üzerinde karakterlerin ve anlatımın başlıca olaylarının geçtiği sahnelerin resmedildiği perdelerin yukarıdan indirilmesiyle elde edilir. Heron, Nauplius'un maceralarını rastgele seçmemiştir: bu olayların anlatılmasına izin veren teknik mekanizmalar uzun zamandır biliniyor olmalıydı, zira Byzantionlu Philon, MÖ III. yüzyılda İskenderiye'de yazdığı ve otomatları konu aldığı, günümüze ulaşmamış bir inceleme eserinde bu konuyu tarif etmiştir.

Nauplius'un maceraları

Sıklıkla fayda elde etmekten ziyade şaşkınlık ve hayranlık uyandırma amaçlı bir teknolojinin somut ifadesi olarak görülen bu küçük tiyatrolar, mekanik uzmanlarının son derece hassas işlemler gerçekleştirme yeteneğinin bir örneğini teşkil eder.

Tiyatro ve Kukla Tiyatrolarının Teknolojisi: Ortak Noktalar

Sabit tiyatrolar ile otomatik kukla tiyatroları arasında özellikle Hellenistik dönemden itibaren, başarılı bir sonuç elde etmek için elzem olan sahne efektlerini gerçekleştirmek amacıyla kullanılan mekanik teknoloji açısından apaçık bağlantılar söz konusudur. Roma'da hem Vitruvius (MÖ I. yüzyıl) hem de İmparator Commodus (161-192) döneminde faaliyet gösteren gramer alimi Polydeukes, tiyatrolarda kullanılan mekanizmalar konusunda bilgiler sunarlar; onlar da bu bilgileri muhtemelen Geç Hellenistik döneme ait ortak bir kaynaktan, yani Vitruvius'un bu alandaki otoriteler olarak zikrettiği *veteres architecti*'den [eski mimarlar] (V, 3, 8) birinden almışlardır. Vitruvius, ideal tiyatro sahnesini tasvir ederken üç kapı bulunmasının önemini vurgular ve mimarların Yunanların *periaktos* ("bir şeyin etrafında dönüyorum" anlamına gelen *periago*'dan türemiştir) tanımladığı mekanizmalara, yani ana dekorun sağına ve soluna, ama biraz önüne yerleştirilen yüksek, üçgen prizmalara yer ayırması gerektiğini söyler; muhtemelen Hellenistik dönemde kullanılmaya başlanan bu cihazların her yüzeyinde farklı bir arka plan yer alırdı ve temsilin gerektirdiği anda döndürülerek hızlı bir sahne değişimin yer almasına izin verirlerdi: genelde fırtınalı gökyüzü resmedilirdi (Polydeukes, IV, 130) ve gök gürültüsü de taş dolu bir vazonun uygun anda sallanmasıyla elde edilirdi. Heron da gök gürültüsünün sesini taklit etmek için kullanılan benzer bir cihazdan söz eder (*Automata*, II); Heron, yukarıda adı geçen Nauplius'un hikâyesinde Aias'ın imgesine isabet eden yıldırımdan sonra oluşan sesi elde etmek için ne yapıldığını şöyle anlatır: "tiyatrolarda bu tür gürültüleri yaratmak gerektiğinde, içinde ağırlıklar olan vazoları ters çevirirler ve ağırlıklar, davulunki gibi kalın ve gergin bir derinin üzerine dökülürken bir gürültü oluşur" (*Automata*, 2, 20, 4).

Sahne değişimi

Periaktos'lara dönecek olursak, bu teknolojinin Roma tiyatrosunda da *scaena versatilis* [döner sahne] adı altında muhafaza edilmiş olması mümkündür. Temsilin yer aldığı alanın arkasında farklı sahne dekorları göstermek amacıyla üst üste konmuş birkaç panodan veya özel olarak hazırlanmış olukların içinde kaydırılıp yan yana getirilen iki kısımdan oluşan bir fon türü olan *scaena ductilis* [yönlendirilebilir sahne] (Servius, *Ad Georgica*, III, 24) oldukça sorunsuz bir yöntemken, *scaena versilis* veya *versatilis* biraz daha karmaşıktır. Valerius Maximus'a göre (2, 4-6) MÖ 79'da Roma'da kullanılmaya başlanan bu sahne türü muhtemelen ön ve arka yüzeylerinde çeşitli dekorlar içeriyordu, böyle olması da döndürülerek kullanıldığını düşündürür. Nitekim Servius'a göre temsilin belirli bir anında sahne dekorunun tamamı, kendisinin bilmediği ve jenerik olarak *machinis quibusdam* [belirli makineler] diye tanımladığı bir mekanizma yoluyla döndürülürdü. Dekorun nasıl döndürüldüğünü anlamak için otomatik kukla tiyatrolarının teknolojisine bakmamız gerekir. Bu tiyatrolarda denge ağırlığının kontrollü olarak indirilmesi ilkesi, her tür hareketin yapılması gereken asıl tiyatro mekanizmalarının da enerji kaynağını oluşturuyor olmalıydı; örneğin Syrakousai tiyatrosunun sahne yapısında bulguları ortaya çıkarılan mekanizma, elektriğin kullanılmaya başlamasına kadar Avrupa'nın birçok tiyatrosunda kullanılmaya devam edilmiştir.

Scaena versatilis

Hem doğrusal hem de dairesel hareketler yaratma kabiliyetine sahip *encyclema*'ya da muhtemelen izleyicilere yapıların içini göstermek amacıyla başvurulurdu. Bu cihaza büyük rağbet gösteren Euripides ondan sıklıkla yararlanırdı ve bundan dolayı Aristophanes onunla *Akharneis*'te [*Akharnialılar*] (404 vd.) dalga geçer, Euripides'i bu cihazın üzerinde tasvir ederek oradan inmeye zamanı olmadığını söyler. *Encyclema*'nın işleyişine gelince, doğrusal hareket muhtemelen zor bir işlem değildi, ama dairesel hareket açısından durum farklıdır, nitekim Antikçağ yazarlarının metinlerinde *encyclema*'nın ele alındığı yerlerde büyük ihtimalle bir milin çevresinde gerçekleşen eğimli bir hareketten söz edildiği görülür. Heron'un *Automata*'nın bir bölümünde hareketli otomatik mekanizmaların kaidelerinin bir çemberi veya çember yayını kat etmelerinin mümkün olduğunu söylemesi oldukça aydınlatıcıdır (*Automata*, 1, 7-8). Heron, hareketli kukla tiyatrosunun ahşap platformunun altına ikisi birbirine eşit ve paralel, biri farklı çapta üç tekerleğin bulunması gerektiğini söyler. Tekerleklerin bu konumu sayesinde her zamanki halat ve denge ağırlığı sistemi yoluyla mekanizma harekete geçirildiğinde dairesel bir hareket elde etmek mümkün olur; Heron bu hareketi, bir çemberin merkezinde dönerek çember yayları veya tam çemberler çizen ikizkenar bir koniye haklı olarak atfeder; bu mekanizma temelde üç tekerlekli bisikletlerinkine benzer bir şekilde hareket eder.

Encyclema

Bu karşılıklı bilgi alışverişinde sabit tiyatrolar ile otomatik kukla tiyatroları, farklı ölçeklerde de olsa aynı yaklaşımı gerektiren sorunların çözümünde aynı teknik çözümlere başvurmuş olmalıdır.

Deus Ex Machina

Son olarak, sahnede aniden beliren tanrılar veya kahramanları oynayan oyuncuları havaya kaldırmaya ve havada asılı veya *theologeion* denilen yüksek bir düzlemde durmalarına izin veren makineden söz etmek gerekir. Polydeukes'in jenerik bir terimle *mekhane* adını verdiği bu mekanizma "tanrıları ve kahramanları, Bellerophon'ları ve Perseus'ları havada göstermeye yarayan" bir tür vinçtir (IV, 128). Bu bilgiye güvenebilirsek, bu cihazlar oyuncuların yanı sıra aniden sahnede görünüveren, üzerinde oyuncuların olduğu arabaları da kaldırma kapasitesine sahip olmalıydı; örneğin Euripides'in Medea'sı (1317 vd.) oğullarının cesetlerinin de bulunduğu bir arabayla gökyüzüne yükselerek izleyicilerin ve Iason'un gözünün önünden kaybolur. Aristophanes'in *Bulutlar*'da Sokrates'i havada asılı bir sepetin içinde veya *Barış*'ta Trygaios'u kanatlı bir salyangozun üzerinde temsil etmesine izin veren de bu cihazdır: tehlikeli bir işlemdir bu, hatta Trygaios oyun sırasında makineyi çalıştıran görevliye dönüp dikkatli olmasını ister (76; 136; 147). Polydeukes de Aiskhylos'un günümüze ulaşmamış tragedyası *Psykhostasia*'da, Memnon'un annesi Ios'un Akhilleus tarafından öldürülen oğlunun cesedini uçarak alıp götürdüğü bir sahneyi anlatırken bu cihazdan söz ediyor olmalıdır (*Onomastikon*, IV, 130). Zaten Aiskhylos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*'ta Okeanos'un kanatlı bir kuşun üzerinde sahneye gelişini, Prometheus'la konuşurken havada asılı kalışını, sonra da uçarak gidişini tasvir ediyorsa bu cihazla aşina olmalıydı.

Tiyatro vinçleri

Oyuncuları yükseğe kaldıran bu makinenin işleyişi, tek tek ele alındıklarında inşaat, denizcilik ve savaş sanatında bilinen ve etkin bir şekilde kullanılan unsurların bir arada kullanımına bağlıydı. Sahne dekorunun arkasında gizlenen bu cihaz, bir makara ve halat sistemi içeren, eğilebilir, dikey bir unsurdan oluşuyor olmalıydı: makara ve halat sistemine bağlanan büyük bir kanca oyuncuların ve uçan arabaların ağırlığını kaldırabilmeliydi. Bir kaidenin üzerinde, sahne dekorunun ardında ileri geri gidiyor olmalıydı, ama kaidenin kendi etrafında dönüp dönmediği belli değildir. Bu sistemin sağlamlığı ve güvenilirliği, Euripides'in bazı tragedyalarında aynı anda iki karakteri havaya kaldırmış olmasından da anlaşılır (*Herakles*'te Lyssa ve İris, *Elektra*'da Dioskouros'lar, *Orestes*'te Apollon ve Helena). Vincin direğinin sahne arkasında saklı kalması mümkündü, ama oyuncuyu tutan ipleri izleyicilere göstermemek gerekliydi: *Automata*'da bu gibi sorunları ele alan Heron, iplerin siyaha veya koyu griye boyanmasını tavsiye eder (II, 30).

Öte yandan bu vinç türü esneklik ve etkinlik açısından, hemen sonraki yıllarda ve yüzyıllarda savaş makinelerini inşa edenlerin dikkatinden kaçmayacak avantajlar sunuyordu: örneğin Birinci Pön Savaşı'nda Gaius Duilius'un başvurduğu ünlü kargaların (corvus) (Polybios, *Historiai*, 1, 22) ve Arkhimedes'in *manus ferrea*'sının [demir el] (Polybios, *Historiai*, 8, 5) ortak noktası, ileri geri

Gök gürültüsünü taklit eden cihaz

gitme kabiliyetine ve hatırı sayılır yükleri kaldırma kapasitesine sahip büyük bir destek unsurudur.

MÖ VI. yüzyıl ortalarından itibaren Akdeniz havzasının tamamında savaş, inşaat ve ticaret alanlarında yoğun olarak kullanılan bilimsel ve teknolojik bilgilerde yaşanan gelişmelerin sonradan tiyatro temsillerinde de etkisini göstermiş olması ve sonrasında makine bilimi alanına da uygulanmış olması mümkündür.

Nitekim bir yanda, tanrıları ve kahramanları havasa asılı tutmaya yarayan *mekhane*, inşaat alanında ve limanlarda gemileri yüklemek ve yüklerini indirmek için kullanılan mekanizmaların bazılarından doğal olarak türemiş gibi görünürken, diğer yandan prizmaların ve hareketli platformların dairesel hareketini yaratan *quibusdam machinis*'in etkisiyle otomatik kukla tiyatrolarında aynı teknolojiler benimsenerek daha küçük ölçekte de olsa aynı sahne efektleri için kullanılmıştır.

Bkz. *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Vitruvius'un* Machinatio'*su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Zanaatkârların Uygulamalı Bilimi: Cam

Giovanni Di Pasquale

Roma'da atölyeler, inşaat şantiyeleri, tersaneler ve limanlar oldukça ileri düzey uygulamalı bilgilere sahne olur. Bu dönemin uygulamalı bilimlerinin aktif başrol oyuncuları zanaatkârlar, denizciler, mimarlar ve makineleri icat edenlerdir; bu gibi bilgilere dönemin edebiyatında çok az yer verildiyse de arkeolojik buluntular ulaşılan düzeyi apaçık bir şekilde gösterir. Bu açıdan önemli bir örnek olan camın üretimi pratik bir ihtiyacı karşıladığı gibi, bilim ve teknik alanında yenilikçi bilgilerin elde edilmesine de katkıda bulunur.

Devrimci Bir Teknik: Üfleme

Cam üretimi, atölyelerde yer alan faaliyetlerin teknik ve bilimsel bilgiler üzerindeki etkisinin değerlendirilmesine en uygun alanlardan biridir. Roma dünyasında cam objelerin şaşırtıcı bir hızla yayılması, hem hassas deneysel araştırmalarla hem de camın bileşimi ve bilimsel işlevselliği konusunda düşüncelerle bağlantılı derin bir teknolojik yenilikçiliğin sonucudur. Bir sanat objesi olmanın yanı sıra olağanüstü işlevlere sahip bir günlük kullanım nesnesi olan cam, bütün sosyal sınıfların pratik ihtiyacını karşıladığı gibi, bilgi alanında önemli ilerlemeler sağlamak açısından önem taşıyan bir maddedir. Plinius camın icadını Fenikelilere atfeder (*Nat. Hist.* [*D. T.*], 36, 65-68); Fenikeliler cam gerçek anlamda bir endüstri kolu ve coğrafi bölgelerinin başlıca ekonomik-ticari faaliyeti haline getirmişlerdir. Günümüzde camın aslında ilk olarak MÖ I-II. binyılda Mezopotamya'da üretilmeye başlanıp daha sonra Mısır'a yayıldığını biliyoruz. Plinius üç ana unsur olan soda, silika ve kirecin ateşin etkisiyle ve çeşitli işlemler sonucunda farklı renklerde, boyutlarda ve biçimlerde cama dönüştüğünü anlatır. Camın en takdir gören özelliği olan şeffaflığı, bileşenlerinin saflığına bağlıdır. Plinius bunları yazdığında üfleme tekniği camın işlenmesinde çığır açmış, süreçleri daha hızlı ve ekonomik kılmıştır. Fırınlar konusunda arkeolojik buluntuların eksikliği fizyonomileri konusunda bilgi sahibi olmamıza izin vermezse de, ergime derecesini 1000-1300° civarında tutacak, böylece ısıyı muhafaza edip cam objelerin üzerine eşit oranda yayacak şekilde inşa edildiklerini biliyoruz. Fırınların inşası, İtalya'da da çok sayıda bulunan ve genelde Doğulu zanaatkârlar tarafından işletilen cam atölyelerinin açılmasının önkoşuludur. Arkeolojik cam buluntularının bol olması ve edebi kaynaklarda da camdan çok söz edilmesi, camın birçok şekilde kullanıldığına tanıklık eder. Evlerde kullanılan, pişmiş

Üfleme ve fırınlar

toprak veya metal kapların yerini giderek cam kaplar alır ve meyve, yiyecek ve içecek ile farmakolojik maddelerin muhafaza edilmesine daha uygun oldukları görülür. Kokusuz ve şeffaf olan cam, kapların içindeki maddelerin durumunun kontrol edilmesine de izin verir.

Âdetlerde Devrim

Âdetlerde yaşanan bu devrim sanata da yansır ve şeffaf cam, özellikle natürmort türünün öncelikli konusu haline gelir. Petronius tarafından anlatılan bir olay da (*Satyricon*, 51) camın yayılmasıyla bağlantılıdır: kırılmaz cam üretmek için bir teknik keşfettiğini iddia eden bir zanaatkâr, İmparator Tiberius'un huzuruna çıktığında, yere atıldığında *non frangebatur* [kırılmayan] bir camın icadıyla bütün metallerin değer kaybetmesini engellemek için hemen idam edilmiş. Bilim tarihçilerinin sıklıkla bu olayı örnek göstermesi ve onu Roma toplumunun yönetici sınıflarının ilerlemele karşıtlığının kesin kanıtı olarak görüp teknolojik yeniliklere karşı politikalar geliştirdiklerini öne sürmeleri ilginçtir. Ancak son zamanlarda yürütülen araştırmalar, olayların gerçekte nasıl geliştiğinin sadece edebi kaynaklar temelinde yeniden kurgulanamayacağını, çeşitli türden kaynaklar arasında tam bir uyum olması gerektiğini göstermiştir. Latin aristokrasisinin zanaat dallarına olumsuz baktığı bilinir; Cicero ve Seneca'nın yazıları toplumun bu kısmının atölyelerde yer alan faaliyetleri ne derecede horgördüğünü günümüze aktarmıştır; ancak bol miktarda olan arkeolojik bulgular da tam tersine, camcıların faaliyetinin ne kadar takdir gördüğünü ve ne kadar yaygın olduğunu göstermiştir.

Toplumsal değer

Şeffaf camın çok yaygın olmasından da bu malzemenin Antikçağdan beri bilimsel ve teknolojik alanlarda da kullanıldığı, hatta bazen yenilikçi sonuçların elde edilmesine izin verdiği anlaşılır.

Bilimsel Kullanımlar: Şeffaf Cam ve Görüş Mekanizması

Sayısız edebi kaynağa göre cam ve işlenmiş kaya kristalden objeler, bu maddelerin doğal görüşü değiştirmek için de kullanılabileceğini akla getirmiş, bu konuda çeşitli gözlemler yapılmıştır. İtalya'nın ve Avrupa'nın birçok arkeoloji müzelerinin depolarında ağırlıklı olarak kadınlara özgü süsler oldukları sanılan mercekler vardır. Ancak bu camların özellikleri Mezopotamya uygarlığından itibaren biliniyor olmalıydı; XIX. yüzyıl ortalarında arkeolog Austen Layard, II. Sargon'un (MÖ 722-705 arası kral) Ninive'deki sarayının bulunduğu bölgede yürüttüğü kazılarda, sonradan Taht Salonu olduğu anlaşılan mekâna girdiğinde yüzeyi biraz aşınmış, kenarında da eskiden içinde yer aldığı çerçevenin izleri olan, oval biçimli, dışbükey bir kaya kristal parçası bulmuştur. Bu obje derhal bir mercek olarak tanımlanmış, ya bilinen en

Sargon merceği

eski mercek örneği ya da yakma camı olduğu öne sürülmüştür. Zaten Sargon Sarayı'nda bulunan bazı çivi yazılı belgelerde "saray astronomları tarafından kullanılan, görüşü güçlendirme amaçlı mercek"lerden açıkça söz edilir; bu veri Mezopotamya halklarının astronomi ve astroloji alanındaki hatırı sayılır bilgi birikimini ve yıldızlar üzerindeki ayrıntılı gözlemlerini bu gibi cihazların yardımıyla gerçekleştirdiklerini doğrular niteliktedir. "Sargon merceği" olarak bilinen bu merceğin bulunması, Antikçağda camın nasıl kullanıldığı konusunda büyük merak uyandırmıştır.

Benzer bulguların arayışı içindeki araştırmacılar, Mısır, Kartaca ve Girit'te yürütülen arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular arasında çeşitli mercekler tespit etmişlerdir; Viyana'nın Kunsthistorisches [Sanat Tarihi] Müzesi'nde, 1875'te Mainz'da, eski bir cam atölyesinde yapılan kazılarda bulunmuş, Roma dönemine ait bir büyüteç görmek mümkündür. 1766'da, Vezüv'ün etkisi altında kalan şehirlerden çıkarılmış buluntuların o dönemde muhafaza edildiği Portici Kraliyet Sarayı'nı gezmesine izin verilen Fransız gezgin Luis Dutens'in bu konudaki tanıklığı çok ilginçtir: "Napoli kralının Portici'deki eski eser bölümünde çeşitli büyüteçler ve günümüzde oymacılar tarafından kullanılan merceklerden daha iyilerini gördüm" (Dutens, *Recherches sur l'origine des découvertes attribuées aux modernes: où l'on démontre que nos plus célèbres philosophes ont puisé la plupart de leurs connaissances dans les ouvrages des anciens et que plusieurs vérités importantes sur la religion ont été connues des sages du paganisme*, Paris, Chez la veuve Duchesne, 1766, s. 223-224). Bu objelerin sert taşların oymacıları tarafından görme aracı olarak kullanıldığı kesindir; oymacıların arasında büyük ün kazananlardan Myrmekides bir sineğin kanatlarıyla kaplayabileceği ölçekte, fildişinden, dört atlı bir araba, Kallikrates de çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük karıncalar yaratmıştır (Plinius, *Nat. Hist.* [*Doğa Tarihi*], 7, 21). Bu gibi eserlere çok ender rastlanmıyor olmalıydı, zira Plinius aynı eserde *İlyada*'nın bir ceviz kabuğu içine konabilen bir parşömene yazıldığını da anlatır. Zaten günümüzde birçok arkeoloji müzesinde üzerinde çıplak gözle görülmesi zor, çok ayrıntılı ve karmaşık mitolojik sahneler veya portreler yer alan çok küçük sert taşlar görmek mümkündür.

Büyüteçler

Okumaya gelince, yazılı tomarın üzerine konunca metinlerin harflerini büyüten, içi su dolu küçük cam küre kullanma sistemi oldukça yaygındır. Zaten Seneca şöyle der: "[...] suyun arasından bakıldığında her şey daha büyüktür. Harfler ince ve koyu olsa da, su dolu bir kabın arasından bakınca daha büyük ve daha açık renk gözükürler. Meyve cam bir kabın içinde yüzdüğü zaman olduğundan daha güzel görünür. Yıldızlar bulutların arasından bakılınca daha büyük gibi durur, çünkü görüşümüz bir bileşimin içinde büyür [...]. Bir kabı suyla doldurup içine bir yüzük koyarsan bu durum kanıtlanmış olur. Yüzüğün en dipte yatmasına rağmen görüntüsü suyun yüzeyine yansıyacaktır. [...] Neden Güneş'in imgesinin karışık

Suyun özellikleri

bir malzemenin arasından bakıldığında daha geniş görünmesi bu kadar şaşırtıcıdır? Bu durum iki sebebin sonucudur. Bir bulutta cam gibi bir malzeme vardır, ışığın aradan geçmesine izin verir, bir de su gibi bir şey vardır" (*Doğa Araştırmaları*, I, 6, 5).

Dolayısıyla Seneca, şeffaf cam bir kaba konan suyun bu özelliğini iyi bilir ve buna bağlı olarak görme organının yanılmaya ne kadar açık olduğunu vurgular. Doğa bilimci Seneca sıvıların büyütme özelliği konusunda genelleştirmeler yaparken, Aulus Gellius şöyle der: "geometrinin görüşle ilgili kısmına optik denir [...] Bu bilim dalı, suyun arasından görünen objelerin büyümesi ve gözlerden uzak olanların küçük görünmesi gibi optik illüzyonları da açıklar" (16, 18).

Camın diğer kullanımları arasında görme bozukluklarıyla mücadele de vardır. Plinius (*Nat. Hist.* [*Doğa Tarihi*], 37, 16) miyop olan Nero'nun amfitiyatrodaki gösterileri izlemek için doğal olarak içbükey olan bir zümrütten yararlandığını söyler. Plautus Cistellaria oyununda (perde 1, sahne 1) bir mısrasında şöyle yazar: "eve doğru döndüğümde o beni *conspicillum*'u yoluyla uzaktan, ben kapıya ulaşana kadar beniz izledi"; bu terim hararetli tartışmalara konu olmuştur ve günümüzde bile anlamı kesin değildir; öne sürülen hipotezler optik bir borudan uzaklarda olanları daha iyi görmek için yüksek bir yere kadar çeşit çeşittir.

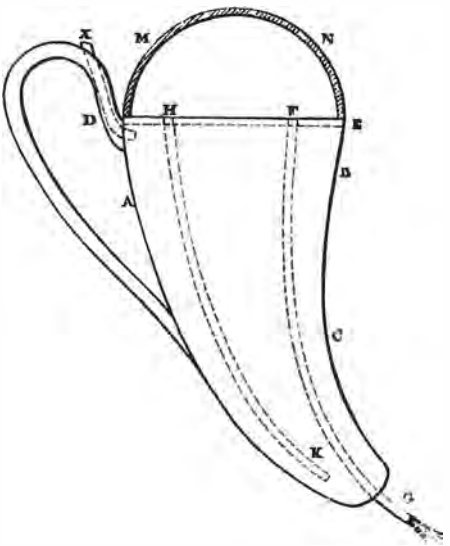
Camın Diğer Bilimsel Kullanımları: Üç Örnek

Modern dönemde çok fazla güven duyulmayan bilgiler arasında camın yakıcı özelliğiyle ilgili olanlara da vardır. Aristophanes'in MÖ 423'te Atina'da sahneye koyduğu Bulutlar komedyasının bir yerinde (m. 765-772) yakıcı özelliklerinden dolayı kasti olarak dolaşıma sokulan objelerden söz edilir: Strepsiades alacaklılarına borcunu ödememenin bir yolunu bulmaya çalışır. En iyi çözümün Sofistlerin sanatını öğrenmek olduğuna karar verir, böylece sırf diyalektik yoluyla alacaklılarını ikna edecektir. Sokrates'ten ders aldığı sırada hoca onu, kendisine beş *talentum*'luk bir ceza ödemesi gereken bir davanın açılma olasılığını düşünmeye davet eder. Strepsiades bu olasılık karşısında apaçık bir memnuniyetle, cezanın yazıldığı tableti, şehrin pazarında satın aldığı, küçük bir yakıcı kristal küre yoluyla Güneş ışınlarını üzerine odaklayarak yakacağını söyler. MÖ V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en azından Atina gibi büyük şehirlerde ateş yakmak için mercek veya kürelerin satın alınmasının mümkün olduğu anlaşılıyor. Başka edebi kaynaklar da bu konuda bilgiler içerir: örneğin Plinius (*Doğa Tarihi*, 37, 10) yaraların dağlanmasında yaralı bölgenin üzerine doğrudan cam veya kaya kristal kürelerin konmasının tavsiye edildiğini aktarır.

Yakıcı özelliği

Şeffaf camın, boşluğun doğası konusundaki tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan pnömatik araştırmaları alanında kullanımlarının önemli olduğu da apaçıktır. Gündelik hayatta gözlemlenen objelerin işleyiş ilkelerini açıkla-

mayı amaçlayan kuramsal bir disiplin olan mekaniğin tersine, pnömatik icat edilen, tasarlanan, inşa edilen cihazları konu alır.

İskenderiyeli Heron'un Pneumatika'sından fiskiye efektli içki boynuzu

Heron *Pneumatika*'da, öne sürdüğü kuramları kanıtlama amaçlı çeşitli cihazlar sunar: bazılarının temel unsuru camdır ve cam yoluyla maddelerin yakınlığından kaynaklanan olağanüstü etkiler anlaşılabilir. Örneğin Heron eserin 52. paragrafında su dolu, iki delikli bir tabağı ve cam bir kapağı olan bir içki boynuzunun imalatını ortaya atar. Şeffaf cam, suyun doğasına karşıt bir şekilde yukarıya doğru itilişinin, sonra da eğlenceli bir fıskiye efektiyle yeniden aşağı akışının seyredilmesine izin verir. 56. paragrafta Heron yaraların cerahatini aspire etme amaçlı bir vantuz tarif eder, daha önce ise (30. paragraf), ısıtılan ve kapalı bir alana sıkıştırılan havanın mekanik enerjiye dönüşümünü ve bazı şekilleri harekete geçirip dans ettirdiğini gösteren *aeolipyle* adlı bir cihazın bir varyasyonunu ele alır.

Pnömatik

Son olarak, şeffaf cam kullanımından büyük fayda gören bir başka alan da astronomidir. Üzerinde takımyıldızların kişileşmiş hallerinin yer aldığı, statik gök küreler MÖ VI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır. Antikçağ ikonografisinde bu kürelerden bazılarının cam veya kaya kristalden yapıldığı görülebilir. Platon'un *Akademeia*'sında filozofların tasvir edildiği ünlü mozaikte, içinde renginden cam veya kristal olduğu anlaşılan böyle bir küre olan bir kutu da resmedilmiştir. Pompeii yakınlarındaki Murecine *villa*'sında ortaya çıkarılan bir freskte de Ourania'nın elinde yine cam veya kristal olduğu sanılan bir gök küre yer alır. Heron'un *Pneumatika*'sı-

Astronomi

nın 46. paragrafında kozmosu temsil eden ve merkezinde Dünya bulunan şeffaf ve kapalı bir küre tasvir edilir. Şair Claudianus'un 395-404 yıllarında yazdığı *In sphaeram Archimedis* [*Arkhimedes'in Küresinin İçinde*] başlıklı ilginç bir epigramda da Arkhimedes'in Syrakousai'da inşa ettiği ve Marcellus'un Syrakousai'ı fethettikten sonra Roma'ya getirdiği söylenen, şeffaf cam bir küre içindeki ünlü mekanik planetaryum tarif edilir. Bu eseri yorumlarken ihtiyatlı davranmamız gerekir elbet, ama Yunan kozmolojisinde evrenin maddesinin, ayaltı dünyanın maddesinin tersine, bozulmaz olduğuna inanıldığı kesindir. Astronomi konulu Yunan inceleme eserlerinde sıklıkla karşılaştığımız, kristal veya cam gibi gökyüzü ifadesi bu inanıştan kaynaklanır, çünkü gökyüzünün bozulmazlığı, kristalin saflığıyla bağdaştırılır.

Bkz. *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Petronius: Bir Anlatım Labirenti olarak* Satyricon, s. 892; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894

Teknoloji ve Tarım

Giovanni Di Pasquale

Romalıların tarımı, mülkün ve üzerinde yer alan faaliyetlerin gelir getirmesine yönelik, ekonomik türden bilgilerin yanı sıra astronomi, meteoroloji, zooloji ve botanik alanında dikkatli gözlemleri kapsayan bir bilgi bütünüdür; en kazançlı faaliyetler olan bağcılık ve zeytinciliğe, zeytin ve üzüm pres makineleri konusunda hassas teknik bilgiler eşlik eder. Bu konulara adanmış, ilginç gözlemler açısından zengin bir literatür, Latin kültürüne özgü bir özelliktir ve son derece kaliteli eserleri kapsar.

Tarım ve Tarım Metinleri

Roma'dan günümüze ulaşan tarım metinleri o kadar farklı konuyu kapsar ki günümüz sınıflandırmaları doğrultusunda meteoroloji ile astronominin temel unsurlarını da göz önüne alan bir çerçeve içerisinde ekonomi, zooloji ve bota-

nik alanlarına girerler. *De re rustica* [*Tarım Üzerine*] adlı eserinde tarım konulu metinler yazmış 50'den fazla yazarın adını zikreden Varro'ya güvenecek olursak, Antikçağda bu konuda üretilmiş eserlerin büyük kısmının kaybolduğu sonucuna varabiliriz. Cato'nun, Varro'nun, Columella'nın ve Palladius'un günümüze ulaşan eserleri MÖ II. yüzyıldan MS IV. yüzyıla kadar uzanan bir süreyi kapsar ve hem Ortaçağ kâtiplerinin hem de Cumhuriyet dönemi sonlarında dolaşımda olan malzeme konusunda önemli bir düzenleme işlemi gerçekleştiren Latin aydınların seçiminin ürünüdürler. Genelde tarım edebiyatı yazarı sayılan Yaşlı Plinius da *Doğa Tarihi*'nin önemli bir bölümünü bu konuya ayırmıştır. Eser seçiminin, Yunanca yazan yazarların eserlerinin tamamıyla ortadan kalkmasına neden olduğu anlaşılıyor; bu engin üretimden geriye sadece Ksenophon'un MÖ IV. yüzyıla ait, tarımın ekonomik yönünü vurguladığı *Oikonomikos* [*Evidaresi*] kalmıştır.

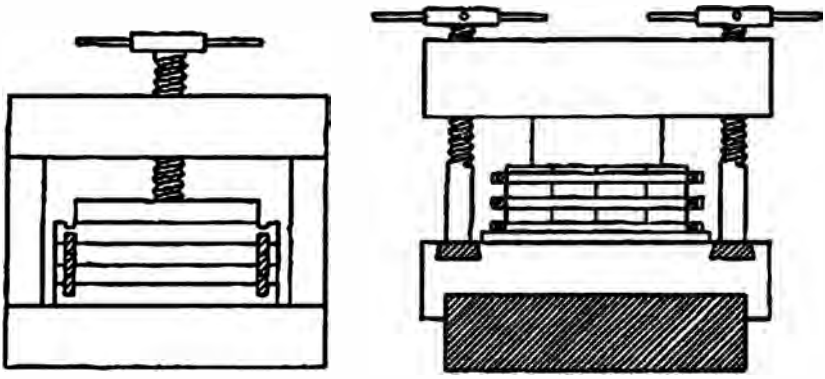
Ksenophon'un *Oikonomikos*'u

Her ne kadar Atina bağlamı göz önüne alarak yazıldıysa da, bu metin konunun, içinde bulunulan ortamdan bağımsız olarak, akılcı bir şekilde ele alınması için gerekli temelleri ortaya koyar; Ksenophon'un bu çalışmasının ana teması olan, tüm toprak sahiplerinin amaçlaması gereken kazanç, Cato'nun da MÖ II. yüzyılın ilk yarısında yazdığı, tarım arazilerine yapılacak daha verimli yatırımlar konusunda kesin bilgiler sunma iradesinden kaynaklanan *De agri cultura*'nın [*Tarım Üzerine*] konusudur. Doğu kaynaklı yeni modalara yerini bırakan geleneksel kültürü hararetle savunan Cato eserini yazarken Kartacalı Mago'nun günümüze ulaşmamış, daha sonra Roma senatosu tarafından Latinceye tercüme ettirilecek olan inceleme eserinden ilhan alır; Yaşlı Plinius, Pön dilinde yazılmış 28 bölümü Mago'ya atfeder; Varro'ya göre (*De re rustica*, I, 1, 10) Mago bu eserde veterinerlikten beslenmeye kadar birçok konuyu ele almıştır. Cato'nun eseri de çeşitli konuları kapsar ve tarım faaliyetlerinin yönetimi, toprağın işlenmesi, hayvancılık ve zeytinyağı ile şarap üretimi ve muhafazası konusunda tavsiyeler içerir. Eseri oluşturan 162 paragrafın sıralaması oldukça düzensizse de, Cato'nun tarım arazilerini ailesinin iyiliği için en iyi şekilde yönetmesi amacıyla *pater familias*'a [aile reisi] hitaben yazdığı düşünceleri belli başlıklar altında toplamak mümkündür.

Cato'nun *De Agri cultura*'sı

Cato'nun sözünü ettiği tarım arazisi artık Roma tarihinin başlarındaki küçük tarla değil, belirli bir yatırımda bulunduğundan kazanç elde etmeyi planlayan bir toprak sahibinin çiftliğidir. Orta boyuttaki bu tarım mülkü özellikle zeytincilik ve bağcılık gibi ihtisas konusu faaliyetler gerçekleştirildiği takdirde gelir kaynağı olarak görülür. Kapitalist üretim alanları olan zeytin bahçeleri ve bağlar köleler tarafından işletilmelidir; Cato'ya göre 100 *iuger*'i (yaklaşık 24 hektar) aşmayan bir arazi için ideal köle sayısı 16'dır. Öte yandan Güney İtalya'daki şarap üretiminin uzun bir süredir hatırı sayılır bir düzeye ulaştığına hem bu faaliyetle doğrudan bağlantılı arkeolojik buluntular hem de Athenaios'un anlattığı (*Deipnosophistai*, 12, 519d), Sybaris civarındaki kırsal bölgeden üreti-

Kirişli ve vidalı pres ile çift vidalı pres şemaları

len şarabın, ticaretinin yapılabilmesi için bir kanal yoluyla limana kadar nehir şeklinde aktığına dair anlatımlar tanıklık eder. MÖ VII. yüzyıl sonlarından itibaren seri olarak üretilen ve şarap kapları olarak kullanılan amforalar da bu durumu teyit eder. 20 ila 30 litrelik kapasiteye sahip amforalar, teknelerin içine istiflenmek üzere tasarlanmıştır. Etrüsk ve Latin tapınaklarında, Arkaik dönemde İtalya'nın merkezlerini hedef alan şarap ticaretinin rotalarını belgeleyen Yunan amforaları bulunmuştur. Bu arada Etruria'ya da gelişmiş olan bağcılığın ürünleri de hem iç pazara hem de Güney Galya ve İspanya başta olmak üzere ihracata yönelikti. Etrüsk şarap ticaretinin MÖ VI. yüzyılın sonlarında gerilemeye başlaması Marsilya civarında ve İtalya'nın orta-güney bölgelerinde geniş bağların faaliyete girmesinden kaynaklanmıştır. Sicilya'nın MÖ III. yüzyılda fethedilmesinden sonra, Roma'ya ve Latium bölgesine belli başlı üretime merkezlerinden şarap getiren ticaretin müşterileri olan Latinler de giderek daha büyük bağlar oluşturmaya başlarlar. Sicilya'da yetişen buğday kentsel nüfusun temel gıdasını teşkil ettiğinden, Latium ve Campania bölgelerinde, Roma'ya ulaşan savaş ganimetinin ne kadar zengin olduğunu gösteren şarap ve zeytin gibi değerli ürünlerin yayılması için gerekli şartlar oluşur.

Bağcılık

Cato'nun eserinde kapların hazırlanması, budama, toprağın sürülmesi, gübreleme, gerekli aletlerin ve makinelerin hazırlanması dahil, bu üretimin bütün yönleri ele alınır. Cato'nun tarif ettiği vidalı pres (*De agricultura*, 18-19) hem zeytin hem de üzün için kullanılır: ağır kirişin bir ucu duvardaki bir nişe veya iki dikey unsurun arasına sabitlenir, diğer ucu da bir halat ve makara sistemi yoluyla *sucula*'ya, yani silindire bağlanır. Kirişi hareket ettirecek olan halatın harekete geçmesi için silindire delikler açılır ve bunlara kulplar takılır. Bu cihazın işlemesi halat, makara ve kiriş bileşimine, dolayısıyla Antikçağda

kuramsal ve pratik mekanik disiplininin temelinde yatan bazı basit makinelerden oluşan bir mekanik zincire bağlıdır. İskenderiyeli Heron tarafından da tarif edilen bu makine (*Mekhanika*, 3, 14) I. yüzyıl ortalarında Roma'nın Afrika vilayetlerindeki çiftliklerde kullanılıyor olmalıydı.

Yenilikçilik ve Teknolojik İlerlemeler

MÖ II. yüzyıl sonlarında, köleler yoluyla işletilen büyük ölçekli tarım faaliyetlerinde bir dönüşüm yaşanır. Etruria'da Cosa ile Latium'un güneyinde Minturnae bölgeleri ve Vezüv civarı, bu olgunun en çok etkisinde kalan bölgelerdir.

Bu yeni gerçeklikle Cato'nun eseri geçerliliğini yitirir ve bu dönüşümün sentezi Varro'nun MÖ 37 yılında yazdığı vebol miktarda yağ ve şarap üretmek için gelişmiş teknolojik cihazlarla donatılmış bir çiftliği tasvir ettiği *De re rustica*'da sunulur. Cato muhtemelen Güney Latium ile Campania bölgeleri arasında gerçekten var olan *villa*'lardan [kır evi] söz ederken, Varro, Puglia bölgesinde, Reate [Rieti] yakınlarındaki ve Latium ile Campania'daki kendi mülkleriyle ilgili şahsi deneyimi, okumaları ve uzmanlarla sohbetleri temelinde tarımın daha genel bir tablosunu çizer. Varro eserini senatörlerle *equites*'e [süvariler], yani Cumhuriyet dönemi sonlarında *villa*'ları ve toprakları olan ve yönetimini kölelere emanet ettikleri bu mülklerin geliriyle başka yerlerde yaşama imkânı bulan Romalı aristokratlara yönelik yazar. Cato'dan yüz yıl kadar sonra yaşamış olan Varro tarımı ve hayvancılığı birbirinden ayrı ve bağımsız faaliyetler olarak görür ve eserini oluşturan üç kitabı bu alanlara adar. Varro, toprağın türü, çiftliği oluşturan unsurlar, belli başlı türlerin (büyük baş hayvanlar, at, domuz, keçi ve köpek) ve daha küçük türlerin (kuş, tavşan, balık ve arı) yetiştirilmesi gibi konulara, muhtemelen Sabina bölgesine özgü olup her ay yapılması gereken işleri not ettiği ilginç bir takvim ekler. İyi bir kazanç getirmesi mümkün olan bağcılık ve zeytincilik gibi faaliyetlerin üzerinde durur. Capalbio bölgesindeki Settefinestre'de yapılan *villa* kazısı bu durumun güzel bir örneğidir: geçimini Akdeniz'de şarap ticaretinden kazanan bir ailenin yaşadığı bu yapı defalarca genişletilmiş. İkamet amaçlı bir kısmı ile makinelerin bulunduğu bir kısmı olan bu *villa*, büyük kısmı piyasaya sürülen zeytinyağı ve şarap üretimini hızlandırmak amacıyla mekanik teknoloji alanına yatırım yapan ev sahiplerinin girişimciliğini yansıtır.

Varro'nun *De re rustica*'sı

Hasadın mekanikleşmesi, herkesin erişemeyeceği maliyetli tesislerin kurulmasını gerektirirken, pres, bağlarının ürününü pazarlamak isteyen yeni, zengin bağcıların ekonomi politikasının mükemmel mekanizmasının temel cihazı haline gelir.

Pres

Zaten MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyıl arasında sırf Galya'da 40 milyon amfora gibi, Batı Akdeniz'de şarap tüketimine dair etkileyici rakamlar, üzümün sıkılmasında makinelerin yaygın olarak kullanıldığını düşündürür. Teknoloji

tarihi, bir makine iyi sonuç vermediğinde başka çözümlerin arandığını gösterir. Cato'nun presi açısından da böyle olmuş olmalıdır, çünkü bu presle ilgili ana problem, ezme amaçlı kullanılan büyük ve çok ağır tahtayı yerinden kaldırmaktı. Şarap ticaretinin hatırı sayılır volümü, kullanımı daha kolay, daha etkili ve hızlı makineler gerektiriyordu. Tahtanın serbest kalan ucuna takılan ve zemine tespit etme işlevli taş bir blokun yivli deliğinin içinde sonlanan, vidalı, dikey bir unsurun bulunduğu yeni pres modelinin ortaya çıkışı bu bağlamda göz önüne alınmalıdır. Artık makineyi harekete geçirmek için vidanın üst kısmına basmak yeterli olduğundan işlem hem basitleşmiş hem de hız kazanmıştır. Vidalı dik unsurların genelde zaten var olan kirişli preslere takıldığını varsaymak, böylelikle ağır yüklerin hareket ettirilmesi zorluğunun aşıldığı yeni bir modelin elde edildiğini düşünmek mümkündür. Özellikle İspanya, Fransa ve Filistin'de, içinde vidanın alt kısmının girmesine izin verecek şekilde yivli bir delik olan sayısız taş blokların bulunmuş olması, bu makinenin ne kadar yaygın ve geçerli olduğuna tanıklık eder.

Dik Vidalı Pres

Varro, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının sözcülüğünü yaparken, Vergilius toprak sahibinin işlediği küçük arazilerin avantajını vurgular (*Georgica* [*Çiftçilik Sanatı*], II, 412 vd.: *laudato ingentia rura, exiguum colito* [büyük tarım arazilerini öv, küçük bir arazi işle]). Kuşaklar boyu hayranlık uyandırmaya devam eden *Georgica'da* [*Çiftçilik Sanatı*] tarım, tarlalarda yürütülen faaliyetlerin sonucunu öğrenmek açısından elzem olan astronomi bağlamında ele alınır. Vergilius, Hesiodos'un hava durumunun kaprislerini anlamak için zorunlu olarak gördüğü işaretlere atmosfer olgularını Güneş, Ay ve gezegenlerin hareketleri temelinde öngörmek için gerekli olan karmaşık bir doktrini ekler. Küçük mülklerden söz edilmesi tarihi açıdan bir istisna teşkil eder çünkü bu döneme tarihlendirilen Latin edebiyatının tamamında çizilen tablolar büyük arazilerle ilgilidir. Hatta üretimi daha da hızlandırmak amacıyla, üzüm ve zeytinin ezilmesini kolaylaştırmak için pres daha da geliştirilir. Presin çok yer kaplayan kocaman kirişini tamamıyla ortadan kaldırmak amacına bağlı olarak öncekilere kıyasla epey daha küçük olan ama daha büyük potansiyele sahip yeni bir makine türü ortaya çıkar. Plinius'a göre (*Doğa Tarihi*, XVIII, 74, 317) bu icat I. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilir: "Eskiden insanlar pres kirişlerini iplerle, deri kayışlarla veya manivelalarla indirirlerdi; am son yüz yıl içinde sarmal şeklinde dönen yivleri olan, yuvarlak palalı bir Yunan pres modeli icat edildi. [...] Son yirmi yıl içinde de yeni bir yöntem daha icat edildi: daha küçük preslerin tam ortasında daha kısa, düz bir direk var ve bütün ağırlığıyla yukarıdan üzüm üzerindeki kapağın üzerine iniyor, böylece presin üzerinde bir yapı oluşuyor.

Vergilius'un eskiye özlemi

Bu yenilikçi pres İskenderiyeli Heron tarafından da tasvir edilmiştir (*Mekhanika*, III, 19-20); Heron'a göre ahşap çerçeve içerisindeki vidalı direk sayısı tek olabileceği gibi çift de olabilir. Heron daha önceki pres türlerini tarif ettikten sonra hem kullanımı daha kolay olan hem de üzüm ve zeytinler üzerinde sürekli olarak basınç uygulayabilen bu makinenin avantajlarını vurgular. Bu pres türünün neredeyse bir o kadar önemli olan başka bir özelliği, taşınabilir olmasıdır. Bu mekanik cihazın başka bağlamlarda da kullanılması, çokyönlülüğünün bir kanıtıdır. Ütülenmesi gereken çamaşırlarda kullanıldığını Pompeii'deki bir çamaşırhanede ortaya çıkarılan ünlü bir resim yoluyla biliyoruz. Presle ilgili en karmaşık işlem, büyük ustalık gerektiren vidasının işlenmesi olmalıydı: Heron *Mekhanika*'da bu konuya bütün bir paragraf ayırdığına göre (III, 21) bu, o dönemde de önemli bir mesele olmalıydı. Tarım tekniklerinin ne kadar uzun ömürlü olduğu göz önüne alınınca, vidalı pres müthiş bir yenilik teşkil etmiş ve muhtemelen üretim ve ticaret alanındaki ölçek değişikliğinden kaynaklanmış olmalı. Plinius'a göre (*Doğa Tarihi*, XVII, 164), ezme işleminin memnun edici düzeyde olması için en azından 20 *culleus* (105 hl) şarap doldurulabilmelidir; bu asgari sonucu elde etmek için de asmanın bölgeden bölgeye farklılık gösteren, asla genelleştirilemeyecek farklı dikim teknikleri konusunda bilgi sahibi olmak ve onları rüzgârın yönü ve güneş ışınlarının açısı gibi dikkatli gözlemlerin yanı sıra, astronomik ve astrolojik kavramlarla entegre etmek gereklidir.

Hareketli vidalı pres

Columella ve Tarım Bilimi

Roma döneminde tarım alanında yazılmış en önemli eserin yazarı Gadesli [Cadiz] Columella'nın *De re rustica* [*Tarım Üzerine*] eseri de I. yüzyıla aittir. 12 kitaptan oluşan bu inceleme yazısında, Akdeniz ikliminin hakim olduğu bölge başta olmak üzere, imparatorlukta kullanılan tarım uygulamaları tarif edilir. Roma yakınlarındaki tarım arazilerinden dolayı sahip olduğu doğrudan deneyimlerini bilimsel eğitimiyle entegre etmeyi başaran Columella, tarım konusundaki bilgileri düzenli bir sistem şeklinde toplayarak, geçerliliği Modern Çağa kadar kabul edilip neredeyse değiştirilmeden muhafaza edilecek bir bilim haline getirecektir; Modern Çağda ise bitkilere kimyasal ürünlerin uygulanması, geçmiş gelenekler karşısında dönüşü olmayan bir dönüm noktası teşkil edecektir. Columella'nın eserinin düzeninin her dönemin ve her yerden tarım yazarları için bir referans yapısı oluşturması da tesadüf değildir. Columella tarım konusunu ele almış belli başlı yazarları hatırlattıktan sonra, nitelikleri temelinde sınıflandırdığı tarım arazilerini satın alırken uyulması gereken kriterleri açıklar. Kendisine göre çok kötü durumda olan İtalya'nın tarımını düzeltmek için yoğun tarım uygulanması gerektiğini savunur ve yapılabilecek en iyi faaliyet olduğunu vurguladığı bağcılığın avantajlarını sıralar.

Bir bilim dalı olarak tarım

Columella, bağcılığa ve zeytinciliğe ayırdığı bölümlerle Roma'nın Akdeniz bölgesine hâkimiyeti çerçevesinde gelişen iki ana tarım şeklini ele almış olur. Bu dönemde çiftlikleri işletmeye devam eden köleler, üretim fazlasının ticaretiyle ilgilenirler. Columella'ya göre tarım faaliyetlerinin temelinde toprağın ürün verme mekanizması konusunda bilgi sahibi olmak yatar. İnsanoğlu tüm alanlardaki bilgisini arttırmaya çalıştığına göre aynı şey tarım için de geçerli olmalıdır ve bu alan batıl inançlardan ve artık aşılmış inanışlardan kurtarılmalıdır. Hem ziraatçilerin hem de Epikourosçuların desteklediği, toprağın yorulduğuna dair teze karşı çıkan Columella, toprağın verimliliğinin sürekli olarak yenilenebileceğini vurgular ve insanlara besin kaynağı sağlamak amacıyla çiftçilerin toprağı canlandırmasını bilmesi gerektiğini öne sürer. Antikçağ tarım bilimi bu metin sayesinde organizasyon, hassasiyet ve mükemmellik açısından en yüksek düzeye ulaşır. Columella'nın ana hatlarıyla içeriğini sunduğu tarım bilimi karmaşık bir bilgi dalıdır, o kadar çok temayı kapsar ki herkesin erişebileceği bir konu değildir.

Asma ve zeytin ağacı

Latin tarım yazarlarının metinlerinde aktardıkları son derece ayrıntılı bilgiler bazen kendi aralarında uyumsuz olsa da, bu konuları tartışan ve temel öğretileri ve çeşitli kuşakların deneyimlerini muhafaza etmek amacıyla eserlerine konu eden bir toplumu yansıtırlar. Burada kısaca sözü edilen veriler, faaliyetlerinin teknolojik yönüne önem veren ve ellerindeki makineleri geliştirmek için ciddi yatırımlarda bulunmaya hazır olan çiftçilerin varlığına işaret eder. Üzümün ezildiği küvetlerden dikey vidalı preslere, zeytinyağı ve şarap üretimi için tasarlanmış farklı mekanik sistemler, Akdeniz havzasında tarımsal üretim alanında geçerli olan ve yenilenen teknik bilgilerin yayılma süreçlerini gözlemlemek açısından ayrıcalıklı bir bakış açısı sunar.

Zaten presler açısından yer alan gelişmeler münferit bir olgu teşkil etmez ve tarım arazilerindeki diğer faaliyetlerde ilginç teknolojik yenilik örnekleri görmek mümkündür: yeni, ağır bir saban çeşidi, değirmen, Columella'nın asmanın dikileceği olukları ölçmek için icat ettiği cihaz (*De re rustica* [*Tarım Üzerine*], XIII, 3) ve hatırı sayılır düzeyde aletler, Roma tarımının en azından yerel düzeyde gelenekleri ve teknolojik yenilikleri entegre etmeyi başardığını bize gösterir. Örneğin bazı edebi belgeler ve yazıtlar hidrolik makinelere yatırım yapıldığına tanıklık eder. Her türlü tarımın en temel unsuru olan su, planlı yatırımlarla gerçekleştirilen kanallar yoluyla istenildiği gibi yönlendirilirdi: sudolapları, hidrolik vidalar ve değirmen çarkları, günümüzde düşündüğümüzden çok daha yaygın bir teknolojik tablo oluşturuyor olmalıydı.

Bkz. *Roma'da Ekonomi*, s. 247; *Varro ve Kültür ile Dil Üzerine Düşünceler*, s. 828; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Roma'da Astronomi*, s. 982; *Vitruvius'un* Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013

Roma'da Yunan Tıbbı

Valentina Gazzaniga

Yunan tıbbının Roma'ya gelişi kaynaklarda farklı şekillerde anlatılır: mitolojiye göre Asklepios kültü MÖ 292'de meydana gelen bir salgından sonra yayılmaya başlamıştır; tarihyazımına göre ise, MÖ 219 civarında Hippokratesçi bir hekim olan Arkhagathos Forum'da bir dükkân açmıştır. Başlangıçta müdahaleci ve acımasız olarak görülen hijyenik uygulamalar ancak Bithynialı Asklepiades ile poroi kuramından itibaren kabul görmeye başlar.

Roma'da Tıbbın Hellenleşme

Roma'da tıbbın Hellenleşme karmaşık bir meseledir ve günümüzde bile tarihyazımsal tartışmalara konu olmaya devam eder. Ovidius *Dönüşümler*'de (XV, 723-728) doğaüstü Yunan tıbbının Roma'ya gelişinin şiirsel versiyonunu sunar: MÖ 292'de önü alınamaz bir salgının yayıldığı şehir Epidauros'taki Asklepios Tapınağı'na bir elçi heyeti göndermiş, tanrı da dualara karşılık olarak Tiberina adasında kendi adına bir tapınak kurulmasını istediğini ifade etmek için adaya bir yılan göndermiş. MS 70 yıllarında Plinius, şüpheci bir edayla anlattığı bu olayı, Lucius Aemilius Paullus ile Marcus Livius Salinator'un *consul* olduğu yılda (MÖ 219) Roma'ya giden Lysaniaslı Hippokratesçi hekim Arkhagathos'a atfeder. Plinius'a göre Arkhagathos Roma yurttaşlığını ve Galenos dönemine, yani II. yüzyıla kadar Roma'nın tıp mahallesi olarak bilinecek olan zarif Acilius'ta kendisine devlet tarafından sağlanan bir *iatreion* ("tıbbiye") işletme hakkını elde etmiş (Nat. Hist. [*Doğa Tarihi*],

Kültürel karşıtlık

XXIX, 6, 12-13). Yunan tıbbının gelişi, basit çözümlerden ve hijyen uygulamalarından ibaret, ampirik ve büyü temelli yerel tıbba alışkın olan Romalılar için travmatik bir olaydır: Arkhagathos'un kan almaya ve dağlamaya başvurma âdeti çok geçmeden *carnifex* [cellat] lakabını edinmesine neden olur ve Yunan hekimler, Roma muhafazakârlığının belli başlı temsilcileri tarafından yürütülen karalama kampanyalarının hedefi olurlar; bu kişilerin arasında yer alan Cato (MÖ 234-149), oğlu Marcus'a hitaben yazdığı kitaplarda ve *De agricultura*'da [*Tarım Üzerine*] Yunan tıp uygulamalarını şiddetle eleştirir. Zaten *Parasitus medicus* [Asalak Hekim] gibi anlamlı bir başlığa sahip bir komedya (günümüze ulaşmamıştır) yazmış olan Plautus, *Menaechmi*'de [*Menaechmus Kardeşler*] Yunan hekimleri acımasız bir şekilde tasvir eder, kimseyi iyileştiremediklerini ve kibirli olduklarını öne sürer. Yunan tıbbının eskilerin güzel örf ve âdetlerini yozlaştırdığına inanılır, çünkü hekimler kazançtan başka bir şey düşünmezler, anlamsız ilaçlar ve zararlı tedaviler yazarlar. Hippokratesçi tıbbın kavramsal temelinin tamamı anlamsız bulunur, çünkü çare üretebilecek tek kaynak doğadır; bu durumda Roma'nın yüzyıllar boyu hekimsiz yaptığını, ama tıpsız yapmadığını söyleyebiliriz (*Nat. Hist.* [*Doğa Tarihi*], II, 155): bitkisel ve hayvansal çareler konusunda bilgi sahibi olması beklenen *pater familias*'ın [aile reisi] görevi, *domus*'ta [ev] yaşayan herkesi tedavi etmektir. Ev hayvanları da herhangi bir hekime başvurmadan, ayni çareler yoluyla tedavi edilebilir (Varro, *De agricultura*, 2.1, 21-22); bu çarelerin hazırlanması ilginç, hatta tiksindirici maddelerin kullanımını öngören büyü geleneğinin katkısını da gerektirir. Örneğin Plinius'un aktardığı tarifler epilepsi tedavisinde gladyatör kanı, iğrenç hayvanların kanı veya âdet kanı kullanımı öngörülür.

Roma'da yüzyıllar boyunca tıbba olumsuz şekilde bakılır, ancak kölelere veya özgürlüklerini kazanmış kölelere yaraştığına inanılan tıpla uğraşanların sosyal statüsünün de çok düşük olduğuna inanılır.

Bithynialı Asklepiades

Bu durum MÖ I. yüzyılda, Bithynialı Yunan hekim Asklepiades MÖ 146'da Korinthos'un fethinden sonra şehrinden ayrılıp Roma'ya gelerek mesleğini icra etmeye başlayınca ve kaynaklara göre oldukça başarılı olup ün kazanınca yavaş yavaş değişmeye başlar. Celsus, Romalıların Yunan tıbbına yaklaşımının Asklepiades sayesinde değiştiğini öne sürer; Roma dünyası Yunan tıp geleneğini benimsemeye başlarken ve bu sürecin sonucunda MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyıl arasında hekimlikle ilgisi olmayan bazı yazarlar (Cicero, Martialis, Iuvenalis) ve Celsus'un kendi tıp dilini yaratırken, Asklepiades de Roma kültürüyle uzlaşmanın yolunu bulur. Asklepiades hitabet açısından yeteneklidir (Cicero, *De oratore* [*Hitabet Üzerine*], 1, 14), tedavinin şiddet içermesine karşıdır, farklı bir hayat tarzı, kaplıca, masaj, ölçülü şarap tüketimi, orta düzeyde fiziksel egzersiz gibi Romalıların alışkanlıklarıyla uyumlu çeşitli

Tedavi kavramı

yöntemler içeren tedaviler önerir. Celsus bu konuda şöyle der (*De medicina* [*Tıp Üzerine*], III, 4, 1): *Tuto, celeriter et iucunde* [sağlıklı, hızlı ve neşeli şekilde]. Asklepiades'in tedavi kavramı tıbbın vücudu oluşturan ve vücudun dar veya geniş çeşitli kanallarının (*poroi*) içinde sürekli olarak hareket eden en küçük zerreciklerin doğru şekilde akmasına yardımcı olması gerektiği fikrini temel alır. Zerrecikler sürekli ve düzenli olarak akmalıdır, kırılmalarına veya çoğalmalarına neden olacak çarpışmalara maruz kalmamalıdırlar; bu akım ne kanalların aşırı derecede daralması (*status strictus*) ne de esnemesi (*status laxus*) gibi engellemelerle karşılaşmamalıdır. Sağlık için ikisinin arası (*status mixtus*) gereklidir ve bu durum kanalların uygun genişlikte olmasını sağlayan zevkli uğraşlarla elde edilmelidir. Ölüleri diriltmekle ün salan (*Nat. Hist.* [*Doğa Tarihi*], 7, 37, 124) Asklepiades'in sistemi Roma'nın Yunan tıbbını, tıp ekollerini benimsemesini sağlar ve sonuçta tıp konusunda kuramsal tartışmalar Asklepiades'i şiddetle eleştiren Galenos döneminde çok yüksek bir düzeye ulaşacaktır.

Bkz. *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Ovidius ve Dönüşüm Labirenti. Mitolojinin Anlatımından Sürgünün Yazılmasına*, s. 868; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Roma'da Astroloji, ^IBüyü ve Kehanet*, s. 995; *Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri*, s. 1039; *Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi*, s. 1044; *Galenus*, s. 1049

Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri

Valentina Gazzaniga

Roma'da Ampirik ve Dogmatik okula, başlıca temsilcisi Traianus döneminde Roma'da faaliyet gösteren Yunan hekim Ephesoslu Soranos olan Metodik tıp ekolü eklenir. Metodik kuram, üç "tür"ün varlığını temel alır: gevşek, dar ve karışık; metot da hastalıklar arasındaki ortak noktaları bulmaktan ibarettir.

Metodik Okul ve Soranos

Büyük tıp ekollerinin kültürel temelleri İskenderiye'de atılmıştır: bunlar tıp bilgisinin sadece deneyimi, duyuları ve gözlem birikimini temel alabileceğine inanan Ampirikler; hastalıkların görünür olmayan, yani duyularla değil sadece akıl yürütme yoluyla algılanabilecek, "gizli" sebeplerinin olduğunu öne süren, bir kurucudan veya homojen bir temel kuramdan yoksun, kendine özgü bir ekol olan Dogmatikler; ve Hippokrates'in sıvı kuramını, insanın iç sıcaklığının ve sıvılarla olan ilişkileri yoluyla sağlık ve hastalık hallerinin sebebi, yaşam ilkesi *pneuma*'nın varlığı fikriyle uzlaştırmaya çalışan Pnömatiklerdir (aralarında Arkhigenes ve Spartalı Agathinos yer alır).

Bu okullara Roma'da çok önemli ve çok rağbet gören, kendine "Metodik ekol" adını veren ekol eklenir: kaynaklara göre kurucuları arasında Bithynialı Asklepiades, Laodikeialı Themison ve Nero zamanında yaşamış, kibirinden dolayı hem Plinius hem de Galenos'un şiddetli saldırılarının hedefi olan Trallesli Thessalos vardır. Başlıca temsilcilerinden olan Ephesoslu Soranos, Traianus döneminde hekim olarak faaliyet gösterir ve günümüze ulaşmamış çeşitli eserler ile Roma Metodizminin gerçek anlamda bir manifestosu olan *Peri gynaekeion pathon* [*Kadın Hastalıkları Üzerine*] adlı bir inceleme eseri yazar. Diğer temsilcileri arasında Augustus'un şahsi hekimi, farmakolog ve ilaçlar konusunda derlemelerin yazarı Antonius Musa ile Soranus'un tercümanı ve uyarlayıcısı ve hastalıkların sebeplerini araştırmaya ve tartışmaya odaklı Antikçağ tıbbının son örneği Caelius Aurelianus (V. yüzyıl) vardır. Kısmen Galenos'un neredeyse tüm eserlerinde, Hippokratesçi kuramlardan çok farklı fikirler savundukları için hiç tasvip etmediği bu ekolün temsilcilerine yönelttiği şiddetli eleştiriler sayesinde bu ekol konusunda çok miktarda bilgiye sahibiz.

Ekoller

Celsus, *De medicina*'nın [*Tıp Üzerine*] önsözünde bu ekol konusunda bazı bilgiler sunar: "Themison'u örnek alan zamanımızın bazı hekimleri [...] hastalıkların sebepleri konusunda bilgi sahibi olmanın tedavi açısından hiçbir önemi olmadığını, hastalıkların bazı ortak yönlerini göz önüne almanın yeterli olduğunu savunurlar. Aslında üç çeşit hastalık söz konusudur: dar, gevşek ve karışık. Nitekim hastalar bazen az, bazen çok veya bir taraftan az, diğer taraftan çok boşaltımda bulunur [...] ve tıp bilimi böyle şeylerin gözlemlenmesinden ibarettir; [hekimler] hastalıkların ortak yönlerini incelemek için metot adını verdikleri bir yöntem belirlerler. Bu hekimler ne dogmatikler arasına ne de sadece deneyimi göz önüne alanlar arasına dahil edilmek isterler; ilk gruptan farkları tıbbi bilgilerin gizli sebeplerin tahminine dayanmasına inanmamaları, ikinci gruptan farkları da tıp sanatının sadece çok küçük bir kısmının deneysel gözlemlere bağlı olduğunu düşünmeleridir" (*Önsöz*, 55-58).

Hastalık türleri

Olguların Duyular Yoluyla Algılanması

Celsus'un söylediklerinden, Galenos'un gözlemlerinden ve Soranos ile Caelius Aurelianus'un tanıklıklarından çeşitli bilgiler elde edebiliyoruz: buna göre Metodikler kuramlarının ana ilkesini Asklepiades'in gevşeklik ve darlık durumlarıyla sağlık ve hastalık hallerini belirleyen kanallar ve kanallar yoluyla taşınan zerrecikler (*poroi* ve *ongkoi*) fikrinden türetmiştir; Asklepiades'in öğrencisi ve periyodik ateş, akut ve kronik hastalıklar (bu konuyu ele alışı Metodik ekole özgüdür) ve genel sağlık konusunda inceleme eserlerinin yazarı Themison, Metodik ekolün kurucularından biri sayılır; bu ekol hem Dokmatikliğin kuramsal aşırılıklarına hem de Ampirik yaklaşıma özgü abartılı basitleştirmelere tepki olarak ortaya çıkmıştır; ekol kendini "arayış halinde", gelişmekte olan bir bilgi birikimini inşa eden bir grup olarak sunar. Metodik ekolün ilkelerinin temel aldığı fikirler arasında vücut olgularının ("görünen" patolojinin) duyular yoluyla algılanması; "ortaklık" kavramı, yani hastalıkların ortak özelliklerinin (gevşeklik, darlık ve karışık hal) duyular yoluyla algılanabilmesi ve kuramsal akıl yürütmeler yoluyla yeniden kurgulanabilmesi; yanlış yaklaşım gösteren ekollerin yanlışını düzeltmeye yönelik, vücudun çözümü kabul etmeye hazırlandığı bir ön safhayla başlanan basit tedaviler fikri vardır. Tedaviler genelde üç günlük dönemler şeklinde uygulanır ve hekimin ciddi bir yaklaşım gösterebileceği "metasenkretik döngü"yle sonuçlanır. Nozografik sınıflandırma Metodik düşünce açısından büyük önem taşırsa da, ekolün ana fikri, vücudun bir kısmı hasta olduğunda vücudun tamamının bundan mustarip olduğudur.

Kanallar ve zerrecikler

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1037; *Aulus Cornelius Celsus*, s.1042; *Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi*, s. 1044; *Ephesoslu Roufos ve Ephesoslu Soranos*, s. 1046

Aulus Cornelius Celsus

Valentina Gazzaniga

Aulus Cornelius Celsus, De medicina adlı kitabı dışında günümüze ulaşmamış bir ansiklopedik eserin yazarıdır. Antikçağ tıbbının bir özeti niteliğindeki eserde Hippokratesçi kuramlar ile Roma tıbbının derin bilgisinden kaynaklanan notlar entegre edilmiştir. Kitabın önsözü ayrıca bilinen ilk tıp tarihini içerir.

Celsus ve *De medicina*

Aulus Cornelius Celsus uzun zamandır tarihyazımı açısından sorun teşkil etmiştir; Antikçağ kaynakları ondan nadiren söz eder ve hayatı konusunda bilgi içermez, sekiz kitaptan oluşan *De medicina* [*Tıp Üzerine*] adlı inceleme eserinin önsözü ise Yunan, Hellenistik ve Roma tıbbının düşünce akımları açısından ayrıcalıklı bir bilgi kaynağı oluşturur. Celsus günümüze ulaşan eserinde tıp kuramları konusunda o kadar yüksek bir bilgi düzeyi sergiler ki, yazarın profesyonel hekim olup olmadığı veya en azından tıp eğitimi alıp almadığı eleştirmenler arasında tartışma konusu olmuştur; M. Wellmann'ın öne sürdüğü gibi bir hukukçu veya sırf Yunan kültür ortamında yetişmiş, dolayısıyla kültürün aynı önem derecesinde çeşitli unsurlardan oluştuğuna inanan Romalı bir entelektüel olabilir; başka bir deyişle, Antikçağ tıbbını bir inceleme eserinde özetleme ve bu bilgileri Yunan bilim kültürünü benimsemeye henüz eğilimli olmayan bir okur kitlesinin erişimine açma ve bu bilgiyi entegrasyon ve Yunan terimlerinin anlamını iletmek üzere yaratılmış kelimelerden oluşan "yeni" bir dil yoluyla anlaşılır kılma kabiliyetine sahip, ileri düzeyde bir ansiklopedi yazarıdır (Sconocchia). MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyıl arasında yaşamış olan Celsus eserini Latince yazmış, pek teknik temeli olmayan bu dili uyarlamak zorunda kalmıştır. Plinius'un ve Cato'nun Yunan tıbbına ve Roma'ya beraberinde getirdiği kuramlar ile tedavi şekillerine karşı çıkması Celsus'un işini kolaylaştırmıyordu; yeni Latince tıp dilini yaratmak için gerekli olan malzemeyi kısmen yaratabilecek tek kişi Cicero'ydu. Celsus'un çabaları aslında bazı Antikçağ yazarları arasında da takdir görmüştür: Columella onun hakkında son derece olumlu bir görüş ifade eder, onun bütün sanatlar konusunda bilgili olduğunu ilan eder; Plinius *Doğa Tarihi*'nde ona belli başlı kültürel referans otoriteleri arasında yer verir; Quintilianus ise onu bir yandan *mediocri vir ingenio* [vasat yetenekte biri] olarak tasvir ederken (*Institutio orato-*

Yeni Latince tıp dili

ria [*Belagat Eğitimi*], XX 11, 24) farklı bilgi alanlarında güvenilir olduğunu öne sürer. Bütün bunlar Celsus'un gerçekte kim olduğunu aydınlatma açısından yetersizse de, Antikçağ eleştirmenlerinin bile onun eserlerini temelde olumlu olarak değerlendirdiğini gösterir.

Ansiklopedik Bilgi

Celsus'un bu kitabı, tarım, savaş disiplini ve sanatı, felsefe, retorik ve hukuk alanlarının belli başlı konularına adanmış, *Artes* [*Sanatlar*] başlığı altında çok daha kapsamlı bir eserin bir parçasıydı: tarıma ayrılmış beş kitap Columella tarafından büyük takdir görmüştür. Bu eserden geriye sadece tıp bilgilerine ayrılan kısım kalmıştır; Mazzini'nin belirttiği gibi Geç Antikçağ ile Ortaçağda büyük rağbet gören eserin bu kısmı 1426 yılında da yeniden keşfedilerek ilk olarak 1474'te Bartolomeo Fonzio tarafından yayımlanmış, Rönesans'ın son derece zengin yayın geleneği böylelikle başlamıştır. *De medicina* eseri, zarif dili ve akıcı stilinden dolayı hem Antikçağda hem de Modern Çağda büyük rağbet görmüştür: Giacomo Leopardi (1798-1837), Pietro Giordani'ye (1774-1848) yazdığı bir mektupta ve *Zibaldone*'de yazarı Hippokrates'in doğrudan müridi olarak ve "hem eskiler hem de modernler arasında kesin bilimsel metodun muhtemelen tek gerçek örneği" olarak sunar.

De medicina

Tedavi şekillerini konu alan *De medicina*, İskenderiye zihniyetine göre beslenme rejimleri, farmakoloji ve cerrahlık şeklinde düzenlenmiştir; elimizdeki en eski tıp tarihini içeren önsözden sonraki iki kitap hijyen, semiyotik ve tedaviye ayrılmıştır; ateşli hastalıklar dahil olmak üzere iç hastalıkları konu alan bir kitabı, yine ateşli hastalıklarla birlikte epilepsi, uyuşukluk, kalp hastalıkları, sarılık ve felç, akciğer ve bağırsak hastalıkları ve eklem patolojilerine ayrılmış üçüncü ve dördüncü kitap izler. Beşinci kitabın konusu farmakolojik çareler, yaraların ve genel anlamda lezyonların tedavisidir; altıncı kitap göz hastalıklarına ve lokal patolojilere ayrılmıştır; yedinci ve sekizinci kitaplar cerrahlık ve ortopedi konusunda birer inceleme eseri niteliğindedir ve hem Roma'da hangi cerrahlık aletlerinin kullanıldığı hem de cerrahi teknikleri ve kırılma ile burkulmalarda uygulanan tedaviler konusunda önemli bir tanıklık sunarlar. Önsözden itibaren kitap Roma'da faaliyet gösteren farklı tıp okullarının yaklaşımlarını benimsemeye açık olduğundan, Celsus'un eserinin hangi kuramsal önermeyi temel aldığını belirlemek zordur; genelde Hippokratesçi geleneğin etkisini yansıtan senkretik bir yaklaşım söz konusudur, ama yazar bazı konulardaki tartışmalara ahlaki yaklaşım gibi Roma'ya özgü tavırlara da açıktır. Celsus ayrıca mükemmel bir cerrahın fiziksel ve ahlaki özelliklerini de tanımlar: bir cerrah genç ve güçlü, kararlı ve cesur, hastaya karşı merhametli olmalıdır, ama aynı zamanda asıl amacının hastanın iyileşmesi olduğunu unutmamalı, dolayısıyla ıstırabı ve duaları karşısında kayıtsız görünmelidir.

Sentetik yaklaşım

Bkz. *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1037; *Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri*, s. 1039; *Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi*, s. 1044

Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi

Valentina Gazzaniga

Claudius ve Nero döneminde hekim olarak faaliyet gösteren Anazarboslu Dioskorides, beş kitaptan oluşan ve Antikçağ farmakolojisi konusunda günümüze ulaşan en eksiksiz inceleme eseri olan De materia medica'nın yazarıdır. Veriler açısından çok zengin olan bu eser, bitkisel, hayvansal ve mineral maddelerin benzerlik kriteri doğrultusunda yeni bir sınıflandırma sistemini temel alır.

Antikçağ Farmakolojisi

Antikçağ farmakoloji geleneğinin kökenleri eskiden beri tartışma konusu olmuştur; Yunan hekimleri bile Doğu, Babil ve Mısır kaynaklı şifa otlarının ve maddelerinin kökenini sorgularlardı; bu mitolojik diyarlarda yetişen, mucizevi güçlere sahip bitkilerle, Helena gibi uzmanlık sahibi kadınların fiziksel ağrıları hafifleten ve ruhsal acıları yok eden (*nepenthe*) iksirler yarattığına inanılırdı. Hippokratesçi derlemenin metinlerinde çok eski farmakolojik gelenekler toplanmıştır; konuları sadece farmakolojiyle sınırlı olmayıp, Galenos'un (129-y. 210) bile tıp konusundaki çalışmaları sırasında göz önüne almaya devam edeceği basit bitkisel ve hayvansal maddelerin kullanımına odaklanır. Tıp alanında özellikle Hellenistik dönemden itibaren tedavi amaçlı doğal maddeler sistematik olarak ele alınmaya başlanır, tarif, panzehir ve şifalı ot derlemeleri hazırlanır, hayvanların ve bitkilerin bazı parçalarının, hatta minerallerin tedavi edici veya zehirleyici özellikleri açıklanır, *pharmakon*'un ne olduğu açık bir şekilde tanımlanır. Karystoslu Diokles, Koslu Praksagoras, Kolophonlu Nikandros, Krateuas, Mantia ve Apollonios başta olmak üzere birçok yazar farmakoloji alanın-

Farmakoloji literatürü

da ihtisas literatürünün ortaya çıkmasına katkıda bulunur. Bu literatürün en önemli temsilcileri, I. yüzyılda İmparator Claudius'un şahsi hekimi ve *Compositiones*'in [*Tarifler*] (kimyasal bileşenlerin de ele alındığı son derece sofistike, ileri düzey bir farmakopi eseri) yazarı Scribonius Largus ile Anazarboslu Dioskorides'tir; bu literatürün Batı'da başlattığı farmakolojik birikim en azından Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar giderek geliştirilecektir. Mazzini, tıp konusundaki artan ilgiyi haklı olarak hekim sınıfının, giderek gelişen kentleşmeden, salgın hastalıklardan ve giderek daha yıkıcı savaşlardan kaynaklanan yeni sağlık meseleleriyle karşı karşıya kalmasına neden olan sosyoekonomik değişimlere atfeder.

Anazarboslu Dioskorides

Dioskorides hakkında sahip olduğumuz çok miktarda bilginin bir kısmı kendisinden, bir kısmı da Galenos, Oribasios, Amidalı Aetios, Aeginalı Paulos ve Trallesli Aleksandros'tan kaynaklanmıştır; Roma hâkimiyetindeki Kilikya'da yer alan Anazarbos'ta doğan Dioskorides, İskenderiye ile Tarsos'ta (MS 60'lı yıllarda yazdığı ve beş kitaptan oluşan *De materia Medica* [*Tıp Üzerine*] adlı inceleme eserinin önsözünde anlattıklarına göre Tarsos'ta bitkiler konusunda kapsamlı araştırmalar yürütülür) farmakoloji ve botanik alanlarında eğitim aldıktan sonra muhtemelen Claudius ve Nero dönemlerinde hekim olarak faaliyet göstermiştir. Pedanius adını, muhtemelen 50'li yıllarda Asya eyaletinin valisi olan önemli bir hamisinin onuruna almış olabilir; hocalarından birinin Dioskorides'in eserlerini minnettarlıkla adadığı, ilaçlar konusunda eserlerin yazarı Tarsoslu Arius olduğu anlaşılıyor. Dioskorides'in içinde yer aldığı kültürel çevre doğa bilimi konusunda araştırmalar yürütmesini kolaylaştırır, Akdeniz'in o bölgesinde, Suriye ve Kapadokya'ya giden yolların kesişme noktasındaki canlı ticari ilişkiler de farmakopisine, tedavi edici kabiliyetleri daha önce denenmemiş, "yeni" maddelerin dahil etmesine izin verir. Dioskorides'in eseri, Antikçağ farmakolojisi alanında elimizdeki en eksiksiz derlemedir; 60 ila 78 yılları arasına tarihlendirilen bu eser, bin kadar madde hakkında bilgi içerir ve önceden olduğu gibi morfolojik tanımlamadan ziyade bitkiler arası biçimsel benzerliklerin ve bitkilerin, hayvanların ve kısmen minerallerin insan vücudu üzerindeki etkisi arasındaki paralelliklerin değerlendirilmesini temel alan yenilikçi bir sınıflandırma sistemi doğrultusunda düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak çareler de alfabetik değil de akılcı bir düzen temelinde sunulmuştur. Dioskorides, ele aldığı her şeyi iş yolculukları sırasında şahsen inceleyip araştırdığını öne sürer; bu açıdan, Asklepiades ekolü ile Nigrus'un eserlerini sadece başkalarının deneyimine dayandıkları için eleştirir. Eserin yazılı kısmına resimlerin de eşlik ettiği anlaşılıyor, zaten eserin İmparator Olybrius'un kızı Anicia Iuliana'nın 512 yılında sipariş verdiği ünlü baskısı harikulade minyatürler içerir. Galenos, ilaçların etki şeklini açıkla-

Sınıflandırma

yabilecek bir farmakoloji kuramı geliştirirken Dioskorides'in sınıflandırmasını geçersiz ilan ederse de, "[...] onun çalışmaları tıp alanının en iyisi gibi görünüyor" der (*De simplici medicina* [*Basit Tıp Üzerine*] VI, 11).

Bkz. *Iulius-Claudius Hanedanı: İmparatorluğun Güçlenmesi ve Hıristiyanlığın Doğuşu*, s. 140; *Flavius Hanedanı: İdari Alanlara Öncelik*, s. 157; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1037; *Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri*, s. 1039; *Aulus Cornelius Celsus*, s. 1042; *Ephesoslu Roufos ve Ephesoslu Soranos*, s. 1046; *Galenus*, s. 1049

Ephesoslu Roufos ve Ephesoslu Soranos

Valentina Gazzaniga

Roufos ile Soranos'un ortak noktaları Ephesos'ta doğmuş olmaları ve Traianus ile Hadrianus dönemlerinde hekim olarak faaliyet göstermiş olmalarıdır. Bazıları günümüze ulaşmamış, ağırlıklı olarak anatomi alanına ayrılmış birçok eser Roufos'a atfedilir; Soranos, en önemli temsilcisi olduğu Metodik ekolün ilkeleri doğrultusunda, doğum bilimi ve neonatoloji konusunda ilk formasyon metinlerinden biri olan Kadın Hastalıkları Üzerine başlıklı bir inceleme eseri yazmıştır.

Ephesoslu Roufos

Roufos ile Soranos hem hemşeri hem de birbirlerinin çağdaşıdırlar; Ephesos'ta doğarlar; Roufos İmparator Traianus döneminde, önce doğduğu şehirde, sonra da muhtemelen Roma'da ve Mısır'da, Soranos da Traianus ve Hadrianus döneminde Roma'da hekim olarak faaliyet gösterirler. Her ikisi de Ephesos'ta başladıkları tıp eğitimine İskenderiye'de devam ederler.

Tıp alanında eserler

Roufos konusundaki bilgilerimiz kısmen günümüze ulaşan eserlerinden, kısmen de Bizanslı yazarların eserlerinden, *Souda* adlı ansiklopediden ve eserlerini tercüme edip ondan geniş şekilde yararlanarak eserlerinin sonraki kuşaklara ulaşmasını sağlayan Arap yazarlardan kaynaklanır; doğrudan ve dolaylı kaynaklar sayesinde, Soranos'un tersine, tamamıyla tıbbı konu alan eserlerinin bir kısmı muhafaza edilebilmiştir. Günümüze ya Yunanca ya da Latince olarak, böbrek ve mesane, satiriasis

ve gonore konusundaki inceleme eserleri, vücudun bölümlerini konu alan *Quaestiones medicinales* [*Tıp Meseleleri*] ve gut konusunda bir kitap ulaşmıştır; Arapça olarak muhafaza edilen eserler ise *Klinik Vakalar* ve sarılık konusunda bir kitaptır. Ayrıca kısmen veya tamamıyla kaybolmuş eserleri arasında kara safra aşırılığından kaynaklanan melankoliyi (Antikçağ geleneğinde uzun uzun ele alınan bu hastalığın tezahürleri arasında uyuşukluk, depresyon ve karşılık görmeyen aşktan kaynaklanan hastalıklar sayılırdı), kuduz, bazı hastalıkların bağırsakların boşaltılması veya farmakoloji yoluyla tedavisi (lavman, kusma ve yaraların tedavisinde fayda sağlayan ilaçlar üzerine birer eser) ve genç bakire kadınların beslenme rejimini konu alan inceleme eserleri olduğunu biliyoruz.

Roufos'un böbrek ve mesane hastalıkları konusundaki kitaplarından vücudun anatomisi konusunda bilgili olduğu anlaşılıyor; yazar bu bilgileri İskenderiye standartları doğrultusunda maymunların ve başka hayvanların diseksiyonundan öğrendiğini belirtir; "böbreğin" sertleşmesi" konulu eseri, bu organın ölümcül sklerotik değişimlerinin ilk, titizlikle yapılmış tanımını içerir. Roufos tıp gelenekleri doğrultusunda "Dogmatik" olarak nitelenirse de, melankoli konulu eserinde hava basıncıyla ilgili bazı önerilerinden anlaşıldığı üzere, yaklaşımı o kadar kesin değildir. Roufos'un günümüze ulaşmış eserlerinin analizi sonucunda Hippokratesçi kavramsal modele temelde sadık kaldığı, ama bu yaklaşımı, kaynakları arasında isimlerini saydığı, Herophilos, Praksagoras ve Dioskorides gibi daha yeni yazarların eserlerinde sunulan anatomi ve farmakoloji geleneği konusunda son derece kapsamlı bilgileri temel alan eklektik bir eğilimle entegre ettiği görülebilir. Roufos aynı zamanda Antikçağ felsefe geleneği konusunda da bilgilidir, hastalığın yeniden kurgulanmasında hasta ile diyalogun ve deneyimiyle kıyaslamaların önem kazandığı psikolojik boyuta da dikkat eden hekim-hasta ilişkisini önerirken bu gelenekten faydalanır.

Eklektik eğilimlere sahip bir Hippokratesçi

Soranos ve *Kadın Hastalıkları Üzerine*

Soranos'un eserleri dışında kendiyle ilgili bilgileri paylaşmakta isteksiz davranmasına rağmen, onun hakkında daha çok bilgi sahibiyiz; Soranos'un adı, Galenos'tan (129-y. 210) Auetius'a (VI. yüzyıl) ve Aeginalı Paulos'a (620-y. 680) kadar tıp literatürünün önemli bir kısmında zikredilmiştir ve Bizans ansiklopedisi Souda da hayatı konusunda kapsamlı bilgiler içerir (benzer bilgiler Tertullianus'tan Augustinus'a kadar çeşitli Hıristiyan yazarlar tarafından da sunulmuştur). Roufos'un tersine tıp konulu olmayan eserler de yazdığı kesindir: bunların arasında ruh konusunda bir kitap, aralarında muhtemelen Hippokrates'in de olduğu ünlü hekimlerin biyografileri ve felsefe ile etimoloji konusunda inceleme eserleri vardır; Soranos birçok tıp konulu eserden doğrudan söz ederken, "ortak özellikleri" (Soranos'un temsilcisi olduğu Metodik ekolü niteleyen kavramlardan biri) konu alan bir inceleme eserini, tohum ve

oluşum, hijyen, yüksek ateş konusunda kitapları, farmakoloji konulu yazıları ve akut hastalıklar konusunda üç kitap ile kronik hastalıklar konusunda beş kitabı doğrudan alıntılar; günümüze ulaşmamış bu eserler Caelius Aurelianus'un (V. yüzyıl) uyarlaması sayesinde muhafaza edilmiştir.

Soranos'un Yunanca olarak günümüze ulaşan tek eseri, 1830'da Paris'te, XV. yüzyıla ait bir elyazmasında keşfedilen, dört kitaptan oluşan *Gynaekeia*'dır (*Kadın Hastalıkları Üzerine*). "Kültürlü" ebelere doğum ve jinekoloji konusunda, doğumun iyi geçmesi ve yeni doğan bebeğin sağlıklı olması için elzem olan bütün bilgileri sunmayı amaçlayan bir eserdir; ilk kitap, okuma ve yazma bilecek ve kadın anatomisi konusunda temel bilgiler ile hijyen konusunda genel kavramlar öğrenecek derecede kültürel formasyona sahip olması gereken bir ebenin kendini iyi hazırlaması için gerekli olan bilgileri içerir; ikinci kitabın konusu fizyolojik doğum ile olası komplikasyonları ve yeni bebek bakımı için talimatlardır; üçüncü kitap kadınlara özgü bir patoloji olduğunu teorik olarak reddederek bir dizi jinekolojik değişimi ele alır, dördüncü kitapta da bu hastalıkların farmakolojik ve cerrahi tedavisi sunulur. İmparatorluk döneminde jinekoloji konusundaki bilgiler hakkındaki başlıca kaynağımız olan Soranos'un metninin önemi, Metodik ekolün ilkelerini temel alan ama bu ilkeler tarafından kısıtlanmayan yenilikçi yaklaşımında yatar (örneğin Metodik ekolün değer vermediği anatomiden faydalanır): doğum yapacak kadının fiziksel ve psikolojik durumuna büyük önem verilmelidir, kadın keskin zekâlı, hafızası güçlü, büyük deneyime sahip, tutkulu ve fiziksel efor gösterebilecek bir ebeye emanet edilmelidir; ebe hem doğumu yönlendirmeli, plasentanın dışarı atıldığını denetlemeli ve göbek bağının çekilmesi sırasında aşırı derecede şiddet uygulamamalı hem de doğum yapmakta olan kadını sakin, ciddi, güçlü ama tatlı sözlerle teskin etmelidir. Formasyonu bu şekilde gerçekleşen *maia* [sütanne] hem bebeğin bakımından sorumlu olacaktır hem de bebeğin zorla çekilmek yerine geri itilip pozisyonu düzeltildikten sonra doğurulması gereken sorunlu doğumlar gibi riskli anlarda karar verecektir. Soranos'un tedavi konusunda anlattıkları, Metodik yaklaşıma özgü aşamalı ve tedrici yaklaşımı tamamıyla yansıtmaktadır.

Yenilikçi yaklaşım

Bkz. *Lyonlu Eirenaios ve Tertullianus: Hıristiyan İnancının Savunması*, s. 447; *Augustinus'un Son Dönemi: İnayet, Güç ve İki Şehir*, s. 473; *Bir Kültürel Aracı ve Huzursuzluk Uzmanı Olarak Augustinus*, s. 926; *Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri*, s. 1039; *Aulus Cornelius Celsus*, s. 1042; *Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi*, s. 1044; *Galenus*, s. 1049

Galenos

Valentina Gazzaniga

Pergamonlu Galenos, Hippokrates ile birlikte Antikçağ tıbbının babalarından biri sayılır. Galenos'un yepyeni bir bakış açısıyla yazdığı, geniş kapsamlı anatomi eseri, Ortaçağın tamamı ve Erken Modern Çağın büyük kısmı boyunca insan vücudu üzerinde yürütülen bütün araştırmaların temelini teşkil eder. Farmakolog, filozof, hekim ve siyasetçi olan Galenos'un adı sonraki yüzyıllarda tıp alanında araştırmalar için bir referans otoritesi olarak hatırlanacaktır.

Hippokratesçi Tıbbın Yeniden Ele Alınması

MS 129 yılında Pergamon'da doğan Galenos Antikçağın en üretken ve kültür açısından en zengin tıp yazarıdır. Galenos'un son derece zengin eserleri Hippokrates'inkilerle beraber, Yunan kökenli tıp bilgilerinin Ortaçağ geleneğine aktarılmasını sağlayan asıl kaynağı teşkil eder. Galenos'un formasyonu yüksek düzeyi açısından eşsizdir: Pergamon'daki Asklepios Tapınağı'nın tadilatında rol alan Nikon adlı ünlü bir mimarın oğlu olan Galenos, Pergamon'da Satyros, Smyrna'da [İzmir] Pelops, Korinthos'ta Numisianos gibi döneminin en iyi hocalarından faydalanma fırsatı bulur; MS 152'de Mısır dahil çeşitli yerlere yaptığı eğitim amaçlı yolculuklar hem tıp konusundaki bildiklerini ve anatomi kültürünü derinleştirmesine hem de Platoncu ve Aristotelesçi felsefeye, Stoacılığa ve Epikourosçuluğa açılmasına izin verirler. Pergamon'a döndüğünde bir süre gladyatörlerin hekimi olarak faaliyet gösteren Galenos, İskenderiye'de metodolojik değerini öğrendiği anatomi gözlemlerini ilerletme imkânı bulur ve Numisianos'un oğlundan babasının anatomi kitaplarını ister, ama elde edemez. Galenos'un formasyon döneminin izini rahmin diseksiyonu ve göğüs kafesi ile akciğerlerin hareketi konulu iki inceleme eserinden oluşan gençlik eserlerinde sürmek mümkündür.

Formasyonu

İlk olarak 162'de Roma'ya gelen Galenos filozof Eudemos'u iyileştirmeyi başarınca ateşli hastalıkların seyrini tam olarak tahmin etme ve sonucunu öngörme kabiliyetiyle ün kazanır; üst düzey bir kültürel çevreye dahil olur (haşır neşir olduğu şahsiyetler arasında yer alan *consul* [en üst düzey idareci] Boethus onuruna yazdığı anatomi eserleri arasında iki kitaptan oluşan ilk *De Anatomicis Administrationibus* [*Anatomi Prosedürleri Üzerine*]; diseksiyon ve viviseksiyon konusunda kitaplar; kendi inanışları doğrultusunda uyarlayarak "yeniden kurguladığı" Hippokrates'in eserleri konusunda yorumlar, *De Usu Partium Corporis Humani*'nin [*Vücudun*

Galenos Roma'da

Farklı Kısımlarının Faydası Üzerine] ilk kitabı ve günümüze ulaşmamış, solunum konulu bir inceleme eseri vardır) ve izleyiciler üzerinde büyük etki yaratan viviseksiyon faaliyetleriyle uğraşır: örneğin bir domuzun rekurren sinirlerini kestiğinde hayvanın acı dolu çığlıkları aniden kesilir. Meslektaşlarının kıskançlığını bahane ederek, ama muhtemelen bir çiçek salgınından kaçmak için 166'da Roma'dan ayrılır. O yıllardaki faaliyetleri konusunda bilgi sahibi değiliz, ama farmakoloji alanında bilgi toplamak amacıyla Kıbrıs'a ve Likya'ya gitmiş olabilir. 169 yılında Roma'ya kesin dönüş yaptığında Marcus Aurelius'un küçük yaştaki oğlu Commodus'u tedavi etmeyi başarınca Roma'nın yüksek sosyetesi arasında ün kazanır ve Marcus Aurelius'un şahsi doktoru haline gelir; Plinius'un belirttiği gibi (*Nat. Hist.* [*Doğa Tarihi*], XXIX 5, 7-11) önemli şahsiyetleri tedavi etmek hem para hem de siyasi güç kazandırır. Galenos imparatora askeri bir seferde eşlik etmek zorunda kalmamak için tanrı Asclepius'un gitmesini yasakladığını öne sürer.

Galenos'un yüksek ekonomik ve sosyal konumu, her sınıftan hastaları ücretsiz tedavi etmesine, öğrenci yetiştirmesine ve en önemlisi, anatomi araştırmalarına kendini yoğun bir şekilde adamasına izin verir; doğrudan Afrika'dan getirttiği küçük maymunların üzerinde vücudun farklı kısımlarının yapısını ve işlevlerini inceler, gözlemlerinin sonucu doğrultusunda yarattığı anatomi eseri de 1543'te Vesalius'un *De humani corporis fabrica* [*İnsan Vücudunun Yapısı*] eserinin yayınlanmasına kadar Batı tıbbında kullanılacaktır. *De Anatomicis Administrationibus*'un bazı kitapları gibi anatomi açısından önemli bazı eserler Galenos'un Roma'da geçirdiği ikinci döneme tarihlendirilir; 177 yılından itibaren yazılan bu kitapların XII-XIV arası olanları muhafaza edildikleri Pax Tapınağı'ndaki korkunç yangından sonra yeniden bir araya getirilmiştir. Galenos'un kesin ölüm tarihi konusunda bilgi sahibi değiliz, ama Piso'ya hitaben yazdığı *Yılan Panzehiri Üzerine* adlı kitabın bazı notları göz önüne alınırsa bu tarih 204 veya 207 yılından sonra olmalıdır. Hem Souda ansiklopedisinde hem de başka Bizans kaynaklarında tarihler konusunda görüş birliği yoksa da, Galenos'un uzun ve çok verimli bir hayat yaşadığı anlatılır.

Anatomi araştırmaları

Anatomi Araştırmaları

Galenos'un tıbbı, vücudun işleyiş şeklinin anlaşılmasını ve doğru tedavilerin uygulanmasını sağlayan anatomi bilgilerini temel alır: hekimler cesedin seksiyonunu yapamadığından iskelet konusunda araştırmalara, "yüzeysel" anatomiye, maymunların ve yapı açısından insanlara benzeyen başka hayvanların diseksiyonuna başvurmak zorunda kalırlar. Galenos'un anatomi araştırmaları ağırlıklı olarak insan vücuduyla benzerlik gösteren hayvanlar üzerinde yürütülürse de, çok ileri düzeydedir; kemikbilim neredeyse mükemmeldir ve sinir sistemi de çok ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir. Kısmen analojik yöntemden

(hayvanların gözlemine bağlı hatalardan bir örnek vermek gerekirse, keçilerin beyninin tabanında var olan ve karmaşık bir damar sisteminden oluşan "mucizevi ağ" insanlarda yoktur), kısmen de Galenos'un gözlem açısından oluşan bütün eksiklikleri zihinsel olarak doldurma zorunluluğundan kaçınılmaz olarak kaynaklanan hatalar Rönesans dönemine kadar anatomi alanında önemli bir epistemolojik engel teşkil etmiştir. Bu şekilde gözlemlenen vücudun, doğası itibarıyla ve yüce yaratıcısı *Demiourgos* sayesinde, her biri kendine özgü bir işlevi olan kısımlardan oluştuğu görülür: Galenos'un vücut kavramının ilham kaynaklarından biri Aristotelesçi nedenselcilik, diğeri de Platon'un vücudu oluşturan sistemlerin üçe ayrıldığı fikridir. Vücut, her biri bir sistemden sorumlu olan üç organın etrafından düzenlenmiştir: psişik *pneuma*'nın merkezi olan ve duyum, bilinç ve istemli hareket sinir sistemlerinden sorumlu olan beyin; kanla birlikte damarlarda dolaşan yaşamsal *pneuma*'nın merkezi olan kalp; kanın kaynağı olan ve damarlarda dolaşarak vücudun beslenmesini sağlayan bitkisel *pneuma*'nın bulunduğu karaciğer. İnsanın sağlıklı olması için vücudun her kısmının işlevini doğru şekilde yerine getirmesi gerekir, bu da doğal hallerine uygun ve tastamam durumda olmalarına bağlıdır.

Galenos'a göre vücut: mucizevi bir ağ

Deneyim ve Akıl Yürütme

Tıp, klinik açıdan elzem iki unsur olan deneyim (*empeiria*) ve akıl yürütmeyi (*logos*) temel alır: Galenos'un yatan hastaları gözlemlerken gösterdiği büyük kabiliyet, hastaların aldatmacalarını belirlemesine, psikolojik durumlarını anlamasına izin verir. Logos sayesinde sebeplerini tespit edebildiği hastalıklar üç gruba ayrılır: vücudun dışından kaynaklanan *pro-katharsis* hastalıkları; vücudun eğiliminden kaynaklanan evvelki hastalıklar ve işlevlerin gerçekleşmesine engel olan anatomik değişimlerden kaynaklanan doğrudan hastalıklar. Hastalıkların sebebinin doğru şekilde tespit edilmesi, hekimin teşhiste bulunmasına, dolayısıyla da hastanın güvenini kazanmasına ve otorite sahibi görünmesine izin verir; Galenos haklı olarak, en azından XX. yüzyılın ilk yarısına kadar tıp tarihini niteleyen ataerkil tıp geleneğinin babası sayılır. Galenos'un farmakoloji alanındaki eserleri de büyük önem taşır: ona göre ilaçlar, iç *dynamis*'leri [güç] sayesinde vücudun durumunu değiştirme kabiliyetine sahiptir. Galenos dört temel özelliğe (Hippokrates'in *İnsanın Doğası Üzerine*'de öne sürdükleri) tözlerin vücut içerisinde hareket etme yetisinin bağlı olduğu "incelik" veya "kalınlık" şeklindeki "madde" kriterini ekler. Galenos ayrıca ilacın yoğunluk derecesinin değerlendirmesini temel alan yeni bir sınıflandırma kriteri de öne sürer: ısı veren bir *dynamis* zayıf, güçlü veya çok güçlü olabilir ve bu sınıflandırmaların her biri az, orta ve çok dereceleri de öngörür. Ortaya çıkan karmaşık farmakolojik sistemde deneysellik temel bir rol oynar, çünkü doğal özelliklerin vücu-

Farmakolojik sistem

dun durumu, mevsim ve hastanın yaşı ve cinsiyeti gibi çeşitli değişkenlerle etkileşimi söz konusudur: bir tedavi herkese uygun olamaz, her tedavi münferit bir hastaya uygulanır (Galenos, Metodik yaklaşıma ve "ortak özellikler" kuramına şiddetle karşı çıkar).

Galenos bir dizi karmaşık nedenden dolayı uzun süreli ve istikrarlı bir şekilde rağbet görmüştür: bunların arasında Hıristiyanlık karşısında aldığı, felsefi açıdan saf, ahlaki açıdan ileri düzey sayılan yaklaşım; doğanın mükemmel olup, vücudun yasaları gibi mimar bir tanrının öngördüğü düzene uyduğuna dair teleolojik fikri; anatomi konusunda, tıp alanında uzun bir dönem boyunca, karmaşık teolojik tepkilere yol açmadan temel alınacak engin ve ileri düzey düşünceleri; tıp konusundaki düşüncelerinin felsefi açılımı; ve son olarak rakiplerini yok ederek kendini Hippokrates'in hakiki yorumcusu ve ideal öğrencisi, tedavi sanatı ile felsefeyi uzlaştıran mükemmel hekim ve hemen her patolojik sorunu çözüme kavuşturmayı başaran müthiş tıp hocası olarak sunmasına izin veren olağanüstü münazara ve kendini pazarlama kabiliyeti vardır. Bu iddiaların tarihi gerçekliği ne derecede yansıttığı belli değildir (örneğin Marcus Aurelius'un onun hakkında bir şey dememesi ilginçtir); ama Galenos'un ne derece etkili olduğu, Bizans ve Arap dünyalarının onun çalışmalarına ne kadar önem verdiğinden ve Batıda sonraki kuşakların tıp alanındaki düşüncelerine eksiksiz olarak ulaşmasını sağlamalarından anlaşılır.

Galenos'un gördüğü rağbet

Bkz. *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Dünyanın Sınıflandırılması: Flavius'lar Döneminden Traianus'a Bilim, Şiir ve Belagat*, s. 894; *Roma'da Astroloji, Büyü ve Kehanet*, s. 995; *Roma'da Yunan Tıbbı*, s. 1037; *Roma'da Asklepiades ve Metodik Tıp Ekolleri*, s. 1039; *Aulus Cornelius Celsus*, s. 1042; *Dioskorides ve Antikçağ Farmakopisi*, s. 1044; *Ephesoslu Roufos ve Ephesoslu Soranos*, s. 1046

Müzik

Giriş

Luca Marconi ve Eleonora Rocconi

Yunanlar (özellikle MÖ III. yüzyılda en büyük kolonilerinden biri olan Tarentum'un [Taranto] fethinden sonra ve Etrüskler (Roma'nın tiyatro ve müzik gösterileri *ludus*'ların gelişiminde oynadıkları önem kaynaklarda da açıkça belirtilmiştir) başta olmak üzere komşu uygarlıkların Roma'nın en eski müziği üzerinde büyü etki sahibi olduğu kesinse de, bu etkiyi ayrıntılı bir şekilde ölçmek zordur, çünkü Etruria'daki (bu bilgiler daha eski kültürlere ayrılan kitabın müzik bölümünde ele alınmıştır) ve Cumhuriyet döneminde (MÖ 509-27) İtalya'nın güneyindeki Yunan kültürüne sahip şehirlerde yer alan sanat etkinlikleri konusundaki doğrudan bilginin miktarı çok azdır. Ptolemaios yönetimindeki Mısır da bir Roma eyaleti haline geldiğinde (MÖ 30) ve Roma, o ana kadar Akdeniz dünyasının kültürel merkezi konumundaki İskenderiye'nin bu rolünü üstlendiğinde, imparatorluk politikaları doğrultusunda Yunan ve Roma kültürlerinin birliği teşvik edilir ve o andan itibaren imparatorluk dahilinde üretilen ve inceleme konusu olan müziğin hangi kısmının yerli halka özgü olduğunu ayırt etmeye çalışmak daha da zorlaşır. Nitekim İmparatorluk dönemine ait, metni Latince olan hiçbir müzik fragmanı yoktur, öte yandan Yunan müzisyenler tarafından Roma bağlamında bestelenmiş müziğin 40 kadar Yunanca metinli ve notalı fragmanı söz konusudur (Klasik ve Hellenistik dönemlere ait fragman sayısı ise 22'dir); bu besteler arasında II. yüzyılda Hadrianus'un sarayında faal olan ve bu bölümde bütün bir yazı ayrılmış olan Giritli *citharoedus* [lir çalgıcısı] Mesomedes'e ait olanları sayabiliriz. Ortaçağda bu alanda ünlü eserler üreten Augustinus'un, Martianus Capella'nın ve Boethius'un, onlardan da önce,

Yunan modeli ve geleneği

Disciplinarum libri IX [*Disiplinlere Dair Dokuz Kitap*] (Ortaçağda beşeril sanatlar *trivium* [üç yol] ve *quadrivium* [dört yol] olmak üzere ikiye ayrılırken temel alınan büyük Latin ansiklopedisi) bağlamında müzik konusundaki ilk Latince inceleme eserinin yazarı Varro'nun temsil ettiği müzik literatüründe Hellen müzik modellerine göre özgün bir şey üretilmediği, Pythagoras'ın ve Aristoksenos'un müzik kuramlarının ilkelerinin benimsenip geliştirildiği ve kozmolojik-matematiksel yaklaşıma eğilim gösterildiği görülür.

Roma dünyasının en gelişmiş alanlarından biri belagat sanatıdır ve Donatella Restani'nin deneme yazısında gösterdiği üzere, eğitiminde, *bonus orator*'un [iyi hatip] söylevine gerekli melodik ve ritmik vurguları katmasını sağlamak amacıyla (Yunan örneği doğrultusunda) müzik paradigmalarından yararlanılır. Roma'da retorik konusundaki inceleme eserleri arasında özellikle bu konuya odaklanan yazıların olması (hem Yunanca hem Latince: Halikarnassoslu Dionysios, Cicero, Quintilianus), Cicero'nun (*De orator*, 3, 225) ve Quintilianus'un (*Institutio oratoria* [*Belagat Eğitimi*] 1, 10, 27) hatip Gaius Gracchus ile ilgili olarak anlattığı üzere (bir müzisyen, Gracchus'un sesinin tonunu ayarlaması için *tonarion* adı verilen bir enstrüman yoluyla ona uygun notayı verirmiş), hatiplerin söylev verirken kendilerine bir müzisyenin eşlik etmesi gibi Roma'ya özgü bir gelenekten kaynaklandıysa da, retorik ve müzik şeklindeki iki iletişim sisteminin geleneksel olarak bağdaştırılmasının kökleri Hellen kültürüne kadar uzanır.

Belagat, melodi ve ritim

Bu durumda Roma'nın Antikçağın müzik kültürüne katkısının özgünlüğünü değerlendirmek çok zordur ve Yunan müziğinden ayrı, sahici bir Roma müziğinin arayışında olmak da çok anlamlı değildir: nitekim iki müzik kültürü arasında giderek artan, karşılıklı özümsemeler sonucunda, şiir, müzik ve dans unsurları arasındaki etkileşim için Yunanca *mousike tekhne*'nin [müzik sanatı] karşılığı olarak Latincede *ars musica* [müzik sanatı] teriminin kullanımından da anlaşıldığı üzere, ortaya ortak bir müzik dili çıkar. Ancak işin ilginci şu ki, Yunancada Geç Klasik dönemden itibaren, muhtemelen enstrümantal müziğin giderek vokal müzikten özgürlüğünü kazanmasını yansıtır şekilde, vokal melodinin yanında enstrümantal icrayla bağlantılı çeşitli teknik terimler gelişirken (örneğin *krousis* [enstrümantal melodi] ile *melos* [melodi]), Latincede enstrümantal sesler de *cano* fiili ("şarkı söylüyorum") ile çalgının adının ablatif hali ifade edilmeye devam edilir (örneğin *fidibus canere*: "*cithara* ile şarkı söylemek, yani *cithara* çalmak.")

Antikçağda Roma'da Müzik ve Gösteriler

Roma'da sanat dalları arasındaki etkileşim, Yunanistan'a göre daha gösterişli özelliklere sahiptir: Francesco Scoditti'nin bu konudaki deneme yazısında da incelediği üzere, Yunan dünyasında müzik gösterileri topluma ahlaki ve dini değerleri aktarma amacı güderken, özellikle İmparatorluk döneminde (MÖ 27-

MS 476) Roma'da yer alan, dans, kelimeler ve müziğin birleştirildiği gösterilerin hedefi, genelde propaganda amacıyla halkı eğlendirmektir. Böylelikle bir generalin elde ettiği zaferler veya ölmüş bir şahsiyetin yüceltilmesi, halka açık gösterilerle ve çoğu (örneğin trompetler ve kornalar) savaş alanıyla bağlantılı olan sayısız çalgının bir arada çalınmasıyla kutlanacak olaylar haline gelir (örneğin *vir triumphalis*'in [muzaffer] şehre girişine eşlik eden görkemli bir dini ve resmi kutlama töreni olan *pompa triumphalis*'te [zafer alayı] veya bir merhum anısına düzenlenen *pompa [merasim alayı]* için pantomimciler, dansçılar ve müzisyenler görevlendirilirdi).

Roma müziğinin "teatral" niteliği zaman içinde başka türlerin de dahil edilmesiyle giderek artar. Her şeyden önce, Hellen tragedyası ve komedya örnekleri doğrultusunda gelişirse de, gerçek anlamda tiyatronun katkısıyla, örneğin solo şarkılarda müzik unsuru aşırı derecede vurgulanır (bkz. Plautus başta olmak üzere, Cumhuriyet dönemi komedyaları). Yine dar anlamda tiyatro gösterilerinde İmparatorluk döneminde çok öne çıkan ve bir tür trajik veya mitolojik dans olan pantomim veya *tragoedia saltata* gösterilerinde virtüöz soliste (*saltator* veya *planipes*) nefesli, telli ve vurmalı çeşitli çalgılardan oluşan gerçek anlamda bir orkestra eşlik eder. Şarkı ve *cithara* virtüözleri olan solist *citharoedus*'lar da olağanüstü şöhret kazanırlar, kendilerine hayran imparatorlar tarafından olağanüstü miktarda paralarla ödüllendirilirler.

Arkeolojik veriler de tiyatro sahnelerinin giderek önem kazandığını gösterir: MÖ I. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluğun en ücra köşelerinde bile tiyatro ve amfitiyatro gibi yapıların sayısı giderek artar; bu yapılarda birbirlerinden çok farklı eğlence biçimleri düzenlenir, ancak hepsinin ortak noktası, görkemli gösterilere rağbet gösterilmesidir (gladyatör mücadelelerine de sayısız çalgı eşlik eder, hatta müzisyenler bazen hayvan kılığına bürünür ve Pompeii'de bulunan bazı mozaiklere göre "flüt çalan ayı"/*ursus tibicen* veya "trompet çalan tavuk"/*pullus cornicen* olarak bilinir). Roma kültürünün bu yönü özellikle siyasi propaganda sebebiyle gelişir ve imparatorluk iktidarının kültür politikasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Görkemli gösteriler

İmparatorluk Döneminde Müzik ve Siyaset

İmparatorluk iktidarının müzikten ve daha genel anlamda gösteri sanatından faydalanması, Romalılaşmış dünyanın giderek büyüyen nüfusunun daha alt sınıflarından iktidar için destek elde etmek amacıyla eğlenme amaçlı modern kitle kültürünün "endüstriyel" ölçekte kullanımının ilk örneği olabilir (Iuvenalis'in ünlü ifadesindeki *pane et circenses* [ekmek ve hipodromlar]).

Yunan dünyasında popüler olan bazı müzik mitlerinin (örneğin *citharoedus* Apollon veya Apollon ile Marsias arasındaki müzik müsabakası) kamu sanatı tarafından benimsenip siyasi amaçlarla yeniden işlev kazandırılması, askeri fetihlerden sonra Roma İmparatorluğu'nun barış ve uygarlık getirme

işlevini vurgulama ihtiyacıyla açıklanabilir; bireysel sanat alanında ise gizem dinlerinin giderek rağbet görmesiyle Doğu'nun tanrılarını niteleyen temalara ve çalgılara öncelik verildiği görülür (bu konularda bkz. Daniela Castaldo'nun yazısı). Roma'nın ilk krallarının zamanına tarihlendirilen *Carmen Saliare* [*Salii Rahiplerinin Şarkısı*] veya *Carmen Fratrium Arvalium* [*Arvales Rahiplerinin Şarkısı*] gibi daha eski dini ritüellere özgü müzik türlerinin biçimsel katılığı ve sadeliği giderek yerini (askeri güç yoluyla fethedilen topraklardan gelen temsilcilerin sanat faaliyetlerinin kolonizasyonu sayesinde) ithal edilmiş ve "efemine" ve "şehvetli" gibi algılanıp tanımlanan müzik tipolojilerine bırakır. Roma toplumunun soylu sınıflarının sanat "faillerini", yani genelde ya köle ya da yabancı olan müzisyenleri, oyuncuları, dansçıları horgörmesi bundandır.

Siyasi işlev

Müzik Araştırmalarını Derinleştirmek İçin İşitsel Dünyayı İncelemek

Bu bölüm, hem Yunan hem Roma müziğini ele alarak ortak bir müzik dili tespit eden yazıların yanı sıra, bazı müzik uygulamalarına ilaveten aynı dönemde müzikle bağlantılı olmayan işitsel deneyimlerini de aynı bakış açısı altında toplamaya yönelik bir yaklaşım sunan yazılar içerir; nitekim bir süredir, bir müzik kültürünü daha iyi anlamak için onu aynı döneme ait müzik dışı işitsel deneyimlerle bir arada ele almanın faydalı yönleri ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşımın geliştirildiği iki yazının başlıklarında, bu eğilimi izleyen araştırmacıların ona en uygun bulduğu formüllerden ikisi kullanılmıştır: "*soundscape*" [işitsel peyzaj], Kanadalı besteci ve iletişim araştırmacısı Raymond Murray Schafer'in (1933-) belirli şartlar altında belirli bir konumda bulunan bir insanın duyabileceği ses bütünü konusunda yürüttüğü incelemeleri temel alarak icat ettiği bir terimdir. *Voci. Antropologia sonora del mondo antico* [*Sesler. Antikçağın İşitsel Antropolojisi*] (Einaudi, 2008) adlı kitabında bu çalışmaları ele alan Maurizio Bettini, bir insanın hayatının geçtiği ses denizini kast etmek için "*fonosfera*" [ses küresi] ifadesinden faydalanmıştır: "şu veya bu nedenle aniden sona ermediği takdirde artık varlığının farkında olmadığımız, bitmez tükenmez sesler, akortlar, vızıltılar veya basit gürültüler". Donatella Restani'nin benimsediği "işitsel etkinlik" ifadesi ise müzik tarihi (özellikle Ortaçağ) araştırmalarında Franco Alberto Gallo tarafından kullanılmış ve gündelik hayatın çeşitli anlarına dahil olan her türlü işitsel biçimlerle ve insanların gündelik hayatında yer alan ve hem işitilen hem de görsel olarak algılanabilen ve üzerinde düşünülüp yazılan eylemlerle bağdaştırılmıştır. Bütün bu örnekler, bu bölümde el alınan kültürlerde olduğu üzere, kelimeler ve imgeler yoluyla anısı muhafaza edilip aktarılmış olan ses dünyasının incelenmesinde rol alan tarihi ve antropolojik araştırmalar bağlamında yer alır.

İşitsel peyzaj ve ses dünyası

Antikçağın İşitsel Peyzajı

Maurizio Bettini

Antikçağın işitsel peyzajı, Modern çağa özgü sayısız sesten yoksundur elbet; öte yandan toplumumuzun artık kaybettiği ve özellikle anlamını bilmediği seslere ve gürültülere sahne olur. Özellikle hayvan sesleri hem alamet niteliği taşır hem de şairler için melodi ve kelime açısından birer ilham kaynağı teşkil eder.

Antikçağ İnsanının Ses Küresi: İnsan Sesleri

Çağdaş hayat, araba klaksonları, motor gürültüleri, televizyonlardan yayılan bağırışlar veya mırıltılar, vesaireden oluşan bir işitsel peyzaj, bir "ses küresi" [fonosfer] içerisinde yer alır. Antikçağ ses küresi ise trafik gürültüsünü, siren seslerini, fabrikaların ürettiği gümbürtüyü içermezdi; birçok çağdaş kamusal veya özel ortamın (işitsel) dekorunun sabit unsuru haline gelmiş, hoparlörlerden yayılan o rahatsız edici müzik ve ses karışımını da bilmezdi. Peki Antikçağ insanının ses küresi nelerden oluşurdu?

Roma'da gürültüler

Çağdaş dünyada olduğu gibi, Antikçağda da insanların ürettiği seslerin ve bağırışların yer aldığını düşünebiliriz. Ama bu küçük kesişme alanı dışında, başka ortak noktalar belirlemek zordur: akla ağırlıklı olarak Modern çağda var olan ve Antikçağda varolmayan sesler gelir; Antikçağın sahip olduğu ama bizim kaybettiğimiz sesler ise akla o kadar gelmez. Bu durumda atalarımızın ortalama ses küresi bizimkinden daha ince, daha hafif olmalıydı. Ama en önemlisi, bileşimi çok farklı olmalıydı, çünkü uygarlık düzeyindeki çeşitli değişikliklerden dolayı dünyamızda

artık varolmayan sesleri ve gürültüleri içeriyor olmalıydı. Örneğin Romalıların *malleus* veya *marculus* adını verdiği ve günümüzden çok daha fazla kullanıldığı (demirciler, kalaycılar, nalbantlar ve marangozlar tarafından) kesin olan çekiçten çıkan darbe seslerini sayabiliriz; değirmencilerin kullandığı ve köleler veya eşekler tarafından itilerek buğdayı öğüten değirmen taşları büyük bir gürültü çıkarır; ayrıca kentin taş döşeli sokaklarından geçerken sarsılan tekerleklerin gürültüsünü ve arabaların gıcırtısını da göz önüne almak gerekir. Şair Kallimakhos şöyle yazar: "Caddeye yakın oturanlar, arabaların altındaki dingilin gıcırtısına uyanır ve ateşi körükleyen sefil demircilerin darbelerinden çok çekerler" (Kallimakhos, *Hekale*, fr. 351 Pfeiffer). Ancak Antikçağın ses küresine daha uğursuz ve bizim açımızdan daha şaşırtıcı sesler de dahil olabiliyordu.

Seneca I. yüzyılda Pedo Albinovanus'un Sextus Papinius'un üst katında oturduğunu anlatır; Papinius "ışıktan kaçan" biridir, yani sıradan gündelik faaliyetlerin hepsini gece gerçekleştirir, buna bağlı olarak çeşitli gürültüler de gece yaşanır. Bu gürültüleri duyan (ve muhtemelen bunlardan rahatsız olan) Pedo onları titizlikle kayıt altına almaya başlar: "Gecenin üçüne doğru kırbaç sesi (*flagellorum sonus*) gelmeye başlar. Papinius'un ne yaptığını soruyorum, bana hesap tuttuğunu söylüyorlar". Roma'da hesap makinesi genelde "beşeri bir cihaz", yani aynı zamanda kâtip işlevi gören bir köleden ibaret olduğundan, muhasebe işleri sırasında duyulan ses hesap makinesinin tuşlarına basılınca çıkan ses değil, kırbaç sesidir. Ancak Papinius'un pencerelerinden o kadar korkutucu olmayan sesler de çıkar. "Saat altıya doğru," diye devam eder Pedo, "heyecanlı bağırışlar (*clamor concitatus*) duyulur. Ne olduğunu soruyorum, ses alıştırmaları (*vocem exercere*) yaptığını söylüyorlar. Saat sekize doğru o tekerlek gürültüsünün (*sonus rotarum*) ne olduğunu soruyorum, arabayla evden ayrıldığını söylüyorlar" (*Ahlak Mektupları*, 122, 16).

Antikçağın Ses Küresi: Hayvan Sesleri

Ancak Antikçağın ses peyzajına dahil olan önemli bir "sesi" daha göz önüne almak gerekir, o da hayvanların çıkardığı sesler, yani havlamalar, anırmalar, kişnemeler, melemeler, homurtular, cıvıltılar, vesairedir. Günümüzde bir atın, eşeğin veya öküzün sesini pek duymayız, hatta kuş cıvıltısını bile çok sık duymayız. Antikçağda durum farklıydı. Bir kere hayvan sesleri günümüze göre çok daha fazlaydı ve yaygındı, çünkü bu seslerin "kaynağı", o dünyanın ekonomik toplumsal, hatta beşeri dokusunun önemli bir parçasıydı. Ayrıca Antikçağın ses küresi çağdaş dünyanınkine göre daha boş olduğundan, hayvan sesleri de günümüze göre daha kolay duyuluyor olmalıydı. Bu seslerin anlamlı sayılmasının bir sebebi de bu olmalıdır, bu da o dönemin ses küresiyle günümüzünki arasındaki en ilginç farklılıklardan biridir. Bir eşeğin anırması veya bir kuşun cıvıldaması bizim için sayısız sesten biridir sırf. Antikçağda ise, tam tersine, kuş cıvıltıları ve eşek anırmaları gibi

Kehanet sesleri

hayvan sesleri kehanet sesleridir. Böyle sesler hava durumunu önceden haber verir veya mevsim değişikliklerini ilan ederler, bundan dolayı da çiftçiler ve denizciler tarafından ilgiyle dinlenirler. O dönem insanlarının, kehanet açısından en önemli hayvanlardan biri sayılan kuzgunu ne kadar dikkatle gözlemlediklerini, daha doğrusu dinlediklerini hatırlamak yeterli olacaktır. Romalı kehanet uzmanları olan *haruspex*'lerin kitaplarında bu kuşun sesine 64 farklı anlam atfedilmiştir. III. yüzyılda yaşamış Yunan filozof ve teolog Porphyrios da Yunan kâhinlerin (*oionistai*) kuzgun ve kargaların sesleri arasında tespit edilebilen sayısız farklı tonun yorumlarını kayıt altına aldıklarını belirtir; ancak onlar da bir yerden sonra vazgeçerler, çünkü insan kulağının bu farklardan bazılarını tespit etmesi imkânsızdır! Ayrıca, XVIII. yüzyıl sonlarında ünlü Fransız ekonomist Dupont de Nemours'un kuzgunların sesleri arasında 25 ayrı anlamlı unsur tespit ettiğini ve gerçek anlamda bir Fransızca-kuzgunca sözlüğü oluşturduğunu da hatırlatmakta fayda vardır.

Ancak kuş cıvıltıları, gelecekteki olayların bilgi kaynağı olmanın yanı sıra, şairlerin ve müzisyenlerin sanatlarını icra ederken kullanabileceği olağanüstü bir işitsel anı dağarcığı teşkil ederler. Yunan şair Alkman, kendini şiirsel olarak tasvir ederken şöyle der: "Alkman kekliklerin sesini dil yoluyla besteleyerek kelimelerini ve şiirini buldu" (Alkman, fr. 39 Page, 91 Calame). Karşımızdaki sanatçı, bir anlamda "modernliği" sayesinde içinde bulunduğu ses peyzajından unsurları kendi şiirsel ve müzikal diline aktarmayı başarır. Örneğin *kerkolyra* diye tanımladığı bir çalgının sesinden söz ettiği zaman kast ettiği, "*kerkis*'in sesini yankılayan bir lir"dir, *kerkis* de dokuma tezgâhlarının makarasıdır (fr. 196 Calame). Ancak Alkman'la ilgili asıl anmamız gereken şey, kuşların dünyası konusundaki özel duyarlılığıdır. Belki de günümüze ulaşan en ünlü mısralarında yaşlı şair kendini "*halkyon*'larla beraber dalgalara teğet geçerek uçan bir *kerylos* [balıkçıl]" olarak görür (burada *halkyon*'lar koroda yer alan genç kızları temsil eder); Hagesikhora "bir kuğu gibi şarkı söylerken" onun altında yer alan diğer kızlar kendilerini "kirişin üzerinden nafile bağıran bir baykuş" gibi hissederler. Bir başka fragman ise bizim açımızdan daha da ilginç bir beyan içerir: "ben bütün kuşların melodilerini (*nómoi*) bilirim". Kekliklerin şarkıları doğrultusunda kendi şiirini "bulduğunu" öne süren Alkman, aynı zamanda tarihin ilk hayvan müzikologlarındandır:" şair, her kuş türünün kendine özgü "motifleri"ni, yani ses dizilerini tanımakla böbürlenir (fr. 3, 86 ve 101 Calame; 90 Calame; 140 Calame).

Şiirsel şarkılar

İşitsel Evren ve Şiir-Müzik Üretimi

Antikçağda müziğin ve şiirin kökeni konusunu ele alan filozofların, şairlerin ve aydınların söyledikleri de ses küresi ile şiir-müzik üretimi arasındaki etkileşim açısından son derece ilginçtir. Alkman'ın keklikleri konusundaki fragmanını aktaran yazar Athenaios bu metni apaçık bir şekilde yorumlar: "[Alkman] böylelik-

le şarkı söylemeyi kekliklerden öğrendiğini açıklar". Dolayısıyla kuşlar şaire öğretmenlik yapmıştır. Bu beyanın ardında şiir ve müziğin doğuşuna dair, Yunan ve Roma kültüründe tekrar tekrar ifade edilen bir kuramın yankısını duyabiliriz. Athenaios, Alkman alıntısından sonra Khamaleon Pontikos'un bir beyanına yer verir: "eskiler müziği, ücra yerlerde şarkı söyleyen kuşları örnek alarak icat etmiştir" (*Deipnosophistai*, 9, 389 f-390). Hayvanların akıl sahibi olduğu tezinin hararetli bir savunucusu olan Plutarkhos da en iyi şairlerin en güzel "şiirlerini ve melodilerini" kuğularla bülbüllerin "şarkıları" doğrultusunda şekillendirdiğini öne sürer: hatta "şarkı" konusunda kuğularla bülbüllerin öğrencileri olduğumuzu ortaya atan Demokritos'tur (Plutarkhos, *De sollertia animalium* [*Hayvanların Aklı Üzerine*], 19 vd.) Lucretius da (*De rerum natura*, 5, 1379 vd.) şöyle bir düzeltmede bulunur: "insanların kuşların tiz şarkılarını ağızla taklit etmeleri sanatı, kulaklara zevk veren şiirler yazacak durumda olmalarından epey önce başlamıştır".

Kuş cıvıltıları ve şiir

Antikçağ insanlarının bu beyanları beklenmedik bir şekilde Modern çağın müzik deneyimlerini ve kuş sesleri başta olmak üzere ses peyzajından ilham almış bestecileri çağrıştırır. Özellikle Olivier Messiaen (1908-1992) hayatı boyunca kuşların seslerini dinlemiş ve kaydetmiş, bu deneyimlerini *Traité de rhytme, de couleur et d'ornithologie* [*Ritimler, Renkler ve Ornitoloji Üzerine İnceleme Eseri*] adlı yedi ciltlik anıtsal bir eserde toplamış, ayrıca *Quatuor pour la fin du temps*'ın [*Zamanın Sonu İçin Dörtlü*] üçüncü bölümü (solo klarnet için *Abyme des oiseaux* [*Kuşların Uçurumu*]) veya *Catalogue d'oiseaux per pianoforte* [*Piyano İçin Kuş Katalogu*] gibi eserlerde işlemiştir. İgor Stravinsky'nin (1882-1971) *Sacre du printemps* [*Bahar Ritüeli*] eserinin bir bölümü olan *Danse sacrée* de [*Kutsal Dans*] bir o kadar ilginçtir. Besteci bu eserde *Acrocephalus schoenebaenus* [kındıra kamışçısı] başta olmak üzere bazı kuşların ritimlerini çağrıştırmayı amaçlar. Bu kuşun sesi, üç ses objesi arasındaki "oyunu" temel alır: bu seslerden biri, belirli bir ritmik motif doğrultusunda defalarca tekrarlanır. Stravinsky de *Danse sacrée*'de benzer formüllere başvurarak ses tekrarlarını son derece etkileyici bir şekilde kullanır (tekrar, boşluk doldurma amaçlı veya hayal gücünün tıkanmasının ürünü değildir, "yaratıcılığın temel bir aracı" şeklinde kullanılır). Kındıra kamışçınının sesinin kayıtları/transkripsiyonları ile Stravinsky'nin partisyonunun karşılaştırmalı incelemeleri, ses dokusu açısından şaşırtıcı analojilerin söz konusu olduğunu göstermiştir. François-Bernard Mâche'ın (1935-) belirttiği gibi, Stravisnky *Sacre de printemps*'ı Ustilug'da, Bug nehrinin kıyısında bestelemiştir; kındıra kamışçını gibi ritmik motifler kullanan su kuşları bu bölgede çok yaygın olmalıydı. Ancak besteci ile bu kuşların ses dünyası arasındaki somut yani gerçek ilişkilerin olasılığı bir yana, asıl hatırda tutulması gereken, *Sacre de printemps* eserine, çeşitli motiflerin Olivier Messaien'in deyimiyle *style oiseau* [kuşların stili] doğrultusunda algılandığı ilkel bir dünyayı yeniden yaratma fikrinin hâkim olduğudur.

Ritmik motifler

Bu durumda gururla "ben bütün kuşların melodilerini tanırım" diye ilan eden Yunan şair Alkman yalnız değildir. Kuşlarla ilgili şiirsel düşünceleri ve kekliklerin sesini sanatsal olarak geliştirmesi bazılarının öne sürdüğü gibi basit bir "metafor" olmak şöyle dursun, müzisyenlerin ve havada yaşayan canlıların bir arada kat ettiği uzun bir güzergâhın (bilinen) ilk aşamasıdır. Bu güzergâhı oluşturan etkileşimlerin bazıları, Alkman veya Messiaen örneğinde olduğu üzere, sözle ifade edilmiştir, bazılarını da sadece sezmek mümkündür, ama her halükârda, ortaya çıkan olağanüstü sonuçlar, Antikçağ insanının hararetle savunduğu, iki ses dünyası arasındaki kaynaşmanın müzik tarihinin temel bir yönünü oluşturduğuna tanıklık eder.

Bkz. *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Yönetici Köle*, s. 324; *Lucretius*, s. 367; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Kehanet Yöntemleri*, s. 520; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset*, s. 1080; *Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik*, s. 1087

Roma Müziğinin Görsel Tasviri

Daniela Castaldo

Roma dünyasındaki neredeyse tüm kamusal törenlerin bir unsuru da müziktir. Askeri hayatla (muharebeler, lustratio, zafer alayları) ve gösteri dünyasıyla (gladyatör mücadeleleri) bağlantılı sahnelerde çeşitli türden bronz borazanlar yer alır. Müzik, dini ritüellerin olmazsa olmazıdır ve böyle törenlerde tibiae ile cithara çalgıcıları mutlaka rol alır. Bazen, Augustus ile birlikte imparatorluğun koruyucu tanrısı ilan edilen citharoedus Apollo örneğinde olduğu gibi, müzik unsurlarına sembolik değerler ve siyasi anlamlar atfedilir. Müzik çalgıları, Dionysos, Kybele ve İsis gibi Doğu kökenli tanrıların ikonografisine de dahil edilir.

Askeri Törenlerde Müziğin Tasviri

Cumhuriyet döneminden itibaren, generallerle idarecilerin rol aldığı, zaferle sonuçlanan askeri olaylar sayısız anıt yoluyla anılır. Savaş dünyasıyla bağlantılı temaların konu edildiği sahnelerde en çok tasvir edilen çalgılar çeşit-

li türden bronz nefesli çalgılardır: aralarında boruları düz olup bir kalak ile sonlanan *tuba* [trompet] ile uzun, bükülü bir borudan oluşan, ahşap bir kiriş sayesinde tutulması kolay *cornu* dikkat çeker. *Tuba* ile *cornu* bazen muharebe sahnelerinde, ama daha sık olarak orduyu ve karargâhı arındırma töreni (*lustratio*) ve zafer alayı (*triumphus*)sahnelerinde tasvir edilmiştir.

Lustratio

Örneğin Traianus Sütunu'nda çeşitli *lustratio* sahneleri görülebilir: özellikle bir domuz, bir koç ve bir boğadan oluşan kurbanlıkların (*suovetaurilia*) sunağa götürüldüğü bir alayın tasvir edildiği sahnede üç *tuba* çalgıcısı (*tubicines*), üç de *cornu* [korna] çalgıcısı (*cornicines*) çalgılarını coşkuyla çalarken resmedilmiştir.

Zafer kazanan generallerin zafer takının altından geçerek şehre girdiği ve fethettiği topraklardan getirdiği ganimeti sergilediği zafer alaylarına gelince, Titus Takı'nda tasvir edilen çok ünlüdür: Kudüs Tapınağı'ndan (71) elde edilen ganimetler arasında yedi kollu şamdan da (*menora*) yer alır. Zafer töreni sırasında askerlerin ritmik bir şekilde tekrarladığı *"Io triumphe!"*nin [Yaşasın Zafer] yanı sıra, muzaffer generale yönelik hem övgü hem de aşağılama içeren şarkılar da söylenir (*carmina triumphalia*) (M. P. Guidobaldi, *Musica e danza* [*Müzik ve Dans*], 1992, s. 15-17).

Cenaze Törenlerinde ve Gladyatör Oyunlarında Müzik

Metinlerden ve imgelerden gördüğümüz kadarıyla, cenaze törenleri de bronz müzik çalgıları çalan müzisyenlerin (*aenatores*) katılımıyla gerçekleşir. Cenaze töreni sırasında müzik çalınması, çalınan çalgıların çeşitliliği doğrultusunda karmaşık bir işlevi yerine getirir: ağıtlara (*nenia*) eşlik eden *tibiae*'ın (*aulos*'ların [flüt] Roma'daki karşılığı) yas tutan insanların ruhunu yatıştırmaya ve cenaze töreninin gerçekleşmekte olan yeri tanımlamaya, o eve ölümün bulaştığı konusunda gelen geçeni uyarmaya katkıda bulunur. Bronz trompetler ve *tibiae* ise, özellikle daha seçkin şahsiyetlerin cenaze alayının yaklaştığını haber verirler. Romalıların Etrüsklerden devraldığı bu trompet türlerinin yanı sıra, dikey olarak çalınan, kalak ağzı apaçık ejderha şeklinde olan Galya trompeti *carnyx* de söz konusudur. Roma ikonografisinde bu trompet türü sıklıkla Galya ulusuyla bağdaştırılır: örneğin Orange Takı'nda (MÖ 49) askerlerin donanımı arasında ve Augustus'un Prima Porta heykelinde (MÖ I. yüzyıl sonu), zırhının üzerinde tasvir edilen, boyun eğdirilmiş halklar arasında yer alan Galya'nın kişileştirilmesinde *carnyx* resmedilmiştir.

Trompetler

Bronz trompetler, işitsel nitelikleri açısından gladyatör muharebeleri başta olmak üzere oyunlarda da kullanılır: bu gibi tasvirlerde *tuba* ile *cornu*'nun yanı sıra suyla çalışan ve genelde kadınlar tarafından çalınan bir org olan *hydraulus* da görülür. Antikçağda Budapeşte'de (Aquincum), askerleri eğlendirmek amacıyla II. lejyonda orgcu olarak görevlendirilen Aelius Justus bir yazıtta, sa-

nat eğitimi almış sevgili karısı Sabina'nın şarkı söyleyip telli çalgılar çaldığını ve hidrolik orgu çalarak çok güzel konserler verdiğini yazar (*Corpus Inscriptionum Latinarum* III; 10501).

Romalılarda Müzik ve Din

Kamusal törenler sırasında düzenlenen dini ritüellere, kutsal müzisyenler sayıldıklarından kurban törenlerinde daima hazır olmaları ve ritüelin doğru şekilde gerçekleştirilmesini temin etmeleri gereken *tibiae* çalgıcısı *tibicen*'ler katılır. Yunanlar ve Etrüskler döneminde de kurban törenlerinde rol alan *tibicen*'ler, Romalılarda daha büyük önem kazanır, hatta kökeni çok eskilere, Numa Pompilius (MÖ 754-673) dönemine dayanan bir loncaları vardır (*collegium tibicinum*). *Tibiae* müziğinin rolü genel anlamda eşlikle sınırlı değildir, bu çalgıya ritüeli dışarıdan gelebilecek gürültülerden yalıtma, böylece kurban töreninin olumlu bir sonuç vermesini sağlama görevi de atfedilir. Cumhuriyet döneminin sonundan itibaren, Domitius Ahenobarbus sunağı veya Domitianus döneminden (51-96) bazı paralar gibi I. yüzyıla ait bazı örneklerde görüldüğü üzere, *tibicen*'e *cithara* [büyük lir] çalgıcısı da (*fidicen*) eşlik eder.

Tibicen

Yine din alanında, Romalılarda müzik unsurları bazı tanrıların ikonografisinde de görülür. Augustus döneminden itibaren imparatorluğun ahlakı ve dini düzeni, gelenekleri (*pietas*) yeniden canlandırma programı doğrultusunda resmi tanrısı haline gelen Apollo'nun birçok yerde tasviri yapılır. *Palatinus* tepesinde Apollo'ya adanmış bir tapınak yaptıran (MÖ 28) Augustus, koruyucusu olarak gördüğü, hem Pompeius hem de Actium Muharebesi'nde Antonius'a karşı kazandığı zaferler üzerinde belirleyici olan bu tanrıyı törenle yüceltir. "Annesi ile kız kardeşi arasında resmedilen, uzun bir elbise giymiş Pythionlu tanrı şarkıya başlıyor": Propertius'un bu mısraları (31, 15-16), bu tanrının tapınağın içindeki, muhtemelen Barberini Apollo'su gibi, üzerinde *peplos*, bir *citharoedus* [cithara çalgıcısı] olarak resmedildiği tasvirine atıfta bulunuyor olabilir. Geleneksel olarak ona atfedilen yay yerine elinde bir müzik çalgısının olması, Apollo'nun intikam peşindeki okçu değil de barış, uzlaşma ve kültür tanrısı olarak yeni rolünü vurgulamaya yarar: "savaşı yeterince andım: muzaffer Apollo *cithara* ister ve barışçıl korolara katılmak için silahlarını atar" (Propertius, 4, 6, 74-75). Bazı Yunan mitleri de siyasi propaganda amacıyla yeniden yorumlanır: Dioskorides'in bir akik taşı üzerinde tasvir ettiği Apollo ile Marsias arasındaki müzik müsabakası hem *cithara*'nın diğer nefesli çalgılara göre üstünlüğünü temsil eder hem de Augustus-Apollo'nun Marsias'a ve Antonius'un tercih ettiği Dionysos'un dünyasına karşı zafer kazandığı Actium'a işaret der.

Citharoedus Apollo

Augustus'un propaganda programı dahilinde Apollo imparatorluğun resmi tanrısı haline gelirken, Dionysos başta olmak üzere Doğu'nun tanrılarını nite-

leyen temalar, objeler ve müzik çalgıları, sırf dekoratif unsurlar olarak bile olsa, bireysel sanat alanında yaygın olarak kullanılırlar. Zengin ve kültürlü Romalıların evleri veya kendi şahsi kullanımları için sipariş ettiği, mitlerle bağlantılı objeler, Yunan âleminin edebi ve mitolojik unsurlarını çağrıştırır ve sipariş sahiplerinin sofistike kültürünü yansıtır. Dionysos'a özgü temalar arasında kültünün gizemli yönü ve müritlerinin öte dünya hayatına atıf vurgulanır; özellikle sunakların önünde, kurban törenlerinde resmedilen müzik çalgıları da *tympanum* [timbal] ve *tibiae* gibi, geleneksel olarak Dionysos'a özgü sayılan çalgılardır, öte yandan çobanların dünyasıyla bağlantılı olan *syrinx* de [Pan flüt] resmedilmiştir. Ne Dionysos'a ne de çobanlara özgü olmamasına rağmen lir de daha çok jenerik bir müzik çalgısı olarak böyle bağlamlarda tasvir edilmiştir.

Dionysos

Kadim bir Frigyalı bitki ve bereket tanrıçası olan Kybele'nin kültü Roma'ya hızlı bir şekilde yayılırsa da daha çok azat edilmiş köleler ve alt sınıflar arasında rağbet görür ve Roma *pantheon*'unun tanrılarına kıyasla ikinci düzey sayılır. Augustus'un *Palatinus* tepesine yaptırdığı tapınağın içinde yer alan ve Apollo'nunki gibi mermer değil de süngertaşından olan heykelinde Kybele, vahşi doğanın sembolü olan bir aslanın yanında oturur ve, başında kuleli bir taç, elinde de bir *tympanum* vardır. Catullus, tanrıça Kybele tarafından delirtilince cinsel organlarını feda eden ve bir çam ağacına dönüştürülmeden önce Menadları kışkırtan Attis'in başına gelenleri şöyle tarif eder: "izleyin beni, Kybele'nin tapınağına, zil seslerinin yankılandığı, timballerin gümbürdediği, Frigyalı *tibiae* çalgıcısının bükük kamışıyla tok sesler çıkardığı, sarmaşık çelenkli Menadların başlarını şiddetle salladığı ve tiz ulumalarla kutsal törenler düzenlediği, genelde tanrıçanın gezgin kafilesinin dolandığı, coşkulu danslara hızlıca ayak uydurmamız gereken Frigya'daki ormanlarına gidelim" (63, 20-26). Kybele'nin rahipleri de her yıl Roma'da tanrıça onuruna düzenlenen Megalenses adlı oyunlarda yer alan törenlerde zillerin ve Frigya *aulos*'larının (borularından biri düz olan, diğeri geriye dönük bir kalakla sonlanan bir çalgı) yanı sıra küçük davullar da çalarlar.

Kybele

Actium Muharebesi'nden sonra Mısır Roma'nın bir eyaleti haline geldiğinde imparatorluğun bütün eyaletlerine yayılan İsis kültüyle birlikte tanrıça onuruna düzenlenen ritüellerde kullanılan *sistrum* da yayılır. Bu çalgıyı tamamıyla Mısırlılara özgü olarak gören Vergilius, Aeneas'ın kalkanı üzerinde resmedilen Actium Muharebesi'ni tasvir ettiği bölümde, Kleopatra'nın birliklerini "vatanına özgü *sistrum*" ile teşvik ettiğini söyler (*Aeneis*, 8, 696). At nalı şeklinde bir çerçeve ile ona dik olarak takılı, uçları bükülü üç veya daha fazla hareketli çubuklardan oluşan bu çalgı imgelerde daima Mısır'la bağlantılı olarak, ya İsis'in özelliklerinden biri, ya da Mısır'ın kişileştirilmiş hali olarak yer alır.

İsis

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Rubicon'dan Actium'a*,

s. 124; *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Kurban Töreni*, s. 516; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *Tarquinia'da Mezar Resimleri*, s. 652; *Etrüsklerin Cenaze İmgelerinde Yunan Mitleri: Lahitler ve Kül Kapları*, s. 660; *Taş Kitap: Traianus Sütunu (Ve Kız Kardeşleri)*, s. 736; *Mitlerle Yaşamak ve Ölmek*, s. 756; *Catullus ve* Liber Catullianus*: Hayatın ve Şiirin Belirsizliği*, s. 825; *Farklılıkların Bir Arada Varolması, Kimlik Kaybı ve Yeni Kültürel Modeller: Vergilius*, s. 853; *Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları*, s. 1067; *İmparatorluk Roma'sında Gösteriler ve Müzisyenler*, s. 1076

Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları

Emiliano Li Castro

İmparatorluk Roma'sında, I. yüzyılda, engin topraklarında bilinen bütün müzik çalgıları vardır, ancak hiçbiri Roma kökenli değildir. Etruria, Yunanistan, Yakındoğu, Mısır, askeri fetihler ve Avrupa'nın tarihöncesinden gelen bu çalgıların tarihi aynı zamanda Roma'nın tarihidir.

Etruria'dan Çalgılar

Etrüsklerin kendilerine özgü, kalağı eğimli, uzun bronz trompeti *lituus*, önemli törenlerin temel bir unsuru ve bir şehrin kuruluş anının olmazsa olmazıdır. Roma'nın temelini atarken Etrüsk ritüelini benimseyen Romulus, *lituus*'u kullanarak Roma'yı ses peyzajının ilk müzik sesiyle tanıştırmış olur. *Lituus*, ikonografik örneklerine ve arkeolojik buluntulara göre 80 ila 150 cm arası uzunluğa sahiptir; genelde silindir, bazen de hafifçe koni şeklinde olan dar boruları, yuvarlatılmış bronz bir levhadan oluşur, kalağı ise genelde metalin eritilmesi yoluyla elde edilir. Bilinen örneklerde varolmayan ağızlık ahşap veya boynuz, kemik ve fildişi gibi organik malzemelerden olabiliyordu.

Tuba ile *cornu*, Romalıların erken dönemden itibaren benimsediği ve sürekli kullanılan diğer Etrüsk kökenli uzun trompetler arasında yer alır; Servius

Tullius'a atfedilen ordu reformuna *cornu* ve *tuba* çalgıcılarından oluşan *centuria*'lar [100 askerden oluşan birlik] dahildir, ancak bu çalgılar çeşitli törenlerde, tiyatro gösterilerinde ve *circus* [hipodrom] oyunlarında da kullanılır.

Etrüsk trompetleri

Tuba da *lituus*'a benzer uzunluğa sahiptir, ama dümdüzdür ve normalde boruları hafiften koniktir ve kalağı az veya çok geniştir. *Cornu*'nun boruları ve kalağı *tuba*'nınkilere benzer, ama eğimlidir ve uzunluğu 3 metreyi aşabilir; aşırı uzun olması bazen dairesel eğim ve çapı boyunca hem destek hem de tutma yeri işlevli bir çubuk şeklinde pratik bir taktik gerektirir. Bulunan örneklere bakıldığında, ağızlıkların bronz olduğu ve çağımızın bakır çalgılarınkine benzer şekilde "fincan" şeklinde görülür. Hayvan boynuzlarından veya deniz kabuklarından elde edilen "doğal" *cornu* da çok kullanılır ve *bucina* olarak bilinir.

Tibiae

Eski Roma'nın ses dünyasında katılan ikinci nefesli çalgı, *tibiae* olarak bilinendir; çok yaygın olduğu Etruria'dan erken dönemde ithal edilen ve Yunanistan'da da *aulos* adı altında iyi bilinen *tibiae*, dilli iki kamıştan oluşur ve çift olma özelliğinden dolayı adı çoğul olarak kullanılır. Ancak kökeninin belirlemek zordur; benzer dilli nefesli çalgılara Sardinya, Girit ve Yakındoğu'da da rastlandığından kökeninin hem zamanda hem de uzamda uzak olduğu sanılır. Roma'da ilk müzisyenler birliği olan *Collegium tibicinum* [Tibiae Çalgıcıları Loncası] Numa Pompilius dönemine dayanır. Romalılar için *tibiae* sesi olmadan herhangi bir ritüelin düzenlenemeyeceği, dolayısıyla da *tibiae* çalgıcılarının yokluğunun şehrin bütün faaliyetlerinin felce uğrayacağı anlamına geldiği düşünülürse bu loncanın önemi daha iyi anlaşılır. Latince *tibiae* adı, başlangıçta malzeme olarak kemiğin kullanıldığına işaret ederse de, çeşitli türlerden ahşabın kullanıldığı da görülmüştür. Silindirik veya hafif koni biçiminde olabilen ve uzunluğu yaklaşık 15 santimetre ile bir metre arasında değişiklik gösteren kamışlar genelde ince bir metalik levhayla kaplıdır ve delik sayısı başlangıçta 3 ila 4'tür; sonraları sayı artar ve azami 15'e ulaşır, bazılarını kapatmak için de içlerine modern çalgıların açkılarının işlevini üstlenen döner halkalar sokulur. Tibiae'lar *pares* olabilir, yani boruları eşit uzunluktadır, veya *impares* olabilirler, yani bir boruları diğerinden uzundur; *berecynthiae* veya Frigyalı olarak da bilinen *tibiae impares*'lerin bir borusu eğimli bir kalakla sonlanır. Dairesel nefes olarak bilinen üfleme tekniği, burun deliklerinden periyodik olarak nefes alıp ağızdan sürekli olarak nefes vermeyi öngörür; ağız boşluğunun içinde hava bulundurulması, yanakların çok şişmesine neden olur ve ortaya bu çalgıya özgü olan sürekli ses çıkar; bu zor tekniğe destek sağlamak için Yunan *phorbeia*'sının karşılığı olan *capistrum*, yani başı saran bir tür kayış kullanılır. Tibiae çalgıcısı, zaman tutmak ve ritmi sürdürmek için Yunanistan'da *kroupezai* olarak bilinen, Latincede *scabellum* adı verilen, topuğunun altı çift tabanlı olan "sesli sandalet"ten yararlanır.

Son olarak, ikonografide örnekleri görülen ve Etruria'da var oldukları bilinen çalgılarla benzerlikler taşıyan bazı "sesli obje"lerden söz edebiliriz: bunlar

bir tür kastanyet (*crotala*) ve kil ve metalden yapılmış, armut şeklinde zillerdir (*crepitacula*). Crotala, Etrüsk ve Roma ikonografisinde en çok tasvir edilen vurmalı idyofon çalgılardır ve daima kadın dansçıların ellerinde resmedilirler. MÖ IX-VIII. yüzyıldan itibaren Latium bölgesinde görülmeye başlanan ve genelde basit çocuk oyuncakları sayılan *crepitacula* büyük ihtimalle ritüel alanında önemli işlevlere sahiptir; hemen her zaman üst sınıftan kadınların cenaze törenleriyle bağdaştırılırlar, dolayısıyla bu kadınların kültle bağlantılı faaliyetlerde önemli bir rol oynadığına işaret ediyor olabilirler; ayrıca bu çalgının ürettiği sesin varlığının, belirli törenlerin işitsel ufkunu belirlemek açısından elzem olduğu sanılır.

Kastanyet ve ziller

Yunanistan'dan Çalgılar

Romalılar tarafından kullanılan çalgılar arasında sadece *lyra* [lir] ve *cithara* [büyük lir] gibi telleri eşit uzunlukta olanların Yunan kökenli olduğuna inanılır; çeşitli kamusal olaylar vesilesiyle kullanıldıklarına dair tanıklıklar söz konusuysa da, İmparatorluk dönemine kadar Roma'nın işitsel peyzajının tanımlanmasında önemli bir rol oynamayıp daha çok bireysel müzik alanında, en üst sosyal sınıfların evlerinde kullanılırlar.

Geleneksel olarak kaplumbağa kabuğundan elde edilen gövdesi, boynuzlardan yapılan ve üst uçları bir kirişle birbirine bağlanan kolları ve hayvan bağırsaklarından veya tendonlarından yapılan sınırlı sayıda telleriyle basit bir yapısı olan *lyra* oldukça yaygın bir çalgıdır, ancak Hellenistik türden *cithara* daha çok kullanılır. *Cithara*'nın daha yaygın olmasının sebepleri arasında tel sayısının daha fazla olması, ses düzeyinin yüksekliği ve yapısının *lyra*'ya göre daha dengeli olması sayılabilir; genelde ahşaptan yapılan ve çeşitli dekoratif unsurlarla süslenen *cithara*'ların bazı örneklerinin boyutları ve ağırlığı göz önüne alındığında, Latin ikonografisinde *citharoedus*'un çalgısını genelde oturarak kullanması şaşırtıcı değildir. Teller ya parmakla ya da kemik veya fildişinden yapılan bir mızrapla çalınır; *cithara*'nın akort vidaları, eşikleri ve kirişleri gibi bazı kısımları da aynı malzemelerden yapılır.

Lyra* ve *cithara

Yakındoğu'dan Çalgılar

Roma sanatında arp veya santur gibi telleri farklı uzunlukta olan çalgılar ile lavta gibi aynı uzunlukta olan çalgılar daha az tasvir edilir ve kullanımları da özel vesilelerle sınırlıdır. Bu çalgıların Yakındoğu kökenli olduğu, kaynaklar ve Yakındoğu'ya ait arkeolojik buluntular yoluyla kanıtlanmıştır.

Dionysos ritüelleri ve özellikle Kybele kültüyle bağlantılı bazı vurmalı çalgılar Romalılar arasında büyük rağbet görmüştür: içbükey yapıya sahip küçük metal tabaklar olan ve *acitabula* olarak da bilinen *cymbala* ve Güney İtalya'nın

"tammorre" adlı küçük davullarını andıran, çerçeveli bir davul olan *tympanum*.

Cymbala ve *tympanum*

Büyük Ana Kybele'nin kültünün Roma'ya gelişi MÖ 204'te Frigya'daki Pessinus'tan tanrıçayı sembolik olarak temsil eden siyah taşın getirilmesiyle olur; MÖ 191'de Romalılar Cybele'ye, hadım edilmiş rahiplerin ve *cymbala* ile *tympanum* çalgıcılarının katıldığı bir törenle bir tapınak adarlar. O dönemden itibaren bu çalgıların sesi Roma'nın müzik hayatına ritmik hareket ve renk katılmasına katkıda bulunur.

Mısır'dan Çalgılar

İsis kültünün Roma'da yayılmasıyla bir başka metalik idyofon olan *sistrum* da giderek çok kullanılmaya başlanır; at nalı şeklinde bir çerçeve ile tutacak yerinden oluşan bu çalgıda çerçevenin iki yanına açılan deliklerden uçları bükülü hareketli çubuklar geçirilir; çalgı sallandığı zaman bu çubuklardan kendilerine özgü bir ses çıkar.

Helenleşmiş Mısır'dan MÖ III. yüzyılın ikinci yarısında Roma'da büyük rağbet görecek ve ses yoğunluğu ile farklı tonlarda müzik çalma imkânından dolayı oyunlarla tiyatro temsillerine ayrılan büyük akustik mekânlarda kullanılan bir çalgı gelir: mekanik açıdan çok karmaşık, ağır ve görkemli bir çalgı olan hidrolik orgun (*hydraulus*) icadı İskenderiyeli mühendis Ktesibios'a atfedilir. Vitruvius'un (*Mimarlık Üzerine*, 10, 8, 1-6) ayrıntılı bir şekilde tarif ettiği hidrolik pompa sistemi, kamışları (*organa*) besleyen hava akımının basıncının sabit tutulmasına izin verir, mekanizma sistemi de tuşların (*pinnae*) kamışların girişlerini açıp kapatmasını sağlar. Vitruvius'un ve İskenderiyeli Heron'un (*Pneumatika*, 1, 42) sunduğu teknik bilgilerin yanı sıra, başka birçok Latin yazarının eserlerinde bu çalgının kullanımından söz edildiği gibi, arkeolojik veriler yoluyla da çok çeşitli imgeler ve bazı maddi kalıntılar ele geçirilmiştir. Hidrolik org değerli taşların, madalyonların, paraların, yazıtların ve lahitlerin üzerine resmedilmiştir; Zliten'deki (Libya) bir mozaikte *hydraulus*, iki *cornu* [korna], bir de *tuba* [trompet] çalgıcısı ile birlikte amfitiyatrodaki gladyatör mücadelesine eşlik eder; Nenning'de (Almanya) bulunan, Hadrianus dönemine ait zengin bir *villa*'nın mozaiğinde de benzer bir imge yer alır. Kartaca Müzesi'nde bulunan pişmiş topraktan bir yağ lambasının üzerinde, on sekizer kamışlık üç sıradan oluşan büyük bir hidrolik org ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir, çalgıcının figürünün bir kısmı da görülebilir; bu görkemli çalgının yüksekliğinin iki metre civarında olduğu sanılır.

Hidrolik org

Konstantinopolis'te, Theodosius dikilitaşının kaidesinde ise "körüklü", dolayısıyla da havalı iki org görülebilir; daha küçük, daha hafif ve taşınabilir olan bu orgun varlığından II. yüzyılda Pollux da söz eder (*Onomasticon*, 4, 69-70). Aquincum'da (Budapeşte) *Collegium centonariorum*'un kalıntıları arasında olağanüstü bir keşif yapılmış, her biri on üçer

Havalı org

kamışlı, dört sıralı, küçük bir orgun parçaları bulunmuştur, üzerinde de 228 yılında bu koloninin *decurion*'u [*decuria* komutanı, onbaşı] olan Gaius Iulius Viatorinus'un armağanı olduğu yazan bir bronz plaket vardır; bu buluş bu konudaki tanıklıkları teyit eder, ancak hava akımını üreten sistemin suyla mı yoksa havayla mı çalıştığı belli değildir.

Askeri Fetihlerle Gelen Çalgılar

Roma'da da trompetler savaşta işaret vermek, birlikleri teşvik etmek ve askeri zaferleri vurgulamak için kullanılmanın yanı sıra, ordunun başlıca sembolleri arasında yer alırlar ve bu kutsal sembollerin kaybı bir ulusun teslim olduğu anlamına gelir. Keltlerin kendilerine özgü metal trompetlerini (*karnykes*) toprağın altında veya suyun içinde saklamalarının sebebi, kimliklerini temsil eden bu sembolleri kaybetmek istememeleri olabilir; birkaç metre uzunluğundaki trompetler bronz levhalardan yapılmış bir dizi borudan oluşur ve genelde yaban domuzu olmak üzere, hayvan başı şeklinde geniş birer kalakla sonlanırlar. Romalılar düşmanlarına karşı kazandıkları zaferleri kutlamak için üzerlerinde yenilgiye uğratılan ulusların çalgılarının tasvir edildiği anıtlar dikerler veya paralar basarlar; düşmanın elinden alınan ganimet sergilenir, ama sessizliğe mahkûm edilir. MÖ 70 yılında Yahudilere boyun eğdirilmesi Titus Takı'nın kabartmalarında tasvir edilirken, Kudüs Tapınağı'ndan kutsal trompetlerin alındığı özel olarak vurgulanır; ancak zaferin üzerinden on yıldan uzun bir süre geçtikten sonra kabartmalarda tasvir edilen iki çalgının Kitabı Mukaddes'te tarif edilen gümüş trompetler değil de klasik Roma *tuba*'ları olması daha muhtemeldir.

Kutsal semboller

Tarih Öncesinden Kalma Çalgılar

Antikçağda Roma'nın müzik panoramasını tamamlamaya katkıda bulunan diğer ses objeleri de, en eski idyofon çalgılar (vurmalı, sallamalı veya kazınan çalgılar) veya ilkel havalı çalgılar (boğa böğürten, kemik düdükler, kamış veya bitki saplarından yapılan küçük flütler, kamış veya ahşap *syrinx* ve başkaları) gibi tarihöncesi çağlara ait olan ve genelde kemik veya kısa ömürlü bitkisel malzemelerden yapılan çalgılardır.

Bkz. *Krallar Çağı*, s. 28; *Askeri Bağlam*, s. 190; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Vitruvius'un* Machinatio*'su: Mimarlık Disiplininde Makinelerin Rolü*, s. 1013; *Roma Müziğinin Görsel Tasviri*, s. 1063; *Sahnede Müzik: Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosu*, s. 1072; *İmparatorluk Roma'sında Gösteriler ve Müzisyenler*, s. 1076; *İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset*, s. 1080; *Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik*, s. 1087

Sahnede Müzik: Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosu

Francesco Scoditti

Cumhuriyet dönemi Roma'sında tiyatro gösterilerinde müzik, solist şarkıları, şarkı şeklinde seslendirilen diyaloglar ve tibia (Yunan aulos'a benzeyen çift dilli nefesli çalgı) çalgıcıları tibicen'lerin enstrümantal müzikleri biçiminde önemli bir rol oynar, temsillerin yarısından çoğunu teşkil eden müzikli bölümlere eşlik eder.

Başlangıç

Müziğin en eski Latin tiyatro geleneğindeki varlığından ilk olarak söz eden tarihçi Titus Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren* (7, 2, 4) adlı eserinde MÖ 364'te, şiddetli bir salgın sonrasında Etruria'dan Roma'ya çağrılan bazı dansçıların gösterilerini *tibia* müziği eşliğinde sunduğunu anlatır. Livius aynı bölümde, Etrüsk gösterilerinin taklidinden yola çıkılarak zaman içinde müzik açısından zengin (*saturas impletis modis*), yine *tibia* eşlikli şarkılar (*descripto iam ad tibicinem cantu*) içeren heterojen tiyatro gösterilerine ulaşıldığını öne sürer. Livius'un bu tanıklığı, *tibia* çalgıcıları *tibicen*'lerin en başından itibaren en eski Latin tiyatro biçimlerinde (*saturae*) bile rol aldığını ve en eski zamanlardan beri müziğe veya en azından müzikli eşliğe rağbet gösterildiğini teyit eder.

MÖ III. yüzyılda Roma orduları *Magna Graecia*'ya [Büyük Yunanistan] girer ve burada etkili olmaya başlar: yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Güney İtalya'nın tamamının fethi tamamlandıktan sonra, Livius Salinator tarafından Roma'ya getirilen Tarentumlu Yunan Livios Andronikos'un Yunan örnekleri doğrultusunda ilk Latince dramı yazmakla görevlendirilmesinden de (MÖ 240) görüldüğü üzere, Romalılar Yunan tiyatro biçimlerini giderek benimserler. Sahnede şarkı söylendiğinde *tibia* çalgıcısının bulunduğuna dair oldukça açık kanıtlara sahibiz; hatta şarkı söyleyen oyuncuların büyük fiziksel çaba sarf ettiğini, hem yazar hem de oyuncu olan Livios Andronikos'un sesinin aşırı kullanımdan dolayı kısılmasından biliyoruz. Titus Livius, *Roma Tarihi*'nde (7, 2, 9) şunları anlatır: "İzleyicilerin alkışlarıyla rolünü tekrarlamak için sıklıkla sahneye geri çağrılan [Andronikos'un] sesi kısıldı ve izleyicilerden özür dileyerek *tibicen*'in önünde başkasına şarkı söyletti, sonra da lirik monoloğun sahnede gerektirdiği aksiyonu, sesi artık bir engel teşkil etmediğinden çok daha etkili mimik jestlerle icra etti".

Tibia çalgıcısı

Andronikos gibi başka Yunan tragedya ve komedya oyuncularının ve *aulos* [flüt], arp, *cithara* [büyük lir] çalanlar başta olmak üzere usta çalgıcıların da Roma'nın siyasi yayılma politikaları sonucunda MÖ III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehre ulaşmış olması muhtemeldir. Roma'da sanatçı loncalarının ortaya çıkışı, telli çalgıların şehirde hızla yayılmasına eşlik eder: yine tarihçi Livius'a göre (39, 6, 8) tam olarak MÖ 187'de Gnaeus Manlius Vulso'nun, Anadolu'da Galatlara karşı kazandığı zafer onuruna düzenlenen zafer alayı için Roma'ya bir grup *cithara* ve arp çalgıcısı (*psaltriae sambucistriaeque*) davet ettiğini söyler. Sonraki yıllarda Yunan solistler ve çalgıcılar Marcus Fulvius Nobilior ve Lucius Scipio'nun MÖ 186'da düzenlediği oyunlarda ve Lucius Anicius'un (MÖ II. yüzyıl) MÖ 167'de düzenlediği oyunlarda müziklerini seslendirirler.

Cumhuriyet Döneminde Komedya

Hellen "salgın"ının apaçık sembolü olan telli çalgıların halk arasında gördüğü rağbet, Plautus'un eserleri başta olmak üzere lir çalan (*fidicinae*), *cithara* çalan (*citharistriae*) ve Doğu arpı çalan (*sambucistriae*) cariyelerden sıklıkla söz edilen Cumhuriyet dönemi komedyalarında kapsamlı olarak belgelenmiştir. Örneğin MÖ 200 yılında sahnelenen *Stichus*'ta çok güzel kızlar oldukları da söylenen arp ve lir çalgıcılarından söz edilir (m. 380-381); *Epidicus* adlı komedyada yaşlı Periphanes'in (500-501) dini törenlerde şarkı söylemesi için lir çalgıcısı (*fidicina*) bir kadını görevlendirme alışkanlığına atıfta bulunulur.

Latin tiyatro yazarlarının, daha çok Yunanistan'dan gelen profesyonel şarkıcıların ve çalgıcıların ustaca icralarından ve yorumlamalarından örnek alarak, orijinal Yunan metinlerinde konuşarak icra edilen rolleri lirik vezinli *canticum*'lara, yani şarkılı ve müzikli rollere dönüştürdükleri bilinir. Özellikle diyaloglarda *canticum*'lar münferit bölümler değil, Klasik Yunan tiyatrosunun monodilerinin tersine, düetlerin, üçlülerin ve özellikle final şarkılarının olayları bölmeyip onların bir parçası olduğu modern müzikallere veya güldürü operasına benzer şekilde, sahnede temsil edilen olayın nasıl geliştiğini aktaran unsurlardan biridir.

Canticum'lar

Solist ve Çalgıları

Bu durumda müzisyen, yani *tibicen*, tiyatro gösterisi sırasında *canticum*'lara *tibia*'sıyla eşlik eder; bu solistin görevi, şarkıya veya şiirsel vezinlerin büyük kısmına müziğiyle eşlik etmektir ve kendisi de muhtemelen besteci olup çalacağı müziği de şiirsel ritmi doğrultusunda seçer. Komedyaların sahne talimatlarından sadece ikisinde tiyatro müzisyenlerinin adı geçer: müzisyenlerin genelde kölelerden oluştuğunu teyit edercesine, biri Plautus'la beraber çalışan, Oppius'un kölesi Marcipor, diğeri de Terentius'la beraber çalışan, Claudius'un

kölesi Flaccus'tur; her ikisi de muhtemelen *tibia* çalar ve müziklerini kesin olarak kendileri bestelemişlerdir; Marcipor, *Stichus* adlı komedyanın müziğini muhtemelen Kuzey Afrika kökenli çalgılar olan *tibiae sarranae* için bestelemiştir. Terentius'un komedyalarının sahnelenme talimatları bu açıdan son derece ilginçtir, zira temsil edilen durumlara göre birbirlerinin yerini alabilen *tibiae impares* ile *dextrae*'ın Heautontimorumenos adlı komedyanın müzikleri için, *impares*'ın *Phormio*, *pares*'in *Hecyra*, *pares dextrae*'ın *Eunuchus*, *pares dextrae vel sinistrae*'nin *Andria* için kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Son olarak, Menandros'un *Adelphoi* adlı eserinden alınmış olan Adelphoe komedyasında da Fenike kökenli *tibiae sarranae* kullanılmıştır.

Dolayısıyla Latin tiyatrosunda hangi çalgıların kullanıldığı konusunda geniş bilgi sahibiyiz: *tibiae lidie* olarak da bilinen *tibiae pares dextrae* ("sağ tarafın eşit flütü") derin ve güçlü bir sese sahiptir ve ağız kısmı silindirik, eşit uzunlukta iki borudan oluşur; *tibiae pares sinistrae* yine aynı uzunlukta, ama daha geniş ve daha kısa iki borudan oluşur ve belli ki daha tiz bir ses üretirler. Latin müziğinde bir de *tibiae impares* vardır: bunlar da farklı uzunlukta borulara sahiptir ve *Heautontimorumenos* ile *Phormio* adlı komedyalardan görüldüğü üzere Roma'nın tiyatro geleneğinin bir parçasıdırlar.

Terentius'un *Flaccus*'u için muhtemelen komedyanın genel tonuna en uygun olan çalgılar seçilmiştir. IV. yüzyılda yaşamış gramer alimi Aelius Donatus (*Excerpta de comoedia* [*Komedyalardan Bölümler*], 8, 11) yüzyıllar sonrasında, pes sesli *tibiae dextrae*'ın ciddi sahnelerde (*sua gravitate seriam comoediae dictionem praenuntiabant*), daha tiz olan sol taraf *tibiae*'ının da komik ve hareketli sahnelerde (*acuminis levitate iocum in comoedia ostendebat*) kullanıldığını öne sürer; birbirine zıt karakterleri ve durumları içeren sahnelerde ise iki farklı *tibia* türünün bir arada kullanılması tercih edilirmiş.

Temsil edilen durumlarla uyumlu sesler

Farklı tipolojideki çalgıların ses rengi açısından zenginliğinin, komedyaların kapanış kısmını teşkil eden *canticum*'larda işe yaradığı kesindir; temsilin nihai kısmında sıklıkla anlatımın sonu bir dans sahnesiyle kutlanır ve bu sahneye *tibicen* ile artık olay örgüsünden serbest kalan karakterler yer alır. Donatus, Terentius'un Andria adlı komedyasını yorumlarken (*Commentum Terenti, Andr.* önsöz, 2, 3) temsilin belirli bir anında olay örgüsünün tamamlandığını (*ibi actum esse finitum*) ve sahneye dans ile müziğin hâkim hale geldiğini vurgular.

Tanıklıklar

Cicero Ennius'un bir tragedyasından alınma bir monodinin temsilinde seslendirilen mısraları basit bir metin olmaktan kurtaran şeyin *tibicen*'in müziği olduğunu söylediğinde *tibia*'nın tiyatrodaki önemini fark ettiğini gösterir (*Orator* [*Hatip*] 184). Yine Cicero, başka bir dramın sekizlik *iambus*'unu alıntılarken, (*Tusculanae disputationes* [*Tusculum Tartışmaları*], 1, 44, 106), bu mısraların

çok dokunaklı bir melodiyle söylendiğini (*pressis et flebilibus modis*), hatta izleyicileri ağlattığını aktarır. Bu gibi tanıklıklar Roma tiyatrolarında yazarların ritmik tercihlerini vurgulamakta başarılı, müzik dehasına sahip, çok iyi çalgıcıların rol aldığını gösterir. Yine Cicero müzisyenlerin oyunculara göre daha güçlü, dinamik ve melodik ifadeler yaratabildiğini söyler (*De oratore* [*Hitabet Üzerine*] , 3, 26); müzisyenlerin bir tiyatro eserine eşlik ederken bazı temel müzik motiflerine sahip olmaları ve metnin ritimleri doğrultusunda belirli motifleri yazarın ihtiyaçlarına göre adapte etmeleri muhtemeldir.

Romalı tiyatro çalgıcılarının mükemmel bir mnemonik kabiliyete sahip olduğunu (sahne partitürlerinden geriye edebi veya ikonografik tanıklıklar kalmamıştır) ve seslendirilen mısraların değişen ritmini vurgulama etkisinin ancak uygun müzik eşliği yoluyla elde edilebileceğinin bilincinde olduğunu varsayabiliriz. Müzisyenin temsilden önce oyuncularla prova yapıyor olması doğaldır, ancak büyük ihtimalle temsilde oyunculara göre alt düzey bir rol oynardı.

Sahne müzisyenleri

Tibicen'in Roma'da tiyatro sahnelerindeki işlevi zaman içinde daha karmaşık hale gelir ve önem kazanır. Tarihçi Livius'un yukarıda da söz edilen, Latin tiyatrosunun kurucusu Livios Andronikos'la ilgili alıntısından (7, 2, 9) anlaşıldığı üzere, başlangıçta çalgıcılar sahnenin arka tarafında, oyuncuların arkasında yer alır: "*tibicen*'in önünde başkasına şarkı söyletti". Cumhuriyet döneminde ise müzisyenlerin sahnedeki yeri bambaşkadır: Acanthius, Plautus'un *Mercator* oyununda (125), "Öldüm ben; nefesim kalmadı; ne korkunç bir gaydacısın sen!" diyerek solistin temsil sırasındaki icrasının rahatsız edici olduğunu vurgular. Cicero da *Pro Murena* [*Murena İçin*] adlı söylevinde (26) Roma mahkemesinden söz ederken örnek olarak kendi döneminde temsiller sırasında sahnede nelerin olduğunu kısa ve etkileyici bir şekilde anlatır: *tibicen* karakterler arasında hızla hareket ederek oyunculara rollerine başlamaları için işaret verir.

Sonuç olarak Cumhuriyet döneminde Latin tiyatrosunda sahne, *tibia* çalgıcısının önemli bir unsur olduğu bir müzik uzamı olarak görülür: *tibia* çalgıcısı önemli bir piyondur, çaldığı müzik de sahnede gerçekleşen her şey ve oyunun tamamı üzerinde etkili olur.

Bkz. *Cumhuriyet Döneminde Roma*, s. 42; *Cumhuriyet Döneminde Genişleme*, s. 54; *Cumhuriyetin Kriz Dönemi*, s. 91; *Roma'da Savaş*, s. 235; *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Sahnede İnsanlık Manzaraları: Plautus ve Caecilius Statius*, s. 812; *Latin Menandros'u Terentius*, s. 816; *"Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Augustus Döneminde Yıllık Yazımı ve Teknolojik Edebiyat*, s. 872; *Antikçağın İşitsel Peyzajı*, s. 1059; *Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları*, s. 1067; *Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik*, s. 1087

İmparatorluk Roma'sında Gösteriler ve Müzik İcracıları

Francesco Scoditti

İmparatorluk Roma'sında müzik alanında gösteri kavramı gelişir: virtüöz solistler resitaller verir, farklı ses rengine sahip çalgılar bir arada çalınır ve bütün rolleri tek bir dansçının çeşitli korolar ve orkestralar eşliğinde üstlendiği bir tür dans olan pantomim gösterileri rağbet görür.

Citharoedus Solistler

İmparatorluk Roma'sının özelliklerinden biri, büyük orkestralar ve görkemli koroların faaliyetlerinden ve virtüöz solistlerin resitallerinden de anlaşıldığı üzere, müzik alanında gösteri kavramıdır. İmparatorluğun çeşitli vurmalı çalgılarla ritim tutulan ve renk çeşitliliğinde bazen "gürültülü" bir arayışa gidilen renkli halk müziğinin Roma'ya özgü bir olgu olduğuna ve Yunanistan'da eşi olmadığına şüphe yok.

İmparatorluk toplumunda özellikle *citharoedus*'ların [lir çalgıcısı] müzik faaliyetleri büyük rağbet görür ve bu çalgıcıların kazandığı paralar, Roma'nın kültür tarihinin tamamının en önemli müzik olgularından birine tanıklık eder: aynı zamanda harika seslere sahip şarkıcılar olan *cithara* [büyük lir] icracıları, imparatorların rağbet gösterdiği ve sıklıkla yüklü paralar ödediği virtüöz solistlerdir.

Ünlü solistler ve turneleri

Citharoedus'ların hayatı çok yoğun geçiyor olmalıydı: hemen hepsi Doğu kökenli olan bu icracılar o kadar coşkulu hayranlık uyandırırlar ki, özellikle müzik müsabakalarında başarı kazandıklarında zafer alaylarıyla yüceltilir, onurlarına heykeller dikilir. Sürekli olarak dünyayı gezerek uluslararası müsabakalarda veya başka önemli vesilelerde sanatlarını icra eden *citharoedus*'ların bir yerde uzun kaldığı pek olmaz; talepler giderek çoğalır, yeni randevular kararlaştırılır ve zaten aynı yerde uzun zaman kalmak popülerliğe fayda sağlamaz. İmparatorluk dönemi yazıtlarında kaydedilmiş ücretlere bakılırsa, bazı *citharoedus*'lar servet sahibi olmalıdır. Zaten usta bir *citharoedus* oyunlar veya dini bayramlar gibi önemli kutlamalarla doğrudan bağlantılı olmayan, özel şölenlere katılmak ve önemli şahsiyetlere müzik dersleri vermek gibi başka vesilelerde de para kazanır.

Yunanistan'da olduğu üzere Roma'da da *cithara* profesyonel icracılar için bir çalgıdır ve temelde iki şekilde kullanılır: ikincil derecede bir sanat sayılan ve Latin müzik kültüründe fazla yaygın olmayan tamamıyla enstrümantal icra

ile telli bir çalgı eşliğinde solo söylenen şarkılardan ibaret olup çok daha prestijli olan, bütün diğer müzik disiplinlerinden üstün ve müzik tekniğinin en yüce ifadesi sayılan, *ars citharoedica* [lir sanatı].

Zaten Romalılar telli bir çalgıyı insan sesiyle bir arada çalma kabiliyetine çok önem verirler: bu disiplinin eşsizliği ve zorluğu, tek bir solistin şarkı söylemesi ve çalgı çalması arasındaki sıkı bağlantılardan kaynaklanır. *Citharoedus*, hem bir yetişkin olarak bas ile tenor arasındaki genişliğe sahip sesinin özelliklerini tam olarak kullanabilmeli ve hem de çalgı icracısı (*artifex*) olarak yeteneklerini en iyi şekilde sergileyebilmelidir; bu durumda icra hem sesin düzeyi hem de melodinin güzelliği temelinde değerlendirilir.

Vokal ve enstrümantal icracı

İmparatorlar *citharoedus*'lara büyük rağbet gösterirler: Suetonius'un *Nero* (20) adlı eserinde anlattıklarına göre, ünlü Terpnus, Nero gibi müzisyen olmak isteyen bir imparatora verdiği müzik derslerinin karşılığında iyi bir ücret alıyor olmalıydı; imparatorun *cithara* hocası ilan edilen halefi Menecrates'e de yüklü paralar ve muzaffer generallere layık evler verilmiştir. Suetonius ayrıca İmparator Vespasianus'un, cimriliğiyle ün salmasına rağmen, Marcellus Tiyatrosu'nun yeniden açılması onuruna, Yunan *citharoedus*'lar Terpnus ile Diodoros'a tam 200.000 *sestertius* ile ödüllendirdiğini anlatır (*Vespasianus* 19).

Citharoedus'lar başka şekillerde de onurlandırılır: Cassius Dio'nun *Roma Tarihi*'nde anlattıklarına göre (63, 20, 3) Diodoros, Nero'nun Roma'ya dönüşünde düzenlenen zafer alayında onun arabasına binme onuruna erişir; Carinus ise oyuncu olsun, müzisyen olsun, bütün Yunan sanatçıları altın ve gümüşle ve ipek giysilerle donatırmış. Müzisyenlerin lakaplarının da Doğulu kökenlerini yansıtıyor olması ilginçtir: bu gibi örnekler arasında *Corpus Inscriptionum Latinarum*'da (VI: 7286) adı geçen, *consul* [en üst düzey idareci] Lucius Volusius Saturninus'un hizmetinde çalışan ve ailesinde bir solist (*cantrix*) ile iki *actores* (oyuncu) olan *citharoedus* Logus'u veya Iuvenalis tarafından *Satirae*'da (10, 211) söz edilen *citharoedus* Seleucus'u (I. yüzyıl sonu) veya uluslararası müsabaka dizisinin tamamını kazanan ve adı Hellenistik Doğu'yu çağrıştıran Apollonios'u sayabiliriz. Bazı adların anlamı mitoloji dünyasıyla yakından bağlantılıdır: *citharoedus*'lar Apollo veya Orpheus takma adını alabiliyordu veya yine *Corpus Inscriptionum Latinarum*'a (VI: 10124b) göre müzisyen bir köle, azat edildikten sonra Zeus'un oğlu ve *ars citharoedica*'nın mitolojik mucidi Amphion'un adını alabiliyordu.

Pantomim Gösterileri

İmparatorluk döneminde solist olgusunun yanında başlıca koreografik-müzikal gösteri biçimlerinden biri de, araştırmacıların Hellenik kökenli olsa da Yunanların "İtalyan dans" olarak nitelediği, Roma'ya özgü bir gösteri olarak gördüğü pantomimdir. Pantomim Roma'da Augustus döneminde yayılmaya başlar:

birden fazla sahneden oluşan bu trajik veya mitolojik dansta tek bir icracı bütün rolleri üstlenerek müzik eşliğinde bir tür dramatik dans sergiler. Pantomim gösterilerinin en ilginç yönü, büyük hayranlık beslenen ve övgüler yağdırılan solo dansçılara çeşitli türlerden koroların ve orkestral oluşumların eşlik etmesi, ama çalgıcılarla koro şarkıcılarının rolünün *saltator*'a [dansçı] kıyasla ikinci düzeyde sayılmasıdır. İmparatorluk döneminde Roma gösterilerinin en önemli örneğini teşkil eden pantomim gösterilerinde enstrümantal ve orkestral unsurlar gösterinin nihai başarısında önemli rol oynar: "pantomim orkestrası" olarak nitelenebilecek bu oluşumun çalgı çeşitliliği (farklı türlerden *tibiae* [flüt], telli ve vurmalı çalgılar), bu dans biçiminin halk arasındaki popülerliği açısından da önem taşır. Bu unsurun gösteriye son derece yenilikçi bir sanatsal ifade kazandırdığına şüphe yoktur, hatta araştırmacılar onu gerçek anlamda "yeni Roma tiyatrosu" olarak da nitelemişlerdir: pantomimin MÖ I. yüzyılın sonlarından itibaren, Augustus döneminin ortasında edineceği ihtişamlı gösteri yönü, Roma İmparatorluğu'nun tamamı boyunca, yani Bizans döneminin başlangıcına kadar olan 500 yıllık süre boyunca bu disiplinin ana özelliği olmaya devam edecektir.

Saltator

Temsilin tamamı, müziğin ifade gücünü ve tek oyuncu-dansçının hareketlerini merkez alır; izleyiciler o kişiye odaklanır ve gösterinin yükü tamamıyla onun omuzlarındadır: pantomim oyuncuları temsilin sahnelenmesini düzenler, müziğin metnini yazdırır, müziğe ilham verir ve temayı kendi yetenekleri veya kusurları doğrultusunda seçerler. Sahnede diyaloglar yoktur, Yunan tragedya korolarının tersine dans etmeyen ve eski komedyaların solo şarkıcısının yerini alan kadınlar ve erkeklerden oluşan büyük bir koro tarafından seslendirilen monologlar vardır. Müzik sahnenin tamamını kaplar ve film müzikleri gibi, pantomim oyuncusunun anlattığı mitolojik ve trajik konuyu vurgulama işlevi görür. Habercinin ilanı üzerine sahneye çıkan dansçının üzerinde Doğu'ya özgü, süslemeli bir kostüm, yüzünde de küçük bir maske vardır; ustaca hareketleri, gösterişli dansları ve hızlı kostüm değişiklikleri izleyicilerde şaşkınlık ve coşku uyandırır, olay örgüsüne duygusal katılımı teşvik eder. Dansçı ayrıca, muhtemelen çok fazla değişiklik göstermeyen müziğe adapte olup onunla uyumlu bir şekilde hareket etmeye de çok dikkat etmelidir.

Koronun söylediği monolog

Yunan yazar Samsatlı Loukianos II. yüzyılın ikinci yarısında, bu açıdan büyük önem taşıyan *De saltatione* [*Dans Üzerine*] (63) adlı eserinde bu gösteri biçimini şu şekilde tarif eder: "Diğer gösteriler sana görebileceğin veya duyabileceğin tek bir şey sunarlar, o da ya bir *aulos*, ya bir *cithara*, ya da ahenkli bir sestir...; ama bu dans gösterisi sana hepsini sunar, donanımına *aulos*, *syrinx*, kastanyetler, *kymbala*'nın (modern orkestra zillerine benzer, ritmik bir şekilde birbirlerine vurulan iki bronz diskten oluşan çalgı) gürültüsü, oyuncunun güzel sesi, koronun şarkıları, her şey dahildir". Loukianos'un bu metni bu gösteriye, ne büyüklükte olduğunu

Orkestra

bilmesek de, bir orkestranın da dahil olduğunu gösterir; bu orkestrada *tibiae*, *syrinx* ve büyük bir vurmalı çalgılar grubunun (*kymbala* ve demirden sandaletler olan *scabella*) yanı sıra arplar, *cithara*'lar ve lirler gibi başka çalgılar da vardır. Başka bir deyişle müzik eşliği artık, Cumhuriyet dönemi komedyasında olduğu üzere tek bir çalgıya (*tibia*) değil, başta nefesli çalgıcılardan oluşan ve koroyla uyum içinde çalan heterojen bir icracı grubuna emanet edilir.

Doğu Müziği

Bütün bunların yanı sıra Roma izleyicileri imparatorluğun en uzak köşelerinden bile, ilginç fırsatlar sunduğuna şüphe olmayan Roma'da para ve başarı kazanmak için şehre gelmeye devam eden virtüöz icracıların tanıttığı Doğu'nun müziğine ilgi gösterir. İskenderiye'den gelen ünlü üçgen arp (trigonos) çalgıcısı Alexandros II. yüzyılın ikinci yarısında Roma'da verdiği halka açık konser, Naukratisli Athenaios'un *Deipnosophistai*'da (4, 183e) anlattıklarına göre o kadar sükse yaratır ki bir tür toplu müzik saplantısına yol açar ve Roma halkı yıllar sonrasında bile onun müziklerini hatırlar.

Sonuç olarak İmparatorluk dönemi Roma toplumunun kendine özgü gösteri zevkinin, özellikle nefesli, telli ve vurmalı çalgıların ses rengi karışımını temel alan oluşumların icadı sayesinde müziğin gösterişli ve standartlaşmış bir biçiminin doğmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Doğu'dan kaynaklanan müzik modalarına duyulan kültürel ilgiyle de bağlantılı olan enstrümantal çeşitlilik zevki (*tibiae*, *scabella*, arplar, *cithara*'lar) Roma'ya özgü bir olgu olup Yunan müzik geleneklerinde karşılığı yoktur ve muhtemelen Seneca'nın *Epistula ad Lucilium*'da (11, 84, 109) renkli bir şekilde tasvir ettiği büyük imparatorluk orkestralarının oluşumu yönünde ilk adımı teşkil eder; bu tasvire göre muazzam sayıda koro üyesi tiyatronun merdivenlerini doldururken tiyatro sahnesi trompet, *tibia* ve her türlü diğer çalgıların icracıları da tiyatro sahnesine, hatta izleyicilerin oturduğu bölümün en arkasına doluşurlar.

Doğu'nun müzik modaları

Orkestralar zaman içinde Roma'nın toplum ve gösteri hayatının temel unsurları haline gelerek bütün kamusal etkinliklere, *circus* [hipodrom] oyunlarına, gladyatörlerin kanlı mücadelelerine *tibiae*, *cithara*, org ve metalik vurmalı çalgıların oluşturduğu kaba saba ve ilkel bir ses ve ton heterofonisi halinde eşlik ederler.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Siyasetçi, Bilim Adamı ve Oyun Yazarı Seneca*, s. 884; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909; *Roma Müziğinin Görsel Tasviri*, s. 1063; *Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları*, s. 1067; *İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset*, s. 1080; *İmparator Hadrianus'un Sarayında Yunan Bir Müzisyen: Giritli Mesomedes*, s. 1083; *Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik*, s. 1087

İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset

Donatella Restani

Eski Roma'da müziğin siyasi iktidar tarafından ideolojik amaçlarla kullanımı Yunan ve Latin metinlerinde ve imgelerde kapsamlı şekilde belgelenmiştir. Özellikle Augustus tarafından sipariş edilen veya ona adanan figüratif eserlerde ve metinlerde tasvir edilen işitsel etkinlikler, imparatorluğun yüzyıllar boyunca örnek alınacak olan siyasi politikalarının önemli unsurları arasında yer alır.

Augustus'un Dayattığı Sessizlik

Alp dağlarının Augustus tarafından katledilen uluslarının sesleri ve müzikleri konusunda günümüze hiçbir belge ulaşmamıştır: kaybolan kültürlerinden geriye kalan tek iz, MÖ 6 yılında La Turbie'de inşa edilen takın ithaf yazıtında yer alan, yenilgiye uğrayan uluslara (*gentes devictae*) dair çok uzun listedir. Montecarlo'da, Monaco'nun hemen ardındaki peyzaja hâkim olan *Trophée des Alpes* [Alp Dağları Zafer Takı] silahlar yoluyla dayatılan sessizliğe bir anıt olarak hayal edilebilir.

Augustus, Actium Muharebesi'nde Antonius'u yenilgiye uğrattıktan sonra, eğitim ve ahlakı güçlendirme planları doğrultusunda savaş yayını telli çalgı *cithara* [lir] ile ikame eden barış, uzlaşma ve kültür tanrısı Apollo'yu imparatorluğun resmi tanrısı ilan eder. Dini, ahlaki ve kültürel yenilenme planının baş kahramanı olan Apollo, Augustus'un figüratif ve metinsel imgelerinde sürekli olarak varlığını hissettirir: bir yanda Palatinus tepesindeki tapınakta (MÖ 28) oyma eserlerde, heykellerde, fresklerde ve paralarda resmedilir, diğer yanda Horatius'un *Odeler*'inde ve Propertius'un *Elegiae*'sında [*Elejiler*] (4, 6, 69-70) konu edilir: "savaşı yeterince işledim: muzaffer Apollo *cithara*'sını ister / ve barışçıl korolar adına silahlarını çıkarır" (*bella satis cecini: citharam iam poscit Apollo / uictor et ad placidos exuit arma choros*).

Barış sembolü olarak *citharoedus* Apollo

Vergilius da *Aeneis*'te bazı işitsel faaliyetleri tasvir ederken geleneklere tamamıyla karşıt bir şekilde savaş karşıtı bir mesaj iletir. Eserin bazı kitaplarının sözlüksel ve semantik dokusu işitsel çağrışımlarla işlenmiştir: birinci kitap bu türden yirmi kadar atıf, dördüncü kırk kadar, on ikinci ve son kitap da elli kadar içerir. Söz dağarcığı gündelik dilden alınma, teknik olmayan altmış kadar terim içerir. Bu terimler ortak noktaları kaçınılmaz olduğu kadar nafile

ölümden duyulan acı olan yenen tarafla yenilen tarafın işitsel deneyimlerini tarif eder. *Aeneis* bir inlemeyle açılır ve bir inlemeyle kapanır: ilki (1, 93) bir fırtınada Afrika kıyılarına sığınmak zorunda kalan Aeneas'a, ikincisi (12, 952), ölen Turnus'a aittir: "hayat bir iç çekişiyle ve öfkeyle kaçıp gölgelerin arasına sığındı" (*vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*).

Aynı ses bazı kadınların da ortak noktasıdır: Dido, terk edilmenin acısıyla inler (1, 409); o ölürken kız kardeşi Anna yardımına gelir ve kanını temizler (4, 687); Volscilerin kralının kızı, bakire savaşçı Camilla savaşta ölür (11, 831, ve aynısı 12, 952). Kartacalı kadınlar da kraliçelerinin son trajik gecesinde inlerler, ağlarlar ve bağırırlar (4, 667-668): "Evler kadınların ağıtlarıyla, inlemelerle, çığlıklarla inler / gökyüzü ağlamalarla yankılanır" (*lamentis gemitu que et femineo ululatu / tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether*); İlion'un hazırlıksız yakalandığı, yakılıp yıkıldığı bir başka kritik gecede de Priamus'un sarayındaki kadınlar inler (2, 486-488): "Saray iniltilerle ve boğuk bir gürültüyle / yankılanıyor, büyük odalar kadınların ağıtlarıyla çınlıyor" (*At domus interior gemitu miseroque tumultu / miscetur penitusque cavae plangoribus aedes / femminei ululant*).

Aeneis'in "işitselliği"

Kartaca'nın sokaklarında ve İlion'un kadınlarının odalarından, toplumun hayatı kökten değişime uğradığında duyulan bir başka kadın çığlığı da yükselir: *ululatus* Dido'nun Aeneas ile birleşmesi gibi olumsuz bir alameti (4, 168) veya Hektor'un ölümünden sonra Troialılara yardımcı olmak için Amazonlara komuta eden Penthesilea'nın muzaffer dönüşü gibi sevindirici bir olayı (11, 662) veya Euandros'un oğlu, Turnus'a karşı savaşında Aeneas'a yardım eden Pallas'ın cenaze töreninde olduğu üzere acıya karşı ifade eder (11, 190). Turnus'un kız kardeşi Iuturna geleneksel öykülerin talihsiz kahramanı, ıssız ortamlarda sesini duyuran (sonat) (12, 476 vd.) ve Turnus'un Aeneas'la nihai mücadelesinin arifesinde Iuppiter'in kendisine olumsuz bir alamet olarak gönderdiği baykuşun gelişini öngören kırlangıçlara benzetilir (12, 473-477).

Augustus'un propagandasının farklı bir yönü de, Vitruvius'un *Mimarlık Üzerine*'de Augustus'a ithafında dediği üzere, imparatorluk girişimleriyle orantılı olup sonraki kuşaklara bırakılmayı hak eden (1, 1) muazzam bir kentsel yenilenme projesinden ibarettir. Mimarlar, "savaş zamanında ve barış zamanında başarılı bir yönetim"in ifadesi olacak eserler yaratmak için müzik konusunda inceleme eserleri (*musicam scierit*) dahil çeşitli disiplinler konusunda bilgi sahibi olmalı ve hem pratik hem teorik tekniklerin ürünlerini değerlendirebilmelidir (*ea nascitur et fabrica et ratiocinatione*). Mimar ayrıca uygulamalı akustiğin temelini öğrenmeli ve üç alana müdahalede bulunmasını bilmelidir (1, 1, 8). İlki savaş makineleridir: mimar mancınık gibi halatlarla ve ip demetleriyle işleyen, yani telli müzik çalgıları örnek alınarak icat edilen karmaşık savaş makineleri doğru şekilde kullanabilmelidir: "telli

Savaş makinelerinin "akordunun yapılması"

çalgılar, ancak uzmanın kulağına belirli, düzenli sesler geldiği zaman sabitlenir" (*nisi sonitus ad artificis aures certos et aequales fecerint*).

Mancınıklarda kullanılan halatlar doğru şekilde kalibre edilirse, dokunulduğunda her iki taraftan aynı sesin çıkması gerekir (10, 12, 2: *in utroque sonitus habeant responsum*): dolayısıyla mancınıklar ancak akustik olarak ayarlanabilir (*ad sonitum musicis auditionibus catapultae temperantur*). İkinci alan tiyatroyla bağlantılıdır: mimar oditoryumun basamakları altındaki bronz vazoları belirli mesafelerde ve müzikal oranlar doğrultusunda yerleştirmelidir ki oyuncunun sesi vazolara çarptığında kuvvet kazansın ve dinleyicilerin kulağına daha net ve daha güzel bir şekilde ulaşsın (*clarior et savior ad spectatorum pervenit aures*) (5, 5). Üçüncü alan hidrolik orgların (10, 8: *hydraulicas quoque machinas*) ve havalı makinelerin inşası için gerekli olan becerilerdir: bu makineler de müzikal oranlar (*rationes*) ve aralar konusunda teorik ve pratik bilgilere sahip olunmasını, yani Antikçağın en ünlü Yunan müzikoloğu Tarentumlu Aristoksenos'un müzik konulu inceleme eseri (5, 4) konusunda bilgili olmayı gerektirir

Kültürel ve Siyasi Propaganda Modelinin Mirası

Vitruvius'un teknolojinin savunma veya yüceltme amaçlı makinelerin, mancınıkların ve orgların ve tiyatro yapılarının potansiyelini gerçeğe dönüştürecek cihazların inşasına ve kullanımına uygulanması yoluyla imparatorun üstünlüğünü ortaya koyma arzusu bir yandan Hellenistik hükümdarların yaklaşımını taklit ederken (hidrolik ses makinelerinin mucidi Ktesibios ile II. Ptolemaios Philadelphos arasındaki ilişkiyi örnek gösterebiliriz) diğer yandan İskenderiye yaklaşımı ile beraber uzun ömürlü bir model haline gelir. Örneğin Nero'nun, sahip olduğu "daha önce eşi görülmemiş, yeni bir tür" hidrolik orgun teorik açıdan nasıl işlediğini ikametgâhına çağırdığı senatörlere anlattığı ve tiyatroda halka göstermeyi de istediği söylenir (Suetonius, *Nero*, 40, 4). Konstantinopolis'te, Bizans sarayında eğitim alan Ostrogot kralı Theoderic de Roma şehrinin sanat ve mimari mirasını muhafaza etme yanlısıdır, örneğin Pompeius'un tiyatrosunun tehlike altındaki bazı yapılarını sağlamlaştırır ve *civilitas*'ı [uygarlık] *imitatio imperii* [imparatorluğun taklidi] olarak gördüğü hükümdarlığının siyasi propagandasının başlıca ideolojik gerekçesi haline getirir. *Civilitas*, Franklar başta olmak üzere diğer krallıklara göre hem siyasi hem de kültürel açıdan üstünlük anlamına gelir. Theoderic, Ravenna'daki sarayda verilen ziyafette rol alan şarkıcı ve çalgının (*citharoedus*) ününden etkilenen (*conuiuii nostri fama pellectus*) Frank kralı Clovis'in isteği üzerine uygun bir müzisyen ararken Cassiodorus'a Boethius'a yazmasını emreder (*Variae Epistolae* [*Çeşitli Mektuplar*], 1, 40): "madem ki müzik konusunda uzman olarak ün saldın" (*quod te eruditionis musicae peritum esse noueramus*).

Teknoloji ve kültürel üstünlük

Burgundilerın kralı Gundobad için de Ravenna sarayının büyükelçilerinin raporlarında yazıldığı üzere, iki olağanüstü obje (ve onları işletecek uzmanlar) aranıp bulunmuştur: biri Theoderic'in sarayında her gün kullanılan ama başka yerde büyük dikkat çekecek, sesli bir hidrolik saat, diğeri de bir güneş saatiydi. Silahlarla elde edilemeyen sonuç sıklıkla, dikkati dağıtacak, zevkli şeylerle elde edilebilir: Cassiodorus (*Variae*, 1, 45, 1-2) bu diplomatik kuralın Roma'da da, başka yerlerde de geçerli olduğunu hatırlatır.

Bkz. *Augustus: İmparatorluğun Kurucusu*, s. 132; *Epiktetos ve Marcus Aurelius. "Seçim" ve Kendine Söylem*, s. 389; *Suetonius'tan Apuleius'a Meraktan Kaynaklanan Eserler*, s. 909; *Roma Müziğinin Görsel Tasviri*, s. 1063; *Romalıların Müzik Çalgıları: Antikçağ Organolojisine Dair İpuçları*, s. 1067; *İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset*, s. 1080; *İmparator Hadrianus'un Sarayında Yunan Bir Müzisyen: Giritli Mesomedes*, s. 1083; *Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik*, s. 1087

İmparator Hadrianus'un Sarayında Yunan Bir Müzisyen: Giritli Mesomedes

Eleonora Rocconi

Yunan müzisyen Giritli Mesomedes'in İmparator Hadrianus'un sarayındaki faaliyetlerine tanıklık eden çeşitli kaynaklardan bazıları sayesinde hem bestelerinin başlıkları veya metinleri hem de iki proemium'u ile iki dini ilahinin müzikleri günümüze ulaşmıştır. Mesomedes'in ilk olarak 1581'de Vincenzo Galilei tarafından yayımlanan bu besteleri, Klasik Antikçağın modern dünyada bilinen ilk müzik eserleridir.

İmparatorun Sarayında Yunan Bir Müzisyen

Sanat zevki alanında Yunanlara büyük hayranlık besleyen İmparator Hadrianus'un imparatorluk kavramı ve kültür propagandası, Yunan kaynaklı olduğu apaçık, müziği de kapsayan bir eğitim modelini temel alır; imparatorun hayatını konu alan bazı kaynaklardan da görüldüğü gibi, imparator şiire ve

edebiyata büyük tutku beslemenin yanı sıra, şarkı söylemede ve çalgı çalmada da yeteneklidir (*Vita Hadriani*, 14, 8-9). Hadrianus'un müzik hocalarının kim olduğunu, nasıl bir müzik eğitim aldığını bilmiyoruz ne yazık ki, ama şahsi ve kültürel "Hellenleşme" planına katkıda bulunan edebiyatçıları ve aydınları çevresinde toplamaktan hoşlandığını biliyoruz. Bu kişiler arasında, çeşitli edebi kaynakların ününe tanıklık ettiği bir müzisyen öne çıkar, o da Giritli Mesomedes'tir.

Mesomedes hakkında çok az bilgi sahibiyiz. *Suda*'da (X. yüzyıla ait, Antikçağ tarihi ve biyografileri konusunda sayısız bilgi içeren Eski Yunan dilinde ansiklopedi) şöyle bir madde vardır: "Mesomedes, Giritli, lirik şair, Hadrianus döneminde yaşamıştır, köle olup imparator tarafından azat edilmiştir ve onun tarafından çok sevilir. Hadrianus'un sevdiği oğlan olan Antinoos onuruna bir methiye ile başka birçok şiir yazmıştır. Antoninus (yani asıl Caracalla adıyla bilinen Marcus Aurelius Antoninus) Sulla'nın mezarını bulup restore ettirdikten sonra *cithara* [büyük lir] için melodiler yazan Mesomedes onuruna da bir anıt mezar yaptırır..." (*Suda* m 668).

Kaynaklar

Dolayısıyla Mesomedes, Roma saray sanatçılarının büyük çoğunluğu gibi Yunan asıllıdır ve Suda'da belirtilenlere göre profesyonel çalgıcıların tipik çalgısı *cithara* eşliğinde seslendirilen solo parçalar bestelemiştir, ancak bazı kaynaklara göre de besteleri korolar tarafından seslendirilir. Ölüm tarihini bilmiyoruz, ama imparatordan daha uzun yaşadığını biliyoruz ve Geç Antikçağın başka yazarları da onun şöhretinden söz etmiştir. Bu müzisyenin, daha doğrusu Antikçağ geleneğine göre kendisine atfedilen bestelerden günümüze farklı kaynaklarda aktarılmış 14 eser ulaşmıştır. En ünlüleri, XIII ile XVII. yüzyıllar arasında tarihlendirilebilecek bir dizi elyazmasında bulunan iki *proemium* ile iki ilahidir; bu elyazmalarında bulunan eski müzik notalarının, yani melodi işlevli alfabetik sembolün günümüze uygun transkripsiyonu, Geç Antikçağa ait bazı teorik inceleme yazıları sayesinde mümkün olmuştur. Bu besteleri ilk yayımlayan kişi, Geç Rönesans döneminde müzik alanının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Vincenzo Galilei'dir; Galilei bu eserleri 1581'de *Dialogo della musica antica e della moderna* [*Eski ve Modern Müzik Arasındaki Diyalog*] adlı ünlü eserinde (transkripsiyonunu yapmadan) yayımlar, onları Hümanist Girolamo Mei (1519-1594) sayesinde keşfettiğini söyler: "işte eski Yunan müzisyenlerden biri tarafından Lydia stilinde bestelenmiş, dört eski ilahi; bu eserler Floransalı bir hemşerimiz tarafından Roma'da Kardinal Sant'Angiolo'nun kitaplığında, Aristide Quintiliano ile Briennio'nun müziğini içeren, kalemle yazılmış çok eski bir kitabın arkasındaki bazı kâğıtların arasında bulunmuş...". Bu eserler aslında X. yüzyılda Konstantinopolis'te, İmparator Konstantinos'un sarayında faal olan Dionysios'a atfedilen müzik konulu bir inceleme eserinin sonunda sunulmuştur: zaten Galilei de bu eserlerin başına *Dionisiou*, yani Dionysios'un" diye yazmış, onu besteci olarak görmüştür. Bu bestelerin (Giritli

müzisyene ait oldukları ancak *Nemesis İlahisi*'nin başka kaynaklardaki atıfları sayesinde anlaşılmıştır) bizim için önemi, Klasik Antikçağın günümüzde bilinen ilk besteleri olmalarıdır.

Günümüze Ulaşan Müzikler

Musa'ya İlahi ve *Calliope ile Apollo'ya İlahi* çok kısa birer beste olup *proemium*, yani Antikçağda müzisyenlerin bestelerinden önce çaldığı vokal veya enstrümantal giriş eserleri oldukları açıktır ("yoldan önce" anlamına gelen *prooimia*'dan türeyen bu terim, Antikçağ geleneğinde yaygın olduğu üzere, şarkının "yol" metaforunu çağrıştırır). *Proemium*'ların ana amacının tanrının lütfunu elde etmek olduğu kesindir (çağrıda bulunulan tanrısal varlık daima müziğin ve şiirin hamisidir), ama bir amacı da onu izleyecek olan eserin ritmini ve tonunu belirlemek ve dinleyicilerin dikkatini çekmektir (çağımız konserlerinin tersine, Antikçağda Roma'da dinleyiciler müzisyenin konserine başlamasını saygılı bir şekilde, sessizce beklemezler!). Galilei tarafından yayımlanan diğer besteler ise daha uzundur ve her ikisi de dini ilahiler olup koro tarafından seslendirilmiş olmaları daha muhtemeldir. Elyazmalarında *Güneş'e İlahi*, spondaik ritimli altı mısrayla başlar ve Apollo Phoebus'un tezahüründen önce (yani bir kutlama ritüeli çerçevesinde güneşin doğuşundan önce) muhtemelen rahip tarafından yapılan doğaya sessizlik çağrısından ibarettir, ardından koro asıl ilahiye geçer: "Gökyüzünün tamamı sessiz olsun / yeryüzü, deniz ve rüzgârlar, / dereler ve vadiler sussun, / yankılar ve kuş sesleri: / güzel saçlı genç Phoebus / bize ulaşmak üzere".

***Proemium*'lar**

Mesomedes adı altında günümüze ulaşmış diğer ilahi ise Nemesis'e hitaben yazılmıştır: bu mitolojik figürün temsil ettiği "telafi edici adalet", dünyanın uyum içinde olduğu ve iyilik ile kötülüğün birbirini telafi ettiği kavramını temel alır. Bu parçanın Antikçağda çok ünlü olduğu sanılır, çünkü bestelendikten yüzyıllar sonra bile çeşitli yazarlar tarafından alıntılanmıştır. Her iki parça farklı tonlardan yoksun, oldukça tekrarcı bir müzik stiline sahiptir; melodisi dikkat çekici değildir, kült müziğine özgü bir şekilde ağırbaşlıdır, amacı müminleri ruhsal açıdan dini ritüele hazır hale getirmektir.

Nemesis'e İlahi

Diğer Besteler

Mesomedes'in farklı türdeki başka besteleri, imparatorun sarayındaki şiir ve müzik faaliyetlerinin çeşitlilik gösterdiği izlenimini uyandırır. Vatikan Kütüphanesinde muhafaza edilen elyazması bir eserde (*Ottobonianus Graecus* 59, XIII-XIV. yüzyıllar) başlarında "müzik notalarından yoksun" yazan sekiz beste daha yer alır: bu kopyaları çıkaran kâtibin bu notu, Ottobonianus kaynağında melodiye dair işaretlerin de yer aldığını ama kâtibin onları kasti olarak kendi

elyazmasına aktarmadığını apaçık bir şekilde gösterir. Bu eserlerin konusu büyük çeşitlilik gösterir: *Doğaya* ve *İsis'e* ilahilerin yanı sıra, *Meridyene* (*Eis harologion*), *Akdeniz'e*, *Bir Süngerin Ekphrasis'i* (veya *Tasviri*) adlı ilahiler ve *Bir Kuğu Üzerine* ile *Bir Sinek Üzerine* adlı besteler vardır. Geç Antikçağda derlenmiş, *Anthologia Palatina* olarak bilinen Yunanca epigram derlemesinde de iki şiir vardır (bir tek bunlar anonim olarak değil de yazarın adı altında aktarılmıştır): ilk şiirde camın imalatı tarif edilir, ikincisinde kanonik olarak kanatlı aslan bedenli, kadın başlı ve yılan kuyruklu olarak temsil edilen sfenksin değişik bir türü tasvir edilir. Mesomedes'in şiirindeki sfenks Antikçağ ikonografisinde resmedilenlerden farklıdır ve Marguerite Yourcenar da (1903-1987) ünlü romanı *Hadrianus'un Anıları*'nda İskenderiye Müzesi'ndeki Mesomedes sergisinden söz ederken bu tuhaflığa dikkat çekmiştir: İskenderiye'de şair Pankrates *Mouseion*'da onurumuza bir davet düzenledi... gözde müzisyenim Giritli Mesomedes hidrolik orgla *Sfenks* adlı, huzursuz edici, rüzgârda kum gibi ele geçmez, kaypak şiirine eşlik etti". Daha yeni tarihli eleştirilerde (Musso, *La Sfinge di Mesomede* [*Mesomedes'in Sfenksi*] 1988) bu tuhaf mitolojik hayvan, Monferrato'da, Grazzano Badoglio'daki X. yüzyıla ait bir manastırda muhafaza edilen ve manastırın kurucusu ve hamisi Aleramus'un mezarı üzerinde yer alan bir mozaikteki hayvanla özdeşleştirilmiştir. Pagan kökenli olduğu belli olan bu mozaikte (muhtemelen bölgedeki bir Roma dönemi *villa*'sından alınıp, mitolojik konusundan dolayı burada kullanılmıştır) karşılıklı iki canavar resmedilmiştir: sağ tarafta aslan biçimli bir ejderha, sol tarafta da Mesomedes'in tasvirine benzer gibi görünen bir sfenks yer alır: yüzü kadın yüzüdür, bedeninin orta kısmı aslana, arka kısmı ejderhaya aittir, bacakları da bir *khimaira*'nınkidir. İmparatorluk döneminde sfenks, bütün elementlerin efendisi olan İsis'in sembolüdür (Mesomedes ona da bir ilahi adamıştır) ve bu tanrıçanın kültünün izlerine Piemonte bölgesinin sınır bölgelerinde de rastlanmıştır.

Mesomedes'in *Sfenks*'i

Giritli müzisyene atfedilen bu şiirlere muhtemelen Mesomedes'in imparatorun sevdiği oğlan olan Antinoos onuruna yazdığı methiye de eklenmelidir; araştırmacılar, Kıbrıs'ta, Kourion'daki Apollon İlates Tapınağı yakınlarında bir kısmı bulunmuş bir yazıttaki (Kourion n. 104) metnin o methiyeye ait olduğuna inanır. Bu yazıtta şair ilham perisine hitap ederek ondan kendisini oğlanın ölümünün hüzünlü habercisi olarak kabul etmesini ve Adonis'e (Aphrodites tarafından sevilen ve Antinoos gibi genç yaşta ölen, erkek güzelliğinin sembolü mitolojik bir figür) benzeyen bu genç için dua etmesini ister.

Bkz. *Antoninus'lar Dönemi ve Ruhsallığın Keşfi*, s. 165; *Romalılar ve Hayvanlar*, s. 303; *Romalıların Dini*, s. 540; *Dini Mekânlar*, s. 512; *Dualar ve Dini Formüller*, s. 530; *İmparatorluk Roma'sında Gösteriler ve Müzisyenler*, s. 1076; *İmparatorluk Roma'sında İşitsel Etkinlikler ve Siyaset*, s. 1080; *Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik*, s. 1087

Yunanistan'dan Roma'ya Müzik ve Retorik

Donatella Restani

Antikçağın en önemli miraslarından biri olan retorik ile müziğin iletişim sistemleri arasındaki kıyaslama tarihi açıdan üniter düşüncenin sonucu olarak düşünülmemelidir, çünkü tarih dönemine bağlı olarak farklı şekilde önümüze çıkar. Aristoteles'in *Retorik*, anonim yazarların *Stil Üzerine* ve *Yücelik Üzerine*, Halikarnassoslu Dionysios ile Quintilianus'un inceleme eserleri gibi MÖ IV. yüzyıl ile MS I. yüzyıl arasındaki yüzyıllarda retorik alanında üretilmiş en önemli Yunan ve Latin eserler bu olguyu belgeler.

Gramer ve Müzik

MÖ VI. yüzyıldan itibaren ve IV. yüzyılın tamamı boyunca gramer ve müzik eğitimi bütün diğer alanların öğrenilmesi için gerekli ortak temeli oluşturur: Hermioneli Lasos, Demokritos, Hippias ve Herakleides Pontikos gibi edebiyatçılar, filozoflar ve Sofistler bu alanlarda eğitim alır. Yüzyıllar sonrasında bile Philodemos gramer ile müziği birbirine benzer disiplinler olarak görür, Plutarkhos da ikisinin inceleme konusunun insan sesi olduğunu düşünür.

Gramer ile müzik arasındaki sıkı bağlar muhtemelen Pythagoras'la başlamış, Platon'un bazı diyaloglarında destek verilmiş, biri Aristoteles'in müridi Aristoksenos, diğeri ondan çok sonra yaşamış Aphrodisiaslı Adrastos olmak üzere iki Aristotelesçi düşünür tarafından da müzik konulu inceleme eserlerinde yeniden ortaya atılmıştır. Bu fikir sonradan Chalcidius'un (IV. yüzyıl) Platon'un Timaios'unu Latinceye tercüme edip üzerine bir yorum eseri yazmasıyla Latin dünyasına da yayılmıştır.

Sözlü ve Yazılı Eğitim

Bir yanda şarkıcılar ve ozanlar, diğer yandan oyuncular ve hatipler, "ses uzmanları" sayıldıklarından, seslerini tonlamak ve mesleklerini icra etmek için gerekli olan uygulamaları benzer şekilde öğrenirler. Sesin düzeyi, yüksekliği, tonlaması ve ritmi, dinleyicilerin (zihninden de önce) ruhuna nüfuz edebilecek ve çok çeşitli duygulara ve tepkilere yol açacak etkili iletişimin olmazsa olmaz unsurlarıdır.

Antikçağda iletişim profesyonelleri sayılabilecek hatiplerin genelde ailelerinin kültürel gelenekleri doğrultusunda müzik konusunda derin bilgi sahibi

olması ender karşılaşılan bir durum değildir. Aristoteles *Retorik*'te (3, 1403b) müzik uygulamalarının en önemli temellerini ve ilkelerini belagat konusundaki inceleme eserlerine aktarmanın gerekliliğinden söz eder: oyuncular toplumda şairlere göre daha çok takdir görmeye başladığı an, konuşma eğitiminin tiyatro ve şiir gibi geleneksel ortamlarla sınırlı kalmasına gerek olmadığı ve siyasi tartışmalarda da önemli bir rol oynayabileceği anlaşılır.

Aristoteles ve sesin ton değişimi

Aristoteles, tam da bu durumdan dolayı konuşma yapmanın dinleyiciler üzerinde olağanüstü etki yarattığını (*pros ten akroaten*), dinleyicilerin artık belirli bir akıl yürütmeyi izlemek yerine kendilerini sesin büyüsüne kaptırdıklarını vurgular; bu gibi sebeplerden dolayı dinleyicilerin duygusal tepkileri dahil konuşma mekanizması, *poetika* gibi, inceleme eserlerine konu olmuştur. Aristoteles *Retorik*'te (3, 1, 1403b) konuşma olgusunu (*ta peri ten hypokrisin*) şöyle tanımlar: "sesin ve her duyguyu (*pathos*) ifade etmek için nasıl kullanılması, örneğin ne zaman güçlü, ne zaman zayıf, ne zaman orta düzeyde olması gerektiği, tiz, pes ve orta gibi tonlardan (*tonois*) nasıl yararlanılması ve her örnekte hangi ritimlerin uygulanması gerektiği. Üç unsurun göz önüne alınması lazımdır: Düzey, ahenk ve ritim (*megethos, harmonia, rhythmos*)".

Aristoteles konuşmanın kısımları ile nasıl icra edilmeleri gerektiği arasındaki ilişkileri sistematik bir şekilde ele alır; stilin dinamiklerini sıklıkla, hatiplerin iyi bildiği ve geniş dinleyici kitleleri tarafından da anlaşılır olan müziğin dinamikleriyle karşılaştırır. Aristoteles'in en ünlü karşılaştırması (Retorik 3, 14, 1414b) konuşmanın başlangıcı, şiirin girişi ve Yunan dünyasının en önemli nefesli çalgısı olan *aulos* [flüt] için enstrümantal bir parçanın girişini konu alır: "Giriş, gösteriş amaçlı konuşmalarının girişine benzer; *aulos* çalgıcıları ilk olarak usta oldukları bir bölüm çalarlar, sonra da onu asıl parçanın başlangıç notalarına bağlarlar; gösteriş amaçlı konuşmaları aynı şekilde yazılmalıdır; söylenmek istenen şeyle başlanmalı, sonra da herkesin yaptığı gibi, asıl konuya geçip ona bağlanmalıdır; her zaman yapılan şey de budur". Bu karşılaştırmaya daha sonra MÖ 55 civarında Cicero tarafından *De oratore*'de de başvurulacaktır (2, 80, 325): "Konuşmanın başlangıcı geri kalan kısmıyla bağlantılı olmalı, bir *citharoedus*'un [lir çalgıcısı] çaldığı giriş bölümü gibi eklenmiş bir şey gibi değil, bedenin bir uzvu gibi görünmelidir".

Roma Dünyasında İnceleme Eserlerinde Gelişmeler

Cicero'nun MÖ 80 yılında Roma'da olan Suriyeli Demetrios'un öğrencisi olup olmadığını bilmiyoruz, ama daha sonra, Suriyeli Demetrios yerine ondan daha ünlü olan Demetrios Phalereus'a atfedilecek olan *Stil Üzerine* (*Peri hermeneias*) eserini okuyup incelediği kesindir. Bu eserde bir metnin sesi, kelime dağarcığı, sözdizimi ve anlamı gibi çeşitli düzeyleri arasında tutarlılık olmasına önem verilir. Demetrios, ritmi "uzatılmış" cümle örneği olarak, Platon'un kelimelerin

seçimi ve sıralaması yoluyla çalgının sesini tekrarlayan "Kırsal bölgelerde çobanlar için *syrinx* vardır" (*kai au kat'agrous tois poimesin syrinks an tis eie*) şeklindeki ifadesine (*Devlet* 3, 399d) atıfta bulunur (Stil Üzerine, 185).

Stil Üzerine'nin yayılmasından elli yıl kadar ve Cicero'nun retorik konulu eserlerinden yirmi yıl kadar sonra, Roma Augustus dönemi siyaseti bağlamında Yunan *paideia*'sını [eğitim] uygulayan, dolayısıyla "Yunan" dünyasına hâkim olması gerekçelendirilen bir "Yunan" şehri olarak tanıtıldığında, Roma'daki Yunan seçkin sınıfları toplumda hem kültürel hem de siyasi roller edinirler ve prestij kazanırlar. Anadolu'nun soylu ailelerinden, kültürlü göçmenler nüfuzlu Romalı ailelerle haşır neşir olurlar. Bu gibi örnekler arasında MÖ 30-21 yılları arasında Roma'da retorik hocalığı yapan Halikarnassoslu Dionysios'u sayabiliriz.

Halikarnassoslu Dionysios

Dionysios, öğrencileri arasında yer alan, güçlü Metilius ailesinin oğullarından ve geleceğin Asya *proconsul*'u Rufus reşit olduğunda *Peri syntheseos onomaton* (*Nesir Sanatı*) adlı eserini ona adar. Dionysios müzik alanının teknik terimlerini bilir, Aristoksenos'u okumuştur ve öğrencilerini hatipleri yoğun duygusal katılım göstererek, neredeyse müzik dinler gibi dinlemeye yönlendirmesini bilir (11, 8-9 e 13). Müzisyen olmayan dikkatli bir dinleyicinin ünlü bir *cithara* çalgıcısının çaldığı yanlış notaya veya ünlü bir *aulos* çalgıcısının yanlış tonlamasına veya ritimsizliğine verdiği sert tepki, insanların doğuştan ortak noktası olan duygu hissetme ve başkalarıyla paylaşma kabiliyetinden (*pathos*) kaynaklanır; ama aynı dinleyici, çalgıcıların uzun bir çıraklık dönemi boyunca çalmayı öğrendiği o seslerden birini bile çalamaz ve bir konser konusunda müzik bilimi uzmanlarının (*tekhnitai*) sınıflandırmaları doğrultusunda bir yargıda bulunamaz. Burada varılan sonuç, Aristoteles tarzındadır: "siyasi konuşmaların bilimi de (*episteme*) bir tür müziktir (*mousike*), vokal ve enstrümantal (*tes en ode kai organois*) farkı niteliksel (*to poio*) değil, niceliksel dir (*to poso*)".

Dinleyici olarak kendi duygularına gelince Dionysios (*Demosthenes*, 22, 1, 1) daha da açık konuşur ve İsokrates'i dinlemeyi ruh halini etkileyen enstrümantal veya vokal melodileri dinlemeye benzetir: "İsokrates'in yazdığı herhangi bir söylevi veya mahkemelerle meclis oturumları için yazdıklarını okuduğumda [...] hislerimde ve davranışlarımda ihtiyatlı oluyorum, *aulos* bestelerini (*spondeia*), Dorik veya sesteş şarkıları dinleyenler gibi içimde derin bir huzur hissediyorum.

Dionysios'tan birkaç kuşak sonra *Yücelik Üzerine*'nin (y. 40) yazarı dinleyicilerde müzik etkisi yaratan sözel süreçleri ayrıntılı bir şekilde anlatırken yeni bir kıyaslamaya başvurur.

Yazar bir örnekte bir mecaz şekli olan dolaylamayı parafoniyle karşılaştırır (28, 1): "Müzikte olduğu gibi, ana ses nasıl eşlik sesleri sayesinde (*dia ton paraphonon kaloumenon*) kulağa daha güzel gelirse, dolaylama ile ana konu ara-

sında da uyum söz konusudur". Bir başka örnekte anonim yazar retoriği yüceliğin beşinci kaynağı olarak sunar ve *synthesis onomaton*, yani *compositio verborum*'la [kelimelerin birleşimi] özdeşleştirir (39, 3): "kelimelerin birleşimi, insana içkin sözel uyum gibidir (*harmonian tina ousan logon anthropois emphyton*), kulak yoluyla ruha ulaşır, isimlerin, düşüncelerin, olayların, güzelliğin, melodinin birbirinden farklı yönlerini harekete geçirir [...], konuşanın ısrarlı *pathos*'u yakınında duran ve giderek daha büyük bir heyecanla onu dinleyenlerin ruhuna nüfuz eder".

Yücelik Üzerine

Quintilianus *Institutio oratoria*'da [*Belagat Eğitimi*] (1, 10, 23) *compositio verborum*'u "söylevlerde de, müzikte de, konuların tonuna göre değişiklik gösteren bir birleşim ve sesler" (*compositio et sonus in oratione quoque varie pro rerum modo... sicut in musica*) olarak tanımlar.

Retoriğin Müzik Yoluyla Açıklanması

Dolayısıyla belagatin iletişim sistemi ile müziğinki arasında dört önemli ortak nokta dikkat çeker: konuşmanın da, müzik bestesinin de farklı bölümlerden oluşması (Aristoteles); bazı birimlerin tercih edilmesinin, düzeninin ve birbirleriyle bağlantılarının etkisi (*Yücelik Üzerine*); iletişim deneyiminin şekilleri ve dinleyiciler üzerindeki etkisi (Dionysios) ve son olarak, daha teknik bir düzeyde, belagatte mecaz şekilleri ile müziğin mekanizmalarının işleyişi arasındaki benzerlikler (*Yücelik Üzerine* ve Quintilianus).

Bu kıyaslamaların yapılmasına izin veren güzergâhın ışığında bu yazıya şöyle bir değerlendirmeyle son vermek yerinde olacaktır: Warren Kirkendale'in (1932-) belirttiği gibi, müzik ile retorik arasındaki kıyaslamalar Antikçağ dünyasının başlıca miraslarından birini teşkil ederse de, bu iki iletişim sistemi (Alberto Gallo dahil çeşitli saygın araştırmacılara göre) üniter bir sistem değil de farklı tarihi dönemlere bağlı olarak aralarındaki ilişki büyük farklılıklar gösteren iki sistem olarak düşünülmelidir. Daha geç dönemlerde belirli bir müzik eserini oluşturan bölümleri açıklamak için retoriğe başvurulduysa da, daha erken dönemlerde tam tersine, retoriğin süreçlerini açıklamak için müziğe başvurulmuştur.

Bkz. *Cicero ve Latince Felsefe Kelime Dağarcığı*, s. 372; *Ötekiler"i Yenilgiye Uğratan Caesar*, s. 842; *Geç Antikçağ Edebiyatının Son Türleri*, s. 930

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

aedicula	sunaklı yapı
aedilis	tribunus yardımcısı, kamu yapılarından ve bayramlardan dorumlu idareci
aedilis curulis	çarşı-pazarın düzeninden sorumlu idareci
aequitas	eşitlik
ager	toprak, arazi
ager publicus	kamu arazisi
agricola	çiftçi, toprak sahibi
amicitia	dostluk
annona	erzak
apsis	yarım daire şeklinde çıkıntı
ara	sunak
arvum	hasat
atrium	avlu
auctoritas	otorite, yetki saibi
augur	kâhin rahip
augurium	kehanet
augustus	yüce
auriga	arabacı
auspicium	kuşlar yoluyla kehanet
avaritia	açgözlülük
aves	kuşlar
bellum	savaş
beneficium	fayda, iyilik, toprak tahsisi
cantus	şarkı
capitatio-iugatio	kişi ve emlak birimi temelinde vergi hesaplanması
carmen	şiir, şarkı
casus belli	savaş sebebi
cavea	tiyatronun oturma bölümü
cella	tapınağın en kutsal odası
censor	nüfus ve servet sayımından sorumlu görevli
census	nüfus ve servet sayımı
centuria	yüz askerden oluşan birlik ve yüz seçmenden oluşan oy birimi
centurio	centuria komutanı, yüzbaşı
circus	hipodrom
cithara	büyük lir

citharoedus	lir çalgıcısı
cives	yurttaş
civitas	yurttaşlık
cliens	yanaşma
clientela	hami-yanaşma ilişkisi
clipeus	madalyon, kalkan
cohors	360 askerden oluşan birlik
cohors praetoriae ya da praetoriani	imparatorluk muhafız alayı
collegium	lonca
colonus	kiracı çiftçi, yerleşimci
concilium	meclis
concordia	uyum
connubium	evlilik
consul	Cumhuriyet döneminin en üst düzey yöneticisi
cursus honorum	memuriyetler hiyerarşisi
decuria	on askerden oluşan birlik
decurio	decuria komutanı, onbaşı
deditio	teslim olma ritüeli
denarius	Roma para birimi
dictator	tam yetki sahibi, en üst düzey yönetici
dignitas	saygınlık, prestij
divus	tanrı
dominium	hâkimiyet, mülkiyet
domus	ev
edictum	yasal düzenleme
elogium	övgü, methiye
epos (Yunanca)	destan
eques	süvari, atlı
equites	atlı sınıfı
exemplum	ibretlik örnek
expositio	yeni doğan bebeği kaderine, ölüme terk etmek
familia	evde doğmuş kölelerin bütünü, sonradan "aile" anlamını alır
famulus	köle
fastus	izinli, tanrısal yasaya uygun
fatum	kelime, kader
fides	güven, sadakat
flamen	belirli bir tanrının kültüyle ilgilenen rahip grubu
foedus	antlaşma
fortuna	talih, aile serveti

forum	meydan, açık hava kamusal alan, pazaryeri
genius	koruyucu tanrısal varlık
gens	aile, aşiret, soy
genus	cins
gladius	kısa kılıç
haruspex	kurban edilen hayvanların iç organlarını yorumlayan kâhin
herma	alt kısmı sütun şeklinde büst
homo novus	kendi ailesinden daha önce hiç senatör çıkarmamış, ilk kez senatör sınıfına yükselen kişi
homo sacer	toplumdan men edilen ve herhangi biri tarafından öldürülmesinde hiçbir sakınca olmayan kişi.
honestiores	asiller
hospes	misafir
hostis	yabancı, düşman
humanitas	insanlık, uygarlık
humiliores	avam
imperator	komutan
imperium	hükmetme yetkisi
insula	ada, apartman
iuger	1/4 hektara denk gelen alan ölçüsü birimi
ius	hak, hukuk
ius belli	savaş hukuku
ius gentium	kabileler hukuku
ius publicum	kamu hukuku
ius sacrum	kutsal hukuk
iustitia	adalet
koine (Yunanca)	ortak dil
lar, lares (çoğul)	aile, ev ve dörtyol tanrıları
latifundium	büyük çiftlik
legatus	general, vali
legio	lejyon
lex	yasa
libertas	özgürlük
libertus	azat edilmiş köle
liberus	özgür
limes	sınır
logos (Yunanca)	akıl, mantık, düşünce, söz
ludus	oyun, yarışma, spor, gladyatör okulu
lustratio	arınma töreni
magister	komutan, lider, öğretmen

Magna Graecia	Büyük Yunanistan, Romalıların, İtalya'nın güneyinde, nüfusun çoğunluğunun Yunan yerleşimciler olduğu bölgeler için kullandığı isim
maior	büyük
manipulus	yaklaşık 120 askerden oluşan birlik
manus	el, yetki
maximus	en büyük
metis (Yunanca)	kurnaz zekâ
minor	küçük
mons	tepe
mos maiorum	ataların geleneği
mos, mores (çoğul)	âdet, gelenek
municipium	kasaba, kent
munus	görev, sorumluluk; gösteri; armağan
nefastus	yasak, tanrısal yasaya aykırı
negotiator	iş adamı
negotium	iş, faaliyet
nexum	borç antlaşması
nobilis	asil
Nobilitas	asiller
omen	kehanet sözleri, sesleri
oppidum	müstahkem şehir
optimates	cumhuriyetin son yüzyılında ortaya çıkan ve devlet yönetiminde geleneksel yöntemleri savunan ve kendilerine en iyiler diyen zumre
otium	boş zaman, boş zamanı meşgalesi
palaestra	spor salonu, güreş okulu
pars	kısım
pater	baba
pater familias	aile babası
patricius	seçkin, asil soydan olan
patrocinium	himaye
patronus	hami
peculium	sınırlı sorumluluk, mal ve para
pecunia	para
perduellio	vatana ihanet
peristylium	etrafı sütunlarla çevrili avlu
pietas	tanrılara saygı
pilum	mızrak
pleb	halk
plebiscitum	halk kararı

polis (Yunanca)	şehir
pomerium	Kutsal sayılan ve hiçbir yurttaşın silahla giremeyeceği Roma kent merkezi
pontifex	rahip
pontifex maximus	başrahip
populares	cumhuriyetin son yüzyılında ortaya çıkan ve devlet yönetiminde halkın desteğini arkasına alarak kendi emellerini gerçekleştirmeye çalışan zümre
populus	halk
possessio	zilyetlik
potestas	güç, yetki
praefectus	vali, komutan
praesagium	öngörü, önsezi
praetor	yargıç, yönetici
praetoria	imparatorluk muhafızları
princeps	vatandaşların önderi, imparator
proconsul	consul vekili, vali
procurator	mali işler sorumlusu
prodigium	alamet
propraetor	vali vekili
provincia	eyalet
prudens	hukuk uzmanı
quaestio	problem, soru, soruşturma, mahkeme
quaestor	hazineden, cezai meselelerden sorumlu idareci
quindecemvir	on beş adam
ratio	akıl, açıklama, yöntem
regia	saray
regio	bölge
religio	kutsal olana, kültlere saygı
repetundis	görevi kötüye kullanma davaları
res	şey, mülk, eylem
res publica	kamusal şey, cumhuriyet, devlet
rex	kral
rex sacrorum	ritüeller kralı
rhetor	hatip
sacer	kutsal, tanrıya adanmış
sacratio	tanrılara adanma
salus	sağlık, refah
sapientia	bilgelik
senatus	senato
senex	ihtiyar

servus	köle
sestertius	Roma para birimi
socius	müttefik
species	tür
strix	cadı
talentum	Roma para birimi
tempus	zaman
tibia	flüt
toga	uzun bir kumaş parçasının vücuda sarılmasıyla elde edilen erkek giysisi
tribunus	seçilmiş halk veya asker temsilcisi
tributum	vergi, savaş vergisi
triclinium	üç divan içeren yemek odası
triumphus	zafer alayı
triumvir	üç adam yönetimi
unanimitas	fikir birliği
urbanitas	medenilik
urbs	şehir, Roma
venationes	av yarışmaları
veneficium	zehir, kara büyü
vetus	vetus
vicarius	vekil
villa	çiftlik, çiftlik evi, kır evi
virtus	erdem
vita	hayat

DİZİN

Actium Muharebesi 103, 123, 124, 131, 132, 137, 146, 157, 262, 604, 684, 693, 703, 719, 721, 723, 727, 874, 986, 1065, 1066, 1080
Adherbal 106
Adrastos, Aphrodisiaslı 1087
Aegates Muharebesi 65
Aegidius, Romalı general 231
Aelius Donatus 924, 1074
Aelius Gallus 137
Aelius Lampridius 919
Aelius Spartianus 919
Aetios, Amidalı 1045
Aetius, Flavius 217, 223, 230
Agrippina 142, 149-151, 379, 382, 386, 556, 885, 886
Agrippina Maior 139, 147, 148, 149
Agron 69, 70
Aidesios, yeni-Platoncu filozof 430
Ailios Theon, İskenderiyeli hatip 276
Aiskhylos 1023
Alaric 22, 211-213, 216, 217, 220-222, 226, 233, 475, 928, 930
Alcius 271
Aleksandros, Aphrodisiaslı 410-415, 419, 429, 436, 489
Aleramus 1086
Alexander Severus 185, 186, 189, 318, 320, 321, 458
Alexandros, Trallesli 1045
Alkman 1061, 1062, 1063
Amr bin As 948
Amulius 28, 33, 575, 576
Anaksagoras 979
Anaksilaos, Larissalı 1003
Ancus Marcius 29, 37, 133, 248
Andriskos 88, 688
Anicia Iuliana 1045
Annia Aurelia Galeria Lucilla 176
Annia Galeria Faustina 174, 176, 178, 180
Antiokhos Epiphanes 745
Antonia Minor 139, 142, 146
Antonianus 748
Antoninus Pius: 165, 166, 174-179, 592, 635, 744
Antonius, Marcus 17, 184, 336, 1084
Antonius Musa 1040
Apollodoros, Atinalı 751
Apollodoros, Karystoslu 817
Apollodoros, Şamlı 169, 170, 644, 736, 738, 745, 746
Apollonios 10, 373, 588, 691, 711, 754, 900, 938, 939, 940, 943, 946-953, 963-965, 975, 978, 982, 1044, 1077
Apollonios Molon 373
Apollonios, Pergeli 938, 939, 949-953, 963-965, 975, 978, 982
Apollonios Rhodios 588
Appianus 69, 98
Appius Claudius Caecus 62, 64
Aquae Sextiae Muharebesi 107
Ardeşir, I. 192
Areios 7, 202, 203, 205, 214, 458, 464-467, 472, 484, 490, 496, 922, 925
Areopagos 144, 490, 620
Ariovistus 121, 843
Aristaios, Yunan matematikçi 949-952
Aristarkhos, Samoslu 957, 963, 974, 979
Aristides, Thebailı 717, 848
Aristobulos, İskenderiyeli 399
Aristoksenos 459, 1056, 1082, 1087, 1089
Arkhytas 402, 406, 1014
Asculum Satrianum Savaşı 58
Asklepiades, Bithynialı 441, 508, 1037, 1038, 1039, 1040, 1045, 1046, 1048, 1052
Asklepiodotos 430
Asklepios, Trallesli 182, 413, 414, 431, 506, 544, 1037, 1049
Athaulf 216, 217
Athenagoras, Atinalı 360, 460, 633
Athenodoros 384
Atina okulu 208
Attalos, III., Philometor, Pergamon kralı 90
Attalos, I., Soter, Pergamon kralı 99, 379, 950
Atticus 310, 373, 376, 377, 692, 699, 707, 709, 710, 836, 847, 848
Attila 217, 223, 230
Augustus, Caius Iulius Caesar 16, 116-130, 138, 243-244, 254, 272, 278, 294, 295, 364, 374, 566, 595-596, 680, 684, 690-694, 698, 701, 702, 708, 722, 724, 728, 731, 739, 795, 796, 798, 826, 828, 829, 833-835, 837-838, 840, 842-846, 858, 871, 876, 890-891, 906, 910, 983, 985-986, 992, 1000, 1011, 1013
Aulus Gabinius 115
Aulus Gellius 327, 333, 505, 553, 555, 792, 815, 911, 1028

Aulus Hirtius 128
Aulus Plautius 148
Aulus Postumius Albinus 272
Aulus Vitellius, imparator 155
Aurelianus 183, 187-189, 191, 197, 213, 258, 1040, 1041, 1048
Ausonius, Decimus Magnus 557, 916, 920, 922, 1011
Autolykos, Pitaneli 940

Baynes, Norman Hepburn 201
Belisarios 338
Berossos 995
Beyazıt, II. 742
Bianchi Bandinelli, Ranuccio 136, 639, 738, 749, 773
Birinci Mithradates Savaşı 111, 373
Birinci Pön (Kartaca) Savaşı 15, 61, 62, 67, 544, 791, 809, 810
Birinci Samnit Savaşı 15, 54, 55
Birinci Triumvir'lik 5, 109, 117, 131, 140, 571, 694, 705, 837, 841, 846, 877, 891
Bocchus, I. 106
Boethius, Severinus 7, 279, 280, 414, 415, 431, 436, 484- 489, 932, 1055, 1082
Bogomil 446
Bonaventura da Bagnoregio 496
Burdigala (Bordeaux) Konsili 204
Büyü 6, 8, 10, 209, 329, 330, 332, 337, 340, 344, 463, 516, 586, 593, 884, 903, 911-913, 922, 990, 995, 1002-1005, 1039, 1052
Büyük İskender 72, 73, 75, 208, 272, 276, 398, 639, 683, 684, 689, 693, 696, 714, 726, 750, 882, 950
Büyük Latin Savaşı 55, 56

Caelius Aurelianus 1040, 1041, 1048
Caesarion 125, 130
Caligula 140, 142, 145-147, 149, 156, 158, 262, 311, 379, 397, 398, 556, 594, 604, 873, 878, 885
Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus Augustus) 17, 184, 336, 1084,
Carinus 141, 188, 817, 919, 1077
Carinus, Marcus Aurelius 79
Casaubon, Isaac 460
Casperius Aelianus 168
Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius 228, 279, 1082, 1083
Cassius Chaerea 147
Cassius Dio 135, 162, 181, 184, 307, 592, 604, 634, 701, 745, 773, 1077
Catalaunum Savaşı 217, 223
Catilina, Lucius Sergius 110, 116, 117, 119, 120, 123, 140, 246, 832, 833, 839- 841
Catius 363, 376
Cato, Marcus Porcius (Censor) 81, 85-87, 95, 97, 116, 119, 121, 122, 125, 251-253, 271, 272, 282, 289, 305, 333, 354, 362, 375, 376, 551, 592, 689, 690, 694, 696, 697, 790, 792, 810, 819, 820- 822, 829, 837-840, 846, 848, 855, 891, 1000, 1004, 1010, 1031-1034, 1038, 1042
Celsus, Aulus Cornelius 11, 442, 636, 740, 1042
Celsus, Yunan filozof 11, 456, 765, 863, 1038, 1039-1043, 1046, 1048, 1052
Chalcidius 408, 1087
Cicero 6, 9, 20, 35, 41, 43, 53, 93, 95, 101, 109, 114-124, 127-129, 131, 144, 235, 236, 239, 246, 249, 254, 255, 259, 269, 271-273, 276, 277, 279, 280, 292, 296, 300, 303, 304, 309, 331-333, 337, 347, 348, 349, 359, 361-367, 370, 372-378, 381, 385, 389, 391, 396, 404, 410, 477, 481, 484, 486, 489, 490, 504, 508, 521, 522, 524, 525, 528, 530, -533, 538, 544, 548, 551, 566, 574, 586, 587, 593, 672, 678, 684-686, 692-694, 697-699, 702, 705, 707- 710, 712, 789, 794-796, 803, 822, 824, 825, 828, 830-837, 839, 846, 847, 849, 884, 889, 896, 897, 903, 913, 915-917, 924, 925, 931, 932, 959, 962, 983, 989, 993, 994, 1000, 1001, 1005, 1009, 1012, 1026, 1030, 1038, 1039, 1042, 1056, 1074, 1075, 1088, 1089, 1090
Claudianus, Claudius 803, 920, 1030
Claudius Narcissus 149
Clelia 682
Clemens, İskenderiyeli 360, 453, 454, 457, 460, 491
Clemente, Guido 772
Clodius Albinus, Decimus 183
Clovis, I., Frank kralı 1082
Coarelli, Filippo 683, 688, 750
Codex Theodosianus, 338
Columella, Lucius Iunius Moderatus 252, 304, 305, 985, 1007, 1010, 1031, 1035, 1036, 1042, 1043
Commodus, Marcus Aurelius Commodus Antoninus 145-146, 165-166, 174-183, 307, 773, 1005, 1021, 1050
Constans, I., Flavius Iulius 205, 283
Constantia 229
Constantinus, Flavius Valerius 607
Constantinus, III., Flavius Claudius 206, 221
Constantius, Gaius Flavius Valerius, Roma imparatoru 203, 206, 283
Constantius, II. 203, 205, 206, 207, 229, 246, 1004
Constitutio Antoniniana 17, 184, 185, 257, 336
Copernicus, Nicolaus 939, 957, 977
Cornelius Nepos 9, 274, 825, 828, 837, 847
Cornutus, Lucius Annaeus 380, 382, 883, 889, 890
Corpus hermeticum 994
Corpus iuris civilis 340, 343, 356

Cosimo, I., de' Medici 460
Cottius 137, 770
Crassus Frugi Licinianus 168
Cremera Savaşı 236
Cumont, Franz 601
Cyprianus, Kartacalı, Aziz 626, 915

Damaskios 7, 189, 209, 366, 378, 410, 429, 430, 431, 433, 434, 436, 441, 446, 458, 463, 472, 484, 490, 491, 496, 929, 949
Damasus 924
De Alcubierre, Roque Joaquin 706
Decebalus 164, 169, 739
Decimus Iunius Brutus Albinus 128
Decius, Gaius Messius Quintus Traianus, Roma imparatoru 145, 186, 189, 458, 515, 623, 636
Demaratos, Korinthoslu soylu 36, 269, 675
De Martino, Ernesto 566
Demetrios, II., Makedonya kralı 70
Demetrios, Makedonya kralı V. Philippos'un oğlu 67, 70, 84, 88, 366, 455, 456, 458
Demetrios Phalereus 880, 1088
Demetrios, Pharoslu 70
Demetrios Poliorketes 710, 1016, 1017
Demokles 1014
Demokrasi 285
Demokritos 368, 369, 370, 587, 983, 993, 1062, 1087
Demosthenes 273, 682, 834, 835, 1089
Diadokhoslar 398
Didius, Iulianus Marcus 183
Diels, Hermann 1007
Dikilitaşlar 229, 263, 294, 750, 778, 986, 1070
Dinostratos 958
Diodotos 362, 364, 373
Diogenes 271
Diogenes Laertios 360, 395, 440, 587
Diokles, Karystoslu 1044
Dion, Prusalı (Dion Khrysostomos) 162, 170
Dionysios, Halikarnassoslu 25, 35, 36, 269, 273, 323, 328, 333, 345, 528, 576, 577, 581, 583, 672, 1056, 1087, 1089
Dionysios, İskenderiyeli 465
Dionysios, Yaşlı, Syrakousai tiranı 52
Diophantos 943, 944, 945, 947, 948
Dioskorides, Pedanios 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1065
Dioskouros'lar 545, 1023
Diotogenes 402
Diphilos, komedya yazarı 1014
Dodds, Eric 178
Domitia Longina 165, 729
Domitianus 141, 156, 157, 158, 162-170, 178, 180, 256, 262, 305, 594, 634, 635, 728, 729, 731-735, 897, 899- 902, 904, 905, 1065
Donatusçuluk 474
Dracontius 932
Drusus Iulius Caesar, veya Drusus Minor 139, 142, 147, 149, 763
Drusus Caesar 142
Dumézil, Georges 268, 499, 500
Dupont de Nemours, Pierre-Samuel 1061
Dutens, Luis 1027
Dyad 423

Ebro Antlaşması 73, 74
Ecnomus Burnu Savaşı 64
Eckhart, Meister 496
Eirenaios, Lyonlu 447-452, 624, 630-632, 635
Ekphantos 402
El Harezmi 944
Empedokles 363, 408, 852
Ennius 84, 266, 270, 363, 541, 709, 792-794, 804, 810, 811, 812, 822, 823, 1074
Ephoros 651
Epikouros 363, 367-369, 371, 376, 384, 387, 418, 708, 711, 779, 794, 798, 850, 852
Epiktetos 6, 178, 181, 365, 366, 372, 388-392, 410, 415, 735, 742, 1012, 1030, 1052, 1063, 1079, 1083
Erasmus 490
Eratosthenes, Kyreneli 950, 996
Eudemos, Rodoslu 948, 1049
Eudoksos, Knidoslu 938-940, 957, 963, 979
Eudoros, İskenderiyeli 405, 408, 411
Eudoxia Augusta, Doğu imparatoriçesi 213, 214, 228
Eugenius, Flavius 208, 219
Eukleides [Öklid] 435, 936, 940, 946-951, 954, 956
Eumenes, II. 88, 90
Eunomios, Kyzikoslu 468, 471, 472
Euric, Vizigot kralı 215, 231
Euripides 695, 809, 1022, 1023
Eusebios, Kaisareialı 618, 621, 635
Eusebios, Myndoslu 430
Eustathios, Sebasteialı 469
Eustochium 924
Eutropius 219, 737

Fabius Maximus, Quintus 74, 77-79, 695, 809
Fabullus (Famulus) 286, 720
Facondius Novus 986
Faenius Rufus 152, 154
Faustus Cornelius Sulla 151
Festugière, Jean-Paul-Philippe 438
Festus, Sextus Pompeius 30, 323, 333, 505, 595, 597, 618

Ficino, Marsilio 417, 460, 461, 496
Finley, Moses 1007
Firmicus Maternus 917, 918, 1000
Flavia Domitilla 157
Flavia Iulia Helena (Helena Augusta) 198
Flavius Josephus, Joseph ben Matthias 213, 214
Flavius Lupicinus 210
Flavius Orestes, Romulus Augustulus'un babası 231, 232, 823, 1023
Flavius Rufinus 219, 469, 472
Flavius Sabinus, Titus 156, 733
Flavius Valerius Severus 194
Florus 80, 153, 863, 932
flüt 545, 557, 807, 864, 1057, 1064, 1066, 1073, 1078, 1088, 1096
Foedus Cassianum 45
Fonzio, Bartolomeo 1043
Foucault, Paul Michel 167, 300, 388
Fritigernus 210
Frontinus, Sextus Iulius 1018, 1019
Fronto, Marcus Cornelius 175, 370, 636, 909- 911
Furtwängler, Adolf 754

Gainas 213, 214, 742
Gaius Antonius Hybrida 116
Gaius Attilius Regulus 72
Gaius Caesar 137, 139, 142
Gaius Calpurnius Piso 152, 168
Gaius Canuleius 50
Gaius Cassius Longinus 127
Gaius Claudius Marcellus 123
Gaius Duilius 1023
Gaius Flaminius Nepos 71
Gaius Gracchus 5, 61, 98, 101-104, 116, 140, 250, 848, 1056
Gaius Iulius Antiokhos Epiphanes (Antiokhos, IV., Kommagene kralı) 90
Gaius Iulius Aquila 765
Gaius Iulius Verus Maximinus, Thrax 186
Gaius Iulius Vindex 153
Gaius Licinius Stolo 52, 53
Gaius Lutatius Catulus 65
Gaius Marius 92, 105, 243, 277, 304, 680, 831, 837, 840, 876
Gaius Memmius 827
Gaius Minucius Augurinus 702
Gaius Octavius Lampadio 270
Gaius Petronius 892
Gaius Scribonius Curio, 123
Gaius Silius 149
Gaius Sosius 723
Gaius Terentilius Arsa 48
Gaius Terentius Varro 78
Gaius Vibius Pansa 128
Galenos 11, 360, 1005, 1037, 1039-1041, 1044, 1045, 1047, 1049-1052
Galla Placidia 217
Gallienus, imparator 183, 186-189, 191, 192, 258, 416
Gallus, Aziz 605, 606, 855-857, 865
Genseric, Vandallar ve Alanlar kralı 215, 223
geometri 266, 279, 486, 931, 940, 943, 947, 950, 951, 961, 1016
Germanicus, Tiberius Claudius Caesar Augustus, Roma imparatoru 18, 149, 161, 874
Germanicus 139, 141-143, 145-147, 149, 157, 161, 591, 871
Gernet, Louis 330
Gessius Florus 153
Getty, Jean Paul 712
Giardina, Andrea 19
Gibbon, Edward 165-167
Gigante, Marcello 709
Gildo 220
Glicerius, Batı Roma imparatoru 231
Glykon 754
Gnaeus Cornelius Lentulus Getulicus 147
Gnaeus Domitius Corbulo 152
Gnaeus Flavius 269
Gnaeus Manlius Vulso 84, 687, 695, 1073
Gnaeus Pompeius 109, 606, 683, 832
Gnaeus Pompeius Strabo 109
Gordianus, III. 186, 416
Gorgias, Leontinoilu 276
Gracchus'lar 93, 95, 96, 99, 254, 362, 849
Gratianus, Caesar Flavius Augustus, Batı Roma imparatoru 206, 207, 210, 220, 222, 229, 608, 918, 920
Gregorios Nazianzenos 471
Gregorios, Nyssalı 360, 468, 469, 470-472, 491
Gregorius, XIII., Papa 126
Grimal, Pierre 692, 718
Gryphius, Papinianus 320, 321, 336, 337
Guldin, Paul 946
Gundobad, Burgund kralı 231, 1083

Hadot, Pierre 388
Hadrianus, Publius Aelius 8, 10, 11, 141, 153, 165, 166, 170-178, 181, 228, 275, 300, 320, 336, 338, 354, 635, 645, 742-750, 764-766, 773, 774, 777, 781, 909, 910, 919, 1000, 1010, 1046, 1055, 1070, 1079, 1083, 1084, 1086
Hägerström, Axel 330
Halley, Edmond 950
Hannibal 17, 22, 67, 72, 74-84, 89, 96, 97, 241, 242, 243, 848, 899

Hasdrubal 72-76, 79
Hastings Savaşı 341
Hegesippos 618, 635
Heiberg, Johan Ludvig 948, 961
Helagabalus (veya Heliogabalus) Marcus Aurelius Antoninus 146, 183, 185, 189, 305
Henry, II., Sakson hanedanından, Aziz, Büyük veya Topal olarak bilinir, imparator 341
Herakleia Savaşı 58
Herakleides Pontikos 988, 1087
Herakleitos 409, 441
Herennius Modestinus 164
Hermes Trismegistos 182, 460, 998
Hermias, İskenderiyeli 413, 430
Hermogenes, hukukçu 333
Herodes Atticus 766
Herodes, I., Büyük 148, 262
Herodes, II., Agrippa 242
Heron, İskenderiyeli 1017, 1021, 1022, 1029, 1033-1035
Herophilos 1047
Hesiodos 409, 436, 811, 850, 852, 1034
Hiempsal 106
Hierokles, İskenderiyeli 419, 430
Hieron, II. 689
Hieronymos, Sophronios Eusebios, Aziz 360, 472, 474
Hilduin de Saint-Denis 496
Himerios 468
Hipparkhos, Nikaialı 939, 940, 963, 964, 970, 974, 975-977, 989
Hippias, Elisli 1087
Hippokrates 591, 948, 1040, 1043, 1047, 1049, 1051, 1052
Homeros 154, 264, 273, 275, 278, 399, 409, 436, 439, 658, 662, 757, 783, 791, 793, 804, 809, 811, 812, 858, 899
Honorius, Flavius, Batı Roma imparatoru 21, 206, 211-213, 217, 219, 220-222, 229, 778, 920
Horatius 9, 47, 133, 134, 140, 236, 273, 280, 310, 313, 362, 366, 580, 581, 590, 593, 694, 696, 698, 699, 725, 727, 789, 798, 799, 800, 803, 805, 823, 824, 860-864, 889-891, 903, 913, 1080
Hosius de Cordoba 203
Hölscher, Tonio 643
Hugues de Saint-Victor 496
Huvelin 330
Hüsrev, Pers kralı 430
Hyginus Gromaticus 988
Hypatia 208, 214, 430, 948, 983
Hypatios, Ephesoslu 490
Hyppolitos 443, 759, 760, 766
Hypsikles 942
Hyrkanos, Ionnes 90

Iamblikhos 360, 405, 413, 414, 429, 430-436, 468, 487, 491
Iovianus, Flavius Augustus, Roma imparatoru 209
Iovius 212
Isidorus, Sevillalı 279, 572
Isokrates, Atinalı 276
Iulia, Augustus'un kızı 105, 138, 139, 142, 163, 185, 717, 729
Iulia, Caesar'ın kızı 118, 123, 127
Iulia Domna 185
Iulia Drusilla 146, 147, 899
Iulia Maesa 185
Iulianus 164, 172, 183, 203, 205-207, 209, 246, 278, 320, 335, 336, 340, 348, 430, 431, 623, 780, 919, 1012
Iulius Capitolinus 919
Iulius Nepos 231, 232
Iunius Rusticus 178
Iustinianus, I. Flavius Petrus Sabbatius, Roma imparatoru 6, 21, 206, 208, 222, 227, 230, 233, 278, 280, 283, 321, 333, 334, 337-340, 342-344, 356, 430, 636, 911, 913, 948
Iustinus 360, 438, 633, 636
Iuvenalis 149, 282, 299, 547, 802, 823, 862, 894, 895, 903, 1038, 1057, 1077
İbni Şatır 977
İkinci Makedonya Savaşı 83
İkinci Mithradates Savaşı 114
İkinci Pön (Kartaca) Savaşı 5, 22, 61, 67, 75, 90, 95, 102, 242, 243, 246, 353, 605, 686, 694, 810-813, 821, 824, 873, 894, 901, 903
İkinci Samnit Savaşı 56
İsa, Peygamber 140, 143, 144, 151, 189, 201, 202, 203, 207, 227, 228, 283, 299, 438, 446, 449-452, 455, 457, 460, 461, 464-467, 480, 489, 608-636, 705, 742, 775, 779, 780, 931, 1000, 1005

Javolenus Priscus 170
Jhering, Rudolf von 314
Ioannes Khrysostomos (Antiokheialı), Aziz 242, 398, 611, 618
Ioannes, Skythopolisli 496
Juba, I. 124, 125, 837
Juba, II. 765
Jugurtha 93, 106, 107, 109, 680, 837, 838, 840
Jugurtha'yla Savaş 105

Kallikrates, oymacı 1027
Kallimakhos, Kyreneli 500, 754, 811, 866, 867, 871, 1060
Kallippos, Kyzikoslu 939, 963, 979
Kapadokya Babaları 7, 205, 372, 467, 468, 470

Karneades 271, 998, 1001
Karpokrates 442, 445
Kartaca 59, 61-69, 72-75, 79-81, 87, 89-91, 102, 106, 126, 227, 233, 248, 269, 297, 450, 477, 605, 626, 662, 678, 696, 701, 764, 765, 783, 784, 810, 821, 838, 839, 914, 915, 926, 932, 1027, 1070, 1081
Katharizm 445
Khaironeia Savaşı 111
Khalkedon Konsili 471
Khrysanthios, Sardesli 430
Khrysippos, Soloilu 383, 384, 385, 998
Khrysopolis Savaşı 195, 466
Kilise Babaları 203, 360, 367, 444, 445, 450, 466, 491, 494, 536, 923, 924, 1005
Kleopatra, VII. (Philopator) 125
Kleophrades Ressamı 657
Konon, İskenderiyeli 958
Konstantinopolis Konsili 470
Koyré, Alexandre 1007
Kozmoloji 284, 363, 404, 408, 409, 417, 420, 461, 964, 983, 998
Kritios 747
Ksenophon 272, 1031
Kserkses 146
Ktesibios 989, 1014, 1018, 1070, 1082
Kuadrant 988, 989
Kudüs Tapınağı'nın yıkılışı 609
Kuşatma makineleri 211
Kynoskephalai Savaşı 83
Kypselos 674
Kyrillos 203, 360, 460

Lactantius, Lucius Celius Firmianus 200, 360, 371, 460, 505, 917
Larissalı Philon 361, 362, 364, 373-375
La Rocca, Eugenio 743
Lasos, Hermioneli 1087
Leo, X. 639
Leukippos 368, 370, 983
Lex Claudia de senatoribus 72, 254
Libanios, Antiokheia 468
Libius Severus 231
Licinia-Sextia yasaları 51, 53, 59, 60, 250
Licinius Mucianus 155
Livilla 147
Livios Andronikos 1072, 1075
Livius Salinator 70, 1037, 1072
Longinus, Cassius 127
Loukianos, Samsatlı 1078
Lucanus, Marcus Annaeus 152, 382, 566, 567, 588, 802, 861, 889-891, 894, 897, 899, 900
Lucilius, Gaius 270, 365-388, 549, 821-824, 862, 886, 890, 903
Lucius Aurelius Verus 174-176, 177, 180, 245, 910
Lucius Aemilius Paullus 885, 819
Lucius Annaeus Seneca 378, 379, 983
Lucius Apuleius Saturninus 107
Lucius Caecilius Metellus 276
Lucius Calpurnius Bestia 106
Lucius Calpurnius Piso Caesoninus 155
Lucius Ceionius Commodus 174
Lucius Cincius Alimentus 271
Lucius Cornelius Balbus 724
Lucius Cornelius Cinna 110
Lucius Cornelius Scipio Asiaticus 695
Lucius Cornelius Scipio Barbatus 60
Lucius Cornelius Sulla 106, 607
Lucius Decidius Saxa 137, 244
Lucius Iunius Brutus 45, 127, 808
Lucius Licinius Crassus 277
Lucius Licinius Murena 114
Lucius Manlius Vulso 64
Lucius Mummius 89, 696, 717
Lucius Neratius Priscus 170
Lucius Opimius 103, 690
Lucius Plotius Gallus 277
Lucius Postumius Albinus, consul 70
Lucius Quinctius Cincinnatus 95, 585, 586
Lucius Septimius Geta, imparator 184
Lucius Sextius Lateranus 52, 53
Lucius Tarquinius Collatinus 42
Lucretia, Lucius Tarquinius Collatinus'un karısı 42
Lucretius 6, 9, 289, 292, 359, 361-363, 366-371, 376, 378, 794, 849, 850-852, 855, 878, 879, 884, 983, 989, 1062, 1063
Lucullus 115, 119, 698
Luka, Antiokheialı, İncil yazarı 143, 144, 613-615, 626
Lydialı Priskianos 430
Lysippos 683, 689, 693, 696, 709, 754, 755

Mâche, François-Bernard 1062
Macrobius, Ambrosius Theodosius 10, 205-208, 360, 403, 472, 477, 478, 484, 636, 918, 919, 922-926, 929, 932
Magna Glossa 343
Magnesia ad Sipylum Savaşı 84
Magnus Maximus, imparator 204
Makabeler 610
Maksimos, Ephesoslu 430
Malchus, Philadelphialı 232
Maniheizm 443
Manilius 115, 119, 832, 878, 879, 981, 998-1000
Manius Acilius Glabrio 84
Manius Curius Dentatus 59
Mantia 1044

Marcellinus, Ammianus 191, 217, 232, 919, 931, 1004, 1012
Marcellinus, Roma generali 231
Marcellus, Marcus Claudius 123, 138, 139, 552, 693, 695, 724, 1030, 1077
Marchesi, Concetto 143
Marchetti, Alessandro 372
Marcianus, Doğu imparatoru 204, 223, 339, 348
Marcus Aemilius Lepidus 113, 124, 596, 604, 686
Marcus Aemilius Scaurus, Aedilis 688, 716
Marcus Antistius Labeo 320
Marcus Antonius Primus 155, 156, 159
Marcus Arminius Lepidus 137, 159
Marcus Atilius Regulus 64
Marcus Aurelius 145, 165-166, 176-181, 190, 258, 359-366, 370, 381, 389, 392-396, 406, 411, 636, 645, 728, 740-742, 773, 775,777, 910, 1050, 1052,
Marcus Aurelius Carus 188, 919
Marcus Aurelius Numerius Numerianus 141, 188, 919
Marcus Calpurnius Bibulus 118
Marcus Claudius Marcellus, Octavia'nın oğlu 138
Marcus Claudius Tacitus 191
Marcus Cocceius Nerva, Roma imparatoru 165
Marcus Fulvius Nobilior 261, 307, 688, 690, 695, 811, 1073
Marcus Furius Camillus 52, 512, 516, 875
Marcus Iulius Philippus, Araps (Arabus) olarak bilinir 186, 198
Marcus Iunius Brutus 127, 701
Marcus Licinius Crassus 114
Marcus Livius Drusus 108
Marcus Manlius Capitolinus 52
Marcus Minucius Rufus 77, 78, 687
Marcus Octavius, pleb tribunus'u 99, 688
Marcus Opellius Macrinus 184, 185
Marcus Perperna Veiento 114
Marcus Salvius Otho, Roma imparatoru 150, 154, 155
Marcus Statius Priscus Licinius Italicus 176
Marcus Vipsanius Agrippa 129, 717, 724
Marinos, yeni-Platoncu filozof 430
Markion 442, 628, 629
Markos, İncil yazarı 143, 283, 613-617, 626, 631
Martialis, Marcus Valerius 163, 281, 282, 288, 354, 802, 873, 894, 897, 898, 903, 1038
Martianus Capella 931, 1055
Martinus de Tours, Aziz 205, 208
Marullo, Michele 371
Massa-Pairault, Françoise-Hélène 661
Massinissa, Numidya kralı 106
Masurius Sabinus 320, 505
Matta 143, 283, 613, 615
Mau, August 714
Maxentius 194, 199, 229, 771, 772, 773, 775
Maximos, Günah Çıkartan 496
Maximus, Pontifex (başrahip) 30-32, 99, 119, 130, 146, 176, 206, 295, 535, 594, 596, 597, 703, 726, 727, 805, 842
Maximus, Valerius (tarihçi MS 1. Yy.) 328, 352, 847, 878, 881, 882, 1022

Mazzarino, Santo 141, 595
Mediolanum (Milano) Emirnamesi 145, 201, 780
Menaikhmos 950, 953
Menandros 9, 292, 665, 792, 815, 816, 817, 1074, 1075
Menelaos 940, 941
Merovenj 218
Mesomedes, Giritli 11, 181, 1055, 1079, 1083, 1084, 1085, 1086
Messalina, Valeria 148, 149
Metafizik 370, 406, 41 1, 412, 413, 414, 424, 431
Metaurus Savaşı 79
Metelluslar 105
Micipsa 106
Mikhail, II., Balbus, Doğu imparatoru 496
Milizia, Francesco 753
Mithradates, VI., Eupator Dionysios, Büyük 93, 110- 112, 114, 115, 117, 125, 362, 607, 832, 839, 841
Moderatos 405, 408, 418
Momigliano, Arnaldo 18, 21, 232, 598
Mommsen, Theodor 92
Monofizitler 490
Montanizm 629, 630
Montanus 629
Moreno, Paolo 683
Mucius Scaevola 236, 237, 319, 320, 536, 583, 682
Munda Savaşı 125, 129
Musonius Rufus 158, 365, 380, 883
Mylae 64
Myrmekides 1027
Myron 697, 730, 747, 754

Narses 338
Naulokhos 129, 130
Nero 136, 139, 140, 142, 144-146, 149-156, 158, 159-162, 167, 180, 262, 305, 365, 378-380, 382, 383, 386, 556, 619, 633, 634, 701, 720, 728, 729, 730, 745, 747, 774, 869, 883-890, 892, 894, 895, 896, 897, 901, 905, 906, 1000, 1028, 1040, 1044, 1045, 1077, 1082
Nesiotes 747
Nestorios, Konstantinopolis patriği 203
Nevius, Gnaeus 804
Nicolaus Cusanus 496

Niebuhr, Barthold Georg 266
Nikaia Konsili 203, 464, 466, 471, 472
Nikandros 1044
Nikomakhos 390, 405, 730
Nonius Marcellus 552
Numantia'nın fethi 89, 98, 101
Numa Pompilius 29, 34, 36, 126, 133, 248, 294, 323, 535, 542, 579, 985, 1065, 1068
Numitor 575, 576, 798

Octavia, İmparator Augustus'un kız kardeşi 123, 130, 138, 139, 149, 150, 151, 688
Octavianus, Gaius Iulius Caesar (daha sonra Augustus) 103, 118, 124, 127-138, 312, 594-604, 684, 696, 703, 721-726, 796, 834, 855, 857, 860, 876, 986, 1000, 1013
Octavius Mamilius Tusculanus 45
Odaenathus, Septimius 187, 191
Odoacer, Herules kralı 21, 232, 930
Olympiodoros 413, 414, 415, 431
Olympius 212, 276
Oribasios 1045
Origenes 7, 189, 205, 209, 360, 446, 453, 454, 456, 457, 458, 460, 463, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 496, 922, 924, 925, 929, 1000
Orkhomenos Savaşı 111, 243
Orodes, I., Part kralı 244
Orosius, Paulus 216, 931
Orpheusçuluk 438, 711
Ovidius 9, 299, 303, 311, 313, 370, 372, 500, 528, 529, 534, 539, 540, 546, 547, 549, 563, 565, 566, 570, 571, 580, 590, 591, 593, 597, 598, 800-803, 865, 868-872, 932, 985, 989, 1037, 1039
Öklid, bkz. Eukleides

Pacorus, I. 245
Palladio, Andrea 730
Pallas 149, 747, 797, 859, 1081
Panaitios 361, 362, 373, 375, 998
Panteizm 450
Papirius Fabianus 379, 382
Pappos 808, 940, 943, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 960, 974
Parmenides 409, 413, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 432, 435, 436, 491, 493, 494
Parrhasius 276, 277
Pasiteles 308
Pasquali, Giorgio 675
Paulinus, Nolalı 921, 922
Paulos, Aeginalı 1045, 1047
Paulus 78, 90, 144, 145, 283, 320, 321, 337, 339, 455, 475, 478, 490, 491, 495, 518, 519, 523, 595, 597, 609, 610, 613, 614, 616, 617, 619-625, 628, 629, 631-633, 635, 738, 740, 819
Paulus Diaconus 518, 519, 523, 595, 597
Pausanias 499, 589
Pavlikanizm 446
Pelagius, Britanyalı keşiş 483
Pelagonius 305
Peloponnessos Savaşı 129, 266, 1012
Perseus, Makedonya kralı 87, 88, 242, 252, 270, 272, 653, 687, 696, 783, 1023
Perugia 129, 682
Pescennius Niger Iustus, Gaius 183
Petronius Maximus 230
Petrus, Aziz 145, 338, 475, 496, 614, 617, 618, 624, 626, 633
Phaedrus 373, 879, 880
Pharnakes, Bosphoros kralı 125
Pharsalos Savaşı 124, 125, 126, 243, 845
Phidias 276, 747
Philinus, Agrigentumlu 63
Philippi Savaşı 129, 621, 854, 860
Philippos, II., Makedonya kralı 241, 834
Philippos, Opuslu 995
Philippos, V., Makedonya kralı 18, 78, 83, 84, 87, 685
Philiskos 362
Philodemos, 708
Philon, Byzantionlu 1014, 1021
Philon, İskenderiyeli 146, 360, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 924
Photios 419
Piaggio, Antonio 709
Pius, Antonius 165, 166, 174-179, 592, 635, 744
Platon 271, 279, 316, 364, 373, 374, 377, 379, 387, 393, 397, 399, 402-410, 412,-422, 424, 425, 427, 430-439, 451, 452, 454, 459, 461, 462, 469, 470, 485-487, 491, 493, 494, 587, 885, 893, 948, 964, 977-988, 995, 1009, 1029, 1051, 1087, 1088
Platoncu akademi 430
Plautus 9, 94, 95, 151, 270, 331-333, 337, 347, 349, 372, 382, 505, 508, 540, 541, 546, 547, 548, 549, 665, 689, 690, 694, 735, 792, 810, 812,-820, 830, 831, 913, 1024, 1028, 1038, 1039, 1057, 1073, 1075
Plinius, Genç 27, 331, 587, 596, 639, 653, 682, 687, 690, 717, 718, 724, 730, 737, 768, 796, 894, 895, 901, 985, 986, 1003, 1004, 1010, 1031
Plinius, Yaşlı 27, 331, 587, 596, 639, 653, 682, 687, 690, 717, 718, 724, 730, 737, 768, 796, 894, 895, 901, 985, 986, 1003, 1004, 1010, 1031
Plotina Pompeia, Traianus'un karısı 171-743
Plotinos 359, 360, 406, 408, 410, 413-436, 442, 446, 456, 458, 470, 472, 477, 484, 491, 496
Pollux, Iulius 545, 1070

Polygnotos 589, 747
Polykleitos 697, 698, 709, 711, 727, 730, 751, 754, 755
Polykles 688
Polykrates, Ephesoslu, piskopos 625
Pons Milvius Savaşı 194, 200, 201, 776
Pontano, Giovanni 371
Pontius Pilatus 143, 465
Poppaea Sabina 151
Porphyrios 7, 189, 209, 360, 366, 378, 408, 410, 413-420, 429, 431-434, 439, 441, 446, 458, 460, 463, 470, 472, 477, 484, 486, 487, 490, 491, 496, 929, 949, 1005, 1061
Porsenna 45, 236, 583, 584
Porta Collina Savaşı 112
Poseidonios, Apameialı 91, 361, 362, 364, 366, 373, 998
Praksagoras, Koslu 1044, 1047
Priscillianus, Avila piskoposu 204, 205
Priscus Attalus 212
Priskianos, Lydialı 430
Priskos, Epeiroslu 430
Priskos, yeni-Platoncu filozof 468
Probus, Marcus Valerius 188, 189, 191
Prohairesios 468
Proklos 360, 405, 413, 414, 415, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 490, 491, 493, 495, 948, 974
Prokopios, Kaisareialı 227, 229
Propertius, Sextus Aurelius 500, 502, 566, 589, 800, 864, 865, 866, 867, 868, 1065, 1080
Prudentius 921, 922
Prusalı Dion 170
Pseudo-Andriskos 688
Düzmece-Dionysios, Areopagoslu 7, 436, 490, 491, 493, 494, 495, 496
Ptolemaios 146, 939, 940, 942, 943, 947-949, 953, 963-968, 970, 973-983, 989, 995, 996, 998, 999, 1005
Ptolemaios hanedanı 90, 398
Ptolemaios, I 603
Ptolemaios, II., Philadelphos 1082
Ptolemaios, X., Aleksandros 122
Ptolemaios, XII, Auletes 122
Ptolemaios, XIII., Philopator Philadelphos 125, 843
Publius Aelius Hadrianus 171, 743
Publius Claudius Pulcher 65, 115
Publius Clodius Pulcher 826
Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio 75, 77, 79, 90, 99
Publius Decius 515
Publius Helvius Pertinax 183
Publius Nigidius Figulus 1000
Publius Servilius Rufus 116
Publius Ventidius Bassus 119, 244
Pulcheria 204, 222, 470
Pydna Savaşı 88, 243, 270, 305
Pyrrhos, Epeiros kralı 54, 58, 59, 63, 69, 76, 82, 241, 306, 701, 710
Pythagoras 405-409, 435, 439, 440, 479, 587, 811, 947, 1056, 1087
Pythagorasçılık 7, 404-408, 415, 429, 436, 439, 458, 496

Quintilianus 268, 273-276, 278, 279, 370, 556, 756, 823, 863, 894, 896, 897, 1042, 1056, 1087, 1090
Quintus Aemilius Laetus 180
Quintus Caecilius Metellus Macedonicus 688
Quintus Fabius Pictor 74, 271, 806
Quintus Fulvius Flaccus 101
Quintus Gargilius Martialis 305
Quintus Hortensius 305
Quintus Lutatius Catulus 113
Quintus Mucius Scaevola 319, 320, 536
Quintus Naevius Sutorius Macro 142
Quintus Sertorius 113

Rabirius 735
Radagaisus 212, 220, 233
Reiff, Arno 755
Remus 28, 33, 248, 267, 303, 476, 500, 502, 560, 571, 574, 576, 577, 671, 673, 725, 798
Reposianus 916, 932
Rhoemetalces 148
Ricimer 230, 231
Riegl, Alois 640
Riemann, Bernhard 958
Robert Grosseteste 496
Rodenwaldt 641
Roufos, Ephesoslu 11, 1041, 1046, 1047, 1052
Rufinus, Tyrannius 219, 469, 472
Rutilius Namatianus 22, 226, 803, 921
Rutilius Taurus Aemilianus Palladius 305, 1010, 1031

Sabit bin Kurra 950
Saliiler 1058
Sallustius 9, 91, 92, 95, 125, 636, 680, 685, 714, 837-841, 846
Saloninus 187
Salvius Iulianus 172, 320, 335, 336
Sargon, II. 1026
Sarus, Roma generali 213
Schiavone, Aldo 22
Schuhl, Pierre-Maxime 1007

Schweitzer, Bernard 643, 644
Scipio Aemilianus, Publius Cornelius, Africanus, Minor 89, 90, 101, 306, 823, 836
Scipio Asiaticus 687
Scotus Eriugena, Johannes 496
Scribonia 138
Scribonius Largus 1045
Seianus, Lucius Aelius 142, 880
Sempronia 101, 690, 693
Sempronius Proculus, hukukçu 319, 320, 534
Seneca, Lucius Annaeus, Hatip (Rhetor) 6, 10, 85, 90, 150, 152, 156, 165, 181, 276, 277, 289, 292, 294, 299, 300, 303, 307-309, 348, 349, 351, 359-361, 365, 366, 378-389, 396, 410, 538, 549, 567, 589, 680, 687, 694, 709, 756, 789, 802, 811, 831, 833, 837, 861, 863, 869, 872, 873, 877, 883-891, 897, 906, 989, 1009, 1012, 1026-1028, 1030, 1060, 1063, 1079
Senkretizm 7, 189, 436, 437, 446, 463, 472
Sentinum Savaşı 57
Serenos, Antinopolisli 947
Sergios, Resulaynlı 491, 496
Servius Sulpicius Galba, askeri tribunus 154
Servius Sulpicius Rufus 319
Servius Tullius 29, 31, 36, 38, 39, 42, 240, 323, 559, 658, 662, 673-676, 1067
Settis, Salvatore 643, 768
Severinus Boethius 7, 280, 415, 436, 484, 485, 932
Severus hanedanı 320
Severus, Lucius Septimius 180, 183-185, 192, 198, 257, 258, 320, 321, 410, 411, 456, 764, 776, 1000
Sextos Empeirikos 360
Sextus Afranius Burrus 379
Sextus Iulius Severus 174
Sextus Pompeius 30, 125, 129, 130, 133, 138, 589, 592
Sidonius Apollinaris 233, 931
Sigismund, Burgund kralı 215
Simplikios 413-415, 418, 430, 433, 487, 948
Sixtus, V., Papa 738
Skerdilaidas 70
Skopas 689, 723
Sofistler 279, 1087
Sokrates 363, 366, 381, 384, 387, 391, 405, 409, 441, 459, 470, 541, 587, 1023, 1028
Sopatros 430
Soranos, Ephesoslu 11, 1039-1041, 1046-1048, 1052
Sosigenes, İskenderiyeli, astronom 295, 985
Sosylos 75
Sotion 379, 382
Sozomenos, Salamon Ermia 623
Spartacus 114
Spartianus 744, 747, 919
Sporos, Nikaialı 947
Spurius Carvilius 269
Spurius Cassius 45, 47
Statius, Publius Papinius 9, 57, 95, 163, 176, 312, 332, 337, 349, 370, 372, 508, 546, 549, 665, 693, 694, 734, 735, 812, 815, 816, 820, 831, 899, 913, 1024, 1039, 1075
Stenidas, Lokroilu 402
Stephanos, Aziz 618
Stilicho 211, 212, 213, 219, 220, 221, 222, 920
Stoacılık 362, 365, 366, 379, 385, 391, 393, 404, 406, 461, 995, 998
Stobaios 383, 460
Strabon 135, 308, 651
Suda 1084
Suetonius, Gaius Tranquillus 10, 135, 139-141, 145, 149, 152, 156, 158-163, 165, 262, 270, 274, 275, 278, 280, 306, 309, 310, 313, 348, 349, 555-557, 592, 608, 633, 634, 693, 694, 722, 727-729, 732, 735, 909, 910, 919, 920, 922, 1077, 1079, 1082, 1083
Sulla 5, 106, 109-117, 123, 126, 129, 138, 140, 151, 243, 246, 261, 587, 592, 607, 680, 681, 684, 690, 691, 694, 696, 697, 708, 745, 795, 829, 831, 832, 834, 835, 837, 839, 840, 841, 1004, 1084
Sulpicius Severus 208
Symmachus, Papa 207, 232, 780, 918, 923
Symmachus, Quintus Aurelius 207, 232
Synesios 214, 430
Syrianos 413, 414, 430
Syron 708
Şapur, I., Pers kralı 187, 192

Tacitus 10, 18, 138-140, 143, 148, 149, 151, 154, 156, 157, 159, 161, 162, 164, 165, 191, 235, 246, 276, 280, 348, 349, 351, 362, 365, 366, 380, 382, 389, 591-593, 633, 802, 841, 881, 892, 893, 904-907, 919, 922, 1011, 1012
Tarquinius Priscus 29, 36, 38, 44, 269, 524, 562, 583, 674-677
Tertullianus, Quintus Septimius Florens 7, 360, 429, 446, 447, 450-452, 458, 460, 463, 536, 538, 542, 630, 633, 635, 636, 914-916, 922, 924, 925, 1000, 1005, 1047, 1048
Tetricus Gaius Pius Esuvius, imparator 187
Teuta, Illirya kraliçesi 67, 69, 70
Teutoburg 133, 137, 159, 243, 873, 907
Thapsos Savaşı 125, 126
Themison 1040, 1041
Theodorethos 491
Theodoric, Büyük, Ostrogot kralı 485
Theodoros, 430
Theodosius, I., Flavius, Roma imparatoru 229, 470,

608, 741, 742, 776
Theodosius,, II., Roma imparatoru 203, 206, 221, 222, 223, 337, 742
Theokritos 588, 796, 855
Theon, İskenderiyeli 940, 948, 974, 979, 983
Theophilos, Antiokheialı 633
Thessalos, Trallesli 1040
Thomas Aquinas 496
Thrasea Paetus 152, 158, 382, 883
Thrasyllos, Mendesli 405
Thukydides 266, 1012
Tiberius Claudius Nero, Roma imparatoru 139, 149, 605
Tiberius Gracchus 89, 96, 97, 98
Tiberius Iulius Alexander 155
Tiberius Sempronius Longus 77
Tibullus, Albius 549, 566, 800, 864, 865, 866, 867
Ticinus Savaşı 77
Tigidius Perennis 180
Tigranes, I., Büyük 115, 138, 152
Timaios, Lokroilu 406
Timanthes 717
Timokles 688
Tiridates 152, 153
Tisikrates 688
Titus Annius Milo 123
Titus Flavius Vespasianus 153, 155, 728
Titus Labienus 883
Titus Livius 24- 26, 39, 58, 328, 512, 534, 574, 675, 685, 689, 696, 807, 873, 1072
Titus Pomponius Atticus 692, 707
Titus Quinctius Flamininus 82, 83, 86, 153, 261, 683, 695
Toynbee, Arnold 19, 22
Toynbee, Jocelyn 749
Traianus, Marcus Ulpius Nerva 165-170, 179, 335, 728, 732, 734, 897, 904, 919
Trapani Savaşı 65, 309
Trasumennus Savaşı 77, 682
Trebellius Pollio 919
Trebia 77
Trebia Savaşı 77
Trebonianus Gallus 186
Tribonianus, Bizanslı hukukçu 338, 339
Tullus Hostilius 29, 37, 133, 248, 580, 689

Uldin 213
Ulpianus 286, 320, 321, 336, 337, 339, 348, 351, 592
Uluğ Bey 977
Üçüncü Makedonya Savaşı 87
Üçüncü Mithradates Savaşı 115
Üçüncü Samnit Savaşı 57, 873

Vadimo Gölü Muharebesi 58
Valens 209, 210, 220, 222, 470, 472, 999
Valentinianus, I. 206, 207, 209, 215, 220-223, 229-231, 337, 608, 776, 778, 919, 920
Valentinianus, II. 206, 207, 209, 215, 220-223, 229-231, 337, 608, 776, 778, 919, 920
Valentinianus, III. 206, 207, 209, 215, 220, 221, 222, 223, 229, 230, 231, 337, 608, 776, 778, 919, 920
Valentinus 360, 447
Valerianus 145, 183, 186, 187, 192, 915
Valerius Maximus 328, 352, 847, 878, 881, 882, 1022
Valla 490
Van Gennep 567
Varius Rufus Lucius 185, 273, 861
Varro, Marcus Terentius 9, 29, 33, 41, 78, 239, 246, 252, 253, 259, 272, 279, 280, 304, 305, 333, 337, 362, 366, 376, 378, 513, 516, 528, 529, 533, 535-538, 540-542, 544, 546, 548, 549, 551-553, 555, 557, 567, 596, 598, 646, 652, 665, 672, 673, 678, 683, 813, 822, 824, 828-830, 873, 1010, 1012, 1031, 1033, 1034, 1036, 1038, 1056
Vegetius, Renatus Flavius 210, 211, 305
Ventidius Bassus 244, 245
Vercingetorix 121, 122, 842, 843
Vergilius 9, 15, 27, 133, 137, 202, 273, 302, 310, 362, 367, 502, 514, 528, 553, 565, 569, 588, 595, 652, 694, 698, 699, 708, 711, 727, 789, 796, 797, 802, 803, 811, 812, 853-859, 861, 864, 865, 889, 891, 894, 899-903, 913-916, 922, 931, 932, 937, 985, 1009, 1012, 1034, 1036, 1066, 1067, 1080
Verres 114, 694, 697, 698, 699, 832
Vespasianus 140, 150, 153, 155-161, 164, 167, 278, 348, 728-734, 894-896, 898, 904, 906, 1077
Vettius Valens 999
Veyne 17, 378, 738
Victor, I., Papa ve Aziz 625
Victorinus, Gaius Marius, Hatip 431
Vitruvius, Marcus V. Pollio 11, 280, 293, 707, 709, 712, 714-719, 721, 872, 876, 877, 936, 956, 957, 962, 986-989, 1007, 1012-1018, 1021, 1024, 1036, 1070, 1071, 1081, 1082
Volsciler 45, 51, 55
Vulcacius Gallicanus 919

Wallia, Vizigot kralı 217
Ward-Perkins, John Bryan 233
Weber, Karl 706, 712
Wickhoff, Franz 640
William, I., Fatih (Piç olarak da bilinir) 341

Winckelmann, Johann Joachim 639, 640, 753
Wulfila 203

Xanthippus 64

Yates, Frances 438
Yeni-Platonculuk 189, 360, 416, 430, 433, 439, 461, 478, 772
Yeşaya, Peygamber 626, 627, 634

Zama 75, 79, 82, 84
Zanker, Paul 708, 713, 757, 769, 779
Zenobia 187
Zenodoros 730
Zenodotos 430
Zenon, Byzantionlu, imparator 232
Zenon, Sidonlu 373, 708
Zerdüştçülük 443
Zonaras, Ioannes 63, 68
Zosimos, Panopolisli 360, 460, 993, 994

Kronoloji

MÖ 800 | MÖ 700 | MÖ 600 | MÖ 500 | MÖ 400 | MÖ 300 | MÖ 200 | MÖ 100 | 0 | MS 100 | MS 200 | MS 300 | MS 400 | MS 500

Tarih

753 Roma'nın kuruluşu (Varro'nun kronolojisi)

509 Monarşinin çöküşü

343-290 Samnit Savaşları: Roma İtalya'yı fethetmeye başlar

218-201 İkinci (Kartaca) Pön Savaşı

216 Hannibal Cannae'de Romalıları yener

202 Scipio Zama'da Hannibal'i yener

81-8 Sulla

73-7 Spar

49-45 Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaş

44 Caesar öldürülür

n diktatörlüğü

us isyanı

14 Augustus'un ölümü

68 Nero intihar eder ve Iulius-Claudius hanedanını sona erer

98-117 Traianus'un imparatorluk dönemi

212 Caracalla, *Constitutio Antoniniana*'yı yayınlar

248 İmparator "Arap" Philippos Roma'nın 1000. yılını kutlar

313 Mediolanum (Milano) Fermanesi

410 Roma, Alaric tarafından yağmalanır

476 Batı Roma İmparatorluğu'nun sonu

Felsefe

155 Cato'nun girişimiyle Lucretius, Kyreneli karneades, Diogenes ve Kritolaos Roma'dan sürülür

y. 55 *De rerum natura*'nın yazarı Lucretius ölür

45 Cicero, kızı Tullia'nın ölümünden sonra kendini felsefeye adar

y. 50-138 Epiktetos

y. 40-65 Lucius Annaeus Seneca'nın edebi faaliyeti dönemi

121-180 *Kendime Düşünceler*'in yazarı Marcus Aurelius

205-270 *Enneadlar*'ın yazarı Plotinos

III. yüzyıl Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri'nin yazarı Diogenes Laertios

180-220 *Pyrrhoncılığın Ana Hatları*'nın yazarı Sextos Empeirikos

354-430 Augustinus

y. 480-525 *Felsefenin Tesellisi*'nin yazarı Boethius

Görsel Sanatlar

775-750 Roma: Palatinus tepesinin kuzey yamacında "Romulus'un" surları inşa edilir

530 Roma: Sant'Omobono adlı kutsal bölgede Herakles'in tanrılaştırılması konulu heykel grubu

509 Roma: Cumhuriyet'in ilk consul'ları Iuppiter Optimus Maximus, Iuno ve Minerva'dan oluşan Capitolinus Üçlüsü'nün tapınağını törenle açar

211 Syrakousa'nın fethedilmesiyle ele geçirilen ganimetin Roma'ya Ulusmutsuyla Livius'a göre Romalıların Yunan sanat eserlerine tutkulu yaklaşımı başlar

Roma: Iu Stator Tak

184 Roma

146 piter nağı

Porcia Basilica'sı

25-19 Roma: ilk halka açık kaplıcalar

13-9 Roma: *Ara Pacis*

64-68 Roma: *Domus Aurea*

110-135 Ephesos: Celsus kütüphanesi-*heroon*'u

110-113 Roma: Traianus Sütunu

203 Roma: Forum Romanum'da Septimius Severus Takı

315 Roma: Constantinus Takı

y. 385-395 Ostia: Porta Marina'nın dışındaki yapıda *opus sectile* süslemeler

Edebiyat

VIII. yüzyıl Eski Yunan alfabesi Roma'da yayılır

VI. yüzyıl sonu *Lapis satricanus*'un ve Duenos vazosunun yazıtları

y. 575-550 günümüze ulaşmış en eski Roma dönemi epigrafik belge olan Forum'daki *lapis niger*, *Kanalis*

IV. yüzyıl kapağında kısa bir yazıt olan, Cista Ficoroni olarak bilinen işlenmiş bronzdan mahfaza

365 Livius'a göre Etruria'dan gelen dansçıların bir armağına dansıyla bir salgının yayılmasını önlemesi Romalıların *satir* türü için bir ilham kaynağı teşkil eder

240 Livius Andronikos'un eseriyle Roma'da ilk defa Yunan konulu, Latince bir eser sahnelenir

239-169 Ennius

70-19 Vergilius'un hayatı

y. 2 Ovidius, *Aşk Sanatı* ve *Dönüşümlerile Fasti*'ye başlar

95 Quintilianus, *Institutiones oratoriae*

197-217 Tertullianus'un faaliyet gösterdiği dönem

354-430 Augustinus

y. 363-400 Ammianus Marcellinus, *Roma Tarihi*

y. 450 Martianus Capella, *Denuptiis Mercurii et Philologiae*

106-43 Cicero

MÖ 43-MS 17 Ovidius

MÖ 4-MS 65 Seneca

y. 69-100 Flavius Josephus'un faaliyet dönemi

158 Apuleius, *Apologia* ve *Başkalaşımlar*'a başlar

382 Hieronymus, *Vulgata* Kitabı Mukaddes üzerine çalışmaya başlar

117 Tacitus, *Annales*

190 Kitabı Mukaddes ilk defa Latince'ye tercüme edilir

84-54 Catullus

23-79 Yaşlı Plinius

Bilim ve Teknik

III. yüzyıl Pergeli Apollonios koni kesitleri konusunda sistematik bir inceleme olan *Konikler*'i yazar

366 Iuppiter onuruna *Indi Romani*'nin başlatılması

240 Livius Andronikos, *Indi Romani* sırasında *tibia* çalgıcısı eşliğinde Yunan modellerinden ilham aldığı ilk Latince dramını sahneler

200 Müzisyen Marc Plautus un, Xa komedisinde kökenli bir çalg *sarranae*'lerc

I. yüzyıl Anazarbodu Dioskorides *De materia medica*'yı yazar

y. 60 Dioskorides farmakolojik bitkileri sınıflandırır

46 Iulius Caesar ve Sosigenes takvim reformunu gerçekleştirir

27-23 Vitruvius, *Mimarlık Üzerine*

y. 160 Galenos'un faaliyet dönemi

y. 150 Claudius Ptolemaios, Ortaçağda yapılacak Arapça tercümesinden sonra *Almagest* olarak bilinecek *Mathematike syntaksis*'i yazar

V. yüzyıl Caelius Aurelianus, Soranos'un eserlerini tercüme eder ve adapte eder

y. 415 Kalın filozof ve bilim insanı Hypatia İskenderiye'de bir grup Hıristiyan tarafından öldürülür

Müzik

22 Pylades ile Batillus sayesinde Roma'da pantomim sahnelenmeye başlanır

2 *Augustaliay*arışmalarının başlatılması

60 Neronia yarışmalarının başlatılması

II. yüzyılın ikinci yarısı İskenderiye'deki ünlü üçgen arp (trigonos) çalgıcısı Alexandros Roma'da konser verir ve büyük rağbet görür

II. yüzyılın ilk yarısı Günümüze sadece birkaç müzikli mısrası kalan Giritli Mesomedes İmparator Hadrianus'un sarayında müzisyen olarak faaliyet gösterir

MÖ 755 | MÖ 600 | MÖ 500 | MÖ 400 | MÖ 300 | MÖ 200 | MÖ 100 | 0 | MS 100 | MS 200 | MS 300 | MS 400 | MÖ

509
Monarşinin çöküşü

202
Scipio Zama'da Hannibal'i yener

216
Hannibal Cannae'da Romalıları yener

753
Roma'nın kuruluşu (Varro'nun kronolojisi)

343-290
Samnit Savaşları: Roma İtalya'yı fethetmeye başlar

218-201
II. Pön (Kartaca) Savaşı

264-241
I. Pön (Kartaca) Savaşı: Roma Sicilya'yı fetheder

146
Kartaca'nın yo[illegible] k edilisi

49-45
Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaş

81-80
Sulla'nın diktatörlüğü

73-71
Spartacus'un isyanı

58-50
Caesar Galya'yı fetheder

14
Augustus'un ölümü

212
Caracalla, *Constitutio Antoniniana*'yı yayınlar

248
İmparator "Arap" Philippus Roma'nın 1000. yılını kutlar

313
Medyolanum (Milano) Emirnamesi

68
Nero intihar eder ve Iulius-Claudius hanedanı sona erer

98-117
Traianus'un Hükümdarlığı

410
Roma, Alaric tarafından yağmalanır

476
Batı Roma İmparatorluğu'nun sonu

44
Caesar öldürülür

285-305
Diocletianus imparator ilan edilir

86
Marius'un ölümü

337
Constantinus'un ölümü

27
Octavianus *Augustus* ilan edilir

79
Vezüv yanardağı patlar. Herculaneum ve Pompeii lavlar altında kalır

361-363
Iulianus imparator ilan edilir

31
Octavianus Actium'da Antonius ile Kleopatra'yı yener

63
Cicero consul tayin edilir ve Catilina komplosu yaşanır

379-395
Theodosius imparator ilan edilir. Öldüğünde imparatorluk Honorius ve Arcadius arasında bölünür

MÖ 160 | MÖ 100 | MÖ 50 | 0 | MS 50 | MS 100 | MS 150 | MS 200 | MÖ 250 | MÖ 300 | MÖ 350 | MÖ 400 | MÖ 450 | MÖ 500 | MÖ 550

155
Cato'nun girişimiyle Lucretius, Kyreneli Karneades, Diogenes ve Kritolaos Roma'dan sürülür ; tercümanlıklarını yapan senatör G. Acilius aynı zamanda Yunanca bir *Roma Tarihi*'nin yazarıdır.

y. 19
Tiberius, Sextius'ların felsefe okulunu kapatır

180-220
Pyrrhoneion'un ve *Hatları*'nın yazarı Sextos Empeirikos

II. yüzyıl
Gnostisizm hareketi zirveye ulaşır

III. yüzyıl
Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri'nin yazarı Diogenes Laertios

III-VII. yüzyıllar
Batı ve Doğu Kilise Babaları

88
Doktrinleri büyük etki yapacak olan eklektik filozof Ascalonlu Antiokhos Roma'ya gelir

y. 180-2
Yeni Platonculuğun kurucusu Ammonios Saccas'da

354-430
Augustinus'un hayatı

75
Epikourosçu filozof Gadaralı Philodemus Roma'ya gelir ve Herculaneum'da ders vermeye başlar

I. yüzyılın ikinci yarısı
Kanonik İncillerve Elçilerin İşleri

y. 500
Babil Hiyerarşi, Kilise Hiyerarşisi, Halo İsimleri ve *Mistik Teoloji*'nin yazarı Areopagoslu Pseudo-Dionysios doğar

y. 50-138
Diatriba'ları ve *Enkheiridion*'un öğrencisi Flavius Arrianus tarafından yazılmış olan Epiktetos'un hayatı

MÖ y. 20-MS y. 50
Kitabı Mukaddes konusunda yorumlar yazan İskenderiyeli Philo'nun hayatı

233/234-305
Vita Plotini ve Eisagoge'nin yazarı Porphyrios'un hayatı

y. 40-65
Lucius Annaeus Seneca'nın edebiyat faaliyeti

121-180
Kendime Düşünceler'in yazarı Marcus Aurelius

86
Yunan filozof Apameialı Poseidonios Roma'ya gelir

y. 245-345
Mısırlıların Gizemleri Üzerine'nin yazarı Iamblikhos

y. 410-485
Platon konusunda yorumların, *Platon'un Teolojisi* ve *Teolojinin Unsurları* eserlerinin yazarı Proklos

y. 55
De rerum natura'nın yazarı Lucretius ölür

102
Musonius Rufus ölür

54
Cicero, Lucretius'un ölümünden sonra *De rerum natura* eserini yayınlar

II-III. yüzyıllar
Apolo[illegible]ist yazarlar

45
Cicero, kızı Tullia'nın ölümünden sonra kendini felsefeye adar ve *De finibus bonorum et malorum*, *Tusculanae disputationes*, *De divinatione*, *De fato* eserlerini yazar

45-125
Paralel Hayatlar ve *Moralia*'nın yazarı Ploutarkhos

205-270
Enneadlar'ın yazarı Plotinos

y. 480-525
Felsefenin Tesellisi'nin yazarı Boethius

44
Cicero, *Topica*, *Cato maior de senectute*, *Laelius de amicitia* ve *De officiis* eserlerini yazar, Platon'un Timaios'unu Latinceye tercüme eder

30
Nero karşıtı ve Epiktetos'un hocası Musonius Rufus doğar

MÖ 800 | MÖ 700 | MÖ 600 | MÖ 500 | MÖ 400 | MÖ 300 | MÖ 200 | MÖ 100 | 0 | MS 100 | MS 200 | MS 300 | MS 400

775-750
Roma: Palatinus tepesinin kuzey yamacına "Romulus'un" surları inşa edilir

530
Roma: Sant'Omobono adlı kutsal bölgede Heracles'in tanrılaştırılması konulu heykel grubu

509
Roma: Cumhuriyet'in ilk consul'ları Iuppiter Optimus Maximus, Iuno ve Minerva'dan oluşan Capitolinus Üçlüsü'nün tapınağını törenle açar

211
Syrakousa'ın fethedilmesiyle ele geçirilen ganimetin Roma'ya taşınmasıyla Livius'a göre Romalıların Yunan sanat eserlerine tutkulu yaklaşımı başlar

146
Roma: *Porticus Metelli* içerisinde şehrin ilk mermer tapınağı olan Iuppiter Stator onuruna bir tapınak inşa edilir

184
Roma: Porcia Basilica'sı

55
Roma: Pompeius Magnus şehre ilk kalıcı tiyatrosunu yaptırır

64-68
Roma: *Neronium Domus Aurea*'sı

25-19
Roma: Agrippa şehrin ilk halka açık kaplıcalarını yaptırır

40-20
Roma: Prima Porta'da Livia'nın villa'sındaki yedi *triclinium*'unda "bahçe" resimleri

70-60
Pompeii: Gizem Villa'sındaki büyük boyutlu resim

y. 70-50
Roma: heykeltıraş, yazar ve sanat tarihçisi Pasiteles'in faaliyet dönemi

y. 30-10
Roma: Porta Maggiore yakınlarında Trajan Eurysaces'in mezarı

13-9
Roma: Ara Pacis

80
Roma: Flavius'un amfitiyatrosu törenle açılır (Colosseum)

9- 8
Susa: Augustus Takı

130-138
Tivoli yakınlarındaki imparatorluk villa'sı inşa edilir

110-113
Roma: Traianus Sütunu

110-135
Ephesos: Celsus kütüphanesi-heroon'u

118-125
Roma: Pantheon Hadrianus tarafından yeniden inşa edilir

109
Adamklissi (Moesia I): Traianus Zafer Anıtı

203
Roma: Forum Romanum'da Septimius Severus Takı

315
Roma: Constantinus Takı

y. 385-395
Ostia: Porta Marina'nın dışındaki yapıda *opus sectile* süslemeler

y. 350
Piazza Armerina: Villa del Casale'nin mozaik süslemeleri yapılır

y. 380
Roma: Esquilinus tepesinde bulunan hazinede Proiecta'nın gümüş kutusu

MÖ 600 | MÖ 500 | MÖ 400 | MÖ 300 | MÖ 200 | MÖ 100 | 0 | MS 100 | MS 200 | MS 300 | MS 400 | MS 500

VIII. yüzyıl Eski Yunan alfabesi Roma'da yayılır

IV. yüzyıl kapağında kısa bir yazıt olan, Cista Ficoroni olarak bilinen işlenmiş bronzdan mahfaza

y. 140 Tragedya yazarı Accius'un faaliyet gösterdiği dönem

168 Polybios, Pydna Savaşı'ndan sonra esirolarak Roma'ya getirilir

179 Hareketli, ahşap bir tiyatro inşa edilir

180-102 Lucilius'un hayatı

VI. yüzyıl sonu *Lapis satricanus*'un ve Duenos vazosunun yazıtları

y. 575-550 günümüze ulaşmış en eski Roma dönemi epigrafik belge olan Forum'daki *lapis niger*

y. 230-166 Caecilius Statius'un hayatı

239-169 Ennius'un hayatı

275/270-201 Gnaeus Naevius'un hayatı

y. 35-30 Cornelius Nepos, *De viris illustribus*

27'den sonra Livius, *Ab Urbe conditalibri*

27-23 Vitruvius, *Mimarlık Üzerine*

27 Celsus, *De Medicina*

y. 29 Vergilius, *Aeneis*

y. 14 Manilius, *Astronomica*

70-19 Vergilius

70-8 Maecenas

86-35 Sallustius

98/94-55/50 Lucretius

116-27 Varro

166-160 Terentius'un palliatae komedyaları

106-43 Cicero

MÖ 4-MS 17 Ovidius

100-70 İlk "yeni şairler"in faaliyet dönemi

255/250-184 Plautus

84-54 Catullus

234-169 Cato'nun hayatı

65-8 Horatius

y. 220-130 Pacuvius'un hayatı

55/50-19 Tibullus

MÖ 4-MS 65 Seneca

52-51 Caesar, *De bellogallico*

190/185-159 Terentius'un hayatı

18-13 Horatius, *Şiir Sanatı*

179-172 Ennius, *Annales*

55 Pompeius tiyatrosu, şehrin ilk taştan tiyatrosu

240 Livius Andronikos, İkinci Roma'nın sırasında tiba çalgıcısı eşliğinde Yunan modellerinden ilham aldığı ilk Latince dramını sahneler

25-22 Propertius, *Elegiae*

365 Livius'a göre Etruria'dan gelen dansçıların birarnıdırma dansıyla bir salgının yayılmasını önlemesi Romalıların *satiri*lerini için bir ilham kaynağı teşkil eder

37 Vergilius, Maecenas'a adadığı *Çiftçilik Sanatı*

39 Asinius Pollio, Roma'da ilk halka açık kütüphaneyi yaptırır

63 Seneca, *Epistulae ad Lucilium*'a başlar

65 Piso komplosu: Lucanus ve Seneca intihar etmeye mecbur kalır

66 *Satyricon*'un yazarı Petronius ile Thrasea Paetus intihar eder

45-96 Statius'un hayatı

y. 69-100 Flavius Josephus'un faaliyet dönemi

23-79 Yaşlı Plinius'un hayatı

117 Tacitus, Annales

158 Apuleius, *Apologia ve Başkaldırmalar*'a başlar

197-217 Tertullianus'un faaliyet gösterdiği dönem

229-255 Cassius Dio, Roma Tarihi

205 Minucius Felix, *Octavius*

303-310 Arnobius, *Adversus Nationes*; Lactantius, *Divinae institutiones*

y. 363-400 Ammianus Marcellinus, *Roma Tarihi*

y. 340 Avienus, *Descriptio orbis terrae*

y. 430 Macrobius, *Saturnalia*

333 Kutsal Topraklar'a yolculuk yapmak için hazırlanan *Itinerarium Burdigalense* haritası

y. 400 Prudentius, *Contra Symmachum*

350 Hilarius de Poitiers, *Matta'nın İncili konusunda yorum*

382 Hieronymus, *Vulgata Kitabı* Mukaddes üzerine çalışmaya başlar

390 Julius Obsequens, *Liber prodigiorum*

398 Claudianus, Stilicho'nun kızı Maria ile Honorius'un nikâhı onunla Epithalamium

397 Augustinus *İtiraflar*'ı yazmaya başlar

384 Ambrosius ile Symmachus Ara Victoriae için mücadele eder

370 Ausonius, Mosella

469-482 Sidonius Apollinaris, *Epistolae*

366 Eutropius, Breviarium ab Urbe condita

354-430 Augustinus'un hayatı

415 Rutilius Namatianus, *De reditu suo*

34-62 Persius'un hayatı

39-6 Lucanus'un hayatı

y. 40-104 Martialis'in hayatı

98 Genç Plinius, Traianus onuruna *Panegyricus*; Iuvenalis, *Satirae*

95 Quintilianus, *Institutiones oratoriae*

80 Martialis, Colosseum'un açılış onuruna *Liberdespectaculis*

77-78 Yaşlı Plinius, *Doğa Tarihi*

120 Suetonius, *De vita Caesarum*

y. 170 Aulus Gellius, *Noctes Atticae*

190 Kitabı Mukaddes ilk defa Latinceye tercüme edilir

262 Commodianus, *Carmen Apologeticum*

MÖ 300 | MÖ 200 | MÖ 100 | 0 | MS 100 | MS 200 | MS 300 | MS 400 | MS 500

III. yüzyıl
Pergeli Apollonios koni kesitleri konusunda sistematik bir inceleme olan *Konikler*'i yazar

II. yüzyıl
Konutların pencerelerine üfleme camlar takılmaya başlanır. Buğday öğütmek için hidrolik teşekkül kullanılır.

I. yüzyıl başları
Bithynialı Asklepiades Roma'da faaliyet göstermeye başlar ve Romalıların tıbba yaklaşımında devrim yaratır

46
Iulius Caesar ile astronom Sosigenes bir takvim reformu gerçekleştirerek 12 aya bölünmüş 365 gün ve altı saatlik yıl sistemini başlatır

I. yüzyıl
Manilius, gök cisimlerinin yeryüzü üzerindeki etkisini incelediği *Astronomica*'yı yazar

Dioskorides'in hocası Tarsoslu Areios ilaçlar konusunda bir eser yazar

Claudius ve Nero döneminde hekimlik yapan Anazarboslu Dioskorides, Antikçağ farmakolojisi konusunda en önemli, en eksiksiz eser olan *De materia medica*'yı yazar

y. 60
Dioskorides farmakolojik bitkileri sınıflandırır

Nero dönemi
Bithynialı Asklepiades, Laodikeialı Themison ve Trallesli Thessalos metodik bir okul kurar

y. 190
Simya konulu ilk metinler yazılmaya başlanır

V. yüzyıl
Caelius Aurelianus, Soranos'un eserlerini tercüme eder ve adapte eder

y. 415
Kadın filozof ve bilim insanı Hypatia İskenderiye'de bir grup Hristiyan tarafından öldürülür

37
Varro, *De re rustica (Rerum rusticarum libri tres)*

y. 25
Marcus Vipsanius Agrippa'nın, mermerden yapılı Roma İmparatorluğu'nun haritası (Orbis pictus) Roma'da bir revakta sergilenir

y. 50
Columella, Modern çağa kadar geçerli olacak olan temel tarım öğretilerini sistematik hale getirir

y. 44
Pomponius Mela, *De chorografia*, bilinen dünyanın tasviri

Augustus dönemi
Augustus'un şahsi hekimi, farmakolog ve ilaçlar konusunda bir derleme yazan Antonius Musa'nın faaliyet dönemi

27-23
Vitruvius, *Mimarlık Üzerine*

y. 160
Hekim, farmakolog, anatomi ve hayvanların diseksiyonu başta olmak üzere çeşitli tıp eserlerinin yazarı Galenos'un faaliyet gösterdiği dönem

y. 150
Claudius Ptolemaios, Ortaçağda yapılacak Arapça tercümesinden sonra Almagest olarak bilinecek Mathematike syntaksis'i yazar

Traianus dönemi
Hekim anatomi üzmaplesoslu ilkos

Traianus-Hadrianus dönemi
Roma'ye İskenderiye'de faaliyetleren Ephesoslu Soranos'tan Hastalıkları Tne'yi yazar

I. yüzyılın ilk yarısı
Aulus Cornelius Celsus, *De medicina*

MÖ 400 | MÖ 300 | MÖ 200 | MÖ 100 | 0 | MS 100 | MS 200

366
Iuppiter onuruna *Ludi Romani*'nin başlatılması

240
Livius Andronikos, *Ludi Romani* sırasında *tibia* çalgıcısı eşliğinde Yunan modellerinden ilham aldığı ilk Latince dramını sahneler

187
Manlius Vulso, Galatlara karşı kazandığı zafer onuruna başkente bir grup lir ve arp çalgıcısı davet eder

2
Yunan yarışmaları örnek alınarak, atletlere ve müzisyenlere yönelik *Augustalia* yarışmalarının başlatılması

II. yüzyılın ilk yarısı
Günümüze sadece birkaç müzikli mısrası kalan Girith Mesomedes İmparator Hadrianus'un sarayında müzisyen olarak faaliyet gösterir

60
Beş yılda bir atletizm, binicilik ve müzik alanlarında düzenlenen *Neronia* yarışmalarının başlatılması,

II. yüzyılın ikinci yarısı
İskenderiye'deki ünlü tiyatro aktörü *tragoidos* çalgıcısı *Alexandros* Roma'da konser verir ve büyük rağbet görür

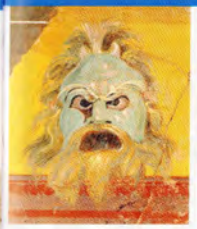
22
Pilades ile Batillus sayesinde Roma'da pantomim sahnelenmeye başlanır

364
Şiddetli bir salgın sonrasında Etruria'dan Roma'ya davet edilen dansçılar *tibia*'lar eşliğinde bir gösteri sunarlar

200
Müzisyen Marcipor, Plautus'un Stichus adlı komedyasına Fenike kökenli bir çalgı olan *tibiae sarranae* ile eşlik eder

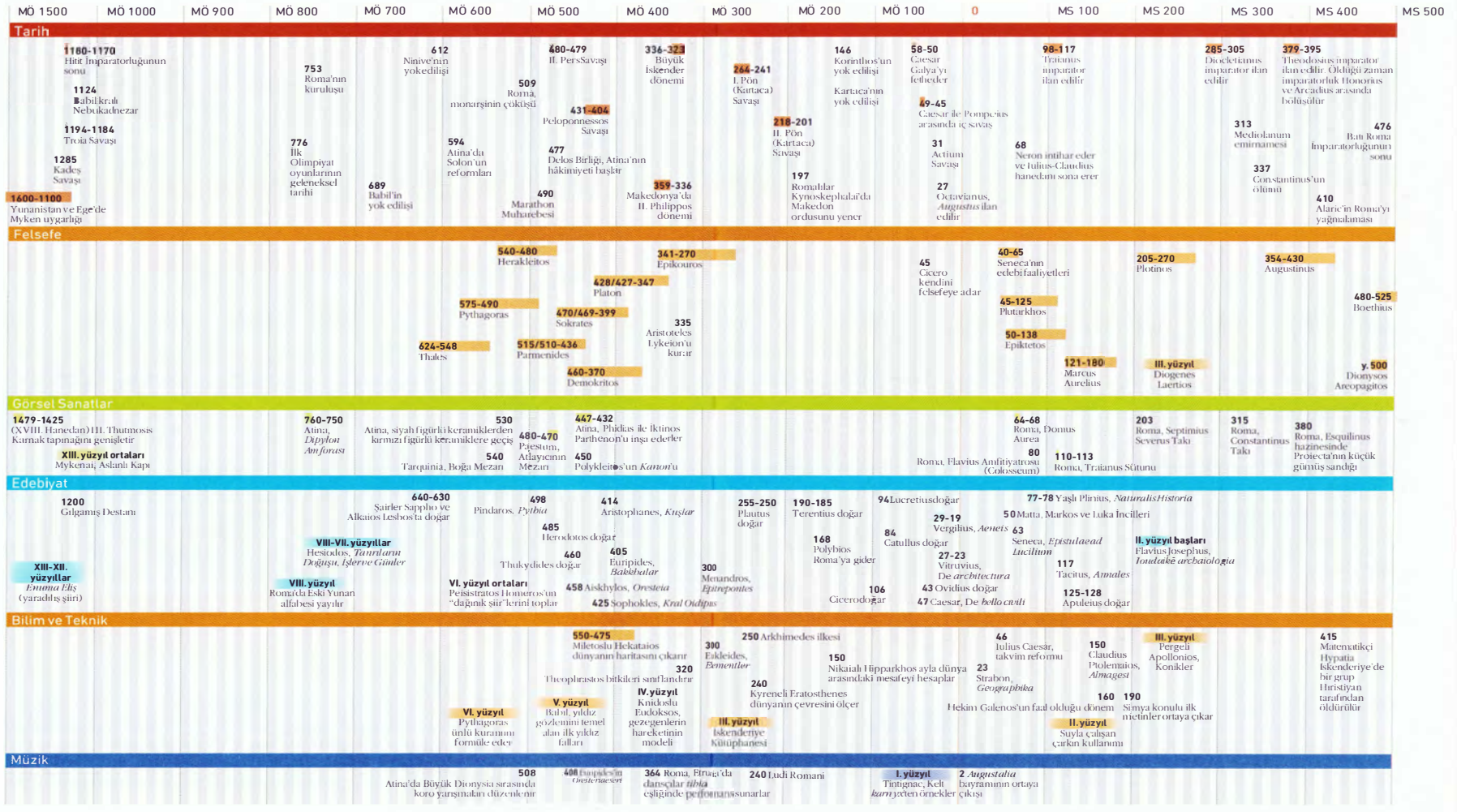

27-23
Vitruvius Pollio, *Mimarlık Üzerine* adlı eserinde Yunan müzik sistemini de ayrıntılı bir şekilde ele alır

17
Ludi saeculares'in üçüncü gününde Horatius'un *Carmen saeculare* eseri koro tarafından icra edilir

MÖ 1500
MÖ 1000
MÖ 900
MÖ 800
MÖ 700
MÖ 600
MÖ 500
MÖ 400
MÖ 300
MÖ 200
MÖ 100
0
MS 100
MS 200
MS 300
MS 400
MS 500
Tarih
1180-1170 Hitit İmparatorluğunun sonu
1124 Babilkralı Nebukadnezar
1194-1184 Troia Savaşı
1285 Kadeş Savaşı
1600-1100 Yunanistan ve Ege'de Myken uygarlığı
753 Roma'nın kuruluşu
776 İlk Olimpiyat oyunlarının geleneksel tarihi
689 Babil'in yok edilişi
612 Ninive'nin yokedilişi
509 Roma, monarşinin çöküşü
594 Atina'da Solon'un reformları
490 Marathon Muharebesi
480-479 II. Pers Savaşı
431-404 Peloponnessos Savaşı
477 Delos Birliği, Atina'nın hâkimiyeti başlar
359-336 Makedonya'da II. Philippos dönemi
336-323 Büyük İskender dönemi
264-241 I. Pön (Kartaca) Savaşı
218-201 II. Pön (Kartaca) Savaşı
197 Romalılar Kynoskephalai'da Makedon ordusunu yener
146 Korinthos'un yok edilişi
Kartaca'nın yok edilişi
58-50 Caesar Galya'yı fetheder
49-45 Caesar ile Pompeius arasında iç savaş
31 Actium Savaşı
27 Octavianus, Augustus ilan edilir
68 Neron intihar eder ve Iulius-Claudius hanedanı sona erer
98-117 Traianus imparator ilan edilir
285-305 Diocletianus imparator ilan edilir
313 Mediolanum emirnamesi
337 Constantinus'un ölümü
379-395 Theodosius imparator ilan edilir. Öldüğü zaman imparatorluk Honorius ve Arcadius arasında bölüşülür
410 Alaric'in Roma'yı yağmalaması
476 Batı Roma İmparatorluğunun sonu
Felsefe
540-480 Herakleitos
575-490 Pythagoras
624-548 Thales
515/510-436 Parmenides
470/469-399 Sokrates
460-370 Demokritos
428/427-347 Platon
341-270 Epikouros
335 Aristoteles Lykeion'u kurar
45 Cicero kendini felsefeye adar
40-65 Seneca'nın edebî faaliyetleri
45-125 Plutarkhos
50-138 Epiktetos
121-180 Marcus Aurelius
205-270 Plotinos
III. yüzyıl Diogenes Laertios
354-430 Augustinus
480-525 Boethius
y. 500 Dionysos Areopagitos
Görsel Sanatlar
1479-1425 (XVIII. Hanedan) III. Thutmosis Karnak tapınağını genişletir
XIII. yüzyıl ortaları Mykenai, Aslanlı Kapı
760-750 Atina, Dipylon Amforası
530 Atina, siyah figürlü keramiklerden kırmızı figürlü keramiklere geçiş
540 Tarquinia, Boğa Mezarı
480-470 Paestum, Adaycının Mezarı
447-432 Atina, Phidias ile İktinos Parthenon'u inşa ederler
450 Polykleitos'un Kanon'u
64-68 Roma, Domus Aurea
80 Roma, Flavius Amfitiyatrosu (Colosseum)
110-113 Roma, Traianus Sütunu
203 Roma, Septimius Severus Takı
315 Roma, Constantinus Takı
380 Roma, Esquilinus hazinesinde Proiecta'nın küçük gümüş sandığı
Edebiyat
1200 Gılgamış Destanı
XIII-XII. yüzyıllar Enuma Eliş (yaradılış şiiri)
640-630 Şairler Sappho ve Alkaios Lesbos'ta doğar
VIII-VII. yüzyıllar Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, İşlerve Günler
VIII. yüzyıl Roma'da Eski Yunan alfabesi yayılır
VI. yüzyıl ortaları Peisistratos Homeros'un "dağınık şiir"lerini toplar
498 Pindaros, Pythia
485 Herodotos doğar
460 Thukydides doğar
458 Aiskhylos, Oresteia
414 Aristophanes, Kuşlar
405 Euripides, Bakkhalar
425 Sophokles, Kral Oidipus
255-250 Plautus doğar
300 Menandros, Epitrepontes
190-185 Terentius doğar
168 Polybios Roma'ya gider
106 Ciceronodoğar
94 Lucretiusdoğar
84 Catullus doğar
29-19 Vergilius, Aeneis
27-23 Vitruvius, De architectura
43 Ovidius doğar
47 Caesar, De bello civili
77-78 Yaşlı Plinius, Naturalis Historia
50 Matta, Markos ve Luka İncilleri
63 Seneca, Epistulaead Lucilium
117 Tacitus, Annales
125-128 Apuleius doğar
II. yüzyıl başları Flavius Josephus, Ioudaikē archaiologia
Bilim ve Teknik
550-475 Miletoslu Hekataios dünyanın haritasını çıkarır
320 Theophrastos bitkileri sınıflandırır
VI. yüzyıl Pythagoras ünlü kuramını formüle eder
V. yüzyıl Babil, yıldız gözlemini temel alan ilk yıldız tabları
IV. yüzyıl Knidoslu Eudoksos, gezegenlerin hareketinin modeli
250 Arkhimedes ilkesi
300 Euklides, Elementler
240 Kyreneli Eratosthenes dünyanın çevresini ölçer
III. yüzyıl İskenderiye Kütüphanesi
150 Nikaiah Hipparkhos ayla dünya arasındaki mesafeyi hesaplar
46 Iulius Caesar, takvim reformu
23 Strabon, Geographika
Hekim Galenos'un faal olduğu dönem
150 Claudius Ptolemaios, Almagest
160
II. yüzyıl Suyla çalışan çarkın kullanımı
III. yüzyıl Pergeli Apollonios, Konikler
190 Simya konulu ilk metinler ortaya çıkar
415 Matematikçi Hypatia İskenderiye'de bir grup Hıristiyan tarafından öldürülür
Müzik
508 Atina'da Büyük Dionysia arasında koro yarışmaları düzenlenir
408 Euripides'in Orestes'i sahnelenir
364 Roma, Etrüsk'te dansçılar tibia eşliğinde performans sunarlar
240 Ludi Romani
I. yüzyıl Tintignac, Kelt karn'yeten örnekler çıkışı
2 Augustalia bayramının ortaya

EDİTÖR **UMBERTO**

ECO

ANTİK ROMA

Bu kitap küçük bir köy olarak kurulan ve yüzyıllar içinde tüm Akdeniz dünyasına egemen olan Roma'nın hikâyesini ayrıntılarıyla anlatıyor. Tarih sahnesinde bin yılı aşkın süre varolmayı başaran, çok uzun bir süre Britanya'dan Mısır'a, Kuzey Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya uzanan devasa coğrafyayı ve farklı milletleri hakimiyeti altında birleştiren bu devletin tarihte ve insanlığın zihninde bıraktığı izler şüphesiz halen günümüz insanını etkilemeye ve günümüz dünyasını şekillendirmeye devam ediyor.

Tarih, toplum, antropoloji, hukuk, edebiyat, sanat, felsefe, mit, din, bilim ve teknik, tıp, astronomi ve müzik gibi alanların her birine geniş bir yer ayıran, Umberto Eco önderliğinde saygın araştırmacılar tarafından hazırlanmış bu ansiklopedik kaynak, Türkçe literatürdeki en kapsamlı kitap olup Roma tarihini merak edenler için yol gösterici bir rehber olacaktır.

"Şu dünyada kim Romalıların nasıl bir usûl izleyerek neredeyse tüm dünyaya hakim olduklarını merak etmeyecek kadar meraksız ya da miskin olabilir?" –Polybios

ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786254 493430
TARİH